ENQUÊTECOMMISSIE REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN

VAN HET ONDERZOEK

DEEL 5A

MINISTERS- EN KABINETSCRISES

VOORBEREIDING TERUGKEER

(STATEN-GENERAAL, MILITAIR GEZAG, VERTROUWENSMANNEN)

(PUNTEN J EN O VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERSLAG

STAATSDRUKKERIJ- EN UITGEVERIJBEDRIJF / 'S-GRAVENHAGE 1950

INHOUD

DEEL 5A

Inleiding 7

I. De positie van de Nederlandse Regering te Londen en het optreden van de heer Gerbrandy als Minister-President 13

II. Tweeërlei soort Ministers bij de Kabinetsformatie van September 1940? 17

III. De gedachte aan een oorlogskabinet 20

IV. Het ontslag van Minister Dijxhoorn 23

V. De crisis van Juni 1941 en de positie van de Minister-President 35

VI. Het aftreden van de Ministers Steenberghe en Welter 47

VII. De crisis-Kerstens 58

VIII. Het aftreden van Minister van Angeren 85

IX. De crisis-van Boeyen 94

X. De Buitengewone Raad van Advies 100

XI. De bestuursvoorziening 119
§ 1. Het Londense milieu 119
§ 2. De Commissie Terugkeer 139
§ 3. Voorbereiding tot 24 April 1943 142
§ 4. Voorbereiding van 24 April 1943 tot 19 Juni 1944 154
§ 5. Voorbereiding van 19 Juni 1944 tot Mei 1945 168
§ 6. Vergelijking met enkele andere landen 178
§ 7. Verklaringen over de bestuursvoorziening van niet tot het Kabinet behorende personen . . 187
§ 8. Verklaringen van de verantwoordelijke bewindslieden 202
§ 9. Samenvatting en conclusies 245

XII. Het Militair Gezag 259
§ 1. Verklaringen over de verhouding van het Militair Gezag tot de Regering 259
§ 2. De stukken met betrekking tot de verhouding van het Militair Gezag tot de Regering . . . 341
§ 3. Samenvatting en conclusies 356

XIII. De strijd om de arrestatiebevoegdheid 364
§ 1. Verklaringen van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten 364
§ 2. Verklaringen van politiezijde 378
§ 3. Verklaringen van de zijde der illegaliteit 402
§ 4. Verklaringen van de zijde van het Militair Gezag 425
§ 5. Verklaringen van Regeringszijde 432
§ 6. Het verloop van zaken in België 455
§ 7. De stukken betrekking hebbende op het arrestatievraagstuk 459
§ 8. Samenvatting en conclusies 472

XIV. Misstanden in de kampen voor politieke delinquenten 480

XV. Het Militair Gezag en de radio 531

XVI. De crisis-Burger 566

XVII. De Kabinetscrisis van Januari/Februari 1945 584
§ 1. Oorzaken en aanleiding tot de ontslagaanvrage van het eerste Kabinet-Gerbrandy 584
§ 2. De formatie van het tweede Kabinet-Gerbrandy 601
§ 3. Samenvatting en conclusies 633

XVIII. De kwestie-van Heuven Goedhart 638
§ 1. Inleiding 638
§ 2. De beweerde relatie tot Meyer-Schwencke 641
§ 3. De benoeming van mr. J. C. S. Warendorf tot substituut-officier van justitie 647
§ 4. De betrekkingen van de heer van Heuven Goedhart tot Het Parool 650
§ 5. De brieven van April 1945 671
§ 6. De inbraak in de bureaux van de heer van Heuven Goedhart te Oisterwijk en in Den Bosch 686
§ 7. Samenvatting en conclusies 696

XIX. Incidentele wijzigingen in het Kabinet en combinatie van andere functies met het Ministersambt 706
§ 1. Het ontslag van mr. dr. A. A. van Rhijn als Minister van Landbouw en Visserij 706
§ 2. De dubbele functie van Minister J. Th. Furstner 707
§ 3. Het opnemen van de heer Michiels van Verduynen in het Kabinet als Minister zonder Portefeuille 712
§ 4. Het opnemen van Pangeran Adipati Ario Soejono als Minister zonder Portefeuille in het Kabinet 714
§ 5. De combinaties van de functies van Minister van Koloniën en van Luitenant-Gouverneur-Generaal 715
§ 6. Het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk 719

XX. De Regering en de door haar aangewezen Vertrouwensmannen 723
§ 1. De instelling van het college van Vertrouwensmannen 723
§ 2. De opdrachten van de Regering en de uitvoering daarvan door Vertrouwensmannen 735
§ 3. Het optreden van Vertrouwensmannen bij de bevrijding van het Westen des land 763
§ 4. Samenvatting en conclusies 778

XXI. De onderhandelingen in April 1945 787

XXII. De Kabinetsformatie van 24 Juni 1945 858

XXIII. De Nationale Adviescommissie 881

XXIV. De besluitwetgeving 895

INLEIDING

In dit vijfde deel van haar verslag biedt de commissie de resultaten aan van haar onderzoek inzake de onderwerpen, genoemd in de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit van de Tweede Kamer van 6 November 1947. Deze punten luiden:

j. de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het militair gezag en de uitvoering daarvan;

o. de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voorzover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan leden van die Kabinetten verleende ontslagen.

De commissie heeft in de „Algemene Inleiding", welke zij aan het eerste deel van haar verslag heeft laten voorafgaan, een aantal aspecten van haar werk belicht. Daarbij heeft zij ook ter sprake gebracht het feit, dat haar onderzoek zich alleen uitstrekt tot de politieke verantwoordelijkheid van de Kabinetten, die in de jaren 1940—1945 het bewind gevoerd hebben, en van hun leden, waaraan zij enige beschouwingen heeft toegevoegd over de betekenis in dit verband van artikel 55 der Grondwet. Aangezien deze beschouwingen in het bijzonder voor het thans aangeboden deel van haar verslag van belang zijn, laat de commissie de desbetreffende passages hier nog eens volgen.

„Dat het onderzoek alleen gericht is op de politieke verantwoordelijkheid houdt ook nog een andere beperking in. De taak der commissie is vast te stellen, welk beleid gevoerd is, of dit een juist of een onjuist beleid was en wie daarvoor de verantwoordelijkheid draagt. Nu bedenke men hierbij, dat ingevolge artikel 55 der Grondwet de Koning onschendbaar is en de Ministers verantwoordelijk zijn. Dit heeft voor het onderzoek belangrijke gevolgen. Handelingen van het Staatshoofd kan en mag de commissie niet onderzoeken. Het is waar, dat de verhouding tussen het Staatshoofd en de Ministers in de Londense periode in feite anders was dan in normale tijden, omdat de Staten-Generaal geen verantwoording konden eisen en dientengevolge in het overleg tussen het Staatshoofd en de Ministers het zwaartepunt meer naar de zijde van het Staatshoofd verplaatst kon worden. Dit neemt echter niet weg, dat de ministeriële verantwoordelijkheid niet was opgeheven en dat de Ministers alle genomen besluiten met hun verantwoordelijkheid hebben gedekt. Er zal bij de behandeling van verschillende punten nog ruimschoots gelegenheid zijn nader op deze kwestie in te gaan.

Op grond van artikel 55 der Grondwet heeft de commissie bij de verhoren zoveel mogelijk getracht tegen te gaan, dat getuigen de persoon van H.M. Koningin Wilhelmina in het geding brachten. Voor zover zij dit niet kon voorkomen, heeft zij de hierop betrekking hebbende uitlatingen waar nodig uit de stenogrammen geschrapt. Naar haar oordeel dwingt de Grondwet hiertoe. Dat dientengevolge haar onderzoek niet mogelijk zal maken het persoonlijke aandeel van H.M. Koningin Wilhelmina in het gevoerde beleid vast te stellen en het aldus verkregen beeld dientengevolge historisch niet geheel zuiver zal zijn,

acht zij i.v.m. het doel van haar onderzoek, dat immers uitsluitend gericht is op het vaststellen van de politieke verantwoordelijkheid, geen bezwaar. Het persoonlijke aandeel van Hare Majesteit in het gevoerde beleid zal eerst veel later door historici kunnen worden vastgesteld, indien dan althans de daarvoor nodige gegevens nog verkrijgbaar zijn."

De commissie heeft zich ook thans bij haar onderzoek door de hier weergegeven opvatting laten leiden. Zij meent daarmede niet in strijd te komen, wanneer zij in deze Inleiding toch enige woorden wijdt aan Koningin Wilhelmina als Staatshoofd. In de hierna volgende hoofdstukken van het verslag komt een zich over een aantal jaren uitstrekkend Regeringsbeleid aan de orde, dat de resultante is van talloze beslissingen, waarin ook de Koningin Haar aandeel heeft gehad. Alleen blijkt niet wat dit aandeel is geweest: de Ministers zijn verantwoordelijk. Dit is een juist systeem; het is een der pijlers van ons constitutionele bestel. Zonder daaraan ook maar in een enkel opzicht afbreuk te doen, meent de commissie evenwel gerechtigd te zijn op één aspect van het optreden van Koningin Wilhelmina in de oorlogsjaren te wijzen. Het is haar toch door het diepgaande onderzoek, dat zij heeft ingesteld, en uit het omvangrijke materiaal, dat te harer kennis is gebracht, vele malen gebleken, hoe de Koningin in die jaren in den vreemde de personificatie is geweest van het geknechte en strijdende Nederland, hoe de eerbied voor Haar persoonlijkheid, die Zij wist op te wekken, ons land ten goede is gekomen en hoe Zij door Haar onversaagdheid en onverzettelijkheid de krachtsinspanning van de landgenoten in en buiten bezet gebied telkenmale heeft weten op te voeren tot het peil, dat nodig was om de overwinning te behalen. Zij heeft daarmede het Nederlandse volk onschatbare diensten bewezen.

In verband met de bijzondere aard der in dit verslag behandelde materie wil de commissie nog een passage citeren uit haar „Algemene Inleiding". Deze passage, welke de commissie nog steeds onderschrijft, heeft betrekking op de in 1948 in de Enquêtewet opgenomen bepalingen inzake de beraadslagingen in de Ministerraad. Zij luidt:

„Opmerking verdient, dat de nieuwe bepalingen niet toelaten, dat de commissie een oud-Minister *ondervraagt* over de beraadslagingen in de Ministerraad, doch wèl, dat zij kennis neemt van *uit eigen beweging afgelegde* verklaringen hieromtrent. De billijkheid gebiedt trouwens, dat de commissie aan bepaalde getuigen mededeling doet — zonder daarbij vragen te stellen — van wat andere getuigen haar hebben verklaard, hetgeen voor de eerstbedoelden aanleiding kan zijn om uit zich zelf eveneens verklaringen af te leggen. Ook belet de wet haar niet gebruik te maken van op een of andere wijze te harer kennis gekomen stukken, waaruit van beraadslagingen in de Ministerraad blijkt.

Dit stelsel heeft ten gevolge, dat de commissie tot op zekere hoogte een beeld krijgt van hetgeen in de Ministerraad is besproken, zonder dat zij in de gelegenheid is de al dan niet juistheid van dit beeld afdoende te toetsen aan de verklaringen van anderen. Hoewel aan de nieuwe bepalingen zeker bezwaren verbonden zijn, is zij bij haar onderzoek tot dusverre nog niet op onoverkomelijke moeilijkheden uit dezen hoofde gestuit."

Een moeilijkheid, waarvoor de commissie zich ook ditmaal in sterke mate gesteld zag, was de omvangrijkheid van de te verwerken stof. Zij heeft uit de veelheid van onderwerpen, welke onder de punten j en o van het Enquêtebesluit gebracht konden worden, een keuze moeten doen, die uiteraard, gelijk elke keuze, een zeker subjectief element bevat. In het bijzonder

kwamen evenwel voor behandeling in aanmerking die onderwerpen, waarbij zich kwesties, en met name kwesties van meer algemene aard, hebben voorgedaan. Dit zou bij oppervlakkige kennisneming ten onrechte de indruk kunnen wekken, dat er bij het door de Nederlandse Regering in de oorlogsjaren verrichte alleen maar moeilijkheden en tot critiek aanleiding gevend beleid zijn geweest. De commissie meent tegen het vestigen van zulk een indruk met de meeste klem te moeten waarschuwen. Er is ook zeer veel verricht, dat tot geen enkele critiek aanleiding geeft, doch dat daardoor ook minder in aanmerking kwam om door de commissie in den brede behandeld te worden. Dat de commissie de hier vermelde gedragslijn gevolgd heeft, behoeft ook daarom niet te verwonderen, omdat de normale parlementaire contrôle zich eveneens in veel sterkere mate bezighoudt met datgene, wat afwijkt van de gewone gang van zaken dan met datgene, wat normaal verloopt. Bovendien kan een analyse van de in bepaalde situaties ontstane problemen in vele gevallen rijke lering voor de toekomst opleveren.

Met name is dat naar haar mening het geval met de resultaten van haar onderzoek over de terugkeermaatregelen, waarbij zij het probleem van de vertegenwoordigende lichamen alsmede de figuur en het optreden van het Militair Gezag aan een uitvoerige beschouwing heeft onderworpen.

Ten aanzien van het vraagstuk van de vertegenwoordigende lichamen, zoals dat te Londen zo intensief aan de orde is geweest, is de commissie er vrijwel in geslaagd de hoofdlijnen geheel te reconstrueren, al wil daarmede niet gezegd zijn, dat er hier en daar in de onderdelen geen onvolkomenheden in het werk der commissie te ontdekken zullen zijn. Een handicap bij dit gedeelte van haar onderzoek was, dat zij niet de beschikking heeft kunnen krijgen over een volledig geordend archief, zodat de inhoud van het desbetreffende hoofdstuk met de vele daarbij behorende stukken het resultaat is van een zo goed mogelijk bij elkaar passen van hetgeen van verschillende zijden te harer kennis is gekomen. Intussen meent zij, dat er voldoende aanknopingspunten in te vinden zijn voor een verdere verdieping van het inzicht in de functie en de betekenis van onze vertegenwoordigende lichamen en van ons constitutionele bestel.

Op het Militair Gezag heeft de commissie veel critiek moeten uiten, zowel op het instituut als op de functionnering ervan. Wellicht dat deze critiek aanleiding zal zijn zich op de hiermede verband houdende wetgeving nader te bezinnen. Echter ook ten aanzien van het Militair Gezag geldt het hierboven opgemerkte, dat er ook veel verricht is, dat tot geen critiek aanleiding geeft. Op verschillende terreinen heeft het instituut inderdaad nuttig werk gedaan.

Aangezien het bij de lezing van dit deel van het verslag nuttig kan zijn te beschikken over de gegevens betreffende de samenstelling van de Kabinetten gedurende de oorlogsjaren, laat de commissie een overzicht, ontleend aan „Parlement en Kiezer", daarvan hier volgen.

TWEEDE MINISTERIE DE GEER 10 AUGUSTUS 1939—3 SEPTEMBER 1940

Algemene Zaken	Jhr. mr. *D. J. de Geer* a.i.	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Buitenlandse Zaken	Mr. *E. N. van Kleffens*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Justitie	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Binnenlandse Zaken	*H. van Boeyen*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	*G. Bolkestein*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Financiën	Jhr. mr. *D. J. de Geer*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Defensie	*A. Q. H. Dijxhoorn*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Waterstaat	Ir. *J. W. Albarda*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Economische Zaken [1])	Mr. *M. P. L. Steenberghe*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Landbouw en Visserij [2])	Mr. dr. *A. A. van Rhijn*	9 Mei '40— 3 Sept. '40
Sociale Zaken	Dr. *J. van den Tempel*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40
Koloniën	*Ch. J. I. M. Welter*	10 Aug. '39— 3 Sept. '40

[1]) Naam van het Departement gewijzigd in Handel, Nijverheid en Scheepvaart bij besluit van 8 Mei 1940, *Staatsblad* No. 140

[2]) Departement ingesteld bij besluit van 8 Mei 1940, *Staatsblad* No. 140.

EERSTE MINISTERIE GERBRANDY 3 SEPTEMBER 1940—23 FEBRUARI 1945

Algemene Zaken [1])	*H. van Boeyen* a.i.	3 Sept. '40—31 Mei '44
	H. van Boeyen	31 Mei '44—23 Febr. '45
Algemene Oorlogvoering	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy*	21 Mei '42—23 Febr. '45
Buitenlandse Zaken	Mr. *E. N. van Kleffens*	3 Sept. '40—23 Febr. '45
Justitie	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy*	3 Sept. '40—21 Febr. '42
	Mr. *J. R. M. van Angeren*	21 Febr. '42—11 Juli '44
	Dr. *G. J. van Heuven Goedhart*	11 Juli '44—23 Febr. '45
Binnenlandse Zaken	*H. van Boeyen*	3 Sept. '40—31 Mei '44
	Mr. *J. A. W. Burger*	31 Mei '44—27 Jan. '45
	H. van Boeyen a.i.	27 Jan. '45—23 Febr. '45
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	*G. Bolkestein*	3 Sept. '40—23 Febr. '45
Financiën	*Ch. J. I. M. Welter* a.i.	3 Sept. '40—27 Juli '41
	Mr. *M. P. L. Steenberghe* a.i.	27 Juli '41—17 Nov. '41
	Ir. *J. W. Albarda* a.i.	17 Nov. '41— Dec. '42
	Ir. *J. van den Broek*	Dec. '42—23 Febr. '45
Defensie	*A. Q. H. Dijxhoorn*	3 Sept. '40—12 Juni '41
	H. van Boeyen a.i.	12 Juni '41—27 Juli '41
Oorlog	*H. van Boeyen* a.i.	27 Juli '41—15 Sept. '42
	Jhr. ir. *O. C. A. van Lidth de Jeude*	15 Sept. '42—23 Febr. '45
Marine	*J. Th. Furstner*	27 Juli '41—23 Febr. '45
Waterstaat	Ir. *J. W. Albarda*	3 Sept. '40—23 Febr. '45
Handel, Nijverheid en Scheepvaart [2])	Mr. *M. P. L. Steenberghe*	3 Sept. '40—17 Nov. '41
	Dr. *J. van den Tempel* a.i.	17 Nov. '41— 8 Jan. '42
	P. A. Kerstens	8 Jan. '42—31 Mei '44

[1]) Departement opgeheven bij besluit van 23 Februari 1945, *Staatsblad* No. F 11.

[2]) Naam van het Departement gewijzigd in Handel, Nijverheid en Landbouw, bij besluit van 31 Mei 1944, *Staatsblad* No. E 35.

Handel Nijverheid en Landbouw [1])	Ir. *J. van den Broek* a.i.	31 Mei '44—23 Febr. '45
Landbouw en Visserij [2])	Mr. dr. *A. A. van Rhijn*	3 Sept. '40— 1 Mei '41
	Mr. *M. P. L. Steenberghe* a.i.	1 Mei '41—17 Nov. '41
	Dr. *J. van den Tempel* a.i.	17 Nov. '41— 8 Jan. '42
	P. A. Kerstens	8 Jan. '42—31 Mei '44
Scheepvaart en Visserij [3])	*J. M. de Booy*	31 Mei '44—23 Febr. '45
Sociale Zaken	Dr. *J. van den Tempel*	3 Sept. '40—23 Febr. '45
Koloniën [4])	*Ch. J. I. M. Welter*	3 Sept. '40—17 Nov. '41
	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy* a.i.	17 Nov. '41—21 Febr. '42
	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy*	21 Febr. '42—21 Mei '42
	Dr. *H. J. van Mook*	21 Mei '42—23 Febr. '45
Zonder Portefeuille	Jhr. mr. *E. F. M. J. Michiels van Verduynen*	31 Dec. '41—23 Febr. '45
	Raden Adipati Ario *Soejono*	9 Juni '42— 5 Jan. '43
	Mr. *J. A. W. Burger*	11 Aug. '43—31 Mei '44

[1]) Departement ingesteld bij besluit van 31 Mei 1944, *Staatsblad* No. E 35.
[2]) Departement opgeheven bij besluit van 31 Mei 1944, *Staatsblad* No. E 35.
[3]) Departement ingesteld bij besluit van 31 Mei 1944, *Staatsblad* No. E 35.
[4]) Naam van het Departement gewijzigd in Overzeese Gebiedsdelen bij besluit van 23 Februari 1945, *Staatsblad* No. F 12

TWEEDE MINISTERIE GERBRANDY 23 FEBRUARI—24 JUNI 1945

Algemene Oorlogvoering	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Buitenlandse Zaken	Mr. *E. N. van Kleffens*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Justitie	Prof. mr. *P. S. Gerbrandy* a.i.	23 Febr. '45—24 Juni '45
Binnenlandse Zaken	Dr. *L. J. M. Beel*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	*G. Bolkestein*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Financiën	Dr. *G. W. M. Huysmans*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Oorlog	*J. M. de Booy* a.i.	23 Febr. '45— 4 April '45
	Prof. dr. *J. E. de Quay*	4 April '45—24 Juni '45
Marine	*J. M. de Booy*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Waterstaat	Ir. *F. C. M. Wijffels* a.i.	23 Febr. '45— 4 April '45
	Ir. *Th. Ph. Tromp*	4 April '45—24 Juni '45
Handel, Nijverheid en Landbouw	Drs. *J. H. Gispen*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Scheepvaart en Visserij	*J. M. de Booy*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Sociale Zaken	Ir. *F. C. M. Wijffels*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Overzeese Gebiedsdelen	Prof. dr. ir. *J. I. J. M. Schmutzer*	23 Febr. '45—24 Juni '45
Zonder Portefeuille	Jhr. mr. *E. F. M. J. Michiels van Verduynen*	23 Febr. '45—24 Juni '45

MINISTERIE SCHERMERHORN—DREES 24 JUNI 1945—3 JULI 1946

Minister-President	Prof. ir. *W. Schermerhorn*	
Algemene Oorlogvoering	Prof. ir. *W. Schermerhorn*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Buitenlandse Zaken	Mr. *E. N. van Kleffens*	24 Juni '45— 1 Mrt '46
	Dr. *J. H. van Roijen*	1 Mrt. '46— 3 Juli '46
Justitie	Mr. *H. A. M. T. Kolfschoten*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Binnenlandse Zaken	Dr. *L. J. M. Beel*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	Prof. dr. *G. van der Leeuw*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Financiën	Prof. mr. *P. Lieftinck*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Oorlog	Mr. *J. Meynen*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Marine	*J. M. de Booy*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Verkeer en Energie [1])	Ir. *Th. S. G. J. M. van Schaik*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Openbare Werken [2])	Dr. ir. *J. A. Ringers*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Scheepvaart [3])	*J. M. de Booy* a.i.	24 Juni '45— 3 Juli '46
Handel en Nijverheid [4])	Ir. *H. Vos*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Voedselvoorziening, Landbouw en Visserij [5])	*S. L. Mansholt*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Sociale Zaken	*W. Drees*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Overzeese Gebiedsdelen	Prof. dr. *J. H. A. Logemann*	24 Juni '45— 3 Juli '46
Zonder Portefeuille	Dr. *J. H. van Roijen*	24 Juni '45— 1 Mrt '46
	Mr. *E. N. van Kleffens*	1 Mrt. '46— 3 Juli '46

[1]) Departement ingesteld bij besluit van 23 Juni 1945, *Staatsblad* No. F 113.

[2]) Departement ingesteld bij besluit van 23 Juni 1945, *Staatsblad* No. F 113.
Naam gewijzigd in Openbare Werken en Wederopbouw bij besluit van 16 Augustus 1945, *Staatsblad* No. F 151.

[3]) Departement ingesteld bij besluit van 23 Juni 1945, *Staatsblad* No. F 113.

[4]) Departement ingesteld bij besluit van 23 Juni 1945, *Staatsblad* No. F 113.

[5]) Departement ingesteld bij besluit van 23 Juni 1945, *Staatsblad* No. F 113.
Naam gewijzigd in Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening bij besluit van 6 October 1945, *Staatsblad* No. F 218.

I. De positie van de Nederlandse Regering te Londen en het optreden van de heer Gerbrandy als Minister-President

In de slotbeschouwing van het tweede deel van haar verslag heeft de commissie gewezen op het eminente historische en politieke belang van het door het Kabinet-*de Geer* genomen besluit de zetel der Regering naar Engeland te verplaatsen. Hierdoor werd de invloed van Nederland in de bondgenootschappelijke beraadslagingen verzekerd en werd de organisatie van de activiteit van marine en koopvaardij in de strijd ter zee mogelijk gemaakt. Het internationale prestige van Nederland werd hierdoor hoog gehouden en aan het verzet in het bezette gebied kon een morele en daadwerkelijke steun worden verleend. Tenslotte was het de Regering te Londen mogelijk zich op effectieve wijze bezig te houden met de voorbereiding van de bevrijding en het herstel van Nederland. [1])

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 2 A, blz. 262.

Deze belangrijke taak heeft de Nederlandse Regering te Londen onder de moeilijkste omstandigheden ten uitvoer moeten leggen. Eensdeels waren er moeilijkheden van materiële en administratieve aard, zoals het aanvankelijke gebrek aan huisvesting en het voortdurende tekort aan geschoolde ambtenaren, anderdeels waren er belemmeringen van politiek karakter, welke rechtstreeks voortvloeiden uit de fundamentele wijziging van de positie van de Regering te Londen. Immers, niet slechts de verplaatsing van de zetel der Regering buiten het Rijk was ongrondwettig, maar ook de taak, welke de Regering te verrichten kreeg, overschreed verre de aan haar bevoegdheid in de Grondwet gestelde grenzen. De harmonie tussen de bevoegdheden van Kroon, Kabinet en Volksvertegenwoordiging, zoals deze zo evenwichtig is uitgebalanceerd in ons staatsrecht, was geheel en al verbroken. De rechtstreekse invloed van het volk op het beleid van de Regering kwam te vervallen; tegelijkertijd ontviel hierdoor aan de ministeriële verantwoordelijkheid haar directe grondslag. Had het volk geen orgaan meer om zijn invloed op het staatsbestuur tot gelding te brengen, de Ministers misten node datzelfde orgaan tot verantwoording van hun beleid. Bovendien ontbrak nog een andere belangrijke politiek vormgevende kracht: de openbare mening. Voorts kon onder de omstandigheden, waarin de Regering te Londen verkeerde, de wetgevende taak niet uitgeoefend worden in gemeen overleg met de Staten-Generaal; de periode van door de Regering uitgevaardigde wetsbesluiten deed haar intrede. Inconstitutioneel was dit alles, doch als noodrecht in deze abnormale situatie ten volle gewettigd.

De verantwoordelijkheid van de Ministers met betrekking tot het nog zoveel mogelijk handhaven van de constitutie was onder deze omstandigheden ongetwijfeld zwaar. De heer *van den Tempel* heeft in dit verband opgemerkt, dat men niet precies de legale weg kon volgen, maar het wel zo kon doen, dat een ieder zou moeten erkennen: er is zoveel mogelijk de legale weg gevolgd in overeenstemming met de constitutie en het verlangen van het volk.

De vorengeschetste moeilijkheden hebben alle betrekking op de positie van de Regering, bezien van uit het Nederlandse constitutionele bestel. Ten opzichte van de buitenwereld, in het bijzonder ten aanzien van de bondgenoten, verkeerde de Regering te Londen in betrekkelijk gunstige omstandigheden; zij was daar in ieder geval in haar geheel als de grondwettelijke Regering van Nederland aanwezig. Een situatie, die zij temidden van de naar Engeland geëmigreerde Regeringen slechts met de Noorse Regering gemeen had. Indien men hiermede de positie van de Belgische Regering, die zonder de Koning en met slechts enkele Ministers te Londen vertegenwoordigd was, en die van de Franse Regering, die eerst later in de vorm van een comité voorlopig geformeerd werd, vergelijkt, blijkt duidelijk de grote voorsprong. Aan de wettigheid der door de Nederlandse Regering verrichte en te verrichten daden heeft dan ook voor de buitenwereld geen twijfel bestaan.

Hoe gelukkig en ondubbelzinnig de positie van de Regering naar buiten ook was, naar binnen waren de moeilijkheden door de hierboven geschetste omstandigheden niet slechts groot maar ook noodzakelijk van blijvende aard. Deze moeilijkheden hebben in bijzondere mate op de leden van het Kabinet gedrukt op ieder moment, dat er

spanningen optraden omtrent het te voeren beleid. Waar te Londen toetsing zijner opvattingen aan die der Volksvertegenwoordiging kwam te vervallen, was een Minister bij de beantwoording van de vraag van zijn mede-aanvaarding der verantwoordelijkheid voor het gevoerde beleid op eigen inzicht aangewezen. Uit de verhoren is de commissie gebleken, dat deze verantwoordelijkheid zwaar gedrukt heeft op alle leden van de opeenvolgende Londense Kabinetten; te meer woog deze verantwoordelijkheid, waar het bij voorkomende conflicten niet gemakkelijk was te Londen een scheidend Minister te vervangen door een eveneens bekwame kracht, van wie bovendien moeilijk te zeggen zou zijn, of hij in dezelfde mate het vertrouwen van het Nederlandse volk zou bezitten als de Ministers van vóór 10 Mei 1940.

31510 *(Burger)*

Dit bracht de heer *Burger* tot de formulering: „als er geen parlement is, als er geen instantie van de bevolking is, waar men zijn politiek kan voordragen en voorleggen ter beoordeling, kan men niet weggaan of het moet volstrekt onhoudbaar zijn geworden".

35346 *(Bolkestein)*

Een geheel eigen opvatting over de positie van de Regering en van de Ministers te Londen vertolkte de heer *Bolkestein* met de volgende woorden: „Voor mij stond het van het begin af aan vast, dat het onmogelijk was om hier de zuiver constitutionele praktijk, die in Nederland bestond, toe te passen. Dat het dus niet mogelijk was om zich telkens op de strikte bedoelingen van de Grondwet te beroepen, maar dat men ieder ogenblik moest afwegen, wat voor het Nederlandse volk, waarvoor de strijd gevoerd werd, het beste was. Vandaar dat ik mij ook altijd heb kunnen schikken in de opvatting, die de Koningin had, dat bij het wegvallen van de Staten-Generaal Hare Majesteit optrad als de Vertegenwoordigster van het Nederlandse Volk, aan wie de Ministerraad of de Ministers afzonderlijk verantwoording hadden af te leggen. Dat is natuurlijk, zuiver Nederlands genomen, inconstitutioneel, maar dat was in die dagen en op die plaats, naar mijn opvatting, niet onredelijk".

De verstoring van het evenwicht in de staatsrechtelijke verhoudingen gedurende de oorlogsjaren was een noodzakelijk gevolg van de geheel uitzonderlijke positie van de Regering te Londen. Een deel der moeilijkheden zou wellicht opgevangen zijn, indien men van tevoren een regeling zou hebben getroffen, waarbij een door de Volksvertegenwoordiging daartoe gevolmachtigd deel van de Staten-Generaal mede naar Engeland was overgestoken. Praktisch zouden er ook dan bezwaren zijn blijven bestaan, al was het alleen maar omdat de volle openbaarheid tengevolge van de oorlogsomstandigheden onmogelijk zou zijn geweest. Doch in ieder geval zou dan de Regering voor haar beleid — en de commissie denkt hierbij niet in de laatste plaats aan het beleid met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen — verantwoordelijk geweest zijn aan en steun hebben kunnen ontvangen van een vertegenwoordiging van het Nederlandse volk, in welke het inzicht in de waarde van ons constitutionele bestel hecht verankerd was. [1])

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 2 A, blz. 77.

Het is voorts volkomen duidelijk, dat te Londen in feite ook de verhouding van het Staatshoofd tot de Ministers een verandering moest ondergaan. In normale omstandigheden wordt deze verhouding mede bepaald door de „balance of powers", die uit ons constitutionele bestel voortvloeit. De Ministers hebben enerzijds met het Staatshoofd de wilsovereenstemming in de Regering tot stand te brengen, anderzijds zijn ze voor hun gehele beleid verantwoording schuldig aan de Staten-Generaal. Te Londen kon deze verantwoordingsplicht niet geëffectueerd worden. Dit moest, althans kon leiden tot bepaalde verschuivingen van accent. De commissie heeft zich ten deze evenwel op het standpunt gesteld, dat ook voor de Londense tijd vastgehouden moet worden aan de constitutionele regel, dat het overleg tussen het Staatshoofd en de Ministers zich aan de openbaarheid onttrekt en dat ook onder de bijzondere omstandigheden van die periode voor alle regeringshandelingen de Ministers verantwoordelijk blijven, ook al kon de verantwoordelijkheid niet terstond in de Volksvertegenwoordiging gerealiseerd worden.

7219 *(van den Tempel)*

Volgens de heer *van den Tempel* is het, indien men uitgaat van de fictie, dat het parlement nog functionneerde, juist, dat hetgeen te Londen is geschied tenslotte voor de verantwoordelijkheid is van de betrokken bewindslieden, ongeacht de invloeden, die daarop hebben ingewerkt. Als men deze fictie echter los laat, is het niet meer juist. Toen men onder die omstandigheden had te handelen, terwijl het parlement was uitgeschakeld, kon men niet over het hoofd zien, dat men verplichtingen had jegens het Nederlandse volk en in het bijzonder nog jegens een speciaal deel daarvan. Men zat daar als Minister in een Regering, bevestigd door het parlement. Weggaan betekende de zaak, die men moest verdedigen, in de steek laten.

8588 *(van den Tempel)*

Het lijkt de heer *van den Tempel* dan ook voor een juiste beoordeling van de gebeurtenissen te Londen niet bevorderlijk ervan uit te gaan alsof het parlement wel functionneerde, terwijl er in werkelijk-

heid geen volksvertegenwoordiging was. In Nederland kon, als men de verantwoordelijkheid niet wilde aanvaarden, worden gezegd: treed dan af. Men behoefde niet aan te blijven tegen zijn zin. Maar zo stond het te Londen niet. De Ministers zaten daar niet alleen als leden van een Regering, die het vertrouwen had gekregen van het Nederlandse parlement; zij vertegenwoordigden daar mede een bepaald deel van het volk. De verantwoordelijkheid in die zin opvatten als in Nederland van pas was, waar in laatste instantie het parlement oordeelde en aldus de volkswil tot uiting kwam, was niet mogelijk. Wanneer men zich derhalve te Londen op een gegeven ogenblik aan de verantwoordelijkheid onttrok, betekende dat, dat men waarschijnlijk tegen de volkswil in de zaken van het land overliet aan anderen en zijn beginselen niet meer op die voet kon doen gelden. Indien men bij het beoordelen van de daden van de Londense Regering en van de gevolgen daarvan geen rekening houdt met het feit, dat er in het onderzoek elementen bedekt blijven en men er zich geen rekenschap van geeft ten dele uit te gaan van een fictie, loopt men gevaar de waarheid tekort te doen en wordt het moeilijker tot juiste conclusies te komen.

De commissie heeft de bezwaren van de heer *van den Tempel* niet onvermeld willen laten. Zij tekent er echter bij aan, dat het in de eerste plaats de taak der commissie, aan welke een onderzoek naar Regeringsbeleid is opgedragen, is om politieke verantwoordelijkheden vast te stellen. Voorzover de commissie daarbij historische gebeurtenissen beschrijft, doet zij dit om een onontbeerlijke achtergrond te hebben, waartegen de politieke daden en handelingen van de verantwoordelijke bewindslieden op haar juiste waarde geschat kunnen worden. Het onderlinge overleg tussen bewindslieden en Staatshoofd komt bij het vaststellen van politieke verantwoordelijkheden niet aan de orde. Dit blijft voorbehouden aan de geschiedschrijving van later tijd.

De commissie heeft de bijzondere positie van de Regering te Londen bij de aanvang van dit deel van haar verslag in het licht willen stellen, omdat vele bezwaren, naderhand tegen de Regering ingebracht, te herleiden zijn tot, uit de hierboven behandelde moeilijkheden voortgesproten, scheef getrokken verhoudingen. Hoezeer ook scheef getrokken, vormen deze verhoudingen niettemin de reële achtergrond, waartegen de commissie het beleid van de Nederlandse Regering te Londen zal moeten beoordelen.

Was de verplaatsing van de zetel van de Regering in Mei 1940 een feit van grote betekenis, een gebeurtenis, eveneens van groot belang, had te Londen enkele maanden nadien plaats, nl. het optreden van de heer *Gerbrandy* als formateur van het nieuwe Kabinet en daarna als Voorzitter van de Raad van Ministers. Uit het tweede deel van het verslag van de commissie is gebleken, dat het optreden van het Kabinet-*de Geer* te Londen niet zonder moeilijkheden gepaard gegaan is. Weliswaar speelden de zwaarste conflicten met de heer *de Geer* als Voorzitter van de Raad van Ministers zich doorgaans binnenskamers af, waardoor zij zich gedeeltelijk nog konden onttrekken aan het oog van buitenstaanders, doch de geallieerde Regeringen waren te goed op de hoogte van de opvattingen, door de heer *de Geer* voorgestaan, om een onbeperkt vertrouwen in het door hem geleide Kabinet te kunnen stellen. Het mag als een vaststaand feit worden beschouwd, dat het Kabinet-*de Geer* er tegen het einde van de zomer van 1940 niet in geslaagd was het volle vertrouwen van de bondgenoten — onmisbare voorwaarde in de bondgenootschappelijke strijd tegen de Duitsers — te winnen.

Het zal de grote verdienste zijn van het eerste Kabinet-*Gerbrandy*, dat het binnen enkele maanden de terughoudendheid, welke bij de geallieerden bestond, volledig heeft overwonnen.

Voor een aanzienlijk deel is dit te danken geweest aan de persoonlijkheid van de nieuwe leider van het Kabinet, prof. mr *P. S. Gerbrandy*. Door zijn onverzettelijkheid ten aanzien van de doelstelling van de oorlog, welke zowel in als buiten de Nederlandse kring te Londen in hoge mate werd gewaardeerd, is hij gebleken de juiste man te zijn geweest om op dat critieke ogenblik in ons volksbestaan de leidende plaats in te nemen.

Uit het tweede deel van het verslag [1]) der commissie is gebleken, dat de opdracht tot formatie van een Kabinet voor de heer *Gerbrandy* volkomen onverwacht kwam en dat hij vele innerlijke aarzelingen heeft moeten overwinnen om het ernstige besluit tot aanvaarding der opdracht, waartoe hij overigens door verscheidenen zijner collega's werd aangemoedigd, te nemen. In de diepe overtuiging hier geroepen te worden door een andere macht dan die van persoonlijke begeerte, zoals de heer *Gerbrandy* het zelf uitdrukt in een brief [2]) van 18 Juli 1941, heeft hij zijn zware en verantwoordelijke taak opgevat als een roeping. Voor het feit, dat de heer *Gerbrandy* in die moeilijke omstandigheden deze zware opdracht heeft willen aan-

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 2 A, blz. 210—213.

[2]) Vgl. bijlage 1 B.

vaarden en dat hij en met hem het gehele Kabinet er in slaagde binnen enkele maanden Nederlands reputatie in de ogen onzer geallieerde vrienden ten volle te herstellen, heeft de commissie zeer grote waardering. Zij wil dan ook aan het begin van dit deel van haar verslag, waarin de vele moeilijkheden van de beide Kabinetten-*Gerbrandy* uitvoerig zullen worden behandeld, de leider van deze Kabinetten, prof. mr. *P. S. Gerbrandy*, de hem toekomende lof brengen door thans reeds uitdrukkelijk vast te stellen, dat het optreden van de heer *Gerbrandy* als Minister-President in September 1940 van grote betekenis is geweest voor het vormen en verwezenlijken van de doelstelling, waardoor de Nederlandse Regering zich verder bij de oorlogvoering heeft laten leiden: geen compromissen, maar strijd totdat het Koninkrijk geheel zou zijn bevrijd.

II. Tweeërlei soort Ministers bij de Kabinetsformatie van September 1940?

Bij de Kabinetsformatie van September 1940 trad de politiek van de Regering ten aanzien van de voortzetting van de oorlog op ondubbelzinnige wijze aan de dag door het definitief verdwijnen van de heer *de Geer* uit het Kabinet en door het optreden van de heer *Gerbrandy* als Minister-President, van wie algemeen bekend was, dat hij met zijn gehele persoonlijkheid ijverde voor de onverkorte aanvaarding van de formule „doorvechten tot het bittere einde".

In het tweede deel van het verslag [1]) der commissie is reeds een door de heer *van den Tempel* overgelegd stuk ter sprake gekomen, dat genoemd zou kunnen worden een concept-program voor het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Het tweede punt hiervan luidde: „Beschikbaarstelling, met inachtneming van de belangen van het onbezette deel des Koninkrijks, van alle middelen en krachten tot het voortzetten van den oorlog ter herwinning van de volstrekte vrijheid en onafhankelijkheid des lands en ter bereiking van de best mogelijke resultaten bij den vrede, zulks met behulp van de bondgenoten, met name van Engeland".

De doelstelling van de politiek van het Kabinet ten opzichte van de oorlog is hier duidelijk geformuleerd. Van geen reserve is hier sprake. Reserve meende de commissie echter wel te mogen lezen in de woorden, die de Kabinetsformateur van September 1940 met betrekking tot deze formatie na de oorlog in zijn memorandum [2]) neerschreef: „Bij de formatie van het Kabinet in September 1940 zat de gedachte voor zooveel mogelijk het Kabinet van 10 Augustus 1939 tot het einde toe voort te zetten. Wel is in het overleg omstreeks dien tijd de gedachte van de fomatie van een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland" aanhingen, een oogenblik ter sprake geweest, maar de weg waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realiseering van zulk een gedachte niet raadzaam".

De woorden: „een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland" aanhingen," hebben de aandacht van de commissie getrokken. Moest hieruit worden opgemaakt, dat er op dat moment sprake was van twee soorten Ministers? Ministers namelijk, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland" aanhingen en andere Ministers? Een vraag, die zich te meer opdrong bij lezing van de passage op bladzijde 43 van het memorandum, waar de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 besproken wordt. Daar leest men nl.: „Wat de algemeene politiek van het Kabinet betreft, zijn wij gerechtigd o.a. het volgende te zeggen: Onvoorwaardelijk staat vast, dat elk overleg met het Nazi-regiem is en blijft buitengesloten. Geen bespreking, geen onderhandelingen met *Hitler* en zijn medeplichtigen is het beslist parool. Alle medewerking, waartoe het Koninkrijk in staat is, wordt verleend om het tegenwoordige Nazi-Duitschland ten onder te helpen brengen".

In deze passage wordt geconstateerd, dat bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 alle Ministers op het hier omschreven standpunt stonden, een standpunt, dat behelsde, dat allen van oordeel waren: „geen compromis ooit met Duitschland". Merkwaardig is nu, dat de Ministers, die in dat gereconstrueerde Kabinet zitting namen, dezelfden waren als degenen, die deel uitmaakten van het in September 1940 geformeerde Kabinet, met uitzondering van de heer *Dijxhoorn*, die was afgetreden en de heer *Furstner*, die er bij was gekomen.

De twee passages in het memorandum, in onderling verband beschouwd, rechtvaardigen de hierboven gestelde vraag, of er in September 1940 gedacht werd aan een zekere discriminatie, of, om het nog sterker uit te drukken, er gedacht werd aan een nog verder gaande „zuivering" van het Kabinet dan door het uittreden van de heer *de Geer* had plaats gevonden.

De heer *Dijxhoorn*, naar zijn mening gevraagd over de uit het memorandum blijkende discriminatie tussen Ministers van eenzelfde Kabinet, verklaart, dat hij nooit heeft horen spreken over tweespalt

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 2 A, blz. 211.

[2]) Prof. mr *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 39.

tussen de heren, die van geen compromis wilden weten en anderen, die daarvan wèl wilden weten. Dat is nooit ter sprake geweest. De heer *Gerbrandy* kan dat wel in zijn witboek schrijven, maar voorzover de heer *Dijxhoorn* zich herinnert, heeft dat nooit gespeeld.

28715 *(Steenberghe)* De heer *Steenberghe* wijst elke verantwoordelijkheid voor de inhoud van het memorandum af. Dat er in September 1940 twee

28725 *(Steenberghe)* soorten Ministers zouden zijn geweest, die op een verschillend standpunt stonden ten aanzien van een eventueel compromis met Duitsland, is, voorzover hem bekend, in 1940 nooit met hem besproken. Het is bij de formatie van 1940 geen vraagstuk geweest. Als er op dat ogenblik werkelijk een tegenstelling bestond, zou er over gesproken moeten zijn. Tussen het ene uiterste standpunt van de heer *Gerbrandy* en het andere uiterste van de heer *de Geer* was een hele serie mogelijkheden. Dat degenen, die de gedachte hebben gehad, als in het memorandum bedoeld, een verder gaande „zuivevering" van het Kabinet voor ogen heeft gestaan, dan alleen door het aftreden van de heer *de Geer,* ontkent de heer *Steenberghe* ten enenmale. Want van de eerste dag van het aftreden van de heer *de*

28728 *(Steenberghe)* *Geer* af heeft de heer *Gerbrandy* hen allen gesmeekt met hem in het Kabinet te blijven.

28824 *(Welter)* De heer *Welter* kan met betrekking tot de mededelingen op blz. 39 van het memorandum van de heer *Gerbrandy* niets zeggen. Hij vindt het vrij eigenaardig en heeft er nooit van gehoord, dat dergelijke plannen bestonden.

31389 *(van den Tempel)* Voor de heer *van den Tempel* is het zeer de vraag in welke kring die gedachte is opgekomen. Over die speciale passage in het memorandum kan hij niets verklaren. Hij denkt, dat er wel met anderen, doch niet in de kring van de Ministers over gesproken is.

33050 *(Albarda)* De heer *Albarda* wijst er in het algemeen op, dat er in het memorandum op verschillende plaatsen dingen voorkomen, die de instemming van één of meer oud-Ministers ontberen. Zo kan hij zich ook niet verenigen met het onderhavige gedeelte. Dat bij de formatie van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* de bedoeling is geweest om een onderscheid te maken tussen de Ministers naar hun vastbeslotenheid tot voortzetting van de oorlog, is hem niet gebleken en herinnert hij zich niet.

33059 *(Albarda)* De in deze passage bedoelde opvattingen voorts besprekend in verband met de plannen om in die dagen tot een war cabinet te komen, merkt de heer *Albarda* nog op, dat hij zich niet herinnert, dat ooit gebleken is, dat er een discriminatie gemaakt moest worden tussen de Ministers naar hun gezindheid met betrekking tot de oorlogvoering. Indien het zo was, dan zou — voorzover er in die dagen zekere nuances in de samenstelling van het Kabinet waren — de samenstelling van het war cabinet, zoals Minister *Gerbrandy* zich het voorstelde, daarmede ook niet hebben overeengestemd.

35314 *(Bolkestein)* Voorzover de heer *Bolkestein* bekend, is in September 1940 geen sprake geweest, althans niet in zijn bijzijn, van tweeërlei soort Ministers.

63936 *(van Kleffens)* De woorden „een oorlogskabinet, waarin alleen zij zouden zijn opgenomen, die volkomen de idee „geen compromis ooit met Duitschland" aanhingen," wekken volgens de heer *van Kleffens* de indruk alsof er een heel stelletje was, dat dit compromis wel wilde. Hij vindt dat volkomen onjuist gesteld; dat heeft waarlijk geen rol gespeeld; wel de idee: zou het ook goed zijn, zoals sommige andere landen het hadden, een oorlogskabinet te hebben? Dit speelde in Juli 1941; het zou een Kabinet in het Kabinet zijn en de heer *van Kleffens* was bestemd „in zo'n ding", als het ooit tot stand zou komen, zitting te nemen. Dat was meer een soort van opportuniteitsdenkbeeld, maar de scheidslijn heeft werkelijk niet zo gelopen, dat zij, die in het oorlogskabinet zitting zouden hebben, toevallig goed waren en dat de rest niet goed was. De heer *van Kleffens* zet hier dus een vraagteken bij. Niet bij het feit dat men gedacht heeft aan een oorlogskabinet, maar wel bij het feit, dat dit toevallig zo samenliep, dat al degenen, die in dit oorlogskabinet zouden zitten, onverzoenlijk zouden zijn en de rest verzoenlijk. Zo is het niet geweest. Over een z.g. verder gaande zuivering is met de heer *van Kleffens* niet gesproken. Daartoe was ook geen aanleiding.

69567 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* licht de geconstateerde tegenstrijdigheid toe door te wijzen op de tamelijke mate van autoriteit, die de heer *de Geer* bezat, waardoor hij zijn stempel op het geheel drukte. Zijn geest liet niet na — aldus de heer *Gerbrandy* — te infecteren. Dat was merkbaar. In de maanden, voorafgegaan aan de val van de heer *de Geer,* is er ook gesteld: Er zitten toch ook figuren in het Kabinet, die bijna net zo zwak zijn als de heer *de Geer.* De heer *Gerbrandy* voegt daaraan nog toe, dat dit te sterk uitgedrukt is, maar dat, wanneer men een gezelschap van 11 mensen heeft met een bepaalde topfiguur, dat infecterend werkt. Toen kwam de gedachte op — niet speciaal een gedachte van de heer *Gerbrandy* —, of men dan niet alleen een Kabinet van „diehards" moest hebben. Hij wil zijn collega's

niet discrimineren, zij waren voortreffelijke mensen. Hij beschouwt dit als een zuiver menselijke factor, doordat persoonlijke invloeden werkten. Toen de reconstructie van 1941 plaats vond, was bij de Ministers, die de heer *Gerbrandy* op het oog had, de infectie overwonnen.

De heer *Gerbrandy* wijst er verder op, dat voorbesprekingen hebben plaats gehad met drie Ministers, waaronder de heren *van Boeyen* en *van Kleffens,* op een ogenblik, toen de aanwijzing van de formateur nog niet had plaats gehad. Zijn opvatting, dat andere Ministers minder onverzoenlijk waren gestemd ten aanzien van de voortzetting van de strijd tegen Duitsland, was gebaseerd op concrete feiten. Hoewel de heer *Gerbrandy* van mening is, dat de heer *de Geer* bij zijn pogingen met de Duitsers contact te krijgen, niet direct van alle Ministers een radicale afwijzing heeft ondervonden, weet hij niet, of door deze Ministers buiten de discussies in de Ministerraad handelingen zijn verricht of opmerkingen gemaakt, die het prestige van Nederland niet ten goede zouden zijn gekomen. De besprekingen, die de heer *Gerbrandy* met de heren *van Boeyen, van Kleffens* en *Beelaerts van Blokland* heeft gehad, hebben haar oorzaak dan ook niet gevonden in externe handelingen van deze Ministers, doch hebben berust op mededelingen van de heer *Pelt,* welke deze op zijn beurt weer van Engelse zijde had ontvangen. De heer *Gerbrandy* zegt in dit verband nog, dat men van bepaalde Nederlandse zijde overwogen heeft om stappen te doen bij H.M. de Koningin tegen het gehele Kabinet-*de Geer,* omdat men de heer *de Geer* en ook andere Ministers in dit opzicht geen volkomen vertrouwen schonk en omdat dit ook bij de Engelsen leefde. Voor het overige wenst de heer *Gerbrandy* hier niet op in te gaan, daar het te veel „histoire interne" is en deze handelingen tenslotte geen politiek effect hebben gesorteerd. Met betrekking tot de laatste zinsnede van het aangehaalde van blz. 39 van het memorandum „maar de weg, waarlangs het tot de Kabinetsopdracht kwam, maakte de realiseering van zulk een gedachte niet raadzaam", verklaart de heer *Gerbrandy* nog, dat naar zijn mening de opdracht door het verloop van zaken een zuivere vervanging van de heer *de Geer* geworden is. Wanneer de opdracht om de heer *de Geer* te laten verdwijnen een maand eerder was uitgevoerd, zou het „oorlogskabinet" zeker tot stand zijn gekomen. Tot een nadere verklaring hiervan acht de heer *Gerbrandy* zich overigens niet bevoegd; hij wil slechts wijzen op de ernstige kritiek, die bij de Engelsen bestond op het Kabinet, dat in 1940 te Londen was gekomen.

83022 *(Beelaerts van Blokland)*

De commissie heeft jhr. mr. *F. Beelaerts van Blokland* met het oog op dit en andere punten, welke betrekking hebben op de verschillende Ministers- en Kabinetscrises, de vraag voorgelegd, of er buiten het terrein van de adviezen, welke de heer *Beelaerts van Blokland* als adviseur van H.M. de Koningin heeft gegeven, nog een gebied is, dat door de commissie kan worden betreden. De heer *Beelaerts van Blokland* is van oordeel, dat dit niet het geval is. Uiteraard heeft de heer *Beelaerts van Blokland* wel besprekingen gevoerd met de heer *Gerbrandy* en ook met andere Ministers. Deze besprekingen zijn formeel weliswaar van andere aard dan die, welke hij met H.M. heeft gevoerd, doch daartegenover staat, dat die zaken zo verstrengeld zijn, dat zij niet gemakkelijk uit elkaar zijn te halen. Hij is dan ook van mening, dat een verder ingaan op deze vraagstukken voor hem niet mogelijk is, omdat men dan zeer spoedig zou komen op een terrein, dat op het ogenblik beter niet betreden kan worden.

Het geheel der verklaringen overziende, is de commissie van oordeel, dat voornamelijk door de uiteenzetting van de heer *Gerbrandy* de bedoeling van de passage op blz. 39 van het memorandum wel duidelijker is geworden. Naar haar mening mag er niet uit gelezen worden, dat er in de kring van de Ministers een discussie gaande is geweest over de vraag of het wenselijk zou zijn, dat enige leden van het Kabinet-*de Geer,* die een minder vastberaden houding zouden hebben aangenomen ten aanzien van de voortzetting van de oorlog, deel zouden uitmaken van het eerste Kabinet-*Gerbrandy.* Wel is er, volgens de heer *Gerbrandy,* enige tijd voor het aftreden van de heer *de Geer* in een intieme kring, te weten de heren *Beelaerts van Blokland, van Kleffens* — die dit feit overigens ontkent — *van Boeyen* en *Gerbrandy,* enige aarzeling geweest ten opzicht van enige Ministers, die men min of meer als door de opvattingen van de heer *de Geer* geïnfecteerd beschouwde. Overigens heeft, volgens de heer *Gerbrandy,* deze gedachtenwisseling in intieme kring geen consequenties gehad.

Alle Ministers, die hiernaar gevraagd zijn, blijken er dan ook niets van te weten. Het ware derhalve naar de mening van de commissie voorzichtiger geweest, indien de auteur van het memorandum de onderhavige op het eerste gezicht raadselachtige passage in de pen had gehouden.

III. De gedachte aan een oorlogskabinet

De in het vorige hoofdstuk behandelde passage op blz. 39 van het memorandum van de heer *Gerbrandy* vermeldt, dat reeds bij de formatie van September 1940 de gedachte van een oorlogskabinet een ogenblik ter sprake is geweest. Op een andere plaats in zijn memorandum [1]) nl. bij de bespreking van de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 zegt de heer *Gerbrandy:* „De oorspronkelijke opzet om, waar het nut van de instandhouding van enkele Departementen, wier eigenlijke taak, op het terrein van binnenlandsche zorg gelegen, door het verblijf te Londen bezwaarlijk kon worden volgehouden, over te gaan tot het samenvoegen van Departementen en het hebben van Ministers zonder Portefeuille, werd door mij in het genoemde overleg losgelaten."

28691 *(Dijxhoorn)*

De heer *Dijxhoorn,* wiens aftreden op 12 Juni 1941 de aanleiding werd tot de reeds meermalen genoemde reconstructie van het Kabinet in Juli 1941, verklaart, dat de zaken, voordat men alle Ministers bij elkaar had om een beslissing te nemen, wel eens stroef liepen. Er is daarom wel eens over gesproken, of men niet beter zou werken met vijf Ministers. Men zou dan „en petit comité" beslissingen kunnen nemen, die rechtstreeks betrekking hadden op de oorlogvoering. Het is echter niet gelukt, zoals wel vanzelf spreekt, omdat iedere Minister als regeringsman voor zijn volle verantwoordelijkheid opkwam.

Er zijn twee mogelijkheden ter sprake gekomen, nl. die om alleen met vijf ministers te werken en de mogelijkheid van een kabinet, bestaande uit vijf Ministers, die departementshoofden zouden zijn en een paar Ministers zonder Portefeuille. Alle Ministers, die er waren, wilden echter de volle verantwoordelijkheid dragen en dus een stem in het kapittel hebben.

28694 *(Dijxhoorn)*

In 1940 gold het meer besprekingen onder elkaar. Het waren geen officiële bijeenkomsten onder leiding van de Kabinetsformateur, doch met elkaar sprekende over hetgeen het beste was te doen, kwam deze gedachte van een werkkabinet van vijf Ministers naar voren.

28719 *(Steenberghe)*

De heer *Steenberghe* zegt, dat er natuurlijk in 1940 met andere personen over een oorlogskabinet gesproken kan zijn, maar hij heeft altijd gehoord, ook van zijn collega's, dat er in 1941 bij de oplossing van de crisis-*Dijxhoorn* voor het eerst over gesproken is. In 1941 is er over gesproken om drie Ministers, nl. de heren *Albarda, Bolkestein* en *van den Tempel* niet hoofd van een departement te maken, maar hen als Ministers zonder Portefeuille in het Kabinet op te nemen.

31404 *(van den Tempel)*

Met betrekking tot de poging van de heer *Gerbrandy* om een kleiner Kabinet te vormen deelt de heer *van den Tempel* mede, dat hij op 10 Juli 1941 een brief ontving van de Minister-President, waarin voorgesteld werd de heren *Albarda, Bolkestein* en *van den Tempel* van hun portefeuille te ontlasten en te benoemen tot Minister zonder Portefeuille. Dit voorstel heeft hen wel bijzonder onaangenaam getroffen; de duidelijke strekking was, volgens hem, een verzwakking te bewerkstelligen van het sociaal-democratische element in de Regering.

Natuurlijk stond de heer *van den Tempel* daar volmaakt afwijzend tegenover. De Minister-President heeft toen een nieuw voorstel gedaan, waarbij de heren *Albarda* en *Bolkestein* Minister zonder Portefeuille zouden worden en de taak van de heer *van den Tempel* zou worden uitgebreid. Doch deze laatste had geen ogenblik de gedachte daarop in te gaan. Toen is het verder zo gebleven.

Dit voorstel van de heer *Gerbrandy* was naar de mening van de heer *van den Tempel* een zeer betreurenswaardig intermezzo, want het heeft ongetwijfeld de samenhang in het Ministerie verzwakt; men kreeg het gevoel, dat men op zijn hoede moest zijn, hetgeen in het begin niet het geval was geweest.

33050 *(Albarda)*

Met de passage op blz. 39 van het memorandum kan de heer *Albarda* zich verenigen voor wat betreft de mededeling, dat er bij de formatie [2]) van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* sprake van is geweest een z.g. oorlogskabinet te maken, een kern uit het gehele Kabinet, die eigenlijk grotendeels de taak van de Ministerraad zou vervullen. De heer *Albarda* gelooft, dat de heer *Gerbrandy* meer een navolging

[1]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy,* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 40.

[2]) De commissie tekent hierbij aan, dat de heer *Albarda* in het hierna volgende gedeelte van zijn verklaring kennelijk op het oog heeft hetgeen bij de reconstructie van het Kabinet-*Gerbrandy* in Juli 1941 is besproken.

zag van een — in zijn ogen aantrekkelijk — voorbeeld, dat het Engelse Kabinet had gegeven door een „war cabinet" in te stellen. De heer *Albarda* herinnert zich, dat hij er zich direct tegen heeft verzet; in Engeland toch zijn er veel Ministers en van verschillende rang. Toen opperde de heer *Gerbrandy* het denkbeeld, dat enigen van de Ministers, Minister zonder Portefeuille zouden worden. De heer *van den Tempel* en de heer *Albarda* hebben zich daartegen verzet, omdat hun werkzaamheden dan op anderen zouden worden overgebracht en zij niet wensten als Ministers van de tweede rang mee te marcheren. Op het verzet van hen en nog anderen is de verwezenlijking van het denkbeeld van de heer *Gerbrandy* afgestuit. Naar het gevoelen van de heer *Albarda* heeft de heer *Gerbrandy* langs andere weg steeds getracht dit denkbeeld in een andere vorm te verwezenlijken, nl. door de instelling van de vele commissies, die het Kabinet naderhand heeft gehad en die over de belangrijkste aangelegenheden der Regering hadden te beraadslagen, somtijds op een vertrouwelijke manier en zonder daarvan steeds volledig verslag uit te brengen aan het gehele Kabinet. Het heeft zelfs moeite gekost het beginsel te handhaven, dat door die commissies geen besluiten mochten worden genomen.

35313 *(Bolkestein)* De heer *Bolkestein* kan alleen zeggen, dat van hetgeen er op blz. 39 van het memorandum staat inzake de formatie van een oorlogskabinet in zijn herinnering niets leeft.

28824 *(Welter)* Ook de heer *Welter* kan met betrekking tot deze mededeling op blz. 39 van het memorandum niets zeggen; hij weet daar niets van.

63936 *(van Kleffens)* De idee, dat het goed zou zijn, zoals sommige andere landen het hadden, een oorlogskabinet, een Kabinet in het Kabinet te hebben, heeft volgens de heer *van Kleffens* wel een rol gespeeld. Daar was, constitutioneel Nederlands gedacht, natuurlijk nog wel wat tegen in te brengen. De gedachte was: laten de Ministers, die het naast bij de oorlogvoering zijn betrokken, dus wel Oorlog, niet Onderwijs, wel Buitenlandse Zaken en niet Binnenlandse Zaken of Waterstaat, daarin zijn en laten die elke dag het werk doen. De heer *van Kleffens* was bestemd om in een oorlogskabinet, als het ooit tot stand was gekomen, zitting te nemen. Dat was meer een soort van opportuniteitsdenkbeeld. Het Kabinet heeft wel overwogen een oorlogskabinet te vormen.

69698 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* verklaart, dat bij de reconstructie van 1941 de gedachte van een oorlogskabinet positief aan de orde is geweest. Deze gedachte verschilde met die van September 1940, toen met een oorlogskabinet bedoeld werd een Kabinet, dat de oorlog tot een goed einde had te brengen zonder onderscheid in Ministers met en zonder Portefeuille. In Juli 1941 werd echter gedacht en werd gesproken over een Kabinet, dat zou bestaan uit Ministers met een departement en Ministers zonder een departement. De oorspronkelijke vraag van de heer *Gerbrandy* was, of het niet het beste was om de consequentie te trekken uit de situatie. Er was nl. een aantal departementen, welker betekenis in oorlogstijd geringer was geworden, zoals Waterstaat, Sociale Zaken en Onderwijs. Er waren andere departementen, zoals Koloniën, Buitenlandse Zaken, Oorlog, Marine en voor een belangrijk deel Justitie, die hun betekenis behielden.

De heer *Gerbrandy* was voornemens daarvan de eerlijke consequentie te trekken en de betrokken bewindslieden als Ministers zonder Portefeuille te handhaven met een behoorlijke opdracht. Zij zouden lid van de Ministerraad blijven, maar men liet dat stuk van het Kabinet, dat vooral extern werkte, dat waren Koloniën, Justitie, Buitenlandse Zaken, Oorlog en Marine, intact als inner circle. Dit was voor de Minister-President de overweging om dit plan ter tafel te brengen. Door een enkele Minister, die in dit verband Minister zonder Portefeuille zou worden, werd dit opgevat als een „capitis diminutio"; daarom heeft de heer *Gerbrandy* er van afgezien.

69704 *(Gerbrandy)* Dat de heer *Gerbrandy*, zoals de heer *van den Tempel* had verklaard, met deze voorstellen op het oog had het sociaal-democratische element in de Regering te verzwakken, ontkent de heer *Gerbrandy* ten stelligste, daarbij twee opmerkingen makende: in de eerste plaats, dat hij bij de Kabinetsformatie-*de Geer* reeds als zijn mening te kennen had gegeven, dat hij het altijd een ongezonde toestand in Nederland had gevonden, dat een groep, die 25 pct. van het Nederlandse volk vertegenwoordigde, nooit is opgenomen geweest in de formatie van een Kabinet en vervolgens, dat in de jaren 1940 en 1941 geen sterveling in Engeland dacht in termen van politieke fracties. Het ging er over mensen te hebben, die bereid waren om tot het bittere einde toe de strijd te voeren; of zij rood, geel, zwart of groen waren, kon hem niets en niets schelen.

Ten aanzien van de opmerking van de heer *Albarda*, dat de heer *Gerbrandy* in deze voorstellen min of meer geleid zou zijn door de figuur, die men in de Engelse Regering had, erkent laatstgenoemde, dat dit misschien wel enigszins door zijn geest speelde, maar hij werd

bovenal geleid door de gedachte: wees reëel. Zijn idee was, dat er Ministers waren aan het hoofd van een departement, die tot over hun oren in het werk zaten en dat er Ministers waren, die eigenlijk alleen de Ministerraad bijwoonden, omdat hun departement was weggevallen. Voor deze ongezonde verhouding zocht de heer *Gerbrandy* dus naar een betere oplossing.

De zienswijze van de heer *Albarda,* nl. dat de heer *Gerbrandy* toch langs andere weg steeds getracht heeft dit denkbeeld in een andere vorm te verwezenlijken door de instelling van de vele commissies, die het Kabinet naderhand heeft gehad en die over de belangrijkste aangelegenheden van de Regering hadden te beraadslagen, somtijds op een vertrouwelijke manier en zonder daarvan steeds volledig verslag uit te brengen aan het gehele Kabinet, verwerpt de heer *Gerbrandy* niet geheel. Bewust heeft hij dat zeker niet gedaan; het zou dan onbewust geweest moeten zijn, het is bij wijze van spreken zo gegroeid. Men kan echter niet zeggen, dat het plan om tot een Kabinet met Ministers met departementen en Ministers zonder Portefeuille te komen en de latere uitvoering van de gedachte om een aantal zaken in ministeriële commissies voor te bereiden, dezelfde grondslag hadden.

De commissie is van mening, dat in het memorandum van de heer *Gerbrandy* op blz. 39 en in zijn verklaring, voorzover die is behandeld in het vorige hoofdstuk, met de uitdrukking „oorlogskabinet" iets geheel anders is bedoeld dan met een „oorlogskabinet", als waarvan in dit hoofdstuk van het verslag sprake is. In de zomer van 1940 was slechts in intieme kring de vraag ter sprake gekomen, of alle leden van het Kabinet-*de Geer* wel gehandhaafd zouden kunnen worden in een Kabinet, dat de oorlog tot een goed einde had te brengen.

Bij de reconstructie van het Kabinet-*Gerbrandy* in Juli 1941 heeft evenwel de Minister-President de gedachte geopperd binnen het Kabinet een inner circle te vormen van Ministers, hoofden van die departementen, die zich met externe aangelegenheden bezig hielden, naast een aantal Ministers zonder Portefeuille met een bepaalde opdracht. Op deze constructie is het woord „oorlogskabinet" zonder enige twijfel meer toepasselijk dan op hetgeen men in de zomer van 1940 in intieme kring op het oog had. Het door de Minister-President in Juli 1941 geopperde plan is binnen de toenmalige kring der Ministers uitvoerig besproken, doch kon niet worden gerealiseerd tengevolge van de grote bezwaren, welke door enige leden van het Kabinet hiertegen werden ingebracht.

Het is begrijpelijk, dat het Engelse voorbeeld van een war cabinet hier invloed heeft uitgeoefend op de opvattingen van de toenmalige Minister-President. De commissie is echter van oordeel, dat de verhoudingen in het Nederlandse Kabinet te Londen toch wel heel anders lagen dan in het Engelse Kabinet. Dit laatste was immers veel omvangrijker, terwijl de Engelse Regering een zeer veel uitgebreidere taak op het gebied van de oorlogvoering had te vervullen dan de Nederlandse. Zakelijk was er dus voor het copiëren van het Engelse systeem weinig of niets te zeggen. Waar anderzijds de Nederlandse Regering gedurende de oorlogsjaren de enige officiële vertegenwoordigster van het Nederlandse volk was, moest het maken van verschil tussen tot die Regering behorende Ministers noodwendig tot interne moeilijkheden leiden. De commissie acht dan ook het plan van de heer *Gerbrandy* in deze weinig gelukkig.

IV. Het ontslag van Minister Dijxhoorn

Bij de bespreking van de verschillende Ministers- en Kabinetscrises, welke er te Londen zijn geweest, moet vooropgesteld worden, dat evenals bij alle andere Regeringsdaden voor het ontslag en de benoeming van een Minister, de Minister, die het betreffende besluit gecontrasigneerd heeft, de verantwoordelijkheid draagt, zodat het onderzoek der commissie zich vrijelijk tot deze crises kan uitstrekken en zij daarover haar oordeel kan geven.

Aangezien bedoelde crises in de meeste gevallen een onderwerp van bespreking in de Ministerraad hebben uitgemaakt, is de commissie bij haar onderzoek wel eens gestuit op de moeilijkheid, dat zij volgens de bepalingen der Enquêtewet slechts vragen kan stellen over de in de Ministerraad genomen besluiten en de gronden, waarop deze berustten, doch niet naar de daar gehouden besprekingen. Zoals bekend, bindt dit voorschrift alleen de commissie; niet de oud-Minister, die als getuige voor haar verschijnt. De ervaring heeft geleerd, dat in een aantal gevallen oud-Ministers in verband met de Ministers- en Kabinetscrises wel de behoefte hebben gevoeld mededelingen te doen van in de Ministerraad dienaangaande gevoerde besprekingen. Niet ontkend kan echter worden, dat de oud-Minister, die in deze het meest scrupuleus is, daardoor in een nadeliger positie kan komen te verkeren dan zijn collega, die zich groter vrijheid toemeet mededelingen over de besprekingen in de Ministerraad te doen.

Tenslotte moet nog worden opgemerkt, dat zich hier de eigenaardigheid voordoet, dat in het algemeen gesproken afgetreden Ministers in normale verhoudingen, wanneer het parlement functionneert, niet de gelegenheid hebben om in de Volksvertegenwoordiging opening van zaken te geven. De Londense Ministers komen door het onderzoek der commissie in een, als men het zo mag uitdrukken, gunstiger positie te verkeren, doordat zij de gelegenheid krijgen verantwoording af te leggen van de motieven, welke hen bij de beleidsvragen, met hun ontslag verband houdende, hebben geleid.

Op 11 Juni 1941 vroeg de heer *Dijxhoorn* ontslag als Minister van Defensie. Bij K.B. van 12 Juni 1941 werd dit verzoek ingewilligd.

Met betrekking tot zijn ontslag en de redenen, die daartoe geleid hebben, heeft de heer *Dijxhoorn* voor de commissie de volgende uiteenzetting gegeven:

28697 *(Dijxhoorn)*

„Duistere machten vonden handlangers om mij het werk als Minister in Londen moeilijk te maken. Ik heb het Kabinet hiervan herhaaldelijk op de hoogte gebracht en sinds Januari 1941 regelmatig van mijn moeilijkheden op de hoogte gehouden. Zeer speciaal herinner ik mij hetgeen ik daaromtrent gezegd heb in de vergaderingen van het Kabinet op Vrijdag 4 en Dinsdag 8 April 1941, omdat ik de aantekeningen bewaard heb, aan de hand waarvan ik in die vergaderingen heb gesproken. Een en ander zal ook wel in de notulen van de Ministerraad, zij het zeer summier, zijn opgenomen. De Minister-President wist dus van alles af. Deze is, in het bijzonder, omdat hij het K.B. van 12 Juni 1941 No 10, houdende mijn ontslag, heeft gecontrasigneerd, voor dat ontslag, maar ook voor een groot deel voor alles, wat daartoe aanleiding is geweest, zoals ik nader zal aantonen, verantwoordelijk.

In mijn ontslagaanvrage aan H.M. de Koningin, welke ik u in afschrift hierbij overleg, heb ik als eerste reden het volgende vermeld: „dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij 's lands belang niet langer kan dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk acht".

Ik zie mij dus verplicht u enige voorbeelden te geven, hoe deze interne verhoudingen zich hebben ontwikkeld, in het bijzonder hoe deze scheef werden getrokken. Ik moge dit heel in het kort doen en volstaan met het doen van een greep uit talloze voorbeelden.

1. De gevallen-*„Zegers"* en *„van Buuren"* ga ik thans voorbij. Ik mocht u de desbetreffende dossiers in extenso overleggen, zodat ik mij vlei met de hoop, dat u daaruit een beeld hebt gekregen, hoe in deze gevallen door de Minister-President is gemanoeuvreerd zeer ten nadele van mijn prestige. [1])

[1]) De commissie tekent hierbij aan, dat zij de internering van de heren *Zegers* en *van Buuren* uitvoerig behandeld heeft in deel 4 A van haar verslag, blz. 33 e.v.

2. De schout bij nacht baron *de Vos van Steenwijk* kwam mij op zekere dag mededelen, dat hij acht geheime opdrachten had. Op mijn vraag: „welke?" mocht hij geen antwoord geven. Dat was geheim.

Terloops zij opgemerkt, dat genoemde schout bij nacht mijnentwege alle lof verdient voor de wijze, waarop hij jegens mij zijn delicate opdracht steeds heeft uitgevoerd en dat hij tegenover mij dat geheim nimmer heeft geschonden.

3. Hr. Ms. „Sumatra" en „Heemskerck", omtrent welke oorlogsbodems ik aan de bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal *Furstner,* opdracht had gegeven, dat zij niet meer mochten varen alvorens zij hersteld, onderscheidenlijk afgebouwd waren, bleken op een gegeven moment door de bevelhebber der zeestrijdkrachten *buiten mijn medeweten* te zijn gezonden naar Canada voor het naar dat land overbrengen van H.K.H. Prinses *Juliana* en haar dochters. Toen ik daar toevallig achter kwam — omdat ik mededeling kreeg, dat de schepen op een werf konden worden opgenomen, dan wel, dat ik informeerde hoe het met de zaken stond —, wenste de vice-admiraal *Furstner* op mijn vraag, waar deze schepen waren, aanvankelijk geen antwoord te geven, omdat zulks strikt geheim was.

Eerst toen ik hem bij mij had ontboden en hem er op had gewezen, dat de Minister van Defensie, die voor deze schepen verantwoordelijkheid droeg, toch wel mocht weten, waar de schepen waren, heeft de admiraal mij ingelicht.

4. Bij de indienststelling van Hr. Ms. „Heemskerck" door H.M. de Koningin werd de Minister van Defensie door de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat hij (Minister van Defensie) daarbij niet werd verwacht, omdat hij, *Gerbrandy,* daarbij tegenwoordig zou zijn.

Bij deze indienststelling zou aan het comité „Neerlands Vrijheidsdag" gelegenheid worden gegeven aan H.M. de Koningin een oorkonde aan te bieden, terwijl een reportage van de plechtigheid zou worden gegeven door Radio Oranje, photo's zouden worden gemaakt en artikelen in de pers zouden verschijnen.

Ik kreeg van deze plannen de lucht tijdens een lunch in Brown's Hotel, georganiseerd door de Minister-President. Aan die lunch zaten mede aan Minister *Welter,* vice-admiraal *Furstner,* de secretaris-generaal van Justitie, de heer *van Angeren,* en de heer *de Booy* van de Koninklijke. Ik heb toen gezegd, dat ik in de plannen wenste te worden gekend, omdat deze zaak niet buiten mij om kon worden geregeld. Er ontstond een vrij scherp dispuut, waarbij vice-admiraal *Furstner* betoogde, dat ik er niets mede te maken had. De heer *Gerbrandy* was het met de heer *Furstner* eens. Het gesprek nam zo'n verkeerde wending, dat de heren *Welter* en *van Angeren* zich geroepen gevoelden mijn partij te kiezen, omdat zij niet konden aanzien, dat de Minister van Defensie op een dergelijke wijze ter zijde werd gesteld.

Van mijn waarschuwing heeft niemand zich verder iets aangetrokken. Toen de dag van de plechtigheid (dus buiten mij om) was bepaald en de regeling (eveneens buiten mij om) was getroffen, heeft admiraal *Furstner* „beleefdheidshalve" mij wel nog medegedeeld, dat het hem zeer speet, dat ik bij de plechtigheid niet tegenwoordig kon zijn, „omdat er dan in de longroom bij het gebruik van verversingen een plaats te weinig was".

Mijn protest bij de Minister-President had geen succes.

5. De bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal *Furstner,* deed rechtstreeks mededeling aan de Kroon. Er was zelfs een verbindingsofficier aangewezen om het contact te onderhouden. Zo bij voorbeeld ging een mededeling over het verlies van de O 13 en van de O 22 rechtstreeks naar de Kroon, hetgeen nog tot daar aan toe is, maar van het laatste verlies kreeg de Regering door tussenkomst van de Minister van Defensie zelfs helemaal geen bericht, totdat ik er naar vroeg.

6. In de zomer van 1940 namen enige Nederlanders, waaronder o.m. de vice-admiraal *Furstner* en de heer *de Booy,* het initiatief tot oprichting van het *Prins Bernhard*-fonds. De gelden waren bestemd voor uitbreiding van het materieel van de weermacht. In de oprichting ben ik niet gekend; ik nam daarvan kennis bij lezing van een artikel in „Vrij Nederland". Nimmer heeft men mij over de besteding der gelden geraadpleegd. Tweemaal ontving ik een chèque van de afdeling Comptabiliteit van het Departement van Defensie, met het verzoek „of ik deze maar wilde aftekenen"; de eerste maal met de mededeling, dat het voor vliegtuigen was, terwijl er een post voor vliegtuigen op mijn begroting stond. In Maart 1941 volgde een mededeling, dat in het *Prins Bernhard*-fonds *besloten* was over te gaan tot de aanschaffing van bommenwerpers.

Klachten en protesten mijnerzijds tot diverse heren, die met het fonds bemoeienis hadden, gericht, hadden geen of althans onvoldoende resultaat.

Ik heb nog, toen ik met een van de heren mijn bezwaren over de gang van zaken besprak en ten bewijze, dat ik het fonds geen kwaad hart toedroeg, de suggestie gedaan de gelden liever te besteden voor

motortorpedoboten en ik verklaarde mij bereid daaromtrent met het fonds te spreken. Zover is het nooit gekomen. Men deed alles buiten mij om.

7. Zonder mij vooraf te raadplegen, bespreekt de Minister-President met de Kroon, de ambassadeur in Londen en vice-admiraal *Furstner* een plan tot splitsing van het Departement van Defensie in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine en doet dat voorstel in de Ministerraad.

8. Zonder mij, als verantwoordelijk Minister, daarin te kennen, zegt de Minister-President in een nota aan de Kroon dd. 27 Maart 1941, no. 762, dat hij grote bezwaren heeft tegen de werkzaamstelling van een onder mij ressorterende kolonel van de generale staf bij het Bureau Bijzondere Aangelegenheden van mijn Departement. Op Woensdag 2 April deelde de Minister-President mij mede, dat het niet welgevallig was, dat bedoelde kolonel aan dat bureau verbonden is.

9. Men bemoeide zich op ontoelaatbare wijze met het personeel, op mijn Departement te werk gesteld, voor welk karretje de heer *Gerbrandy* zich maar al te veel heeft laten spannen.

Als voorbeeld moge ik noemen:

1. het geval betreffende de hiervoren bedoelde kolonel; in feite werd van mij geëist, dat ik hem — zonder enige deugdelijke grond, derhalve op voor hem grievende wijze — van zijn functie zou ontheffen;

2. bij herhaling heeft de heer *Gerbrandy* mij gezegd, dat o.a. de heren generaal-majoor *van Oorschot,* mijn kapitein-adjudant *Kruls,* mijn adjudant-luitenant-ter-zee 1ste klasse *Post Uiterweer* en de luitenant-kolonel *van de Plassche* niet deugden en dat ik die uit mijn omgeving moest verwijderen. Hij ging zover, dat hij deze heren beschuldigde van het zwart maken van de heer *van 't Sant.* In mijn brief van 20 Maart 1941, no. 76 P, schreef ik de heer *Gerbrandy*:

> „Ik moge de aandacht van Uwe Excellentie vragen voor de twee volgende aangelegenheden.
>
> I. Het zal thans ongeveer 6 weken geleden zijn, dat u zich bij mij beklaagdet, dat enkele officieren uit mijn omgeving den heer *van 't Sant* naar buiten zwart maakten. Ik heb u verzocht mij de feiten te noemen, waarvan bedoelde personen dan beschuldigd werden. U zeidet mij een terzake dienende opgave toe. Tot mijn leedwezen echter mocht ik deze tot nu toe niet ontvangen, weshalve ik alsnog op toezending moge aandringen." enz.

Op deze brief heb ik nooit antwoord gekregen, niettegenstaande ik herhaaldelijk om antwoord heb gevraagd.

Prompt na mijn aftreden was generaal-majoor *van Oorschot* gepensionneerd, kapitein *Kruls* werd ontslagen als adjudant en kreeg een andere functie, de heer *Post Uiterweer* werd ontslagen als adjudant en kreeg een andere functie en luitenant-kolonel *van de Plassche* werd op nonactiviteit gesteld. De heer *van Boeyen,* Minister van Defensie a.i., was zo openhartig tegen de heer *van de Plassche* te zeggen, dat de omgeving van *Dijxhoorn* moest worden opgeruimd. Ontdaan is de overste mij dit komen vertellen. Opmerkelijk is, dat generaal *van Oorschot* later weer is teruggekomen, omdat men hem blijkbaar nodig had voor de inlichtingendienst. Kapitein *Kruls* maakte promoties met sprongen, werd belast met het Militair Gezag en is thans chef van de generale staf. Luitenant-ter-zee 1ste klasse *Post Uiterweer* werd bevorderd tot kapitein-luitenant-ter-zee en kapitein-ter-zee en werd later bevelhebber der zeestrijdkrachten in Engeland. Hij bekleedt thans een vooraanstaande positie aan het Departement van Marine. Luitenant-kolonel *van de Plassche* bracht het tot generaal-majoor en werd militair attaché in Praag. Kolonel *van Voorst Evekink* werd bevorderd tot generaal-majoor en benoemd tot commandant van de Nederlandse troepen in Engeland. Later werd hij militair attaché in Engeland. Blijkbaar had ik mij dus niet zo ten onrechte verzet tegen verwijdering van die personen uit mijn omgeving!

10. Voorts strekten de bemoeienissen van de Minister-President zich mede uit tot de militaire missie, welke hij wilde opheffen. In mijn mémoires lees ik daaromtrent het volgende:

> „In het voorjaar 1941, lang voor het uitbreken van de crisis aan Defensie, bereikten mij berichten, dat in Londen geruchten de ronde deden, dat op Chestersquare een plan was ontworpen tot reorganisatie van het Departement van Defensie en dat dit plan o.m. inhield de opheffing van de Koninklijke Nederlandsche militaire missie, aan wier hoofd stond generaal-majoor *van Oorschot.* Waar Chestersquare, de plaats, waar de heer *van 't Sant* en kapitein *Derksema* hun bureau hadden, zich al niet mee bemoeide! Ik wist echter, dat met name de heer *van 't Sant* gloeiend het land had aan generaal-majoor *van Oorschot,* luitenant-kolonel *van de Plassche* en mijn beide adjudanten. De

heer *van 't Sant* had mij dit zelf gezegd en de heer *Gerbrandy* had mij herhaaldelijk verzekerd, dat er bezwaren tegen mijn omgeving bestonden. Door het te mijner kennis gekomen gerucht was ik dus gewaarschuwd, dat er weer iets op komst was en inderdaad, kort daarop had ik een onderhoud met de heer *Gerbrandy*, die mij mededeelde, dat hij gaarne zag, dat ik de militaire missie zou opheffen. Deze missie, zo zei hij, was naar zijn oordeel volkomen overbodig. Waar een Minister van Justitie al geen verstand van heeft!

Ik heb de heer *Gerbrandy* uiteengezet, waarom ik er niet aan dacht de militaire missie op te heffen. De missie werkte goed. Zij was het point de contact in het overleg tussen mijn Departement en het War Office en het was bekend, dat de Engelsen gaarne met de missie werkten. De generaal *van Oorschot* was zeer goed bij het War Office geïntroduceerd en aldaar zeer gezien. En tenslotte wenste ik de missie niet op te heffen, omdat alles best liep en ik er veel gemak van had."

Prompt na mijn aftreden werd de militaire missie *niet opgeheven*, maar gereorganiseerd en de generaal-majoor *van Oorschot* gepensionneerd. De aan generaal-majoor *van Oorschot* door de heer *van Boeyen* opgegeven reden luidde: Er moet in de hogere rangen doorstroming zijn.

Over de roddelarijen en kuiperijen in Londen zou ik nog frappante staaltjes kunnen geven, maar ik zie het nut daarvan niet in. Ik ben in ernstige mate de dupe daarvan geworden, mede omdat maar al te vaak bleek, dat de Minister-President, de heer *Gerbrandy*, deze roddelpartijen voor ernst nam, er vaak op inging, althans ze niet de kop indrukte.

Ik kom nu dus aan de directe aanleiding tot mijn ontslagaanvrage. Deze deed zich voor, toen ik op 10 Juni 1941 te 15.15 uur was ontboden bij H.M. de Koningin. Tegenwoordig was de Minister-President, de heer *Gerbrandy*.

Bij die gelegenheid deden zich de volgende feiten voor:

a. De Minister-President lichtte de Kroon onjuist in door te zeggen, dat een vragenlijst, gezonden door het War Office en bij het Departement van Justitie in behandeling, reeds was doorgezonden naar het Departement van Defensie en bij dit Departement lag. Ik ontkende dit. De Minister-President hield bij hoog en bij laag vol, dat zijn mededeling juist was en dat de Minister van Defensie niet wist, wat er bij zijn Departement omging.

Bij onderzoek bleek, dat de vragenlijst. die bij het Departement van Justitie door de heer *van 't Sant* was behandeld, eerst 13 Juni (dus drie dagen na de datum, waarop dat onderhoud plaats had, en twee dagen na mijn aftreden) bij het Departement van Defensie werd ontvangen.

b. Het bleek, dat de Minister-President tijdens een lunch, waaraan ook de Prime Minister *Churchill* aanzat, tegen de Kroon had gezegd, dat ik de zoëven genoemde kolonel *van Voorst Evekink* binnen een maand van het departement zou wegzenden. Deze mededeling aan de Kroon was pertinent onjuist. In werkelijkheid had ik in de vergadering van de Ministerraad van 17 April 1941 gezegd:

„Het is niet uitgesloten, dat in de naaste toekomst door verschillende omstandigheden mutaties in de hoofdofficiersfuncties zullen moeten plaats vinden. Alsdan en onder beding:

1. dat kolonel *van Voorst Evekink* een hem passende functie kan worden gegeven en hij voor de weermacht behouden blijft, en
2. dat ik een geschikt officier heb, die het werk van kolonel *van Voorst Evekink* op het Bureau Bijzondere Aangelegenheden kan voortzetten,

ben ik bereid en kan ik ook op mijn verantwoording nemen de hangende kwestie in de aangeduide zin op te lossen."

Het lag in mijn voornemen om Hr. Ms. adjudant, kolonel *Phaff*, alsdan van het commando over de Nederlandse brigade te ontheffen en kolonel *van Voorst Evekink* met dat commando te belasten.

De hierboven aangehaalde verklaring is in de notulen van de Ministerraad geplakt.

c. Tenslotte zeide de heer Gerbrandy, dat hij mijn houding ten aanzien van deze kolonel niet juist en onbegrijpelijk achtte en mijn beleid inzake deze kolonel afkeurde.

Hierop aansluitende werd mij medegedeeld, dat in mijn beleid geen vertrouwen werd gesteld.

Ik had dit voorlopig voor kennisgeving kunnen aannemen en afwachten, totdat de zaak in de Ministerraad was besproken. Aangezien echter mijn vertrouwen in het beleid van de Minister-President, dat toch al niet groot was, door deze gang van zaken volledig was verdwenen en ik geen kans zag 's lands belang verder te dienen op de wijze, waarop ik zulks nodig achtte en waarvoor ik de verantwoorde-

lijkheid zou kunnen dragen, bood ik op staande voet aan H.M. mijn ontslag aan.

Resumerende, moet ik dus verklaren, dat de volgende bezwaren tegen het beleid van de Minister-President tot mijn ontslagaanvrage hebben geleid — het lijkt mij goed deze bezwaren hier vast te leggen, opdat elk misverstand uitgesloten zij —:

1. Ontoelaatbare vertraging in het verhoren van geïnterneerden (de zaak-*Zegers*).
2. Onjuist inzicht in zaken betreffende de Inlichtingendienst.
3. Het toelaten, dat de chef van de Geheime Dienst inlichtingen inwon omtrent de betrouwbaarheid van Ministers en hoge ambtenaren.
4. Geen afwerend standpunt ingenomen tegen verdachtmakingen enz., welke in Londen heersten, zelf daaraan meegedaan door ambtenaren zwart te maken en op hun verwijdering aan te dringen en voorts door op lichtvaardige wijze een kolonel te bekladden en op diens vervanging op een bepaald bureau aan te dringen.
5. Toegelaten, dat de regeerkracht van mij als constitutioneel verantwoordelijk Minister werd aangetast door de aanraking van de Kroon met de Minister van Defensie tot hem — *Gerbrandy* — te monopoliseren, althans in vele gevallen langs hem te voeren.
6. Al te geneigd om bemoeiingen van anderen met het personeel, werkzaam op het Departement van Defensie, toe te laten en aan mij op te dringen.
7. Berust in de handhaving van de heer *van 't Sant*, ook toen gebleken was, dat deze tegenover de Minister van Defensie onwaarheid had gesproken.
8. Buiten het Kabinet om en zonder diens voorkennis afvallen van de Minister van Defensie bij de Kroon (onderhoud van 10 Juni 1941).
9. Het, zonder dat deze met mij besproken waren, bespreken van onderwerpen, welke mij regardeerden, met anderen buiten mijn voorkennis en het ter sprake brengen hiervan in de Ministerraad (splitsing Departement van Defensie).
10. Het geven van onjuiste inlichtingen aan de Kroon (verklaring-*Dijxhoorn* omtrent overplaatsing kolonel *van Voorst Evekink* en vragenlijst-*van 't Sant.)*"

Na deze uiteenzetting heeft de heer *Dijxhoorn* zonder commentaar afschrift van een brief overgelegd, die hij na zijn aftreden van Minister *Gerbrandy* ontving, mitsgaders afschrift van een brief, die hij na zijn aftreden van zijn Engelse collega, de Engelse Minister van Oorlog, *David Margesson*, gekregen heeft. In de brief van de heer *Gerbrandy* wordt gesproken van vriendschap en dank voor de arbeid van de heer *Dijxhoorn* als Minister; in die van de heer *Margesson* wordt eveneens uiting gegeven aan waardering voor het werk van de heer *Dijxhoorn*.

Het was de commissie gebleken, dat de redenen, welke de heer *Gerbrandy* op blz. 39 van zijn memorandum heeft opgegeven voor het ontslag van de heer *Dijxhoorn*, anders geformuleerd waren dan die, welke de heer *Dijxhoorn* in zijn tot H.M. de Koningin gericht verzoek om ontslag had vermeld. In het memorandum luidt de desbetreffende passus:

> „Door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement — waarmede hij zich niet kon vereenigen — en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid, kreeg de Heer *Dijxhoorn* de overtuiging, dat hij 's lands belang niet langer kon dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk achtte."

In de ontslagaanvrage van de heer *Dijxhoorn* staat daarentegen: „dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij 's lands belang niet langer kan dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk acht".

28698 *(Dijxhoorn)*

Naar zijn mening over de door de heer *Gerbrandy* gegeven formulering gevraagd, verklaart de heer *Dijxhoorn*, dat deze voorstelling van zaken vals is. Toen de heer *Gerbrandy* zijn ontwerp-witboek had gemaakt, heeft de heer *Dijxhoorn* hem daarop gewezen en een formulering gegeven, waarmede hij genoegen nam, welke de heer *Gerbrandy* echter niet wilde overnemen. De heer *Gerbrandy* heeft het iets veranderd, maar het geeft niettemin nog een volkomen verkeerd beeld van de situatie, want het ging niet om de interne verhoudingen in zijn departement. De bijvoeging van de heer *Gerbrandy* „in het door hem beheerde Departement", wekt de indruk, alsof de heer *Dijxhoorn* moeilijkheden had met de ambtenaren van zijn departement dan wel, alsof hij die ambtenaren niet aan kon. Met betrekking tot de tweede toevoeging van de heer *Gerbrandy:* „en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid", merkt de heer *Dijxhoorn* op, dat dit in de constructie van de heer *Gerbrandy* slaat op de interne

verhoudingen op zijn departement. Als men het zo leest, is het net alsof het personeel van zijn departement pressie op hem uitoefende, maar dat is helemaal niet waar; die pressie kwam van buiten. Wat daar staat, is, volgens de heer *Dijxhoorn,* tout court een scheve voorstelling van zaken.

28705 *(Dijxhoorn)*

Op de vraag van de commissie, of hij, nu het blijkbaar een ontwikkeling van enige maanden geweest is, deze ondragelijkheden niet eerder in de Ministerraad heeft gebracht en eventueel daarbij de portefeuillekwestie heeft gesteld, antwoordt de heer *Dijxhoorn,* dat hij dat meermalen gedaan heeft. Sinds begin 1941 heeft hij zijn moeilijkheden regelmatig in het Kabinet ter sprake gebracht; bij een van de eerste moeilijkheden heeft hij de Minister-President al gezegd, dat hij overwoog ontslag aan te vragen.

Met betrekking tot het verslag van de gang van zaken, zoals deze op blz. 40 van het memorandum van de heer *Gerbrandy* voorkomt, merkt de heer *Dijxhoorn* nog op, dat, toen hij in de vergadering van de Raad van Ministers van 11 Juni 1941 verslag had uitgebracht van het voorgevallene, geen der aanwezige collega's aanmerkingen had op zijn beleid als Minister van Defensie en men algemeen betreurde, dat de zaken zo gelopen waren. Behalve de heer *Steenberghe* was echter niemand van plan enige consequenties aan het ontslag van de Minister van Defensie te verbinden. De heer *Steenberghe* verklaarde ontslag te zullen aanvragen, indien niet alle Ministers hun portefeuille ter beschikking van H.M. de Koningin stelden. Hij wenste geen enkele verantwoordelijkheid te dragen voor dit ontslag en zich volledige vrijheid voor te behouden bij de oplossing van de ontstane crisis. Door deze houding van de heer *Steenberghe* was de heer *Gerbrandy* wel gedwongen ook zijn portefeuille en mede die van de overige leden van het Kabinet ter beschikking te stellen.

28711 *(Steenberghe)*

De heer *Steenberghe* verklaart, dat de weergave in het memorandum van hetgeen er gebeurd is na het ontslag van de heer *Dijxhoorn* juist, doch niet volledig is. Om de individuele ontslagaanvrage van de heer *Steenberghe* te ontgaan, is de heer *Gerbrandy* er mede accoord gegaan, dat de portefeuilles ter beschikking zouden worden gesteld. De heer *Steenberghe* wenste niet, dat hij zonder meer verantwoordelijk zou zijn voor het ontslag van de heer *Dijxhoorn.* Dat is evengoed een ministeriële verantwoordelijkheid. Dat is tenslotte het motief geweest voor het ter beschikking stellen van de portefeuilles.

Voorts bevestigt de heer *Steenberghe,* dat de heer *Dijxhoorn* de moeilijkheden, die hij had, niet heeft laten voortwoekeren tot de uiteindelijke crisis, maar dat hij wel degelijk tevoren zijn bezwaren heeft kenbaar gemaakt.

31398 *(van den Tempel)*

Ten aanzien van de herhaalde wisselingen in de Regeringspersonen maakt de heer *van den Tempel* allereerst de algemene opmerking, dat deze wisselingen door vele leden van het Kabinet en door hem in het bijzonder zijn betreurd, omdat zij volgens hem de constitutionele basis van het Kabinet voortdurend moesten verzwakken en hebben verzwakt. De Ministers gevoelden zich in de eerste tijd nog volstrekt de gemandateerde vertegenwoordigers van het gehele Nederlandse volk, die het vertrouwen hadden en die bereid moesten zijn om op elk ogenblik, wanneer het kon, voor hun beleid verantwoording af te leggen aan de Staten-Generaal. Geleidelijk, mede onder invloed van de schokken in de Regering, is bij sommigen een andere instelling ontstaan en is de juiste lijn, dat tenslotte de Ministers voor hun beleid verantwoording moesten kunnen afleggen aan de Staten-Generaal, verbleekt.

Sprekende over het aftreden van de heer *Dijxhoorn,* merkt de heer *van den Tempel* op, dat dit aftreden door alle Ministers is betreurd, hetgeen natuurlijk iets betekent. Met betrekking tot de tweede toevoeging in het memorandum aan de passage over het ontslag van de heer *Dijxhoorn,* luidende: „en als gevolg daarvan door de pressie, welke bij herhaling op hem werd uitgeoefend met betrekking tot het door hem te voeren beleid" verklaart de heer *van den Tempel,* dat die pressie niet uitging van het Kabinet. De toevoeging: „in het door hem beheerde Departement" wekt volgens de heer *van den Tempel* eveneens de indruk, alsof de moeilijkheden waren gelegen in de wijze, waarop de heer *Dijxhoorn* het departement beheerde. Het ging echter niet om de organisatie van het departement, maar om zijn algemeen beleid en zijn algemene opvattingen.

33060 *(Albarda)*

De heer *Albarda* kan de voorstelling van zaken, door de heer *Dijxhoorn* over zijn aftreden gegeven, beamen. Ook hij gelooft, dat in het memorandum van de heer *Gerbrandy* op blz. 39 ten onrechte staat: „door de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement". Van enige moeilijkheden van de heer *Dijxhoorn* in en met zijn departement is hem nooit iets gebleken. Vervolgens wijst de heer *Albarda* er op, dat de passage op blz 40 van het memorandum: „Het terstond „laten schieten" van den Heer *Dijx-*

hoorn vond geen instemming bij *al* de leden van het Kabinet, met name niet bij den Heer *Steenberghe*", de indruk zou kunnen maken, dat de heer *Steenberghe* de enige was, die er bezwaar tegen had. Dat is niet waar; ook de heer *Albarda* heeft daartegen zeer ernstig bezwaar gehad en hij heeft zijn best gedaan het ontslag van de heer *Dijxhoorn* te voorkomen; hij heeft er verschillende stappen voor gedaan, doch zonder succes. Volledigheidshalve voegt de heer *Albarda* hier nog aan toe, dat de moeilijkheden, die tot het ontslag van de heer *Dijxhoorn* hebben geleid, reeds geruime tijd bestonden; het was een ontwikkeling, die door de meeste leden van het Kabinet met lede ogen werd aangezien.

35317 *(Bolkestein)*

Ook volgens de heer *Bolkestein* is het aftreden van de heer *Dijxhoorn* niet een plotseling feit geweest, maar het gevolg van een ontwikkeling van een aantal gebeurtenissen, waaraan toen op die datum een einde is gekomen. De heer *Gerbrandy* heeft over de crisis-*Dijxhoorn* destijds een nota samengesteld, welke de heer *Bolkestein* in zijn bezit heeft, doch die hij meent niet te kunnen overleggen zonder toestemming van de heer *Gerbrandy*. De passage uit diens memorandum beginnend met: „Het terstond „laten schieten" van den Heer *Dijxhoorn*" bevestigt de heer *Bolkestein* als juist met de toevoeging, dat de heer *Steenberghe* onmiddellijk geopponeerd heeft tegen dit incidentele ontslag van de heer *Dijxhoorn,* omdat hij er het begin in zag van een constitutioneel conflict. Mede door zijn optreden is toen gebeurd, dat het gehele Kabinet de portefeuilles ter beschikking heeft gesteld. Het is juist, dat de heer *Steenberghe* als eerste die bezwaren heeft geopperd en dat het Kabinet onmiddellijk daarmede heeft ingestemd, doch de heer *Bolkestein* vindt het moeilijk te zeggen, wat er zou gebeurd zijn, indien de heer *Steenberghe* dat niet gedaan had. Volgens hem is dit dan ook het begin van het constitutionele conflict, dat drie of vier maanden later aanleiding heeft gegeven tot de ontslagaanvrage van de heren *Steenberghe* en *Welter.*

31747 *(Kruls)*

Sprekende over het bureau, dat in de loop van 1940 binnen het raam van het Departement van Defensie was gesticht met o.m. de taak de militaire voorbereiding van de terugkeer naar Nederland te bevorderen, deelt de heer *Kruls* mede, dat dit bureau zijn werkzaamheden beëindigd heeft met het aftreden van Minister *Dijxhoorn,* aangezien dit bureau mede een van de stenen des aanstoots is geweest en wellicht een van de oorzaken, waardoor Minister *Dijxhoorn* verdwenen is.

63919 *(van Kleffens)*

Op het ogenblik van het ontslag van de heer *Dijxhoorn* was de heer *van Kleffens* met de heer *Welter* in Nederlandsch-Indië. Na terugkeer te Londen heeft hij gehoord, dat dit ontslag het eindpunt is geweest van een langdurig proces en dat in het algemeen de leden van het Kabinet het aftreden van de heer *Dijxhoorn* betreurd hebben.

Eerst op 22 Juni 1941 heeft de heer *van Kleffens* een vrij zuivere reconstructie van dit ontslag gehoord. De reactie van de heer *van Kleffens* hierop was, dat hij het verschrikkelijk jammer vond, dat de heer *Dijxhoorn* er uit was gegaan. Hij achtte het zeer te betreuren, wanneer zonder volstrekte noodzaak, waarvoor alles moest wijken, er wijzigingen in het Kabinet kwamen. De heer *van Kleffens* vond het bovendien jammer om de persoon van de heer *Dijxhoorn* zelf, die hij heeft leren waarderen in de tijd voordat de oorlog uitbrak, in de daarop aansluitende neutraliteitsperiode en ook in de periode, nadat zij in Engeland waren aangekomen.

In het algemeen heeft de heer *van Kleffens* altijd de lijn gevolgd, dat, als het enigszins kon, mits niet ten koste van essentialia, het Kabinet zoveel mogelijk ongewijzigd moest blijven. Het kwam onze positie in de geallieerde samenhang niet ten goede, wanneer voortdurend Ministerswisselingen plaats hadden, die aldaar werden uitgelegd als bewijs van even zovele onenigheden en dus van zwakheid.

De heer *van Kleffens* had er geen bezwaar tegen, dat het gehele Kabinet de portefeuilles ter beschikking stelde, omdat het hier betrof de verhouding tussen de Ministers en de Koningin. Hier kwam geen ruchtbaarheid over. Waar het op aankwam was, dat het Kabinet naar buiten niet de indruk maakte van een in zichzelf verdeeld en daardoor zwak gezelschap, waarvan men eigenlijk niet wist, hoe lang wie dan ook deel van het Kabinet zou uitmaken, met het gevolg, dat men zich daarnaar richtte in zijn besprekingen en in zijn gehele verhouding tot ons. De heer *van Kleffens* had daar misschien meer oog voor dan de anderen, omdat hij altijd met die buitenlanders moest optrekken.

De heer *van Kleffens* is dan ook zeer bepaald van mening, dat er in de Londense periode meer Ministerscrises en Kabinetscrises zijn geweest dan hem lief was. Tegelijkertijd vleit hij zich met de hoop, dat hij door hier altijd op te hameren wel eens iets er toe heeft kunnen bijdragen om althans tijdelijk het gezelschap bij elkaar te houden. Er hadden nog meer crises kunnen zijn. De heer *van Kleffens* kan er zich echter niet op beroemen, dat hij ooit een Minister, die ontslag wilde nemen, daarvan op de duur heeft afgebracht.

In verband met de verschillende plaats gehad hebbende crises is

het niet voorgekomen, dat Engelse officiële instanties of de Engelse pers de opmerking maakten: in het Nederlandse Kabinet verdwijnt de ene Minister na de andere. Men ging onze Regering absoluut niet zien als een soort Zuid-Amerikaanse regering. De Oost-Europese regeringen, die in Londen waren, stonden op veel lossere schroeven.

Op de vraag, of men zich bij de verschillende crises niet heeft afgevraagd, welke indruk dat in bezet Nederland zou maken, antwoordt de heer *van Kleffens,* dat hij daarop wel degelijk gelet heeft. Iedereen moest het een treurige vertoning vinden, wanneer men te Londen telkens mensen zag verdwijnen, die men gedeeltelijk ook onbekende figuren vond in de Nederlandse samenleving, omdat zij bijvoorbeeld uit Indië kwamen. Dat aspect naar Nederland toe is wel degelijk herhaaldelijk genoemd en de heer *van Kleffens* gelooft ook door hem zelf.

De heer *van Kleffens* kan zich goed voorstellen, dat verschillende mensen in Nederland vonden, dat de grens was overschreden in het aantal crises. Hij vond deze dingen hoogst betreurenswaardig. Van internationale kant echter heeft de heer *van Kleffens* dat bepaald niet kunnen constateren. Het zal ongetwijfeld, absoluut gesproken, wel juist zijn, maar, relatief gesproken, viel het de heer *van Kleffens* niet als ongunstig op.

Met betrekking tot de formulering van de redenen tot het ontslag van de heer *Dijxhoorn* in het memorandum van de heer *Gerbrandy,* waarin melding wordt gemaakt van de ontwikkeling van de interne verhoudingen in het door de heer *Dijxhoorn* beheerde departement — van welke formulering de juistheid door de heer *Dijxhoorn* wordt aangevochten — legt de heer *van Kleffens* een grote reserve aan de dag. Hij verklaart hier op een punt te komen, waarop hij het stilzwijgen moet bewaren. Overigens vindt de heer *van Kleffens* deze formulering orakelachtige taal. Men kan dat aldus interpreteren, dat het wel juist geacht kan worden. Meer kan de heer *van Kleffens* in die richting niet zeggen. Men kan het ook, en even legitiem, beschouwen als onjuist. Dat is maar een kwestie van uitlegging. Dit is echter een speciaal geval. De heer *Gerbrandy* placht zo iets een „tere juffer" te noemen.

69616 e.v. *(Gerbrandy)*

Tenslotte heeft de commissie het aftreden van de heer *Dijxhoorn* uitvoerig besproken met de toenmalige Minister-President, de heer *Gerbrandy.* De door de heer *Dijxhoorn* gegeven voorbeelden van het scheeftrekken der interne verhoudingen werden met de heer *Gerbrandy* besproken.

1°. De gevallen-*Zegers* en *van Buuren.* Deze gevallen zijn door de commissie reeds behandeld in het vierde deel van haar verslag, handelende over punt *f* van het Enquêtebesluit [1]). Daar is gewag gemaakt van de door de heer *Albarda* gemaakte opmerking, dat men in de Ministerraad heel veel gemerkt heeft van de controverse tussen de heren *Gerbrandy* en *Dijxhoorn* omtrent de persoon van de heer *van 't Sant.* Er was nl. bij de Ministers *Dijxhoorn, Steenberghe* en *Welter* een grote weerzin tegen de heer *van 't Sant,* juist in verband met zijn gestie op het gebied van inlichtingen en veiligheid. In het geval-*van Buuren* stond de heer *Gerbrandy* sterk tegenover de drie zojuist genoemde Ministers. De heer *Albarda* heeft altijd het gevoel gehad, dat de kwestie-*van Buuren* — waarmede hij niet bedoelt de daadwerkelijke invloed van de heer *van Buuren* — in Regeringskringen in Engeland het middelpunt is geweest van zeer scherpe controversen, die zich dan uitbreidden over andere onderwerpen. Dit geval heeft geleid tot verscherping van de onderlinge verhoudingen en tot wederzijds wantrouwen.

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 4 A, blz. 33 e.v.

De heer *Gerbrandy,* op de hoogte gebracht van deze visie van de heer *Albarda,* verklaart, dat het hem nogal zonderling lijkt, dat naar aanleiding van de gevallen-*Zegers* en *van Buuren* iets is blijven hangen van de scherpe tegenstellingen. Het komt natuurlijk in elk Kabinet voor, dat men scherp verschil van mening heeft. Het geval-*van Buuren* is geëindigd, doordat de heer *Gerbrandy* opdracht aan de heer *van 't Sant* gegeven heeft *van Buuren* de vrijheid te geven, omdat de heer *Dijxhoorn,* die hij als een door en door rechtschapen man beschouwde, absoluut voor *van Buuren* wilde instaan. Bij wijze van spreken is er dan de spons over.

2°. Met betrekking tot de geheime opdrachten, die aan de schout bij nacht baron *de Vos van Steenwijk* waren gegeven, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat hij geen opdracht gegeven heeft en dat hij niet kan zeggen van wie de heer *de Vos van Steenwijk* die opdrachten had. Hij kan slechts zeggen, hetgeen hij ook tegen de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd, n.l.: „Wanneer u zo iets overkomt, neem maatregelen, laat u gelden, u moet niet bij mij komen met de grief, dat iemand geheime opdrachten buiten u om heeft. Zorg er maar voor, dat het niet gebeurt; daar hebt u alle middelen voor in de hand". Het zou de heer *Gerbrandy* als Minister waarachtig niet overkomen, dat een ondergeschikte geheime opdrachten van iemand anders krijgt; daar

had hij, *Gerbrandy*, binnen 5 minuten een einde aan gemaakt, zoiets mag een Minister niet overkomen, dat is zijn eigen schuld.

3°. De kwestie van Hr. Ms. „Sumatra" en „Heemskerck". Het verhaal zal volgens de heer *Gerbrandy* wel juist zijn, maar hij heeft hierop maar één antwoord: „zoiets zou hem niet overkomen".

4°. De indienststelling van Hr. Ms „Heemskerck". De heer *Gerbrandy* weet niet, of het zo gegaan is; hij wijst er echter op, dat de practijk volkomen klopte met de vorm, welke altijd in Nederland gebruikelijk was. Hij wil niet zeggen, dat in Nederland de Ministers van Marine en Oorlog niet tegenwoordig plegen te zijn bij het indienststellen van kruisers, maar er werd wel gevraagd op de tegenwoordigheid van welke Ministers de Koning prijs zou stellen. Dit wordt altijd toegepast, naar hem is medegedeeld. Naar de mening van de heer *Gerbrandy* behoefde de heer *Dijxhoorn* zich dit niet „op zijn fatsoen te trekken".

5°. De mededelingen door de heer *Furstner* rechtstreeks aan de Kroon gedaan.

De heer *Gerbrandy* herinnert zich dit niet.

6°. De oprichting van het Prins Bernhard-fonds.

Over het conflict en over de tegenstellingen, door de heer *Dijxhoorn* genoemd, weet de heer *Gerbrandy* niets.

7°. Bespreking tot splitsing van het Departement van Defensie buiten de Minister van Defensie om.

De heer *Gerbrandy* stelt hiertegenover, dat iedereen van hem wist, dat hij een absoluut voorstander was van het hebben van twee departementen. Van een bespreking met de Kroon, de ambassadeur te Londen en vice-admiraal *Furstner* weet hij niets. Op een gegeven moment heeft hij het in de Ministerraad gebracht. Hij vond het beter voor de gang van zaken, dat er een afzonderlijk Departement van Marine zou zijn en misschien heeft hij dat wel eens tegen de heer *Furstner* gezegd. Van formele besprekingen weet de heer *Gerbrandy* niets af, maar het was de heer *Dijxhoorn* voor honderd procent bekend, hoe hij er over dacht. Overigens heeft volgens de heer *Gerbrandy* geen van deze punten iets met het ontslag van de heer *Dijxhoorn* te maken.

8°. De nota aan de Kroon van de Minister-President dd. 27 Maart 1941.

69640 e.v. *(Gerbrandy)*

De kwestie-*van Voorst Evekink* is volgens de heer *Gerbrandy* in de Ministerraad geweest. Welke de bezwaren waren tegen de werkzaamheid van deze kolonel op het Departement van Defensie, weet de heer *Gerbrandy* niet precies meer; men komt hier bovendien op aangelegenheden, die hij liever niet zegt. Op de vraag, of er voor het ingrijpen door de Minister-President in de personeelsformatie van een Minister dringende redenen van algemeen beleid zijn geweest, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat het niet geheel juist is, dat is ingegrepen in de personeelsformatie van een Minister. Er is lang en breed over de heer *van Voorst Evekink* gesproken; daar wist de heer *Dijxhoorn* alles van. Dat moet niet gezien worden als ingrijpen, maar als mededelen van bepaalde bezwaren. Collega's hebben ook wel eens van hun kant bezwaren tegen een ambtenaar van de heer *Gerbrandy* naar voren gebracht. Dat is niets ongewoons. Hoewel er geen vrees kon worden uitgesproken, dat deze kolonel niet trouw aan het vaderland zou zijn en hij bekwaam was, heeft de Minister-President toch tot de Minister van Defensie gezegd, dat het niet welgevallig was, dat deze kolonel aan het Departement van Defensie werkzaam was om de geest, die hij verwekte. Die geest was verkeerd. Dat kon te Londen de heer *Gerbrandy* alles schelen. Daar had hij mee te maken. De Ministers moesten zelf weten wie zij wilden aanstellen. Wanneer een Minister vindt, dat de Minister-President of een andere collega ingrijpt in de sfeer van een departement, kan hij er een casus belli van maken. Er is een middel, waardoor een Minister zich altijd kan doen gelden: „Ik neem het niet; afgelopen".

9°. De bemoeiingen met het personeel van het Departement van Defensie.

69656 e.v. *(Gerbrandy)*

Ten aanzien van de door de heer *Dijxhoorn* gevolgde redenering met betrekking tot de bemoeiingen van de heer *Gerbrandy* met de heren *van Voorst Evekink, van Oorschot, Kruls, Post Uiterweer* en *van de Plassche,* repliceert de heer *Gerbrandy,* dat men deze redenering net zo goed kan omkeren. Toen de heer *Dijxhoorn* wegging, werd het ineens veel beter. Dat deze heren eerst verplaatst of op non-actief werden gesteld, weet de heer *Gerbrandy* niet. De sfeer werd aanmerkelijk beter, toen de heer *Dijxhoorn* weg was. De heer *Gerbrandy* heeft zich alleen in de personeelszaken van Defensie gemengd in het geval van de heer *van Voorst Evekink.* Van de heren *van Oorschot* en *Post Uiterweer* wil de heer *Gerbrandy* niets zeggen, maar van de heren *Kruls* en *van de Plassche* wil hij alleen dit zeggen, dat men begrijpen moet, dat in zo'n betrekkelijk kleine kring in Londen men kwaad kan doen, ook al is men om zo te zeggen een pienter militair. Ter verduidelijking van de laatste opmerking geeft de heer *Gerbrandy*

als voorbeeld, dat de heren *Kruls, van de Plassche* en *Dijxhoorn* grote bezwaren tegen de heer *van 't Sant* hadden. De heer *van 't Sant* was een van de ondergeschikten van de heer *Gerbrandy*. Op zijn kamer heeft de heer *Gerbrandy* toen een samenkomst georganiseerd, waar aanwezig waren: de heer *van 't Sant,* de heer *Gerbrandy* zelf, zijn secretaris dr. *Kasteel* en de heren *Kruls, van de Plassche* en *Dijxhoorn*. Hier moesten zij hun bezwaren tegen de heer *van 't Sant* persoonlijk uiten, zodat deze zich verdedigen kon. Het is een soort „silent meeting" geworden, want niemand zei wat. Dat was een poging om althans tot klaarheid te komen. Toen was het afgelopen en meer kon de heer Gerbrandy daar niet aan doen.

69665 e.v. *(Gerbrandy)*

10°. De poging tot opheffing van de militaire missie. Deze zaak heeft volgens de heer *Gerbrandy* helemaal niets te maken met het aftreden van de heer *Dijxhoorn*. Men kan hoogstens zeggen, dat de kwestie-*van Voorst Evekink* er een zeker verband mee hield. Bij al deze aangelegenheden bestaat de heel normale bevoegdheid voor de Minister om te zeggen, dat hij iets niet goed vindt. Dan kan hij zeggen: „als het zó niet gebeurt, dan kan ik met u *niet* samenwerken". Tot de dag van zijn ontslagaanvrage hebben wij echter, zo verklaart de heer *Gerbrandy,* dat nooit of te nimmer gehad.

De lezing van de heer *Dijxhoorn* en van een aantal andere Ministers, dat zijn ontslag niet tot stand is gekomen naar aanleiding van een concreet feit, dat zich op een zeker moment voordeed, maar dat het een gevolg was van een proces, dat maanden en maanden had geduurd, wordt door de heer *Gerbrandy* in dier voege bevestigd, dat hij zegt, dat de heer *Dijxhoorn* inderdaad maanden lang met jammerklachten gelopen heeft. Daarbij stelt de heer *Gerbrandy* de vraag, of dat nu een houding voor een Minister is. De heer *Dijxhoorn* heeft al die tijd van de heer *Gerbrandy* de grootst mogelijke steun gehad; het enige geval, dat de heer *Gerbrandy* zich als tegenstelling herinnert, is het geval-*van Voorst Evekink*. De heer *Gerbrandy* vond de heer *Dijxhoorn* een allercharmantste man, maar hij had flinker moeten zijn in deze aangelegenheden. Hij had moeten dreigen met heengaan, de verantwoordelijkheid moeten stellen, hetgeen de heer *Gerbrandy* hem persoonlijk ook heeft gezegd. De veronderstelling van de heer *Kruls,* dat het bureau onder generaal *van de Vijver* en de toenmalige overste *van Voorst Evekink* een van de oorzaken is geweest, waardoor minister *Dijxhoorn* is verdwenen, wijst de heer *Gerbrandy* van de hand; de heer *Kruls* weet er natuurlijk niets van af. Men kan wèl zeggen, dat de kwestie-*van Voorst Evekink* indirect invloed heeft uitgeoefend.

Omtrent het verschil in redactie tussen hetgeen in zijn memorandum staat over het aftreden van de heer *Dijxhoorn* en hetgeen de heer *Dijxhoorn* zelf in zijn ontslagbrief heeft omschreven, zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij letterlijk heeft overgenomen wat de heer *Dijxhoorn* hem gegeven heeft.

De heer *Gerbrandy* weet absoluut niet beter dan dat hij precies heeft geschreven wat de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd. Hij heeft de heer *Dijxhoorn* later meer dan eens gesproken en dan zou deze hem toch hebben moeten zeggen: „Wat hebt u daar raar gedaan, want nu hebt u toch wat anders gezet". Tegenover de mededeling van de heer *Dijxhoorn,* dat hij de heer *Gerbrandy* gezegd heeft: „als u het niet opneemt overeenkomstig de formulering, welke ik u nu aanbied, behoud ik mij het recht voor om alles te publiceren", stelt laatstgenoemde, dat er in het geheel niet met publicatie gedreigd is. De heer *Gerbrandy* heeft tegen de andere Ministers ook steeds gezegd, dat hij alles zou neerschrijven, zoals zij het zeiden. Hij begrijpt hier dus totaal niets van. Over de tweede toevoeging in het memorandum, nl. over de pressie, welke bij herhaling op de heer *Dijxhoorn* werd uitgeoefend, zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij dit zo heeft overgenomen. Niet omdat hij het juist vond, maar omdat hij billijk vond, dat degene, die het ontslag neemt, het recht heeft om het laatste woord te zeggen over de reden van het ontslag.

Aan een door hem zelf gemaakte nota over de ministercrisis-*Dijxhoorn,* waarvan de heer *Bolkestein* melding heeft gemaakt, heeft de heer *Gerbrandy* geen herinnering; wel staat hem voor de geest, dat, toen de zaak moest worden opgenomen in de notulen van de Ministerraad, de heer *Bolkestein* hem gevraagd heeft om het zelf op papier te zetten.

Met betrekking tot de bovenvermelde tien punten, waarin de heer *Dijxhoorn* zijn bezwaren tegen het beleid van de Minister-President heeft geformuleerd, kan de heer *Gerbrandy* slechts zeggen, dat hij, als hij mocht spreken, het gehele ontslag van de heer *Dijxhoorn* in vijf minuten zo klaar kon maken als een klontje. Hij mag het niet. De opsomming van de heer *Dijxhoorn* geeft hem aanleiding tot een algemene opmerking en wel deze, dat hij als Minister-President op het verzoek tot ontslag van de heer *Dijxhoorn* heeft geadviseerd in de zin, dat het gegeven moest worden en dat hij dus met volle overtuiging, gezien de verhoudingen, zoals die geworden waren, zijn

contraseign behoorde te plaatsen onder het desbetreffende Koninklijke Besluit. Over alle mededelingen van de heer *Dijxhoorn* heeft de heer *Gerbrandy* in het algemeen een andere opvatting; geen der genoemde feiten heeft in wezen het ontslag veroorzaakt, behalve dan dat de kwestie van de positie van de heer *van Voorst Evekink* er indirect verband mede hield. Het stond aldus, dat de President van de Ministerraad meende, dat de toestand zodanig geworden was, dat hij de heer *Dijxhoorn* moest laten „schieten". In de Ministerraad was een enkele Minister van oordeel, dat de heer *Gerbrandy* meer tijd had moeten nemen voor het advies tot ontslag van de heer *Dijxhoorn.* die eigener beweging zijn verzoek had ingediend. Dat was met name de heer *Steenberghe* en deze was van oordeel, dat hij eigenlijk verplicht was daaraan een ontslag zijnerzijds te verbinden. Toen heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: „laten wij dan om de zaak zuiver te stellen allemaal ontslag nemen". Daaruit is gevolgd een nieuwe opdracht aan de heer *Gerbrandy* tot formatie van een Kabinet, waarin alle Minsters, behalve de heer *Dijxhoorn,* die uiteraard niet door hem werd gevraagd, hebben zitting genomen en ook de heer *Furstner.*

Met betrekking tot het ontslag van de heer *Dijxhoorn* als Minister van Defensie komt de commissie tot de volgende conclusies.

De heer *Dijxhoorn* heeft in zijn verzoek om ontslag gezegd, „dat door de ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij 's lands belang niet langer kan dienen op de wijze, zoals hij zulks in verband met dit belang noodzakelijk acht." In zijn voor de commissie afgelegde verklaring heeft hij uitvoerig uiteengezet, welke feiten naar zijn oordeel deze ontwikkeling der interne verhoudingen ten opzichte van hem, als Minister van Defensie, veroorzaakt en bepaald hebben. Hij somt een groot aantal van deze feiten op, welke, indien deze zijn, zoals de heer *Dijxhoorn* het stelt, inderdaad voor een verantwoordelijk Minister moeilijk te verdragen waren en op de duur zijn positie volkomen moesten ondermijnen. Van een geschil over het door de Minister van Defensie gevoerde beleid was hierbij geen sprake. Het ging hier in het algemeen om ingrijpen door anderen in zaken, die tot de competentie van de verantwoordelijke Minister behoorden, om inbreuken op diens bevoegdheden. De heer *Dijxhoorn* stelt voor deze feiten en voor de ontwikkeling der interne verhoudingen, die daarvan het gevolg was, over de gehele lijn de Minister-President, de heer *Gerbrandy,* verantwoordelijk, hetgeen de commissie, gezien de aard van de door de oud-Minister van Defensie opgesomde feiten, juist voorkomt.

De commissie meent alle aanleiding te hebben om aan te nemen, dat de aldus door de heer *Dijxhoorn* geschetste ontwikkeling inderdaad geweest is, gelijk hij gesteld heeft. Niet alleen hebben een aantal oud-Ministers verklaard, dat de heer *Dijxhoorn* een waarheidsgetrouw beeld daarvan heeft gegeven, doch ook de verklaring van de heer *Gerbrandy,* voorzover zij al een poging tot verweer inhield, heeft zakelijk geen afdoende weerlegging opgeleverd. Uit de verklaringen van bedoelde oud-Ministers is bovendien gebleken, dat de leden van het Kabinet over het algemeen de ontwikkeling van de gang van zaken tegenover de heer *Dijxhoorn* betreurd hebben.

Op grond van dit alles valt naar het oordeel van de commissie de volle verantwoordelijkheid voor het ontslag van de heer *Dijxhoorn* als Minister van Defensie en voor de oorzaken daarvan op de Minister-President, de heer *Gerbrandy,* die ook het ontslagbesluit gecontrasigneerd heeft. Hieraan doet, naar de mening van de commissie, het feit, dat de heer *Dijxhoorn* op een gegeven ogenblik uit eigen beweging zijn ontslag aan H.M. de Koningin heeft aangeboden, niets af. Hoogstens kan zij een dergelijke ontslagaanvrage als een te spontane daad zien, vooral, omdat de heer *Dijxhoorn* blijkbaar in niet geringe mate de steun van de meesten zijner collega's had. Voor een algehele beoordeling van het al of niet juist zijn van het ontslag behoort men evenwel de gehele geschiedenis van het groeiende conflict, de aard en de omvang van de moeilijkheden, welke de Minister van Defensie op zijn weg ontmoette en de betekenis van het ontslag in ogenschouw te nemen. Ook dit laatste element is de commissie geneigd niet te licht op te vatten. Het ontslag van de heer *de Geer* was een noodzakelijk iets geweest, waardoor de Regering slechts versterkt werd; het ontslag van de heer *Dijxhoorn* evenwel was de eerste van een reeks crises, die de positie van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* in het buitenland en in het bezette Nederlandse gebied geen goed hebben gedaan. Het principiis obsta had ook hier overwogen moeten worden: de commissie gelooft niet ver bezijden de waarheid te zijn, als zij zegt van oordeel te zijn, dat de al spoedig gevolgde tweede crisis in October 1941 mede beïnvloed is door hetgeen zich om het ontslag van de heer *Dijxhoorn* heeft afgespeeld. In het bijzonder heeft zich in Juni 1941 naar de mening der commissie

reeds geopenbaard, dat de heer *Gerbrandy* als Minister-President niet altijd voldoende oog heeft gehad voor hetgeen de eigen verantwoordelijkheid van zijn Ministers met zich bracht, voor de steun, die zij in bepaalde omstandigheden van hun premier behoefden en voor de noodzaak om onder de oorlogsomstandigheden tot het uiterste de solidariteit van de Ministers na te streven.

De commissie is dan ook van oordeel, dat het ontslag van de heer *Dijxhoorn* zeer wel had kunnen worden voorkomen. De voornaamste schuld in deze treft naar haar oordeel op de hierboven ontwikkelde gronden de Minister-President. Iets meer beslistheid en volharding in deze moeilijkheden van de Minister van Defensie, alsmede een concreter tot uiting gekomen solidariteit van de andere leden van het Kabinet hadden het evenwel misschien nog kunnen voorkomen.

Onjuist acht de commissie het, dat de heer *Gerbrandy* op blz. 39 van zijn memorandum bij de beschrijving van de redenen van het ontslag van de heer *Dijxhoorn,* terwijl hij daarbij gebruik maakt van de terminologie, door de heer *Dijxhoorn* in zijn ontslagaanvrage gebezigd, de woorden: „door de ontwikkeling der interne verhoudingen" heeft vervangen door de woorden: „door de ontwikkeling der interne verhoudingen in het door hem beheerde Departement." Daarmede is door de heer *Gerbrandy* een reden voor het ontslag van de heer *Dijxhoorn* gegeven, die in strijd met de feiten is.

V. De crisis van Juni 1941 en de positie van de Minister-President

Na de vergadering van de Ministerraad op 11 Juni 1941, waarin besloten was, dat alle Ministers hun portefeuilles ter beschikking zouden stellen teneinde aan H.M. de Koningin de gelegenheid te geven vrijelijk over reconstructie, casu quo nieuwe formatie, te beslissen, ontving de heer *Gerbrandy* de opdracht tot reconstructie van het Kabinet. De opdracht luidde: „het Kabinet te reconstrueren, opdat de samenwerking tot het eene groote doel, het bevrijden van het moederland, tot de grootste hoogte worde opgevoerd". Bij de gevoerde besprekingen is, zoals hierboven reeds werd uiteengezet, de gedachte aan een oorlogskabinet ter sprake gekomen. De reconstructie heeft meer tijd in beslag genomen dan de formatie in September 1940, niet slechts, omdat de terugkeer van de heren *Welter* en *van Kleffens* uit Nederlandsch-Indië moest worden afgewacht, maar tevens omdat er bij de formatie uitvoerige besprekingen geweest zijn over het vraagstuk, welke de positie van de Minister-President zou zijn.

28709 *(Dijxhoorn)*

Volgens de heer *Dijxhoorn* deed zich in verband met de afwezigheid van beide genoemde Ministers de vraag voor, of het niet beter was het ontslag van de Minister van Defensie eerst te verlenen, als een oplossing van de crisis gevonden was. Dan konden crisis en oplossing tegelijkertijd worden gepubliceerd. In hoofdzaak was dat een kwestie van beleid van de Minister-President. Beantwoordde deze de gestelde vraag bevestigend, dan had de heer *Gerbrandy* echter zijn bereidverklaring nodig om nog enige tijd het beheer van het Departement van Defensie te blijven voeren. Desgevraagd verklaarde de heer *Dijxhoorn* zich bereid net zo lang te blijven, als door de heer *Gerbrandy* zou worden nodig geoordeeld. Doch zo voegt de heer *Dijxhoorn* er aan toe: „Mijn verzoek om ontslag dien ik in en het is aan de heer *Gerbrandy* om de Kroon te adviseren dat ontslag al of niet terstond te verlenen." In de namiddag van de 11de Juni diende de heer *Dijxhoorn* zijn ontslagaanvrage bij de heer *Gerbrandy* in. Deze heeft het niet nodig geoordeeld lang te denken of zijn collega's nader te raadplegen, want hij heeft de ontslagaanvrage van heer *Dijxhoorn*, in de namiddag van 11 Juni ingediend, ijlings aan H.M. de Koningin doorgezonden en op 12 Juni heeft H.M. het ontslag verleend. De heer *Dijxhoorn* vervolgt: „Het was zo, dat toen ik in die vergadering van de Ministerraad op 12 Juni kwam om deel te nemen aan de verdere discussie over hetgeen gedaan moest worden, de heer *Gerbrandy* na de opening der vergadering mededeelde: „Heren het hoeft niet. Ik heb hier het ontslagbesluit. H.M. de Koningin heeft het getekend en ik heb gecontrasigneerd." Onbeleefder kon moeilijk, zo verklaart de heer *Dijxhoorn*. Hierop heeft hij de vergadering verlaten.

28711 *(Steenberghe)*

De heer *Steenberghe* meent, dat in die zelfde vergadering ook is uitgesproken, hoewel hij na 7 jaar dat niet met volle zekerheid durft te zeggen — het is in ieder geval een van zijn motieven geweest —, dat bij een reconstructie van het Kabinet — want dat zou het bij het ontslag van het Kabinet in ieder geval worden — degenen, die in het Kabinet zouden terugkomen, de gelegenheid zouden hebben in de vorm van een program een afspraak of wat dan ook er voor te zorgen, dat dergelijke dingen niet meer zouden voorkomen. Met name is toen ook aan de orde geweest de vraag van de wenselijkheid of van de noodzaak, dat de Ministers geen ontslag zouden nemen, dan nadat deze zaak in het Kabinet besproken was. Het besluit om geen ontslag te nemen dan wanneer de zaak eerst in de Ministerraad was besproken, dus alvorens het ontslag aan de Kroon werd aangevraagd, had dan ook — de heer *Steenberghe* doelt hier kennelijk op de wijze, waarop het ontslag van de heer *Dijxhoorn* is tot stand gekomen — een concrete grond.

28729 *(Steenberghe)*

Een van de redenen, waardoor volgens de heer *Steenberghe* de crisis na het ontslag van de heer *Dijxhoorn* zo lang geduurd heeft, is het voortdurend pogen van de Minister-President om zich zelf een functie toe te kennen en dat nog wel in oorlogstijd, buiten Nederlands territoir en zonder het parlement, welke functie tenminste volgens onze constitutionele gewoonten niet aan de Minister-President toekwam. Degenen, die zich hiertegen het meest gekant hebben, waren de heren *van den Tempel, Welter* en de heer *Steenberghe* zelf. Bij de heer *Steenberghe* woog het zo juist genoemde motief, nl. dat men dit

zeker niet mocht veranderen onder dergelijke omstandigheden, wanneer daarvoor niet een dringende noodzaak was, in tegenstelling tot andere zaken, waar het landsbelang ingrijpen eiste, terwijl men het toch liever niet zonder het parlement zou gedaan hebben. De gehele wetgeving bij Koninklijk besluit is daarvan een voorbeeld. Bij de heer *Steenberghe* persoonlijk heeft echter ook een rol gespeeld de overweging, dat, wanneer men onder een systeem zou leven, waarbij aan de Minister-President een dergelijke grote macht gegeven zou worden, hij nooit de persoonlijke verantwoordelijkheid zou willen dragen, dat die macht aan de heer *Gerbrandy* gegeven zou zijn. De heer *Gerbrandy* heeft tenslotte niets van zijn voornemens in deze richting weten door te zetten. Naar aanleiding van een passage [1]) uit de Kabinetsverklaring van Juli 1941, door de Regeringsvoorlichtingsdienst namens de Regering bekend gemaakt, waarin het volgende voorkomt:

> „De leiding in het Kabinet is versterkt in dier voege, dat de coördineerende bevoegdheid van den Minister-President is vastgelegd. Hij heeft de bevoegdheid zaken, die verscheidene maar niet alle Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister. Teneinde zijn taak te vergemakkelijken is een deel van het Departement van Justitie tijdelijk bij Algemeene Zaken gevoegd."

[1]) Vgl. Prof. mr *P. S. Gerbrandy*, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 41.

28732 *(Steenberghe)*

merkt de heer *Steenberghe* op, dat deze bepalingen niets meer inhouden dan wat reeds in Nederland vóór de oorlog tot de bevoegdheden van de tijdelijke voorzitter en later de voorzitter van de Raad van Ministers behoorde. Deze had niet alleen een coördinerende bevoegdheid, maar wel degelijk een coördinerende taak en verplichting. Als dit nauwkeurig gelezen wordt en dat heeft men in Londen scherp nagegaan, zit hierin geen enkele nieuwe bevoegdheid.

28737 *(Steenberghe)*

Inzake de splitsing van het Departement van Defensie bij de reconstructie in Juli 1941 verklaart de heer *Steenberghe*, dat deze tenslotte geen moeilijkheden opgeleverd heeft, maar dat er wel degelijk bezwaar tegen gemaakt is. Naar zijn mening was de tijd daarvoor absoluut niet rijp. De heer *Steenberghe* behoort tot degenen, die deze splitsing overdreven vonden. Het motief van de heer *Gerbrandy* om deze splitsing te wensen, was volgens hem gelegen in de belangrijkheid van de marine. Als gevolg van het verschil van mening over de splitsing van Defensie is er een Minister van Oorlog ad interim benoemd. De heer *Steenberghe* deelt mede, dat de mening, die hij over deze aangelegenheid toentertijd heeft geuit, de volgende was:

28743 *(Steenberghe)*

> „Defensie wordt gesplitst zonder dat dit zakelijk verantwoord is. In Nederland zou de Minister van Marine bemoeienis hebben met het in Nederland varende gedeelte van de vloot. Dat gedeelte is nu veel geringer, terwijl bovendien de leiding van de operaties bij de Engelsen berust. Deze taak is hier niet meer dan die van een grote reder. In Nederland zou de Minister van Marine zich moeten bemoeien met de aanbouw van materieel. Hier is die aanbouw veel geringer, terwijl het overgrote gedeelte in Indië wordt uitgevoerd. In Nederland zou de Minister van Marine zich moeten bezighouden met de personeelsopleiding, welke thans, met uitzondering van enkele tientallen, in Indië plaats heeft. De taak van de Minister van Oorlog beperkt zich tot de zorg voor een paar duizend man. Is dus splitsing zakelijk niet verantwoord, zo zijn er bovendien belangrijke bezwaren aan verbonden. De terugkeer in Nederland is in hoofdzaak een kwestie van het leger. Bij terugkeer is de toch al moeilijke positie van de opperbevelhebber nog lastiger, wanneer hij met twee Ministers te maken heeft. Ik spreek nog niet van de moeilijkheid, als een van de Ministers tevens opperbevelhebber zou zijn, dan in de Regering zou zijn en onder de Regering zou staan. De oplossing aan Defensie ruimt geen enkel bezwaar op, zal niet serieus genomen worden en bergt in zich de kiem van nieuwe conflicten." [2])

[2]) Vgl. bijlage 1 C.

Met betrekking tot de door de Minister-President nagestreefde versterking van de coördinerende taak van de Voorzitter van de Raad van Ministers geeft de heer *Steenberghe* commentaar op de nota [3]), welke de heer *Gerbrandy* op 10 Juli 1941 heeft gezonden aan de heren, die hij had uitgenodigd om in het gereconstrueerde Kabinet zitting te nemen. In de begeleidende brief zegt de heer *Gerbrandy*:

[3]) Bijlage 1 A.

28741 *(Steenberghe)*

> „De hierbij aangeboden hervorming nadert derhalve de formatie van een nieuw Kabinet, hoewel ik liefst de zaak zie in het licht van reconstructie. In elk geval is door de ter beschikkingstelling der portefeuilles ieder uwer geheel vrij om te beoordeelen of aan de bezwaren, welke tot de ter beschikkingstelling der portefeuilles hebben geleid, is tegemoetgekomen. Bezwaren, welke bij de voorbespreking werden geopperd, heb ik getracht, voor zooveel de conceptie toeliet, te ondervangen."

In de bij deze brief gevoegde nota, welke een uiteenzetting inhield omtrent de door de heer *Gerbrandy* geprojecteerde hervorming van het Kabinet, schrijft hij in bijlage VI:

„De Minister-President is bevoegd voor bepaalde algemeene aangelegenheden, die meer dan één Departement betreffen, de betrokken Ministers bijeen te roepen teneinde de noodige eenheid en samenwerking te verkrijgen.

Hij is gerechtigd om, na gepleegd overleg, de taakverdeling of de wijze van samenwerking vast te stellen.

In alle zaken, die het opperbevel raken, is de Minister-President de eerstaangewezene tot het plegen van het overleg met Hare Majesteit de Koningin."

Het belangrijke verschil van opvatting is volgens de heer *Steenberghe* tot uitdrukking gekomen met betrekking tot de in het memorandum [1]) van de heer *Gerbrandy* voorkomende passage van de Kabinetsverklaring van Juli 1941, waarin gezegd wordt:

[1]) Vgl. prof. mr *P. S. Gerbrandy*, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945, blz. 41.

„Hij (de Minister-President) heeft de bevoegdheid zaken, die verscheidene maar niet alle Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister."

28742 *(Steenberghe)*

Oorspronkelijk stonden, aldus de heer *Steenberghe*, de woorden „ter voorbereiding der beslissing" er niet in. Dit betekent dus, dat de coördinerende taak zich beperkt tot de voorbereiding van de beslissingen. De beslissing wordt dan gelaten aan de Ministerraad of aan de betrokken Minister. Dat is het verschil met hetgeen de heer *Gerbrandy*, die persoonlijk veel verder wilde gaan, oorspronkelijk bedoelde.

[2]) Bijlage 1 B.

28744 *(Steenberghe)*

Op 18 Juli 1941 heeft de heer *Gerbrandy* opnieuw een brief [2]) gericht aan de heren, die hij had aangezocht om tot zijn Kabinet toe te treden. Daarin zegt de heer *Gerbrandy* o.m. het volgende:

„Versterkt ben ik èn door de gedachtenwisseling èn door mijn nader beraad in de opvatting, dat het gewenscht blijft de leiding in het Kabinet te versterken in dier voege, dat de coördineerende positie van den voorzitter wordt vergroot als door mij voorgedragen. Bij het opperen van bezwaren hebben misschien twee zaken te weinig geteld: ten eerste, de geest van eerbiediging van anderer verantwoordelijkheid, die hierin bij mij voorzit, ten tweede, het feit, dat wij in een abnormalen toestand leven, die soms gemeenschappelijke verantwoordelijkheid schept, waar vroeger allereerst individueele bestond. Ik ben ook overtuigd, dat zaken, die per se verricht moeten worden, ongedaan zouden blijven, als mijn desideratum werd verzwakt. Een erkend initiatief, dat zorgt draagt, dat al of niet in samenwerking zaken worden ter hand genomen, is in dezen tijd onmisbaar. Ik spreek de hoop uit, dat U allen bereid zijt op den door mij voorgedragen grondslag opnieuw Uw krachten aan de zaak des lands te geven, waartoe wij geroepen werden door een andere macht dan die van onze persoonlijke begeerte. Mag ik Uw antwoord ontvangen uiterlijk Maandag 21 Juli a.s., vóór 12 uur?"

28745 *(Steenberghe)*

De heer *Steenberghe* verklaart, dat na deze brief van de heer *Gerbrandy*, waarin deze zegt, dat hij versterkt is in de overtuiging, dat hij die grotere taak moet hebben, de heer *Welter* naar aanleiding daarvan op 22 Juli 1941 een schrijven [3]) tot de Voorzitter van de Ministerraad heeft gericht, waarin hij o.m. zegt:

[3]) Bijlage 1 D.

„Geen bezwaar heb ik uiteraard tegen een coördineerende functie van den Voorzitter van den Ministerraad noch tegen het initiatief nemen zijnerzijds tot maatregelen en voorstellen, welke door hem in het landsbelang noodig worden geacht. Ik erken verder, dat onder de huidige omstandigheden deze tweeledige taak van den Voorzitter van den Ministerraad meer op den voorgrond kan en moet treden dan in vredestijd het geval was. Mijnerzijds zou daarbij op de meest loyale medewerking kunnen worden gerekend.

Uit het onderhoud, dat ik gisteren met U mocht hebben, is mij gebleken, dat het niet Uwe bedoeling is principieele wijziging te brengen in de positie van den Minister-President, noch in die van den Ministerraad. U drukte dit tegenover mij aldus uit, dat U alleen wil hebben „dat er een motor is, die zaken voorbereidt voor den Ministerraad" en U verduidelijkte Uwe bedoeling van deze woorden in dien zin, dat U alleen beoogt „de bevoegdheid te hebben om ministerieele commissies in te stellen", aan welke commissies de voorbehandeling van bepaalde zaken zou worden opgedragen ter voorbereiding van de behandeling in den Ministerraad.

Als ik de bij Uw schrijven van 10 dezer gevoegde uiteenzetting omtrent de versterking van de positie van den Minister-President in den zooeven aangegeven zin mag interpreteeren, bestaat daartegen mijnerzijds natuurlijk geen bezwaar."

[1]) Bijlage 1 C.

28745 *(Steenberghe)*

[2]) Bijlage 1 E.

In een brief [1]) van 21 Juli 1941 aan de Minister-President had de heer *Steenberghe* reeds zijn bezwaren van constitutionele aard tegen de wijziging van de positie van de Minister-President, zoals deze in diens nota van 10 Juli tot uitdrukking kwam, geuit. In een brief [2]) van 24 Juli 1941 zegt de heer *Steenberghe,* dat de in zijn schrijven van 21 Juli vermelde bezwaren na de nadere verklaringen van de Minister-President geheel vervallen zijn. De nadere verklaring van de zijde van de heer *Gerbrandy* over de positie van de Minister-President, zoals omschreven in de vierde, vijfde en zesde alinea van de brief van de heer *Welter* van 22 Juli, geeft hem algehele bevrediging.

Tenslotte heeft de heer *Steenberghe* aan de commissie verklaard, dat het bij de besprekingen over de bevoegdheden van de Minister-President vooral ging over de tweede alinea van bijlage VI van de nota van de heer *Gerbrandy* van 10 Juli 1941, waarin stond:

> „Hij (de Minister-President) is gerechtigd om na gepleegd overleg de taakverdeeling of de wijze van samenwerking vast te stellen." [3])

[3]) Vgl. bijlage 1 A.

Deze alinea is verdwenen en komt niet meer voor in het program, zoals het tenslotte is vastgesteld. Hoewel het enigszins mystieke woorden waren, werd hierdoor toch argwaan gewekt.

31404 *(van den Tempel)*

In verband met het streven van de heer *Gerbrandy* tijdens de Kabinetscrisis van de zomer van 1941 om de positie van de Minister-President te versterken, verklaart de heer *van den Tempel,* dat uit de gevoerde correspondentie blijkt, dat er toen reeds een duidelijke fronde was onder de Ministers tegen het streven om de positie van het Kabinet en van de Ministers als verantwoordelijke bewindslieden te verzwakken. De heer *van den Tempel* heeft gepoogd moeilijkheden uit de weg te ruimen door nadrukkelijk op de voorgrond te stellen, dat niet de Minister-President in deze kwaliteit, maar dat het Kabinet en de afzonderlijke Ministers verantwoordelijk waren. In dit kader maakt de heer *van den Tempel* ook melding van de, in een vorig hoofdstuk vermelde, pogingen van de heer *Gerbrandy* om een drietal Ministers van hun portefeuilles te ontlasten en te benoemen tot Minister zonder Portefeuille.

31406 *(van den Tempel)*

Volgens de heer *van den Tempel* zat inderdaad in de tweede alinea van Bijlage VI van de nota van 10 Juli 1941, dat deze wijze van taakverdeling of van samenwerking niet de sanctie had van de Ministerraad, terwijl dat de wens was. Doch de bezwaren van de heer *van den Tempel* waren vooral gericht tegen enkele andere punten in de nota van de heer *Gerbrandy* van 10 Juli 1941. In het bijzonder tegen de zin, luidende:

> „Teneinde deze eenheid van beleid en de beste samenwerking te verzekeren, dient de Minister-President de bevoegdheid te hebben zaken, meerdere maar niet alle Ministers rakende, in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen naast betrokken Minister." [4])

[4]) Vgl. bijlage 1 A.

Het was de wens van de heer *van den Tempel* en zijn collega's, dat al deze besluiten bekrachtigd zouden moeten worden door de Ministerraad; de hele teneur van het schrijven bracht hen tot de opvatting, dat dit niet zou gebeuren.

De heer *van den Tempel* onderschrijft de opvatting, dat de vrees eigenlijk meer werd gewekt door een verondersteld streven bij de Minister-President dan door de concrete formulering. Tenslotte citeert de heer *van den Tempel* nog zijn brief [5]) van 25 Juli 1941 aan de heer *Gerbrandy,* luidende:

[5]) Bijlage 1 G.

> „Betreffende het concept-communiqué, dat ik zooeven van U mocht ontvangen, zou ik mij willen beperken tot het voordragen van eene wijziging. Het komt mij voor, dat de slotsom van de gehouden besprekingen beter wordt weergegeven, wanneer op blz. 2 onder *Ten eerste* na de woorden: „die verscheidene maar niet alle Ministers raken" worden ingevoegd de woorden: „ter voorbereiding van de beslissing in den Ministerraad".
>
> Ik moge U deze aanvulling in overweging geven."

31408 *(van den Tempel)*

De Ministers waren, zo besluit de heer *van den Tempel,* gaarne bereid de Minister-President de nodige vrije armslag en een zeer ruime mogelijkheid van initiatief te geven, zoals hij dat nodig had, doch onder één beding nl. dat de beslissing in laatste instantie steeds bleef bij de Ministerraad.

33062 *(Albarda)*

Over het vraagstuk van de positie en de bevoegdheden van de Minister-President, zoals dat ter sprake kwam bij de reconstructie van het Kabinet in de zomer van 1941, heeft de heer *Albarda* niet veel gegevens in de stukken gevonden. Op zijn geheugen afgaande, meent hij wel, dat er toen het denkbeeld is geweest om de Minister-President een soortgelijke positie te geven als de Prime Minister in Engeland heeft. Verschillende Ministers voelden daarvoor heel weinig. Zij achtten het noch noodzakelijk noch wenselijk. De heer *Albarda* onder-

schrijft de opvatting, dat tegen het streven van de heer *Gerbrandy* om de positie van de Minister-President met eigen bevoegdheden naar voren te schuiven enerzijds bezwaren bestonden uit constitutionele overwegingen en anderzijds — bij sommigen — omdat zij de heer *Gerbrandy* voor zulk een positie niet de geschikte man vonden.

82525 *(Albarda)* De heer *Albarda* heeft in een later verhoor verklaard, dat hij, toen hij zijn eerste verklaring voor de commissie aflegde, haar niet volledig heeft kunnen inlichten, aangezien hem de geschiedenis van de Kabinetsformatie van Juli 1941 niet geheel meer voor de geest stond. De heer *Albarda* heeft twee brieven van die dagen van hemzelf aan de heer *Gerbrandy* gevonden. Op 10 Juli 1941 heeft de heer *Gerbrandy* zijn eerste brief rondgezonden aan degenen, die hij wilde uitnodigen om tot zijn hervormd Kabinet toe te treden en daarin gaf hij zijn plan tot een nieuwe organisatie van het Kabinet, o.a. door de instelling van een War Cabinet en de aanwijzing van enkele Ministers zonder Portefeuille. Er zou een grote bevoegdheid voor de Minister-President, bijna een kanseliersbevoegdheid, zijn. Daarover heeft men vergaderd op 17 Juli 1941, zoals blijkt uit een brief van diezelfde datum van de heer *Albarda* aan de heer *Gerbrandy*, waarin hij zegt: „Gaarne wil ik medewerken om de moeilijkheden, die Gij ontmoet, te helpen overwinnen. De vergadering van hedenmorgen heeft bij mij de meening versterkt, dat die moeilijkheden te overwinnen zijn. Dit is in de eerste plaats te danken aan Uw wil om tot het uiterste de „equippe" bijeen te houden en vervolgens aan Uw tegemoetkomendheid, in het bijzonder betreffende de ministerschappen zonder portefeuille".

De heer *Albarda* attendeerde er verder in die brief op, dat die tegemoetkomingen, naar zijn mening, nog niet voldoende waren, maar dat er nog andere tegemoetkomingen door de heer *Gerbrandy* zouden moeten worden gedaan. Maar dat is geheel als een positieve critiek op te vatten, want hij stelde zich bij die Kabinetscrisis op het standpunt — en dat mag hij wel mededelen: van dat standpunt heeft hij ook getuigd bij een bezoek, dat hij op 20 Juli 1941 aan H.M. de Koningin heeft mogen brengen naar aanleiding van de kabinetsmoeilijkheden — dat men voor de eenheid en voor het vertrouwen van het Nederlandse volk zoveel mogelijk er naar moest streven om, wat hij hier noemde de „equippe", die uit Nederland was gekomen, bij elkaar te houden, omdat een uiteen gaan van die ploeg niet zou worden begrepen in Nederland en dat tot moeilijkheden of verwarring tussen de daar samenwerkende partijen, die achter die ploeg hadden gestaan, aanleiding zou kunnen geven. Hij achtte dat van groot moreel belang, dus was hij a priori geneigd niet om de heer *Gerbrandy* het welslagen onmogelijk te maken, maar om hem bij het bereiken van welslagen zoveel mogelijk te helpen. De heer *Albarda* heeft dus steeds opbouwende critiek geleverd. Toen heeft op 18 Juli de heer *Gerbrandy* een nieuwe brief rondgezonden en daarop heeft de heer *Albarda* 21 Juli schriftelijk geantwoord. Het bestaan van dit stuk was hem bij het vorige verhoor ontschoten, maar hij heeft het nadien teruggevonden.

82526 *(Albarda)* De heer *Albarda* heeft toen in die brief echter nog gestipuleerd: „Ik neem aan, dat het op blz. 2 van Uw brief, in het midden, gestelde betekent, dat de individueele verantwoordelijkheid voor ieder der Ministers voor de zaken van zijn Departement intact blijft."

Dit ging dus in tegen de tendens, die uit de brief (van 18 Juli 1941) van de heer *Gerbrandy* was gebleken. Voorts zeide de heer *Albarda:* „dat besluiten betreffende het algemeene Regeeringsbeleid niet in commissies, maar in den Raad van Ministers zullen worden genomen. Commissies zullen een voorbereidende taak hebben en alleen dan besluiten nemen, wanneer zij door den Raad daartoe uitdrukkelijk zijn gemachtigd."

Vervolgens heeft de heer *Albarda* over de militaire departementen nog een opmerking gemaakt. Hij achtte het minder gelukkig, dat het Departement van Oorlog aan een burgerminister werd toevertrouwd, hoeveel respect hij ook voor de heer *van Boeyen* had. Hij meende, dat in tijd van oorlog een militair daar beter op zijn plaats was en hij achtte het gewenst, toen de heer *Furstner* als Minister van Marine zou worden opgenomen, dat een Departement van Defensie zou worden gevormd van Oorlog en van Marine samen. De heer *Furstner* was daartoe toen niet bereid.

82527 *(Albarda)* De heer *Albarda* vond de splitsing van het Departement van Defensie niet nodig en had het liever niet gezien. Wanneer men in Londen had beschikt over een militair van de landmacht, aan wie men met vertrouwen het Ministerschap kon opdragen, dan had hij het misschien wel anders gezien, maar een dergelijke figuur zag geen van de Ministers. Geen van hen zou hebben betoogd, dat men aan de heer *van Boeyen* het Ministerschap moest opdragen, als een goed generaal beschikbaar was geweest. Zeker ook de heer *van Boeyen* zelf niet.

35323 *(Bolkestein)* Volgens de heer *Bolkestein* was het zakelijke motief, dat bij de

reconstructie van Juli 1941 geleid heeft tot de splitsing van het Departement van Defensie, de verhoudingsgewijze groter geworden betekenis van de marine. Daarbij kwam echter ook onmiddellijk ter sprake, dat deze splitsing van het departement op dat ogenblik niet prejudicieerde op latere regelingen na afloop van de oorlog.

De heer *Bolkestein* bevestigt, dat de heer *Gerbrandy* in die tijd heel sterk de wens koesterde, dat de positie van de Minister-President een andere, met name belangrijkere, moest worden. Eveneens herinnert de heer *Bolkestein* zich, dat er na 18 Juli 1941 door de heren *van den Tempel, Steenberghe* en *Welter* brieven geschreven zijn aan de heer *Gerbrandy,* die hierop neerkwamen, dat zij wel bereid waren om deel uit te maken van het Kabinet, maar dat dan zeer duidelijk vast moest komen te staan, dat de Minister-President van zijn voornemens op het punt van de vergroting zijner bevoegdheden terugkwam. De reden, waarom er niet anderen dan de heren *Steenberghe, van den Tempel* en *Welter* meenden in oppositie te moeten gaan, was, zo verklaart de heer *Bolkestein,* dat de bewoordingen, waarin dit streven werd kenbaar gemaakt, niet verontrustend waren. De heer *Bolkestein* weet, dat de heer *Albarda* hier speciaal geaarzeld heeft, maar er zich tenslotte toch bij heeft neergelegd. Hij herinnert zich ook, dat de heer *Albarda* dit nog met de heer *van Kleffens* besproken had en dat men tot de conclusie kwam, dat, zoals de heer *Gerbrandy* het hier voorstelde, er geen reden was tot verzet. De indruk bestond bij de heer *Bolkestein* wel, dat de heer *Gerbrandy* hier veel verder wenste te gaan, maar dit kon afgewacht worden.

Naar het inzicht van de heer *Bolkestein* was er toen een bovendrijvende groep in de Londense samenleving, die daartoe dreef. Er waren echter geen aanstaande leden van het Kabinet, die hiervan iets moesten hebben. De bewoordingen zelf waren niet verontrustend, wel natuurlijk het streven, dat zich toen in de hoogste kringen openbaarde.

Dat er behalve de constitutionele bezwaren bij de heren *Welter* en *Steenberghe* nog bezwaren bestonden, omdat zij deze Minister-President daarvoor niet capabel genoeg achtten, was een persoonlijke opvatting van de heer *Steenberghe* omtrent de persoonlijke „Eerste-Ministers-capaciteiten" van de heer *Gerbrandy.* Overigens bestond het streven om de positie van de Minister-President te versterken in de gehele Londense sfeer. De heer *Gerbrandy* had in die tijd al een drukke omgang met de heer *Churchill,* in wie hij het voorbeeld vond van een echte Minister-President, die in the House of Commons de afgevaardigden met zijn gebruikelijke strijkages behandelde, maar die niettemin zijn eigen autoritaire wil deed. De heer *Steenberghe* heeft de heer *Gerbrandy* steeds voorgehouden, dat de positie van de Britse Minister-President een heel andere is dan die van de Nederlandse, maar, zo voegt de heer *Bolkestein* daar aan toe, behalve staatsrechtelijke invloed zijn er dikwijls andere invloeden, die iets veroorzaken.

35336 *(Bolkestein)*

Volgens de heer *van Kleffens* is er bij de reconstructie van 1941 in het overleg veel te doen geweest over de positie van de Minister-President. De heer *van Kleffens* gelooft, dat dit al in 1940 het geval was. De heer *Gerbrandy* wilde toen al meer President zijn, waarvoor ook veel te zeggen was. De heer *van Kleffens* meende, dat een iets meer leiding gevende positie van de Minister-President wel reden van bestaan had in die tijd. Dat was geen machtsusurpatie, maar dat was iets meer toezicht houden dan in normale omstandigheden en op de basis van de Nederlandse grondwet en van het constitutionele gebruik op wat allerlei departementen deden. Het woord Minister-President is een groot woord, dat niet te zwaar moet worden opgevat. De heer *van Kleffens* heeft nooit een poging tot inmenging of een overgrijpen door de Minister-President op zijn terrein gemerkt. Het enige, dat aanleiding gaf tot moeilijkheden met sommigen, was, dat de heer *Gerbrandy* wel eens een radiorede hield, waarin hij niet iedereen zo veel heeft betrokken als iedereen wel nodig en juist vond.

63941 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* herinnert zich in het geheel niet, dat van het begin af zo scherp gesteld is, dat de heren *Welter* en *Steenberghe* ernstige bezwaren hadden tegen het streven van de Minister-President om Prime Minister te worden in de niet-Nederlandse zin. Er was een zekere consensus om samen te werken, maar er waren ook zekere spanningen. Hij heeft niet de herinnering, dat die spanningen hieruit voortkwamen. De diepe achtergrond was een zekere „incompatibilité d'humeur" en dan is het natuurlijk gemakkelijk hierin stof tot onenigheid te vinden.

Met betrekking tot de moeilijkheden bij de reconstructie van Juli 1941 herinnert de heer *Welter* zich, dat in een program, door de heer *Gerbrandy* opgesteld bij het formeren van het Kabinet (Juli 1941), de positie van de Minister-President veel te veel op de voorgrond was gesteld en dat daarin eigenlijk de gedachte schuil ging van de instelling van een Prime Minister naar Engels model. Hij had daar overwegend bezwaar tegen. De heer *Gerbrandy* heeft toegegeven aan de bezwaren, die voornamelijk kwamen van de kant van de heren

28833 *(Welter)*

van den Tempel, Steenberghe en hemzelf. Of dit geschied is op schriftelijke wijze of in een bespreking, weet de heer *Welter* niet. In ieder geval is vastgelegd, dat de taak van de Minister-President niet principieel zou veranderen. De heer *Welter* zou niet toegetreden zijn tot het Kabinet, als niet had vastgestaan, dat de heer *Gerbrandy* van zijn voornemens dienaangaande had afgezien.

28855 *(Welter)*

Het constitutionele bezwaar van de heer *Welter* was, dat bij de grondwetsherziening in 1938 het parlement zeer beslist de instelling van het Minister-Presidentschap heeft verworpen. De ervaring, die hij in Nederland heeft opgedaan, vooral in zijn tweede ministerschap, bewees, dat dit zeer juist was. De heer *Welter* meent, dat het constitutionele stelsel, zoals wij dat kennen, niet kan werken, als men niet heeft Ministers, die ieder persoonlijk verantwoordelijk zijn aan het parlement voor de tak van staatszorg, die hun is toebedeeld. Als men het Engelse systeem volgt in het Nederlandse parlementaire stelsel, komt men tot een volkomen verwrikking van het parlementaire stelsel. Het Engelse is gans anders dan het onze. Het kabinet is daar een verlengstuk van het parlement. Bij ons staat het kabinet buiten het parlement, maar onder volledige contrôle van het parlement. Het kan alleen werken als elke ressortminister voor zijn ressort volkomen verantwoordelijk is tegenover het parlement. De heer *Gerbrandy* ging inderdaad zover, dat hij niet alleen datgene wilde, wat na de oorlog in Nederland de positie van de Minister-President is geworden, maar dat hij wilde gaan in de richting van de positie van de Engelse Prime Minister.

28857 *(Welter)*

De gedachten van de heer *Gerbrandy* gingen naar het gevoelen van de heer *Welter* in die richting en de praktijk ook. De heer *Welter* acht de wijziging na de oorlog in de positie van de Minister-President een verwording van het parlementaire stelsel en meent, dat de heer *Gerbrandy* ook in deze richting ging. De verantwoordelijkheid kan hierin niet meer zuiver worden gedetermineerd. Er was in Londen een tendenz in die richting: niet in regeringskringen, maar „daar beneden" werkte ongetwijfeld een fascistische tendenz, hetgeen gepaard ging met grote minachting voor het parlement en onze parlementaire instellingen.

Die stemming heerste zeer bepaald in Nederlandse kringen te Londen, waaraan vastzat een geringe waardering voor de individuele Ministers. In die hele sfeer moet men de versterking zien van het centrum. Daarbij komt, dat men voor zijn ogen zag een voorbeeld van een buitengewoon sterke centralisatie in de persoon van de Engelse Eerste Minister, de heer *Churchill,* onder wie de Ministers inderdaad niet meer waren dan uitvoerders van zijn bevelen.

28841 *(Welter)*

Met betrekking tot het voornemen van de Minister-President het Departement van Defensie te laten uiteenvallen in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine meent de heer *Welter,* dat de overweging was, dat de Marine een veel belangrijker aandeel in de gezamenlijke oorlogsactie had dan het leger. Het accent van onze „war effort" lag van onze kant zeker op de Marine. Hij kon zich persoonlijk bij die overweging wel neerleggen.

[1]) Bijlage 1 D.

In zijn hiervoor vermelde brief [1]) van 22 Juli 1941 heeft de heer *Welter* aan de heer *Gerbrandy* zijn bezwaren uiteengezet tegen de versterking van de positie van de Minister-President. Uit deze brief blijkt echter, dat de heer *Welter* — in tegenstelling tot hetgeen hij bij zijn verhoor heeft verklaard — daarin ook op zeer uitvoerige wijze verzet heeft aangetekend tegen de splitsing van het Departement van Defensie. Hij zegt in deze brief, dat deze splitsing hem een organisatorische fout toeschijnt, die allerlei hoogst ongewenste complicaties ten gevolge moet hebben. Onder de huidige omstandigheden acht hij dit niet in 's lands belang en hij zal daarvoor bezwaarlijk mede verantwoordelijkheid kunnen aanvaarden. De brief eindigt met de mededeling, dat de heer *Welter* de uitnodiging tot toetreding tot het nieuwe Kabinet op de door de heer *Gerbrandy* gedachte grondslag niet kan aanvaarden, tenzij deze alsnog een weg vindt om aan zijn bezwaren tegemoet te komen.

[2]) Bijlage 1 F.

Blijkens een brief [2]) van 24 Juli 1941, eveneens van de heer *Welter* aan de Voorzitter van de Ministerraad, heeft er op de 23ste Juli een bespreking tussen de heren *Welter* en *Gerbrandy* plaats gehad, waarin met betrekking tot de splitsing van het Departement van Defensie een oplossing is gevonden, welke de heer *Welter* beschouwt als een tegemoetkoming aan de in zijn brief van 22 Juli geopperde bezwaren. Deze tegemoetkoming bestaat hierin, dat het nieuw te creëren Departement van Oorlog voorshands ad interim zal worden beheerd door de heer *van Boeyen,* zodat gelegenheid bestaat t.z.t. eventueel nader te overwegen, of de splitsing al dan niet zal zijn te handhaven. Op grond van een en ander verklaart de heer *Welter* zich thans bereid toe te treden tot het door de heer *Gerbrandy* te hervormen Kabinet.

35252 *(Furstner)*

Inzake de splitsing van het Departement van Defensie, welke bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 aan de orde is gekomen, verklaart de heer *Furstner,* dat met hem besprekingen daar-

over hebben plaats gehad. De overwegende reden daartoe is wel geweest: het doeltreffend inzetten van alle krachten ten bate van de oorlogvoering. Ook tegenover de Engelsen moest vooral na het geval-*de Geer* duidelijk gemaakt worden, dat de Regering vast besloten was om door te zetten en niet maar zo half mede te doen. De marine was in zekere zin het enige wapen, dat ons in de oorlog mede deed helpen en militaire waarde had. De overweging, dat de marine in de omstandigheden van dat ogenblik naar evenredigheid een grotere betekenis had dan de landmacht, had niet per se tot een splitsing behoeven te leiden, want men zou de landmacht onder de marine kunnen schikken, door een marineman aan het hoofd van het Departement van Defensie te plaatsen, maar daartoe zou de heer *Furstner* zich niet geleend hebben. Men vond blijkbaar, dat in de positie, waarin wij toen waren, er inderdaad door hem veel meer gedaan werd dan eigenlijk alleen des bevelhebbers was: bijvoorbeeld onderhandelingen met de Admiralty. Daar is een Koninklijk besluit over, dat de heer *Furstner* machtiging gaf om alle maatregelen te nemen, die nodig waren om zo goed mogelijk in samenwerking met de Britten de oorlog door te voeren of iets van die strekking. Waarom het precies zo gelopen is met die splitsing, weet de heer *Furstner* eigenlijk niet, want hij is er pas op het laatste moment ingekomen, toen de Kabinetsformateur zeide: „Wilt u op deze voet meedoen?".

35256 *(Furstner)*

De heer *Furstner* heeft de indruk, dat de heer *Gerbrandy*, die belast was met de reconstructie van het Kabinet, op dat moment eigenlijk reeds tot een beslissing over de splitsing was gekomen en dat hij dit de beste oplossing vond.

Met betrekking tot het vraagstuk, hoe de positie van de Minister-President moest worden, verklaart de heer *Furstner,* dat er toen een sterkere positie van de Minister-President zo ongeveer à la Minister *Churchill* in de bedoeling lag. De heer *Furstner* heeft niet meegemaakt, dat er vrij veel bezwaren door een aantal Ministers hiertegen werden geopperd.

37295 *(Michiels van Verduynen)*

De heer *Gerbrandy* wenste de constitutionele verantwoordelijkheid van de Minister, zo verklaart de heer *Michiels van Verduynen,* niet in normale tijd aan te tasten, maar de heer *Gerbrandy* kon zich beslissingen voorstellen, welke genomen moesten worden, waarbij de Minister-President tenslotte een grotere macht moest hebben dan de Ministers, omdat alles abnormaal was. Als voorbeeld geeft de heer *Michiels van Verduynen* de oorlogsverklaring aan Japan; het besluit daartoe is in aanwezigheid van slechts vier Ministers genomen. De heer *Michiels van Verduynen* gelooft niet, dat het normaal is, dat men een oorlogsverklaring van een constitutioneel Kabinet de wereld inzendt, zonder dat tenslotte elke Minister in de gelegenheid geweest is zich daarover uit te spreken. Het gebeurde lag echter ook zo voor de hand en verschillende Ministers waren er niet. De enigen, die er waren, waren de Minister-President, admiraal *Furstner,* de heer *van Kleffens,* de heer *Michiels van Verduynen* zelf en naar deze meent ook de heer *Albarda* of de heer *van den Tempel.*

29446 *(Kerstens)*

Omtrent de poging van de heer *Gerbrandy* om na het ontslag van de heer *Dijxhoorn* de bevoegdheid van de Minister-President ten aanzien van de andere Ministers min of meer vast te leggen, verklaart de heer *Kerstens,* dat, voorzover hem bekend, er bij die formatie een stuk geweest moet zijn, waarin was vastgelegd, dat de heer *Gerbrandy* als Minister-President het recht had tot het nemen van initiatief op verschillende gebieden, dat hij dus ook ten aanzien van zaken, die op het terrein van andere Ministers lagen, het initiatief kon nemen, dus zelf de zaak aan de orde kon stellen resp. kon aansporen tot het nemen van een bepaald initiatief. Voorts kon hij maatregelen nemen tot het coördineren van verschillende initiatieven. Het bewuste stuk heeft de heer *Kerstens* nooit gezien. Hij heeft er nooit naar gevraagd en heeft persoonlijk nooit te klagen gehad over ingrijpen van de heer *Gerbrandy* op zijn terrein. Het zat hem in de persoon van de heer *Gerbrandy,* waarop men, eerlijk gezegd, niet aan kon, hetgeen de heer *Kerstens* eerst later is gebleken. Men kreeg steeds sterker het gevoel, dat hetgeen hij zeide gedaan te hebben daarom ook niet altijd inderdaad was gedaan. Het vertrouwen in de heer *Gerbrandy* ging daardoor geleidelijk verloren.

69638 *(Gerbrandy)*

Gelijk in het vorige hoofdstuk reeds is vermeld, heeft de heer *Gerbrandy* met betrekking tot de splitsing van het Departement van Defensie verklaard, dat het van hem volkomen bekend was, dat hij er een absolute voorstander van was, dat er een afzonderlijk Departement van Marine moest zijn. Hij vond dat beter voor de gang van zaken.

69713 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* deelt mede, dat hij als reactie op de grief van de heer *Steenberghe,* dat hij nogal gemakkelijk zijn medewerking aan het ontslag van de heer *Dijxhoorn* had verleend, aan zijn collega's voorgesteld heeft voortaan elk ontslag, als het kon, in de Ministerraad te brengen. Er zou door de Minister-President geen advies uitgebracht worden, voordat het in de Ministerraad was besproken. Dat is in het

program opgenomen. De heer *Gerbrandy* verklaart in dit verband nog, dat dit in de praktijk ook altijd zonder uitzondering is uitgevoerd. Dit is volkomen in alle goede trouw bij elk ontslag toegepast. Er is één geval, dat schijnbaar iets anders ligt; dat is het geval-*Burger*.

69715 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat hetgeen in zijn nota van 10 Juli 1941 met betrekking tot de positie van de Minister-President vermeld staat een beginredactie is. Tenslotte is er een eindredactie gekomen, waarmee allen zich hebben verenigd. Deze eindredactie is in overeenstemming met hetgeen over dit punt op blz. 41 van zijn memorandum voorkomt. Wat betreft de vrees, die verschillende Ministers koesterden, dat de heer *Gerbrandy* te sterk zou kijken naar de positie van de Engelse Prime Minister, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat zijn bedoeling was, dat de eenheid in het Kabinet en de eenheid in de gang van de werkzaamheden verzekerd zouden worden. Als hij van oordeel was, dat er een bepaalde commissie moest komen, dan kon hij ook aan een van de Ministers zeggen de leiding te nemen, aangezien die werkzaamheden moesten worden verricht. Men leefde daar onder omstandigheden, dat men het niet vooruit kon zien. Hij had daarin de steun van verreweg de meeste Ministers. De heer *Gerbrandy* ontkent de bezwaren, door verschillende Ministers op dit punt ter gelegenheid van de reconstructie van 1941 geuit, niet. Met name niet die van de heer *Steenberghe* in een brief van 21 Juli 1941 aan de Minister-President gericht, waarin het heet:

> „Het is *niet* de bedoeling de positie van den Minister-President te wijzigen; nadruk is slechts gelegd op de ook in Nederland reeds bestaande, coördineerende functie van den President. Beslissingen blijven aan den betrokken bewindsman of aan den Ministerraad voorbehouden. Tot mijn leedwezen ontwaar ik echter in Uw schrijven van 18 Juli, dat U op een wijziging van de positie van den Minister-President terugkomt en wel — ik kan de betrokken passage niet anders interpreteeren — op basis van Uw nota van 10 Juli. Zou ik in Nederland hiertegen reeds bezwaar hebben, deze bezwaren zijn onder de huidige omstandigheden onoverkomelijk. De verantwoordelijkheid voor het Regeeringsbeleid, afgescheiden van de bijzondere taak van elken bewindsman, is thans èn door de bijzondere omstandigheden èn door de afwezigheid van het Parlement, veel grooter dan in Nederland. Tegen de door U bedoelde taak van initiatief en coördinatie heb ik geen bezwaar; deze bestond reeds in Nederland. De taak van beslissingen berust, nu meer dan ooit, bij den Ministerraad, hetgeen ook volgt uit Uw eigen omschrijving van de grootere „gemeenschappelijke verantwoordelijkheid". Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid moet gemeenschappelijk gedragen worden en niet individueel door den President." [1])

Ook ontkent de heer *Gerbrandy* de bezwaren van de heer *van den Tempel* niet, die in zijn brief [2]) van 22 Juli 1941 te kennen geeft:

> „Ik zou het zeer waardeeren, wanneer alsnog door een nadere verklaring Uwerzijds terzake elk misverstand ten deze werd buitengesloten."

Evenmin ontkent de heer *Gerbrandy* de bezwaren van de heer *Welter*, die in zijn brief van 22 Juli 1941 schrijft:

> „Als ik de bij uw schrijven van 10 dezer gevoegde uiteenzetting omtrent de versterking van de positie van den Minister-President in den zooeven aangegeven zin mag interpreteeren," — de heer *Welter* had nl. in de voorafgaande alinea een gesprek weergegeven, dat hij de dag tevoren met de Minister-President had gehad — „bestaat daartegen mijnerzijds natuurlijk geen bezwaar. Het zou mij intusschen gewenscht voorkomen, dat deze interpretatie Uwerzijds op de een of andere wijze ook aan onze ambtgenooten werd medegedeeld, opdat het door de uiteenzetting bij velen onzer ontstane misverstand worde weggenomen en een ieder wete, waaraan hij zich met betrekking tot dit zeer belangrijke punt heeft te houden." [3])

In verband met de uiteindelijk in de Kabinetsverklaring over deze aangelegenheden opgenomen passage, waarin uitdrukkelijk staat: „De leiding in het Kabinet is versterkt in dier voege, dat de coördineerende bevoegdheid van den Minister-President is vastgelegd. Hij heeft de bevoegdheid zaken, die verscheidene maar niet alle Ministers raken, ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister", welke redactie belangrijk verschilt van de eerste formulering in de nota van 10 Juli 1941 en stellig ook afwijkt van de gedachte, die spreekt uit de brief van de Minister-President van 18 Juli 1941, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat het hem er voornamelijk om ging te kunnen zorgen, dat de zaken gebeurden. Als men als Voorzitter van de Ministerraad ziet, dat er iets braak ligt, dan moet men dat kunnen verzorgen. In oorlogstijd komen er een aantal zaken

69721 *(Gerbrandy)*

[1]) Vgl. bijlage 1 C.

[2]) Bijlage 2 B. (Bijl. II.)

[3]) Vgl. bijlage 1 D.

voor, waarvan het de vraag is tot welk departement zij behoren. Dan moet er iemand zijn, die de koe bij de horens pakt en zegt: hier is een lacune, hier moet wat gebeuren. Het ging ook hierom: een Minister-President moest wel eens een beslissing nemen, waarvoor hij strikt genomen eigenlijk de Ministerraad bij elkaar moest roepen. Dat kon echter niet altijd. Zoals de heer *Bolkestein* het had uitgedrukt nl. dat de heer *Gerbrandy* in de heer *Churchill* een voorbeeld vond van een echte Minister-President, zo ziet de heer *Gerbrandy* het niet, want een van diens collega's, lord *Reith,* las 's morgens zijn ontslag in de krant.

Voor het overige heeft de heer *Gerbrandy* de neiging om te zeggen, dat het wel juist kan zijn, dat de drie genoemde Ministers bezwaren hebben geuit tegen een vergroting van de bevoegdheden van de Minister-President, voorzover deze de coördinerende taak zou overschrijden. Of het helemaal juist is, weet hij niet. Er is een slotprogram geweest, waarop allen zich verenigd hebben. Drie Ministers hadden bezwaren, maar vele anderen stimuleerden de heer *Gerbrandy* in de richting, die hij zelf wenste.

82859 *(Gerbrandy)*

In een later verhoor zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij zich van de reden, waarom de heer *van Boeyen* Minister van Oorlog ad interim werd, herinnert, dat de opzet is geweest: zoek zo gauw mogelijk een echte Minister van Oorlog. Men heeft in Nederland de heer *Deckers* gehad. Hij zou niet willen zeggen, dat het per se een militair moest zijn. Een speciale Minister van Oorlog, niet ad interim! Men heeft in die tijd onder anderen zeker speciaal aan een militair gedacht.

82862 *(Gerbrandy)*

Op de vraag, waarom in het feit, dat de heer *van Boeyen* Minister van Oorlog a.i. werd, een tegemoetkoming aan de bezwaren van de heer *Welter* was te vinden, deelt de heer *Gerbrandy* mede zich niet gedetailleerd de correspondentie over het overleg met de heer *Welter* te herinneren. Daar zou hij zich weer even in moeten verdiepen. Hij durft daarop verder zonder meer geen antwoord te geven. Naar aanleiding van de opmerking, dat, wanneer de heer *van Boeyen* vervangen werd door, zoals de heer *Gerbrandy* het noemt, een echte Minister van Oorlog, de splitsing toch een feit zou blijven en daartegen het bezwaar van de heer *Welter* ging, zodat het de indruk wekt, alsof dit in de besprekingen is gevonden als een way out, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat dit natuurlijk in de verhoudingen zit, die men niet zo precies kan aangeven, die politiek tenslotte geen zin hebben, maar die de situatie verklaren.

Uit de hierboven weergegeven verklaringen en de desbetreffende schriftelijke stukken is de commissie gebleken, dat er bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 o.m. een drietal vraagstukken van grotere importantie aan de orde is gekomen, als gevolg waarvan — afgezien van het feit, dat ook nog op de terugkeer van de heren *van Kleffens* en *Welter* uit Nederlandsch-Indië gewacht moest worden — de besprekingen over de reconstructie vrij geruime tijd hebben geduurd.

In de eerste plaats heeft de wijze, waarop aan de heer *Dijxhoorn* ontslag is verleend, tot bezwaren bij de andere Ministers geleid. Aan de heer *Dijxhoorn,* die in de namiddag van 11 Juni 1941 zijn ontslagaanvrage had ingediend, doch zich bereid had verklaard aan te blijven totdat een oplossing voor de crisis was gevonden, was niettemin reeds ontslag verleend, voordat op 12 Juni de Ministerraad bijeenkwam om te beraadslagen over de ontstane situatie. Een en ander heeft er toe geleid, dat de afspraak werd gemaakt — de heer *Gerbrandy* zegt, dat dit in het program is opgenomen —, dat voortaan elk ontslag, indien mogelijk, eerst in de Ministerraad zou worden gebracht. Er zou door de Minister-President geen advies over zulk een ontslag worden uitgebracht, voordat het in de Raad van Ministers zou zijn besproken. Volgens de heer *Gerbrandy* is deze afspraak in de practijk bij elk ontslag toegepast. Alleen bij het ontslag van de heer *Burger* ligt het volgens hem schijnbaar iets anders.

De commissie acht de in deze getroffen regeling juist en kan het alleen maar betreuren, dat er een speciale aanleiding nodig was om tot zulk een regeling te komen.

In de tweede plaats was er het vraagstuk van de splitsing van het Departement van Defensie. Inderdaad was de positie van de marine ten opzichte van die van het leger een andere geworden. In die tijd was het zwaartepunt meer bij de marine komen te liggen. Toch is het voor de commissie zeer de vraag, of daarin voldoende aanleiding was te vinden om — gelijk de heer *Gerbrandy* heeft gedaan — tegen de wil van de met het Kabinet uit Nederland gekomen Minister van Defensie voor te stellen het door deze beheerde departement te splitsen en daardoor een Ministerscrisis te riskeren. Te meer daar, gelijk uit de door de heren *Steenberghe* en *Welter* tegen de splitsing geformuleerde bezwaren blijken kan, deze zaak niet zo eenvoudig lag, als de heer *Gerbrandy* haar zag.

Toen eenmaal de heer *Dijxhoorn* afgetreden was en men dus deze aangelegenheid vrijer kon bezien, is het inderdaad tot de splitsing van het Departement van Defensie gekomen. Toch waren de bezwaren blijkbaar nog van die aard, dat de nieuwe regeling niet op een dusdanige wijze tot stand kon komen, dat het mogelijk was zonder meer een Minister van Marine en een van Oorlog te benoemen. De heer *van Boeyen* toch werd Minister van Oorlog a.i. en in de Kabinetsverklaring van Juli 1941 wordt in dit verband uitdrukkelijk gezegd: „De splitsing van het Departement van Defensie als thans geschiedt, laat toekomstige andere oplossingen vrij".

Opmerkelijk is het, dat de nieuw opgetreden Minister van Marine de functie van bevelhebber der zeestrijdkrachten bleef vervullen. Wat er ook zij van de wenselijkheid om te komen tot een afzonderlijk Departement van Marine, deze combinatie van functies acht de commissie onjuist. Daardoor kwam de verantwoordelijkheid van de bevelhebber der zeestrijdkrachten aan de Minister van Marine in de lucht te hangen.

Verreweg het belangrijkste bij de reconstructie van het Kabinet is wel geweest de gedachtenwisseling over de positie van de Minister-President. Daarbij toch kwam rechtstreeks de ministeriële verantwoordelijkheid in het geding.

De heer *Gerbrandy* heeft in zijn nota van 10 Juli 1941, gericht tot degenen, die door hem uitgenodigd waren om zitting te nemen in het gereconstrueerde Kabinet, een omschrijving gegeven van de coördinerende taak van de Minister-President, welke al aanstonds bij velen zijner collega's bezwaren en zelfs wantrouwen opriep. Dit werd er niet beter op, toen de heer *Gerbrandy* in een schrijven van 18 Juli zijn wensen op dit punt nog eens onderstreepte. Eerst toen de heer *Gerbrandy* in besprekingen verklaard had van zijn voornemens af te zien, was het mogelijk de reconstructie van het Kabinet tot stand te brengen.

De passage in de nota van de Minister-President van 10 Juli 1941, luidende: „Hij (de Minister-President) is gerechtigd om na gepleegd overleg de taakverdeeling of de wijze van samenwerking vast te stellen", heeft blijkens de voor de commissie afgelegde verklaringen wel het meeste bezwaar ontmoet. Maar bovenal had men bezwaar tegen de geest, die uit de verlangens ten deze van de Minister-President sprak. Daartegen had men ernstige constitutionele bedenkingen. Men zag daarin een verzwakking van de positie van het Kabinet en van die der Ministers als verantwoordelijke bewindslieden. Een dergelijke ingrijpende verandering achtte men niet alleen ongewenst, doch ook staatsrechtelijk ongeoorloofd in een tijd, waarin het parlement niet functionneerde. Men had het gevoel, dat de heer *Gerbrandy* onder de bekoring was gekomen van de positie van de Engelse Prime Minister en dat hij een soortgelijke positie voor zichzelf nastreefde. Bovendien waren er kennelijk ook Ministers, die van oordeel waren, dat in het bijzonder de heer *Gerbrandy* niet de capaciteiten had voor een taak, als hij zich zelf wilde doen toebedelen. Indien men tenslotte nog bedenkt, dat de heer *Gerbrandy* bij deze besprekingen over de reconstructie van het Kabinet nog gepoogd heeft een drietal Ministers tot Ministers zonder Portefeuille te maken, is de sfeer, die was ontstaan, voldoende aangegeven.

Het is de commissie niet duidelijk geworden, of alle Ministers de hier geschetste constitutionele bezwaren even ernstig hebben aangevoeld. In ieder geval echter was de tegenstand tegen de verlangens van de heer *Gerbrandy* zo sterk, dat hij deze heeft moeten laten varen. De heer *van den Tempel* heeft nog bewerkt, dat in de Kabinetsverklaring, in het concept waarvan aanvankelijk stond: „Hij (de Minister-President) heeft de bevoegdheid zaken, die verscheidene maar niet alle Ministers raken, in behandeling te doen nemen, hetzij onder zijn leiding of onder leiding van den door hem aangewezen Minister" de woorden: „in behandeling te doen nemen" werden vervangen door: „ter voorbereiding der beslissing in behandeling te doen nemen", waarmede alle duidelijkheid verkregen was, die maar mogelijk was.

De commissie acht dit een gelukkig verloop van zaken. Ook zij zou er ernstige bezwaren tegen hebben gehad, indien een veranderde positie van de Minister-President, als door de heer *Gerbrandy* gewenst, was tot stand gekomen. De constitutionele bezwaren, hierboven geschetst, onderschrijft zij ten volle. Vooral in de situatie, zoals die te Londen was, waar het parlement in „the balance of powers" was uitgevallen, zou een ontwikkeling, gelijk de heer *Gerbrandy* zich voorstelde, tot ernstige consequenties hebben kunnen leiden. Het zou hebben geleid tot ondermijning van de individuele ministeriële verantwoordelijkheid. De vergelijking met de positie van de Britse Prime Minister gaat naar het oordeel der commissie geenszins op, aangezien diens positie, zowel staatsrechtelijk als de facto een geheel andere is dan die van de Nederlandse Minister-President. Bovendien was naar de mening der commissie een versterking van de po-

sitie van de Minister-President in de Londense verhoudingen in het geheel niet nodig. De heer *Gerbrandy* heeft volgens zijn verklaring voor de commissie in deze o.m. gedacht aan het ter hand nemen van zaken, waarvan het de vraag was tot welk departement zij behoorden. Inderdaad zou het een ernstige lacune zijn geweest, indien daarin niet werd voorzien. Er was echter te Londen veel meer gelegenheid tot overleg in de Ministerraad dan in normale tijden in Nederland, waar iedere Minister met de zorg voor een op volle toeren werkend departement is belast, hetgeen vrijwel zijn gehele arbeidskracht opeist. Te Londen was dat anders; de werkzaamheden van de meeste departementen waren in belangrijke mate gereduceerd. Tot gemeenschappelijk overleg in de Ministerraad was er dus veel meer mogelijkheid. Slechts in de winter 1944—1945, toen de Ministers vaak ver van elkaar waren, lag de zaak enigszins anders. In 1941 kon evenwel niemand die situatie voorzien en bovendien waren er in de laatste oorlogswinter ook wel andere middelen geweest om aan de gerezen moeilijkheden het hoofd te bieden.

De commissie heeft niet de indruk, dat de heer *Gerbrandy* zich altijd geheel heeft gehouden aan de geest van de in Juli 1941 gevallen beslissing. Hij heeft herhaaldelijk blijk gegeven van te weinig ingesteld te zijn op „team work", waardoor de ministeriële verantwoordelijkheid, bezien van de gezichtshoek van de andere Ministers uit, wel eens in het gedrang kwam. Als voorbeelden hiervan noemt de commissie het meermalen voorgekomen overleg in kleine kring over zaken, die in de Ministerraad behandeld behoorden te worden en het beleid inzake de verbindingen met het bezette gebied, waar het Kabinet te veel buiten de hoofdzaken is gehouden. Toegegeven kan worden, dat de omstandigheden van het Londense milieu daartoe in zekere mate leidden. Juist daarom echter is het naar het oordeel van de commissie van groot belang geweest, dat de in dit hoofdstuk behandelde gedachtenwisseling over de positie van de Minister-President heeft plaats gehad en is geëindigd met bovenvermelde negatieve beslissing.

VI. Het aftreden van de Ministers Steenberghe en Welter

Op 14 October 1941 vroegen de Ministers *Steenberghe* en *Welter* aan H.M. de Koningin ontheffing uit hun ambt.

Op 20 November 1941 werd aan de beide Ministers eervol ontslag verleend.

In het memorandum [1]) van de heer *Gerbrandy* wordt het aftreden van de heren *Steenberghe* en *Welter* uitvoerig behandeld. De voormalige Minister-President geeft daarin te kennen, dat hij destijds ten zeerste verbaasd was, dat deze twee Ministers naar aanleiding van een incident besloten heen te gaan.

Het memorandum vermeldt evenwel uitdrukkelijk, dat de beide Ministers het geschil, dat toen ontstaan is, nog gesteld hebben tegen de achtergrond van de positie van de Minister-President, zoals deze was neergelegd in de Regeringsverklaring, die na het ontslag-*Dijxhoorn* is afgegeven, over welke positie toen schriftelijk overleg was gepleegd.

De tussen de Minister-President en de beide scheidende Ministers gevoerde correspondentie mitsgaders de radiorede van 9 October 1941, welke de concrete aanleiding tot dit ontslag vormde, zijn in het memorandum van de heer *Gerbrandy* opgenomen.

Omtrent de totstandkoming van dit gedeelte van het memorandum verklaart de heer *Steenberghe,* dat de heer *Gerbrandy* hem op 20 Maart 1946 een brief [2]) heeft gezonden, waarin hij schreef, dat hij de heer *Steenberghe* deed toekomen een gedeelte van het memorandum, gewijd aan het door hem gevoerde beleid en het daarop gevolgde aftreden, met het verzoek de heer *Gerbrandy* zo spoedig mogelijk mede te delen, of er nog opmerkingen zijnerzijds waren. Het toegezondene was echter onvolledig, zo verklaart de heer *Steenberghe,* want er bevond zich niets in over zijn beleid, niets over de crisis-*Dijxhoorn,* maar alleen het gedeelte betreffende zijn aftreden.

Op 27 Maart 1946 heeft de heer *Steenberghe* deze brief te Washington ontvangen en op 28 Maart d.a.v. heeft hij deze beantwoord. [3])

Na veel rappeleren heeft hij op 3 Juni 1946 van de heer *Gerbrandy* een brief ontvangen, waarin deze schreef:

> „Toen ik Uw verzoek kreeg om alsnog het andere gedeelte toe te zenden, had ik geen tijd meer in verband met het op handen zijnde afdrukken van het stuk aan Uw verzoek te voldoen." [4])

De heer *Steenberghe* is echter gebleken, dat andere leden van het Kabinet, die in Nederland waren, het bedoelde stuk al hadden ontvangen, lang voor het hem werd toegezonden. Voor dat stuk wenst de heer *Steenberghe* daarom geen verantwoordelijkheid te aanvaarden. De heer *Steenberghe* wraakt uit de brief van 3 Juni 1946 van de heer *Gerbrandy* ook de passage: „Ik heb gebruik gemaakt van de gegevens van Uw eigen ambtenaren, met name den Heer *Speekenbrink,* hem het betreffende stuk, door mij opgesteld, toegestuurd en geen aanmerkingen gehad," en wel met de woorden: „Met een ervaring van vijf jaar als Minister-President acht hij de ministeriële verantwoordelijkheid voldoende gedekt, wanneer het stuk door een ambtenaar wordt goedgekeurd."

Met betrekking tot zijn ontslag verklaart de heer *Steenberghe,* dat in October 1941 de moeilijkheden ontstaan zijn door de voorafgegane daden van de Minister-President. De radiorede over eventuele bombardementen van Rotterdam was niet de eerste daad van de Minister-President sedert Juli 1941, waartegen de heer *Steenberghe* meende bezwaar te moeten maken. Het kwam geregeld voor, zij het op een kleiner terrein, dat er zaken bedisseld en beslist werden buiten hen om. Het geval van deze radiorede was om twee redenen zeer bijzonder. In andere gevallen kon onder de omstandigheden, waarin de Ministers te Londen waren, nog wel eens gezegd worden: „Ik kon zou gauw het Kabinet niet bij elkaar krijgen". In dit geval kon dit niet worden gezegd, omdat zij diezelfde dag twee uren bij elkaar waren geweest aan een lunch, die ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de heer *Bolkestein* door de Minister-President werd gegeven. De tweede reden was de ernst van de mededeling, die in de bewuste radiorede werd gedaan. De heer *Welter* en hij konden zich

[1]) Prof. mr *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 43 e.v.

28716 *(Steenberghe)*

[2]) Bijlage 2 A.

[3]) Bijlage 2 B.

[4]) Vgl. bijlage 2 C.

28717 *(Steenberghe)*

28747 *(Steenberghe)*

niet verenigen met het advies, dat daarin werd gegeven, waarbij het niet over futiliteiten maar over het leven van een belangrijk aantal Nederlanders ging.

Het advies, dat in deze rede [1]) van 9 October 1941 gegeven werd, was naar de mening van de heer *Steenberghe* niet op te volgen, terwijl de Nederlandse Regering bovendien door deze verklaring te geven haar positie bij de Engelsen ten aanzien van de bombardementen uitermate verzwakte; dit was voor hen het allerbelangrijkste. Tot dat tijdstip was altijd het standpunt geweest, dat de Engelsen doelen, die in dichtbewoonde centra lagen, niet zouden bombarderen. Na zijn aftreden is de heer *Steenberghe* dan ook gebleken, dat de Nederlandse gezant te Londen, de heer *Michiels van Verduynen,* uit eigen beweging naar aanleiding van dat bombardement stappen heeft gedaan bij de Engelse Regering, waarbij hij er de aandacht op heeft gevestigd, dat dit in strijd was met de gemaakte afspraak, niet wetende, dat op dezelfde of op de vorige avond door de Nederlandse Regering dat communiqué zou uitgegeven worden of uitgegeven was, waarbij dit gesanctionneerd was.

[1]) Vgl. prof mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945". blz. 60.

28752 *(Steenberghe)*

Dat de bezwaren van de heer *Steenberghe* wel dieper zaten dan hetgeen hij als de onmiddellijke aanleiding tot het conflict aangeeft, blijkt ook uit een artikel, dat in de „Knickerbocker Weekly" van 7 Augustus 1944 van de hand van de heer *Steenberghe* is verschenen. Dit artikel werd door hem geschreven naar aanleiding van een publicatie [2]) in hetzelfde weekblad van 17 Juli 1944.

[2]) Bijlage 2 D

In het laatste artikel, dat tot titel droeg: „*Gerbrandy.* Een historische figuur", was met betrekking tot de Ministerscrisis van October 1941 gesteld, dat de heer *Gerbrandy* op een dag, waarop een beslissing moest worden genomen over een kwestie van beleid in een zaak van groot belang voor het Nederlandse volk en er geen tijd was het Kabinet te raadplegen, zelf na rijp beraad het besluit had genomen. Toen daarop twee leden van het Kabinet hiertegen protesteerden, poneerde *Gerbrandy* — aldus wordt in het artikel gezegd — dat er geen tijd was geweest om hen te raadplegen en dat in zulk een geval de Minister-President niet slechts moest optreden als Voorzitter van de Raad van Ministers, maar ook als eerste Minister, de Minister, die gelijk de Engelse Prime Minister een speciale taak heeft met speciale bevoegdheden, groter dan die van zijn collega's. De beide collega's, die hiertegen protesteerden, namen hun ontslag en hebben dat sedertdien gemotiveerd als een gebrek aan vertrouwen in *Gerbrandy's* beleid. Maar dat verhindert niet — zo wordt in het artikel geconcludeerd — dat de nieuwe opvatting van het premierschap tot dusver gehandhaafd is gebleven en — naar het er uitziet — ook wel zal blijven.

De heer *Steenberghe* heeft daarop in de „Knickerbocker Weekly" van 7 Augustus 1944 de volgende verklaring afgelegd:

> „1. Het is onjuist „dat er geen tijd was, het kabinet te raadplegen" over een belangrijke beleidskwestie. Het gehele kabinet was bijeen op die dag, dat de beslissing door de Minister-president genomen werd;
>
> 2. Oud-Minister *Welter* en ik hebben niet „sedert dien" ons ontslag gemotiveerd als een gebrek aan vertrouwen in *Gerbrandy's* beleid. Reeds aanstonds zijn in het Regeringscommuniqué opgenomen zowel ons standpunt ten opzichte van de constitutionele positie van de Voorzitter van de Raad van Ministers en de verantwoordelijkheid der andere Ministers als ons gebrek aan vertrouwen in diens persoon voor deze qualiteit." [3])

[3]) Vgl. bijlage 2 E.

Met betrekking tot de vraag, of de kwestie van het ontslag niet, zoals na de crisis-*Dijxhoorn* was afgesproken, zou zijn besproken in de Ministerraad, heeft de heer *Steenberghe* verklaard, dat de heer *Gerbrandy* een verwijt in deze richting hierop heeft gebaseerd, dat hij de heer *Steenberghe* 's Maandagsmiddags, de dag vóór de Ministerraad, zou hebben opgebeld en zou hebben gevraagd, of de ontslagaanvrage onherroepelijk was, waarop de heer *Steenberghe* geantwoord had, dat dit besluit inderdaad onherroepelijk was en dat hij geen herroepelijke besluiten kende. De heer *Steenberghe* had daaraan echter toegevoegd, dat de ontslagaanvrage nog niet verzonden was, omdat de zaak de volgende dag nog in de Ministerraad besproken moest worden.

28754 *(Steenberghe)*

In verband met de daarna gehouden Ministerraad heeft de aandacht van de commissie getrokken de passus uit de brief van 16 October 1941 van de heren *Steenberghe* en *Welter* aan de Voorzitter van de Raad van Ministers, voorkomende op blz. 50 van het memorandum van de heer *Gerbrandy,* waarin te lezen staat:

> „Een bespreking van die ontslagaanvrage — waartoe wij als gezegd, gehouden waren — is echter in den Ministerraad onmogelijk gemaakt door het incident, dat U daar heeft verwekt en dat het ons onmogelijk maakte de vergadering van den Raad langer bij te wonen."

[1]) Bijlage 2 B.

Uit de brief [1]) van 28 Maart 1946 van de heer *Steenberghe* aan de heer *Gerbrandy* blijkt, dat eerstgenoemde tegen de voorstelling van zaken, zoals die in het memorandum voorkomt, tevergeefs bezwaar heeft aangetekend. Volgens onmiddellijk na zijn ontslag gemaakte aantekeningen, is de gang van zaken, aldus citeert de heer *Steenberghe,* als volgt geweest: „Maandagmiddag, 13 October 1941 belde Minister *Gerbrandy* mij op en vroeg mij, of het ontslagaanvragebesluit onherroepelijk was. Ik antwoordde, dat dit besluit uiteraard onherroepelijk was en dat ik geen herroepelijke besluiten kende." Minister *Gerbrandy* zeide: „Dus de ontslagaanvrage is al verzonden?" Ik antwoordde hem: „Neen, natuurlijk niet, want de zaak moet morgen nog in den Ministerraad worden besproken".

Uit hetzelfde schrijven blijkt, dat Minister *Albarda* zich op Dinsdagmiddag, 14 October, met de heren *Welter* en *Steenberghe* in verbinding heeft gesteld om te vragen, of die middag nog een bespreking over de ontslagaanvrage met het Kabinet kon worden gehouden. De heren *Steenberghe* en *Welter* hebben zich hiertoe bereid verklaard, indien de Minister-President zijn in de ochtendvergadering geuite beledigingen zou terugnemen.

De heer *Albarda* heeft daarop medegedeeld, dat de Minister-President die middag om half vijf bij de Koningin moest zijn om de reeds de dag tevoren aan H.M. gerapporteerde ontslagaanvrage te bespreken.

„Waar de bedoelde beledigingen", zo schrijft de heer *Steenberghe* aan de heer *Gerbrandy,* „niet werden teruggenomen en de zaak klaarblijkelijk reeds door U met de Koningin was besproken, hebben de heer *Welter* en ik daaruit de conclusie getrokken en de ontslagaanvrage dien middag ingediend. Er is dus geen sprake van, dat de heer *Welter* en ik niet tot overleg bereid geweest zouden zijn."

28844 *(Welter)*

Inzake het ontslag van de heer *Steenberghe* en hemzelf zet de heer *Welter* uiteen, dat het bombardement van 3 October 1941 op Rotterdam en de daarop volgende rede voor Radio Oranje op 9 October, buiten voorkennis van het Kabinet, de onmiddellijke aanleiding tot dit ontslag geweest zijn. De teneur van deze rede was volgens de heer *Welter:* „Mensen, het is erg droevig, maar het zal nog wel meer gebeuren, daarom raden wij jullie aan de steden aan de oevers van de Maas te ontruimen." Dat was een ver strekkend advies, waarbij het ging om 600 000 mensen, die verplaatst zouden moeten worden. Tegen deze radiorede hadden de heren *Steenberghe* en *Welter* overwegend bezwaar. Het standpunt, dat ten aanzien van bombardementen, na herhaald overleg in de Ministerraad en na dikwijls diepgaand overleg met de Engelsen, was ingenomen, luidde: geen bombardementen op industriële of transportdoelen, wanneer deze gelegen zijn in bevolkings-conglomeraties. De Engelsen waren in die tijd al wat generaal *Fuller* in zijn pas verschenen boek „The Second Worldwar" noemt: „bombcrazy." Zij wilden alles bombarderen. De heer *Welter* meent, dat het aan de verbeten houding in de Ministerraad tegen dit streven te danken is, dat heel veel onheil in Nederland is vermeden. Hij herinnert zich, dat er sprake van is geweest om de gemalen te bombarderen; toen hebben zij gezegd: dan verdrinkt men in Noord- en Zuid-Holland. Oh ja, daaraan hadden zij niet zo gedacht. Zij wilden andere, industriële objecten bombarderen. De Regering heeft gezegd: als u dat doet, doodt u duizenden mensen, die er niets mee te maken hebben. Toen is ook ingesteld een voortdurend overleg van het „bomber command" met ons. Dat vond de heer *Welter* gelukkig een verandering. Het was inderdaad zeer nodig, dat er van onze kant voortdurend met de meeste aandacht werd gelet op de belangen van ons land en volk, die bij het „bomber command" stellig niet veilig waren.

28846 *(Welter)*

De heer *Welter* aarzelt niet dat te zeggen. Het ligt misschien in de aard van de oorlogvoering; hij kan er niet verder over oordelen. Hij heeft ook geen oordeel over hetgeen de Engelsen in Duitsland wilden doen. Dat ging ons niet aan. Wat ons wel aanging, was het bombarderen van Nederland. Verschillende Ministers — hij zelf ook — zijn er ook altijd buitengewoon fel op geweest, dat het òf niet zou gebeuren òf met de grootste voorzichtigheid. Zij meenden, dat op geallieerd gebied alleen geoorloofd waren z.g. precisiebombardementen, waarbij men met bijna volkomen zekerheid kan zeggen, dat het doel, dat men wil bombarderen, wordt getroffen met practisch geen schade voor de bevolking, die met dat doel eigenlijk niets heeft te maken. Dat was de stemming — hij mag dat wel gerust zeggen — in de Ministerraad, toen plotseling deze rede kwam, die op hen beiden een erg pijnlijke indruk maakte, te meer, omdat zij hoorden, dat de gezant, de heer *Michiels van Verduynen,* na dat bombardement van 3 October op eigen initiatief naar het Foreign Office was gegaan en gezegd had: „Wat doen jullie nu? Wat jullie doen is vreselijk!", waarop allerlei excuses van het Foreign Office kwamen. Men zei: het spijt ons heel erg, het is ongelukkig. Toen 9 October de rede van de Nederlandse Minister-President kwam, betekende dit een désaveu van de Nederlandse gezant en van zijn démarche met als gevolg een zeer onaange-

name indruk in de Engelse pers. Deze construeerde het aldus: „The Dutch Government" heeft vrijheid gegeven tot het bombarderen van Nederland.

Dit was de reden, waarom de heer *Steenberghe* en hij voelden: dit kan zo niet doorgaan; als het mogelijk is, dat in een dergelijke voor de belangen van ons land en volk zo vitale zaak als het bombarderen dit kon gebeuren zonder dat wij er in gekend worden, hapert er iets aan de leiding. Dat is dan een leiding, waarvan zij voelden, dat zij niet adequaat was aan de omstandigheden. Zij voelden zich dus op die gronden verplicht om de Koningin ontheffing uit hun ambt te vragen.

Indien er aan de bewuste radiorede besprekingen met de Engelse instanties ten grondslag hebben gelegen, die tot verandering van de tactiek van de Nederlandse Regering moesten nopen, was er naar het oordeel van de heer *Welter* a fortiori reden deze in de Ministerraad te bespreken. Hij gelooft echter niet, dat zulk een bespreking tussen 3 en 9 October heeft plaats gehad.

Indien hier van een ommezwaai van de heer *Gerbrandy* sprake is, meent de heer *Welter,* dat dit mischien is geschied onder suggestie van ambtenaren daar beneden, die „diehards" waren en die meenden: „de Hollanders moeten het maar ondervinden". Hij kan niet beoordelen, of het zo is, maar vermoedt, dat zulke invloeden daarop hebben gewerkt.

28850 *(Welter)*

Dit was overigens niet het eerste geval na de reconstructie van Juli 1941, waaruit bleek, dat de Minister-President meer op de voorgrond ging treden. En zijn meer van die gebeurtenissen geweest; dit was eigenlijk een culminatiepunt van een reeks voorvallen. Met betrekking tot de nog al scherp gestelde verklaring in de „Knickerbocker Weekly" van 7 Augustus 1944 van de heer *Steenberghe,* waarin deze ook spreekt namens de heer *Welter,* verklaart de laatste, dat de heer *Steenberghe* dit terecht heeft gedaan. De heer *Welter* stelt er echter prijs op er bij te voegen: dit geldt uitsluitend de leider van de Ministerraad, niet de functie van de Minister van Justitie, hetgeen niet zeggen wil, dat de heer *Welter* tegenover een meerdere concentratie van bevoegdheden in de Minister-President op zich zelf niet zulke grote bezwaren zou hebben gehad. Wanneer er een andere Minister-President was geweest, zou hij zeer bepaald dezelfde constitutionele bezwaren hebben gehad. Het feit, dat hij deze Minister-President er niet capabel toe achtte, kwam er ten overvloede bij.

28862 *(Welter)*

Het is de heer *Welter* opgevallen, dat de Ministers, die bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 nog in vrij groten getale hadden geopponeerd tegen de versterking van de positie van de Minister-President, bij het aftreden van de heer *Steenberghe* en hem, toen de zaak op dit punt scherp werd gesteld, zich er bij neergelegd hebben; hetgeen in feite betekent een overwinning van het standpunt van de heer *Gerbrandy.* Indien de heer *Welter* daarvan een verklaring zou willen geven, zou hij moeten treden in het geheim van de Ministerraad, waar hij zich liever buiten wil houden.

Ten aanzien van het verwijt, dat de heren *Steenberghe* en *Welter* niet zouden hebben gehandeld in overeenstemming met de bestaande regel, dat men alvorens ontslag in te dienen de zaak in de Ministerraad ter sprake behoorde te brengen, onderschrijft de heer *Welter* de hiervoor vermelde notitie van de heer *Steenberghe* over hetgeen op Maandagmiddag 13 October 1941 is gebeurd.

De heer *Welter* heeft de indruk, dat, als de heer *van den Tempel* te Londen was geweest, de zaak anders zou zijn gelopen. Hij kan zich niet meer herinneren, waartoe de bespreking op Dinsdag 14 October met de heer *Albarda* heeft geleid.

31404 *(van den Tempel)*

De geestesstemming, waarin de heer *Steenberghe* besloten heeft zijn portefeuille neer te leggen, kwam volgens de heer *van den Tempel* voort uit zijn overtuiging, dat men zoveel mogelijk het constitutionele Kabinet uit Nederland intact moest houden. De opinie van de heer *Steenberghe* omtrent de poging om een aantal Ministers hun portefeuille afhandig te maken en het feit, dat een en ander buiten hen om en met andere collega's was behandeld, hebben zijn stemming niet verbeterd en zeker tot de geestesstemming, waarin de heer *Steenberghe* nadien besloten heeft zijn portefeuille neer te leggen, bijgedragen.

Onder de voornaamste oorzaken van de gedragslijn van de roomskatholieke Ministers bij hun heengaan in October 1941 noemt de heer *van den Tempel* in de eerste plaats de nawerking van het ontslag van de heer *Dijxhoorn.* De gang van zaken bij dit ontslag heeft vooral de heer *Steenberghe* zeer betreurd en het heeft hem zeker meer argwanend gemaakt omtrent de gevaren, welke de constitutionele positie van de Ministers bedreigden. Ook heeft speciaal bij hem de poging van de Minister-President om drie Ministers uit het oude Kabinet tot Minister zonder Portefeuille te transformeren, zekere mentaliteit versterkt.

31408 *(van den Tempel)*

Als tweede punt zou de heer *van den Tempel* willen noemen, dat

de heer *Steenberghe* — naar hij aanneemt — allerminst geestdriftig was over het optreden van prof. *Gerbrandy* als leider van de Regering; het hoofdpunt was wel, dat zowel de heer *Steenberghe* als de heer *Welter* vrees koesterden voor een geleidelijke verzwakking van de constitutionele positie van het Kabinet. In dat verband moet men ook het feit zien, dat er naar hun mening in October 1941 aanleiding was voor het doen van een zo vèrgaande stap.

De heer *van den Tempel* was persoonlijk in zekere zin nauw bij het verloop van zaken betrokken geweest. Zijn houding ten aanzien van de constitutionele positie van het Kabinet en de verantwoordelijkheid van de Ministers kenden de heren *Steenberghe* en *Welter* en dat zal mede aanleiding geweest zijn, dat zij hem, Maandag 13 October 1941, een dag voor zijn vertrek naar New York ter bijwoning van de Internationale Arbeidsconferentie, een bezoek hebben gebracht en hun plannen en bezwaren nader hebben uiteengezet. De heer *van den Tempel* was het niet met hen eens, wat betreft de betekenis van het incident, waardoor zij zich lieten leiden, ofschoon hij wel met hun algemene opvatting instemde. De heer *van den Tempel* heeft er bij hen op aangedrongen, dat zij, alvorens een beslissende stap te doen, een onderhoud met de Minister-President zouden vragen. Dit onderhoud heeft plaats gehad en daarna zijn zij bij de heer *van den Tempel* teruggeweest met de mededeling, dat dit gesprek met de Minister-President hen had versterkt in hun opinie en hun voornemen om hun portefeuille ter beschikking te stellen. De heer *van den Tempel* heeft hun gezegd, dat hij hun zienswijze toch niet kon delen en dat de aanleiding, die zij meenden te hebben, niet voldoende was voor een zo vèrgaande stap. De heer *van den Tempel* heeft hun aandacht er op gevestigd, dat hij de volgende dag zou vertrekken en dat het hem zeer zou spijten, wanneer de crisis zou intreden buiten zijn aanwezigheid. De heren *Steenberghe* en *Welter* hebben daarop in uitzicht gesteld, dat de crisis slepende zou blijven tot de terugkeer van de heer *van den Tempel* uit de Verenigde Staten, ongeveer vijf weken later.

31410 *(van den Tempel)*

Omtrent de positie van de Minister-President, die in deze crisis een rol speelde, verklaart de heer *van den Tempel*, dat men in zekere zin kan zeggen, dat het geval van de radiorede over het bombarderen van Rotterdam niet ineens kwam, maar dat er in de voorafgaande periode herhaaldelijk dergelijke dingen waren geweest. Het was duidelijk, dat het het streven van de Minister-President was om de rol van Prime Minister te spelen.

Op de vraag, waarom het bij het geschil met de heren *Steenberghe* en *Welter* niet gekomen is tot een terbeschikkingstelling van de portefeuilles door alle Ministers, zoals dat bij de ontslagaanvrage van de heer *Dijxhoorn* het geval was geweest, geeft de heer *van den Tempel* als zijn opvatting, dat hier in de eerste plaats speelde het sterk persoonlijke karakter van het optreden van de beide heren. Er bestond bepaald een zekere wrok — het is een sterk woord — bij de heer *Steenberghe* over de gang van zaken ten aanzien van de heer *Dijxhoorn*, die de andere Ministers niet zo voelden. De toezegging van de heren de zaak slepende te houden, hebben zij niet kunnen houden. Na het vertrek van de heer *van den Tempel* is nog een poging tot verzoening gedaan. Doch de ontslagaanvrage bleek al te zijn ingezonden en degenen, die daarover te beslissen hadden, wilden niet meer terug. Daar bestonden wellicht bepaalde voorstellingen omtrent de algemene opvattingen van de heren *Steenberghe* en *Welter*, in het bijzonder wat betreft laatstgenoemde. Dat de heer *Steenberghe* in dit geval min of meer zou zijn meegesleept met, althans het slachtoffer is geworden van de heer *Welter*, omdat er tegen de heer *Welter* nogal veel bezwaren waren, zoals de heer *van Blankenstein* voor de commissie heeft uiteengezet, aanvaardt de heer *van den Tempel* niet in die zin, dat van de heer *Welter* het initiatief zou zijn uitgegaan. Er was in de Ministerraad geen sterke aandrang de heer *Welter* kwijt te raken. Niemand betwijfelde toen nog, dat het voor Duitsland zou mislopen. In elk geval beseften de heren *Albarda* en *van den Tempel* ten volle de ernstige consequenties van het aftreden van deze twee heren, die vertegenwoordigers van de grootste politieke partij in Nederland waren. Zij betreurden ten zeerste de ernstige consequenties daarvan voor de positie van het Kabinet. De constitutionele basis van het Kabinet, speciaal de kracht, ontleend aan het vertrouwen tevoren geschonken door de Volksvertegenwoordiging, was verder verzwakt.

9449 *(van Blankenstein)*

De heer *Albarda* herinnert zich over het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* geen bepaalde ernstige feiten, maar dat het herhaaldelijk tot wrijving en moeilijkheden tussen de Minister-President en inzonderheid de heren *Steenberghe* en *Welter* kwam, is ongetwijfeld juist. Reeds in de weken voorafgegaan aan de crisis-*Dijxhoorn* bestond tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de Minister-President anderzijds geen harmonie. De heer *Albarda* meent geen overzicht te mogen geven van de beraadslagingen in het

33066 *(Albarda)*

Kabinet naar aanleiding van de moeilijkheden met de heren *Steenberghe* en *Welter*. Dat echter de heren *Steenberghe* en *Welter* in allen dele alleen hebben gestaan met hun critiek, is niet juist; dat zij

33071 *(Albarda)*

alleen hebben gestaan met hun besluit om de portefeuilles neer te leggen, is wel juist. Er is bij die gelegenheid geen Kabinetsbesluit gevallen om al of niet ontslag in te dienen.

35258 *(Furstner)*

De heer *Furstner* vond de reden, die opgegeven werd voor het heengaan van de heren *Steenberghe* en *Welter*, een volkomen onvoldoende reden, tenminste op dat moment. In de gehele periode, dat de Nederlandse Regering te Londen verbleef, was het altijd weer een argument van de heren *van Kleffens* en *Michiels van Verduynen* — wat de heer *Furstner* zeer juist vond — dat het ten opzichte van de Engelsen noodzakelijk was, dat er een zoveel mogelijk stabiel Nederlands Kabinet bleef bestaan. De heer *Furstner* gelooft niet, voorzover hij het zich herinnert, dat de radiorede van de Minister-President op 9 October 1941 het gangbare standpunt losliet. De heer *Furstner* gelooft ook niet, dat wij maar enigszins behoefden te verwachten, dat wij door al of niet te protesteren tegen het bombarderen van werkelijk militaire doelen, die b.v. in Rotterdam in dichtbevolkte wijken konden zijn gelegen, als de havenwerken zelf, een belangrijke invloed op de keuze van het „bomber command" zouden kunnen uitoefenen. De militaire oorlogsleiding kon toch niet de werf van *Piet Smit* b.v. kalm laten doorwerken aan alle mogelijke vaartuigen voor de Duitse marine zonder die werf kapot te gooien, als het militair mogelijk was. Het was dan ook geen kwestie van een uitspraak: de Engelsen mogen of zij mogen niet. Waar het om ging, was alleen om de bevolking te zeggen: mensen wees toch voorzichtig; als u er niet bepaald behoeft te zijn, zorg, dat je weg bent en wanneer je evacueren kunt, evacueer dan. Dat was de gehele teneur van de speech van de heer *Gerbrandy*, voorzover de heer *Furstner* zich herinnert. Natuurlijk was een totale evacuatie niet mogelijk, maar er is zoveel schijnbaar onmogelijks gebeurd in deze oorlog, speciaal op dat gebied. Naar zijn gevoelen had dit niets te maken met het al of niet goedkeuren van Britse aanvallen op werkelijk militaire doelen. De heer *Furstner* had de indruk, dat het de heren *Steenberghe* en *Welter* te doen was

35262 *(Furstner)*

om een stok te vinden om een hond te slaan, maar precies weet hij het niet. Op de vraag, of er tevoren reeds wrijving was tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds, antwoordt de heer *Furstner*, dat hij altijd heel weinig contact heeft gehad buiten de Ministerraad en de ministeriële commissies, die toch al veel tijd in beslag namen. Hij heeft hieromtrent geen indruk, die voldoende is gemotiveerd.

35334 *(Bolkestein)*

De heer *Bolkestein* verklaart, dat het meningsverschil over de positie van de Minister-President tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds ten principale werd opgelost in Juli 1941, doch dat de heren *Steenberghe* en *Welter* bezwaren hielden tegen de persoonlijke capaciteiten van de Minister-President. Dit was voor de heer *Bolkestein* aanleiding in zijn agenda te noteren: „dit duurt geen drie maanden". Toen de heer *Bolkestein* de heer *Gerbrandy* vertelde, dat hij dit zo losweg had opgeschreven, heeft de laatste deze opmerking te bevoegder plaatse doorgegeven. Het was reden, waarom de heer *Bolkestein* toen ook in het bijzonder bij de bespreking met Hare Majesteit over het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* is betrokken geweest. De heer *Bolkestein* had dit opgemerkt, omdat inderdaad naar zijn mening de persoon van de heer *Gerbrandy* en de persoon van de heer *Steenberghe* geen samenwerking konden waarborgen. De heer *Bolkestein* herinnert zich niet, of er in de tussentijd van Juli tot October 1941 meer van die wrijvingen waren geweest. Hij spreekt uitdrukkelijk over het conflict met de heer *Steenberghe* zonder in dit verband de naam *Welter* te noemen, omdat hij vindt, dat de heer *Steenberghe* hier degene was, die de zaken deed en meteen op kwam tegen wat eigenlijk een miskenning van de heer *Welter* betekende. Op de verduidelijking van dit laatste kan de heer *Bolkestein* niet nader ingaan; hij kan slechts dit zeggen, dat de tocht, die de heer *Welter* met de heer *van Kleffens* in het voorjaar van 1941 naar Indië had gemaakt, speciaal wat de heer *Welter* betrof, nogal tot moeilijkheden aanleiding had gegeven in Indië en later ook te Londen. Het strekt zijns inziens dan ook altijd de heer *Steenberghe* tot eer, dat hij toen zijn collega *Welter* — en als katholiek, zijn katholieke collega *Welter* — tot steun heeft willen zijn in de moeilijke positie, waarin deze zich bevond, hetgeen natuurlijk door de heer *Steenberghe* niet anders kon geweten worden dan aan de heer *Gerbrandy*, omdat hij zelf natuurlijk tegenover anderen niet kon optreden. Er was in die maanden tussen Juni en October 1941 een sfeer geschapen, die gemakkelijk tot een conflict kon leiden. Dit is dan uiteindelijk uitgebarsten in October 1941 door de radiorede van de heer *Gerbrandy* in verband met het bombardement van Rotterdam, maar dit was een conflict, dat de heer *Bolkestein* onmiddellijk voorzien had, omdat

35340 *(Bolkestein)*

deze heren zeer moeilijk met elkaar konden samenwerken. Volgens de heer *Bolkestein* zou het niet voor de hand hebben gelegen, dat het gehele Kabinet bij de moeilijkheden van October 1941 aan de Minister-President kenbaar had gemaakt, dat het, evenals bij het ontslag van de heer *Dijxhoorn,* de consequenties daaruit wilde trekken. Het incident van October 1941 was niet van die omvang, dat er naar de mening van de anderen een reden kon zijn om een conflict op te roepen. De heer *Bolkestein* heeft altijd een van de allereerste plichten van het Kabinet te Londen geacht bij conflicten als deze het oog op Nederland te houden. Een van de dingen, waarbij zij wisten, dat het de Nederlandse bevolking moest verontrusten zo niet ergeren, was het feit der herhaalde Ministersconflicten te Londen. Er moest daarom tot het alleruiterste getracht worden geen conflict te doen ontstaan en zelfs als het nodig was daarvoor zeer pijnlijke dingen te verdragen. Vandaar dat hij juist bij dit conflict in October 1941 als zijn mening heeft uitgesproken, dat er een beroep gedaan moest worden op de beide heren om de ontslagaanvrage in te trekken. De andere heren vonden dit conflictpunt, afgezien van het probleem van de positie van de Minister-President in het algemeen, niet van voldoende belang om daar een conflict over te forceren. Hoewel de heer *Bolkestein* de juistheid van de lezing van de heren *Steenberghe* en *Welter* omtrent de van het gebruikelijke standpunt afwijkende radiorede van de Miniser-President erkent, was hij het niet eens met hen, dat het afkeuren van deze rede weer een crisis moest veroorzaken. Hij heeft dit ontslag evenals het ontslag van de heer *Dijxhoorn* betreurd, omdat bij hem altijd het zwaarste gewogen heeft tot het laatste toe te verhinderen, dat er weer een crisis kwam.

37285 *(Michiels van Verduynen)*

De heer *Michiels van Verduynen,* de toenmalige gezant te Londen, verklaart omtrent de stappen, die hij gedaan heeft bij de Engelse Regering na het bombardement op Rotterdam van 3 October 1941, dat men deze zaak niet al te scherp moet stellen. Wij hebben natuurlijk niet gestreefd om Nederland geheel buiten de militaire actie te houden, maar waar Nederland in algemeen oorlogsverband aangevallen moest worden, omdat het in de algemene oorlogvoering een noodzaak was, wilden wij ons daar niet tegen verzetten, maar wat wij wel hoopten, aldus de heer *Michiels van Verduynen,* was, indien dit onverhoopt een aanval mee mocht brengen, zoals wij in Rotterdam gehad hebben, men daar de grootste voorzorgen zou nemen. Men kan deze zaak niet heel scherp stellen en zeggen, dat de ene partij Nederland wenste te zien als militair gebied en begreep, dat dit een noodzakelijkheid was, terwijl er een andere partij was, die zei, dat Nederland geen militair oorlogsterrein was. Men stelt dan de zaak verkeerd, omdat Nederland als geallieerde wist, dat het Nederlandse terrein op zeker moment gebruikt moest worden voor aanvallen op de vijand. De heer *Michiels van Verduynen* heeft hierom niet begrepen, waarom de heren *Steenberghe* en *Welter* uit het Kabinet moesten treden. Hij vond, dat zij deze zaak niet met „common sense" bekeken. De door hen aangevoerde concrete aanleiding vindt hij onjuist gesteld. De heer *Michiels van Verduynen* heeft zich na zijn protest op 3 October 1941 bij de Engelsen niet in het minst gedesavoueerd gevoeld door de rede van 9 October, want dat dit zou moeten gebeuren lag in het wezen van de dingen. Er was evenwel tussen de heren *Steenberghe* en *Welter* enerzijds en de heer *Gerbrandy* anderzijds een zeer persoonlijke „incompatibilité d'humeur", waarbij zij de heer *Gerbrandy* zijns inziens beslist te kort gedaan hebben. De heer *Gerbrandy* was op dat ogenblik een zeer uitzonderlijke figuur en in dit geval stelt de heer *Michiels van Verduynen* zich volkomen aan diens zijde.

63945 *(van Kleffens)*

Ook de heer *van Kleffens* is van mening, dat de diepe achtergrond van het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* een zekere „incompatibilité d'humeur" was. Er waren ook zekere spanningen in verband met het streven van de Minister-President om zijn persoonlijke bevoegdheden te vergroten, doch de heer *van Kleffens* herinnert zich in het geheel niet, dat dit van het begin af aan zo scherp gesteld is. Hij heeft bepaald niet de herinnering, dat die spanningen hieruit voortkwamen. Met betrekking tot het feit, dat in October 1941 de andere Ministers niet deden wat zij in Juni 1941 wel hebben gedaan, nl. hun portefeuille ter beschikking stellen, verklaart de heer *van Kleffens,* dat dit een kwestie was van waardering van de ernst van datgeen wat de heren *Welter* en *Steenberghe* bewoog heen te gaan. Hij zelf vond het niet zo erg en ook de anderen niet; het werd langzamerhand enigszins dwaas om telkens portefeuilles ter beschikking te stellen. De heer *van Kleffens* heeft zich op het standpunt gesteld: laat de heer *Gerbrandy* maar wat leiding geven, als hij dat kan en laten wij hem daarbij helpen, laten wij hem in vrede en vriendschap daarbij benaderen en als hij niet beschikt over de leidersgaven, die optimaal wenselijk zijn, welnu laten wij hem dan tegemoet komen, wij moeten proberen dat karretje samen verder te trekken; het land is niet gediend met die crises. Het was naar de mening van de heer *van Kleffens* wel

beter geweest, wanneer de heer *Gerbrandy* vóór die radiorede alles in het werk had gesteld en had getracht het Kabinet, althans een zo groot mogelijk aantal Ministers, bij elkaar te krijgen. De houding van de heer *Gerbrandy* was echter niet onverzoenlijk in die zin, dat hij, wanneer het weer eens voorkwam, het Kabinet er buiten zou laten. De heer *van Kleffens* zag het in het geheel niet als een voorbeeld van steeds doorgaande en van steeds duidelijker bevoegdheids- en machtsaccaparatie.

69726 e.v. *(Gerbrandy)*

Omtrent de gang van zaken bij het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* zegt de heer *Gerbrandy,* dat alle andere Ministers op zijn standpunt stonden. De verklaring, door Radio Oranje uitgezonden, lag naar hun overtuiging volkomen in de lijn van hetgeen in het Kabinet was besproken. Met betrekking tot de bijeenkomst, welke er die dag was ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de heer *Bolkestein,* merkt de heer *Gerbrandy* op, dat hij deze bijeenkomst krachtens uitdrukkelijke mededeling zijnerzijds eerder heeft verlaten met de heer *Furstner,* omdat zij — zoals hij mededeelde — deze regeringsverklaring nog moesten bespreken. Hij had 's morgens zijn secretaris, de heer *Kasteel,* gezegd, dat hij met de heer *Pelt* moest overleggen en een stuk opstellen, dat aan alle Ministers moest gezonden worden, zodat zij het konden nagaan. Dit stuk was 's middags bij het eenvoudige festijn van de heer *Bolkestein* nog niet klaar. Ongeveer kwart voor drie is de heer *Gerbrandy* weggegaan en hij is toen begonnen de tekst met de heren *Furstner, Pelt* en *Kasteel* te bespreken. Hij had op dat ogenblik geen tijd hun tekst verder te bekijken, daar hij een bespreking had in de stad met de B.B.C. In zijn gedachten was geen enkel element van: nu wil ik eens iets doen buiten de andere Ministers om. Hij verwachtte niet anders dan dat hij aanstonds de verklaring zou vinden en dan was het in orde. De heer *Pelt* is toen later met een andere tekst gekomen, die de heer *Gerbrandy* niet zo goed vond, maar waarvan de heer *Pelt* zeide, dat deze was goedgekeurd en aan alle Ministers was toegezonden. De heer *Gerbrandy* heeft er toen een paar zinnen in veranderd, doch vond de rede niet geschikt om door hemzelf uitgesproken te worden. Daar de uitzending niet kon worden uitgesteld, is de rede aldus uitgezonden. Na enige dagen kreeg de heer *Gerbrandy* plotseling de mededeling, dat de tekst niet goed was. De heer *Gerbrandy* heeft deze rede niet laten uitspreken met de bedoeling nu eens op zijn eentje iets te zeggen. Het bleek toen, dat de tekst zo laat gereed was gekomen, dat hij zeker niet alle Ministers heeft bereikt; dezen hadden hun departementen verlaten, zodat zij de tekst waarschijnlijk pas de volgende dag hebben gezien. Toen de heren *Steenberghe* en *Welter* het 's Maandagsmorgens in een onderhoud deden voorkomen, alsof hij iets had uitgehaald op zijn eentje buiten het Kabinet om, heeft hij daarop dadelijk gereageerd door te zeggen, dat zij er mede moesten ophouden. Toen is nog eens besproken, of deze tekst in overeenstemming was met de politiek, die in het Kabinet was vastgesteld en de andere Ministers hebben dat bevestigd. De heer *van Kleffens* zei, dat er misschien aanmerkingen op konden worden gemaakt.

Het mag niet zo gesteld worden, alsof de Minister-President in een verklaring, uitgegaan van de Regering, kwam met een standpunt, dat niet in overeenstemming was met het protest, dat de gezant vlak tevoren bij de Engelse Regering had uitgebracht. Het was een mededeling aan de bevolking om deze te doen begrijpen, in welke moeilijkheden men verkeerde aan de zijde van de geallieerden met het uitvoeren van de bombardementen. Het was een psychologische waarschuwing, niet politiek; daar was men het over eens. De tegenstelling, door de heren *Steenberghe* en *Welter* geconstrueerd, tussen enerzijds het protest namens de Nederlandse Regering bij de Engelsen en anderzijds de Regeringsverklaring van 9 October 1941, was volgens de heer *Gerbrandy* eigenlijk geen tegenstelling. Indien er na die radioredevoering een bombardement op een bevolkingscentrum zou hebben plaats gehad, zou van Nederlandse zijde toch geprotesteerd zijn. Men waarschuwde de bevolking slechts voor het geval het toch eens zou gebeuren. De heer *Gerbrandy* is van mening, dat deze radiorede geen schade heeft toegebracht aan de practijk, dat de Nederlandse Regering trachtte bombardementen in bevolkingscentra zoveel mogelijk te voorkomen en dat de Engelsen goed hebben begrepen wat de bedoeling was van deze redevoering nl. een waarschuwing aan de Nederlandse bevolking voor het geval er iets gebeuren zou; dit was geen afwijking van de gevolgde Regeringspolitiek.

De heer *Gerbrandy* heeft gedurende de gehele crisis de overtuiging gehad, dat het enkel om dit feit was, dat de heren *Steenberghe* en *Welter* het in October 1941 zo hoog hebben opgenomen. Later is wel tegen de heer *Gerbrandy* gezegd, dat er iets anders achter moest zitten, omdat het onbegrijpelijk was, dat twee prominente Ministers, op wier aanblijven hij de grootst mogelijke prijs stelde, heengingen.

Dit geval is volgens de heer *Gerbrandy* onmogelijk uit te leggen

als iets, dat enig verband hield met de positie van de Minister-President. Dit acht de heer *Gerbrandy* volmaakt uitgesloten. Ter gelegenheid van de herdenking van de 70ste verjaardag van de heer *Bolkestein* heeft de heer *Welter* o.a. in een rede een woord van hulde gebracht aan de leiding van het Kabinet. Dit geval kwam dan ook later zowel voor hem zelf als voor de andere Ministers als een donderslag bij heldere hemel. Tegenover het feit, dat het toch aldus gesteld is in het communiqué,[1]) dat op 20 November 1941 door Radio Oranje is uitgezonden, waarin een passage voorkomt, die als volgt luidt:

[1]) Bijlage 2 F.

> „De aftredende Ministers zagen in de afdoening buiten hen om van een huns inziens belangrijke zaak, nl. het vaststellen en doen uitgaan van een officieele regeeringsmededeeling, een bewijs van een leiding, waarvoor zij persoonlijk de medeverantwoordelijkheid niet langer meenden te kunnen dragen."

69757 *(Gerbrandy)*

stelt de heer *Gerbrandy,* dat dit in de onderlinge besprekingen niet zo scherp is gesteld. Toen het communiqué moest komen, had de heer *Gerbrandy* de neiging om dit nu eens duidelijk aan het Nederlandse volk te vertellen. Hij stond echter voor het feit, dat het conventie is, dat, wanneer een Minister aftreedt, hem zoveel mogelijk genoegdoening wordt gegeven in de wijze, waarop het aan het publiek wordt bekend gemaakt. Op advies van de heren *van Kleffens* en *Michiels van Verduynen* heeft de heer *Gerbrandy* toegestemd in de wens van de heer *Steenberghe,* dat deze zaak in het communiqué zou worden opgenomen, zoals hij het stelde. Minister *Steenberghe* heeft de heer *Gerbrandy* na afloop opgebeld om hem mede te delen, dat de wijze, waarop de formulering aan het Nederlandse volk was gegeven, zijn volkomen instemming had en dat hij het zeer loyaal vond.

Op het moment van het conflict was de heer *Gerbrandy* zich niet bewust van een „incompatibilité d'humeur" met de heer *Steenberghe.* Wanneer men achteraf tegen hem zegt, dat de persoonlijke verhouding tussen hem en de heer *Steenberghe,* afgezien van het wederkerige respect, te wensen overliet, kan de heer *Gerbrandy* zeggen, dat het zo is. Omtrent de moeilijkheden, die de heer *Welter* tijdens en na zijn reis naar Indië heeft gehad, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat de moeilijkheden in Indië een gevolg waren van het feit, dat men vond, dat de heer *Welter* te veel afging op oude contacten, die hij in Indië had. Doch deze moeilijkheden hebben op dit conflict geen invloed gehad. Het is ook voor de heer *Gerbrandy* nog steeds de vraag, waarom deze beide heren de kwestie zo hoog hebben opgenomen. Dat de heer *Steenberghe* in deze aangelegenheid door de heer *Welter* zou zijn meegesleept, acht de heer *Gerbrandy* uitgesloten, maar hij heeft wel de indruk, dat de heer *Welter* is meegesleept door de heer *Steenberghe.* Het was in ieder geval een lastige situatie, dat juist de twee katholieke Ministers uit het Kabinet verdwenen.

Het is naar de mening van de commissie zeer te betreuren, dat reeds in October 1941, enkele maanden na de reconstructie van het Kabinet, een nieuwe crisis ontstond, die tot het uittreden van de heren *Steenberghe* en *Welter,* de twee katholieke Ministers, leidde.

De onmiddellijke aanleiding tot deze crisis was de radiorede, welke de Minister-President, zonder overleg met het Kabinet, door de Regeringsvoorlichtingsdienst op 9 October 1941 heeft doen uitspreken naar aanleiding van het bombardement op Rotterdam in de nacht van 3 op 4 October en waarin de bevolking werd aangeraden zoveel mogelijk de omgeving der havens langs de Nieuwe Waterweg te ontruimen. De heren *Steenberghe* en *Welter* zagen in het in deze radiorede vermelde een afwijking van de tot dusverre gevolgde Regeringspolitiek, die er op gericht was bij voortduring bij de Engelsen te bepleiten, dat geen bombardementen op industriële of transportdoelen zouden plaatsvinden, wanneer deze gelegen waren in bevolkingsconglomeraties. Met zulk een afwijking van de Regeringspolitiek meenden zij zich niet te kunnen verenigen. Later vernamen zij nog, dat de ambassadeur, de heer *Michiels van Verduynen,* bij de Engelsen tegen het bombardement van 3 op 4 October op Rotterdam geprotesteerd had, weshalve zij van oordeel waren, dat ook de ambassadeur door de heer *Gerbrandy* gedesavoueerd was. Er was volgens hen bovendien voor de heer *Gerbrandy* alle gelegenheid geweest om het Kabinet over deze rede te raadplegen, aangezien de Ministers op 9 October enige uren bijeen waren geweest aan een lunch ter ere van de 70ste verjaardag van Minister *Bolkestein.* De heren *Steenberghe* en *Welter* meenden in een en ander wederom een uiting te zien van het streven van de heer *Gerbrandy* om de functie van de Minister-President tot een meer zelfstandige te maken, zulks ondanks hetgeen in Juli 1941 daarover besproken was.

Uit de verhoren is gebleken, dat de andere Ministers, ook zij, die in Juli 1941 grote bezwaren hadden tegen het meergemelde streven van de heer *Gerbrandy,* over het algemeen in de radiorede van

9 October 1941 niet een afwijking van de tot dusverre gevolgde Regeringspolitiek hebben geconstateerd. Ook in het aan de bevolking gegeven advies hebben zij die niet gezien. Het was meer bedoeld als een waarschuwing aan de bevolking, dat er mogelijk wel eens ernstige dingen zouden kunnen gebeuren. Het streven van de Regering om bombardementen op bevolkingsconglomeraties tegen te gaan, bleef daardoor onverlet. Hoewel er volgens de heer *Albarda* wel enige instemming was met de critiek van de heren *Steenberghe* en *Welter,* zijn dezen toch alleen blijven staan met hun besluit om de portefeuilles ter beschikking te stellen. De heer *Michiels van Verduynen* heeft voorts verklaard, dat hij zich na zijn protest bij de Engelsen niet in het minst gedesavoueerd heeft gevoeld door de rede van 9 October; het lag in het wezen van de dingen, dat iets van die aard moest gebeuren.

Met betrekking tot het verwijt, als zoude hij de bewuste radiorede hebben doen uitzenden zonder eerst daarin de andere Ministers te kennen, heeft de heer *Gerbrandy* een uitvoerige uiteenzetting gegeven van het verloop van zaken in deze. Deze uiteenzetting komt hierop neer, dat het zijn bedoeling is geweest, dat de tekst van deze rede tevoren aan de leden van het Kabinet zou worden toegezonden, maar dat dit door een samenloop van omstandigheden niet is gelukt. Toen de tekst aan hen werd gezonden, hadden de Ministers hun departementen reeds verlaten, zodat zij de tekst waarschijnlijk eerst de volgende dag hebben gezien. In ieder geval heeft de heer *Gerbrandy,* naar hij verklaart, deze rede niet laten uitspreken met de bedoeling nu eens op zijn eentje iets te zeggen.

Een bijkomstige kwestie in deze crisis is nog de vraag, of de heren *Steenberghe* en *Welter* zich wel gehouden hebben aan de bij de reconstructie van Juli 1941 gemaakte afspraak, dat een ontslagaanvrage tevoren in de Ministerraad zou worden besproken. Op Maandag 13 October 1941 heeft de heer *Steenberghe* aan de Minister-President mededeling gedaan van het besluit van de heer *Welter* en hem om hun ontslag in te dienen onder toevoeging, dat dit besluit onherroepelijk was. Vast staat echter, dat genoemde heren de ontslagaanvrage niet hebben ingediend vóór de bespreking, die daarover de volgende dag nog in de Ministerraad zou worden gehouden. Uit de gevoerde correspondentie blijkt nog, dat het volgens de heren *Steenberghe* en *Welter* in de Ministerraad niet tot een bespreking van de ontslagaanvrage is kunnen komen door een incident, dat de heer *Gerbrandy* zou hebben verwekt, alsmede dat de heer *Albarda* in de middag van die dag nog gepoogd heeft om alsnog een bespreking in het Kabinet tot stand te brengen. De heren *Steenberghe* en *Welter* zouden zich hiertoe bereid hebben verklaard, indien de Minister-President zijn in de ochtendvergadering geuite beledigingen zou terugnemen.

Het is de commissie niet mogelijk geweest deze laatste kwestie op te helderen, aangezien zij niet de bevoegdheid heeft vragen te stellen over beraadslagingen in de Ministerraad en de door haar gehoorde getuigen op dit punt geen nadere verklaringen hebben afgelegd.

Wat de hoofdzaak betreft is de commissie van oordeel, dat de rede, welke de heer *Gerbrandy* door de Regeringsvoorlichtingsdienst op 9 October 1941 heeft laten uitspreken op één punt inderdaad zeer ver ging n.l. waar gezegd wordt: „wilt gij dit soort gevaar vermijden, verlaat dan zooveel mogelijk de omgeving der havens langs den Nieuwen Waterweg en die der rangeerterreinen van Rotterdam." Dit advies is in de praktijk niet uitvoerbaar gebleken en dan ook door de bevolking in het algemeen niet opgevolgd. Nochtans meent de commissie op grond van de voor haar afgelegde verklaringen te moeten vaststellen, dat met deze radiorede geen wijziging beoogd is van de tot dat ogenblik gevoerde Regeringspolitiek om bij de Engelsen zoveel mogelijk te bewerkstelligen, dat geen bombardementen op industriële en transportdoelen, wanneer deze gelegen waren in bevolkings-conglomeraties, zouden plaats vinden. En tegen zulk een afwijking richtte zich het bezwaar van de heren *Steenberghe* en *Welter.* Volgens de afgelegde verklaringen zou de Regering deze politiek onverzwakt blijven handhaven. De radiorede had slechts de bedoeling de bevolking er op te wijzen, dat er desondanks grote gevaren bleven bestaan en haar op het hart te drukken daartegen alle maatregelen te nemen, die maar mogelijk waren, ook de radicale van verhuizing op grote schaal.

Voorts meent de commissie, mede omdat de andere Ministers de grief van de heren *Steenberghe* en *Welter* in deze niet onderschrijven, de verklaring van de heer *Gerbrandy* te moeten aanvaarden, dat hij niet de bedoeling heeft gehad om in deze zaak op eigen gelegenheid politiek te voeren en dat hij getracht heeft de tekst van de rede tijdig aan de Ministers te doen toekomen.

De commissie is dan ook van oordeel, dat „oud zeer" niet zonder invloed is geweest op het besluit van de heren *Steenberghe* en *Welter.* Zij hebben vermoedelijk de zaak sterk gezien in het licht van het

tevoren tot uiting gekomen streven van de Minister-President om een verandering in zijn positie te verkrijgen en waarschijnlijk hebben zij de ongetwijfeld wel ver gaande rede alsmede het feit, dat deze niet vóór het uitspreken ervan ter kennis van de Ministers is gebracht, beschouwd als symptomen van het voortgezette streven van de Minister-President. In hoeverre in het bijzonder de verhouding tussen de heren *Steenberghe* en *Gerbrandy* ook nog beïnvloed is door de gebeurtenissen bij het ontslag van de heer *Dijxhoorn* en misschien nog wel — gelijk de heer *Albarda* oppert — door de in 1940 gespeeld hebbende „zaak *van Buuren*", vermag de commissie niet vast te stellen. In ieder geval is het wel duidelijk — verschillende getuigen maken er gewag van — dat er tussen de heren *Steenberghe* en *Gerbrandy* een „incompatibilité d'humeur" bestond en dat de heren *Steenberghe* en *Welter* van oordeel waren, dat de heer *Gerbrandy* de capaciteiten voor het ambt van Minister-President — zeker met de door hem nodig geoordeelde bevoegdheden — miste.

De commissie betreurt de gang van zaken bij het ontslag van de heren *Steenberghe* en *Welter* ten zeerste; daardoor hebben de twee katholieke Ministers het Kabinet verlaten. Nog afgezien van het feit, dat de kort op elkaar volgende crises veel afbreuk deden aan het prestige van de Regering, betekende het aftreden van de twee katholieke Ministers een verzwakking van de constitutionele basis van het Kabinet en werd daardoor de kracht, die het ontleende aan het vertrouwen van het parlement, waaraan het in 1939 zijn ontstaan te danken had, ondermijnd. De commissie is van mening, dat de heren *Steenberghe* en *Welter,* toen bleek, dat de andere Ministers een ander oordeel hadden over de radiorede van 9 October 1941 en daarin geen aanleiding zagen hun portefeuilles ter beschikking te stellen, de zaak opnieuw in overweging hadden moeten nemen met inachtneming van de zo juist geschetste nadelen, welke aan hun aftreden verbonden waren.

69778 *(Gerbrandy)*

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 3 A, blz. 223 e.v.

[2]) Bijlage 3 A.

VII. De crisis-Kerstens

Na het aftreden van de heren *Steenberghe* en *Welter* stond de Minister-President voor de vraag op welke wijze in de daardoor ontstane vacatures in het Kabinet moest worden voorzien. De heren *Kerstens* en *van Mook* zijn daarvoor aangezocht. Toen de oorlog in Indië uitbrak, heeft dr. *van Mook* in overleg met de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* ontslag van zijn reeds in November 1941 gedane toezegging gevraagd. De heer *Kerstens* is overgekomen en is de heer *Steenberghe* opgevolgd. In Maart 1942 is de heer *van Mook* uit Indië weggegaan naar Australië als luitenant-Gouverneur-Generaal. Nadat hij in Australië orde op zaken had gesteld, is hij naar Londen gereisd, waar hij het Ministerschap aanvaard heeft.

De moeilijkheden, die de heer *Kerstens* heeft ondervonden bij de behartiging van de belangen van de Scheepvaart, zijn in het derde deel [1]) van het verslag der commissie in de hoofdstukken XV en volgende uitvoerig besproken. Voor de moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan over het aankoopbeleid van de Regering, waarbij de heer *Kerstens* ten nauwste betrokken was, verwijst de commissie naar de hoofdstukken XXIII en XXIV van hetzelfde deel van haar verslag.

Alvorens op 31 Mei 1944 het ontslag van Minister *Kerstens* tot stand kwam, hebben zich in het Kabinet ook ten aanzien van enkele andere Ministers moeilijkheden voorgedaan, die, zo zij al van geen overwegende betekenis voor dit ontslag zijn geweest, toch ook invloed hebben gehad op het verloop van dit conflict.

Deze moeilijkheden hebben geleid tot het aftreden van de heer *van Angeren* als Minister van Justitie en tot de vervanging van de heer *van Boeyen* aan Binnenlandse Zaken door de heer *Burger* en het gelijktijdig optreden van de heer *van Boeyen* als Minister van Algemene Zaken, welk departement hij sinds het aftreden van de heer *de Geer* ad interim beheerd had.

De commissie zal eerst de op het ontslag van de heer *Kerstens* betrekking hebbende stukken aan een korte bespreking onderwerpen, voordat zij de verklaringen van de leden van het toenmalige Kabinet weergeeft.

Op 15 April 1944 schrijft de heer *Gerbrandy* als voorzitter van de Raad van Ministers een uitvoerige brief [2]) aan de heer *Kerstens*, waarin deze in gebreke wordt gesteld met betrekking tot de navolgende aangelegenheden:

1. De instelling van het Scheepvaartfonds.
2. Het exploitatieverlies op de Nederlandse koopvaardijvloot.
3. De trage behandeling van klachten van de „Coastal Vessels Management Ltd".
4. Het niet in de hand hebben van de administratie.
5. De slechte verhouding tot het „Shipping Committee".

Daarnaast oefent de heer *Gerbrandy* in gemeld schrijven critiek op het beleid van de heer *Kerstens* inzake de ravitaillering van Nederland, op zijn in het openbaar gedane uitlating omtrent de betalingscapaciteit van ons land, alsmede op de gang van zaken bij de aankoop van goederen voor relief en reconstructie door de Regering.

De brief eindigt met de passage:

> „Daarom is bij mij het plan gerezen aan den Ministerraad voor te stellen het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart te splitsen en als de Ministerraad deze splitsing goedkeurt, die voor te dragen aan Hare Majesteit de Koningin.
>
> Ik zoude er geen bezwaar tegen hebben, dat U behoudt alle zaken behoudens de Scheepvaart (waarvoor een afzonderlijke Minister benoemd wordt), mits er dan op de hoogeraangevoerde gronden voor alle aankoopen voor na den oorlog een ingrijpende maatregel wordt genomen, waardoor een doortastende deskundige verzorging van die taak is gewaarborgd. Ik zoude willen voorstellen daartoe een sterke persoonlijkheid aan te wijzen, die, voeling houdend met de betrokken Ministers, groote bevoegdheden verkrijgt. Ik heb daarbij gedacht aan Mr. *Steenberghe*.
>
> Ik zoude het op prijs stellen Uw oordeel over mijn plan te hooren alvorens deze zaak in den Ministerraad aanhangig te maken."

[1]) Bijlage 3 B.

[2]) Bijlage 3 C.

[3]) Vgl. Bijlage 3 D.

[4]) Bijlage 3 E.

Op 27 April 1944 deelt de heer *Gerbrandy* in een brief [1]) aan de heer *Kerstens* mede, dat hij van oordeel blijft, dat de splitsing van het departement behoort te worden doorgezet en dat het in zijn bedoeling ligt deze zaak op die dag met Hare Majesteit de Koningin te bespreken. Voor de goede orde vraagt hij de heer *Kerstens,* of bij hem nadere overweging heeft plaats gevonden. In zijn brief [2]) van 28 April 1944 antwoordt de heer *Kerstens,* dat er geen wijziging is gekomen in zijn besluit tot aftreden, indien de afsplitsing van het Departement van Scheepvaart doorgaat.

Op 29 April 1944 schrijft [3]) de Minister-President aan de heer *Kerstens,* dat Hare Majesteit de Koningin er Hare goedkeuring aan heeft gehecht het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaar te splitsen met dien verstande, dat er een afzonderlijke Minister van Scheepvaart zal worden benoemd. Hij verzoekt thans de heer *Kerstens* zo spoedig mogelijk zijn officiële ontslagaanvrage in te dienen.

In een uitvoerige brief [4]) aan de Minister-President dd. 7 Mei 1944 geeft de heer *Albarda* uiting aan zijn bezorgdheid over de mutaties in het Kabinet. Opvolging van een in de zaken ingewerkte Minister aan het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zou een vertraging brengen, welke thans minder dan ooit kan worden verantwoord. Ook aan het Departement van Binnenlandse Zaken, waar de crisis al meer dan twee maanden op een oplossing wacht, dreigt een grote vertraging te ontstaan in spoedeisend en belangrijk werk. Daarnevens duren de grote moeilijkheden voor de Minister van Justitie voort en, als ook die tot aftreden leiden, treedt stagnatie in in werk van de grootste urgentie en het grootste gewicht. De heer *Albarda* acht zich verplicht met grote nadruk te waarschuwen o.m. op grond van de volgende overwegingen: Bij intrede van de heer *de Booy* in het Kabinet zullen de grote ondernemingen daarin een ruimere plaats innemen dan haar in de laatste kwart eeuw in Nederland ooit is gegeven. De beide katholieke Ministers, vertegenwoordigers van de grootste volksgroep in Nederland, zullen misschien uittreden. Indien dit gebeurt, mag de vraag gesteld worden, hoe dan de positie wordt van de socialistische Ministers, vertegenwoordigers van de op één na grootste groep van het Nederlandse volk, op een ogenblik, dat er in Nederland tussen katholieken en sociaal-democraten reeds een in overleg tot stand gekomen contact is. Bovendien kan het uittreden der katholieken een staatkundige tegenstelling tussen de Zuidelijke en de Noordelijke provincies te voorschijn roepen. De heer *Albarda* spreekt tenslotte de hoop uit, dat het mogelijk zal zijn een verkeerde gang van zaken te voorkomen en geeft als zijn mening te kennen, dat het nog niet te laat is om de samenhang van het Kabinet en zijn werkkracht te versterken in plaats van het Kabinet uiteen te doen vallen of het uiteen te laten vallen.

In een brief van 17 Mei 1944 aan de Minister-President stelt de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger,* de zaak aldus:

> „Uw mededeeling in den Ministerraad van Dinsdag j.l. aan de heeren *Kerstens* en *van Angeren,* dat „in principe" een oplossing was gevonden voor de kwestie van Binnenlandsche Zaken, week in zooverre af van de afspraak, dat slechts zou worden medegedeeld, dat er een vorm was gevonden om den heer *van Boeyen* te contenteeren.
>
> In dit verband moge ik herinneren aan het standpunt van den heer *Albarda* en mij in den Ministerraad ingenomen, dat wij niet bereid zouden zijn iedere oplossing mede te maken. De wijze van oplossing hangt dus wel terdege samen met het conflict *van Angeren, Kerstens.*
>
> Onder die omstandigheden kan het zijn nut hebben uitdrukkelijk de aandacht er op te vestigen, dat het algemeene standpunt werd gehuldigd, dat geenerlei publicatie van het conflict zou plaatsvinden, indien niet een algeheele oplossing zou zijn bereikt."

Op dezelfde dag zond de heer *Burger* aan de heer *Albarda* over deze kwestie een uitvoerige brief, waaruit blijkt, dat de heer *van Boeyen* gecontenteerd was door in zijn plaats als semi-Minister te schuiven de heer *Linthorst Homan,* die de heer *van Boeyen* bij H.M. de Koningin zou vertegenwoordigen. Deze door de Minister-President voorgestelde oplossing alsmede die, welke werd voorgesteld voor de vervanging van de heer *van Angeren,* kwalificeert de heer *Burger* als een ongekende conservatieve verschuiving. Om deze te camoufleren zou de heer *Burger* in plaats van Minister zonder Portefeuille Minister van Algemene Zaken moeten worden. Na nog enkele andere bezwaren, betrekking hebbende op het voorstel in de Ministerraad gedaan om hem te belasten met de portefeuille van Algemene Zaken, in deze brief besproken te hebben, vervolgt de heer *Burger:*

„Als ik aldus voor de vraag kom, of het dan verantwoord is het aanbod te weigeren, hetgeen, gezien de wijze, waarop het is geïntroduceerd en de voorgeschiedenis, zal beteekenen tevens het Kabinet te verlaten, dan is het mij, meer dan anderen, pijnlijk aldus een pion te moeten zijn in datgene, wat men in verwijtenden zin in Nederland thans politiek noemt en waarvoor men terecht meent, dat in dezen tijd van gezamenlijken nood geen plaats is. Indien echter onder dit motief de politiek van reactionnaire en anti-democratische elementen zoodanig wordt gevoerd, dat vooruitstrevend en democratisch Nederland schaakmat wordt gezet, dan vraag ik mij af, of, gezien de leiding die in dezen wordt gegeven en de geest die hier heerscht, een andere consequentie mogelijk is."

[1]) Bijlage 3 F.

Uit een brief [1]) van de heer *van Boeyen* aan de Minister-President dd. 22 Mei 1944 blijkt, dat de heer *Burger* zich niet bereid heeft verklaard de Portefeuille van Algemene Zaken te aanvaarden. De heer *van Boeyen* besluit deze brief als volgt:

„Nu de heer *Burger* niet bereid is Algemeene Zaken te aanvaarden en U opnieuw een uitweg moet zoeken en lettende op Uw suggestie van j.l. Donderdag kan ik opnieuw voor eene beslissing worden geplaatst, of ik al dan niet de verantwoordelijkheid om lid van Uw Kabinet te blijven, op mij moet nemen. Teneinde het U en mij gemakkelijker te maken, neem ik daarom de vrijheid een dringend beroep op U te doen de oplossing zoo te leiden, dat ik niet meer een plaats in het Kabinet behoef te blijven innemen."

[2]) Bijlage 3 G.

Tenslotte is de commissie in het bezit van een afschrift van de brief [2]) van de heer *Kerstens* dd. 25 Mei 1944 aan de Minister-President in antwoord op diens schrijven van 15 April 1944, dat de heer *Kerstens* in de namiddag van 19 April blijkt ontvangen te hebben. In deze zeer uitvoerige brief citeert de heer *Kerstens* met instemming de kwalificatie door een zijner ambtgenoten van de brief van de heer *Gerbrandy* van 15 April als een „deurwaardersexploit". Voorts wraakt de heer *Kerstens* de volgende feitelijkheden. Op 19 April 1944 deelde de Minister-President de heer *Kerstens* telefonisch mede, dat hij op het punt stond naar het station te gaan voor een korte vacantiereis naar Schotland. Daar de heer *Gerbrandy* hem een gewichtige brief niet meer persoonlijk kon overhandigen, vroeg hij de heer *Kerstens* of het goed was, dat zijn secretaris hem de brief bracht. De heer *Kerstens* antwoordde daarop, dat hij zojuist een brief ontvangen had tot zijn ingebrekestelling als Minister. Dit bleek de aangekondigde brief te zijn, die de datum van 15 April 1944 droeg. Voor het overige was de brief gewaarmerkt met het opschrift „Persoonlijk en Zeer Geheim", maar hij bleek gestencild te zijn. Bovendien was deze zo gewichtige aangelegenheid niet eerst besproken. Het allermerkwaardigste op de achtergrond van deze zaak noemt de heer *Kerstens* het feit, dat hij in de Ministerraad van 22 Februari 1944 had medegedeeld het besluit tot aftreden te hebben genomen, waarop de heer *Gerbrandy* in deze zelfde Ministerraad en in verscheidene volgende Kabinetsvergaderingen alle kracht en overreding heeft aangewend om hem op dit aftredingsbesluit te doen terugkomen. Voor de aangevoerde overwegingen is de heer *Kerstens* tenslotte gezwicht en per brief van 16 Maart 1944 heeft hij aan H.M. de Koningin medegedeeld, dat en in welke gedachtengang hij op zijn besluit tot aftreden was teruggekomen.

De verdere gang van zaken schetst de heer *Kerstens* aldus. Op 19 April 1944 overvalt de heer *Gerbrandy* hem met een brief, gedateerd 15 April 1944, die voor geen ordentelijk man iets anders dan zijn aftreden kan betekenen. Op 25 April 1944 heeft er een eerste — vrij kort — onderhoud plaats over het plan van de Minister-President. Op 26 April wordt het in de Ministerraad besproken. Op 27 April legt de heer *Gerbrandy* het vonnis over de heer *Kerstens* aan de Koningin voor, die het bekrachtigt. Op 28 April nodigt de heer *Gerbrandy* de heer *Kerstens* uit de splitsing van zijn departement te aanvaarden, hetgeen deze dezelfde dag van de hand wijst en de volgende dag, de 29ste April, bereikt de heer *Kerstens* „met zeer veel spoed" en per speciale bode de aandrang van de Minister-President om zo spoedig mogelijk ontslag te nemen. In het vervolg van zijn brief gaat de heer *Kerstens* in op de punten, in de brief van de Minister-President gesteld.

De redenen, die geleid hebben tot zijn ontslag worden door de heer *Kerstens* tijdens zijn verhoor aldus uiteengezet:

„Ik geloof, dat ik het best doe met beginnen te zeggen, dat er voor mijn aftreden waren algemene redenen en meer directe redenen, welke laatste dus de aanleiding zouden kunnen worden genoemd.

Ik ben namelijk ten minste een jaar, voordat ik werkelijk aftrad, meer dan eens van plan geweest af te treden. In dat voornemen stond ik overigens helemaal niet alleen, dat kwam in het Kabinet vaak voor.

De hoofdreden daarvoor was een gevoel van groot onbehagen wegens de algemene gang van zaken.

Daarvan was het hoofdelement dit, dat verscheidene Ministers niet de overtuiging hadden, dat de Minister-President, de heer *Gerbrandy*, voldoende waakte, ik zou haast willen zeggen: niet alleen voor de plicht, maar voor het recht van de Minister op zijn verantwoordelijkheid. Het was een zeer moeilijke zaak: ik gun niemand van de aanwezigen een Ministerschap in ballingschap, als het ten minste er uitziet in het algemeen als wij het hebben meegemaakt. U moet dat ondervonden hebben om het te kunnen begrijpen, maar misschien is het aan te duiden op deze wijze, dat de Ministers, die eigenlijk op twee plaatsen vast moeten zitten — naar boven aan hun verantwoordelijkheid aan de Kroon en naar beneden aan hun verantwoordelijkheid aan de Volksvertegenwoordiging —, dat tweede punt misten, waardoor zij, om het huiselijk uit te drukken, enigszins in de lucht bengelden. Het ergste gemis voor mij is geweest, omdat ik een langere parlementaire ervaring had, in Indië in de Volksraad, het ontbreken van een Volksvertegenwoordiging, waardoor ontbrak o.a. het legaal rekenschap afleggen en tot een besluit geraken, of dit nu positief dan wel negatief uitviel, maar waardoor er in elk geval iets gebeurde, waartegen niet iedere keer en van alle kanten — nu weer intrigerend, dan weer complotterend — kon worden ingegaan. En dat gebeurde geregeld. Wanneer men dan een Minister-President heeft, die niet heel secuur vasthoudt aan de rechten en de plichten, maar ook aan de rechten van de Ministers, dan wordt het zeer moeilijk. Dat is nu eenmaal de aard van de heer *Gerbrandy*, wiens typische uitdrukking dan ook was: daar baggeren we wel doorheen. Dat was een woord, dat hij welhaast dagelijks gebruikte. Dat maakte het zeer moeilijk; daardoor ontstonden telkens spanningen."

29447 *(Kerstens)* „Het zat hem in de persoon van *Gerbrandy*, waarop men, eerlijk gezegd, niet aan kon, hetgeen mij eerst later is gebleken. Men kreeg steeds sterker het gevoel, dat hetgeen hij zeide gedaan te hebben, daarom ook niet altijd inderdaad was gedaan. Het vertrouwen in hem ging daardoor geleidelijk verloren. In het begin was het omgekeerd, toen ben ik bepaald te goedgelovig geweest."

29450 *(Kerstens)* „Ik schrijf het meer toe aan de wil om zich te redden uit bepaalde situaties en zich op zijn plaats te handhaven. Het kwam zeker niet voort uit de gewone boosaardige lust tot liegen, maar de zucht om zich op zijn plaats te handhaven deed hem herhaaldelijk een voorstelling van zaken geven en dat gebeurde dan met veel nadruk, die niet overeenkomstig de werkelijkheid was. Indien dit nu de vraag betrof, of hij je ten aanzien van de ministeriële verantwoordelijkheid voldoende beschermde, dan droeg dit altijd een ernstig karakter. Daardoor ontstond dat gevoel van onbehagen, dat wij bijna allemaal op de duur kregen.

Er zijn toen een paar dingen gebeurd, die dat gevoel van onbehagen bij mij als het ware deden kristalliseren in een besluit. De eerste grote aanleiding was een conflict met de reders. Zoals u waarschijnlijk wel zult weten, heb ik indertijd het moeilijke besluit moeten nemen tot het vorderen van de koopvaardijvloot met het daarmede gepaard gaande besluit van het instellen van de Vaarplicht. Neen, ik moet het omgekeerd zeggen: de instelling van de Vaarplicht was voor de oorlogvoering absoluut noodzakelijk en in verband daarmede was de vordering van de koopvaardijvloot evenzeer noodzakelijk. Dat besluit was voor de reders natuurlijk niet prettig. Zij hebben mij dit op dat moment zeer kwalijk genomen en zij hebben er altijd op geloerd mij ministerieel ten val te brengen, omdat ik hun dit, naar hun mening, had aangedaan. Naar hun mening was die vordering van de vloot niet nodig. Ik heb het echter wel gedaan en heb daar, ook nu nog, nooit een seconde spijt van gehad. Indertijd was een van de voornaamste en noodzakelijkste taken van een Minister van Scheepvaart er voor te zorgen, dat de sociale voorzieningen van de zeevarenden werden verbeterd; dat was absoluut nodig. Ik wilde echter niet, door een snelle en aanzienlijke verbetering van de basisgages der zeevarenden, het gevaar oproepen van een ontwrichte algemene loonstructuur in na-oorlogs Nederland.

Dat was het grote gevaar, waarmee Amerika ons uit een oogpunt van handelspolitiek en scheepvaartconcurrentie, voor na de oorlog, bedreigde, door ons te pressen de lonen zo hoog op te voeren, dat het na de oorlog niet bij ons achterlag en het zich zou kunnen handhaven in de scheepvaartstrijd, doordat zijn lonen dan niet zo hoog boven de onze lagen.

Dat wilde ik niet. Het zou totaal ontwrichtend ten aanzien van de gehele loonpositie hebben gewerkt, als de lonen te snel werden verhoogd.

Men kon grote tevredenheid krijgen door verbetering van de rechtspositie van het personeel en daaraan heb ik gestadig gewerkt. Het zal niet uw bedoeling zijn, dat ik dit alles gedetailleerd uiteenzet. Maar er komt een ding bij: dat ik op zekere dag besloot, dat de

arbeidersafgevaardigden aanspraak mochten maken op vóór-overleg inzake regelingen van de arbeidspositie. Let wel: het was alleen een adviserende instantie, maar zij hadden het recht van tevoren gehoord te worden, terwijl zij tot dan toe alleen, als de maatregel was genomen, er met de werkgevers over konden gaan bakkeleien. Hinc illae lacrimae! Toen schreven de heren werkgevers mij een brief, die alle perken te buiten ging. Zo iets had ik nog nooit beleefd of voor mogelijk gehouden. Bovendien staakten zij het werk.

29451 *(Kerstens)*

Zij schreven, dat zij de verantwoordelijkheid voor het beheer van de koopvaardijvloot niet konden dragen, als ik dergelijke revolutionnaire dingen deed, als de arbeiders mochten meespreken in het vóóroverleg bij de vaststelling van de arbeidsvoorwaarden.

Ik kon de brief niet accepteren van een orgaan, dat aan mij verantwoordelijk was voor de bewindvoering van de koopvaardijvloot.

Ik bracht de zaak in de Ministerraad; de Ministers waren het toen met mij eens. De verontwaardiging in de Ministerraad was algemeen en werd het meest luidkeels uitgesproken door de heer *Gerbrandy*. Dat mocht onder geen voorwaarden worden geduld en hiertegen moesten maatregelen worden genomen en mij werd gevraagd, of ik maatregelen had te nemen. Ik zei: ja, ik heb een maatregel, die afdoende is in de toekomst; ik zal het Vaarplichtbesluit van de zeevarenden zo wijzigen, dat ook de bewindvoerders onder het besluit vallen. Als de opvarenden van de koopvaardijvloot ter wille van het hoge goed van deze oorlog en het oorlog voeren van ons land moeten worden verplicht te varen, hoeveel te meer hebben dan niet de reders, die een hogere verantwoordelijkheid dragen, hogere plichten. Daarover waren allen het in de Ministerraad met mij eens, maar toen het op de uitvoering aankwam, is er niets van terechtgekomen; toen liet de Ministerraad mij in de steek: zij wilden geen van allen hun vingers branden aan die zaak; het was tenslotte mijn zaak en ik moest maar zien er uit te komen, wat niet kon, omdat het niet bij een ministerieel besluit kon: de wijziging moest bij Koninklijk besluit tot stand komen.

De heer *Gerbrandy* en ik zijn samen met de reders in een vergadering bijeen geweest, waar de heer *Gerbrandy* zich, laat ik zeggen, flink gehouden heeft en de heren geducht de les heeft gelezen. Toen het tot trekken van conclusies kwam, gebeurde er niets; ik moest het over een andere boeg wenden. Het is in zoverre bevredigend geweest, dat de reders de brief hebben ingetrokken (maar niet heel royaal) en dat zij zijn blijven doorwerken. Enfin, wij zijn er met een compromis uitgekomen; een compromis op basis van misverstanden: zij hadden niet begrepen, dat ik had bedoeld het geven van advies in het vóóroverleg en hadden gedacht, dat ik de arbeidersafgevaardigden te zamen met de reders in de commissie als leden had willen doen plaats nemen, wat niet waar was. Het stond duidelijk in de stukken. Waarop het aankwam, was, dat ik door de gehele Ministerraad in de steek werd gelaten, maar door de heer *Gerbrandy* het meest, zoals later is gebleken.

29452 *(Kerstens)*

Hier had de heer *Gerbrandy* heel wat anders tot stand kunnen brengen, als hij niet zelf het meest van de zaak af gewild had. Dat wisten de anderen ook. U moet u de gehele Nederlandse kolonie in Londen voorstellen: er werd eindeloos geïntrigeerd, er waren côterieën en groepen, en daar speelden die reders een zeer belangrijke rol. Dat waren de oude scheepvaartbaronnen, zoals zij ook in dat millieu genoemd werden. Ieder had zijn vrienden en zijn machtige vriendjes en dat werkte allemaal samen om complotten op te zetten. De reders grepen die kans aan.

De tweede aanleiding was de ervaring, door mij opgedaan bij mijn terugkomst uit Amerika, waar ik als hoofd van de Nederlandse delegatie naar de U.N.R.R.A. (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) was opgetreden. Wanneer men de courantenverslagen daarover leest, zal men zien, dat de Nederlandse delegatie daar een zeer goed figuur geslagen heeft. Ik heb daarvan natuurlijk een verslag laten maken; ik ben in Londen teruggekomen in Januari 1944 en ik heb tot de directeur van het Kabinet der Koningin gezegd: Wil aan Hare Majesteit de Koningin laten weten, dat ik terug ben en dat ik gelegenheid verzoek aan H.M. verslag van onze werkzaamheden aan te bieden. Ik heb toen drie, vier dagen gewacht; ik hoorde niets. Toen heb ik tot de heer *Gerbrandy* gezegd: Ik hoor niets op mijn verzoek, wil je nog eens aan de Koningin vragen, of ik gelegenheid mag hebben mij terug te melden en mijn rapport aan te bieden? Ja, dat moet inderdaad gebeuren, zeide de heer *Gerbrandy* en toen kwam hij één of anderhalve dag daarna terug met de mededeling: Hij had het aan de Koningin gezegd en de Koningin vraagt, of je een verslag wilt maken. Ik zeg: Dat verslag heb ik al. Toen zeide hij: De Koningin zal je ontvangen. Dat gebeurde niet. Ik heb toen 14 dagen later mijn verslag maar ingezonden. Kort daarna kwam de heer *Steenberghe* terug uit Amerika en toen werd de heer *Steen-*

berghe uitgenodigd aan de Koningin verslag uit te brengen over de gang van zaken in Atlantic City, waar de U.N.R.R.A. had vergaderd. Toen heeft de heer *Steenberghe,* die een ervaren man is, gezegd: Dat wil ik wel doen, maar dan zal ik een afschrift aan de Minister geven, want dat behoort de Minister te weten; die is mijn chef. Zo is het ook gebeurd. Toen heb ik aan de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat ik ontslag zou nemen als Minister, omdat mij dit niet juist leek, waar ik mij de eerst geroepene achtte, vooral, omdat ik het gevraagd had, dat rapport uit te brengen. Ik had er niet het minste bezwaar tegen, dat H.M. de Koningin de heer *Steenberghe,* of wie ook, over deze zaak hoorde, maar ik kon niet accepteren, dat ik op deze wijze, niet alleen als hoofd van de delegatie, maar tevens als Minister van Economische Zaken, als hoedanig ik hoofd van de delegatie geworden was, gepasseerd werd. Let wel: U moet dit allereerst zien in dit algemene kader, dat de toestand voortdurend onbevredigend was. Nu kwam het tot een crisis! Ik heb gezegd: het is mooi geweest en ik accepteer dat niet. Toen is er een ontzaglijke deining ontstaan, dat ik om deze reden er uit zou gaan; toen hadden in Nederland juist de eerste onderwaterzettingen plaats; die moeten in die tijd gevallen zijn, nl. Februari 1944. De heer *Gerbrandy* heeft dat toen aangegrepen om op mij een beroep te doen om het Nederlandse volk toch niet aan te doen, dat er weer een scheur in dit Kabinet kwam, dat er weer narigheid was; zij hadden al zoveel te verduwen; de heer *van Tets.* de directeur van het Kabinet der Koningin, zeide: dat moest ik toch niet doen. Ik heb mij laten bepraten en ik heb gezegd: goed, maar ik leg schriftelijk vast, dat ik dit geen tweede keer zal verdragen.

Dat heb ik ook gedaan, nadat *Gerbrandy* het alleruiterste had gedaan om mij er van af te houden. Dat werkte ook niet ten gunste van onze verstandhouding, want hij wilde dit tot iedere prijs verhinderen. Ik heb het echter doorgedreven.

Er was voorts nog een andere zaak, die omstreeks die zelfde tijd speelde. Ik was ongeveer 5½ maand in Amerika geweest en toen ik terugkwam, had men als het ware het drinkwater tegen mij vergiftigd. O.a. wijlen de heer *van den Broek,* de Minister van Financiën, had dit gedaan; ik zou op zijn terrein gekomen zijn, hetgeen niet eens waar was, al had ik een geïncrimineerde passage wel willen uitspreken. In een radiorede, die ik voor de Columbia Broadcasting Company moest houden, stond nl. een bepaald zinnetje. Ik kwam echter in tijdnood en had daardoor geen gelegenheid meer om dat zinnetje uit te spreken. Ik had die mededeling in het openbaar dus niet gedaan, maar het feit, dat ik het had willen doen, was een casus belli, nl. een stok om de hond te slaan.

29453 *(Kerstens)*

Dat had ik niet gedaan, maar ik had ook het voornemen daartoe niet mogen hebben, terwijl toch bleek, toen wij in Amerika aankwamen, dat de publieke opinie in Amerika zeer ontstemd was over het voornemen der Regering om aan het Congres zoveel millioenen te vragen voor de U.N.R.R.A.; men zou het daar met name nooit hebben verdragen, dat landen, waarvan men zei, dat ze tot de verdienende landen behoorden, landen, die een koopvaardijvloot hadden, zoals Nederland, en die een vordering hadden op Amerika, dit alles cadeau zouden krijgen; daarvan was geen sprake. Wij zouden wel hulp kunnen krijgen, maar daarvoor zouden wij gedebiteerd worden. Dat was zó evident, dat ik met *Spaak* en *Theunis* tot de conclusie kwam, dat wij de zaak van de U.N.R.R.A. konden dienen door te zeggen, dat wij geen gratis hulp verlangden. Het was dus een kwestie van taktiek, indien wij zeiden, dat wij geen gratis hulp verlangden. Dat had ik echter niet mogen doen, want dat was een zaak van de Minister van Financiën."

[1]) Bijlage 3 G.

In de hiervoor reeds vermelde brief [1]) van 25 Mei 1944 aan de heer *Gerbrandy* had de heer *Kerstens* over de kwestie van het betalen voor de te verlenen hulp het volgende geschreven:

> „Ik verwijs daarnaar, maar wil hier nog even stil staan bij wat Gij noemt mijn „in het openbaar gedane uitlating omtrent de betalingscapaciteit van Nederland". Ik kan hierover wederom slechts mijn verbluffing uitspreken. Gij weet, dat ik die zogenaamd in het openbaar gedane uitlating in het geheel niet gedaan heb! De gramofoonplaat, die van de bedoelde radiorede gemaakt werd, zal het u kunnen bewijzen. Andere uitlatingen heb ik niet alleen niet gedaan, maar ik heb in meer dan één bespreking met de Belgische en Franse gedelegeerden naar Atlantic City geweigerd mij aan te sluiten bij hun beleid, dat er op gericht was hun positie sterk te maken door bij voorbaat te verklaren, dat zij liever voor alle relief en rehabilitatie wilden betalen."

29454 *(Kerstens)*

Op de tegenstrijdigheid tussen hetgeen de heer *Kerstens* in zijn verhoor uiteenzet en hetgeen aan het slot van de zojuist geciteerde passage in zijn brief van 25 Mei 1944 voorkwam, heeft hij voor de commissie de volgende nadere toelichting gegeven.

Dit is schijnbaar met elkaar in tegenspraak. Het ging bij de heren om een zeer positieve actie, om een stap te doen bij het State Department en daar te vertellen: wij willen wel liever betalen. Dat heeft de heer *Kerstens* niet gedaan. Hij wilde niet naar het State Department gaan om daar te vertellen, dat wij liever wilden betalen; dat ging hem te ver. Hij had in zijn radiorede zoiets staan als: er zijn landen, die bereid zijn te betalen, en dan er nog bij: als dat verlangd wordt. Hij had dat met andere woorden zwakker gezegd dan zij en zij zijn er bovendien mee naar het State Departement gegaan. Dat was zijn taak niet; dat hadden de ambassadeur en de Minister van Financiën moeten doen.

29455 *(Kerstens)*

In zijn rede stond maar één zinnetje: dat uiteraard landen, die betalen konden, tot betalen bereid zouden zijn, als het werd gevraagd. Dat is niet uitgesproken. Toch werd daarvan een casus belli gemaakt: de heer *Kerstens* had zich op het terrein van de Minister van Financiën bewogen; hij had de gebraden haan uitgehangen, alsof wij zo rijk waren, dat wij het geld zo op tafel wilden leggen. De betreffende passage voor de radio heeft hij niet uitgesproken wegens tijdnood. Hij wilde met de Belgen ventileren, dat, als betaling werd gevraagd, de landen, die betalen konden, hiertoe bereid zouden zijn, maar hij wilde niet zo ver gaan als zij, die als het ware tegen het State Department zeiden: geef ons de rekening er bij. De heer *Kerstens* zei: dat is ook niet verstandig; hoe minder wij behoeven te betalen, hoe liever het mij is. Dat was het verschil. Zakelijk had het niets om het lijf, maar er werd een wapen van gesmeed om zijn positie te wijzigen, die ook vele heren te sterk was.

29457 *(Kerstens)*

De heer *Kerstens* komt vervolgens tot een ander punt, waarvan hij zegt:

29457 *(Kerstens)*

„Ik was in Amerika bijna dagelijks op het Ministerie van Oorlog in aanraking geweest met generaal *John Hildring,* die de hoogste intendance-autoriteit in Amerika was en die o.m. de zorg had, mede voor de Europese landen na hun bevrijding, voor de ravitaillering. Hij zei mij, toen ik de heer *Steenberghe* uitgenodigd had mij te vergezellen en wie ik heb verzocht er een notitie te maken: Mr. *Kerstens,* you need not worry, not a minute. Als jullie land 's morgens wordt bevrijd, is er tegen de middag een lunch voor jullie: you will have a lunch at lunch-time, you may be sure. Ik zei tot de heer *Steenberghe:* je moet dit opschrijven; dat is een heel belangrijke verklaring. Er is een kopie naar generaal *Hildring* gestuurd, die het nooit gerepugneerd heeft. Hij zei: Je moet niet denken „you will screen us"; dat doen wij niet om jullie ter wille te zijn, maar voor onze eigen troepen, voor onze eigen positie; wij kunnen in onze rug (Nederland zou dan immers étappe-gebied naar Duitsland worden) geen onrustige en hongerige bevolking hebben, het is ons eigen belang en jullie zult te eten krijgen.

Dat moet U goed voor ogen houden bij het volgende punt.

Toen ik in Londen terugkwam, bleek mij, dat allerlei instanties, van wie sommige er ook persoonlijk belang bij hadden, aan het inkopen waren geslagen, wat zij niet mochten; dat was mijn terrein. Maar dat niet alleen: zij waren zelfs dingen aan het inkopen, die zij niet mochten kopen, want wij waren bij contract als Regering verplicht niets in te kopen van een bepaalde categorie goederen. Dat was so wie so verboden. Andere goederen waren geheel vrij, maar daarvan was niets te koop, behalve bijv. sardines in Portugal. Dat hebben anderen dan ik, die verantwoordelijk was, wel gedaan, op grote schaal en peperduur, kisten vol, waardoor ons volk wel sardines, maar niet van het andere kreeg en nog niet genoeg en heel duur ..... enfin! Er waren goederen, die je misschien mocht kopen, maar dan moest je daaromtrent in overleg treden met de Combined Food Board. Dat moest men wel doen. Als iedereen wild op de markt kwam, gingen de prijzen omhoog en in Zuid-Amerika zaten ze met veel klaar om heel rijk te worden door deze oorlog. Om die reden hadden wij ons bij contract verbonden geen inkopen te doen dan na verkregen instemming van de Combined Food Board; die kon ons een allocatie geven om de markt in evenwicht te houden. Wat nu die ongeoorloofde aankopen betreft: wij hebben ons moeten verontschuldigen en ze ongedaan moeten maken. Ik had tegen die hele gang van zaken natuurlijk ernstig bezwaar. Dat nam men mij kwalijk. Er gingen velen op reis, hierheen of daarheen; zij gingen op last van het Militair Gezag van alles kopen en toen werd gezegd, dat ik dat toegestaan zou hebben aan de heer *van Lidth de Jeude*, wat ik mij tot vandaag niet herinner en ook niet geloven kan.

Wat wij dan ongehinderd konden kopen, was van weinig betekenis naar de hoeveelheid, maar zeer duur, terwijl onze ponden en dollars zeer schaars waren en wij er na de bevrijding de grootste behoefte aan zouden hebben. En bovendien: wat we nog konden kopen, zou ergens moeten worden opgeslagen, in Noord-Amerikaanse, Zuid-Amerikaanse of Canadese havens, waar men het ook kocht, maar ik

wist, als Minister van Scheepvaart, bijna zeker — dat is ook uitgekomen —, dat men het niet zou kunnen vervoeren, al had men het; men kreeg geen scheepsgelegenheid; dat is ook te zeer gebleken; de scheepvaart werd in militaire handen gehouden; de militaire autoriteiten bepaalden de prioriteit. Toen heb ik, op grond van de vorenstaande overwegingen en met generaal *Hildring's* stellige belofte voor ogen, het moeilijke besluit genomen: van dit ogenblik af wordt er niets meer gekocht; wij krijgen het van de Amerikanen cadeau; daarin geloofde ik. Maar bovendien: wij hadden zo weinig ponden en dollars, dat wij die beter konden reserveren dan ze nu op een hoge markt uitgeven voor goederen, die wij wie weet hoe lang zouden moeten laten liggen en die wij bijna zeker niet zouden kunnen verschepen. Dat laatste wist ik zeker en de heer *Michiels van Verduynen* was dat volkomen met mij eens. Er ontstond echter een ontzaglijke deining in de Londense kolonie; dat was wat: deze Minister had geen gevoel voor zijn volk; het was ongehoord die aankopen stop te zetten; dat leek naar niets. Er volgde een nieuwe hetze, vooral ook aan de rederskant natuurlijk; die dachten: wij spelen zowel over de korte als over de lange band, als wij maar caramboleren. En toen kwam de heer *Gerbrandy* op de wijze als in die brief door mij beschreven, met de reorganisatieplannen en daarbij nog wel met als Minister van Scheepvaart de heer *de Booy*, of all people. Dat was voor mij onaanvaardbaar. De heer *de Booy* was niet alleen directeur van de Koninklijke, maar ook een van de reders, die het hardst medegewerkt hadden aan dat relletje tegen mij kort tevoren. Ik wist allang, dat deze met de heer *Gerbrandy* onder één hoedje speelde en toen heeft deze mij gevraagd aan te blijven als Minister van Handel en Nijverheid, dan moest ik Scheepvaart afstaan. Ik weet echter met zekerheid, dat men eerst Handel en Nijverheid van mij wilde afnemen, maar dat men daarvoor zelfs niet voldoende schijn-motieven kon vinden. Toen moest het dan maar Scheepvaart zijn. U begrijpt wel, dat ik toen heb gezegd: het is nu werkelijk afgelopen en ik ga er uit. Later heeft *Gerbrandy* mij nog de portefeuille van Koloniën aangeboden. Ik kon dit echter niet doen en ik heb tegen hem gezegd: onder u zal ik nooit meer een portefeuille aanvaarden.

Dit zijn wel de hoofdoorzaken."

29458 *(Kerstens)*

De merkwaardige wijze, waarop de heer *Kerstens* de „persoonlijke" doch gestencilde brief van de heer *Gerbrandy* ontving, onmiddellijk, voordat deze met vacantie naar Schotland ging, verklaart de heer *Kerstens* als een streven van de Minister-President hem eenvoudig een tijdje uit de weg te willen blijven. De labiele toestand, waarin het Kabinet in het voorjaar van 1944 verkeerde, wordt door de heer *Kerstens* geschetst met de woorden: er stonden drie lijken boven aarde. Er waren toen kwesties met de heer *van Boeyen*, de heer *van Angeren* en de heer *Kerstens*. Het feit, dat bij deze crisis voor de tweede maal de katholieke Ministers aftraden, was politiek gezien van zeer ernstige aard.

Dat dit niet slechts in het bezette gebied, maar ook te Londen hoog werd opgenomen, kan blijken uit de „Open brief" [1]) aan de Raad van Ministers dd. 7 Juni 1944 van de vier katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies. In deze brief wordt de verbazing uitgedrukt over het „in gijzeling" houden van de Minister van Justitie en wordt er op gewezen, dat het ondermijnen van de ministeriële verantwoordelijkheid, een der grondpijlers van ons staatsrechtelijk leven, onze gehele constitutie in gevaar brengt. Tevens wordt gewezen op de bedenkelijke gevolgen van de ondernomen „oplossing" van de huidige Kabinetscrisis uit een oogpunt van principiële en practische politiek. De ondertekenaars van deze brief vragen zich af, welke indruk dit verdwijnen van het toch al zwak vertegenwoordigde katholieke element in het Kabinet moet maken op het katholieke volksdeel, dat niet alleen ongeveer 40 % van de bevolking uitmaakt, doch wat meer is, mede bovenaan staat in de algemene waardering voor zijn onwankelbare, principiële houding van verzet tegen de bezetter. Zij vragen zich tevens met bezorgdheid af, of de gebeurtenissen rondom de reeds zo lange tijd latente jongste Kabinetscrisis geen aanleiding zullen geven tot het remmen van het streven in bezet Nederland naar nauwere samenwerking op nationale grondslag van de verschillende politieke groeperingen, welke voor 10 Mei 1940 veelal scherp van elkaar afgescheiden en soms zelfs zeer scherp tegenover elkaar stonden. Tenslotte geeft de brief uiting aan de verontwaardiging, die er heerst onder de in onbezet en stellig niet minder in bezet gebied verblijvende katholieke Nederlanders over de wijze, waarop deze Kabinetscrisis is „opgelost" en de geringschattende wijze, waarop met de positie van het katholieke volksdeel is omgegaan.

[1]) Bijlage 3 H.

Blijkens een brief [2]) dd. 15 Juni 1944 aan de Ministers van dezelfde vier katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies heeft de Minister-President aan deze heren opening van zaken willen geven, mits zij bereid waren het openbare karakter aan de „Open

[2]) Bijlage 3 I.

Brief" te ontnemen. Toen de ondertekenaren hierop niet in konden gaan, bracht de Minister-President de zaak in de Ministerraad als gevolg waarvan opnieuw een onderhoud plaatsvond, waarbij de heer *Gerbrandy* zich bereid verklaarde onder geheimhouding nadere inlichtingen te verstrekken. Hierop werd wederom geen prijs gesteld. Tenslotte vermeldden de ondertekenaren van deze brief, dat bij een onderhoud, dat zij later met de Minister van Justitie hadden, deze hun mededeelde, dat geen der Ministers aan de Minister-President gezegd heeft, dat de mededelingen aan de vier katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies slechts onder geheimhouding zouden kunnen worden gedaan.

29463 *(Kerstens)*

Bij het ter sprake brengen van deze brieven verklaart de heer *Kerstens* op de vraag, hoe de heer *Gerbrandy* dat soort van dingen zag en tegen elkaar afwoog, dat de Minister-President graag had vermeden, dat die katholieke Ministers er weer uitliepen, maar hij vermeed een ding nog liever: de bedreiging van zijn eigen positie. Toen hij kiezen moest, moest hij van de twee kwaden het beste kiezen en was het beste, dat zij gingen en niet hij.

Er werd volgens de heer *Kerstens* tegen hem in de hoogste kringen en met succes geïntrigeerd: hij was te rood. Hij was in de ogen van de reders een gevaarlijke vent, maar aan die kant moest de heer *Gerbrandy* de vrienden houden.

29465 *(Kerstens)*

Dat door de reders druk is uitgeoefend op de Ministers kan de heer *Kerstens* natuurlijk nooit werkelijk bewijzen, maar er werd door de reders druk uitgeoefend in alle richtingen. De reders ageerden overal, ook in Amerika en tenslotte is het zover gekomen, dat de heer *de Booy* als Minister van Scheepvaart uit de bus kwam. De reders kregen daardoor een ongehoorde versterking van hun positie. Die reders hadden ondisciplinair gehandeld; die moesten gestraft worden. Het was toch iets ongehoords de bewindvoering van de koopvaardij in de steek te laten om zo iets. Dat had een Kabinet, dat zich bleef respecteren, naar de overtuiging van de heer *Kerstens* nooit mogen verdragen; dat deed het echter wel.

[1]) Bijlage 3 E.

29466 *(Kerstens)*

In verband met de mogelijkheid, dat ook de sociaal-democratische Ministers zouden aftreden, welke mogelijkheid door de heer *Albarda* in de hierboven vermelde brief [1]) van 7 Mei 1944 werd geopperd, verklaart de heer *Kerstens,* dat hij niet geloofd heeft, dat de heren *Albarda* en *van den Tempel* zouden weggaan; dat mocht de heer *Gerbrandy* riskeren volgens hem. Het was een atmosfeer geworden in Londen; die was niet meer te harden; het was een maatschappij in ontbinding door roddelen, complotteren en intrigeren. De reders namen zeer belangrijke plaatsen in, omdat zij geestverwanten hadden in zovele andere groepen; de olie zat daar b.v. met een belangrijk man; de Unilever ook. Het was een zeer eenzijdig samengestelde maatschappij. De invloed van de belanghebbenden vond geen correctie in de normale factoren: publieke opinie en pers. De correctie ontbrak en daardoor kon die invloed ongehinderd tot uiting komen. Tot zover de lezing van de heer *Kerstens.*

29467 *(Kerstens)*

28878 *(van Angeren)*

Met betrekking tot het ontslag van de heer *Kerstens* verklaart de heer *van Angeren,* dat de wijze, waarop de heer *Kerstens* tot dit ontslag werd gedwongen, een zeer belangrijke reden geweest is tot zijn eigen ontslag. De heer *Kerstens* was te New York geweest, had daar tal van belangrijke zaken besproken, was teruggekomen en had toen moeilijkheden gekregen, die op het terrein liggen, waarvan terecht wordt gezegd: daarover spreken wij niet. Hij vond in die moeilijkheden aanleiding zijn ontslag te vragen. De heer *Kerstens* was vreselijk kwaad en ontdaan en toen heeft de Minister-President, de heer *Gerbrandy,* in de meest vleiende bewoordingen een toespraak gehouden en er bij hem op aangedrongen toch vooral te blijven. Hij was een Minister, die men niet kon missen. De heer *Kerstens* was heel kwaad, maar hij moest à tort et à travers blijven. Men kan er over denken hoe men wil — het is misschien een beetje overdreven —, maar tenslotte vonden zij het prettig niet uit elkaar te gaan.

Enige weken daarna, toen de heer *Kerstens* druk bezig was onderhandelingen te voeren met de Engelsen over de beschikking over de schepen in verband met de invasie, dus een zeer belangrijke en moeilijke affaire, werd achter zijn rug de afscheiding van de scheepvaart van zijn Ministerie voorbereid. Er was zelfs al, zoals later bleek, een nieuwe Minister, de heer *de Booy,* gepolst. De heer *van Angeren* heeft tegen de heer *de Booy* persoonlijk geen enkel bezwaar — hij is een fatsoenlijk en integer man —, maar hij was toevalligerwijze een figuur, die, naar zijn mening, moeilijk paste in het geheel van het Kabinet. In de eerste plaats omdat er al heel wat grootkapitaal in het Kabinet vertegenwoordigd was; daar behoefde niet nog wat bij. Hij was directeur van de „Koninklijke". Zij hadden al een directeur van de „Billiton". Voorzover de heer *van Angeren* kon nagaan, was men in dit opzicht in Nederland nogal critisch. Zij

hadden zo geleidelijk aan de directeuren van de grote maatschappijen in het Ministerie zitten. Dat was een, zij het niet overwegend, bezwaar van de heer *van Angeren*. Het tweede bezwaar was, dat de heer *de Booy* niet zo heel lang vóór die tijd een adres van de „Koninklijke" had getekend, waarbij practisch de Regering een proces werd aangezegd wegens haar optreden in verband met de schepenvordering. Men had beloofd, dat men de Regering wel zou krijgen met de vordering van die schepen. De heer *van Angeren* vond het heel vreemd een van de ondertekenaren — en dat achter de rug van de heer *Kerstens* om — te belasten met de zorg voor de scheepvaart. Die onmisbare en geprezen persoon, de heer *Kerstens,* kreeg voorts een lange brief van de heer *Gerbrandy* met ernstige bezwaren tegen zijn beleid, terwijl hij hem vroeger een van zijn beste mensen had genoemd, misschien onze toekomstige Eerste Minister. De heer *van Angeren* heeft dit gekwalificeerd als een deurwaardersexploit, dat de heer *Kerstens* thuiskreeg. Hij kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat deze bezwaren werden aangevoerd om hem als het ware te dwingen die afscheiding van zijn departement te accepteren. De heer *Kerstens* kon het niet nemen en hij vroeg zijn ontslag. De heer *van Angeren* moet eerlijk zeggen, dat hij het zo ernstig vond, dat hij, als hij in zijn plaats was geweest, ook zijn ontslag zou hebben aangevraagd. Hij heeft het als zeer gevaarlijk voor de andere Ministers gevoeld, dat men achter de rug van een van de Ministers om een nieuwe aanstelde voor een stuk van zijn departement en zeide: ik heb zoveel bezwaren, dat, al ben je een beste kerel geweest, het beter is, dat je er uit gaat. Daarop kwam het neer. De heer *van Angeren* vond dit niet de wijze, waarop men met Ministers placht om te gaan, en meende als Minister van Justitie daartegen ernstig bezwaar te moeten maken.

31413 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* leidt zijn beschouwing over het ontslag van de heer *Kerstens* in met de verwijzing naar de data van het optreden van de heer *Kerstens* op 20 November 1941 en het optreden van de heer *van den Broek* als Minister van Financiën op 9 December 1942, omdat deze data met elkaar verband houden.

De aanleiding tot het aftreden van Minister *Kerstens,* zoals hij het ziet, kan in vier punten samengevat worden. Het eerste was het bezwaar van de Minister van Financiën *van den Broek* en van andere Ministers, dat er niet bij benadering door de Minister van Scheepvaart een winst-en-verliesrekening van de Nederlandse koopvaardijvloot kon worden geproduceerd. *Van den Broek* vond de financiën niet in zo'n schitterende staat; op menig gebied werden de koorden aangetrokken; een voorname verliespost leverde vermoedelijk de koopvaardijvloot op. De Noorse vloot boerde blijkbaar beter dan de onze. Men wilde weten, waar men aan toe was. De Minister van Scheepvaart voerde voortdurend een reeks van moeilijkheden aan, moeilijkheden, die er ongetwijfeld waren, die hem beletten op redelijke termijn een winst-en-verliesrekening te produceren. Men bleef dus ten deze in het duister rondtasten.

Het tweede bezwaar tegen de heer *Kerstens* betrof zijn onbeperkt optimisme in verband met zijn ervaringen op de conferentie van de U.N.R.R.A. te Atlantic City van 10 November—1 December 1943; hij was daar als Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart hoofd van de Nederlandse delegatie. Op deze conferentie was ook de positie van de U.N.R.R.A. bij haar toekomstige veelzijdige bemoeiingen, bovenal ook tegenover het Amerikaanse oppercommando, in geding. De heer *Kerstens* kwam in een zeer uitzonderlijke positie te staan. Op een gegeven ogenblik werd hij in vertrouwen genomen door de vertegenwoordiger van het Amerikaanse opperbevel over de voorzieningen, die men van die zijde direct na de bevrijding voor bevrijd Nederland zou treffen. De heer *Kerstens* trok zijn conclusies daaruit; hij vond die toezeggingen voor Nederland zo goed, dat hij overtuigd was, dat de moeilijkheden van de lucht waren. Het leidde hem er zelfs toe een telegram te sturen naar zijn departement, dat men de aankopen kon stop zetten. Dat deed hij zonder overleg met de andere departementen. Om een voorbeeld te geven: terwijl men reeds lange tijd bezig was om te pogen geneesmiddelen aan te kopen voor Nederland na de bevrijding — die aankopen moest het Departement van Sociale Zaken effectueren —, kwam dat telegram: de aankopen stop zetten. De heer *van den Tempel* moet zeggen: die toezeggingen aan de heer *Kerstens* zijn achteraf volstrekt niet onwezenlijk gebleken. Het was ook een vooraanstaand man, die hem de mededelingen deed. Hij had de zaak echter zo niet moeten behandelen met het oog op de belangen van de andere departementen te Londen en ook met het oog op het feit, dat het mondelinge en vertrouwelijke mededelingen waren.

Het derde punt was het verlies van vertrouwen in het beleid van de heer *Kerstens* bij de heer *Gerbrandy* en bij de hoogste instantie. Aanvankelijk was dat vertrouwen mateloos. Zo ging het herhaaldelijk. Bij het optreden van een nieuwe Minister was er steeds een zeer gepro-

nonceerd vertrouwen bij de Minister-President, dat vaak na korte tijd al verloren ging.

Tenslotte werden de moeilijkheden acuut, toen de heer *Gerbrandy* met het voorstel kwam het departement van de heer *Kerstens* te splitsen en een apart Departement van Scheepvaart te vormen, welk departement dan vanzelf de kwestie van de financiële resultaten van de koopvaardijvloot te behandelen zou krijgen. Daarop is de heer *Kerstens* niet ingegaan; hij trad af. De heer *van den Tempel* moet er in dit verband op wijzen, dat, toen de crisis ten aanzien van de heren *Steenberghe* en *Welter* zich voltrok, hij in Amerika was. Toen hij terugkwam, was de crisis een voldongen feit. Nu deed zich weer hetzelfde geval voor. Toen de kwestie-*Kerstens* haar beslag kreeg, vertoefde hij weer in Amerika, te Philadelphia. Het standpunt van de Minister-President enerzijds en van de heer *Kerstens* anderzijds is neergelegd in de correspondentie, door hen gevoerd bij het aftreden van de heer *Kerstens*.

De heer *van den Tempel* vond het jammer, dat, toen hij terugkwam, de zaken deze loop genomen hadden. Ondanks bedenkingen tegen het beleid van de heer *Kerstens* was er, naar zijn mening, voor deze gang van zaken op dat ogenblik geen afdoende reden.

31508 *(Burger)*

Het algemene kader, waarin de heer *Burger* zijn visie op het ontslag van de heer *Kerstens* wil plaatsen, wordt door hem als volgt geschetst. De heer *Gerbrandy* creëerde altijd een sfeer in onrustige beweeglijkheid, belemmerend voor constructieve arbeid. Er was altijd onzekerheid; men wist nooit, waar men aan toe was. Er was altijd op een of andere wijze rumoer over de een of ander. Er was altijd wel iemand, die met de bedoeling tot ontslag rondliep of daarmede dreigde of voorlopig zei, dat hij het zou doen. De heer *Burger* heeft zich daarvan in het begin niet al te veel aangetrokken; pas later heeft hij begrepen, dat dit labiele evenwicht blijkbaar de eigenlijke grondslag was, waarop de heer *Gerbrandy* zich in het Kabinet wist te handhaven.

De gang van zaken zelf bij het ontslag van de heer *Kerstens* ziet de heer *Burger* als volgt. Hij herinnert er aan, dat de heer *Kerstens* was afgevaardigd naar de U.N.R.R.A.; hij was naar Amerika geweest en had daar allerlei besprekingen gevoerd omtrent de voedselvoorziening van Nederland onmiddellijk na de oorlog. De heer *Kerstens* was enthousiast over de door hem bereikte resultaten. Hij had het gevoel tot de allerhoogste en meest gezaghebbende kringen te zijn doorgedrongen; hij had voor zich zelf de zekerheid, dat onmiddellijk na de bevrijding een zekere hoeveelheid voedsel ter beschikking zou komen op maximaal snelle wijze, nl. door toedoen van Amerikaanse militaire zijde, zodat men zeker wist, dat het apparaat voorhanden was om te zorgen, dat Nederland het ook inderdaad spoedig zou krijgen.

Het is de heer *Burger* trouwens bij zijn latere U.N.O.-reizen naar Amerika wel gebleken, dat de heer *Kerstens* aldaar niet onopgemerkt is gebleven.

Hij gelooft trouwens, dat het idee, waarmede de heer *Kerstens* terugkwam, later ook zo is uitgevoerd door de Amerikaanse militairen. De heer *Burger* heeft dus het gevoel, dat de heer *Kerstens* terecht dat optimisme had. Deze heeft daar toen een radiorede over gehouden in het gelukkige gevoel, dat hij werkelijk iets voor Nederland had kunnen bereiken en hem is toen verweten, dat hij zich daarin veel te optimistisch had uitgelaten. Trouwens reeds voordat de heer *Kerstens* uit Amerika terug was, kwamen er uit Amerika al redevoeringen over, die hij daar had gehouden. Allerlei persuittreksels, waaruit de heer *Gerbrandy* concludeerde, dat de heer *Kerstens* zich onjuist had uitgelaten. Overigens zegt dat niet veel, want de heer *van Mook* zei het volgens de heer *Gerbrandy* ook altijd verkeerd en ieder van hen, die ergens sprak. Nu laat de heer *Burger* nog daar, of die persuittreksels juist weergaven wat er gezegd was. Dat was vooral in Amerika een onzekere factor, maar toch ook in Engeland.

Er was dus allerlei critiek op de heer *Kerstens*. Hij had trouwens ook allerlei andere grond voor critiek gegeven. Aan hem toch zou de regeling te wijten zijn, waarbij de exploitatie van de koopvaardijschepen onder het beheer van de Staat kwam. Tevoren was er een burgerlijke dienstplicht voor de schepelingen ingevoerd bij het Vaarplichtbesluit en als natuurlijke tegenpool daarvan kwam toen het brengen van de exploitatie van de schepen in handen van de Regering. Dat heeft men in rederskringen de heer *Kerstens* kwalijk genomen. Voorts werd gesuggereerd, dat Nederland in de geallieerde scheepvaartpool aan het kortste eind trok, omdat de heer *Kerstens* niet opgewassen zou zijn tegen zijn Engelse tegenspeler lord *Leathers*. Of dit waar is, kan de heer *Burger* niet beoordelen, maar hij herinnert zich niet, dat de heer *de Booy* — die als scheepvaartdeskundige dan wel tegen lord *Leathers* opgewassen zou zijn — met daverende successen is thuisgekomen.

Er was dus hier en daar nogal critiek op de heer *Kerstens*. Toen kwam de geschiedenis van de Amerikaanse hulpverlening Nadat de heer *Kerstens* was teruggekeerd, heeft hij daarover een uitvoerig relaas

in de Ministerraad gegeven. Er zijn drie vergaderingen van de Ministerraad aan besteed. De heer *Burger* vond in het algemeen de heer *Kerstens* een nuttige kracht, met name ook omdat hij — wat de heer *Burger* erg belangrijk vond in Londen — aan de democratische kant stond.

De heer *Kerstens* gaf derhalve, aldus de heer *Burger*, een zeer uitvoerige en welsprekende uiteenzetting over de gang van zaken in Amerika. De heer *Burger* herinnert zich in zoverre teleurgesteld te zijn geweest, dat hij niet tot een volkomen duidelijke conclusie kwam ten aanzien van het geheel. Dat zal misschien ook met andere heren het geval zijn geweest, maar zij hebben dat wellicht verwerkt in hun critiek op de heer *Kerstens*, die hij niet had. Toen gebeurde het, dat aan de heer *Steenberghe* een rapport is gevraagd omtrent de gang van zaken in Amerika. De heer *Steenberghe* was toen geen Minister meer. Het had voor de hand gelegen, dat aan de heer *Kerstens* gevraagd was daarover rapport uit te brengen aan de Koningin.

Dat dit niet geschiedde, heeft de heer *Kerstens* beschouwd als een bewijs van wantrouwen. Op die grond heeft hij in elk geval ontslag gevraagd. De heer *Burger* vond het argument van de heer *Kerstens* niet zo heel sterk. Het is voor de hand liggend, dat in een situatie, waarin van de drie factoren: Koningin, Kabinet en Kamers, het parlement komt te ontbreken, de onderlinge verhouding van het overblijvende niet precies dezelfde is als zij zou zijn, wanneer het parlement er nog wel was. Hij laat in het midden, in hoeverre door het wegvallen van een dezer factoren, i.c. het parlement, de onderlinge verhouding van Koningin en Kabinet moet worden beïnvloed. Het zou echter abnormaal zijn, als nadere nuancering zou ontbreken, al is het moeilijk de nieuwe onderlinge verhouding nauwkeurig te bepalen. Het leek hem gekunsteld om de situatie, waarin wij staatsrechtelijk verkeerden, al te dogmatisch te benaderen, alsof het ontbreken van het parlement geen factor was, die ook de overige gezagsverhoudingen zou beïnvloeden. De heer *Burger* vond dan ook, dat de heer *Kerstens* zijn staatsrechtelijke principes wat ver doorvoerde. Hij heeft op een gegeven ogenblik in een speech te kennen gegeven — dat staat in de notulen van de Ministerraad —, dat hij ingehaald was als Minister en vorstengunst had genoten, terwijl hij nu zo weinig telde. De heer *Albarda* antwoordde, dat de kwestie of zulks al of niet aangenaam was op het plan van persoonlijke gevoeligheid lag en dat noch het vorstengunst genieten, noch het ontbreken van zodanige gunst een factor in het geding was. De heer *Albarda* had in zijn pogingen om de heer *Kerstens* als Minister te behouden verder het argument, dat de heer *Kerstens* de plicht had om, toen hij van een zo belangrijke conferentie als in Amerika had plaats gehad, was teruggekeerd, daarover eigener beweging een rapport aan de Koningin te overhandigen; H.M. zou dan aanleiding hebben kunnen vinden hem om nadere toelichting te verzoeken en dan zou de ontmoeting van H.M. met de heer *Steenberghe* — welke ontmoeting, naar werd gezegd, niet tot het verkrijgen van bedoeld rapport was gearrangeerd — de gegeven moeilijkheden niet hebben opgeleverd.

Het was blijkbaar niet de bedoeling van de heer *Gerbrandy* de heer *Kerstens* terstond geheel weg te werken; voorlopig zou hem alleen Scheepvaart worden ontnomen. Het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart moest worden gesplitst; Scheepvaart moest nl. van Handel en Nijverheid worden gescheiden. Voor wat betreft het Departement van Scheepvaart zou dan de heer *de Booy* in de plaats komen van de heer *Kerstens*. Nu waren zij daarover niet gelukkig, omdat zij van de heer *de Booy*, die zich als een zeer respectabel persoon ontpopte, niet wisten, wat hij op politiek terrein betekende; zij wisten alleen, dat hij directeur van de Koninklijke was. Als men in die situatie de heer *Kerstens* — die de critiek had van de reders om de redenen, welke zo juist zijn genoemd — wegnam van het departement en verving door de heer *de Booy*, moest een buitenstaander wel zeggen: dit is een overwinning van het standpunt van de reders op dat van de heer *Kerstens*. Dit leek, politiek gezien, de heer *Burger* niet gelukkig. De heer *de Booy* is in het Kabinet gekomen; de heer *Burger* heeft er, ook wat zijn objectiviteit betreft, de meest prettige herinneringen aan behouden. De vervanging van de heer *Kerstens* door de heer *de Booy* kon, gegeven de verhouding van de heer *Kerstens* tot de reders, ook door de schepelingen — en dat was zeer belangrijk — niet anders worden gezien dan als een overwinning van de reders ten koste van de schepelingen, in wier kringen de heer *Kerstens* sterk gevoeld werd als de man, die voor hen op de bres stond, hetgeen psychologisch zeer belangrijk was in de tijd, waarin zij in de grootste gevaren verkeerden. De heer *Burger* vond het dus een hachelijke onderneming van de heer *Gerbrandy*, maar hij vond het ook een zeer bedenkelijk iets, dat de heer *Kerstens* zijn gegriefdheid zo op de spits dreef.

Met betrekking tot de vraag, of in gevallen, waarin er een andere Minister moest komen, overleg werd gepleegd over de nieuwe candi-

daat in de Ministerraad, verklaart de heer *Burger,* dat dit wel voorkwam. In ieder geval weet hij, dat bijvoorbeeld over hem in de Ministerraad overleg gepleegd is, toen hij Minister zou worden. Of een voorgenomen mutatie altijd systematisch aan de orde gesteld werd, is

31510 *(Burger)*

een andere zaak. Dat de heer *Kerstens* wel rapport heeft willen uitbrengen, maar dat hij daarvoor niet de gelegenheid heeft gehad, is de heer *Burger* niet bekend.

Alles bij elkaar wilde de heer *Kerstens,* aldus de heer *Burger,* zijn gevoelens uiten door een formele kwestie scherp te stellen. Hoe sympathiek de heer *Burger* ook tegenover hem stond, hij meende, dat de heer *Kerstens* ook andere belangen moest laten gelden. Men kon in die tijd — gegeven de wijze van doen van de heer *Gerbrandy* — eigenlijk wel iedere dag om gegronde redenen weggaan, maar voor de heer *Kerstens* betekende weggaan: plaats maken voor de heer *de Booy,* die zij toen op een andere manier zagen dan zij hem later zijn gaan zien. Zij wisten, dat zij daar een figuur zouden krijgen, van wie zij niet de zekerheid hadden, hoe hij stond ten aanzien van de democratie en van de wijze, waarop die straks in Nederland voorbereid of geregeld zou worden. Men maakte de stoel vrij en kon in het beste geval iemand van dezelfde democratische opvatting krijgen, maar een verbetering was uit de Londense sfeer zeker niet te verwachten. De heer *Burger* heeft het altijd aldus bekeken: nu er geen parlement is, nu er geen instantie van de bevolking is, waar men zijn politiek kan voordragen en voorleggen ter beoordeling, kan men niet weggaan, of het moet volstrekt onhoudbaar zijn geworden.

Het heengaan van de heer *Kerstens* was spelen in de kaart van de heer *Gerbrandy.* Dat een man als de heer *Kerstens* wegging — men denke daarbij ook aan de krachten, die daar verder achter stonden —, maakte, dat er een plaats vrijkwam voor een man, die op dat ogenblik voor de doeleinden van de heer *Gerbrandy* meer bruikbaar scheen. Daarom was er voor de heer *Burger* geen sprake van weggaan, tenzij de val van het Kabinet voorzienbaar ware alsmede een nieuwe formateur. De heer *Kerstens* had z.i. onvoldoend sterke argumenten. Deze kwestie is gekoppeld geweest aan de gang van zaken met de heer *van Angeren,* die vreselijk zat met zijn Politiebesluit, dat niet werd getekend. Hij vond, dat hij daarom met de heer *Kerstens* heen moest gaan. De Ministers vonden dat te meer onaangenaam, omdat het de twee katholieke leden van het Kabinet gold. Daardoor ontstond de indruk, dat er in het Kabinet een kwestie met de katholieken als zodanig was en daarvan was naar zijn gevoel geen sprake. Maar aan de andere kant was het in zekere zin wel begrijpelijk, dat, toen één katholiek wegging, de ander, toch al in een onbehaaglijke positie, niet veel zin had om te blijven. In een soortgelijke situatie hebben de heren *Albarda* en *van den Tempel* ook wel verkeerd. Toen de heer *van den Tempel* de eerste maal ontslag vroeg — dat was naar de heer *Burger* meent in 1944 —, zei de heer *Albarda:* Ik ben het met die ontslagaanvrage niet voor 100 pct. eens, maar ik wil ook niet hebben, dat in Nederland het gevoel ontstaat, dat te Londen de twee enige sociaal-democratische Ministers uit elkaar gevallen zijn. Dat element zal ongetwijfeld voor de heer *van Angeren* ook een rol hebben gespeeld.

Omtrent de grote moeilijkheden, waarin het Kabinet in het begin

33072 *(Albarda)*

van 1944 verkeerde, verklaart de heer *Albarda,* dat de drie gevallen nl. het aftreden van de heren *Kerstens* en *van Angeren* en de verandering van departement van de heer *van Boeyen* op zich zelf staande gevallen waren. Zo is de crisis met de heer *Kerstens* een geval op zich zelf. Het besluit van de Minister-President om het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart te splitsen en van Scheepvaart een afzonderlijk departement te maken en het besluit van de Minister-President om daarvoor de heer *de Booy* te benoemen — dat reeds vaststond —, was voor de heer *Kerstens* aanleiding om zijn ontslag te nemen. De heer *Kerstens* kon zich niet verenigen met die splitsing; hij wilde in het bijzonder Scheepvaart niet verlaten. Er scheen niet op te kunnen worden teruggekomen, omdat de besprekingen met de heer *de Booy* te ver waren. Dit is de reden geweest voor de ontslagaanvrage van de heer *Kerstens.*

Daarop is toen de demissie van de heer *van Angeren* gevolgd; de reden daartoe was een andere. Het waren moeilijkheden van een geheel andere materie, die de heer *van Angeren* had; het had niets te maken met de Scheepvaart-kwestie.

Velen hebben toen evenwel gemeend, dat het uittreden van de heren *van Angeren* en *Kerstens* kort na elkaar te beschouwen zou zijn als een breuk met de katholieken. Dit is ook in verschillende bladen o.a. de „Knickerbocker", gesuggereerd; dit blad vervulde te Londen enigszins de rol, die de Indische pers vroeger in Nederland vervulde, door allerlei dingen te zeggen, die ter plaatse verzwegen werden. De

33073 *(Albarda)*

heer *Albarda* heeft daarop nog in de „Knickerbocker" geantwoord met een stukje, waarin hij verzekerde, dat daar geen sprake van

was en dat het integendeel door alle leden van de Ministerraad werd betreurd, dat nu juist de twee katholieken verdwenen, omdat zij er juist zeer op gesteld waren katholieken in het Kabinet te behouden. Er zijn toen nog pogingen gedaan om een zeer bekwaam katholiek te bewegen een plaats in het Ministerie in te nemen, maar deze wilde zich niet beschikbaar stellen. De voorstelling, alsof hier een anti-katholieke handeling was bedreven, is volkomen onjuist.

Het geval van de heer *van Boeyen* staat daar weer helemaal buiten.

33077 *(Albarda)* Op de vraag, of hij gegronde redenen aanwezig achtte om Scheepvaart aan de heer *Kerstens* te onttrekken, geeft de heer *Albarda* als zijn opvatting te kennen, dat er geen algemene tevredenheid was over het beleid, dat de heer *Kerstens* op dat punt had gevoerd. In hoeverre die ontevredenheid gegrond was, laat hij er buiten, maar er was critiek op de wijze, waarop de heer *Kerstens* het had gevoerd. Dit leidde er toe, dat het departement werd gesplitst en in andere handen gegeven werd Het was dan ook juist van de heer *Kerstens,* als hij in die splitsing critiek zag op zijn eigen beleid.

33187 *(van Lidth de Jeude)* Volgens de heer *van Lidth de Jeude* is de aanleiding tot het ontslag van de heer *Kerstens* ten eerste geweest enige meningsverschillen over redevoeringen, welke hij had gehouden over voedselvoorziening, de U.N.R.R.A. e.d. De Regering meende, dat de heer *Kerstens* een veel te optimistisch geluid liet horen. Ten tweede: enige moeilijkheden over de Scheepvaart. De Minister-President had toen het plan opgevat Handel, Nijverheid en Scheepvaart te splitsen en de heer *Kerstens* het Departement van Handel en Nijverheid toe te vertrouwen, terwijl hij een andere Minister voor Scheepvaart wenste. Daarmede kon de heer *Kerstens* zich niet verenigen. De correspondentie, die hierover gevoerd is tussen de Minister-President en de heer *Kerstens,* kent de heer *van Lidth de Jeude* niet. Wat hij hiervan weet, heeft hij voornamelijk aan de besprekingen in de Ministerraad ontleend.

35268 *(Furstner)* De heer *Furstner* weet niet in hoeverre de politieke verhoudingen door het geschil, dat met de heer *Kerstens* ontstaan is, zijn beïnvloed geworden, maar hij vond het gehele beheer van de koopvaardij en de wijze, waarop toegegeven werd aan allerlei eisen en waaraan, naar hij meende, niet toegegeven behoefde te worden, ja, in oorlogstijd niet mocht toegegeven worden, niet fraai. Kort gezegd: hij heeft het beheer over de scheepvaart van de heer *Kerstens* helemaal niet gewaardeerd. Op de van de zijde der commissie gemaakte opmerking, dat

35269 *(Furstner)* de heer *Furstner* uiteindelijk daarvoor ook de verantwoordelijkheid heeft gedragen, reageert deze met de vragen: „Waarom? Als Minister? In de oorlogstijd was het zo, dat ieder departement zijn eigen boontjes moest doppen. Alleen kwam deze zaak in de Ministerraad ter sprake, als wij als Minister enorme verliezen in het Scheepvaartfonds kregen te accepteren." De heer *Furstner* heeft in die tijd de indruk gekregen, dat men bij „Scheepvaart" veel te veel toegegeven heeft aan de vrees voor stakingen, waarmede volgens de heer *Kerstens* gedreigd werd. Er was o.a. een soort van tuchtreglement uitgedokterd, waarbij men zelfs zo ver ging, dat, als een schip op een gegeven moment in een buitenlandse haven lag en een stuurman moest worden overgeplaatst, dat voornemen aan de contactcommissie, zijnde een commissie aan boord van de personeelsbonden, moest worden voorgelegd alvorens het kon worden uitgevoerd. Naar zijn gevoel ging dat in tegen goede verhoudingen aan boord, die heel anders liggen dan de verhouding werkgever—werknemer in een fabriek. Nu heeft de heer *Kerstens* later wel de indruk trachten te vestigen, dat hij het op dit punt gewonnen had, maar uit de bus is gekomen een commissie, waarin ook de werkgevers en een Regeringsvertegenwoordiger zaten en waarin van het vooraf voorleggen van plaatsingen geen sprake meer was. De heer *Furstner* heeft de heer *Kerstens* als leider

35270 *(Furstner)* van onze koopvaardij niet erg kunnen waarderen. De heer *Furstner* weet wel, dat de reders ook ernstige bezwaren hadden. Overigens herinnert hij zich vaag iets van een geschil met die reders.

35299 *(Furstner)* De heer *Furstner* verklaart verder, dat hij in 1944 — hij heeft er een aantekening van 26 April 1944 van — aan de heer *Gerbrandy* heeft voorgesteld, of het niet in 's land belang zou zijn bij het oplossen van de moeilijkheden, die er toen ten opzichte van de heer *Kerstens* als leider van onze koopvaardij waren, om Shipping en Marine in één hand te brengen. Dit zou uit militair oogpunt natuurlijk zeer veel voordelen bieden. De heer *Furstner* deed daarbij de suggestie om de heer *de Booy,* die toen directeur van de Koninklijke was en oud-zee-officier, aan te zoeken voor Minister van Marine en Koopvaardij. Daar wilde de heer *Gerbrandy* toen niets van weten, d.w.z. hij heeft zoiets gezegd, dat hij wel zag, dat er enige voordelen aan verbonden waren, maar aan de andere kant kwam het toen blijkbaar niet gelegen.

35351 *(Bolkestein)* Met betrekking tot het conflict met de heer *Kerstens* is de heer *Bolkestein* van mening, dat het Kabinet in 1944 wel een labiele zaak geworden was en dat de heer *Kerstens* in een moeilijke positie was

geraakt. Het ging over zijn scheepvaartbeleid en over de komende ondersteuning van U.N.R.R.A. Omtrent deze laatste had de heer *Kerstens* zich lelijk vergist, zodat begrijpelijk was, dat er tegen zijn beleid bezwaren geopperd werden.

35355 *(Bolkestein)*

De heer *Bolkestein* heeft later gehoord, maar in die dagen was het hem niet bekend, dat de heer *Gerbrandy* reeds met anderen besprekingen over deze zaak had gehad en met name tevoren reeds iemand anders had gepolst voor de vervanging van de heer *Kerstens* alvorens er met deze over te spreken. De eigenlijke moeilijkheden heeft de heer *Bolkestein* niet meegemaakt, daar hij van Maart 1944 tot einde Juni 1944 in Amerika is geweest. De voorstelling, die de Ministers van de heer *Gerbrandy* kregen, was deze, dat het bij Scheepvaart in de war gelopen was en dat de voortdurende tekorten, die er waren, de aanleiding waren om tegen de heer *Kerstens* op te treden. Dit was inderdaad een zakelijke grond. De heer *Bolkestein* wil er vooral bijvoegen, dat de persoonlijke verhouding tussen beide heren altijd zeer goed is geweest en zelfs gebleven.

Dat Marine en Koopvaardij eigenlijk bij elkaar horen, heeft de heer *Bolkestein* nooit gehoord; wel dat er een slechte verhouding bestond tussen de heer *Kerstens* en het „Shipping Committee".

37297 *(Michiels van Verduynen)*

In tegenstelling tot de opvatting van de heer *Alberda,* dat de drie gevallen, die in het voorjaar van 1944 aanleiding gaven tot een crisis in het Kabinet, elk op zichzelf staan, is de heer *Michiels van Verduynen* de opvatting toegedaan, dat de crises-*Kerstens* en *van Angeren* samen genomen moeten worden.

63952 *(van Kleffens)*

Wat de crisis van de heer *Kerstens* betrof, is de opvatting van de heer *van Kleffens,* dat hier de moeilijkheid vooral lag in het scheepvaartbeleid, waartegen bij een aantal Ministers bepaalde bezwaren bestonden. Op de bezwaren van de zijde van de reders heeft de heer *van Kleffens* altijd een zeker disconto toegepast; de reders waren in zekere zin partij. Het was altijd de Regering tegenover de reders; op de bezwaren van die zijde moest altijd een zekere correctie toegepast worden. De heer *van Kleffens* heeft altijd getracht een oordeel te vormen, zich daarbij baserend op de stukken en de uiteenzettingen in de Ministerraad. En dan waren er toen inderdaad bezwaren. De drie crisisgevallen binnen het Kabinet waren soortelijk alle drie verschillend.

Op de vraag, of de heer *Gerbrandy* achter de rug van de heer *Kerstens* reeds besprekingen heeft gehad over de afsplitsing van Scheepvaart van diens departement, geeft de heer *van Kleffens* als zijn mening, dat hij niet weet, hoe de heer *Gerbrandy* dat precies op touw heeft gezet, maar het is inderdaad met pijnen gepaard gegaan. Het was een moeilijke situatie. De heer *van Kleffens* wil geen dingen, die gebeurd zijn en minder juist zijn, proberen goed te praten, maar aan de andere kant moet men natuurlijk in het oog houden, dat de heer *Gerbrandy,* ziende, dat dit iets was, dat aanleiding kon geven tot een crisis, moest zorgen voor een goede loop van zaken en voor continuïteit.

Inzake het optreden van de heer *Kerstens* in Amerika herinnert de heer *van Kleffens* zich heel goed, dat de heer *Kerstens* zich toen heeft uitgelaten op een manier, welke de Regering onvoorzichtig leek, veel te optimistisch met betrekking tot het geld, dat wij hadden. Met name de heer *van den Broek* had daartegen bezwaar.

Met betrekking tot de besprekingen, die de heer *Kerstens* in Amerika gevoerd heeft over de hulp aan Nederland na de oorlog, verklaart de heer *van Kleffens,* dat het gehele gezelschap Ministers stuk voor stuk ieder naar zijn aard en gaven zijn best gedaan heeft de zaken van het land zo goed mogelijk te laten lopen. Zo is het ongetwijfeld met de heer *Kerstens* geweest. Hij heeft ook zeer juiste dingen gedaan.

83027 *(Beelaerts van Blokland)*

Op de vraag, of het ontslag van de heer *Kerstens* in wezen een gevolg is van de wrok, welke de reders tengevolge van het conflict in Mei 1943 tegen hem zouden zijn blijven koesteren en waardoor zij steeds tegen de heer *Kerstens* zouden hebben geageerd om zijn positie te ondermijnen, antwoordt de heer *Beelaerts van Blokland,* dat het hem in elk geval te sterk lijkt uitgedrukt. Hij wil niet zeggen, dat het na het conflict met de reders goed marcheerde met de heer *Kerstens,* maar dat de reders voortdurend tegen hem zouden geageerd hebben, gelooft hij niet. Ook gelooft hij niet. dat er een actie is geweest om de heer *Kerstens* als Minister te doen aftreden. Er bestond natuurlijk van het begin af aan die wens. Een Minister, die dingen doet, welke niet bevallen.....

In de open brief van de katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies aan de Raad van Ministers zeggen deze leden dan ook, dat de diepere gronden van de ontslagaanvrage van de heer *Kerstens,* welke tenslotte tot het heengaan van de Minister hebben geleid, voor een niet gering gedeelte van staatsrechtelijke aard zijn en ten nauwste verband houden met een der grondpeilers van onze Nederlandse constitutie, de ministeriële verantwoordelijkheid.

Die brief komt voor de verantwoordelijkheid van de vier katholieke leden.

Er zijn de heer *Beelaerts van Blokland* geen feiten ter kennis gekomen, waaruit hij zou kunnen constateren, dat er na dit conflict een actie van de zijde van de reders gaande is gebleven om de positie van de heer *Kerstens* te ondergraven en hem eventueel ten val te brengen. De heer *Beelaerts van Blokland* begrijpt levendig, dat de reders die wens koesterden, maar van een voortdurende actie tegen de heer *Kerstens* is hem nooit gebleken.

82675 *(de van der Schueren)*

Met betrekking tot de crisis-*Kerstens* doet Ir. *J. B. G. M.* ridder *de van der Schueren* mededeling van een korte notitie van de heer *Steenberghe* uit die tijd, welke deze aan de katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies heeft gegeven, voordat hij naar Amerika ging en waarin hij een uiteenzetting van zijn standpunt ten aanzien van deze crisis gaf en met name mededeelde, waarom hij in zijn eigen functie bleef. Daartoe was te meer aanleiding, omdat de heer *Steenberghe* bij een vorige crisis tezamen met de heer *Welter* het slachtoffer was geweest.

De heer *Steenberghe* zegt in die notitie, dat hij in verband met de laatste Ministercrisis even op papier wil zetten, waarom hij zijn functie van chef van de Economische-, Financiële- en Scheepvaartmissie te Washington blijft vervullen, nl. omdat dit een positie is zonder enige verantwoordelijkheid op het terrein van het Regeringsbeleid. De heer *Steenberghe* zet dan uiteen, dat hij een andere houding zou aannemen, wanneer aan die functie ook maar enige dergelijke verantwoordelijkheid zou zijn verbonden, omdat hij eigenlijk nog steeds geen vertrouwen heeft in het beleid van het Kabinet en met name niet in dat van de Minister-President. Waar het een zuiver ambtelijke functie betreft, heeft de heer *Steenberghe* geen bezwaar die te blijven vervullen; „wordt mij iets opgedragen", zo zegt hij, „waarbij ik beleidsverantwoordelijkheid draag, dan ga ik weg, maar omdat het een uitvoerende functie is, blijf ik deze vervullen".

69791 *(Gerbrandy)*

Nadat de commissie had kennis genomen van de opvattingen van de heer *Kerstens* en de andere leden van het toenmalige Kabinet over het aftreden van de heer *Kerstens* in het voorjaar van 1944, heeft de toenmalige Minister-President, de heer *Gerbrandy*, de volgende verklaringen afgelegd. De bespreking met de heer *de Booy* heeft niet plaats gehad, voordat de tegenstelling tussen de heer *Kerstens* en hemzelf openbaar werd, maar daarna. De heer *Gerbrandy* herinnert het zich daarom zo goed, omdat de grief van de heer *Kertens*, dat dit zou zijn gebeurd — hij kan de dingen met zoveel aplomb uitspreken — zoveel indruk had gemaakt op de heer *van Kleffens*, dat deze de heer *Gerbrandy* op een gegeven ogenblik zei, dat het verkeerd van hem was de heer *de Booy* al te polsen, terwijl de heer *Kerstens* er nog was. De heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Kleffens* toen gezegd, dat er geen kwestie van was, en dat het helemaal niet gebeurd was. Als hij het dacht, wilde de heer *Gerbrandy* het direct tegenspreken.

In de door de heer *van Angeren* gemaakte opmerking van dezelfde strekking zit volgens de heer *Gerbrandy* precies dezelfde fout als die, welke de heer *van Kleffens* toen maakte en dat komt, doordat het gesuggereerd wordt. De heer *Gerbrandy* kan het uit de eerste hand tegenspreken. Hij heeft absoluut niets met de heer *de Booy* te maken gehad of hem gepolst, voordat deze kwestie acuut was geworden. Dat is een volkomen vergissing. Blijkbaar heeft de heer *Kerstens* het zo gezegd, zodat de heer *van Angeren* het werkelijk gelooft, maar het is zo niet.

Overigens meent de heer *Gerbrandy*, dat het heel goed mogelijk is, dat de heer *Furstner* in een bespreking met hem op 26 April 1944 heeft gesuggereerd Shipping en Marine in één hand te brengen en de heer *de Booy* aan te zoeken voor Minister van Marine en Koopvaardij. De heer *Gerbrandy* ontkent echter ten stelligste besprekingen met de heer *de Booy* te hebben gehad, voordat hij zijn critiek, resulterende in het splitsingsplan, aan de heer *Kerstens* heeft medegedeeld.

De bezwaren tegen het beleid van de heer *Kerstens* kwamen in hoofdzaak neer op het scheepvaartbeleid en de besprekingen in Amerika. Vooral op deze laatste. Er zijn drie Ministerraden aan gewijd om het rapport van de heer *Kerstens* te krijgen en in arren moede heeft de heer *Michiels van Verduynen* op een gegeven moment uitgeroepen: laten wij maar ophouden, want wij horen niets. Dat was het bezwaar. De heer *Gerbrandy* kan ook zeggen, dat hij de heer *Kerstens* niet kon handhaven, want de andere Ministers zeiden hem, dat, als hij hem niet liet gaan, zij gingen. Hij heeft toen deze oplossing nagestreefd om de kool en de geit te sparen, want het is gemakkelijk de Minister-President te zeggen, dat hij maar een van zijn Ministers moet „killen", maar „het hinkende paard komt achterna." De heer *van den Broek* was een van de voornaamsten, die be-

zwaar had tegen een van de redevoeringen, door de heer *Kerstens* in Amerika gehouden. Hij vond, dat de heer *Kerstens* wat te royaal was geweest en te veel de indruk had gevestigd, dat wij een rijk land waren.

69806 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* besprak natuurlijk de positie en de houding van de heer *Kerstens* met de collega's. Van drie Ministers kreeg hij de positieve mededeling, dat hij moest kiezen. Als hij de heer *Kerstens* niet liet gaan, dan gingen zij. Hij heeft ook een gesprek gevoerd met de heer *van Angeren,* die ook van oordeel was, dat hij de heer *Kerstens* niet kon handhaven. Toen is de kogel door de kerk gestuurd en heeft de heer *van Angeren* bezwaar gemaakt, wat zijn goed recht was. De heer *Gerbrandy* heeft hem toen gezegd, dat hij er niets van begreep, omdat hij eerst wat anders had gezegd. De heer *van Angeren* heeft hierop gereageerd met de mededeling, dat hij dat nooit had gedaan. Dit is iets, dat zich tussen twee personen afspeelt. De laatste stoot tot zijn overweging, dat hij het nu moest doen, is gegeven, doordat een katholieke collega hem zei, dat hij vond, dat hij de heer *Kerstens* niet kon handhaven. Nu zegt de heer *van Angeren,* dat hij het nooit heeft gezegd, maar de heer *Gerbrandy* kan niets bewijzen.

Dat er, zoals de heer *Kerstens* heeft gezegd, een crisis met hem was, een crisis met de heer *van Angeren* en een met de heer *van Boeyen,* mag, volgens de heer *Gerbrandy,* niet zo gezegd worden. De hele kwestie is deze. De heer *van Angeren* moest beslissen, of hij zijn katholieke collega in de steek zou laten. Hij was er volkomen van overtuigd, dat deze een slecht Minister was. Toen de heer *Gerbrandy* dit bemerkte, heeft hij de drie andere Ministers gezegd, dat hij de heer *van Angeren* een voortreffelijk Minister vond en dat het ook een zeer groot bezwaar was, dat nu weer twee roomse Ministers het Kabinet zouden verlaten. Hij heeft gevraagd, of men er het beste niet van kon maken en de heer *Kerstens* in het Kabinet houden. De heer *Gerbrandy* heeft er alles voor gedaan om het Kabinet niet te doen breken. De drie Ministers bleven echter op het standpunt staan: hij of wij. De heer *Gerbrandy* moest kiezen of delen.

Of de heer *Kerstens* een slecht Minister was, was voor de heer *Gerbrandy* ook buitengewoon moeilijk beoordeelbaar. Doch het was het oordeel van vrijwel alle Ministers en de heer *Gerbrandy* zat met de consequenties. De heer *Kerstens* is een bekwaam man. Het is echter moeilijk te beoordelen, hoe goed en hoe slecht hij is; er was evenwel een aantal gegevens, die de heer *Gerbrandy* huiverig maakten.

Op de vragen, of in verband met het conflict met de reders er misschien van rederskringen uit invloed is uitgeoefend op leden van de Regering en of dit misschien geleid heeft tot het verzwakken van de houding, die de Regering aanvankelijk tegen de reders heeft ingenomen en of op die manier misschien een agitatie ontstaan is tegen de heer *Kerstens,* waardoor de Minister-President tenslotte ook van oordeel was, dat de heer *Kerstens* een slecht scheepvaartbeleid voerde, antwoordt de heer *Gerbrandy*: Helemaal niet, want eigenlijk lag de grote grief in wezen veel meer bij het economische gedeelte. De heer *Kerstens* had dat conflict met de reders en daarin had hij, naar de mening van de heer *Gerbrandy,* gelijk. De heer *Kerstens* heeft hem gevraagd om met hem de vergadering van 31 Mei 1943, waarin van Regeringswege de reders gewezen zou worden op het onbehoorlijke van hun dreigement met staking, bij te wonen. De heer *Gerbrandy* heeft hierin toegestemd; hij zou niets zeggen, maar er bij zijn ten

69810 *(Gerbrandy)* teken, dat hij de heer *Kerstens* steunde. Hij is echter van die vergadering teruggekomen met het gevoel, dat de heer *Kerstens* zakelijk gelijk mocht hebben, maar als hij op die manier met de mensen te werk ging, zou hij het nooit bolwerken, want hij joeg ze in het harnas. Wel waren de reders op dat moment al in opstand, maar de heer *Gerbrandy* begon toen te begrijpen, hoe het zover was gekomen, want op die manier kon men niet tot samenwerking komen. De heer *Kerstens* trad niet tactvol op. In dit conflict tussen de Minister en de reders stond het Kabinet geheel aan de zijde van de heer *Kerstens,* maar hierbij speelt het element van de modus quo ook een rol. De heer *Gerbrandy* begon te begrijpen, hoe de zaak tot zo grote frictie was gekomen.

De gezagskwestie is in deze nooit los gelaten. Wel zijn bij de nadere besprekingen met de reders ter sprake gekomen de moeilijkheden, die de heer *Kerstens* veroorzaakte door de modus quo en in deze heeft hij de grootst mogelijke steun, die een Minister-President kan geven, gehad. Het is niet juist, dat de Minister-President, die in het begin volkomen achter de heer *Kerstens* stond, in latere besprekingen met de ondisciplinair optredende tegenpartij zich min of meer van de heer *Kerstens* distancieerde.

Er is de heer *Gerbrandy* niets van bekend, dat de heer *de Booy* — zoals de heer *van Angeren* gezegd heeft — ondertekenaar was van een adres van de „Koninklijke", waarbij de Regering practisch een

proces werd aangedaan in verband met de schepenvordering. De heer *Gerbrandy* kent de heer *de Booy* als een door en door loyaal vaderlander, die, toen hij later Minister is geworden, spontaan heeft gezegd, dat hij, ook voor de toekomst, alle relaties met de „Koninklijke" afbrak. Het verdwijnen van de heer *Kerstens* is, zo verklaart de heer *Gerbrandy*, een zuiver interne Kabinetskwestie. Het standpunt van de reders heeft bij zijn ontslag geen rol gespeeld.

69826 *(Gerbrandy)*

Er is volgens de heer *Gerbrandy* geen kwestie van, dat door buitenstaanders zou bereikt zijn, dat een aantal Ministers werd overtuigd, dat de heer *Kerstens* een slecht Minister was. Hoe de Ministers het dan wel wisten, als zij het niet van buiten hoorden, verklaart de heer *Gerbrandy* door er op te wijzen, dat de Ministers er mee te maken hadden en dat de dingen in het Kabinet kwamen. Met betrekking tot het feit, dat de heer *Kerstens* in zijn brief [1]) van 25 Mei 1944 aan de Minister-President gevraagd heeft, waarom deze nooit een punt van formateursbezwaar met Kabinetsreorganisatie gemaakt heeft van het vluchtelingenbeleid in die dagen, waarop in intieme kring ook nogal kritiek werd geoefend, zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij aanneemt, dat elke Minister en hij in de eerste plaats een aantal dingen niet goed heeft gedaan. Hier ging het echter om een politieke kwestie, waarbij het er voor de heer *Gerbrandy* op neer kwam, dat drie bekwame Ministers zeiden: hij of wij. De heer *Gerbrandy* vindt het te delicaat om te zeggen wie deze drie Ministers waren. De heer *van den Broek* heeft het duidelijk uitgesproken ten aanhore van een elk en een iegelijk.

[1]) Bijlage 3 G.

69833 *(Gerbrandy)*

De voorstelling van zaken van de heer *Kerstens* inzake de onmogelijkheid om rapport uit te brengen over de gang van zaken te Atlantic City, noemt de heer *Gerbrandy* niet juist. Tegenover het feit, dat er een uitvoerige nota van Februari 1944 van de hand van de heer *Kerstens* is, houdende verslag van zijn werkzaamheden in de Verenigde Staten in verband met de Anglo-Amerikaanse militaire hulp en herstelvoorzieningen ten behoeve van Nederland gedurende ongeveer zes maanden na de bevrijding, en tegenover het feit, dat in het zogenaamde „deurwaardersexploit" van 15 April 1944 door de heer *Gerbrandy* niet wordt geklaagd over het achterwege blijven van een rapport, stelt laatstgenoemde, dat de grote bezwaren eigenlijk op ander gebied lagen. De heer *Gerbrandy* kon dit ook niet voldoende beoordelen. De heer *Gerbrandy* is besprongen door mensen van het departement van de heer *Kerstens,* die ontslag namen uit de Nederlandse dienst en zeiden, dat zij er niet langer konden werken, omdat het verkeerd ging. De eigenlijke reden, waarom tenslotte het ontslag is gekomen, ligt formeel op heel ander gebied en is materieel toe te schrijven aan het feit, dat collega's op het standpunt stonden: kiezen of delen.

69842 *(Gerbrandy)*

Toen de bezwaren op dit gebied rezen en de heer *van Mook* zou weggaan, heeft de heer *Gerbrandy* gedacht, dat het misschien een oplossing zou zijn, als hij de heer *Kerstens* Minister van Koloniën maakte. Dit zou hem een crisis besparen. De heer *Gerbrandy* heeft hiermede eigenlijk enigszins tegen zijn eigen overtuiging in gedacht, maar het heel houden van het Kabinet woog het zwaarst. De heer *Gerbrandy* heeft in het conflict, dat bestond tussen de drie Ministers en de heer *Kerstens,* partij gekozen voor de drie Ministers op grond van de overweging, dat hij de heer *van den Broek* niet kon missen en dat hij te allen tijde voor de moeilijkheid stond, dat er geen mensen beschikbaar waren.

Met betrekking tot de ernstige waarschuwing, die de heer *Albarda* in zijn brief [2]) van 7 Mei 1944 tot uiting heeft gebracht en waarbij deze de vraag stelt, welke gevolgen het zal hebben als twee katholieke Ministers het Kabinet verlaten, en welke, als de drie sociaaldemocratische Ministers hun voorbeeld volgen, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat dit ook zijn overwegingen waren. Toen de mededeling aan de heer *Kerstens* werd gedaan, kwam natuurlijk — het is besproken in de Ministerraad — de reactie van de Ministers. Natuurlijk heeft de heer *Gerbrandy* daaraan de grootste aandacht geschonken. Hij heeft degenen, die het beleid van de heer *Kerstens* zo fel veroordeelden, ook gezegd, dat dit de consequenties waren en in dit opzicht is hij het met de heer *Albarda* tot op zekere hoogte eens.

[2]) Bijlage 3 E.

69850 *(Gerbrandy)*

70361 *(Gerbrandy)*

Het is niet helemaal juist, wanneer de heer *Furstner* zegt, dat hij op 26 April 1944 aan de heer *Gerbrandy* zou hebben voorgesteld de moeilijkheden, die er op dat moment waren met de heer *Kerstens,* op te lossen door Shipping en Marine in handen te leggen van de heer *de Booy,* terwijl de heer *Furstner* dan zou aftreden als Minister van Marine. De heer *Gerbrandy* verklaart, dat hij rondliep met het idee de heer *de Booy* te vragen. De heer *Furstner* heeft daarop in een onderhoud gereageerd door te zeggen: „Geef hem dan Marine en Shipping". Dit zou de suggestie wekken, alsof de heer *de Booy* door de heer *Furstner* is uitgevonden. Dat is niet het geval geweest.

De heer *Gerbrandy* heeft aan het stenogram van zijn verhoor van 22 November 1949 een nota toegevoegd met enkele aanvullingen. In

deze nota maakt de heer *Gerbrandy* de algemene opmerking, dat hij indertijd zijn memorandum opgemaakt heeft na met collega's overleg te hebben gepleegd. Dit overleg betrof ook de crises in het Kabinet. Het is volgens de heer *Gerbrandy* onmogelijk een crisis ten voeten uit te schilderen, omdat er een gedeelte valt daar, waar geen mededelingen te pas komen. De heer *Gerbrandy* had zich dus bij zijn verhoor geheel aan zijn memorandum willen houden, hoewel hij toegeeft, dat dit, hoewel zakelijk juist, onvolledig was, hetgeen onvermijdelijk is geweest. Nu echter ambtgenoten iets meer hebben gezegd, is het volgens de heer *Gerbrandy* toch wel gewenst althans een algemeen beeld te trachten te geven, waarbij waarderingsoordelen niet geheel te vermijden zijn.

De heer *Gerbrandy* maakt nog een andere vooropmerking. Men kan een Ministerscrisis te Londen nooit begrijpen, als men die ziet in het licht van een crisis in vredestijd. Er was geen parlement, er waren slechts zeer weinig ministeriabele personen. De Kabinetsformateur stond voor oneindig grotere moeilijkheden dan in gewone omstandigheden. Niet steeds hebben ambtgenoten deze moeilijkheden in die mate gevoeld en ook niet steeds recht doen wedervaren, daar een zekere opvatting — gelukkig niet bij allen — prevaleerde, dat de formateur maar te zorgen had, dat alles terecht kwam. Dit geldt ook min of meer van de crisis inzake Minister *Kerstens*.

De heer *Gerbrandy* wil de crisis, waarbij de Ministers *Kerstens* en *van Angeren* heengingen, in één beeld schetsen. Hij doet dit met de volgende woorden:

„De heer *Kerstens* was na overleg met de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart geworden. Hij was van huis uit noch econoom, noch scheepvaartman, maar had zeker bekwaamheden. Mijn persoonlijke verhouding tot hem is steeds goed geweest. Hij steunde mij terstond in een bepaalde moeilijkheid, toen de verhouding der Nederlandse tot de Britse Regering op het hoogste niveau aan de orde was. Zijn sociale maatregelen t.b.v. de schepelingen, zijn Vaarplichtbesluit, zijn vordering van de schepen hadden mijn instemming en waren tevoren met mij overlegd.

De eerste moeilijkheid rees, toen het conflict met de reders kwam. Daarin stond ik met de Ministerraad principieel aan zijn zijde. Ik verklaarde mij tegenover hem bereid de conferentie, waarin hij de zaak principieel zou stellen, bij te wonen. Ik heb dit gedaan en zelf daarbij niets gezegd. Wel kreeg ik daarbij de indruk, dat hij tegenover deze reders nogal hautain optrad. Ik heb hem dit na afloop gezegd en mijzelf afgevraagd, of deze houding misschien niet het conflict kon hebben bevorderd. Men kan gelijk hebben, maar men kan nu eenmaal ook soms de andere partij in een houding brengen, die ze meer aannemen uit reactie tegenover de wijze, waarop opgetreden wordt, dan uit innerlijke overtuiging.

Veel ernstiger was naar mijn oordeel, dat de heer *Kerstens*, hoewel hij gelijk had in het conflict zelf, niets had voorbereid voor de oplossing: het gereed hebben van een meer ambtelijke instantie. De Ministerraad voelde zich daardoor, hoezeer de collega in beginsel bijvallend, in een slop gevoerd. In overleg met de heer *Kerstens* en de Ministerraad viel mij de taak te beurt te bevorderen, dat wij met eer en fatsoen daaruit geraakten, zonder iets van ons standpunt prijs te geven. Dit heb ik getracht in overleg met de heer *Kerstens* uit te voeren door samensprekingen met de reders, met name met de secretaris, de heer *Dijkstra*. De uitvoering van deze opdracht was uiterst delicaat. De tegenstelling diende verzacht, maar ons principiële standpunt diende tevens gehandhaafd te worden. Ik heb mijn best gedaan. Het resultaat is in elk geval geworden, dat de heer *Kerstens* een oplossing in de zin van het scheppen van een ambtelijke instantie heeft kunnen voorbereiden en dat zijn opvolger, de heer *de Booy*, een der opposanten, die heeft ingevoerd. Ik wil daarmee allerminst zeggen, dat deze goede oplossing aan mij te danken is geweest. De te losse wijze, waarop de heer *Kerstens* dit conflict had getracteerd, verzwakte zijn positie tegenover de ambtgenoten.

Enige tijd later viel de conferentie in zake de U.N.R.R.A. in Amerika. Ik heb er bij de heer *Kerstens* ernstig op aangedrongen niet zelf te gaan, maar de leiding te laten aan de bekwame oud-Minister *Steenberghe*, die toch in Amerika aanwezig was. Hij wenste echter zelf te gaan. Ik meende er geen casus belli van te mogen maken. Toch achtte ik zijn beslissing niet juist. De heer *Kerstens* beloofde kort weg te blijven. Hij is tot het einde toe weggebleven. Natuurlijk had deze langdurige afwezigheid een slechte invloed op de werking van zijn departement.

Toen de heer *Kerstens* terugkeerde, wenste de Ministerraad vooral ingelicht te worden over deze nijpende vraag: is er zekerheid, dat de Nederlandse bevolking, wat de proviandering betreft, verzorgd zal zijn, als straks de bevrijding wordt uitgevoerd? Het was nl. duidelijk, dat

de toestand in bezet Nederland zich zeer ongunstig ontwikkelde. Het ellendige is geweest, dat de heer *Kerstens* op deze vraag nooit enig zakelijk antwoord heeft kunnen geven. Er zijn meerdere vergaderingen van de Ministerraad aan deze zaak gewijd, maar wij kregen tenslotte eigenlijk als antwoord slechts de mondelinge mededeling van *Dean Acheson*, omkranst met interessante voorstellingen, maar zakelijk niets inhoudend. Deze gang van zaken verzwakte de positie van de heer *Kerstens* opnieuw. Deze verzwakking werd bevorderd, doordat de heer *Kerstens*, ondanks zijn geringe oogst, zeer optimistische geluiden in het openbaar deed horen.

Daarbij moeten gevoegd worden de moeilijkheden, waaraan ik later uitdrukking gaf in mijn bekende brief, welke eindigde met een poging tot oplossing in de zin van een verdeling van het departement. Dat ik daarbij koos voor een Departement van Economische Zaken voor de heer *Kerstens*, werd mede ingegeven door de gedachte, dat hij dan als het ware gedwongen werd waar te maken, dat het met de bevoorrading van Nederland goed zou komen.

Reeds tevoren en ook gedurende deze gang van zaken was er een sterke tegenstelling tussen de Minister van Financiën, de heer *van den Broek*, en de heer *Kerstens*, welke o.a. betrekking had op de begrotingsaangelegenheden en op de zaak van het Scheepvaartfonds. Dit alles leidde er toe, dat bij veel Ministers de vraag rees, of de heer *Kerstens* wel kon worden gehandhaafd. Ik had er bezwaar tegen hem te laten vallen, daar ik hem indertijd zelf uit Batavia had gehaald en ik consequenties verwachtte. Toen op een kwestie van het ontvangen van de heer *Steenberghe* door H.M. de Koningin de heer *Kerstens* ontslag dreigde te nemen, heb ik op grond, dat hier de reden zakelijk geheel onjuist was, hem zelf bewogen geen ontslag te vragen.

Toen echter vervolgens met name de heer *van den Broek* zijn bezwaren staande hield en dreigde heen te gaan (bij de heer *van den Broek* betekende zulk een dreiging zeker niet loos alarm), heb ik naar de oplossing gezocht, neergelegd in mijn reeds vermelde brief, waaraan uiteraard de mogelijkheid van een crisis vastzat. De heer *Kerstens* wenste op deze brief niet te antwoorden. Hij bleek alleen genegen over een aparte aankoopman te praten. Ik bracht toen deze zaak in de Ministerraad. Het gevolg was, dat de heer *Kerstens* ontslag aanzegde. De Ministerraad ging met het heengaan van de heer *Kerstens* akkoord. Deze bracht dit evenwel niet ten uitvoer, maar toonde in woord en houding te willen aanblijven. Daardoor trad een latente crisis in.

Uit overweging, dat vanwege consequenties een algemene crisis, indien mogelijk, vermeden behoorde te worden, heb ik naar een andere oplossing gezocht. Ik stelde in een desbetreffend onderhoud die collega's, die zeer ernstig bezwaar hadden tegen het aanblijven van de heer *Kerstens*, voor de heer *Kerstens*, nu het heengaan van *van Mook*, wiens aftreden in verband met het herstel van een effectief Luitenant-Gouverneur-Generaalschap binnen betrekkelijk korte tijd verwacht kon worden, voor te dragen als Minister van Koloniën. Mijn overwegingen waren de volgende.

De heer *Kerstens* is oorspronkelijk in 1941 gedacht als Minister van Koloniën. Dat is toen niet doorgegaan. Misschien is het mede de schuld van de formateur, dat het misloopt, daar de heer *Kerstens* leider is geworden van een departement, dat hem minder goed ligt. Is hij, zo was de gedachte, juist niet beter op zijn plaats als Minister van Koloniën, straks na het heengaan van de heer *van Mook?* Hij was leider geweest van de I.K.P., lid van de Volksraad en had begrip voor de verhoudingen in Indië. Laat hem dus straks de portefeuille van Koloniën verkrijgen. Dan zullen de klachten, die nu rijzen van de zijde van collega's, van de zijde van zijn eigen ambtenaren en van andere autoriteiten, misschien verdwijnen. Ik vond echter geen instemming, wel bij de heer *Kerstens*, die ik omzichtig polste, maar niet bij de collega's. Hun bezwaar was: Dit is gevaarlijk, want een der grieven tegen de heer *Kerstens* is, dat hij zich te gemakkelijk in het openbaar uitlaat. Dat was o.a. geschied tweemaal bij zijn terugkeer uit Amerika, in een radiorede en in een voordracht in Londen. Het verloop van zaken bracht mee, dat de heer *van den Broek* nu definitief uitsprak: Als deze Minister niet heengaat, ga ik. Ik wist, dat de heer *van den Broek* dit besluit absoluut zou uitvoeren en heb in die zin H.M. de Koningin gemeend te moeten inlichten.

Terwijl de meer dan latente crisis aldus werkte, kwam het conflict met de heer *van Angeren* over het Politiebesluit. De heer *Kerstens* koos hier de zijde van de heer *van Angeren* en beiden vroegen nu officieel ontslag. Naar mijn oordeel — en dat oordeel werd door bijna alle collega's gedeeld — betekende dit, dat de heer *Kerstens* de gelegenheid aangreep om heen te gaan, nu hij een ambtgenoot meekreeg, wiens aanblijven door allen werd begeerd, wiens reden tot ontslag niemand begreep en niemand billijkte, van welke laatste opvatting ik de heer *van Angeren* in een schrijven, dat ik niet meer kan terugvinden, gemotiveerd mededeling heb gedaan."

Na deze uiteenzetting maakt de heer *Gerbrandy* nog de slotopmerking, dat de heer *Kerstens* nimmer heeft willen antwoorden op zijn aan hem gerichte brief, waarin hij gemotiveerd de verdeling van het departement als oplossing suggereerde. Toen de heer *Kerstens* ontslag genomen had, dus op een ogenblik, toen repliceren geen zin had, heeft hij een zogenaamd antwoord ingestuurd, dat insinuaties bevatte en waarvan een der ambtgenoten, die het vlak voor de daarop volgende vergadering gelezen had, tegen de heer *Gerbrandy* zei: je zult een brief van de heer *Kerstens* bij de stukken aantreffen, wijd er geen woord aan in de Ministerraad, want dit stuk is van een genre, dat bespreking niet toelaat. Het doet de heer *Gerbrandy* inderdaad leed, dat een afgetreden collega op deze wijze uiting heeft gegeven aan een gevoelen, dat tegenover hem toch niet verantwoord was. De heer *Gerbrandy* heeft alleen pour acquit de conscience een repliek gereed gemaakt, welke hij opzettelijk niet heeft doen uitgaan. Het streven van de heer *Gerbrandy* is steeds geweest het Kabinet, indien enigszins mogelijk, intact te laten. Met name van de heer *van Kleffens* heeft hij daarbij steeds grote steun ondervonden. Alleen in het geval-*Burger* heeft hij gemeend een beslissing in andere geest te moeten bevorderen.

82565 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* geeft in een later verhoor, nadat hem medegedeeld was hetgeen de heer *Gerbrandy* verklaard had over het oordeel van de heer *van Angeren,* dat de heer *Kerstens* niet te handhaven was en zijn latere ontkenning dit gezegd te hebben, hierover als zijn mening te kennen, dat dit een zeer merkwaardige geschiedenis is. Hij moet tot zijn leedwezen zeggen, dat de heer *Gerbrandy* zich daarin ernstig vergist. Een van de redenen van het ontslag van de heer *van Angeren* is het ontslag van de heer *Kerstens.* Toen de heer *Kerstens* naar Amerika was gegaan, zijn er in de Ministerraad enige bezwaren gerezen ten aanzien van zijn beleid daar, althans ten aanzien van zijn uitlatingen. Hij is teruggekomen en heeft zich daarover in de Ministerraad verantwoord. Hij heeft moeten spreken over zijn radio-speech, waar enkelen bezwaar tegen hadden. De heer *van Angeren* had ten opzichte van de heer *Kerstens* ook enkele dingen, die hem niet geheel bevielen. Misschien doelt de heer *Gerbrandy* daarop, wanneer hij zegt: de heer *van Angeren* was het ook niet in alle opzichten met het beleid van de heer *Kerstens* eens. Dat wil echter niet zeggen, dat de heer *van Angeren* meende, dat de heer *Kerstens* moest heengaan.

Hierbij komt dan, dat de heer *Gerbrandy* het standpunt heeft ingenomen, dat het niet de bedoeling was, dat de heer *Kerstens* zou heengaan, alleen, dat een deel van zijn departement zou worden afgesplitst. De heer *Kerstens* heeft daaruit zijn conclusies getrokken, redenerend aldus: „Het lijkt, alsof er een stuk van mijn departement wordt afgesneden, maar in werkelijkheid bedoelt U, dat ik moet heengaan". Het is niet zo geweest, dat de heer *Gerbrandy* in de Ministerraad heeft gezegd: „Wij hebben de koppen bij elkaar gestoken: U moet gaan". De heer *Kerstens* heeft een voorstel gekregen, waarbij hem de scheepvaart zou worden ontnomen. De heer *Kerstens* heeft toen gezegd: ik ben in onderhandeling met de Engelsen en Amerikanen, dit hangt samen met de invasie; op dit moment kan ik dat niet opgeven.

De heer *Gerbrandy* doet het kennelijk voorkomen, alsof de heer *van Angeren* en de andere Ministers er over gesproken zouden hebben, dat de heer *Kerstens* moest verdwijnen. De heer *Gerbrandy* heeft integendeel de voorstelling gegeven, dat de heer *Kerstens* met een ingekrompen departement tevreden moest zijn, al heeft hij dan misschien in zijn hart gedacht, dat de heer *Kerstens* dit niet zou accepteren. De heer *Kerstens* heeft eerder zijn ontslag aangezegd. Na lange redeneringen van de heer *Gerbrandy,* onder het toezwaaien van zeer veel lof en nadat een verklaring, die hem kon bevredigen, was afgelegd, heeft hij zich toen laten verbidden dit ontslag terug te nemen.

82567 *(van Angeren)* Vijf weken, nadat de heer *Kerstens* was teruggekeerd uit Atlantic City, begin 1944, heeft hij een nota gekregen, een deurwaardersexploit, en vervolgens heeft de heer *Gerbrandy* op 25 April 1944 de scheiding tot stand gebracht tussen Handel en Scheepvaart. Uit zijn aantekeningen van de Ministerraad leest de heer *van Angeren,* dat de president de positie van het Kabinet overwoog enz. en een Minister of Shipping wilde benoemen. Op 25 April 1944 is gezegd, dat de heer *Gerbrandy* een deskundige uit de shipping wilde benoemen. De heer *van Angeren* leest in zijn aantekeningen, dat de president advies moest uitbrengen aan H.M. de Koningin. Er wordt in het algemeen gesproken van iemand uit de shipping. De deskundige is iemand, die in zaken moet zitten. De Engelsen en Amerikanen nemen ook hun toevlucht tot mensen, die geacht worden uit de business te zijn. *Kerstens* zei: Bij de Belgen en de Noren is dat niet zo.

82570 *(van Angeren)* Op de opmerking, dat de heer *Gerbrandy* verklaard heeft, dat de bespreking met de heer *de Booy* niet heeft plaats gehad, voordat de

tegenstellingen tussen de heer *Kerstens* en hem openbaar werden, maar daarna, zegt de heer *van Angeren,* dat dit zeer vaag is uitgedrukt: „openbaar werden". Voor hem was het van belang, of het gebeurde, voordat de heer *Kerstens* zich beraden had over zijn ontslag.

82573 *(van Angeren)* Blijkens de notities van de heer *van Angeren* heeft de heer *Gerbrandy* in de vergadering van 2 Mei 1944 de mededeling gedaan, dat hij zich beraden heeft tot de conclusie, dat de voorgestelde maatregel (nl. de splitsing van het departement van de heer *Kerstens)* doorgang moet hebben. Dit was dus een zaak van de formateur en van de Koningin. Voorts deelde de heer *Gerbrandy* mede, dat hij de heer *Kerstens* deze beslissing had medegedeeld. Dit is blijkbaar schriftelijk gebeurd. Er staat in de aantekeningen van de heer *van Angeren:* Alvorens naar Hare Majesteit de Koningin te gaan, heeft hij (d.i. de heer *Gerbrandy)* zich in verbinding gesteld met de heer *de Booy,* die zich bereid verklaarde. De heer *van Angeren* leest dit uit zijn aantekeningen; hij moet hieruit afleiden, dat de heer *Gerbrandy* dat heeft gezegd. De heer *Kerstens* zegt volgens deze aantekeningen, dat hij blijft bij zijn besluit het niet te aanvaarden en van plan is zijn verzoek om ontslag officieel in te dienen.

82575 *(van Angeren)* Het heeft nog een maand geduurd, omdat er nog meer gevallen liepen. Het was niet één crisis, er waren er drie. Er waren de moeilijkheden met de heer *van Boeyen.* Men was van plan het alles ineens af te doen. Ten aanzien van de heer *van Angeren* werd beslist, dat hij zou blijven.

82577 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* verzekert, dat hij zeker niet heeft gezegd, dat de heer *Kerstens* moest verdwijnen. Hij maakte in de Ministerraad bezwaar tegen de splitsing en tegen het heengaan van de heer *Kerstens,* omdat hij het geen methode vond om iemand, die vier weken tevoren zijn ontslag had aangevraagd, waarop men alles op alles zette om hem te behouden, vier weken daarna te plaatsen voor een verandering van zijn departement, waardoor practisch zijn ontslag moest volgen. De heer *van Angeren* heeft juist altijd bezwaar gemaakt tegen het feit, dat het in dit tijdsgewricht moest gebeuren, terwijl de heer *Kerstens* met de Engelsen bezig was over de scheepvaart en met alle mogelijke andere dingen, die samenhingen met de invasie. De heer *van Angeren* vond het onjuist om nu ineens iemand naar de Engelsen te sturen, die zij onvoldoende kenden. Het spijt hem, dat hij de heer *Gerbrandy* moet tegenspreken, maar hij kan dit niet aanvaarden. Dit moet een misverstand zijn. De heer *Gerbrandy* kan niet zeggen, dat de heer *van Angeren* hierop later is teruggekomen. Hij had ook wel bezwaren tegen de heer *Kerstens,* omdat deze te optimistisch in zijn uitlatingen was. Uitgesproken tégen hem was de heer *van den Broek.* Van de andere Ministers weet de heer *van Angeren* het niet; daarvan is hij niet zeker geweest. Hij heeft wel enig vermoeden, maar hij kan het niet met zekerheid zeggen.

82580 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* heeft het altijd zo gezien, dat het de heer *Gerbrandy,* die veel met de heer *Kerstens* op had, zeer veel leed deed, dat hij de heer *Kerstens* moest laten gaan met dit deurwaardersexploit en dat de heer *Gerbrandy* gaarne zou hebben gezien, dat de heer *Kerstens* voor het Kabinet behouden bleef. Dit blijkt uit verscheidene dingen, die in die nota staan; ook de toon, waarop dit gezegd werd en het feit, dat men Koloniën aangeboden krijgt, wijzen in die richting. Het was nogal een verandering van decor. De heer *van Angeren* heeft altijd gedacht, dat de heer *Gerbrandy* het zelf ook beroerd vond, maar dat hij, nu daarvoor naar zijn oordeel feitelijke gronden aanwezig waren, aan de op hem uitgeoefende drang heeft moeten toegeven. Het is echter onjuist, wanneer de heer *Gerbrandy* zegt, dat de heer *van Angeren* ook zich op het standpunt zou hebben gesteld, dat de heer *Kerstens* zou moeten aftreden. Het is dus onjuist, wanneer de heer *Gerbrandy* zegt: ook een roomskatholiek Minister als de heer *van Angeren* vond, dat de heer *Kerstens* weg moest; nog daargelaten, dat het een vreemde indruk zou kunnen maken in Nederland, wanneer de vier rooms-katholieke Ministers er achtereenvolgens uit zouden gaan, had de heer *van Angeren* bezwaren tegen de wijze, waarop deze zaak behandeld zou worden en dat een nieuwe Minister uit de shipping gevraagd zou worden, terwijl de oude Minister zijn ontslag nog niet had. Hij heeft daarop in de Ministerraad gewezen. Hij heeft gevraagd: heeft de heer *Kerstens* ontslag gevraagd? Dat had hij blijkbaar niet gedaan, anders zou de heer *van Angeren* dat niet gezegd hebben. Voorts leest hij in zijn aantekeningen, dat men toen de nieuwe Minister al gevraagd had. Dit is voornamelijk ook geschied uit zakelijke overwegingen. Nu weet de heer *van Angeren* niet wat de heer *Gerbrandy* bedoelt met te zeggen, dat de heer *Kerstens* Minister zou willen blijven. De heer *Kerstens* vroeg wel, hoe het nu aan moest met verscheidene problemen; hij zeide, dat hij op dat ogenblik met de Engelsen over verscheidene zaken bezig was, en vroeg, hoe het nu verder zou moeten gaan, indien men nu een Minister uit het andere kamp kreeg en of hij die zaken moest doorzetten, ja

of neen. Ook vroeg de heer *Kerstens,* of dat lopende zaken waren in verband met zijn demissionair zijn. Of de heer *Gerbrandy* dit heeft gezien als een wens om te blijven zitten, weet de heer *van Angeren* niet. Hij weet ook niet precies, wanneer de heer *Kerstens* tenslotte zijn ontslag gevraagd heeft; dat heeft hij niet kunnen vinden.

De heer *van Angeren* zou niet kunnen zeggen, of er een verband bestaat tussen het aftreden van de heer *Kerstens* en de wrok, die de reders tegen hem koesterden. Het was zo, dat er een scherpe tegenstelling was. Bepaalde mensen uit de shipping waren zeer stellig tegen de heer *Kerstens.* De heer *van Angeren* weet niet, of vanuit die richting concrete invloeden, gericht op het aftreden van de heer *Kerstens,* zijn uitgeoefend.

82531 e.v. *(Albarda)* De heer *Albarda* heeft nader verklaard zeer positief te weten, dat de heer *Gerbrandy* de heer *de Booy* al heeft gevraagd of gepolst, voordat de heer *Gerbrandy* zijn plan om het departement van de heer *Kerstens* te splitsen definitief aan deze heeft kenbaar gemaakt. Bij de stukken, welke verband houden met de crisis-*Kerstens,* is een brief, waarin de heer *Albarda* de heer *Gerbrandy* heeft verzocht alsnog zijn voornemens te herzien. Daarin hield de heer *Albarda* rekening met de moeilijkheid voor de heer *Gerbrandy,* dat hij de heer *de Booy* reeds had gevraagd en dat deze zich in beginsel bereid had verklaard, maar dat deze moeilijkheid, naar de mening van de heer *Albarda,* in 's lands belang wel te overwinnen was. Dit is een brief van 7 Mei 1944, waarin o.m. staat: „In de vergadering van den Ministerraad hebt Gij gezegd, dat Gij U gebonden gevoeldet wegens het stadium, waarin zich de splitsing en de aanwijzing van den heer *de Booy* bevinden. Ik gevoel Uw moeilijkheid, maar beschouw haar niet als onoverkomelijk. Wanneer 's lands belang, nader overwogen, gebiedt, dat van een voornemen en van een toezegging wordt afgezien, dan moet 's lands belang den doorslag geven."

82535 *(Albarda)* De heer *Albarda* kan niet allemaal meer controleren, of de stappen, die de heer *Gerbrandy* einde April 1944 heeft gedaan, de bespreking met de Koningin inbegrepen, een zelfstandig opereren van de heer *Gerbrandy* hebben gevormd, maar toen op 26 April 1944 over de splitsing van het departement in de Ministerraad is gesproken, was de heer *de Booy* reeds gevraagd of gepolst. Hierdoor gevoelde de heer *Gerbrandy* zich tegenover de heer *de Booy* gebonden en meende hij, dat hij niet meer terug kon. De heer *Albarda* zegt, dat uit zijn aantekeningen met stelligheid blijkt, dat de bespreking in de Ministerraad op 26 April 1944 heeft plaats gevonden. Hij kan niet aannemen, dat, als het onjuist is geweest wat hij schreef in die brief van 7 Mei 1944, de heer *Gerbrandy* dan niet terug geschreven zou hebben: dat is onjuist. De heer *Gerbrandy* zou dan toch hebben geantwoord: daarin vergis je je!

82537 *(Albarda)* Voorzover de heer *Albarda* bekend is, is er geen antwoord, waarin iets dergelijks staat. Uit die brief blijkt, om welke reden hij bezwaar had tegen een benoeming tot Minister van de heer *de Booy.* De heer *Albarda* hecht er waarde aan te verklaren, dat hij daarna gedurende een aantal maanden op de allerprettigste manier met de heer *de Booy* heeft samengewerkt en de meeste achting heeft opgevat voor de zelfstandige manier, waarop de heer *de Booy* zijn oordeel bepaalde. Het bezwaar van de heer *Albarda* was echter toen, dat er in het Kabinet al veel vertegenwoordigers van grote ondernemingen zaten en dat nu nog iemand zou worden geroepen uit rederskringen. Als directeur van de Royal Shell, van de Koninklijke, was de heer *de Booy* tevens reder van een tankvloot en zat als zodanig reeds in de Scheepvaart- en Handelscommissie. Met die commissie had de heer *Kerstens* juist altijd moeilijkheden gehad en de Ministers hadden de heer *Kerstens* tegenover de reders gesteund. De heer *Albarda* vond het verkeerd, dat de heer *Kerstens* het veld moest ruimen op het scheepvaartdepartement en dat er dan iemand van de tegenpartij, een exponent van de reders, voor in de plaats zou komen. Het leek de heer *Albarda* ook niet gelukkig, dat de directeur van de Koninklijke een plaats in het Kabinet zou krijgen. Dat leek hem inzonderheid tegenover Indonesië niet gelukkig, terwijl de plaats van de overleden heer *Soejono* door de heer *Gerbrandy* onbezet was gelaten. Dat vond de heer *Albarda* verkeerd; maar hij heeft hoogachting voor de persoon van de heer *de Booy,* want deze was volkomen onafhankelijk in zijn oordeelbepaling.

82538 *(Albarda)* Met betrekking tot de verklaring van de heer *Gerbrandy,* dat de bespreking met de heer *de Booy* niet heeft plaats gehad, voordat de tegenstelling tussen hem en de heer *Kerstens* openbaar werd, maar daarna en dat er met de heer *de Booy* geen bespreking heeft plaats gevonden of dat deze gepolst is, voordat de kwestie acuut is geworden, zegt de heer *Albarda,* dat het moeilijk is de volgorde te bepalen, als men niet toevallig wat op papier heeft staan. Daaraan heeft men alleen houvast.

82864 *(Gerbrandy)* Naar aanleiding van de nadere verklaring van de heer *van Angeren,*

dat volgens de aantekeningen, welke deze heeft van de vergaderingen van de Ministerraad, de heer *Gerbrandy* op 2 Mei 1944 in de vergadering van de Ministerraad heeft medegedeeld, dat hij de heer *de Booy* had gepolst, voordat hij naar de Koningin ging, zegt de heer *Gerbrandy,* dat dit een vergissing is. Hij herinnert zich, dat een keer — waarschijnlijk heeft de heer *van Angeren* zich zo uitgelaten tegen de heer van *Kleffens;* de heer *Gerbrandy* leidt dit af uit het feit, dat deze soortgelijke opmerkingen maakte, — de heer *van Kleffens* zich ongeveer aldus tegenover hem heeft uitgelaten: „Maar, *Gerbrandy,* dat heb je wel zeer snel" — de heer *Gerbrandy* weet niet meer precies, hoe de heer *van Kleffens* het zei — „behandeld". De heer *Gerbrandy* zei: „Wat bedoel je? Heb ik naar je mening te vroeg met de heer *de Booy* gesproken? Ik kan verklaren, dat dat niet zo is." Blijkbaar heeft dus bij de heer *van Angeren* en misschien ook een ogenblik bij de heer *van Kleffens* die opvatting bestaan; maar dat is een vergissing. Toen de heer *Gerbrandy* de uitdrukkelijke mededeling had van de heer *Kerstens:* Ik ga heen, is hij ogenblikkelijk naar de Koningin gegaan.

82866 e.v. *(Gerbrandy)* Wat de heer *van Angeren* zegt, nl. dat de heer *Gerbrandy* het in de Ministerraad heeft gezegd, is dus dezelfde kwestie als wat de heer *van Kleffens* tegen de heer *Gerbrandy* zei. Toen heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: „Zo is het gegaan" en toen heeft de heer *van Kleffens* gezegd: „Maar dan is het in orde." De heer *Gerbrandy* kan het uit de eerste hand verzekeren. Er is er maar één, die het kan weten.

82870 *(Gerbrandy)* Op de opmerking, dat hij eerder voor de commissie verklaard heeft: „Mijn moeilijkheid was, dat ik de heer *Kerstens* niet kon handhaven, want anders raakte ik drie andere Ministers kwijt", zegt de heer *Gerbrandy* thans, dat „drie andere Ministers kwijt", iets te sterk is gezegd. Hij raakte er absoluut één kwijt. Die heeft in tegenwoordigheid van de drie anderen, dus in een conferentie van vijf uitdrukkelijk gesteld: „*Gerbrandy,* als jij hem handhaaft, ga ik heen". Of dit vóór het plan tot splitsing van het departement heeft gespeeld of daarna, weet de heer *Gerbrandy* op het ogenblik niet precies. Men heeft als concessie goed gevonden, dat de heer *Kerstens* alleen aan Handel en Nijverheid bleef. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat hij toen van buiten de mededeling kreeg: „Gij vindt het goed, dat de heer *Kerstens* aan Economische Zaken blijft, maar gij hadt het moeten omkeren en zeggen: Laat de heer *Kerstens* maar liever aan Scheepvaart blijven, want de grieven op het gebied van Economische Zaken zijn veel ernstiger". De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat dit van een zeer bevoegde zijde kwam.

82874 *(Gerbrandy)* Op de opmerking, dat hier een zekere tegenstrijdigheid aanwezig is, aangezien de heer *Kerstens* op 28 April 1944 toch had gezegd: „Nu de splitsing doorgaat, ga ik weg" en derhalve een ultimatum toen niet meer nodig was, zegt de heer *Gerbrandy,* dat dit niet geheel juist is, dat het niet klopt op de realiteit, zoals die toen was. Dat kan men nagaan, als men het verdere verloop ziet. Daarna zijn er nog pogingen gedaan de heer *Kerstens* eventueel aan Koloniën te krijgen, doch ook dit is op overwegende bezwaren gestuit. Vermoedelijk zit de zaak zo, dat op of omstreeks 28 April die Ministers dat gezegd hebben en dat de heer *Gerbrandy* toen gezegd heeft: „Dan breng ik de splitsing van het departement in de Ministerraad". Met stelligheid durft de heer *Gerbrandy* dit echter niet te zeggen. Wanneer de heer *Gerbrandy* de brief van 27 April 1944 aan de heer *Kerstens* en het antwoord van de heer *Kerstens* van 28 April 1944 zo ziet, maakt het op hem wel de indruk, dat de daarop volgende brief van 29 April in verband staat met het onderhoud van die 5 Ministers. In die brief van 29 April deelt de heer *Gerbrandy* aan de heer *Kerstens* mede, dat de Koningin Haar goedkeuring aan de splitsing heeft gehecht, met dien verstande, dat er een afzonderlijke Minister van Scheepvaart zou worden benoemd en daarin vraagt de heer *Gerbrandy* aan de heer *Kerstens* zo spoedig mogelijk zijn officiële ontslagaanvrage in te dienen. Daaruit kan men de conclusie trekken, dat waar de Koningin Haar goedkeuring aan de splitsing van het departement heeft gehecht, Zij aan de heer *Gerbrandy* natuurlijk gevraagd zal hebben: „Wie hebt u dan op het oog?" Dat is duidelijk. De heer *Gerbrandy* kon dus op 2 Mei 1944 in de Ministerraad mededelen, dat hij aan die en die gedacht had.

De heer *Gerbrandy* meent, dat het dilemma, waarvoor hij werd gesteld: drie Ministers weg of één weg, zich heeft voorgedaan tijdens die correspondentie. Maar men vergete vooral niet, dat het hier een bezwaar gold en een door de betrokken Ministers geuite mededeling, die, om het zo uit te drukken, permanent waren en steeds werden volgehouden.

82884 *(Gerbrandy)* Volgens de heer *Gerbrandy* kwam het er dus op neer, zoals hij het ook in zijn nota heeft geschreven, dat hij bij de crisis-*Kerstens* door het feit van de divergentie, die tussen de verschillende Ministers was ontstaan, voor de moeilijkheid zat: „Wat moet ik doen om het Kabinet met zo weinig mogelijk brokken er doorheen te krijgen".

De tegenstelling lag nog iets moeilijker. Er waren niet alleen drie Ministers, die zeiden: Wij kunnen niet verder met de heer *Kerstens* werken, maar er waren andere Ministers, die zeiden: Wij zouden het ten zeerste betreuren, wanneer de heer *Kerstens* aftrad. Men kan het best zeggen, dat het een kwestie van 5 : 2 was. Het lag nog iets gecompliceerder, wanneer men denkt aan de brief, welke de heer *Albarda* aan de heer *Gerbrandy* in verband hiermede heeft

82888 *(Gerbrandy)*

geschreven. De heer *Gerbrandy* moest op een gegeven ogenblik in de ene of in de andere zin de knoop doorhakken; hij heeft gedaan, wat hij kon om de minste brokken te maken. Hij heeft het zo opgelost, omdat naar zijn oordeel de bezwaren van de laatste tijd tegen het beleid van de heer *Kerstens* niet ontkend konden worden. Dat speelde natuurlijk de hoofdrol. In dat opzicht was er onder de Ministers feitelijk geen verschil van mening.

85434 *(de Booy)*

De heer *de Booy* verklaart zich te herinneren, dat hij in Maart en April 1944 een reis naar de Middellandse Zee heeft gemaakt en dat hij, toen hij te Londen terug kwam, de boodschap vond, of hij zo gauw mogelijk contact met de heer *Gerbrandy* wilde opnemen. Er werd niet bij gezegd, waarover het ging. Toen is de heer *de Booy* zo gauw mogelijk naar de heer *Gerbrandy* gegaan en deze heeft hem gevraagd, of hij Minister van Scheepvaart wilde worden. Welke datum dat is geweest, herinnert de heer *de Booy* zich niet. Hij kan dat wel nazien in zijn dagboek.

85436 *(de Booy)*

De eerste keer, dat de heer *de Booy* na zijn reis de heer *Gerbrandy* heeft gezien, heeft dat gesprek plaats gevonden, De heer *de Booy* heeft gezegd, dat hij bereid was Minister van Scheepvaart te worden, als het moest. Hij heeft daarover o.a. nog met de heer *van Kleffens* gesproken en niet direct ja gezegd. Maar dat is een kwestie van een paar dagen geweest en hij gelooft, dat die datum van terugkeer wel het antwoord op de gestelde vraag zal geven.

Bij brief van 28 September 1950 heeft de heer *de Booy* aan de commissie medegedeeld, dat hij heeft nagezien, op welke datum het bewuste gesprek met de heer *Gerbrandy* heeft plaats gevonden. Het is hem gebleken, dat hij ongeveer 4 April 1944 van zijn reis naar de Middellandse Zee is teruggekeerd en dat, zoals hij reeds bij zijn verhoor mededeelde, zeer kort daarna het bewuste gesprek met de heer *Gerbrandy* moet hebben plaats gevonden. Het is hem evenwel niet mogelijk de juiste datum, waarop dit gesprek heeft plaats gevonden, met stelligheid vast te stellen. Hij heeft de heer *Gerbrandy* niet onmiddellijk medegedeeld, dat hij bereid zou zijn een eventuele benoeming tot Minister van Scheepvaart te aanvaarden.

Bij het onderzoek naar de redenen, welke geleid hebben tot het aftreden van de heer *Kerstens,* is de commissie gebleken, dat door een drietal Ministers, waarvan alleen met name genoemd is de inmiddels overleden Minister van Financiën, de heer *van den Broek,* bezwaar is gemaakt tegen het beleid, door de heer *Kerstens* gevoerd. Volgens de heer *Gerbrandy* hadden die bezwaren in hoofdzaak betrekking op het scheepvaartbeleid en op de door de heer *Kerstens* tijdens zijn verblijf in Amerika gevoerde besprekingen inzake de voorziening van Nederland na de bevrijding. Hoewel de heer *Gerbrandy* in zijn, door de heer *van Angeren* als „deurwaardersexploit" betitelde brief aan de heer *Kerstens* van 15 April 1944, deze op uitvoerige wijze in gebreke heeft gesteld, verklaarde de heer *Gerbrandy* bij zijn verhoor, dat het voor hemzelf buitengewoon moeilijk te beoordelen was, of de heer *Kerstens* een slecht Minister was. De heer Gerbrandy zat echter met de moeilijkheid, dat drie bekwame Ministers hem zeiden: hij of wij.

De commissie moge in herinnering brengen, dat zij blijkens het derde deel van haar verslag, waarin het financiële en economische beleid der Regering te Londen behandeld wordt, een zeer uitvoerig onderzoek heeft ingesteld, zowel naar het scheepvaartbeleid van de heer *Kerstens* als naar het door hem ter gelegenheid van de U.N.R.R.A.-conferentie en bij zijn verdere besprekingen in Amerika gevoerde beleid. Met betrekking tot de voornaamste onderdelen van het scheepvaartbeleid zij vermeld, dat de conclusies der commissie inzake de bezitsvordering der Nederlandse koopvaardijvloot te vinden zijn op blz. 232 en 233 van genoemd deel van haar verslag, die over de vaarplicht der Nederlandse zeelieden op blz. 245 en 246, die met betrekking tot de behartiging van de belangen der Nederlandse zeevarenden (waarbij het conflict met de reders is behandeld), op blz. 257 en 258, en die inzake de arbeidsvoorwaarden en de sociale voorzieningen voor de Nederlandse zeelieden op blz. 264, terwijl de conclusies der commissie over de U.N.R.R.A. en wat daarmede samenhangt op blz. 315 van meergenoemd deel van haar verslag zijn vermeld.

De commissie is bij haar beoordeling van het door de heer *Kerstens* gevoerde beleid zeker niet tot de conclusie gekomen, dat deze

een slecht Minister was. De critiek van de commissie, bij de bespreking van diens scheepvaartbeleid geuit, beperkte zich hiertoe, dat zij van oordeel was, dat het conflict met de reders in aanzienlijke mate zijn oorzaak heeft gevonden in een tussen de heer *Kerstens* en de reders bestaande incompatibilité d'humeur, welke reeds spoedig na het optreden van de heer *Kerstens* als Minister te constateren viel, dat van zijn zijde tegenover de N.S.H.C. in het algemeen meer tact had moeten worden betoond en dat hij ook meer begrip had moeten hebben voor het feit, dat de Regering een commissie van deskundigen voor een goede gang van zaken absoluut nodig had. Dit nam echter niet weg, dat de commissie de houding van de reders tegenover de Regering, daargelaten of deze houding als een bedreiging met staking kan worden gekwalificeerd, in geen geval kon goedkeuren. Ook het verlangen van de Minister, dat de aanleiding tot het conflict was, nl. dat er een vorm van vooroverleg tussen de vertegenwoordigers der werknemers en de werkgeefster kwam over zaken, die niet in de collectieve arbeidsovereenkomst geregeld waren, doch niettemin op de arbeidsverhouding betrekking hadden, achtte de commissie gerechtvaardigd. Met betrekking tot het door de heer *Kerstens* ter U.N.R.R.A-conferentie gevoerde beleid, heeft de commissie uitgesproken, dat zij het aanvaardbaar achtte, dat de heer *Kerstens* in Amerika in het openbaar te kennen heeft gegeven, dat Nederland, indien dit verwacht werd, bereid zou zijn te betalen voor de door de U.N.R.R.A. te verlenen hulp. De commissie was daarentegen wel van oordeel, dat de Regering destijds terecht het door de heer *Kerstens* uitgebrachte advies om de aankopen althans voorlopig te staken, niet heeft opgevolgd. De commissie grondde die mening op het feit, dat aan de toezeggingen, die de heer *Kerstens* o.m. van generaal *Hildring* had verkregen, een aantal voorbehouden verbonden was, dat het op zijn minst genomen zeer onzeker maakte, of zij voor Nederland in de toekomst voldoende uitkomst zouden brengen.

Dit oordeel over het beleid van de heer *Kerstens,* dat de commissie na een zeer ampel onderzoek heeft uitgesproken, maakt, dat zij de te Londen in het voorjaar van 1944 tegen de heer *Kerstens* gevoerde agitatie, die er op gericht was aan te tonen, dat hij een slecht Minister was, niet juist kan achten. Blijkens de verklaring van de heer *Gerbrandy* stond een drietal Ministers achter deze afkeuring van het beleid van de heer *Kerstens.* De Minister van Financiën, de heer *van den Broek,* was een van hen. Aangezien de bepalingen der Enquêtewet de commissie beletten vragen te stellen over de beraadslagingen in de Ministerraad, heeft zij niet kunnen vaststellen, wie de twee andere Ministers waren, die evenals de heer *van den Broek* van mening waren, dat de heer *Kerstens* als Minister niet gehandhaafd kon worden.

De heer *Gerbrandy* stelt, dat de crisis-*Kerstens* voor hem in laatste instantie een politieke zaak was. Het ging voor hem om het verlies van drie bekwame Ministers of van de heer *Kerstens.* Van die drie Ministers kon hij met name de heer *van den Broek* niet missen. De commissie begrijpt, dat dit voor de heer *Gerbrandy* een moeilijk dilemma was. Zij meent echter, dat de zaak wel iets gecompliceerder was dan de heer *Gerbrandy* het hier stelt. Immers, ook de heer *van Angeren* maakte — daargelaten, of hij in een eerder stadium, zoals de heer *Gerbrandy* zegt, daar anders over gedacht heeft — bezwaren tegen het ontslag van de heer *Kerstens,* terwijl de heer *Albarda* in een uitvoerig schrijven van 7 Mei 1944 aan de Minister-President uiting gaf aan zijn bezorgdheid over de gang van zaken. Een vervanging van de heer *Kerstens* door de heer *de Booy* achtte de heer *Albarda* ongewenst; hij vestigde de aandacht van de Minister-President op de repercussies van een uittreden der beide katholieke Ministers en wees er zelfs op, dat dan ook de socialistische Ministers hun positie nader in overweging zouden moeten nemen.

Dit alles overziende, is het voor de commissie de vraag, of de heer *Gerbrandy* het dilemma wel geheel juist gesteld heeft en of hij de knoop op de juiste wijze heeft doorgehakt. Zij ziet in de crisis-*Kerstens* nog veel, wat niet duidelijk is. De heer *Gerbrandy* heeft in zijn verhoor gezegd, dat de bezwaren tegen het beleid van de heer *Kerstens* in hoofdzaak neerkwamen op het scheepvaartbeleid en de besprekingen in Amerika, doch vooral op deze laatste. Nochtans schrijft hij in zijn „deurwaardersexploit" van 15 April 1944 aan de heer *Kerstens,* dat hij er geen bezwaren tegen zou hebben, dat deze alle zaken behoudt, behalve de Scheepvaart, waarvoor een afzonderlijke Minister benoemd zou worden. De heer *Gerbrandy* ontkent voorts met klem besprekingen met de heer *de Booy* te hebben gehad, voordat hij zijn critiek, resulterende in het splitsingsplan, aan de heer *Kerstens* heeft medegedeeld. Niettemin hebben verscheidene Ministers te kennen gegeven, dat de heer *de Booy,* die zich scherp tegen het scheepvaartbeleid van de heer *Kerstens* had gekeerd, reeds eerder is gepolst. Uit de door de heer *de Booy* met betrekking tot dit punt afgelegde verklaring, aangevuld door zijn brief van 28 September 1950

aan de commissie, blijkt, dat de opvatting van deze Ministers juist is. Merkwaardig is ook, dat de heer *Gerbrandy,* hangende de crisis, aan de heer *Kerstens* nog de portefeuille van Koloniën heeft aangeboden, terwijl hij bovendien slechts enkele maanden vóór het aftreden van de heer *Kerstens,* toen deze moeilijkheden had inzake het uitbrengen van zijn verslag over zijn Amerikaanse reis aan H.M. de Koningin, hem bewogen schijnt te hebben toch als Minister aan te blijven.

De commissie acht het resultaat van haar onderzoek naar de oorzaken van het aftreden van de heer *Kerstens* niet in alle opzichten bevredigend. De heer *Kerstens* ziet blijkbaar een verband tussen zijn aftreden en de wrok, die de reders tegen hem koesterden. De heer *Gerbrandy* verklaart echter, dat het standpunt van de reders daarbij geen rol heeft gespeeld. Hij zegt, dat het heengaan van de heer *Kerstens* een zuiver interne Kabinetskwestie was. Voorzover dit juist is, stuit de commissie echter op de vertrouwelijkheid van de beraadslagingen in de Ministerraad, nu blijkbaar bij een aantal Ministers een zekere terughoudendheid bestaat om eigener beweging over deze aangelegenheid nadere verklaringen af te leggen.

VIII. Het aftreden van Minister van Angeren

Op 2 Juni 1944 werd door de Regeringsvoorlichtingsdienst het aftreden van de heer *Kerstens* bekendgemaakt. In hetzelfde communiqué [1]) werd medegedeeld, dat ook de Minister van Justitie, de heer *van Angeren,* ontslag had aangevraagd, doch dat Hare Majesteit de Koningin dit verzoek om ontslag in nadere overweging had gehouden. Blijkens het Koninklijk besluit [2]) van 12 Juni 1944 had de heer *van Angeren* dit ontslag reeds op 17 Mei 1944 aangevraagd. Volgens dit Koninklijk besluit werd evenwel de ontslagaanvrage niet ingewilligd en de heer *van Angeren* belast met het voortgezet beheer van het Departement van Justitie. Op 16 Juni 1944 deelde Radio Oranje [3]) mede, dat „deze in de practijk onzer constitutie ongewone beslissing door noodzaak werd ingegeven". Uit het Koninklijk besluit [4]) van 11 Juli 1944 waarbij de heer *van Angeren* ontslag werd verleend als Minister van Justitie, blijkt, dat deze in een brief van 30 Juni 1944 opnieuw had verzocht eervol ontslagen te worden.

[1]) Bijlage 4 **A.**

[2]) Bijlage 4 **B.**

[3]) Vgl. bijlage 4 **C.**

[4]) Bijlage 4 **D.**

28876 *(van Angeren)*

Alvorens bij zijn verhoor een uiteenzetting te geven van de redenen, welke tot zijn aftreden hebben geleid, drukt de heer *van Angeren* de vrees uit, dat zijn uiteenzetting niet geheel bevredigend zal zijn en dat deze misschien, omdat over bepaalde dingen niet gesproken kan worden, de indruk zal wekken, dat hij op losse gronden, althans op onvoldoende gronden zou zijn heengegaan. Hij moet dit risico nemen.

Het ontslag, dat door hem werd ingediend, had twee redenen: in de eerste plaats de onmogelijkheid om datgene, waarvan hij meende, dat het voor Nederland niet kon worden gemist, geheel tot stand te brengen en in de tweede plaats de wijze, waarop de heer *Kerstens* tot het vragen van ontslag werd gedwongen.

28879 *(van Angeren)*

Het eerste, een zakelijk punt, was voor de heer *van Angeren* veel moeilijker. Het betrof namelijk het tot stand brengen van een van de terugkeerbesluiten. Hierover verklaart de heer *van Angeren* als volgt:

„U weet, dat wij een cyclus van besluiten hebben ontworpen: de buitengewone rechtspleging, de organisatie van de buitengewone rechtspleging, de strafbepalingen ten aanzien van de politieke delinquenten, het Bijzonder Gratiebesluit en het Buitengewoon Politiebesluit. Dat waren de onderwerpen. Zij hoorden bij elkaar en hadden practisch betrekking op hetzelfde terrein. Het Buitengewoon Politiebesluit ging iets verder, omdat het ook de aangelegenheden van de politie en meer de terugkeer raakte. Het bestond uit twee onderdelen. Het eerste artikel zei — om het populair uit te drukken —: wij vinden daar een chaos en hebben alle kans, dat de gendarmerie, zoals de Duitsers het noemden, de Rijkspolitie, weer uit elkaar valt en de Rijksveldwachters weer het uniform van de Rijksveldwacht, de marechaussees het uniform van de marechaussee en de agenten van politie hun eigen uniform aantrekken; laten wij die voorlopig als een eenheid beschouwen en geef aan de Minister van Justitie opdracht die eenheid te bewaren. De Minister van Justitie kreeg op grond van dat Buitengewoon Politiebesluit, waarbij hij was aangewezen als de man voor de Rijkspolitie, de opdracht hiervoor te zorgen. Dit was niets bijzonders. Het ging alleen over de bepaling om voorlopig meer eenheid te brengen. Volgens deze betrekkelijk eenvoudige bepaling mocht de Minister van Justitie deze politie tijdelijk als een eenheid beschouwen en daaraan min of meer proberen leiding te geven.

Het tweede artikel, waarbij aan de Minister bijzondere bevoegdheden werden toegekend, was veel belangrijker. De Minister van Justitie kreeg enige bevoegdheden, die ook zouden moeten worden toegekend aan de Regering, wanneer wij kwamen tot de civiele staat van beleg, iets, dat op het ogenblik in verband met de wijziging van de Grondwet de bijzondere belangstelling heeft gekregen. Men ziet, dat het niet zo gek was om met die gedachte rond te lopen, aangezien men dit punt tot een van de onderwerpen van de Grondwetswijziging heeft gemaakt.

Wat was de bedoeling van het hebben van die bevoegdheden? Zag de Minister alles zo zwart in Nederland of had hij er bepaalde bedoelingen mee? Was het noodzakelijk, urgent? Dat noodzakelijke, dat urgente, wil ik gaarne naar voren brengen in deze commissie. Ik was — en, naar ik geloof, u met mij — geen groot voorstander van het

Militair Gezag. Ik wil de militairen niets te kort doen. Tegen dat Militair Gezag, dat bestond uit snel tot militairen gemaakte heren, die tenslotte in Nederland hun gelederen op korte termijn moesten aanvullen, bestonden enige bezwaren bij het Kabinet en misschien ook bij de bevolking, en hoe eerder het ophield, hoe eerder althans dat Militair Gezag tot zo klein mogelijke proporties werd teruggebracht, hoe beter het was. Men had door de radio aan Nederland beloofd: jullie krijgen een Militair Gezag, wij kunnen dat niet anders doen. Dat zou natuurlijk nog een punt van apart onderzoek moeten zijn, maar wij waren toenmaals van oordeel, dat het nodig was die bijzondere staat van beleg hoe eerder hoe liever op te heffen. Een van de punten van die staat van beleg was, dat deze het Militair Gezag in staat zou stellen om politieke delinquenten, mensen, tegen wie verdenking bestond, politiek verdachten, zonder telastelegging in te sluiten en ingesloten te houden. Het was in Nederland in ieder geval zaak zo spoedig mogelijk die mensen af te zonderen, die verdacht waren, en dat is ook gebeurd, en die mensen gevangen te houden. Zo spoedig mogelijk zou dan een onderzoek moeten worden ingesteld, of men terecht met een verdachte te doen had of niet. Nu was de gedachte, en ik geloof op het ogenblik nog, dat die juist was, om zo spoedig mogelijk Justitie die zaak in handen te doen nemen, haar zo spoedig mogelijk bij de normale politie te brengen en Justitie daarover te laten gaan. Dus niet verder: de ene burger arresteert de andere burger en houdt die gevangen. De strekking was dus ten aanzien van dit punt de bevoegdheid van het Militair Gezag onder de staat van beleg zo spoedig doenlijk te doen overgaan op de Minister van Justitie. Werd die bevoegdheid aan de Minister van Justitie niet verleend en werd de staat van beleg opgeheven, dan moesten al die mensen worden vrijgelaten, want op grond van Strafvordering kon geen van die mensen worden vastgehouden. Practisch gesproken waren al die mensen aangehouden op last van het Militair Gezag en zodra het Militair Gezag wegging, omdat de staat van beleg werd opgeheven of maar gedeeltelijk werd opgeheven, moesten zij worden losgelaten. Bleef dus over: geef die bevoegdheid aan de verantwoordelijke Minister van Justitie. Hier ziet u in hoofdzaak, hoe ik die urgentie voelde: neem het zo spoedig mogelijk over; het is niet juist, dat die staat van beleg daar zo lang blijft. Laat Justitie het zo spoedig mogelijk overnemen; laat de Minister van Justitie werken met een groep politie, die hij met behulp van de procureur-generaal bijeenbrengt om die verschillende groepen in Nederland, die gearresteerd zijn — de ene groep arresteert de andere en mensen worden ingesloten onder het motto: je bent N.S.B.-er of je voelt voor de Duitsers —, zo gauw mogelijk uit te kammen. Dat kon niet, zolang de Minister van Justitie niet de bevoegdheid daartoe had. Tegelijk werden ten aanzien van de openbare orde aan hem zekere bevoegdheden toegekend, althans om die geleidelijk van het Militair Gezag over te nemen. Als de staat van beleg werd opgeheven, moesten deze bevoegdheden niet verdwijnen, maar zij moesten zo gauw mogelijk worden gebracht bij het civiel gezag en dit kon alleen, wanneer wettelijk de gelegenheid daartoe werd geopend. Ik blijf dit nog zien als een van de noodzakelijkste dingen, wilde men de zaak goed tot uitvoering krijgen. Ik kon ook niet te lang wachten, omdat een en ander voorbereid moest worden. De tijdelijke organisatie van de politie moest voorbereid worden en ook datgene, wat noodzakelijk was in Nederland te doen. Er moest contact met Nederland opgenomen worden over de wijze, waarop de voorbereiding op korte termijn moest geschieden en ook het Militair Gezag moest worden geïnstrueerd, opdat het overleg zo gauw mogelijk kon worden opgenomen.

Ik heb bij de samenstelling van dit ontwerp nooit enige moeilijkheden gehad in de Commissie-Terugkeer. Men heeft dit redelijk en juist gevonden, een onderdeel van de cyclus over politieke delinquenten en wat daarbij behoorde aan herstel van orde en rust in Nederland. Ik heb evenmin in de Ministerraad één stem daartegen gehoord.

Alle Ministers stonden achter mij en het ontwerp is ook door alle Ministers getekend. De eerste kleine moeilijkheid ontstond in de z.g. Raad van Advies. Door enkelen werd daar actie tegen mijn ontwerp gevoerd. Dat lieten zij erg duidelijk blijken, want de Minister werd, terwijl hij over andere ontwerpen zeer uitvoerig gehoord was, over dit ontwerp niet gehoord. Slechts na de grootste moeite ben ik door een subcommissie van de Raad van Advies gehoord. Ik heb die subcommissie de zaak uitgelegd en heb gevraagd: Als u bezwaren hebt, wilt u het dan zeggen? Niemand had bezwaren en dus verwachtte ik een gunstig advies, maar toen kwam de mededeling, dat het kon blijven liggen tot na de terugkeer in Nederland. Maar het kon niet blijven liggen, tenzij men een ander standpunt ging innemen dan hetgeen ik toen volgde. Ik achtte dit zo urgent, dat ik meende het niet te kunnen missen. Ik meende, dat ik niet in Nederland kon terugkeren, zonder dat deze regeling was tot stand gekomen. De Minister-

raad was het gloeiend met mij eens. Men vond het rapport, dat verder geen gronden bevatte dan alleen de mededeling: Wij adviseren het te laten liggen tot na de terugkeer in Nederland, ongegrond. Met een gemeenschappelijke voordracht is het ontwerp op 2 Novem- 1943 bij H.M. de Koningin ingediend.

Nu komt er een stilstand in de besprekingen, die ik hier voer. Ik moet nu zwijgen. Ik kan alleen zeggen, dat bij alle drukke werkzaamheden en moeilijkheden, die ik had, deze zaak ontzettend veel van mijn zenuwen heeft gevraagd en veel aan mijn gezondheid heeft gekost. Ik heb mij dit ontzettend aangetrokken. Er is heel veel gebeurd, dat ik hier niet kan vertellen. Het ontwerp, dat ik in verband met de verwante regelingen urgent achtte, diende ik op 2 November 1943 met de andere Ministers in en in Mei 1944 was het nog niet bekrachtigd. De behandeling van het Tribunaalbesluit, dat er mee samenhing, bleef liggen en ook andere besluiten bleven liggen. Ik zat te wachten en kon niet verder. Op 17 Mei — ik heb al verteld van het geval-*Kerstens,* dat zich in die zelfde tijd voordeed — heb ik mijn verzoek om ontslag ingediend. Op 2 Juni, dus meer dan veertien dagen later, werd mij medegedeeld, dat mijn verzoek in beraad werd gehouden, en werd mij verzocht mij met het beheer van het departement te blijven belasten. Inmiddels was aan de heer *Kerstens* ontslag verleend, was de afscheiding van Scheepvaart en de benoeming van de heer *de Booy* tot stand gekomen en was de heer *Burger* tot Minister van Binnenlandse Zaken benoemd, terwijl was afgesproken, dat de kwesties van de verschillende Ministers over de volle breedte zouden worden beslist en de moeilijkheden met de heer *van Boeyen* zouden worden afgehandeld. Na al dat wachten en vragen, wat er gebeuren zou, kwam op 12 Juni het Koninklijk besluit af, waarbij werd goedgevonden te beslissen de aanvrage van mr. *van Angeren* niet in te willigen. De heer *Gerbrandy* heeft dat besluit gecontrasigneerd en hij draagt daarvoor de verantwoordelijkheid. Ik herinner mij niet, dat ooit een dergelijk besluit is genomen, behalve voor Ministers, die in een nieuw Kabinet overgaan. Wanneer er een nieuw Kabinet komt, wordt ten aanzien van deze Ministers wel gezegd, dat hun verzoek om ontslag niet wordt ingewilligd, en dan blijven zij zitten. Maar hier komt voor een Minister, die zijn ontslag vraagt, die bezwaar heeft om langer de verantwoordelijkheid te dragen, een Koninklijk besluit tot stand om mede te delen, dat zijn verzoek niet wordt ingewilligd. Nu kreeg men de merkwaardige toestand, dat er een Minister in de Ministerraad zat, die ook van zijn collega's alles had te accepteren, want hij kon niet weg. Als ik zei: Ik kan mij met dit voorstel — b.v. van de heer *Furstner* of van de heer *Albarda* — niet verenigen, want ik kan de verantwoordelijkheid niet dragen, werd ik hartelijk uitgelachen. Ik moest een verantwoordelijkheid dragen, welke ik niet wenste te dragen. Ik bleef zitten. Voor dit stuk draagt de Minister-President — misschien had hij de beste bedoelingen — de verantwoordelijkheid. Ik wil er niet de minste critiek op hebben, doch wil alleen aantonen in welk een dwangpositie ik verkeerde. Ik ben jaren secretaris-generaal geweest en heb heel wat gezien, maar dit had ik nog niet gezien. Ik behoef u niet te schilderen, welke moeilijkheden dit meebracht. Ik geloof, dat de commissie, vooral de oud-Minister, die er bij zit, wel kan begrijpen op welke wijze men in zo'n Ministerraad zit, als er geen parlement is en men op de Ministerraad is aangewezen. Mijn herhaald, mijn steeds terugkerend verzoek om ontslag ben ik blijven vasthouden; ik kon het niet meer uithouden. Ik ben in die tijd een familielid in Manchester gaan opzoeken. Nauwelijks was ik weg of ik kreeg bericht, dat ik mijn ontslag had en dat de heer *van Heuven Goedhart* tot Minister was benoemd. Bij het aanvaarden van het Ministersambt heb ik de voorwaarde gesteld, dat ik bij ontslag in mijn vroegere ambt zou terugkeren en ik ben dan ook in het ambt van secretaris-generaal teruggekeerd. Ik heb dat ambt dus direct overgenomen. Ik kan er nog bij vertellen, dat ik gedurende die periode, waarin ik ontslag vroeg, altijd tegen de heer *Gerbrandy* heb aangevoerd, dat ik het schip niet verliet. Een van de argumenten was altijd, dat men het schip verliet. Ik heb gezegd: Ondergetekende verlaat het schip niet, maar blijft rustig doorwerken als secretaris-generaal. Dat heb ik de eerste jaren in Engeland gedaan, dat doe ik nog. Dus van mij kan niet gezegd worden, dat ik de boel in de steek heb gelaten."

Met betrekking tot de vraag, of bij de moeilijkheden met de totstandkoming van het Buitengewoon Politiebesluit de creatie van de functie van directeur-generaal van politie nog een rol heeft gespeeld en met name of de heer *van 't Sant* voor deze functie bestemd was [1]), geeft de heer *van Angeren* als zijn opvatting te kennen, dat de benoeming van de heer *van 't Sant* in deze functie bij de terugkeer naar Nederland niet door een Minister werd geëist. Naar aanleiding hiervan verwijst de heer *van Angeren* naar een van de vele voordrachten ten aanzien van het Buitengewoon Politiebesluit, nl. die van 5 April 1944. In deze voordracht worden de motieven opge-

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 4 A, blz. 171 en 172.

somd, waarom het niet juist zou zijn in Nederland een directeur-generaal van politie aan te stellen. Eveneens ligt hierin de motivering, waarom het zo noodzakelijk was dat Politiebesluit te hebben.

Het Buitengewoon Politiebesluit is geworden het Koninklijk besluit van 27 September 1944, E 123. Dit besluit komt in de tekst overeen met het destijds door de heer *van Angeren* ingediende ontwerp, behalve dat de invoering afhankelijk was gesteld van een Koninklijk besluit (artikel 2). Hierin leest men thans:

28882 *(van Angeren)*

> „Van af een nader door Ons te bepalen tijdstip komen aan Onzen Minister van Justitie tijdelijk de in de volgende artikelen omschreven bijzondere bevoegdheden toe."

Terwijl er aanvankelijk stond:

> „Van af een tijdstip door Onzen Minister, Voorzitter van den Raad van Ministers in overeenstemming met Onze Ministers van Justitie en van Oorlog na overleg met het Militair Gezag als bedoeld in Ons besluit op den bijzonderen staat van beleg vast te stellen, komen aan Onzen Minister van Justitie tijdelijk de in de volgende bepalingen omschreven bevoegdheden toe.".

In deze laatste bepaling was de toekenning van bijzondere bevoegdheden niet afhankelijk van een Koninklijk besluit, maar van overleg van Ministers.

28884 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* had zich langs een weg, die hij niet kan bespreken, vergewist, of hij het Buitengewoon Politiebesluit had kunnen krijgen met de bepaling in artikel 2, zoals die uiteindelijk geworden is, hetgeen ontkennend werd beantwoord. Er werd gezegd:

28888 *(van Angeren)*

het wordt niet getekend. Omdat het officiële standpunt was, dat het Militair Gezag een kwestie van enkele weken zou zijn, vroeg de heer *van Angeren* zich af, of hij daarvoor een Koninklijk besluit moest hebben. In Londen was de gedachte: de legers zullen binnenvallen — men wist niet precies, hoe de invasie zou komen —, Nederland wordt het terrein achter de geallieerden, die proberen in Duitsland te komen. Wij zouden het aanvoerterrein zijn. De Engelsen en de

28889 *(van Angeren)*

Canadezen wilden daar geen Nederlandse autoriteiten hebben en zij wilden dat gebied onder het Militair Gezag hebben, terwijl de heer *van Angeren* altijd heeft gesteld, dat, zodra de Ministers terugkwamen — zij kwamen in hun eigen souvereine gebied —, zij deze zaak in handen zouden nemen. Omdat de in Duitsland te voeren strijd lang zou kunnen duren — men wist niet, dat Duitsland zou capituleren kort nadat de geallieerden er waren binnengevallen —, zou het misschien niet mogelijk zijn, dat de Koningin hier zelf aanwezig was. De Ministers moesten onder elkaar uitmaken, dat het gezag zo spoedig mogelijk in hun handen zou overgaan. Er mocht geen ogenblik van twijfel tussen zitten. Aangezien het heeft geduurd van 2 November 1943 tot Mei 1944 en de heer *van Angeren* de hoofdzaak nog niet kon tot stand brengen, was het beter, dat er een andere Minister zou komen. Als hij de zekerheid had gekregen, dat hij zou bereiken wat later is tot stand gekomen, zou hij waarschijnlijk — afgezien van de kwestie-*Kerstens,* die hij opnieuw zou hebben moeten bekijken — daarmee genoegen hebben genomen. De heer *van Angeren* echter had de zekerheid, dat het besluit niet getekend zou worden. Hij kan hierop niet diep ingaan. Hij kan alleen zeggen: het is duidelijk, dat deze Minister een beletsel was voor een bepaalde zeggenschap. Men kon het deze Minister niet geven; de volgende Minister van Justitie is gekomen en die heeft het onmiddellijk gekregen.

28891 *(van Angeren)*

Ten aanzien van de behandeling in de Buitengewone Raad van Advies wijst de heer *van Angeren* er op, dat hij over andere ontwerpen uitvoerig door de Raad is gehoord, doch dat het hem opviel, dat hij, wat het Politiebesluit betreft, zichzelf moest aanbieden teneinde daarover te worden gehoord, omdat hij het een ontwerp vond, dat niet zo kon worden afgedaan. Hij wilde een uiteenzetting geven in verband met de moeilijkheden en de urgentie. De heer

33306 *(van Angeren)*

van Angeren heeft tenslotte gedaan gekregen, dat hij door een sub-commissie gehoord is. De gehele Raad heeft hem daarover nooit gehoord, wat met anderen weer wel gebeurde. In die sub-commissie gaven ze de heer *van Angeren* gelijk, maar de volle Raad bracht een

28879 *(van Angeren)*

afwijzend advies uit. De heer *van Angeren* kreeg de mededeling, dat het kon blijven liggen tot na de terugkeer in Nederland.

Uit het advies [1]) dd. 24 April 1943 No. 46 van de Buitengewone Raad van Advies, dat evenals de andere door dit college uitgebrachte adviezen in het bezit is van de commissie, blijkt, dat de motivering voor de afwijzing, welke van toepassing is op een complex van maatregelen, op de bevrijding en de reconstructie van het Rijk in Europa betrekking hebben, aldus geformuleerd is:

„Daarom is, naar 's Raads stellige overtuiging, iedere bindende maatregel af te keuren, die verder zou gaan dan het treffen van voorzieningen, welke reeds moeten gelden bij den aanvang der bevrijding, dus in een (korte) overgangsperiode, waarin het volk en zijn leiders nog niet gehoord kunnen worden."

[1]) Bijlage 39.

De Raad toch wil de ontwerpen van besluiten betreffende de terugkeer, die bij hem zijn ingediend (invoering van een Bijzondere Staat van Beleg, Zuivering, Eerste Bestuursvoorziening, Politiebesluit, Tweede Bestuursvoorziening, Bijzondere Militaire Gerechtshoven, Berechting van landverraders, Buitengewone Militaire Rechtspleging, Bijzondere Gratie-Adviesbesluit en Dispensatiebesluit), in twee groepen verdelen:

1. ontwerpen, die te Londen voorbereid, door Hare Majesteit de Koningin getekend en door een of meer Ministers gecontrasigneerd worden, en

2. ontwerpen, welke te Londen worden voorbereid, doch niet dan na overleg met het bevrijde gebied mogen worden vastgesteld.

De tot laatstgenoemde groep behorende ontwerpen zouden derhalve ontwerpen moeten blijven.

Als criterium voor de indeling der ontwerpen in bedoelde groepen heeft de Raad de stelling aanvaard, dat — waar zulks ook maar even uitvoerbaar zou zijn — het Nederlandse volk, hetzij door middel van de daartoe te scheppen organen, hetzij, indien dit laatste onmogelijk is, door incidenteel overleg met deskundigen en leidende persoonlijkheden, moet worden geraadpleegd. In de gevallen, waarin het vast staat, dat op een zodanig overleg niet kan worden gewacht, worden de ontwerpen in de eerste, en in alle andere gevallen in de tweede groep ingedeeld.

Met deze algemene regel voor ogen kwam de Raad tot de volgende opstelling. Alle thans opgemaakte ontwerpen moeten gereed gemaakt worden tot en met het door de Raad daarover uit te brengen advies en het aanbrengen van de op grond van dit advies nodig gebleken wijzigingen. Daarna kan:

1. aan Hare Majesteit de Koningin ter ondertekening worden aangeboden het ontwerp op de Bijzondere Staat van Beleg, het ontwerp op de zuivering van ambtelijke organen, het ontwerp op de Eerste (nood-) Bestuursvoorziening en eventueel de ontwerpen op de instelling van Bijzondere Militaire Gerechtshoven, de Buitengewone Militaire Rechtspleging en het Gratiebesluit (het Dispensatiebesluit zal, gelijk de Raad nog nader zal betogen, geheel dienen te vervallen);

2. tot nader overleg in het bevrijde gebied, in de hierboven omschreven zin, worden aangehouden (en behoren dus *niet* aan Hare Majesteit de Koningin ter ondertekening te worden aangeboden) het ontwerp Politiebesluit, het ontwerp op de Tweede Bestuursvoorziening en het ontwerp op buitengewone bepalingen van Militair Strafrecht.

31414 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* verklaart bij het aftreden van de heer *van Angeren* geen rol te hebben gespeeld. Zijns inziens is dit aftreden voor het algemene Regeringsbeleid niet van bijzondere betekenis geweest. De heer *van den Tempel* heeft de indruk, dat de heer *van Angeren* zeer gedesillusionneerd was, ook door de ervaringen, die hij had opgedaan in zijn ambt, ook in kringen, die hij bijzonder eerbiedigde.

Dat er te zelfder tijd wederom twee katholieke Ministers uit het Kabinet verdwenen, zou de heer *van den Tempel* meer als een toevalligheid willen beschouwen. De eerste keer had het een heel andere politieke betekenis; toen betrof het functionarissen, verbonden aan het Nederlandse partijwezen en aan het Nederlandse parlement.

33075 *(Albarda)*

Inzake het feit, dat zich bij het ontslag van de heer *van Angeren* de singuliere staatsrechtelijke figuur heeft voorgedaan, dat de ontslagaanvrage niet is ingewilligd, verklaart de heer *Albarda*, dat dit wel eens voorgekomen is in onze parlementaire geschiedenis. In ieder geval vindt hij het een exceptie.

Met betrekking tot het vermeende streven van de heer *van 't Sant* zich te rehabiliteren door een benoeming als directeur-generaal van politie, zegt de heer *Albarda*, dat hij dit verlangen van de heer *van 't Sant* volkomen begrijpelijk vindt. Dat de heer *van 't Sant* moeilijkheden heeft veroorzaakt bij de behandeling van het Politiebesluit, waar de heer *van Angeren* mee te maken had, is — naar de heer *Albarda* meent — een veronderstelling zonder bewijs; in ieder geval zijn er geen bewijzen getoond.

33188 *(van Lidth de Jeude)*

De hoofdreden van de ontslagaanvrage van de heer *van Angeren* was volgens de heer *van Lidth de Jeude* voornamelijk de kwestie van het Politiebesluit. De heer *van Angeren* had een ontwerp-besluit gemaakt, waarbij de Minister van Justitie, na het verdwijnen van het Militair Gezag, grote bevoegdheden zou krijgen. Voor enige beperking van die bevoegdheden was de heer *van Angeren* niet te vinden, terwijl het van belang werd geacht de aard van die bevoegdheden enigszins nader te omschrijven.

35351 *(Bolkestein)*

Bij het ontslag van de heer *van Angeren* ging het naar de opvatting van de heer *Bolkestein* voornamelijk over het politiebeleid in bevrijd Nederland. De heer *Bolkestein* kan zich voorstellen, dat de heer *van Angeren* er een aanleiding in vond, toen dit op bepaalde tegenstand stuitte, zijn ontslagaanvrage in te dienen.

63953 *(van Kleffens)*

Ten aanzien van het aftreden van de heer *van Angeren* zat het, zo verklaart de heer *van Kleffens*, vooral in het Politiebesluit. Dat liep vast; daarvan kan de heer *van Kleffens* ook niet veel meer zeggen.

63963 *(van Kleffens)*

Hij herinnert zich, dat bij de moeilijkheden ten aanzien van de heer *van Angeren* naast het Politiebesluit ook een rol heeft gespeeld de positie van de heer *van 't Sant*, maar dat dit een determinerende factor is geweest, weet hij niet. De moeilijkheid betrof de gehele structuur van het Politiebesluit en de wijze van invoering daarvan.

Met betrekking tot de vraag, of het verschil tussen hetgeen de heer *van Angeren* wenste in het Politiebesluit, nl. invoering bij ministeriële beschikking, en hetgeen in het definitieve Politiebesluit tenslotte is opgenomen, nl. invoering bij Koninklijk besluit, wel belangrijk genoeg was om de moeilijkheid voor de heer *van Angeren* onoverkomelijk te maken, geeft de heer *van Kleffens* als zijn mening, dat men door het zo te stellen de achtergrond ter zijde laat. Deze achtergrond was juist van het grootste belang. Een inzicht, dat op een gegeven ogenblik ten gevolge had, dat men een bepaalde vorm niet wilde, wijzigt zich soms en met name wijzigt zich dat, wanneer b.v. enigszins terzake kundigen of tot oordelen bekwame mensen uit Nederland kwamen, die zeiden: dat zou daar nooit goed vallen.

63964 *(van Kleffens)*

Dergelijke dingen zijn voorgekomen. De heer *van Kleffens* zegt niet, dat het zo geweest is bij het Politiebesluit. Er was geen statische achtergrond; al deze zaken waren aan wisselingen onderhevig — alles met de beste bedoelingen — om zoveel mogelijk nl. in het gareel te blijven

63965 *(van Kleffens)*

bij wat men in Nederland dacht. In het algemeen sprekend, zegt de heer *van Kleffens*, dat men ten eerste de achtergrond geducht moet mee laten tellen. In de tweede plaats zijn hier natuurlijk ook persoonlijke factoren, waarvan hij niet veel kan zeggen. Dit is een mengsel van al die dingen. Het is een zeer gecompliceerd samenstel van beweegredenen en krachten geweest, dat hier een rol heeft gespeeld.

31510 *(Burger)*

De heer *Burger* verklaart, dat de heer *van Angeren* vreselijk zat met zijn Politiebesluit, dat niet werd getekend. De heer *Burger* heeft het gevoel, dat de heer *Gerbrandy* zijn uiterste best heeft gedaan om dat in orde te krijgen, maar het is onbevredigend verlopen en de heer *van Angeren* had het gevoel, dat onvoldoende vertrouwen in hem bestond. Hij vond, dat hij daarom met de heer *Kerstens* heen moest gaan.

69851 *(Gerbrandy)*

Met betrekking tot het niet inwilligen van het verzoek om ontslag van de heer *van Angeren* — een nogal merkwaardige staatsrechtelijke figuur — verklaart de heer *Gerbrandy*, die door zijn medeondertekening voor dit Koninklijk besluit de verantwoordelijkheid draagt, dat dit een noodoplossing was, die met de heer *van Angeren* is besproken. De heer *Gerbrandy* zegt, dat hij tot deze noodsprong, welke van

69854 *(Gerbrandy)*

hemzelf is uitgegaan, is gekomen: „Omdat er geen Minister van Justitie beschikbaar was en het ontslag dus kon volgen, zodra er wel iemand was. Moet men de ministeriële verantwoordelijkheid zo ver drijven, dat, wanneer ik b.v. 3 Juli ontslag vraag, ik het bij wijze van spreken uiterlijk 10 Juli in mijn bezit heb? Of mag men in een bepaald geval temporiseren, omdat de nood dit oplegt en zeggen, dat men er wel uit mag gaan, maar er even mee moet wachten." Toen is de heer *van Heuven Goedhart* gekomen en heeft de heer *van Angeren* de heer *Gerbrandy* gezegd, dat zijn overweging, dat er niemand was, niet meer gold en dat hij de heer *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie moest maken. De heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Angeren* toen gezegd, dat zij altijd uitnemend hebben kunnen samenwerken en daar de heer *van Angeren* wist, hoe de heer *Gerbrandy* over zijn ontslagaanvrage dacht, heeft hij hem gevraagd er alsnog op terug te komen. De heer *van Angeren* heeft positief neen gezegd, waarop de heer *Gerbrandy* heeft gezegd, dat toen het ogenblik daar was om het verzoek in te willigen. De heer *Gerbrandy* erkent, dat het misschien niet per se nodig geweest was het merkwaardige besluit tot niet-inwilliging te doen afkondigen en dat men eenvoudig het verzoek om ontslag onafgedaan had kunnen laten. De heer *Gerbrandy* weet niet meer, of er een bepaalde reden geweest is, waardoor men tot deze constructie is gekomen. Waarschijnlijk heeft gewogen, dat alle Ministers de reden, waarom de heer *van Angeren* ontslag vroeg, in wezen hoogst onbelangrijk vonden.

69858 *(Gerbrandy)*

Omtrent de moeilijkheden, die de heer *van Angeren* heeft gehad met zijn Buitengewoon Politiebesluit, deelt de heer *Gerbrandy* mede, dat de Ministerraad, uitgezonderd de heren *van Angeren* en *Kerstens*, op het volgende standpunt stond. Bij het Politiebesluit moest de mogelijkheid bestaan, dat de periode tussen het Militair Gezag en het volledige herstel van het normale bestuur moest worden opgevangen door een toestand, waarin de Minister van Justitie — een burgerlijk man en geen militair — de beslissing in handen had. Dit was de opvatting, waarvoor de heer *Gerbrandy* in 1940, in omgekeerde zin, zeer sterk geporteerd was. De oplossing van de Ministerraad was, dat dit moest gebeuren bij Koninklijk besluit of bij algemene maatregel van bestuur; dat weet hij niet precies meer. Het kon dus niet bij

ministerieel besluit gebeuren. De heer *Albarda* heeft dit met name verdedigd en gezegd, dat dit de zuivere oplossing was. De heer *van Angeren* wenste de beslissing aan de Ministers te houden, omdat deze noodzaak zich tamelijk onverwacht zou kunnen voordoen. Bij de voordracht aan de Koningin van 2 November 1943 inzake het Buitengewoon Politiebesluit heeft niemand er op gelet, of het bij Koninklijk besluit moest gebeuren of bij ministeriële beschikking. Het was geen geschilpunt. Het geschilpunt is daarna gerezen.

De heer *Gerbrandy* acht het mogelijk, dat bij de behandeling van het Buitengewoon Politiebesluit in de Buitengewone Raad van Advies gezegd is, dat de zaak wel kon blijven liggen tot na de terugkeer in Nederland. In die tijd kwam een voorstel eerst bij de Buitengewone

69861 *(Gerbrandy)*

Raad van Advies. Deze Buitengewone Raad van Advies was goed bedoeld, maar had practisch ten gevolge, dat bij de Kroon voordrachten van Ministers kwamen met kennisneming van advies. Daardoor kon de zaak stagneren bij de draagster van de Kroon, omdat deze zich moest afvragen, wie gelijk had. Er was geen parlement, noch een publieke opinie, dus het tekenen van de stukken duurde langer. Toen de heer *Gerbrandy* deze moeilijkheden bemerkte, heeft hij zelf voorgesteld deze zaken ter hand te nemen en allen vonden dit goed, ook de heer *van Angeren*. De heer *Gerbrandy* heeft toen gezegd, dat deze zaak gemakkelijk in orde kon komen en suggereerde de oplossing van invoering bij Koninklijk besluit. Toen is het gewoon in de Ministerraad gebracht en hebben alle Ministers gezegd, dat het zo beter was dan hun oorspronkelijke besluit. De heer *van Angeren* persisteerde echter bij zijn oorspronkelijke opvatting en zei — naar de mening van de heer *Gerbrandy* ten onrechte —, dat zij het eerst hadden goedgevonden, zoals hij het wilde. Formeel is dat volkomen juist, maar wanneer een zaak niet een punt van discussie is geweest, is dit niet vol te houden. Zodra het acuut wordt, moet men een beslissing nemen.

69866 *(Gerbrandy)*

Het was de mening van alle Ministers, dat de heer *van Angeren* dit niet op de spits had behoeven te drijven. Dit heeft ook een rol gespeeld bij het doorslag geven voor de vreemde beslissing, dat hij Minister moest blijven. Elk lid van het Kabinet was van mening, dat de heer *van Angeren* moreel niet gerechtigd was af te treden.

Op de vraag, of de crisis-*Kerstens* ook een rol gespeeld heeft bij het besluit van de heer *van Angeren,* antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat men nu weer komt op het gebied van vermoedens. De heer *van Angeren* is altijd zeer correct en hij is een hoogst bekwaam man; hij heeft wel duidelijk laten doorschemeren, dat hetgeen met de heer *Kerstens* gaande was, consequenties voor zijn aanblijven inhield, maar op dat ogenblik speelde het geen rol. Men heeft toen de rollen omgekeerd, want de heer *Kerstens* heeft gezegd, dat hij het met de opvatting van de heer *van Angeren* eens was en daarom vroeg hij op die grond ontslag. Dit is echter noch de formele grond van de ontslagaanvrage van de heer *Kerstens,* noch de motivering voor het ontslag van de heer *Kerstens* geweest, maar het is hèt eind-conflict-*Kerstens* geweest. De heer *Gerbrandy* wil de heer *van Angeren* er geen verwijt van maken; deze is een zeer rechtschapen en correct man, die naar beste weten heeft gehandeld. De heer *Gerbrandy* begreep er echter niets van.

Het Militair Gezag heeft geen invloed uitgeoefend bij de vraag: Koninklijk besluit of ministeriële beschikking. Deze oplossing is van de heer *Gerbrandy* uitgegaan om de zaak voor elkaar te krijgen. Het is volkomen onjuist van de heer *van Angeren* er aan te twijfelen, of hij het Buitengewoon Politiebesluit zou hebben gekregen, indien hij accoord ging met de wijziging van artikel 2. De heer *Gerbrandy* weet wel, dat de heer *van Angeren* dit denkt, maar hij kan uit de beste bron verzekeren, dat deze zich daarin vergist. De interpretatie van de heer *van Angeren,* dat hem die buitengewone bevoegdheden niet werden toevertrouwd, is volgens de heer *Gerbrandy* volmaakt onjuist. Later is hem dit ook geschreven, waarbij deze hele zaak door de heer *Gerbrandy* duidelijk aan hem is uiteengezet. Hij was echter niet te overtuigen en de heer *Gerbrandy* heeft hem met grote bezwaardheid en ook bitterheid zien heengaan.

69875 *(Gerbrandy)*

Er is ook geen sprake van, zegt de heer *Gerbrandy,* dat de heer *van Angeren,* zoals de zaken toen stonden, de heer *van 't Sant* naar Nederland zou hebben moeten meenemen als directeur-generaal van politie; dat verbeeldt hij zich. Het was hem niet uit zijn hoofd te praten. De heer *van Angeren* moest toch zelf zo'n man directeur-generaal van politie maken. Wel is waar, dat de heer *van 't Sant* te Londen directeur van politie geworden is en dat daarbij werd gedacht aan een taak, waarbij hij een aantal mensen zou opleiden om met hen naar Nederland te gaan als directeur-generaal van politie. In Nederland zou hij met de mensen, die hij had opgeleid, de politie in Nederland, waarvan werd verondersteld, dat die deerlijk gehavend was, weer op de been brengen.

69878 *(Gerbrandy)*

Dit plan was volgens de heer *Gerbrandy* al lang van de baan. Men mag het niet groter maken dan het is. Het was een titel met een mogelijkheid van een latere functie. De heer *van 't Sant* was ten

onrechte van zijn functie ontheven en men wilde hem daarvoor een zekere mate van waardering in zijn positie geven. Er is echter uitdrukkelijk gesteld, dat dit administratief was en het betekende niet, dàt hij directeur-generaal van politie werd, want men kende deze functie niet eens in Nederland. Vóór het uitbreken van de oorlog in 1940 heeft de heer *Gerbrandy* ernstig overwogen het directoraat-generaal van politie in te stellen en hij is zelfs zo ver gegaan er de heer *van Angeren,* die op dat gebied expert was, over te spreken. Het idee was er dus wel, maar in 1944 was er niet de minste sprake van, dat de heer *van 't Sant* voor die functie zou worden bestemd. Misschien is die gedachte er tussen 1940 en 1944 bij enkele mensen wel geweest. De heer *Gerbrandy* spreekt tegen — het tegendeel is eer waar — dat in de laatste maanden, toen de heer *van Angeren* Minister was, moeilijkheden zijn veroorzaakt, doordat hem te kennen is gegeven, dat bij een eventuele bevrijding van Nederland de toezegging, dat de heer *van 't Sant* directeur-generaal van politie in Nederland zou worden, zou moeten worden gestand gedaan. De heer *van Angeren* heeft op een gegeven moment, menende, dat de kwestie van het directoraat-generaal zo'n belangrijke rol speelde, voorgesteld het in het besluit op te nemen. De Ministers en de heer *Gerbrandy* met name hebben hem toen gevraagd waarom hij daarmede wilde beginnen, omdat het geen zin had. De heer *Gerbrandy* geeft echter toe, dat de heer *van Angeren* het zo zag. Hij kan uit de eerste hand verzekeren, dat de heer *van Angeren* volkomen mis was, maar hij kon het hem niet uit zijn hoofd praten.

Wanneer men het verband met de crisis-*Kerstens* buiten beschouwing laat, is naar de mening van de commissie de reden van de ontslagaanvrage van de heer *van Angeren* gelegen in de visie, die hij had op de mogelijkheden, die bij de totstandkoming van het Buitengewoon Politiebesluit, waarvan de voordracht op 2 November 1943 aan H.M. de Koningin was toegezonden, waren gerezen.

De heer *van Angeren* verkeerde in de veronderstelling, dat het niet tot stand komen van genoemd besluit een gevolg was van het feit, dat aan hem de uitoefening van de in het besluit omschreven buitengewone bevoegdheden niet werd toevertrouwd. Daarnaast schijnt hij bevreesd te zijn geweest, dat bij een eventuele bevrijding van Nederland de vroeger aan de heer *van 't Sant* in een of andere vorm gedane toezegging, dat deze directeur-generaal van politie zou worden, gestand zou moeten worden gedaan.

De heer *Gerbrandy* heeft verklaard, dat de visie van de heer *van Angeren* met betrekking tot beide aangelegenheden onjuist was, doch dat de heer *van Angeren* daarvan niet te overtuigen was.

De commissie is van oordeel, dat in deze het gelijk in wezen meer aan de zijde van de heer *Gerbrandy* dan aan die van de heer *van Angeren* is.

Wat betreft een eventuele benoeming van de heer *van 't Sant* tot directeur-generaal van politie, is het naar haar mening duidelijk, dat daartoe, zoals de zaken zich in de loop der latere jaren te Londen ten opzichte van de heer *van 't Sant* ontwikkeld hadden, practisch geen mogelijkheid meer bestond. In Augustus 1941 had de heer *van 't Sant* reeds ontslag moeten vragen als hoofd van de C.I.D. in verband met de over hem in omloop zijnde geruchten, waardoor de heer *Gerbrandy* het, ook al was er van deze geruchten niets waar, als onmogelijk beschouwde, dat hij zulk een functie bleef bekleden. [1]) Daarna was in de tweede helft van 1942 en in het begin van 1943 het onderzoek van de heer *Warners* naar de persoon van de heer *van 't Sant* gevolgd, resulterende in het rapport van de heer *Warners* van April 1943, hetgeen de opvatting, welke de heer *Gerbrandy* reeds in Augustus 1941 had, vermoedelijk heeft versterkt. [2]) De inhoud van dit rapport was echter waarschijnlijk de heer *van Angeren* niet bekend.

Met betrekking tot het niet tot stand komen van het Buitengewoon Politiebesluit is de commissie van oordeel, dat de heer *van Angeren* te weinig gewicht toekent aan het mede daarover door de Buitengewone Raad van Advies uitgebrachte rapport. Het is niet zo, dat deze Raad speciaal met betrekking tot het Buitengewoon Politiebesluit geadviseerd had dit aan te houden tot na de terugkeer in Nederland. Het advies van 24 April 1943 No. 46 van de Raad toch had betrekking op een complex van terugkeerbesluiten. De Raad was van oordeel, dat voor vaststelling te Londen alleen in aanmerking kwamen die voorzieningen, welke reeds moesten gelden bij de aanvang der bevrijding, dus in een (korte) overgangsperiode, waarin het volk en zijn leiders nog niet gehoord konden worden. Daartoe behoorde naar de mening van de Raad het Buitengewoon Politiebesluit niet; hetzelfde gold echter b.v. ook voor het ontwerp Tweede Bestuursvoorziening. Het Kabinet oordeelde hierover anders, zodat het ontwerp-Buitengewoon Politiebesluit toch ter goedkeuring aan de Koningin werd voorgedragen. Gezien evenwel het advies van de

[1]) Vgl. Verslag der commissie, deel 4 A, blz. 73.

[2]) Vgl. Verslag der commissie, deel 4 A, blz. 173.

Buitengewone Raad van Advies is het duidelijk, dat deze zaak niet zo eenvoudig lag en nader overleg, dat tijd vorderde, nodig was. In ieder geval blijkt hieruit naar het oordeel der commissie, dat geheel andere overwegingen dan die van subjectieve aard, welke de heer *van Angeren* aanwezig achtte, kunnen hebben meegewerkt tot de niet spoedige totstandkoming van het Buitengewoon Politiebesluit.

Blijkens de verklaring van de heer *Gerbrandy* was in het op 2 November 1943 aan de Koningin toegezonden ontwerp de invoering afhankelijk gesteld van een ministeriële beschikking. Dit was op dat moment geen kwestie. Nadere overweging heeft het Kabinet evenwel geleid tot de opvatting, dat de invoering beter kon geschieden bij K.B. Slechts de heren *van Angeren* en *Kerstens* bleven bij het eerder door het Kabinet ingenomen standpunt, dat de invoering bij ministeriële beschikking moest geschieden. Volgens de heer *Gerbrandy* zou de heer *van Angeren* evenzeer als later zijn opvolger, de heer *van Heuven Goedhart,* het Buitengewoon Politiebesluit tot stand hebben zien komen, indien hij met de hierbedoelde wijziging accoord was gegaan en niet ontijdig zijn ontslag had ingediend.

De commissie is tenslotte van mening, dat het K.B. van 12 Juni 1944, waarbij de ontslagaanvrage van de heer *van Angeren* niet werd ingewilligd en hij belast werd met het voortgezette beheer van het Departement van Justitie, inderdaad een wonderlijke figuur schiep. In aanmerking nemende, dat er niet direct een opvolger voor de heer *van Angeren* beschikbaar was, had men evengoed het verzoek om ontslag gedurende de tijd, die nodig was om een opvolger te vinden, onafgedaan kunnen laten.

IX. De crisis-van Boeyen

De in de beide vorige hoofdstukken behandelde crises hebben geleid tot het aftreden van de heren *Kerstens* en *van Angeren*. De moeilijkheden, die omstreeks die zelfde tijd zijn ontstaan met Minister *van Boeyen,* hebben niet geleid tot diens aftreden, maar resulteerden in een vervanging van de heer *van Boeyen* als Minister van Binnenlandse Zaken door de heer *Burger*. De heer *van Boeyen* bleef voor het Kabinet behouden en werd belast met het beheer van het Departement van Algemene Zaken, dat hij vanaf het aftreden van de heer *de Geer* ad interim geleid had.

Daar de heer *van Boeyen* niet meer in leven is, heeft de commissie zich tot zijn toenmalige ambtgenoten moeten wenden teneinde zich een beeld te vormen van de vraagstukken, die terzake gerezen zijn.

31417 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* laat aan zijn lezing over de moeilijkheden, welke indertijd met de heer *van Boeyen* gerezen zijn, de algemene opmerking voorafgaan, dat het natuurlijk niet prettig is over moeilijkheden onder collega's te spreken. Hij heeft er zelf geen behoefte aan, vooral niet na wat hij geschreven heeft in zijn boek „Nederland in Londen". Op zichzelf geeft het een onaangenaam gevoel. Doch nu komt hij bovendien op een terrein, waar het persoonlijke appreciatie geldt.

In die tijd had de heer *van Boeyen* nogal te kampen met slechte gezondheid. De heer *van Boeyen* was ook een dergenen geweest, die een tijdlang het zeer bijzondere vertrouwen hadden genoten, zeker van de Minister-President. Toen de Minister-President drie Ministers tot Minister zonder Portefeuille wilde transformeren, ging dat gepaard met het voorstel de heer *van Boeyen* een taak op te dragen buiten elke proportie tot zijn werkelijke positie. De heer *van den Tempel* wil niets te kort doen aan diens grote vaderlandsliefde en kunde, doch de verdiensten van de heer *van Boeyen* lagen in een bepaalde richting. Hij is o.a. tot Minister van Oorlog benoemd nevens zijn andere functies. Dat was alleen mogelijk onder de persoonlijke verhoudingen van toen. Als het parlement ingeschakeld ware geweest, zou niemand aan een zodanige oplossing hebben gedacht.

Een en ander doet niets af aan de waardering van de heer *van den Tempel* voor de heer *van Boeyen*. Hij had op zijn gebied zeer bijzondere qualiteiten. Toen hem de portefeuille van Oorlog werd toevertrouwd, stond hij nog in de volle gunst. Dat taande en daartegen kon hij zich moeilijk verzetten; hij leed daar zwaar onder. Zijn gezondheid was slecht, zodat er vanzelf moeilijkheden om hem rezen. Die moeilijkheden vloeiden niet voort — daarom heeft de heer *van den Tempel* er geen melding van gemaakt; zij hadden voor het werkelijke Regeringsbeleid geen essentiële betekenis — uit principiële verschillen omtrent het Regeringsbeleid. Het waren eerder moeilijkheden van persoonlijke aard. Het was een beetje een eigenaardig verloop van zaken; de heer *van Boeyen* voelde zich nu zeker niet in een aangename positie. De heer *Burger,* omtrent wie toenmaals in allerhoogste kring blijkbaar zeer hoge verwachtingen werden gekoesterd, is daarop Minister van Binnenlandse Zaken geworden. Dat kon waarschijnlijk gemakkelijker gebeuren, omdat de heer *van Boeyen* herhaaldelijk ziek was en deze toch de portefeuille van Algemene Zaken behield.

31511 *(Burger)*

Voor de heer *Burger,* die op 11 Augustus 1943 Minister zonder Portefeuille was geworden, zijn de moeilijkheden uit die tijd met de heer *van Boeyen* altijd zeer onbegrijpelijk geweest. In dit verband verwijst de heer *Burger* naar de brief [1]), waarin de heer *van Boeyen* ontslag heeft gevraagd. Dat is een brief van 28 Februari 1944 en op 31 Mei 1944 is de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken geworden. Zo lang heeft deze geschiedenis dus gehangen. Wekenlang wist niemand, dat de heer *van Boeyen* een ontslagaanvrage had lopen.

[1]) Bijlage 5 A.

Het was zo, dat de heer *Gerbrandy* vond, dat bij de terugkeer naar Nederland een aantal Ministers vooruit moest gaan, de Ministers-kwartiermakers, en dat tot die kwartiermakers moesten behoren: de Minister-President, de Minister van Oorlog, de Minister van Financiën en de Minister van Binnenlandse Zaken. Nu beweerde de heer *Gerbrandy,* dat de gezondheidstoestand van de heer *van Boeyen* dit niet toeliet. De heer *van Boeyen* vond ook, zoals

uit zijn brief blijkt, dat de Minister van Binnenlandse Zaken, als vertegenwoordiger en verdediger van de locale autonomie en van het burgerlijk bewind, moest behoren tot de eerste Ministers, die in Nederland qualitate qua zouden arriveren. Nu was het standpunt van de heer *van Boeyen:* wanneer mijn gezondheidstoestand dit naar het oordeel van de heer *Gerbrandy* niet toelaat, deug ik niet meer als Minister van Binnenlandse Zaken en moet ik vervangen worden. Van hetgeen er verder nog bij hem heeft gespeeld, weet de heer *Burger* heel weinig, maar dit is het formele standpunt, zoals het door de heer *van Boeyen* naar voren is gebracht. Het zal ongetwijfeld een belangrijk argument voor hem geweest zijn, anders zou hij het in zijn brief van 28 Februari 1944 niet zo uitvoerig naar voren hebben gebracht.

31512 *(Burger)* Welke factoren daarbij nog meer gespeeld hebben, weet de heer *Burger* niet. Hij heeft wel eens gehoord, dat de heer *van Boeyen* in het Kabinet, voordat de heer *Burger* daarin zitting had, een zeer grote rol heeft gespeeld en bij de heer *Gerbrandy* een vrij grote invloed had. De heer *Burger* acht dat niet onwaarschijnlijk. Het was zo, dat de heer *Gerbrandy* periodiek met iemand vreselijk dik was. Hij is dat een zekere periode geweest met de heer *Kerstens,* met de heer *van Boeyen* en ook met de heer *van Heuven Goedhart.* En dan

31513 *(Burger)* kwam een periode van ongenade. De heer *Burger* heeft de periode van de bijzondere gunsten nooit meegemaakt, waarin één woord voldoende was om ander stuur aan een zaak te geven. De heer *Gerbrandy* had periodiek iemand, die de man was, die het te zeggen had. Als deze tegen de heer *Gerbrandy* zei: „zo moet het gebeuren", was het volgens de heer *Gerbrandy* een uitgemaakte zaak. Zo schijnt het ook bij de heer *van Boeyen* het geval geweest te zijn. De heer *Burger* heeft er nooit veel van gemerkt.

De ontslagaanvrage-*van Boeyen* heeft heel lang gehangen; er kwam elk ogenblik een ander aspect aan de zaak. De heer *Burger* herinnert zich b.v., dat de heer *Gerbrandy* in een vergadering van de Ministerraad plompverloren deze stokoude ontslagaanvrage aan de orde stelde. Dit speelde tegelijk met de kwesties van de heren *Kerstens* en van *Angeren.* De heer *Gerbrandy* vond het vervelend om met iedereen tegelijk moeilijkheden te hebben, want het was zijn tactiek de ene groep tegen de andere uit te spelen. De heer *Gerbrandy* vond daarom, dat de heer *Burger* Minister van Algemene Zaken moest worden en de heer *van Boeyen* eigenlijk maar Binnenlandse Zaken moest houden. De bedoeling was, naar de heer *Burger* veronderstelt, om zowel de heer *van Boeyen* alsook de heren *van den Tempel, Albarda* en hem te bevredigen, opdat allen wat soepeler zouden zijn en steun geven in zijn kwestie tegen de heer *Kerstens.* Het was de tactiek van de heer *Gerbrandy* met één been op een bepaalde groep te staan en met het andere been op een andere groep over te springen; het was altijd een gebalanceer. De heer *Burger* heeft het aanbod van de portefeuille van Algemene Zaken in die zelfde vergadering van de Ministerraad, even plomp als het werd aangeboden, afgewezen. Het was voor hem een zinloze aangelegenheid om Minister van Algemene Zaken te worden; als er een vacature kwam, moest hij, wilde zijn Ministerschap enige zin kunnen hebben, Minister van Binnenlandse Zaken worden. Omdat de ontslagaanvrage-*van Boeyen* sinds Februari lopende was, wilde de heer *Burger* nog afwachten, hoe de kwestie zich zou ontwikkelen. Werd de heer *Burger* benoemd tot Minister van Binnenlandse Zaken, dan had hij een uitvoerende mogelijkheid en, als men hem zou passeren, diende er een andere bruikbare oplossing gevonden te worden. Toen men de tussenweg wilde kiezen om hem Minister van Algemene Zaken te maken — het was nog een open vraag wat tot dit Ministerie zou behoren —, heeft de heer *Burger* dat afgewezen. Vervolgens is de oplossing gekomen, dat hij Minister van Binnenlandse Zaken is geworden en de heer *van Boeyen* Minister van Algemene Zaken, hetgeen z.i. een betere oplossing was. Wat er zich verder heeft afgespeeld, behalve het argument, dat de heer *van Boeyen* als ontslaggrond noemde, is de heer *Burger* niet bekend. Er werd altijd gepraat in Londen, maar men kon er niet veel waarde aan hechten.

31514 *(Burger)* Er zijn wel enkele onderwerpen, die tot dat moment bij Binnenlandse Zaken werden behandeld, overgeheveld naar Algemene Zaken. Dat is met de volledige instemming van de heer *Burger* overgedaan.

31515 *(Burger)* Een belangrijk vraagstuk, dat daarbij behoorde, was de hulpverlening aan de oorlogsslachtoffers, waarvoor de heer *van Boeyen* van nature een grote belangstelling had. De heer *Burger* had het gevoel, dat dit werk, omdat de heer *van Boeyen* zich daartoe persoonlijk sterk voelde aangetrokken, bij hem in zorgzame handen was. De heer *Burger* overwoog, dat de heer *van Boeyen* ook in Nederland actief was voor diverse instellingen van hulpverlenende aard en dit was ook te Londen het geval. Zo was b.v. de enige plaats, waar men, uit Nederland komende, behoorlijk ontvangen werd: „Huize Floris"; dit ressorteerde onder de heer *van Boeyen.* De Engelandvaarder liep te Londen met de officiële Buitenlandse-Zaken-titel van „vluchteling"

rond van het ene ambtelijke apparaat naar het andere; maar „Huize Floris" vormde een uitzondering en de heer *Burger* had het gevoel, dat het voor de zaak zelf verkeerd zou zijn dit van de heer *van Boeyen* af te nemen.

31516 *(Burger)*

Wanneer men in Engeland aankwam, kwam men voor security-onderzoek terecht in de Patriotic School, men noemde deze de Sing Sing — hoe zij in werkelijkheid heette, weet de heer *Burger* niet —; daar verdeed men zijn tijd; er was een cantine en je kon er iets kopen, als je geld had, maar dat had je natuurlijk niet, het was een allervervelendste situatie. Voor de Nederlanders was voor niets gezorgd. Als je daar korter of langer tijd was geweest — hij is er met veel moeite vlug uitgekomen —, werd men, indien zuiver bevonden, aan de Nederlandse autoriteiten overgedragen. Dan werd men gebracht naar „Huize Floris". Dit ressorteerde onder de heer *van Boeyen.* Toen de heer *Burger* er kwam, woonde daar een koopvaardijkapitein; diens schip was door een torpedo getroffen, hij had wekenlang in een open boot gevaren. Hij had een shock opgedaan en was niet in staat direct weer te gaan varen als kapitein op een schip, met grote verantwoordelijkheid. Die man had de leiding van „Huize Floris" gekregen; de jongens kwamen daar aan en verbleven daar enige tijd, totdat ze elders onderdak kregen. Het was er prettig ingericht, met voortreffelijk eten en er was een behoorlijke tuin bij. Er was een zeer prettige sfeer. Weliswaar was men in zekere zin van de wereld afgesloten, men ging onder geleide van een marechaussee naar het bureau van majoor *Derksema* voor verder verhoor, maar aan de andere kant was het niet uitgesloten, dat bepaalde mensen je konden opzoeken. De heer *van Boeyen* is de heer *Burger* daar op een Zondag komen opzoeken om een praatje te maken. „Huize Floris" was in die sfeer van ambtelijkheid werkelijk even een verademing. Want de jongens begrepen van Londen niet veel. Zij werden op diverse bureaux uitgenodigd om maar van Nederland te vertellen. 's Middags ging iedereen lunchen. De jongens stonden dan op straat en hadden geen of nauwelijks geld. Als je in Londen op een of ander bureau moest komen, had je een zeker bedrag nodig om met de ondergrondse te gaan, enz. De jongens liepen daar hulpeloos rond. Het aantal malen, dat ze het geluk hadden mensen te ontmoeten, die iets van hun psychologische situatie begrepen, was zeer gering. De psychologische gaven van de Londense bureau-officieren waren goeddeels beperkt tot commando's om in de houding te gaan staan. De heer *Burger* spreekt uit persoonlijke ervaring. In die toestand was Oranjehaven een uitkomst, maar voordat men naar Oranjehaven mocht, was „Huize Floris" op dit gebied een verdienstelijke instelling en in ieder geval de eerste niet onaangename ervaring op Engelse grond. De heer *Burger* vond het logisch, dat de heer *van Boeyen* dit soort zorgen op zich bleef nemen.

33073 *(Albarda)*

De moeilijkheden, die er geweest zijn met de heer *van Boeyen,* staan volgens de heer *Albarda* helemaal buiten de gelijktijdige moeilijkheden met de heren *Kerstens* en *van Angeren.* Zij stonden in verband met de gezondheidstoestand van de heer *van Boeyen,* van wie men zeer geapprecieerd heeft, dat hij heeft medegewerkt de heer *Burger* aan Binnenlandse Zaken te doen benoemen, ondanks het feit, dat het de heer *van Boeyen* zeer aan het hart ging Binnenlandse Zaken te verlaten.

33189 *(van Lidth de Jeude)*

Ook de heer *van Lidth de Jeude* verklaart, dat de crisis met de heer *van Boeyen* was toe te schrijven aan het feit, dat de heer *van Boeyen* nogal ziek was.

Er waren moeilijkheden gerezen over de terugkeer van de verschillende Ministers. Men had er toen een oplossing voor gevonden door enkele Ministers, drie of vier, als kwartiermakers vooruit te zenden. Voorzover de heer *van Lidth de Jeude* dat nog bijstaat, was nu een van de grieven van de heer *van Boeyen,* dat hij als Minister van Binnenlandse Zaken niet tot de Ministers-kwartiermakers behoorde. Dat was voor de heer *van Boeyen* onaannemelijk.

35352 *(Bolkestein)*

De heer *Bolkestein* is eveneens van mening, dat de moeilijkheden met de heer *van Boeyen* verband hielden met zijn persoon, in die zin, dat de kwestie van zijn gezondheid ook een rol speelde. De heer *van Boeyen* was Minister van Binnenlandse Zaken en had aanvankelijk mee gewild met de Ministers-kwartiermakers in het Zuiden. Het tragische was, dat zijn gezondheidstoestand niet de koers toeliet, waartoe hij zich wilde zetten; zijn wil was sterker dan zijn gezondheid; daar kwam bovendien bij, dat zijn doofheid in die tijden zo was toegenomen, dat het wel heel moeilijk werd geregeld werk met hem te doen, zodat de heer *Bolkestein* zich kan voorstellen, dat de heer *Gerbrandy* bezwaar maakte de heer *van Boeyen* als een van de eerste Ministers naar Nederland te doen gaan. Nadat de heer *Burger* de plaats van de heer *van Boeyen* aan Binnenlandse Zaken had ingenomen en de heer *van Boeyen* Minister van Algemene Zaken was geworden, heeft zijn werk niet veel meer betekend.

63952 *(van Kleffens)*

Wat betreft de moeilijkheden van de heer *van Boeyen,* verklaart de

heer *van Kleffens,* dat diens gezondheid sterk in de neergaande lijn was. Zijn doofheid was reeds een bezwaar, maar hij was zichtbaar niet in goede conditie; dat gaf natuurlijk zijn weerslag ook in zijn werk en ook in zijn gehele oordeel over de dingen. Hij is lange tijd bedlegerig geweest en nam aan de werkzaamheden eigenlijk geen deel. Ter ere van zijn nagedachtenis wil de heer *van Kleffens* registreren, dat de heer *van Boeyen* zich niet gespaard heeft. De heer *van Boeyen* is nog eens naar Portugal gegaan. Hij zou zelfs doorgegaan zijn naar Spanje, als Spanje hem niet geweigerd had. De heer *van Boeyen* had het nodige vuur om al die dingen te doen en hij heeft veel van zichzelf gevergd. Dat zal ook wel tot die noodlottige ontwikkeling hebben bijgedragen, al lijkt het de heer *van Kleffens,* dat die te voorzien was. Maar daar gingen weer drie Ministers!

82592 *(Linthorst Homan)*

De heer *Linthorst Homan,* die op 16 December 1943 in Engeland is aangekomen, werd als officier door de Minister van Oorlog gedetacheerd op het Ministerie van Binnenlandse Zaken om te helpen bij de voorbereiding van hetgeen later het Militair Gezag werd.

82596 *(Linthorst Homan)*

Met betrekking tot de moeilijkheden, welke zich in de maanden van Februari tot Mei 1944 hebben voorgedaan met en voor de heer *van Boeyen,* verklaart de heer *Linthorst Homan,* dat het hem niet bekend is, dat in een bepaald verband daarbij ook zijn naam genoemd is. Men hoorde op het departement natuurlijk wel van die dingen. Er werd echter met de ambtenaren geen overleg gepleegd over dergelijke zaken, wel werd privé soms hun mening gevraagd. De heer *Linthorst Homan* had waardering voor de grote ijver en het harde werken van de heer *van Boeyen.* Hij vindt het prettig dit hier te kunnen zeggen, want hij gelooft, dat de algemene opinie wel eens anders was en misschien nog is. Een aantal mensen te Londen zag echter in hem, naar de mening van de heer *Linthorst Homan* ten onrechte, typisch de oude man, van wie men zou schrikken, wanneer de Regering uit Londen in bevrijd gebied zou terugkomen; daar zou dan „die oude *van Boeyen*" nog bij zijn. De heer *Linthorst Homan* persoonlijk heeft dat altijd een zwak argument gevonden. De lichamelijke gesteldheid van de heer *van Boeyen* was inderdaad niet zo goed; hij was zeer doof, maar hij maakte er toch wel iets goeds van. De heer *Linthorst Homan* kan er echter wel in komen: die doofheid was inderdaad wel lastig en een handicap. Maar die reserve, die gemaakt werd ten aanzien van de algemene indruk, die de heer *van Boeyen* zou maken bij zijn terugkeer in Nederland, was, gelooft de heer *Linthorst Homan,* de hoofdreden. Hij persoonlijk is bij die beslissing echter niet betrokken geweest. Toen is de heer *Burger* als Minister van Binnenlandse Zaken opgetreden. De heer *Linthorst Homan* heeft toen dezelfde functie op Binnenlandse Zaken gehouden als hij vóór die tijd had, maar hij heeft toen ook nog moeten medewerken aan de zaken, die de heer *van Boeyen* meenam naar zijn Ministerie van Algemene Zaken, voornamelijk kwesties van Posterijen, Telegrafie en Telefonie, voorbereiding van verzorging van oorlogsslachtoffers, volkshuisvesting, later liquidatie N.A.D. etc. Men was toen zeer aan het dokteren aan een financiële regeling voor de hulp aan oorlogsslachtoffers. Deze materie is toen nl. overgegaan naar Algemene Zaken.

69883 *(Gerbrandy)*

Dat de besprekingen over de positie van de heer *van Boeyen,* die er tenslotte toe hebben geleid, dat hij van Binnenlandse Zaken is overgegaan naar Algemene Zaken, in dezelfde tijd speelden als de moeilijkheden met de heren *Kerstens* en *van Angeren,* is, zo verklaart de heer *Gerbrandy,* pure coïncidentie. Het ging er toen om, dat moest worden vastgesteld, welke Ministers als kwartiermakers naar Nederland zouden gaan. De heer *Gerbrandy* vond de heer *van Boeyen* er niet zo geschikt voor met het oog op zijn gezondheid. Hij had twee zware operaties ondergaan en hij was zeer doof, wat al eens buitengewoon grote moeilijkheden had opgeleverd. De persoonlijke opvatting van de heer *Gerbrandy* was, dat het veel beter was, als de heer *Burger* ging. Het was geen kleinigheid weer naar Nederland te gaan. De heer *van Boeyen* heeft zich dit buitengewoon aangetrokken. De delicate kwestie was, hoe men het hem duidelijk moest maken, want iedereen was het er mee eens. De pil werd, als men het zo mag zeggen, op beleefde wijze verguld en dat maakte het moeilijk. Dit heeft er toe geleid, dat de heer *van Boeyen* een tijd lang het plan had heen te gaan.

69886 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* had er bezwaar tegen, dat de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken zou worden. Hij wilde hem aanvankelijk Minister van Algemene Zaken maken en de heer *van Boeyen* Minister van Binnenlandse Zaken laten, terwijl dan door een verschuiving van werkzaamheden de moeilijkheid om de heer *van Boeyen* naar het Zuiden te laten gaan, zou worden ondervangen. Deze oplossing kon, voorzover de heer *Gerbrandy* zich herinnert, niet bereikt worden, omdat de heer *Burger* er ernstig bezwaar tegen had en de heer *van Boeyen,* oorspronkelijk de opvatting van de heer *Gerbrandy* delende, later heeft gezegd, dat hij het met de heer *Burger* eens was.

Op de vraag, of toen nog de gedachte gespeeld heeft de heer *van Boeyen* te laten assisteren door de heer *Linthorst Homan,* antwoordt de heer *Gerbrandy:* „Er is wel eens iets in die geest geweest."

[1]) Bijlage 3 F.

Uit een brief [1]) aan de Minister-President van de heer *van Boeyen* van 22 Mei 1944 naar aanleiding van besprekingen, die hadden plaats gevonden, blijkt, dat de heer *Burger* niet bereid was de portefeuille van Algemene Zaken te aanvaarden. De heer *van Boeyen* zegt in deze brief, dat hij de vrijheid neemt een dringend beroep op de Minister-President te doen de oplossing zo te leiden, dat hij geen plaats meer in het Kabinet behoeft te blijven innemen. De heer *van Boeyen* stond toen blijkbaar op het standpunt, dat hij zou weggaan. In een later stadium is hij dus bereid gevonden Algemene Zaken te aanvaarden. Deze lezing van de gang van zaken bevestigt de heer *Gerbrandy*. Het feit, dat, toen de heer *van Boeyen* Algemene Zaken kreeg, er nog enige werkzaamheden uit Binnenlandse Zaken zijn gelicht, waarvoor de heer *van Boeyen* speciaal belangstelling had, was, naar de heer *Gerbrandy* bevestigt, een zaak, die vrijwel niet op politiek niveau lag en eigenlijk meer voortvloeide uit de physieke moeilijkheden van de heer *van Boeyen.*

Tenslotte is de commissie in het bezit van twee brieven met betrekking tot deze moeilijkheden, die nog enig licht op deze zaak werpen.

[2]) Bijlage 5 B.

De ene brief [2]) is van de heer *Albarda* van 7 Maart 1944 aan de heer *van Boeyen,* waarin de heer *Albarda* hem in verband met zijn ontslagaanvrage adviseert hierop terug te komen. De heer *Gerbrandy* had, zoals uit deze brief blijkt, wel aan Hare Majesteit mondeling mededeling gedaan van de ontslagaanvrage, maar het officiële stuk nog niet doorgegeven.

[3]) Bijlage 5 C.

Uit de andere brief [3]) dd. 6 April 1944 van de heer *van Boeyen* aan de heer *Gerbrandy* blijkt, dat de heer *van Boeyen* reeds toen heeft voorgesteld een nieuwe Minister van Binnenlandse Zaken te doen benoemen, terwijl hij zelf dan Minister van Algemene Zaken zou worden. De latere moeilijkheden, welke tot uiting komen in de brief dd. 22 Mei 1944 van de heer *van Boeyen* aan de Minister-President, zijn dus blijkbaar veroorzaakt, doordat de heer *Gerbrandy* er bezwaar tegen had, dat de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken zou worden, terwijl laatstgenoemde evenals de heer *van Boeyen* daarover een andere mening had.

Uit het Koninklijk besluit van 3 Juni 1944, E 41, houdende overbrenging van verschillende bevoegdheden van het Departement van Binnenlandse Zaken naar het Departement van Algemene Zaken blijkt tenslotte, dat van het hoofd van het Departement van Binnenlandse Zaken naar het hoofd van het Departement van Algemene Zaken wordt overgedragen de zorg betreffende:

de volkshuisvesting en de binnenlandse evacuatie;

de uitgewekenen;

het staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie, en Telefonie en de Postcheque- en Girodienst;

de Rijkspostspaarbank en de Rijksspaardienst;

de materiële rechtspositie van de burgerlijke ambtenaren en het personeel in overheidsdienst op arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht;

de regeling van de salarissen der burgerlijke Rijksambtenaren;

de wachtgeldregeling van de burgerlijke Rijksambtenaren, herplaatsing van op wachtgeld en op wachtgeldpensioen gestelde burgerlijke Rijksambtenaren en contrôle op de inkomsten van de wachtgelders.

Uit de afgelegde verklaringen is gebleken, dat, hoewel er in de eerste helft van 1944 drie Ministers-crises tegelijk aan de orde waren, er tussen de moeilijkheden met de heer *van Boeyen* en de twee andere crises geen enkel verband bestond. Aan de crisis-*van Boeyen* lag bovendien ook geen principieel verschil van inzicht omtrent het Regeringsbeleid ten grondslag.

In Februari 1944 is ter sprake gekomen, dat bij de terugkeer naar Nederland een aantal Ministers, de z.g. Ministers-kwartiermakers, vooruit moesten gaan. Tot hen zou in verband met de aard van zijn functie de Minister van Binnenlandse Zaken behoren. De gezondheidstoestand van de heer *van Boeyen* leverde hiertegen echter bezwaar op. Gevolg hiervan was, dat de heer *van Boeyen* op 28 Februari 1944 ontslag vroeg als Minister van Binnenlandse Zaken.

De oplossing van deze crisis heeft nog al enige moeilijkheden opgeleverd, zodat zij tot 31 Mei 1944 slepende is gebleven.

De heer *van Boeyen* heeft bij brief van 6 April 1944 aan de Minister zonder Portefeuille was, aan het hoofd van het Departelandse Zaken zou worden benoemd en dat hij zelf Minister van Algemene Zaken zou worden. De heer *Gerbrandy* had er blijkbaar bezwaar tegen, dat de heer *Burger*, die sedert 11 Augustus 1943

Minister zonder Portefeuille was, aan het hoofd van het Departement van Binnenlandse Zaken zou komen te staan en wilde daarom de oplossing liever zoeken in deze richting, dat de heer *Burger* Minister van Algemene Zaken zou worden en dat door een verschuiving van werkzaamheden de moeilijkheid om de heer *van Boeyen* naar het bevrijde Nederland te laten gaan zou worden ondervangen. Dit stuitte evenwel af op de weigering van de heer *Burger,* aan wiens zijde de heer *van Boeyen* zich ook schaarde. Nadat de heer *van Boeyen* op 22 Mei 1944 nog eens een beroep op de Minister-President had gedaan het daarheen te leiden, dat hij geen plaats meer in het kabinet behoefde te blijven innemen, is tenslotte op 31 Mei 1944 toch de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken geworden. De heer *van Boeyen* kreeg het Departement van Algemene Zaken, terwijl de zorg betreffende een aantal onderwerpen, waarvoor de heer *van Boeyen* bijzondere belangstelling had en op welker gebied hij een grote bekwaamheid bezat, van Binnenlandse Zaken naar Algemene Zaken werd overgebracht.

De commissie volstaat met de bovenstaande weergave van het verloop van de crisis-*van Boeyen.* De uiteindelijk tot stand gekomen oplossing werd min of meer door de feiten voorgeschreven.

X. De Buitengewone Raad van Advies

Bij Koninklijk besluit van 21 Maart 1942, C 26, werd te Londen een Buitengewone Raad van Advies tot bijstand van de Regering ingesteld. Deze Raad was samengesteld uit een voorzitter, tevens lid, en tenminste dertien leden, die door de Kroon, op voordracht van de Raad van Ministers, werden benoemd en ontslagen. De Raad had tot taak te adviseren over ontwerp-Koninklijke besluiten, voorzover niet van militaire aard, welke algemeen bindende regelingen inhielden. Tevens kon de Raad omtrent andere onderwerpen om advies gevraagd worden door de Kroon of door de Ministers, terwijl hij bevoegd was deze laatsten in overleg met hen adviezen te verstrekken nopens onderwerpen, welke wederkerig van belang werden geacht. De adviezen over de bovenbedoelde ontwerpbesluiten alsmede die, welke op verzoek van de Kroon werden uitgebracht, moesten door tussenkomst van de betrokken Ministers aan de Kroon worden toegezonden.

Dat de Regering het ontbreken van een dergelijk orgaan als een gemis beschouwde blijkt uit een nota [1]) van Minister *Welter* van 16 September 1941, waarin deze enige beschouwingen heeft neergelegd over de instelling van een „Bijzondere Raad van State".

De heer *Welter* releveert het feit:

> „hoe telkens weer van verschillende zijden, zoowel uitgaande van de Regeering als van Nederlanders hier en elders, denkbeelden werden geopperd met betrekking tot de schepping in de plaats van de volksvertegenwoordiging van een of ander adviseerend college, zoo goed mogelijk representatief samen te stellen, waarmede de Regeering bij de vorming van Haar beleid te rade zou kunnen gaan."

De heer *Welter* heeft gegronde redenen om te menen, dat het probleem niet verder voor onbepaalde tijd onaangeroerd kan blijven liggen. Die redenen zijn voor hem gelegen in de politieke verhoudingen in onze overzeese gebiedsdelen. Na op de grote gevaren tengevolge van de oorlogsomstandigheden ten aanzien van een harmonische ontwikkeling van de verhouding tussen moederland en overzeese gebiedsdelen gewezen te hebben, citeert de heer *Welter* met instemming de op 1 Juni 1941 gehouden rede van de voorzitter der Indische Katholieke Partij, de heer *P. Kerstens,* waarin deze zegt:

> „Mijn conclusie kan geen andere zijn dan dat er dringend behoefte is aan een constructie, die, zonder dat aan de Grondwet geraakt wordt, toch eenigermate in het gemis van het Parlement voorziet. Ik denk mij het toevoegen aan het Kabinet van een Raad, samengesteld uit enkele Nederlanders te Londen, enkele uit de West en het grootste deel uit Nederlandsch-Indië. Deze Raad zou — juist om niet aan de Grondwet te raken — slechts adviseerende bevoegdheid mogen hebben. Maar ook deze zou, als hij gesteund werd door medeberaadslaging, toch zeer waardevol kunnen zijn en de in de lucht hangende positie van het Kabinet toch heel wat meer vastigheid geven."

De oplossing is dan, zo zegt de heer *Welter* in zijn nota:

> „dat wij de „meerderjarig" wordende overzeesche gebiedsdeelen als zoodanig mede invloed en zeggenschap toekennen in de beslissing omtrent de zaken van het Koninkrijk."

Dat men thans niet kan komen tot een imperiale- of Rijksraad, omdat Nederland daaraan niet kan participeren, mag de Regering er niet van doen afzien andere mogelijkheden te zoeken. Tot nu toe heeft men een verkeerd uitgangspunt gekozen door iets te willen stellen in de plaats der Staten-Generaal, hetgeen niet mogelijk is.

De heer *Welter* wil de aandacht vestigen op de mogelijkheid van een adviserend *bestuursorgaan* en niet op dat van een onvervangbaar *politiek* orgaan. Hij heeft daarbij het oog op de Raad van State. Bij de samenstelling van zulk een nieuw in te stellen lichaam moet op onbekrompen wijze rekening gehouden worden met de positie van ons Rijk overzee. De heer *Welter* adviseert tenslotte deze overwegingen en dit denkbeeld nader te bestuderen.

Ruim een maand na deze nota van de heer *Welter* ontving de Raad van Ministers een adres [2]) dd. 30 October 1941, getekend

[1]) Bijlage 6 A.

[2]) Bijlage 6 B.

door de heren *J. M. de Booy, J. B. A. Kessler, J. L. Polak, P. Rijkens, P. J. C. Vos* en *S. van Zwanenburg.*

De ondertekenaren van dit adres achten het hun plicht zich tot de Raad van Ministers te wenden, zulks naar aanleiding van de geest van vervreemding en verwijdering tussen de Regering en de landgenoten. Na deze geesteshouding te hebben gekenschetst, constateert dit adres, dat de Regering het contact met de vrije landgenoten in Londen zorgvuldig heeft vermeden en zich van de aanvang af in de afzondering van haar bureaux heeft teruggetrokken. De ondertekenaren pleiten niet voor de instelling van een noodparlement; daarvan kan geen sprake zijn.

> „Maar de taak van het parlement en de plaats, die het in ons staatswezen inneemt, omvat meer dan de uitoefening dezer bij uitstek staatsrechtelijke bevoegdheden. En het zijn juist deze neven-functies, die in dezen tijd van spanning dringend om vervulling vragen en die, zonder aan onze constitutie en aan het gezag en de verantwoordelijkheid van de Regeering te kort te doen, zeer wel zouden kunnen worden vervuld door een door haar in te stellen orgaan of college. Wij denken hierbij voornamelijk aan de verbinding tusschen Regeering en volk, welke de volksvertegenwoordiging èn als college èn door tusschenkomst van haar leden individueel placht te onderhouden. Een dergelijk verbindingsorgaan, dat meer binnen het bereik der landgenooten ligt en gemakkelijker voor hen toegankelijk is dan de Regeering, kan in de huidige omstandigheden niet worden gemist. Bedenkingen, grieven en suggesties zouden door zulk een orgaan kunnen worden onderzocht en, zoo noodig, ter kennis van de Regeering kunnen worden gebracht. En de Regeering zou zich van een dergelijk orgaan kunnen bedienen voor de uitwisseling van denkbeelden, voor het geven van voorlichting, voor het inwinnen van raad en prae-advies, en zelfs als „platform", wanneer zij behoefte zou gevoelen zich rechtstreeks tot de landgenooten te wenden."

Tenslotte geven de ondertekenaren van dit adres de Raad van Ministers in overweging hun denkbeelden te bestuderen. Zij zijn overtuigd, dat de instelling van een orgaan, als door hen bedoeld, het gezag der Regering en het vertrouwen in haar leiding in de strijd voor de herwinning onzer vrijheid zowel in als buiten het vaderland zal versterken.

[1]) Vgl. bijlage 6 C.

Op 12 Juni 1942 kondigde Radio Oranje [1]) de benoeming aan van de voorzitter en de leden van de Buitengewone Raad van Advies. Tot voorzitter werd benoemd jhr. mr. *F. Beelaerts van Blokland,* Minister van Staat, vice-president van de Raad van State. In de Raad hebben zitting vier leden uit Nederlandsch Oost-Indië, die op aanwijzing van de Gouverneur-Generaal Indië kort voor de capitulatie van Bandoeng hadden verlaten. Het zijn mr *N. S. Blom,* sinds 1941 directeur van het Departement van Justitie te Batavia, Raden *Loekman Djajadiningrat,* directeur van het Departement van Onderwijs en Eredienst te Batavia, *Ch. O. van der Plas,* lid van de Raad van Indië, Raden Adipati Ario *Soejono,* lid van de Raad van Indië.

Curaçao werd in de Raad vertegenwoordigd door:

Dr. *M. F. da Costa Gomez,* griffier van het Hof van Justitie in Curaçao, voorzitter van de katholieke fractie in de Staten van Curaçao.

Suriname werd in de Raad van Advies vertegenwoordigd door *F. E. Bruyning,* hoofd van het departement van Financiën van Suriname.

De overige leden van de Raad waren Nederlanders, van wie sommigen reeds lange of korte tijd in Engeland werkzaam waren, anderen vóór of na 10 Mei 1940 uit Nederland waren overgekomen. Bij hun keuze is met name rekening gehouden met een goede vertegenwoordiging van deskundigen op het gebied der koopvaardij, terwijl tevens gedacht is aan vertegenwoordigers van sociale en economische groepen uit het bedrijfsleven. Het waren: *J. M. de Booy,* directeur van de Bataafsche Petroleum Mij, jhr. ir. *O. C. A. van Lidth de Jeude,* oud-Minister van Waterstaat, liberaal oud-lid der Tweede Kamer, Regeringscommissaris voor het Rode Kruis, *C. Moret,* machinist ter koopvaardij, districtsvertegenwoordiger van de organisatie der officieren ter koopvaardij te Liverpool, *J. H. Oldenbroek,* algemeen secretaris van de Internationale Transportarbeidersfederatie, *P. Rijkens,* directeur Unilever, ir. *J. B.* ridder *de van der Schueren,* technisch directeur van de British Enka, *M. Sluyser,* sociaal-democratisch journalist, lid van het hoofdbestuur van de Vara, *Chr. de Wit,* ouderling der Gereformeerde Kerk te Londen. Tenslotte maakten van de Buitengewone Raad van Advies deel uit twee Nederlanders, een leraar Middelbaar Onderwijs en een ingenieur, die tijdens de bezetting uit Nederland waren ontsnapt. Hun namen konden om begrijpelijke redenen niet worden meegedeeld. Aldus het communiqué van Radio-Oranje.

[1]) Vgl. bijlage 6 D.

Op 15 Juli 1942 deelde Radio Oranje[1]), verslag doende van de op die dag plaatsgevonden hebbende installatie van de Buitengewone Raad van Advies, mede, dat door de Regering in de afgelopen weken twee Raden van bijstand of advies waren ingesteld. In de eerste plaats een bijzondere Raad van bijstand voor Nederlandsch-Indische zaken, wiens taak het zou zijn aan de Minister van Koloniën, dr. *van Mook*, advies uit te brengen. In de tweede plaats een algemene Raad, die tot bijstand diende van de gehele Regering.

Bij gelegenheid van de openingszitting van deze laatste Raad, de Buitengewone Raad van Advies, hield de heer *Gerbrandy* een toespraak, waarin hij er op wees, dat de instelling van deze Raad niet bedoelde de Raad van State, de Staten-Generaal, de Raad van Nederlandsch-Indië of de Volksraad te vervangen.

> „Deze Raad is een buitengewoon lichaam; ingesteld met het oog op de bijzondere omstandigheden, waarin de Regeering verkeert, bestemd om te eindigen, wanneer die omstandigheden niet langer bestaan. Een instituut sui generis.
>
> Onder de bijzondere omstandigheden, waarin de Regeering verkeert, vestig ik", zo vervolgt de heer *Gerbrandy*, „heden met name op één zaak de aandacht; dat is haar positie van te zijn, wat ik zou willen noemen; ongebonden, beter zou ik kunnen zeggen „los". Ik bedoel daarmee, dat Koningin en Kabinet die natuurlijke bindingen missen, die niet alleen langs den weg der officiëele staatslichamen maar ook door de duidelijk waarneembare volksgevoelens tot dat heroverwegen nopen, welke op de staatkunde als een heilzame prikkel werkt.
>
> Op bescheiden wijze deze nuttige prikkels in de uiterst moeilijke omstandigheden, waarin wij leven, in het aanzijn te roepen, is mede de bedoeling van den Raad, die heden wordt geïnstalleerd."

In de toespraak, die daarna werd gehouden door de heer ***Beelaerts van Blokland,*** werd door deze naar voren gebracht, dat het:

> „tenslotte niet geschreven regelen zijn, welke menigmaal voor verschillende opvatting vatbaar zijn, maar het is de geest van wederzijdsch vertrouwen, waaruit een vruchtbare samenwerking wordt geboren."

Dat over de taak en de bevoegdheid van de Buitengewone Raad van Advies nog wel eens meningsverschil bestaan heeft, kan blijken uit de brief[2]) van 7 Juli 1943 van de secretaris van de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk aan de Minister van Oorlog, in welke brief een ontwerp voor een schrijven van de Minister-President aan de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies wordt aangeboden. In dat ontwerp heet het:

[2]) Bijlage 6 E.

> „In overleg met mijn betrokken Ambtgenooten moet ik Uwer Excellentie echter mededeelen, dat het der Regeering principieel en staatsrechtelijk onjuist schijnt verder te gaan en nader met den Raad overleg te blijven plegen omtrent de door Haar naar aanleiding van 's Raads adviezen te nemen beslissingen. Het treffen van deze beslissingen is een aangelegenheid, welke tot de uitsluitende bevoegdheid van de Regeering behoort, en het zoude derhalve een bedenkelijke verwatering beteekenen van de grens tusschen de uitvoerende en de adviseerende macht om hieromtrent met den Raad overleg te blijven plegen nadat deze zijn oordeel terzake kenbaar gemaakt heeft. Uiteraard zal de Raad op grond van art. 14, lid 1 van het K.B. van 21 Maart 1942 (*Staatsblad* No. C. 26) ingelicht worden omtrent de strekking van de door de Regeering te treffen beslissingen."

Het bovenvermelde ontwerp-schrijven van de Minister-President aan de Voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies is kennelijk belichaamd in een brief van 13 Juli 1943, hetgeen blijkt uit het daarop gegeven antwoord[3]) van de Voorzitter van de Raad van Advies aan de Minister-President van 13 Augustus 1943.

[3]) Bijlage 6 F.

In dit antwoord wordt stelling genomen tegen het in de brief van 13 Juli 1943 vermelde en wordt gezegd, dat de Raad er zich zeer wel van bewust is, dat hij een adviesorgaan is en dat de volle verantwoordelijkheid voor door de Regering te nemen beslissingen bij laatstgenoemde berust. Als orgaan, gecreëerd tot bijstand van de Regering, heeft de Raad steeds de hoop gekoesterd, dat een sfeer zou kunnen worden geschapen, waarin vertrouwelijk overleg tussen hem en de Regering mogelijk zou zijn. Overleg, zo meent de Raad, betekent niet een eenzijdig kenbaar maken van zijn oordeel, doch een uitwisseling van gedachten, waarna de beslissing en de verantwoordelijkheid bij de Regering blijven berusten. De Raad heeft in het verleden met voldoening vastgesteld, dat een werkelijk overleg in de door hem bedoelde zin enkele malen mogelijk is gebleken en hij beschouwt het als een stap terug, indien het standpunt, in het schrijven van de Minister-President ingenomen, zou worden gevolgd. De Raad

erkent, dat het standpunt van de Regering formeel juist is, doch zou gaarne zien, dat de Regering met betrekking tot de terugkeerontwerpen, welke de hoogste belangen des lands raken, de formele juistheid van haar standpunt zou paren aan een practische geest in de behandeling der onderhavige ontwerpen, in de zin van de reeds meermalen bepleite vertrouwelijke samenwerking tussen Regering en Raad.

Het schrijven besluit met de Regering te verzoeken haar standpunt in hernieuwde overweging te nemen en dit zo mogelijk te herzien in de door de Raad aanbevolen zin.

Enige niet bijster waarderende opmerkingen ten aanzien van de Buitengewone Raad van Advies worden gemaakt door „Vaderlander" in het Londense Vrij Nederland van 23 Juli 1943. Deze „Vaderlander" schrijft:

> „Lang heeft het geduurd voor een Raad van Advies werd ingesteld, nadat de wenschelijkheid ervan was bepleit. Toen het statuut van den Buitengewonen Raad ter wereld kwam, bleek dat de Regeering dezen volkomen in de hand wilde houden. (Zie in het bijzonder art. 9 van het K.B.).
>
> Hoevelen onzer herinneren zich nog, dat deze Raad bestaat? Zelfs het feit, dat hij een vergadering heeft gehouden, wordt stil gehouden als het diepste militaire geheim. Ware een bericht van de bijeenkomst, misschien zelfs met vermelding van onderwerp, te veel verlangd? Moet het bestaan van den Raad, als van een, in schande geboren kind, verzwegen worden? Sommige buitenstaanders zien wel eens leden met zware tasschen zeulen. Er wordt blijkbaar hard gewerkt, maar in het verborgene.
>
> De afgeslotenheid van de Regeering is een psychologische fout."

In dit verband wil de commissie nog wijzen op een tot haar gerichte brief [1]) dd. 2 Januari 1948 van het oud-lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, prof. dr. *D. van Embden,* die bij het begin van de oorlog naar Engeland was uitgeweken. De heer *van Embden* maakt in deze brief de volgende opmerking over de Londense Buitengewone Raad van Advies:

> „Toen aan de instelling van zulk een college kwalijk meer te ontkomen viel, is het streven der Regering geweest dit lichaam zo veel mogelijk machteloos en obscuur te houden. Het bijgaand artikel, getekend Vaderlander (niet van mijn hand), geeft er een beeld van. Het zal Uwe commissie bekend zijn, dat het daarin genoemde artikel 9 van het betrokken K.B. inhoudt, dat het de Buitengewone Raad verboden was op eigen initiatief de Regering van advies te dienen. Dit verbod was op zijn minst reeds een schending van het grondwettelijk recht van petitie, schending door geen staatsnoodrecht geboden of geoorloofd."

[1]) Bijlage 6 G.

Blijkens een brief [2]) dd. 14 Februari 1944 van de Minister van Oorlog aan de Minister-President is bij de Raad van Ministers een verzoek ingekomen van de Buitengewone Raad van Advies. De Minister van Oorlog zou het ten zeerste betreuren, indien dit verzoek zonder meer zou worden afgewezen. Dit standpunt wordt als volgt gemotiveerd:

[2]) Bijlage 6 H.

> „Het is mij bij herhaling gebleken, dat de Regeering den Buitengewonen Raad van Advies beschouwt als een college, wiens bemoeiingen met de regeeringstaak tot een minimum behooren te blijven beperkt. Ik acht dit niet geheel in overeenstemming met de beweegredenen, die tot de instelling van dezen Raad hebben geleid.
>
> Het komt mij voor, dat de beteekenis van den Raad behoort te zijn, dat bij de uitermate moeilijke en verantwoordelijke beslissingen, waarvoor de Regeering zich bij voortduring geplaatst ziet, ook de kritische stem uit Nederlandschen kring hier te lande vernomen wordt en zulks in zoo ruim mogelijke mate, zij het dat het college slechts adviseerende bevoegdheid heeft.
>
> Daardoor zal de Regeering, na terugkeer in Nederland, in velerlei aangelegenheden mogen rekenen op een juiste belichting van het door haar gevoerde beleid, door vertegenwoordigers van de openbare meening hier te lande, al is deze vertegenwoordiging in den Raad uiteraard slechts onvolkomen. Indien daarentegen dit college „en bagatelle" wordt beschouwd en zijn medespreken zooveel mogelijk beknot wordt, dan wordt daardoor meer tegenstand dan medewerking geschapen."

Bij Koninklijk besluit van 21 September 1944, E 139, dat op 17 November 1944 is afgekondigd, werd de Buitengewone Raad van Advies opgeheven. Gerekend van 1 September 1944 verviel reeds de verplichting de Buitengewone Raad van Advies over ontwerpbesluiten, houdende algemeen bindende regelingen, te horen. In de considerans van het besluit staat als reden van de opheffing vermeld:

„Overwegende, dat te verwachten is, dat de Regeering zeer binnenkort naar Nederland zal terugkeeren en dat de huidige voortgang der krijgsverrichtingen geen vertraging in de totstandkoming van de enkele nog vast te stellen besluiten gedoogt".

[1]) Vgl. bijlage 6 I.

Op 30 November 1944 deelt Radio Oranje[1]) mede, dat de Buitengewone Raad van Advies is opgeheven. Een motivering van het daartoe strekkende Koninklijk Besluit wordt niet gegeven. Merkwaardiger wijze wordt in dit korte bericht wel een motief gegeven voor de oprichting van deze Raad en wel in deze woorden:

„Dit lichaam werd in den zomer van 1942 opgericht, teneinde de Nederlandsche Regeering van advies te dienen tijdens omstandigheden, die het onmogelijk maakten de bij de wet ingestelde vertegenwoordigende lichamen te doen functionneeren."

[2]) Bijlage 6 J.

De activiteit van de Buitengewone Raad van Advies moge blijken uit de lijst[2]) van adviezen, welke door dit college zijn uitgebracht.

15260 *(van Embden)*

Met betrekking tot de instelling van de Buitengewone Raad van Advies verklaart de heer *van Embden,* dat naar zijn mening de Regering van meet af aan een soort buitengewoon parlement met adviserende bevoegdheid had moeten instellen, samengesteld uit Nederlanders, die er waren en kwamen. Toen uit de feiten en symptomen bleek, dat men onwillig was dit te doen, heeft de heer *van Embden* om te beginnen een artikel geschreven in Vrij Nederland, waarin hij zijn inzicht bepleitte. De heer *van Embden* vond de Buitengewone Raad van Advies beter dan helemaal niets, maar toch zeer pover. Het feit, dat bij die Raad alles in het geheim ging, dat zelfs de onderwerpen nimmer bekend werden gemaakt en dat hij aan de Regering geen ongevraagd advies mocht geven, vond de heer *van Embden* heel bar en het laatste zelfs positief ongrondwettig, immers in strijd met het recht van petitie, en dit volkomen nodeloos.

De Regering heeft hem niet uitgenodigd lid te worden. De heer *van Embden* heeft niet de indruk, dat de slechte staat van zijn ogen de reden was, waarom men hem niet uitgenodigd heeft voor dit College. Waarschijnlijk had de Regering daartoe geen ambitie, omdat hij ietwat critisch pleegt te zijn.

15267 *(van Embden)*

De Raad schijnt overigens een obscuur lichaam te zijn geworden zonder veel belang en zonder belangstelling te trekken. Omtrent het karakter van de Buitengewone Raad van Advies is de heer *van Emden* de opvatting toegedaan, dat deze Raad een soort mengvorm was tussen een Raad van State en een soort vertegenwoordigend lichaam met het accent op de Raad van State. Hij acht het heel goed mogelijk, dat er in de Londense verhoudingen geen bevredigende samenstelling te vinden zou zijn geweest, doordat niet de nodige geschikte personen voor het lidmaatschap beschikbaar waren. De beperking van de bevoegdheden, het niet ongevraagd zelf advies kunnen geven en de sterke geheimhouding waren dingen, die anders hadden kunnen zijn.

56285 *(Vos)*

Ir. *P. J. Ch. Vos,* die van ongeveer September 1943 deel heeft uitgemaakt van de Buitengewone Raad van Advies, verklaart over één ding lof aan de Nederlandse Regering te Londen te moeten toezwaaien en dat is: wat er ook gebeurde of wat hij vond, dat ze fout deden, of wat zij aan onderlinge ruzies hadden, de Nederlanders zijn met de Noren de naties geweest, die hun vuile was binnenshuis wasten. Er zijn Poolse schandalen, er zijn Franse schandalen en Tsjechische schandalen geweest. Dat hebben de Nederlanders geheel en al niet gehad. Dus onze Ministers hebben, wat dat betreft, naar de mening van de heer *Vos* goed gehandeld. Wat schandaaltjes betreft, ze kwamen minder voor dan bij andere naties en als er wat was, dan gebeurde het achter gesloten deuren.

Er is echter een tijdlang — voordat de Raad van Advies werd opgericht — nogal erg veel critiek op de Regering geweest, dat ze niet alleen die gesloten deuren naar de buitenwereld had, maar ook voor de eigen kolonie. Men wist geheel en al niet, wat de Regering deed of waarom en hoe; er was security, ze konden dus niet veel zeggen en ze konden weinig publiceren; er was geen Kamer. Er was helemaal niets. Er was geen gelegenheid tot critiek; zeker geen Enquêtecommissie! Het parlementaire stelsel werkte niet, zodat men erg het idee had: „het is volkomen fascisme zonder het voordeel van het fascisme, dat er snel besluiten vallen".

Dus dat was, heel kort gezegd, de critiek, die er toen was en deze is toen tot uiting gekomen in een studiegroep, die was opgericht op initiatief van de heer *Rijkens.* Aan die studiegroep heeft de heer *Vos* toen eens een nota geschreven, waarin hij vroeg: Waarom is er geen Raad van Advies?

Iemand anders had deze al voorgesteld; dat had de heer *Vos* ergens gelezen, doch het was weer in het vergeetboek geraakt. Toen werd er besloten, dat het ontwerp niet in de studiegroep thuis hoorde, maar dat voorstanders zich bij de heer *Vos* konden melden na de vergadering. Toen bleek, dat daar b.v. de heer *Kessler* bij was en allemaal veel oudere mensen dan hij, had het weinig zin om voorzitter te worden

van een tafel, waaraan allemaal mensen zaten, die zijn vader konden zijn. Een paar maal zijn ze bijeengekomen en hebben toen een adres aan de Regering gericht en gezegd: „Wij vinden, dat U zich opsluit in Uw Regeringskamers, dat er nooit iets van Uw daden naar buiten dringt en dat zulks de stemming in de kolonie niet bevordert". Na enig beraad is toen de Raad van Advies gekomen. Maar er was weer geheimhouding opgelegd aan de twaalf ingewijden. Degene, die onder de jongeren verkeerde, kon nog wel eens wat zeggen, zoals: „Neen, daar denken ze heus wel aan" en „Ik hoor het nu allemaal", en dat werkte een beetje — de heer *Vos* zal maar zeggen — „sussend", maar niet geheel en al bevredigend, wat ook eigenlijk in oorlogstijd moeilijk kon. Toch gelooft de heer *Vos,* dat die Raad van Advies goed werk heeft gedaan, al was het alleen maar door het feit, dat men wist, dat de Raad er was; dat er 12 mensen rondliepen, die het behalve de Ministers „ook wisten". Dat gaf tenminste een geruststelling.

28764 *(de Booy)*

De heer *de Booy* heeft van de aanvang af grote belangstelling gehad voor de B.R.A., hetgeen ook blijkt uit een schrijven, dat hij met de heren *Kessler, Polak, Rijkens, Vos* en *van Zwanenburg* dd. 30 October 1941 aan de Raad van Ministers heeft gericht, waarin op de noodzaak van zulk een instituut gewezen wordt. Er was volgens hem een vrij algemeen gevoelen te Londen, dat het Kabinet een te afgezonderde positie had en dat de mogelijkheid bestond meer gebruik te maken van de in Engeland aanwezige Nederlanders, niet uitsluitend om de Regering van advies te dienen, maar ook om de Regering meer te laten weten, welke gedachten er onder de Nederlanders te Londen leefden over de positie van Nederland in oorlogvoering. Hem is bijgebleven, dat in het bijzonder Minister *Gerbrandy* er wel voor voelde. Hij gelooft, dat er andere Ministers waren — maar dat wist men niet zo precies — die er belangrijk minder voor voelden. De B.R.A. had volgens de heer *de Booy* geen enkel recht. Ook elk element van openbaarheid ontbrak er aan. Het is z.i. juist om te zeggen, dat men over het geheel niet verrukt was van de opzet van de B.R.A., maar dat het gebrek aan openbaarheid niet algemeen als een bezwaar werd gevoeld. In het algemeen was men van gevoelen, dat de Nederlanders te Londen te weinig representatief waren voor het Nederlandse volk.

Een van de onderwerpen in verband met de instelling van de Buitengewone Raad van Advies, waarover de commissie iets meer klaarheid wilde verkrijgen, was de betekenis van artikel 15 van het instellingsbesluit, zoals dit na de wijziging daarvan bij het Koninklijk besluit van 11 Juni 1942, C 49, luidde:

> „De Raad, de leden van den Raad, 's Raads Secretaris, het personeel van den Raad en allen, die krachtens artikel 11 bij de werkzaamheden van den Raad zijn betrokken, zijn tot geheimhouding verplicht nopens al hetgeen hun als zoodanig ter kennis komt en ook overigens, tenzij tegenover den Voorzitter van den Raad van Ministers, de betrokken Hoofden van Departementen of hun gemachtigden, omtrent al hetgeen door of vanwege den Raad wordt besproken, beslist of aanbevolen."

Deze formulering is stringenter dan die, welke voorkomt in de wet van de 21ste December 1861, S. 129, houdende regeling der samenstelling en de bevoegdheid van de Raad van State. Artikel 44 van deze wet immers luidt:

> „Zij, die aan de beraadslaging van den Raad of van zijne afdeelingen deel nemen of daarbij tegenwoordig zijn, nemen de geheimhouding in acht, door Ons opgelegd, of door de hoofden der ministeriële Departementen, wie de zaak aangaat, aanbevolen.
>
> Geheimhouding wordt ook in acht genomen wanneer de meerderheid van hen, die aan de beraadslaging deel nemen, daartoe besluit."

28774 *(de Booy)*

De heer *de Booy* geeft als zijn mening over deze geheimhouding te kennen, dat het voordeel van strikte geheimhouding was, dat men in tijd van oorlog kans had meer van de werkelijk essentiële dingen te horen dan wanneer men niet die plicht tot geheimhouding had gehad.

14152 *(Veraart)*

14163 *(Veraart)*

De ontbinding van de Buitengewone Raad van Advies was, zo verklaart de heer *Veraart,* een gevolg van het afwijzen van het Regeringsvoorstel nopens de bestuursvoorzieningen na de bevrijding. Hij weet niet, welke de officiële motivering van deze ontbinding geweest is. Iedereen in Londen had de indruk, dat het de straf was voor een ondeugende daad.

31433 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* verklaart, dat er te Londen sterk het gemis werd gevoeld van een vertegenwoordigend lichaam. Alle Regeringen hebben op de een of andere wijze een voorziening getroffen. Ook bij de Nederlandse Regering kwam naar voren, dat het niet juist was, dat zij geen officiële verbinding had met de groepen van Nederlanders, die op vrije grond verkeerden. Het was wel degelijk om voeling te houden met de opvattingen

en de stemmingen van de representatieve Nederlanders op vrije grond, dat de Buitengewone Raad van Advies werd ingesteld. Bij die samenstelling is in ruime mate rekening gehouden met verschillende stromingen. Voorzover de heer *van den Tempel* kan nagaan, waren de verschillende opvattingen en groepen in de Buitengewone Raad van Advies vertegenwoordigd. In de loop van de tijd, heeft zich een grote moeilijkheid voorgedaan, welke het nut van de B.R.A. in niet gunstige zin heeft beïnvloed. Door gebrek aan krachten gebeurde het, dat ambtenaren in de B.R.A. zitting hadden, die op de geste van de Minister, onder wie zij werkzaam waren of op andere departementen, met welke zij ambtelijk relatie hadden, critiek konden oefenen. Dat gaf dus om zo te zeggen een onjuiste vermenging tussen uitvoerend en vertegenwoordigend gezag. Dat deed afbreuk aan de positie van de B.R.A. Omtrent de werkwijze van de Raad verklaart de heer *van den Tempel,* dat de Regering ontwerpbesluiten en andere zaken in ruime mate bij de B.R.A. bracht, maar de één vatte het wat ruimer op dan de ander. Sommige ontwerp-besluiten van sommige departementen ondergingen een uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling. Met andere was dit weer niet het geval. De heer *van den Tempel* vond het overleg nuttig, al leidde dat tot meer werk, wat in de gegeven omstandigheden bezwaarlijk was. Het oordeel van de leden van de B.R.A. had zeker waarde. Het opnemen van ambtenaren in de Raad deed schade aan de verdere ontwikkeling. De heer *Posthumus Meyjes* was secretaris van de Raad en tegelijk de tweede man van het Militair Gezag. De voornaamste — en naar het oordeel van de heer *van den Tempel* de nuttigste — bemoeiingen van de B.R.A. betroffen de ontwerpen betreffende de bestuursvoorzieningen na de bevrijding. Ook Oost- en West-Indië waren vertegenwoordigd in de Raad.

Toen Holland dichterbij kwam, nam de betekenis van de Raad vanzelf af. Hij is tenslotte op weinig elegante wijze aan de dijk gezet.

31436 *(van den Tempel)*

Nopens de vraag, of het besluit tot opheffing van de Raad verband hield met de aanstaande bevrijding van Nederland dan wel, zoals de heer *Veraart* had verklaard, moest gezien worden als een strafmaatregel, verklaart de heer *van den Tempel:* „Om het ondeugend te zeggen: de waarheid kan misschien in het midden liggen." Hij kan de suppositie van de heer *Veraart* niet tot de zijne maken, maar dat sommigen door dat resolute advies onaangenaam getroffen zijn, kan hij wel aannemen. Het was in elk geval een sterk advies. Dat iemand als prof. *Veraart,* die zich in het algemeen nogal terzijde gesteld voelde, dat verband zo sterk legt, kan de heer *van den Tempel* zich voorstellen. Hij kan de lezing van de heer *Veraart* in die vorm echter niet aanvaarden. Er zijn verschillende opvattingen mogelijk.

Het karakter van de B.R.A. lag misschien tussen een Raad van State en een vertegenwoordigend lichaam in. Die gang van zaken vindt de heer *van den Tempel* niet onjuist. Men was in oorlogstijd in een vreemd land, men heeft dus naar een tussenvorm gezocht. Er was een college samengesteld uit personen, die de publieke opinie te Londen tot uitdrukking konden brengen. Op die wijze werd er althans nog enig officieel contact tot stand gebracht met de verschillende stromingen in de Nederlandse kolonie. De omstandigheden maakten het moeilijk om verder te gaan.

33080 *(Albarda)*

De heer *Albarda* zet zijn visie op de Buitengewone Raad van Advies als volgt uiteen. Een vertegenwoordigend lichaam was de B.R.A. niet en kon hij ook niet zijn. Een wetgevende vergadering kon en mocht hij niet zijn; dit zou volkomen inconstitutioneel zijn geweest. Er was aan de Raad van Advies in feite geen enkel representatief karakter toe te kennen. De leden werden benoemd uit een gemeenschap, die op zich zelf niet representatief was voor het Nederlandse volk, en de keuze moest worden gedaan uit een betrekkelijk zeer klein aantal mensen, die in aanmerking konden komen voor het lidmaatschap van zo'n commissie. Het was dus helemaal geen representatie van het Nederlandse volk en men kon dit lichaam in geen enkel opzicht in de plaats doen treden van het parlement. Dit zou zeker een constitutioneel ongeoorloofde daad zijn geweest; er kon dus niets anders van worden gemaakt dan een adviescollege.

In dat opzicht leek de B.R.A. op de Raad van State, maar in zoverre is er weer een verschil, dat de adviezen van de Raad van State worden uitgebracht aan de Koningin, nadat Zij die adviezen aan de Raad van State heeft gevraagd. De Ministers zenden hun wetsontwerpen en wetsbesluiten aan de Koningin en Zij zendt ze dan aan de Raad van State, dus de Koningin kan er eerst kennis van dragen. Dit was te Londen niet het geval. De regeling bij de Buitengewone Raad van Advies was zo, dat de Ministers het advies van de Raad inwonnen, en zij traden dan ook menigmaal met die Raad van Advies in overleg. Het is een hoge uitzondering, als in de Raad van State een Minister verschijnt; dat kan een enkele keer gebeuren. In het reglement van de Buitengewone Raad van Advies was voorzien in het overleg tussen de Ministers en de Raad van Advies. In zoverre

33081 *(Albarda)* had de B.R.A. dus iets gemeen met een volksvertegenwoordiging. Er was wederzijdse behoefte aan contact. In die kleine gemeenschap, waarin geen openbaar politiek leven was en waar geen uitgebreide pers van betekenis bestond en waar geen politieke partijen bestonden, was behoefte aan contact. Ook een behoefte aan critiek, een critiek, die op behoorlijk weloverwogen wijze werd te berde gebracht. Deze behoefte trachtte men in de Buitengewone Raad van Advies te bevredigen. Aanvankelijk hebben velen van de Ministers zich van deze Raad niet veel voorgesteld, maar in de loop van die weinige jaren

33082 *(Albarda)* hebben zij wel waardering gekregen voor de wijze, waarop de B.R.A. in het algemeen zijn taak heeft opgevat en voloracht. Het lag niet aan het Kabinet welke zaken men in de Buitengewone Raad van Advies wilde brengen. In het Koninklijk besluit stond, welke zaken er gebracht moesten worden.

33083 *(Albarda)* Dat er bij het Kabinet de neiging bestond dit ruim op te vatten, kan de heer *Albarda* o.m. hiermede aantonen. Uit artikel 7 e.v. van het besluit volgde niet, dat ook concept-begrotingen aan de Raad van Advies moesten worden gezonden. De heer *Albarda* herinnert zich dit toevallig heel goed, omdat hij gedurende enige maanden Minister van Financiën a.i. is geweest. In de Ministerraad is toen besloten ook alle concept-begrotingen voor advies te zenden naar de Raad van Advies. De Ministers hebben de verhouding dus volstrekt niet eng opgevat, integendeel ruim.

Behandeling van vragen van beleid ging natuurlijk heel moeilijk. Deze waren in de oorlogstijd meestal van zo'n geheime aard, dat men die buiten het vertrek van de Ministerraad nauwelijks durfde noemen.

33086 *(Albarda)* Het zal wel eens voorgekomen zijn, maar het algemene Regeringsbeleid kwam, behoudens uitzonderingen, daar niet in behandeling.

33088 *(Albarda)* Inzake het verschil in geheimhoudingsplicht tussen de leden van de Raad van State en de leden van de B.R.A. wijst de heer *Albarda* er op, dat in de practijk ook de leden van de Raad van State volstrekte geheimhouding betrachten. Zij geven zich er rekenschap van, dat deze wordt geboden door een juiste opvatting van artikel 55 der Grondwet. Immers het advies van de Raad van State neemt een plaats in in het overleg tussen de Koningin en Ministers. Van dit overleg mag niets naar buiten blijken, omdat anders iets bekend zou kunnen worden of iets te vermoeden zou worden gegeven aangaande het persoonlijke oordeel van de Koningin. Soortgelijke overwegingen moesten gelden met betrekking tot de adviezen van de Buitengewone Raad van Advies, al was de figuur niet in alle onderdelen dezelfde.

33089 *(Albarda)* De mogelijkheid de samenstelling van de Raad van Advies te Londen te doen beantwoorden aan de verschillende bevolkingsgroepen die er waren, leverde volgens de heer *Albarda,* grote moeilijkheden op. Er is wel naar gestreefd. In de Raad van Advies moesten worden opgenomen vertegenwoordigers van de overzeese gebiedsdelen; het begon dus al met Curaçao en Suriname en Nederlandsch-Indië. Het moest geen groot lichaam worden, dus er bleef nog maar betrekkelijk weinig plaats voor de Londense Nederlanders over. Deze Nederlanders waren moeilijk te zoeken, omdat men dan uit de aard der zaak meestal in de sfeer van de concerns kwam. De meeste Nederlanders van aanzien en bekwaamheid, die te Londen verbleven, waren verbonden aan de concerns, die zich te Londen hadden gevestigd, en men wilde er toch niet een uitgebreide commissarisvergadering van verschillende concerns van maken. Er moesten dus ook anderen gezocht worden; dit was heel moeilijk.

33091 *(Albarda)* Dat de Raad van Advies, zoals de heer *Veraart* beweert, zou zijn opgeheven tengevolge van een ontstemming, die het advies van de Raad zou hebben teweeggebracht, is naar de mening van de heer *Albarda* absoluut onjuist; daar is geen sprake van. Hij herinnert zich ook niet, dat een gevoel van wrevel heeft bestaan tegen de Raad van Advies wegens een advies, dat de Raad over een ontwerp-Bestuursvoorziening heeft uitgebracht. Hij denkt, dat de heer *Veraart* twee dingen met elkaar verwart, die moeten worden onderscheiden. Er is — op welke wijze is nooit opgehelderd — op ongeoorloofde en onbehoorlijke wijze mededeling gedaan aan buitenstaanders over stukken, door de Regering bij de Raad van Advies ingediend, en over adviezen en beraadslagingen, door de Raad over die stukken gevoerd. Deze mededelingen en stukken zijn gekomen bij een groep personen, die daarvan een schandelijk misbruik hebben gemaakt.

33092 *(Albarda)* De Buitengewone Raad van Advies is in September 1944 opgeheven, omdat de Regering de bevrijding zeer nabij achtte en toen gevoelde, dat er wel zeer snel ingrijpende besluiten moesten worden genomen en dat die besluiten niet snel genomen konden worden, wanneer eerst de ontwerpen daarvoor moesten worden gezonden naar de Buitengewone Raad van Advies, die er over moest vergaderen en adviseren. De Ministers moesten daarvan de rapporten weer afwachten en dan daarover weer rapporteren aan de Koningin. Omdat zij toen meenden, dat de bevrijding snel komen zou, was dit tempo volslagen onmogelijk en dit is de enige en ware reden geweest, dat zij hebben gemeend, dat in

die omstandigheden niet meer kon worden gewerkt met de Raad van Advies. Niemand hier en te Londen kon verwachten, dat het na de invasie in Frankrijk nog zo lang zou duren, voordat Nederland in zijn geheel zou zijn bevrijd. Had men dit kunnen voorzien, dan zou waarschijnlijk het besluit tot opheffing van de Raad van Advies niet zijn genomen. In die dagen werd dit niet voorzien, de totale bevrijding werd toen beschouwd als een kwestie van enkele weken of dagen en het Kabinet bereidde zich daarop in elk opzicht voor.

33303 *(van Angeren)* De grondslag voor de totstandkoming van de B.R.A. is volgens de heer *van Angeren* verruiming van de hoeveelheid adviseurs van de Regering en een poging tot kanalisering van de stromingen in Londen. Bij haar optreden ondervond de Regering nl. een reactie, die hierop neer kwam, dat men zeide: de Regering regeert hier maar en het is toch wel goed, dat wij ook eens een woord gaan meespreken. Het aantal Nederlanders was groter dan men wellicht vermoedt. De Raad van Advies had een merkwaardige samenstelling. De heer *van Angeren* heeft altijd de indruk gekregen, dat de heer *Gerbrandy* nogal moeilijkheden had met het vinden van de voor het lidmaatschap geschikte personen. Het moeilijke was, dat er ook hoofdambtenaren in kwamen. Aan de bedoeling van deze mensen wil de heer *van Angeren* niets te kort doen, maar hun aanwezigheid had haar eigenaardige gevolgen. Zo kon het gebeuren, dat men bijvoorbeeld in een inter-ministerieel overleg een tegengestelde mening van de zijde van een bepaald Ministerie of van een bepaalde hoofdambtenaar van dat Ministerie ten aanzien van een bepaalde zaak had te overwinnen. Wanneer men dan later in de Raad van Advies verscheen, kwam die hoofdambtenaar met dezelfde moeilijkheden naar voren, want dan was hij niet meer de onderdanige dienaar van de Minister. Hij kwam dan met die zelfde argumenten en veroorzaakte moeilijkheden. Men was dan in een inter-ministerieel overleg tot een resultaat gekomen — waarschijnlijk was hij door zijn Minister daartoe gedwongen geworden —, doch die zelfde hoofdambtenaar kwam dan daar nog eens los. Voor de goede verhoudingen was dit niet bevorderlijk. Er zaten verschillende hoofdambtenaren in, er waren mensen van de pers, bijvoorbeeld van de Voorlichtingsdienst, mensen, die dus ook min of meer in een ambtelijke verhouding tot enige Ministers stonden. Aan de ene kant kon men deze heren vrij laten oordelen, maar aan de andere kant maakte dit de heren wel eens tè vrij en was het voor de ambtelijke verhouding niet juist. De heer *van Angeren* vond het altijd een tamelijk moeilijk punt. Overigens gelooft hij echter, dat er door de Raad van Adives toch ook wel zeer nuttig werk is gedaan.

33307 *(van Angeren)* Van de zijde van de Regering werd niet op een loyale en ruime wijze van de Raad gebruik gemaakt. Er waren te weinig deskundigen in, waardoor men dan ook tot de benoeming van verschillende hoofdambtenaren kwam, teneinde nog enige juridische en andere voorlichting te verkrijgen. De president van de Nederlandse rechtbank te Londen zat er ook in. De bepaling in het Besluit C 26, welke een rigoureuze geheimhouding aan de leden oplegde, die verder gaat dan in de wet op de Raad van State, vloeide voort uit de oorlogsomstandigheden. In 1944 is men nog eens op deze kwestie teruggekomen in

33309 *(van Angeren)* verband met de actie ten aanzien van de bestuursvoorziening. Er zijn toen stukken in verkeerde handen gekomen. Enige heren hebben aanleiding gevonden om een adres aan de Koningin te zenden en daar is natuurlijk druk over geschreven. Men beschikte toen over de stukken en het grote gevaar bestond, dat het ook naar buiten kon uitlekken. Er staat de heer *van Angeren* iets voor, dat het zelfs zó was, dat het reeds de Duitse radio had bereikt. Men ziet hieruit, hoe gevaarlijk het is om een dergelijk adres met al die volkomen ongepaste aantijgingen, welke volkomen onjuist waren en onder aanhaling uit stukken, die niet gelezen werden, zoals ze gelezen behoorden te worden, openlijk te behandelen. Op de vraag, of door een zo sterke geheimhoudingsplicht het vertegenwoordigend karakter van de Buitengewone Raad van Advies, indien men hem al dit karakter enigermate heeft willen geven, niet veel geringer werd, antwoordt de heer *van Angeren,* dat dit nooit de bedoeling is geweest en dat kon ook niet. Men zou de Raad van Advies in zeker opzicht enigszins met de Raad van State kunnen vergelijken, alhoewel het natuurlijk een instelling was, die men normaal met geen enkele instelling hier kan vergelijken. Daar waren de omstandigheden niet naar en daar waren ook de mensen, waarop men de keuze had laten vallen — alle goede bedoelingen en de kwaliteit van die mensen overigens niet te na gesproken — niet naar.

31556 *(Burger)* Inzake de motieven, die geleid hebben tot ontbinding van de B.R.A., verklaart de heer *Burger,* dat hij niet gelooft, dat de suggestie van de heer *Veraart* juist is. De invasie vorderde en het was wel aan te nemen, dat dit een motief was, dat geleid heeft tot het zo spoedig opheffen van de Buitengewone Raad van Advies. De Ministers waren wel optimistisch. Waarom echter plotseling deze regeling moest wor-

den voorgesteld in de Ministerraad en wat de heer *Gerbrandy* daar speciaal bij heeft bewogen, weet de heer *Burger* niet; hij weet wel, dat de Ministerraad het heeft geaccepteerd in de overweging: het is voorbij. Er waren allerlei besluiten, die moesten worden genomen, maar eenvoudig niet meer naar de Buitengewone Raad van Advies kwamen. Dat kon niet meer. Er is een conflict over geweest. De Buitengewone Raad van Advies heeft er zijn afkeurende gevoelens over te kennen gegeven; hij wenste alle besluiten te zien, voordat deze door de Koningin werden getekend. Dat was echter niet meer mogelijk. De Regering werd toen gedwongen een regeling te treffen ten aanzien van de provinciën en gemeenten; er moesten bijvoorbeeld burgemeesters zijn. Deze regeling moest niettegenstaande alle voorbereiding in a hurry aan de Koningin worden voorgelegd. Door Militair Gezag werd terecht verlangd, dat het wilde weten, waaraan het toe was en wie er in functie moesten komen. Het vormde een grote moeilijkheid om zodanige regelingen nog aan de Buitengewone Raad van Advies te laten zien. De heer *Burger* gelooft, dat de heer *Gerbrandy* van de nood een deugd heeft gemaakt en eenvoudig de Raad heeft opgeheven. Maar dat had naar het gevoelen van de heer *Burger* niets te maken met enig advies, in welke richting ook. De heer *Gerbrandy* was altijd actief, als er iets af te breken was.

31561 *(Burger)* Op de vraag, of de Regering in vrij ruime mate gebruik maakte van de B.R.A., antwoordt de heer *Burger,* dat de wetsontwerpen naar de Buitengewone Raad van Advies gingen. De Raad bracht dan zijn advies uit en daarmede werd zo veel mogelijk rekening gehouden.

31564 *(Burger)* Onderdelen van Regeringsbeleid werden niet besproken; alleen de wetsontwerpen werden toegelicht. De Buitengewone Raad van Advies

31566 *(Burger)* functionneerde bevredigend. Het had natuurlijk het onbevredigende van het willekeurige. Als er weer eens iemand beschikbaar was, werd hij er in gezet. Er zaten mensen in, die er inderdaad nogal wat werk van maakten. Er zaten ook allerlei militairen in. Het Militair Gezag was er ruimschoots in vertegenwoordigd. Deze Raad van Advies had het gebrekkige, dat nu eenmaal al die Londense dingen hadden. Het had wel een zeker nut. Het was zeker niet zonder belang, dat in iets ruimere kring dan de Ministerraad de zaken werden bekeken. Het was natuurlijk ook zo, dat men ten opzichte van een aantal dingen altijd nog de grootst mogelijke zorg en geheimhouding moest betrachten. Het was ten aanzien van allerlei dingen haast niet doenlijk ze meer openbaar te bespreken. Dat men een iets grotere klankbodem had, althans een advies kreeg over zo'n wetje, was wel van een zekere betekenis.

Aan de adviezen van de Raad werd een zekere zorg besteed. Het was werkelijk een punt van betekenis, dat uitgerekend de Raad van Advies zei: er moeten normale Staten-Generaal komen. De ministeriële oppositie kreeg het gevoel: nu wordt het toch langzamerhand moeilijk om niet die kant uit te gaan. Wat het karakter van de B.R.A. betreft, zat er minder een element in van een surrogaat-vertegenwoordigend lichaam dan dat het een soort Raad van State was.

31568 *(Burger)* Over de strenge geheimhoudingsplicht lieten de leden zich soms raillerend uit: de Ministers konden maar raak kletsen en de leden van de B.R.A. moesten over allerlei verkeerde toestanden en verhoudingen, die zij kenden, steevast hun mond houden. Dat lag natuurlijk aan de oorlogsomstandigheden. Als geheel zal men de B.R.A. toch moeten zien als een poging om iets als een vertegenwoordiging — „volksvertegenwoordiging" kan men in dit verband haast niet zeggen — tot stand te brengen.

31570 *(Burger)* Het is moeilijk te zeggen, of de samenstelling voldoende gevarieerd was. Kwam er iemand over en was het een man van zekere, redelijke opvattingen met een enigszins behoorlijke ontwikkeling en een eigen mening, dan kwam hij er voor in aanmerking. Wilde het toeval, dat hij een duidelijke politieke overtuiging had, b.v. sociaal-democraat of katholiek, des te beter, maar dat was niet zozeer het element, waar het om ging. Het was er meer om te doen er behoorlijke mensen in te hebben, aan wier oordeel een zekere waarde kon worden toegekend. Maar als er op een gegeven ogenblik b.v. geen enkele katholiek in zou zitten, zou men zich, naar het de heer *Burger* toeschijnt, beijverd hebben er een katholiek in te krijgen. Maar men was beperkt in zijn keus. Het is een gebrekkig middel geweest, maar de heer *Burger* gelooft, dat men niet te veel over de tekorten kan zeggen, omdat men hier de omstandigheden ten volle moet laten gelden. Dit geldt voor alles, wat te Londen was, en stellig ook voor de Buitengewone Raad van Advies.

29468 *(Kerstens)* Inzake de vraag, of het inderdaad gebruikelijk was, dat alle belangrijke ontwerp-besluiten aan de Buitengewone Raad van Advies werden voorgelegd, verklaart de heer *Kerstens,* dat de practijk was, dat de Regering dit in het algemeen deed. Het merkwaardige was wel, dat de heer *van Angeren* en hij zelf hebben moeten vragen om een verdediging van hun beleid in de Raad te mogen geven. Zij hebben daar niet een toelichting gegeven op een besluit, maar

hun beleid verdedigd. De Ministers gaven in de Buitengewone Raad van Advies ook wel eens een toelichting op hun beleid, hetgeen ging in de richting van parlementaire werkzaamheid. Dit wordt door de heer *Kerstens* geïllustreerd met de mededeling, dat hij, toen hij uit Amerika terugkwam, in de Raad van Advies is geweest, daar hij vernomen had, dat men hem eens flink aan de tand wilde voelen. Hij heeft dit toen gedaan en de zaak is een beetje anders uitgepakt. Van deze vergadering zijn notulen opgemaakt, die naar zijn vaste overtuiging vervalst waren; opzettelijk was alles wat hij gezegd had, verdraaid en verkeerd weergegeven. Hij heeft uren werk gehad om die notulen te corrigeren.

De samenstelling van de B.R.A. vond de heer *Kerstens* nogal eenzijdig, doch de keuze was beperkt. De leden konden te allen tijde door de Regering ontslagen worden, maar er was heel wat doorstroming. Gezien de samenstelling van het Londense milieu, was een bevredigende samenstelling onmogelijk.

Inzake de geheimhoudingsplicht is de heer *Kerstens* de opvatting toegedaan, dat het beter geweest zou zijn, wanneer men een systeem had gevolgd, waarin de Regering in bepaalde gevallen de eis van geheimhouding kon stellen. Doch dit alles was vrijwel geregeld, toen de heer *Kerstens* in Londen aankwam.

37857 *(Rijkens)*

De heer *Rijkens* is medeondertekenaar geweest van het bovenvermelde schrijven, dat op 30 October 1941 aan de Ministerraad werd gezonden en waarin de gedachte van een advieslichaam werd bepleit. Het ontstaan van dit adres nader toelichtend, verklaart de heer *Rijkens,* dat dit idee geboren is uit een zekere ontevredenheid, terecht of ten onrechte, over het feit, dat het Regeringsapparaat zo stroef en langzaam werkte. Een paar heren, die daarover spraken — het kan volmaakt verkeerd zijn — meenden, dat er verbetering in gebracht kon worden, wanneer er een lichaam bestond, dat de Regering zo nu en dan eens een klein beetje kon aanzetten. De directe aanleiding is, naar hij meent, geweest — daar is hij echter niet zeker van —, dat de Regering aarzelde bij de benoeming van een gezant voor Rusland. Men meende, dat er iets moest gebeuren en dat het onjuist was, dat wij daar niet vertegenwoordigd waren. Dat is de directe aanleiding geweest, want toen zei men: wanneer er nu een lichaam was, dat adviserend kon optreden, zou men meer dingen officieel ter kennis van de Regering kunnen brengen dan nu misschien geschiedt door een particulier persoon. Er is toen een memorandum opgesteld waarin dit idee aan de Regering is voorgelegd. Het was zijn collega mr. *J. L. Polak,* die de Raad van Advies heeft opgezet destijds. Hij was een zeer vooraanstaand jurist, die in Nederland, voordat hij naar Engeland ging, lid van de commissie-*Limburg* was en hij genoot het vertrouwen van ieder in en buiten de Regering. De heren, die dit plan onderschreven, meenden, dat de heer *Polak* de aangewezen man was om dit idee een wat concreter vorm te geven en dit met de heer *Gerbrandy* te gaan bespreken. Zo is het gebeurd. Bij het eerste gesprek heeft de heer *Gerbrandy* er volmaakt mee ingestemd en dit plan toegejuicht.

37859 *(Rijkens)*

De Minister-President was direct enthousiast. Doch de heer *Rijkens* moet zeggen, dat daarbij ook weer hetzelfde gebeurde, nl. dat de heer *Gerbrandy,* nadat hij er in de Ministerraad over gesproken had, zich er een beetje van teruggetrokken heeft. Hij heeft in de opzet, die uitgewerkt was en waaraan hij al zijn persoonlijke goedkeuring had gehecht, nadat hij er critiek op had uitgeoefend en het tenslotte in een vorm was vastgesteld, waarvan hij zei: „Ik, *Gerbrandy,* ben bereid het in deze vorm aan de Ministerraad voor te leggen" enige zeer drastische veranderingen aangebracht, waardoor de Raad van Advies inderdaad veel minder mogelijkheden kreeg dan in de oorspronkelijke opzet het geval geweest was. De heer *Rijkens* herinnert zich deze zaak niet goed genoeg om dat verschil met een voorbeeld te illustreren. Men is in ieder geval nooit zo ver gegaan bij de oorspronkelijke opzet om te denken, dat het een soort vertegenwoordigend lichaam moest zijn.

37862 *(Rijkens)*

Men had wel gedacht, dat de Regering omtrent haar politiek in het algemeen advies zou inwinnen daar, waar zij het nodig zou vinden, terwijl het in wezen beperkt is gebleven tot alle Koninklijke besluiten, die, zoals bij de Raad van State, door de Regering eerst bij de Buitengewone Raad van Advies werden ingediend en dan met het advies van deze Raad doorgingen naar de Koningin. Het is ook wel gebeurd, dat Ministers in de Raad van Advies kwamen om mededelingen te doen over hun beleid, o.a. met de heer *van Kleffens* is dit het geval geweest. Dat was een gevolg van het feit, dat een soort protest van de Raad van Advies was doorgedrongen tot de Ministers. Men zei: Wij kunnen meer helpen. Als jullie ons meer lieten weten en meer in vertrouwen namen, konden wij helpen. Toen zijn er, twee of driemaal, Ministers bij de Raad gekomen om een algemeen exposé te geven. Ook de heer *Kerstens* is na zijn reis in Amerika bij de Raad van Advies geweest voor een bespreking van zijn beleid. Het is betrekkelijk weinig voorgekomen.

37866 *(Rijkens)*

Het contact met de Raad was in hoofdzaak beperkt tot de behandeling van voorstellen. Het overleg geschiedde grondig, want dat was bij wettelijk voorschrift vastgesteld. Men zond niet alleen een ontwerp-besluit naar de Buitengewone Raad van Advies om een schriftelijk advies te ontvangen, maar het kwam ook voor, dat de verschillende Ministers hun voordrachten kwamen bespreken. In het latere stadium kwam het bespreken van ontwerpen vrij veel voor, met name, toen het Militair Gezag en de z.g. Terugkeer-ontwerpen aan de orde kwamen. In die tijd zijn er twee of drie Ministers geweest, o.a. de heer *Albarda,* die een uitstekend exposé hebben gegeven. Toen is er werkelijk sprake geweest van een gedachtenwisseling. Men kreeg toen het gevoel: nu wordt nuttig werk gedaan, doordat b.v. de ene keer de Ministers hun standpunt wijzigden en een andere keer de Raad overtuigd werd.

37869 *(Rijkens)*

Er werd vrij regelmatig twee dagen in de week vergaderd; ook de begrotingen werden besproken. Men had de Raad verdeeld in commissies. De heer *Rijkens* had drie commissies, waarbij ook de commissie voor de Terugkeer-besluiten. Het kwam nogal eens voor, dat men in herhalingen trad, wanneer een geval b.v. door de commissie was behandeld en later in de volle vergadering kwam, omdat er dan andere leden waren, die de argumenten niet gehoord hadden. De commissie gaf prae-advies en dan kwam het in de plenaire Raad. Met betrekking tot de strikte geheimhouding, welke in artikel 15 aan de leden was opgelegd, verklaart de heer *Rijkens,* dat niemand zich er ooit tegen heeft verzet; dat werd als een noodzakelijkheid gezien.

37875 *(Rijkens)*

Het is voor de heer *Rijkens* moeilijk te zeggen, of het werk nuttig was of niet, ook omdat men veelal geen resultaten zag. Men gaf de adviezen en verder merkte men er niets meer van. Die heel lange besprekingen, welke er gehouden zijn over de begrotingen, leidden tot rapporten, die naar de Regering gingen, waarvan men verder dan niet veel meer vernam. Dat was in zekere zin onbevredigend.

Toen de bevrijding in zicht kwam, deed zich evenals elders een belangrijke verandering voor in de houding van de verschillende groepen in de Raad ten opzichte van elkaar.

37915 *(Rijkens)*

De Raad was niet politiek gedacht en de beraadslagingen waren eigenlijk altijd buitengewoon prettig. Iedereen kon zijn opinie zeer duidelijk en openlijk weergeven, zonder dat dit aanleiding gaf tot conflicten. Na het aftreden van de heren *Kerstens* en *van Angeren* echter begonnen de katholieke leden van de Raad sterk te veranderen en een veel meer katholiek-politiek standpunt in te nemen. Toen kreeg men daartegenover, dat de sociaal-democratische leden ook een scherper houding gingen aannemen, zodat het karakter van de Raad de laatste tijd helemaal veranderde en men politieke debatten ging houden en men fractie-vorming kreeg. De eerste jaren was dat helemaal niet voorgekomen. Toen had men samengewerkt, omdat men op deze wijze de beste resultaten kon bereiken.

37919 *(Rijkens)*

Hoewel de bezetting van de Raad nogal aan wisselingen onderhevig was, belemmerde dat de werkzaamheden niet, omdat de kern toch vrijwel volledig bleef.

35815 *(Veraart)*

Bij zijn tweede verhoor deelt de heer *Veraart* mede, dat het zeer de aandacht trok, dat hij van de Buitengewone Raad van Advies geen deel uitmaakte. Naar de mening van anderen hoorde iemand, die op staatkundig gebied nogal het een en ander had gedaan en die bovendien lid van de Tweede Kamer was geweest, wel in een dergelijk college. De heer *van Angeren* heeft de heer *Veraart* duidelijk gemaakt, dat men hem niet begeerde.

35826 *(Veraart)*

Met betrekking tot zijn wetenschap van de door hem in zijn vorige verhoor vermelde motieven voor de ontbinding van de B.R.A., verklaart de heer *Veraart* thans, dat hij zich zelf moet uitschakelen en moet wijzen op het artikel, dat de heer *van Blankenstein* over deze zaak in Vrij Nederland heeft geschreven en waarin deze zijn ernstige ontstemming over de gang van zaken heeft uitgesproken en het verband wel legt.

16120 *(de Jong)*

Ten aanzien van de instelling van de B.R.A. verklaart de heer *L. de Jong,* dat het hem persoonlijk en ook vele anderen te Londen destijds buitengewoon heeft geërgerd, dat de instelling en de werkzaamheid van de Buitengewone Raad van Advies met een ondoordringbaar waas van geheimzinnigheid waren omgeven. Dat de zittingen van de Raad niet alle publiek waren, is in de toenmalige oorlogsomstandigheden natuurlijk vanzelfsprekend te achten; maar dat er zelfs geen verslag werd opgemaakt of althans werd opgegeven welke onderwerpen in discussie waren geweest, vindt de heer *de Jong* een punt, waarop het Kabinet-*Gerbrandy* bepaaldelijk in gebreke is gebleven, daar het op deze wijze het beslist zo moeilijk mogelijk heeft gemaakt om het beetje democratie, dat te Londen onder de gegeven omstandigheden nog mogelijk was, te stimuleren. De heer *de Jong* is van mening, dat de opvatting: alles moet zo geheim mogelijk worden gehouden, schadelijk was voor 's lands belang. De Raad van Advies met meer openbaarheid zou een steun voor de Regering zijn geweest.

Bij de installatie van de Raad van Advies is een toespraak gehouden door prof. *Gerbrandy* en ook een met bedekte critiek door de Voorzitter van de Raad. Het was duidelijk, dat de heer ***Beelaerts van Blokland*** het niet eens was met de beperkte bevoegdheden van de Raad.

69895 *(Gerbrandy)* Met betrekking tot de overwegingen, die gegolden hebben om tot de oprichting van de Buitengewone Raad van Advies te komen, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat voorzover hij zich herinnert, daar telkens over gesproken is; in 1940 al. Er waren om zo te zeggen twee stromingen. De ene was: wij moeten toch iets hebben, waardoor onze plannen nog eens door een soort van zeef gaan; wij kunnen natuurlijk geen parlement creëren, maar er is toch wel iets te vinden, dat herinnert aan wat de Raad van State is en dat ook nog enigszins contact houdt met de publieke opinie, die hier openbaar zou kunnen worden. De andere stroming was: begin daar niet mee, want dan krijgt men het gevaar van een tegenstelling misschien, waarvan het Kabinet alleen maar last kan krijgen. Dat is herhaaldelijk besproken en tenslotte hebben de eerste overwegingen, voorzover de heer *Gerbrandy* het kan nagaan, de doorslag gegeven en heeft men naar beste weten een orgaan gecreëerd, dat dienstig zou kunnen zijn voor, zoals men het noemen kan, een behoorlijke tweede lezing van de dingen.

69896 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* bevestigt, dat de gedachten tot de instelling van een dergelijk instituut ook van buiten het Kabinet gekomen zijn. Een vertegenwoordigend lichaam was het niet, dat was onmogelijk. Later, toen het instituut was geschapen, is naar voren gekomen, of men niet iets, dat ook vertegenwoordiging was, zou kunnen krijgen. Er waren mensen, die dachten, dat dat kon. De heer *Gerbrandy* heeft toen op een gegeven ogenblik tegen iemand, die zeer sterk die gedachte propageerde, gezegd: „Naar mijn mening kan het niet, maar ik geef u plein pouvoir om mij eens voor te leggen een vorm, waarin u meent, dat het wel tot uitdrukking kan worden gebracht.".

De B.R.A. leek meer op een Raad van State, ook weer niet geheel. Die andere gedachte ging er dan van uit: ge kunt er best bij nemen nog enkele groepen mensen uit Nederlandsch-Indië, mensen, die uit Nederland zijn gekomen, mensen, die in Engeland zitten, ge kunt er meer een representatief karakter aan geven. De bedoelde persoon heeft die opdracht van de heer *Gerbrandy* aanvaard, maar heeft een paar maanden later gezegd: „Ik ben tot de conclusie gekomen, dat het niet op te zetten is", en toen heeft de Regering zich blijvend bepaald tot dit lichaam.

De oorlog leidde tot de sterke geheimhoudingsplicht.

Dat de B.R.A. nogal sterk ambtelijk bezet was, heeft, naar de heer *Gerbrandy* geneigd is te zeggen, nooit tot moeilijkheden geleid. Tot naar zijn mening niet gewenste reacties misschien wel eens. Het geval heeft zich voorgedaan, dat een overigens bekwaam ambtenaar ernstige bezwaren had tegen een bepaalde wettelijke regeling van de eigen Minister; dit leidde er toe, dat de Ministerraad een advies kreeg, dat in sterke mate riekte naar het volledige standpunt van de betrokken ambtenaar, die niet de eerste de beste was. De heer *Gerbrandy* wist natuurlijk niet en kon niet vaststellen, dat het precies die en die persoonlijkheid was, die deze invloed had uitgeoefend, maar hij was overtuigd, dat het zo stond. Dat is pas in de laatste periode geweest. Men moest dit op de koop toe nemen.

Het was in elk geval een voordeel, dat men gedwongen werd — al wil de heer *Gerbrandy* aan de uitgebrachte adviezen niet gelijke waarde toekennen — bepaalde dingen nog eens à tête reposée te bekijken. Dat de B.R.A. geen advies mocht uitbrengen uit eigen beweging was wel een sterke beperking, maar dit was noodzakelijk. In Londen waren een aantal mensen, die zich wel eens met de Regeringszaken wilden bemoeien.

69909 *(Gerbrandy)* Naar aanleiding van de door prof. *van Embden* geformuleerde bezwaren tegen de wijze, waarop de B.R.A. was samengesteld en werkte, en met name tegen artikel 9, inhoudende, dat de Buitengewone Raad van Advies op eigen initiatief geen advies mocht uitbrengen, hetgeen prof. *van Embden* op zijn minst reeds een schending van het grondwettelijke recht van petitie, door geen Staatsnoodrecht geboden of geoorloofd, noemt, merkt de heer *Gerbrandy* op, dat men op zo'n lichaam, dat onze Grondwet niet kent en dat een improvisatie uit de oorlog is, allerlei aanmerkingen kan hebben. Eén ding kan de heer *Gerbrandy* verzekeren: het is met de grootste ernst opgezet en de personen, die er lid van werden, zijn, om zo te zeggen, stuk voor stuk door de spitsroeden gegaan, omdat men vond: op die wijze vinden wij de beste samenstelling. Hij wil niet zeggen, dat men daarin ten volle is geslaagd — dat is zeer moeilijk te beoordelen —, maar stellig werd naar de beste samenstelling gezocht. Men heeft volstrekt de lastige mensen niet geschroomd. Het is helemaal niet de bedoeling geweest om een tam ding te maken.

Voor prof. *Veraart* in zulk een college zou de heer *Gerbrandy* niet zijn. Hij wil daar niet op ingaan, omdat het misschien enigszins van persoonlijke aard is. Maar, zo voegt de heer *Gerbrandy* er aan toe, de heer *Veraart* is ook door niemand voorgedragen.

69913 *(Gerbrandy)*

In de Ministerraad werd gelegenheid gegeven om personen voor te dragen; de heer *Gerbrandy* meent, dat er een groslijst was en dat men zei: die en die richting moet ook vertegenwoordigd zijn. Zo is men eindelijk tot een samenstelling gekomen.

Inzake de heren *van Embden* en *Veraart,* beiden oud-parlementsleden, herinnert de heer *Gerbrandy* zich niet, hoe dat gegaan is. Tegen prof. *van Embden* zou hij zeker geen bezwaar hebben gemaakt. Maar misschien is de heer *van Embden* wat uit de gezichtskring verdwenen. Hij woonde niet te Londen.

Van de zijde van de commissie wordt dan gewezen op de brief van 21 September 1943 van de heer *van Embden* aan de Raad van Ministers [1]), die als bewijs mag gelden, dat hij toch niet onverschillig stond tegenover de dingen, die er gebeurden, zodat men niet kan zeggen, dat hij iemand was, die zich van alles teruggetrokken had. De heer *Gerbrandy* erkent dit daarop als juist. Het was echter voor de Ministerraad vrijwel uitgesloten op deze brief antwoord te geven, terwijl men bij onderling verschil van gevoelen bezig was deze zaak te behandelen.

[1]) Vgl. bijlage 47 A.

In verband met de taak van de Raad verklaart de heer *Gerbrandy,* dat het niet de opzet is geweest vragen van beleid te behandelen, maar, naar hij zich meent te herinneren, was er een zekere neiging om een toepassing te krijgen, waarbij Ministers omtrent een bepaald punt in de Raad hun standpunt zouden kunnen verdedigen en bij wijze van spreken ook aan hen vragen zouden kunnen worden gesteld en de leden een zekere critiek zouden oefenen. Men heeft het zo nu en dan toegepast in de zin, dat een Minister in de Raad verscheen om daar zijn standpunt uiteen te zetten. Persoonlijk is de heer *Gerbrandy* er ook geweest, naar hij meent eenmaal, voor een beleidskwestie.

In dit verband komt het hierboven vermelde ontwerp-schrijven [2]) van Juli 1943 van de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk aan de Voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies ter sprake, in welk ontwerp-schrijven het gaat over de adviezen, welke door de B.R.A. zijn uitgebracht over de ontwerpen van K.B., betrekking hebbende op de terugkeer.

[2]) Bijlage 6 E.

De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat er toen een gedachtenwisseling geweest is tussen de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies en de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk over de vraag, of de taak van de Raad niet verder kon worden uitgebreid. Deze vraag is door de heer *Gerbrandy* in de Ministerraad gebracht. Dit sluit niet uit, dat, wanneer een zaak in behandeling is geweest bij de B.R.A., de betrokken Minister dan overleg pleegt met de Buitengewone Raad van Advies. Het standpunt van deze brief is echter: is eenmaal het advies uitgebracht, dan is het fini.

Met betrekking tot de vermoedens van de heer *Veraart,* dat de Buitengewone Raad van Advies in September 1944 zou zijn opgeheven — hoewel de formele daarvoor in het besluit genoemde grond een andere was — wegens de adviezen, die uitgebracht waren op 19 Juni 1944 over de kwestie van het parlement, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat die vermoedens volkomen onjuist zijn. Het is in niemands hoofd opgekomen. De in het opheffingsbesluit genoemde grond, nl. de spoedige terugkeer van de Regering naar Nederland, is inderdaad de juiste grond. Aldus is het besproken en overlegd met de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies.

69923 *(Gerbrandy)*

Inzake de kwestie, die er in 1944 nog geweest is van het waarschijnlijk naar buiten bekendmaken van gegevens, betrekking hebbende op zaken, die in de Buitengewone Raad van Advies behandeld waren, merkt de heer *Gerbrandy* nog op, dat er vastgesteld is, dat er een lek was, maar waar dat zat, kan hij niet zeggen.

Met betrekking tot de in de radio-uitzending [3]) van 15 Juli 1942 eveneens vermelde Raad van Bijstand voor Nederlandsch-Indische zaken, welke is ingesteld bij K.B. van 5 Juni 1942, C 44, zegt de heer *Gerbrandy,* dat deze Raad de gehele tijd te Londen gefunctionneerd heeft. Deze Raad was in zijn activiteit beperkt tot het Departement van Koloniën.

[3]) Vgl. bijlage 6 D.

69939 *(Gerbrandy)*

76588 *(Sluyser)*

Om het ontstaan van de Buitengewone Raad van Advies te schetsen moet de heer *Sluyser* allereerst een beeld geven van de in Londen destijds heersende algemene atmosfeer, waaruit deze gedachte eigenlijk is geboren. Er is nogal wat aan voorafgegaan, dat waarschijnlijk in de stukken niet te vinden is, maar tot het vormen van een goed begrip toch wel nuttig kan zijn.

Er was een groep te Londen, door de heer *Sluyser* het „bedrijfsleven" genoemd, die precies wist wat zij wilde. Hieronder verstaat hij: olie, margarine, scheepvaart en Philips. Men kan met hen in politiek opzicht van mening verschillen — dat doet niets ter zake —,

maar ongetwijfeld hadden deze mensen, die het bedrijfsleven en daarmee zeer zakelijke Nederlandse belangen van de eerste orde vertegenwoordigden, volkomen gelijk, wanneer zij vroegen rekening te houden met de belangen, waarvan zij de exponenten waren en die ook een deel zijn van de volksbelangen. Waarschijnlijk hadden zij ook gelijk, wanneer zij zich in de eerste maanden nu en dan ongerust betoonden over de wijze, waarop de Regering — in het kader van de oorlogvoering gezien — die belangen behartigen of niet behartigen zou. Het was niet alleen de behoefte van deze mensen om zich te bemoeien met regerings-aangelegenheden; het was, van hun kant gezien en gelet op de zakelijke groep, waarvan zij de exponenten waren, een zeer Nederlands belang, dat zij met enige zorg, vaak met critiek, de handelingen van de Nederlandse Regering en van het Kabinet in het bijzonder bekeken.

76589 *(Sluyser)*

Deze mensen hebben verschillende keren vergaderd. Zij hebben een stuk de wereld ingestuurd, dat gedateerd is 30 October 1941 en dat bekend is geworden onder de naam van „cri de coeur" [1]). Dit stuk hinkt op twee gedachten. Enerzijds zegt men: „wij willen in geen geval zijn een parlement of daarmede vergeleken worden", maar anderzijds vraagt men voor een eventueel in te stellen college bevoegdheden, welke bedenkelijk veel op parlementaire bevoegdheden lijken. Daarbij doet men de suggestie een soort van college in te stellen, dat tussen Regering en volk staat.

[1]) Vgl. bijlage 6 B.

Dat laatste is naar het oordeel van de heer *Sluyser* volkomen onjuist, want de Regering spreekt òf tot de volksvertegenwoordiging òf tot het volk. Eén van tweeën. Het willen gebruiken van een college, dat niets is dan „platform", lijkt de heer *Sluyser* bedenkelijk te gaan in de richting van „toch maar iets te Londen te hebben, dat het parlement moet vervangen". Tenslotte heeft de Regering niet kunnen nalaten — geen enkele emigrantenregering te Londen heeft dat kunnen doen — een college in het leven te roepen, dat die wonderlijke functie moest vervullen van niets te zijn en alles te pretenderen. Zo is de Buitengewone Raad van Advies in het leven geroepen.

Dit was mede een gevolg van die cri de coeur. De heer *Sluyser,* en anderen met hem, hebben vrij spoedig ingezien, dat de gang van zaken te Londen mogelijkerwijze invloed zou kunnen uitoefenen op hetgeen er zou gebeuren na de bevrijding en dat dus een college als de Raad mogelijkerwijs een langer leven beschoren zou zijn dan hun verblijf te Londen zou duren, maar hij moet zeggen, dat de bepalingen van de twee Koninklijke besluiten, die de Buitengewone Raad van Advies in het leven hebben geroepen — het besluit C 26 en het besluit C 51, dat een nadere uitwerking bevatte — hem in dit opzicht gerust gesteld hebben. De heer *Sluyser* heeft van de eerste dag af, toen de Raad werd ingesteld, tot aan de laatste dag, toen het college werd opgeheven, daarin zitting gehad. Hij neemt althans aan, dat de Raad opgeheven werd. De heer *Gerbrandy* is op een zeker ogenblik in de Raad gekomen om te zeggen, dat het uit was, maar geen van de heren heeft ooit bericht gekregen, dat hij bedankt werd. Er zal wel een K.B. van geweest zijn, maar de leden hebben hiervan geen afschrift gehad.

Er is de moeilijkheid geweest, dat ambtenaren in dit college zaten, die soms in de omstandigheden kwamen te verkeren hun mening en eventueel hun critiek te moeten geven op voorstellen, afkomstig van hun eigen Ministers. Deze moeilijkheid is echter verminderd, doordat men de goede gedachte heeft gehad de leden van de Buitengewone Raad van Advies geen enkele vergoeding te geven. Het is de heer *Sluyser* nooit gebleken, dat enig lid van de B.R.A., voorzover hij een ambtelijke functie bekleedde, zich liet weerhouden door de gedachte: „ik sta in dienst van de Regering, laat ik in deze dingen voorzichtig zijn". Eerder het tegendeel is hem gebleken. Hem is ook niet gebleken, dat, wanneer ambtelijke leden vrijelijk hun mening gaven over voorstellen eventueel van hun eigen Minister, zij later moeilijkheden hebben ondervonden. De heer *Sluyser* illustreert dit met een persoonlijke ervaring. Inzake de behandeling van de vluchtelingenkwestie door Buitenlandse Zaken in de B.R.A. heeft hij een zeer scherp standpunt ingenomen en op een ogenblik geweigerd aan de discussie over de begroting van Buitenlandse Zaken deel te nemen, tenzij de heer *van Kleffens* zou verschijnen om inlichtingen over dit punt te geven. Hij heeft nooit bemerkt, dat men hem dit op enige wijze heeft nagehouden. Hij moet er bij zeggen, dat de notulen van de B.R.A. onpersoonlijk zijn. Er staat: „een lid merkte op .....", of „meerdere leden merkten op .....". Dat heeft er ook toe bijgedragen, dat men nooit iemand kon aanwijzen, die dit of dat had gezegd.

De Ministers-crises als zodanig zijn nooit in de B.R.A. behandeld. Dat kon niet. De Regering zou volkomen gelijk hebben gehad, indien zij weigerde die daar te brengen. De B.R.A. was geen college, waaraan Ministers verantwoordelijk waren.

81884 *(da Costa Gomez)*

Mr. dr. *M. F. da Costa Gomez,* die in 1942 op voordracht van de

Staten van Curaçao als vertegenwoordiger van dit gebiedsdeel lid is geworden van de Buitengewone Raad van Advies, kan zeggen, dat hij de overtuiging heeft, dat de Raad om verschillende redenen buitengewoon goed werk heeft gedaan. In de eerste plaats was de Buitengewone Raad van Advies voor de overzeese gebiedsdelen een duidelijk zichtbaar teken van vernieuwing. In de tweede plaats behandelde de Buitengewone Raad van Advies de begroting, weliswaar in gebrekkige vorm, maar de begroting werd toch behandeld. De Ministers werden ter verantwoording geroepen. Zij moesten rekenschap geven van hun beleid. De heer *da Costa Gomez* denkt hier aan de kwestie van de réfugiés en het beroemde Politiebesluit. Dat waren allemaal maatregelen, die ernstig werden bekeken in de Buitengewone Raad van Advies. De Ministers moesten wel degelijk rekenschap geven van hun opvattingen, zo b.v. ten aanzien van de instelling van het Militair Gezag, waaromtrent in de Buitengewone Raad van Advies veel te doen is geweest. De Raad was geen parlement intérieur. Hij was niet geschraagd door de wil van de bevolking, maar hij was — dat wil de heer *da Costa Gomez* uitdrukkelijk zeggen — een correctief. Bovendien gaf de samenstelling aan de overzeese volken aan, dat er een vernieuwing op til was.

De samenstelling van de Raad was vrij goed doordacht, een ietsje te veel aan de kant van het groot-kapitaal misschien, maar men had ook niet veel anders in het buitenland. De arbeiders waren niet gevlucht. De grote ondernemingen zaten nu eenmaal in het buitenland. Maar men had toch beslag gelegd op iemand als de heer *Oldenbroek*, een zeer ernstig en hardwerkend man. De antirevolutionnairen waren wel iets zwak vertegenwoordigd, wanneer men de Raad qua religie gaat bekijken. De heer *da Costa Gomez* meent, dat er maar twee antirevolutionnairen waren, de heer *de Wit* en nog iemand.

82664 *(de van der Schueren)* Ir. *J. B. G. M.* ridder *de van der Schueren* is lid geworden van de Buitengewone Raad van Advies, die in 1942 opgericht is. Hij bevestigt in het algemeen de zienswijze van de heer *Sluyser*, die zegt: de gebeurtenissen rond het aftreden van de heer *Kerstens* zijn van invloed geweest op de houding van de katholieke leden van de Raad bij het uitbrengen van het belangrijke advies van 19 Juni 1944, omdat het optreden van de Minister-President tegen de heren *Kerstens* en *van Angeren* hun in sterkere mate dan vroeger de overtuiging heeft bijgebracht, dat de Regering met het vraagstuk van de bestuursvoorziening een verkeerde kant uitging. Er is in de Raad van Advies van het begin af door verschillende leden, o.a. de heren *Sluyser, Oldenbroek* en *Moret*, wel gezegd: jullie moeten ook wat meer bij elkaar groeperen en een soort van uniform geluid laten horen. Zij hebben als katholieken gezegd: hiervoor is niet de Buitengewone Raad van Advies; hiervoor gevoelen wij niets. Zij zijn wel eens een keer als katholieke leden bij elkaar geweest om over iets te beraadslagen. Ieder zei over een zaak het zijne. Bij de Ministerontslagen van de heren *Kerstens* en *van Angeren* zijn zij collectief opgetreden. Naderhand zijn zij, naar de mening van de heer *de van der Schueren*, niet meer groepsgewijs opgetreden. Hij gelooft, dat hij na Juli 1944 niet meer aan de beraadslagingen van de Buitengewone Raad van Advies heeft deelgenomen,

82667 *(de van der Schueren)* omdat hij, militair zijnde, naar Nederland zou gaan. De katholieke leden hebben natuurlijk iets kritischer gestaan tegenover de besluiten, die door de Regering naar voren werden gebracht, omdat naar hun mening daaraan geen Minister meer deel nam, die geacht kon worden de visie op het bestuursbeleid, zoals het katholieke volksdeel dat verwachtte, tot uitdrukking te brengen.

De heer *de van der Schueren* vond in het algemeen het werk in en van de Buitengewone Raad van Advies nuttig en het heeft ook zijn effect opgeleverd. Men zou uit de notulen kunnen lezen, dat de Buitengewone Raad van Advies — in de sluitingszitting heeft de voorzitter daarop gewezen — hartgrondig met de Minister-President van gedachten heeft gewisseld. De heer *de van der Schueren* gelooft niet, dat zij als Raad zich in de sympathie van de Ministerraad en van de Minister-President konden verheugen. Men vond hen een hinderlijk artikel.

82669 *(de van der Schueren)* Het wetsbesluit was door de Regering in ruime termen samengesteld. Zij hebben ook enige malen diepgaand met de Minister-President van gedachten gewisseld over het feit, dat zij, naar hun mening, iets meer van het Regeringsbeleid moesten vernemen en meer moesten worden beschouwd als een orgaan, dat het vertrouwen van de Regering had en dat als klankbord kon dienen. Zij konden alleen maar stukken beoordelen en dan zeggen, hoe hun mening was. Een enkele maal is het gebeurd, dat een Minister inlichtingen over het beleid heeft gegeven, maar slechts schoorvoetend, nadat de Raad herhaalde malen daarop had aangedrongen. Toelichting op ontwerpen van wetsbesluiten kwam meer voor; de heer *de van der Schueren* herinnert zich, dat de Raad de heer *van Angeren* enige malen bij zich heeft gehad, evenals de heer *Albarda*. Hij gelooft ook de heer *Kerstens*. Ook de ontwerp-begrotingen, die niet in het instellingsbesluit

werden genoemd, werden toch aan de Buitengewone Raad van Advies gestuurd. De Raad heeft naar aanleiding van verschillende begrotingen opmerkingen gemaakt.

82674 *(de van der Schueren)* De heer *de van der Schueren* geeft volkomen toe, dat het feit, dat de Buitengewone Raad van Advies er geweest is, niet zonder belang was. De Raad heeft inderdaad zeer nuttig werk verricht. Er is nooit naar voren gebracht, dat de leden zouden willen, dat de Raad een soort parlement was. Wel gevoelden zij echter, dat zij toch niet de volledige sympathie en het volledige vertrouwen hadden. In het wettelijke kader had het toch wel iets soepeler kunnen functionneren om zodoende bepaalde ontwerpen ook iets gemakkelijker te kunnen beoordelen.

82997 *(Beelaerts van Blokland)* De heer *Beelaerts van Blokland,* die voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies is geweest, deelt over het ontstaan en de werkzaamheden van het college het volgende mede. Het college is in 1942 ingesteld. De heer *Welter* heeft indertijd — als de heer *Beelaerts van Blokland* het zich goed herinnert —, toen hij nog Minister was, een nota gericht tot zijn ambtgenoten om in overweging te geven, of het niet zaak zou zijn een Buitengewone Raad van State in te stellen. Daaraan is geen gevolg gegeven. Dat is echter, voorzover de heer *Beelaerts van Blokland* zich herinneren kan, officieel het eerste feit, dat van invloed was op de instelling van de Buitengewone Raad van Advies. In zijn antwoord aan de Minister-President bij de installatie van dit college, heeft de heer *Beelaerts van Blokland* gezegd, dat het tenslotte niet de geschreven regelen zijn, welke menigmaal voor verschillende opvattingen vatbaar zijn, maar dat het de geest is van wederzijds vertrouwen, waaruit een vruchtbare samenwerking wordt geboren. Hieruit blijkt zijn mening, dat de Raad van Advies zijn weg nog zou moeten vinden. Er bestond daaromtrent dikwijls verschil van mening bij de diverse leden van de Raad.

83004 *(Beelaerts van Blokland)* Bij sommige leden bestond altijd de neiging om er zoveel mogelijk een volksvertegenwoordiging van te maken, terwijl bij anderen, onder wie de heer *Beelaerts van Blokland* zelf, het idee bestond dichter te blijven bij het instituut van Raad van State, van Raad van Advies. Zo lag de verhouding. Wanneer een dergelijke nota werd uitgestuurd, hield dit niet in, dat alle leden van de Raad het daarover eens waren, maar dit geschiedde meer om de zaak ter sprake te brengen.

83005 *(Beelaerts van Blokland)* Herhaaldelijk zijn er Ministers in de Raad geweest om de zaak eens uit te leggen en nader te bespreken. De Ministers kwamen hun beleid wel eens in de Raad uiteenzetten, doch zij waren in het algemeen daarmede niet zo vlot; er moest toch wel een speciale reden zijn om daarover te spreken. De heer *Beelaerts van Blokland* moet zeggen: de Ministers waren bepaald niet onwillig. Het Kabinet heeft wel altijd de ontwerp-begrotingen aan de Raad voorgelegd. Dat was niet voorgeschreven en is wel een bewijs, dat men de taak van het college niet al te eng wilde opvatten.

83012 *(Beelaerts van Blokland)* De „terugkeer"-ontwerpen hebben materieel gesproken de hoofdschotel gevormd van het werk van de Raad. In de gevallen, waarin Ministers in de Raad van Advies het beleid van de Regering hebben besproken, is dat in hoofdzaak op initiatief van de Raad van Advies geschied.

Veelal sprak de heer *Beelaerts van Blokland* met zo 'n Minister en zei hij, dat het wel wenselijk zou zijn dit of dat eens te bespreken in de Raad. Het kan ook wel eens een keer zijn voorgekomen, dat een Minister zei: dit wil ik met de Raad overleggen. Maar als regel ging toch, naar de heer *Beelaerts van Blokland* meent, dat verzoek van de Raad uit. De behoefte haar toekomstige beleid of haar beleid over bepaalde punten met de Raad van Advies te komen bespreken mag misschien bij de Regering bestaan hebben, maar ze is niet altijd tot uiting gekomen.

83018 *(Beelaerts van Blokland)* Op de opmerking, dat in het advies No. 91, dat vergezeld was van een aantal bijlagen, t.w. twee minderheidsrapporten met weer afzonderlijke nota's op het ene minderheidsrapport, de Buitengewone Raad van Advies de allures van het parlement zeer dicht heeft benaderd, zegt de heer *Beelaerts van Blokland,* dat er over zo 'n advies altijd wel verschil in opvatting bestond. Op het ene punt gaf de een toe, op het andere punt de ander. Men ging wel eens iets verder dan de heer *Beelaerts van Blokland* wenselijk voorkwam en aan de andere kant waren er ook weer dingen, die achterwege bleven. Het is een feit, dat de Buitengewone Raad van Advies in de ontwikkeling van het vraagstuk van de bestuursvoorziening een zeer belangrijke rol heeft gespeeld. Het advies van 19 Juni 1944 van de Raad heeft grote gevolgen gehad. Er werd ook wel naar de Raad geluisterd. Er bestond ook geen onplezierige verhouding tussen de Regering en de Raad. Er was natuurlijk wel, zoals altijd, een aantal leden, die verder wilden gaan en de ene Minister hechtte er meer waarde aan dan de andere.

Op de mededeling, dat de heer *Veraart* heeft verteld, dat hij de indruk had, dat de opheffing van de Buitengewone Raad van Advies eigenlijk de straf was van de zijde der Regering voor het feit, dat de

Raad het had aangedurfd om dat advies van 19 Juni 1944 over de bestuursvoorziening uit te brengen, in de zin, waarin de Raad dat heeft gedaan, en dat de heer *Gerbrandy* naar aanleiding hiervan heeft verklaard, dat er geen sprake van is, dat dit oorzakelijk verband zou hebben bestaan en dat de motivering in de considerans van het opheffingsbesluit de juiste is, zegt de heer *Beelaerts van Blokland*, dat hij het volkomen eens is met de heer *Gerbrandy*. Er is nooit iets gebleken van verontwaardiging over dat advies van de Raad. Door de goede relaties, welke de heer *Beelaerts van Blokland* met de Ministers onderhield, zou hij dat zeker hebben gemerkt. Dat was positief niet het geval. Er was trouwens op zichzelf voldoende reden voor de opheffing van de Raad. Niemand kon na Dolle Dinsdag verwachten, dat de bevrijding zo lang zou uitblijven.

Het is de commissie gebleken, dat te Londen na enige tijd, zowel in het Kabinet als onder de te Londen verblijvende Nederlanders, gezonnen werd op middelen om althans enigermate te voorzien in het gemis aan de organen, zoals het parlement en de Raad van State, die in normale tijden in Nederland aan de wetgeving medewerken.

Een en ander heeft er toe geleid, dat bij Koninklijk besluit van 31 Maart 1942, C 26, de Buitengewone Raad van Advies tot bijstand van de Regering werd ingesteld.

Nadat bij het Koninklijk besluit van 11 Juni 1942, C 49, in eerstgenoemd besluit nog enige wijzigingen waren aangebracht — met name artikel 15, dat betrekking had op de geheimhoudingsplicht, kreeg een stringenter vorm — werd op 12 Juni 1942 de samenstelling van de Raad medegedeeld.

De heer *Gerbrandy* noemde in zijn installatierede de Raad een instantie sui generis. De commissie is het hiermede eens. De Raad was immers geen vertegenwoordigend lichaam en kon dat ook niet zijn, al was het alleen maar, omdat de buiten Nederland vertoevende Nederlanders te weinig representatief waren om het gehele Nederlandse volk te vertegenwoordigen. Bovendien waren de zittingen van de Raad niet openbaar en gold voor de leden een stringente geheimhoudingsplicht. De Raad had bovendien slechts een adviserende bevoegdheid, die nog beperkt was in die zin, dat hij niet uit eigen beweging advies kon uitbrengen (vgl. in het bijzonder artikel 9).

Wanneer men de Raad zou willen vergelijken met de in ons staatsbestel bestaande lichamen, dan had hij nog het meeste weg van de Raad van State. In tegenstelling echter met de regeling op dit punt bij het laatstgenoemde college, volgens welke de adviezen gevraagd worden door de Kroon en ook aan de Kroon worden uitgebracht, was de regeling bij de Buitengewone Raad van Advies aldus, dat de Ministers het advies van de Raad inwonnen en ook menigmaal met hem in overleg traden, terwijl de uitgebrachte adviezen door tussenkomst van de bij de ontwerp-besluiten betrokken Ministers tegelijk met die ontwerp-besluiten aan de Kroon werden voorgelegd.

Volgens artikel 15 van het besluit C 26, zoals dat door het besluit C 49 gewijzigd is, gold voor de leden en het personeel van de Raad een absolute geheimhoudingsplicht. Blijkens de afgelegde verklaringen vond deze bepaling haar oorzaak in de oorlogsomstandigheden, hetgeen de commissie een afdoende motivering daarvoor acht.

De commissie heeft de indruk, dat de Regering er wel naar gestreefd heeft de samenstelling van de Raad zo veelzijdig mogelijk te doen zijn en rekening te houden met de verschillende stromingen. Dit neemt echter niet weg, dat het haar ten zeerste verwonderd heeft, dat de Regering er niet toe overgegaan is oud-parlementsleden, gelijk de heren *van Embden* en *Veraart*, in de Raad te benoemen. Een lid betreurt het bovendien, dat men in de Raad niet ook een figuur als mr. *H. P. L. Wiessing* heeft opgenomen, die beschouwd had kunnen worden als vertegenwoordigende de uiterst linkse groeperingen.

Door de beperkte keuze, welke de Regering had, zijn ook vaak ambtenaren tot lid van de Buitengewone Raad van Advies benoemd. Zonder enige twijfel had dit zijn bezwaren, hoewel de door de commissie gehoorde getuigen niet allen die bezwaren even hoog aanslaan. De instelling van het Militair Gezag, dat vele vooraanstaande Nederlanders tot zich trok, leidde er natuurlijk ook toe, dat een aantal leden van de Raad tot dit instituut ging behoren.

De commissie is van mening, dat de Regering op vrij ruime wijze de Buitengewone Raad van Advies geraadpleegd heeft. Zij is er, hoewel de tekst van artikel 7 van het besluit C 26 van beperkter aard was, toe overgegaan ook over de concept-begrotingen advies van de Raad te vragen. Voorts is het ook wel voorgekomen, dat Ministers in de vergadering van de Raad zijn geweest om een toelichting op hun beleid te geven.

Aan de andere kant blijkt de Regering zich verzet te hebben tegen drang uit de Raad tot nog verder gaande bevoegdheden. Bij de hier-

over plaats gehad hebbende gedachtenwisseling tussen de Regering en de voorzitter van de Buitengewone Raad van Advies heeft de Regering het standpunt ingenomen, dat het haar principieel en staatsrechtelijk onjuist leek nader met de Raad overleg te blijven plegen omtrent de door haar naar aanleiding van 's Raads adviezen te nemen beslissingen.

De commissie is van oordeel, dat de Buitengewone Raad van Advies te Londen een belangrijke functie heeft vervuld. Zijn werkzaamheden waren omvangrijk. Hij heeft een groot aantal adviezen uitgebracht en onder die adviezen zijn er, die een zeer belangrijke invloed hebben uitgeoefend. De commissie noemt in dit verband de adviezen nos. 46 en 91, resp. van 1943 en 1944. inzake de terugkeerwetgeving. Vooral het advies no. 91 van 19 Juni 1944 is van zeer groot belang geweest. De Raad heeft er, gelijk in hoofdstuk XI nog nader zal worden behandeld, in belangrijke mate toe medegewerkt, dat de gedurende enige jaren in de Ministerraad gevoerde discussies over de positie van de vertegenwoordigende lichamen werden afgesloten en dat met betrekking tot dit onderwerp tenslotte een oplossing werd gevonden, die meer in overeenstemming was met onze constitutie dan vele voorafgaande ontwerpen.

De commissie acht het vermoeden van de heer *Veraart,* dat de Raad als gevolg van het advies van 19 Juni 1944 spoedig door de Regering is opgeheven, onjuist. Uit het Koninklijk besluit van 21 September 1944, E 139, blijkt, dat de reden voor de opheffing gelegen was in de verwachting, dat de Regering zeer binnenkort naar Nederland zou terugkeren en in het feit, dat de voortgang der krijgsverrichtingen geen vertraging in de totstandkoming van de enkele nog vast te stellen besluiten gedoogde. De op dit punt afgelegde verklaringen zijn niet van die aard, dat de commissie reden heeft er aan te twijfelen, dat met de in dit Koninklijk besluit vermelde overwegingen inderdaad de juiste redenen van de opheffing zijn weergegeven.

XI. De bestuursvoorziening.

§ 1. *Het Londense milieu.*

Met betrekking tot de terugkeervraagstukken zijn in het bezit van de commissie enige stukken, waaruit duidelijk blijkt, hoezeer te Londen de meningen uiteen liepen over hetgeen onmiddellijk na de bevrijding van Nederland inzake bestuursaangelegenheden en de vertegenwoordigende lichamen moest geschieden. De meningsverschillen hierover liepen soms zover uiteen, dat men ter kenschetsing van de meest extreme autoritaire opvatting zijn toevlucht nam tot de kwalificaties van: semi-fascisme, neo-fascisme en oranje-fascisme.

Op 14 November 1942 verschijnt in het Londense Vrij Nederland een beschouwing [1]) van het lid van de Buitengewone Raad van Advies, de heer *M. Sluyser,* getiteld „Koningschap, parlementaire democratie en terugkeer" naar aanleiding van een door prof. *Veraart* gehouden rede. In dit artikel betoogt de heer *Sluyser,* dat het zwaartepunt van de oorlogvoering in Nederland zelf ligt en dat deze omstandigheid overwegende invloed uitoefent op de mogelijkheid van verwezenlijking later, van plannen, die thans hier en daar worden ontworpen. Plannen, die thans gemaakt worden met als uitgangspunt de gedachte, dat die straks aan Nederland met min of meer sterke hand kunnen worden opgelegd, miskennen de geestelijke spankracht van ons volk. Immers er zijn velerlei redenen om aan te nemen, dat de bezinning op de diepere zedelijke waarde der democratie in Nederland belangrijk verder gevorderd is dan onder verschillende Nederlanders buiten Nederland.

[1]) Bijlage 7.

Bij een beschouwing van maatregelen voor de overgangsperiode wil de heer *Sluyser* zich stellen op de basis van de Grondwet. De staat van oorlog en beleg steunt op die Grondwet en vindt in die Grondwet tegelijkertijd zijn begrenzingen. Ook de positie van de volksvertegenwoordiging is in die Grondwet geregeld. Behalve ten aanzien van de volksvertegenwoordiging in de overgangsperiode (gevolg van zuiver technische moeilijkheden) vermag de heer *Sluyser* niet in te zien, welke artikelen van de Grondwet gedurende de overgangsperiode niet onmiddellijk in werking zouden kunnen worden gesteld. Blijft dus over, zo zegt de schrijver, de volksvertegenwoordiging. Een lichaam, dat de volksvertegenwoordinging in rechten en plichten zo veel mogelijk nabij komt, acht de heer *Sluyser* in de overgangsperiode zo onontbeerlijk, dat hij beducht is voor zeer ernstige gebeurtenissen, wanneer, met welke bedoelingen ook, zulk een lichaam aan Nederland gedurende korte of lange tijd zou worden onthouden. Als de voornaamste kenmerken van deze „nood-volksvertegenwoordiging" somt hij op:

ten eerste: alle belangrijke geestesstromingen dienen er naar billijkheid in te zijn vertegenwoordigd;

ten tweede: de ministeriële verantwoordelijkheid tegenover dit lichaam dient buiten twijfel te staan;

ten derde: zij vergadert als regel in het openbaar en heeft verder alle rechten der Kamers;

ten vierde: zij wordt zo spoedig mogelijk vervangen door een volksvertegenwoordiging, die overeenkomstig Grondwet en Kieswet wordt samengesteld.

In een artikel [2]) van de heer *Chr. de Wit,* eveneens lid van de Buitengewone Raad van Advies, in het Londense Vrij Nederland van 5 December 1942 over hetzelfde onderwerp geeft deze o.m. als zijn mening te kennen, dat de Staten-Generaal moeten worden bijeen geroepen na de zuivering van de „ongure elementen". De ontbrekende leden zouden kunnen worden aangevuld door Nederlanders, aan te wijzen door het moderamen of het bestuur der politieke partijen.

[2]) Bijlage 8.

Uit een brief [3]) van 28 Juli 1943 van de heer *Burger* aan de heer *Somer,* hoofd van het B.I., blijkt, dat de rapporten, die door dit bureau aan de Londense autoriteiten werden rondgestuurd, door dit bureau werden geclassificeerd. De heer *Burger* tekent protest aan tegen de kwalificatie „zeer betrouwbaar" van het rapport GB/2392/43 en tegen de aanduiding bij het rapport GB/2066/43, dat het van een belangrijke organisatie zou zijn gekomen. Het aanbrengen van

[3]) Bijlage 9.

deze kwalificaties maakt het voor de heer *Burger* verklaarbaar, waarom te Londen zoveel verwarringen heersten.

Hoezeer voorzichtigheid geboden was met uit Nederland afkomstige rapporten en hoezeer deze het gevaar opleverden van te Londen verkeerde opvattingen over de in bezet Nederland heersende stromingen te doen ontstaan, kan bijvoorbeeld blijken uit zulk een rapport [1]), dat de heer *van den Tempel* in zijn boek „Nederland in Londen" beschrijft [2]). In dit rapport, dat, naar de commissie gebleken is, van de hand is van mr. *O. W. S. Josephus Jitta,* wordt o.m. betoogd, dat er na de bevrijding geen heroprichting van politieke partijen moet plaats vinden, voordat, waar nodig onder leiding van de Regering, is vastgesteld, welke mogelijkheden tot samengaan van oude groepen bereikbaar zijn.

Met betrekking tot het door de steller van het rapport gedurende de eerste tijd na de bevrijding noodzakelijk geachte militair bestuur wordt de gedachte geopperd, dat het te voeren beleid niet, zoals bij de eigenlijke staat van beleg het geval is, door de militaire noodzaak alleen zal worden bepaald, maar vrijwel van de aanvang af op de staatsrechtelijk-publieke opbouw gericht zal moeten zijn. De drager van het hoogste militaire gezag zal dan ook, meer nog dan over militair-technische capaciteiten, over zeer grote staatsmansgaven moeten beschikken. Admiraal *Furstner* zou wellicht de man zijn, die aan alle eisen beantwoorden kan. De opperbevelhebber, die met deze buitengewoon zware taak belast wordt, zal hier dus niet moeten staan als gemachtigde van een boven hem staand burgerlijk, en dus waarschijnlijk politiek gouvernement, maar zijn positie zal er voorlopig een moeten zijn „uit eigen hoofde", beter gezegd: hij zal zijn gezag moeten ontlenen aan het vertrouwen, dat door de Koningin zelf, *rechtstreeks* in zijn persoon wordt gesteld; hij zal ook direct aan Haar verantwoordelijk zijn. Ongetwijfeld wordt daarmede de persoon van de Koningin ook in de regeringsverantwoordelijkheid jegens het Nederlandse volk betrokken, maar dit zal in de toekomst, ook voor normale verhoudingen, nooit meer geheel zijn te ontgaan.

Voor het onderhouden van de verbinding tussen Koningin en opperbevelhebber zou, zolang de Koningin nog aan de overzijde zou vertoeven, een belangrijke taak voor de Prins kunnen zijn weggelegd.

Tevens wordt in dit rapport gewaarschuwd, dat de terugkeer van Ministers uit Londen, die uit de oude partijstrijd zijn voortgekomen, en het bijeenroepen van een vertegenwoordiging, waarvan de kern uit politici van vóór de oorlog zou bestaan, een gevaarlijke stimulans zouden geven aan de nog bestaande separatistische krachten, die voorlopig moeten worden beheerst en waaraan pas, als zij op de grootst bereikbare mate van samenwerking en fusie gericht zijn, vrij spel kan worden gegeven.

Het is van belang, dat er van de aanvang af een of andere vorm van parlementair overleg zal zijn. Daarvoor geeft het rapport als aangewezen middel persconferenties en direct contact met de kerkgenootschappen aan. Daarnaast echter, aldus de schrijver van dit rapport, zal er zo spoedig mogelijk ook een officieel orgaan voor parlementair overleg moeten komen, waarvan echter *alle leden* door de Kroon of de opperbevelhebber zouden moeten worden benoemd. Zeker zullen vele leden van het oude parlement voor benoeming in de nieuwe, tijdelijke vertegenwoordiging in aanmerking komen, maar zij zullen daarin uitdrukkelijk moeten worden benoemd en zonder dat er sprake van kan zijn, dat hun oude kamerlidmaatschap hun ook rechtens aanspraak verleent in de nieuwe vertegenwoordiging te worden opgenomen. Want dit laatste zou gedachten wekken aan een continuïteit met het verleden, die ten koste van alles moet worden ontgaan. Te gelegener tijd zal deze benoemde volksvertegenwoordiging door een gekozen parlement moeten worden vervangen, doch de verkiezingen daarvoor zullen eerst plaats vinden, wanneer over de toekomstige staatsrechtelijk-politieke opbouw en de politieke organisatie der openbare mening in grote lijnen overeenstemming is bereikt.

Onder de weinige publicaties te Londen over de toekomstige staatsrechtelijke en politieke verhoudingen in Nederland verdient vermelding het boek van *Boisot* (mr. *J. G. de Beus*). [3])

Ook in dit werk, dat te Londen in Januari 1943 verschenen is en dat in Juli 1943 in bezet Nederland in een gestencilde oplage, en later in druk, in ruime mate werd verspreid, wordt sterk afstand genomen van de voor-oorlogse toestand. Het geschrift, aldus de schrijver in zijn voorwoord, wil niet meer zijn dan een poging om vorm te geven aan dat, wat in velen van de nieuwe generatie leeft ten aanzien van de toekomst van ons Rijk. Een zoeken naar wat ons volk kan samenbinden in de strijd en daarna.

In hoofdstuk I: „Ons erfdeel", geeft de schrijver 7 grondslagen, waarop dit erfdeel berust, te weten „Vrijheid", „Oranje", „Christen-

[1]) Bijlage 10.

[2]) Vgl. *J. van den Tempel,* „Nederland in Londen", blz. 108 e.v.

[3]) *Boisot,* „De wedergeboorte van het Koninkrijk".

dom", „Het wezen der democratie", „Sociale rechtvaardigheid", „Ons overzeesche Rijk", „Internationale oriënteering".

In hoofdstuk II: „Geen terugkeer tot 9 Mei 1940", somt de schrijver onder *a.* („Geen herstel van alle democratische vormen van 1939") de voornaamste gebreken op, waartegen de bezwaren zich richtten:

1. de verbrokkeling van de politieke partijen en daardoor versnippering van Regeerkracht;
2. invloed der politieke partijen buiten het haar toekomend terrein;
3. de soms voorkomende neiging om het partijbelang boven het algemeen belang te stellen;
4. verzwakking van het Regeringsgezag;
5. neiging van het parlement tot mee-regeren;
6. overkropping van het parlement met wetgevingsarbeid, daardoor soms trage, soms slordige wetgeving;
7. in het algemeen te veel woorden, te trage daden.

Deze bezwaren hadden een zodanige omvang aangenomen, dat zij dreigden de voordelen te overschaduwen en de gehele democratische Regeringsvormen in discrediet te brengen. Al deze en andere fouten, waartegen de bezwaren zich richtten, betroffen slechts bijkomstigheden van de democratie, nimmer de essentialia. Zij raakten slechts vormen, methoden, uitingen en niet het wezen. Het bestaan van de meer dan 50 politieke partijen in Nederland, die elkaar bij de stembus bestreden, was werkelijk een fout in onze binnenlandse politiek. De in het volk aanwezige politieke kracht wordt versnipperd, de belangstelling verbrokkeld en verflauwd en een krachtige Regering des lands belemmerd. Van de tien Kabinetten, die ons land tussen 1918 en Mei 1940 heeft gehad, waren er slechts drie zuiver parlementaire Kabinetten met een gezamenlijke levensduur van acht jaar. Ons land heeft zich, sinds de wereldoorlog, moeten behelpen met extra-parlementaire Kabinetten, welke weliswaar in de practijk vaak de steun van enkele partijen, die tezamen een meerderheid opleverden, ontvingen, maar bij haar totstandkoming was de Volksvertegenwoordiging niet in staat gebleken een „working majority" op te leveren, als zuiver parlementaire basis voor een Regering. Dit is een ernstig verschijnsel, want daarmede vervallen twee grondvoorwaarden voor een gezonde werking van het parlementaire stelsel:

de eerste is, dat het parlement een meerderheid oplevert voor principiële politiek, terwijl de Kabinetten, gedurende het grootste deel van deze 22 jaren, alleen al uit hoofde van hun oorsprong en karakter, geen principieel beleid, geen politiek van grote stijl konden voeren;

de tweede is, dat tegenover de Regering een oppositie staat, die in staat en bereid is de verantwoordelijkheid over te nemen, wanneer de Regering het vertrouwen van de meerderheid verloren heeft.

Ons staatsbestel was niet verrot; zulks te beweren is een pertinente onwaarheid. Maar het was wel op bepaalde punten verdord.

In hoofdstuk III „Vernieuwing", geeft de schrijver 7 door hem noodzakelijk geachte vernieuwingen aan, t.w.: „Vernieuwing van de nationale geest", „Versterking van het Overheidsgezag", „Hervorming van de Staten-Generaal", „Herstel van zuivere werking van het partijstelsel", „Economische ordening", „Een nieuwe conceptie van het Rijk" en „Een hechtere internationale rechtsorde".

Onder het opschrift „Versterking van het Overheidsgezag" geeft de schrijver o.a. de volgende wegen aan, waarop, binnen het democratische karakter, voorzien kan worden in de behoefte aan een krachtiger Overheid.

a. Verschuiving van bevoegdheden van de Staten-Generaal naar de Regering. Het parlement zal zich moeten gaan beperken tot het aangeven van de algemene principiële richtlijnen. Het parlement verliest daarmede allerminst het karakter van een ware volksvertegenwoordiging. Gedurende de laatste jaren waren de wetten niet zeldzaam, waarbij de wetgever aan de Kroon de opdracht of de bevoegdheid verleende bepaalde onderwerpen verder alleen, d.w.z. bij Koninklijk besluit, te regelen, al dan niet met contrôle achteraf door de Staten-Generaal. Deze algemene maatregelen van bestuur hadden in vele gevallen onmiskenbaar het karakter van wetgeving. Dit proces van verschuiving van wetgevende bevoegdheid zal krachtig voortgezet moeten worden. Behalve door de toekenning van ruimere wetgevende bevoegdheid, kan de macht van de Regering tegenover het parlement ook versterkt worden door een hervorming van laatstgenoemd lichaam en door het voorkomen van een onjuiste invloed van de politieke partijen.

b. Beperking van het aantal Ministers.

De schrijver acht voor het volgen van een doelbewuste politiek en het uitoefenen van de dagelijkse leiding der administratie een college van circa 7 of 8 het meest doeltreffend. Het aantal van onze laatste Kabinetten, van 11 tot 14, schijnt nog te groot. Dit zou te

bereiken zijn, indien de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie slechts nog van een Rijkskabinet deel zouden uitmaken, terwijl een of twee in het verleden doorgevoerde splitsingen van departementen ongedaan gemaakt werden.

c. Tijdelijke onafzetbaarheid van het Kabinet.

De onafzetbaarheid van een Kabinet dreigt het Koningschap òf van elke werkelijke invloed op de samenstelling van een Kabinet te beroven (indien de Minister-President door verkiezing wordt aangewezen) òf absoluut te maken (indien de formateur door de Koning wordt aangewezen). Zowel het een als het ander zou ingaan tegen de wensen van het Nederlandse volk. Een tussenvorm zou te verwerkelijken zijn door een regeling te maken, krachtens welke het parlement zich b.v. slechts één keer per jaar principieel kan uitspreken over het beleid van de Regering of van een bepaalde Minister. Dit zou dienen te geschieden bij de algemene begrotingsdebatten. Zulk een gebruik zou de positie van het Kabinet ten opzichte van het parlement versterken, zonder deze onaantastbaar, d.i. dictatoriaal, te maken, hetgeen bij onafzetbaarheid gedurende een gehele wetgevingsperiode feitelijk het geval zou zijn.

d. Verhoogde efficiëntie van ons ambtelijk apparaat.

Dit zou te bereiken zijn door gemakkelijker ontslag, een meer, naar bekwaamheid geregelde, promotie en betere salariëring, zodat het Overheidsapparaat tot de uiterste efficiëntie kan worden opgevoerd. Bovendien kan veel bereikt worden door rationalisatie van de Overheidsdienst. Indien men een onderzoek zou doen instellen naar de hoeveelheid arbeid, personeel, materiaal en tijd, welke in het Nederlandse overheidsmechanisme bespaard zou kunnen worden door de toepassing van beproefde en wetenschappelijke methoden van organisatie zou men tot een verbijsterend resultaat komen.

e. Meer éénhoofdige leiding.

Collegiale beslissingen hebben veel vóór, doch in de practijk is helaas gebleken, dat objectiviteit tot kleurloosheid, brede overweging tot eindeloos gepraat en collectieve verantwoordelijkheid tot gebrek aan persoonlijke verantwoordelijkheid leiden. De moderne Staat eist voor een goede werking efficiëntie en besluitvaardigheid. Een éénhoofdige leiding in een democratische Staat betekent geenszins het binnenhalen van het leiders-beginsel, doch hoe groot de macht ook op één man geconcentreerd wordt, altijd blijft hij uiteindelijk, hetzij direct, hetzij indirect, verantwoording schuldig aan het volk en zijn vertegenwoordiging. Alle machtsuitoefening staat voortdurend, in fundamentele tegenstelling tot het leidersbeginsel, onder de contrôle en de critiek van de Volksvertegenwoordiging en de openbare mening.

f. Machtsversterking voor de Minister-President.

De Minister-President dient niet aan het hoofd te staan van een gewoon departement, doch hij dient zijn denk- en werkkracht vooral te wijden aan het algemeen Regeringsbeleid. Indien de Minister-President niet slechts ambtgenoot, doch tevens leider wordt, dan is de kans, dat de conflicten tussen twee of meer Ministers spoedig uit de wereld geholpen kunnen worden, veel groter; enerzijds kunnen de betrokkenen zijn oordeel inroepen, anderzijds kan hij uit zich zelf tussenbeide komen uit hoofde van zijn algemene verantwoordelijkheid. Ook historisch zou dit, gezien onze geschiedenis, niets onbekends zijn. Telkens wanneer de Republiek donkere ogenblikken beleefde, greep men naar hetzelfde redmiddel: schepping van een krachtig gezag door het leggen van welhaast dictatoriale noodvolmachten in handen van Oranje. Zo was het in 1572, in 1618, in 1650, in 1672, in 1747. De vorm, welke zich zou aanpassen bij ons volkskarakter, is die van een college, waarvan elk lid zijn eigen verantwoordelijkheid en tevens zijn aandeel in de collectieve verantwoordelijkheid draagt, doch waarbinnen aan de Minister-President uitdrukkelijk meer zeggenschap is toegekend dan aan de anderen. Hoe, in welke vormen, men dit zou verwezenlijken, is van secundair belang. Waar het op aan komt is, dat 's lands hoogste Regeercollege tot een orgaan wordt, waarvan de daadkracht niet verlamd kan worden door interne tegenstellingen en waarvan de besluitvaardigheid niet lijdt onder een overmaat van afzonderlijke meningen. Voortaan drage de eerste Minister mede de verantwoordelijkheid, indien op een belangrijk onderdeel van het Regeringsbeleid niets geschiedt.

g. Betere voorlichting.

Het middel der propaganda zal gehandhaafd worden, doch daaraan dient onmiddellijk te worden toegevoegd, dat de grondslagen, waarop het gebaseerd wordt en het gebruik, hetwelk er van gemaakt wordt, in Nederland fundamenteel anders zal moeten zijn dan in de totalitaire staten. *Pascal* heeft de waarheid geformuleerd: „Het is niet voldoende gelijk te hebben, men moet anderen daarvan weten te overtuigen." In deze zin ligt de noodzaak en tevens het doel van progaganda besloten. *Hitler* heeft de zaak omgedraaid en

als richtlijn aanvaard: „Het doet er niet toe, of men gelijk heeft, mits men anderen er van weet te overtuigen, dat men gelijk heeft."

Onder het opschrift „Hervorming van de Staten-Generaal" zegt de schrijver, dat als eerste middel om dit doel te bereiken reeds is vermeld een beperking van de taak van het parlement door uitbreiding van de bevoegdheden van de Regering. Het parlement zal zich moeten concentreren op twee belangrijke functies: enerzijds het trekken van de grote lijnen voor de wetgeving, anderzijds het controleren van de uitvoerende macht, waaronder de begrotingscontrôle.

Van de beide Kamers van de Staten-Generaal komt de Eerste Kamer voor de hervorming het meest in aanmerking. De redenen daarvoor zijn, dat de Provinciale Staten oorspronkelijk niet gedacht zijn als kies-college, zodat zij voor deze rol niet bij uitstek geschikt zijn; voorts, dat de rechtstreekse verkiezing van de Tweede Kamer, evenals het karaker van overeenkomstige lichamen in het algemeen, dit college het meest geschikt maken voor rechtstreekse vertegenwoordiging van de bevolking langs politieke lijnen.

Een corporatieve Kamer acht de schrijver om principiële redenen als orgaan voor de algemene wetgeving des lands verwerpelijk. Een waar parlement moet beginselvertegenwoordiging en geen belangenvertegenwoordiging zijn. Het lijkt hem niet waarschijnlijk, dat een corporatieve Kamer de rol van de Eerste Kamer als wetgevend en controlerend lichaam in een democratische staat zal kunnen overnemen. Een andere mogelijkheid is een Kamer van verdienste, aangewezen door de Regering. Men krijgt dan een Kamer, samengesteld uit de beklederś van bepaalde belangrijke functies. Ook dit denkbeeld acht de schrijver niet in overeenstemming met de geest van het verjongde Nederland.

Het denkbeeld van een Rijkskamer is om vele redenen aantrekkelijk. In de eerste plaats zou de Eerste Kamer aldus voorzien in de behoefte van een Rijksvertegenwoordiging. Deze hervorming zou het bezwaar ondervangen tegen de huidige samenstellingswijze van de Eerste Kamer, t.w. doublering van de Tweede Kamer. In de derde plaats zou zij kunnen voorzien in de behoeften aan tempering van de partij-invloed en versterking van het Overheidsgezag. De wetgevingsarbeid van een Rijkskamer zou zich niet slechts bezig houden met het beslissen over ontwerp-Rijkswetten maar ook over „landelijke" wetten van alle Rijksdelen, voorzover zij Rijksbelangen raken. Aangezien dit wel voornamelijk met belangrijke landelijke wetten het geval zal zijn, betekent dit systeem in de practijk, voorzover het het moederland betreft, dat slechts één Kamer (de Tweede) zal behoeven te oordelen over de meerderheid der zuiver Nederlandse wetsontwerpen, doch dat alle ontwerpen van meer dan zuiver „landelijk", Nederlands belang, onderworpen zullen zijn aan de goedkeuring van twee Kamers. Waar het op aan komt is, dat er naast de Tweede Kamer een lichaam gesteld wordt, hetwelk een zelfstandige functie te vervullen heeft, geen doublure van de Tweede Kamer vormt en hetwelk voorziet in de behoeften van Ons Rijk in deze tijd: gezagsversterking, beperkter invloed van de politieke partijen, medezeggenschap van de overzeese gebiedsdelen en een levender band tussen de Rijksdelen.

Onder het opschrift „Herstel van zuivere werking van het partijstelsel" noemt de schrijver de politieke partijen de trechter van volk tot volksvertegenwoordiging. Hun doel en taak is programma's en personen op te leveren voor de behartiging van de staatszaken, voor het bestuur van de gemeenschap. Hiermede zijn tegelijk gesteld de grenzen, waarbinnen de partijen zich te houden hebben en de eisen, waaraan het partij-wezen moet voldoen om aan zijn doel te beantwoorden. Velerlei begrenzing vloeit voort uit de gegeven doelstelling. Een partij dient te zijn een beginsel — en geen belangenvertegenwoordiging. Een staatkundige partij behoort te streven naar de verwezenlijking van bepaalde beginselen van bestuur voor de gemeenschap als geheel. Door het nastreven van partijbelangen verheft zij zich van middel tot doel en denatureert aldus een instelling van de democratische staat. De partij is middel tot het verkrijgen van een volksvertegenwoordiging. De partijen mogen niet trachten anders dan in het openbaar invloed uit te oefenen op de daden van de uitvoerende macht. Een levensvoorwaarde voor het democratische stelsel is immers, dat bevoegdheid en verantwoordelijkheid onverbrekelijk verbonden zijn. Indien partij-instanties, die niet in het openbaar ter verantwoording kunnen worden geroepen, trachten achter de schermen op de daden of beslissingen van de Regering invloed uit te oefenen, wordt daarmede een levensvoorwaarde van de democratie ondermijnd. De partijen mogen zich niet buiten de vertegenwoordigende lichamen om mengen in benoemingen in de organen van de uitvoerende macht. Het aantal partijen dient beperkt te worden. Een nieuwe partij-indeling dient tot stand te worden gebracht.

Voorts dient het aantal verkiezingen beperkt te worden, hetgeen bereikt kan worden enerzijds door verlenging van het mandaat der gekozenen, anderzijds door het laten samenvallen van bepaalde cate-

gorieën verkiezingen, b.v. die voor gemeenteraden en Provinciale Staten.

In overweging dient te worden genomen, of men niet, wil men de democratie weer krachtiger maken, van de evenredige vertegenwoordiging moet afstappen en terugkeren tot het districten-stelsel.

In een artikel van ir. *J. W. Albarda* in het Londense Vrij Nederland van 1 Januari 1944 [1]) kan men lezen, dat de heer *Albarda* het van belang vindt zijn stem te laten horen temidden van de vele voorspellingen en veronderstellingen, welke te Londen met betrekking tot de staatkundige toestand na de overgangstijd worden gehoord. De heer *Albarda* wil zelf van drie veronderstellingen uitgaan. De eerste daarvan is deze, dat het land zijn vrijheid volledig zal herwinnen. Een tweede is, dat tegelijk met of zeer spoedig na zijn bevrijding de oorlog in geheel Europa zal eindigen. Een derde, dat in Europa geen grote revolutionnaire bewegingen zullen losbreken. Op de grondslag van deze veronderstellingen kunnen wij, zo schrijft de heer *Albarda,* voor Nederland één ding als zekerheid aannemen: strijd over de staatsvorm zal in ons land niet ontbranden.

[1]) Bijlage 11.

Het is wenselijk, aldus vervolgt de heer *Albarda,* dat gedurende de eerste tijd politieke partijen zo weinig mogelijk tot politieke actie behoeven te worden geroepen. Zij hebben een tijd van bezinning, nieuwe oriëntering en nieuwe groepering nodig.

Op de vraag, of de partijen in het nieuwe Nederland slechts de voortzetting zijn van de partijen van vóór de oorlog, antwoordt de heer *Albarda,* dat er wel belangrijke veranderingen kunnen komen. Stemmen uit Nederland en geluiden van Nederlanders in Engeland vernomen, doen vermoeden, dat de behoefte wordt gevoeld aan nieuwe richtlijnen voor partijvorming en groepering. Veelvuldiger dan vóór de oorlog horen wij de wens uitspreken, dat de burgers zich staatkundig zullen verenigen op de basis van overeenstemming in staatkundig en maatschappelijke verlangens. Wij hebben elkaar, zo klinkt het menigmaal, in de nood van het heden genoeg leren kennen en waarderen om samen te werken in hetzelfde verband, ook als wij tot verschillende kerkgenootschappen behoren of van geen kerkgenootschap deel uitmaken.

[2]) Bijlage 12.

Waarschijnlijk van Mei 1944 is de beginselverklaring [2]) van het comité tegen het neo-fascisme. Dit comité is van oordeel, dat in bepaalde kringen in de Nederlandse gemeenschap te Londen fascistische, nationaal-socialistische of absolutistische opvattingen worden gehuldigd of methoden worden gevolgd, die, indien zij naar Nederland worden overgeplant, schade zouden kunnen toebrengen. Bij deze beginselverklaring is een resolutie gevoegd, waarin wordt gezegd, dat het comité het ten zeerste betreurt, dat, terwijl de Regeringen van andere bezette landen, gelijk Frankrijk en Tsjecho-Slowakije, hun bestuursvoorziening in overgangstijd in een atmosfeer van vanzelfsprekende openbaarheid behandelen, de Nederlandse Regering zich daarentegen geroepen acht bij de voorbereiding van deze voor iedere Nederlander zo belangrijke materie zich met een schier ondoordringbare duisternis te omgeven. Het comité dringt er daarom bij de Nederlandse Regering op aan, dat zij haar Ontwerp-Besluit en Uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening zo spoedig mogelijk terugneemt en een besluit maakt, dat zich zo nauw mogelijk aansluit bij de bestaande wetgeving, bij het „Souverein Noodbesluit", voorzover dit de bestuursvoorziening in overgangstijd behandelt, en bij de geest van de democratische opvattingen, gelijk die in Nederland ondergronds tot uitdrukking zijn gekomen. De beide stukken zijn getekend door *A. den Doolaard, J. Gans, H. A. Gomperts, L. de Jong,* prof. jhr. *J. de Sturler,* mr *H. P. L. Wiessing* en *L. Tas.*

Met betrekking tot het „Souverein Noodbesluit" kan hier worden medegedeeld, dat het Bureau Inlichtingen te Londen in Maart 1944 uit bezet Nederland een uitvoerige nota ontving, samengesteld door mr. *M. H. de Boer,* dr. *J. A. H. J. S. Bruins Slot,* prof. mr. *M. G. Levenbach,* wijlen prof. mr. *J. H. van Meurs* en prof. dr. *J. H. W. Verzijl.* In deze nota werden voorstellen gedaan, in beginsel uitsluitend die maatregelen betreffende, welke — in verband met de grote massa van maatregelen op wetgevend gebied, besluiten van openbaar bestuur en rechterlijke uitspraken, die zijn vastgesteld door, namens of onder invloed van de bezetter — terstond na de bevrijding getroffen zouden moeten worden voor de allereerste tijd na de bevrijding.

Om het complex van zeer uiteenlopende, terstond noodzakelijke, maatregelen zo overzichtelijk mogelijk te ordenen is de vorm gekozen van een, in beginsel alle regelingen omvattend, besluit, dat moet worden geacht met wetskracht bekleed te zijn. De ontwerpers hebben voor dit besluit de benaming „Souverein Noodbesluit" gekozen; in die benaming wordt geduid op het zeer bijzondere karakter van de omstandigheden, dat een rechtvaardiging geeft voor de Kroon om, boven de normale grondwettelijke bevoegdheden uit, als Souvereine het staatsgezag uit te oefenen. Het hoofdbestanddeel van

het „Souverein Noodbesluit" behandelt de door of vanwege de bezetter gemaakte regelingen. Het besluit gaat van de gedachte uit, dat de ver-uit grootste categorie door de bezetter getroffen regelingen onrechtmatig, althans onregelmatig, moet worden geacht in het licht van het Landoorlogreglement of andere volkenrechtelijke normen.

In het ontwerp „Souverein Noodbesluit" wordt in titel III, „Van provincies, gemeenten en andere openbare lichamen", met betrekking tot de Provinciale Staten en gemeenteraden bepaald, dat de bij het begin der bezetting bestaande staten en raden hun werkzaamheden in hun tegenwoordige samenstelling hervatten en zo spoedig mogelijk in vergadering bijeenkomen.

Over de zuivering van de leden hebben de Commissaris en de burgemeester in de eerste plaats te oordelen, maar uiteindelijk ligt de beslissing bij de lichamen zelve. De vacatures in de staten en raden zullen op de gewone wijze worden vervuld.

Het weder op gang brengen van de Staten-Generaal achten de ontwerpers een zo belangrijk onderwerp, dat dit onmiddellijke samenwerking tussen Kroon en Volksvertegenwoordiging vordert. Regularisatie op dit gebied — zelfs aanvankelijk — uitsluitend aan de Kroon over te laten, scheen de ontwerpers minder aangewezen. Daarom hebben zij voor het herstel van de Staten-Generaal in hun grondwettelijke functies de vorm gekozen van een gemeenschappelijk door Koning en Staten-Generaal vast te stellen verklaring ter interpretatie van de beginselen van de Grondwet onder de exceptionele omstandigheden, waaronder ons land zich bij de bevrijding bevindt. Aangezien het practisch uitgesloten is, dat, terstond na de bevrijding, nieuwe verkiezingen kunnen worden gehouden, is het enig mogelijke de laatst gekozen Staten-Generaal voorlopig als grondwettelijke volksvertegenwoordiging te bestendigen. Dat kan het best geschieden door de aanvaarding van de constructie, dat de zittingsduur van het laatste parlement tijdens de bezetting is geschorst geweest. Aldus is op zo constitutioneel mogelijke wijze aansluiting gezocht bij onze nationale rechtsorde.

Aan de toelichting op het Souverein Noodbesluit hebben de ontwerpers een Bijlage A [1]) toegevoegd, welke een ontwerp-voorstel aan de Staten-Generaal bevat. Dit voorstel houdt in een gemeenschappelijke verklaring van Kroon en Staten-Generaal, waarbij op twee punten een interpretatie van grondwettelijke bepalingen wordt gegeven.

[1]) Vgl. bijlage 13.

In de toelichting tot dit ontwerp-voorstel aan de Staten-Generaal staat o.m., dat de terugkeer van de Staten-Generaal — al zijn zij in hun samenstelling van 10 Mei 1940 zeker niet meer een getrouwe afspiegeling van de verschillende stromingen des volks — in het staatkundige leven, bij de onmogelijkheid om op zeer korte termijn tot nieuwe verkiezingen te komen, volstrekt onontbeerlijk is om de politieke idealen, tot verwezenlijking waarvan de oorlog is gevoerd, althans zoveel mogelijk tot hun recht te doen komen. Verwacht mag worden, dat zij het besef van de onvolkomenheid hunner samenstelling tot uiting zullen brengen in de wijze, waarop zij in de naaste toekomst hun taak zullen uitoefenen. De vraag, of de normale vervulling van vacatures voortgang moet vinden, dan wel of het beter is het bestaande parlement eenvoudig als rompparlement te bestendigen, wordt in de toelichting nog in beraad gehouden. Deze vraag behoort niet tot die, welke terstond een antwoord eisen. Teneinde aan de moeilijkheid, dat het aantal aanwezige leden zal blijken min of meer aanmerkelijk beneden het normale aantal gedaald te zijn, te ontkomen, wordt een daartoe strekkende interpretatie van artikel 108 der Grondwet voorgesteld.

Tenslotte wordt aan de Staten-Generaal voorgesteld, dat zij hun instemming zullen betuigen met de volgende gemeenschappelijke verklaring van Kroon en Staten-Generaal:

„Wij, Wilhelmina, enz.

Overwegende, dat onder de buitengewone omstandigheden van het oogenblik eene uitlegging van de bepalingen der Grondwet betreffende de volksvertegenwoordiging noodzakelijk is;

Gezien de artikelen 88, 94, 84, 85, 103, 108 en 111 der Grondwet;

Verklaren in gemeen overleg met de beide Kamers der Staten-Generaal, in vereenigde vergadering bijeen:

I. De loop der termijnen, door Grondwet en wet voor het lidmaatschap der Staten-Generaal bepaald, wordt geacht gerekend met ingang van 22 Juni 1940 door de vijandelijke bezetting voor den verderen duur daarvan geschorst te zijn. Dienovereenkomstig behouden de leden der Tweede Kamer nog zitting tot ..... en die der Eerste Kamer tot ....., resp. .....

II. Onder „de helft der leden" in artikel 108 der Grondwet wordt voor den resteerenden zittingsduur van de tegenwoordige Staten-Generaal verstaan de helft der thans nog zitting heb-

bende leden, voorzoover die, naar het oordeel van de meerderheid der aanwezige leden, niet als gevolg van de buitengewone omstandigheden in de onmogelijkheid verkeeren tegenwoordig te zijn.

Deze verklaring zal in het *Staatsblad* worden geplaatst."

[1]) Bijlage 14

Op 1 Juni 1944 ontvangt de Raad van Ministers een request [1]) van een aantal te Londen verblijfhoudende personen betreffende de wederinstelling van het parlementaire stelsel in Nederland, vergezeld van een alphabetische lijst van de ondertekenaars. Dezen verzoeken de Raad van Ministers de nodige maatregelen te willen voorbereiden, waardoor het parlementaire stelsel aanstonds behoorlijk kan functionneren en aan die maatregelen openbaarheid te geven. Tot de ondertekenaars behoren o.a. *A. den Doolaard,* dr *Th. Joekes, J. W. Lebon,* dr *A. M. Meerloo,* mr *C. W. A. Schürmann,* prof. dr *J. A. Veraart* en *Ch. I. J. M. Welter.*

[2]) Bijlage 15

Op 1 Juli 1944 schrijft de heer *J. Gans* een scherpe open brief [2]) aan de Minister van Oorlog, waarin hij o.m. zegt, dat er in Regeringskringen een welig tierend neo-fascistisch streven is.

[3]) Bijlage 16

Op 22 Juli 1944 stuurt de heer *Albarda* een memorandum [3]) aan de leden van de Raad van Ministers inzake de actie van het comité tegen het z.g. neo-fascisme. Dit memorandum is blijkbaar geschreven in een historisch perspectief. De eerste zin immers luidt: „Wanneer historici na den oorlog de geschiedenis schrijven van de bezettingsjaren en daarbij het beleid van de Nederlandsche Regeering te Londen beoordeelen, zullen zij vele min of meer belangrijke documenten te hunner beschikking hebben. De verzameling, waaruit zij kunnen putten, zal echter — vooral waar het het Regeringsbeleid betreft — zeer onvolledig zijn." De heer *Albarda* keert zich tegen de beginselverklaring van het comité tegen het neo-fascisme met de daaraan gehechte resolutie en de open brief van de heer *J. Gans* dd. 1 Juli 1944. Op details wil de heer *Albarda* niet ingaan. Hij beperkt zich tot de hoofdzaken. Er is bij voormelde publicaties een ongeoorloofd gebruik gemaakt van documenten, die zelfs niet in handen van de ondertekenaren hadden mogen komen. Na een uiteenzetting over de noodzaak van de geheimhouding inzake ontwerpen en adviezen, tussen de Ministerraad en de Buitengewone Raad van Advies gewisseld, bespreekt de heer *Albarda* het neo-fascisme. Er is een tijd geweest, zo schrijft hij, dat bij een niet gering aantal Nederlanders te Londen opvattingen en stemmingen bestonden, die fascistisch, half-fascistisch of neo-fascistisch konden worden genoemd, n.l. in de eerste jaren van het verblijf in Engeland. Men kon die opvattingen en stemmingen ontmoeten in de Nederlandse kolonie, van het Nederlandse staatkundige leven grotendeels vervreemd, en ook bij uit Nederland overgekomen landgenoten, vooral in officiers-kringen. Het was in die tijd, dat velen, profetische houdingen aannemende, gaarne verzekerden, dat Nederland na de oorlog niet zou gelijken op Nederland van Mei 1940. Vroeg men hun, waarin de veranderingen, waarop zij hoopten of rekenden, zouden bestaan, dan kreeg men een verscheidenheid van antwoorden. De Koningin zou persoonlijk het regeringsbeleid moeten bepalen, bijgestaan door enkele ministers, door Haar in letterlijke (in feite ongrondwettige) zin „naar welgevallen" te benoemen en te ontslaan. De Ministers zouden slechts aan de Koningin en niet aan een parlement verantwoordelijk moeten zijn. Voorzover een volksvertegenwoordiging niet kon worden ontbeerd, moest zij niet veel meer dan raadgevende bevoegdheid bezitten, maar schoner was nog gedurende een zo lang mogelijke tijd een parlementair vacuum. Het kiesrecht moest ingrijpend worden herzien. Natuurlijk moesten ook politieke partijen ophouden te bestaan. Zulke en nog andere ingrijpende veranderingen, waardoor een einde zou worden gemaakt aan de democratie in de staatsinrichting, zouden eenvoudig dienen te worden gedecreteerd. De door de Grondwet voorgeschreven weg voor herziening der constitutie zou men niet willen volgen.

Het is merkwaardig, zo betoogt de heer *Albarda,* dat geen van de heren, die thans het comité hebben gevormd, toen zulk een Gideonsbende heeft gesticht. De grond, waarop de aanklacht tegen de Ministers in 1944 staat, is geen andere dan een van onverstand en verbeelding. Hierna weerlegt de heer *Albarda* uitvoerig de aanklacht, in de resolutie van het comité tegen de Regering gericht, dat deze zich schuldig maakt aan „een doelbewuste ondermijning van de grondslag onzer volksvrijheden".

Tegenover de opvatting van het comité, dat de Regering ten aanzien van de bestuursvoorziening zich slechts had moeten richten naar de „vrijwel gelijkluidende meeningen van verschillende groepeeringen van het Nederlandsche volk" — hiermede worden bedoeld het geschrift van een commissie van juristen in bezet Nederland, met de naam „Souverein Noodbesluit" betiteld, de „duidelijk geformuleerde verwachtingen van de verschillende politieke partijen in Nederland" alsmede „artikelen van de ondergrondsche pers van verschillende politieke schakeeringen" — stelt de heer *Albarda,* dat de

Regering in die stukken vele uiteenlopende en zelfs tegenstrijdige en meer dan eens veranderende meningen vond, zodat het te Londen onmogelijk was uit te maken, wat in Nederland ten aanzien van de vertegenwoordigende lichamen precies werd gewenst of verwacht.

Met betrekking tot de ministeriële verantwoordelijkheid, waarvan geen sprake is, dat de Regering daarover enige onzekerheid heeft gekend, wijst de heer *Albarda* nog op een stuk, dat in Maart 1942, schijnbaar afkomstig van de ministeriële „Commissie Terugkeer", aan alle leden van de Ministerraad is toegezonden. In dat stuk scheen, althans voor de overgangstijd, in de plaats van de verantwoordelijkheid der Ministers tegenover een volksvertegenwoordiging, te worden aanbevolen verantwoordelijkheid der Ministers uitsluitend aan de Koningin. Om de geschiedschrijver voor een dwaling te behoeden, kan het nuttig zijn, zo schrijft de heer *Albarda,* hier mede te delen, dat in de vergadering van de Ministerraad, gehouden op 10 April 1942, die opvatting door alle leden van de Raad werd verworpen en dat ook geen van de Ministers, behorende tot de Commissie Terugkeer, voor die suggestie van dat stuk enige verantwoordelijkheid wilde aanvaarden.

Na dergelijk geschrijf als laster gekwalificeerd te hebben, vermeldt de heer *Albarda* nog, dat de heer *J. Gans,* lid van het comité en schrijver van de schandelijke open brief, relaties onderhoudt met buitenlandse instanties, welke voor politieke inlichtingen bijzondere belangstelling bezitten. Op de laatste pagina van zijn open brief laat hij duidelijk uitkomen, dat hij zich geroepen gevoelt ook bij „de Engelsen" de Nederlandse Ministers als een gezelschap neo-fascisten af te schilderen. Geen wonder, dat onlangs in meer dan een geallieerd land verontrustende geruchten liepen over fascistische gezindheid van de Nederlandse Regering, welke geruchten gelukkig konden worden achterhaald. Zelfs heeft reeds een Duitse radio, in een voor Nederlanders bestemde uitzending, de fraaie voorstellingen van de Londense wroeters kunnen weergeven.

Vervolgens wraakt de heer *Albarda* de notulen van de Buitengewone Raad van Advies, welke een onjuiste weergave bevatten van hetgeen hij daar op 17 en 31 Maart 1944 betoogd heeft. Ook een exemplaar van deze notulen is wederrechtelijk in handen van het comité gekomen. Terstond na het verschijnen van deze notulen heeft de heer *Albarda* aan de voorzitter van deze Raad een brief geschreven, waarin hij zeide de samenvatting van het door hem ter vergadering aangevoerde niet voor zijn verantwoording te kunnen nemen. Ook Minister *Burger* had volgens de heer *Albarda* bezwaren tegen de notulen gemaakt.

Tenslotte releveert de heer *Albarda* de nota's, die hij reeds eerder geschreven had over de kwestie van het parlement en maakt hij melding van zijn redevoering voor de vereniging „Pro Patria" op 20 Augustus 1942. Dat hij daarvoor uitgenodigd werd, was op zichzelf beschouwd een symptoom van beginnende kentering in die kring. De vereniging „Pro Patria" toch stond toen bekend als een haard van Oranje-fascisme.

In een artikel [1]) van een correspondent dd. 12 Augustus 1944 in The New Statesman and Nation onder de titel „Will Holland be liberated?" wordt het feit vermeld van het ontslag van de heer *Wiessing* uit de redactie van Vrij Nederland. Iedereen is van mening, zo wordt in het artikel gezegd, dat de werkelijke reden is, dat hij een manifest ondertekend had tegen de neo-fascistische tendenzen in Nederlandse regeringskringen. In hetzelfde artikel wordt de invloed van de grote ondernemingen te Londen op de Nederlandse Regering gehekeld.

Tegen dit artikel protesteert de heer *van Heuven Goedhart* op 19 Augustus 1944 in hetzelfde blad. [2])

Ook in de Tribune [3]) van 25 Augustus 1944 is het manifest van het comité van actie gepubliceerd, waartegen wederom de Minister van Justitie geprotesteerd heeft in hetzelfde blad.

In het Londense Vrij Nederland van 26 Augustus 1944 heeft prof. dr. *J. A. Veraart* in een artikel, getiteld „Het Constitutioneele Vraagstuk" [4]) naar aanleiding van de publicatie van het z.g. „Mantelbesluit" (Nr. E 60) gefulmineerd tegen de „Dutch correspondent" van The Times en over deze heen tegen de Nederlandse Regering, die dit wetsbesluit had uitgelokt.

De heer *Veraart* verklaart, dat hij, kort nadat hij dit artikel had geschreven, bij de heer *Gerbrandy* werd geroepen. De heer *Veraart* had zijn kamer beneden die van de heer *Gerbrandy*. Hij ging naar boven De heer *Gerbrandy* zat daar temidden van een menigte koffers en zat de heer *Veraart* aan te staren van achter zijn bureau en begon hem eindelijk toe te spreken. Men moet weten, dat de heer *Gerbrandy* hem altijd „hoogleraar" noemde; waarom, weet de heer *Veraart* niet; zij hadden elkaar in Nederland altijd getutoyeerd, de korte tijd, dat de heer *Veraart* de heer *Gerbrandy* in Den Haag als Minister van

[1]) Bijlage 17 A.

[2]) Vgl. bijlage 17 B.

[3]) Vgl. bijlage 17 C.

[4]) Bijlage 18

Justitie had gekend. Maar de verhouding was dan geworden Excellentie-hoogleraar.

De heer *Gerbrandy* zei toen — de woorden zijn de heer *Veraart* nauwkeurig bijgebleven —: „U, hoogleraar, heeft hier in Londen het genadebrood gegeten van de Nederlandse Regering; U heeft dat beloond met ons voortdurend in de benen te bijten. Telkens als wij iets voorhadden, dan hebt u het altijd beter geweten en u hebt op die manier onze positie beschadigd. U hebt nu weer geschreven dit artikel: „Het Constitutioneele Vraagstuk". Dat artikel raakt eenvoudig kant noch wal en omdat u op deze wijze maar door blijft gaan, ontsla ik u op staande voet."

De heer *Veraart* had in dit artikel voor de zoveelste keer betoogd, dat het een schandaal zou zijn, indien in Nederland niet onverwijld werd teruggegrepen naar onze aloude democratie

De heer *Veraart* heeft op deze zinnen van de heer *Gerbrandy* niets gezegd. Hij moet wel zeggen, dat hij een ogenblik de zeer boosaardige neiging heeft gehad, nu wel niet om tot manslag over te gaan, maar toch in ieder geval tot het toedienen van een ernstige tuchtiging. De heert *Veraart* heeft dat niet gedaan. Hij heeft dit feit aan de vaderlandse geschiedenis onthouden. Hij wil wel zeggen, dat, toen hij naar beneden ging, hij zich niet lekker voelde.

De heer *Gerbrandy* voegde er nog bij — de heer *Veraart* moet dat noodzakelijk nog zeggen — „En als wij nu naar Nederland teruggaan, hebt U op geen enkele faciliteit van onze kant te rekenen, geen enkele faciliteit, denkt U daar wel om; wij zullen niet in het minst meewerken, dat U weer naar Nederland terugkeert".

De heer *Veraart* kwam de Vrijdag daarop bij de betaalmeester, de heer *Bonthuis,* en die zei: „U staat er niet op". De heer *Veraart* zei: „Dat zal een misverstand zijn, informeert U eens". De heer *Veraart* kon tegenover deze man geen scène maken; hij wist natuurlijk wel anders.

De heer *Veraart* heeft zich in de maanden, die verlopen zijn van September 1944 tot Juni 1945, financieel gered met schrijven en publiceren, allereerst in Vrij Nederland. Verder kreeg hij na enige tijd ondersteuning van de consul-generaal als oorlogsslachtoffer of als armlastige Nederlander. Dit geld kreeg hij 9½ maand op schuldbekentenis. Hij is daar wel smadelijk behandeld. De heer *Veraart* is ontslagen naar aanleiding van dat artikel van 26 Augustus 1944. Dat is duidelijk gezegd. Een ontslagbesluit heeft hij niet gekregen. Zijn rechterlijke functies is hij trouw blijven vervullen, doch daar heeft hij geen vergoeding voor gekregen. Hij is, zelfs na dit ontslag, door de heer *van den Tempel* herbenoemd als voorzitter van het scheidsgerecht voor de Zee-Ongevallenwet.

De heer *Veraart* is alleen ontslagen uit de functie van economisch adviseur van het Departement voor Algemene Oorlogvoering, zonder enige schriftelijke bevestiging. Hij heeft zich verschillende malen tot deze en gene gewend en heeft nog de heer *da Costa Gomez* in de arm genomen. Nadat deze stappen voor hem had gedaan, bracht hij verslag uit bij de heer *Veraart* en zei: „Man, houd je zo stil mogelijk. Zij zijn tot alles in staat! Wees dodelijk voorzichtig, pas op met wat je doet". De heer *Veraart* dacht aan Militair Gezag en dergelijke arbitraire dingen meer. Hij is evenwel blijven publiceren.

De bovenvermelde activiteit van de heer *van Heuven Goedhart* had wederom een open brief [1]) dd. 3 September 1944 van de heer *Gans* tengevolge, ditmaal aan de Minister van Justitie.

Op 25 April 1945 heeft de heer *Gans* ook nog een open brief, [2]) eveneens het verwijt van neo-fascisme inhoudende, gericht tot de Minister-President, de heer *Gerbrandy*.

[1]) Bijlage 19.

[2]) Bijlage 20.

Ook bij de door de commissie gehouden verhoren zijn de verschillende stromingen en gedachten te Londen, welke somtijds met de naam van neo-fascisme bestempeld werden, herhaaldelijk ter sprake gekomen. De hoofdzaken hiervan mogen thans volgen.

9459 *(van Blankenstein)*

De heer *van Blankenstein* verklaart, dat er te Londen een sfeer was ontstaan, waarin de Nederlandse traditie eigenlijk vergeten was. Er zijn op staatsrechtelijk gebied veel wonderlijke theoriën verkondigd. Het is een soort roes geweest. Dat uitte zich hierin, dat de Koningin b.v. al de Engelandvaarders ontving. Het waren allemachtig aardige jongens, maar die tien jaar tevoren, als zij droog achter de oren waren geweest, achter *Mussert* zouden hebben aangelopen, omdat zij dynamisch van aard en simplistisch van gemoed waren. Deze Engelandvaarders vertelden over de stemming thuis: „Zij willen het parlement niet meer en de partijen vooral willen ze niet meer. Ze willen alleen de Koningin terug hebben enz." Zolang men niets ernstigers te doen had, politiek tenminste niets ernstigers, fantaseerde men. Het was toen in Londen een gevaarlijke sfeer. Die sfeer was fantastisch en werd steeds fantastischer.

14183 *(Veraart)*

In verband met de oprichting van een katholieke staatkundige groep ter verdediging van de parlementaire democratie vertelt de heer

Veraart, dat deze oprichting te Londen een storm van verontwaardiging heeft gewekt. Dat men waagde het woord democratie nog te gaan uitspreken te Londen! Vrij Nederland heeft vol gestaan over de mensen, die dachten, dat men in Nederland dat spelletje weer terugkreeg van partijen en dergelijke dingen meer. De heer *Veraart* heeft daarop gereageerd met zijn rede „Koningschap en parlementaire democratie". Het Londense Vrij Nederland heeft in het begin de beide meningen toegelaten. Dit was wel enigszins begrijpelijk, omdat het blad juist van de kringen, waarin men fel anti-democraat was, afhankelijk was.

16124 *(de Jong)* Gebrek aan democratisch besef heeft zich, volgens de heer *de Jong,* voorgedaan bij de zeer trage voorbereiding van de na-oorlogse verkiezingen. Het spreekt vanzelf, dat het een moeilijk te beoordelen punt was, of men na de oorlog de oude vertegenwoordigende lichamen moest laten terugkomen of niet. Was er op dit voorname chapiter in Nederland, in de ondergrondse organen van publieke opinie, één bepaalde opinie naar voren gekomen, dan had de Regering zich daarbij kunnen aansluiten. Dit zou zij ook wel hebben gedaan. Maar het is bekend, dat ook in Nederland door ondergronds levende en werkende figuren op dit punt verschillend gedacht werd, zodat het voor de Regering te Londen niet gemakkelijk was een vaste lijn te volgen. Intussen heeft het in 1943 en vooral in 1944 verschillende personen te Londen buitengewoon verbaasd, dat door de Regering op dit vitale punt zo weinig concrete maatregelen van tevoren werden aangekondigd. Die ontevredenheid nam toe en leidde er zelfs toe, dat er een soort min of meer georganiseerde oppositie ontstond. De heer *de Jong* heeft er zelf aanvankelijk een werkzaam aandeel in gehad, in die vorm, dat hij het initiatief heeft genomen tot een bijeenkomst, waarop vrij veel figuren aanwezig zijn geweest, o.a. de heren *Veraart* en *van Blankenstein.* Op deze bijeenkomst hebben zij zich gemeenschappelijk beraden, welke stappen men moest nemen om de Regering door zachte aandrang te nopen tot een duidelijker bepalen van eigen positie in deze materie.

16125 *(de Jong)* Dit zal geweest zijn in April of in Mei 1944. Die poging liep op niets uit, want de verdeeldheid, die zich te Londen voordeed, brak ook in de boezem van het comité uit.

De jongere en meer linkse figuren wilden met verscheidene ouderen niet in zee gaan; die werden door sommigen als te oud beschouwd, zodat zich toen een splitsing voordeed en een soort rompcomité overbleef, waarvan o.a. deel uitmaakten de artist *Jacques Gans,* de heer *H. A. Gomperts,* die werkzaam was op het Ministerie van Koloniën, de heer *den Doolaard* en de heer *Tas,* dan prof. *de Sturler* en de heer *Wiessing.* Op een zeker ogenblik is door de heer *Gans* een zeer scherp manifest opgesteld, waarin de Regering van verraad aan de democratie werd beschuldigd. Bij de samenstelling daarvan is de heer *de Jong* niet betrokken geweest. Er werd hem op een bepaalde dag, een half uur voordat hij met vacantie ging, gevraagd het te ondertekenen. Hij weet niet meer, of hij het geheel gelezen heeft; hij was het zozeer eens met de gehele strekking, dat hij gezegd heeft: „Zet mijn naam er maar onder." De bedoeling was, dat er naar buiten geen ruchtbaarheid aan gegeven zou worden, omdat het niet hun bedoeling was de zaak van de Nederlandse Regering bij de geallieerde opinie te schaden. Toen de heer *de Jong* terugkwam, bleek hem echter, dat dit manifest op vrij ruime schaal toch publiek was gemaakt. Dit heeft tot grote verontwaardiging bij de Regering aanleiding gegeven. De heer *de Jong* is toen met nog twee andere initiatiefnemers bij de Minister-President geroepen, die hun uiteenzette, hoe onjuist hij het achtte, hoe schadelijk voor Nederland en voor de Nederlandse naam, te meer omdat hij enkele dagen vóór de uitgave had bekendgemaakt, dat natuurlijk zo spoedig mogelijk na de bevrijding de openbare lichamen zouden terugkeren, hoe ook samengesteld. Prof. *Gerbrandy* zou het eigenlijk billijk hebben gevonden, wanneer de auteurs van dat manifest ter plaatse gefusilleerd werden. Weliswaar in scherts bedoeld, duidde dit toch de graad van zijn verontwaardiging aan.

16127 *(de Jong)* Aan het manifest, dat een beginselverklaring van het comité tegen het neo-fascisme inhield, was een resolutie verbonden. Daarop is

16128 *(de Jong)* begin Juli 1944 een „open brief" van de heer *Gans* gevolgd. Deze brief is in het begin van Juli 1944 rondgegeven bij vrienden, bekenden en ook vijanden.

16129 *(de Jong)* De onuitgesproken bedoeling van de ondertekenaren van het manifest was — de ondertekenaren zijn, als de heer *de Jong* het zich goed herinnert, niet één keer bijeen geweest of misschien wel één keer, terwijl hij zelf verhinderd was, dat weet hij niet precies — dit stuk op te stellen en toe te sturen aan de leden van de Regering, aan de redactie van Vrij Nederland en aan de voorzitter en de leden van de Buitengewone Raad van Advies. Er deed zich toen plotseling een situatie voor, waarin het stuk opeens werd gestencild en er door de heer *Gans* op aanzienlijke schaal te Londen mede werd gecol-

porteerd, omdat hij dit verantwoord achtte. Het kwam toen o.a. in handen van een vertegenwoordiger van de Office Strategic Services, de O.S.S., de meest bekende Amerikaanse informatie- en spionnagedienst in de oorlogsjaren. De heer *de Jong* heeft de mededeling van Minister *van Kleffens* gekregen, dat de Nederlandse gezant te Washington, de heer *Loudon,* op het State Department werd geroepen en met dit stuk werd geconfronteerd, terwijl er tegen hem werd gezegd: „Hier hebt u een stuk, waarin staat, dat de Nederlandse Regering in Londen een aanslag op de democratie in de zin heeft". Men kan zich wel voorstellen, dat de heer *de Jong* dit hiermede niet had bedoeld. Hij vond bepaalde passages, waarvoor hij, omdat zijn naam onder het stuk stond, moest boeten, dermate ondoordacht, dat hij verplicht meende te moeten zijn zich daarvan los te maken. Hij heeft dit dan ook gedaan. Op verzoek van de Minister-President en de heer *van Heuven Goedhart,* die toen Minister van Justitie was, heeft hij geprobeerd zijn mede-ondertekenaren te bewegen tot het intrekken van de meest beledigende uitlatingen, in het stuk gesteld. Hij vond dit verre van aangenaam, omdat hij tegenover de personen, met wie hij aanvankelijk met zoveel vuur de strijd had aangebonden, zacht gezegd, nu niet bepaald een erg verheffend figuur sloeg. Hij was echter van mening dit te moeten doen, omdat hij toen een ander oordeel had over deze zaak. Zij hebben hem niet gevolgd. Hij heeft zich alleen uit de groep losgemaakt, een groep, die verder niets heeft gepresteerd, ook niet in het openbaar is opgetreden. Hij heeft toen geprobeerd door een objectief, zij het critisch gesteld artikel, in The Times de achtergrond van deze geschiedenis te schetsen. Het is altijd zijn overtuiging geweest, dat, wanneer dit gemeenschappelijke stuk met meer beleid was opgesteld, men een gunstiger resultaat had kunnen bereiken dan er bereikt is, omdat men nu de Regering, doordat zij haar aanvallen kon richten op bepaalde passages in dit stuk, die bepaald onverantwoord en onredelijk waren, de gelegenheid gaf, de juiste critiek en de juiste bedoelingen, die aan dit stuk ten grondslag lagen, naast zich neer te leggen.

16132 *(de Jong)* Voor de opstelling van het gemeenschappelijke stuk was gebruik gemaakt van geheime, althans vertrouwelijke stukken, die door een van de ondertekenaars waren bemachtigd. Die geheime en vertrouwelijke stukken, waarbij zich bevonden verslagen van gesprekken in de Ministerraad en hij meent ook verslagen van de Buitengewone Raad van Advies, waren op gelijke wijze gestencild en in een niet onaanzienlijke oplage verspreid. Er kwamen veel bedenkelijke uitlatingen in voor van verschillende Ministers, waarvan men echter niet zeker was, dat zij op behoorlijke wijze in het verslag waren weergegeven, zodat dit uiteraard een van de punten was, waarover de Regering in het algemeen, en de heer *Gerbrandy* in het bijzonder, zeer ontstemd was. Dit geheel ligt natuurlijk in een verkeerde sfeer, maar het komt de heer *de Jong* voor, dat de Regering niet van schuld is vrij te pleiten in deze zaak, omdat, wanneer zij in 1942 en 1943 gelegenheid had gegeven, dergelijke problemen en tegenstellingen zo goed mogelijk door vervangende, surrogaatorganen te laten bespreken, zich dergelijke acties, die met een waas van ondergrondse romantiek waren omgeven, niet hadden voorgedaan.

16133 *(de Jong)* Tenslotte, zo vervolgt de heer *de Jong,* was het ook bekend, dat in Nederland in bepaalde kringen gecoquetteerd werd met de gedachte van een semi-militaire dictatuur na de bevrijding, al dan niet met steun van het Oranjehuis. Dat in die richting gedacht werd, was volkomen duidelijk geworden uit verschillende rapporten en uit tonen, die sommigen in de ondergrondse pers lieten horen, zoals: „geen 54 partijen meer bij de verkiezingen."

Het was hun bekend, dat er in de Nederlandse kringen te Londen figuren aanwezig waren, ook op gezaghebbende posten, die er net zo over dachten. De heer *de Jong* noemt het Bureau Inlichtingen. Door verschillende personen en ook door hem werd de vrees gekoesterd, dat dergelijke figuren vaak al te veel invloed uitoefenden op de persoon van de toenmalige bevelhebber der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. Feiten hieromtrent zijn de heer *de Jong* niet bekend; het is meer een indruk.

26108 *(de Beus)* De heer *de Beus* ontkent zeer bepaald, dat men in de laatste Londense periode wat erg ver afgedreven was van de wijze, waarop het Nederlandse volk zijn democratische instellingen hersteld heeft willen zien.

Hij gelooft, dat door alle Ministers, die hij kende, welke richting zij ook toegedaan waren, altijd zeer sterk het democratische beginsel op de voorgrond is gesteld. Het enige, dat men zou kunnen zeggen, is: in de Regeringsperiode in Londen zelf werd natuurlijk autoritair geregeerd, omdat er geen parlement was; dat kon natuurlijk niet anders en daardoor zag men eigenlijk eerst recht, hoe enorm veel waarde een parlement heeft, omdat men nu zag, hoe moeilijk het is te regeren zonder parlement en hoe daardoor scheve verhoudingen kunnen ontstaan. Er was een felle strijd te Londen over de wijze, waarop men

zich de overgangswetgeving had gedacht, maar altijd op het beginsel: hoe kan men de gevoelens van het Nederlandse volk het beste vorm geven. Daar waren twee verschillende meningen over. Naar beste weten hebben beide stromingen geprobeerd, hoe men het beste de gevoelens van het volk als geheel kon weergeven, en daarover kwamen zeer tegenstrijdige berichten binnen via de kanalen van de verzetsbeweging, naarmate men het ene of het andere kanaal beluisterde. Het was inderdaad bijzonder moeilijk om daar een beslissing te nemen. De heer *de Beus* vindt niet, dat men kan zeggen, dat de Regering te kort geschoten is, zelfs al zou zij uiteindelijk de verkeerde oplossing gekozen hebben. Twee zijden hebben elkaar lang bestreden en hielden elkaar ongeveer in evenwicht, maar beide toch op een zuiver democratische grondslag.

28859 *(Welter)* Er was te Londen, zo verklaart de heer *Welter*, een tendenz, die hij met bezorgdheid gadesloeg. Deze tendenz wilde in de richting van versterking van het centrum. Niet in regeringskringen, maar daar beneden werkte ongetwijfeld een fascistische tendenz, hetgeen gepaard ging met grote minachting voor het parlement en onze parlementaire instellingen. Men zei: die zijn overleefd, dit is voorbij; wij moeten het anders doen na de oorlog. Die stemming heerste zeer bepaald in Nederlandse kringen te Londen, waaraan een geringe waardering voor de individuele Ministers vast zat.

31404 *(van den Tempel)* De ontwikkeling van de gedachte over een centraal controlerend-adviserend lichaam voor de overgangstijd, waarvan de leden zouden worden benoemd, stelt de heer *van den Tempel* tegen de achtergrond van de toentertijd te Londen heersende sfeer, die hij als volgt schildert. Er ontstond te Londen een opvatting, die wel geïnfiltreerd werd uit Nederland, alsof de Nederlandse S.D.A.P. voor goed zou hebben afgedaan. Ook onder de goede vaderlanders waren in het Londense milieu vele politiek zeer behoudende elementen. Er was een zeer sterke stroming, die gericht was tegen het partijwezen als zodanig, maar vooral tegen het oude partijwezen. Al die elementen hadden ongetwijfeld grote invloed op de geestesrichting in bepaalde hoge kringen.

31444 *(van den Tempel)* Al deze toenmaals te Londen heersende opvattingen omtrent het partijwezen in het algemeen in Nederland, omtrent de positie en de toekomst van de arbeidersbeweging van alle richtingen in ons land, de stemming tegen de oude Staten-Generaal, het streven om verandering te brengen in de positie van de Kroon bepaalden de sfeer, waarin gewerkt moest worden. Het werd er niet bijgehaald, maar dat alles was zeer zeker geweven om die voorstellen inzake een centraal controlerend-adviserend lichaam voor de overgangstijd.

31476 *(van den Tempel)* De moeilijkheden, die later, vooral tegen het einde van de oorlog, in het Kabinet zijn ontstaan met betrekking tot het Militair Gezag, houden volgens de heer *van den Tempel* verband met de mentaliteit, die in bepaalde kringen heerste en met de bedoelingen, bewust of onbewust, die voorzaten. De heer *van den Tempel* verwijst hiervoor naar hetgeen hij reeds gezegd heeft omtrent de omstandigheden, die toen de meningen en de opvattingen in brede kringen te Londen en in Nederland, vooral ook in het bevrijde gebied, beheersten en waarvan sommige heren bepaald de exponent waren.

Toen de Kabinetscrisis acuut werd, was de heer *van den Tempel* van mening, dat de heer *Gerbrandy* niet meer als Kabinetsformateur kon optreden. Daar zat eigenlijk alles in. Het optreden tegen deze uitwas (het Militair Gezag), die zijns inziens zeer rampzalige gevolgen voor ons land heeft gehad, eiste absoluut een sterke hand, want er was veel tegenstand te overwinnen te Londen en in Nederland. Te Londen had men te maken met het Militair Gezag, dat zich, omdat het voor velen zo aanlokkelijk was, de steun, de medewerking had verzekerd van een belangrijke groep intellectuelen of zakenmensen uit Engeland, waarvan velen er een positie in hadden, die zich als de redders van het vaderland gevoelden en wilden tonen het te zijn.

Daarnaast stond alles, wat militair was, op zeer enkele uitzonderingen na. Men had bovendien rekening te houden met de Prins en zijn omgeving.

Wat Nederland betreft, had men rekening te houden met de overwegende invloed van zeer heterogene elementen, die het op één punt eens waren: vernieuwing; al wilde de een vernieuwing in radicale zin, de ander in reactionnaire zin.

In Brabant lag het zeer sterke centrum van die stromingen in Eindhoven. De heer *van den Tempel* heeft het in zijn boek uitvoeriger uiteengezet. Hij herinnert aan de bezoeken met politieke strekking aan de Kroon buiten de gehele Regering om. In elk geval: daar was een milieu geschapen, waarin alles kon gebeuren, wat minder aangenaam was uit het oogpunt van het welzijn van het land en de bevestiging van het constitutionele bestel.

31477 *(van den Tempel)* Op de vraag, of de heer *van den Tempel* wel eens in besprekingen met verantwoordelijke personen in Engeland en Amerika geconstateerd heeft, dat men daar ongerust was over datgene, wat in de boezem

van de Nederlandse Regering gaande was met het oog op het parlement en alles, wat daarmede samenhing, verklaart hij, dat hij zelf over deze aangelegenheid opzettelijk niet met buitenlanders heeft gesproken. Hij heeft echter ongetwijfeld een ervaring gehad, die voor hem zeer kenschetsend was, maar hij aarzelt, of hij dit naar voren kan brengen. Hij wil een aanduiding geven en het daarbij laten. Hij heeft een uitlating gehoord van de Minister van Buitenlandse Zaken in de Ministerraad, die daarop wees, maar hij vindt geen vrijheid, die woorden te herhalen. In verband met opmerkingen van die aard in de Engelse pers wijst de heer *van den Tempel* op één voorbeeld. Er staat in „News Review" een stuk over de Koningin. Hij weet niet, wie men verantwoordelijk moet stellen voor dat artikel, maar het tijdschrift werd in elk geval in brede kringen gelezen en het artikel was blijkbaar uit Hollandse bron. Het was een uitsluitend Nederlandse geste, een ondergraving van het aanzien der Ministers uitsluitend van Nederlandse zijde, want de positie van de Ministers persoonlijk in Engelse en Amerikaanse kringen was uitnemend.

31548 *(Burger)*

Met betrekking tot de verklaring, door Radio Oranje uitgezonden naar aanleiding van het besluit van 31 Juli 1944 E 60, zegt de heer *Burger,* dat niet alleen voor bezet Nederland enige verklaring van betekenis was, maar ook voor het buitenland, want de geruchten over het neo-fascisme waren, zoals de heer *van Kleffens* rapporteerde, reeds in Amerika doorgedrongen, alwaar het niet aan belangstelling terzake ontbrak.

32941 *(van Heuven Goedhart)*

Uit de gesprekken, die de heer *van Heuven Goedhart* na zijn aankomst te Londen met verschillende mensen gehad heeft, bleek hem, dat er een volslagen andere sfeer in Londen lag dan hij uit bezet gebied had meegebracht. Men was van zeer goeden wille en wilde het graag begrijpen, maar — dit lijkt de heer *van Heuven Goedhart* op zich zelf gemakkelijk te verstaan — veel kon men niet begrijpen. Men kon niet begrijpen wat nu eigenlijk leven onder de Duitse bezetting was, want men had het zelf nooit gedaan. Op verzoek van de heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Heuven Goedhart* tweemaal voor een uitgebreide groep Nederlandse ambtenaren een lang verhaal over de situatie in Nederland gehouden.

33091 *(Albarda)*

Naar aanleiding van het feit, dat een aantal mededelingen en stukken van de Buitengewone Raad van Advies op ongeoorloofde en onbehoorlijke wijze te Londen naar buiten zijn gekomen, wijst de heer *Albarda* er op, dat er toen een actie geweest is van een zekere mijnheer *Gans.* Daaraan is deelgenomen door de heren *Wiessing, den Doolaard* en nog enkele anderen, die tegen het Kabinet een actie hebben opgezet en het Kabinet hebben beschuldigd van neo-fascisme, met citaten uit geheime stukken en mededelingen over geheime beraadslagingen. Daarover is verontwaardiging geweest; maar het is niet aan de Raad van Advies als zodanig verweten, want daar kan niet een Raad voor aansprakelijk worden gesteld, wanneer iemand — wie weet wie — zijn belofte van geheimhouding schendt. De heer *Albarda* heeft naar aanleiding van die publicatie in Juli 1944 een memorandum geschreven over het z.g. neo-fascisme, waarin hij het Kabinet verdedigd heeft tegen de beschuldigingen en de aanvallen, die van de kant van dat comité zijn gekomen. In dit stuk is de gehele geschiedenis te vinden. Het is behalve aan de Ministers en aan de leden van de Buitengewone Raad van Advies aan een aantal betrouwbare Nederlanders toegezonden.

33094 *(Albarda)*

De denkbeelden van de heer *Albarda* inzake de bestuursvoorziening ondervonden nogal bestrijding; hij hechtte daar nogal veel gewicht aan, omdat het was waar te nemen, dat te Londen — niet in de Ministerraad, maar in de Londense gemeenschap — een vrij sterke semi-fascistische geest bestond. Niet in die zin, dat men er vriendschap voor Duitsland of Italië gevoelde; maar in deze zin, dat men een toenemende afkeer van de parlementaire democratie aan de dag legde. Men sprak over de vernieuwing, die moest plaats hebben, en verkondigde, dat, wanneer zij in Nederland zouden terugkeren, alles anders zou zijn. Er moest een opruiming worden gehouden; politieke partijen waren uit den boze en niet meer nodig; debatten in de Kamer en interpellaties en schriftelijke vragen moesten afgeschaft worden; het parlement moest niet meer dan een adviserende bevoegdheid krijgen en geen beslissende, enz. Niet dat al deze denkbeelden nu bij allen gelijkelijk bestonden, maar ze bestonden in verschillende schakeringen. Dit maakte de heer *Albarda* nogal ongerust; anderen namen dit „en bagatelle" en meenden, dat hij zich nodeloos ongerust maakte. Hij is echter op dit punt niet nodeloos ongerust geweest; hij is overtuigd, dat het een ernstig verschijnsel was, waarvan de invloed later duidelijk is gebleken. Later kwamen er uit Nederland vele

33095 *(Albarda)*

van deze theorieën en vele berichtgevers stelden het voor, alsof het Nederlandse volk niet veel meer van de democratie moest hebben. Dit suggereerde men aan de Londense gemeenschap. Dit was een zeer ernstig gevaar. In die dagen, omtrent 1941, was er nog niet zoveel bekend omtrent de stemming in Nederland. In 1942 kwamen er al van

deze berichten. In 1941 dreigde er uit Nederland nog niet zoveel gevaar, maar in Londen bestond het gevaar der anti-parlementaire suggesties wel.

33292 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* verklaart, dat er nooit een Minister geweest is, die geprobeerd zou hebben uit eigen overweging de gedachte te ontwikkelen van een neo-fascisme, zoals dit wel eens in de critiek naar voren kwam. Wel werden èn in Londen èn vanuit het bezette gebied dergelijke gedachten, die gingen in de richting van een meer autoritair systeem, naar voren gebracht.

35366 *(Bolkestein)* Met betrekking tot de bewering, dat de gedachte uit een vroegere fase, dat er een volmaakt nieuw benoemd parlement moest komen, zeer sterk voedsel vond in bepaalde, zoals men dat dan uitdrukt, semi-fascistische tendenzen, die in de Londense gemeenschap bestonden, verklaart de heer *Bolkestein,* dat die tendenzen inderdaad bestonden. Deze deden hun invloed ook wel eens gelden op plaatsen, waar men dat liever niet had gezien. De openbare mening te Londen, zoals deze tot uiting kwam in Vrij Nederland, kan men niet beschuldigen van een semi-fascistische geest.

35368 *(Bolkestein)* Wel was er te Londen een genootschap, „Pro Patria", waar zulke tendenzen nogal eens tot uiting kwamen. De heer *Bolkestein* herinnert zich bijvoorbeeld persoonlijk met leden daarvan gesproken te hebben — dat was nu op zijn eigen terrein —, die, over Nederland sprekende, meningen uitten, als bijvoorbeeld dat er nu een einde gemaakt moest worden aan al die sektenscholen; dat moest nu maar eens voorgoed uit zijn. Hij kon alleen maar antwoorden, dat, zolang Nederland bestaan zou, dit een onmogelijke wens van die heren zou blijven. Sektenscholen is een minder welwillende uitdrukking, die gebruikt werd voor het bijzonder onderwijs.

35371 *(Bolkestein)* Er waren geen bepaalde propagandisten voor deze ideeën, maar het was een beetje gebruik te smalen op het parlement en om te propageren, dat er een sterk gezag moest komen en dat de boel veranderen moest. Hoewel „in de mode" misschien een wat al te denigrerend woord is, was het toch wel de mening van sommige leidende kringen. De algemene tendenz van die tijd was van die aard. Die uitte zich in „Pro Patria" en in andere bijeenkomsten.

35373 *(Bolkestein)* De Ministers kwamen te Londen aan in een Nederlandse gemeenschap, die daar sinds jaren al bestond, waarin twee grote concerns, te weten de Shell en de Unilever, van grote invloed waren door middel van hun talrijke ambtenaren. In die kringen werden deze gedachten bij sommigen aangetroffen. Die ontstonden niet door de komst van de Regering; die waren blijkbaar al daarvóór aanwezig.

35374 *(Bolkestein)* De samenstelling van de Londense gemeenschap was derhalve vrij eenzijdig, zodat de normale correcties, die in het Nederlandse volk tegen dergelijke opinies wel naar voren komen, hier minder krachtig aan de dag traden.

Bovendien was er vóór de oorlog op dit terrein blijkbaar geen geregeld geestelijk contact met Nederland geweest. Maar dit kwam toch ook weer niet zo tot uiting, dat er in het openbaar propaganda voor werd gemaakt. Als voorbeeld kan dienen, dat er te Londen de zogenaamde Nederlandse Kring bestond, waarvan de heer *Bolkestein* voorzitter was. Deze kwam eens in de maand of in de zes weken bij elkaar; er werden allerlei onderwerpen van intellectuele aard en van de meest verschillende soort behandeld. Er was als conditie gesteld, dat iedereen zich daar vrij kon uiten en niets gepubliceerd werd. Iedereen was vrij daar zijn mening te zeggen. De heer *Bolkestein* heeft al die bijeenkomsten persoonlijk geleid; Er zijn in de vier jaren, dat de Nederlandse Kring bestond, ongeveer 40 vergaderingen geweest, maar daarin is nooit iets gebleken van bepaald fascistische neigingen.

Als de heer *Bolkestein* een vergelijking moest trekken tussen de mentaliteit in de Londense gemeenschap op dit punt en de gedachten — bijvoorbeeld ten aanzien van het probleem van het parlement — daarover bij het Kabinet zelf, dan constateert hij heel beslist, dat de doorsnede van het Kabinet er heel anders uitzag dan de doorsnede van de Londense gemeenschap.

Hij kan de verzekering geven, dat er bij het Kabinet nooit sprake is geweest van fascistische neigingen. Het enige verschil, dat oorspronkelijk bestond, ging over de waardering of de waardebepaling van de in Nederland achtergebleven Staten-Generaal, waaromtrent zich tweeërlei mening voordeed. De ene mening zei: het zijn en blijven de Staten-Generaal en het is een formaliteit om op grond van de Grondwet te bepalen die Staten-Generaal voor ontbonden te beschouwen na een zeker aantal jaren, en de andere mening was: neen, die Staten-Generaal zijn onder zulke geheel andere omstandigheden gekozen, dat zij niet meer kunnen gelden als vertegenwoordiger van de Nederlandse samenleving na de bevrijding. Men zal moeten toegeven, dat dit twee beschouwingen zijn, die tegenover elkaar kunnen staan, maar die buiten fascisme kunnen omgaan.

35842 *(Veraart)* De heer *Veraart* verwijst naar aanleiding van de vragen, of de stromingen te Londen, die men betitelt met het woord „semi-fascisme",

de mentaliteit uitdrukten, die men ook vóór de oorlog in Nederland wel aantrof en vooral ook in de oorlogsjaren in Nederland zelf, de stemming van: ach, dat parlement, al dat gepraat, er moet een sterke Regering zijn, enz. en of er te Londen bepaalde propagandisten waren voor een omwenteling in onze Staatsinrichting, naar het boekje van de heer *de Beus*.[1]) Dat was de geprezen man. Dat was nu de man, die precies aangaf, in welke richting het gaan moest. Dat is naar de mening van de heer *Veraart* volkomen fascisme. Dat is dan ook, gelooft hij, het enige geschrift, dat er geweest is. Want aan vormgeving deden die Londense mensen verschrikkelijk weinig. Het was maar een murmureren, een praten, zoals men dat in bezet gebied ook wel aantrof. Er waren maar weinig mensen, die positief aan deze gedachten vorm gaven.

[1]) *Boisot,* „De Wedergeboorte van het Koninkrijk".

35844 *(Veraart)*

De heer *de Beus* deed het wel. De heer *Veraart* herinnert zich de opvattingen, die werden uitgesproken door die mijnheer: wat Tweede Kamer voor Indië? de Volksraad voor Nederland! Dat waren de uitingen van de hoge ambtenaren, die men strijk en zet tegenkwam.

Naar aanleiding van het feit, dat dit boekje in bezettingstijd ook in politieke kringen niet ongunstig beoordeeld werd en dat prof. *Rutgers* een tweede druk heeft voorzien van aantekeningen, die wel critiek inhielden, doch niet van fundamentele aard, merkt de heer *Veraart* op, dat die politieke kringen dan misschien wel zwaar geïnfecteerd waren. Hij ziet tot zijn diep leedwezen, dat zelfs nu de opvattingen, die hij altijd heeft verdedigd, nog altijd critiek ontmoeten. Men wil niet als constitutioneel recht erkennen het overwicht van het parlement; wij moeten volgens deze critici naar een „evenwichtstoestand" gaan streven! Dat beschouwt de heer *Veraart* inderdaad als levensgevaarlijk voor onze democratie. Als men de historie van het Nederlandse staatsrecht behoorlijk kent, ziet men, dat in de jaren 1848 tot 1918 het overwicht volkomen bereikt is, maar dat toen een zeer troebele periode tussen de twee wereldoorlogen is aangebroken, waarin men aan dit schone rechtsgoed is gaan twijfelen, zonder er iets tegenover te kunnen stellen dan wat gevaarlijk was voor de democratie. Er is nu een zeer concreet ding geweest, dat boekje van de heer *de Beus,* en dat beschouwt de heer *Veraart* als een aanslag op de Nederlandse constitutie. Hij beschouwt het als een van de gevaarlijkste dingen, die er op het ogenblik bestaan, dat men op deze wijze probeert het overwicht van het parlement weer ongedaan te maken door machten in te schakelen, die niet het rechtseigene van Nederland zijn. Er bestonden ook destijds in de Nederlandse Unie, die men in bezet gebied gehad heeft, dergelijke denkbeelden. In de brochure van *Colijn* hebben dergelijke dingen gestaan en dat vindt hij juist het erge: dat wij de invloed van het Oosten ernstig hebben ondergaan. Het prachtige, dat hij in Engeland heeft gevonden, is in Nederland en in de Londense kringen, de Regeringskringen, het eerst zwaar aangetast. Dat daar eenvoudig de gedachte heerst: the Law is in the House of Commons! Dat weet in Engeland iedereen. Wij zitten daartegenover in Nederland nog altijd met machten, die wat niet tot het wezenlijk Nederlandse behoort in Nederland ingang willen doen vinden.

35848 *(Veraart)*

In een nota [2]) van 15 Juni 1948 aan de commissie, welke nota handelt over de strijd te Londen in de jaren 1942—1945 voor handhaving van de parlementaire democratie in Nederland, had de heer *Veraart* geschreven, dat in het voorjaar van 1942 — vooral na het binnendringen van een groot aantal Indische ambtenaren in het Londense Regeringsapparaat — steeds duidelijker werd, dat deze anti-constitutionele mentaliteit zich meer en meer verspreidde. Tijdens zijn verhoor verklaart de heer *Veraart* nader, dat de Indische ambtenaren, die toen naar Londen zijn gekomen, in het algemeen tegenstanders waren van de bevoegdheden van het parlement. Dat was werkelijk anti-parlementarisme tot en met, om die lelijke uitdrukking te gebruiken. Men had daar werkelijk de ongelooflijke opvatting, dat, wat *Mussert* ons volk had willen brengen, in wezen nog niet zo gek was en dat de sterke man en de sterke Regering eigenlijk wel heel belangrijke en mooie dingen waren. Als de heer *Veraart* zich niet vergist, maar dat zou gemakkelijk even na te kijken zijn, was de N.S.B. in Nederland reeds een verboden vereniging, toen *Mussert* nog met alle mogelijke luister in Indië is ontvangen. Aldus de mentaliteit, die men daar had ten opzichte van de parlementaire democratie. Hij, die zich niet houdt aan de parlementaire democratie, waarin rechtens het overwicht bij de Staten-Generaal behoort, is, naar de mening van de heer *Veraart,* op de gevaarlijke half-fascistische weg, welke machten erkent als grondmachten in ons bestel, die niet controleerbaar zijn en die niet komen uit en door het volk.

[2]) Bijlage 21.

37320 *(Michiels van Verduynen)*

De heer *Michiels van Verduynen* ontkent, dat er in 1944, zoals de buitenwereld te Londen beweerde, semi-fascistische tendenzen in het Kabinet een rol hebben gespeeld bij het probleem van de bestuurs-

voorziening. De heer *Michiels van Verduynen* verklaart, dat dit het laatste is geweest, dat ooit ten grondslag heeft gelegen aan hun beschouwingen. Van die fascistische neigingen heeft hij zelden gehoord. Hij weet niet, bij wie ze bestonden, doch van buitenaf heeft hij het wel vernomen.

37900 *(Rijkens)* Dat de opvattingen, die gekwalificeerd werden als semi-fascistische opvattingen, bevorderd werden door het feit, dat men in de Londense gemeenschap twee grote concerns had, nl. de Shell en de Unilever, is volgens de heer *Rijkens* volkomen onjuist. Hij weet niet, welke bewijzen hij daarvoor kan aanvoeren, maar hij wil alleen even noemen de heer *Polak*, die zijn mede-directeur was en die een sociaal-democraat was. Hij kan zeggen, dat de heer *Polak* zeker niets voelde voor iets anders dan een democratische instelling en dat hij nooit zijn medewerking zou hebben verleend aan iets, dat aan een democratisch begrip afbreuk zou hebben gedaan. Hij zou kunnen verwijzen, de heer *Rijkens* meent misschien niet helemaal te onpas, naar de rapporten, welke uitgebracht zijn door de Londense studiegroep voor reconstructieproblemen, welke in de oorlog zijn geschreven en waarop hij als voorzitter natuurlijk invloed heeft uitgeoefend, evenals andere mensen, onder wie verschillende collega's, zowel van de Shell als van de Unilever. De heer *Rijkens* gelooft, dat er bij die rapporten wel enige zijn, waarvan zij het verwijt te horen kregen, dat ze te linkse opvattingen vertoonden. Hij gelooft echter, dat er heel weinig uitlatingen in te vinden zijn, welke van een minder democratische opvatting zouden getuigen. Voorzover daar Unilever- en Shell-mensen in vrij sterke mate aan hebben meegewerkt, gelooft hij, dat het een begin van een bewijs van het tegendeel kan vormen.

63997 *(van Kleffens)* Met betrekking tot de beschuldiging, door buitenstaanders te Londen geuit, dat het Kabinet met deze materie in semi-fascistisch vaarwater zou zijn geraakt, heeft de heer *van Kleffens* wel de term neo-fascistisch gehoord. Hij herinnert zich wel iets van publicaties in die tijd en niet uitsluitend in Nederlandse kring, maar ook wel eens in Engelse organen en zelfs wel eens in Amerikaanse couranten, waarin van een zekere ongerustheid over de ontwikkeling op dit punt bleek. Het was de beschuldiging van neofascisme, die ontsproten is aan een paar breinen, die enige vertakkingen hadden in de Engelse pers. Hij gelooft niet, dat dit spontane publicaties van de Engelse pers zijn geweest. De gehele bewering was absurd. Niemand in de kring van het Kabinet gevoelde bij zijn weten iets voor het fascisme, neo-fascisme of wat voor fascisme ook. Misschien waren er daarbuiten enkelen, die zoiets niet onaardig zouden vinden, maar daarvoor was het ook een brede samenleving met al haar schakeringen en uitersten.

64009 *(van Kleffens)* Ten aanzien van de ongerustheid in buitenlandse kringen over het streven met betrekking tot het parlement, waarover de heer *Burger* bij zijn verhoor het volgende had verklaard: „Trouwens, niet alleen voor bezet Nederland was althans enige verklaring van betekenis, want de geruchten over ons neo-fascisme waren, zoals de heer *van Kleffens* rapporteerde, reeds in Amerika doorgedrongen, alwaar het niet aan belangstelling terzake ontbrak," deelt de heer *van Kleffens* mede, dat hij dat ongetwijfeld zal kunnen verifiëren te Washington; in die tijd was hij niet in Amerika. De heer *van Kleffens* is daar geweest in de zomer van 1943, toen dit nog niet speelde.

64011 *(van Kleffens)* Hij zou het gerapporteerd kunnen hebben op grond van waarnemingen, maar dan zal het er wel gekomen zijn; langs welke weg weet hij niet. Hij meent ook, maar daarvoor durft hij zijn hand niet in het vuur steken, dat in „The New Statesman and Nation" eens zoiets gestaan heeft; hij heeft altijd het gevoel gehad, dat dat van Nederlandse zijde kwam, dat daar een lijntje liep. Men wist trouwens in Engeland niets van die Provinciale Staten en van die gemeentebesturen; in Amerika nog veel minder. Maar de centrale vraag: wat is de Nederlandse Regering van plan met het parlement, is natuurlijk geen detailvraag meer; dat is een vraag, die wel de aandacht kon trekken.

29594 *(Gerbrandy)* Aan de heer *Gerbrandy* wordt de zienswijze van de heer *Veraart* over zijn ontslag voorgehouden, waarop de heer *Gerbrandy* zegt, dat de strekking van de woorden, door de heer *Veraart* geciteerd als door de heer *Gerbrandy* gebezigd, juist is, doch dat de vorm der mededelingen niet juist is. De heer *Gerbrandy* werd door ambtgenoten herinnerd aan een ander geval, waarin de heer *Veraart* zich ook misdragen had. Toen heeft de heer *Gerbrandy* in dit geval gezegd: nu is het ook voor mij uit. Maar de heer *Gerbrandy* wil niet te veel van de heer *Veraart* zeggen.

De heer *Veraart* is wegens het schrijven van zijn artikel „Het Constitutioneele Vraagstuk" ontslagen, doch men bedenke, dat het de druppel was, die de emmer deed overlopen. In die tijd werd de Nederlandse Regering steeds aangevallen in de uiterst linkse pers in Engeland. Daarover zijn persconferenties geweest; in dat opzicht had de Regering het in die tijd moeilijk. Het is, naar de mening van de heer *Gerbrandy*, niet duldbaar, dat op hetzelfde ogenblik die be-

schuldigingen in andere vorm door een ambtenaar de eigen Regering naar het hoofd werden geslingerd.

70073 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat naar zijn mening door de sfeer en de stromingen te Londen, die er toe neigden wellicht de volksinvloed enigszins te temperen, geen invloed is uitgeoefend op de discussies in de Ministerraad. De heer *Gerbrandy* wil dat zo kras mogelijk zeggen: helemaal niet.

Dat er toch iets zou geweest zijn, omdat er persuitingen in die richting waren, kan de heer *Gerbrandy* moeilijk beoordelen, want hij heeft zich te Londen streng op het standpunt gesteld: ik wens met buitenstaanders, wat betreft Regeringszaken en politiek, niets te maken te hebben. Hij moest als Minister-President telkens naar de Koningin, hij kwam in de Ministerraad; had te maken met de heer *Beelaerts van Blokland,* de vice-voorzitter van de Raad van State, later met de Buitengewone Raad van Advies, maar niet met andere mensen, omdat dit verkeerde gevolgen zou kunnen hebben. Dat heeft hij tegen buitenstaanders op een gegeven ogenblik zeer kras gezegd, omdat men in zo'n kleine gemeenschap anders inderdaad de kans krijgt voor wat hij noemen wil: infectie. Daar lagen te Londen heus wel mensen op de loer, die wat in hun hoofd hadden. Zijn standpunt was: houd je er onverbiddelijk buiten.

Natuurlijk drong er wel eens iets tot de Ministers door. De heer *Gerbrandy* heeft wel eens een vergadering bijgewoond, waarvan hij dacht: dat vind ik nu niet het prettigst om te horen. Daar zat ongetwijfeld wel iets, maar daar weet hij te weinig van. Zonder dit standpunt van onthouding zou de heer *Gerbrandy* het nooit hebben uitgehouden. Om dit te begrijpen, moet men weten, hoe men daar leefde en hoe daar invloeden trachtten te komen.

Er waren mensen, die door kennissen van de heer *Gerbrandy* werden betiteld met „Oranje-fascisten". Wat dat precies inhoudt, kan hij niet vertellen, maar er waren dus wel niet-politiek geschoolde figuren, die ongetwijfeld gekke dingen dachten en zeiden. De heer *Gerbrandy* bevestigt, dat dezen streefden naar een sterk gezag door verandering van het constitutionele bestel.

De heer *Gerbrandy* is daar ook wel eens officieel tegenaan gelopen. Hetzelfde gold ten aanzien van Frankrijk. Op een gegeven ogenblik — de heer *Gerbrandy* was zeer goed met de groep-*de Gaulle;* hij kende generaal *de Gaulle* persoonlijk en de verhouding was best; deze werkte met hen samen — kreeg hij een uitnodiging van een bepaalde groep Fransen, die hij niet kon afwijzen. De heer *Gerbrandy* dacht, dat de uitnodiging van de Gaullistische kant kwam, doch het bleken meer Pétainisten te zijn. Daar kwamen besprekingen en daar werd hij, nog wel omdat hij calvinist was, zo binnen die kring gehaald. Zij verdedigden, dat men naar de kant van een zeer autoritair getinte Regering toe moest. Toen dacht de heer *Gerbrandy:* nu wordt het tijd om mij even van dit gezelschap te distanciëren. Hij heeft scherp stelling genomen met de woorden: als u denkt, dat u in deze richting met mij kunt praten, bent u mis; ik vind het heel gezellig met u te souperen en eens een gesprek te hebben, maar — ik ben inderdaad calvinist — dan denk ik over deze dingen heel anders dan u voordraagt, laten wij dat even goed weten. Het zat ook — bij grote uitzondering overigens — in Engelse kringen hier en daar. Daar is de heer *Gerbrandy* wel eens tegenaan gelopen, maar hij heeft zich er buiten willen houden.

70399 *(Gerbrandy)*

Voorzover de heer *Gerbrandy* is gerapporteerd, is de mededeling, die in de bladen heeft gestaan, dat het boekje van de heer *de Beus,* „De Wedergeboorte van het Koninkrijk" op kosten van de Regering door de Regeringsvoorlichtingsdienst zou zijn verspreid, niet juist. De heer *Gerbrandy* weet dit echter niet zeker, maar hij gelooft het niet. Het kan niet, zo vervolgt de heer *Gerbrandy,* want hij was politiek verantwoordelijk voor de Regeringsvoorlichtingsdienst, terwijl de heer *van Kleffens* administratief verantwoordelijk was. De heer *Gerbrandy* had ook met Radio-Oranje c.a. te maken. De heer *de Beus* heeft dit boekje geschreven en het oordeel van de heer *Gerbrandy* daarover gevraagd. Deze heeft er zeer ernstige critiek op geoefend en de heer *de Beus* gezegd, dat hij zijn reputatie niet moest verspelen door dit boekje te publiceren. De heer *de Beus* heeft dit ook niet gedaan en heeft wijzigingen aangebracht en hem het boekje in gewijzigde vorm toegestuurd. De heer *Gerbrandy* vond het toen veel beter, maar er kwamen nog dingen in voor, die hij niet voor zijn rekening wilde nemen. Onder deze omstandigheden is het dus naar het inzicht van de heer *Gerbrandy* practisch ondenkbaar, dat het op kosten van de voorlichtingsdienst zou zijn verspreid, terwijl de verantwoordelijke Minister er bezwaren tegen had, hoewel hij de heer *de Beus* overigens vrij liet om het te schrijven. De heer *Gerbrandy* was er niet enthousiast over. Er stonden wel enkele frisse dingen in. Uit wetenschappelijk oogpunt was het niet sterk. Er stonden bijvoorbeeld enige dingen in o.a. van het verse broodje en dergelijke, die al te oppervlakkig waren.

76593 *(Sluyser)*

Volgens de heer *Sluyser* liep er te Londen een aantal mensen rond, aan wier goede bedoelingen geen ogenblik mocht worden getwijfeld, maar die van de politieke geschiedenis van Nederland, laat staan van de politieke verhoudingen, van politieke stromingen, van de waarde van deze stromingen, van de geestelijke bronnen, waaruit de verschillende politieke stromingen in Nederland hun kracht hebben geput, eenvoudig niets wisten. Er was ook geen gelegenheid om het na te kijken. Er was te Londen slechts één exemplaar van de Grondwet, maar verschillende mensen hadden daarmede te maken. Men heeft de Grondwet moeten stencillen en in die vorm in gebruik moeten geven.

Met betrekking tot het boekje van de heer *de Beus* verklaart de heer *Sluyser,* dat, als de heer *de Beus* dat boekje nog eens naleest, hij om elke bladzijde zal moeten glimlachen, omdat de zaken wat anders zijn gelopen dan hij zich had voorgesteld. Er staan toch dingen in, waarvan men zegt: iedereen kan er geen verstand van hebben, maar wanneer een Nederlands Kabinet met staatsgeld een paar duizend exemplaren van dat boekje onder de Nederlanders in de wereld laat verspreiden..... De Regeringsvoorlichtingsdienst heeft nl. bij de Netherlands Publishing Company een aantal exemplaren van dat boekje gekocht en deze zijn naar de verschillende posten in het buitenland gestuurd ter verspreiding onder de Nederlanders. De heer *Sluyser* heeft zelf de pakken op de afdeling zien staan.

De heer *de Beus* heeft het geschreven, toen hij nog aan Buitenlandse Zaken zat en hij heeft de Minister-President gevraagd er een voorwoord bij te schrijven. Deze had het gestuurd aan dr. *Piet Kasteel,* die toen zijn secretaris was, met het verzoek advies uit te brengen. De heer *Kasteel* had geadviseerd dat in geen geval te doen, omdat hij het boekje staatsrechtelijk en wat de gehele visie op de na-oorlogse politiek betrof onjuist vond. Op dat ogenblik is het dus niet gebeurd. Tenslotte is na een jaar het boekje gewijzigd en te Londen verschenen. Het werd ook naar het buitenland gezonden.

De invloed van de Engelandvaarders op het Londense milieu besprekend, zegt de heer *Sluyser,* dat dezen een geromantiseerd gedeelte vormden van de Londense kolonie. Ongetwijfeld flinke jongelui, die in vele gevallen zeer veel voor de goede zaak hebben over gehad. Zij werden geroepen om een oordeel te geven over politieke vraagstukken. Hier zou op zich zelf niets tegen zijn, als men daarbij rekening hield met de betekenis van degenen, die het advies uitbrachten. Maar de Regering was, zei men — de heer *Sluyser* gelooft, dat het niet waar was — verstoken van behoorlijk contact met Nederland en dus aangewezen op het oordeel van deze Engelandvaarders. Dezen zongen allemaal hetzelfde lied: Nederland is zat van de politieke partijen, de Kamerleden zijn een stelletje slappelingen gebleken, aan hen hebben wij niets en van hen wil het Nederlandse volk niets meer weten; de Ministers, die te Londen zitten, hebben geen gezag meer; men wil een Koninklijk Kabinet; de onbezweken liefde voor het Huis van Oranje zet zich om in een behoefte om door het Huis van Oranje persoonlijk geregeerd te worden, enfin, de bekende gedachtengang.

De heer *Sluyser* had aanvankelijk de opvatting, dat een dergelijke eenstemmigheid bij het geven van het oordeel over de situatie in Nederland een gevolg was van een bepaalde psychologische gesteldheid van de groep, waaruit de Engelandvaarders het eerst te voorschijn waren gekomen. Er is een zekere psychologische aanleg voor nodig om de stap te doen naar Engeland te gaan. Maar het is de heer *Sluyser* later bekend geworden, dat in het midden van 1943 het Kabinet een brief heeft geschreven, waarin het er de aandacht op vestigde, dat de heer *van 't Sant* de Engelandvaarders coachte, dus souffleerde, voordat zij door het hoogste gezag werden gehoord over hetgeen in Nederland aan politieke opvattingen leefde. Die brief moet er zijn. Dit heeft tot gevolg gehad, dat de heer *van 't Sant* drie maanden met ziekteverlof is gegaan. Hij heeft zijn functie ter beschikking gesteld. Dit werpt een licht op de politieke verdwazing, die er te Londen begon te heersen. Het was heel moeilijk zich te onttrekken aan de suggestie, die er van de Engelandvaarders uitging.

De heer *Sluyser* wil er slechts op wijzen, hoe de stemming werd voorbereid, waaruit op een gegeven ogenblik het denkbeeld te voorschijn zou komen: „dit leggen wij straks aan Nederland op."

81878 *(da Costa Gomez)*

De heer *da Costa Gomez* verklaart, dat, toen hij van Curaçao te Londen kwam, de Nederlands-Londense gemeenschap verdeeld was in een kleine groep, die streefde naar herstel van het parlement in Nederland en een grote groep, die daartegen bezwaren had. De kleine groep bestond uit prof. *Veraart* en enkele socialisten, een man, die in de arbeidersbeweging heeft gestaan, de heer *Oldenbroek,* en de heer *Meyer Sluyser,* een van de eerste kemphanen. Deze kleine groep streefde bewust naar volledig herstel van het parlement. Daar-

tegenover stonden lieden, die meenden, dat het parlement een verouderde instelling was en dat het moest worden vernieuwd. Een van de mensen, die de heer *da Costa Gomez* vreselijk hebben teleurgesteld in die tijd, was Minister *Albarda.* Deze meende, dat het herstel van het parlement niet zo direct plaats moest hebben. Hij zocht naar een compromis. In verschillende clubs te Londen, o.a. in Holland House, werden besprekingen gevoerd en werd gedebatteerd. Men sprak in die kleine groep van een soort neo-fascisme. Als de Curaçaoënaar stond de heer *da Costa Gomez* daar in zekere zin buiten. Hij vond het echter verschrikkelijk, dat het Nederlandse parlement niet in zijn volle glorie zou worden hersteld. Tegenover de groep van prof. *Veraart* stonden alle mogelijke richtingen.

81879 *(da Costa Gomez)*

Bij het ontslag van de heren *van Angeren* en *Kerstens* heeft de heer *da Costa Gomez* met anderen publiekrechtelijk getuigd van zijn opvattingen. Op een gegeven ogenblik ontstond er verschil van mening in het Kabinet. De heren *van Angeren* en *Kerstens* hebben toen besloten uit het Kabinet te treden. Zij kregen hun ontslag, zonder dat voldoende motivering hiervoor naar buiten was gebleken. De heer *Gerbrandy* heeft toen gemeend aan de katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies uitsluitsel te moeten geven en bekend te moeten maken, welke de redenen voor het ontslag waren. Hij heeft toen de heren *de van der Schueren, van Haastert, da Costa Gomez* en pater *Monchen* uitgenodigd bij hem te komen om hun uitsluitsel te geven. Zij hebben toen gezegd: als het Nederlandse volk niet mag weten, waarom deze heren hun ontslag hebben gekregen, dan stellen wij het ook niet op prijs om dat te vernemen; in Nederland geeft het ontslag van twee katholieke Ministers een slechte indruk; wat wij te horen krijgen, moet het Nederlandse volk ook te horen krijgen; het zal sterk genoeg zijn om het te kunnen verdragen; wanneer wij het alleen maar te horen krijgen, heeft dat volstrekt niet de minste waarde. De katholieke leden van de Raad van Advies hebben dus geweigerd te luisteren naar de motieven, die aanleiding waren tot het ontslag. De heer *da Costa Gomez* heeft toen met de heer *van Haastert* een open brief opgesteld, omdat hij meende, dat eindelijk nu eens verzet moest worden aangetekend tegen al te autocratische besluiten van de Regering te Londen.

Toen zij dat stuk in Vrij Nederland plaatsten, werd de heer *van Blankenstein* opgebeld door prof. *Gerbrandy,* waarbij te kennen werd gegeven door de heer *Gerbrandy,* dat dit stuk niet moest worden geplaatst. De heer *van Blankenstein* heeft toen de heer *da Costa Gomez* opgebeld en gezegd, dat, wanneer hij dat stuk zou plaatsen, hij zich de onmin op de hals zou halen van de Regering. De ondertekenaars van de open brief hebben gezegd: U doet het of u doet het niet; wanneer u het niet doet, dan zullen wij op een andere manier bekend maken, dat u bent gezwicht voor bepaalde bedreigingen. Tenslotte is dat stuk toch in Vrij Nederland geplaatst als protest tegen het autocratisch optreden van de Regering, zonder voldoende voorlichting te geven aan het gehele Nederlandse volk, in West zowel als in Oost. De heer *da Costa Gomez* c.s. meenden, dat het Nederlandse volk in Nederland behoorde te weten, wat er was voorgevallen, of dat nu slecht of goed was, omdat er toch een groot aantal katholieken in het land was, dat raar zou opkijken, wanneer er twee katholieke Ministers à bout portant ontslag kregen zonder opgave van redenen.

De opvatting van de heer *Sluyser,* dat het protest inzake het ontslag van de heren *Kerstens* en *van Angeren* de vier katholieke leden eigenlijk één front heeft doen maken met betrekking tot het advies van de Buitengewone Raad van Advies inzake de vertegenwoordigende lichamen en dat daardoor in dit college de meerderheid is gehaald, kan de heer *da Costa Gomez* endosseren.

Of de stromingen te Londen, die een andere kant uit wilden, meer voorbijgaande opvattingen waren, die uit de bewogenheid van de tijd voortvloeiden, daarover is de heer *da Costa Gomez* nog altijd niet gerust. Deze mensen vormden nu eenmaal een groepering, die, als zij de kans kregen, in elk bestel hun slag zouden slaan. De kwestie is, dat mensen van dergelijke aard niet de gelegenheid krijgen om de totalitaire gezindheid tot ontwikkeling te brengen. Er waren dwazen, die daarover schreven, zoals b.v. de heer *Gans.* Rustige burgers en de gemeenschap in de ware zin van het woord beschermden zichzelf tegen deze uitwas. Een heel kleine gemeenschap komt er dan aanzetten, waarvan de mensen zelf het vrij goed hadden. De Nederlandse gemeenschap in Londen hàd het goed. Er waren secretaressen van de Ministers en typisten, die in Claridge gingen lunchen. Dat was de gewoonste zaak van de wereld. Zij hadden het buitengewoon goed. Deze jongelui kregen de kans om zo nu en dan eens een grote borst op te zetten, vooral als er Engelandvaarders kwamen, die onmiddellijk tot held werden gepromoveerd. Men moest dan wel degelijk oppassen, dat zij niet in een kring terechtkwamen, die een verkeerde asem uitwasemde. Op zichzelf beschouwd, was dat niet

zo erg, want het Nederlandse volk zou daar toch wel een remedie op weten te vinden, maar als symptoom was het toch wel zeer vreemd; onmiddellijk na de verbanning, onmiddellijk na al dat leed, na het gevoel te hebben gehad van onderdrukking, een gevoel van neo-fascisme met zich mee te dragen. Dat kwam, gelooft de heer *da Costa Gomez* wel, doordat een hoop mensen plotseling op veel grotere voet zijn gaan leven. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. Een eenvoudige jongen, die een Duitse soldaat in de gracht heeft gesmeten, kwam daar aan en werd daar ontvangen met alle mogelijke eerbewijzen. Plotseling weken bij die man alle grenzen en het begon die man te broeien. Hij kwam dan in Oranjehaven; dat was een soort van zelfaanbidding daar. Die geest groeide dus van nature, zonder dat de democratische remmen daar tegen konden ingaan. Gevaarlijk was dat niet, vindt de heer *da Costa Gomez*. Hij vond het een stel grote jongens.

81882 *(da Costa Gomez)*

De heer *da Costa Gomez* had niet het idee, dat men een gewijzigd parlementair stelsel wilde. Men wilde van het parlement af zijn. Het was maar een heel kleine groep. Men moet dat ook niet overdrijven. Het was een klein aantal mensen, dat plotseling op een veel grotere voet kwam te leven. Zij vonden het wel iets om van korporaal tot kapitein te worden gebombardeerd. Dat is niet meer normaal. In de gemeenschap in New York, waarmee de heer *da Costa Gomez* ook bekend was, vertoonde zich deze geest niet. De gemeenschap in de West vertoonde die geest ook niet. Men kan ook weer niet zeggen, dat zich in de Nederlandse cultuurgeschiedenis op een gegeven ogenblik plotseling een richting: neo-fascisme, vertoonde. Het vertrouwen van de heer *da Costa Gomez* was toen ook ongeschokt in de democratische instelling van het gevoel van het volk.

§ 2. *De Commissie Terugkeer*

De vraagstukken, waarvoor de Regering geplaatst zou kunnen worden op het ogenblik van de bevrijding van Nederland, dienden zich te Londen al vrij spoedig aan. Teneinde deze problemen, die in het bijzonder betrekking hadden op de voorbereiding van de wetgeving voor het herstel na de bevrijding, zo nauwgezet mogelijk te bestuderen, werd in de vergadering van de Raad van Ministers van 27 Mei 1941 voor de eerste maal het vraagstuk besproken, of hiervoor een afzonderlijke ministeriële commissie moest worden ingesteld. De notulen van de Ministerraad vermelden geen besluit betreffende de instelling van een ministeriële commissie, de z.g. „Commissie Terugkeer". Op 25 Augustus 1941 vond evenwel de eerste vergadering van deze commissie plaats. [1])

[1]) Vgl. bijlage 22.

In een nota — waarvan het ontwerp dd. 13 Maart 1941 [2]) met een aantal opmerkingen daarop van de hand van de Minister-President of de heer *van Boeyen* in het bezit van de commissie is — had Minister *Dijxhoorn* reeds daarvóór enkele fundamentele richtlijnen voor de Koningin opgesteld, welke de grondslag zouden kunnen vormen voor de verdere studie en voorbereiding van die maatregelen, welke bij de bevrijding met betrekking tot een veilige terugkeer van de Regering zouden moeten worden genomen. Een aan het Departement van Defensie verbonden „Bureau voor Bijzondere Aangelegenheden" hield zich reeds bezig met de bestudering en voorbereiding van de militaire maatregelen met betrekking tot de terugkeer naar Nederland.

[2]) Bijlage 23.

Van 15 Maart 1941 is een nota van de heer *van Boeyen* inzake de terugkeer naar Nederland en de taak van Z.K.H. Prins *Bernhard*. In deze nota wordt de mogelijkheid Prins *Bernhard* met een taak te belasten, hetzij bij het herstel van de orde, hetzij op bestuurlijk terrein, verworpen. Wel wordt als uitvoerbaar gezien een functie van de Prins op algemeen maatschappelijk gebied, in het bijzonder met betrekking tot leniging van de nood van het volk na de bevrijding.

Uit de nota [3]) dd. 27 Maart 1941 van de Voorzitter van de Raad van Ministers aan de Koningin blijkt, dat de beide hierboven besproken nota's aan Haar zijn overgelegd. In eerste aanleg hadden de Ministers van Justitie, van Binnenlandse Zaken en van Defensie, na overleg, besloten een gemeenschappelijke nota op te maken, doch de Minister van Defensie had een zelfstandige nota gemaakt, waartegen de heren *Gerbrandy* en *van Boeyen* bezwaar hadden. De nota van de heer *van Boeyen* is een uitvloeisel van het feit, dat de positie van Prins *Bernhard* wel is besproken, maar niet in de nota-*Dijxhoorn* is verwerkt. Met betrekking tot dit laatste punt adviseert de heer *Gerbrandy* Z.K.H. Prins *Bernhard* aan te wijzen als commissaris-generaal van Herstel. Dit gaat, daar in dit herstel zowel het militaire als het economische begrepen is, verder dan de nota-*van Boeyen*. Voorts heeft de heer *Gerbrandy* bezwaar tegen de te sterke militarisering van de terugkeer, zoals deze in de nota-*Dijxhoorn* wordt voorgesteld.

[3]) Bijlage 24.

Met betrekking tot de Commissie Terugkeer verklaart mr. *J. G. de Beus*, die van het begin af aan secretaris van deze commissie is ge-

26072 *(de Beus)*

weest, dat de Ministerraad, om niet te veel hooi op zijn vork te nemen in de volledige Raad, bepaalde onderwerpen heeft overgedragen aan ministeriële commissies. De Ministerraad heeft zich niet gesplitst, want er waren iedere Dinsdagochtend geregeld Ministerraad-zittingen. Er waren aanvankelijk twee commissies uit en door de Ministerraad samengesteld. De ene, de zg. Commissie Oorlogvoering, bestaande uit de Minister-President, de Minister van Oorlog, de Minister van Marine, de Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *Michiels van Verduynen* en, naar de heer *de Beus* meent, ook Prins *Bernhard*. Waarschijnlijk was daar ook nog bij de Minister van Koloniën.

De andere commissie was de zogenaamde Commissie Terugkeer, uit zeven leden bestaande, namelijk de heer *Gerbrandy*, voorzitter, de heren *Albarda, van Angeren, van den Tempel, van Heuven Goedhart* (die de heer *van Angeren* als Minister van Justitie is opgevolgd), *Furstner, van Lidth de Jeude* en later ook de heer *Burger*. Prins *Bernhard* kwam er regelmatig bij. Naar de mening van de heer *de Beus* had Prins *Bernhard* een adviserende stem. De Commissie Terugkeer vergaderde eenmaal in de week.

26087 *(de Beus)*

Indien een stuk wetgeving was voorbereid en de commissie met een ontwerp gereed was, bracht zij dit in de Ministerraad, die er dan zijn fiat aan gaf.

28895 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* verklaart in de commissie te hebben gezeten, vooral als technicus, teneinde van de voorhanden stof een wet te maken.

Omtrent de samenstelling van de commissie deelt de heer *van Angeren* mede, dat ook de heer *van Boeyen* er lid van was en dat de heer *Albarda* er betrekkelijk snel is bijgekomen. De heer *van Angeren* heeft begrepen, dat de heer *Albarda* misschien niet door de Ministerraad daarvoor aangewezen is, maar zich daarvoor aangewezen gevoeld heeft. De andere Ministers zaten er qualitate qua in, de heer *Albarda* zat er meer voor zijn persoon.

29478 *(Kerstens)*

De heer *Kerstens* is practisch van zijn optreden af tot het einde toe lid geweest van de ministeriële Commissie Terugkeer, maar er kwamen geen wetten en besluiten uit deze commissie. Het waren alsmaar gedachtenwisselingen. Het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg is tijdens de ambtsperiode van de heer *Kerstens* tot stand gekomen.

31437 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* herinnert zich niet, dat de Commissie Terugkeer is ingesteld door de Ministerraad. Hij gelooft, dat dit gebeurd is door de Minister-President. Toen zij van de instelling van die commissie hoorden en er naar informeerden, werd de voorstelling gegeven, dat zij was ingesteld om zich bezig te houden met militaire, administratief-technische en politionele vraagstukken, die verband hielden met de terugkeer, dus in het algemeen met technische vraagstukken, de terugkeer betreffende.

De commissie had geen officiële status. Zoals het aanvankelijk werd voorgesteld, betrof het uitsluitend de voorbereiding van administratieve maatregelen en had de commissie generlei bevoegdheid. Toen de Ministerraad met de bemoeiingen der commissie in aanraking kwam, is er van hun kant (er zaten geen sociaal-democratische Ministers in de commissie) op gewezen, dat zij veronderstelden, dat elk besluit, elke maatregel van de commissie zou moeten worden bekrachtigd in de Ministerraad, en dat is toegezegd. Voorzover de heer *van den Tempel* weet, is dit ook in de practijk doorgevoerd, zeker ten aanzien van maatregelen van wetgevende aard. Men kon er trouwens niet buiten.

De commissie begon reeds vroeg zonder opdracht van de Ministerraad met de behandeling van staatkundige vraagstukken. Toen dat bekend werd, is nadrukkelijk vastgesteld, dat de gehele materie de Ministerraad zou moeten passeren. In de commissie zaten de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie, de heer *van Boeyen* en, toen deze eenmaal als Minister optrad, de heer *van Angeren*. De aard der materie bracht mee, dat een belangrijk deel van de voorbereiding van de terugkeer in handen van deze twee Ministers kwam door de departementen, die zij beheerden en in zekere zin door hun kwaliteiten, tenminste door hun kennis. De heer *van Boeyen* was een administratief zeer onderlegd man en de heer *van Angeren* had zijn reputatie als een zeer bekwame jurist.

De heer *van den Tempel* heeft deze gang van zaken, die buiten hen om begonnen is, altijd betreurd. In technische zin waren beide laatstgenoemde collega's ongetwijfeld hoogst bekwame mannen, maar zij waren geen politici in die zin, dat zij door hun werkkring en aard voorbeschikt waren gestalte te geven aan politieke aspiraties van het volk; dat stond buiten hun persoonlijkheid. Het resultaat is geweest, dat, toen de eerste voorstellen betreffende voorziening op staatkundig gebied aan de Ministerraad werden voorgelegd, dadelijk een enorme afwijking moest worden geconstateerd voor de overgangstijd, vergeleken bij de normale constitutionele toestand.

33050 *(Albarda)*

De heer *Albarda* verklaart, dat de vele commissies, die het Kabinet naderhand heeft gehad en die over de belangrijkste aangelegenheden der Regering hadden te beraadslagen, somtijds op een vertrouwelijke manier en zonder daarvan steeds volledig verslag uit te brengen aan het gehele Kabinet, door de heer *Gerbrandy* ingesteld werden. Het heeft zelfs moeite gekost het beginsel te handhaven, dat door die commissies geen besluiten mochten worden genomen. De conclusies van die commissies mochten geen ander karakter hebben dan een advies aan de Ministerraad te zijn. De eerste van deze

33052 *(Albarda)*

ministeriële commissies was de Commissie Terugkeer. De Commissie Terugkeer was ingesteld — de heer *Albarda* kan het alleen maar uit zijn geheugen mededelen, maar hij gelooft dat hij dit wel vrij zeker weet —, toen de heer *Dijxhoorn* nog Minister was en zij had aanvankelijk de bedoeling enige technische aangelegenheden van de terugkeer te regelen, vervoergelegenheid, militaire voorzorgen en verrichtingen, die er bij te pas kwamen, enz. Haar werk droeg aanvankelijk een min of meer technisch karakter. Dit was in '40/'41, toen men de illusie koesterde, dat de terugkeer niet ver af zou zijn en meende daarvoor zekere voorbereidingen te moeten treffen. Gaandeweg heeft die Commissie Terugkeer het als haar taak beschouwd zich in het bijzonder te bemoeien met de voorbereiding van de bestuursorganisatie. De behandeling dus van de vraag, of en op welke wijze het parlementaire stelsel moest worden hersteld en op welke wijze moest worden voorzien in het bestuur van provincies en gemeenten. In de latere jaren heeft de Commissie Terugkeer zich daar onophoudelijk mee bezig gehouden, maar aanvankelijk was het — naar de voorstelling van de heer *Albarda* — uitsluitend de regeling van enkele technische aangelegenheden. Later heeft de heer *Albarda* in een Ministerraad — zelfs zwart op wit — zijn verwondering er over uitgesproken, dat de Commissie Terugkeer een heel andere taak had gekregen dan aanvankelijk in de Ministerraad was voorzien. Prins *Bernhard* heeft de vergaderingen van die commissie geregeld bijgewoond als gast.

Deze commissies werden helemaal niet bij formele benoemingsbesluiten vastgesteld, maar bij afspraak. Het was een commissie van Ministers, die niet onder het reglement van orde van de Ministerraad stond.

37319 *(Michiels van Verduynen)*

Wat de werkwijze van de Commissie Terugkeer betreft, wijst de heer *Michiels van Verduynen* er op, dat de debatten, welke in deze commissie gehouden werden, niet bepaald grote indruk op hem maakten. De heer *Michiels van Verduynen* spreekt hier met name over de debatten, die gevoerd zijn met betrekking tot het probleem van het parlement. Daarover ontstonden ellenlange beschouwingen, zonder dat men eigenlijk tot de een of andere reële beslissing kwam. De heer *Michiels van Verduynen* vermeldt eerlijkheidshalve, dat hij dikwijls uit de commissie is weggelopen.

69927 *(Gerbrandy)*

Behalve de Commissie Terugkeer bestond er volgens de heer *Gerbrandy* ook nog de Commissie voor de Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en een commissie voor de bombardementen. Van de Commissie voor de Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk maakten deel uit: de beide Oorlogsministers, de Minister van Koloniën, de ambassadeur, Minister zonder Portefeuille, de heer *Michiels van Verduynen*, die met de heer *Gerbrandy* lid was van de Londense Pacific War Council, en de Minister van Buitenlandse Zaken. Prins *Bernhard* woonde de vergaderingen van de Commissie Terugkeer bij als hospitant, als buitengewoon lid. Van de Commissie voor de Algemene Oorlogvoering maakte Prins *Bernhard*, naar de heer *Gerbrandy* gelooft, geen deel uit. Later is er nog een commissie voor de voedselvoorziening en aankopen gekomen onder voorzitterschap van Minister *Albarda*. De taak van deze commissie is evenwel later overgedragen aan de Minister van Handel, Nijverheid en Landbouw, de heer *Gispen*.

Omtrent de bevoegdheid van deze commissies verklaart de heer *Gerbrandy*, dat men zich hield aan het beginsel, dat in die ministeriële commissies geen beslissingen vielen, maar dat er alleen zaken werden voorbereid en dat de beslissingen in de Ministerraad behoorden te vallen. Zo kwamen alle ontwerpen van wet in de Ministerraad en, wanneer er andere, in dezelfde lijn liggende principiële beslissingen waren, kwamen die per se in de Ministerraad, zonder uitzondering.

69945 *(Gerbrandy)*

In verband met de mededeling van de heer *Albarda*, dat hij, als hij het zich goed herinnert, bijv. van de instelling van het College van Vertrouwensmannen te Londen geen kennis heeft gedragen, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat dit zuiver persoonlijk ministerieel behandeld is tussen de heer *van Heuven Goedhart* en hemzelf. Niettemin is het besluit tot de instelling van het College van Vertrouwensmannen op een bepaald ogenblik — en wel omstreeks die tijd — in de Ministerraad gebracht; dat kan de heer *Gerbrandy* verzekeren. Bij die gelegenheid zijn in de Ministerraad ook de namen genoemd.

69954 *(Gerbrandy)*

De ministeriële commissies werden ingesteld door de Minister-President, maar practisch na overleg.

Met betrekking tot de samenstelling van de Commissie Terugkeer deelt de heer *Gerbrandy* mede, dat deze zeer verschillend geweest is; het heeft erg gewisseld. Voorzover hij zich herinnert, is het eerste geweest, dat enkele Ministers eens bij elkaar stapten en zeiden: daar moeten wij eens over praten, terwijl pas in later tijd de commissie formeel is samengesteld. De eerste vergaderingen werden, voorzover de heer *Gerbrandy* zich herinnert, in zijn kamer in Brown's Hotel gehouden en de samenstelling op dat ogenblik was beslist anders dan bij wijze van spreken anderhalf jaar later.

Uit een door de commissie ontvangen schrijven van de Minister-President dd. 17 Maart 1950 blijkt, dat volgens de notulen van de Commissie Terugkeer de vergaderingen van deze commissie werden bijgewoond door de Minister-President, de Ministers van Binnenlandse Zaken, van Justitie, van Oorlog, van Marine en van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, terwijl daar van September 1943 af nog bijkwam de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger*. Gelijk boven reeds werd medegedeeld woonde ook Z.K.H. Prins *Bernhard* meermalen de vergaderingen bij.

82498 *(Albarda)*

De heer *Albarda* heeft nader nog voor de commissie verklaard, dat de Commissie Terugkeer eigenlijk is ontstaan in 1941 en aanvankelijk vier leden heeft gehad. Bij de „Kabinetshervorming" — zoals prof. *Gerbrandy* het noemde — is de Commissie genoemd in de rondzendbrief van 10 Juli 1941, welke de heer *Gerbrandy* aan alle candidaat-Ministers zond. De Commissie — die toen nog niet Commissie Terugkeer heette, maar Commissie Vrijmaking van het Moederland werd genoemd — bestond toen uit vier leden. Oorspronkelijk was de Commissie bedoeld voor de technische aangelegenheden bij de terugkeer, terwijl aanvankelijk minder was gedacht aan de staatkundige problemen. Gaandeweg heeft de Commissie zich hiermede echter bezig gehouden en toen is in het Kabinet de wens uitgesproken, dat de heer *Albarda* daarin zou worden opgenomen, omdat hij zich in het bijzonder voor de staatkundige problemen had geïnteresseerd en daarvoor ook initiatieven had genomen. Aanvankelijk scheen de heer *Gerbrandy* daarin niet erg veel zin te hebben, maar toen is de heer *Albarda* op voorstel van de heer *van Boeyen* uitgenodigd de vergaderingen bij te wonen teneinde aan de beraadslagingen deel te nemen.

Dat heeft enige tijd geduurd en toen heeft de heer *Albarda* in de Commissie gevraagd om aan die gast-positie een einde te maken, omdat hij dat niet plezierig vond. Hij zei: „Ik wil hier niet zitten als een soort van intruder, maar als lid van de Commissie".

Toen is besloten, dat hij zou worden opgenomen onder de leden van de Commissie. Dat is, meent de heer *Albarda,* geweest in 1943 of 1944. Zo is de gang van zaken geweest. Toen heeft hij altijd die vergaderingen bijgewoond. Die vergaderingen werden toen, al voordat hij er regelmatig aan deelnam, bijgewoond door de Prins, die altijd prompt aanwezig was.

82500 *(Albarda)*

Nadat aan de heer *Albarda* een gedeelte van zijn nota van 24 Juli 1942, waarin hij over de taak en de bevoegdheden van de Commissie Terugkeer schrijft en waarin hij opmerkt, dat, als hij het zich wel herinnert, aan de Commissie aanvankelijk de heer *van 't Sant* als adviserend lid was toegevoegd, is voorgelezen, zegt de heer *Albarda,* dat hij in deze nota heeft gezegd: „Als ik het mij wel herinner", zodat dwaling dus niet uitgesloten was. De heer *Albarda* maakte daarvan toen geen deel uit, maar de taak van de Commissie voor de Terugkeer, zoals zij later is gaan heten, was in het begin de voorbereiding van de terugkeer in technische zin, dus ook de zorg voor de veiligheid van H.M. de Koningin en voor de veiligheid in Nederland. Met het oog daarop werd de heer *van 't Sant* ingeschakeld.

§ 3. *Voorbereiding tot 24 April 1943*

Met betrekking tot de voorbereiding van de terugkeerwetgeving is de commissie in het bezit van een groot aantal stukken. Ten aanzien daarvan is het goed een enkele opmerking vooraf te laten gaan. Nadat de commissie gebleken was, dat er geen geordend archief van de Commissie Terugkeer bestond, heeft zij geprobeerd zich op andere wijze te documenteren. Dank zij de medewerking van enkele oud-Ministers en van enkele departementen is de commissie er in geslaagd een omvangrijke hoeveelheid materiaal bijeen te brengen. Hoewel dit stellig niet volledig mag worden genoemd, meent zij toch daarmede een redelijk overzicht van de materie te hebben verkregen.

Uit de in het bezit van de commissie zijnde stukken blijkt, dat reeds in het begin van het jaar 1941 de Regering zich bezighield met het vraagstuk van de bestuursvoorziening na de bevrijding. Het eerste in het bezit der commissie zijnde stuk daarover is een nota [1]) van de hand van de Minister van Binnenlandse Zaken over de „Reorganisatie van den staatkundigen opbouw". De brief, waarbij dit stuk aan de

[1]) Bijlage 25.

heer *Gerbrandy* werd aangeboden, is van 26 Maart 1941. De heer *van Boeyen* noemt het in deze nota vervatte: „enkele beschouwingen over de staatkundige hervormingen, die naar mijn opvatting bij een terugkeer naar Nederland noodig zijn c.q. zouden kunnen worden overwogen". In de inleidende opmerkingen wordt de vraag gesteld, wie er, gelet op de geschiedenis, het jongste wereldgebeuren, en hetgeen zich in Nederland onder ons volk openbaarde, nog aan twijfelen kan, dat het bij een terugkeer naar Nederland niet dringend gewenst is spoedig betekenende staatkundige hervormingen aan de orde te stellen. De projectie van de hoofdlijnen schijnt reeds thans mogelijk; het detailleren en verwerken van de beginselen in ontwerpen van wet tot wijziging van de Grondwet, de kieswet, de provinciale wet, de gemeentewet en mogelijk van de wet op de Raad van State zou ter hand genomen moeten worden. Het is eveneens waarschijnlijk, dat ook de administratieve wetgeving voor een groot deel zal moeten worden doorgenomen om deze wetten aan te passen aan de nieuw geformuleerde beginselen. De nota somt daarna zes hoofdfouten op, die ons staatkundig leven kenmerkten, welke hoofdfouten oorzaak zijn geweest, dat de Regering niet voldoende kracht heeft getoond. Deze fouten komen in het kort hierop neer:

1. De cultivering van het partijwezen heeft ons volk onnodig in veel stukken geslagen. Zij heeft veroorzaakt, dat niet het beleden beginsel en het algemeen belang richtsnoer voor het staatkundig handelen werden, doch veel meer het partijbelang.
2. Tegen de systematische gezagsondermijning — met name ook in de volksvertegenwoordiging en in Staten en raden — is volstrekt onvoldoende opgetreden.
3. Bewust is getracht een verschuiving van bevoegdheid van Kroon en Regering naar volksvertegenwoordiging te verkrijgen.
4. Ook tengevolge van de onder 1 t/m 3 genoemde oorzaken heeft de Regering helaas herhaaldelijk blijk gegeven niet over voldoende Regeerkracht te beschikken.
5. In het stelsel van decentralisatie is in ons land te veel voorbijgezien, dat alleen een goede beheersing van de onderliggende organen en een sterk gezag mogelijk zijn bij een streng doorgevoerde verticale staatkundige opbouw.
6. De outillage van het Regeringsapparaat was voor de steeds toenemende en altijd weer dieper ingrijpende overheidszorg onvoldoende. Dit gebrek werd aangevuld door voorbereidende arbeid aan allerlei niet verantwoordelijke commissies op te dragen, waardoor het kiezen van een eigen weg bij voorbaat afgesneden werd.

De constatering van deze bezwaren leidt tot het stellen van de volgende vragen:

1. Hoe is de breuk van ons volk, dat politiek in tientallen stukken uiteengevallen is, met inachtneming van de erkenning van de wenselijkheid van een gezonde differentiatie te herstellen?
2. Zijn middelen te vinden, waardoor het besef terugkeert, dat Regering en Volksvertegenwoordiging ieder een geheel gescheiden taak en een eigen verantwoordelijkheid hebben?
3. Wat dient overigens door de overheid gedaan te worden om de eerbied voor het gezag te versterken?

Deze vragen worden uitvoerig toegelicht. Ten aanzien van de eerste vraag komt de heer *van Boeyen* tot de conclusie, dat met het stelsel van evenredige vertegenwoordiging principiëel gebroken dient te worden. Ten opzichte van het tweede punt wordt, hoewel aarzelend, de gedachte in overweging gegeven het recht van amendement af te schaffen. Tevens wordt hier gedacht aan een door de Regering benoemde onafhankelijke voorzitter, bekleed met ruime bevoegdheden, zowel voor de Eerste als voor de Tweede Kamer, die geen lid is van de Kamer, die hij voorzit. Met betrekking tot het derde punt de versterking van het gezag, wordt een zeer gedetailleerd betoog geleverd over de staatsrechtelijke opbouw van onze publiekrechtelijke organisaties.

Hierop volgt een beschouwing ter behandeling van de vraag, of de Regering bij hervormingen, als boven bedoeld, op voldoende vertrouwen van het volk zal kunnen rekenen. Dit vertrouwen is niet doorslaggevend; het is wel van grote betekenis. Veel hangt af, of het gelukken zal:

1. het volk voor een nieuwe opgaaf, een nieuwe taak te stellen;
2. in verband met de nood van de tijden of ter inhaling van achterstand nieuwe publiekrechtelijke vormen aan de orde te stellen, waardoor doeltreffender en snellere verzorging van belangen wordt verkregen;
3. de verstarrende werking op de Departementen van Algemeen Bestuur te breken.

De nota wordt besloten met een korte bespreking over de leden van het Kabinet en hun positie. Na een recapitulatie wordt de moeilijkste vraag gesteld, wie bij een terugkeer in Nederland aanvankelijk wetgever zal zijn en welk overgangsrecht nodig is. Ter beantwoording hiervan wordt vooropgesteld, dat, voorzover legale wegen te bewan-

delen zijn, er niet mag gehandeld worden in strijd met de Grondwet en dat de wetgevende macht op het ogenblik van de terugkeer in Nederland heeft opgehouden te bestaan. Vervolgens komt de heer *van Boeyen* in zijn nota tot de conclusie, dat het goed zou zijn in de eerste tot het volk te richten Koninklijke proclamatie vast te stellen:

a. Er is geen grondwettelijk voorgeschreven volksvertegenwoordiging meer.

b. Bij wijze van noodrecht zullen in de Kieswet die veranderingen worden aangebracht, welke nodig zijn om de volksvertegenwoordiging zo spoedig mogelijk weer te laten samenstellen en te kunnen laten functionneren.

c. In afwachting van het opnieuw in het leven roepen van de volksvertegenwoordiging vordert 's lands belang, dat wettelijke maatregelen worden genomen, hetgeen bij wet, door K.B., de Raad van State gehoord, zal geschieden.

[1]) Bijlage 26.

Uit een brief [1]) van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de voorzitter van de Ministerraad dd. 14 Mei 1941 blijkt, dat zowel de Noorse als de Belgische Regering commissies hebben gevormd, welke tot opdracht hebben de na-oorlogse problemen te bestuderen.

[2]) Bijlage 26.

Van Noorse zijde is bij de Regering een verzoek binnen gekomen de voorbereidende maatregelen, door de Nederlandse Regering op dit punt genomen, te mogen leren kennen. Uit het antwoord [2]) van de Minister van Justitie blijkt, dat deze er de voorkeur aan heeft gegeven de aangelegenheid mondeling te behandelen.

[3]) Bijlage 27.

Van het najaar 1941 is een nota [3]) (ongetekend, doch waarschijnlijk van de hand van de heer *van Boeyen)* over de toestand in Nederland ten aanzien van vervulling van bestuursfuncties. In deze nota worden de veranderingen behandeld, welke hebben plaats gevonden onder de personen, die het ambt van Commissaris der Koningin of van burgemeester per Mei 1940 bekleedden. Bij de terugkeer moet volgens deze nota onmiddellijk fors worden ingegrepen:

1. op psychologische gronden;
2. om verzetshaarden op te ruimen en sabotage te voorkomen;
3. teneinde te voorkomen, dat anderen ingrijpen (er zijn duidelijke aanwijzingen, dat de geheime organisaties menen met het vraagstuk bemoeienis te zullen krijgen.);
4. om het constructieve werk aanstonds aan te laten vatten.

[4]) Bijlage 28.

In een nota [4]) voor de Ministers van 20 September 1941 betoogt de heer *Albarda,* dat er na de terugkomst van de Regering in Nederland geen ogenblik een parlementair vacuum zal behoeven te ontstaan. Zijns inziens is de zittingsduur van de Kamers der Staten-Generaal niet afgelopen door het verstrijken van de in de Grondwet daarvoor gestelde termijnen. Die termijnen zijn op de dag, dat de Duitse overheid het gezag in Nederland in handen nam, zeg op 15 Mei 1940, afgebroken en zij worden voortgezet met ingang van de dag, waarop het wettige gezag in Nederland wordt hersteld. Aanvulling der vacatures kan geschieden op de wijze, als bepaald in de kieswet. Zo nodig kan bij decreet bepaald worden, dat N.S.B.-ers van het lidmaatschap zijn vervallen en dat geen N.S.B.-leden e.d. verkiesbaar zijn. Ten aanzien van de Provinciale Staten en gemeenteraden kan op vrijwel overeenkomstige wijze worden gehandeld.

[5]) Bijlage 29.

Op de nota van de heer *Albarda* van 20 September 1941 is op 2 October d.a.v. een nieuwe nota [5]) gevolgd. Op 9 December 1941 heeft de Commissie Terugkeer naar aanleiding van de eerste nota een prae-advies [6]) uitgebracht. Dit prae-advies verwerpt de fictie-*Albarda* op de volgende gronden. Ten eerste stelt deze fictie niet een of andere staatsrechtelijke regel maar de Grondwet zelf ter zijde. Ten tweede schept de fictie-*Albarda* een in wezen zeer kunstmatige onreële toestand. De fictie wil in wezen doen, alsof er in Nederland niets is gebeurd. De fictie wil restauratie, hetgeen niet democratisch, zelfs niet eens gezond conservatief is. Een derde motief wordt ontleend aan het toenemen van het aantal kiezers, waaronder vooral de jongeren, en als laatste argument wordt aangevoerd, dat het minder begrijpelijk is een parlement, dat het levende contact met het volksleven heeft verloren, te continueren.

[6]) Bijlage 30.

[7]) Bijlage 31.

Op 10 December 1941 heeft de heer *Albarda* een derde nota [7]) over deze materie geschreven.

In deze derde nota, geschreven naar aanleiding van het prae-advies van de Commissie Terugkeer, betoogt de heer *Albarda* nogmaals, dat het intreden van een parlementloos tijdperk na de terugkomst van de Regering in Nederland moet worden voorkomen. Het oordeel van de Commissie Terugkeer, dat gedurende een tijdperk van ten minste twaalf maanden zonder Staten-Generaal moet worden geregeerd, bestrijdt de heer *Albarda.* Het is hem niet onbekend, zo schrijft hij, dat zich thans in Engeland Nederlanders bevinden, die dit zouden toejuichen, maar naar zijn vaste overtuiging geeft dit niet de opvattingen en de verlangens van de grote massa van het Nederlandse volk weer.

Met betrekking tot het nieuwe denkbeeld, dat in het prae-advies

van de Commissie Terugkeer als een alternatief schijnt te zijn bedoeld, volgens welk denkbeeld kan worden gezocht naar „een zekere vorm van een publiek forum, dat het volk inzicht geeft in wat het Kabinet doet en hoe het dat doet", schrijft de heer *Albarda,* dat hij zich voorshands niet kan voorstellen, hoe de uitwerking en de uitvoering van dat denkbeeld kunnen leiden tot een toestand, die niet met het wezen van onze Grondwet in strijd is. Hij wil echter zijn oordeel opschorten tot de Commissie Terugkeer een uitwerking van dat denkbeeld aan de Ministerraad voorlegt.

[1]) Bijlage 32.

Naar aanleiding van deze nota heeft de Commissie Terugkeer een antwoordnota [1]) ontworpen. Deze is van 1942 en ongedateerd. Zij is echter vermoedelijk van 31 Maart 1942.

In dit antwoord deelt de Commissie Terugkeer het oordeel van Minister *Albarda,* uitgesproken in zijn nota's van 20 September, 2 October en 10 December 1941, dat een besluiten-Regering zonder enige contrôle gevaarlijk is en zelfs fataal kan worden. Een Regering, niet in gemeen overleg met vrij gekozen Staten-Generaal willende handelen, is in Nederland uitgesloten. De nota constateert, dat verschil van mening pas ontstaat bij de beantwoording van de vraag, in welke vorm de contrôle moet worden uitgeoefend en wanneer het gewone gemeen overleg hersteld kan zijn. Hierover wordt in de nota het volgende gezegd:

> „Er moet van den aanvang af ook directe en voortdurend geldende ministeriëele verantwoordelijkheid zijn, alsmede een voor het rechtsbewustzijn van het volk evidente contrôle op en — voorzoover mogelijk — tevens in een of anderen vorm medewerking aan het landsbestuur. Er is in de eerste plaats de Koningin, die als speciaal orgaan hierbij onmiddellijk na den terugkeer helpen kan. De Koningin kan, voorzoover de omstandigheden dit toelaten, een zoo zuiver mogelijke werking van den volksinvloed bevorderen, óók in een parlementloos tijdperk. Zij immers kan ministers ter verantwoording roepen en de uitslag daarvan kan blijken uit aanstelling en ontslag. Zij kan aldus door het gezag van eigen persoon en waardigheid een controleerenden en tegelijk stabiliseerenden invloed uitoefenen op het landsbestuur."

Minister *Albarda* bepleit bijeenroeping van de oude Kamers. Opvolging van dit voorstel acht de Commissie Terugkeer restauratie in de puurste, in de oud-contra-revolutionnaire zin van het woord. De Commissie Terugkeer verwerpt dit voorstel dan ook op grond van wettelijke en feitelijke bezwaren, welke in de nota verder uitvoerig worden uitgewerkt. Voorts stelt zij voor, dat de Regering uit alle provinciën een aantal mannen en vrouwen zal oproepen, die ontwijfelbaar aanzien en gezag genieten en die een forum publicum ad hoc zullen vormen, waarin de gewichtigste zaken van publiekrechtelijke aard in het openbaar zullen worden besproken. Dit voorstel wordt verder nog in details uitgewerkt.

[2]) Bijlage 33.

Blijkens een nota [2]) van de heer *Albarda* van 24 Juli 1942 heeft de Ministerraad in zijn vergadering van 10 April 1942 de nota's van de heer *Albarda* van 20 September, 2 October en 10 December 1941 alsmede de beide hierboven vermelde prae-adviezen van de Commissie Terugkeer behandeld. Het door de heer *Albarda* aanbevolen denkbeeld om de oude Staten-Generaal en de oude provinciale en gemeentelijke besturen, zij het met de nodige correcties, tijdelijk te doen herleven, werd afgewezen. Niemand der aanwezige Ministers wilde overigens geacht worden in te stemmen met enige der beschouwingen, in de laatste nota der Commissie Terugkeer vervat.

In een brief van de voorzitter van de Raad van Ministers aan H.M. de Koningin van 6 Juni 1942 wordt het raadzaam geacht een centraal punt te scheppen, van waaruit plannen voor het nemen van maatregelen uitgaan en de verschillende voorstellen worden verzameld, bestudeerd en gecoördineerd. Het ligt in de bedoeling Z.K.H. Prins *Bernhard* als hoofd van deze dienst voor te dragen; hij zal deze functie vervullen onder de ministeriële verantwoordelijkheid van de Minister voor Algemene Oorlogvoering.

[3]) Bijlage 33.

In zijn nota [3]) van 24 Juli 1942 bespreekt de heer *Albarda* de door de Commissie Terugkeer uitgebrachte prae-adviezen van 9 December 1941 en van een niet vermelde datum in 1942, alsmede de besprekingen, aan deze stukken en aan zijn drie voorafgaande nota's in de vergadering van de Ministerraad van 10 April 1942 gewijd. Deze besprekingen leverden volgens de heer *Albarda* slechts negatief resultaat op. De heer *Albarda* verzoekt een nieuwe behandeling in de Ministerraad. Alvorens het vraagstuk zelf te bespreken, onderwerpt hij de taak en de bevoegdheden van de Commissie Terugkeer aan een beschouwing. Als de heer *Albarda* zich wel herinnert, bestond de Commissie, toen ze pas was ingesteld, uit de Minister-President, de Minister van Binnenlandse Zaken en de Minister van Defensie, terwijl daaraan de heer *van 't Sant* als adviserend lid was toegevoegd en dr. *Kasteel* als secretaris fungeerde. Na de splitsing van

het Departement van Defensie heeft uiteraard de Minister van Marine in de Commissie zitting genomen en later ook de Ministers van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Justitie. Voorzover de heer *Albarda* zich herinnert, is daarvan aan de Ministerraad geen formele mededeling gedaan. De heer *Albarda* bemerkte voor het eerst, dat de Commissie zich behalve met militaire, administratief-technische en politiële vraagstukken in verband met de terugkeer ook met de behandeling van voorname staatkundige vraagstukken bezig hield, toen zijn nota's aan haar werden gezonden om prae-advies. De heer *Albarda* wil niet verzwijgen de indruk te hebben verkregen, dat de Commissie Terugkeer aan deze laatste vraagstukken niet even ernstig haar aandacht schenkt als ongetwijfeld aan andere, haar toevertrouwde belangen. Hoe is het anders te verklaren, zo schrijft de heer *Albarda,* dat het tweede door de Commissie ingediende praeadvies door ieder der Ministers, die toen van de Commissie deel uitmaakten, is gedesavoueerd; ook, zoals hem is gebleken, door het lid, dat in de vergadering van 10 April 1942 van de Raad niet aanwezig was en dat toen voor de auctor intellectualis van dat stuk moest worden gehouden. Het vaderschap van dat document zal wellicht altijd een raadsel blijven.

Na deze inleiding schrijft de heer *Albarda,* dat hij de mening van enkele Ministers, dat de beantwoording van de vraag, welk staatkundig bestel na de terugkeer in het leven zal worden geroepen, aan de loop der gebeurtenissen of aan het volk in Nederland kan worden overgelaten, niet kan delen. De Regering dient hier leiding te geven. Temeer, omdat er zelfs in sommige kringen van Nederlanders in het vaderland en in Engeland denkbeelden gevormd en stemmingen gekweekt worden, die, als zij nog verder veld winnen, grote gevaren kunnen opleveren voor de toekomst van ons volk. Indien de Regering hier geen eigen koers volgt, dan is het verlaten van het schip het enige, wat de heer *Albarda* de vrijheid en het recht kan geven nu en later te doen, wat hij zijn plicht acht.

In het kort de stemming schetsend van deze kringen, komt de heer *Albarda* tot de conclusie, dat de gedachten en gevoelens van deze mensen, hoe weinig positief en concreet zij ook in menig opzicht zijn, zich naar één doel richten: een min of meer absolute monarchie. Het bestaan van deze stroming bewoog de heer *Albarda* zijn nota van 20 September 1941 te schrijven. Het voortbestaan van deze stroming noopt hem tot het schrijven van deze nieuwe nota.

De ongerustheid van de heer *Albarda* is nog vergroot door de passage in het prae-advies van de Commissie Terugkeer, waarin een ministeriële verantwoordelijkheid werd aanbevolen, die alleen tegenover de Koningin zou bestaan.

Met betrekking tot de terugkeer van de Staten-Generaal achtte de heer *Albarda* het denkbeeld, daarover in zijn eerste nota neergelegd, thans te bezwaarlijk geworden. Dit betekent voor hem, dat naar een andere voorlopige voorziening moet worden gezocht, die beantwoordt aan de behoefte, dat er een volksvertegenwoordiging zal zijn en dat de medewerking der burgers ook in het bestuur van provinciën en gemeenten terstond zij geregeld. In dit verband acht hij het een dringend belang, dat het denkbeeld van de Commissie Terugkeer om in Nederland een forum in het leven te roepen, dat voorlopig min of meer de plaats van het parlement zou kunnen innemen, met de grootste voortvarendheid zal worden bestudeerd. Allereerst is echter nodig, dat in de Raad van Ministers een principiële beslissing wordt genomen over de vraag, of terstond na de terugkomst der Regering in Nederland een toestand in het leven zal worden geroepen, die zoveel als de omstandigheden zullen toelaten, zal gelijken op die van onze oude parlementaire democratie dan wel, of in Nederland dan een min of meer „verlichte" regeringsdictatuur zal worden gevestigd. Het beginsel dier beslissing moet openbaar worden gemaakt. De heer *Albarda* verwijst hier naar hetgeen hierover bekend gemaakt is door de Engelse, Amerikaanse en Tsjechische regeringen en wijst op het voornemen van de Belgen terstond een volksvertegenwoordiging in het leven te roepen. De heer *Albarda* acht een duidelijke uitspraak van de Regering bovendien van grote waarde, omdat daardoor leiding kan worden gegeven aan het denken. De kwade half-fascistische denkbeelden, die hier en daar leven in Nederlandse kringen, mag men niet laten voortwoekeren. Tot zover de nota.

Deze nota van de heer *Albarda* is ter discussie in de Ministerraad gebracht. Voor deze discussie is een leidraad [1]) opgesteld, uit acht punten en een slotopmerking bestaande. In deze leidraad wordt betoogd, dat de Commissie Terugkeer zich alleen bezig houdt met de vraag, hoe orde op zaken gesteld zal worden gedurende de eerste maanden na de terugkeer. Er is dan geen parlement *a.* omdat het bestaande parlement rechtens niet meer aanwezig is en het pure willekeur zou zijn het vroeger bestaan hebbende lichaam, thans lijk, kunstmatig te doen herleven; *b.* omdat er niet terstond een parle-

[1]) Bijlage 34 A.

ment gecreëerd kan worden, wijl de feitelijke en juridische grondslagen door de bezetting vernield zijn. Niemand twijfelt er aan, dat na de overgangstijd Nederland weer een normale constitutionele Regering zal hebben. Andere opvattingen van mensen te Londen kan men gerust verwaarlozen. Een eventueel in de Commissie Terugkeer aangenomen project ter regeling van de overgangstoestand zal het karakter hebben van een aanbeveling. Een vraag, die misschien onder de ogen gezien kan worden, is deze: moet er op aangestuurd worden, dat de overgangstoestand eindigt door verkiezingen op de thans bestaande grondwettelijke en wettelijke grondslag of moet de gelegenheid geopend worden, dat de overgangstoestand wordt afgesloten met een hervormde constitutie, die reeds aanstonds verversingen aanbrengt, waaraan het volk behoefte gevoelt? Deze vraag stellen is verdedigbaar om tweeërlei reden: *a.* aangekondigd is een grondwetscommissie, zowel met het oog op Nederland in Europa als met het oog op de overzeese delen van het Koninkrijk; *b.* er leeft een tamelijk algemeen besef, dat het voor 10 Mei 1940 vigerende stelsel gebreken had, welke het de moeite loont weg te nemen. De conclusie, waartoe deze leidraad, blijkens een aantekening in overleg met de Minister-President opgesteld, voert, is, dat de Ministerraad het beste doet het project der Commissie Terugkeer af te wachten en zodra dat is ingekomen, tevens de bovenvermelde vraag als mogelijk probleem te toetsen, d.w.z. uit te maken, of het gewenst is dit als probleem te stellen dan wel zonder meer aan te sturen op snelle herinvoering van de oude constitutie met haar welbekende herzieningsstelsel.

[1]) Bijlage 34 B.

De nota [1]) van de heer *Albarda* van 5 Augustus 1942 is een uitvoerige weerlegging van de slotopmerking, die aan vorenstaande leidraad was toegevoegd. In deze slotopmerking meent de opsteller van de leidraad te moeten opkomen tegen de in de nota van de heer *Albarda* van 24 Juli 1942 geleverde beschouwing over de monarchie, waarin volgens deze leidraad de monarchie in gedachten even problematiek wordt gesteld. Of de socialisten er vóór of tegen zijn, doet niets terzake, zo wordt in de leidraad gezegd, we hebben de monarchie met het Oranje-huis, ze zal er niet zijn, ze is er, ze is bestanddeel van de Grondwet, waarop de leden van het Kabinet de eed hebben afgelegd.

Voor deze berispende opmerking, zo zegt de heer *Albarda* in zijn nota van 5 Augustus 1942, bestaat ook maar niet de geringste grond. Dat het niets ter zake zou doen of de socialisten er voor of tegen zijn, aanvaardt de heer *Albarda* niet. Het is naar zijn gevoelen van zeer grote betekenis, dat omtrent het voortbestaan van de monarchie volledige overeenstemming bestaat tussen alle grote volksgroepen, met inbegrip van het sociaal-democratische volksdeel, dat bijna een kwart van het volk telt. De passage in de leidraad: „de monarchie is er, ze is bestanddeel van de Grondwet, waarop de leden van het Kabinet den eed hebben afgelegd" wordt door de heer *Albarda* aangevuld met: „maar ook de beginselen van de volksvertegenwoordiging, van de ministerieele verantwoordelijkheid en van het zelfbestuur van provinciën en gemeenten zijn bestanddelen van de Grondwet, waarop nog zeer velen meer dan de ministers den eed hebben afgelegd".

[2]) Bijlage 35.

Op 14 September 1942 heeft de heer *Albarda* een nota [2]) ontworpen, getiteld: „Staatkundige toestand gedurende de overgangstijd". Hierin betoogt de heer *Albarda,* dat, wegens de lange tijd, verlopen sedert de laatste keer voor de oorlog Staten-Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden zijn gekozen, die colleges niet meer in hun oude samenstelling in het leven kunnen worden teruggeroepen. Ook zouden verscheidenen der destijds verkozen leden nu in die colleges niet meer op hun plaats zijn. Het is onmogelijk terstond na de terugkeer verkiezingen te houden, aangezien geruime tijd gemoeid is met de samenstelling van de daarvoor vereiste kiezerslijsten. Vandaar: onvermijdelijkheid van een overgangstoestand. De duur van de overgangstoestand, een ongrondwettige toestand, mag geen dag langer duren dan volstrekt noodzakelijk is. Gedurende de overgangsijd mag niet verder van de Grondwet en de wet worden afgeweken dan strikt noodzakelijk is. Duurzame veranderingen mogen in de overgangstijd niet tot stand worden gebracht. Een college, waarmede de Regering, bij gebreke aan Staten-Generaal, overleg kan plegen, worde in het leven geroepen, nl. een „Tijdelijke Raad", bestaande uit 40 tot 50 leden, door de Regering te benoemen. De wetgevende macht worde, gedurende de overgangstijd, gezamenlijk door de Koningin en de „Tijdelijke Raad" uitgeoefend. Voor provinciën en gemeenten worde ingesteld een tijdelijke provinciale raad en een tijdelijke gemeenteraad. De leden van de tijdelijke provinciale raad worden door de Kroon benoemd, na raadpleging van de Commissaris, die bij zijn advies rekening houdt met de politieke verhoudingen in de provincie. De tijdelijke provinciale raad kiest uit zijn midden gedeputeerden. De leden van de tijdelijke gemeenteraad zullen, voorzover het gemeenten betreft boven de 100 000 inwoners, benoemd worden door de Kroon en voor

de overige gemeenten door de Commissaris der Koningin, waarbij rekening wordt gehouden met de politieke verhoudingen in de gemeente. De tijdelijke gemeenteraad kiest uit zijn midden de wethouders.

In de overgangstijd zal de Regering in de eerste plaats moeten zorgen, dat met de grootste voortvarendheid nieuwe kiezerslijsten worden samengesteld. Van het tempo, waarmede dit geschiedt, hangt de duur van de overgangstijd af, welke zo kort mogelijk moet zijn. Eveneens moet met de grootste voortvarendheid worden overgegaan tot de instelling van twee zeer belangrijke commissies: een commissie tot voorbereiding van een Grondwetsherziening, een commissie tot voorbereiding van een herziening der verhouding tussen de verschillende delen van het Koninkrijk (Rijksconferentie). Behalve de samenstelling van de kiezerslijsten, moet ook terstond al het andere ter hand worden genomen, wat nodig is ter voorbereiding van verkiezingen. Als een van de wettelijke maatregelen, waardoor de democratie kan worden beschermd tegen hen, die de democratische rechten en vrijheden zullen gebruiken om deze te vernietigen, zou kunnen dienen een wettelijke regeling betreffende de staatkundige verenigingen. Het uitlokken van een volksuitspraak, door middel van een referendum, met ja of neen te beantwoorden, moet uitgesloten zijn.

Van de hand van de heer *Albarda* zijn een brief dd. 16 December 1942 aan de Minister van Justitie [1]) benevens een tweetal nota's, gedateerd respectievelijk 18 en 22 December 1942 [2]), betreffende een ontwerp-besluit „Eerste Bestuursvoorziening", dat de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie op 11 December 1942 aan de Voorzitter van de Raad van Ministers hebben doen toekomen. In deze nota's tekent de heer *Albarda* bezwaar aan tegen deze regeling, daar zij slechts bedoeld is voor het begin van de overgangstijd. Het ontwerp zou naar zijn gevoelen anders moeten worden opgezet. Het zou de regeling moeten inhouden voor het tweede gedeelte van de overgangstijd. In slotbepalingen zou het de regeling voor het eerste tijdperk moeten geven. Zodra de regeling, waartegen de critiek van de heer *Albarda* is gericht, zich over meer dan een zeer korte tijd gaat uitstrekken, is zij geheel onbevredigend, omdat zij voor provinciën en gemeenten slechts eenmans-besturen instelt en op geen enkele wijze de burgerij roept om aan het bestuur van provinciën en gemeenten deel te nemen. De heer *Albarda* geeft als zijn mening, dat de regelingen voor de beide perioden in een en hetzelfde besluit tot een geheel moeten zijn verenigd. Tevens werpt hij de vraag op, of het niet goed zou zijn de regeling van het bestuur van provinciën en gemeenten op te nemen in een zelfde besluit met een regeling van het staatsbestuur. Hij is geneigd die vraag bevestigend te beantwoorden en dus aan een allesomvattende regeling de voorkeur te geven boven afzonderlijke besluiten voor het centrale en voor het locale bestuur. Er zal, zo schrijft hij, misschien voor zeer korte tijd een voorlopig bewind moeten optreden. Wat hij onder zulk een voorlopig bewind verstaat wordt verduidelijkt in de nota van 22 December 1942, te weten een college, dat zeer tijdelijk in Nederland als centraal bestuur zal fungeren en niet de plaats inneemt van de wettige Regering. Het is evenmin een neven-regering; het kan slechts zijn een agentschap van de wettige Regering.

Op 11 Maart 1943 zijn door de Voorzitter van de Raad van Ministers aan de Buitengewone Raad van Advies de volgende ontwerpbesluiten [3]) aangeboden.

a. Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg.
b. Zuiveringsbesluit.
c. Besluit Eerste Bestuursvoorziening.
d. Buitengewoon Politiebesluit.
e. Besluit Tweede Bestuursvoorziening.

De ontwerpen zijn vergezeld van een inleidende nota en van de daarbij behorende Memories van Toelichting. In de inleidende nota wordt gezegd, dat deze ontwerpen een samenhangend geheel vormen van voorlopige maatregelen, welke het Kabinet voor de verschillende stadia van het geleidelijk herstel der normale verhoudingen op wetgevend en bestuurlijk gebied in Nederland nodig acht.

Er is daarbij uitgegaan van twee stadia. Het eerste stadium onmiddellijk na de Duitse bezetting heeft een militair karakter. Bij ontruiming van Nederland door de vijand zullen in elk geval geallieerde strijdkrachten het eerst aanwezig zijn. Het is echter onaanvaardbaar het nemen van administratieve en andere maatregelen geheel aan de Britse en Amerikaanse autoriteiten over te laten. Het daarnaast optredende Nederlandse Militair Gezag komt voor grote moeilijkheden te staan. De wet op de Staat van Oorlog en Beleg gaat er van uit, dat het Militair Gezag kan beschikken over een betrouwbaar, goed functionnerend en geoutilleerd apparaat van overheidszorg over de volle breedte. Dat zal bij de terugkeer grotendeels niet het geval zijn. Vandaar de machtsmiddelen, die het Militair Gezag zijn toegedacht in het ontwerp-besluit op de bijzondere staat van be-

[1]) Bijlage 36 A.
[2]) Bijlagen 36 B. en 36 C.
[3]) Bijlage 37.

leg. In het eerste stadium moet terstond worden aangevangen met de zuivering der ambtelijke organen en moet vaststaan wie zeer voorlopig in de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders de leiding zullen hebben en met de daartoe nodige bevoegdheden zullen zijn bekleed. De regeling van de zuivering is vervat in het ontwerp tot het zgn. Zuiveringsbesluit. De eerste regeling van het bestuur in de provinciën, gemeenten en waterschappen is neergelegd in het ontwerp-Eerste Bestuursvoorziening. Het ontwerp-Buitengewoon Politiebesluit geeft de regeling volgens welke de Minister van Justitie, gelijk in het ontwerp-besluit nopens de bijzondere staat van beleg is voorzien, de leiding over de preventieve en repressieve politie, zodra de tijd daarvoor gekomen is, overneemt en hem de nodige bevoegdheid geeft desnoods met krachtige hand te kunnen optreden.

Het tweede stadium treedt in, zodra het wettig burgerlijk gezag in Nederland weer de leiding in handen gaat nemen. Waar parlement, Provinciale Staten en raden der gemeenten ontbreken, terwijl het niet mogelijk is op korte termijn verkiezingen te houden, zal voorlopig binnen de sfeer van het staatsnoodrecht moeten worden voortgegaan. Een met de democratische gevoelens van het volk rekening houdende regeling voor dit tweede stadium geeft het ontwerp-besluit Tweede Bestuursvoorziening, dat bij het ontwerp-besluit Eerste Bestuursvoorziening aansluit.

Het ontwerp-besluit Eerste Bestuursvoorziening gaat blijkens de considerans uit van de overweging, dat het noodzakelijk is om bij het intreden van de bijzondere staat van beleg voorzieningen te treffen teneinde voorlopig in het hoogst noodzakelijke bestuur van provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders te voorzien.

In de Memorie van Toelichting wordt voorts o.m. het volgende gezegd:

> „De organen, die bij de bezetting van Nederland met het provinciaal, het gemeente- en waterschapsbestuur waren belast, zijn intusschen goeddeels door den bezetter vernietigd of dermate vervormd, dat zij volstrekt onbruikbaar zijn geworden. Het is uiteraard onmogelijk maatregelen te nemen, waardoor de vertegenwoordigende en bestuurslichamen onmiddellijk opnieuw kunnen worden samengesteld. Deze omstandigheid, bezien in het licht van de noodzaak, dat de taakuitoefening in de provincies, de gemeenten en de waterschappen zoo spoedig mogelijk door het burgerlijk gezag ten volle dient te worden vervuld, dwingt er toe die vervulling bij den terugkeer van de Regeering in Nederland voor een korten tijd volledig op te dragen respectievelijk aan de Commissarissen der Koningin, de burgemeesters en de voorzitters van de waterschapsbesturen. Zulk een opdracht zal bovendien bevorderen, dat de noodzakelijke beslissingen snel kunnen worden genomen en de verantwoordelijkheid voor een juiste taak-volvoering duidelijk blijkt."

De taak en de bevoegdheden van Provinciale Staten, Gedeputeerde Staten en provinciale commissies alsmede van de Commissarissen der Koningin, worden volgens het ontwerp vervuld en uitgeoefend door de personen, die op 10 Mei 1940 het ambt van Commissaris der Koningin uitoefenden. Op gelijke wijze geschiedt de vervulling en de uitoefening van de taak en de bevoegdheden van de raden der gemeenten, van de colleges van burgemeesters en wethouders alsmede van de gemeentelijke commissies en van de burgemeesters, door de personen, die op 10 Mei 1940 het ambt van burgemeester uitoefenden. De personen, die na 14 Mei 1940 door of vanwege de bezetter in een andere openbare functie zijn benoemd, worden daarbij uitgesloten.

Indien een Commissaris of burgemeester ingevolge de bepalingen van het Zuiveringsbesluit is ontslagen, geschorst of gestaakt, of ingeval van ongesteldheid, afwezigheid of ontstentenis van een Commissaris of burgemeester, treedt op het jongste lid in leeftijd uit de Gedeputeerde Staten of uit de wethouders, beoordeeld naar de samenstelling van het betreffende college op 10 Mei 1940.

Het ontwerp-besluit Tweede Bestuursvoorziening gaat blijkens de considerans uit van de overweging, dat het bij de terugkeer niet mogelijk zal zijn terstond de bij Grondwet en wet ingestelde vertegenwoordigende lichamen en bestuursorganen overeenkomstig de wettelijke bepalingen opnieuw samen te stellen en dat het derhalve noodzakelijk is tijdelijke regelingen te treffen met betrekking tot de wetgeving en het voorlopig bestuur, zowel voor het Rijk als voor de provinciën, de gemeenten en de waterschappen.

In de Memorie van Toelichting wordt in dit verband opgemerkt:

> „De ondergeteekenden verwachten dan ook, dat het zeer geruimen tijd zal duren, aleer de Regeering in de feitelijke mogelijkheid verkeert maatregelen te nemen om tot de samenstelling van de volksvertegenwoordiging en de andere vertegenwoordigende

lichamen te geraken. Zij zijn daarnaast van oordeel, dat 's lands belang eischt niet zonder meer in deze omstandigheid te berusten en hebben mitsdien overwogen, op welke wijze eene voorziening kan worden getroffen, die waarborgen geeft, dat het bestuur die voorlichting ontvangt, welke het niet kan missen. Daardoor kan ook worden verkregen, dat het gevoerde beleid der Regeering en van andere organen in het openbaar kan worden besproken en dat voorts aan de Commissarissen der Koningin, aan de burgemeesters en aan de voorzitters van de waterschappen medewerkers worden toegevoegd, waardoor desnoodig een taakverdeeling mogelijk wordt gemaakt.

Aan de hiernevens aangeboden ontwerpregeling ligt een beginsel ten grondslag, dat een afzonderlijke toelichting wenschelijk maakt.

Ondergeteekenden zijn van oordeel, dat allen, die voorheen aan wetgeving en bestuur hadden mede te arbeiden en die deze taak na de vrijmaking van Nederland kunnen volvoeren, geroepen zijn die taak te blijven vervullen. Zij zullen ook, indien vóór 10 Mei 1940 deze arbeid in samenwerking met anderen werd verricht, waartoe na den terugkeer niet onmiddellijk de gelegenheid bestaat, die taak voorloopig alleen hebben te volvoeren en daarvoor zelfstandig de verantwoordelijkheid dienen te dragen. Derhalve is niet gepoogd een surrogaat-volksvertegenwoordiging te vinden, noch getracht de andere vertegenwoordigende lichamen of bestuurs-colleges tijdelijk door nieuwe instituten te vervangen. De Regeering, de Commissarissen der Koningin, de burgemeesters en de voorzitters der waterschapsbesturen blijven krachtens het ontwerp derhalve met uitsluiting van ieder ander ten volle verantwoordelijk voor de wetgeving en het bestuur.

Dit beginsel heeft voorts logisch tengevolge, dat, voorzoover het volk wordt opgeroepen door middel van zijn vertegenwoordigers van voorlichting te dienen of zijn oordeel over voorgenomen maatregelen kenbaar te maken dan wel critiek uit te oefenen, zijn taak beperkt blijft tot bijstand en advies. Het staat echter de openbaarheid, waaraan in veelbewogen tijden juist de meeste behoefte bestaat, allerminst in den weg."

Volgens de regeling van dit ontwerp Tweede Bestuursvoorziening geschiedt, in afwachting van het weder samenstellen en het bijeenroepen van de Staten-Generaal, het uitvaardigen van wetten door de Kroon, de Raad van State gehoord. Zodra mogelijk wordt echter door de Kroon geen wet uitgevaardigd dan nadat het ontwerp daartoe een voorwerp van beraadslaging en advies heeft uitgemaakt van het Centraal College van Bijstand en Advies. De Kroon wijkt van het advies van het College niet af zonder nogmaals de Raad van State te hebben gehoord.

Het Centraal College van Bijstand en Advies bestaat uit 60 leden, waarvan er 20 door de Kroon, op voordracht van de Raad van Ministers, worden aangewezen, waarbij er naar wordt gestreefd personen uit verschillende groepen en stromingen van het Nederlandse volk op te nemen. Op voordracht van deze leden wordt een van hen door de Kroon tot Voorzitter en een ander lid tot tweede Voorzitter van het College benoemd.

De overige 40 leden worden op de door de Kroon te bepalen wijze verkozen door de leden van de in artikel 4 van het besluit bedoelde provinciale Colleges van Bijstand en Advies, en wel door die van het College van de provincie:

Noord-Brabant	4	Friesland	3
Gelderland	4	Overijssel	4
Zuid-Holland	6	Groningen	3
Noord-Holland	5	Drenthe	2
Zeeland	2	en Limburg	4
Utrecht	3		

Voor iedere provincie wordt samengesteld een Provinciaal College van Bijstand en Advies, bestaande uit tenminste 20 en ten hoogste 35 leden, die door de Kroon, nadat daaromtrent is ingewonnen het advies van de door de Kroon benoemde leden van het Centraal College van Bijstand en Advies, worden aangewezen. Ook hierbij wordt er naar gestreefd in dit College personen uit verschillende groepen en stromingen van de ingezetenen der betrokken provincie op te nemen. De Commissaris der Koningin, of hij, die hem vervangt, is ambtshalve voorzitter van het College.

De Commissaris der Koningin, die zijn taak, omschreven in het besluit Eerste Bestuursvoorziening, blijft uitoefenen, of hij, die hem vervangt, wint omtrent alle door hem te nemen beslissingen, welke de regeling en het bestuur van het provinciale huishouden betreffen, zoveel doenlijk het advies van het Provinciaal College van Bijstand en Advies in.

De Commissaris der Koningin wordt met betrekking tot dat deel van zijn taak, dat overeenstemt met die van Gedeputeerde Staten, voor zoveel mogelijk op de door hem te bepalen wijze bijgestaan door tijdelijke gedeputeerden, die tot een gelijk aantal als dat, genoemd in artikel 45 van de Provinciale Wet, door het Provinciaal College van Bijstand en Advies uit zijn midden worden gekozen.

Door de Commissarissen der Koningin wordt voor iedere gemeente ingesteld een Gemeentelijk College van Bijstand en Advies, bestaande uit tenminste 6 en ten hoogste 18 leden, die door de Commissaris der Koningin in de betrokken provincie worden aangewezen.

De Commissaris streeft ernaar in dit College personen uit verschillende groepen en stromingen van de ingezetenen der betrokken gemeente op te nemen. De burgemeester, of hij, die hem vervangt, is ambtshalve voorzitter van het college.

De bevoegdheden van het Gemeentelijk College van Bijstand en Advies zijn eveneens van adviserende aard.

De burgemeester wordt op gelijke wijze, als hierboven voor de Commissaris der Koningin is omschreven, bijgestaan door tijdelijke wethouders, tot een gelijk aantal als dat van de wethouders, die op 10 Mei 1940 in functie waren of in functie moesten zijn. Zij worden door het Gemeentelijk College van Bijstand en Advies uit zijn midden gekozen.

In de Memorie van Toelichting op het ontwerp Buitengewoon Politiebesluit wordt medegedeeld, dat dit besluit betekent het openen van de mogelijkheid van een krachtig herstel der civiele macht in Nederland. Het handhaven van de bijzondere staat van beleg gedurende een tamelijk lange periode achten de ondertekenaars minder gewenst.

In artikel 1, lid 2, van het ontwerp wordt daarom bepaald, dat vanaf een tijdstip door de Voorzitter van de Ministerraad, in overeenstemming met de Ministers van Justitie en van Oorlog, na overleg met het Militair Gezag, vast te stellen, aan de Minister van Justitie de in de volgende bepalingen van het ontwerp omschreven bijzondere bevoegdheden toekomen.

In de inleidende nota, welke de vijf ontwerpbesluiten vergezelt, wordt nog gezegd:

> „Alle bovenbedoelde regelingen zijn *voorloopig*, d.w.z. in de eerste plaats, dat zij aan de hand van hetgeen in Nederland zal blijken nog wijziging of aanvulling zullen kunnen ondergaan, en in de tweede plaats, dat zij, naar verwacht mag worden, slechts voor een zeer korte periode zullen gelden. Alleen het laatstgenoemde besluit (Tweede Bestuursvoorziening) moet worden geacht voor langeren tijdsduur van toepassing te zijn, omdat het niet mogelijk schijnt vóór het verloop van geruimen tijd, b.v. een jaar, tot het uitschrijven van verkiezingen over te gaan. Intusschen is het wellicht van belang er hier met nadruk op te wijzen, dat het Kabinet met dit besluit niets meer wil doen dan een aanvaardbare regeling voor die periode voor te stellen en geenszins de bedoeling heeft met de regeling eenig precedent voor een nieuw staats-, provinciaal of gemeentelijk bestel te scheppen. Een nieuw optredende Regeering zal bovendien de bevoegdheid hebben in de voorgestelde regeling die wijzigingen aan te brengen, welke de omstandigheden vereischen. Gedurende de periode, waarover de Tweede Bestuursvoorziening geldt, zal niet alleen gestreefd moeten worden naar spoedige voorbereiding tot het houden van verkiezingen doch tevens moeten worden gearbeid aan het ontwerpen van de noodige grondwetswijzigingen, waarbij de regeling van de verhouding der gebieden overzee tot Nederland een bijzonder belangrijke plaats inneemt.
>
> Tenslotte worde nog aangeteekend, dat — behalve nog verschillende uitvoeringsvoorschriften — voor de boven aangegeven stadia noodig zijn de bijzondere voorzieningen met betrekking tot de berechting en strenge bestraffing van landverraad en andere zeer ernstige feiten, in bezet en vijandelijk gebied gepleegd. Het project tot de desbetreffende regeling, welke in verren staat van voorbereiding is, zal afzonderlijk worden aangeboden."

Op 23 April 1943 raakt de Minister van Oorlog in een brief [1]) aan de Minister-President het vraagstuk aan, of de terugkeer van de Koningin zal worden voorafgegaan door de overtocht van enkele gevolmachtigde Ministers uit het zittende Kabinet.

Onder dagtekening van 24 April 1943 brengt de Buitengewone Raad van Advies het advies no. 46 [2]) uit, waarin de Raad zijn oordeel formuleert over het complex van maatregelen, op de bevrijding en de reconstructie van het Rijk in Europa betrekking hebbende, die bij hem zijn ingediend, alsmede over een aantal zeer principiële onderwerpen, die bij de overweging van het geheel zijn aandacht vroegen.

[1]) Bijlage 38.

[2]) Bijlage 39.

In dit advies zijn de op het gehele complex betrekking hebbende algemene beschouwingen opgenomen. De opmerkingen, welke de Raad meent te moeten maken omtrent ieder der afzonderlijke ontwerpen, zijn vervat in de later uitgebrachte adviezen nos. 46A—46E. Deze methode is gevolgd om duidelijk te doen uitkomen, dat alle door de Raad over de terugkeer-ontwerpen uitgebrachte adviezen in onderling verband beschouwd moeten worden.

De Raad stelt zich op het standpunt, dat enerzijds de Regering des lands dient te beschikken over wettelijke middelen, die een doortastend beleid mogelijk maken, anderzijds moet het den volke duidelijk zijn, dat gestreefd wordt naar een zo spoedig mogelijke terugkeer tot een staatsregeling, welke de beginselen omvat, die men „democratisch" pleegt te noemen.

's Raads opvatting brengt mede, dat het, naar zijn oordeel, volstrekt onjuist zou zijn, indien de huidige Regering in Engeland wetten zou afkondigen, welke de vrijheid van het Nederlandse volk om over eigen lot en toekomst naar eigen inzichten te beschikken, aan banden zou leggen. Daarom is, naar 's Raads stellige overtuiging, iedere bindende maatregel af te keuren, die verder zou gaan dan het treffen van voorzieningen, welke reeds moeten gelden bij de aanvang der bevrijding, dus in een (korte) overgangsperiode, waarin het volk en zijn leiders nog niet gehoord kunnen worden. Daar staat echter tegenover, dat die maatregelen, welke getroffen *moeten* worden om in de overgangsperiode een krachtig beleid en een krachtige gezagshandhaving te verzekeren, daartoe ook de volledige bevoegdheid moeten geven. Als beginsel moet daarbij, zo meent de Raad, worden aangenomen, dat de te treffen voorzieningen gebaseerd behoren te zijn op de Grondwet; slechts dan is afwijking van de constitutie aanvaardbaar, wanneer zulks voor de bereiking van het gestelde doel volstrekt onontkoombaar is.

Om verwarring na de bevrijding te voorkomen is het de taak der Regering zoveel mogelijk concreet voor te bereiden en van die voorbereiding van den beginne af openlijk te doen blijken. Zij dient aan te kondigen, dat zij het vraagstuk van de terugkeer tot normale verhoudingen volledig heeft overwogen, dat daartoe nodig is een geleidelijke en stelselmatige wederopbouw van het bestuursapparaat, dat zij een samenstel van wettelijke voorzieningen heeft ontworpen, welke tot zulke wederopbouw kunnen dienen, van welke voorzieningen eventueel ook globaal of tot in bijzonderheden mededeling kan worden gedaan, dat zij echter gemeend heeft met de afkondiging en invoering daarvan niet verder te mogen gaan dan voor de eerste tijd nodig is, omdat naar haar inzicht voor verdergaande voorzieningen raadpleging van leidsmannen van het volk essentieel is, hoe onvolkomen deze raadpleging ook zal moeten zijn, zolang geen constitutionele volksvertegenwoordiging verkozen is.

Met betrekking tot het de Raad voorgelegde complex van ontwerpen maakt hij een onderscheid tussen noodmaatregelen voor een overgangsperiode en andere maatregelen.

De Raad zou de bij hem ingediende en eventueel nog in te dienen ontwerpen van Koninklijk besluit betreffende de terugkeer in twee groepen willen verdelen: 1. ontwerpen, die te Londen voorbereid, door Hare Majesteit de Koningin getekend en door een of meer Ministers gecontrasigneerd worden; en 2. ontwerpen, welke te Londen worden voorbereid, doch niet dan na overleg met het bevrijde gebied mogen worden vastgesteld. De tot laatstgenoemde groep behorende ontwerpen zouden derhalve ontwerpen moeten *blijven*. Als criterium voor de indeling der ontwerpen in bedoelde groepen heeft de Raad de stelling aanvaard, dat — waar zulks ook maar even uitvoerbaar zou zijn — het Nederlandse volk, hetzij door middel van de daartoe te scheppen organen, hetzij, indien dit laatste onmogelijk is, door incidenteel overleg met deskundigen en leidende persoonlijkheden, moet worden geraadpleegd. In de gevallen, waarin het vast staat, dat op een zodanig overleg niet kan worden gewacht, worden de ontwerpen in de eerste en in alle andere gevallen in de tweede groep ingedeeld.

Met deze algemene regel voor ogen kwam de Raad tot de volgende opstelling. Alle thans opgemaakte ontwerpen moeten gereed gemaakt worden tot en met het door de Raad daarover uit te brengen advies en het aanbrengen van de op grond van dit advies nodig gebleken wijzigingen. Daarna kan:

1. aan Hare Majesteit de Koningin ter ondertekening worden aangeboden het ontwerp op de Bijzondere Staat van Beleg, het ontwerp op de Zuivering van ambtelijke organen, het ontwerp op de Eerste (nood-)Bestuursvoorziening en eventueel de ontwerpen op de instelling van Bijzondere Militaire Gerechtshoven, de Buitengewone Militaire Rechtspleging, en het Gratiebesluit (het Dispensatiebesluit zal, gelijk de Raad nog nader zal betogen, geheel dienen te vervallen);
2. tot nader overleg in het bevrijde gebied, in de hierboven omschreven zin, worden aangehouden (en behoren dus *niet* aan Hare

Majesteit de Koningin ter ondertekening te worden aangeboden) het ontwerp-Politiebesluit, het ontwerp op de Tweede Bestuursvoorziening en het ontwerp op buitengewone bepalingen van Militair Strafrecht.

De aan de Raad voorgelegde ontwerpen eerste en tweede bestuursvoorziening bereiden een wederopbouw voor van het moederlandse bestuursapparaat in twee voorlopige, op elkaar volgende stadia; het eerste, ontvouwd in het ontwerp „Besluit Eerste Bestuursvoorziening", het tweede in het ontwerp „Besluit Tweede Bestuursvoorziening". De in laatstgenoemd ontwerp beschreven bestuursvorm zou het Kabinet willen laten voortduren tot de grondwettelijke organen weder hun taak kunnen uitoefenen, overeenkomstig de constitutie en de organieke wetten.

Blijkens de Inleidende Nota, behorende bij de genoemde ontwerpen, is eerstgenoemde regeling gedacht als een zeer voorlopige, welke naar verwacht mag worden slechts voor een zeer korte periode zal gelden, terwijl het laatstgenoemde besluit moet worden geacht voor langere tijdsduur van toepassing te zijn, omdat het niet mogelijk schijnt, vóór het verloop van geruime tijd, b.v. één jaar, tot het uitschrijven van verkiezingen over te gaan.

Met de opzet van het daartoe strekkende ontwerp-besluit Eerste Bestuursvoorziening, krachtens hetwelk de voorlopig bevoegde organen voor provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders zonder nadere benoeming zijn aangewezen en dus dadelijk hun functie kunnen uitoefenen, kan de Raad zich — behoudens de op dit ontwerp betrekking hebbende opmerkingen in het Advies No. 46 D (hetwelk nog nader zal volgen) — zeer wel verenigen.

Echter heeft de Raad daarin gemist bepalingen omtrent en, in de toelichting, een beschouwing over het centrale gezag: de Regering.

De Raad kan zich niet verenigen met de indeling in twee stadia. Hij is voorstander van een indeling in drie stadia. Het eerste stadium zou niet langer dan enkele weken van kracht moeten zijn. In het tweede stadium zullen de Regering en de locale besturen dienen te zijn toegerust met in colleges verenigde adviseurs.

Een van de voornaamste onderwerpen, welke de aandacht in deze periode van de Regering zal vragen, is het voorbereiden van en beslissen over de bestuursvorming, welke zal worden ingevoerd om te gelden tot normale constitutionele verhoudingen wederkeren. Dit zou de Raad de derde phase willen noemen.

Vanuit deze gezichtshoek oordelend, komt de Raad tot de conclusie, dat het ontwerp-Tweede Bestuursvoorziening voor geen van de beide laatste perioden geheel bevredigend is. Voor de tweede periode is een structuur, als daarin ontvouwd, te strikt geredigeerd; voor de derde periode is het niet uitgesloten, dat de inmiddels geconstitueerde adviescolleges de volledige beslissende taak, in de organieke wetten aan de vertegenwoordigende lichamen toegekend, zullen kunnen uitoefenen, hetgeen met name geldt voor de Provinciale Staten en gemeenteraden.

De Raad acht de grondslagen, in zijn algemene beschouwingen gegeven, van zulk een eminent belang, dat hij geen vrijheid heeft kunnen vinden te adviseren, dat de aan zijn oordeel onderworpen ontwerpen in hun huidige vorm aan Hare Majesteit de Koningin ter ondertekening zullen worden aangeboden.

In het advies no. 46 D [1]) van 11 Juni 1943 komt de Buitengewone Raad van Advies terug op zijn vroeger reeds bepaald standpunt ten aanzien van het ontwerp-Eerste Bestuursvoorziening. Het komt de Raad voor, dat enkele bepalingen, welke noodvoorzieningen inhouden met betrekking tot de organisatie van het centrale gezag: de Regering, niet kunnen worden gemist.

De Raad erkent, dat het automatisme van de in het ontwerpbesluit voorkomende voorzieningswijze aantrekkelijk kan zijn, omdat het een vacuum uitsluit en snel werkt, doch het is alleen verantwoord in de veronderstelling, dat Nederland in zijn geheel en plotseling „vrij valt". Is dit niet het geval, dan brengt het grote bezwaren mede. De Raad meent, dat de hier bedoelde risico's dienen te worden vermeden. Bovendien meent de Raad, dat — ofschoon het automatisme onmisbaar is om de lacunes, die bij persoonlijke keuze zouden kunnen ontstaan, aan te vullen — aan deze persoonlijke keuze voorkeur moet worden gegeven. Om deze bezwaren te ondervangen biedt de Raad een nieuw voorstel aan.

In het advies no. 46 E [2]) van 11 Juni 1943 van de Buitengewone Raad van Advies, hetwelk betrekking heeft op het ontwerp-Tweede Bestuursvoorziening, zet de Raad uiteen, dat ook de tweede bestuursvoorziening, hoewel reeds meer dan de eerste voorziening — die voor niet langer dan enkele weken onmiddellijk na de bevrijding geldig zou moeten zijn — het karakter van terugkeer naar de democratische staatsvorm dragende door het inschakelen van voorlopige vertegenwoordigende lichamen, uiteraard nog steeds een noodvoorziening moet zijn en, naar 's Raads oordeel, zich daarom over geen langer tijdperk dan enkele maanden dient uit te strekken. Het

[1]) Bijlage 40.

[2]) Bijlage 41.

onderhavige ontwerp dient wel te Londen voorbereid te worden, doch niet aan H.M. de Koningin ter ondertekening te worden voorgelegd, alvorens overleg is gepleegd met leidende persoonlijkheden in het bevrijde gebied en na toetsing van de inhoud aan de in Nederland heersende opvattingen en toestanden.

Gedurende het tweede stadium, waarvoor het onderhavige ontwerp zou moeten dienen, kunnen de regelen worden voorbereid, die gedurende het derde stadium — een nog nadere aanpassing bij de grondwettelijke bestuursvorm in afwachting van nieuwe verkiezingen — van kracht behoren te zijn.

De Raad is voorts van oordeel, dat het wenselijk is een zeker verband te leggen tussen de eerste, tweede en eventuele derde bestuursvoorziening; deze behoren niet los van elkaar te staan, doch moeten onderling logisch en chronologisch verbonden blijken.

Tijdens de eerste voorziening moeten reeds stappen worden gedaan om de persoonlijkheden uit te kiezen, die zitting zullen nemen in het orgaan, door de Regering aangeduid als een „Centraal College van Bijstand en Advies". Zodra dit college in een minimum-samenstelling kan worden benoemd, dient het K.B. op de tweede bestuursvoorziening in werking te treden. De Raad zou bepaald willen zien, dat het college — de Raad van Bijstand der Regering, zoals de B.R.A. het liever noemen wil — zal bestaan uit minstens 15 en hoogstens 30 leden, allen door de Regering aan te wijzen. De staatsrechtelijke taak en bevoegdheden van de Raad van Bijstand dienen in het K.B. zelf te worden omschreven. Zulk een omschrijving van taak en bevoegdheden kan, naar 's Raads oordeel, ook voor provinciën en gemeenten niet worden gemist.

Resumerend ziet de Raad de gang van zaken als volgt:

a. in Londen vast te stellen regelingen 1e Bestuursvoorziening;

b. een in Londen zoveel mogelijk geheel voor te bereiden ontwerp 2e Bestuursvoorziening;

c. een in Londen als schets voor te bereiden ontwerp 3e Bestuursvoorziening.

De Raad geeft aan deze procedure de voorkeur, wijl deze van meet af aan het volk duidelijk voor ogen stelt wat zal geschieden, totdat de Grondwet weer geheel kan worden gevolgd. Onduidelijkheid op dit punt gedurende enig deel van de overgangsperiode zou onverhoopt aanleiding kunnen geven tot misverstanden.

De Raad meent, dat het karakter van de derde bestuursvoorziening als laatste phase in de overgangstoestand o.a. duidelijk zou kunnen blijken door het controlerende college in die periode de naam te verlenen van Kamer van Bijstand der Regering, zulks in tegenstelling tot de Raad van Bijstand uit de voorgaande periode.

De B.R.A. meent verder, dat het gewenst is die Kamer van Bijstand te doen bestaan uit 100 leden. Ten aanzien van de wijze van samenstelling van die Kamer meent de Raad, dat bijvoorbeeld 65 leden zouden kunnen worden verkozen door de leden der provinciale colleges, terwijl (daarna) 35 leden door de Regering zouden kunnen worden aangewezen. De Raad meent, dat, zeker nu voor de samenstelling van deze Kamer van Bijstand door technische onmogelijkheid geen algemene verkiezingen kunnen worden gehouden, er bij de keuze der leden zoveel mogelijk gestreefd dient te worden naar een alzijdige vertegenwoordiging van de verschillende groepen en stromingen in ons volk. Aan de Kamer van Bijstand ware — met uitzondering van het recht van grondwetsherziening — de rechten en verplichtingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te verlenen.

Ten advieze overgaande beveelt de Raad aan het hem toegezonden ontwerp niet aan H.M. de Koningin ter ondertekening voor te leggen, doch het te vervangen door een nieuw ontwerp, opgesteld in de door de Raad aangegeven zin.

§ 4. *Voorbereiding van 24 April 1943 tot 19 Juni 1944.*

Op 6 Augustus 1943 stuurt de Voorzitter van de Raad van Ministers aan alle leden van de Ministerraad een overzicht [1]), naar de stand van 1 Juli 1943, van de maatregelen, door de Nederlandse Regering getroffen met betrekking tot het feitelijke herstel van het wettelijke gezag in Nederland en de reconstructie des lands. Het doel van dit overzicht is, zo heet het in deze brief, van al, wat op het gebied van terugkeer en reconstructie door de departementen gedaan is en wordt, een overzicht te verschaffen ten dienste van:

a. de Regering zelve;

b. bepaalde instanties in bezet Nederland, die daarvan op de hoogte behoren te zijn;

c. bepaalde Nederlandse vertegenwoordigers in het buitenland, voor wie zulks eveneens gewenst mocht zijn.

In het hoofdstuk „Bestuur" worden o.m. de maatregelen opgesomd, welke nodig zijn voor de voorziening in het openbaar bestuur in

[1]) Bijlage 42.

Nederland onmiddellijk na de bevrijding tot aan het intreden van een min of meer definitieve en normale regeringsvorm. Deze maatregelen zijn vervat in de volgende vijf ontwerp-besluiten:

1. Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg.
2. Zuiveringsbesluit.
3. Eerste Bestuursvoorziening.
4. Bijzondere Politievoorziening.
5. Tweede Bestuursvoorziening.

[1]) Bijlage 43 A.

Op 18 Augustus 1943 zendt de heer *Albarda* een nota [1]) aan de leden van de Ministerraad, waarin hij, mede in verband met het gewijzigde ontwerp-besluit nopens de bijzondere staat van beleg, enige beschouwingen wijdt aan een concept-nota, bestemd voor H.M. de Koningin, naar aanleiding van het advies no. 46 van de Buitengewone Raad van Advies. Hij komt daarin op tegen een mogelijk achterwege laten van de „tweede bestuursvoorziening". Indien deze geen deel meer zal uitmaken van de te nemen besluiten, moet hij zijn oude denkbeeld (de Staten-Generaal te doen herleven op de grondslag van 10 Mei 1940) weer in de aandacht van de Ministerraad aanbevelen.

[2]) Bijlage 44.

In een brief [2]) van 31 Augustus 1943 aan de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken deelt de heer *Albarda* mede, dat de Commissie Terugkeer in haar vergadering van 25 Augustus 1943 het denkbeeld aanvaard heeft de ontwerp-besluiten Eerste en Tweede Bestuursvoorziening tot één ontwerp-besluit te verenigen. De heer *Albarda* stelt de beide Ministers op de hoogte van de conclusies, waartoe hij ter zake gekomen is. In de gewijzigde constructie behoort artikel 2 van de Tweede Bestuursvoorziening gewijzigd te worden. Immers, indien, zoals in dat artikel is bepaald, 40 leden van het Centraal College moeten worden verkozen door de leden der Provinciale Colleges, zal het Centraal College niet eerder kunnen worden samengesteld dan nadat de Provinciale Colleges zijn gevormd, d.w.z. in de tweede bestuursphase. „Het is dus nodig", zo schrijft de heer *Albarda*, „ons nu te bepalen tot benoeming van de leden van het Centraal College door de Kroon."

Hij geeft verder in overweging een eenvoudiger naam te kiezen dan die van „Centraal College van Bijstand en Advies", welke de spraakmakende gemeente niet zal overnemen. Waarom zou men niet zeggen: „Tijdelijke Centrale Raad", „Tijdelijke Provinciale Staten", „Tijdelijke Gemeenteraden"?

Voorts schrijft de heer *Albarda*, dat meer dan één lid van de Ministerraad zich onbevredigd heeft gevoeld door de regeling van het bestuur van provinciën en gemeenten, zoals deze is vervat in de Tweede Bestuursvoorziening.

De bezwaren, die men gaandeweg meer en meer is gaan gevoelen, richten zich tegen het systeem, dat de Commissaris der Koningin maakt tot éénhoofdig bestuurder der provincie en de burgemeester tot éénhoofdig bestuurder der gemeente. De provinciale en gemeentelijke colleges staan Commissaris en burgemeester slechts bij met advies. De gedeputeerden en de wethouders verlenen ook slechts bijstand.

Dit systeem wijkt wel ver af van dat van de Provinciale Wet en de Gemeentewet, welke rusten op de grondslagen, in de artikelen 136 en 146 van de Grondwet gelegd.

Tenslotte zegt de heer *Albarda*, dat misschien een bevredigende oplossing ware te verkrijgen door de opneming van twee artikelen van een inhoud als volgt:

> „De Commissaris der Koningin en de tijdelijke gedeputeerden vormen een college, welks bevoegdheden en werkzaamheden door Ons worden geregeld zooveel mogelijk overeenkomstig de bepalingen van de Provinciale Wet betreffende het college van Gedeputeerde Staten."

en:

> „De Burgemeester en de tijdelijke wethouders vormen een college, welks bevoegdheden en werkzaamheden door Ons worden geregeld zooveel mogelijk overeenkomstig de bepalingen van de Gemeentewet betreffende het college van Burgemeester en Wethouders".

Intussen kwam blijkens enkele persuitingen ook buiten het Kabinet de discussie op gang over het vraagstuk van de bestuursvoorziening na de bevrijding. In het Londense Vrij Nederland van 14 Augustus 1943 [3]) komt een door *Kantekleer* (de heer *M. Sluyser)* getekend artikel voor met het opschrift „Vaderlijk gezag". De schrijver van dit artikel verwijst hierin met instemming naar een door het oud-lid van de Tweede Kamer, mr. *G. A. Boon*, in The Knickebocker Weekly geschreven beschouwing, waarin deze zich verzet tegen de gedachte Nederland na de bevrijding te laten regeren door een soort Raad van Notabelen. De heer *Boon* motiveert zijn ongerustheid ten opzichte van het niet onmiddellijk functionneren van de Volksvertegenwoor-

[3]) Bijlage 45 A.

diging door te verwijzen naar een toespraak, door Minister *Albarda* te Londen voor „Pro Patria" gehouden.

[1]) Bijlage 46.

Deze rede[1]) van 20 Augustus 1942 van Minister *Albarda,* waarvan het Londense Vrij Nederland van 29 Augustus 1942 een verslag geeft, begint met de vooropstelling, dat bij de opbouw van Nederlands toekomst één ding moet vaststaan: de democratische grondbeginselen van onze Nederlandse samenleving moeten worden bevestigd. Na gewezen te hebben op de onmogelijkheid, zowel om technische als om andere redenen, het parlement na de bevrijding onmiddellijk te laten functionneren en op de wenselijkheid althans een lichaam te hebben, waar de Ministers zich voor hun beleid kunnen verantwoorden, spreekt de heer *Albarda* in deze rede over de instelling gedurende de overgangstijd van een college, samengesteld door de Regering uit personen, die het vertrouwen bezitten van verschillende maatschappelijke kringen en staatkundige gezindheden. Met zulk een college zou de Regering in het openbaar overleg moeten plegen.

[2]) Bijlage 45 B.

De voorstelling van zaken van de heer *Boon* in het zoëven vermelde artikel kan de heer *Albarda* in een beschouwing in het Londense Vrij Nederland van 21 Augustus 1943[2]) niet voor zijn rekening nemen. Het denkbeeld, na de terugkeer de oude Staten-Generaal te doen herleven door de tijdsduur der bezetting niet als parlementaire zittingstijd mede te rekenen, heeft hij reeds in 1941 geopperd en verdedigd. De heer *Albarda* tekent hier aan, dat er in zijn rede voor „Pro Patria" geen sprake van geweest is een periode zonder parlementaire contrôle te verdedigen. Doch daar de heer *Albarda* rekening had te houden met de omstandigheid, dat de oorlog veel langer zou duren dan men aanvankelijk had gehoopt en met het feit, dat de gedachte om na lange tijd de oude Kamers nog te doen herleven weinig weerklank had gevonden en de oplossing in andere richting scheen te worden gezocht, begaf ook hij zich in zijn redevoering in die richting. Staatkunde is de kunst der mogelijkheden!

Dus ging hij toen uit van de veronderstelling, dat een vertegenwoordigend college zou worden samengesteld door benoeming, hoe gebrekkig dit uit een principieel oogpunt ook is te achten. Hij stelde daarbij echter terstond de eis:

> „dat de Regeering bij de benoeming van de leden haar keuze vestigt op personen, die het vertrouwen van verschillende volksgroepen bezitten en hen kiest met raadpleging van vertrouwenspersonen uit verschillende maatschappelijke kringen en uit verschillende maatschappelijke gezindheden."

Hij voegde daaraan toe, dat met dat college:

> „de Regeering overleg zal moeten plegen; een overleg dat in het algemeen in het openbaar zal dienen te worden gevoerd, behalve in die gevallen, waarin het staatsbelang dit verbiedt."

In een redevoering, welke de heer *Albarda* in Mei 1943 te Londen heeft uitgesproken, heeft hij — zo zegt hij in zijn artikel van 21 Augustus 1943 — een en ander wat verder uitgewerkt. Daarin betoogde hij:

> „dat er, ook onder den Staat van beleg, geen censuur zou mogen zijn op de verslagen van beraadslagingen en besluiten van het college, dat de leden onschendbaarheid zouden moeten genieten en vrijheid van beweging, van briefverkeer, enz."

[3]) Bijlage 47 A.

Een weerslag van deze in het openbaar gevoerde discussie kwam in het Kabinet door de brief[3]) dd. 21 September 1943 van prof. dr. *D. van Embden,* lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, aan de Raad van Ministers. De heer *van Embden* schrijft, dat uit recente uitlatingen schijnt te moeten worden afgeleid, dat het in het voornemen der Regering ligt na haar terugkeer in het bevrijde Vaderland en tot aan het tijdstip, waarop verkiezingen kunnen worden gehouden — na een jaar wellicht of langer — als vertegenwoordigend orgaan niet te aanvaarden de wettige Volksvertegenwoordiging, die op 10 Mei 1940 zitting had, doch in te stellen een tijdelijk college van notabelen, een college, dat uiteraard slechts een raadgevende mening zal kunnen uitspreken en generlei staatkundige macht zal kunnen uitoefenen.

In een diepe bezorgdheid over de te vrezen gevolgen van zulk een gedragslijn brengt de heer *van Embden* enige bedenkingen en argumenten naar voren.

Hij onderwerpt eerst het probleem van de continuatie van het bestaande parlement aan een bespreking en stelt daar vervolgens de hoogst bedenkelijke nadelen van een tijdelijk adviescollege tegenover. Tenslotte wijst hij op de waarschijnlijkheid, dat de Staten-Generaal, zo nodig zonder enig initiatief der Regering, uit democratisch zelfbesef bijeen zullen komen en dat zij alsdan door een formeel besluit verklaren zullen, dat zij de takken der wettige Volksvertegenwoordiging zijn en de Regering zullen uitnodigen voor haar te verschijnen. In dit alles schuilt, volgens de heer *van Embden,* conflictstof.

In een artikel [1]) in Vrij Nederland van 8 Januari 1944 heeft de heer *van Embden*, toen hij van het Kabinet geen antwoord op zijn brief van 21 September 1943 kreeg, de inhoud daarvan openbaar gemaakt.

De gedachtenwisseling over de bestuursvoorziening wordt ook in de boezem van de Regering onverdroten voortgezet.

In een brief [2]) van 4 September 1943 van het Kabinet aan H.M. de Koningin worden enige beschouwingen gewijd aan het door de Buitengewone Raad van Advies uitgebrachte advies no. 46 met betrekking tot het op 11 Maart 1943 ingediende complex ontwerpbesluiten.

Met de door de Raad ontwikkelde beschouwingen ten aanzien van het zo spoedig mogelijk terugkeren naar de democratische regeringsvorm kunnen de Ministers zich in het algemeen verenigen. Zij onderschrijven dan ook de stelling van de Raad, dat de Regering te Londen ons volk slechts mag binden, voorzover het de allereerste en korte overgangsperiode betreft, en dat daarbij niet meer dan strikt noodzakelijk van de Grondwet mag worden afgeweken. Dat hierdoor de Regering niet mag weerhouden worden plannen voor de heropbouw van het staatsbestel te beramen en die plannen in concrete vorm te gieten om ze te zijner tijd aan tot oordelen bevoegde personen in Nederland voor te leggen, zijn de ondertekenaars van deze brief geheel met de Raad eens.

Wel hebben de Ministers bezwaren tegen het vaststellen van een criterium, volgens hetwelk een indeling zou moeten worden gemaakt tussen ontwerpen tot Koninklijke besluiten, welke te Londen reeds te bekrachtigen zouden zijn en die, welke eerst na overleg in bevrijd gebied zouden moeten worden getekend. „Daar het Kabinet", zo wordt in deze brief betoogd, „evenzeer als de Raad gesteld is op overleg met deskundigen in Nederland, kan zonder bezwaar aan ondergeteekenden worden overgelaten te beoordeelen, welke besluiten zij Uwer Majesteit vóór den terugkeer ter bekrachtiging moeten voorleggen."

Met betrekking tot de ontwerpen-bestuursvoorziening zouden de Ministers niet gaarne de Raad volgen bij zijn verdeling van de overgangstijd in drie stadia. De Ministers zijn van oordeel, dat, daar het tijdperk van de eerste bestuursvoorziening zo kort mogelijk moet duren en het Nederlandse volk zo spoedig mogelijk tot medewerking aan wetgeving en bestuur moet worden geroepen, ook de regeling der tweede bestuursvoorziening bij wetsbesluit moet vaststaan. Door beide bestuursvoorzieningen in één en hetzelfde besluit te bevatten, zal duidelijk tot uitdrukking komen, dat zij tezamen een geheel vormen. Het Nederlandse volk zal dan terstond begrijpen, dat de eerste voorziening slechts een kortstondige inleiding is tot de tweede en dat het vaststaat, dat ook in de overgangstijd zo spoedig mogelijk de democratische beginselen van onze constitutie tot hun recht zullen komen.

In een aantekening [3]) van de Minister van Oorlog van 29 September 1943 met betrekking tot de allereerste bestuursvoorziening wordt er op gewezen, dat voor de handhaving van orde en rust de aanwijzing van de burgemeester van het allerhoogste belang is. Voor de vraag, op welke wijze deze burgemeester wordt aangewezen, automatisch of gekozen, doet de Minister van Oorlog blijkens deze aantekening een oplossing aan de hand door een combinatie van beide denkbeelden. Allereerst treedt tijdelijk op de „automatische" burgemeester, met de „corrigerende" bevoegdheid van het Militair Gezag, zodra dit aanwezig is. Zo spoedig mogelijk wordt een kiescollege samengesteld volgens nader vast te stellen regelen. In tal van gevallen zal dit het optreden van de tijdelijke „automatische" burgemeester aanvaarden, in andere gevallen zal het een andere candidaat stellen. De Regering zal, indien enigszins mogelijk, aan de wens van het college gevolg geven.

Bij een nota [4]) van 5 October 1943 biedt de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *van Boeyen*, aan de Commissie Terugkeer een nieuwe proeve aan voor de Eerste en Tweede Bestuursvoorziening. Tevens wordt in deze nota een ontwerp tot samenstelling van gemeentelijke colleges van advies in het vooruitzicht gesteld. Waarschijnlijk is met dit laatste bedoeld het niet gedateerde ontwerpbesluit [5]) tot instelling van gemeentelijke colleges van advies.

Uit een concept-brief [6]) dd. 12 October 1943 van de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger*, aan de leden van de Commissie Terugkeer, blijkt, dat in de vergadering van deze Commissie van 8 October 1943, naast een door hem in opdracht van de Commissie Terugkeer gemaakt ontwerp, ook een geheel nieuw ontwerp van Minister *van Boeyen* ter tafel werd gebracht. Het nieuwe ontwerp van de heer *van Boeyen* is volgens de heer *Burger:*

a) autoritair, terwijl het
b) noodzaakt tot langdurige dictatuur,
c) de democratische gedachte ondermijnt door invoering van kletscolleges.

[1]) Bijlage 47 B.

[2]) Bijlage 48.

[3]) Bijlage 49.

[4]) Bijlage 50.

[5]) Bijlage 51.

[6]) Bijlage 52.

Een en ander wordt verder uitvoerig in deze concept-brief toegelicht.

De meningsverschillen in de vergadering van de Commissie Terugkeer van 13 October 1943 hebben blijkens een brief [1]) van de heer *Gerbrandy* aan de leden dezer Commissie dd. 19 October 1943 hem er toe bewogen het oordeel te vragen van een aantal onlangs uit Nederland overgekomen jongeren. De opvattingen, door deze heren tot uiting gebracht, zijn neergelegd in een stuk, dat de heer *Gerbrandy* ter kennis brengt van de leden van de Commissie Terugkeer.

[1]) Bijlage 53.

In een brief [2]) dd. 5 November 1943 aan de leden van de Commissie Terugkeer, bepleit de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart de noodregeling voor de allereerste tijd te beperken tot de gemeenten.

[2]) Bijlage 54.

Op 7 November 1943 legt de heer *Albarda* in een brief [3]) aan de Commissie Terugkeer schetsmatig de uitwerking van enkele gedachten vast, die hij in een voorafgegane vergadering heeft aanbevolen. Deze gedachten hebben voornamelijk betrekking op de tijdelijke Centrale Raad, tijdelijke Provinciale Staten en tijdelijke gemeenteraden. De heer *Albarda* stelt voor — dit is de eerste maal, dat de commissie in de stukken deze gedachte, die in de verdere discussie aan de orde is gebleven, heeft aangetroffen — de helft van de leden dezer colleges te doen benoemen uit hen, die op 10 Mei 1940 deel uitmaakten van een der Kamers van de Staten-Generaal, van de Provinciale Staten en van de gemeenteraden, en voor de andere helft uit groepen en richtingen, gedurende en na de bezetting gevormd en ontstaan, alsmede uit hen, die door de vijand in gijzeling of in verband met hun houding tegenover hem in gevangenschap zijn genomen.

[3]) Bijlage 55.

De Noorse Minister van Justitie wordt op 11 November 1943 uitvoerig ingelicht [4]) over de maatregelen, die genomen zullen worden in verband met de bevrijding in Nederland.

[4]) Vgl. bijlage 56.

De Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude,* reageert in een brief [5]) van 15 November 1943 aan de leden van de Commissie Terugkeer op de gedachte, door de heer *Albarda* aanbevolen in zijn nota van 7 November. De heer *van Lidth de Jeude* stemt geheel in met de door de heer *Albarda* voorgestelde wijze van benoeming. De nadere uitwerking van dit denkbeeld heeft de heer *van Lidth de Jeude* zich enigszins anders voorgesteld. Hij zou voorts de tijdelijke Centrale Raad, de tijdelijke Provinciale Staten en de tijdelijke gemeenteraden alleen — gelijk in het laatste ontwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening wordt voorgesteld — raadgevende bevoegdheid willen toekennen. Geeft men deze colleges dezelfde bevoegdheden als vóór 10 Mei 1940 dan zou dit met betrekking tot de Centrale Raad in verband met het ontbindingsrecht tot moeilijkheden kunnen leiden. Handhaaft men dit laatste recht, dan kan bij een conflict de zeggingschap van die Raad een wassen neus worden; wordt daarentegen het ontbindingsrecht buiten werking gesteld, dan is de tijdelijke Centrale Raad oppermachtig en heeft hij een sterkere positie dan de vroegere Staten-Generaal.

[5]) Bijlage 57.

De 16de November 1943 biedt de heer *Gerbrandy* aan de Commissie Terugkeer een nieuw ontwerp [6]) Tweede Bestuursvoorziening aan. Dit is onder de in het bezit van de commissie zijnde stukken het eerste ontwerp, waarin het centrale orgaan voor de overgangstijd Staten-Generaal wordt genoemd. In artikel 1 wordt bepaald, dat voor de Staten-Generaal er van degenen, die op 10 Mei 1940 lid waren van de Eerste Kamer, 25 en van hen, die in Mei 1940 lid waren van de Tweede Kamer, 50 door de Kroon worden aangewezen, die als wettige leden van deze colleges zullen fungeren. Bovendien worden voor de Eerste Kamer 25 en voor de Tweede Kamer 50 nieuwe leden benoemd. De benoeming van de nieuwe leden geschiedt uit een voordracht, opgemaakt door de Raad van State, van ten minste 50 personen voor de Eerste Kamer en ten minste 100 personen voor de Tweede Kamer. In artikel 2 wordt bepaald, dat de aldus samengestelde Kamers dezelfde taken en bevoegdheden hebben als deze lichamen op 10 Mei 1940 hadden. Volgens het ontwerp geschiedt aanwijzing en benoeming voor de Provinciale en Gedeputeerde Staten door de Minister van Binnenlandse Zaken en voor de gemeenteraden en de colleges van B. en W. door de Commissaris in de provincie op analoge wijze.

[6]) Bijlage 58.

Op 3 December 1943 stuurt de heer *Gerbrandy* zijn ambtgenoten een overzicht [7]) toe van de stand der terugkeerbesluiten per 1 December 1943. Met betrekking tot de Eerste en Tweede Bestuursvoorziening vermeldt dit stuk, dat de Commissie Terugkeer thans over de voornaamste principiële punten tot beslissing is gekomen. Op grond daarvan wordt een nieuw ontwerp opgemaakt door de Minister van Binnenlandse Zaken, in overleg met de Minister van Waterstaat en Minister *Burger.*

[7]) Bijlage 59.

In een brief [8]) van 6 December 1943 van de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *van Boeyen,* aan de leden van de Commissie Terugkeer wordt dit nieuwe ontwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoor-

[8]) Bijlage 60.

ziening aangeboden. Het eerste hoofdstuk van dit nieuwe ontwerp heeft betrekking op de Tijdelijke Centrale Raad, het tweede gaat over het Provinciale bestuur, het derde over het gemeentebestuur, het vierde over het bestuur der waterschappen, veenschappen en veenpolders. Het vijfde hoofdstuk heeft betrekking op het Provinciale bestuur, zolang de bepalingen van het tweede hoofdstuk nog niet in werking zijn getreden, en het zesde hoofdstuk op het gemeentebestuur in dezelfde omstandigheden.

In dit ontwerp is de samenstelling van de Tijdelijke Centrale Raad, de Provinciale Staten en de gemeenteraden aldus geregeld, dat de helft der leden benoemd worden uit de functionarissen van 10 Mei 1940. De Tijdelijke Centrale Raad heeft slechts adviserende bevoegdheid.

[1]) Bijlage 61.

In een nota [1]) aan de leden van de Commissie Terugkeer dd. 9 December 1943 oefent de heer *Burger* naar aanleiding van het nieuwe ontwerp-Bestuursvoorziening critiek uit, in het bijzonder met betrekking tot de tweede phase, waarbij voorlopig ontworpen is, dat de tijdelijke colleges van gedeputeerden en burgemeester en wethouders, respectievelijk leden voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden zullen voordragen ter benoeming. Benoemd zijnde, zullen de leden van laatstgenoemde colleges op hun beurt respectievelijk gedeputeerden en wethouders kunnen kiezen. Dit over en weer elkander voordragen en kiezen moet, aldus de heer *Burger,* ongetwijfeld als onelegant en onbevredigend worden gezien. Voorts stelt hij de vraag, of niet in een aantal gemeenten spoedig de kiezerslijsten zover in orde zouden kunnen zijn, dat tot normale gemeenteraadsverkiezingen zou kunnen worden overgegaan. De gemeente, die gereed is, kan de verkiezing houden.

[2]) Bijlage 62.

Uit een nota [2]) van de heer *Albarda* dd. 11 December 1943 aan de Commissie Terugkeer blijkt, dat in de vergadering van deze Commissie van 8 December 1943 besloten is de Eerste Bestuursvoorziening in een afzonderlijk besluit te regelen en dat besluit aldus samen te stellen, dat daarin eerst de voorziening voor de gemeenten, daarna die voor de provinciën en eindelijk die voor het Rijk wordt beschreven. De heer *Albarda* betreurt deze tweeledige beslissing. De scheiding van eerste en tweede bestuursvoorziening schijnt hem om redenen, welke hij reeds meermalen heeft aangevoerd, verkeerd. De volgorde van de onderwerpen in het besluit acht hij in strijd met een goede systematiek.

De heer *Albarda* ontraadt voorts ten sterkste het denkbeeld van de heer *Burger* gemeenteraadsverkiezingen te doen houden in de ene gemeente na de andere, naar gelang de kiezerslijsten ergens gereed zullen zijn. Aan elke gemeenteraadsverkiezing gaat candidaatstelling vooraf. Bij de candidaatstelling treden politieke partijen op. Het noodzakelijke proces van nieuwe oriëntering op staatkundig terrein zou belemmerd en verstoord worden, als te vroeg politieke partijen en andere groepen tot het stellen van candidaten werden geroepen. Dit zou zeer nadelige gevolgen kunnen hebben.

[3]) Bijlage 63.

Op 11 December 1943 dient de heer *Gerbrandy* bij de Ministerraad een ontwerp [3]) in betreffende de mogelijke noodzaak om bij de terugkeer enkele Ministers als „kwartiermakers" vooruit te zenden.

[4]) Bijlage 64.

Van 28 December 1943 is er een herzien ontwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening, vergezeld van een ontwerp-voordracht aan H.M. de Koningin. [4]) In het eerste hoofdstuk is hier het tijdelijk bestuur der gemeente aan de orde, in het tweede het tijdelijk bestuur der provinciën, terwijl het derde gaat over de Tijdelijke Centrale Raad. Volgens de ontwerp-voordracht is het voornemen voorzieningen voor de gemeenteraden en de Provinciale Staten eerst in Nederland te treffen, al kan te Londen reeds een voorontwerp gereed gemaakt worden.

[5]) Bijlage 65.

Uit een nota [5]) van 18 Januari 1944 van de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *van Boeyen,* aan de voorzitter van de Commissie Terugkeer, blijkt, dat de heer *van den Tempel* bezwaren heeft ontwikkeld tegen het aan de Ministerraad aangeboden ontwerp Tijdelijke Bestuursvoorziening. De heren *Albarda, Burger* en *van Boeyen* hebben deze bezwaren onderzocht en getracht de in overweging gegeven denkbeelden in de vorm van amendementen op het aangeboden ontwerp te verwerken.

Bij brief van 26 Januari 1944 biedt de Minister van Binnenlandse Zaken het ontwerp van het Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening, zoals dit door de Ministerraad is aanvaard, aan de Minister van Justitie aan, met het verzoek hem te willen berichten, welke opmerkingen de Minister van Justitie met betrekking tot de redactie van dit ontwerp-besluit heeft.

In het Londense Vrij Nederland van 25 Maart 1944 verschijnt onder het opschrift „Problemen van het bewind in den overgangstijd" het zakelijke gedeelte van het rapport „Tijdelijk bewind" [6]), dat was samengesteld door een commissie van de studiegroep voor reconstructie-problemen (de z.g. studiegroep-*Rijkens).* Onder het hoofd-

[6]) Bijlage 66.

stuk „De positie van de Staten-Generaal van 10 Mei 1940" geeft de commissie als haar mening:

> „dat, indien men alleen bij de letter van de Grondwet te rade zou behoeven te gaan, zoowel de stelling, dat de Staten-Generaal in hun oude bezetting geacht kunnen worden voort te bestaan, als die, dat zulks niet het geval is, verdedigbaar is.
>
> Zij is echter van oordeel, dat vóór alles rekening moet worden gehouden met den geest van onze constitutie, welke uit de praktijk van ons Staatsrecht spreekt. En dan is het wel heel moeilijk staande te houden, dat een parlement van lang vóór den oorlog, nog geacht zou kunnen worden het volk te vertegenwoordigen en uiting te geven aan wat er leeft in het volk ten aanzien van de staatkundige vraagstukken, welke te zijner tijd na de bevrijding zullen rijzen. Het handhaven van de fictie, dat het vóór-oorlogsche parlement een mandaat zou hebben om zich namens het Nederlandsche volk uit te spreken over de naoorlogsche problemen, welke te eenenmale buiten den gezichtskring van het volk lagen, toen het zijn vertegenwoordigers naar de Staten-Generaal afvaardigde, is naar het oordeel der commissie moeilijk vereenigbaar met den geest der grondwet. De commissie komt dan ook tot de conclusie, dat continuatie der Staten-Generaal in hun oude samenstelling ongewenscht is. Zij neemt daarbij mede in aanmerking, dat zulk een continuatie bij het Nederlandsche volk, waarin — indien de geruchten juist zijn — een sterk verlangen leeft naar vernieuwing, ook op staatkundig gebied, zelfs op heftigen tegenstand zou stuiten.
>
> In verband met de overzichtelijkheid van het verslag moge reeds op deze plaats worden opgemerkt, dat het hierboven ten aanzien van eventueele handhaving van het oude parlement naar voren gebrachte, op de Provinciale Staten en de gemeenteraden in hun samenstelling op 10 Mei 1940 van overeenkomstige toepassing is."

Nadat het Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening in de Ministerraad was aanvaard, hebben er twee besprekingen over dit ontwerp plaats gevonden tussen de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Waterstaat en de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger*, te ener zijde, en de Buitengewone Raad van Advies te anderer zijde. Het verslag [1]) van de tweede bespreking op 31 Maart 1944 bevindt zich onder de stukken van de commissie. Uit dit verslag blijkt, dat de Minister van Waterstaat in hoofdzaak de verdediging op zich genomen heeft van de in het ontwerp geprojecteerde Centrale Raad en dat de heer *van Boeyen* een uiteenzetting heeft gegeven over de automatische aanwijzing der burgemeesters.

[1]) Bijlage 67.

Op 4 April 1944 heeft de heer *de Beus* voor de vereniging „Pro Patria" een lezing gehouden over de regeringsvoorbereidingen voor de terugkeer. Deze voordracht heeft een zekere officiële waarde gehad, omdat zij, blijkens een brief [2]) van de heer *Gerbrandy* dd. 17 April 1944 aan de leden van de Raad van Ministers, van tevoren was goedgekeurd door de Regering en omdat de Koningin het wenselijk achtte, dat aan de inhoud ook in bezet gebied bekendheid zou worden gegeven. Ten aanzien van de maatregelen met betrekking tot het gemeentebestuur, het provinciaal bestuur en het centrale vertegenwoordigende lichaam heeft de heer *de Beus* in deze rede gezegd, dat:

[2]) Bijlage 68.

> „tallooze constructies overwogen en weer verworpen (zijn), want aan elk stelsel kleven groote bezwaren. Dat zal onvermijdelijk ook het geval zijn met dat systeem, dat zich op het oogenblik aan het kristalliseeren is. Ik kan U daarover niet meer zeggen, omdat het nog niet vastgesteld is, maar, zooals de zaken op het oogenblik staan, ligt het in de bedoeling te zorgen, dat er in de bestuursorganen zoowel zullen komen menschen, die vóór 1940 geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking te bezitten en die dat vertrouwen tijdens de bezetting waard gebleken zijn, als personen, die tijdens de bezetting naar voren gekomen zijn en zich bij het verzet onderscheiden hebben. Dat zou dus worden een combinatie van het oude, dat in het vuur beproefd is, en van het nieuwe, dat in het vuur vorm gevonden heeft."

In een radio-uitzending [3]) van 11 April 1944 over „Bestuursvoorziening in Overgangstijd" komen de volgende passages voor:

[3]) Bijlage 69.

> „Zij (de Regering) zal behoefte hebben aan een lichaam, dat zich niet alleen over haar maatregelen kan uitspreken, doch dat tevens als een soort van forum kan dienen, waar de Regeering haar politiek kan uiteenzetten en verdedigen."
>
> „Ik verklap geen groot geheim, als ik zeg, luisteraars, dat het vinden van een eenigzins bevredigende regeling de Regeering veel hoofdbrekens gekost heeft. Aan elk stelsel immers kleven onjuistheden en bezwaren, misschien wel onrechtvaardigheden; tegen ieder stelsel kan iets worden ingebracht. Dit zal

ook wel het geval zijn met het systeem, dat zich nu in regeeringskringen aan het kristalliseeren is, nadat vroeger reeds verscheidene constructies waren opgesteld en uitgewerkt en tenslotte weer verworpen.

De gedachten gaan op het oogenblik in deze richting, dat in de bestuursorganen komen zoowel menschen, die voor 1940 geacht werden het vertrouwen der bevolking te bezitten en tijdens de bezetting dat vertrouwen waardig gebleken zijn, als landgenooten, die de laatste vier jaar naar voren gekomen zijn en zich bij het verzet tegen den onderdrukker hebben onderscheiden. Met andere woorden: een combinatie van het oude, dat betrouwbaar bleek, met het nieuwe, dat zich als stuwende en vaderlandslievende kracht in de ure des gevaars aandiende.".

Met betrekking tot de toekomstige problemen van bevrijd Nederland kan het in dit verband van belang zijn te verwijzen naar een op 15 April 1944 door twee belangrijke ondergrondse organisaties in bezet gebied verspreid manifest [1]). In dit manifest van Het Parool en Vrij Nederland staat onder het hoofdstuk „De Overgangstijd" onder nummer 6:

[1]) Bijlage 70.

„Onmiddellijk na de bevrijding dient de vertegenwoordiging des volks te worden geregeld. Daarbij dienen de organisatorische vormen geschapen te worden om de „illegaliteit" het haar toekomende aandeel te verschaffen tot op den tijd, dat verkiezingen gehouden kunnen worden en het parlementaire stelsel normaal functionneeren kan."

Naar aanleiding van bovenvermelde besprekingen in de Buitengewone Raad van Advies en in overleg met zijn ambtgenoten, de heren *Albarda* en *Burger*, biedt de Minister van Binnenlandse Zaken op 22 April 1944 de leden van de Ministerraad een gewijzigd ontwerpbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening aan alsmede een ontwerpuitvoeringsbesluit daarvan.

Bij schrijven van 4 Mei 1944 worden deze ontwerpen, vergezeld van een Memorie van Toelichting, [2]) door de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Buitengewone Raad van Advies toegezonden. In dit schrijven wordt er mededeling van gedaan, dat het aanvankelijke ontwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening naar aanleiding van de besprekingen, welke enige leden van de Raad van Ministers met vertegenwoordigers van de B.R.A. hebben gehad, is omgewerkt en gesplitst in twee besluiten door uit het oorspronkelijke besluit te lichten de bepalingen, houdende de voorzieningen omtrent de samenstelling van de tijdelijke colleges van burgemeester en wethouders en van Gedeputeerde Staten en van de Tijdelijke Centrale Raad.

[2]) Bijlage 71.

In de Memorie van Toelichting kan men o.m. het volgende lezen:

„Het is echter volstrekt noodzakelijk, dat het burgerlijk bestuur na het oogenblik der bevrijding onmiddellijk kan functionneeren. Daarvoor zijn overgangsmaatregelen noodig, waarbij uiteraard op meer dan één punt niet kan worden ontkomen aan afwijking van het geldende recht, hoewel er naar gestreefd dient te worden deze afwijking tot het uiterste te beperken. In dezen gedachtengang zal de heropbouw van onze democratische staatsinstellingen — in het midden gelaten, of deze al dan niet denzelfden vorm en gelijke bevoegdheden moeten hebben als vóór den oorlog — moeten geschieden in drie stadia. In de eerste periode schijnt het noodig, dat zeer voorloopig in het bestuur van gemeenten en provinciën wordt voorzien, terwijl nauwgezette overweging van dit vraagstuk tevens de overtuiging heeft geschonken, dat het eveneens volstrekt noodzakelijk is, vóór den terugkeer naar Nederland voorzieningen te treffen tot instelling van een tijdelijk centraal adviescollege, dat over de voorgenomen vaststelling van wetten zijn oordeel kenbaar maakt en bevoegdheid krijgt contrôle op de Regeering uit te oefenen. In dit orgaan zal tot uiting kunnen worden gebracht, wat in het Nederlandsche volk leeft en werkt en daardoor zal onmiddellijk kunnen worden bereikt, dat de belangen des lands op geordende wijze in het openbaar kunnen worden besproken. En met name zal ook onder voorlichting van dit orgaan worden overwogen, of het gewenscht is, dat de medewerking van het Nederlandsche volk aan de wetgeving des lands en de contrôle op de Regeering voor de tweede overgangsperiode dient te worden gereorganiseerd en zoo ja, op welke wijze dit dient te geschieden. Voorzoover de gemeenten en provinciën betreft, is het niet doeltreffend de gemeenteraden en de Provinciale Staten onmiddellijk — en gezien het bovenstaande, uiteraard op een van de geldende wet afwijkende wijze — samen te stellen en op te roepen tot uitoefening van de taak, die voorheen door deze colleges werd verricht. De te nemen beslissingen en te treffen voorzieningen zullen gedurende den eersten tijd zeer snel tot stand dienen te komen en de gemeenteraden zoowel als de Provinciale Staten,

in wier handen krachtens de wet een groot gedeelte van de *bestuurstaak* is gelegd, zullen niet steeds in voldoende mate aan dezen eisch kunnen voldoen.

In de tweede periode zullen de gemeenteraden en de Provinciale Staten de hun door de wet opgedragen taak weder kunnen uitoefenen, waarbij het uiteraard noodig zal zijn noodvoorzieningen te treffen tot samenstelling van deze colleges. Daarbij zullen wellicht regelingen dienen te worden getroffen, welke het mogelijk maken, dat de vertegenwoordigende colleges een deel van de taak delegeeren aan de uitvoerende colleges; ook kan behoefte bestaan aan een regeling, die de gelegenheid opent, dat in dringende omstandigheden door de uitvoerende colleges kan worden gehandeld. Het komt ons voor, dat zulk een voorziening eerst in Nederland behoort te worden getroffen. Het zou nl. hoogst onbevredigend zijn, indien niet tevoren terzake de opvattingen van het Nederlandsche volk werden gepeild en niet de gelegenheid werd gegeven over de onderwerpelijke maatregelen in het openbaar van gedachten te wisselen. Dit behoeft echter niet te weerhouden, dat hier te lande reeds een voorontwerp wordt opgesteld, hetwelk aan de in Nederland heerschende opvattingen te zijner tijd zal worden getoetst. In dezen gedachtengang is de derde periode niet eene, waarin nog tijdelijke maatregelen gelden, doch welke aanvangt met een volledig herstel van de vertegenwoordigende en de bestuursorganen, zooals deze door grondwet en wet worden voorgeschreven.

In de beide hiernevens gaande ontwerpbesluiten nu zijn opgenomen de maatregelen, die in de eerste bovenomschreven periode behooren te gelden. De reden, dat deze materie over twee besluiten is verdeeld, is daarin gelegen, dat, hoewel het eenerzijds wenschelijk wordt geacht zoo spoedig mogelijk publicatie te geven aan de door de Regeering genomen maatregelen op het gebied der tijdelijke bestuursvoorziening, anderzijds het gevaar niet denkbeeldig is, dat bij het bekend worden van de wijze, waarop de tot het uitoefenen van dit tijdelijk bestuur geroepen personen worden aangewezen, aan den vijand gelegenheid zal worden gegeven betrokkenen onmogelijk te maken hun werkzaamheden aan te vangen, door b.v. tot arrestatie of wegvoering over te gaan.

Bevat het eerste besluit derhalve de beginselen van de voorziening in het bestuur, in het uitvoeringsbesluit is aangegeven, welke personen tijdelijk tot de uitoefening van het bestuur kunnen worden geroepen en wie gerechtigd zijn tot de aanwijzing van deze personen. Laatstbedoeld besluit zal eerst dan worden gepubliceerd, wanneer dit geen gevaar voor de veiligheid van de betrokken tijdelijke functionarissen meer zal opleveren. (zie art. 44 B.T.B. j° art. 14, lid 2, U.T.B.)"

In het onwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening worden voorlopige voorzieningen getroffen met betrekking tot wetgeving en bestuur, zowel voor het Rijk als voor provincie en gemeente. De taak en de bevoegdheden van de burgemeester worden door deze, resp. door de tijdelijk burgemeester, uitgeoefend. Het bestuur der gemeente wordt, voorzover dit niet aan de burgemeester alleen behoort, uitgeoefend door een tijdelijk college van burgemeester en wethouders. De tijdelijke wethouders worden door de ingezetenen der gemeente, die bij of krachtens door de Kroon vast te stellen regeling daartoe worden aangewezen, al dan niet uit hun midden benoemd.

Voor het bestuur der provincie gelden analoge bepalingen met dien verstande, dat de leden van het tijdelijk college van Gedeputeerde Staten benoemd worden door de Minister van Binnenlandse Zaken.

In afwachting van het weder samenstellen en bijeenkomen van de Staten-Generaal geschiedt het uitvaardigen van wetten door de Kroon, de Raad van State gehoord. Onverwijld na de terugkeer worden de nodige maatregelen genomen om zo spoedig mogelijk een Tijdelijke Centrale Raad te doen bijeenkomen. Zodra de Tijdelijke Centrale Raad is samengesteld, wordt geen wet uitgevaardigd dan nadat het ontwerp daartoe mede in deze Raad een onderwerp van beraadslaging is geweest. De Kroon onderwerpt zo spoedig mogelijk aan het oordeel van de Raad de vraag, of voor het tijdvak, gedurende hetwelk de Staten-Generaal niet op de bij de wet voorgeschreven wijze kunnen worden samengesteld, nadere voorzieningen nodig zijn met betrekking tot het samenstellen en de bevoegdheid van een volksvertegenwoordiging.

De Tijdelijke Centrale Raad bestaat uit zestig leden, die op de door de Kroon te bepalen wijze zullen worden benoemd, waarbij er naar gestreefd zal worden uit verschillende kringen van het volk een keuze te doen. De Ministers hebben ambtshalve zitting in de vergadering van de Raad en hebben daarin een raadgevende stem.

De Raad kan de Ministers uitnodigen inlichtingen te verstrekken en hij kan de bespreking van het beleid van de Ministers beëindigen met een uitspraak nopens dat beleid. De beraadslagingen over een ontwerp van wet worden in de Tijdelijke Centrale Raad beëindigd met het vaststellen van een advies aan de Kroon. De Kroon wijkt van dit advies niet af, zonder nogmaals de Raad van State te hebben gehoord.

In artikel 43 wordt bepaald, dat zo spoedig mogelijk door de Kroon aan het oordeel van de Tijdelijke Centrale Raad wordt onderworpen een ontwerp van wet tot regeling van het weder samenstellen van de gemeenteraden en de Provinciale Staten, tevens houdende nadere voorzieningen omtrent de bevoegdheid van de besturen der gemeenten en provinciën.

In het ontwerp-uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening wordt bepaald, dat het ambt van burgemeester in de gemeente en dat van Commissaris in de provincie bekleed blijft door de door de Kroon benoemde functionaris, die op 10 Mei 1940 in functie was. Vervolgens wordt in het ontwerp geregeld de benoeming van de tijdelijk burgemeester en de tijdelijk Commissaris. De tijdelijke wethouders worden benoemd door een vergadering van ingezetenen, bestaande uit hen, die op 10 Mei 1940 lid van de raad der gemeente waren (met uitzondering van nationaal-socialisten of fascisten), uit hen, die tot de gijzelaars behoord hebben en uit hen, die door de beide vorige categorieën worden aangewezen om aan deze benoeming deel te nemen. In de gemeenten boven de 100 000 zielen worden de beide laatstgenoemde categorieën door de eerstgenoemde categorie aangewezen.

Van de Tijdelijke Centrale Raad worden 30 leden door de Kroon benoemd en de overige 30 in een vergadering van personen, die op 10 Mei 1940 lid van een van de beide Kamers der Staten-Generaal waren (uitgezonderd de leden, die behoorden tot de N.S.B.) De door de Kroon aan te wijzen leden worden op voordracht van de Raad van Ministers benoemd uit personen, die onder de bezetting blijk hebben gegeven van moed en trouw bij het weerstaan van de vijand, alsmede uit de gijzelaars dan wel uit personen, die gedurende de oorlog het Rijk uitnemende diensten hebben bewezen. Zij mogen niet behoren tot hen, die op 10 Mei 1940 lid waren van een van de beide Kamers der Staten-Generaal. De andere 30 leden worden benoemd uit personen, die op 10 Mei 1940 lid waren van een van de beide Kamers der Staten-Generaal.

[1]) Bijlage 72.

In een nota [1]) dd. 19 Mei 1944 aan de Minister-President toont de heer *Albarda* zich bezwaard over de onzekerheid, of wel tijdig vóór de terugkeer een besluit nopens de eerste bestuursvoorziening tot stand zal komen. De heer *Albarda* brengt in herinnering, dat hij in zijn voorafgegane nota's aanhoudend betoogd heeft, dat terstond na de terugkeer het parlement moest terugkeren dan wel een lichaam moest worden geschapen, dat tijdelijk een soortgelijke plaats zou kunnen innemen. Een van de redenen, waarom de heer *Albarda* zijn ongerustheid op dit punt voelt vermeerderen, is de radiorede [2]) van 10 Mei 1944 van H.M. de Koningin. Zinsneden uit deze redevoering laten volgens de heer *Albarda* ruimte voor de opvatting, dat vóór de terugkeer geen besluit tot instelling van enig tijdelijk centraal lichaam zal worden genomen. Hij geeft toe, dat Harer Majesteits woorden ook anders kunnen worden verstaan. Indien echter niet de redelijke zekerheid zou bestaan, dat nog te Londen een besluit eerste bestuursvoorziening tot stand zal komen, kan de heer *Albarda* bezwaarlijk zijn verantwoordelijkheid langer dragen.

[2]) Bijlage 73.

[3]) Bijlage 74.

In een brief [3]) van 31 Mei 1944 laten de heren *Albarda* en *Burger* de Minister-President weten, dat zij nog steeds niet gerustgesteld zijn op het punt van de totstandkoming van het besluit betreffende een eerste bestuursvoorziening voor de tijd onmiddellijk na de terugkeer. Zij verklaren met nadruk, dat zij, zich thans neerleggende bij de urgente ministers-benoemingen, zich voorbehouden aan Hare Majesteit een ontslagaanvraag aan te bieden, indien omtrent de eerste bestuursvoorziening en inzonderheid omtrent een besluit tot het instellen, onmiddellijk na de terugkeer, van een centraal vertegenwoordigend lichaam, een beslissing mocht vallen, waarvoor zij de verantwoordelijkheid niet kunnen aanvaarden. Voorts delen zij mede, dat zij, dit voorbehoud makende, zich niet onverbrekelijk verbinden aan het ontwerp, dat thans bij de Buitengewone Raad van Advies aanhangig is. Zij zijn gaarne bereid mede te werken aan een wijziging van dat ontwerp. Voor hen is de hoofdzaak, dat aan het Nederlandse volk nog vóór de terugkeer en in de vorm van een besluit de verzekering zal worden gegeven, dat terstond na de terugkeer een vertegenwoordigend lichaam zal worden gevormd, dat allereerst gedurende de staat van beleg voor de vrijheden en rechten des volks kan waken en zijn gevoelens en wensen in het openbaar kan vertolken. Dat vertegenwoordigend lichaam is, naar hun overtuiging, ook het college, waarmede de Regering in het openbaar overleg zal kunnen plegen over de wijze,

waarop zo spoedig mogelijk voor de verdere overgangstijd in de behoefte aan een vertegenwoordiging des volks zal worden voorzien.

Op 1 Juni 1944 ontving de Raad van Ministers een request [1]) van een aantal Nederlanders te Londen, waarin te kennen wordt gegeven, dat de ondertekenaren van dit request

> „met groote voldoening hebben kennis genomen van het feit, dat in breede kringen van het Nederlandsche volk, nagenoeg eenstemmig, het verlangen leeft, in het bevrijde vaderland het groote goed van het parlementair stelsel, dat op 10 Mei 1940 bestond, van meet af aan en ongeschonden te zien gehandhaafd;
>
> Dat de maatregelen van staatsnoodrecht om dit parlementair stelsel aanstonds behoorlijk te doen functionneeren, uiteraard tijdig moeten worden voorbereid;
>
> Dat, indien deze maatregelen niet worden voorbereid, hoogst bedenkelijke gevolgen zouden kunnen ontstaan in de gezindheid van het Nederlandsche volk;
>
> Reden waarom zij Uwen Raad verzoeken de noodige maatregelen te willen voorbereiden, waardoor het parlementair stelsel aanstonds behoorlijk kan functionneeren, en aan die maatregelen openbaarheid te geven."

In een radiotoespraak [2]) van 3 Juni 1944 zegt Minister *Gerbrandy*, sprekende over de herstelplannen van de Nederlandse Regering, dat hij één zaak voorop wil stellen, nl.:

> „De Nederlandsche Staat kent gemeenteraden. Provinciale Staten en Kamers. Geen mensch, op welke plaats van het nationale leven hij ook is gesteld, heeft het recht aan deze instellingen te tornen. Al de leden der Regeering hebben den eed afgelegd op de Grondwet, die deze instellingen vastlegt in het Staatsbestuur. Er bestaat dan ook geen prooleem, dat het bestaan van deze lichamen als zoodanig betreft. Er bestaat alleen het probleem, hoe te handelen, nu het bijeenkomen van op de gewone wettelijke wijze gekozen raden, Staten en Kamers is verlamd. Dat vraagstuk kan op zeer verschillende wijzen worden opgelost. Welke oplossing echter ook gekozen wordt, er mag nooit eenige sprake van zijn, dat in een oplossing een element ligt, dat het voortbestaan van deze instellingen als zoodanig in twijfel zou stellen. Een goede oplossing moet het karakter dragen van een noodregeling, die van het bestaan dezer constitutioneele instellingen uitgaat."

In een nota [3]) van 12 Juni 1944 aan de Minister-President zet de heer *Albarda* uitvoerig uiteen, hoe hij in zijn nota's van 20 September [4]), 2 October [5]) en 10 December 1941 [6]) het denkbeeld heeft verdedigd, dat terstond na de bevrijding van Nederland het parlementaire stelsel moest worden hersteld en dat dit zou moeten geschieden door te bepalen, dat het tijdperk van de bezetting niet wordt medegeteld bij de zittingstijd van de leden, die op 10 Mei 1940 deel uitmaakten van de Staten-Generaal. Met betrekking tot de Provinciale Staten en de gemeenteraden zou een soortgelijke regeling moeten worden getroffen. Hierna vermeldt de heer *Albarda* het feit, dat het tot 10 April 1942 geduurd heeft voor die nota's in een vergadering van de Ministerraad werden behandeld.

Zijn denkbeeld vond toen geen bijval. Echter werd daaraan in zoverre tegemoet gekomen, dat het voornemen werd opgevat een regeling te ontwerpen, waardoor, op andere wijze dan door hem was voorgesteld, zou worden voorzien in de behoefte aan een volksvertegenwoordiging voor de overgangstijd en in het bestuur van provinciën en gemeenten gedurende die tijd. In zijn nota van 24 Juli 1942 heeft de heer *Albarda* op een spoedige totstandbrenging van een zodanige regeling aangedrongen. Op 14 September 1942 heeft de heer *Albarda* de Ministerraad een nota [7]) aangeboden, bevattende een schets van een regeling, zoals hij haar mogelijk achtte. Bij de verdediging, tezamen met de heren *van Boeyen* en *Burger*, in de Buitengewone Raad van Advies van de ontwerpen-bestuursvoorziening van Mei 1944 heeft hij zich, hoe moeilijk hem dat ook menigmaal viel, geplaatst op het standpunt, dat de Ministerraad had gekozen, namelijk, dat herleving van de vertegenwoordigende lichamen in hun samenstelling van Mei 1940 niet meer goed mogelijk en niet meer wenselijk kon worden geacht. Bij die gelegenheid, evenals tijdens zijn redevoeringen voor „Pro Patria" (Augustus 1942) en voor de Nederlandse Kring (Mei 1943) heeft hij zich, teneinde van meningsverschillen in het Kabinet niet te doen blijken en de kans van welslagen van de plannen van het Kabinet niet te schaden, geplaatst op het standpunt van de Ministerraad, hoewel de verdediging daarvan, tegen met zijn persoonlijke opvatting overeenkomende meningen in, hem zeer moeilijk viel.

Sindsdien, zegt de heer *Albarda* in zijn nota van 12 Juni 1944, zijn de omstandigheden veranderd. Hij wijst er dan op, dat hij in het begin van Mei reeds in de Commissie Terugkeer had medegedeeld, dat hij

[1]) Bijlage 14.

[2]) Bijlage 75.

[3]) Bijlage 76.
[4]) Bijlage 28.
[5]) Bijlage 29.
[6]) Bijlage 31.

[7]) Bijlage 35.

was gaan twijfelen aan de bruikbaarheid van de door het Kabinet aan de B.R.A. aangeboden ontwerpen en dat zijn gedachten zich bewogen in een richting naar zijn oorspronkelijke standpunt. Na vervolgens gereleveerd te hebben, dat de ontwerpen zowel in de B.R.A. als in andere kringen een slecht onthaal hadden gevonden en na met instemming de belangrijkste ondergrondse bladen te hebben vermeld, die zich nu krachtig, geheel anders dan een paar jaar geleden, voor een onmiddellijk herstel van onze grondwettige vertegenwoordigende lichamen hebben uitgesproken en na de aandacht gevraagd te hebben voor het „Souverein Noodbesluit", acht de heer *Albarda* het noodzakelijk, dat met de grootste spoed nieuwe voorstellen tot regeling van de eerste bestuursvoorziening worden gemaakt, teneinde deze zo spoedig mogelijk tot stand te brengen. Naar zijn overtuiging zullen deze voorstellen moeten uitgaan van het beginsel, dat zoveel mogelijk de oude vertegenwoordigende organen onmiddellijk na de bevrijding in het leven zullen worden teruggeroepen en dat de besluiten daartoe te Londen zullen worden vastgesteld. De heer *Albarda* besluit zijn nota met de volgende passage:

> „Hiermede keer ik dus terug tot het standpunt, dat ik in mijn hierboven genoemde nota's van 1941 heb ingenomen. Van dat standpunt ben ik in 1942 slechts in eenige opzichten afgeweken, omdat ik toen alleen stond en niet wilde nalaten het eenige toen bereikbare te helpen verwezenlijken. Nu dat, wat toen bereikbaar scheen, is gebleken onbevredigend en onbereikbaar te zijn, zal ik met vreugde medewerken aan de verwezenlijking van een regeling, welker beginsel van den aanvang af het mijne is geweest."

De redenen, waarom de heer *Albarda* gemeend heeft in 1942 zijn aanvankelijk ingenomen standpunt te moeten laten varen, heeft hij ook uiteengezet in zijn memorandum[1]), dd. 22 Juli 1944, aan de leden van de Raad van Ministers inzake de actie tegen het z.g. neofascisme. Daarin zegt hij het volgende:

[1]) Bijlage 16.

> „Sommige bezwaren, tegen de door mij aanbevolen oplossing aan te voeren, namen met het verloop van dien tijd ontegenzeggelijk in gewicht toe. De mandaten der Kamerleden, van 1937 dagteekenend, werden gaandeweg zeer oud. Het kon meer en meer worden betwijfeld, of de Kamers, onveranderd teruggeroepen, nog wel ten volle representatief konden heeten. Vijf — thans zeven — jaarklassen van nieuwe kiezers waren nog nooit in de gelegenheid geweest hun stem uit te brengen. Er waren nieuwe denkbeelden, nieuwe stroomingen, richtingen en groepeeringen in het Nederlandsche volk ontstaan, waaraan recht op vertegenwoordiging niet kon worden ontzegd. De administraties der gemeenten werden hoe langer hoe meer ontwricht, zoodat nieuwe kiezerslijsten vrij lang op zich zouden moeten laten wachten. Elke tijdelijke voorziening zou daardoor worden voor langeren duur dan aanvankelijk was verondersteld. En zoo voort.
>
> De overweging van deze bezwaren leidde in den Ministerraad tot de conclusie, dat derhalve beter op een andere dan de door mij aanbevolen wijze in de behoefte aan een vertegenwoordigend orgaan voor den overgangstijd zou worden voorzien.
>
> Let wel: de keuze van den Ministerraad was niet een parlementair vacuum met een autoritair bewind.
>
> Men zag echter ter vermijding van die euvelen toen geen betere oplossing dan de instelling van een tijdelijk centraal college, welks leden door de Regeering, na raadpleging van vooraanstaande Nederlanders, zouden worden benoemd.
>
> Het heeft mij veel moeite gekost die conclusie te aanvaarden. Als ik haar tenslotte als een grondslag voor het zoeken van een oplossing van het vraagsuk voorloopig heb aangenomen, geschiedde dit slechts met het op schrift gestelde voorbehoud, dat ik, indien de stroom ons mocht voeren in een richting, waarmee ik mij niet zou kunnen vereenigen, het schip zou verlaten, teneinde de vrijheid en het recht te herwinnen „om nu en later datgene te doen, wat ik mijn plicht acht"."

[2]) Bijlage 77.

In een nota[2]) van de heer *Burger* dd. 17 Juni 1944, aan de leden van de Ministerraad gericht, dringt de heer *Burger* er in verband met de ontwikkelingen der krijgsverrichtingen op aan tot een regeling inzake bestuursvoorziening te komen, die eenvoudig van strekking is en nauw aansluit bij het vroeger geldende. Hij vraagt daarom sanctie voor een regeling, die de welbekende bestuurscolleges en volksvertegenwoordiging, voorzover aanwezig in de samenstelling van 10 Mei 1940, doet herleven teneinde hun taak terstond te hervatten. Er behoeven dan alleen regelingen getroffen te worden voor het uitsluiten van de vertegenwoordigers van nationaal-socialistische en fascistische organisaties, voor de zelfzuivering en het vervullen van vacatures. Dit laatste zou kunnen geschieden door benoeming uit door het te completeren college opgemaakte dubbeltallen. De heer

Burger betoogt tenslotte, dat er ongerustheid bestaat op grond van onzekerheid, of volksvertegenwoordigende organen onmiddellijk in het bestuur ingeschakeld zullen worden. Iedere ongerustheid op dit punt dient vermeden te worden. Het is daarom nodig een beginselenbesluit reeds te Londen te publiceren, zo zegt de heer *Burger*, hetwelk in meer algemene termen de noodzakelijke gerustheid op dit punt zal geven en een gewenste vastheid van leiding zal suggereren.

Op 19 Juni 1944 maakt de Buitengewone Raad van Advies in zijn advies no. 91 [1]) aan de Ministerraad zijn afwijzend standpunt bekend omtrent het hem ter fine van advies toegezonden ontwerp van K.B., houdende de noodzakelijke voorlopige voorzieningen met betrekking tot wetgeving en bestuur, zowel voor het Rijk als voor de provinciën en gemeenten, alsmede het daarbij behorende ontwerp van K.B. betreffende de uitvoering.

[1]) Bijlage 78.

De Raad meent, dat het grondwettig bestaan (het voortbestaan tijdens de bezetting hieronder begrepen) der vertegenwoordigende lichamen aan geen twijfel onderhevig kan zijn. Het feit, dat de *leden* dier vertegenwoordigende lichamen door vijandelijke actie in de *uitoefening* hunner rechtmatige functies werden belet en dat daardoor het mandaat dier colleges is onderbroken, doet, naar 's Raads oordeel, aan dat bestaan niet af. Het wil de Raad in dit verband voorkomen, dat het argument, als zou het mandaat inmiddels „verlopen" zijn, gebruikt ten aanzien van de leden der vertegenwoordigende colleges, die tijdens de bezetting in Nederland bleven, geen instemming zal vinden. Zulks zal, verwacht hij, te minder het geval zijn, wanneer dit formele bezwaar zou worden aangevoerd door de Regering, die immers haar legale positie in Londen mede dankt aan een door dezelfde vijandelijke actie noodzakelijk geworden en gelukkig gevonden interpretatie van artikel 21 der Grondwet en die bij de oorlogsverklaring aan Japan eveneens gebruik maakte van een interpretatie van artikel 59 der Grondwet. De Raad meent derhalve, dat thans in Londen niets mag worden nagelaten, dat er toe kan leiden die vertegenwoordigende lichamen onmiddellijk na de terugkeer van Hare Majesteit de Koningin met al hun rechten en bevoegdheden te doen functionneren.

De Raad stelt zich daarbij op het volgende standpunt:

> „Het gebruik van het staatsnoodrecht mag er, naar 's Raads meening, nimmer toe leiden, dat constitutioneele rechten en bevoegdheden voor een periode, hoe kort ook, worden opgeheven of wel verschoven. Indien bijzondere omstandigheden van overmacht de normale uitoefening van die rechten en bevoegdheden volgens de door de constitutie gestelde regelen zouden bemoeilijken resp. beletten, dan streve het staatsnoodrecht er naar niet de rechten en bevoegdheden, maar die beletselen uit de weg te ruimen. Aldus krijge het staatsnoodrecht een constitutie-beschermende functie.

Ten aanzien van het landsbestuur merkt de Raad op, dat artikel 81 van de Grondwet ondubbelzinnig stelt, dat de *Staten-Generaal* het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen. De Raad kan kwalijk inzien, dat enig ander college, hoe het ook worde samengesteld, welke naam het ook moge dragen en van welke bevoegdheden het ook worde voorzien, geacht kan worden de functies van de Staten-Generaal geheel of gedeeltelijk te hebben overgenomen. Hoewel op zich zelf het streven van de Regering waarderende om naar een compromis tussen beginsel en noodzaak op grond van opportuniteit te zoeken, voelt de Raad zich in dit verband verplicht tot een waarschuwing tegen een mogelijke neiging dit artikel 81 van de Grondwet gedurende de overgangstijd ter zijde te stellen. De Raad vreest, dat in de onzekere tijden na de beëindiging der vijandelijkheden, waarin zoveel verward en onrijp extremisme naar voren zal trachten te dringen, ons staatkundig bestel op een hellend vlak zal worden geschoven en een speelbal zou kunnen worden van onverantwoordelijke invloeden. Zulk een beleid, welks gevolgen thans en straks door niemand kunnen worden overzien, zou mogelijk voor land en volk tot rampspoed aanleiding kunnen geven.

De waarschuwing tegen het gevaar, dat de Raad bespeurt in het beleid, dat, zeker niet met deze bedoelingen, bij het ontwerpen der onderhavige Koninklijke besluiten heeft voorgezeten, wint aan ernst, wanneer hij zich er rekenschap van geeft, dat er een nauw verband bestaat tussen dit artikel 81 en de artikelen 55 en 112 van de Grondwet. De Raad zou voor geen enkele periode, hoe kort ook (en minder dan ooit tijdens de Bijzondere Staat van Beleg), twijfel gewekt willen zien aan de onverkorte toepassing van het beginsel van de onschendbaarheid des Konings en van het tegenstuk daarvan, nl. de verantwoordelijkheid der Ministers tegenover de Staten-Generaal, noch aan het beginsel van artikel 112, dat het aandeel der volksvertegenwoordiging in de wetgevende functie aangeeft.

De Raad vreest, dat in de practijk de strekking van de onderhavige ontwerpen er toe leidt, dat die ministeriële verantwoordelijk-

heid noodgedwongen zou moeten worden veranderd in een jegens het staatshoofd, dat dan direct verantwoordelijk zou worden tegenover het volk. De stemmingen en ontstemmingen van het volk kunnen op deze wijze niet op grondwettige wijze tot uitdrukking komen.

De Raad meent derhalve niet de verantwoordelijkheid te kunnen aanvaarden, door het verstrekken van een gunstig advies op de onderhavige ontwerpen, tot het scheppen van een dergelijke door niemand gewenste toestand indirect te hebben bijgedragen.

Mutatis mutandis gelden de hierboven aangegeven overwegingen ook voor de in de onderhavige ontwerpen voorgestelde maatregelen ten aanzien van de provinciale en gemeentelijke besturen.

Voorts geeft de Raad als zijn gevoelen te kennen, dat wetsontwerpen, regelende de bestuursvoorziening na de terugkeer in het vaderland reeds thans aan Hare Majesteit ter ondertekening moeten worden voorgelegd, alsmede dat deze te Londen moeten worden afgekondigd.

De Raad dringt met betrekking tot het landsbestuur aan op de afkondiging van een Koninklijk Besluit, dat in hoofdzaak uit twee elementen opgebouwd zij, nl.

1. interpretatief bepalend, dat het mandaat van de volksvertegenwoordiging door de vijand is onderbroken en dat op die grond de Staten-Generaal „na Onzen terugkeer" onmiddellijk bijeengeroepen zullen worden;
2. noodwetgevend teneinde de aanpassing aan de interpretatie sub 1 bedoeld te bereiken en verder noodwetgevend ten aanzien van een voorafgaande zuivering van de Staten-Generaal.

Wat betreft de vacatures, denkt de Raad aan benoeming door de Kroon op voordracht van de Kamer uit de in de onderhavige ontwerpbesluiten reeds aangegeven groepen van personen, waaruit het tweede dertigtal leden van de Tijdelijke Centrale Raad zou moeten worden benoemd. Ook ten aanzien van de Provinciale Staten en de gemeenteraden gaat de Raad er van uit, dat zij bestaan en dat hun mandaat door de vijand is onderbroken. Vervulling der vacatures kan geschieden op overeenkomstige wijze als bij de Staten-Generaal uit de in het ontwerp-Uitvoeringsbesluit bedoelde personen.

Tenslotte achtte de Raad zich verplicht terug te komen op de besprekingen met de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Waterstaat en met de toenmalige Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger*, op 17 en 31 Maart 1944 gehouden in de commissievergaderingen van de Raad. In dit verband wordt in het advies gezegd:

> „Hij (de Raad) is zich ervan bewust, dat zeker na de tegemoetkomende houding, door die Ministers aan den dag gelegd, van hem een ander advies mocht worden verwacht. Wanneer hij desondanks na rijp beraad, gemeend heeft een advies te moeten uitbrengen, dat de strekking heeft de onderhavige ontwerpen *niet* ter teekening aan Hare Majesteit voor te leggen, dan zou hij tekort schieten, wanneer hij onvermeld liet, welke omstandigheden er toe hebben geleid, dat aan die verwachting niet kon worden voldaan. In het kort zijn zij:
>
> 1. sinds in het begin van 1943 de kwestie der bestuursvoorzieningen in den Raad aan de orde kwam, was de opvatting waarneembaar, dat ten aanzien van de in de grondwet genoemde vertegenwoordigende lichamen en hun rechten en bevoegdheden, niet dan tot schade van groote beginselen, met een compromis kan worden accoord gegaan;
> 2. de Raad heeft de mogelijkheid van het vinden van zulk een compromis of synthese echter niet bij voorbaat willen uitsluiten. Het is echter gebleken, dat het niet mogelijk is een compromis te vinden, dat allen of althans vrijwel allen redelijke bevrediging kan schenken, te minder wanneer als uitgangspunt wordt genomen de wenschelijkheid in elk geval met een van wetskracht voorziene bestuursvoorziening en uitvoeringsregeling naar het vaderland terug te keeren;
> 3. de practijk in Londen van regeeren zonder volksvertegenwoordiging heeft het gevoelen de overhand doen krijgen, dat zulke lichamen na de bevrijding voor geen periode, hoe kort ook, mogen ontbreken."

Ten advieze overgaande meent de Raad *niet* te kunnen aanbevelen de onderhavige ontwerpen in hun huidige vorm aan Hare Majesteit ter ondertekening voor te leggen. Hij wil aan dit advies de verwachting verbinden, dat de Regering met grote spoed zal streven naar een bestuursvoorziening in de geest als hierboven uiteengezet.

Aan dit advies is een minderheidsrapport toegevoegd, door zes leden van de Raad ondertekend, te weten de voorzitter jhr. mr. *F. Beelaerts van Blokland* en de heren *F. E. Bruyning, P. Rijkens,* prof. mr. *J. Eggens,* maj. prof. dr. *J. H. de Boer* en kapt. jhr. mr. *P. Th. Six.* Aan dit minderheidsrapport zijn nog twee nota's toege-

voegd, de een van de heren prof. mr. *J. Eggens* en jhr. mr. *P. Th. Six* en de ander van prof. dr. *J. H. de Boer*. Ir. *P. J. C. Vos* heeft aan het advies een tweede minderheidsrapport toegevoegd.

In het eerste minderheidsrapport, door de voorzitter van de Raad en 5 leden getekend, worden bezwaren aangetekend tegen de voornaamste strekking van het advies no. 91. Ten aanzien van het terugkeren van de Staten-Generaal in hun samenstelling van 10 Mei 1940 wordt het bezwaar geformuleerd, dat dit college niet representatief meer te achten is. Daarnevens wordt gewezen op de omstandigheid, dat het gedurende geruime tijd uitgesloten zal zijn verkiezingen te houden, zodat ingeval van een mogelijk conflict tussen het nieuwe Kabinet en de Staten-Generaal het niet mogelijk zal zijn een ontbinding gepaard te doen gaan met een beroep op de volksuitspraak. Eveneens zijn er bedenkingen tegen de zuiverings- en aanvullingsregeling.

Het verdient volgens dit minderheidsrapport aanbeveling bij de uitwerking te Londen niet verder te gaan dan vast te stellen, dat er ten spoedigste een tijdelijke Volksvertegenwoordiging komt om te fungeren tot het tijdstip, waarop de grondwettelijke organen in volle omvang kunnen worden hersteld, welk herstel zo spoedig als zulks enigszins mogelijk is zal behoren plaats te hebben.

De opstellers van dit minderheidsrapport zouden het besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening te Londen voorbereid en getekend willen zien, terwijl het eerste en tweede hoofdstuk van het ontwerp-Uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening wèl te Londen vastgesteld en ondertekend, doch om veiligheidsredenen niet dan na de bevrijding openbaar gemaakt moet worden. Het derde hoofdstuk ware in een afzonderlijk Koninklijk Besluit op te nemen, dat evenwel niet te Londen behoort te worden vastgesteld, omdat daarover nader overleg dient te worden gepleegd in Nederland.

In de bij dit minderheidsrapport gevoegde nota van de heren *Eggens* en *Six* wordt uitdrukking gegeven aan de bezorgdheid, dat de aangeboden ontwerpen onvoldoende gelegenheid geven om de drang tot vernieuwing, welke ongetwijfeld in het Nederlandse volk aanwezig zal zijn, tot uiting te brengen. Met name hebben zij bezwaar tegen het optreden van de overgebleven leden van de Staten-Generaal als kiesmannen voor het dertigtal leden uit hun midden, dat de helft van het vertegenwoordigende lichaam zal moeten vormen. Zij geven de voorkeur aan uitwerking te Londen.

De heer *de Boer* brengt in zijn bij dit minderheidsrapport gevoegde nota nog als zijn mening naar voren, dat aan een zo spoedig mogelijk bijeenroepen van de gemeenteraden en zo nodig ook van de Provinciale Staten in hun samenstelling van 1940 veel minder bezwaren kleven dan aan een eventueel bijeenroepen van de Staten-Generaal. Onderling overleg immers zal in kleinere gemeenschappen wel hebben plaats gevonden.

De heer *Vos* formuleert in zijn afzonderlijk minderheidsrapport nog enkele bezwaren in verband met de kwestie van het bijeenroepen van de Staten-Generaal. Ten aanzien van de „zelfzuivering" heeft hij andere opvattingen dan de Raad en acht hij het systeem van de Regering beter.

§ 5. *Voorbereiding van 19 Juni 1944 tot Mei 1945.*

Bij brief [1]) van 27 Juni 1944 van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de leden van de Raad van Ministers wordt een nieuw ontwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening aangeboden. Dit ontwerp is geworden het besluit van 31 Juli 1944 (E 60). Het ontwerp verschilt slechts van het definitieve besluit in artikel 1, lid 2, waar de woorden: „met behoud van de daaromtrent geldende algemeene beginselen" zijn ingevoegd. Uit een brief [2]) van 29 Juni 1944 van de Minister van Koloniën, de heer *van Mook*, aan de Minister van Binnenlandse Zaken blijkt, dat dit amendement afkomstig is van de heer *van Mook*, die hiermede de twijfel over de vraag, of de vertegenwoordigende lichamen medezeggenschap zullen krijgen dan wel alleen adviserend zijn bedoeld, heeft willen opheffen.

In de memorie van toelichting, die bij het ontwerp gevoegd is, wordt medegedeeld, dat de vraag, op welke wijze terstond bij de terugkeer van het wettige gezag in Nederland in het burgerlijk bestuur moet worden voorzien, door dit besluit in beginsel wordt beantwoord. Volgens de memorie van toelichting wordt in dit besluit vastgelegd, dat vertegenwoordigende organen voor Rijk, provincie en gemeente terstond weder worden ingesteld, terwijl tevens in het besluit de vraag, van welk karakter deze organen zullen zijn, wordt beantwoord. Het vraagstuk, wie deel van de vertegenwoordigende lichamen zullen uitmaken, is echter een kwestie van uitvoering, welke aan de orde komt, nadat het bovenomschreven beginsel is vastgelegd.

Een ontwerp-uitvoeringsbesluit [3]) Tijdelijke Bestuursvoorziening is blijkens een nota [4]), houdende voorstellen tot verbetering, van de hand van de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Burger*, dd. 4 Juli 1944 op 27 Juni 1944 in discussie geweest in de Ministerraad.

[1]) Bijlage 79 A.

[2]) Bijlage 79 B.

[3]) Bijlage 80.

[4]) Bijlage 81.

In dit ontwerp-uitvoeringsbesluit is een regeling te vinden ter voorlopige voorziening in de wetgeving en het bestuur, zowel van gemeenten, provinciën als van het Rijk. Bij de discussie is volgens de nota van de heer *Burger* o.m. een opmerking gemaakt over de wellicht beperkte invloed van de verzetsbeweging in de persoonsvernieuwing, terwijl ook de opmerking is gemaakt, dat die persoonsvernieuwing te beperkt zou zijn.

[1]) Bijlage 82.

In een brief [1]) dd. 30 Juni 1944 biedt de Minister voor Algemene Oorlogvoering aan de Ministers een nieuw overzicht aan van de stand op 1 Juli 1944 van de wetgeving in verband met de bevrijding van Nederland. Onder het hoofdstuk Binnenlandse Zaken staat met betrekking tot de tijdelijke bestuursvoorziening vermeld: „Rapport ontvangen van den Buitengewonen Raad van Advies. Inmiddels heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken in overleg met de Ministers van Algemeene Zaken en van Waterstaat een gewijzigd ontwerp voorgelegd aan de Commissie Terugkeer, in verband met de gerezen critiek."

[2]) Bijlage 83.

Op 3 Juli 1944 doet de Voorzitter van de Raad van Ministers aan de leden van de Commissie Terugkeer drie ontwerpen [2]) toekomen voor:

a. een eerste uitvoeringsbesluit gemeente- en provinciaal bestuur,
b. een tweede uitvoeringsbesluit gemeente- en provinciaal bestuur,
c. een uitvoeringsbesluit Staten-Generaal.

Op 7 Juli 1944 worden deze ontwerpen, waarin naar aanleiding van de in de Commissie Terugkeer gemaakte opmerkingen nog enkele redactiewijzigingen zijn aangebracht, aan alle Ministers toegezonden. De Voorzitter van de Ministerraad voegt daarbij, ingevolge de beslissingen, in de jongste vergaderingen van de Ministerraad getroffen, een aantal, door hem in overleg met de meest betrokken ambtgenoten opgestelde lijst van „Principieele Vraagpunten betreffende de Tijdelijke Bestuursvoorziening, ter behandeling in een bijzondere vergadering van den Ministerraad." Dit overzicht van vraagpunten geeft een beeld van de problemen, welke toen nog in de Ministerraad aan de orde waren, weshalve het hier in zijn geheel volgt:

„Vooropgesteld zij dat er eenstemmigheid bestaat over de volgende punten:

A. Er dienen ten spoedigste weder in gemeente, provincie en Rijk in Europa vertegenwoordigende lichamen te worden ingesteld, die dezelfde bevoegdheden bezitten, welke deze lichamen volgens de op 10 Mei 1940 geldende wetten bezaten.

B. Voorzoover nieuwe leden in deze colleges opgenomen worden, acht men het niet gewenscht zulks te doen volgens de wetsbepalingen van 1940 d.w.z. door het invallen van candidaten van de oude candidatenlijsten.

De meeningsverschillen doen zich vooral voor t.a.v. de volgende vraagpunten.

I. Zullen de uitvoeringsbepalingen worden neergelegd in:
a. één besluit,
b. twee besluiten (nl. één voor gemeenten en provinciën en één voor de Staten-Generaal),
c. drie besluiten (nl. één voor aanwijzing van burgemeesters en Commissarissen, één voor samenstelling gemeenteraden en provinciale staten en één voor samenstelling Staten-Generaal.)

II. Wenscht men den burgemeester
a. te doen aanwijzen door een automatisch werkende regel van het besluit, met mogelijkheid van correctie, of
b. te doen benoemen als tijdelijk functionaris door den Commissaris volgens voorschriften vast te leggen in het besluit of in een instructie?

III. Wenscht men den Commissaris
a. te doen aanwijzen door een automatisch werkenden regel van het besluit, met mogelijkheid van correctie, of
b. te doen benoemen door de Kroon of door den Minister van Binnenlandse Zaken?

IV. Wenscht men in de allereerste periode
a. in het geheel geen wethouders en gedeputeerden,
b. slechts de „goede" oude wethouders en gedeputeerden,
c. de „goede" oude wethouders en gedeputeerden, aangevuld met nieuwe?

V. Wenscht men in de gemeenteraden, in de Provinciale Staten en in de Staten-Generaal
a. alle oude leden, doch gezuiverd en aangevuld tot het door de wet voorgeschreven totale aantal met nieuw te benoemen leden,
b. alle oude leden, doch gezuiverd en aangevuld met *evenveel* nieuwe leden,
c. voor zooveel mogelijk tot de *helft* oude leden en voor de rest nieuwe,
d. uitsluitend nieuwe leden?

Het antwoord op deze vraag impliceert een antwoord op de fundamenteele vraag of men wenscht

een stelsel, krachtens hetwelk de bezettingstijd voor den zittingstermijn der lichamen niet meetelt, m.a.w. hetwelk in beginsel uitgaat van het nog wettig in functie zijn van de leden, die op 10 Mei 1940 in functie waren,

dan wel

een stelsel, waarbij van hoogerhand de leden worden aangewezen, zoowel uit hen, die op 10 Mei 1940 lid waren, als uit hen, die zich onderscheiden hebben onder de bezetting?

Het antwoord hierop bepaalt tevens goeddeels het antwoord op de volgende vraag:

VI. Wenscht men de zuivering van Raad, Staten en Staten-Generaal te doen geschieden

a. door of vanwege die colleges zelf (met mogelijkheid van beroep)

b. door de Regeering

of wenscht men

c. (Voor de Kamers als mogelijkheid gesuggereerd:) een bepaald maximum aantal oude leden door de Kamers zelve te doen uitkiezen,

d. alleen die oude leden opnieuw te benoemen, die zich positief „goed" hebben betoond?

VII. Indien de gemeenteraden en Provinciale Staten worden aangevuld, zullen dan de nieuwe leden worden

a. benoemd door den Commissaris, en zoo ja, op wiens aanbeveling of voordracht,

b) gekozen door kiescolleges, en zoo ja hoe zullen dan die kiescolleges worden samengesteld?

VIII. Moet uitdrukkelijk worden bepaald, dat gemeenteraden en Provinciale Staten bepaalde bevoegdheden kunnen delegeeren aan colleges van burgemeester en wethouders en aan Gedeputeerde Staten?

IX. Hoe zullen de nieuwe leden der Kamers worden benoemd:

a. door de Kamers zelf,

b. door de Regeering of door een door haar aangewezen college op voordracht van een vertegenwoordiging van de geheele verzetsbeweging,

c. door een kiescollege (hoe samengesteld)?

X. Zullen de uitvoeringsbesluiten te Londen worden onderteekend om te worden openbaar gemaakt, zoodra de veiligheid dat gedoogt?"

[1]) Bijlagen 84 A.—C.

Blijkens brieven [1]) van de heren *Bolkestein, van Boeyen* en *van Mook,* respectievelijk van 22 Juli, 28 Juli en 14 Augustus 1944 is in die tijd voornamelijk aan de orde het vraagstuk van de samenstelling van de nieuwe Staten-Generaal. In deze brieven worden voorstellen ter overweging aan de leden van de Ministerraad aangeboden.

[2]) Bijlage 85.

Uit een brief [2]) van de heer *Burger* aan de leden van de Raad van Ministers dd. 2 Augustus 1944 blijkt, dat diezelfde dag een bespreking heeft plaats gevonden tussen de Minister-President en de Ministers van Justitie, van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Binnenlandse Zaken over het vraagstuk van het kiescollege, door middel waarvan parlementsleden zouden kunnen worden verkregen. De Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* heeft in deze vergadering volgens deze brief zijn gedachtengang als volgt geformuleerd:

„De coördineerende verzetsraad stelt 50 respectievelijk 25 dubbeltallen op en stelt die ter beschikking van het Centraal Stembureau. Dit college benoemt voor de helft uit de resteerende parlementsleden en voor de andere helft uit die dubbeltallen de kamers der Staten-Generaal."

[3]) Bijlage 86.

Het tot op 1 Augustus 1944 bijgewerkte overzicht [3]) van de stand van de wetgeving in verband met de bevrijding van Nederland wordt door de voorzitter van de Raad van Ministers op 2 Augustus 1944 aan de leden van de Ministerraad toegestuurd. Onder het hoofd Binnenlandse Zaken wordt met betrekking tot de tijdelijke bestuursvoorziening in dit stuk gezegd:

„Het beginsel-besluit is bekrachtigd door H.M. de Koningin. Voor de uitvoeringsbesluiten zijn ontwerpen opgesteld door de Ministers van Binnenlandsche Zaken en voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk. Over de beginselen wordt thans beslist door den Ministerraad."

[4]) Bijlage 87.

De heer *Burger* zendt op 5 Augustus 1944 aan de leden van de Raad van Ministers afschrift [4]) van een radiorede, welke hij voornemens is te houden. In deze radiorede wil de heer *Burger* een toelichting geven op het besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening. Volgens deze ontwerp-radiorede is hij voornemens de tekst van E 60 voor te lezen.

In zijn verdere beschouwingen in die rede legt hij als volgt de nadruk op de toelichting op het besluit.

„De Memorie van Toelichting vermeldt, dat hiermede in beginsel vastgelegd is, dat ten spoedigste na den terugkeer, dus reeds in de periode van het Militair Gezag, het parlement, de Provinciale Staten en gemeenteraden zullen functionneeren.

In het Besluit op den Bijzonderen Staat van Beleg zijn alle waarborgen geschapen, opdat in het parlement vrijelijk en in het openbaar door de volksvertegenwoordigers al datgeen naar voren gebracht kan worden, wat zij nuttig en noodig achten. Wie echter die volksvertegenwoordigers zullen zijn, daaromtrent is in dit besluit niets vastgesteld. Algemeene verkiezingen zullen niet terstond gehouden kunnen worden. Niettemin dient ervoor te worden zorg gedragen, dat de Kamers worden samengesteld op een wijze, die waarborg geeft, dat onze volksvertegenwoordiging onafhankelijk tegenover de Regeering zal staan. Het spreekt vanzelf, dat de stem van het verzet in Nederland straks op duidelijke wijze in de volksvertegenwoordiging moet kunnen worden gehoord. Het vraagstuk is dus, hoe komen we op korten termijn aan een werkelijke en zoo representatief mogelijke volksvertegenwoordiging zonder algemeene verkiezing."

[1]) Bijlage 88.

In een brief [1]) van 14 Augustus 1944 brengt de heer *Burger* een nota van het Vaderlands Comité over binnenlands bestuur dd. 19 April 1944 onder de aandacht van de leden van de Raad van Ministers. De heer *Burger* schrijft daarbij:

„Omdat zoo vaak de term gebezigd wordt, dat wij in Nederland het oor te luisteren zullen leggen, meen ik, dat zulks niet geschikter mogelijk is dan door rekening te houden met het opzettelijk aan de regeering uitgebrachte advies van het Vaderlandsch Comité. Het zal U blijken, dat dit Comité alle moeilijkheden ziet, die ons t.a.v. de bestuursvoorziening bezig houden en desondanks tot een eenvoudige oplossing komt."

Het Vaderlands Comité wijst er in deze nota op, dat de werkzaamheden van de Staten-Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden wel geschorst zijn, maar dat hun zittingsduur verlengd is. Verder komen in de nota de volgende passages voor:

„Aan de gedachte in plaats van de Staten-Generaal te stellen een lichaam, eventueel een enkel *adviserend college,* te benoemen door de Regering, en in dezelfde geest te handelen t.a.v. Provinciale Staten en gemeenteraden, acht het comité *meer nadelen dan voordelen verbonden.*"

„*Het Comité ondersteunt* dan ook de opvatting, reeds vroeger uitgesproken door *de Politieke Contactcommissie* en onlangs in een ontwerp vastgelegd, door een *comité van juristen,* dat het nog het beste is zich *zo dicht mogelijk aan te sluiten bij de Grondwet en Wet en de laatstgekozene volksvertegenwoordiging, al is zij overjarig, te herstellen.* Hetzelfde geldt dan van Provinciale Staten en gemeenteraden.

Al deze lichamen zullen, na geruime tijd en onder gans andere verhoudingen weer optredend, *niet meer ten volle representatief* zijn. Dat zij, zowel op die grond als met het oog op de omstandigheden, waarmede onmiddellijk na de bezetting moet worden gewerkt, zich grote zelfbeperking moeten opleggen, zal zonder twijfel algemeen, ook door de vertegenwoordigers worden begrepen."

„Overigens zou de *werkzaamheid der Staten-Generaal beperkt* kunnen worden tot periodieke besprekingen van het beleid der Regering, bijv. eens in de drie maanden naar aanleiding van mededelingen der Regering over hetgeen door haar is verricht. Zelfs echter als men zich de taak nog beperkter denkt, zal het als *symbool van de handhaving onzer constitutionele instellingen* waardevol zijn, indien de Staten-Generaal zo spoedig mogelijk worden bijeengeroepen *in Verenigde Vergadering, waar* de *Troonrede* een zeer bijzondere historische betekenis zou verkrijgen."

„De Regering zal stellig daarnaast de behoefte gevoelen op verschillende terreinen deskundigen en belanghebbenden stelselmatig en op ruimere schaal te raadplegen dan vroeger. Bij het instellen van commissies daarvoor — eventueel van een *algemeen comité van advies,* dat dan in subcommissies zou kunnen worden verdeeld — kan rekening worden gehouden met *nieuwere opvattingen,* die tot uiting zijn gekomen, zonder dat de Regering daarbij zozeer stelling behoeft te nemen ten aanzien van hun sterkte en betekenis als zij zou doen, wanneer zij zelf een vertegenwoordigend lichaam samenstelde".

De hierboven aangebrachte cursiveringen stemmen overeen met onderstrepingen van de heer *Burger.*

De voorstellen, door de leden van de Ministerraad gedaan, met betrekking tot het vraagstuk van de samenstelling van de Staten-Generaal, worden door de heer *Gerbrandy* samengevat in een aantal agendapunten, welke hij de leden van het Kabinet toestuurt voor een vergadering op 15 Augustus 1944. Deze agenda geeft een goed

overzicht van de stand van zaken op dat ogenblik, weshalve zij hier in haar geheel volgt:

„Voorstellen, waarop in de vergadering van den Ministerraad op Dinsdag 15 Augustus 1944 een beslissing moet worden genomen.

I.

Methode van aanwijzing of verkiezing van Leden der Tweede en Eerste Kamer.

A. Voorstel tot aanwijzing van leden der Tweede en Eerste Kamer na een procedure tot „Zelfzuivering" van de totaliteit der oud-leden.

Een voorstel in deze richting is er één, nl. dat van den Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. *J. A. W. Burger.* Het is neergelegd in artikel 35 van diens ontwerp.

De inhoud van dit voorstel is:

a. Voordracht door gezuiverde Staten-Generaal, die in vereenigde vergadering gemotiveerde aanbeveling van 2 personen voor elke vacature geeft;

b. Advies aan de Kroon door Raad van Ministers, nadat deze Raad van Ministers zich heeft laten voorlichten door representatieve personen uit de verzets- en gijzelaarsgroepen, waaruit de aanbevolenen zijn genomen;

c. Vervolgens benoeming door de Kroon.

Dit voorstel steunt nog op de fictie, dat de Staten-Generaal gecontinueerd zijn (cf. artikel 34).

Daarnaast is er de gedachte-*Albarda,* die uitspreekt, dat er kan zijn een zelfzuivering van de totaliteit der oud-Kamerleden en vervolgens een kiescollege voor de aanvulling van de resteerende vacatures (waarbij gedacht is aan de verhouding 50-50).

Het voorstel-*Burger* en de gedachte-*Albarda* zouden nog eventueel in een concreet nieuw voorstel moeten worden belichaamd.

B. Voorstellen tot aanwijzing van *alle* leden der Tweede en der Eerste Kamer door éénzelfde aanwijzingscollege, zoodat alle leden uiteindelijk krachtens denzelfden rechtstitel optreden als leden der Staten-Generaal.

Het aanwijzingscollege krijgt een sterk gelimiteerde opdracht, doordat het zijn keuze moet doen uit *twee* reservoirs:

a. 50 resp. 25 leden voor Tweede en Eerste Kamer moet het vinden uit diegenen, die op 10 Mei 1940 lid waren der toen nog wettig aanwezige Kamers;

b. 50 resp. 25 leden voor Tweede en Eerste Kamer moet het kiezen uit dubbeltallen, opgemaakt door den Raad van Advies uit het Verzet.

Vier voorstellen omtrent de samenstelling van dit aanwijzings- of kiescollege zijn ter tafel.

1. Het kiescollege wordt gevormd door 5 leden van den Raad van State (voorstel-*Gerbrandy*): *Beelaerts van Blokland, Aalberse, Kan, Koolen,* en *A. A. L. Rutgers.*

2. Het kiescollege wordt gevormd door de 5 leden van het Vaderlandsch Comité: *van Schaik, V. H. Rutgers, Drees, Meyerink, van der Mandele.*

3. Het kiescollege wordt gevormd door het Centraal Stembureau: *Beumer, Vliegen, Nijpels, Gelein Vitringa, Snoeck Henkemans* of plaatsvervangers, die op 10 Mei 1940 als zoodanig aangewezen waren.

4. Het kiescollege wordt gevormd door 5 leden, aangewezen door den Raad van Advies uit het Verzet.

C. De overweging, dat ernstige bezwaren zijn ingebracht tegen de „zelfzuivering" als introduceerend de fictie der continuatie van het in 1940, 1941, 1943 verloopen Rompparlement, welke fictie verworpen was of als voerend tot een ongewilde benoeming door deze regeering, heeft geleid tot het voorstel-*van Kleffens,* dat tracht een brug te slaan tusschen de voorstellen A. en B.

Het neemt uit A. over:

a. de Voorzitter der Eerste Kamer naar den toestand op 10 Mei 1940 wordt aangewezen als lid en Voorzitter der Nieuwe Eerste Kamer: *de Vos van Steenwijk;*

b. de Voorzitter en de twee onder-voorzitters der Tweede Kamer, naar den toestand van 10 Mei 1940, worden aangewezen als leden en Voorzitter resp. onder-voorzitters der nieuwe Tweede Kamer: *van Schaik, Drees, Smeenk;*

c. de sub *a* en *b* vermelde voorzitters en onder-voorzitters worden lid van het aanwijzings- en kiescollege en kunnen derhalve door hun invloed op de keuze uit de oud-kamerleden medewerken tot een „zuivering".

Het neemt uit B. over:

a. het aanwijzingscollege wijst alle ontbrekende leden der Kamers aan, zoodat één rechtstitel voor allen geldt.

b. het wijst aan uit de daar vermelde reservoirs: 47 resp. 24 vroegere kamerleden, 50 resp. 25 personen uit dubbeltallen, opgemaakt door den Raad van Advies uit het Verzet. (Hierbij kan de suggestie-*Burger* gevolgd, dat de niet-gekozen 50 leden uit de dubbeltallen der Tweede Kamer de 25 dubbeltallen zullen vormen voor de Eerste Kamer.)

Inhoud van het voorstel.

Het kiescollege wordt gevormd door:

1. Den Voorzitter van het Centraal Stembureau, tevens optredend als Voorzitter van het Kiescollege: Dr.*Beumer.*
2. Den Voorzitter en onder-voorzitters der Tweede Kamer en den Voorzitter der Eerste Kamer, naar den toestand op 10 Mei 1940: *van Schaik, Drees, Smeenk, de Vos van Steenwijk.*
3. Vice-president plus nog in leven zijnde leden van den Raad van State, waaronder niet de leden van het Koninklijk Huis: *Beelaerts van Blokland, Muller Massis, Aalberse, Kan, Koolen, A. A. L. Rutgers.*
4. 5 personen aan te wijzen door den Raad van Advies uit het Verzet.
5. Eén lid, aan te wijzen door het Moderamen van de Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk.
6. Eén lid, aan te wijzen door het Episcopaat der Roomsch-Katholieke Kerk.
7. Eén lid, aan te wijzen door de gezamenlijke overlevende leden van den Hoogen Raad van Arbeid.

D. Er bestaan verder nog twee voorstellen, t.w. één van den Minister van Algemeene Zaken, *H. van Boeyen,* en één van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Dr. *Bolkestein.*

Ik voeg deze voorstellen als bijlagen hierbij.

De vraag is opgeworpen, of de in deze voorstellen belichaamde vrijheid van verkiezen niet hoogst ernstige bezwaren van uitvoerbaarheid zal opleveren.

Wijze van behandeling.

De voorhanden voorstellen beantwoorden niet éénzelfde vraag en gevaar voor onzuiverheid in het stemmen is derhalve aanaanwezig.

Bovendien is de „zelfzuivering" nog niet in een voorstel belichaamd, hetwelk de fictie, dat er althans een romp-parlement nog bestaat, omzeilt.

Dit brengt mij tot de volgende behandeling in de wijze van stemmen.

Ik laat eerst stemmen over het voorstel-*van Kleffens.* Wordt dit voorstel aangenomen, dan is de zaak in één slag beslist.

Wordt het voorstel-*van Kleffens* verworpen, dan laat ik stemmen over de vraag of men vasthoudt aan een „zelfzuivering" zonder de „fictie".

Wordt deze vraag bevestigend beantwoord, dan eindig ik de stemmingen en wacht een voorstel *Burger—Albarda* af, waarin de zelfzuivering zonder de fictie in wettelijken vorm is vastgelegd.

Wordt de vraag van het vasthouden aan de zelfzuivering zonder de fictie ontkennend beantwoord, dan laat ik stemmen over het voorstel-*Gerbrandy.* Als dit aangenomen wordt, is de zaak in haar geheel beslist.

Wordt het voorstel-*Gerbrandy* verworpen, dan laat ik achtereenvolgens eventueel stemmen over:

a. het voorstel B, sub 2.
b. het voorstel B, sub 3.
c. het voorstel B, sub 4.

Worden alle voorgaande voorstellen verworpen, dan laat ik stemmen over het voorstel-*van Boeyen,* eventueel daarna over het voorstel-*Bolkestein.*

Worden alle voorstellen verworpen, dan stel ik voor het ontslag van het Kabinet aan te bieden aan de Koningin.

II.

Voorstel betreffende de samenstelling der executieve organen in gemeente en provincie.

Ik laat zonder discussie stemmen over deze vraag:

Zullen er van stonde aan zijn naast den burgemeester en naast den Commissaris der Koningin wethouders en Gedeputeerde Staten, zooals deze resteeren naar den toestand op 10 Mei 1940, *ja* of *neen.*

III.

Voorstel betreffende de samenstelling van raden en Staten.

Ik laat zonder discussie terstond stemmen over (derhalve kiezen uit) de twee voorhanden voorstellen:

a. het voorstel-*Burger* (continuatie der oude raden en Staten met aanvulling cf. o.a. artikelen 5—8).

b. het voorstel-*Gerbrandy* (aanwijzing van alle leden door Commissaris der Koningin, resp. Minister van Binnenlandsche Zaken, voor de helft oud-leden, voor de rest nieuw cf. o.a. artikel 1 en artikel 4 van het betreffend ontwerp).

IV.

Het lijkt mij gewenscht na de gehouden stemmingen eventueel allereerst het ontwerp der executieve organen geheel gereed te maken met inachtneming der genomen beslissingen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken zal zich daarmee belasten, met mij overleg plegen en het gereed gemaakte ontwerp ten spoedigste in de Commissie Terugkeer brengen."

Uit een brief dd. 16 Augustus 1944 van de Voorzitter van de Raad van Ministers aan de Koningin blijkt, dat men in de Ministerraad van diezelfde morgen wel enkele stappen verder is gekomen, maar dat er nog geen overeenstemming is bereikt over alle punten, die van principieel belang zijn.

In het Londense Vrij Nederland van 26 Augustus 1944 verschijnt naar aanleiding van het publiceren van het besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening een critisch artikel [1]) van prof. dr. *J. A. Veraart:* „Het constitutionele vraagstuk". In dit artikel schrijft de heer *Veraart* o.m.:

„Niemand kan geven wat hij niet heeft. Niets kan gegeven worden wat reeds gegeven is. Het Nederlandsche Parlement kan van de Regeering in Londen geen rechten ontvangen — de regeering mist iedere bevoegdheid om rechten aan het parlement te geven. Hoe zou men verder aan het parlement iets toekennen, wat het al bezit? Maar duidelijk is, zeer zeker, wat bedoeld wordt. Met een „adviseerend lichaam", waarover eerst naïevelijk werd gedacht, zou het in Nederland niet gaan. Maar wat van een kern van parlementsleden, die men dan, willekeurig in aantal en personen, aanvult met een groep door de regeering uitverkorenen? En dat nieuwe college dan parlement genoemd — en toegerust met de attributen van een parlement? Welk een trouvaille! Maar ik moge verzekeren, dat deze vondst onder algemeene verontwaardiging zal verdwijnen."

„Is het niet fantastisch? De regeering, die wapenschouw houdt over de leden van het parlement; daaruit de geschikt geachten kiest en er dan verder bij doet zooveel en van zulke kwaliteit als gewenscht lijkt. Om dan dit allegaartje parlement te noemen — toegerust met de attributen van een parlement en als instelling om de ministerieele verantwoordelijkheid tot gelding te brengen. En wij, die dachten, dat „l'art de grouper les chiffres" van de Grondwet 1815 met Koning Willem I was begraven!"

De heer *Veraart* besluit dit artikel met de weinig welwillende woorden:

„Edoch Nederland in een ontwikkeling van bevrijding en herstel van orde, die een geheel eigen weg gaat, zal ons dan wel leeren, wat de wijsheid van onze Constitutie leert. Gelukkig is het Koninklijk Besluit „tot regeling van de Bestuursvoorziening in den overgangstijd na de bevrijding" van een kwaliteit en een omvang, die zonder opzien te baren onder de tafel verdwijnen."

In het maandelijkse overzicht [2]) van 1 September 1944 van de stand van de wetgeving in verband met de bevrijding van Nederland wordt het besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening vermeld met de volgende woorden:

„Het beginsel-besluit is bekrachtigd door Hare Majesteit de Koningin (Koninklijk-Besluit van 31 Juli 1944, No. 1).

Tekst wordt gedrukt (V.)

Voor de uitvoeringsbesluiten zijn ontwerpen opgesteld. Over de beginselen is thans beslist door den Ministerraad; aan de redactie van de drie ontwerpen wordt door een redactiecommissie de laatste hand gelegd."

D.d. 4 September 1944 biedt de Minister van Binnenlandse Zaken in een brief aan de Voorzitter van de Raad van Ministers een ontwerp-besluit „Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten" en een ontwerp-besluit „Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal" aan. [3])

Uit een brief [4]) dd. 5 September 1944 van de Ministers voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, van Algemene Zaken en van Binnenlandse Zaken aan H.M. de Koningin blijkt, dat de Raad van Ministers, met uitzondering van de Minister van Sociale Zaken, zich heeft kunnen verenigen met een drietal ontwerpen, te weten één, houdende regelen betreffende het bestuur van provinciën en gemeenten, één betreffende de samenstelling van de Staten-Generaal en één [5]) betreffende de samenstelling van Provinciale Staten en ge-

[1]) Bijlage 18.

[2]) Bijlage 89.

[3]) Vgl. bijlage 90 A.

[4]) Bijlage 91.

[5]) Bijlage 90 B.

meenteraden. Genoemde Ministers verzoeken H.M. de Koningin deze ontwerpen wel te willen bekrachtigen. De regeling voor de Staten-Generaal wordt in deze brief als volgt toegelicht.

„Het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal regelt de samenstelling van de Tweede en Eerste Kamer, die haar normale aantal leden zullen behouden en haar normale bevoegdheden en rechten zullen uitoefenen. Deze lichamen nu zullen worden samengesteld door een commissie van elf leden, waarvan er tien door het gecoördineerde verzetsorgaan zullen worden aangewezen en het elfde lid door deze tien leden tezamen. Vijf dezer tien leden zullen personen moeten zijn, die op 10 Mei 1940 lid van de Staten-Generaal waren. Bij een onverhoopt ontbreken van een gecoördineerd verzetsorgaan zullen deze tien leden door de Kroon, uiteraard na grondige voorlichting, worden aangewezen.

De commissie zal in de eerste plaats in de Staten-Generaal die oud-Kamerleden kiezen, die geacht kunnen worden het vertrouwen der bevolking niet te hebben verloren en niet voor hun lidmaatschap hebben bedankt. De overige leden zullen worden aangewezen uit dubbeltallen, op te maken door den gecoördineerden raad van het verzet, zoals die in overleg met de Regering is gevormd."

[1]) Bijlage 92.

In een nieuw overzicht [1]) van 30 September 1944 van de stand van de wetgeving in verband met de bevrijding van Nederland wordt onder het hoofd Binnenlandse Zaken met betrekking tot het „Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening" het volgende vermeld:

„Het beginsel-besluit is bekrachtigd door Hare Majesteit de Koningin. K.B. van 31 Juli 1944. (Staatsblad No. E. 60). (V.)

Het uitvoeringsbesluit op de Gemeente- en Provinciale Besturen is bekrachtigd en gecontrasigneerd. K.B. van 5 Sept. 1944, Stb. E 86, uitgegeven 18 Sept.

De uitvoeringsbesluiten op de Gemeenteraden en Provinciale Staten en op de Staten-Generaal zijn aan Hare Majesteit de Koningin aangeboden.

Prov. Staten en Gemeenteraden. K.B. van 18 Sept. 1944. Uitgegeven 28 Sept., Stb. E 119. Staten-Generaal nog niet geteekend".

Inderdaad is bij besluit van 5 September 1944, E 86, vastgesteld het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten en op 18 September 1944 is het besluit (No. E 119), houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden tot stand gekomen. Beide besluiten zijn gecontrasigneerd door slechts drie Ministers, te weten die voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, van Algemene Zaken en van Binnenlandse Zaken.

In het besluit E 86 wordt bepaald, dat het ambt van burgemeester in de gemeente wordt vervuld door degene, die op 10 Mei 1940 die functie bekleedde.

Verder worden regelen gegeven voor de gevallen, waarin het voorgaande uitzondering lijdt, waarbij op te merken valt, dat met betrekking tot de alsdan nodige voorzieningen aan de Minister van Binnenlandse Zaken bepaalde bevoegdheden worden toegekend. De bemoeiingen van de Minister van Binnenlandse Zaken zijn trouwens in het besluit E 86 vrij veelvuldig.

Totdat de normale raad weer wethouders heeft gekozen, bestaat het college van burgemeester en wethouders naast de burgemeester of degene, die hem vervangt, uit degenen, die op 10 Mei 1940 wethouders van de gemeente waren, voorzover zij niet op of na die datum lid, sympathiserend lid of begunstiger van een nationaal-socialistische of fascistische organisatie waren of op grond van hun houding tijdens de bezetting niet geacht kunnen worden het vertrouwen der ingezetenen te hebben.

Het college van burgemeester en wethouders oefent tot aan het tijdstip, waarop de gemeenteraad voor het eerst bijeenkomt, alle bevoegdheden van de raad uit. Bij ongesteldheid, afwezigheid of ontstentenis van hen, die met de burgemeester of degene, die hem vervangt, het college van burgemeester en wethouders uitmaken, oefent de burgemeester tevens alle bevoegdheden van het college van burgemeester en wethouders uit.

Met betrekking tot het bestuur van de provinciën worden in het besluit analoge bepalingen gegeven over de vervulling van het ambt van Commissaris in de provincie, de samenstelling van het college van Gedeputeerde Staten alsmede de bevoegdheden van deze instanties.

In artikel 13 wordt bepaald, dat het besluit, hetwelk in werking treedt met ingang van dezelfde dag als het Besluit op de bijzondere staat van beleg, eerst in het *Staatsblad* zal worden geplaatst, zodra zulks met het oog op de veiligheid van hen, die krachtens dit besluit

tot de uitoefening van een taak worden geroepen, toelaatbaar wordt geacht.

Het besluit E 119 geeft regelen voor de wijze, waarop de Provinciale Staten en de gemeenteraden zullen worden samengesteld, totdat de leden van deze lichamen weer op de bij de wet voorgeschreven wijze zijn verkozen.

De raad zal worden samengesteld uit het normale aantal leden, die geacht worden het vertrouwen van de ingezetenen der gemeente tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden of verkregen. Zij worden aangewezen door een commissie, bestaande uit de Commissaris in de provincie of degene, die hem vervangt, als voorzitter en voorts uit een daartoe aangewezen lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde aanwijzingscommissie, alsmede uit een derde lid, dat daartoe door deze twee leden wordt aangewezen.

Deze commissie van drie wijst in de eerste plaats aan hen, die op 10 Mei 1940 lid van de raad waren, voorzover zij het vertrouwen van de ingezetenen der gemeente tijdens de vijandelijke bezetting hebben behouden en na 10 Mei 1940 geen ontslag hebben genomen.

De Provinciale Staten worden op analoge wijze samengesteld met dien verstande, dat de leden worden aangewezen door de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde commissie.

In een der slotbepalingen van het besluit wordt voorgeschreven, dat de Kroon ten spoedigste een ontwerp van wet aan het oordeel van de Staten-Generaal zal onderwerpen, strekkende tot al dan niet gewijzigde handhaving van de bepalingen van dit besluit dan wel tot vervanging daarvan door andere bepalingen.

Het besluit E 119 treedt in werking op de dag van ondertekening, doch wordt eerst in het *Staatsblad* geplaatst, zodra zulks met het oog op de veiligheid van hen, die krachtens dit besluit tot de uitoefening ener taak worden geroepen, toelaatbaar wordt geacht.

Intussen wordt bij besluit E 139, dd. 21 September 1944, de Buitengewone Raad van Advies opgeheven in de overweging, dat te verwachten is, dat de Regering zeer binnenkort naar Nederland zal terugkeren en dat de huidige voortgang der krijgsverrichtingen geen vertraging in de totstandkoming van de enkele nog vast te stellen besluiten gedoogt.

Uit het telegram van de Minister aan Vertrouwensmannen in bezet gebied dd. 28 October 1944 blijkt, dat men te Londen nog steeds bezig is met de voorbereiding van het wetsontwerp nopens de tijdelijke Staten-Generaal. In dit telegram wordt namelijk de vraag gesteld of het naar het oordeel van Vertrouwensmannen, mede gelet op de uitnemende houding der spoorwegarbeiders, wenselijk is en, zo ja, hoe naar hun oordeel het mogelijk is vakverenigingen te vertegenwoordigen in de Grote Adviescommissie der Illegaliteit, welke waarschijnlijk een grote rol zal spelen bij de samenstelling van de tijdelijke Staten-Generaal.

70001 *(Gerbrandy)*

Volgens mededeling, door de heer *Gerbrandy* bij zijn verhoor op 23 November 1949 voor de commissie gedaan, hebben er ook na de aanbieding ter bekrachtiging aan H.M. de Koningin van het ontwerp-besluit „Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal" nog wijzigingen in het ontwerp plaats gehad teneinde het bezwaar, dat geopperd was: maar ge hebt niet het recht, geen autoriteit, om dit aan het Nederlandse volk op te leggen, zoveel mogelijk weg te nemen.

[1]) Bijlage 93.

De heer *Gerbrandy* heeft aan de commissie de tekst [1]) van het ontwerp-besluit „Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal", zoals die in zijn laatste vorm ongeveer December 1944 heeft geluid, overgelegd.

Van belang is in dit ontwerp de bepaling in artikel 6, dat de Kroon overeenkomstig het bepaalde bij artikel 95 der Grondwet ten spoedigste de voorzitter der Eerste Kamer benoemt, die onverwijld de Staten-Generaal in verenigde vergadering der beide Kamers bijeen roept. In het tweede lid van dit artikel wordt bepaald, dat aan het oordeel van de Staten-Generaal ten spoedigste een ontwerp van wet, strekkende tot al dan niet gewijzigde handhaving van de bepalingen van dit besluit, dan wel tot vervanging daarvan door andere bepalingen, wordt onderworpen.

Het besluit wordt volgens artikel 8, lid 2, eerst in het *Staatsblad* geplaatst, zodra zulks naar het oordeel der Kroon met het oog op de veiligheid van hen, die krachtens dit besluit tot de uitoefening van enigerlei taak worden geroepen, toelaatbaar wordt geacht. In het derde lid van artikel 8 staat, dat dit besluit in werking treedt „met ingang van den tienden dag na Onze terugkomst in Nederland, of nadat Wij gelegenheid hebben gezocht Ons te doen voorlichten over den feitelijken en politieken toestand in Nederland, zooveel eerder als Wij op de voordracht van Onzen Minister van Algemeene Zaken zullen besluiten".

Aangezien de zekerheid, dat in Nederland terstond na de bevrijding

een volksvertegenwoordiging zal verschijnen, nog steeds niet bestaat, richt de heer *Albarda* op 11 December 1944 een zeer uitvoerige brief aan de Minister-President, waarin hij hem mededeelt, dat hij voornemens is aan de Koningin zijn ontslag te vragen. Hetgeen de heer *Albarda* tot deze stap bewogen heeft, zet hij o.m. in de volgende passages uiteen:

„Zooals U bekend is, heb ik reeds sedert het najaar 1941 aanhoudend aangedrongen op een regeling, waardoor de verschijning van een parlement, onmiddellijk na de bevrijding van Nederland, zou worden verzekerd. Daarbij heb ik herhaaldelijk betoogd, dat, alleen wanneer terstond een volksvertegenwoordiging zal bestaan, het gevaar van een politieken chaos zal kunnen worden afgewend.

De gebeurtenissen in Italië, in Frankrijk, in Griekenland en in België hebben, elk op haar eigen wijze, mijn overtuiging bevestigd. Mogen zij meer invloed hebben dan mijn raadgevingen!

De zekerheid, dat in Nederland terstond na de bevrijding een volksvertegenwoordiging zal verschijnen, bestaat nog steeds niet."

„Gij weet, dat, indien niet tijdig vóór de bevrijding van Nederland een regeling van zoodanigen aard, als door den Ministerraad is voorgedragen, tot stand komt, ik in de verantwoordelijkheid voor die nalatigheid geen aandeel wensch te hebben. Ik heb U herhaaldelijk gezegd en geschreven, dat ik dan het Kabinet zou willen verlaten. Nog onlangs heb ik hierover een brief aan U geschreven, dien ik toen echter, wegens Uw vertrek naar Nederland, niet heb verzonden.

Ik moet nu hierbij voegen, dat, naar mijn overtuiging, gezien de wijze waarop de omstandigheden en de vooruitzichten zich ontwikkelen, ook de zekerheid moet worden verkregen, dat het uitvoeringsbesluit betreffende de Staten-Generaal eventueel in werking zal kunnen treden vóór den dag, waarop Hare Majesteit persoonlijk in Nederland terugkeert. Immers kan het, wegens den toestand, waarin zich land en volk terstond na de bevrijding materieel en politiek zullen bevinden, voor de Koningin onmogelijk of ongewenscht zijn, zich aanstonds weder in het vaderland te vestigen. In zoodanige omstandigheden zullen groote spanningen bestaan. Indien deze niet onmiddellijk naar een parlement kunnen worden geleid en daar kunnen worden opgevangen bij beraadslagingen met de Regeering, kunnen groote gevaren ontstaan, ook voor de monarchie."

Vervolgens bespreekt de heer *Albarda* de positie van het Kabinet om daaraan een tweede motief tot heengaan te ontlenen. Naar zijn gevoelen is nl. de positie der Regering door het Militair Gezag ondermijnd en is ook zijn werk door het Militair Gezag voor een zeer belangrijk deel onmogelijk gemaakt.

Tenslotte deelt de heer *Albarda* nog mee, dat hij bij de bekendmaking van zijn verzoek om ontslag als reden zou willen zien vermeld, dat hij zich niet kan verenigen met de feitelijk bestaande verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag.

In het Londense Vrij Nederland van 16 December 1944 komt een verslag voor van een persconferentie, die de heer *Gerbrandy* in bevrijd Nederland heeft gehouden op 4 December 1944 over het toekomstige parlement, aan welk verslag de volgende passage is ontleend:

„Op een persconferentie, ergens in Nederland, verklaarde prof. *Gerbrandy* nogmaals, dat de huidige Regering zal aftreden, zodra Nederland weer geheel vrij zal zijn. Hij voegde hier aan toe: „Het nieuwe parlement zal verkozen worden op een nog niet nader vastgestelde wijze."

Professor *Gerbrandy* gaf er de voorkeur aan hier niet verder over uit te weiden. De Minister-President ging voort:

„Het te kiezen parlement zal zitting houden tot den tijd, dat een verkiezing gehouden zal kunnen worden — hetgeen waarschijnlijk in anderhalf à twee jaar het geval zijn zal.

Koningin *Wilhelmina* zal den eersten Minister-President kiezen. De nieuwe Regeering zal in overeenstemming met den gemoedstoestand van het volk moeten zijn. De verzetsbeweging zal zeggenschap moeten hebben in de samenstelling van het nieuwe parlement. Ik ben er zelfs niet zeker van, dat de oude partijen terug zullen keeren, daar er een groote wereldcrisis is geweest sinds onze laatste verkiezing en de geheele geestesgesteldheid en denkwijze van ons volk veranderd zijn. Bij onzen terugkeer naar Nederland hebben wij kunnen waarnemen, dat de menschen volkomen verschillen van hen, die wij in 1940 achtergelaten hebben. De leden van de oude volksvertegenwoordiging zouden nu slechts den steun hebben van de ouderen en niet van de jongere en vooruitstrevende elementen, die den geest van Nederland vertegenwoordigen."

In een brief [1]) van 29 December 1944 van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Minister voor Algemene Oorlogvoering biedt eerstgenoemde o.m. een ontwerp-besluit aan tot aanvulling van het besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten. In de bijgevoegde Memorie van Toelichting wordt gezegd, dat de voorgestelde aanvulling het mogelijk zal maken reeds spontaan gevormde bestuursverhoudingen te legaliseren en zo nodig te „veralgemeniseren", dat toepassing op ruimer schaal kan plaats vinden, zonder de tekst van het nu vigerende besluit geweld aan te doen.

In een brief van de heer *Albarda* aan de Minister-President dd. 14 Januari 1945 werpt de heer *Albarda* de vraag op, of het geen overweging verdient de aanwijzing van de leden der beide Kamers enigszins anders te laten geschieden dan door de Ministers is ontworpen. Hij acht het derhalve nodig het ontwerp nog eens in ernstig onderzoek te nemen.

Uit een brief [2]) van 24 Januari 1945 van de heer *Burger* aan H.M. de Koningin blijkt, dat het ontwerp-besluit tot aanvulling van het besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten in de Ministerraad met op één na algemene stemmen is aanvaard.

Op 12 April 1945 verschijnt een besluit (F 44), waarbij het besluit E 119 (Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden) wordt ingetrokken. In de plaats daarvan komt een nieuwe regeling bij besluit F 45, eveneens van 12 April 1945, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Gemeenteraden. Hierin worden nadere regelen gesteld omtrent de voorlopige voorziening in de vertegenwoordigende lichamen en in het bestuur van de gemeenten. Voor de Provinciale Staten komt door een en ander elke regeling te vervallen.

In een uitzending van de Regeringsvoorlichtingsdienst dd. 17 April 1945 wordt dit besluit aldus toegelicht [3]).

> „Bij Koninklijk Besluit van 12 April 1945 is een nadere regeling getroffen omtrent de voorlopige voorziening in het bestuur van de gemeenten in bevrijd gebied. Dit Koninklijk Besluit regelt de samenstelling en inrichting van tijdelijke gemeenteraden, die zullen functionneren tot het tijdstip, waarop de gemeenteraden op de bij de wet voorgeschreven wijze zullen kunnen worden samengesteld.
>
> De tijdelijke gemeenteraden zullen uit eenzelfde aantal leden bestaan als voorheen het geval was. De verkiezing zal geschieden door een kiescollege, bestaande uit het drievoud van het aantal leden van den te verkiezen Raad.
>
> Bij de samenstelling van dit kies-college en bij de verkiezing van den Raad zal een keuze worden gedaan uit personen, die geacht kunnen worden het vertrouwen van de bevolking tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden of verkregen."
>
> „Voor de Provinciale Staten zijn geen regelingen getroffen, aangezien gebleken is, dat onder de huidige omstandigheden voor een tijdelijke wederinstelling van deze lichamen geen directe aanleiding bestaat."

§ 6. *Vergelijking met enkele andere landen*

Op dit punt van haar beschrijving van de moeilijkheden met betrekking tot de bestuursvoorziening in Nederland gekomen, acht de commissie het wenselijk een blik te slaan op de situatie in die landen, welker positie in de oorlog het meest met de Nederlandse overeenkwam, nl. Noorwegen, België en Frankrijk. Het is geenszins haar bedoeling een uitgebreide systematische vergelijking te trekken met de maatregelen, welke door de Regeringen van die landen zijn voorbereid en tot stand gebracht. Toch acht zij enkele betrekkelijk beknopte mededelingen daaromtrent van belang, teneinde de lezer in staat te stellen een beter oordeel te vormen over datgene, wat de Nederlandse Regering te Londen heeft gedaan en nagelaten. De commissie zal zich hierbij beperken tot het vraagstuk van het herstel van de Volksvertegenwoordiging na de bevrijding.

Noorwegen. Tot goed begrip van hetgeen de Noorse Regering met betrekking tot dit vraagstuk heeft voorbereid en van hetgeen na de bevrijding op dit punt in Noorwegen heeft plaats gevonden, moet een korte uiteenzetting over de toestand in dit land voorafgaan.

Op 9 April 1940 slaagden de Duitsers erin de voornaamste Noorse havensteden te bezetten. Het gelukte hun echter niet de Koning, het Kabinet en de leden van het Storting (de Volksvertegenwoordiging) gevangen te nemen. Het Storting kwam die dag bijeen, eerst te Hamar en later op de avond te Elverum, waar het aan de Regering een zeer uitgebreide volmacht gaf, nl. „om, totdat het ogenblik aanbreekt, waarop de Regering en het presidium van het Storting na bespreking het Storting bijeenroepen voor de eerstvolgende gewone vergadering, de belangen van het land te behartigen en namens het Storting en de Regering de beslissingen en maatregelen te nemen,

[1]) Bijlage 94.

[2]) Bijlage 95.

[3]) Vgl. bijlage 96.

welke beschouwd moeten worden als te zijn vereist met het oog op de veiligheid en de toekomst van het land." De Regering was genoodzaakt steeds verder naar het Noorden uit te wijken, terwijl de grote meerderheid van de leden van het Storting in Zuid-Noorwegen achterbleef en dus in de macht van de bezetter geraakte.

Op 7 Juni 1940 bleek, dat ook Noord-Noorwegen moest worden ontruimd. De Koning, de Ministers en enkele anderen, onder wie de voorzitter van het Storting, *Hambro,* vertrokken naar Londen. De Noorse Regering nam daar een positie in, welke met die van de Nederlandse Regering kan worden vergeleken, doch welke nog iets sterker was, zulks om twee redenen. In de eerste plaats bevat de Noorse Grondwet een bepaling, welke mogelijk maakt, dat de Regering zgn. voorlopige besluiten neemt, die van kracht blijven, totdat het Storting wederom bijeen komt; deze kunnen echter slechts betrekking hebben op enkele in de Grondwet omschreven onderwerpen. En in de tweede plaats kon de Noorse Regering steunen op de volmacht van Elverum. Niettemin is men het er in Noorwegen over eens, dat haar besluiten, waarvan men erkent, dat zij kracht van wet hadden, voor een belangrijk gedeelte gebaseerd waren op Staatsnoodrecht.

Intussen hadden de Duitsers in Noorwegen zelf ook niet stil gezeten. Zij wendden een, gelukkig vergeefse, poging aan om het Storting voor hun eigen doeleinden te gebruiken.

Op 13 Juni 1940 eiste de Rijkscommissaris *Terboven* van de in Noorwegen achtergebleven leden van het presidium van het Storting, dat zij binnen 4 dagen het Storting bijeen zouden roepen, teneinde een aantal besluiten te nemen, welke hierop neerkwamen, dat het naar Londen uitgeweken Kabinet-*Nygaardsvold* zou worden afgezet, dat de Koning eveneens zou worden afgezet en dat een nieuwe Regering zou worden gevormd [1]). De gedachte van de Duitsers was deze, dat nu de Koning en het Kabinet weg waren, maar bijna alle leden van het Storting waren achtergebleven, dit laatste, krachtens een soort van Staatsnoodrecht, besluiten zou kunnen nemen, waarvoor anders de medewerking van de Kroon nodig zou zijn.

[1]) Vgl. „Instilling fra Undersøkelses-kommisjonen av 1945", blz. 239 e.v. („Riksådsforhandlingene").

Het Storting is nooit in officiële vergadering bijeengekomen om deze eisen te bespreken. Wel echter heeft het presidium hierover langdurige onderhandelingen met de Duitsers gevoerd en hebben de verschillende fracties hierover herhaaldelijk vergaderd. Daarbij is men tenslotte zo ver gegaan, dat er een meerderheid te vinden bleek voor een besluit, waarbij zou worden verklaard, dat de bevoegdheden van de Koning geschorst werden tot na afloop van de oorlog. Niettemin zijn de onderhandelingen tenslotte afgesprongen, in hoofdzaak omdat de Duitsers in de nieuw te vormen Regering („Rijksraad"), omtrent welker samenstelling reeds overeenstemming was bereikt, een „goede" Noor wilden vervangen door een aanhanger van *Quisling,* met wie men niet wilde samenwerken.

Op 25 September 1940 kondigde *Terboven* aan, dat de Duitsers nu zelf een soort van departementshoofden zouden benoemen en dat alle politieke partijen werden ontbonden.

Uit de uitvoerige beschrijving van deze gehele episode in het verslag van de Noorse Commissie van Onderzoek blijkt, dat een groot deel van de leden van het Storting hierin een weinig flinke rol heeft gespeeld. De Commissie van Onderzoek spaart haar critiek hierop dan ook niet.

De leden van het Storting, die in het voorjaar van 1940 zitting hadden, waren in het najaar van 1936 voor een periode van 4 jaar gekozen. Krachtens de Grondwet wordt de gewone zitting elk jaar op 10 Januari geopend. Op 10 Januari 1941 liep dus de zittingstijd van de in 1936 gekozen leden af. Het spreekt wel vanzelf, dat reeds spoedig de vraag rees, of deze zittingstijd tengevolge van de oorlogsomstandigheden verlengd moest worden geacht.

Blijkens het verslag van de Noorse Commissie van Onderzoek [1]) heeft de illegaliteit (het Thuisfront) zich reeds in 1941 op het standpunt gesteld, dat het oude Storting niet meer bijeen moest komen. De illegaliteit beriep zich voor dit standpunt niet zozeer op formele argumenten, maar vooral op de omstandigheid, dat de meerderheid van de leden zich onmogelijk had gemaakt door mee te werken aan de hierboven bedoelde onderhandelingen met de Duitsers. Dit standpunt werd door het Thuisfront herhaald in 1943. In zijn correspondentie met het Thuisfront erkende het Kabinet, dat de zittingstijd van het oude Storting reeds lang afgelopen was en dat wellicht de stemming van het volk tegen het bijeenroepen van het oude Storting zou zijn. Zij wilde die bijeenroeping echter niet geheel uitsluiten. In elk geval was zij van plan te bevorderen, dat zo gauw mogelijk verkiezingen zouden worden gehouden. Het Thuisfront kwam later niet op deze aangelegenheid terug, sprak er zich althans niet meer uitdrukkelijk over uit. Sommigen van zijn leiders schijnen er inmiddels anders over te zijn gaan denken.

[1]) Vgl. „Instilling VI fra Undersøkelses-kommisjonen av 1945", blz. 185.

Te Londen benoemde de Regering op 16 Februari 1945 een commissie ter voorbereiding van de maatregelen, nodig om zo spoedig

mogelijk verkiezingen voor een nieuw Storting te houden. Alvorens op haar eigenlijke onderwerp in te gaan, sprak deze commissie zich in de eerste plaats uit over de vraag, of het oude Storting bijeen mocht of moest komen. Een van de leden meende, dat dit niet moest gebeuren; er bestond zijns inziens in elk geval twijfel, zowel omdat de zittingstijd was afgelopen als in verband met de vraag, of het oude Storting na de houding van velen van zijn leden nog wel recht had het volk te vertegenwoordigen. Hij meende, dat de verkiezingen zó spoedig gehouden moesten worden — binnen 3 maanden — dat dadelijk een nieuw Storting bijeengeroepen kon worden. De meerderheid voelde alles voor spoedige verkiezingen, maar meende, dat men het oude Storting niet mocht verhinderen in de tussentijd in functie te treden.

Zowel de Regering als de leiding van het Thuisfront namen reeds in 1944 het standpunt in, dat over het al dan niet bijeenroepen van het Storting eerst na de bevrijding, na de terugkeer van de Regering in Oslo, kon worden beslist. De Commissie van Onderzoek zegt hierover: „Wanneer de Regering en de leiding van het Thuisfront nalieten hun standpunt te bepalen ten aanzien van de bijeenroeping van het oude Storting, is het duidelijk, dat dit niet geschiedde tengevolge van een gebrek aan waardering voor de leidende positie van het Storting in het Noorse staatsleven. Beide partijen wensten, dat verkiezingen voor een nieuw Storting gehouden zouden worden, zodra de toestand dat mogelijk zou maken".

Op 12 Mei 1945 keerden de eerste Ministers in Oslo terug. *Paal Berg,* de president van het Hooggerechtshof, deelde dadelijk namens het Thuisfront mee, dat de leiding hiervan haar arbeid als geëindigd beschouwde. Intussen hadden de in Noorwegen gebleven leden van het presidium van het Storting reeds op 7 Mei een oproep tot het Noorse volk willen richten, waarin zij o.a. wilden meedelen, dat het Storting zo gauw mogelijk bijeen zou komen. De leiding van het Thuisfront wist echter te bewerken, dat deze oproep werd uitgesteld en zij waarschuwde de Regering, die harerzijds dringend verzocht de oproep achterwege te laten, totdat zij teruggekeerd zou zijn en een bespreking zou kunnen plaats vinden. Zij herinnerde aan de volmacht van Elverum, waarin de Regering gemachtigd werd tot het nemen van maatregelen, totdat het Storting „na bespreking tussen de Regering en het presidium van het Storting" weer bijeengeroepen zou worden.

Deze bespreking had op 4 Juni plaats en op dezelfde dag besloot het presidium in voltallige vergadering — de president *Hambro* was dus ook weer teruggekeerd — het Storting bijeen te roepen tegen 14 Juni 1945.

Hambro opende deze vergadering met de woorden: „Het 89ste gewone Storting hervat zijn werkzaamheden, die in Elverum op 9 April 1940 zijn afgebroken".

Er waren 149 van de 150 leden aanwezig. Dit was mogelijk dank zij het systeem van de Noorse Grondwet, dat elk lid een plaatsvervanger heeft, die onmiddellijk wordt opgeroepen, wanneer het lid overlijdt of tijdelijk verhinderd is te verschijnen. Blijkens mededeling van de „kontorchef" van het Storting aan de griffier der Tweede Kamer waren 3 leden van het oude Storting toegetreden tot Nasjonal Samling, de Noorse N.S.B. Deze drie werden onmiddellijk na de bevrijding gearresteerd en in hun plaats werden hun plaatsvervangers opgeroepen voor de vergadering. Ook voor de gestorven leden werden plaatsvervangers opgeroepen.

Reeds bij een te Londen uitgevaardigd besluit van 4 Mei 1945 was overigens aan degenen, die lid van N.S. waren geweest, het stemrecht ontnomen. Daardoor verloren de zojuist bedoelde drie personen tevens hun lidmaatschap van het Storting, daar de Grondwet voor de verkiesbaarheid het stemrecht tot voorwaarde stelt.

Een speciale zuivering van Stortingsleden heeft niet plaats gehad. Het oude Storting heeft trouwens na de bevrijding maar kort weer vergaderd; de verkiezingen vonden, zoals hieronder zal blijken, reeds op 8 October 1945 plaats. Degenen, op wie uit nationaal oogpunt iets aan te merken viel, werden daarbij natuurlijk niet meer candidaat gesteld. Op deze wijze vond in alle stilte toch een zekere zuivering plaats.

Reeds twee dagen na de heropening van de zitting legde de Minister-President, *Nygaardsvold,* in het Storting een vrij uitvoerige verklaring af ter verantwoording van zijn beleid in de oorlogsjaren, na enkele dagen gevolgd door de Minister van Buitenlandse Zaken, *Trygve Lie* (die in 1941 *Koht* als zodanig was opgevolgd). Daarop nam het Kabinet zijn ontslag en op 28 Juni 1945 legde het nieuwe Kabinet in het Storting een verklaring af.

Op 25 Juni had inmiddels de Stortingscommissie voor buitenlandse Zaken en voor de constitutie (voorzitter: *Hambro*) een verslag uitgebracht over de voortgezette werkzaamheid van het 89ste gewone Storting. Dit is een kort en duidelijk stuk:

„Het 89ste gewone Storting, dat in 1936 verkozen werd, zou normaal hebben opgehouden te fungeren op 10 Januari 1941. Zijn werkzaamheid werd intussen tengevolge van de vijandelijke inval afgebroken te Elverum op 9 April 1940.

Het Storting schorste op die dag zijn vergaderingen voor onbepaalde tijd, terwijl het de Regering een machtiging gaf om „tot het tijdstip, waarop de Regering en het presidium van het Storting na onderling overleg het Storting bijeenroepen voor de volgende gewone vergadering, 's lands belangen te behartigen....."

Tijdens de bezetting is het Storting niet in functie geweest. Overeenkomstig het besluit van Elverum hervatte het, na door het presidium te zijn bijeengeroepen, op 14 Juni 1945 zijn geschorste werkzaamheden.

Zowel in de bezettingstijd als later, na de bevrijding, is van enkele zijden aangevoerd, dat de zittingstijd van het 89ste Storting op 10 Januari 1941 eindigde en dat dientengevolge de volksvertegenwoordigers, die in 1936 gekozen werden, nu niet wettig kunnen worden opgeroepen en fungeren, totdat nieuwe verkiezingen gehouden worden.

Naar Noors staatsrecht is het het Storting zelf, dat over constitutionele vraagstukken beslist.

Door het feit zelf, dat het Storting op 14 Juni van dit jaar zijn werkzaamheden en zijn grondwettige functies heeft hervat, heeft het Storting beslist, wat constitutioneel juist is.

Het Storting heeft aan deze Commissie opgedragen in deze aangelegenheid haar oordeel uit te spreken en om elke twijfel uit te sluiten heeft de Commissie het wenselijk geoordeeld, dat de opvatting van het Storting uitdrukkelijk vastgelegd wordt.

De Commissie kan zich beperken tot het volgende betoog:

Het spreekt vanzelf, dat verkiezingen voor een nieuw Storting niet konden plaats hebben, noch in het najaar van 1940 noch later, zolang de bezetting duurde. Dit zou in strijd zijn met wet en Grondwet.

De Grondwet bevat geen bepaling, die een direct antwoord geeft op de vraag, hoe de constitutionele positie wordt van het Storting, wanneer zijn wettige zittingstijd — 4 jaar — afgelopen is, terwijl het land door een vijand bezet is.

Men is voor de oplossing van dit vraagstuk aangewezen op de geest en de beginselen van de Grondwet.

Het kan naar de opvatting van de Commissie niet twijfelachtig zijn, dat het laatstgekozen Storting nog bestaat en tot plicht heeft zijn werk voort te zetten, totdat een nieuwgekozen Storting bijeenkomt in overeenstemming met de bepalingen van de Grondwet.

Een andere oplossing zou in strijd zijn met het systeem van onze constitutie.

Onze Grondwet rust in sterkere mate dan enige andere geschreven constitutie in de wereld op het beginsel der volkssouvereiniteit. Het bestaan van het Storting is de noodzakelijke voorwaarde voor ons constitutionele systeem en is wat § 112 van de Grondwet noemt een van „de beginselen van deze Grondwet".

Hiervan uitgaande kan men niet beweren, dat de bevoegdheid van het Storting bij voorbaat *onder alle omstandigheden* begrensd is tot 4 jaar en dus automatisch vervalt, wanneer die 4 jaar om zijn.

De letter van de Grondwet moet hier wijken voor zijn geest en de constitutionele realiteiten.

De Grondwet heeft bepalingen voor het geval, dat het land geen Koning heeft (§ 48, zie ook § 11), en wij hebben deze situatie in 1905 gedurende vele maanden gehad. Daarentegen is het, zoals prof. *Skeie* zegt in een rapport, dat aan de Commissie is toegezonden, „ongedacht en ondenkbaar volgens de constitutie, dat het land zonder Storting zou zijn. Geen enkele dag sedert 1814 is het land zonder volksvertegenwoordiging geweest..... De mensen komen en gaan, maar het Storting staat daar als de vaste Staatsorde te midden van alle verschuivingen".

De samenwerking tussen de Kroon en de volksvertegenwoordiging is een centraal punt in onze constitutie. Dat de ene van deze schakels — het Storting — zou ontbreken, is volgens de bepalingen van de Grondwet ondenkbaar.

Wanneer van enkele zijden beweerd is, dat het huidige Storting, 9 jaar geleden gekozen, geen juiste uitdrukking geeft aan de opvattingen van de kiezers van heden, is dit irrelevant in verhouding tot de constitutionele vraagstukken, waarvan hier sprake is. Dat de omstandigheden de regelmatige mutatie in de volksvertegenwoordiging, waar de Grondwet van uitgaat, hebben

verhinderd, geeft geen recht om de volksvertegenwoordiging — het Storting — uit te schakelen.

Bij Grondwetsherzieningen is herhaaldelijk vastgesteld, dat de duur van de zittingsperiode niet een van de grondbeginselen van de Grondwet is. Zij had, wat dit betreft, evenals in een reeks van andere landen, ook bij de wet vastgesteld kunnen worden. Maar niemand zal in twijfel trekken, dat het bestaan zelf van het Storting een conditio sine qua non voor de Grondwet is. Wanneer er een conflict schijnt te rijzen tussen het beginsel, dat er altijd een Storting moet zijn, en de omstandigheid, dat geen speciale regelen gegeven zijn voor een verlenging van de zittingsperiode tijdens oorlog of vijandelijke bezetting, kan het niet aan enige twijfel onderhevig zijn, welke overwegingen de beslissende moeten zijn.

Wat hier is betoogd, acht de Commissie niet alleen duidelijk, wanneer men uitgaat van een zuiver staatsrechtelijke beoordeling, maar het is tevens een politieke noodzakelijkheid in de situatie, waarin ons land zich bevonden heeft.

Het is een vaststaande constitutionele praktijk, dat gewone Stortingsbesluiten toekomstige Stortingen niet kunnen binden. Geen Storting kan een machtiging geven, die langer duurt dan zijn zittingsperiode. Verdwijnt het Storting, dan verdwijnt de machtiging en moet zij eventueel bekrachtigd of opnieuw verleend worden door een nieuw Storting. De machtiging, die het Kabinet-*Nygaardsvold* op 9 April 1940 van het Storting gekregen heeft en die wordt aangevoerd als de grondslag zelf voor alle latere Regeringsdaden tijdens de oorlog, heeft slechts geldigheid na 10 Januari 1941, voorzover erkend wordt, dat het Storting ook na die dag is blijven bestaan.

Ingevolge hetgeen hier betoogd is, zou het duidelijk in strijd zijn met de constitutie, indien de uitvoerende macht na de bevrijding zou willen trachten het land te besturen zonder Storting.

Onder verwijzing naar het vorenstaande spreekt de Commissie als haar oordeel uit:

Het 89ste gewone Storting, welks werkzaamheden werden afgebroken op 9 April 1940 tengevolge van de vijandelijke inval, is in overeenstemming met het besluit van Elverum door het presidium bijeengeroepen om opnieuw samen te komen op 14 Juni 1945 teneinde zijn werkzaamheden te hervatten.

De Commissie acht dit volledig in overeenstemming met 's lands Grondwet, reden waarom de gekozen volksvertegenwoordigers zich niet kunnen onttrekken aan hun plicht tot voortzetting van de aldus afgebroken vierde zitting van het 89ste gewone Storting."

In de vergadering van 28 Juni 1945 heeft het Storting zich zonder hoofdelijke stemming met dit verslag verenigd.

In het zojuist geciteerde stuk heeft de Stortingscommissie o.a. een beroep gedaan op de haars inziens geldende regel, dat geen Storting een machtiging kan geven, die langer duurt dan zijn zittingsperiode. Dit argument is bestreden door *Castberg* [1]). Ook *Castberg* wijst er echter op, dat het Storting zelf het enige orgaan is, dat over de vraag naar zijn eigen wettigheid kan beslissen.

[1]) Vgl. *Frede Castberg*, „Norges Statsforfatning", 2de druk, blz. 202.

Krachtens de Noorse Grondwet is het Storting bevoegd aan het Hooggerechtshof te verzoeken over juridische vraagstukken zijn oordeel uit te spreken. In dit geval heeft het Storting dit nagelaten. Kort daarop was het Hooggerechtshof echter toch in de gelegenheid zich hierover uit te spreken.

Op 8 October 1945 vonden nl. verkiezingen voor het nieuwe, 90ste Storting plaats, welke vrij belangrijke politieke verschuivingen ten gevolge hadden. Daarop deed zich de vraag voor, of het oude Storting in functie moest blijven tot de 10de Januari 1946, de dag, waarop ingevolge § 68 der Grondwet de nieuwe gewone zitting zou worden geopend, dan wel of het nieuwe Storting reeds eerder bijeen zou kunnen komen. Na uitvoerige debatten besloot men hierover het oordeel van het Hooggerechtshof te vragen. Dit bleek met een meerderheid van 11 tegen 1 van oordeel, dat de zittingstijd van het oude Storting inderdaad vóór 10 Januari kon worden beëindigd.

Het Hof overwoog o.m.:

„Het kernpunt in de huidige situatie is naar de mening van het Hof, dat de in de Grondwet bepaalde zittingstijd van het in 1936 gekozen Storting, volgens de uitlegging van de Grondwet, welke door het Storting is vastgesteld, eindigde in de maand Januari 1941, terwijl het tengevolge van de Duitse bezetting niet mogelijk geweest was nieuwe verkiezingen te houden. De Grondwet schrijft voor, dat verkiezingen moeten worden gehouden om de vier jaar (§ 54). Tegelijk gaat zij er van uit, dat er te allen tijde een wettig gekozen Storting moet zijn (§ 71). Nu de eerstgenoemde bepaling niet in acht genomen kon wor-

den, moet de nadruk vallen op het beginsel, dat er te allen tijde een Storting moet zijn, en men heeft dan geen andere uitweg dan de zittingsperiode van het laatstgekozen Storting als verlengd te beschouwen.

Deze opvatting ligt ook ten grondslag aan het eenstemmige besluit van 28 Juni van dit jaar, waarbij het Storting zich aansluit bij het oordeel van de Commissie voor buitenlandse zaken en voor de constitutie" (zie hierboven).

„Wanneer men de vraag moet beantwoorden, of het huidige Storting, dat 9 jaar geleden gekozen werd, bevoegd is zijn zittingsperiode vóór 10 Januari 1946 geëindigd te verklaren, moet naar het oordeel van het Hooggerechtshof een leidende gedachte zijn, dat de Grondwet bij het vaststellen van de zittingsperiode er voor heeft willen zorgen, dat de samenstelling van het Storting te allen tijde zoveel mogelijk overeenkomt met de opvattingen onder de kiezers. Aangezien nieuwe verkiezingen voor het Storting nu gehouden zijn, neemt het Hooggerechtshof aan, dat de constitutioneel juiste oplossing is, dat het nieuwe Storting zo spoedig mogelijk in functie treedt, zonder het tijdstip genoemd in § 68 van de Grondwet af te wachten. De grondslag voor de noodzakelijke verlenging van de zittingstijd van het in 1936 gekozen Storting is, zoals gezegd, geweest, dat nieuwe Stortingsverkiezingen niet gehouden konden worden, zoals in de Grondwet is voorgeschreven. Nu is inmiddels deze grondslag voor de verlenging vervallen. De zittingstijd van het huidige Storting kan dus niet langer duren dan tot het tijdstip, waarop het nieuwe Storting samenkomt. Over de nadere vaststelling van dit tijdstip is tot op zekere hoogte verschil van inzicht mogelijk. Er moet rekening gehouden worden met de tijd voor het vaststellen van de verkiezingsuitslag en het zittende Storting heeft een passende termijn nodig voor het afsluiten van zijn werkzaamheid.

Tegen de opvatting, dat het nieuw gekozen Storting bijeen kan komen vóór 10 Januari 1946, zijn bezwaren ingebracht, gebaseerd op de positieve bepalingen van de Grondwet betreffende het bijeenkomen van het Storting. Het is zonder meer duidelijk, dat deze bepalingen niet passen op de ontstane situatie. De voornaamste Grondwetsbepaling over dit onderwerp, die inhoudt, dat er om de vier jaar verkiezingen zijn, kon, zoals gezegd, niet nageleefd worden en dit moet invloed hebben ook op de andere hierop betrekking hebbende bepalingen".

Het resultaat was, dat het Hof het als constitutioneel wettig beschouwde:

1. dat het functionnerende 89ste gewone Storting in de huidige situatie besluit, dat het zijn zittingstijd als geëindigd beschouwt bij het bijeenkomen van het nieuwe Storting, ook als dit bijeenkomen plaats vindt vóór 10 Januari 1946;
2. dat het nieuw gekozen Storting bijeengeroepen en geconstitueerd wordt vóór het in § 68 van de Grondwet genoemde tijdstip.

Op 24 November 1945 verenigde het Storting zich met dit advies, waarop nog diezelfde middag de zitting door de Koning werd gesloten.

Hiermede kwam aan de overgangsperiode dus een einde. Van die datum af was de grondwettige toestand hersteld.

België. Dit land had reeds eerder ervaring met een vijandelijke bezetting gehad. Gedurende de eerste wereldoorlog zag de Belgische Regering zich genoodzaakt uit te wijken en zich in Frankrijk te vestigen. De Volksvertegenwoordiging daarentegen bleef voor een zeer groot deel in het bezette gebied achter en noch de Kamer, noch de Senaat kwam in die jaren bijeen.

In die tijd bepaalde de Belgische Grondwet, dat de Kamers telkens na 2 jaar voor de helft vernieuwd moesten worden. Een dergelijke gedeeltelijke vernieuwing had plaats moeten hebben in Mei 1916, doch dit was natuurlijk onmogelijk. De Belgische Regering stelde zich op het standpunt, dat, toen de auteurs van de Grondwet beslisten, dat de leden van de Kamers voor 4 jaar gekozen zouden worden, daarbij slechts gedacht was aan normale gevallen, waarin hun vervanging niet feitelijk onmogelijk zou zijn. De uitoefening van het parlementaire mandaat was, zo nam men aan, door de oorlog onmogelijk gemaakt en moest derhalve als geschorst worden beschouwd.

Dit standpunt is duidelijk uiteengezet in een brief, welke de heer *Schollaert,* de toenmalige voorzitter van de Kamer, die zich buiten het bezette gebied bevond, op 5 Februari 1916 richtte tot Minister *de Broqueville:*

„Men mag zeggen, dat de vier jaren met de aanstaande maand Mei niet bereikt zullen zijn. Het lijdt inderdaad geen twijfel, dat de Grondwet het over een vierjarig mandaat heeft willen hebben. Welnu, voor het grootste gedeelte van de leden werd de

uitoefening van het parlementair mandaat sedert Augustus 1914 onmogelijk gemaakt, zowel in rechte als in feite.

De overeenkomst van Den Haag kent de wetgevende macht toe aan de bezetter en zo is het dat de wetgevende macht in het bezette België toegewezen werd aan de Gouverneur-Generaal, benoemd bij bevel van het Keizerlijk Cabinet dd. 25 Augustus 1914. De Volksvertegenwoordigers zijn werkelijk uit hun functie ontzet. Dientengevolge moet men redelijkerwijze aannemen, dat de duur van hun mandaat niet meer loopt tijdens de bezetting en dat de termijnen, welke gezegde mandaten beheersen, als geschorst moeten beschouwd worden."

In overeenstemming met dit standpunt werden de mandaten van de in Mei 1916 aftredende volksvertegenwoordigers bij de besluitwet van 15 Maart 1916 door de Belgische Regering verlengd. De in 1912 verkozen Kamers zijn onmiddellijk na de wapenstilstand op 22 November 1918 bijeengekomen en hebben vergaderd tot de ontbinding van het Parlement in 1919.

Dadelijk na het uitbreken van de tweede wereldoorlog diende de Belgische Regering een wetsontwerp in „tot verlenging van het mandaat der gestelde lichamen en der op termijn benoemde ambtenaren, tot op de dag bij Koninklijk besluit bepaald voor het terugbrengen van het leger op voet van vrede". Deze mandaten zouden na beëindiging van rechtswege verlengd worden. In het verslag van de Senaat [1]) omtrent dit wetsontwerp komt o.a. de volgende passage voor:

[1]) Vgl. Documenten van de Senaat, Tweede Buitengewone Zitting 1939, no. 14.

„Uw Commissie oordeelt..... dat het onderwerp wordt beheerscht door het beginsel van de bestendigheid der machten. Het geldt hier een niet geschreven wet, een hoogste en onaantastbare regel, die werd geëerbiedigd tijdens de oorlog 1914—1918 en na de wapenstilstand. Deze regel heeft voor gevolg de automatische verlenging der parlementaire mandaten, wanneer de omstandigheden zich tegen hun vernieuwing verzetten. Welnu, niemand zal beweren, dat het stoffelijk of zedelijk mogelijk is over te gaan tot de raadpleging van het kiezerskorps, tijdens de mobilisatie van het leger."

Bij de discussie bleek deze opvatting algemeen gedeeld te worden [1]).

[1]) *Handelingen van de Senaat,* 6 September 1939, Tweede Buitengewone Zitting 1939, bladzijde 12.

Ook in de tweede wereldoorlog kwamen de Belgische Kamers niet bijeen. Terwijl de Koning zich in krijgsgevangenschap bevond en de ministers te Londen zetelden, bleven de parlementsleden in het bezette gebied achter.

Ook thans nam de Belgische Regering te Londen het standpunt in, dat de mandaten tengevolge van de bezetting geschorst waren.

Op grond hiervan vaardigde zij een besluitwet uit van 18 Maart 1943 (Belgisch Staatsblad van 13 April 1943), waarbij o.m. bepaald werd: „De gewone uittreding van de leden der Kamer van Volksvertegenwoordigers en van de leden van den Senaat wordt insgelijks verdaagd. Zij geschiedt op den datum, dien de wet zal stellen voor de eerstkomende bijeenroeping van het wetgevende kiezerscorps."

Binnen enkele weken na de bevrijding van Brussel, n.l. op 20 September 1944, hebben de Kamer en de Senaat hun vergaderingen hervat. Men nam aan dat de zitting 1939—1940 tengevolge van de oorlogsomstandigheden geschorst was en dat deze zelfde zitting nu werd voortgezet. Het Bureau, dat voor de zitting 1939—1940 gekozen was, hervatte zijn werkzaamheden in 1944 zonder herkozen te zijn. De parlementaire stukken dragen als aanduiding van de zitting de jaartallen 1939—1940—1944.

Een uitdrukkelijke zuivering van de leden heeft niet plaats gehad. Blijkens schriftelijke mededeling van de adjunct-griffier van de Kamer der Volksvertegenwoordigers aan de griffier van de Tweede Kamer besliste het Bureau van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, dat de leden, die met de bezetter hadden samengespannen, niet zouden worden opgeroepen. Deze leden hebben hun zetels ook niet ingenomen; ze bleven vacant tot aan de algemene verkiezingen van 1946.

Een lid van de Kamer kan volgens de Belgische Grondwet niet vervallen verklaard worden van zijn mandaat. Een Volksvertegenwoordiger verliest echter de bevoegdheid om zitting te nemen, wanneer hij bij rechterlijke beslissing van zijn politieke rechten vervallen verklaard wordt. Hiertoe moet zijn parlementaire onschendbaarheid worden opgeheven. Het Hoofdparket heeft verzoeken tot opheffing aan de Kamer voorgelegd en de Kamer heeft deze, volgens de traditionele procedure, ingewilligd. Echter werd geen enkele veroordeling, die de vervallenverklaring van politieke rechten ten gevolge had, uitgesproken vóór de verkiezing van 1946 en vóór die datum werd dus geen enkel lid, dat in 1940 deel van de Kamer uitmaakte, door zulk een vervallenverklaring getroffen.

Prof. mr. *W. J. Ganshof van der Meersch,* hoogleraar in het staats-

recht aan de Universiteit te Brussel, als getuige en deskundige gehoord, heeft in dit verband nog het volgende medegedeeld.

85014 *(Ganshof van der Meersch)*

Van de eerste dag af, dat de toestand weer normaal was, aldus de heer *Ganshof van der Meersch,* begonnen na de bevrijding de oude gemeenteraden weer te functionneren. Het was niet nodig, dat er voorstellen werden gedaan om in de plaats van de gemeenteraden, welke bij het uitbreken van oorlog in 1940 bestonden, nieuwe gemeenteraden in te stellen, waarin dan met name de illegaliteit vertegenwoordigd was. Ingeval de leden van een college van burgemeester en schepenen gestorven waren of voorlopig uit hun ambt waren geschorst, werd het college samengesteld of aangevuld met leden van de gemeenteraad. Voor de gemeenteraden heeft men het standpunt ingenomen: degenen, die niet goed zijn, gaan er uit en de rest werkt door.

85017 *(Ganshof van der Meersch)*

Van de Kamer en van de Senaat werd een zeker aantal leden aangehouden wegens collaboratie met de vijand. Het waren Rexisten en V.N.V.-ers (Vlaams Nationalisten). Het mandaat van alle andere leden, dat gedurende de oorlog vervallen was, werd verlengd tot de nieuwe verkiezingen in begin 1946, toen het land geheel bevrijd was.

Frankrijk. [2]) Toen op 10 Juni 1940 Frankrijk zich genoodzaakt zag te capituleren, bleef de President van de Republiek in het land. Het oude Kabinet trad af en werd op regelmatige wijze vervangen door een kabinet onder voorzitterschap van maarschalk *Pétain.* De Kamer en de Senaat bleven intact en alle voorwaarden waren dus aanwezig voor het nemen van wettelijke maatregelen. Op 6 Juli 1940 werden Kamer en Senaat te Vichy, in het toen nog onbezette gedeelte van Frankrijk, bijeengeroepen. Op initiatief van *Pétain* werd daarop de volgende wet van 10 Juli 1940 na een kort debat in verenigde vergadering (Assemblée Nationale) tot stand gebracht: „De Assemblée Nationale geeft volledige volmacht aan de Regering van de Republiek onder leiding van maarschalk *Pétain,* teneinde in een of meer wetten een nieuwe grondwet voor de Franse Staat af te kondigen. Deze grondwet moet de rechten van de arbeid, van het gezin en van het vaderland verzekeren. Zij zal door de Natie worden goedgekeurd en worden toegepast door de Colleges, welke zij in het leven zal roepen".

Het is duidelijk, dat door het aannemen van deze wet het parlement zichzelf volkomen uitschakelde. Het is dan ook na die tijd niet meer bijeen gekomen. Krachtens de hem verleende volmachten heeft *Pétain* enkele besluiten uitgevaardigd, welke van de bestaande constitutie afweken, zonder echter een nieuwe grondwet tot stand te brengen.

Krachtens een besluit van 11 Juli 1940 bleven de Senaat en de Kamer voortbestaan, totdat nieuwe organen zouden zijn gevormd. Echter zouden zij niet meer bijeen kunnen komen behalve krachtens bijeenroeping door het staatshoofd.

In dezelfde periode werden buiten het grondgebied van het eigenlijke Frankrijk twee organen gesticht, welke ten doel hadden het vrije Frankrijk te vertegenwoordigen: het „Comité National" onder voorzitterschap van generaal *de Gaulle* te Londen en het „Haut Commandement Civil et Militaire"', achtereenvolgens gepresideerd door admiraal *Darlan* en generaal *Giraud,* gevormd in Algiers na de geallieerde landing van 8 November 1942. Op 3 Juni 1943 werden deze organen samengevoegd onder de naam „Comité Français de la Libération Nationale". Op 2 Juni 1944 nam dit Comité de titel aan van „Gouvernement Provisoire de la République Française".

Intussen had het Comité de Libération op 17 September 1943 besloten een „Assemblée Consultative Provisoire" bijeen te roepen, waarin de nationale opvattingen in zo ruime mate als onder de toenmalige omstandigheden mogelijk was, tot uiting konden komen. Deze Voorlopige Raadgevende Vergadering bestond voor het grootste gedeelte uit leden, aangewezen door de verzetsorganisaties in en buiten Frankrijk. Bovendien omvatte zij 20 parlementsleden, die zich buiten het bezette gebied bevonden. Ook het Comité de Libération zelf bevatte trouwens enkele parlementsleden.

Reeds op 16 November 1940 had generaal *de Gaulle* uitgesproken, dat de Grondwet van kracht bleef; later, op 21 April 1944, kondigde het Comité de Libération overeenkomstig het advies van de Assemblée Consultative een besluit af, hetwelk onder meer inhield, dat een nationale constituerende vergadering bijeengeroepen zou worden, zodra de omstandigheden regelmatige verkiezingen zouden toelaten, uiterlijk een jaar na de volledige bevrijding van het Franse grondgebied. In een ander besluit, van 9 Augustus 1944, betrekking hebbende op het herstel van het wettige republikeinse gezag in het bevrijde gebied, werd vastgesteld: „De regeringsvorm van Frankrijk is en blijft de Republiek; deze heeft juridisch nooit opgehouden te bestaan."

Begin September 1944 keerden de voorlopige Regering en de leden

[2]) Vgl. o.a. Laferrière, „Manuel de droit constitutionnel", 2e ed., blz. 825 e.v.

van de raadgevende Vergadering te Parijs terug. Deze Vergadering werd toen aangevuld met leden uit de verzetsbeweging en een aantal leden van het oude Parlement, wier houding ondubbelzinnig goed geweest was. Men achtte het onmogelijk de Kamers, die vóór de oorlog in functie waren, weer te doen bijeenkomen. Hiervoor bestonden twee redenen. In de eerste plaats was het mandaat van de Kamerleden, die in 1936 voor vier jaar gekozen waren, weliswaar bij het begin van de oorlog met twee jaar verlengd, doch het was dientengevolge geëindigd op 1 Juni 1942. Van de leden van de Senaat, welke krachtens de Grondwet telkens voor 1/3 vernieuwd werden, waren de mandaten, voorzover deze de leden van de eerste en tweede groep betroffen, resp. in 1941 en 1944 afgelopen. Alleen die van de derde groep waren nog niet geëindigd. In de tweede plaats was de vrijwel algemene opvatting, dat de leden van het oude parlement zich onmogelijk hadden gemaakt door te stemmen voor de algemene volmacht aan *Pétain* bij de wet van 10 Juli 1940. Er waren dus algemene verkiezingen nodig, maar nu rees de vraag, of men met toepassing van de Grondwet van 1875 verkiezingen moest houden voor een Kamer en een Senaat, dan wel of een constituerende vergadering moest worden gekozen, welke een nieuwe Grondwet zou moeten opstellen. Om over deze vraag te beslissen organiseerde de Voorlopige Regering een referendum, waarbij tevens een vertegenwoordigend lichaam zou worden gekozen. Men legde aan de kiezers twee vragen voor:

1. „Wilt gij, dat de vergadering, welke heden gekozen wordt, een constituerende vergadering zal zijn?"

Indien deze vraag ontkennend werd beantwoord, zou de gekozen vergadering optreden als de Kamer ingevolge de Grondwet van 1875 en daarna zou worden overgegaan tot verkiezing van een Senaat.

2. „Indien het kiezerscorps de eerste vraag bevestigend heeft beantwoord, vindt gij dan goed, dat tot aan de inwerkingtreding van de nieuwe Grondwet de Staat zal worden ingericht overeenkomstig de bepalingen van het bijgaande wetsontwerp?"

Krachtens dit wetsontwerp zou er een voorlopige Regering zijn, welke verantwoordelijk zou zijn aan de constituerende vergadering; binnen een termijn van 7 maanden zou deze vergadering een ontwerp voor een grondwet moeten opstellen, welke bij referendum zou moeten worden goedgekeurd. Tot zolang zou de vergadering de wetgevende macht uitoefenen.

Mocht bij het laatstbedoelde referendum de ontworpen Grondwet worden verworpen, dan zou een nieuwe constituerende vergadering worden gekozen.

Op 21 October 1945 werden de beide genoemde vragen met „ja" beantwoord. De voorlopige Staatsinrichting was hierdoor goedgekeurd. Op 6 November 1945 kwam de constituerende vergadering bijeen en op 19 April 1946 stelde zij het ontwerp voor een nieuwe Grondwet vast. Dit ontwerp werd aan het volk voorgelegd, doch het werd bij referendum met een kleine meerderheid verworpen. Vervolgens werd een nieuwe constituerende vergadering gekozen, die een ander ontwerp voor een Grondwet samenstelde en dit tweede ontwerp werd op 13 October 1946 bij referendum aangenomen. Krachtens deze, thans geldende Grondwet bestaan er twee vertegenwoordigende lichamen, de „Assemblée Nationale" en de „Conseil de la République".

Op 16 Januari 1947 hebben deze beide lichamen in verenigde vergadering de President van de Republiek gekozen. Deze datum vormt het einde van de paraconstitutionele overgangsperiode, welke op 10 Juni 1940 was begonnen. Sedertdien is de grondwettige toestand hersteld.

Bij de verkiezingen, welke na de bevrijding plaats vonden, heeft, blijkens mededeling van de secretaris-generaal van de Assemblée Nationale aan de griffier der Tweede Kamer, een vrij ingrijpende zuivering (zij het niet in de eigenlijke zin van het woord, want de oude colleges kwamen niet meer bijeen) van de oud-parlementsleden plaats gevonden. Hierbij werd niet alleen gelet op de rechtstreekse collaboratie met de vijand, doch ook op de collaboratie met de Vichyregering, welker maatregelen beschouwd werden als te zijn genomen onder druk van de vijand. De vroegere parlementsleden, die te Vichy regeringsfuncties hebben uitgeoefend, zijn berecht door een bijzonder gerechtshof. Ook de parlementsleden, die misdrijven hebben begaan, omschreven in de „code pénal", speciaal hulpverlening aan de vijand, zijn berecht hetzij door bijzondere rechtscolleges, hetzij door krijgsraden. Daarnaast stond echter nog een grote groep van parlementsleden, die niet onder de beide zo juist genoemde categorieën vielen, doch die gestemd hadden voor de wet van 10 Juli 1940, waarbij alle bevoegdheden van het parlement aan *Pétain* waren overgedragen. Bij besluit van 21 April 1944 werd bepaald, dat al deze leden uitgesloten zouden worden van de verkiesbaarheid voor de departementale en gemeentelijke raden. Latere besluiten en wetten hebben

deze uitsluiting uitgebreid tot de nieuwe vertegenwoordigende lichamen, gevormd krachtens de Grondwet.

Niet alle parlementsleden hebben voor de wet van 10 Juli 1940 gestemd. Zij is aangenomen met 569 tegen 80 stemmen, terwijl het totale aantal zetels in de Kamer en de Senaat 932 bedroeg. Het feitelijke aantal leden bedroeg echter op die datum ongeveer 850; 201 van hen hebben dus niet deel genomen aan de bewuste stemming. De 569 voorstemmers zouden in beginsel niet meer verkiesbaar zijn. Hierbij werd evenwel een uitzondering gemaakt voor die lieden, die zich later hebben gerehabiliteerd door op de een of andere wijze aan het verzet tegen de vijand deel te nemen. Hierover werd beslist door een Ereraad.

Tenslotte waren er nog leden, die weliswaar niet voor de wet van 10 Juli 1940 hadden gestemd, doch die later op de een of andere manier diensten hadden bewezen aan de Vichy-Regering. Ook dezen werden van de verkiesbaarheid uitgesloten, wederom echter met de mogelijkheid van uitzonderingen, te beoordelen door een Ereraad.

Al deze oud-parlementsleden, die hun verkiesbaarheid hadden verloren, zijn dus niet in de vertegenwoordigende lichamen teruggekeerd. Bovendien hebben de verschillende politieke partijen op haar eigen aanhangers nog een zekere zuivering toegepast, tengevolge waarvan enkele personen, die anders wellicht herkozen hadden kunnen worden, niet meer candidaat zijn gesteld.

Samenvattend kan men zeggen, dat in de besproken landen drie verschillende systemen zijn gevolgd. In België nam men aan, dat de zittingsduur van het Parlement door de bezetting geschorst was en dat deze duur dus opnieuw begon te lopen, zodra het land bevrijd was. Men had een precedent in deze zin uit de vorige wereldoorlog en er was alle aanleiding om dit te volgen. Politieke redenen om ditmaal een andere beslissing te nemen, waren er niet of althans niet in belangrijke mate; de oude leden van Kamer en Senaat hadden zich voor het grootste gedeelte goed gedragen en voor degenen, van wie dit niet gezegd kon worden, vond men een eenvoudige en niet-officiële wijze om hen uit te schakelen: men riep hen eenvoudig niet op en niemand had daartegen bezwaar.

In Noorwegen werkte men niet met het begrip schorsing, doch men kwam tot hetzelfde resultaat als in België met de redenering, dat de Grondwet eist, dat er altijd een Volksvertegenwoordiging is en dat dit grondbeginsel belangrijker is dan de toch altijd vrij willekeurige bepaling omtrent het aantal jaren, waarvoor een lid gekozen wordt. Nu zich een door de Grondwetgever niet voorzien geval voordeed, koos men dus de oplossing, welke men met de geest van de Grondwet het meest in overeenstemming achtte: verlenging van het mandaat totdat nieuwe verkiezingen gehouden konden worden. Dit is des te merkwaardiger, nu blijkens het rapport van de Noorse Commissie van Onderzoek een belangrijk deel van de leden van het oude Storting zich in 1940 allerminst onberispelijk gedragen had. Over dit bezwaar stapte men echter heen ter wille van het beginsel, dat geen Regering behoort te regeren zonder een Volksvertegenwoordiging tegenover zich te hebben. De leden, die apert „fout" waren geweest, waren gearresteerd en men had hun bovendien het actief en daarmede tevens het passief kiesrecht ontnomen.

In Frankrijk eindelijk werd het formele argument van het eindigen der mandaten gehanteerd om een einde te maken aan het bestaan der vertegenwoordigende colleges in hun oude samenstelling. Het is duidelijk, dat de grieven tegen de meerderheid der oude leden, die immers gestemd had voor de volmacht aan *Pétain*, hierbij een grote rol heeft gespeeld. Inmiddels behielp men zich met een Voorlopige Raadgevende Vergadering totdat in November 1945, dus meer dan een jaar na de bevrijding van Parijs en van het grootste deel van de rest van Frankrijk, voor het eerst weer een gekozen college bijeenkwam. Door het ontnemen van de verkiesbaarheid maakte men het de oude leden, die zich verkeerd gedragen hadden, onmogelijk in dit college zitting te nemen. De situatie werd nog gecompliceerd, doordat men van de gelegenheid, dat de oude lichamen niet terugkeerden, gebruik maakte om tevens de Grondwet geheel te herzien. Dientengevolge heeft het tot Januari 1947 geduurd, voordat een volkomen grondwettige toestand was teruggekeerd. In België was dat reeds het geval na de verkiezingen van 17 Februari 1946, in Noorwegen zelfs reeds na de verkiezingen van 8 October 1945.

§ 7. *Verklaringen over de bestuursvoorziening van niet tot het Kabinet behorende personen.*

Het vraagstuk, op welke wijze in het bestuur van provincie en gemeente na de bevrijding moest worden voorzien en het daaraan onverbrekelijk verbonden probleem van het weder op gang brengen van de vertegenwoordigende organen van Rijk, provincie en ge-

meente, heeft te Londen bij voortduring de aandacht van de Regering vereist. Zoals hierboven werd geschetst, werd dit vraagstuk van het herstel der wetgevende en vertegenwoordigende lichamen en het voorzien in de bestuursfuncties in hoofdzaak voorbereid en bestudeerd in de Commissie Terugkeer.

De bijzondere moeilijkheden, die aan dit vraagstuk verbonden waren, werden veroorzaakt door het feit, dat zowel in bezet gebied als te Londen tengevolge van de omstandigheden bij een niet onaanzienlijk aantal personen een wijziging te bespeuren viel in het staatsrechtelijke en staatkundige denken met betrekking tot de waarde en de functie van onze democratische instellingen. Het is bekend, dat er onder hen zowel te Londen als in bezet gebied waren, die te dezen aanzien geheel uit het constitutionele spoor waren gelopen. Hun opvattingen zijn van weinig waarde geweest. In § 1 van dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van de strevingen op dit gebied, zoals die te Londen, mede onder de invloed van hetgeen daaromtrent uit het bezette gebied overkwam, tot uiting kwamen.

Ook binnen het constitutionele kader heeft zich een grote divergentie van ideeën geopenbaard, die tendeerden naar een z.g. „vernieuwingsleuze". Deze z.g. vernieuwingsleuze betekende echter geenszins voor allen hetzelfde. Voor de een was het een vernieuwing in progressieve zin, voor de ander ging deze in reactionnaire richting. Ware deze ontwikkeling achterwege gebleven, dan zou het vraagstuk van de bestuursvoorziening aanzienlijk eenvoudiger zijn geweest, daar het in dat geval slechts een technische aangelegenheid was. Dan immers was het er voor de Regering slechts op aangekomen de door de Duitse bezetting wederrechtelijke op bestuurlijk gebied en ten aanzien van de vertegenwoordigende lichamen ingevoerde veranderingen integraal te herstellen in directe aansluiting op de situatie van 10 Mei 1940. Reeds in de eerste oorlogsjaren evenwel was het de Regering gebleken, dat zowel in bezet gebied als in de Nederlandse gemeenschap te Londen politieke opvattingen groeiden, die niet in overeenstemming waren met de gedachte van een onverkort integraal herstel der verhoudingen van 10 Mei 1940. Het zou onjuist zijn te menen, dat deze opvattingen, waarin een zekere critiek op het functionneren onzer democratische instellingen tot uiting kwam, plotseling ontstaan zouden zijn op het ogenblik van de Duitse inval. Veeleer mag men hierin zien een door de bijzondere omstandigheden gestimuleerde ontwikkeling, en ten dele ontwrichting, van het staatkundig denken in Nederland, voornamelijk met betrekking tot de efficiënte functionnering onzer democratische vertegenwoordigende instellingen. De plotseling omhoog schietende sterke macht der zogenaamde autoritaire staten, die niet nalieten te schimpen op de zwakheid der West-Europese democratieën, heeft op deze ontwikkeling der politieke opinievorming reeds vóór de oorlog invloed geoefend. Een invloed, die voor tal van staatkundig-onnozelen noodlottig is geweest, omdat zij door verheerlijking van het brute machtsstreven der autoritaire statenleiders de noodzaak der erkenning van de onvervreemdbare vrijheid van de menselijke persoon, welke de hoeksteen is van de democratie, volmaakt uit het oog verloren. Voor de werkelijk democratisch denkenden betekende daarentegen het optreden van het fascistisch regiem een bezinning op de diepste grondslagen van de democratie, als gevolg waarvan velen meenden, dat de tijd gekomen was tot herziening, met inachtneming van de reële waarde van het democratische regiem, van enkele daaraan klevende feilen, teneinde de daadkracht van dit stelsel hoger op te voeren.

Het was met name met deze laatste critische houding ten opzichte van de democratie en haar instellingen, welke vóór de oorlog reeds bij tal van Nederlanders leefde en die tijdens de bezetting hand over hand toenam, dat de Regering bij het vraagstuk van de bestuursvoorziening mede rekening wenste te houden. Een volksvertegenwoordiging, die een weerspiegeling van de opvattingen van het volk was en waarin de Regering die opvattingen geregeld en nauwkeurig kon peilen, ontbrak echter, waardoor het voor de Regering uitermate moeilijk was zich een beeld te vormen van hetgeen op dit gebied leefde. Teneinde zich een oordeel te verschaffen over hetgeen ten aanzien van de problematiek van de bestuursvoorziening in bezet gebied werd gedacht, was de Regering aangewezen op de aanvankelijk zeer gebrekkige doch later iets ruimere informaties, die haar door de geheime dienst werden verstrekt. Waar de middelen tot vrije opinievorming als vertegenwoordigende lichamen en een vrije onafhankelijke pers ontbraken, moest de Regering wel genoegen nemen met de hoogst onvolledige en dikwijls sterk subjectief gekleurde mededelingen van uit bezet gebied ontsnapte personen, die haar te Londen voorlichtten en moest zij haar kennis putten uit de in het geheim vervaardigde rapporten, die haar bereikten. Ter voorlichting van de Regering zijn in een later tijdstip ook van groot belang geweest de artikelen in de ondergrondse pers,

waarvan de waarde en de invloed voor de Regering evenwel moeilijk waren vast te stellen, omdat door het clandestiene karakter tal van factoren, voor een juiste appreciatie onontbeerlijk, zich aan het oog onttrokken. Bij dit alles mag tenslotte nimmer uit het oog worden verloren, dat zelfs al zou de Regering een volkomen exact beeld hebben kunnen krijgen van de staatkundige opvattingen van het Nederlandse volk tijdens de bezetting, het een uiterst moeilijk te beantwoorden vraag zou zijn geweest in hoeverre deze onder de druk van de bezetting gegroeide opvattingen na de bevrijding stand zouden houden. Het is derhalve duidelijk, dat de Regering met grote moeilijkheden te kampen heeft gehad om in deze materie een bevredigende oplossing te vinden.

De commissie heeft op dit punt nagenoeg alle Ministers uit de Londense tijd mitsgaders een aantal andere personen gehoord. De verklaringen van de laatste groep zal de commissie laten voorafgaan aan die van de verantwoordelijke bewindslieden.

9463 ***(van Blankenstein)***

De heer *van Blankenstein* verklaart, dat de heer *Gerbrandy* zelf te Londen aan het tweepartijenstelsel voor Nederland heeft geloofd. De man, die het eerst voor het herstel van het parlement gesproken heeft, is, zo gelooft de heer *van Blankenstein,* in het tweede jaar van de oorlog of iets vroeger de heer *Albarda* geweest. „We moeten de Tweede Kamer weer bij elkaar roepen na een zuivering", zo betoogde de heer *Albarda.* „Wij hebben niets anders." Professor *van Embden* heeft daarover ook geschreven, maar de heer *Albarda* is ervoor in het Kabinet opgetreden. Hij vertelde de heer *van Blankenstein* in die dagen: „Ik vind in het Kabinet bij niemand steun". De heer *van Blankenstein* heeft er toen ook met de heer *Gerbrandy* herhaaldelijk over gesproken. Deze zei: „Neen, dat gaat allemaal niet meer, want het Nederlandse volk wil dat niet meer en wij kunnen een tweepartijenstelsel hebben. Hoogstens twee partijen", zo zei hij.

15261 ***(van Embden)***

De heer *van Embden* deelt mede, dat er zich te Londen eigenlijk een wonderlijke kolonie bevond met een reactionnaire inslag, waarbij velen, die meenden, dat er voor Nederland een nieuwe tijd zou aanbreken in die zin, dat het parlement had afgedaan. En dit, terwijl wij in oorlog waren met autoritaire staten! Niettemin, dat was voor velen het nieuwe licht, dat zou opgaan en de heer *van Embden* meent, dat ook de Ministers, die hem persoonlijk bezochten, de aanwezigheid van die reactionnaire stroming erkenden.

Met betrekking tot de nota, die de heer *van Embden* aan de Ministerraad heeft gestuurd, verklaart hij nooit taal of teken te hebben ontvangen, zelfs geen bericht van ontvangst. Hem is door de heer *Albarda* verzekerd, en naar hij meent ook door de heer *van den Tempel,* dat zijn nota wel een onderwerp van gedachtenwisseling heeft uitgemaakt. De nota is in de Ministerraad besproken. Aan de heer *Gerbrandy* werd opgedragen hem te antwoorden en te motiveren, waarom de Ministerraad het pleidooi niet wilde opvolgen. Er is, toen elk antwoord uitbleef, hem ook verzekerd na nog een jaar wachten, dat de heer *Albarda* had gevraagd, of de heer *van Embden* antwoord had gekregen. De heer *van Embden* heeft tenslotte het grootste deel van zijn nota in Vrij Nederland gepubliceerd en daarbij een klein stekeligheidje gevoegd, ongeveer van deze inhoud, dat het uitblijven van elk antwoord, behalve op andere eigenschappen, er ook op wees, dat de Regering voor het herstel der Volksvertegenwoordiging weinig belangstelling had. Dit heeft de heer *Albarda,* aldus de heer *van Embden,* in de Ministerraad boze woorden doen spreken: dat had hun bespaard kunnen blijven. De voorzitter van de Ministerraad heeft op de vraag van de heer *Albarda,* waarom de heer *van Embden* geen antwoord had gekregen, gezegd: dat komt, omdat ik nog steeds nieuwe argumenten heb en die er aan toe wil voegen; het antwoord, dat ik zal geven, wordt steeds beter, het wordt nog altijd vervolmaakt. Deze bijzonderheden heeft de heer *van Embden* van Minister *Burger* vernomen. De heer *Albarda* had nog gewezen op de verstrekte opdracht tot antwoorden en op de eisen der elementaire beleefdheid. Minister *Gerbrandy* beloofde het opnieuw. Het gaf alles, zo besluit de heer *van Embden,* de indruk van onwil en onverschilligheid. Het steeds vervolmaakte antwoord heeft hij nooit gekregen.

16130 ***(de Jong)***

Volgens de heer *de Jong* liepen de meningen van de ondertekenaren van het manifest van het actie-comité tegen het neo-fascisme met betrekking tot de verkiezingen voor de Staten-Generaal uiteen. Zij meenden, dat er zo spoedig mogelijk een volksvertegenwoordiging moest komen. Ook in dit stuk werd verwezen naar het „Souverein Noodbesluit", dat in die tijd Londen had bereikt en waarin werd voorgesteld de oude Staten-Generaal te doen terugkeren.

Dit was overigens in het geheel niet de opvatting van de leden van het comité. In een brief, die de heer *de Jong* aan de medeondertekenaars had gericht, wees hij er op, dat de recente stemmen uit bezet Nederland hadden aangetoond, dat men ondergronds niet

gecharmeerd was van de gedachte, dat de oude Staten-Generaal zouden terugkeren, zodat dit bijvoorbeeld een punt was, waarop dit stuk onvoldoende was doordacht. De ondertekenaars waren het wel eens over de gedachte, dat de Regering te Londen hierover reeds een beslissing had moeten nemen en dat zij deze beslissing had moeten mededelen.

De heer *de Jong* meent, dat de Regering een wetsbesluit tot stand had moeten brengen, waarbij de zaak ten opzichte van de Staten-Generaal geregeld werd, zodat zo spoedig mogelijk na de bevrijding dit instituut weer kon gaan werken.

37898 *(Rijkens)*

De heer *Rijkens* stelt het vraagstuk van het parlement tegen de achtergrond van de opvattingen, die destijds te Londen bestonden. De heer *Rijkens* heeft wel vastgesteld, dat er misschien elementen, en juist onder de Engelandvaarders, waren, die in dat opzicht geen gezonde democratische ideeën hadden. Hij gelooft, dat het onjuist is te zeggen, dat dit van enigszins algemene aard zou zijn. De beoordeling hangt af van het tijdstip, waarop de meningen werden uitgesproken. Hij kan zich herinneren, dat het Kabinet zelf niet van mening was, dat men direct na terugkeer een parlement kon hebben, dat op de normale wijze zou functionneren. Hij zou kunnen verwijzen naar een redevoering, welke de heer *Albarda* gehouden heeft in Netherlands House, waarbij hij, die toch zeker door en door democraat is, diezelfde mening verkondigd heeft. Het zou interessant zijn de tekst van die lezing daar nog eens op na te slaan. Hiermede wil de heer *Rijkens* alleen zeggen, dat er geen tegenstelling was tussen de opvattingen van het Kabinet en die van de Londense gemeenschap in die zin, dat in de laatste autoritaire ideeën nogal aanhang hadden en dat het Kabinet op het standpunt van het parlementaire stelsel stond, want ook het Kabinet heeft ongetwijfeld gevarieerd in zijn eigen mening over hetgeen er direct na de oorlog zou kunnen gebeuren. Men is daar lang niet altijd en zeker niet eensgezind van mening geweest, dat er direct al een parlement zou moeten functionneren. Er bestonden verschillende ideeën over de wijze, waarop men dat parlement zou moeten samenstellen. Men zou enige oude leden van de Tweede Kamer kunnen nemen, maar dan was men bang, dat daaronder collaborateurs zouden zijn. Men zou het parlement kunnen aanvullen met eventueel tijdelijk aan te wijzen leden van de Kamer. Dergelijke ideeën kwamen uit het Kabinet.

Het kan zijn, dat het Kabinet op 1 Januari 1944 tot de conclusie was gekomen, dat er een parlement moest komen en dat de publieke opinie daarbij ten achter stond, en misschien langer heeft vastgehouden aan het idee, dat men niet met een normaal parlement kon werken, maar de heer *Rijkens* kan zeker niet zeggen, dat dit te wijten was aan een algemeen meer fascistische instelling.

De ideeën ten aanzien van het parlement, die in de richting gingen van een versterking van het gezag en van een tijdelijk parlement met nieuw te benoemen leden, hebben, zij het niet in sterke mate, aanhang gevonden in het Kabinet zelf, want daar zijn ze ook tot uitdrukking gebracht. Als de heer *Rijkens* het zich goed herinnert, was een van de argumenten, een misschien wat legatistisch argument, dat de looptijd van het parlement in ieder geval was geëindigd en dat er dus geen parlement bestond. Men zou dus moeten beginnen met het benoemen van een parlement.

14186 *(Veraart)*

Inzake de vraag: in hoeverre van de kant van de Regering plannen zijn voorbereid in een nu niet bepaald democratische richting, verklaart de heer *Veraart,* dat die er zijn geweest. In dit verband heeft hij o.a. een debat gehad met de heer *Albarda* in Netherlands House, toen honderden aanwezig waren, een debat in 1944, waar toen niets van is terechtgekomen.

De heer *Bolkestein* presideerde die vergadering; men mocht niet langer dan tot halfnegen vergaderen. De heer *Albarda* nu eindigde vijf minuten vóór halfnegen. Toen heeft de heer *Veraart* alleen maar een paar kreten kunnen uitstoten. Maar na afloop heeft mr. *Schürmann* als president van de Londense Juristenvereniging gezegd: ik nodig de heren uit voor een in mijn vereniging te houden „pro en contra". De heer *Veraart* aanvaardde die uitnodiging terstond; de heer *Albarda* sloeg haar af. Voor de heer *Veraart* is het hoogst interessante juist de positie, die de heer *Albarda* in deze kwestie innam, en voor hem is ook hoogst interessant de mededeling, die de heer *van den Tempel* hem onmiddellijk na de vergadering in Netherlands House gedaan heeft: „Ja, waarde *Veraart,* als wij konden doen, zoals jij het wilde, dan was het prachtig, maar dat krijg je hier niet gedaan." Dit is volgens de heer *Veraart* wel het heel pikante uit deze geschiedenis. Een symptoom is het ontslag aan hem, maar het culminatiepunt is de voordracht in Netherlands House geweest, waaruit bleek, dat de heren *Albarda* en *van Boeyen* in de Raad van Advies een volkomen antiparlementair systeem verdedigen moesten.

Van een benoemd parlement of van adviesraden en al der-

gelijke dingen meer heeft de heer *Veraart* telkens weer gezegd: dat is van nul en gener waarde. Het Nederlandse parlement bestaat en het komt terstond weer bijeen. Het zuivert zich zelf. Het komt net zo terug, om het eens heel kras te zeggen, als de Koningin terugkomt. Het parlement en de Koningin komen op gelijkwaardige wijze en op hetzelfde tijdstip terug en niemand mag het bestaande parlement zijn samenkomen beletten. Iedereen, iedere autoriteit moet bijstand verlenen aan de leden van het parlement, wanneer het bij elkaar komt. De heer *Veraart* had verwacht, dat, toen het Noorden van ons land bevrijd werd, als het ware de dag daarna op het Binnenhof het parlement bijeen zou zijn geweest.

Te Londen werd nog gezegd, toen men het allang beter kon weten, dat het parlement wemelde van collaborateurs, dat het wemelde van mensen, die niet te vertrouwen waren. Men had geen enkele aanwijzing om dit te zeggen.

35813 *(Veraart)*

In tweede instantie verklaart de heer *Veraart* nog, dat het probleem van de bestuursvoorziening veel mensen te Londen uitermate bezig hield. Hoe de Regering zich voorstelde het bestuur na de bevrijding te gaan organiseren, is vooral een zorg geworden voor degenen, die zich met de heer *Veraart* op het standpunt stelden, dat Nederland rechtens een parlementaire democratie is, dat dus, kort geformuleerd, het overwicht in de zaken van staatsbestel rechtens behoort bij het parlement. Dit was natuurlijk een groot zorgenkind, omdat het duidelijk werd, dat de Regering in die tijd hoegenaamd niet in deze richting dacht.

35814 *(Veraart)*

Naar de mening van de heer *Veraart* is dat in 1943 aan de orde gekomen. Vóór 1943 hield het hem niet zo bijzonder bezig. Hetgeen de heer *Veraart* te horen heeft gekregen, kwam in die tijd uit de zogenaamde Buitengewone Raad van Advies en wel door enkele heren, die daarin waren gekozen.

De heren *van Haastert, da Costa Gomez, de van der Schueren*, drie katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies, hebben over deze zaken zeer levendig contact met de heer *Veraart* gehouden. Met het vierde katholieke lid, pater *Monchen*, heeft hij hierover geen contact gehad. De drie genoemde heren zeiden: het gaat naar onze mening helemaal niet goed en zij betreurden het ook, dat de heer *Veraart* hun niet regelmatig advies kon geven. De opvatting van de heer *Veraart* was, dat naarmate de bevrijding voortschreed ons politiek democratisch bestel moest worden hersteld. Dus dat men, als men in Nederland doordrong in het bevrijde Zuiden, overal, met zuivering natuurlijk, de gemeenteraden en misschien zelfs de Provinciale Staten zou herstellen. Men zou zelfs al kunnen beginnen met een deel van het parlement in het Zuiden en op die manier voortdringen. De genoemde drie heren, alsmede de heer *Sluyser*, toenmalig lid van de S.D.A.P., en de heer *de Wit*, directeur van Philips te Londen, A.R., waren de opvatting toegedaan, dat daar in de opvatting van de Regering, helaas, geen sprake van zou zijn. De Regering dacht vooral aan twee dingen, nl. een sterk militair gezag, dat de eerste tijd met grote macht zou optreden in Nederland, en in de tweede plaats aan adviesraden. Daar scheen zeer veel over te worden gepraat en dat werd in de Buitengewone Raad van Advies verdedigd door de heer *van Boeyen*. Dat de heer *van Boeyen* zo iets verdedigde, verbaasde de heer *Veraart* niet zo erg, maar wel, dat de tweede man in de verdediging de heer *Albarda* was. Het verwonderde hem ten zeerste, dat deze leider van de S.D.A.P. op deze wijze over de parlementaire democratie na de bevrijding dacht. De zaken bereikten een crisis, doordat de Regering op een gegeven moment concrete voorstellen deed, waarbij dit alles een geheel werd. De heer *Veraart* meent, dat dit de ontwerpen zijn, die door de heer *van Angeren* als toenmalig Minister van Justitie zijn ontworpen. En toen is er, zeer tot blijdschap van genoemde, hem geestverwante heren, een nederlaag in de Adviesraad voor de Regering gekomen, voorzover men dan in zulk een Raad een nederlaag kan toebrengen. Zo werden dus de Regeringsontwerpen verworpen en door de meerderheid werd gezegd: wij moeten een heel andere kant uit. In dat verband kreeg de heer *Veraart* te Liverpool, waar hij toen was, een telefoontje van de heren *de van der Schueren* en *Sluyser*, die te Londen waren, of hij dadelijk terug wilde komen. Er was hun gezegd, dat, indien zij een andere kant uit wilden, zij dan maar een voorstel moesten doen in overeenstemming met wat zij dachten, dat er moest gebeuren. Dat voorstel is opgenomen in de „Inleiding tot de Nederlandse Constitutie" van de heer *Veraart*, waarin deze gezegd heeft, dat de parlementaire democratie onmiddellijk moest worden hersteld. De heer *Veraart* verwijst hier naar hetgeen in België geschiedde. De heer *Gillon*, de president van de Belgische Senaat, die onder meer voorzitter was van de Entente des parlementaires des Pays Occupés en de president van het Belgische Huis van Afgevaardigden, dr *Frans van Cauwelaert*, hebben bij de heropening van het Belgische

Parlement, onmiddellijk nadat de geallieerden Brussel hebben bevrijd, redevoeringen gehouden, die de heer *Veraart* zeer veel deugd deden. Dat is vermoedelijk einde Augustus of begin September 1944 geweest. Het kwam hier op neer, dat, nauwelijks nadat Brussel was bevrijd, het parlement bij elkaar kwam en volop in werking trad.

35817 ***(Veraart)*** Met betrekking tot de zuivering van het Belgische parlement meent de heer *Veraart,* dat deze door het parlement zelf is geschied en dat men de opengevallen plaatsen niet heeft aangevuld.

35822 ***(Veraart)*** Op de bovenvermelde meeting in Netherlands House werd door de heer *Albarda* gezegd, dat het bestaande parlement niet meer het Nederlandse volk vertegenwoordigde. Het was al zo lang geleden gekozen en er was zoveel gebeurd en dus zou het dwaasheid zijn om dit parlement te beschouwen als de vertegenwoordiging van het Nederlandse volk.

De Tweede Kamer was van 1937. Zij was dus al acht jaar geleden gekozen! Maar de heer *Veraart* heeft dat altijd een ongelooflijk kinderachtig argument gevonden, wetende — en dat is later ook door de ervaring volkomen bevestigd — hoezeer het Nederlandse volk traditioneel is. Een typisch voorbeeld daarvan heeft de christelijk-historische partij geleverd, die werkelijk de allergrootste moeilijkheden had gehad door het verdwijnen van eminente leden naar andere partijen; een partij met weinig trekkracht, zo wil de heer *Veraart* het uitdrukken, in haar lijst en die zich ten volle in het Nederlandse volk heeft gehandhaafd, precies zoals ze tevoren was geweest. Van de andere partijen behoeft hier nauwelijks gesproken te worden. Maar in ieder geval staat voor hem vast, dat dit een volkomen miskennen van het Nederlandse volkskarakter was, zoals het zich vooral sinds de tijd van het evenredig kiesrecht heeft vertoond. Het Nederlandse volk achtte zich door het bestaande parlement volkomen vertegenwoordigd. Het heeft nu eenmaal geen betere vertegenwoordiging en in ieder geval kan men nooit rechtvaardigen, dat men mensen met de grootste staatkundige invloed gaat belasten, die helemaal niet door het volk gekozen zijn.

Men heeft dus toen die raden van advies op de voorgrond geduwd. Naar de mening van de heer *Veraart* een weinig fraaie geschiedenis.

35831 ***(Veraart)*** Ten aanzien van hetgeen op het punt van de bestuursvoorziening in het algemeen door de meeste Ministers wordt gesteld, nl. dat men toch allemaal, welk verschil van methode er misschien bestaan heeft, op het standpunt van de parlementaire democratie heeft gestaan, verklaart de heer *Veraart,* dat, als men een ander stelsel aanvaardt dan hetgeen hij uiteengezet heeft als naar zijn oordeel het juiste te zijn, men dan in ieder geval zover afwijkt van de essentiële grondslagen van de parlementaire democratie, dat een verder afglijden te vrezen is. Het verwondert de heer *Veraart,* wanneer men van die zijde zegt de parlementaire democratie goed gezind te zijn geweest. Hij zou wel eens eerst staatsrechtelijk door die heren uiteengezet willen zien, wat zij daar wel mee bedoelden. Dat zij tenslotte wel begrepen, dat men in Nederland niet zou kunnen blijven regeren zonder parlement, dat neemt hij onvoorwaardelijk aan, maar dat de heren de opvatting aanvaard zouden hebben, die bij hem bestond, dat het overwicht rechtens bij het parlement behoort, dat betwijfelt hij ten zeerste. De opvatting, die de heer *Veraart* daartegenover stelde in het zo juist vermelde debat, dat hij niet eens een debat mag noemen, zonder zich zelf te beschadigen — het waren immers alleen die paar uitroepen in die vergadering in Netherlands House! — werd door de vergaderden „met hoon" — zoals men dat in een studentenvergadering noemt — begroet. Men begreep zeer goed om welk een grote zaak het ging! Deze opvatting van parlementaire democratie — de enig juiste —, werd door de heer *Gerbrandy* bij gelegenheid van zijn schandelijk ontslag kortweg „zijn hobby" genoemd. „U blijft maar vechten voor uw hobby en u begrijpt niet, dat wij dat op een heel andere wijze gaan doen." De heer *Veraart* wenst nog altijd niet zijn opvatting als een hobby bestempeld te zien, aangezien hij nog steeds van mening is, dat zij de enig aanvaardbare theorie is voor iedereen, die over de Nederlandse staatsrechtelijke verhoudingen behoorlijk heeft nagedacht.

35833 ***(Veraart)*** Met de uiteindelijke gedachte, waarop de Regering het eens is geworden, zonder het nochtans ten aanzien van het parlement uit te voeren nl. de zogenaamde synthesegedachte, zou de heer *Veraart* zich voor een deel, nl. wat betreft de opengevallen plaatsen, hebben kunnen verenigen. Zijn stelling is echter deze: het Nederlandse parlement bestaat nog altijd. Het is geen ogenblik weg geweest.

Staatsrechtelijk heeft de heer *Veraart* zijn gedachte aldus beredeneerd: Staatsnoodrecht heeft uiterst bescheiden te zijn. Daarom kan er natuurlijk geen sprake zijn van het terzijde schuiven van het op 10 Mei 1940 bestaande parlement. Daarom is ondenkbaar, dat dit vervangen zou worden door een „benoemde raad", want verantwoordelijkheid van de Regering aan een door haar benoemd parlement is een paskwil, een absurditeit. In dit verband citeert de heer

Veraart uit zijn rede „Een waar Parlement — en terstond!", op 26 Juni 1943 te Londen uitgesproken:

> „Men zegt vooreerst dit: de periode van de Tweede Kamer was om. Kan men zich erbarmelijker uitvlucht denken? Hier wordt een technisch detail, een datumkwestie, belangrijk genoeg geacht om het meest wezenlijke element van ons Staatsrecht terzijde te schuiven! Hier wordt, wat goed en bloed is van het Nederlandse Volk, zijn overwicht in de zaken van het staatkundig bestel, opzij gezet voor den onmogelijk te beleven dag der algemene verkiezingen. Heeft het Nederlandse Volk zijn hoogste Instituut der staatkundige Vrijheid, zijn Tweede Kamer verloren, omdat het onder Duitse bezetting niet naar de stembus kon gaan? Omdat het onder den gemenen *Seyss-Inquart* zijn kiesrecht onder geen beding zou hebben willen uitoefenen? En moet onze beloning voor ons heldenvolk en ons martelarenvolk deze zijn: dat wij het houden aan den datum en tot dat volk zeggen: Gij hebt den datum verspeeld! Nu hebt Gij geen Tweede Kamer meer!".....
>
> „Waarlijk, zulk een gedachtengang is niet alleen ongelooflijk — hij is diep beschamend. Het hoofdgoed der Democratie, het plechtanker van de Nederlandse Vrijheid, gesmeed in een glorieuze historie van meer dan honderd jaren, wordt tot oud roest verklaard. Maar ik weiger te geloven, dat zij, die geroepen zijn thans boven alles te waken over de Nederlandse Democratie, haar in het uur der overwinning zegepralend te doen intrekken in het Land van onze Liefde — zich niet eindelijk zullen bezinnen en dit sofisme, waarlijk verfoeilijk, niet — nog is het tijd! — den verdienden doodsteek zullen geven."

Dat was in 1943. En verder citeert de heer *Veraart* uit dezelfde rede:

> „Die Tweede Kamer is verouderd ..... Hier is veel meer in het geding. Hier komt aan de orde een beoordeling van de kwaliteit van de door het Volk gekozen afgevaardigden, gekozen in de volle vrijheid van het jaar 1937, door het meest algemene kiesrecht, dat denkbaar is. Hier matigt een macht buiten het Volk zich een oordeel aan over het volksoordeel. Hier zijn wij — o, ik neem gaarne aan, volkomen te goeder trouw! — volop in het verfoeilijk half-fascisme. Is het niet alsof de afschuwelijke dwaas *Hitler* toch wel enige correcties had aangebracht in het modern parlementair wereldbestel? Alsof deze staatsrechtelijke analfabeet — analfabeet overigens in alles, wat goederen der Cultuur zijn, en alleen denkbaar in een sinds vele jaren zo verdwaasd volk als het Duitse — ook maar het minste begrip had van de fijne weefsels der Democratie, gesponnen in een traditie van meer dan honderd jaren over geheel de beschaafde wereld!"

Dit beschouwt de heer *Veraart* als zijn antwoord in deze gehele kwestie. Toen hij dat in Juni 1943 in een vergadering van de Katholiek-staatkundige groep te Londen had gezegd, is dat met enthousiasme begroet. Men zei, dat dit natuurlijk de enige houdbare opvatting was. Maar van die tijd af zijn te Londen de half-fascistische invloeden „tussengeschoven".

De Nederlandse mensen in Engeland en in de Nederlandse koloniën stonden met afgrijzen tegenover de Duitse overval, maar zij stonden niet afwijzend, en zeker niet in onze koloniën, tegenover een nieuwe, anti-democratische samenstelling van ons Staatsbestel.

35834 *(Veraart)*

De heer *Veraart* was voorstander van de gedachte, dat een regeling te Londen niet per se nodig was en dat men op grond van de interpretatie van de Grondwet, nl. van de bepaling, die op de termijn betrekking heeft, eenvoudig zonder nadere regeling bij wetsbesluit, doch steunende op die interpretatie, kon gaan werken.

In het Koninklijk besluit, dat hij toen ontworpen heeft en hetwelk de heren toen tot het hunne gemaakt hebben, luidt artikel I:

> „Zodra Wij in het bevrijde Nederland zijn teruggekeerd en het Ons bekend is geworden, dat zich in het bevrijd gebied meer dan de helft van de leden bevindt, die de Tweede Kamer op 10 Mei 1940 telde, nodigen Wij de Voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer uit de leden van die colleges in buitengewone vergadering bijeen te roepen, indien enigszins mogelijk in de gewone vergaderzalen aan het Binnenhof te 's-Gravenhage."

35837 *(Veraart)*

Het was toen zijn opzet om al het oude opnieuw te laten werken. Met de synthesegedachte zou de heer *Veraart* wel accoord hebben kunnen gaan in die zin, dat, als er ledige plaatsen zijn, hij er helemaal niets tegen zou hebben, dat, nadat allereerst geput was uit de lijsten van plaatsvervangende leden van de Tweede Kamer, als bedoeld in de Kieswet, die lijsten na zuivering zouden worden aangevuld met personen, die zich gedurende de tijd van de bezetting

bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. De heer *Veraart* citeert uit zijn ontwerp:

> „De Voorzitter van de Kamer pleegt hiertoe overleg met allen, die op een door Ons samengestelde en hem aangeboden lijst zullen worden vermeld en regelt in overleg, indien de betrokkenen dat wensen, de plaatsing van hun naam op de lijsten van plaatsvervangende leden van de Tweede Kamer als bedoeld in de Kieswet."

35841 *(Veraart)*

Voor zulk een regeling achtte de heer *Veraart* ook een wetsbesluit, dat in Londen gemaakt was, nodig.

Op het feit, dat in September 1944, dus enige maanden na de gebeurtenissen in de Buitengewone Raad van Advies, het Kabinet te Londen op de synthesegedachte stond, heeft de heer *Veraart* de volgende visie. Zoals het zo dikwijls gebeurt, stuurt men mensen het woud in, maar tenslotte doet men met hun denkbeelden zelf zijn voordeel. Dat is misschien een lelijke zijde van sommige politiek, die natuurlijk hier niet meer bestaat! De heer *Gerbrandy* en zijn vrienden hebben het tenslotte doen voorkomen, alsof die synthese uit hun overleg voortkwam, hoewel de overtuiging van de heer *Veraart* is, dat zij er lange tijd in het geheel niet aan gedacht hebben, maar op de wijze van de milde dictatuur te werk wilden gaan.

Samenvattend is de strijd van de heer *Veraart* niet gericht geweest tegen hetgeen uiteindelijk de gedachte van het Kabinet geworden is, de synthesegedachte, doch deze heeft zich gericht tegen de plannen, die in 1943 en in het begin van 1944 op de voorgrond gesteld werden om te komen tot een volkomen door de Regering benoemd vertegenwoordigend lichaam.

76588 *(Sluyser)*

De grote strijd te Londen heeft volgens de heer *Sluyser* eigenlijk gedraaid om deze kwestie: hoe zal na de bevrijding de positie zijn van de vertegenwoordigende colleges, in het bijzonder de Kamer. Voorzover hij de zaak kan beoordelen, was dat echter niet de kern van de zaak, maar ging het meningsverschil veel dieper. Naar zijn mening ging het eigenlijk om de vraag, hoe het niet alleen na de bevrijding, maar ook gedurende de tijd, dat de Regering te Londen haar werkzaamheden moest verrichten, zou gaan met de ministeriële verantwoordelijk. Hij gelooft, dat, als men alles, wat te Londen is gebeurd, ontdoet van het bijkomstige, het vaak toevallige en persoonlijke, men altijd weer terugkomt tot deze kern: hoe is het met de ministeriële verantwoordelijkheid, nu het Kabinet zonder Kamer naar Londen is gekomen en daar moet werken.

Uiteraard is het principiële meningsverschil over het antwoord op deze vraag niet altijd op dezelfde wijze aan de dag getreden. Men had de kwestie van de volksvertegenwoordiging, men had ook andere kwesties, die daarmede verband hielden.

De heer *Sluyser* gelooft, dat de heer *Veraart* de zaak te formeel heeft belicht, zowel te Londen als voor de commissie. Het was te Londen z.i. niet alleen een kwestie van staatsrecht, maar ook, en naar zijn gevoel voornamelijk, een kwestie van staatkunde. Staatsrechtelijk was de zaak natuurlijk niet zo eenvoudig. Men kon een aantal argumenten tegenover elkaar zetten. Dat is te Londen in de tijd, voorafgegaan aan de instelling van de Buitengewone Raad van Advies, ook zeer ijverig gebeurd in de verschillende besprekingen, die daarover hebben plaats gehad. Men zeide b.v.: de Kamer bestaat niet meer, en in elk geval is over enige jaren het mandaat van de Kamer toch verlopen, dan zijn die vier jaar om; het Kabinet is dus niet meer verantwoordelijk aan de Kamer, waarom zouden wij ons nu verder met die „formele" kwestie van de ministeriële verantwoordelijkheid bezig houden? Tegenover dat argument was onmiddellijk dit te stellen: de zittingsduur van de Kamer is onderbroken, die vier jaar zijn niet effectief uitgediend. Daartegenover werd dan gesteld: als de oorlog langer duurt dan het einde van de zittingsduur van de Kamer, is de Kamer niet-officieel gesloten. En tenslotte werd tegenover dat argument weer gesteld: voor Indië is bij Koninklijk besluit de zittingsduur van de Volksraad verlengd; dat zelfde kan ook ten opzichte van de Kamer gebeuren. Pro en contra hielden elkaar min of meer in evenwicht; het was werkelijk meer een kwestie van staatkunde dan van staatsrecht.

76596 *(Sluyser)*

Naarmate de wenselijkheid en de waarschijnlijkheid tot zekerheid werden, dat Nederland bevrijd zou worden, dank zij een overwinning van de geallieerden, kwam de vraag meer aan de orde, hoe de bestuursvoorziening moest worden geregeld. Hierover hebben — dat is ook bekend uit de nota van de heer *Albarda* en het boek van de heer *van den Tempel* — in het Kabinet nogal wisselende opvattingen bestaan. Er is een aantal ontwerpen-bestuursvoorzieningen geweest, die, als men ze ontleedt, deze grote lijn vertonen: men wil gedurende een half jaar niets anders dan een Kabinet, dan gedurende een jaar een overgangstoestand en dan eindelijk het parlement. Dat was het eerste ontwerp-bestuursvoorziening. Het tweede had deze strek-

king: dat vacuum van een half jaar overbruggen door een noodvoorziening en dan de verdere maatregelen dichterbij trekken. Het derde beoogde een parlement, samengesteld uit gijzelaars en andere groepen. Kort en goed: dat was wat men wel eens noemt „kringetjes trekken in het zand", terwijl het naar het gevoel van de heer *Sluyser* vooral hierom ging: de Kamer, in de samenstelling, die zij in 1940 had, maar gezuiverd van de elementen, die zich tijdens de bezetting hebben misdragen, moet terugkomen en tegelijkertijd moeten maatregelen worden genomen om Nederland van de andere colleges te voorzien, gemeenteraden en Provinciale Staten. Over deze kwestie is ontzaglijk veel gedelibereerd. Het ontslag van de heren *Kerstens* en *van Angeren* heeft tenslotte de katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies tot het inzicht gebracht, dat zij in geen geval genoegen konden nemen met een maatregel, die minder was dan een onmiddellijk herstel van de vertegenwoordigende lichamen. Dit verband verklaart de heer *Sluyser* aldus: aanvankelijk stonden enkele katholieke leden een weinig aarzelend tegenover de vraag, hoe de regeling ten aanzien van de vertegenwoordigende lichamen zou moeten zijn. De heer *da Costa Gomez* heeft van de aanvang af op het standpunt gestaan, dat de vertegenwoordigende lichamen onverwijld moesten worden hersteld, maar hij heeft moeilijkheden gehad met sommige leden van de Buitengewone Raad van Advies. Daarop is het geschil met de heren *Kerstens* en *van Angeren* er tussen gekomen: de heer *Kerstens,* die uitgegleden was over de bananenschil van de U.N.R.R.A. — maar geen sterveling te Londen geloofde, dat hij daarom weg ging — en de heer *van Angeren,* die weg ging in verband met het Buitengewoon Politiebesluit. Op 7 Juni 1944 verscheen er toen in Vrij Nederland een open brief aan de Raad van Ministers, ondertekend door de heren *da Costa Gomez, van Haastert, Monchen,* ridder *de van der Schueren,* tegenwoordig Commissaris van de Koningin in de provincie Overijssel.

In diezelfde tijd was de kwestie van de bestuursvoorziening aan de orde en toen men door de gebeurtenissen met de neus op de feiten werd gedrukt, werd men er van overtuigd, dat men eenvoudig nergens zou zijn, wanneer een dergelijk Balkan-staatsbestel, dat langzamerhand te Londen was gaan overheersen, of Perzische staatszeden, zoals Minister *Albarda* zei, in Nederland werden ingevoerd. Dat heeft uiteraard de kwestie van de bestuursvoorziening in de Raad wel wat gemakkelijker gemaakt.

Op 1 Juni 1944 heeft de heer *Sluyser* in de Buitengewone Raad van Advies het volgende voorstel gedaan:

> „De Raad verzoekt de 1e Commissie een prae-advies uit te werken op de K.B.'s betreffende de Bestuursvoorzieningen, dat op de volgende punten is gebaseerd:
>
> 1°. uitvaardiging van een interpretatief besluit, bij hetwelk wordt verklaard, dat de zittingsduur van de Staten-Generaal door den vijand is onderbroken;
>
> 2°. onmiddellijke bijeenroeping, na de bevrijding van het vaderland, van de Staten-Generaal, nadat zuivering heeft plaats gevonden;
>
> 3°. zoo noodig aanvulling der vacatures, eventueel volgens het systeem bedoeld in art. 8 van het ontwerp K.B. „Uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening";
>
> 4°. aanpassing van de desbetreffende artikelen van de Grondwet aan de bijzondere omstandigheden door tijdelijke wijziging, respectievelijk tijdelijk buitenwerkingstelling;
>
> 5°. afkondiging van de bovenvermelde besluiten te Londen, waarbij, indien de veiligheid van personen in gevaar zou kunnen komen, de procedure wordt gevolgd der beide ontwerpen K.B. Tijdelijke Bestuursvoorziening."

Dat laatste betekende afkondiging, maar nog niet publicatie in het *Staatsblad.*

Met betrekking tot de aanvulling verklaart de heer *Sluyser,* dat het punt „oorspronkelijke lijsten" nooit een onderwerp van bespreking heeft uitgemaakt. Hij kan zich vergissen, maar dit slaat op een denkbeeld, dat uit het Kabinet was gekomen.

De heer *Sluyser* kan zich voorstellen, dat er enige tegenspraak zit in de uiteenzetting, die hij geeft en de indruk, die door het Kabinet gewekt is. Er is een Kabinet, dat vecht voor de ministeriële verantwoordelijkheid, dat de waarde van de Kamers en de andere vertegenwoordigende lichamen kent, zoals blijkt uit duizenderlei uitingen, opmerkingen en stukken, die de Ministers hebben gemaakt: er is verder een college, dat advies over de bestuursvoorziening moet uitbrengen en nu komt juist dit Kabinet, dat meer dan een ander zich eenzaam moet gevoelen zonder de Kamers, met een voorstel om de Kamers niet bijeen te roepen.

De heer *Sluyser* moet ter verklaring van deze ogenschijnlijke tegenstelling zeggen, dat een aantal leden van het Kabinet, met wie hij per-

soonlijk over deze zaak contact heeft gehad. de gevangenen waren van volkomen verkeerde berichtgeving over Nederland. Er is uiteraard wel eens gesproken over de geheime dienst en wat die over Nederland vertelde. Technisch zat de zaak van de heer *Somer* goed in elkaar. Wel geeft de heer *Sluyser* toe, dat de heer *Somer* zijn persoonlijke visie op de zaken liet prevaleren, maar het totaal van zijn rapporten was aardig veelzijdig. De zaak is alleen, dat, voorzover de heer *Sluyser* bekend, niet alle rapporten ter kennis van het Kabinet zijn gekomen. Als men zou nagaan hoeveel van de rapporten, telegrammen en berichten, die de geheime dienst over de politieke ontwikkeling van Nederland ontving — en dat onderwerp moest het Kabinet toch in de eerste plaats interesseren — ter kennis van de Ministers zijn gekomen, zou men zien, dat zij maar een zeer klein deel vormden van de grote stapel, waarover de geheime dienst beschikte. De heer *Sluyser* beweert niet, dat de geheime dienst die rapporten achterhield. Hij kan niet met de feiten aantonen, waar zij zijn blijven steken op de weg van de geheime dienst naar de individuele Ministers.

De heer *Sluyser* heeft een merkwaardig voorbeeld daarvan. Juist in de tijd, toen men over de bestuursvoorziening aan het spreken was, kreeg hij in handen — hij weet niet meer op welke wijze — een rapport van de geheime dienst, gestempeld en wel, waarboven stond: „Een nieuwe staat, een nieuwe partij". Er stonden een aantal dingen in, waarmede hij het niets eens was, maar daar gaat het niet om. Het rapport was buitengewoon objectief en veelzijdig en het bevatte een aantal dingen, waarvan men moest zeggen: dat ziet er niet gek uit. Welnu, in dat rapport staat bijvoorbeeld:

> „Na den terugkeer van de regeering in ons land zal verder zoo spoedig mogelijk een volksvertegenwoordiging dienen te worden gevormd. M.i. zou dat zeer wel op deze wijze kunnen geschieden, dat de leden voor dat maal werden benoemd door de Kroon, gehoord de voorzitters der vroegere Kamerfracties. Daarmede zou m.i. voldoende waarborg zijn verkregen, dat in de volksvertegenwoordiging oude en nieuwe stroomingen in het volk behoorlijk tot hun recht zullen komen en dat vroegere leden, die zich tijdens de bezetting hebben gecompromitteerd, daarin geen zitting zullen hebben."

Dit rapport was uit Nederland afkomstig. De heer *Sluyser* heeft over dit rapport gesproken met de heren *Albarda, van den Tempel* en *Burger,* die van het bestaan van het rapport echter niets wisten. De heer *Sluyser* moet dit rapport, dat gedateerd was 9 November 1943, van de een of ander gekregen hebben. Het merkwaardige volgens hem is dit: men is in en buiten de Raad van Advies een paar jaar aan het redekavelen over de vraag, wat het Nederlandse volk wil, er ligt een jaar lang een rapport, waarin staat: „Het Nederlandse volk schenke de voorzitters van de fracties vertrouwen, laat hen aanwijzen welke leden zich hebben misdragen, dan kunnen wij spoedig weer een volksvertegenwoordiging hebben" ..... en Ministers, die verantwoordelijk zijn tegenover het parlement, weten van niets! Het zou zeer de moeite waard zijn na te gaan, aldus de heer *Sluyser,* hoe de ambtelijke voorlichting van de leden van het Kabinet over het politieke leven in Nederland zich heeft voltrokken. Sommige leden van het Kabinet zullen wel van dergelijke rapporten kennis hebben gekregen, maar het ging voor anderen zeer geheimzinnig, ook natuurlijk omdat er inderdaad mensenlevens mede gemoeid waren.

Het advies dd. 19 Juni 1944 inzake de bestuursvoorziening — dat door de heer *Sluyser* is geschreven — is in de Raad van Advies met één stem meerderheid aangenomen, zoals kan blijken uit de minderheidsadviezen, welke er bij zijn gevoegd.

Het besluit viel op 1 Juni en op 19 Juni had de commissie-*van Haastert-Sluyser-de Wit* het ontwerp gereed, dat met één stem meerderheid werd aangenomen. Er zijn twee minderheidsadviezen bijgevoegd, die uiteraard een zeer merkwaardige kijk geven op de opvattingen omtrent deze zaak, vooral het minderheidsadvies van de heren *Eggens* en *Six.*

Het advies van de Raad is, voorzover de heer *Sluyser* weet, nooit in wetsvorm getekend. De heer *Sluyser* verwijst in verband met het verdere verloop naar hetgeen de heer *van den Tempel* zegt in zijn boek op blz. 202 e.v., alwaar ook verklaard wordt, waarom tenslotte de zaak blanco moest worden gelaten. Na het Noordbrabantse of Zuid-Nederlandse Kabinet — hoe men het ook noemen wil — heeft het Kabinet-*Schermerhorn-Drees* tenslotte de gedachten uitgevoerd, die in het advies van de Raad van Advies zijn verwerkt, te laat helaas, maar dat mag men het Kabinet-*Schermerhorn-Drees* niet verwijten.

In bezet Nederland hield men zich eveneens met het probleem van de volksvertegenwoordiging bezig, vooral toen de bevrijding naderbij kwam.

81941 *(van Walsum)*

Mr. *G. E. van Walsum,* tijdens de gehele bezetting lid van het z.g. Politiek Convent, verklaart, dat er in de herfst van 1942 bij het

Politiek Convent een vragenlijst is binnengekomen, naar het heette uit Engeland. Ten aanzien van deze vragenlijst werd aangenomen, dat zij bona fide was en dat het een stuk was, waarvan het van belang was er een behoorlijk antwoord op te geven.

81948 *(van Walsum)*

In deze vragenlijst stonden verschillende vragen. De eerste was: Hoe denkt men over de Regeringsvorm na de bevrijding? Het tweede onderdeel van deze vraag was: Is het verlangen naar een sterkere autoriteit der Regering (meer persoonlijk bewind van de Koningin) algemeen?

De tweede vraag: Wordt in dit verband een radicale verandering in ons parlementair stelsel gewenst of verwacht? Zo ja, in welke zin?

De derde vraag: Wordt er gehoopt en verwacht, dat de oude scheidslijnen tussen de politieke partijen opgeheven zullen kunnen worden en zo ja, hoe ziet men de partijformatie na de oorlog?

De vierde vraag: Meent men, dat na de oorlog de differentiatie in ons onderwijs (bijzondere scholen) moet voortbestaan of wil men sterkere unificatie?

De vijfde vraag: Is het gevoelen algemeen, dat er na de oorlog grote veranderingen in de sociale verhoudingen in ons land moeten komen? Zo ja, in welke zin?

De zesde vraag: Hoe meent men, dat Duitsland behandeld zal moeten worden na de oorlog?

De zevende vraag: Hoe denkt men over de toekomstige structuur van Europa?

Naar aanleiding van die vragen is er een gemeenschappelijk antwoord [1]) opgesteld. Men is over dit antwoord tot volkomen overeenstemming geraakt, al blijkt er uit, dat er op bepaalde punten verschil van mening bestond. In het algemeen waren het nuanceringen, misschien ten aanzien van de positie van de politieke partijen tegengestelde meningen. Dat antwoord is uit dit gezelschap verdwenen en heeft zich daarna aan de waarneming van de heer *van Walsum* onttrokken.

[1]) Bijlage 97.

81954 *(van Walsum)*

Bij dit antwoord is een afzonderlijk memorandum gevoegd over het herstel van het politieke leven na de restauratie. De heer *van Walsum* vestigt de aandacht op de volgende passage daarin:

> „Naast stemmen, die zich uitspreken voor het verdwijnen van alle politieke partijen, worden andere meer ernstig te nemen stemmen gehoord, die weliswaar het bestaan van politieke partijen ook voor de toekomst aanvaarden, maar die van oordeel zijn, dat een vruchtbare ontwikkeling van het staatkundige leven in Nederland een andere partijgroepering verlangt. Er worden pleidooien geleverd voor een twee- of drie-partijensysteem, waarbij men klaarblijkelijk uitgaat van de gedachte, dat zulk een systeem in enigerlei vorm van bovenaf door de Staat moet worden opgelegd. Het is moeilijk te verstaan, hoe een dergelijke regeling met het wezen der democratie in overeenstemming valt te brengen. Een andere stroming bepleit de wenselijkheid van een bewust verbreken der historische continuïteit, doordat de oude partijen zich zelf ontbonden zouden verklaren om aldus in een vrije discussie tot een nieuwe partijgroepering te komen. Aan C.H.-zijde staat men sympathiek tegenover deze gedachte."

Het is dit punt, dat de heer *van Walsum* even wil toelichten, omdat het voor ieder, die zijn opvattingen toen en na de bevrijding kent, natuurlijk duidelijk is, dat zijn aanwezigheid in dit Politiek Convent tot deze uitspraak aanleiding heeft gegeven. Hij wil er echter wel de aandacht op vestigen, dat hij niet de enige was, die daar voor de Christelijk-Historische Unie zitting in had, zodat het onjuist zou zijn om deze uitlating alleen uit het feit van zijn persoonlijke ontwikkeling te trachten te verklaren.

81963 *(van Walsum)*

Het vraagstuk, of na de bevrijding de Staten-Generaal als zodanig bijeen zouden moeten komen — met alle problemen, die daaraan vast zaten, zoals de vraag, of de termijn van de Staten-Generaal al dan niet geëxpireerd was, of men de zittende leden moest zuiveren, kortom al die vraagstukken, die te Londen zo uitvoerig zijn besproken —, is in het Politiek Convent niet aan de orde geweest. Er is natuurlijk wel eens over gesproken, maar niet in die concrete vorm. De gedachtengang, die in deze kringen heerste, was, dat na de bevrijding in elk geval het parlement terug zou moeten komen om machtigingen te geven voor de noodsituatie, die dan zou komen. De leden van het Politiek Convent zijn er dus verder als politieke groeperingen niet op ingegaan, omdat zij meenden, dat dit zich zou afspelen in een periode, waarin de tijdelijke voorzieningen, waarmede zij zich hebben bezig gehouden, zouden zijn geëxpireerd. Het standpunt van de leden van het Politiek Convent was, dat de Staten-Generaal — de oude Staten-Generaal — direct zouden terugkeren.

Er waren echter mensen, die op het standpunt stonden, dat ze dan direct zouden moeten terugkeren en gewoon zouden moeten functionneren. Er waren andere mensen, die meenden, dat ze in elk geval terug zouden moeten komen om een noodvoorziening, die dan zou

dienen te worden getroffen, te legaliseren. Overigens was er ook in deze kring over de uitwerking verschil van mening en er waren ook hier de nuanceringen, die men overal in de gedachtenwisseling over deze zaak aantrof.

De heer *van Walsum* kan zich niet herinneren, dat men zich in dit gezelschap met deze vragen zeer uitdrukkelijk heeft bezig gehouden. Hij gelooft wel, dat het zo van tijd tot tijd ter sprake is gekomen, maar dit heeft niet geleid — voorzover hij zich herinnert — tot het formuleren van bepaalde nota's.

81965 *(van Walsum)*

Indien men zegt, dat men het er eigenlijk in grote lijnen over eens was, dat de oude Staten-Generaal moesten terugkeren, kan dit insluiten, dat men algemeen van mening was, dat de oude Staten-Generaal weer normaal verder moesten gaan functionneren. Dat is echter een standpunt, dat zeker niet algemeen werd gedeeld, want de heer *van Walsum* was daar b.v. zelf bepaald tegen. Men was het er over eens, dat het noodzakelijk was om in elk geval door het terugroepen van de oude Staten-Generaal de continuïteit te laten vastleggen. Er was een discussie, die liep over de vraag, wat die Staten-Generaal, teruggeroepen zijnde, zouden moeten besluiten. Voor wat betreft de periode, die zou ontstaan, nadat de Staten-Generaal terug waren gekomen en een machtiging aan de Regering zouden hebben gegeven, hebben vraagstukken, op welke wijze men een college moest formeren, waarin deels het oude element vertegenwoordigd was en deels het nieuwe element, dat tijdens de bezetting het vertrouwen van de bevolking had verkregen, een rol gespeeld. Toen was er overeenstemming over de vorming van een Adviescommissie. Dan zou de Regering in overleg met die Adviescommissie vaststellen, hoe verder ten aanzien van die Staten-Generaal zou moeten worden gehandeld, nadat die Staten-Generaal teruggekomen waren en die machtiging hadden gegeven.

81970 *(van Walsum)*

Dat was geen standpunt, dat algemeen in de kringen van het Politiek Convent aanvaard werd. De heer *van Walsum* heeft reeds gezegd, dat hij zich niet herinnert, dat het Politiek Convent zich hiermede op gezette wijze heeft bezig gehouden. Er is wel over gesproken; er zijn bepaalde denkbeelden naar voren gekomen, maar voorzover daar nuanceringen van meningen zijn, wil de heer *van Walsum* al deze nuanceringen zonder meer toch niet op rekening van het Politiek Convent geschreven hebben. Hij wil daarmede zeer voorzichtig zijn, hij wil dus vooral voorkomen, dat hij een verkeerde indruk wekt. Hij heeft uit de aard der zaak zijn eigen inzichten over deze aangelegenheden in die kring wel besproken. Daar stond hij min of meer alleen in. De heer *van Walsum* gelooft, dat de overheersende mening in het Politiek Convent eerder geweest zou zijn om na de allereerste overgangsperiode de oude Staten-Generaal te laten terugkomen en gewoon te laten functionneren. Dat zegt de heer *van Walsum* echter met reserve, omdat hij dat niet concreet kan reconstrueren.

81971 *(van Walsum)*

Natuurlijk is er wel gesproken over de vraag, in hoeverre de Volksvertegenwoordiging van vóór 1940, waarvan de zittingsperiode was geëxpireerd, nog als vertegenwoordigend kon worden beschouwd. Dat zijn vragen, die daar aan de orde zijn gesteld, en in elk geval was men van mening, dat er iets moest worden gedaan, mede om het bezwaar van de expiratie van de termijn van de Volksvertegenwoordiging te legaliseren. Men kon echter moeilijk verwachten, dat in de kring van dit Politiek Convent, in de kring dus van de vertegenwoordigers van de politieke partijen van vóór de oorlog, groot enthousiasme zou bestaan voor de opvatting, dat de Volksvertegenwoordiging haar vertegenwoordigend karakter had verloren. In dat opzicht wil de heer *van Walsum* dus zeer uitdrukkelijk vastleggen, dat de persoonlijke inzichten van hemzelf en van degenen, die uit niet-politieke kring in dit overleg betrokken waren, niet de heersende opvattingen in het Politiek Convent waren. Al waren ook daar weer nuances. De een liet dat wat zwaarder wegen dan de ander.

In het bezit van de commissie is een nota [1]) van 19 April 1944, handelende over binnenlands bestuur, welke nota door het Vaderlands Comité via de Zwitserse weg naar Londen is gezonden. In § 5 van dit hoofdstuk heeft de commissie reeds van enige gedeelten van deze nota melding gemaakt. [2])

De nota behandelt een van de vragen, die bij het herstel rijzen, nl. hoe gehandeld zal worden ten aanzien van Staten-Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden. Het Vaderlands Comité huldigt de opvatting, dat het nog het beste is zich zo dicht mogelijk aan te sluiten bij Grondwet en wet en de laatst gekozene volksvertegenwoordiging, al is zij overjarig, te herstellen. Hetzelfde geldt dan van Provinciale Staten en gemeenteraden.

Met betrekking tot de zittingsduur ware te handelen, alsof deze gedurende de bezettingstijd geschorst is. Vanzelf is dan de verdere zittingsduur begrensd. In de opengevallen plaatsen ware niet te voorzien. In het Comité is de gedachte bepleit aan de Kroon dan een recht van aanvulling te geven. Daaraan zouden minder bezwaren verbonden

[1]) Bijlage 98.

[2]) Vgl. bijlage 88.

zijn dan aan een benoeming van een geheel college door de Kroon.

In provinciën en gemeenten moeten de vertegenwoordigers der burgerij een eigen verantwoordelijkheid dragen. In de eerste plaats in het dagelijks bestuur, maar ook herstel van Provinciale Staten en gemeenteraden is wenselijk.

64474 e.v. *(Bosch van Rosenthal)*

De heer *Bosch van Rosenthal* verklaart, dat de Vertrouwensmannen zich niet uitgesproken hebben met betrekking tot het parlement, met name over de vragen, of het oude parlement van 1940 weer zitting moest nemen, zij het dan gezuiverd, of er een nieuw benoemd parlement moest komen dan wel of een tussensysteem het meest wenselijk was. Dat was te dicht bij de politiek. Hij kan zich niet herinneren, of zij hierover aan de Regering adviezen hebben doen toekomen, al stond hij persoonlijk op het standpunt, waar het oude parlement grote lacunes vertoonde en vele groeperingen weg waren, dat er zo gauw mogelijk een nieuwe volksvertegenwoordiging moest komen. Hij wilde zo snel mogelijk verkiezingen. Hij ging persoonlijk van de gedachte uit, dat er na de bevrijding bijvoorbeeld twee of drie maanden nodig zouden zijn voor de voorbereiding van de verkiezingen en dat er gedurende die tijd geen parlement zou zijn. Voor een namaak-parlement voelde hij niet veel. Maar hij herinnert zich niet, dat Vertrouwensmannen daarover ooit advies aan de Regering hebben gegeven.

65208 e.v. *(Drees)*

Op de vraag, wat Vertrouwensmannen van Nederland uit ten opzichte van het vraagstuk-„parlement" als wederspel hebben gegeven, antwoordt de heer *Drees,* dat in zijn herinnering niet het College van Vertrouwensmannen zich daarmede in de eerste plaats heeft bezig gehouden. Het is er wel mee bezig geweest en er zijn ook nota's over geschreven, maar er zijn vooral van de kant van het Politiek Convent en het Vaderlands Comité vrij veel raadgevingen naar Londen gegaan, in een andere geest dan die, waarvan de gedachten te Londen blijk gaven. Er heeft natuurlijk in Nederland over de politieke gang van zaken een zeer intens overleg plaats gehad. Oorspronkelijk hebben de politieke partijen zich op het standpunt gesteld, dat het oude parlement moest terugkeren, als zijnde het enige wettig aangewezen lichaam. Naarmate de tijd verliep, kwam het moeilijker te liggen, omdat er enerzijds vele vacatures zouden zijn en anderzijds omdat in de verzetsbeweging zeer sterk de wens leefde, dat de mensen, die van betekenis waren geweest gedurende het verzet en daaraan geestelijke leiding hadden gegeven, er in betrokken zouden worden en men niet behoorde te volstaan met een parlement, aangevuld uit de oude lijsten van de verkiezingen van 1937. In feite is men met de verzetsbeweging en het Vaderlands Comité tot het compromis gekomen: het oude parlement moet optreden, het moet gezuiverd kunnen worden en aangevuld met mensen, die tijdens de bezetting op de voorgrond zijn gekomen. Die gedachte is o.a. in de Contact Commissie naar voren gekomen. Dat is helemaal doorgepraat. Er waren eerst velerlei meningsverschillen, maar tenslotte is overeenstemming bereikt. Er is toen ontstaan de gedachte: er moet zijn een adviescommissie, want eerst moet het parlement een zuivering ondergaan en daarom moet er een adviescommissie zijn, die dan ook de in vacatures te benoemen personen kan voordragen. Eerst werd gedacht aan het Groot Burgercomité, dat aangevuld zou worden. Er moest zijn een adviescommissie, waarin het verzet een derde deel van de plaatsen kreeg, waarin de politieke partijen vertegenwoordigd zouden zijn en mensen uit sociaal-economische organisaties. Dit alles is opgebouwd in het verzet, zelfs wat de mensen betreft, die daarvoor gekozen zouden worden. Men heeft dus helemaal voorbereid de gedachte van de Nationale Adviescommissie, zelfs wat betreft de mensen, die daarvoor gekozen zouden worden. Daaruit is gegroeid, hoewel de heer *Drees* niet meer precies weet, of men het ook in de Contact Commissie van de illegaliteit precies omschreven zo aanvaard heeft, de gedachte: het parlement keert terug en de opengevallen plaatsen moeten niet aangevuld worden uit de lijsten van 1937, maar ten aanzien daarvan moet de N.A.C. kunnen adviseren deze plaatsen te doen innemen door mensen uit het verzet. Dat heeft verre politieke consequenties gehad. Toen dit onder het Kabinet-*Schermerhorn* geschiedde, heeft de leiding van de anti-revolutionnairen dit onaanvaardbaar geacht.

66942 *(van Randwijk)*

De heer *H. M. van Randwijk,* redacteur van het ondergrondse Vrij Nederland, verklaart, dat de vraag, of er na de bevrijding spoedig verkiezingen moesten worden gehouden en hoe het moest gaan met het parlement, een onderwerp van discussie is geweest in vrijwel alle persorganen. Zowel De Waarheid als Trouw, De Vonk, Vrij Nederland e.a. hebben zich daarmede bezig gehouden. In de houding ten aanzien van dit probleem is, naarmate de tijd voorduurde, een wijziging ontstaan. Aanvankelijk gevoelde een kleine meerderheid in de illegaliteit er weinig voor, dat het oude parlement terugkwam; men gevoelde meer voor een tijdelijke Nationale Raad — die uit volkomen nieuwe mensen bestond en eventueel uit oude mensen, niet omdat zij zitting hadden in het oude parlement, maar die benoemd

moesten worden —, die als vertegenwoordigend lichaam zou kunnen optreden. Ook in communistische kring was men, gelooft de heer *van Randwijk,* daar vóór, maar de wenselijkheid van dit gehele geval verminderde in de ogen van een groot aantal lieden, naarmate de aanwijzingen, de kansen, dat de in de oorlog ontstane progressiviteit zou worden erkend en geëerbiedigd en ook tot uitdrukking zou worden gebracht in dat nieuwe college, minder schenen te worden. In die zin en naar die mate verminderde de belangstelling voor een college, waarvan men niet wist, hoe het er uit zou zien. Midden in de oorlog was het een vanzelfsprekendheid, dat er een nieuw niveau van politiek gemeenschapsleven was bereikt, dat ergens anders lag dan bij de aanvang van de oorlog. Naarmate men het einde van de oorlog naderde, bleek reeds, dat dit in veel mindere mate het geval was.

In die zelfde verhouding daalde het enthousiasme voor welk college ook, dat men tevoren niet kon overzien.

Nog tijdens de oorlog is men gekomen tot de synthese van oud en nieuw d.w.z. dat men de leden van de oude vertegenwoordigende lichamen wilde laten zitten en de opengevallen plaatsen wilde doen innemen door leden, die het vertrouwen van het volk hadden gekregen.

Toen de winter 1944—1945 voortschreed, wist men in Nederland ook al: Zo gaat het gebeuren. Deze kentering moet zich wel voorgedaan hebben in September—October 1944. Het is heel goed mogelijk, dat het bekend worden van de Londense oplossing voor de Provinciale Staten en gemeenteraden ook weer bijgedragen heeft tot de verdere ontwikkeling van de opinie in Nederland.

De heer *van Randwijk* heeft niet de indruk, dat er in de laatste tijd in de illegaliteit nog een felle strijd over deze problemen gevoerd werd. Wel is in de laatste tijd, vooral van rechtse zijde, strijd gevoerd over de functie van de Nationale Adviescommissie, die het noodparlement moest samenstellen. De Nationale Adviescommissie heeft inderdaad niets gedaan. Zij is al begraven op de dag, dat zij haar eerste vergadering hield. Zij heeft absoluut niets te betekenen gehad.

84015 *(Meijer)*

De heer *Meijer* verklaart, dat het hem bij het doorkijken van de stukken is opgevallen, hoe er reeds in 1941 en 1942 telkens sprake is van een bepaalde toekomstsituatie, die sterk zou afwijken van de staatkundige verhoudingen, zoals men die voor de oorlog had gekend. Het was zeer en vogue om in denigrerende zin te spreken over het begrip partijen, zo ook over het parlement. Het boek „De wedergeboorte van het Koninkrijk", dat buiten Nederland was geschreven, geeft aanwijzingen in die richting. Zo waren er ook in Nederland tal van geschriften, die òf aan dit boek aanknoopten òf uit eigen inspiratie stelden, dat het parlement minder te zeggen moest hebben, dat de wetgevende macht meer bij de Regering zou moeten komen of in sommige gevallen bij de Koningin, dat het parlement meer een achteraf controlerende taak moest hebben, dat het partijwezen het functionneren van een behoorlijke samenleving had bewezen kwaad te doen. Deze gedachten waren in de jaren 1941, 1942 en 1943, ja zelfs in 1944, maar zeker in de eerste jaren, een nogal populaire reactie in niet eens zulke beperkte kringen op de schok, die de oorlog en de bezetting hadden gegeven. In 1944 werd het minder gehoord, misschien ook omdat de tegenstemmen luider en bewuster werden.

77392 e.v. *(Caljé)*

De heer *Caljé* verklaart, dat hij op 4 October 1944 naar het bevrijde Zuiden is gegaan om de Prins in te lichten over de toestand van de B.S., de deltavorming en de coördinatie van de Binnenlandse Strijdkrachten. Over de moeilijkheden, die er waren, maar vooral ook over de feitelijke toestanden. Verder had de heer *Caljé* nog een opdracht van de C.C.. Er waren geruchten gekomen, dat de Regering met een noodparlement uit Londen zou komen, kant en klaar. Toen heeft de Contact Commissie dat besproken; het is ook nog besproken in de secties van de G.A.C. en er was een communis opinio, dat van hieruit een stem moest worden gehoord, dat de Regering dit niet moest doen en dat noodparlement niet als het ware dictatoriaal moest opleggen en dat men met klem adviseerde daarmee te wachten en eerst contact op te nemen met de voornaamste politieke groeperingen en eventueel andere groeperingen in Nederland. De heer *Caljé* had daarvoor een mondelinge opdracht. Het was dus een positief advies. Hij gelooft niet, dat er telegrammen over gewisseld zijn, maar dat het de bedoeling was, dat dit meer persoonlijk zou worden uiteengezet. Op 2 November 1944 is hij naar Londen gegaan, nadat hij eerst in Eindhoven was geweest en in Brussel.

77406 e.v. *(Caljé)*

Te Londen aangekomen, is de heer *Caljé* op bezoek geweest bij de Minister-President en bij de heren *van Heuven Goedhart* en *Burger* en hij heeft een zitting van de Raad van kwartiermakers bijgewoond. De heer *Caljé* meent, dat Minister *van den Broek* er ook bij zou zijn, maar verhinderd was. Minister *van Lidth de Jeude* woonde deze zitting wel bij. Dat is tussen 2 en 16 November 1944 geweest. Daar heeft de heer *Caljé* zijn verhaal gedaan; dat wil zeggen bij alle gelegenheden heeft hij het verhaal gedaan. De reactie van de heren op deze mede-

delingen was positief niet instemmend. Het enige weerwerk, dat de heer *Caljé* heeft gehad, is echter van Minister *van Heuven Goedhart* geweest. De heer *Caljé* bedoelt „weerwerk" in deze zin: men kan niet instemmend zijn en bovendien niet op de motieven van een zodanig standpunt nader ingaan, de ander niet van de pretense juistheid van het niet instemmen trachten te overtuigen. Dit laatste heeft alleen Minister *van Heuven Goedhart* gedaan. Het is hoofdzakelijk een debat tussen Minister *van Heuven Goedhart* en de heer *Caljé* geworden. Maar hij heeft geen toezegging kunnen krijgen, dat men zich aan zijn verzoek conformeerde. Het hoofdmotief was, dat men zich te Londen op het standpunt stelde, dat men verantwoordelijk was om alle maatregelen te nemen voor een zo spoedig mogelijk terugbrengen van de democratische Regeringswijze en instellingen en dat men daarom verplicht was te Londen een noodvoorziening ook voor de functionering van het parlement te maken. Daartegenover heeft de heer *Caljé* gesteld, dat dit toch in Nederland min of meer werd gevoeld als het opleggen van een speciale visie, die men te Londen had, aan het volk, waardoor het volk, zonder dat met zijn wensen rekening was gehouden, gebonden werd aan deze opgedrongen instanties, Hoge Colleges van Staat staatsrechtelijk, hetgeen, voorzover men in Nederland had kunnen peilen, weerstand ontmoette. Dat het Londense standpunt daarom ook voor Nederland onbegrijpelijk was, omdat men het aan de andere kant juist, wel beseffend hoe moeilijk de vragen hierbij waren, in Londen zo heel erg op prijs stelde om bij de terugkeer geen moeilijkheden en narigheden te krijgen. Vandaar het advies: maak desnoods wat in concept gereed, maar kondig het niet af: pleeg eerst na de bevrijding in Nederland overleg en wijzig het zo nodig. De heer *Caljé* heeft over deze zaak te Londen ook met de Koningin gesproken. H.M. had grote belangstelling voor de uit Nederland geuite wensen. De heer *Caljé* is veertien dagen te Londen geweest. Daarna is hij voor dit soort van aangelegenheden niet meer aldaar geweest. Hij had maar twee opdrachten van de Contact Commissie met de Regering te bespreken. Dit was de ene. De andere was een zaak van de perszuivering. De heer *Caljé* heeft zeer positief bij de Regering geen instemming kunnen krijgen met de wensen, die hij overbracht van bezet gebied. Toen hij dat gedaan had en met de Koningin erover gesproken had, was zijn verdere opdracht op dit gebied afgelopen.

Hij meent, dat hij nog mededeling heeft gedaan aan het Noorden van het resultaat van zijn besprekingen te Londen. Dat zou hij even moeten nakijken. Als het is gebeurd, moet het telegrafisch zijn gebeurd. Op de vraag, of hij naar zijn opdrachtgevers in het Noorden heeft bericht, hoe men te Londen heeft gereageerd op de opvattingen, die in het bezette gebied gestonden, antwoordt de heer *Calje,* dat wat het nood-parlement betreft, de opdracht was, dat hij de Regering er van in kennis zou stellen en dat hij deze zaak zou bepleiten. Gezien de moeilijke ligging van het onderwerp om er over te telegraferen, neemt de heer *Caljé* aan, dat het niet de bedoeling was, dat men in het Noorden uitvoerig antwoord zou krijgen. Hij zou moeten nagaan, of er een zijdelingse boodschap is gestuurd. Een rechtstreekse boodschap met een uitvoerig antwoord is zeker niet gestuurd. Het is mogelijk, dat bij een of ander telegram aan de O.D. een zijdelingse mededeling is gedaan, bestemd voor de C.C.. Het is ook mogelijk, dat er in het geheel geen boodschap is gestuurd, uit de overweging: wek geen onrust! De heer *Caljé* was van het resultaat vrij zeker. Het is heel goed mogelijk, dat men gezegd heeft: wek, waar het inderdaad, ondanks de weigering van de Regering, toch voor 99 % zeker was, dat de zaak goed lag, geen onrust door naar Holland te seinen: zij willen niet.

81054 *(le Poole)*

Ongeveer in de tweede helft October 1944 heeft, aldus de heer *le Poole,* de heer *van Roijen,* die in deze maand op verzoek van Vertrouwensmannen naar Londen was gegaan, van daaruit naar Vertrouwensmannen getelegrafeerd, dat hij het van belang achtte, dat zij zich zouden beraden over de grondslagen van de kabinetsformatie na de oorlog. Hierover heeft een vrij langdurige discussie plaats gevonden, waarvoor grondslag heeft gevormd een nota, die door de heer *Drees* is opgesteld. [1]) Men heeft in de eerste plaats gesproken over de grondslagen van het Kabinet, waarbij zich direct allerlei vragen voordeden, zoals: of alleen rekening moest worden gehouden met de bestaande vooroorlogse politieke partijen, of rekening moest worden gehouden met de illegaliteit qua talis, of rekening moest worden gehouden met nieuwe politieke bewegingen, welke tijdens de oorlog opkwamen, hoe de positie van de Minister-President zou moeten zijn; welke werkwijze de Ministerraad zou kunnen volgen. De verschillende raden, die het Kabinet-*Schermerhorn* heeft ingevoerd, worden hierin gesuggereerd.

[1]) Vgl. bijlage 99 A.

Tevens is hierbij ter sprake gebracht, dat het gewenst zou zijn op zo kort mogelijke termijn te komen tot een normale volksvertegenwoordiging door middel van verkiezingen en in verband hiermede hebben de Vertrouwensmannen contact gezocht met een aantal deskundigen op het terrein van de verkiezingstechniek en de bevolkings-

registratie, gezien de volkomen chaos, waarin de bevolkingsregisters zich bevonden. Over deze kwestie is er een advies gekomen, dat de Vertrouwensmannen als bijlage bij het door hen uitgebrachte advies over de grondslagen van de kabinetsformatie hebben gevoegd. [1])

[1]) Vgl. bijlage 99 A.

De heer *le Poole* gelooft, dat er in de kring van Vertrouwensmannen een groot verschil van opvatting bestond over de wijze, waarop de surrogaat-volksvertegenwoordiging zou moeten fungeren en zou moeten zijn samengesteld. Hierover werden de meest diametraal tegenover elkaar staande standpunten gehuldigd, doch er was een communis opinio, dat, hoe eerder de verkiezingen zouden plaats vinden, hoe beter het was.

Op de opmerking, dat de gedachte, dat verkiezingen niet te snel moesten plaats vinden, opdat de wilsvorming op politiek gebied van het Nederlandse volk gelegenheid zou hebben tot ontplooiing te komen, dus een gedachte is, die in de vergaderingen van de Vertrouwensmannen niet naar voren is gekomen, zegt de heer *le Poole,* dat, wanneer hij zou uitgaan van de twee standpunten, dan het ene standpunt was, dat, wat de politieke formaties betreft, alles zou voortkabbelen als vóór de oorlog, en het andere, dat de oude politieke formaties, om welke reden dan ook, hadden afgedaan. Beide vonden in hun meest extreme vorm misschien niet hun exponenten in dit gezelschap, maar de een dacht: hoe eerder er verkiezingen worden gehouden, des te eerder zijn de oude partijen weer in het zadel, en de ander zei: hoe eerder er verkiezingen zijn, des te minder kans hebben de oude partijen om te blijven leven. Dit was wel ongeveer de teneur van de besprekingen.

81057 *(le Poole)*

Op de vraag, of Vertrouwensmannen zich realiseerden, dat ook, indien de verkiezingen zo spoedig mogelijk zouden worden gehouden, er toch altijd een overbruggingsperiode — met eventueel een noodparlement — zou zijn, antwoordt de heer *le Poole,* dat zijn herinneringsvermogen iets te kort schiet. Aanvankelijk was bij deze nota een tweede bijlage [1]), die een soort proeve voor de samenstelling van een noodparlement inhield. Dit noodparlement zou zijn samengesteld uit leden van de voormalige Staten-Generaal, uit vertegenwoordigers van de illegaliteit en uit vertegenwoordigers van alle verschillende schakeringen en groepen der bevolking, b.v. van culturele organisaties. Verder zou rekening moeten worden gehouden met nieuw gevormde partijen en de vergadering moest zo zijn samengesteld, dat zij verhoudingsgewijs zoveel mogelijk de getalsterkte der verschillende belangrijke groeperingen der bevolking weergaf. Voorzover geen richtsnoer uit deze tijd aanwezig was, moest daarvoor, zij het dan noodzakelijk niet nauwkeurig, in het algemeen de verhouding in de voormalige Tweede Kamer der Staten-Generaal worden genomen.

[2]) Bijlage 99 B.

Hierover is men het echter niet eens geworden en dit stuk is ook niet weggegaan.

Met betrekking tot de vraag, of een regeling voor het noodparlement moest worden vastgesteld te Londen dan wel in Nederland onmiddellijk na de bevrijding, verklaart de heer *le Poole,* dat de Vertrouwensmannen op de hoogte waren van het feit, dat er overleg over deze vraag plaats vond tussen de Grote Adviescommissie der Illegaliteit en het Vaderlands Comité. Naar aanleiding van de mededeling van de heer *Caljé,* dat hij, wat dit punt betreft, in het najaar van 1944 met een boodschap naar Londen is gegaan, aangezien men in de illegaliteit niet wilde, dat over deze zaak te Londen een beslissing zou worden genomen, kan de heer *le Poole* bepaaldelijk niet enig positief antwoord geven. Indien hij zich goed herinnert, meende men, dat het haast van zelf sprak, dat aan de ene kant de spreekbuis van het verzet en aan de andere kant het goede gedeelte van de vroegere politieke leiders en de vooraanstaande maatschappelijke figuren hierover overleg pleegden. Hij gelooft ook, dat men er stilzwijgend van is uitgegaan — daar de Vertrouwensmannen het zelf niet over de wijze van samenstellen konden eens worden —, dat daar misschien een compromis kon worden gevonden, dat in de boezem van de Vertrouwensmannen niet tot stand kon worden gebracht. Voorzover hij zich herinnert, is het in het College van Vertrouwensmannen geen vraag geweest, of de vaststelling van een dergelijke regeling te Londen of in Nederland na de bevrijding zou plaats vinden.

§ 8. *Verklaringen van de verantwoordelijke bewindslieden*

In de vorige paragraaf heeft de commissie enige verklaringen besproken van personen uit de Nederlandse gemeenschap te Londen, die op enigerlei wijze in aanraking zijn geweest met de voorbereiding van de regeling van de bestuursvoorziening. Daarnaast heeft zij de verklaringen weergegeven van een aantal getuigen, die mededelingen konden doen over de wijze, waarop dit vraagstuk in bezet Nederland werd gezien.

In deze paragraaf komen de verklaringen aan de orde van Ministers, die deel hebben uitgemaakt van de Nederlandse Kabinetten te Londen.

28796 *(de Booy)*

Met betrekking tot het vraagstuk van de bestuursvoorziening verklaart de heer *de Booy*, oud-Minister van Scheepvaart en Visserij, dat hij zich als ondeskundige naar beste weten daarmee bezig heeft gehouden. Wanneer er over zo iets in de Ministerraad werd beslist, heeft hij soms zijn mening gezegd en wanneer er gestemd werd, heeft hij zijn stem uitgebracht. Hij herinnert zich, dat er twee hoofdgedachten waren: de oude Kamers weer bij elkaar laten komen en de oude Kamers niet bij elkaar laten komen. Zijn persoonlijk gevoelen was, dat de tweede gedachte de logische oplossing was. Hij heeft wel begrepen, dat er staatsrechtelijk veel te zeggen was voor de eerste oplossing, maar het leek hem, dat men niet mocht aannemen, dat de leden van de Staten-Generaal van vóór de invasie noodzakelijk nog representatief waren voor het Nederlandse volk na afloop van de bezetting, zodat zijn gevoelen was, dat de Kamer niet meer moest bijeenkomen in de samenstelling van vóór 1940. Gewezen op de mogelijkheid van de twee verschillende oplossingen, die aanvaardbaar waren in de laatste gedachtengang: een in zijn geheel benoemd college of een bepaalde synthese tussen oud en nieuw, waarbij men gebruik maakte van de nog wel representatief en goed gebleven leden van het oude parlement en de open gevallen plaatsen liet aanvullen, verklaarde de heer *de Booy* voorstander van de laatste oplossing te zijn.

31442 *(van den Tempel)*

Met betrekking tot de Commissie Terugkeer heeft de heer *van den Tempel* er op gewezen, dat de heren *van Boeyen* en *van Angeren* een belangrijk deel van de voorbereiding van de terugkeer-problemen in handen hadden. Voor de administratieve resp. juridische bekwaamheden van deze beide collega's heeft de heer *van den Tempel* een groot respect, maar daar zij geen politici waren, vermochten dezen in hun arbeid geen gestalte te geven aan de politieke aspiraties van het volk.

Het resultaat is geweest, dat, toen de eerste voorstellen betreffende voorziening op staatkundig gebied aan de Ministerraad werden voorgelegd, dadelijk een enorme afwijking moest worden geconstateerd voor de overgangstijd (het ging alleen over de overgangstijd), vergeleken bij de normale constitutionele toestand.

31443 *(van den Tempel)*

Er is een nota [1]) van de heer *Albarda* van 18 Augustus 1943, waarin hij gewag maakt van zijn nota's terzake aan de Ministerraad van 20 September [2]), 2 October [3]) en 10 December [4]) 1941. Toen waren deze aangelegenheden dus reeds in discussie.

[1]) Bijlage 43 A.
[2]) Bijlage 28.
[3]) Bijlage 29.
[4]) Bijlage 31.

In de eerste nota's, dus die van 1941, aan de Ministerraad heeft de heer *Albarda*, in tegenstelling tot wat werd voorgebracht door de Commissie Terugkeer, het denkbeeld aanbevolen om de Staten-Generaal na de bevrijding te doen herleven op de grondslag van de samenstelling van Mei 1940. In de nota van 18 Augustus 1943 zegt de heer *Albarda*, dat hij dat denkbeeld liet varen, omdat hij er geen steun voor kreeg bij de Ministerraad. Uit die motivering blijkt, dat ook de heer *van den Tempel* aan het denkbeeld van de heer *Albarda* geen positieve steun verleende. Toen deze dat denkbeeld naar voren bracht, heeft de heer *van den Tempel* er geen woord tegen ingebracht, ook geen woord er vóór gezegd. Hij werd geleid door deze gedachte: de stemming in de Ministerraad is nu precies andersom; er is nu geen land mee te bezeilen; te zijner tijd, als de oorlogstoestand zich in gunstige zin verder ontwikkelt, zullen voorzieningen tot stand moeten komen. Doch de heer *van den Tempel* voorzag toen reeds, dat men niet eenvoudig het oude zou kunnen herstellen, dat men op de een of andere wijze aan het verlangen zou moeten voldoen om nieuwe elementen in de Staten-Generaal plaats te geven en dat men een vorm zou moeten vinden om dat zoveel mogelijk

31444 *(van den Tempel)*

langs legale weg te doen, met medewerking van de Staten-Generaal zelf. Het kon nooit volkomen langs legale weg, vanwege de grondwettelijke beperkingen, maar hoeveel dingen zijn er niet gedaan, die niet volkomen in overeenstemming met die bepalingen waren? De zetel der Regering mocht zich niet buiten het Rijk in Europa bevinden, maar toch bevond hij zich daar. Men kon niet precies de legale weg volgen, maar men kon het wel zó doen, dat een ieder zou moeten erkennen: er is zoveel mogelijk de legale weg gevolgd in overeenstemming met de constitutie en het verlangen van het volk. Zoveel mogelijk langs legale weg moest z.i. getracht worden het verzet, dat op de voorgrond was gekomen, na de bevrijding ook een stem in het kapittel te geven.

Op de grondslag van het werk, dat uit handen kwam van de Commissie Terugkeer is er toen geruime tijd gedokterd aan verschillende ontwerpen, in feite ontwerpen van de heren *van Boeyen* en *van Angeren* en de Minister-President. Er is herhaaldelijk gepoogd om op

die verkeerde grondslag tot enig resultaat te komen. Daarbij heeft zich, van het standpunt van de heer *van den Tempel* gezien, de heer *Albarda* bijzonder verdienstelijk gemaakt. De heer *van den Tempel* heeft hem in zijn pogen gesteund. Zelf heeft hij ook getracht in de ontwerpen van de Commissie Terugkeer verbeteringen aan te brengen. Gedeeltelijk werd ook succes bereikt. Telkens werden er wijzigingen in aangebracht, welke enigszins gingen in de richting, welke zij wilden gaan.

De kern — en het grote bezwaar tevens — van al die voorstellen was, dat zij neerkwamen op de instelling van een centraal controlerend-adviserend lichaam voor de overgangstijd, waarvan de leden zouden worden benoemd, en dat uitgaande van de stelling: de oude Staten-Generaal bestaan niet meer.

31444 *(van den Tempel)*

Bij de door de heer *van den Tempel* hierboven geschetste sfeer te Londen kwam nog de algemene onzekerheid in 1941/1942 omtrent de toekomst. Men denke ook aan Indië. Het was alles even onzeker.

De heer *Albarda* en hij hebben dus toenmaals de zaak niet principieel gesteld in de Ministerraad; er is telkens getracht te komen tot een compromis. Mede doordat de voorstellen zo uitermate onbevredigend waren in het begin, was het resultaat telkens een verbetering naar hun kant toe, zo drukt de heer *van den Tempel* het uit.

31445 *(van den Tempel)*

De nota [1]) van de heer *Albarda* van 14 September 1942, waaruit men de indruk krijgt, dat de heer *Albarda* op dat moment een deel van zijn instellingen van 1941 losliet, ziet de heer *van den Tempel* aldus. Haar plaatsend in de sfeer van die dagen, stelt de heer *van den Tempel* vast, dat het oorspronkelijke idee van de heer *Albarda* van de baan was. Er moest gewerkt worden op basis van de voorstellen aan de Ministerraad. Het uitgangspunt was, gegeven de bestaande toestanden en de onzekerheid: let us try to make the best of it. De heer *Albarda* behoeft niet teruggekomen te zijn op zijn oorspronkelijke idee; doch hij heeft ernaar gestreefd het best mogelijke te bereiken.

[1]) Bijlage 35.

In die periode van voorbereiding van de bestuursvoorziening stond de Ministerraad voor de geest een „tijdelijk orgaan om op enigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving" zoals dit geformuleerd is in het besluit D 60 van 11 December 1943, houdende vaststelling van het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg.

31447 *(van den Tempel)*

Een van de pogingen van de heer *Albarda* was — het was jammer, dat de heer *Albarda* niet vanaf den beginne in die commissie zat: hij was daarvoor een van de meest gequalificeerde personen — om de positie van de leden van het centrale adviserende lichaam veilig te stellen in de overgangstijd.

De heer *van den Tempel* wil de verschillende phasen van die ontwikkeling en die worsteling niet trachten te beschrijven. Er waren allerlei nuances en mogelijkheden; allerlei kansen om in dat knoeiwerk correcties aan te brengen. Voorjaar 1944 was men zover gevorderd, dat op 17 en 31 Maart van dat jaar door de heren *Albarda, van Boeyen* en *Burger* in opdracht van de Ministerraad aan de Buitengewone Raad van Advies inlichtingen konden worden gegeven omtrent de voornemens der Regering in deze materie. Er werden vele bezwaren ingebracht en in verband daarmee werd een nieuwe redactie vastgesteld. De heer *van den Tempel* was toen juist terug uit Amerika, kreeg dat gewijzigde ontwerp in handen en op zijn sterke aandringen zijn er toen nog enige belangrijke wijzigingen in aangebracht. Maar de regeling zelf stond vóór en na op verkeerde basis, nog steeds op de basis van het benoemen. Dus vrij ingrijpend gewijzigd, werd het ontwerp midden 1944 toegezonden aan de Buitengewone Raad van Advies.

31448 *(van den Tempel)*

In het gewijzigde ontwerp bleef de benoeming gehandhaafd, maar er werd wel reeds vastgesteld, dat er plaats zou worden gereserveerd voor de leden van de Staten-Generaal, die de „test" zouden kunnen doorstaan. Dat was een categorie, die werd aangeduid als „in aanmerking te komen voor benoeming". Niet alle leden van de Staten-Generaal zouden benoemd worden, maar er kwamen leden in. Dat was al een concessie.

31450 *(van den Tempel)*

Zij zouden echter benoemd worden door de Kroon en na zuivering door een ander college dan de Kamers. De Staten-Generaal bestonden immers niet meer. Zo was de situatie dus. Zo ging het ontwerp naar de Buitengewone Raad van Advies. De Buitengewone Raad van Advies heeft deze zaak grondig bezien. Tenslotte heeft de Raad een kloek afwijzend advies aan de Regering uitgebracht. De Raad wilde er bij wijze van spreken niets van weten. Hij kwam op voor een onverzwakte handhaving, voorzover de buitengewone omstandigheden dat gedoogden, van de constitutionele rechten en het constitutioneel bestel van het Nederlandse volk, en wel van het ogenblik der bevrijding af. Dit was niet een advies, dat met algemene stemmen door de Raad is aangenomen, maar een advies van de meerderheid.

Onder al die bedrijven door — het was een verwarde episode — kwam op 31 Juli 1944 een Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening tot stand. Een lege dop! Het regelde niets. Het verwees alles naar een

nadere regeling bij Koninklijk besluit. Het was niet meer dan een verlegenheidsmaatregel. De zaak zelf bleef in volle omvang aan de orde.

Toen volgde op 5 September 1944 — want op de oplossing van al die onzekerheden kon men niet wachten — het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten (E 86), waarna op 18 September 1944 kwam het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden (E 119). Dat gebeurde, terwijl nog altijd hangende was de principiële kwestie omtrent de Staten-Generaal.

Het besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden is slechts door drie Ministers gecontrasigneerd. De heer *van den Tempel* moet zich erg vergissen, wanneer dat op zich zelf ook niet een verlegenheidsmaatregel was. Hij bedoelt het laten tekenen door drie Ministers: de heren *Gerbrandy, van Boeyen* en *Burger;* niet de maatregel zelf, want die betekende een bepaalde stap. Het ontwerp is natuurlijk in de Ministerraad behandeld, maar gegeven de principiële kwestie omtrent de Staten-Generaal vond men het veiliger dat stuk te laten tekenen door drie Ministers, die daartoe bereid waren. Daardoor werd het effectief. Het is goed dit te zeggen, omdat het de sfeer schetst. Immers, omtrent het kardinale punt moest nog beslist worden.

31451 *(van den Tempel)*

In dat laatste besluit (E 119) is de synthesegedachte gevolgd, want er staat, dat de gemeenteraad zal bestaan „uit het in artikel 5 der Gemeentewet aangegeven aantal leden, die geacht worden het vertrouwen der ingezetenen tijdens de bezetting te hebben behouden of verkregen en door de in artikel 3 bedoelde commissie zijn aangewezen."; zij zouden dus niet door bestuursambtenaren, maar door een speciale commissie aangewezen worden. Bovendien moesten de „goedgebleven" leden van 10 Mei 1940 in elk geval worden aangewezen. Te dezen aanzien vond men het beter (de heer *van den Tempel* zelf vond het ook beter) de zaak bij wijze van spreken uit te vechten bij de regeling voor het centrale college, want dat was van beslissend belang.

31453 *(van den Tempel)*

Met betrekking tot het in artikel 3 van E 119 vermelde, dat nl. van de commissie, die de leden van de gemeenteraden en van de Provinciale Staten moest aanwijzen, ook deel zou uitmaken „een daartoe aangewezen lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde commissie", terwijl volgens artikel 10 laatstbedoelde commissie zelf de leden van de Provinciale Staten zou aanwijzen, verklaart de heer *van den Tempel,* dat inderdaad de regeling voor de Staten-Generaal eigenlijk ook op het punt stond van de helling te lopen.

Men greep hier vooruit op wat misschien zou komen, maar er nog niet was. Er waren verschillende nuances. De heer *Burger,* die natuurlijk verder wilde gaan ten aanzien van de Staten-Generaal, die au fond de opvatting van de heer *van den Tempel* wellicht was toegedaan, heeft dat besluit mede-ondertekend. Er was een algemeen gemiddelde, dat in een besluit betreffende de Provinciale Staten en de gemeenteraden wel neergelegd kon worden; niemand ging daartegen in. De tijd drong; een voorziening kon niet langer achterwege blijven. Toch achtte men het beter niet de handtekening van alle Ministers te vragen: dat kon nieuw oponthoud geven.

Het is een beetje verward, zo verzucht de heer *van den Tempel,* maar het was verward!

Door het advies van de Buitengewone Raad van Advies kwam de kardinale kwestie opnieuw in de Ministerraad. Nu moest men tot een definitieve beslissing komen. Een definitief ontwerp moest aan de Koningin worden voorgelegd. Er was een sterke stroming in de Ministerraad, die er van uitging, dat de Regering niet naar Nederland terug kon zonder een desbetreffend besluit. Die opvatting werd o.a. voorgestaan door de heer *Albarda,* die blijkbaar bereid was een concessie te doen om dit doel te bereiken. Dat alles zou slechts een overgangstijd betreffen, waarna men tot de normale toestand zou terugkeren.

Men moet in aanmerking nemen, dat in de tweede helft van 1944 al vaststond, dat de bevrijding voor de deur stond en de behoefte aan een regeling dus binnen betrekkelijk korte tijd acuut zou worden. Er was een geheel andere geestesgesteldheid dan in 1941, een geheel andere kijk op de problemen. Terwijl men in 1941 niet repte van een algeheel herstel van de socialistische arbeidersbeweging — die verwachting kon men voor zich zelf koesteren —, was het in 1944 al duidelijk, dat de voornemens voor de overgangstijd, welke in de vóórontwerpen hun uitdrukking hadden gevonden, niet konden stroken met de wensen van de grote politieke partijen en van het Nederlandse volk. Dat kon iedereen aanvoelen.

Onder die omstandigheden kwam de zaak weer in de Ministerraad. Er is een heftig debat over gevoerd, dat in de eerste plaats ging over de vraag: moeten wij er van uitgaan, dat de oude Staten-Generaal nog wel of niet meer bestaan?

Wat de heer *van den Tempel* in zijn boek dienaangaande heeft geschreven, geeft precies zijn standpunt weer. In dit verband citeert de heer *van den Tempel* uit zijn boek [1]):

„Zoo kwam het vraagstuk opnieuw, in vollen omvang, in den Ministerraad. Er volgden grondige en bewogen besprekingen. Frank en vrij, los van vroegere discussies en compromissen, werden de problemen opnieuw gesteld en behandeld, in het licht van de omstandigheden van het oogenblik. Er waren tal van nuances in den Ministerraad, welke uiteraard hier niet kunnen worden besproken. Het ligt voor de hand, dat de zienswijzen van *Albarda, Burger* en mij veelzins parallel liepen. Doch ook hier waren er nuances. *Albarda* — zie ik goed — werd bovenal geleid door den wensch, dat de materie, in elk geval, vóór den terugkeer wettelijk zou zijn geregeld — ook de Raad van Advies had op de wenschelijkheid daarvan den nadruk gelegd — en hij scheen geneigd mede te werken tot een oplossing in democratischen zin, welke de kans op de medewerking van de Kroon tot het tot stand komen van het desbetreffende besluit zoo groot mogelijk zou maken. Ik was tot de overtuiging gekomen, dat moest worden uitgegaan van de erkenning van het bestaan van de Staten-Generaal, welke door de Duitsers was ter zijde geschoven — dat, afgezien nog van de principieele overwegingen, alleen op dien voet het normale democratische bestel, in den geest onzer constitutie, op korten termijn kon worden hersteld en bevestigd, dat aldus aan elk anti-democratisch avontuur de weg zou worden afgesneden en aan het regeeringsgezag in dezen critieken tijd de onmisbare vaste basis zou worden gegeven. En dat het mondige Nederlandsche volk recht had op onmiddellijk herstel van de Provinciale Staten en Gemeenteraden."

Op grond van deze overwegingen heeft de heer *van den Tempel* een procedure voorgesteld, welke hij aldus in zijn boek heeft omschreven:

„Laat de Regeering zich tijdig in verbinding stellen met de Voorzitters der beide Kamers en hun haar wensch te kennen geven, dat de Staten-Generaal zoo spoedig mogelijk na de bevrijding zullen worden bijeengeroepen in een vereenigde vergadering. Daaraan zal echter een zuivering der Kamers door haar zelve moeten voorafgaan. Met de Voorzitters worde overeengekomen, dat, in overleg met de Regeering, als officieele gasten tot deze vergadering worden uitgenoodigd vertegenwoordigers van die groepen en stroomingen in de bevolking, welke daarvoor, uit hoofde van hun verdiensten in den vrijheidsstrijd, in aanmerking komen: van de verzetsbeweging in al haar geledingen, van leger, vloot, luchtmacht, koopvaardij en anderen — en vanzelfsprekend van de Indiën. In die vereenigde vergadering, waar het Nederlandsche volk waarlijk bijeen is, spreekt de Koningin voor de Regeering de woorden van saâmverbondenheid, dank en vertrouwen, welke de verheven plechtigheid van den dag vraagt.

En Zij kondigt aan, dat dienzelfden dag bij de Staten-Generaal een wetsontwerp wordt ingediend, waaromtrent de Regeering vertrouwt, dat het met bekwamen spoed tot wet zal worden verheven, waarin de bezetting van de opengekomen plaatsen in de Staten-Generaal wordt geregeld door de aanwijzing van personen, die zich in het verzet tegen den vijand en in den strijd voor de vrijheid en onafhankelijkheid van het land verdienstelijk hebben gemaakt.

Mij stonden daarbij ook de woorden voor den geest, welke een hooggeplaatst Nederlander van wijde ervaring, verknocht aan het Huis van Oranje, tot tweemaal toe tot mij had gericht:

„De Koningin moet na de aankomst in het land niet naar het paleis rijden. Haar eerste rit moet zijn naar de Volksvertegenwoordiging in vereenigde vergadering. En mocht gij iets kunnen doen om dat te bevorderen — doe het." "

Dat betoog maakte, volgens de heer *van den Tempel,* in de Ministerraad zeker indruk. Maar in de Ministerraad was de situatie moeilijk, vooral omdat de heer *Gerbrandy* van een bestaan van het oude parlement niet wilde weten.

De Ministerraad telde toen twee nieuwe leden, de heren *Burger* en *van Heuven Goedhart,* die uit bezet Nederland naar Londen waren gekomen. Het ongeluk wilde, dat, wat betreft het bijeenroepen van het oude parlement, de heer *van Heuven Goedhart* het eens was met de heer *Gerbrandy*. Dat was een bijzondere verzwakking voor het streven naar een regeling, zoveel mogelijk in constitutionele zin. De discussies leidden er toe, dat op een gegeven ogenblik de Minister-President stemming wenste over de vraag: bestaan de oude Staten-Generaal nog of bestaan ze niet meer?

[1]) *J. van den Tempel,* „Nederland in Londen", Haarlem 1947, blz. 203.

Men liet merken: als dat punt van de baan was, zou er gemakkelijker tot overeenstemming zijn te komen. Met grote meerderheid is toen de opvatting: de oude Staten-Generaal bestaan niet meer, aanvaard. De heer *van den Tempel* stemde natuurlijk andersom. Hij meent — doch weet het niet precies —, dat tegen die opvatting van de meerderheid 3 stemmen zijn uitgebracht. Die stemming stond ongetwijfeld onder invloed van de gewrongen situatie, waarin men, door al hetgeen was voorafgegaan en door de koppigheid van de Minister-President, was geraakt.

Na die stemming was men bereid concessies naar de kant van de minderheid te doen. Eén daarvan was, dat alle zuiver bevonden leden der oude Kamers in de benoemde Staten-Generaal een plaats zouden krijgen. Dat was, zakelijk gesproken, tegenover begin 1941 natuurlijk een belangrijke verandering. Daarna kwam het geschil over de zuiveringsprocedure. Men kon aan de oude Kamers, zo werd gezegd, de zuivering niet overlaten. De heer *van den Tempel* was tegen een andere oplossing fel gekant, omdat zijns inziens de zelfstandigheid en de vrijheid van de Volksvertegenwoordiging inhouden, dat zij over dergelijke aangelegenheden zelf beslist. Hij heeft zich er dus krachtig tegen verzet, dat een ander college dan de Kamer zou beslissen over de zuiverheid van de Kamerleden. Er waren in beide Kamers zeer vooraanstaande personen, van wie men geen ogenblik kon aannemen, dat zij er in zouden toestemmen, dat iemand, die niet zuiver was, zijn plaats in de Kamer zou herkrijgen. Voor dit standpunt was echter geen meerderheid te vinden. Wel kwam men er toe te bepalen, dat in het zuiveringscollege ook leden van de Staten-Generaal zouden worden opgenomen, maar andere elementen zouden toch ook in dat college zitting nemen. Dat is later zo ook toegepast. De heer *van den Tempel* vond dit voor de gehele positie van de Volksvertegenwoordiging een gewichtig punt. Niet materieel, maar voor de gehele machtsverhoudingen, voor het aanzien van de Kamer.

De moeilijkheden werden nog vergroot, doordat men geen zekerheid had omtrent de toekomstige houding van de Kamers. Sommigen mochten al veronderstellen, dat de Kamers zich bij alles zouden neerleggen en zich ter zijde zouden laten stellen, maar de andere veronderstelling, dat de Voorzitters, na overleg met het Seniorenconvent, wel eens het initiatief zouden kunnen nemen om het bijeenroepen der Staten-Generaal te bevorderen, was ook niet onmogelijk. Dan zou men bij het vasthouden aan de opvatting van de meerderheid in de Ministerraad een conflict hebben gekregen tussen de ene en de andere macht. Dat is ook besproken. De heer *van den Tempel* heeft in de Ministerraad ook gezegd: wanneer er verschil mocht zijn tussen wat men hier uitbroedt en hetgeen de Staten-Generaal in 's lands belang noodzakelijk achten, en er mocht daaruit een conflict ontstaan, dan stel ik mij aan de zijde van de Staten-Generaal.

Het ontwerp is toen gewijzigd, zó, dat het aanvaardbaar werd ook voor degenen, die bovenal zo tijdig mogelijk een regeling wensten te zien tot stand komen, ondanks bezwaren, die zij mochten koesteren.

De heer *van den Tempel* vond geen vrijheid om de desbetreffende voordracht aan de Koningin te tekenen. De vraag werd nog opgeworpen, of hij onder die omstandigheden lid van de Ministerraad kon blijven, maar de overgrote meerderheid sneed de discussie daarover af.

Het ontwerp-bestuursvoorziening is toen naar de Koningin gegaan. Zoals bekend, heeft Hare Majesteit het niet willen bekrachtigen, hetgeen de heer *van den Tempel* heeft betreurd, want hoewel hij niet vóór het ontwerp was, kon hij zich toch voorstellen, dat in de gegeven omstandigheden elke regeling beter was dan niets. De Koningin wilde blijkbaar de handen voorshands vrijhouden. De motieven daarvoor zijn, voorzover hem bekend, niet aan het Kabinet medegedeeld. Of zij zijn medegedeeld aan de Minister-President, weet de heer *van den Tempel* niet.

Het voornaamste bezwaar van de heer *van den Tempel* was, dat hij een latent gevaar zag opkomen voor het constitutionele beleid. De heer *van den Tempel* besluit zijn betoog met er op te wijzen, dat ons land, ook nà de bevrijding, geruime tijd geregeerd is zonder volksvertegenwoordiging, met alle grote morele en practische nadelen, uit die toestand voortvloeiende. Eerst 20 November 1945 heeft de Koningin een gedeprimeerd Noodparlement toegesproken.

31498 *(Burger)*

De algemene achtergrond van de moeilijkheden met de bestuursvoorziening en de wijze, waarop de heer *Burger* met deze moeilijkheden in aanraking kwam, worden door hem op de volgende wijze geschetst. Op een gegeven ogenblik kreeg de heer *Burger* op het Departement van Sociale Zaken „Ontwerpen-Bestuursvoorzieningen" in handen, die waren opgesteld door Minister *van Boeyen*, althans door Binnenlandse Zaken. Zij gaven hem een enorme schok. Hij herinnert zich de inhoud niet, maar naar zijn gevoel kwam het er op neer, dat er een nieuwe dictatuur werd gecreëerd. Dat was zijn

reactie. De heer *Burger* wil niemand beledigen door te veronderstellen, dat men bedoelingen in die zin gehad heeft, want hier lag een ontzettend moeilijk probleem op te lossen. Daartegen heeft hij zich toen zeer fel gekeerd; op die wijze kon het niet. De indruk, die hij had, was de volgende: er komt bij de bevrijding een groep lieden uit Engeland naar Nederland; zij benoemen mensen van uit hun ambtelijke militaire sfeer en die gaan het in Nederland vertellen. De heer *Burger* stelde zich voor, dat dit zo'n grote teleurstelling in Nederland zou geven, dat hij zich daarover zeer grote zorgen maakte. Daartegen heeft hij toen intern zijn stem verheven.

Men dient tot goed begrip hierbij te bedenken, dat Londen een jaartje of langer bij Nederland achter liep. In 1943 hingen er nog de reminiscenties van de eerste indrukken van de z.g. vlucht van Koningin en Regering en men ging daarna over in een tikje Nederlands totalitarisme, dat men in Nederland weliswaar in 1943 wel te boven raakte, maar dat Londen nimmer geheel te boven is gekomen, geconserveerd als het bleek te worden in het Militair Gezag.

Naar aanleiding van het door de heer *Gerbrandy* tot hem gerichte verzoek tot het Kabinet toe te treden heeft de heer *Burger* in overleg met de heren *Albarda* en *van den Tempel* een brief [1]) geschreven aan de Minister-President, welke benaderde, wat de heer *Burger* eigenlijk beoogde: de terugkeermaatregelen te bevorderen en in een richting te stuwen, welke overeenkomstig zijn democratische inzichten zou zijn. Dit moet men zien als een reactie op de bovenvermelde verontwaardiging, welke bij hem was opgekomen, nadat hij die ontworpen bestuursvoorziening had gezien. In deze brief schreef hij tevens, dat hij zijn werk als Minister zonder Portefeuille alleen zou kunnen doen via de bestaande departementen, zij het met een eigen apparaat en met eigen verantwoordelijkheid. Zodanige taak en werkwijze moesten dus de instemming hebben van alle Ministers. De heer *Burger* heeft er enige tijd niets meer van gehoord, tot op een gegeven ogenblik de heer *Gerbrandy* hem vroeg te komen. Er was toen een Ministerraad geweest, waarin over deze zaak gesproken was. De heer *Burger* wist alleen niet precies wat daar gezegd was. De heer *Gerbrandy* heeft hem toen definitief een post als Minister zonder Portefeuille aangeboden in het Kabinet. Op zijn brief werd niet afgedongen en hij mocht aannemen, dat alles bevredigend verlopen was in de geest, zoals hij het gesteld had. Eerst later is de heer *Burger* te weten gekomen, dat die hele brief in de Ministerraad eenvoudig nooit ter tafel is gekomen. De Ministers hebben daarom niet begrepen, waarmee hij zich op hun departementen ging bemoeien. Maar de heer *Burger* had de specifieke functie van Minister zonder Portefeuille, een functie, die door de Koningin zelf door Radio Oranje aldus is aangekondigd: „Minister *Burger* is uitgenoodigd zich te belasten met den bouw van een omlijsting, waarin Nederland in burgerlijken zin actief ingepast kan worden." Toen bleek, dat de andere Ministers niet op de hoogte waren, betekende dat een verzwakking van zijn positie in het Kabinet, zodanig, dat hij werkelijk het gevoel had minder fair te zijn behandeld.

[1]) Bijlage 100.

31499 *(Burger)*

31517 *(Burger)*

Bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1944 werd de heer *Burger* benoemd tot Minister van Binnenlandse Zaken. Toen kreeg hij met de terugkeerproblemen regelrecht te maken en had hij ook het apparaat te zijner beschikking, waardoor zijn positie veel sterker werd. In verband met deze terugkeerproblemen verklaart de heer *Burger*, dat het zo geweest is, dat de essentie van zijn gehele activiteit te Londen met betrekking tot de voorzieningen in verband met de terugkeer met name daarop gericht was, dat men onmiddellijk na de bevrijding een behoorlijke volksvertegenwoordiging en een behoorlijke locale vertegenwoordiging terug zou hebben. Vooral dit laatste achtte de heer *Burger* van overwegend belang, omdat het spoediger gearrangeerd zou kunnen worden dan nationale verkiezingen. Alles, wat gebeurd is, heeft daarom gedraaid.

31520 *(Burger)*

Het probleem was: hoe krijgen wij weer een behoorlijke volksvertegenwoordiging in de diverse geledingen, van land, provincie en gemeente. Dit was een moeilijk probleem. Verkiezingen, de meest voor de hand liggende wijze om tot invloed van de bevolking te komen, kon men niet houden. Het probleem was te Londen te moeilijker in de sfeer van een overwegend ambtelijk en militair element, afgewisseld door zakenlieden van internationaal kaliber; mensen, die zelf in andere dan democratische verhoudingen dachten en die voor dit probleem eigenlijk slechts autoritaire oplossingen zagen. Het was steeds weer zoeken naar een weg, waarbij althans zoveel mogelijk van volksinvloed zou kunnen blijken. Men had in de herhaalde en zich herhalende discussies over deze vragen te doen met een aantal tegenstellingen, welke periodiek terugkeerden, b.v. de kwestie of een bepaald in te stellen vertegenwoordigend college zou zijn adviserend dan wel beslissend; in de tweede plaats, in hoeverre de oude, zittende functionarissen op bepaalde posten zouden terugkeren. Wat dit laatste betreft, was het Militair Gezag zeer sterk geporteerd voor automatische terugkeer, bijvoorbeeld van burgemeesters, behoudens

natuurlijk correctiemogelijkheden; niet bijvoorbeeld terugkeer van burgemeesters, die door de Duitsers benoemd waren, maar men voelde er wel veel voor, dat de burgemeesters van 1940 zouden terugkeren, tenzij er reden bleek om een ander standpunt in te nemen.

Dat vond het Militair Gezag daarom belangrijk, omdat men dan automatisch een adres had, waar men terecht kon. Daarna kon men eventueel nog redresseren. Daar zat veel in. Het was nauwelijks doenlijk om geval voor geval te gaan uitzoeken, hoewel Binnenlandse Zaken een uitvoerige poging ten deze heeft gedaan. Uit dit standpunt van automatische terugkeer van burgemeesters vloeide min of meer voort, dat ook de wethouders, eveneens weer behoudens correctiemogelijkheid, zouden terugkeren. Op analoge wijze ging dat voor de Gedeputeerde Staten van de provincie. Zo is ook in feite de gang van zaken geweest. Dit alles gold besturende instanties.

Moeilijker werd het weer, als vertegenwoordigende colleges in het geding kwamen. Getwijfeld werd aan het morele gezag op dat moment van de vertegenwoordigende colleges, zoals zij in 1940 waren samengesteld. Er zijn daarover eindeloze discussies en veel ontwerpen geweest. Er is bij wijze van spreken vrijwel geen Minister geweest, die op een zeker ogenblik niet een ontwerp, althans een idee lanceerde. Op een gegeven ogenblik lag de controverse: een gekozen orgaan met adviserende bevoegdheid of wel een benoemd orgaan met beslissende bevoegdheden. Er scheen een meerderheid verkregen te kunnen worden voor een gekozen orgaan, als zo'n vertegenwoordigend college niet zou hebben een beslissende, maar een adviserende stem. Het geven van een beslissende stem aan een gekozen college kon men — aldus de dominerende mening — onder die kritieke omstandigheden nog niet verdragen. Men zou wel een vertegenwoordigend college een beslissende stem willen geven, als het uit benoemde leden zou bestaan.

Hoewel beide oplossingen de heer *Burger* niet al te veel aanstonden, was het op een gegeven ogenblik in de discussies zo, dat, wilde men iets bereiken, men tussen die twee oplossingen moest kiezen. Het zijn allemaal discussies geweest, die uiteindelijk niets hebben opgeleverd. Teneinde iets te bereiken, heeft de heer *Burger* toen gedacht: als ik een min of meer beperkt — op welke wijze dan ook — gekozen lichaam heb, al heeft het maar een adviserende stem, als dat lichaam in een openbare discussie een beslissing neemt en zich moreel sterk gevoelt, doordat het uit het volk zelf is voortgekomen, is er op de duur geen macht te verwachten, die kan tegenhouden, dat zulk een advies practisch verbindend en beslissend wordt, terwijl ik anderzijds niet kan overzien wat de gevolgen zijn, wanneer benoemde heren een beslissende stem krijgen. Vandaar dat de heer *Burger*, hoe vreemd het ook moge klinken, in die dwangpositie de voorkeur gaf aan een adviserend college, dat gekozen was, boven een college met beslissende bevoegdheid, dat benoemd zou worden. Zo ver is het intussen niet gekomen.

Dan de kwestie oude Kamer-nieuwe Kamer. De tijd van de oude Kamerleden was om, zo zeide de heer *Gerbrandy*. Zij waren voor 4 jaar gekozen, die tijd was verstreken en daarmee was hun taak afgelopen. Zij kwamen uit hoofde van vroeger gekozen zijn niet meer terug. Trouwens, zo was de redenering van de heer *Gerbrandy*, aangezien men met de oude vóóroorlogse verhoudingen niets meer te maken heeft, heeft terugkeer van de oude Kamer weinig betekenis meer. Dat was niet bepaald ieders opvatting. Daartegenover stond b.v. de heer *van den Tempel*, die vond, dat de oude Kamer zonder meer had terug te keren, zij het dan, dat de N.S.B.-ers en anderen, die kennelijk op verraderlijke wijze waren opgetreden, er uit moesten, alsook, vulde de heer *Albarda* aan, die na 15 Mei 1940 bedankt hadden. Na heel veel moeite en moeilijkheden is er een soort compromis gevonden in deze zin, dat de heer *Gerbrandy* zei: ik wil die oude Kamerleden beschouwen als een reservoir, waaruit geput kan worden voor het nieuw te creëren vertegenwoordigend lichaam. Toen zeiden de heren *Albarda* en *van den Tempel:* er komt dus een bepaalde zuiveringscommissie — heel moeilijk was ook de kwestie, welke commissie die zuivering moest uitvoeren —, maar wanneer nu iemand niet onzuiver is bevonden, betekent dat dan, dat hij Kamerlid zal zijn? Dat is uiteindelijk inderdaad zo uit de bus gekomen. Dat was natuurlijk wel heel belangrijk.

Toen hield men nog de theoretische tegenstelling, dat volgens de heer *Gerbrandy* zo'n persoon dus als het ware opnieuw lid van de Kamer werd, terwijl hij dit niet doorlopend was geweest. In de practijk kwam het echter op hetzelfde neer; het standpunt van de heer *van den Tempel* zegevierde, nl. in die zin, dat, voorzover het niet betrof verkeerde elementen, N.S.B.-ers, enz., en men voor het overige van het op 10 Mei 1940 zitting hebbende Kamerlid niet kon zeggen: „deze persoon moet worden geëlimineerd", dit lid dan in de nieuwe Kamer kwam. Men hield dus over de vraag: is er een continuïeit geweest? Neen, zei de heer *Gerbrandy*. Ja,

zei de heer *van den Tempel.* In die formele zin kreeg de heer *van den Tempel* zijn zin niet, maar bij de beantwoording van de vraag wie er in de Kamer zou komen kwam het er op neer, dat een lid, dat niet fout was, in de Kamer zou komen, en kreeg de heer *van den Tempel* zijn zin weer wel.

Daaraan voorafgaande hebben zich vele discussies ontwikkeld omtrent een bepaalde verhouding — 50 % oude en 50 % nieuwe leden —, waarin de nieuwe Kamer moest worden gecreëerd. De heer *Burger* kende bijzondere waarde toe aan de mensen uit de gijzelaarskampen, omdat dezen de tijd hadden gehad om over de verschillende problemen te spreken en zich met elkaar te oriënteren, terwijl de mensen buiten die kampen veelal geïsoleerd waren geweest. Anderen vonden, dat de illegaliteit heel sterk moest zijn vertegenwoordigd. Zo is er allerlei discussie geweest. Bij elk van die mogelijkheden treft men een aantal bestuursontwerpen aan, waarin dan weer eens deze dan weer die gedachte naar voren kwam. Door dit alles heen kwam voor de heer *Burger* telkens de gedachte naar voren: hoe krijg ik een lichaam, dat onafhankelijk is van de Regering en dus in vrijheid de mogelijkheid heeft om de Regering te critiseren, zoals wij dat ook vroeger hadden gekend. Het was onmogelijk verkiezingen te houden. Men komt dan natuurlijk zeer dicht bij een standpunt als dat van de heer *van den Tempel,* nl. dat de vroegere leden gekozen vertegenwoordigers waren. Zo is het ook in belangrijke mate uitgevoerd. De aanvulling van de vacatures zou plaats vinden niet uit, maar door de illegaliteit. De Grote Adviescommissie der Illegaliteit of een dergelijk orgaan zou dan de voordrachten maken. Zij kon voordragen, wie zij ook wilde; het behoefden niet mensen uit haar eigen kring te zijn. Met degenen, aan wie zij de voorkeur gaf, zou de Kamer worden aangevuld; zij, die een rol speelden in het politieke leven, zouden als het ware automatisch op voldoende wijze tot hun recht komen. Al deze dingen zijn later weer iets anders geworden, omdat, toen het op de uitvoering aankwam, de heer *Beel* Minister was.

Indien men de opvattingen uit de periode van 31 Mei 1944 vergelijkt met die, welke opgang deden in het midden van 1943, constateert men een zekere ontwikkeling van de ideeën. In 1943 nam men nog zo sterk het standpunt in van een nieuw te creëren en te benoemen lichaam, dat men in het Besluit op de bijzondere staat van beleg spreekt van een „tijdelijk orgaan, ingesteld om op eenigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving". In de zomer van 1944 ging het om een lichaam, dat men wel weer zo vriendelijk was als Staten-Generaal te betitelen.

31521 *(Burger)*

Er was dus een zekere ontwikkeling van de ideeën. Gezien het standpunt van de heer *Gerbrandy* in dit opzicht, is dat zeer wonderlijk. Deze was zeer geporteerd voor een lichaam, dat hij dan noemde de echte Staten-Generaal — niet zo maar quasi een lichaam, maar een echte Staten-Generaal, met alle bevoegdheden van de Staten-Generaal, enz. —, maar dan wilde hij de leden daarvan allemaal benoemen. Dit was voor de heer *Burger,* gegeven de machtsverhoudingen, geen waarborg, dat dit op redelijke wijze zou uitvallen, maar een andere bevredigende vorm viel ook niet kant en klaar uit de bus; er was altijd een element van willekeur. Alleen prof. *Veraart* vermeed dat, doordat hij de vacatures eenvoudig uit de kieslijsten aangevuld wenste te zien. Er waren sterke gevoelens voor behoud van de Staten-Generaal; de heer *Albarda* accentueerde die heel sterk. In de opvatting van de heer *Burger* speelden voorts de gemeenteraden vooral een rol. Hij zag de mogelijkheid de gemeenteraden en Provinciale Staten er gaaf door te drukken, als daaraan de Staten-Generaal maar niet automatisch zouden zijn vastgekoppeld en was van mening, dat, als men werkelijk op democratische grondslag een basis zou hebben in de gemeenteraden, het onmogelijk zou blijken een democratisch toporgaan te weren. Zijn tactiek was er dus op gericht allereerst de lagere organen veilig te stellen om een zodanige toestand te krijgen, dat minder democratische krachten een bepaalde ontwikkeling naar een democratisch toporgaan niet zouden kunnen tegenhouden. Hij vertrouwde hierbij op de intense kracht van de democratie en telde tevens de Londense machtsverhoudingen, zoals ze feitelijk waren. De heer *Burger* stond dus wel geheel aan de zijde van de heer *Albarda,* als hij steeds en zo overwegend het parlement verdedigde; alleen voorzag hij, dat dit te Londen — zoals trouwens gebleken is — niet bereikbaar zou zijn. En onder die omstandigheden wilde hij allereerst althans de raden en Staten veiligstellen. Uit innerlijke logica zou in de feitelijkheid als consequentie het parlement onontkoombaar blijken. Bovendien lag het in zijn bedoeling om in iedere gemeente, welker administratie van de burgerlijke stand dat zo om ende bij zou toelaten, zo spoedig mogelijk verkiezingen te laten houden. Als dat eenmaal in enkele gemeenten geschied was, zou dit voor andere niet te keren blijken en zou de

ontwikkeling, ondanks welk tijdelijk regime, in democratische zin logischerwijze niet kunnen worden tegengehouden.

[1]) Bijlage 101.

31522 *(Burger)*

Met betrekking tot een ongedateerde nota [1]), door de heer *Burger* geschreven, waarin gesproken wordt over de beslissing in de Ministerraad om bij terugkeer het rompparlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd van alles, wat naar collaboratie zweemt, niet te erkennen — zulks in de wetenschap, dat de feitelijke tegenhanger is een uitsluitend benoemde volksvertegenwoordiging, welke in strijd was met allerlei adviezen en regelingen, met name van de Buitengewone Raad van Advies — verklaart de heer *Burger*, dat naar zijn idee dit inderdaad een formele beslissing is geweest.

Anders was het niet denkbaar, dat hij een dergelijke nota had geschreven. Hij en anderen met hem voelden, dat er krachten waren, die andere dingen in het hoofd hadden, zonder dit duidelijk uit te spreken. Er is daarin ook een phase geweest — maar verder hebben zij de heer *Gerbrandy* nooit kunnen krijgen —: alle Kamerleden van 10 Mei 1940 vormen een reservoir, waaruit geput kan worden. Dat was al een compromis. Verder dan die oude Kamerleden te beschouwen als een reservoir voor de nieuwe Kamer is de heer *Gerbrandy* nooit gekomen. De heer *Gerbrandy* wilde aanvankelijk helemaal niets van die oude Kamerleden weten. Bij wijze van compromis ging hij er mee akkoord, dat zij een reservoir zouden vormen voor de nieuwe Kamer. En de heer *van den Tempel* concludeerde: als er dus niets op hen aan te merken valt, zijn zij Kamerlid. Dat is de gang van zaken geweest. De heer *Gerbrandy* heeft deze mensen nooit zonder meer als Kamerleden willen erkennen, alleen de mogelijkheid hen als zodanig nieuw te benoemen. Daarmee klopt precies die mededeling, dat een rompparlement niet erkend werd.

Het was natuurlijk niet mogelijk om terstond verkiezingen te houden. Er bleef dus niets anders over — en dat wilde de heer *Gerbrandy* ook — dan een parlement te benoemen. Hij en anderen wilden, dat de volksmening tot uiting kwam. Zij wilden die mensen, die 8 jaar geleden gekozen waren, in het parlement hebben, ofschoon dezen natuurlijk maar betrekkelijk als volksvertegenwoordigers konden worden beschouwd, maar zij waren dat in ieder geval toch meer dan de mensen, die, op wie weet welke motieven, benoemd zouden worden. Het waren mensen, die destijds door het volk gekozen waren, en onze geschiedenis leert toch, dat een belangrijk aantal van hen bij de volgende verkiezing pleegt te worden herkozen. Men had dan toch de vrij grote zekerheid, dat niet al te veel van de onder het volk levende gevoelens zou worden afgeweken.

Dan waren er vacatures. Deze konden door speciaal tijdens de bezetting naar voren gekomen krachten worden aangevuld, zodat men, afgezien van de juridische zijde van de zaak, kon zeggen, dat men hier een vergadering had, die moreel geacht kon worden de gevoelens van het Nederlandse volk te vertegenwoordigen. Tegenhanger daarvan was een benoemd parlement. In de Buitengewone Raad van Advies zijn daartegen ook allerlei bedenkingen gemaakt.

De beslissing van de Ministerraad, waarop de nota slaat, betekende dus, dat, als eventueel in Nederland het oude parlement als rompparlement bijeen zou zijn gekomen, de Ministerraad dat zou hebben beschouwd als revolutie.

31524 *(Burger)*

Gevraagd naar de reden, waarom de heer *Gerbrandy* zo gaarne van het oude parlement af wilde, antwoordt de heer *Burger*, dat alles na de oorlog nieuw moest worden en dat zij zich allemaal moesten vernieuwen. Dat kon men op alle mogelijke wijzen benaderen. Van dat oude politieke gedoe en al die politieke partijen moest men niets meer hebben. Het ging zowel tegen de partijen als tegen de personen, die daar gezeten hadden.

Dat liep sterk door elkaar; dat werd niet precies onderscheiden. Dan ontstond de sfeer, die men hier tijdens de bezetting heeft gekend. Wat de heer *Gerbrandy* betreft, komt de heer *Burger* in veronderstellingen. Daarvoor is geen bepaalde aanduiding. De heer *Gerbrandy* had echter niet veel fiducie in het bestaande parlement, zoals het in 1940 was samengesteld, en meende, dat het ook nu geen basis kon vormen.

31531 *(Burger)*

Ten aanzien van het ontwerp, zoals het tenslotte in de Buitengewone Raad van Advies gekomen is, verklaart de heer *Burger*, dat dit tot stand gekomen is onder pressie van de tijd. Aanvankelijk was er de regeling van een volksvertegenwoordiging van door de Regering benoemde leden met adviserende stem, hetgeen naar zijn gevoel een nogal dictatoriaal karakter droeg. Van de andere kant mocht men de regeling niet aan het toeval overlaten. Hij en anderen wilden daarom, voordat zij teruggingen, een besluitwet hebben, welke het optreden van vertegenwoordigende organen waarborgde. Toen is in de Commissie Terugkeer daaraan erg lang gedokterd en er is iets als een compromis uit de bus gekomen, waarbij de Kamer zou zijn samengesteld voor 50 pct uit oude leden en voor 50 pct uit gijzelaars en mensen, die zich tijdens de bezetting bijzonder verdienstelijk had-

den gemaakt. Een ontwerp in die geest is naar de Buitengewone Raad van Advies gegaan.

31532 *(Burger)* De zaak is behandeld in de Buitengewone Raad van Advies onder stuwing van de heer *Sluyser* met het resultaat, dat een kleine meerderheid besliste geen volksvertegenwoordiging met slechts adviserende bevoegdheid te willen, maar een met besturende bevoegdheid. Theoretisch kon men nu in de Ministerraad weer op zijn uitgangspunten terugvallen, nl. een benoemd college of een gekozen college (beide dan met beslissende bevoegdheid). De benoemingsmethode was echter al zo gecritiseerd — immers, daardoor was het compromis ontstaan van gekozen, maar dan adviserend —, dat een terugval in de richting van benoeming niet wel doenbaar was. Bleef dus logischerwijze de consequentie over: een gekozen (en uiteraard door benoemingen aangevuld) college met beslissende bevoegdheid m.a.w. een Staten-Generaal. Het was echter niet zo, dat deze logische consequentie getrokken werd, en de onderlinge strijd woedde verder, thans in deze controverse: een gekozen parlement met beslissende bevoegdheid of een benoemd parlement met beslissende bevoegdheid. De kern van het eerste standpunt was uiteraard het rompparlement, d.w.z. wat er na de bevrijding van het op 10 Mei 1940 bestaande parlement over zou zijn, uiteraard na zuivering van N.S.B.-ers en collaborateurs.

Naar aanleiding van de discussie tengevolge van het door de Raad van Advies uitgebrachte rapport heeft de Ministerraad toen een beslissing genomen, die voor de heer *Burger* reden was deze brief te schrijven.

Het besluit, dat de Ministerraad had genomen, hield in, dat er een benoemd parlement zou komen. Dat was juist de kwestie. De heer *Burger* is echter op een gegeven ogenblik door pressie bereid geweest — en die pressie was dan, dat hij er zeker van wilde zijn, dat zij niet zonder volksvertegenwoordigingsregeling zouden terugkeren en de boel eenvoudig in de mist zou hangen — om dat college van de Staten-Generaal desnoods een adviserende in plaats van een beslissende stem te geven; dit had hij liever dan dat men kreeg hetgeen daar in de gegeven stand der discussie tegenover stond, namelijk een benoemde Staten-Generaal met beslissende stem.

31535 *(Burger)* Hetgeen de heer *Burger* zo stelde, is het compromis, waartoe men is geraakt op het tijdstip, dat de heersende mening nog niet verder ging dan benoemd en adviserend. Onder de pressie van de tijd, nl. van niet zonder regeling thuis te komen — dat zou immers carte blanche geven aan het Militair Gezag — heeft de heer *Burger* een compromis aanvaard van gekozen en adviserend, dus als het ware de aangevulde oude Staten-Generaal met voorlopig adviserende bevoegdheid. Dit laatste element werd door de Raad van Advies de nek omgedraaid. De heer *Burger* was toen, met heel wat meer „backing" aangeland bij zijn oorspronkelijke standpunt: gekozen en beslissende bevoegdheid. De beslissing van de Raad van Advies onthief de heer *Burger* van zijn compromis-element. Ieder, ook de heer *Gerbrandy*, kon zijn oorspronkelijke standpunt hernemen, maar het behoeft geen betoog, dat, waar de meerderheid in dat compromis reeds het „gekozen" had aanvaard tegenover het „benoemd", terugkeer tot het „benoemd" veel moeilijker was. De voorstanders daarvan moesten een opgegeven standpunt hernemen, zonder veel reden. De heer *Burger* daarentegen moest zijn compromis-bijdrage (het adviserend element) laten varen, omdat de Raad van Advies aldus besliste, dus niet omdat hij eigener beweging iets had in te slikken. Zijn bedoelingen waren door het advies van de Raad van Advies dus versterkt; de kwestie van het rompparlement komt dus in de hierop volgende latere phase.

31538 *(Burger)* Bij het nemen van de beslissing, waartegen de nota van de heer *Burger* zich keerde, stond de Ministerraad toen nog niet zo uitdrukkelijk op het standpunt van de synthese, waarbij het rompparlement was inbegrepen. De vorm, waarin het speelde, was: bestaat het — uiteraard vele vacatures tellende en krijgende — parlement nog? Ja, zeiden de heer *van den Tempel* en de heer *Burger* zelf, er is een rompparlement. Dit nu behoeft aanvulling en dat dient te leiden tot voormelde synthese. Neen, zei de rest, er is geen parlement meer, maar — en nu komt een wonderlijke kronkel — er zijn nog wel Kamerleden. En — dit van het standpunt van de kleinst mogelijke meerderheid — die Kamerleden zuiveren zich zelf.

Niet geheel onbegrijpelijk protesteerde de heer *Gerbrandy* hier heftig tegen. Als er geen parlement is, zo betoogde hij, zijn er ook geen Kamerleden. Zoals later zou blijken, is toen het compromis gekomen, dat de oude Kamerleden reservoir zouden zijn voor het nieuwe vertegenwoordigende lichaam, en is tenslotte vastgesteld, dat het niet weggezuiverde Kamerlid daarvan automatisch lid zou zijn. Behoudens de formele kant betekende dit de erkenning van het parlement c.q. rompparlement. Met geleidelijke hardnekkigheid werd de heer *Gerbrandy* in de hoek gedreven, waar hij niet zijn wilde.

Dit verloop kon de heer *Burger* echter op het tijdstip, waarop hij in zijn nota protesteerde, nog niet voorzien. Echter hield hij rekening

met een gunstiger ontwikkeling, zoals blijkt uit een latere passage in zijn brief:

> „Trouwens zoo herhaaldelijk zijn met betrekking tot het stuk der bestuursvoorziening besluiten genomen en weer teruggenomen, dat het enigszins duister is, welke waarde aan de betreffende beslissing valt te hechten. Om al die redenen is het nemen van onherroepelijke stappen nu, bezwaarlijk."

De heer *Burger* wilde dus nog niet zijn ontslag indienen, niettegenstaande hij zich in de toestand bevond, waarin de beslissing van de Raad van Advies aanvankelijk eerder een nadeel dan een voordeel dreigde op te leveren, blijkens zijn brief. Hij schrijft daar immers:

> „Deze oogenschijnlijke vooruitgang echter bleek steeds de façade te zijn voor een veel ernstiger kwaad, nl. dat het centraal college, Staten-Generaal geheeten, geen waarlijke onafhankelijke volksvertegenwoordiging zou zijn."

D.w.z., dat het een benoemd college zou zijn. De brief gaat verder:

> „Indien aan het Nederlandsche volk gezegd had moeten worden, dat het terstond herfunctionneeren van de Staten-Generaal onmogelijk is, welnu een eerlijke op de feiten gegronde verklaring zou door mij niet geschuwd worden. Maar om te zeggen tegen het Nederlandse volk, dat het zijn Staten-Generaal onmiddellijk terugkrijgt, terwijl de inhoud niets is dan een — niet noodzakelijkerwijs en niet onvermijdelijk — benoemd college, dat acht ik onwaarachtig, een détournement de valeur."

Dat zijn schijn-Staten-Generaal, zo licht de heer *Burger* zijn nota verder toe, die het Nederlandse volk worden gegeven.

Dat is het conflict geweest. De tijd drong, er moest een regeling zijn. Een benoemd college met beslissende bevoegdheid was voor de heer *Burger* verwerpelijk. Hij had geen enkele waarborg, wie er in zou komen. Het bijeengaren van een aantal mensen van bepaalde snit hield geen waarborg in, dat het college het karakter en het gezag van een volksvertegenwoordiging zou hebben. Het gaat er dus bij dit alles niet om wat de mening van de heer *Burger* was, al blijkt die implicite wel; het ging om de kunst het mogelijke te bereiken, in een gegeven college, waarvan op niets of niemand appèl bestond. Het ging er om zo te manoeuvreren, dat, onder wat naam of voorwendsel ook, een waarlijke volksvertegenwoordiging uit de bus zou komen. Zou dat mislukken, maar ook eerst dan, dan was hun taak in het Kabinet afgelopen en zouden zij slechts hebben te vertrekken. Zo is het dan ook wel min of meer gelopen. De vraag, wat hij gedaan zou hebben, als de Kamervoorzitters de Kamers bijeengeroepen zouden hebben, spreekt hem dan ook niet aan. Zelf immers hebben de heer *Burger* en de zijnen dit argument en deze vraag herhaaldelijk aan hun tegenpartij voorgehouden in de strijd om een resultaat. Het is vervolgens gebleken, dat het geen reële vraagstelling was en zo vatte ook de tegenpartij het op.

Gelukkig echter is er van alle kanten verzet gekomen tegen die adviserende bevoegdheid. Men zei: dat zijn geen echte Staten-Generaal, die alleen maar mogen adviseren. Daarom was de heer *Burger* bereid in dat compromis te treden. Hij verwachtte dat verzet in Nederland. Daarom kon hij dat college prefereren boven een benoemd college met beslissende bevoegdheid. Hij behoefde op dat verzet niet te wachten tot zij in Nederland kwamen. Dat kwam al, toen zij nog te Londen waren. In de Ministerraad kreeg men het gevoel: dat kan niet, dat adviserende karakter. Daardoor werd de heer *Burger* ontslagen van het compromis. Toen wilde de Ministerraad zelf dat adviserende karakter niet meer en hielden zij het probleem over van het al of niet benoemd worden van het college, maar in gunstiger entourage voor hen, die een gekozen college begeerden.

Het meerderheids-standpunt van de Buitengewone Raad van Advies was: het moet een wet zijn, die te Londen moet worden afgekondigd. Het was zeer belangrijk, dat dit op 19 Juni 1944 werd gezegd, want op 10 Mei 1944 heeft de Koningin bij de herdenking van de bezetting van Nederland een rede gehouden bij het gebombardeerde Nederlandse kerkje in Austin Friars, waarin gezegd werd, dat H. M. niet voornemens was een wettelijke regeling van die aard te Londen te tekenen, althans, zo werd het later vervoegd, niet zonder bevrijd Nederland gehoord te hebben. De heer *Burger* herinnert zich, dat hij na afloop van die herdenking bij Austin Friars tot de heer *Gerbrandy* heeft gezegd: „Nu kunnen wij wel aftreden, want naar ons beider opvatting moet er een parlement zijn, hetzij een benoemd of een gekozen parlement, maar dan toch een parlement; dat staat voor ons beiden vast. U hebt gehoord, dat de Koningin zoëven heeft gezegd, dat H. M. niet voornemens is een dergelijke wet hier te tekenen". Dat leek de heer *Burger* ook de enige manier na deze rede. De heer *Gerbrandy* zeide toen: „Hoe kunt u dat zeggen." Hij meende, dat de zaak gaaf was en trok het meest onschuldige gezicht van de

wereld; er was niets aan de hand. De heer *Burger* moet aannemen, dat de heer *Gerbrandy* die rede tevoren had gezien en door dit raadselachtige antwoord verminderde zijn reserve tegen de mogelijke bedoelingen van de heer *Gerbrandy* uiteraard niet. Het is de heer *Burger* nooit helemaal duidelijk geworden, wat deze man voor de toekomst in zijn achterhoofd had. Met hetgeen de heer *Burger* de Koningin hoorde zeggen, stond of viel, naar het hem toescheen, hun zaak. Wanneer de Koningin een dergelijke wet niet wilde tekenen, betekende dit, dat zij zouden teruggaan, volslagen in het onzekere, want de macht zou dan zijn een militaire macht en deze zou regeren. Dat het Militair Gezag die eventuele mogelijkheid reeds zou missen uit notoire incompetentie, kon de heer *Burger* toen niet voorzien. Het lag dus voor de hand, dat het Kabinet de kwestie scherp zou stellen. Er verliepen echter nog vele maanden, vóórdat het gehele Kabinet inderdaad zijn ontslag aanbood.

Dat de Buitengewone Raad van Advies in meerderheid in zijn advies vaststelde, dat een dergelijke wet te Londen moest worden afgekondigd, was, naar hun mening, zeer belangrijk. Een grote minderheid, met de heer *Beelaerts van Blokland* aan het hoofd, zegt dan ook, dat de wet niet te Londen moet worden getekend. Dat is het standpunt, dat op 10 Mei 1944 door H. M. was uitgesproken. In de tweede plaats is in het advies van de Raad van Advies gereleveerd, dat die wet niet behoefde te worden afgekondigd, niet behoefde te worden gepubliceerd, omdat dit voor bepaalde mensen een gevaar zou kunnen inhouden. Wanneer men zou gepubliceerd hebben: „Alle Kamerleden keren in functie terug", of „Alle burgemeesters van 10 Mei 1940 komen terug", weet de bezetter: dat zijn functionarissen van straks. Dat zou gevaar kunnen opleveren.

31539 *(Burger)*

Zo is het gebeurd met het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten. Er is eerst gekomen een algemeen basisbesluit; daarop is gekomen het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten van 5 September 1944 (E 86) en vervolgens is gekomen het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden van 18 September 1944 (E 119). De laatste twee besluiten zijn niet gepubliceerd, op grond van de overweging, dat dit gevaren voor bepaalde personen zou kunnen opleveren. Er moest echter ook nog een derde besluit komen, namelijk voor de Staten-Generaal. Dit is niet alleen niet gepubliceerd, maar zelfs intern niet tot stand gekomen.

Op het tijdstip, dat de heer *Burger* Minister van Binnenlandse Zaken is geworden, dat is dus 31 Mei 1944 geweest, is met name nog door de heer *Albarda* en hemzelf vastgelegd, dat zij alleen aan dat gereconstrueerde Kabinet zouden deelnemen op grond van de mededeling van de Minister-President, dat hij de totstandbrenging van een wettelijke voorziening ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging als een essentieel deel van zijn beleid zou behartigen en beschouwen.

31541 *(Burger)*

Het mantelbesluit van 31 Juli 1944, E 60, werd door Radio Oranje [1]) uitgezonden op 16 Augustus. Artikel 1 van dit besluit is het belangrijkste:

[1]) Vgl. bijlage 102.

> „Door Ons worden nadere regelen vastgesteld omtrent de voorloopige voorziening in vertegenwoordigende lichamen van Rijk, Provincie en Gemeente en in het bestuur van provincie en gemeente vanaf het tijdstip, waarop het grondgebied des Rijks geheel of gedeeltelijk door den vijand is ontruimd."

Hierop werd deze commentaar gegeven:

> „Dit betekent dus, dat welke regeling ook wordt getroffen voor de samenstelling, de taak en de werkwijze van de vertegenwoordigende lichamen, in ieder geval niet mag worden afgeweken van de democratische grondslagen van ons staatsbestel."

31543 *(Burger)*

Het was een principe-besluit, maar waaruit men kon afleiden, op grond van de tekst en de toelichting: door die handtekening is een belofte gedaan, dus dat moet tot uitvoering komen.

Ten aanzien van de detailregelingen bestonden allerlei bezwaren. De nevenargumenten vielen ten aanzien van het beginselbesluit weg. Men moest zich in beginsel uitspreken, dat er vertegenwoordigende organen zouden komen. Vandaar, dat die consequentie daaraan duidelijk is verbonden en officieel ook door Radio-Oranje die tekst is uitgezonden.

31548 *(Burger)*

Het besluit is van 31 Juli 1944; het is 17 Juni 1944 door de heer *Burger* ingediend. Toen de beginselbeslissing eenmaal gevallen was, was voor hen het probleem nog: hoe wordt het uitgewerkt? Wij, aldus de heer *Burger,* wilden het beginsel getekend hebben en het is ook getekend. Wij wilden het uitgezonden hebben naar Nederland. Wij wilden hebben, dat men onder die morele verplichting niet uit kon. Wij hebben dat op deze wijze vastgelegd, wetende, dat er nog problemen genoeg waren ten aanzien van de manier, waarop die vertegenwoordigende lichamen er zouden komen, maar dat zij er

zouden komen, stond nu vast. Ten aanzien daarvan was geen teruggaan meer mogelijk. De heer *Burger* verwijst in dit verband naar het 2de lid van artikel 1, luidende:

> „De in het vorig lid bedoelde regelen betreffen mede de wijze van samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen en, met behoud van de daaromtrent geldende algemene beginselen, voor zooveel noodig hunne taak en werkwijze."

Artikel 2 heeft betrekking op het niet publiceren van de nadere regelen.

Artikel 3 zegt:

> „Voor zoover de in artikel 1 bedoelde nadere regelen afwijken van bestaande bepalingen, blijven deze laatste tijdelijk buiten toepassing.",

en artikel 4 zegt, dat het Militair Gezag niet bevoegd is dit besluit op te schorten.

31549 *(Burger)*

De besluiten E 86 en E 119 zijn te Londen moeizaam tot stand gekomen. Zonder veel moeite is overigens de synthese-gedachte, zoals te lezen valt in artikel 2 van E 119, er door gekomen. Dit artikel luidt:

> „De Raad zal worden samengesteld uit het in artikel 5 der Gemeentewet aangegeven aantal leden, die geacht worden het vertrouwen van de ingezetenen der gemeente tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden of verkregen en door de in artikel 3 bedoelde commissie zijn aangewezen."

31551 *(Burger)*

Hieruit blijkt dus, dat de Raad zou worden samengesteld uit twee categorieën. Daarin zit het beginsel van de synthese.

De heer *Burger* wijst op het compromis in het eerste en tweede lid van artikel 2 van het besluit E 119. Uit het tweede lid, luidende:

> „De commissie wijst in de eerste plaats aan hen, die op 10 Mei 1940 lid van den raad waren, voorzoover zij voldoen aan het vereischte, in het eerste lid aangegeven en na genoemden datum geen ontslag hebben genomen.",

blijkt, dat de „goed gebleven" personen, die op 10 Mei 1940 lid van de gemeenteraad waren, zouden moeten worden aangewezen. Dat „aangewezen" is het element-*Gerbrandy* erin, maar in wezen komen zij er automatisch in, hetgeen het element-*Albarda-van den Tempel* is.

De strijd is echter blijven doorgaan over het parlement.

31553 *(Burger)*

Vervolgens brengt de commissie artikel 3 van het besluit E 119 ter sprake. Dit artikel luidt:

> „De commissie, in artikel 2 bedoeld, bestaat uit Onzen Commissaris in de provincie of dengene, die hem vervangt, als voorzitter en voorts uit een daartoe aangewezen lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde aanwijzingscommissie, alsmede uit een derde lid, dat daartoe door deze twee leden wordt aangewezen."

Hier wordt dus — in de veronderstelling, dat dit er ook zou komen — gesproken van een Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal; er komt een aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal en een lid van deze aanwijzingscommissie zal deel uitmaken van de commissie, bedoeld in artikel 3 van E 119, in de provincie, die tot taak heeft de leden van de gemeenteraden aan te wijzen, terwijl de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal zelf volgens artikel 10 van E 119 de leden van de Provinciale Staten zal aanwijzen. Toen de besluiten E 86 en E 119 werden gemaakt, ging men dus van de veronderstelling uit, dat er een derde besluit naast zou komen ten aanzien van de Staten-Generaal. In het Kabinet heeft men elkaar kunnen vinden op het basisbesluit. Het Kabinet is ook akkoord gegaan met de besluiten E 86 en E 119 ten opzichte van de provinciën en gemeenten. Het besluit E 119 is verweven met het nog te verwachten besluit ten aanzien van de Staten-Generaal. Hier is het beginsel — nl. welke personen moeten worden aangewezen — aanvaard ten opzichte van de provinciën en gemeenten. De vraag rijst nu: hoe is het mogelijk, dat men in het Kabinet niet tot overeenstemming is gekomen ten aanzien van de Staten-Generaal?

De heer *Burger* heeft op dit vraagstuk de volgende visie.

Men had min of meer moeizaam het compromis gekregen van een lichaam met voorzover mogelijk volksvertegenwoordigend karakter, maar met adviserende bevoegdheid. Als precedent misschien bedenkelijk, maar men zat met de feitelijke machtsverhoudingen, zoals ze nu eenmaal waren. Toen is het ontwerp gegaan naar de Raad van Advies en deze heeft gezegd — intussen ontwikkelde de gedachte zich ook in de Ministerraad, maar dat had zekere tijd nodig —: dat kan zo niet. Het was wellicht de enige keer, dat er te Londen, buiten het Kabinet, een democratische stem van enige betekenis werd gehoord.

Bij het advies van de Raad had men de minderheidsrapporten, zo-

als van de heer *Beelaerts* c.s. en het rapport van de heren *Six* en *Eggens,* die zich een Aristoi, lees fascistische Staat, dachten. Dan het rapport van prof. *de Boer,* die zei: regel dat voor de gemeenteraden en de Provinciale Staten, maar niet voor het parlement. En tenslotte dat van de heer *Vos,* die ook een afwijkend standpunt innam.

Toen is met dat advies de kwestie van de bestuursvoorziening weer in de Ministerraad gekomen. Omdat men blijkaar de adviserende bevoegdheid niet meer lustte, achtte de heer *Burger* zich van het compromis ontslagen. Dat betekende dus voor hem: die adviserende bevoegdheid is er niet meer, het wordt dus een beslissende bevoegdheid van dat zelfde vertegenwoordigende lichaam, dus dan zijn wij, waar wij wezen willen. De Londense publieke opinie keerde zich tegen de adviserende bevoegdheid; van de benoemingsmethode had men reeds afgezien en dat betekende dus: het vertegenwoordigende college met beslissende bevoegdheid. Maar dit gebeurde niet.

De heer *Gerbrandy* stelde de zaak in de Ministerraad van 17 Juli 1944 aldus:

> „Te kiezen valt tusschen het rompparlement, aangevuld met „frissche" leden; dat is het „legaliteitsbeginsel" en „zoo wrak als een mispel", ofwel het vullen van een „vacuum" met zoo mogelijk ook oude Kamerleden."

Ter adstructie van het tweede, *Gerbrandy's* standpunt, voegde deze er aan toe:

> „Men trachte naar een echte Volksvertegenwoordiging en daarom is verkiezing niet noodig. Men knoope niet aan bij de oude partijen, er zijn ritselingen van nieuwe partijgroepeeringen. Het Nederlandse volk is in zijn moeilijke tijden niet door politieke figuren geleid (De heer *Burger* tekent hierbij aan, dat deze in gijzeling zaten.). Er is een natuurlijke representatie van het Nederlandsche volk mogelijk, daarom kan men óók in de oude Kamer zoeken."

De heer *van Kleffens,* aldus de heer *Burger,* achtte het juist legalistisch, wanneer men, zoals de President wilde, een parlement zou vormen, waarin tot uitdrukking kwam wat leeft onder het Nederlandse volk.

Het is volgens de heer *Burger* nodeloos te zeggen, dat zulke verhaaltjes, waar de lommerd geen cent op geeft, terstond weerlegd werden, b.v. door de heer *van den Tempel,* die er op wees, dat de hele Ministerraad hier krachtens dat verwerpelijke legaliteitsbeginsel zat. En dan waren er weer de stemmen van hen, die het moeilijk hadden, zoals de heer *Michiels van Verduynen,* met de vraag, waarom dat nu hier geregeld moest worden.

Wij, aldus de heer *Burger,* hadden geen vertrouwen in de gebeurtenissen van een eventuele na-oorlogse chaos en wensten regeling. Zelf voerde de heer *Burger* artikelen aan — het was inmiddels de vergadering van 25 Juli geworden — uit de illegale pers, b.v. Het Parool van 10 Mei 1943, Vrij Nederland van 16 November 1943, Trouw van 19 Augusus 1943 en tenslotte draaide de discussie aldus, dat gestemd zou worden vóór of tegen de fictie. De fictie was dan het fingeren, dat de bezettingsjaren niet als jaren van gekozen zijn meetelden. Het voorstel behaalde 2 stemmen, namelijk van de heer *van den Tempel* en van de heer *Burger* zelf, over welk resultaat de heer *Burger* zo ontdaan was als uit zijn op die datum geschreven brief blijkt. De heer *Albarda* was intussen wat koeler van hoofd gebleven en draaide de zaak zo, dat tegen de fictie stemmen betekende, dat men wel Kamerleden als zodanig erkende. Hij ging zelfs een stapje verder en verkreeg met 7 tegen 6 en één onthouding de beslissing, dat de Kamerleden zich zelf zouden zuiveren. Ook de heer *Gerbrandy* ontging blijkbaar de consequentie van deze goocheltoer, want op 29 Juli d.a.v. verklaarde hij, dat de beslissingen tegenstrijdig waren. Er was besloten: geen rompparlement, en tevens, dat de Kamers zich zelf zouden zuiveren. De tweede uitspraak, aldus de heer *Gerbrandy,* haalt door de achterdeur binnen, wat door de voordeur is weggestuurd. En zo was het ook, maar de strijd op deze „level" was gestreden en er werd een klein comité aangewezen, met o.a. de heren *Gerbrandy* en *Burger,* om het resultaat te formuleren; de strijd werd niet heropend. Bedoeld resultaat is nimmer door de Koningin getekend. De heer *Burger* zou niet durven beweren, dat de heer *Gerbrandy* daar alsnog de hand in gehad heeft.

Op 12 April 1945 kwam er een nieuw besluit (F 45) ten aanzien van de gemeenteraden, terwijl de voorzieningen met betrekking tot de Provinciale Staten helemaal verdwenen. Dit besluit is in feite uitgevoerd. De heer *Burger* voelde dit als een teruggrijpen op de oude benoemingsgedachte. Daarin hebben de heer *Gerbrandy* en het Militair Gezag het toch weer gewonnen. Toen waren immers de heren *Albarda, van den Tempel, van den Broek* en de heer *Burger* zelf uit het Kabinet.

31555 *(Burger)*

De heer *Burger* bevestigt overigens, dat in een aantal gemeenten de practische uitvoering binnen het kader van dat besluit toch weer in overeenstemming met de synthese-gedachte gebeurd is. Als men het besluit echter op de tekst toetst, zit de benoemingsgedachte er weer in.

Wat de wijze van uitvoering betreft, zal de heer *Beel* inmiddels begrepen hebben, dat de macht van het Militair Gezag tanende was.

33093 *(Albarda)*

De heer *Albarda* heeft op het probleem van de bestuursvoorziening de volgende visie. Het vraagstuk van de handhaving van het parlementaire stelsel is in September 1941 aan de orde gesteld. Dit was niet toevallig, want in September 1941 waren de mandaten van de leden van de Kamer, die in 1937 waren gekozen, wettelijk geëxpireerd. Indien men niets deed, geen enkele regeling trof, dan zou grond bestaan voor de mening, dat de Tweede Kamer opgehouden had te bestaan. Er waren toen nog wel leden van de Eerste Kamer, die nog een korte of langere zittingstijd hadden.

[1]) Bijlage 28.

De eerste nota [1]) van de hand van de heer *Albarda* over dit onderwerp is van 20 September 1941. Dit was juist de tijd, waarin het vraagstuk practisch ontstond. Hij heeft zich toen op het standpunt gesteld, dat de beste oplossing van de zaak deze zou zijn, dat de zittingstijd van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal als geschorst beschouwd werd, in zoverre, dat de bezettingstijd werd geacht niet te behoren tot de zittingstijd en dat er dus was een parlementaire pauze. Na de bevrijding van Nederland zou die afgebroken zittingsperiode worden voortgezet voor zolang men dit wenste of tot de eerstvolgende verkiezing. Hij wilde dit evenwel niet toepassen, zonder daarbij een zuivering van de Kamers te laten plaats vinden. In zoverre was het dus een afwijking van de Grondwet; volgens de Grondwet kon op dit gebied niets geschieden; men moest wel op een of andere wijze afwijken. Het scheen hem echter toch noodzakelijk, dat de leden van de Eerste en Tweede Kamer zouden worden gezuiverd; daardoor zouden er dan open plaatsen komen. In die tussentijd zouden er waarschijnlijk door overlijden of bedanken ook nog plaatsen vrijkomen. De open plaatsen zouden dan — naar zijn mening — moeten worden bezet op de wijze, zoals in de Kieswet is voorzien, dus uit de lijsten.

33094 *(Albarda)*

In die phase heeft de heer *Albarda* zich er niet uitvoerig over uitgesproken, wie deze zuivering zou doen, het parlement zelf of de Regering; hij herinnert zich niet precies, hoe hij het zich op dat ogenblik in bijzonderheden had voorgesteld. Wel herinnert hij zich, dat hij de N.S.B.-ers bij decreet wilde doen uitsluiten.

Na gewezen te hebben op de semi-fascistische stromingen te Londen, zegt de heer *Albarda,* dat men toen heeft gemeend, dat de wijze, waarop hij het parlementaire stelsel bevestigen wilde, nl. het laten voortbestaan van de Tweede Kamer, nadat de grondwettelijke periode van vier jaar was verstreken, een te grote afwijking van de Grondwet was. De heer *Albarda* geeft toe, dat het een afwijking van de Grondwet was, maar het was naar zijn gevoelen een geringere afwijking dan wanneer men Nederland zonder parlement zou laten herleven. Hierin zou de grootste afwijking van de Grondwet liggen, die in de eerste plaats moest worden vermeden.

33096 *(Albarda)*

De behandeling in de Ministerraad van zijn nota's van 20 September, 2 October en 10 December 1941 en van de daarmede verband houdende prae-adviezen van de Commissie Terugkeer van 9 December 1941 en 31 Maart 1942 heeft, zo verklaart de heer *Albarda,* nogal vrij lang op zich laten wachten. De behandeling heeft eerst in April 1942 plaats gehad. Men meende toen, dat het niet op de door hem aanbevolen wijze moest gebeuren, en dit is toen voor hem persoonlijk een reden geweest om de vraag in overweging te nemen, of hij zijn plaats in het Kabinet kon blijven innemen, want hij vatte deze zaak zeer hoog op. Tenslotte heeft hij gemeend, dat hij om deze reden geen ontslag moest nemen. Hij heeft het ook in een van zijn rapporten verklaard, dat hij om deze reden geen ontslag wilde nemen, maar wilde trachten te blijven werken voor het herstel van het parlementaire stelsel, zij het dan in een enigszins andere vorm dan hij zich aanvankelijk had voorgesteld. Men is toen de richting ingegaan van een bij benoeming samen te stellen lichaam. Er was in die dagen nog niets bekend van het bestaan van nieuwe organisaties, van nieuwe richtingen, enz. in Nederland; men wist dus nog niet in hoeverre een georganiseerde medewerking in Nederland voor de samenstelling van een volksvertegenwoordiging kon zijn verzekerd. De heer *Albarda* heeft toen in Augustus en September 1942 zijn denkbeelden geformuleerd over de wijze, waarop die benoeming zou plaats hebben, en daarbij op de voorgrond gesteld, dat de benoeming van de leden altijd zou moeten geschieden in overleg met de in Nederland nog bestaande politieke partijen en met de zich aldaar gevormd hebbende nieuwe groepen en richtingen. Dit zijn de gedachten, die hij heeft neergelegd in zijn nota [2]) van 14 September 1942.

[2]) Bijlage 35.

33098 *(Albarda)*

De heer *Albarda* deelt aan de commissie mede, dat hij bovendien twee keer een redevoering over deze zaak heeft gehouden. Juist omdat naar zijn mening de Londense wereld zo geïnfecteerd was, heeft hij op 20 Augustus 1942 een redevoering [1]) gehouden in de vereniging Pro Patria.

[1]) Bijlage 46.

De heer *Albarda* heeft deze redevoering in Pro Patria gehouden, omdat deze vereniging werd aangezien voor een milieu, waarin wat men in die dagen het Oranje-fascisme noemde nogal welig tierde. Het werd het Oranje-fascisme genoemd, omdat men er in die kringen naar streefde de Koningin een zekere onbeperkte macht te geven, zonder parlement of als het moest met een adviserend parlement, met Ministers, die aan de Koningin verantwoordelijk waren en niet aan het parlement. Dus een herstel van het absolutisme, bijna nog krachtiger dan men in het begin van de 19de eeuw gedurende korte tijd in Nederland heeft gekend. In die vereniging heeft de heer *Albarda* een redevoering ter verdediging van de parlementaire democratie gehouden en het was een blijde verrassing, dat deze met een groot enthousiasme is begroet. Sinds die tijd is een ommekeer in de Londense stemming gekomen.

33099 *(Albarda)*

Naderhand heeft hij op 24 Mei 1943 nog over hetzelfde vraagstuk gesproken in de z.g. Nederlandse Kring te Londen, maar daarvan heeft de heer *Albarda* geen gestenografeerd verslag.

De zaken zijn toen in de Ministerraad behandeld en de Commissie Terugkeer heeft gedurende al de jaren, die nog te Londen restten, aan het probleem der bestuursvoorziening gedokterd. Minister *van Boeyen* heeft ettelijke ontwerpen gemaakt. Minister *Burger* heeft ontwerpen gemaakt, de Commissie Terugkeer heeft ontwerpen gemaakt en het kwam niet tot een definitief besluit. Wel is het besluit E 60 gekomen, van 31 Juli 1944.

3310i *(Albarda)*

In dit verband wordt ter sprake gebracht de nota [2]) van de heer *Burger,* zonder datum, die betrekking heeft op een beslissing van de Ministerraad om bij de terugkeer het rompparlement van gekozen vertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd, niet te erkennen, zulks in de wetenschap, dat de feitelijke tegenhanger een benoemd parlement zou zijn, hetgeen in strijd was met vele adviezen o.a. dat van de Buitengewone Raad van Advies.

[2]) Bijlage 101.

Het staat de heer *Albarda* niet helder voor de geest, dat een dergelijk besluit genomen is. Hij herinnert zich ook de nota van de heer *Burger* niet. Het wetsbesluit van 31 Juli 1944 is volgens de heer *Albarda* op zich zelf niets, doch er heeft aan ten grondslag gelegen de controverse, of een regeling tot stand moest komen te Londen dan wel of zij pas moest worden gemaakt na terugkeer in Nederland.

33106 *(Albarda)*

Het belangrijke van dit besluit is, volgens de heer *Albarda*, behalve de declaratie, dat de vertegenwoordigende colleges zullen worden hersteld, hetgeen een principiële betekenis heeft, gelegen in artikel 2. In artikel 2 staat, dat, in afwijking van hetgeen is bepaald bij de wetten van 15 Mei 1829 en 26 April 1852, bij de in artikel 1 bedoelde nadere regelingen kan worden voorgeschreven, dat zij in werking treden vóór haar afkondiging. Dit is een bepaling, die moest voorafgaan aan het vaststellen van de regeling, want daardoor kon zij geheim worden gehouden tot na de inwerkingtreding. Dit was om de vijand niet de lucht te doen krijgen van de maatregelen, die men voornemens was te treffen. Men dacht daarbij voornamelijk hieraan, dat, wanneer men een regeling voor het parlement zou maken, waarin b.v. gezegd zou worden, dat tot het lidmaatschap van de Tweede Kamer opnieuw zouden worden geroepen of in het lidmaatschap zouden worden bevestigd de leden van de Tweede Kamer, die vroeger deel van de Kamer uitmaakten, met uitzondering van sommigen of hoe dan ook, door vroegtijdige openbaarmaking alvast bekendgemaakt zou worden, dat de in Nederland levende leden van de Tweede Kamer bestemd waren om in het parlement zitting te nemen. De Duitsers zouden dan kunnen zeggen: dat zal je niet gelukken, dan ruim ik die heren op de een of andere wijze op. Men had dus het gevoel, dat door een vroegtijdige publicatie van zulk een regeling de mensen in gevaar konden worden gebracht en de hele regeling niet door zou kunnen gaan. Hetzelfde zou kunnen gelden voor de burgemeesters, de wethouders, de commissarissen van de Koningin en de gedeputeerden. Zodanige regelingen moesten ingevoerd worden, wanneer het veilig was; zij moesten dan gereed zijn, maar zij mochten terstond na het gereedkomen nog niet gepubliceerd worden. Dit was eigenlijk de belangrijke bepaling in het besluit.

Wanneer de heer *Albarda* dit nu voor zich ziet, dan gelooft hij, dat dit er op wijst, dat op dat ogenblik gedacht is aan de totstandkoming van een bestuursvoorziening vóór de bevrijding, te Londen.

De heer *Albarda* meent dit ook af te kunnen leiden uit artikel 2, dat niet nodig zou zijn geweest, als men zich voorgesteld had, dat de bestuursvoorziening tot stand zou komen na de bevrijding.

Op de vraag, of men met deze bepaling in artikel 2 de bedoeling

heeft gehad de afkondiging behoorlijk te regelen, terwijl men de vaststelling van de regeling voor de vertegenwoordigende lichamen reeds te Londen als een vanzelfsprekend iets beschouwde, dan wel of het laatste ook nog een kwestie is geweest, die men hierbij tevens tot een oplossing heeft willen brengen zegt de heer *Albarda,* dat de controverse gelegen was in de tegenstelling omtrent de vraag, of te Londen een regeling gereed gemaakt moest worden om onmiddellijk te kunnen worden uitgevoerd bij de bevrijding van Nederland, zij het dan zeer voorlopig, of dat met het maken van een regeling moest worden gewacht, tot de Regering in Nederland zou zijn teruggekeerd. Deze controverse heeft in de laatste maanden eigenlijk de grootste rol gespeeld; tevoren niet in die mate.

33110 *(Albarda)* De heer *Albarda* durft niet te zeggen, dat deze controverse toen zulk een rol heeft gespeeld, dat de totstandkoming van het wetsbesluit E 60 daardoor in belangrijke mate beïnvloed is.

33112 *(Albarda)* Inzake de uitwerking van het besluit van 31 Juli 1944 (E 60) verklaart de heer *Albarda,* dat daarover nog lang gediscussieerd is, nl. of die zou geschieden in één enkel besluit voor het Rijk, de provinciën en de gemeenten, dan wel gescheiden: één besluit voor de provinciën en de gemeenten en een ander voor het Rijk. Hij is altijd een voorstander geweest van één besluit in zijn geheel, maar het is gekomen tot twee ontwerp-besluiten. Het ene ontwerp-besluit voor de provinciën en gemeenten is inderdaad ook vastgesteld.

Het zijn er eigenlijk twee, waarvan het ene — E 86 — betrekking had op de leden van de dagelijkse besturen van gemeente en provincie en het andere — E 119 — op de gemeenteraden en de Provinciale Staten.

Het besluit voor de Staten-Generaal is niet tot stand gekomen. Dit is een van de voornaamste redenen geweest, die geleid hebben tot de Kabinetscrisis van 1945.

33113 *(Albarda)* In de besluiten van 1944 (E 86 en E 119) is de benoeming reeds niets anders geweest dan een formaliteit, omdat het op een andere manier niet kon. Van een vrije benoeming kon niet worden gesproken, omdat daaraan zoveel raadpleging en adviezen van de betokken lichamen moesten voorafgaan. De heer *Albarda* vindt benoeming ten opzichte van vertegenwoordigende lichamen een heel verkeerde figuur, maar er was geen ontkomen aan, als er niet gekozen kon worden. Er moest toch een besluit komen en dat kon alleen worden gevonden in de vorm van een benoemingsbesluit. Maar het komt er op aan, wat er aan het benoemingsbesluit voorafgaat: hoe komen de benoemingen tot stand? Er lag in dit besluit E 119 opgesloten, dat de vroegere politieke stromingen vanzelf haar plaats weer zouden innemen door de leden van de vertegenwoordigende lichamen, die in de nieuwe colleges zouden komen; tegelijk werd ruimte geschapen voor nieuwe stromingen en richtingen, voorzover die zich hadden geconstitueerd.

33114 *(Albarda)*

33116 *(Albarda)* Op de vraag, of in het besluit van 12 April 1945 (F 45), waarin het benoemingselement voor de gemeenteraden weer volledig geïntroduceerd wordt, doordat de leden van 10 Mei 1940 geen rol meer spelen en tevens wordt bepaald, dat de benoeming moet plaats vinden met inachtneming van de geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij de politieke stromingen niet genoemd worden, gezien mag worden een terugvallen op de oude gedachte, die in de besluiten van September 1944 voor een groot deel ter zijde gesteld waren, zegt de heer *Albarda,* dat hij daaromtrent moeilijk een stellig antwoord kan geven. Wat bij de totstandkoming van het Besluit van 12 April 1945 de beweegredenen zijn geweest, weet de heer *Albarda* niet, maar het maakt op hem ook wel de indruk, dat hier afstand werd genomen van de oude politieke partijen.

82502 *(Albarda)* Naar aanleiding van de passage, voorkomende in zijn memorandum van 22 Juli 1944, luidende: „In dat stuk scheen, althans voor den overgangstijd, in de plaats van de verantwoordelijkheid der Ministers tegenover een volksvertegenwoordiging, te worden aanbevolen verantwoordelijkheid der Ministers uitsluitend aan de Koningin" en het verder in dit memorandum vermelde, nl. dat in de vergadering van de Ministerraad van 10 April 1942 deze opvatting is verworpen, verklaart de heer *Albarda* in zijn tweede verhoor, dat hij daar in dit memorandum aan toegevoegd heeft, dat geen van de Ministers, aan wie dat stuk (bedoeld is het praeadvies van de Commissie Terugkeer van 31 Maart 1942) werd toegeschreven, als de auteur wenste te worden beschouwd, zodat de heer *Albarda* het als een vaderloos wicht heeft betiteld. Een nader onderzoek is ingesteld om te weten wie eigenlijk die stelling had verkondigd en toen erkende niemand deze te hebben verkondigd, zodat het volkomen een raadsel is gebleven, wie haar heeft geuit. In het begin leefde die gedachte van Ministers, uitsluitend verantwoordelijk aan de Koningin en dus zonder verantwoordelijkheid tegenover een parlement, bij zeer velen te Londen. Deze gedachte werd ook naar Londen overgebracht door sommige Engelandvaarders en dezen gaven haar uit als een gedachte, die in

Nederland vrij algemeen werd aanvaard als de publieke opinie. De heer *Albarda* is zo vrij geweest dat nooit te geloven; maar velen in de Nederlandse kolonie in Engeland zeiden ook: „Het parlementaire stelsel heeft gefaald en wij moeten maar weer een min of meer absolute monarchie hebben; hierbij zijn dan wel Ministers nodig om de Koningin bij te staan en dezen moeten alleen aan de Koningin verantwoordelijk zijn en door de Koningin worden benoemd en ontslagen „naar welgevallen" in de letterlijke zin, niet in die van onze constitutie, maar in de meest simpele zin".

De opvatting, dat bij het wegvallen van het parlement de Koningin eigenlijk het Nederlandse volk vertegenwoordigde, bestond reeds bij sommigen te Londen; de Koningin moest nl. worden beschouwd als plaatsvervangster van de volksvertegenwoordiging en als wederpartij van het Kabinet.

82506 *(Albarda)* De heer *Albarda* zegt voorts in dit tweede verhoor te menen, dat het wat te sterk is uitgedrukt, dat de stelling, dat de Grondwet van de gedachte uitgaat, dat het parlement continu is, te Londen vrijwel is genegeerd. Tegen deze stelling zijn betogen gevoerd met een beroep op de Grondwet. Dit was z.i. een heel zwak beroep; het bestond hierin, dat men zei: de Grondwet heeft de zittingsperiode — de heer *Albarda* bepaalt zich nu tot de Tweede Kamer — gesteld op 4 jaren; men heeft dit op goede gronden gedaan, omdat men na een korte periode telkens het volk in de gelegenheid wilde stellen zijn vertegenwoordigers te kiezen; wanneer men nu die periode verlengt, komt men in strijd met de Grondwet. De heer *Albarda* heeft gezegd: Formeel wel, maar men moet onder deze omstandigheden meer denken aan de geest dan aan de letter van de bepalingen. Veel voornamer is volgens de Grondwet, dat er altijd een parlement zal zijn en dit moet men laten prevaleren boven die onregelmatigheid, dat men voor de Kamerleden de periode verlengt voor een tijd, langer dan 4 jaren. Bovendien behoeft dit nog niet eens het geval te zijn, want als men de bezettingstijd niet meetelt, dan is de zittingsperiode geschorst bij het begin van de bezetting, dus op 14 Mei 1940 en dan geldt het overblijvende van de zittingsperiode nog na de bevrijding. Men heeft daartegenover aangevoerd, dat dit zo in strijd was met de Grondwet, dat dit niet kon worden aanvaard. Het was dus niet bepaald een negeren, maar een gebruik maken van een ander aspect van de Grondwet om het desideratum te bestrijden.

Op de opmerking, dat het interpreteren van artikel 21 der Grondwet, hetgeen de Regering heeft gedaan in verband met de verplaatsing van haar zetel, toch nog wat anders is dan een interpretatie geven van de Grondwet door de Regering met betrekking tot een vraagstuk als dat van de Staten-Generaal, die toch in ons staatsbestel een even belangrijk element vormen als de Regering, zonder dat deze daarover zelf een oordeel kunnen geven, zegt de heer *Albarda,* dat dit laatste in de gegeven omstandigheden niet mogelijk was. Dat zou mogelijk kunnen zijn na de bevrijding, maar toen was het niet mogelijk. Hoe men ook wilde handelen, men moest altijd op de een of andere wijze afwijken van de Grondwet, niet alleen door het verlengen van de zittingsperiode, maar ook b.v. door te bepalen, dat de N.S.B-ers van hun lidmaatschap vervallen zouden zijn.

82509 *(Albarda)* Dit hadden de Staten-Generaal ook zelf kunnen bepalen, maar men wilde niet het risico lopen, dat die elementen weer zouden verschijnen. Er werd ook gedacht aan personen, die zich schuldig hadden gemaakt aan onvaderlandslievende handelingen; die moesten er ook uit. Als men zei: die moeten eerst allemaal terugkomen, maakte men het verzet tegen het herstel van het parlementaire stelsel veel groter en gaf men aan de tegenstanders een argument in handen.

Ook andere factoren hebben er toe bijgedragen, dat men de terugkeer van het parlement in zijn samenstelling van Mei 1940 niet wilde. Het waren aanvankelijk grondwettelijke bezwaren, welke men meende te moeten aanvoeren en er bestond vervolgens een zekere ontstemming jegens de zittende Kamerleden. Er werden te Londen — maar ook aan deze mededelingen heeft de heer *Albarda* nooit waarde gehecht — door allerlei mensen, die daar kwamen, en ook op grond van klachten uit Nederland, allerlei geruchten en voorstellingen gecolporteerd, dat de Kamerleden hun plicht tegenover het Nederlandse volk verwaarloosden, niet deelnamen aan het verzet, geen morele steun gaven aan het Nederlandse volk in de verzetsbeweging en zich van hun plicht als volksvertegenwoordiger niets of weinig meer aantrokken. Dan hoorde de heer *Albarda* zeggen: En moeten wij die mensen weer op het kussen brengen? Hij heeft dat altijd als een grootscheeps geroddel beschouwd, maar het bracht toch ontstemming.

82511 *(Albarda)* Op de opmerking, dat men vergat, dat de kopstukken in Buchenwalde en Sint Michielsgestel zaten, zegt de heer *Albarda,* dat dit

natuurlijk zo was, maar dat men in 1942 ook nog niet zo scherp oordeelde; dat kwam gaandeweg, naarmate er meer personen en berichten uit Nederland kwamen en toen werd die stroming sterker.

Dan was er een andere stroming, welke meer respectabel was en die vond, dat, naarmate de tijd verliep, de Kamer meer en meer verouderde in haar samenstelling, omdat een aantal leden vooral in deze tijden niet meer representatief was en in de oude Kamers de vertegenwoordiging ontbrak van die nieuwe stromingen, welke in Nederland waren ontstaan en die zich voor een belangrijk deel zeer verdienstelijk maakten voor het Nederlandse volk. Aanstonds moesten die nieuwe stromingen worden vertegenwoordigd en een ongewijzigd herstel van het oude parlement werd om die reden verkeerd geacht. Dit heeft ertoe geleid, dat men heeft gezocht naar de samenstelling van een noodparlement, waarin men van het oude zoveel mogelijk kon behouden en van het nieuwe er genoeg aan kon toevoegen om aan het Nederlandse volk een veelzijdige representatie te geven. Nu hebben de moeilijkheden, welke daarin waren gelegen, de zaak geweldig opgehouden, want, zodra men het wettelijk schema verlaat, bestaan er duizend mogelijkheden en kan iedereen zijn eigen plannetje maken. Men bereikt dan voor een plan tot samenstelling van een noodparlement moeilijk overeenstemming. Men kan voor en tegen elk plan wat aanvoeren. Er zijn dan ook veel projecten gemaakt; de heer *van Boeyen* heeft zich daarmede afgebeuld, een hoge stapel van ontwerpen is van zijn hand. Veel van die stukken zijn ongedateerd, zodat men ook de volgorde niet gemakkelijk kan terug vinden. Gezien alle moeilijkheden, was het heel lastig om tot een concreet voorstel te komen.

In de loop van 1944 kwam duidelijk een ander probleem op de voorgrond nl. dit: indien een besluit tot het herstel van de parlementaire toestand — zo wil de heer *Albarda* het maar in het algemeen noemen — zou worden genomen en gepubliceerd, zal dit dan te Londen geschieden of zal het besluit eerst worden genomen en gepubliceerd in Nederland na de bevrijding?

De heer *Albarda* heeft zich op het standpunt gesteld, dat het besluit te Londen moest worden genomen. Het Nederlandse volk moest van tevoren de zekerheid hebben, dat het parlement zou terugkeren. Dit was des te meer nodig, omdat was te voorzien, dat men in Nederland eerst een bijzondere staat van beleg zou krijgen en in een dergelijke status vond hij de aanwezigheid van een parlement van nog meer belang dan zonder een staat van beleg. De heer *Albarda* stond daarom op het standpunt: te Londen moet deze zaak worden geregeld voor een eerste parlementaire vertegenwoordiging en deze kon dan terstond geroepen worden tot bespreking van het eerste vraagstuk: hoe moet de vertegenwoordiging in de overgangsperiode verder zijn? Hiertegenover stonden echter anderen, die zeiden: deze zaak moet eerst ter hand genomen worden, wanneer men in Nederland terug is en met name als de Koningin in Nederland terug is, opdat Zij vertegenwoordigers van verschillende nieuwe groepen kan raadplegen en in overleg met deze vertegenwoordigers tot een systeem kan komen. De heer *Albarda* heeft dit altijd zeer verkeerd geacht en zich daartegen overal met de grootste kracht verzet, vooreerst om de reden, welke hij zoëven noemde, nl. dat het Nederlandse volk van tevoren de zekerheid moest hebben, dat het parlementaire stelsel onmiddellijk na de bevrijding weer in werking zou treden. Hij vertrouwde op een morele werking van een voorafgaande publicatie. Voorts moest, naar zijn mening, de vraag, hoe in de overgangstijd de parlementaire vertegenwoordiging verder zou worden geregeld, niet in besloten conferenties maar in het openbaar worden behandeld, zodat ook de publieke opinie zich kon doen gelden. Vervolgens moest men, meende hij, rekening houden met de mogelijkheid, dat het na de bevrijding wel eens niet direct mogelijk zou kunnen zijn voor de Koningin en voor het volledige Kabinet hier terug te keren. Daarvan mocht de beslissing over de vraag, wanneer en hoe het parlementaire stelsel zou worden hersteld, niet afhankelijk zijn.

Dit meningsverschil is eigenlijk de moeilijkheid geweest, die aanleiding is geworden tot de laatste grote Kabinetscrisis en tot het collectieve ontslag, toen door alle Ministers gevraagd. Dit geschilpunt kwam in het voorjaar van 1944 al aan de orde, echter niet in de concrete vorm, waarin het later speelde. De heer *Albarda* heeft een document van 30 Mei 1944, dat te Londen op die datum door hem is opgesteld, waaruit van het bestaan van dat geschilpunt als het centrale geschilpunt op dat ogenblik reeds bleek. Het stuk is een verslag van besprekingen op 30 Mei 1944, waarin dit punt het centrum van bespreking is geweest.

82518 *(Albarda)*

Een afgezant van de Contact Commissie, de heer *Caljé*, herinnert de heer *Albarda* zich niet ooit gezien te hebben, noch heeft hij ooit vernomen, dat deze een opdracht met betrekking tot het parlement van de Contact Commissie heeft gehad. Het was uitdrukkelijk tegen de afspraak in, dat van gebeurtenissen als de instelling van het Col-

lege van Vertrouwensmannen of een boodschap, als die van de heer *Caljé,* in de Ministerraad geen mededeling werd gedaan. Op 21 Juli 1941 heeft de heer *Albarda* aan de heer *Gerbrandy* een brief gezonden, waarin hij uitdrukkelijk heeft vastgesteld, dat hij zich met de instelling van commissies wel zou kunnen verenigen, mits daarin geen besluiten zouden worden genomen, doch alleen adviezen aan de Ministerraad zouden worden gegeven, tenzij de Ministerraad in bijzondere gevallen een commissie uitdrukkelijk zou machtigen tot het nemen van een besluit.

Op de mededeling, dat de heer *Caljé* 2 November 1944 te Londen is gekomen, zegt de heer *Albarda,* dat men einde 1944 juist zeer spannende discussies over deze aangelegenheid heeft gehad, aangezien dit in Januari 1945 heeft geleid tot een collectieve ontslagaanvrage.

In zijn nota over het neo-fascisme en in een van zijn andere nota's heeft de heer *Albarda* eigenlijk al medegedeeld, waarom hij zijn aanvankelijk standpunt, neergelegd in zijn nota's van 1941, heeft verlaten. De beslissing, welke hij toen had te nemen, is hem heel moeilijk gevallen, maar hij heeft voor zijn aanvankelijk denkbeeld in de Ministerraad van niemand steun gekregen. Toen kon hij twee dingen doen: hij kon het hoofd in de schoot leggen of, wat voor de zaak op hetzelfde neerkwam, hij kon zijn ontslag nemen. Hij heeft daar ernstig over gedacht. De heer *van den Tempel* heeft wel in 1944 getuigd dat standpunt te zijn toegedaan, maar in die dagen van 1942 heeft de heer *Albarda* van niemand steun gekregen. Dat heeft hij ook zwart op wit gesteld in de nota's en dat is door niemand weersproken. Hij heeft zich toen afgevraagd: dien ik met het nemen van mijn ontslag de zaak? Als hij zijn ontslag nam, kon hij van die zaak niets meer terecht brengen en er bleek bij de andere Ministers voor deze aangelegenheid weinig gevoel te bestaan. Hij moest dus aanblijven om de gelegenheid, welke dan voor hem bestond, te gebruiken om er van terecht te brengen, wat mogelijk was.

Toen in een van de nota's van de Commissie Terugkeer, waarbij het voorstel van de heer *Albarda* werd bestreden, werd gezegd, dat men toegaf, dat er een forum moest komen en dat er geen terugkeer kon zijn zonder enige volksvertegenwoordiging, heeft hij gedacht, dat hij dan moest zoeken naar iets wat de standpunten zou kunnen verenigen om het doel te bereiken, hetgeen voor de heer *Albarda* het voornaamste was: dat er onmiddellijk een forum, een volksvertegenwoordiging, een pseudo- of noodparlement zou komen. Het leek de heer *Albarda* zijn plicht daarnaar te streven, hoeveel moeite het hem ook kostte. Hij heeft dat meningsverschil tussen de Ministers voor het publiek verborgen gehouden en is bij zijn verdere actie uitgegaan van de hypothese, dat er in de Ministerraad een homogeniteit was met betrekking tot de noodzakelijkheid een tijdelijke centrale raad, onder welke naam ook, tot stand te brengen. Hij heeft gepoogd dat zo goed mogelijk te doen, maar steeds met spijt, dat hij zijn aanvankelijke standpunt heeft moeten verlaten.

Toen later bleek, dat ondanks alle moeite, die onbeschrijfelijk is geweest, om een goede oplossing te bereiken, het ontworpen voorstel niet de instemming kon verwerven van de Buitengewone Raad van Advies, toen er uit Nederland een Souverein Noodbesluit kwam en dergelijke uitlatingen kwamen, waaruit bleek, dat ook in Nederland een integraal herstel van de oude Kamers door velen werd gewenst, heeft de heer *Albarda* op 12 Juni 1944 aan de Ministerraad geschreven: „Nu voel ik neiging om tót mijn aanvankelijk standpunt terug te keren". De heer *Albarda* was met de heren *van Boeyen* en *Burger* in de Buitengewone Raad van Advies geweest en had de voorstellen van het Kabinet verdedigd. Dat was een zeer interessante gebeurtenis, want die verdediging moesten zij niet voeren tegen voorstanders van een integraal parlementair stelsel, maar tegen tegenstanders daarvan. De heer *Albarda* heeft toen een debat gevoerd tegen leden van de Buitengewone Raad van Advies, die zich in smalende bewoordingen over de Tweede Kamer uitlieten, en zeiden: „Moesten wij die artisten weer op de planken roepen?" Hierover heeft de heer *Albarda* zich zeer boos gemaakt. Tegen deze heren had hij daar strijd te voeren, maar daarvoor kwam op de achtergrond het verschil van mening, dat tussen het — als hij het zo mag noemen — democratisch deel van de Buitengewone Raad van Advies en het Kabinet bestond.

De heer *Albarda* vernam al spoedig, dat er een ongunstig advies zou komen, dat er geen overeenstemming tussen de Raad van Advies en het Kabinet was. Dit leek hem fataal en hij meende, dat er een overeenstemming moest komen tussen het Kabinet en de meerderheid van de Raad van Advies.

De heer *Albarda* heeft dus in de twee jaren tussen medio 1942 en het midden van 1944 zijn oorspronkelijke standpunt alleen losgelaten in de gedachte, dat hij er van moest maken, wat er van te maken was en uit vrees — en naar hij meent gegronde vrees —, dat er anders niets van terecht zou komen. Hij heeft er meer dan eens op

aangedrongen met de verklaring — hoewel hij niet van dreigementen houdt —, dat hij zijn verantwoording niet langer kon dragen, als dat niet tot stand kwam. Later is dat ook gebeurd, bij het collectieve ontslag in 1945, door de heren *van den Broek* en *van Heuven Goedhart*.

32952 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart,* bij Koninklijk besluit van 11 Juli 1944 tot Minister van Justitie benoemd, heeft vrijwel direct na zijn benoeming de kwestie van het parlement in de Ministerraad gevonden. Zij lag formeel, dus wat betreft het aanbieden van een eventueel plan, voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Burger.* Toen de heer *van Heuven Goedhart* Minister werd, had de heer *Burger,* omdat hij nergens een begin kon krijgen voor een door iedereen te aanvaarden oplossing, een plannetje — hij gelooft niet in de vorm van een ontwerp — om het dan maar helemaal over de formele boeg te gooien. Dit wil dus zeggen, dat bij terugkeer van de Regering het parlement, voorzover de leden daarvan in leven zouden zijn, minus uiteraard de leden van de N.S.B., die trouwens naar zij hoopten en vertrouwden, niet meer in leven zouden zijn, zou terugkeren, aangevuld aan de hand van de candidatenlijsten van het jaar 1937, het jaar van de laatste verkiezingen. De heer *van Heuven Goedhart* kan wel zeggen, dat de heer *Burger* zelf niet gelukkig was over die gedachtengang en dat de groepen, voor welke de heer *van Heuven Goedhart* in Londen was gearriveerd, zich met die gang van zaken moeilijk konden verenigen. Wij zagen, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* dat het niet aanvaardbaar was nog terug te vallen op de candidatenlijsten van 1937 en daaruit dan maar dat parlement te laten samenstellen. Aan de andere kant vonden wij het van het meest vitale belang, dat er vrijwel onmiddellijk, althans zo kort mogelijk na de bevrijding, een parlement met volledige bevoegdheden zou zijn en zou kunnen optreden. Wij vonden dit meer in het bijzonder zo, met het oog op het Militair Gezag, met al de gevaarlijke aankleve van dien. Daarover is in de Ministerraad van Juli tot wellicht September—October enorm veel te doen geweest, want toen heeft de heer *Gerbrandy* met hem over een andere mogelijkheid gedokterd. De heer *van Heuven Goedhart* kan niet meer precies en natuurgetrouw reproduceren, hoe het ontwerp-besluit „Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal" in elkaar zat, maar hij kan alleen zeggen, dat men er van was uitgegaan, dat er direct een klein orgaan zou optreden als zuiveraar van het parlement. De taxatie was, dat ongeveer 75 % van de oude Kamerleden in de Kamer zou zitten en aanvulling zou geschieden door aanwijzing door een commissie uit dubbeltallen, door een daartoe in te stellen orgaan op te maken; de heer *van Heuven Goedhart* meent, dat dat orgaan niet alleen de Grote Adviescommissie der illegaliteit was, want er was nog iets bij. Het is te vinden in het ontwerp-besluit.

32954 *(van Heuven Goedhart)*

De betekenis van het basisbesluit van 31 Juli 1944 (E 60) lag hierin, dat de Ministers zich hadden vastgelegd op het beginsel, dat er besluiten ten opzichte van de vertegenwoordigende lichamen moesten komen. Het besluit is inderdaad te zien als de juridische grondslag voor de tijdelijke regeling „Gemeenteraden, Staten en Parlement".

32956 *(van Heuven Goedhart)*

Met betrekking tot de beslissing van de Ministerraad om bij de terugkeer een parlement van gekozen volksvertegenwoordigers, hoe ook gezuiverd, niet te erkennen, op welke beslissing de heer *Burger* met een nota [1]) gereageerd heeft, verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij zich niet herinneren kan, dat een dergelijk besluit genomen is. De nota is voor hem nieuw. Hij kent haar beslist niet en betwijfelt of die nota wel van 25 Juli 1944 zou zijn. De heer *van Heuven Goedhart* neemt aan, dat deze nota vóór zijn optreden is rondgegaan. Hij kent de stijl van de heer *Burger* wel en zou zich in die tijd ook erg hebben geïnteresseerd voor die nota. Er zijn bijvoorbeeld in deze nota een paar zinnen, waarop hij hem onmiddellijk zou hebben aangevat. De heer *Burger* schrijft hier: „Ik mag er aan herinneren nooit in twijfel te hebben gelaten, dat voor mij ons oorlogsdoel is een sociaal-democratische rechtsorde in Nederland te zien." Dit was een geluid, dat men te Londen bepaald erg moeilijk kon horen en de heer *van Heuven Goedhart* zou zich onmiddellijk met de man hebben verstaan, die dit geschreven had, en direct meer contact met hem hebben gezocht dan hij aanvankelijk met de heer *Burger* heeft gehad, want dit was maar zeer weinig.

[1]) Bijlage 101.

32963 *(van Heuven Goedhart)*

Over de totstandkoming van de besluiten E 86 en E 119, waarin bij de samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen in provincie en gemeente tenslotte een soort synthesegedachte wordt ingevoerd, zegt de heer *van Heuven Goedhart,* dat het er dus met name om ging die synthese ook inderdaad zo zuiver en zo waardevol mogelijk te maken. Hierdoor bestond er duidelijk spanning tussen de waardering van de één en van de ander van de wenselijkheid en noodzakelijkheid van de onmiddellijke instelling van volledig be-

voegde Staten-Generaal. Daaromtrent bestond bijvoorbeeld tussen een man als de heer *van den Tempel* en de heer *van Heuven Goedhart* zelf niet het geringste verschil van inzicht, waar de heer *van den Tempel* bleef vasthouden — hij heeft dit trouwens ook consequent tot het einde gedaan — aan de formeel strikt legale weg. De heer van *den Tempel* was dus tegenstander van een vorm van synthese; daarin zag hij gevaren en dit heeft hij ook altijd op heel hartstochtelijke wijze in de Ministerraad verdedigd. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daarvoor alleen maar grote waardering. De heer *van den Tempel* wilde van die weg niet af. Alle andere leden van de Ministerraad hebben elkaar tenslotte in die synthese gevonden en dit kwam dus hierop neer, dat — men kon dit redelijkerwijze veronderstellen — circa 70 tot 80 pct. van de oude leden van de Staten-Generaal zouden worden aangevuld met 20 tot 30 pct. mensen, die in de oorlogsjaren het vertrouwen van belangrijke groepen van de bevolking hadden verworven en uit dien hoofde naar veler mening, ook naar de mening van de illegale groep, waarvoor de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen was gestuurd, niet helemaal buiten spel gezet moesten worden. Dit was inderdaad de synthese en daarover is gestreden; met name is er gezocht naar een zodanige samenstelling van het orgaan, hetwelk bij die aanvulling werkzaam zou moeten zijn, dat men toch waarlijk niet van een „ménagerie du roi" zou kunnen spreken. De heer *van Heuven Goedhart* meent, dat men dit ook niet, zonder oneigenlijk te worden, zou kunnen doen, wanneer men ziet wat er uit de bus is gekomen, nl. iets, wat bepaaldelijk geen „ménagerie du roi" was. Het zou een bevoegd parlement zijn geweest, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* en anderen hoopten, dat het dan ook op uiterst korte termijn — hij had zich voorgesteld maximaal 2 weken — na de bevrijding zou kunnen fungeren. Ook later in een nota aan de heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Heuven Goedhart* het functionneren op een kortst denkbare termijn van volledig bevoegde Staten-Generaal nog eens aangeduid als, naar zijn mening, een zaak, die de Regering zou moeten beschouwen als een van de belangrijkste punten van haar program. Redenen, die langzamerhand geenszins meer onduidelijk zullen zijn, hebben er echter toe geleid, dat dit besluit niet meer kracht van wet heeft gekregen.

32964 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* is er zich, persoonlijk althans, volledig van bewust geweest, dat de gedachte om tot een wetsbesluit te komen, waarbij de positie van de Staten-Generaal reeds te Londen geregeld zou zijn, mogelijkheden van conflicten kon scheppen. Dit conflict zou met name opgetreden zijn als de Voorzitter van de Verenigde Vergadering van de Staten-Generaal bij de bevrijding de Verenigde Vergadering — in de vorm van een rompparlement — had bijeengeroepen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daarover meer dan een keer in de Ministerraad wel iets gezegd. Naar hij echter gelooft, zou men ook de zekerheid van een conflict gehad hebben, wanneer men de oude Staten-Generaal alleen maar zou doen terugkeren. Deze toch zouden niet het vertrouwen hebben gehad van uiterst belangrijke groepen in het land, met name niet van de gewezen illegale groepen.

32965 *(van Heuven Goedhart)*

Wanneer hij over de Staten-Generaal spreekt, bedoelt de heer *van Heuven Goedhart* in dit verband natuurlijk gezuiverde Staten-Generaal, maar deze zouden dan op generlei wijze iets hebben vertegenwoordigd, behalve voorzover er coïncidentie van personen tussen illegaliteit en parlement was. De coïncidentie was er op zekere hoogte, maar zij was er niet algemeen. Er waren toch belangrijke groepen, die zouden hebben moeten zoeken naar haar persoonlijke voormannen in het parlement, die ook in de illegalteit haar voormannen waren geweest. De heer *van Heuven Goedhart* had dus voor zich zelf — in zoverre was hij ook weer niets anders dan de spreektrompet van die groepen — de overtuiging, dat men daarmede toch zekerheid zou hebben van een conflict. Hij heeft zich, eerlijk gezegd, ook niet kunnen voorstellen — hij kan het zich nog niet goed voorstellen —, dat de kans van een conflict in het gestelde geval van enig belang zou zijn geweest; immers, hij had niet het gevoel — en heeft het nòg niet —, dat, wanneer men gekomen was met een regeling, die hierin voorzag, dat ieder parlementslid, door het Nederlandse volk gekozen en die door het zuiveringsorgaantje werd geacht zich als een behoorlijk Nederlander te hebben gedragen, terugkeert, en dat er een aanvulling plaats vindt op een wijze, die, redelijkerwijze verzekert, dat er alleen maar mensen bijkomen, die het vertrouwen van niet onbelangrijke sectoren van het volk hebben, dit bij de leden van de Staten-Generaal of bij de President van de Verenigde Vergadering zou leiden tot een conflictspositie.

32966 *(van Heuven Goedhart)*

Het zakelijke verschil was dus eigenlijk gelegen in de aanvulling, waarbij men dacht aan aanvulling volgens de lijsten van 1937 of aanvulling op de manier, zoals men zich die later gedacht had. De heer *van Heuven Goedhart* wil hierbij echter zeggen, dat hij achteraf

ook denkt: „Ach, wij zijn nu toch langzamerhand met ons allen in het hoekje van „wat wilden jullie nu toch wel" gedrukt."

In die dagen vonden zij echter inderdaad, dat er mensen waren, die dan toch maar, als vertegenwoordigende een belangrijke Nederlandse groep, het recht moesten hebben in die uitermate gewichtige periode, onmiddellijk na de bevrijding, waarin allerlei uitermate belangrijke beslissingen zouden vallen, op enigerlei wijze mee te praten. Hij herinnert zich — en geeft dit als voorbeeld —, dat in een gesprek, dat te Amsterdam vóór zijn vertrek heeft plaats gehad, iemand de opmerking maakte, dat bijvoorbeeld een man als *van Randwijk,* die hier in Nederland een bepaald eigen geluid heeft laten horen, toch wel een vent was, die men als een aanwinst voor een tijdelijk parlement, in die omstandigheden, zou hebben beschouwd. Zo waren er nog meer te noemen. Te Londen heeft hij ook altijd met overtuiging verdedigd, en onder vergelijkbare omstandigheden zou hij het opnieuw verdedigen, dat bij de hypothese van de terugkeer van een rompparlement de kans op een conflict eigenlijk niet groter was dan bij de synthese, omdat men in die hypothese een rompparlement krijgt, aangevuld met mensen, die in mindere of meerdere mate in 1937 het vertrouwen van de bevolking hadden, met afsnijding van alle mensen, die 5 jaar lang, tussen 1940 en 1945, door hun houding van dag tot dag het volk waren voorgegaan, een weg hadden gewezen en daardoor een grote mate van vertrouwen van dat volk hadden ontvangen. Dezen zou men allemaal écarteren en het hing er maar van af, of men in 1937, na bijvoorbeeld de 32 leden van de R.K.-partij, die er toen op stonden, toevallig no. 33, 34 of 35 was. Was men dan nog in leven, dan kwam men in de Staten-Generaal; dit was een automatisme. Het gaf hun het gevoel, dat daar een heel stuk levend en strijdend Nederland buiten stond; dit vonden zij onrechtvaardig, zo wilden zij het niet.

32968 *(van Heuven Goedhart)*

Ook is uitdrukkelijk overwogen het geval, waarin men redeneerde: wij maken te Londen geen wetsbesluit op de Staten-Generaal: de Regering zal aftreden op het moment van de bevrijding; de Koningin raadpleegt daarna in Nederland de personen, die zij meent te moeten raadplegen; er komt een nieuwe Regering en dan wordt er een besluit met betrekking tot de Staten-Generaal genomen; dit alles op een zo kort mogelijke termijn. Feitelijk is het zo gegaan, alleen niet op

32969 *(van Heuven Goedhart)*

een zo kort mogelijke termijn. Men kon ook redeneren, dat degenen, die te Londen zaten, misschien wel enigermate op de hoogte waren van hetgeen leefde onder het Nederlandse volk, maar toch maar zeer betrekkelijk. Over dit punt is dan ook bij herhaling gesproken. De heer *van Heuven Goedhart* is vermoedelijk een van de meest schuldigen geweest (tenminste, wanneer dit schuld moet heten) aan het feit, dat men te Londen een beslissing heeft genomen. Hij heeft er altijd op gehamerd. Hij was er van overtuigd — hij hoopt en gelooft nog altijd, dat hij daarin gelijk had —, dat men na de bevrijding helemaal niets anders kon verwachten in Nederland dan een afgrijselijke verwarring en de onbereikbaarheid van al die mensen, die men graag bereiken wilde. Hij heeft te Londen eens gezegd, dat naar zijn mening, wanneer men dan in Nederland iets wilde regelen en met mensen wilde spreken, een man als prof. *Telders* daar niet buiten mocht blijven; deze zat echter ergens in Duitsland. Ook een man als dr. *Wiardi Beckman* mocht daar niet buiten blijven, maar men wist niet waar deze zat; het kon wel 3 maanden duren, voordat hij weer terug was. Men kon daarop nu eenmaal niet wachten; Men moest de knoop doorhakken en zorgen, dat men niet bij dit ontwrichte en uit zijn lood geslagen Nederlandse volk terugkwam met de boodschap: Ja, wij weten ook niet, hoe het moet.

De heer *van Heuven Goedhart* is naar Londen gegaan om het juist wel te weten en hij heeft te Londen gezegd: „Jullie moeten een regeling maken. Wanneer jullie straks niet dadelijk tegen de Nederlanders zeggen: Hier hebben jullie een regeling en zo wordt het, dan gaat Jan tegen Piet en Piet tegen Hein schreeuwen en dan worden er allerlei mensen opgesomd, die men toch eens nodig te rade roepen moet, maar ze zijn nergens. De één zit in Buchenwald, de ander in Auschwitz, een derde weer ergens anders op de wereld." Hij heeft duidelijk gezegd: „Daarop kunnen wij niet gaan zitten wachten, want wat het Nederlandse volk nodig heeft, is, dat er in 's hemelsnaam iets moet zijn, dat voorkomt, dat er een lange periode van 3 tot wellicht wel 6 maanden alleen maar door militairen wordt geregeerd. Daar moet een regeling voor komen. Die regeling moet klaar zijn; wij moeten de verantwoordelijkheid maar nemen en dan moeten wij maar de flinkheid hebben tegen de Staten-Generaal te zeggen: „Dit hebben wij nu zo gedaan en wij komen hier om ons te verantwoorden. Stuur ons maar weg! Daartegen maken wij geen enkel bezwaar." Men kon tenslotte niet terugkomen met de mededeling: op dit kardinale punt hebben wij, Ministers van de Kroon, niet geweten, wat wij zouden doen en gedacht: nu moeten jullie dat in Nederland maar

eens gaan uitmaken. Ieder mens, die er iets van wist, kon voorzien dat dit niet anders zou worden dan verwarring en narigheid. De heer *van Heuven Goedhart* zelf is toen een van degenen geweest — hij heeft daarvan nog steeds geen spijt —, die hebben gezegd: „Dat is in ieder geval verkeerd. Kom nog liever met dat oude parlement dan met niets, maar kom met een regeling; heb iets klaar."

32970 *(van Heuven Goedhart)* Met op één na algemene stemmen heeft men elkaar tenslotte hierop gevonden, dat er tevoren een regeling moest zijn. De heer *van Heuven Goedhart* voelt zich nog gedrongen te zeggen, dat hij geen enkele Minister, niet één van zijn ambtgenoten, het recht toekent hierbij nog te gaan nuanceren omtrent de mate, waarin hij daaraan tenslotte heeft meegedaan. Dit is een moeilijk besluit geweest en daarover is zeer serieus gesproken. Hij herinnert zich nog, dat zij het allen betreurden, dat een van de ambtgenoten, die zij allen zeer hoog achtten, daaraan niet heeft willen meedoen, want zij hadden het liefst dit uitermate belangrijke besluit met algemene stemmen aangenomen. Dit is niet gelukt, maar zij hebben dan toch wel met de grootst mogelijke meerderheid dit besluit genomen en iedere Minister ruimschoots in de gelegenheid gesteld zich daarvan te distantiëren.

Als niemand dit doet, heeft ook niemand het recht — althans de heer *van Heuven Goedhart* kent zich zelf dat recht niet toe — achteraf te zeggen: Ja, maar ik heb dit toch eigenlijk wel zus of zo bedoeld. Men heeft achter dit besluit gestaan en men moet daarachter blijven staan.

32972 *(van Heuven Goedhart)* De tekst is door het Kabinet volledig artikelsgewijze vastgesteld. Artikelsgewijze is het ook in de Ministerraad in zijn totaal aangenomen, met op één na algemene stemmen.

Overigens had de heer *van Heuven Goedhart* tegen een volledig benoemd parlement overwegende bezwaren. Dat heeft hij altijd afgewezen.

32975 *(van Heuven Goedhart)* In het besluit van 12 April 1945, waardoor het besluit E 119 werd vervangen en waarin bij de formulering de gedachte van de benoeming bij de samenstelling van de gemeenteraden een veel sterkere rol heeft gespeeld, ziet de heer *van Heuven Goedhart* een andere opzet dan in de vorige regeling. Hij constateert daarin tevens een teruggaan van de slinger. Dit terugvallen op de gedachte, die vroeger een strijdpunt is geweest, ziet de heer *van Heuven Goedhart* in een algemeen politiek verband, voortvloeiende uit het gehele karakter van het laatste Kabinet-*Gerbrandy*.

35503 *(van Heuven Goedhart)* Nadat de heer *van Heuven Goedhart* in een eerste verhoor zijn visie op de vraagstukken van de bestuursvoorziening gegeven had, verklaarde hij in tweede instantie, hieraan niet meer te kunnen toevoegen. Niettemin was er één kant van de zaak, die hij nader wilde toelichten, nl. het vraagstuk van de synthesegedachte bij het plan, dat tenslotte in de Ministerraad met op één na algemene stemmen is geaccepteerd.

Hij heeft overal, waar hij de gelegenheid had dat te doen, op de meest nadrukkelijke wijze gesteld, dat het verkeerd zou zijn eenzijdig op het verzet te wedden. Hij heeft bijvoorbeeld in Vrij Nederland van 5 Augustus 1944, toen dit ontwerp-Staten-Generaal nog niet tot een eind was gekomen, al gewezen op het grote gevaar, dat men de tradities zou miskennen. Hij heeft daar o.a. gezegd:

> „Een Regeering of een Kamer uit het verzet zou beteekenen: wij willen de doorgaande lijn van de geschiedenis van ons Vaderland niet ombuigen in de richting van velerlei, vooral politieke en sociaal-economische radicale vernieuwing, maar wij willen die lijn afsnijden en ergens een nieuw Nederland van stapel laten loopen. Maar er is nog nooit een goede Regeering geweest zonder besef van de continuïteit der geschiedenis. Nederland regeeren wil zeggen, een volk leiden op welks huidige, geestelijke structuur een rijkgeschakeerd verleden heeft ingewerkt en zonder persoonlijk besef van de band met dat verleden is een dergelijk leiden onmogelijk. Trouwens ook regeeren wil geleerd zijn en wij zullen straks dus de verbinding van oud en nieuw, van rijpe bestuurservaring en jonge energie, van traditie en vernieuwing tot stand moeten brengen."

35504 *(van Heuven Goedhart)* Bovendien heeft de heer *van Heuven Goedhart* in „Time and Tide" in September 1944 op verzoek van de redactie een artikel geschreven, dat in het Engels is verschenen, waarvan hij geen Engelse tekst meer beschikbaar heeft, wel echter zijn met de hand geschreven Nederlandse tekst, waarin o.m. de passage voorkomt:

> „Wij varen voorloopig in een politieke mist, omdat de constitutioneele organen ter peiling van de openbare meening voorshands niet normaal functionneeren kunnen.
>
> De zittingsperiode van de Tweede Kamer, en op deze komt het vooral aan, is volgens de Nederlandsche Grondwet 4 jaar, en zij werd in 1937 gekozen. Nu kan men met juridische spitsvondigheid wel een constructie maken volgens welke door het

ingrijpen van den bezetter die zittingsperiode opgeschort werd in Juli 1940, zoodat er nog een restant-zittingstijd over is. Maar dan verliest men èn de letter èn de geest van het Nederlandsche Staatsrecht uit het oog. De letter, omdat artikel 88 van de Grondwet strikt recht is en daarin van de mogelijkheid van opschorting niet wordt gesproken. Trouwens, wie de fictie van de onderbreking van de zittingstijd aanvaardt, brengt zich in de noodzaak van aanvaarding van absurde consequenties. Quid iuris, indien de oorlog niet vijf, maar vijftien jaar zou duren? Bedenkelijker nog is de miskenning van den geest van de Grondwet. Waarom schreef zij vier jaar als zittingsperiode strikt voor? Omdat haar makers terecht beseften, dat na vier jaar door de interne wijziging in de samenstelling van het kiezerskorps en door de mogelijke verandering in de uiterlijke omstandigheden, de Kamer in het geheel niet meer op de volksopvattingen zou kunnen kloppen. Indien dat geval zich ooit heeft voorgedaan, dan nu. Tusschen 1937, het jaar van de verkiezingen, en 1944 is het kiezerskorps volkomen gewijzigd en zijn de omstandigheden, waarin het land verkeert, totaal veranderd. Er is niet alleen een nieuw Ministerie, maar evenzeer een nieuw Parlement noodig, wil men recht doen aan de eischen der democratie. Dat Parlement moet de weerspiegeling zijn van wat er nu in het volk leeft en het moet buiten de Regeering om worden samengesteld, derhalve niet tot stand komen via benoeming van de leden door den Koning of het Kabinet. De eenige natuurlijke oplossing zou het houden van verkiezingen zijn, maar zoolang geen volkstelling is geschied en geen betrouwbare kiezerslijst aangelegd, moet men met noodoplossingen werken. Om redenen van veiligheid van nu nog in het bezet gebied levende landgenooten, kan ik hier niet meededeelen, welke noodoplossing de Nederlandsche Regeering in Londen voor oogen staat, maar genoeg moge zijn te zeggen, dat zij naar mijn meening volkomen voldoet aan de voorwaarden, die ik hierboven heb omschreven."

De heer *van Heuven Goedhart* gelooft, dat met deze nadere uiteenzetting zijn visie op de z.g. synthesegedachte voldoende is toegelicht.

33192 *(van Lidth de Jeude)*

Inzake de voorbereiding van de bestuursvoorziening verklaart de heer *van Lidth de Jeude,* dat hij uiteraard, als Minister van Oorlog, een intensievere bemoeiïng heeft gehad met het vraagstuk van het Militair Gezag dan met dat van de bestuursvoorziening. Wat het

33193 *(van Lidth de Jeude)*

laatste probleem betreft, deelt de heer *van Lidth de Jeude* mede, dat men het bestaande ontwerp in een eerste en tweede bestuursvoorziening had gesplitst. De eerste was wel de moeilijkste. Men moest, voorzover mogelijk, uitmaken of de bestaande Volksvertegenwoordiging nog rechtsgeldigheid bezat, waar zeer sterke bedenkingen tegen bestonden, omdat o.a. de termijnen verlopen waren. Kiezers, die het parlement hadden afgevaardigd, hadden hier natuurlijk geen medezeggenschap in gehad. De laatste verkiezing was in 1937 geweest, een hele tijd geleden dus. Bovendien wist men niet, welk deel van het parlement nog over zou zijn. Men dacht b.v. aan leden, die verdwenen waren, en aan leden, die niet deugden, N.S.B.-ers e.a. Aanvankelijk vroeg men zich af, of het beter zou zijn het rompparlement na zuivering te handhaven of wel het parlement aan te vullen met lieden, die zich gedurende de oorlog hadden onderscheiden en die geacht konden worden het vertrouwen van het volk te genieten. Daaruit is het eerste ontwerp ontstaan, waarbij de zittende leden van de Staten-Generaal, van dat z.g. rompparlement, gehandhaafd werden en het parlement werd aangevuld met een aantal personen, die op een ietwat gekunstelde methode moesten worden aangewezen. Toen na heel veel geredeneer en discussies het ontwerp dan aarzelend was vastgesteld, heeft het eigenlijk, althans gedurende zijn ambtsperiode, niet meer de Koninklijke goedkeuring gekregen. De eerste bestuursvoorziening, zoals die heette, is derhalve nooit kant en klaar gekomen in die periode.

33194 *(van Lidth de Jeude)*

Voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden was wel een voorziening getroffen. Uiteraard was de regeling ten aanzien van de Staten-Generaal verreweg de gewichtigste. In het najaar van 1944 heeft dat nogal tot spanningen geleid. Dat was ook een van de problemen, welke bij de Kabinetscrisis een rol speelden, omdat men zich onzeker voelde, toen dat besluit niet afkwam. Men wilde een regeling gereed hebben, voordat de terugkeer zou plaats hebben.

33197 *(van Lidth de Jeude)*

Binnenlandse Zaken speelde uiteraard een grote rol daarbij. Later heeft Minister *Burger,* toen hij Minister van Binnenlandse Zaken was, de bestuursvoorziening moeten bewerken.

Men wenste natuurlijk geen willekeurige regelingen te ontwerpen, hoewel een noodregeling onvermijdelijk was. Eén van tweeën: òf men moest het oude parlement erkennen als nog steeds van kracht te zijn òf men moest wat anders verzinnen. Deed men het laatste, dan

kwam men meestal terecht in enigszins gekunstelde oplossingen. Daarbij was het natuurlijk steeds de vraag, welke oplossing meer of minder afweek van de Grondwet. Van alle kanten werden er vindingen voor een noodregeling bepleit. Een groot aantal ontwerpen heeft de revue gepasseerd.

33287 *(van Angeren)*

De bespreking van het vraagstuk van de voorbereiding van de bestuursvoorziening leidt de heer *van Angeren* in met de mededeling, dat hij weinig kan vertellen van de brandende kant van dit vraagstuk, omdat hij toen geen Minister meer was. De heer *van Heuven Goedhart* was bovendien als Minister van Justitie veel minder mededeelzaam dan de heer *Gerbrandy*. Hetgeen de heer *van Angeren* er van weet, heeft hij geput uit stukken of dingen, die hij onder het oog gehad heeft.

De indrukken, die nog bij hem leven ten aanzien van de ontwikkeling van de bestuursvoorziening, geeft de heer *van Angeren* aldus weer:

Vóór zijn benoeming tot Minister was de heer *van Boeyen*, de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken, al druk bezig met het ontwerpen van voorzieningen. De heer *Gerbrandy* had aan de heer *van Angeren* opgedragen de heer *van Boeyen* daarbij juridisch-technisch zoveel mogelijk ter zijde te staan. Het was voor de heer *van Boeyen* geen dagelijks werk om voorschriften te maken en het werk van de heer *van Angeren* was dat wel, dus het was heel gewoon, dat hij aan hem werd toegewezen.

De moeilijkheid was van het begin af aan, dat de heer *van Boeyen* tamelijk uitgesproken ideeën had. Zoals bekend, was de heer *van Boeyen* iemand, die als mens buitengewoon te waarderen was. Het was echter doodvermoeiend besprekingen en overleg met hem te voeren, want hij was stokdoof. Hij had toen nog geen toestel, waarmede hij kon horen, en dus moest alles met hem worden beschreeuwd. Dat was natuurlijk niet heel nuttig om een zaak te behandelen. Bovendien ging hij van het, overigens juiste, standpunt uit, dat zaken in de Ministerraad, althans via zijn mond, de heer *van Angeren* niet mochten bereiken, zodat het voor deze laatste altijd heel moeilijk was om, wanneer de heer *van Boeyen* overleg had gepleegd, precies te weten wat deze wilde. Het was dus nogal zware arbeid. Er zijn vele ontwerpen van eerste en tweede bestuursvoorzieningen gemaakt en er zijn talloze nota's gewisseld. De heer *van Angeren* acht zich op het ogenblik niet meer in staat een duidelijk en een zuiver beeld te geven van de ontwikkeling. Die ontwerpen en ontwerpjes zijn, hoe vreemd het ook moge klinken, niet helemaal verantwoord, want dikwijls moest men op korte termijn iets maken en dat werd dan ingediend. Er was een Ministerraad of een Commissie Terugkeer-vergadering; men zat zonder materiaal en men diende dan zelf iets in als uitgangspunt voor de bespreking van een bepaald onderwerp. Men ging er dan van uit, dat dit aanleiding zou geven tot een verhelderende discussie. Natuurlijk is een dergelijk ontwerpje niet een stuk, waarvoor de heer *van Angeren* de verantwoording zou kunnen nemen. In verband met het grote aantal bescheiden, dat de commissie bezit over het onderwerpelijke punt, maakt de heer *van Angeren* de opmerking, dat het doorwerken van al die voorbereidende bescheiden een moeilijkheid oplevert voor de commissie en ook een gevaar voor degenen, die er destijds aan gewerkt hebben, omdat men misschien aan de hand van een bepaald artikel of van een bepaald ontwerp, dat men in een dossier als door hem ontworpen aantreft, conclusies zou gaan trekken omtrent bij hem persoonlijk destijds levende opvattingen en misschien nog levende inzichten omtrent ons toekomstig Staatsbestel. Aan de andere kant noemt hij het voor de commissie ook een bezwaar, dat men niet volledig is en dat men de zaken niet in de juiste volgorde ziet of dat men de indruk krijgt van: deze man, die dit geschreven heeft, heeft de juiste opvattingen vertolkt, omdat hij te Londen een bepaalde opmerking, mededeling of suggestie naar voren heeft gebracht. Het is moeilijk dit op de juiste wijze uit te zoeken.

33288 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* licht dit nog toe door een parallel ten aanzien van parlementair toezicht op het beleid van een Minister te trekken. Gesteld eens, dat een lid der Kamer tot een Minister zei: „Kijk eens, u komt nu met een belangrijk ontwerp van wet, maar u hebt ons niet in staat gesteld om eens allemaal na te gaan, welke nota's hierover bestaan en welke verschillen van mening er over o.m. in de Ministerraad zijn geweest. Ik weet van die verschillen het een en ander af — niet dat ik de notulen van de Ministerraad heb —, maar ik heb toevallig op de stukken de hand kunnen leggen. Nu staat u hier als waarheid voor te dragen: zus en zo, maar weet u wel, dat u zes maanden geleden precies het tegenovergestelde als de zuivere waarheid hebt beweerd? Hier schuilt voor het onderzoek van de commissie de grote moeilijkheid.

Iedereen was te Londen met drukke arbeid bezet. Wat men deed, poogde men zo goed mogelijk te doen. Men wilde niet teruggaan

naar Nederland zonder iets. Men kon ook van het standpunt uitgaan: waarom zullen wij ons zo druk maken; zullen we niet naar Nederland gaan en Gods water maar over Gods akker laten lopen? Dat was natuurlijk veel gemakkelijker geweest en men was misschien ineens van de verantwoording af geweest. Dit standpunt heeft men niet ingenomen. Men heeft geprobeerd om er van te maken wat er van te maken was en iets goeds te maken. Mede aan de hand van de berichten, die hen toen bereikten.

Twee dingen zijn van de grootste invloed geweest. In de eerste plaats: wat leeft er, vooral onder de jongeren, in Nederland? De Kamer was in 1937 gekozen en er waren zoveel jonge kiezers bijgekomen. Men had in Nederland heel wat meegemaakt. Men zou misschien hebben kunnen uitgaan van de presumptie, dat de bezetting tussenbeide was gekomen en dat daarom de termijn van de Grondwet intussen niet gewerkt had. Strikt juridisch was deze stelling kwalijk houdbaar, want het was een presumptie, die men zelf zou hebben verzonnen. Open bleef dan de vraag: Zou dit aanvaard worden in Nederland? Zijn er in Nederland niet zodanige stromingen, waaruit stemmen zullen opgaan, die zeggen: „Hebben wij dáárvoor gevochten, moeten wij terugvallen op het oude?"

Dat was ook ongeveer het geluid, dat zo nu en dan gehoord werd. Daarmede moest rekening worden gehouden. Het beeld, dat men — althans de heer *van Angeren* — van de Kamer, van de gemeenteraden en van de Provinciale Staten hier in Nederland kreeg, was niet gunstig. Behalve door de N.S.B.-ers, waarvan er velen waren, werd dat beeld ongunstig beïnvloed door het feit, dat er velen waren afgevoerd. De berichten waren zo, dat practisch de halve Kamer was weggevoerd. Met al deze problemen had men rekening te houden en men heeft getracht dit alles toch nog zo goed mogelijk op te lossen. Zo moet dit vooral gezien worden.

Twee dingen wil de heer *van Angeren* de commissie wel voorhouden. In de eerste plaats voorzichtig te zijn met het beoordelen van de stukken, die vóórgeschiedenis zijn. Indien men de hand zou kunnen leggen op de notulen van de Ministerraad of op de verslagen van de besprekingen in de Commissie Terugkeer, zou men daaruit zien, dat allen, die daar waren (4 of 5), na een paar dagen terugkwamen en zeiden: „Ik heb dat toen wel zo met kracht beweerd, maar ik heb er eens over geslapen en kom er op terug." Ook gaat het dikwijls met notulen zo, dat de zaak daarin wordt medegedeeld, maar dat de intenties zelden worden genoemd. Dat men er toch niet uitkomt, daarvan durft de heer *van Angeren* bijna zeker te zijn. Het zou ook anders uiterst gevaarlijk worden om voorbereidende besprekingen te voeren. Achteraf zou men kunnen zeggen: Minister, ambtenaar of wie u ook zijn moogt, u hebt uw best wel gedaan, maar kijk eens, we hebben ontdekt, dat u toen dit hebt geformuleerd en toen dat hebt verklaard en tenslotte dit aan de pers hebt medegedeeld.

Het tweede punt is de manier, waarop hen de berichten uit Nederland bereikten. De heer *van Angeren* herinnert zich nog, dat in deze ook sprake was van uit socialistische kringen opkomende stemmen om ingrijpende wijzigingen en over het niet terugvallen op het oude partij-apparaat. Ter wille van de mogelijkheid van beraad wenste men zelfs na de bevrijding voor hergroepering van het Nederlandse volk een partijloze periode van één jaar met kansen voor de jongeren. Men heeft geprobeerd in deze iets nieuws te ontwerpen en er in de latere ontwerpen ook rekening mee te houden, totdat plotseling veel later de berichten heel anders werden. Ook mensen met jarenlange ervaring, zoals de heer *Albarda* en ook de heer *van den Tempel*, hebben er de bezwaren van ondervonden.

33289 *(van Angeren)* Vóór het ontwerp, dat geworden is het wetsbesluit van 31 Juli 1944, ligt nog een ander ontwerp. Daarvoor hebben de heren *Albarda, Burger* en *van Boeyen* zich veel moeite gegeven. Dit werk was praktisch helemaal in hun handen overgegaan. De heer *van Angeren* heeft het gehad om het nog helemaal te corrigeren. Hij heeft er een grote nota over gemaakt, waarbij hij zich aangeboden heeft het ontwerp helemaal technisch te herzien. Het was zó geamendeerd en aan alle kanten zó veranderd, dat het op deze manier nooit wet kon worden. De inhoud was wel volkomen naar de zin van de heren, maar er zat zoveel compromis en zoveel samenspreking in, dat het toen aan hem werd gegeven om het nog eens geheel na te zien. Hij meent, dat het een nota van 20 kantjes was, waarin hij het ontwerp nog eens grondig heeft doorgenomen. Dit moet in het voorjaar 1944 zijn geweest. Daarna is gekomen het ontwerp, dat geleid heeft tot het Besluit van 31 Juli 1944, het basisbesluit, de z.g. machtigingswet. Dat was, toen de nood begon te dringen en men meende, dat er toch iets gebeuren moest.

33290 *(van Angeren)* Eigenlijk was van de hele voorgeschiedenis van al dat werk in die tijd practisch niets overgebleven dan dit machtigingsbesluit.

Men moet het hiermede vergelijken: de klok werd geluid en het

was zo, dat er gezegd werd: „Als jullie nu niet opschieten en je brengt niets tot stand, dan gaan we nog zonder iets naar huis."

Hierop heeft men tot het opstellen van dit machtigingsbesluit besloten.

33291 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* bevestigt, dat de bepaling, dat eventuele wetsbesluiten, die naar aanleiding daarvan tot stand zouden worden gebracht, zo nodig ook vóór de afkondiging in werking konden treden, een punt van betekenis is geweest in dit besluit. Bovendien was het besluit van belang, omdat hierin het beginsel neergelegd was, dat inderdaad te Londen een regeling bij wetsbesluit gemaakt moest worden, in tegenstelling tot de andere opvatting, dat een dergelijke regeling, in het bijzonder voor het parlement, eerst behoorde te worden gemaakt na de terugkeer in Nederland.

Voorts verklaart de heer *van Angeren,* dat wat er verder gebeurd is ter uitvoering van het machtigingsbesluit natuurlijk helemaal buiten zijn visie ligt. Dat is helemaal buiten hem om gebeurd.

In de eerste plaats was het de vraag, of men in Nederland zou willen aanvaarden het mogelijke standpunt van voortzetting van het vroegere parlement in zijn oude samenstelling, hoewel dit in strijd met de Grondwet of naast de Grondwet is. Dus dat men zou zeggen: de Grondwet schrijft een termijn voor, maar de bezetting is er tussen gekomen en de Grondwet kon daar geen rekening mee houden, dus het parlement komt terug. Maar zelfs al komt het parlement terug, kan dan nog van een Tweede Kamer worden gesproken? Daar zijn dan eerst leden, die dood zijn. Men dacht, dat dit een groter aantal zou zijn; er waren toch verschillenden overleden. Verder zijn er de N.S.B.-ers en dan nog enigen, die ontslag hebben gevraagd. Ook was er dan het vraagstuk van de ontrouwen; mensen, die verkeerd hadden gedaan, misschien in een andere functie verkeerd hadden gehandeld en daardoor niet in de Kamer konden terugkeren.

De vraag was dan: hoe moet daarin voorzien worden, hoe moet dat tot een oplossing komen? Men kan zeggen: dan werken we met datgene wat er over is. Maar nemen de anderen daar genoegen mee? Zijn er niet groepen bij, die practisch helemaal weggevoerd zijn? Geeft dat dan de juiste verhouding weer van de stromingen in het volk? Hoe staat men met de aandrang van de ondergrondse verzetsbeweging; degenen, die meegeholpen hebben om Nederland te bevrijden, hadden die dan in het Staatsbestel niet wat te zeggen? Hoe staat men tegenover het feit, dat er jonge kiesgroepen zijn over die zeven jaar, die haar stem niet kunnen laten horen?

Zo waren er tal van punten, waarover men ook zelfs buiten de berichten om sprak en die het Kabinet deze ontwerpen hebben ingegeven, althans het hebben geleid op de een of andere manier te trachten tot een oplossing te komen. Dat kan men soms gelukkig, soms niet gelukkig vinden; aan de hand van hetgeen toen bekend was, leek het de heer *van Angeren,* dat het een benadering was van mogelijkheden.

33292 *(van Angeren)*

De tegenstelling tussen een benoemd college — dit geldt nu zowel voor de Volksvertegenwoordiging, als ook voor de andere vertegenwoordigende lichamen — en een zoveel mogelijk aansluiten aan het bestaande college van 10 Mei 1940 heeft ook in de periode, voorafgaande aan 31 Juli 1944, sterk gespeeld.

Geen van de Ministers zou men hebben kunnen betrappen op de gedachte: we hebben liever geen parlement of wij willen zover mogelijk van het parlement afblijven. Er leefde de gedachte: wat vreselijk, dat we het parlement niet hebben. Men miste een plaats, waar men zich verantwoorden kon. Als er ooit een bewijs geweest is voor het parlementaire stelsel, dan kunnen ze er de Ministers in Londen om komen vragen, want zij hebben het gemis aan den lijve gevoeld. Dat was iets verschrikkelijks en hun eerste gedachte was steeds: maak zo gauw mogelijk een parlement. Het enige, waarnaar zij derhalve verlangden, was eventueel voor een parlement te kunnen verschijnen, zoals hun voorgangers dit konden doen.

33293 *(van Angeren)*

Er is nooit één Minister geweest, die geprobeerd zou hebben uit eigen overweging de gedachte te ontwikkelen van een neo-fascisme, zoals dit wel eens in de kritiek naar voren kwam. Wel werden èn te Londen èn van het bezette gebied uit dergelijke gedachten, die gingen in de richting van een meer autoritair systeem, naar voren gebracht. Degenen, die zo dachten, zouden waarschijnlijk dat gevoel van noodzakelijkheid, dat bij de Ministers leefde om tijdelijk een andere maatregel te nemen, toegejuicht hebben. Dezen zullen waarschijnlijk geneigd zijn om de Ministers te vertellen: het kan niet anders, jullie zult moeten gaan benoemen. En nu is het nog de vraag, welke invloeden, die doorkwamen uit Nederland als volkomen betrouwbare bronnen, daarbij hebben gegolden. Naar de mening van de heer *van Angeren* zijn personen, die van Nederland naar Engeland overkwamen, wel wat te veel als betrouwbare bronnen aangemerkt. Mensen, die dan een voorstelling van zaken gaven, welke de Ministers uit een oogpunt van noodzakelijkheid tot de gedachten brachten: we zullen niet anders kunnen doen dan te trachten voor-

lopig een oplossing te vinden door het benoemen van mensen, van wie bekend is, dat ze objectief en rustig in hun oordeel waren, notabelen, als de heer *van Angeren* dat zo mag zeggen, van alle groepen uit Nederland. Wel hebben dezen het nadeel, dat ze benoemd zijn door de Regering, maar uit een oogpunt van noodzakelijkheid is het beter zo dan niets. En die noodzakelijkheid zullen zij als het ware hebben opgeschroefd om de Regering daartoe te brengen. De Regering zelf heeft naar de vaste mening van de heer *van Angeren* echter nooit die neiging gehad.

Wanneer men op de gedachte gekomen is, dat benoemingen moesten plaats hebben, is dat voortgevloeid uit de noodzakelijkheid, welke men meende te bestaan.

33294 *(van Angeren)* Er is een periode geweest — in 1943 —, dat men inderdaad dacht aan een nieuw lichaam, Centrale Raad, dat in de plaats van de Staten-Generaal zou moeten komen.

33298 *(van Angeren)* Het gevaar, dat altijd dreigde en dat de heer *van Angeren* ook vaak heeft voorgehouden, is, dat, wanneer men maatregelen gaat treffen, die niet helemaal stroken met de Grondwet, men op drift geraakt, vooral in een tijd, als een tijd van oorlog nu eenmaal is. Hij heeft het altijd als zijn taak beschouwd om te spreken van de beperktheid van het Staatsnoodrecht. Er moet inderdaad nood aanwezig zijn en men kan niet buiten de Grondwet om gaan dan in de uiterste nood. Met verhoudingen, zoals wij die hier in Nederland met ons democratisch stelsel kennen, moet men zeer voorzichtig zijn. Zo ook met de ministeriële verantwoordelijkheid, welke natuurlijk nog een moeilijk probleem op zich zelf is. De angst van de heer *van Angeren* was altijd, dat met de samenstelling van benoemde leden ook min of meer de ministeriële verantwoordelijkheid werd aangetast.

33299 *(van Angeren)* De door de heer *Burger* aangeduide tegenstelling tussen een benoemd parlement, dat dan de volledige bevoegdheden zou hebben van een gewoon parlement en een lichaam, dat een nauwere aansluiting aan de bestaande Staten-Generaal zou vertonen, doch dan slechts adviserende bevoegdheid zou hebben, acht de heer *van Angeren* juist. In het oog moet echter worden gehouden, dat, welke oplossing ook op dat ogenblik naar voren is gekomen, zij als volkomen tijdelijk was bedoeld. Men krijgt ook gauw de neiging, en zeker wanneer men de besprekingen en moeilijkheden niet helemaal heeft meegemaakt, om te zeggen: waren die heren niet van plan om dit heel lang te laten duren? De een was voorzichtiger dan de ander in de beoordeling van datgene, wat voor het toekomstige daaruit zou kunnen groeien, en daar moest men uiteraard ook rekening mee houden.

33302 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* besluit zijn betoog over de problemen van de bestuursvoorziening met de algemene opmerking, dat dit alles voorbereidende arbeid geweest is en er tenslotte niet meer uit de bus gekomen is dan het machtigingsbesluit. Natuurlijk is het heel interessant om te kijken, of er onder de Regeringsvertegenwoordigers geen neo-fascisten aanwezig waren. Daartegenover heeft de heer *van Angeren* de verzekering gegeven, dat dezen er onder hen absoluut niet waren.

35272 *(Furstner)* Het vraagstuk, wat er na de bevrijding moest gebeuren met de Volksvertegenwoordiging, met de Provinciale Staten en met de gemeenteraden, heeft de heer *Furstner* meer uit de gezichtshoek van een vakminister zich zien voltrekken, in zoverre, dat hij wel weet, dat er twee tegenover elkaar gestelde standpunten waren, maar overigens niet. Wat hij zich er nog van herinnert, is, dat een van de hoofdpunten was de vraag, hoe men in het Nederland van 1943 en 1944 de politieke mening van de meerderheid moest inschatten. Sommigen meenden, dat de politieke partijen in grote trekken nog zó waren als in 1940 en gingen af op de kaart van het land, zoals zij die kenden. Van die politieke kaart van het land had de heer *Furstner* helemaal geen idee, zeker niet in die tijd. Of de heren op dit punt zelf zo'n vaste overtuiging hadden, waagt hij enigszins te betwijfelen, want niemand wist natuurlijk in die periode met zekerheid, hoe men in Nederland over verschillende dingen was gaan denken. Er waren berichten, dat er geweldige veranderingen waren in de politieke partijen; die waren allemaal op de helling en men zou niets meer van de oude volksvertegenwoordigers moeten hebben. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat o.a. verkondigd, toen hij te Londen kwam. Het was allemaal nogal speculatief gedebatteer, waar de heer *Furstner* niet aan meegedaan heeft.

De vraag, of men hier te lande na de bevrijding weer moest starten met het oude parlement, samengesteld uit de leden, die in 1937 gekozen waren, of wel met een benoemd parlement dan wel met een tussenvorm, heeft de heer *Furstner* geheel aan de deskundigen op dat gebied overgelaten.

35361 ***(Bolkestein)*** Volgens de heer *Bolkestein* is de grote moeilijkheid bij het ontwerpen van alle bestuursvoorzieningen geweest de bestaande mening,

dat het onmogelijk was enige bestuursvoorziening te treffen zonder daarbij het Nederlandse volk te raadplegen. Bij deze opvatting bestond dus de onmogelijkheid om, voordat de Nederlandse Regering Londen verliet, een definitieve bestuursvoorziening tot stand te brengen. Degene, die dit onderwerp voortdurend in de Ministerraad heeft behandeld, is de heer *Albarda* geweest. De heer *Bolkestein* heeft het altijd levendig betreurd, dat het niet mogelijk is gebleken om een bestuursvoorziening, hoe dan ook, tot stand te brengen, voordat de Nederlandse Regering Londen verliet. Maar dit is onmogelijk geworden ten opzichte van het parlement.

Voordat dit duidelijk gebleken was — dat was in het najaar van 1944 — was er in het kader van de gedachte, dat er vóór de bevrijding een regeling moest zijn, nogal wat meningsverschil geweest over de vraag, hoe zulk een regeling behoorde te zijn. Dat verschil van mening was in hoofdzaak een verschil tussen twee opvattingen; de ene opvatting wenste het herstel van de oude Staten-Generaal en de tweede gevoelde voor de gedachte om dit herstel van de oude Staten-Generaal door aanvulling op andere wijze te completeren.

Ook de gedachte, dat er totaal nieuwe en dientengevolge door de Regering benoemde Staten-Generaal zouden moeten komen, heeft in een bepaalde periode een belangrijke rol gespeeld. Dat was een standpunt, dat veel verder ging. Op de duur was de overheersende mening wel geworden, dat men zou moeten zoeken naar een synthese in deze vorm, dat de leden van het oude parlement, die het vertrouwen van de bevolking hadden behouden, in de eerste plaats in aanmerking zouden komen om deel uit te maken van het noodparlement en dat dit dan zou worden aangevuld met personen, die geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting te hebben verworven. Een gedachte, die ook neergelegd is in het besluit E 119, dat betrekking had op de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Die synthese was in het najaar 1944 al bereikt. De enige moeilijkheid was echter door wie die aanvulling zou moeten geschieden.

37319 *(Michiels van Verduynen)*

Naar het oordeel van de heer *Michiels van Verduynen* is het probleem van het parlement vooral binnen de Commissie Terugkeer gebleven, hoewel deze rapporten uitbracht aan de Ministerraad. Men vond het in de eerste plaats te moeilijk en wist niet, wat men in Nederland nog zou aantreffen, wat de Nederlandse parlementsleden in de oorlog gedaan hadden en in de tweede plaats wist men niet, hoe men het instituut als zodanig weer terug moest brengen. De heer *Michiels van Verduynen* gelooft, dat men die twee dingen altijd moet scheiden. Hij meent, dat de Regering als zodanig het parlement direct terug wilde halen; naar zijn mening heeft de Regering daarin niet erg gezondigd.

37321 *(Michiels van Verduynen)*

Ten aanzien van de synthese-gedachte, waartoe men ongeveer in het midden van 1944 kwam en volgens welke men zei: het noodparlement moet samengesteld worden uit de goede leden van het oude parlement, aangevuld met personen, die tijdens de bezetting geacht kunnen worden het vertrouwen van de bevolking te hebben verworven, verklaart de heer *Michiels van Verduynen,* dat men toen een nieuw Nederland ging vinden, dat men niet kende.

Het vraagstuk, of men een regeling voor het parlement, zoals men die tenslotte voor gemeenteraden en Provinciale Staten in wetsbesluiten heeft neergelegd, reeds in Londen zelf dan wel in Nederland na de bevrijding moest treffen, kon tenslotte niet opgelost worden, omdat een handtekening bleef ontbreken.

Achteraf gezien, gelooft de heer *Michiels van Verduynen* beslist, dat men altijd beter had kunnen manoeuvreren. Hij meent echter, dat men met de beschikbare gedachten, wensen en gevoelens van de mensen, die daar waren, zijn uiterste best gedaan heeft. Men heeft zoveel mogelijk rekening gehouden met wat ieder wilde, waardoor men tenslotte gekomen is tot een systeem, dat niet zo heel mooi was. Het was de oprechte bedoeling van het gehele Kabinet een parlement te verkrijgen, dat het Nederlandse volk vertegenwoordigde, met handhaving van ons constitutionele bestel.

63966 *(van Kleffens)*

Met de voorbereiding van de wetgeving op het gebied van de terugkeer, heeft de heer *van Kleffens* heel weinig te maken gehad. Van het behandelde heeft hij alleen de discussies in de Ministerraad meegemaakt.

Wat betreft de oplossing, die men zag van het probleem van de bestuursvoorziening, met name ten aanzien van de Volksvertegenwoordiging, zegt de heer *van Kleffens,* dat er veel te doen is geweest over de vraag, hoe men het best op de normale toestand kon aansluiten.

63996 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* heeft zich op het standpunt gesteld, dat men zoveel mogelijk moest aansluiten bij hetgeen bestond, in overeenstemming met onze constitutionele wetgeving en met onze constitutionele praktijk; dat men daarnaast in het oog moest houden wat mogelijk

was. Dat waren natuurlijk twee zeer verschillende zaken. De Ministers waren zich bewust, dat zij in een min of meer ontwrichte, tijdelijk ontwrichte, maar toch ontwrichte samenleving in die tijd zouden terugkeren. Uit die tweeledige gezichtshoek heeft de heer *van Kleffens* die discussies bijgewoond en daaraan een bescheiden aandeel genomen in die zin, dat hij niet zelf, zoals verscheidene van zijn collega's, de heer *Albarda,* de heer *van den Tempel* en de heer *Kerstens,* met eigen voorstellen op dit punt gekomen is. Er zijn ook allerlei phasen van dit vraagstuk geweest, de inzichten evolueerden; men dacht nog eens na; over hetgeen op een gegeven ogenblik het beste leek, kreeg men achteraf soms weer andere ideeën. Zo is men tenslotte gekomen met het bekende plan. De laatste ronde daarvan heeft de heer *van Kleffens* niet meegemaakt. Hij is begin April 1945 naar San Francisco vertrokken; hetgeen daarna gebeurd is, heeft zich aan zijn waarneming onttrokken. De conferentie te San Francisco heeft geduurd tot einde Juli; toen hij terugging, was het Kabinet afgetreden.

63998 *(van Kleffens)*

Wat de zaak zelf betreft, herinnert de heer *van Kleffens* zich heel goed, dat het logisch gegeven dilemma aan de ene kant was: laten zitten wat zit, en aan de andere kant, dus het andere uiterste: een totale vernieuwing. Daartussen heeft men in verschillende phasen verschillende pogingen tot synthese gedaan, uit de begrijpelijke overweging, dat men aan de ene kant een zekere legitimiteit wel goedvond en men aan de andere kant het oog niet kon sluiten voor het feit, dat er natuurlijk onnoemelijk veel veranderd was, zodat men niet kon aannemen, dat allen, die vroeger waren gekozen, nog beantwoordden aan de nieuwe eisen, die moesten worden gesteld. Dat zijn de twee polen geweest, waartussen men een soort van vergelijk zocht.

63999 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* bevestigt, dat een van de problemen, waarop het Kabinet tenslotte gestrand is, was: de positie van de Staten-Generaal, waarbij de vraag zich voordeed, of vóór de bevrijding te Londen een regeling voor de Staten-Generaal moest tot stand komen dan wel of men daarmee moest wachten tot na de bevrijding.

De voorbereidingen voor de wetgeving van de terugkeer resulteerden tenslotte in de wetsbesluiten E 119 en F 45. Dit laatste wetsbesluit was tot stand gekomen, mede onder invloed van staatkundige figuren en stromingen uit het toen reeds bevrijde Zuiden. Teneinde een indruk te verkrijgen van de aard van deze invloeden, heeft de commissie het van belang geoordeeld dr. *L. J. M. Beel,* die in het tweede Kabinet-*Gerbrandy* optrad als Minister van Binnenlandse Zaken, te horen. Met hem werd in de eerste plaats het ontstaan besproken van het bekende Eindhovense adres [1]) van 2 November 1944, hetwelk in de Tweede Kamer op 10 October 1945 reeds in grote lijnen werd behandeld. [2])

De heer *Beel* heeft de totstandkoming van dit adres nader uiteengezet. Er vonden te Eindhoven geregeld besprekingen plaats, met tussenpozen van 14 dagen, waarbij betrokken waren een gezelschap, waarvan, naar de heer *Beel* meent, de heer *Somer,* het hoofd van het Bureau Inlichtingen, in de aanvang voorzitter was, en een andere groep, waarin men uit de Eindhovense bevolking enkele op de voorgrond tredende figuren had opgenomen. De heer *Beel* is eerst in een later stadium daarbij betrokken.

Het was de bedoeling, dat de Regering zou worden voorgelicht omtrent ideeën, die leefden in het bevrijde gebied. Toen heeft men de heer *Beel* gevraagd voorlichting te geven nopens staatkundige vraagstukken betreffende de vertegenwoordigende lichamen, gemeenteraden, Provinciale Staten enz., en voorts de verhouding van de colleges van burgemeester en wethouders tot de gemeenteraden. In het Zuiden leefden te dien aanzien ideeën van vernieuwing; in dit opzicht gingen enkelen nogal ver. De heer *Beel* heeft steeds voorgestaan, dat men bij eventuele hervorming de geleidelijkheid moet betrachten. Persoonlijk was hij van mening, gegrond op zijn ervaringen, die hij gedurende een twintigjarige werkzaamheid bij gemeenten had opgedaan, dat er bij de nieuwe opzet een zekere verlegging van het accent moest plaats vinden van het vertegenwoordigende lichaam, de raad, naar het college van B. en W., omdat het zeker in verband met de ontzaglijke problemen van de overgangstijd dringend noodzakelijk was, dat er gehandeld en beslist kon worden. De heer *Beel* had namelijk in de gemeenteraden, waarbij hij betrokken was geweest, reeds zo vaak gezien, hoe daar uren en uren werden besteed aan vraagstukken, die naar zijn mening in een veel kortere tijd behandeld konden worden. Zijn ervaring was, dat hierdoor het optreden van het college van B. en W. werd belemmerd. Over dit vraagstuk is reeds meer en ook reeds eerder geschreven. De heer *Beel* meent, dat er een geschrift is verschenen over dit vraagstuk van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel in 1935 of 1936. Ook van de zijde van de Rooms-Katholieke Staatspartij is een geschrift verschenen, handelende over nieuwe verhoudingen, die moesten bestaan tussen de organen van bestuur en wetgeving. Daarin waren bepaalde ideeën ontwikkeld, die

[1]) Bijlage 103.
[2]) *Handelingen* van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1945, blz. 33 e.v.

29509 *(Beel)*

hem nogal aanlokkelijk voorkwamen en die hierop neerkwamen, dat aan de colleges van B. en W. — voor de colleges van Gedeputeerden gold dit al, want de Provinciale Staten kwamen maar tweemaal per jaar samen — een grotere bevoegdheid werd gegeven en dat de raad zich meer zou bepalen tot het trekken van de grote lijnen van het beleid en de contrôle, dus het budgetrecht. Hun werd medegedeeld, dat de Regering voorgelicht wenste te worden nopens de Provinciale Staten en de gemeentebesturen. Dit alles nu gold primair voor de overgangstijd, maar het had zeer zeker verdere repercussies. Om deze ideeën neer te leggen in een adres, is een redactiecommissie van drie personen aangewezen, bestaande uit de heren *Steensma, Kauffeld* en *Beel,* die toen een concept gemaakt heeft, dat in herhaalde besprekingen gewijzigd en aangevuld is. Die concept-brief, die aan de vergadering is voorgelegd, moet gezien worden als het compromis tussen die drie heren. Daarbij heeft de heer *Beel,* omdat hij wilde aansluiten aan vóór de oorlog te dezen opzichte bestaande ideeën, als richtsnoer genomen het ontwerp, dat, naar hij meent, door een commissie onder leiding van wijlen Minister *Goseling,* toenmaals voorzitter van de R.K.S.P.-fractie, is opgezet. De zaak is op een vergadering naar voren gebracht, besproken en daarna verzonden. Er zijn een paar leden geweest, die niet hebben getekend. De vergadering was niet voltallig en de tekst is aan de leden rondgezonden om te worden getekend. De heer *Huysmans* heeft niet getekend, omdat hij in een bepaalde positie tot de Regering stond. Dat gold ook voor de heer *Beel,* dus uit dat oogpunt had de heer *Huysmans* z.i. wel kunnen ondertekenen. In elk geval zijn er een paar leden geweest, die niet hebben getekend. Zo hebben de heren *Donker* en *van Lienden* niet getekend.

29513 *(Beel)* Het adres moet gezien worden als een intern advies van ideeën, die te Eindhoven leefden. Daarover is later in een Eindhovens dagblad het een en ander gepubliceerd. Het komt de heer *Beel* nog altijd voor, dat in het licht van de tijd, waarin men toen leefde, in het kader van de overgang, waarin men verkeerde, deze gedachten goed waren en allerminst iets fascistisch naar voren brachten. Men kan de in het adres ontwikkelde gedachten niet losmaken van de sfeer en omstandigheden, waarin toen werd geleefd.

29515 *(Beel)* In het Zuiden leefde zeer sterk de gedachte, dat men èn in het sociale èn in het politieke leven niet zonder meer kon aansluiten aan 10 Mei 1940. Er waren figuren, die in dat opzicht radicaal wilden zijn; er waren figuren, die in dat opzicht een opening wilden laten voor een vernieuwing, maar daarbij met de beide benen op de grond bleven staan.

Tot deze tweede groep heeft de heer *Beel* zich steeds gerekend. Zijn standpunt is altijd geweest: wij moeten openstaan voor deze vernieuwingsgedachte, maar wij kunnen dat nooit verwezenlijken in één keer.

Wat betreft de vernieuwing op sociaal gebied, dus of men de mensen tot grotere eenheid zou weten te organiseren, uiteraard langs democratische wegen, leefde en leeft nu nog de wens naar grotere eenheid. Men kan tegenover die idee twee standpunten innemen. Men kan allereerst dwars er tegen in gaan. Dat leek de heer *Beel* onjuist; ook hij was van oordeel, dat een terugvallen op 10 Mei 1940, na het ontzaglijke, dat wij meegemaakt hadden, onmogelijk was. De heer *Beel* heeft het steeds als zijn taak beschouwd, open te staan voor de nieuwe ideeën, die naar voren kwamen, maar tevens met de gedachte om die in een zekere bedding te leiden, al was die bedding op het eerste gezicht ook nog niet de definitieve. Zijn streven is derhalve geweest voort te bouwen op ideeën, die reeds leefden in 1936, derhalve vlak vóór de oorlog. Daarom vindt men bepaalde passages uit het aangehaalde rapport van de commissie-*Goseling* vrijwel letterlijk in het stuk.

29516 *(Beel)* Bij het verhoor van de heer *Beel* wordt daarop van de zijde van de commissie ter sprake gebracht de volgende passage in het Eindhovense adres:

> „Deze belangrijke taak, op de juiste wijze afgebakend" — nl. de taak van contrôle en van het vaststellen van richtlijnen, dus de algemene taak van gemeenteraden en Provinciale Staten; dit slaat dus op het betoog van de heer *Beel* inzake een andere en betere regeling van de taakverdeling tussen de vertegenwoordigende colleges en burgemeesters en wethouders en Gedeputeerde Staten — „kan echter op meer doeltreffende wijze dan vóór 10 Mei 1940 plaats vond, worden toevertrouwd aan colleges van meer beperkten omvang en samengesteld uit personen, die de mogelijkheid en noodzakelijkheid eener sterkere nationale binding op Christelijken grondslag erkennen, de opbouw van een organisch leven in onze volksgemeenschap en de aanpassing van staats- en rechtsleven aan de verdere eischen van den nieuwen tijd voorstaan."

Van de zijde van de commissie wordt hieromtrent betoogd, dat men wel kan zeggen: een Statencollege van 70 of 80 leden is te groot, dat moet kleiner zijn; dat is niet principieel, maar wèl principieel is datgene, wat hierin ook tot uiting gekomen is, nl. dat men zegt: wij willen die colleges samengesteld hebben uit personen, die de mogelijkheid en noodzakelijkheid ener sterkere nationale binding op Christelijke grondslag erkennen. Daarin zit een element, dat veel verder gaat. Het gaat in de democratie niet op, dat men zegt: in die colleges behoren alleen personen zitting te hebben, die op dit standpunt, dat is òns standpunt, staan. Als men rechten opeist voor de organisatie, waarin de eigen politieke denkbeelden zijn belichaamd, dan betekent dat in een democratie, dat men automatisch moet erkennen, dat men aan anderen, die er anders over denken — ook al kan men dit feit vervelend vinden en zou het prettig zijn, wanneer anderen ook dezelfde politieke ideeën hadden —, dezelfde rechten moet toekennen, als men voor zich zelf opeist.

De heer *Beel* kan deze opvatting, binnen bepaalde grenzen, delen, indien het niet om destructieve elementen gaat. Voorts wijst de heer *Beel* er op, dat ongeveer in de zelfde tijd de Gemeenschap Nederland is opgebouwd. De formulering in de zojuist aangehaalde passage beantwoordt precies aan de opvatting, die er ook in deze gemeenschap heerste, nl. dat er een zeker gemeenschappelijk geestelijk vlak moet zijn. De heer *Beel* meent, dat, als men dit achteraf in de meer nuchtere tijd van thans bekijkt, deze omschrijving te eng genomen is. Hij zou thans niet eens willen zeggen: „zoveel mogelijk samengesteld uit personen, die deze door ons voorgestane ideeën huldigen", daar bij de term „zoveel mogelijk" het altijd een kwestie is, hoe de oriëntatie van de betrokken gemeenschap is, als er tenminste evenredige vertegenwoordiging is. Het Eindhovense adres bevat niet de visie van de heer *Beel,* maar is als het ware een voorlopige gedachte geweest, die door figuren, die in het politieke leven nooit een rol hadden gespeeld, naar voren is gebracht. Noch de heer *Steensma,* noch de heer *Kaufeld,* noch de heer *Beel* hadden tot op die datum een rol in de politiek gespeeld.

29518 *(Beel)* Op de vraag, of die gedachten vooral leefden in een beperkte intellectuele kring en niet de massa beroerden, omdat die massa geen contact had door de pers en er zelfs door gebrek aan vervoermiddelen geen contact met andere plaatsen was, antwoordt de heer *Beel,* dat hij een van de bevoorrechten was, die contact hadden, omdat hij af en toe de beschikking over een vervoermiddel had; hij had contact met Zuid-Limburg en geheel Brabant. Hij heeft ervaren, dat die gedachte in de verschillende plaatsen, geheel los van elkander, opgekomen was. Zo bijvoorbeeld op het terrein van het sociale leven in ons land. Bij de sociale organisaties bestond er bitter weinig animo om weer terug te gaan tot het oude. In dit opzicht bleek, dat men het oude op ons maatschappelijk terrein niet zonder meer wenste te handhaven.

29519 *(Beel)* Voor de kracht en de macht van de traditie was er in die dagen onvoldoende oog, doch de grote werkloosheid met haar grote problemen, die geheerst heeft in de jaren, welke aan de oorlog voorafgingen, en die de mensen, de brede massa, geraakt had, was ondanks de oorlog nog niet vergeten en men zei: het verleden was niet ideaal, wij hebben nu een toestand meegemaakt, die hopeloos was, wij moeten thans streven naar iets beters.

29523 *(Beel)* De heer *Beel* gelooft niet, dat het volkomen juist is om in de passage, waarin gezegd wordt: „Die colleges moeten zó samengesteld zijn, terwijl men geen verkiezingen moet houden, omdat dat belemmert de hervorming van het staatkundig leven, zoals wij het zien", een belemmering te zien van de principieel bestaande vrijheid van anderen, die het anders zouden willen. Men moet er tenslotte om denken, aldus de heer *Beel,* dat het een na-oorlogse wereld was, waarin ontzaglijk veel was verwoest, geestelijk en moreel, waarin zo enorm veel was geleden; in een dergelijke wereld kan men niet aan verkiezingen denken, want anders krijgt men een uitslag, die onmogelijk kan corresponderen met hetgeen in rustige tijden bestaat.

29525 *(Beel)* Voor het overige wil de heer *Beel* aan dit stuk geen academische of wetenschappelijke waarde toekennen. Dat het stuk niet volkomen rijp is, geeft hij toe, maar het moet bezien worden in het licht van de tijd. Het is een poging om wat nieuws naar voren te brengen, maar dat nieuwe was niet nieuw, omdat de gedachte, dat het eigenlijk zo niet langer ongewijzigd kon blijven, reeds in 1936 leefde. Het is niet overal even wetenschappelijk gedragen. De heer *Beel* heeft er meer displeizier dan pleizier van gehad. In de politieke ontwikkeling van de eerstvolgende maanden, en zelfs later nog wel, heeft het een rol gespeeld.

29527 *(Beel)* Over het feit, dat dit stuk te Londen en in de vergadering van de Ministers-Kwartiermakers als een bom is ingeslagen, behoeft de heer *Beel* geen verantwoording af te leggen. In Londen vielen vele bommen van licht en van zwaar kaliber. Hij heeft over dit stuk nooit meer iets gehoord. Ten hoogste is daarover terloops gespro-

den door de heer *Gerbrandy*. Die bom heeft in elk geval geen nadelige gevolgen gehad.

29535 *(Beel)* Bij het opstellen van dit stuk heeft men zich niet gerealiseerd, dat het invloed zou uitoefenen op de strijd, die te Londen woedde over de positie van de vertegenwoordigende organen. Dit was in bevrijd gebied niet bekend.

29539 *(Beel)* De overwegingen, die de heer *Beel* er toe geleid hebben om het Besluit F 44 van 12 April 1945 uit te lokken, waarbij de regeling van E 119 ten aanzien van Provinciale Staten en gemeenteraden verdween, terwijl in de plaats daarvan bij Besluit F 45, eveneens van 12 April 1945, slechts een regeling voor de gemeenteraden kwam, licht hij aldus toe. Op 23 Februari 1945 is hij Minister van Binnenlandse Zaken geworden. Ons land werd op 5 Mei 1945 bevrijd. Tussen die twee tijdstippen beweegt zich als het ware de gehele ontwikkeling. Toen de heer *Beel* Minister van Binnenlandse Zaken werd, heeft hij zo spoedig mogelijk getracht — de heer *van Boeyen* was gelukkig daar ter plaatse — zich in de vraagstukken, die er lagen, in te werken. In het Zuiden leefde een sterke drang, dat er op de een of andere wijze gemeenteraden tot stand moesten komen. Ten aanzien van de Provinciale Staten gold die behoefte niet zo sterk, omdat deze slechts tweemaal per jaar bijeenkwamen.

De opvatting was echter, dat er weer een mogelijkheid moest zijn om de stem van de bevolking te doen horen. In die periode werden er allerlei klachten, grieven en ook wensen geuit en men beklaagde zich er over, dat men nooit de gelegenheid had daarover mede te praten en eventueel bepaalde ideeën naar voren te brengen.

De heer *Beel* heeft zich onmiddellijk laten voorlichten over de situatie, die er op dat moment, dus op 23 Februari 1945, was. In het bijzonder heeft hij zich laten voorleggen — en doen voorlichten over — het Londense besluit E 119. Daarbij zat hij met de moeilijkheid van het zuiveringsproces. Hij heeft het gehele zuiveringsproces in banen moeten leiden. Daarvoor heeft hij eerst een centraal orgaan in het leven moeten roepen. Hij heeft met deze gehele zaak ook willen wachten, totdat de bevrijding van ons gehele land zou zijn voltooid, omdat hij het foutief oordeelde, indien er in het Zuiden des lands een andere rechtspraak op dit terrein zou plaats vinden dan in de overige delen van het land. Hij achtte het gewenst, dat er in het gehele land eenheid was in deze soort van rechtspraak. Hij heeft deze kwestie dus zover doenlijk opgeschort en hij heeft later professor *Scholten* aangezocht op te treden als voorzitter van een college, dat tot taak had de zuivering voor het gehele land zoveel mogelijk uniform te maken. Nu was de aanvulling van de gemeenteraden, zoals die in het bedoelde Londense besluit omschreven was, zeker niet ideaal. Maar nog afgezien daarvan, de daarin bedoelde zuivering kon niet worden doorgevoerd, zolang het bewuste besluit nopens de Staten-Generaal niet tot stand gekomen was. Men verkeerde ten aanzien van de Staten-Generaal te Londen in een volkomen impasse. De heer *Beel* heeft toen getracht, of hij uit de moeilijkheden, in verband met het ten aanzien van de Staten-Generaal ontworpen besluit, kon komen.

29540 *(Beel)* In een concept, dat hij toen heeft gezien, was, naar hij meent, voor wat de aanvulling betreft, alles overgelaten aan de Grote Raad van de Illegaliteit. De heer *Beel* heeft daartegen bezwaar gemaakt,

29541 *(Beel)* omdat hem dit ten aanzien van een vertegenwoordigend lichaam zonder meer niet juist leek. Hem was niet bekend, hoe die Grote Raad van de Illegaliteit in het Westen des lands zou zijn samengesteld. De gehele situatie in dit opzicht lag voor hem in het duister. Toen heeft de heer *Gerbrandy* een paar keer in de Ministerraad gezegd: „Kom de volgende week met een ontwerp voor de Staten-Generaal.". In een week tijds een ontwerp geven, waarover men zo lang reeds had gedokterd en terwijl de zaak zo in de nesten zat, was niet zo gemakkelijk. De heer *Gerbrandy* heeft het verzoek herhaald. De heer *Beel* heeft, toen hij in Apeldoorn kwam — dat was direct na de bevrijding —, het contact hierover opgenomen o.a. met mr. *Kan* van het Departement van Binnenlandse Zaken en heeft getracht te weten te komen, hoe die zaak in het Westen lag.

Vooral de laatste week vóór het aftreden van het Kabinet heeft de heer *Gerbrandy* er op aangedrongen; dat was de week, die ligt tussen de bevrijding en het aftreden. De heer *Gerbrandy* heeft in de Ministerraad gevraagd: wanneer komt u met een ontwerp voor de Staten-Generaal?

Toen heeft de heer *Beel* daarover opnieuw besprekingen gevoerd en heeft hij zich de vraag gesteld (omdat bij de formatie van het Kabinet door de Ministers in overleg met de Koningin was bepaald, dat zij bij de bevrijding direct zouden aftreden, dus dat hun Ministerschap zich niet verder zou uitstrekken dan de periode tot de bevrijding), welke vraag hij op een gegeven moment ook aan het Kabinet heeft voorgelegd, of het wenselijk was, dat zij door de Kroon een regeling op dat stuk zouden laten vaststellen, waaraan het volgende Kabinet gebonden zou zijn. De heer *Beel* wijst nogmaals op de

data: 23 Februari, de dag, waarop hij moest beginnen met zich in te werken, 5 Mei, de bevrijding, en 22 of 23 Mei, de benoeming van de nieuwe Kabinetsformateurs. Hij heeft dit naar voren gebracht en besproken op een dag, waarop hij tegelijk met de heren *Schermerhorn* en *Neher* bij de Koningin was ontboden. Eén of twee dagen later zijn de heren *Schermerhorn* en *Drees* formateurs geworden. Hij heeft toen deze heren de vraag voorgelegd: „Ik zit met een concept, ik heb er bepaalde gedachten over, maar wat zou het beste zijn? Dat het nieuwe Kabinet een vastgestelde regeling vindt of dat het nieuwe Kabinet alleen maar vindt wat gedachten, in een voorlopig ontwerp neergelegd?" Het laatste werd geprefereerd.

Zodoende is dus die regeling van de Staten-Generaal nooit uitgewerkt. Kort saamgevat is dit de gang van zaken geweest. Primair: het zat in de knoop. Vervolgens: de heer *Beel* had zich in te werken in de gehele materie van Binnenlandse Zaken. Daarbij waren allerlei zaken aan de orde. Hij vroeg dus even tijd. De aandrang van de heer *Gerbrandy* om het te regelen dagtekent voornamelijk van de laatste weken. Toen de bevrijding er was, heeft de heer *Beel* overleg gepleegd en gevraagd, of het niet beter was te wachten en alleen de bouwstof aan te brengen.

Met de tijdelijke gemeenteraden hield derhalve verband, dat hij het te Londen vastgestelde Koninklijk besluit ten aanzien van de gemeenteraden niet kon doorvoeren, alleen op die grond al, dat de aanwijzingscommissies niet in het leven geroepen konden worden. Afgescheiden daarvan: er leefde in het gehele land een streven om de veranderde geestelijke en maatschappelijke stromingen naar voren te laten komen. Toen heeft hij daaromtrent overleg gepleegd, ook met oud-Minister *van Boeyen*. Vervolgens met zijn hoofdambtenaren erover sprekende, hebben zij een bepaalde regeling ontworpen. Daarover heeft hij, als hij zich niet heel sterk vergist, ook het oordeel gevraagd van de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters. Hij had regelmatig besprekingen met de Commissarissen der Koningin en ook met de burgemeesters. Ook van hun kant kwam sterke drang om zo gauw mogelijk met tijdelijke gemeenteraden te komen, teneinde langs deze weg zo spoedig mogelijk een voorlopige oplossing te vinden.

Daaruit is voortgesproten het Besluit F 45 van 12 April 1945. Op een persconferentie, gehouden te Eindhoven, in Maart 1945, heeft de heer Beel gezegd: er zijn twee uitersten, één, dat niets wil weten van het oude, en één, dat terug wil naar het oude. De één wilde een weg bewandelen, waarbij voor deze overgangsphase met nood-gemeenteraden gewerkt werd, nu verkiezingen uitgesloten waren; een ander wilde aanvulling der oude gemeenteraden. Nu kon men blijven dubiëren over deze of die vorm, maar tenslotte moest men tot een bepaalde concretisering komen. Welnu, de getroffen regeling is de vrucht geweest van overleg o.a. met de heer *van Boeyen*. De heer *Gerbrandy* is met dit ontwerp, dat essentieel afweek van het Londense besluit, accoord gegaan.

29542 *(Beel)* Met betrekking tot de vraag, of met F 45 de gedachte van de synthese, zoals deze in E 119 was geformuleerd, niet volkomen was losgelaten, waaruit voortvloeide, dat het beginsel van E 119, dat in de eerste plaats tot lid van de raad zouden worden aangewezen de raadsleden van 10 Mei 1940, die geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking te hebben behouden, prijs werd gegeven, verklaart de heer *Beel*, dat er rekening gehouden moet worden met twee dingen. Ten eerste staat er in dit wetsbesluit: het vertrouwen hebben van de bevolking. Wanneer men in het Zuiden juist ten aanzien van de gemeenteraden een oordeel zou moeten vellen — dat geldt trouwens voor het gehele land — over de personen van voorheen, dan was dat een uitermate moeilijke taak en hij zou niet gaarne zeggen, dat in deze dagen de mensen volkomen recht gedaan zou zijn. Daarenboven behoefde men met een regeling als E 119 niet aan te komen; ook in het Oosten des lands is de door hem voorgestelde regeling aanvaard.

29543 *(Beel)* De voorstelling van zaken, dat in F 45 de synthesegedachte was losgelaten in die zin, dat niet meer voorgeschreven was, dat de goed gebleven leden van de gemeenteraad van 1940 in de eerste plaats weer deel zouden uitmaken van de nieuwe gemeenteraad, zulks tengevolge van de terminologie in dat wetsbesluit: „de voornaamste, geestelijke en maatschappelijke stromingen", die naar evenredigheid in het kiescollege vertegenwoordigd moesten zijn, terwijl nochtans zich het merkwaardige feit heeft voorgedaan, dat men in vele gemeenten in het land eigenlijk heeft gehandeld, alsof het besluit E 119 nog bestond en volledig rekening heeft gehouden met de politieke stromingen, aanvaardt de heer *Beel* niet.

Hij wil het anders voorstellen. Allereerst blijkt hieruit, dat bij de geestelijke en maatschappelijke stromingen ook de politieke opvattingen in aanmerking worden genomen. Dat was inderdaad de bedoeling; het werd niet alleen aldus geïnterpreteerd. Hier kreeg het volk zijn kiesmannen. In bepaalde plaatsen, dat zijn er verschillende

geweest, heeft men de zuivering zelf voltrokken. Als men het gebeuren in het Zuiden in die tijd nagaat, toen er duizenden mensen zijn opgepikt, dan moet men toegeven, dat er in dit opzicht ook nogal eens onrechtmatige dingen gebeurd zijn. Als men de beoordeling der betrokkenen aan een kleine commissie had gelaten op de wijze, zoals het in E 119 verankerd lag, zou dit geenszins zonder gevaren geweest zijn, niet alleen voor de mensen, die dit moesten doen, maar ook gevaarlijk voor de repercussies, die dergelijke uitspraken zouden hebben gehad. Langs de gekozen indirecte weg kwamen

29545 *(Beel)* naar voren de mensen, die vroeger het vertrouwen hadden, plus nieuwe figuren, waarin men vertrouwen had. De heer *Beel* erkent, dat later de gemeenteraden van de grote steden in het Westen des lands voor een groot gedeelte zijn samengesteld geworden uit de

29546 *(Beel)* leden, die daarin op 10 Mei 1940 zitting hadden en op wie niets aan te merken was, aangevuld met een aantal andere figuren. Dat gebeurde echter een tijd later. In het Westen van het land had zich echter volgens de heer *Beel* ten aanzien van de zuivering niet datgene voltrokken, wat zich in het Zuiden had voorgedaan.

Tegenover de vrees voor het gevaar, dat men geheel de andere kant uitging, doordat in het stelsel van F 45 de zaak in feite in handen van de burgemeester kwam te liggen, die de aanbeveling opmaakte voor de kiescolleges, daarbij geadviseerd door ten minste drie vertrouwensmannen uit de inwoners der gemeente, stelt de heer *Beel,* dat juist door de ruimheid in keuze van de figuren de burgemeester tegenover deze zaak breed kwam te staan. Verder was er de mogelijkheid van beroep op de Commissaris der Koningin. Door middel van dit stelsel verkreeg men, dat de bevolking via de kiesmannen bepaalde figuren naar voren kon brengen. Door het kiescollege werd een greep gedaan uit de bevolking.

29548 *(Beel)* Ook tegen de mogelijkheid alleen een wijziging aan te brengen in E 119, waardoor drie vertrouwensmannen, bijvoorbeeld de Commissaris der Koningin, de burgemeester en een derde in de plaats waren gekomen van het drietal van E 119, waarvan één lid moest zijn van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal, heeft de heer *Beel* bezwaar. De gemeenteraden toch waren samengesteld in 1939. Maar van 1939 ot 1945 geeft dit een tijdsverschil van zes jaar. Normaliter zouden er na vier jaar nieuwe gemeenteraden zijn gekomen. De in 1939 gekozen personen waren zes jaar ouder geworden. Er waren geen nieuwe, jonge elementen naar voren gekomen. Indien men deze raden zonder meer zuiverde, kreeg men bij wijze van spreken practisch de raden in hun oude samenstelling terug, althans in grote trekken. Weliswaar waren er van de

29549 *(Beel)* oude leden enkele overleden, maar vermoedelijk zullen er in die jaren meer personen van de jongere generatie doodgegaan zijn. Na de bevrijding had juist de jongere generatie in het Zuiden veel belangstelling voor het politieke leven, hetgeen ook zijn uitdrukking moest vinden en dat kon gebeuren door middel van deze nieuwe regeling.

29551 *(Beel)* Het behoeft niet zo verwonderlijk te zijn, dat dezelfde Minister van Binnenlandse Zaken, die 12 April 1945 ten opzichte van de gemeenteraden het stelsel van F 45 heeft voorgestaan, tenslotte ten opzichte van de Staten-Generaal is gekomen met de synthese-gedachte.

Het wetsontwerp op de voorlopige Staten-Generaal is eerst in October 1945 behandeld, terwijl ten aanzien van de gemeenten direct voorzieningen moesten worden getroffen in een sfeer, zoals die toen in het Zuiden bestond. In het Westen kende men deze niet. De politieke partijen, waarvan de leiding uitging en die haar hoofdkantoor hadden in het Westen, traden in het Zuiden niet sterk naar voren. Regelingen, die getroffen moesten worden, moesten voorzieningen zijn, die primair voor het Zuiden werkten. Men wist niet, wanneer het Westen zou worden bevrijd. Die regelingen werden door andere factoren bepaald dan in October, November van het zelfde jaar, toen de bevrijding een feit was.

De heer *Beel* heeft een ogenblik gemeend, dat de gedachte van 12 April 1945 ook ten aanzien van de Tweede Kamer der Staten-Generaal doorgang zou vinden. Tijdens de bespreking te Apeldoorn met de heren *Schermerhorn* en *Drees* over zijn opneming in hun Kabinet is de kwestie van de regeling der tijdelijke gemeenteraden ter sprake geweest en heeft hij gezegd: „Daaraan houd ik vast; wat ten aanzien van het Zuiden toepassing heeft gevonden, moet consequent worden doorgevoerd; wij kunnen geen twee soorten van gemeenteraden hebben". Toen is wel besproken, dat in een van de uitvoeringsvoorschriften enige wijziging zou komen; de heer *Beel* weet niet meer precies welke, maar ze is aangebracht. Nadat het Westen bevrijd was, heeft hij geïnformeerd, hoe het daar lag. Voor de Staten-Generaal had de heer *Beel* meer in het bijzonder te streven naar terugkeer tot de grondwettelijke regeling. Hij heeft de heer *Schouten* tijdens de behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer, toen deze hem schending van de Grondwet verweet, er op gewezen, dat ook de aanvulling van de oude

Kamer met nieuwe leden een afwijking van de Grondwet inhield en hij heeft de heer *Schouten* gevraagd, of deze in dit opzicht een reservatio mentalis had gemaakt. Ten aanzien van de Staten-Generaal had de heer *Beel* veel meer de taak er naar te streven zo dicht mogelijk bij de Grondwet te blijven, hetgeen bij de gemeenteraden niet het geval was. Het was overigens de vraag, of het systeem der noodvoorziening, welke als regeling voor de gemeenteraden gold, voor het gehele land voor de Staten-Generaal van toepassing kon worden verklaard.

29554 *(Beel)* Het leek de heer *Beel* toe, dat hij met betrekking tot de Staten-Generaal, voorzover het maar enigszins mogelijk was, ook speciaal rekening had te houden met de visies, die in het Westen leefden; in dat opzicht is het Westen altijd anders georiënteerd geweest dan de peripherie. Hij gelooft, dat een staatsman in dat opzicht realist moet zijn. Toen heeft hij gezegd: dan moeten wij deze richting gaan. Hij is bezwaar blijven maken tegen aanvulling alleen door de Grote Raad van de Illegaliteit. Toen is de gedachte van de Nationale Adviescommissie gekomen en daarna heeft de aanvulling plaats gehad. De heer *Beel* had bezwaar tegen de aanvulling alleen door de Grote Raad van de Illegaliteit, omdat dit lichaam de volledige illegaliteit zelfs niet meer vertegenwoordigde (er waren toen nog andere organisaties), maar daarenboven omdat hij tenslotte deze raad, als groep uit de bevolking, voor deze taak ook uit anderen hoofde niet voldoende representatief achtte. Hoe hoge waarde hij ook aan de georganiseerde illegaliteit toekende, het ging hier om een vertegenwoordiging van de gehele bevolking. Het heeft hem geen pijn gedaan deze weg te bewandelen, al was het een andere voorziening dan die voor de gemeenteraden. Daarom heeft hij gezegd, dat het op die wijze moest, te meer omdat hij ten aanzien van het parlement zo spoedig, als technisch mogelijk was, wilde komen tot verkiezingen in aansluiting hieraan. Op grond van deze argumenten heeft hij dus de instelling van dit parlement op deze wijze bevorderd.

29555 *(Beel)* Er was een benoemde commissie met de heer *Beelaerts van Blokland* aan het hoofd, die de aanwijzing voor het parlement heeft verricht, benoemd deels door de Nationale Adviescommissie (N.A.C.) en deels door de Kamer. Het was in die dagen telkens een zoeken naar een geschikte vorm.

29556 *(Beel)* Op de vraag, of de sfeer in April 1945 zo was, dat het in het voornemen lag het besluit F 45 te doen volgen door een dergelijk besluit, dat materieel dezelfde regeling inhield ten aanzien van de Staten-Generaal, antwoordt de heer *Beel*, dat er in het Zuiden een streven was om zo spoedig mogelijk te komen tot een noodparlement. Daaraan heeft hij nooit medegewerkt. Aan noodgemeenteraden wel, maar aan een noodparlement voor de gezamenlijke gebieden heeft hij nooit medegewerkt. De bedoeling was te zien, hoe dat in het Zuidelijk gebied zou werken. Met het noodparlement heeft hij zich pas de laatste maanden bezig gehouden te Londen, maar bedoeld voor het gehele land. De laatste maanden had hij al contact met het Departement van Binnenlandse Zaken. Te Londen moest worden gewerkt met een staf, die geen speciaal op dat terrein deskundige staf was.

Men heeft toen verschillende wegen gezocht. De heer *Beel* heeft een ontwerp gekregen, waarin getracht is ten aanzien van de Tweede Kamer een oplossing te vinden. Hij weet niet meer precies, hoe het er uitzag. Het is nooit zover gekomen, dat hij zich met een dergelijk ontwerp verenigd heeft of dat hij kon zeggen: dit ontwerp ga ik aan het Kabinet voorleggen. Er is nooit een concreet voorstel in het Kabinet gebracht. Wel herinnert hij zich, dat op een van de laatste Kabinetsvergaderingen door de heer *Gerbrandy* werd gezegd: ik heb nu reeds een paar maanden gevraagd om een ontwerp-Noodparlement en nu is het er nog niet. Dit is als het ware allemaal studiewerk geweest. De bedoeling heeft niet voorgezeten om zonder meer hetzelfde systeem door te voeren ten aanzien van de Staten-Generaal als voor de

29557 *(Beel)* gemeenteraden was doorgevoerd. Het was allerminst de bedoeling om de weg van de continuïteit en de legaliteit ten aanzien van de Staten-Generaal zover te verlaten, als voor de gemeenteraden nodig was.

Voorzover het geheugen van de heer *Beel* reikt, is het in de periode, dat hij Minister was, in het Kabinet-*Gerbrandy* nooit tot een definitief ontwerp ten aanzien van de Staten-Generaal gekomen, zulks ook, omdat hij eigenlijk van mening was, dat deze materie het beste geregeld kon worden, indien het gehele land zou zijn bevrijd.

69960 *(Gerbrandy)* Het lijkt de heer *Gerbrandy* buitengewoon moeilijk een overzicht te geven van de ontwikkeling van de gedachten met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen. Hij weet zijn eigen gedachte, maar de gedachten van de Ministerraad en de ontwikkeling daarvan.....! Men kan natuurlijk wel een soort van systematiek geven, waarlangs het zich bewoog, zonder het aan een bepaalde termijn te binden.

Er was een gedachte — de heer *Gerbrandy* spreekt alleen over de volksvertegenwoordiging en laat de Staten en de raden even buiten

beschouwing — die zo uit te drukken is: wij hebben maar met één ding te maken: het parlement, dat er was, toen de oorlog uitbrak. Dat is van de zijde van de heer *van den Tempel* consequent volgehouden. Deze heeft van het begin tot het einde consequent volgehouden: er is maar één oplossing, nl. het parlement, dat er was, en hij beschouwde elke andere regeling als een aantasting van de constitutionele instellingen. De consequentie van zijn standpunt was dan ook, dat voorzover er aanvullingen moesten geschieden, deze moesten plaats vinden uit de bestaande lijsten. Het standpunt, dat het parlement zelf de zuivering ter hand moest nemen, heeft wat gewisseld.

De tweede gedachte was: aan de instellingen, die de Grondwet kent, mag nooit getornd worden. Tot zover was er volkomen overeenstemming met de opvatting-*van den Tempel,* maar dat wil niet zeggen, dat het parlement in concreto, zoals het was samengesteld, nog voortduurt, want die termijn was afgelopen. Men moest dus zoeken naar een middel om op de basis van de onverbiddelijke vasthouding aan: parlement en niets anders, weer een samenstelling te krijgen, welke zoveel mogelijk in overeenstemming was met hetgeen in Nederland een gekozen parlement behoort te zijn, m.a.w.: vind een surrogaat voor de verkiezing van het parlement, maar torn nooit aan de bevoegdheden en de positie van het parlement. Het surrogaat voor de verkiezing van het parlement kwam daarbij neer op een benoeming of aanwijzing van het parlement door de Regering of een ander lichaam. Volgens de heer *Gerbrandy* erkende de heer *van den Tempel* ook, dat het parlement er niet meer was, maar hij wilde het heroptreden van het parlement in oude samenstelling in de wet belichamen. Iedereen moest het doen volgens een wet, want volgens de Grondwet was het parlement in zijn samenstelling weg. De heer *van den Tempel* wilde bij décret-loi, wetsbesluit, bepalen: het parlement, zoals het in 1940 was, wordt gecontinueerd.

In dat geval had men kunnen volstaan, om het scherp te zeggen, met één artikel. In de andere gedachtengang moest dat wetsbesluit inhouden de methode, waarop het parlement zou tot stand komen, dat zou dan — men ging uit van de gedachte, dat gewone verkiezingen niet mogelijk waren — moeten geschieden door aanwijzing of benoeming.

De heer *Gerbrandy* erkent, dat men in dat tweede geval terecht zou komen bij een zekere contradictio in terminis, hierin bestaande, dat de combinatie „benoemd parlement" die contradictie inhoudt. Hetgeen volgens de heer *Gerbrandy* bij de opvatting-*van den Tempel* ook het geval is; het was onontkoombaar; daaraan ontkomt niemand, tenzij men de stelling zou willen verdedigen, welke de heer *Gerbrandy* onjuist vindt: rechtens is het parlement in zijn samenstelling nog aanwezig. Dat heeft hij ook persoonlijk een tijdlang volgehouden, maar dat dorst hij niet volhouden in 1944.

In het begin heeft de heer *Gerbrandy* het standpunt van de heer *van den Tempel* verdedigd, maar dat heeft niet al te lang geduurd. Verder heeft hij het vinden van een surrogaat voor de verkiezingen bepleit, want die vierjarige periode van de Grondwet bedoelt, dat het parlement overeenstemt met de geest van het volk. Er is wat gebeurd en men mag niet aannemen, dat het parlement — nota bene met de N.S.B.-ers er in — de uitdrukking is van de geest van het volk. Maar de hele gedachtengang sloot zich zeer nauw aan bij die van de heer *van den Tempel:* het moet altijd zo zijn, dat grosso modo 70 tot 80 % van de oude parlementsleden terugkeren, dus de continuïteitsgedachte, gemengd met de verversingsgedachte.

De derde opvatting was: men krijgt dat niet voor elkaar; grijp maar naar één ding — maar dan beter — zoals wij hier hebben in Engeland: een buitengewone raad. Men ging, naar het inzicht van de heer *Gerbrandy,* hier ten onrechte tornen aan de instelling en aan de bevoegdheid van het parlement.

Ter afsnijding van misverstand, wijst de heer *Gerbrandy* op het feit, dat, toen deze derde gedachte opkwam, wel eens de conclusie is getrokken: de heren nemen het niet zo nauw met wat men noemt democratie. Hij kan echter de verzekering geven: ook zij, die sterk verdedigden: doe het maar met een buitengewoon lichaam, hadden geen andere intentie dan om het naar beste democratische wijze te doen. Men kan natuurlijk van oordeel zijn, dat men in de uitvoering niet slaagde, maar aan die intentie kan bij niemand enige redelijke twijfel bestaan.

69975 *(Gerbrandy)*

Dat er bij de benoemingsmethode, zoal geen willekeurig, dan toch een subjectief element insluipt, erkent de heer *Gerbrandy,* doch dit hangt volgens hem samen met de wijze, waarop men het uitvoert en met de vraag: welke is mijn surrogaat voor de verkiezingen. Dan komt alle nadruk te liggen op het punt — en daarover is zeer veel gedacht — hoe krijgt men een parlement, dat werkelijk nog is de continuatie van het oude en dat tegelijkertijd door de wijze, waarop het tot stand komt — er kunnen geen algemene verkiezingen gehouden worden; dat is pas binnen acht maanden mogelijk —, toch eigenlijk

de wezenstrekken van verkiezingen benadert. Dat is het probleem geweest en daarmede heeft men geworsteld. De heer *Gerbrandy* meent er een oplossing voor te hebben gevonden en daarover is men het eens geworden.

Omtrent de wijze, waarop deze surrogaat-verkiezingen zouden worden geregeld, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat er op een bepaalde wijze een commissie zou aangewezen worden, die tot taak had om te doen wat anders de verkiezingen doen en die tot opdracht kreeg allereerst aan te wijzen de oude leden der Eerste en Tweede Kamer. Voorzover deze goed gebleven waren en niet waren afgetreden. Die commissie moest een eigen voorzitter kiezen en dan moest ze het restant, dat aan de 50 en de 100 ontbrak, benoemen. Dat was in het kort het systeem. Deze regeling correspondeert met de regeling van E 119 voor de Provinciale Staten en gemeenteraden. Er waren derhalve drie standpunten, maar de hoofdstrijd heeft gelopen tussen het tweede en het derde standpunt. De eerste phase van de strijd is gevoerd over de vraag, of het parlement wel zijn oude bevoegdheid zou hebben.

Het liep echter door elkaar, want de tijd heeft invloed geoefend. Een van de Ministers was eerst voor de continuatie van het oude parlement, zoals de heer *van den Tempel* het wilde en is daarna overgegaan op het derde standpunt: een benoemd parlement met eigen bevoegdheden maar niet met de oude bevoegdheden.

Tenslotte is een gemeenschappelijk standpunt, dat men kan kwalificeren als het synthese-standpunt tussen oud en nieuw op het allerlaatst, einde zomer 1944 bereikt. De situatie was toen zo, dat de voorstanders van alle drie standpunten er van uitgingen, dat er te Londen een wetsbesluit moest komen en dat er niettemin geen wetsbesluit tot stand gekomen is. De heer *Gerbrandy* verklaart dit door te wijzen op een andere kwestie, die tussen beide trad, een kwestie, welke niet betrekking had op de modus quo, de wijze waarop de surrogaatverkiezingen zouden worden geregeld, maar op de vraag: mag het Kabinet te Londen dit opleggen, terwijl de Ministers hebben beloofd af te treden, wanneer zij in Nederland komen; mogen zij deze belangrijke beslissing in de vorm van een wet doorzetten, of moeten zij zich beperken tot een ontwerp en later tegen het na de bevrijding optredende Kabinet zeggen: zo hebben wij het gedacht, maar u bent als vertegenwoordigers van de mensen, die in de bezetting hebben geleefd, aangewezen om zelf met uw verantwoordelijkheid de vorm te bepalen. Men is het ongeveer in November 1944 er over eens geworden, dat het moest gebeuren bij Londense decreetwet.

Hoewel E 119 verwijst naar de nog af te kondigen regeling voor de Staten-Generaal, en dit wetsbesluit in September 1944 werd afgekondigd, betwijfelt de heer *Gerbrandy* toch, of men het in die tijd al eens was over de regeling van de Staten-Generaal. De heer *Gerbrandy* zegt toe dit te zullen nagaan.

69992 *(Gerbrandy)*

Het standpunt: Londense decreetwet, heeft men altijd volgehouden. De reden, waarom het toch niet zo gebeurd is, licht de heer *Gerbrandy* nader als volgt toe. Men moet bij dit probleem niet vergeten, dat het in September/October erg acuut scheen, maar toen het November/December werd en de toestand in Nederland zich zo verschrikkelijk slecht ontwikkelde, ging het er bij wijze van spreken wat anders uitzien. Men behoefde niet in een week of 14 dagen of zelfs een maand de decreetwet kant en klaar te hebben. Maar er werkte bovendien een andere factor. Er werd contact gezocht met het bevrijde Nederland en ook met het onbevrijde Nederland om te weten, hoe men daar dacht over het probleem, want dit speelde telkens: moeten wij het doen of moet de nieuwe Regering het doen en bijna alle adviezen, zowel uit het Zuiden als uit het Noorden, luidden: dat moogt gij nu niet doen; dat moet de opvolgende regering doen.

Er waren ook andere adviezen, maar de eerste waren overwegend. Er bestond zelfs een sterke stroming, die invloed trachtte uit te oefenen: doe dat als 't u blieft niet, want dan gaat u tegen de geest van Nederland in.

Toen het Noorden bevrijd was, heeft de heer *Gerbrandy* ogenblikkelijk bij zijn eerste kennismaking aan de Vertrouwensmannen gevraagd: Wat is uw standpunt ten aanzien van dit probleem; moet het wat zijn van onze kant of niet? En dezen hebben gezegd: dat moet u overlaten aan de nieuwe Regering. Dit gesprek met de Vertrouwensmannen had plaats op een moment, dat de critieke phase of geheel of bijna geheel voorbij was, terwijl een van de belangrijkste motieven van de voorstanders om het te Londen te doen, de vrees was, dat de gehele zaak wel eens op de helling kon komen, als er geen regeling gereed was. Deze vrees heeft de heer *Gerbrandy* zelf echter niet gedeeld. Het Nederlandse volk kennende, mocht men niet aannemen, dat het aan zijn parlementaire democratische instellingen zou tornen.

De heer *Gerbrandy* was ook voorstander van afkondiging te Londen, maar had niet de vrees, dat nieuwe stromingen in Nederland een oplossing zouden vertragen. Zijn persoonlijke mening was: de

zogenaamde nieuwe stromingen vallen om als er een nieuw bewind komt; dat valt wel wat mee. Hij wil niet zeggen, dat er geen verandering in het Nederlandse volk was, maar aan de hoek, waaruit de wind woei, van mensen, die over parlement en gemeenteraden op zo zonderlinge manier gingen spreken, hechtte hij niet zo grote waarde.

In principe stond men op het standpunt, dat de regeling te Londen tot stand behoorde te komen, maar door het feit, dat de zaak door het verloop der oorlogsgebeurtenissen niet terstond acuut was, had men de tijd om haar nog eens te bekijken, terwijl er daarnaast verschillende uitingen kwamen uit Nederland, die ook weer reden waren om het nog eens te bezien, waardoor mer zei: hoewel wij principieel op dat standpunt staan, behoeven wij ons niet te haasten.

Tot op het laatste ogenblik hebben er door het oude Kabinet betrekkelijk kleine wijzigingen plaats gehad in het ontwerp. Ook materieel, wat de inhoud betreft. Terwijl de tekst van E 119 klaar was en in zee kon, werd aan deze tekst nog gedokterd.

De moeilijkheden tot uitvoering van E 119 waren niet van dusdanig belang in vergelijking met het ontwerp voor de Staten-Generaal, dat men de beslissing over de Staten-Generaal in laatste instantie moest laten afhangen van moeilijkheden, welke er met E 119 bestonden.

70013 (*Gerbrandy*)

Met betrekking tot de overwegingen, die gegolden hebben voor de afkondiging van F 45 in April 1945, waarbij de synthesegedachte verdween en weer een ander beginsel in werking trad, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat bij de Kabinetsformatie in Februari 1945 de heer *Beel* hem meedeelde, dat hij bezwaar had tegen de regeling, die gemaakt was en dat hij — zulke stemmen kwamen er uit het Zuiden wel meer — wel een betere oplossing had. Toen heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: ik heb geen enkel bezwaar, als je vindt, dat er een betere oplossing is, om die te kiezen, onder één beding: dat je niet komt met een denatureren van de raad met verandering van bevoegdheden; maar vind je een betere oplossing, dan kunnen wij de zaak bekijken. Dat is de aanleiding geweest, dat de heer *Beel* zich aan het werk heeft gezet om een naar zijn mening betere oplossing te vinden.

Op de vraag, of de gedachten, welke met betrekking tot de Provinciale Staten en gemeenteraden ontwikkeld waren in het Eindhovense adres van 2 November 1944, waarvan de heer *Beel* medeondertekenaar was, er niet toe hadden kunnen leiden, dat ook voor de Staten-Generaal, een regeling als in F 45 voor de gemeenteraden was gemaakt, zou tot stand komen, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat hij er ook nog was en dat hij primo bij de formatie zeer duidelijk zijn opvattingen terzake had medegedeeld en secundo eerst in 1946 geweten heeft, dat ook de heer *Beel* dat adres had ondertekend. De heer *Gerbrandy* achtte het ondenkbaar, dat iemand, die staats- en administratief recht in practijk brengt, met dergelijke waanzin te doen zou hebben; daar heeft hij niet over gemijmerd. Wat de uitvoering betreft, is er uitdrukkelijk gesteld en is afgesproken als deel van het program: niet tornen aan onze instellingen als zodanig. De heer *Gerbrandy* kan begrijpen, dat men een betere oplossing vindt voor wat men noemde het surrogaat voor verkiezingen. Hij heeft gezegd: jullie weten beter wat er leeft in Nederland; als het anders moet, goed. Dat is de bespreking geweest en daaruit is dit voortgekomen. Het laatste Kabinet-*Gerbrandy* heeft niet het voornemen gekoesterd om een soortgelijke regeling als F 45 af te kondigen of voor te stellen voor de nieuwe Staten-Generaal.

70024 (*Gerbrandy*)

Van een eventuele opdracht aan de heer *Somer*, de chef van het B.I., om die besprekingen te Eindhoven op gang te brengen, omdat de Regering er prijs op stelde om ingelicht te worden over de ideeën, die over belangrijke vraagstukken onder een aantal representatieve ingezetenen van Eindhoven heersten, weet de heer *Gerbrandy* niets af. De heer *Gerbrandy* hoort thans voor het eerst, dat er verband gelegd wordt tussen het B.I. en het Eindhovense adres. De heer *Gerbrandy* weet ook niet, dat die besprekingen hebben plaats gehad in tegenwoordigheid van twee heren van het B.I., *Somer* en *Tromp*.

Van de brief van 4 December 1944 van de Minister van Oorlog aan het hoofd van het B.I., te Eindhoven, luidende:

> „Naar aanleiding van ons onderhoud tezamen met den Minister van Justitie op Maandag 4 dezer, vestig ik er uwe aandacht op, dat bij de Regeering de indruk is gewekt, dat B.I. nauwer betrokken is bij politieke stroomingen in het bevrijde gebied, met name in Eindhoven, dan voor dezen dienst toelaatbaar wordt geacht.
>
> Uiteraard zal niemand het recht van elken staatsburger betwisten van zijn politieke opvatting te doen blijken, doch in functioneel verband kan actieve deelneming zeer ongewenst zijn.
>
> Ik ben van meening, dat dit stellig het geval is in de vertrouwenspositie, die gij bekleedt en ik geef u in ernstige overweging u daarvan te onthouden. Hetzelfde geldt voor het onder u staande personeel. In dit verband gelieve u in het bijzonder

den kapitein Ir. *Tromp* op het vorenstaande te wijzen, daar gebleken is dat hij een werkzaam aandeel had in politieke propaganda in deze provincie.

Het wil mij voorkomen, dat het op uw weg zou hebben gelegen dit niet toe te laten, doch nu dit niet geschiedde, zie ik mij verplicht u daartoe opdracht te geven.",

is de heer *Gerbrandy* niets bekend. Hij heeft zelfs niet van deze toedracht van zaken gehoord. [1])

[1]) Vgl. Verslag der commissie deel IV. A. blz. 307 e.v.

70031 *(Gerbrandy)*

Met betrekking tot de door de heer *Burger* gemaakte tegenstelling tussen de opvattingen, die er bestonden inzake een gekozen parlement met adviserende bevoegdheid en een benoemd orgaan, dat de volledige bevoegdheden van het parlement had, zegt de heer *Gerbrandy*, dat hetgeen de heer *Burger* een gekozen parlement met adviserende bevoegdheid noemt het derde door de heer *Gerbrandy* geschetste standpunt was. De heer *Gerbrandy* stond echter op het standpunt, dat elk parlement, dat niet was de continuatie in de volle zin van het oude — en het kon dit niet zijn — benoemd was. De heer *Burger* bedoelt blijkbaar met een gekozen parlement een parlement, waarin ten dele de oude leden benoemd worden.

Tegen de zin van de heren *Gerbrandy* en *Burger* is een ontwerp regeling volgens het derde standpunt naar de Buitengewone Raad van Advies gegaan. De heer *Gerbrandy* heeft het zo gesteld: ik heb dit verloren bij stemming, maar denk er om, ik ga niet verder dan dat ik mij bereid verklaar om dit zo naar de Buitengewone Raad van Advies te sturen. Het was een geval, zoals hij in Nederland in 1939 wel heeft meegemaakt, dat de Minister zegt: ik heb geen bezwaar, dat het ontwerp zo naar de Raad van State gaat, maar daarna wil ik mij opnieuw beraden. De heer *Gerbrandy* heeft er bovendien aan toegevoegd: naar mijn mening slikt de Buitengewone Raad van Advies dit nooit.

Het is de heer *Gerbrandy* nooit opgevallen, dat in het wetsbesluit op de Bijzondere Staat van Beleg deze merkwaardige terminologie wordt gebruikt: „Wanneer Wij een tijdelijk orgaan hebben ingesteld om op enigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving". Dat moet er, zo verklaart de heer *Gerbrandy*, aan liggen, dat op een gegeven ogenblik de gedachte: maak er dan maar een adviserend lichaam van, overheerste.

De term Centrale Raad, die in die tijd nogal eens in Regeringsstukken voorkomt, herinnert de heer *Gerbrandy* zich niet meer, maar hij weet wel, dat er een tijd is geweest, dat men werkte met de gedachte aan een adviserend lichaam.

70042 *(Gerbrandy)*

De mededeling van de heer *Burger*, dat, toen hij op 31 Mei 1944 aan Binnenlandse Zaken kwam, door hem en de heer *Albarda* is vastgelegd, dat zij alleen aan het gereconstrueerde Kabinet zouden deelnemen op grond van de mededeling van de Minister-President, dat hij de totstandbrenging van een wettelijke voorziening ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging als een essentieel deel van zijn beleid zou behartigen en beschouwen, is volgens de heer *Gerbrandy* juist. Het overleg met de heren *Burger* en *Albarda* ging toen alleen over het punt: het moet te Londen gebeuren.

De hierboven reeds gerelateerde visie van de heer *Burger* op het ontwerp, waarbij het adviserende karakter van het vertegenwoordigend lichaam door hem werd aanvaard als het minst kwade van twee, wordt door de heer *Gerbrandy* gedeeld met dit voorbehoud, dat hij van mening is, dat de heer *Burger* hier een terminologie gebruikt, welke is aangebracht op zijn visie op de concrete verhoudingen. De heer *Gerbrandy* begrijpt dit en het is ook juist, maar als hij hetzelfde verhaal zou moeten doen, zou hij het in andere vorm doen. Het komt echter zakelijk op hetzelfde neer. Het ligt volgens hem hieraan, dat bij de heer *Burger* zeer sterk de gedachte werkte: Zo'n methode als de heer *Gerbrandy* voorstaat, is benoeming. Dat is het ook: formeel is het benoeming, maar de gedachte van de heer *Gerbrandy* was: ik wil een benoeming hebben, die verkiezing benadert. Dus hij noemde dat om zo te zeggen niet benoeming, maar als de heer *Burger* het over benoeming heeft, denkt de heer *Gerbrandy* aan wat hij liever anders zou betitelen, tenzij men zegt: het is allemaal benoeming. Er komt dus een verschil van terminologie. Door de Buitengewone Raad van Advies is niet onder de tafel gegaan een benoemingsrecht, want dat was niet de quintessence. Voor de heer *Gerbrandy* was de quintessence: heb je een echt parlement, dat aan de grondwettelijke eisen van bevoegdheid, enz. voldoet.

Dit hing af van de voorschriften, welke bij de regeling van de benoeming gemaakt werden. Onder benoeming vat de heer *Gerbrandy* alles samen, zowel het benoemen van een parlement met geheel nieuwe leden als het vormen van een parlement, dat gedeeltelijk bestaat uit oude leden en wordt aangevuld met nieuwe leden. De heer *Burger* noemt benoeming: het vormen van een parlement met geheel nieuwe leden, en noemt het gekozen parlement: het rompparlement, aangevuld met anderen. Dat is het grote verschil.

Toen het advies van de Buitengewone Raad van Advies werd uitgebracht heeft men geredeneerd: geen kwestie meer van, dat ge komt met het idee: wij moeten een ander orgaan hebben dan de Grondwet kent. Nu bleef de vraag: Hoe krijgt men die samenstelling in concreto voor elkaar? Daar heeft iedereen zijn best voor gedaan. De heer *Gerbrandy* had al 1½ jaar lang een ding klaar — dat had hij altijd bij zich — dat niet geheel klopt op wat het ontwerp uiteindelijk is geworden, maar hij had aldoor gezocht naar een surrogaat voor de verkiezingen. Het debat ging telkens over de vraag: Wilt ge de Kamer zich zelf laten zuiveren of wilt ge dat laten doen door een buiten de Kamer staand orgaan? Wie het eerste verdedigde knoopte meer aan bij het idee van de heer *van den Tempel* dan de anderen.

70050 *(Gerbrandy)* Wat betreft de reden voor het nemen van het basisbesluit van 31 Juli 1944 (E 60), verklaart de heer *Gerbrandy*, dat voorzover hem voor de geest staat, het deze was: zich binden aan het krijgen van vertegenwoordigende lichamen, dus m.a.w. een beginseluitspraak: er moeten weer echte Staten, echte gemeenteraden, echte Kamers komen. Door dit wetsbesluit heeft men willen vastleggen, dat de strijd hierover ten einde was. Blijkens de handtekeningen, die onder dit wetsbesluit staan, zat er nog dit achter, dat nu wettelijk vastgesteld was, dat de vertegenwoordigende lichamen er weer zouden komen en dat de kwestie van de bevoegdheden van de baan was.

Met betrekking tot het commentaar van de heer *Burger* op de publicatie met toelichting door Radio-Oranje van het mantelbesluit, luidende:

„Dit betekent dus, dat, welke regeling ook wordt getroffen voor de samenstelling, de taak en de werkwijze van de vertegenwoordigende lichamen, in ieder geval niet mag worden afgeweken van de democratische grondslagen van ons staatsbestel" waaruit, naar de heer *Burger* meent: „men kon afleiden, op grond van de tekst en de toelichting: door die handtekening is een belofte gedaan, dus dat moet tot uitvoering komen.", deelt de heer *Gerbrandy* mede, dat dit ook zijn opvatting was. Dit betekende indirect ook, dat men zich hier al had uitgelaten over de vraag, waar dit besluit tot stand moest komen.

70064 *(Gerbrandy)* Tegenover de ontstemming van de heer *Burger* naar aanleiding van de rede van H. M. de Koningin op 10 Mei 1944 bij het gebombardeerde Nederlandse kerkje in Austin Friars, waarin gezegd werd, dat Hare Majesteit niet voornemens was een wettelijke regeling van die aard te Londen te tekenen, althans, zo werd het later vervoegd, niet zonder bevrijd Nederland gehoord te hebben, waarvan de heer *Burger* eigenlijk niets begreep, stelt de heer *Gerbrandy* als zijn opvatting, dat die rede van de Koningin juist een aanleiding was om een juichtoon te slaken. Voor het overige wil de heer *Gerbrandy* dit nog nagaan.

Alle belangrijke debatten met het oog op de Terugkeerwetgeving hebben behalve in de Commissie Terugkeer ook in de volledige Ministerraad plaats gehad.

70085 *(Gerbrandy)* Omtrent het ontstaan van de gedachte, dat het parlement alleen maar adviserende bevoegdheid zou hebben, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat degenen, die er zo over dachten, daartoe gekomen waren door de overweging, dat er geen verkiezingen mogelijk waren en: bij een parlement horen verkiezingen; neemt men die weg, dan mag men geen echt parlement meer maken. Dat was de stellingname.

In wezen werden op die manier twee dingen van het parlement afgenomen. Daarmede was de heer *Gerbrandy* het niet eens, maar ze kwamen er toe zuiver met nobele bedoelingen. Er zat de gedachte achter, dat het parlement toch niet gedenatureerd mocht worden door er een ding van te maken, waarbij geen algemeen kiesrecht werd toegepast. Men zag dat inderdaad als een noodzakelijke consequentie, ook van democratisch standpunt bezien. Men heeft de Ministers wel eens verweten, dat er allerlei andere dingen achter zaten. De heer *Gerbrandy* kan uit de eerste hand verzekeren, dat dit niet waar is.

De kwestie van het Militair Gezag staat er in elk geval naast. De heer *Gerbrandy* weet niet, of er in de discussies misschien niet eens een keer verband is gelegd in de zin van: dan heb je een behoorlijk apparaat, daar past het parlement niet bij, of hoe dan ook.

Ook de brief, die de heer *Burger* geschreven heeft aan de Ministerraad, met de waarschijnlijke datering 25 Juli 1944, herinnert de heer *Gerbrandy* zich niet. Hij weet ook niet, op welke beslissing van de Ministerraad deze brief slaat.

70095 *(Gerbrandy)* Tenslotte komt de eveneens door de heer *Burger* opgeworpen kwestie aan de orde van zijn ongeveer 1 Januari 1945 in de Ministerraad gedaan voorstel om wijziging te brengen in het Koninklijk Besluit met betrekking tot de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Er was de moeilijkheid, dat dit besluit niet uitvoerbaar was en de heer *Burger* schijnt daarvoor toen een paar wijzigingen aan de hand te hebben gedaan. De heer *Burger* heeft dienaangaande verklaard, dat hij daarvoor — het gaat over artikel 3 van E 119, waarin sprake

is van een aangewezen lid van de in artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal bedoelde aanwijzingscommissie — een regionale oplossing van beperkter omvang in het hoofd had.De heer *Burger* deelde tevens mede, dat die zaak van de kant van de Minister-President geen instemming had en alleen met diens stem tegen is aangenomen. Daarna is, volgens de heer *Burger*, de voordracht naar de Koningin gegaan, waarbij zich het merkwaardige feit heeft voorgedaan, dat de toelichting, welke aan H.M. moest worden gegeven door de Minister-President, die de enige was, die had tegengestemd, werd gegeven en niet door de Minister, van wie het voorstel afkomstig was. De heer *Burger* was — hetgeen uit zijn mededeling is af te leiden — van mening, dat hij door de Minister-President daarbij tot op zekere hoogte werd belemmerd in de mogelijkheid om zijn voorstel ter plaatse te verdedigen of althans toe te lichten. De heer *Gerbrandy* stelt hiertegenover, dat de heer *Burger* dit altijd gedaan kon krijgen. Hij begrijpt het niet. Als een Minister tegen hem zei: Ik wil dit ter plaatse verdedigen, dan gebeurde dat. De heer *Gerbrandy* had zich tegenover al de Ministers verbonden om te zorgen, dat zulks kon gebeuren.

§ 9. *Samenvatting en conclusies*

De vraagstukken, welke in de voorgaande paragrafen van dit hoofdstuk behandeld zijn, behoren zonder enige twijfel tot de belangrijkste, waarmede de commissie bij haar onderzoek te maken heeft gekregen. De problemen toch van de bestuursvoorziening onmiddellijk na de bevrijding raken de meest essentiële elementen van ons staatsbestel. Het parlementaire stelsel en de ministeriële verantwoordelijkheid komen daarbij onmiddellijk in het geding.

De commissie is van oordeel, dat het vraagstuk van de bestuursvoorziening mede daarom te Londen zoveel moeilijkheden heeft veroorzaakt, omdat degenen, die aan de discussie daarover deelnamen, zich daarbij niet altijd strikt beperkt hebben tot de vraag, welke voorzieningen in de overgangstijd na de bevrijding technisch noodzakelijk zouden zijn, doch zich ook vaak lieten beïnvloeden door de visie, welke zij op ons staatkundige bestel als zodanig hadden. Het gevolg hiervan was, dat in de gedachtenwisseling meermalen elementen naar voren traden, die wel in het kader van een grondwetsherziening aan de orde gesteld hadden kunnen worden, doch bij een technische voorziening voor de overgangstijd onmiddellijk na de bevrijding beter achterwege hadden kunnen blijven, omdat daardoor de behandeling van dit laatste vraagstuk in ernstige mate vertroebeld werd.

De nota[1]) van Minister *van Boeyen* van 26 Maart 1941 over „De reorganisatie van den staatkundigen opbouw", een der eerste stukken, waarin de vraagstukken als bovenbedoeld aan de orde worden gesteld, is hiervan reeds een duidelijk symptoom, in zoverre, dat daarin de critiek, die de heer *van Boeyen* op het Nederlandse staatsbestel van vóór 1940 had, een overwegende plaats inneemt.

[1]) Bijlage 25

Hoewel het geheel der maatregelen, welke met het oog op de terugkeer eventueel noodzakelijk zouden zijn, reeds eerder de aandacht der Regering had, begint de gedachtenwisseling over de problemen van de bestuurvoorziening eerst op gang te komen in September 1941. De reden daarvan is volkomen duidelijk: toen immers was de periode van 4 jaar, waarvoor de Tweede Kamer der Staten-Generaal in 1937 gekozen was, verstreken en diende zich onmiddellijk het vraagstuk aan wat nu rechtens ten opzichte van dit deel van de Volksvertegenwoordiging behoorde te gelden. In September 1940 was bovendien het mandaat van de helft van de leden der Eerste Kamer verstreken en in September 1943 zou dit ook met dat van de andere 25 leden van dit college het geval zijn.

Uit het in de voorgaande paragrafen door de commissie vergaarde feitenmateriaal is gebleken, dat de ministeriële Commissie Terugkeer bij de voorbereiding van de verschillende ontwerpen van regelingen op het gebied der bestuursvoorziening, die er zijn geweest, een belangrijke plaats heeft ingenomen. In deze commissie toch werden door een beperkt aantal Ministers de ontwerpen voorbereid, aan de hand waarvan de Ministerraad zijn beslissingen had te nemen.

Tot aan zijn aftreden als Minister van Binnenlandse Zaken, op 31 Mei 1944, heeft zonder enige twijfel de heer *van Boeyen* een belangrijke invloed uitgeoefend op vorm en inhoud van datgene, wat er van de Commissie Terugkeer naar de Ministerraad ging.

Na enige tijd treedt bij het werk dezer Commissie de figuur van de heer *Albarda* sterk op de voorgrond, die een grote staatkundige ervaring paarde aan een intense belangstelling voor vraagstukken van staatsrechtelijke aard als de onderhavige. Dit is dan ook de reden geweest, waarom de heer *Albarda*, die Minister van Waterstaat was, in een latere tijd tot het lidmaatschap van de Commissie Terugkeer werd geroepen.

Bij de juridische vormgeving aan de vele in de loop der jaren ge-

opperde gedachten en tot stand gekomen ontwerpen heeft kennelijk ook de heer *van Angeren,* bekwaam jurist als hij is, veel arbeid gepresteerd.

Van grote betekenis in deze is ook de werkzaamheid van de Buitengewone Raad van Advies geweest. Tweemaal, te weten op 24 April 1943 en 19 Juni 1944, heeft hij een afwijzend advies uitgebracht op de ontwerp-besluiten inzake de bestuursvoorziening, welke de Ministerraad hem had voorgelegd. De laatste keer heeft dit advies zelfs een beslissende betekenis gehad in die zin, dat de Regering besloot de tot dusver gekozen weg definitief te verlaten en in beginsel tot het door de meerderheid van de Buitengewone Raad van Advies aanbevolen stelsel over te gaan.

De commissie heeft het belang van het vraagstuk van de bestuursvoorziening zo groot geacht, dat zij gemeend heeft, voorzover dit doenlijk was, de gang van zaken te moeten reconstrueren. Van verschillende kanten is haar in de vorm van correspondentie, nota's en ontwerpbesluiten veel materiaal verstrekt, dat zij in een chronologisch geheel heeft kunnen samenvatten. Dit, gevoegd bij de uitvoerige door de getuigen afgelegde verklaringen, geeft een aanschouwelijk beeld van de botsing en ontwikkeling der gedachten in een phase van onze constitutionele geschiedenis, waarin een experimenteren met de constitutie — zij het dan ook ten dele door de feiten opgelegd — heeft plaats gevonden als nimmer tevoren.

De commissie is er zich daarbij zeer wel van bewust, dat de door haar gevolgde methode van onderzoek ook haar bezwaren heeft. Er wordt door haar ook materiaal uit verschillende stadia van voorbereiding aan de openbaarheid prijs gegeven, hetgeen in normale omstandigheden meestal niet geschiedt. Bovendien is het materiaal, dat in het bezit van de commissie is gekomen, niet geheel volledig, hoewel het voor een inzicht in de grote lijnen stellig wel voldoende is. Zij meent echter, dat deze bezwaren hebben te wijken voor het veel grotere belang, dat er in gelegen is, dat het licht der openbaarheid valt op de behandeling van een vraagstuk, welks oplossing voor de gang van zaken op staatsrechtelijk en staatkundig gebied in het bevrijde Nederland van beslissende betekenis was.

De voornaamste tegenstelling bij het vraagstuk van de bestuursvoorziening, voorzover deze betrekking had op de vertegenwoordigende lichamen, was, naar het oordeel der commissie, die, welke bestond tussen de opvatting, dat de zittingsduur der vertegenwoordigende lichamen op het moment der bezetting geschorst was en na de bevrijding weer zou gaan doorlopen en de opvatting, dat de vertegenwoordigende colleges van 10 Mei 1940 op het ogenblik, dat hun grondwettelijke, resp. wettelijke, termijn verstreken was, ophielden te bestaan. In het bijzonder met betrekking tot de Staten-Generaal ging het hier om een interpretatie van de Grondwet. Men kon enerzijds de opvatting huldigen, dat de Grondwet er van uitgaat, dat het ene parlement aan het andere aansluit, dat er dus altijd een parlement moet zijn, terwijl er anderzijds plaats was voor de opvatting, dat de voor de zittingsduur voorgeschreven termijnen in de Grondwet duidelijk en scherp gesteld zijn, zodat na afloop van die termijnen de Kamers niet meer bestaan. De aanhangers van de eerste opvatting waren er zich van bewust, dat in hun gedachtengang ook bepaalde voorzieningen zouden moeten worden getroffen, b.v. met het oog op zuivering van de Kamers, waarbij dan de vraag onder het oog moest worden gezien, of die voorzieningen bij wetsbesluit te Londen dan wel in Nederland of door de Staten-Generaal zèlf moesten worden tot stand gebracht. Bij de tweede opvatting echter stond men na de bevrijding, aangezien met het houden van verkiezingen in ieder geval een aantal maanden gemoeid zou zijn, voor een vacuum. Wilde men bereiken, dat de openbare zaken dan toch in het openbaar behandeld zouden worden en dat de Regering ook dan voor haar beleid verantwoording zou kunnen afleggen, dan moest in dat vacuum worden voorzien door bij wetsbesluit een surrogaat-vertegenwoordigend lichaam te creëren.

De commissie heeft gemeend het voorbereidende werk, dat door de Regering in verband met de bestuursvoorziening is verricht, te moeten splitsen in 3 perioden:

1°. die, welke afgesloten wordt met het advies van de Buitengewone Raad van Advies van 24 April 1943;

2°. die, welke beëindigd wordt met het advies van deze Raad van 19 Juni 1944;

3°. de periode daarna tot aan de bevrijding.

Uit het door de commissie verzamelde materiaal is duidelijk geworden, dat in de eerste twee perioden de tweede hierboven vermelde opvatting overheersend was en dat de Regering eerst na 19 Juni 1944 is gekomen tot de eerste hierboven omschreven opvatting.

Een der weinigen, die de eerste opvatting reeds in de beginperiode heeft verdedigd, is de heer *Albarda* geweest, die daaraan in zijn

[1]) Bijlagen 28, 29, 31

[2]) Bijlagen 30, 32

nota's[1]) van 20 September, 2 October en 10 December 1941 uitvoerige beschouwingen heeft gewijd. Zijn standpunt vond echter in de Ministerraad van 10 April 1942, die voorgelicht was door middel van twee praeadviezen[2]) van de Commissie Terugkeer, bij geen der andere Ministers aanhang. Op dat moment werd dus door de Ministerraad gekozen voor de tweede opvatting, welke tot 19 Juni 1944 het voorbereidende werk heeft beheerst.

Wilde men bij deze tweede opvatting de Regering en de uitvoerende organen van provincie en gemeente gedurende de overgangstijd niet geheel zonder contrôle laten, dan was het nodig in de plaats van de geëxpireerde vertegenwoordigende lichamen tijdelijke organen in het leven te roepen, die enigermate geacht konden worden de volkswil te vertegenwoordigen. Aangezien men daarbij niet meer in strikte zin gebonden was aan Grondwet en wet, spreekt het vanzelf, dat een groot verschil van opvatting, hoe dit geregeld moest worden, mogelijk was en dat verschillende groepen en personen zouden trachten hun eigen opvattingen ten deze ingang te doen vinden. Aan zulke pogingen heeft het dan ook niet ontbroken.

Hoewel nagenoeg alle Ministers voor de commissie verklaard hebben, dat niemand in de Ministerraad er ook maar aan gedacht heeft om bij de regeling van de overgangstijd te tornen aan ons democratisch staatsbestel, heeft de commissie moeten constateren, dat ook in de kring van de Ministers zeer verschillende opvattingen bestonden en dat vooral in de ontwerpen uit de eerste twee perioden regelingen voorkwamen, waarbij de voorgestelde tijdelijke organen in samenstelling en bevoegdheid wel zeer ver afweken van de grondwettelijke vertegenwoordigende lichamen. Een opvallend stuk uit deze tijd is wel het praeadvies[1]) van de Commissie Terugkeer van 31 Maart 1942, waarin gezegd wordt:

[1]) Bijlage 32

„De Koningin kan, voorzoover de omstandigheden dat toelaten, een zoo zuiver mogelijke werking van den volksinvloed bevorderen, óók in een parlementloos tijdperk. Zij immers kan Ministers ter verantwoording roepen en de uitslag daarvan kan blijken uit aanstelling en ontslag. Zij kan aldus door het gezag van eigen persoon en waardigheid een controleerenden en tegelijk stabiliseerenden invloed uitoefenen op het landsbestuur."

De inhoud van dit prae-advies was zelfs de bovenvermelde vergadering van de Ministerraad van 10 April 1942 te machtig; de daarop geoefende critiek was zo sterk, dat zich het merkwaardige feit voordeed, dat, hoewel het prae-advies blijkens het begeleidende schrijven van de Voorzitter van de Raad van Ministers afkomstig was van de Commissie Terugkeer, geen der aanwezige Ministers bereid bleek het vaderschap er van te aanvaarden.

Bij dit alles kwam bovendien nog, dat het Kabinet èn uit de Londense gemeenschap èn uit het bezette gebied talrijke adviezen kreeg, die zonder enige twijfel niet nagelaten hebben mede invloed uit te oefenen.

Tot 1944 hadden vele van deze adviezen uit Londen en uit Nederlands bezet gebied gemeen, dat zij zich keerden tegen het herstel van de oude vertegenwoordigende lichamen na de bevrijding. In Londen overwoog daarbij een tendens van beperking van de volksinvloed; meermalen werden in het Londense milieu in dit verband zelfs autoritaire klanken vernomen. Het Londense milieu was overigens weinig representatief voor het Nederlandse volk. Het bestond voor een belangrijk gedeelte uit ambtenaren, militairen en internationale zakenlieden; de zeelieden waren veelal varende. Aan stemmen als die van de hoogleraren *van Embden* en *Veraart,* de eerste lid van de Eerste Kamer en de tweede oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, werd weinig aandacht geschonken. Zij werden ook niet benoemd in de Buitengewone Raad van Advies.

Ook de berichten uit Nederland getuigden tot 1944 van weinig geneigdheid om de oude vertegenwoordigende lichamen na de bevrijding te herstellen. Meermalen geschiedde dit uit reactionnaire oogmerken, doch soms kwam ook uit onverdacht democratische hoek critiek naar voren op de wijze van functionneren van het parlementaire stelsel vóór 1940. Een overschatting van het blijvend karakter van de in bezet Nederland tegenover de vijand bereikte eenheid en een onderschatting van de noodzakelijkheid voor het doelmatig functionneren van het staatkundige leven van door staatkundige organisaties geleid verschil van inzicht waren van deze laatste critiek mede de oorzaak. Ook het feit, dat het verzet vaak geleid en gevoerd werd door anderen dan degenen, die vroeger in het politieke leven op de voorgrond waren getreden, werkte daaraan mede en deed te veel uit het oog verliezen, dat een groot gedeelte van de voormalige politieke leiders wel degelijk aan het verzet had deelgenomen, doch in vele gevallen door de bezetter buiten gevecht gesteld was. Ook sprak vaak niet voldoende en was niet genoeg bekend, dat de meeste politieke partijen de lijn tegenover de bezetter juist zeer strak getrokken hadden, hetgeen bijvoorbeeld gebleken is

in Juli 1940 bij de besprekingen over het manifest der Nederlandse Unie.

Het is duidelijk, dat door dit alles het Kabinet bij de voorbereiding van de bestuursvoorziening tot het midden van 1944 noch uit Londen noch uit Nederland veel tegenwicht kreeg tegenover de lijn, die het toen volgde.

De algemene tendenz ging dan ook zo sterk in de hier geschetste richting, dat de heer *Albarda*, die in het najaar van 1941 met klem het andere systeem had verdedigd, in het midden van 1942 moest erkennen, dat de kans op verwezenlijking daarvan toen vrijwel uitgesloten was, weshalve hij, daar hij de eenheid van het Kabinet als een te groot belang zag om hiervoor een ministerscrisis te veroorzaken, besloot zijn oorspronkelijke denkbeeld te laten varen en te trachten door zijn persoonlijke invloed van de toen door het Kabinet aanvaarde opvatting nog zo veel mogelijk te maken.

De commissie heeft hierboven reeds medegedeeld, hoe zij de voorbereiding van de bestuursvoorziening in 3 perioden heeft verdeeld. De afscheiding van deze perioden wordt gevormd door de adviezen van de Buitengewone Raad van Advies van 24 April 1943 over de voorstellen van het Kabinet van 11 Maart 1943 en van 19 Juni 1944 over de voorstellen van het Kabinet van 4 Mei 1944. Daaruit blijkt reeds hoe groot de betekenis is, welke de commissie toekent aan de Buitengewone Raad van Advies en aan de door dit college uitgebrachte adviezen.

Bij het vraagstuk van de bestuursvoorziening moet onderscheid gemaakt worden tussen de regeling voor de organen, met het uitvoerend gezag c.q. dagelijks bestuur belast, en die voor de vertegenwoordigende lichamen. De laatste had betrekking op de vertegenwoordigende lichamen van Rijk, provincie en gemeente; de eerste, aangezien het uitvoerend gezag des Rijks buitenslands verbleef, alleen op de uitvoerende organen van provincie en gemeente, op de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters alsmede op de colleges van Gedeputeerde Staten en die van burgemeester en wethouders.

De regeling voor het gedeelte van de bestuursvoorziening, dat op deze laatste organen betrekking had, heeft in beginsel minder moeilijkheden veroorzaakt dan die voor de vertegenwoordigende lichamen. Al heel spoedig won hier het inzicht veld, dat een zeker automatisme in de voorziening van deze bestuursfuncties gewenst was, omdat het van het grootste belang was, dat deze organen na de bevrijding zo snel mogelijk weer zouden functionneren. Zowel in het ontwerpbesluit Eerste Bestuursvoorziening [1]) van 11 Maart 1943 als in het ontwerp-uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening [2]) van 4 Mei 1944, werd bepaald, dat het ambt van Commissaris in de provincie en dat van burgemeester in de gemeente bekleed zou blijven door de personen, die op 10 Mei 1940 die functie uitoefenden, zulks behoudens ontslag, schorsing of staking ingevolge het Zuiveringsbesluit. In dat geval of in geval van ongesteldheid, afwezigheid of ontstentenis van bedoelde personen, zou als tijdelijk Commissaris of als tijdelijk burgemeester optreden de in leeftijd jongste beschikbare persoon uit de leden der Gedeputeerde Staten, resp. uit de wethouders, beoordeeld naar de samenstelling van het betrokken college van 10 Mei 1940.

In het ontwerp van 11 Maart 1943 werd bepaald, dat de taak en de bevoegdheden van de Provinciale Staten, van de Gedeputeerde Staten en van de provinciale commissies zouden worden vervuld en uitgeoefend door de aldus opgetreden Commissarissen der Koningin, de vervulling en de uitoefening van de taak en de bevoegdheden van de gemeenteraden, van de colleges van burgemeester en wethouders en van de gemeentelijke commissies zouden geschieden door de op de bovenomschreven wijze opgetreden burgemeesters. In het ontwerpbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening van 4 Mei 1944 was de voorgestelde regeling aldus, dat er naast de Commissaris en de burgemeester tijdelijke colleges van Gedeputeerde Staten en van burgemeester en wethouders zouden zijn, die het bestuur van de provincie en de gemeente zouden uitoefenen, voorzover dit niet aan de Commissaris of de burgemeester alleen behoorde.

Volgens het ontwerp van 11 Maart 1943 zou de Commissaris der Koningin met betrekking tot dat deel van zijn taak, dat overeenstemt met die van Gedeputeerde Staten, voor zoveel mogelijk op de door hem te bepalen wijze bijgestaan worden door tijdelijke gedeputeerden, die, tot een aantal gelijk aan dat, genoemd in artikel 45 van de Provinciale Wet, door het Provinciale College van Bijstand en Advies uit zijn midden zouden worden gekozen. Op analoge wijze zou volgens dit ontwerp de burgemeester worden bijgestaan door tijdelijke wethouders.

Volgens de ontwerpen van 4 Mei 1944 werden de leden van het tijdelijk college van Gedeputeerde Staten benoemd door de Minister van Binnenlandse Zaken. De tijdelijke wethouders zouden worden

[1]) Vgl. bijlage 37

[2]) Vgl. bijlage 71

benoemd door een vergadering van ingezetenen, bestaande uit hen, die op 10 Mei 1940 lid van de gemeenteraad waren (met uitzondering van nationaal-socialisten of fascisten), uit hen, die tot de gijzelaars behoord hadden, en uit hen, die door de beide vorige categorieën zouden worden aangewezen om aan deze benoeming deel te nemen. In de gemeenten boven de 100 000 zielen zouden de beide laatstgenoemde categorieën door de eerstgenoemde categorie worden aangewezen.

Voor wat het dagelijks bestuur van de provincie en de gemeente aangaat, is het belangrijkste verschil tussen de ontwerpen van 11 Maart 1943 en die van 4 Mei 1944 hierin gelegen, dat volgens de eerste ontwerpen het dagelijkse bestuur berust bij de Commissaris der Koningin resp. de burgemeester, *bijgestaan* door tijdelijke gedeputeerden en tijdelijke wethouders, terwijl volgens de ontwerpen van 4 Mei 1944 het dagelijks bestuur wordt *uitgeoefend* door het tijdelijk college van Gedeputeerde Staten en het tijdelijk college van burgemeester en wethouders.

De bovengeschetste regeling voor de uitvoerende organen was bij de voorstellen van 11 Maart 1943 vervat in het ontwerp-besluit Eerste Bestuursvoorziening, welke regeling bestemd was om terstond na de bevrijding te werken. Zo spoedig mogelijk — en dit werd dan beschouwd als de tweede phase — zouden de organen worden ingesteld, die in de overgangstijd in de plaats van de vroegere vertegenwoordigende lichamen zouden optreden. De regeling daarvoor was te vinden in het ontwerp-besluit Tweede Bestuursvoorziening [1]). Voor de gemeenten zouden dat zijn: Gemeentelijke Colleges van Bijstand en Advies, voor de provincies Provinciale Colleges van Bijstand en Advies en landelijk een Centraal College van Bijstand en Advies. Deze colleges zouden weliswaar in het openbaar vergaderen, doch hun taak zou er slechts een zijn van bijstand en advies. „De Regering" — zo heet het in de Memorie van Toelichting —, „de Commissarissen der Koningin, de burgemeesters en de voorzitters der waterschapsbesturen blijven krachtens het ontwerp derhalve met uitsluiting van ieder ander ten volle verantwoordelijk voor de wetgeving en het bestuur".

[1]) Vgl. bijlage 37

De Gemeentelijke Colleges van Bijstand en Advies, bestaande uit ten minste 6 en ten hoogste uit 18 leden, worden volgens het ontwerp door de Commissaris der Koningin in de betrokken provincie aangewezen. Voor iedere provincie wordt samengesteld een Provinciaal College van Bijstand en Advies, bestaande uit ten minste 20 en ten hoogste 35 leden, die door de Kroon, nadat daaromtrent is ingewonnen het advies van de door de Kroon benoemde leden van het Centraal College van Bijstand en Advies, worden aangewezen.

Van het Centraal College van Bijstand en Advies, dat bestaat uit 60 leden, worden er 20 door de Kroon op voordracht van de Raad van Ministers aangewezen.

Bij al deze benoemingen wordt er naar gestreefd personen uit verschillende groepen en stromingen van de ingezetenen, respectievelijk van de gemeente en van de provincie, en van het Nederlandse volk op te nemen.

De overige 40 leden van het Centraal College van Bijstand en Advies worden op de door de Kroon te bepalen wijze verkozen door de leden van de Provinciale Colleges van Bijstand en Advies en wel door het College van iedere provincie tot een in het ontwerp-besluit vermeld aantal.

Met betrekking tot dit ontwerp-besluit Tweede Bestuursvoorziening heeft de Buitengewone Raad van Advies in zijn algemeen advies [2]) no. 46, dat betrekking had op de reeks ontwerpen voor terugkeerbesluiten, welke op 11 Maart 1943 bij hem waren ingediend, op 24 April 1943 afwijzend geadviseerd. Enerzijds was de Raad, op grond van de door hem gemaakte onderscheiding tussen besluiten, die te Londen behoorden tot stand te komen, en ontwerpen, welke zijns inziens niet dan na overleg met het bevrijde gebied mochten worden vastgesteld, van oordeel, dat de materie, geregeld in het ontwerpbesluit Tweede Bestuursvoorziening, tot de laatstbedoelde categorie behoorde. Anderzijds kon de Raad zich niet verenigen met de indeling van de overgangstijd in twee stadia. Hij was voorstander van een indeling in drie stadia. Voor het tweede stadium oordeelde de Raad een structuur, als in het ontwerp-besluit Tweede Bestuursvoorziening ontvouwd, te strikt geredigeerd; voor het derde stadium achtte hij het niet uitgesloten, dat de inmiddels geconstitueerde adviescolleges de volledige beslissende taak, in de organieke wetten aan de vertegenwoordigende lichamen toegekend, zullen uitoefenen, hetgeen met name geldt voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Zo gezien, komt de Raad tot de conclusie, dat het ontwerp-Tweede Bestuurvoorziening voor geen van de beide laatste perioden geheel bevredigend was. In zijn advies [3]) no. 46 E van 11 Juni 1943, waarin de Buitengewone Raad van Advies zich in het bijzonder bezig houdt met het ontwerp-Tweede Bestuursvoorziening, heeft de Raad nog nader

[2]) Bijlage 39

[3]) Bijlage 41

aangegeven, dat ook de tweede bestuursvoorziening, hoewel reeds meer dan de eerste voorziening — die niet langer dan enkele weken onmiddellijk na de bevrijding geldig zou moeten zijn — het karakter van terugkeer naar de democratische staatsvorm dragende door het inschakelen van voorlopige vertegenwoordigende lichamen, uiteraard nog steeds een noodvoorziening moet zijn en, naar 's Raads oordeel, zich daarom over geen langer tijdperk dan enkele maanden dient uit te strekken.

[4]) Vgl. bijlage 71

In zijn voorstellen [4]) van 4 Mei 1944 heeft het Kabinet tot op zekere hoogte een ander systeem gevolgd. De materie van de bestuursvoorziening werd verdeeld over twee besluiten: een besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening en een uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening. Het eerste besluit bevat de beginselen van de voorziening in het bestuur, terwijl in het tweede, dat in het belang van de betrokken functionarissen eerst zal worden gepubliceerd, wanneer dit geen gevaar voor hun veiligheid meer zal opleveren, wordt aangegeven, welke personen tijdelijk tot het uitoefenen van het bestuur kunnen worden geroepen en wie gerechtigd zijn tot het aanwijzen van deze personen.

De ontwerpen regelen de benoeming van de tijdelijke wethouders en van de leden van het tijdelijk College van Gedeputeerde Staten op de wijze zoals hierboven reeds is beschreven.

Voorts bepaalt het ontwerp Tijdelijke Bestuursvoorziening, dat onverwijld na de terugkeer de nodige maatregelen genomen worden om zo spoedig mogelijk een Tijdelijke Centrale Raad te doen bijeenkomen. Deze Tijdelijke Centrale Raad bestaat uit 60 leden, die op de door de Kroon te bepalen wijze zullen worden benoemd, waarbij er naar gestreefd zal worden uit verschillende kringen van het volk een keuze te doen. De Tijdelijke Centrale Raad heeft op het gebied van de wetgeving een adviserende bevoegdheid.

In het ontwerp-uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening is de regeling van de benoeming van de leden van de Tijdelijke Centrale Raad te vinden. Dertig leden worden door de Kroon benoemd en de overige 30 in een vergadering van personen, die op 10 Mei 1940 lid van een van de beide Kamers der Staten-Generaal waren (uitgezonderd de leden, die behoorden tot de N.S.B.) en wel uit de hierbedoelde personen. De door de Kroon aan te wijzen leden worden op voordracht van de Raad van Ministers benoemd uit personen, die onder de bezetting blijk hebben gegeven van moed en trouw bij het weerstaan van de vijand, alsmede uit de gijzelaars dan wel uit personen, die gedurende de oorlog het Rijk uitnemende diensten hebben bewezen. Deze leden mogen niet behoren tot hen, die op 10 Mei 1940 lid waren van een van de beide Kamers der Staten-Generaal.

Volgens artikel 37 lid 3 van het ontwerp-besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening onderwerpt de Kroon voorts zo spoedig mogelijk aan het oordeel van de Tijdelijke Centrale Raad de vraag, of voor het tijdvak, gedurende hetwelk de Staten-Generaal niet op de bij de wet voorgeschreven wijze kunnen worden samengesteld, nadere voorzieningen nodig zijn met betrekking tot het samenstellen en de bevoegdheid van een volksvertegenwoordiging. In artikel 43 wordt bepaald, dat zo spoedig mogelijk door de Kroon aan het oordeel van de Tijdelijke Centrale Raad wordt onderworpen een ontwerp van wet tot regeling van het weder samenstellen van de gemeenteraden en Provinciale Staten, tevens houdende nadere voorzieningen omtrent de bevoegdheid van de besturen van de gemeenten en de provinciën.

De ontwerpen van 11 Maart 1943 en van 4 Mei 1944 hebben gemeen, dat zij beide een regeling inhielden voor een centraal adviserend college (resp. Centraal College van Bijstand en Advies en Tijdelijke Centrale Raad). In tegenstelling evenwel tot de ontwerpen van 11 Maart 1943 legde het ontwerp-uitvoeringsbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening van 4 Mei 1944 een band met de leden van de Staten-Generaal van 10 Mei 1940 in zo verre het bepaalde, dat de helft van de leden van de Tijdelijke Centrale Raad uit deze leden van de Staten-Generaal moest worden benoemd. Met betrekking tot de provincies en de gemeenten was een belangrijk verschil hierin gelegen, dat het ontwerp-besluit Tweede Bestuursvoorziening van 11 Maart 1943 een regeling inhield voor Provinciale en Gemeentelijke Colleges van Bijstand en Advies, terwijl volgens het ontwerpbesluit Tijdelijke Bestuursvoorziening van 4 Mei 1944 de regeling voor de organen, die tijdelijk de plaats van de vertegenwoordigende lichamen zouden moeten innemen, eerst na de bevrijding tot stand zou komen en wel bij wetsbesluit door de Kroon, nadat de Tijdelijke Centrale Raad daarover advies zou hebben uitgebracht.

Over deze voorstellen van 4 Mei 1944 heeft de Buitengewone Raad van Advies op 19 Juni 1944 bij meerderheid van stemmen een afwijzend advies (no. 91) uitgebracht.

[1]) Bijlage 78

Wanneer men dit advies [1]) van de Raad legt naast dat van 24 April

1943, dan is terstond duidelijk, dat in de tussentijd, althans bij zijn meerderheid, een sterke ontwikkeling in de gedachten heeft plaats gehad. Het advies van de Raad van 19 Juni 1944 gaat uit van een duidelijke en principiële gedachtengang. Bij de voorbereiding heeft de heer *Sluyser* een stuwende invloed uitgeoefend. Voorts is van belang, dat de katholieke en sociaal-democratische leden, die deze gedachtengang voorstonden, geleidelijk min of meer als groep zijn gaan optreden en zo een krachtige invloed konden uitoefenen. Ten aanzien van andere leden is de commissie van enige groepsvorming niet gebleken.

De Raad spreekt in zijn advies met niet te miskennen duidelijkheid uit, dat het grondwettig bestaan (het voortbestaan tijdens de bezetting hieronder begrepen) der vertegenwoordigende lichamen aan geen twijfel onderhevig kan zijn. Hij meent, dat in Londen niets mag worden nagelaten, dat er toe kan leiden die vertegenwoordigende lichamen onmiddellijk na de terugkeer van H.M. de Koningin met al hun rechten en bevoegdheden te doen functionneren. Het gebruik van het staatsnoodrecht mag er nimmer toe leiden, dat onze constitutionele rechten en bevoegdheden voor een periode, hoe kort ook, worden opgeheven of wel verschoven. De Raad waarschuwt tegen een mogelijke neiging artikel 81 van de Grondwet, dat ondubbelzinnig stelt, dat de *Staten-Generaal* het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen, gedurende de overgangstijd ter zijde te stellen. Hij vreest, dat in de onzekere tijden na beëindiging van de vijandelijkheden, waarin zoveel verdacht en onrijp extremisme naar voren zal trachten te dringen, ons staatkundige stelsel op een hellend vlak zal worden geschoven en een speelbal zou kunnen worden van onverantwoordelijke invloeden. Zulk een beleid, welks gevolgen door niemand zullen kunnen worden overzien, zou mogelijk voor land en volk tot rampspoed aanleiding kunnen geven.

De Raad zou bovendien ook voor geen enkele periode, hoe kort ook, (en minder dan ooit tijdens de bijzondere staat van beleg) twijfel gewekt willen zien over de onverkorte toepassing van het beginsel van de onschendbaarheid des Konings en het tegenstuk daarvan, nl. de verantwoordelijkheid der Ministers tegenover de Staten-Generaal (artikel 55 der Grondwet), noch over het beginsel van artikel 112 der Grondwet, dat het aandeel der volksvertegenwoordiging in de wetgevende functie aangeeft. De Raad geeft uiting aan zijn vrees, dat in de praktijk de strekking van de onderhavige ontwerpen er toe zal leiden, dat die ministeriële verantwoordelijkheid noodgedwongen zal moeten worden veranderd in een jegens het Staatshoofd, dat dan direct verantwoordelijk zal worden tegenover het volk. De stemmingen en ontstemmingen van het volk kunnen dan op deze wijze niet op grondwettige wijze tot uitdrukking komen.

De Raad komt met betrekking tot de provinciale en de gemeentelijke besturen mutatis mutandis tot dezelfde conclusie.

Op al deze gronden kan de Raad niet de verantwoordelijkheid aanvaarden door het verstrekken van een gunstig advies op de onderhavige ontwerpen tot het scheppen van een dergelijke, door niemand gewenste, toestand indirect te hebben bijgedragen.

De Raad is van oordeel, dat wetsontwerpen, regelende de bestuursvoorziening na de terugkeer, te Londen moeten worden afgekondigd.

Hij is van mening, dat voorzover het het landsbestuur betreft, er een Koninklijk besluit moet worden afgekondigd, dat enerzijds interpretatief bepaalt, dat het mandaat van de Volksvertegenwoordiging is onderbroken en dat op deze grond de Staten-Generaal „na Onzen terugkeer" onmiddellijk bijeen geroepen zullen worden, en anderzijds noodwetgevend optreedt teneinde de aanpassing aan bedoelde interpretatie te bereiken en om tot een voorafgaande zuivering van de Staten-Generaal te geraken.

Dit advies van de Buitengewone Raad van Advies heeft kennelijk een belangrijke ommekeer in de stand van zaken teweeg gebracht. In de Londense gemeenschap gingen in die tijd ook meer stemmen op, welke maatregelen, strekkende tot het aanstonds behoorlijk doen functionneren van het parlementaire stelsel, bepleitten. De heer *Albarda* keerde in een nota [1]) van 12 Juni 1944, aan de Minister-President gericht, weer terug tot het standpunt, dat hij in zijn nota's van het najaar van 1941 had ingenomen en ook uit het bezette Nederlandse gebied werden de stemmen tot onmiddellijk herstel van de vertegenwoordigende lichamen na de bevrijding talrijker.

Dit alles heeft niet nagelaten invloed op het Kabinet uit te oefenen. De constructies uit de voorafgaande jaren hadden thans definitief afgedaan. Op 31 Juli 1944 kwam tot stand het besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening (E 60). Dit besluit moet, naar de commissie uit de voor haar afgelegde getuigenverklaringen is gebleken, aldus gezien worden, dat daardoor in beginsel werd vastgelegd, dat de vertegenwoordigende lichamen van Rijk, provincie en gemeente na de bevrijding weer zouden functionneren. In artikel 1 staat vermeld, dat

[1]) Bijlage 76

door de Kroon o.m. tot dit doel nadere regelen zullen kunnen worden vastgesteld, omtrent welke nadere regelen verder bepaald wordt, dat deze mede betreffen de wijze van samenstelling van de vertegenwoordigende lichamen en, met behoud van de daaromtrent geldende algemene beginselen, voor zoveel mogelijk hun taak en werkwijze. Voorts wordt in dit besluit bepaald, dat bij genoemde nadere regelen door de Kroon kan worden voorgeschreven, dat zij in werking treden nog voor hun afkondiging. Deze laatste bepaling is opgenomen met het oog op de veiligheid van de betrokken personen in het bezette gebied.

Het Besluit E 60 was een beginselbesluit; nadere regelingen moesten thans volgen. Het accent van de discussie wordt nu in de eerste plaats verlegd naar de samenstelling der vertegenwoordigende lichamen. Enerzijds waren er de leden, die op 10 Mei 1940 zitting hadden en van wie gezegd kon worden, dat zij het vertrouwen van de bevolking hadden behouden. Dezen behoorden na de bevrijding weer deel uit te maken van het vertegenwoordigende lichaam, waarvan zij lid waren. Anderzijds werd in sterke mate de wenselijkheid gevoeld om degenen, die tijdens de bezetting het vertrouwen van de bevolking hadden verworven, ook deel te doen uitmaken van de vertegenwoordigende lichamen. De synthese is tenslotte aldus gevonden, dat na de bevrijding de leden van de vertegenwoordigende lichamen zouden worden aangewezen door een bepaalde bij wetsbesluit benoemde instantie; dat tot leden zouden worden aangewezen zij, die geacht werden het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting te hebben behouden of verkregen en dat in de eerste plaats zouden worden aangewezen zij, die op 10 Mei 1940 lid van het vertegenwoordigend lichaam waren, voorzover zij het vertrouwen van de bevolking tijdens de vijandelijke bezetting hadden behouden en na 10 Mei 1940 geen ontslag hadden genomen. In wezen komt deze synthese hierop neer, dat de opengevallen plaatsen van hen, die weggezuiverd zouden worden, die overleden waren en die na 10 Mei 1940 ontslag hadden genomen, niet zouden worden ingenomen door de personen, die als plaatsvervangers op de candidatenlijsten van de laatste verkiezingen voorkwamen, doch door hen, die geacht werden tijdens de bezetting het vertrouwen van de bevolking te hebben verkregen.

Waarschijnlijk mede onder de drang van de militaire gebeurtenissen, die ten gevolge hadden, dat in het begin van September 1944 de geallieerden tot dicht bij Nederland opgerukt waren, werd in die tijd in het Kabinet overeenstemming bereikt over een drietal ontwerp-besluiten, houdende nadere regelen als bedoeld in het besluit E 60.

Het eerste van deze ontwerpen is geworden het Besluit van 5 September 1944, E 86, het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten, waarin bepaald wordt, wie in de eerste phase onmiddellijk na de bevrijding zullen optreden als burgemeesters der gemeenten en Commissarissen in de provincie en als wethouders en gedeputeerden. Voor de Colleges van burgemeester en wethouders en van Gedeputeerde Staten geldt de regel, dat zij naast de burgemeester, resp. de Commissaris der Koningin, zullen bestaan uit degenen, die op 10 Mei 1940 deze functie vervulden, voorzover zij niet op of na deze datum lid, sympathiserend lid of begunstiger van een nationaal-socialistische of fascistische organisatie waren, of op grond van hun houding tijdens de bezetting, niet gacht konden worden het vertrouwen der ingezetenen te hebben.

Bij deze regeling is evenals bij de voorstellen van 11 Maart 1943 en 4 Mei 1944 het stelsel van een in hoofdzaak automatische aanwijzing gevolgd, een stelsel, dat door de omstandigheden bij de bevrijding, waarbij snel in het bestuur moest kunnen worden voorzien, min of meer gebiedend voorgeschreven was.

Vervolgens kwam tot stand het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden van 18 September 1944 (E 119), waarbij de samenstelling van deze vertegenwoordigende lichamen werd geregeld op de wijze als hierboven bij het aangeven der bereikte synthese reeds werd omschreven.

Het ontwerp-besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal, het derde van deze reeks, waarin de samenstelling van de Staten-Generaal op overeenkomstige wijze was geregeld, kwam echter, stellig in strijd met de aanvankelijke bedoeling van het Kabinet, niet tot stand. Hier rezen moeilijkheden, die een nieuwe phase in de te Londen gevoerde strijd om het vraagstuk van de bestuursvoorziening inluidden. De vraag kwam nl. in steeds scherpere mate naar voren, of het wel wenselijk was, dat bedoelde regeling voor de Staten-Generaal te Londen zou worden afgekondigd dan wel, of het aanbeveling zou verdienen met het tot stand brengen van dit besluit te wachten, totdat na de terugkeer in het bevrijde Vaderland met voor de bevolking representatieve personen en groepen daarover overleg zou zijn gepleegd. Deze vraag heeft in het najaar van 1944 in de kring der Rege-

ring te Londen een belangrijke rol gespeeld. Zij is, naar de commissie uit de voor haar afgelegde verklaringen is gebleken, mede van invloed geweest op de kabinetscrisis van Januari 1945.

De redactie van het ontwerp-besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal is in de maanden, aan deze kabinetscrisis voorafgaande, nog meermalen in beschouwing genomen, mede teneinde te zien, of misschien op deze wijze aan de gerezen moeilijkheden zou kunnen worden tegemoet gekomen. Het probleem werd ook hierdoor niet gemakkelijker, doordat de adviezen, die te Londen van de zijde van verantwoordelijke instanties van het verzet in Nederland werden ontvangen, veelal anders luidden dan de aanvankelijke visie, die het Kabinet op deze zaak had. De adviezen uit het bezette gebied toch gingen in een belangrijke mate in deze richting, dat een regeling voor de Staten-Generaal niet te Londen behoorde te worden vastgesteld, doch dat daaromtrent na de bevrijding eerst overleg met representatieve figuren en groepen van het Nederlandse volk behoorde plaats te vinden. Het uiteindelijke resultaat is dan ook geweest, dat met betrekking tot de Staten-Generaal geen Londens wetsbesluit is tot stand gekomen.

[1]) Vgl. bijlagen 90 en 93

Het feit, dat het ontwerp-besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal[1]) niet tot wetsbesluit werd verheven, riep intussen weer een nieuw probleem in het leven. Volgens dit ontwerp-besluit zouden de leden van de Staten-Generaal worden benoemd door een aanwijzingscommissie. Er was nu in zoverre een verband tussen het ontwerp-besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal en het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden (E 119), dat in het laatste besluit was bepaald, dat de leden van de gemeenteraden zouden worden aangewezen door een commissie van drie leden, waarvan ook deel zou uitmaken een daartoe aangewezen lid van de aanwijzingscommissie voor de Staten-Generaal, terwijl de leden van de Provinciale Staten door deze aanwijzingscommissie zelf zouden worden aangewezen. Het niet tot standkomen van het besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal had ten gevolge, dat ook de daarin genoemde aanwijzingscommissie niet in het leven kon worden geroepen en het ontbreken van deze Commissie veroorzaakte op zijn beurt weer, dat de aanwijzing van de leden van de gemeenteraden en de Provinciale Staten niet kon geschieden.

Dit leverde voor het Zuiden van Nederland, dat een aantal maanden voor het Noorden werd bevrijd, natuurlijk grote bezwaren op. De Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Burger,* heeft op 29 December 1944 een ontwerp-besluit [1]) ter aanvulling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten ingediend, dat een bescheiden poging inhield om, zonder verder aan de besluiten E 86 en E 119 te tornen, de Minister van Binnenlandse Zaken althans enige bevoegdheid toe te kennen bij het geven van algemene leiding bij het vormen van tijdelijke vertegenwoordigingen van de bevolking, die, in afwachting van het functionneren van het Besluit E 119 in verschillende plaatsen van het bevrijde Zuiden waren tot stand gekomen. De Ministerraad heeft zich met dit voorstel van de heer *Burger* verenigd, doch het is, waarschijnlijk mede door het spoedig daarop gevolgde aftreden van de heer *Burger,* niet tot wetsbesluit verheven. Een nadere toelichting [2]) op het ontwerp aan H.M. de Koningin van de hand van de heer *Burger* toch is gedateerd 24 Januari 1945, zijnde de dag, waarop zijn aftreden als Minister in de Ministerraad werd besproken.

[1]) Bijlage 94

[2]) Bijlage 95

De nieuw opgetreden Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Beel,* heeft tenslotte aan de ontstane impasse een einde weten te maken door het tot standbrengen van de besluiten F 44 en F 45, beide van 12 April 1945.

Bij het eerste besluit werd het besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden (E 119) ingetrokken. Voor de Provinciale Staten kwam geen nieuwe regeling daarvoor in de plaats, zodat de tijdelijke wederinstelling van deze lichamen daarmede van de baan was. Ons land heeft het dan ook van de bevrijding af, totdat in 1946 langs de weg van normale verkiezingen de Provinciale Staten zijn gekozen, zonder deze colleges moeten doen.

Het Besluit F 45, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Voorziening Gemeenteraden, gaf nadere regelingen omtrent de voorlopige voorziening in de vertegenwoordigende lichamen en in het bestuur van de gemeenten. Er zouden komen tijdelijke gemeenteraden, bestaande uit eenzelfde aantal leden als voorheen het geval was. De verkiezing zou geschieden door een kiescollege, bestaande uit een drievoud van het aantal leden van de te verkiezen Raad. De leden van het kiescollege zouden door de Commissaris in de provincie, na kennisneming van een door de burgemeester opgemaakte aanbeveling, worden benoemd uit personen, die geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking tijdens de vijandelijke bezetting te hebben behouden of verkregen. Bij het benoemen van het kies-

college en het samenstellen der aanbeveling diende er naar te worden gestreefd, dat de voornaamste geestelijke en maatschappelijke stromingen in de gemeenten daarin vertegenwoordigd zijn.

Deze laatste regeling wijkt in belangrijke mate af van de synthesegedachte, welke was neergelegd in het besluit E 119. In dit besluit toch was bepaald, dat in de eerste plaats tot leden van de gemeenteraad zouden worden aangewezen zij, die op 10 Mei 1940 daarin zitting hadden, voorzover zij geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking tijdens de bezetting te hebben behouden. Deze waarborg voor het terugkomen van de „goede" leden van Mei 1940, ontbrak in het besluit F 45. Nochtans is de practijk, vooral in de gemeenten van het later bevrijde Noorden, geweest, dat de „goede" leden van Mei 1940 in vele gevallen ook langs de weg, door F 45 voorgeschreven, in de tijdelijke gemeenteraden zijn benoemd.

De op 12 April 1945 tot stand gekomen wetsbesluiten F 44 en F 45, volgens welke de Provinciale Staten in het geheel niet zouden terugkeren en ten aanzien van de samenstelling van de tijdelijke gemeenteraden de synthesegedachte werd losgelaten, hebben in Nederland wel enige bezorgdheid gewekt, dat daarop zou volgen een te Londen vastgesteld wetsbesluit met betrekking tot de Staten-Generaal, waarbij deze synthesegedachte eveneens zou worden prijs gegeven. Voor een college als de Staten-Generaal zouden de consequenties daarvan veel ernstiger zijn geweest, omdat enerzijds daardoor de continuïteit zou worden verbroken en anderzijds, waar het niet anders mogelijk was dan dat op deze wijze op de benoeming van de leden van de Staten-Generaal de Kroon een beslissende invloed zou hebben, aan de zelfstandigheid van de tijdelijke Staten-Generaal ernstig afbreuk zou kunnen worden gedaan. Daarmede zou dan een bedenkelijke stap terug in de richting van de ontwerpen van vóór Juni 1944 zijn gedaan. Het is de commissie evenwel uit de voor haar afgelegde getuigenverklaringen gebleken, dat de Regering een dergelijk voornemen niet gekoesterd heeft en dat zij ook in April 1945 een besluit op de tijdelijke Staten-Generaal slechts tot stand wilde brengen na de volledige bevrijding, nadat daartoe in Nederland het nodige overleg zou zijn gepleegd.

De gang van zaken in Nederland met betrekking tot de tijdelijke Staten-Generaal is tenslotte als volgt geweest. Op 2 Augustus 1945 kwam tot stand het wetsbesluit F 131, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal. [1]) Het nodig geoordeelde overleg in Nederland heeft dus bijna drie maanden gevorderd.

[1]) Bijlage 104.

De regeling, vervat in het besluit F 131, komt op het volgende neer. De Kroon zendt zo spoedig mogelijk aan de Tweede Kamer een ontwerp van wet, houdende regelen omtrent de voorlopige Staten-Generaal, welk ontwerp van wet in geval van aanneming door die Kamer, in behandeling zal worden genomen door de Eerste Kamer. De beide Kamers kunnen, met uitzondering van interne aangelegenheden, alleen het bovenbedoelde ontwerp van wet behandelen. Beide Kamers bestaan uit de leden, die op 10 Mei 1940 daarvan deel uitmaakten dan wel na die datum op wettige wijze tot lid van één van die Kamers benoemd zijn verklaard, met uitzondering van een vijftal categorieën. De eerste categorie behelst gevallen, die ook onder normale omstandigheden de betrokkenen belet zouden hebben deel van de Kamers uit te maken; de andere vier liggen in de sfeer van de zuivering. Een commissie, bestaande uit de vice-president van de Raad van State, tevens voorzitter van de commissie, de op 10 Mei 1940 fungerende voorzitter van de Eerste Kamer, de op 10 Mei 1940 fungerende voorzitter van de Tweede Kamer, de voorzitter van de Nationale Adviescommissie en de voorzitter van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit, bepaalt, welke personen, met inachtneming van het vorenstaande, leden van de Eerste, onderscheidenlijk van de Tweede Kamer, zullen zijn. Klachten kunnen bij deze commissie worden ingediend door hen, die op 10 Mei 1940 lid zijn van de Staten-Generaal dan wel na die datum op wettige wijze tot lid benoemd zijn verklaard, en de leden van de Nationale Adviescommissie. De commissie, bedoeld in het besluit E 131, draagt zorg haar werkzaamheden uiterlijk 25 Augustus 1945 te hebben beëindigd.

Het ontwerp van wet, houdende regelen omtrent de voorlopige Staten-Generaal, werd bij Koninklijke Boodschap van 13 September 1945 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden. Het is geworden de wet van 26 October 1945 (F 241). [2])

[2]) Bijlage 105.

Volgens deze wet zijn zij, die op het tijdstip van haar in werking treden deel uitmaken van de Tijdelijke Staten-Generaal, van rechtswege lid van de Voorlopige Staten-Generaal. In de vervulling van de overblijvende plaatsen wordt voorzien door benoeming van leden door een benoemingscommissie.

De Nationale Adviescommissie dient daartoe voor elke te vervullen plaats een alphabetisch gerangschikte aanbeveling in van twee candidaten. Bij de benoeming en het samenstellen van de aanbe-

velingen wordt er naar gestreefd, dat in de Voorlopige Staten-Generaal de verschillende belangrijke staatkundige stromingen zoveel mogelijk tot hun recht komen en dat de Voorlopige Staten-Generaal ook uit een oogpunt van regionale geleding des lands op zo breed mogelijke basis zijn samengesteld. De benoemingscommissie bestaat uit de vice-president van de Raad van State, tevens voorzitter, twee door de Eerste Kamer der Tijdelijke Staten-Generaal uit haar midden aangewezen personen, drie door de Tweede Kamer der Tijdelijke Staten-Generaal uit haar midden aangewezen personen, vijf door de Nationale Adviescommissie aangewezen personen en een secretaris, die evenwel geen stem heeft, benoemd door de voorzitter der Commissie.

De Voorlopige Staten-Generaal zijn voor het eerst op 20 November 1945 bijeengekomen. Zij hebben gefunctionneerd tot de sluiting van hun zitting op 1 Juni 1946, welke sluiting voorafging aan het bijeenkomen op 4 Juni 1946 van de op 17 Mei 1946 gekozen nieuwe Tweede Kamer in verenigde vergadering met de Eerste Kamer der Voorlopige Staten-Generaal. Op 23 Juli 1946 kwam tenslotte de nieuw gekozen Eerste Kamer voor het eerst bijeen, zodat er toen weer een geheel nieuw op normale wijze verkozen Parlement was.

Wanneer de commissie het geheel van het hierboven geschetste verloop van zaken overziet, dan treft het haar, hoe moeizaam en ingewikkeld de voorbereiding van de na de bevrijding tot stand te brengen bestuursvoorziening is verlopen.

Slechts voorzover deze bestuursvoorziening betrekking had op de Commissarissen van de Koningin en de burgemeesters alsmede op de dagelijkse besturen van provincie en gemeente, kan men zeggen, dat spoedig de juiste weg is gevonden, al wil de commissie niet verhelen, dat het feit, dat in het ontwerp Eerste Bestuursvoorziening van 11 Maart 1943 de taak der gedeputeerden en wethouders er slechts een van bijstand aan de Commissaris en de burgemeester was, een weinig bevredigende indruk maakt. Intussen vertoonde het ontwerp Tijdelijke Bestuursvoorziening van 4 Mei 1944 op dit punt reeds een aansluiting aan de normale staatsrechtelijke verhoudingen.

Met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen echter kan het oordeel der commissie over de te Londen gevolgde procedure niet gunstig luiden.

Nadat in de Ministerraad op 10 April 1942 de opvatting, dat de zittingsduur der vertegenwoordigende lichamen van Rijk, provincie en gemeente door het feit der bezetting slechts onderbroken was, was afgewezen, heeft men ruim twee jaar zoek gebracht met alle mogelijke constructies voor de overgangstijd, waartoe deze afwijzing de volle gelegenheid gaf.

In § 6 van dit hoofdstuk heeft de commissie gegevens verstrekt over het verloop van zaken met betrekking tot de volksvertegenwoordigingen in Noorwegen, België en Frankrijk. Daaruit blijkt, dat men in Noorwegen en België wèl is uitgegaan van de opvatting, dat de Volksvertegenwoordiging bleef bestaan en dat de zittingsduur tijdens de bezetting slechts werd onderbroken. In beide landen is de Volksvertegenwoordiging na de bevrijding terstond weer in functie getreden. Opmerkelijk is bovendien, dat het in Noorwegen, dat evenals Nederland een Duits burgerlijk bestuur met sterk nazificerende tendenzen heeft gehad, waardoor de administratie zwaar geleden had, toch mogelijk is geweest reeds op 8 October 1945 verkiezingen te houden. Deze en andere haar ten dienste staande gegevens [1]) hebben de commissie tot de mening gebracht, dat de opvatting, dat in Nederland na de bevrijding bijzondere maatregelen ter verkrijging van een voorziening in het door het ontbreken der vertegenwoordigende lichamen na de bevrijding ontstane vacuum nodig waren, mede omdat het gedurende zeer geruime tijd niet mogelijk zou zijn verkiezingen te houden, onvoldoende gefundeerd was.

In Frankrijk heeft men na de bevrijding niet voortgewerkt met het oude parlement. De voornaamste reden daartoe is wel gelegen in het feit, dat de leden van het parlement van 1940 door de medewerking, die zij aan het regiem-Pétain te Vichy hadden verleend, in ernstige mate waren te kort geschoten. Van het overgrote deel van de Nederlandse parlementsleden van Mei 1940 kan niet gezegd worden, dat zij in hun houding tegenover de bezetter hebben gefaald; ongeveer een kwart van de leden van de Tweede Kamer heeft in gijzelaars- en concentratiekampen vertoefd. Aan het Franse voorbeeld kan dus geen argument worden ontleend ten voordele van de door de Regering te Londen in de eerste jaren op zo overvloedige wijze geproduceerde constructies, welke uitgingen van een negatie van de op 10 Mei 1940 bestaande Staten-Generaal. De commissie erkent de waarde van de wenselijkheid, dat na de bevrijding een aantal van degenen, die aan het verzet hadden deelgenomen en daardoor tijdens de bezetting het vertrouwen van het Nederlandse volk hadden verworven, deel zou uitmaken van de Volksvertegenwoordi-

[1]) Vgl. o.m. bijlage 99 A.

ging. Indien deze Volksvertegenwoordiging na de bevrijding, zij het dan gezuiverd, zou hebben bestaan uit het rompparlement van 10 Mei 1940 dan wel uit de leden van het ogenblik, waarop de bezetting begon, met aanvulling van de opengevallen plaatsen door de plaatsvervangers van de candidatenlijsten, zou weliswaar aan de legaliteit en de continuïteit ten volle zijn voldaan, doch zou het terzijde laten van hen, die leiding hadden gegeven aan het verzet tegen de vijand, ernstige repercussies hebben kunnen oproepen. De constructies evenwel, waarmede het Kabinet tot Juni 1944 gewerkt heeft, hadden het bezwaar, dat legaliteit en continuïteit volkomen in het gedrang kwamen.

Dit was des te ernstiger omdat, doordat het verband met de oude Staten-Generaal en de grondwettelijke voorschriften was losgelaten, de baan openkwam voor alle mogelijke strevingen, die in wezen een verandering van ons constitutionele bestel beoogden. Het behoeft geen betoog, dat dit in een overgangstijd van bezetting naar bevrijding de grootste gevaren voor revolutionnaire spanningen kon oproepen.

Het was daarom, naar het oordeel van de commissie, van het begin af aan de aangewezen weg geweest, indien men aan zulke mogelijkheden, door het vooropstellen van legaliteit en continuïteit de pas had afgesneden, terwijl men door zuivering van het parlement en het treffen van een andere regeling voor de vervulling van de opengevallen plaatsen in ruime mate had kunnen tegemoet komen aan de wensen van het verzet en van de vernieuwing. Dat dit laatste inderdaad mogelijk was, kan hieruit blijken, dat, toen op 25 September 1945 de tijdelijke Staten-Generaal bijeenkwamen, er nog slechts 34 leden van de Eerste en 76 leden van de Tweede Kamer waren, die op 10 Mei 1940 deel uitmaakten van de Staten-Generaal.

Het heeft de commissie voorts getroffen, dat de Regering er bij haar opzet steeds van is uitgegaan, dat de regeling van de Staten-Generaal bij wetsbesluit, dus door de Kroon, moest worden vastgesteld. Regering en volksvertegenwoordiging vormen samen de hoogste organen in de Staat en op hun samenwerking is dat staatsbestel, de constitutionele monarchie met het parlementaire stelsel, gebaseerd. Dit is naar het oordeel van de commissie door de Regering te Londen te veel uit het oog verloren. Hoe veel meer ligt dan voor de hand de weg, die de Buitengewone Raad van Advies op 19 Juni 1944 heeft gekozen en die ook de ontwerpers van het Souverein Noodbesluit hebben ingeslagen! Deze laatsten spraken uitdrukkelijk uit, dat, hoe zeer krachtens staatsnoodrecht de Kroon bij wetsbesluit in geval van nood maatregelen kon en moest treffen, de materie van de Staten-Generaal in een vlak lag, waarop zij de regeling bij wetsbesluit niet aandurfden. Zij kwamen dan ook tot de constructie, dat deze materie geregeld kon worden in een onmiddellijk na de bevrijding af te leggen gemeenschappelijke verklaring van Kroon en Staten-Generaal, inhoudende een interpretatie van die artikelen van de Grondwet, welke voor een voortbestaan en een voortwerken van de Staten-Generaal moeilijkheden zouden kunnen opleveren. En al hebben de ontwerpers van het Souverein Noodbesluit zich opzettelijk niet bezig gehouden met de vraag, hoe de zuivering en de aanvulling van de Staten-Generaal zouden moeten geschieden, ook zij lieten in hun conceptie ruimte voor de mogelijkheid, dat daarvoor een regeling — in hun gedachtengang waarschijnlijk in gemeen overleg tussen Regering en Staten-Generaal — zou kunnen worden getroffen, waarbij aan gerechtvaardigde verlangens van het verzet en van de nieuwe tijd kon worden tegemoet gekomen.

Als argument voor de vaststelling te Londen van regelen voor de vertegenwoordigende lichamen na de bevrijding is steeds aangevoerd, dat anders de kans zou bestaan op ernstige moeilijkheden (rechtsonzekerheid, onrust, ja zelfs revolutionaire situaties) op het moment, waarop de bezetting tot een einde zou komen. Vooral met betrekking tot de vaststelling te Londen van een regeling voor de Staten-Generaal heeft in het najaar van 1944 een ernstig verschil van opvatting bestaan, dat zelfs niet zonder invloed is geweest op het ontstaan van de Kabinetscrisis van Januari 1945. De feiten hebben intussen uitgewezen, dat de voorstanders van de vaststelling van een regeling te Londen de zin voor orde en rust van het Nederlandse volk, alsmede zijn gehechtheid aan zijn traditionele staatsinstellingen onderschat hebben, want de Regering is in Mei 1945 inderdaad teruggekeerd zonder zulk een te Londen vastgestelde regeling en nochtans hebben de gevreesde moeilijkheden zich niet in betekenende mate voorgedaan.

Wat nu de gang van zaken in Nederland na de bevrijding betreft, is de commissie van mening, dat deze veel te wensen heeft overgelaten, zowel met betrekking tot het bijeenkomen van de Staten-Generaal als tot het houden van verkiezingen. Eerst op 20 November 1945 konden voorlopige Staten-Generaal (de leden van de oude gezuiverde Staten-Generaal, aangevuld met de leden, aangewezen door de in de wet van 26 October 1945 genoemde benoemingscommissie)

bijeenkomen. In plaats van een onmiddellijke bijeenroeping van de oude Staten-Generaal, die voor haar eigen zuivering en in gemeen overleg met de Regering voor een regeling inzake haar aanvulling hadden kunnen zorgen, is een uitgerekte procedure gevolgd, waarbij eerst op 2 Augustus 1945 bij wetsbesluit de tijdelijke Staten-Generaal werden gecreëerd, een college, dat volgens dit wetsbesluit slechts tot taak had medewerking te verlenen aan een regeling voor de voorlopige Staten-Generaal, waardoor dus tot 20 November 1945 Staten-Generaal met volledige bevoegdheid bleven ontbreken. Ook daarna heeft het, naar de mening van de commissie, langer geduurd dan nodig was, voordat nieuwe verkiezingen werden gehouden, waarbij naar haar oordeel ten onrechte behalve technische overwegingen ook overwegingen van politieke aard een rol hebben gespeeld. [1])

[1]) Vgl. hoofdstuk XXII.

De commissie is van oordeel, dat het vraagstuk van de regeling van de voorlopige Staten-Generaal tenslotte bij de wet van 26 October 1945 (F 241) een redelijk bevredigende oplossing heeft gevonden. De wet is gebaseerd op een compromis en dat was waarschijnlijk onder de gegeven omstandigheden de beste oplossing. Uitersten, die repercussies van tegenovergestelde zijde hadden kunnen opleveren, zijn vermeden. Dat is vermoedelijk ook wel de reden, waarom het overgrote deel van het Nederlandse volk er zich direct mede heeft verenigd en de tegenstanders er zich in feite ook bij hebben neergelegd. In wezen stemt de aldus aanvaarde oplossing overeen met de synthese-gedachte, welke de Regering te Londen in September 1944 aanvaard heeft en die is neergelegd in het besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden (E 119) en ook te vinden was in het nimmer tot wetsbesluit verheven ontwerp-Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal.

In het licht van dit alles moet de commissie dan ook de weg, die het Kabinet tot medio 1944 bewandeld heeft, afkeuren. Niet alleen werd in de talloze toen naar voren gebrachte constructies — behoudens ten dele in de ontwerpen van 4 Mei 1944 — voor de overgangstijd elke band met de bestaande vertegenwoordigende lichamen doorgesneden, doch tevens was het uitgangspunt, dat aan de te creëren tijdelijke organen niet de normale bevoegdheden konden worden toegekend, maar slechts een adviserende taak. Dit, gevoegd bij de benoeming in beginsel door de uitvoerende macht, zou deze organen inderdaad dicht bij een „ménagerie du roi" hebben gebracht.

Voor wat het in te stellen centrale orgaan betreft, schijnt in het Kabinet in de jaren 1942 tot 1944 bij de beantwoording van de vraag, welke bevoegdheden aan dat orgaan zouden moeten worden toegekend, een belangrijke rol te hebben gespeeld de vrees, dat, indien aan het orgaan de normale bevoegdheden van het parlement zouden worden gegeven, bij een conflict met de Regering een onoplosbare situatie zou kunnen ontstaan, daar dan het ontbindingsrecht geen uitkomst zou brengen, aangezien in de eerste tijd verkiezingen niet mogelijk zouden zijn. De commissie is van mening, dat men te Londen op de tijdsduur, nodig om na de bevrijding weer verkiezingen te kunnen houden, een te pessimistische kijk heeft gehad. Verkiezingen met een redelijke graad van nauwkeurigheid hadden haars inziens stellig eerder kunnen plaats vinden dan thans in feite het geval is geweest. Belangrijker is naar de mening van de commissie evenwel, dat zulk een conflict tussen Regering en centraal orgaan niet spoedig een onoplosbaar karakter zou hebben gehad, gezien de samenstelling van het orgaan en de geringe waarschijnlijkheid, dat het een conflict over de gehele lijn zou zijn geworden. In de eerste tijd na de bevrijding was de algemene tendenz er veel meer op gericht om de Regering vrije armslag en grote machtigingen te geven dan om haar scherp te controleren of te hinderen. In ieder geval — en dit is voor de commissie het beslissende argument — had men beter het risico van mogelijke moeilijkheden bij een conflict kunnen nemen dan aan het recht van medezeggenschap van het Nederlandse volk te tornen.

Toegegeven kan worden, dat er tot medio 1944 vele uitingen waren, die tegen het herstel der vertegenwoordigende lichamen schenen te pleiten. Echter die, welke uit het Londense milieu kwamen, waren weinig representatief, terwijl ook onder die, welke uit Nederland kwamen, er weinig waren, die een objectieve weergave brachten van de opvattingen van het gehele Nederlandse volk. Daarbij kwam bovendien nog, dat er bij uitingen op dit terrein tijdens een bewogen tijd, als de bezetting nu eenmaal was, ook veel moest zijn, dat bij terugkeer naar normale tijden geen stand zou houden. Voor de leden der Regering was het intussen wel moeilijk te midden van dit alles de juiste weg te vinden. Als Nederlanders konden zij ook niet putten uit de ervaring van een vorige bezetting, gelijk de Belgen.

Hoe dit alles zij, de commissie is van oordeel, dat er tot medio 1944 door de Regering geëxperimenteerd is in een verkeerde richting. De mogelijkheid daartoe werd geschapen door het feit, dat de Grondwet geen voor allen afdoend antwoord gaf op de vraag, of de zittingsduur van de vertegenwoordigende lichamen, in het bijzonder van de

Staten-Generaal, op het moment van de bezetting onderbroken werd dan wel of deze zittingsduur door het verloop van de gestelde termijnen geëxpireerd was. Dit voert de commissie tot de opmerking, dat zij de Regering met de meeste klem meent te moeten aanbevelen deze materie bij een volgende Grondwetsherziening aan de orde te stellen en voorts om nauwkeurig onder het oog te zien, welke voorzieningen voor de tijdsduur, dat deze Grondwetsherziening nog niet is tot stand gebracht, op dit punt zouden kunnen worden getroffen. De ervaringen in Noorwegen en België kunnen daarbij nuttig vergelijkingsmateriaal opleveren.

Met betrekking tot de vertegenwoordigende lichamen van provincie en gemeente zou veel van het hierboven gestelde, zij het dan mutatis mutandis, herhaald kunnen worden. Ook hier is de Regering naar het oordeel van de commissie tot het midden van 1944 op de verkeerde weg geweest. Bij het Besluit Tijdelijke Voorziening Provinciale Staten en Gemeenteraden van 18 September 1944 (E 119) was intussen een redelijke oplossing gevonden, die evenwel door het niet tot stand komen van het Besluit Tijdelijke Voorziening Staten-Generaal niet geëffectueerd kon worden. In April 1945 is door de afkondiging van de besluiten F 44 en F 45 getracht uit deze impasse te komen. De commissie kan deze poging niet geheel geslaagd achten. Blijkbaar zijn gedachten als geuit in het Eindhovense adres van 2 November 1944 niet geheel zonder invloed op de keuze van deze oplossing geweest. Hoe dit zij, in ieder geval had deze oplossing tengevolge, dat er tot Juli 1946 geen vertegenwoordigende lichamen in de provincies zijn geweest, terwijl ten aanzien van de gemeenten in het besluit F 45 de door de commissie in het algemeen toegejuichte synthese-gedachte, die was neergelegd in het besluit E 119, weer werd los gelaten, al moet toegegeven worden, dat in de practijk bij de uitvoering in vele gemeenten resultaten zijn bereikt, die daarvan niet al te zeer afweken.

XII. Het Militair Gezag.

§ 1. *Verklaringen over de verhouding van het Militair Gezag tot de Regering.*

Reeds in 1941 heeft de Regering te Londen een aanvang gemaakt met het treffen van de voorbereidingen, die noodzakelijk waren met het oog op de bevrijding van Nederland. Tot die voorbereidingen behoorde ook het treffen van maatregelen met betrekking tot de uitoefening van het militair gezag na een capitulatie van de bezetter. In September 1941 werd te Londen een commissie benoemd met opdracht na te gaan, of de wet van 23 Mei 1899 (Stbl. no. 128), houdende bepalingen ter uitvoering van artikel 187 (thans 195) der Grondwet, wijzigingen zou behoeven in verband met de omstandigheden, waarin zij na de bevrijding van Nederland zou worden toegepast. Deze commissie bracht in de zomer van 1942 haar rapport uit. Haar conclusie was, dat het aanbeveling zou verdienen in een bijzonder wetsbesluit de bevoegdheden van het militair gezag na de bevrijding te regelen.

Op 11 December 1943 kwam bij het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg (D 60) de regeling van het Militair Gezag tot stand.

Op 19 Juni 1944 verscheen het Besluit E 43, houdende vaststelling van het Aanwijzingsbesluit Militair Gezag, waaraan was toegevoegd de instructie voor de chef van de staf Militair Gezag en de algemene instructie voor militaire commissarissen, welke beide instructies getekend waren door de Minister van Oorlog.

Bij besluit E 120 van 20 September 1944 werden de instructies behorende bij het Aanwijzingsbesluit Militair Gezag gewijzigd.

Het tot stand brengen van een regeling van de positie van het Militair Gezag was noodzakelijk; evenzeer echter bestond de behoefte aan de opbouw en oefening van het gezagsapparaat.

Bij beschikking van de Minister van Oorlog van 28 Januari 1943 werd het Bureau Militair Gezag ingesteld en met deze laatste taak belast.

Tussen de Nederlandse Regering enerzijds en de Britse en Amerikaanse Regeringen anderzijds werd op 16 Mei 1944 een overeenkomst gesloten, het z.g. Legal Agreement, waarbij uitdrukkelijk werd vastgesteld, dat het optreden van een geallieerde opperbevelhebber in geen enkel opzicht de Nederlandse souvereiniteit zou aantasten.

Op 10 September 1944 werd het Bureau Militair Gezag omgezet in de staf Militair Gezag, die zich toen te Brussel ging vestigen. Deze staf werd op 9 April 1945 van Brussel naar Breda verplaatst en vervolgens op 8 Mei 1945 naar Den Haag. Op 4 Maart 1946 werd het Militair Gezag opgeheven. [1])

Het ligt uiteraard niet in de bedoeling van de commissie het vraagstuk van het Militair Gezag in al zijn onderdelen, in het bijzonder wat de uitoefening betreft, aan een onderzoek te onderwerpen. In dit hoofdstuk behandelt zij de problemen, welke zich voorgedaan hebben in de verhouding van het Militair Gezag tot de Regering in de periode van voorbereiding en uitoefening van het M.G., terwijl in de drie volgende hoofdstukken enige afzonderlijke onderwerpen uit de Militair Gezag-periode, waarbij het algemeen belang in zeer sterke mate betrokken is, besproken zullen worden.

9455 *(van Blankenstein)*

De heer *van Blankenstein* verklaart met betrekking tot de ontwikkeling van de verhouding Regering—Militair Gezag, dat de gehele periode van het voorjaar 1945 zeer onverkwikkelijk is geweest. Toen was alles moe. En alles was tegen alles. De heer *van Blankenstein* weet nog, dat de heer *Gerbrandy* terugkwam van zijn eerste bezoek aan Nederland. Eerst was de Regering niet toegelaten. „Die kerels hebben hier niets te doen", werd er gezegd. Het Militair Gezag was de Regering helemaal uit de hand gegleden. De heer *Gerbrandy* kwam zeer verbitterd terug. Een van de dingen, die de heer *van Blankenstein* zich herinnert uit diens opmerkingen is: de mensen in het Zuiden zeggen: nu zijn wij bevrijd van de terreur van *Hitler* en nu wordt het een andere terreur. Dat komt door de B.S., die daar allerlei verkeerde dingen doen.

14188 *(Veraart)*

De heer *Veraart* deelt in dit verband mede, dat hij voor de toekomstige liaison-officieren cursussen gaf in het Nederlandse staatsrecht. Toen dat een tijd geduurd had, kreeg de heer *Veraart* een uitnodiging van de heer *Kruls* om dat ook te komen doen voor het ge-

[1]) Deze gegevens zijn ontleend aan het „Overzicht der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg", 's-Gravenhage, z. j.

hele apparaat van het Militair Gezag. Hem werd gevraagd een uiteenzetting te geven van verschillende Nederlandse staatsrechtelijke kwesties. De heer *Kruls* liet hem mededelen, dat die eerste voordracht anderhalf uur zou duren voor de omstreeks 100 van die aanstaande kolonels en generaals, daar aanwezig. De heer *Veraart* heeft toen zijn standpunt, dat van hem bekend is, in verband met andere te behandelen onderwerpen uiteengezet. Er zou dan een kwartier pauze zijn en daarna zou de discussie beginnen. De heer *Kruls,* die onder de gehele voordracht naast de heer *Veraart* gezeten had, is terstond na de voordracht opgestaan en heeft gezegd: „Mijne heren, het is helemaal niet de bedoeling, dat wij op deze manier voorlichting zouden krijgen. Wij danken de heer *Veraart* en er zal geen debat zijn. Ik zal het volgende uur een uiteenzetting geven, hoe de zaak in elkaar zit." De heer *Veraart* wist dus, dat hij kon gaan. Dit werd niet nader gemotiveerd. De heer *Veraart* had gesproken over de enorme voorzichtigheid, die deze lieden in acht zouden moeten nemen, als zij in Nederland kwamen, gezien de gevoeligheid van de Nederlanders op het gebied van hun rechten. Op grond van drie noodbesluiten mochten de heren van het Militair Gezag allerlei dingen doen, tot zelfs notariële acten en uiterste wilsbeschikkingen opmaken, kortom, zij kregen enorme bevoegdheden, Hetgeen de heer *Veraart* gezegd heeft, komt in het kort hierop neer: weest voorzichtig, dat u niet raakt aan de Nederlandse vrijheden; uw taak is hoogst moeilijk. Waar u ook maar een gemeenteraad vindt, waar u Provinciale Staten vindt, naarmate de opmars in Nederland zal zijn, respecteert daar de democratie. Dit was dus onmiddellijk, voordat het Militair Gezag overstak.

16132 *(de Jong)*

De heer *de Jong* heeft niet tot het Militair Gezag willen toetreden, omdat hij er bewuste en onbewuste principiële bezwaren tegen had. Het is hem tot op heden niet duidelijk geworden, waarom de Nederlandse Regering dat instituut geschapen heeft. De belangrijkste motieven en beweegredenen worden, volgens de heer *de Jong,* in de geschiedenis niet op schrift gesteld, doch zijn vermoeden is, dat de angst voor het communisme, angst voor revolutionnair ingrijpen en angst voor het doorvoeren van ingrijpende sociale hervormingen sommige van de voornaamste, misschien wel de voornaamste factoren zijn geweest, die tot oprichting van dit verderfelijke instituut aanleiding gegeven hebben. Deze dingen werden op een achtermiddag afgedaan. Het zijn van die dingen, die op een Zondagmiddag werden afgedaan onder een van die voortreffelijke grote borrels, die de Minister-President toentertijd schonk. Het is dan wel aardig mee te doen met dat uniformgedoe en dan burgemeester of misschien zelfs wel Commissaris van de provincie te worden. Het was mogelijk, dat het in de eerste tijd voor het contact tussen Nederland en de geallieerden nodig was. Het is zo, dat de „handhaving van orde en rust" — termen, die de heer *de Jong* altijd onsympathiek zijn geweest — de voornaamste factor is geweest, die tot oprichting van het militair gezag heeft geleid — die term is het etiket, dat men er op geplakt heeft —, maar zijn visie daarop is, dat men ook de mogelijkheid van woelingen in Nederland volkomen wilde afsnijden. Hij is in het geheel geen voorstander van woelingen „an sich", maar het ging niet om het tegengaan van eventuele demonstraties en acties, maar meer om het voorkomen van de daaruit voortvloeiende resultaten, nl. dat diep ingrijpende maatregelen werden doorgevoerd, die een ander Nederland na de bevrijding zouden doen ontstaan. Dat zijn geen feiten; dat is de visie van de heer *de Jong* daarop.

25495 *(Kruls)*

Met betrekking tot de verklaring van de heer *Veraart,* dat de heer *Kruls* geen gelegenheid heeft gegeven tot discussie na een uiteenzetting van de heer *Veraart* voor een aantal officieren van het Militair Gezag, verklaart de heer *Kruls,* dat hij sedert 1944 over dit voorval niet meer heeft nagedacht. Iets dergelijks is gebeurd. Of het echter een juiste voorstelling van zaken is, durft hij niet te zeggen. Hij herinnert zich, dat de heer *Veraart* voor het M. G. een uiteenzetting zou geven als een van de instructeurs, die zouden optreden ter verrijking van de kennis en het begrip van de heren. Waarover het ging, herinnert de heer *Kruls* zich niet meer. Hij weet wel, dat de heer *Veraart* het op een dusdanige wijze deed, dat hij er weinig voordeel, maar wel nadeel in zag. Of het gebeurd is tijdens de vergadering dan wel, dat hij na afloop aan de gehele cyclus een einde heeft gemaakt, weet de heer *Kruls* niet meer. Hij bestrijdt echter niet, dat het misschien wel op deze wijze is gegaan.

De heer *Kruls* gelooft niet, dat hij nog kan nagaan, of zijn bezwaren gingen tegen de beschouwingen, die de heer *Veraart* daar heeft gehouden over de gemeenteraden en Provinciale Staten, tenzij hij dit voorval toevallig ergens mocht hebben aangetekend. Wel weet hij, dat hij op grond van verschillende verklaringen van de heer *Veraart* er zich van tevoren van bewust was, dat deze een besliste vijand was van de instelling van het Militair Gezag, maar dat hij hem nochtans als deskundige de gelegenheid wilde geven om op een bepaald gebied mede te werken. Toen echter bleek, dat de heer *Veraart* een kant opging,

die bepaaldelijk geen medewerking was, maar in tegenwerking dreigde te ontaarden, heeft de heer *Kruls* daaraan een einde gemaakt.

Wanneer de heer *Veraart* zich er inderdaad toe zou hebben beperkt de heren op het hart te binden, dat zij de democratische instellingen moesten respecteren, dan zou de heer *Kruls* hem zijn verhaal nooit hebben laten onderbreken; niets was het Militair Gezag dierbaarder. Hij herinnert zich echter bepaaldelijk, dat de heer *Veraart* eigenlijk van de gelegenheid gebruik maakte om de heren aan te tonen, dat het apparaat, waarvan zij deel uitmaakten, in wezen een apparaat was, dat niet bestaan moest. De heer *Kruls* had er geen behoefte aan dit te laten vertellen aan de lieden, die in dat apparaat een functie moesten vervullen. Indien de heren er behoefte aan hadden daarnaar te luisteren, dan konden zij dat in hun vrije tijd doen, maar niet in diensttijd.

Op 25 October 1948 deed de heer *Kruls* aan de voorzitter van de commissie afschrift toekomen van de destijds met de heer *Veraart* over dit voorval gevoerde correspondentie [1]), welke overigens geen nieuwe gezichtspunten opleverde.

[1]) Bijlage 106.

8011 *(van Rhijn)*

De heer *van Rhijn* heeft in de maanden, toen hij als vertegenwoordiger van Minister *van den Tempel* in Zeeland, Brabant en Limburg de sociale aangelegenheden behandelde, een weinig gunstige indruk gehad van de wijze, waarop het Militair Gezag daar zijn taak verrichtte. In het kort komt zijn bezwaar hierop neer, dat men zonder noodzaak telkens trachtte de burgerlijke autoriteiten op zij te zetten. De heer *van Rhijn* verwijst hiervoor naar het voorbeeld, op bladzijde 221 van het boek [2]) van de heer *van den Tempel* gegeven. Daar heeft de heer *van den Tempel* een rapport afgedrukt, dat de betrokken chef van het M.G., die sociale aangelegenheden behandelde, aan generaal *Kruls* heeft uitgebracht en waarin eigenlijk zeer in het kort het verschil van mening, dat de heer *van Rhijn* op dit punt met bedoelde chef gehad heeft, wordt vermeld. Het is misschien een aardig staaltje om te laten zien, hoe de verhoudingen waren. Deze chef beklaagt zich over het feit, dat de heer *van Rhijn* zich niet op zijde liet dringen en dat deze op het standpunt stond, dat hij als vertegenwoordiger van de Minister van Sociale Zaken het te zeggen had en niet het Militair Gezag. Het rapport [3]) geeft een heel duidelijk beeld van de moeilijkheden, waarom het ging. Het is het weekrapport van sectie X van het Militair Gezag van 2 Feburari 1945.

[2]) *J. van den Tempel:* „Nederland in Londen", Haarlem 1947.

28322 *(van Rhijn)*

[3]) Bijlage 107.

De heer *van Rhijn* herinnert zich, dat het ging om de vraag (waarover zij lang hebben gediscussieerd), wie te Eindhoven op het bureau gastheer zou zijn. Hij heeft zich op het standpunt gesteld: ik ben gastheer. „Neen", zei de heer *van den Wall Bake,* aldus heette de vertegenwoordiger van het Militair Gezag, „u bent gast." Toen heeft de heer *van Rhijn* gezegd: „Dan kom ik niet; ik wil alleen gastheer zijn en anders ben ik niet van de partij". Dit is inderdaad het punt, waarover zij geredetwist hebben, hij mag wel zeggen: in alle vriendschap; de persoonlijke verhouding was daarbij gelukkig toch goed, maar zakelijk waren er altijd heel wat meningsverschillen.

De heer *van Rhijn* heeft geen andere sprekende voorbeelden, die hij zou kunnen overleggen. Hij kan echter aan dit voorbeeld van moeilijkheden toevoegen, dat hij herhaaldelijk dergelijke dingen gehad heeft.

28325 *(van Rhijn)*

Er is te Eindhoven geen bureau gekomen. De ambtenaren van het Ministerie van Sociale Zaken in Nederland wisten, dat de heer *van Rhijn* de vertegenwoordiger van Minister *van den Tempel* was. De heer *van Rhijn* had geregeld besprekingen met mr. *Werner,* die destijds directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Eindhoven was en met de heer *Raaymakers,* voorzitter van de Raad van Arbeid te Eindhoven, die was aangewezen om de moeilijkheden van de gehele sociale verzekering in het Zuiden te bezien. Hierbij waren ook ingeschakeld vertegenwoordigers van werkgeverszijde en van arbeiderszijde; de heer *van Rhijn* meent, dat ir. *Philips* voorzitter van deze commissie was en dat ook de heer *van Lienden* erbij betrokken was. Ook waren er adviseurs, heren van het Militair Gezag, nl. de heren *Sassen* en *Beel.*

28327 *(van Rhijn)*

De heer *van den Berg* heeft als directeur-generaal van de Volksgezondheid wel een apart bureau te Eindhoven gevestigd met de heer *Burger* van Philips. Het eigenaardige was, dat de heer *van den Wall Bake* uitsluitend, voorzover het betrof sociale aangelegenheden, het Militair Gezag uitoefende. Volksgezondheid viel hier niet onder; dit was toevertrouwd aan iemand anders. Dr. *van den Berg* heeft minder moeilijkheden gehad.

28330 *(van Rhijn)*

In antwoord op de vraag, of Minister *van den Tempel* pogingen in het werk heeft gesteld om de positie van zijn departement te verzekeren tegenover het M. G., zegt de heer *van Rhijn,* dat het het Militair Gezag wel bekend was, dat het departement dit standpunt innam. De heer *van Rhijn* gelooft, dat het wel eens besproken is, maar alles, wat werd besproken, leidde nog niet tot definitieve conclusies en tot snelle beslissingen. Dr. *van den Tempel* is toen ook nog een tijd ziek geweest; hij had een pleuris opgedaan en heeft

weken in een nursery home in Londen vertoefd. Dat gaf een beetje onzekerheid. De heer *van den Tempel* heeft een van de keren, dat hij in Nederland was, laten weten, dat hij het met de heer *van Rhijn* eens was. Deze had het niet zo ver laten komen, als hij niet de zekerheid had gehad, dat Londen het met hem eens was.

28331 *(van Rhijn)* Het is de indruk van de heer *van Rhijn,* dat de moeilijkheden met het M. G. eerst ontstaan zijn, doordat de bevrijding zulk een ongedacht verloop had en omdat men voor de rivieren moest blijven staan, waardoor er een toestand ontstond, die niemand had voorzien. Deze moeilijkheden hebben pas een acute vorm gekregen, toen de bevrijding daar was.

De heer *van Rhijn* herinnert zich o.a. nog, dat het Militair Gezag de komst van de Ministers naar Nederland heeft opgehouden. Dat was een van de symptomen van de moeilijkheden, die aan de top heersten.

28333 *(van Rhijn)* Met betrekking tot de opmerking op bladzijde 13 van het boek van het M.G., waar gezegd wordt, dat niet bij alle Ministers, met name bij de Minister van Sociale Zaken, een even duidelijk begrip was voor de positie van het M. G. als voorpost der Regering, vermoedt de heer *van Rhijn,* dat de zachtzinnige wijze, waarop het hier wordt gezegd, eigenlijk bedoelt tot uitdrukking te brengen, dat de heer *van den Tempel* erg steil was ten aanzien van zijn bevoegdheden, wanneer Militair Gezag die dreigde aan te tasten. Met betrekking tot de opvattingen, die tot uiting zijn gekomen bij het overleg tussen de Regering en de chef van het bureau Militair Gezag, zegt de heer *van Rhijn,* dat de heer *van den Tempel* te Londen de naam had van op dat punt zich al zijn bevoegdheden te willen voorbehouden. De wijze, waarop het in dit boek gezegd wordt, onderschrijft de heer *van Rhijn* niet.

28780 *(de Booy)* De heer *de Booy* heeft de kwestie van het Militair Gezag persoonlijk altijd zó gezien. Toen hij Minister werd, was er reeds in voorbereiding een Militair Gezag. Hij heeft altijd begrepen, en daarvan is hij ook overtuigd, dat het nodig was een dergelijke organisatie te hebben, dat dit vereist werd door de geallieerde bevelvoering, die daarvoor opleidingscursussen had in Engeland, op welke cursussen verschillende

28781 *(de Booy)* burgers van de bezette landen werden opgeleid voor de dienst, zodra zij bevrijd zouden zijn. De heer *de Booy* heeft altijd begrepen, dat, wanneer de geallieerde legers het land binnentrokken, daar dan onder het geallieerde bevel zou zijn een administratie, een militaire administratie van het land. Dat was het begin van het Militair Gezag. Dit is ook zo gelopen bij de bevrijding van Nederland. Daarna zijn er inderdaad moeilijkheden geweest tussen de Regering en het Militair Gezag of liever de chef van het Militair Gezag. Die moeilijkheden waren, voorzover de heer *de Booy* zich kan herinneren, eigenlijk begonnen, doordat het Militair Gezag te Brussel is gaan zetelen. Er waren verscheidene leden van het Kabinet, die meenden, dat het Militair Gezag niet in Brussel maar meer om de Noord behoorde te zijn. Dat is het begin van enige wrijving geweest. De eerste grote wrijving is gekomen, toen bleek, dat het Militair Gezag in het algemeen adviseerde, dat de Ministers individueel en de Ministerraad in zijn geheel niet naar Nederland moesten komen. Daarna zijn er allerlei moeilijkheden geweest tussen het Militair Gezag en de verschillende Ministers, welke, voorzover hij zich kan herinneren, in het algemeen ontstonden, doordat het Militair Gezag, zonder de betrokken Ministers daarin te kennen, maatregelen nam in Nederland, waarmede de Ministers, die in Nederland waren of kwamen, zich niet konden verenigen.

De heer *de Booy* zou in het algemeen willen zeggen, dat het heel gemakkelijk was zeer veel critiek te hebben op hetgeen het Militair Gezag in Nederland deed, dat waarschijnlijk een goed gedeelte van de bezwaren van de Ministers volkomen gegrond was, maar dat het niet eenvoudig was daarin verandering te brengen, omdat het in het algemeen al gebeurd was en men de opzet van het Militair Gezag niet weer kon veranderen of het Militair Gezag afschaffen.

28782 *(de Booy)* Het Militair Gezag heeft zich nooit bemoeid met de scheepvaart, zodat de heer *de Booy* als Minister van Scheepvaart en Visserij persoonlijk nooit de minste moeilijkheid met het Militair Gezag heeft gehad.

Op de vraag, of de heer *de Booy* moeilijkheden heeft ondervonden van de zijde van het M. G., toen hij naar Nederland wilde overkomen,

28789 *(de Booy)* verklaart hij, dat dit niet het geval was. Het Militair Gezag — dat weet hij wel zeker — had inderdaad bezwaren tegen het komen van Ministers naar Nederland; het achtte het ongewenst, dat Ministers in Nederland zouden zijn, zolang daar het geallieerde militaire commando nog was. De heer *de Booy* wil niet zeggen, dat hij het er geheel mee eens was, maar men kan zich dat wel enigszins voorstellen. Het was voor de waardigheid van de Regering — die ook wel iets waard is — niet zo plezierig om in die tijd, toen de geallieerden er nog waren, uit Engeland te komen. Men kon daar niet als Neder-

landse Regering optreden of als Nederlandse Minister. Men hoorde dan telkens, dat een geallieerd bevelhebber iets anders besloten had. In zijn functie van Minister van Visserij heeft de heer *de Booy* een Amerikaanse luitenant bij zich gehad, die hem kwam vertellen, hoe de visserij op de Westerschelde geregeld moest worden. In normale omstandigheden zou men die man in het geheel niet ontvangen hebben, maar men deed het dan om de vrede te bewaren. De heer *de Booy* kan zich wel voorstellen, dat men zegt: als je niet volledig Minister kan zijn, is het beter, dat je wegblijft. Hij kan zich voorstellen, dat men dat advies geeft.

28790 *(de Booy)* De indruk van de heer *de Booy* is geweest, dat het niet zozeer de bevolking en de industrie waren, die bezwaren hadden tegen het afhankelijk zijn van het M. G. en die weer een Regering terugverlangden als wel de vroegere bestuurders, burgemeester en wethouders, de inspecteurs van de belastingen en wat dies meer zij.

28792 *(de Booy)* Over de strijd ten principale, die de Regering en het Militair Gezag hebben gestreden, deelt de heer *De Booy* mede, dat er ogenblikken zijn geweest, waarop men in een stemming was om te zeggen: wij kunnen ons niet verenigen met de manier, waarop u uw werk doet; dat moet veranderen; wij zullen er iemand anders neerzetten. Doch dat was niet zo eenvoudig. Het verloop van die crisis kan de heer *de Booy* niet uit zijn hoofd vertellen.

28795 *(de Booy)* Hij heeft het altijd een onaangename toestand gevonden, maar voor het beheer van zijn eigen departement had hij er geen last van. Hij heeft nooit een oplossing geweten, die hem voorkwam de juiste te zijn en die hij aan het Kabinet had kunnen voorstellen. Daarmee was het voor hem afgelopen.

28781 *(de Booy)* Wat de situatie in België betreft, meent de heer *de Booy,* dat België wel degelijk een Militair Gezag-opleiding had. In naam heette deze civil affairs organization, maar alle officieren, die bij het Militair Gezag geweest zijn en die beschikbaar waren bij de bevrijding, hebben die opleiding en verschillende cursussen, die door de Engelsen georganiseerd werden, gevolgd.

28879 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* was geen groot voorstander van het Militair Gezag. Hij wil de militairen niets te kort doen. Tegen dat Militair Gezag, dat bestond uit snel tot militairen gemaakte heren, die tenslotte in Nederland hun gelederen op korte termijn moesten aanvullen, bestonden enige bezwaren bij het Kabinet en misschien ook bij de bevolking en hoe eerder het ophield, hoe eerder althans dat Militair Gezag tot zo klein mogelijke proporties werd teruggebracht, hoe beter het was. Men had door de radio aan Nederland beloofd: jullie krijgen een Militair Gezag, wij kunnen dat niet anders doen. De Regering was toenmaals van oordeel, dat het nodig was die bijzondere staat van beleg hoe eerder hoe liever op te heffen.

28893 *(van Angeren)* Met betrekking tot de vraag, of de aanvankelijke mening van de heer *van Angeren,* dat het M. G. onafwendbaar was, later bij hem zo is veranderd, dat hij tot de conclusie kwam, dat er bij de bevrijding ook een andere figuur dan het M. G. denkbaar was, verklaart de heer *van Angeren,* dat, wanneer zij niet te maken hadden gehad met de druk van de Engelsen en de wijze, waarop die druk op hen werd uitgeoefend, en voorts met de wijze, waarop volgens hun mening de oorlog zou verlopen, hij gelooft, dat men langs een andere weg — langs de weg van de civiele staat van beleg, als men wil — de civiele autoriteiten de bevoegdheden zou hebben gegeven, aangenomen, dat de politie kon worden aangevuld met het leger of wat ook.

28894 *(van Angeren)* België heeft, volgens de heer *van Angeren,* niet zo een uitgediept M.G. gehad als wij het hadden. In België heeft men zelfs de berechting over de krijgsraden laten lopen. De Nederlandse Ministers zaten, ook wat betreft de uitrusting, aan die staat van beleg en het Militair Gezag vast. De heer *van Angeren* gelooft echter, dat België wel hetzelfde heeft gehad, maar onder een andere naam. Hij is direct na de terugkeer — het Zuiden was net bevrijd — in België geweest. Omdat België echter onder militair gezag van de Duitsers had gestaan en veel minder had geleden dan ons land, zijn de verhoudingen in België en die in ons land niet met elkaar te vergelijken. Hij gelooft, dat het op zich zelf nog een studie waard zou zijn om te zien wat er in België, vergeleken met hier in Nederland, is gebeurd en op welke wijze verschillende maatregelen zijn genomen om tot liquidatie van het gebeurde over te gaan. Bij alle critiek, die men heeft en die hij zelf ook heeft tegen de uitvoering — men stelt dikwijls de maker van een wet verantwoordelijk voor de uitvoering —, blijft hij van oordeel, dat wij met deze zaak beter hebben gehandeld dan de Belgen. De Belgen hebben het wel geloofd. De heer *van Angeren* is van mening, dat zij het, wat betreft het Militair Gezag, niet zo uitgediept hebben, doch dat België het wel heeft gehad, maar in een andere vorm.

29457 *(Kerstens)* De heer *Kerstens,* sprekend over de activiteit van het Militair Gezag te Londen, verklaart, dat men te Londen op last van het Militair Gezag van alles ging kopen en dat toen gezegd werd, dat

hij dat toegestaan zou hebben aan de heer *van Lidth de Jeude*, hetgeen de heer *Kerstens* zich tot vandaag niet herinnert en ook niet geloven kan.

29482 *(Kerstens)* Militair Gezag kreeg natuurlijk al gauw een topzware positie, ook te Londen; het kreeg grote bevoegdheden; het was zich daarvan bewust; het ging inkopen doen, een van de dingen, waardoor men een détournement kreeg. M.G. ontvolkte de departementen. De eigen ambtenaren trokken een uniform aan, deden hetzelfde werk als op de departementen en kregen dan het dubbele salaris. Dat was iets heel ergs. De heer *Kerstens* heeft verscheidene mensen van zijn departement moeten afstaan, omdat zij weg wilden; hij kon hen niet tegenhouden; het werk, dat zij op zijn departement deden, gingen zij op het M.G. doen; zij deden daar precies hetzelfde werk als op zijn departement. De militaire toeslagen waren veel hoger. Dat was te hatelijker voor de andere ambtenaren, die niet officier waren en geen uniform aan hadden. Degenen, die naar het M.G. gingen, kregen veel hoger salaris en rang. De militairen hadden op grond van oude regelingen militaire toeslagen; daarin zat voornamelijk het verschil. Het zat natuurlijk ook in de rang; men had nogal gauw een hoge rang.

29498 *(Beel)* De heer *Beel* werd omstreeks einde November 1944 aangezocht om als adviseur voor sociale zaken van het Militair Gezag in de provincie Noord-Brabant op te treden. Hij heeft deze functie aanvaard.

29558 *(Beel)* Later als Minister van Binnenlandse Zaken heeft de heer *Beel* speciaal contact gehad met de afdeling Binnenlands Bestuur van het Militair Gezag; daarmede was de samenwerking uitstekend. Er werd niets gedaan, zo verklaart de heer *Beel*, zonder zijn voorkennis. De samenwerking, speciaal ten opzichte van het Departement van Binnenlandse Zaken, was reeds in het Zuiden gegroeid. De heer *Beel* herinnert zich niet tijdens zijn Ministerschap conflicten te hebben meegemaakt tussen de Regering en het Militair Gezag.

31459 *(van den Tempel)* De heer *van den Tempel* deelt mede, dat de voorbereiding van het besluit van 11 December 1943 (D 60) inzake de bijzondere staat van beleg veel voeten in de aarde heeft gehad en lang heeft geduurd. Ondanks bedenkingen er tegen en de exorbitante bevoegdheden van het Militair Gezag is het besluit ook door de heer *van den Tempel* getekend.

Hij stelt er prijs op de moeilijke overwegingen, die er toe leidden het besluit te tekenen, dat grondslag was van het optreden van het Militair Gezag, te releveren. Die overwegingen waren in hoofdzaak de volgende.

Het was noodzakelijk om maatregelen te nemen, waardoor dadelijk orde en rust door Nederlandse organen in bevrijd gebied konden worden verzekerd. Het was van groot belang, dat men van stonden aan op eigen bevrijd gebied eigen zaken zoveel mogelijk zelf behartigde. Men moest dus kunnen beschikken over eigen organen om dadelijk orde en rust te kunnen handhaven.

De tweede overweging was, dat er dadelijk moest zijn een Nederlands orgaan voor samenwerking met het geallieerde militaire bestuur, dat voorshands natuurlijk overwicht zou behouden, omdat ons land in het operatieve gebied lag. Daarvoor moest men onzerzijds kunnen beschikken over civil affairs officers. Dergelijke diensten trof men bij alle geallieerde legers aan; men heeft in België en Noorwegen, voor wat dit doeleinde betreft, daarmee volstaan; militairen dus of tijdelijk als militair aangestelden speciaal, die dienden als verbinding tussen de geallieerde en de burgerlijke autoriteiten.

De Noorse en Belgische civil affairs officers waren natuurlijk Noren en Belgen. Dat was een formatie tot op zekere hoogte analoog aan het Militair Gezag bij ons. Dat waren mensen, die dezelfde functie vervulden, doch op zeer beperkte voet, die bij ons aan het Militair Gezag was toegedacht.

31463 *(van den Tempel)* De Belgische civil affairs officers bleven Belgische militairen onder Belgisch commando, dat volgens bepaalde regelen ondergeschikt was aan het geallieerde opperbevel. Zij waren Belgische militaire ambtenaren, die — en dat was de kern van de zaak — niet alleen de verbinding vormden voor burgerlijke aangelegenheden tussen het geallieerde hoofdkwartier en de Belgische autoriteiten, maar ook tussen het Belgische legercommando en de burgerlijke instanties, hetgeen het Militair Gezag tot op zekere hoogte ook deed. Als men zich in Nederland beperkt had tot de aanstelling van civil affairs officers in militair verband, die de verbinding tot stand brachten tussen onze militaire autoriteiten, de geallieerde autoriteiten en het burgerlijk bestuur in Nederland, was er geen enkel bezwaar geweest. Iedereen zag de noodzaak daarvan in. Dat verklaart, waarom hij met de oprichting van de formatie meeging.

31465 *(van den Tempel)* De zaak is echter, dat het Nederlandse Militair Gezag tenslotte niet uitsluitend die verbinding vormde, maar zelf ging besturen. Het Militair Gezag kreeg veel grotere bevoegdheden, ook ten aanzien van

het burgerlijk bestuur en in aangelegenheden, rakende het algemeen Regeringsbeleid, dan in België of Noorwegen ooit aan de civil affairs officers zijn verstrekt. De Belgische civil affairs officers waren een Belgische formatie, die via het Belgische oppercommando ter beschikking stond van de Belgische Regering.

De term „Militair Gezag", welke bij ons werd gekozen, was natuurlijk al verkeerd. De term „Militair Gezag" is door de geallieerden gebruikt voor de militaire formatie onder geallieerd bewind, die de burgerlijke zaken in Duitsland en bezet vijandelijk gebied moest behartigen. Voorzover de heer *van den Tempel* bekend, heeft men een Militair Gezag, in de bij ons bekende vorm, in geen ander van de bevrijde landen ingesteld, wèl in bezet vijandelijk gebied.

31467 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* aanvaardt niet de voorstelling van zaken, door het Militair Gezag gegeven, nl. dat het een omvangrijke besturende taak kreeg tengevolge van de afwezigheid door de oorlogsomstandigheden van de Nederlandse bestuursorganisatie.

Terugkerend tot de overwegingen, welke de Ministers tot de ondertekening van het besluit van 11 December 1943 hebben geleid, geeft de heer *van den Tempel* als derde overweging, dat het besluit formele waarborgen bevatte voor het overwicht van de Regering. De Regering hield volgens de tekst de zaak in handen; niet de afzonderlijke Ministers, maar de Regering.

In het verslag van het Militair Gezag staat op blz. 508, dat de Minister van Sociale Zaken telkens blijk gaf van een ongemotiveerd wantrouwen in het Militair Gezag. Dat deert de heer *van den Tempel* natuurlijk niet in het minst; het is een beetje andersom. Hij was toen reeds beducht voor de gang van zaken, maar overwoog: men mag niet bij voorbaat uitgaan van vrees voor machtsusurpatie door de militaire leiders; laten wij niet verder gaan dan de feiten ons veroorloven, vooral waar een civil affairs-formatie toch onontbeerlijk is.

Het laatste punt, dat van groot belang was, was de kans op een korte duur van de overgangstijd. Daar werd zeer de nadruk op gelegd; éénmaal zeker heeft de Koningin en heeft ook de Minister-President nadrukkelijk door de radio het volk ingelicht, dat het Militair Gezag een aan het burgerlijk gezag volstrekt ondergeschikte instelling zou zijn en dat het eigenlijk voor een zéér korte overgangsperiode zou dienen. De heer *van den Tempel* herinnert aan de radiorede van de Koningin van 23 November 1943 [1]) over het Militair Gezag en aan de radiorede van de heer *Gerbrandy* van 8 December 1943 [2]), waarin zeer sterk tot uitdrukking werden gebracht de ondergeschiktheid van het Militair Gezag aan het burgerlijk gezag en de vermoedelijk zeer korte duur van de overgangstoestand. Volgens de toen gegeven voorstelling zou het Militair Gezag niet meer dan een instrument zijn tot herstel en handhaving van de in- en uitwendige veiligheid van de Staat. Men kon toen moeilijk aannemen, dat de instelling van het Militair Gezag er toe zou leiden, dat het civiele bestuur practisch tot in de hoogste instantie voor geruime tijd zou worden overgenomen door een militaire instelling.

[1]) Bijlage 108.

[2]) Bijlage 109.

Op 19 Juni 1944 volgde het Aanwijzingsbesluit Militair Gezag. De heer *van den Tempel* wil er echter op wijzen, dat de voorbereiding tot de instelling van het Militair Gezag reeds veel vroeger begonnen was. Het Militair Gezag fungeerde feitelijk reeds, toen het Aanwijzingsbesluit van 19 Juni 1944 tot stand kwam.

De werfkracht van het Militair Gezag in Londense kringen was aanzienlijk. Er waren verschillende motieven, waardoor deze werfkracht onder de mensen, die te Londen beschikbaar waren, voor het Militair Gezag groot was in tegenstelling tot de departementen en vooral tot sommige departementen, waar weinig promotiekansen bestonden en waarin weinig persoonlijk avontuur zat. Die grote werfkracht onder de personen, zowel bij hen. die werkzaam waren bij grote concerns, als bij alle anderen, die beschikbaar waren, vond haar grond in de eerste plaats in een algemene bereidheid om het land te dienen. Die bereidheid was natuurlijk, zeker in even sterke mate, aanwezig bij degenen, die bij andere instellingen dienden en bleven dienen. Daarnevens sprak het persoonlijk belang zijn woord. Men had bij het Militair Gezag uitzicht op een goede beloning en op goede verzorging, op uniform en rang en kans op promotie, want die werd niet zo schriel verleend. Promotie was aan de orde van de dag. In zekere mate had men een afwisselend bestaan. Men denke aan de requirering van auto's op grote schaal, waarnaar later een onderzoek is ingesteld. Honderden auto's zijn in Nederland gerequireerd en het heeft heel wat moeite gekost om op te klaren, waar ze gebleven zijn. De heer *van den Tempel* spreekt er niet hard over. Men moet zich realiseren, dat men in oorlogstijd verkeerde, dat er onzekerheid was aan alle kanten en dat men kans kreeg zich verdienstelijk te maken, althans in eigen ogen. In elk geval: het Militair Gezag had zeker grote aantrekkingskracht. De heer *van den Tempel* had in het algemeen ook deze bedenking tegen deze gang van zaken, dat door zich met alle beschikbare élan op civiele zaken te werpen het Ministerie van Oorlog werd gedenatureerd. Hij

heeft daar in een artikel in Vrij Nederland van 7 April 1945 reeds op gewezen. [1]) Men had van de zijde van dat departement, mede in verband met de zeer geringe militaire prestaties van Nederland bij de bevrijding, beter een andere houding kunnen aannemen en het burgerlijk bestuur beter in andere, zeker meer bevoegde handen kunnen laten.

De ervaringen van de heer *van den Tempel* met het Militair Gezag hadden een bedenkelijke kant; hij bedoelt wat betreft de verhouding tot het burgerlijk gezag. Om een voorbeeld te noemen: door de Regering werd de zorg voor de repatriëring toevertrouwd aan het Departement van Sociale Zaken. Daartoe werd op zijn voordracht met instemming van de gehele Regering bij Koninklijk besluit een Regeringscommissaris benoemd. Toen de heer *van den Tempel* zoekende was naar de meest geschikte man voor deze gewichtige functie en hij daarover sprak met de toenmalige kolonel *Kruls,* tijdens zijn aanwezigheid om andere redenen in zijn kabinet, noemde de heer *Kruls* hem, voor het eerst, de naam van de heer *Ferwerda.* Hij noemde hem zijn beste man (onder degenen, die toen aangetrokken werden voor het Militair Gezag). Na verschillende informaties te hebben ingewonnen, volgde de heer *van den Tempel* die raad op.

De zorg voor de repatriëring berustte dus bij hem al sinds het voorjaar 1943. Wat gebeurde er nu? De heer *van den Tempel* vertrok in de voorzomer van 1944 naar Amerika voor de Internationale Arbeidsconferentie. Bij zijn terugkomst was het eerste, dat hij vernam, dat er door het M.G. een grote oefening voor de repatriëring georganiseerd was in Wolverhampton. Hij vroeg, of dienaangaande overleg was gepleegd met Sociale Zaken. Neen, dat was niet gebeurd; het departement, waaronder de repatriëring ressorteerde, was volstrekt genegeerd. Dat was een funeste ervaring. Hij heeft zich toen dadelijk met de Minister van Oorlog in verbinding gesteld en hem er op gewezen, dat dit een onjuiste verhouding was. Inderdaad, dat is volkomen verkeerd, stemde deze toe.

Dit is overigens niet de enige bijzonderheid over de samenwerking en het tekort aan samenwerking tussen het M.G. en het Departement van Sociale Zaken. Daarover heeft hij de commissie schriftelijk ingelicht. [2]).

De bewering van generaal *Kruls* in Elsevier van 12 Juni 1948, dat er te Londen één voortdurend streven van sommige civiele instanties was om naast en buiten het Militair Gezag om te werken, is dan ook volkomen ongemotiveerd. Het was juist andersom, in volle waarheid: volkomen andersom. Er was een streven bij het Militair Gezag om steeds meer zaken in handen te krijgen met terzijdestelling van burgerlijke instanties.

De tweede ervaring van de heer *van den Tempel* betreft de terugkeer van de Regering naar bevrijd gebied. Deze had veel voeten in de aarde. Dat werd toen toegeschreven aan de houding van het geallieerde opperbevel, dat zou menen, dat de militaire toestand terugkeer van de Ministers nog niet toeliet, maar dezen zijn steeds meer tot de conclusie gekomen, dat het kwaad daar niet zat. De heer *van den Tempel* is in November 1944 naar Brussel geweest. Hij moest enige ambtenaren spreken, die daartoe uit bevrijd gebied naar Brussel moesten komen. Hij had tevoren de Minister-President, die geredelijk zijn medewerking verleende voor zijn bezoek aan Brussel, moeten toezeggen, dat hij niet naar bevrijd Nederland zou gaan. Van Brussel uit heeft jhr. *van Lidth de Jeude,* in overleg met hem, een briefje gestuurd aan de heer *Gerbrandy* met de vraag, of de heer *van den Tempel* door mocht gaan naar bevrijd gebied. De heer *Gerbrandy* was blijkbaar gebonden aan andere afspraken; hij kon hem daartoe geen toestemming geven. [3]) Toen de heer *van den Tempel* te Londen terugkwam en zijn ervaringen mededeelde, was er een stroming in het Ministerie, die meende, dat de Ministers zich dat niet konden laten aanleunen en dat zij de bevoegdheid moesten hebben op eigen bevrijd grondgebied te komen. Dat is toen het Militair Gezag nadrukkelijk onder het oog gebracht. Ongeveer op dat ogenblik kwam er een schrijven in van generaal *Kruls,* gericht aan de Minister-President. Die brief is niet gepubliceerd. De heer *van den Tempel* heeft hem nooit in handen gehad. Hij heeft hem alleen horen voorlezen. Deze brief moet in November 1944 geschreven zijn en is na ontvangst dadelijk voorgelezen in de Ministerraad [4]). De heer *van den Tempel* heeft na de voorlezing die brief in enkele sterke bewoordingen gekwalificeerd. Ook andere heren waren zeer ontstemd. Men kon zich met dit schrijven niet verenigen. Het is ondenkbaar, dat een Britse of Amerikaanse officier aan zijn Regering op een dergelijke toon kon schrijven zonder dat dit tot scherpe maatregelen zou hebben geleid. Generaal *Kruls* is hierover onderhouden door de Minister-President en de Minister van Oorlog en, naar de Ministers is medegedeeld, heeft de heer *Kruls* erkend, dat hij te ver was gegaan. Daarmede is de zaak toen blijven rusten.

Vervolgens komen de ervaringen in de tweede helft van December 1944. De Ministers-kwartiermakers waren vooruitgegaan op 25 No-

[1]) Dit artikel is in zijn geheel opgenomen in het boek van de heer *van den Tempel:* „Nederland in Londen", blz. 236 e.v.

[2]) Vgl. bijlage 110.

[3]) Vgl. bijlage 111.

[4]) Vgl. bijlage 112.

vember 1944 en hadden met instemming van het Militair Gezag het hotel „Bosch en Ven" te Oisterwijk betrokken. De heer *van den Tempel* is er op 14 December 1944 heengegaan, niet als een van de kwartiermakers, maar als een van de Ministers, die hun zaken in bevrijd gebied moesten behartigen. Het eerste, dat hij daar constateerde, was, dat „Bosch en Ven" geen centrum van daadwerkelijk bestuur was. De bestuurszaken in bevrijd gebied gingen grotendeels buiten „Bosch en Ven" en buiten de verantwoordelijke Regering om. Er was daar een vertegenwoordiger van het Militair Gezag aanwezig; een majoor, een welwillend man, maar contact met de leiders van het Militair Gezag was er niet. De heer *van den Tempel* is daar veertien dagen geweest. Hij heeft er veel bemoeienissen gehad en heeft met zeer vele personen gesproken, maar hij heeft, evenmin trouwens als de andere Ministers, contact met de leiding van het Militair Gezag gehad; dat ging zijn eigen weg.

Een van zijn ervaringen was ook, dat er practisch geen mogelijkheid bleek te zijn voor vestiging van voorlopige departementale centra van bestuur in bevrijd gebied. Het scheen hem toe, dat, als men met de calamiteiten, die over ons volk waren gekomen en met de ontzaglijk moeilijke omstandigheden, die in Nederland bestonden, rekening hield, van het begin af een sterk burgerlijk gezag noodzakelijk was, een actieve Regering in Nederland met haar organen, die de verschillende problemen van alle kanten dadelijk konden aanpakken. Hij heeft van het begin af aan in het bijzonder met medewerking van de heren dr. *van Rhijn* en mr. *de Groot* in die richting gewerkt. Hij had in het laatst van 1944 het genoegen dr. *van Rhijn* aan zijn departement te kunnen verbinden, opdat altijd een hunner (dr. *van Rhijn* als zijn plaatsvervanger) in bevrijd gebied zou kunnen zijn.

Een van zijn opdrachten was een centrum te vinden, waarin alle krachten op sociaal gebied, die verspreid waren, konden worden samengebracht, zodat een doelmatige activiteit zou kunnen worden ontplooid.

Het Militair Gezag was een volkomen tegenovergestelde mening toegedaan; het Militair Gezag vond dat onjuist: de Regering behoorde per slot van zaken te Londen en de Regeringszaken in bevrijd gebied moesten via het Militair Gezag worden behandeld.

Een groot bezwaar was — dat richt zich niet zo zeer tegen het Militair Gezag; het was een tekortkoming der Regering —, dat de departementshoofden, die in Noordbrabant kwamen, zonder middelen waren. Er waren geen kredieten voor de departementshoofden beschikbaar gesteld; er waren geen voorzieningen getroffen terzake van noodzakelijke uitgaven, welke hun optreden in Nederland zou medebrengen; er was alleen een krediet geopend voor het Militair Gezag. De Minister van Sociale Zaken had bij voorkomende uitgaven, als gevolg van bemoeiingen op sociaal gebied, geld moeten vragen aan het Militair Gezag, hetgeen natuurlijk niet in zijn lijn lag. Een van zijn bedoelingen, toen hij begin Januari 1945 op de dag, voordat hij ziek werd, Financiën ad interim zou overnemen, was om daarin orde te scheppen. Hij had gewild, dat men kredieten zou hebben geopend terzake van de bemoeiingen in Nederland, waarover de departementshoofden in overleg met Financiën en de Regering zouden kunnen beschikken en dat de Ministers verplicht zouden worden zo spoedig mogelijk voor de eerstkomende maanden een voorlopige begroting te maken, opdat Nederland op zoveel mogelijk normale wijze geregeerd zou kunnen worden. De Minister-President, als leider der kwartiermakers, had blijkbaar deze situatie niet overzien en er geen aandacht aan geschonken. Er was alleen voor het Militair Gezag een krediet geopend. De heer *van den Tempel* zou tijdens zijn verblijf in Nederland geen maatregelen hebben kunnen nemen, die dadelijk uitgaven met zich brachten, zonder het Militair Gezag geld te vragen.

31468 *(van den Tempel)*

Dat is een van de aangelegenheden, die direct bij terugkomst van de Ministers aan de Ministerraad te Londen zijn voorgelegd. Hoe het verder is gegaan, weet de heer *van den Tempel* niet, daar hij door ziekte was uitgeschakeld. Hij wijst op het besluit van de chef staf Militair Gezag betreffende het instellen van een financieel college tot bijstand van het Militair Gezag, gepubliceerd in het Publicatieblad van het Militair Gezag van 4 Mei 1945. Het is een typerend voorbeeld.

De situatie in bevrijd gebied, zoals de heer *van den Tempel* deze in zijn boek op blz. 221 gekarakteriseerd heeft, onderschrijft hij nog steeds. Het Militair Gezag had zich op de stoel van het burgerlijk gezag genesteld en was naijverig op deze plaats. Het burgerlijk gezag hing er bij. Dat was een onhoudbare toestand. De heer *van den Tempel* ging zoveel mogelijk zijn gang, maar zijn doel om in het bevrijde gebied een voorlopig centrum voor Sociale Zaken te vestigen, was niet te bereiken. De andere Ministers hadden hun eigen moeilijkheden. Zij hebben toen over de toestand beraadslaagd.

Met betrekking tot de notulen van de laatste vergadering van de

[1]) Vgl. bijlage 113

kwartiermakers [1]) verklaart de heer *van den Tempel,* dat het onjuist is, dat deze vergadering, waar hij aanwezig was, wordt gekwalificeerd als een vergadering van kwartiermakers; hij behoorde niet tot de kwartiermakers. De notulen geven echter over het algemeen een zeer juist beeld van hetgeen er verhandeld is. In de notulen van deze vergadering van 23 December 1944 zijn de opvattingen en bedoelingen goed omschreven. Er blijkt uit, dat de opzet van de critiek der aanwezige Ministers van zeer constructieve aard was. Het was geen aanval op of positie nemen tegen het Militair Gezag, maar uitsluitend een afbakening van de taak van het Militair Gezag, waarbij het beleid van Nederlandse zijde geheel in handen zou blijven van de Nederlandse Regering en het Militair Gezag niets anders zou zijn dan de sterke arm, een instrument van de Nederlandse Regering, en niet meer. Herinnert hij het zich goed, dan is naar aanleiding van die bespreking namens hen allen een schrijven gericht tot de Minister-President door de heren *van Heuven Goedhart* en *Nuboer,* waarin gezegd werd, dat er ingrijpende maatregelen genomen moesten worden. Daarop zijn gevolgd de vergaderingen van de Ministerraad van 2 en 4 Januari 1945 te Londen. In deze vergaderingen is men niet tot een conclusie gekomen.

In elk geval was de situatie zó, dat toenmaals op de voorgrond stond — en dat was wel de mening van de grote meerderheid der Ministers —, dat er een radicale verandering moest komen in de gezagsverhoudingen. Minister *van den Broek,* die later zou weigeren toe te treden tot een nieuw Kabinet, omdat er geen sociaal-democraten in zouden worden opgenomen, doch die toenmaals ziek was en dus die vergaderingen niet bijwoonde, heeft later tegen de heer *van den Tempel* gezegd: „Ik had in „Bosch en Ven" al besloten: het Militair Gezag in deze vorm weg of ik weg." Hij had dus de ontwikkeling, waarbij het burgerlijk gezag werd verdrongen door het Militair Gezag, doorzien en had het funeste daarvan ingezien.

31473 *(van den Tempel)*

Op de vraag, of de komst van Ministers in Nederland bezwaren ontmoette van de kant van het Militair Gezag dan wel van de zijde van de geallieerde militaire autoriteiten, deelt de heer *van den Tempel* mede, dat dit punt toen was opgehelderd. Het is opgehelderd enige dagen vóór de brief van de heer *Kruls* van 12 November 1944. Hij weet het daarom, omdat hij te Brussel was en niet naar Brabant mocht. Toen is hem medegedeeld — hij meent door de heer *van Lidth de Jeude* —, dat generaal *Edwards* juist was overgekomen met de mededeling van S.H.A.E.F., dat men elk bezwaar had laten vervallen tegen de aanwezigheid van Nederlandse Ministers in Nederland. Die zaak hing nog wel, toen hij naar Brussel ging. De heer

31474 *(van den Tempel)*

van den Tempel kan zich bijna niet vergissen: het was toen opgelost. De bezwaren van het Militair Gezag bleven. Dat blijkt uit de brief van generaal *Kruls* van 12 November 1944, waarvan de aanhef als volgt luidt:

> „Naar aanleiding van het mij bekende voornemen om de z.g. vijf kwartiermakers op korten termijn naar Nederland te doen overgaan, heb ik de eer Uwer Excellentie het volgende te berichten:
>
> Nu ik eenigen tijd als chef staf Militair Gezag in functie ben geweest en van nabij heb kennis gemaakt met de moeilijkheden, welke aan het bestuur van het bevrijde gebied onder de huidige omstandigheden zijn verbonden, is bij mij de overtuiging ontstaan, dat de komst van Uwe Excellentie en vier Harer Ambtgenooten het gevaar met zich medebrengt voor een ontwikkeling, welke voor den gang van zaken in bevrijd Nederland desastreus kan zijn. Ik moge een en ander hieronder nader uiteenzetten."

De heer *van den Tempel* citeert de rest van deze brief:

> „Het Militair Gezag heeft thans de zaak vrij goed in handen. Er zijn ongetwijfeld nog vele dingen, die verbetering behoeven, maar ik heb goede hoop, dat ook hieraan weldra tegemoet kan gekomen worden. Wat op het oogenblik noodig is, is een sterke leiding, die de beschikking heeft over groote bevoegdheden en in staat is op zeer korten termijn beslissingen te nemen."

Men bedenke, zo merkt de heer *van den Tempel* op, dat dit betrof door de geallieerden reeds bevrijd gebied.

> „Ik ben mij bewust, dat het Militair Gezag als zoodanig in sommige opzichten nog te kort is geschoten. Naast de omstandigheid, dat onder de tegenwoordige verwarde omstandigheden, elke organisatie hierin meer of minder moet te kort schieten, zie ik de oorzaken daarvan dan ook in onvoldoende personeelsbezetting van het Militair Gezag en onvoldoende vrijheid van handelen, zoowel tengevolge van het feit, dat de geldende besluiten niet in alle opzichten het Militair Gezag vrij laten, als tengevolge van nog onvoldoende hulp van de Geallieerde instanties. De komst van Uwe Excellentie en Haar Ambtgenooten kan hier-

in zeer zeker geen verbetering brengen. Integendeel. Er zullen nieuwe moeilijkheden ontstaan, die een snelle en doeltreffende uitoefening van gezag in den weg staan en tot verwarring en verlies aan prestige zoowel van het Militair Gezag als van de Regeering aanleiding zullen geven.

Ik wil hiermede niet zeggen, dat het Militair Gezag voor onbepaalden tijd het eenige centrale gezagsorgaan zou moeten blijven. Zoodra de Regeering in Nederland is en zij de beschikking heeft over goed werkende Departementen en diensten, zal de taak van het Militair Gezag van karakter veranderen en zeer vergemakkelijkt worden.

De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder Departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:

1. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het personeel van den Staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar."

Zo oprecht is het hoofd van het Militair Gezag tegen de Regering, roept de heer *van den Tempel* hierbij uit!

„De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier Departementen een deel van het personeel vóór de vorming van Staf Militair Gezag heeft behoord. Anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel Staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven.

2. De aanwezigheid van een aantal Ministers heeft onherroepelijk ten gevolge, dat velen zich tot hen zullen wenden met klachten over den huidigen gang van zaken en met wenschen. Daardoor en als gevolg van eigen waarnemingen der Ministers, zal bij hen de neiging ontstaan om in te grijpen en beslissingen te nemen. Dergelijke beslissingen kunnen niet anders dan incidenteel zijn en in den regel onvoldoende overwogen. Hierdoor ontstaat verwarring en wordt het werk van het Militair Gezag in korten tijd onmogelijk gemaakt.

3. Het prestige der Ministers en daarmede der Regeering zal ernstig in gevaar komen. De Ministers zonder Departementen worden in het glazen huisje van een provinciestad het centrum van belangstelling en critiek. Misschien komen er gedurende de eerste dagen eenige vreugdeklanken, de terugslag zal snel komen en groot zijn. Er worden bij het volk verwachtingen gewekt, die niet bevredigd kunnen worden. Scherpe critiek zal ontstaan, welke het prestige der Regeering schaadt en haar positie onhoudbaar doet worden. Critiek op het Militair Gezag daarentegen is minder ernstig; het is een tijdelijke instelling, waarvan iedereen het tijdelijk karakter kent.

4. De bevoegdheden van zelfstandig optredende Ministers zijn onvoldoende. Op de meeste terreinen, waarbij regelend moet worden opgetreden, beschikt het Militair Gezag over bevoegdheden, welke Ministers zonder de Kroon niet bezitten. Zouden toch snelle maatregelen noodig zijn, dan zouden zij door het Militair Gezag moeten worden getroffen. Aangezien het Militair Gezag slechts van zijn bevoegdheden gebruik kan maken, indien het voor dat gebruik zelf de verantwoordelijkheid kan dragen, is ook hier een bron van conflicten aanwezig.

5. Het bevrijde gebied van Nederland bevindt zich nog steeds in de z.g. militaire phase, en het is voorloopig niet te verwachten, dat de tweede phase zal intreden. Zoolang derhalve de feitelijk hoogste macht op bestuursgebied nog in handen ligt van den geallieerden opperbevelhebber, is het gewenscht, dat Nederlandsche Ministers zich niet op Nederlandsch gebied met bestuursaangelegenheden bemoeien. Daarvoor is een apparaat geschapen: het Militair Gezag. Wil men dat apparaat uitschakelen of zijn maatregelen doorkruisen, dan beteekent dit slechts verwarring en teleurstelling. Niet alleen op bestuursgebied in engeren zin, doch ook voor alle maatregelen op economisch terrein is de nauwste samenwerking met de geallieerde legerleiding en plaatselijke bevelhebbers noodzakelijk. Ook hier zijn de beslissingen uiteindelijk geheel aan geallieerde zijde. Het Militair Gezag is hierop geheel ingesteld en de geallieerde legerleiding weet hiermee te werken. Het zou het prestige van de leden van het Kabinet niet versterken, wanneer telkens zou blijken, dat eventueele beslissingen van hun zijde genegeerd zouden worden door geallieerde bevelhebbers.

6. Het is te vreezen, dat overeenkomstig de Londensche practijk belangrijke en ook minder belangrijke beslissingen niet zullen worden getroffen dan na uitvoerige besprekingen in een vergadering der Ministers. Indien ik daarbij steeds tegenwoordig zou

moeten zijn — hetgeen inderdaad noodzakelijk is — zou dit beteekenen, dat ik niet meer in staat zou zijn de noodige leiding aan mijn staf te geven en mij voortdurend op de hoogte te stellen van den toestand ter plaatse.

7. De permanente aanwezigheid van een aantal Ministers in Nederland zou beteekenen, dat men zich in het bevrijde gebied, meer dan tot dusver het geval is, met het politieke leven zou gaan bezighouden. Partijgenooten en politieke vrienden zullen trachten hun invloed te laten gelden. Adspirant-Kamerleden en baantjesjagers zullen zich verdringen. De ervaringen in België hebben geleerd, dat hieruit groote nadeelen voortvloeien, welke het snel treffen van maatregelen, welke thans noodig zijn, zeer zullen belemmeren. Ik zal in dit verband H.M. ambassadeur te Brussel verzoeken Uwer Excellentie een nadere uiteenzetting te willen geven van de groote moeilijkheden, welke het ontijdig vroeg optreden der Belgische Regeering heeft veroorzaakt.

8. Het tegenwoordige Kabinet verheugt zich in Nederland niet in een groote populariteit. De meest voorkomende houding is een van groote onverschilligheid. Ik meen overtuigd te kunnen zijn, dat maatregelen genomen door het Militair Gezag, dat — naar men algemeen erkent — onder de huidige omstandigheden een onmisbare instelling is, beter zullen worden geaccepteerd dan die, welke afkomstig zijn van de Ministers. Ik geloof, dat deze factor in bijzondere mate spreekt in het thans bevrijde Katholieke Zuiden. Ik merk in dit verband op, dat Uwe Excellentie herhaaldelijk tegenover geallieerde autoriteiten en tegenover mij heeft betoogd, dat de overkomst der Ministers noodig zou zijn uit psychologische overwegingen, nl. om niet den indruk te wekken, dat de Regeering eerst terugkeert, wanneer het gevaar geweken is en de levensomstandigheden weer normaal zijn. Terugkeer naar bevrijd gebied zou volgens u noodig zijn om het prestige van het Kabinet te versterken. Uwe Excellentie vergeve mij de opmerking, dat versterking van het prestige van het Kabinet, dat na de bevrijding zal aftreden, niet van zoodanige beteekenis is, dat daarvoor andere groote bezwaren moeten worden aanvaard. Vestiging in Nederland zal ook geen prestigeverbetering beteekenen van het Kabinet, doch hoogstens van enkele Ministers als persoon. Het prestige van het Kabinet zal korten tijd na vestiging in Nederland geheel verloren zijn.

Samenvattende moge ik Uwer Excellentie als mijn meening doen kennen, dat de permanente vestiging van vijf Ministers in Nederland hoogst ongewenschte gevolgen zal hebben. De overkomst van H.M. de Koningin met Haar Ministers, ieder beschikkend over een werkend departementaal apparaat, zal ik zeer toejuichen. De oplossing, die thans gevonden wordt, moet ik echter afraden. Indien de Ministers onder deze omstandigheden naar Nederland komen, dan mag dat slechts zeer tijdelijk zijn voor het inwinnen van verschillende informaties en voor het verleenen van rechtstreekschen steun aan het Militair Gezag, in den vorm van raadgevingen en het vaststellen van de mate, waarin het Militair Gezag meer vrijheid van handelen dient te hebben.

Zou blijken, dat zich een andere toestand gaat ontwikkelen, een toestand, waarin de hiervoor onder 1 tot en met 8 genoemde bezwaren voortvloeien, dan moet ik Uwer Excellentie tot mijn spijt nu reeds waarschuwen, dat ik dan zeker tot de conclusie zal moeten komen, dat ik de verantwoordelijkheid niet langer zal kunnen dragen en mij tot H.M. de Koningin zal moeten wenden om ontheffing te verzoeken uit mijn tegenwoordige functie.

Ik hoop, dat Uwe Excellentie zal begrijpen, dat het mij moeilijk is gevallen haar over deze zoo bijzonder gevoelige materie openlijk mijn meening te zeggen. Het gevaar heb ik onder de oogen moeten zien, dat men mij van dictatoriale neigingen zou verdenken. Niets echter is verder van mij en ik doe slechts, wat ik meen, dat 's Lands belang vordert.

Tenslotte moge ik nog opmerken, dat, indien het vorenstaande Uwer Excellentie geen aanleiding mocht geven haar plannen te herzien, ik dringend moet verzoeken, zulks geheel in overeenstemming met den Brigadier *de Casenove,* om den datum van uw reis naar Nederland uit te stellen tot een zoodanig tijdstip, dat ik de gelegenheid heb mijn staf tevoren naar Nederland te verplaatsen. Het zou zeer ongewenscht zijn, indien een deel van het Kabinet zich in Nederland bevond, terwijl de Staf Militair Gezag noodgedwongen nog op vreemden bodem standplaats moet houden.

Ik zend van dezen brief een copie aan Z.K.H. Prins *Bernhard* en aan den Minister van Oorlog.

De Chef Staf Militair Gezag,
De Generaal-Majoor,
(get.) Mr. *H. J. Kruls.*"

Die laatste alinea, zo geeft de heer *van den Tempel* nog als commentaar, is van belang, want de brief was wellicht alleen bestemd voor de Minister-President en de Prins en niet voor de Ministerraad. De Minister-President ontving de brief tijdens een vergadering van de Ministerraad, brak hem open en las hem voor. De heer *van den Tempel* heeft daarop aanstonds gereageerd in de Ministerraad. Hij was, gelooft hij, de eerste. Maar zijn mening werd, naar hij meent, door velen gedeeld. Een dergelijke brief zou men in een andere kring noemen: een daad van insubordinatie.

31476 *(van den Tempel)* Op de vragen, hoe het nu mogelijk geweest is, dat de verhouding tussen Regering en Militair Gezag zo grondig verstoord is, als blijkt uit deze brief van generaal *Kruls*, en dat ook nadien blijkbaar geen radicale verandering in die verhouding is gekomen en of dit ook verband hield met de constructie van het besluit D 60, volgens hetwelk de instructiën aan het Militair Gezag door de Kroon worden gegeven, geeft de heer *van den Tempel* als zijn mening, dat het zijns inziens niet zit in de formele kwestie en de formulering van deze wetsartikelen; het zit geheel in de mentaliteit, die in bepaalde kringen heerste en in de bedoelingen, bewust of onbewust, die voorzaten. Te Londen had men te maken met het Militair Gezag, dat zich, omdat het voor velen zo aanlokkelijk was, de steun, de medewerking had verzekerd van een belangrijke groep intellectuelen of zakenmensen uit Engeland, waarvan velen er een positie in hadden, die zich als de redders van het vaderland gevoelden en wilden tonen het te zijn. Daarnaast stond alles, wat militair was, op zeer enkele uitzonderingen na.

31478 *(van den Tempel)* Tenslotte wijst de heer *van den Tempel* op de praestaties van het Militair Gezag.

Op verschillend gebied is veel werk gedaan. Alleen is het z.i. duidelijk, dat dit werk minstens zo goed gedaan had kunnen worden door bekwame personen onder leiding van de verantwoordelijke Ministers.

Er is veel werk gedaan, maar als men honderden en honderden mensen kan aantrekken, die anders voor de Regering zouden hebben gewerkt, is dat begrijpelijk. Er is, wat betreft de steenkoolvoorziening en het spoedig herstel van het spoorwegverkeer, inderdaad flink werk verricht, maar dat was onder leiding van de verantwoordelijke Ministers zeker even goed gebeurd. Men mag echter uit al deze mededelingen en critische opmerkingen niet de gevolgtrekking maken, dat de persoonlijke verhoudingen slecht waren. Het betrof hier niet persoonlijke verhoudingen, maar zuiver zakelijke tegenstellingen, wat betreft het inzicht in de belangen van het Nederlandse volk. De heer *van den Tempel* heeft bijvoorbeeld nooit zo dicht bij de heer *Kruls* gestaan, dat er een persoonlijke verwijdering had kunnen plaats vinden. Hij heeft hem alleen ambtelijk gekend.

Naar de mening van de heer *van den Tempel* zijn de gevolgen voor ons land van het ontbreken, tijdens en gedurende vele maanden na de bevrijding, van de normale constitutionele instellingen (in het bijzonder van de Staten-Generaal), van het overwicht van het M.G. en de ontwrichting van de gezagsverhoudingen zeer nadelig geweest, in het bijzonder op vier gebieden.

In de eerste plaats wat betreft de gang van zaken met betrekking tot Indië. Het heeft ongetwijfeld geleid tot een vertraging van de zeer bijzondere maatregelen, welke in die tijd noodzakelijk waren.

In de tweede plaats is het van grote invloed geweest op de behandeling van het vraagstuk van de delinquenten. Men behoeft maar na te lezen wat daaromtrent staat in de notulen van de vergaderingen van de kwartiermakers. Het zal, wanneer men de opvattingen dienaangaande van de toenmalige Minister van Justitie in aanmerking neemt, duidelijk zijn, dat het onder een verantwoordelijke Regering, in die zin, dat zij de zaken werkelijk leidde, nooit mogelijk zou zijn geweest, dat de delinquenten zo zonder discriminatie bij elkaar werden geraapt en dat de gehele behandeling van dit gewichtige vraagstuk zoveel te wensen zou hebben overgelaten.

In de derde plaats heeft het ontwrichten van de bestuursverhoudingen geleid tot een onmatige uitbreiding van het gezagsapparaat, het overal oprichten van nieuwe bureaux, het scheppen van een uitgebreide gemilitariseerde en niet gemilitariseerde bureaucratie, waaraan ons land tot op zekere hoogte nog lijdt.

In de vierde plaats moest het gevoel in de eerste maanden na de bevrijding, dat alles onzeker en ontwricht was, er toe leiden — dat kon niet anders onder die verhoudingen, hoezeer de heren zelf correct waren —, dat de corruptie in allerlei kringen toenam. Men voelde zich vrij om dingen te doen, die men bij aanwezigheid van een bekwaam en sterk gezag nooit zou hebben aangedurfd. Dat geldt voor hoog en laag in den lande. Men heeft dat op ieder gebied kunnen waarnemen. Om al die redenen heeft de heer *van den Tempel* de gang van zaken buitengewoon betreurd. Het had zo gemakkelijk anders kunnen zijn.

31498 ***(Burger)*** De heer *Burger* is, nadat hij te Londen was aangekomen, aanvankelijk werkzaam geweest op het Departement van Sociale Zaken.

Hij had ook wel mogelijkheden bij Militair Gezag en Binnenlandse Zaken en misschien ook bij andere organen. Een van de overwegingen om Sociale Zaken te kiezen was, dat z.i. een betere verhouding tussen dit departement en het Militair Gezag tot stand moest komen. De heer *Burger* achtte het Militair Gezag nuttig, doch de heer *van den Tempel* was er zeer wantrouwig tegen. De heer *Burger* wilde dus trachten liaison te zijn, waartegen de heer *van den Tempel* wel bezwaar maakte, maar hetgeen hij hem niet categorisch verbood.

Uit latere discussies in de Ministerraad is de heer *Burger* tot enig inzicht gekomen, hoe het was gegaan met de uitnodiging van zijn toetreden tot het Kabinet. In de Ministerraad leefde de gedachte, dat door hem een functie bij het Militair Gezag moest worden vervuld en dat hij zou moeten functionneren als een soort democratisch politiek geweten van het Militair Gezag; niet in de directe zin van dagelijkse politiek, maar om aan het Militair Gezag een al te zeer overwegend militair karakter te ontnemen en het Civil Affairs-karakter van dit instituut te accentueren. Het creëren van een zodanige functie zou niet zo gek geweest zijn; als men het verloop achteraf beziet, hadden er misschien wel nuttige mogelijkheden in gelegen. De heer *van den Tempel* heeft hem gezegd, dat hij dat een geschikte oplossing zou hebben gevonden en dat het wellicht de weg was geweest, waarop de heer *Burger* de meeste invloed had kunnen uitoefenen in de richting, die tot een goede gang van zaken bevorderlijk geweest ware. Intussen was hem op het moment, dat de heer *Gerbrandy* hem polste, van die overwegingen niets bekend. Men dient zich hierbij te herinneren, dat in Augustus 1943 de besluitwet, houdende de instelling van het Militair Gezag, gereed was, maar dat innerlijk twijfel bestond, of het Militair Gezag wel Civil Affairs zou betekenen en zich niet werkelijk tot militair — ja zelfs eigenmachtig — apparaat zou ontwikkelen. Dat de gedachte aan een democratische politieke commissaris in dat apparaat toen opkwam, is dus geenszins onbegrijpelijk.

31577 *(Burger)*

Met betrekking tot de voorbereiding en de ontwikkeling van het Militair Gezag en de problemen, welke zich daarbij in de tijd na de bevrijding hebben voorgedaan, geeft de heer *Burger* de volgende uiteenzetting.

Toen hij pas in Engeland aankwam, heeft hij een onderhoud gehad met de toenmalige majoor *Kruls*. Deze heeft met hem een gesprek gehad over het M.G. en heeft hem uiteengezet, wat hij zich daarvan dacht. Het kwam hierop neer: een organisatie, militair opgezet, maar civiel naar inhoud; met name zouden de functionarissen in dat apparaat in belangrijke mate departementsambtenaren zijn, maar in gemilitariseerde vorm. Dat militaire kader was nodig om iets te kunnen beginnen; dus een Civil Affairs-korps met vaag omschreven bevoegdheden maar voldoende ruim om overal te kunnen inspringen, waar door de exceptionele omstandigheden bijzondere hulp nodig was, b.v. in gemeenten, die door inundatie of door zwaar gebombardeerd zijn niet in staat waren zich te beheren en te besturen, omdat de halve boel was uitgebrand, waar men moest kunnen optreden en mensen kunnen aanvoeren en wegvoeren. In ieder geval ver gaande mogelijkheden, die echter niet ten doel hadden volledig te worden benut, maar die alleen in geval van nood geheel konden worden ingezet. De heer *Kruls* had daarvan een schema ontwikkeld en de heer *Burger* had het gevoel, dat het in de moeilijke omstandigheden, die komende waren, denkbaar zou kunnen zijn, dat een dergelijk apparaat heel nuttig zou kunnen zijn. Hij heeft dat ook gezegd en in die zin is dat apparaat opgebouwd. Er is één man geweest, die er altijd met grote reserve tegenover is blijven staan, die geen enkel vertrouwen in het apparaat had en dacht, dat het alleen de bedoeling had, misbruik van zijn latente bevoegdheden te maken. Dat was de heer *van den Tempel*. Dat was met de andere Ministers niet het geval. Er zijn altijd zeer bevredigende en geruststellende verklaringen gegeven: de omschrijving moest wel zeer ruim zijn, men wist immers niet in welke omstandigheden het korps ging opereren, er kon een zodanige noodtoestand zijn, dat men inderdaad alle macht moest hebben om daaraan het hoofd te bieden, maar natuurlijk alleen maar in die noodomstandigheden!

Nu was het verder zo, dat het kader in belangrijke mate mede bestond uit departementsambtenaren. In de sectie Binnenlandse Zaken zaten de heren *Linthorst Homan* en *Kist*, personen, die bij de heer *Burger* op het departement waren. Dat waren zijn eigen functionarissen, maar gemilitariseerd. Er was dus wel een zeker verband. En het was de bedoeling, dat, wanneer niet een bepaalde noodsituatie daartoe zou dwingen, men van zijn bevoegdheden geen gebruik zou maken. Herhaaldelijk is verzekerd, dat het niet de bedoeling was, dat, wanneer geen noodsituatie aanwezig was, het Militair Gezag zijn bevoegdheden ten volle zou benutten. In dat opzicht is telkens ook pressie uitgeoefend. Uit Nederland kwamen telkens verontruste stemmen: Wat gaat er gebeuren? Wat is de bedoeling? Generaal *Kruls* heeft wel eens tegen de heer *Burger* gezegd: het is zo verdraaid vervelend, dat ik geen beter woord weet dan Militair Gezag; dat „Militair Gezag" maakt de

mensen kopschuw en de term „Civil Affairs Corps" is veel beter, maar ik heb daarvoor geen Hollands woord.

Opzet en bedoeling waren om in noodsituaties te kunnen voorzien. Nu waren daartegenover twee houdingen denkbaar. In de eerste plaats, dat men tevoren eenvoudig niet aannam, dat die taak zou worden uitgevoerd, zoals zij was vastgelegd, besproken en toegelicht, m.a.w. dat men eenvoudig door een blind wantrouwen was bezield. In de tweede plaats kon men het standpunt innemen: dat is redelijk, het is nodig, het kan nuttig zijn, laten wij er dus achter staan. De laatste houding was die van de heer *Burger*. De heer *van den Tempel* nam die wantrouwende houding aan, die achteraf volkomen gerechtvaardigd is gebleken, maar dat is een andere zaak. Aanvankelijk leek de heer *Burger* dat echter niet de juiste houding tegenover dat orgaan. Neem b.v. een toestand als op Walcheren is ontstaan. Niemand wist dat tevoren, maar men kon zich indenken, dat zich een dergelijk geval zou voordoen. En dan was het nauwelijks denkbaar, dat een apparaat iets kon doen, als het niet gemilitariseerd was. Als niet-militair was men in de militaire wereld van toen een verloren man. De Ministers in het Zuiden zouden niet hebben kunnen bestaan, als zij niet militaire rantsoenen hadden gekregen. Zij hadden ook een zekere bevoorrechting nodig wat betreft het verkeer en het vervoer. Men moest in dat grote militaire geheel op enigerlei wijze ingeschakeld zijn, wilde men iets kunnen doen en presteren. Daarom vond de heer *Burger* deze gedachte van het Militair Gezag op zich zelf geenszins een verwerpelijke gedachte. De uitwerking is wat minder gelukkig geweest, voornamelijk, omdat het Militair Gezag zich niet heeft beperkt tot de taak, die zo uitdrukkelijk was vastgelegd door de Minister van Oorlog, herhaaldelijk was gestipuleerd door generaal *Kruls* zelf en was vastgelegd in de Ministerraad en door de Koningin. Men herinnert zich, dat de Koningin in Haar betreffende radiorede zeide: de periode van het Militair Gezag duurt slechts enkele dagen of weken. Ondanks al die officiële beloften is men niet alleen tot aan de grens van zijn formele bevoegdheid gegaan, maar ook herhaaldelijk daarbuiten. Al kon in dit geval niet anders dan een vage bevoegdheidsomschrijving worden gegeven, het was toch nooit de bedoeling, dat men als regel tot aan het uiterste zou gaan. Dat was alleen bedoeld voor concrete noodsituaties. Maar als zo'n instituut dan bovendien nog buiten de grens gaat, is het van een nuttig instrument tot een gevaarlijk geworden. Dat nu is zonder twijfel het geval geweest. Het optreden van generaal *Kruls* in dat opzicht is wel bekend.

Men heeft b.v. de kwestie gehad, dat onmiddellijk nadat een gedeelte van Nederland was bevrijd, de Ministers naar Nederland wensten te gaan en dat generaal *Kruls* toen — onder het dreigement van te zullen aftreden — aan de heer *Gerbrandy* liet weten, dat hij geen Ministers in Nederland kon gebruiken. Hoe het denkbaar is, dat de heer *Gerbrandy* toen niet onmiddellijk heeft gezegd: „Dat betekent, dat u van vandaag af geen generaal meer bent", is de heer *Burger* tot op het ogenblik nog een raadsel. Het is volkomen zot, dat een generaal komt zeggen — met alle respect voor zijn verantwoordelijkheid; wij zijn niet te kort geschoten in het hebben van begrip voor zijn positie —: „Ik kan daar geen Ministers gebruiken", zodat de Ministers weken en maanden een papieren gevecht hebben moeten leveren om naar Nederland te komen en de heer *van Heuven Goedhart* en de heer *Burger* het plan hadden om clandestien een of ander scheepje te krijgen om naar de overkant te gaan. Het is zot, dat iemand die houding aanneemt en dat blunt-weg schrijft en de verhoudingen uit het oog verliest. Dat de heer *Gerbrandy* dit heeft geaccepteerd, begrijpt de heer *Burger* nog niet. De zaak is in de Ministerraad medegedeeld. De Ministerraad heeft zijn mening onomwonden te kennen gegeven, waarop de heer *Gerbrandy* zeide, dat hij, nu geïnstrueerd door de Ministerraad, de zaak met generaal *Kruls* zou opnemen. Toen is er volgens de heer *Gerbrandy* een bespreking tussen hem en generaal *Kruls* geweest. De heer *Burger* is er niet bij geweest, niemand, behalve misschien de heer *van Lidth de Jeude*. De heer *Gerbrandy* is daarna weer in de Ministerraad gekomen en heeft gezegd: „Ik heb een bespreking gehad met generaal *Kruls;* hij heeft er spijt van, dat het zo gebeurd is, maar heeft het niet zo gemeend enz., en toen heb ik er maar de mantel der liefde over gedaan en vergeven en vergeten." Het zou niet meer voorkomen en dergelijke dingen meer. En zelfs toen nog — het kon echter niet meer tegenover de Minister-President — heeft de Ministerraad aan zijn President duidelijk gemaakt, dat hij met die gang van zaken niet tevreden was en dus niet van plan was dat te nemen. Toen heeft de heer *Gerbrandy* dat op deze manier opgevangen. Hij heeft een verslag gegeven van het persoonlijke gesprek onder vier ogen met generaal *Kruls,* zoals het hem zelf paste dit weer te geven — dat is volkomen duidelijk —, en aldus is de Ministerraad voor een fait accompli gesteld. Er bleef nl. geen middel over om er iets aan te doen en tenslotte is de overtocht van de Ministers-kwartiermakers naar Nederland gearrangeerd.

31578 *(Burger)*

31579 *(Burger)*

De heer *Gerbrandy* is toen naar Parijs gegaan. Daar was het hoofdkwartier van generaal *Eisenhower*. De verhalen luiden, dat de heer *Gerbrandy* daar niet is ontvangen. De heer *Burger* is er echter niet bij geweest en blijft er volkomen buiten. In ieder geval is verzocht om

31580 *(Burger)*

aan die toestand een einde te maken. De heer *Kruls* vormde de verbinding met generaal *Eisenhower*. In het boek over het Militair Gezag is dit ook te lezen. Het was zulk een ingenieuze constructie, dat de Nederlandse Regering eigenlijk niets over hem te zeggen had. Het Militair Gezag was in dat geallieerd geheel zo iets van liaison, vandaar dat de heer *Gerbrandy* naar generaal *Eisenhower* is gegaan om dat te bespreken. *Churchill* is er ook aan te pas gekomen. Er werden allerlei krachten voor in beweging gesteld, maar de toestand was onbevredigend.

De heer *Burger* gelooft niet, dat hij de brief van 12 November 1944 van generaal *Kruls* in zijn handen heeft gehad. Hij meent, dat het zo is gegaan, dat de Minister-President die brief heeft voorgelezen en dat daarna de hele zaak is gaan steigeren.

31585 *(Burger)*

De heer *Burger* behoeft niet te zeggen, dat er naar zijn mening geen enkele reden was om een dergelijke ernstige aangelegenheid — gesteld al, dat men het zou willen afdoen met „zand er over" — te laten passeren zonder een briefje met excuses van de generaal. Evengoed als er een brief is, waarmee de kwestie begint, moet er ook een brief zijn met excuses. Dat die zelfde generaal, die eerst zo op zijn poot speelde, nu in eens zo soumis zou zijn, was zeer onwaarschijnlijk. Toen deze zaak door de heer *Gerbrandy* afgehandeld moest worden, was het voor de heer *Burger* volkomen duidelijk, dat het weer niets zou opleveren. Het heeft ook niets opgeleverd. Later heeft een aantal soortgelijke dingen plaats gehad.

31586 *(Burger)*

Zo deed de generaal in een rapport [1]) van 1 December 1944 de volgende mededeling:

> „Indien er iets is komen vast te staan in de afgeloopen weken, dan is het wel de noodzakelijkheid snel en gedecideerd te kunnen handelen. Er zijn in een land als Nederland, waar honger heerscht en duisternis, waar nòch verwarming nòch transportmiddelen zijn, waar men niet kan telefoneeren, noch telegrafeeren, waar de ellende van den oorlog nog wordt verhoogd door helaas noodzakelijke ecavuaties, waar haat tegen landverraders en wantrouwen tegen allen, die zich niet actief verzet hebben, tot het kookpunt zijn gestegen, geen twee methoden mogelijk. Hier moet snel en doortastend gewerkt worden, ook al zou men daarbij fouten maken. Indien het woord, dat de veldheer veel wint al wint hij niets dan tijd, ooit waar geweest is, dan is dit wel thans in Nederland. Deze winst althans wordt mij dikwijls door de Regeering en vooral door de aanwezigheid van een aantal harer leden op Nederlandsch gebied, ontnomen. Dat zij mij ontnomen wordt is echter niet belangrijk; zij wordt aan het in nood verkeerende Nederlandsche volk onthouden."

Dit is, zo tekent de heer *Burger* hierbij aan, voor geen tweeërlei uitleg vatbaar. Een Minister-President, die dit neemt, is hem volkomen een raadsel, wie het ook zou zijn.

In het rapport [2]) van de chef staf over de periode, afgesloten per 8 December 1944, staat o.m., aldus de heer *Burger:*

> „Ook in de afgeloopen week hebben de besprekingen met de aanwezige leden der regeering weer een belangrijk deel van mijn tijd en dien mijner officieren in beslag genomen. Ook het wegruimen van misverstanden, ontstaan door buiten overleg met mij genomen beslissingen van te Londen verblijvende leden der Regeering, neemt kostbaren tijd in beslag. Een en ander bevordert allerminst het doel: er kan minder feitelijks gedaan worden en de bevolking krijgt een indruk van onzekerheid en besluiteloosheid, die aan het gezag niet ten goede komt."

Deze gang van zaken is zeer onbevredigend geweest. De heer *Burger* wijst er uitdrukkelijk op, dat hij begonnen is met te zeggen, dat hij achter het Militair Gezag heeft gestaan om de redenen, die hij genoemd heeft. Hij gaat nog verder. Hij zou willen releveren, dat er, toen het Militair Gezag naar de overkant ging — dat is dus geweest, nadat een gedeelte van Nederland was bevrijd; het is eerst naar Brussel gegaan —, een laatste bijeenkomst van het Militair Gezag te Londen is geweest, op welke bijeenkomst generaal *Kruls* heeft gesproken en te kennen heeft gegeven, dat er één departement was, dat als voorbeeld diende te worden gesteld voor de andere departementen met betrekking tot de wijze, waarop het met Militair Gezag had medegewerkt, nl. Binnenlandse Zaken. Het Militair Gezag, de gehele sectie van het burgerlijk gezag, is naar Nederland gegaan, voorzien van ver gaande instructies ten aanzien van burgemeestersbenoemingen, allerlei plaatselijke voorzieningen ten aanzien van personen, die niet in aanmerking konden komen, ten aanzien van de methode, waarop men eventueel burgemeesters zou moeten vervangen. Van al

[1]) Vgl. bijlage 114.

[2]) Vgl. bijlage 114.

die instructies is het Militair Gezag voorzien geweest voor alle provincies, alhoewel het zich niet aan deze instructies heeft gehouden en een aantal mensen onnodig narigheid heeft bezorgd. Er zijn jaren nadien nog mensen bij de heer *Burger* gekomen, die vroegen, wat zij als burgemeester hadden misdreven en waarom zij waren gepasseerd. Nadat zij dan uiteindelijk tot de heer *Beel* doorgedrongen waren en deze verklaarde, dat het hier de ministeriële periode van de heer *Burger* gold, heeft hij hen bij zich gehad en hun uitgelegd, dat het lag aan het niet uitvoeren van zijn aan het Militair Gezag gegeven instructies.

Daardoor hebben die mensen nodeloos een zeer moeilijke tijd in hun leven doorstaan, vlak na de bevrijding. Als men eerst werd gepasseerd, kreeg men het gevoel, dat men te kort was geschoten. Het Militair Gezag had geen oog voor de grote gevoeligheden, die hier bestonden bij gezagsgetrouwe functionarissen, die de moeilijkste periode van hun leven hadden doorgemaakt.

31587 *(Burger)* Het Militair Gezag heeft de instructies naast zich neergelegd. De heer *Burger* achtte het instituut in beginsel wel degelijk van nut, maar in de uitvoering zijn, gewild of ongewild, veel verdere mogelijkheden nagestreefd dan de Regering voor ogen stonden, wat om onbegrijpelijke redenen eigenlijk in de hand werd gewerkt door het optreden van de Minister-President. Toen de Ministers in bevrijd gebied waren — en de heer *Burger* bleef daar vrijwel permanent —, werd zo zijdelings door het Militair Gezag van alles gefluisterd ook voor de pers; sommige kranten waren bepaald vrij onpleizierig tegenover de Ministers daar. Er is toen in de pers een artikel verschenen onder de titel: „Nederland is geen vacantieoord".

Het militaire apparaat had allerlei voorrechten en kon zich gemakkelijk bewegen. Het ging zijn gang maar; de heer *Burger* stond vrijwel geen enkel middel daartegenover open. Daarom heeft hij in Den Bosch het Bureau Binnenlandse Zaken opgericht, waar het M.G. fel op heeft gereageerd, omdat dit bureau bedoelde te zijn een departement, dus een civiele autoriteit.

31589 *(Burger)* De heer *Burger* heeft de Commissarissen van de Koningin in Limburg, Brabant en Zeeland en de waarnemend-Commissaris voor het stukje van Gelderland, dat bevrijd was, opgeroepen. Hij heeft deze Commissarissen gezegd, wat de bedoeling van het Militair Gezag was, dat zij moesten doen wat zij zelf konden doen, omdat het Militair Gezag exceptionele bevoegdheden had voor noodsituaties, maar niet om in te grijpen in elke gemeente, waar men in staat was zijn eigen boontjes te doppen. Hij heeft gezegd: wij maken in 's-Hertogenbosch, het meest centrale punt, op de provinciale griffie een bureau; ieder van u zendt mij een ambtenaar, die expert is voor een bepaald onderdeel, zodat ik in embryo een Departement van Binnenlandse Zaken heb. De heer *Burger* noemde het een „bureau", ter onderscheiding van het departement, dat nog te Londen was. Er is een financieel expert uit Limburg gekomen. Uit Zeeland kwam iemand, die verstand had van polderwezen. Uit Den Bosch kwam ook een expert en zo heeft hij nog enige mensen kunnen aantrekken. Dat was het begin van een departement, van een civiel gezag. Daarop heeft men op onpleizierige wijze gereageerd. Men kon zich zo moeilijk een gezagsapparaat naast en boven het militaire denken. Terwijl de militairen er in werkelijkheid voor noodgevallen waren, zagen zij eenvoudig alle machtsuitoefening geheel in het M. G. Dat was voor hen zo vanzelfsprekend, dat elk element, dat daarmede in strijd zou komen, op een onpleizierige manier werd bejegend. Dat gaf aanleiding tot een onhoudbare toestand.

31592 *(Burger)* De heer *Burger* heeft geprobeerd de moeilijkheden te ondervangen. Men zat eenvoudig met de toestand, dat dit militaire apparaat er nu eenmaal was, het enige apparaat, dat zich kon bewegen, omdat het over voertuigen en feitelijke bevoegdheden beschikte. Men zat ook met het feit, dat de heer *Gerbrandy* nu eenmaal allerlei mensen, met name generaal *Kruls,* handhaafde. Wilde men iets uitvoeren, dan moest men op de een of andere manier een punt van overleg met dat apparaat weten te vinden. De heer *Burger* heeft toen een man van zijn departement, de heer *Linthorst Homan,* die tevens hoofd was van de Sectie Binnenlandse Zaken van het Militair Gezag, chef gemaakt van dat Bureau Binnenlandse Zaken te 's-Hertogenbosch, als departementsambtenaar wel te verstaan. Prompt er op, de volgende week, stond er in de wekelijkse uitgave van het Militair Gezag, dat het Bureau Binnenlandse Zaken moest worden beschouwd als een bureau van het Militair Gezag. De heer *Burger* neemt aan, dat de heer *Linthorst Homan* het er op die manier heeft ingezet met de bedoeling om de storm in Militair-Gezagskringen te apaiseren. Maar voor de heer *Burger* was dat natuurlijk niet acceptabel. Hij wilde wel blijk geven van samenwerking met het Militair Gezag en de heer *Linthorst Homan,* die èn departementsambtenaar èn functionaris bij het Militair Gezag was, chef laten zijn, teneinde niet op een gegeven ogenblik tegenstrijdige beslissingen te

nemen. Doch wat daar was gemaakt, was civiel en geen militair gezag. Dat wekte bezwaren en al houdt de heer *Burger* het er voor, dat de heer *Linthorst Homan* die op voormelde manier heeft willen opvangen, deze is naar het gevoelen van de heer *Burger* een tikje te ver naar de zijde van het Militair Gezag doorgeslagen.

31582 *(Burger)*

De indruk van de heer *Burger* was, dat de geallieerden minder bezwaar hadden, dat de Ministers zouden overkomen dan het Militair Gezag. Hij kan zich niet voorstellen, waarom de geallieerden bezwaar zouden hebben. *Churchill* ging zelf als politicus alle fronten af: overal, waar gevochten werd, was *Churchill* op een gegeven ogenblik. Het idee, dat men niet in zijn eigen land kon komen, was te dol om los te lopen. De Engelse Koning was eerder in Nederland dan onze Ministers. Maar het ging bij het Militair Gezag om het vestigen van het gezag. Dat is het punt geweest en dat sluit aan bij het niet willen hebben van bepaalde bestuursvoorzieningen, omdat men die wel kon maken ter plaatse, waarbij de heer *Burger* in het midden laat, wie zich daarvan concreet bewust was, maar er waren steeds krachten, die in die richting gingen.

31583 *(Burger)*

Wat de brief van de heer *Kruls* van 12 November 1944 betreft, verklaart de heer *Burger,* dat eenmaal horen voorlezen voldoende was om te begrijpen, dat de heer *van den Tempel* deze brief betiteld heeft als insubordinatie. De heer *Burger* herinnert zich van de inhoud van die brief niets. Hij heeft nooit een kopie in handen gehad.

31584 *(Burger)*

Met betrekking tot het instituut van de Ministers-kwartiermakers, die op 25 November 1944 in bevrijd gebied arriveerden, wijst de heer *Burger* nog op het volgende. Dat instituut had bij de rest van de Ministerraad weer de nodige gevoeligheden opgewekt, zó sterk, dat de heer *van Boeyen* er zijn ontslag voor heeft genomen. Het herinnerde aan een instituut, dat de heer *Gerbrandy* gepoogd had te creëren, toen de heer *Burger* nog niet te Londen was, nl. een soort kern-Kabinet. Daarbij zouden dan als het ware eerste- en tweederangs Ministers worden ingesteld. In het instituut van de „kwartiermakers" kreeg men iets, wat daarop leek. Vijf Ministers — „de belangrijksten", zo werd het aangevoeld — zouden naar Nederland gaan, de overigen zouden nog te Londen blijven. Dat de Minister-President naar Nederland zou gaan, was op zich zelf begrijpelijk. Dat de Minister van Binnenlandse Zaken zou gaan, was ook niet onbegrijpelijk, maar ten aanzien van anderen — de Minister van Financiën, de Minister van Justitie en de Minister van Oorlog — lag dat niet zo voor de hand. Dat gaf gevoeligheden. Nu wil de heer *Burger* niet zeggen, dat, toen die kwartiermakers door generaal *Kruls* werden tegengehouden, de rest van de Ministerraad het wel grappig vond, dat die geavanceerde groep niet kon avanceren, maar men maakte er zich toch minder druk over. Wat die vijf kwartiermakers betreft, de heer *van Heuven Goedhart* steigerde en de heer *Burger* deed mee. De heer *van Lidth de Jeude,* de Minister van Oorlog, had generaal *Kruls* onder zich. Hoe ging dat altijd precies? Als generaal *Kruls* zei: „Dat gebeurt niet", hoe was dan de verhouding tussen de Minister van Oorlog en een zo hoge fuctionaris als generaal *Kruls?* De heer *van den Broek* was heel duidelijk in zijn mening. Daaraan behoefde men niet te twijfelen. Maar de heer *Gerbrandy* was een heel andere figuur. Hij zou in zo'n kwartiermakersvergadering ook erg sputteren, maar men wist niet, of hij dat straks buiten de vergadering ook zou doen. Dat was moeilijk. Maar de heer *Burger* heeft de indruk, dat de heer *Gerbrandy* zich in dit opzicht wel heeft uitgesloofd en de Ministers-kwartiermakers zijn op een gegeven ogenblik inderdaad aan de andere kant gekomen.

31594 *(Burger)*

Nadat de heer *Gerbrandy* in het bevrijde Zuiden was geweest, is hij naar Londen teruggegaan. De heer *Burger* is vrijwel permanent in het Zuiden geweest. De kwartiermakersvergaderingen werden voortgezet. Op een gegeven moment werd het standpunt ingenomen, dat het niet doenlijk was zich te houden aan de officiële Ministers-kwartiermakers maar dat men die Ministers als kwartiermakers moest beschouwen, die in feite in Nederland waren, en hun beslissingen als zodanig honoreren. Er was een overeenkomst aangegaan tussen de Ministerraad en de vijf Ministers-kwartiermakers, op schrift en getekend en houdende wederzijdse bevoegdheden. Het was nodig om dit te laten gelden voor het groepje Ministers, dat toevallig in Nederland was, anders zou men bijvoorbeeld krijgen, dat de heer *van den Tempel* er niet bij hoorde, de heer *van Heuven Goedhart* weer wel, enz., enz. In die zin hebben de in bevrijd Nederland aanwezige Ministers als kwartiermakers een beslissing genomen en dat aan Londen meegedeeld met verzoek die beslissing te willen honoreren.

Zo zijn er een aantal kwesties geweest. De heer *Burger* verwijst naar de brief [1]) van 17 December 1944, die hij toen heeft opgesteld namens alle Ministers, die er toen aanwezig waren, dat waren de heren *van den Tempel, van den Broek, van Boeyen, van Heuven Goedhart* en hij zelf, welke brief aan de heer *Gerbrandy* is gestuurd. Die brief is eigenlijk het begin van het einde van het Kabinet, want daarin wordt te kennen gegeven, dat generaal *Kruls* niet langer acceptabel was.

[1]) Bijlage 115.

Daarin staat:

„Na den U welbekenden „ongepasten" brief van den Generaal *Kruls* aan den Voorzitter van den Raad van Ministers, is niet terstond besloten om Generaal *Kruls* ter zijde te stellen als hoofd van het militair gezag. De redenen, die tot dit standpunt leidden, waren niet slechts de moeilijkheid van een goede vervanging van den Generaal en wellicht een aantal zijner naaste medewerkers, maar vooral ook de overweging, dat men nauwelijks kon aannemen hier met een poging tot omkeering van de gezagsverhoudingen te maken te hebben. Men neigde er toe bedoelden brief te zien als een gevolg van het overstelpende aantal vraagstukken, waarvoor de Generaal zich zag gesteld en hield zich overtuigd, dat een gesprek, waarbij de verhoudingen duidelijk zouden worden gesteld, tot goed resultaat zou kunnen leiden. Daarna heeft bedoeld gesprek tusschen U, den Minister van Oorlog en Generaal *Kruls* plaats gevonden, hetwelk een bevredigend verloop gehad zou hebben.

Het is ons echter langzamerhand duidelijk geworden, dat bedoelde brief van den Generaal geenszins zonder meer als een vergeeflijke vergissing is te beschouwen, alsmede dat het boven gereleveerde gesprek geenszins een wezenlijk bevredigend resultaat heeft opgeleverd; met name kunnen wij niet als zodanig aanmerken het eenige merkbare resultaat, n.l. dat sinds bedoeld onderhoud het contact tusschen de secties militair gezag en de Ministers nog is verzwakt, enz."

Na een overzicht gegeven te hebben van hetgeen in de afgelopen weken was voorgevallen, vervolgt de heer *Burger* in deze brief:

„Welnu, wanneer de Generaal aldus de situatie ziet, dan is niet wel te verstaan hoe verdere samenwerking van de Regeering met den Generaal mogelijk is. Dat de Generaal in een verslag over het militair gezag zijn opinie over de Regeering geeft, is al zonderling, dat hij daarbij van alle grenzen overschrijdende critiek blijk geeft, zonder een poging tot feitelijke motiveering van zijn standpunt, is nauwelijks correct te noemen, maar dat deze uiterst onwelwillende opmerking bovendien iederen grond van werkelijkheid mist, maakt, dat het oogenblik voor het afdoende ingrijpen geen oogenblik langer verschoven kan worden."

Dit betekende, aldus de heer *Burger,* dat generaal *Kruls* naar hun gevoelen ontslag moest hebben. Daarna staat er:

„Wanneer echter het bestaande streven van den Generaal er duidelijk op is gericht om de diverse secties niet te zien als een vooruitgeschoven post van de verschillende departementen en hunne werkzaamheden, maar uitsluitend als een apparaat in de hand van den Chef Staf van het militair gezag, die tevens weigert zich op bevredigende wijze aan de Regeering te onderschikken, dan zijn wij onwillens in den toestand geraakt die het B.B.S.B. (het besluit op de bijzondere staat van beleg) zoo zorgvuldig heeft willen vermijden."

De secties van het Militair Gezag werden gezien als gemilitariseerde voorlopers van de departementen, maar zij bleken niet anders te zijn dan een apparaat in handen van de Chef Staf van het M. G.

Er wordt in de brief verder gesproken over de ziekte van de heer *van den Broek* en dan volgt er:

„Het bovenstaande is niet het eenige wat onmiddellijk aandacht vraagt; om van de kwestie *van Mook* niet te spreken is het feit b.v. dat het niet-politieke Bureau Inlichtingen rustig over toekomstige Ministers met willekeurige personen te Eindhoven heeft geconfereerd, het zooveelste bewijs, dat de Minister van Oorlog hier heeft in te grijpen.

Wij verzoeken derhalve Uwe meest actieve belangstelling voor den inhoud van dit schrijven en zijn van meening, dat, evenzeer als de personeelsbezetting van het militair gezag te Londen geïmproviseerd is kunnen worden, zulks thans ten minste in verbeterde mate het geval kan zijn, zoodat overwegingen van dien aard geen belemmeringen behoeven te vormen."

Het argument was nl. altijd, zo licht de heer *Burger* toe: generaal *Kruls* is onvervangbaar. Hij heeft daaraan nooit geloofd, vooral niet in dit Militair Gezag-bedrijf. Daar toch ging het niet om een militair, een strateeg, maar om een organisator. Dit was eenvoudig een taak, die met militaire of strategische kwesties niets te maken had. Het was een organisatorische taak. Elke organisator, ongeacht of hij militair was, kon dat doen. Maar te Londen was het argument: generaal *Kruls* is niet te vervangen en het aantal mensen is beperkt. Maar nu was het Zuiden van ons land bevrijd en kon men in de Ministerraad moeilijk volhouden, dat er nog geen man te vinden was, die dit behoorlijk kon organiseren. Vandaar die zin, dat „zulks thans ten minste in verbeterde mate het geval kan zijn, zoodat overwegingen van dien aard geen belemmeringen behoeven te vormen."

Vervolgens werd in de brief nog gezegd:

„Wij dienen rekening te houden met de eventueele noodzaak, dat — hoe ongewild en onbedoeld — in 's Lands belang het Kabinet misschien nog wel een half jaar intact zal moeten blijven."

Het was zo, dat het Bureau Inlichtingen te Eindhoven, aldus zet de heer *Burger* zijn uiteenzetting voort, aan het confereren was — achteraf is het de vraag, of dat wel buiten de heer *Gerbrandy* om gegaan is —, hetgeen leidde tot dat request, dat naar Londen is gegaan, van de diverse heren te Eindhoven omtrent allerlei toekomstige regelingen. Dat is volkomen bekend. Die besprekingen gingen allemaal buiten de Ministerraad om. Het apparaat, waardoor het gebeurde, was een militair apparaat. Anders was het niet mogelijk. Het is herhaaldelijk voorgekomen — de heer *Burger* herinnert zich, dat dit bijvoorbeeld gebeurde, toen de heer *van Heuven Goedhart* advies wilde hebben omtrent mensen, die hij in de tribunalen wilde benoemen —, dat het Militair Gezag eenvoudig geen antwoord gaf. En dat was het enige middel, waardoor men zijn inlichtingen kon krijgen. Dat dit door het militaire apparaat werd bevorderd, is buiten elke twijfel.

Toen zijn de Ministers-kwartiermakers op een gegeven ogenblik naar Londen gegaan om al die kwesties te bespreken. De hoofdzaak was daarbij voor de heer *Burger,* of zij al dan niet een soort schijntop waren, of zij als Minister iets te zeggen hadden, ja dan neen. Hij voelde er niets voor om de verantwoordelijkheid te dragen en niet de mogelijkheid te hebben enige invloed uit te oefenen. De toestand was zeer onbehaaglijk. De mensen in bevrijd gebied hadden talloze moeilijkheden, zij kwamen van alles te kort, zij hadden 1001 klachten. Er was niemand in de wereld, ook het M. G. niet, ook de Ministers niet, die al die moeilijkheden kon opheffen, maar om de verantwoordelijkheid te dragen en de mogelijkheid te missen om in te grijpen, daarin had de heer *Burger* geen zin. De enige instantie, die in de mogelijkheid verkeerde iets te doen, was het M. G. Alles, wat goed ging, was te danken aan het M. G., alles, wat fout ging, was te wijten aan de Regering, dat was de Absalomstactiek van het M.G. Zo zal de generaal het niet hebben gezegd, maar zo werd het gedistribueerd. Dit was geen toestand. Men kan voor een dergelijke onbehaaglijke toestand alleen verantwoordelijkheid dragen, indien men over middelen kan beschikken om in die toestand verlichting te brengen.

31597 *(Burger)* De in Nederland aanwezige Ministers werden dus naar Londen ontboden. Daar bleek, dat de brief van 17 December 1944 betreffende de onhoudbaarheid van generaal *Kruls,* waaromtrent de heer *Burger* had verzocht die aan alle Ministers te distribueren, door niemand werd gekend, laat staan, dat die in behandeling was geweest. Wat in die tussentijd de heer *Gerbrandy* aan politiek heeft bedreven te Londen, is de heer *Burger* niet bekend, want hij zat in bevrijd gebied en tot over zijn oren in de zorgen van alle dag. Wat behandeld is in die Ministerraden te Londen, weet de heer *Burger* niet volledig. Hij is toen bij één Ministerraadvergadering geweest, op 2 Januari 1945. Hij heeft de gezagscrisis in bevrijd gebied uiteengezet, er werden veel wijze woorden gesproken, maar niets gedaan, hoewel vrijwel ieder overtuigd was, dat generaal *Kruls* onhoudbaar was. Op 4 Januari was hij al weer terug in Nederland. De aanleiding daartoe was, dat toen zijn moeder ernstig ziek was.

31598 *(Burger)*

31746 *(Kruls)* De heer *Kruls* verklaart met betrekking tot de voorgeschiedenis van het Militair Gezag, dat er aanvankelijk in de loop van 1940 binnen het raam van het Departement van Defensie een bureau gesticht is onder leiding van generaal *van der Vijver* en de toenmalige overste *van Voorst Evekink.* Dat bureau had o.m. tot taak zich te beraden over het probleem van de terugkeer, waarbij dan tevens het vraagstuk van het Militair Gezag en de staat van beleg kwam. Dit bureau heeft eigenlijk zijn werkzaamheden beëindigd met het aftreden van Minister *Dijxhoorn.*

Later is eigenlijk in de militaire sector niet meer direct het initiatief genomen in het vraagstuk betreffende het Militair Gezag en de staat van beleg. Het vraagstuk is weer aan de orde gekomen, toen er een ministeriële „Commissie Terugkeer" is ingesteld, in welke commissie een aantal Ministers zat, die het nauwst bij de te nemen maatregelen, verbonden aan de terugkeer, betrokken waren. Daarbij is de kwestie van de staat van beleg, de wettelijke regeling en de uitvoering daarvan besproken. Voordat de heer *Kruls* met de zaak enige bemoeienis had, is toen tot stand gekomen een ontwerp voor de bijzondere staat van beleg, zulks omdat de Regering zich realiseerde, dat de wet op de staat van beleg, de Oorlogswet, eigenlijk niet was geschreven voor een toestand, zoals wij die na de bevrijding van ons land konden verwachten. Immers, de Oorlogswet was geschreven voor een toestand, waarin de staat van oorlog intrad en men moest beschikken over een complex van maatregelen, die moesten dienen om na de periode van bezetting naar een meer normale toestand te kunnen teruggaan. Er is dus een ontwerpbesluit op de bijzondere staat van beleg tot stand ge-

komen en in verband met de uitvoering daarvan is er opgericht — de heer *Kruls* meent, dat dit is geschied in een van de eerste maanden van 1943 — het Bureau Militair Gezag. Dit bureau ressorteerde onder de Minister van Oorlog en het kreeg in hoofdzaak tot taak de voorbereiding van het Militair Gezag in bevrijde en bevrijd wordende gebieden. De basis daarvoor was het ontwerpbesluit op de bijzondere staat van beleg, dat toen nog in een ontwerpstadium was. Veel grondslag, waarop een en ander berustte, had men overigens niet, omdat men er zich nog niet de minste voorstelling van kon maken, hoe de verhoudingen met name tot de geallieerden zouden zijn.

31748 *(Kruls)*

Van de aanvang af was de heer *Kruls* hoofd van het Bureau Militair Gezag. Aanvankelijk was het een klein bureau met een klein aantal mensen. Er waren zekere aanwijzingen, dat men aan geallieerde zijde met kracht werkte aan de voorbereiding van een militaire bestuursorganisatie voor de te bevrijden gebieden, voor welk doel men in verschillende plaatsen van Engeland en ook van Amerika mensen opleidde. Dit ging onder een zekere geheimzinnigheid.

31749 *(Kruls)*

Daarvan was in die tijd niet veel bekend. Onder vrij grote geheimzinnigheid waren in Engeland een paar scholen opgericht, waar Engelsen voor het militaire bestuur in de bevrijde gebieden werden opgeleid. De Regering heeft zich op het standpunt gesteld, dat, ook al wist men niet precies hoe een en ander zou gaan, zij toch voorbereidingen moest treffen om een militair apparaat te stichten, waardoor het besluit op de bijzondere staat van beleg zou kunnen worden gehanteerd, resp. daaraan leiding te geven.

Nu bleek reeds dadelijk, dat daarbij een betrekkelijk groot aantal deskundigen, specialisten van de verschillende departementen, diende te worden ingeschakeld en dat te dien opzichte ook een zekere mate van decentralisatie moest worden betracht, opdat niet alles uit een centraal punt zou behoeven gedaan te worden. Het aantrekken van medewerkers op het gebied van bestuur, economie, financiën en de wederopbouw is zoveel mogelijk gebeurd in nauwe samenwerking met de te Londen bestaande departementen. Binnen het kader van die departementen zijn personen aangewezen, die op hun departementen werkzaam bleven en tegelijkertijd een functie vervulden in het Militair Gezag. Zo groeide geleidelijk een eenvoudige oorlogsorganisatie voor de Staf Militair Gezag, die t.z.t. naar Nederland zou gaan, een oorlogsorganisatie, die een soort van schaduw was van de organisatie van de departementen. Daar vond men in hoofdzaak de belangrijkste takken van algemeen bestuur op een zelfde wijze als in de departementale opbouw van het Londense Regeringsapparaat.

Er zijn mensen uit de vrije maatschappij, het bedrijfsleven, aangetrokken, die in het bijzonder werden opgeleid om een functie in het Militair Gezag uit te oefenen buiten het centrale apparaat, dus in de provinciën, steden, enz.

Daarvoor zijn in het bijzonder mensen uit het bedrijfsleven, de vrije beroepen, genomen, omdat het beschikbaar krijgen van personen in ambtelijke dienst op grote moeilijkheden stuitte. Men was er in het algemeen niet toe bereid daarvoor de heren af te staan. Wel binnen het raam van het departement, waar zij werkten. Tegelijk daarmede is een zekere ontwikkeling begonnen van het apparaat aan geallieerde zijde. Met de geallieerde voorbereiding kwam men na enige tijd in contact en toen bleek, dat men van die zijde bezig was met de opbouw van een militaire bestuursorganisatie, uitgaande van het beginsel, dat in de gebieden, waar de legers opereerden, het feitelijke hoogste gezag aan de geallieerde opperbevelhebber behoorde te zijn en dat deze verantwoordelijk was voor alle zaken van bestuur, die nodig waren om de orde en rust in die landen te handhaven. Dit was normaal, omdat hij anders niet met zijn legers zou kunnen opereren. De geallieerden hadden zich er op voorbereid om de zaken in eigen hand te nemen en allengs kreeg men aan Nederlandse kant er meer berichten over. In Wimbledon was een Civil Affairs Center, een school, waar de heren aan de lopende band voor het Militair Gezag voor alle mogelijke bezette gebieden werden opgeleid; er was een speciale sectie-Nederland. Er waren ook secties voor de gebieden van Duitsland en Oostenrijk. In Amerika gebeurde hetzelfde. Van Nederlandse zijde is men er toen in geslaagd een nauwer contact op dit gebied met de Engelsen op te nemen. Dit heeft het voordeel gehad, dat, naarmate de plannen aan Amerikaanse en Engelse zijde zich gingen concretiseren en men op het punt stond onze Regering te benaderen, teneinde de situatie in het reine te brengen, er van geallieerde zijde een zeker vertrouwen bestond in ons eigen kunnen.

31750 *(Kruls)*

Dat is ook tot uiting gekomen bij het aangaan van het Legal Agreement op 16 Mei 1944.[1]) De hoofdinhoud van het Legal Agreement is, dat de Nederlandse souvereiniteit bleef bestaan, maar dat het hoogste gezag in de eerste phase in handen van de opperbevelhebber en zijn organen lag en dat dit op een gegeven moment zou worden beperkt, wanneer de tweede phase inging, waarin de grootste verantwoordelijkheid uit handen van de militaire bevelhebber ging en

[1]) Vgl. prof. mr. *P. S. Gerbrandy*, „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 130—138.

31751 *(Kruls)*

31753 *(Kruls)*

de normale toestand met een Regering, die het gezag kon uitoefenen, was hersteld. In de tweede phase hield men van geallieerde zijde zekere zaken in handen, zoals openbare orde en rust en bepaalde verkeersaangelegenheden. De overgang van de eerste naar de tweede phase heeft zich vrijwel concreet voltrokken. Alleen de eerste phase heeft onnoemelijk veel langer geduurd dan men ooit had verwacht. Na de ontruiming door de Duitsers van het Westen, de heer *Kruls* meent in Juli 1945, is men tot de tweede phase, bedoeld-in het Legal Agreement, overgegaan. Er zit in het boek over het Militair Gezag een afschrift van een brief, die van de zijde van Supreme Headquarters is geschreven, waarin de Nederlandse Regering gevraagd wordt mede te delen, dat de tweede phase kan ingaan. [1])

[1]) Vgl. „Overzicht der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg", blz. 87.

De opbouw van het Militair Gezag heeft zich te Londen verder ontwikkeld. Men kreeg langzamerhand meer inzicht in de zaken en onmoette daarbij van geallieerde zijde enige moeilijkheden, omdat zij één bepaald patroon voor alle landen hadden. Elk land had het op zijn eigen wijze voorbereid. De Belgen hadden er weinig aan gedaan. De Fransen waren ook weinig gevorderd. In het algemeen werden alle maatregelen op het gebied van het militair bestuur — Civil Affairs heette het voor de geallieerden — uit dezelfde gezichtshoek bekeken en kwamen zij hierop neer, dat men een Nederlands militair overgangsapparaat eigenlijk niet kende, tenminste niet op papier. Door de dagelijkse samenwerking kwam men er echter toe van tevoren allerlei afspraken te maken, dat bepaalde aangelegenheden niet door de geallieerde Civil Affairs zouden worden behandeld, maar door de Nederlandse officieren van het Militair Gezag. Men heeft toen ook steun van Britse zijde gekregen en betrekkelijk kort vóór het begin van de bevrijding — de heer *Kruls* denkt in Juli of Augustus 1944 — is de organisatie van het Nederlandse Militair Gezag vastgelegd in een z.g. British War Establishment. Men kon nl. geen auto's, wapens, kleding, rantsoenen e.d. krijgen, wanneer men geen deel uitmaakte van een geallieerde militaire organisatie. Van dat moment af kregen wij alles, wat wij nodig hadden.

31754 *(Kruls)*

Anderzijds heeft de samenwerking met de departementen in die tijd te Londen wel moeilijkheden gegeven. De opzet was aanvankelijk zo gemaakt, dat de organisatie van het Militair Gezag een getrouwe schaduw van het departementale apparaat was, maar men zag zich meer en meer gedwongen de organisatie te gaan aanpassen bij de Britse en de Amerikaanse organisatie, waarmede men moest samenwerken. Vandaar, dat allerlei diensten in het leven werden geroepen, die men niet bij de departementen tegenkwam of die men daar in een andere vorm kende, hetgeen de heer *Kruls* met een paar voorbeelden toelicht.

31755 *(Kruls)*

Er is ook sprake geweest van enige uitingen van wantrouwen over en weer, omdat de departementshoofden meenden, dat het Militair Gezag zich meester ging maken van zaken, die de hunne waren en die ze later met hun departementale organisatie zouden regelen. Het heeft verschillende wrijvingen gegeven, tenslotte culminerend in een uiteenzetting van de Minister-President, betrekkelijk kort vóór de bevrijding van de eerste gebieden, waarin de Minister-President alle vooraanstaande figuren van het Militair Gezag bij elkaar heeft geroepen en heeft verklaard, dat ondanks alle moeilijkheden, die er waren geweest, het apparaat van het Militair Gezag het volle vertrouwen van de Regering had. Dat is op enigszins plechtstatige wijze gebeurd in, naar de heer *Kruls* gelooft, Augustus 1944.

31756 *(Kruls)*
31757 *(Kruls)*

Van de moeilijkheden uit die tijd kan de heer *Kruls* zich geen voorbeelden herinneren. Het waren geen moeilijkheden, die voortvloeiden uit het naast elkaar staan van die organisaties te Londen; het waren perspectiefmoeilijkheden.

Zo herinnert de heer *Kruls* zich, dat er bijvoorbeeld met het departement van de heer *Albarda* bepaalde moeilijkheden zijn geweest, omdat door de overeenkomstige sectie van het Militair Gezag, de sectie Openbare Werken, in overleg met de geallieerden bepaalde voorbereidingen werden getroffen op het gebied van het herstel van bruggen en wegen. Van de zijde van het Departement van Waterstaat werd gezegd: met deze zaak heeft het Militair Gezag niets te maken; dat is een zaak van ons departement; dat zullen wij wel doen. Als de heer *Kruls* zich goed herinnert, is er een zelfde geschilpunt geweest met het Departement van Economische Zaken, waarvan de heer *Kerstens* toen Minister was. Naar zijn oordeel hadden al deze moeilijkheden voorkomen kunnen worden, ook voor wat de uitvoering betreft, wanneer de Ministers er zich van bewust waren geweest, dat het Militair Gezag niets anders was dan een voorpost van de Regering. Men had echter aan die zijde de neiging het Militair Gezag te zien als een soort van op zich zelf staand bedrijf, dat voor zich zelf een blijvend zaakje wilde opzetten. Op het ogenblik, waarop de bevrijding naderde, waren dergelijke moeilijkheden althans formeel opgelost en heerste er over en weer vertrouwen.

31758 *(Kruls)*

Voordat het Legal Agreement tot stand kwam, is er het zg. Spenser-

plan geweest van 1 November 1943. Dit was, aldus de heer *Kruls,* een aanvankelijke opzet, waarbij in de uitoefening van het militaire bestuur elke Nederlandse, Belgische en Franse inmenging was uitgesloten en waarbij het optreden uitsluitend uitging van de geallieerde Civil Affairs-organen. Bij de onderhandelingen over de tekst van het Legal Agreement heeft men van Nederlandse zijde er met enige moeite enige redacties in gekregen, die in de samenwerking een zelfstandig optreden van het Militair Gezag mogelijk maakten. Uitgesproken als zodanig ligt dit niet in de tekst, want dat wilde men niet. Ook ten aanzien van andere landen heeft men dit niet willen doen.

31760 *(Kruls)* Deze onderhandelingen zijn op Regeringsniveau gevoerd. De heer *Kruls* is zelf nog in die onderhandelingscommissie geweest. Bij de geallieerden heeft men uitsluitend gedacht aan een bevrijding, die zich in dagen of weken zou afspelen.

31765 *(Kruls)* De Belgen hadden een heel eenvoudige organisatie, de heer *Kruls* meent: de Civil Affairs Liaison, waarvan de heren liaison-officieren waren en in de geallieerde staven traden. Deze liaison-offficieren hadden geen eigen bevoegdheid. Dat men tot een verschillende organisatie gekomen is ten opzichte van andere landen en het onze, is eigenlijk een Nederlands initiatief geweest.

31768 *(Kruls)* De heer *Kruls* bevestigt, dat het geallieerde standpunt was, dat de zaken in handen zouden zijn van de geallieerde Civil Affairsorganisatie en dat men van enige liaison-officieren gebruik zou kunnen maken voor het contact met de betrokken Regeringen. Toen echter bleek wat men van Nederlandse zijde kon aanbieden, heeft men de volledige steun van de anderen gekregen. De geallieerden hebben daardoor kans gezien hun eigen organisaties voor de Nederlandse sector belangrijk te verminderen. Men had bij de opzet van de plannen nooit gedacht aan een dergelijke medewerking van de betrokken landen. Er was ook een periode — de tijd van het Spenser-plan —, dat de geallieerden dit liever niet zagen; zij wilden liever zelf de baas zijn. Maar langzamerhand, toen zij zagen wat wij konden presteren, werd dit gewaardeerd en hebben wij niets anders dan medewerking gekregen. Men moet het niet zo zien, dat de geallieerden er van uitgingen, dat het mogelijk zou zijn, dat een burgerlijke Regering in het heroverde gebied vrij spoedig zou kunnen werken. Men had de gedachte, dat alle maatregelen, die op verschillende gebieden moesten worden genomen, zouden geschieden door de Britse Civil Affairsorganisatie.

31771 *(Kruls)* Een vergelijking met Frankrijk en België gaat niet helemaal op. Weliswaar had België alleen een liaison-apparaat, zulks in tegenstelling met Nederland, waar het Militair Gezag niet alleen de taak had van liaison-apparaat te zijn, maar bovendien een zelfstandig bestuursapparaat vormde. Men moet echter de omstandigheden in ogenschouw nemen. Indien men aanneemt, dat België met zijn liaisonofficieren in dezelfde omstandigheden zou hebben verkeerd als Nederland, d.w.z. langdurig oorlogsterrein zou zijn geweest, dan zou het resultaat geweest zijn, dat voortdurend door de Britse heren aan de touwtjes zou zijn getrokken. Wanneer België ook een aantal maanden in tweeën was gesneden geweest, zou men hebben kunnen constateren, of ons systeem beter was geweest dan het Belgische. Er is thans geen vergelijkingsobject, want België is in de tijd van een paar dagen bevrijd.

31773 *(Kruls)* Wat Frankrijk betreft, verklaart de heer *Kruls,* dat Frankrijk een liaison-organisatie had, die bevoegdheden bezat, maar daarvan kwam niets terecht, want in Frankrijk had onmiddellijk de maquis de touwtjes in handen. Die had heel sterke bevoegdheden van civiel bestuur. De maquis stond onder bevel van generaal *Koenig* en die was te Londen. Hij is met de troepen meegegaan. Hij is te vergelijken met de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, de Prins en de B.S. Generaal *Koenig* was onmiddellijk ondergeschikt aan *de Gaulle.*

31778 *(Kruls)* De heer *Kruls* heeft nooit gegevens gezien over deze figuur in België en in Frankrijk. Hij had wel contact met de Belgen en ook met de Fransen, doch niet in de winter 1944—1945. Toen de heer *Kruls* te Brussel kwam, waar hij gedurende enige tijd zijn hoofdkwartier had, was daar de Belgische Regering reeds; geheel België was toen bevrijd.

31783 *(Kruls)* Op de vraag, of er ook in de jaren 1943—1944, in de voorbereidingstijd, contact gezocht is met het bezette gebied, teneinde eventueel ook van daar functionarissen te requireren, antwoordt de heer *Kruls,* dat dit door hem niet is geschied, want hij mocht geen contact met het bezette gebied onderhouden; dat was geheel in handen van de Regering en van het B.I.

De heer *Kruls* meent zich te herinneren, dat er een telegramwisseling is geweest tussen de Regering en het bezette gebied, waarin de plannen van het Militair Gezag in grote lijnen werden uiteengezet en waarin verzocht werd om in de provincies en in bepaalde grote gemeenten figuren gereed te houden, die met het Militair Gezag zouden kunnen samenwerken en de zaak zo spoedig mogelijk zouden kunnen over-

31787 *(Kruls)*

nemen. Dit heeft in de practijk slecht gewerkt, hetgeen de heer *Kruls* toeschrijft aan begripsverwarring. Wel is het in verschillende plaatsen zo geweest, dat men daar aankomend, kon zeggen: dat zijn de figuren, dat zijn de aangewezen mensen om met het Militair Gezag samen te werken. Maar er heerste een begripsverwarring in die zin, dat degenen, die zich aandienden als de militaire bestuurder of de garnizoenscommandant, voortkomende uit de O.D., zich voelden als de mannen, die zelf maar de leiding zouden moeten nemen, zulks mede op grond van de voorbereidende maatregelen, die men ter plaatse zelf reeds had getroffen. Men had zich niet gerealiseerd, dat men tenslotte kwam onder een noodwetgeving, die het Militair Gezag medebracht en die gehanteerd moest worden. Hierdoor was het aanvankelijk niet mogelijk om dergelijke figuren, die op deze situatie niet ingeschoten waren, direct in te schakelen. Betrekkelijk weinig personen zijn op een dergelijke wijze opgenomen in het Militair Gezag. De meesten kwamen uit de O.D. of een dergelijke organisatie en zij zijn in de richting gegaan van de B.S.; zij schaarden zich met hun mannen onder de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten.

31789 *(Kruls)*

De grootte van de aanvankelijke organisatie van het Militair Gezag in het Zuiden zal ongeveer een 200 man zijn geweest, hetgeen per provincie niet meer betekende dan één militaire commissaris met twee of drie medewerkers. Deze gehele familie heeft de heer *Kruls* voor het Zuiden moeten inzetten. De daartoe bestemde functionarissen zijn naar de hun aanvankelijk toebedeelde provincies gegaan, nadat er een stafschool was opgezet om nieuwe mensen aan te trekken en voor het Militair Gezagsapparaat geschikt te maken. Van het begin af is het streven geweest, dat de heren, komende uit het Militair Gezagsapparaat, te zijner tijd moesten terugtreden en zich moesten doen vervangen door anderen. Dat is in het algemeen slecht gelukt, want de uiteindelijke toestand, toen het Noorden bevrijd was, was, dat de meeste provinciale militaire commissarissen mensen waren, die uit Londen waren gekomen. In verschillende gevallen heeft de heer *Kruls* in hen heel goede medewerkers gevonden, maar de overneming van de leiding is altijd heel moeilijk geweest. Om de top in een provincie te vervangen door iemand uit het bezette gebied, heeft voortdurend moeilijkheden gegeven. Daartoe heeft volgens de heer *Kruls* stellig niet bijgedragen de menselijke eigenschap, dat, als men er eenmaal zit, het niet prettig is, zijn functie uit handen te geven. Hij heeft herhaaldelijk moeten vechten met de heren, omdat zij graag weg wilden. Het waren lieden, die bij hun bedrijven belangrijke functies hadden en om wie men, vooral in de bevrijdingsperiode, zat te schreeuwen. De uitbreiding in het Zuiden vloeide niet alleen voort uit de wens om voldoende functionarissen te hebben voor de nog te bevrijden gebieden, maar was ook een gevolg van het werk, dat in het Zuiden moest worden gedaan. De heer *Kruls* gelooft, dat die beide factoren op één niveau stonden. Men moest in het Zuiden vooruit en moest meer mensen aantrekken. Er werden het Militair Gezag nieuwe taken op de schouders gelegd van geallieerde zijde en er bleek voortdurend, dat, als de leiding er niet kwam, de zaken niet goed gingen. Daarnaast is zeker even belangrijk geweest het vooruitzicht, dat men het Noorden in een ongelukkige toestand zou aantreffen en daarvoor voorbereidingen moest treffen. In het theoretische geval, dat een ander deel van het land het bevrijde gebied zou zijn geweest en dat in dit andere deel zich de departementen hadden bevonden, zou de heer *Kruls* deze gebruikt hebben. In dat geval zou de uitbreiding van het Militair Gezag niet in die mate hebben plaats gehad. Van een financieel beleid was er in het Zuiden niets. Er was geen centraal punt. Dat moest dus worden gevormd. Er is toen in Tilburg een college gevormd, dat in zekere mate een Departement van Economische Zaken was. Ook voor Financiën is een dergelijke maatregel genomen. De heer *Kruls* heeft dat gevormd, het zoveel mogelijk buiten zijn eigen organisatie latend, als een college met een grote mate van zelfstandigheid met de mogelijkheid, dat de betrokken Ministers er rechtstreeks invloed op uitoefenden.

31791 *(Kruls)*

31794 *(Kruls)*

31796 *(Kruls)*

Gewezen op de verklaring dezer Ministers, dat zij in het algemeen anders denken over die mogelijkheid, verklaart de heer *Kruls,* dat dit heel jammer is voor hen. Zij hebben het nooit begrepen.

Het was een belangrijk feit, dat in het gedeelte van het land, dat bevrijd was, geen enkel departement aanwezig was en dus ook de krachten, die gewend waren met een landelijk bestuursapparaat te werken, ontbraken. De departementen, die te Londen zaten, waren ten enenmale niet in staat de zaak over te nemen. Het waren aardige departementen voor de situatie, die te Londen bestond, waar men wel regeerde, maar geen land had, doch wanneer er werkelijk opgetreden moest worden, waren zij daarvoor niet geschikt.

31798 *(Kruls)*

Met betrekking tot de verklaringen van Ministers, dat de pogingen, die zij deden om te komen tot een civiel departement in het bevrijde gebied, door het Militair Gezag werden tegengewerkt, verklaart de heer *Kruls,* dat hij er geen ogenblik aan twijfelt, dat het in die geest

is gezegd. Het verschil, dat er tussen de Regering en hem bestond, zat hoofdzakelijk hierin, dat hij er niets voor voelde en het levensgevaarlijk achtte, wanneer men onder de omstandigheden, die er in het bevrijde gebied heersten, naast het apparaat van het Militair Gezag, een apparaat, dat bij de gratie van de geallieerden het civiele gezag mocht uitoefenen, hier en daar alle mogelijke andere Regeringsapparaten uit de grond zou laten verrijzen, die volkomen buiten verband met het Militair Gezag met een onvoldoende bezetting en niet geleid — want de Ministers zaten te Londen en hadden een volkomen onvoldoende outillage —, de maatregelen, die het Militair Gezag nam in samenwerking met de geallieerden, zouden doorkruisen. Hij heeft daar de grootste chaos van verwacht. Dat is hier en daar ook geschied. Vandaar, dat hij dit altijd bestreden heeft. Dat geeft hij onmiddellijk toe, maar hij heeft altijd gepropageerd: gebruik dit Militair Gezag, geef orders aan het Militair Gezag, beschouw het als je eigen voorpost, maar dat heeft men nooit gewild. De Minister van Sociale Zaken was daarvan een treffend voorbeeld. Hij stuurde achter de rug van de heer *Kruls* om lieden naar het bevrijde gebied met de opdracht bureaux op te richten en nam niet de moeite zich op de hoogte te stellen van hetgeen de heer *Kruls* wilde doen.

31799 *(Kruls)*

De moeilijkheid, dat men aldus tot een vicieuze cirkel komt door aan de ene kant te stellen, dat de Regering geen bureaux moet oprichten, daar deze de arbeid van het Militair Gezag doorkruisen en aan de andere kant te zeggen, dat de delegatie van de Regering, dus de Regering, wel leiding moet geven, doch daarvoor geen apparaat te harer beschikking krijgt, ziet de heer *Kruls* aldus. De Regering had dat apparaat in de vorm van het Militair Gezag. Voor het binnenlands bestuur zat daar de heer *Linthorst Homan*. Die was te Londen bij het Departement van Binnenlandse Zaken geweest. Hij heeft de voorbereidingen voor de uitoefening van het civiele bestuur in de militaire periode met de Minister van Binnenlandse Zaken getroffen, door de heer *Kruls* gecoördineerd in de militaire sector met de andere departementen. Op Economische Zaken was het precies hetzelfde. Men had te Londen op het Departement van Economische Zaken de heer *van Blankenstein* zitten, tevens deel uitmakende van het apparaat, dat de heer *Kruls* ter beschikking kreeg. Ten aanzien van het Departement van Waterstaat lag de zaak ongeveer hetzelfde. Wel heeft de zaak zich niet geheel en al in precies dezelfde richting ontwikkeld, maar dat was een gevolg van het feit, dat de heren het reeds te Londen nooit geheel hebben begrepen en naast het apparaat, dat hij had, een eigen zaakje wilden hebben, niet begrijpende, dat de heer *Kruls* niets anders deed dan hun apparaat gemilitariseerd medenemen, terwijl hij dit apparaat coördineerde en aanpaste aan het geheel.

Wanneer de heren in „Bosch en Ven" hadden gewild, hadden zij hun orders kunnen geven aan de corresponderende secties van het Militair Gezag. Maar de Minister van Binnenlandse Zaken wilde een eigen apparaat en dat kon niet. Hij had rechtstreeks aan de heer *Linthorst Homan* de orders, die uit Londen kwamen, kunnen geven. De Minister van Economische Zaken had precies hetzelfde kunnen doen aan de corresponderende sectie van het Militair Gezag. Ook voor de Minister van Waterstaat gold hetzelfde. De overeenkomstige sectie in het Militair Gezag was de sectie Openbare Werken. De consequentie van dit standpunt zou zijn geweest, dat de Ministers, die uit Londen kwamen, in de Cité Universitaire te Brussel hadden moeten zitten. Tenslotte waren er verschillende secties, die vooruitgeschoven posten hadden. De sectie Economische Zaken had een sterke kern te Eindhoven. Dat het Militair Gezag niet met de gehele zaak in bevrijd gebied zat, was een kwestie van accommodatie, dat kon eenvoudig niet. Een man als *Linthorst Homan* had zijn sectie te Brussel, maar hij zat practisch vier dagen van de week in bevrijd gebied, want daar had hij een kern. De Ministers hadden daarmede uitstekend kunnen werken. De heer *Kruls* zou er nooit enig bezwaar tegen hebben gehad, indien de heren orders hadden gegeven aan de apparaten, die tenslotte loten van hun eigen departementen waren, maar hij had er zeker bezwaar tegen, dat zij iets nieuws gingen opbouwen en daarmede gingen doorkruisen wat zijn mensen deden.

31801 *(Kruls)*

Gewezen op het feit, dat een Minister, die het beleid wil uitstippelen, eerst een kring van adviseurs nodig heeft, zegt de heer *Kruls*, dat, als de Minister, bijvoorbeeld de Minister van Defensie, over een eigen kabinetschef beschikte — het waren kleine apparaatjes; sommige diensten hadden twee man bij zich —, daartegen geen bezwaar was. Men heeft echter werkbureaux opgebouwd. Hij heeft concreet het voorstel gedaan aan de heren: Gaat nu niet in „Bosch en Ven" zitten, maar komt in Brussel. Bij verschillende besprekingen heeft hij gezegd: Wilt u naar de overkant, komt dan in Brussel. Het is onbestaanbaar, dat de Ministers als voorposten in het bevrijde gebied zitten en de verantwoordelijke chef van het Militair Gezag te Brussel.

Men wilde dit niet, men wilde kwartiermaker zijn in onze bevrijde gebieden, maar daar kon men niet werken. Voorzover daarbij ook een rol gespeeld heeft, met name bij de Minister van Binnenlandse Zaken, dat men zo snel mogelijk het gedecentraliseerde civiele bestuursapparaat (provincie en gemeente) wilde opbouwen, bestrijdt de heer *Kruls,* dat dit een punt van conflict met de Regering geweest is, omdat het Militair Gezag het herstel van die gedecentraliseerde bestuursorganen niet zou hebben gewild. De heer *Kruls* heeft er integendeel herhaaldelijk op aangedrongen zo spoedig mogelijk daarmede te beginnen.

Van de periode van het interimaat van de heer *van Boeyen* aan Binnenlandse Zaken van 27 Januari tot 23 Februari 1945, herinnert de heer *Kruls* zich een goede samenwerking tussen de Minister van Binnenlandse Zaken en Militair Gezag. De heer *van Boeyen* kwam te Brussel, waar hij logeerde, met hem in het algemeen bespreken, wat er gedaan moest worden. Hij ging met de heer *Linthorst Homan* op reis, gaf aan deze zijn instructies, gebruikte diens apparaat en ging ook alleen op stap.

31809 *(Kruls)* Het bureau in Den Bosch bestond toen nog. Het was aanvankelijk een afzonderlijk orgaan van Binnenlandse Zaken geweest in de periode van de heer *Burger,* doch het is later, naar de heer *Kruls* meent, opgenomen in de sectie van de heer *Linthorst Homan.* In de periode van de heer *Burger* was de heer *Linthorst Homan* al hoofd van het bureau en was er dus al een soort van personele unie. Later is het opgenomen in de sectie. Zo waren er meer voorbeelden van een goede verhouding. De Minister van Sociale Zaken echter stuurde uit Londen iemand onder valse voorwendsels naar het bevrijde gebied. Hij kwam naar het bevrijde gebied, omdat er een zuster jarig was, of omdat zijn moeder ziek was en ging verschillende opdrachten uitvoeren.

In verband met de moeilijkheden, die de Regering heeft gehad met de chef staf Militair Gezag, komt de brief van laatstgenoemde van 12 November 1944 ter sprake. De heer *Kruls* verklaart, dat hij in die brief niet anders gedaan heeft dan de heren ernstig ontraden zich in het bevrijde gebied te gaan vestigen. Een passage in deze brief

31812 *(Kruls)* luidt:

> „De vestiging van een aantal Ministers in Nederland, zonder Departementen of met uit den aard geheel onvoldoende personeel, heeft de volgende groote bezwaren:
>
> 1. De neiging zal ongetwijfeld bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het personeel van den Staf Militair Gezag. Dit is echter ontoelaatbaar. De secties zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier Departementen een deel van het personeel vóór de vorming van Staf Militair Gezag heeft behoord, anderzijds moet ik, om groote verwarring te voorkomen, den eisch stellen, dat aan het personeel van Staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven."

Dit nader beschouwend, verklaart de heer *Kruls,* dat hij toegeeft, dat dit in strijd is met de stelling, die hij zo juist verkondigd heeft nl. dat de Ministers maar naar Brussel moesten komen om daar in hoogste instantie het Militair Gezag te dirigeren. Dit is misschien in het begin op deze wijze nodig geweest; dit is de eerste versie geweest van deze zaak; zó moet dit gezien worden. Later is er veel over gepraat en heeft hij herhaaldelijk bij besprekingen te Londen en in „Bosch en Ven" het thans naar voren gebrachte standpunt uiteengezet. Dit is inderdaad een brief, die de zaak wat scherp en ook niet geheel juist stelt.

De heer *Kruls* acht het vanzelfsprekend, dat de moeilijkheden, die later zijn ontstaan, niet geheel los staan van de voorgeschiedenis. De heer *Kruls* heeft altijd te Londen reeds betoogd, dat het Militair Gezag een spons is en dat men die spons moet laten volzuigen met al wat er aan critiek bestaat en aan vuil te gooien is. De Regering moet zich daarmede niet bemoeien, want zodra zij zich zelf met de zaak gaat bemoeien en dus als spons gaat dienen, krijgt zij zelf die moeilijkheden.

31815 *(Kruls)* Indien in de kring van het Kabinet zeer grote ontstemming is gewekt door deze brief en indien daarbij het woord insubordinatie is gebruikt, had men volgens de heer *Kruls* daarnaar moeten handelen.

Dat de Minister-President opdracht zou hebben gehad over deze zaak een uiteenzetting te hebben met de chef staf Militair Gezag, daar kan de heer *Kruls* zich hier en daar iets van herinneren. Het is een zodanig ingewikkeld proces geweest, dat hij het niet behoorlijk kan weergeven. Het heeft zijn einde gevonden enige dagen, voordat het laatste Kabinet-*Gerbrandy* aftrad. De heer *Kruls* heeft toen een brief gekregen, waarin de Minister-President mededeelde, dat de tekst van zijn brief de Regering niet had behaagd; dat was na de bevrijding. Het

31818 *(Kruls)*

was zeker de liquidatie van een post, die nog openstond. Daarvoor zijn vele besprekingen nodig geweest. De heer *Kruls* is enige malen naar Londen geweest. Er is nooit iets positiefs gezegd. Men was boos over die brief. De heer *Kruls* kan zich voorstellen, dat daarvoor wel enige aanleiding was. Als *hij* echter boos was geweest, zou hij hebben gevraagd, of die mijnheer iets anders zou willen gaan doen. Men heeft echter nooit enige maatregel genomen, zich nooit uitgesproken en nooit gezegd: wij gaan toch of wij gaan niet. Men heeft steeds geaarzeld. De heer *Kruls* herinnert zich heel goed, dat om en nabij de jaarwisseling opnieuw de verhouding tussen Regering en Militair Gezag ter sprake is geweest. Toen heeft men hem gezegd, dat de beslissing van de Regering was — hij wist niet, dat hij nog een beslissing had te verwachten — dat men bereid was hem in zijn functie te handhaven — iets waarom hij niet had gevraagd —, maar op één voorwaarde, nl. dat hij een verklaring van trouw aan het Kabinet zou afleggen.

31820 *(Kruls)*

Zijn schriftelijk antwoord daarop heeft hij nog in zijn bezit. Het was tussen Kerstmis en Nieuwjaar. Hij was te Londen en herinnert zich nog goed, hoe hij in zijn hotel die brief geschreven heeft, waarin hij de Minister-President heeft medegedeeld, dat hij van die belangstelling had gehoord, maar dat hij niet van plan was een dergelijke verklaring af te leggen, aangezien hij een eed als officier had afgelegd, die voldoende duidelijk was en dat, indien men aannam, dat hij deze had geschonden, men hem op normale manier moest behandelen en ontheffen uit zijn functie, en indien men verwachtte, dat hij hem zou schenden, men veiligheidshalve maar hetzelfde moest doen.[1]) Het afleggen van die verklaring is niet gebeurd en hij is rustig naar Brussel gegaan en heeft er nooit meer iets van vernomen.

[1]) Vgl. bijlage 129.

31823 *(Kruls)*

De heer *Kruls* onderschrijft de opvatting, dat deze strijd tussen de chef staf Militair Gezag en het Kabinet funest is geweest voor de gezagsverhoudingen.

31830 *(Kruls)*

Achteraf gelooft de heer *Kruls* wel, dat hij de zaak te veel bekeken heeft van de technische kant en door de strijd met de Regering zo technisch op te vatten niet genoeg oog heeft gehad voor de problemen, die daardoor aan de orde werden gesteld en welke ver boven het technische uitgingen. Dat hij het niet heeft kunnen realiseren, komt, doordat zijn aandacht geconcentreerd was op de kwestie, hoe de zaken zo goed mogelijk konden draaien. Als die problemen van zulk een groot belang en van zulk een grote betekenis waren, had de heer *Kruls* toch kunnen verwachten, dat de Regering ook iets deed, iets anders dan een beetje praten en boos op elkaar zijn. Men had moeten zeggen: wij willen het zo, en in dat geval was hij de eerste geweest, die had gehoorzaamd.

31831 *(Kruls)*

De vestiging van de staf Militair Gezag in het bevrijde Zuiden heeft pas in de eerste dagen van April 1945 plaats gevonden. Het gebouw van de Academie te Breda was daarvoor niet eerder beschikbaar. Het was eerst bezet door de Engelsen en naderhand door de Canadezen. De heer *Kruls* heeft voortdurend onderhandelingen gevoerd over de beschikbaarstelling van voldoende accomodatie in Nederland. Hij heeft het in alle mogelijke plaatsen geprobeerd, bijvoorbeeld in Eindhoven en de omstreken van Eindhoven. Onze geallieerde vrienden hebben het echter voortdurend geweigerd. De heer *Kruls* mocht geen accomodatie in gebruik nemen, totdat hij tenslotte eigenlijk meer door toevallige omstandigheden van een Engelse vriend vernam, dat de generaal, die het zoveelste Britse Corps commandeerde in Breda en de Academie in gebruik had, bereid was een schikking te treffen om eerder Breda te verlaten dan in het voornemen lag, omdat hij wel begreep, hoe belangrijk het voor de heer *Kruls* was, dat hij naar het bevrijde gebied ging. De heer *Kruls* heeft erover gesproken en kort daarna is het voor elkaar gekomen. De grootste moeilijkheid was, dat de verbindingen van Brussel met het bevrijde gebied moeilijk te onderhouden waren. De besprekingen, die over en weer moesten worden gevoerd, betekenden, dat men een autoreis van misschien zes tot acht uur moest doen, naarmate men geluk had of niet. Maar er waren ook andere bezwaren, die hij zich sterk realiseerde. Reeds in November hoorde hij in de volksmond het verhaaltje van „de heren van het Militair Gezag vinden het leuker in Brussel". Vandaar dat zij alles geprobeerd hebben, maar zij hadden niets te vertellen. Er waren ook geen feitelijke mogelijkheden. De heer *Kruls* heeft een keer van Britse kant het voorstel gehad om in Tilburg een deel van de villa's aan de Bredasche weg te laten ontruimen ten behoeve van het Militair Gezag, maar het middel leek hem erger dan de kwaal met het oog op de psychologische uitwerking.

31835 *(Kruls)*

Dat het na de bevrijding nog tot 4 Maart 1946 geduurd heeft eer men tot volledige liquidatie van het Militair Gezag is kunnen komen, schrijft de heer *Kruls* toe aan het feit, dat het Militair Gezag de zaak niet kwijt kon. Het heeft in die tijd niets anders gedaan dan onderhandelen met de departementen en de verschillende diensten

om zijn bemoeienissen over te nemen, want iedereen wilde weg en het was ook een onmogelijke toestand, maar men kon de zaken niet overnemen. Het uitstel kwam niet van de kant van het M.G., maar van de departementen. Waarom zij het niet over konden nemen, weet de heer *Kruls* niet. Er was een voortdurende huivering om de zaken ineens over te nemen. Het is toen bij stukjes en beetjes gebeurd. De kring van bemoeienissen was wel abnormaal groot geworden. Op 4 Maart 1946 was de staat van beleg helemaal afgelopen; het overdragen van de belangrijkste bezigheden is in de zomer van 1945 gebeurd. Toen werd de zaak reeds geliquideerd. Er bleef alleen een klein afwikkelingsapparaat bestaan, want de heer *Kruls* werd 1 November 1945 benoemd tot chef van de generale staf en hij heeft zich daarna niet veel meer met het Militair Gezag bemoeid. Op 1 Januari 1946 heeft hij zich practisch op de afwikkeling na helemaal teruggetrokken.

31838 *(Kruls)*

De grootste omvang van het apparaat is op een bepaald moment 15000 man geweest, de troepen inbegrepen. Voor het bestuursapparaat heeft de heer *Kruls* geen getal in zijn hoofd. Het aantal mensen van de centrale staf en de staven van de provinciale commissarissen schat hij tezamen op 500 à 600.

De heer *Kruls* was begonnen met ongeveer 200 man in September 1944; dat aantal is in Brussel gegroeid tot naar schatting 400 à 500 man.

31843 *(Kruls)*

Gedeeltelijk heeft een verdere uitbreiding plaats gehad met het oog op de bevrijding van het Noorden; de grootste uitbreiding is echter geschied na de bevrijding van het Noorden. De militaire commissaris in Friesland ging daar bijvoorbeeld heen met een of twee toegevoegde officieren, een paar chauffeurs en een paar onderofficieren. Daarmede was de gehele zaak bekeken. Deze commissaris nu heeft zijn mensen aangetrokken in Leeuwarden; hetzelfde gebeurde in Groningen en overal elders. Er ging een kleine kern van het Militair Gezag naar een gebied en die kern trok de functionarissen aan.

33117 *(Albarda)*

Met betrekking tot de instelling van het Militair Gezag verklaart de heer *Albarda,* dat voorzien werd, dat in het bevrijde Nederland hoogstwaarschijnlijk met een staat van beleg zou moeten worden begonnen. Dit zou dan, naar de mening van de Regering, niet zijn een staat van beleg, overeenkomstig de bestaande wetten op de staat van oorlog en van beleg, maar het zou een bijzondere staat van beleg moeten zijn. De beginselen daarvan zijn vastgelegd in het *Staatsblad* D 60 van 11 December 1943. Tot het uitoefenen van het gezag in de toestand van de staat van beleg werd bestemd een instelling, die het Militair Gezag werd genoemd. Dit Militair Gezag moest zich van tevoren voor zijn taak gereedmaken en het werd dus al vrij vroeg in Londen geconstitueerd en georganiseerd.

Voorop stond, dat het Militair Gezag onderworpen zou zijn aan het gezag van de Regering, zoals dit in artikel 2 uitdrukkelijk is gezegd. Ook is gezorgd, dat het Militair Gezag niet in de weg zou staan aan het herstel van wat wij een parlementaire democratie mogen noemen. In D 60 zijn bepaalde restricties opgenomen met betrekking tot de machtsuitoefening van het Militair Gezag, zodat de bijzondere bevoegdheden van het Militair Gezag geen belemmering zouden zijn voor de vrije werking van een parlementair stelsel, noch voor de vrije werking van een lichaam, dat de plaats van het parlement zou innemen, noch voor de vrije werking van andere instellingen, commissies en colleges, overeenkomstig artikel 80 en het vijfde hoofdstuk van de Grondwet, noch voor de vrije werking van de bijzondere justitie, noch voor de vrijheid en de rechten van personen, die tot die instellingen behoren. Dit is allemaal in die artikelen vastgelegd.

33118 *(Albarda)*

In dit besluit van 11 December 1943 wordt gezegd: „Wanneer Wij een tijdelijk orgaan hebben ingesteld om op enigerlei wijze mede te werken aan de wetgeving". Op de vraag, of dit artikel nog stamt uit de phase, waarin men te Londen dacht aan een geheel door de Regering benoemd orgaan, verklaart de heer *Albarda,* dat dit niet het geval behoeft te zijn. Er is natuurlijk wel met die eventualiteit rekening gehouden; daarom is die terminologie gekozen, dat, wanneer het niet de grondwettelijke Eerste en Tweede Kamer waren, het toch ook van toepassing zou zijn op het orgaan, dat dan die plaats zou innemen. De heer *Albarda* is het er in ieder geval mee eens, dat in de tijd, dat het tot stand kwam, de gedachten in die richting gingen, dat het niet de Eerste en Tweede Kamer in haar gebruikelijke gedaante zouden zijn, maar dat het een speciaal geformeerd lichaam zou zijn, hoe dan ook.

Op het ogenblik, dat het Militair Gezag werd ingesteld, heeft niemand voorzien, dat het gedurende een zo lang tijdperk zou moeten functionneren. Zij hadden toen allemaal een voorstelling omtrent de wijze, waarop zich de bevrijding van Nederland zou voltrekken. De een dacht: drie, vier dagen, en de ander, drie, vier weken, maar dat het een halfjaar of meer in beslag zou nemen, dit verwachtte niemand. Dat is men pas gaan begrijpen na September 1944. De heer

Albarda denkt, dat men in Nederland die veronderstelling ook niet heeft gekoesterd.

Daardoor is de werking van het Militair Gezag wel een andere geworden dan men zich had voorgesteld. Het zou een zeer korte werking zijn, maar het is een zeer langdurige geweest. Het Militair Gezag zou dus onder de Regering staan, maar reeds te Londen bleek herhaaldelijk, dat de leiders van het Militair Gezag dit lang niet altijd voldoende in het oog hielden. Er was bijvoorbeeld bepaald, dat, wanneer er bepaalde werkzaamheden werden verricht door het Militair Gezag, die behoorden tot een departement van een van de Ministers, die handelingen niet zouden worden gepleegd buiten kennis van de betrokken Minister. Maar het Militair Gezag ging volkomen zijn gang, meestal zonder de Minister daarvan iets te laten weten.

33119 *(Albarda)*

Met betrekking tot het Besluit op de bijzondere staat van beleg, dat heel wat meer bevoegdheden van het Militair Gezag inhoudt dan bijvoorbeeld de liaisontaak van de Belgische en Franse Civil Affairsorganisaties, waarbij de vragen naar voren komen, of dit doelbewust is gebeurd en of men een vergelijking heeft gemaakt met de wijze, waarop men het in andere landen deed of wilde doen, verklaart de heer *Albarda,* dat hij niet gelooft, dat er een vergelijking was gemaakt met wat er in andere landen was bepaald. Dit besluit betreffende de bijzondere staat van beleg is, gelooft hij, in geen enkel opzicht een kopie of een navolging van een besluit van een andere mogendheid. Het is een zelfstandig besluit. Maar de heer *Albarda* vestigt er de aandacht op, dat in artikel 2 het Militair Gezag zeer sterk beperkt is. Er wordt uitdrukkelijk gezegd:

> „Wij behouden Ons voor, telkens wanneer Wij zulks wenselijk oordelen, te bepalen, hoever het militair gezag die bevoegdheden zal uitoefenen."

In het derde lid van hetzelfde artikel wordt gezegd:

> „Het militair gezag richt zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar Onze instructiën."

Het Militair Gezag stond dus geheel onder het gezag van de Regering, maar het heeft zich dikwijls als een vrij en autonoom instituut bewogen. Het ging bijvoorbeeld bij de voorbereidingen zeer ver. De heer *Albarda* noemt als voorbeeld: Op een goede dag vernam hij toevallig van een van zijn ingenieurs, die dat op zijn beurt weer toevallig had vernomen, dat het Militair Gezag een commissie had ingesteld voor de bestrijding van de watersnood, die van de inundatie een gevolg zou zijn. Daarvoor was bij het Departement van Waterstaat een staf van ingenieurs werkzaam en het Militair Gezag ging daarvoor zo maar een speciale commissie instellen, zonder dat daarvan de minste mededeling aan de Minister van Waterstaat werd gedaan en zonder dat er ook maar enig contact met het Departement van Waterstaat werd gezocht. De heer *Albarda* heeft zich daarover beklaagd bij de Minister van Oorlog en het gevolg is geweest, dat een van de ingenieurs van zijn departement is opgenomen in de commissie, zodat de heer *Albarda* tenminste een personele unie had en daardoor iets kon vernemen van wat er geschiedde. Op het gebied van de aanschaffingen, die gecentraliseerd waren bij het bureau, dat onder leiding stond van de heer *de Gaay Fortman,* ging het Militair Gezag ook zijn eigen gang en volgde het zijn eigen wegen, zodat zijn bestellingen dikwijls volkomen de bestellingen, die door de departementen werden gedaan en overwogen, doorkruisten. Dit heeft dan ook aanleiding gegeven tot botsingen, het heeft ook aanleiding gegeven tot heel wat ongerief, want er werden door het Militair Gezag ook vele ambtenaren aan de departementen onttrokken. Men had daar een grote behoefte aan personeel en kon dit natuurlijk ook niet zo gemakkelijk uit de Londense en Engelse gemeenschap betrekken; het personeel moest een zekere ontwikkeling hebben. Er werden dus veel ambtenaren in betrokken, o.a. van zijn departement de enige jurist, die de heer *Albarda* had, en vier ingenieurs. Aanvankelijk werden die ambtenaren van tijd tot tijd voor oefeningen en cursussen opgeroepen — dit was vrij lastig, maar daarover wil de heer *Albarda* niet vallen —, maar toen de bevrijding in Nederland was begonnen, in 1944, werden zij allemaal voor duurzame werkzaamheid bij het Militair Gezag ingeschakeld, zodat zijn departement voor de helft leeg was. Juist op het ogenblik, dat zijn werkzaamheden meer technische krachten gingen vragen, was hij er van beroofd. Pogingen om dit op te lossen leidden bijna nooit tot resultaat, want het Militair Gezag was schier ontoegankelijk voor verzoeken van de Ministers.

Er zijn veel moeilijkheden geweest, die culmineerden in de houding, die het Militair Gezag heeft aangenomen tegenover het besluit van de Regering om de z.g. „kwartiermakers" uit het Kabinet naar het Zuiden van Nederland te zenden, toen dit bevrijd was. Generaal *Kruls* heeft zich daar zeer sterk tegen verzet in een brief, die de grenzen overschreed van hetgeen voor hem geoorloofd werd geacht. Hij is daar-

voor ter verantwoording geroepen en het heeft een ogenblik geleken, dat hij zijn ontslag zou krijgen. Hij gaf te kennen, dat hij die Ministers als dwarskijkers in Nederland niet wenste te zien, hij vond het beter, dat zij maar wegbleven. Het zou vermoedelijk ook op het ontslag van de heer *Kruls* zijn uitgelopen, als deze aangelegenheid met wat meer voortvarendheid was behandeld; maar de behandeling er van werd zo vertraagd, dat tenslotte de sanctie te laat na het vergrijp zou komen en toen is de zaak onafgedaan gebleven. De heer *Albarda* bevestigt, dat het resultaat van de brief van 12 November 1944 slechts geweest is, dat aan de Minister-President werd opgedragen om generaal *Kruls* daarover te onderhouden en dat men er verder eigenlijk niets meer van vernomen heeft.

33120 *(Albarda)*

Op de vraag, of de instructies misschien wat ruim gesteld waren, zodat de chef staf Militair Gezag deze vrij ruim kon interpreteren, waardoor de mogelijkheid bestond, dat van de bevoegdheden een groter gebruik is gemaakt dan door de Regering misschien bedoeld is, verklaart de heer *Albarda*, dat, als hij zich goed herinnert, er in werkelijkheid niet formeel tot vele beperkingen is overgegaan, maar dat hing — naar het hem voorkomt — grotendeels af van het beleid van de Minister van Oorlog, want de Minister van Oorlog was het contact tussen het Militair Gezag en de Regering en deze Minister scheen zich met de gang van zaken vrij goed te kunnen verenigen. De heer *Albarda* gelooft althans niet, dat de Minister van Oorlog dikwijls ingegrepen heeft in kwesties van het Militair Gezag.

33122 *(Albarda)*

Ten aanzien van de vraag, of de Minister-President zich, toen er bezwaren waren van de zijde van de heer *Kruls* tegen de vestiging van Ministers-kwartiermakers in Nederland, in verbinding heeft moeten stellen met het geallieerde opperbevel om dit gedaan te krijgen, zegt de heer *Albarda*, dat hij het wel gelooft, maar niet zeker weet. Toen die kwartiermakers in Oisterwijk waren, zij waren met hun vieren, de heren *van den Broek, van Heuven Goedhart, van Lidth de Jeude* en nog een ander, verscheen er een officier van het Militair Gezag. Die was onmiddellijk in het hotel gekomen, toen zij daar waren aangekomen. Zij vatten dit eerst op als een eenvoudige beleefdheid en dachten, dat hij een liaison-officer was; maar het scheen, dat hij een controleur was, want hij eiste toegang tot de Ministersbesprekingen. De heer *van den Broek* heeft geweigerd hem toe te laten en heeft gezegd: „Als wij u wat te zeggen hebben, zullen wij het u wel mededelen". Maar deze officier was daar naar toe gekomen met de opdracht om de Ministersvergaderingen bij te wonen en daaromtrent te rapporteren. Dit was wel een heel merkwaardig feit.

33123 *(Albarda)*

Er waren veel klachten over het beleid van het Militair Gezag en deze hebben mede geleid tot de Kabinetscrisis van 1945. Op 11 December 1944 had de heer *Albarda* al een brief geschreven aan de Minister-President, waarin hij zich beklaagde over een groot aantal dingen, o.a. over het Militair Gezag. De heer *Albarda* citeert uit deze brief het volgende:

> „De positie der Regering is, naar mijn gevoelen, door het Militair Gezag ondermijnd. Mijn werk is door het Militair Gezag voor een zeer belangrijk deel onmogelijk gemaakt.
>
> Gij weet, dat ik altijd voor het begin van de overgangstijd de noodzakelijkheid van de bijzondere staat van beleg heb erkend. Ook heb ik — hoe gebrekkig mij ook de personele samenstelling van dat orgaan scheen te zijn — aan het Militair Gezag de plaats willen geven, die het toekomt, en in generaal *Kruls* had ik steeds een bijzonder groot vertrouwen.
>
> Het Militair Gezag zou ondergeschikt zijn aan de Regering en er zou geen sprake zijn van enige militaire dictatuur. Dit is de geest van het Koninklijk besluit no. D 60.
>
> De werkelijkheid is nu deze geworden, dat de Regering en de Ministers in menig opzicht ondergeschikt zijn aan het Militair Gezag en dat wij al op weg zijn naar een, zij het ook verlichte, militaire heerschappij.
>
> De ervaringen van andere Ministers, waarvan ik vernam, laat ik hier onvermeld. Ik bepaal mij tot mijn eigen ondervindingen en ik laat de feiten, voorafgegaan aan het vertrek van het Militair Gezag naar het vasteland, onvermeld.
>
> Onmiddellijk na de bevrijding van Walcheren deelde ik het Militair Gezag mede, dat ik een ingenieur van de Rijkswaterstaat en een van de Provinciale Waterstaat, beiden uit Zeeland, voor een kort verblijf in Londen nodig had, teneinde mij omtrent de toestand in te lichten en mij voor te lichten omtrent maatregelen, bestellingen enz., waartoe hier met de grootste spoed zou moeten worden overgegaan. Generaal *Kruls* liet mij weten, dat aan mijn wens niet zou worden voldaan. Ik heb hem toen geschreven, dat een ingenieur van de Rijkswaterstaat onder mijn gezag staat en niet onder het zijne en hem om ophelderingen verzocht. Die ophelderingen heb ik niet verkregen. Wel

beloofde mij generaal *Kruls,* dat twee andere ingenieurs zouden komen. Zij zijn niet verschenen. Ik bleef zonder contact en advies.

Omtrent Walcheren en het overige Zeeland, weet ik niets meer dan elke dagbladlezer. Geen enkel rapport is mij daarover gezonden. Of men daar aan het werk is en wie het herstelwerk ter hand neemt, het is de verantwoordelijke Minister van Waterstaat onbekend. Misschien moet ik zeggen: het wordt hem verborgen gehouden.

Evenmin ontving ik op normale wijze en in voldoende mate rapporten van anderen.

Wanneer mij zulke rapporten bereiken, is het meestal in door het Militair Gezag gemaakte afschriften en nadat zij ter kennis zijn gekomen van andere instanties dan die van mijn Departement.

Contact met mijn eigen ambtenaren in het bevrijde gebied heb ik op deze wijze weinig of niet.

Ik heb de indruk, dat het Militair Gezag het gezag over de diensten van mijn Departement in het bevrijde gebied tot zich heeft getrokken. Dat is dan geschied zonder mijn raadpleging en zelfs zonder mededeling aan mij.

Een treffend voorbeeld is de bevordering door het Militair Gezag van de hoofdingenieur *Witteveen* tot hoofdingenieur-directeur van een interprovinciaal district. Hiervan heeft generaal *Kruls* mij terloops in een brief, die over andere aangelegenheden handelde, mededeling gedaan. Ik acht deze bevordering in strijd met het Koninklijk besluit no. E 124. Dat besluit spreekt niet van bevorderingen. Bovendien bestond dat interprovinciale district bij de Rijkswaterstaat niet. Tegen de materiële inhoud van de maatregel richt zich mijn bezwaar niet. Ik kan er echter geen vrede mee hebben, dat het Militair Gezag, zelfs zonder mijn voorkennis, maatregelen neemt, waartoe het niet bevoegd is en welke bij Koninklijk besluit op mijn voordracht behoorden te zijn getroffen, wat in enkele dagen mogelijk was geweest.

Het schijnt, dat de secties van het Militair Gezag in het bevrijde gebied ijverig werkzaam zijn. Dit juich ik uiteraard toe. Echter is, toen de organisatie der secties werd geregeld, uitdrukkelijk door ons, in overleg met de Minister van Oorlog, bepaald, dat zij zouden handelen in overleg met de betrokken Ministers. Met mij wordt generlei overleg gezocht; zelfs word ik, behoudens een enkele uitzondering, niet ingelicht.

Alle correspondentie en de telegrammen van Ministers te Londen gewisseld met Ministers en ambtenaren in Nederland, worden verzonden door het bureau van het Militair Gezag op Arlington House. Mij is gebleken, dat van telegrammen, door mij aan Ministers in Nederland, nog wel met de aanduiding „persoonlijk", gericht, afschriften zijn gezonden aan de chef van het Militair Gezag en aan andere instanties. Wat er met brieven gebeurt, weet ik niet. Wel heb ik ondervonden, dat vele brieven niet aan hun adres terecht komen. Ook heb ik vernomen, dat aan een Minister in Nederland gerichte dienstbrieven door het Militair Gezag zijn geopend. Op die wijzen wordt gehandeld in strijd met het tweede lid van artikel 11 van het Koninklijk besluit no. D 60. Zelfs gedachtenwisseling tussen Ministers wordt zodoende onmogelijk.

Verstoken van voldoende inlichtingen uit Nederland, vatte ik het voornemen op, zulks in overleg met onze ambtgenoten van Financiën en van Oorlog, een bezoek aan het bevrijde gebied te brengen.

De uitvoering van dit voornemen is mij door het Militair Gezag onmogelijk gemaakt.

Het spreekt vanzelf, dat ik op die reis, waarbij ik vele besprekingen zou hebben te voeren, mij moest doen vergezellen door een secretaris, die ook met mij zou moeten terugkeren om te Londen de aantekeningen uit te werken en hulp te verlenen bij de uitvoering van de gemaakte afspraken. Hiervoor had ik ir. *J. E. O'Breen* bestemd. Ir. *O'Breen* is reeds sedert de aanvang van onze werkzaamheden te Londen als (vrijwillig en onbezoldigd) medewerker aan mijn Departement verbonden. Later werd hij, hoewel hij de Engelse nationaliteit bezit, ook opgenomen in het Militair Gezag. Ik verzocht dus het Militair Gezag te Londen het mogelijk te maken, dat Ir. *O'Breen* mij zou vergezellen. Ik ontmoette allerlei bezwaren en vroeg daarom in persoonlijke brieven en telegrammen de hulp van de Minister van Oorlog. Hoewel ik deze zaak reeds op 27 November met het Departement van Oorlog opnam en mededeelde, dat ik op 6 December wilde reizen, bleef elke beslissing uit.

Ik stelde mijn reis uit tot 8 December, maar ook toen kon ik niet vertrekken, omdat ir. *O'Breen* nog niet mocht medegaan.

Wel vernam ik, dat men ir. *O'Breen,* onafhankelijk van mijn wens en voor geheel andere doeleinden, naar het vasteland riep. Op Zaterdag 9 December ontving ik eindelijk een telegram uit Nederland, dat te kennen gaf, dat mijn wens niet zou worden vervuld. Ik heb dus van mijn voorgenomen vertrek moeten afzien.

Hiermede heb ik u de lijdensgeschiedenis, die mij twee weken lang heeft gekweld, slechts zeer onvolledig weergegeven. Deze korte beschrijving zal wel genoeg zijn om u te doen gevoelen, dat nu bij mij de maat meer dan vol is. Als de verhoudingen nu zo zijn geworden, dat een Minister bij de uitoefening van zijn taak afhankelijk is van medewerking of tegenwerking van het Militair Gezag, dan is hetgeen bepaald en bedoeld is in het Koninklijk besluit no. D 60 op de kop gezet. Dan volgt het Militair Gezag niet meer de aanwijzingen van de Regering, maar dan zijn de Ministers onderworpen aan de aanwijzingen en afwijzingen van het Militair Gezag.

Men heeft nu, ondanks mijn wens, uitgemaakt, dat ir. *O'Breen* naar het vasteland zal moeten vertrekken. Daardoor zal ik dan de enige electro-technicus verliezen, waarover mijn Departement in Engeland kan beschikken. In het bevrijde gebied van Nederland zijn tal van ervaren electro-technische ingenieurs. Het Militair Gezag heeft reeds ir. *Stekelenburg* uit Eindhoven als electro-technisch deskundige aangesteld. Mij ontneemt men nu de enige deskundige, die ik heb, en de staf van mijn Departement, reeds ontwricht door het vertrek van een jurist en van drie ingenieurs met het Militair Gezag en verzwakt door de aanhoudende, ernstige ziekte van ir. *Akkerman,* wordt daardoor nog verder aangetast. Ik kan zo niet voortwerken.

Mij is dus mijn reis niet alleen onmogelijk gemaakt, maar mij wordt ook het werk te Londen nog moeilijker gemaakt dan het in de gegeven omstandigheden reeds is. Ik acht het niet verantwoord mijn ambt nu te blijven bekleden en aansprakelijkheid te blijven dragen voor een gang van zaken, die ik in verscheidene opzichten noodlottig acht."

Deze brief, zo vervolgt de heer *Albarda,* is de aankondiging van zijn ontslagaanvrage, waarbij dit niet de enige reden is, maar het citaat hield verband met het Militair Gezag. Van alle Ministers kan men dergelijke feiten vernemen; hetgeen niet wegneemt, dat hij aan de andere kant ook weer waardering heeft voor de vele dingen, die het Militair Gezag heeft verricht. Maar de juiste verhouding tussen het Militair Gezag en de Regering is niet in acht genomen en dikwijls omgekeerd.

33127 *(Albarda)*

Tenslotte merkt de heer *Albarda* op, dat de problemen, waarvoor de Regering stond, niet alleen beperkt waren tot het Militair Gezag, maar ook op ander terrein lagen. In Januari 1945 spitsten deze problemen zich van alle kanten toe met het gevolg, dat een dusdanig gemis aan homogeniteit ontstond, dat de ondergang van het Kabinet niet meer te voorkomen was.

33192 *(van Lidth de Jeude)*

De heer *van Lidth de Jeude,* destijds Minister van Oorlog, heeft uiteraard een intensieve bemoeiing gehad met het probleem van het Militair Gezag.

33200 *(van Lidth de Jeude)*

Het Militair Gezag heeft van de aanvang af onder hem geressorteerd.

Het Militair Gezag, aldus de heer *van Lidth de Jeude,* begint ongeveer in 1943 betekenis te krijgen, nadat reeds een besluit op de bijzondere staat van beleg tot stand was gekomen. Dat was op 11 December 1943. Het heeft geruime tijd geduurd, voordat dit besluit tenslotte een Koninklijk besluit werd. Toen hij in September 1942 optrad, lag dat besluit al klaar. Maar er werden steeds wijzigingen en verbeteringen in aangebracht. Het besluit voorzag in een militaire voorziening, een militair apparaat, dat hier in de eerste bezettingsdagen — men dacht slechts een heel korte tijd — zou moeten functionneren. Dat apparaat zou een taak hebben te vervullen op een andere wijze dan vroeger bij de gewone staat van beleg. De Regering was tot de conclusie gekomen, dat men maar niet zonder meer de gewone staat van beleg, zoals deze in 1940 bestond, weer kon instellen of opheffen. Immers, er lagen vier jaar tussen. Dat leidde tot allerlei consequenties, ook op juridisch gebied. Toen is men gekomen tot het instellen van een buitengewone staat van beleg, hetgeen natuurlijk weer zijn consequenties had ten aanzien van het apparaat. Daar kwam nog bij, dat er vooral ook van geallieerde zijde, in het bijzonder dus door de Britten en de Amerikanen, werd aangedrongen op de instelling van een militaire tegenspeler. Zij kregen hier bezettingsautoriteit en achtten het ongewenst, dat men de indruk zou krijgen, dat zij eigenlijk de Regering verdrongen. Zij wilden dus een tussenvorm hebben, een apparaat, waarmee zij konden handelen en praten, opdat er niet telkens conflicten tussen Regering en militaire bezettingsautoriteiten zouden ontstaan. Die wens om tot een

militaire tegenspeler te komen was van de aanvang af al zeer uitgesproken. Men had daarbij ook nog een andere gedachte. Het was nl. zo, dat het z.g. Allied High Command hier practisch alles te vertellen had, omdat het uit militair oogpunt alle maatregelen kon treffen, die men in het belang van de orde en rust nodig achtte; derhalve mocht men vrezen, dat het Allied High Command — slecht op de hoogte met de Nederlandse toestanden — zelf eigenlijk de macht zou hanteren en misschien minder wijze maatregelen zou treffen dan wanneer het met landgenoten overleg kon plegen. Hun standpunt was: voorzover jullie het kunnen regelen, behoeven wij het niet te doen en voorzover jullie het niet regelen, zullen wij het zelf ter hand moeten nemen. Zij waren zeer geïnteresseerd in wetten en voorzieningen, die hier bestonden. Er waren ook cursussen voor geallieerde officieren, die uitgezonden zouden worden om de „Civil Affairs" hier te behartigen en wanneer men een Nederlands apparaat tussen civiele autoriteiten en militaire bezettingsautoriteiten kon schuiven, kon men een heleboel goed doen. Dat militaire apparaat was afhankelijk van de wil van het Allied High Command; niettemin gaf het toch enige zekerheid, dat men rekening zou houden met de wensen, die het naar voren zou brengen. Dit is inderdaad ook gebeurd, zelfs zo, dat zekere onderdelen van de bevoegdheden van het Allied High Command konden worden overgedragen aan het Militair Gezag.

Dat Militair Gezag is vastgelegd in een tweetal overeenkomsten van 16 Mei 1944. Dat is de overeenkomst geweest, die het Civil Affairs Agreement heette en gesloten werd met Engeland en Amerika afzonderlijk. Ze waren volkomen gelijkluidend. Daarover was tevoren langdurig overleg gepleegd. Door allerlei omstandigheden en doordat het een moeilijke materie betrof, hadden de onderhandelingen over wat er precies in die overeenkomst moest staan lang getraineerd. Eindelijk, eerst in Mei 1944, werd dat agreement plechtig ondertekend. De overeenkomst met Amerika heeft slechts in het begin in Limburg betekenis gehad. Later stond ons land natuurlijk helemaal onder hoede van de Canadezen en *Montgomery*. Het waren volkomen dezelfde overeenkomsten. De een werd gesloten tussen de heren *van Kleffens* en *Eden* en de andere met de Amerikanen werd op hetzelfde uur gesloten door de heer *van Lidth de Jeude* met generaal *Eisenhower*. De Amerikanen gaven er de voorkeur aan, dat deze overeenkomst niet over Buitenlandse Zaken liep, om tot uitdrukking te brengen, dat het niet een overeenkomst was, waarbij Regeringsbevoegdheden werden overgenomen, maar een militaire overeenkomst van zeer tijdelijke aard.

33203 *(van Lidth de Jeude)* Het verschil tussen de regeling voor België, waar wel een Belgisch militair apparaat als tegenspeler was, maar dat niet veel anders tot taak schijnt te hebben gehad dan op te treden als liaison-officieren tussen het geallieerde bevel en de Belgische Regering, m.a.w. geen eigen besturende taak heeft gehad, en het Militair Gezag, dat wel deze besturende bevoegdheid gehad heeft, verklaart de heer *van Lidth de Jeude* door te wijzen op de omstandigheden in België, die heel wat gemakkelijker waren dan hier te lande. Men behoefde eigenlijk niet zoveel te doen als hier nodig was.

33204 *(van Lidth de Jeude)* Op de vraag, of er inderdaad een verschil in de oorspronkelijke opzet was, deelt de heer *van Lidth de Jeude* mede, dat hij over de kwestie, wat er in België gebeurde, nog wel eens gesproken heeft met de heer *de Schrijver*, die zich daarmee bezig hield. Van een principieel verschil — misschien wel in de uitwerking, maar niet in de opzet — heeft hij toen weinig gemerkt. Bovendien wist men in Nederland, voordat de eigenlijke gebeurtenissen zich afspeelden, ook wel, dat men Nederland dacht als een etappegebied. Dat bleek achteraf niet nodig, doch als het gebeurd was, was natuurlijk de situatie in Nederland heel anders geworden dan in België. In dat geval zouden de militairen hier langer vertoeven en heel andere maatregelen moeten treffen, betrekking hebbende op de burgerbevolking. De zaak is eigenlijk heel anders gelopen dan men gedacht heeft. Het heeft veel te lang geduurd en niemand heeft dat bij de instelling van het Militair Gezag zo kunnen zien. Dat is o.a. een van de redenen, waarom men zo spoedig mogelijk weer van het Militair Gezag af wilde. Men had nl. gedacht, dat hier militaire operaties zouden plaats vinden, die er eigenlijk niet geweest zijn. Nadat die militaire operaties geschied waren, zou, zodra orde en rust voldoende verzekerd waren, onmiddellijk het Militair Gezag verdwijnen. Dat was o.a. ook de betekenis van het z.g. Politiebesluit, dat was voorbereid, nl. om de bevolking zo spoedig mogelijk weer onder burgerlijk gezag te brengen.

33206 *(van Lidth de Jeude)* De aanvankelijke opzet van het Militair Gezag was een kleine kern van mensen te vormen, aan wie men zijn vertrouwen kon schenken en die konden optreden tot oplossing van netelige kwesties. Het Militair Gezag was gedecentraliseerd. Men had een instituut van militaire commissarissen, aan wie de chef van de staf van het Militair Gezag, generaal *Kruls*, zijn bevoegdheden gedeeltelijk kon delegeren, hetgeen nodig werd geoordeeld, omdat met

het oog op de gebrekkige verbindingen de centrale figuur niet altijd bruikbaar zou zijn, wanneer er plaatselijke beslissingen van urgente aard zouden zijn te nemen. Men heeft derhalve gezocht naar gewestelijke of plaatselijke autoriteiten, die zelfstandig konden optreden binnen het kader van het Militair Gezag, waarvoor een aantal personen tot militaire commissarissen werd benoemd. Deze instelling werd door de Ministerraad goedgekeurd en zij werden bij Koninklijk besluit benoemd. De militaire commissarissen, 60 tot 70 in getal, hebben in Engeland cursussen bijgewoond en oefeningen gehouden, waren zodoende „klaar gestoomd" om hier de eerste tijd het nodige te kunnen verrichten. Toen men in Nederland kwam, zetelde aanvankelijk het Militair Gezag te Brussel, hetgeen eigenlijk niet de bedoeling was geweest; de Regering was nog te Londen, wat nog moeilijker was, terwijl de militaire commissarissen waren gevestigd in het bevrijde gedeelte van Nederland. Toen is — vooral toen zich liet aanzien, dat het door de bevrijding van het land in twee gedeelten langer ging duren — het Militair Gezag zich geleidelijk gaan uitbreiden. Het is toen een groot apparaat geworden.

33207 *(van Lidth de Jeude)*

De bedoeling was, dat de Regering onmiddellijk het Militair Gezag gevolgd zou zijn, zodra de eerste phase, de z.g. „operational phase", de periode, waarin gevochten werd, voorbij was. Tijdens die phase zou de Regering te Londen gebleven zijn of, waar ook wel eens over gedacht is, tijdelijk te Brussel, omdat het Militair Gezag bij alle principiële beslissingen, ook in die eerste phase, zoveel mogelijk contact met de Regering zou opnemen. Daar is bitter weinig van terechtgekomen, omdat in de eerste plaats de geographische omstandigheden al niet gunstig waren. De een zat te Brussel en de anderen zaten te Londen. Dan is een contact niet zo eenvoudig.

33211 *(van Lidth de Jeude)*

Met betrekking tot de bewering, dat degene, die te Brussel zat, er bezwaar tegen had, dat de heren, die te Londen zaten, ook naar Brussel kwamen, merkt de heer *van Lidth de Jeude* op, dat dit wel dikwijls gezegd is, maar dat de waarheid is, of liever gezegd, de werkelijkheid is, dat het Allied High Command het ook niet goed vond, omdat, zolang het land nog in een oorlogvoerende positie was, het er niet voor kon instaan, dat de Regering zich daar veilig en behoorlijk kon vestigen. Toen de heer *Gerbrandy* en hij naar Versailles gingen en deze kwestie bespraken met generaal *Eisenhower* en diens chef van de staf, zei generaal *Eisenhower:* Ik begrijp het: het is heel vervelend, dat wij u eigenlijk nog niet de nodige faciliteiten kunnen verlenen om terug te keren, maar *Montgomery* heeft daar grote bezwaren tegen.

Dat is ongeveer einde 1944 geweest, naar de heer *van Lidth de Jeude* meent in September of October. Wel werd goed gevonden, dat er Ministers-kwartiermakers naar het Zuiden van Nederland zouden gaan. Dat is zeer stellig besproken. De heer *van Lidth de Jeude* erkent, dat het een vreemde figuur is, dat de Minister-President en de Minister van Oorlog zelf met de geallieerden over deze aangelegenheid moesten gaan spreken, terwijl het Militair Gezag eigenlijk bestemd was dit contact met de militaire autoriteiten te onderhouden. Er was natuurlijk algehele ontstemming, aldus de heer *van Lidth de Jeude,* dat men van geallieerde zijde de Nederlandse Ministers niet vrij liet gaan, als zij behoefte gevoelden naar Nederland terug te keren. Hij gelooft wel niet, dat de heer *Kruls* het eens was met de Regering, die vond, dat zij in Nederland moest zijn, maar de heer *Kruls* behoefde dat niet te zeggen, want hij beriep zich op *Montgomery* en op het Allied High Command.

33216 *(van Lidth de Jeude)*

Uit het feit, dat het Kabinet zijn Minister-President en Minister van Oorlog afvaardigde om dat nog eens te gaan bepleiten, valt op te maken, dat men in de wijze, waarop de heer *Kruls* dit voorgedragen heeft, niet ten volle vertrouwen had. Al enige malen waren vergeefse pogingen aangewend en zij hadden de boodschap gekregen, dat het moment van terugkeer nog niet aangebroken bleek. Het kwam hierop neer, dat het Kabinet enigermate twijfelde aan de kracht van de voorbereidingen van de chef staf.

De mening van de chef staf was bekend. Aan de andere kant zegt de heer *van Lidth de Jeude* nogmaals, dat, gesteld, dat de chef van de staf brandend van verlangen was geweest om de Ministers zo snel mogelijk naar Nederland te krijgen, dat toch niet gelukt was, zolang

33218 *(van Lidth de Jeude)*

het Allied High Command dat niet wilde. Het Allied High Command had geen bezwaar, dat de Ministers-kwartiermakers naar Nederland gingen, vooral niet omdat het wel kon inzien, dat enkele Ministers de terugkeer van de Regering wensten voor te bereiden. Het ging over vier Ministers met enige ambtenaren, een beperkt aantal, want er was een groot tekort aan transportmiddelen. Men zag daarin geen officieel vertrek van de Nederlandse Regering naar Nederland. De kwartiermakers zijn herhaaldelijk te Brussel geweest voor besprekingen met de chef staf Militair Gezag, maar het verblijf te Brussel kwam neer op een reis van kortere of langere duur. Men bleef er enige dagen en keerde dan weer naar Londen terug, waar de

Regering nog zetelde. Men ging in plaats van te Brussel, in Oisterwijk zitten, waar men geen afdeling van het Militair Gezag had en ook geen eigen apparaat, in de eerste plaats omdat het op eigen grondgebied was.

33223 *(van Lidth de Jeude)* Op de vraag, waarom de Nederlandse Regering niet definitief te Brussel is gaan zitten, antwoordt de heer *van Lidth de Jeude,* dat het merkwaardige was, dat het Militair Gezag, dat te Brussel zat, even hard aan *Montgomery* zat te trekken om naar Nederland te gaan als de Ministers. In die dagen was het nog niet zo ver, aldus

33225 *(van Lidth de Jeude)* de heer *van Lidth de Jeude,* dat het verband tussen Regering en Militair Gezag zozeer zoek was geraakt, dat het leidde tot een ontwrichting van de hoogste gezagsverhoudingen; dat is langzamerhand gegroeid. Men heeft niet geprobeerd een efficiente verhouding te bevorderen, omdat men steeds meende, dat Brussel maar een doorgangshuis was, dat zeer spoedig naar Nederland zou verplaatst worden. Het was niet zo aantrekkelijk om zich te Brussel te vestigen, omdat het niet op eigen gebied was en men gemeend heeft, dat het allemaal veel sneller zijn beslag zou krijgen dan gebeurd is.

33227 *(van Lidth de Jeude)* De brief van 12 November 1944 van de chef staf aan de voorzitter van de Raad van Ministers acht de heer *van Lidth de Jeude* in de verhouding, waarin een chef staf tot de Regering moet staan, ongehoord. Het heeft dan ook bijna geleid tot het ontslag van de heer *Kruls.* Dit ontslag heeft de heer *van Lidth de Jeude* niet doorgezet, omdat de heer *Kruls* in de eerste plaats de man was, die voortreffelijk op de hoogte was, in de tweede plaats, omdat hij ook met het Allied High Command op zeer goede voet stond en in de derde plaats, omdat hij, naar Londen geroepen, daar zijn verontschuldiging heeft aangeboden en gezegd heeft, dat hij zich door emoties had laten leiden en toegaf, dat dit niet te pas kwam. Het

33230 *(van Lidth de Jeude)* is een zeer onbehoorlijke brief geweest. De eerste opwelling was ook werkelijk, dat dit niet aanging. De heer *Kruls* is telegrafisch ontboden en toen zijn er natuurlijk heel harde woorden gevallen, waarop hij eigenlijk zijn brief heeft ingetrokken. De zaak is toen niet gebleven, zoals die was. Aan de heer *Kruls* zijn daarop nog aanvullende instructies gegeven. Men mag niet vergeten, dat het zo was, dat het Militair Gezag een reeks van instructies had gekregen. Men had het niet zo maar de wei in gestuurd en gezegd: gaat nu maar naar eigen goeddunken militair gezag uitoefenen, maar het was gebonden aan een groot aantal besluiten. De heer *van Lidth de Jeude* herinnert zich, dat de heer *van Boeyen* en hij naar aanleiding hiervan nog eens getracht hebben zekere punten, die zich toen voordeden, nader te regelen, zij het dan onder voorbehoud, dat de chef van het Militair Gezag zich tenslotte had te richten naar het Allied High Command.

33234 *(van Lidth de Jeude)* Voorts verklaart de heer *van Lidth de Jeude,* dat het voor de Ministers wel moeilijk was. Zij hadden allen hun eigen problemen. Hij gelooft, dat zij daarbij niet altijd overleg pleegden met de chef staf of hem er althans in mengden, zoals het toch eigenlijk moest. Dat gaf natuurlijk ook wel eens frictie.

Met betrekking tot de officier van het M.G., die uit Brussel was gekomen om de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers bij te wonen, zoals de heer *Albarda* verteld had, merkt de heer *van Lidth de Jeude* op, dat de heer *Albarda* er niet bij was; die zat toen te Londen. De heer *van Lidth de Jeude* is ook in Oisterwijk geweest, maar hier weet hij niets van. Hij herinnert zich wel, dat er een officier aankwam, die liaison-officier van het Militair Gezag werd genoemd, maar dat was de man, die de boodschappen overbracht. Een ondergeschikt officier. Hij wil niet tegenspreken, dat die man misschien gekomen was met aspiraties om de vergaderingen van de Ministerraad geregeld bij te wonen, maar dat is nooit gebeurd zonder hun nadrukkelijke toestemming.

33237 *(van Lidth de Jeude)* De heer *van Lidth de Jeude* erkent, dat er wel verkeerde verhoudingen waren. Persoonlijke elementen spelen daar een grote rol bij. Hij heeft in begin December — dus voordat de Kabinetscrisis ontstond — zijn ontslag al aangeboden. Hij gelooft, dat het eigenlijk hierdoor kwam, dat men enigszins overspannen was door de gebeurtenissen en er langzamerhand te veel persoonlijke elementen in het geding waren gekomen. Als hij de zaak nu achteraf bekijkt, kan hij niet zeggen, dat bepaald dit geval of een ander geval reden van ontwrichting was. Men mag echter niet vergeten, dat er toen geen mensen beschikbaar waren. Men zat wel heel krap in geschikte krachten. Het was dikwijls zo — de heer *van Lidth de Jeude* heeft het zelf ook enige malen medegemaakt —, dat zij moesten zeggen: die kunnen wij niet gebruiken, dus we ontslaan ze. Maar dan had men daarvoor in de plaats geen anderen. Er was een chronisch tekort aan mensen, dat zeer belemmerend werkte.

33239 *(van Lidth de Jeude)* De heer *van Lidth de Jeude* heeft de heer *Kruls* natuurlijk van nabij meegemaakt; deze heeft uitstekend werk verricht. De heer *Kruls* was voor zijn functie werkelijk heel goed. In elk geval, als zij

hem toen hadden geloosd — en daar ging het eigenlijk om — zouden zij niet geweten hebben wie hem zou hebben kunnen vervangen. Hij had een zeer belangrijke post.

33240 *(van Lidth de Jeude)*

Toegevend, dat de gezagsverhoudingen in de eerste plaats goed moeten zijn en dat dit een element is van groter belang dan een technisch zo goed mogelijke voorziening, wijst de heer *van Lidth de Jeude* er nog op, dat het aan de andere kant echter toch ook zo is, dat men, wanneer men het Militair Gezag instelt en het bijzondere bevoegdheden geeft, wat het geval was, en het een grote mate van zelfstandigheid laat, wat ook het geval was, niet telkens kan ingrijpen in de dagelijkse uitvoering. Vroeger zijn hier met de opperbevelhebber ook

33241 *(van Lidth de Jeude)*

wel eens moeilijkheden over ontstaan. De heer *van Lidth de Jeude* vraagt zich af, of het geval hier zo lag, dat de heer *Kruls* over de grenzen, die de Regering getrokken had, heen is gegaan en dat hij zich daarbij verzet heeft tegen de door de Regering gegeven instructies. In de instructies, zoals de heer *Kruls* die moest uitvoeren, was het voor sommigen van de Ministers ook wel eens moeilijk te wennen aan het optreden van het Militair Gezag. De Regering had ruime bevoegdheid verleend aan het Militair Gezag en bij de uitoefening

33243 *(van Lidth de Jeude)*

daarvan wilden de Ministers toch eigenlijk allen wel een woordje meespreken. En dat werd wel eens moeilijk. Er waren tal van besluiten genomen, waarbij de bevoegdheden van de heer *Kruls* geregeld werden. Men kon natuurlijk niet alles regelen, zodat er altijd een gedeelte van wat er gebeuren moest overbleef, waarvoor hij nadere instructies moest krijgen. De indruk van de heer *van Lidth de Jeude* is, dat daarover in de beginperiode van het Militair Gezag niet zoveel moeilijkheden geweest zijn. Men dacht ook wel eens ten onrechte, dat het Militair Gezag verkeerd optrad. Dat kwam o.a. door gebrek aan contact. Om een voorbeeld te noemen: Men heeft de heer *van Lidth de Jeude* eens verweten, dat het Militair Gezag brieven had gecensureerd. Hij wist er niets van. Achteraf bleek dit dan ook een misverstand te zijn, doordat er op een brief, die met een strookje dichtgeplakt was, een stempel van het Militair Gezag stond, welk stempel alleen nodig was voor het vervoer der brieven. Men was altijd klaar om te zeggen: het Militair Gezag heeft dit of dat gedaan. Maar als men geval voor geval uitzocht, bleek vaak, dat overdreven werd en dat het tenslotte meeviel.

33246 *(van Lidth de Jeude)*

De heer *van Lidth de Jeude* gelooft, dat de voornaamste grief van een aantal Ministers tegen het Militair Gezag was, dat men het te uitgebreide bevoegdheden gegeven had. Hij herinnert zich echter geen enkel geval, waarin men zei: wij wensen, dat deze of gene bevoegdheid van het Militair Gezag wordt ingetrokken. Dat heeft zich nooit voorgedaan. Het intrekken van bevoegdheden van het Militair Gezag heeft de Regering aan zich gehouden, met het oog op het geleidelijk liquideren van dit apparaat.

33259 *(van Lidth de Jeude)*

De vraag, of het Militair Gezag een eigen politiek is gaan voeren en er in geslaagd is die politiek door te voeren, beantwoordt de heer *van Lidth de Jeude* door te zeggen, dat hij niet weet, of dit inderdaad gebeurd is. De verhoudingen waren vervelend en moeilijk. Er was een grote verwijdering merkbaar. Maar of nu de Regering bepaalde dingen wenste, die het Militair Gezag niet deed, weet hij niet.

Tegenover de ernstige grieven van vier Ministers — van een Kabinet, dat al een aantal vacatures had — tegen de wijze, waarop hun bestuursdaden door het Militair Gezag doorkruist werden, betoogt de heer *van Lidth de Jeude*, dat het Militair Gezag zich op het standpunt stelde: Gij, Regering, hebt mij afgevaardigd om, zolang gij in Londen zijt, voor U met het Allied High Command de zaken te regelen en wij kunnen niet verklaren, dat er tweeërlei vertegenwoordiging van de Regering optreedt, nl. dat u eigener beweging hier ook bestuursdaden gaat verrichten. Dat wil zeggen niet de Regering, maar de Ministers.

33268 *(van Lidth de Jeude)*

In verband met de wrijving tussen de Regering en het M. G. wijst de heer *van Lidth de Jeude* er op, dat hij er al enige malen op aangedrongen had eerder af te treden, maar op speciaal verzoek, omdat het Kabinet toch collectief zou aftreden, heeft hij gewacht tot Februari. De reden daarvoor was, dat hij vond, dat het niet langer ging, zoals het toen was ten opzichte van de opvattingen en regelingen ten aanzien van het Militair Gezag. Men kon toch niet telkens over allerlei voorvallen blijven strijden. Hij stond op het standpunt, dat men zich te Londen daarover duidelijk moest uitspreken, doch dit bleef achterwege. Hij voelde zich verantwoordelijk voor het Militair Gezag als militaire organisatie, hoewel het van de aanvang af de opzet was, dat de andere Ministers medeverantwoordelijk waren. Er waren diverse afdelingen bij het Militair Gezag, die de andere Ministers aangingen, wier ambtenaren in die afdelingen zitting hadden. Wanneer er iets te bespreken was, zou dat geschieden in overleg met of via de Minister van Oorlog, hetgeen niet voldoende gebeurde. De onbevredigdheid van de heer *van Lidth de Jeude* bestond hierin, dat de ambtgenoten zijns inziens onvoldoende vertrouwen schonken aan het Militair Gezag. Hij stond meestal aan de kant van het Militair Gezag.

Dit verklaart ook het feit, dat men in het Kabinet niet gemakkelijk tot een eensgezinde politiek kon komen. Van begin af aan waren de meningen over het Militair Gezag al enigszins verdeeld.

De brief van 12 November 1944 had voor hen een reden kunnen zijn om te zeggen: wij ontslaan de chef staf Militair Gezag. Men heeft dat niet willen doen met het oog op de vele consequenties, die daaraan vast zaten. Men heeft genoegen genomen met het bakzeil halen van de heer *Kruls*. Daarmee was die zaak van de baan op dat moment. Men kon daar toch niet verontwaardigd over blijven, toen

33273 *(van Lidth de Jeude)*

dat besluit eenmaal genomen was. De figuur bij het Militair Gezag was zo, dat de chef staf niet uitsluitend verantwoordelijk was aan de Minister van Oorlog, maar aan de Regering. Dat is dus hetzelfde als het geval was met de opperbevelhebber in de periode 1939—1940. Het had zo moeten zijn — zo luidde de regeling ook —, dat de Minister van Oorlog namens de Regering optrad tegenover de chef staf, doch dat gebeurde niet altijd; dat is een van de grieven van de heer *van Lidth de Jeude*. Het gevolg daarvan was, dat hij de toestand niet kon overzien.

33275 *(van Lidth de Jeude)*

Het had ook zo geregeld kunnen zijn, dat men die bevoegdheid gegeven had aan de Minister-President. Dit heeft de heer *van Lidth de Jeude* zelf voorgestaan, omdat er zoveel onderwerpen van algemene aard waren, die niets met het Ministerie van Oorlog te maken hadden. Voor dagelijks contact had men de Minister van Oorlog aangewezen, die namens de Regering de zaken met de chef staf Militair Gezag kon behandelen. Daar was een uitdrukkelijk besluit over genomen. Dat stond vast en de correspondentie ging via het Ministerie van Oorlog naar de andere Ministers.

Van September 1944 tot Februari 1945 heeft de heer *van Lidth de Jeude* meestal te Londen vertoefd. Enige malen is hij naar Brussel geweest en later is hij naar Oisterwijk gegaan. De langste tijd was hij echter te Londen. Departementale werkzaamheden kon hij te Oisterwijk niet verrichten, want daar had hij geen apparaat. Hij hield daar besprekingen met het Militair Gezag.

33248 *(van Lidth de Jeude)*

Ten aanzien van de moeilijkheden van de heer *Burger,* die te 's-Hertogenbosch een eigen apparaat voor Binnenlandse Zaken wilde opbouwen, wijst de heer *van Lidth de Jeude* er op, dat de heer *Burger* dat voornemen niet aan de Ministerraad heeft voorgelegd. Hij heeft dat eigener beweging gedaan, waaruit moeilijkheden zijn ontstaan.

33250 *(van Lidth de Jeude)*

Omtrent de controverse, die tenslotte ontstaan is tussen de Regering en het M.G., denkt de heer *van Lidth de Jeude,* dat deze ontstond in de periode, waarin de Regering nog te Londen zetelde. De bezoeken aan ons land werden niet gebracht met de uitgesproken bedoeling zich hier te vestigen, maar droegen een meer informatorisch karakter. Het lag toen zeker niet in de bedoeling, dat de Regering al in de eerste dagen in Nederland was. De heer *van Lidth de Jeude* gelooft, dat de chef staf van het Militair Gezag het daar roerend mee eens was. Hoewel de kwestie blijft, dat verschillende Ministers meenden, dat zij zelfstandig wat konden doen, hetgeen hun evenwel moeilijk en in sommige gevallen zelfs onmogelijk werd gemaakt door een aan de Regering ondergeschikte ambtenaar, gelooft de heer *van Lidth de Jeude* aan de andere kant, dat de Ministers, die dat wilden, dit beter in de Regering hadden kunnen bespreken en niet incidenteel, als zij hier kwamen. De heer *van Lidth de Jeude* aanvaardt, dat in bijzondere omstandigheden een bijzondere bewegingsvrijheid ook voor de afzonderlijke Ministers nodig kan zijn.

De heer *van Lidth de Jeude* gelooft, dat de zaak zo ligt, dat het verband door de omstandigheden eigenlijk te los geworden was en daardoor niet voldoende overleg kon worden gepleegd. Hij geeft toe, dat het verband in tweeërlei opzicht los was geworden, in de eerste plaats territoriaal gezien, omdat men verspreid was en ten tweede omdat politiek gesproken de binding in het Ministerie zelf een heel eind op weg was opgelost te worden. Het Kabinet is een hele tijd demissionnair gebleven. Men was natuurlijk op het laatst al enigszins met lamheid geslagen, voordat het eigenlijke ontslag kwam.

33254 *(van Lidth de Jeude)*

Voor het overige meent de heer *van Lidth de Jeude,* dat de opzet van het gehele Militair Gezag en het overleg met de geallieerden niets te wensen lieten. Integendeel, de geallieerden waren zeer ingenomen met de wijze, waarop de zaak werd aangepakt. Daarmee zijn nooit enige moeilijkheden geweest. Er waren intern wel moeilijkheden, maar de gang van zaken als zodanig was in orde.

Wanneer de verhouding tussen Regering en Militair Gezag anders was geweest en de geallieerden meer met de Nederlandse Regering te maken hadden gekregen, hadden de geallieerden dat naar het oordeel van de heer *van Lidth de Jeude* waarschijnlijk niet geaccepteerd. De geallieerden waren er bepaald op gesteld, dat de exponent van het Nederlandse gezag het Militair Gezag zou zijn. De geallieerden hebben nooit over zaken, bezet Nederland betreffende, rechtstreeks met de Regering overlegd. Het Militair Gezag behoorde in belangrijke zaken tegenover de geallieerden op te treden, zoals de Regering dat wenste,

natuurlijk met inachtneming van de bijzondere bevoegdheden, die het had gekregen.

33324 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren,* het Besluit op de bijzondere staat van beleg nader toelichtend, wijst op een passage uit een rapport, dat hij daarover heeft opgesteld. Hij citeert:

„Bij het Ministerie van Oorlog was men reeds in 1941 begonnen de Wet Staat van Oorlog en Beleg aan de hand van de ervaringen in 1940 te bekijken. Mr. *van Houten* van dat departement oriënteerde zich daarbij tevens op een, ik meen in 1938, samengesteld rapport van overste *Sas* en mr. *Caljé,* waarin enige postulaten met betrekking tot herziening van de oude wet werden behandeld. Een ontwerp-Oorlogswet werd mij in 1941 ter beoordeling voorgelegd. Ik stond toen tamelijk afwijzend tegenover een sterke uitbreiding van de bevoegdheden van de militairen in burgerlijke zaken. Ik meen van mijn zienswijze in een rapport aan mijn Minister, prof. *Gerbrandy,* duidelijk te hebben doen blijken. Er was ook elders belangstelling voor het onderwerp, want ook de militaire afdeling van de studiecommissie-*Rijkens* kwam met een rapport. Een en ander leidde er toe, dat nog in de laatste maanden van 1941 een commissie werd gevormd, bestaande uit de heren *Kruls* en *van Houten* voor Oorlog, mr. *de Jager* voor Justitie en de heer *v. d. Putten* voor Binnenlandse Zaken. Ook deze commissie, die haar taak zeer serieus opvatte, kwam met een ontwerp, waarbij tenslotte niet werd overgegaan tot aanvulling van de oude wet, doch tot het tot stand brengen van een nieuwe noodregeling.

In Januari 1942 werd mij door de Commissie Terugkeer opgedragen het ontwerp (dat dus door die vorige commissie was geleverd) te bekijken en desnoods een gewijzigd ontwerp aan de commissie voor te leggen. Uitvoerig is toen met kolonel *Sas* en mijn medewerkers besproken in hoeverre het noodzakelijk was bij terugkeer in Nederland:

a. de staat van beleg af te kondigen;

b. bij die staat van beleg de bevoegdheden van de militaire Overheid verder uit te breiden dan die, bij de oude wet verleend.

Omtrent punt *a* bestond geen verschil van mening. Allen waren van oordeel, dat, hoe de bevrijding ook mocht verlopen, een militair bewind voor enige tijd nodig zou zijn. Ook bij het door een terugtrekkende beweging der Duitsers vrijvallen van Nederland zou een, zij het lichte, militaire bezetting nodig zijn, terwijl tal van maatregelen terstond moesten worden genomen, waartoe de civiele Overheid de bevoegdheid miste (gedacht werd daarbij o.a. aan het vastzetten en gevangenhouden van allerlei personen, N.S.B.-ers en andere van het heulen met de vijand verdachte personen).

Punt *b* zou wellicht tot verschil van mening aanleiding hebben kunnen geven, ware het niet, dat een factor, buiten de beschikking van Nederland en de Regering om, haar invloed deed gelden. Gebleken was nl., dat de Amerikanen waren begonnen met het oprichten van een school voor „Military Government" en in groten getale mensen gingen opleiden, die als „Civil Affairs officers" met de legers zouden optrekken om in de bevrijde en veroverde gebieden het burgerlijk bestuur over te nemen. In een artikel van de „Christian Science Monitor" werd daarvan een uiteenzetting gegeven. Ook de militaire macht onder Brits bevel bleef niet achter en het duurde niet lang, of men kwam bij ons ook om inlichtingen vragen over het burgerlijk bestuur in Nederland. Onderhandse besprekingen voerden tot het inzicht, dat zowel Amerikanen als Engelsen zich geroepen achtten de eerste tijd het volledige bestuur over Nederland geheel zelfstandig te gaan uitoefenen. In het oog moet worden gehouden, dat in die periode aan niemand ook maar bij benadering bekend was, waar de invasie zou plaats hebben en evenmin, zoals vanzelf spreekt, hoe, na een gelukte invasie, de oorlog zou verlopen. Kennelijk was er één punt, dat men voor zeker mocht nemen, namelijk dit: hoezeer al de bevrijding der door de Duitsers bezette gebieden mocht slagen, er nog geruime tijd zou verlopen, vooraleer men de Duitse legers, op hun eigen gebied teruggetrokken, zou hebben verslagen.

In deze visie zou Nederland met zijn havens en waterwegen een zeer belangrijk etappegebied worden, waarover de geallieerde militaire Overheid in volle vrijheid zou moeten kunnen beschikken. De krijgsmacht van Nederland speelde om haar geringe omvang in het legerverband geen rol van betekenis. Het enige, wat overbleef was, de Amerikanen en vooral ook de Britten er van te overtuigen, dat wij zelf bezig waren een militaire „Civil Affairs"-organisatie op te bouwen, die, met alle vereiste steun aan het geallieerde leger, de zaken in eigen land zou kunnen bedisselen. En daarvoor was nodig een „Militair Gezag", dat

met zodanige ver strekkende bevoegdheden was voorzien, dat van de zijde der geallieerde militairen nimmer kon worden gezegd: „Dat kunt gij niet? Dan zullen wij het doen."

In deze sfeer en met het oog op deze omstandigheden moet het Besluit op de Buitengewone Staat van Beleg en de voorbereiding tot de organisatie van het Militair Gezag worden gezien. Aldus wordt ook later het „military agreement" (van 16 Mei 1944) duidelijker en kan blijken, dat met onze regeling van de buitengewone staat van beleg bij dat „agreement" een zekere overwinning op het veldwinnend standpunt van de Britten, dat hun in Nederland een belangrijk terrein van British „Military Government" wachtte, was behaald. (Ze hebben er toen practisch van afgezien.)

Werden enerzijds aan het Militair Gezag belangrijke en ingrijpende bevoegdheden toegekend, anderzijds werd door ons er naar gestreefd een vorm te vinden, waardoor de Regering op het doen en laten van dat gezag meer vat hield en in staat was de omvang der bevoegdheid op korte termijn in te perken. Uiteraard trad hier verschil van mening tussen de militaire en de civiele ontwerpers aan de dag. De militaire heren verzetten zich — en niet geheel zonder grond — tegen de mogelijkheid, dat bepaalde maatregelen van het Militair Gezag door een eenvoudig ingrijpen van een Minister ongedaan zou kunnen worden gemaakt.

De belangrijkste mogelijkheden van beperking zijn in de tot stand gekomen regeling gelegen in:

1. het is niet de opperbevelhebber, die de beslissing zal hebben, doch de Kroon wijst de militaire autoriteiten, met het bijzonder gezag bekleed, rechtstreeks en middellijk aan (art. 2, lid 1);
2. het Militair Gezag wordt alleen uitgeoefend voorzover zulks voor de handhaving en het herstel der uit- en inwendige veiligheid van de Staat nodig is, terwijl de Kroon te allen tijde nog kan beoordelen in hoeverre het Militair Gezag zijn bevoegdheid zal uitoefenen;
3. het Militair Gezag richt zich naar de instructies van de Regering.

Het laatste punt is het belangrijkste. Alle Ministers hebben het besluit gecontrasigneerd en zijn, ieder voorzover hem betreft, verantwoordelijk voor de uitvoering. De bedoeling was, dat niet alleen iedere Minister zou medewerken aan de totstandkoming van een afdeling in het Militair Gezag, welke speciaal het voorwerp van zijn zorg zou behartigen, doch ook dat hij desnodig een instructie voor die afdeling zou samenstellen en met medewerking van de Minister van Oorlog zou uitvaardigen."

33325 *(van Angeren)*

Dit laatste punt nader toelichtend, verklaart de heer *van Angeren:* Er bestaan instructies van de Kroon. Men zag het zo: Volgens de oude wet konden eigenlijk geen instructies aan de opperbevelhebber worden gegeven. Deze was min of meer afhankelijk van de Minister van Oorlog. De heer *van Angeren* denkt hierbij aan de strijd, die er altijd geweest is, of de opperbevelhebber onder de Minister van Oorlog of onder de Kroon stond. Het is een heel oude strijd, zoals bekend, welke ook nog direct vóór de laatste oorlog gespeeld heeft, doch door bepaalde instructies is opgelost, nl. dat de opperbevelhebber zou komen onder de Ministerraad.

33327 *(van Angeren)*

Het Militair Gezag bestond — althans zo is het bij het begin der uitvoering geweest en zo was het ook gedacht — uit verschillende afdelingen: Justitie, Sociale Zaken, Economische Zaken, Financiën, aan de samenstelling waarvan iedere Minister kon medewerken. Er was een kern, welke dan later voor uitbreiding vatbaar was. Aan deze mensen konden door de betreffende Minister instructies gegeven worden, die op zijn terrein lagen. Deze instructies moesten vastgesteld worden door de Kroon, op de basis derhalve van het derde lid van artikel 2 van het Besluit D 60: „Het Militair Gezag richt zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar Onze instructiën. Al deze instructiën worden door Onze Minister van Oorlog mede-ondertekend." M.a.w. niet iedere Minister geeft bij de Kroon alleen uitleg van zijn instructie, maar hij contrasigneert de instructie, dus is er medeverantwoordelijk voor. Naar de mening van de heer *van Angeren* was er dus een belangrijke vooruitgang bij het verlenen van bevoegdheden; men kon die bevoegdheden dus beperken en men kon instructies geven.

„Wat Justitie betreft, heb ik" — zo citeert de heer *van Angeren* verder uit zijn rapport — „bij de organisatie van de vaste kern van het Militair Gezag te Londen, voor wat de behartiging van de zaken van ons departement betreft, zeer ten bezware van de werkzaamheden op het departement enige vooraanstaande krachten voor de Afdeling Justitie en Politie aan die kern afgestaan.

Ik heb ze zoveel mogelijk onderricht en bijgestaan. En zo heeft menige andere Minister gehandeld. Van het grootste belang was het contact niet te verliezen. Van instructies is het, zover mij bekend, niet gekomen, althans niet van instructies, zoals die bij de opzet waren bedoeld."

33329 *(van Angeren)*

Er is een algemene instructie van het Militair Gezag, maar de heer *van Angeren* gelooft niet, dat er bijzondere instructies zijn. Er zijn geen instructies gemaakt, voorzover hem bekend is, of dit moet later gebeurd zijn. De heer *van Angeren* weet niet, of er Ministers geweest zijn, die dit bevorderd hebben. Strikt juridisch moesten het natuurlijk allemaal instructies van de Kroon zijn en een Minister kon het natuurlijk gedaan krijgen op korte termijn zo'n instructie uitgevaardigd te krijgen.

Het kan wel zijn, dat er later instructies zijn uitgevaardigd. De heer *van Angeren* heeft daarvan echter geen kennis gedragen, als ze niet op het gebied van Justitie lagen.

De heer *van Angeren* citeert voorts uit zijn rapport:

33333 *(van Angeren)*

„Mijn bedoeling is het steeds geweest, dat het Militair Gezag, waar mogelijk, zo spoedig mogelijk zijn bevoegdheden moest neerleggen en vervangen moest worden door de burgerlijke organen, arbeidend onder de rechtstreeks verantwoordelijke Ministers.

Dat ik dit dwingend noodzakelijk vond, moge blijken uit de samenstelling van het Buitengewoon Politiebesluit, hetwelk door het verlenen van de onontbeerlijke bijzondere bevoegdheden aan de Minister de mogelijkheid opende een niet onbelangrijk deel van de bevoegdheden van het Militair Gezag te doen eindigen."

De heer *van Angeren* merkt hierbij op, dat dit altijd bij elkaar gezien moet worden. Wat Justitie betrof heeft hij direct gezegd: dit moet zo kort mogelijk duren, het Militair Gezag moet zo gauw mogelijk de zaak beëindigen en de gehele aangelegenheid van de politieke delinquenten over laten gaan naar de Minister van Justitie.

33335 *(van Angeren)*

Het was de bedoeling van de heer *van Angeren,* dat de buitengewone bevoegdheden van de Minister van Justitie krachtens het Buitengewoon Politiebesluit veel eerder zouden aanvangen dan bij het intreden van de derde phase. De wet bestond en men was aan de voorbereiding bezig voor het Militair Gezag. De heer *van Angeren* moest destijds de desbetreffende afdeling van het Militair Gezag instrueren omtrent de politie en datgene, wat moest gebeuren om zo gauw mogelijk de zaak over te dragen aan Justitie; hij moest hen daarop voorbereiden. Er zaten trouwens mensen van hem zelf in, zoals de heer *Snijders* en anderen. Dezen wisten dus, dat het zo gauw mogelijk over moest gaan naar Justitie. Hij had dit in een instructie willen neerleggen en hen daar helemaal op willen voorbereiden. Ze hadden er op moeten werken, dat dit zo zou gebeuren. Door het niet tot stand komen van het Buitengewoon Politiebesluit was de heer *van Angeren* in een moeilijke toestand komen te verkeren. Dit brak dus al zijn goede voornemens, althans wat Justitie betrof.

Met betrekking tot het contact, dat de heer *van Angeren* tussen het Departement van Justitie, toegerust met die bijzondere bevoegdheden, en de Civil Affairs-autoriteiten van de geallieerden gedacht had, verwachtte hij, dat, zodra onze militaire mensen het contact hadden overgenomen van de Engelsen, dezen het wel aan ons zouden overlaten. Hij gelooft, dat het praktisch ook zo gelopen is. De Engelsen hebben zich met het civiele bestuur nog maar heel weinig bemoeid, in ieder geval veel minder dan ze van plan waren. De kosten, welke zij in Engeland voor die opvoeding gemaakt hebben, zijn volkomen nutteloos geweest, juist door het optreden van het Militair Gezag. Men vond overal Nederlandse militairen, die het werk konden doen.

33337 *(van Angeren)*

Het had ook opgevangen kunnen worden door het aanstellen van enige liaison-officieren. De bedoeling was zo gauw mogelijk de goede elementen er uit te halen; in de eerste plaats bij de politie, waarbij men een speciale groep wilde vormen voor het onderzoek naar politieke delinquenten.

33346 *(van Angeren)*

In antwoord op de vraag, wie door de Regering was aangewezen om namens haar besprekingen te voeren met de chef staf Militair Gezag, zegt de heer *van Angeren* zich niet te herinneren, hoe precies de afspraak geweest is, toen de bevrijding kwam, omdat hij toen geen Minister meer was. Hij meent echter, dat er afzonderlijke besprekingen gevoerd zijn — ook door andere Ministers — met het Militair Gezag. Natuurlijk was de Minister van Oorlog de eerste; hij voelde zich ook de eerst verantwoordelijke om met generaal *Kruls* besprekingen te voeren. De heer *van Angeren* zou echter niet kunnen zeggen, of er bij de bevrijding al een vaste afspraak was, of ieder voor zich zou handelen of dat alles over de Minister van Oorlog zou lopen.

33348 *(van Angeren)*

Het optreden van de Ministers in het bevrijde Zuiden in het systeem van het besluit D 60 ziet de heer *van Angeren* aldus. Het was naar zijn mening de verkeerde methode zich bij voorbaat tegen het Militair Gezag te richten. Er waren enige heren, die van het Militair Gezag niets moesten hebben. Daar heeft de heer *van Angeren* in de eerste plaats dit bezwaar tegen, dat zij mede een besluit gecontrasigneerd hebben, waarbij deze regeling getroffen werd. Men is verplicht die uit te voeren. Er is hier een wettelijk voorschrift. Hij gelooft, dat, wanneer men zich hier niet aan houdt, het verkeerde bereikt wordt. Het lag voor de hand, dat het Militair Gezag, in Nederland terugkerende, ook al omdat het de zaken voor elkaar moest brengen in samenwerking en overleg met de vreemde militairen, wel fouten moest maken. De heer *van Angeren* gelooft echter, dat men de meeste fouten voorkomt door zoveel mogelijk contact met het Militair Gezag op te nemen en dit contact te onderhouden. Als voorbeeld voert de heer *van Angeren* het geval van de heer *van Rhijn* aan. Wanneer de heer *van Angeren* secretaris-generaal bij Sociale Zaken geweest was, zou hij de Minister hebben aangespoord en met deze hebben afgesproken: „Ik ga de heer *Kruls* en de mensen van de afdeling van het Militair Gezag, die ik zelf mee heb helpen vormen, namelijk de afdeling Sociale Zaken, en welke mensen mij zeer na staan, vertellen, dat ik van plan ben dat en dat te gaan doen en overleggen, of wij dat niet samen kunnen doen. Met deze mensen ga ik bespreken, of hetgeen ik van plan ben, ook mede in verband met de algemene maatregelen, welke zij nemen, nuttig is om te voorkomen, dat door de een of andere maatregel mijnerzijds niet direct gevoeligheden of wrijvingen ontstaan." De mogelijkheid was er immers, dat maatregelen elkaar in zekere mate konden kruisen. Het was dus altijd aanbevelenswaardig met de afdeling van het Militair Gezag contact te houden.

Het door het Militair Gezag aanvankelijk ingenomen standpunt „de Ministers behoren te Londen te blijven", is volgens de heer *van Angeren* volkomen onjuist.

33350 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* gelooft niet, dat, wanneer een Minister op zijn terrein iets had willen bereiken, hij geen ander middel had dan dat te formuleren en op grond van deze formulering een instructie van de Kroon aan het Militair Gezag uit te lokken, welke manier nogal omslachtig was. Het Militair Gezag stond hier toch tegenover een Minister van Justitie en tegenover een Minister van Sociale Zaken en in het algemeen stond het onder de Minister van Oorlog.

33352 *(van Angeren)*

Als de heer *Kruls* in dat geval gezegd had: „Ik beroep mij op artikel 2 van het besluit, mijn bevoegdheden liggen in dit besluit vast; ik hanteer die bevoegdheden en die bevoegdheden kunnen alleen beperkt worden door instructies en aanwijzingen van de Kroon; ik ben alleen bereid met u te praten, als u een aanwijzing van de Kroon kunt overleggen.", was hij volkomen onmogelijk geweest. Dan had hij terstond vervangen behoren te worden. De heer *van Angeren* zou dan tot de heer *Kruls* gezegd hebben, dat, indien hij nog een lang ambtelijk leven met de taak, welke hij had, wilde hebben, hij anders behoorde te praten; dat hij met de verantwoordelijke Minister sprak en dat de heer *van Angeren* het volkomen onjuist vond, dat hij, nadat zij samen deze afdeling gevormd en voorgelicht hadden, een dergelijk standpunt innam. Hij zou hem verder gezegd hebben, dat hij ongeschikt was voor zijn taak. Als de heer *Kruls* dat goed begrepen had, zou hij daarmede uit de aard der zaak rekening hebben gehouden. Wanneer men echter niet met hem gaat praten en hem niet op zijn positie en verantwoordelijkheid wijst, maar eenvoudig zegt: Ik begin dan maar en dan krijg ik maar moeilijkheden met het Militair Gezag..... Men had de zaak toch ook van de andere kant moeten bekijken. Men moest er toch ook rekening mee houden, dat, wanneer een Nederlandse militaire commissaris, belast met sociale zaken, ergens voorbij een bordje, vermeldende „Departement van Sociale Zaken" komt en daar niets vanaf weet, dit evenmin goed te praten is. Men moet dergelijke zaken van beide kanten bekijken.

33353 *(van Angeren)*

De mening van de heer *van Angeren* komt hierop neer, dat, als een Minister regelrecht, zonder eerst te Brussel bij het Militair Gezag aan te gaan, in „Bosch en Ven" neerstrijkt en daar bepaalde dingen gaat doen, hij grote kans heeft de zaak in de war te sturen. Wanneer die Minister echter van Londen uit eerst naar Brussel gaat en daar zegt: „Ik ben van plan om dit en dat in het Zuiden te gaan doen", heeft het Militair Gezag zich daarnaar te richten. Wanneer van het begin af aan was volgehouden, dat iedere Minister op zijn zeggenschap, verantwoordelijkheid en op zijn afdeling, welke hij zelf had helpen vormen, gestaan had, was het anders gelopen. Dat wil niet zeggen, dat alle ongelukken waren voorkomen. Er zijn misschien heel wat mensen gekozen, die ongeschikt bleken en hier en daar misbruik gemaakt hebben van hun bevoegdheid, maar dàn had men het meer binnen de perken kunnen houden en men had het kunnen overnemen. De moeilijkheid was echter, dat het uit de hand liep en men niets kon overnemen, omdat het allemaal buiten de Ministers om gebeurde.

Dezen konden wel gaan zitten klagen van: „Ja, dat gebeurt allemaal buiten mij om en ik heb niets te zeggen....." Dat gaat echter niet en naar zijn mening zijn er ook aan deze zijde verkeerde dingen gedaan.

33355 *(van Angeren)* Het is voor de heer *van Angeren* moeilijk een oordeel uit te spreken over het probleem van de ontwrichte gezagsverhouding in de periode van einde 1944, begin 1945. Hij kan slechts een practisch voorbeeld geven. Toen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister was heengegaan, zat de heer *van Angeren* met de Minister a.i., die tegelijkertijd Minister-President was, voor de moeilijkheid wat er nu moest gebeuren. De heer *Gerbrandy* zei: zo spoedig mogelijk naar Nederland. De heer *van Angeren* was tot op dat moment nog niet in Nederland geweest, daar de heer *van Heuven Goedhart* dit liever zelf behandelde, hetgeen natuurlijk zijn goed recht was. De heer *van Angeren* bevond zich toen in de moeilijke positie om naar Nederland te gaan zonder volledig gezag. Hij is niet rechtstreeks naar „Bosch en Ven" gegaan, doch heeft zich eerst naar Brussel begeven, waar het Militair Gezag zich destijds bevond. Hij heeft tegen de heer *Kruls* gezegd: „Morgenochtend beginnen wij; die en die en die wil ik graag hebben". De heer *van Angeren* heeft niet gevraagd, of hij het goed vond; hij kwam namens de Minister van Justitie! Al deze mensen, onder wie ook de drie professoren, die belast waren met het begin van het rechtsherstel, werden aangewezen en met deze personen heeft de heer *van Angeren* toen drie dagen aan een stuk alles besproken, o.a. wat zij gedaan hadden. Wanneer hem iets onjuist voorkwam, gaf hij order, dat terstond te veranderen en er rekening mede te houden, dat hij er onmiddellijk rapport over moest hebben. Deze rapporten kreeg hij ook. Dit had plaats enkele weken na het heengaan van de heer *van Heuven Goedhart*.

33359 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* deed dit eenvoudig, omdat hij meende, dat het zo hoorde. Niemand heeft hem gezegd: „Je moet aan de heer *Kruls* vragen, of dat goed is." Hij kon natuurlijk toen niet meer allerlei dingen regelen, die uit de aard der zaak al geregeld waren.

33360 *(van Angeren)* De heer *Van Angeren* deelt dit niet mede als kritiek op de andere Ministers, want hij weet niet, wat die gedaan hebben; het kan best zijn, dat dit ook zo door verschillenden van hen gedaan is. Hij zegt alleen hoe hij meent, dat het had moeten gebeuren. Door de wisseling in het Ministerie werd echter die bewuste band, welke hier gedacht was van een afdeling met de Minister, die van het begin af aan reeds zijn eigen ambtenaren er voor afstond (voor Justitie had de heer *van Angeren* drie, vier mensen af te staan, mensen, die altijd met hem gewerkt hadden en precies wisten, wat de Minister wilde), onderbroken.

Die moeilijkheid was er en was er ook bij andere departementen. Men zag ineens een andere Minister van Binnenlandse Zaken en een andere Minister van Justitie. Dit alles heeft ook zijn invloed gehad; men kende elkaar nog niet goed en hij weet niet, of de onderlinge waardering wel groot genoeg was. Hij kan dat niet allemaal vertellen, maar dit is toch wel zeker, dat aan beide zijden de zaken wel eens gehaperd zullen hebben.

33361 *(van Angeren)* Gewezen op de brief van de heer *Kruls* van 12 November 1944, merkt de heer *van Angeren* op, dat deze hem een dergelijke brief niet had behoeven te schrijven.

33362 *(van Angeren)* Met betrekking tot de passage in deze brief, waarin de heer *Kruls* ontoelaatbaar noemt, dat er bij de Ministers in Nederland neiging zal bestaan om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van het personeel van de staf Militair Gezag, welke procedure evenwel door de heer *van Angeren* te Brussel zou gevolgd zijn, wijst de heer *van Angeren* erop, dat de heer *Kruls* zegt: „Het vestigen van kleine Ministeries" en daarna „hij onttrekt de ambtenaren aan mijn dienst". Hiertegen heeft de heer *Kruls* bezwaar. Met andere woorden bedoelt de heer *Kruls* het geval, dat de heer *van Angeren* voor de Minister van Justitie naar Nederland zou zijn gegaan en in Den Bosch een kantoortje zou hebben opgericht voor de Minister van Justitie met gebruikmaking van personeel van het Militair Gezag.

33363 *(van Angeren)* Het personeel van het M. G., dat de heer *van Angeren* te Brussel gebruikte, ging niets voor hem doen. Dat moest gebeuren binnen het kader van het Militair Gezag en dat bedoelt de heer *Kruls* niet. De ervaring van de heer *van Angeren* is, dat, wanneer men bleef binnen het kader van de afdeling, men geen ogenblik moeilijkheden ondervond, wanneer men niet plotseling tegen de draad van het bereids gevolgde beleid trachtte in te gaan. Bovendien ligt het er ook aan, hoe men spreekt. Hij heeft nog nooit van zijn leven gesproken, ook tegen zijn lagere ambtenaren niet, in de vorm van: „Ik eis", zeker niet tegen personen, die het goed menen. Hij heeft daar te Brussel niets geëist. Hij heeft gezegd: „Mijnheer *Kruls*, ik zou het erg op prijs stellen met die en die heren dat allemaal eens door te nemen". De heer *Kruls* heeft er voor gezorgd, dat alle heren er waren en heeft zelf nog aan enige discussies deelgenomen. Verder heeft hij het aan de heer *van Angeren*

overgelaten. Deze heeft daar niets geëist en ook niet van het personeel gebruik gemaakt, want dit behoorde te gebeuren binnen het kader van de wet.

De heer *van Angeren* kan tenslotte niet ontkennen, dat, wanneer de chef staf Militair Gezag het standpunt inneemt: „Ik moet de eis stellen, dat aan het personeel van staf Militair Gezag uitsluitend door mij en niet door Ministers orders worden gegeven" en wanneer het niet lukt om de chef staf tot de orde te roepen, het te begrijpen is, dat de Ministers in het bezette gebied dan zelf wat gaan opzetten.

35274 *(Furstner)* De heer *Furstner* verklaart, dat men het Militair Gezag in tweeën moet splitsen, nl. het gedeelte, dat met het Engelse leger moest samenwerken en het deel, dat met de Britse marine samenwerkte. Met dat laatste gedeelte heeft hij zich zelfs intensief beziggehouden. Dat was het havenbeheer.

Daarover vertelt de heer *Furstner,* dat het al begonnen is in begin 1943. Toen hebben daar de eerste besprekingen over plaats gehad op de „Admiralty" en de man, die daarover ging, was toen de rear admiral *Brunt,* assistant chief of staff (home). Deze was voor het home-gedeelte, waar de Noordzee onder viel. Die eerste gesprekken met de heer *Brunt* gingen helemaal in deze richting, dat de Engelsen ervaring hadden opgedaan op het gebied van de „managing" van havens in het gebied, dat bezet werd door hun troepen (in de Middellandse Zee o.a.). Dat was dan zo'n soort van schema, netjes ingedeeld in drie phasen, eerst service execution, service control, en de tweede phase zou dan zijn civil execution, service control, en de derde phase civil execution, civil control. Het was allemaal netjes ingedeeld. Een beetje „schablonenhaft". Van Nederlandse zijde is toen aan de heer *Brunt* een plan voorgelegd, dat gemaakt is na inzage van de Britse regelingen in de Middellandse Zee-havens. In dit plan werd bijvoorbeeld dadelijk begonnen met een „port executive committee", dus een uitvoerende havenraad van burgers en militairen, waarvan het chairmanship in hun gedachte moest worden vervuld door de Dutch naval officer in charge, de „Dutch N.O.I.C.". Daar hebben de Engelsen grote bezwaren tegen gehad. Dat is tenslotte zo opgelost na de verdere besprekingen, dat er twee geweest zijn in Rotterdam: er was een „Dutch naval officer in charge" en een „British naval officer in charge". In dat „port executive committee" zaten bijvoorbeeld ook de „British army officer", die met het landtransport belast was, en de „naval control officer" van de Admiralty voor de belading der schepen, dus ze hadden z.i. stem genoeg. Het ging er voor de heer *Furstner* alleen om, of er een Nederlandse voorzitter zou zijn, die als het ware coördineerde en met de burgerautoriteiten zou bepraten, hoe een zaak gedaan zou worden en het dan in samenwerking met deze laatsten zou doen uitvoeren. Daar kwam het op neer.

35275 e.v. *(Furstner)* Op de vraag, of die zaak uiteindelijk beheerst werd door het Legal Agreement, antwoordt de heer *Furstner,* dat de juristen hadden vast te leggen wat de admiraals afspraken. Waar het natuurlijk vooral om ging, was wie belast zou worden met de leiding. Tenslotte, men kan nu wel een Legal Agreement maken, maar het hangt toch absoluut af van de personen, die het op een gegeven moment uitvoeren. Deze Nederlandse heren in de verschillende havenplaatsen hadden in de organisatie van het Militair Gezag de positie van militaire commissarissen. Ze stonden ook onder generaal *Kruls,* kregen van deze aanschrijvingen e.d., maar er zijn eigenlijk heel weinig moeilijkheden geweest. Zoals de marine-autoriteiten zich buiten de zaken van het leger hielden, zo heeft de heer *Kruls* zich ook vrijwel buiten de gestie in de havens gehouden. Het was volkomen juist, dat er geen directe gezagsverhouding tussen deze militaire commissarissen te Rotterdam en te Amsterdam en de Minister van Marine was. Maar in de practijk was het zo, dat de heer *Furstner* er toch bemoeienis mee had.

35283 *(Furstner)* Met de havencommissaris te Vlissingen heeft de heer *Furstner* in de tijd van de bevrijding van het Zuiden geen persoonlijk contact gehad. Er zijn geen problemen geweest, die hem noodzaakten om daarheen te gaan.

35295 *(Furstner)* De heer *Furstner* herinnert zich geen bijzonderheden van het probleem van het Militair Gezag, voorzover dat op een gegeven moment een zaak is geworden van wrijving op het hoogste niveau tussen de

35296 *(Furstner)* Regering en de chef staf Militair Gezag. Hij weet eigenlijk alleen, dat er boosheid bestond tegen de chef Militair Gezag, maar hij weet niet precies meer waarom. Dat waren interne aangelegenheden, die de heer *van Lidth de Jeude* maar glad moest zien te strijken.

35378 *(Bolkestein)* De heer *Bolkestein* heeft persoonlijk geen moeilijkheden ondervonden in verband met de wrijving, die er in die tijd was tussen de Regering en het Militair Gezag. De heer *Bolkestein* is het volkomen eens met de opvatting, die de heer *van den Tempel* in zijn boek heeft neergeschreven over het M.G. Maar het gaat buiten zijn eigen ervaring om. De heer *Bolkestein* is voor het eerst op 2 Februari 1945

35379 *(Bolkestein)* in Nederland gekomen. Toen waren de grote conflicten eigenlijk al

achter de rug. Hij is herhaalde malen in Nederland geweest en heeft heel Zuid-Nederland doorgereisd. Er was ook een sectie Onderwijs bij het Militair Gezag en de chef van die sectie Onderwijs was degeen, die hem vergezelde bij zijn bezoeken aan Brabant en Limburg, zo ver hij kon komen; zij hebben dat tezamen in de meeste en volkomen overeenstemming kunnen doen. De heer *Bolkestein* heeft de grote dienst van de chef van de sectie Onderwijs gehad, dat

35380 *(Bolkestein)* deze hem bracht, waar hij wezen wilde. Als hij iets wilde op het terrein van de zorg, waarmede hij belast was, heeft hij niet de minste tegenwerking gehad. Als hij iets wilde, wendde hij zich tot de inspecteurs van het onderwijs, die in Brabant of Limburg aanwezig waren. De heer *Bolkestein* heeft zich in Februari 1945 nooit per circulaire of op andere wijze tot deze inspecteurs gewend. Hij heeft ze opgezocht, voorzover hij ze nodig had en mondeling de zaken besproken.

Om een voorbeeld te noemen. Hij kwam in Februari 1945 in Nederland; Brabant en Limburg waren toen bevrijd; hij heeft toen in overleg met de inspecteurs, die daar aanwezig waren, de eindexamens voor het jaar 1945 geregeld en besproken, op welke wijze men zich tot de scholen moest richten om dit tot stand te brengen. De heer *Bolkestein* deed dit dan met het hoofd van de sectie Onderwijs van het Militair Gezag, die er altijd bij was. Persoonlijk heeft hij er niet

35383 *(Bolkestein)* de minste moeite mee gehad, maar hij weet, dat de heren *van den Tempel, Burger* en *van Heuven Goedhart* dit wel hebben gehad. De heer *Kruls* heeft tegenover de heer *Bolkestein* toen niet het standpunt ingenomen, dat, wanneer hij iets te dirigeren had, wat de sectie Onderwijs van het Militair Gezag aanging, hij dit via hem moest doen. Nu kwam dit misschien door zijn persoonlijk contact met de heer *Kok,* van Februari 1945 tot het einde van zijn functie, met wie alles besproken werd, waardoor de heer *Kruls* hem niet behoefde lastig te vallen.

Het conflict tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag, waarbij de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau in het geding kwamen, heeft een hoogtepunt bereikt door de brief van generaal *Kruls* aan de Ministerraad of aan de Minister-President, waarin hij te kennen gaf, dat hij de aanwezigheid van Ministers in Nederland ongewenst achtte. Maar dat is een brief, die op zichzelf, naar zijn opvattingen, de gezagsverhoudingen omkeert; hij is dan ook door de heer *Kruls* min of meer teruggenomen. De heer *Gerbrandy* heeft de heer *Bolkestein* medegedeeld, dat hij de zaak met de heer *Kruls* behandeld had.

35391 *(Bolkestein)* De mening van de Ministerraad in deze zaak was, dat, wanneer de heer *Kruls* deze brief niet terugnam, aan hem ontslag verleend moest worden. De heer *Bolkestein* heeft in zijn geheugen, dat er een brief van de heer *Kruls* was, waarin hij min of meer deze geste terugnam.

35394 *(Bolkestein)* Het is mogelijk, dat hij zich daarin vergist, maar hij heeft toch altijd in die mening geleefd. In Januari 1945 waren de verhoudingen zeer zeker nog niet, zoals ze moesten zijn. Het is bekend, dat die conflicten nogal hoog gelopen zijn; wat er na 2 Februari tussen de heren en het Militair Gezag is voorgevallen, is hem minder bekend, omdat hij vanaf die datum voortdurend in het Zuiden van Nederland is geweest; hij is maar sporadisch in Londen terug geweest. Ook omdat in het laatste gedeelte van het Kabinet de notulen van de vergaderingen niet meer door hem werden behandeld, maar door een ambtenaar, die daarvoor was aangewezen.

35395 *(Bolkestein)* De heer *Bolkestein* stemt in met de opvattingen, dat de positie van de chef staf tegen de Regering nogal sterk was, omdat hij uiteraard alleen met zich zelf te rade behoefde te gaan en de leden van het Kabinet met elkaar, zodat het, omdat de eensgezindheid in die tijd nogal wat te wensen overliet, niet zo gemakkelijk was om met betrekking tot een vraagstuk als dat van de verhouding tot de chef staf Militair Gezag één lijn te trekken. Hij zou er nog aan willen toevoegen, dat de leden van het Kabinet niet alleen met elkaar te rade hadden te gaan. De heer *Bolkestein* moet helaas toegeven, dat de gezagsverhoudingen toen door elkaar gelopen waren en dat dit in een periode als waarin men toen leefde met de verdere bevrijding van Nederland voor de boeg een hoogst bedenkelijk iets was, omdat daaruit alle mogelijke situaties, ook revolutionnaire, hadden kunnen voortvloeien.

35505 *(van Heuven Goedhart)* De heer *van Heuven Goedhart* begint zijn uiteenzetting over het vraagstuk van het Militair Gezag met erop te wijzen, dat het Militair Gezag een feit was, toen hij te Londen aankwam. Hij heeft het daar gevonden. Het was reeds ingesteld en de tegenwoordige luitenant-generaal *Kruls,* toen kolonel, was leider van dat Militair Gezag. De heer *Posthumus Meyjes* heeft hem enige ontwerpen laten zien van materiaal, bestemd om de bevolking in dan bevrijd gebied duidelijk te maken wat het Militair Gezag precies was. In dat eerste contact met het Militair Gezag heeft de heer *van Heuven Goedhart* een gunstige indruk van die zaak gekregen. Meer in het bijzonder kreeg

hij die indruk door een vrij uitvoerig gesprek, dat hij met kolonel *Kruls* heeft gevoerd, waarvan hij niets anders mag zeggen dan dat dit op hem de indruk maakte, dat hij in hem een man mocht zien, die gedreven werd door de behoefte, die hem juist voor dat Militair Gezag zo uitzonderlijk belangrijk voorkwam, om zich overbodig te maken en dat op de kortst mogelijke termijn. Verder heeft de heer *van Heuven Goedhart* met het Militair Gezag niet zo bijzonder veel bemoeienis gehad in de maanden, toen hij Minister was, want dat Militair Gezag is al vrij spoedig overgegaan naar Brussel. Geruime tijd, voordat enige Minister zich kon vestigen in het bevrijde Zuiden, was de staf van het Militair Gezag overgegaan naar Brussel. De heer *van Heuven Goedhart* is daar later ook herhaaldelijk geweest. Kort daarop heeft hij er zelf toe bijgedragen, dat kolonel *Kruls* generaal werd. Daar waren nogal wat moeilijkheden mee, die, naar hij gelooft, kunnen worden verzwegen. Hij heeft daartoe bijgedragen, doordat hij persoonlijk in die zaak heeft geïntervenieerd bij Prins *Bernhard*, met wie de heer *van Heuven Goedhart* in die tijd een bijzonder voortreffelijke, vriendschappelijke verhouding had.

Toen de staf eenmaal naar Brussel was overgegaan, begon weldra te blijken, dat dit een niet helemaal prettige kant op ging; meer in het bijzonder bleek dat, toen de diverse Ministers, die uiteraard voor alles, wat zij in bevrijd gebied gedaan wilden zien, het Militair Gezag als intermediair moesten gebruiken, daar zij zelf niet in het bevrijde Zuiden aanwezig mochten zijn, dat intermediair bijzonder ongelukkig werkte. Zo heeft de heer *van Heuven Goedhart* in die tijd generaal *Kruls* aangekaart, omdat hij eenvoudig niet meer verder kon. Bijvoorbeeld, hij was verantwoordelijk voor het instellen van de tribunalen in het Zuiden en moest daarvoor dus voordrachten aan de Koningin doen voor de benoeming van voorzitters, secretarissen en leden, wat hij alleen maar kon doen door personen, geschikt geoordeeld, genomineerd te krijgen van de zijde van het Militair Gezag. Maar hij kreeg ze niet. Hij heeft op de 17de November 1944 een brief geschreven aan generaal *Kruls*. De heer *van Heuven Goedhart* meent, dat hij op deze brief geen antwoord ontvangen heeft. In die tijd zaten zij met vijf z.g. Ministers-kwartiermakers voortdurend erop te hameren om naar bevrijd gebied te gaan; die vijf waren de heer *Gerbrandy*, Minister-President, de heer *van Lidth de Jeude*, Oorlog, de heer *van den Broek*, Financiën, de heer *Burger*, Binnenlandse Zaken, en hijzelf, Justitie, en zij konden dat niet gedaan krijgen.

35507 *(van Heuven Goedhart)*

Die brief schreef de heer *van Heuven Goedhart* een week vóór hun vertrek. De 24ste November vertrokken zij en de 17de schreef hij die brief. Hij heeft trouwens meer van die brieven geschreven. De gang van zaken is deze geweest — en daar zit voor hem één onbewijsbaar element in —, dat de staf van het Militair Gezag plus de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten gedaan hebben wat zij konden om bij generaal *Eisenhower* en veldmaarschalk *Montgomery* de gedachte te wekken, dat overkomst van civiel gezag zou leiden enerzijds tot gevaren voor die arme Ministers, op wier integriteit, physiek dan, men blijkbaar zoveel prijs stelde, anderzijds dat daardoor wanorde zou ontstaan in bevrijd gebied, hetgeen natuurlijk niet voor het oordeel omtrent die Ministers geacht kan worden te pleiten. Daar zijn ze ook in geslaagd. De Ministers hebben bij herhaling ook rechtstreeks van generaal *Eisenhower* via de heer *Gerbrandy* in vergadering te horen gekregen, dat het te gevaarlijk was voor hen om naar het bevrijde Zuiden te gaan en zij hebben voortdurend gesteld, hetgeen vanzelf spreekt, dat zij met gevaar helemaal niets te maken hadden, dat zij niet de minste pretentie hadden om minder gevaar te willen lopen dan enig lid van het Militair Gezag en dat zij alleen ten opzichte van de Koningin de uitzondering wilden aanvaarden, dat daar de veiligheidsfactor de doorslag gaf, echter niet ten aanzien van hen. Maar het heeft hun niet mogen baten. Een week later kwamen zij dan naar bevrijd gebied en daar hadden zij hun persoonlijke contacten met het Militair Gezag.

35508 *(van Heuven Goedhart)*

Op de vraag, wat er, nadat generaal *Eisenhower* tegen de heer *Gerbrandy* voortdurend had gezegd: het gaat niet, gebeurd was, zodat de Ministers-kwartiermakers wel naar bevrijd gebied konden gaan, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart*, dat hij daar geen bijzonder feit voor kan vermelden. Hij neemt aan, dat van de beide pressies, de pressie van de militaire kant om het niet en de pressie van hen om het wel toe te staan, hun pressie op een bepaald ogenblik eenvoudig de sterkste is gebleken. Hij weet, dat de heer *Gerbrandy* — in dat opzicht heeft hij zijn beleid altijd bijzonder gewaardeerd — met grote hardnekkigheid erop gestaan heeft, dat zij zouden overgaan. Hij weet ook, dat de zaak nog eens ter sprake is gebracht in een algemene Ministerraad en dat toen ook zijn toenmalige ambtgenoten, de heren *Albarda* en *van den Tempel*, die niet tot de kwartiermakers behoorden, uitdrukkelijk hebben gesteld, dat zij van oordeel waren, dat dit niet langer kon worden uitgesteld. Of het nu naar aanleiding daarvan is geweest, kan de heer *van Heuven Goedhart* niet met stelligheid

zeggen, maar in die dagen, hij vermoedt sterk naar aanleiding daarvan, heeft de heer *Gerbrandy* toen nog eens een persoonlijke démarche ondernomen bij generaal *Bedell Smith,* die toen als verbindingsgeneraal van S.H.A.E.F. en de Nederlandse Regering te Londen zat. Op een bepaald ogenblik, op een termijn van één of twee dagen, kregen zij tot hun onuitsprekelijke verlichting de mededeling, dat zij naar bevrijd gebied mochten gaan.

Voordat de heer *van Heuven Goedhart* met de Ministers-kwartiermakers naar Brabant ging, had hij al kennis genomen van de brief van generaal *Kruls* aan de Voorzitter van de Raad van Ministers, dd. 12 November 1944. De talloze uitroeptekens, die hij in de marge gezet heeft, getuigen er nog van, dat die brief door anderen en hem is besproken, althans in het college van die vijf Ministers-kwartiermakers te Londen. Het bespreken van dit schrijven heeft geleid tot de afspraak, dat de heer *Gerbrandy* de inmiddels generaal geworden kolonel *Kruls* op het matje zou roepen. En dat is een matje in het Browns Hotel geworden. De heer *van Heuven Goedhart* weet met volstrekte zekerheid, dat afgesproken is, dat generaal *Kruls* deswege op het matje zou komen en dat de heer *Gerbrandy* naderhand, ook nog te Londen, de Ministers-kwartiermakers heeft meegedeeld, dat generaal *Kruls* op het matje was geweest en dat hij hem de oren had gewassen.

35512 *(van Heuven Goedhart)*

Of de heer *Kruls* zijn excuus heeft gemaakt over die brief, weet de heer *van Heuven Goedhart* niet, want hij is er niet bij geweest. De heer *Kruls* heeft niet schriftelijk zijn excuus aangeboden aan de Ministerraad en hij heeft die brief ook niet schriftelijk teruggenomen. Of het zou gebeurd zijn in een brief, die niet ter kennis van de heer *van Heuven Goedhart* is gebracht. Dat is echter haast niet denkbaar, want hij had er zo nauw mee te maken. Om wat dat betreft volledig te zijn, moet de heer *van Heuven Goedhart* zeggen, dat de heer *Gerbrandy* de wens te kennen had gegeven, wat ook gebeurd is, dat de heer *van Heuven Goedhart* in Nederland zou fungeren als voorzitter van het college van Ministers-kwartiermakers en wel in die zin, dat ook, wanneer er meer dan de Ministers-kwartiermakers of ook de Minister-President zelf in Oisterwijk aanwezig zouden zijn, hij niettemin als voorzitter zou optreden, hetgeen ook altijd gebeurd is, behoudens één uitzondering, die een vergadering betreft over de arrestatiepolitiek. De heer *van Heuven Goedhart* weet helemaal niets van een schriftelijke verontschuldiging van generaal *Kruls.* Hij weet alleen van de bijzondere ergernis van de leden van het college van de Ministers-kwartiermakers over die brief, met name over enige passages daarin, handelende over sterke leiding en over onvoldoende vrijheid van handelen van het Militair Gezag en tenslotte bevattende de mededeling, dat de heer *Kruls* daar eigenlijk een soort portefeuillekwestie van maakte, hetgeen zij voor een generaal — de heer *van Heuven Goedhart* heeft dat o.m. gezegd — beschouwden als, zacht uitgedrukt, mallotig. Een generaal, zo dachten zij, behoort tot hen, die een Regering hebben te gehoorzamen, maar niet portefeuillekwesties hebben te stellen, omdat de Regering zich op een bepaalde plaats zou willen gaan vestigen. Maar generaal *Kruls* heeft dat dan gedaan. Van een excuus weet de heer *van Heuven Goedhart* niets. Daarna zijn nog verschillende rapporten verschenen, die nog veel verder gaan. Daar deze kwestie niet helemaal helder is geworden, hoopt de heer *van Heuven Goedhart* nog een kleine bijdrage tot opheldering te geven door te wijzen op zijn zeer goede bekendheid met de heer *Gerbrandy,* die in gezelschap van vijf Ministers, waar generaal *Kruls* niet bij is, zich bijzonder sterk kan maken om een generaal de oren te wassen en die in gezelschap van de generaal, waar de Ministers niet bij zijn, bijzonder ongeschikt is om een generaal de oren te wassen. Wat de heer *van Heuven Goedhart* er van gehoord heeft, is dan ook, dat het een erg vriendelijk gesprek is geweest, versierd met een glas port of sherry. De Ministerraad heeft er niet over gedacht om de heer *Kruls* in de volledige Ministerraad te ontbieden. Zij stonden toen op de drempel van hun overgaan naar bevrijd gebied en op dat ogenblik hebben zij niets anders gedaan dan gezegd: dat moet je hem maar eens inpeperen, want dat gaat te ver en pas, toen die rapporten in Oisterwijk verschenen, die naar zijn smaak nog veel verder gaan dan dit stuk, zijn er Ministers geweest, onder wie de heer *van Heuven Goedhart* zelf, die generaal *Kruls* niet hebben willen ontbieden, maar hem hebben willen ontslaan. Zijn volstrekte overtuiging was toen, dat deze man voor zijn functie niet deugde en behoorde te worden weggestuurd. In een later stadium is het voorstel, dat de heer *van Heuven Goedhart* gedaan heeft, in de Ministerraad ter sprake gekomen. De eerste rapporten van generaal *Kruls* waren weekrapporten en moeten gedateerd zijn geweest van 1 tot 15 December 1944. Daarover is, òf nog einde December òf begin Januari, in de Ministerraad zeer uitvoerig gesproken, niet alleen over die rapporten, maar over de gehele situatie, zoals die toen lag, van Militair Gezag en Regering. Om dat gesprek te vergemakkelijken heeft

35516 *(van Heuven Goedhart)*

de heer *van Heuven Goedhart* in die dagen aan alle ambtgenoten een nota gestuurd, waarin hij, afgezien van tal van andere punten, het ontslag van generaal *Kruls* verlangde, omdat hij meende, dat deze niet meer gehandhaafd kon worden. De heer *van Heuven Goedhart* kan zich niet beter herinneren dan dat de brief van 12 November 1944 niet in de voltallige Ministerraad is besproken. Het was namelijk zo in die dagen, dat de Ministers-kwartiermakers iedere morgen bij elkaar kwamen. De Ministerraad vergaderde eens per week. Het staat hem als volstrekt zeker bij, dat deze brief in dat college van vijf, van die kwartiermakers, is besproken en nergens anders en dat dit college toen heeft besloten, dat de generaal deswege ernstig behoorde te worden onderhouden, omdat hij hier ver over de schreef gegaan was en dat dit is gebeurd, echter niet met de duidelijkheid en rechtheid, waarmee anderen en de heer *van Heuven Goedhart* dat graag hadden zien geschieden. Meer kan hij zich er niet van herinneren.

Op 24 November zijn de Ministers-kwartiermakers dus naar het bevrijde gebied gegaan en toen bleek al weldra, dat zij zich niet hadden vergist in de veronderstelling, dat het Militair Gezag, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* aanvankelijk zo vast had gehoopt, dat het geleid werd door een man, die de behoefte kende om zich overbodig te maken, inderdaad bezig was zich te mengen in allerlei aangelegenheden, waarmee het, naar zijn overtuiging, helemaal niets te maken had.

Op zijn eigen terrein heeft de heer *van Heuven Goedhart* op dat punt één allerzonderlingste ervaring opgedaan, doordat hij zich is gaan bemoeien met het weer op gang krijgen van een aantal met de reclassering samenhangende instellingen, de tuchtscholen en andere verzorgingsinstituten voor jeugdigen, hetzij delinquenten, hetzij aan de Regeringsvoogdij toevertrouwden, waar volkomen chaotische toestanden heersten. De meesten van de jongens van die tuchtscholen waren naar huis gestuurd, omdat de Duitsers deze scholen in beslag hadden genomen. Die tuchtscholen waren middelerwijl bijna allemaal weer aan Canadezen overgegaan. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen een aantal personen, die in Brabant de zaken op dat terrein zeer goed kenden, bij elkaar geroepen met de bedoeling te trachten daar enige orde in te scheppen, toen hem plotseling bleek, dat het Militair Gezag al een afdeling daarvoor had ingericht. Ook alweer onder leiding van een of andere majoor, die, zoals plotseling bleek, bezig bleek te zijn een spiegel-apparatuur op te zetten van wat de heer *van Heuven Goedhart* zelf zou gaan opzetten of reeds opgezet had. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daarover met enige mensen van het Militair Gezag gesproken en gezegd: dit is allemaal in strijd met de opzet. De opzet is, dat overal, waar het Militair Gezag niet dringend noodzakelijk is, dit achterwege behoort te blijven.

Nu komt men hier in een wat stekelige materie, in zoverre men het Legal Agreement, dat gesloten is tussen de Nederlandse Regering en S.H.A.E.F., kennende, begrijpt, dat dat agreement net niet voorziet in de situatie, waarin men toen verkeerde. Dat agreement voorzag nl. in een paar phasen, waarvan de eerste de „operational phase" heette, in elk geval de phase, waarin er nog gevochten werd, en dan volgt de phase, waarin de feitelijke gevechtshandelingen er niet meer waren; die had men, naar hij meent, nog weer in tweeën onderverdeeld. Men zat hier echter voor de zonderlinge figuratie, dat een leger, dat gevechtsklaar moest blijven staan, voortdurend in Brabant was. De Ministers-kwartiermakers van hun kant hebben altijd betoogd, en de heer *van Heuven Goedhart* gelooft met zeer goede gronden, dat men bij twijfel het Legal Agreement altijd behoorde uit te leggen naar de civiele kant en niet naar de militaire. Generaal *Kruls* daarentegen heeft het Legal Agreement, wanneer er twijfel over bestond, altijd uitgelegd naar de militaire kant en heeft dus altijd geprobeerd hun duidelijk te maken, dat zij daar in Brabant tot eind April 1945 in „the operational phase" zijn blijven zitten, dat dus het civiele gezag in feite daar geen zeggenschap mocht hebben. Ook dat heeft de heer *van Heuven Goedhart* altijd bestreden, o.m. in zijn nota. Er wordt in dat Legal Agreement wel gesproken van de bevoegdheid van de Supreme Commander om zich alle bevoegdheden aan te meten, die hij nodig oordeelt, maar de heer *van Heuven Goedhart* is er van overtuigd, dat, waar hij dat niet doet, die bevoegdheden konden worden gehanteerd door het civiele gezag. Het is niet zo, dat dan het Nederlandse Militair Gezag het recht zou hebben datgene te doen, wat de Supreme Commander zelf niet nodig oordeelt. Als deze meende: ik behoef mij niet te bemoeien met bijvoorbeeld reclassering, dan was er voor het Militair Gezag zeker geen reden om zich met reclassering te bemoeien. De heer *van Heuven Goedhart* heeft altijd op het standpunt gestaan en daarover een keer een bijzonder hartige discussie met generaal *Kruls* gehad, dat dit gehele Legal Agreement aan het Militair Gezag niet de positie gaf van een apparaat, steunende op een serie eigen, hij zou bijna zeg-

gen, autochthone bevoegdheden. Hij meent, dat de taak van het Militair Gezag altijd was die van een verlengarm, enerzijds van S.H.A.E.F., anderzijds van de Nederlandse Regering. Die beide konden dat gezag gebruiken om in bevrijd gebied, of in reeds bevrijd, nog in een phase van half operationele militaire toestand verkerend gebied, iets te bewerkstelligen. Generaal *Eisenhower* en ook de Nederlandse Regering hadden daar het recht toe. Maar het was niet zo — hij wenst dat met nadruk te ontkennen —, dat het Militair Gezag aan het Legal Agreement een eigen gezag kon ontlenen, dat het zou kunnen verdedigen, hetzij tegenover S.H.A.E.F., hetzij tegenover de Regering, hetzij tegenover beide. Dat lijkt hem altijd de oorzaak te zijn geweest van een uitgroei van het Militair Gezag, nl. doordat dat gezag zich wèl een serie bevoegdheden heeft aangemeten, daarmee ook heenlopende over zekere, toch duidelijke, bepalingen in de bijzondere staat van beleg, waarin staat, dat de Regering zal uitmaken, of en in hoeverre het Militair Gezag de bevoegdheden, daaraan verstrekt bij het B.B.S.B., zal uitoefenen. De heer *van Heuven Goedhart* meent, dat het artikel 3 van het B.B.S.B. is. Zij hebben zonder twijfel één kapitale fout gemaakt als Kabinet en die fout is, dat zij eenvoudig niet de flinkheid hebben gehad om die generaal met zijn staf te beduiden, hoe zij het nu wensten en hoe het dus zou gebeuren. Dat is de grote fout en die fout wijt de heer *van Heuven Goedhart,* hij kan het niet beteren, in het bijzonder aan de heer *Gerbrandy,* die altijd te veel kool en geit heeft willen sparen in deze zaken. In een nota [1]) heeft de heer *van Heuven Goedhart* o.m. bepleit, dat men als Minister een aantal ambtenaren zou kunnen militariseren, zonder dat ze onder Militair Gezag vielen, wat een enorm practisch punt was. In bevrijd gebied kon men zich bijzonder moeilijk bewegen, als men geen toegang had tot militaire messes en niet in battle dress liep. Men was dus van civiele zijde geneigd ambtenaren maar onder het Militair Gezag te schuiven, want als men in een gewoon pakje liep en men moest van het eten in hotels bestaan, was dat uitermate bezwaarlijk. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen bepleit — dat is tot zijn spijt niet gebeurd — een regeling te maken, op grond waarvan iedere Minister een aantal ambtenaren in battle dress kon steken en ze volledig onder eigen contrôle zou kunnen houden, waardoor men van die gevaarlijke toestand zou zijn afgekomen, dat iedereen, die in bevrijd gebied wat kon, onmiddellijk door het Militair Gezag met de rang van minstens kapitein werd ingeschakeld, om vervolgens verloren te zijn voor het civiele apparaat, dat dan ook eenvoudig gedeeltelijk is geparalyseerd als gevolg van het maar wegtrekken uit dat apparaat van voortreffelijke krachten, die men in het civiele leven zo bijzonder moeilijk missen kon.

[1]) Bijlage 116

35518 *(van Heuven Goedhart)*

Met betrekking tot de mogelijkheid de Ministers-kwartiermakers naar Brussel te laten gaan verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij zeer blij is, dat dit niet gebeurd is. Dat gedoe te Brussel vond hij van meet af aan alleen maar verwerpelijk. Hij is te Brussel geweest. Hij vond het verwerpelijk, met name hierom. Ieder mens wist op dat ogenblik, dat leven in bevrijd Nederland in menig opzicht moeilijk was en dat de bevolking daar nog met een lange, lange serie van de ernstigste moeilijkheden had te kampen. Hij heeft van meet af aan bepleit, dat het Militair Gezag die moeilijkheden voor 100 pct. zou gaan delen door zich in bevrijd gebied te gaan vestigen. Hij heeft het als volstrekt verkeerd beschouwd, dat het Militair Gezag zich te Brussel vestigde, waar het bestaan uitermate draaglijk was; hem dunkt zelfs zo draaglijk, dat menig lid van dat Militair Gezag ook wel eens te Brussel aanwezig bleef, wanneer zijn aanwezigheid in het bevrijde Zuiden van nut had kunnen zijn. Hij heeft van het begin af aan gezegd: wij gaan naar Nederland, wat mij betreft, en dan moet die staf Militair Gezag zo snel mogelijk van België naar Nederland komen. Hij had echter alleen in bevrijd Nederland de met zijn departement corresponderende sectie van het M.G. willen dirigeren, niet van Brussel uit. Dat zou bovendien ook nog op practische bezwaren gestuit zijn, want hij wil de verzekering geven, dat zij hemel en aarde hebben moeten bewegen om een auto of tien te organiseren, die ter beschikking zouden staan van die vijf Ministers, terwijl het Militair Gezag met een werkelijk fabuleus gemak overal auto's opspoorde, ze vervolgens maar vorderde, maar dat nooit wilde doen, wanneer het de belangen van civiele personen, als bijvoorbeeld de Ministers, gold. Dan kon het niet. Het is hem overkomen, dat, toen hij gedurende een week naar Londen was, bij zijn terugkeer bleek, dat de auto, waar hij over beschikte — hij had geen chauffeur, hij reed altijd zelf — en waarvan hij gezegd had: laat staan tot ik terugkom, middelerwijl door het Militair Gezag eenvoudig onder hem was weggevorderd. Die was hij kwijt. Hij heeft nog allerlei narigheid gehad om die automobiel weer terug te krijgen en hem tenslotte in defecte staat terug ontvangen.

Het is juist, dat, toen de Ministers-kwartiermakers in Oisterwijk waren, er een officier van het Militair Gezag is gekomen, die gezegd

heeft, dat hij voortaan de vergaderingen van de Ministers kwam bijwonen. Dat is geweest majoor *Harthoorn,* verbonden aan het Unilever-concern te Londen. Deze heeft dat met bijzondere correctheid, beleefdheid en vriendelijkheid behandeld. Die majoor kwam daar met de mededeling — hij heeft dat met de heer *van Heuven Goedhart* behandeld, want deze was voorzitter van die vergaderingen —, dat hij door generaal *Kruls* was aangewezen om hun besprekingen bij te wonen. De heer *van Heuven Goedhart* is altijd bijzonder toegankelijk voor humor en hij heeft dus gelachen. Hij heeft gezegd: dat vind ik werkelijk een aardig grapje, maar u begrijpt zeker wel, dat daar niets van komt. Dat vond die majoor onbegrijpelijk. De heer *van Heuven Goedhart* heeft lang moeten praten om hem duidelijk te maken, dat dat niet ging. Hij heeft hem ook gezegd, dat, wanneer zij iets hadden, dat voor hem van belang was, hij dat van hen zou vernemen. Sindsdien woonde de heer *Harthoorn* in dat hotel en liep daar zo maar wat rond. Het was een aangename man. De heer *van Heuven Goedhart* heeft wel eens met hem gebiljart. Hij was dus door generaal *Kruls* aangewezen om de vergadering van de Ministers-kwartiermakers bij te wonen. Dit is een van de talloze kleine tekenen van de volstrekte miskenning van de reële verhoudingen aan de zijde van het Militair Gezag. De heer *van Heuven Goedhart* vindt dat eenvoudig iets verbluffends. Trouwens, dat werd dan onmiddellijk ook weer aangevuld door de beide rapporten, waarvan hij zich althans het bestaan nog herinnert, die opgemaakt zijn naar aanleiding van de eerste besprekingen, die de Ministers-kwartiermakers met het Militair Gezag wilden hebben. Zij hebben van meet af aan gezegd, direct toen zij in bevrijd gebied waren: en nu komt generaal *Kruls* met alle sectiehoofden, met wie wij als Ministers wat te maken hebben, hier eens in de week in Oisterwijk. Dan worden de zaken besproken en de directieven uitgegeven, volgens welke het zal marcheren. Dat wilde generaal *Kruls* helemaal niet, natuurlijk. Hij wilde van Brussel uit langs hen en liefst over hen heen doen wat hem geschikt voorkwam.

35521 *(van Heuven Goedhart)*

Dat de Ministerraad in die periode zo weinig besluitvaardig was, omdat er alle mogelijke fricties waren, vindt de heer *van Heuven Goedhart* niet zo onverklaarbaar. Dat hangt namelijk samen, als hij het goed begrijpt, met het feit, dat, van de tijd af, dat het college van Ministers-kwartiermakers naar Nederland was overgestoken, het hele Kabinet als zodanig zó stond te wankelen, dat het reeds uit dien hoofde, niet alleen in deze zaak, maar in elke zaak, tot geen besluiten kwam. Hij gelooft, dat het in zijn nota [1]) van 3 Januari 1945, en die, vijf weken nadat hij voor het eerst een voet in bevrijd gebied zette, gestencild is, toch zeldzaam duidelijk staat. Daarin is hij begonnen met te zeggen:

[1]) Bijlage 116.

„De volgende uitgangspunten lijken mij voor geen betwisting vatbaar:

1) Het M.G. beantwoordt niet aan zijn opzet, welke is te zijn:

a) instrument van de Regeering bij haar behandeling van de staatszaken in bevrijd gebied;

b) verbinding en ook instrument van S.H.A.E.F. en de bevrijde bevolking.

2) Het „eigen recht" van de Regeering is door het Legal Agreement niet vervallen. De „full extent" van de „authority" van den supreme commander schept aan diens zijde een door de militaire noodzakelijkheden beperkt recht tot ingrijpen. Voor zooveel hij dit recht niet gebruikt, blijft de handelingsbevoegdheid der Regeering onverkort. Het M.G. bezit geenerlei onafgeleide handelingsbevoegdheid.

3) In bevrijd gebied is een dringende behoefte aan opheldering van de gezagsverhoudingen op te merken.

Voorts is daar sprake van een toenemend verlangen naar wederoptreden van het *civiele* gezag.

4) Dit wederoptreden wordt practisch belemmerd door:

a) verplaatsingsmoeilijkheden;

b) voedselmoeilijkheden;

c) financieele moeilijkheden, welke voor „gemilitariseerden" niet bestaan.

5) De generaal *Kruls* heeft

a) per brief van einde November getoond de positie van het M.G. geenszins zuiver te zien;

b) na daarop te zijn gewezen beterschap beloofd, doch in twee rapporten van 1 en 8 December zich in bepaald beleedigenden zin over de Regeering uitgelaten;

c) niet verhoed, zoo niet in de hand gewerkt, dat in zijn omgeving een anti-Regeeringsstemming is ontstaan, die op velerlei wijze naar buiten treedt en gezagsondermijnend werkt.

6) Door de ziekte van onzen ambtgenoot *van den Broek,* de onopgeloste kwestie Koloniën en enkele dreigende ontslagaanvragen is de positie van het Kabinet uitgehold;

7) Het is van alles-overwegend belang, dat de Regeering in bevrijd en tegenover bezet gebied zooveel mogelijk gezag hebbe."

Dat waren de 7 uitgangspunten, waarop de heer *van Heuven Goedhart* vijf weken, nadat hij in het Zuiden was gekomen, is gaan staan om een nota te maken, waarin hij dan o.m. heeft gevraagd: doe die generaal *Kruls* nu weg. Dat was een van de dingen. Deze nota is besproken. Men moet alleen niet vragen hoe die is besproken. Dat is in Januari gebeurd in een zelfde Ministerraad, waarin tevens aan de orde was: het gehele Kabinet is eigenlijk al uit elkaar gevallen. Toen had de zaak-*Burger* al gespeeld, toen was er al een afzonderlijke ontslagaanvrage-*Albarda—van den Tempel* ingediend en daarnaast ook de collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet.

81690 *(Harthoorn)*

Dr. *P. C. Harthoorn* verklaart, dat hij in het najaar van 1944, toen de Ministers-kwartiermakers in het Zuiden van Nederland waren, in Hotel „Bosch en Ven" te Oisterwijk als liaison-officier tussen de chef staf Militair Gezag en de Ministers heeft gefungeerd. Het was de functie van verbindings-officier in de ruime zin van het woord, waarvoor hij een schriftelijke opdracht heeft gehad. Er was geen sprake van, dat in deze opdracht stond, dat hij ook de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers moest bijwonen. Dat kon ook niet. Generaal *Kruls* kon de heer *Harthoorn* geen opdracht geven om de vergaderingen van de Ministerraad bij te wonen. De heer *Harthoorn* heeft zelf — omdat hij bij de Ministers blijkbaar niet bepaald welkom was en dus niets zou horen — voorgesteld, dat hij de vergaderingen van de kwartiermakers zou bijwonen, voorzover het ging over punten, welke van speciaal belang konden zijn voor het Militair Gezag. Hiermede is men accoord gegaan. Er zijn niet veel vergaderingen geweest en in verband met die vergaderingen zijn later ook weer onaangenaamheden ontstaan. Het initiatief om de vergaderingen bij te wonen heeft echter niet in zijn opdracht gestaan, doch is volkomen van de heer *Harthoorn* zelf uitgegaan. Op een gegeven ogenblik is de heer *van Heuven Goedhart* met de mededeling gekomen, dat de Ministers zo weinig van het Militair Gezag hoorden, dat zij geen enkele reden konden vinden, dat de verbindings-officier van het Militair Gezag hun vergaderingen zou bijwonen, waardoor het Militair Gezag meer zou afweten van hetgeen er bij de Ministers werd besproken. De heer *Harthoorn* heeft toen gezegd, dat, indien de Ministers meer gegevens wensten, hij naar Brussel zou gaan en er met generaal *Kruls* over zou spreken. Dit heeft hij gedaan en generaal *Kruls* zag dit heel goed in. Gelukkig was er juist een rapport over het Militair Gezag in bewerking en hij vond goed, dat de heer *Harthoorn* dit aan de Ministers gaf en zo is het ook gegaan. Het was eigenlijk een soort koehandel. Dit heeft plaatsgevonden in de eerste helft van December 1944. De heer *Harthoorn* heeft een enkele keer van de Ministers bepaalde verzoeken gehad om inlichtingen van het Militair Gezag te krijgen, maar nooit over zeer belangrijke dingen. De heer *Harthoorn* is tegen het einde van het jaar daar weggegaan en heeft daarna verschillende andere functies in het Militair Gezag bekleed.

81696 *(Harthoorn)*

De heer *Veraart* heeft in een later verhoor een nadere uiteenzetting gegeven over het Militair Gezag. Op een gegeven moment heeft de heer *Kruls* gemeend de heer *Veraart* de mogelijkheid te moeten bieden de moeilijkheden voor het militair gezag uiteen te zetten. De heer *Kruls* heeft hem daartoe de gelegenheid gegeven, omdat de heer *Veraart* reeds voordrachten gaf voor de aanstaande liaison-officieren over staatsrecht en economie. Toen hij die ploeg van ongeveer 100 mensen in het Netherlands House te Londen bij elkaar zag, heeft hij ze in een uitvoerige voordracht gewezen op de enorme verantwoordelijkheid, die ze op zich namen door in een land als Nederland met vrijwel absolute macht te gaan werken, dat dit vrijwel zeker op ongelukken moest uitlopen, indien er bij hen een miskenning zou zijn van het Nederlandse volkskarakter. In plaats dat toen het vragen stellen gevolgd is, wat de heren gaarne hadden willen doen, heeft de heer *Kruls* hem eenvoudig het woord afgesneden en gezegd, dat het zijn bedoeling niet was geweest, dat hij op die manier zou spreken en dat hij de heren nu verder wel zou vertellen wat ze te doen hadden. Hij bedankte de heer *Veraart* voor de moeite, die hij zich had gegeven, en hij kon gaan. Dit is het enige contact geweest, dat hij met het Militair Gezag heeft gehad.

35822 *(Veraart)*

De heer *Veraart* erkent, dat hij bij die gelegenheid in zekere zin een aanval gedaan heeft op het Militair Gezag. Maar tegen deze mensen had hij niets. Deze mensen hadden zich toen „militair" te onderwerpen. Maar er is geen onvertogen woord zijnerzijds geweest tegen het Militair Gezag, dat ontkent hij nadrukkelijk en hij zou het de heer *Kruls* ook nu nog gaarne in zijn gezicht willen zeggen. Maar ja, de heer *Kruls,* die naast hem zat, zag, dat hij eenvoudigweg zijn opzet aftakelde en dat was natuurlijk onpleizierig, dat kan de heer *Veraart* zich voorstellen. Hij stond op het standpunt: wij gaan het op deze manier doen. Het woord „milde dictatuur" had de heer *Veraart* reeds gebruikt.

35823 *(Veraart)*

In die vergadering heeft hij gewaarschuwd tegen de „milde dictatuur" en toen heeft hij ook gezegd, dat men dat in Nederland vooral

niet moest hebben, dat men dat daar niet belieft. „Wij moeten ons Parlement terug hebben en — als u misschien tijdelijk moet overbruggen — dan moet u dat met de uiterste voorzichtigheid doen en dan moet u overal met gemeenteraden en Provinciale Staten contact zoeken en dan moet u zorgen, dat u de mensen, die werkelijk de afgevaardigden van het volk zijn, overal in eerbiedigt.", heeft de heer *Veraart* gezegd. Dat was niet de opzet van de heer *Kruls,* en de heer *Veraart* kan zich voorstellen, dat deze dus verbolgen was. Maar wanneer men uitgenodigd is om een voordracht te komen houden, met discussie na afloop, en wanneer de uitnodiger u dan het woord ontneemt en duidelijk toont, dat hij het vrije woord schuwt, zelfs in de beperkte kring, die zij daar hadden, dan vindt de heer *Veraart* dat geen manier.

Hij vond het een voorproefje van wat Nederland te wachten stond. Hij was er ook stellig van overtuigd, dat het op die manier verder zou gaan. Die noodwetgeving was een verschrikkelijk staatsrechtelijk ratjetoe en de heer *Veraart* heeft de heren gewaarschuwd: steekt u niet in deze nesterijen, u maakt de verwarring in Nederland steeds groter! Vertrouwt u toch op alle vanouds bestaande instanties en op de gezonde zin, de democratisch-politieke zin van het gehele Nederlandse volk.

37302 *(Michiels van Verduynen)* De heer *Michiels van Verduynen* verklaart met betrekking tot de brief van de heer *Kruls* van 12 November 1944, dat men heel boos is geweest en dat is ook in de meest duidelijke taal uitgesproken. De heer *Michiels van Verduynen* neemt het niet eens de chef staf kwalijk. De heer *Kruls* is in het Zuiden gekomen en heeft daar geallieerde legers gevonden. Alles was daar militair en die geallieerde legers moesten niets hebben van de mogelijkheid, dat er tenslotte civiel bestuur kwam. Toen heeft de heer *Kruls* een brief aan Londen geschreven, waarin hij eigenlijk gezegd heeft: bespaar me de komst van de Nederlandse Ministers hier, want dat is heel slecht voor de Nederlandse zaak. Men had de heer *Kruls* toen zonder de minste aarzeling moeten ontslaan. Dat is ook voorgesteld, maar ten eerste kon de heer *Kruls* er niet uitgezet worden, omdat men niemand had, die hem kon remplaceren en hij reeds enige tijd aan het werk was en men van niemand kon verlangen, dat hij een persoon kon voordragen, die in twee-drie weken klaar gestoomd werd, zoals hij in drie jaar voor dit speciale werk klaar gestoomd was. Wat echter wel kon gebeuren en wat in het belang van Nederland was, was, dat hij naar binnen gehaald zou worden om zijn excuses te maken. Dat is, wat er geëist werd.

Dat men deze man niet kwijt kon, is niet een kwestie van het niet kunnen doorvoeren van discipline, maar men kon geen plaatsvervanger voor hem vinden.

37304 *(Michiels van Verduynen)* In verband met de opmerkingen van de heer *Kruls,* dat die zaak eigenlijk pas in laatste instantie is afgedaan na de bevrijding, dat hij daarover na de bevrijding nog een brief heeft gekregen en dat het blijkbaar een post was, die nog openstond, verklaart de heer *Michiels van Verduynen,* dat dergelijke opmerkingen hem een gevolg lijken te zijn van het feit, dat de heer *Gerbrandy* tegenover de heer *Kruls* niet vertolkt heeft wat de Ministerraad er over dacht. Vrijwel de overgrote meerderheid van de Ministerraad vond dit een schandelijk optreden. De heer *Kruls* kon zich veel veroorloven, omdat men hem nodig had. Maar hij wist zeker, dat hij geen plein pouvoir had. De heer *Kruls* heeft zich toen hoogst onhebbelijk gedragen tegenover de heer *van den Tempel* en enkele andere heren; dat is een heel slechte pagina in het beleid van de heer *Kruls.*

37340 *(Michiels van Verduynen)* De onderhandelingen over het Legal Agreement zijn mede door de heer *Michiels van Verduynen* gevoerd, maar het heeft geen erg grote indruk op hem gemaakt. Hij neemt aan, dat hij het Legal Agreement ook getekend zal hebben en dat dit eigenlijk niet veel bezwaren heeft opgeleverd. Volgens de heer *Michiels van Verduynen* heeft zich dat allemaal volgens lijnen van geleidelijkheid ontplooid.

Van de conferentie, die te Parijs heeft plaats gevonden tussen generaal *Eisenhower* en de heer *Gerbrandy* en een van de andere Ministers, waarbij toen mogelijk is gebleken, dat de Ministers-kwartiermakers naar het Zuiden gingen, kan de heer *Michiels van Verduynen* niet veel mededelen, maar de Ministers-kwartiermakers hebben, gelooft hij, altijd in de gelegenheid verkeerd om terug te keren. Hij gelooft niet, dat men daarvoor naar *Eisenhower* is gegaan. De conferentie met *Eisenhower* had meer betrekking op de terugkeer van de gehele Regering, niet op de Ministers-kwartiermakers.

37345 *(Michiels van Verduynen)* Ten aanzien van de rol, die de heer *Kruls* daarin gespeeld heeft, zegt de heer *Michiels van Verduynen,* dat de militairen, met wie hij te maken had, veel liever geen Ministers zagen, die daar ook nog speciale politiek zouden moeten voeren, speciaal ondergebracht zouden moeten worden, voor wie speciale voorzorgen moesten worden genomen. Daar hadden ze geen zin in. Het was daar allemaal nog oorlog. Het is de grote wens van de militairen om de civielen er buiten te houden. Dus met nog veel meer gezag eigenlijk op het moment, dat men nog in de oorlog was; er werd nog gevochten, men ging nog

van de ene kant naar de andere. Daar moesten ze geen Regering hebben.

37346 *(Michiels van Verduynen)*

De Regering had er niet de minste zin in om hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk naar Brussel te gaan. De heer *Michiels van Verduynen* herinnert zich heel goed, dat hij zich tegen die gedachte heeft uitgesproken. Wanneer tenslotte het Zuiden van Nederland vrij was en men dan naar Brussel moest vluchten, vond hij nooit een erg aantrekkelijk beeld. Wel was het dichter bij dan Londen en zat men bij het Militair Gezag, maar men had geen zin om in België te zitten als het Zuiden van Nederland bevrijd was. Men vond dat een verkeerde verhouding. Dan bleef men liever te Londen. Er zijn vele autoriteiten in Brussel geweest en ze zaten er ook wel dichter bij, maar de heer *Michiels van Verduynen* gelooft, dat, wanneer meer excursies gemaakt waren op het Nederlandse gebied, ze nog veel grotere moeilijkheden gehad hadden. Het is altijd het idee geweest, dat het M.G. in het begin op eigen gelegenheid zou exerceren.

37901 *(Rijkens)*

De heer *Rijkens,* naar een verklaring gevraagd van het wantrouwen, dat bestond ten opzichte van de bedoelingen van het M.G. in verband met het feit, dat een aantal functionarissen van het M.G. afkomstig was uit kringen van grote ondernemingen te Londen, deelt mede, dat het Militair Gezag in de eerste plaats natuurlijk een militaire instelling was en als zodanig niet altijd geschikt om democratisch te werken. Het is heel waarschijnlijk, dat, indien de mensen, van welke maatschappij zij ook afkomstig waren, hun functie goed uitoefenden, de minder democratische kanten meer op de voorgrond gebracht zijn dan in de burgermaatschappij het geval geweest zou zijn. Men had destijds een heel los begrip over hetgeen het Militair Gezag zou moeten doen. Er is te Londen gesproken over alle mogelijke dingen, die zouden kunnen gebeuren en die niet gebeurd zijn. Algemeen was men van mening, dat er een grote moordpartij zou komen. Ook de inlichtingendienst had die zelfde opvatting. Alles was er derhalve op ingesteld om de macht in handen te houden en de eerste schok op te vangen. Dat was absoluut militair en de heer *Rijkens* gelooft niet, dat men dat als een staatkundige richting moet opvatten.

Tegenover de mening, dat er uit de grote maatschappijen minder democratische personen zijn voortgekomen, staat het feit, dat er in de Londense maatschappij, zeer tot nadeel van Nederland, enige uiterst linkse personen waren. Hij bedoelt nu niet de leden van de Partij van de Arbeid, noch leden van de S.D.A.P., maar de bijna communistische elementen. Er zijn in de New Statesman twee artikelen verschenen, die een felle aanval op Nederland en op de fascistische instelling van de mensen in en achter het Kabinet hebben gedaan. Deze artikelen hebben ontzettend veel kwaad gedaan aan de Nederlandse zaak. Deze artikelen waren geschreven door een Nederlander. Hiermee wil hij maar zeggen, dat er ook juist tegenovergestelde elementen waren in de Londense gemeenschap. Die artikelen waren niet ondertekend. Het is dan ook begrijpelijk, dat iemand, die dergelijke artikelen schrijft, bij de meest normale pogingen om een gezag, zoals het Militair Gezag, op touw te zetten, overgaat tot het uiten van beschuldigingen als: dat zijn fascisten en anti-democraten.

63970 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* verklaart, dat er veel te doen geweest is over een accoord over het Militair Gezag, waarmede hij na afloop bemoeienis kreeg, omdat het toen op zijn terrein kwam te liggen. De heer *van Kleffens* gelooft, dat het het Legal Agreement was. Hij heeft er ook voor gezorgd, dat in een ontwerp, dat ter tafel kwam — hij weet niet van welke zijde — de veranderingen werden aangebracht, die nodig waren, omdat er dingen in stonden, die daarin niet pasten. Er waren wel dingen, die de een anders wilde dan de ander, maar daarover werd in de geest van vriendschappelijk overleg gesproken.

63975 *(van Kleffens)*

De gedachte van het Militair Gezag, zoals het zich tenslotte heeft gekristalliseerd, is opgekomen door zich duidelijk voor ogen te stellen, dat men in de eerste tijd na de bevrijding, zoals men die verwachtte, te maken zou hebben met een militair geallieerd apparaat en dat dit eigenlijk de kleur zou geven aan de verhoudingen, zoals die in de eerste tijd zouden komen te liggen. Dit gold voor België ook, doch hier heeft men naar de mening van de heer *van Kleffens* te maken met een kwestie van nationale geaardheid. Wanneer wij zo'n gedachte nemen, zijn Nederlanders geneigd, dat nogal absoluut te doen. De Belgen hebben dat wat gemakkelijker gedaan, niet zo absoluut in de uiterste consequentie en daar ging het toch wel. Dit ligt, gelooft de heer *van Kleffens,* in onze aard. Wanneer wij eenmaal zo'n gedachtengang tot de onze maken, gaan wij dat in details regelen. Hij heeft het bij onderhandelingen ook wel gemerkt. Men kan het een zeker perfectionisme noemen; men kan het ook noemen: een ontsierende grote mate van degelijkheid, iets tot zijn logische conclusie uitvoeren. Dat is gebeurd, inderdaad; dat is in België in veel mindere mate gebeurd. De heer *van Kleffens* gelooft, dat het een samenstel van oorzaken heeft, de gedachte, dat men te maken zou hebben met een

militair apparaat van de geallieerden, dat in het begin de macht zou hebben. Niemand heeft gezien, dat Duitsland zo betrekkelijk gauw in een zou storten. Nederland zou dus een tijdlang etappegebied zijn; men wilde dus iets hebben, dat daarop aansloot. Dat heeft men met Nederlandse degelijkheid en met een zekere mate van strakheid uitgewerkt.

63978 *(van Kleffens)* De brief van de heer *Kruls* van 12 November 1944 herinnert de heer *van Kleffens* zich. Die brief was voor hem volkomen intolerabel; die meneer kende zijn plaats niet meer. Daarover is in niet malse taal met de heer *Kruls* gesproken. De heer *van Kleffens* betwijfelt, of dit niet sterk genoeg geweest is, want hij herinnert zich niet meer van dergelijke onbehoorlijke uitlatingen te hebben gehoord. De overkomst van de Regering naar bevrijd gebied heeft van de zijde van de chef staf Militair Gezag ontzaglijk veel bezwaren ontmoet. Geeft men een man te veel macht, dan krijgt men altijd dergelijke dingen; dan moet het wel een uitzonderlijk sterke figuur zijn, die niet over de schreef gaat. Die brief heeft de heer *van Kleffens* ook grote aanstoot gegeven. Hij gelooft ook, dat de betrokkene dit later zelf wel ingezien heeft; hij kan zich althans niet herinneren, dat ooit weer een dergelijk geschrift ter tafel is gekomen.

63982 *(van Kleffens)* De regeling was zo, dat Militair Gezag zeer ruime bevoegdheden had, maar niet verder dan de Regering wilde.

63984 *(van Kleffens)* De heer *van Kleffens* kan bepaaldelijk niet de opvatting aanvaarden, dat er van een kloek beleid ten aanzien van het M. G. geen sprake is geweest, daar enerzijds de chef staf M.G. wist wat hij wilde en anderzijds de Ministers, verspreid zijnde, moeilijk samenkwamen tot beraad, waarbij dan nog veel onenigheid was. Hij wil niet zeggen, dat het een goede, ideale en wenselijke situatie was. Men deed er niets aan, omdat men vond, dat die figuur in die omstandigheden nog de beste was. De chef van het Militair Gezag bleef daar inderdaad zitten. Waarom? Omdat men geen aanleiding vond hem terug te roepen of de eenmaal gemaakte regeling, die door het Legal Agreement bovendien aansloot op onze verhouding tot de bondgenoten, ongedaan te maken en het werk anders te doen. In het Kabinet was er in die tijd geen ruzie. Er was verschil van inzicht. Het was de tijd, toen langzamerhand die drie of vier Ministers in het Kabinet zijn gekomen, die er tot Juni 1945 in zijn gebleven. Het was een heel goede verhouding. Men was het niet altijd eens. De heer *van Kleffens* is er bij geweest tot April 1945 en dan houdt zijn wetenschap op. Toen moest hij naar San Francisco vertrekken. Sindsdien kan hij niet met enige kennis van zaken spreken, want toen hij terugkwam, was het Kabinet afgetreden. Hij kan met de hand op zijn hart zeggen, dat er in die tijd helemaal geen ruziesfeer was. Zij hadden weleens verschil van inzicht, maar men zat elkaar werkelijk geen vliegen af te vangen of elkaar onaangename dingen te zeggen.

De heer *van Kleffens* heeft ook stellig niet de indruk gekregen, dat in het najaar van 1944 en het begin van 1945 de daadkracht van het Kabinet gering was. Hij begint met zijn eigen terrein. De lijn bij Buitenlandse Zaken is strak doorgetrokken. Het is juist in die tijd geweest, in December 1944, dat de nota over de internationale Statenorganisatie is geschreven, welke nota indruk in het buitenland heeft gemaakt. Het militaire beleid is gewoon doorgegaan. Onze troepen hebben zich uitstekend geweerd onder de politieke leiding van de Ministers van Oorlog en van Marine. Natuurlijk, Binnenlandse Zaken had rekening te houden met het militaire apparaat, dat het zelf had opgericht, het Militair Gezag. In die tijd nam het Militair Gezag veel van het burgerlijk gezag over, maar men moet de Regering er geen verwijt van maken, dat zij niets meer deed. Dit had zij willens en wetens overgedragen en er bleef voor die Minister minder te doen over.

De heer *van Kleffens* heeft van de besprekingen en de correspondentie over het gaan van Ministers naar het bevrijde gebied wel gehoord. Hij herinnert zich, dat er een conflict was met het hoofd van het Militair Gezag. Hij meent, dat juist ten aanzien daarvan het hoofd op zijn vingers is getikt en dat is gezegd: zo behoort u niet te schrijven; dat accepteren wij niet.

63987 *(van Kleffens)* De heer *van Kleffens* acht het best mogelijk, dat in de bewuste brief van 12 November 1944 de zaak volkomen op haar kop werd gezet. Dat dit zo is gebleven, dat dit de grondtoon is gebleven, is toch werkelijk niet waar.

Het kan zijn, zo geeft de heer *van Kleffens* toe, dat de moeilijkheden, waarmede de Regering toen de worstelen had, en de wijze, waarop dit geschiedde, geen beeld van kracht opleverden. Doch men vergist zich werkelijk, als men meent dat de Regering toen willoos was. Die mensen zaten, gelooft hij, bij Breda en hadden de grootste moeilijkheden met reizen om met andere mensen in contact te komen. Dat moet men ook niet vergeten. Dit waren de meest abnormale omstandigheden. De enigen, die een transportapparaat hadden, waren de militairen en dat werd gebruikt voor militaire doeleinden: niet zozeer besturen, maar vechten moest men. De heer *van Kleffens* gelooft niet,

dat men er ooit aan gedacht heeft om de Regering collectief of voor het grootste gedeelte te laten overgaan naar Brussel. Hij zou er zijnerzijds groot bezwaar tegen hebben moeten maken. Immers, de heer *Spaak*, die in Brussel was, is naar Londen gekomen, omdat hij in Brussel geen goed contact met de buitenwereld had: de telegraaf was kapot, alles was ontwricht. Moest de heer *van Kleffens* alleen te Londen achterblijven? Dit had ook grote bezwaren. Moest men het contact met de Britse Regering, toen haar troepen in Noordbrabant en Limburg opereerden, kwijtraken? Dit leek ook niet gewenst. De heer *van Kleffens* denkt aan al die stappen, welke zijn gedaan — hij kan zich in dit geval niet alles herinneren — door de heren *Gerbrandy, Michiels* en hemzelf bij *Churchill* om voedsel te krijgen voor Nederland. Wanneer men te Brussel gezeten had, zou daarvan niets terechtgekomen zijn. Daar moest men elke dag bij blijven zitten; daarover werd dag aan dag gesproken met de Britse Regering. Dat had ook weer zijn verschillende kanten. De meeste bij het binnenlandse bestuur betrokken Ministers zijn herhaaldelijk over geweest. In Brussel was elk gebouw gevorderd; vestiging van departementen daar zou ook niet zo gemakkelijk zijn geweest. Men kon niet zeggen: wij komen hier zitten. De Belgen zaten ook in dat etappegebied en waren ook een baas in eigen huis. De Prins is te Brussel gevestigd geweest, maar dat is later geweest, in het najaar van 1944. Dat was in zuiver militair verband.

63991 *(van Kleffens)* De heer *van Kleffens* noemt ook nog de stappen tot voorbereiding van een vredesregeling; men moest daarbij ook aanwezig zijn. Alleen doordat hij daarheen is gegaan, is in de „terms of unconditional surrender" opgenomen, dat de geallieerden optraden „in the interest of all allied nations". Daaruit is voortgekomen, dat zij ook nu nog opgetreden zijn als onze mandataris, terwijl zij het anders uitsluitend voor zich zelf hadden gedaan, zonder zich om anderen te bekreunen. Men moest er bij zitten om onze belangen te behartigen, anders merkten zij daarvan niet eens wat. Daar moest men bij zijn. Het ging soms om de hoogste belangen, zoals voedselzendingen naar Nederland. De heer *van Kleffens* neemt als voorbeeld de maand October 1944; er zijn stappen gedaan en besprekingen gevoerd in Londen op 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 17, 20, 28 en 30 October, op 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 14, 22, 23, 24 en 28 November enz. Ook is toen veel te doen geweest over de voorbereiding van de Verenigde Naties. Hij herinnert zich nog als de dag van gisteren, dat er mensen uit Venlo en Roermond kwamen om te zeggen: wij zijn aan het einde, er moet wat gebeuren. Dan werden te Londen onmiddellijk stappen gedaan bij de Engelse Regering, dan werd naar *Roosevelt* getelegrafeerd, naar *Roseman,* een speciale afgevaardigde van President *Roosevelt;* die moest worden ontvangen en

63992 *(van Kleffens)* toegesproken door de heer *Gerbrandy,* door de heer *van Kleffens* en door anderen. Die mensen laten zich niet met praatjes afschepen; die willen statistieken, willen gegevens: „wij willen u wel geloven, maar wij willen het bewezen zien door mensen, die weten, waarover zij spreken en die gegevens kunnen produceren." Het gehele apparaat moest daarbij aanwezig zijn. Een groot gedeelte van het apparaat van de gehele Regering, b.v. voor de voedselvoorziening. Het gehele Ministerie van Scheepvaart was daar nodig om het contact met het Britse Ministerie van Scheepvaart onder Lord *Leathers* gaande te houden. Maar niet alleen, dat dit belangrijk was, het werd hoe langer hoe belangrijker, omdat de bevrijding naderde en men de zekerheid wilde hebben, voorzover die zekerheid te verkrijgen was, dat het voedsel zou zijn opgeslagen, zodat direct kon worden ingegrepen.

Men heeft wel eens gezegd: Waarom bleef die man in 1945 nog in Londen zitten? Dat was niet juist, want sinds zijn terugkeer uit San Francisco in Europa op 25 Juni 1945 heeft de heer *van Kleffens* drie dagen van de week in Engeland gezeten, omdat hij hier in Nederland toen eenvoudig geen telegram doorkreeg, en drie dagen van de week in Nederland om de Ministerraad bij te wonen en er voor te zorgen, dat de zaken op het Plein begonnen te lopen. Het was verschrikkelijk moeilijk het elders te doen. Hij is zelf in Maart 1945 in Brussel geweest. Daar zaten de Belgische Regering en de geallieerde autoriteiten. Het was het doormarsgebied naar Duitsland. Duitsland had zich nog niet overgegeven. Men was de Rijn over of nog net niet. Men kon daar niet vooruit. Het was daar een chaos.

De heer *Spaak* is in September 1944 naar Brussel vertrokken en hij is in October met enigen van zijn medewerkers naar Londen teruggegaan, omdat hij in Brussel niet verder kon. De Belgische Regering evenwel bleef te Brussel, maar die was tenslotte in een heel andere positie dan de onze, want wij hadden maar drie provincies en door de snelle opmars waren zij in België heel wat verder. De heer *van Kleffens* spreekt toch niet volstrekt alleen voor zich zelf, maar net zo goed als hij te Londen moest zijn, moesten daar zijn de Ministers van Scheepvaart en Visserij en van Economische Zaken.

Wat betreft de mogelijkheid om een apparaat mede te nemen naar Noordbrabant, daar was niets, er waren zelfs geen brandstoffen.

De Ministers hebben daar in een onverwarmd gebouw gezeten. Alles werd gebruikt voor de oorlogvoering; het was toen najaar 1944. Nu wil de heer *van Kleffens* niet zeggen, dat er misschien niet iets meer had kunnen worden gedaan, maar het had geen zin daar zonder enige vrucht te werken, afgesneden van alle verbindingen. Er waren geen telegraaf en telefoon ter beschikking: de telegraaf was voor geallieerd militair gebruik. Men had het Militair Gezag — dat geeft hij toe —, maar dat Militair Gezag deed dan ook in die tijd veel voorbereidend werk voor de terugkeer tot boven de rivieren. Veel viel daar in Noordbrabant niet te doen. Hij is er niet bij geweest, maar dat zijn de indrukken, welke hij van de Ministers, die daar gezeten hebben, heeft gekregen. Men kon het werk veel beter te Londen doen, omdat men daar contact had, veel meer hoorde, niet opgesloten zat, gebouwen en verbindingen had. Hij gelooft dus, dat het enigszins anders is geweest. Die moeilijkheden waren er inderdaad. Men zat met een afgeleefde *van Boeyen* en er waren ook een paar zakelijke kwesties, maar wat de heer *van Kleffens* er zich van herinnert is, dat die laatste maanden geheel staan in het teken van voedsel, verder uitwerken van wat er moest gebeuren met de politie en al dergelijke dingen meer, voor hem zeer speciaal vredesregelingen, de stichting van een nieuwe organisatie tot versteviging van de wereldvrede, waaruit de Verenigde Naties gegroeid zijn, waaraan veel werk vastzat. Hij heeft geprobeerd met zijn collega's van andere landen daarin één lijn te trekken; dat is voor een groot gedeelte gelukt. Wapenstilstandskwesties, zeer belangrijk, moesten te Londen behandeld worden, want daar kon men de geallieerden op de kernpunten benaderen. Het verschaffen van gegevens over de Nederlandse belangen in Duitsland, zodat die belangen zouden worden ontzien en niet als Duitse belangen zouden worden behandeld, betrof Economische Zaken en voor een deel andere departementen. Zo was er heel veel te doen en werd er ook heel veel gedaan.

75297 e.v. *(de Quay)*

De heer *de Quay* verklaart, dat hij na de bevrijding van het Zuiden reeds vrij spoedig in contact is gekomen met Londen. Dat zal zijn geweest in December 1944. Hij is de eerste keer in October 1944 in contact geweest met de chef van het M.G., generaal *Kruls,* en toen heeft deze de heer *de Quay* gevraagd voorzitter te willen worden van het College van Algemene Commissarissen voor Landbouw, Handel en Nijverheid. In die functie is hij enige malen op en neer geweest naar Londen; hij denkt, dat het was in November en December. Eerst is de heer *Boerma* over geweest, speciaal voor de landbouw, en enige tijd later is ook de heer *de Quay* voor de eerste keer overgegaan. Het was een college, door de chef staf M.G. ingesteld met de bedoeling om, verbinding houdende met sectie VII van het M.G., op te treden als de vooruitgeschoven post in de economische sector van het bevrijde gebied en daar eventueel namens hem maatregelen te nemen, met als tussenpersoon de heer *van Blankenstein,* die tijdelijk aan het college was toegevoegd en tevens bij het M.G. was. Zo heeft men zowel met de Nederlandse als met de Engelse instanties verschillende aangelegenheden behandeld, b.v. de kwestie van de electriciteitsvoorziening, de kolenwinning, het transport van de kolen, de voedselvoorziening, waarvoor de heer *Boerma* een vrij grote dienst had opgericht te Tilburg, het geleidelijk weer op gang brengen van de industrie, enz. Er was dus een bepaalde sectie van het M.G., waarmee dit college correspondeerde.

Het College van Algemene Commissarissen bestond uit civiele personen; in zoverre was het de enige uitzondering op de hele apparatuur. Het feit, dat men geen mensen heeft genomen van het M.G., maar die andere personen heeft gevraagd, spruit voort uit de naar de mening van de heer *de Quay* verstandige overweging, dat deze personen, zoals zij daar zaten, van de werkelijke toestand beter op de hoogte waren dan de mensen, die van buitenaf kwamen, en dat zij in die dingen dus beter konden adviseren dan degenen, die wildvreemd uit Londen kwamen. De heer *de Quay* was zelf als voorzitter gekozen, omdat er toch iemand bij moest zijn, die de verschillende personen enigszins tot samenwerking en coördinatie kon brengen, juist omdat het hier ging over landbouw, handel en nijverheid. De heer *Boerma,* een deskundige bij uitstek, was door de heer *Louwes* met opzet naar het Zuiden gestuurd om de kwestie van de voedselvoorziening bij de scheiding tussen Noord en Zuid ter hand te nemen. De heren *van Spaendonck* en *Gispen* waren zeer goed bekend met allerlei bedrijfs- en economische aangelegenheden en dus veel beter georiënteerd dan de heren, die uit Londen kwamen. Wanneer men dus de vraag stelt: waarom hebt u dan niet een militair pak aangetrokken, want dat hebben zij toch allemaal gedaan?, dan kan de heer *de Quay* alleen zeggen, dat dit hun ook wel eens is voorgelegd, ofschoon niet onder grote druk en dat zij zich daar altijd tegen hebben verzet met de mededeling, dat op die wijze het werk even goed, zo niet beter gedaan kon worden en dat het er dus niet om ging in die laatste paar maanden nog een uniform aan te trekken, waarbij zich misschien nog de moeilijkheid zou voordoen, welke rang zij

moesten krijgen. Zij hebben gezegd: laat het zo maar lopen, want het loopt op het ogenblik goed. Gewezen op het feit, dat het in alle andere gevallen niet kon, omdat, wanneer men geen uniform had, men geen entrée had bij de geallieerde militairen, men geen vervoer kon krijgen enz. en het in dit geval dus wel bleek te kunnen, zegt de heer *de Quay*, dat hij gelooft, dat die moeilijkheden in zekere zin hebben bestaan. Hij denkt aan prof. *Goudriaan*, die het vervoersvraagstuk tijdelijk heeft geregeld en die ook binnen korte tijd gemilitariseerd was. Die moest heel veel reizen en trekken en die kwam veel in het achtergebied van België en misschien nog dieper weg, terwijl de personen van het College van Algemene Commissarissen altijd in Noordbrabant, te weten te Tilburg, bleven en van daaruit deze zaak geleid hebben. Zo nu en dan, wanneer het inderdaad noodzakelijk was een verbinding met het buitenland te hebben, hebben zij gebruikt gemaakt van de introducties van dr. *van Blankenstein*, die wel gemilitariseerd was. Overigens waren zij wel van mening, dat het misschien ook voor andere instanties niet zo nodig was. Zij hebben er ook naar gestreefd — en dit is in overleg met de chef staf Militair Gezag zonder moeilijkheden verlopen — een rechtstreekse verbinding met het Ministerie van Economische Zaken te Londen te krijgen. Toen deze verbinding eenmaal was tot stand gebracht, zijn zij ook vaak op en neer geweest naar Londen om besprekingen met de ambtenaren van het departement te voeren. Zij kwamen natuurlijk ook in verbinding met de A.R.R., die voor de inkopen moest zorg dragen. Zij waren van mening, dat door die kortsluitingsverbinding met het ministerie te Londen en met de diensten, die daar waren, de zaak vlotter verliep. Het ging daarbij om een speciale sector, het op gang brengen van het economische leven van de civiele bevolking, terwijl het transport, waar prof. *Goudriaan* voor stond, helemaal in handen van de geallieerden was en men daar niet tussen kon komen.

75303 *(de Quay)*

De heer *de Quay* heeft gemerkt, dat er een grote spanning bestond tussen het Kabinet en de chef staf Militair Gezag, maar de vraag naar het tijdstip kan hij niet beantwoorden.

75315 *(de Quay)*

Op de vraag, of er een modus te vinden was om enerzijds gebruik te maken van het Militair Gezag, maar anderzijds de verantwoordelijkheid van een betrokken Minister niet helemaal illusoir te maken, zegt de heer *de Quay*, dat men dan een kind in het leven heeft geroepen, dat, toen het er eenmaal was en naar voren was geschoven, meeoprukkende met de troep en van het Kabinet de bevoegdheden gekregen hebbende, terwijl de Ministers zelf in deze constructie te Londen bleven, noodzakelijk deze conflictstof in zich had. Men zou kunnen zeggen: „Zoek op dat moment een modus". Die was alleen te vinden door de kortsluitingsverbindingen, waarover de heer *de Quay* reeds sprak en die ten aanzien van het economische gebied inderdaad zijn ontstaan. De leden van het College van Algemene Commissarissen hebben persoonlijk met het Militair Gezag noch met het Ministerie van Economische Zaken moeilijkheden gehad. Tegenover de opmerking, dat men zou zeggen, dat, wanneer het College van Algemene Commissarissen in het bevrijde gebied kon functionneren, à fortiori een Minister dat moet hebben kunnen doen, stelt de heer *de Quay*, dat het toch zo was, dat het College van Algemene Commissarissen tenslotte stond onder de chef staf van het Militair Gezag. Na enige tijd heeft het College echter zijn regelmatige verbinding met het Ministerie van Economische Zaken te Londen gekregen. Het is zo gegaan, gelijk het meer geschiedt, dat men zei: „Al ben ik ondergeschikt aan deze persoon, sta mij toe, dat ik rechtstreekse verbinding krijg met zijn chef, omdat het soepeler functionneert." Maar het werd moeilijk, wanneer een Minister vanuit het achterland (Londen) naar het frontgebied kwam en dan op verscheidene plaatsen ten aanzien van Nederlandse instanties wilde ingrijpen, terwijl door de Regering het Militair Gezag was ingesteld met al zijn vertakkingen en secties, en dat in een beweeglijk terrein, waar men met een pas bevrijde bevolking heeft te maken, waar Engelsen en Canadezen rondlopen, waar gevochten is en waar V 1's fluiten. Daar lag eigenlijk de conflictstof opgesloten.

75331 e.v. *(de Quay)*

Naar de mening van de heer *de Quay* is het dus zo, dat het Militair Gezag, er eenmaal zijnde met de bevoegdheden, die het officieel had gekregen, noodzakelijk tot deze narigheden moest leiden Hij wil alleen aangeven, hoe naar zijn mening het ontstaan van deze spanningen is te verklaren. Hij geeft er niet mee aan, dat hij goedkeurt hetgeen in feite is geschied. Hij kan alleen verklaren, dat hij niet kan zeggen, dat in de tijd, gedurende welke hij er heeft gezeten als Minister van Oorlog en ook de besprekingen in het Kabinet heeft bijgewoond en, in de laatste weken, de verhoudingen tussen het Kabinet en het Militair Gezag heeft gezien, er heftige botsingen of spanningen zijn geweest. De zaak lag op dat moment echter veel gemakkelijker, omdat het Militair Gezag naar het bevrijde gebied was overgegaan. De heer *de Quay* vindt dat ook een van de redenen, waarom het veel gemakkelijker kwam te liggen. Toen was de zaak in beweging; men had de

75335 *(de Quay)*

bevrijding voor ogen. Die kon elk ogenblik plaats vinden. De vraag kwam niet op: hoe moet het precies formeel met het Militair Gezag? Er was een apparaat, waarmee men moest werken zo goed als het ging, en het ging vrij goed. De heer *de Quay* kan er bij zeggen, dat hij er bij generaal *Kruls* sterk op aangedrongen heeft om ook op ander terrein de kortsluitingsverbindingen met andere departementen tot stand te brengen; de heer *de Quay* denkt aan Sociale Zaken, het werk voor de displaced persons enz. Er zijn inderdaad rechtstreekse verbindingen ontstaan. Het conflict tussen de Regering en de heer *Kruls* liep niet meer, toen de heer *de Quay* als Minister optrad. Of het ooit is afgesloten, weet hij niet, maar het speelde niet meer.

Op de vraag, of de heer *de Quay*, toen hij Minister van Oorlog was en dus de opdrachten van de kant van de Regering via hem aan de chef staf Militair Gezag gegeven werden, met betrekking hiertoe nog een praktijk heeft kunnen vormen, antwoordt hij, dat hij er eigenlijk niet meer aan toegekomen is. Hij was dus wel van mening, dat men in die phase geen ingrijpende wijzigingen kon aanbrengen in het apparaat, zoals het er eenmaal was, en ten tweede, dat men moest streven naar een decentralisatie en vooral naar de mogelijkheid om tussen de verschillende secties en de verschillende Ministeries een onderling contact te krijgen. Met betrekking tot de opmerking. dat hij er met andere woorden dus geen bezwaar tegen zou hebben gehad, dat een sectie van het Militair Gezag min of meer werd gedirigeerd door het daarmede corresponderende ministerie, zegt de heer *de Quay*, dat het achteraf verschrikkelijk moeilijk is om te zeggen, hoe hij het zou hebben gedaan als hij het opnieuw had moeten opbouwen, vooral omdat hij heeft gezien, waar de fouten zaten in een systeem, dat eenmaal bestond. Hij maakt zich daarvan dus los. Zoals het op dat ogenblik bestond, was hij er dus een voorstander van, dat er een rechtstreekse verbinding zou zijn tussen de secties en de verschillende ministeries. Of hij dat gezegd zal hebben ten aanzien van alle secties en alle ministeries, durft hij niet direct aan te geven. In de tweede plaats behoeft een rechtstreekse verbinding nog niet een wijziging in de gezagsverhoudingen te betekenen. Het is denkbaar, als men de zaak zuiver formeel stelt, dat van het Ministerie een bericht via het Militair Gezag naar de sectie gaat en zo verder naar beneden doorloopt. Men kon ook zeggen: laten wij de zaak niet al te ingewikkeld maken en vooral het doel voor ogen houden en er geen competentiekwesties van maken; behandelen jullie deze zaak rechtstreeks. Dat heeft de heer *de Quay* niet alleen voorgestaan, maar ook wel ten dele doorgevoerd. Daar kon natuurlijk de Minister van Oorlog alles aan doen. Hij heeft zich niet op het standpunt gesteld: alles, wat van de ministeries naar het Militair Gezag gaat, moet per se via de Minister van Oorlog lopen. Er zijn rechtstreekse verbindingen gekomen tussen de ministeries en de verschillende secties. Hij heeft zonder enige twijfel de indruk, dat daaraan in de kritieke maanden November en December 1944 het een en ander heeft gehaperd, want zulke verbindingen bestonden toen niet.

83380 (*Kruls*)

Zonder zich directe voorbeelden te herinneren, verklaart de heer *Kruls* te menen, dat geleidelijk aan de, zoals de heer *de Quay* ze noemde, kortsluitingsverbindingen, d.w.z. de mogelijkheid, dat de secties van het Militair Gezag meer rechtstreeks in contact kwamen te staan met verschillende Ministers, in verscheidene sectoren zijn toegepast. Dit was een mogelijkkheid om een vlottere samenwerking tussen de individuele Ministers en het Militair Gezag te verkrijgen. Voorzover de heer *Kruls* zich kan herinneren, lag er tussen het ontstaan van deze kortsluitingsverbindingen en de aanvankelijk moeilijke samenwerking tussen Militair Gezag en Ministers geen enkel verband.

83077 *(Wijffels)*

De heer *Wijffels* geeft als zijn mening te kennen, dat hij met de mensen van het Militair Gezag, bepaaldelijk met de chef staf, uitermate plezierig en steeds efficient heeft kunnen werken, zowel op het gebied van moeilijkheden bij de arbeid als bij de repatriëring en het tot stand brengen van de eerste Rijksscholen te Eindhoven voor de herscholing van de mensen, die uit Duitsland terugkwamen en voor de onderduikers. Bij de moeilijkheden ten aanzien van de arbeid denkt de heer *Wijffels* vooral aan de Rijksbemiddelaars. Het is misschien nuttig daarbij te vertellen, dat men door gebrek aan communicatie — naderhand is dat wel eens becritiseerd — weer is overgegaan naar territoriale Rijksbemiddelaars. Daar was men vóór 1940 geleidelijk aan vanaf geraakt. Daarmee heeft de sectie van het Militair Gezag altijd bijzonder efficient en plezierig gewerkt.

Het contact tussen de Minister van Sociale Zaken en de chef staf Militair Gezag had tijdens het Ministerschap van de heer *Wijffels* in het algemeen plaats door de heer *van Rhijn* met de secties. Voor de heer *Wijffels* was dit contact minder geregeld, doch bij voorkomende gevallen heeft hij ook persoonlijk contact gehad met de chef staf. Formeel moest de Minister van Oorlog als tussenschakel gebruikt worden, doch dat is slechts een enkele keer gebeurd. De Ministers waren erg ambulant en zij zijn altijd tussen Londen en bevrijd gebied heen en weer geweest. De heer *Wijffels* was meestal elke week 2 à 3

dagen in bevrijd gebied en had dan contact met het Militair Gezag in Breda. Hij was uiteraard veel in Breda of Oisterwijk, Tilburg, Eindhoven en Heerlen, toen het Westen en Noorden nog niet bevrijd waren en later in Den Haag. Dat contact heeft niet tot moeilijkheden geleid, dat heeft steeds goed gelopen. Wanneer het ging om de concrete uitvoering van een besluit werd aan de chef staf Militair Gezag verzocht, of er een onderhoud kon plaats vinden met de sectiechef of met de chef staf zelf. Er werd gezegd: dat zijn de zaken, die opgelost moeten worden. Is daarin te voorzien? Daarop werd dan gezamenlijk besproken op welke wijze zou worden gewerkt om het gestelde doel te bereiken. Indien een bepaalde regeling tot stand gebracht diende te worden en dit schriftelijk werd voorbereid, ging dit over het Departement van Oorlog. Dat was een vrij omslachtige weg. Zo heeft het geruime tijd geduurd eer er tenslotte een college van algemene commissarissen voor sociale aangelegenheden te Tilburg is ingesteld. Dat was, wat de heer *de Quay* noemde, een kortsluitingsverbinding. Voordat echter die colleges konden worden ingesteld te Tilburg, moest ook de mening gevraagd worden van de collega's van Financiën, van Handel en Nijverheid en van Economische Zaken. Het duurde doorgaans wel een tijd, voordat het antwoord hierop binnenkwam. Uiteindelijk is het college einde Mei ingesteld.

76612 *(Sluyser)*

De heer *Sluyser* geeft de volgende visie op het Militair Gezag. Voordat de Buitengewone Raad van Advies werd opgeheven, speelde nog het schone blijspel van het Militair Gezag. Wie Nederland met het Militair Gezag heeft opgeknapt, is een zaak, die de geschiedschrijver zal moeten uitzoeken. Nederland is het enige land, dat met een Militair Gezag gelukkig is gemaakt. Wel het door de geallieerden bezette gebied, Duitsland bijvoorbeeld; België, Frankrijk en Noorwegen echter niet. Het Militair Gezag is gekopieerd van het Amgot-systeem, dat in Italië is ingevoerd, dus in een niet geallieerd land. *Camille Huysmans* heeft nog dezer dagen bevestigd, dat de uitvinding van het Militair Gezag, ook voor de geallieerde landen, is gedaan door *Eisenhower,* die dat voor België wilde invoeren. Daarop is de heer *Huysmans,* of althans iemand namens de Belgische Regering, naar generaal *Eisenhower* gegaan en heeft gezegd: Van oorlog voeren hebt u verstand en van regeren heb ik verstand; in België moeten wij niets van een militair gezag hebben. De heer *Huysmans* zei: er waren geen vijf minuten nodig om hem er van te overtuigen, dat wij in België geen militair gezag moesten hebben. De heer *Sluyser* weet niet, waarom men ook niet van Nederlandse zijde deze stap bij generaal *Eisenhower* heeft gedaan. Het ogenblik, waarop het Militair Gezag is geprojecteerd, was een zeer ongelukkig ogenblik in de geschiedenis van Nederland. Hij laat de persoonlijke integriteit buiten beschouwing, maar het introduceerde een element van corruptie van bevoegdheden in de colleges, die ons tijdelijk Staatsbestel vormden. Men zag gebeuren, toen het Kabinet in principe had besloten, dat het Militair Gezag zou worden ingesteld, maar de rechtsregelen voor het Militair Gezag nog niet waren vastgesteld, dus het B.B.S.B., dat spottend genoemd werd het besluit tot bevordering van de snelle bevorderingen, nog moest worden vastgesteld en de Buitengewone Raad van Advies nog advies moest uitbrengen, dat toen de heer *Kruls* zijn naaste medewerkers recruteerde uit leden van de Buitengewone Raad van Advies. Daardoor brengt men verantwoordelijkheden aan het schuiven, die niet mogen schuiven. De secretaris van de Buitengewone Raad van Advies, de heer *Posthumus Meyjes,* werd kolonel, naaste medewerker en plaatsvervangend chef staf van het Militair Gezag op het ogenblik, dat hij nog in de Raad een advies moest uitschrijven en dit advies nog moest worden behandeld, een advies omtrent een besluit, dat zou bepalen welke de bevoegdheden van de chef van het Militair Gezag en de sous-chef zouden zijn. Men zag verder gebeuren — de heer *Sluyser* stelt de persoonlijke integriteit buiten twijfel —, dat de heer ridder *de van der Schueren,* naar hij meent, kolonel bij het Militair Gezag werd op het ogenblik, toen hij nog als lid van de Raad van Advies zijn advies moest uitbrengen, met andere woorden dus ook over zijn eigen functie. Men heeft hetzelfde gezien met de heer *Eggens,* die rechtskundig adviseur werd van de staf van het Militair Gezag, die in de Raad een gezaghebbend man was en op dat ogenblik nog zijn advies moest geven over de samenstelling en de bevoegdheden van het Militair Gezag. De heer *Six,* lid van de Raad, werd een der topfiguren in het Militair Gezag; zo ook prof. *de Boer.*

76613 *(Sluyser)*

Dat is in 1943/1944 geweest. De heer *Sluyser* aarzelt niet — hij heeft het in de Raad meermalen gezegd — dit te noemen het scheeftrekken van de verhoudingen bij het vaststellen van besluiten van zo ver gaande aard. Hij mag niet spreken over hetgeen er in de Raad aan de orde is geweest, maar als men de adviezen met een critisch oog beziet, dan moet het wel opvallen, dat, als het gaat om een beknotting van de macht van het Militair Gezag, er een zekere stro-

ming in de Raad tegen dat streven is; gaat het echter om grotere vrijheden voor het Militair Gezag, dan is die zelfde stroming er vóór. De moeilijkheden van mr. *van Angeren* met het Politiebesluit moet men z.i. zien tegen deze achtergrond: hoe sneller het politiewezen in Nederland betrouwbaar is, des te sneller verliest het Militair Gezag een deel van zijn macht.

De heer *Sluyser* staat niet op het standpunt, dat het B.B.S.B. misschien op enige wijze nog zou zijn te verbeteren geweest. Hij vindt, dat het een van de Koninklijke besluiten is, waarvan men zegt: „Hierop moeten geen amendementen worden ingediend; men is hier vóór of tegen."

De heer *Sluyser* heeft de instelling van het M. G. een grote en gevaarlijke dwaasheid (en van het Kabinet een onbegrijpelijke dwaasheid) gevonden.

Wat was eigenlijk de kern van de zaak?

Wanneer het M. G. met grote bevoegdheden naar Nederland ging, speelde opnieuw de kwestie: moet het Londense Kabinet na de bevrijding naar Nederland, ja of neen?

Wat moet straks bij de bevrijding gebeuren? Het werd langzamerhand een actueel probleem. Het Kabinet moet te Londen blijven, zei men. Wat hebben wij met die kerels in Nederland te maken! Wie zou in Nederland gaan regeren? Antwoord: het M. G. met een Koninklijk Kabinet zonder Kamers. De Kamers pasten ook niet in dit systeem.

Anderen en hij hebben zich er zeer scherp tegen verzet, maar hij heeft moeten constateren, dat het M. G. is doorgegaan, dat men opzettelijk iedereen uit het M. G. verwijderd heeft gehouden, van wie men mocht veronderstellen, dat hij tegen deze neo-fascistische koers in Nederland zou ingaan.

De heer *Sluyser* heeft het meegemaakt, dat er na de bevrijding in het Zuiden een editie van Het Vrije Volk gesticht zou worden, waarbij hij werd benoemd tot lid der hoofdredactie en dat generaal *Kruls* op grond van artikel zoveel van het B.B.S.B. hem de toegang tot Nederland weigerde. Wat was de motivering? De heer *Sluyser* had gezegd en geschreven en er nooit een geheim van gemaakt: „Als er in Nederland groepen zijn, die na de bevrijding de constitutie willen op zijde zetten en anti-constitutioneel willen gaan regeren, moeten zij er op rekenen, dat er grote moeilijkheden in Nederland komen." Dat was voor generaal *Kruls* voldoende reden om hem op grond van het B.B.S.B. de toegang tot Nederland te weigeren. De Regering en andere personen zijn er bij te pas gekomen om te zorgen, dat een Nederlander, die de constitutie wenste voor te staan, ook in Nederland kwam. Het is gelukkig allemaal op z'n pootjes terecht gekomen. Tenslotte zijn die dingen niet zo groot als zij wel lijken. De heer *Sluyser* heeft een keer geschreven: „Het gehele gedoe met het M.G. doet mij denken aan een der sprookjes van Andersen. Als de klok twaalf gaat slaan, worden de porseleinen poppetjes op de schoorsteen levend. Dat leven duurt twaalf slagen. Wat een drama's spelen zich af in die twaalf seconden! Zij verbeelden zich de gehele wereld te zijn. Heeft de klok twaalf geslagen, dan zijn het weer de poppetjes".

Zo is het met het M.G. ook gegaan. Er bestond te Londen een versje, dat zij citeerden, als zij heel erg in de put zaten:

> In Stratton Street, een hele Piet,
> maar op het strand van Scheveningen,
> gaan ze een toontje lager zingen.

Al die dingen zijn tenslotte wel weer terechtgekomen. Het heeft alleen 300 millioen gekost! Het heeft twijfel gewekt aan de integriteit van een aantal mensen en de objectiviteit van een aantal organen. Het heeft het functionneren van het parlement zo lang tegengehouden, dat, toen de vernieuwingsstroming, die met name in het Indonesische vraagstuk tot gelding zou moeten komen, over haar hoogtepunt heen was, het Nederlandse Kabinet eigenlijk pas met het Indonesische vraagstuk kon beginnen. Naar het gevoelen van de heer *Sluyser* — hij kan dat niet bewijzen, dit zijn onweegbare dingen — is er ongetwijfeld verband tussen het ernstige verlies, dat Nederland aan prestige, materieel en politiek heeft geleden in Indonesië en het politieke kinderspel van al deze lieden te Londen vóór en na de bevrijding. Zij hebben belet, dat wat aan verfrissends in het land was gekomen zich langs normale kanalen kon uiten. Men mag blij zijn, dat het niet erger is geweest. Als de normale kanalen verstopt zijn, kunnen er nog erger dingen gebeuren.

Met betrekking tot de periode van „Bosch en Ven" verklaart de heer *Sluyser*, dat het een publiek geheim was, dat een aantal Ministers in een brief het ontslag van de heer *Kruls* had geëist. Het is opgevallen, dat geen der ondertekenaren in het nieuwe Kabinet is gekomen. Het ontslag van de heer *Burger* en het ontslag van de andere Ministers kan men alleen maar zien tegen de achtergrond van wat de heer *Sluyser* noemt de strijd om de ministeriële verantwoordelijkheid, het

gevecht om de macht in het bevrijde Nederland tussen de lieden, die het M.G. samenstelden en de verantwoordelijke Ministers, die wilden komen tot een uitbouw van het verschrompelde burgerlijke ambtelijke apparaat.

Het M. G. heeft de deur geopend voor wantoestanden, die men had kunnen voorzien, ja, die men had moeten voorzien. De heer *Sluyser* weet niet, waaraan Nederland het verdiend heeft, dat het het enige geallieerde land is geweest, dat met een M. G. gelukkig is gemaakt.

82597 *(Linthorst Homan)*

Met betrekking tot de problemen, die zich in het bevrijde Zuiden hebben voorgedaan, met name de moeilijkheden tussen het Militair Gezag en de Ministers, die daar waren, verklaart de heer *Linthorst Homan,* dat het het merkwaardige is, dat hij persoonlijk eigenlijk geen moeilijkheden met Minister *Burger* had, behalve misschien gedurende de laatste tijd, dat deze Minister was.

82598 *(Linthorst Homan)*

In de aanvang althans waren er geen moeilijkheden met Minister *Burger,* later misschien wel enige. De heer *Linthorst Homan* had persoonlijk zeer geregeld contact met Minister *Burger,* ook tijdens de Brusselse periode. De heer *Linthorst Homan* was op de valreep hoofd van de Sectie Binnenlands Bestuur geworden, zeer tegen zijn zin, maar er was niemand anders. Hem was de belofte gedaan, dat, zodra in bevrijd gebied iemand zou opdagen, deze dit zou overnemen; dat is evenwel niet gebeurd; daarvan is niets terecht gekomen. Minister *Burger* stond altijd sterk open voor het incasseren en verwerken van allerlei berichten, die men van de zijde van het Militair Gezag vanuit Brussel overbracht. De heer *Linthorst Homan* heeft zestien keren heen en weer gereisd tussen Nederland of België en Engeland na October 1944. Hij heeft altijd zijn bevindingen zeer uitvoerig en zeer openhartig gerapporteerd; daarover heeft hij met Minister *Burger* nooit enige moeilijkheid gehad. Al dat reizen en trekken tussen België en Nederland en Londen was menselijkerwijs niet vol te houden, maar was zakelijk ook niet verantwoord. De heer *Linthorst Homan* is altijd medegedeeld: de staf, de topleiding van het Militair Gezag had de verplichting te Brussel gevestigd te zijn; de heer *Linthorst Homan* gelooft, dat dat ook inderdaad zo was. Hij heeft altijd gezegd: dat mag opgaan voor allerlei zaken, voor militaire zaken, voor economische kwesties, voor technische zaken enz., maar voor binnenlandse bestuursaangelegenheden is dat bijzonder onpractisch. Zijn werk betrof over het algemeen zaken, die de geallieerde autoriteiten gelukkig niet zoveel interesseerden of waarvan zij geen flauw benul hadden, behalve enkele dingen betreffende security (vooral langs de grote rivieren) en enkele burgemeesterspuzzles.

De heer *Linthorst Homan* heeft gezegd: wij moeten zitten in bevrijd gebied, in Nederlands gebied. Eventueel moet daar de een of andere instelling komen, die de zaak van ons kan overnemen of ons kan bijstaan. Minister *Burger* heeft daarnaar wel oren gehad. Generaal *Kruls* aanvankelijk ook wel, maar later heeft hij gezegd: het geeft allemaal doublures; jouw geallieerde militaire „opposite number" in de staf van de S.H.A.E.F.-mission zit ook te Brussel. Te Eindhoven had men toen al een voortuitgeschoven post van de staf Militair Gezag neergezet. Dat bleek in de praktijk, atlhans op het gebied van Binnenlandse Zaken, slecht te werken. Daar zat ook aanvankelijk een van de officieren van de sectie van de heer *Linthorst Homan,* mr., *Land;* er was onvoldoende contact en dat kon er — gezien de heel slechte verbindingen — ook nauwelijks zijn. Hun werk bestond voornamelijk uit het coachen van de militaire commissarissen — die allen, speciaal op bestuursgebied, van huis uit vreemden waren — en het in stand houden van een zo goed mogelijke verhouding tussen de vele militaire instanties en de normale burgerlijke autoriteiten op Nederlands gebied. Zij hadden er vooral voor te zorgen, dat zowel het Militair Gezag, als ook de Engelsen en Amerikanen de zaken zoveel mogelijk aan de Nederlandse bestuursautoriteiten overlieten. Dat kon men van Brussel uit onmogelijk doen. De heer *Linthorst Homan* heeft er herhaaldelijk voor gepleit, dat de zaak ter plaatse, dus van het bevrijde Zuiden zelf uit, het best kon worden behartigd. Hij heeft destijds, hij meent in November-December 1944, het voorstel gedaan ergens in het Zuiden, b.v. te Eindhoven, een contactorgaan op te richten. Hij had met medewerking van de Commissarissen der Koningin in Limburg en Zeeland en de waarnemend Commissaris in Brabant enkele mensen van hun provinciale griffiën ter beschikking gekregen om bij het overstelpende werk te Brussel te komen helpen. Zij waren nl. aanvankelijk in de sectie slechts met z'n drieën. Er zijn ook twee burgemeesters te hunnen behoeve voor losgemaakt (hetgeen eigenlijk in strijd met de wet was, daar het burgemeesterschap onverenigbaar is met de militaire dienst).

In de laatste dagen van December 1944 of in de eerste dagen van Januari 1945 heeft Minister *Burger* in het leven geroepen het bureau voor Binnenlandse Zaken en dit gevestigd in de provinciale griffie van het toen bevrijde Den Bosch. Ter zijde vermeldt de heer *Lint-*

horst Homan, dat de civiele bestuursarbeid in Brabant heel moeilijk was voor de civiele autoriteiten. De waarnemend Commissaris, de heer *Smits van Oyen,* had aanvankelijk geen apparaat, omdat 's-Hertogenbosch (met provinciale griffie) nog bezet was. Minister *Burger* heeft, misschien om de heer *Linthorst Homan* ter wille te zijn of gebruik makend van enige ervaringen, die deze had opgedaan, gezegd: ik wil, dat jij de leiding van dat bureau op je neemt. De heer *Linthorst Homan* meent zich zelfs te herinneren, dat dit door de heer *Burger* reeds zo was uitgemaakt en geregeld, voordat hij hiervan kennis kreeg. De heer *Linthorst Homan* heeft gezegd: het wordt practisch ondoenlijk, tenzij generaal *Kruls* mij daarvoor laat schieten. Zijn functie was immers hoofd van Sectie I van de staf Militair Gezag en die staf zetelde te Brussel. Dat is toen echter toch zo doorgegaan en dat was generaal *Kruls* niet erg welgevallig. De Minister heeft op dat bureau aangesteld hoofdambtenaren van de griffies in Den Bosch, Zeeland (de heer *de Vries*) en Maastricht. De ambtenaar uit Maastricht was, naar de heer *Linthorst Homan* meent, een financieel expert. Toen begonnen de zaken behoorlijk door elkaar te lopen, want de heer *Linthorst Homan* kreeg bepaalde instructies van generaal *Kruls,* die enerzijds ook weer aan zijn jasje werd getrokken, o.m. door de hoogste leiding van de Engelse „Civil Affairs", aan welker opleidingen zij moesten medewerken. Daarvoor moest de heer *Linthorst Homan* b.v. optreden in Lille.

In de practijk ging het zo, dat zowel generaal *Kruls,* als zijn souschef — er was er aanvankelijk maar één — n.l. de heer *Posthumus Meyjes,* voortdurend zelf op stap moesten. Zij kwamen overal en hoorden dan over puzzles, die dikwijls met eigenlijke binnenlandse bestuurszaken niets te maken hadden: b.v. de Amerikaanse militaire commandant in Zuid-Limburg ging vorderen en maakte moeilijkheden met verschillende civiele instanties. Dergelijke dingen en vele andere moesten opgeknapt worden en dan ging de heer *Linthorst Homan* er heen. Dit en zijn vele andere werk in Brussel, Zeeland, Brabant en Limburg was echter niet te combineren met een geregelde aanwezigheid in Den Bosch. Minister *Burger* was, gelooft de heer *Linthorst Homan,* gepikeerd, ook op hem persoonlijk, omdat hij meer zijn tijd beschikbaar moest stellen voor de staf van het Militair Gezag te Brussel en voor Militair Gezag-werk elders dan voor het bureau in Den Bosch.

Men zat b.v. ook met zaken, die aanvankelijk door de Regering waren gedelegeerd aan de staf van het Militair Gezag. Een voorbeeld hiervan is de regeling van de gemeentefinanciën. Er was de eerste maanden in bevrijd gebied noch een Minister van Financiën, noch een Minister van Binnenlandse Zaken. Niemand had ook voorzien, dat het Militair Gezag met dergelijke onderwerpen bemoeienis zou krijgen; de heer *Linthorst Homan* meent, dat de Regering te Londen onvoldoende rekening had gehouden met het feit, dat de gemeentefinanciën, doordat de gemeenten in die tijd abnormale uitgaven moesten doen, zouden vastlopen. Toen is majoor *Mackay* (in de burgermaatschappij hoofdambtenaar van De Nederlandsche Bank), hoofd van Sectie V (Financiën) van staf Militair Gezag te Brussel, gemachtigd door de Minister van Financiën uit de financiën van het Militair Gezag, dus uit de Rijksschatkist, bepaalde voorschotten aan de gemeenten te verlenen. De heer *Linthorst Homan* was van dergelijke zaken destijds onvoldoende terzake kundig; hij was toen op dit gebied vrijwel zo groen als gras en mede daardoor had hij niet voldoende een deskundige vinger in de pap. In overleg tussen de heer *Mackay* en zijn medewerkers met, naar de heer *Linthorst Homan* meent, enkele deskundigen van de griffie te Maastricht en met hem zelf zijn er toen circulaires van de chef staf uitgegaan naar de militaire commissarissen, die deze, naar hij meent, weer doorgaven aan de civiele autoriteiten of rechtstreeks naar de provincies en de gemeenten. Op deze manier konden er dus gelden beschikbaar worden gesteld. De heer *Linthorst Homan* gelooft, dat dit gelopen is over de agentschappen van De Nederlandsche Bank. Hij herinnert zich, dat het bureau voor Binnenlandse Zaken, waarvan hij pro forma de leiding had, dat anders heeft opgezet zonder dat rekening werd gehouden met hetgeen tevoren al was geregeld en zonder overleg. Dit bureau stuurde buiten staf Militair Gezag om zelf circulaires, nadat dit reeds schriftelijk geregeld was. Dit liep dus dwars door elkaar. Dit is maar één voorbeeld; zo waren er verscheidene zaken; de heer *Linthorst Homan* herinnert zich niet precies meer wat.

Ernstige moeilijkheden of wrijving hebben Minister *Burger* en de heer *Linthorst Homan* daarover nooit gehad, maar er was wel een wederzijds gevoel van enige kregelheid, dat men elkaar voor de voeten liep; dat was onaangenaam en had met meer begrip en overleg z.i. kunnen worden voorkomen. De heer *Linthorst Homan* was op Minister *Burger* wel zeer gesteld, maar er was kregelheid. De heer *Linthorst Homan* is verscheidene keren op „Bosch en Ven"

geweest; hij heeft daarover, naar hij meent, ook op het Ministerie te Londen gesproken en hij heeft de indruk gehad, dat Minister *Burger* op zijn militaire arbeid niet bijzonder prijs stelde en het beter geacht zou hebben, wanneer hij uit staf Militair Gezag verdwenen was en geheel bij hem was komen werken. Verdere moeilijkheden zijn er toen, naar de heer *Linthorst Homan* meent, met Minister *Burger* niet geweest.

Er waren wel dingen, die de Regering te Londen niet geregeld had, omdat men er te veel van uitgegaan was, dat Nederland in zijn geheel ineens bevrijd zou worden. De Regering, beschikkende over de deskundige departementsambtenaren, had dan alles dadelijk kunnen regelen. Maar de Regering kon dat uit Londen of „Bosch en Ven" niet doen. Zo waren er b.v. met het oog op de pers enorme lacunes; de zuivering van de pers, evenals die van de ambtenaren, was b.v. niet voldoende geregeld; enige zuivering van het bedrijfsleven b.v. was in het geheel niet voorzien; de Nederlandsche Arbeidsdienst (N.A.D.) hing in de lucht; men moest daarvoor overhaast nog vele regelingen treffen; een aantal Koninklijke Besluiten was te Londen wel vastgesteld, maar nog niet afgekondigd, althans de nodige exemplaren van de *Staatsbladen* bleven in Engeland liggen; voor de uitgifte van persoonsbewijzen (het Tijdelijke Persoonsbewijzen Besluit) en herregistratie van de bevolking waren onvoldoend goede maatregelen getroffen. Toen de heer *Linthorst Homan* deze laatste onderwerpen besprak met de deskundige ambtenaren van de gemeentesecretarie te Eindhoven en Tilburg, is b.v. gebleken, dat men aan de Koninklijke besluiten terzake practisch niets had; dat kon men niemand kwalijk nemen. Minister *van Boeyen,* die dit had voorbereid, had ook geen voldoende deskundigen tot zijn beschikking; hij had wel een verdienstelijk man (luitenant *Koenen*), die vroeger belast was geweest met deze materie, maar die Londense ontwerpen pasten nu eenmaal niet op de Nederlandse practijk. Dat alles rammelde geducht; het liep dus niet.

82600 *(Linthorst Homan)*

Op de vraag, of de heer *Linthorst Homan* in de tijd, welke de Ministers in „Bosch en Ven" waren, ook een oordeel had over de moeilijkheden, waarmede die Ministers te kampen hadden, antwoordt hij, dat hij er zich wel een oordeel over heeft gevormd, doch dat hij niet precies meer weet, of hij dat oordeel toen gekregen heeft dan wel naderhand.

Het contact tussen de Regering en het Militair Gezag liep — althans hoorde te lopen — over de Minister van Oorlog via generaal *Kruls* als chef staf Militair Gezag naar de sectiehoofden en naar de militaire commissarissen. Maar in werkelijkheid liep dit contact dikwijls tussen de verschillende individuele Ministers met de leiding van het Militair Gezag. Met de sectiehoofden zelf in het algemeen niet. Zo liep het wel dikwijls tussen Minister *Burger* en de heer *Linthorst Homan,* maar dat was eigenlijk formeel niet juist. Generaal *Kruls* had in de eerste tijd echter alleen maar als sous-chef de heer *Posthumus Meyjes,* maar die kon van alle zaken, met name van de bestuursaangelegenheden, onvoldoende op de hoogte zijn: hij wist daar ook onvoldoende van. De chef staf liet de behandeling van de zaken van de heer *Linthorst Homan* grotendeels aan hem zelf over. Naderhand is er een groep sous-chefs gevormd, het Stafbureau van het Militair Gezag te Brussel, bestaande uit de heren *Posthumus Meyjes, Julius, Snijders* en later *de van der Schueren.* Deze laatste was in die tijd aanvankelijk provinciaal militair commissaris in Brabant. Ook prof. *de Boer* hoorde daarbij. Deze is naderhand naar Engeland teruggegaan. Hij is zich in een vroeger stadium gaan concentreren op de voorbereiding voor de repatriëring, op welk gebied, naar de heer *Linthorst Homan* meent, zeer veel lacunes bestonden, o.m. wegens onvoldoende contact tussen de Regering en de geallieerde legerleiding. Prof. *de Boer* heeft ook te Brussel gezeten.

Gelukkig heeft de heer *Linthorst Homan* buiten de moeilijkheden gestaan, die tussen de Regering en het Militair Gezag rezen in verband met de vestiging van de Regering in hotel „Bosch en Ven" te Oisterwijk. Hij heeft met Minister *Burger* in die periode herhaaldelijk gesproken in „Bosch en Ven"; daar is hij enige malen geweest. De heer *Linthorst Homan* wist, dat het standpunt van de chef staf van het Militair Gezag, generaal *Kruls,* was, dat het bepaald onwenselijk was, dat de Ministers zich enigszins permanent daar vestigden. In hoeverre generaal *Kruls* daarin gelijk had, kon de heer *Linthorst Homan* niet beoordelen. De generaal beriep zich erop — dat heeft de heer *Linthorst Homan* later begrepen — dat dit ongewenst was ingevolge de bepalingen van het z.g. Legal Agreement tussen de Nederlandse Regering en de geallieerden. Krachtens dit Agreement dienden tal van bevoegdheden, voorzover het Nederlandse belangen betrof, niet door de Ministers, maar in bevrijd gebied (tijdens de z.g. operationele phase) door het Miltair Gezag (Netherlands Military Administration of „N.M.A.") te worden uitgeoefend. De geallieerde militairen hadden n.l. gezegd, dat er tij-

dens de „operationele phase", dus gedurende de periode van de militaire krijgsverrichtingen, geen plaats was voor gelijktijdige activiteit van de Nederlandse Ministers in Nederland zelf. De heer *Linthorst Homan* denkt niet, dat er iemand is geweest, die de bevoegdheid van de Ministers om daar op te treden ontkende, maar hij weet wel, dat de leiding van de staf van het Militair Gezag het onverstandig vond, ook omdat er dan onvoldoende contact zou zijn. Want zij zaten immers verplicht te Brussel en de Ministers in „Bosch en Ven", terwijl hun apparaat (de Ministeries) te Londen bleef. Later heeft de heer *Linthorst Homan* zelf de indruk gekregen, dat het buitengewoon nuttig zou zijn geweest, indien enkele Ministers zich te Brussel hadden gevestigd; voor de Ministers was dat echter niet aantrekkelijk, want zij konden dan ook wel te Londen blijven zitten; zij wilden begrijpelijkerwijze naar Nederland. Hij gelooft, dat — wanneer men van beide kanten, met name van de kant van verschillende Ministers, een wat sportievere neiging tot openhartig overleg had getoond in die tijd — er van enige wrijving geen sprake had behoeven te zijn. In hoeverre de Ministers gelijk hadden met hun mening, dat het Militair Gezag hun dwars zat, kan de heer *Linthorst Homan* niet beoordelen. De moeilijkheden speelden zich voornamelijk af op terreinen en in een sfeer, welke buiten zijn competentie lagen.

82603 *(Linthorst Homan)* Van hetgeen zich vóór de komst van de Ministers had afgespeeld tussen de chef staf en de Ministerraad daarvan wist de heer *Linthorst Homan* toen niet. Later hoorde hij over bepaalde correspondentie tussen de chef staf en de Ministerraad; hij bedoelt: tussen de chef staf en de Minister-President. Over de verhouding tussen deze beiden is toen ook nog meningsverschil geweest, want de chef staf had, naar de heer *Linthorst Homan* hoorde, moeten schrijven aan de Minister van Oorlog en niet aan de Minister-President. De heer *Linthorst Homan* stond daar volkomen buiten, maar hij weet wel, dat dit een gepeperde correspondentie moet zijn geweest. De problemen, die er waren op het gebied van het praktische werk, betroffen voornamelijk, naar de heer *Linthorst Homan* zich herinnert, de gehele materie van de politieke delinquenten, dus de justitiële zaken, waarbij de politie betrokken was, en voornamelijk de arrestatiebevoegdheid.

82604 *(Linthorst Homan)* Over de problemen, waarmee de Minister van Binnenlandse Zaken te maken had, o.m. problemen van het plaatselijke bestuur, van gemeenteraden enz., die voor hem natuurlijk zeer belangrijk waren, daarover is er, voorzover de heer *Linthorst Homan* zich herinnert, nooit enige wrijving geweest. Daarmede (al of niet gemeenteraden) heeft het Militair Gezag zich ook nooit bemoeid (dit alles was immers wettelijk geregeld in het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten). Maar de heer *Linthorst Homan* heeft wel bemerkt in die tijd, dat er van de kant van de Minister van Binnenlandse Zaken, laat hij maar zeggen: een aanmerkelijke verkoeling tegenover hem en zijn werk was ingetreden, die hij niet billijk achtte. Hij heeft al die maanden gewerkt als een paard; hij zat, achteraf gezien, enigszins tussen twee vuren; hij heeft van de boven hem gestelde mensen te Brussel dikwijls gehoord: je moet niet zoveel in Brabant en Limburg zitten. De heer *Linthorst Homan* was er echter steeds op uit het accent zoveel mogelijk op de civiele autoriteiten te doen leggen.

Van zijn werk voor het Bureau Binnenlandse Zaken, dat in Den Bosch was, kwam niet zoveel terecht; dat was meer een nominaal leiderschap. Hij heeft wel gezegd: maak een stedehouder van mij lid van dat bureau en trek hem een uniform aan, dan is er tenminste een permanente verbinding. Dat is toen naderhand geworden een ambtenaar van de provinciale griffie te 's-Hertogenbosch, mr. *Cornelissen,* met de rang van kapitein; die is daar als contactman werkzaam geweest, afgestaan door de waarnemend Commissaris der Koningin in Noordbrabant en ter beschikking van de heer *Linthorst Homan* gesteld. Deze kwam daar zelf niet zoveel, omdat hem dat ten enenmale onmogelijk was. Hij gelooft, bij nader inzien, dat Minister *Burger* onvoldoende inzicht had in zijn functie en positie als officier, als hoedanig toch generaal *Kruls* zijn enige onmiddellijke chef was.

82606 *(Linthorst Homan)* De heer *Linthorst Homan* had zelf in die tijd misschien meer of rustiger met Minister *Burger* moeten spreken of deze met hem; daarvan is echter weinig gekomen. Het is een denkfout van de heer *Burger* te zeggen, dat de heer *Linthorst Homan* departementsambtenaar was. Dat is hij nooit geweest; dat is een constructie, die Minister *Burger* misschien nooit duidelijk beseft heeft. De heer *Linthorst Homan* is zuiver als militair tijdelijk gedetacheerd geweest op het Londense Departement van Binnenlandse Zaken; nl. totdat de staf Militair Gezag uit Engeland naar België vertrok. Hij genoot b.v. ook slechts militair traktement als reserve-officier en generlei salaris als departementsambtenaar, want dat was hij ook niet. De helft

van zijn werk op dat Ministerie bestond destijds inderdaad wel uit allerlei puur civiele zaken, die zuiver administratief werk betroffen, zoals o.a. het ontwerpen van brieven, beschikkingen, besluiten etc. Dat is wellicht de aanleiding er van geweest, dat Minister *Burger,* toen hij overnam van Minister *van Boeyen,* meende, dat de heer *Linthorst Homan* departementsambtenaar was en toevallig tevens officier. Zijn formele functie was echter puur militair. Minister *Burger* heeft inderdaad gelijk: dat bureau in Den Bosch droeg een civiel karakter. De heer *Linthorst Homan* heeft echter, voorzover hij zich kan herinneren, zelf daarover nooit iets gepubliceerd in een blad van het Militair Gezag; hij herinnert zich een publicatie niet. Bij nader inzien schemert deze kwestie hem weer vaag voor de geest, maar hij weet niet meer, hoe dat toen zat.

82607 *(Linthorst Homan)* Op de opmerking, dat de publicatie er geweest schijnt te zijn en dat de heer *Burger* veronderstelt, dat de heer *Linthorst Homan* dat heeft gedaan, zegt deze te denken, dat dit door het bureau van de sous-chefs is gedaan. Wat hun ontbrak, is het volgende. Wanneer de Ministers vonden, dat bepaalde dingen anders moesten gebeuren of niet moesten gebeuren, had het Militair Gezag, naar de mening van de heer *Linthorst Homan,* van hen instructies moeten krijgen. Men heeft echter vrijwel nooit enige instructie gehad. De heer *Linthorst Homan* wijst in dit verband b.v. op het vraagstuk van de zuivering. Er zijn van Regeringswege eerst concrete richtlijnen door de Minister uitgewerkt over de organisatorische vorm, waarin de zuivering moest worden voorbereid en afgewerkt, in de tweede Ministerperiode van Minister *van Boeyen,* nadat Minister *Burger* was afgetreden. Minister *van Boeyen* was toen, nl. tot het optreden van Minister *Beel,* ad interim weder Minister van Binnenlandse Zaken. Minister *van Boeyen* is toen meermalen te Brussel geweest. Later is dit op een nogal snelle en efficiente wijze uitgewerkt door Minister *Beel,* die ook geregeld met het Militair Gezag contact opnam. De heer *Linthorst Homan* kan zich volkomen indenken, dat dit in de periode van Minister *Burger* ook niet gemakkelijk ging. De Ministers zaten te Londen zonder een noemenswaardig aantal ambtenaren en de opinies van Commissarissen der Koningin en door hen tot zuiveren gemachtigde burgemeesters waren verdeeld.

82608 *(Linthorst Homan)* De heer *Linthorst Homan* heeft er zelf altijd krachtig voor gepleit, dat het Militair Gezag zich in het bevrijde gebied zou vestigen. Hij was er absoluut een voorstander van. Of het gekund had, weet hij echter niet. Men was met het van Brussel uit heen en weer reizen uren van de dag kwijt. Minister *Burger* heeft wel gezegd, dat het Militair Gezag de vervoermiddelen had en zich kon verplaatsen, maar dat moest men niet overschatten. Het was een grote toer om een auto op de kop te tikken. Men moest in de regel grotendeels des nachts reizen. In de winter was het niet vol te houden en de wegen waren vaak overstelpt met militair verkeer. De heer *Linthorst Homan* herinnert zich, dat hij heeft gevraagd: welke is de zakelijke reden, waarom wij met onze gehele staf niet naar het bevrijde gebied kunnen gaan? Hij meent, dat hij daarop altijd te horen heeft gekregen, dat dit niet ging, omdat zij een onderdeel waren van — althans onlosmakelijk verbonden waren aan — de S.H.A.E.F.-mission to the Netherlands; brigadier *de Casenove* was daarvan destijds het hoofd.

82676 *(de van der Schueren)* De heer *de van der Schueren* was aangewezen als militair commissaris van de provincie Noordbrabant. Na de bevrijding van Eindhoven heeft hij in enige mate toezicht gehouden op het werk van de militaire commissaris aldaar, de heer *Verhoef,* en is hij begonnen met contacten te leggen in het bevrijde gebied, met name contact met de man, die als zijn tegenspeler in Noordbrabant was aangesteld, de heer *Smits van Oyen,* waarnemend Commissaris der Koningin. Met hem heeft de heer *de van der Schueren* alle mogelijke voorbereidende maatregelen besproken, zodra de provincie verder was bevrijd. Bij de bevrijding van Den Bosch in October 1944 is hij officieel opgetreden als militair commissaris voor de provincie Noordbrabant.

82690 *(de van der Schueren)* De heer *de van der Schueren* is een van de eerste officieren geweest, die destijds voor het Militair Gezag gezonden is naar bevrijd gebied. De officieren bij het Militair Gezag waren allemaal officieren, die in Engeland werkzaam waren en die allen zo gauw mogelijk weer in hun burgerbetrekking wilden gaan werken. Door de heer *Kruls* waren zij met veel enthousiasme getraind. Wat hen getroffen heeft, is, dat zij als officieren buitengewoon slecht door de Regering op de hoogte waren gesteld van hetgeen in de voorafgaande periode met het bezette gebied was afgesproken. Dit gold alle onderwerpen op bestuurlijk gebied, bepaalde bestuursvoorzieningen, burgemeestersbenoemingen, enz. In het bezette gebied wist men niets over het doel en de samenstelling van het Militair Gezag. Dat hebben de officieren van het Militair Gezag die mensen zelf moeten vertellen. Zij wisten weer niets van Vertrouwensmannen af en wisten ook niet, welke mensen direct geïnterpelleerd moesten worden; daar zijn zij

volkomen buiten gehouden. Dit is, meent de heer *de van der Schueren*, ook een klacht van generaal *Kruls* geweest. Zij hebben, voordat zij uitgezonden zouden worden, nog een keer een oefening gehad in Wolverhampton; daarbij zijn Engelsen aanwezig geweest, die zeiden, dat het vrij goed ging. Zij hebben daarna één officiële visite van de Minister-President gehad en daarmede was de gehele belangstelling van de Regering afgedaan.

In het bevrijde gebied hebben zij gezegd: Wij zullen maar vertrouwelijk aan de tafel gaan zitten en de zaken bezien. Daardoor werd een en ander vrij aardig geredresseerd en opgevangen. Wanneer zij zuiver hadden toegepast, wat in de boekjes stond, dan hadden zij de gekste en raarste apparatuur geschapen buiten de mensen om, die zelf ook reeds een apparatuurtje klaar hadden. In Noordbrabant is door de illegaliteit een eigen bestuursapparaat gemaakt, dat zat binnen tien dagen bij de heer *de van der Schueren*. Dat is goed afgelopen, maar dat had ook mis kunnen gaan. Zij hebben als officieren van het Militair Gezag altijd gedacht, dat de Regering hen als Militair Gezag maar node zag. Ook gedurende de tijd, dat hij sous-chef van de staf van het Militair Gezag was, heeft de heer *de van der Schueren* dat geconstateerd.

82681 *(de van der Schueren)*

De verhoudingen in Noordbrabant tussen het Militair Gezag en de mensen waren zeer vriendschappelijk. In zijn staf zaten drie adviseurs, de heer *Huysmans* voor financiële aangelegenheden, de heel *Beel* voor Binnenlandse Zaken en de heer *Sassen* voor sociale aangelegenheden. Voorts was er de heer *Claudius Prinsen*, burgemeester van Roosendaal, allen figuren, die dikwijls op zijn bureau kwamen. De heer *de van der Schuren* heeft zich altijd op het standpunt gesteld (dat stond ook in zijn instructie), dat hij, zodra hij gedeelten van zijn taak aan burgerlijke instanties kon overdragen, dat ook moest doen, daarvoor behoefde hij geen toestemming te vragen aan de staf. Van die bevoegdheid heeft hij een ruim gebruik gemaakt. De heer *Smits van Oyen* zal bevestigen, dat degenen, die in Noordbrabant de zaak voorbereid hadden, practisch allen, in elk geval voor het overgrote deel, in zijn Militair Commissariaat zaten. In het begin was het voor de heer *de van der Schueren* moeilijk; zij werden wel enigszins de wildernis in gestuurd; dit gold vooral voor de eerste dagen. Met name was dit het geval voor de eerste officieren. Men wist in Brabant, doordat er behoorlijke lekken waren, voordat men bevrijd was, dat er een aantal officieren kwam, die het Militair Gezag op touw kwamen zetten. Men zeide: wij zullen afwachten, hoe de heren dat doen. Gelukkig had de heer *de van der Schueren* enkele contacten kunnen leggen met mensen in het bezette gebied, die hij toevallig kende, zodat hij wist, wie hij zou aantreffen, terwijl men wist wie er zouden komen. Hij heeft met de heren *Beel, Sassen* en *Huysmans* open kaart gespeeld! De heer *de van der Schueren* heeft gezegd: wij weten, dat jullie plannen hebben; laten wij de zaak met elkaar vergelijken. Zodoende hebben zij in Brabant met de heren, die er waren, tengevolge van de slechte verbindingen met Brussel en Londen een klein beetje republiek gespeeld.

70097 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy*, gevraagd naar de motieven, welke ten grondslag hebben gelegen aan de instelling van het Militair Gezag, verklaart, dat de hoofdoverweging, voorzover hij zich herinnert, is geweest, dat Nederland onder geallieerd gezag zou komen. In België heeft men aanvaard, dat het gezag van de geallieerden om zo te zeggen stond boven de civiele autoriteiten in België, terwijl de Nederlandse Regering van oordeel was, dat dit in strijd was met de standing van Nederland in de rij van de bondgenoten en niet overeenkomstig de vaststaande souvereiniteit, die Nederland internationaal bezat. Er moest derhalve een vorm gevonden worden, waarbij duidelijk bleek van het gezag, dat Nederland bezat in de tijd, toen, naar men verwachtte, Nederland tijdelijk etappegebied zou worden, Daarvoor heeft men uitgevonden een regeling, waarbij de Nederlandse Regering een tak van dienst zou creëren, waarbij in dit geval de band met de oorlogvoering van de geallieerden in militair opzicht geconcentreerd moest worden. Daarbij ging men dan uit van de gedachte, dat de betrokken Ministeries, als de heer *Gerbrandy* het zo mag zeggen, een verlengstuk, als onderdeel van het Militair Gezag, in Nederland zouden hebben. Op deze grondslagen is een regeling getroffen met de bondgenoten, waarvan een afschrift in zijn memorandum is opgenomen. In aansluiting daaraan is de regeling van het Militair Gezag in het leven geroepen.

70099 *(Gerbrandy)*

Bij de opzet is oorspronkelijk het uitgangspunt van de besprekingen over het Militair Gezag geweest, dat het ook om interne, om binnenlandse redenen nodig zou zijn het uitvoerend gezag een tijdlang in handen van een militair instituut te leggen. Dit instituut begon, voordat het Legal Agreement met bondgenoten werd gemaakt.

Dat neemt echter niet weg, dat die twee op elkaar zijn afgestemd. Wanneer men aan militair gezag denkt, zoals het vóór de oorlog in Nederland werkte en zoals de heer *Gerbrandy* het uit ervaring in de

eerste wereldoorlog heeft meegemaakt, dan heeft men te maken met echt militair gezag. Het Militair Gezag echter, dat de Nederlandse Regering heeft gecreëerd, was een militair gezag, dat hoofdzakelijk lag in handen van burgers, die met kragen en sterren werden bekleed. Er is zelfs spottend gezegd: als men lang met een eerste luitenant spreekt, dan is hij kapitein geworden vóór het gesprek uit is. Hier zat een element van waarheid in. De meesten waren burgers. Zij moesten alleen iets leren van het militaire. De heer *Gerbrandy* heeft mensen meegemaakt, die de rang van majoor kregen, maar die bijna nog nooit iets militairs hadden gezien. Zij moesten er echter een beetje van weten en dan kregen zij de uniform en de plechtige titel van majoor. Hierin zat een element, dat zeer verschilde van het element, zoals men het in de oude wet op de staat van oorlog en beleg kende.

70101 *(Gerbrandy)*

Het element, dat men dacht, dat er in de overgangstijd allerlei woelingen en andere gevaarlijke toestanden waren te verwachten, heeft weinig gespeeld bij de instelling van het M.G. Wel — de heer *Gerbrandy* heeft altijd getracht ook zijn collega's, die daarover bezorgd waren, dat uit het hoofd te praten — speelde dat, doordat deze naam werd gekozen, in de gedachten een zekere rol, maar vraagt men hem: Was dat de eigenlijke opzet?, dan antwoordt hij: Neen!

70102 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* beschouwt de grotere intensivering van het Nederlandse Militair Gezag in vergelijking tot de liaisontaak van de Belgische civil affairs-organisatie als noodzakelijk veroorzaakt door de gang van de gebeurtenissen. Ook dit Militair Gezag was bestemd — in zijn opzet — om kort van duur te zijn. Hij herinnert zich, dat bij de opleiding van de mensen hun meer dan eens is voorgehouden: „Of u überhaupt — u stelt u nu beschikbaar — gebruikt zult worden en of u, als het wel gebeurt, het langer dan drie dagen zult zijn, is nog niet zeker; als het niet gebeurt, weest dan daarover niet teleurgesteld. Deze instelling met deze kansen voor u moet er, naar de mening van de Regering, zijn, maar stelt u desalniettemin daarvoor beschikbaar. Wij hopen, dat de toestand zo zal zijn, dat u ten laatste overbodig wordt en wat u zelf kunt doen om overbodig te worden, verzuimt dat nimmer." Het is zo gegaan, dat ons land veel langer dan België onder de episode van de oorlog is doorgegaan en — dit is een andere omstandigheid — wat betreft de verwoesting en het verbreken van de communicatie en het gebrek aan communicatiemiddelen waren beide landen niet met elkaar te vergelijken.

70103 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* kan slechts op een beperkt gebied beoordelen, of, gegeven het feit, dat het in Nederland nu eenmaal langer geduurd heeft, het wel de juiste weg geweest is, dat het Militair Gezag in het Zuiden practisch gesproken alles bleef doen, terwijl de Regering er een weinig naast bleef staan. Hij was Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en had er in die zin niet mede te maken. Wel als Minister, die het stuk gecontrasigneerd had, maar niet in de practijk. Wel heeft hij er na 23 Februari 1945 als Minister van Justitie mee te maken gehad, al is dit hoofdzakelijk practisch uitgevoerd door de heer *van Angeren,* die hem gezegd had: ik ben te uwer beschikking, alsof ik zelf Minister van Justitie ware, maar ik wil alleen secretaris-generaal zijn; ik zal dat alles mede uitvoeren. De persoonlijke ervaring van de heer *Gerbrandy* op het gebied van Justitie is geweest, dat deze oplossing in de practijk zeer goed heeft gewerkt en dat met de functionarissen, die contact gekregen hebben met het verlengstuk van Justitie in Nederland, steeds een behoorlijk overleg heeft plaats gevonden.

Gewezen op de moeilijkheden, die er bijvoorbeeld met de arrestatiebevoegdheid geweest zijn, zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij spreekt over zijn persoonlijke ervaringen. De kwestie van de arrestatiebevoegdheid heeft zich voorgedaan in de tijd, toen hij er niet was als Minister van Justitie. Daarmede heeft hij niet persoonlijk te maken gehad. Hij kan dus, wat de toepassing betreft, alleen spreken over de periode, waarin hij er wel mee te maken had.

Het feit, dat er Ministers waren, die vonden, dat zij een deel van de taak van hun departement in het Zuiden konden gaan uitoefenen en die meenden als verantwoordelijk Minister daartoe ook geroepen te zijn, doch op de weg, waarlangs zij dat wilden bereiken, alle mogelijke staketsels aantroffen, ligt naar het oordeel van de heer *Gerbrandy* meer hierin, dat men het Militair Gezag niet gebruikte voor de doeleinden, waarvoor het bestemd was. Hij leeft sterk onder de indruk, dat men ging wroeten in eigen ingewanden, zich antithetisch ging instellen — hij moet het voorzichtig stellen, want hij heeft het maar van de verte uit meegemaakt — en zijn eigen Militair Gezag, dat onder de Regering stond, ging beschouwen als een vreemd element, terwijl het was opgezet om te werken als verlengstuk van de eigen Regering, dat dan ook als zodanig door die eigen Regering kon worden gehanteerd. De indruk van de heer *Gerbrandy* was, dat, wanneer een en ander met wijsheid werd toegepast, het geen moeilijkheden zou opleveren.

70107 *(Gerbrandy)*

De brief, die op 12 November 1944 door de chef staf Militair Gezag is geschreven aan de President van de Raad van Ministers, gaat ook naar het oordeel van de heer *Gerbrandy* de perken te buiten.

De heer *Gerbrandy* zegt niet, dat in feite de zaak altijd rooskleurig is geweest, maar hij spreekt uit persoonlijke ervaring, wanneer hij zegt, dat het geen moeilijkheden behoefde op te leveren. Natuurlijk is deze brief onduldbaar en dat is ook op behoorlijke wijze kenbaar gemaakt. Maar men moet zich zijns inziens wel realiseren, dat men, deze weg nu eenmaal gekozen hebbende, het kanaal, dat men op deze manier had gegraven, moest benutten. Dat er in de eerste tijd grote moeilijkheden zijn geweest de Ministers in het bezette gebied toegelaten te krijgen, had niets met het Militair Gezag te maken. De heer *Gerbrandy* erkent, dat de chef staf Militair Gezag op de komst van de Ministers niet in het minst was gesteld en dat hij dit duidelijk heeft te kennen gegeven, maar zo zegt de heer *Gerbrandy*, daarover had deze niet te beslissen. Het gebeurde niet, omdat de Engelsen bezwaren hadden. Met de Engelsen was al ten tijde van de crisis-*van Boeyen* besproken, dat de Ministers-kwartiermakers naar Nederland zouden gaan. Op een gegeven ogenblik vonden de Engelsen dit goed, maar de heer *Gerbrandy* is daarvoor bij *Churchill* geweest. Dat is vrij spoedig geschied, in 1944.

Er werd geconstateerd, dat op een gegeven ogenblik de Engelse Koning een bezoek bracht aan de troepen in Nederland, terwijl nog gold, dat de Nederlandse Regering nog niet naar het bevrijde gebied kon gaan. Toen heeft men gezegd: dat wordt een totaal verkeerde verhouding. Wanneer een Britse Minister-president, een Britse Koning het wel kunnen doen, dan is het vreemd, dat de Nederlandse Ministers in elk geval niet een bezoek kunnen brengen aan hun eigen land.

Dat heeft de heer *Gerbrandy* kenbaar gemaakt aan het geallieerde opperbevel en aan *Churchill;* de heer *Gerbrandy* heeft via het geallieerde opperbevel de mededeling gekregen: u kunt er op rekenen, dat het geregeld wordt. Zó is dat gegaan. Naar aanleiding van die mededeling in November 1944 zijn de Ministers-kwartiermakers naar het bevrijde Zuiden gegaan.

70120 *(Gerbrandy)* Na zijn bezoek aan *Churchill* heeft de heer *Gerbrandy* ook een persoonlijke démarche ondernomen bij generaal *Bedell Smith,* die in Parijs zat. Hij was de chef staf van generaal *Eisenhower. Churchill* zei na twee minuten, dat het absoluut geregeld was en dat het de

70122 *(Gerbrandy)* meest normale zaak van de wereld was. De heer *Gerbrandy* kan zich vergissen, maar hij kreeg de indruk, dat veel meer dan van geallieerde militaire kant de bezwaren afkomstig waren van generaal *Kruls,* die bang was voor een tegenstelling binnen Nederland, wanneer daar tegelijkertijd op eigen houtje, zoals hij dan vreesde, zouden werken de departementen en hij van Brussel uit. Dit stond natuurlijk niet ter beoordeling van generaal *Kruls.*

Als men stelt: het gaat er hierom, dat de Regering, de Ministers, hun werk wilden doen en dat de chef staf zich eenvoudig daarbij had neer te leggen, moet de heer *Gerbrandy* daartegen opmerken: de chef staf is natuurlijk bevoegd om overeenkomstig zijn verantwoordelijkheid, die hem door het Nederlandse Gouvernement zelf was opgedragen, rekening te houden met de vraag, of hij de hem opgedragen taak naar behoren kon vervullen. De heer *Gerbrandy* geeft toe, dat men zijn taak toch wel naar behoren kan vervullen, wanneer de Regering aanwezig is. Generaal *Kruls* is ook à faire genomen om die brief; ernstig is overwogen hem te ontslaan. De heer *Gerbrandy* is naar Parijs geweest in verband met deze kwestie, maar ook voor de voedselvoorziening. De heer *Gerbrandy* is er meer dan eens geweest.

70128 *(Gerbrandy)* Op de vraag, of ook stappen bij *Eisenhower* zijn gedaan om de Ministers in het bevrijde Zuiden toegelaten te krijgen, antwoordt de heer *Gerbrandy*: het ging met een onderhoud zo, dat ik van de tussenpersoon de mededeling kreeg, dat het geregeld zou worden. Hij zei: regelt u de zaak dan verder persoonlijk; ik zal generaal *Bedell Smith* wel inlichten en dan komt u daar. Zij hebben de zaak zeer vriendschappelijk besproken.

De heer *Gerbrandy* heeft eerst gesproken met *Churchill* en ter executie daarvan te Parijs met generaal *Bedell Smith.* Het is niet waar, dat de heer *Gerbrandy* daar niet ontvangen zou zijn. „Stelt u zich voor", zo voegt de heer *Gerbrandy* aan toe, „dat ik met een introductie van de Britse Minister-President naar het hoofdkwartier ging en niet ontvangen zou zijn! Wij werden als vorsten ontvangen."

70132 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* weet niet, of dat bezoek gebracht werd, nadat hij die brief van generaal *Kruls* had gekregen. Die brief staat volkomen naast deze kwestie. Hij herinnert zich die brief van de heer *Kruls* uit dit oogpunt: wat een onbeschaamd stuk! De inhoud kon hem niet schelen, maar alleen het feit, dat een generaal de onbeschaamdheid had zo'n brief te schrijven! Toen is de vraag besproken: moet hij niet ontslagen worden?

Te Parijs heeft de heer *Gerbrandy* gesproken met *Bedell Smith* en met *Eisenhower.* Misschien de eerste keer niet, omdat *Eisenhower*

zich liet excuseren en zei: ik moet om die en die reden te Brussel zijn en zal wellicht niet zo tijdig terug zijn, dat ik mij met u persoonlijk in verbinding kan stellen. Zij zijn ontvangen door generaal *Grasset,* een Engels generaal, in hotel „Raphael". Zij zijn door hem zelf naar het hoofdkwartier gebracht en daar heeft de bespreking plaats gevonden.

De aanleiding tot deze stap was, dat de Nederlandse Regering uit bepaalde feiten de indruk moest krijgen, dat zij niet kon worden toegelaten in het bevrijde Zuiden. Deze feiten kreeg de Regering van de militaire missie. Dit waren geallieerde generaals, die de verbinding

70136 *(Gerbrandy)*

vormden tussen de Nederlandse Regering en het opperbevel. Het is heel gemoedelijk gegaan. Deze verbindingsofficieren zeiden het in deze vorm: „Het is op het ogenblik niet verantwoord, want wij vinden, dat uw veiligheid niet is verzekerd en wij mogen een Nederlandse Minister-President er niet aan wagen." In die geest ging het.

De heer *Gerbrandy* herinnert zich niet, dat soortgelijke berichten ook uit Brussel van de chef staf Militair Gezag kwamen. Hij is er wel van overtuigd, dat generaal *Kruls* er bezwaren tegen had.

70139 *(Gerbrandy)*

Inzake de stappen door de Regering gedaan ten opzichte van de heer *Kruls* na diens brief van 12 November 1944 verklaart de heer *Gerbrandy,* dat de heer *van Lidth de Jeude* en hij de heer *Kruls* ontboden hebben en dat de heer *Gerbrandy* van hem heeft geëist, dat hij zijn verontschuldigingen zou aanbieden. Daarbij is de heer *van Lidth de Jeude* aanwezig geweest. De heer *Gerbrandy* heeft de voorstelling, dat dit gesprek dicht bij Kerstmis is geweest, na zijn eerste bezoek in het bevrijde Zuiden.

70145 *(Gerbrandy)*

In dit onderhoud is de heer *Kruls* medegedeeld, dat hij zijn verontschuldiging zou hebben aan te bieden en dat hij, als dergelijke dingen zich weer voordeden, niet te handhaven was. Dit is op een zeer behoorlijke manier gezegd.

De heer *Kruls* heeft die verontschuldigingen aangeboden. Hij wilde het eigenlijk deze kant uitbrengen: mis in de vorm, goed in de materie.

De indruk van de heer *Gerbrandy* van het verdere verloop van zaken, nadat dit onderhoud heeft plaats gehad, is, dat hij weet — maar dit weet hij, doordat het hem zelf werd gerapporteerd —, dat er moeilijkheden met het Militair Gezag zijn blijven bestaan. Of dit alles verband hield met generaal *Kruls,* durft hij niet te zeggen.

De heer *Gerbrandy* heeft toen gezegd: mijne heren, het wringt op het ogenblik en het is daarom noodzakelijk, dat wij deze gehele materie — want het Militair Gezag staat onder de Regering — met elkaar bekijken; de zaak zo vaststellen, dat geen moeilijkheden zich kunnen voordoen, is wat sterk gezegd, maar wij moeten het er over eens worden, dat de wrijfvlakken volkomen weg zijn.

Het standpunt van de heer *Gerbrandy* was: zie dat Militair Gezag als uw eigen orgaan; weet, dat boven het Militair Gezag altijd staat de Nederlandse Regering en dat het Nederlandse Kabinet beslissingen kan nemen in de zin van directieven en ook in de zin van het geven van ontslag.

70149 *(Gerbrandy)*

Op de vraag, of de moeilijkheid niet hierin school, dat de Regering theoretisch wel voorschriften kon geven aan het Militair Gezag, maar dat practisch de Minister van Oorlog namens de Regering het contact onderhield, zodat formeel elke Minister zich tot de Minister van Oorlog moest wenden om zijn wensen door te geven, antwoordt de heer *Gerbrandy*: dan kon het in het Kabinet worden behandeld.

De stelling, dat practisch van het leiding geven door de Regering niets terechtkwam, omdat het Kabinet in de laatste maanden territoriaal verspreid was en politiek gesproken geen eenheid meer was, waardoor het moeilijk tot daden kon komen, terwijl de chef staf alleen met zich zelf te maken had, acht de heer *Gerbrandy* niet geheel juist. The proof of the pudding is in the eating. Toen er dus bleek (dat is met name geweest, voorzover de heer *Gerbrandy* het zich herinnert, na hun eerste bezoek in Nederland, dat goed is verlopen), dat er tegenstellingen bestonden, heeft hij gezegd: „Mijne heren, dat kan niet; daar moeten wij het over eens zijn, want anders doet zich het gevaar voor, dat de ene Minister in deze richting wil en de andere in die. Laten wij dus met elkaar te Londen deze zaak doorspreken en tot een positieve richtlijn komen." Aldus is geschied en terwijl zij daarmede bezig waren, kwam de Kabinetscrisis.

70152 *(Gerbrandy)*

Het is volgens de heer *Gerbrandy* principieel onjuist, te zeggen, dat in die periode het Militair Gezag zijn gang kon gaan. Men kan zeggen, dat het Militair Gezag zijn gang ging. Dat het Militair Gezag er maar wat van gemaakt heeft, is de heer *Gerbrandy* niet bekend. De heer *Gerbrandy* is het totaal oneens met de opvatting, dat de brief van de heer *Kruls* een bewijs is, dat er iets niet in orde was en dat de Regering de zaak niet in handen had. Dit wordt bewezen door het feit, dat in de tijd daarna bijna geen moeilijkheden gerezen zijn. Wanneer men een apparaat heeft, dat nieuw is, dan ligt het voor de hand, dat er in het begin strubbelingen zijn; het blijft echter een

feit, dat het apparaat bestemd was om te werken, terwijl de Regering nog niet ter plaatse was. Dat is de opzet geweest.

Later zijn de moeilijkheden verdwenen. De heer *Gerbrandy* wil niet de schuld op collega's werpen — hij weet niet precies wat daar is gebeurd —, maar hij begrijpt, gezien zijn ervaring, niet, welke moeilijkheden men kon hebben, tenzij men deze zelf creëerde.

De heer *Gerbrandy* weet, dat de heer *Kruls* eenmaal zeer ernstig tot de orde is geroepen. Hij heeft overwogen, of tot ontslag moest worden overgegaan. Hij heeft zelfs een onderhoud gehad met de Britse autoriteiten om de gevolgen onder de ogen te zien van een eventueel ontslag van de heer *Kruls*. De heer *Gerbrandy* weet niet, of het helemaal goed was, maar hij voelde zich verplicht eens even aan te voelen, hoe noodzakelijk de leiding van de heer *Kruls* al of niet werd geacht. Men heeft toen gezegd: misschien zou die of die het kunnen doen, maar wij zouden het heel ernstig betreuren voor de gang van zaken, wanneer de heer *Kruls* werd ontheven. De persoonswisseling is dus ernstig besproken.

70159 *(Gerbrandy)* Met betrekking tot de verklaring van de heer *Kruls*, dat hem gezegd is, dat men bereid was hem in zijn functie te handhaven op voorwaarde, dat hij een verklaring van trouw aan het Kabinet zou afleggen, welke verklaring hij in een brief van 5 Januari 1945 geweigerd heeft af te leggen, aangezien hij een eed als officier had afgelegd, die voldoende duidelijk was, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat dit een voorstelling van zaken is, waarvan hij niets af weet. De heer *Gerbrandy* herinnert zich wel het onderhoud, niet deze brief. Wat die verklaring van loyaliteit betreft, is wel tegen de heer *Kruls* gezegd: wij eisen, dat u zich gedraagt naar de directieven van de Regering. Er is niet gevraagd loyaliteit; dat is onzin. Deze brief is niet van de heer *Kruls* gevraagd. Van de heer *Kruls* is niet gevraagd dat hij niet de een of andere formele verklaring zou afleggen, maar iets in de geest, dat hij zich zou gedragen naar de directieven van de Regering.

70166 *(Gerbrandy)* In tegenwoordigheid van de heer *Gerbrandy* heeft de chef staf zich volkomen bereid verklaard zich geheel te gedragen naar de directieven van de Regering. De heer *Gerbrandy* achtte de vorm, waarin hij dat deed — hij heeft dat ook gerapporteerd in de Ministerraad — niet al te fraai, maar voor zijn gevoel was het toen afgelopen.

Het Kabinet had een decisie te nemen over de vraag: zal hij worden ontslagen of niet? De heer *Gerbrandy* verwacht, dat het Kabinet dit zou hebben gedaan, als men een goede opvolger had kunnen vinden.

De brief van 5 Januari 1945 van de heer *Kruls* kent de heer *Gerbrandy* niet, dus die heeft misschien de heer *van Lidth de Jeude* onder zich gehouden. Deze was ook de directe chef van generaal *Kruls*.

Er kan nog iets bijkomen. Die brief valt al in de periode, dat het Kabinet naar zijn einde neigde en de heer *van Lidth de Jeude* er uit verdween. De heer *Gerbrandy* kan zich dus voorstellen, dat hij door deze omstandigheden van die brief nooit kennis heeft genomen.

70167 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* kent alleen een mondeling onderhoud. Die brief kent hij niet. Het klinkt wat vreemd, maar de communicaties in die tijd waren buitengewoon slecht. Hem bereikte een telegram, dat de heer *van Kleffens* hem had gestuurd, toen hij naar Nederland was, helemaal niet in Nederland, maar het kwam eindelijk terug in Londen, dagen nadat de heer *Gerbrandy* was teruggekeerd uit Nederland. Dat was een belangrijk telegram.

De heer *Gerbrandy* kan maar één ding nuchter zeggen: had men bij de eerste bespreking in de Ministerraad een andere man gehad, dan had men de heer *Kruls* misschien ontslagen. Er is echter tot een nader onderzoek besloten en zijns inziens terecht.

70170 *(Gerbrandy)* Dat de heer *Kruls* na de mededeling van de Regering te hebben gekregen, dat hij voortaan loyaal zijn medewerking behoorde te verlenen, schrijft: ik denk er niet over een verklaring van loyaliteit aan de Regering af te leggen, is volkomen in strijd met het onderhoud, dat de heer *Gerbrandy* ook in de Ministerraad heeft gerapporteerd.

De heer *Gerbrandy* kon echter geen maatregelen nemen naar aanleiding van een brief, die hij niet kent.

Op de vraag, wat voor cohaesie er dan bestaan heeft in een Kabinet, wanneer de Minister van Oorlog een brief krijgt van dien aard, waardoor de hoogste gezagsverhoudingen op losse schroeven worden gezet, terwijl de Minister-President daarvan niets hoort, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat het in die tijd buitengewoon moeilijk was contact met elkaar te hebben, zodat hij zelfs in het begin van Januari 1945 heeft gesteld: „Nu een tijdlang alle Ministers in Engeland en niemand in Nederland, en pas terug, wanneer wij het eens zijn, zodat er geen fricties kunnen komen." Daaraan heeft de heer *Burger* niet geheel kunnen deelnemen, omdat zijn moeder ziek was. Dus stellig zat bij de Regering voor, dat één lijn zou worden getrokken, dat elke insubordinatie (als de heer *Gerbrandy* het zo mag noemen) van de

generaal de kop zou worden ingedrukt. Hij voegt daaraan toe: ik ben toen natuurlijk zeer op de zaken gaan letten. De heer *Gerbrandy* was zwaar bezet met andere dingen, want in die tijd vielen alle besprekingen met *Churchill, Bedell Smith, Eisenhower* en andere autoriteiten. Maar hij heeft de indruk, dat later dat Militair Gezag en de verhouding tot de Regering goed hebben gewerkt. Dat liep langs het beginsel: „Denk er om, dat Militair Gezag is uw eigen vlees en bloed; behandel het ook zo, dan levert het geen moeilijkheden op." Maar wanneer hij zelf, met in zijn hart „wat is dat Militair Gezag toch eigenlijk beroerd", als Minister er tegenover gaat staan, komen er fricties.

De heer *Gerbrandy* had het waarschijnlijk gemakkelijker, omdat een uitnemend magistraat als de heer *van Angeren* om zo te zeggen zijn rechterhand was, maar hij heeft de ervaring, dat het heel best kon lopen en dat daarbij van een Minister ook werd geëist een zekere mate van self-restraint.

Met betrekking tot de vraag, of de ontslagaanvrage van de heer *van Lidth de Jeude* in December 1944 niet in verband heeft gestaan met de moeilijkheden met het Militair Gezag, maar uit tegenovergestelde overwegingen, omdat hij namelijk vond, dat het Militair Gezag meer armslag moest hebben, zegt de heer *Gerbrandy,* dat daarvan wel even sprake is geweest. Toen heeft de heer *Gerbrandy* om zo te zeggen het bericht uitgegeven: „Alle Ministers nu, in Januari, in Londen; wij kunnen het op dit ogenblik niet hebben, dat wij verspreid wonen. Niemand op dit ogenblik weg en met elkaar de zaak bespreken." Degenen, die zich toen het meest intensief hebben bezig-gehouden met de verhouding tot het Militair Gezag, zijn de heren *van Lidth de Jeude* en *van Boeyen* geweest.

De heer *Gerbrandy* had, eerlijk gezegd, persoonlijk geen tijd — omdat hij op andere manieren enorm gebonden was — om er al te veel aan te doen. Hij heeft natuurlijk de vergaderingen van de Ministerraad bijgewoond. Wat de heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude* hem mededeelden, was: „Het komt voor elkaar; wij worden het eens."

70174 *(Gerbrandy)* Inzake de kwestie van het gaan van de Ministers-kwartiermakers naar het bevrijde Zuiden in November 1944 bevestigt de heer *Gerbrandy,* dat het op de weg van de Regering gelegen had om, wanneer zij wenste, dat er Ministers naar het bevrijde gebied gingen, aan de heer *Kruls* mede te delen, dat dit de wens van de Regering was en dat deze dit bij de geallieerde militaire autoriteiten had te bevorderen. De overweging van de militaire autoriteiten van geallieerde zijde was echter de veiligheid.

De reden, waarom de heer *Gerbrandy* dit zelf ter hand genomen heeft, is niet, dat de Regering het gevoel had: dat is een boodschap, waarmede wij de chef staf Militair Gezag eigenlijk niet kunnen zenden, want hij gevoelt daar toch al niet veel voor. *Churchill* heeft gezegd: bepraat u die dingen met *Bedell Smith.* Natuurlijk moest men een aantal ondergeschikte dingen via het Militair Gezag behandelen, maar voor dergelijke dingen had de Regering directe intermediairs met het opperbevel te Parijs.

70176 *(Gerbrandy)* In die tijd, toen de zaken in het Zuiden vastliepen, stationnair bleven en de leden van de Regering zo verspreid zaten, is ook besproken om de Regering, althans het grootste gedeelte van de Regering over te plaatsen naar Brussel. De opvatting van de heer *Gerbrandy* was, dat dit niet moest, maar dat het Militair Gezag zo spoedig mogelijk naar Nederland moest komen en dat de tussensprong, namelijk het vestigen van het regeringsapparaat te Brussel, op veel te grote moeilijkheden zou stuiten. Het apparaat te Brussel was er een van het Militair Gezag. Wanneer men spreekt over vestiging van de Regering ergens, dan wil dat zeggen, dat men zijn ambtenarenapparaat daarheen meeneemt. Dat men op die manier ten dele had kunnen bereiken, dat men het Militair Gezag, als verlengstuk van de Regering gezien, de aanwijzingen van de Regering kon geven, gelooft de heer *Gerbrandy* niet. Tenzij men het grote risico nam, dat men zijn departement, hoe klein het ook was, naar Brussel meenam. De heer *Kruls* heeft om ambtenaren van de departementen gevraagd. Er waren bepaalde ambtenaren, van het Departement van Justitie b.v., die in een militair uniform te Brussel zaten. Die waren daar als gewone ambtenaren, als referendaris b.v., maar hadden een uniform aan.

Dit is het eigenaardige: daaraan heeft de heer *Gerbrandy* niets dan de prettigste herinneringen. Dit schrijft hij echter — hierop wil hij vooral de nadruk leggen — vooral toe aan het feit, dat hij een uitnemende secretaris-generaal had. De heer *Gerbrandy* had andere dingen te doen en de heer *van Angeren* heeft dat uitgevoerd op een voortreffelijke wijze.

70184 *(Gerbrandy)* Het Militair Gezag, zo vervolgt de heer *Gerbrandy,* moest niet het gehele bestuursapparaat in handen hebben. Op de vraag, of het wel nodig was geweest in plaatsen, waar burgemeesters moesten zijn, militaire commissarissen als burgemeester aan te stellen, zegt de heer *Gerbrandy,* dat door niemand anders datgene kon worden verricht,

wat nodig was. Alle reparaties, het aanschaffen van vervoermiddelen, het herstel enz. konden alleen gebeuren via het Militair Gezag. Dat was geen kleinigheid. Men heeft daarvan in het Noorden geen voorstelling gehad. Alles was kapot. De voedselvoorziening te Eindhoven was wekenlang geheel onvoldoende. In Nijmegen waren na de bevrijding 700 mensen door bombardementen getroffen. De Philipsfabrieken waren leeggeroofd. In Den Bosch waren van de 18 bruggen 17 kapot. Het was één grote puinhoop. Men kon daar niet op normale wijze werken. De aanvoer kon uitsluitend geschieden door het Militair Gezag. Daaraan kon een burgemeester of een Commissaris van de Koningin niets doen. In „Bosch en Ven" was in het begin alleen een kachel in de zaal, waar men met elkaar kon gaan zitten praten. Prettig op de slaapkamers was het er heus niet. Dat was dan nog een eldorado, dat de geallieerden ter beschikking hadden gesteld. De heer *Gerbrandy* heeft te Tilburg gelogeerd, maar het tart alle beschrijving, hoe men werd ondergebracht. Er was niet een normale verhouding, waarbij men kon zeggen: voer je burgemeesterlijke taak maar uit! Toen het Noorden moest worden bevrijd en later ook was bevrijd, was het belangrijke ding het voedsel en daarvoor was het Militair Gezag nodig. Dit heeft men op uitnemende wijze vervuld. Een enkel voorbeeld. Er is een keer gerapporteerd: Uw stock-piles zijn door *Montgomery* in beslag genomen en er is haast niets van over. Toen is de heer *Gerbrandy* als de weerga naar het opperbevel gegaan en heeft hij gezegd: „Ik hoor hier dit; dat gaat toch niet aan! Onze mensen zijn bezig te verhongeren en de stock-piles zijn voor ons en niet voor *Montgomery*. Hij kan wel zeggen, dat hij ze leent, maar ik wil ze hebben." De heer *Gerbrandy* werd door generaal *Clay* ontvangen, in Breda. Hij heeft gezegd: „Prime-Minister, wij hebben nu de hele boel aangevuld, wij zullen u de gehele voorraad tonen; de auto staat voor u ter beschikking." De heer *Gerbrandy* heeft de stock-piles opgenomen. Het was veel groter dan het Binnenhof hier; het was bijna een kilometer lang, wat opgeslagen was en bestemd was voor de bevolking in het Noorden.

Dat soort van dingen moest gebeuren. Men bedenke toch goed, dat het daar een ontzettend beroerde positie was. De heer *Gerbrandy* had de voorstelling, dat het heel goed was op te lossen met te zeggen: „Wees als Minister niet al te sterk op je point d'honneur gesteld; houd contact met het Militair Gezag; houd er rekening mee: tenslotte spreekt de Regering het laatste woord en kan zij het Militair Gezag dirigeren."

De heer *Gerbrandy* heeft generaal *Kruls* geen ontslag willen verlenen. Hadden zij een andere man gehad, dan was de heer *Kruls* waarschijnlijk onthoofd.

70186 *(Gerbrandy)*

Omtrent de verhouding die men zich gedacht had tussen de Ministers-kwartiermakers en de Ministerraad, deelt de heer *Gerbrandy* mede, dat de Ministers-kwartiermakers de zaak eens zouden bekijken en dan weer terugkeren. Dat was in die tijd alleen het uitsteken van voelhorens. In de oorspronkelijke opzet was het het vooruitschuiven van het Kabinet als zodanig. In het begin gold het alleen een bezoek.

70189 *(Gerbrandy)*

Uit de bezwaren, die de Ministers in Nederland hadden tegen hun positie in verband met het Militair Gezag en waarvan zij herhaaldelijk te Londen duidelijk hebben laten blijken, is voortgekomen de

70190 *(Gerbrandy)*

vergadering, die zou plaats hebben. De heer *Gerbrandy* erkent, dat uit het feit, dat een groot aantal Ministers zelf die bezwaren in de praktijk hebben ondervonden, blijkt, dat het wel een kwestie van groot gewicht geweest is. Hij heeft daarover een persoonlijke opvatting, maar hij vindt het eerlijk gezegd, een beetje goedkoop, om terwijl hij dat in die dagen niet heeft meegemaakt, te zeggen: zo en zo zit het.

70192 *(Gerbrandy)*

Van het feit, dat door generaal *Kruls* een majoor was aangewezen om de besprekingen van de Ministers in „Bosch en Ven" bij te wonen, staat de heer *Gerbrandy* iets voor de geest. Er staat hem ook bij, dat de Ministers hebben gezegd: „Nu, *Harthoorn* (dat was de naam van de majoor), als wij je nodig hebben, zullen wij het wel zeggen", en dat hij er wat zielig rondstapte. Het staat hem voor de geest, dat hij hierbij is geweest en dat zij hebben gezegd: „als wij de heer *Harthoorn* nodig hebben, zullen wij hem waarschuwen; laat hem maar beneden bij de kachel blijven.".

De heer *Gerbrandy* veronderstelt, dat de heer *Kruls* misschien bebedoeld heeft hem aan te wijzen als contactofficier

In een nota, welke de heer *Gerbrandy* na zijn verhoor nog aan de commissie heeft overgelegd en welke aan dit verhoor is toegevoegd, geeft hij, aangezien in het verhoor kleine onjuistheden blijken te zijn geslopen, nog een aanvulling inzake de moeilijkheden met generaal *Kruls* en het Militair Gezag.

De moeilijkheden — aldus deze nota — met generaal *Kruls,* zo kan men stellen, vingen aan met de brief van de generaal van 12 November 1944. Deze brief werd in de Ministerraad van 17 November 1944 behandeld. De algemene opvatting was, dat dit schrijven dermate ontoe-

laatbaar was, dat ontslag diende te worden overwogen Ware toen in die vergadering de beslissing gevallen, zij zou hebben geluid in de zin van ontslag. De Minister van Oorlog had echter reeds generaal *Kruls* naar Londen ontboden en de heer *Gerbrandy* wenste zich persoonlijk, alvorens een beslissing te doen nemen, grondig te oriënteren. Daarom kregen de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude,* en de heer *Gerbrandy* opdracht om een bespreking met de heer *Kruls* te hebben, waarbij hij behoorlijk onder handen zou worden genomen, terwijl na dat onderhoud de beslissing over al of niet ontslaan zou plaatsvinden. Voorzover de heer *Gerbrandy* kan nagaan, heeft deze bespreking plaats gehad op 21 November d.a.v. in zijn kamer in Brown's Hotel. Dit onderhoud verliep geheel bevredigend.

De heer *Kruls* erkende, dat hij niet een brief aan de Minister-President had moeten richten, maar aan de Minister van Oorlog. Hij erkende ook onjuist gehandeld te hebben door een afschrift aan Prins *Bernhard* te zenden. Hij verklaarde zo positief mogelijk, dat er niet de geringste twijfel bij hem aanwezig was omtrent zijn ondergeschiktheid aan de Regering en direct aan de Minister van Oorlog. Hij verklaarde tevens, dat hij nimmer de bedoeling had gehad van dit beginsel af te wijken, maar dat het wel zijn bedoeling was geweest zeer eerlijk de Regering te waarschuwen tegen bezwaren en gevaren, die z.i. dreigden.

In het licht van dit onderhoud was het onhoudbaar van gezagscrisis te spreken. Persoonlijk trok de heer *Gerbrandy* uit dit onderhoud de conclusie, dat niet de kwestie van de verhouding van generaal *Kruls* tot de Regering, maar de structurele kant, die in de opzet besloten was, de eigenlijke aanleiding was tot de moeilijkheden, hoe onbetamelijk overigens de vorm ook was, van de brief van 12 November. Gepaard met het feit, dat de heer *Kruls* correct verontschuldigingen voor de vorm van zijn brief aanbood, achtten de Minister van Oorlog en de heer *Gerbrandy* persoonlijk zich volkomen gerechtigd in het verslag aan de Ministerraad mede te delen, dat ontslag van de heer *Kruls* niet gewettigd was. Deze Ministerraad vond, voorzover de heer *Gerbrandy* heeft kunnen nagaan, plaats op 12 December (in verband met een tijdelijke afwezigheid van de Minister van Oorlog). Wel is de zaak reeds op 21 November in de Ministerraad voorlopig behandeld. Reeds daar was de algemene opvatting: geen ontslag.

Wat de heer *Gerbrandy* persoonlijk betreft, werd zijn overweging versterkt door het feit, dat de Engelse autoriteiten, die met generaal *Kruls* hadden te maken, zeer bijzonder op hem waren gesteld en zijn heengaan een ramp zouden vinden, terwijl in die tijd een vervanger niet was te vinden.

Voorzover de heer *Gerbrandy* inzake een onderhoud heeft gesproken over onaangenaamheid in de vorm, meent hij thans, dat dit niet betrekking heeft op de bespreking, welke in November plaats vond, maar op een latere. Wel was hij overtuigd, dat de structurele kant van de zaak grondig bekeken moest worden om voor de toekomst moeilijkheden te vermijden. Daarom werden op het gemeenschappelijke advies van de Minister van Oorlog en de heer *Gerbrandy* in de Ministerraad de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude,* en de heren *van Boeyen* en *van Heuven Goedhart* uitgenodigd daaromtrent met bepaalde voorstellen te komen.

In dit verband merkt de heer *Gerbrandy* op, dat de beslissing om de heer *Kruls* te handhaven in de bovenvermelde vergadering unaniem geschiedde. Daarnaast leefde bij de Ministers de overtuiging, dat het nodig was maatregelen te nemen om de zaak in de toekomst goed te doen lopen. Dit bleek ook spoedig daarna nodig, omdat berichten uit Nederland bevestigden, dat de zaken niet vlot verliepen en in de verhoudingen iets scheefs optrad.

In dit licht moeten bezien worden de klachten, die van de Ministers kwamen uit het bezette gebied en moet ook bezien worden de brief, die generaal *Kruls* op 1 Januari 1945 tot de Minister van Oorlog richtte, welke aanvangt met een spijtbetuiging over uitlatingen in het weekrapport.

Op of omstreeks 5 Januari 1945 heeft de heer *Gerbrandy* in dit verband persoonlijk een bespreking met de heer *Kruls* gehad, welke dus niet ten doel had hem een bepaalde reprimande toe te dienen, maar wel om hem nog eens duidelijk te stellen, hoe principieel de verhoudingen lagen en van hem te eisen, dat hij onvoorwaardelijk zich naar de directieven van de Regering had te voegen. Dit is het gesprek, waarvan de heer *Gerbrandy* de herinnering heeft overgehouden, dat generaal *Kruls* zich in de vorm soms, laat hij zeggen, kribbig uitliet. De heer *Kruls* bleek geïrriteerd te zijn door de houding van enkele Ministers, die van hun kant ernstige grieven tegen zijn optreden hadden.

Dat door de heer *Gerbrandy* een loyaliteitsverklaring zou zijn geëist, is kennelijk een interpretatie, welke generaal *Kruls* aan zijn woorden bij dat onderhoud heeft gehecht, maar welke nimmer door de

heer *Gerbrandy* was bedoeld. Hij acht het waarschijnlijk, dat deze brief een gevolg is geweest van de opvatting van de generaal, dat hij after all te toegevend was geweest in het onderhoud, maar zeker weet de heer *Gerbrandy* dat niet.

Ondertussen was de Minister van Oorlog bezig reeds voorlopig een opzet te maken, welke in de loop van de maand Januari in het Kabinet zou kunnen worden besproken. Van de brief dd. 5 Januari 1945 van generaal *Kruls,* aan de heer *Gerbrandy* gericht, herinnert de heer *Gerbrandy* zich niets, ook niet, nu hij deze brief ziet. Is deze brief indertijd naar zijn adres gestuurd, wat hij wel bijna moet aannemen, dan ligt de verklaring voor zijn niet kennen van deze brief in de omstandigheid, dat hij van 5—9 Januari 1945 met Minister *de Booy* in Parijs was ter overhandiging van de nota over de voedselvoorziening aan generaal *Eisenhower* en tot het verkrijgen van beslissingen en medewerking, zoals het Kabinet die begeerde.

De voorlopige constructie van de Minister van Oorlog maakte een onderwerp van bespreking uit in een vergadering van vermoedelijk 12 Januari 1945, doch de bespreking leidde toen niet tot een definitieve conclusie. Wel heeft de heer *van Boeyen* de heer *Gerbrandy* meer dan eens persoonlijk verzekerd, dat hij desalniettemin van oordeel bleef, dat de zaak beslist zou worden opgelost tot tevredenheid van alle Ministers. De Minister van Oorlog was ten deze minder optimist en toonde neiging om zijn ontslag te nemen — deelde dit zelfs schriftelijk mee —, welke houding intussen door de overwegingen van de zijde van de heer *Gerbrandy,* dat er geen ontslagaanvrage behoorde te komen, terwijl men op het punt stond, tot een gemeenschappelijke regeling te komen en terwijl de heer *Gerbrandy* bezig was alles te doen om het Kabinet gereconstrueerd te krijgen, niet heeft geleid tot een officiële ontslagaanvrage. De heer *Gerbrandy* meent, alles bijeengenomen, dat men onjuist doet te spreken van een nieuw conflict met generaal *Kruls,* maar hij meent, dat het beter is te spreken van een tegenstelling, welke naast de kwestie van de vorm, waarin generaal *Kruls* zich inderdaad ernstig had bezondigd, bestond en welke men met alle ernst bezig was tot een behoorlijke oplossing te brengen. De heer *Gerbrandy* meent ook te moeten verwerpen de gedachte, alsof bij de heer *Kruls* de opzet zou hebben bestaan, dat hij zich niet loyaal wenste te gedragen tegenover de Regering. De brief, door de heer *Gerbrandy* namens de Ministerraad geschreven op 19 Januari 1945, kan worden beschouwd als de finale vorm, waarin de beslissing, dat de heer *Kruls* niet behoorde te worden ontslagen, maar dat men tot een behoorlijke oplossing van de structurele moeilijkheden behoorde te komen, werd geregeld. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, maar heeft daaromtrent op dit ogenblik geen gegevens, behalve de nota van de Minister van Oorlog, wel voorbeelden van een ontwerp, waarin deze oplossing werd belichaamd. Zijn herinnering is echter te vaag dan dat hij daaromtrent een positieve uitspraak zou durven doen.

Tussen 19 Januari en 12 Februari 1945 ligt het collectieve ontslag van het Kabinet. Het is zonder meer duidelijk, dat na het optreden van het nieuwe Kabinet een nieuwe situatie optrad.

De ervaring van de heer *Gerbrandy* na de Kabinetscrisis, welke klopt met zijn verwachtingen van December en Januari, is geweest, dat in feite de moeilijkheden met het Militair Gezag met goede wil gemakkelijk tot oplossing waren te brengen. Hij voegt er als zijn persoonlijke overtuiging aan toe, dat de moeilijkheden ook zouden zijn opgelost, indien het oude Kabinet was gehandhaafd.

Dat de heer *van Lidth de Jeude* eigenlijk een verkeerd beleid zou hebben gevolgd, is naar het oordeel van de heer *Gerbrandy* niet vol te houden.

Voor de outsider moge het zogenaamde conflict-*Kruls,* dat zijn slot vond in de beslissing van de Ministerraad van 12 Januari 1945, de brief van de heer *Gerbrandy* van 19 Januari 1945 en de reactie van generaal *Kruls* daarop in zijn brief van 12 Februari 1945, lang hebben geduurd, er mogen krasse aanmerkingen zijn te maken op vorm en toon van sommige brieven, zich terugdenkend in de situatie van toen, blijft de opvatting van de heer *Gerbrandy,* dat het gelukkig is geweest, dat de oorspronkelijke reactie tegen de houding van generaal *Kruls* in November 1944, welke was, dat de generaal moest verdwijnen, niet is ten uitvoer gelegd. Hij toch was de man, die in nauwe samenwerking met de Minister van Oorlog en ten dele ook met de heer *Gerbrandy* de gehele organisatie had voorbereid en dat met grote toewijding en kennis van zaken had gedaan. Hij had het vertrouwen der geallieerden. Hij wilde in wezen geen insubordinatie plegen. Hij ging wel zo nu en dan over de schreef, maar was geheel bereid zich te voegen naar de hem gegeven directieven.

70264 *(Gerbrandy)*

In een later verhoor verklaart de heer *Gerbrandy,* dat hij in de Ministerraad ook bij de kwestie-*Kruls,* evenals bij de kwestie met betrekking tot de Volksvertegenwoordiging de ministers heeft getest. Hij heeft gevraagd: „Betekent het, dat u uw ontslag neemt? Ik weet

dan precies hoe de zaken staan." Daar was bij de heer *Gerbrandy* vol begrip voor de Ministers, die zeiden: „*Kruls* weg of ik weg". Dit moest echter worden bekeken, want er zaten consequenties aan. Toen is hij met de mededeling gekomen: „Heren, ik vind het zeer ernstig, maar ik zie op dit ogenblik geen goede oplossing, als ik generaal *Kruls* laat schieten." Dan was zijns inziens alles in het honderd gelopen. De heer *Gerbrandy* zei: „Laten wij het doen met een schrobbering." Hij wenste niet verder te gaan, mede omdat in de tegenstelling tot de chef van het Militair Gezag substantieel de kloof veel geringer was dan het Kabinet toen oordeelde. Op dat moment was er sprake van een nieuwe schrobbering. Toen moest dus de consequentie komen van de Ministers, die zeiden: „*Kruls* weg of ik weg". Zij draaiden echter om. De heer *Gerbrandy* zegt, dat hij het met die Ministers eens was. Hij vond het verstandig, dat zij toen omzwaaiden, want hij gelooft, dat het niet anders mogelijk was geweest.

70271 *(Gerbrandy)*

Ondanks het feit, dat het militaire apparaat nog het omvangrijkste was in Engeland, was het voor de heer *Gerbrandy* niet twijfelachtig, dat er geen andere figuur dan generaal *Kruls* te vinden zou zijn geweest; hij kon de gehele situatie overzien. Hij wist er toen geen andere figuur voor en hij zou ook nu nog geen andere figuur durven aanwijzen. Later is er een ogenblik gekomen, dat hij zeer ernstig over een ander heeft gedacht. Deze was directeur van een Nederlandse middenstandsbank geweest. De naam schiet de heer *Gerbrandy* niet te binnen. Het is geen kwestie, dat hij de naam wil verzwijgen, maar hij herinnert zich de naam helaas niet. Het was geen beroepsmilitair, maar wel iemand met een hoge rang als reserve-officier.

Het is de heer *Gerbrandy* bekend, dat tussen de Britse Minister-President en een van de generaals zich ook dit geval heeft voorgedaan en dat de heer *Churchill* heeft gezegd, dat hij de man niet kon missen. De Ministers waren het over het behoud van de heer *Kruls* eens geworden.

Op de opmerking, dat hier de gezagsverhoudingen op het hoogste niveau — en dit is heel erg, vooral in een overgangstijd — ernstig verstoord waren, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat men niet moet vergeten, dat het naar de opvattingen van sommige Ministers niet alleen de schuld van de heer *Kruls* was. De heer *Gerbrandy* wil toegeven, dat het naar zijn mening onduldbaar was. De Ministers hebben in alle eer en deugd unaniem met elkaar de beslissing genomen, dat zij de heer *Kruls* ondanks dat feit zouden handhaven. Allen zijn daarvoor medeverantwoordelijk. De heer *Gerbrandy* gelooft nu nog, dat het een goede oplossing was, maar hij kan best begrijpen, dat men zegt: „Het was op zijn kant", hetgeen ook inderdaad zo was. Had de heer *Gerbrandy* in de eerste vergadering te dezer zake een ander geweten! Maar kan men iemand noemen, die het had kunnen doen? Hij weet nu nog niemand anders. Alles was voorbereid met oefeningen in Engeland, alle mensen waren speciaal opgeleid om hun functies te vervullen, de leiding was generaal *Kruls* in handen gegeven. Er was ook geen man, die er in kon springen. Het was een zeer onaangename situatie.

70276 *(Gerbrandy)*

Van begin Januari tot omstreeks 24 Januari 1945 zijn de discussies over deze kwestie eigenlijk gedurende die gehele periode voortgezet. De heer *Gerbrandy* sprak er zo nu en dan degenen, die zich er mede bemoeiden, over; persoonlijk had hij er geen bemoeienis mede; de taken moesten worden verdeeld. De heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude* waren degenen, die, speciaal wat het Militair Gezag betreft, een oplossing voor de moeilijkheden moesten zoeken. De heer *van Boeyen* heeft de heer *Gerbrandy* medegedeeld — dat moet hij dus op diens gezag aannemen —, dat het best voor elkaar zou komen; dat men absoluut zeker kon zijn, dat men het Militair Gezag in de hand had; dat moeilijkheden, zoals het Kabinet die met generaal *Kruls* had, zich niet meer zouden voordoen. De heer *Gerbrandy* denkt, dat de heer *van Boeyen* een oplossing voorstond in deze zin, dat door het maken van regelingen waarborgen zouden kunnen worden geschapen, dat men die persoon in de hand had. De heer *Gerbrandy* heeft dit zo gehoord, dus weet hij niet precies wat de heer *van Boeyen* concreet voor zich had. De zaak was in wording. Men was juist bezig met deze zaak zó op te lossen, dat er beslissingen zouden kunnen worden genomen door het stuk Kabinet in Nederland. Het is misschien te sterk gezegd, dat de Ministers zijn overvallen, want daarvoor is het een veel te slepend proces geweest, maar het aftreden van het Kabinet is wel plotseling tussenbeide gekomen.

De heer *Gerbrandy* had het gevoel — maar daarmede wil hij voorzichtig zijn —, dat een paar Ministers de problemen in het bevrijde Zuiden met betrekking tot het Militair Gezag verkeerd aanpakten; zij gingen opereren tegen hun eigen sectie in het Militair Gezag. De heer *Burger* b.v. richtte een bureau, een afdeling Binnenlandse Zaken op. Men had het departement te Londen; men had

zijn voelhorens onder verantwoordelijkheid van de Regering, het overleg met de geallieerden in Nederland. Waarom werd er dan in 's hemelsnaam een derde bureau gecreëerd? Dat begreep de heer *Gerbrandy* niet. Weliswaar was de sectie van het Militair Gezag te Brussel en niet in het bevrijde Zuiden gevestigd, doch daar zaten wel mensen.

Overwogen is, om misschien niet de gehele Regering maar dan toch een deel van de Regering naar Brussel over te plaatsen. Het is besproken, maar het Kabinet is tot de conclusie gekomen, dat het heel ondoelmatig was. Men moet niet vergeten, dat het voor de heer *Gerbrandy* zelf onuitvoerbaar was. Hij stond in permanent contact met de heren *Churchill, Eisenhower* en *Bedell Smith* en met het hoofdkwartier van *Montgomery*. Ook voor de heren *van Kleffens, Michiels van Verduynen* en de Minister van Scheepvaart was het onuitvoerbaar. Dat stuitte af op allerlei moeilijkheden.

Toen is de heer *Gerbrandy* naar het hoofdkwartier gelopen en heeft gezegd, dat het Kabinet het Militair Gezag in Nederland moest hebben. Die overplaatsing is weliswaar eerst in April 1945 gebeurd, maar de leden van het Militair Gezag werkten in Nederland, ook de heer *Kruls* was er vaak. Dat een Minister, die daar in het Zuiden kwam, in het gunstigste geval alleen een ambtenaar en een secretaresse bij zich had en dat die positie dus wel uitermate ongelukkig was, waar men zo niet kon besturen, kwam door de omstandigheden, aldus de heer *Gerbrandy*. Op de vraag, of men daarvoor geen oplossing heeft gevonden, verklaart hij, dat hij, nadat het nieuwe Kabinet was gevormd, *geen enkele moeilijkheid* meer heeft opgemerkt. Men kan dus niet zeggen, dat er geen oplossing is gevonden. Het is juist, dat, toen het nieuwe Kabinet gevormd was, het Militair Gezag onmiddellijk in Breda is gekomen; dit maakte het gemakkelijker. De heer *Gerbrandy* kan zeggen, dat hij bij het geallieerde opperbevel — dat ging dan meestal over de contact-officieren — hemel en aarde heeft bewogen om het Militair Gezag zo gauw mogelijk in Nederland te krijgen. Hoe de situatie in het Zuiden was geschapen, behoeft hij niet te vertellen.

Naar de mening van de heer *Gerbrandy* was er wel een oplossing te vinden geweest, die deze ellende met het Militair Gezag had voorkomen. Maar dan komt hij ook weer op het chapiter van de self-restraint, die daarbij in acht genomen moet worden. De Ministers waren wel de verantwoordelijke mensen, maar in dit geval via het Militair Gezag in Nederland. Zo was het opgezet. De heer *Kruls* kon altijd naar Londen worden geroepen. Als er moeilijkheden waren, kon ook een bepaalde Minister zeggen: „Ik wens dat geregeld te hebben en het loopt niet naar mijn zin; de heer *Kruls* moet naar Londen komen". Dat kon en dat is ook zo nu en dan gebeurd. De heer *Gerbrandy* wil daar liever geen al te scherp oordeel over uitspreken: hij had die moeilijkheden niet. Zijn taak lag elders. Hij heeft natuurlijk wel met de kwestie te maken gehad en hij had daar dus een zeer bepaalde indruk over, maar hij wil voorzichtig zijn.

70290 *(Gerbrandy)*

Met betrekking tot de moeilijkheid, welke Minister *van Heuven Goedhart* heeft gehad op het gebied van de arrestatiekwestie, toen deze Minister zelf die zaak ter hand wilde nemen, aangezien hij toch in eerste instantie de verantwoordelijke man daarvoor was en het daarom logisch was, dat hij probeerde het in orde te krijgen, verklaart de heer *Gerbrandy*, dat de trein moet lopen over de rails, die de wet voorschrijft. Voorzover hij zich herinnert, is er een bespreking met de heer *Kruls* over gevoerd. Tevens was de heer *Speyart van Woerden* daarbij aanwezig. De heer *Gerbrandy* meent, dat hij toen zelfs heeft gezegd: „Heren, ik heb hier de vergadering geleid, maar nu komt het voornamelijk op de Minister van Justitie neer; laat hem in dit geding de voorzitter zijn, dan ga ik er bij zitten." Dat is gebeurd. Moeilijkheden komen er echter in iedere Regering voor. Men was bezig ze op te lossen en terwijl men daarmede bezig was, kwam het ontslag van het Kabinet. Het Kabinet zat bij wijze van spreken met het „mes in de buik" op het ogenblik, dat het ontslag kwam.

81570 *(van Lidth de Jeude)*

In een later verhoor verklaart de heer *van Lidth de Jeude*, dat het wel zal zijn, zoals de heer *Gerbrandy* zegt, dat aan de reis naar Versailles in het najaar van 1944 een bespreking tussen de heer *Gerbrandy* en Minister *Churchill* is voorafgegaan. De heer *van Lidth de Jeude* is daar niet bij geweest. Toen de heren *van Lidth de Jeude* en *Gerbrandy* zijn aangekomen op het hoofdkwartier van generaal *Eisenhower*, hebben zij daar *Eisenhower* zelf niet ontmoet, daar deze onverwachts wegens dringende aangelegenheden was afgereisd. Generaal *Bedell Smith*, de chef staf van *Eisenhower*, heeft namens hem het woord gevoerd. De heren *van Lidth de Jeude* en *Gerbrandy* hebben bepleit, dat zij vrij wilden zijn om naar Nederland terug te keren. *Bedell Smith* kon deze wens volkomen begrijpen, doch veldmaarschalk *Montgomery* had daartegen enige bezwaren en men richtte zich naar diens oordeel. *Bedell Smith* wist, dat *Montgomery*

het ietwat ontijdig vond, dat de Regering reeds toen naar Nederland zou terugkeren. In verband met het feit, dat er toen een militaire operatie aan de gang was, en uit veiligheidsoverwegingen trachtte hij de terugkeer van de Nederlandse Regering enigszins te verschuiven, terwijl uiteraard aan Nederlandse kant de neiging bestond zo snel mogelijk terug te keren. Men heeft toen een voorstel gedaan, dat voorlopig enkele Ministers naar België zouden gaan. Uit de bezwaren, die bij *Montgomery* bestonden, is gegroeid — en deze gedachte bestond tevoren ook reeds bij het Kabinet — dat enige Ministers-kwartiermakers vooruit zouden gaan. Dat is tenslotte bij

81567 *(van Lidth de Jeude)*

de besprekingen te Versailles goed gevonden, maar *Bedell Smith* zei, dat men zich volkomen richtte naar de wensen van *Montgomery* en hij moest het voorbehoud maken, dat dit ook de instemming van *Montgomery* zou hebben. Later te Londen hebben zij het bericht gekregen, dat *Montgomery* zich niet verzette tegen het gaan van de Ministers-kwartiermakers.

81571 *(van Lidth de Jeude)*

Voorts zijn aan de heer *van Lidth de Jeude* nog een aantal stukken voorgelegd, waarvan het eerste is gedateerd 27 September 1943, geschreven door de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog, waarin hij de Minister mededeling doet van moeilijkheden, waarmee het Bureau Militair Gezag te kampen had, vooral hierin bestaande, dat, naar de mening van de heer *Kruls,* soms het Kabinet, soms verschillende Ministers door het stellen of nalaten van bepaalde daden remmend zouden werken op de werkzaamheden van het toenmalige Bureau Militair Gezag. Deze stukken zijn, behalve de reeds genoemde brief van 27 September 1943, een nota van 16 Februari 1944, een nota van 16 Augustus 1944 en een brief van 18 Augustus 1944. In een nota van 18 Augustus 1944 zet voorts de sous-chef van het Bureau Militair Gezag, de heer *Posthumus Meyjes,* zijn bezwaren uiteen, die ongeveer in hetzelfde vlak lagen als die in de nota van 16 Augustus 1944 van de heer *Kruls.* In deze schrifturen beluistert men voortdurend de dreigingen met ontslag. De heer *van Lidth de Jeude* verklaart, dat dit weliswaar een ongebruikelijke manier van schrijven aan de Regering is, maar dat het Militair Gezag voor iedereen, zowel voor de functionarissen als voor de Ministers, nog een onwennig instrument was. Men had aan het Militair Gezag bij de instelling daarvan ruime bevoegdheden toegekend, maar toen de zaak begon te lopen, bleek op verschillende departementen meer en meer de mening post te vatten, dat het Militair Gezag te veel in de melk te brokkelen zou hebben. Dit gaf aanleiding tot moeilijkheden van beide zijden en naar het gevoel van de heer *van Lidth de Jeude* werd daarbij wel eens wat lichtvaardig omgegaan met de boodschap, dat men geen verantwoordelijkheid meer wenste te dragen. Wanneer de geschilpunten behoorlijk werden doorgesproken, werd deze wel weer ingetrokken, zoals ook wel blijkt uit de correspondentie betreffende de heer *Posthumus Meyjes.* Na ampele bespreking werd door de Ministerraad de uitspraak gegeven, dat men vertrouwen stelde in het Militair Gezag en dat men zeker niet zou wensen, dat betrokkenen zich zouden terugtrekken. De heer *van Lidth de Jeude* zal niet zeggen, dat daarmede alle wrijvingen als bij toverslag verdwenen waren. Wel heeft de heer *Gerbrandy* in een samenkomst van het Militair Gezag uitdrukkelijk verklaard, dat de Ministerraad werkelijk vertrouwen stelde in het Militair Gezag en degenen, die daarvoor waren aangewezen, wenste te handhaven. Daarmede was deze kwestie, afgezien van persoonlijke gevoelens, rechtgezet en was de vraag van de heer *Kruls,* of de Regering vertrouwen in het Militair Gezag had of niet — daar hij uit verschillende symptomen had menen te moeten afleiden, dat dit niet steeds het geval was — bevestigend beantwoord. Dit is gebeurd, voordat het Militair Gezag in Sepember 1944 naar België vetrok.

81574 *(van Lidth de Jeude)*

Met betrekking tot de brief van 12 November 1944, waaromtrent de heer *Gerbrandy* de heer *Kruls* mededeling zou doen van het gevoelen van de Ministerraad, verklaart de heer *van Lidth de Jeude,* dat dit laatste is gebeurd, doch dat hij zich de juiste datum niet meer kan herinneren. Hij meent, dat de brief aan hem of aan de Minister-President was gericht. In ieder geval hebben zij daaromtrent onmiddellijk overleg gepleegd en besloten deze brief aan de Ministerraad voor te leggen. De heer *van Lidth de Jeude* heeft dadelijk een telegram gezonden aan de heer *Kruls* om naar Londen over te komen teneinde deze zaak te bespreken. In de Ministerraad was de algemene stemming, dat de toon van de brief onaanvaardbaar was en men stond dus voor de moeilijke beslissing, of men onder deze omstandigheden de chef staf Militair Gezag wel kon handhaven. Na aankomst van de heer *Kruls* te Londen is er een warme bespreking gevolgd van de heer *Gerbrandy* en de heer *van Lidth de Jeude* met hem, waarin, zoals de heer *van Lidth de Jeude* in zijn vorige verhoor reeds uiteenzette, de heer *Kruls* erkende, dat de toon van deze brief de perken te buiten ging en daarbij liet uitkomen, dat hij niet deze bedoeling had gehad. Tenslotte is door de heer *Gerbrandy* en de heer

van Lidth de Jeude gezegd, dat zij, indien zij zich door verontwaardiging over die brief zouden laten leiden, geneigd zouden zijn hem uit zijn functie te ontheffen, daarmede tevens het gevoelen van de Ministerraad vertolkende. Er stond echter zéér veel tegenover, zodat zij, aldus de heer *van Lidth de Jeude,* zich toch wel tweemaal moesten bedenken, voordat zij tot zulk een ingrijpende stap zouden overgaan. Men was te Londen niet wel voorzien van bekwame en geschikte mensen voor de leidende functies. Bovendien was de verhouding van de heer *Kruls* met de Britse legerautoriteiten zeer goed. Hij werd bijzonder geapprecieerd en verscheidene malen heeft de heer *Kruls* door zijn persoonlijk gezag bij deze autoriteiten heel wat kunnen bereiken. Na het gesprek met de heer *Kruls* hebben zij aan de Ministerraad medegedeeld, dat, hoezeer zij de ontstemming, die door deze brief was ontstaan, begrepen en deelden, zij het toch niet verantwoord achtten — vooral niet na de toelichtingen en verontschuldigingen, die daarna waren gemaakt — tot het ontslag van de heer *Kruls* over te gaan, hoewel enige ambtgenoten toen van mening waren, dat dit wel moest plaats vinden.

De heer *van Lidth de Jeude* heeft toen een zeer uitvoerige nota geschreven, gedateerd 8 Januari 1945, nadat hij enige malen in Brussel was geweest en daar de gang van zaken had meegemaakt en waarin hij een overzicht heeft gegeven van de gehele situatie en hoe deze gegroeid was. Deze nota begint met een inleiding, handelt daarna over de militarisering, die onmisbaar was en over de samenwerking met en de positie van de chef staf Militair Gezag en eindigt met een besluit, waarin de heer *van Lidth de Jeude* tot de conclusie komt, dat hij het, in de gegeven omstandigheden, onverantwoord acht om de chef staf Militair Gezag ontslag te verlenen. Deze nota is in de Ministerraad behandeld, welke zich tenslotte met deze conclusie verenigd heeft. Het resultaat was dus, dat de chef staf werd gehandhaafd, waarnaast evenwel de behoefte werd gevoeld, reeds in de nota van de heer *van Lidth de Jeude* aangeduid, aan enige aanvullende instructies en enige verduidelijking van de verhouding van het Militair Gezag tot het Kabinet. Dit heeft aanleiding gegeven tot een nader overleg daaromtrent tussen de heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude,* waarbij zij zouden trachten enige nadere regelen vast te stellen, hetgeen niet zo eenvoudig bleek te zijn wegens de uitgebreidheid en de verscheidenheid der materie.

Er waren twee remmen op de uitoefening van de bevoegdheden van het Militair Gezag. De eerste was, dat reeds in het besluit tot instelling van de buitengewone staat van beleg staat, dat de Regering zich steeds voorbehield nadere instructies aan het Militair Gezag te geven. Nadere instructies zijn, behalve dat zij in bepaalde gevallen, na onderhandse bespreking, werden gegeven, officieel nooit afgekondigd. De tweede rem was de bepaling, dat telkens, wanneer dat nodig werd geacht, bij Koninklijk besluit een zekere materie aan de bevoegdheden van het Militair Gezag kon worden onttrokken en aan de Regering worden overgedragen. Ook van deze tweede bevoegdheid is, voorzover de heer *van Lidth de Jeude* bekend, nooit gebruik gemaakt. Hij moet hierbij opmerken, dat de bedoeling was daarvan gebruik te maken naarmate de omstandigheden zich geleidelijk in normale richting zouden ontwikkelen. Van de uitoefening van de bevoegdheden door het Militair Gezag heeft de heer *van Lidth de Jeude* slechts de eerste tijd meegemaakt, d.i. van de laatste maanden in 1944 af tot Februari 1945. In die eerste phase was er nog weinig reden om bepaalde zaken aan het Militair Gezag te onttrekken en aan de Regering over te dragen. Geleidelijk ontstond daarvoor meer reden, nl. toen de tweede phase intrad en de militaire operaties ten einde liepen. Bestond alzo in de eerste phase daarvoor geen aanleiding, het is de heer *van Lidth de Jeude* niet bekend, of dit in de tweede phase wel zo was en of het toen gebeurd is, maar het besluit liet dit in elk geval toe.

Naar aanleiding van de nota van 26 Januari 1945, die door de heer *van Boeyen,* Minister van Algemene Zaken, en de heer *van Lidth de Jeude,* Minister van Oorlog, is opgesteld en waarvan de punten 5 en 6 aan de heer *van Lidth de Jeude* werden voorgehouden, verklaart deze, dat punt 5 een reactie is op het feit, dat men niet steeds de medewerking van de Minister van Oorlog inriep. Punt 5 betreft de overdracht van bepaalde bevoegdheden van het Militair Gezag met medewerking van de Minister van Oorlog, terwijl hij uit punt 6 inderdaad een verder strekkende bepaling leest. Krachtens dit punt moest er een Koninklijk besluit komen, waarbij de algemene machtiging werd verleend, volgens welke stukken van de taak van het Militair Gezag door een individuele Minister weer aan zich zouden kunnen worden getrokken. Het is echter de vraag, of het daarin gestelde dan wel zou zijn gegaan in de richting van een algemene machtiging zonder enige nadere aanduiding van de bevoegdheden, welke zouden worden overgedragen en zonder rekening te houden met het Allied High Command. Achteraf bezien moet de heer *van*

Lidth de Jeude erkennen, dat punt 6 in zijn algemeenheid niet gelukkig is geredigeerd.

81581 *(van Lidth de Jeude)*

Op de opmerking, dat, als de in punt 6 voorgestelde regeling in een Koninklijk besluit zou zijn vervat, de bezwaren, welke een aantal Ministers in November en December 1944 hebben ondervonden, zich in die mate waarschijnlijk niet zouden hebben voorgedaan, daar dan zulk een Minister in het Zuiden zou hebben kunnen zeggen, dat hij een bepaald deel van zijn eigen taak aan het Militair Gezag onttrok en weer aan zich trok, verklaart de heer *van Lidth de Jeude,* dat hij echter nog op twee punten moet wijzen. Van de aanvang af is het de bedoeling geweest, dat de bevoegdheden van het Militair Gezag geleidelijk zouden worden ingekrompen. Naar gelang van omstandigheden, zou een Minister, zodra enigszins mogelijk, de hem toekomende bevoegdheden weer tot zich trekken. Het tweede punt is, dat men, ten onrechte, het Militair Gezag beschouwt als een volkomen zelfstandig lichaam, maar in feite was het een functionaris van het Allied High Command. Krachtens overeenkomst met de geallieerde Regeringen was het in hoge mate afhankelijk van het Allied High Command. Daarin was aanvankelijk bepaald, dat het Militair Gezag zou „advise the Allied High Command". De heer *van Lidth de Jeude* herinnert zich, dat, op aandrang van de heer *Kruls* en in overleg met de heer *van Lidth de Jeude,* de taak van het Militair Gezag werd uitgebreid tot „advise and execute powers according to the wishes (instructions) of the Allied High Command", waardoor het Militair Gezag dus meer concrete bevoegdheden kreeg. Het Militair Gezag was te beschouwen als een „buffer" tussen de Nederlandse Regering en het Allied High Command. Dit is in het oog te houden, indien de vraag gesteld wordt, of het Militair Gezag wel nodig was geweest. Men had rekening te houden met militaire operaties hier te lande en met tal van andere onzekerheden. De algemene gedachte was toen, dat men beter deed een Nederlandse autoriteit in te schakelen dan dat het Allied High Command in Nederland de touwtjes in handen zou nemen en zelf zou gaan commanderen. Het Allied High Command zag dit zelf ook heel goed in en daaruit was reeds tevoren voortgekomen de zorgvuldig bestudeerde overeenkomst betreffende de „legal position of the Allied authorities". Men wenste een militaire tegenspeler te hebben en niet rechtstreeks te maken te hebben met een Regering, waaruit conflicten en prestigekwesties konden voortvloeien, die men vermijden wilde.

81589 *(van Lidth de Jeude)*

Men kan uit punt 6 afleiden, dat het feit, dat de heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude* een Koninklijk besluit als wenselijk hebben beschouwd, waarin de gedachte tot uitdrukking komt, dat een individuele Minister kon bepalen, dat hij een gedeelte van zijn taak weer aan zich trok, een bewijs is, dat het streven van sommige Ministers in deze gerechtvaardigd werd geacht, maar men kan het ook anders stellen. De moeilijkheden met en over het Militair Gezag waren natuurlijk zeer onaangenaam. Degenen, die daarmee verzoend waren, trachtten een oplossing te vinden om degenen, die klachten hadden, zoveel mogelijk te bevredigen. Men moest toch tezamen de moeilijkheden oplossen en een vorm vinden, die niet het gevoel zou laten, dat men achter de deur werd gezet. Wellicht, aldus de heer *van Lidth de Jeude,* is hierdoor deze nota enigszins geïnspireerd, onder de drang van de ondervonden moeilijkheden, welke, naar de overtuiging van hen, die met het Militair Gezag verzoend waren, niet zo ernstig waren, dat ze niet te overbruggen zouden zijn. Bij het samenstellen van de nota heeft men zich afgevraagd, hoe men aan de Ministers, die klachten hadden, het vertrouwen kon bijbrengen, dat het de bedoeling was, hen niet te kort te doen. In die gedachtensfeer hebben de heren *van Lidth de Jeude* en *van Boeyen* zich misschien laten verleiden tot een te elastische formule onder punt 6, zij het dan, dat nog een Koninklijk Besluit nodig was om deze te verwerkelijken en dat deze niet gold voor de bevoegdheden, krachtens het B.B.S.B. verleend.

De „warme" bespreking van de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude* met de heer *Kruls* heeft plaats gevonden vóór het verschijnen van de weekrapporten van December 1944. In deze weekrapporten werden een paar uitlatingen aangetroffen, die critiek op het Kabinet behelsden. De heer *Gerbrandy* wenste toen van de heer *Kruls* een loyaliteitsverklaring. Dit is inderdaad enigszins verward. De krijgsmanseer van de heer *Kruls* kwam hierbij in het geding. Als officier had hij trouw gezworen aan Grondwet en Koningin en zijn standpunt was, wanneer hij nu een loyaliteitsverklaring moest afleggen, dat daarin een erkenning zou zijn gelegen, alsof hij illoyaal zou zijn geweest. Dit heeft zich mondeling afgespeeld. Er is inderdaad geen brief, waarin deze loyaliteitsverklaring wordt gevraagd; waarschijnlijk is het bij een mondeling onderhoud gebleven. De heer *van Lidth de Jeude* herinnert zich, dat tijdens dit onderhoud de heer *Kruls* verontwaardigd was. Daarop is zijn brief gevolgd, waarin hij schrijft, dat hem illoyaliteit werd verweten en waarin hij de uitlatingen in

de weekrapporten betreurt en uiteenzet, waarom hij geen loyaliteitsverklaring kon afleggen. De brief van 19 Januari 1945, welke op 7 Februari d.a.v. is verzonden en waarin de heer *Kruls* zeer ernstig berispt werd, was de uiteindelijke reactie op de besprekingen over de weekrapporten. Met betrekking tot de brief van 5 Januari 1945, waarin de heer *Kruls* refereert aan de bespreking betreffende de loyaliteitsverklaring, neemt de heer *van Lidth de Jeude* aan, dat de heer *Kruls* naar aanleiding van deze bespreking eigener beweging deze brief heeft geschreven en dat daarop de Regering enige weken later in duidelijke vorm, zonder bepaald een loyaliteitsverklaring te verlangen, toch de puntjes op de i heeft willen zetten.

81601 *(van Lidth de Jeude)*

Op de opmerking, dat alles bij elkaar dit een beeld van de verhouding tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag geeft, dat toch kwalijk opwekkend kan worden genoemd, zegt de heer *van Lidth de Jeude,* dat er wel eens meer wordt gezegd dan men kan verantwoorden en dat men elkaar niet steeds begreep. Op zeker ogenblik was er een stemming om de heer *Kruls* te „onthoofden", maar, nadat dan de zaak was uitgelegd en grondig bezien, kwamen de gemoederen weer tot rust en werd daarvan afgezien. Bij al deze dingen moet men wel bedenken, dat dit de meest spannende tijd van de gehele oorlog was, aan de invloed waarvan niemand ontkwam. Inderdaad moet juist in zo'n tijd de eerste taak van de Regering zijn de gezagsverhoudingen te handhaven. De heer *van Lidth de Jeude* is zich niet aan superlatieven te buiten gegaan, maar hij heeft steeds getracht deze verhoudingen zo goed mogelijk te regelen met inachtneming van de verschillende, vaak uiteenlopende, meningen. Dit was waarlijk niet eenvoudig, daar de Minister van Oorlog de schakel moest vormen tussen Kabinet en Militair Gezag en als zodanig de stoot moest opvangen. Aangezien onderwerpen en belangen, welke zich voordeden, veelal lagen op het terrein van andere departementen, is wel de vraag geopperd, of niet het Militair Gezag behoorde te ressorteren onder het Departement voor Algemene Oorlogvoering. Daarin kon niet veel heil worden gezien, daar dit zou neerkomen op een verplaatsing van de moeilijkheden, terwijl een militaire organisatie bij het Departement van Oorlog thuishoorde.

Teneinde een inzicht te krijgen op welke wijze de Belgische Regering in 1944 de problemen heeft aangepakt, welke verband hielden met de overgang van bezetting naar bevrijding, in het bijzonder op het gebied van bestuur, justitie en politie en welke organen zij daarvoor heeft ingeschakeld, heeft de commissie prof. mr. *W. J. Ganshof van der Meersch,* hoogleraar aan de Universiteit te Brussel en advocaat-generaal bij het Hof van Verbreking aldaar, uitgenodigd haar als getuige en deskundige van voorlichting te dienen.

De commissie laat hier eerst volgen een korte samenvatting van de regelingen, welke de Belgische Regering te Londen op dit gebied heeft tot stand gebracht. [1])

[1]) Vgl. bijlage 117.

In de besluit-wet van 29 Juli 1943 wordt de mogelijkheid geopend een magistraat der rechterlijke orde te gelasten het optreden van de agenten der Overheid en der diensten, welker ambtsbevoegdheid verband houdt met de veiligheid van het Rijk en de handhaving der orde, te controleren en samen te ordenen. Deze magistraat voert de titel van Hoog Commissaris voor 's Rijks Veiligheid.

Als zodanig wordt op 4 Augustus 1943 benoemd de heer *Ganshof van der Meersch,* auditeur-generaal bij het Militair Gerechtshof, die krachtens besluit van 1 Juni 1944 de rang van luitenant-generaal krijgt.

Bij besluit-wet van 3 Februari 1944 wordt het kader der officieren-adviseurs voor burgerlijke zaken opgericht. Aan deze officieren-adviseurs wordt een dubbele taak opgedragen. Enerzijds zullen zij de betrekkingen tussen het geallieerde militaire opperbevel en de bevolking en de gewestelijke en plaatselijke Overheid in bevrijd gebied vergemakkelijken. Anderzijds zullen zij de onderrichtingen volgen, welke de Regering rechtstreeks aan het hoofd der Zending voor Burgerlijke zaken zal geven. Aldus zullen zij helpen om de maatregelen tot herstel der Belgische instellingen spoedig toe te passen. Op 5 Juni 1944 wordt de Zending voor Burgerlijke Zaken ingesteld, aan het hoofd waarvan bij besluit van de Minister van Landsverdediging van 6 Juni 1944 de Adviseur voor Burgerlijke Zaken, luitenant-generaal *P. Tschoffen,* wordt gesteld. Het hoofd van de Zending krijgt zijn onderrichtingen rechtstreeks van de Regering.

Bij besluit der in raad vergaderde Ministers van 20 Juni 1944 wordt ingesteld een Belgische Militaire Zending voor Verbinding bij het geallieerd Opperbevel. De Belgische Militaire Zending voor Verbinding omvat:

1. een opperofficier, Hoofd der Militaire Zending, de officieren van zijn staf en een eerste sectie, bestaande uit militaire verbindingsofficieren;
2. een tweede sectie, bestaande uit Zending voor Burgerlijke Zaken;

3. een derde sectie, samengesteld door:

a) de militaire parketten;

b) de aan het Hoog Commissariaat voor 's Rijks Veiligheid toegevoegde officieren;

c) de Administrateur van de Veiligheid van de Staat, alsmede de daartoe aangewezen officieren en beambten van dit bestuur;

d) officieren van gerechtelijke politie, helpers van de militaire parketten, gekozen onder het personeel der Rijkswacht.

Deze sectie staat onder het gezag van de Auditeur-Generaal, Hoog Commissaris voor 's Rijks Veiligheid.

Onverminderd de eigen bevoegdheden en het eigen gezag van het hoofd der Zending voor Burgerlijke Zaken, van de Auditeur-Generaal, Hoog Commissaris voor 's Rijks Veiligheid en van de Administrateur van de Veiligheid van de Staat zijn de leden van de Belgische Militaire Zending voor Verbinding, voor wat de militaire tucht en de verrichtingen betreft, van het Hoofd der Zending afhankelijk. De Minister van Justitie en de Minister van Landsverdediging zijn, elkeen voor wat hem betreft, belast met de uitvoering van dit besluit.

Tot Hoofd van de Belgische Militaire Zending voor Verbinding bij het geallieerd Opperbevel wordt benoemd luitenant-generaal ridder *van Strijdonck de Burkel.*

84990 *(Ganshof van der Meersch)*

De heer *Ganshof van der Meersch* vangt zijn exposé voor de commissie aan door de twee begrippen „tijd van oorlog" en „staat van beleg", zoals die volgens de Belgische Grondwet en wetten moeten worden verstaan, uit te leggen. Oorlogstijd of tijd van oorlog, volgens de wet van 15 Juni 1899 is het rechtstreeks gevolg van de mobilisatie van het leger; mobilisatie van het leger geschiedt bij Koninklijk besluit. Het betreft hier dus niet de eigenlijke oorlog, zelfs niet de bedreiging van oorlog, maar de tijd van oorlog begint pas vanaf de dag, waarop het leger gemobiliseerd wordt. Dit heeft vele belangrijke gevolgen in juridisch opzicht.

De tijd van oorlog is begonnen op 26 Augustus 1939 en eindigt automatisch door het terugbrengen op vredesvoet van het leger. De tijd van oorlog is op 15 Juni 1949 geëindigd. Dat is dus niet het internationale recht. Het gaat hier om een intern positief rechtsbegrip.

Het tweede begrip „staat van beleg" wordt ook afgekondigd bij Koninklijk besluit. Maar voor dit Koninklijk besluit is het eensluidend advies van de Ministerraad vereist. Dat is wettelijk alleen mogelijk, wanneer men reeds in tijd van oorlog is. De staat van beleg kan dus nooit met het oog op een inwendige toestand beschouwd worden. De staat van beleg kan alleen volgen op de staat van oorlog. Het Koninklijk besluit, dat de staat van beleg afkondigt, moet ook aangeven de streken van het land, waar het in toepassing zal komen en moet terzelfdertijd de militaire Overheden bepalen, aan wie zekere macht wordt toegekend in de staat van beleg. Dit alles moet gepubliceerd worden in het *Staatsblad,* als bijvoegsel, als annex van het Koninklijk besluit zelf. De staat van beleg werd afgekondigd op 10 Mei 1940 en gepubliceerd in het *Staatsblad* van 11 Mei 1940.

De gevolgen van de tijd van oorlog en van de staat van beleg zijn de volgende:

Het belangrijkste gevolg van de staat van oorlog is, dat de Koning alle politiebevoegdheid kan uitoefenen. In gewone tijden is het principieel de gemeentelijke Overheid, die over het politierecht beschikt. De Koning kan in oorlogstijd deze politiebevoegdheid delegeren aan de provincie-gouverneurs en aan de arrondissementscommissarissen. Dat betekent dus een centralisatie in de hand van de Regering.

De Rijkswacht is een soort militaire politie, die zowel preventief als repressief optreedt. Maar deze kan ook door de burgemeester gevorderd worden (requireren) en is altijd, ook in normale tijd, in handen van de Regering.

In gewone tijd worden de politiereglementen door de gemeenteraad of de burgemeester genomen. En de burgemeester is op het grondgebied van de gemeente het hoofd van de politie.

De heer *Ganshof van der Meersch* wijst in dit verband op het recht van de politie om vergaderingen te verbieden enz. Een ander gevolg is, dat dagbladen, geschriften, vlugschriften enz. mogen worden verboden. Een derde gevolg is, dat de bevoegdheid ten opzichte van alle misdaden of delicten tegen de veiligheid van de Staat worden overgedragen aan het militaire gerecht in tijd van oorlog, dus aan de krijgsraden en het Hoog Militair Gerechtshof. Wat de bevoegdheden van het militair gerecht betreft, heeft dit bestaan sinds 1899 en wat de bijzondere politierechten van de Regering betreft en het recht die politierechten te delegeren sedert 11 October 1916. De Belgen hebben, ongelukkig voor hen, reeds de ervaring gehad van een vroegere oorlog en bezetting en hebben, wat de tijd van oorlog en de staat van beleg betreft, besluitwetten aangenomen op 11 October 1916.

Waarop de heer *Ganshof van der Meersch* tot dusver gewezen heeft, geldt dus automatisch. Maar daarenboven is het als gevolg van de tijd van oorlog aan de Koning toegestaan, na eensluidend advies van de Ministerraad, aan ofwel militaire Overheden ofwel burgerlijke Overheden het recht toe te kennen om de mensen van zekere plaatsen te verwijderen, waar zij de militaire operaties zouden hinderen, hen te interneren, hen hun wapens en munitie te doen afgeven, censuur toe te passen, toezicht te houden op de correspondentie en vergaderingen te beletten. Dat is een macht, die niet automatisch in voege treedt.

Dit zijn de voornaamste gevolgen van de tijd van oorlog.

Nu de staat van beleg: Het voornaamste gevolg van de staat van beleg is, dat de bevoegdheden, waarmede de burgerlijke Overheid bekleed is met betrekking tot het handhaven van de orde en de politie, kunnen worden overgedragen aan die militaire Overheden, die in het Koninklijk besluit, dat de staat van beleg afkondigt, worden aangeduid. Dat is het voornaaamste, maar natuurlijk blijven al de gevolgen van de tijd van oorlog ook bestaan.

84996 *(Ganshof van der Meersch)*

De staat van beleg geeft dus een toevoeging van de bevoegdheden. Wanneer de militaire Overheden die politiemachten overnemen voor het handhaven der orde en der politiemaatregelen, moeten zij daarvan speciaal kennis geven aan de burgerlijke Overheden. Zij moeten dat speciaal aan de burgemeesters en de gouverneurs mededelen. Dat was de toestand bij de toepassing van de besluitwet van 11 October 1916, welke is gehandhaafd. Maar op 9 Mei 1944 werd door de Regering te Londen een nieuw Koninklijk besluit uitgevaardigd, dat het Koninklijk besluit van 10 Mei 1940 aangevuld heeft. De militaire Overheden, die op 10 Mei 1940 werden aangeduid om de politiemacht uit te oefenen, werden vervangen.

Die besluitwet van 9 Mei 1944 heeft ook een andere verandering in de toestand gebracht, nl. dat de bevoegdheden van de burgerlijk bevoegde Overheden voor het handhaven der orde en de politiemaatregelen samenliepen met de macht van de militaire Overheid. De politiemacht werd dus niet aan de burgemeesters onttrokken, maar hun gezag bleef met het gezag, dat aan de militaire Overheid werd gegeven, samenlopen. Dat was heel soepel. De Regering vreesde, dat de militairen te veel macht zouden nemen en het recht van de burgerlijke Overheden, de gemeentelijke Overheden, aan zich zouden trekken. De Regering heeft gezegd — en de heer *Ganshof van der Meersch* gelooft, dat dit wijs was —, dat de militairen die bevoegdheden alleen zouden uitoefenen, wanneer de burgerlijke Overheid niet in staat was het zelf te doen. De militaire Overheden konden die macht alleen uitoefenen in de gevallen, waarin de burgerlijke Overheden het niet zelf deden. In feite zijn hierover hoegenaamd geen moeilijkheden geweest, want de militairen hebben bijna niets gedaan na de bevrijding op grond van handhaving van orde en zijn niet tussenbeide gekomen in zake arrestaties en internering.

Een maand, voordat de Duitsers het land binnendrongen, werd de heer *Ganshof van der Meersch* benoemd tot auditeur-generaal bij het Hoog Militair Gerechtshof.

Op 29 Juli 1943 werd hij benoemd tot Hoge Commissaris voor 's Rijks veiligheid. Dit ambt werd ingericht met het oog op de verbinding met het bezette land en de voorbereiding en uitvoering der maatregelen betreffende 's Rijks veiligheid en de handhaving der orde in het bevrijde land. De Hoge Commissaris had dus overzicht over de verbinding met het bezette land gedurende de jaren 1943 en 1944, nl. over de geheime diensten. En vanaf de bevrijding de verbinding met de bevoegde Overheden in het bezette land voor de handhaving van de orde en de veiligheidsmaatregelen. Het was dus een verbinding voor contrôle en ordenen (coördinatie). Dat was de enige macht van de Hoge Commissaris. Hij moest de Regering verslag doen over alle desbetreffende vraagstukken. Deze verslagen werden aan de Minister van Justitie, de Minister van Binnenlandse Zaken en aan de Eerste Minister toegestuurd, alsook aan de Minister van Landsverdediging. Administratief hing de heer *Ganshof van der Meersch* in zijn hoedanigheid van magistraat van de Minister van Justitie af. Hij was in eerste instantie verantwoording schuldig aan de Minister van Justitie; natuurlijk ook wel aan de Regering in haar geheel, maar in eerste instantie toch aan de Minister van Justitie.

85002 *(Ganshof van der Meersch)*

Het tweede punt is, dat door de besluitwet van 20 Juni 1944 Belgische militaire zendingen voor de verbinding bij het geallieerde opperbevel werden ingericht. Deze bestonden uit 3 secties.

De eerste sectie was een zuiver militaire verbindings-zending; dat waren officieren, die aan de geallieerde eenheden werden gehecht als verbindingsofficieren, zuiver op militair gebied.

De tweede sectie — dat is heel belangrijk — bestond uit de Zending voor Burgerlijke Zaken.

De derde sectie was die, waarvan de heer *Ganshof van der Meersch* het hoofd was.

Hij wil eerst enige woorden zeggen over de tweede sectie, de Zending voor Burgerlijke Zaken. Hoofd van die sectie was luitenant-generaal *Tschoffen;* hij is een burger, advocaat en oud-Minister. Hij werd tot luitenant-generaal benoemd, omdat de geallieerde Overheid eiste in betrekking te zijn met militairen. Die sectie voor burgerlijke zaken was bevoegd op te treden inzake financiering, economische zaken, landbouw, ravitaillering, D.P.'s enz. Het herstel van de provinciale en gemeentebesturen te bevorderen was generaal *Tschoffen's* eigen bevoegdheid. Bij al de verschillende ministeriële departementen waren verbindingsofficieren, die in het begin de verbinding tussen de ministeries en het geallieerde opperbevel verzekerden. De heer *Ganshof van der Meersch* wijst b.v. op financiën; de bankbiljetten werden onmiddellijk ingetrokken, het geld geblokkeerd en een zeker bedrag uitgegeven. Een officier, lid van de 2e sectie, gemachtigde voor burgerlijke zaken, kwam onmiddellijk in verbinding met de Nationale Bank, het Ministerie van Financiën en de militaire Overheid van de S.H.A.E.F.; die officier had eigen bevoegdheden. Die officier ressorteerde voor deze zaken onder de heer *Tschoffen* en deze ressorteerde onder de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *de Schrijver,* maar natuurlijk was hij in nauw verband ook met de Eerste Minister en de bevoegde Ministers. De heer *de Schrijver* had alles met de heer *Tschoffen* voorbereid en verslag aan de Regering uitgebracht. De heer *Tschoffen* kwam natuurlijk, wat betreft de tucht enz., onder de Minister van Landsverdediging.

85004 *(Ganshof van der Meersch)* Hij handelde onder de ministeriële verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken. Hij mocht daar optreden, waar het gewone bestuur de nodige maatregelen niet zelf kon treffen. Maar hij handelde ook in de hoedanigheid van tussenpersoon, van intermediair tussen de Belgische overheden en het geallieerde militaire opperbevel, zijnde een van de militaire overheden, die in de besluitwet van 9 Mei 1944 werden aangeduid om tijdens de staat van beleg politiemaatregelen uit te oefenen. Hij had echter ook eigen bevoegdheden, alles natuurlijk onder de ministeriële verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken. Hier ging het niet alleen meer om verbindingen. De Ministerraad had hem een zekere reglementaire macht gegeven, zich steunend op de wetgeving betreffende de staat van beleg. Van die reglementaire bevoegdheid werd, feitelijk maar twee dagen, op zeer bescheiden wijze gebruik gemaakt. De heer *Tschoffen* heeft drie besluiten genomen, die in het *Staatsblad* van 6 September 1944 werden gepubliceerd. Brussel werd op 3 September bevrijd. De Militaire Zending kwam er op 4 of 5 September en op 6 September werden deze besluiten getekend door generaal *Tschoffen.* Het ging hier over een subdelegatie van de reglementaire macht. Het eerste besluit ging over het verkeer en de avondklok; het tweede over de inlevering van alle wapens en munitie, draadloze uitzendposten door de weerstand. Het derde had betrekking op de verduistering. Er zijn geen andere besluiten genomen dan die drie. De rechtsinbreuken werden gestraft met gevangenisstraf en boete.

Generaal *Tschoffen* had ook een delegatie gekregen van de Eerste Minister en van de Minister van Binnenlandse Zaken om bepaalde hoge ambtenaren uit hun ambt te schorsen.

85008 *(Ganshof van der Meersch)* De aanstelling van hen, die gedurende de oorlog waren benoemd door de Duitsers, werd onmiddellijk nietig verklaard. Omtrent deze mensen, die niet meer ter plaatse waren, was te Londen een Koninklijk besluit uitgevaardigd, hetzij het gouverneurs waren of arrondissements-commissarissen of burgemeesters.

Hierdoor waren deze plaatsen vrijgekomen, in de eerste plaats voor degenen, die van hun ambt waren verwijderd en dit nu automatisch weer gingen waarnemen. Indien een burgemeester zich slecht had gedragen, werd hij automatisch vervangen door de oudste schepen of het oudste gemeenteraadslid, gelijk dit door de Gemeentewet wordt bepaald. Van de eerste dag af waren dus al de overheden op haar plaats, waardoor de ambten van gouverneur, arrondissements-commissaris en burgemeester weer werden waar genomen. Voor de gouverneurs gebeurde dit dus, hetzij doordat zij door de heer *Tschoffen* werden aangesteld, hetzij doordat een gouverneur, die van zijn ambt was verwijderd, automatisch weer in functie trad, hetzij doordat een arrondissements-commissaris voorlopig de plaats van de gouverneur innam en dan door de Regering nieuw werd aangesteld. Op het gebied van de gemeenten ging het nog gemakkelijker, doordat degenen, die zich slecht hadden gedragen, onmiddellijk werden verwijderd, waarna de rechtmatige burgemeester hiervoor in de plaats kwam, dan wel de oudste schepen of, indien er geen schepenen meer waren — de schepenen worden voor niet langer dan vier jaar benoemd —, het oudste gemeenteraadslid.

Op het lagere niveau bemoeide de heer *Tschoffen* zich er niet mee. De heer *Tschoffen* heeft zich bemoeid met de gouverneurs, de gouverneurs bemoeiden zich met de arrondissements-commissarissen en de arrondissements-commissarissen bemoeiden zich met de burgemeesters.

85013 *(Ganshof van der Meersch)*

De Regering had al de nodige inlichtingen gekregen te Londen gedurende de jaren 1943 en 1944.

Minder dan een week na de bevrijding van Brussel zijn de Ministers zelf naar België teruggekeerd. De Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en ook de Eerste Minister werden elke dag op de hoogte gehouden van alles, wat zich in het land voordeed op het gebied van de openbare orde. Alles, wat generaal *Tschoffen* deed, alles, wat de eigen dienst van de heer *Ganshof van der Meersch* deed, werd natuurlijk onder de ministeriële verantwoordelijkheid gedaan. Zeer snel hebben ook de gewone, wettige autoriteiten haar functies hervat. Dit heeft een paar dagen geduurd. Toen de Regering op 8 of 9 September 1944 te Brussel was, werd van die datum af de bevoegdheid van de heer *Tschoffen* louter een verbindingsbevoegdheid. De Ministers deden hun eigen werk.

Voor wat de taak van de heer *Ganshof van der Meersch* als Hoge Commissaris voor 's Rijks Veiligheid betreft, verwijst de commissie naar diens verklaring daaromtrent, welke in § 6 van het volgende hoofdstuk is opgenomen. Hoewel de Hoge Commissaris voor 's Rijks Veiligheid deel uitmaakte van de Militaire Zending, was hij evenmin als de heer *Tschoffen* voor de uitoefening van zijn taak ondergeschikt aan het hoofd van de Militaire Zending. Hij ressorteerde onder de Minister van Justitie.

§ 2. *De stukken met betrekking tot de verhouding van het Militair Gezag tot de Regering.*

Naar aanleiding van het ontwerp-besluit betreffende de bijzondere staat van beleg, dat aan de Ministerraad ter behandeling is toegezonden, zendt de heer *Albarda* onder dagtekening van 24 October 1942 aan de Minister-President een brief [1]) met een aantal opmerkingen over dit ontwerp. „Eenmaal tot besluit verheven", zo zegt de heer *Albarda* in deze brief, „en vervolgens in werking getreden, zal het ontwerp een toestand scheppen, die mag worden genoemd militaire heerschappij, zo niet militaire dictatuur". Hij erkent, dat zulk een toestand noodzakelijk kan zijn, zolang op het grondgebied van Nederland of op een gedeelte daarvan nog krijgsoperaties tegen buitenlandse of binnenlandse vijanden moeten voortduren. Zulk een toestand is z. i. echter onduldbaar, wanneer het wettige gezag in Nederland is hersteld.

[1]) Bijlage 118.

Het ontwerp biedt niet de minste waarborg, dat er, zodra dit mogelijk is, enig volksorgaan zal bestaan, hetwelk voor de rechten en vrijheden van het Nederlandse volk zou kunnen waken, wat onder een staat van beleg meer dan nodig is.

Samenvattend zegt de heer *Albarda* in deze brief: „Kort en goed: dit ontwerp opent de deur voor een militaire heerschappij en geeft aan de Regering de macht die zo lang te doen voortduren als haar zal goeddunken, zonder dat daaromtrent ook maar enige mede-zeggenschap van het volk is verzekerd".

Van 28 Januari 1943 is een besluit [2]) van de Minister van Oorlog, waarbij het Bureau M.G. wordt ingesteld. Tot hoofd van dit bureau wordt benoemd mr. *H. J. Kruls,* majoor van de Generale Staf.

[2]) Bijlage 119.

In een nota [3]) dd. 24 Februari 1943 van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de Ministerraad brengt de Minister zijn ongerustheid naar voren betreffende Amerikaanse voornemens t.a.v. militair bestuur van door Amerikaanse troepen te bezetten gebieden. De Amerikanen schijnen volgens deze nota te denken, dat na de bevrijding afgewacht moet worden, hoe de bevolking reageert om daarna dienovereenkomstig te handelen. Dit onderstelt Amerikaans bestuur in vrijgemaakte streken, die door Amerikaanse troepen worden bezet, althans in het begin. De Amerikanen hebben te dezer zake voor Nederland geenszins een ongunstig uitzonderingsregime op het oog: hun legerleiding maakt de indruk alle thans bezette landen in dit opzicht over een kam te scheren.

[3]) Bijlage 120 A.

„Het geheel", zo vervolgt de nota, „maakt den indruk van bodemlooze onbenulligheid op den grondslag van goede bedoelingen en speciaal van het willen respecteeren van de wenschen der bevrijde volkeren als onderscheiden van hun wettige regeeringen. Dat een onderzoek zou zijn ingesteld naar de vraag, of in sommige landen (zooals Nederland) de wensch wellicht leeft het oude bewind of althans het staatshoofd terug te zien, blijkt nergens.

De Ambassadeur te Washington heeft mij gerapporteerd, dat dusver van Amerikaansche zijde geen poging is gedaan om de medewerking van de Nederlandsche- of Nederlandsch-Indische autoriteiten te verkrijgen bij de opleiding der officieren, die bestemd zijn om te worden belast met het militair bestuur van gebieden, waar Amerikaansche bevrijdingstroepen zullen worden gelegerd."

„Geeft dit alles", zo luidt het slot van deze nota, „ons aanleiding tot ongerustheid, de zaak wordt niet minder bedenkelijk, wanneer men weet, dat ook Amerikaansche civiele organen zich bezig houden met de

voorbereiding van werk in te bezetten landen. Genoemd mogen worden het Department of State (Office of Foreign Territories), de organisatie van Lohman, het Bureau of Economic Warfare en nog andere. Coördinatie tusschen die civiele instanties onderling en tusschen de civiele instanties en het leger bestaat er niet. Uiteraard kan dit slechts leiden tot bevoegdheidsnaijver en verwarring, waarvan de bezette landen slechts nadeel, teleurstelling en vertraging van herstel zullen ondervinden.

Het schijnt dringend noodig, dat wij deze zaak met kracht ter hand nemen, naar ik aanneem na verkregen goedkeuring van de Koningin. Mocht blijken, dat Nederland en Nederlandsch-Indië niet door Amerikaansche troepen zullen worden bezet, dan kan de zaak, wat Amerika betreft, verder buiten beschouwing blijven. Mocht echter blijken, dat wij wel moeten rekenen op een Amerikaansche bezetting, hetzij in Nederland of (wat waarschijnlijker lijkt) in Nederlandsch-Indië, dan zal het zaak zijn, dat wij ons zonder dralen met de Amerikaansche Regeering verstaan. Wat toch moet men denken, behalve van het bovenstaande, dat reeds erg genoeg is, van het verzoek van zekeren kolonel *Andrews* aan een lid van de Economische Missie te Washington, die opgave verzocht van personen in bezet Nederlandsch gebied, die na de bevrijding hooge bestuursfuncties zouden kunnen bekleeden? Blijkbaar worden de bezette landen beschouwd als gebieden, waar plotseling het beschavingspeil tot vrijwel nul is gezonken of waar slechts vreemde overheersching het heil kan brengen.

Wordt deze zaak niet in het reine gebracht, dan zullen ook de mooiste en beste plannen met het oog op den terugkeer van het wettig gezag in Nederland illusoir kunnen blijken."

[1]) Bijlage 121.

Uit een brief [1]) van de Minister van Justitie aan de Minister van Oorlog dd. 19 April 1943 blijkt, dat er toen reeds overleg geweest is over de aard van de bevoegdheid van het Militair Gezag. Door de Minister van Justitie wordt dit aldus gesteld: Het militair gezag, door of vanwege de Kroon aangesteld, is geen autonoom lichaam, gelijk aan een provincie of gemeente, maar oefent zijn functies uit in hiërarchisch verband, onder de instructies van de Kroon en de verantwoordelijkheid der Ministers. Hieruit volgt, dat de verordeningsbevoegdheid van het militair gezag een afhankelijke, van de Kroon afgeleide bevoegdheid is, zulks in tegenstelling b.v. met de verordeningsbevoegdheid van de gemeenteraad op grond van artikel 168 der Gemeentewet. De Kroon behoeft zich voor te behouden de van Haar emanerende verordeningen van het militair gezag te wijzigen of te vernietigen. Bovendien behoort de hiërarchieke verhouding der militaire autoriteiten een waarborg tegen misbruiken te zijn.

[2]) Bijlage 120 B.

In een brief [2]) van 3 Mei 1943 van de Minister van Oorlog aan de Ministers van Justitie en van Buitenlandse Zaken wordt medegedeeld, dat door het Bureau Militair Gezag rechtstreeks contact is gevestigd met de Britse functionaris — de z.g. C(hief) C(ivil) A(ffaires) O(fficer) — die in de bevrijde gebieden van Europa onder de geallieerde opperbevelhebber voor zoveel nodig het militair gezag zal uitoefenen.

Wat Nederland betreft, is uit de besprekingen met de C.C.A.O. gebleken, dat — voor zoverre het bevrijde gebied niet als operatiegebied moet worden benut — aldaar zo spoedig mogelijk het Nederlandse militaire gezag zal worden gevestigd en worden de te treffen regelingen nader uitgewerkt.

[3]) Bijlage 122.

In een brief [3]) van 27 Mei 1943 aan H.M. de Koningin adviseert de Minister van Oorlog hem te zijner tijd te belasten met de leiding van het Militair Gezag. De overwegingen, waarop dit advies berust, zijn aan deze brief in een bijlage toegevoegd.

Op 27 September 1943 schrijft het hoofd van het Bureau Militair Gezag aan de Minister van Oorlog:

„Ik heb de eer onder de aandacht van Uwe Excellentie te brengen, dat het van zeer groot belang moet worden geacht, dat het militair gezag ter dege op de hoogte is van de te volgen gedragslijn met betrekking tot door of vanwege den bezetter uitgevaardigde maatregelen van wetgevenden aard en zich voldoende heeft voorbereid op de taak, welke hem te dezer zake zal wachten.

Het is mij bekend, dat de Commissie Rechtsherstel eenige maanden geleden een ontwerp besluit „Rechtskracht vijandelijke wetgeving" aan Hare Ambtgenooten van Justitie, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Koloniën heeft ingediend.

Eerst nadat dit besluit zal zijn bekrachtigd of over het ontwerp tenminste overeenstemming in den Raad van Ministers bestaat en nadat op grond van dit besluit een Instructie van de Regeering aan het militair gezag zal zijn opgesteld, zal het bureau onder mijn leiding met den betrekkelijk omvangrijken voorbereidenden arbeid kunnen aanvangen.

Vermits de ervaring leert, dat tusschen het maken van een ontwerpbesluit, op de bevrijding betrekking hebbende, en het verkrijgen van overeenstemming terzake in den Raad van Ministers een zeer aan-

zienlijke tijd verloopt, bestaat bij mij de vrees, dat mijn bureau wellicht niet meer de gelegenheid zal hebben de noodige voorbereidingen te treffen. Mocht dit geval zich voordoen dan zal hiervan niet alleen een groote mate van rechtsonzekerheid het gevolg zijn, maar bovendien een ernstig verlies aan prestige zoowel van Regeering als van militair gezag.

Men zal in Nederland moeite hebben om te begrijpen, dat de Regeering in Londen in 3 à 4 jaar geen tijd gevonden heeft een dergelijk belangrijk onderwerp voldoende voor te bereiden."

In het vorenstaande vindt de heer *Kruls* volgens deze brief aanleiding de Minister van Oorlog ernstig te waarschuwen en hem te raden bij zijn ambtgenoten op de grootst mogelijke spoed aan te dringen. Over het ontwerp en de instructie behoort binnen de kortst mogelijke tijd overeenstemming te bestaan, opdat het Bureau Militair Gezag vooruit kan. Tevens vestigt de heer *Kruls* er de aandacht op, dat ook het langdurige uitblijven van de besluiten „Zuivering" en „Eerste Bestuursvoorziening" remmend werkt op de voorbereidende arbeid bij het bureau Militair Gezag.

Tenslotte rammelt de heer *Kruls* met de portefeuille in de volgende termen:

„De omstandigheden in de wereld zijn thans zoodanig, dat niemand kan zeggen, wanneer voor Nederland het uur der bevrijding aanbreekt. Mocht dat oogenblik spoedig komen en de langzame arbeid der Regeering oorzaak zijn, dat de voorbereidingen van mijn bureau onvoldoende ver zijn gevorderd, dan zal het voor mij uitermate moeilijk zijn om een verantwoordelijke functie in het militair gezag te vervullen. Ik moge Uwer Excellentie in dit verband tevens deelgenoot maken van mijn vrees, dat onder de geschetste omstandigheden velen der vrijwillige medewerkers van het militair gezag er voor zullen terugschrikken een functie als militair commissaris te aanvaarden."

In een memorandum [1]) dd. 4 October 1943 aan de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger,* geeft de heer *Kruls* te kennen, dat hij het van belang vindt een standpunt in te nemen inzake de „eerste bestuursvoorziening". Hij brengt critiek uit op het door de heer *Burger* te dien aanzien gekoesterde plan. Er zal een te grote terugkeer naar het oude worden gezien in de college's, welke de heer *Burger* in de gemeenten wil laten optreden. De wijze van burgemeesters benoemen acht de heer *Kruls* bepaald onjuist. Z.i. dient in bepaalde gevallen b.v. in dat van plotselinge ontruiming de bestuursvoorziening automatisch te kunnen werken.

[1]) Bijlage 123.

In een brief van 25 October 1943 van de heer *Burger* aan H.M. de Koningin wordt de vraag behandeld, hoe het Nederlandse volk gerust gesteld kan worden omtrent het karakter van het M.G. Het gaat de heer *Burger* er allereerst om, of werkelijk die geruststelling volkomen verantwoord gegeven kan worden. Dit zou het geval zijn, als naast een krachtig militair gezag voor exceptionele gevallen eveneens bij wet een krachtige civiele organisatie voor minder exceptionele gevallen gereed was. In hoofdzaak bestaan daaromtrent nog slechts enige autoritaire ontwerpen.

Op 17 November 1943 laat de Minister van Oorlog in een brief [2]) aan de Minister voor Algemene Oorlogvoering weten, dat luitenant-generaal *Grasset* hem heeft medegedeeld, dat het grote belang werd ingezien, dat de Nederlandse Regering onmiddellijk na de bevrijding ter plaatse vertegenwoordigd is. Door de heer *Grasset* werd hieraan toegevoegd, dat wellicht geen mogelijkheid zou bestaan zorg te dragen voor het tijdig overbrengen van de *volledige* Regering.

[2]) Vgl. bijlage 24.

Deze aangelegenheid is blijkbaar besproken met de Britse Regering, daar de Minister van Oorlog in een brief [3]) van 7 December 1943 aan de Minister van Buitenlandse Zaken mededeelt, dat er aan Britse zijde prijs op wordt gesteld, dat — in geval van ontruiming van Nederland — het wettige gezag in Nederland zo spoedig mogelijk vertegenwoordigd zal zijn, in verband waarmede het gewenst wordt geacht, dat leden der Regering c.q. enkele ambtenaren met de eerste echelons mede naar Nederland gaan. In die eerste echelons zijn daartoe circa 18 plaatsen beschikbaar.

[3]) Vgl. bijlage 124.

Reeds in December 1943 is het instituut van de Ministers-kwartiermakers besproken. Dit blijkt uit een ontwerp [4]) voor de opdrachten, aan deze Ministers te verstrekken, door de heer *Gerbrandy* op 11 December 1943 aan de leden van de Ministerraad toegestuurd.

[4]) Vgl. bijlage 124.

De heer *A. Pelt,* hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst, beklaagt zich in een aantekening [5]) dd. 14 Januari 1944 voor de Minister voor Algemene Oorlogvoering over het gebrek aan samenwerking tussen het Nederlandse Militair Gezag en de Britse en Amerikaanse instanties, die bestemd zijn naar Nederland over te steken. De heer *Pelt* maakt zich daarover in toenemende mate ongerust.

[5]) Bijlage 120 C.

In een amicebrief [6]) van 26 Januari 1944 van de heer *van Lidth de Jeude* aan de heer *van Boeyen* wordt medegedeeld, dat generaal *Grasset* verklaard heeft, dat de Britse legerautoriteiten voornemens zijn zo spoedig mogelijk de Nederlandse Regering in te schakelen en daarvoor,

[6]) Vgl. bijlage 124.

zodra de omstandigheden zulks toelaten, bereid zijn leden van de Nederlandse Regering per extra-vliegtuig over te brengen. Hij beschouwt de kwartiermakers niet anders dan als degenen die acte de présence geven en zich van die omstandigheden vergewissen. Generaal *Grasset* is overtuigd, dat *Montgomery* dezelfde mening is toegedaan; hij zal zich daarvan in elk geval nog vergewissen. Het vorenstaande geldt alleen voor het geval, dat de Duitsers terugtrekken na een wapenstilstand. In de andere gevallen, die zich voordoen, valt bezwaarlijk een definitieve regeling te treffen.

[1]) Bijlage 125.

In een nota [1]) van 16 Februari 1944 van de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog somt het hoofd van het Bureau Militair Gezag een aantal eisen op, waaraan moet worden voldaan, wil de uitoefening van het M.G. werkelijk mogelijk zijn. Kort samengevat zijn deze eisen: *a.* het M.G. moet zeer ruime bevoegdheden hebben; *b.* het moet het vertrouwen van de Regering hebben; *c.* het moet het vertrouwen van het Nederlandse volk bezitten; *d.* de door de Regering te treffen wettelijke voorbereidingen voor de bevrijding en de periode daarna behoren tijdig gereed te zijn, opdat het Militair Gezag zich op de uitvoering kan voorbereiden.

De gedurende het afgelopen jaar opgedane ervaring heeft de heer *Kruls* de overtuiging gegeven, dat aan deze door hem van essentieel belang geoordeelde eisen niet of althans onvoldoende wordt voldaan. Deze omstandigheid heeft de heer *Kruls* ernstig doen overwegen, of hij onder deze omstandigheden wel juist handelt door de functie van chef van de staf Militair Gezag te aanvaarden, voor welke functie hij, naar hij meent te weten, in aanmerking komt.

Voorts verzoekt hij de Minister eerbiedig om — indien het niet mogelijk mocht blijken op korte termijn de nodige wijzigingen in de positie van het Militair Gezag te brengen — hem niet te willen voordragen voor benoeming tot chef van de staf Militair Gezag of enige andere leidende functie in die organisatie. In dat geval werd hij gaarne spoedig ontheven uit zijn tegenwoordige functie van hoofd van het Bureau Militair Gezag, welke dient te worden vervuld door hem, die ook met de uitvoering zal worden belast.

Tenslotte bericht hij, dat de res. lt.-kol. *W. Chr. Posthumus Meyjes,* sous-chef Bureau Militair Gezag, en de res. majoor prof. dr. *J. H. de Boer,* hoofd van de Afdeling Repatriëring, zich tot hem hebben gewend met het verzoek om op overeenkomstige gronden als door hem ontwikkeld, niet in aanmerking te worden gebracht voor een functie in de staf Militair Gezag en te worden ontheven uit hun tegenwoordige plaatsing bij het Bureau Militair Gezag. De lt.-kol. *Posthumus Meyjes* verzoekt tevens zijn eervol ontslag uit de militaire dienst.

[2]) Bijlage 120 D.

In een radio-uitzending [2]) van 17 Mei 1944 wordt medegedeeld, dat met de geallieerden overeenkomsten zijn gesloten voor het bestuur van Nederland na de bevrijding. De overeenkomst tussen de Nederlandse en de Britse Regering werd namens Nederland getekend door de Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *van Kleffens.* [3]) De tweede overeenkomst tussen de Nederlandse Regering en die van de Verenigde Staten werd getekend door de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude.*

[3]) Vgl. voor de tekst: prof. mr. *P. S. Gerbrandy,* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 130—138.

[4]) Vgl. bijlage 126.

De heer *Albarda* schrijft op 14 Augustus 1944 in een brief [4]) aan de Minister van Oorlog, dat hij met zorg vervuld is inzake het Militair Gezag. De functionarissen toch bij dit lichaam schijnen definitief te zijn aangewezen, zonder dat daarvoor het toegezegde overleg in de Ministerraad heeft plaats gehad. Bovendien schijnt hiervoor hoofdzakelijk in de kringen van de grote concerns te zijn gezocht. Hem zijn voor belangrijke posten namen genoemd van personen, die geen enkele bestuurservaring hebben. De heer *Albarda* is voornemens in de vergadering van de Ministerraad van zijn bezorgdheid te doen blijken.

[5]) Vgl. bijlage 126.

In een nota [5]) van 16 Augustus 1944 aan de Minister van Oorlog zegt de heer *Kruls,* dat de Minister hem verzocht heeft een ontwerp te maken voor de beantwoording van de brief van de Minister van Waterstaat. De heer *Kruls* vreest, dat hij daartoe tot zijn spijt niet in staat zal zijn, daar hij vermoedelijk niet de juiste toon voor dit antwoord zal kunnen vinden. Hij wil wel enkele stenen voor dat antwoord geven. Zo zegt de heer *Kruls,* dat in plaats van het Militair Gezag vertrouwen te geven, men niets anders doet dan het wantrouwen, dwarsbomen, verdenken van eigen politiek en luisteren naar inblazingen van ontevreden groepen. Dit vermoordt het Militair Gezag, maakt het onmogelijk en voert naar de conclusie, dat het dan maar beter opgeheven kan worden.

De opmerkingen van de heer *Albarda* met betrekking tot het aandeel van de grote concerns in het Militair Gezag besprekend, voegt de heer *Kruls* twee bijlagen aan zijn nota toe, waaruit de aantallen van de functionarissen van het Militair Gezag, die tot deze concerns en tot de socialisten behoren, duidelijk blijken. Na de bezwaren van de heer *Albarda* tegen de in zijn brief van 14 Augustus 1944 genoemde perso-

nen weerlegd te hebben, zegt de heer *Kruls* in zijn nota, sprekende over de heren *Albarda, Sluyser* en *Oldenbroek,* dat het Militair Gezag, de creatie van deze kapitalistische Regering, geen goede dingen mag doen; het moet een object voor critiek blijven, waartegen zich straks de volle furie van de heren kan richten. De heer *Kruls* vervolgt in zijn nota: „Zoo gaat het trouwens met de Regeering zelf ook. De heer *van den Tempel* komt terug van de internationale arbeidsconferentie met veel goede dingen. Deze Regeering mag ze echter niet op haar programma zetten. Daar moet hij later mee komen. Was het niet logisch geweest, dat de Regeering blijk gaf den tijdgeest te verstaan door met een programma te komen, niet om zelf uit te voeren, maar om in Nederland aan het volk voor te leggen. Nu zwijgt zij, heeft geen programma en maakt zich verdacht. Hetgeen de bedoeling is."

De nota wordt besloten met de volgende opmerkingen: „Ik ben diep overtuigd, dat het oogenblik nadert, waarop in het belang van het land beslist moet worden de geheele zaak op te doeken. Een zwak, door de Regeering gewantrouwd en besnoeid militair gezag doet meer kwaad dan goed en zal den toch reeds zoo in opspraak zijnden naam van het Leger tot in lengte van dagen geheel onmogelijk maken.

Ik betreur, dat U.E. destijds mijn nota van 16 Februari niet aan al haar Ambtgenooten heeft gegeven. Thans wordt tegen den inhoud daarvan nog steeds gezondigd, wantrouwen, geen regeling over de repatrieering, nog steeds foutieve radioverhalen, die ik niet gezien heb, enz.

Persoonlijk zou ik een opheffing van het militair gezag als een zeer groote verlichting beschouwen. Ik heb er mijn beste krachten in een ongewoon tempo aan gegeven. Ik zou er mee door willen gaan zoo lang ik het belang er van inzie. Maar zooals gezegd, ik zie dat in den huidigen vorm niet meer.

Ik doe er niemand en niets een dienst mede door mij zelf aan dit ondankbare en onnuttig wordende werk nog langer op te offeren. Het oogenblik nadert met snelle schreden, dat ik zulks tegenover mijn gezin en mij zelf niet langer verantwoorden kan. Ik moet U daarop voorbereiden en zou het waardeeren, indien U zulks ook in den kring der Regeering zult willen bekend maken."

Luitenant-generaal *van der Vijver* heeft aan deze nota het volgende onderschrift toegevoegd: „Ik zal hier niet veel aan toevoegen. Ik kan de verbittering van kol. *Kruls* begrijpen. Dezelfde krachten, die vóór Mei 1940 de vorming van een behoorlijke (weermacht?) hebben belet en oorzaak zijn van het voor ons zoo ongunstige verloop van de gevechtshandelingen 10—14 Mei 1940 (waarvoor ten onrechte de legerleiding en de Generale Staf verantwoordelijk worden gesteld), zijn thans bezig het Militair Gezag af te breken. Hiermee zal het in de praktijk dan wellicht precies gaan als met ons Leger en het is volkomen begrijpelijk, dat kol. *Kruls* de verantwoordelijkheid daarvoor intijds opzegt."

Als een tweede reactie op de brief van de Minister van Waterstaat is te beschouwen de nota [1]) dd. 18 Augustus 1944 van de sous-chef Bureau Militair Gezag, de heer *W. Chr. Posthumus Meyjes,* aan de Minister van Oorlog. Na rijp beraad is de heer *Posthumus Meyjes* tot de slotsom gekomen zich niet langer beschikbaar te kunnen stellen voor een functie bij het Militair Gezag. De heer *Posthumus Meyjes* omschrijft eerst de motieven, die hem bewogen hebben zijn zware taak bij het Militair Gezag te aanvaarden, waarbij de opmerking gemaakt wordt: „Ik mag niet verhelen, dat mijn enthousiasme voor een deel geboren was uit de hoop snel en goed werk te kunnen doen ter aanvulling van een Regeeringsbeleid, dat tijdens den in de Londensche ballingschap doorgebrachten tijd naar mijn persoonlijke gevoelen maar al te dikwijls geleden had onder traagheid, gemis aan fantasie en besluiteloosheid."

De heer *Posthumus Meyjes* is volgens zijn nota bitter teleurgesteld, omdat hij in plaats van vertrouwen te verkrijgen voortdurend met wantrouwen te kampen heeft gehad. Hij zou dit met liefde voor de zaak over hebben gehad, indien niet een aantal factoren hem langzamerhand tot de overtuiging hadden gebracht, dat alle offers aan tijd en inspanning tevergeefs waren. Kort samengevat komen deze factoren hierop neer:

1. De Regering heeft op zeer vele vitale punten van het onmiddellijk na de bevrijding te voeren beleid zó getalmd en van een zódanige interne onenigheid en besluiteloosheid blijk gegeven, dat het moeilijk wordt onder haar leiding het werk van de wederopbouw in hoogst gespannen verhoudingen te verrichten.
2. Verschillende Ministers hebben voortdurend blijk gegeven van gebrek aan vertrouwen in het Militair Gezag, zowel in het instituut als zodanig als in de kwaliteiten en de bedoelingen van de personen, die daarin werkzaam waren of — bij de bevrijding — voor een functie daarin bestemd zouden zijn. „Vele van Uwer Excellentie's ambtgenooten", aldus de heer *Posthumus Meyjes* in zijn nota, „hebben bij

[1]) Vgl. bijlage 126.

herhaling doen uitkomen, dat zij het Militair Gezag als een „pis aller" beschouwden en zeer beducht waren voor eigenmachtig en ondoordacht optreden van hen, die daarin een leidende positie hadden. Schoorvoetend en zonder eenige overtuiging werd het Nederlandsche Volk over het Militair Gezag ingelicht — en dan nog zeer summier en onvolledig. Week in, week uit duren de meest onbillijke aanvallen voort, in woord en geschrift door verschillende van Uwer Excellentie's ambtgenooten gelanceerd. Welnu, zonder vertrouwen van de Regeering in het Militair gezag, als instituut, en in de samenstellende deelen ervan, is de zware taak, welke daaraan is toegedacht, niet te vervullen. Ik kan in de omstandigheden, waaronder wij in Nederland zullen werken, niet voortdurend over mijn schouder kijken om gewaar te worden, wie van Uwer Excellentie's ambtgenooten *nu* weer een aanval op het Militair Gezag pleegt of voorbereidt."

De heer *Posthumus Meyjes* zet daarna uiteen, dat zonder vertrouwen van het Nederlandse volk de taak evenmin is te verrichten. „Wat dàt aangaat heeft de Regeering bewust of onbewust alles gedaan om dat Volksvertrouwen bij voorbaat te ondermijnen."

Daar de toestand steeds ernstiger en onbevredigender wordt — de heer *Posthumus Meyjes* wijst slechts op de brief van de Minister van Waterstaat dd. 14 Augustus 1944 — verzoekt hij met ingang van 1 September hem van zijn functie bij het M.G. te ontheffen.

Aan deze nota heeft de heer *Kruls* een aantekening toegevoegd van de volgende inhoud. „Ik betreur dit verzoek van overste *Posthumus Meyjes* in hooge mate. Toen ik U.E. mijn nota van 17 dezer zond, was het voornemen van mijn Sous-Chef mij nog onbekend. Ware het anders geweest, dan had ik reeds dadelijk een stap verder gegaan en ook mijn ontheffing gevraagd.

De overwegingen van verzoeker moet ik onderschrijven. Ik mag U niet adviseeren het verzoek af te wijzen. Immers U.E. heeft hem destijds toegezegd in een dergelijk geval zijn ontslag te zullen bevorderen.

In zijn vervanging zal vermoedelijk niet kunnen worden voorzien. Ik heb nog geen stappen gedaan, doch ik vrees, dat geen van mijn medewerkers, die daarvoor geschikt is, onder de huidige omstandigheden de verantwoordelijke positie van Sous-Chef zal willen of kunnen aanvaarden.

Ik moge U.E. er op wijzen, dat het — indien werkelijk geen andere Sous Chef gevonden kan worden — voor mij onmogelijk zal zijn de leiding te blijven houden.

Ik moet voorts ernstige overweging aanbevelen van mijn nota van gisteren. Een zeer duidelijk gewijzigde houding tegenover het militair gezag is absoluut noodzakelijk. Zonder dat staat ook mijn onwrikbaar besluit vast om U.E. om ontheffing uit mijn functie te vragen. In afwachting daarvan zal ik gaarne met verlof gaan. Ik wil niet de risico loopen, dat mijn nota weder evenals die van 16 Februari j.l. onbeantwoord blijft.

De ongelukkige omstandigheid doet zich voor, dat juist Maandag de cursus-Commissarissen aanvangt. Ik wil geen knaleffect door deze af te gelasten. Ik zal den Sous-Chef opdragen zijn taak daarbij te vervullen en ik vertrouw, dat hij het naar eer en geweten zal doen. Ook ik zal mijn rol daarbij vervullen.

Daarna moge ik Uwer Excellentie verzoeken mij, aanvangende Maandag 28 Augustus 1944, verlof te verlenen totdat een beslissing zal zijn genomen over de vraag:

een militair gezag, dat erkend en vertrouwd wordt, en

een Regering, die het als één man steunt en niet tegenwerkt en zich schaamt het ingesteld te hebben,

of een militair gezag, zooals zich dat thans ontwikkelt, maar dan zonder mij,

of opheffing van het militair gezag."

Op 19 Augustus 1944 volgt een nieuwe nota [1]) voor de Minister van Oorlog van de hand van de heer *Kruls*, waarin deze zegt: „In mijn nota van 17 dezer en in mijn onderschrift op het verzoek om ontslag van den sous-chef van mijn bureau van 18 dezer heb ik Uwer Excellentie doen kennen, dat bij mij de overtuiging heeft post gevat, dat de Regeering niet bereid is de consequenties te aanvaarden van haar eigen besluit om het land in bijzonderen staat van beleg te verklaren en evenmin om het militair gezag hoog te houden en het vertrouwen te geven, zonder hetwelk het onmogelijk zijn zware en verantwoordelijke taak zal kunnen vervullen.

De toestand nu eenmaal zoo zijnde, meen ik als de beste oplossing te moeten aanwijzen om op de dwalingen ons weegs terug te keeren en geen bijzonderen staat van beleg te doen intreden, geen militair gezag in te stellen.

Gedurende de eerste of militaire phase ware dan het nemen van ingrijpende maatregelen aan den geallieerden bevelhebber over te laten, terwijl daarna wellicht bijzondere bevoegdheden aan de Regeering, den Minister van Justitie of een Regeeringscommissaris gegeven zouden kunnen worden.

[1]) Vgl. bijlage 126.

Misschien zou een dergelijke oplossing ook meer tegemoet komen aan de verlangens van het vaderland, waar men wars zou zijn van alles wat militair gezag of militair is.

Hoe het ook zij, een militair gezag, zooals zich dat nu ontwikkelt. wordt een onmogelijk creatuur, dat slechts kwaad en geen goed kan doen.

Het wordt door vele leden der Regeering gewantrouwd en als hun natuurlijke vijand gezien, het wordt in de pers belachelijk gemaakt. Aan het Nederlandsche volk wordt het vertoond als een dier van kwaadaardige afstamming, dat echter door de wijsheid der Regeering tot kalmte is gebracht en slechts bij uitzondering uit zijn kooi zal worden gelaten.

Dit kan ook aan onze geallieerde vrienden niet onbekend blijven. Men kan van hen niet verwachten, dat zij aan „nobody's darling" veel zullen overlaten."

De vraag verwachtend om met feiten te komen, zegt de heer *Kruls* in deze nota, dat hij dit niet gaarne doet. Zijn overtuiging toch berust niet in de eerste plaats op feiten, maar op aanvoelen. Niettemin geeft de heer *Kruls* een bloemlezing van enkele feiten op gevaar af enige punten verlies te boeken. Deze feiten hebben betrekking op de tegen de militaire commissarissen aangevoerde bezwaren, op de bezwaren tegen kapitein *van den Wall Bake,* op de actie van de Minister van Waterstaat tegen de Inundatie-commissie, op de moeilijkheden met Sociale Zaken inzake de repatriëring, enz.

Intussen schijnt tegen het einde van de maand Augustus 1944 de storm geluwd te zijn, want uit een brief [1]) dd. 30 Augustus 1944 van de Minister van Oorlog aan de heer *Posthumus Meyjes* blijkt, dat de heer *Posthumus Meyjes* zich tot grote voldoening van de Minister van Oorlog na een bespreking met hem, de Minister-President en de heer *Kruls* bereid heeft verklaard zijn verzoek om uit zijn functie te worden ontheven, terug te nemen. In deze brief constateert de Minister van Oorlog, dat er aanwijzingen zijn, dat niet alle leden van de Regering volledig vertrouwen aan het Militair Gezag schenken, een omstandigheid, welke door de Minister ten zeerste wordt betreurd en afgekeurd. Bovendien deelt de Minister van Oorlog in deze brief mede, dat de Minister-President had toegezegd mededeling te zullen doen in de Ministerraad van de door de heer *Posthumus Meyjes* tot uitdrukking gebrachte grieven en een verklaring van de Regering te zullen uitlokken, waarin vertrouwen in het Militair Gezag zal worden uitgesproken, met dien verstande, dat omtrent de oprechte bedoelingen van het M.G. geen twijfel wordt gekoesterd, onverminderd het recht van kritiek op handelingen van het Militair Gezag.

[1]) Vgl. bijlage 126.

In een brief [2], gedateerd December 1944, schrijft de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Burger,* aan generaal *Kruls,* dat hij zich voorstelt, dat ingaande 1 Januari 1945 het Militair Gezag zich van verdere zuiveringsmaatregelen zal kunnen onthouden, omdat de civiele autoriteiten op het betrekkelijke terrein in staat zullen zijn die tot voltooiing te brengen. Wel zal het de Minister van Binnenlandse Zaken aangenaam zijn, indien het Militair Gezag in zoverre het Binnenlands Bestuur assistentie wil blijven verlenen, dat bedoelde civiele autoriteiten aan het Militair Gezag zuiveringsmaatregelen kunnen verzoeken en ook opheffing daarvan. „Aangezien", zo eindigt de heer *Burger* zijn brief, „een goede verstandhouding tusschen Militair Gezag en het Burgerlijk Gezag naar mijn meening, aanwezig is, stel ik mij voor dat een regeling, als in de laatste alinea bedoeld, practisch zal kunnen functionneeren."

[2]) Bijlage 127.

De commissie bezit een afschrift [3]) van de notulen van de kwartiermakersvergaderingen van 31 October tot en met 23 December 1944.

[3]) Bijlage 113.

Enkele passages uit deze notulen, van belang voor de beoordeling van de verhouding Regering—Militair Gezag, zullen hieronder weergegeven worden.

In de allereerste plaats merkt de commissie op, dat uit de notulen van de vergaderingen van 29 November en van 1, 4 en 13 December 1944 blijkt, dat toen aanwezig is geweest majoor dr. *Harthoorn,* liaison-officier met het Militair Gezag.

In de vergadering van 26 November 1944 stelt de Minister van Justitie voor aan het einde van de week een vergadering te houden met de Commissarissen der Koningin, Z.K.H. Prins *Bernhard* en generaal *Kruls,* „teneinde volkomen klaarheid te scheppen in alle verhoudingen tusschen Regeering, Militair Gezag, civiel bestuur, stoottroepen e.d. en na te gaan welke maatregelen daartoe nog noodig zijn."

Blijkens een paragraaf, onder het hoofd „Overbrenging Staf Militair Gezag" en luidende: „De overbrenging hiervan naar Nederlandsch gebied wordt dringend noodzakelijk geacht; de hoofdpersonen zullen spoedig naar Oisterwijk komen" is dit vraagstuk besproken op de kwartiermakersvergadering van 27 November 1944.

Op de vergadering van 29 November 1944 is aan de orde geweest

een telegram aan de Vertrouwensmannen inzake het burgerlijk gezag. De daarover gemaakte aantekening luidt: „In verband met de meening van de Vertrouwensmannen, dat zij het burgerlijk gezag zouden vertegenwoordigen en het Militair Gezag zich alleen met militaire zaken zou bezig houden, wordt besloten een telegram te zenden, waarin uiteengezet wordt, dat Militair Gezag op te vatten is in den zin van „Civil Affairs" en dus in gemilitariseerd verband juist civiele zaken behandelt."

Het contact met de Vertrouwensmannen is eveneens ter sprake geweest in de vergadering van 4 December 1944. Met betrekking tot dit punt komt in de notulen de volgende passage voor: „De Minister van Justitie opent de vergadering en vraagt de andere aanwezige Ministers of hun iets bekend is omtrent de stukken, die de Minister-President in circulatie zou geven inzake de Vertrouwensmannen. Het blijkt, dat de aanwezige Ministers de stukken nog niet hebben doorgekregen. Ook de Minister van Financiën blijkt bij navrage deze stukken niet te hebben ontvangen."

In dezelfde vergadering van 4 December 1944 merkt de Minister van Binnenlandse Zaken op, dat hij na het vertrek van enkele Ministers het nuttig acht, dat de in Nederland achterblijvende Ministers de kwartiermakersvergaderingen voortzetten. Hij heeft dit overlegd met de Minister van Justitie. Besloten wordt, dat de kwartiermakersvergaderingen zullen worden gecontinueerd.

In de samenvatting van de kwartiermakersvergadering, op 13 December 1944 gehouden, komt onder het hoofd: „Rapport generaal *Kruls*" het volgende voor: „*De Minister van Financiën* vestigt de aandacht op een passage, voorkomende in een rapport van Generaal *Kruls,* waarin tot uiting komt, dat de Ministers niet gewenscht zijn in Nederland. Hij is niet bereid te berusten in de aanmatigende houding van den Chef Staf Militair Gezag, die dient te begrijpen, dat in deze aangelegenheid de regeering haar eigen verantwoordelijkheid draagt en zich als militair daaraan heeft te onderschikken.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, stelt voor een brief naar Londen te schrijven, waarin gezegd wordt, dat wij met name kennis hebben genomen van bovenbedoelde passage en dat wij ons niet kunnen vereenigen met de negatieve houding van de Chef Staf Militair Gezag.

Besloten wordt, dat een brief zal worden geschreven aan den Minister van Oorlog."

Onder het hoofd „Machtiging aan Ministers-kwartiermakers" staat het volgende: „In verband met de machtiging, welke door de andere Ministers is gegeven aan de Ministers-kwartiermakers, wordt opgemerkt, dat deze geacht moet worden te zijn gegeven aan de hier aanwezige Ministers en niet uitsluitend aan de vijf oorspronkelijke kwartiermakers. Wanneer deze notulen in Londen komen en er niets op wordt vernomen, wordt aangenomen, dat de Ministers in Londen hiermede accoord gaan."

De notulen van de vergadering van 17 December 1944 worden geopend met de mededeling: „Brief aan Z.E. den Minister-President betreffende de verhouding tot den Chef van den Staf van het Militair Gezag, opgesteld door Minister *Burger.* Deze brief wordt na voorlezing goedgekeurd."

Op 23 December 1944 heeft een vergadering plaats van de kwartiermakers, waarbij aanwezig zijn Minister *van Heuven Goedhart* (voorzitter), Minister *Burger* en Minister *van den Tempel.* In deze vergadering geeft de heer *van den Tempel* een uiteenzetting van zijn bemoeiingen op sociaal gebied. De wachtgeldregeling is herzien; voor aangelegenheden op het gebied van de arbeid is een coördinatie-commissie gevormd, waarvan deel uitmaken voor het Militair Gezag de majoor *van den Wall Bake* en dr. *Beel;* er is een contact-commissie gevormd voor het bedrijfsleven, bestaande uit vijf werkgevers en vijf werknemers, welke commissie zal werken onder het Ministerie van Sociale Zaken, daarbij voeling houdend met het M.G. en tenslotte is de stand van de werkverruiming bekeken mitsgaders de vorming van een college van drie Rijksbemiddelaars. Na deze uiteenzetting gaat het verslag van deze vergadering aldus voort: „Bij al deze zaken" — Minister *van den Tempel* heeft hier het woord — „heeft de heer *van den Wall Bake* van Militair Gezag goed medegewerkt en toch kwam er tenslotte een eigenaardige verrassing, toen uit de stukken plotseling een aanschrijving van het Militair Gezag te voorschijn kwam over de ordening van de sociale verzekering. Hoewel de heer *van Rhijn* hier nu 14 dagen geweest is en de Minister 8 dagen, heeft Militair Gezag dit nimmer besproken. Militair Gezag heeft nu een commissie benoemd om dit te regelen, welke een taak is opgedragen, die — naar de Minister meent — wettelijke grondslag mist en ingrijpt in de bevoegdheden van den Minister van Sociale Zaken. De commissie werkt echter reeds.

Een moeilijk punt doet zich hierbij voor: die commissie beschikt namelijk, naar zij verklaart, over voldoende gelden en nu is het

eigenaardige, dat het Ministerie hier niet over geld beschikt, zoodat het voor de wachtgeldregeling benoodigde geld door Sociale Zaken bij het Militair Gezag zou moeten worden opgenomen ter nadere verrekening. De Regeering heeft de fout gemaakt het Militair Gezag een memoriepost te geven, waaruit vrij geput kan worden, terwijl de zooveel beter te controleeren departementen niet met zoodanige begrotingspost zijn toegerust. De *Voorzitter* meent, dat de fout is, dat alleen het Ministerie van Oorlog een continentale post heeft toegekend gekregen, die Militair Gezag heet. Alle andere Ministeries missen dat. De eenige oplossing lijkt, dat de andere Ministeries een kortloopende aanvullende begrooting maken voor het werk in Nederland. Minister *van den Tempel* zou de voorkeur geven aan een voorloopige memoriepost, daar niet alles te ramen is. Na een verdere discussie wordt besloten, dat dit punt onder de aandacht van den Minister-President zal worden gebracht met het voorstel, dat aan de verschillende hier werkende departementen een memoriepost zal worden toegestaan onder beding, dat over belangrijke nieuwe uitgaven overleg zal worden gepleegd met den Minister van Financiën en dat deze departementen per 1 April een ontwerpbegrooting voor Nederland voor het volgende halfjaar zullen indienen. Dit principieele punt zou in een volledigen Ministerraad beslist kunnen worden Minister *van den Tempel* merkt verder op, dat hij hier binnenkort een klein orgaan zal moeten hebben als embryonaal departement. Dat zal kosten medebrengen, die nu niet ter beschikking staan. De verhouding Regeering—Militair Gezag is moeilijk, wat geaccentueerd is door het ongelukkige verloop van den oorlog. Het Militair Gezag heeft op twee gebieden een onmiskenbaar belangrijke taak, en wel:

1. noodvoorzieningen te treffen als gevolg van den oorlog, in het bijzonder in operationeel gebied;
2. de verbinding te vormen en te onderhouden tusschen het Geallieerde Opperbevel en de Nederlandsche Regeering.

Die beide taken zijn met een beperkt personeel best uit te voeren. In plaats daarvan vormt het Militair Gezag echter een compleet Regeeringsorgaan en trekt het daarvoor steeds meer menschen aan, ook uit het Regeeringsapparaat. Minister *Burger* merkt op, dat het de politiek van geen man en geen cent tegenover de Regeering is. Minister *van den Tempel* gaat voort, dat het Militair Gezag, dat nu circa 1000 man sterk is, bezig is zich uit te breiden tot ongeveer 3000 man. Als dat lichaam zoo groot is, kan het practisch niet meer zonder moeilijkheden geliquideerd worden. Tezelfder tijd, dat het Militair Gezag tot deze exorbitante uitbreiding van zijn personeel overgaat, blijft aan de departementen practisch gesproken een mogelijkheid onthouden de meest noodzakelijke personeelsvoorzieningen te treffen. De onbedoelde uitbreiding van de taak van het Militair Gezag sticht nu reeds veel verwarring op het burgerlijk bestuursterrein. Zuid-Nederland wordt overstroomd door officieren. die binnenkort talrijker zullen zijn dan onze soldaten aan het front. Deze officieren zijn geuniformeerd en geprivilegieerd in tegenstelling tot de overige bestuursambtenaren, die onder zeer zorgelijke omstandigheden hun werk moeten verrichten. Geleidelijk dwalen wij met dit groote lichaam naar een militarisatie van het burgerlijk bestuur, die het gevaar van een militaire dictatuur inhoudt.

De Regeering zal moeten kiezen of deelen. De meeste menschen in het Militair Gezag willen het goede en werken hard. De fout was, dat de leiding door de Regeering niet voldoende straf is geweest, waarvoor de Minister-President en de Minister van Oorlog in de eerste plaats verantwoordelijk zijn. Twee dingen zijn nu noodig:

1. zou in scherp geformuleerde punten moeten worden vastgelegd, hoe het Militair Gezag zich tot zijn tweeledige taak heeft te beperken;
2. zal moeten worden nagegaan, of het zoo gelimiteerde Militair Gezag bevredigend zal kunnen werken onder handhaving van de bestaande top.

De *Voorzitter* zou daar een derde punt aan willen toevoegen:

3. zou moeten worden onderzocht, of de oorzaak van het derailleeren van de verhouding tusschen Regeering en Militair Gezag niet mede een gevolg is van een te weinig krachtig beleid van Oorlog.

Minister *van den Tempel* meent, dat als de eerste twee punten opgelost zijn, de mogelijkheid voor de noodzakelijke ontwikkeling der Regeeringsdepartementen wordt geschapen. De Minister twijfelt niet, of de overgroote meerderheid van de leden van het Militair Gezag zal de Regeering trouw terzijde blijven staan. De *Voorzitter* en Minister *Burger* stemmen hiermede in, doch de *Voorzitter* merkt op, dat de situatie, ontstaan door de ziekte van Minister *van den Broek*, de onaanvaardbare voortduring van de combinatie der ambten van Minister van Koloniën en Luitenant Gouverneur-Generaal en nu de moeilijkheden met het Militair Gezag, dwingen tot het stellen van de vraag, of niet moet worden overgegaan tot de vorming van een nieuwe

Regeering met aantrekking van krachten uit het thans bevrijde gebied. Overigens zijn de *Voorzitter,* zoowel als Minister *Burger* het eens met Minister *van den Tempel,* die binnenkort in Londen de Ministerraad zal bijwonen en dan duidelijk kan uitdrukken, dat de toestand niet langer houdbaar is en dat door handelingen teruggekeerd moet worden naar gezonde toestanden, waarbij het Militair Gezag weder wordt gemaakt tot wat het moet zijn, de sterke arm der Regeering.

Besloten wordt, dat de punten ter reorganisatie van het Militair Gezag hier zullen worden opgesteld vóór den terugkeer van Minister *van den Tempel* naar Londen. Begin Januari zullen alle Ministers in Londen samenkomen om deze punten in een volledige Ministerraad te behandelen".

Van 25 November tot 8 December 1944 heeft de Minister-President een bezoek gebracht aan verschillende delen van bevrijd Nederland. Zijn bevindingen heeft hij in een rapport [1]) aan H.M. de Koningin neergelegd. Inzake de verhouding tot het Militair Gezag komt in dit rapport geen enkele opmerking voor. De heer *Gerbrandy* wijst slechts op de aanwezigheid van ernstige latente gevaren in de houding van de bevolking. Deze gevaren vloeien, aldus het rapport van de Minister-President, vooral voort uit de volgende vier factoren:

de moeilijke materiële toestand;

de enigszins labiele geestestoestand, waarin ons volk zich na al het doorstane bevindt;

communistische of soortgelijke actie van provocateurs onder de arbeidersbevolking;

de gedragingen van bepaalde elementen, die zich in de Binnenlandse Strijdkrachten hebben ingedrongen.

Deze factoren maken, dat onder de ogenschijnlijk rustige oppervlakte gevaarlijke stromingen schuren aan de fundamenten van een thans nog geordende en rustige maatschappij.

Bij de aanvang van het nieuwe jaar 1945 blijken de moeilijkheden tussen de Regering en het Militair Gezag nog verre van opgelost te zijn. In een brief [2]) van 1 Januari 1945 van de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog verklaart eerstgenoemde te betreuren, dat enkele passages uit het eerste gedeelte van zijn eerste en tweede weekrapport ontstemming bij de Ministers hebben gewekt. Hij erkent, dat deze weekrapporten niet de geëigende plaats zijn om de aandacht te vestigen op moeilijkheden, die zich voordoen in de verhouding tussen Ministers en het Militair Gezag. Deze moeilijkheden zelf kan hij helaas niet ontkennen en de toenemende omvang daarvan vervult hem met zorg. „Hierdoor heeft zich een toestand ontwikkeld", aldus de heer *Kruls* in deze brief, „die, zoo deze zou blijven bestaan, den arbeid van het M.G. geleidelijk geheel onmogelijk zal maken en die reeds thans het prestige van Hr. Ms. Regeering schaadt.

Leden van het Kabinet nemen maatregelen niet alleen zonder overleg met het M.G., doch zelfs in strijd met voorschriften door M.G. gegeven. Men schroomt zelfs niet het M.G. openlijk aan te vallen en zijn prestige te ondermijnen."

In een bijlage bij deze brief geeft de heer *Kruls* ter illustratie hiervan een aantal voorbeelden. Zo schrijft hij:

„In een vergadering van ambtenaren van het Departement van Sociale Zaken, die tevens zitting hebben in het adviescollege van Sectie X, Arbeidszaken Militair Gezag, liet de Minister zich laatdunkend uit over het M.G. en zegt o.a.: dat hij het recht heeft rechtstreeks met zijn ambtenaren te correspondeeren; dat het M.G. insubordinatie pleegt t.o.v. de Regeering en verre zijn boekje te buiten gaat; maatregelen daartegen zijn te verwachten.

Bij ambtenaren wekt dit twijfel op t.a.v. hunne positie t.o.v. het M.G. De ambtenaren waren ontstemd over de houding van de Regeering t.o.v. het M.G. (De Minister n.l. bleek uiting te geven aan het gevoelen van zijn collega's).

In een brief van den Minister van Binnenlandsche Zaken, welke in het Dagblad „Oost Brabant" wordt gepubliceerd, komt de volgende passage voor:

„Onder die onzekere omstandigheden hebt U gemeend zich te mogen houden aan de U door het M.G. verleende verschijningsvergunning zonder dat U zich de vraag gesteld hebt, of het M.G. bevoegdelijk handelde."

Z.E. tracht hiermede eigen prestige te redden ten koste van het M.G. Hoewel deze zaak al maanden loopt, doet Z.E. deze laatste stap zonder overleg met mij en deelt hij aan mijn kapitein *Sikkema* mede, dat hij de passage handhaaft, mede in aanmerking nemend het feit, dat de verhouding toch al reeds zoo gespannen is."

„Zonder voorkennis van het M.G. wordt een perscommuniqué uitgegeven, aankondigend de aankomst van eenige leden van de Regeering in Nederland. In dit communiqué wordt o.a. de misleidende mededeeling gedaan, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken nu zal beginnen met de zuivering ter hand te nemen.

Dr. *van den Berg* verschijnt niet op een vergadering te Eindhoven,

[1]) Bijlage 128.

[2]) Vgl. bijlage 129.

waartoe hem een uitdrukkelijk verzoek was gedaan door majoor *Aninga* in opdracht van C.S.M.G. In plaats daarvan begeeft hij zich op verzoek van den Minister van Sociale Zaken op weg naar Engeland.

Minister *de Booy* richt een brief aan S.H.A.E.F. betreffende de voedselpositie in het bevrijde gebied van Nederland. Deze brief wordt besproken op een vergadering met geallieerde autoriteiten, gehouden op 30 November 1944. M.G. te Brussel krijgt de eerste indicatie van het bestaan van dit schrijven bij lezing van de notulen dezer vergadering. Intusschen is bij de leden van de Shaef Mission to the Netherlands een zeer onaangename stemming gewekt t.o.v. het M.G., hoewel dit laatste beseft, dat de klacht van Minister *de Booy* ongegrond was. In vele andere gevallen correspondeeren Ministers zonder eenig overleg met M.G. en met S.H.A.E.F."

„De Regeering laat allerlei min of meer bekende en door het M.G. ongewenschte personen heen en weer reizen naar het bevrijde gebied met opdrachten, welke het M.G. onbekend zijn en in sommige opzichten zijn bedoelingen kruisen. Toegang tot en vertrek uit het bevrijde gebied moet uitsluitend een M.G.-bevoegdheid worden."

„De Regeering onderhoudt contact met haar z.g. vertrouwensmannen, waaromtrent het M.G. niets weet. Zelfs niet of hij bij contact met dezen aan deze vertrouwensmannen ondergeschikt is of niet, resp. of de vertrouwensmannen order hebben alle uitgevaardigde terugkeerbesluiten ten uitvoer te leggen. Het schijnt te zijn voorgekomen, (zie het bericht van het B.I. No. GB/7868/44), dat vertegenwoordigers der vertrouwensmannen de Regeering in bevrijd gebied bezoeken, zonder eenig overleg met het M.G. en zonder dat het M.G. deze Heeren mag ontmoeten. Het M.G. moet gekend worden in soortgelijke besprekingen en van afspraken daarbij gemaakt op de hoogte zijn."

„De Minister van Binnenlandsche Zaken stelt een bureau in, dat onderdeel uitmaakt van Staf M.G. Dit had slechts Minister van Oorlog of C.S.M.G. kunnen doen."

Voortgaande betoogt de heer *Kruls* in zijn bovenvermelde brief van 1 Januari 1945, dat het dringend nodig is, dat onverwijld een blijvende en uiteindelijke oplossing van dit conflict worde gevonden. Er is in de huidige phase van de krijgsverrichtingen naar zijn mening slechts één oplossing mogelijk, nl. dat aan het M.G. ingevolge de aan het M.G. gegeven bevoegdheden een grote vrijheid van handelen wordt gelaten en dat het ten volle verzekerd is van de volledige steun van alle leden van het Kabinet. Tegelijkertijd dienen waarborgen geschapen te worden, dat leden van het Kabinet, die hun bevoegdheid uitoefenen, zulks zullen doen in overleg met het M.G. De Regering kan trots zijn op haar inzicht, dat zij getoond heeft door het M.G. in te stellen. Doch thans begaat zij de grote en onlogische fout haar eigen creatie te verloochenen. Het M.G. kan slechts zijn taak naar behoren vervullen, indien de Regering niet alleen *verklaart* vertrouwen in het M.G. te stellen, doch ook *metterdaad bewijst* dit vertrouwen te geven door het M.G. volledig te steunen. De figuur, waarbij de leden van het Kabinet het M.G. zien als een gevaarlijke concurrent, moet verdwijnen.

De heer *Kruls* besluit zijn brief met de volgende verklaring: „Mocht de Regeering mijn zienswijze niet deelen, zoo stel ik er prijs op te verklaren, dat ik dan in geenen deele verantwoordelijk wensch te zijn voor de gevolgen, die tengevolge daarvan zullen optreden.

Ik moge tenslotte nog opmerken, dat de toestand mijns inziens zoodanig ernstig is, dat een *spoedige* oplossing gevonden dient te worden."

[1]) Vgl. Bijlage 129.

Blijkens een brief [1]) van de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog van 5 Januari 1945 hebben er op die zelfde dag besprekingen plaats gehad tussen de Voorzitter van de Raad van Ministers, de Minister van Oorlog en de heer *Kruls*. Naar aanleiding van deze besprekingen schrijft de heer *Kruls:* „Indien het in de bedoeling van den Raad van Ministers ligt om als voorwaarde voor mijn handhaving als chef staf Militair Gezag een verklaring van loyaliteit aan de Regeering te vragen, dan moet ik vaststellen, dat ik niet bereid ben een dergelijke verklaring af te leggen.

Bij mijn benoeming tot officier heb ik trouw gezworen aan de Koningin, gehoorzaamheid aan de wetten en onderwerping aan de krijgstucht. Indien men thans meent van mij een verklaring van loyaliteit aan de Regeering te moeten vragen, dan beteekent dit, dat men meent, dat ik mijn eed als officier geschonden heb of verdacht word deze in de naaste toekomst te zullen schenden. In dat geval lijkt het mij beter, dat uwe Excellentie mij aan Hare Majesteit de Koningin voordraagt voor ontslag uit mijn functie en dat voorts een Commissie van Onderzoek wordt benoemd om te adviseren over mijn geschiktheid als officier."

De heer *Kruls* acht het vragen van een dergelijke verklaring voor hem zeer grievend en stelt er prijs op te vernemen, op grond van

welke overwegingen men aan zijn goede trouw tegenover de Regering twijfelt. Uit de op die dag gevoerde gesprekken heeft hij de indruk gekregen, dat hem onder meer wordt verweten, dat hij de bevelen en de aanwijzingen van de Regering niet opvolgt. Hij merkt op, dat hij zich hiervan niet bewust is. Hij constateert, dat gedurende de periode, waarin hij het Militair Gezag uitoefende, voordat leden van het Kabinet in Nederland aanwezig waren, geen belangrijke wrijvingen waren aan te wijzen. Hij heeft integendeel slechts waarderende critiek gehoord. De moeilijkheden zijn geheel overeenkomstig zijn voorspelling begonnen na de aankomst van leden van het Kabinet. De heer *Kruls* heeft toen geen enkele instructie gekregen, welke wijziging in zijn positie bracht, doch integendeel verklaarde de Voorzitter van de Raad van Ministers in zijn radiorede, dat in de verhouding tot het Militair Gezag door de komst van de Ministers geen wijziging zou worden gebracht. Hierna geeft de heer *Kruls* in zijn brief een nadere uiteenzetting van de bevoegdheden van het Militair Gezag, zoals hij die meent te moeten zien. In aansluiting daarop de verhouding besprekend tot de Regering, zegt de heer *Kruls*, dat een van de voornaamste voorwaarden voor een goede verhouding is, dat de Regering boven het Militair Gezag staat. Dat dit thans geografisch niet het geval is, veroorzaakt ook in de uitoefening van beider taak grote moeilijkheden. Erkennend, dat de staf Militair Gezag in Nederland behoort te zijn, wijst de heer *Kruls* er op, dat de pogingen, daartoe gedaan, nog niet geslaagd zijn, terwijl hij splitsing zeer ongewenst acht. In dit verband zegt hij dan: „Zoolang mijn staf derhalve nog in Brussel moet verblijven, dienen de Ministers zich daar ook te bevinden of er moet een regeling worden gemaakt, welke regelmatig contact waarborgt." Nadat de heer *Kruls* enige punten voor een dergelijke regeling heeft ontworpen, zegt hij overtuigd te zijn, dat elke regeling faalt, wanneer het wederzijdse vertrouwen niet aanwezig is. „Dat dit er niet is, staat mijns inziens vast." aldus de heer *Kruls*, die zijn brief besluit met de volgende bereidverklaring: „Mijnerzijds ben ik gaarne bereid mijn best te doen om tot een goede verstandhouding te komen, doch ik moet met spijt erkennen, dat ik met betrekking tot eenigen Uwer ambtgenooten vrees, dat het in de practijk weinig eenvoudig zal blijken."

[1]) Bijlage 130.

Van 8 Januari 1945 is een nota [1]) over de verhouding tussen Regering en Militair Gezag van de hand van de Minister van Oorlog. De inleiding van deze nota is een bespreking van de bevoegdheden van het Militair Gezag. Het slot van deze inleiding is van belang, omdat hier een wijziging in de bestaande regeling van de instructies wordt voorgesteld. De passage daarop betrekking hebbende luidt:

„De instructies aan het Militair Gezag worden volgens art. 2 van het Besluit op den bijzonderen staat van beleg „door Ons" gegeven. De vaststelling daarvan bij Koninklijk Besluit is stellig bevorderlijk aan de eenheid in het Regeeringsbeleid ten aanzien van maatregelen van principieelen aard, doch is minder soepel voor zooverre betreft het geven van instructies aan den Chef Staf Militair Gezag omtrent uitvoeringsmaatregelen.

Het komt mij voor, dat de behoefte wordt gevoeld om rechtstreeks instructies van Regeeringswege aan den Chef Staf Militair Gezag te kunnen geven, zonder dat daarvoor een Koninklijk Besluit vereist wordt.

Daaraan zou kunnen worden tegemoetgekomen door de Instructie van den Chef van den Staf Militair Gezag aan te vullen met de navolgende bepalingen:

1. Onverminderd de voorschriften, vervat in artikel 2 van het Besluit op den bijzonderen staat van beleg alsmede het bepaalde in andere wettelijke voorschriften, waarbij aan het Militair Gezag bevoegdheden zijn toegekend, richt de Chef van den Staf Militair Gezag zich bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar de instructies, die hem door Onzen Minister van Oorlog worden gegeven. Onze genoemde Minister geeft deze instructies voor zooverre zij een onderwerp betreffen, dat tot de taak van een der andere Departementen behoort, niet dan na overleg met het hoofd van dat Departement.

2. Indien aan den Chef van den Staf Militair Gezag blijkt, dat aanvulling of wijziging van de hem gegeven instructies gewenscht is, verzoekt hij den Minister van Oorlog de noodige voorzieningen te willen treffen.

Intusschen komt het noodig voor ook duidelijk vast te leggen dat, indien een der leden van het Kabinet van oordeel is, dat aan den Chef van den Staf Militair Gezag gegeven instructies met het oog op de behartiging van de aangelegenheden, behoorende tot het Departement van dat lid, niet voldoende of niet meer doelmatig zijn, dat lid den Minister van Oorlog heeft te verzoeken de instructies aan te vullen c.q. te wijzigen."

Hierna bespreekt de Minister van Oorlog de wenselijkheid van het ontslag van de heer *Kruls*. In de overtuiging, dat dit ontslag het pres-

tige van de Regering niet zou versterken en dat de belangrijkste functionarissen zich achter de heer *Kruls* zouden scharen en dat het bovendien niet bevorderlijk zou zijn voor de instandhouding van de goede samenwerking, die geleidelijk ontstaan is met de geallieerde militaire autoriteiten, acht de Minister van Oorlog het geen daad van wijs beleid daartoe thans over te gaan. Een beroepsofficier, aan wie deze taak kan worden toevertrouwd, is niet beschikbaar, terwijl de heer *van Lidth de Jeude* overwegend bezwaar heeft een niet-beroepsofficier aan het hoofd van het Militair Gezag te plaatsen. De Minister van Oorlog doet in deze nota het voorstel de onder de bevelen van de chef staf Militair Gezag staande organen en die, welke onder het bevel staan van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, in een gezamenlijk militair verband op te nemen. De heer *Kruls* zou dan chef van de B.N.S. worden en onder hem zouden dan geplaatst worden kolonel *Doorman* als sous-chef voor de afdeling Nederlandse Strijdkrachten en iemand met rijpe bestuurservaring als sous-chef voor de afdeling Militair Gezag. Daarmee wordt tevens de mogelijkheid geopend aan de functie van Z.K.H. Prins *Bernhard* meer een representatief dan een functioneel karakter te geven. Wat het Militair Gezag betreft, wordt dan het zwaartepunt enigszins naar de civiele kant verlegd, zonder dat dit de goede gang van zaken zal schaden.

In deze nota komen voorts enkele cijfers voor over de sterkte van het Militair Gezag. Op 19 November 1944 bedroeg de werkelijke sterkte 231 officieren en 632 militairen van lagere rang, in totaal 863. Voor het gehele land werd gerekend op een sterkte van 875 officieren en 2578 militairen van lagere rang, in totaal 3453.

Het slot van deze nota luidt als volgt: „Ik acht handhaving van het Militair Gezag voorloopig volstrekt noodzakelijk en ben van oordeel, dat het in de gegeven omstandigheden niet verantwoord zou zijn den Chef Staf van het Miltiair Gezag uit zijn functie te ontheffen. Ik ben overtuigd, dat door het duidelijk vastleggen van de bevoegdheden, die door de Ministers in het thans bevrijde gebied zelve zullen worden uitgeoefend en door het geven van richtlijnen voor de door het Militair Gezag uit te oefenen bevoegdheden, doch vooral door geregeld contact met het Militair Gezag, dat door een samenloop van omstandigheden tot dusverre achterwege bleef, een bevredigende regeling van de gezagsverhoudingen zal worden verkregen.

Zou de Ministerraad anders beslissen, dan kan ik slechts herhalen, dat ik alsdan de verantwoordelijkheid voor den gang van zaken niet langer kan aanvaarden."

Op 14 Januari 1945 hield de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Burger,* voor „Herrijzend Nederland" te Eindhoven zijn bekende radio-rede [1]), waarin ook aan het vraagstuk van de gezagsverhoudingen een passage was gewijd. Deze passage luidt aldus: „Naast het vraagstuk van de zuivering in bevrijd Nederlandsch gebied vraagt het vraagstuk van de gezagsverhouding in ruimen kring de aandacht. De gemiddelde Nederlander vraagt zich af, in welke verhouding hij allerlei instanties, als het normale burgerlijke bestuur en de daaraan verbonden diensten, het Militair Gezag, de Regeering en de geallieerde militaire autoriteiten, heeft te zien. Deze kwestie is eenvoudiger dan op het eerste gezicht het geval schijnt te zijn. De gemiddelde Nederlander heeft zich ten aanzien van de vragen, waarvoor hij zich ziet gesteld, eenvoudig te wenden tot de normale, hem bekende en vertrouwde gezagsorganen, zoals de burgemeester, de gemeentelijke, provinciale en Rijksdiensten. Naast den gewonen dienst echter heeft de Regeering wegens de buitengewone omstandigheden, waarin de oorlog en het leven achter de frontlijn ons hebben geplaatst, een buitengewonen dienst ingesteld om aan die buitengewone omstandigheden zoo goed mogelijk het hoofd te kunnen bieden. Dat nu is de taak van het Militair Gezag, zoodat naarmate de buitengewone omstandigheden omvangrijker zijn, die buitengewone dienst, het Militair Gezag, in meerdere mate ingeschakeld zal moeten zijn. Daarentegen zal overal daar, waar het leven een iets meer normaal aanzien herkrijgt, die buitengewone dienst kunnen terugtreden en alle ruimte laten voor de gewone burgerlijke diensten. Dit zal op het ééne terrein van het dagelijksche leven spoediger kunnen dan op het andere, bijvoorbeeld op het terrein van het gemeentelijke bestuur sneller dan op het terrein van het transportwezen. Ook kunnen zich nieuwe bijzondere omstandigheden voordoen, ik denk bijvoorbeeld aan omvangrijke evacuaties of ook het uitbreken van epidemieën, waardoor dat buitengewone orgaan, het Militair Gezag, wederom op ruime schaal te hulp zal moeten komen. Deze beide diensten nu, het gewone normale bestuursapparaat en het buitegewone apparaat voor buitengewone moeilijkheden, ressorteeren beide gelijkelijk onder de Regeering. Het eenige, wat in deze structuur ongewoon is, is, dat het geallieerde opperbevel terwille van de oorlogvoering bijzondere bevoegdheden behoeft en die ook heeft. De gewone burger heeft daar echter rechtstreeks weinig mee te maken, omdat het Militair Gezag tevens als verbindingsschakel met het geallieerd opperbevel fungeert en uit-

[1]) Bijlage 131.

voert hetgeen uit dien hoofde noodzakelijk blijkt. Werkelijk geregeld is de toestand dus eerst daar, waar uitsluitend het normale burgerlijke bestuursapparaat de leiding wederom in handen heeft genomen. En dat zal groote toewijding van het ambtenarenapparaat vergen en alle krachten zullen er dringend noodig zijn. Daarom is het verkeerd, wanneer de ambtenaar er op uit is om gemilitairiseerd te worden, want aldus werkt hij van den normalen toestand af naar den gemilitairiseerden, abnormalen en tijdelijken toestand toe. Nu is het waar, dat militairen een zekeren voorrang hebben in kleeding en voedsel en dus is de aantrekkelijkheid van het militair verband groot. Op dit ogenblik is het niet mogelijk daarin wijziging te brengen en zal de Regeering moeten volstaan met na te gaan in hoeverre een verbetering van de salarissen der ambtenaren toch een zekere tegemoetkoming aan de moeilijkheden van den dag tengevolge kan hebben."

[1]) Bijlage 132.

Blijkens een nota [1]) van 26 Januari 1945 van de Ministers van Oorlog en van Algemene Zaken is bij beslissing van de Raad van Ministers van 9 Januari 1945 aan genoemde Ministers opgedragen met inachtneming van de beginselen, in de nota van de Minister van Oorlog van 8 Januari 1945 vervat, een meer gedetailleerde uitwerking te geven van de voorschriften, die in de toekomst de samenwerking tussen het burgerlijk en het militair gezag zullen beheersen. Ter voldoening aan deze opdracht delen de beide bewindslieden in deze nota onder punt 4 o.m. het volgende mede. Erkend dient te worden, dat de *Regering* nog niet in Nederland zetel heeft. Zij heeft als instrument voor haar taakuitoefening het Militair Gezag, dat feitelijk en rechtens wel in staat is aldaar zijn roeping te vervullen. Dit betekent, dat het volkomen uit den boze is, dat èn bij de geallieerden èn bij de bevolking in het thans nog aanwezige stadium de indruk ontstaat, dat het burgerlijk gezag reeds bezig is de taak van het Militair Gezag over te nemen. Voorts moet erkend en afgedwongen worden, dat èn het Militair Gezag èn het burgerlijk gezag *„overleg"* als het *leidend beginsel* voor al het gemeenschappelijke werk aanvaarden. Uit dit beginsel vloeien een aantal regelen voor het overleg tussen het M.G. en de betrokken Minister voort, die in deze nota nader worden gepreciseerd, o.m. in die zin, dat het Militair Gezag alvorens algemeen verbindende regelingen uit te vaardigen, overleg pleegt met de betrokken Minister en omgekeerd en dat de hoofden der secties van het M.G. over de uitvoering der bestuurlijke taak regelmatig rechtstreeks overleg plegen met de betrokken Minister.

In de punten 5 en 6 van de nota wordt vervolgens gezegd:

„5. Naast hetgeen onder 4. werd voorgedragen, wordt voorts in overweging gegeven, dat bij Koninklijk besluit zal worden bepaald, dat een Minister met medewerking van den Minister van Oorlog gerechtigd is bepaalde bevoegdheden en verplichtingen, hem bij wet of a.m.v.b. opgelegd alsmede nieuwe stukken bestuurszorg, die moeten worden aangevat, tot wederopzeggens en onder door hem te bepalen voorwaarden, namens hem geheel of gedeeltelijk door het Militair Gezag te laten uitoefenen, doch wordt ook het voorschrift opgenomen, dat de Ministers verplicht zijn na te gaan voor welke onderwerpen, zulks met het oog op de juiste behartiging van de belangen en de hulp, die het Allied Command nu eenmaal heeft te verleenen, dit noodzakelijk of gewenst is.

6. Voorts worde bij Koninklijk besluit bepaald, dat bevoegdheden, die het Militair Gezag thans krachtens in 1943, 1944 en 1945 vastgestelde Koninklijke besluiten anders dan het B.B.S.B. heeft, door den verantwoordelijken Minister geheel of gedeeltelijk aan zich kunnnen worden getrokken dan wel de voorwaarden, waaronder die bevoegdheden door het M.G. kunnen worden uitgeoefend, mogen worden gewijzigd of aangevuld."

Vervolgens worden in deze nota een aantal voorschriften opgesomd, welke in de instructie van de chef staf Militair Gezag dienden te worden opgenomen.

[2]) Bijlage 133.

In het in het bevrijde Zuiden verschijnende blad Het Parool is op 3 Februari 1945 een artikel [2]) gepubliceerd onder de titel: „Duidelijkheid rondom Militair Gezag". In dit artikel wordt gesignaleerd, dat zo nu en dan gebleken is, dat er tussen het door de omstandigheden tot een zekere zelfstandigheid uitgegroeide Militair Gezag en de Regering wrijvingspunten bestaan. In dit artikel komt men tot de slotsom, dat er moeilijkheden zijn of waren rondom Militair Gezag, waarvan men onkundig wordt gelaten, terwijl tenslotte de vraag gesteld wordt duidelijk te maken, hoe de bevoegdheden verdeeld zijn. In deze omstandigheden acht men het zeer gewenst, dat de positie en de perspectieven van Militair Gezag officieel nog eens duidelijk worden aangegeven.

[3]) Vgl. bijlage 129.

Op 3 Februari 1945 schrijft de heer *Kruls* [3]) aan de Minister van Oorlog, dat hij sedert geruime tijd van de zijde van de Regering geen enkele mededeling heeft ontvangen betreffende door haar gevoerd

overleg met de z.g. „Vertrouwensmannen". Daar hij rekening moet houden met de mogelijkheid, dat in de naaste toekomst een verdere bevrijding van Nederlands gebied zal plaats vinden en in dat geval de militaire commissarissen van behoorlijke instructies voorzien moeten zijn, dringt hij er met klem op aan hem spoedig en volledig in te lichten.

Op 7 Februari 1945 wordt door de Voorzitter van de Raad van Ministers een brief [1]) gedateerd 19 Januari 1945 aan de heer *Kruls* verzonden. Deze brief luidt als volgt:

„De Ministerraad heeft na gehouden bespreking mij verzocht het volgende te Uwer kennis te brengen.

De Ministerraad betreurt, dat een en andermaal in Uwe weekrapporten, welke door onderscheidene instanties worden gelezen, opmerkingen gemaakt zijn, welke het allerminst betaamt ten beste te geven over de gezagsdragers, die boven U zijn gesteld. Het is in strijd met de plaats, welke U bekleedt, op deze wijze van genoegen of misnoegen over leden van het Kabinet blijk te geven. U hebt over deze zaak Uw spijt betuigd en wij achten daarmee deze zaak op zich zelf afgedaan.

Het schijnt ons evenwel gewenscht deze gelegenheid aan te grijpen, U te doen blijken, dat de Ministerraad onvoorwaardelijk aan U vraagt, dat U Uw positie, als ondergeschikt aan den Minister van Oorlog en aan het Kabinet, begrijpt. De Ministerraad spreekt de verwachting uit, dat in Uw relatie tot de Regeering door U dus zal worden verstaan, dat U van de Regeering instructies kunt ontvangen, dat U deze hebt op te volgen en dat verder ook met name Uwe medewerkers handelen in den geest van loyaliteit tegenover de leden van het Kabinet, welke loyaliteit niet toelaat, dat ooit naar buiten, ook wanneer verschil van inzicht eens aanwezig mocht zijn, van divergentie blijkt, maar dat elk verschil van inzicht na eerlijke gedachtenwisseling via den Minister van Oorlog, onder wien U allereerst ressorteert, wordt opgeklaard en dan het Kabinet beslist.

Waar de Ministerraad deze ernstige aanwijzing tot U richt, doet deze niets te kort aan de waardeering, die wij in het algemeen voor Uw arbeid hebben, welke blijk heeft gegeven, dat U met toewijding de moeilijke taak vervult, die U hebt aanvaard.

Te zijner tijd zal U een nadere beslissing bereiken, waarin de verhouding van Militair Gezag en Kabinet scherper wordt gepreciseerd."

Op deze brief antwoordt de heer *Kruls* op 12 Februari 1945 [2]) aan de Minister-President. Het heeft hem getroffen, dat de Ministerraad, na medegedeeld te hebben, dat de zaak betreffende zijn weekrapporten als afgedaan wordt beschouwd en zonder dat hem in de brief van de Minister-President enig ander verwijt wordt gemaakt, nochtans heeft gemeend een aanwijzing tot hem te moeten richten als in de derde zinsnede (bedoeld is blijkbaar: alinea) van de brief van 19 Januari vervat. Hoewel de heer *Kruls* uiteraard de inhoud van de derde alinea geheel onderschrijft, meent hij gezien de laatste zinsnede van de tweede alinea de terechtwijzing in het schrijven van de Minister-President vervat, niet te kunnen aanvaarden. Hierna laat de heer *Kruls* de volgende passage volgen: „De uitermate zorgelijke toestand, waarin zich ons land bevindt, alsmede de gesprekken, welke ik na 19 Januari jl. met Uwe Excellentie mocht hebben en de mij uit de radio bekende positie van het Kabinet, doen mij besluiten niet over te gaan tot het verzoeken om ontslag uit mijn functie, hetgeen onder andere omstandigheden na een dergelijk bewijs van wantrouwen zeker geboden zou zijn."

Op 26 Maart 1945 wordt aan de leden van de Ministerraad namens de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk ter behandeling in de Ministerraad aangeboden een fotocopie van een request [3]), gedateerd Maart 1945, aan deze Minister gericht door een aantal Nederlanders uit bevrijd gebied. Na een uiteenzetting gegeven te hebben over de toestand in dit gebied, verzoeken de ondertekenaren de Voorzitter van de Ministerraad de navolgende punten wel in overweging te willen nemen:

„1. Snelle inperking van de uitoefening van de bevoegdheden van het Militair Gezag.

2. Onverwijlde hervatting hunner werkzaamheden door Gemeenteraden en Provinciale Staten.

3. Onmiddellijke overdracht van alle bevoegdheden van de Politieke Recherche-Apparaten aan de normale Politioneele Instanties met opheffing van eerstgenoemde apparaten.

4. Ontslag uit de interneerings- en verblijfskampen, eventueel met oplegging van huisarrest, van hen, die niet zijn daadwerkelijke leden of gewezen leden van de N.S.B. of haar mantelorganisaties, en die niet verdacht zijn van eenig misdrijf, allen in afwachting van hun uiteindelijk vonnis."

Uit een brief [4]) dd. 4 April 1945 van de Minister van Oorlog a.i., de heer *de Booy*, aan de heer *H. van Boeyen* blijkt, dat laatstgenoemde zich bereid verklaard heeft, zonder daarvoor een bezoldiging te willen

[1]) Vgl. bijlage 129.

[2]) Vgl. bijlage 129.

[3]) Bijlage 134.

[4]) Bijlage 135.

genieten, het Militair Gezag van advies te dienen over zaken, die het burgerlijk bestuur raken of van administratief-rechtelijke of administratief-organisatorische aard zijn. De Ministerraad heeft besloten de heer *van Boeyen* bij het Militair Gezag aan te stellen als „Adviseur honorair". Met de wens van de heer *van Boeyen,* dat de taak in deze functie zich volstrekt zal beperken tot adviserende arbeid stemt de Raad van Ministers in. Intussen wordt aangenomen, dat, mocht de heer *van Boeyen* tijdens zijn verblijf in Nederland waarnemen, dat op bestuurlijk of administratief-rechtelijk gebied er leemten zijn of zich toestanden ontwikkelen, waarin door de Regering of de lagere bestuursorganen noodzakelijk moet worden voorzien, de heer *van Boeyen* daarop, na overleg met de chef van de staf van het Militair Gezag, wel de aandacht van de Regering zal willen vestigen.

§ 3. *Samenvatting en conclusies.*

Een van de belangrijkste terugkeermaatregelen, welke de Nederlandse Regering te Londen tot stand heeft gebracht, is het Besluit van 11 December 1943, D. 60, houdende vaststelling van het Besluit op de bijzondere staat van beleg. De Regering was van oordeel, dat in de zeer bijzondere omstandigheden, waarin de terugkeer naar het door de vijand bezette moederland zou plaats vinden, de bepalingen van de wet op de Staat van Oorlog en Beleg (wet van 23 Mei 1899, *Staatsblad* No. 128) ontoereikend zouden zijn. In het bijzonder achtte zij de bevoegdheden, welke volgens deze wet aan het militair gezag toekomen, te beperkt. Om te voorkomen, dat bij een bevrijding langs militaire weg de Britse en Amerikaanse autoriteiten de noodzakelijke voorzieningen zouden treffen, achtte de Regering het onvermijdelijk om aan het militair gezag bevoegdheden toe te kennen, welke dat gezag in staat zouden stellen al het in verband met de terugkeer vereiste te verrichten. Teneinde voorts te bereiken, dat maatregelen met locale strekking terstond genomen zouden worden in overleg met de plaatselijke geallieerde militaire bevelhebbers, werd in het besluit D 60 tevens de mogelijkheid geopend van delegatie van het militair gezag aan plaatselijke militaire autoriteiten, een figuur, die in de wet van 1899 niet geregeld is.

Aangezien het aan twijfel onderhevig was, of de staat van beleg, welke op 19 April 1940 werd afgekondigd, nog bestond, werd blijkens artikel 1 van het Besluit op de bijzondere staat van beleg het grondgebied van het Rijk in Europa, naar gelang het door de vijand zou zijn ontruimd, in bijzondere staat van beleg verklaard; de beslissing over de vraag, of enig deel van het grondgebied door de vijand ontruimd was, werd daarbij in handen van het militair gezag gelegd.

De Regering heeft er blijkens het voorgaande de voorkeur aan gegeven de wet van 1899 ongewijzigd te laten en een tijdelijke regeling te geven, waarbij een bijzondere rechtstoestand, uitsluitend geldend voor de terugkeer, zou worden geschapen. Daarmede bleef men binnen de door het staatsnoodrecht getrokken grenzen.

Uit de voor de commissie afgelegde verklaringen is wel gebleken, dat tweeërlei taak voor het op grond van het besluit D 60 ingestelde Militair Gezag op de voorgrond heeft gestaan. In de eerste plaats het contact met de geallieerde militaire autoriteiten, een liaisontaak, waarbij het streven er zoveel mogelijk op gericht moest zijn om de in het bevrijde gebied noodzakelijke maatregelen door het Nederlandse Militair Gezag te doen geschieden en, voorzover dit niet mogelijk was, daarop invloed uit te oefenen. In de tweede plaats de eigen taak, welke het Militair Gezag te vervullen had, zolang de Regering nog niet aanwezig was en waarvoor het Militair Gezag met zo groot mogelijke bevoegdheden moest worden uitgerust om die doeltreffend te kunnen vervullen. Die bevoegdheden moesten mede daarom zo groot zijn, omdat het Militair Gezag naar te verwachten was bij de bevrijding, anders dan bij de uitoefening van de wet van 1899, niet over de volle breedte zou kunnen beschikken over een betrouwbaar, goed functionnerend en geoutilleerd apparaat van Overheidszorg.

Dat de Regering daarbij de bezwaren niet geheel uit het oog verloor, die aan een volledig militair bestuur verbonden waren, kan blijken uit het feit, dat zij het voornemen gekoesterd heeft krachtens de bepalingen van het Buitengewoon Politiebesluit het civiele gezag, i.c. de Minister van Justitie, op een bepaald moment de handhaving van de openbare orde van het Militair Gezag te doen overnemen. Zoals bekend, is daarvan echter in de praktijk niets gekomen.

Anders dan in de wet van 1899, die hieromtrent niets bepaalt, is volgens het besluit D 60 het Militair Gezag gesteld onder en verantwoordelijk aan de Regering. In de laatste zin van het tweede lid van artikel 2 van het besluit D 60 wordt gezegd: „Wij behouden Ons voor telkens, wanneer Wij zulks wenschelijk oordeelen, te bepalen, hoever het Militair Gezag die bevoegdheden zal uitoefenen", terwijl de eerste zin van het derde lid van dit artikel luidt: „Het militair gezag

richt zich voorts bij de uitoefening van zijn bevoegdheden naar Onze instructiën". Een nadeel van de hier gekozen vorm was intussen, dat de Regering in deze materie alleen bij Koninklijk besluit kon optreden. Hoewel de onderschikking van de chef staf Militair Gezag aan de Regering een vooruitgang betekende tegenover de wet van 1899, heeft de practijk van het bij en na de bevrijding opererende Militair Gezag geleerd, dat daarmede nog niet een regeling gegeven was, die voor de zeer bijzondere omstandigheden van die tijd doeltreffend was. De commissie zal hierop dan ook nader terugkomen.

De positie van het Nederlandse Militair Gezag ten opzichte van de geallieerde opperbevelhebber, onder wiens leiding Nederland bevrijd zou worden, werd geregeld in twee gelijkluidende overeenkomsten, welke de Nederlandse Regering op 16 Mei 1944 gesloten heeft met de Britse en de Amerikaanse Regering. De kern van dit z.g. Legal Agreement is, dat, terwijl de souvereiniteit van de Nederlandse Regering in geen enkel opzicht wordt aangetast, daarin twee phasen worden onderscheiden. In de eerste of militaire phase zal de opperbevelhebber van de expeditiemacht te land de facto volledige bevoegdheid hebben om alle noodzakelijke maatregelen te nemen, welke gevorderd worden door de militaire toestand. Gedurende die phase zal de opperbevelhebber het volst mogelijk gebruik maken van het advies en de bijstand, welke hem zullen worden geboden door middel van dragers van het Nederlandse Militair Gezag en van loyale Nederlandse plaatselijke autoriteiten, waarbij de dragers van het Nederlandse Militair Gezag zoveel mogelijk als tussenpersonen zullen worden gebruikt tussen de geallieerde militaire autoriteiten en de Nederlandse plaatselijke autoriteiten.

De tweede phase zal aanvangen, wanneer de opperbevelhebber, zodra en naarmate de militaire toestand dit naar zijn oordeel gedoogt, de betrokken vertegenwoordiger van de Nederlandse Regering dienovereenkomstig zal verwittigen. De Nederlandse Regering zal daarop en in de aangegeven mate de uitoefening van het burgerlijk bestuur onder haar verantwoordelijkheid nemen, met inachtneming van zodanige bijzondere regelingen, als nodig mochten zijn in gebieden van vitaal belang voor de geallieerde strijdkrachten, zoals havens, verbindingslijnen en vliegvelden en onverminderd het genot door de geallieerde strijdkrachten van zodanige andere faciliteiten, als nodig mochten zijn om de oorlog tot een goed einde te brengen. In die tweede phase kon men dus van geallieerde zijde zekere zaken nog in handen houden. De overgang van de eerste naar de tweede phase heeft plaats gevonden op 9 Juli 1945 bij een schrijven van major general *J. H. W. Clark* aan de Nederlandse Minister-President. In dit schrijven wordt bevestigd, dat de Nederlandse Regering de algehele verantwoordelijkheid voor het burgerlijk bestuur in Nederland weer op zich zal nemen. Daarnaast worden enige speciale regelingen aangegeven, die nog van toepassing zullen blijven, totdat daarover een nieuwe overeenkomst zal zijn getroffen.

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, heeft de Regering bij het tot stand brengen van het apparaat, dat namens haar bij de bevrijding zou moeten optreden tot herstel en handhaving van de uit- of inwendige veiligheid van het bevrijde gebied zich zeer sterk laten leiden door de regeling van het militair gezag, die vervat is in de Oorlogswet van 1899. Daarnaast is blijkens de afgelegde verklaringen het in het leven roepen van het Militair Gezag mede bevorderd door de vrees, die men had ,dat de geallieerden anders zelf het civiele bestuur zouden gaan uitoefenen.

Nochtans is de commissie gebleken, dat onder nagenoeg dezelfde omstandigheden de Belgische Regering te Londen van een gans andere opzet is uitgegaan. Wel heeft ook zij een militair apparaat geschapen, dat de verbinding met de geallieerde militaire autoriteiten moest onderhouden: de Belgische Militaire Zending voor Verbinding bij het geallieerd Opperbevel. Voorzover het dus betreft de liaisontaak, loopt deze regeling parallel met die van het Nederlandse Militair Gezag. Voor wat echter betreft de taken, die in het bevrijde moederland moesten worden verricht, is de Belgische opzet geheel anders. Van de Militaire Zending maakten deel uit de oud-Minister *P. Tschoffen* en de heer mr. *W. J. Ganshof van der Meersch*, Hoge Commissaris voor 's Rijks Veiligheid, die beiden voor dit doel in de rang van luitenant-generaal gemilitairiseerd waren. Zij waren voorzien van uitgebreide volmachten; de heer *Tschoffen* voor het binnenlands bestuur en de heer *Ganshof van der Meersch* op het gebied van de veiligheid van het Rijk en de handhaving der orde. Disciplinair stonden zij onder het hoofd van de Militaire Zending, luitenant-generaal ridder *van Strijdonck de Burkel*. Voor de uitoefening van hun taak waren zij echter verantwoordelijk resp. aan de Minister van Binnenlandse Zaken en de Minister van Justitie.

Deze regeling had het grote voordeel, dat in België bij de bevrijding de zorg voor het herstel van het binnenlands bestuur en voor de handhaving van de openbare orde niet kwam te liggen bij een mili-

taire autoriteit, doch in handen van personen, die in deze materies geverseerd waren en die voor hun optreden verantwoordelijk waren aan de Ministers, die daarmede uit de aard der zaak vertrouwd waren.

Volgens de verklaring, welke de heer *Ganshof van der Meersch* voor de commissie heeft afgelegd, heeft deze regeling zeer goed voldaan en hebben zich in België bij en na de bevrijding niet de moeilijkheden voorgedaan, die men in Nederland heeft gekend en waarop de commissie in deze paragraaf en in het volgende hoofdstuk nog nader zal ingaan.

De heer *Kruls,* die aan de commissie geen bijzonderheden over de Belgische regeling noch over de Franse kon mededelen, heeft er op gewezen, dat naar zijn oordeel een vergelijking ten deze niet opgaat, omdat België in de tijd van een paar dagen is bevrijd. Indien België met zijn liaison-officieren in dezelfde omstandigheden zou hebben verkeerd als Nederland, d.w.z. langdurig oorlogsterrein zou zijn geworden, dan zou volgens de heer *Kruls* het resultaat zijn geweest, dat voortdurend door de Britse heren aan de touwtjes zou zijn getrokken.

De commissie, hoewel toegevende, dat een vergelijking moeilijk is, kan deze gedachtengang van de heer *Kruls* toch niet geheel volgen. Inderdaad is er een verschil in de wijze van bevrijden tussen België en Nederland geweest. Dit is echter eerst achteraf gebleken. De Belgische Regering te Londen, die toch ook rekening moest houden met de mogelijkheid, dat de bevrijding van België niet zo vlot zou gaan, heeft blijkbaar destijds doelbewust gekozen voor het door haar gevolgde systeem. Voorts is in de winter van 1944—1945 een belangrijk gedeelte van België, tengevolge van het offensief van *von Rundstedt* in de Ardennen, weer in handen van de vijand gekomen en ook dit heeft, zoals uit de verklaring van de heer *Ganshof van der Meersch* is af te leiden, niet tot belangrijke moeilijkheden met de geallieerden, als waarop de heer *Kruls* doelde, geleid. Het is dan ook volgens de commissie, gezien de vele moeilijkheden, welke met en door het Militair Gezag zijn ontstaan, nog zeer de vraag, of een ander stelsel dan het door de Nederlandse Regering te Londen gekozene niet meer voordelen en minder nadelen zou hebben opgeleverd.

Over het Militair Gezag, dat bij de bevrijding zijn taak zou hebben te verrichten, is het bezette Nederland van regeringswege voorgelicht door middel van de radio. Op 23 November 1943 sprak H.M. de Koningin hierover en op 8 December 1943 de Minister-President, de heer *Gerbrandy*. In deze redevoeringen werd naar voren gebracht de ondergeschiktheid van het Militair Gezag aan het burgerlijk gezag en de vermoedelijk zeer korte duur van de overgangstoestand. De Koningin sprak van een „spanne tijds van enkele weken, enkele dagen misschien". De Minister-President wees er op, dat de bevoegdheden van het Militair Gezag slechts die zijn, welke noodzakelijk zijn tot herstel en handhaving der in- en uitwendige veiligheid en tot het verband met de bondgenoten; daarnaast behoorde het gecorrigeerde burgerlijke bestuursapparaat zelf te opereren.

Van deze verwachtingen is weinig uitgekomen. Het Militair Gezag is eerst op 4 Maart 1946 definitief verdwenen; de zeggenschap van de Regering over het instituut heeft zeer veel te wensen overgelaten en zijn taak heeft een uitbreiding gevonden als wel niemand had kunnen voorzien.

Toegegeven moet worden, dat het verloop van de krijgsverrichtingen zeer ten ongunste heeft gewerkt. Nederland is in enige etappen, met een tijdsverloop van maanden er tussen, bevrijd; daardoor is een zeer grote ontreddering ontstaan, die een veel meer omvattend optreden van het Militair Gezag vereiste dan aanvankelijk in de bedoeling had gelegen, terwijl in de periode, waarin de geallieerde legers voor de grote rivieren lagen, het Militair Gezag alleen werkzaam kon zijn in het bevrijde Zuiden, alwaar niet beschikt kon worden over de bestuurservaring van de departementen, die zich in nog bezet gebied bevonden. Echter is de verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag gedurende een bepaalde periode ook wel van dien aard geweest, dat niet ten volle geprofiteerd werd van de bestuurservaring, die in het bevrijde gebied en in Engeland in de civiele sector aanwezig was.

De moeilijkheden tussen de Regering en het Militair Gezag zijn reeds kort na de bevrijding van het Zuiden des lands ontstaan. In strijd met de verwachtingen bleek het door het verloop van de krijgsverrichtingen niet mogelijk, dat de Regering aanstonds naar het bevrijde gedeelte des lands terugkeerde. Van geallieerde zijde bestonden daartegen bezwaren. Ook aan de Ministers individueel werd dit niet toegestaan. Zo deelt de heer *van den Tempel* mede, dat hij, toen hij zich begin November 1944 te Brussel bevond en aan de heer *Gerbrandy* vroeg, of er nog bezwaar tegen was, dat hij besprekingen ging houden in het bevrijde gebied, van de Minister-President de mededeling ontving, dat dit bezoek zeer inopportuun was en dat het ook in andere opzichten moeilijkheden zou veroorzaken. Onder de Ministers,

die geleid werden door hun gevoel van verantwoordelijkheid voor hetgeen er in Nederland geschiedde, ontstond hierover ontstemming. Toen daarop bekend werd, dat de Engelse Koning een bezoek had gebracht aan de troepen in Nederland, was de heer *Gerbrandy,* aangezien generaal *Kruls* blijkbaar in deze niet voldoende invloed bij de geallieerde militaire autoriteiten kon of wilde uitoefenen, wel genoodzaakt deze zaak op hoog niveau te behandelen. Na een bespreking van de heer *Gerbrandy* met *Churchill* en na een bezoek van de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude* aan het hoofdkwartier van *Eisenhower* te Versailles werd bereikt, dat goed gevonden werd, dat enige Ministers-kwartiermakers naar het bevrijde gebied zouden gaan.

De commissie heeft uit de afgelegde verklaringen en de te harer beschikking staande stukken de overtuiging geput, dat dit niet naar de zin van generaal *Kruls* was en dat deze ook na de van geallieerde zijde verkregen toestemming, met weinig vreugde de Ministers-kwartiermakers naar Oisterwijk zag gaan. Dit blijkt ook wel zeer sterk uit de brief, die generaal *Kruls* op 12 November 1944 aan de voorzitter van de Raad van Ministers heeft geschreven, op welke brief de commissie hieronder nog uitvoerig terugkomt.

De komst van de Ministers-kwartiermakers in het bevrijde Zuiden heeft een grote reeks moeilijkheden tussen deze Ministers en de chef staf Militair Gezag ten gevolge gehad. De aard van de taak van de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie bracht hen onmiddellijk in aanraking met vele problemen, die zich in het bevrijde gebied voordeden. Zo was het ook met de Minister van Sociale Zaken, die enige tijd later overkwam. Was het wonder, dat deze Ministers, ziende hoeveel er te doen was en ziende hoeveel er verkeerd ging — men denke b.v. aan het arrestatievraagstuk, waaraan de commissie in het volgende hoofdstuk nog uitvoerige beschouwingen zal wijden — de behoefte gevoelden om, waar mogelijk, regelend en coördinerend op te treden?

Dit werd hun echter èn door de omstandigheden èn door de geringe medewerking van de zijde van het Militair Gezag vrijwel onmogelijk gemaakt. Zij resideerden in het hotel „Bosch en Ven" te Oisterwijk en waren daar practisch van alle ambtelijke hulp verstoken. Hun departementen te Londen waren ontvolkt, doordat vele ambtenaren naar het Militair Gezag waren overgegaan. Het Militair Gezag zetelde evenwel te Brussel en de functionarissen daarvan waren niet ter beschikking van de Ministers. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft gepoogd hierin te voorzien door te 's-Hertogenbosch een eigen bureau te formeren, hetgeen weer tot wrijving met het Militair Gezag leidde. De Minister van Sociale Zaken slaagde er zelfs niet in zulk een bureau tot stand te brengen. Trouwens, voorzover er in het bevrijde gebied capabele krachten beschikbaar waren, werden deze vaak door de zuigkracht van het Militair Gezag naar Brussel getrokken. Bovendien beschikten de Ministers niet over credieten, hetgeen met het Militair Gezag wel het geval was.

Men kan dan ook vanaf de komst van de Ministers-kwartiermakers in het Zuiden op 25 November 1944 tot de ontslagaanvrage van het Kabinet op 24 Januari 1945 een lange en verbitterde worsteling constateren tussen een aantal naar Nederland overgekomen Ministers en de chef staf Militair Gezag. Een worsteling waarbij — het moet geconstateerd worden — de chef staf aan de winnende hand is gebleven.

Hier openbaarde zich het bezwaar van de constructie van het B.B.S.B., volgens welke aan de chef staf alleen door de Kroon instructies konden worden gegeven. De individuele Minister in Nederland vermocht met de wet in de hand tegenover de chef staf niets en het tot stand brengen van instructies door de Kroon bleek vrijwel onmogelijk. De Ministers waren territoriaal sterk verspreid; diegenen van hen, die in hun werk niet direct met het bevrijde gebied te maken hadden, gevoelden de problemen van de aldaar vertoevende Ministers in veel geringere mate dan deze laatsten en bovendien waren in die maanden de spanningen in het Kabinet — overigens niet alleen tengevolge van het probleem-Militair Gezag — zo groot, dat zijn daadkracht verlamd werd en dan ook op 24 Januari 1945 de collectieve ontslagaanvrage volgde. Daartegenover had de chef staf Militair Gezag, die te Brussel zetelde en die kennelijk weinig sympathie had voor het optreden van Ministers in bevrijd Nederland, betrekkelijk gemakkelijk spel. Hij kon zelfs zonder enige merkbare repercussie een reis van de Minister van Waterstaat naar het bevrijde Zuiden frustreren, waarover de heer *Albarda* zich in een schrijven van 11 December 1944 aan de Minister-President bitter beklaagt.

Het feit, dat de Ministers in Oisterwijk verbleven en de chef staf in Brussel zetelde, werkte natuurlijk deze moeilijkheden in hoge mate in de hand. Dat het gehele centrale apparaat van het Militair Gezag te Brussel vertoefde, moet, naar de mening van de commissie, ook uit anderen hoofde als hoogst onwenselijk beschouwd worden. In verband toch met de gebrekkige vervoersmogelijkheden werd door

de functionarissen van het Militair Gezag onnoemelijk veel tijd verloren met het reizen van Brussel naar bevrijd gebied en omgekeerd. Eerst begin April 1945 heeft het Militair Gezag Brussel verlaten en zich te Breda gevestigd. De commissie acht het, hoe zeer zij ook overtuigd is van de grote moeilijkheden om in het bevrijde Zuiden een geschikt verblijf te vinden, bepaald een fout, zowel in psychologisch als in technisch en bestuurlijk opzicht, dat de overplaatsing niet veel eerder is geschied. Zonder enige twijfel zou zulk een overplaatsing op grote bezwaren gestuit zijn, doch ondanks de ontreddering in het Zuiden en de vele eisen op het gebied van huisvesting van geallieerde militaire zijde, zou het naar het oordeel van de commissie mogelijk zijn geweest om in Nederland onderdak te vinden, zij het dan op veel minder comfortabele wijze dan te Brussel. Zulk een overplaatsing zou bovendien ook het overleg tussen de in Nederland verblijvende Ministers en de staf van het Militair Gezag aanzienlijk vergemakkelijkt hebben.

Hiertegenover moet de commissie constateren, dat kennelijk van de zijde van de Ministers in Nederland ook weinig pogingen zijn gedaan om zulk een overleg te Brussel te voeren. De commissie is het wat dit betreft eens met de heer *van Angeren*, die van mening is, dat, ook al kent het B.B.S.B. alleen instructies door de Kroon aan de chef staf Militair Gezag, het voor de chef staf op den duur vrijwel onmogelijk geweest zou zijn om Ministers, die te Brussel zaken kwamen bespreken met de met hun departement corresponderende sectie van het Militair Gezag, te beletten op deze wijze regelend op te treden.

In begin Januari 1945, toen alle Ministers te Londen bijeen waren om onder meer de moeilijkheden met het Militair Gezag te bespreken, zijn er in dit kader door de Ministers van Oorlog en van Algemene Zaken, de heren *van Lidth de Jeude* en *van Boeyen* voorstellen voorbereid, die de strekking hadden binnen het kader van het B.B.S.B. de positie van de individuele Ministers tegenover de chef staf van het Militair Gezag nader te regelen. Volgens die voorstellen zou bij Koninklijk besluit bepaald worden, dat een Minister met medewerking van de Minister van Oorlog gerechtigd zou zijn bepaalde bevoegdheden en verplichtingen, hem bij wet of algemene maatregel van bestuur opgelegd, alsmede nieuwe stukken bestuurszorg, die moesten worden aangevat, tot wederopzeggens en onder door hem te bepalen voorwaarden, namens hem geheel of gedeeltelijk door het Militair Gezag te laten uitoefenen. Tevens zou volgens deze voorstellen bij Koninklijk besluit worden bepaald, dat bevoegdheden, die het Militair Gezag krachtens in 1943, 1944 en 1945 vastgestelde Koninklijke besluiten, anders dan het B.B.S.B., heeft, door de verantwoordelijke Minister geheel of gedeeltelijk aan zich zouden kunnen worden getrokken dan wel de voorwaarden, waaronder die bevoegdheden door het Militair Gezag konden worden uitgeoefend, zouden mogen worden gewijzigd of aangevuld. Voorts zou het Militair Gezag, alvorens algemeen verbindende regelingen uit te vaardigen, overleg moeten plegen met de betrokken Minister en omgekeerd, terwijl de hoofden van de secties van het M.G. over de uitvoering der bestuurlijke taak regelmatig rechtstreeks overleg met de betrokken Minister zouden moeten plegen. Aan deze voorstellen, belichaamd in een gemeenschappelijke nota van de Ministers van Oorlog en van Algemene Zaken van 26 Januari 1945, is toen evenwel verder geen gevolg gegeven; op de hier genoemde datum was het Kabinet reeds demissionnair.

Onder het tweede Kabinet-*Gerbrandy* zijn blijkens de afgelegde verklaringen de verhoudingen tussen de Ministers en de chef staf Militair Gezag veel minder gespannen geweest. Daarvoor zijn verschillende factoren aan te wijzen. Enerzijds bleek de chef staf — waarschijnlijk ook op grond van de ervaringen van de voorafgegane periode — meer bereid aanwijzingen van de individuele Ministers aan de desbetreffende secties van het Militair Gezag te aanvaarden, anderzijds waren de Ministers meer geneigd de secties van het Militair Gezag als een verlengstuk en uitvoerend orgaan van hun departement te beschouwen. Bij deze gewijzigde methode van werken ontstonden er dus rechtstreeks verbindingen tussen de departementen en de secties van het Militair Gezag, gelijk reeds in de nota van 26 Januari 1945 van de heren *van Lidth de Jeude* en *van Boeven* was voorgesteld. Bovendien kwam toen ook de zaak gemakkelijker te liggen, omdat het Militair Gezag naar het bevrijde gebied was overgegaan en de bevrijding van het overige gedeelte des lands elk ogenblik kon plaats vinden.

De commissie vestigt er de aandacht op, dat aldus blijkbaar een modus is gevonden om aan de moeilijkheden, die uit de constructie van het B.B.S.B., volgens hetwelk instructies aan de chef staf Militair Gezag alleen door de Kroon konden worden gegeven, tegemoet te komen. Wat de formele kant van de zaak betreft, heeft haars inziens hier een van de grote onvolkomenheden van het B.B.S.B. gelegen.

Blijkbaar indachtig aan de moeilijkheden, welke zich met name in de mobilisatie-periode 1939/1940 op dit punt bij de toepassing van de Oorlogswet van 1899 hebben voorgedaan, heeft men in het B.B.S.B. uitdrukkelijk vastgelegd, dat de chef staf Militair Gezag verantwoordelijk was aan de Regering in haar geheel en dat zijn instructies door de Kroon moesten worden vastgesteld. Daarbij heeft men niet voorzien de omstandigheid, veroorzaakt door de gedeeltelijke bevrijding des lands, dat het Militair Gezag in een ander land (België) zou worden gehuisvest en dat de Ministers slechts ten dele naar het bevrijde gebied zouden kunnen overkomen, waardoor het optreden van de Regering als eenheid tegenover de chef staf Militair Gezag in ernstige mate werd bemoeilijkt. Tot een op dit punt afdoende wijziging van het B.B.S.B. is men, toen de moeilijkheden aan de dag waren getreden, blijkbaar niet kunnen komen; de voorstellen van de heren van *Lidth de Jeude* en *van Boeyen* waren een poging om binnen het raam van het B.B.S.B. een oplossing te vinden en tenslotte heeft een door verschillende omstandigheden mogelijk geworden modus vivendi hier uitkomst gebracht.

De commissie heeft hierboven reeds opgemerkt, dat naar haar mening de moeilijkheden in November en December 1944 tussen een aantal Ministers en de chef staf Militair Gezag mede haar oorzaak hebben gevonden in een te geringe geneigdheid van de in Nederland vertoevende Ministers om in regelrecht contact met de chef staf, zo nodig te Brussel, deze te noodzaken een dirigeren van de secties van het Militair Gezag door de Ministers te aanvaarden. De commissie is van oordeel, dat indien de Ministers niet naar Brussel wensten te gaan om overleg met het aldaar gevestigde Militair Gezag te plegen, zij, gezien de belangrijkheid van de zaak, terstond gezamenlijk naar Londen hadden moeten gaan om een aanwijzing van de Regering aan de chef staf in de door hen gewenste zin uit te lokken. De commissie kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat de in Nederland vertoevende Ministers zich bij het bepalen van hun houding in te sterke mate — zonder tot positieve daden te komen — hebben laten beïnvloeden door gevoelens van wrevel tegenover de chef staf Militair Gezag, van wie zij reeds weinig medewerking hadden ondervonden om hun overkomst naar het bevrijde gebied te bevorderen. Bovendien had de heer *Kruls* in een brief van 12 November 1944 aan de Minister-President gewezen op het in zijn ogen onwenselijke van zulk een overkomst en dat in bewoordingen, die van een ambtenaar op een zo hoge post tegenover de Regering allerminst verwacht hadden kunnen worden.

De commissie kan dan ook zeer wel begrijpen, dat deze brief van generaal *Kruls* in de Ministerraad is gekwalificeerd met het woord „insubordinatie" en zij kan het alleen maar betreuren, dat de Regering hierop niet op krachtiger wijze heeft gereageerd. De zaak is echter afgedaan in een onderhoud op 21 November 1944 tussen de Minister-President en de Minister van Oorlog enerzijds en de heer *Kruls* anderzijds, waarbij deze laatste zijn verontschuldigingen heeft aangeboden en uitdrukkelijk verklaard heeft, dat er omtrent de verhouding tussen Regering en Militair Gezag, zoals deze was vastgelegd in artikel 3 van het B.B.S.B., generlei verschil van mening bestond en dat hij zich volledig aan de daaruit voortvloeiende consequenties onderwierp. Hoe weinig effectief deze wijze van afdoening was, bleek wel uit de daarop volgende weekrapporten van de chef staf Militair Gezag van 1 en 8 December 1944, waarin dezelfde toon als in de brief van 12 November 1944 was te beluisteren.

Een andere kwestie is, of, indien de in Nederland vertoevende Ministers pogingen zouden hebben gedaan om het hierboven bedoelde contact met de secties van het Militair Gezag te Brussel op te vatten, generaal *Kruls* daaraan destijds loyale medewerking zou hebben verleend. Immers in zijn brief van 12 November 1944 noemt hij de neiging van de Ministers om bij gebrek aan departementaal personeel zich te bedienen van de hulp van personeel van het Militair Gezag, ontoelaatbaar. De secties — zo vervolgt generaal *Kruls* in die brief — zijn onvoldoende van samenstelling en moeten nog verder uitgebreid worden. Zij kunnen niet tevens ten dienste staan van de Ministers, tot wier departementen een deel van het personeel vóór de vorming van de staf Militair Gezag heeft behoord. Om grote verwarring te voorkomen moet hij de eis stellen, dat aan het personeel van de staf Militair Gezag uitsluitend door hem en niet door de Ministers orders worden gegeven.

Er was op deze wijze een ernstige tegenstelling ontstaan tussen de in Nederland vertoevende Ministers en de chef staf. Op 17 December 1944 schrijven deze Ministers een brief aan de Minister-President, waarin zij implicite te kennen geven, dat aan generaal *Kruls* ontslag moet worden verleend. Op 3 Januari 1945 komt de heer *van Heuven Goedhart* in een nota aan de leden van de Ministerraad tot eenzelfde conclusie. Deze schrifturen vinden haar oorzaak vooral in de moeilijkheden, welke de Ministers in het be-

vrijde gebied hebben ondervonden en waardoor zij zich niet in staat achtten hun taak op die wijze te vervullen als zij met hun verantwoordelijkheid in overeenstemming oordeelden.

Men ziet aldus de moeilijkheden tussen de Regering en de chef staf zich bij voortduring vergroten. Enerzijds op grond van de verhoudingen, zoals die in het bevrijde gedeelte des lands lagen en anderzijds door een optreden van de chef staf tegenover de Regering, dat niet anders dan als ongepast gekwalificeerd kan worden. Dat in deze moeilijke materie de Minister van Oorlog, die in de eerste plaats was aangewezen als intermediair tussen de Regering en de chef staf, alleen niet een afdoende oplossing heeft kunnen vinden, acht de commissie begrijpelijk. Zij heeft echter tot haar leedwezen bij de reconstructie der feiten niet kunnen constateren, dat in het bijzonder deze Minister krachtige pogingen daartoe heeft gedaan, noch dat hij in deze moeilijkheden tussen zijn medeleden in het Kabinet en de chef staf in voldoende mate het gezag der Regering heeft gesteund.

Toegegeven kan worden, dat de Minister van Oorlog ook niet de meest aangewezen Minister was om als intermediair tussen de Regering en het Militair Gezag te dienen. In tegenstelling toch tot de gevallen, waarin toepassing van de wet van 1899 heeft plaats gevonden en waarbij deze toepassing overwegend in verband met militaire belangen geschiedde, heeft het Militair Gezag van September 1944 tot Maart 1946 zich bezig gehouden met vrijwel alle onderdelen van de staatszorg. Slechts een Minister, wiens gehele arbeid gericht was geweest op de coördinatie van al de belangen, die zijn ambtgenoten hadden te behartigen, zou deze taak van intermediair hebben kunnen vervullen en ook dan nog was dit een bijna onmogelijke taak geweest. Het voorgaande wordt misschien nog wel het beste hiermede geïllustreerd, dat, toen na de algehele bevrijding des lands het Kabinet weer regelmatig in zijn geheel kon bijeenkomen, de chef staf Militair Gezag steeds de vergaderingen van de Ministerraad bijwoonde.

Intussen werden de moeilijkheden nog verscherpt door de brieven van 1 en 5 Januari 1945 van de heer *Kruls* aan de Minister van Oorlog, waarvan de laatste een reflex was op besprekingen op die datum tussen de Voorzitter van de Raad van Ministers en de Minister van Oorlog met de chef staf Militair Gezag. In deze brief schrijft de heer *Kruls*:

> „Indien het in de bedoeling van den Raad van Ministers ligt, om als voorwaarde van mijn handhaving als chef staf Militair Gezag een verklaring van loyaliteit aan de Regeering te vragen, dan moet ik vaststellen, dat ik niet bereid ben een dergelijke verklaring af te leggen."

Blijkbaar heeft de heer *Kruls* het in de bespreking van 5 Januari 1945 naar voren gebrachte verlangen van de Regering, dat de chef staf Militair Gezag zich onvoorwaardelijk zou schikken naar de directieven van de Regering, opgevat als een verzoek om een uitdrukkelijke verklaring van loyaliteit aan de Regering af te leggen, waartegen hij dan verder in zijn brief bezwaren ontwikkelt op grond van het feit, dat hij reeds de eed als officier heeft afgelegd. De commissie heeft voor dit bezwaar begrip, doch is van oordeel, dat er voor de heer *Kruls*, gezien al hetgeen er aan was voorafgegaan, geen enkele reden was om het door de Regering in meergemeld onderhoud tot uitdrukking gebrachte verlangen te interpreteren in de zin als hij heeft gedaan.

In een schrijven van 19 Januari 1945 van de Voorzitter van de Raad van Ministers aan de heer *Kruls*, dat echter eerst op 7 Februari d.a.v., dus na de ontslagaanvrage van het Kabinet, verzonden is, wordt voor het eerst met niet te miskennen duidelijkheid tegenover de chef staf Militair Gezag gereageerd en een ernstige aanwijzing tot de generaal gericht. Deze aanwijzing heeft het gewenste gevolg gehad. Immers bij schrijven van 12 Februari 1945 blijkt de heer *Kruls* niet meer te persisteren bij zijn herhaaldelijk geuite voornemens om ontslag te nemen.

De commissie heeft in § 2 van dit hoofdstuk de voornaamste inhoud opgenomen van een aantal brieven van de heer *Kruls* van vóór September 1944, toen hij nog hoofd van het Bureau Militair Gezag was. Daaruit blijkt, dat ook in die periode de heer *Kruls* meermalen met ontslag heeft gedreigd. In Augustus 1944, vlak voor het binnenrukken van de geallieerde troepen in Nederland, was er op deze wijze weer een ernstige crisis ontstaan, die kennelijk bezworen is, doordat kort daarop de bevrijding een aanvang nam. Gedurende al die jaren, zowel vóór September 1944 als daarna, treft men in de correspondentie van de heer *Kruls* met de Regering voortdurend op gezette tijden zulke toespelingen op het nemen van zijn ontslag, openlijk of bedekt, aan. De Regering blijkt daarvoor steeds te zijn geweken. Hierin ziet de commissie een van de belangrijkste oorzaken van de steeds groeiende moeilijkheden. Immers de eerste maal, dat de Regering onomwonden een ander standpunt heeft

ingenomen, nl. in haar brief van 19 Januari 1945, heeft tot gevolg, dat de heer *Kruls* bij zijn verzoek om ontslag niet meer persisteert.

De commissie heeft met groot leedwezen deze gang van zaken moeten constateren. Vooral in de verhoudingen van na September 1944, toen de geallieerde troepen op Nederlands gebied streden en het Militair Gezag het hoogste hier te lande aanwezige orgaan was, dat de Regering vertegenwoordigde, kunnen deze moeilijkheden tussen de Regering en de chef staf Militair Gezag niet anders gekwalificeerd worden dan als een hoogst ernstige gezagscrisis. Zulk een crisis tussen de hoogste organen van het Staatsgezag ten tijde van de overgang van bezetting naar bevrijding, waarbij rekening gehouden moest worden met de mogelijkheid van revolutionnaire situaties, kon de ergste gevolgen met zich gebracht hebben. Generaal *Kruls* treft hierin, naar de mening van de commissie, grote schuld. Uit zijn in de loop van de jaren gebleken houding spreekt een mentaliteit, die de commissie ten sterkste afkeurt. Tekenend is in dit verband zijn opmerking voor de commissie, dat de uiteindelijke afdoening op een later tijdstip van deze zaak blijkbaar „de liquidatie van een post was, die nog openstond".

De commissie moet hier echter onmiddellijk aan toevoegen, dat haars inziens de Regering in deze nog groter schuld treft. Immers het was haar taak geweest om het hoofd van het Bureau Militair Gezag en later de chef staf Militair Gezag terstond in duidelijke bewoordingen kenbaar te maken, hoe de verhouding tussen de Regering en deze functionaris behoorde te zijn en, indien aan deze aanwijzing niet dadelijk op loyale wijze gevolg was gegeven, ontslag te doen volgen.

De verdediging, in het bijzonder door de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude,* destijds Minister-President en Minister van Oorlog, dat generaal *Kruls* onvervangbaar was en dat hij zo'n grote waardering genoot bij de geallieerde autoriteiten, kan de commissie niet aanvaarden. Het zou zonder enige twijfel moeilijk geweest zijn om voor generaal *Kruls,* wiens capaciteiten de commissie gaarne erkent, een geschikte opvolger te vinden, doch de commissie acht het onaannemelijk, dat in bevrijd Nederland of daarbuiten niet iemand te vinden zou zijn geweest voor deze functie, waarbij de commissie als haar mening wil geven, dat de keuze niet beperkt had behoeven te blijven tot een beroepsofficier. De werkzaamheden van het hoofd van het Militair Gezag waren van dien aard, dat even goed een burger — zij het dan gemilitairiseerd — daarmede belast had kunnen worden.

Bij de behandeling van deze gehele aangelegenheid heeft de Regering naar de mening van de commissie te veel uit het oog verloren, dat de handhaving van de juiste gezagsverhoudingen een zaak is, die boven alles gaat. Zeker in een tijd, als op het moment van de bevrijding van Nederland was aangebroken.

XIII. De strijd om de arrestatiebevoegdheid

§ 1. *Verklaringen van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten*

81825 *(van Houten)*

Mr. *Ch. H. J. F. van Houten,* destijds officier bij het B.I. en gedetacheerd bij de staf van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, verklaart, dat hij met betrekking tot het vraagstuk van de arrestatiebevoegdheid een kort memorandum heeft opgesteld, waarvan de tekst als volgt luidt:

„Toen ik in September 1944, een paar dagen na de geallieerde luchtlandingen bij Arnhem, Nijmegen en Son, als gevolmachtigde van de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten voor aangelegenheden der kort tevoren opgerichte Binnenlandse Strijdkrachten te Eindhoven aankwam, waren Eindhoven en het bevrijde gebied van Zuid-Nederland *frontgebied,* n.l. corridor naar Arnhem.

De geallieerden, i.c. de Engelsen, hadden belang bij het in verzekerde bewaring stellen van personen, die de krijgsverrichtingen schade konden toebrengen of geacht konden worden hiervoor gevaarlijk te zijn.

De geallieerde militaire autoriteiten beschouwden dit als in wezen behorende tot de taak der opererende legers, doch wilden rekening houden met het feit, dat krachtens bepaalde intergeallieerde afspraken met Nederland zulks was gedelegeerd aan Nederlandse instanties, mits zulks naar hun genoegen zou geschieden.

Met opzet wordt hierbij mede gewag gemaakt van personen, die *geacht* konden worden voor de krijgsverrichtingen een gevaar op te leveren, om er de nadruk op te leggen, dat in deze beginperiode onze geallieerden in dit opzicht grote belangstelling hadden voor alles wat met collaboratie met Duitsers en N.S.B. samenhing in de ruimste zin des woords. Eerst later is deze belangstelling verflauwd.

Toen ik slechts enkele dagen te Eindhoven was, werd ik benaderd door de Security-instanties van het aldaar opererende Britse leger, die mij te kennen gaven, dat naar hun smaak van de arrestatie van de hierboven bedoelde groepen van personen veel te weinig werk werd gemaakt. Wel meenden zij te weten, dat deze taak aan Nederlandse instanties was gedelegeerd, doch zij merkten te weinig van de resultaten, dan dat zij daarmede genoegen konden nemen. Daarom kwamen zij bij mij, als vertegenwoordiger van de Bevelhebber der onlangs in het leven geroepen B.S., hulp inroepen, daaraan toevoegende dat, indien de Nederlanders in gebreke bleven, zij deze taak op eigen schouders zouden nemen met verdere uitschakeling van de Nederlanders.

Ik antwoordde, dat ik wist, dat in beginsel het Militair Gezag voor deze taak bij ons was aangewezen en dat zij zich dus eerst in verbinding dienden te stellen met genoemde instantie. Hunnerzijds kwam toen echter de mededeling, dat zulks was geschied, maar dat de medewerking van die kant geheel onvoldoende was, hetgeen mij zeer spoedig daarna werd bevestigd in een onderhoud terzake met de militaire commissaris, de toenmalige majoor *Verhoef,* die zich beriep op de onmogelijkheid deze taak naar behoren te volbrengen vanwege totale onbetrouwbaarheid der politie en ontbreken van verdere gezagsapparatuur.

Ik meldde de aangelegenheid ook aan mijn chef, de B.N.S., die mij machtigde de gevraagde maatregelen te nemen en daarbij de B.S. in te schakelen, aangezien hij op het Hoofdkwartier van S.H.A.E.F. had vernomen, dat arrestatie van personen, die de krijgsverrichtingen konden schaden, tot de taak der opererende legers behoorde en derhalve mede tot de taak der onder zijn bevelen staande B.S., die immers militaire status hadden verkregen.

Vandaar, dat in deze eerste phase een voorlopige embryonale arrestatie-regeling tot stand kwam, welke trachtte te voorzien in de onmiddellijke eisen van dat ogenblik. Genoemde arrestatieregeling, die uitgegeven werd op 25 September 1944, gaat hierbij als bijlage. [1])

[1]) Vgl. bijlage 136.

Moge achteraf worden toegegeven, dat op deze regeling in juridisch opzicht het nodige valt af te dingen, uit het oog mag niet worden verloren, dat de tijd ten zeerste drong en er onvoldoende beschikking was over technische hulpkrachten. Bovendien zij opgemerkt, dat bij de samenstelling de medewerking werd ingeroepen van de res.-kapitein der Jagers mr. *W. J. van Dijk* (thans generaal-majoor *van Dijk*, adjudant-generaal van de Koninklijke landmacht), die een bekend advocaat ter plaatse was geweest en het stuk in eerste instantie ondertekende, waarna ik er als gemachtigde van de B.N.S. mijn goedkeuring aan hechtte.

De militaire commissaris distancieerde zich van de aangelegenheid, daarbij te kennen gevende, dat hij er mede genoegen nam, dat wij onze gang zouden gaan, aangezien hij er zelf toch niet voldoende aan kon doen.

Intussen is het een feit, dat de onder de druk der omstandigheden geconcipieerde voorlopige regeling nadien tijdelijk enige moeilijkheden heeft veroorzaakt met de chef staf M.G., de toenmalige generaal-majoor mr. *H. J. Kruls*. Achteraf was dit mij volkomen begrijpelijk, omdat onze instructie zich bewoog op een terrein, dat voor een groot deel tot zijn competentie behoorde.

Ik zeg „voor een groot deel", omdat de bevoegdheid van de in het veld opererende troepen en dus ook de B.S. om allen, die de krijgsverrichtingen schade konden toebrengen, te neutraliseren, tot het einde toe als bevoegdheid van deze troepen is erkend gebleven.

Bovendien moge niet worden vergeten, dat het Militair Gezag bij gebreke aan betrouwbare politie, niet — en in het begin zeker niet — over een eigen gezagsapparaat beschikte. Dit maakte de noodzaak om de B.S. ook in de algemene regeling der arrestaties te betrekken dus te evidenter.

Er zijn uitgebreide besprekingen over deze materie gevoerd met de Staf M.G., die uiteindelijk resulteerden in een Arrestatieregeling, die opgenomen werd in de door de Staf B.N.S., Afdeling B.S., uitgegeven „Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten", dewelke hierbij eveneens wordt overgelegd. Genoemde regeling vindt men, met de desbetreffende bijlagen, in Hoofdstuk III van dit boekwerkje weergegeven, bladzijden 27 t/m 73.

Zonder te dezer plaatse op détails in te gaan, zou ik nog op het volgende willen wijzen:

1. In deze moeilijke materie is uiteindelijk overeenstemming bereikt met de instantie, die krachtens het B.B.S.B. toenmaals de beslissende bevoegdheid terzake bezat.
2. De B.S. zijn in deze regeling ingeschakeld als uitvoerende instantie (zie n.l. art. 7 der arrestatieregeling, op blz. 29, over de arrestatieploegen van de B.S., samenwerkende met betrouwbare elementen van de politie enz.).
3. De werkzaamheid van de B.S. beperkte zich tot de aanhouding. De inbewaringstelling was voor rekening van het M.G., c.q. de geallieerde militaire autoriteiten (ingeval van arrestaties uit hoofde van operatieve overwegingen).
4. Beziet men in het bijzonder de regeling voor de arrestaties uit operatieve overwegingen (blz. 41), dan vindt men daarin allerlei elementen terug, die tevens kunnen worden aangetroffen in de voorlopige regeling van September 1944, bijv.:

a. arrestatieplicht t.a.v. personen, die de krijgsverrichtingen in gevaar *kunnen* brengen. Begrijpelijk is intussen, dat de interpretatie van dit begrip allengs enger werd.

b. uitlevering aan betrouwbare instanties: betrouwbare Nederlandse politie, c.q. de B.S., c.q. de instanties, door het M.G. aangewezen, of de geallieerden.

c. het behouden blijven van het bijzonder karakter van *frontgebied* hetgeen volledig sloeg op de situatie in bevrijd Nederlands gebied in September 1944.

5. In gemeenschappelijk overleg is tenslotte een regeling tot stand gebracht, die zowel het M.G. hielp aan de zo gewenste hulpapparatuur, als dat zij de neigingen van de B.S. tot onberaden handelingen tot een aanvaardbaar minimum beperkte. Er is met alle kracht naar gestreefd de contrôle op excessieve aanhoudingen in handen te stellen van de instantie, die daartoe door de Nederlandse Regering was aangewezen, n.l. het Militair Gezag, maar die daartoe in den beginne, mede vanwege het onverwachte verloop der krijgsverrichtingen, beslist niet in staat was, waardoor ook het treffen van een eerste noodregeling — onder Engelse druk — noodzakelijk werd".

81827 *(van Houten)*

De heer *van Houten* wijst er op, dat de eerste arrestatieregeling van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten van 25 September 1944 was. Op dat moment was het de heer *van Houten* bekend, dat er ook een soortgelijke regeling bestond van het Militair Gezag, nl.

[1]) Vgl. bijlage 136.

de Algemene Lastgeving van het Militair Gezag. [1]) Hij kende hiervan wel de strekking, niet precies echter de inhoud.

Op de vraag, of deze twee op elkaar waren afgestemd of niet, zegt de heer *van Houten,* dat hij in zijn memorandum getracht heeft te doen uitkomen, dat deze voorlopige noodregeling is geboren in de allereerste dagen na de bevrijding van Eindhoven, toen daar natuurlijk nog een chaotische toestand heerste. Het is onder Engelse druk geschied, want op een gegeven ogenblik werd hij bezocht door de Security-instanties van 2nd Army (Britse tweede leger), zoals in het memorandum is vermeld, die zich beklaagden over het feit, dat er lang niet voldoende werk werd gemaakt van de arrestatie van verdachte elementen. Hij heeft hen verwezen naar de militaire commissaris. Hun antwoord was, dat zij daar reeds geweest waren, maar van die zijde niet voldoende medewerking hadden, omdat de militaire commissaris niet over de apparatuur beschikte om er meer aan te kunnen doen. Daarom kwamen zij bij de heer *van Houten,* want het was hun bekend, dat hij namens de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten bezig was met de organisatie en oprichting van de „Interior Forces". Zij vroegen, of de heer *van Houten* hen kon helpen, daar zij de zaak anders zelf zouden aanpakken. Zij zouden hem en de andere Nederlandse instanties in dat geval moeten uitschakelen, want zij waren dan genoodzaakt de aangelegenheid geheel in eigen hand te nemen.

Daarop heeft de heer *van Houten* contact opgenomen met majoor *Verhoef,* die vrijwel op hetzelfde ogenblik als hij ter plaatse was aangekomen en onmiddellijk beaamde, dat hij er niet voldoende aan kon doen, hetgeen niemand hem kwalijk kon nemen, want hij had geen behoorlijk apparaat en stond er practisch alleen voor in een zeer verwarde toestand. De heer *van Houten* heeft aan hem overgebracht, wat de Engelsen wensten. Hieraan heeft de heer *van Houten* toegevoegd, dat hij niet op eigen houtje kon gaan optreden en hij heeft daarom contact opgenomen met zijn chef, die bij Brussel zat. Van deze kwam het antwoord, dat er inderdaad onmiddellijk iets aan deze zaak moest worden gedaan en dat dit bovendien onder zijn competentie viel; hij had er zich bij S.H.A.E.F. van vergewist, dat dit mede tot zijn taak behoorde.

81832 *(van Houten)*

De heer *van Houten* is zich er natuurlijk van bewust geweest, dat de te nemen maatregelen niet klopten met hetgeen in Engeland was bepaald. Hij stond echter (*a*) voor het Engelse verzoek en (*b*) voor de algemene omstandigheden. Er moest in ieder geval iets gebeuren. Men heeft toen die eerste regeling inderhaast opgesteld, d.w.z. zij werd gemaakt, zoals hij reeds citeerde, hoofdzakelijk door de heer *van Dijk,* bijgestaan, als de heer *van Houten* zich goed herinnert, door dr. *J. Hoekstra,* een bekende chemicus bij Philips, die vertegenwoordiger van de R.V.V. in het Zuiden was en in die eerste dagen van de oprichting van de B.S. hieraan actief medewerkte en hen met allerlei bijzondere zaken hielp. De heer *Hoekstra* had een physiek gebrek, dat hem voor enige militaire activiteit ongeschikt maakte en heeft zich dus voorlopig gespecialiseerd op dergelijke kwesties. Toen deze regeling klaar was — zij werd in een minimum van tijd in elkaar gezet — heeft de heer *van Houten* er zijn goedkeuring aan gehecht. De regeling is toen met grote snelheid verspreid bij de embryonale onderdelen van de B.S., die op dat moment tot stand begonnen te komen. Er zijn onmiddellijk arrestatieploegen gevormd en het resultaat is dan ook geweest, dat binnen zeer korte tijd heel veel elementen, waarvan werd aangenomen, dat zij gevaarlijk waren of konden zijn, werkelijk zijn aangehouden. Deze regeling is dus te Eindhoven ontworpen. De Algemene Lastgeving van de chef staf Militair Gezag had de heer *van Houten* niet ter beschikking. Het afstemmen van de nieuwe regeling daarop was dus niet mogelijk. Hij had die lastgeving niet bij zich en hij heeft daarover gesproken met majoor *Verhoef,* die het met de heer *van Houten* eens was, dat hetgeen van de zijde van de B.S. ondernomen werd niet precies 100 % volgens de regels was. Hij zei echter, dat de situatie, waarin men zich bevond, nooit was voorzien. De heer *Verhoef* heeft de regeling van de B.S. gezien. De heer *van Houten* neemt aan, dat deze in het bezit van de Algemene Lastgeving was en dat hij de beide stukken vergeleken heeft. Practisch heeft de heer *Verhoef* echter geen bezwaar gemaakt; formeel heeft hij natuurlijk wel opgemerkt, dat het niet helemaal volgens plan was.

81838 *(van Houten)*

Men moet zich de toestand in die eerste dagen goed realiseren. De B.S. stond op papier, maar moest in werkelijkheid nog worden opgericht en geordend. In het begin is dat niet zo eenvoudig geweest, want er waren vele groepen in het Zuiden, die eerst op eigen houtje opereerden en waarvan pas in de loop van weken en maanden kon worden vastgesteld, in welke vorm zij moesten worden gegoten. Er waren dus groepen, die in de aanvang vermoedelijk eigenhandig zijn opgetreden. Dit kon niemand ter wereld direct radicaal tegengaan, want ten eerste maakten de bevrijdingsomstandigheden zulks practisch onmogelijk en daarnaast was de reactie eigenlijk volkomen natuur-

lijk. Men had hier toch al vier jaar lang over „Bijltjesdag" gesproken! Een van de hoofdbedoelingen van deze eerste regeling is geweest ook dit tegen te gaan. Diverse groepen zijn in die eerste weken ontbonden op grond van de overweging, dat zij niets te maken hadden met de algemene opzet van de B.S. De heer *van Houten* acht het niet uitgesloten, dat deze mensen ook aan het arresteren zijn geslagen. Daarvan zijn lang niet alle gevallen aan hem of aan zijn collega's gerapporteerd.

Het is wel de bedoeling geweest, dat deze arrestatieregeling van de B.S. zou gelden voor de B.S. in engere zin. Wanneer men in de „Algemene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten" de arrestatieregeling leest, die later in overleg met het Militair Gezag is opgesteld, staat daar op blz. 28 aan het einde van artikel 3: „De Binnenlandsche Strijdkrachten als zoodanig" („als zoodanig" is zwart gedrukt). Op het eerste gezicht lijkt het misschien een beetje vreemd, dat het er zo staat, maar de opzet ervan was, dat het geen losse groepen zouden zijn, maar de officiële Binnenlandse Strijdkrachten.

De heer *van Houten* heeft in het begin van die andere groepen zelfs veel last ondervonden. Deze mensen opereerden, hij twijfelt er niet aan, met de beste wil van de wereld, maar het was natuurlijk een volkomen gedesorganiseerd geheel. De uiteindelijke regeling, opgenomen in de „Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten", steunt op de mede in het instructieboek opgenomen Algemene Lastgeving en een afzonderlijke beschikking van de chef staf M.G., die beide gedateerd zijn Februari 1945, maar de principiële overeenstemming over de coördinatie en te volgen gedragslijn is eerder tot stand gekomen. Hierover zijn nogal lange besprekingen gevoerd. Het was natuurlijk vrij moeilijk om dit goed in elkaar te zetten, gezien juist de enigszins gecompliceerde verhoudingen.

81842 *(van Houten)*

Op de opmerking, dat in de periode tussen het ontstaan van de eerste regeling van de zijde der B.S. in September 1944 en de totstandkoming van die uiteindelijke regeling het op elkaar inwerken en misschien ook wel het elkaar tegenwerken van de bij het arrestatievraagstuk betrokken partijen, te weten de illegaliteit in het algemeen, de Binnenlandse Strijdkrachten in het bijzonder, de vertegenwoordiger van het politiestandpunt, de heer *Speyart van Woerden*, het Militair Gezag en de Minister van Justitie, een feit is geweest, zegt de heer *van Houten*, dat dit toch niet helemaal het geval is. In het allereerste begin was de toestand natuurlijk nogal verward, maar dat is vrij gauw opgehouden. Men heeft vrij spoedig een geordend apparaat kunnen opzetten en er is in feite lang gewerkt met deze eerste regeling. Voorzover hij het zich kan herinneren, heeft die echter geen bijzondere moeilijkheden opgeleverd. De leiding van de B.S. heeft in persoon en via de verbindingsofficieren alsmede door de mensen uit de illegaliteit en verantwoordelijke B.S.-commandanten, die bij hen kwamen, en aan wie zij de situatie uitlegden, de opzet van de regeling en de te handhaven gedragslijn doorgegeven en men heeft zich daar volkomen goed aan gehouden.

Met de kwesties, die zich in verband met dit vraagstuk hebben voorgedaan tussen de Minister van Justitie, de heer *Speyart van Woerden*, de chef staf M.G. en de illegaliteit, heeft de heer *van Houten* persoonlijk niets te maken gehad. Dat is buiten hem omgegaan, maar hij heeft er natuurlijk veel van gehoord. Rechtstreeks heeft hij daar echter geen bemoeienis mee gehad. Hij weet, dat de heer *Speyart van Woerden* het volkomen oneens was met deze gehele opzet. Toevallig heeft de heer *van Houten* een keer ten huize van de heer *Smits van Oyen* de heer *Speyart* ontmoet, die hem dat dan ook onomwonden gezegd heeft. De heer *van Houten* is daar echter niet op ingegaan. Hij heeft gewerkt volgens zijn instructies. Hij kan er natuurlijk wel een oordeel over hebben. Zoals men in het begin de politie heeft aangetroffen, is hij persoonlijk overtuigd, dat het in die eerste weken en maanden niet anders had gekund. Op de opmerking, dat de vraag, wanneer men het probleem zuiver wil stellen, echter is: Zou het mogelijk zijn geweest in een relatief korte tijd door uitzuivering van de verkeerde elementen en door de politie te reorganiseren onder leiding van de goede elementen met aantrekking van andere goede elementen, dit apparaat weer behoorlijk te doen functionneren; zou dat mogelijk zijn geweest in een periode van b.v. zes weken of twee maanden? verklaart de heer *van Houten*, dat dit naar zijn oordeel niet mogelijk zou zijn geweest en naar dat van zijn collega's evenmin. Hij wil er dan speciaal op wijzen, dat het juist ging om die eerste zes weken, want toen zijn practisch alle elementen, die gevaarlijk of zogenaamd gevaarlijk waren, achter slot en grendel gezet. Die toestand heeft natuurlijk langer dan zes weken geduurd, omdat het Zuiden étappegewijs is bevrijd. Dat probleem deed zich dus telkens weer opnieuw voor.

De heer *van Houten* begrijpt, dat arresteren op zichzelf vrij gemakkelijk is en dat daarna de vraag aan de orde kwam, hoe men de zaken moest opzetten; onderzoeken, hoe men moest schiften, of men terecht of ten onrechte had gearresteerd enz., waarbij het hebben van

geroutineerde vaklieden een enorme rol speelde, maar hij wil er nogmaals op wijzen, dat de rol van de B.S. zich beperkte tot het arresteren, tot de aanhouding dus. Van de zijde van de B.S. heeft men daar van het begin af op gehamerd. Na de aanhouding moesten de arrestanten worden overgegeven aan andere instanties, aangewezen door het Militair Gezag of de geallieerden, of aan de politie. Wanneer men de definitieve arrestatieregeling nauwkeurig leest, dan vindt men daarin overal dat element van de politie terug. Dat is er grondig in verwerkt. Op de vraag, of de overschakeling naar een enigermate regelmatige toestand eerder plaats had kunnen vinden dan wel of dat inderdaad zo lang heeft moeten duren als het heeft geduurd, zegt de heer *van Houten,* dat hij meent, dat dit vraagstuk eerder teruggebracht moet worden tot de strijd tussen generaal *Kruls* en de heer *Speyart van Woerden* dan dat de B.S. daarmede te maken gehad zouden hebben. Aan die verdere discussie heeft de B.S. helemaal geen deel gehad, althans naar zijn weten slechts heel zijdelings.

81852 *(van Houten)*

Bij het overleg over de totstandkoming van de regeling van September 1944 is de instemming van het Militair Gezag nodig geweest. De heer *van Houten* wil dit nog even preciseren. De eerste reactie bij het Militair Gezag te Brussel was er inderdaad een van verwondering en onaangename verrassing. Van de zijde der B.S. had men, behoudens zijn contact met de heer *Verhoef,* niet de gelegenheid gehad eerst diepgaand met het M.G. te overleggen. „Gij zijt op ons terrein getreden!" werd door het M.G. gezegd; die reactie was overigens volkomen begrijpelijk. Het was echter hoofdzakelijk een kwestie van theorie, terwijl de toestand en de Engelsen in het frontgebied om daden hadden gevraagd in de kortst mogelijke tijd. Nadat de zaak was uitgelegd, heeft generaal *Kruls,* die een redelijk man is, de situatie zeer gauw ingezien. Hij heeft gezegd: „Nu moeten wij de hoofden bij elkaar steken om een behoorlijke regeling te maken, zodat wij op elkaar kunnen afstemmen". Hij gaf toe, dat hij de B.S. per se nodig had. Deze latere regeling is toen ontworpen van de zijde van Militair Gezag door de heer *Snijders* en van de zijde van de B.S. hoofdzakelijk door de heren *Caljé* en *Six,* allen juristen. Het heeft natuurlijk enige tijd gevergd om dit goed in elkaar te zetten. Inmiddels was er een gentlemen's agreement, dat men, volgens bepaalde hoofdprincipes, waarover men het uiteraard spoedig eens was, alvast te werk zou gaan. De heer *van Houten* en de zijnen hebben natuurlijk, aangezien hij zijnerzijds in eerste instantie verantwoordelijk was voor hetgeen er bij de B.S. in het bevrijde gebied gebeurde, de ontwerpen en besprekingen nauwkeurig gevolgd. Hij heeft aan zijn mensen opdracht gegeven volgens genoemde principes te werken. Af en toe zijn er wel eens deraillementen geweest; dat was natuurlijk onvermijdelijk. Voor het grootste deel heeft de zaak echter goed gewerkt.

Op bladzijde 28 onder I, artikel 5, ziet men in de „Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten" staan: „De ervaring in bevrijd gebied heeft geleerd, dat er rekening mee moet worden gehouden, dat het in het belang van orde en rust geraden kan zijn om de politie gedurende de allereerste tijd na de bevrijding niet als apparaat in haar geheel bij de uitvoering van het in bewaring stellen in te schakelen. Voorts heeft de ervaring de noodzakelijkheid doen zien de illegaliteit in ruime mate bij de uitvoering dezer maatregelen te betrekken". Hierin vindt men ook ten dele de psychologische ondergrond van die eerste maatregelen. De heer *van Houten* legt de nadruk op „ten dele", want hij kan er niet genoeg op wijzen, dat naar zijn mening die zeer ernstige Engelse waarschuwing in de eerste dagen heel belangrijk is geweest en de doorslag heeft gegeven.

Volgens de richtlijnen, zoals deze in de „Algemeene Instructie" staan, is ook na de bevrijding van het Noorden gewerkt. Zij waren, zoals men in de inleiding door de Bevelhebber kan lezen, ook nog in het bijzonder aan het Noorden ter opvolging aanbevolen en dus mede ten behoeve van dat gebied uitgewerkt, daarbij voortbouwende op de in het Zuiden opgedane ervaringen. De regeling werd verdeeld in verschillende phasen. De eerste phase, „Tijdens en onmiddellijk na de bevrijding", vindt men op blz. 29. Hier stond uitvoerig omschreven, hoe daarbij te handelen. Daarop volgen: Phase B „Vanaf het in werking treden van den opsporingsdienst"; Phase C „Vanaf den dag met ingang van welken de Chef van den Staf Militair Gezag heeft bepaald, dat de politie in het rayon van een opsporingsdienst voldoende gezuiverd is om haar volle medewerking aan de inbewaringstellings- en interneeringsmaatregelen te verleenen"; Phase D „Van den dag, waarop het politieapparaat ten volle als hulpapparaat van het Militair Gezag optreedt". In al deze phasen is de rol van de B.S. zeer nauwkeurig omschreven; die rol vermindert naarmate de ene phase in een volgende overgaat.

81855 *(van Houten)*

Op de vraag, of er misschien aanleiding was geweest om in het Zuiden die zaak te bekijken in die zin, dat men had nagegaan, of, wanneer het Noorden zou zijn bevrijd en daarmee de oorlog tegelijkertijd ten einde zou zijn, men het daar niet op een andere wijze had

kunnen doen, voornamelijk wat betreft de omvang der arrestaties en de organisatie daarvan, antwoordt de heer *van Houten*, dat hij gelooft niet voldoende competent te zijn om deze vraag zuiver te beantwoorden. Zijn persoonlijke ervaring en indruk zijn inmiddels, dat in het Zuiden, na de eerste kinderziekten, de getroffen regelingen wèl goed hebben gewerkt. Het merkwaardige verschijnsel is nu, dat, nadat een perfecte regeling was uitgewerkt en kon worden toegepast voor het Noorden, deze daar schijnbaar minder goed heeft gewerkt. Waarom dat zo is geweest, kan de heer *van Houten* niet specifiek beoordelen. Hij zou alleen willen opmerken, dat men in het Zuiden, dat bij stukjes werd bevrijd, toch moeilijk kon voorzien, hoe die bevrijding in het Noorden zou verlopen. Men kon dus zijns inziens evenmin verwachten, dat de gemaakte regelingen bij voorbaat perfect afgestemd zouden zijn geweest op de geheel andere vorm, welke genoemde bevrijding uiteindelijk heeft aangenomen. Men heeft slechts zijn best kunnen doen om alles zo goed mogelijk te voorzien. Hij wil in het verband der B.S. attent maken op blz. 62 van de Instructie, nl. een bevel van de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten voor het nog te bevrijden gebied. Dat was eigenlijk een opdracht aan generaal *Koot*, die was aangesteld tot Commandant B.S. in het nog bezette gebied. Daarin wordt de vorming van een arrestatieproject om dit alvast voor te bereiden gelast. Men moest zich verder gedragen naar de regelingen, die in het Zuiden waren uitgewerkt, waarbij het Militair Gezag als verantwoordelijke instantie voor de arrestatiepolitiek werd genoemd. De B.S. waren maar uitvoerend lichaam. Dit bevel gaat dus uit van de gedachte, dat bij de bevrijding van het Noorden de arrestatie zelf een functie zou zijn van het Militair Gezag, maar dat de Binnenlandse Strijdkrachten in de vorm van arrestatieploegen hun hulp daaraan zouden bijdragen. Daar komt het eigenlijk op neer. Indien men had moeten overwegen, of de categorieën voor het Noorden anders hadden moeten zijn dan voor het Zuiden, van beperkter omvang bijvoorbeeld, dan zou dat een kwestie van beleid zijn, welke door het Militair Gezag had moeten worden beslist.

De spionnen en saboteurs werden door de geallieerden gearresteerd, maar werden dan overgedragen aan de Nederlanders. De indruk van de heer *van Houten* is altijd geweest, dat de geallieerden zich lovaal hebben gehouden aan de afspraken en hun arrestanten, tenzij zij een dergelijke persoon uitermate belangrijk vonden voor zichzelf, aan de Nederlanders uitleverden. Het merkwaardige verschijnsel bij de geallieerden is geweest, zoals men heeft kunnen constateren, dat zij in het begin iedereen belangrijk vonden en alles wat maar enigszins „verkeerd" kon zijn achter slot en grendel wensten te hebben, maar, naarmate het front zich verwijderde, hun belangstelling onttrokken aan alles, wat N.S.B.-er was geweest of een politiek tintje had gehad. Wanneer men de instructie van September 1944 inziet, dan ziet men in de aanhef — het is niet allemaal even perfect gesteld — het volgende staan: „vastzetten van de N.S.B.-ers, Duitsche politieke misdadigers en personen, waarvan gevreesd kan worden, dat zij zullen trachten zich door de linies of anderszins met den vijand in verbinding te stellen". Daaronder kon practisch, toen het front 15 km van Eindhoven verwijderd was, iedereen vallen. Iedere willekeurige N.S.B.-er kon ook door de linies gaan en dus een potentieel gevaarlijk individu zijn.

81869 *(van Houten)*

In de beginperiode was de heer *Hoekstra* belast met de uitvoering van de instructie van September 1944, zoals die door de heer *van Houten* en de heren *van Dijk* en *Hoekstra* in elkaar was gezet. De laatste was degene, die uitging om te controleren, dat de arrestatieploegen inderdaad behoorlijk in elkaar werden gezet. Het bevrijde gebied was toen betrekkelijk klein; het was nog vóór de bevrijding van Den Bosch. Na de bevrijding van Den Bosch heeft hij een assistent aangetrokken, later lid van de staf der B.S., de heer *Boekkooi*, die zich ook persoonlijk met de arrestaties en de contrôle daarop heeft bemoeid. In een later stadium is dit onder de directe verantwoordelijkheid van de verbindingsofficieren van de B.S. gekomen. Deze heren waren speciaal opgeleid om, zodra er een nieuw stuk grondgebied bevrijd was, daarheen te gaan om er op toe te zien, dat de zaak behoorlijk liep. Er werd dus inderdaad voortdurend contrôle uitgeoefend.

De heer *Hoekstra* had in de tijd, toen hij dit werk deed, in het begin een benaalde titel in de B.S.-formatie. In de Septemberdagen werden de eerste B.S.-eenheden opgericht, onder de naam van Stoottroepen en Bewakingstroepen. De heer *van Dijk* was toen commandant van de zgn. „militaire formaties"; dit is een allereerste benaming geweest voor de Bewakingstroepen, stammende uit het O.D.-verband. De commandant van de Stoottroepen in het Zuiden was de heer *Borghouts*, terwijl de heer *van Dijk* dus commandant van de Bewakingstroepen is geworden. De heer *Hoekstra* werd in eerste instantie tot ondercommandant van de Stoottroepen benoemd, aangezien hij vertegenwoordiger was van de R.V.V., die een strijdbare

groep was en die de B.S.-leiding dus ondergebracht had in het direct strijdbare gedeelte van de B.S. Aangezien hij door het reeds genoemde physieke gebrek echter niet in staat was een actieve militaire rol op zich te nemen, heeft hij zich met allerlei andere taken belast, waaronder deze. Dit is in de eerste tijd zijn belangrijkste werk geweest en practisch ook zijn hoofdtaak gebleven.

81774 *(Hoekstra)*

Dr. *J. Hoekstra* verklaart, dat hij na de bevrijding van het Zuiden van het land is begonnen als waarnemend commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten bezuiden de grote rivieren.

Op 20 September 1944 is hij voor het eerst te Brussel geweest bij het stafkwartier van de Prins, in hetzelfde gebouw als waarin het Militair Gezag zat. Hij heeft nog een papier, waarin hij nog „*Han*" wordt genoemd. Men heeft toen de gewoonte gehad om elkaar nog bij de schuilnaam te noemen met het oog op de toestand boven de rivieren. De inhoud van dit papier is als volgt: „*Han* heeft zijn functie van waarnemend commandant der Stoottroepen bezuiden de grote rivieren neergelegd en is door mij benoemd tot gevolmachtigde voor het treffen van regelingen met de Nederlandse autoriteiten. Hij blijft bevoegd beschikkingen te treffen aangaande het arrestatiewerk der Stoottroepen en is hiervoor verantwoording aan mij verschuldigd. Bij mijn ontstentenis kan hij betreffende bovengenoemde werkzaamheden zelfstandig beslissen na overleg met de waarnemend commandant". Deze brief is getekend door „*Peter*", dat is de heer *Borghouts*. Deze brief is gecontrasigneerd door mr. *Ch. H. J. F. van Houten*. Het stuk is van 15 October 1944.

Later is hij benoemd tot kapitein bij het Militair Gezag; zijn aanstelling als zodanig, getekend door generaal *Kruls*, is gedateerd 14 Februari 1945. Van 15 October 1944 tot 14 Februari 1945 heeft hij bij de Binnenlandse Strijdkrachten de functie bekleed, waarvan hij de omschrijving boven heeft gegeven.

Van het begin af aan is samengewerkt met het Militair Gezag. Het eerste papier, dat is uitgegeven om enige regelmaat te krijgen bij de arrestaties, is reeds uitgegeven en medegetekend, naar hij meent, door de militaire commissaris te Eindhoven, de heer *Verhoef*. De verantwoordelijkheid van de heer *Hoekstra* t.a.v. arrestaties en arrestatiebevoegdheid strekte zich uit tot het gehele bevrijde Zuiden. Van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten was hij belast met deze taak. Zijn tegenspeler bij het Militair Gezag was in de eerste plaats de staf van generaal *Kruls*, de latere kolonel *Snijders* dus. Deze was hoofd van de afdeling Juridische Zaken. Met de politiesectie heeft de heer *Hoekstra* weinig te doen gehad, alleen hier en daar technisch voor een bepaald geval met de afdeling van de heer *Derksema*. Men heeft van het begin af aan getracht om de dingen uit elkaar te houden. Voorzover er besprekingen hebben plaats gehad, heeft de heer *Hoekstra* die in het algemeen met de heer *Snijders* gevoerd. De grote beslissingen echter zijn genomen in besprekingen met de Prins en generaal *Kruls*. De heer *Hoekstra* is ook bij die laatste besprekingen tegenwoordig geweest. De heer *Snijders* was daar uit de aard van de zaak ook bij. De voorbereidende besprekingen hadden dus tussen de heer *Snijders* en hem plaats en de besprekingen, waarbij beslissingen werden genomen, geschiedden in tegenwoordigheid van Prins *Bernhard* en generaal *Kruls*. De voorbereidingen tot de beslissingen van het Militair Gezag zijn grotendeels gevoerd door de officieren van die sectie, door kapitein *Ballot* en enkele anderen. Dan was er nog een derde partij, namelijk de Gemeenschap van Oud-Illegale Werkers. Ook de procureur-generaal en de Minister van Justitie waren er bij betrokken, maar men meende, dat men met hen geen contact moest houden, omdat men alleen te maken had met het Militair Gezag als vertegenwoordiger van de Regering. Bij de Binnenlandse Strijdkrachten waren er geen andere functionarissen, die zich op het niveau van de heer *Hoekstra* of eventueel hoger niveau met dit vraagstuk bezig hielden. De heer *Hoekstra* zou wel zeggen, dat hij, wat dit probleem betreft, eigenlijk de onmiddellijke adviseur van Prins *Bernhard* was. Ook de heer *van Houten* had hier nog iets mee te maken. Hij heeft de eerste zaken allemaal gecontrasigneerd. In het begin was de arrestatie een militaire zaak van de Binnenlandse Strijdkrachten.

81790 *(Hoekstra)*

De heer *Hoekstra* had toen in het begin als contactpunt en superieur in de staf van Prins *Bernhard* de heer *van Houten*, die speciaal het contact met de illegaliteit onderhield.

Van begin 1944 af was de heer *Hoekstra* commandant-Zuid van de Raad van Verzet. Een paar dagen voor de inval, de bevrijding, is hij door *Jan Thijssen* als zodanig afgezet, met de benoeming tot lid voor het Zuiden van de Uitvoerende Raad of hoe dat werd genoemd; dat kan hij zich niet meer precies herinneren. De heer *van der Gaag* weet hier alles van af. De heer *Hoekstra* had namelijk een conflict gehad in de Raad van Verzet over organisatorische kwesties. Ondanks die afzetting, die gelooft hij, in illegaal verband wel juist, wel „wettelijk" was, was hij toch de eerste man in het Zuiden gebleven. Hij had dus de taak om te proberen mede te werken tot het éénmaken van de

strijdende illegaliteit. Hij had geregeld contact met de leiders van de Knokploegen, in de laatste tijd *Borghouts,* vóór die tijd een zekere *„van Dam",* wiens werkelijke naam de heer *Hoekstra* niet kent, maar die te Rotterdam is gesneuveld. Direct daarna heeft hij dus eigenlijk de Raad van Verzet ingebracht in de Binnenlandse Strijdkrachten en als zodanig is hij benoemd tot waarnemend commandant, wat een beetje gek was, omdat hij sterk mank is en dus eigenlijk geen militaire functie kon bekleden.

Toen bevond hij zich dus als bijna enige intellectueel van een beetje hoger niveau, die gewend was enige leiding te geven, in dit geheel en heeft hij zich alleen om die reden, hoewel hij scheikundige is, begeven in deze angstige materie. Een paar maanden heeft hij dus niets anders dan juridische zaken behandeld. Dit is dus een soort van apologie, want hij zat zelf in die tijd met zijn positie in.

Direct na de bevrijding werd er overal gearresteerd. Er was vrees voor bijltjesdag en men dacht hiertegen te moeten optreden, omdat zoiets op chaos zou uitlopen. De heer *Hoekstra* kreeg daarbij de volle leiding van de heer *Borghouts,* die hij altijd een reuze flinke vent gevonden heeft. Zij hebben eerst te Eindhoven geprobeerd orde op zaken te stellen. Zij kregen toen het pijnlijke conflict, dat de O.D. had gedacht, dat hij de hele leiding in handen zou krijgen, terwijl in werkelijkheid die leiding aan Militair Gezag toegezegd was. Door de actieve illegalen werd de O.D. niet voor vol aangezien, omdat hij niet had gevochten. Te Eindhoven heeft de heer *Hoekstra* dadelijk verbinding tot stand gebracht met een soort politionele sectie, die de O.D. reeds had voorbereid. Die samenwerking is werkelijk volkomen geweest. Van die kant waren er ook enige juristen, mr. *Stallaert* en de octrooigemachtigde, ir. *Los,* die met de heer *Hoekstra* samen in die eerste tijden hebben geholpen om aan de instructies een beetje vorm te geven; want er moesten zo snel mogelijk instructies uitgaan naar de verschillende groepen van de illegaliteit, opdat zij niet los en vast haren gingen afscheren, gingen arresteren, goederen in beslag nemen enz. Zij hebben met dat kleine groepje mensen verschrikkelijk hard gewerkt en ongetwijfeld is het niet zonder fouten gegaan, maar dat kon ook niet. Men moet niet vergeten — dit moet de heer *Hoekstra* erbij zeggen voor mensen, die die tijd niet zelf hebben meegemaakt — dat zij betrekkelijk weinig steun konden krijgen van de politie. Er was een aantal politiemannen, die meegedaan hadden aan het verzet, en dit aantal is naar voren gehaald bij het arrestatiewerk. De politie als zodanig was volkomen gedesorganiseerd. Dit is dan ook de oorzaak geweest van het grote conflict met de heer *Speyart van Woerden,* met wie de heer *Hoekstra* heel lange gesprekken heeft gehad en wie het eigenlijk helemaal niet naar de zin was, dat het meeste door leken gebeurde. Zij waren ervan overtuigd, dat het niet anders kon. Men moest een groot aantal leken inschakelen om geen chaos te krijgen. Het is wel een onoverzichtelijke zaak geworden, maar er zijn geen vreselijke dingen gebeurd. Dat is dan, wat zij menen voor elkaar te hebben gekregen.

Sprekende over richtlijnen, welke met betrekking tot deze materie zijn uitgegaan, zegt de heer *Hoekstra,* dat het B.B.S.B. niet bekend was en ook niet in voldoend aantal exemplaren aanwezig was die eerste dagen. Er was natuurlijk helemaal geen sprake van, dat dit direct kon worden doorgevoerd. Bovendien was het voor de leken niet leesbaar. Men moest dus eenvoudige voorschriften hebben, zoals b.v. de eis, dat voor elke gearresteerde een getekende verklaring van beschuldiging aanwezig moest zijn. Zij hebben dat zo snel mogelijk verspreid. In het begin zijn de mensen gewoon los en vast opgepakt zonder dat iemand wist waarvoor. Men heeft tegelijkertijd moeten proberen om de plaatsen, waar de mensen werden ondergebracht, geregeld te krijgen. De mensen moesten niet slecht worden behandeld enz. Men heeft moeten instrueren, dat meisjes, die alleen maar met moffen hadden omgegaan, niet moesten worden gearresteerd; hoogstens, wanneer dat nodig was voor de algemene rust, moesten zij tijdelijk worden ondergebracht in een bewaarplaats. Die richtlijnen heeft men helemaal in het begin opgesteld. Majoor *van Houten* heeft daaraan medegewerkt. Men heeft die richtlijnen laten zien aan de militaire commissaris. De heer *Hoekstra* weet niet, of hij deze heeft medeondertekend, want hij heeft er geen copie meer van, maar dat zal op Militair Gezag nog wel na te gaan zijn. Die richtlijnen zijn gestencild en verspreid. Dat waren richtlijnen, die waren bedoeld voor het gehele Zuiden. Zij werden gegeven vanwege de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten. De enige reden kon dus zijn: de militaire doeleinden.

81796 *(Hoekstra)*

De heer *Hoekstra* is de 20e September 1944 te Brussel geweest en hij heeft toen over het B.B.S.B. en de daarop gebaseerde uitvoeringsvoorschriften niets gehoord. Het heen en weer komen was ontzettend moeilijk. Hij heeft pas op het einde van die maand de generaal te Maastricht getroffen. Dat ging niet zo een-twee-drie. Bovendien waren de regels, die zij opstelden, in overeenstemming met de officiële richtlijnen van het B.B.S.B. Daarvoor hadden zij immers al dade-

lijk in het begin contact met de militaire commissaris. Het waren eigenlijk uitvoeringsregels: hoe moet men die mensen oppakken en waarvoor? Op de vraag, of die categorieën wel behoorlijk op elkaar waren afgestemd in beide regelingen, antwoordt de heer *Hoekstra,* dat daar een weinig verschil in is geweest; de bewoordingen waren natuurlijk anders en daarom hebben zij dit later allemaal met elkaar in overeenstemming gebracht, wat vrij goed is gelukt. Eigenlijk gelooft hij, dat er op dat punt in de practijk helemaal geen moeilijkheden zijn geweest. Er waren wel bepaalde dingen, die moeilijkheden hebben gegeven. Men heeft b.v. direct in het begin al gezegd, dat men onderscheid moest maken tussen arrestanten en mensen, die men in verzekerde bewaring stelde. Er is een aantal mensen geweest, die men een korte tijd moest vastzetten, die later waarschijnlijk helemaal niet vervolgd zouden worden, maar dat moest alleen om de rust te herstellen. Dat was b.v. met de moffenmeiden het geval. In de meeste gevallen zouden die mensen helemaal niet gestraft worden, maar de volkswoede was er hevig tegen, zodat het beter was, dat zij werden vastgezet. Dit onderscheid is later weggevallen, omdat dat niet was voorzien in het B.B.S.B.

81798 *(Hoekstra)*

Men heeft ook vrij veel moeite gehad met het arresteren van bepaalde mensen, die de geallieerden, meestal de Engelsen, vrij wilden hebben. Dat ging zo b.v. met burgemeesters in een paar gemeenten rondom de vliegvelden bij Uden. De geallieerden meenden, dat zij die mensen nodig hadden, terwijl die mensen zich werkelijk hadden misdragen. Zij moesten dus worden vastgezet.

Later heeft het Militair Gezag op grond van het B.B.S.B. gearresteerd. Toen de corridor-toestand verdween, moest de zaak overgaan naar het Militair Gezag. Daar heeft de heer *Hoekstra* het meeste werk aan gehad: om het over te laten gaan. De grote kracht, die het eigenlijk tegen wilde houden, was de illegaliteit zelf. De heer *Hoekstra* heeft in die tijd een conflict gehad met alle betreffende instanties behalve met de Prins. Ook met het Militair Gezag heeft hij geen echt conflict gehad, alleen hebben zij de heer *Hoekstra* later laten staan. Dat was echter juist van Militair Gezag-standpunt. Dat was zo'n ingewikkelde zaak, met zoveel spanningen. Hij was een tijdje het zwarte schaap. Hij gelooft ook, dat er een bepaalde kwestie in het Kabinet is geweest, die hier verband mee gehad heeft, in de grond niet met zijn persoon, maar wel met het conflict tussen generaal *Kruls* en de Minister. Hoe de heer *Hoekstra* het zwarte schaap door dat conflict tussen generaal *Kruls* en de Minister werd, is duidelijk, omdat speciaal van de zijde van de procureur-generaal dit gehele optreden van de illegaliteit op het gebied van de opsporing buitengewoon onplezierig werd gevonden. Hij wilde dat weg hebben. Van de andere kant vond de illegaliteit, dat de heer *Hoekstra* veel te veel overliet en langzamerhand liet wegnemen uit hun handen naar de kant van het Militair Gezag. Er was geen enkele partij, die tevreden was over de lijn, die de heer *Hoekstra* volgde. Op het laatst, 9 April 1945, heeft de generaal de heer *Hoekstra* een heel vriendelijk briefje geschreven, waarmee hij uit zijn functie, nl. van hoofdinspecteur van de Centrale Opsporingsraad (C.O.R.), werd ontheven. De functie zelf is later opgeheven. Toen de heer *Hoekstra* in Februari 1945 bij het Militair Gezag kwam, was er reeds enige tijd tevoren een bepaalde regeling inzake de arrestatiebevoegdheid tussen de verschillende partijen tot stand gekomen. De functie, die hij als hoofdinspecteur van de C.O.R. heeft vervuld, was een functie, die voortvloeide uit de beschikking van de chef staf M.G. van 10 Februari 1945 tot instelling van de Centrale Opsporingsraad. Deze functie was hoofdzakelijk bedoeld voor de opleiding van een aantal officieren en daarmede het overgeven van de ervaring, opgedaan vóór de bevrijding van het Noorden.

Op de vraag, hoe de heer *Hoekstra* thans, zich zoveel mogelijk losmakende van zijn eigen standpunt van toen, de tegenstellingen ziet; wat de problemen waren en waarom men niet direct tot een regeling kon komen, zegt hij, dat hij dit helemaal ziet als een kwestie van zich niet snel genoeg kunnen indenken in de situatie. Er zijn vakmensen, politiemensen, geweest, die wisten, dat men dit moeilijke werk aan vaklui moest overlaten en die zich niet realiseerden, hoezeer het politie-apparaat was gedesorganiseerd. Zij hadden nooit een hoofd van politie in een kleine plaats meegemaakt, die eenvoudig zat te beven, toen hem werd gezegd, dat hun burgemeester toch maar tijdelijk moest worden opgesloten, omdat hij zulke rare dingen had gedaan. Zij konden zich dat niet voorstellen. Men kreeg van sommige plaatsen klachten van de illegaliteit, dat die en die, die toch dat en dat hadden gedaan, helemaal niet waren gezocht, omdat de politie eenvoudig niets deed uit angst voor hun burgemeester, die niet bepaald een helper van de Duitsers, maar dan toch een slappe figuur was geweest en nu de zaak toch nog onder de duim had. Dergelijke toestanden hebben de autoriteiten aan de overkant zich niet kunnen voorstellen. Men wist niet, hoe het eigenlijk hier was. Daar zijn con-

flicten uit voortgekomen. Iemand als de heer *Speyart van Woerden* wist beslist niet, hoe de verhoudingen lagen. Hij had in St. Michielsgestel gezeten. Hij dacht, dat hij nog met zijn politieapparaat kon werken, zoals hij dat vroeger had gedaan. Dat was toch beslist niet het geval. De heer *Hoekstra* en zijn mensen waren overal rond geweest. Zij hadden gezien, dat de verschillende figuren, die de leiding van de politiecorpsen hadden gekregen, allemaal slappe figuren waren. Zij waren niet allemaal verkeerd, maar te slap. De sterken waren er al lang op de een of andere manier uitgewerkt of wel uitgelopen. Er was geen sprake van, dat er in die plaatsen, waar de politie de overhand had, iets gebeurde. Er was daar een ontzettende ontevredenheid onder de bevolking. Ook het aantal politiemannen was veel te gering. De heer *Hoekstra* heeft nog een schatting van het aantal politiemannen, dat nodig was. Dat was dan 100 man op 100 000 inwoners voor het centrale apparaat. Dat was het ervaringscijfer. Het waren natuurlijk geen efficiente mensen, beslist niet. Het waren ontwikkelde leken, die dit werk zolang deden. Er was geen sprake van, dat men met het restant van de politie een begin kon maken. De heer *Speyart van Woerden* heeft daar volgens de heer *Hoekstra* bepaald geen idee van gehad. Hoewel de heer *Speyart* zelf één brok energie was, kon hij dat beslist niet aan. De overtuiging van de heer *Hoekstra* was, en dit is de enige reden geweest waarvoor hij in dit werk is gebleven, dat, wanneer er niet iets werd gedaan, er een geweldige ontevredenheid werd gekweekt. Men had hier en daar al de verschijnselen, dat de oud-illegalen op hun eigen houtje recht begonnen te plegen. Dat waren de enige mensen, die iets konden ondernemen in die tijd. Men moet niet denken, dat de geallieerden dat onaangenaam was. Zij waren veel ruwer dan met onze mentaliteit overeenkwam. Zij lieten de meisjes op straat de hoofden kaalscheren. Dat geschiedde op verzoek van de Engelse commandant. De heer *Hoekstra* is ervan overtuigd, evengoed als hij overtuigd is van de goede wil van de heer *Speyart van Woerden,* dat het beslist een geluk is geweest, dat deze niet zijn zin heeft gekregen. Dan was er niets gebeurd en dan was er een nog veel grotere chaos ontstaan.

81807 *(Hoekstra)*

Op de opmerking, dat, uitgaande van het beeld, dat hij schetste van die allereerste tijd, waarin de politie in aantal was gereduceerd en ook een zuivering moest ondergaan, de vraag opkomt, waarom men van de zijde van de illegaliteit dit standpunt zolang heeft volgehouden, terwijl de normale instanties natuurlijk geleidelijk aan weer begonnen te werken, zegt de heer *Hoekstra:* Dat begonnen zij eigenlijk niet. De goede krachten en bruikbare elementen uit de normale instanties werden overal ingeschakeld in de P.O.D.'s, enz. Zij hebben later de P.R.D.'s geheel overgenomen. Hij heeft nog de notulen van een vergadering van hoofdinspecteurs, waarin staat, dat de inspecteurs erop moesten werken, dat de P.O.D.'s zich lieten omzetten in P.R.D.'s. De P.R.D. was dus gewoon een afdeling van de politie. De P.O.D. was een instituut, waarin de politie wel medewerkte, maar dat toch eigenlijk onder de leiding van een oud-illegaal functionneerde. Dat was dus een soort conservatisme, dat toen ontstond onder de oud-illegalen. Zij wilden niet meer naar de normale toestand terug. Dat is later geweest; in het begin gebeurde alles door de oud-illegalen. Een aantal politiemannen daarvan hebben in deze zaken het meeste gedaan, terwijl de politie als zodanig in het begin beslist niet bruikbaar was.

81809 *(Hoekstra)*

De heer *Hoekstra* gelooft, dat men niet mag spreken van het standpunt van de Binnenlandse Strijdkrachten, als men spreekt van November 1944. Want toen hadden de Binnenlandse Strijdkrachten eigenlijk in deze geen standpunt meer. Zij hebben zich zeer gauw uit deze zaak teruggetrokken. Men moet de derde macht niet vergeten, de grote kring van de landelijke organisaties. Zij zaten in de „Gemeenschap van Oud-Illegale Werkers". In een plaats als Maastricht b.v. hadden zij de zaak in handen evenals te Breda, terwijl te Eindhoven de O.D. grote medewerking heeft verleend. De O.D. hing zo'n beetje bij de Binnenlandse Strijdkrachten; die zat tussen twee stoelen in. De Binnenlandse Strijdkrachten waren voortgekomen uit de Knokploegen en de R.V.V. (hoewel een kleinere groep) en deze twee hadden de macht in het begin. De Binnenlandse Strijdkrachten verrichtten heel weinig arrestaties. Dat deden de speciale groepen, de namaakpolitie dus, uit de O.D. hoofdzakelijk, zoals te Eindhoven de zogenaamde Blauwe Jagers. Dezen hebben het wel gedaan en zij zijn, God zij dank, weer gauw ontbonden. Op andere plaatsen is dat ook op een dergelijke manier gegaan, maar de geweldige inflatie in de illegaliteit, die Blauwe Jagers en zo, is er alleen te Eindhoven geweest. Merkwaardigerwijze had de heer *Hoekstra,* belast zijnde met die functie in de Binnenlandse Strijdkrachten, wel enige vat op die min of meer onregelmatige groepen, die arresteerden. Dat kwam, doordat b.v. een van de mensen, die de heer *Hoekstra* kon uitzoeken, drs. *Borren,* zijn contactman in de R.V.V. is geweest met de verschillende verspreide groepen van de R.V.V. in vele plaatsen in West-Brabant. De heer *Borren* kende die groepen. Wanneer hij zei: Hoor eens, dat moet nu uit zijn, dan deden

zij dat. Dat was de clou. Daarom was de heer *Hoekstra* ook de enige. die iets kon uitrichten. Zij wisten, wie *„Han"* was; in ieder geval wist een groot aantal van die mensen dat. De mentaliteit was toch wel, dat, wanneer de heer *Hoekstra* zei, dat dit niet kon, zij dat ook niet meer deden.

Men schetst het beeld goed, wanneer men zegt, dat de groepen, die zich bezig hielden met de arrestaties, voor een groot deel groepen waren, die niet in de Binnenlandse Strijdkrachten waren georganiseerd, maar dat het desondanks zo was, dat de functionaris in de Binnenlandse Strijdkrachten, de heer *Hoekstra,* die zijn aandacht aan die arrestaties moest wijden, toch ook wel invloed kon uitoefenen op die groepen buiten de Binnenlandse Strijdkrachten, die het werk deden. De heer *Hoekstra* zou er dan nog bij zeggen, dat die groepen, die behoord hadden tot het strijdende gedeelte van de illegaliteit en die arresteerden, gevaarlijk waren bij het arrestatiewerk en dat die zijn geconcentreerd en ingebracht in de twee regimenten B.S. — om ze zo maar te noemen —, die er zijn gevormd. De groepen, die speciaal gevormd waren voor het arresteren, stonden onder invloed van of hingen op de een of andere manier vast aan het strijdend gedeelte.

81817 *(Hoekstra)*

Op de vraag, hoe hij in deze tegenstelling tussen de standpunten: arrestatie door de politie en arrestatie door groepen uit de illegaliteit, de plaats van de andere partijen, die daarin zijn opgetreden, van generaal *Kruls* en van de Minister van Justitie, ziet, verklaart de heer *Hoekstra,* dat hij openlijk moet spreken; maar het is misschien helemaal fout wat hij zegt. De Minister van Justitie was natuurlijk een medestander, als oud-illegaal, maar volgens de heer *Hoekstra* heeft hij er niets van begrepen. Hij heeft het helemaal verkeerd aangepakt, terwijl generaal *Kruls* met meesterlijke diplomatie is opgetreden, achteraf gezien, hoewel de heer *Hoekstra* in zekere zin het slachtoffer van die diplomatie was. Toch vindt de heer *Hoekstra,* dat de generaal het meesterlijk heeft gedaan. In het begin heeft hij de Centrale Opsporingsraad ingesteld. Dat was in overeenstemming met het standpunt van de „Gemeenschap Oud-Illegale Werkers", waarin men als de meest invloedrijke mening die van de vroegere L.O.-mensen kan nemen, de grootste meespelende organisatie omstreeks de tijd, waarin de arrestaties moesten worden verricht. Van het begin af aan heeft men werkelijk consequent elke vorm van rechtspraak door de illegaliteit er uit kunnen houden. Dat is volkomen gelukt. Er was natuurlijk wel gevaar voor. De wilde groepen deden het al. De illegaliteit wilde dus het gehele arrestatiewerk alleen laten verrichten door de oud-illegalen. In het begin was dat de enige mogelijkheid. Enige illegale mensen hielden zich daar al werkelijk mee bezig en dat waren mensen, die geen boter op hun hoofd hadden. Langzamerhand moest dit worden overgenomen door een officiële instantie. Die instantie was, en dat heeft de heer *Hoekstra* ook altijd gemeend, het Militair Gezag en niet de oude politie. Het Militair Gezag moest het later natuurlijk overdragen aan de oude politie. De generaal heeft dit volkomen voor elkaar gekregen, zij het op een voor de heer *Hoekstra* en de zijnen persoonlijk onaangename manier. Op een gegeven ogenblik hadden zij de C.O.R. opgericht. Generaal *Kruls* regelde het zo, dat deze instantie direct onder hem stond. Deze instantie stond dus naast de militaire commissarissen. De militaire commissarissen zijn onder leiding van overste ***Blaauw,*** die in Nijmegen zulk prachtig werk heeft gedaan, daar tegenop gekomen. De tijd was toen rijp, dat dit kon. Die inspecteurs kwamen toen niet meer onder de C.O.R. maar onder de militaire commissarissen. Daarmee was de heer *Hoekstra* overbodig. Dat was pijnlijk, maar hij zag wel in, dat het juist was. Het gehele apparaat werd overgenomen door de militaire commissarissen. Het heeft natuurlijk een beetje geld gekost, maar toen is het dan ook heel mooi geliquideerd. Na een aantal maanden was het overal te groot. De mensen hadden neiging om te blijven zitten en voelden zich ambtenaar. Zij hadden hun werk gedaan. De heer *Hoekstra* heeft er geweldige bewondering voor, hoe de generaal dit uiteindelijk heeft gedaan met behulp van kolonel *Snijders,* die er ook naar is afgekomen. De heer *Hoekstra* meent, dat al de mensen, die zich met die arrestaties hebben bezig gehouden, werden overgenomen in het Militair Gezag. Officieel zijn zij toen overgenomen door de P.R.D.'s en toen was het politie. De P.R.D. heeft er een paar overgehouden, die blijvend neiging hadden bij de politie te gaan. De rest is geliquideerd. De heer *Hoekstra* vindt, dat het in werkelijkheid niet zo gek is gegaan.

Op de vraag, hoe hij bedoelt, dat de Minister van Justitie er niets van begreep, zegt de heer *Hoekstra,* dat de Minister nog niet in de gaten had, dat, wanneer werkelijk op dat moment de politie volledig zou worden ingeschakeld en men de P.O.D.'s onder de politie zou brengen — want daar ging het om —, dat dan in de eerste plaats de oud-illegalen niet meer mee zouden doen en dat er dan ook verder niets meer zou gebeuren. Als gevolg daarvan zouden er hier en daar relletjes zijn gekomen. Die relletjes zijn er pas later geweest, toen er enkele N.S.B.-ers in hun werk terugkwamen. In die tijd heeft

men geen relletjes gehad. Er waren natuurlijk wel plaatsen, waar er wel aanleiding tot relletjes was, b.v. op plaatsen, waar de burgemeester de boel vasthield en waar niets gebeurde. Zo waren er meerdere plaatsen. De heer *Hoekstra* heeft nog eens een burgemeester vastgezet, heel menselijk, in een klooster, vlak tegenover zijn huis. De plaatselijke politieman zat naast hem te rillen. Dat was werkelijk om je dood te lachen! Daarna begon in die plaats ook de zuivering. Vóór die tijd was er daar niets gebeurd en was er een enorme ontevredenheid en zeker gevaar voor opstootjes en plundering van huizen enz.

81822 *(Hoekstra)*

Gevraagd, hoe erg hij de uitwassen, die er bij deze werkwijze zijn geweest, taxeert, zoals ongerechtvaardigde arrestaties, plunderingen en diefstallen hiermede verband houdende, zegt de heer *Hoekstra,* dat dit een heel moeilijke vraag is. Hij kan daarover alleen zijn indruk geven en die is, dat — vooral omdat zij zo doorgezet hebben, dat er een papier moest zijn voor elke gearresteerde met minstens één naam van een beschuldiger — die uitwassen heel gering zijn geweest. Have en goed is natuurlijk hier en daar gestolen. Er is zelfs in één geval gestolen door een van zijn inspecteurs en die is de gevangenis in gedraaid. Toch was deze een echte oud-illegaal. Maar men moest in een week of wat 25 mensen bij elkaar hebben en daar is er een tussen geslopen, die niet goed was. Dat is in de lagere rangen ook voorgekomen. Militair Gezag heeft toen ook zoveel mensen moeten aantrekken en daar zijn erbij geweest, die niet deugden. Maar zijn idee is, dat er in ons land zeer weinig geweest zijn in vergelijking met andere landen. Er zijn natuurlijk enkele gevallen geweest en dat is zeer akelig. De heer *Hoekstra* weet niet, hoe men dit uit moet maken; het kan alleen statistisch. De grote narigheid is begonnen, omdat het justitiële apparaat niet snel genoeg daarna is opgetreden. Men heeft de commissies van vrijlating ingesteld, hetgeen ook een noodzaak was, omdat er niets gebeurde; er werd niet berecht. Die commissies van vrijlating zijn ook uit de illegaliteit ontstaan onder de militaire commissarissen. Heel veel mensen heeft men toen weer vrij kunnen laten. Dat was een taak, die vreselijk moeilijk was, maar uit het uitblijven van werkelijke rechtspraak is de narigheid voortgekomen en niet uit het arresteren. Er zijn niet zoveel mensen voor niets gearresteerd; maar heel weinig. En dan moet men niet vergeten, dat de economische gevallen niet te arresteren waren. Zij zijn nog niet te berechten. Het grootste deel van hen is tussen de mazen van het net doorgegaan, vooral de grote profiteurs, die men niet kan grijpen.

85473 *(Caljé)*

Einde November 1944 is, zo verklaart mr. *C. J. F. Caljé,* de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten naar Breda gegaan en toen daar de staf organisatorisch werd uitgebouwd — de Binnenlandse Strijdkrachten hadden een betrekkelijk kleine staf, ongeveer tien à twaalf officieren, die ook nog geregeld werden uitgezonden —, moest er in de organisatie een juridische sectie zijn. Men heeft de heer *Caljé* toen gevraagd de juridische sectie er bij te nemen. Tot April of Mei 1945 kwam het werk van de juridische sectie uiteraard steeds min of meer op de tweede plaats ten opzichte van het werk van de sectie Operatiën Bezet Gebied, waartoe de heer *Caljé* behoorde. Het belangrijkste, dat de juridische sectie heeft gedaan, is het voorbereiden en in werking stellen van de krijgsraden voor de troepen onder bevel van de B.N.S. Verder waren er wel eens strubbelingen en andere zaken van juridische aard, maar dat zijn incidentele gevallen geweest. De heer *Caljé* heeft als hoofd van die juridische sectie te maken gehad met de kwestie van de arrestaties, maar deze kwestie was in eerste instantie natuurlijk niet een zaak van de staf van de Prins, maar een zaak van de chef staf Militair Gezag.

85478 *(Caljé)*

De heer *Caljé* heeft met generaal *Kruls* verschillende vergaderingen meegemaakt met de nieuw opgerichte of in oprichting zijnde G.O.I. W.N., die speciaal over dit punt handelden. Als hij zich goed herinnert, was het uitgangspunt steeds dit: enerzijds, dat in Brabant de politie zich dusdanig gedragen zou hebben, ook de laatste dagen vóór de bevrijding, dat zij, zoals werd gezegd, bij de bevrijding eigenlijk liever niet op straat moest komen en anderzijds, dat de illegale groeperingen het meeste werk hadden gemaakt van het signaleren en het opsporen van de N.S.B.-ers en andere onvaderlandse elementen. Men vreesde, dat, indien dit alleen als zodanig in handen van de politie zou worden gelegd, er betrekkelijk grote fouten zouden worden gemaakt in die zin, dat bepaalde mensen, die moesten worden opgepakt, niet werden opgepakt en dat dit allerlei moeilijkheden zou veroorzaken en ook onrust in de illegaliteit.

Dit is steeds een zaak geweest van het Militair Gezag; formeel zou dit een beslissing moeten nemen. Van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten heeft men deze vergaderingen bijgewoond, enerzijds ter voorlichting van de Prins of de chef staf, dus als waarnemer, anderzijds pleegde generaal *Kruls* ook dikwijls nog overleg op bepaalde punten. De verhoudingen werden niet altijd zo scherp uitgestippeld; opeens werd men verzocht ergens aanwezig te zijn. Uit-

eindelijk heeft dit geleid tot een nieuwe instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Deze instructie is door de heer *Caljé* gemaakt in overleg met officieren van het Militair Gezag en geheel op basis van de door of vanwege generaal *Kruls* gegeven aanwijzingen.

85482 *(Caljé)* De vergaderingen waren meestal een zeer reëel overleg. Op een gegeven ogenblik heeft generaal *Kruls* moeten beslissen, welk beleid het verstandigste was in de gegeven omstandigheden. Er is inderdaad veel aandrang uitgegaan van de illegaliteit en men heeft het standpunt scherp verdedigd. Het gaat de heer *Caljé* echter toch wel iets te ver om van druk van de illegaliteit te spreken, voorzover hij het althans heeft meegemaakt. Veeleer zou hij willen spreken van beslissen op grond van argumenten, die mogelijkerwijs overdreven waren, bij wijze van spreken. De heer *Caljé* kon dit toen en kan dit ook thans nog niet beoordelen en ook generaal *Kruls* wist niet anders dan uit hetgeen hem gerapporteerd werd, hoe in de onderscheiden dorpen van Brabant de verhoudingen hebben gelegen. Men heeft ook de heer *Caljé* altijd verteld, dat in Den Bosch de politie zich zo had misdragen, dat zij bij de bevrijding beslist van de straat af moest om ongelukken te voorkomen. Het is natuurlijk de vraag, òf er ongelukken gebeurd zouden zijn, maar men heeft de heer Caljé dit steeds verzekerd. Als dit wordt gezegd, dan moet daarmede echter wel terdege rekening worden gehouden. Men zou al deze gegevens uiteraard in de wind hebben kunnen slaan, maar dat zou even desastreuze gevolgen kunnen hebben gehad, zodat men een keus moest maken. Wanneer dit nu echter in een vergadering wordt beweerd en het wordt geadstrueerd met voorbeelden, die in de vergadering niet direct zijn te checken en anderen in de vergadering, die ergens anders vandaan komen, ook uit Brabant, steunen dit en men neemt dan, gehoord deze eventueel met verve en overtuiging voorgedragen beweringen, een bepaald besluit, dan kan er wel een sterke aandrang door de illegaliteit zijn uitgeoefend, maar het woord druk zou de heer *Caljé* daarvoor niet willen noemen. Generaal *Kruls* was daarvoor ook de man niet.

85484 *(Caljé)* Over de gedwongen reis van de procureur-generaal naar Engeland, zegt de heer *Caljé,* dat de heer *Speyart van Woerden* allerminst was gezien bij de illegalen. De heer *Caljé* heeft een vergadering meegemaakt met een groepje illegale voormannen uit het Zuiden, waar de heer *Speyart van Woerden* ook kwam. De manier, waarop hij optrad, was nu niet erg geschikt om de tegenstellingen te overbruggen. De heer *Caljé* weet nog, dat iemand hem eens zei, dat de manier, waarop de heer *Speyart van Woerden* je een hand gaf en je aankeek, de zaak al bedierf.

De zaak lag ook zo volkomen chaotisch. De heer *Caljé* herinnert zich, dat de heer *van Heuven Goedhart* op het punt is geweest te worden gearresteerd en hij is daarover verschrikkelijk kwaad geweest. De heer *Caljé* gelooft echter, dat het, tijd en mensen kennende, van zijn kant enigszins overdreven was en dat men de mensen zeker formeel geen verwijt kon maken. De heer *Caljé* heeft deze zaak echter zelf niet onderzocht en hij heeft dit horen vertellen en daarom is het moeilijk een bepaald standpunt in deze in te nemen.

In de vergaderingen, waaruit de nieuwe instructie is voorgevloeid, zijn standpunten naar voren gebracht, eventueel mondeling geadstrueerd met voorbeelden, en op grond daarvan heeft naar de mening van de heer *Caljé* de generaal beslissingen genomen, zonder dat dit moet worden gezien als een ultimatum.

Van een briefje, dat bij de heer *van Boetzelaer* is gekomen en dat aanleiding tot de verwijdering van de procureur-generaal uit het bevrijde Zuiden is geworden, hoort de heer *Caljé* voor het eerst bij zijn verhoor. Hij weet, dat de heer *Speyart van Woerden* op een gegeven ogenblik met verlof of ziekteverlof is weggegaan, maar van dit briefje weet hij niets.

85488 *(Caljé)* De reden, waarom men niet tot een oplossing is kunnen komen, ziet de heer *Caljé* hoofdzakelijk hierin, dat de tegenstellingen tussen de illegaliteit en, als personificatie van de politie, de heer *Speyart van Woerden* te groot waren om een ontwikkeling op korte termijn mogelijk te maken. Als de heer *Caljé* het zich goed herinnert, was het zo, dat men de ene dag dacht, dat de kwestie van de arrestaties en de politie opgelost was, en dat de volgende dag bleek, dat er ergens weer een moeilijkheid was en de strijd opnieuw ontbrand was. Het was een ontzettend moeilijk en netelig onderwerp. De visie van de heer *Caljé* komt dus eigenlijk hierop neer, dat de heer *Speyart van Woerden* door zijn houding hierin beslist negatief heeft gewerkt. Aan de andere kant is er de illegaliteit geweest met haar bepaalde wensen en bepaalde zienswijze. Het is moeilijk het op het ogenblik weer te ontleden. Als leden van de staf van de Prins bemoeiden zij zich niet met de staatkundige kant van het politievraagstuk, omdat het formeel een kwestie van het Militair Gezag was. De security-overwegingen enerzijds en de feitelijke medewerking bij de arrestaties van de Binnenlandse Strijdkrachten anderzijds waren echter zaken, waardoor zij

er toch ook bij betrokken raakten en er wel belangstelling voor moesten hebben. Daar de Binnenlandse Strijdkrachten in Brabant ook haar exponenten hadden in de mensen, die later de G.O.I.W. Nederland hebben gevormd, waren voorts ook de vertegenwoordigers van de organisaties, waaruit de Binnenlandse Strijdkrachten voortkwamen, er bij betrokken. Het hoofd van de afdeling politie van de Binnenlandse Strijdkrachten was de heer *Hoekstra.* Zo moeilijk als de heer *Speyart van Woerden* was, even onverzettelijk in zijn overtuiging was in die omstandigheden de heer *Hoekstra.* Deze was een voortreffelijk man, maar, wanneer men gegeven de omstandigheden en tegenstellingen, tot een compromis moest komen, was de heer *Hoekstra* even onverzettelijk als de heer *Speyart van Woerden.*

De heer *Hoekstra* was scherp in zijn argumenten en onverzettelijk in zijn overtuiging en daartegenover was de heer *Speyart van Woerden* niet te vatten. De een droeg het hart op de tong en was misschien wel eens te fel in zijn uitingen om tot een vergelijk te komen, maar aan de andere kant wist men niet wat men aan de heer *Speyart van Woerden* had; men kreeg geen vat op hem.

85493 *(Caljé)* Op de vraag, of de illegaliteit bij de arrestaties de leiding wilde hebben en de politie mocht helpen, of dat zij aanvaard zou hebben — als die persoonlijke controverse niet had bestaan — de helpers van de politie te worden, antwoordt de heer *Caljé* niet te weten, hoe de zaak in Brabant lag. In het Westen is het zo geweest, dat, als men een behoorlijk politieman had, men diens leiding aanvaardde; hij was tenslotte de deskundige. In Brabant heeft het natuurlijk veel moeilijker gelegen door de abrupte bevrijding en deze strubbelingen. Bovendien was in Brabant de neiging van de illegaliteit zich te laten gelden — dit heeft ook het ontstaan van de G.O.I.W.N. bepaald — veel sterker dan in Holland. Er is dan ook een controverse geweest door het Zuiden, dat zich juist na de bevrijding wenste te bundelen, terwijl bij de G.A.C. steeds is gezegd, dat men na de bevrijding bijeen zou komen, hetgeen ook geschiedde, om zo spoedig mogelijk — in feite is dit na een jaar geweest — te verdwijnen. In het Zuiden trad ook de politiek gegroepeerde illegaliteit — de heer *Caljé* denkt speciaal aan de Christophoor-groep en dergelijke — veel meer op de voorgrond. Het was dus vanzelfsprekend, dat de illegaliteit in die tijd als het ware probeerde mede invloed op de gang van zaken te krijgen en dat heeft het ook wel moeilijker gemaakt.

De heer *Calié* moet echter zeggen, dat, als de heer *Speyart van Woerden* er niet was geweest, dit zijns inziens de zaak veel had vergemakkelijkt.

Als men spreekt over de moeilijkheden, die zich op dat gebied hebben voorgedaan tussen het Militair Gezag en de illegaliteit en een eventuele aandrang, die van de zijde van de illegaliteit is uitgeoefend om de regelen van de chef staf Militair Gezag meer in haar geest geredigeerd te krijgen, dan moet men dit, volgens de heer *Calié* zo verstaan, dat dit meer uitging van de G.O.I.W.N., van de georganiseerde illegaliteit, dan van de Binnenlandse Strijdkrachten, al waren die uiteraard deels ook in de G.O.I.W.N. Als men echter bedoelt te zeggen: de staf van de Prins, dan zegt de heer *Calié* neen; deze heeft steeds, voor zoveel hij het heeft meegemaakt, met generaal *Kruls* overlegd en samengewerkt. De functie van generaal *Kruls* was om ten aanzien van de door de protesten van de illegaliteit naar voren gebrachte argumenten en wensen het juiste midden te zoeken.

85495 *(Caljé)* Van de zijde van de staf van de Prins is niet in die richting gewerkt. Als er bepaalde feiten naar voren werden gebracht, trachtte men met de generaal te toetsen, wat de waarde ervan was. Aan hun kant bestond ook voor een groot deel het werk hieruit om de partijen tot elkaar te brengen. Elke scherpe en overdreven uiting zou, wanneer deze zonder meer op het bevrijde Westen zou worden overgeplant, ook gevaren kunnen opleveren. Men moest dus steeds met twee mogelijkheden rekening houden.

De heer *Calié* was het er destijds wel mee eens, dat een oplossing in de richting, zoals zij later is gegaan, op haar plaats was, daarbij ook rekening houdend met het feit, dat er zeer veel aandrang op werd uitgeoefend de politie voor zover mogelijk in illegaal verband in te schakelen en te doen blijven. Als hij het een tweede keer onder die zelfde omstandigheden zou moeten doen, zou hij vermoedelijk weer hetzelfde doen. De omstandigheden waren er nu eenmaal en wat men hoorde over de politie en de houding van de bevolking en de reacties van de illegaliteit in de verschillende plaatsen was zo, dat men dit niet in het Westen wilde riskeren. De moeilijkheid was ook weer, dat men niet voor elke plaats kon differentiëren en eerst inlichtingen inwinnen omtrent de houding van de politie. Men heeft dus een andere weg genomen en gezegd, dat er arrestatiegroepen zouden worden gevormd, waarbij zoveel mogelijk politie zou worden ingeschakeld. Dat heeft veel moeilijkheden gegeven. Het was de grote moeilijkheid in korte tijd geschikte mensen aan te trekken. Aan de andere kant had men de moeilijkheid, dat bij de bevrijding de beoor-

deling van de politie-agenten zo ontzettend moeilijk was. Er is b.v. een politie-agent, van wie door een deel van de bevolking wellicht werd gezegd, dat hij er mee door kon, terwijl de illegaliteit wel iets wist, dat zijn optreden bij de bevrijding in de weg kon staan. Wat men helemaal niet kon overzien, was, hoe de illegaliteit zou reageren, als bepaalde politie-ambtenaren in uniform op straat zouden komen. De bepaling wie wel dienst mocht doen bij de politie en wie niet, kon in vele plaatsen aan de politiechefs niet overgelaten worden.

85499 *(Caljé)*

Op de vraag, of het geschil, wanneer de procureur-generaal nu eens een man was geweest, die door de illegaliteit volkomen werd aanvaard, dan zou zijn voorgekomen of dat de illegaliteit dan nog andere wensen zou hebben gehad, met name dat de gehele zaak van de arrestaties aan haar toebedeeld zou worden, antwoordt de heer *Caljé,* dat hij het niet zou durven zeggen. Dat de moeilijkheden veel minder zouden zijn geweest, gelooft de heer *Caljé* vast. Hij heeft altijd het idee gehad, dat de houding van de heer *Speyart van Woerden* wel de moeilijkheden aanmerkelijk mede heeft verergerd. De illegaliteit als geheel is echter zo'n heterogene bundeling. Het is heel moeilijk te zeggen, of er, als de persoonlijke kwestie niet had bestaan, dan nog een andere kwestie, de machtskwestie, zou zijn geweest. Dat vele illegalen zich op het standpunt stelden, dat zij in de eerste plaats geroepen waren om te kunnen beoordelen, wie fout was en wie niet, gelooft de heer *Caljé* wel. Aan de andere kant, wanneer het geval zich had voorgedaan, dat men het vertrouwen had gehad, dat de leiding van de politie bij een van hen berustte of bij door hen vertrouwden, zouden grote groepen zich geconformeerd hebben.

§ 2. *Verklaringen van politiezijde*

82278 e.v. *(Speyart van Woerden)*

Op 23 October 1944 werd Schijndel bevrijd, zo verklaart de procureur-generaal bij het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch mr. *E. L. M. H.* baron *Speyart van Woerden,* en daarmee was hij zelf ook vrij. In de avond van die dag is hij naar Eindhoven gegaan, waar de heer *Smits van Oyen* als waarnemend Commissaris der Koningin in functie was. Bij hem heeft de heer *Speyart van Woerden* een week of zes gelogeerd, zodat zij samen contact hadden en daarnaast ook met het Militair Gezag.

Het Militair Gezag had op 7 September 1944 ter uitvoering van artikel 16 van het B.B.S.B. een eerste Algemene Lastgeving [1]) uitgevaardigd. Op 25 September 1944 werd een instructie van de commandant van de stoottroepen van de B.S. vastgesteld inzake het arresteren [2]). De kwestie is in de eerste plaats geweest, dat dit in strijd was met artikel 16 van het B.B.S.B., omdat het zonder overleg met het Militair Gezag uit vermeende eigen bevoegdheid en niet als uitvloeisel van een delegatie van de chef staf Militair Gezag is gedaan. In wezen geschiedde het onbevoegdelijk. Als uitgangspunt nam men op het ogenblik der uitvaardiging aan een soort oorlogsnoodzaak en deze was in de aanhef dan ook opgenomen. Aan de andere kant zou de heer *Speyart van Woerden* willen zeggen, dat deze oorlogsnoodzaak juist ook tot artikel 16 heeft geïnspireerd, zodat hij bezwaarlijk kan aannemen, dat deze de wettigheid der instructie van 25 September 1944 zou kunnen meebrengen. Weliswaar motiveert men de instructie van 25 September 1944 met het recht van de strijdende troepen om alles, wat zich bevindt in het frontgebied en onmiddellijk daarachter en wat gevaarlijk kan zijn voor de krijgsverrichtingen op te ruimen, doch daar staat tegenover, dat de toepassing der instructie helemaal niet tot het frontgebied beperkt is gebleven en men daarin bovendien onderscheid heeft gemaakt tussen arresteren en interneren. De artikelen 15 en 16 van het B.B.S.B. maken dit onderscheid ook, doch terwijl artikel 15 de internering alleen individueel en nominatim kent, wordt hier eenvoudig gezegd: „U gelieve te interneren de volgende categorieën: Rijksduitsers, de mannen en vrouwen, die nauwe relaties hebben onderhouden met de te arresteren groepen, leden van het rechtsfront, het medisch front, het economisch front enz.". Volgens artikel 15 B.B.S.B. moet een schriftelijk bevel bepalen, dat bepaalde personen zich niet zullen begeven buiten de hun aangewezen verblijfplaats. Ten dele vielen de categorieën, welker arrestatie in de eerste Algemene Lastgeving en in de instructie van 25 September 1944 werd bevolen, samen, ten dele vielen categorieën van de instructie buiten die van de eerste Algemene Lastgeving; o.a. heeft men er bij gehaald de Landwacht Nederland en de Landstorm Nederland, die niet door de chef staf Militair Gezag in zijn eerste Algemene Lastgeving waren genoemd. Verder werd in de instructie een aantal richtlijnen gegeven voor de behandeling van deze gearresteerden en geïnterneerden, waarvan de heer *Speyart van Woerden* eveneens niet kan zien, waaraan deze zijn ontleend. Het kan misschien zijn, dat de uitvaardiging der instructie haar verklaring moet vinden in het feit, dat het Militair Gezag zijn eerste Algemene Lastgeving niet kenbaar maakte. De Lastgeving was er echter en hij neemt aan,

[1]) Vgl. bijlage 136.

[2]) Vgl. bijlage 136.

dat de leiding van de Binnenlandse Strijdkrachten, die uit Londen meekwam, van het bestaan moet hebben geweten.

Die instructie werd dus op ruime schaal verspreid, ook onder de politie. Wat het conflict met de politie zelf betreft, in deze instructie is opgenomen, dat de arrestaties dienen te geschieden in samenwerking met de politie, voorzover deze door de stoottroepen betrouwbaar werd geacht.

In October heeft het Militair Gezag gepoogd in te grijpen met betrekking tot deze instructie, die het zelf ook onwettig achtte. Dit ingrijpen leidde tot de uitvaardiging van de tweede Algemene Lastgeving van 18 October 1944. Overleg van de chef staf Militair Gezag met de bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten leidde ertoe, dat arrestatiebevoegdheid aan dit apparaat zou worden verleend, doch beperkt tot „die personen, die de krijgsverrichtingen in gevaar brengen of van wie op grond van hun gedragingen of uitlatingen verwacht wordt, dat zij de krijgsverrichtingen zullen bemoeilijken, belemmeren of schaden". Men kwam zo tot de delegatie door het Militair Gezag van de bevoegdheid om de arrestatie dezer éne categorie te bevelen en men kwam daarmede eigenlijk tot normale verhoudingen. De chef staf delegeerde aan de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten de arrestatiebevoegdheid ten aanzien van één bepaalde categorie en dat is de categorie, die 18 October 1944 aan de eerste Algemene Lastgeving is toegevoegd. Deze was nauwkeurig omschreven: „men bracht de krijgsverrichtingen in gevaar of men kon worden verwacht de krijgsverrichtingen te zullen bemoeilijken, belemmeren of schaden". Dit citaat is ontleend aan de tweede Algemene Lastgeving. Omstreeks deze datum, toen dus deze regeling onderling was getroffen, vaardigde de chef staf een aanschrijven uit aan de militaire commissarissen (de heer *Speyart van Woerden* meent dd 17 October 1944) en de Prins een algemene instructie voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Deze laatste is van 10 October 1944.

In deze beide bescheiden worden de bij voormeld overleg bereikte resultaten vastgelegd. De chef staf deelt mede, dat de Binnenlandse Strijdkrachten de geciteerde categorie mochten arresteren en dat de bevelhebber van de strijdkrachten de daartoe vereiste machtiging werd verleend. Voorts, dat de tevoren door de Binnenlandse Strijdkrachten gearresteerde en in bewaring gestelde personen door het Militair Gezag zouden worden overgenomen, waarbij dit voor elk geval zou beoordelen, of die vrijheidsberoving al dan niet moest worden gecontinueerd. Het kwam er practisch dus op neer, dat het Militair Gezag deze verantwoordelijkheid overnam. De bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten gaf opdracht tot arrestatie van de geciteerde categorie, daarbij mededelende, dat daartoe machtiging door het Militair Gezag zou worden verleend.

Hoewel uit de getroffen overeenkomst en de tekst der beide bescheiden voortvloeit, dat de instructie van 25 September 1944 zou worden ingetrokken, is zulks nagelaten. Er is in het besluit van 10 October niet met zoveel woorden gezegd, dat het besluit van 25 September is ingetrokken. Daar komt nog bij, dat — hoe en waarom weet de heer *Speyart van Woerden* niet; dit stuk van 10 October 1944 was anterieur aan zijn komst in Eindhoven en pas later heeft hij er van kennis gekregen — ook daarna voortdurend nog op grond van het stuk van 25 September werd gearresteerd en geïnterneerd. Toen men midden in de moeilijkheden zat, heeft er eens een bespreking plaats gevonden — de heer *Speyart van Woerden* denkt ongeveer November — tussen de waarnemend Commissaris der Koningin en hem met majoor *van Houten* om te trachten nog wat orde in deze toestand te verkrijgen. Toen heeft majoor *van Houten* het standpunt ingenomen — de heer *Speyart van Woerden* heeft dit nog aangetekend —, dat door het besluit van 10 October dat van 25 September niet was ongedaan gemaakt, hetgeen zowel de heer *Smits van Oyen* als hij ten sterkste hebben betwist. Deze besluiten waren huns inziens onverenigbaar. In feite werd het echter gehanteerd, want heel toevallig heeft de heer *Speyart van Woerden* de hand op het stuk van 10 October kunnen leggen en telkens, wanneer hij in contact kwam met de Strijdkrachten, heeft hij gezegd, dat het stuk van 25 September geen kracht had, doch men zei, dat het nooit was ingetrokken en men werkte er mee. Anders had men ook enkel en alleen te maken gehad met de militair gevaarlijke individuen. De practijk is echter anders geweest en blijkbaar is dit ook — en daarom wijst hij op het gesprek en het standpunt van majoor *van Houten* — van de zijde van de staf in de hand gewerkt.

Het Militair Gezag is in gebreke gebleven te bewerken, dat de consequentie van intrekking der instructie van 25 September 1944 werd getrokken; de heer *Speyart van Woerden* heeft er nadrukkelijk de aandacht van hetzelve op gevestigd en er op gewezen, dat men bij de staf der Binnenlandse Strijdkrachten dit standpunt innam en hij heeft gevraagd daarmede contact op te nemen en te trachten een

ander inzicht te doen doordringen en te zorgen, dat het stuk van 25 September van de baan kwam.

82282 *(Speyart van Woerden)*

Er werd geen motief voor opgegeven. Er werd gezegd, dat men het handhaafde en dat het nooit de bedoeling was geweest het in te trekken. De heer *Speyart van Woerden* heeft nooit gehoord, dat er van de zijde van het Militair Gezag, bij hetwelk hij had aangedrongen het in orde te maken, een motief werd gegeven, waarom het niet in orde kwam.

82284 *(Speyart van Woerden)*

Het Militair Gezag is dus in gebreke gebleven te bewerken, dat deze consequentie werd getrokken. Dit is te bedenkelijker, omdat het Militair Gezag heeft moeten ervaren, dat na de publicatie dezer Octoberbescheiden de strijdkrachten voortgingen met negatie van de overeenkomst te arresteren op grond van de instructie van 25 September 1944. Daarbij werd in zeer vele gevallen het Militair Gezag van de arrestatie, van het onderzoek, van inbewaringstelling of internering en eventuele invrijheidstelling geheel onkundig gelaten. Gehandeld werd, alsof artikel 16 van het B.B.S.B. niet bestond, alsof de hele materie was een eigen materie van de Binnenlandse Strijdkrachten in plaats van een van het Militair Gezag, alsof de waarborgen van artikel 16 niet waren voorgeschreven. In artikel 16 staat het voorschrift van het proces-verbaal en in de toelichting op de eerste Algemene Lastgeving is gezegd, dat van het proces-verbaal zes exemplaren moesten worden gemaakt; er bleef er een bij de politie, een ging naar de kampcommandant, een was voor de militaire commissaris ter plaatse, een ging naar de chef staf Militair Gezag en een kwam er bij het hoofd van de tweede afdeling, sectie II. Men wilde dus de gegevens bij elkaar krijgen en men wilde ook centraal, naast de gegevens, die de militaire commissarissen ieder in hun eigen district zouden krijgen, een overzicht hebben. Uit het Handboek zelf blijkt, dat het Militair Gezag het aantal te arresteren personen in Nederland op ongeveer vijftig duizend schatte; het zijn er honderd duizend geworden. Hoe men zich heeft voorgesteld, dat men centraal zelfs van die vijftig duizend mensen precies zou kunnen nagaan, of het proces-verbaal in orde was of niet, ontgaat de heer *Speyart van Woerden*. Het was waarschijnlijk erg goed bedoeld, maar het was een veel te ver doorgevoerde centralisatie, en de enige manier, waarop men orde had kunnen brengen, was naar zijn gevoel een zeer sterk doorgevoerde decentralisatie geweest met een betrouwbaar, behoorlijk gezagselement, dat deze materie aan kon. Bij voorbaat kon men echter zeggen, dat het op de ontworpen wijze moest vastlopen. In sommige districten hebben de militaire commissarissen vroeger of later de zaak min of meer in handen gekregen. In andere beschikten zij na maanden nog niet over de namen der inbewaringgestelden of geïnterneerden en zij wisten ook niet, waar dezen zich in hun ressort in bewarings- of verblijfskampen bevonden.

Terwijl van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten voortdurend op verder gaande zuivering der politie werd aangedrongen en samenwerking met deze daarvan afhankelijk werd gesteld, werd door het civiele gezag in alle geledingen de zuivering van de stoottroepen zelf veel urgenter geacht. Immers, het zuiveringsproces van de politie had zich reeds in de aanvang, op een gering aantal twijfelgevallen na, voltrokken, doch het was voor niemand een geheim, hoe de stoottroepen niet alleen bestonden uit de illegaliteit van de bezettingstijd, doch dat op het moment der bevrijding daarin vele zeer bedenkelijke elementen, zowel uit een oogpunt van collaboratie als van extreem linkse politiek, waren ondergedoken. Zo was te Eindhoven een leider van de stoottroepen uitgesproken communist. Een ander lid, communist en oud-Spanjestrijder, was voor verraad aan de S.D. gearresteerd. Geleidelijk zijn de leiders van de stoottroepen tot het inzicht gekomen, dat het zo niet blijven kon en riepen zij de hulp in van de politieke recherche van de politie om te komen tot verwijdering van ongewenste elementen. In vele gemeenten werd geplunderd onder het mom van „vorderen", zo te Oedenrode, Veghel, Oss. In deze laatste gemeenten heeft de commandant in overleg met de burgemeester de stoottroepen naar het gemeentehuis geroepen, waar zij allen zijn ontwapend. Toen de heer *Speyart van Woerden* na de bevrijding in Eindhoven kwam en rondreisde in zijn ressort en allerlei contacten had, werd hij eenvoudig als een soort reddende engel besprongen door allerlei mensen, van wie de een nog erger verhaal dan de ander had over de wijze, waarop de arrestaties waren gebeurd. De Ministers, die naderhand in November naar Nederland kwamen, hebben dezelfde ervaringen opgedaan.

De strijd heeft voor een groot deel hierover gelopen, dat men bij de illegaliteit het standpunt innam, dat de politie niet zó zuiver was, dat men met het gehele apparaat kon werken. De individuele man wilde men wèl, maar het apparaat in hiërarchisch verband nam men niet. De kwestie is naar het oordeel van de *Speyart van Woerden* practisch niet veel anders geweest dan een soort Prinzipienreiterei. Men kreeg immers deze figuur: de bedenkelijkste elementen bij de

politie hadden al lang de benen genomen; die waren naar Duitsland gegaan en hadden de bevrijding niet afgewacht. Zij hadden zich zelf reeds gezuiverd en waren weg. De tweede categorie, die òf wel niet het risico van de benen nemen wilde nemen, òf wel dacht: „je kunt nooit weten" werd, voorzover zij boter op het hoofd had, natuurlijk onmiddellijk in de kraag gegrepen en gearresteerd; zij waren dus ook weg. Men wist het ook wel in het politiekorps, dat met de nodige tegenzin voortdurend de Duitse druk had ondergaan; men wist wel, wie de kwade broeders waren. Het enige, waar het nu om ging, was, dat er nog enkele dubieuze figuren overbleven; en nu komt men ook in contact met de vuile kant van de zuivering, waarbij eigenbelang of persoonlijke antipathieën een rol gingen spelen om te trachten van iemand af te komen. Er waren dus daarna nog enkele restanten, waarvan men kon zeggen, dat er misschien iets tegen was. Zwaar lag het echter in de regel niet, het kon heel goed aan de lichte kant zijn en de betrokken figuren lagen vooral in de top en daar ging het nu om. Functionarissen, die meenden ontevreden te moeten zijn over hun leiding, zagen hier een mogelijkheid zich van die leiding te ontdoen. Deze dubieuze categorie zijn eigenlijk de gevallen geweest, waarvan men zou kunnen zeggen, dat zij de inzet hebben gevormd van de gehele strijd.

82285 *(Speyart van Woerden)* Het is natuurlijk moeilijk te schatten hoeveel er van de politie was overgebleven, nadat de bovengenoemde categorieën er uit waren en een eventuele verdere zuivering van de betwiste figuren had plaats gevonden; daar moet de heer *Speyart van Woerden* een slag naar slaan. De betwiste categorie schat hij op 3 à 5 %. Bij het ene corps was datgene, wat overbleef, natuurlijk kwantitatief heel ongunstig en bij het andere corps lag dit weer beter.

Op de opmerking, dat steeds twee motieven naar voren worden gebracht, nl. in de eerste plaats dat de politie niet behoorlijk gezuiverd was en in de tweede plaats, dat de politie door het wegvluchten van een aantal beambten en door de arrestaties in haar gelederen zulk een aderlating had ondergaan, dat het apparaat volkomen gedesorganiseerd was en ook kwantitatief niet meer zoveel betekende, zegt de heer *Speyart van Woerden* dit laatste volkomen te onderschrijven.

82287 *(Speyart van Woerden)* Hij wil zelfs zeggen, dat, indien het apparaat zelfs geen enkele veer had gelaten, het zonder aanvulling voor het werk der politieke delinquenten niet capabel was geweest. Zelfs bij een normale samenstelling, zonder één hoofd verlies, had men deze taak, waarbij zoveel honderden gevallen van onderzoek waren, niet kunnen volbrengen. Men kreeg telkens een persoon, die werd gearresteerd, die onmiddellijk moest worden gehoord, van wie dan eerst een proces-verbaal van verhoor moest worden opgemaakt, bij wie vaak een huiszoeking moest worden gedaan en bij wie onmiddellijk moest worden nagekeken, welke verdachte papieren hij had, waarna deze moesten worden doorgenomen, teneinde te trachten gegevens te vinden voor een volgend geval. Dit was niet mogelijk geweest voor het normale recherche-apparaat, zelfs niet met uitbreiding van personeel van de straatdienst, dat niet direct op de recherche was ingesteld. Als het dus daarom gaat, dat men vraagt, of een infiltratie met die illegaliteit nodig en gerechtvaardigd was, dan antwoordt de heer *Speyart van Woerden* met „ja", maar dat heeft hij zelf ook steeds gewild. Dat is nooit een strijdpunt geweest, daar was iedereen het over eens. Het percentage kan de heer *Speyart van Woerden* dus moeilijk zeggen, maar de conclusie onderschrijft hij volledig èn op grond van de uitkamming èn op grond van de extra-taak.

82288 *(Speyart van Woerden)* Men is er niet heel ver vanaf, indien men zegt, dat het strijdpunt het feit betrof, dat de heer *Speyart van Woerden* van zijn zijde bereid was personen uit de illegaliteit, die hij goedkeurde, in de politie op te nemen, terwijl omgekeerd de illegaliteit zei, dat zij dat zelf zou uitmaken en alleen bereid was politiemensen, die zij goedkeurde, als zodanig te erkennen. Deze strijd was tenslotte een gezagskwestie, waarbij de inzet niet zozeer de heer *Speyart van Woerden* was als wel het gezag, want zijn gezag was tenslotte evenzeer een afgeleid gezag als het Militair Gezag. Deze materie was door artikel 16 eigenlijk helemaal niet zijn materie, maar een Militair Gezag-materie, want de Algemene Lastgeving was een lastgeving, die van het Militair Gezag uitging, en het politieapparaat had volgens die eerste Algemene Lastgeving dezelve uit te voeren. Er was voor de heer *Speyart van Woerden* niets te doen dan de politie ter beschikking te stellen. Deze taak primeerde en hij had niets liever gedaan dan in die tijd de politie zoveel mogelijk beschikbaar te stellen, want dit was het zwaartepunt in de gehele politietaak.

Toen de arrestaties plaats vonden door de Binnenlandse Strijdkrachten en wat daar omheen hing, begon de ellende. Wat de heer *Speyart van Woerden* nastreefde was niet tevreden te zijn met een kamp vol mensen te hebben, maar te zorgen, dat men van ieder een behoorlijk begindossier had, plus van ieder stukken van overtuiging met behoorlijke aantekening van herkomst. Maar wat had men nu? Wanneer

men bij de opsporingsdienst van de strijdkrachten kwam, vond men rekken langs de wand, waarop papieren lagen; maar welk papier bij X, welk papier bij IJ of welk bij Z was in beslag genomen, wanneer en door wie, was niet bekend; een behoorlijke inventarisatie was er niet. Iedereen grasduinde in de stukken, de een pakte een map en trok er weer op uit. Stukken goed lezen gebeurde ook niet altijd en dan werden mensen gearresteerd op grond van een of andere aantekening op een lijst, die in feite helemaal niet discriminerend was. Zo raakten langzamerhand de in beslag genomen stukken door elkaar en het werd een volkomen rommel. Dat heeft de heer *Speyart van Woerden* willen bestrijden en dat al deze mensen, die uitstekend illegaal werk hadden gedaan, maar van het opsporingswerk niet het minste verstand haden, niet op hun eigen houtje er op uit gingen, want dan liep de hele berechting in de war. In de eerste plaats was er dus de kwestie van de rechtszekerheid: mensen, die het niet verdienden, werden ten onrechte gearresteerd, maar van de mensen, die het wel verdienden, moest men de stukken van overtuiging in verband met die mensen zelf kunnen brengen om hen te kunnen veroordelen.

82291 *(Speyart van Woerden)*

Overgaande tot de beschrijving van het verloop van het conflict, komt de heer *Speyart van Woerden* tot de heer *Hoekstra.* Het eerste stuk, dat op die zaak betrekking heeft, is een brief van 5 November 1944, die generaal *Kruls* aan de heer *Hoekstra* heeft geschreven. In die brief deelt de generaal mede besloten te hebben een centrale raad in te stellen, waarvan de leden worden aangewezen door de grote illegale bewegingen, welke raad door door hem op te richten diensten zal doen onderzoeken, welke personen voor aanhouding in aanmerking komen. Dr. *Hoekstra* was in die tijd herhaaldelijk te Brussel. De heer *Speyart van Woerden* is de 23ste October bevrijd. Dit speelde dus een dag of twaalf na zijn komst te Eindhoven. De heer *Speyart van Woerden* had de heer *Hoekstra* reeds een keer ontmoet en hij had dus één keer met hem gepraat. De heer *Speyart van Woerden* mag gerust zeggen, dat hij in de beoordeling van deze zaak nooit een anti-illegaliteit-standpunt heeft ingenomen. In het kamp, tijdens zijn gijzeling, had hij zelf voortdurend illegaal gewerkt en hij had contact gehad met illegale werkers. Hij kende dus de waarde van hun werk. Hij vond het billijk en rechtvaardig, dat zij werden ingeschakeld, maar dit inschakelen moest geschieden in het juiste verband en de geschikte mensen moesten worden ingeschakeld. Hierover ging het. Kort na de bevrijding is de heer *Speyart van Woerden* zijn ressort rondgereisd en heeft hij in zijn arrondissementen vergaderingen gehad met de politie. De politie kende hem en snakte er naar richtlijnen te ontvangen. Zij was al die tijd zonder richtlijnen gebleven en zij had ook niet uit de Militair Gezag-handboeken kunnen putten. De heer *Speyart van Woerden* had in ieder arrondissement — het werk was voor hem alleen te omvangrijk — een plaatsvervangend fungerend directeur van politie aangesteld. Hiervoor had hij in ieder arrondissement een officier van justitie of een substituut-officier van justitie aangewezen. In Maastricht was het de heer *Dautzenberg,* in Breda de heer *Deelen,* in Den Bosch de heer *Receveur* en in Zeeland de heer *van der Minne;* Roermond was nog niet bevrijd.

Dezen kregen van de heer *Speyart van Woerden* algemene richtlijnen en voerden die uit; ook deden zij meer plaatselijk detailwerk; zo werden zij ingeschakeld bij de zuivering van de politie, waarmede de heer *Speyart van Woerden* zich persoonlijk niet heeft bemoeid; hij moest zich tenslotte houden aan de grote lijnen, zodat zij het meer individuele werk kregen te doen. Zo hebben zij de zuivering behandeld. Zij hadden tijdens de bezetting geregeld contact met de politie gehad; de heer *Speyart van Woerden* was echter vier jaar weg geweest en hij wenste nu persoonlijk contact met de politie op te nemen. Zo heeft hij in November 1944 vier politievergaderingen in zijn ressort gehouden, daarvan heeft hij de notulen en in ieder van die vergaderingen heeft hij met grote nadruk aan de verschillende politie-instanties, die daar waren, gezegd zich aan te vullen uit de illegaliteit en te zorgen, dat er de nodige hulppolitie kwam. Men moest die mensen aantrekken en onder hen zouden vele blijvende aanwinsten zijn. Men moest hen niet alleen voor straatdiensten gebruiken, maar men moest hun ook onmiddellijk cursussen geven, zodat men in de plaats van de mensen, die zich in de bezettingstijd zwak en beroerd hadden getoond, de beschikking kon krijgen over een aantal flinke mensen. Dit is zijn Leitmotiv geweest op ieder van de vergaderingen, die hij met de onder hem ressorterende politiekorpsen heeft gehouden.

Dit is ook gerealiseerd geworden. Men kreeg echter telkens de kwestie van het gezagselement en speciaal, waar het ging om de politieke arrestaties, wilde men bij de illegaliteit de zaak zelf in handen houden; men vreesde, eigenlijk gezegd, de remmende invloed van de politie in de rechtsstaat. Dat is heel sterk naar voren ge-

komen. In de dagen, voorafgaande aan de brief van 5 November 1944, was de heer *Hoekstra* naar Brussel gegaan. Hij had daar met de staf gesproken en hij had gezegd, dat de illegaliteit bij de zaak van de arrestaties officieel moest worden ingeschakeld en een vaste taak moest krijgen.

Generaal *Kruls* zegt in deze brief van 5 November 1944 het volgende:

> „Teneinde te geraken tot een regeling omtrent het onderzoek en de aanhouding van personen, welke op grond van de door mij uitgegeven Algemeene Lastgeving in bewaring dienen te worden gesteld, heb ik besloten een centralen raad in te stellen, waarvan de leden voorloopig zullen worden aangewezen door de hoofden van de groote illegale bewegingen, met name K.P., L.O., O.D. en R.V.V., welke raad door door hem op te richten plaatselijke diensten zal doen onderzoeken, welke personen voor aanhouding in aanmerking komen".

Generaal *Kruls* roept dus een centrale raad in het leven: hij neemt dus het beginselbesluit; de leden daarvan worden aangewezen door de illegaliteit en zo gaat de illegaliteit nu zelf de diensten in het leven roepen, die zullen bepalen wie voor aanhouding worden aangewezen. Daarmede gaat hij dus een groot stuk gezag uit handen geven.

> „De door de plaatselijke diensten voor aanhouding aangewezen personen zullen door daartoe aan te wijzen eenheden van de Nederlandsche strijdkrachten worden aangehouden", aldus gaat de brief verder.

Nu komen er dus strijdkrachten, die de mensen gaan aanhouden en dan worden ze overgegeven aan een opsporingsambtenaar ter inbewaringstelling. Men had een opsporingsambtenaar nodig om het verbaal te kunnen opmaken. De illegaliteit wijst dus aan, de strijdkrachten arresteren en de politie maakt het verbaal op.

> „De politie is eerst dan bevoegd tot het aanhouden van bovengenoemde personen, wanneer zij daartoe van mij opdracht heeft ontvangen of, na advies van den centralen raad aan den plaatselijken gezagsdrager van het Militair Gezag, van dezen laatste".

Op 5 November was de politie in Zuid-Limburg al ruim een maand vrij en in Brabant was dit een kwestie van een dag of veertien.

> „De leden van den centralen raad zullen, naarmate verdere deelen van het Rijk worden bevrijd, kunnen worden aangevuld of vervangen. Ik machtig u, u in verbinding te stellen met de hoogste vertegenwoordigers van de illegale bewegingen in het bevrijde gebied om te geraken tot de aanwijzing van de leden voor den centralen raad, voorloopig ten getale van drie."

Dat was het stuk, waarmede de heer *Hoekstra* in zee ging, en met dat stuk is hij bij de heer *Speyart van Woerden* gekomen en hij heeft hem dit zo medegedeeld. Zowel de heer *Smits van Oyen* als de heer *Speyart van Woerden* zijn hiervan heel erg geschrokken, want zij vonden, eigenlijk gezegd, dat de politie als apparaat hiermede werd uitgeschakeld, want voor ieder korps en ieder politie-orgaan zou het Militair Gezag moeten gaan beslissen, of dat als zodanig kon worden aanvaard. Hier had men dus over de gehele lijn een discriminatie van de politie en alleen een individueel aangetrokken, door die centrale raad gezuiverd geachte politiefiguur mocht proces-verbaal opmaken. Zowel de heer *Smits van Oyen* als hij vonden dit groot onrecht ten aanzien van de politie, die in functie was. Deze werd eenvoudigweg ter zijde geschoven en werd niet als waardig beschouwd om dit werk te doen. De politie werd niet vertrouwd en niet als gezuiverd beschouwd en van iedere politieman in functie zou dit nu worden onderzocht en zou de chef staf of de militaire commissaris, gehoord het advies van de illegaliteit, dit beslissen. Zij vonden dit zó erg, dat de heer *Speyart van Woerden* op de 13e November het hoofd van de sectie II, majoor *Snijders,* een brief heeft geschreven, waarin hij de bezwaren van de heer *Smits van Oyen* en van hem naar voren brengt.

De heer *Speyart van Woerden* verklaart in dit verband nog, dat de inhoud van de brief van 5 November 1944 door de heer *Hoekstra* is voorgesteld, zoals ook de tekst meebracht, als te zijn een feitelijkheid, een definitief besluit. De heer *Speyart van Woerden* komt er dadelijk op, dat bleek, dat dit laatste absoluut in strijd met de waarheid was.

Op de 13e en 14e November van dat jaar is dr. *Hoekstra* met bovenvermeld stuk van generaal *Kruls* te Nijmegen geweest. Te Nijmegen was een uitstekende militaire commissaris, een van de militaire commissarissen in zijn ressort, die de heer *Speyart van Woerden* zeer heeft gewaardeerd, majoor *Blaauw.* Deze had daar met enorm veel tact, en de heer *Speyart van Woerden* mag wel zeggen met enorm veel mensenkennis, de zaak opgevangen en in goede, geordende banen geleid. Hij had ook een opsporingsapparaat in het

leven geroepen, dat bestond uit politie met een belangrijke inschakeling van de illegaliteit, die samen in onderling vertrouwen uitstekend werk verrichtten. In die toestand komt dr. *Hoekstra* in Nijmegen vertellen, dat het politie-apparaat wordt uitgeschakeld en dat de chef staf het eerst zou bekijken op advies van hem.

82293 *(Speyart van Woerden)*

De heer *Speyart van Woerden* brengt naar voren de notulen van de besprekingen, die door dr. *Hoekstra* te Nijmegen zijn gehouden met de medewerkers van de militaire commissaris. De aanwezigen waren de heer *Cals,* tegenwoordig Staatssecretaris, de heer *van Eck,* tegenwoordig professor in het strafrecht te Nijmegen, majoor *Boogaard,* de heer *Wiebenga,* de heer *Oerlemans* en ook de heer *Blaauw;* voorts was o.a. de heer *Wijffels* aanwezig, een van de hoofden van de illegaliteit uit het Zuiden, en pater *Timmers,* een figuur uit de kerkelijke illegaliteit. Twee vergaderingen hebben er over dit onderwerp plaats gehad.

Het begint de 13e November. De heer *Hoekstra* deelt de vergadering mede, dat hij was benoemd tot gevolmachtigde voor politiezaken van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. In deze functie komt hij de nieuwe instructie bespreken, die door de chef staf gegeven is aan de Binnenlandse Strijdkrachten bij schrijven van 5 November. Historisch was Eindhoven de aangewezen plaats voor het doen uitgaan van de instructie. De stoot- en de bewakingstroepen hadden behoefte aan een duidelijke aanwijzing voor het arrestatiewerk. Dr. *Hoekstra* ent dus dit stuk op Eindhovense toestanden in de eerste plaats, maar hij had de opdracht het gehele bevrijde gebied rond te gaan en hij kwam dan ook in Nijmegen. Tot nu toe, aldus dr. *Hoekstra,* kwam de bevoegdheid tot aanhouding van de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten en van de chef staf. Vóór enige weken was besproken, dat er eenheid moest komen in de voorschriften. In het stafkwartier van Prins *Bernhard* kwam de overtuiging naar voren, dat de illegale werkers de verkeerde elementen het beste kenden. Heden vóór acht dagen had de eindbespreking plaats. Het aanhouden van personen behoorde niet tot de taak van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, alleen wèl van de militair gevaarlijke personen. Nu is omschreven, dat zij zullen aanhouden de N.S.B.-ers in het algemeen, politiek gevaarlijke personen, Duitse politieke personen en personen, die verdacht worden de vijand behulpzaam te zijn. De aanhouding geschiedt volgens de nieuwe instructie dus door de opsporingsdienst, aangiften van het publiek komen bij hem, huiszoekingen verrichten behoort mede tot de taak, alsmede het doorzoeken van de archieven. De heer *Hoekstra* vervolgt:

„De opsporingsdiensten zullen lang moeten blijven bestaan, op den duur zullen zij wel droog lopen, het werk wordt minder, de medewerkers zullen terugkeren naar hun eigen werk. De politie, dan intussen ook gezuiverd" — men ziet dus, hoe hij dit reeds in zijn eerste exposé naar de verre toekomst verschuift — „en in het herwonnen bezit van het vertrouwen van het publiek, kan dan weer gaan aanhouden. De politie heeft het trouwens voorlopig druk genoeg met zijn andere, gewone taak. Deze opzet", aldus de heer *Hoekstra,* „is een gelukkiger vorm dan een amalgamatie van leken en politie. Wij, illegalen, zijn op dit terrein eigenlijk wel beunhazen, maar wij werken voor het vaderland".

Hierop ontstaat een tweedaagse discussie, waaruit blijkt, dat van de zijde van de Nijmeegse heren grote bezwaren worden gevoeld tegen de inhoud van de brief van 5 November 1944 en de door de heer *Hoekstra* daarop gegeven toelichting.

De heren willen naar Brussel, zij vinden het zó bedenkelijk, dat zij met generaal *Kruls* willen gaan praten. Dan zegt de heer *Hoekstra,* dat hij dat dan wel zal doen. Daarop wordt gezegd, dat hij toch niet hun belangen naar voren kan brengen en hun inzichten verdedigen; zij willen zelf gaan. De heer *Hoekstra* twijfelt, of de generaal hen zal kunnen ontvangen en zo remt hij dit voortdurend af. Een van de aanwezigen zegt dan, dat er niet genoeg politiemensen zijn, waarop de heer *Hoekstra* antwoordt, dat het beëdigen een kunstgreepje is.

Men wil dus naar Brussel en de heer *Hoekstra* zegt dan, dat het moeilijk zal zijn de chef staf te bereiken en een beslissing te verkrijgen; van tevoren moet de zaak toch wel voorbereid zijn. Het resultaat is dan, dat men zelf een stuk zal opmaken en dat men zal trachten contact op te nemen met generaal *Kruls.*

Dit stuk is 16 November 1944 te Nijmegen opgemaakt, het is een gezond stuk en het draagt de handtekeningen van alle illegale werkers, die het verzet bij de besprekingen hebben gevoerd en die een tegenvoorstel doen. Uit dit overzicht van die besprekingen ziet men, dat de heer *Speyart van Woerden* redenen had ten opzichte van de heer *Hoekstra* zeer gereserveerd te staan. Wanneer men verklaart, dat deze instructie een machtsmiddel is en dat, als de illegalen hun zin niet krijgen, het scheef gaat, is dit tenslotte niet de wijze, waarop men overleg pleegt en men een gezond apparaat in elkaar zet. Deze uit-

latingen van de heer *Hoekstra* heeft de heer *Speyart van Woerden* ter kennis gebracht van het Militair Gezag. Aan de hand van deze stukken heeft hij de 5e of 6e December een heel uitvoerige bespreking gehad met generaal *Kruls,* na de vergadering, die in Bosch en Ven had plaats gehad met een vijftal Ministers, waar de heren *Smits van Oyen* en *Speyart van Woerden* toen ook hun uiteenzettingen hebben gegeven.

82301 *(Speyart van Woerden)* De heer *Speyart van Woerden* betoogt verder, dat de heer *Hoekstra* ten onrechte het standpunt innam, dat de brief van 5 November een definitieve regeling inhield. Dat was niet waar, hetgeen de heer *Speyart van Woerden* aan de hand van gevoerde besprekingen en correspondentie meent te kunnen aantonen.

82296 *(Speyart van Woerden)* Dit alles is eigenlijk voorbereiding geweest en uiteindelijk is er toen op 1 December 1944 een vergadering geweest in Bosch en Ven. Er waren toen vijf Ministers in Nederland, die op hun reis door het bevrijde gebied van alle kanten klachten kregen, en zelf hebben zij ook de wonderlijkste ervaringen opgedaan. Zij zijn zelf opgebracht door de stoottroepen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft een half uur moeten staan in een kamer bij een jonge vent, die met zijn benen op tafel lag en zei: hij zegt, dat hij de Minister van Justitie is!

82300 *(Speyart van Woerden)* Dat omstreeks 1 December 1944 reeds een conflict was ontstaan, kan men nauwelijks zeggen. Het conflict komt eigenlijk na die vergadering van 1 December; de controverse was er tevoren eigenlijk nog niet zo zeer. Daarvóór ligt het eigenlijk meer op basis van overleg. Op dat moment kwamen de klachten bij de Nederlandse Regering. Tenslotte voelt de heer *Speyart van Woerden* er niets voor om met klachten bij de Regering te komen, wanneer hij het zelf door onderling overleg redresseren kan. Van de aanvang af heeft hij getracht met de staf van generaal *Kruls* in deze tot een behoorlijke en bevredigende oplossing te komen. Hij heeft de heren herhaaldelijk bij zich gehad te Eindhoven en zij hebben er heel veel besproken en er waren er ook wel bij, die van goeden wille waren. De heer *Speyart van Woerden* had echter het gevoel, dat men de verhoudingen te slecht zag en dat men eigenlijk gezegd te veel de macht van de illegaliteit vreesde. Dit heeft zo geduurd tot 1 December. Toen waren daar de Ministers en zij vroegen het een en ander te vertellen, zij hadden zelf de nodige ervaringen opgedaan en zij hadden de nodige klachten van her en der gekregen. De heer *Speyart van Woerden* heeft daar toen een kort relaas gegeven en dit relaas was heel weinig prettig zowel voor het Militair Gezag als voor de Binnenlandse Strijdkrachten.

82312 *(Speyart van Woerden)* In dit verband wijst de heer *Speyart van Woerden* er op, dat door hem in contact met politiechefs en met de militaire commissarissen is besproken geworden zijn oordeel over de instructie van 25 September 1944, die nogal kwaad bloed zette. De willekeur van de Binnenlandse Strijdkrachten bij de arrestaties deed grotelijks afbreuk aan de populariteit van de strijdkrachten zelf. Uitdrukkingen als: de W.A. van de Prins, de Gestapo van de Prins, de horden van de Prins, het speelgoed van de Prins, waren even zovele symptomen. In gesprekken met verschillende goede vaderlanders heeft de heer *Speyart van Woerden* zijn bezorgdheid over deze ontwikkeling niet verborgen en als zijn overtuiging uitgesproken, dat deze aangelegenheid zich dreigde te ontwikkelingen tot een van dynastieke betekenis, welke overtuiging van verschillende zijden werd gedeeld. Dit is overgebracht en, voorzover de heer *Speyart van Woerden* het heeft begrepen, is het niet goed verstaan geworden. De mensen, met wie hij dit contact had, waren voortreffelijke vaderlanders; zij genoten van de vrijheid en van het contact met Oranje en zij verontrustten zich allen over dergelijke uitlatingen. Hij vond deze heel bedenkelijk en heel gevaarlijk, want de uitlatingen waren zeer frequent en zij lagen in belangrijke monden. Hij heeft er dan ook wel degelijk zijn bezorgdheid over uitgesproken, er niet mee gecolporteerd natuurlijk.

82313 *(Speyart van Woerden)* Vervolgens geeft de heer *Speyart van Woerden* de inhoud weer van de notulen van de vergadering van de Ministers-kwartiermakers van 1 December 1944, bij welke vergadering aanwezig zijn geweest vijf Ministers, twee Commissarissen der Koningin, nl. van Zeeland en van Brabant, generaal *Kruls,* kolonel *Doorman,* de stafchef van de Prins en de heer *Speyart van Woerden.* [1])

[1]) Vgl. bijlage 113.

De heer *Speyart van Woerden* vervolgt zijn verklaring met op te merken, dat de vergadering daarna over het punt, hoe gezorgd zou worden, dat onschuldigen spoedig zouden worden vrijgelaten, eigenlijk een vervolg heeft gekregen, dat niet is genotuleerd. Er hebben toen besprekingen plaats gehad, waarbij de Regering het standpunt innam, dat zij in deze zelf de verantwoordelijkheid had. Het Militair Gezag was in deze te kort geschoten en de Regering zou zelf richtlijnen gaan geven, waardoor men tot de rechtsstaat kon terugkomen. Er is toen op die vergadering 's middags over gedokterd en 's avonds is men er mee voortgegaan en daarbij liepen de besprekingen niet gemakkelijk. Generaal *Kruls* nam van zijn kant het standpunt in, dat

artikel 16 B.B.S.B. zijn materie was. Tenslotte staat er wel in, dat het Militair Gezag zijn gezag moet uitoefenen volgens de richtlijnen en instructiën van de Regering, maar wanneer uiteindelijk de Regering over zijn hoofd heen zelf met voorschriften komt, is dit geen kleinigheid en komt het neer op een desavouering van zijn beleid. Hij kon het zo maar niet nemen.

[1]) Bijlage 137.

De Ministers zeiden daartegenover, dat hij het er naar had gemaakt; zij moesten daarom nu zelf de zaak in handen nemen. Er is toen lang over gedokterd en uiteindelijk heeft de Regering zelf richtlijnen [1]) vastgesteld, die zij de generaal wilde opleggen, doch de generaal was niet bereid deze te aanvaarden. Dit splitste zich nogal toe en voor zichzelf had de heer *Speyart van Woerden* het gevoel, dat de zaak dreigde verkeerd te lopen en dat tenslotte niet voldoende recht werd gedaan aan de moeilijkheden, waarvoor de generaal bij zijn omvangrijke taak uiteindelijk stond.

Het lijkt misschien een beetje gek, maar er gebeurden toen wel meer gekke dingen, doch aan het einde van die avond, toen zij allen zeer moe waren, heeft de heer *Speyart van Woerden* de Ministers gevraagd een voorstel te mogen doen: De Ministers zouden een paar dagen in het land blijven. De heer *Speyart van Woerden* vroeg, of hij de volgende dag met generaal *Kruls* mocht praten; zij moesten het tenslotte samen in het bevrijde gebied vinden en zij zouden eens kunnen kijken, of zij samen niet zouden kunnen komen tot richtlijnen, waardoor deze zaak opgeknapt werd. Deze vergadering had er zeker toe bijgedragen ook bij de generaal het inzicht levend te doen worden, dat het zo niet langer ging en dat er flink moest worden ingegrepen; de modus quo was weer een ander punt. Men zat met deze zaak in een moeilijk parket en de generaal stond tenslotte vrij sterk; er was maar één chef staf Militair Gezag en er was zo gauw geen andere. Men zou kunnen zeggen, dat hij met zijn portefeuille reeds buiten de deur rammelde.

Dit voorstel is toen aanvaard en de volgende dag hebben de heren *Kruls* en *Speyart van Woerden* in een villa te Oisterwijk een hele dag zitten praten; daarbij waren nog de heer *Deelen* en majoor *Derksema,* het hoofd van de afdeling politie van het Militair Gezag. Met hun vieren zijn zij „de commun accord" tot een oplossing gekomen, waarvan de generaal heeft gezegd, dat zij hem volledig bevredigde en waarvan de heer *Speyart van Woerden* heeft gezegd, dat hij haar de Minister van Justitie als volkomen aanvaardbaar zou aanbevelen.

82318 *(Speyart van Woerden)*

Het ontwerp van de volgende dag is geheel aanvaard. De aanvankelijke richtlijnen [2]) van de Regering zijn een historische phase bij de totstandkoming van dat stuk. Het heeft, dat is best mogelijk, de generaal wat soepeler gemaakt voor het aanvaarden van deze regeling. Het stuk, dat de volgende dag is aanvaard, is geconsolideerd in de richtlijnen van 14 December 1944 [3]) van generaal *Kruls* aan zijn militaire commissarissen; er is ook een brief bij voor de Prins. In de aanvankelijke richtlijnen van de Regering staat o.m.:

[2]) Bijlage 137.

[3]) Bijlage 138.

> „De arrestatiebevoegdheid in bevrijd gebied berust uitsluitend bij de beroepspolitie onder leiding van den procureur-generaal of den door hem aangewezen vervanger in districten van zijn ambtsgebied en bij het Militair Gezag krachtens het Besluit op den Bijzonderen Staat van Beleg."

De Ministers hadden het idee, dat de heer *Speyart van Woerden* het werk der arrestaties zou doen en dat hij daartoe naast zich zou krijgen een commissie van illegale werkers: mr. *Holla,* dr. *van Buchem, C. van der Hooft,* dr. *Voorhoeve* en mr. *Prinsen,* dat was de leiding van de illegaliteit in Brabant. Voorts staat er in de aanvankelijke richtlijnen [4]) van de Regering:

[4]) Bijlage 137.

> „Ten aanzien van alle reeds verrichte en nog te verrichten arrestaties wordt onmiddellijk door de beroepspolitie een voorloopig onderzoek ingesteld naar de vraag, of vrijlating kan worden geadviseerd."

Hier nam de Regering het standpunt in, dat zij van de chaos met de duizenden gearresteerden, waaromtrent zij het nodige had gehoord, af moest en zij wilde daarvoor een aantal politiemensen inzetten, die globaal de stukken door zouden krijgen en de gearresteerden summier zouden horen.

82322 *(Speyart van Woerden)*

In dit verband is de kwestie van de zuivering van de politie niet ter sprake gekomen en men kan ook zien, dat in de richtlijnen van 14 December de generaal het standpunt inneemt, dat de politie in het bevrijde gebied voldoende gezuiverd is. De 16de December 1944 vaardigde de heer *Speyart van Woerden* in aansluiting aan de richtlijnen van 14 December een aanschrijving [5]) uit aan zijn plaatsvervangende fungerend directeuren van politie, behelzende een uitwerking van de aan de politie in die richtlijnen van de chef staf Militair Gezag toevertrouwde taak.

[5]) Bijlage 139.

Tussen hun vergadering van 2 December en de 14de December had de chef staf Militair Gezag overleg gepleegd over de richtlijnen met

de Prins en deze verzocht aan zijn strijdkrachten een daarbij aansluitend bevel uit te vaardigen. De Prins verklaarde zich met die richtlijnen accoord en vaardigde op 20 December 1944 het gevraagde bevel uit. Ongeveer tezelfder tijd deelde hij per brief mede aan de Minister van Justitie, dat hij met deze richtlijnen volkomen instemde.

Uitgangspunt voor deze richtlijnen was, dat de politie in het bevrijde gebied voldoende gezuiverd was voor de haar toegedachte taak. De politieke arrestaties werden, na verklaring, dat zulks een Militair Gezags-materie is, opgedragen aan de politie. De ene, in October 1944 reeds aan de Binnenlandse Strijdkrachten toegewezen categorie, dat zijn de militair gevaarlijken, was het arbeidsveld, waartoe haar arrestatiebevoegdheid beperkt bleef. De politie zou worden uitgebreid met krachten uit de illegaliteit, adviescommissies voor de militaire commissarissen betreffende deze materie zouden in het leven worden geroepen, welke het vertrouwen der illegaliteit zouden genieten. Het bevel van de Prins sloot zich in volkomen overeenstemming hierbij aan. De opsporingsdiensten van de Binnenlandse Strijdkrachten zouden met ingang van 20 December worden ontbonden. De leden der Binnenlandse Strijdkrachten werd uitdrukkelijk verboden iedere maatregel van vrijheidsbeneming, behalve die van de ene categorie, in een strook van 5 km langs de frontlijn. Opdracht werd gegeven alle bescheiden en documenten betreffende politieke arrestanten vóór 1 Januari 1945 over te dragen aan de militaire commissarissen.

Dit was dus het compromis, dat „de commun accord" met volledige instemming was bereikt.

De arrestatie gebeurt dus door de politie evenals het onmiddellijk onderzoek om na te gaan of tot vrijlating kan worden geadviseerd; zij kan dit werk echter alleen niet aan en wordt daarom voor deze taak uitgebreid met illegalen, en dezen worden hulppolitie. Daarnaast krijgen de militaire commissarissen commissies van advies voor deze materie, die het vertrouwen hebben van de illegaliteit.

Het was bij deze commissies van advies vooral de bedoeling, dat deze de adviezen, die van de lagere instantie, dus de politie met de illegaliteit, kwamen, zouden beoordelen en deze zouden zeven. Anders zou men zoveel hoofden zoveel zinnen krijgen; men zou een enorme verscheidenheid van beoordeling van gevallen krijgen. Iedere politieman met een illegaal naast zich, die gevallen van arrestanten zouden gaan bekijken, zouden andere maatstaven aanleggen, zodat het van belang was, dat er een centraal overkoepelend apparaat kwam, en dit zou door de militaire commissarissen in het leven worden geroepen met figuren uit de illegaliteit.

Zo leek dus de zaak op de 14de December 1944 in kannen en kruiken. De feiten hebben in dat opzicht teleurgesteld.

De chef staf had in de stukken, die door hem waren uitgevaardigd, het verzoek, dat hij tot de heer *Speyart van Woerden* had gericht, opgenomen, nl. het verzoek om hem een overzicht te doen toekomen van de in bewaring gestelden en om alle gevallen, die niet voldoende waren onderzocht, door de politie te doen onderzoeken. Het lag dus voor de hand, dat de heer *Speyart van Woerden* van zijn kant ook aan de politie de nodige richtlijnen zou geven, teneinde op die manier een gesloten geheel te krijgen. Dat heeft hij gedaan door middel van een aanschrijving [1]), die op 16 December 1944 in zee is gegaan. Deze aanschrijving heeft hij gericht tot zijn plaatsvervangend fungerend directeuren van politie in het inmiddels bevrijde Nederlandse gebied. Een van de punten was het spoedige onderzoek van al die gevallen, die in arrest zaten en waaromtrent eigenlijk nog geen stukken aanwezig waren. Aan de hand van de punten 3 en 4 van de richtlijnen [2]) van de generaal:

> „3. Omtrent vasthouding of vrijlating beslist uitsluitend het Militair Gezag. In die gevallen, waarin tegen de in bewaring gestelden of geïnterneerden geen behoorlijk voorafgaand onderzoek is ingesteld, wordt onverwijld door de politie onderzocht, of tot vrijlating kan worden geadviseerd.
>
> 4. Teneinde de politie tot de hiervoren omschreven taak in staat te stellen, wordt zij, voorzoover noodig, uitgebreid met daartoe geschikt bevonden krachten uit de voormalige z.g. illegale werkers",

heeft de heer *Speyart van Woerden* zich geautoriseerd geacht om zijnerzijds aan de politie een aanschrijving te geven: „Ga onmiddellijk met dit onderzoek beginnen en assumeer u daarbij illegalen, wat dan telkens kan gebeuren door commissies van twee, die samen de zaak bekijken en dan van advies kunnen dienen".

Daarnaast had het Militair Gezag in punt 5 de commissies van advies uit de illegale werkers ook in het vooruitzicht gesteld. Deze moesten door de militaire commissarissen worden benoemd en zouden de adviezen, door die tweemanscommissies uitgebracht, beoordelen, zeven en bekijken. De heer *Speyart van Woerden* heeft dat punt ook nog nadrukkelijk met generaal *Kruls* besproken en deze heeft daaraan

[1]) Bijlage 139.

[2]) Vgl. bijlage 138.

zijn volle goedkeuring gegeven. De heer *Speyart van Woerden* schreef daarover:

> „Het zal aanbeveling verdienen, dat commissies, bestaande uit een ervaren politieman en een illegale vertrouwensman, elk een gedeelte der dossiers voor haar rekening nemen en haar oordeel in onderling overleg bepalen. Hierbij wordt van de veronderstelling uitgegaan, dat van alle arrestanten dossiers aanwezig zijn, bevattende voldoende gegevens tot vorming van dat oordeel. Als zoodanig zijn te beschouwen dossiers, bevattende de bekentenis van één of meer der gronden voor inbewaringstelling of interneering, dan wel in geval van ontkentenis voldoende ander bewijsmateriaal. In al die gevallen zal de commissie zonder meer tot haar oordeel kunnen komen."

Dit was uit de aard der zaak de grove schaaf.

82323 *(Speyart van Woerden)*

Er was grote spoed geboden. De richtlijnen van de generaal moesten in die van de heer *Speyart van Woerden* hun complement krijgen. De militaire commissarissen hadden elk een omvangrijke taak. Er waren er velen. Om nu met al deze heren overleg te gaan plegen, was natuurlijk veel te omslachtig. Hij heeft er dus de voorkeur aan gegeven dit centraal te doen en dit op de voorschreven wijze vast te leggen.

Dit stuk ging op 16 December bij de heer *Speyart van Woerden* uit en hij had hoop, dat alles in kannen en kruiken zou zijn; aanschrijving van de generaal, aanschrijving van de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten en aanschrijving van hem vormden een afgerond geheel. Het is niet het geval geweest. De richtlijnen van 14 December en de toelichting van diezelfde datum aan de militaire commissarissen stuitten in de kringen van de illegaliteit op verzet, van welke verzetsgeest meerdere militaire commissarissen zich de willige spreekbuis en de willige medewerkers hebben gemaakt. De illegaliteit achtte de politie niet voldoende gezuiverd voor de haar thans toegewezen taak, een onbegrijpelijke Prinzipienreiterei, aangezien bij dit werk slechts die politie-ambtenaren zouden worden ingeschakeld, die door de commissie van advies aanvaardbaar werden geacht. Daarnaast deden de opsporingsdiensten der Binnenlandse Strijdkrachten, die opdracht hadden gekregen hun dossiers over te dragen aan het Militair Gezag of aan de politie, hun dossiers en documenten onderduiken en verklaarden zelfs ze liever te zullen verbranden dan ze aan de politie uit te leveren. Slechts in sommige gedeelten van het bevrijde gebied werden de richtlijnen en circulaires van de chef staf van het Militair Gezag en van de heer *Speyart van Woerden* doorgevoerd. In meerdere gebieden daarentegen gingen de militaire commissarissen er toe over om — in strijd met de toezegging van de generaal aan de Regering — in plaats van de door de Prins opgeheven opsporingsdiensten van de Binnenlandse Strijdkrachten opsporingsdiensten van het Militair Gezag in het leven te roepen, waarin veelal het personeel van de opgeheven diensten werd teruggevonden.

De chef staf heeft niet aanstonds stelling genomen tegen de door diverse militaire commissarissen en door de illegaliteit op hem uitgeoefende druk. Zijn richtlijnen werden ten aanzien van de inschakeling der politie over het algemeen niet doorgevoerd.

Een van de bezwaren, door de illegaliteit naar voren gebracht en door de militaire commissarissen, naar de mening van de heer *Speyart van Woerden,* niet naar behoren bestreden, was het wantrouwen, dat zich openbaarde tegen de procureur-generaal, hoofd der politie, die, naar men vreesde, zijn gezagspositie in het politie-apparaat zou gebruiken om op grote schaal arrestanten te doen in vrijheid stellen. Uit de aard van de zaak is de heer *Speyart van Woerden* opgekomen tegen wederrechtelijke vrijheidsberovingen, heeft hij de Regering daarover ingelicht en kwam hij met dat punt bij de besprekingen telkens naar voren, omdat onrechtmatige vrijheidsberovingen in groten getale hadden plaats gehad. Over de rechtmatige vrijheidsberovingen behoefde men nauwelijks te praten. Hierbij waren geen kwesties, waren geen strijdpunten. Wanneer het onderwerp vrijheidsberovingen ter sprake kwam, dan ging het altijd over de gevallen, die behoorden te worden in vrijheid gesteld. Zo heeft daardoor blijkbaar de mening kunnen postvatten, dat het de heer *Speyart van Woerden* speciaal om invrijheidstellingen te doen was. Die invrijheidstellingen waren voortdurend een punt van debat. Geen van zijn daden in het verleden kon grond geven aan dit wantrouwen. Daartegenover is door hem bij herhaling in de kringen van het Militair Gezag uitgesproken, dat de kwestie van inbewaringstelling en internering bij uitsluiting het terrein was van het Militair Gezag en dat dit alleen verantwoordelijk was voor daarbij eventueel begane fouten. De taak van de procureur-generaal, fungerend directeur van politie, was slechts te zorgen, dat er een apparaat was, bekwaam om de bevelen van het Militair Gezag uit te voeren.

Deze vertraging van de overgang van de materie naar de politie was zeker niet in het belang der rechtszekerheid. In Januari 1945

vernam de heer *Speyart van Woerden,* dat b.v. in Vaals en Sittard nog vele onschuldigen in arrest verbleven, dat er onder de arrestanten te Maastricht nog wel 120 twijfelgevallen waren; het merendeel van deze 120 arrestanten was nota bene reeds maandenlang van hun vrijheid beroofd. Half Februari bereikte hem een officiële opgave van de arrestanten in de Looiersstraat te Maastricht, waarbij men rapporteren moest, dat van de 900 er 70 waren, met name vermeld, van wie de reden van hun arrestatie onbekend was, dan wel als reden werd opgegeven: „door het publiek gearresteerd". Dit na vier à vijf maanden vrijheidsberoving! De heer *Speyart van Woerden* gelooft, dat het onder dergelijke omstandigheden gerechtvaardigd was, dat hij zich voor de invrijheidstelling inzette, en dat met kracht.

De chef staf Militair Gezag wenste intussen zijn richtlijnen doorgevoerd te zien. Op 11 Januari 1945 vond daaromtrent een bespreking plaats te Eindhoven, waaraan namens de chef staf deelnamen overste *Snijders* en majoor *Ter Veer,* voorts een aantal leiders van de illegaliteit en de procureur-generaal, alsmede een vertegenwoordiging van de Binnenlandse Strijdkrachten. Volledige overeenstemming werd daar verkregen. Op 14 Januari 1945 vergaderde de procureur-generaal met de beide officieren te Brussel tot vaststelling der redactie van een nieuwe circulaire, waarbij die van 14 December werd ingetrokken, behoudens de richtlijnen zelf, welke onverkort bleven gehandhaafd. In volkomen overeenstemming werd deze circulaire vastgesteld, ook zonder enig wrijfpunt of verschil van mening.

De chef staf Militair Gezag vaardigde deze nieuwe circulaire [1]) uit op 27 Januari 1945.

[1]) Bijlage 140.

De heer *Speyart van Woerden* was in die tijd gebleken, dat zijn aanschrijving van 16 December 1944 wel hier en daar in de kringen van de illegaliteit en bij militaire commissarissen misverstanden had doen rijzen. Hij heeft o.m. ook een brief gehad van de heer *Blaauw,* militair commissaris te Nijmegen, die hem een paar punten van zodanig misverstand heeft opgegeven. De heer *Speyart van Woerden* kan niet anders zeggen dan dat zulks eigenlijk een gevolg was van een lezen van zijn aanschrijving met wantrouwen, want wanneer men de tekst neemt en men legt er naast de richtlijnen van de generaal, dan vindt men die daarin precies terug. Als de heer *Speyart van Woerden* als voorbeeld neemt, dat hij in zijn circulaire heeft gezet, dat de politie „voor zover nodig" moest worden uitgebreid met de daarvoor geschikte krachten uit de illegaliteit, teneinde de politie tot de hiervoor omschreven taak in staat te stellen, zegt de generaal „dat ze voor zover nodig kan worden uitgebreid met daarvoor geschikt bevonden illegale werkers". „Voor zover nodig" sloot niet de mogelijkheid in, dat helemaal geen illegaliteit zou worden ingeschakeld. Dat toch daarover misverstand zou rijzen, kon de heer *Speyart van Woerden* niet voorzien. Men kon tenslotte letterlijk de tekst van de generaal in zijn aanschrijving overlezen; duidelijker kon hij niet zijn. Meer dan letterlijk de richtlijnen volgen kon hij niet. Wanneer dan zijn stuk toch wordt gewantrouwd, is het wel heel moeilijk om een vertrouwensbasis te scheppen. Zo werd ook door een van de militaire commissarissen bezwaar gemaakt tegen de z.g. commissies van twee, die ook helemaal een uitvloeisel waren van de richtlijnen van de generaal, maar men was bang voor te weinig uniformiteit en men wilde daarom alleen werken met commissies van advies, die op een hoger plan lagen, wat natuurlijk moest leiden tot een heel grote vertraging. Dat zouden dus betrekkelijk kleine commissies zijn, die allerminst in staat waren om dat groot aantal dossiers van die duizenden arrestanten — alleen in Limburg zaten er over de 6000 en in Brabant was het zeker meer — in korte tijd door te werken. Het ging bij de heer *Speyart van Woerden* ook alleen om te kunnen werken met zeer snel werkende apparaten voor die gevallen, waarin de gedetineerden alles ontkenden, terwijl in hun dossier geen enkel bewijsmateriaal aanwezig was en slechts een heftige ontkentenis als enig schriftuur.

Dergelijke gevallen zouden in aanmerking zijn gekomen voor een eventuele invrijheidstelling, nadat nog een onderzoek en een oproep in de pers hadden plaats gehad. Wanneer dit alles door een kleine commissie van advies moest gebeuren, dan werkte dat dermate vertragend, dat datgene, wat de Regering had gewenst en wat de generaal had toegezegd, nooit kon worden bereikt. Het was een kwestie van verschil van inzicht tussen de militaire commissarissen en de heer *Speyart van Woerden,* waarbij zij de voorkeur gaven aan gedegen werk door een commissie, die veel zwaarder lag, terwijl hij was voor snel werk voor de gevallen, waarin het bewijs ontbrak, gezeefd door die commissie. De richtlijnen, die dan ook op 27 Januari 1945 na de besprekingen, die als voorzegd hebben plaats gehad op 11 Januari, door de generaal zijn uitgevaardigd, bevatten in die zin niets nieuws, want de richtlijnen van 14 December 1944 bleven onverkort gehandhaafd. De nieuwe gaven alleen op verschillende punten commentaar, o.m. was er een groot aantal rubrieken in opgenomen van mensen,

die in vrijheid konden worden gesteld. Het waren dus de richtlijnen voor de adviescommissies van het Militair Gezag. Er was voor het eerst een hele groep of liever een zestal groepen, die als van lichte aard konden worden aangemerkt. Dit was overgenomen uit een advies, dat op 5 Januari 1945 door de Centrale Adviescommissie uit Eindhoven aan het Militair Gezag was uitgebracht. Dit was een commissie uit de illegaliteit, die zelf ook inzag, dat men veel te ver was gegaan en in het advies aan het Militair Gezag zelf heeft aangegeven, dat een aantal categorieën voor vrijlating in aanmerking behoorde te komen. Dit advies van de Centrale Adviescommissie aan de chef staf van het Militair Gezag is op 5 Januari 1945 uitgebracht. De punten zijn allemaal overgenomen door de generaal. Hier blijkt dus ook wel uit, dat in de kringen van de illegaliteit zich ook inderdaad het inzicht baan brak, dat men te ver was gegaan en dat men hele categorieën kon gaan loslaten. Die waren dan ook niet meer opgenomen in de aanschrijving van de chef staf Militair Gezag van 27 Januari 1945.

Bovendien was daarin een vrij grote alinea opgenomen betreffende het opsporingswerk. Deze betrof met name de Commissies van Vooronderzoek. Dit zijn allemaal aangelegenheden, die in volkomen overeenstemming met de heer *Speyart van Woerden* zijn vastgelegd. De generaal maakt daar melding van en de heer *Speyart van Woerden* heeft daarna ook in aansluiting daarop zijn eigen richtlijnen gegeven.

[1]) Bijlage 140.
[2]) Bijlage 141.

De circulaire [1]) van de chef staf van 27 Januari en de aanschrijving van de heer *Speyart van Woerden* van 12 Februari [2]) hebben eigenlijk geen principiële betekenis, maar zijn eigenlijk meer detail- en technische uitwerkingen. Ze bewijzen de overeenstemming, die er in de opbouw van de hele zaak tussen hen beiden bestond, zowel in datgene, wat de generaal daaromtrent zegt, als wat de heer *Speyart van Woerden* daaromtrent vastlegt.

Er zijn nog wel enkele moeilijkheden gerezen met de oud-illegale werkers. Zij namen, zoals gezegd, een verzetshouding aan tegen de richtlijnen van 14 December. Dat het wel nodig was om hun streven met een zeer zekere reserve te bezien — nu komt de heer *Speyart van Woerden* ook op de G.O.I.W.N. Gemeenschap Oud Illegale Werkers Nederland —, mag blijken uit een circulaire, die in die tijd uit is gegaan van de G.O.I.W.N. in oprichting. Deze circulaire [3]) is niet gedateerd, maar uit de aanhef blijkt wel, dat ze betrekkelijk kort vóór die oprichting moet zijn uitgegeven.

[3]) Bijlage 142.

Die vorenbedoelde circulaire nu is er een, die de heer *Speyart van Woerden* niet anders dan als heel bedenkelijk kan kwalificeren. Hij heeft er al op gewezen, dat bij de politieke arrestaties zeer vele gevallen van persoonlijke antipathie een rol hebben gespeeld. Deze circulaire werkte zulks zijns inziens in de hand.

82324 *(Speyart van Woerden)*

Er waren daarbij gevoegd formulieren, waarin door betrouwbaar geachte personen alle bijzonderheden van de bewoners van een straat konden worden opgegeven. Op dit „Formulier voor onderzoek en registratie" staat onder de streep:

> „N.B. Dit formulier behoeft niet te worden onderteekend. De inzender wordt geacht naar eer en geweten zonder persoonlijke wraakgevoelens de hem bekende en veronderstelde feiten ter nader onderzoek kenbaar te maken en hierdoor mede te werken als goed vaderlander aan de zuivering der maatschappij."

Nu moet men de mentaliteit kennen uit die dagen om te kunnen nagaan, hoe gevaarlijk een dergelijk stuk was en hoe nodig het was, dat daartegen dus stelling werd genomen. Tevens hoe bedenkelijk het was, dat men voortdurend de leiding van deze groep meer en meer had erkend als een gezagsapparaat en had ingeschakeld in dit hele naoorlogse opsporingswerk.

Ook Minister *van Heuven Goedhart* had moeilijkheden met de illegaliteit inzake het arrestatie-vraagstuk, zoals blijkt uit de reacties op een interview van hem met A.N.E.P.-A.N.E.T.A.

In die tussentijd maakt kapitein *van Mourik Broekman* zich tot de spreekbuis van illegale figuren en stelt hij voor in een brief van 5 Januari 1945 aan de sous-chef van de staf van het Militair Gezag, overste *Snijders*, om concessies te doen aan de illegaliteit, bestaande in de erkenning, dat de politiechefs in sommige gedeelten van het Zuiden nog niet voldoende gezuiverd zijn, waarom de politieke recherche-apparaten nog niet onder hun bevelen kunnen worden gesteld, doch rechtstreeks onder de militaire commissarissen moeten komen. Dit werkte de ontwrichting van de korpsen in de hand, kwam in strijd met het korpsgezag, te meer omdat de bezwaren — dat is een opmerking van de heer *Speyart van Woerden* — ongegrond waren.

82325 *(Speyart van Woerden)*

Tegelijkertijd was men bezig met het ontwerpen van richtlijnen voor het te bevrijden gebied. Nu is heel merkwaardig, dat, terwijl men ten aanzien van de bevrijde gebieden op 27 Januari en op 14 December die richtlijnen had gegeven en deze volkomen bevredigend waren, er voor de te bevrijden gebieden richtlijnen in voorbereiding waren, die

ten aanzien van de politie niet anders dan zeer grievend en onrechtvaardig kunnen worden geacht. In een nota van 12 Januari 1945 is het kapitein *van Mourik Broekman,* die tegen het ontwerp stelling neemt. Die richtlijnen zijn eerst op 10 Februari 1945 afgekondigd in Publicatieblad 18. In dat ontwerp nu is het de bedoeling, dat bij de bevrijding de Binnenlandse Strijdkrachten alleen bevoegd zouden zijn aanhoudingen te doen en dat geen enkele politieman daartoe bevoegd zou zijn. Daartegen nu neemt kapitein *van Mourik Broekman* stelling. De heer *Speyart van Woerden* heeft daarbij zijn aantekening gezet: Geheel mijn standpunt. Dat te bevrijden gebied zou vrijwel helemaal liggen, behalve een stuk van Noord- en Midden-Limburg, buiten zijn ressort, maar hij heeft gemeend in die tijd voor de belangen en voor de rechtspositie van de goede politie in het te bevrijden gebied te moeten opkomen. Hij deelde daarin het standpunt van kapitein *van Mourik Broekman* van het Militair Gezag geheel en al. „In de instructie" zegt kapitein *van Mourik Broekman,* „is de categorie van niet-gestaakte en geschorste opsporingsambtenaren geheel uitgesloten. Hetgeen niet alleen formeel onmogelijk is, want een opsporingsambtenaar heeft nu eenmaal volgens het Wetboek van Strafvordering de niet te ontnemen bevoegdheid tot arrestatie."

In deze hele strijd heeft men dat over het hoofd gezien. Als het strafbare feiten betrof, kon men niet de opsporingsbevoegdheid van artikel 141 Strafrecht ontnemen. Natuurlijk wel ten aanzien van categorieën, die gevaarlijk werden geacht en geïnterneerd moesten worden, doch niet strafbaar waren, maar ten aanzien van degenen, aan wie men een strafbaar feit kon ten laste leggen, had de politie op grond van het Wetboek van Strafvordering de opsporingsbevoegdheid en kon het Militair Gezag die ook niet ontnemen. Dat stelt ook de generaal. Het is ook een van de stellingen, die de heer *Speyart van Woerden* altijd heeft geponeerd.

Inzake de Centrale Opsporingsraad ten aanzien van het bevrijde gebied was de chef staf geheel en al in het kamp van de meest felle illegaliteit getreden. En dat is ook in de richtlijnen van 10 Februari vastgelegd. De heer *Speyart van Woerden* heeft dit altijd — hij kan het niet anders zeggen — een grievend onrecht voor de politie in de te bevrijden gebieden gevonden.

82336 *(Speyart van Woerden)* Bij dat besluit van 10 Februari 1945 hield men zich voor het bevrijde gebied aan de regeling, dat alle opsporingsambtenaren hun opsporingsbevoegdheid behielden. Dat is uitdrukkelijk vastgelegd in de beschikking 319, die daarvan een uitvoering is. Dat is ook in het Publicatieblad opgenomen. Men riep toen echter tevens bij besluit 318 een Centrale Opsporingsraad en opsporingsdiensten in het leven. Dit met inschakeling van de illegale organisaties door het Militair Gezag bij het opsporen van personen, die in het belang van de veiligheid van de Staat aan maatregelen van vrijheidsbeneming of -beperking moesten worden onderworpen. Die Centrale Opsporingsraad en die opsporingsdiensten zijn twee begrippen, die in de regeling van generaal *Kruls* van 14 December en 27 Januari niet zijn genoemd. Dat zijn dus nova, die er aan zijn toegevoegd, die eigenlijk tot taak hadden om in het bevrijde gebied de ineensmelting van de politie en de illegaliteit te bevorderen. Als zodanig heeft dan ook dit stuk van 10 Februari voor het bevrijde gebied betekenis gehad. Die Centrale Raad had vrij grote bevoegdheden gekregen en het Militair Gezag had daarmede vrij veel van zijn eigen bevoegdheden uit handen gegeven.

82339 *(Speyart van Woerden)* Men heeft slechts twee maanden die Centrale Opsporingraad en die opsporingsdiensten gehad, waarmede het Militair Gezag eigenlijk de hele zaak uit handen gaf. Twee maanden daarna komt het op de dwalingen zijns weegs terug. De heer *Speyart van Woerden* gelooft, dat hij dit wel mag zeggen. Daarna wordt de Centrale Adviescommissie in het leven geroepen bij beschikking van 4 April 1945. Dan wordt alles, wat vroeger aan de Centrale Opsporingsraad was toebedeeld, door het Militair Gezag voor zich zelf voorbehouden.

Alle leden worden in de Centrale Adviescommissie door de chef staf benoemd op voordracht van de illegaliteit. Er was dus niet meer een eigen vertegenwoordiger van het Militair Gezag, die dit volgens de regeling van Februari zelfstandig benoemen kon. Men was niet meer verplicht tot benoeming van vertegenwoordigers uit de politie. Er zijn drie cardinale verschilpunten: de instelling van de opsporingsdiensten en de benoeming der leden, alsmede de instructie der diensten, is van de Centrale Opsporingsraad overgegaan op de militaire commissarissen der provincies. In de tweede plaats: de inspecteurs en de hoofdinspecteurs worden niet langer op voordracht van de Centrale Opsporingsraad door de chef staf benoemd, doch door deze, de centrale adviescommissie gehoord. In de derde plaats: de inspecteurs zijn niet langer belast met het toezicht op de opsporingsdiensten ten behoeve van de Centrale Opsporingsraad, maar ten behoeve van de chef staf en de provinciale militaire commissarissen. Dus hier wordt het zwaartepunt volkomen verlegd van de

illegaliteit naar het Militair Gezag. Dit is de laatste regeling, die de heer *Speyart van Woerden* heeft gevonden in het Publicatieblad en waarmede — voorzover hij het heeft kunnen volgen — de zaak is afgelopen.

82353 *(Speyart van Woerden)* Op de opmerking, dat het nu zo geweest is, dat de illegaliteit in het bevrijde Zuiden een aantal maanden de arrestaties heeft verricht, en op de vraag, of hij de conclusie aandurft: Wanneer het op de andere manier was gebeurd, zou een apparaat, dat had gewerkt onder betrouwbare politiefunctionarissen en aangevuld was met geschikte krachten uit de illegaliteit, na b.v. vier of zes weken hebben kunnen werken, zegt de heer *Speyart van Woerden,* als hij het zelf zeggen moet, die termijn korter te stellen. Hij heeft geen enkele reden om dat niet te zeggen. Eigenlijk in Februari 1945 kwam alles in een normale positie. Einde October 1944 is hij zelf opgetreden. Er is geen enkele reden om niet te zeggen, dat de ongeregelde toestand, die in het bevrijde Zuiden heeft bestaan een maand of drie korter had kunnen duren. De heer *Speyart van Woerden* heeft de tegenstelling altijd gevoeld als een strijd om de macht. Het ging er niet om, of er nog enkele te zuiveren mensen tussen de politie zaten. Wat er na die tijd is gezuiverd, waren niet de mensen, die gevaarlijk of bedenkelijk waren. Die mensen waren allang weg. Het was toen echter zo, dat men nog in December te Breda de leiding van het korps, de commissaris van politie in functie, wilde bestrijden en vond, dat deze moest worden afgezet. Men heeft zich in die man willen vastbijten; toen is de heer *Speyart van Woerden* achter die man gaan staan.

82356 *(Speyart van Woerden)* Na de eerste tijd van de arrestaties deed zich de moeilijkheid gevoelen, dat er geen apparaat was, dat zich behoorlijk met de onderzoeken kon bezighouden. Het heeft geruime tijd geduurd, voordat de tribunalen in het leven werden geroepen en voordat behoorlijke onderzoeken plaats vonden. Toen kwam eigenlijk pas het speciale justitiële apparaat in werking met zijn speciale politie.

82357 *(Speyart van Woerden)* Het standpunt van de heer *Hoekstra,* die zegt: de grote kritiek moet hiertegen worden gericht, dat de rechtspleging niet ging werken, kan de heer *Speyart van Woerden* niet delen. Het Militair Gezag heeft zijn lastgeving tot arrestatie uitgevaardigd. Het Militair Gezag is bevoegd tot in vrijheid stellen. Dat kon men dus te allen tijde doen. Het enige, dat dus het Militair Gezag nodig had, was een apparaat, waarmede het werkte en dat de samenstelling van dossiers verzorgde; dat het voorts zorgde voor voorlichting van dat apparaat en in ieder geval voor een behoorlijke documentatie der arrestatiegevallen. De phase van het vooronderzoek kon onafhankelijk van een tribunaal worden behandeld. In dat opzicht kan de heer *Speyart van Woerden* alleen enigermate ter verontschuldiging zeggen, dat het Militair Gezag veel had te doen. Het had hier echter ook zijn eigen sectie voor en had moeten zorgen, dat deze voor die taak berekend was. Het Militair Gezag heeft hierin volkomen gefaald. Met de wetenschap van deszelfs taak ten aanzien van de invrijheidstellingen heeft het niet gezorgd voor een apparaat, dat adviseerde over deze aangelegenheden. Er is niet gezorgd voor een krachtig en efficient apparaat voor onderzoek en beoordeling en het nodige tempo bij de vrijlating.

82359 *(Speyart van Woerden)* Over het standpunt van de Minister van Justitie zegt de heer *Speyart van Woerden,* dat dit door de heer *van Heuven Goedhart* heel duidelijk is uitgesproken in een Anep-Aneta-communiqué [1]) van 17 December 1944; dat is het standpunt, dat ook tot uitdrukking is gekomen in de vergadering van 1 December. Volgens hem behoorden de onrechtmatige vrijheidsberovingen zo spoedig mogelijk beeindigd te worden. In deze taak had het Militair Gezag zijn rol te vervullen en de verantwoordelijkheid te dragen en daarbij de hulp van de politie in te roepen. De heer *Speyart van Woerden* heeft nooit een tegenstelling tussen het standpunt van de Minister en het zijne gezien, in geen enkel opzicht.

[1]) Vgl. bijlage 143.

82362 *(Speyart van Woerden)* Ten aanzien van de bedoelingen van de heer *Kruls,* zegt de heer *Speyart van Woerden* niet te weten, of het rechtvaardig zou zijn tegenover de generaal om hem te zeer te zien als personificatie van het standpunt van de staf van het Militair Gezag. De heer *Speyart van Woerden* gelooft, dat hij zeker niemand onrecht doet, als hij zegt, dat er in de omgeving van de generaal uitermate zwakke figuren waren, die de illegaliteit te veel naar de ogen keken, daar, waar deze een eigen machtspositie nastreefde. De heer *Kruls* zelf had natuurlijk verschrikkelijk veel aan zijn hoofd. Men moet vooral in het oog houden, dat dit tenslotte een van de problemen was, waarvoor hij was gesteld. Door hem was speciaal voor deze materie een sectie aangewezen, die ook een belangrijk deel van de onderhandelingen heeft gevoerd. Daar ging het vooral van uit. Die ziet de heer *Speyart van Woerden* eigenlijk nog meer als verantwoordelijk voor het gevoerde beleid dan de generaal persoonlijk.

De heer *Speyart van Woerden* heeft het gevoel, dat die leidende figuren van het Militair Gezag zeer sterk hebben gestreefd naar de

weg van de minste weerstand. Dat is zijn overtuiging. Men wist tenslotte niet, hoe zwaar die illegaliteit lag. Men moet vooral nemen de tijd, toen zij gewapend waren, en men moet nemen uitlatingen, zoals de heer *Speyart van Woerden* ook heeft genoteerd: wij hebben de wapens en desnoods maken wij revolutie. Nu komt men als Militair Gezag uit Engeland met allemaal mensen, die hier vreemd zijn en treft dan de illegaliteit, waaronder veel wilde knapen waren. De mentaliteit van streven naar de minste weerstand is dan ook al weer begrijpelijk. Wat had men voor macht, wanneer men daar te kras tegenin ging? De heer *Speyart van Woerden* weet niet, wat ze beoogd hebben. Hij weet niet, of ze politiek genoeg waren, om te zeggen: Wij zullen dat wel doseren en geleidelijk afremmen. Ze hebben het hem nooit gezegd. Wanneer zij hun toegevendheid als een daad van wijs beleid hadden willen beschouwen, dan hadden zij de heer *Speyart van Woerden* toch wellicht in vertrouwen genomen. De heer *Speyart van Woerden* heeft nooit de indruk gehad, dat dat hun beleid is geweest. Dan zou het wel met hem zijn besproken. Hij heeft zelf altijd zeer sterk de indruk gehad, dat men de weg van de minste weerstand heeft gekozen.

82365 *(Speyart van Woerden)*

Op de opmerking, dat de heer *Hoekstra* vindt, dat uiteindelijk generaal *Kruls* dit geval met zeer veel diplomatie heeft gespeeld en de illegaliteit tenslotte heeft weten uit te rangeren, zegt de heer *Speyart van Woerden* niet te geloven, dat de generaal achteraf beschouwd deze waardering verdient. De heer *Speyart van Woerden* gelooft, dat zijn beleid is geweest, wat hem door de feiten is opgelegd. Wanneer dit de bedoeling van de generaal was geweest, dan was het zeker een rechtvaardiging geweest, die hij tegenover de Ministers op 1 December had kunnen uitspreken. Het feit, dat dit niet is gebeurd, doet de heer *Speyart van Woerden* twijfelen aan zijn politiek inzicht.

82366 *(Speyart van Woerden)*

Zijn vertrek naar Londen met de heer *van Heuven Goedhart* heeft de heer *Speyart van Woerden* gekoppeld aan de nieuwe circulaire van 27 Januari 1945 van generaal *Kruls,* die in volkomen overeenstemming met de heer *Speyart van Woerden* was uitgevaardigd. Vrijwel ten tijde nu van de uitvaardiging van de laatstgemelde circulaire bereikte de heer *Speyart van Woerden* in de avond van 25 Januari 1945 een schrijven van de Minister van Justitie van die zelfde datum, gebracht per koerier, waarin deze hem mededeling doet van het dringende verlangen van H.M. de Koningin en de heer *Gerbrandy,* dat de Minister van Justitie en de procureur-generaal onmiddellijk naar Londen zouden komen.

Als twee grote vraagtekens aanvaardden de heren *van Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden* per auto de reis naar Brussel. Generaal *Kruls* deelde hun aldaar mede, dat hem zeer onrustbarende berichten hadden bereikt, dat een aanslag op het leven van de procureur-generaal te 's-Hertogenbosch was beraamd of dat men minstens voornemens was hem te ontvoeren en hem te doen verdwijnen. Deze plannen bestonden in de kringen van de illegaliteit. De heer *Kruls* meende deze als ernstig te moeten opvatten en gezien de ervaring der bezettingsjaren was hij overtuigd, dat, eenmaal het plan gevormd, niets de uitvoering ervan zou kunnen verhinderen. Onder deze omstandigheden kon hij niet de verantwoording dragen voor langer verblijf van de procureur-generaal in het bevrijde gebied. Dit te meer, omdat het slagen van een zodanig plan zou leiden tot ingrijpen der geallieerden, die wellicht zelf het gezag in handen zouden nemen. Hij was daarom met de militaire commissaris te Breda, de heer *van Boetzelaer,* die hem was komen inlichten, naar Londen gereisd en had daar de Minister-President en H.M. de Koningin ingelicht, welke mededelingen beiden zeer hadden gealarmeerd en aanleiding waren geworden tot een brief van de Minister-President aan de Minister van Justitie, welke brief de generaal Dinsdag uit Londen zelf had meegebracht en Donderdagavond in „Bosch en Ven" had laten bezorgen.

De plaatsvervangend fungerend directeur van politie te Breda, de heer *Deelen,* was op de hoogte van de door majoor *van Boetzelaer* meegedeelde feiten. Hij meende, naar de heer *Speyart van Woerden* werd gezegd, deze ook ernstig te moeten opvatten. De heer *Speyart van Woerden* was het weekend te Breda. De heer *Deelen* heeft hem niets medegedeeld en hem niet gewaarschuwd. Wat sterker is, is, dat de generaal zeer gealarmeerd naar Londen vliegt om via de Minister-President en H.M. de Koningin de Minister van Justitie en de procureur-generaal naar Londen te doen komen, terwijl hij deze beiden in Nederland kon bereiken. En dat hij van Zaterdag tot Donderdag de procureur-generaal onkundig laat van het grote gevaar, waarin deze naar zijn oordeel verkeert en de mogelijkheid open laat, dat deze, zich van niets bewust, door een onvoorzichtigheid de jegens hem toch reeds overprikkelde stemming tot uitbarsting zou brengen. De heer *Speyart van Woerden* weet niet, of dit punt reeds bij anderen naar voren is gekomen, maar dit ligt bij hem zeer zwaar. Wanneer men zo

alarmerend handelt, laat men de bedreigde niet in de kans van kidnapping of levensberoving. Dat is de keerzijde van de medaille en die keerzijde meent hij hier wel met grote nadruk te mogen belichten, omdat hij in deze zaak niet anders heeft gezien dan een intrigue.

De oorsprong van deze intrigue ziet hij in de vergadering van 1 December, waar hij openlijk zijn bezwaren tegen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten aan de Regering naar voren heeft gebracht. Dat is voor hem de conclusie van deze hele zaak geweest. De heer *Speyart van Woerden* zal dat nog nader adstrueren.

Hij heeft in de bespreking te Brussel het standpunt ingenomen, dat hij niet geneigd was de waarde van deze dreigementen al te hoog aan te slaan en zeker geen termen vond daarvoor op zij te gaan, integendeel. Hij was eigenlijk dan ook verrast, toen hem bij de besprekingen bleek, dat de Minister van Justitie vrijwel zonder strijd geneigd was het standpunt van generaal *Kruls* te delen, dat onder deze omstandigheden de procureur-generaal enige tijd moest worden veiliggesteld. In de daaropvolgende besprekingen te Brussel meende de Minister van Justitie die periode op twee maanden te kunnen stellen. De heer

82370 *(Speyart van Woerden)*

Speyart van Woerden weet niet, of de heer *van Heuven Goedhart* er met open ogen inliep. De heer *Speyart van Woerden* zou dat niet willen onderschrijven. De Minister heeft dit als ernstig aangenomen en heeft waarschijnlijk het standpunt van de generaal: „Ik kan hier de verantwoording niet dragen; hij moet maar tijdelijk weg", zonder slag of stoot overgenomen. Dit werd op het hoogste „level" uitgemaakt en daar stond de heer *Speyart van Woerden* naast. Hij heeft toen bezwaar gemaakt. Doch generaal *Kruls'* argument, dat hij de verantwoordelijkheid voor een aanslag op de procureur-generaal niet kon dragen, deed de Minister tot diens zienswijze overgaan. Een definitieve beslissing werd echter nog niet te Brussel genomen. De Minister van Justitie en generaal *Kruls* hebben elkaar daarna nog een kort ogenblik buiten de tegenwoordigheid van de heer *Speyart van Woerden* gesproken. De Minister van Justitie heeft hem aanstonds daarna hieromtrent medegedeeld, dat generaal *Kruls* had gezegd te verwachten, dat na die twee maanden afwezigheid de stemming van de illegaliteit ten opzichte van de procureur-generaal wel zou zijn geapaiseerd en deze zijn functie wel weer zou kunnen hervatten.

Tijdens de reis kwam bij de Minister het denkbeeld op van een twee-maandse studiereis voor politieproblemen naar de Verenigde Staten van Amerika. In feite bestond daaraan de behoefte niet. De Minister van Justitie vertrouwde echter, dat deze opdracht als een eervolle onderscheiding zou worden beschouwd in het bevrijde gebied en de aandacht van het werkelijk motief zou afleiden. De heer *Speyart van Woerden* maakte bezwaar, mede op grond van overwegingen van persoonlijke aard. Hij gaf, indien zulks onvermijdelijk werd geacht, de voorkeur aan een terugtreden gedurende twee maanden met verblijf in het bevrijde gebied, daarbij verwachtende, dat dit terugtreden wel voldoende zou zijn om de eventuele boze plannen van de illegaliteit op dood spoor te brengen. Tenslotte, onder aandrang van de Minister, werd het reisplan naar de Verenigde Staten aanvaard en bij aankomst te Londen, toen de Minister-President zijn grote bezorgdheid en die van H.M. uitsprak over de aanslagplannen, kon zulks de Minister-President worden medegedeeld. Bij dit onderhoud bleek, dat de militaire commissaris te Breda van die aanslagplannen had vernomen uit kringen in Breda en omgeving. Voorts, dat ook in Zuid-Limburg over die plannen was gesproken.

Op 3 Februari 1945 is de heer *Speyart van Woerden* per vliegtuig te Eindhoven teruggekeerd. Hij zou nog even teruggaan om het een en ander in te pakken. Bij zijn terugkeer bleek de heer *Speyart van Woerden* al spoedig, dat, zowel in de kringen van de rechterlijke macht als van de politie, het communiqué, dat was uitgegeven, geen geloof vond en men er algemeen in zag een „wegwerken" op eervolle wijze. Ook in de kringen van het Militair Gezag, zowel in de naaste omgeving van de generaal te Brussel als te 's-Hertogenbosch en Maastricht, werd verkondigd, dat „de procureur-generaal had afgedaan". Opvallend was, dat reeds daags na het vertrek van de procureur-generaal naar Londen een vooraanstaande figuur der stoottroepen te Eindhoven wist te vertellen en met grote voldoening: „Die is van de baan, daar hebben wij geen last meer van".

82373 *(Speyart van Woerden)*

Men heeft eigenlijk een uiting van een of andere „wilde knaap" als aanleiding aangegrepen. De heer *Speyart van Woerden* heeft in deze zaak, speciaal dus toen hij terugkwam uit Londen, door allerlei mededelingen, die stuk voor stuk door bevoegde personen werden gedaan, een grote mate van wantrouwen gekregen. Eigenlijk is toen pas voor hem waarde gaan krijgen een mededeling, die hij al op 24 December had gekregen en die hij toen volkomen heeft gemeend te moeten verwaarlozen. Dat is een rapport van een rechercheur van politie uit Heerlen, die een tijd naar Londen was geweest voor security-werk en die in dat rapport o.m. geschreven had:

„Rapporteur voegt hieraan toe, dat dit rapport niet volledig is, voor wat betreft de ondervindingen, opgedaan in Londen. Onder andere merk ik hierbij op, dat mij uit betrouwbare bron is gebleken, dat in Londen een actie werd ondernomen om de procureur-generaal van zijn functie te ontheffen."

Deze man is op 12 December 1944 uit Londen vertrokken. Als men nu in aanmerking neemt, hoe de toestand toen in Nederland lag, dat er een algehele overeenstemming verkregen was op basis van 14 December, dat het besluit per 14 December nog niet ter kennis van de illegaliteit was gekomen en dat men toen te Londen al bezig was met een actie om de procureur-generaal van zijn functie te ontheffen, dan krijgt dit alles wel een heel ander licht. Wanneer hij dan nagaat wat er verder daaromtrent is gebeurd, dan blijft hij herhalen, wat hij reeds eerder heeft gezegd, dat de kern van dit hele probleem ligt in zijn openhartige uiteenzetting aan de vijf Ministers op 1 December.

82375 *(Speyart van Woerden)*

Hij kwam terug in de gedachte: „Dit is alles loyaal. Ik heb het beloofd, ik ben over twee maanden terug, ik zal het ondergaan, al doet het mij veel leed". Berichten echter, van zoveel gezaghebbende en goed geïnformeerde zijden, bleven niet zonder invloed op de heer *Speyart van Woerden* en deden hem zijn afwezigheid uit Nederland als ongewenst zien. Daarbij kwam, dat al spoedig bleek, hoezeer zijn moeder opzag tegen zijn vertrek. Zijn moeder was in die tijd 86 jaar. De heer *Speyart van Woerden* was vier jaar in gijzeling geweest, hij was juist terug. Tenslotte was het voor zijn moeder op die leeftijd en voor hem een hele zorg, dat hij naar Amerika zou gaan. Op haar leeftijd is men meer sterfelijk. Het idee, dat dit zou kunnen gebeuren in zijn afwezigheid, lag hen beiden zwaar.

Op de 13de Februari 1945 werd de Minister van Justitie door de heer *Speyart van Woerden* mondeling ingelicht omtrent zijn gewijzigde plannen. Daarop volgde als antwoord diens brief van 14 Februari, waarin deze werden aanvaard. Diezelfde dag vond nog in „Bosch en Ven" een nader onderhoud van de Minister en hem plaats, waarbij de Minister zich zijnerzijds nogmaals akkoord verklaarde met het opgeven van zijn Amerikaanse reis en voorts op zijn verzoek toezegde een nadere brief te zullen schrijven, waarin deze aangelegenheid werd vastgelegd, vooral ook met het oog op zijn demissionnair zijn als Minister, welke factor ook nog onder het oog is gezien als wellicht redengevend tot uitstel van zijn tijdelijk niet uitoefenen der ambtelijke functiën, doch in verband met de gedane toezegging van de ingangsdatum van 16 Februari voor zijn tijdelijk buiten functie gaan, is het beter geacht die toezegging gestand te doen. De Minister heeft de heer *Speyart van Woerden* dus in die beide brieven geschreven akkoord te gaan met zijn blijven hier te lande en met zijn tijdelijk uitgeschakeld worden in zijn functie.

De heer *Deelen* nam met ingang van 16 Februari 1945 het politionele gedeelte van de taak van de heer *Speyart van Woerden* over en de heer *Wijers*, de latere Minister van Justitie, die in die tijd raadsheer was, werd belast met de taak van waarnemend procureur-generaal. Deze had dus het justitiële gedeelte. De waarneming zou gelden voor ten hoogste twee maanden, waarna t.z.t het advies van generaal *Kruls* zou worden ingewonnen. Op 16 Februari 1945 heeft de heer *Speyart van Woerden* persoonlijk generaal *Kruls* in kennis gesteld van het niet doorgaan van de Amerikaanse reis. De generaal nam daar tegenover het standpunt in met persoonlijke belangen geen rekening te kunnen houden en aan een volledige doorvoering van de oplossing te moeten vasthouden. Hij legde de verantwoordelijkheid voor de beslissing op de Regering. Hij had de heer *Speyart van Woerden* dus te Londen willen houden.

Op 16 Maart 1945 kreeg de heer *Speyart van Woerden* een brief van Minister *Gerbrandy*:

„Nu ik zelf ad interim belast ben met de zorgen van het Ministerie van Justitie, moet ik mijn standpunt bepalen ten aanzien van het feit, dat u nog steeds in Nederland verblijft en uw studiereis naar de Vereenigde Staten nog niet hebt ondernomen."

Toen was de heer *Speyart van Woerden* dus weder anderhalve maand in Nederland en was er verder niets gebeurd.

„Na kennisneming van het tot u door mijn ambtsvoorganger gericht schrijven van 16 Februari jl. en na overleg met den generaal *Kruls*, ben ik tot de conclusie gekomen, dat ik met de ontstane situatie kwalijk genoegen kan nemen. Zoals u zich zult herinneren, was het in mijn bijzijn, dat u zonder persoonlijke of andere bezwaren in de beslissing, dat u naar Amerika zou gaan, berustte. Die beslissing werd genomen in het algemeen belang.

Immers werd overwogen, dat, mocht ten aanzien van u als een der hoogste autoriteiten in bevrijd gebied iets ernstigs worden ondernomen, dat aanleiding zou kunnen zijn tot nog ernstiger

moeilijkheden. Het heeft mij bitter teleurgesteld, dat u, in Nederland teruggekomen zijnde, persoonlijke belangen alsnog voorrang hebt meenen te moeten geven boven het algemeen belang, dat bij de beslissing, welke uitging boven die van den toenmaligen Minister van Justitie alleen, voorzat. Ik mag niet ontkennen, dat u het mij moeilijk hebt gemaakt mij te onthouden van een voorstel om u als procureur-generaal ontslag te verleenen. In ieder geval hebt u mij de mogelijkheid ontnomen goed te vinden, dat, zoodra de bewuste twee maanden verloopen zijn, u uw taak weer zou gaan opvatten. Na ampele overweging stel ik u voor, dat u naar Londen komt en daar verblijft, teneinde aan mijn departement de voorloopige organisatie der politie in Nederland te bestudeeren en voor te bereiden. En dat mr. *Deelen* en mr. *Wijers* tot nader order belast blijven met de taak, hun toebedeeld. Gaarne zal ik spoedig vernemen, of en wanneer ik uw overkomst naar Londen tegemoet kan zien. Mocht u met mijn voorstel niet akkoord kunnen gaan, dan zal ik mij nader, in overleg met den Raad van Ministers, omtrent het ten aanzien van de door u geschapen situatie in te nemen standpunt moeten beraden."

82376 *(Speyart van Woerden)*

De feiten hadden uitgewezen, dat het kidnappen van de baan was. Men was eigenlijk alleen verzeild geraakt — de heer *Speyart van Woerden* kan dat ook aantonen — in een prestigekwestie van de generaal. Zijn prestige verdroeg dit niet. Hij heeft toen, blijkens latere mededelingen van Minister *Gerbrandy,* dit argument uitgespeeld. De heer *Speyart van Woerden* heeft de brief van 16 Maart 1945 gekregen en dacht: Wat moet ik doen? In die tijd vielen er gemakkelijk hoge bomen. Heel wat Ministers waren in die tijd heengegaan. Wat kon dan een procureur-generaal verwachten en eenmaal uitgerangeerd zijnde, zag de heer *Speyart van Woerden* zich nog niet zo gauw weer terug in de zetel, waarvan hij heel veel houdt en heel veel hield. Toen werd het dus een kwestie van afwegen. In elk geval was Londen minder ver dan Amerika en was contact met huis mogelijk. De heer *Speyart van Woerden* was dan bovendien in de nabijheid van Minister *Gerbrandy;* hij kon de ontwikkeling volgen en hij kon eventueel een tegenwicht ten eigen gunste zijn. Dat kon hij natuurlijk in Amerika niet zijn. Op 5 April 1945 is de heer *Speyart van Woerden* dan te Londen en heeft een bespreking met de Minister-President en de secretaris-generaal mr. *van Angeren.* De heer *Speyart van Woerden* betoogde, dat door zijn verblijf in Nederland bewezen was, dat er geen gevaar voor zijn leven bestond. Dat was de reden en daarom was de aanleiding voor zijn verblijf buiten Nederland zijns inziens vervallen. De Minister van Justitie antwoordde hem: De chef staf acht uw blijven in Nederland in strijd met de afspraak, in strijd met zijn gezag. Op deze grond eist hij uw komst naar Engeland.

Onder lange bespreking, waarbij de heer *Speyart van Woerden* bezwaar bleef maken de toezegging tot zijn verblijf in Engeland te doen — hij heeft lang tegengesparteld —, heeft hij deze tenslotte gedaan na de erkenning van de Minister, dat door zijn vertrek naar Londen aan de gezagseis van de chef staf was voldaan en hij nu bij zijn eerstvolgend bezoek aan Nederland, dat binnen veertien dagen zou plaats hebben, op de generaal aandrang zou uitoefenen om goed te vinden, dat de heer *Speyart van Woerden* naar Nederland en in zijn ambt terugkeerde. De heer *Speyart van Woerden* heeft in die tijd een bespreking gehad met oud-Minister *van Heuven Goedhart,* die toen te Londen was en die deze ontwikkeling heel weinig waardeerde. Hij stelde zich meer op de materiële basis. Het was nu gebleken, dat er in het beleid te zijnen opzichte geen bepaalde lijn was, en hij zei: „Wat moet dat allemaal?" De heer *van Heuven Goedhart* vertelde de heer *Speyart van Woerden* bij die gelegenheid een punt, dat vermoedelijk een grote rol heeft gespeeld, ook bij de beoordeling van deze aangelegenheid. Dat was nl. dat hij, kort na de vergadering van 1 December 1944, een onderhoud heeft gehad met de omgeving van de Prins, waarbij mededeling werd gedaan over uitlatingen, die de heer *Speyart van Woerden* zich op die vergadering zou hebben veroorloofd aan diens adres te richten. De notulen, die door de heer *de Beus* zijn opgemaakt, zijn volkomen juist. Er zijn toen ter staving aan Minister *van Heuven Goedhart* notulen vertoond, die door kolonel *Doorman* zijn gemaakt en die aan de Prins en diens staf verstrekt zijn. Minister *van Heuven Goedhart* heeft omtrent die notulen uitdrukkelijk medegedeeld — hij heeft het ook persoonlijk aan de Prins gezegd —, dat deze notulen op verschillende punten in strijd waren met de waarheid. Ditzelfde is de heer *Speyart van Woerden* ook nog door Minister *Gerbrandy* bevestigd. Op 8 Juni 1945 had hij namelijk een onderhoud met Minister *Gerbrandy* en bracht toen ook die valse notulen ter sprake. De Minister van Justitie zeide daarover: „Ja, ik ben daar ook over aangevallen, omdat daarin beledigende uitlatingen aan het adres van de Prins door u zouden hebben gestaan. Ik heb dit ontkend en ik heb aan de hand van die

notulen gezegd, dat die vals waren". De heer *Speyart van Woerden* heeft dit later in verband gebracht met de mededelingen, die op 24 December door die uit Londen teruggekeerde rechercheur zijn gedaan.

82380 *(Speyart van Woerden)* De heer *Speyart van Woerden* is tegelijkertijd met de Regering teruggekomen. Er waren tevoren nog herhaaldelijk door de Ministers nieuwe stappen te zijnen gunste gedaan en allengs werden zijn kansen sterker; zijn positie werd sterker, naarmate meer Ministers uit het bevrijde Zuiden in het Kabinet kwamen. O.a. de heer *de Quay;* aan hem heeft de heer *Speyart van Woerden* veel steun gehad. Dat mag hij gerust zeggen. Er zijn in die tijd herhaaldelijk van de zijde van het Kabinet vertogen tot de generaal gericht en stappen bij de generaal gedaan, of hij geen vrijheid vond de heer *Speyart van Woerden* te doen terugkeren. Het was echter voortdurend: „Neen, hij heeft vijanden. Er zijn subjectieve bezwaren tegen hem". Nu had de Ministerraad meer te doen dan zijn geval te behandelen. Het was een van de punten en niet het zwaarste punt, dat begreep de heer *Speyart van Woerden* heel goed. Langzamerhand kwam echter de terugkeer van de Regering zelf aan de orde, waarna het wel heel moeilijk werd om hem te Londen achter te laten. Toen is het uiteindelijk zo ver gekomen, dat er diverse besprekingen zijn geweest. Er is hem toen nog door Minister *Gerbrandy* gevraagd, of hij procureur-generaal in Den Haag wilde worden; er is de heer *Speyart van Woerden* door hem gevraagd, of hij procureur-fiscaal in Den Bosch wilde worden. Als men nu neemt, dat hij geacht wordt dermate verdacht en gewantrouwd te worden door de illegaliteit ten aanzien van zijn beleid met de politieke arrestanten, dat hij in Nederland niet veilig is, en hij krijgt van de Minister van Justitie op 14 Mei 1945 het aanbod om procureur-fiscaal te worden in Den Bosch, wat zegt men daarvan?

Op 31 Mei 1945 is nog voorgesteld door de heer *van Angeren,* die de heer *Speyart van Woerden* in deze zaak een grote steun is geweest, om hem te laten terugkeren in de functie van procureur-generaal en hem dan nog tijdelijk een advocaat-generaal voor politiezaken toe te voegen. Op de 8ste Juni is nog de laatste bespreking geweest; die gaat een paar dagen vooraf aan zijn terugkeer. Dat was een bespreking met de Minister van Justitie. Die wilde aanvankelijk nog zijn ontslag voorstellen. Deze wilde zulks, omdat de heer *Speyart van Woerden* had geweigerd procureur-generaal in Den Haag te worden. De Minister zei uiteindelijk: „Dan zal ik u terug laten gaan. Ik zou nog een zestal figuren willen horen, die u kunt opgeven en die dan moeten verklaren, wat men eigenlijk van uw terugkeer denkt. Dan begint u terug te keren als procureur-generaal en dan zullen we de heer *van der Minne* vragen om zich met de politiezaken te belasten". Dat is gebeurd. Het resultaat is geweest, dat de heer *Speyart van Woerden* rustig in zijn functie is gebleven. Enige maanden later heeft hij van Minister *Kolfschoten* bericht gekregen, dat hij naast zijn werkzaamheden van procureur-generaal mede die van fungerend directeur van politie kon uitoefenen.

82383 *(Speyart van Woerden)* Zoals de heer *Speyart van Woerden* de zaak ziet, neemt hij aan, dat in de leiding van het Militair Gezag en in de staf van de strijdkrachten men hem zeer kwalijk heeft genomen, dat hij de fouten uit de doeken heeft gedaan. Dat is dus een kwestie van persoonlijke gegriefdheid, die de heer *Speyart van Woerden* in de eerste plaats wel meent te mogen aannemen.

In de tweede plaats, dat men hem ook een moeilijke tegenspeler vond, iemand, die de lijn, die de strijdkrachten met haar staf als juist zagen, doorkruiste; die de machtspositie, die van de kant van de strijdkrachten werd nagestreefd, en het gevaar, dat hij daarin meende aanwezig te zien, aan de Regering signaleerde; die tenslotte, meer vertrouwd met de materie dan het Militair Gezag kon zijn, de bezwaren van deszelfs beleid ook naar voren bracht.

Op de opmerking, dat het dan in deze constructie toch het merkwaardige blijft, dat generaal *Kruls,* met wie de heer *Speyart van Woerden* tenslotte over de arrestatiekwestie tot een redelijke overeenstemming was geraakt, het hoofdinstrument in deze intrigue is geweest, zegt de heer *Speyart van Woerden* dit niet te kunnen ontkennen, indien men meent het zo te moeten zien.

85531 *(van Mourik Broekman)* De heer *B. W. van Mourik Broekman* heeft in de winter 1944/1945 de functie bekleed van officier bij de sectie politie van de staf Militair Gezag. Vanaf begin October 1944 is hij betrokken geweest bij de problemen, welke waren ontstaan, doordat verschillende illegale groeperingen arrestaties verrichtten. De grootste moeilijkheid bleek wel het wantrouwen van de illegale groeperingen tegenover de politie ter plaatse. Men had de instructie van de Binnenlandse Strijdkrachten van 25 September 1944, welke instructie niet helemaal klopte met de Algemene Lastgeving van de chef staf. Het hele probleem lag erg moeilijk en het is ook moeilijk gebleven, omdat er vrij lang een controverse bleef bestaan tussen de politie en de illegaliteit. Kort na de eerste moeilijkheden is de heer *Speyart van Woerden* in functie

gekomen. Hij had op grond van de voorschriften een bepaalde en formele zienswijze, welke niet werd gedeeld door de illegaliteit; dat gaf nog al botsingen. Over het algemeen is er in de verschillende bevrijde gemeenten ondanks de grote moeilijkheden en de chaos, die er bestonden, plaatselijk toch nog vrij snel een zekere lijn gekomen, hoewel bij de uitvoering hiervan telkens weer allerlei nieuwe moeilijkheden rezen.

85543 *(van Mourik Broekman)*

Ten aanzien van de zuivering van de politie heeft de heer *van Mourik Broekman* steeds op nuchterheid aangedrongen. Hij zei, dat allen bij de politie, die werkelijk gevaarlijk waren voor Nederland, allang naar Duitsland waren of daar veilig zaten ondergedoken of hier waren gearresteerd. Wat er positief wel in zat, waren de zwakke broeders, die gedeeltelijk uit angst, gedeeltelijk uit hebzucht, van twee walletjes hadden gegeten, en verder natuurlijk de goede politiemensen. Quantitatief waren de twijfelachtigen en de goeden ongeveer 75 %. Het is heel moeilijk te zeggen, hoe groot van deze 75 % het aantal twijfelachtigen was. In een bepaald gebied, Groningen b.v., werd van de politie, die zeker niet slechter was dan elders, naar de heer *van Mourik Broekman* meent, 25 % onmiddellijk gestaakt of geschorst. In Zeeland daarentegen, waar men blijkbaar veel gemoedelijker was, ging er slechts 3 % uit. Het percentage van de twijfelgevallen lag tussen deze twee uitersten. Daarmede wil de heer *van Mourik Broekman* echter niet zeggen, dat die 25 % wankelgevallen in werkelijkheid ook wankelgevallen waren. Men zei b.v.: hij heeft wel eens meegeholpen met een arrestatie, dus zet hem er voorlopig maar uit, terwijl misschien later bleek, dat de wijze, waarop een en ander gebeurd was, in de gegeven omstandigheden heel begrijpelijk was en de betrokken politieman daarvoor zelfs een pluim op zijn hoed verdiende.

85548 *(van Mourik Broekman)*

Hoewel de arrestatiekwestie niet tot zijn werk behoorde, zat de heer *van Mourik Broekman* er midden in. Door zijn contact met de illegaliteit en de politie werd hij vrijwel in elke gemeente onmiddellijk na de bevrijding in de moeilijkheden betrokken. Hij nam voorts als vertegenwoordiger van generaal *Kruls* aan de besprekingen van de Centrale Adviescommissie deel. De bezwaren van de staf van het Militair Gezag te Brussel waren zijns inziens, dat men een te grote waarde toekende aan de zakelijke capaciteiten van de illegale groeperingen en te bang was om de puntjes op de i te zetten en te zeggen: Heren, het is nu afgelopen; wij zijn het gezag; wij hebben de nodige adviezen gekregen; het is prachtig, als U meewerkt, maar dat gebeurt thans legaal en onder normale wettige organen, zodra aanwezig. De illegaliteit echter eiste in dit geval een zeer grote stem en naar het gevoel van de heer *van Mourik Broekman* had men daarin te Brussel een te groot vertrouwen. Dat vormde een voortdurende moeilijkheid. Via verschillende kanalen waren er natuurlijk mogelijkheden om de M.G.-staf te beïnvloeden. Dit kwam niet in sterke mate van het hoofdkwartier van de Binnenlandse Strijdkrachten, maar dat hoofdkwartier trachtte men wel te beïnvloeden. Als zodanig speelde het echter niet zo'n grote rol. Men stond daar echter vanzelfsprekend als leiders van de illegaliteit wel aan hun zijde, indien de groepen om hulp kwamen vragen. Daarbij kwam, dat de heer *Speyart van Woerden* op een star en formeel standpunt stond, waardoor ook de persoonlijke verhouding van de diverse illegale groeperingen ten opzichte van de heer *Speyart van Woerden* werd bepaald. Er is zeer ten onrechte veel naar het hoofd van de heer *Speyart van Woerden* gegooid. Aan de andere kant riep hij zelf de moeilijkheden wel eens op. Een plooibaar geheel is het derhalve nooit geworden.

85573 *(van Mourik Broekman)*

De heer *Hoekstra* van de Binnenlandse Strijdkrachten was ook niet direct een figuur, die de plooibaarheid bezat om de problemen tot een oplossing te brengen. De heer *van Mourik Broekman* zou haast zeggen, dat de heer *Hoekstra* met zijn plannen de antipode van de heer *Speyart van Woerden* vormde. De heer *Hoekstra* was tevens zeer star en vasthoudend. De heer *van Mourik Broekman* heeft destijds een gesprek meegemaakt van de heer *Speyart van Woerden* met de heer *Hoekstra*, waarbij de standpunten wel uitermate scherp tegenover elkaar bleken te staan. De heer *van Mourik Broekman* wil er bij zeggen, dat de manier, waarop de heer *Hoekstra* dat deed, niet altijd even fair tegenover de heer *Speyart van Woerden* was, het was niet steeds een open strijd, welke hij voerde. De heer *Hoekstra* had in de illegaliteit toen een zeer grote plaats ingenomen, ofschoon hij naar de mening van de heer *van Mourik Broekman* nu niet bepaald het hart van de grote meerderheid had gewonnen. Hij was zeer fel. Op deze wijze heeft hij tijdelijk inderdaad wel eens regelingen kunnen doorzetten of ongedaan kunnen maken zonder dat daarover behoorlijk vooroverleg plaats vond. Men ontdekte hem soms plotseling te Brussel en dan was er dikwijls weer wat geregeld. De manier, waarop de heer *Hoekstra* toen werkte, vond de heer *van Mourik Broekman* niet erg loyaal.

85582 *(van Mourik Broekman)*

De heer *Serraris* heeft in de gehele arrestatiegeschiedenis ook een zeer grote stem, de heer *van Mourik Broekman* wil niet zeggen gehad, maar laten horen. Op vergaderingen met de illegaliteit steunde hij de gedachte, dat de politie er eerst stante pede uit moest en wel van de laagste tot de hoogste ambtenaar. Daarna zou men dan individueel wel kunnen bekijken, wie men weer terug zou nemen. Eerst de gehele politie weg en de illegaliteit de zaak in handen, was een leuze, waarmede de heer *Serraris* tot verwondering van de heer *van Mourik Broekman* instemde. Er speelden in de houding van de heer *Serraris* tegenover de procureur-generaal, meent de heer *van Mourik Broekman,* nog persoonlijke grieven een rol.

85584 *(van Mourik Broekman)*

De opmerking van de heer *Speyart van Woerden,* dat de heer *van Mourik Broekman* zich tot spreekbuis van illegale figuren zou hebben gemaakt, klinkt deze laatste enigszins vreemd in de oren. De nota van 5 Januari 1945, waarop de heer *Speyart van Woerden* zijn mening baseert, wordt aan de heer *van Mourik Broekman* overhandigd, waarop hij verklaart, dat de opmerking van de heer *Speyart van Woerden* hem toch wel heel vreemd lijkt; het is mogelijk, dat de moeilijkheden rondom de heer *Speyart van Woerden* en de op handen zijnde krach de heer *van Mourik Broekman* aanleiding hebben gegeven in de gegeven omstandigheden voor te stellen concessies aan de illegaliteit te doen, opdat de zaken dan tenminste weer zouden lopen. Dat zou kunnen zijn, ofschoon hij het zich niet meer kan herinneren.

85716 *(Speyart van Woerden)*

In zijn tweede verhoor verklaart de heer *Speyart van Woerden,* dat de richtlijnen van 14 December 1944 zonder twijfel hebben gegolden. De richtlijnen zijn daarna herzien geworden, maar zij zijn afgekondigd en verspreid. De heer *Speyart van Woerden* heeft in aansluiting daarop zijn eigen circulaire van 16 December 1944 uitgevaardigd. De richtlijnen zijn uitgevaardigd in de vorm van een aanschrijving aan de militaire commissarissen. Bij verschillende van de commissarissen zijn bezwaren gerezen, maar het feit, dat bezwaren konden rijzen, is tenslotte het resultaat daarvan, dat de richtlijnen aan de militaire commissarissen ter kennis zijn gebracht. In hoeverre deze heren hebben gezegd, dat zij ze eerst eens naast zich zouden neerleggen en te Brussel zouden gaan praten, is een tweede; dat weet de heer *Speyart van Woerden* verder niet. De richtlijnen zijn in verschillende delen van het bevrijde gebied ook nageleefd. In het ene deel ging het vlugger dan in het andere; in het ene deel zal de militaire commissaris hebben gezegd, dat hij nog even wachtte en bezwaren had, en een ander zal de richtlijnen hebben aanvaard en dan zal de zaak wel hebben gelopen. De tijd is vanzelf vrij kort geweest, omdat daarna de andere richtlijnen zijn gevolgd. Nieuwe richtlijnen [1]) zijn reeds 27 Januari 1945 gekomen, want daarbij sluit aan zijn interpreterende en aanvullende circulaire [2]) van 12 Februari 1945 aan de plaatsvervangende fungerend directeuren van politie.

[1]) Bijlage 140.

[2]) Bijlage 141.

85720 *(Speyart van Woerden)*

In zijn exposé, dat hij destijds heeft opgemaakt, heeft hij de verschilpunten tussen de richtlijnen van 14 December 1944 en 27 Januari 1945 niet vermeld. Hij heeft daarin wel aangetekend: „De richtlijnen werden volkomen gehandhaafd."

85722 *(Speyart van Woerden)*

Men kan wel aannemen, dat de richtlijnen van 27 Januari 1945 samenhangen met de beschikking van 10 Februari 1945 no. 319 (waarbij voor het bevrijde gebied de uitvoering van de Algemene Lastgeving aan de politie-organen werd opgedragen.)

[3]) Vgl. bijlage 144

85725 *(Speyart van Woerden)*

Over het onderhoud [3]) met de heer *Abbing,* waarbij nogal heftige meningsverschillen tot uiting kwamen, zegt de heer *Speyart van Woerden,* dat het enige onderhoud, waarop dat adjectief zou passen, het onderhoud van 2 November 1944 is geweest. De heer *Speyart van Woerden* zou er op willen wijzen, dat dit onderhoud heeft plaats gevonden, nadat hij acht dagen in de samenleving was teruggekeerd en zijn ambt had aanvaard. Hij ging dus af op de allereerste indrukken en dit was een van zijn allereerste contacten na de bevrijding van Den Bosch met figuren uit de illegaliteit en hoofdzakelijk figuren uit zijn eigen parketomgeving. Bij die gelegenheid trof hij aan de illegaliteit, die op verschillend terrein zelfstandig handelde met voorbijgaan van het normale civiele gezag. Daarover is hij zeer verontrust geweest en ook zeer verontwaardigd. De heer *Speyart van Woerden* herinnert zich heel goed, dat bij dit gesprek door hem o.m. een uitdrukking is gebezigd geworden, die nadien geheel verkeerd is weergegeven. Mr. *Abbing* heeft naar voren gebracht, dat de heer *Speyart van Woerden* ten aanzien van de illegaliteit een uitlating zou hebben gebezigd als: „die bende van *Toon de Soep.*" Dat is volkomen onwaar. Wat hij gezegd heeft, weet hij nog heel precies en dat is, dat hij toen stelling nam tegen het insijpelen van allerlei zeer bedenkelijke elementen in de illegaliteit na de bevrijding. Hij heeft gezegd, dat een figuur als b.v. *Toon de Soep* een heel verdienstelijk illegaal kon zijn geweest, maar dat niemand er aan zou denken deze man op het ogenblik in een gezagsverhouding in te schakelen. De heer *Speyart van Woerden* ontkent echter ten sterkste, dat hij deze uitdrukking heeft gebezigd op de manier, zoals zij door mr. *Abbing* is gesteld. De heer

Speyart van Woerden had tenslotte veel te veel contact gehad met de illegaliteit tijdens zijn gijzeling om een dergelijke generaliserende uitdrukking te gebruiken; hij heeft haar alleen als voorbeeld genomen om te zeggen, dat hij de gehele illegaliteit zonder meer niet kon aanvaarden voor inschakeling. Tegenover de zuivering, die enerzijds van de politie en de overheidsorganen werd verlangd, heeft hij de eis gesteld van een interne zuivering van de illegaliteit. Dit waren telkens de punten, die tegenover elkaar kwamen te staan.

Zeer kort na zijn bevrijding heeft ook nog een bespreking plaats gehad tussen de heer *Speyart van Woerden* en verschillende topfiguren van de illegaliteit; aanwezig waren de tegenwoordige burgemeester van Breda, de heer *Prinsen,* de heer van *Buchem* en nog enigen. De heer *Speyart van Woerden* herinnert zich wel, dat zij toen niet tot elkaar zijn gekomen. Men wenste bij dit onderhoud een orgaan naast de heer *Speyart van Woerden* uit de illegaliteit om te fungeren als een soort trait d'union met de illegaliteit, met een zekere zeggenschap, een soort permanente aanwezigheid in zijn omgeving, hetgeen hij niet wilde.

85726 *(Speyart van Woerden)*

Het groeien van de ontstemming is de heer *Speyart van Woerden* niet gebleken. Zijnerzijds nam hij het standpunt in, dat, waar zij — hiermede bedoelt hij de illegaliteit van vóór de bevrijding en zich zelf — allebei goed wilden en in feite tussen hen geen tegenstelling bestond, zij zeker geen tegenstelling moesten laten groeien, die immers geen basis had. Het drong niet tot de heer *Speyart van Woerden* door, dat inderdaad ontstemming groeide; hij had het te druk om zich daarin veel te verdiepen. Men had hem, hetzij uit zijn eigen omgeving, hetzij vanuit het Militair Gezag, toch heel gemakkelijk kunnen raadgeven, waarmee hij rekening moest houden of wat kwaad bloed zette. De verschillende plaatsvervangende fungerend directeuren van politie, die vrijwel allen toch contact hadden met de illegaliteit en regelmatig contact hadden met hem, hadden hem toch heel gemakkelijk kunnen zeggen eens op een bepaald punt te letten of eens met een bepaald persoon te gaan praten. Dat waren suggesties, waarvoor de heer *Speyart van Woerden* onmiddellijk te vinden zou zijn geweest.

85728 *(Speyart van Woerden)*

De moeilijkheden zijn de heer *Speyart van Woerden* ook niet gebleken bij de besprekingen met generaal *Kruls.* Toen ging het er om, dat de Regering wilde, dat de heer *Speyart van Woerden* het zou doen en dat de generaal zou worden uitgeschakeld. De Regering vond, dat de generaal het zo slecht had gedaan, dat zij nu zelf wilde handelen en niet langer hij. Dit was het vooral, wat de zaak voor de generaal zo onaanvaardbaar maakte.

Zijn circulaire van 16 December 1944 heeft de heer *Speyart van Woerden* ook gezonden aan generaal *Kruls* en zij was dus op de dag, waarop de heer *Speyart van Woerden* haar publiceerde aan zijn eigen plaatsvervangende fungerende directeuren, ook bij hem te Brussel. De heer *Speyart van Woerden* heeft nooit een brief gekregen, noch van generaal *Kruls* zelf, met wie hij al hetgeen in zijn circulaire stond, had besproken, noch van een van de leden van de staf, om hem te zeggen, dat hij zich op bepaalde punten had vergist. Dat had toch moeten gebeuren, als de heer *Speyart van Woerden* zich aan hun afspraak te Oisterwijk niet had gehouden.

De heer *Deelen* kan aan de heer *Speyart van Woerden* geen enkel punt aanwijzen, waarop hij in zijn circulaire van 16 December in strijd heeft gehandeld met de afspraken, die hij met de generaal in tegenwoordigheid van de heer *Deelen* heeft getroffen. Wanneer de heer *Deelen* concrete punten noemt, dan wil de heer *Speyart van Woerden* daar heel graag op antwoorden.

85730 *(Speyart van Woerden)*

Op de opmerking, dat de heer *Deelen* heeft verklaard, dat hetgeen hij in die circulaire las, lijnrecht in strijd was met hetgeen was afgesproken en dat het om de politie ging, die weer zou worden ingeschakeld op de wijze, zoals de procureur-generaal dit had gewild, voordat het gentlemen's agreement tot stand was gekomen, zegt de heer *Speyart van Woerden,* dat een van de punten, die echter later tot wijziging hebben geleid, de kwestie is geweest, dat de beoordeling van de dossiers, om spoedig tot eventuele invrijheidstelling te kunnen komen, door hem in eerste instantie in handen van tweepersoons-commissies werd gelegd. In zijn door mr. *Deelen* bestreden circulaire staat, dat die tweepersoons-commissies zullen bestaan uit één politieman en één illegaal. Wat wil men nog meer dan fifty-fifty?

Op de mededeling, dat volgens de heer *Deelen* de suggestie om na afloop van de nogal onbevredigende conferentie met de Ministers opnieuw met de generaal te praten van hem is uitgegaan en in genen dele van de heer *Speyart van Woerden,* zegt deze laatste dit pertinent tegen te spreken. Hij herinnert zich dit zelf heel goed, omdat hij tijdens de vergadering de tegenstelling tussen de Ministers en de generaal heeft zien groeien en zag, dat het de verkeerde kant uitging. De Regering spande de boog zijns inziens te sterk en de gene-

raal kon dit niet aanvaarden. De heer *Speyart van Woerden* heeft toen gezegd: „Wilt U mij de gelegenheid geven dit eens te bespreken; ik heb de hoop, dat wij nog wel tot een oplossing komen." De spanningen waren inderdaad heel hoog gelopen, maar tussen de Ministers en de generaal. Het lag daarin, dat de generaal het niet nam, dat, zolang hij chef staf was, over zijn hoofd richtlijnen werden gegeven over een materie, die het B.B.S.B. in zijn handen legde. De Regering nam het standpunt in, dat hij het zó slecht had gedaan, dat men het nu zelf wilde doen. De heer *Speyart van Woerden* voelde zelf, dat dit moest botsen. Hij heeft dit weergegeven aan de hand van zijn aantekeningen, die hij in Februari 1945 heeft gemaakt.

85732 *(Speyart van Woerden)* Aan het slot van de vergadering van 5 of 6 December 1944 te Eindhoven, waar generaal *Kruls* de arrestatiepolitiek met een aantal figuren uit de illegaliteit heeft besproken, is de heer *Speyart van Woerden* daar binnengekomen. Hij moest enige mensen spreken, van wie hij wist, dat zij daar waren. Hij was niet uitgenodigd voor de vergadering, voorzover zijn herinnering gaat. De heer *Speyart van Woerden* is binnengekomen te midden van een staand en zich voor vertrek gereedmakend gezelschap en hij heeft toen met enige mensen, die hij nodig had, nog even een bespreking gehad.

85738 *(Speyart van Woerden)* Op de vraag, of hij op de terugweg niet naar „Bosch en Ven" is gegaan, antwoordt de heer *Speyart van Woerden,* dat hij het betwijfelt, of de Regering daar toen nog was. En als hij er heen zou zijn gegaan om te zeggen, dat er werd gekonkeld of dat de zaak weer de verkeerde kant uitging, zou hij zich dat zeker hebben herinnerd. Deze vergadering neemt in zijn herinnering geen plaats van betekenis in en hij heeft deze zelfs niet in zijn overzicht vermeld. Hij zou zich dan toch moeten herinneren, dat hij naar Oisterwijk was gegaan en dat hij getracht zou hebben de generaal te devanceren en dat de een vóór de ander na was binnengekomen en had getracht de Regering te spreken te krijgen. Dit zou toch iets zijn, dat hem niet door het hoofd was gegaan.

85742 *(Speyart van Woerden)* Op de opmerking, dat een behoorlijk overleg tussen hem en de illegaliteit er kennelijk niet is geweest en er dus iemand had moeten komen, die de partijen tot elkaar had gebracht, zegt de heer *Speyart van Woerden,* dat in de eerste plaats de contacten met de illegaliteit eigenlijk alleen zijn geweest in de allereerste tijd na de bevrijding. Het Militair Gezag wist precies, hoe de stemmingen waren en had voortdurend contact met beiden. Wanneer men met beleid had gehandeld, had het voor de hand gelegen, dat de generaal had gezegd: „Ik weet" — wat hij kon weten van de heer *Speyart van Woerden* zowel als van de anderen — „dat beide partijen het goede nastreven. Laten wij zien, dat wij in een gezamenlijk gesprek tot een oplossing komen." Daar generaal *Kruls* bij de besprekingen te Oisterwijk met de toenmalige inzichten van de illegaliteit vertrouwd was en de regeling, die toen werd getroffen, voor beide partijen en voor eigen beleid aanvaardbaar achtte, nam de heer *Speyart van Woerden* aan, dat op de 1ste December een regeling was bereikt, die iedereen bevredigde. Hij heeft deze ook uitgevoerd; hij heeft de illegaliteit bij het hele werk voor vijftig procent ingeschakeld in die tweepersoons-commissies.

85744 *(Speyart van Woerden)* Met de verschillende mensen uit de illegaliteit, behalve dan de heren *Serraris* en *Abbing,* heeft hij direct na de bevrijding contact gehad. De verschillende rijksrechercheurs waren mensen, die in de illegaliteit een grote rol hebben gespeeld. De heer *Speyart van Woerden* kan er twee noemen, *Erasmus* in Maastricht en *Cleyne* in Den Bosch. Hij heeft met hen doorlopend contact gehad en doorlopend stemmingen gepeild. Een man, die hij ook herhaaldelijk heeft ontmoet, is de kapitein der stoottroepen *Sjef de Groot* geweest.

Op de opmerking, dat contact met mensen, die krachtens hun werkkring niet in een bepaalde verhouding tot hem stonden, van meer betekenis zou zijn geweest, zegt de heer *Speyart van Woerden,* dat dit misschien zo is, maar dat hij aan de andere kant kan zeggen, dat de mensen uit zijn omgeving wisten, dat hij hen volledig vertrouwde en dat hij vooral ook wilde, dat zij hem altijd de waarheid zeiden. Zij waren dus aangewezen geweest om, als zij een ander inzicht hadden gehad, op een gegeven moment nog te zeggen, of hij zich niet eens zou bezinnen of met iemand zou gaan praten en dan had hij het zeker

85749 *(Speyart van Woerden)* gedaan. Hij heeft wel voorzichtig en gereserveerd, maar nooit afwijzend gestaan.

Op de opmerking, dat in België de illegaliteit als zodanig niet is ingeschakeld geworden en soortgelijke problemen zijn behandeld in het kader van de normale justitie en politie, zodat dus een heel andere figuur in België is kunnen worden doorgevoerd, zegt de heer *Speyart van Woerden,* dat hij het de vorige maal heeft gelegd — en hij blijft dat zo zien — in de zwakheid van de voornaamste medewerkers van generaal *Kruls.* Men heeft hier een grote angst gehad voor de illegaliteit en men heeft naar zijn gevoel de weg van de minste weerstand gezocht. Dat is de kwestie. De heer *Speyart van Woerden* had zeer sterk het gevoel, dat zij juist door deze zwakke medewerkers in een

gezagscrisis waren geraakt. Naar zijn gevoel zouden er, indien generaal *Kruls* de andere weg had bewandeld en volkomen het standpunt had ingenomen, dat de zaak zo spoedig mogelijk naar de politie moest worden overgeheveld, geen moeilijkheden zijn gekomen. De heer *Speyart van Woerden* kan zich niet voorstellen, dat tenslotte de Binnenlandse Strijdkrachten en degenen, die daarbij leiding hadden, de figuur van de opperbevelhebber zouden hebben gecompromitteerd. Dit was altijd een punt, dat zij in het oog moesten houden. Het gezag van de opperbevelhebber bij de Binnenlandse Strijdkrachten was wel dermate groot, dat, wanneer er iets had gedreigd, hij het had weten te voorkomen.

§ 3. *Verklaringen van de zijde der illegaliteit*

83834 *(van Boetzelaer)*

Ir. *D. C. C.* baron *van Boetzelaer* vervulde in de winter van 1944—1945 de functie van militaire commissaris voor het district Breda. Hij had aldaar geregeld samenkomsten met een commissie uit de illegaliteit. Deze samenkomsten hadden elke Zondagochtend plaats; daaraan namen de heren *van der Hooft, Deelen* en een dokter, een zenuwarts, deel.

Op een van deze Zondagen kwam de heer *Cor van der Hooft* met een briefje; het was een door zijn mensen onderschept briefje. Daarin stond, dat de heer *Speyart van Woerden,* bij de illegaliteit blijkbaar geen persona grata zijnde — de reden waarom zat in het verschil van mening over de vervolging van collaborateurs etc. — zou worden uitgeschakeld. De heer *van Boetzelaer* weet niet precies meer de juiste bewoordingen, waarin dit briefje was gesteld. Genoemde heren en hij hebben hier lang over gepraat. De heer *van Boetzelaer* weet wel, dat hij daardoor niet zozeer geïmponeerd was, omdat het hem nogal fantastisch leek, dat zo iets zou kunnen gebeuren. Hij weet wel, dat er op deze bespreking werd gezegd: Je kunt toch wel van alles verwachten in deze wilde tijd: kidnappen, zelfs onschadelijk maken. Het bleek in ieder geval belangrijk genoeg om de volgende dag, een Maandag, met de andere zaken, die hij had, naar generaal *Kruls* te gaan en deze zaak met hem te bespreken, aangezien de heer *van Boetzelaer* het niet verantwoord achtte dit zonder meer naast zich neer te leggen, mede ook door de aandacht, die men in deze illegale commissie er toch wel aan wenste te hechten.

Als hij het zich goed herinnert, vond generaal *Kruls* de mededeling ook nogal fantastisch. De heer *van Boetzelaer* is daarna andere zaken gaan doen en op het einde van die Maandagmorgen werd hij weer bij de generaal geroepen. Deze zeide hem toen dit geval te Londen te willen bespreken. De generaal had het blijkbaar besproken met andere heren. Met wie kan de heer *van Boetzelaer* niet zeggen; dat herinnert hij zich niet meer. Hij is daarop met de heer *Kruls* naar Londen gegaan. De generaal heeft de zaak voorgelegd aan, naar de heer *van Boetzelaer* meent, de heer *van Angeren,* die toen weer secretaris-generaal van Justitie was. Het was niet in de tijd, toen de heer *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie was. Ze hebben het toen 's avonds met de heer *van Lidth de Jeude* besproken. In ieder geval hebben ze ook de heer *van Angeren* gesproken. De heer *van Boetzelaer* is er verder niet meer bij geweest; hij is niet naar de Minister-President geweest. Generaal *Kruls* heeft verder deze zaken medegedeeld. Hij heeft de heer *van Boetzelaer* nog enige vragen gesteld en de heer *van Lidth de Jeude* ook, speciaal over details en over verhoudingen te Breda en omgeving. De volgende ochtend is de heer *van Boetzelaer* nergens bij tegenwoordig geweest. Zij hebben die middag,

83842 *(van Boetzelaer)*

d.w.z. Dinsdagmiddag, bij de heer *Gerbrandy* geluncht in Brown's Hotel. De heer *van Boetzelaer* heeft de heer *Gerbrandy* dit geval ook verteld, maar meer in algemene zin. Het was geen bespreking. Daar hoorde hij uiteraard ook niet bij.

83844 *(van Boetzelaer)*

De heer *van Boetzelaer* weet er niets positiefs van, of men de procureur-generaal naar Londen wilde laten komen. Hij heeft, toen hij terugging naar Breda, wel een gezegeld couvert meegekregen. Hij wist echter niet wat de inhoud was. Hij moest dit couvert doen brengen naar de heer *van Heuven Goedhart.* Deze woonde toen bij Oisterwijk. De heer *van Boetzelaer* heeft het couvert meegenomen naar Breda en door een officier verder laten brengen. Hij heeft pas weken daarna gehoord wat de inhoud was.

83847 *(van Boetzelaer)*

Uit het op die Zondagmorgen ontvangen briefje bleek duidelijk, dat men van de zijde van de illegaliteit geweldmaatregelen wenste te plegen. Dit briefje was volkomen anoniem. De heer van *Boetzelaer* weet zeker niet aan wie, of van wie het was.

83850 *(van Boetzelaer)*

De reactie, dat het Militair Gezag de nodige maatregelen behoorde te nemen, dat zulke plannen niet uitgevoerd konden worden, is wel opgetreden, maar het Militair Gezag had in feite geen macht. Het kon wel beschikken over militairen, maar het waren buitenlandse militairen. In Brabant was geen militaire macht. Er waren groepen van honderden, die onder de ogen van de Engelsen en van het Militair Ge-

zag zelfs kans zagen hele boerderijen leeg te halen. De heer *van Boetzelaer* hoeft maar de naam van *Toon Dankaerts* te noemen met zijn groep van over de tweehonderd man, tot aan de tanden gewapend.

83860 *(van Boetzelaer)*

Gevraagd, of de bedreigde procureur-generaal in onwetendheid is gelaten van hetgeen hem boven het hoofd kon hangen, antwoordt de heer *van Boetzelaer,* dat hij niet weet wat generaal *Kruls* heeft gedaan tussen die Maandagochtend en het naar Londen gaan.

Na zijn verhoor heeft de heer *van Boetzelaer* de commissie een nota doen toekomen, die als volgt luidt:

„Teneinde een inzicht te krijgen in de z.g. kidnap-affaire van de heer *Speyart van Woerden* is het van belang de situatie in het Zuiden gedurende de eerste maanden van het jaar 1945 te schetsen.

De oorlog was nog aan de gang, de Duitsers lagen aan de overkant van de Maas en Noordbrabant was nog steeds frontgebied. De Engelsen en Canadezen hadden uit de illegaliteit troepen opgeroepen ter verdediging van de Maaslinie en hadden voorts de illegaliteit ingeschakeld bij het opsporen van militair onbetrouwbare elementen. In de ogen van de illegaliteit waren dit in de eerste plaats alle N.S.B.-ers en alle collaborateurs.

Een hoogst abnormale toestand dus, waarbij vele lieden, die onder de bezetting verdienstelijk werk hadden verricht, nu ineens in werk werden ingeschakeld, waartoe zij zowel de ervaring als de capaciteiten misten. Dat deze illegaliteit onder deze omstandigheden de arrestatie en vervolging van wie zij als collaborateurs beschouwden als hun allerbelangrijkste taak beschouwden, is dus verklaarbaar. Het is deze kwestie, die m.i. als achtergrond van de kidnap-affaire moet worden gezien.

Over de door de voorzitter ter zitting van 1 September jl. gestelde vragen nadenkende, heb ik nog enige feiten uit mijn herinnering kunnen opdiepen, die een reconstructie van de situatie in die tijd althans enigermate mogelijk maken.

Omstreeks Januari/Februari 1945 waren er in Eindhoven op hoog niveau besprekingen gaande over de procedure van de vervolging der collaborateurs. De illegaliteit stelde, dat dit geheel door haar diende te geschieden, waartegenover de procureur-generaal van mening was, dat dit door de Justitie, resp. de politie diende te geschieden. Naar mijn herinnering werd deze laatste mening ook door het Militair Gezag onderschreven. Zonder hier nu op de merites der twee standpunten in te gaan, kan worden vastgesteld, dat de illegaliteit deze kwestie zeer hoog opnam en hiervan een zeer principiële zaak maakte.

Op dat moment nu, dat het bedoelde onderschepte briefje in mijn handen kwam, waren de onderhandelingen aan het vastlopen en kreeg de illegaliteit blijkbaar de angst, dat zij het zou verliezen. Ik herinner mij nu, dat de heer *van der Hooft* de uitlegging van het briefje gaf, dat er eerst gevaar voor de P.G. dreigde, indien de onderhandelingen zouden mislukken. Bovendien verzekerde hij, dat hij de betreffende illegale groep nog wel enige dagen van rigoreuze maatregelen zou kunnen afhouden. Zoals reeds gezegd, stond ieder der aanwezigen uiteraard fel tegen illegale handelingen als de bedoelde. De invloed van de heer *van der Hooft* op de verschillende illegale groepen kennende, leek het gevaar voor de veiligheid van de P.G. zeer gering. Bovendien zouden eventuele maatregelen voor zijn veiligheid door de Militaire Commissaris in Den Bosch moeten worden genomen, daar de P.G. in een R.K. gesticht aldaar inderdaad kamers had betrokken. Zoals reeds in het verhoor gezegd, was de Provinciaal Militaire Commissaris van het bewuste briefje op de hoogte gebracht. Ik herinner mij voorts ook nog aan de heer *van der Hooft* de toezegging te hebben gedaan, dat door de staf van het M.G. (te Brussel) voor het eind van de week op de een of andere wijze op dit briefje zou worden gereageerd. De heer *van der Hooft* gaf de verzekering, dat tegenover de P.G. van de zijde der illegaliteit tot dan niets zou worden ondernomen. Om onjuiste conclusies te vermijden voeg ik hier volledigheidshalve nog aan toe, dat de heer *van der Hooft* m.i. niets met de slechte plannen te maken had. Hij had echter wel enig contact met deze groep, die de plannen koesterde, en blijkbaar door zijn „goodwill", die hij alom genoot, ook voldoende invloed bij deze mensen. Wellicht, dat hij uw commissie nog nadere bijzonderheden kan mededelen.

Uit deze reconstructie blijkt dus, dat er geen gevaar voor enige actie op korte termijn aanwezig was en dit is dus het antwoord op de vraag, waarom niet onmiddellijk veiligheidsmaatregelen werden getroffen. Om het beeld van die abnormale tijd nog iets vollediger te maken, zij nog vermeld, dat ook mij vele malen

dreigbrieven hebben bereikt of dat bedreigingen mij mondeling ter ore kwamen.

De importantie van de figuur van de P.G. noodzaakte mij uiteraard deze zaak met de generaal *Kruls* te bespreken, die volledig op de hoogte was van de stand der bovenvermelde onderhandelingen. Zijn staf en de Regering waren m.i. de enige ininstanties, die in staat waren de situatie te beoordelen, daar zij beide tot de partijen behoorden, die de besprekingen in Eindhoven voerden."

84416 *(van der Hooft)* De heer *C. A. van der Hooft* heeft na de bevrijding van het Zuiden te Breda de functie vervuld van hoofd van de afdeling Arrestatie van het Militair Gezag, afdeling Politiezaken. Daarvóór was dit een afdeling van de Binnenlandse Strijdkrachten. Daarna ging het, zo verklaart hij, direct over naar het Militair Gezag, afdeling Politiezaken. Die overgang heeft veertien dagen na de bevrijding van Breda, hetgeen op 29 October 1944 geschiedde, plaats gevonden. In Maart 1945 heeft de gewone politie het werk te Breda overgenomen. Dat is nogal vlot gegaan.

84421 *(van der Hooft)* Bij de Zondagochtend-besprekingen met de militaire commissaris te Breda, de heer *van Boetzelaer,* kwamen bijeen mr. *Deelen,* de heer *van Boetzelaer,* mr. *Felderhof,* de latere procureur-generaal te Batavia, kortelings teruggekeerd, die tegenwoordig ook te Breda woont, dr. *Kok* en hij zelf. Mr. *Felderhof* was hoofd van de afdeling Politiezaken en de heer *van der Hooft* waarnemend hoofd, omdat hij contact met de illegaliteit had. Dr. *Kok* was afgevaardigde van de illegaliteit aldaar. Hij was door Minister *van Boeyen* aangezocht als voorzitter van de zuiveringscommissie voor het Overheidspersoneel. Mr. *Deelen* was substituut-officier van justitie in Breda.

84424 *(van der Hooft)* Op de mededeling, dat de heer *van Boetzelaer* heeft verklaard, dat op een goede dag — dat zou zijn geweest in Januari 1945 — in die vergadering een briefje ter tafel is gekomen, waaruit bleek, dat in de illegaliteit boze plannen werden gekoesterd ten opzichte van de heer *Speyart van Woerden* en dat dit briefje door de heer *van der Hooft* ter tafel zou zijn gebracht, zegt deze, dat hij dit niet gelooft. Hij weet wel, dat men daar nogal een hekel had aan baron *Speyart van Woerden.* Dat kwam door een ruzie, die hij had gemaakt met jhr. *Willem Serraris,* pater *Bleijs* en de Prins. Dat ging over wapens. Baron *Speyart van Woerden* wilde, dat de illegaliteit ogenblikkelijk haar wapens afgaf, want hij wilde niet, dat deze mensen met wapens liepen. De grote moeilijkheid was natuurlijk, dat, wanneer deze mensen hun wapens afgaven, de arrestaties dan in handen van de politie kwamen, die nog niet gezuiverd was. Op de opmerking, dat de procureur-generaal wel niet zal hebben geëist, dat de Binnenlandse Strijdkrachten hun wapens afgaven, zegt de heer *van der Hooft,* dat er in ieder geval ruzie over is gekomen. Hij zou echter niet weten, van wie hij dat briefje heeft gekregen. Er is sprake van geweest.

84427 *(van der Hooft)* Op de opmerking, dat de heer *van Boetzelaer* zeer nadrukkelijk heeft verklaard, dat de heer *van der Hooft* dat briefje in de vergadering heeft gebracht, zegt hij, dat er wel wat geweest is; dat geeft hij toe, maar hij weet niet wat het precies is geweest. Hij weet zich van dat briefje niets te herinneren. Er is wel sprake geweest van dergelijke dingen. Dat is een uitvloeisel geweest van die ruzie, die hij noemde. Het kan best mogelijk zijn geweest. Hij ontkent het niet, maar hij durft niet te beamen, dat hij daar een briefje ter tafel heeft gebracht.

84450 *(van der Hooft)* Nadat het verhoor na enige uren heropend is, zegt de heer *van der Hooft,* dat hij er nog over nagedacht heeft, maar toch niets nader tot de zaak is gekomen. Hij meent — hij herhaalt, wat hij eerder heeft gezegd — dat er gesproken is over deze zaak. Hij weet niet, of hij deze zaak ter tafel heeft gebracht, hoewel hij het in het geheel niet vreemd zou hebben gevonden. Van een briefje kan hij zich niets herinneren.

84452 *(van der Hooft)* Op de vraag, of de strijd, die bestond tussen de heer *Speyart van Woerden* en bepaalde delen van de illegaliteit, misschien ook wel de gehele illegaliteit, in het gehele rechtsgebied van de heer *Speyart van Woerden* voorkwam of zich in bepaalde gedeelten daarvan concentreerde, antwoordt de heer *van der Hooft* te geloven, dat hij, als hij het juist heeft, het volgende mag zeggen. Uit Limburg heeft hij ook wel eens wat gehoord, maar hij durft het toch niet zo te zeggen, dat hij eerlijk meent, dat het in Limburg, Zeeland en Brabant overal zo was. Met Zeeland had hij weinig contact. Hij gelooft, dat het zich meer concentreerde in Brabant, ook al omdat de Prins in Brabant resideerde. Hij heeft verteld, dat het naar zijn mening een uitvloeisel was van het gesprek tussen pater *Bleys,* de heren *Speyart van Woerden* en *Serraris* en de Prins.

Op de opmerking, dat de heer *Deelen* zegt: dat geschil met de illegaliteit was bij mij in Westelijk Brabant in het geheel niet aanwezig; dat concentreerde zich op Den Bosch, geeft de heer *van der Hooft* te kennen, dat hij wel heeft laten doorschemeren: als er iets geweest is,

moet het uit Den Bosch geweest zijn; daar had men al vier mensen laten ontvoeren. Men had in Westelijk Brabant inderdaad niet die animositeit tegen de heer *Speyart van Woerden;* die was elders. Dat gelooft hij ook wel. Hij heeft zelf van de heer *Speyart van Woerden* nooit een woord gehoord over Westelijk Brabant. De heer *van der Hooft* heeft hem wel eens ontmoet bij de heer *Deelen.*

84522 *(Deelen)* Op een Zondagmorgen in Januari 1945 heeft mr. *F. A. J. Deelen* van een koerier, die, naar de heer *Deelen* zeker weet en zich zeker meent te herinneren, in militaire uniform was, een briefje ontvangen — de heer *Deelen* kan niet meer woordelijk herhalen wat er in stond —, dat hierop neerkwam, .dat nu de maat vol was en er nu, als er van de kant van het Militair Gezag geen maatregelen werden genomen, aan het optreden van de heer *Speyart van Woerden* door de illegaliteit een einde zou worden gemaakt. In dit briefje werd gesproken over de procureur-generaal of over *Speyart van Woerden.* In ieder geval was het zeer duidelijk en was er geen twijfel aan, wie bedoeld werd. Het was een anoniem briefje, dat niet aan de heer *Deelen* of iemand anders was gericht, maar dat aan hem werd afgegeven, zonder enige twijfel met de bedoeling, dat hij het zou krijgen. Wie de brenger is geweest, weet de heer *Deelen* niet. Onmiddellijk, toen hij het briefje had gelezen, vermoedde hij, dat het van de illegaliteit afkomstig was; dat stond voor hem vast. Van de man in uniform, die het briefje bij de heer *Deelen* bezorgde, heeft hij slechts een glimp gezien. Het werd gebracht op een Zondagochtend tussen 9 en 10 uur. Voorzover de heer *Deelen* zich herinnert, was de heer *van Boetzelaer* thuis — deze woonde bij de heer *Deelen* in huis — en onmiddellijk heeft de heer *Deelen* het aan deze medegedeeld. De vergadering, die iedere Zondag te ongeveer 10.30 uur plaats vond, was een bijeenkomst van een zogenaamde adviescommissie voor de militaire commissarissen. De reactie van de heer *van Boetzelaer* is deze geweest, dat hij onmiddellijk met dat briefje naar Brussel is vertrokken. De heer *Deelen* kan niet met zekerheid zeggen, of die zaak op de vergadering ter sprake is geweest, Vervolgens zegt de heer *Deelen,* dat het toch wel kan zijn, dat de heer *van Boetzelaer* des middags naar Brussel is gegaan, en daarna, dat het mogelijk is, dat hij pas Maandag daarheen is gegaan.

De heer *Deelen* heeft nadien nimmer gegevens gekregen, die hem duidelijk maakten van wie of uit welke richting dit briefje, dat een geschreven briefje was, afkomstig was. Het stond voor hem vast, dat het van de illegaliteit kwam. Er werd in de kring der illegaliteit veel over de figuur van de procureur-generaal gesproken, maar de heer *Deelen* had geen positieve aanduiding uit welke richting dit briefje kwam. Er bestond een zeer sterke stroming van de illegaliteit tegen de procureur-generaal. Vandaar, dat hij tegen de heer *van Boetzelaer* heeft gezegd: ik vind die zaak heel ernstig. Toen was de reactie van de heer *van Boetzelaer* tegen hem: Daar ga ik mee naar Brussel; dat moet de generaal weten. Daar was de heer *Deelen* het geheel mee eens. Het maakte op hem inderdaad een zeer ernstige indruk, gezien de verhoudingen, zoals die op dat ogenblik lagen. De heer *Deelen* heeft er geen seconde aan gedacht om de procureur-generaal zelf daarvan op de hoogte te stellen. De heer *Deelen* had maanden en maanden zijn uiterste best gedaan om de procureur-generaal, die hij goed kende, tot andere gedachten te brengen en te trachten hem zijn houding te doen wijzigen. Dat is de heer *Deelen* altijd mislukt. Daar heeft hij integendeel niet anders dan onaangenaamheden en narigheden over gehad. Toen heeft hij gedacht: nu is het voor mij verder afgelopen.

84550 *(Deelen)* Op een gegeven moment zijn er vier of vijf mensen in Den Bosch, die de illegaliteit ook niet welgevallig waren, ontvoerd. Zij zijn 's nachts opgepikt en in een kippenhok gestopt. Vandaar, dat er werd geschermd met het woord „ontvoeren". Op dat ogenblik was de heer *Deelen* directeur van politie. Dat is vóór de geschiedenis-*Speyart van Woerden* geweest. Hij was voor het arrondissement Breda plaatsvervangend fungerend directeur van politie. De procureur-generaal had in verband met moeilijkheden ten aanzien van het verkeer en het elkander bereiken in ieder arrondissement iemand als plaatsvervangend fungerend directeur van politie, aan hem ondergeschikt, aangewezen. De heer *Deelen* mag niet verhelen, dat er zeer veel over de figuur van de procureur-generaal werd gesproken en dat er een enorme kritiek op zijn beleid was. De heer *Speyart van Woerden* was politiek volkomen betrouwbaar; dat is nooit betwijfeld. In de bezettingstijd heeft hij als gijzelaar gezeten. Dus op zijn politieke betrouwbaarheid was niet het minste aan te merken, maar wel op de wijze van uitoefenen van zijn functie.

84561 *(Deelen)* De heer *Deelen* weet niet, of hij met de heer *van der Hooft* nog overleg heeft gepleegd over de vraag, waar dat briefje vandaan kwam. Hij heeft niet getracht te achterhalen, waar het vandaan kwam. Trouwens, hoe ging dat toen? Het was betrekkelijk kort na de bevrijding. Men was nog geheel in de sfeer van briefjes, die men

kreeg, zonder dat men wist, waar ze vandaan kwamen. De heer *Deelen* heeft gemeend het aan de militaire commissaris te moeten geven; deze heeft onmiddellijk gezegd: ik ga hiermee naar Brussel; toen heeft de heer *Deelen* gezegd: dat lijkt mij de enige oplossing.

Hij had zeer sterk de indruk, dat het briefje bij hem werd gebracht met het idee: denk erom, als er nu niets van de kant van het Militair Gezag gebeurt, dan zullen wij optreden. Het is bij de heer *Deelen* gebracht — het zijn alle indrukken, die hij weergeeft — in de wetenschap, dat de heer *van Boetzelaer* bij hem was en dat deze de illegaliteit een zeer goed hart toedroeg. Het had ook bestemd kunnen zijn voor de heer *van Boetzelaer.*

84565 *(Deelen)*

De heer *Deelen* heeft met de procureur-generaal zelf vele moeilijkheden gehad over het standpunt, dat deze innam, en over het beleid, dat deze voerde. De heer *Deelen* heeft ook bijgewoond de bespreking van begin December 1944 met generaal *Kruls.* Die bespreking is begonnen in het Regeringsgebouw te Oisterwijk. Daarbij waren verscheidene Ministers aanwezig. Die bespreking heeft geduurd tot 's nachts twee uur. Toen was de heer *Deelen* zo onder de indruk van de houding, die de procureur-generaal gedurende die bespreking heeft aangenomen, dat hij 's nachts na afloop van die bespreking nog een half uur met de procureur-generaal, met wie hij toen bevriend was, in Oisterwijk heeft rondgelopen; hij heeft deze toen bezworen zijn houding te laten varen ter wille van het algemeen belang en van de goede zaak; de heer *Deelen* heeft alle motieven, die hij kon aanvoeren. ook naar voren gebracht en hij heeft hem gezegd, dat het afschuwelijk was, dat het zo moest gebeuren en hij heeft hem met alle kracht van zijn volle overtuiging gezegd de volgende dag wederom bijeen te komen op neutraal terrein; de heer *Deelen* zou de generaal ook daarvoor vragen. Maar hij heeft er ook bij gezegd, dat de heer *Speyart van Woerden* de houding, die hij in de Ministerraad aangenomen had, moest laten varen.

De procureur-generaal wilde de macht aan zich trekken en wilde geen enkele macht van het Militair Gezag erkennen op zijn gebied; hij wilde niets weten van arrestatiebevoegdheid van het Militair Gezag; hij wilde alle regelen, die tevoren vastgesteld waren, als niet geschreven beschouwen; hij wilde de macht hebben en alleen de politiek inschakelen. De bezwaren van de procureur-generaal gingen met name tegen de circulaire van generaal *Kruls* met betrekking tot de arrestaties. Daar wilde de procureur-generaal niets van weten. Die zaak was besproken en goedgevonden en toen is de procureur-generaal daar toch van afgeweken. De indruk van de heer *Deelen* is niet deze geweest, dat het standpunt van de procureur-generaal was: Er is een Militair Gezag — dat aanvaard ik — en als dat op een gegeven ogenblik optreedt, moet het natuurlijk bij de politie komen, maar dan zal ik als hoofd van het politie-apparaat moeten worden ingeschakeld door het Militair Gezag; het Militair Gezag vertegenwoordigt nu eenmaal de Regering en krachtens artikel zoveel van het B.B.S.B. heeft het die bevoegdheid, dus zal ik dat in het kader van het Militair Gezag moeten doen, maar dan wens ik, dat aan de bevoegdheid van de Binnenlandse Strijdkrachten een einde wordt gemaakt.

84568 *(Deelen)*

In de vergaderingen, die hadden plaats gehad en met name in de vergadering op die avond te Oisterwijk, had de heer *Deelen* de indruk, dat de procureur-generaal niets wilde weten van enige inmenging van generaal *Kruls.* De circulaire moest niet van het Militair Gezag, maar van de procureur-generaal uitgaan. Hij moest de zaak regelen. Hij erkende op justitieel gebied hoegenaamd niet de bevoegdheid van het Militair Gezag. Daarna is de kwestie met de illegaliteit gekomen. Hij heeft als eis gesteld, dat de arrestatiebevoegdheid naar de politie zou overgaan. Dat kon absoluut niet. Daarna zou er overleg plaats vinden tussen de procureur-generaal, respectievelijk zijn vertegenwoordigers, en de illegaliteit over de vraag, wie van de politie zouden kunnen worden ingeschakeld. Dat is later gebeurd, maar dat kon er toen niet meer doorkomen, omdat toen de zaak helemaal scheef zat en de illegaliteit van samenwerking met de procureur-generaal niet meer wilde weten.

In de bespreking, welke op die conferentie met de Ministers gevolgd is, is overeenstemming tussen de betrokken partijen bereikt. Toen zijn er besprekingen geweest ten huize van de heer *Mutsaerts* tussen de procureur-generaal, generaal *Kruls,* de adjudant van generaal *Kruls* en de heer *Deelen.* Bij die besprekingen heeft de procureur-generaal een heel andere houding aangenomen. Toen is er overeenstemming bereikt. Het resultaat daarvan is geweest, dat er tien dagen daarna een circulaire [1]) van de procureur-generaal kwam, waarin van de bereikte overeenstemming niets meer bleek.

[1]) Bijlage 139.

84570 *(Deelen)*

Op de opmerking, dat de procureur-generaal heeft verklaard, dat hij toen een circulaire heeft uitgevaardigd, die paste in het kader van de bereikte overeenstemming, zegt de heer *Deelen,* dat het hem spijt, dat hij de procureur-generaal in dit geval moet tegenspreken. Die overeenstemming was volkomen een gentlemen's agreement. Daarop

kwam de circulaire van de procureur-generaal. De heer *Deelen* heeft bereikt — laat hij eens ijdel zijn en dat als een soort van overwinning beschouwen —, dat de procureur-generaal eindelijk zijn houding heeft laten varen. De bespreking is begonnen. De heer *Deelen* heeft een kleine toespraak gehouden en gezegd in welk licht hij had getracht die heren nog bij elkaar te krijgen. Die bespreking is op een zeer vriendelijke toon gevoerd; de vergadering is zeer prettig verlopen en die overeenstemming is bereikt. Het heeft toch nog geduurd tot ongeveer halfzes 's middags. Om zes uur hebben zij de heer *van Heuven Goedhart* getelefoneerd, dat men met de zaak accoord ging. Toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd: Ik vind alles goed, als er maar overeenstemming is. Toen hebben zij met de heren *van Heuven Goedhart, van Lidth de Jeude* en *van Boeyen,* naar de heer *Deelen* meent, nog even gezeten en toen was alles koek en ei. Toen is er ongeveer tien dagen of een week daarna een circulaire van de procureur-generaal gekomen en daarmede bleef er van de gehele overeenstemming niets meer over.

84572 *(Deelen)* Op de vraag, op welke punten die circulaire dan met name afwijkend was, zegt de heer *Deelen,* dat in die vergadering het Militair Gezag was geaccepteerd en verder de functie van de generaal. Er was overeenstemming bereikt omtrent het arresteren. Dat alles zou uitgaan van de generaal. Generaal *Kruls* — dat was tenslotte logisch — zou overal zijn handtekening onder zetten. Toen kwam tien dagen later die circulaire aan de commissarissen van politie en heeft de heer *Deelen* gedacht: wat zal ik mij nu nog moeite geven, nu houd ik er mee op. Toen lag de hele boel er weer. De illegaliteit was niet bij die bespreking geweest, maar — de heer *Deelen* wil niet zeggen, dat de „ins and outs" bekend waren — men sprak er over, dat de procureur-generaal had toegegeven. De procureur-generaal liet er zich ook wel eens over uit, dat hij dit niet zou doen en dat niet zou dulden. Toen is gezegd: de zaak is geregeld; het is allemaal in orde. En toen kwam er na tien dagen een verhaal, dat kant noch wal raakte, dat met die moeizaam bereikte overeenstemming in strijd was. Toen was de zaak afgelopen. De heer *Deelen* dacht zeker, dat zonder die circulaire de illegaliteit die regeling zonder meer zou hebben aanvaard. Daarvoor heeft hij de volgende gronden. Toen de procureur-generaal is weggegaan naar Londen, heeft de heer *Deelen* onmiddellijk daarop zijn functie gekregen. In en rond Den Bosch waren toen voornamelijk de grote moeilijkheden met de illegaliteit. In één middag heeft de heer *Deelen* kans gezien de hele boel te regelen. Toen was het ineens uit met de moeilijkheden en ging de illegaliteit met alles accoord. De heer *Deelen* heeft op geen andere basis met hen gesproken dan op de basis van de brief van de generaal, op de basis van overeenstemming van 14 December. Daarmee was de illegaliteit volkomen tevreden, maar na de brief van de procureur-generaal merkten zij, dat daarvan toch weer werd afgeknabbeld, dat er toch weer sprake was van, wat zij noemden, de macht aan zich trekken, dat de procureur-generaal toch niet loyaal was.

84577 *(Deelen)* De kern van het verschil lag bij de politie. Bij die overeenstemming van 14 December ging men van de gedachte uit, dat bij de arrestaties de politie wel een rol zou spelen, maar niet alléén een rol zou spelen. Ook de illegaliteit resp. de B.S. zouden daarbij worden ingeschakeld, niet als orgaan van de politie, maar naast de politie. Naast de politie, in samenwerking met de goede organen van de politie. De heer *Deelen* legt dit als volgt uit. De heer *Speyart van Woerden* wilde hebben de commissaris van politie, die er was. Wie dat was, of hij zich goed gedragen had of niet, de commissaris van politie, die gehandhaafd was, was bevoegd tot arrestatie. Dat wilde de illegaliteit nooit. Het was volkomen juist, dat dit niet goedgekeurd werd. Er werd onderhandeld op deze basis. Er is b.v. in een plaats een commissaris met een hoofdinspecteur en vijf inspecteurs; dan werd gezegd: die inspecteurs vinden wij goed, maar die commissaris niet, maar de heer *Speyart van Woerden* wilde die commissaris als het hoofd. Daar zat de kern van het verschil.

De illegaliteit wilde wel de politie inschakelen, daartegen had zij geen bezwaar — trouwens, de politie is overal in het Zuiden onmiddellijk ingeschakeld —, maar niet zonder meer het hiërarchische hoofd van de politie. Er waren verscheidene goede politiehoofden, doch die konden volgens de regeling, die de heer *Speyart van Woerden* opgezet had, niet worden ingeschakeld. Men moet dit beoordelen naar de toestand in 1944; er zat veel hartzeer; ook reeds vóór de bezetting was de procureur-generaal een omstreden figuur; er bestond al wat tegen de figuur van de procureur-generaal. De illegaliteit wilde alleen samenwerken met de politiemensen, die illegaal waren geweest. De moeilijkheden ontstonden voor een groot deel tengevolge van het feit, dat over de aanwijzing van de plaatselijke chefs geen besprekingen plaats vonden. Over de vraag, hoe de illegaliteit in het apparaat moest worden ingeschakeld, waren heel weinig moeilijkheden; daar-

over ging het niet. De bedoeling was, de illegaliteit als hulppolitie te krijgen.

84589 *(Deelen)* De vier plaatsvervangende fungerend directeuren van politie, onder wie ook de heer *Deelen,* kwamen geregeld bij de procureur-generaal en daar hebben zij, niet alleen hij, maar ook de anderen, op alle mogelijke manieren getracht de procureur-generaal te overtuigen, dat de zaak moest worden bekeken zoals het Militair Gezag het voorstelde. Het Militair Gezag hield wel degelijk rekening met de wensen van de illegaliteit. Zij hebben voortdurend getracht de procureur-generaal te doen begrijpen, dat de illegaliteit recht had in bepaalde dingen te worden gehoord en dat de goede illegaliteit, die er volop in het Zuiden was, wel degelijk bij de arrestaties moest worden ingeschakeld. Zij zouden er dan wel voor zorgen, dat de zaak in goede banen liep. Dat zou heus niet zo moeilijk zijn geweest. De procureur-generaal heeft nooit willen begrijpen, dat de illegaliteit een functie had te vervullen.

In het gehele arrondissement Breda is er nooit enige moeilijkheid geweest. De heer *Deelen* maakte uit, wie met de leiding van de arrestaties zou worden belast. De moeilijkheid zat in Den Bosch. Daar zat de heer *Receveur.* De heer *Deelen* heeft de indruk — hij kent de heer *Receveur* al jarenlang — dat het contact tussen de heer *Receveur* en de illegaliteit niet bijzonder groot was en dat bovendien de heer *Receveur* als plaatsvervangend fungerend directeur van politie eigenlijk overbodig was, want daar zat de procureur-generaal zelf. Naar de indruk van de heer *Deelen* betekende dat, dat in het arrondissement Den Bosch de procureur-generaal zelf die aanwijzing deed. Iets positiefs kan hij daarvan niet vertellen. Zijn indruk is bevestigend, omdat hij, daarna de functie van directeur van politie overgenomen hebbende, die vergaderingen heeft gecontinueerd en toen is de figuur zo geworden, dat de heer *Deelen* zelf Den Bosch heeft gedaan. De strijd, die in het bevrijde Zuiden is gevoerd over de arrestatiebevoegdheid, een strijd, die na de principiële overeenstemming met het Militair Gezag op 14 December 1944 in de daarop volgende weken nog eens heftig is opgelaaid, was in hoofdzaak geconcentreerd in Den Bosch en omgeving.

84604 *(Deelen)* De vraag, of de Minister van Justitie a.i. in Mei 1945 wellicht op grond van een toezegging aan de heer *Deelen,* dat deze de functie van de heer *Speyart van Woerden* zou krijgen, moeite heeft gedaan om te bewerkstelligen, dat laatstgenoemde niet zou terugkeren naar 's-Hertogenbosch, beantwoordt de heer *Deelen* ontkennend. Hij verneemt bij het verhoor voor het eerst, dat er besprekingen gevoerd zijn met de procureur-generaal om deze te bewegen na zijn terugkeer niet in zijn oorspronkelijke functie terug te komen. Er is de heer *Deelen* nooit een toezegging gedaan.

84897 *(Felderhof)* Over het conflict van de heer *Speyart van Woerden* met de illegaliteit zegt mr. *H. W. Felderhof* nooit te hebben gehoord, dat de illegaliteit van plan was de procureur-generaal te kidnappen. Opgewonden woorden als „uitschakelen" zijn wel eens gebezigd, maar er werden toen wel eens meer opgewonden woorden gebruikt. Van een briefje kan de heer *Felderhof* zich echter niets herinneren. Hij is niet bij al die Zondagochtendbesprekingen geweest. Hij weet niet, of b.v. de heer *Kok* er bij geweest is. Van het geval herinnert de heer *Felderhof* zich eigenlijk niets meer. Van die conferentie ten huize van de heer *Deelen* weet hij eigenlijk niets af. Dat het dáár geweest is, weet hij niet. Hij weet ook niet meer, welke aanleiding er voor de heer *van Boetzelaer* is geweest om naar generaal *Kruls* te gaan. Hierover moet hij echter eens even goed nadenken. Ja, dat herinnert hij zich toch. Generaal *Kruls* en de heer *van Boetzelaer* zijn toen naar Engeland gegaan. Er is toen inderdaad sprake geweest van een optreden tegen de heer *Speyart van Woerden.* Dat is echter het enige, dat hij zich herinnert. Er zijn twee dingen geweest met betrekking tot een reis van de heer *van Boetzelaer,* maar dat had niet met de heer *Speyart van Woerden* te maken. Vervolgens verklaart de heer *Felderhof* niet meer te weten, waar het bericht, dat de aanleiding tot de reis van de heer *van Boetzelaer* was, vandaan kwam. Voorzover hij weet had de heer *van Boetzelaer* het in zijn hand. Hij kwam met het bericht aan, voorzover de heer *Felderhof* zich herinnert.

84908 *(Felderhof)* De reden van het conflict was, dat de heer *Speyart van Woerden* onmiddellijk met de politie de arrestaties in handen wilde nemen, terwijl de illegaliteit dit niet wenste. De illegaliteit wilde eerst de politie gezuiverd hebben. Dit was natuurlijk een twistpunt tussen de illegaliteit en de heer *Speyart van Woerden.* Met de heer *Kruls* zijn hierover verschillende vergaderingen gehouden te Eindhoven. Van de illegaliteit te Breda waren de heren *van der Hooft* en *Deelen* belangrijke figuren. Dat conflict lag echter niet alleen te Breda, maar in het gehele Zuiden. Het ging niet tussen de heren *van der Hooft* en *Deelen* en de heer *Speyart van Woerden.* De heer *Speyart van Woerden* was tenslotte procureur-generaal van het gehele Zuiden. De gehele illegaliteit was daarbij betrokken. Er zijn verschillende ver-

gaderingen hierover geweest. Daarvan heeft de heer *Felderhof* er verschillende meegemaakt. De heer *Speyart van Woerden* stelde zich terecht op het standpunt, dat het geval zo spoedig mogelijk in legale handen moest komen. Hiervan was de heer *Felderhof* ook voorstander. Het was zo, dat de illegaliteit zelf medezeggenschap wilde hebben in de zuivering van de politie en de heer *Speyart van Woerden* daarin niet veel zin had. Hij zeide: Deze mensen zijn gezuiverd en laten zij nu hun gang gaan. De leidende personen van de politie waren gezuiverd en die zelfde personen moesten hun ondergeschikten gaan zuiveren. Deze figuur werd niet geaccepteerd.

84923 *(Felderhof)* Op de vraag, hoe de heer *Felderhof* zelf de arrestatiebevoegdheid te Breda heeft uitgeoefend, zegt hij, dat de zaak deze was: hij heeft zelf altijd de bevoegdheid van de Binnenlandse Strijdkrachten tot die massale arrestaties minder legaal gevonden. Hij heeft zich direct opgehangen aan de militaire commissaris en door delegatie van bevoegdheid door het Militair Gezag de arrestaties gewoon verricht met gebruikmaking van de modellen, die in het bekende blauwe boekje „Staat van Oorlog en Beleg" werden aangegeven. De arrestatiebevoegdheid is onmiddellijk vastgekoppeld aan de bevoegdheid van het Militair Gezag, dat bevoegdheid tot inbewaringstelling en arrestatie had. De heer *Felderhof* heeft, uitgenodigd door de Binnenlandse Strijdkrachten, het gehele kantoor onmiddellijk vastgekoppeld aan het Militair Gezag, dat hem in die tijd een meer legale figuur leek dan al de aanwijzingen van de Binnenlandse Strijdkrachten zelf. In dat kader waren er in het geheel geen moeilijkheden met de heer *Speyart van Woerden*. De heer *Felderhof* kende hem zeer goed. Hij is met de heer *Speyart van Woerden* geïnterneerd geweest. De verstandhouding tussen de heer *Speyart van Woerden* en hem is goed en was dat ook in die tijd. Zij hadden in het ressort Breda geen speciale moeilijkheden met de heer *Speyart van Woerden*. Het ging meer over het gehele Zuiden dan over Breda. Dat maakt een verschil; het geval lag op een hoger niveau en ging over de bevoegdheid van de politie in het algemeen en van de procureur-generaal. Door de heer *Felderhof* persoonlijk kwam het, dat de Bredase politie bij het werk ingeschakeld was. De heer *Felderhof* was tenslotte vakman. Hij werd door de illegaliteit uitgenodigd om de arrestaties te leiden, omdat hij toevallig vrij kwam. Hij had geen gelegenheid om naar Indië te gaan. Zijn vrouw had veel met de illegaliteit te maken gehad en zodoende kwam hij daarmede in contact. Toen heeft hij dat voor de illegaliteit gedaan. Met de politie was de verhouding echter zeer gemakkelijk te regelen, want de commissaris van politie, die zelf was uitgeschakeld, was volkomen bereid met hem mede te werken. Hij heeft dus te Breda geen moeilijkheden gehad. Hij had zelfs pl.m. 20 rechercheurs van politie ter beschikking en heeft zelfs een razzia gehouden met medewerking van de commissaris van politie. De heer *van der Hooft* was zijn tweede man. Deze had de illegaliteit onder zich. Hij had grote invloed bij de illegaliteit. Het was de voortdurende strijd van de heer *Felderhof* om de heren binnen de perken der wet te houden met het opsporen en arresteren. Hij had de volledige steun van de heer *van der Hooft*. De heer *Felderhof* had eigenlijk weinig invloed op de mensen, omdat hij buiten de illegaliteit stond. Met de politie heeft hij nooit moeilijkheden gehad; hij heeft er juist volledige medewerking van ondervonden.

85360 *(Serraris)* Jhr. mr. *W. J. Th. Serraris* is in het najaar van 1944 betrokken geweest bij het arrestatieprobleem, in het bijzonder in Den Bosch. Vlak vóór de bevrijding was het de bedoeling, dat de O.D. de eigenlijke gang van zaken zou regelen; na de bevrijding van Den Bosch kwam daarvoor het Militair Gezag. Dat was voor velen een verrassing; sommigen wisten het uit Eindhoven, dat al eerder bevrijd was. De functie van de heer *Serraris* is pas geformeerd, nadat Den Bosch gedeeltelijk was bevrijd; toen is naar voren gekomen, dat de O.D. van de kaart was, dat het Militair Gezag de zaak in handen zou nemen en dat de arrestatiebevoegdheid zou liggen bij de Binnenlandse Strijdkrachten, die onder Prins *Bernhard* stonden. Toen is de heer *Serraris* automatisch, als lid van de B.S., geworden het hoofd van de afdeling, die belast was — en uitsluitend en alleen bevoegd — met de arrestatie van N.S.B.-ers en dat soort van mensen. Zijn ressort viel samen met het gewest van de militaire commissaris van Den Bosch. Er was een provinciale militaire commissaris, de heer *de van der Schueren*. De militaire commissaris van het gewest Den Bosch was de heer *Thomas*. De heer *Serraris* heeft die functie bekleed tot 1 Januari 1946.

85368 *(Serraris)* De verhouding tussen de procureur-generaal en de heer *Serraris* was reeds vroeger zeer slecht en na de bevrijding is de strijd ontstaan over de arrestatiebevoegdheid. De arrestatiebevoegdheid was gelegd in handen van de B.S. met uitsluiting van anderen. Dat paste niet in de kraam van de procureur-generaal. Hij stelde zich op het standpunt, dat hij, fungerend directeur van politie, krachtens de wet de bevoegdheid tot arrestatie had. Hij bestreed op juridische gronden de bevoegdheid

van de B.S. Dat was een academisch debat, dat practisch eenvoudig niet tot zijn recht kon komen. Er was geen tijd om academische debatten te voeren. Er moest worden gehandeld. Het was een bende, een chaos en de B.S. had, terecht of ten onrechte, dat laat de heer *Serraris* in het midden — hij is niet bevoegd daarover te oordelen — krachtens circulaires en orders — het waren tenslotte militairen — de bevoegdheid gekregen arrestaties te verrichten. Het was juist het militaire karakter van de B.S., dat het standpunt van de B.S. zo sterk maakte. Zij konden — dat is ook het standpunt van de heer *Serraris* tegenover de procureur-generaal geweest — als militair ieder academisch debat ten deze ontwijken en ontgaan; zij konden zich op het standpunt stellen: wij krijgen als militair opdrachten, deze opdrachten zijn — voorzover de heer *Serraris* kan zien — binnen de grenzen van wat aan een militair kan worden opgedragen; ik krijg die opdrachten en zal die opdrachten uitvoeren. Of terecht dan wel ten onrechte in de top deze taak is toebedeeld aan de Binnenlandse Strijdkrachten, kan de heer *Serraris* niet beoordelen.

De procureur-generaal hield zich natuurlijk vast aan het wettelijke standpunt, waarin hij van zijn kant gezien theoretisch zeer sterk stond; dat zag de heer *Serraris* wel in. Dat was, in een paar woorden verteld, het conflict. De heer *Serraris* heeft een onderhoud met de procureur-generaal gehad, dat nogal heftig was. De procureur-generaal stelde zich op het standpunt, dat de heer *Serraris* zoëven aangaf, en zei: „Men kan geen bezwaren meer hebben. Ik heb de politie gezuiverd; ik heb met name de commissaris van politie in Den Bosch verwijderd en nu neemt de politie het over". Het standpunt van de heer *Serraris* is geweest: „Geef deze boodschap niet aan mij, geef haar aan de Prins, die commandant van de B.S. is. U hebt mij niets op te dragen, want ik sta niet onder uw gezag. Wanneer u meent, dat uw standpunt juist is, moet ik u verwijzen naar het hoofdkwartier van de Prins". Dat is ook gebeurd. De heer *Serraris* weet, dat de heer *Speyart van Woerden* daar is ontvangen door overste *van Houten*, die hem gezegd heeft — naar de heer *Serraris* later is verteld —, dat hij zich eenvoudig had ter zijde te stellen, dat deze bevoegdheden aan de Prins waren toegekend in overleg met het geallieerde hoofdkwartier, dat dit eenvoudig was een kwestie van oorlogshandeling, omdat deze arrestaties achter het front snel moesten plaats vinden (dat was natuurlijk de bedoeling) om het front te beveiligen, dat dus deze gehele zaak was te zien als een militaire situatie en dat men deze arrestaties eenvoudig diende te beschouwen in het licht van de militaire noodzaak.

Maar daar bleef het niet bij, want er kwamen gevallen van arrestaties door de B.S., die op de een of andere manier ongedaan werden gemaakt door de procureur-generaal en er kwamen arrestaties door de procureur-generaal, die niet werden geaccepteerd door de B.S. Men heeft het moeilijke geval gehad van *van der Lugt*, een bedenkelijk type, waarvan het juiste eigenlijk nooit naar voren is gekomen. Hij is drie-, viermaal gearresteerd door de B.S. en op de een of andere manier weer losgelaten. Dat gaf dus allemaal stagnatie bij het nastreven van het beoogde doel. De politie mocht niet meer meewerken. Het was de bedoeling van het O.D.-orgaan om de arrestaties te doen verrichten door de politie, mensen, die daarvoor werden aangetrokken. De voornaamsten van die mensen wisten, dat zij de knooppunten zouden zijn van het arrestatienet en dat zij, als eenmaal de bevrijding daar was, ook weer betrouwbare elementen uit hun omgeving zouden kunnen aantrekken. Dat is gefrustreerd, plotseling, door de inslag van het Militair Gezag en doordat de politiefunctionarissen min of meer bevreesd waren voor de justitiële organen, met name de procureur-generaal, ging de samenwerking tussen de B.S. en de politie wankelen. Er waren bepaalde politiefunctionarissen, die zeiden: Wij staan aan de kant van de B.S., maar anderen hadden hun hachje te lief en dachten: de tijd van de procureur-generaal komt ook nog wel en dan is het zo, dat wij als politiemensen uit Den Bosch ernstig gevaar lopen; wij kunnen toch niet tegen de procureur-generaal op, laat ons dus maar liever ander werk doen.

En naarmate de politie minder meewerkte, ging het ook minder goed bij de arrestaties. Van al die kerels van de z.g. B.S. had misschien 3 pct. wat gedaan in de oorlog, terwijl 97 pct. zich eigenlijk pas na de bevrijding herinnerde, dat ze iets had moeten doen in de oorlog; beter laat dan nooit. Zonder hulp van de politie konden de B.S. het niet aan; de heer *Serraris* moest b.v. mensen hebben om proces-verbaal te maken. Er was een volkomen onoverzichtelijke wanorde. Aanvankelijk was het plan om een selectiecommissie aan te stellen. De heer *Serraris* en de zijnen zeiden: „Neem nu de notoiren er uit, laat de rest los en laten wij dan opnieuw beginnen met een goede staf. De notoir gevaarlijken zijn toch wel bekend en staan wel genoteerd. Laten wij die houden, de rest loslaten en opnieuw beginnen". Deze mensen waren amper geregistreerd. Men had alleen hun namen. Dat was het hoogste, wat men kon bereiken. De ge-

arresteerden konden maar door één poort binnenkomen en daar had de heer *Serraris* iemand gezet met een potlood en papier en deze moest de namen opschrijven. Die namen waren het enige, wat men wist. Onder al die, misschien goedwillende, kerels, die het heerlijk vonden een deur in te trappen en de heer des huizes bij zijn kraag te pakken, waren er slechts weinigen, die een penhouder konden vasthouden, laat staan een proces-verbaal opmaken of feiten op een rijtje zetten, waaruit zou blijken, wat de arrestant had gedaan. Daarvoor zijn ervaring en routine nodig. Dat is het werk van de doorsnee politieman en in wat moeilijker gevallen het werk van een rechercheur. Dezen waren er echter in veel te geringen getale. Daardoor is de gehele opzet van de arrestaties, zeker aanvankelijk, de eerste vijf of zes maanden, een volkomen mislukking geworden.

De moeilijkheden met de procureur-generaal hebben zich voortgezet en hebben zich op den duur toegespitst. Zij hebben zich niet alleen geopenbaard in Den Bosch, doch ook te Breda, waar de heer *Felderhof* — de latere procureur-generaal te Batavia — dezelfde functie had als de heer *Serraris* in Den Bosch en waar zich ook bevond de heer *Deelen*. Als militaire commissaris zat daar de heer *van Boetzelaer*. Er waren daar legio klachten en de toestand liep daar parallel met die in Den Bosch.

Op een goed ogenblik was de toestand zó, dat de heer *Serraris* heeft gemeend een man met een brief te moeten sturen naar de heer *Deelen* te Breda, waarin de heer *Serraris* vroeg hem op korte termijn te mogen spreken, omdat hij aanleiding had om te veronderstellen, dat er vandaag of morgen onherstelbare dingen konden gebeuren. Hij had nl. reden om te vermoeden, dat men wel eens op een meer dan afschuwelijke wijze aan dit drama een einde zou willen maken. Er waren aanwijzingen, dat de Binnenlandse Strijdkrachten deze narigheid moe waren en de heer *Serraris* had geruchten vernomen, waaruit hem bleek, dat men plannen had om de procureur-generaal eenvoudig op te ruimen. Dat was natuurlijk een soort van revolutie of het was helemaal een revolutionnaire daad geweest, afgezien van het wederrechtelijke en het weerzinwekkende. De heer *Serraris* wist, dat soortgelijke moeilijkheden en misschien soortgelijke plannen in Breda bestonden en hij heeft op korte termijn een onderhoud met de heer *Deelen* willen hebben om hem raad te vragen en hem te vragen, wat zij eigenlijk moesten beginnen. Dat briefje van de heer *Serraris* kwam ter tafel (naar hij later heeft gehoord), toen de heer *Deelen* in vergadering zat met de militaire commissaris (de heer *van Boetzelaer*) en — maar dat weet de heer *Serraris* niet zeker — de heer *Ter Veer*, waar men het over precies dezelfde kwestie had, nl. over de onhoudbaarheid van de toestand. Toen heeft — de heer *Serraris* heeft dit van horen zeggen — de militaire commissaris, de heer *van Boetzelaer*, de vergadering beëindigd en een auto opgecommandeerd, waarin hij rechtstreeks naar generaal *Kruls* is gereden. De bespreking, die daar is geweest en waarbij, naar de heer *Serraris* weet, de heer *Ter Veer* zeker tegenwoordig is geweest, heeft tot resultaat gehad de oproep van de procureur-generaal bij generaal *Kruls*. Het onderhoud, dat toen is gevolgd, is geëindigd in de afreis van de procureur-generaal naar Engeland, waarmee het conflict was opgelost.

Er waren geen moeilijkheden met de politie-instanties, met de commissarissen van politie of met de inspecteurs van politie op de dorpen of met wie dan ook; er waren geen moeilijkheden met de burgemeesters, hoofden van politie, helemaal niet; dat ging allemaal prachtig. Het was natuurlijk — zoals de meeste kwesties — een soort van prestigekwestie geworden; in de slechte verhoudingen, waarover de heer *Serraris* straks heeft gesproken, was het helemaal in het prestigevlak komen te liggen, althans dat meent hij; het ging er misschien ver bovenuit, maar er zat een zware prestigekant aan.

Nadien zijn er eigenlijk geen moeilijkheden meer geweest, totaal niet meer, en is het vlot gegaan. Dat kwam ook, doordat de toestand gesetteld raakte, doordat de adviescommissies beter op stoot kwamen, doordat successievelijk meer stukken en meer paperassen betreffende de gedetineerden konden worden geproduceerd, waardoor de zaken overzichtelijk en beter geregeld werden en waardoor het aantal misgrepen sterk gereduceerd kon worden.

85374 *(Serraris)*

In het briefje, dat de heer *Serraris* aan de heer *Deelen* heeft geschreven, stond gewoon een verzoek om een bespreking te arrangeren. Het was in het begin niet zo gemakkelijk als nu; men moest maar zien aan een auto of aan benzine te komen. De heer *Serraris* berichtte aan de heer *Deelen:* „wanneer kan ik je op korte termijn spreken, ik voorzie moeilijkheden, waarvoor ik de verantwoordelijkheid niet kan dragen", de heer *Serraris* wilde zich afstemmen op hem; hij wilde zijn oordeel hebben over de vraag wat er moest gebeuren, hoe hij deze elementen, die roerig werden, zou moeten bedwingen en of er misschien zekere symptomen zouden zijn, die in een of andere richting wezen. De heer *Serraris* wist, dat te Breda de moeilijkheden even groot waren als in Den Bosch. De heer *Serraris* schreef in die brief

met name, dat hij vreesde, dat er ongelukken zouden gebeuren met de procureur-generaal. Of de procureur-generaal met name in die brief is genoemd, durft de heer *Serraris* niet te zeggen, maar het ging duidelijk over de kwestie van het conflict met de procureur-generaal. De brief begon met „Amice" en dan zo iets als: Ik moet je op korte termijn spreken over wat ik doen moet.

85379 *(Serraris)* Op de opmerking, dat alle mensen van de Bredase kant hebben verklaard, dat het briefje, dat hierbij een rol heeft gespeeld, een anoniem briefje was, zegt de heer *Serraris,* dat hij het briefje per koerier naar mr. *Deelen* heeft gestuurd, en deze heeft hem later gezegd, dat het kwam op het moment, toen zij over dezelfde kwestie zaten te praten met de heer *van Boetzelaer* e.a. De heer *Serraris* had tegen de koerier gezegd: Geef het briefje aan de heer *Deelen* persoonlijk af, waar hij zich ook bevindt; zorg, dat het in zijn vingers komt en wacht op antwoord. In elk geval is het resultaat geweest, dat dit eigenlijk de druppel was, die de emmer deed overlopen en dat men gezegd heeft: Nu kan het niet langer. Toen heeft de heer *van Boetzelaer* direct de vergadering beëindigd en is hij naar Brussel gegaan. De heer *Deelen* heeft aan de heer *Serraris* meegedeeld, dat hij die brief daar ter tafel heeft gebracht. De heer *Serraris* heeft het dikwijls met de heer *Deelen* daarover gehad; deze heeft hem naderhand het dramatische gesprek met generaal *Kruls* verteld. Hun verhalen klopten dus precies.

85386 *(Serraris)* De koerier, die de brief heeft gebracht, heeft bij terugkomst medegedeeld, dat de heer *Serraris* de groeten moest hebben van de heer *Deelen* en dat er iets aan gedaan werd. Het belangrijkste was natuurlijk voor de heer *Serraris,* datgene, wat hij vandaag nog als resultaat daarvan ziet, nl. de geschiedenis te Brussel. Door die veel belangrijker vergadering te Brussel werd die geschiedenis te Breda slechts een tussenphase. De heer *Serraris* had niet kunnen voorzien, dat de heer *van Boetzelaer* in zijn auto zou gaan naar generaal *Kruls* en de heer *Serraris* kon niet voorzien wat generaal *Kruls* zou doen. De bedoeling van het briefje is geweest te voorkomen, dat er dingen gebeurden, die buiten oorlogstijd over de streep gingen. De heer *Serraris* wilde over de gevaren, die hij voor de procureur-generaal zag en over hetgeen hij zelf in dit verband moest doen, met de heer *Deelen* overleg plegen. De heer *Serraris* had verwacht, dat de heer *Deelen* zou voorstellen te Tilburg een conferentie te houden.

85396 *(Serraris)* De heer *Deelen* heeft de heer *Serraris* uitdrukkelijk gezegd: „Dat briefje van je kwam precies op het juiste ogenblik, het had geen minuut vroeger of later moeten komen. Het was op het juiste moment, alsof je er met de televisie naar had gekeken". De berichten, dat er iets dreigde voor de procureur-generaal, kwamen uit de kringen van de werkelijke illegaliteit, dat kleine groepje van de werkelijke illegaliteit, uit die 3 pct., dat, naar de heer *Serraris* wist, iets had laten zien.

85399 *(Serraris)*

85408 *(Serraris)* Op de vraag, of het niet bij hem opgekomen is om de heer *Speyart van Woerden* te waarschuwen voor wat hem dreigde, antwoordt de heer *Serraris,* dat dit een beetje een malle figuur zou zijn geweest. Wanneer iemand, met wie hij het niet goed vinden kan, bij hem zou komen met het verhaal: „Je wordt doodgeschoten", zou hij zeggen: „Loop naar de pomp". Het zou net zijn, alsof het intimidatie van hem was.

85592 *(Deelen)* In een later verhoor verklaart de heer *Deelen,* dat het na de overeenstemming over de richtlijnen van 14 December 1944 helemaal niet nodig was, dat de procureur-generaal nog een circulaire uitvaardigde. Bij de vergadering ten huize van de heer *Mutsaerts* is er helemaal niet over gesproken, dat er naast de richtlijnen, die generaal *Kruls* zou uitvaardigen, nog een apart rondschrijven van de procureur-generaal zou komen, hetgeen ook absoluut niet nodig was. Het Militair Gezag had de bevoegdheid de richtlijnen uit te geven en het was de enige instantie, die deze bevoegdheid had. Waarom toen nog de procureur-generaal dit rondschrijven heeft moeten richten en het zo heeft gedaan, dat het grote ontstemming heeft gewekt, begrijpt de heer *Deelen* niet. De procureur-generaal deed het daarin anders en het was een op een andere manier inschakelen van de politie dan was afgesproken. De heer *Deelen* was zo blij, dat men na die bespreking tot een resultaat was gekomen, dat hij diep verontwaardigd was, toen hij die circulaire las.

85596 *(Deelen)* De zienswijze van de heer *Speyart van Woerden,* dat hij het geweest is, die aan het einde van de bespreking met de Ministers heeft gevraagd een voorstel te mogen doen nl. om de volgende dag met generaal *Kruls* te praten, teneinde tot een oplossing te komen, onderschrijft de heer *Deelen* niet. Hij zegt pertinent, dat het onjuist is. De generaal was zo verontwaardigd over het onderhoud, dat hij niet meer wenste te blijven en, wat dit betreft, stond de heer *Deelen* helemaal aan de zijde van de generaal. Ook de heer *van Heuven Goedhart* was verontwaardigd. Alle aanwezigen waren zeer verontwaardigd; toen heeft de heer *Deelen* gevraagd op neutraal terrein

de verdere bespreking te houden. Dat is niet van de heer *Speyart van Woerden* uitgegaan, maar van de heer *Deelen*.

85603 *(Deelen)* Met betrekking tot het briefje, dat aanleiding tot de reis van de heer *van Boetzelaer* naar Brussel is geweest, heeft de heer *Deelen* na zijn vorige verhoor de commissie schriftelijk doen weten, dat hij bij zich zelf rustig te rade is gegaan en nu positief kan verklaren, dat het briefje die bewuste Zondagochtend tijdens de vergadering bij hem is bezorgd. Hij deelt thans nog mede, dat zijn vrouw, die zeker weet, dat de koerier niet in uniform was, hem heeft gezegd, dat zij het heeft binnen gebracht. *Cor van de Hooft* was er evenals *Kok* en *Felderhof*.

86505 *(Deelen)* Op de mededeling, dat de heer *Serraris* heeft verklaard, dat hij in die tijd van bedreigingen tegen de procureur-generaal had gehoord, dat hij heeft getracht de mensen, die deze plannen hadden, te kalmeren, dat hij toen de heer *Deelen* een brief heeft geschreven met het verzoek om zo spoedig mogelijk hierover een bespreking met deze te hebben, dat die brief door een koerier naar Breda zou zijn gebracht en dat deze koerier is terug gekomen met de mededeling, dat de heer *Serraris* gerust kon zijn, dat er iets aan gedaan zou worden en dat de heer *Deelen* hem later heeft verteld, dat die brief precies van pas was gekomen, zegt deze laatste, dat hij zich niet herinnert, dat er op die dag twee briefjes zijn gekomen. Hij weet zeker, dat het briefje, waarop de heer *van Boetzelaer* naar Brussel is gegaan en dat de oorzaak van hetgeen daarna te Brussel is gebeurd een anoniem briefje is geweest. Of er toen die dag of daarna nog een briefje van de heer *Serraris* is gekomen, weet de heer *Deelen* niet. De heer *Serraris* heeft na zijn verhoor voor de commissie de heer *Deelen* opgebeld en gevraagd, of deze het zich herinnerde. Hierop heeft de heer *Deelen* geantwoord, dat hij het zich niet herinnerde. Er kwamen wel meer briefjes van de heer *Serraris* en het moet dan een tweede briefje zijn geweest. De heer *Deelen* weet echter met zekerheid, dat het eerste briefje anoniem was.

84952 *(Gelderblom)* De heer *A. J. Gelderblom* was voorzitter van de afdeling Eindhoven van de einde October 1944 opgerichte Gemeenschap van Oud-Illegale Werkers Nederland. Later is hij eruit gegaan. Het karakter was toen door de exclusieve instelling anders geworden dan de heer *Gelderblom* en een aantal anderen zich bij het begin hadden voorgesteld; men stelde zich op het oude, illegale standpunt en wenste mee te domineren, terwijl de heer *Gelderblom* en anderen meer een geest van samenwerking van alle goede vaderlanders hadden willen bereiken. De heer *Gelderblom* gelooft niet, dat de G.O.I.W.N. als gemeenschap te maken heeft gehad met de problemen rond de arrestatiebevoegdheid. Misschien zijn er wel enkele exponenten van de G.O.I.W.N. geweest, die toevallig in de B.S. waren opgenomen, zodat de indruk kan zijn gewekt, dat de G.O.I.W.N. zich met de arrestaties bezig hield. De heer *van der Hooft* uit Breda, waarschijnlijk ook aan de B.S. verbonden zijnde, heeft daarmede te maken gehad. Van de G.O.I.W.N. waren individuele mensen lid en in het algemeen personen, die vroeger tot het georganiseerde verzet hadden behoord, maar ook andere personen, die daartoe niet rechtstreeks hadden behoord, als zij konden bewijzen illegaal werk te hebben gedaan.

84966 *(Gelderblom)* De heer *Gelderblom* meent, dat hij een vergadering te Eindhoven heeft bijgewoond, maar die staat hem zo vaag voor de geest, dat hij daarover niets positiefs kan zeggen. Toen was in ieder geval de toestand zo, dat de illegaliteit zich volkomen solidair verklaarde met generaal *Kruls;* dat is een van de belangrijkste dingen, die de heer *Gelderblom* heeft onthouden. Dat moet in December 1944 zijn geweest. Hier was niet de G.O.I.W.N. als zodanig vertegenwoordigd; de heer *Gelderblom* was toevallig als voorzitter van de afdeling Eindhoven tot bijwoning van die vergadering uitgenodigd, maar er was ook een heel groot aantal personen uit andere provinciën. Hij gelooft niet, dat het Interprovinciale Bestuur van de G.O.I.W.N. zich met deze problemen heeft bezig gehouden. Hij heeft er later niets van gehoord en heeft er ook niets van kunnen vinden. Over zuivering is in de G.O.I.W.N. wel veel gesproken. Met betrekking tot de zuivering is er het „Rapport van de commissie tot bestudering van het Zuiveringsvraagstuk, ingesteld door de Gemeenschap O.I.W. Nederland". In die commissie hadden zitting mr. *G. J. P. Cammelbeek,* de heer *A. J. v. d. Holst,* dr. *A. van Wijk* en drs. *H. L. Zeelenberg.* Zij hebben dus een poging gedaan om voor het zuiveringsvraagstuk een oplossing te vinden ten dienste van de Overheid, dus niet om er zelfstandig iets mee te doen, maar om er een rechte lijn in te krijgen. De verwarring op dit gebied was wel zeer groot.

[1]) Bijlage 142.

84975 *(Gelderblom)* Over een circulaire [1]), verschenen kort vóór de oprichting van de G.O.I.W.N., waarvan de beginwoorden zijn: „Het is de wensch van H.M. de Koningin, dat er wordt opgericht een bond van illegale werkers, die den naam zal voeren van Gemeenschap Nederland", zegt de heer *Gelderblom,* dat de voorganger van de G.O.I.W.N. de „Bond

Nederland" is geweest. Hij weet wel, dat bij hen plannen hebben bestaan — en misschien tot uitvoering zijn gekomen — om de gemeente in wijken te verdelen, geheel ten behoeve van de voedselvoorziening en ten behoeve van allerlei op dat moment primaire aangelegenheden, die van meer algemeen belang waren dan de arrestaties. Misschien is deze circulaire een uitgroeisel daarvan. Er waren altijd wel extreme personen, die dit voor zich zelf zo wensten. Dit is echter niet uitgegaan van de G.O.I.W.N.. De heer *Gelderblom* weet wel, dat er over de arrestaties veel moeilijkheden zijn geweest, maar hij kan er niets positiefs van zeggen.

84976 *(Gelderblom)*

Op de opmerking, dat er een moeilijkheid met de Minister van Justitie is geweest naar aanleiding van een persgesprek [1]), dat deze op 17 December 1944 heeft gehad met Anep-Aneta, zegt de heer *Gelderblom,* dat dit iets anders is geweest. De G.O.I.W.N. heeft toen naar aanleiding van dit persgesprek een brief aan de Minister gezonden. De heer *Gelderblom* vond het een zeer onvoorzichtige uitlating van de Minister. Daarna heeft een bespreking met de Minister van Justitie plaats gehad, waarbij deze ook heeft toegegeven, dat dit gesprek niet voldoende nauwkeurig was weergegeven. De brief is ondertekend door de heer *Voorhoeve* als voorzitter van de Interprovinciale Vergadering en door de heer *Gelderblom* als voorzitter van de Afdeling Eindhoven. Hierin staat:

[1]) Vgl. bijlage 143.

> „De Gemeenschap O.I.W. Nederland, representeerende de oud-illegale werkers, aanwezig in het reeds bevrijde deel van ons Vaderland, betreurt ten zeerste het feit, dat door Uw speciaal onderhoud met Anep-Aneta, zoals dit weergegeven is in het „Eindhovensch Dagblad" van 20 December 1944, gesuggereerd wordt, dat er in het bevrijde gebied een probleem der illegale werkers zou bestaan, in dien zin, dat de oud-illegaliteit er naar zou streven te beletten, dat teruggekeerd wordt naar de rechtsstaat en zich te buiten zou gaan aan eigenmachtig optreden. Met name moet het Uwe Excellentie voldoende bekend zijn, dat op het gebied van arrestatie van politieke misdadigers, waarover het onderhoud meer speciaal betrekking gehad schijnt te hebben, niets aan onze Gemeenschap verder ligt „dan verwarring te stichten door het uitoefenen van bevoegdheden, waarvoor de wettelijke grondslag ontbreekt". Het rapport te dier zake, hetwelk onze Gemeenschap mocht uitbrengen" — dat is waarschijnlijk het zuiveringsrapport geweest — „ademde wel een geheel anderen geest. Inzonderheid „eischten de illegale werkers hierin niet op het recht om, zoodra de politie gezuiverd is, zelfstandig te mogen handelen en tot daden over te gaan, waartoe ze geen bevoegdheden hebben". Integendeel werd in dit rapport zelf gesteld, dat, zoodra de politie gezuiverd is en voor deze taak op sterkte gebracht is, de bemoeiing van de oud-illegaliteit ophoudt.
>
> Wij zullen ons er van onthouden meerdere denigreerende zinsneden uit het interview te lichten. Slechts moet ons nog van het hart, dat de opmerking betreffende de personen, die zich de laatste weken voor de bevrijding bij de illegale beweging hebben aangesloten, en „op wier houding tijdens de bezetting soms wel iets was aan te merken" meer den indruk maakt bestemd te zijn om een zekere stemming tegen de oud-illegaliteit te maken, dan dat ze als opbouwend of zakelijk constateerend bedoeld geacht kan worden. Het is mogelijk, dat deze opmerking uit den mond van een Belgisch Minister enkele weken geleden daar nut en succes had, de toestand hier is van een anderen aard en dit zal, hopen wij sterk, zoo blijven. Het is echter hiervoor van belang, dat niet noodeloos de indruk van een controverse tussen de Regeering en oud-illegaliteit gegeven wordt.
>
> Wij mogen verder volstaan Uwe Excellentie met klem te verzoeken in den vervolge er voor te waken, dat tendentieuze publicaties als de thans gewraakte verschijnen, zulks in het belang van het Vaderland, dat de Gemeenschap Nederland voorstaat en waarvoor de leden, thans zowel als tijdens de bezetting, bereid zijn vele offers te brengen. De wegen der Gemeenschap zijn thans echter legale en zij vergeet niet, dat er slechts plaats is voor recht en orde.
>
> De Gemeenschap zou zeer op prijs stellen, als U Anep-Aneta zou willen opdragen een correctie te geven ter rechtzetting van de verkeerde opvattingen, die door de weergave van Uw interview zijn gewekt".

84978 *(Gelderblom)*

Toen is er, aldus de heer *Gelderblom,* een bespreking met de Minister van Justitie geweest, waarin deze heeft toegegeven tot een grotendeels ander inzicht te zijn gekomen. Er is, naar hij meent, een correctie [2]) door Anep-Aneta rondgezonden, die niet zo geweldig duidelijk was, maar dat doet er nu niet toe.

[2]) Vgl. bijlage 145.

[3]) Bijlage 142.

Van de circulaire [3]), waarin ook het uitreiken van formulieren, waarin ieder zonder ze te ondertekenen kon opgeven, wat hij tegen bepaal-

de personen had, stond vermeld, kan de heer *Gelderblom* zich op het ogenblik niets herinneren. Het rapport van de zuiveringscommissie — zij hadden een zuiveringscommissie ingesteld om hierin één lijn te krijgen —, wijst misschien in de richting, dat dit heeft kunnen bestaan, maar hij zou dit niet met volledige zekerheid durven zeggen. De aanhef van de circulaire: „Het is de wensch van H.M. de Koningin, enz." is voor de heer *Gelderblom* een aanwijzing, dat deze niet van de G.O.I.W.N. of de Bond Nederland kan zijn uitgegaan. Zij zouden H.M. daarin zeker niet hebben betrokken.

85329 *(Voorhoeve)* Ir. *N. A. J. Voorhoeve,* in October/November 1944 voorzitter geworden van de Gemeenschap Oud-illegale Werkers Nederland, verklaart zich heel goed te herinneren dat de illegaliteit moeilijkheden heeft gehad met de heren *van Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden,* dat daarover overleg is gepleegd en dat daarover vergaderingen zijn gehouden. Hij staat er echter werkelijk te ver van af op dit ogenblik om daar goede inlichtingen over te geven. Er zijn vele vergaderingen over gehouden en daarvan zijn natuurlijk notulen gemaakt. Er zijn ook publicaties geweest. Maar het is een zeer ingewikkelde zaak, die toen al moeilijk was te overzien en dit zeker na zoveel jaar. Op de vraag, of het kernpunt zat in de arrestatiebevoegdheid van de politie, waarvan van de kant van de procureur-generaal werd gezegd, dat zij de taak zo spoedig mogelijk, met uitsluiting van ieder ander, moest uitvoeren, terwijl van de kant van de illegaliteit werd gezegd: dat kan niet, want de politie moet eerst gezuiverd zijn, en of de kwestie was, of in concreto in bepaalde plaatsen de politie gezuiverd was, waarover de meningen zeer sterk verschilden, antwoordt de heer *Voorhoeve,* dat het zo was. Over het feit, dat men hierover niet tot overeenstemming kon komen, kan hij dit zeggen, hetgeen hij zich er van herinnert, dat er sprake is geweest van verschillende stadia: stadium I, stadium II en stadium III, maar hij zou op dit moment werkelijk niet meer nauwkeurig de stadia kunnen aangeven van de overgang van het ene naar het andere stadium en de afspraken, die er over zijn gemaakt. Hij kan zich herinneren, dat hij en andere oud-illegale werkers zeer ontevreden waren over de zuivering van de politie en dat het vroegtijdig overdragen van de bevoegdheden aan de normale politie door hen ongewenst werd geacht. Maar waarom zij toen niet tot overeenstemming zijn gekomen, zou de heer *Voorhoeve* werkelijk op dit ogenblik niet kunnen zeggen.

85335 *(Voorhoeve)* Hij herinnert zich één bespreking met de heer *Speyart van Woerden,* waar hij persoonlijk bij is geweest, maar hij weet op dit moment werkelijk niet meer, waar het toen precies over ging. Zij hebben zoveel besprekingen gehad. Zij zijn een keer op het bureau van de heer *Speyart van Woerden* geweest; dat herinnert de heer *Voorhoeve* zich. Het was een vergadering, waarin het meningsverschil duidelijk naar voren is gekomen.

85349 *(Voorhoeve)* Van het geforceerde vertrek van de heer *Speyart van Woerden* naar Engeland herinnert de heer *Voorhoeve* zich wel iets. Wat de aanleiding tot dit vertrek is geweest, weet hij niet meer; hij heeft het wel geweten. Hij kan zich niet herinneren gehoord te hebben, dat de heer *Speyart van Woerden* gekidnapt zou worden en dat hij daarom naar Engeland moest komen. De indruk van de heer *Voorhoeve* was, dat aan de heer *Speyart van Woerden* zekere wenken waren gegeven, hij meent van hogerhand; dat er een bedreiging is geweest, hoort de heer *Voorhoeve,* naar zijn weten, voor het eerst.

85169 *(Abbing)* Mr. *J. A. Abbing* verklaart slechts heel kort te zijn opgetreden als toegevoegd aan het hoofd van de politiedienst van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten te 's-Hertogenbosch, de heer *Serraris;* het is niet langer geweest dan een week à 10 dagen. Toen is de heer *Abbing* officier-commissaris bij de krijgsraad te velde geworden.

85170 *(Abbing)* Het eerste contact met de procureur-generaal, nadat zij waren bevrijd, was de eerste of tweede dag. De heer *Abbing* was toen op het kantongerecht, waar de procureur-generaal ineens binnenkwam. Hij was toen ambtenaar O.M. in Den Bosch. De procureur-generaal zag, dat hij een oranjeband om zijn arm had —, dat was toen wel nodig, want anders kwam men nergens door —, en hij zei, dat hij blij was eindelijk eens een fatsoenlijk mens met zo'n band om zijn arm te zien. De heer *Abbing* vond dit onaangenaam en hij zei, dat hij er gelukkig meer kende. De procureur-generaal zei, dat het tijd was, dat er eens een einde aan kwam en dat er eens een conferentie moest worden belegd, omdat het helemaal verkeerd ging. Zoals het op dat ogenblik toeging bij de Binnenlandse Strijdkrachten en ook bij de politiedienst, was het niet, zoals hij dat wenste. Intussen waren er meer mensen binnengekomen en wel de heren *Receveur* en *van Voorst,* beiden substituut-officier, *Dony,* eveneens substituut-officier, *Cleyne,* een Rijksrechercheur, en een luitenant van de marechaussee, *van Thiel,* de zoon van de P.G. te Amsterdam. Er is over allerlei dingen gesproken, welke de heer *Abbing* zich op het ogenblik niet meer herinnert, maar op een gegeven ogenblik heeft de procureur-generaal, die de leiding van deze wonderlijk bijeengekomen vergade-

ring had, de kwestie van het arresteren van de politieke delinquenten aangesneden. Bij die gelegenheid heeft hij de heer *Abbing* gezegd, dat hetgeen op dat ogenblik gebeurde buiten alle regelen en wetten viel en dat zij volkomen onbevoegd waren. De heer *Abbing* merkte toen op, dat zij hun instructies uit Londen ontvingen en van de staf van Prins *Bernhard*. In deze instructies stond, dat bij uitsluiting van iedere andere organisatie de Binnenlandse Strijdkrachten bevoegd waren tot het oppakken van de politieke delinquenten. Daarop heeft de procureur-generaal zich heel kwaad gemaakt en hij heeft gezegd, dat hij daarmee niets had te maken en dat deze taak behoorde tot de politie. Toen de heer *Abbing* hem vroeg, hoe hij deze taak dan wilde uitvoeren, als de politie niet gezuiverd was, antwoordde de heer *Speyart van Woerden,* dat de politie wèl gezuiverd was. Hij had de commissaris van politie van Den Bosch naar huis gestuurd evenals de hoofdinspecteur, omdat zij slap waren geweest en daarmee was de politie gezuiverd. De heer *Abbing* heeft toen gezegd, dat dit niet ging, omdat er bij de politie ook mensen rondliepen, die politieke gevangenen van de Duitsers naar kampen hadden gebracht en Joden hadden opgepakt en dat men van de mensen van de knokploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten niet kon vergen, dat zij met deze ongezuiverde politie de huizen ingingen om politieke delinquenten op te pakken. Naar hij persoonlijk wist, waren er bij de politie te veel mensen, die min of meer mis waren geweest, zodat dit niet mogelijk was. Practisch was het dus al niet mogelijk en bovendien waren de voorschriften anders.

De procureur-generaal heeft zich toen enorm opgewonden — hij heeft dit later altijd ontkend, maar het is zo — en hij heeft de heer *Abbing* gezegd, dat hetgeen zij deden wederrechtelijke vrijheidsberovingen aan de lopende band waren, waaraan hij alleen maar een einde kon maken door ..... vul het zelf maar in. De heer *Abbing* heeft geantwoord, dat hij dit heel goed begreep. De procureur-generaal droeg hem op dit aan zijn superieuren over te brengen. De heer *Abbing* deed dit werk samen met de heer *Serraris,* zijn oude volontair, die vier jaar lang bij de heer *Abbing* het vak van ambtenaar O.M. had geleerd, zodat er van superieuren geen sprake was. Zij werkten onder druk; het was een zeer moeilijke tijd; zij zaten in gebouwen, waarin geen enkel raam meer was. Het volk was tamelijk opgewonden, maar de meeste moeite hadden zij met de knokploegen. Die mensen waren het ruige en harde leven gewend en waren van plan dit nog een beetje voort te zetten. Zij moesten in bedwang worden gehouden en dus moest alles worden vermeden, wat hen nodeloos kon irriteren en hen kon doen overslaan naar onbehoorlijke dingen, die wel eens dreigden.

De heer *Abbing* heeft de procureur-generaal gezegd, dat hij de mensen diens zienswijze zou overbrengen. In dit gesprek heeft de procureur-generaal — het is voor het eerst, dat de heer *Abbing* dit vertelt, omdat de procureur-generaal altijd heeft gezegd, dat er geen sprake van is geweest, dat hij opgewonden of boos was — dingen gezegd, die zo ver gingen en zo onbeheerst waren, dat hij aan het einde van het gesprek heeft gezegd, dat de heer *Abbing* er zijn hand op moest geven, dat hij het nooit aan iemand zou vertellen. De heer *Abbing* heeft gezegd, dat de procureur-generaal er zijn hand op kon krijgen, omdat de procureur-generaal in de kamptijd heel goed voor hem is geweest en hij geen zin had deze in woede geuite woorden, die hij anders als procureur-generaal nooit zou hebben gezegd, tegen hem uit te spelen. Later bleek de heer *Abbing,* dat hij daardoor een heel grote troef kwijt was.

De heer *Abbing* is toen naar de heer *Serraris* gegaan en naar *Karel Thomas,* die toen militaire commissaris was en daar heeft hij de kwestie besproken, met uitzondering van de felle uitlating van de procureur-generaal. Dit zou de gemoederen bij hen nodeloos verhitten en het ging er tenslotte om de zaak in goede banen te leiden. De heer *Serraris* heeft gezegd, dat hij zijn maatregelen zou nemen en die avond nog met *Karel Thomas* zou spreken. Daarop is de heer *Abbing* weggegaan. Ten huize van de heer *Huizinga* heeft de heer *Abbing* ook verteld van de moeilijkheden, bij welk gesprek ook luitenant *Koch* aanwezig was. Na dit gesprek zei luitenant *Koch,* dat hij juist voor deze dingen uit Londen naar Nederland was gestuurd. Hij moest zien, waar de schoen wrong, en dan moest hij Londen daarover inlichten. De volgende dag zou hij naar Londen teruggaan en dan kon hij het hele geval wel overbrengen, maar dan kon hij wel de plank misslaan. Hij vroeg de heer *Abbing* daarom een rapport te maken.

De heer *Abbing* is nooit zover aan het woord gekomen om dit ook aan de heer *Speyart van Woerden* te vertellen. Deze heeft dit altijd beschouwd als een wonderlijke daad van de heer *Abbing,* tegen hem gericht; daarvoor was echter geen enkele reden. Hij zat toen in een heel moeilijk parket. Hij was ambtenaar O.M. en de procureur-generaal was zijn hoogste chef; aan de andere kant was het een

kwestie van uren en dagen, dat die affaire van de politieke delinquenten goed of slecht liep en het moest geregeld worden.

Tenslotte heeft hij ter wille van de zaak het gedaan, wel wetende, dat dit voor hem op den duur zeer grote moeilijkheden zou opleveren. De volgende ochtend heeft hij het verslag [1]) aan de heer *Koch* gegeven met de waarschuwing te zorgen, dat het in goede handen kwam en deze heeft het meegenomen.

[1]) Bijlage 144.

Na enige tijd kreeg de heer *Abbing* het verzoek van de procureur-generaal, of hij direct bij deze wilde komen. Hij heeft het gedaan en hij begreep, waar het om ging. De procureur-generaal heeft de heer *Abbing* ontvangen en hem meer dan de huid vol gescholden. De heer *Abbing* kreeg geen voet aan de grond om iets te verklaren. Daarbij heeft de heer *Speyart van Woerden* nog de heer *van Voorst tot Voorst* geroepen, die ook heeft verklaard, dat de vergadering doodrustig was verlopen.

85171 *(Abbing)*

De procureur-generaal had toen dat door de heer *Abbing* opgestelde verslag. Hij vroeg hem, of hij het verslag kende en de heer *Abbing* heeft gezegd, dat hij er ook bij bleef. Er stond geen onvertogen woord in, maar wel precies, zoals het was gegaan. De procureur-generaal zei hem, dat hij zijn hand er op had gegeven, dat hij niet over die vergadering zou spreken, waarop de heer *Abbing* hem antwoordde, dat hij dit niet had gedaan. Zijn laatste woorden waren, dat de heer *Abbing* zijn superieuren moest overbrengen wat was besproken over het oppakken van de politieke delinquenten, hetgeen hij ook had gedaan en ten aanzien van datgene, waarover de procureur-generaal de heer *Abbing* had gevraagd om te zwijgen, had hij ook gezwegen. Daarover stond geen woord in het rapport. Het rapport is een gekuiste editie van hetgeen er in werkelijkheid is gebeurd.

85173 *(Abbing)*

Bij dat laatste gesprek heeft de heer *Speyart van Woerden* de heer *Abbing* nog gezegd eens over de zaak na te denken en te zien, of hij termen kon vinden om de Regering een brief te schrijven om het rapport terug te nemen. De heer *Abbing* heeft toen gezegd, dat, hoe hij ook zou denken, hij dit rapport niet zou kunnen inslikken en dat hij het niet zou doen ook, hoezeer dit hele geval hem ook speet.

Het is toen zo gebleven en na een week of drie, vier is plotseling Minister *van Heuven Goedhart* verschenen. De heer *Abbing* kreeg een briefje, of hij wilde komen voor een onderhoud met hem. Deze heeft toen ongeveer gedaan als de kok in „L'Avare" van *Molière*. De heer *van Heuven Goedhart* heeft gepraat met de heer *Speyart van Woerden* in een kamer, toen met de heer *Abbing* in een kamer, daarna weer met de heer *Speyart van Woerden* en toen weer met de heer *Abbing* en toen is hij binnengekomen en heeft gezegd: „Laat de heren bij elkaar komen, zij zijn het volkomen met elkaar eens; er is geen enkele controverse". De heer *van Heuven Goedhart* heeft er dit mee bereikt, dat zij elkaar een hand hebben gegeven en allebei het voornemen hadden de zaak te laten rusten. Wat de heer *Speyart van Woerden* tegen de heer *van Heuven Goedhart* heeft gezegd, weet de heer *Abbing* niet en hij vermoedt, dat de heer *Speyart van Woerden* niet weet wat de heer *Abbing* tegen Minister *van Heuven Goedhart* heeft gezegd. In ieder geval hebben zij elkaar een hand gegeven en was de allerergste spanning weg, maar geen van beiden waren zij natuurlijk bevredigd. Dit is het laatste geweest, dat de heer *Abbing* ervan heeft gehoord.

Bij de Binnenlandse Strijdkrachten werd geregeld gezegd, dat men de procureur-generaal wilde doodschieten, en in die tijd was dit niet denkbeeldig. Na zes jaar vraagt iedereen, of het wel zo erg was, maar het was inderdaad zo. Er liepen allerlei kerels rond met geweren, die alleen gehoorzaamden aan de mensen van hun eigen knokploegen en het was heel moeilijk deze mensen een beetje tot de orde te houden in die tijd. Het is wel gelukt; in Den Bosch zijn geen erge dingen gebeurd en voornamelijk is dit te danken geweest aan *Karel Thomas* en de heer *Serraris*.

85174 *(Abbing)*

De heer *Abbing* heeft gehoord, dat er in Januari 1945 sprake van is geweest, dat de procureur-generaal zou worden ontvoerd. Er zijn mensen gesauveerd, die niet gesauveerd hadden mogen worden; bij de politie, maar vooral ook fabrikanten. Het is onvermijdelijk en het was in het Zuiden ook zo. Er werden dus mensen plotseling vreselijk verdedigd en gesauveerd en het eerste wat de illegaliteit dan zei, was, dat men niet behoefde te vragen, wie daar achter zat, natuurlijk de mensen, die hen tegenwerkten. Het waren twee kampen. Als er iets gebeurde, dat niet in de zin was van de illegaliteit, dan werd te pas en te onpas — geregeld te onpas — gezegd, dat de procureur-generaal er achter zat. Hij was het zwarte schaap en dat kwam alleen, doordat hij zich in het begin enige keren zeer laatdunkend over de knokploegen en de mensen, die in de bezettingstijd het rauwe en moeilijke werk hadden gedaan, had uitgelaten in de zin van: bandietenbende, rebellenbende enz. Dit was natuurlijk niet juist. Dat is zo kwalijk genomen, dat er in die kringen inderdaad plannen zijn gesmeed de procureur-generaal wat te doen.

Over een briefje met een bedreiging jegens de procureur-generaal hoort de heer *Abbing* bij zijn verhoor voor het eerst. De dreiging, dat de heer *Speyart van Woerden* iets zou overkomen, was in de eerste dagen veel sterker dan later. De heer *Abbing* heeft later weinig meer gehoord van plannen om hem uit de weg te ruimen, maar de eerste weken, toen er nog een ongedisciplineerde groep lieden met geweren rondliep, achtte hij het zeer zeker mogelijk. Dat is dus eind October, begin November geweest. De heer *Abbing* kan zeggen, dat toentertijd zijn eerste gedachte was, of dit kidnapverhaal waar was of dat het door tegenstanders van de heer *Speyart van Woerden* was verzonnen om hem alsnog weg te krijgen, want daartoe achtte hij hen zeker in staat. Een heel grote tegenstander van de heer *Speyart van Woerden* is altijd geweest — en daarin zit ook de grond van dit conflict — de heer *Serraris*. De vader van de heer *Serraris* en de heer *Speyart van Woerden* hebben altijd moeilijkheden gehad. In de bezettingstijd heeft de jonge *Serraris* onnoemelijk veel goed gedaan en dagelijks zijn hoofd geriskeerd, zonder daarop prat te gaan. De heren *Speyart van Woerden* en *Serraris* waren figuren, die absoluut niet met elkaar overweg konden. De heer *Serraris* was eenvoudig, recht op de man af, lastig en soms wat wild en de heer *Speyart van Woerden* was de man van papieren en intelligentie.

85179 *(Abbing)* De heer *Serraris* had toen uitsluitend het ressort Den Bosch voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Het feit, dat de heer *Serraris* daar was, is ook de reden geweest, dat de heer *Speyart van Woerden* zei, toen de heer *Abbing* de kamer binnenkwam: eindelijk een fatsoenlijk mens met een oranjeband.

85184 *(Abbing)* De heer *Abbing* heeft in Haaren en St. Michielsgestel gezeten en de procureur-generaal is daar bijzonder aardig voor hem geweest. Daar is eigenlijk reeds het begin van het conflict ontstaan. De heer *Speyart van Woerden* wist nl., dat de heer *Abbing* onbeschrijfelijk het land had aan de heer *Tilman*, de president van de rechtbank in Den Bosch, omdat de heer *Abbing* hem een deugniet en een onbetrouwbare kerel vond. Dat vindt hij nog. De heer *Tilman* is nu gesauveerd, maar het loopt de spuigaten uit voor een president. Hij is de man, die zei, dat, als hij zijn kinderen maar een katholieke opvoeding kon geven, het hem dan niet kon schelen, of de Koningin of *Hitler* in Den Haag zat. Die woorden zijn door de heer en mevrouw *Receveur* gehoord en die woorden zijn voor de commissie, die hem heeft gezuiverd, herhaald, maar niettemin is hij teruggekomen.

85186 *(Abbing)* Volledigheidshalve kan de heer *Abbing* nog zeggen, dat hij bij het eerste gesprek na de bevrijding met de heer *Speyart van Woerden* heeft gezegd, dat er van de zijde van de Binnenlandse Strijdkrachten niet het minste bezwaar was om met de politie samen te werken, mits met die politiemensen, van wie men wist, dat zij in de bezettingstijd uitgesproken goed waren geweest, en met hen, die door de Duitsers waren ontslagen en daarna weer in dienst waren genomen.

Op de vraag, of hij gelooft, dat, indien de procureur-generaal overleg had gepleegd met de illegaliteit en zich had laten adviseren met de bedoeling deze adviezen zoveel mogelijk op te volgen, het probleem opgelost was geweest, antwoordt de heer *Abbing*, dat het per se was opgelost. Als de procureur-generaal zich had neergelegd bij de instructies, die men uit Londen had gekregen, en had gezegd, dat het zijn bedoeling was met de politie volledig mee te werken, dan hadden de heren *Speyart van Woerden* en *Abbing* met hun tweeën aan één bureau kunnen gaan zitten en kunnen nagaan, welke mensen de reputatie hadden niet helemaal goed te zijn — en dezen dus van het oppakken van politieke delinquenten uitschakelen — en welke volkomen goed waren geweest. Als dit rustig met elkaar was besproken zonder het idee, dat een ander op zijn terrein zou komen, dan was er niets gebeurd.

Op de vraag, of de illegaliteit er genoegen mee zou hebben genomen, als de leiding bij de arrestaties bij de politie had berust, antwoordt de heer *Abbing*, dat de illegaliteit zelf de leiding had willen hebben.

85189 *(Abbing)* Men wilde wel de politie als hulp hebben. De heer *Abbing* heeft direct tegen de heer *Speyart van Woerden* gezegd, dat hij het ongelukkig vond, dat door deze toestand de politie helemaal niet zou meedoen, omdat men de politie absoluut nodig had, omdat de mensen uit de illegaliteit het werk niet kenden en er ook geen mensen waren om leiding te geven. Hoe meer politie er bij zou komen, hoe beter het zou zijn, maar het moest gezuiverde politie zijn. In de circulaire, die men uit Engeland ontving, was vastgelegd, dat de leiding bij de arrestaties met uitsluiting van iedere andere organisatie tot de taak van de Binnenlandse Strijdkrachten behoorde. Het Militair Gezag stond achter hen en toen was dat de heer *Karel Thomas*. Deze en de heer *Serraris* waren de twee grote mannen van de knokploeg in Den Bosch en zij waren het volkomen eens. De heer *Abbing* heeft met *Karel Thomas* nooit moeilijkheden gehad. De illegaliteit had natuurlijk veel minder deskundige mensen dan de politie, maar

de illegaliteit heeft de leiding genomen. In de eerste tijd, toen het het allermoeilijkste was, zijn de politieke delinquenten opgepakt door de Binnenlandse Strijdkrachten en dat is heel behoorlijk gegaan. Voorzover de heer *Abbing* er een kijk op kan hebben, is het, gezien de enorm moeilijke omstandigheden, heel behoorlijk gegaan. Het had door de politie per se niet beter gedaan kunnen worden, want de politie beschikte evenmin als de illegaliteit over ruimte om de mensen onder te brengen. De eerste dagen is het verschrikkelijk moeilijk geweest. De heer *Abbing* heeft dit persoonlijk mede helpen regelen. Het moeilijkste was, dat men de mensen moest oppakken, want als men het niet deed, zou het grauw van de straat de mensen uit hun huizen slepen en van alles met hen doen. Als het volk zag, dat zij door de Binnenlandse Strijdkrachten uit hun huizen werden gehaald en ergens heen werden gebracht, was het reeds voldoende.

85194 *(Abbing)* Er waren bij de illegaliteit onvoldoende mensen uit politionele of justitiële kringen, die aan de arrestaties leiding hadden kunnen geven; maar het is eigenlijk op de goede wil van de mensen van de knokploegen aangekomen en op het gezag van *Karel Thomas.* De mensen wisten, dat zij het hart niet in hun lijf moesten hebben om iets ergs te doen of de mensen te krenken, want dan kregen zij met *Karel Thomas* te doen. Door het gezag van *Karel Thomas* voornamelijk, ook wel door dat van de heer *Serraris,* is het goed gelopen. *Karel Thomas* was een man, die zeer werd vereerd door deze mensen. Deze indruk heeft de heer *Abbing* alleen uit Den Bosch en omgeving, maar hij gelooft, dat het verder in Brabant wel in dezelfde geest is gegaan.

Als dit echter niet was gebeurd en de politie had dit mogen doen, dan waren er allerlei mensen gesauveerd, want de politie dorst gedeeltelijk zelf niet in te grijpen, omdat zij wist, dat zij boter op het hoofd had. Er was dan te weinig gebeurd of niets gebeurd en dan was het volk zelf de zaak in handen gaan nemen. Dat gevaar was er practisch iedere dag en het was niet denkbeeldig, want telkens kwamen er mensen met een opgestreken zeil binnen, die zeiden, dat zij het dan wel zelf zouden doen. Dat was de moeilijkheid. De heer *Abbing* en de zijnen hebben ook tegen elkaar gezegd, dat, als het in Brabant mis zou lopen — het was eigenlijk een proef — het in het Noorden dan overal zou mislopen. Zij moesten trachten de zaak in behoorlijke banen te leiden met de primitieve middelen, die zij hadden. Als de procureur-generaal dit met zijn niet-gezuiverde politie was gaan doen, dan was het een débâcle geworden.

85613 *(Holla)* Mr. *H. B. S. Holla* was lid van de provinciale vertrouwensraad en, toen het gehele land bevrijd was, ook van de interprovinciale vertrouwensraad van de G.O.I.W.N.. Er bestond voordien wel interprovinciaal contact tussen Brabant, Limburg en Zeeland, waarbij hij als Brabander bemoeienis heeft gehad met Zeeland en Limburg. Officieel kwam hij met het arrestatievraagstuk in aanraking door zijn kwaliteit van president van het tribunaal in Den Bosch, waarbij hij de gewone,

85616 *(Holla)* rechterlijke bevoegdheid tot aanhouding had.

Op het moment van de bevrijding, het befaamde uur U, werd plotseling een aantal lieden in het Zuiden — dat aantal was helaas zeer groot — getooid met oranjebanden, stenguns en handgranaten, waarmede zij zich op straat vertoonden en gingen arresteren. De oorzaak hiervan was hoofdzakelijk de vrij wilde werving op het uur U van mensen, die meenden op dat moment uitsluitend en alleen bevoegd te zijn tot arresteren.

De O.D. had reden om aan te nemen, dat in de overgangstijd tussen bezetting en bevrijding aan hem zou worden toevertrouwd datgene, wat men thans het militair gezag noemt. De O.D. had zich daarop ingesteld en derhalve reeds tijdens de bezetting krachten aangetrokken. Hij had zich op voorhand reeds bezig gehouden met het arrestatieprobleem. De heer *Holla* was zelf aangetrokken tot de O.D. van 1943 af, hoewel hij in hoofdzaak voor de L.O. en voor Vrij Nederland heeft gewerkt. Uit het befaamde laatje van de N.S.B.-procureur-generaal is er een lijst van 6000 N.S.B.-ers uit Brabant en Limburg verdwenen, welke lijst aan de O.D. is toevertrouwd. Nadat men daar afschrift van had genomen, is die lijst prompt weer in het laatje teruggekomen. Aan de hand van die lijst hebben er, tijdens de bezetting, voorbesprekingen plaats gehad. Op het moment, van de bevrijding was het voor de O.D., met name voor generaal *van Nijnatten,* een zeer grote teleurstelling, dat een jonge majoor, die uit Engeland kwam — dit was ridder *de van der Schueren,* de huidige Commissaris der Koningin in de provincie Overijssel —, zich kwam presenteren als de militaire commissaris voor Noordbrabant. Hier viel voor generaal *van Nijnatten,* die zich als gewestelijk commandant zag geplaatst voor Brabant, een grote illusie weg. Hij heeft het echter zeer sportief opgevat en heeft na 1½ minuut praten ridder *de van der Schueren* zijn gehele apparaat aangeboden. Hierdoor kon het Militair Gezag, dat uit Engeland kwam, beschikken over een kern van personen, die reeds enige voororganisaties hadden gepland.

Dit werd doorkruist, zoals de heer *Holla* het ziet, door iets anders,

nl. de onmiddellijk daaraan voorafgaande poging tot concentratie van de Binnenlandse Strijdkrachten. De naam is pas later ontstaan, toen het Zuiden bevrijd was. Hij spreekt nu over September, October 1944. Eindhoven is 18 September bevrijd en 28 October 's-Hertogenbosch, daar tussen in voltrekt zich de bevrijding van Zuid-Limburg en Brabant.

In de eerste week van September 1944 komt de bekendmaking van Prins *Bernhard,* waarbij hij de O.D., de K.P. en de R.V.V. oproept om een delta te vormen. Vlak daarna is de naam Binnenlandse Strijdkrachten ontstaan. Nu worden twee bevoegdheidssferen doorkruist, nl. de taak van het Militair Gezag om de orde, rust en veiligheid te handhaven en het probleem van de militaire veiligheid. Het is de heer *Holla* bekend, dat reeds in September uit een oogpunt van militaire veiligheid vanwege het stafkwartier van Prins *Bernhard* zekere richtlijnen zijn uitgegeven over categorieën van personen, die

85618 *(Holla)*

voor arrestatie in aanmerking kwamen. Degenen, die in het raam van deze voorschriften, dus uit het oogpunt van militaire veiligheid, tot arrestatie bevoegd waren — de heer *Holla* gebruikt hier het woord „bevoegd" met een zekere voorzichtigheid en onder een zeker voorbehoud — hebben, naar hij meent, de grenzen van hun bevoegdheid niet zuiver gezien. Die begrenzing is de begrenzing van de militaire veiligheid.

De eerste Algemene Lastgeving van het Militair Gezag, die van September, is practisch gelijk aan de instructie. Ook daarbij krijgt men dus, dat het Militair Gezag, dat zich zag als de enige tot besturen bevoegde instantie, zich practisch ook maakt tot arrestatie-apparaat, terwijl de lastgeving van het stafkwartier van de Prins in eerste instantie de militaire veiligheid op het oog had. De heer *Holla* kan dit met een voorbeeld illustreren, nl. de befaamde moffenmeiden. Hij herinnert zich heel goed, dat er op de lastgeving van de Prins een toelichting is verschenen, waarin — men heeft daarmede gespot, maar het is goed dit te vertellen, omdat het een inzicht geeft — werd gezegd, dat de kuise verloofde van een S.S.-er gevaarlijker was dan de nachtvlinder, terwijl de volkswoede zich richtte tegen de pur sang moffenmeiden, die aan de arm van een soldaat het ene café in en het andere uitliepen. Aan deze toelichting ligt de militaire veiligheid ten grondslag. Zij, die een intens contact heeft met een S.S.-er en met hem verloofd is, is uit militair oogpunt waarschijnlijk gevaarlijker dan een meid, die zich weggooit op straat.

Deze toelichting kan dus een aanwijzing zijn voor wat eigenlijk de bedoeling is geweest voor de arrestatiepolitiek. Dit neemt echter niet weg, dat, juist omdat de volkswoede zich richtte tegen bepaalde categorieën van personen, die militair niet gevaarlijk waren, zowel de Binnenlandse Strijdkrachten als de functionarissen van de O.D. eenvoudig diegenen grepen, die zij maar grijpen konden. Dit is zijn persoonlijke mening. Daarbij heeft ontegenzeglijk het motief orde, rust en veiligheid een rol gespeeld. De heer *Holla* gelooft, dat dit motief in sommige gevallen ook wel een beetje als dekmantel heeft gediend. Plaatselijk is dat natuurlijk zeer verschillend; het hangt ook af van de personen, die zich zelf de grote jas hadden aangetrokken. Maar men kon hierdoor aan verschillende arrestaties een schijn van rechtvaardigheid geven. Een feit is, dat de arrestaties uitermate wild zijn verricht. De oorzaak hiervan is met name, dat men in de lagere regionen, bij gebrek aan krachten, personen heeft aangetrokken, die met machtsvertoon de straat opgingen. Dat waren soms mensen, die nooit enige verantwoordelijkheid hadden gedragen en die zich zelf plotseling een verantwoordelijkheid hadden aangemeten. Dezen hebben totaal willekeurig gearresteerd, doordat zij zich lieten leiden door persoonlijke rancunes, burenruzies en wat voor onfrisheid al meer.

85621 *(Holla)*

Het is treurig, dat in die tijd iedereen, die met een oranjeband en een geweer liep, zich illegaal noemde. Een van de grote doelstellingen, welke men, en met name de heer *Holla* persoonlijk, had bij pogingen om te komen tot een organisatie van de illegaliteit, was juist om de goede krachten, die men uit de bezetting kende, werkzaam op het gebied van de illegale pers, van de O.D., K.P. of L.O. etc., te concentreren en goed te onderscheiden van de wild aangeworven mensen, die men niet kende, maar onder wie men integendeel zelfs wel eens lieden aantrof, die, naar men wist, N.S.B.-er waren geweest. De heer *Holla* kan hier slechts plaatselijk oordelen, maar te 's-Hertogenbosch geschiedde die wilde aanwerving zeer zeker uitsluitend door de O.D., dat kan hij zeer positief zeggen. Er verscheen daar een oproep voor strijdend gedeelte en voor bewakingstroepen. Wilde men zich naar aanleiding van die oproep melden, dan moest men verschijnen voor twee tafeltjes. Aan het ene tafeltje werd gevraagd: Bent u een goed Nederlander? Na het antwoord: Ja mijnheer, ik ben een goed Nederlander, werd men naar het tweede tafeltje verwezen, waar men z'n oranjeband in ontvangst kon nemen. De commandovoering was vrij chaotisch. Dit alles geschiedde in de tijd, waarin de staf van de O.D., die dit alles niet in de hand kon houden,

zich reeds had gepresenteerd aan het Militair Gezag, dat uit Engeland was gekomen. Men mag hierbij echter niet vergeten, dat dit zich afspeelde in een paar dagen.

85625 *(Holla)*

In de vergadering van 6 December 1944 te Eindhoven onder voorzitterschap van generaal *Kruls,* die geassisteerd werd door zijn staf en waarbij verschillende individuele illegale werkers, onder wie ook de heer *Holla,* door hem ter bespreking van het arrestatieprobleem bij elkaar waren geroepen, was het duidelijk, dat er een conflict bestond over de arrestatiebevoegdheid tussen Militair Gezag en hetzij procureur-generaal, hetzij Regering, mogelijk van het Militair Gezag tegenover procureur-generaal èn Regering. De heer *Holla* laat dus even de mogelijkheid open voor drie meningen. Het Militair Gezag zag zich verantwoordelijk voor de gehele orde, rust en veiligheid. De illegaliteit wilde grote schoonmaak houden. Doordat de O.D. een illegale organisatie was en doordat er talrijke illegalen met name K.P., R.V.V. en het strijdend gedeelte van de O.D. in de Binnenlandse Strijdkrachten waren ondergebracht, welke arrestatiebevoegdheden hadden uit een oogpunt van militaire veiligheid — men beriep zich altijd op generaal *Eisenhower* of Prins *Bernhard* —, voltrokken zich arrestaties langs die twee gedeelten van illegale organisaties. De procureur-generaal, de man, die de wet in de hand had, zag als uitvoerend apparaat zijn politie-apparaat. Het standpunt van de illegaliteit daarentegen was: het politie-apparaat is slechts dan bruikbaar, wanneer het gezuiverd is. Hierdoor ontstond een conflict tussen illegaliteit en procureur-generaal over de wijze, waarop de befaamde zuivering van het politie-apparaat zich had voltrokken.

Onder het woord illegaliteit verstaat de heer *Holla* de illegaliteit, zoals zij in de bezettingstijd was georganiseerd en die zich, met name via de Gemeenschap Oud-Illegale Werkers, die toen volop tot ontwikkeling kwam, opnieuw had gevonden. De organisatie G.O.I.W. was gebaseerd op individuele aansluiting. De illegale werker werd getest, of hij aan de eisen voldeed, waarna hij kon toetreden tot de G.O.I.W.. Dit geschiedde dus individueel en niet in federatieve zin van O.D., K.P., L.O. etc. Onder een conflict illegaliteit/P.G. verstaat de heer *Holla* derhalve een conflict van de georganiseerde illegaliteit met de P.G. en hiervan sluit hij per se uit de wild-geworvenen, die hij heden ten dage nog weigert illegalen te noemen. Er is een conflict geweest van de interprovinciale raad van de G.O.I.W. en de provinciale raad van G.O.I.W. met de procureur-generaal. De provinciale vertrouwensraad van de G.O.I.W., gevormd door dr. ir. *Voorhoeve,* voorzitter; mr. dr. *Claudius Prinsen,* de huidige burgemeester van Breda; *Cor van der Hooft,* de huidige burgemeester van Willemstad; drs. *Raaymakers* uit Vught, later algemeen secretaris van de G.O.I.W. en de heer *Holla,* heeft haar opwachting gemaakt bij de Commissaris van de Koningin, de militaire commissaris en bij de procureur-generaal. Dat was einde November of begin December 1944. Zij hebben toen met de procureur-generaal gesproken over die arrestatiebevoegdheden. De procureur-generaal wierp iedere bevoegdheid van anderen dan de politie van zich af. Zij hebben daartegenover gesteld, dat het Militair Gezag arrestatiebevoegdheden moet hebben, omdat het verantwoordelijk is voor orde, rust en veiligheid en dat het politie-apparaat slechts kan oordelen aan de hand van de wet, artikelen 101 en 102 Wetboek van Strafrecht. Dat was de wettelijke basis, die de grondslag vormde voor arrestatie en de procureur-generaal houdt zich aan de wet; dat weet iedereen. Men zou de procureur-generaal er b.v. niet toe kunnen krijgen een moffenmeid te arresteren, wanneer hij daar geen wetsartikel voor heeft.

85627 *(Holla)*

Een groot aantal van de gevallen, vermeld in de richtlijnen, viel natuurlijk onder artikel 102. Daar zat de moeilijkheid echter niet. Het ging juist om de gevallen, welke niet onder de artikelen 101 en 102 vielen. De gewone N.S.B.-er valt daar niet zonder meer onder. De moffenmeid valt daar ook niet onder. Daarover ontstond nu dat lawaai. Zij hebben de procureur-generaal verweten, dat de politiezuivering niet ver genoeg was gegaan. Naar aanleiding daarvan hebben zij met de procureur-generaal verschillende plaatsen nagegaan, waarbij b.v. voor Bergen op Zoom, Roosendaal en Breda van een belangrijk verschil van inzicht over de vraag of de zuivering voldoende was, bleek.

Nadat de procureur-generaal zijn standpunt ten opzichte van het arrestatievraagstuk had ontwikkeld, waarbij hij dus primair het arresteren wenste opgedragen te zien aan de politie, aan te vullen c.q. met daarvoor geschikte krachten uit de illegaliteit — en nadat daarna gediscussieerd was over de „zuiverheid" van de politie-corpora en de vertrouwenscrisis, die ten opzichte van de politie dreigde te ontstaan —, interrumpeerde plotseling mr. *Prinsen* de procureur-generaal en zei, vrijwel letterlijk: „U hebt gelijk, mijnheer de procureur-generaal, natuurlijk hebt u gelijk; de procureur-generaal heeft altijd gelijk. Maar u bent bezig het gelijk, dat u hebt, met de wet in de hand te bederven". Daar ziet men de psychologische ondergrond: het is

niet alleen de vraag, of iets zus of zo behoort te gebeuren, maar ook of het hic, hoc et nunc ook tot stand gebracht kan worden, zoals het hoort te gebeuren. En de overtuiging bestond, dat generaal *Kruls* een beter „Realpolitiker" was dan de procureur-generaal.

Hier grijpen we terug tot de gedachte van zuivering, welke geleid heeft tot het conflict-*Burger*. De illegaliteit heeft steeds gewild zich in dienst te stellen van het wettig gezag. Om te voorkomen, dat de illegaliteit zich op een gegeven moment als een zelfstandige groep tegen het wettig gezag zou keren — er zaten mensen op het vinketouw, die dat wel gaarne zagen —, hebben de leiders getracht de ontevredenheid onder de illegalen zelf op te vangen en de illegaliteit in dienst te stellen van het wettig gezag. Dat was hun opzet. Daarvoor was nodig, dat voorkomen werd, dat de vertrouwenscrisis, die zich aan het voltrekken was tegen het gezag, zou ontaarden in een gezagscrisis. Zij hebben derhalve op het standpunt gestaan, dat het gezagsapparaat, dat naar buiten toe optrad, met name de politie, allereerst het vertrouwen van het volk moest hebben, voordat het met bevoegdheden bekleed kon worden. Daarom hebben zij aangedrongen op vergaande zuivering van de politie.

85629 *(Holla)* Dit speelt zich af in November, begin December 1944. De heer *Holla* kan dit misschien met een voorbeeld verduidelijken. De inspecteur van politie in Den Bosch, *Oor* — thans is hij, meent de heer *Holla*, commissaris van politie te Maastricht —, was tijdens de bezetting reeds door de O.D. aangetrokken. Hij kreeg van jhr. *Serraris*, die een belangrijke functie in de O.D. had, opdracht om die en die te arresteren. Wie dat waren, doet hier niet ter zake. De procureur-generaal gaf *Oor* opdracht die zelfde man vrij te laten. *Oor* antwoordt: Ik heb in deze niet gehandeld als inspecteur van politie, maar als O.D.-man en ik mag hem niet vrijlaten. Wendt u zich tot mijn chef, mr. *Serraris*. Zo kreeg men de zeer merkwaardige figuur, dat de procureur-generaal, die deze man per se vrij wilde hebben, zich heeft gewend tot de derde categorie, die arresteerde, nl. de bekende *Stefke Feyen*, de man van de B.S. Deze *Feyen* zetelde weer in een ander gebouw, met twee grote schildwachten er voor, die handgranaten in hun gordel droegen. De procureur-generaal heeft zich — zo is de heer *Holla* verteld —, bij hem laten aandienen en heeft *Stefke*, die ook bevoegdheden had, verzocht die man vrij te laten. Zo lag het conflict.

Hier had men een inspecteur van politie, die als het ware in twee gezagsverhoudingen was geplaatst. Waar de O.D. ter beschikking was gesteld van het Militair Gezag op het moment, dat ridder *de van der Schueren* zich kwam presenteren, en waar de O.D. bovendien, door het samenvoegen van R.V.V., K.P. en O.D., op bevel van de Prins, zich zelf zag als militair veiligheidsapparaat, kreeg men zonder meer dit conflict met de procureur-generaal, die z.i. alle bevoegdheden had. De procureur-generaal had het niet zo gek gezien, maar het gaf aanleiding tot prikkelbaarheid. Daarbij speelden ontegenzeglijk zekere controversen tegenover de procureur-generaal een rol, niet zozeer aan de zijde van de interprovinciale vertrouwensraad, maar wel bij bepaalde personen, die over de O.D. hadden te beslissen. Het is zeer zeker een fout geweest, dat het conflict illegaliteit/procureur-generaal is opgeblazen. De illegaliteit meende, juist op grond van het niet vlot verlopen van de zuivering der politie etc. — in de ogen der illegaliteit dan altijd —, dat de procureur-generaal de zaak aan zich wilde trekken. Dat opblazen kwam van O.D.-zijde. In de O.D. zaten functionarissen, die misschien op grond van vroeger plaats gehad hebbende persoonlijke conflicten in deze de procureur-generaal de voet hebben willen dwars zetten. Dat heeft, naar de persoonlijke indruk van de heer *Holla*, ontegenzeggelijk een rol gespeeld. Het is bij bepaalde functionarissen een persoonlijke kwestie geweest, die tot een machtskwestie is uitgegroeid.

85632 *(Holla)* In die vergadering van 6 December 1944 heeft generaal *Kruls* naar het oordeel van de illegaliteit ten aanzien van de ontwikkeling van het arrestatieprobleem gevraagd. Hij heeft daar zijn gedachten geponeerd en daarover het oordeel gevraagd van een pl.m. 40-tal illegale werkers. Dezen hebben tegen de generaal gezegd: „Wanneer U dat zo doet met die bevoegdheidsomschrijvingen en met die categorieën, met toevertrouwen van bevoegdheden aan die personen, dan hebt U de illegaliteit volledig achter U staan; dan krijgt U niet" — de generaal was erg bang daarvoor — „dat de illegaliteit zelf een Staatje in de Staat gaat vormen; dan hebt U de illegaliteit loyaal achter u staan. Wij zullen dan bevorderen, dat men dit in eigen kring accepteert". De heer *Holla* heeft de indruk gekregen, dat generaal *Kruls* in die vergadering zijn eigen visie volledig tot ontwikkeling heeft gebracht. Of het zo zijn moest of dat het een coup de théâtre was, weet de heer *Holla* niet — zijn persoonlijke indruk is, dat het laatste het geval was —, maar op dat moment werd er een telegram binnengebracht — de vergadering was reeds 1½ uur aan de gang en generaal *Kruls* had toen de toezegging van de illegaliteit, dat zij zich

achter het Militair Gezag stelde, waar hem veel aan gelegen was —, dat met enige show meteen werd geopend en toen zei de heer *Kruls:* „Tjonge, nu hebben we dat zo besproken en nu blijkt, dat Oisterwijk het anders wil". Oisterwijk was de zetel van de Regering op dat moment.

Daar zaten de vier Minister-kwartiermakers, de heren *Gerbrandy, van Heuven Goedhart, Burger* en *van Lidth de Jeude.* Dat was geen onaardige stunt, want op dat moment trok generaal *Kruls* de illegaliteit aan zijn kant, eigenlijk tegen de Regering. De Regering wilde anders dan generaal *Kruls,* in loyaal overleg met de illegaliteit. De heer *Holla* wijst er op, dat het niet de G.O.I.W. was, het waren individuele illegale werkers. Er is nog meer gebeurd op die vergadering. Toen de vergadering net was beëindigd, de mensen stonden reeds en namen afscheid, kwam de procureur-generaal binnen. Hij had gehoord, dat er een vergadering was met het Militair Gezag over de arrestatiebevoegdheid. Daar hoorde hij bij te zijn. Toen openbaarde er zich een openlijk conflict tussen generaal *Kruls* en de procureur-generaal. Een zichtbaar conflict in deze vorm, dat de procureur-generaal generaal *Kruls* wilde spreken, terwijl de generaal wegreed naar het hotel op het Stationsplein met de procureur-generaal achter zich aan. De procureur-generaal heeft generaal *Kruls* daar echter niet te pakken gekregen. Generaal *Kruls* is vervolgens naar Oisterwijk gegaan. Inmiddels was de heer *Speyart van Woerden* ook reeds in Oisterwijk. Het ging er om, wie het eerste te Oisterwijk aankwam. De vergadering was op 5 of 6 December, op Sinterklaas, in elk geval vlak voordat de richtlijnen kwamen, waarover de procureur-generaal en generaal *Kruls* het eens waren geworden. Immers toen broeide het, toen moest men het eens worden. Als de heer *Holla* zich goed herinnert, is er een week later een gemeenschappelijk communiqué gepubliceerd.

In de Vrije Stem-Op Korte Golf van 22 November 1947 staat over dit alles een samenvatting in een artikel [1]), hetwelk het resultaat is van een samenspraak met verschillende daarbij betrokkenen en dat voorts is gemaakt aan de hand van notulen van interprovinciale vergaderingen enz.

[1]) Bijlage 146.

Wanneer de heer *Holla* zegt, dat generaal *Kruls* op de vergadering van 6 December 1944 zijn eigen gedachten ontwikkelde en deze ter beoordeling voorlegde aan de door hem ter vergadering geroepen illegalen, dan volgt daaruit zijns inziens geenszins, dat generaal *Kruls* gepoogd heeft zijn eigen visie aan de illegaliteit op te leggen. De illegalen, te Eindhoven bijeen, konden zich geheel met de ontvouwde plannen verenigen. Maar of deze plannen ontsproten waren aan het brein van generaal *Kruls* zelf, valt door de heer *Holla* niet te beoordelen: hij acht het niet uitgesloten, dat de ontvouwde plannen het resultaat van binnenskamers overleg zijn geweest, waarbij adviseurs, uit de illegaliteit voortgekomen, de gedachtenvorming aanzienlijk hebben beïnvloed, wellicht zelfs bepaald.

De heer *Holla* acht dat daarom niet uitgesloten, omdat het M.G. vele illegalen — met name uit de O.D. — had aangetrokken. Daarnaast hadden zich aanstonds plaatselijke commissies of comité's van illegale voormannen gevormd, die zich ten doel stelden het burgerlijk en militair gezag, gevraagd en ongevraagd, van raad en voorlichting te dienen, (Zuid-Limburg: het C.I.W., „Comité van Illegale Werkers"; in Nijmegen: de Roa „Raad van Ondergrondse Actie"; Zeeuwsch-Vlaanderen: idem). Deze comité's waren in de regel representatief voor het verzet. Dit bracht mede, dat men geneigd was met hun wensen rekening te houden.

Het is de overtuiging van de heer *Holla,* dat generaal *Kruls* er van meet af aan naar gestreefd heeft deze comité's te stellen achter zijn gezag en zeker te voorkomen, dat deze representatieve comité's zich keerden tegen het gezag, dus in casu: tegen zijn gezag. Daar was wel reden voor; had b.v. de „Roa" te Nijmegen niet in zijn statuten staan, dat hij zijn doelstellingen met alle wettelijke middelen, maar desnoods ook langs revolutionnaire weg zou trachten te bereiken? Is het een vreemde taktiek om een potentiële oppositie op te vangen door haar representanten aan te trekken en met verantwoordelijkheid te belasten en in elk geval de heren welwillend te woord te staan? De heer *Holla* gelooft, dat het in de gegeven omstandigheden niet anders beschouwd kan worden dan als een blijk van goed inzicht in de toenmalige situatie.

Hierop is onmiddellijk gevolgd, en dat is zeer belangrijk, een conflict tussen de interprovinciale raad van de G.O.I.W. en de heer *van Heuven Goedhart.* De heer *Holla* bedoelt het persgesprek [2]) met Anep/Aneta. Dat was ook logisch. De illegalen hadden een samenspraak gehad met generaal *Kruls,* die zijn gedachte had ontwikkeld, waarna de illegaliteit zich daar achter had gesteld. Er bleek van een conflict tussen generaal *Kruls* en de heer *Speyart van Woerden*; beiden lopen naar Oisterwijk en onmiddellijk daarop verschijnt er een gemeenschappelijke publicatie. Kort daarop — de heer *Holla* kan zich dit

[2]) Vgl. bijlage 144.

niet scherp meer voor de geest halen, omdat hij geen beschikking heeft over de stukken — is er een publicatie van Minister *van Heuven Goedhart* verschenen, waarbij in een bepaald opzicht — als de heer *Holla* zich goed herinnert — werd teruggekomen op datgene, wat met Militair Gezag was afgesproken.

85640 *(Holla)* De publicatie van de richtlijnen van 14 December was alleen gericht tot militaire instanties, mogelijk ook tot burgemeesters en hoofden van politie. Deze publicatie is dus niet onmiddellijk tot de illegaliteit doorgedrongen.

De vergadering van 6 December — de heer *Holla* heeft dit zeer uitdrukkelijk gezegd — was een vergadering van individuele illegale werkers. Het latere conflict is een rechtstreeks conflict G.O.I.W./*van Heuven Goedhart*. Men krijgt dus een wisseling van personen. Dat heeft zich in snel tempo voltrokken.

85647 *(Holla)* Op de vraag, of men dus zou kunnen zeggen: in de periode van December 1944 tot Februari 1945 heeft generaal *Kruls* toegegeven aan de drang van de illegaliteit en omstreeks April 1945 heeft hij dit ten dele weer teruggenomen, antwoordt de heer *Holla* niet te geloven, dat hij de indruk heeft gegeven, dat generaal *Kruls* heeft toegegeven aan de drang van de illegaliteit. De heer *Holla* beschouwt het zo, dat het omgekeerde meer het geval is geweest en dat generaal *Kruls* een bepaalde conceptie had, waarin hij het bestaande apparaat van O.D. etc. te zijnen dienste wilde gebruiken. Op die vergadering heeft hij de zaak zo getracteerd, dat de illegaliteit heeft gezegd: Daar gaan wij mee accoord. Het is niet zo, dat de illegaliteit is gekomen en heeft gezegd: Wij wensen het zo of zo te zien. De persoonlijke overtuiging van de heer *Holla* is, dat generaal *Kruls* op die vergadering van 6 December 1944 de illegaliteit voor zijn wagentje heeft gespannen. Hij heeft het plan op tafel gelegd en hij heeft aan de illegaliteit gevraagd wat zij daarvan dacht. Daar waren de heer *Gelderblom*, die in September met de heer *Voorwinde* naar Londen is gegaan, en naar de heer *Holla* gelooft ook de heer *Voorwinde;* verder een vertegenwoordiger van de staf van de Prins; uit de staf van generaal *Kruls* was er mr. *Snijders*, die het een en ander naar voren heeft gebracht, en voorts, naar de heer *Holla* meent, jhr. *Serraris*. Het was voor de heer *Holla* in ieder geval een onbekend gezelschap.

85656 *(Holla)* Op de vraag, of, wanneer het politie-apparaat goed gezuiverd was, de illegaliteit haar medewerking zou hebben willen verlenen aan de voorstellen, zoals de procureur-generaal ze had gedacht, of dat het zo was, dat de illegaliteit zei: Neen, wij moeten het doen en wij willen ook dan niet, dat de politie het doet, antwoordt de heer *Holla*, dat dit laatste zeer zeker niet het geval is. De illegaliteit zou zeker gebruik hebben willen maken van het politie-apparaat, indien het gezuiverd was, echter met deze grote maar, dat de illegaliteit de beoordeling over de zuiverheid aan zich wilde houden. Zij wist wat *Jansen, Pietersen* en *Klaassen* hadden gedaan. Dit verschil in uitgangspunt was onoverbrugbaar en wel omdat — men heeft nu alleen gezien de organisatie in de top — dit doorwerkte tot in de laagste regionen. De oorzaak lag ook in de organisatie van de illegaliteit. Men had een interprovinciale raad, een provinciale raad; hieronder kwam de verdeling in gewesten en in deze gewesten had men weer plaatselijke commissies. Er kwam b.v. een schoenmaker klagen bij de vertrouwensman van de plaatselijke commissie over iemand, die Joden had opgehaald en nu meehielp aan het arresteren. Dit is één voorbeeld. Deze klachten werden dan doorgegeven van de plaatselijke commissie naar de provinciale raad en van de provinciale raad naar de inter-provinciale raad. Het was geweldig gedecentraliseerd, echter met een hiërarchische kop. De klachten kwamen zeer snel door. Overal kwamen die ontevredenheid en de desillusie van de illegale werkers naar voren.

85652 *(Holla)* De heer *Holla* heeft wel eens gehoord, dat personen uit de illegaliteit met grote snoeverij beweerden: dan liquideren wij de procureur-generaal. In serieuze kringen is dit zeker niet ernstig opgevat. De heer *Holla* heeft in die tijd misschien wel eens gehoord van een concrete brief; daar weet hij echter niets van. Het zou kunnen zijn, dat generaal *Kruls*, die deze grote woorden ontegenzeglijk hebben bereikt, dit heeft aangegrepen om de procureur-generaal te amoveren. Dat is mogelijk, maar hij weet het niet. Zijn persoonlijke indruk echter is, dat dit zeker niet tot de onmogelijkheden gerekend moet worden.

83038 *(Wijffels)* Ten aanzien van de vrijheidsbeneming in het bevrijde Zuiden, zat men, volgens de heer *Wijffels*, speciaal wat Limburg betreft — hij neemt aan, dat het voor Brabant en Zeeland misschien iets anders lag — met de grote moeilijkheid, dat het oorlogsfront zeer nabij was. Door de Amerikanen werd practisch iedereen gearresteerd en vastgezet, die werd aangegeven, met de eenvoudige motivering: „Zoeken jullie dat later maar uit. Wij kunnen beter 100 mensen onverdiend vastzetten dan één, die het wel verdient, laten loslopen". Zo komt het, dat er die eerste tijd zeer zeker veel mensen zijn gearresteerd, die dat eigenlijk niet verdienden, in welke gevallen men althans had

kunnen volstaan met huisarrest. Persoonlijk heeft de heer *Wijffels,* als lid van de Adviescommissie en van de Centrale Opsporingsraad, bij verschillende legerinstanties kunnen bereiken, dat men tenminste op zijn aanduiding, omdat men hem vertrouwde, genoegen nam met huisarrest. Het is natuurlijk heel begrijpelijk, dat er ten aanzien van de vrijheidsbeneming grote moeilijkheden ontstonden. Men had geen normen, er was niets. Eerst in December zijn de algemene richtlijnen van de chef staf Militair Gezag gekomen. De gedachte om de politie te laten arresteren was niet acceptabel, omdat de hele politie door het volk in vele opzichten niet werd vertrouwd en de rechterlijke macht nog minder. Het hele politie-apparaat was zeker geen vertrouwde instantie. Het behoefde slechts één woord te kosten van mensen, die bij de illegaliteit waren, om ook als politieman gearresteerd te worden. Er ontbraken behoorlijke richtlijnen, waarnaar gehandeld zou moeten worden. Aangezien er geen enkele richtlijn was, kon er niet anders dan geïmproviseerd worden. Dit heeft grote nadelen. Objectief genomen, moet de heer *Wijffels* toegeven, dat de Minister, in bevrijd gebied dit constaterende en zich verplicht voelende hiertegen maatregelen te nemen, volkomen juist heeft gehandeld, maar het was voor de gezagshandhaving wellicht juister geweest dit binnenskamers te houden en naar buiten toe alleen het Militair Gezag te laten spreken in plaats van de Regering te velde. Dit zou organisatorisch beter zijn geweest en had tegenover het volk zeker een versteviging van het gezag bevorderd. Dit laatste was wel nodig, want als er in de bezettingsjaren één ding geleden had, was het juist het officiële gezag.

§ 4. *Verklaringen van de zijde van het Militair Gezag*

31844 *(Kruls)*

De heer *Kruls* verklaart, dat het Militair Gezag, toen het voor het eerst in bevrijd gebied kwam — dat was dus ongeveer half September 1944 —, een reeds bestaande toestand vond; de militaire commissarissen te Maastricht en Eindhoven ontdekten, dat er arrestaties werden verricht door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Het Militair Gezag heeft toen getracht daarin enige orde te scheppen, hetgeen nogal moeilijk was, want van de zijde van de B.S. werd deze zaak ook verder aangepakt en werd getracht richting aan deze arrestaties te geven. Het eind van het lied was, dat de overwegingen van de heer *Kruls* als volgt waren. Hij achtte het hoogst ongewenst, dat de B.S., die onder Prins *Bernhard* ressorteerde, daarmede doorging, althans onder de verantwoordelijkheid van de Prins. Nu was de normale politie hierbij aanvankelijk uitgesloten, want die moest zelf eerst worden gezuiverd. Er moest echter een oplossing gevonden worden en dat was tenslotte deze, dat de bevoegdheid tot arrestatie aan het Militair Gezag kwam, hetgeen berustte op de bijzondere voorschriften van het besluit, regelende de bijzondere staat van beleg, en dat op grond van een speciale machtiging, door de heer *Kruls* gegeven aan de arrestatieploegen van de B.S., deze hierbij konden worden ingeschakeld. Die arrestatieploegen van de B.S. en de B.S. waren er en die kon hij niet wegcijferen. De heer *Kruls* heeft over deze zaak met de Prins gesproken en hierover is overeenstemming bereikt. Hij heeft later een regeling in verschillende phasen gemaakt. Zo werd geregeld, dat in die arrestatieploegen van de B.S. bepaalde lieden, b.v. reeds gezuiverde politiemensen, werden aangewezen, waarbij de zaak dus werd uitgevoerd, nog niet onder de verantwoordelijkheid van de normale politiechefs, maar onder de verantwoordelijkheid van speciaal daartoe aangewezen personen. In de daarop volgende phase kwam de gehele zaak van de arrestatie aan de normale politie, die inmiddels geheel of althans voor het overgrote deel gezuiverd was. In drie phasen hoopte de heer *Kruls* dus te komen tot een volkomen normale uitoefening van de arrestatiebevoegdheid. Hij gelooft, dat deze zaak in het algemeen wel zo verlopen is. Hij heeft van deze regeling dan ook nooit grote spijt gehad.

Betrekkelijk kort voor de bevrijding van het Noorden is in het Zuiden de derde phase bereikt.

Met betrekking tot de richtlijnen [1]), die door de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten zouden zijn uitgegeven, voordat de heer *Kruls* er enige bemoeienis mee had, verklaart de heer *Kruls,* dat dit anders is geweest. Men heeft de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten daarvoor misbruikt. Het heeft zich afgespeeld in Eindhoven. Die regels zijn uitgegeven door een officier, die niet tot de staf van de bevelhebber behoorde, maar die, in Eindhoven aanwezig zijnde, zich met de zaken heeft bemoeid en zich heeft geproclameerd tot iemand, die namens de Nederlandse bevelhebber regels uitgaf. Dat is de heer *van Houten* geweest. Die zat daar als een van de leden van het Bureau Inlichtingen en is daar in botsing gekomen met de militaire commissaris van de heer *Kruls,* die aanwijzingen had voor bepaalde categorieën van het Militair Gezag.

Die categorieën zijn reeds te Londen vastgesteld, waar een arresta-

[1]) Vgl. bijlage 136.

tiebesluit gemaakt is. Er was dus van de aanvang af een lijst met categorieën, uitgevaardigd door de chef staf Militair Gezag.

31847 *(Kruls)* De mensen van de Binnenlandse Strijdkrachten hadden een andere lijst gemaakt. Die arresteerden op hun manier. Eerst zonder lijst en toen plaatselijk met lijst. Toen zijn er bevoegdheden verleend; dit waren natuurlijk bevoegdheden, die inhielden, welke categorieën gearresteerd moesten worden. Tenslotte zijn het voor de B.S. uniforme directieven geworden. Zo heeft men dus te Eindhoven eerst gehad de B.S., die zonder enige regeling arresteerde, daarna de B.S., die arresteerde met een lijst van categorieën, samengesteld door de heer *van Houten,* en tenslotte zijn er de richtlijnen gekomen van de chef staf Militair Gezag, waaraan men zich heeft moeten onderwerpen, terwijl in andere plaatsen die tussenphase wellicht is overgeslagen. Wel is de eerste phase er geweest, dat men overal in het wilde weg arresteerde. Dat is later voorkomen, want er heeft zich naderhand een plezierige samenwerking ontwikkeld tussen de staf van de Prins en de heer *Kruls.* Wanneer er iets werd bevrijd, werden zijn aanwijzingen door de heren van de Prins gebracht naar de B.S. De lijst, die de heer *Kruls* naar bevrijd gebied heeft meegebracht, is enige malen gewijzigd. De heer *Kruls* heeft er altijd tegen moeten vechten, dat het inschakelen van de politie, omdat zij niet gezuiverd was, door de B.S. te lang getraineerd werd.

31853 *(Kruls)* In de tweede phase werd echter de invloed van de politie dagelijks sterker. Militaire commissarissen zorgden er voor, dat er voldoende gezuiverde politiepersonen kwamen, zodat aan het einde van de tweede phase de derde phase kon intreden.

De heer *Kruls* kan zich niet herinneren, of in de beschikking van de chef staf Militair Gezag de bijzondere categorieën, die de geallieerden nodig hadden, stonden. Wat hij wèl weet, is, dat er door de geallieerde veiligheidsdienst gearresteerd werd. Het Militair Gezag had een ander doel. De geallieerden hadden hun strijdkrachten te beveiligen en bij het Militair Gezag was het een kwestie van zuivering. Niet alle arrestaties werden dus over het Militair Gezag geleid. Dit was juist een van de typische dingen, die de geallieerden zich voorbehielden.

De heer *Kruls* kan zich niet herinneren, of de lijst, die in het Zuiden was vastgesteld, ook wel enigermate rekening hield met de oorlogsomstandigheden, waarin het Zuiden verkeerde, noch of bij de bevrijding van het Noorden volgens de bestaande directieven, die in het Zuiden waren toegepast, is gearresteerd dan wel, of overwogen is om voor het Noorden een enigszins gecorrigeerde lijst op te stellen.

Indien de heer *Kruls* had kunnen voorzien, dat dit geleid zou hebben tot honderdduizend arrestaties in het gehele land, zou hij het nog wel eens bekeken hebben, hoewel hij toch ook op grond van deze lijst grote aantallen moest verwachten. Maar het is nooit een verzinsel van hem geweest wie er gearresteerd zouden worden. Dat is in overleg met de Regering gebeurd. Ook het vaststellen van de categorieën is in overleg met de Regering geschied. Er is herhaaldelijk overleg met Justitie geweest. Het opstellen van die eerste lijsten in Londen is geheel in overleg met het Departement van Justitie gebeurd. Toen dit probleem in het Zuiden tot een oplossing moest worden gebracht, waren er drie partijen, die elkaar moesten vinden, nl. de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten, de chef staf Militair Gezag en de Minister van Justitie. Terwijl ook de illegaliteit door de heer *Kruls* regelmatig ingeschakeld en geraadpleegd werd.

83383 ***(Kruls)*** De heer *Kruls* verklaart zich te herinneren, dat er over het probleem van de arrestatie-bevoegdheid enige conferenties in „Bosch en Ven" hebben plaats gevonden. Hij herinnert zich ook, dat er, tot tweemaal toe, naar hij meent, nieuwe richtlijnen van hem zijn uitgegaan. In verband met de verdere ontwikkeling van de situatie was het mogelijk om geleidelijk aan nieuwe richtlijnen uit te geven. Of er een oorzakelijk verband tussen conferenties in „Bosch en Ven" en nieuwe richtlijnen bestond, weet de heer *Kruls* niet.

Van de moeilijkheden in de periode December 1944/Januari 1945 herinnert de heer *Kruls* zich niets; wel weet hij, dat bij een van de conferenties in „Bosch en Ven" de heer *Doorman* aanwezig is geweest. De heer *Kruls* meent, dat hij zelf daar niet bij is geweest, doch hij weet dit niet zeker meer. Ook herinnert hij zich een avondconferentie in „Bosch en Ven". Hij meent, dat op deze ietwat opgewonden avondvergadering in „Bosch en Ven", waarbij halverwege het licht uitging en men bij kaarslicht is verder gegaan, geen overeenstemming is bereikt. De volgende dag heeft de heer *Kruls* een verdere bespreking gehad in een huis vlak bij hotel „Bosch en Ven". Met betrekking tot deze bespreking herinnert hij zich een prettige atmospheer, die tot zaken doen aanleiding kon geven, in tegenstelling met de besprekingen van de vorige avond. De heer *Kruls* weet niet meer, of er toen overeenstemming is bereikt en of er toen weer met de Ministers is gesproken. Er staan de heer *Kruls* met betrekking tot

de arrestatiebevoegdheid een heleboel moeilijkheden voor de geest, maar hij weet niet meer, hoe deze in de verschillende perioden lagen en hoe zij verband hielden met de resultaten van de bijeenkomsten, welke in „Bosch en Ven" zijn bereikt.

83388 *(Kruls)* Over het z.g. plan tot kidnappen van de procureur-generaal in het Zuiden verklaart de heer *Kruls,* dat de heer *van Boetzelaer,* de militaire commissaris te Breda, op zekere dag bij hem te Brussel is gekomen en hem een verhaal deed, waarbij de heer *van Boetzelaer* zijn relaties, die hem hadden gewaarschuwd, met naam en toenaam noemde. De heer *Kruls* is de namen echter vergeten. Dat waren lieden, die een zekere mate van gezag in de illegaliteit bezaten en die de heer *van Boetzelaer* de verzekering hadden gegeven, dat de persoon van de heer *Speyart van Woerden* in groot gevaar verkeerde. Men zou hem willen ontvoeren dan wel vermoorden of iets anders akeligs. Overste *van Boetzelaer* achtte deze berichten in overeenstemming met de werkelijkheid en waarschuwde voor de ernstige gevaren, die er bestonden en de gevolgen, die het zou kunnen hebben. Na die mededeling van de heer *van Boetzelaer* zijn de heer *Kruls* en hij samen onmiddellijk, binnen één uur, naar Londen vertrokken en heeft de heer *Kruls* hem zelf, als brenger van dit bericht, naar de Minister-President gebracht. De heer *Kruls* heeft de Minister-President ongeveer het volgende gezegd: Naar mijn mening zouden de openbare orde en rust in het Zuiden in ernstig gevaar worden gebracht, wanneer er een aanslag op de procureur-generaal gepleegd zou worden. In verband met de oorlogstoestand, waarin men zich op dat moment bevond, achtte de heer *Kruls* dit gevaarlijk voor de hele situatie. Ten aanzien van het in veiligheid brengen van de procureur-generaal stonden de heer *Kruls* geen bevoegdheden ten dienste. De volgende ochtend heeft de heer *Kruls* van de Minister-President — hij weet niet in hoeverre de heer *Gerbrandy* dit met deze of gene heeft overlegd — een bericht meegekregen, hetwelk, naar de heer *Kruls* meent, geadresseerd was aan de Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart.* Hier stond in — de inhoud was de heer *Kruls* bekend —, dat de Minister van Justitie werd verzocht met de heer *Speyart van Woerden* naar Londen te komen. Met zijn mededeling, dat hem geen bevoegdheden ten dienste stonden om de heer *Speyart van Woerden* te beschermen, bedoelt de heer *Kruls,* dat hij geen bevoegdheden had om de procureur-generaal buiten het gevaarlijke gebied te brengen. Hij gelooft niet, dat de procureur-generaal de persoon er naar was om zich aan een uitgebreide bewaking, wanneer het Militair Gezag dit althans zou hebben gedaan, te onderwerpen. Bovendien leek het de heer *Kruls* op dat moment ook uitermate moeilijk om een enigszins afdoende beveiliging van de persoon van de heer *Speyart van Woerden* te verkrijgen. De heer *Kruls* gelooft helemaal niet aan mogelijkheden van beveiliging van een bepaalde persoon tegen een aanslag, die van de kant der illegaliteit op hem zou worden gepleegd.

83392 *(Kruls)* Op de opmerking, dat het nadeel van de andere methode echter is, dat men wijkt voor een vorm van terreur, hetwelk ook zijn bezwaren heeft, zegt de heer *Kruls* het daarmee eens te zijn. De bezwaren erkent hij ook. Hij heeft, toen hij naar Londen ging, niet tegelijkertijd ook maatregelen genomen om de Minister van Justitie c.q. de procureur-generaal zelf op de hoogte te stellen. Als de heer *Kruls* het zich wel herinnert, was het hem niet bekend, dat de Minister van Justitie in Nederland was. Hij meende zelfs, dat hij hem te Londen zou aantreffen. Wat betreft de procureur-generaal, zou het inderdaad goed geweest zijn, dat hij was gewaarschuwd, hoewel de heer *Kruls* zich niet meer herinnert, of die waarschuwing niet reeds door middel van de heer *van Boetzelaer* was gegeven.

83398 *(Kruls)* Het bericht moet wel van dusdanige aard zijn geweest, dat het indruk op de heer *Kruls* heeft gemaakt. Een mededeling van een willekeurig lid der illegaliteit, dat de procureur-generaal zou worden ontvoerd, behoefde zeker gaan aanleiding tot zulke krasse maatregelen te zijn. Er liepen al eerder geruchten, doch er was geen reden geweest hier enige betekenis aan te hechten. Op de vraag, of de heer *Kruls* met betrekking tot het weggaan van de procureur-generaal uit het bevrijde gebied niet min of meer de gedachte heeft gehad, dat het ook uit anderen hoofde misschien wel wenselijk zou zijn, dat de procureur-generaal uit dat gebied verdween, aangezien de procureur-generaal nu eenmaal niet bekend stond als een erg plooibaar man, met wie het gemakkelijk was zaken te doen en of dit wellicht ook een rol heeft gespeeld, antwoordt de heer *Kruls,* dat het allang geleden is, maar dat hij het bepaald niet uitsluit, dat ook de gedachte door zijn hoofd is gegaan, dat de rust zou zijn gediend, wanneer de procureur-generaal enige tijd afwezig was.

83400 *(Kruls)* Bij de beantwoording van de vraag, of men bij de bevrijding van het Noorden geen andere methode inzake de arrestaties had kunnen toepassen, moet men twee dingen onderscheiden: de methode van arresteren en de vraag, wie er gearresteerd moeten worden. Wat de

methode van arrestatie betreft, zijn er, voorzover de heer *Kruls* zich kan herinneren, instructies gemaakt voor arrestaties benoorden de rivieren in het nieuw bevrijde gebied. Deze instructies zijn speciaal voor dat gebied uitgegeven. De heer *Kruls* bedoelt de regeling met de vier phasen, welke berust op de ervaring, in het Zuiden opgedaan. Hij gelooft, dat men — en dat gelooft hij heden ten dage nog, hoewel hij die phasen niet meer uit zijn hoofd kent — zonder enige twijfel toch een dergelijke phase-verdeling moest hebben, op welke wijze ook het gebied benoorden de rivieren bevrijd zou zijn geworden, omdat, of het nu snel of langzaam ging en onder oorlogsomstandigheden of niet, op het moment van de bevrijding in die provincies de verwachting van de toestand ten aanzien van de politie toch precies gelijk was aan die in het Zuiden. Men zou ongetwijfeld een gebied aantreffen, waar arrestaties reeds werden verricht door andere instanties dan de politie en een politie, die in haar algemeenheid niet als een gezuiverd apparaat was te beschouwen. Het enige, dat men uiteraard voor ogen moest houden, was het in handen houden van de overgang van de ene phase in de andere. Het enige, dat, naar het gevoel van de heer *Kruls* bezien diende te worden, was het tempo van het komen in de verschillende phasen bij een snelle bevrijding van het Noorden. Het is zijn overtuiging, dat de regeling, zoals die ontworpen was, met name de regeling van die vier phasen, ook in geval de oorlog bij de bevrijding van het Noorden zou zijn geëindigd, de beste regeling was. Het is dan ook niet zo, dat men die situatie niet onder het oog heeft gezien, maar de heer *Kruls* achtte in die situatie die regeling de aangewezen regeling. In dit verband merkt de heer *Kruls* op, dat een deel van het Noorden tenslotte ook niet door een plotselinge beëindiging van de oorlog bevrijd is. Het hele Noord-Oosten, de Noordelijke provincies, zijn vechtende bevrijd. De zaak is eigenlijk gestopt ter hoogte van de Grebbelinie. In de Noordelijke provincies bestond dus eigenlijk een overeenkomstige toestand met het Zuiden.

De heer *Kruls* verbaast zich over de uitlating van de heer *van Angeren,* welke de heer *Kruls* werd voorgehouden, nl. dat deze heeft gezegd, dat de vraag, of het probleem van de arrestaties met betrekking tot de bevrijding van het Noorden nog onder het oog zou worden gezien, niet meer aan de orde is gekomen, omdat de gebeurtenissen met de procureur-generaal er een symptoom van waren, dat de verhoudingen definitief zo kwamen te liggen, dat het aan de orde stellen van een dergelijke vraag door verantwoordelijke bewindslieden niet meer tot de realiteit behoorde. De heer *Kruls* noemt deze uitlating van de heer *van Angeren* bijna een insinuatie aan het adres van het Militair Gezag in die zin, dat het Militair Gezag een eigen politiek dreef en niet wilde luisteren naar de directieven van de Regering. Hij verbaast zich hierover om twee redenen. In de eerste plaats, omdat hij zich ten enenmale niet kan herinneren, dat er door de Regering ooit aanwijzingen zijn gegeven om andere richtlijnen voor het Noorden te maken. In de tweede plaats, omdat, wanneer er een Regering is, die meent, dat het Militair Gezag het verkeerd doet, het toch heel eenvoudig zou zijn geweest om het Militair Gezag een duidelijke order te geven en dan garandeert de heer *Kruls,* dat niet alleen hij, maar zijn gehele apparaat die order had opgevolgd.

83405 *(Kruls)* De kwestie van de categorieën is voor de heer *Kruls* een punt van zorg geweest. Hij kan het zich niet meer precies herinneren, maar hij meent, dat hierover met de Regering overleg is gepleegd, misschien niet vóór de bevrijding van het Noorden, maar in ieder geval na de bevrijding van het Noorden. Deze besprekingen hadden ten doel die categorieën in te perken. In sommige gevallen zijn er ook wel eens aanwijzingen geweest, b.v. over de categorieën van collaborateurs in de grote bedrijven. Het Militair Gezag heeft o.a. ten aanzien van de leiders van grote bedrijven, die van collaboratie werden verdacht, in het Zuiden — de heer *Kruls* denkt b.v. aan de Schelde —, een andere houding aangenomen dan in het Noorden — hij denkt aan enkele grote werven te Rotterdam —, terwijl ogenschijnlijk op dat ogenblik de verhoudingen te Rotterdam ongeveer hetzelfde lagen als bij de Schelde, maar waarbij toch geen arrestaties hebben plaats gehad. Hij meent, dat dit op grond van aanwijzingen van de kant van de Regering is gebeurd. De heer *Kruls* noemt dit alleen als voorbeeld om aan te tonen, dat er meer aanwijzingen geweest zijn. Of zij mondeling of schriftelijk geweest zijn, weet de heer *Kruls* niet. Het gaat hierbij over de eerste maanden na Mei 1945 en, als de heer *Kruls* het zich goed herinnert, gingen die aanwijzingen rechtstreeks van de Minister van Justitie naar het orgaan van de staf van de heer *Kruls,* waar toen de heer *Ter Veer* de scepter zwaaide.

85243 *(Ter Veer)* Mr. *B. I. A. A. Ter Veer* heeft van de besprekingen over de richtlijnen voor de arrestaties er geen andere meegemaakt dan een vergadering van December 1944 van generaal *Kruls* met de illegaliteit en enkele besprekingen, die in de loop van de tijd te Brussel hebben

plaats gehad, om de regeling, die van het Militair Gezag uit ontworpen was, in overeenstemming te brengen met de regeling, die van de kant van de bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten was ontworpen. Dit waren eigenlijk geen vergaderingen, het waren meer besprekingen tussen enkele mensen. De vergadering van December was een goed bezette vergadering. Als totale indruk herinnert de heer *Ter Veer* zich van deze vergadering, dat er verzet was van de illegaliteit om de politie in te schakelen als zodanig, als georganiseerde eenheid.

85246 *(Ter Veer)*

Voorzover het hem voor de geest staat, was de winst in die vergadering aan de kant van de illegaliteit. Op de vraag, of dat er toe geleid heeft, dat het Militair Gezag in de regelingen, die het tenslotte in het begin van 1945 heeft gemaakt, verder heeft moeten toegeven aan de wensen van de illegaliteit dan het zelf misschien wel gewild had, antwoordt de heer *Ter Veer,* dat dit in zoverre gebeurde, dat men bij de bevrijding van het Zuiden ervaring opdeed. De gang van zaken kon geperfectionneerd worden. Die ervaring wenste de illegaliteit te benutten door voor te stellen, dat een aantal officieren uit de illegaliteit van het Zuiden ten behoeve van het Militair Gezag en van de illegaliteit uit het Noorden en het Oosten, wanneer dat zou worden bevrijd, zou assisteren. De heer *Ter Veer* weet zich ook te herinneren, dat daartegen oppositie is gevoerd van de kant van het Militair Gezag en zelfs ook uit de boezem van de illegaliteit, die het enigszins indringerig vond, wanneer uit het Zuiden illegalen kwamen assisteren. De Noordelijken zouden dan de conclusie kunnen trekken, dat zij het niet aankonden en dat er een onnodige te grote vreemde invloed zou kunnen ontstaan. Die stemmen zijn wel degelijk opgegaan.

Op de vraag, of de phase-regeling van 10 Februari 1945 beïnvloed is door overleg met de illegaliteit, zegt de heer *Ter Veer* te geloven, dat deze phase-regeling alleen een regeling is met de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten. Hij meent ook, dat in de stukken van het Militair Gezag, wat die eerste phase betreft, nl. het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten, deze in de terminologie van het Militair Gezag wel eens vóórphase heet en dat de eerste phase in de Militair Gezag-stijl — om het zo uit te drukken — pas begint bij het optreden van de militaire commissarissen, wanneer die ter plaatse komen.

De heer *Ter Veer* is er van overtuigd, dat het Militair Gezag het niet had kunnen stellen zonder de Binnenlandse Strijdkrachten. Dus ook geen regeling had kunnen maken, die ten minste aan redelijke eisen voldeed, zonder de Binnenlandse Strijdkrachten een plaats toe te kennen. Op de vraag, of men bij de strijd rond het arrestatieprobleem van weerskanten wel het nodige begrip heeft getoond om het zo snel mogelijk in goede banen te leiden, zegt de heer *Ter Veer,* dat er in zoverre maatregelen zijn getroffen om die strijd te elimineren en te doen ophouden, dat bij herhaling is geconfereerd met de vertegenwoordigers uit de illegaliteit. Daaruit is geboren de later gesneuvelde Centrale Opsporingsraad en daaruit is eveneens de Centrale Adviescommissie geboren. Dat zijn resultaten van het overleg tussen de chef staf Militair Gezag en de illegaliteit. De heer *Ter Veer* gelooft, dat op de regelingen, die de chef staf tot stand heeft gebracht, de illegaliteit wel haar invloed heeft doen gelden. Men moet niet vergeten, wanneer de bevrijding er is, dan houdt het ondergrondse werk op, het wordt bovengronds. Er is veel werk te verzetten. De geest, waarin men tijdens de bezettingsjaren heeft gewerkt, blijft bestaan, maar bloeit open. Plannen zijn gemaakt. Er is dadendrang. Daarom gaat men eisen stellen. Daar de chef staf toch ook was belast met de handhaving van de orde en rust in het bevrijde gebied, moest hij, dunkt de heer *Ter Veer,* wel gehoor geven aan die stemmen, die naar voren kwamen. De heer *Ter Veer* kan niet zeggen, dat het een slaafs toegeven is geweest, allerminst. Het was het gehoor geven aan de mensen, die tijdens de bezetting tenminste iets gedurfd hadden. De regeling voor het nog te bevrijden gebied is dus naar het oordeel van de heer *Ter Veer* wel mede beïnvloed door de wensen van de illegaliteit op dit gebied.

Op de vraag, hoe lang, toen het Noorden was bevrijd en de regeling met de vier phasen moest gaan werken, die phasen hebben geduurd, antwoordt de heer *Ter Veer,* dat de chef staf zou verklaren, wanneer de politie als zodanig d.w.z. als georganiseerde eenheid, voldoende gezuiverd was om alles ter hand te nemen. D.w.z. de tweede phase trad in vanaf het in werking treden van de opsporingsdienst. Wanneer de militaire commissaris ter plaatse was gekomen, dan was zijn eerste taak of een van zijn voornaamste taken het inrichten van een opsporingsdienst. Hij moest zorgen, dat hij daarvoor mensen assumeerde. Bij voorkeur moest hij dat doen uit mensen uit de illegaliteit. Verder mocht hij daarin individuele politiemensen opnemen, voorzover ze ook bij de verzetsgroepen waren ingedeeld en georganiseerd. De provinciale militaire commissaris stelde de opsporingsdienst

in. De districtscommissaris als zodanig had daartoe geen bevoegdheid.

85255 *(Ter Veer)* Men moet goed onderscheid maken tussen arresteren en in bewaring stellen. De taak van een opsporingsdienst was opsporen, maar dat deden, wanneer het Militair Gezag pas ter plaatse was gekomen, ook wel de arrestatieploegen van de B.S. ten dienste van de opsporingsdienst. De inbewaringstelling geschiedde eigenlijk door de bureaumensen. Dat waren dus niet de mensen, die er op uit trokken, maar dat waren de bureaumensen. Die hadden ook de bevoegdheid om namens de militaire commissaris in bewaring te stellen. In de phase B werkten de arrestatieploegen, voorzover het de aanhoudingen betrof, door. Alleen geschiedde de beoordeling, of de man, die aangehouden was, in bewaring zou worden gesteld, door de militaire commissaris. In de eerste phase was er alleen maar aanhouding. Degenen, die werden aangehouden, werden vastgehouden in de meest letterlijke zin, ten behoeve van de komende militaire commissaris.

85258 *(Ter Veer)* Het kwam er eigenlijk op neer, dat de periode van de aanhouding bleef doorlopen bij gebrek aan een instantie, die zou beoordelen of de aangehoudene in bewaring zou worden gesteld of niet. Daarom was ook bepaald, dat die periode zo kort mogelijk moest duren. Die periode heeft inderdaad niet zo lang geduurd. De militaire commissarissen waren vrij spoedig ter plaatse. Dan moest de organisatie van de opsporingsdienst plaats vinden. Dat vorderde wel enkele weken. Op de verschillende plaatsen varieerde het aantrekken van mensen uit de Binnenlandse Strijdkrachten om dan de diensten aan de opsporingsdiensten te bewijzen. De districts militaire commissaris was bevoegd om ook anderen te kiezen, die een goed vaderlandse houding hadden gehad, hetzij als eenling, hetzij georganiseerd aan het verzet hadden deelgenomen of zich in ieder geval vaderlandslievend hadden gedragen.

85263 *(Ter Veer)* De bevrijding van Enschede b.v. vond plaats, terwijl de heer *Ter Veer* er nagenoeg bij was. De militaire commissaris van Enschede was ook ter plaatse. Diezelfde nacht hebben zij bij kaarslicht met de illegaliteit vergaderd om de opsporingsdienst tot stand te brengen. Sneller kon het niet. Daar hadden zij medewerking van de door de Duitsers ontzette commissaris van politie, de huidige hoofdcommissaris, de heer *van der Wal,* die ook terstond zijn diensten kwam aanbieden en zijn functie hervatte. Hij werkte met het apparaat, dat hij kende en waardoor te Enschede b.v. een opsporingsdienst al heel gauw tot stand kwam. Als men de heer *Ter Veer* nu vraagt: Geeft u ons een voorbeeld, waar de opsporingsdienst niet gauw tot stand kwam, dan kan hij daar helaas niet op antwoorden. Een voorbeeld, waar hij de tegenstelling moet zoeken, waar het veertien dagen duurde, weet hij niet; hij weet alleen, dat het speciaal te Enschede heel vlug ging. Hoe het in de provincies Noordholland, Zuid-Holland en Utrecht is verlopen, weet hij uit persoonlijke wetenschap niet. Bij de bevrijding van het Oosten en het Noorden ging het geleidelijk en kon hij de plaatsen, waar de districtscommissarissen zich vestigden, wel volgen. Niemand had voorzien, dat het Westen ineens vrij zou worden.

85265 *(Ter Veer)* Het was uitgesloten, dat de heer *Ter Veer* kon overzien, hoe het met het in werking treden van de opsporingsdiensten in deze drie provincies is gegaan. Hij had als hoofd van de juridische sectie in dat opzicht de militaire commissarissen in te lichten. Dat was gebeurd door al die beschikkingen. Toen hij zijn opdracht van generaal *Kruls* kreeg om naar Den Haag te gaan op 8 Mei 1945, kon er direct voor hem niets komen van persoonlijke contacten met die militaire commissarissen, aangezien diezelfde avond na het binnentrekken van de Irene-brigade al een langdurige bespreking plaats vond tussen de Vertrouwensmannen en generaal *Kruls* en een kleine staf. Daarbij was de heer *Ter Veer* tegenwoordig. De volgende dag werd die bespreking voortgezet; toen was er algemeen bestuurswerk. De eerste phase was in het Westen intussen al enkele dagen aan de gang. Dan kwam het werk voor de plaatselijke militaire commissaris. Deze militaire commissarissen hadden hun instructies. Zij hadden al heel dikwijls als militaire commissaris in het Zuiden dienst gedaan. Ze waren overgeplaatst, zodat zij dus ook hun ervaring op dat gebied wel hadden. De heer *Ter Veer* werd toen te veel opgeëist voor de besprekingen, die hij had met de Vertrouwensmannen en met — aangezien hij de Juridische Sectie had — de heer *Tenkink,* die in Den Haag als waarnemend secretaris-generaal zat. Toen Apeldoorn werd bevrijd, had de heer *Ter Veer* daar besprekingen met de heer *Hooykaas,* omdat *Schriecke* weg was. Het civiele apparaat moest zo spoedig mogelijk werken en dat was ook de opdracht, die de heer *Ter Veer* had.

85271 *(Ter Veer)* Men had op een gegeven moment, toen het Westen ook was bevrijd, de opsporingsdiensten van het Militair Gezag, de P.O.D.'s. Toen is men aan de zuivering van de politie begonnen. Dat is een tijdrovend werk en niet altijd een vertrouwenwekkend werk geweest. In de herfst

1945 bereikte de heer *Ter Veer* een uitnodiging voor een bespreking met de Minister-President *Schermerhorn;* bij deze waren de Ministers *Kolfschoten* en *van der Leeuw* en, naar de heer *Ter Veer* meent, nog een van de Ministers. Hem werd toen de vraag gesteld — men had in de Ministerraad besloten om zo spoedig mogelijk de hele affaire van politieke delinquenten onder het Militair Gezag uit te trekken en in handen van Justitie te stellen — of hij de opdracht tot organisatie daarvan ter hand wilde nemen. De heer *Ter Veer* heeft de opdracht geaccepteerd onder de voorwaarde, dat de vorm der organisatie zou zijn die van een directoraat-generaal, exempt van het departement, doch rechtstreeks staande onder de Minister van Justitie. Dat heeft er toe geleid, dat er min of meer een schaduw-departement tot stand moest komen.

Daarna zijn de onderhandelingen door hem — hij was toen nog wel sous-chef staf, doch geen hoofd Sectie II meer — met mr. *Kolfschoten* gevoerd. Vaststond, dat er ongetwijfeld een aantal onzuivere politiemensen niet gehandhaafd kon blijven. De politie zou moeten worden aangevuld en er was te kennen gegeven, dat voorkeur zou moeten worden gegeven aan degenen, die zich tijdens de bezetting verdienstelijk hadden gedragen en daartoe in staat waren, zij het dan ook, dat zij nog een opleiding moesten genieten. Intussen was de gezuiverde politie voor een grote taak gesteld na de bevrijding van ons land. Ook al was een politiekorps ter plaatse gezuiverd of wanneer men zou kunnen zeggen, dat een hele provincie, wat de politie betreft, was gezuiverd en tenslotte op het gehele grondgebied van het Rijk, dan nog was de gezuiverde politie niet in staat om de taak van het verhoren der politieke delinquenten — dat was inderdaad een extra-ordinaire taak — te volbrengen. Men moet niet vergeten, dat er rond die tijd — November 1945 — ongeveer 106 000 politieke delinquenten gevangen zaten. De gezuiverde politie alléén kon niet aan wat er te doen en te verwerken was.

Om die reden is de verklaring van de chef staf Militair Gezag om phase C te doen ingaan nooit gegeven; ware zij wel gekomen, dan impliceerde dat, dat de P.O.D.'s als zodanig werden geliquideerd en dat de normale politie het moest doen. De normale politie was ook niet bereid om de mensen van de opsporingsdiensten, die uit de illegaliteit voortkwamen, te assumeren en een vaste aanstelling te geven. Het was eigenlijk een personeelskwestie. Dit alles is de reden geweest, dat die phase niet is afgekondigd en dat de verklaring van de chef staf er niet is geweest. Intussen werden door de heer *Ter Veer* onderhandelingen met de Minister van Justitie gevoerd, waarbij naar voren kwam: hoe moet de kwestie van de verhoren van de politieke delinquenten worden opgevangen? Wat moet er met de P.O.D.-mensen gebeuren? Wordt de politie daarmede aangevuld of niet? Dat heeft er toe geleid, dat er ambtenaren met een speciale bevoegdheid voor politieke delinquenten zijn gekomen. Deze materie werd geregeld in het Koninklijk besluit van 19 November 1945, het Besluit Politieke Delinquenten.

Dat is het resultaat geweest van besprekingen met de heer *Kolfschoten* over de vraag, hoe de politieke delinquenten snel te verhoren en of inlijving van bekwame P.O.D.-mensen bij de georganiseerde politie kon worden bevorderd. De politie stond afwijzend tegenover inlijving: dit geldt in hoofdzaak de gemeentepolitie; het Rijkspolitiekorps was pas in opbouw. Men eiste allereerst ervaring als politieman en daarvoor was natuurlijk de ervaring van enkele maanden P.O.D.-tijd niet voldoende. Er was dus niet te komen tot een incorporatie van die mensen of van de P.O.D. bij de politie.

Daarvandaan, dat men die P.R.A.'s (Politieke Recherche-Afdelingen) heeft gekregen, samengesteld uit gedetacheerde mensen van de politie, dus ervaren politierotten, en mensen van de P.O.D. De politie alleen kon de taak niet aan. Zelfs de detachering leverde moeilijkheden op, want herhaaldelijk is de heer *Ter Veer* verzocht haar te beëindigen, maar hij kon de politiemensen niet missen.

85272 *(Ter Veer)*

De aanhoudingen door de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten zijn geschied, totdat de opsporingsdiensten ter plaatse in het leven waren geroepen. Toen mochten de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten nog wel aanhoudingen verrichten, maar geassumeerd bij de opsporingsdienst.

85276 *(Ter Veer)*

De heer *Ter Veer* acht het uitgesloten, dat in bepaalde plaatsen in het land de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten tot 19 November 1945 daadwerkelijk bij de aanhoudingen zijn opgetreden. Dit was afgelopen, wanneer de opsporingsdienst van de militaire commissaris gesettled was; de heer *Ter Veer* gelooft, dat de arrestatieploegen daarna niet meer zelfstandig hebben gewerkt, maar, geassumeerd als hulptroepen, wel voor de militaire commissaris hebben gewerkt, doch onder diens auspiciën. Daar had hij zijn opsporingsdienst voor. De heer *Ter Veer* heeft ook nooit gehoord, dat er nog arrestatieploegen hebben gewerkt. Was er een opsporingsdienst, die

werkte, dan deed de militaire commissaris dat en dan deden dat niet meer de Binnenlandse Strijdkrachten.

85281 *(Ter Veer)*

Op de vraag, hoeveel percent deskundigheid er, als men dat in percenten zou moeten uitdrukken, in een P.O.D. van een zekere omvang zou hebben gezeten, antwoordt de heer *Ter Veer,* dat men dan ook het tijdsverloop moet zien. Direct na de bevrijding was het aantal deskundigen gering, omdat men toen alleen diegenen mocht opnemen, die notoir illegaal waren of zich hadden aangesloten bij een verzetsgroep. Wanneer de militaire commissaris had achterhaald, dat politiemensen betrouwbaar waren, werden die ingelijfd. Dus het aantal, dat werkzaam was in de P.O.D. steeg. Dat is plaatselijk natuurlijk verschillend geweest. De heer *Ter Veer* heeft te Amsterdam bijvoorbeeld honderden politie-ambtenaren gehad. Men kan zeggen, dat zij de meerderheid vormden in het opsporingsorgaan. Ook in die plaatsen, waar de politie, bijvoorbeeld te Breda, het werk van de politieke opsporingsdienst al betrekkelijk gauw overnam. Aan het hoofd daarvan stond een inspecteur van politie. Er waren maar hoogst enkele illegalen, die daar bleven assisteren, omdat die de kaart uit de bezetting beter kenden. Er zijn echter ook plaatsen geweest, waar het moeilijk was om over de politiemensen te beschikken, ten eerste, omdat de politie-autoriteiten hen niet wilden en konden afstaan, en ten tweede, omdat ze er ook niet waren. Met betrekking tot het deskundigheidselement moet men niet vergeten, dat in de meeste plaatsen bekend was, wie N.S.B.-ers waren geweest. Dan was de inbewaringstelling gegrond en gedekt door de wet. Eerst moest er natuurlijk een grond zijn voor inbewaringstelling; daarna moest worden uitgezocht, wat de mensen op hun kerfstok hadden. De weg van de minste weerstand, de gemakkelijkste weg, werd in zoverre bewandeld. De ledenlijsten van de N.S.B. werden zo spoedig mogelijk bemachtigd.

85286 *(Ter Veer)*

Op de vraag, hoe het komt, dat het in Nederland niet mogelijk is geweest om na de eerste phase een behoorlijk gezuiverd en deskundig politie-apparaat in te schakelen, terwijl dit in België wel mogelijk is gebleken, antwoordt de heer *Ter Veer* het volgende: België had de ervaring van 1914—1918; Nederland had deze ervaring niet. Omdat wij een civiel Duits bestuur gehad hebben, heeft de politie ook via dat civiele bestuur heel vaak een taak te vervullen gekregen, die, ook al waren de politiemensen persoonlijk goed ingesteld, hen het vertrouwen bij het publiek deed missen. Er hebben zich moeilijkheden voorgedaan, doordat bij de politie mensen waren gehandhaafd, die Jodentransporten hadden verricht. Deze mensen werden er na de bevrijding op uitgestuurd om N.S.B.-ers of andere politieke delinquenten te arresteren. Dat aanvaardde men niet. Men beoordeelde dat soms verkeerd. Men had moeten beoordelen: Kon die man zich op dat ogenblik aan dat Jodentransport onttrekken of niet? Ontstond er een groter kwaad, wanneer hij zich onttrok dan wanneer hij zich niet onttrok? Kon hij bij dat transport b.v. mensen de gelegenheid geven te ontvluchten of niet? Aldus vroeg het publiek echter niet; dat oordeelt alleen en zegt: Hij heeft Jodentransporten verricht en nu haalt hij N.S.B.-ers op. Herhaaldelijk hebben zich die moeilijkheden voorgedaan. Dat speelde zich vooral op het platteland af, waar men de politiemensen beter kende. De heer *Ter Veer* vraagt zich af, of het niet mogelijk is geweest, dat het feit, dat Nederland hier een civiel Duits bestuur heeft gehad met N.S.B.-burgemeesters, die hun invloed deden gelden, op het platteland vooral, maar toch ook in de grotere gemeenten, een huivering heeft doen ontstaan om te doen wat België blijkbaar heeft gedaan, omdat men dingen had gezien, die niet direct op een verkeerde persoonlijke instelling wezen, maar de schijn wekten, dat deze politiemensen meededen, hoewel zeker niet met instemming.

§ 5. *Verklaringen van Regeringszijde*

28879 *(van Angeren)*

Sprekend over het Militair Gezag, zegt de heer *van Angeren,* dat de Ministers toenmaals van oordeel waren, dat het nodig was de bijzondere staat van beleg hoe eerder hoe liever op te heffen.

Een van de punten van die staat van beleg was, dat het Militair Gezag daardoor in staat gesteld zou worden om politieke delinquenten, mensen, tegen wie verdenking bestond, politiek verdachten, zonder telastelegging in te sluiten en ingesloten te houden. Het was in Nederland in ieder geval zaak zo spoedig mogelijk die mensen af te zonderen, die verdacht waren — en dat is ook gebeurd — en die mensen gevangen te houden. Zo spoedig mogelijk zou dan een onderzoek moeten worden ingesteld, of men terecht met een verdachte te doen had of niet. Nu was de gedachte — en de heer *van Angeren* gelooft op het ogenblik nog, dat die juist was — om zo spoedig mogelijk Justitie die zaak in handen te doen nemen, haar zo spoedig mogelijk bij de normale politie te brengen en Justitie daarover te laten gaan. Dus niet verder: de ene burger arresteert de andere burger en houdt die gevangen. De strekking was dus ten aanzien van dit punt de bevoegdheid van het Militair Gezag onder de staat van beleg zo spoedig

doenlijk te doen overgaan op de Minister van Justitie. Werd die bevoegdheid aan de Minister van Justitie niet verleend en werd de staat van beleg opgeheven, dan moesten al die mensen worden vrijgelaten, want op grond van Strafvordering kon geen van die mensen worden vastgehouden. Practisch gesproken, waren al die mensen aangehouden op last van het Militair Gezag en zodra het Militair Gezag wegging, omdat de staat van beleg werd opgeheven of maar gedeeltelijk werd opgeheven, moesten zij worden losgelaten. Bleef dus over: geef die bevoegdheid aan de verantwoordelijke Minister van Justitie. In hoofdzaak voelde de heer *van Angeren* die urgentie zo: neem het zo spoedig mogelijk over: het is niet juist, dat de staat van beleg daar zo lang blijft. Laat Justitie het zo spoedig mogelijk overnemen; laat de Minister van Justitie werken met een groep politie, die hij met behulp van de procureur-generaal bijeenbrengt om die verschillende groepen in Nederland, die gearresteerd zijn — de ene groep arresteert de andere en mensen worden ingesloten onder het motto: je bent N.S.B.-er of je voelt voor de Duitsers —, zo gauw mogelijk uit te kammen. Dat kon niet, zolang de Minister van Justitie niet de bevoegdheid daartoe had. Tegelijk werden ten aanzien van de openbare orde aan hem zekere bevoegdheden toegekend, althans werd hem de bevoegdheid gegeven om die geleidelijk van het Militair Gezag over te nemen. Als de staat van beleg werd opgeheven, moesten deze bevoegdheden niet verdwijnen, maar zij moesten zo gauw mogelijk worden gebracht bij het civiele gezag en dit kon alleen, wanneer wettelijk de gelegenheid daartoe werd geopend. De heer *van Angeren* blijft dit nog zien als een van de noodzakelijkste dingen, wilde men de zaak goed tot uitvoering krijgen. Hij kon ook niet te lang wachten, omdat een en ander voorbereid moest worden. De tijdelijke organisatie van de politie moest voorbereid worden en ook datgene, wat noodzakelijk was in Nederland te doen. Er moest contact met Nederland opgenomen worden over de wijze, waarop de voorbereiding op korte termijn moest geschieden en ook het Militair Gezag moest worden geïnstrueerd, opdat het overleg zo gauw mogelijk kon worden opgenomen.

31591 *(Burger)*

De heer *Burger* verklaart, dat het Militair Gezag ten aanzien van de arrestatie van politieke delinquenten een instructie heeft gekregen en dat Justitie zich met die instructie zeer uitvoerig heeft bemoeid.

De wijze van arresteren van politieke delinquenten heeft direct tot allerlei moeilijkheden aanleiding gegeven. De heer *van Heuven Goedhart* heeft zich daarin zeer beijverd. Het ging, naar de heer *Burger* zich herinnert — dit was niet een onderwerp, dat hem regardeerde —, om de vraag wie de arrestatiebevoegdheid zou hebben: de politie of de Binnenlandse Strijdkrachten. Het argument tegen de politie was, dat zij niet zuiver was. Zij zou gezuiverd moeten worden, voordat zij verkeerde elementen ging oppakken. Anders zou zij allerlei mensen, die verkeerd waren, laten lopen. Het moment echter, dat de politie gezuiverd werd verklaard door het Militair Gezag, kwam maar niet en hoewel in allerlei plaatsen vaststond, dat de politie zuiver was en de illegaliteit dat ook erkende, wenste men toch geen afstand te doen van bevoegdheden. Daardoor zijn allerlei conflicten ontstaan. De Minister van Justitie heeft zich zeer beijverd om tot een regeling te te komen, evenals de procureur-generaal te 's-Hertogenbosch, mr. *Speyart van Woerden* en generaal *Kruls*. De gang van zaken was voor de Minister van Justitie zeer onbevredigend. Hoe het precies is gelopen, weet de heer *Burger* niet meer. Hij heeft wel enige besprekingen meegemaakt, ook in de vergaderingen van de kwartiermakers, maar de details kan de heer *van Heuven Goedhart* precies weergeven. De kwartiermakers kregen het gevoel: dit is een onhoudbare toestand.

33337 *(van Angeren)*

In een tweede verhoor verklaart de heer *van Angeren* inzake de moeilijkheden met de arrestaties in het bevrijde Zuiden, dat het de bedoeling was zo gauw mogelijk de goede elementen er uit te halen; in de eerste plaats bij de politie, waarbij men een speciale groep wilde vormen voor het onderzoek naar politieke delinquenten. Het was dan ook een ergernis, welke de heer *van Angeren* ondervond, toen hij in Nederland terugkwam, dat de ene Nederlandse burger de andere opsloot. Dat is geen werk voor iedereen: het politievak is ook een vak en dat moet men aan de beste en bekwaamste mensen toevertrouwen. Het is natuurlijk goed, dat schuldigen worden vastgezet, maar het is erger, dat onschuldigen vastzitten. Naar zijn mening is er heel veel kwaad gedaan, niet met kwade bedoelingen, maar veelal door ondeskundigheid. Het is voorgekomen, dat men tot berechting wilde overgaan, doch dat de hele zaak eerst nog nader moest worden onderzocht, omdat er geen enkel verbaal was opgemaakt, doch alleen maar rapporten. Het is herhaaldelijk voorgekomen, dat men de hele zaak nog eens moest na-rechercheren. Dit heeft men toen niet allemaal kunnen voorzien. In de practijk kwam het grote bezwaar van de zijde van de illegaliteit, omdat de politie nog niet gezuiverd was. Men moest de betrouwbare groepen bij elkaar brengen. Dit moest zo gauw mogelijk in iedere gemeente worden gedaan.

Er was ook niets voorbereid; het een was het gevolg van het ander. Justitie is, doordat het Buitengewoon Politiebesluit niet is afgekondigd, niet aan de voorbereiding kunnen toekomen en het Militair Gezag was toen, practisch gesproken, verweesd. De mensen van de heer *van Angeren,* die zich daar bevonden en die van plan waren het uit te voeren, kregen of hoorden totaal niets. Zij konden daar niets opzetten. Het was steeds: krijg ik het of krijg ik het niet..... zou ik het doen of zou ik het niet doen?

De heer *van Angeren* durft niet te zeggen wat er gebeurd zou zijn, als de arrestatiebevoegdheid in handen van het Departement van Justitie was gekomen, maar hij heeft gedacht, dat het zo gedaan had kunnen worden met behulp van het Militair Gezag en met voorbereiding. Men moet er rekening mee houden, dat er zo ontzettend veel aan ontbrak, dat er niets behoorlijk afgesproken was. Wanneer het Militair Gezag anders begonnen was en er een nauwere samenwerking was geweest, welke men tevoren had kunnen voorbereiden....., maar er is nu eenmaal onvoldoende voorbereiding geweest.

35506 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart,* sprekend over de moeilijkheden in verband met de arrestaties in bevrijd Nederland, verwijst, voor wat zijn klachten over deze materie betreft, naar de brief, die hij op 17 November 1944 aan generaal *Kruls* geschreven heeft. De passage, die hierop betrekking heeft luidt:

> „Het is duidelijk, dat de officieele politie vrijwel overal met een onhoudbaar gebrek aan wapens heeft te kampen. Zulks leidt tot een onaanvaardbaren toestand. Eenerzijds is het van het grootste belang, dat de handhaving van orde en rust in het bevrijde gebied door de normale politie in de nauwste samenwerking met het Militair Gezag wordt ter hand genomen, anderzijds vereischt die terhandneming zoowel krachtige zuivering als bewapening der politie. Zoo alleen kan een overigens volstrekt onaanvaardbare pretentie van stoottroepen om politiewerk te verrichten krachtdadig worden gekeerd. Dit is des te noodiger nu duidelijk wordt, dat de wapenverstrekking er toe geleid heeft, dat met name het linksche deel van den driehoek wapens heeft, terwijl mij voorts blijkt, dat bij de stoottroepen de aanneming van personeel notabene zonder eenig security-onderzoek geschiedt, hetgeen er al toe heeft geleid, dat o.a. een der beste Gestapospionnen in dienst was genomen, alsmede een man, die vlak tevoren wegens een vermogensdelict twee jaar had opgeknapt.
>
> De eenige methode om dezen onmogelijken toestand te verbeteren is:
>
> a. dat in overleg tusschen Z.K.H. en u wordt geregeld, dat van de wapens der stoottroepen zooveel wordt ingeleverd als voor een voldoende bewapening van de politie noodzakelijk is;
>
> b. dat Z.K.H. dringend wordt geraden aan recruteering van stoottroepen een deugdelijk security-onderzoek te verbinden.
>
> Ten aanzien van het tweede punt heb ik mijn ambtgenoot van Oorlog dringend verzocht het noodige te verrichten. Ten aanzien van het eerste zou ik een bespreking met Z.K.H. en u op prijs gesteld hebben, doch het is u beter dan wie ook bekend, dat en waarom ik nog altijd niet in de gelegenheid gesteld word om mijn werk naar behooren te doen."

Dit laatste slaat hierop, dat de heer *van Heuven Goedhart* niet naar bevrijd Nederland kon gaan. De Gestapo-spion, van wie in dit citaat sprake is, is, volgens de heer *van Heuven Goedhart, Lindemans,* alias *King Kong.*

Hierna citeert de heer *van Heuven Goedhart* verder uit zijn brief:

> „Indien ik de daartoe noodige maatregelen had kunnen nemen, hetgeen in geval van persoonlijke aanwezigheid mogelijk zou zijn geweest, zou ik thans enkele tribunalen in werking hebben. Thans ontbreekt mij nog altijd elke aanbeveling voor eenige benoeming.
>
> Het eenige nieuws is, dat majoor *Snijders* nu naar aanleiding van een gesprek met den procureur-generaal in Den Bosch de onhanteerbaarheid van het Tribunaalbesluit komt betoogen. Dit betoog houdt geen steek, afgezien nog van de overweging, dat het volkomen dwaasheid is wettelijke regelingen als deze te hooi en te gras te gaan veranderen. Nu Den Haag niet vrij is, zal ik de centrale inlevering van tribunaalklachten voorloopig in Den Bosch doen geschieden, waarna ze over de in te stellen tribunalen in de vier thans bevrijde arrondissementen zullen worden verdeeld. Alleen ten aanzien van gevallen, die prima facie wel door een elders te vestigen tribunaal behandeld zullen moeten worden, ontstaat een uitsluitend aan de oorlogsomstandigheden te wijten vertraging. Deze gevallen zal ik aanvankelijk laten quarantaineeren. Ten derde, ik ontvang weinig rapporten en berichten van het Militair Gezag en dan nog met zeer groote vertraging. Zoo heb ik op den 3den November een telegram gezon-

den ingevolge een brief van den militairen commissaris *Blaauw*, handelende over de benoeming van een kantonrechter in Nijmegen.

Heden, 17 November, heb ik op dit telegram geen antwoord; ik kan derhalve niet verder. Punt 4, ik zou het van groot belang voor onderzoek, orde en veiligheid achten, indien er meer centralisatie mogelijk ware bij het vastzetten van N.S.B.-ers. Bij mij rijst de vraag, of niet, aangenomen dat Vught militair gesproken voldoende veilig ligt, het zich daar bevindende kamp dienstbaar gemaakt kan worden aan centrale opsluiting. Blijkens eenige films van het Amerikaanse O.W.I., die ik hier op verzoek van de Amerikanen heb bekeken, is een aantal N.S.B.-ers in het kamp-Vught ingesloten. Ik zou nu van u willen weten, of het kamp reeds voor andere doeleinden in gebruik is genomen. Ten vijfde, ik heb nimmer nog één gegeven ontvangen:

a. over het aantal arrestanten in de diverse gemeenten;

b. over de vraag, of en, zoo ja, in welke samenstelling commissies voor onderzoek zich met die arrestaties inlaten;

c. over de vraag, of en in welke mate vrijlating van door het Militair Gezag gearresteerde lieden geschiedt; te dien aanzien heb ik alleen uw uiterst verontrustende mededeeling, dat, naar uw oordeel, in Reusel 40 pct. der rond 1300 gearresteerden zonder eenigen grond is opgepakt;

d. over de vraag, of en, zoo ja, in welken zin het besluit inzake de staking der executie van opgelegde straffen wordt toegepast.

Waar ik voor een en ander verantwoordelijk zal worden gehouden, zou ik een wat ruimere voorlichting wel zeer op prijs stellen."

De heer *van Heuven Goedhart* geeft hierop commentaar met de woorden: „Ik heb die voorlichting — natuurlijk, zou ik bijna willen zeggen — niet ontvangen."

35523 *(van Heuven Goedhart)*

De geschiedenis van de arrestatie van landgenoten in het Zuiden is een zaak, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* tot op de huidige dag nog verdriet heeft. Die affaire is begonnen, toen hij zich nog te Londen bevond. Hij heeft toen van generaal *Kruls* een mondeling verslag gekregen, waaraan de heer *van Heuven Goedhart* refereert in de brief van 17 November 1944. Generaal *Kruls* is toen in een vergadering van de Ministers-kwartiermakers geweest te Londen, waar hij vertelde, dat het met die oppakkerij in het Zuiden niet goed ging. De Binnenlandse Strijdkrachten pakten daar mensen op en dat ging maar zo'n beetje in het wilde. Meer in het bijzonder vertelde hij de heer *van Heuven Goedhart,* dat hem gebleken was, dat in een sigarenfabriekje in Reusel, in het Zuiden van Brabant dicht bij de Belgische grens, waar hij na een moeilijke autotocht een bezoek had gebracht, rond 1300 mensen gearresteerd waren, van wie naar zijn ruwe taxatie 40 % zonder enige grond. De heer *Kruls* deelde hem daarbij als bijzonderheden mee, dat hij daar, naast allerlei om redenen van hun lidmaatschap van de N.S.B. gearresteerde mensen, o.a. had aangetroffen het lid van de Hoge Raad *Helb* en ook in een paar margarinekistjes enige baby's, die men gemakshalve had meegenomen, omdat de ouders geen kans zagen die kindertjes te verzorgen. Die had men derhalve ook maar in Reusel in dat fabriekje opgeslagen, gelijk met de arrestanten. Bij die gelegenheid is de heer *van Heuven Goedhart* zo bijzonder kwaad geworden, dat hij — en dat is de enige keer geweest — een klap op de Ministerstafel heeft gegeven en heeft gezegd: dit is schandelijk en nu wil en zal ik naar bevrijd gebied, want ik neem dit geen dag voor mijn rekening.

De heer *van Heuven Goedhart* was daar de machteloze man, die alleen maar een ding verwachtte en begeerde, nl. dat hij door een Staten-Generaal ter verantwoording zou worden geroepen voor hetgeen er gebeurde op dat terrein. Hij had zich daar graag verantwoordelijk voor gehouden, maar hij kon zich daar niet verantwoordelijk voor houden, wanneer daar de Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag op dat arrestatieterrein aan het grasduinen sloegen, terwijl hem dan achteraf zo eens even werd gezegd: Nu ja, er zitten daar een stuk of 600 ten onrechte, enige baby's er bij. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen — hetgeen hij al zo vaak had gedaan — nogmaals geëist, dat hij nu toch eindelijk naar bevrijd gebied zou kunnen gaan om daar zijn verantwoordelijkheid te dragen en aan die onzin wat te doen. Dat lukte niet; wel kreeg hij in die tijd een verzoek van majoor *Faure* van het Militair Gezag. Deze deelde de heer *van Heuven Goedhart* mee, dat hij kwam om hem, namens de Prins, te vragen, of hij bereid was om aan de Binnenlandse Strijdkrachten — de stoottroepen, zoals men dat huiselijk en niet helemaal juist noemde — een algemene arrestatiebevoegdheid te geven. Dat was op een ogenblik, waarop men althans zo ver het hoofd had laten verkoelen, dat men was gaan begrijpen, dat, wat men had gedaan, op geen enkele wettelijke basis steunde. Het is duidelijk, dat stoot-

troepen iemand kunnen arresteren, die hen bij een operatie voor de voeten loopt. Dat is een natuurlijk recht van een soldaat. Maar het is ook duidelijk, dat Binnenlandse Strijdkrachten niet maar het orgaan kunnen zijn, dat overal in Brabant, Limburg en Zeeland aan het arresteren slaat. Dat is een volkomen onwettige zaak. De heer *van Heuven Goedhart* wist op dat ogenblik niet, of er enige algemene circulaire over die zaak van de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten bestond. Later is hem gebleken, dat er, naar hij meent van ongeveer 20 November [1]), een door de heer *van Houten,* tevoren Bureau Inlichtingen, toen sous-chef van de staf van de Prins, getekende circulaire was, waarbij die algemene arrestatiebevoegdheid leukweg aan de Binnenlandse Strijdkrachten werd verleend, alsof de heer *van Houten* dan wel de Prins zelf enige bevoegdheid had zulks te doen. Natuurlijk niet! De heer *van Heuven Goedhart* heeft, toen hem dat gevraagd was, geweigerd. Hij heeft majoor *Faure* gezegd, dat hij geen enkele medewerking zou verlenen om die zaak in die banen te leiden. Tegelijkertijd heeft de heer *van Heuven Goedhart* 13 October 1944 een briefje aan de Prins geschreven, waarbij hij de Prins mededeelde:

„Via majoor *Faure* van het Militair Gezag bereikt mij de mededeeling, dat u verzocht hebt om een Koninklijk besluit, waarbij aan de stoottroepen bevoegdheid zou worden gegeven om over te gaan tot arrestatie van N.S.B.-ers en dergelijk gespuis. De zaak gaat mij principieel minder aan dan den Minister van Oorlog, maar ik geloof toch goed te doen door u te laten weten, welke ernstige bezwaren ik aanvankelijk tegen zulk een regeling zie. Heb ik het verkeerd, dan hoor ik dat graag en herzie mijn meening.

1. De stoottroepen staan recht onder uw bevelen. Zo zij arrestaties van allerlei lieden kunnen gaan verrichten, komen al die arrestaties, ook als zij ongegrond zijn, op uw verantwoordelijkheid, hetgeen ik bedenkelijk acht met het oog op uw (ook toekomstige) positie in ons volk.
2. Het is logisch, dat arrestaties van N.S.B.-ers etc. geschieden door Militair Gezag plus normale politie plus hulppolitie (gevormd uit de verzetsbeweging). Het Militair Gezag ontleent zijn bevoegdheden aan de verantwoordelijke Regeering, die te zorgen heeft voor berechting en afdoening.
3. Ik kan mij goed voorstellen, dat stoottroepen *bij het uitvoeren van een bepaalde opdracht* dwars gezeten kunnen worden door bepaalde in het operatie-gebied hinderlijke individuën. Die moeten zij dan oppakken. Tegen zulk een bevoegdheid — die immers natuurlijk is — zou naar mijn inzicht niemand bezwaar kunnen maken. Maar een afzonderlijk Koninklijk besluit lijkt mij daartoe onnoodig.
4. Indien stoottroepen vaststellen, dat zich ergens nog ongearresteerde N.S.B.-ers etc. bevinden, dienen zij mijns inziens die lieden aan te geven bij de naastbije politie of naastbije commissaris Militair Gezag, die dan de betrokkenen arresteert.
5. Naarmate de bevrijding van ons land de groote steden en dus een veel grooter oppervlak gaat omvatten, zou de arrestatiebevoegdheid, verleend aan de stoottroepen, tot onoverzienlijke consequenties moeten leiden. Het is nl. onmogelijk om met zekerheid vast te stellen, dat vooral in de steden onder de stoottroepen zich geen elementen zullen mengen, in wier handen een arrestatiebevoegdheid een gevaar zou vormen. Op deze gronden ontraad ik ernstig de door u beoogde regeling, maar ik zal het op prijs stellen afdoende contra-argumenten te kennen. Voorloopig meende ik u dit op grond van onze afspraak te moeten laten weten."

De heer *van Heuven Goedhart* merkt hierbij op, dat de afspraak was, dat hij vanwege zijn persoonlijke vriendschappelijke verhouding met de Prins eenvoudig over de hand, buiten alle andere officiële kanalen om, met hem correspondeerde. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de Prins dat dus duidelijk laten weten. Niettemin is na de datum van deze brief, bij een of andere circulaire, die hij ooit heeft gezien, maar niet meer heeft, een algemene arrestatiebevoegdheid toch maar aan die troepen toegekend. [2])

Het enige, dat de heer *van Heuven Goedhart* van deze circulaire bijstaat, is, dat hij het ding gelezen heeft, een ogenblik sprakeloos is geweest en toen heeft gedacht: ja, wat moet dat nu? Dat wordt erg.

Het was nl. een slecht gesteld stuk, waaruit die stoottroepen werkelijk niet anders konden distilleren dan: ga je gang maar, je bent gedekt.

De arrestatiebevoegdheid van het Militair Gezag was al in voorschriften te Londen vastgesteld en bij herhaling gewijzigd. Zo is bijvoorbeeld het tijdstip, waarop men het lidmaatschap van de N.S.B. moest hebben opgezegd om niet gearresteerd te kunnen worden, wel eens wat later gesteld.

[1]) De commissie tekent hierbij aan, dat de heer *van Heuven Goedhart* hier mogelijk doelt op de instructie voor de B.S. van 25 September 1944.

[2]) Vgl. de aantekening van de commissie hierboven.

Op de vraag, of de geallieerden de arrestaties, die zij nodig oordeelden op grond van de oorlogvoering, zelf verrichtten dan wel, of er in de categorieën van het Militair Gezag ook één opgenomen was, op grond waarvan men eventueel op verzoek van de geallieerden dit soort lieden kon arresteren, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart,* dat naar zijn herinnering in de algemene regeling van de arrestatiebevoegdheid van het Militair Gezag geen bepaling staat omtrent die categorie. Hij meent, dat er geen bepaling bestaat, maar dat neemt natuurlijk niet weg, dat op grond van de verhouding tussen S.H.A.E.F. en het Militair Gezag uit hoofde van het Legal Agreement S.H.A.E.F. zonder de minste twijfel ook zonder enige bevoegdheidsverklaring aan het Militair Gezag kan opdragen om die en die mensen te arresteren. Dat is natuurlijk een bevoegdheid, die recht aan S.H.A.E.F. toekomt.

Toen is men dus maar verder gegaan met dat arresteren vanwege de stoottroepen en de mededelingen, die de heer *van Heuven Goedhart* daarover nog vóór zijn vertrek naar het Zuiden van Nederland kreeg, waren eenvoudig allerverschrikkelijkst en wel om twee redenen. Aan de ene kant was het natuurlijk ook voor toekomstige belangen bijzonder belangrijk bij die arrestaties allerlei documentatiemateriaal te achterhalen, dat zich onder de te arresteren personen bevond of kon bevinden. Arresteren is ook nog een vak. Het is maar niet een kwestie van iemand in zijn kraag pakken en hem meenemen. Men moet in staat zijn om een behoorlijk proces-verbaal op te maken, men moet een behoorlijke inventaris kunnen opmaken van zaken en stukken, die men onder de gearresteerde in beslag neemt, men behoort onmiddellijk een dossier aan te leggen om te zorgen, dat men voortdurend op dat geval kan terugvallen en ergens in een centrale administratie kan nagaan wat men van die man weet en welke documentaire stukken men te zijnen aanzien in zijn bezit heeft. Van dat alles kwam in het geheel niets terecht. Arresteren, zoals die jongens van de stoottroepen dat deden, ging als volgt. Men ging met z'n vieren of vijven in overalls en met een sten-gun naar een huis en zei: Is mijnheer thuis? Als mijnheer thuis was, zeiden ze: Hij moet mee, en dan namen ze hem mee. De heer *van Heuven Goedhart* heeft, toen hij nog Minister van Justitie was, een bezoek gebracht aan het kamp Vught en toen heeft hij talrijke mensen gesproken, te wier aanzien nul stukken voorhanden waren. Ze hadden gerust kunnen zeggen, dat ze *Gerbrandy* heetten; niemand kon een tegenbewijs leveren. Er was geen enkel stuk aanwezig, geen identiteitspapieren, geen documenten, geen proces-verbaal; er was niets.

Terwijl al die mensen maar vastzaten, in Reuzel, in Vught, in kampen in Limburg en Zeeland, was de toestand volstrekt onoverzichtelijk geworden. Dat was één reden, waarom dat langzamerhand tot een onhoudbare zaak werd. De tweede reden was minstens even ernstig. Het is altijd de bedoeling geweest om de Binnenlandse Strijdkrachten uitsluitend te laten bestaan uit jonge mensen, die in het verzet, in een van de drie groepen, die te zamen de z.g. delta, driehoek (aldus luidden tijdens de bezetting de schuilnamen voor het hoogste coördinerende lichaam van de K.P., R.V.V. en O.D.), vormden, actief waren geweest. Het is nooit de bedoeling geweest om daar iedereen, die het nu wel eens aardig vond om met een overall aan met een sten-gun door het land te rossen, daartoe de gelegenheid te bieden, maar dat is de practijk geworden. Er waren bij de Binnenlandse Strijdkrachten al weldra talloze figuren, die daar nooit bij hadden behoren te zijn en die zelfs geen enkel recht hadden daarbij te worden opgenomen, omdat ze niet alleen nooit enige rol in het verzet hadden gespeeld, maar dikwijls zelfs zich hadden gedragen op een wijze, die minstens dubieus moest heten. De heer *van Heuven Goedhart* illustreert dit met enkele voorbeelden. Hij was 24 uur in Oisterwijk, toen de burgemeester van die plaats, de heer *van der Wiel,* bij hem kwam en hem mededeelde: „We hebben 168 leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. Allemaal Oisterwijkse jongens. Ik kan u op acht van mijn tien vingers optellen de acht jongens, die recht hebben er bij te zijn, die namelijk wat hebben betekend in het verzet. De rest had er nooit bij moeten zijn en kunt u er niets aan doen om ze er uit te krijgen; de aardappelen worden hier niet gerooid en de bieten worden hier ook niet gerooid, want bij de Binnenlandse Strijdkrachten krijgt men f 20 in de week en een warme kachel en Canadese blikjes en daarom zeggen al die jongelui: dat gaat leuk, we doen niets meer". De heer *van Heuven Goedhart* is in tal van wachtlokalen van de Binnenlandse Strijdkrachten geweest en daar kon men vinden valide, jonge Nederlanders, 8, 10, 12, 20, die daar allemaal om een enorme tafel zaten met de benen er boven op. Ze lagen daar zo in die lokalen en als dan de Minister van Justitie binnenkwam, zeiden ze: wat mot je? En dan zei de heer *van Heuven Goedhart:* ik ben de Minister van Justitie en ik wou wel eens even met jullie praten. En dan bleven ze allemaal met hun benen op de tafel zitten en dan zeiden ze: zeg het maar.

Het waren aardige jongens, daar niet van. Het zijn jongens, die natuurlijk nooit hebben geweten wat tucht en orde is. Dat hebben ze trouwens in die vijf jaar van de Duitse bezetting ook niet behoorlijk kunnen leren. De heer *van Heuven Goedhart* wil ze dat verder ook niet kwalijk nemen. Hij stelt alleen vast, dat het allemaal jonge mensen waren, die op dat ogenblik op hun knieën op een aardappelveld hadden moeten liggen en op de bietenvelden, want aardappelen en bieten had men nodig. Hij heeft daar van x burgemeesters klachten over gehad en hij is steeds maar weer teruggevallen op de staf van de Prins, op de Gemeenschap van Oud-Illegale Werkers en hij heeft gezegd: daar ligt jullie eerste verantwoordelijkheid. Hier moet gewerkt worden, hier moet niet gelanterfant worden onder het motto: nu zijn wij hier het leger van de Prins. In die tijd heeft men in naam van de Prins alle mogelijke nonsens bedreven. Alles werd maar op de Prins gegooid. Als er iemand stond, die een Minister niet door wilde laten bij een brug — die dingen gebeurden —, dan zei hij: opdracht van de Prins, en dan kon je tegen die man gaan betogen wat je maar wilde, maar hij zei: neen, de Prins wil het niet hebben. Dit was een dwaze en door de Prins natuurlijk niet bedoelde situatie en mede omdat er dus allerlei elementen waren, die ook in het verzet nimmer enige verantwoordelijkheid hadden gedragen en daardoor te minder geschikt waren om nu plotseling in die Binnenlandse Strijdkrachten te gaan optreden om mensen te arresteeren, was die hele toestand met dat gearresteer een hopeloze zaak. De duurzame ergernis van de heer *van Heuven Goedhart* tot op de huidige dag is ten eerste geweest, dat het Militair Gezag met alle quasi-flinkheid van dat instituut niet de moed heeft gehad om aan de kant van de heer *van Heuven Goedhart* te gaan staan contra de illegaliteit, want daar móést men zich eenvoudig tegen de illegaliteit keren en dat was voor hem niet prettig, omdat hij zelf ook een beetje uit die gelederen kwam. Hij heeft het echter gedaan, omdat het moest. Ten tweede, dat de illegaliteit niet heeft kunnen of willen begrijpen, dat hij volkomen gelijk had en dat men daar bezig was om iets zeer gevaarlijks te doen. Het is hem niet gelukt; integendeel, hij heeft zijn ontslag als Minister van Justitie aan niets anders te danken dan aan die arrestatiepolitiek in het Zuiden, weshalve men hem namelijk vanwege de illegaliteit het vertrouwen heeft opgezegd, en de heer *Beel,* die later in het Kabinet zat, heeft hem dan ook in een gesprek te Londen ruiterlijk gezegd, dat hij, *Beel,* tegen de heer *Gerbrandy* had gezegd, dat hij met iemand, die zo weinig begrip had voor de illegaliteit als de heer *van Heuven Goedhart,* niet kon werken. Dat was de reden, waarom hij niet kon terugkeren. Hoe dat precies gegaan is, wil de heer *van Heuven Goedhart* tot het einde uit de doeken doen, want dat is een belangrijke zaak.

De Ministers-kwartiermakers waren nauwelijks in bevrijd gebied, of de heer *Gerbrandy* ondernam met de heer *de Beus* een reis door het gehele bevrijde gebied. De heer *Gerbrandy* vroeg hem, of hij daaraan wilde deelnemen, hetgeen de heer *van Heuven Goedhart* echter geweigerd heeft. Hij vond het noodzakelijk om eerst eens uitvoerige gesprekken te voeren met de heer *Speyart van Woerden,* de procureur-generaal, de enige, die op dat ogenblik beschikbaar was, met de Commissaris der Koningin in Brabant (toentertijd waarnemend), de heer *Smits van Oyen,* en met een aantal leden van het hof en van de rechtbank in Den Bosch. De heer *Gerbrandy* heeft met de heer *de Beus* een reis gemaakt door Limburg, Brabant en Zeeland. Hij heeft daarover voor Hare Majesteit de Koningin een rapport gemaakt. Dat rapport [1]) is als het ware één grote jammerklacht over de situatie, juist ten aanzien van het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten en mede in verband met de roekeloze en willekeurige arrestatiepolitiek. De heer *van Heuven Goedhart* herinnert zich, dat daarin onder meer een verhaal moet staan, dat O.D. Oranjedieven betekent en dat daarin staaltjes worden bijgebracht, waaruit blijkt hoe erg die situatie was geworden. Hij heeft zelf op dat punt ervaring. Een aanmerkelijke diefstal van autobanden, in Eindhoven door de Binnenlandse Strijdkrachten gepleegd, een aanmerkelijke diefstal van ongeveer 600 kg boter, door de Binnenlandse Strijdkrachten gepleegd. Daar begon, wat men later met een misselijk woord is gaan noemen, dat „organiseren", waaronder men dan verstaat een blijkbaar fatsoenlijk geachte term voor stelen. De Binnenlandse Strijdkrachten gapten wat ze nodig hadden en dat was natuurlijk volkomen onbehoorlijk. De heer *van Heuven Goedhart* wil niet de indruk vestigen, alsof hij op dit punt de hele Binnenlandse Strijdkrachten over één kam wil scheren. Hij kent daar tal van mensen in, die dat minstens zo hard hebben veroordeeld en betreurd, als hij dat deed en nog doet. Uiteraard is er geen denken aan, dat dit ooit de goedkeuring zou hebben gehad van enig lid van de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten, laat staan van de Prins, die het opperbevel had. Maar het was een feit, dat die Binnenlandse

[1]) Bijlage 128.

Strijdkrachten daar meer en meer uit de band sprongen en dat men daar voor een onmogelijke situatie zat.

Toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* einde November, nog geen week nadat hij in bevrijd gebied was aangekomen, te Oisterwijk een vergadering bijeen doen komen, waar ongeveer alles was, wat op dat ogenblik met die zaak rechtstreeks het een of het ander had te maken. Hij herinnert zich, dat daarbij waren de heer *Deelen,* de officier van justitie te Breda, de heer *Quarles van Ufford,* Commissaris in Zeeland, de heer *Smits van Oyen,* de procureur-generaal *Speyart van Woerden,* kolonel *Doorman* van de staf van de Prins, de heer *Derksema* van het Militair Gezag, generaal *Kruls* van het Militair Gezag, vier of vijf leden van de Ministerraad, onder wie de heer *Gerbrandy,* en daar is dan die hele arrestatiepolitiek besproken en daar zag men ook heel duidelijk die tragische controverse tussen aan de ene kant de heer *Speyart van Woerden,* die nu eenmaal niets anders kon zien dan zijn politieapparaat, dat alles moest doen, en die daarbij van de illegaliteit niets wilde weten; anderzijds de illegaliteit met het Militair Gezag, die zeiden: wij willen alles doen; in de derde plaats de Minister van Justitie, die zei: neen, die arrestatiebevoegdheden van de stoottroepen moeten er uit, we moeten zo snel mogelijk de politie zuiveren en haar een verlengstuk geven door er hulppolitie aan toe te voegen, die wij uit de betrouwbare elementen van de Binnenlandse Strijdkrachten halen. De rest moet naar huis aardappelen rooien. Op die vergadering kwam men niet tot concrete overeenstemming omtrent een aantal richtlijnen. Dat was ook niet te verwachten. Het gezelschap was te groot voor redactiewerk en er zaten ook te veel stekeligheden in, die eerst nog eens dringend en diepgaand moesten worden uitgepraat.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen verzocht aan de heren *Kruls, Deelen, Derksema, Speyart van Woerden* de volgende dag bij elkaar te willen gaan zitten en deze hele zaak nog eens te gaan bekijken en daarover een ontwerp van richtlijnen te maken. Dat is gebeurd. Tevoren had hijzelf al een ontwerp-richtlijnen [1]) gemaakt, geheel in de richting, die hij zoëven aanduidde als zijn standpunt te zijn. Hij had het aan generaal *Kruls* gegeven, die bang was om met de illegaliteit niet „on terms" te blijven. De heer *Kruls* had dat ontwerp van hem dus maar dadelijk in een vergadering van illegale mensen geworpen, die daarop natuurlijk alarm sloegen en zeiden: daar heb je de Minister van Justitie weer, die ons van onze bevoegdheden wil afhelpen. Dat waren geen bevoegdheden, maar daar hielden ze het dan voor. De generaal kwam dus bij de heer *van Heuven Goedhart* terug en zei: die richtlijnen van u zijn onaanvaardbaar; dat gaat niet. De heer *van Heuven Goedhart* heeft gezegd: goed, laten we dan proberen of u vieren, de daareven genoemden, in staat zijt een ontwerp te maken, waarmee ik mij zou kunnen verenigen. Zij hebben daar een dag aan gewerkt; hij heeft het ontwerp ontvangen, hij vond het goed, hij heeft het aanvaard en tegen generaal *Kruls* gezegd: „Nu hebben we dus de heer *Deelen,* die een belangrijke man is in de illegaliteit, we hebben generaal *Kruls,* Militair Gezag, we hebben de heer *Derksema,* afdeling politie Militair Gezag, en we hebben de heer *Speyart van Woerden,* de procureur-generaal. Als die vier het nu over deze zaak zijn eens geworden en ik heb het ook goedgekeurd, dan komt het verder wel in orde."

Maar het kwam helemaal niet in orde, want generaal *Kruls* heeft opnieuw deze richtlijnen [2]) weer eens ostentatief met allerlei lieden besproken, bij wie o.a. hoorde een zekere mijnheer *Hoekstra,* die een groot man was in de Binnenlandse Strijdkrachten, een man, van wie de heer *van Heuven Goedhart* gelooft, dat hij voor zeer veel ongeluk in die sfeer verantwoordelijk is. Deze heeft daar bijzonder slecht werk gedaan. De heer *Hoekstra* behoorde, naar de heer *van Heuven Goedhart* meent, bij de Eindhovense sectie van de staf van de Prins en daar had hij nogal een hoge rang. Hij was, zo gelooft de heer *van Heuven Goedhart,* chef van de afdeling politie. Op zich zelf was het ook zo volkomen zot, dat de Binnenlandse Strijdkrachten er een afdeling politie op na gingen houden. Dat zijn natuurlijk allemaal wonden en misgroeiingen geweest.

Intussen begonnen de Amerikanen zich voor deze zaak te interesseren. De Amerikanen hadden al een onplezierige ervaring opgedaan in België, waar na de bevrijding gebleken was — de heer *van Heuven Goedhart* heeft daarover ook nog eens met twee Belgische Ministers in Brussel gesproken —, dat de mensen, die uit de lucht wapens hadden ontvangen, die wapens niet meer wensten af te geven en nu met die wapens als het ware een ietwat onberekenbaar blok in de Belgische gemeenschap vormden met als gevolg, dat al heel gauw na de bevrijding in het Luikse een ernstige staking begon uit te breken, waarbij de Supreme Commander, die dat op dat ogenblik natuurlijk helemaal niet hebben kon, toen hij er tegen in wilde gaan, ontdekte, dat de stakers gewapend waren met wapens van geen mindere qualiteit dan waarover hij zelf beschikte; die waren in de

[1]) Bijlage 137.

[2]) Bijlage 138.

loop van de voorafgaande maanden nl. voor de Belgische verzetsbeweging naar beneden gegooid. De Amerikanen hebben de heer *van Heuven Goedhart* daarover aangekaart en zeiden: ja, hoe gaat het bij jullie? Wordt dat daar ook zo'n vreemde geschiedenis; dat zouden we toch wel erg naar vinden, want jullie zijn op het ogenblik eigenlijk het uitvalsgebied, van waaruit wij straks het Noorden moeten gaan bevrijden en wij kunnen daar geen risico lopen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft ze gerustgesteld. Hij heeft die zaak ook met de heer *Gerbrandy* besproken, omdat hij het toch wel ernstig vond, dat die Amerikanen daarover bij hem kwamen en de heer *Gerbrandy* heeft toen met hem afgesproken, dat hij voor de Amerikaanse pers een interview zou geven aan een van de verslaggevers van Anep-Aneta, de heer *Vaz Dias;* daarin zou hij dan uiteenzetten, hoe die zaak moest worden gezien. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat gedaan; dat interview [1]) heeft hij, als hij zich goed herinnert, gecorrigeerd op een sneeuwdag, staande op het vliegveld te Eindhoven op het moment dat hij hoopte naar Londen te kunnen vertrekken, maar dat ging niet door. In dat interview heeft hij enige dingen gezegd, die op dit terrein van grote duidelijkheid waren: o.m.

[1]) Vgl. bijlage 143.

> „Het is ontoelaatbaar, dat in het bevrijde gebied verwarring wordt gesticht door de overigens prijzenswaardige activiteit van sommigen onder de vroegere illegale werkers" — het is al erg bescheiden uitgedrukt — „doordat zij bevoegdheden uitoefenen, waarvoor de wettelijke grondslag ontbreekt. In een Staat als de onze, die gegrondvest is op den volledigen eerbied voor de rechten van zijn burgers, kan er geen plaats zijn voor eenige illegale activiteit en voor verdeeld gezag. De Nederlandsche Regeering beschouwt het als het meest wenschelijk, dat de vroegere illegale werkers in de gelegenheid zullen worden gesteld om advies uit te brengen terzake van de zuivering der politie en in alle kwesties, waarbij de arrestatie van burgers is betrokken, die wegens hun optreden als verrader of collaborateur gedurende de bezetting terecht moeten staan voor de bijzondere gerechtshoven en tribunalen, welke voor dit doel worden gesticht. Maar de Regeering is eveneens besloten, dat zoo spoedig mogelijk in deze gevallen een volkomen wettelijke procedure dient te worden gevolgd, daar volgens het standpunt der Regeering geen enkele groep van burgers, hoe verdienstelijk zij zich ook gemaakt mogen hebben, het recht heeft zich te mengen in de uitvoering van het wettelijk gezag of van zijn organen. Al was de activiteit van de ondergrondsche beweging in het oppakken van verraders in de eerste dagen na de bevrijding begrijpelijk — daardoor is wellicht een bloedbad voorkomen —, er kunnen op den duur niet twee soorten van politie zijn, een legale en een illegale, aldus de Minister, en de illegale werkers kunnen, zoodra de politie zelf gezuiverd is, niet het recht opeischen zelfstandig te handelen en tot daden over te gaan, waarvoor zij geen bevoegdheid hebben verkregen. De Minister zette uiteen, dat in de laatste weken voor de bevrijding zich bij de illegale beweging talrijke personen hebben aangesloten, die tijdens de bezetting niets hebben gedaan om er aanspraak op te kunnen maken beschouwd te worden als actieve leden van de ondergrondsche beweging en op wier houding tijdens de bezetting soms wel eens iets aan te merken is geweest."

De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat allemaal heel duidelijk daarin gesteld, niet vermoedende, dat dit interview, dat uitdrukkelijk bestemd was voor de Amerikaanse pers, reeds twee dagen daarna zou verschijnen in het Eindhovens Dagblad van 20 December 1944.

35533 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

Het ontwerp, door de vier zoëven genoemde heren opgesteld, is sinds de 14de December een geldende regeling geworden. Die regeling betrof het herstel van de bevoegdheid van de politie en het eventueel aanvullen van de gezuiverde politie met goede mensen uit de illegaliteit.

De zuivering van de politie, welke bij de illegaliteit altijd als het grote argument gold om de arrestatiebevoegdheid niet over te dragen, was praktisch gebeurd, voordat de heer *van Heuven Goedhart* in het Zuiden kwam. Het was zó, dat in elke gemeente, zelfs in de stedelijke gemeenten, het gemeentebestuur, zelf goed zijnde, zo maar op een lijstje schrijven kon, welke politiemensen per se aan de kant moesten worden gezet. Dat is in Tilburg, Breda, in Roosendaal, in Bergen op Zoom, overal vlot gebeurd. Natuurlijk krijgt men dan daarnaast een aantal gevallen, die dubieus zijn. Men kon wel terdege met die politie-apparaten beginnen te werken. Als de kop van die apparatuur eenmaal zuiver was gemaakt, en dat was niet moeilijk, dan kon men vervolgens wel degelijk deze apparaten hanteren. Daar was de illegaliteit echter alleen maar tegen, omdat zij het zelf wilde doen en zij zag met lede ogen, dat een snelle zuivering van de politie de wig zou worden, waarmee zij zelf van die begeerlijke bevoegdheid om maar door het land mensen op te pakken, zou worden afgeholpen.

Indien het Militair Gezag de flinkheid had bezeten om tegenover de illegaliteit te gaan staan en te zeggen: nu is dit voorbij, wij hebben hier een redelijk zuivere politie, nu kunt gij als hulppolitie nog meedoen, maar verder speelt gij op dit terrein geen rol meer, dan zou het alles heel anders gelopen zijn, maar het Militair Gezag deed dat niet, want generaal *Kruls* heeft één ding begrepen. Hij heeft begrepen, en niet alleen in deze zaak, maar in alle zaken, dat het voor hem van het grootste belang was de illegaliteit achter zich te hebben, en hij was dus altijd bereid om in allerlei zaken te spelen wat de illegaliteit graag wilde, dat hij spelen zou. Daarmee had hij die prettige positie van met de illegaliteit te kunnen gaan staan tegenover de Regering. Dat heeft hij ook altijd gedaan. Ook in deze zaak stond de generaal met de illegaliteit — die hij veel te veel toegaf, alleen maar om ze te vriend te houden — tegenover het civiele gezag, dat zei: wij zijn nu toe aan het stadium, waarin we normale rechtsstaat gaan spelen. Nu keren de normale verhoudingen weer terug.

35537 *(van Heuven Goedhart)*

Toen korte tijd vóór 14 December 1944 werd afgesproken, dat dit de regeling zou zijn, heeft de heer *van Heuven Goedhart* tegen generaal *Kruls* gezegd: nu zal ik zelf naar de Prins gaan en ik zal het zelf met hem bespreken en dan wil ik weten, hoe hij daartegenover staat en van dat ogenblik af is dit de regeling, die dan ook zal worden uitgevoerd! Hij is naar de Prins gegaan. Hij heeft de Prins in Maidenhead gesproken en gezegd: hier hebt gij de regeling, waarover die vier heren en ik het eens zijn geworden. Die regeling kàn zo. Het is echter alleen een regeling voor bevrijd gebied. Zij zal niet gelden voor nog te bevrijden gebied; daar moet een andere regeling voor komen. Voor dit ogenblik is dit de regeling. De Prins heeft het gelezen en later heeft een blad De Vrije Stem, in Breda een stuk [1]) geschreven, waarin werd gezegd, dat de procureur-generaal en de heer *van Heuven Goedhart* tezamen een allergemeenste regeling in elkaar gedokterd hadden en dat het wel duidelijk was, dat de bedoeling van de Minister van Justitie alleen was om de grote knoeiers vrij te laten lopen en de kleine knoeiers te pakken en daarom had hij nu de illegaliteit buiten de deur gezet. De heer *van Heuven Goedhart* is toen naar de redactie van dat blaadje gestapt en heeft ze een verklaring gegeven, waarin o.m. staat, dat hij met deze regeling bij de Prins is geweest en dat de Prins hem heeft medegedeeld, dat hij zich met deze regeling volkomen kon verenigen, waarmee dus vaststaat, dat niet alleen het Militair Gezag en, naar hij dacht, de illegaliteit (de heer *Deelen* was er bij en die had terecht een groot vertrouwen bij de illegaliteit), maar ook de chef B.S. hem uitdrukkelijk had verklaard: hier sta ik achter. Maar de illegaliteit heeft het niet „genomen" en die heeft zich op het standpunt gesteld: wij worden veel te veel er uit gebekerd. Generaal *Kruls* was een zwakke figuur en hij heeft zich weer door de illegaliteit laten ompraten en is weer alle mogelijke uitvoeringsinstructies van die richtlijnen gaan geven, die toch weer neerkwamen op een beetje toegeven aan de illegaliteit, die op haar beurt weer aan het dwingen is geslagen, waardoor, toen de heer *van Heuven Goedhart* aftrad, de hele zaak zich alweer begon te ontwikkelen in een afglijden van de richtlijnen en een terugkeren naar de toestand, waarin de quasi-ongezuiverde politie niets mocht doen, maar de illegaliteit het wel deed.

[1]) Bijlage 147.

Dit afglijden ging niet in de richting van het ontstaan van een eigen arrestatie*bevoegdheid,* maar wel was er een nog altijd maar durende arrestatie*practijk*. In die zelfde tijd is er een algemene lastgeving in het Publicatieblad van het Militair Gezag verschenen. Na het aftreden van de heer *van Heuven Goedhart* òf vlak er voor is er een algemene lastgeving gegeven voor arrestatieregeling in nog te bevrijden gebied. Daar vindt men generaal *Kruls,* die de algemene arrestatiebevoegdheid, de uitvoering van de algemene lastgeving inzake het oppakken, geeft aan de Binnenlandse Strijdkrachten. Daar ligt dus de regeling voor het gebied benoorden de rivieren, waar men dat hele spel nog eens heeft overgespeeld en waar men dus ook die waanzinnige toestand heeft gekregen, dat iedereen door iedereen kon worden opgepakt. Dat was krankzinnig, dat hadden we niet moeten hebben, want wij hadden onze ervaring in het Zuiden, die zo ongunstig was, dat men dat nooit voor zijn verantwoording had mogen nemen.

35539 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* heeft gewaarschuwd tegen dat gedeelte van de verordening van generaal *Kruls,* waarin hij aan het einde van zijn lastgeving, op welker inhoud de heer *van Heuven Goedhart* geen critiek heeft, zegt: en deze lastgeving wordt in de practijk uitgevoerd door de Binnenlandse Strijdkrachten. Tegen dat gedeelte heeft de heer *van Heuven Goedhart* zich in een nota aan de heer *Gerbrandy,* na zijn aftreden, nog verzet. Hij heeft gezegd: wij hebben zoveel leergeld in het Zuiden betaald en nu gaan jullie het boven de rivieren toch nog eens dunnetjes over doen.

In dit verband verwijst de heer *van Heuven Goedhart* naar een stuk [2]) dd. 16 November 1944 van de hand van een commissaris

[2]) Bijlage 148.

van het Miliair Gezag, de heer *Wiebenga,* die daarin een verslag geeft van besprekingen, welke hij heeft gevoerd met de heer *Hoekstra* in een vergadering, waarbij ook aanwezig waren majoor *Blaauw,* majoor *Boogert,* kapitein *Oerlemans* van de politie en de heer *Meynen* van de stoottroepen. Dit geeft een uitstekend beeld van het dringen van de illegaliteit om die bevoegdheid toch maar in handen te houden. Op 14 Februari 1945, heeft de heer *van Heuven Goedhart* aan de districtsraad van de G.O.I.W. enige feiten ter publicatie toegezonden; die feiten waren de volgende:

„1. Ik ben 24 November — daarmee recapituleer ik a.h.w. de heele geschiedenis — in bevrijd gebied aangekomen. Van den eersten dag ben ik overladen met klachten over den gang van zaken bij de arrestaties.

2. Ik heb begin December een paar richtlijnen ontworpen, die generaal *Kruls* onhoudbaar achtte.

3. Ik heb over dat ontwerp een vergadering gehad, waarbij ook de chef van den staf van Z.K.H. Prins *Bernhard* aanwezig was.

4. Die chef van den staf verklaarde den toestand terzake van de arrestaties onhoudbaar.

5. Den dag na die vergadering — mijn sub 2 bedoelde richtlijnen waren van de baan — hebben de heeren generaal *Kruls,* mr. *Speyart van Woerden,* mr. *Deelen* en mr. *Derksema* den geheelen dag aan het ontwerp van nieuwe richtlijnen gewerkt. Ik heb deze besprekingen geen minuut bijgewoond.

6. Des middags vijf uur deelden de heren mij mee, dat zij het volkomen eens geworden waren. Mij werd de tekst van de nieuwe richtlijnen voorgelezen. Ik heb dien zonder ook maar de geringste toevoeging of wijziging aanvaard. Dit zijn letterlijk de richtlijnen, zooals generaal *Kruls* ze 14 December heeft uitgegeven.

7. Over de richtlijnen heb ik daarna een lang gesprek met Z.K.H. Prins *Bernhard* mogen voeren. Deze heeft van zijn besprekingen uit die dagen een verslag gemaakt, waaruit ik mij veroorloof te citeren:

> „Den volgenden dag kwam Minister *van Heuven Goedhart* naar X (plaats mocht niet worden genoemd) en had ik gelegenheid met hem over dezelfde punten te spreken. Ten opzichte van de arrestaties toonde hij mij een nieuwe richtlijn voor het bevrijde gebied, waarmede ik mij volledig kon vereenigen."

8. Conclusie: wat ik er, samen met den procureur-generaal, volgens uw beschuldiging „op gevonden heb" om „de pottekijkers eruit" te krijgen en „de zaak binnenskamers af te doen", dat bestaat slechts in uw verhitte fantasie."

Het was volgens de heer *van Heuven Goedhart* mogelijk geweest om de zaak nog recht te krijgen, maar men heeft dat eenvoudig verwaarloosd van de zijde van het Militair Gezag om der wille van, wat hij met een onvriendelijke uitdrukking en overigens met reserve van al zijn hartelijke waardering voor het verzet, de mooie ogen van de Brabantse illegaliteit zou willen noemen. Dat is eigenlijk de kern van al deze narigheid.

35540 *(van Heuven Goedhart)*

Tenslotte geeft de heer *van Heuven Goedhart* een uiteenzetting van hetgeen later genoemd is de affaire-*Speyart van Woerden,* die met deze arrestatievraagstukken onmiddellijk verband houdt. De heer *van Heuven Goedhart* heeft van meet af aan met de heer *Speyart van Woerden* in een zeer moeilijke positie gezeten. Deze verdiende alle waardering voor de houding, welke hij in de oorlogsjaren had aangenomen en voor de grote toewijding en ijver, waarmee hij direct na de bevrijding het werk, dat tot zijn ambtsbevoegdheid behoorde, weer heeft opgevat. Hij stond echter bekend, ook bij de heer *van Heuven Goedhart,* als een man met een sterk autocratische zin, ongeneigd om iemand, wie het ook zij, in zijn bevoegdheidskring toe te laten. De heer *Speyart van Woerden* heeft dan ook, voordat de heer *van Heuven Goedhart* nog uit Londen was overgekomen, een ernstig conflict met de illegaliteit gekregen. Dat heeft zich afgespeeld in een gesprek tussen hem en de latere auditeur-militair bij de krijgsraad te Eindhoven mr. *Abbing.* De heer *Abbing* heeft volgens de heer *van Heuven Goedhart* een te extreem illegaal standpunt ingenomen, verklaarbaar echter door de datum, waarop het gesprek heeft plaats gehad, nl. vlak na de bevrijding, waarin aan de andere kant de heer *Speyart van Woerden* tegenover de illegaliteit een volkomen afwijzend standpunt innam. Het verslag van dit gesprek [1]) is te Londen beland bij de Minister van Oorlog, die het in een vergadering van de Ministers-kwartiermakers aan de heer *van Heuven Goedhart* heeft gegeven en hem waarschuwend heeft gezegd: daar mag je wel mee uitkijken, dat gaat de verkeerde kant uit. Toen de heer *van Heuven Goedhart* eenmaal contact met de heer *Speyart van Woerden* kreeg,

[1]) Bijlage 144.

is zijn waardering voor zijn werkkracht en doorzettingsvermogen altijd tot op de huidige dag onverzwakt gebleven; daartegenover stond dan echter, dat de heer *van Heuven Goedhart* inderdaad geleidelijk aan grote moeilijkheden met hem kreeg wegens zijn van geen enkel begrip getuigende houding tegenover de illegaliteit. Tenslotte is de heer *van Heuven Goedhart* zo ver gegaan om de heer *Speyart* te vragen in Oisterwijk te willen komen. Hij heeft een gesprek van enige uren met hem gevoerd, waarin hij hem toch wel erg carrément heeft gezegd, dat dit zo niet ging, dat hij zijn houding had te herzien. Maar men had bij hem altijd sterk het gevoel, dat men tegen een muur sprak. Dat was geen onwil, maar onvermogen om in die sfeer door te dringen en de aspiraties en pretenties van dat verzet redelijkerwijze te begrijpen. Dat leidde dus altijd tot moeilijkheden, waarbij de heer *van Heuven Goedhart* herhaaldelijk geprobeerd heeft enigszins te manoeuvreren om botsingen te vermijden, maar op een nacht om een uur of 11, 12 werd hij in Oisterwijk uit zijn bed gehaald door het geraas van een motor en even later het verzoek, of hij ogenblikkelijk iemand van het Militair Gezag te woord kon staan. De heer *van Heuven Goedhart* was altijd geïnteresseerd in mensen van het Militair Gezag en is dus onmiddellijk naar beneden gekomen om te kijken wat dat allemaal was. Toen bleek, dat dit een koerier was, die in dat vreselijke weer, er woedde een sneeuwstorm, van Brussel was komen rijden met een met vijf zegels dichtgelakte brief [1]) van de heer *Gerbrandy* voor hem. De koerier wachtte op antwoord. De heer *Gerbrandy* vroeg hem, of hij ogenblikkelijk samen met de procureur-generaal naar Londen wilde komen wegens zeer ernstige omstandigheden, die zich hadden voorgedaan. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de motorrijder meegedeeld, dat er geantwoord was en hij heeft nog des nachts de heer *Speyart van Woerden* laten weten: Gij en ik, wij moeten naar Londen.

[1]) Bijlage 149 A.

De brief is ongedateerd en vangt aan met de woorden: „Zeer alarmeerende mededeelingen maken het dringend noodig, dat ge ten spoedigste hierheen komt, vergezeld van den procureur-generaal *Speyart van Woerden*". Op grond van dat briefje is de heer *van Heuven Goedhart* de volgende dag met de heer *Speyart van Woerden* in Brussel beland. In Brussel is hij gegaan naar generaal *Kruls* en die heeft hem verteld, dat men de procureur-generaal zou kidnappen. Toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* tegen generaal *Kruls* gezegd, dat hij dat niet begreep en of hij het niet verhinderen kon. Deze dacht van wel, maar hij had in plaats van de Minister van Justitie daarvan op de hoogte te stellen, wat hij natuurlijk had behoren te doen, achter hem om die zaak overgebracht aan de heer *Gerbrandy* en hij had tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: dat en dat is er in de maak, wat moeten we daarmee aan? De heer *Gerbrandy* heeft gedaan wat de heer *van Heuven Goedhart* nog vreemder vindt, namelijk gezegd: „Ik zou het maar aan de Koningin gaan vertellen." Daarop is de generaal dus naar de Koningin gegaan en hij heeft het ook aan de Koningin verteld. Daarna heeft blijkbaar de generaal tezamen met de heer *Gerbrandy* besloten, dat de heer *van Heuven Goedhart* maar met de procureur-generaal naar Londen moest reizen. De heer *van Heuven Goedhart* vond het een heel vervelende zaak. Hij is begonnen met de procureur-generaal te zeggen wat er aan de hand was. Dat vond hij redelijk en eerlijk; hij wilde, dat die man wat zou weten, voordat hij naar Londen ging. Dan zou hij altijd nog kunnen zeggen: neen, nu ik dit weet, ga ik niet. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem overigens verzocht nu maar te gaan en hij heeft dat gedaan.

Zij zijn toen samen, de volgende dag nog, naar Londen gegaan. Het was de bedoeling, dat de heer *van Heuven Goedhart* de procureur-generaal zou ontslaan. Dat was ook het eerste, wat de heer *Gerbrandy* hem mededeelde. Dat heeft de heer *van Heuven Goedhart* niet alleen toen geweigerd, maar — hij had wel zien aankomen, dat het die kant uit zou gaan — hij had van tevoren al tegen de heer *Speyart van Woerden* gezegd: „Men zal dat wellicht van mij vragen. Ik geef u de verzekering, dat ik dat niet zal doen, want ik zou dat beschouwen als onbehoorlijk". Wel voelde de heer *van Heuven Goedhart* zich verplicht zijn best te doen om aan deze allerhachelijkste situatie enigermate tegemoet te komen. Bij afzonderlijk besluit had de heer *Speyart van Woerden* een ressort gekregen, dat geheel bevrijd gebied omvatte, terwijl dit ressort, althans voorzover Zeeland betreft, in normale omstandigheden valt onder de procureur-generaal Den Haag. Men had nu, tijdelijk, omdat men anders geen procureur-generaal had voor dat gedeelte van het bevrijde gebied, hem tot enig procureur-generaal voor bevrijd gebied gemaakt. Dat was een tamelijk logische stap. Deze man, die dus een zeer belangrijke en spectaculaire functionaris was, zou dan nu plotseling verdwijnen of ontslagen worden. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de heer *Gerbrandy* gezegd, dat hij niet voornemens was hem te ontslaan. Hij heeft dat zelfde aan de Koningin medegedeeld. Daarna heeft de heer *van Heuven Goedhart* tot de heer *Speyart van Woerden* gezegd: „Zijt gij bereid de spanning, die hier is ontstaan, te helpen

oplossen door van mij te aanvaarden het verzoek om u gedurende enkele maanden te begeven naar Amerika en daar voor mij een studie te ondernemen terzake van de organisatie, bewapening, techniek etc. van de Amerikaanse politie?" De heer *van Heuven Goedhart* zag daarin de mogelijkheid om de heer *Speyart van Woerden* gedurende enkele maanden opzij te stellen. Hij hoopte, dat in die tijd de moeilijkheden zich wel weer zouden redresseren. Hij heeft ook in die tijd, de 29ste Januari, aan de Koningin een brief geschreven [1]), waarin hij de gehele gang van zaken heeft medegedeeld en waarin hij aan het slot ook heeft gezegd, dat hij hoopte, dat de procureur-generaal zijn ambt tijdelijk zou overdragen en over een dag of tien via Londen naar Amerika zou vertrekken. De zaak is daarop ter sprake gekomen in de Ministerraad. Daar heeft de heer *van Heuven Goedhart* nogal wat tegenstand ontmoet. Men vond over het algemeen, dat de heer *Speyart van Woerden* toch maar beter helemaal niet kon terugkeren, maar de heer *van Heuven Goedhart* is op het standpunt blijven staan, dat dit onrecht jegens de heer *Speyart van Woerden* zou zijn. Hij heeft hem dan ook in die dagen, zelfs nog vlak vóór zijn aftreden, een briefje [2]) geschreven, waarin hij hem nog eens bevestigd heeft, dat hij zijn aftreden nimmer ook maar een ogenblik in overweging heeft genomen en dat heeft hij ook niet.

[1]) Bijlage 149 B.

[2]) Bijlage 149 C.

Vlak daarna — nadat men dus besloten had de heer *Speyart van Woerden* te laten gaan en deze dat ook had aanvaard — is de heer *Speyart van Woerden* nog weer naar bevrijd gebied teruggekeerd om zich daar voor die reis gereed te maken en tevens om afscheid te nemen van zijn zeer bejaarde moeder, die te Breda woont. Hij heeft op verzoek van de heer *van Heuven Goedhart* het politionele gedeelte van zijn ambt overgedragen aan de heer *Deelen*, dezelfde, die deel gehad heeft aan de besprekingen over de arrestatierichtlijnen. Helaas is van deze hele zaak niets terechtgekomen, inzoverre, — de oorzaken daarvan kan de heer *van Heuven Goedhart* helemaal niet meedelen, want dat heeft hij niet meer bijgewoond —, de heer *Speyart van Woerden* na het aftreden van de heer *van Heuven Goedhart* — naar deze heeft gehoord — geen vertrouwen meer had in een reis naar Amerika, waarvan hij toen vreesde, dat hij, teruggekeerd, toch de poten onder zijn stoel doorgezaagd zou vinden en hij dus alsnog geweigerd heeft naar Amerika te gaan. Hij is dus nimmer naar Amerika vertrokken en is te Londen gebleven. Wat hij daar heeft gedaan, weet de heer *van Heuven Goedhart* niet. Hij heeft altijd gevoeld, dat er door het Militair Gezag ernstig te kort is geschoten, toen dat gezag, vernemende van die kidnapvoornemens, de illegaliteit niet heeft weerstaan, maar alweer zó gespeeld heeft, dat die illegaliteit toch vooral maar haar zin kreeg, welke de inhoud van die zin dan ook wezen mocht. Het komt de heer *van Heuven Goedhart* anderzijds voor, dat de heer *Speyart van Woerden* zelf tegenover de illegaliteit een te moeilijke houding heeft aangenomen, maar ook hier ligt het bepaald niet zo, dat de aanwezigheid van de heer *Speyart van Woerden* redelijkerwijze een beletsel kon vormen voor het voeren van een behoorlijke op die richtlijnen gegronde arrestatiepolitiek. Daar had de heer *Speyart van Woerden* zich mee verenigd; de heer *van Heuven Goedhart* heeft geen reden om te geloven, dat hij ze deloyaal zou hebben uitgevoerd.

70372 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat de regelingen, die zijn uitgevaardigd door het Militair Gezag met betrekking tot de arrestatiebevoegdheid, toen hij in 1945 Minister van Justitie a.i. was, natuurlijk wel onder zijn verantwoordelijkheid vielen, maar dat het practisch over de heer *van Angeren* is gegaan. Persoonlijk heeft hij er zich helemaal niet mee bemoeid. Wanneer er zeer principiële dingen aan de orde waren, pleegde de heer *van Angeren* met de heer *Gerbrandy* getrouw overleg, wanneer dit mogelijk was.

Gevraagd naar de achtergronden, waarop het merkwaardige briefje, waarbij de heren *van Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden* naar Londen werden geroepen, deelt de heer *Gerbrandy* mede, dat er te Londen berichten binnen kwamen, dat de persoon van de heer *Speyart van Woerden* scherpe spanningen veroorzaakte. Iets daarvan begreep de heer *Gerbrandy*, omdat hij hem kende uit vroeger tijd. De heer *Speyart van Woerden* is een zeer bekwaam ambtenaar, die werkt voor tien. Hij heeft echter een zekere tendenz om de mensen tegen zich in het harnas te jagen, zonder dat hij in werkelijkheid verkeerde dingen doet. De heer *Gerbrandy* kent hem heel goed. Zij kregen dus te Londen bericht, dat het weer mis ging met de heer *Speyart van Woerden*. De spanning was zo groot, dat men hem op het een of ander ogenblik nog zou vermoorden, met alle consequenties van dien. De heer *Gerbrandy* heeft toen de Minister van Justitie verzocht hem naar Londen te brengen, waar zij hierover zouden kunnen spreken. Inderdaad was toen de overweging dit wrijfvlak tijdelijk weg te nemen. De heer *Gerbrandy* heeft tegen de heer *Speyart van Woerden* gezegd, dat hij niets dan lof en toewijding voor hem had, maar dat hij weer zoveel mededelingen kreeg over

door hem veroorzaakte spanningen, dat hij zich afvroeg, of het niet beter was hem te reserveren voor andere posten. Zij hadden voor het Zuiden op dat ogenblik nog andere mensen, b.v. de heer *Deelen*. Dat is ook gebeurd.

Ten aanzien van de mededeling van de heer *van Heuven Goedhart*, dat hij over de moeilijkheden inzake het optreden van de B.S. met de Minister-President in contact is geweest, zegt de heer *Gerbrandy*, dat hij een conferentie heeft meegemaakt, waarbij de heren *Speyart van Woerden* en *van Heuven Goedhart* aanwezig waren. Op die conferentie is de zaak doorgepraat. Persoonlijk heeft de heer *Gerbrandy* van die gelegenheid gebruik gemaakt de stoottroepen op te zoeken en zich te oriënteren over de organisatie, uitrusting en bestemming. Hij heeft een bezoek gebracht aan de stoottroepen in de buurt van Maastricht. Daarvan heeft hij een buitengewoon goede indruk gekregen als militaire formatie. Aanvankelijk heeft de heer *Speyart van Woerden* grote frictie gehad met de Minister van Justitie. Later zijn ze het echter eens geworden. Bij de arrestatiekwestie vertegenwoordigden de opvattingen van de mensen van de stoottroepen het ene uiterste en de heer *Speyart van Woerden* het andere uiterste. De heer *van Heuven Goedhart* heeft volgens de heer *Gerbrandy* ook medegedeeld, dat hij met beide kanten contact had gehad en dat hij de zaak had geregeld. Hij kon met mensen uit het verzet, die het uiterste standpunt ten opzichte van de politie verdedigden, de zaak in orde brengen. Hij heeft namen genoemd van mensen, op wie hij kon rekenen. De heer *Gerbrandy* herinnert zich die namen niet meer, maar er was ook een zekere heer *Wijffels* — niet de latere Minister — bij.

81743 *(van Angeren)* De heer *van Angeren* heeft in een later verhoor nog verklaard, dat hij weinig afweet van de besprekingen, welke de heer *van Heuven Goedhart* in het bevrijde Zuiden heeft gehouden over de arrestatiekwesties. De heer *van Angeren* zou te Londen de lopende zaken afdoen.

Met betrekking tot de komst van de heren *van Heuven Goedhart* en *Speyart van Woerden* te Londen zegt de heer *van Angeren*, dat, als hij onderscheid mag maken tussen aanleiding en oorzaak, dan de aanleiding misschien het gevaar voor kidnapping is geweest, maar de oorzaak zat in de vraag, of de procureur-generaal de leiding zou nemen bij het onderzoek dan wel of aan de ondergrondse beweging min of meer de vrije hand moest worden gelaten. Daar ging het naar zijn mening om. Men zal toch moeten toegeven, dat de kidnapping niet zou gebeuren, omdat men de heer *Speyart van Woerden* zo gaarne wilde vastzetten. Het ging inderdaad om de strijd om de macht ten aanzien van het politieel en justitieel onderzoek. Men vindt eigenlijk de lijn van het Politiebesluit doorgetrokken. Men heeft gezegd: Van die gewone politie en die procureur-generaal moeten wij niets hebben.

81745 *(van Angeren)* De visie van de heer *van Angeren* is, dat het telegram, waarmede de beide heren naar Londen werden geroepen, zijn oorzaak heeft gevonden in het feit, dat men de procureur-generaal, die zeer uitgesproken op het standpunt stond, dat dit een taak van de politie was en de Minister van Justitie, die in zijn hart ook op dat standpunt stond, maar zover mogelijk nog wilde proberen de partijen tot elkaar te brengen, dat men deze twee exponenten van een bepaalde opvatting uit het bevrijde gebied weg wilde hebben. Het telegram kwam van de heer *Gerbrandy*, maar, als de heer *van Angeren* het wel heeft, is daar het nodige aan vooraf gegaan. Voor hem zit de moeilijkheid hierin, dat er weliswaar geen slechte verhouding tussen hem en de heer *Gerbrandy* bestond, maar het was toch zo: hij was de afgetreden Minister, die ook van de heer *Gerbrandy* onder tamelijke moeilijkheden was heengegaan. De vertrouwelijke samenwerking, die de heer *van Angeren* vroeger met de heer *Gerbrandy* had, was niet meer aanwezig. Hij was weer secretaris-generaal van een andere minister. De heer *van Angeren* hoorde de voorgeschiedenis van al die dingen niet meer zo nauwkeurig, als hij die anders zou hebben gehoord. Hij weet alleen, dat hij op een goed moment werd opgebeld en daar stond de heer *van Heuven Goedhart* in gezelschap — zeer merkwaardig — van de heer *Speyart van Woerden*, waarop de heer *van Angeren* vroeg: Wat komt U hier doen? Wetende, dat de heer *Speyart van Woerden* als procureur-generaal, volgens de visie van de heer *van Angeren* op de zaak, in bevrijd gebied niet kon worden gemist. Hij moest niet te Londen zijn. Er is tegen de heer *Speyart van Woerden* blijkbaar — tenminste dat heeft de heer *van Angeren* begrepen — gezegd: „Als je daar blijft, dan word je gekidnapt, dan maken ze er een einde aan. Dat is natuurlijk geweldig bezwaarlijk voor het gezag in het algemeen. Blijf nu maar weg, dan zullen wij dat zaakje wel verder behandelen." De heer *van Angeren* weet het niet, maar hij acht het niet uitgesloten, dat het voorstel van de heer *Gerbrandy* om dat telegram te versturen is uitgegaan van het Militair Gezag. Hij denkt niet, dat hij daar nog een positief gegeven over heeft.

Later, toen de heer *van Angeren* meende, dat de heer *Speyart van*

Woerden terug moest gaan, heeft hij daar ook geen medewerking voor gekregen. Toen de heer *Speyart van Woerden* al enige tijd te Londen was, is de heer *van Angeren* voor de heer *Gerbrandy* naar het bevrijde Zuiden gegaan; dat was geruime tijd na de bevrijding van het Zuiden. Toen trof hem daar ook, dat men nogal bezwaren tegen de heer *Speyart van Woerden* had. Het is altijd moeilijk om te zeggen, of het persoonlijke bezwaren waren — de heer *Speyart van Woerden* is niet altijd even tactvol — dan wel bezwaren tegen zijn optreden, waarvan men zou kunnen zeggen: „Wij vinden dit verkeerd; daar kan niets van terecht komen. Daarom vinden wij, dat 's lands belang meebrengt, dat hij naar Londen verdwijnt."

81752 *(van Angeren)*

Van een ontslag van de heer *Speyart van Woerden* als procureur-generaal is de heer *van Angeren* verder niets bekend. Hij weet wel, dat men in die tijd zuinig moest zijn met bekwame krachten. Er is zelfs overwogen, dat de heer *Speyart van Woerden* op een studiereis naar Amerika zou gaan. De heer *van Angeren* heeft gezegd: „Als wij ons belachelijk willen maken, moeten wij dat doen." Dit ontslag zou niet alleen onbehoorlijk zijn geweest; het zou niet gekund hebben. Wanneer men de heer *van Angeren* zou hebben gevraagd: Kan men een procureur-generaal ontslaan, omdat hij wordt gekidnapt, d.w.z. omdat het gevaar bestaat, dat hij wordt gekidnapt, dan zou hem dat een moeilijke grond voor ontslag hebben geleken. Of de gronden daarvoor wellicht wel te construeren waren geweest, weet de heer *van Angeren* niet. Dan zou men toch op hem terug hebben moeten vallen om die gronden te formuleren. Het lijkt hem niet waarschijnlijk, dat hij daarvoor de juiste gronden zou hebben gevonden, en wanneer hij ze zou hebben moeten verzinnen, zou hij zijn medewerking er aan hebben geweigerd.

Wanneer de heer *Speyart van Woerden,* die zijn mannen kon overzien, meende in staat te zijn om deze zaak als Justitie in handen te nemen, was het gewenst, dat deze zaak hoe eerder hoe beter uit handen van het Militair Gezag kwam. De heer *Speyart van Woerden* moge dan over karaktereigenschappen beschikken, die hem misschien wat ontactisch doen zijn —daar kan men verschil van mening over hebben — het staat echter vast, dat hij een goed organisator is. Wanneer de heer *Speyart van Woerden* had gezegd, dat hij dit aan kon, dan zou dit zijn hetgeen de heer *van Angeren* juist wenste, dat zou gebeuren ingevolge het Buitengewoon Politiebesluit, n.l. dat het Militair Gezag zo spoedig mogelijk zou terugtreden en dat daarvoor de echte justitie en politie in de plaats zouden treden.

De poging om de procureur-generaal te ontslaan staat de heer *van Angeren* niet meer voor de geest. Wel heeft de heer *Gerbrandy* de terugkeer van de heer *Speyart van Woerden* naar Nederland altijd als buitengewoon moeilijk gevoeld. Toen de heer *van Angeren* er op aandrong, dat de procureur-generaal zou terugkeren, heeft de heer *Gerbrandy* dat altijd zeer moeilijk gevonden. De heer *Speyart van Woerden* is ook betrekkelijk lang te Londen gebleven. De heer *Gerbrandy* gaf daar als motief voor op de moeilijkheden, die de heer *Speyart van Woerden* ondervond in zijn ressort. Men was niet zeker over het feit, of er werkelijk grond was voor de vrees, dat de heer *Speyart van Woerden* zou worden gekidnapt. Men kon het gemakkelijk zeggen, maar was er inderdaad grond voor? Wanneer de heer *van Angeren* daar was geweest, zou hij hebben gezegd: „Mijnheer *Speyart* het spijt mij wel, de heer *Kruls* of geen heer *Kruls,* ik ben de Minister van Justitie en u bent procureur-generaal en u gaat zitten. Al maakt u misschien fouten, die maken wij allemaal. Wij gaan daar niet voor op zij." Hij zou hebben geprobeerd, wanneer er fouten dreigden, om de heer *Speyart van Woerden* zo te instrueren, dat zo min mogelijk moeilijkheden zouden voorkomen.

81755 *(van Angeren)*

Gewezen op het feit, dat er Ministers uit het Londense Kabinet zijn, die zeggen, dat de Minister van Justitie, in het bevrijde gebied zijnde, zulke instructies aan de procureur-generaal niet mocht geven, omdat de Regering te Londen nu eenmaal het Militair Gezag had ingesteld en dat de Minister, als hij iets wilde, dit via de Minister van Oorlog kenbaar moest maken aan het Militair Gezag, zegt de heer *van Angeren,* dat er een groot verschil is tussen een Militair Gezag, dat tenslotte de algemene leiding heeft of een Militair Gezag, dat begint te zeggen: Ik begin de procureurs-generaal maar vast af te voeren. Men ziet, dat dit een heel eind verder gaat. Het Militair Gezag is een organisatie, welke in de eerste plaats ook behoort te werken met de aanwezige civiele autoriteiten. Van een terzijde stellen zou sprake geweest kunnen zijn, wanneer zou zijn gebleken, dat de heer *Speyart van Woerden* politiek onbetrouwbaar was geweest. Dan kon men zeggen: Ja, we moeten ingrijpen, want wij hebben de zuiveringsregeling. Dan wordt het over een heel andere boeg gegooid. Wanneer het er echter over gaat, hoe het systeem van de strafvervolgingen en de onderzoekingen toepassing zal vinden en er wordt gezegd: „Het bevalt ons niet, dat doen wij zelf. Het ene deel van Nederland zal het andere deel van Nederland wel even vastzetten en voor de rechter

brengen," dan is er plaats voor het standpunt, dat het Militair Gezag hier foutief is. Het Militair Gezag kan dan toch tegen de procureur-generaal zeggen: U heeft zich naar mij te richten. Men zou dan inderdaad hier de omstandigheid hebben, dat de procureur-generaal zich had te gedragen naar de inzichten van het Militair Gezag. Het ging hier echter om kidnappen. Hier zouden geen moeilijkheden zijn met de heer *Kruls* of met de andere heren, doch moeilijkheden met de hele ondergrondse beweging, welke de procureur-generaal hier of daar zou opbergen. Dat is, wanneer de heer *van Angeren* het goed begrijpt, het argument geweest.

81758 *(van Angeren)* Op de vraag, of men de kwestie van de arrestaties en van de bevoegdheid op dit gebied alsmede van de organen, die zich daarmede bezig hielden, in de maanden April, Mei en Juni 1945, dus vlak vóór en vlak na de bevrijding van het Noorden, niet nog eens heeft bezien of dat men — in het bijzonder het Militair Gezag — zonder meer de gedragslijn, die men in het Zuiden had gevolgd, in het Noorden heeft gecontinueerd, antwoordt de heer *van Angeren,* dat hij het zo heeft gezien, dat men juist door dit optreden tegenover de heer *Speyart van Woerden* de keuze had gedaan en het Militair Gezag had gezegd: Zo moet het gebeuren. Daarmede was dus eigenlijk de beslissing gevallen, dat het volgens de richtlijnen, die het Militair Gezag had vastgesteld, ten aanzien van arrestaties e.d. verder moest gaan. Het is toen zo gebleven.

Dit is voor de Ministers ook erg ongelukkig geweest. Men begrijpt, dat het heengaan van de heer *van Heuven Goedhart* en ook van anderen op dat moment, toen eigenlijk de zaak voortgang moest hebben en het Noorden zou worden bevrijd, niet gunstig was. Al de ervaring was door de heer *van Heuven Goedhart* opgedaan, niet door de heer *Gerbrandy,* die toen Minister werd. De heer *van Angeren* was er ook niet geweest; ook hij moest nagaan, wat er allemaal was gebeurd. Men probeert een zaak dan zo veel mogelijk in goede banen te krijgen. Men had van Regeringswege eigenlijk de keuze al gedaan tussen de Justitie-leiding en de leiding van het Militair Gezag. Dat had men eigenlijk beslist door het optreden tegenover de heer *Speyart van Woerden.* Het is niet alleen persoonlijk voor de heer *Speyart van Woerden* onprettig geweest en persoonlijk voor de heer *van Heuven Goedhart,* maar dit had gevolgen. Wezenlijke gevolgen ten aanzien van datgene — de machtspositie van het Militair Gezag (de heer *van Angeren* bedoelt het niet onvriendelijk) — wat op justitie- en politiegebied lag. De toestand werd bevestigd. De procureur-generaal moest wijken. Daar kwam het toch op neer. De heer *van Angeren* spreekt bij voorkeur gaarne over de oorzaak van het gebeurde met de heer *Speyart van Woerden.* De oorzaak zit in de beslissing over de vraag, wie de lakens zouden uitdelen bij de arrestaties en bij de voorbereiding van de berechting en of dat zou gebeuren door de procureur-generaal met een groep van door hem geschikt geachte politie, althans onder leiding van die procureur-generaal, dan wel of anderen leiding zouden geven en het werk verder zou gebeuren met de later optredende min of meer georganiseerde P.R.A. en dergelijke organisaties.

81759 *(van Angeren)* Op de opmerking, dat hij het eigenlijk dus zo ziet, dat na de gebeurtenissen, die plaats hadden gevonden in het Zuiden en die dan hebben geculmineerd in het naar Londen laten komen van de procureur-generaal, de Regering als zodanig ten opzichte van dit vraagstuk definitief had geabdiceerd tegenover het Militair Gezag, zegt de heer *van Angeren,* dat het zo wel zeer scherp gesteld is. Men kon niet vandaag dit beslissen en morgen het andere. Men heeft eigenlijk hiermede tegen het Militair Gezag gezegd: „Zoals jullie het doen, is het juist. Zoals de heer *Speyart van Woerden* het doet, is het niet juist." Wanneer men had gezegd: „De heer *Speyart van Woerden* doet het wel juist", dan had men het gevaar van het kidnappen moeten lopen. Men had dan desnoods maatregelen moeten nemen ter bescherming van zijn persoonlijke veiligheid.

De heer *van Angeren* heeft als secretaris-generaal van het Departement van Justitie in de maanden April, Mei en Juni 1945 herhaaldelijk op verandering aangedrongen. Hij heeft dit gedaan tot de tijd van de heer *Kolfschoten* als Minister van Justitie toe. Niet, dat hij geen respect had voor alles, wat ondergrondse beweging was en nuttig had gewerkt, doch hij meende, dat volgens de toen gevolgde methode de justitie niet goed kon worden gediend. Alles kwam echter ineens tegelijk. In het Zuiden was men bezig om de tribunalen en gerechtshoven aan de gang te krijgen. Toen de bevrijding van het Noorden kwam, is het ineens hals over kop gegaan. Wanneer het toen misschien opnieuw georganiseerd had moeten worden, dus wanneer er van de zijde van het Militair Gezag geen richtlijnen hadden bestaan, dan had het opnieuw kunnen worden opgezet. Men is er toen waarschijnlijk nooit toe gekomen om daarin wijziging te brengen. Men moest vertrouwen hebben in de mensen, die de verantwoordelijkheid op zich namen. Het was wel jammer — althans

voor dit onderwerp —, dat op de 23e Februari 1945, toen de heer *van Heuven Goedhart* moest aftreden, de continuïteit in het Justitiebeleid werd onderbroken. Het zou mogelijk zijn geweest, dat, als de heer *van Heuven Goedhart* niet was afgetreden en in het nieuwe Kabinet had gezeten, hij deze kwestie vóór de bevrijding van het Noorden nog eens zou hebben geëntameerd, vooral gezien de ervaring, die hij in het Zuiden had gehad. De heer *van Angeren* hecht meer betekenis aan het meenemen van de procureur-generaal uit het Zuiden naar Londen dan het enkel zijn van een onaangenaamheid tegenover de heer *Speyart van Woerden*.

81765 *(van Angeren)*

Op de opmerking, dat hij het blijkbaar zo ziet, dat, doordat de heer *van Heuven Goedhart* op dat moment niet gedaan heeft kunnen krijgen, dat de procureur-generaal naar het Zuiden terugkeerde, ook hij de slag min of meer had verloren, zegt de heer *van Angeren,* dat hij helemaal niet wil zeggen, dat het door toedoen van de heer *van Heuven Goedhart* is geweest. Het is de kwestie, of hij toen in staat was dit nog te keren. Naar de mening van de heer *van Angeren* heeft dat ook voor Londen zeer grote gevolgen gehad. Het was moeilijk daarop terug te komen. Men denke zich maar eens in, hoe moeilijk het is, om, wanneer men in het Zuiden de richtlijnen van het Militair Gezag volgde, voor het Noorden bij de bevrijding een ander systeem te gaan volgen. De heer *Speyart van Woerden* behoort zeker tot de bekwame procureurs-generaal. Als deze procureur-generaal geen leiding mocht geven, hoe zou men dan staan daar, waar de procureurs-generaal moesten worden vervangen, op sommige plaatsen door officieren van justitie? Het departement zat te Apeldoorn en de heren moesten in een volkomen leeg huis trekken. De heer *van Angeren* heeft dat lege huis zo spoedig mogelijk betrokken en is terstond tot verhuizing overgegaan, voorzover dat mogelijk was. Hij heeft opdracht gegeven, dat de meubels en het archief terug moesten komen. Daar hebben de Canadezen toen ijverig aan meegeholpen. Onder die omstandigheden was het heel moeilijk om diep ingrijpende veranderingen aan te brengen en zelfs een overzicht te krijgen van wat er in het Noorden gebeurde. Het was bijna geen doen om van het civiel orgaan een volledig overzicht te krijgen.

81723 *(de Quay)*

De heer *de Quay* herinnert zich niet, dat gedurende zijn ministerschap b.v. in een Kabinetszitting over het arrestatieprobleem als zodanig besprekingen zijn gevoerd, die hebben geleid tot bepaalde maatregelen. Over dat onderwerp zelf, die vrij onregelmatige wijze van arresteren, heeft men natuurlijk in het Zuiden wel een en ander gezien en ervaren. Hij stond daar eerst als ambteloos burger en daarna als voorzitter van het College van Algemene Commissarissen voor Landbouw, Handel en Nijverheid, als hoedanig hij met deze materie uiteraard niets te maken had. In Mei en Juni 1945, toen de grote massa van de arrestaties in het bevrijde Noorden plaats vond, heeft de chef staf Militair Gezag aan de heer *de Quay* deze zaak zeker niet als een probleem voorgelegd. De Regering en in het bijzonder de Minister van Oorlog heeft ook niet uit anderen hoofde mededelingen gekregen, die hem op de gedachte konden brengen, dat hier een probleem zou kunnen liggen. Zoals hij zojuist zei, toen men in het Zuiden deze ervaring opdeed, kon men eigenlijk wel verwachten, dat, wanneer er geen wijziging kwam in het systeem, het, zij het misschien wat matiger maar toch wel, in het Noorden zou plaats hebben.

81727 *(de Quay)*

De heer *de Quay* herinnert zich ook niet, dat hij een mededeling heeft gekregen, waarin de heer *Kruls* hem in positieve zin heeft gezegd, dat in het Noorden de zaak behoorlijk was geregeld. De heer *de Quay* heeft in die tijd natuurlijk verschillende besprekingen gehad met de chef staf van het Militair Gezag. Het is denkbaar, dat deze dit wel eens terloops aan hem heeft gezegd, maar het is niet genoemd of behandeld als een bepaald onderwerp van een gesprek, waarin de heer *de Quay* zou zijn medegedeeld: „Ik heb deze situatie zo en zo behandeld." Het is hem dus niet als probleem voorgelegd.

82748 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* verklaart in een later verhoor, dat hij de heer *Speyart van Woerden* reeds vóór 1 December 1944 had getroffen en niet tegelijk met meerdere Ministers, maar alleen. Hij is naar „Bosch en Ven" gekomen met de heer *Vliegenthart*. Op dat ogenblik had de heer *van Heuven Goedhart* echter enigerlei afspraak of besogne; dat kan hij zich niet meer herinneren. Hij heeft beide heren toen maar even gesproken, zijn spijt uitgedrukt, dat hij niet meer tijd beschikbaar had en afgesproken, dat hij zo spoedig mogelijk met de heer *Speyart van Woerden* zou komen praten. Dat is, naar hij meent, de volgende dag gebeurd, maar het kan ook twee dagen later zijn geweest en daar, in zijn bureau op de Oranjesingel in Den Bosch, heeft de heer *Speyart van Woerden* voor het eerst de heer *van Heuven Goedhart* een uiteenzetting gegeven van zijn indrukken en opvattingen.

Daarop is gevolgd een gesprek in de beperkte Ministerraad van de aanwezige Ministers in „Bosch en Ven" naar aanleiding van een rondreis, die de heer *Gerbrandy* en de heer *de Beus* door het bevrijde

gebied hadden gemaakt en waar men bijzonder veel onrustbarends over de arrestatiepolitiek had gehoord. Toen is besloten, dat op de kortst mogelijke termijn een vrij uitgebreide vergadering zou worden gehouden. Daarin zouden worden uitgenodigd de drie Commissarissen der Koningin, de heer *Speyart van Woerden,* de heer *Deelen,* de heer *Kruls,* de chef staf — dat is geworden de sous-chef staf — van de B.S., de heer *Doorman* en daar was ook nog bij kapitein *Frowein;* misschien was deze toen majoor. Er is ook nog een bespreking geweest van de heer *Frowein* met nog andere mensen te Eindhoven, maar daarvan is een verslag aanwezig op het Ministerie van Oorlog, waarin allerlei wonderlijke dingen over de O.D. worden gezegd. Maar dit was een vergadering in „Bosch en Ven". Tevoren had de heer *van Heuven Goedhart* een gesprek met de heren *Doorman* en *Frowein.* Hij herinnert zich die bespreking als de dag van gisteren wegens de ongerustheid van deze beide heren over de gang van zaken met de arrestaties en letterlijk de opmerking van de heer *Doorman:* „Excellentie, help ons er in Godsnaam af".

In die vergadering heeft inderdaad de heer *Speyart van Woerden* op de hem eigen wijze een bijzonder nadrukkelijk vóóroorlogs politioneel standpunt ontwikkeld, in de trant van: de politie, daarvan ben ik het hoofd; ik maak uit, hoe het hier met de zuivering loopt, en de illegaliteit, nou ja, wat heb ik daar nu eigenlijk mee te maken. Dit is natuurlijk een bijzonder cryptische weergave van hetgeen hij heeft gezegd, maar dit is toch de strekking. Het is volkomen begrijpelijk, dat dit in illegale kringen een bijzonder slechte indruk heeft gemaakt. In die tijd zat men juist in grote moeilijkheden met de illegaliteit, die mee wilde zuiveren en zelfstandig optreden bij de arrestaties, en de heer *Speyart van Woerden* zei: Nee, nee, de oude tijd is teruggekeerd en het gaat hier, zoals het ging! Jullie hebt daar niets mee te maken. De heer *van Heuven Goedhart* heeft altijd geprobeerd om daar tussen door te laveren, wat bijzonder moeilijk was, door de heer *Speyart van Woerden* duidelijk te maken: U moet met de illegaliteit een hanteerbare verhouding creëren, en door de illegaliteit voor te houden: Mensen, wij kunnen hier niet een rechteloze toestand krijgen, waarbij iedereen, die dat op zijn weg acht, een arrestatieploeg formeert en aan het arresteren gaat. Tussen die beiden in heeft de heer *van Heuven Goedhart* gelaveerd. Hij kan zich dat alles bijzonder goed herinneren. Het is overigens onjuist van de heer *Speyart van Woerden* om te stellen, dat die vergadering de achtergrond is van het kidnap-plan.

82749 *(van Heuven Goedhart)*

Op de opmerking, dat de heer *Speyart van Woerden* zegt, dat daarin in zoverre de oorzaak gevonden kan worden, dat de uitlatingen, die hij daar heeft gedaan, in bepaalde kringen een zeer slechte indruk hebben gemaakt en dat hij later te Londen van de heer *van Heuven Goedhart* die mededeling heeft gekregen, en wel in deze vorm, dat er aantekeningen van de heer *Doorman* over deze vergadering zijn geweest, die onjuist waren, zegt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij die aantekeningen niet meer goed in zijn hoofd heeft. Hij herinnert zich alleen maar zijn eigen kwaadheid, toen hij dat stuk las. Hij vond dat namelijk een bijzonder onwelwillende, onobjectieve weergave van hetgeen er was besproken.

Het gesprek, dat die avond in „Bosch en Ven" is gevoerd, kan de heer *van Heuven Goedhart* het beste typeren als een gesprek tussen een aantal over een bepaalde zaak oprecht bekommerde mensen, die aan tafel gingen zitten om de vraag te beantwoorden: wat moeten wij daar nu toch mee? Het was een zorglijke vergadering op een hoog niveau. Van zulk een vergadering kan men tweeërlei soort notulen maken: notulen, waaruit men voelt, dat er om die tafel mensen zaten, die hun probleem in behoorlijk overleg wilden oplossen, en notulen, die de strekking hebben om een bepaalde partij uit die vergadering een beetje zwart te verven. Deze notulen dan waren van de laatste soort. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen gezegd: Bah, wat een misselijke notulen, want zo was die vergadering bepaald niet! Toch heeft de heer *Speyart van Woerden* ongelijk, want er bestaat nog een heel ander stuk. Dat is een weergave van een gesprek van mr. *Abbing* van de Binnenlandse Strijdkrachten, later bij de Krijgsraad, met de heer *Speyart van Woerden,* onmiddellijk nadat de heer *Speyart van Woerden* was teruggekeerd in Den Bosch. [1]) Daar zit het springpunt van de ellende tussen de heer *Speyart van Woerden* en de illegaliteit. Alleen daar! De heer *van Heuven Goedhart* kan verzekeren, dat met dat gesprek in Brabant werd „geleurd". Als hij ergens in Brabant zijn neus in de illegaliteit stak of in de B.S., dan was altijd het eerste wat men zei: Weet U van dat gesprek van de heer *Speyart van Woerden* en de heer *Abbing?*

[1]) Vgl. bijlage 144.

82751 *(van Heuven Goedhart)*

Op de vraag hoe het dan komt, dat de heer *Kruls,* die tenslotte buiten dat geschil tussen de illegaliteit en de procureur-generaal stond, die bovendien tevoren met de procureur-generaal had medegewerkt aan de regelingen, die in December 1944 blijkbaar in vol-

ledige overeenstemming tot stand waren gekomen, zich voor dat karretje heeft laten spannen, zegt de heer *van Heuven Goedhart,* dat dit erg eenvoudig is. Generaal *Kruls* heeft — misschien heel begrijpelijk — van zijn kant willen proberen om het gezag van het M.G. zoveel mogelijk te laten dragen door de instemming en de medewerking van de illegaliteit. Wanneer hij daarin niet geslaagd ware, was hij helemaal nergens geweest met het Militair Gezag.

Nu heeft generaal *Kruls* op een bepaald ogenblik na die vergadering, eigenlijk staande die vergadering, de opdracht gekregen om met de heren *Derksema, Deelen* en *Speyart van Woerden* nieuwe richtlijnen voor de arrestatiepolitiek te maken. De heer *van Heuven Goedhart* herinnert zich als de dag van gisteren, dat dat gebeurd is ten huize van de fabrikant *Mutsaerts,* die achter „Bosch en Ven" woont, en hij weet ook nog, dat dat geschiedde op een suggestie van zijn vriend mr. *Deelen,* die de heer *Mutsaerts* goed kende en zei: Dan hebben we er een fles goede sherry bij en dat bevordert het gesprek! Aldus is geschied. Men heeft daar een dag vergaderd met zijn vieren en 's avonds om ongeveer zes uur heeft men de heer *van Heuven Goedhart* laten weten, dat men tot overeenstemming was gekomen, en hij werd er bij genodigd. De vier heren zijn toen naar het hotel gekomen en hebben in zijn werkkamer met de heer *van Heuven Goedhart* zitten praten. Zij hebben hem die richtlijnen voorgelegd en hij heeft er tittel noch jota aan veranderd en gezegd: Accoord!

Nu gaat de heer *Kruls* met die richtlijnen naar de illegaliteit. Maar de illegaliteit zegt: Dat nemen wij niet! Zoveel invloed voor de politie? Welneen! Wij!

Generaal *Kruls,* die — zoals het uitgangspunt van de heer *van Heuven Goedhart* was — de illegaliteit veel belangrijker vond dan de procureur-generaal, heeft gedacht: Oh, als die illegaliteit dat zo niet wil, dan moet ik het zo ook niet meer! Hij heeft onmiddellijk de bordjes verhangen en gezegd: Dan kan het niet. De diepere oorzaak van de gehele narigheid is, dat generaal *Kruls* geen basis van gezag had. Die moest hij zoeken in het bevrijde gebied en die heeft hij gevonden bij de illegaliteit. Hij kon die alléén bij de illegaliteit vinden door voortdurend bij de illegaliteit in het gevlei te komen.

82752 *(van Heuven Goedhart)* Op de vraag, of men het niet zo zou kunnen formuleren, dat generaal *Kruls* heeft gezegd: Aan mij de richtlijnen en aan de illegaliteit de procureur-generaal, zegt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij veel voor die formulering voelt, want die is uitstekend, maar dat hij er één amendement op zou willen indienen: Wanneer men de heer *Speyart van Woerden* zou vragen, hoe het is gegaan met de uitwerking van de richtlijnen in de practijk, dan zal men van hem horen, dat bij die uitwerking generaal *Kruls* niets anders heeft gedaan dan onophoudelijk knabbelen aan de procureur-generaal en diens positie ten behoeve van de illegaliteit. De heer *van Heuven Goedhart* kan dat ook nog op een andere wijze waar maken, want aan de richtlijnen van „Bosch en Ven" van 14 December is een ruwe schets van richtlijnen, die de heer *van Heuven Goedhart* persoonlijk heeft gemaakt, voorafgegaan en die in sterke mate gingen in de richting van de opvatting van de heer *Speyart van Woerden,* die hij dan ook principieel nog altijd juister vindt dan die van het Militair Gezag. Die richtlijnen heeft de heer *Kruls* ter sprake gebracht in een vergadering van de illegaliteit te Eindhoven. Daar is een storm over opgestoken en aan generaal *Kruls* is onmiddellijk gezegd, dat dit een volkomen onaanvaardbare regeling was. Dan nam generaal *Kruls* niet het standpunt in: Als de Regering meent, dat het zo moet, dan gaat het natuurlijk zo; dat zou een zuiver standpunt van een Militair Gezag zijn; hij nam echter het standpunt in: Dat kan volgens de illegaliteit zo niet, dus maak maar wat anders!

82758 *(van Heuven Goedhart)* Op de vraag, waarom de Minister van Justitie, toen hij te Brussel hoorde, wat de plannen van de illegaliteit met de procureur-generaal waren, niet gezegd heeft: Wij zullen deze man, die onder ons gezag staat, handhaven; wij zullen hem desnoods een lijfwacht geven, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart,* dat zij reeds onderweg waren, toen zij de juiste toedracht van de zaak hoorden. Het was toen niet zo eenvoudig om simpelweg te zeggen: Nu gaan wij weer terug. Dat ging niet. De heer *van Heuven Goedhart* had aan de heer *Gerbrandy* laten weten: Ik kom met de procureur-generaal! Hun vertrek was in Brabant bekend. De heer *van Heuven Goedhart* stond voor een opdracht van Hare Majesteit en de Minister-President om onmiddellijk, reden onbekend, met de procureur-generaal naar Londen te komen. Hem werd pas een tip van de sluier opgelicht, toen hij in Brussel zat. Zo is dat gegaan.

82759 *(van Heuven Goedhart)* Toen die richtlijnen van 14 December 1944 klaar waren, had de heer *van Heuven Goedhart* het idee, dat het voor alle partijen zó goed was opgelost. Hij was met die oplossing volkomen tevreden.

82764 *(van Heuven Goedhart)* Voor het Noorden had de heer *van Heuven Goedhart* gewild: Eerst de zuivering van de politie en daarna arrestaties door uitsluitend de

politie, met aantrekking van hulppolitie uit de illegaliteit, onder de politie.

Op de opmerking, dat door de heer *Hoekstra* is medegedeeld, dat het eenvoudig niet anders kon en dat de grote verdienste van die massale arrestatie is geweest, dat Bijltjesdag er door is voorkomen, zegt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij het daar niet mee eens is. Zijn vaste overtuiging is, dat men alle voordelen had kunnen trekken uit het feit, dat het land in twee etappes is bevrijd en dat men er niet één voordeel uit heeft getrokken. Aan de hand van de ervaring in het Zuiden had men bij wijze van spreken dag aan dag tegen het Noorden kunnen zeggen: Mensen, zoals dat hier is gegaan, is het helemaal verkeerd. Laten wij toch zo snel mogelijk tot iets van een rechtsorde terugkomen en gij kunt er zeker van zijn — er hoeft niemand met een bijl te worden bewerkt —, dat er recht zal worden gedaan en wij doen dat zo en zo. De heer *van Heuven Goedhart* vindt het een van de meest onbegrijpelijke zaken, dat men met open ogen, ziende hoe scheef het was gegaan in het Zuiden, het voor het Noorden nog eens precies zo heeft geregeld. Hij heeft van zijn kant niet meer kunnen doen, want verder gingen zijn bevoegdheden niet, dan aankondigen, dat het verkeerd zou gaan en als afgetreden Minister en dus gewoon burger een lange nota [1]) aan de heer *Gerbrandy* sturen, waarin dit een van de punten was. Hij heeft daarin uitdrukkelijk betreurd, dat generaal *Kruls* nu toch aan de B.S. had opgedragen om de arrestaties te verrichten.

[1]) Vgl. bijlage 150.

82766 *(van Heuven Goedhart)*

Op de opmerking, dat de heer *van Angeren* zegt, dat het wegvoeren van de procureur-generaal kan worden beschouwd als een soort van beslissend moment in deze, nl. dat het standpunt van de illegaliteit-Militair Gezag had getriomfeerd, zegt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hem dit onjuist lijkt. Waarlijk niet alléén de procureur-generaal, maar óók in het Militair Gezag waren er, die het volkomen zo zagen, zoals de heer *van Heuven Goedhart* het zag en die ook hunnerzijds in hun bijeenkomsten zeiden: Mensen, het gaat helemaal verkeerd. Zij bleven daarbij. In het vertrek van de procureur-generaal kan de heer *van Heuven Goedhart* het beslissende moment niet zien. Hij ziet dat veel meer als een poging, die nimmer gerealiseerd is, om de persoonlijke onlustgevoelens, die de wijze van optreden van de heer *Speyart van Woerden* bij sommigen had gewekt, weg te reageren.

82767 *(van Heuven Goedhart)*

Op de vraag, of het te Londen nooit eens is opgekomen om bij de Belgische collega's te informeren, hoe men daar van plan was de zaak op te lossen, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij wel zijn Belgische ambtgenoot van die tijd er over heeft gesproken en zijn indruk was, dat het in België in één opzicht bijzonder slecht en in een ander opzicht bijzonder goed ging, goed in zoverre men de kopstukken van Belgische nationaal-socialisten heeft behandeld als krijgsraadgevallen, slecht in zoverre men er in het geheel niet in geslaagd is om de boven België uitgeworpen wapens ook maar min of meer weer in handen te krijgen. Dat laatste is trouwens naar zijn mening ook niet gebeurd.

82934 *(Gerbrandy)*

Over de bedreiging de heer *Speyart van Woerden* te ontvoeren zegt de heer *Gerbrandy* er niets van geweten te hebben, dat hier andere motieven achter zouden hebben gezeten, nl. om een van de exponenten van de ene partij opzettelijk onder druk en dreiging van de andere partij weg te doen nemen uit het strijdtoneel rond de arrestatiebevoegdheid. Hij wist alleen van het Militair Gezag, dat dit gevaar dreigde. Dat zou ernstige repercussies ten gevolge hebben. Toen is overleg gepleegd tussen de heren *van Heuven Goedhart* en *Gerbrandy* en dat heeft er toe geleid: Laat hij op dit ogenblik te Londen blijven; dan is de frictie verdwenen. Dat daar een intrigue of iets anders achter kon zitten, is op dat moment dus niet bij de Regering opgekomen. Thans hoort de heer *Gerbrandy* voor het allereerst, dat aan iets van die aard gedacht wordt. Het is natuurlijk ook een ernstige aanklacht tegen generaal *Kruls,* dat hij eigenlijk zegt: Ik weet een middeltje om mij van een lastige man hier te ontlasten. Dat heeft echter geen rol gespeeld in de overwegingen.

In de plaats van de heer *Speyart van Woerden* is toen de heer *Deelen* opgetreden als waarnemend procureur-generaal en dat werd algemeen een zeer goede oplossing gevonden; overwogen is, of het dan niet verstandiger zou zijn, dat de heer *Deelen* dat bleef en zou men dan niet met de heer *Speyart van Woerden* overleg plegen: hebt u niet liever een andere functie? Dat is inderdaad gebeurd. Dit overleg is, voorzover de herinnering van de heer *Gerbrandy* gaat, een heel vriendschappelijke bespreking geweest met de heer *Speyart.* De heer *Gerbrandy* meent, dat er twee dingen behandeld zijn: procureur-generaal in Den Haag en procureur-fiscaal in Den Bosch en dat toen de heer *Speyart* gezegd heeft, na het overwogen te hebben: Ik voel mij geheel verbonden met Brabant; daar ben ik altijd geweest, dat is mijn natuurlijk regioon en die verplaatsing ligt mij tenslotte toch niet. Hij heeft het wel zeer ernstig overwogen, want op een gegeven ogenblik stond hij op het punt het te aanvaarden. Dat is heel vriendelijk

besproken. De heer *Gerbrandy* herinnert zich niet, dat daarover harde woorden zijn gevallen.

In dit verband acht de heer *Gerbrandy* het gewenst nog even zeer nadrukkelijk iets over het incident-*Speyart van Woerden* te zeggen.

De zaak werd aanhangig gemaakt door generaal *Kruls,* die te Londen kwam rapporteren, dat hem gegevens bereikten, er op wijzend, dat er tegen de heer *Speyart van Woerden* iets ondernomen zou worden. Dit mondelinge rapport van generaal *Kruls* heeft geleid tot overleg tussen de generaal, de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude* en de heer *Gerbrandy* en, toen de heer *Speyart* naar Londen kwam, mede tot overleg met de heer *van Heuven Goedhart.* Het bezwaar van de generaal was niet, dat men de procureur-generaal moeilijk kon bevelligen, maar wel, dat hij spanningen veroorzaakte, die tot een plotseling incident zouden leiden, dat voor ons prestige bij de geallieerden knikkend zou zijn. Er is bij de bespreking geen ogenblik naar voren gekomen, dat de arrestatiebevoegdheid, welke door veel illegalen (en ook door de heer *Gerbrandy)* anders werd bekeken dan door de heer *Speyart,* hierbij een rol speelde. Het ging over de modus quo van het optreden van de heer *Speyart van Woerden,* over de reacties, die hij verwekte. Er is geen ogenblik sprake geweest van: de illegaliteit wil dat, de heer *Speyart* wil wat anders, doe om erger te voorkomen maar de zin van de illegaliteit. Het ging uitsluitend over de zeer grote kans van hoogst onaangename incidenten in verband met gevoelens van bitterheid, welke de heer *Speyart van Woerden* zeker niet wilde opwekken, maar even zeker juist wel opwekte.

Op dat gebied had de heer *Gerbrandy* ervaring, welke hij het best uitdrukt in twee zinnen. De heer *Speyart van Woerden* was een begaafd en toegewijd hoofdambtenaar. De heer *Speyart van Woerden* verwekte bij figuren van betekenis, met wie hij zakelijk te maken had, reacties van bitterheid, waarvan alleen hij de scherpte kan beoordelen, die, zoals de heer *Gerbrandy,* dit vroeger had geobserveerd.

De persoonlijke opvatting van de heer *Gerbrandy* was en is steeds geweest: de heer *Speyart* is volkomen ongeschikt voor de functie van procureur-generaal in tijden van spanningen. Dit was ook aanvankelijk de opvatting van de heer *van Heuven Goedhart.*

Toen de heer *Gerbrandy* de mededeling van generaal *Kruls* kreeg, trok hij de conclusie: daar hebt ge het weer. Een der beste vrienden van *Speyart van Woerden* drukte zijn zienswijze eens tegenover de heer *Gerbrandy* uit met de woorden: „Welk een ijver, welk een onverstand!" Deze vriend zei dit natuurlijk bij wijze van overdrijving, maar tevens met de bedoeling om het gevaar, dat in *Speyart van Woerden* school, te karakteriseren.

De heer *Gerbrandy* vond het oneindig veel beter, dat de heer *Deelen* procureur-generaal werd dan dat de heer *Speyart van Woerden* het bleef. Vandaar, dat de heer *Gerbrandy* stuurde in de richting: vind iets anders, iets volkomen eervols voor deze in veel opzichten hoog te waarderen man, maar haal hem a.u.b. uit Brabant tijdelijk vandaan als procureur-generaal. Door deze opvatting is de heer *Gerbrandy* èn bij de eerste beslissing èn bij het latere overleg steeds geleid. Dat overleg heeft steeds een vriendschappelijk karakter gehad. Noch bij de heer *van Lidth de Jeude,* noch bij de heer *Gerbrandy* heeft ook maar een ogenblik een rol gespeeld de idee: laten we in vredesnaam voor dreiging zwichten. Het ging niet over dreiging, het ging over fricties, welke een wijs beleid behoorde te voorkomen, mede in het belang van de naam van Nederland bij de geallieerden. De heer *Gerbrandy* is overtuigd, dat het bij generaal *Kruls* niet anders stond. In deze sfeer is de beslissing voorbereid en uitgevoerd.

Het element, dat de commissie thans lichtelijk veronderstelt, is, wat de behandeling van deze zaak betreft, irreëel. Mocht intussen van illegale zijde gesteld zijn, wat de heer *Gerbrandy* onbekend is, dat de heer *Speyart van Woerden* in de gegeven verhoudingen niet was the right man in the right place, dan zou de heer *Gerbrandy* willen zeggen: dat standpunt deel ik op grond van mijn kennis van vroeger en mijn korte ervaring in 1944.

Er zijn wel eens beslissingen, waarvan men achteraf — wat gemakkelijk gaat, als men de gevolgen heeft kunnen observeren — concludeert, dat, als ze nog eens genomen moesten worden, ze anders zouden luiden.

82940 *(Gerbrandy)*

Vraagt de commissie hem, hoe hij ten deze staat ten opzichte van het incident-*Speyart van Woerden,* dan antwoordt de heer *Gerbrandy:* „Dat zou ik precies doen, als indertijd is geschied".

In het voorjaar van 1945 is zeer nadrukkelijk besproken, dat, wanneer bij de bevrijding van het Noorden de oorlog zou zijn afgelopen, dan zo spoedig mogelijk het Militair Gezag moest worden vervangen door de regeling van het Politiebesluit, waardoor zulke arrestaties in de sfeer van Justitie zouden komen. Dat is altijd de opzet geweest, maar die kon niet worden uitgevoerd, omdat tegen alle verwachtingen in, na October 1944, het Noorden zolang bezet is gebleven. Op de

vraag, of men voor het geval, dat het Noorden zou vrijkomen en de oorlog tegelijkertijd zou zijn afgelopen, heeft overwogen, of men dan met minder arrestaties had kunnen volstaan, waardoor een geringere last op de bijzondere rechtspleging zou zijn komen te rusten dan nu het geval is geweest, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat hij zich herinnert, dat deze zaak in twee vergaderingen van de Ministerraad is besproken, naar hij meent in tegenwoordigheid van de heer *Kruls.* Wat precies het resultaat is geweest, durft hij op het ogenblik niet te zeggen. Voorzover hij zich herinnert was de conclusie, dat het Militair Gezag zo snel mogelijk moest worden beëindigd. De gedachte was: bijt maar door de zure appel heen; je krijgt onrechtvaardige arrestaties, maar die zijn niet te voorkomen.

82945 *(Gerbrandy)* Op de mededeling, dat de heer *van Heuven Goedhart* heeft verklaard, dat hij uitdrukkelijk in een nota heeft geschreven, dat het in het Noorden niet moest gebeuren op de wijze, waarop het in het Zuiden was gebeurd, zegt de heer *Gerbrandy,* dat het kan zijn, dat juist naar aanleiding daarvan de zaak behandeld is. Dat acht hij goed mogelijk. Hij meent, dat de kwestie tweemaal aan de orde is geweest, maar dat zou hij nog even moeten controleren. De mededeling, die hem bereikt had, was, dat de politie zeer geïnfiltreerd was door verkeerde elementen. Dat was de grote moeilijkheid; het percentage verkeerde elementen was nogal groot.

82948 *(Gerbrandy)* Aan de heer *Gerbrandy* wordt voorgelegd de verklaring van de heer *Speyart van Woerden,* dat naar zijn mening bij die geschiedenis van het kidnappen een rol heeft gespeeld de eerste bespreking, die hij in begin December 1944 op Bosch en Ven heeft gehad met een aantal Ministers en met generaal *Kruls* en andere autoriteiten, in welke bespreking het probleem van de arrestatiebevoegdheid voor het eerst in volle omvang is besproken. Daar was ook aanwezig de heer *Doorman,* en de heer *Speyart van Woerden* zegt, dat hij later van de heer *van Heuven Goedhart* te Londen heeft gehoord, dat een rol gespeeld hebben de aantekeningen, die de heer *Doorman* van die bespreking had gemaakt, en welke aantekeningen door de heer *Gerbrandy* en de heer *van Heuven Goedhart,* toen de heer *Gerbrandy* ze later gezien heeft, zijn beoordeeld als een minder juiste weergave van hetgeen de procureur-generaal had gezegd. Hierop zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij het zo wil uitdrukken, dat deze aantekeningen eenzijdig waren. Hij wil helemaal niet zeggen, dat ze met opzet zo waren gemaakt, maar ze gaven niet een juiste zuivere indruk van de gehouden conferentie. Dat de inhoud daarvan buiten de leden van de conferentie bekend was, weet de heer *Gerbrandy* uit persoonlijke ervaring. Daardoor weet hij ook, dat hij er de aandacht op heeft moeten vestigen, dat deze aantekeningen niet zuiver waren.

84816 *(van Lidth de Jeude)* De heer *van Lidth de Jeude* geeft aan, hoe het probleem van de arrestaties in het Zuiden zich aan hem, als Minister van Oorlog, heeft voorgedaan.

De arrestatiebevoegdheid werd aan het Militair Gezag verleend krachtens het Besluit op de bijzondere staat van beleg. Toen men in Nederland kwam, bleek het, dat van illegale zijde al arrestaties verricht waren. Toen de Ministers-kwartiermakers in contact kwamen met justitie en politie, was de opvatting deze, dat de politie tenslotte het meest aangewezen apparaat voor de arrestaties was, maar deze was nog niet gezuiverd en in het Zuiden vond men, dat in het politiekorps vele verkeerde elementen waren. Zodra dit gezuiverd zou zijn, kon het de arrestatiebevoegdheid krijgen. Er is toen overleg gepleegd tussen het Militair Gezag, de illegale beweging en de politie, die toen onder de procureur-generaal *Speyart van Woerden* stond. Er zijn toen zeer uitvoerige besprekingen gevoerd, die tenslotte tot zekere overeenstemming hebben geleid. Er werd besloten geleidelijk het optreden van de illegale beweging te beperken en het optreden van de politie uit te breiden, maar per saldo was de arrestatiebevoegdheid bij het Militair Gezag. Tussen de staf van het Militair Gezag en de procureur-generaal vond een bespreking plaats, waarin men het over de vorm en de wijze, waarop de kwestie geregeld zou worden, eens werd. De heer *van Lidth de Jeude* meent, dat dit een bespreking is geweest tussen de heren *Speyart van Woerden, Kruls* en *Deelen.*

84819 *(van Lidth de Jeude)* De heer *van Lidth de Jeude* heeft stellig getracht om de beide onder hem staande organen, het Militair Gezag en de B.S., welke beide organen met betrekking tot de arrestatiebevoegdheid niet gecoördineerd optraden, tot elkaar te brengen. Volledig gelukt is hem dat niet, omdat men, vooral in de begintijd wel wat hard van stapel liep en het niet gemakkelijk was de betrokken partijen tot elkaar te brengen. Toen het tenslotte in goede banen kwam, was de heer *van Lidth de Jeude* afgetreden. Hij heeft steeds de indruk gekregen na zeer langdurige besprekingen met generaal *Kruls,* dat men op de goede weg was, in elk geval niet meer als kemphanen tegenover elkaar stond, al ging het aanvankelijk wat stroef. Een conferentie heeft plaats gehad, waarbij de heren *Speyart van Woerden* en *Kruls,*

een vertegenwoordiger van de B.S. en de heren *van Heuven Goedhart* en *van Lidth de Jeude* tegenwoordig waren. Ook kolonel *Doorman* was daarbij aanwezig. Dat was vlak vóór het accoord van December 1944. Er werd toen geen overeenstemming bereikt. Elkeen verdedigde zijn standpunt. De heren *Speyart van Woerden* en *Kruls* zijn toen samengekomen in een villa en daar is overeenstemming ontstaan.

De heer *van Lidth de Jeude* gelooft niet, dat daarop de zaak dadelijk een vlot verloop heeft gehad. De gemoederen waren enigszins opgewonden en er waren door de illegaliteit enige arrestaties verricht, ten aanzien waarvan moest worden ingegrepen en welke ongedaan moesten worden gemaakt. Na 14 December 1944 had men wel die regeling op papier en behoorde zij zo snel mogelijk te worden doorgevoerd, doch als het niet vlot liep, bemerkte men dat niet onmiddellijk en bovendien was de heer *van Lidth de Jeude* niet de gehele tijd daar. Zijn herinnering is, dat het wel lang geduurd heeft, maar dat, toen de goede wil aanwezig was, het tenslotte wel gelukt is. De zuivering van de politie was natuurlijk ook geen eenvoudige zaak.

8426 *(van Lidth de Jeude)*

Met betrekking tot de zogenaamde kidnap-affaire van de heer *Speyart van Woerden* deelt de heer *van Lidth de Jeude* mede, dat er in die dagen bij de illegaliteit bezwaar tegen de procureur-generaal bestond. De illegalen waren zeer fel en wilden niet met een ongezuiverde politie in zee gaan. De procureur-generaal echter hield vol, dat de politie in het Zuiden wel zuiver was, hetgeen tegengesproken werd. Op een gegeven ogenblik kwam een bericht in bij een van de militaire commissarissen, dat aan generaal *Kruls* werd doorgegeven, dat er bepaald gevaar bestond, dat men de procureur-generaal te lijf zou gaan. Daarop heeft generaal *Kruls,* zich afvragende, hoe hij dit bericht moest hanteren en rekening houdende met de mogelijkheid, dat zich incidenten zouden voordoen, zich gewend tot de Minister-President, die het het beste oordeelde, dat de heer *Speyart van Woerden* naar Londen zou komen en dus voor het ogenblik uit Brabant weg zou zijn. Hij is met de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen gegaan. Er is sprake van geweest, dat de heer *Speyart van Woerden* zekere opdracht zou uitvoeren, totdat de gemoederen, die in het begin wat verhit waren, tot rust zouden zijn gekomen. Enige maanden later is de heer *Speyart van Woerden* teruggekeerd. Het was onder de indruk van de berichten, dat er werkelijk gevaar voor de veiligheid van de heer *Speyart van Woerden* bestond, dat dit werd gedaan. Of er nog onderzocht is, of het een concreet gevaar was, durft de heer *van Lidth de Jeude* niet te zeggen. Het was een bericht, dat via de illegaliteit bij het Militair Gezag kwam en dat blijkbaar door de heer *Kruls* ernstig genoeg werd gevonden om maatregelen te nemen. In hoeverre het gevaar overdreven werd, weet de heer *van Lidth de Jeude* niet. De redenering van het Militair Gezag was: de situatie is toch al moeilijk en als er dergelijke dingen zouden gebeuren, zou die nog veel moeilijker worden en men wilde daarom geen risico nemen. Waar het bericht vandaan kwam, weet de heer *van Lidth de Jeude* niet; hij weet wel, dat dit bericht via de militaire commissaris in Breda bij de heer *Kruls* is gekomen. De heer *van Lidth de Jeude* heeft niet meegemaakt, dat de procureur-generaal er nog bezwaar tegen heeft gemaakt om zich in veiligheid te laten stellen. In het begin nam deze het niet au sérieux, maar tenslotte schijnt hij zich er toch wel bij te hebben neergelegd.

85709 *(Tenkink)*

Mr. *J. C. Tenkink,* secretaris-generaal van Justitie, verklaart, dat Vertrouwensmannen zich met het arrestatieprobleem ook nog even hebben beziggehouden. De Algemene Lastgeving van de chef staf van het Militair Gezag werd tenslotte ontvangen en toen hebben de heer *Tenkink* en zijn medewerkers wel gevoeld, dat op veel te grote schaal zou worden gearresteerd. Zij waren terdege gewaarschuwd door de arrestaties van N.S.B.-ers in de eerste Meidagen van 1940. Dat is een chaos geweest! Zij wilden dat na de bevrijding zoveel mogelijk voorkomen. Vertrouwensmannen hebben — naar de heer *Tenkink* meent — nog bevorderd, dat die arrestaties niet alleen door de Binnenlandse Strijdkrachten zouden geschieden, maar dat er goede reguliere politie zou worden ingeschakeld. Deze moest dan maar lid van de Binnenlandse Strijdkrachten worden, als ze goed was. De heer *Tenkink* heeft enige maanden voor de bevrijding een van de commissarissen van de Haagse politie verzocht om met verschillende hoofden van plaatselijke politie contact op te nemen over die arrestaties en over de onderbrenging van de te arresteren personen. Het dezerzijdse standpunt was: „Je moet niet te veel vrouwen oppakken, dan krijg je de kinderen er bij. Pak vooral de kopstukken op". Het uitgebrachte rapport is blijven liggen, waarschijnlijk omdat men later die arrestatieregelingen van andere zijde kreeg. Het is, naar zijn mening, erg jammer, dat men bij de arrestaties in het Westen op dezelfde basis als in het Zuiden is opgetreden. Men had in het Zuiden in de eerste plaats op dit gebied wat moeten leren, in de tweede

plaats lag de situatie daar aanmerkelijk anders. Daar was het nog oorlog, dus daar moest men veel meer mensen arresteren dan in het Westen, waar de vijandelijkheden beëindigd waren.

85939 *(Kolfschoten)*

Mr. *H. A. M. T. Kolfschoten* zegt, dat de vraag, van wanneer af zijn bemoeiingen als Minister van Justitie met het probleem van de kampen dateren, formeel ten nauwste verband houdt met de opheffing van de bijzondere staat van beleg, omdat de situatie vóór de opheffing van de bijzondere staat van beleg volledig werd beheerst door de bevoegdheden van het Militair Gezag. Men weet, hoe die bewaringskampen in het leven zijn gekomen en hoe de aanhouding en de inbewaringstelling van de grote menigte van verdachten, niet allen politieke delinquenten, maar verdachten, berustten op een Algemene Lastgeving van de chef staf van het Militair Gezag, een lastgeving, die dus was meegebracht uit Londen. Op grond van die Algemene Lastgeving kon dus het Militair Gezag iedere politieke verdachte aanhouden, ondervragen en in bewaring stellen. Dit is in die tijd op verschillende gronden gebeurd. Die maatregel of die bevoegdheid moet gezien worden in tweeërlei phasen van het proces van onze bevrijding. Dat is dus begonnen in een strijdperiode, een periode, onder welke het zin had om alles, wat politiek verdacht kon zijn, uit de weg te houden niet alleen, maar om het in die periode te beletten om eventueel nog gemene zaak met de vijand te maken. Dat gold dus in de eerste periode in het Zuiden. Het gold in de tweede periode in het Oosten en in de laatste periode in het Noorden.

Onder die omstandigheden was het dus een vorm van oorlogsnoodzaak, waarvan men de gevolgen nog niet kon overzien om alles, wat politiek verdacht kon zijn en wat dus de mogelijkheid inhield nog gemene zaak met de vijand te maken, in bewaring te stellen. Daarna is de bevoegdheid van het aanhouden en in bewaring stellen gemotiveerd geworden uit hoofde van de algemene openbare orde en rust. In die situatie heeft de heer *Kolfschoten* het dus toen aangetroffen.

85940 *(Kolfschoten)*

Het zou overweging hebben verdiend, dat men in het Zuiden de vraag onder het oog had gezien, of, wanneer bij de bevrijding van de rest van het land tevens de oorlog zou zijn opgehouden, men misschien had kunnen volstaan met een minder uitgebreide Algemene Lastgeving, dus met minder categorieën om te arresteren. Het ware achteraf denkbaar geweest, dat men die Algemene Lastgeving had verzwakt, toen er van strijd geen sprake meer was. Anderzijds merkt de heer *Kolfschoten* dit op om een zekere rechtvaardiging voor de maatregelen te geven; het is dus ook niet zo, zoals men achteraf zo gemakkelijk kan zeggen: men had nooit zo veel mensen moeten oppakken. Daar was in de aanvang zin en reden voor.

§ 6. *Het verloop van zaken in België.*

De commissie laat, in aansluiting op hetgeen daaromtrent reeds aan het slot van § 1 van hoofdstuk XII is vermeld, tenslotte hier nog volgen de verklaring van de heer *Ganshof van der Meersch,* voorzover deze betrekking heeft op de behandeling van het arrestatievraagstuk in België.

[1]) Vgl. bijlage 117.

Bij Belgische besluitwet [1]) van 29 Juli 1943 werd het ambt van Hoge Commissaris voor 's Rijks Veiligheid ingesteld. De instelling van dit ambt werd nodig geoordeeld om onder de omstandigheden, ontstaan door de oorlog en de vijandelijke bezetting, het optreden der wettelijk bevoegde overheden, met het oog op de verbinding met het bezette land, de voorbereiding en uitvoering der maatregelen betreffende de veiligheid van het Rijk en de handhaving der orde in het bevrijde land, samen te ordenen.

85009 *(Ganshof van der Meersch)*

In Juli 1943 was de heer *Ganshof van der Meersch* uit België ontsnapt en vanaf die tijd kregen de Regeringsautoriteiten te Londen elke week alle bescheiden, alle rapporten, alle verslagen, aangaande al die ambtenaren, die ter plaatse waren. Dat kwam van het binnenland. Al de nodige inlichtingen werden derhalve op tijd te Londen ontvangen en volgens bepaalde methode geclassificeerd voor de gouverneurs, de arrondissements-commissarissen, de burgemeesters, de Rijkswacht, de politie-overheden, de commissarissen van politie, de leden van de Veiligheid van de Staat en de Veiligheidsdienst. Iedereen had zijn dossier. Voor elke streek bestond er een dossier. De Hoge Commissaris had afgevaardigden-officieren in al de provinciën. Zij hadden hun gegevens met hun dossiers voor elke stad. Die afgevaardigde komt onmiddellijk naar de provinciale hoofdplaats, waar hij in aanraking komt met de gouverneur, de arrondissements-commissarissen of de gemeentelijke overheden en heel vlug was het gedaan. Deze afgevaardigden-officieren waren allen mensen, die er tijdens de bezetting waren gebleven. Het grootste gedeelte had de heer *Ganshof van der Meersch* te Londen doen komen in 1944. Het waren allen doctoren in de rechten, voornamelijk advocaten.

Er werd onmiddellijk een nieuwe overste voor de Rijkswacht benoemd, alsook werden bevelhebbers van de territoriale groepen van de Rijkswacht aangesteld. Dat werd ook op de eerste dag gedaan. Dat werd reeds op 6 September 1944 gedaan.

Voor de ganse Rijkswacht had men die dossiers en formulieren; die werden overhandigd aan de nieuwe bevelhebber, aan de commandanten van de verschillende streken en iedereen verwijderde voorlopig de officieren van de Rijkswacht, die zich slecht hadden gedragen; de anderen bleven ter plaatse. Soms was het een luitenant, die fungeerde als kapitein, een kapitein als majoor, een majoor, die fungeerde als kolonel, enz. De grote vrees bij de heer *Ganshof van der Meersch* en de Belgische autoriteiten was, dat de weerstand, het verzet, de zaak in handen zou hebben genomen, niet omdat de heer *Ganshof van der Meersch* geen achting voor de weerstand zou hebben, integendeel, hij heeft er veel achting voor, maar men vreesde de tussenkomst van de weerstand in publieke zaken.

Wat er in Frankrijk en Italië gebeurd is, wilde de Regering niet. Aan de rol van de weerstand was een einde gekomen bij de bevrijding van het land; dat was natuurlijk voor degenen, die zich moedig gedragen hadden, hard, maar het moest zo zijn. Er werden veel weerstanders benoemd in de gerechtshoven en de rechtbanken voor de berechting van de delicten tegen 's lands veiligheid, maar die zetelden natuurlijk in hun hoedanighied van magistraat en niet als weerstander. Natuurlijk werden ze, gelijk als de magistraten of ambtenaren, die na de oorlog werden benoemd, gekozen onder diegenen, die zich als goed vaderlander gedragen hadden. Ze werden normaal tot die ambten van ambtenaar of magistraat benoemd, maar ze oefenden dat werk niet uit in hun hoedanigheid van weerstanders. De Regering vreesde, dat de weerstanders hun wapens zouden houden. Er waren veel wapenen geparachuteerd; dat hebben de geheime diensten gedaan in contact met de Engelse en Amerikaanse Overheden, maar dat was bij de bevrijding ten einde gekomen. Meerdere tienduizenden stenguns en mitrailleurs werden teruggenomen in de eerste maand op voet van de desbetreffende verordening. Al die wapens werden onmiddellijk door tussenkomst van het Hoog Commissariaat voor 's Rijks Veiligheid aan de politie, de toldienst, de Rijkswacht, enz. overhandigd. Men heeft later maar heel weinig wapens gevonden. De heer *Ganshof van der Meersch* gelooft, dat het niet overdreven is, wanneer hij zegt, dat men 95 pct. binnengekregen heeft. Dat werd gedaan door tussenkomst van de burgemeesters, die de weerstanders in hun gemeente natuurlijk kenden.

Een maand na de bevrijding heeft men te Brussel nog relletjes gehad, waarbij de mensen de Kamer, de Ministeries enz. t.t.z. „la zône neutre", wilden binnendringen; dat heeft de hele dag geduurd, maar gelukkig hadden de mensen de wapens niet meer. Dat is ook het enige erge feit, dat er gebeurd is.

Wat de openbare orde betreft, werden de werkzaamheden door de onderscheiden bevoegde Overheden samen geordend door het Hoog Commissariaat en door tussenkomst van de afgevaardigde officieren van het Hoog Commissariaat; dezen zagen elke dag de burgemeesters, de bevelhebbers van de Rijkswacht, de gerechtelijke politie enz. en bleven in nauw contact met de gouverneurs. De Hoge Commissaris werd dus op de hoogte gehouden van alles, wat er in het land gebeurde. De heer *Ganshof van der Meersch* bleef in nauw contact met de Ministers van Justitie, van Binnenlandse Zaken en met de Eerste Minister, die elke dag een verslag kregen over de toestand in het gehele land. De heer *Ganshof van der Meersch* bleef ook in dagelijks contact met het geallieerde opperbevel.

85018 *(Ganshof van der Meersch)*

Bij de bevrijding van België heeft men ook daar in groten getale aanhoudingen gehad; aanhoudingen van wat men noemt de incivieken en ook van degenen, die misdaden of delicten tegen de veiligheid van de Staat hadden gepleegd. Deze laatsten worden ook wel incivieken genoemd, maar er waren incivieken, die niet werden vervolgd op rechterlijke voet, nl. diegenen, die alleen lid waren geweest van de Rexpartij, van het V.N.V., De Vlag, enz. De heer *Ganshof van der Meersch* bedoelt hier niet diegenen, die in een of andere vorm in militair, intellectueel, economisch of politiek opzicht hadden samengewerkt met de vijand.

De interneringen werden gedaan op de voet van de besluitwet van 12 October 1918, die aan de Minister van Justitie het recht verleent de vreemdelingen en de Belgen, die verdacht werden in betrekking te staan of te hebben gestaan met de vijand, op administratieve voet aan te houden, te interneren.

De Minister van Justitie — dat had men te Londen voorbereid — heeft dat recht gedelegeerd aan de rechterlijke overheden, d.w.z. aan de procureurs des Konings, de magistraten van de burgerlijke parketten, ook aan militaire parketten, d.w.z. de krijgsauditeurs, aan de burgemeesters en aan de administrateur van de veiligheid van de Staat. Op die wijze was er in elke streek een bevoegde Overheid

om een interneringsbevel af te geven in naam van de Minister van Justitie. De administrateur van de veiligheid van de Staat heeft practisch heel weinig interneringsbevelen afgegeven. Die werden voornamelijk uitgevaardigd door de procureurs des Konings, de krijgsauditeur en de burgemeester.

Dit waren dus blote voorlopige interneringsbevelen, gedurende de eerste dagen, maar geen aanhoudingsbevelen.

De rechterlijke overheden zijn onmiddellijk begonnen de gevallen van de geïnterneerden na te gaan en de interneringsbevelen te vervangen door aanhoudingsbevelen. De heer *Ganshof van der Meersch* gelooft te kunnen zeggen, dat het overgrote gedeelte van de interneringsbevelen gedurende de eerste maand, ten hoogste de eerste 6 weken, door aanhoudingsbevelen werden vervangen of wel de mensen werden vrijgelaten.

85020 *(Ganshof van der Meersch)* De militaire parketten bestonden natuurlijk niet in het bezette land. Hun bevoegdheid was degenen, die delicten tegen de Staatsveiligheid hadden begaan, te vervolgen. Gedurende de Duitse bezetting waren zij er dus niet. Maar dat werd gedurende de bezetting en naderhand te Londen voorbereid. Ook heeft de Regering ongeveer 30 krijgsraden ingesteld met 30 militaire parketten. Die militaire parketten waren heel belangrijk. Het krijgsauditoraat van Brussel had onder zijn krijgsauditeurs ten minste 100 substituten, die onderzoekende magistraten waren. Dat ging redelijk, natuurlijk met het oog op het grote aantal zaken. Die 30 parketten over het gehele land zijn onmiddellijk begonnen die zaken te onderzoeken en de eerste krijgsraden hebben reeds in minder dan drie weken na de bevrijding zitting gehouden om te vonnissen. Dat waren natuurlijk de eenvoudigste gevallen.

Gedurende de eerste dagen werd door de weerstand hulp verleend aan de wettige overheid, maar de aangehoudenen werden alleen onder de waakzaamheid van de wettige overheid gesteld en regelmatig geïnterneerd met een interneringsbevel door de bevoegde overheid. Er waren geen weerstanders, die de aangehoudenen moesten bewaken. Dat is misschien gedurende de eerste dagen gebeurd, waar niet genoeg politie of Rijkswacht was en de krijgsauditeurs niet snel ingrepen. Maar dat was de uitzondering. De weerstanders hebben hulp geboden om die mensen aan te duiden, maar dat moest natuurlijk onmiddellijk geverifieerd worden. De weerstand bood dus een zekere hulp gedurende de eerste dagen, maar de mensen werden naar de magistraten bij een parket gevoerd, die er over oordeelden, of een interneringsbevel namens de Minister van Justitie moest worden afgegeven.

Er werden ook door de Minister van Justitie in iedere gevangenis en in ieder kamp commissies ingesteld, die de gevallen van internering moesten nagaan. Iedere geïnterneerde kon bij de commissies een request indienen. Dat was de periode, voordat de aanhoudingsbevelen werden verleend. Onder de geïnterneerden was natuurlijk een zeker getal, dat niet aangehouden had moeten zijn of niet aangehouden moest blijven. Er werden ongeveer 33 000 aanhoudingsbevelen afgeleverd.

85022 *(Ganshof van der Meersch)* Die commissies waren bijna geheel samengesteld uit advocaten, maar ook uit leden van de weerstand. De namen van de leden van iedere commissie werden in het *Staatsblad* gepubliceerd. Die commissies moesten onmiddellijk verslag uitbrengen aan de Minister van Justitie. De commissies gaven dus een advies en dan beslisten de bevoegde autoriteiten, of aan dat advies gevolg zou worden gegeven. De heer *Ganshof van der Meersch* wijst er nadrukkelijk op, dat de interneringsbevelen zo snel mogelijk werden vervangen door aanhoudingsbevelen met alle garantiën van de wet op de voorlopige hechtenis. Dit proces heeft zich in België in een week of zes voltrokken; de krijgsraden hebben reeds gezeteld binnen de eerste 6 weken. De vervanging van de interneringsbevelen door aanhoudingsbevelen was, wat een groot aantal geïnterneerden betreft, in 6 weken gebeurd. De heer *Ganshof van der Meersch* gelooft, dat het niet overdreven is te zeggen, dat 90 pct. van deze mensen ofwel voor de commissie gekomen was ofwel bevrijd was ofwel het voorwerp uitmaakte van een rechterlijk aanhoudingsbevel, zeker binnen de eerste twee maanden. De onderzoeken begonnen onmiddellijk en men moest veel magistraten hebben; 30 militaire parketten is veel, men heeft in België maar 26 burgerlijke parketten. Er waren er in Veurne, Yperen, Leuven, Mechelen, Nijvel, Doornik, Tongeren, Sint Truiden, Eupen en Malmedy en in al de grote steden.

85026 *(Ganshof van der Meersch)* In dit grote apparaat waren geen verkeerde elementen. Men is begonnen met er de eerste dag 50 aan te stellen. Wanneer men het *Staatsblad* van begin September 1944 leest, kan men de benoeming van 50 of 60 substituten aantreffen. De dag daarna zijn er weer andere aangesteld en zo ging het door, maar alle inlichtingen, die men te Londen gekregen heeft, waren gegrond. Dat werd gedurende de bezetting zorgvuldig voorbereid. De heer *Ganshof van der Meersch* kende de gehele magistratuur door eigen functie. Hij is in het bezette

gebied gebleven gedurende 3½ jaar. Hij heeft na nauwkeurige onderzoeken voorstellen aan de Regering gedaan. Daarna is hij, gedurende de bezetting, vaak naar Gent, Brugge, Antwerpen, Luik, Bergen, Charleroi, enz. gegaan en hij zag daar de bevoegde overheden alsook degenen, die door de Duitsers uit hun ambt werden verwijderd, en kon zo aan de voorbereiding beginnen. Toen hij naar Engeland ging, had hij het systeem en een groot gedeelte van de namen al in zijn hoofd; natuurlijk niet alle namen. Er zijn veel meer ambtenaren, juristen en magistraten nodig geweest dan de heer *Ganshof van der Meersch* had voorzien. Op de eerste dag werden er 12 militaire parketten ingesteld, een week daarna nog 10 en 14 dagen later nog 8. Men is begonnen met de grote steden, Brussel, Antwerpen, Gent, Brugge, Luik, Charleroi, Namen, Bergen, Aarlen. Daarna kwamen de kleine parketten. Van de zijde van de weerstand is er geen bezwaar tegen de aanstelling van die magistraten gerezen, die waren goed gekozen; het waren mensen, die zich onberispelijk hadden gedragen. Er waren geen mensen bij, die twijfelachting waren. Men heeft goed opgelet, omdat zij het nodige gezag moesten hebben.

85030 *(Ganshof van der Meersch)* Op de vraag, of de heer *Ganshof van der Meersch* voor de bezetting van die functies overleg gepleegd heeft met de leiders van de weerstand, antwoordt hij: neen, nooit! Dat is niet toegestaan! De weerstanders hebben het wel gevraagd in de couranten en in vergaderingen. Zij hebben het gevraagd aan de Regering, aan de bevoegde Ministers, aan de Minister van Justitie en andere leden van de Regering. De Regering heeft dat altijd geweigerd. De weerstand zelf had natuurlijk wel met de heer *Ganshof van der Meersch* aan één tafel willen gaan zitten. Zij zeiden: dat gebeurt ook in Frankrijk zo. Men heeft er echter niet in toegestemd. Dit is ook gelukt.

85036 *(Ganshof van der Meersch)* In de zomer van 1944 is bij Londens besluit een regeling tot stand gebracht, waardoor het burgerlijke element in de krijgsraden veel sterker werd. Hiervoor werd een groot getal magistraten gebruikt. Het Hoog Militair Gerechtshof had circa 30 kamers. Het zetelde te Brussel, te Antwerpen, te Luik en te Gent. Te Brussel alleen werden 16 of 18 kamers ingesteld. In iedere kamer waren twee raadsheren. Feitelijk waren het de magistraten, die over alles beslisten.

Te Londen werd ook de procedure verbeterd, garanties vastgesteld voor de verdediging. Vóór de oorlog bestond er geen voorlopig verzet tegen de aanhoudingsbepalingen. Dat was verbeterd. De krijgsraden en het militaire gerechtshof hadden veel meer betekenis. De advocaten kenden de magistraten; die waren in ambtscostuum, in toga.

Er zijn ongeveer 40 000 mensen veroordeeld. Er zijn nog 2 tot 3000 personen, die hun straf nog moeten uitzitten, het getal kan ook 2500 zijn. Tezamen zijn er ongeveer 60 000 aanhoudingen geweest, gelooft de heer *Ganshof van der Meersch.* Maar er zijn er, die 8 dagen, 14 dagen of slechts een maand hebben gezeten. De onderzoeken begonnen onmiddellijk, dat was het voornaamste. De commissies traden ook onmiddellijk in werking. De interneringsbepalingen werden zo snel mogelijk door aanhoudingsbepalingen vervangen. En de rechtbanken zetelden ook nog al snel. Het juiste getal der aanhoudingen heeft de heer *Ganshof van der Meersch* niet.

85040 *(Ganshof van der Meersch)* In 1945 heeft de Regering een besluitwet uitgevaardigd, waarbij al de kleine gevallen werden beperkt tot het verbod van uitoefening van rechten, ontzetting uit het kiesrecht bijvoorbeeld, ontzetting uit het recht om leraar te zijn of ander onderwijs te geven en uit het recht om uitgever van een krant te zijn.

Alle kleine zaken zijn zo geëindigd. Zij werden door de parketten op een lijst geschreven en men had het recht voor de burgerlijke rechtbank daartegen in verzet te komen. Deze zaken kwamen reeds in April of Mei 1945 dan bij de rechtbanken van eerste aanleg. Het betrof de kleine gevallen; de mensen, die alleen lid waren geweest van een Duitsgezinde partij.

Het is moeilijk te zeggen, hoeveel van deze zaken werden beëindigd en op welke datum. Dit getal betreft ook niet altijd de voornaamste zaken. Nu zijn er, gelooft de heer *Ganshof van der Meersch,* nog 80 zaken, maar hier zijn heel belangrijke bij, o.a. die van economische collaborateurs.

85044 *(Ganshof van der Meersch)* Na ongeveer 2 jaar is dat grote apparaat weer ingekrompen; 80 pct. van de zaken was toen gevonnist. Nu bestaan al die parketten niet meer. Zij zijn progressief verdwenen vanaf eind 1946, dus ruim drie jaar geleden.

Op de vraag, of hij te Londen ook wel eens contact heeft gehad met Nederlandse autoriteiten over de vraag, hoe men de zaak na de oorlog zou oplossen, zegt de heer *Ganshof van der Meersch* te moeten bekennen, dat dit gedurende de bezetting niet is gebeurd. Het was misschien fout, maar het moest op heel bescheiden wijze gebeuren. Het was een heel gevaarlijke materie en er waren ten hoogste twee of drie mensen, die er van op de hoogte waren. Ook van Nederlandse zijde heeft men te Londen nooit over deze vraagstukken contact gezocht met de Belgische Regering. Men had van elkaars ervaringen

kunnen profiteren. De heer *Ganshof van der Meersch* heeft tweemaal geluncht met de Nederlandse Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en toen heeft men daarover gesproken om wat uitleg te geven, maar dat was in Juli 1944; dat was heel laat; toen was aan Belgische zijde reeds alles bijna gedaan.

85051 *(Ganshof van der Meersch)* Het hoofd van de eerste sectie van de Belgische militaire zending was generaal ridder *van Strijdonck de Burkel,* een cavalerie-officier, een oud-generaal. Hij was een gentleman, maar was heel vreemd aan al wat betreft handhaving der orde, bestuur of gerecht. Ook is hij er nooit tussengekomen. Hij was verantwoordelijk voor de tucht. Met de bevoegdheden van de heren *Tschoffen* en de heer *Ganshof van der Meersch,* voor wat hun eigen werk betreft, had de heer *van Strijdonck de Burkel* hoegenaamd niets te maken. Maar hij was hun commandant. Hij was bevoegd wat betreft het „casernement", de verplaatsingen, het logement, het vervoer, enz.

85054 *(Ganshof van der Meersch)* De heer *Ganshof van der Meersch* had dagelijks contact met de geallieerden. Dat liep over het algemeen goed, want de geallieerden hadden weliswaar hun eigen inzichten omtrent besluiten, vorderingen, maatregelen, wat de avondklok enz. betreft, maar zij hebben gezien, dat het goed ging en hebben toen nooit meer desaangaande iets gevraagd.

85058 *(Ganshof van der Meersch)* Op de vraag, hoe de heer *Ganshof van der Meersch* heeft kunnen bereiken, dat de mankracht van de politie na de zuivering gehandhaafd bleef, zegt deze niet te geloven, dat er in de politie 10 pct. leden uit hun ambt werden verwijderd. In de Rijkswacht waren er meer. Ook is de Rijkswacht onmiddellijk begonnen candidaten op te roepen, hen examen te laten doen en naar scholen te sturen. In het begin was het, wat de mankracht in de Rijkswacht betreft, nogal mager. Er moesten natuurlijk op grote schaal mensen gearresteerd worden, doch daarvoor waren er genoeg. Het ergste was, dat de directeur-generaal van de gevangenissen in Duitsland was, terwijl ook andere vooraanstaande ambtenaren van Justitie er niet waren, zodat men voorlopig nieuwe ambtenaren heeft moeten aanstellen. En dan de bewakers; men heeft direct nieuwe moeten benoemen, 300 à 400, gelooft de heer *Ganshof van der Meersch,* maar dat was zo moeilijk niet.

85056 *(Ganshof van der Meersch)* In België was in September 1944 voor het grootste gedeelte van het land de oorlog ook meteen afgelopen.

Daar lagen de problemen dus heel anders dan in Nederland. Brussel werd op 3 September 1944 bevrijd; het Noorden van West-Vlaanderen was einde October geheel bevrijd. Later heeft het offensief van *von Rundstedt* in de Ardennen plaats gevonden; een gedeelte van de provincie Luik, de provincie Luxemburg en een gedeelte van de provincie Namen werden weer bezet. Antwerpen en Luik werden nog maandenlang gebombardeerd door de V's. Nadat het offensief van *von Rundstedt* sinds een paar weken was geëindigd, werd de bevrijding van het land op 15 Februari 1945 door Koninklijk besluit vastgesteld.

De taak en bevoegdheid van de heer *Ganshof van der Meersch* hebben geduurd tot ongeveer einde 1945.

§ 7. *De stukken betrekking hebbende op het arrestatie-vraagstuk*

Ten aanzien van de verschillende voorschriften, die in het bevrijde Zuiden met betrekking tot de arrestaties van politieke delinquenten zijn vastgesteld, kan naast het in de vorige paragrafen behandelde nog het volgende worden vermeld.

Op 12 September 1944 geeft de chef staf Militair Gezag de „eerste algemene lastgeving Militair Gezag" [1]) uit, waarin hij aan alle opsporingsambtenaren, in artikel 141 onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld, beveelt om onverwijld aan te houden, te onderzoeken en in bewaring te stellen hen, te wier aanzien verdenking bestaat, dat zij zich hebben schuldig gemaakt aan enig misdrijf, genoemd in artikel 1 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht, die lid of begunstiger zijn of na 1 Juli 1942 zijn geweest van de N.S.B. of die tot een aantal andere in de algemene lastgeving genoemde categorieën behoren.

[1]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag dd. 19 September 1944.

Op 25 September 1944 geeft de commandant der Stoottroepen der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten een instructie [2]) uit voor het arresteren en in bewaring stellen van N.S.B.'ers, Duitsgezinden enz., direct na de bevrijding. In deze instructie staat vermeld, dat de commandant der Stoottroepen door Z.K.H. Prins *Bernhard,* Opperbevelhebber der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, is belast met het vastzetten van N.S.B.'ers, Duitse politieke misdadigers en personen, van wie gevreesd kan worden, dat zij zullen trachten zich door de linies of anderszins met de vijand in verbinding te stellen.

[2]) Vgl. bijlage 136.

De arrestaties dienen te geschieden in samenwerking met de politie, voorzover deze door de Stoottroepen betrouwbaar wordt geacht. De instructie maakt onderscheid tussen arrestanten en geïnterneer-

den. Gearresteerd dienen onder meer te worden N.S.B.'ers, die op 15 Mei 1940 na de bezetting nog niet uit de beweging waren getreden, terwijl als laatste categorie worden genoemd: zij, die militair gevaar op kunnen leveren voor de geallieerden. De te interneren personen worden samengevat in een drietal categorieën, waarvan de Rijksduitsers de eerste vormen.

Met uitzondering van leden der Duitse weermacht en politie, die direct moeten worden uitgeleverd aan de geallieerden, worden de gearresteerden en de geïnterneerden in handen gesteld van de Nederlandse politie, welke verplicht is voor zekere bewaring zorg te dragen. Is de politie ter plaatse niet volkomen betrouwbaar, zo wordt deze taak overgenomen door de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten of door een andere door het uit Engeland gekomen Militair Gezag aan te wijzen formatie.

In het algemeen is het in bewaring houden dezer lieden niet de taak der Stoottroepen; wel echter dient aan de bewakende instantie te worden doorgegeven, dat hiervoor globaal de volgende regelen gelden. Opgesomd worden een achttal instructies voor de bewakende instantie. Van ieder opgepakte dient voorts te worden genoteerd (zowel bij arrestanten als geïnterneerden) naam, adres en feit, waarom hij werd opgepakt, en vooral naam en adres van degene, die deze feiten aan de B.S. mededeelde. Deze gegevens gaan alle na de aanhouding naar de commandant der Stoottroepen en vandaar naar het Militair Gezag.

Op 18 October 1944 geeft de chef staf Militair Gezag een tweede algemene lastgeving [1]) uit, houdende o.m. een uitbreiding van de eerste algemene lastgeving in die zin, dat iedere persoon, die de krijgsverrichtingen in gevaar brengt of van wie op grond van zijn gedragingen of uitlatingen verwacht wordt, dat hij de krijgsverrichtingen zal bemoeilijken, belemmeren of schaden, onverwijld dient te worden aangehouden, onderzocht en in bewaring gesteld door de in de eerste algemene lastgeving bedoelde opsporingsambtenaren. Voorts werd de datum 1 Juli 1942, in de eerste algemene lastgeving vermeld als grens voor het lidmaatschap van de N.S.B., gewijzigd in 1 Februari 1941.

[1]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag dd. 23 October 1944.

Op 4 October 1944 deelt de chef staf Militair Gezag aan alle officieren van het Militair Gezag mede [2]), dat richtlijnen zijn vastgesteld ten aanzien van:

a. de positie van de organisatie van ondergrondse strijders in *bevrijd gebied* en hun verhouding tot Militair Gezag;

b. de gedragslijn te volgen bij het verrichten van arrestaties;

c. de vorderingen.

Ad b. wordt nader gesteld:

„Ten aanzien van het verrichten van arrestaties is onder goedkeuring van Z.K.H. tot het volgende besloten:

1. De Binnenlandsche Strijdkrachten, waaronder behooren de Stoottroepen en de Bewakingseenheden, zijn uitsluitend bevoegd diegenen te arresteeren, die voor de *militaire operaties* geacht kunnen worden gevaarlijk te zijn. Daartoe zal door mij aan bedoelde formaties een algemeene lastgeving worden verstrekt.

2. Alle arrestaties, die sedert de bevrijding hebben plaatsgevonden zonder dat zij berustten op een algemeene lastgeving van mij, zullen, indien de handhaving van de openbare orde en rust inbewaringhouding vordert, door de betrokken M.C. moeten worden overgenomen door het doen opmaken van het voorgeschreven proces-verbaal.

3. De Bewakingsdiensten zullen door Z.K.H. in de meeste gevallen waarschijnlijk direct ter beschikking gesteld worden van het M.G. Onder het M.G. zijn zij dan natuurlijk, op last van dit gezag, bevoegd alle arrestaties te verrichten, die noodig blijken te zijn. De Stoottroepen zullen alleen in zeer bijzondere gevallen en voor zeer bepaalden tijd aan het M.G. uitgeleend kunnen worden. In dit geval geldt hetgeen voor arrestaties is bepaald ook voor hen. Hieruit volgt, dat officieren M.G. aan de Stoottroepen geen bevelen of orders kunnen geven, zoolang die Stoottroepen niet bij uitzondering en uitdrukkelijk voor hulp aan het M.G. ter beschikking zijn gesteld door of namens Z.K.H.

4. Ontslag uit de bewaring mag slechts geschieden door den M.C. of door mij, bij voorkeur na het advies te hebben ingewonnen van daartoe ingestelde commissies. Indien de arrestatie is geschied wegens gevaar voor een militaire operatie zal ten aanzien van de vrijlating steeds overleg moeten worden gepleegd met den betrokken Militairen Commandant. In geval van verschil van inzicht ligt de beslissing bij mij".

[2]) Vgl. bijlage 151.

De Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten heeft op 10 October 1944 een algemene instructie [3]) uitgevaardigd voor de Binnenlandse Strijdkrachten, inhoudende richtlijnen ten aanzien van:

a. de organisatie en de taak der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten,

[3]) Vgl bijlage 151.

b. de gedragslijnen te volgen bij het verrichten van arrestaties door genoemde Strijdkrachten,

c. de gedragslijnen te volgen bij het doen van vorderingen voor deze Strijdkrachten.

Ad *b* wordt nader gesteld:

„1. De Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten, waaronder gerekend worden de Stoottroepen en Bewakingstroepen, zullen uitsluitend op grond van het feit, dat bepaalde personen gevaar voor de militaire operaties kunnen opleveren, zelfstandig tot het verrichten van arrestaties mogen overgaan. Een wettelijke lastgeving, gegrond op de bepalingen van het Besluit op den Bijzonderen Staat van Beleg zal door den chef staf Militair Gezag hiertoe uitgevaardigd worden.

2. In geval eenheden der Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten ter beschikking zijn gesteld van het Militair Gezag, kunnen door hen alle arrestaties worden verricht, welke door het Militair Gezag worden opgedragen.

3. Indien een arrestatie op grond van het hierboven sub 1 vermelde heeft plaats gehad, kan ontslag uit de bewaring alleen plaats hebben door den Militairen Commissaris en in overleg met den Commandant Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten, op wiens last de arrestatie werd verricht. Bij meeningsverschil hieromtrent beslist de chef staf Militair Gezag."

[1]) Vgl. bijlage 151.

Bij schrijven van 18 October 1944 [1]) richt de chef staf Militair Gezag zich met betrekking tot de inbewaringstelling van personen tot alle Militaire Commissarissen, Vak Cn., E.T.O.'s en Sectiehoofden van Militair Gezag. Hierin merkt generaal *Kruls* o.m. op, dat hij er de aandacht op vestigt, dat blijkens het gestelde in zijn schrijven van 18 October jl., waarbij de tweede algemene lastgeving werd toegezonden, is afgeweken van het gestelde in punt 1, onder b, van zijn rondschrijven van 4 October 1944. Hij zag nl. af van zijn in dat punt geuite voornemen om aan de Binnenlandse Strijdkrachten een algemene lastgeving te verstrekken.

Hij vestigt er nadrukkelijk de aandacht op, dat, indien personen zijn aangehouden, die niet vallen onder de eerste of tweede algemene lastgeving en die, naar het oordeel van de M.C. of de opsporingsambtenaar, ook niet in aanmerking komen om op grond van een persoonlijke lastgeving in bewaring te worden genomen (zie de vijfde alinea van paragraaf 1 der toelichting op de eerste algemene lastgeving in Publicatieblad no. 1), dezen terstond in vrijheid dienen te worden gesteld.

De chef staf verbiedt nadrukkelijk, dat vrouwen en kinderen met hun echtgenoten of vaders in bewaring worden genomen of hun wordt toegestaan betrokkenen in de plaats van bewaring te vergezellen. Zij mogen slechts in bewaring worden genomen, indien zij — op grond van hun eigen optreden — daarvoor in aanmerking komen.

In dit verband wijst hij op het bepaalde in de eerste algemene lastgeving onder *d*, sub 3. Het in bewaring stellen van personen, die de leeftijd van 16 jaar nog niet hebben bereikt, mag slechts geschieden op grond van een persoonlijke lastgeving.

Op 10 Februari 1945 heeft de chef staf Militair Gezag, met intrekking van de algemene lastgevingen dd. 12 September 1944 en 18 October 1944, een nieuwe algemene lastgeving Militair Gezag [2]) uitgevaardigd, waarin hij onder I beveelt

[2]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 18.

1°. aan alle personen of groepen van personen, die daartoe bij nadere beschikking door of vanwege hem zullen worden aangewezen, onverwijld aan te houden;

2°. aan diegenen van de opsporingsambtenaren, in artikel 141, onder 3, 4, 5 en 6, van het Wetboek van Strafvordering vermeld, die daartoe bij nadere beschikking door of vanwege hem zullen worden aangewezen, onverwijld te onderzoeken en in bewaring te stellen:

a. hen, te wier aanzien verdenking bestaat, dat zij zich hebben schuldig gemaakt aan enig misdrijf, genoemd in artikel 1 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht;

b. hen, die lid of „begunstiger" zijn of na 1 Februari 1941 zijn geweest van de Nationaal Socialistische Beweging of van de Nationaal Socialistische Arbeiderspartij;

c. enz.

Op de algemene lastgeving Militair Gezag van 10 Februari 1945 (inbewaringstelling politiek verdachte personen) heeft de chef staf een toelichting [3]) gegeven, waarin hij de in de algemene lastgeving genoemde categorieën nader omschrijft.

[3]) Vgl. Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten, blz. 49—59.

[4]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 18.

In een andere beschikking [4]) van 10 Februari 1945 bepaalt de chef staf Militair Gezag, dat voor het bevrijde Nederlandse grondgebied worden als belast met de uitoefening der bevoegdheden, bedoeld in de Algemene Lastgeving Militair Gezag onder I, 1°. en 2°., II en III aangewezen: alle opsporingsambtenaren, in artikel 141, onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld.

[1]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 18.

Eveneens van 10 Februari 1945 is een beschikking [1]) van de chef staf Militair Gezag, waarin, gelet op het bepaalde in de algemene lastgeving Militair Gezag, wordt bepaald:

„Voor het op heden niet bevrijde Nederlandsche grondgebied, naar mate het bevrijd wordt, worden:

I. als belast met de uitoefening der bevoegdheden, vermeld in de Algemeene Lastgeving Militair Gezag onder I, 1°., aangewezen:

a. Van den tijd van de bevrijding af tot aan het tijdstip van in functie treden van den betrokken opsporingsdienst: de leden van de arrestatie-ploegen der Binnenlandsche Strijdkrachten;

b. Vanaf het tijdstip van in functie treden van den opsporingsdienst, totdat door hem wordt bepaald, dat de politie als apparaat in werking kan treden: de onder *a* bedoelde personen, benevens de niet van de arrestatieploegen deel uitmakende leden van de politie, welke door den opsporingsdienst daartoe zijn aangewezen:

c. Vanaf het tijdstip, dat hij heeft bepaald, dat de politie als apparaat in werking kan treden: alle opsporingsambtenaren, in artikel 141, onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld, alsmede die personen, die daartoe van of vanwege hem opdracht hebben ontvangen.

II. als belast met de uitoefening der bevoegdheden, bedoeld in de Algemeene Lastgeving Militair Gezag onder I, 2°., II en III aangewezen:

a. Voor de periode, hiervoren bedoeld onder I*b*: die opsporingsambtenaren, in artikel 141, onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld, die daarvoor door den opsporingsdienst ter plaatse zijn aangewezen.

b. Voor de periode, hierboven bedoeld onder I*c*: alle opsporingsambtenaren, in artikel 141, onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld."

[2]) Vgl. Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten, blz. 63.

De chef staf Militair Gezag heeft voorts op 10 Februari 1945 een instructie [2]) voor de politie in het te bevrijden Nederlandse gebied uitgevaardigd, waarin hij bepaalt, dat, van het tijdstip der bevrijding af, totdat door hem is bepaald, dat de politie in deze als apparaat in werking kan treden, politie-ambtenaren aanhoudingen en inbewaringstellingen, als bedoeld in artikel 16 van het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg, slechts mogen verrichten, indien zij deel uitmaken van de arrestatieploegen der Binnenlandse Strijdkrachten, dan wel daartoe zijn aangewezen door de betrokken opsporingsdienst. Zolang de opsporingsdienst nog niet in functie is getreden, worden alleen aanhoudingen verricht en *geen* inbewaringstellingen.

Personen, die door deze politie-ambtenaren worden aangehouden, dienen, in afwachting van de formele inbewaringstellingen, aan de arrestatieploegen der Binnenlandse Strijdkrachten ter vasthouding te worden overgegeven.

[3]) Vgl. Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten, blz. 62.

Op 17 Februari 1945 vaardigt de Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten, Z.K.H. Prins *Bernhard*, een bevel [3]) uit, waarin hij o.m. de commandant der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in *te bevrijden gebied* opdraagt over te gaan tot de vorming van arrestatieploegen, overeenkomstig het bepaalde in hoofdstuk III van zijn Instructie. Hij gelast de leden der arrestatieploegen der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in het te bevrijden gebied, zodra zij zullen zijn bevrijd, gevolg te geven aan de algemene en de bijzondere lasten van het Militair Gezag tot aanhouding van politiek verdachte personen, een en ander overeenkomstig de bepalingen en aanwijzingen, die daartoe in of overeenkomstig vorenbedoelde Instructie zijn of alsnog zullen worden gegeven. Tenslotte wijst hij er de leden van de arrestatieploegen der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten uitdrukkelijk op, dat vorenbedoelde aanhoudingen op last en onder verantwoordelijkheid van het Militair Gezag worden verricht en hij *verbiedt* hen uitdrukkelijk bedoelde aanhoudingen in zijn naam te verrichten.

[4]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 18.

De chef staf Militair Gezag heeft op 10 Februari 1945 voorts de „Beschikking Instelling Centrale Opsporingsraad" [4]) uitgevaardigd.

Hierin staat vermeld, dat er een Centrale Opsporingsraad wordt ingesteld. Vier (waarvan twee gekozen uit de politie) van de vijf leden worden door de chef staf M.G. benoemd op gezamenlijke voordracht van de bestuurders of feitelijke leiders van de ondergrondse organisaties, welke gedurende de vijandelijke bezetting in belangrijke mate verdienstelijk werk hebben verricht, terwijl één lid de chef staf M.G. vertegenwoordigt.

Door de Centrale Opsporingsraad worden namens de chef staf Militair Gezag in ieder kanton een of meer Opsporingsdiensten ingesteld en benoemd. Indien mogelijk zal in iedere Opsporingsdienst tenminste één lid worden gekozen uit personeel, behorende tot de politie, van wie door de Centrale Opsporingsraad wordt geoordeeld,

dat hij zich gedurende de bezetting niet op onvaderlandse wijze heeft gedragen.

De Opsporingsdiensten volgen bij de uitoefening van hun taak de terzake door de Centrale Opsporingsraad vastgestelde richtlijnen. Tevens kunnen door de chef staf M.G. op voordracht van de Raad inspecteurs worden benoemd, die belast zijn met het toezicht op de Opsporingsdiensten ten behoeve van de Raad. In artikel 4 wordt een taakomschrijving van de Centrale Opsporingsraad gegeven. In artikel 5 wordt bepaald, dat de C.O.R., zijn inspecteurs en zijn opsporingsdiensten, verplicht zijn onverwijld gevolg te geven aan de aanwijzingen en instructies, welke hun door of vanwege de chef staf M.G. worden gegeven.

Op 4 April 1945 heeft de chef staf van het Militair Gezag de „Beschikking Instelling Centrale Adviescommissie" [1]) uitgegeven, waarin regelen worden gesteld nopens de wijze, waarop de organisaties, die gedurende de vijandelijke bezetting hebben deelgenomen aan het verzet tegen de vijand, medewerking zullen verlenen aan het Militair Gezag bij het opsporen van de personen, die in het belang van de veiligheid van de Staat aan maatregelen van vrijheidsbeneming of -beperking dienen te worden onderworpen.

Ingesteld wordt een Centrale Adviescommissie, waarvan de leden door de chef staf Militair Gezag worden benoemd op gezamenlijke voordracht van de bestuurders of feitelijke leiders van de ondergrondse organisaties. Door de Militaire Commissaris van iedere provincie worden in zijn gezagsgebied een of meer opsporingsdiensten ingesteld en benoemd. Elke opsporingsdienst zal zijn samengesteld uit drie of meer leden. Het merendeel der leden zal, hetzij georganiseerd, hetzij ongeorganiseerd, in belangrijke mate illegaal werkzaam moeten zijn geweest, terwijl, indien mogelijk, tenminste één lid wordt gekozen uit het personeel, behorende tot de politie, die zich gedurende de vijandelijke bezetting op vaderlandse wijze heeft gedragen. Alvorens tot de instelling en de benoeming van de leden der opsporingsdiensten over te gaan, dient de provinciale Militaire Commissaris met de plaatselijke bestuurders of feitelijke leiders der belangrijke ondergrondse organisaties overleg te plegen. Door de chef staf Militair Gezag kunnen, de Centrale Adviescommissie gehoord, hoofd-inspecteurs en inspecteurs der opsporingsdiensten worden benoemd. Zij zijn belast met het toezicht op de opsporingsdiensten ten behoeve van de chef staf Militair Gezag, onderscheidenlijk van de betrokken Militaire Commissaris, bij wie de inspecteurs zijn gedetacheerd.

De Centrale Adviescommissie dient de chef staf Militair Gezag van advies in alle aangelegenheden betreffende deze materie, hetzij voorgelegd, hetzij eigener beweging.

Artikel 4 van de beschikking luidt:

„1. De taak der opsporingsdiensten bestaat uit:

a. het opsporen, onderzoeken en het aanwijzen van de personen, die als behorende tot een der categorieën, bedoeld in de Algemeene Lastgeving van het Militair Gezag, in bewaring dienen te worden gesteld. Door deze aanwijzing geschiedt aan de personen, die door of namens den Chef van den Staf Militair Gezag opdracht hebben ontvangen de aanhoudingen, als bedoeld in de Algemeene Lastgevingen van dat gezag, te verrichten;

b. het opsporen en het aan den plaatselijken gezagsdrager van het Militair Gezag voor inbewaringstelling voordragen van de personen, op wie hij oordeelt, dat die maatregel dient te worden toegepast, doch die niet behooren tot een der categorieën, als bedoeld in de Algemeene Lastgevingen van het Militair Gezag;

c. het opsporen en het aan den plaatselijken gezagsdrager van het Militair Gezag voordragen van de personen, aan wie hij oordeelt, dat een gedwongen verblijfplaats dient te worden aangewezen of beperkte bewegingsvrijheid of meldingsplicht dient te worden opgelegd.

2. In de gevallen, waarin de plaatselijke gezagsdrager van het Militair Gezag geen gevolg meent te moeten geven aan een voordracht, als bedoeld onder *b* en *c* van het eerste lid, van een opsporingsdienst, meldt hij dit aan den Chef van den Staf Militair Gezag, die beslist na de Centrale Adviescommissie te hebben gehoord. In afwachting van de beslissing van den Chef van den Staf Militair Gezag geldt de beslissing van den plaatselijken gezagsdrager van het Militair Gezag."

Van de zijde van de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten is uitgevaardigd een „Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten", welke gedateerd is 1 Maart 1945. Hoofdstuk III van deze Instructie [2]) heeft betrekking op de arrestatieregeling. Reeds vóór 1 Maart 1945 waren er echter aanwijzingen — in overleg met het Militair Gezag —, op dit gebied uitgevaardigd, die allengs hoe langer hoe meer gingen lijken op datgene, wat 1 Maart 1945 als definitieve arrestatieregeling kon worden bekend gemaakt.

[1]) Vgl. Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 25, dd. 13 April 1945.

[2]) Vgl. Algemeene Instructie voor de Binnenlandsche Strijdkrachten, blz. 27 e.v.

In Hoofdstuk III der Instructie wordt o.m. vermeld:

„1. Onderscheid moet worden gemaakt tusschen:

I. de arrestatie (aanhouding en inbewaringstelling) van politiek verdachte elementen (N.S.B.-ers enz.);

II. de arrestatie van personen, die de krijgsverrichtingen in gevaar brengen of van wie vermoed wordt, dat zij deze zullen bemoeilijken, belemmeren of schaden (spionnen, saboteurs en dergelijken);

III. de arrestatie van vijandelijke militairen (krijgsgevangenen).

2. De inbewaringstelling van politiek verdachte elementen is primair een *Nederlandsche* zaak, welker uitvoering geheel in handen van de Nederlandsche instanties (Militair Gezag) ligt.

De arrestatie van personen, die de krijgsverrichtingen schaden, is primair een *geallieerde* zaak, waarbij dan ook de verdachte personen zoo spoedig mogelijk aan de *geallieerde* security-instanties zullen moeten worden overgegeven.

De arrestatie van vijandelijke militairen is voorloopig eveneens primair een geallieerde zaak; de politiek verdachte elementen, die als vijandelijke militairen krijgsgevangen zijn gemaakt, zullen echter na het einde van den oorlog aan de Nederlandsche Regeering ter berechting worden overgegeven.

3. Met betrekking tot de maatregelen, welke door het Militair Gezag ten opzichte van politiek verdachte personen kunnen worden genomen, moet onderscheid worden gemaakt tusschen:

a. inbewaringstelling — art. 16 van het Besluit op den Bijzonderen Staat van Beleg (B.B.S.B.);

b. het aanwijzen van een bepaalde gedwongen verblijfplaats — art. 15, lid 2, B.B.S.B.;

c. verdere vrijheidsbeperkende maatregelen, welke het Militair Gezag kan opleggen (beperking bewegingsvrijheid, meldingsplicht) — art. 13, lid 2, B.B.S.B.

De binnenlandsche strijdkrachten *als zoodanig* hebben krachtens een aanwijzing van den Chef van den Staf Militair Gezag (zie bijlage II*c*) alleen bemoeienis met de *aanhouding* (waaronder begrepen de voorloopige vasthouding) van de voor *inbewaringstelling* in aanmerking komende personen.

I. Arrestatie, (aanhouding en inbewaringstelling) van politiek verdachte elementen.

4. De inbewaringstelling van politiek verdachte elementen geschiedt uitsluitend door het *Militair Gezag*. Dit kan zich echter in de uitvoering door anderen doen bijstaan.

5. De ervaring in bevrijd gebied heeft geleerd, dat er rekening mede moet worden gehouden, dat het in het belang van orde en rust geraden kan zijn om de politie gedurende den allereersten tijd na de bevrijding niet als apparaat in haar geheel bij de uitvoering der inbewaringstelling in te schakelen. Voorts heeft de ervaring de noodzakelijkheid doen zien de illegaliteit in ruime mate bij de uitvoering dezer maatregelen te betrekken.

In verband hiermede onderscheidt de regeling vier phasen, waarbij in de eerste twee phasen de politie als apparaat is uitgeschakeld en in de eerste plaats de illegaliteit bij de uitvoering wordt betrokken, terwijl eerst in de derde en vierde phase de grondig gezuiverde politie als apparaat in haar geheel bij de uitvoering wordt betrokken.

6. Uitsluitend het Militair Gezag is bevoegd om de inbewaringstelling te gelasten. Het kan dit doen, hetzij bij een algemeene lastgeving, hetzij bij een (bijzondere) lastgeving op naam. Een bijzondere lastgeving betreft slechts de daarin *met name* genoemde personen. In een algemeene lastgeving worden categorieën van personen aangeduid, waarbij dan verder zeer in het algemeen de inbewaringstelling wordt gelast van alle personen, die onder een of meer van die categorieën vallen. Met betrekking tot de politiek verdachte personen, heeft de Chef van den Staf Militair Gezag een algemeene lastgeving (met bijbehoorende beschikking) uitgevaardigd (zie bijlagen II-*a, b* en *c*) hierna te noemen „Algemeene Lastgeving Militair Gezag"."

Vervolgens worden in de regeling verschillende phasen onderscheiden:

Phase A, tijdens en onmiddellijk na de bevrijding, waarin aanhoudingen ingevolge aanwijzing van de Chef van de Staf Militair Gezag uitsluitend door de leden van de arrestatie-ploegen der Binnenlandse Strijdkrachten worden verricht. De formele inbewaringstelling zal echter eerst in phase B mogen plaats hebben.

Phase B, vanaf het in werking treden van de opsporingsdienst. Bij het in werking treden van de opsporingsdienst moet de beoordeling, welke personen onder de algemene lastgeving Militair Gezag vallen en derhalve moeten worden aangehouden, niet meer in handen van de arrestatie-ploegen der Binnenlandse Strijdkrachten liggen, doch uitsluitend in handen van de opsporingsdienst.

Phase C, vanaf de dag, met ingang van welke de chef staf Militair Gezag heeft bepaald, dat de politie in het rayon van een opsporingsdienst voldoende is gezuiverd om haar volle medewerking aan de inbewaringstellings- en interneringsmaatregelen te verlenen. In deze phase geldt in het algemeen als regel, dat de politie als het normale hulp-apparaat van het M.G. optreedt. Zodra de reorganisatie der politie ten volle tot stand is gekomen treedt de vierde phase in.

Phase D, van de dag, waarop het politie-apparaat ten volle als hulp-apparaat van het M.G. optreedt. De Binnenlandse Strijdkrachten als zodanig hebben in deze phase practisch met de inbewaringstelling, als bedoeld in artikel 16 van het B.B.S.B. geen enkele bemoeienis meer.

In het rapport [1]), door de Minister-President opgemaakt na zijn reis door het bevrijde gebied, komt met betrekking tot het vraagstuk van de arrestatiebevoegdheid de volgende passage voor:

> „*Arrestatiebevoegdheid.* Deze zeer willekeurig samengestelde troepen, bestaande uit enthousiaste, doch onervaren jongelieden, zijn op groote schaal eigenmachtig aan het arresteeren gegaan met het gevolg, dat naast de N.S.B.-ers en collaborateurs ook honderden onschuldigen nu reeds vele weken gevangen zitten onder ondragelijke onhygiënische en immoreele omstandigheden. Dat zulke dingen in de eerste dagen na de bevrijding plaats vonden, is begrijpelijk en was veelal onvermijdelijk; dat het echter nog steeds voortgang vindt en zelfs van hoogerhand gesanctionneerd wordt, schept een toestand van rechtsonzekerheid, die in strijd is met de meest elementaire eischen van den rechtsstaat, welken de bevolking na de bevrijding terug verwachtte.
>
> Nog op 5 November 1944 schreef de Chef Staf van het Militair Gezag aan de „Gevolmachtigde voor Politiek van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten" woordelijk:
>
> > „De door de plaatselijke diensten voor aanhouding aangewezen personen zullen door daartoe aan te wijzen eenheden van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten worden aangehouden en worden onverwijld aan een opsporingsambtenaar overgegeven ter inbewaringstelling. De politie is eerst dan bevoegd tot het aanhouden van de bovengenoemde personen, wanneer zij daartoe van mij opdracht heeft ontvangen of, na advies van den Centralen Raad aan den plaatselijken gezagsdrager van het Militair Gezag, van dezen laatste."
>
> Hier werd dus aan de politie, ofschoon deze door de illegaliteit zelve in bijna alle belangrijke steden voor gezuiverd verklaard is, uitdrukkelijk verboden arrestaties te verrichten en de bevoegdheid daartoe verleend aan de Binnenlandsche Strijdkrachten. Aan de politie was van deze instructie geen mededeeling gedaan. Dit is des te bedenkelijker, omdat de vraag, of aan de Binnenlandsche Strijdkrachten arrestatiebevoegdheid kon worden toegekend, destijds door Prins *Bernhard* volkomen correct aan de Regeering is voorgelegd, die daarop heeft beslist, dat zoodanige bevoegdheid alleen aan de Binnenlandsche Strijdkrachten zou toekomen t.a.v. personen, die hen bij de uitoefening van hun militaire plichten belemmeren. In de praktijk blijkt lijnrecht in strijd met deze beslissing te zijn gehandeld.
>
> De moeilijkheid is, dat de Binnenlandsche Strijdkrachten zich steeds, ook wanneer zij ongetwijfeld in strijd handelen met de wenschen van Zijne Koninklijke Hoogheid, op het standpunt stellen, dat zij slechts aan Prins *Bernhard* verantwoording schuldig zijn en zich beroepen op instructies, welke van Zijne Koninklijke Hoogheid zouden zijn uitgegaan, doch waarvan zij den nauwkeurigen tekst meestal niet kennen."

[1]) Bijlage 128.

Uit de notulen van de vergaderingen der kwartiermakers [2]) blijkt, dat het vraagstuk van de arrestatiebevoegdheid herhaaldelijk aan de orde is geweest.

Uit het verslag van de vergadering van 27 November 1944 is het volgende van belang:

> „De *Minister van Justitie* is zeer ontstemd over de aan de stoottroepen bij beslissing van den Chef Staf Militair Gezag toegekende arrestatiebevoegdheid, zulks in strijd met de beslissing der Ministers-kwartiermakers, dat deze bevoegdheid slechts zou gelden ten aanzien van personen, die de troepen bij hun operaties mochten hinderen. Bij bedoelde beschikking van 4 of 5 November wordt arrestatierecht verleend aan de stoottroepen onder een Centralen Raad der Illegaliteit, terwijl de politie eerst dan mag optreden, wanneer de politie naar het oordeel van den Chef Staf Militair Gezag voldoende is gezuiverd. Ook de P.G. in den Bosch was hierover zeer ontstemd.

[2]) Bijlage 113.

De *Minister van Oorlog* vertelt de geschiedenis van deze kwestie. Met het oog op de voorgekomen excessen had generaal *Kruls* omstreeks 2 November bepaald, dat de stoottroepen onder het Militair Gezag zouden komen. Later, op 5 November, werd afgesproken, dat de arrestatiebevoegdheid niet bij de stoottroepen thuis hoorde. Een vertegenwoordiger van den Prins zou in elke bevrijde plaats drie goede leiders uit de drie ondergrondsche organisaties uitkiezen en in contact brengen met den M.C., teneinde plaatselijk de rolverdeeling te regelen.

Weer later is besloten tot instelling van één centrale en verschillende plaatselijke opsporingsdiensten, waarin een man van de politie en twee van de ondergrondsche organisaties zullen zitten. Deze diensten zouden aan den M.C. voorstellen tot arrestatie doen, welke na diens bekomen machtiging zal worden uitgevoerd en verder overgelaten aan de politie. Individueele leden van de stoottroepen zullen dan tot hulppolitie kunnen worden. De inwerkingstelling na deze regeling is echter door generaal *Kruls* aangehouden, teneinde eerst nog met P.G. *Speyart van Woerden* overleg te plegen.

De *Minister van Justitie* kan er zich niet bij neerleggen, dat met hem met geen woord gesproken is over deze regeling, waarmede spreker zich bovendien geenszins kan vereenigen, aangezien daarin het zwaartepunt wordt gelegd bij de illegaliteit.

De *Ministers van Binnenlandsche Zaken* en van *Handel, Nijverheid en Landbouw* vragen, in hoeverre de politie reeds voldoende gezuiverd is.

De *Minister van Justitie* deelt mede, dat volgens verklaring van de illegaliteit de politie in een serie steden volkomen gezuiverd is. Niettemin arresteert de illegaliteit voort. Spreker kan zich onder geen voorwaarde neerleggen bij een voortbestaan van dezen toestand.

De *Minister-President* heeft den indruk, dat de vreedzame burgers en de rechtvaardige magistraten zeer ontstemd zijn over de arrestaties door de Binnenlandsche Strijdkrachten.

Besloten wordt, dat aan generaal *Kruls* zal worden medegedeeld, dat daaraan een einde behoort te komen."

Van de bespreking over de arrestatiebevoegdheid in de vergadering van 30 November 1944, welke tot dit doel blijkens de notulen werd bijgewoond door generaal *Kruls,* kolonel *Doorman* en kapitein *Frowein,* wordt het volgende verslag gegeven:

„De *Minister van Justitie* heeft verontrustende berichten vernomen omtrent instructies, welke o.a. door den C.S.M.G. bij schrijven van 5 November zijn uitgevaardigd omtrent de bevoegdheid tot arresteeren. Spreker verzoekt generaal *Kruls* een uiteenzetting te geven omtrent den huidigen toestand terzake.

Generaal Kruls geeft de ontwikkeling van deze aangelegenheid weer. De politie kon in den aanvang niet competent worden geacht zelfstandig uit te maken wie gearresteerd zouden moeten worden en het bleek wenschelijk daarbij de illegaliteit in te schakelen. Daartoe zullen raden uit de illegaliteit worden ingesteld, op wier advies het Militair Gezag bevel tot arrestatie geeft. De heer *Hoekstra,* hoofd van de afd. politiezaken van de Binnenlandsche Strijdkrachten, zou voor de samenstelling van den raad suggesties doen, doch heeft verwarring gesticht, waardoor de regeling nog niet in werking heeft kunnen treden.

De *Minister van Justitie* blijft het bedenkelijk achten, dat de politie dus niet kan arresteeren dan op voorstel van de illegaliteit.

Generaal Kruls wijst er op, dat het betrokken college niet eenvoudig beschouwd kan worden als „de illegaliteit"; het wordt een adviescollege in het Militair Gezag. Voorts mag niet vergeten worden, dat de politie op het oogenblik in vele plaatsen nog niet voldoende is gezuiverd om de zaak aan haar over te laten. Het Militair Gezag maakt uit, wanneer dit in elke plaats het geval is. Tot dat oogenblik zullen naast de goede leden van de politie slechts enkele leden van de illegaliteit, en slechts voor zoover noodig, worden gebruikt voor het verrichten van arrestaties, op bevel van het Militair Gezag.

De *Minister van Justitie* maakt melding van allerlei gevallen, waarin de politie door de illegaliteit officieel gezuiverd was verklaard, waarna bepaalde leden van de illegaliteit dit weer betwistten. Wie beslist nu, wanneer de politie gezuiverd is: de procureur-generaal of het Militair Gezag?

Spreker en de *Minister van Binnenlandsche Zaken* achten het bedenkelijk, dat de voorgestelde regeling in ieder geval beteekent, dat in de nog te bevrijden provinciën wekenlang de arrestaties zelfstandig door de Binnenlandsche Strijdkrachten zullen worden verricht. Bovendien valt te vreezen, dat met de instelling van de te scheppen raden nog weken verloren zullen gaan.

Generaal Kruls vertrouwt, dat deze er zeer snel zullen zijn.

Kapitein Frowein ondersteunt ten volle de opvatting van generaal *Kruls* en meent, dat de illegaliteit in elke plaats zoo spoedig als het kan zal verklaren, dat de politie is gezuiverd en dus de zaak weer bij uitsluiting in handen kan nemen.

De Minister van Justitie meent, dat in deze redeneering een misrekening zit, aangezien bepaalde, zich snel uitbreidende illegale groepen dit oogenblik ad calendas graecas zullen trachten te vertragen. Spreker acht het met zijn ministerieele verantwoordelijkheid onvereenigbaar het Militair Gezag te laten uitmaken, wanneer de politie gezuiverd is.

De *Ministers van Oorlog,* van *Handel, Nijverheid* en *Landbouw* en van *Binnenlandsche Zaken* achten het daarom juister, dat de procureur-generaal of de Minister van Justitie uitmaakt, wanneer de politie gezuiverd is.

De *Minister-President* meent, dat het Militair Gezag daartoe zelfs niet de bevoegdheid heeft. Spreker vraagt voorts, hoe de ten onrechte gearresteerden zoo spoedig mogelijk weer vrijkomen.

Kapitein Frowein antwoordt, dat het Militair Gezag dit zal doen."

Op Vrijdag 1 December 1944 komt in de notulen van de vergaderingen van de kwartiermakers de aantekening voor: „De regeling van de arrestatiebevoegdheid wordt ondershands besproken door de betrokken Ministers met het Militair Gezag, den Staf van Prins *Bernhard* en den Procureur-Generaal."

Aan het verslag van de vergadering van 4 December 1944 kan met betrekking tot de arrestatiebevoegdheid het volgende worden ontleend:

„De *Minister van Justitie* stelt aan de orde de richtlijnen van regeeringswege inzake arrestatiebevoegdheid in bevrijd gebied. Er zijn 8 punten opgesteld, welke hedenmiddag zijn besproken met den Minister-President, den Minister van Oorlog en generaal *Kruls.* Tijdens deze besprekingen werden eenige minimale wijzigingen aangebracht.

De *Minister van Binnenlandsche Zaken* ziet dit stuk voor het eerst en stelt nog enkele kleine wijzigingen voor in verband met de punten 1, 2, 3, 4, 6 en 7. Na eenige discussie wordt besloten in de bovenvermelde punten de voorgestelde wijzigingen aan te brengen, met uitzondering van den laatsten zin van punt 6, waarin vermeld staat, dat „over vasthouding of vrijlating uitsluitend beslist wordt door den chef staf Militair Gezag of een door dezen aangewezen autoriteit."

Vervolgens komt ter sprake wanneer tot publicatie van deze richtlijnen zal worden overgegaan en in welken vorm.

De *Minister van Oorlog* stelt voor hiermede nog even te wachten, aangezien generaal *Kruls* over een en ander nog een vergadering zal hebben met leden der verzetsbeweging. Het zou kunnen zijn, dat nog enkele suggesties naar voren komen naar aanleiding van deze vergadering. Ook is er denzelfden middag een persconferentie geweest en de Minister van Oorlog wil afwachten, of in dit verband al iets is gezegd door den Minister-President.

De *Minister van Justitie* merkt op, dat dit het standpunt van de Regeering niet kan wijzigen. De R.V.V., K.P. en O.D. hebben zich ermee accoord verklaard.

Het blijkt, dat generaal *Kruls* verzocht heeft de richtlijnen van Regeeringswege te doen uitgaan.

Besloten wordt, dat gewacht zal worden met de publicatie tot a.s. Donderdag en dat deze richtlijnen zullen worden voorafgegaan door een korte toelichting waarom deze noodig zijn. Publicatie zal plaatsvinden door Sectie Voorlichting van het Militair Gezag en bij herhaling door Herrijzend Nederland.

De *Minister van Justitie* ziet de mogelijkheid onder de oogen, dat deze zaak bij zekere onderdeelen aanleiding zal geven tot roerigheid, hetgeen de noodzaak om door te zetten niet vermindert."

De vergadering van 6 December 1944 is helemaal gewijd aan het vraagstuk van de arrestatiebevoegdheid. Deze vergadering wordt bijgewoond door generaal *Kruls* en majoor *Derksema.* De notulen geven hiervan de volgende samenvatting:

„De *Voorzitter* opent de vergadering en geeft het woord aan generaal *Kruls.*

Generaal Kruls geeft een overzicht over het verloop van de vergadering, welke hij hedenmiddag heeft gehouden met een 27-tal leden der illegaliteit uit alle deelen van bevrijd Nederland en uit alle groepen van de illegaliteit. Generaal *Kruls* had aan deze vergadering zijn ontwerp-regeling der arrestaties voorge-

legd, waarmede de vergadering zich in algemeenen zin kon vereenigen. Namens de „Gemeenschap oud-illegale werkers Nederland" legde de heer *Gelderblom* vervolgens een stuk over, dat de gedachten van die groep over dit onderwerp vertolkte en dat in de practische uitvoering met dat ontwerp van generaal *Kruls* overeenkwam.

Tijdens de vergadering ontving generaal *Kruls* de richtlijnen der Regeering en toen deze aan de vergadering werden voorgelegd, rees daartegen ernstig bezwaar, niet zoozeer tegen de bewoordingen, die voldoende ruimte laten voor de toepassing van het B.B.S.B. door het Militair Gezag, doch tegen den geest. De vergadering verzocht daarop de Regeering te bewegen de publicatie dezer richtlijnen uitgesteld te krijgen, opdat zij eerst hare meening aan de Regeering kenbaar kon maken.

De vergadering kwam tot de conclusie, dat de regeling, voorgesteld door het Militair Gezag, de beste grondslag vormde voor dezen overgangstijd. De vergadering droeg de namen voor van de leden van een Centralen Opsporingsraad, zooals Militair Gezag wenscht in het leven te roepen.

Mochten de Regeerings-richtlijnen worden doorgevoerd, dan worden in bevrijd Nederland ernstige spanningen opgeroepen.

De *Voorzitter* kan zich niet vereenigen met een standpunt, dat na 1 à 2 maanden zuivering van de politie aan dit apparaat nog steeds het rechtmatige vertrouwen onthoudt, hoewel de illegaliteit zelve reeds heeft toegegeven, dat de politie op vele plaatsen voldoende is gezuiverd. Desondanks wil men de uitvoering der politietaak in handen laten van Binnenlandsche Strijdkrachten, die zelf in hooge mate zuivering behoeven en zich nog steeds schuldig maken aan roof, plundering enz. en de contrôle over de arrestatie in handen van raden leggen, in plaats van die toe te vertrouwen aan de bij de wet daarvoor aangewezen organen.

Het rapport is bruikbaar als grondslag voor nog te bevrijden gebied, voor den overgangstijd in de eerste 8 dagen na de bevrijding, doch daarna niet meer. Een handhaving van dezen illegalen toestand voor langeren duur is alleen te verklaren uit een neiging van de illegaliteit en van de Binnenlandsche Strijdkrachten de macht aan zich te willen trekken. De *Voorzitter* is niet bereid de verantwoordelijkheid te dragen voor een voortduren der Wild-West-toestanden in bevrijd gebied. De Binnenlandsche Strijdkrachten moeten worden ondergebracht ten deele bij de geallieerde legers, ten deele bij het Militair Gezag en ten deele bij de politie, terwijl de overigen naar huis gezonden moeten worden. Opsporingsraden zijn niet wettig en niet aanvaardbaar.

De *Minister van Financiën* acht het overgelegde stuk uiterst bedenkelijk en een uiting van den wensch dezer lieden, de hun tijdelijk verleende macht te continueeren. De Minister zou geen moment in een Regeering willen zitten, die dit aanvaardt.

De *Minister van Binnenlandsche Zaken* betreurt, dat de Minister van Justitie niet in de vergadering met de illegaliteit aanwezig was. Uit het rapport blijkt, dat deze illegalen zich tot taak stellen het Nederlandsche volk te zuiveren, hetgeen in het algemeen volmaakt overbodig is, daar het volk zich in groote meerderheid uitstekend heeft gehouden. Als de kleine actieve groep van de illegaliteit, die zich dit recht aanmatigt, niet resoluut wordt weerstaan, ontstaat een warboel.

De *Minister van Oorlog* wijst op het steeds duidelijker verschil tusschen de illegaliteit en de Binnenlandsche Strijdkrachten. De laatste bevatten tal van elementen, die niets met illegaliteit te maken hebben. Iedere Regeering moet wenschen terug te keeren naar normale organen; ook het Militair Gezag doet dat. Het laatste stelt zich echter op een minder principieel standpunt en wil de Binnenlandsche Strijdkrachten apaiseeren. Een derde groep is de Illegaliteit, die neiging toont de verkregen macht te bestendigen en een vierde groep is de politie, die niet kan dulden gezuiverd te worden door de duistere elementen van de Binnenlandsche Strijdkrachten.

Na een korte verdere discussie, waarbij generaal *Kruls* nog eens waarschuwt voor de practische moeilijkheden, als zijn compromis niet wordt aanvaard, wordt de vergadering voortgezet in het bijzijn van:

den procureur-generaal, den heer *Speyart van Woerden,* en den heer *Deelen.*

De *Voorzitter* zet in het kort de standpunten van de Regeering en van den Chef Staf Militair Gezag uiteen.

Generaal Kruls verduidelijkt nog eens, dat zijn regeling algemeen geldt voor het reeds bevrijde en nog te bevrijden gebied en een soepelen overgang waarborgt van den illegalen toestand in het begin naar den normalen toestand, zonder dat botsingen

voorkomen, welke bij het invoeren der Regeerings-richtlijnen te verwachten zijn.

De *Voorzitter* meent, dat generaal *Kruls* de neiging toont de illegaliteit te volgen in een mate, die niet te rijmen valt met de handhaving van het gezag. Het oogenblik is gekomen om de leiding over te nemen en de illegaliteit nog slechts te aanvaarden als adviseur.

De *Minister van Financiën* sluit zich hierbij aan.

Majoor Derksema geeft een overzicht van de geschiedenis der voorbereiding van het Militair Gezag op haar politietaak. Verwacht werd, dat de illegaliteit zich dadelijk zou aanbieden aan het Militair Gezag en de leiding daarvan zou aanvaarden. In plaats daarvan hebben zich allerlei groepen gevormd, die zelfstandig zijn gaan werken. De Binnenlandsche Strijdkrachten hebben een legioen gevormd, dat is geïnfiltreerd met allerlei verkeerde elementen. Dat zij dadelijk zijn gaan arresteeren, heeft een bijltjesdag voorkomen, doch moet nu worden gestopt. Om hiertoe te komen, moet de illegaliteit worden ingeschakeld bij politie en Militair Gezag. Als men in plaats daarvan de illegaliteit geheel wil uitschakelen, dan krijgt de politie de inlichtingen niet, welke de illegaliteit heeft verzameld.

Op vragen van den voorzitter erkent majoor *Derksema* niet te gelooven, dat er nog gemeenten zijn in bevrijd gebied, waar nog moet worden ingegrepen door andere organen dan de politie. De vooropgestelde organisatie geldt echter voor alle stadia. Men is het er over eens, dat de uitvoerende taak van de illegaliteit ophoudt, zoodra het laatste stadium is bereikt.

De *procureur-generaal* betoogt, dat de voorgestelde raden in alle deelen van bevrijd gebied bij hun benoeming zouden bemerken, dat zij overbodig zijn, dus dat die benoeming beter achterwege kan blijven.

Verder deelt de *procureur-generaal* mede in Eindhoven inzage te hebben genomen van de processen-verbaal van gearresteerden. De groote meerderheid dezer processen-verbaal bevatten geen enkele rechtsgrond voor de vrijheidsberooving der betrokkenen. Dit kan niet gehandhaafd worden.

Na een korte discussie over de oorzaken van en de verantwoordelijkheid voor dezen toestand merkt de heer *Deelen* op, dat zijn eerste indruk bij het zien der richtlijnen van de Regeering was, dat de illegaliteit daartegen overwegend bezwaar zou hebben omdat dit punt in het brandpunt staat van de belangstelling van het geheele volk en deze richtlijnen de illegaliteit over de geheele linie in het ongelijk stellen. De heer *Deelen* is het eens met den procureur-generaal, dat de politie zoo spoedig mogelijk op haar oude plaats moet terugkeeren. De heer *Deelen* zou de illegaliteit willen tegemoet komen door een centralen raad te aanvaarden, als adviseerend lichaam.

De *Voorzitter* constateert, dat de richtlijnen hierin reeds voorzien, mits de daarin vermelde advies-commissie, centrale raad wordt gedoopt.

De *Voorzitter* acht een onmiddellijk ingrijpen noodzakelijk, want behalve de illegaliteit, die wellicht verstoord zal zijn bij de doorvoering der richtlijnen, is er ook het groote publiek, dat een langer handhaven der huidige rechteloosheid niet duldt.

De *Minister van Financiën* stemt hiermede in. Het publiek kan niet langer worden blootgesteld aan deze terreur.

De *procureur-generaal* betreurt, dat hij niet in de vergadering met de illegaliteit aanwezig was, omdat hij een zeker wantrouwen tegen zijn persoon heeft bemerkt, dat alleen door persoonlijk contact zou kunnen worden weggenomen. De *procureur-generaal* suggereert een nieuwe vergadering met enkele leden der illegaliteit, waar de Minister van Justitie een uitlegging van het Regeeringsstandpunt zou kunnen geven.

De *Voorzitter* zou dat niet juist achten, tenzij Regeering en Militair Gezag het eens zijn.

Na een verdere discussie wordt besloten, dat de procureur-generaal, generaal *Kruls,* majoor *Derksema* en de heer *Deelen* een bespreking zullen houden op de basis der richtlijnen over de practische uitvoering van arrestaties en invrijheidstellingen. Daarna zal een tweede bespreking worden gehouden met den Minister van Justitie, in het bijzijn van een 4-tal leden der illegaliteit."

Het resultaat van de hiervoor vermelde bespreking tussen de procureur-generaal, de heer *Deelen,* generaal *Kruls* en majoor *Derksema* is vervat in een richtlijn, die zal worden uitgegeven door het Militair Gezag, dus niet door de Regering, aldus het verslag van de vergadering van 7 December 1944. In deze vergadering van de kwartiermakers leest de voorzitter dit resultaat voor. Het verslag van deze vergadering vermeldt daarna, dat generaal *Kruls* zich hier nu 100 % achter stelt evenals de procureur-generaal. Verder heet het:

„Wat de uitvoering betreft zal de procureur-generaal alle gevallen van arrestaties onderzoeken en advies uitbrengen aan den naastbijzijnden commissaris Militair Gezag, zoodat zoo spoedig mogelijk vrijlating kan volgen.

Besloten wordt deze regeling te aanvaarden doch toe te zien op de uitvoering."

In de vergadering van 13 December 1944 wordt gevraagd, waarom de richtlijnen inzake arrestatiebevoegdheden nog niet zijn gepubliceerd. „Vernomen wordt," zo luidt het in het verslag, „dat generaal *Kruls* en baron *Speyart van Woerden* den 14den December nog een bespreking zouden hebben, waarna de richtlijnen zullen worden gepubliceerd."

In het verslag van de vergadering van de kwartiermakers van 23 December 1944 komt het volgende voor:

„De gang van zaken ten aanzien der nieuwe richtlijnen betreffende de arrestaties is als volgt geweest. De nieuwe richtlijnen, uitgegeven door den chef van den staf van het Militair Gezag zijn gevolgd door détailinstructies, die door den procureur-generaal in overeenstemming met generaal *Kruls* zijn opgesteld en daarna zijn toegezonden aan alle militaire commissarissen. De procureur-generaal ontving daarop een brief van den militairen commissaris voor Noord-Brabant, waarin deze mededeelde zich met deze instructies geenszins te kunnen vereenigen, daar zij onvereenigbaar waren met de door hem gedachte wijze van uitoefening van het Militair Gezag. De militaire commissaris voor Noord-Brabant voegde daaraan toe, dat hij met dezelfde post aan alle militaire commissarissen in de provincie zijn standpunt had medegedeeld en hun had verboden de instructies van den procureur-generaal op te volgen.

Minister Burger merkt op, dat in de toelichting op de richtlijnen reeds door generaal *Kruls* was medegedeeld, dat de nadere instructies door den procureur-generaal zouden worden gegeven.

De *Voorzitter* onderstreept den ernst van den toestand nog eens door een hem juist ter oore gekomen nieuw voorbeeld van onrechtmatige vrijheidsberooving door de Binnenlandsche Strijdkrachten mede te deelen. Dit geval betrof een goed vaderlander, die twee maanden geleden werd gearresteerd om de eenvoudige reden, dat hij geen persoonsbewijs bij zich had en die al die tijd onder de N.S.B.-ers in het kamp te Vught is opgesloten geweest. Slechts bij toeval gelukte het hem de aandacht te trekken van een bezoekend ambtenaar, zoodat hij nu eindelijk in vrijheid is gesteld. Tengevolge van de tegenwerking der functionarissen van het Militair Gezag is de procureur-generaal bezorgd, dat de vrijlating van onschuldig gearresteerden nog langen tijd zal vergen."

In een amice-brief van 7 Februari 1945 aan de militaire commissaris te Breda, de heer *van Boetzelaer,* schrijft de heer *Kruls:*

„In antwoord op je persoonlijk schrijven van 5 dezer het volgende:

Ik ben inderdaad op de hoogte met de wijze, waarop de P.G. voorloopig uit het land verwijderd wordt en heb daarmede ingestemd. Het is onjuist, dat de reis van den P.G. zou worden ingetrokken, indien het Noorden zou vrijvallen. Ik zou mij daartegen zeker verzetten. Aan den anderen kant betreur ik in hooge mate, dat men in de illegaliteit nu blijft zeuren over dit geval, en mij het wil verwijten, dat ik hen er tusschen genomen heb. Het tegendeel is waar. Men moet realiseeren, dat ik geen enkele bevoegdheid had om den P.G. te verwijderen en slechts den eisch kon stellen, dat hij verdween. De wijze, waarop dit is uitgevoerd, is niet voor mijn verantwoordelijkheid, doch voor die van den Minister.

Ik vind het daarom op zijn minst genomen onsportief van de illegaliteit om mij hier leelijk om aan te kijken en ben niet van plan, mij hiervan iets aan te trekken. Overigens heb ik niet de minste bezwaren, indien het persbericht over den P.G., voor zoover daarin dezen functionaris lof wordt toegezwaaid, reacties zou uitlokken. Integendeel, dat zou het mij gemakkelijker maken om over twee maanden mijn standpunt vast te stellen. Dit laatste zei ik ook reeds tegen mr. *Holla.* Doe mij een plezier en laat *Deelen* mijn standpunt kennen."

Tenslotte laat de commissie hier volgen de inhoud van een brief van 17 Februari 1945, welke generaal *Kruls* met betrekking tot de positie van de procureur-generaal door tussenkomst van de Minister van Oorlog aan de Minister van Justitie heeft gericht:

„1. Zooals Uwer Excellentie bekend is, heb ik de Regeering op de hoogte gebracht van mijn inzicht in de positie van den Procureur-Generaal, fgd. Directeur van Politie te 's-Hertogenbosch en uit hoofde van mijn verantwoordelijkheid voor open-

bare orde en rust den eisch gesteld, dat genoemde functionaris, althans voorloopig, zijn functie zou neerleggen en uit het land zou verdwijnen.

Na gehouden overleg heb ik ermede ingestemd, dat aan den Heer *Speyart van Woerden* opdracht zou worden verstrekt een studieries van twee maanden naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika te maken.

Uwe Excellentie heeft mij vervolgens gevraagd of ik ermede accoord ging, dat de Heer *Speyart van Woerden* naar Nederland terug ging om afscheid te nemen van zijn Moeder en eenige persoonlijke aangelegenheden te regelen. Ik ben daarmede accoord gegaan onder de voorwaarden, dat:

(a) de voorgenoemde studiereis terstond bekend gemaakt zou worden;

(b) het verblijf in Nederland beperkt zou blijven tot ± 14 dagen;

(c) de terugkeer geen aanleiding zou worden tot een gewijzigde beslissing.

2. De Heer *Speyart van Woerden* heeft mij op 16 Februari l.l. te Brussel bezocht en mij de vraag gesteld, of ik me er mede kon vereenigen, dat hij zijn reis — die hij naar zijn zeggen vrijwillig op zich genomen had — niet zou ondernemen, doch zich eenigen tijd uit zijn functie zou terugtrekken. De redenen, welke de Heer *Speyart van Woerden* voor dit verzoek aanvoerde, waren, dat hij zijn Moeder niet zoo lang alleen kon laten en nog vele aangelegenheden van privé aard te regelen had, terwijl hij meende, dat het gevaar ten aanzien van zijn persoon geweken was.

Hij verklaarde mij, dat Uwe Excellentie met zijn verzoek instemde.

Ik heb den Heer *Speyart van Woerden* geantwoord, dat ik in deze aangelegenheid geen enkele medewerking wensch te verleenen, aangezien ik van oordeel blijf, dat de veiligheid van den Staat vordert, dat hij voor twee maanden zijn functie neerlegt en uit het land verdwijnt, terwijl ik persoonlijke belangen niet in aanmerking kan nemen, wanneer het gaat om een voornaam landsbelang.

3. Op grond van het vorenstaande herhaal ik met den meesten nadruk mijn eisch, dat de Heer *Speyart van Woerden* thans opdracht krijgt *onverwijld* zijn studiereis aan te vangen, dan wel, dat hij op andere wijze c.q. tijdelijk, uit zijn ambt verwijderd wordt en het bevrijde gebied verlaat.

Het is mij, — zooals ik reeds eerder mondeling uiteenzette — niet mogelijk met de mij toegekende bevoegdheden eenigen legalen maatregel in deze te nemen en ik moet mij daarom tot de Regeering wenden.

Indien de Regeering thans echter zou meenen, dat de door den Heer *Speyart van Woerden* aangevoerde belangen aanleiding zijn om Haar beslissing te herzien, dan moet ik daartegen protesteeren en verzoek ik dringend mij schriftelijk te bevestigen, dat Zij tot deze herziening besloten heeft en mij geheel ontheft van de verantwoordelijkheid voor openbare orde en rust, voor zoover deze verstoord zullen worden als gevolg van deze beslissing.

Ik moge dan tevens opmerken, hoezeer ik het betreur mijn medewerking te hebben verleend aan een tijdelijke terugkeer naar Nederland van betrokkene.

4. Het komt mij gewenscht voor Uwe Excellentie tevens op de hoogte te stellen van een ander deel van het onderhoud, dat ik op 16 Februari j.l. met den Heer *Speyart van Woerden* had.

Ik wees er den Heer *Speyart* op, dat hij reeds eerder zijn persoonlijke belangen had laten prevaleren boven het landsbelang n.l. door hem er aan te herinneren, dat hij bij de bespreking in het bijzijn van Uwe Excellentie op 26 Januari l.l. meende, mijn positie te kunnen redden door mij voor te stellen mijn richtlijnen zoodanig te veranderen, dat de politieke recherche apparaten niet onder de politie zouden komen te staan,

De Heer *Speyart van Woerden* verklaart mij thans dit voorstel niet te hebben gedaan op grond van zijn persoonlijke belangen, doch omdat hij op 26 Januari j.l. meende, dat de tijd nog niet rijp was, dat deze opsporing door de politie gebeurde.

Ik acht deze verklaring van voldoende beteekenis om vast te leggen, het is de erkenning door de hoogste politie-autoriteit in bevrijd gebied, dat het door mij destijds te Oisterwijk verdedigde standpunt met betrekking tot de arrestaties door de politie, juist was.

Op grond van de langdurige betoogen van deze zelfde politie-autoriteit heb ik destijds richtlijnen gemaakt, welke afwijken van mijn aanvankelijk standpunt.

Ik heb gemeend deze richtlijnen te kunnen uitgeven met een open oog echter voor de risico, welke ik nam. Ik zal de richtlijnen voor het thans bevrijde gebied handhaven, doch de erkenning door den Heer *Speyart van Woerden,* dat zij op een onjuisten grondslag berusten, is voor mij van groot belang voor de voor het nog te bevrijden gebied aan te nemen houding."

§ 8. *Samenvatting en conclusies*

Een van de moeilijkste vraagstukken, waarvoor het Militair Gezag zich na de bevrijding van het Zuiden des lands geplaatst zag, is wel dat van de arrestaties van politiek verdachten geweest. Het is tegelijkertijd ook een van de voorbeelden van de moeilijkheden tussen de in het Zuiden vertoevende Ministers en de chef staf Militair Gezag. Bij de komst van deze Ministers in het land lag dit probleem reeds zeer moeilijk, zodat het voor de hand liggend was, dat de Minister van Justitie pogingen in het werk stelde om de zaken in het goede spoor te krijgen, bij welke pogingen echter een belangrijk verschil van inzicht tussen de Minister en de chef staf aan het licht trad.

In elk gedeelte van het land, dat in het najaar van 1944 door de vijand ontruimd werd, begonnen dadelijk op grote schaal de arrestaties van de politiek verdachten. Volgens het Besluit op de bijzondere staat van beleg berustte de bevoegdheid daartoe bij het Militair Gezag. Ook al kwamen de militaire commissarissen zeer snel in een bevrijd gebied, dan beschikten zij nog niet over het apparaat om zich van deze taak te kwijten. In feite geschiedden dan ook de arrestaties door de Binnenlandse Strijdkrachten en hier en daar ook door andere groepen van de voormalige illegaliteit. De politie als zodanig speelde daarbij practisch geen rol. De bevolking was — terecht of ten onrechte — van oordeel, dat de politie op grote schaal met de vijand had samengewerkt, zodat zij zeker niet het vertrouwen van de illegaliteit bezat. Bovendien was het politie-apparaat danig gedesorganiseerd, doordat vele schuldbewuste ambtenaren gevlucht en anderen op grond van hun collaboratie met de vijand gearresteerd waren. Bij de overgeblevenen bevond zich uiteraard nog een aantal twijfelgevallen, die alsnog aan zuivering zouden moeten worden onderworpen. De overgebleven „goede" politieambtenaren telden in de dagen van de bevrijding als apparaat in vele plaatsen niet mede; hoogstens werkten bepaalde personen onder hen — in het bijzonder zij, die aan het verzetswerk hadden deelgenomen — mede aan de arrestaties, welke door de illegaliteit verricht werden.

De chef staf Militair Gezag had op 12 September 1944 op grond van de bevoegdheden, hem krachtens het B.B.S.B. toegekend, een „Algemeene Lastgeving" uitgegeven, waarin de categorieën van de te arresteren personen waren opgesomd en waarvan de uitvoering (aanhouding, onderzoek en inbewaringstelling) was opgedragen aan de politie (alle opsporingsambtenaren in artikel 141 onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld). De bovengeschetste ontwikkeling, waarbij de arrestaties in Eindhoven en omgeving, gelijk in andere plaatsen, in hoofdzaak door de Binnenlandse Strijdkrachten geschiedden, leidde er toe, dat op 25 September 1944 door de commandant der Stoottroepen der N.B.S., daartoe gemachtigd door de bevelhebber der N.B.S., een instructie, bestemd voor de B.S. en eveneens houdende categorieën van te arresteren personen, werd uitgegeven. De categorieën in deze instructie en die der Algemene Lastgeving van de chef staf Militair Gezag dekten elkaar niet volledig. De rechtsgrond van de instructie, voorzover zij zich inliet met de arrestatie van politiek verdachten over vrijwel de gehele lijn, is niet geheel boven elke juridische twijfel verheven; zij zal gezocht moeten worden in de bevoegdheid van de bevelhebber der opererende legers, waarvan de Binnenlandse Strijdkrachten deel uitmaakten. Een sterke aanwijzing in deze richting levert de verklaring van de heer *van Houten,* destijds majoor van de staf van de bevelhebber der N.B.S., die mededeelt, dat van geallieerde militaire zijde sterke aandrang is uitgeoefend tot het uitvaardigen der instructie, alsmede het opnemen in de instructie van een categorie, die betrekking heeft op hen, die militair gevaar kunnen opleveren voor de geallieerden.

De commissie heeft, mede op grond van sommige voor haar afgelegde verklaringen, de indruk, dat het optreden van de B.S. op dit terrein en de poging tot regularisering daarvan bij wege van een instructie, niet geheel los gezien kan worden van het feit, dat de tot de B.S. behorende O.D. in het Zuiden des lands tijdens de bezetting de arrestaties van politiek verdachten geheel had voorbereid, welke voorbereiding door de komst van het Militair Gezag doorkruist werd.

Als gevolg van de hier vermelde omstandigheden geschiedden nog geruime tijd na de bevrijding de arrestaties in hoofdzaak door de B.S. Hoewel in October 1944, blijkens de daaromtrent zowel door de chef staf Militair Gezag als door de bevelhebber der Nederlandse

Strijdkrachten uitgegeven publicaties, tussen deze beide autoriteiten overeenstemming bereikt was in die zin, dat de B.S. voortaan uitsluitend personen zouden mogen arresteren, die gevaar voor de militaire operaties konden opleveren, bleven niettemin de arrestaties door de B.S. over de gehele lijn doorgaan. Het zou geheel in het kader van deze overeenstemming hebben gelegen, dat de instructie van de B.S. van 25 September 1944 zou zijn ingetrokken. Dit is echter merkwaardigerwijze niet geschied met het zo juist vermelde gevolg.

Volgens alle hierover afgelegde verklaringen is er op zeer ruime schaal gearresteerd. Een geringe aanwijzing of verdachtmaking had nagenoeg altijd arrestatie ten gevolge. Bij gebrek aan voldoende ruimte en materiële voorzieningen geschiedde de bewaring meestal onder de allerprimitiefste omstandigheden. Bovendien bevonden zich onder de aangehoudenen vele onschuldigen, aangezien er geen deskundig apparaat was om de zaken zelfs maar globaal te onderzoeken.

Einde October 1945 werd de plaats, waar de procureur-generaal bij het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch, de heer *Speyart van Woerden,* ondergedoken was, bevrijd. Met de hervatting door de heer *Speyart van Woerden* van zijn ambt van fungerend directeur van politie, treedt een nieuwe phase in, waarin de politie als zodanig in zijn persoon partij in de strijd om de arrestatiebevoegdheid wordt. De heer *Speyart van Woerden* neemt het standpunt in, dat de arrestaties van politiek verdachten door de B.S. en de illegaliteit in wezen onbevoegdelijk plaats vinden en dat deze behoren te geschieden door de gezuiverde politie, werkende als hulpapparaat van het Militair Gezag, aan hetwelk de bevoegdheid tot arrestatie krachtens het B.B.S.B. is opgedragen.

In de strijd rond het arrestatievraagstuk ziet men naast de reeds bestaande partijen, het Militair Gezag, de B.S. en de politie, vertegenwoordigd door de heer *Speyart van Woerden,* vervolgens nog twee partijen optreden. In de eerste plaats de illegaliteit met als representanten de Gemeenschap Oud-Illegale Werkers Nederland (G.O.I.W.N.) en afzonderlijke prominente illegale figuren. De begrippen illegaliteit en B.S. dekken elkaar niet. Enerzijds omvatte de illegaliteit meer personen, die aan het verzet hadden deelgenomen, dan de B.S.; anderzijds maakten van de B.S. velen deel uit, die eerst kort voor of tijdens de bevrijding de weg tot deze organisatie hadden weten te vinden. In de tweede plaats wordt de op of omstreeks 24 November 1944 in Nederland gearriveerde Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* bij de strijd betrokken.

In het centrum van deze strijd staat de politie. Door de procureur-generaal wordt bepleit, dat de arrestaties en de vrijlating van politiek verdachten in wettelijke banen geleid moeten worden en dat de politie voldoende gezuiverd is om in deze haar taak te vervullen. Voorzover het apparaat niet op voldoende sterkte is, kan het worden aangevuld door betrouwbare illegalen als hulppolitie aan te trekken. Daartegenover wordt van de zijde van de illegaliteit gesteld, dat de politie niet voldoende gezuiverd is en daardoor niet het vertrouwen van de bevolking heeft, tengevolge waarvan het noodzakelijk is, mede om redenen van binnenlandse rust, dat de arrestaties op de bestaande voet worden voortgezet. Deze controverse blijkt nog in hoge mate verscherpt te worden, doordat op grond van persoonlijke verhoudingen overleg tussen de procureur-generaal en de illegaliteit over deze op zichzelf reeds moeilijk oplosbare kwestie niet plaats vindt en waarschijnlijk bij gebrek aan wederzijds vertrouwen ook moeilijk kan plaats vinden.

Wat de andere naastbetrokken partijen, de Minister van Justitie en de chef staf Militair Gezag betreft, kan worden gezegd, dat eerstgenoemde, hoewel zelf een illegaal verleden hebbende, in het algemeen het standpunt van de procureur-generaal deelt, terwijl generaal *Kruls* het Militair Gezag zo goed mogelijk tussen beide standpunten probeert heen te loodsen met als resultaat, dat hij op sommige momenten aan het standpunt van de illegaliteit het verst tegemoet komt.

Om een geheel volledig beeld te krijgen van de strijd, die zich in het bevrijde Zuiden rond het arrestatieprobleem heeft afgespeeld, moet men naar de mening van de commissie ook de positie van de na-oorlogse illegaliteit in ogenschouw nemen. In die kringen toch bestond een sterke stroming om de illegale werkers van voorheen ook na de bevrijding qua talis nog een taak te doen verrichten, niet in de laatste plaats op het gebied van zuivering en arrestaties. Deze opvatting werd gevoed door een niet geheel ongerechtvaardigd wantrouwen, dat van verschillende zijden tegenkrachten werkzaam zouden zijn om deze zuivering en arrestaties zo veel mogelijk af te remmen. De oprichting en ook het verdere optreden van de G.O.I.W.N. moet mede in dit licht beschouwd worden. Zo gezien, heeft de strijd om de arrestatiebevoegdheid ook de elementen van een machtsstrijd in zich gehad. Wanneer het uitsluitend om de zuivering van de politie ware gegaan, hadden de woordvoerders van de illegaliteit toch moeten

bedenken, dat ook in haar gelederen, van waaruit de arrestatieploegen werden georganiseerd, vlak vóór en bij de bevrijding vele ongewenste en verkeerde elementen waren binnengedrongen.

Op 1 December 1944 heeft er in het hotel Bosch en Ven te Oisterwijk een vergadering van de Ministers-kwartiermakers over het arrestatieprobleem plaats, waarbij ook de heren *Kruls* en *Speyart van Woerden* alsmede de heer *Doorman* van de B.S. aanwezig zijn. De vorige avond had er reeds een voorbespreking plaats gevonden, waarbij de procureur-generaal niet aanwezig was en waarbij het beleid van generaal *Kruls,* die aan de arrestaties door de illegaliteit geen einde had weten te maken, ernstig becritiseerd was. In de vergadering van 1 December 1944 is deze discussie, toen in tegenwoordigheid van de procureur-generaal, voortgezet. Nadat deze uitvoerig op de ongewenste consequenties van het arresteren door de B.S. heeft gewezen, wordt besloten, dat de Minister van Oorlog de zuivering van de B.S. zal bespoedigen, dat hij zal bevorderen, dat alle personen uit de politie door de B.S. weer worden afgestaan en dat hij zal nagaan, hoe de financiering van de B.S. geregeld is. De procureur-generaal zal verder bespreken, hoe gezorgd kan worden, dat onschuldigen spoedig worden vrijgelaten.

In de vergadering van 4 December 1944 van de Ministers-kwartiermakers stelt de Minister van Justitie een aantal richtlijnen van regeringswege inzake arrestatiebevoegdheden in bevrijd gebied aan de orde. Hierin wordt gezegd, dat de arrestatiebevoegdheid in bevrijd gebied uitsluitend berust bij de beroepspolitie onder de procureur-generaal en bij het Militair Gezag. Besloten wordt, dat met de publicatie daarvan zal worden gewacht, totdat generaal *Kruls* op 6 December over een en ander een vergadering zal hebben gehad met leden van de verzetsbeweging.

In de vergadering van de Ministers-kwartiermakers van 6 December 1944 doet generaal *Kruls* verslag van het verloop van de vergadering, welke hij die middag met een 27-tal leden der illegaliteit heeft gehad. Hij had aan deze vergadering zijn ontwerp-regeling der arrestaties voorgelegd, waarmede de vergadering zich in algemene zin kon verenigen. De heer *Gelderblom* legde vervolgens een stuk over, dat de gedachten van de G.O.I.W.N. over dit onderwerp vertolkte en dat in de practische uitvoering met het ontwerp van generaal *Kruls* overeenkwam. Deze ontving tijdens de vergadering de richtlijnen der Regering en toen deze aan de vergadering werden voorgelegd, rees daartegen ernstig bezwaar, niet zozeer tegen de bewoordingen, die voldoende ruimte lieten voor de toepassing van het B.B.S.B. door het Militair Gezag, doch tegen de geest. De vergadering verzocht daarop de Regering te bewegen de publicatie dezer richtlijnen uitgesteld te krijgen, opdat zij eerst haar mening aan de Regering kenbaar kon maken. Voorts kwam de vergadering tot de conclusie, dat de regeling, voorgesteld door het Militair Gezag, de beste grondslag vormde voor de overgangstijd. De vergadering droeg de namen voor van de leden van een Centrale Opsporingsraad, zoals Militair Gezag in het leven wenste te roepen. Mochten — zo besluit generaal *Kruls* zijn verslag — de regeringsrichtlijnen worden doorgevoerd, dan worden in bevrijd Nederland ernstige spanningen opgeroepen. De aanwezige Ministers keren zich daarop scherp tegen de gedachte, dat de arrestaties nog langer door de illegaliteit zullen geschieden en zij achten opsporingsraden niet wettig en niet aanvaardbaar, waarna generaal *Kruls* nog eens waarschuwt voor de practische moeilijkheden, als zijn compromis niet wordt aanvaard.

Vervolgens wordt de vergadering voortgezet in tegenwoordigheid van de heren *Speyart van Woerden* en *Deelen.* Generaal *Kruls* verduidelijkt nog eens, dat zijn regeling (Centrale Opsporingsraad met opsporingsdiensten) geldt voor het reeds bevrijde en nog te bevrijden gebied en een soepele overgang waarborgt van de illegale toestand in het begin naar de normale toestand en zulks zonder botsingen, welke bij het invoeren der Regeringsrichtlijnen te verwachten zijn. Van de zijde der Regering wordt gezegd, dat generaal *Kruls* de neiging toont de illegaliteit te volgen in een mate, die niet te rijmen valt met de handhaving van het gezag. Het ogenblik is gekomen om de leiding over te nemen en de illegaliteit nog slechts te aanvaarden als adviseur. Het slot van deze vergadering is, dat besloten wordt, dat de procureur-generaal, generaal *Kruls,* majoor *Derksema* en de heer *Deelen* de volgende dag op de basis der richtlijnen een bespreking zullen houden over de practische uitvoering der arrestaties en invrijheidstellingen. Deze bespreking vindt inderdaad op 7 December 1944 plaats en leidt tot overeenstemming over door het Militair Gezag, dus niet door de Regering, uit te geven richtlijnen. In de vergadering van de Ministers-kwartiermakers van diezelfde dag wordt besloten die regeling te aanvaarden doch toe te zien op de uitvoering.

Uit deze reconstructie van de gang van zaken aan de hand van de notulen van de vergaderingen der Ministers-kwartiermakers blijkt, dat de heer *Speyart van Woerden* zich bij zijn verhoor vergist heeft, toen

hij de critieke vergadering, waarin een conflict tussen generaal *Kruls* en de Regering dreigde, op 1 December 1944 stelde en de daarop volgende conferentie, waarin tenslotte overeenstemming werd bereikt, op 2 December 1944. In de getuigenverhoren zijn deze data op voetspoor van de mededelingen van de heer *Speyart van Woerden* steeds aanvaard, waarbij dan de vergadering met de illegaliteit van 6 December 1944 na deze overeenstemming kwam te liggen. Uit de notulen van de vergaderingen van de Ministers-kwartiermakers blijkt, dat de door de heer *Speyart van Woerden* vermelde data niet zijn 1 en 2 doch 6 en 7 December 1944 en dat de vergadering van generaal *Kruls* met de illegaliteit is gehouden in de middag van 6 December 1944 vóór de vergadering met de Ministers-kwartiermakers.

Resultaat van het accoord, op 7 December 1944 tussen generaal *Kruls* en de procureur-generaal tot stand gekomen, waren de richtlijnen, waarvan de chef staf Militair Gezag zijn militaire commissarissen onder dagtekening van 14 December 1944 in kennis heeft gesteld. In deze richtlijnen werd aan het standpunt van de Regering en de procureur-generaal in belangrijke mate tegemoet gekomen, aangezien de uitvoering van de bij het Militair Gezag berustende bevoegdheid tot arrestatie opgedragen werd aan de politie of aan de door het Militair Gezag daartoe krachtens algemene of bijzondere lastgeving aan te wijzen organen of personen, terwijl de leden van de B.S. slechts bevoegd zouden zijn om in gebieden, waar gevechtshandelingen verricht werden, die personen aan te houden, die de krijgsverrichtingen in gevaar zouden brengen. De aldus door de B.S. aangehoudenen moesten onverwijld aan de politie ter inbewaringstelling worden overgegeven. In wezen kwam de inhoud van de richtlijnen van 14 December 1944 er op neer, dat de inbewaringstelling van politiek verdachten in overeenstemming met de desbetreffende bepalingen van het B.B.S.B. uitsluitend in handen van het Militair Gezag kwam te liggen, terwijl de uitvoering van de bevoegdheden, bedoeld in de Algemene Lastgeving, zou geschieden door de politie, gelijk trouwens, zoals hierboven is vermeld, reeds in de Algemene Lastgeving van 12 September 1944 was bepaald.

De chef staf deed op dezelfde datum aan de bevelhebber der N.B.S. mededeling van deze richtlijnen met het verzoek de B.S. daarvan op de hoogte te stellen, aan welk verzoek door Z.K.H. Prins *Bernhard* op 20 December 1944 gevolg werd gegeven. Zo scheen toen het arrestatievraagstuk zijn oplossing gevonden te hebben.

Daarna begint echter een geheel andere ontwikkeling van zaken. Gelijk reeds is vermeld, had de heer *Kruls* op 6 December 1944 te Eindhoven een vergadering belegd met door hem uitgenodigde vooraanstaande figuren uit de illegaliteit. De aanwezigen verklaarden zich accoord met de door de heer *Kruls* gegeven uiteenzetting over het door hem te volgen arrestatiebeleid.

Uit de notulen van de vergaderingen der Ministers-kwartiermakers blijkt wel, dat de heer *Kruls* bij deze uiteenzetting niet is uitgegaan van de gedachten, welke in de besprekingen van 30 November en 1 en 4 December 1944 door de Ministers naar voren waren gebracht. Zijn conceptie is blijkbaar ook voor het reeds bevrijde gebied geweest, grote invloed op de arrestaties toe te kennen aan een nagenoeg geheel uit de illegaliteit gerecruteerde Centrale Opsporingsraad met daaraan ondergeschikte opsporingsdiensten. Reeds in de door de heer *Speyart van Woerden* vermelde brief van 5 November 1944 van generaal *Kruls,* waarmede de heer *Hoekstra* in Nijmegen kwam, is daarvan sprake. Bij schrijven van 30 November 1944 zond generaal *Kruls* vervolgens een concept-beschikking tot het instellen van een Centrale Opsporingsraad aan de procureur-generaal met het verzoek aan deze hem van zijn zienswijze op de hoogte te stellen, waarop de heer *Speyart van Woerden* op 5 December 1944 echter antwoordde, dat hij in verband met de inmiddels plaats gevonden hebbende gedachtenwisseling van mening was, dat daardoor het verzoek van generaal *Kruls* was komen te vervallen. [1]).

[1]) Vgl. bijlage 152.

Volgens de verklaring van mr. *Holla,* die de vergadering van 6 December 1944 heeft bijgewoond, heeft de heer *Kruls* zich tijdens die bijeenkomst zeer duidelijk van het standpunt van de Regering — en dus ook van dat van de procureur-generaal — gedistancieerd. Ook al hetgeen in de tijd daarna volgt, gaat een andere kant uit. De procureur-generaal vaardigt op 16 December 1944 een circulaire uit, bestemd voor zijn apparaat, welker inhoud naar het oordeel van de commissie in het algemeen in overeenstemming is met de inhoud van de richtlijnen van 14 December 1944 van de chef staf Militair Gezag. Nochtans ontstaat tegen deze circulaire van de procureur-generaal grote oppositie, met name van de zijde van verschillende militaire commissarissen. De illegaliteit, die de politie nog steeds niet voldoende gezuiverd achtte, begint zich opnieuw te roeren. De Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* geraakt naar aanleiding van een persgesprek met Anep-Aneta over het arrestatie-

probleem in een ernstig conflict met de G.O.I.W.N. Allerwege laait de strijd om het arrestatievraagstuk met hernieuwde hevigheid op.

Het beleid van generaal *Kruls* in deze nieuwe moeilijkheden, gereconstrueerd aan de hand van de door hem tot stand gebrachte regelingen, vertoont het volgende beeld.

Op 27 Januari 1945 worden de richtlijnen voor de militaire commissarissen van 14 December 1944 vervangen door nieuwe. Deze nieuwe richtlijnen tasten de principiële grondslag van die van 14 December 1944 niet aan. Bovendien wordt door de chef staf Militair Gezag op 10 Februari 1945 een nieuwe Algemene Lastgeving uitgevaardigd en bij een andere beschikking van diezelfde datum worden voor het tot op dat moment bevrijde Nederlandse grondgebied alle opsporingsambtenaren, in artikel 141 onder 3, 4, 5 en 6 van het Wetboek van Strafvordering vermeld, zijnde dus de politie, belast met de uitoefening der bevoegdheden, bedoeld in de Algemene Lastgeving. Voor het bevrijde gebied was aldus de arrestatiebevoegdheid bij het Militair Gezag, terwijl de uitvoering in handen van de politie was gelegd, een en ander geheel in de geest van de overeenstemming, welke op 7 December 1944 in het overleg tussen generaal *Kruls* en de procureur-generaal was tot stand gekomen.

Het verschil tussen de hier vermelde regeling van 10 Februari 1945 en die van de eerste Algemene Lastgeving van de chef staf Militair Gezag van 12 September 1944 was hierin gelegen, dat in de regeling van 10 Februari 1945 de aanwijzing van de politie voor de uitoefening van de bevoegdheden, bedoeld in de Algemene Lastgeving, uitdrukkelijk beperkt was tot het op dat moment bevrijde gebied. Deze beperking had grote betekenis, want bij beschikking van dezelfde datum werd voor het nog niet bevrijde gebied met betrekking tot de uitoefening van de bevoegdheden, bedoeld in de Algemene Lastgeving, een geheel andere regeling afgekondigd. Deze laatste regeling onderscheidde 3 phasen, in een latere versie nog uitgebreid tot 4 phasen. In de eerste phase was alleen sprake van aanhouding, welke uitsluitend zou geschieden door de leden van de arrestatieploegen van de B.S. Aanhouding, onderzoek en inbewaringstelling behoren in de tweede phase tot de taak van de opsporingsdiensten, daartoe voor zoveel nodig voor de aanhouding nog geassisteerd door de arrestatieploegen van de B.S.; in de derde phase in elk rayon van een opsporingsdienst, waarvan de chef staf Militair Gezag bepaald heeft, dat de politie voldoende gezuiverd is, tot de taak van de politie en in de vierde phase, waarin het politie-apparaat ten volle als hulp-apparaat van het Militair Gezag kan optreden, bij uitsluiting tot de taak van de politie. De eerste twee phasen zijn er bij de bevrijding van het Noorden inderdaad geweest. Tot de derde phase is het niet gekomen; op 19 November 1945 toch is de regeling van het Besluit Politieke Delinquenten tot stand gekomen.

Voorts werd, eveneens bij beschikking van 10 Februari 1945, met het oog op het nog te bevrijden gebied ingesteld een Centrale Opsporingsraad. Deze bestaat uit vijf leden, welke benoemd en ontslagen worden door de chef staf Militair Gezag. Vier leden worden benoemd op gezamenlijke voordracht van de bestuurders of feitelijke leiders van de ondergrondse organisaties; twee van deze leden dienen te worden gekozen uit de politie met dien verstande, dat zij werkzaam moeten zijn geweest in de illegaliteit. Het vijfde lid vertegenwoordigt de chef staf Militair Gezag. De instelling van de opsporingsdiensten geschiedt namens de chef staf Militair Gezag door de C.O.R., die volgens beschikking van 10 Februari 1945 leiding aan de opsporingsdiensten geeft en toezicht daarop uitoefent. Volgens deze regeling geeft de chef staf Militair Gezag in belangrijke mate zijn bevoegdheden op het stuk van de uitoefening der arrestatiebevoegdheid uit handen aan organen, waarop de illegaliteit grote invloed heeft.

Intussen is deze laatste regeling bij beschikking van de chef staf Militair Gezag van 4 April 1945 weer ingetrokken. Ingesteld werd toen een Centrale Adviescommissie, waarvan de leden eveneens benoemd worden op gezamenlijke voordracht van de bestuurders of feitelijke leiders van de ondergrondse organisaties. De Centrale Adviescommissie heeft tot taak de chef staf Militair Gezag van advies te dienen. Het verschil met de ingetrokken regeling inzake de C.O.R. is, dat de Centrale Adviescommissie geen regelrechte bemoeienissen met de instelling van de opsporingsdiensten en de uitoefening van hun taak heeft. De opsporingsdiensten zijn bij deze regeling van 4 April 1945 aan het Militair Gezag gesubordineerd. Blijkbaar is tegen de Centrale Opsporingsraad en zijn bevoegdheden met betrekking tot de opsporingsdiensten groot verzet gerezen bij de militaire commissarissen, die hun verantwoordelijkheid voor de openbare orde en rust moeilijk zouden kunnen dragen, indien zij niet bij uitsluiting de maatregelen tot handhaving of herstel daarvan zouden kunnen nemen.

De conclusie met betrekking tot de door generaal *Kruls* op 10 Februari 1945 tot stand gebrachte regelingen moet, naar het oordeel van de commissie, zijn, dat daarbij voor het bevrijde gebied werd vastge-

houden aan de beginselen, neergelegd in zijn door de Minister van Justitie goedgekeurde accoord met de procureur-generaal van 7 December 1944, terwijl voor het nog te bevrijden gebied belangrijke concessies aan de illegaliteit werden gedaan. Bij dit verschil in regeling voor het bevrijde en nog niet bevrijde gebied moet evenwel niet uit het oog verloren worden, dat het bevrijde gebied op het nog te bevrijden gedeelte des lands enige phasen vooruit was en dat het laatste nog de eerste periode, waarin de politie niet in staat zou zijn de arrestaties te verrichten, door moest. De regeling was echter van dien aard, dat de kans groot was, dat de illegaliteit ook in het nog te bevrijden gebied nog lang in het arrestatiewerk en wat daarmede samenhing betrokken zou blijven.

Intussen had de illegaliteit evenwel ook voor het bevrijde gebied einde Januari 1945 een belangrijke concessie bereikt: de verwijdering van de procureur-generaal! De militaire commissaris te Breda, de heer *van Boetzelaer,* kreeg op een gegeven moment een briefje in handen, dat de indruk maakte afkomstig te zijn van illegale zijde en waarin bedreigingen aan het adres van de procureur-generaal werden geuit. De heer *van Boetzelaer* is met dit briefje terstond naar de chef staf Militair Gezag te Brussel gereisd, die vervolgens met hem naar Londen is vertrokken om de Regering van een en ander op de hoogte te stellen. De bedreiging werd blijkbaar als zo ernstig voorgesteld, dat de Minister-President op advies van de heer *Kruls* een brief schreef aan de in Nederland vertoevende Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* met het verzoek om onmiddellijk met de procureur-generaal naar Londen te komen. Nadat deze heren aan dit verzoek voldaan hadden, is het verdere verloop van zaken aldus geweest, dat de procureur-generaal met ingang van 16 Februari 1945 zijn functie tijdelijk neerlegde en tot Juni 1945 buiten functie is gebleven.

De commissie heeft van deze gebeurtenis en van de daarover voor haar afgelegde verklaringen een uiterst onbehaaglijke indruk gekregen. De heer *van Boetzelaer* heeft medegedeeld, dat hij iedere Zondagochtend te Breda placht te vergaderen met enige heren uit de illegaliteit en dat in zulk een vergadering einde Januari 1945 het briefje ter tafel is gebracht door de heer *van der Hooft.* De heren *van der Hooft* en *Felderhof,* die met de heer *Deelen* gewoonlijk bij deze vergaderingen aanwezig waren, zeggen zich van dit briefje weinig te kunnen herinneren, althans niet te weten, hoe het daar gekomen is. De heer *Deelen* daarentegen verklaart, dat het briefje hem door een koerier, van wie hij verder niets weet, is bezorgd en dat hij het aan de heer *van Boetzelaer* heeft overhandigd. De heer *Serraris,* die te 's-Hertogenbosch hoofd was van de afdeling politie der B.S. en toen, zowel als vroeger, op zeer slechte voet met de heer *Speyart van Woerden* stond, verklaart, dat hij omstreeks dezelfde tijd een brief heeft geschreven aan de heer *Deelen,* waarin hij mededeelde, dat de procureur-generaal gevaar liep en waarin hij de heer *Deelen* om een onderhoud vroeg, waarop deze hem door de koerier, die de brief had overgebracht, liet mededelen, dat er aan gewerkt werd. Later zou de heer *Deelen* aan de heer *Serraris* hebben medegedeeld, dat zijn brief precies van pas kwam en dat naar aanleiding daarvan de reis van de heer *van Boetzelaer* naar generaal *Kruls* en tenslotte de verwijdering van de heer *Speyart van Woerden* uit het bevrijde Zuiden is gevolgd. De heer *Deelen* zegt daarentegen zich van zulk een brief van de heer *Serraris* niets te herinneren en ontkent ook deze later medegedeeld te hebben, dat zijn brief de bovengenoemde gevolgen heeft gehad. De heer *Deelen,* die op 16 Februari 1945 belast werd met de waarneming van de functie van de heer *Speyart van Woerden* als fungerend directeur van politie, houdt vol slechts een anoniem briefje ontvangen te hebben.

Het is de commissie niet gelukt uit deze tegenstrijdige verklaringen de werkelijke herkomst van het briefje, waarmede de heer *van Boetzelaer* naar generaal *Kruls* is gegaan, te reconstrueren. Wegens ernstige ziekte van de heer *Kok,* die ook in de Zondagochtendvergadering, waarin het briefje ter tafel kwam, aanwezig schijnt te zijn geweest, heeft de commissie deze niet kunnen horen. De commissie wil niet verhelen de indruk te hebben, dat in deze niet door alle getuigen de waarheid is gesproken. Zij acht dit een feit van dusdanig belang, dat naar haar oordeel een justitieel onderzoek in deze gewettigd is.

Het heeft de commissie voorts in hoge mate bevreemd, dat, indien de bedreiging van de procureur-generaal inderdaad ernstig genomen is, noch de heer *Serraris,* noch de heer *Deelen,* noch de heer *van Boetzelaer,* noch generaal *Kruls* daarin aanleiding hebben gevonden de heer *Speyart van Woerden* onmiddellijk te waarschuwen. Tot zijn aankomst te Brussel, een aantal dagen later, is deze van de mogelijkheid, dat er een aanslag op hem gepleegd zou worden, onkundig gelaten.

De commissie moet de reactie van de Regering en van generaal *Kruls* op de tegen de procureur-generaal gerichte bedreiging afkeuren. Men is hier geweken voor een bedreiging met terreur, die

wellicht nog gefingeerd is geweest, hetgeen uit een oogpunt van handhaving van het gezag niet toelaatbaar geacht kan worden. De verdediging van de heer *Gerbrandy,* dat bij de verwijdering van de heer *Speyart van Woerden* uit het bevrijde gebied diens standpunt inzake het arrestatievraagstuk en de wil van de illegaliteit geen rol zal hebben gespeeld, doch dat het ging om de modus quo van het optreden van de heer *Speyart,* om de reacties, welke hij verwekte, komt de commissie weinig overtuigend voor. Immers die reacties hadden zich reeds geruime tijd gemanifesteerd, zodat een betoog als zoude een op grond van deze reacties genomen maatregel los hebben gestaan van de in het befaamde briefje geuite bedreiging weinig aannemelijk voorkomt.

Uit de verklaring van generaal *Kruls* is de commissie gebleken, dat deze het niet uitsluit, dat bij zijn voorstel aan de Regering om de heer *Speyart van Woerden* tijdelijk uit het bevrijde Zuiden te verwijderen, ook de gedachte door zijn hoofd is gegaan, dat de rust zou zijn gediend, wanneer de procureur-generaal enige tijd afwezig zou zijn. Deze reactie van de heer *Kruls* is naar het oordeel van de commissie een symptoom van de wijze, waarop hij met betrekking tot het arrestatieprobleem tussen de standpunten van de procureur-generaal en van de illegaliteit heeft gemanoeuvreerd.

Een bijzonder onaangename indruk hebben in dit verband nog op de commissie gemaakt de twee brieven van generaal *Kruls,* die zij aan het slot van § 7 van dit hoofdstuk heeft opgenomen. De brief van 7 Februari 1945 aan de heer *van Boetzelaer* is blijkbaar geschreven, nadat de illegaliteit vernomen had, dat de heer *Speyart van Woerden* op 3 Februari 1945 naar Nederland was teruggekeerd en zij aan haar teleurstelling daarover uiting had gegeven. De brief van 17 Februari 1945 aan de Minister van Justitie maakt duidelijk, hoe de heer *Kruls* van de verwijdering van de heer *Speyart van Woerden* uit het bevrijde gebied tegenover de Regering een prestigekwestie heeft gemaakt, hetgeen zeker heeft bijgedragen tot de moeilijkheden, welke de heer *Speyart* daarna nog van de zijde der Regering heeft ondervonden.

Met betrekking tot het standpunt van de procureur-generaal en dat van de illegaliteit is de commissie van mening, dat de visie van de procureur-generaal formeel gesproken de juiste is geweest. Zijn standpunt is geheel in overeenstemming met de bepalingen van het B.B.S.B. en het Wetboek van Strafvordering. Dat was het standpunt van de illegaliteit niet, hoewel aan haar opvattingen zeer reële psychologische factoren ten grondslag lagen. Stringente toepassing van het systeem van de procureur-generaal bij het begin van de bevrijding zou wellicht ernstige repercussies b.v. in de vorm van een bijltjesdag te voorschijn hebben geroepen. In België is dit systeem van de aanvang af toegepast kunnen worden, doch de verhoudingen lagen in het bevrijde Nederland met betrekking tot de politie veel ongunstiger dan zulks, blijkens de verklaring van de heer *Ganshof van der Meersch,* in België het geval was. De politie was hier te lande — waarschijnlijk tengevolge van het feit, dat Nederland een Duits civiel bestuur heeft gehad — veel meer aangetast en gehavend dan in België en zou dus direct na de bevrijding haar taak op het gebied van de zeer talrijke arrestaties van politiek verdachten niet aangekund hebben met alle noodlottige gevolgen van dien. Toen echter de strijd tussen de beide bovenbedoelde standpunten gevoerd werd, was de bevrijding van het Zuiden reeds enige maanden achter de rug, zodat toen de argumenten van de illegaliteit niet meer dezelfde kracht hadden als tevoren. Bij een behoorlijk overleg zou het daarom naar de mening van de commissie mogelijk moeten zijn geweest om deze standpunten te overbruggen.

Dat dit zou hebben kunnen geschieden in een direct overleg tussen de procureur-generaal en de illegaliteit acht de commissie evenwel uitgesloten. Daarvoor waren de persoonlijke controversen tussen de procureur-generaal en de leidende figuren uit de illegaliteit te groot en lagen hun werelden te ver uit elkaar. Symptomatisch ten deze zijn het gesprek van de heer *Speyart van Woerden* met mr. *Abbing* en de uitgesproken vijandschap tussen hem en de heer *Serraris.* Voor het feit, dat zulk een direct overleg niet mogelijk was, draagt naar het oordeel van de commissie de procureur-generaal, die, naar haar is gebleken, een zeer weinig plooibaar man is, de grootste schuld, hoewel er ook aan de zijde van de illegaliteit figuren waren, met wie zeer moeilijk te spreken viel, zoals b.v. de heer *Hoekstra.*

Gegeven evenwel het feit, dat een direct overleg tussen de procureur-generaal en de illegaliteit niet mogelijk was, had het op de weg van de chef staf Militair Gezag gelegen om dit overleg tot stand te brengen en aldus te trachten het verschil van inzicht te overbruggen. Uit geen enkele verklaring is naar voren gekomen, dat generaal *Kruls* daartoe pogingen in het werk heeft gesteld. De commissie betreurt het ten zeerste, dat zulks niet is geschied.

In stede van te trachten de bij het arrestatieprobleem betrokken

partijen tot overeenstemming te brengen, heeft de heer *Kruls,* naar de mening van de commissie, mede ter versterking van zijn eigen positie tegenover de Regering, de politiek van het „divide et impera" gevoerd en is daarbij einde 1944 en begin 1945 overgeheld naar het standpunt van de partij, die naar zijn mening de meeste moeilijkheden zou kunnen veroorzaken: de illegaliteit. Later heeft hij in zijn „Beschikking Instelling Centrale Adviescommissie" van 4 April 1945 weer een gedeelte van de concessies, die hij in Februari 1945 aan de illegaliteit had gedaan, teruggenomen. Deze opportunistische politiek van generaal *Kruls* kan de commissie niet bewonderen, te meer daar zij ten gevolge heeft gehad, dat de impasse, waarin het arrestatieprobleem was komen te verkeren, maanden en maanden heeft voortgesleept, zulks ten detrimente van de gearresteerden en in het bijzonder van de onschuldigen onder hen.

Tenslotte is de commissie uit de afgelegde verklaringen gebleken, dat met betrekking tot de arrestaties in het nog te bevrijden gebied noch door de Regering, noch door de chef staf Militair Gezag is overwogen, of wellicht voor dit gebied niet een regeling had moeten worden gereed gemaakt, waarbij met minder arrestaties werd volstaan voor het geval bij de bevrijding daarvan tevens de oorlog zou zijn geëindigd. De heer *Gerbrandy* verklaart weliswaar, dat deze aangelegenheid, naar hij meent, tweemaal — waarschijnlijk naar aanleiding van een nota van de inmiddels afgetreden heer *van Heuven Goedhart* — in de Ministerraad ter sprake is gekomen, doch er is in ieder geval geen besluit genomen om de lijn om te buigen. Dat dit niet gebeurd is, heeft ten gevolge gehad, dat ook in het Westen des lands, waar niet meer de oorlogsnoodzaak gold, welke de in het Zuiden gevolgde arrestatiepolitiek mede beïnvloed heeft, de arrestaties op dezelfde grote schaal hebben plaats gevonden. Daardoor is het probleem van de politieke delinquenten uitgegroeid tot een dusdanige omvang, dat Overheid en volk hierbij in de eerste jaren na de bevrijding voor welhaast onoplosbare problemen werden gesteld.

XIV. Misstanden in de kampen voor politieke delinquenten

Op 1 October 1949 heeft de commissie mr. *A. M.* baron *van Tuyll van Serooskerken,* procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, verzocht een onderzoek in de ruimste zin in te stellen naar de misstanden in de kampen van de politieke delinquenten en wel in een schrijven van de volgende inhoud:

> „Hierbij heeft de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 de eer U te bevestigen, dat zij na met U gehouden besprekingen en na overleg met de Minister van Justitie besloten heeft U de opdracht te verstrekken een onderzoek in te stellen naar de misstanden, welke in de periode onmiddellijk na de bevrijding van ons land hebben bestaan in alle of bepaalde kampen voor politieke delinquenten. Dit onderzoek zal niet alleen moeten betreffen de eventuele strafbare feiten, begaan door kamppersoneel en anderen, doch zal zich ook kunnen uitstrekken tot alles, wat daarmee in de ruimste zin verband houdt, o.a. de inrichting der kampen zelf, het toezicht of gebrek aan toezicht daarop en de wijze, waarop publicaties over deze aangelegenheden tot stand zijn gekomen".

Op 9 October 1950 heeft de heer *van Tuyll van Serooskerken* de commissie een korte samenvatting aangeboden van het resultaat, hetwelk het onderzoek naar de misstanden in de kampen voor politieke delinquenten tot dan toe had opgeleverd. Deze samenvatting luidt als volgt:

> „In pers en brochures zijn mededelingen gedaan omtrent misstanden, welke in de kampen der zgn. politieke delinquenten zouden hebben geheerst.
>
> Een onderzoek omtrent de al of niet juistheid van de gedane beweringen wordt bemoeilijkt door de omstandigheid, dat vele getuigen, die in staat geacht moeten worden een verklaring terzake af te leggen, niet bereid zijn zulks te doen, eensdeels uit vrees, dat hun dit te eniger tijd aangerekend zal worden en anderdeels op grond van het feit, dat zij van oordeel zijn, dat misstanden onvermijdelijk waren en het geen zin heeft daarover nog te spreken.
>
> De brochure van dr. *H. W. van der Vaart Smit* is in het bijzonder aan dit onderwerp gewijd. Met betrekking tot de waarde, aan deze brochure toe te kennen, moet worden vastgesteld, dat de schrijver — gelijk hij mij verklaard heeft — nimmer heeft waargenomen, dat gedetineerden mishandeld zijn en dat hij de inhoud der brochure heeft ontleend aan mededelingen, hem door anderen gedaan.
>
> Bij het door mij ingestelde onderzoek heb ik mij beperkt tot kamp-misstanden en heb ik daarin niet betrokken beweerdelijk plaats gevonden hebbende mishandelingen van gedetineerden, gepleegd door verhorende ambtenaren, welke ook buiten de kampen zouden hebben plaats gevonden.
>
> Naar vermogensmisdrijven, ten nadele van gedetineerden gepleegd, strekt het onderzoek zich niet uit. Vermogensmisdrijven zijn op zulk een schaal gepleegd, dat een onderzoek daarnaar ondoenlijk moet worden geacht, terwijl bovendien niet vast te stellen is, op welk tijdstip en door wie het ontvreemden van aan de gedetineerden toebehorende gelden en goederen heeft plaats gevonden.
>
> Het onderzoek is nog niet geëindigd. Het vormen van een oordeel omtrent de omvang der beweerde misslagen en tekortkomingen alsmede omtrent de vraag, of alle geuite beschuldigingen al dan niet juist zijn, is nog niet mogelijk.
>
> Het onderzoek heeft evenwel uitgewezen — en aldus kan het resultaat van het tot dusver gehouden onderzoek worden samengevat — dat nagenoeg alom bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij door de Duitsers gedurende de bezetting toegepaste methodes zijn overgenomen.
>
> De mishandelingen hebben plaats gevonden, zowel als op zich zelve staande handelingen van bewakers als door de kampleiding goedgekeurde, althans toegelaten feiten.

Hiertegenover is te stellen, dat — gelijk evenzeer is gebleken — in vele gevallen de leiders der kampen zich tegen het mishandelen van gedetineerden hebben verzet en getracht hebben dit tegen te gaan.

De ernstigste gevallen van mishandeling hebben zich voorgedaan in de eerste tijden na de bevrijding.

Van het verkrachten van vrouwen is niet gebleken. Het moet evenwel niet uitgesloten geacht worden, dat zulks toch heeft plaats gevonden, daar het zeer wel mogelijk is, dat vrouwen, die daarvan het slachtoffer zijn geworden, daarover thans geen verklaring willen afleggen.

Vrouwen zijn vaak aan een vernederende behandeling door mannelijke bewakers blootgesteld. De bewering, dat in het kamp te Westerbork „geblinddoekte (en vastgebonden) vrouwen door gehele groepen werden misbruikt", is ongegrond.

Het is hier niet de plaats in het algemeen bijzonderheden te vermelden, waarop evenwel hetgeen onderscheidenlijk in het kamp „De Vergulde Hand" te Vlaardingen en de Harskamp is voorgevallen, een uitzondering oplevert.

In het kamp „De Vergulde Hand" zijn gedetineerden met ijzeren scheepskettingen — afkomstig van de scheepswerf *Figee* — waaraan twee ijzeren beugels waren bevestigd (gewicht 2,3 kg) aan de enkels aan elkander geklonken. Bedoelde gedetineerden zijn weken lang, dag en nacht, aan elkander geklonken geweest. Verwondingen zijn niet uitgebleven.

Op 27 November 1945 is op last van hoger hand hieraan een einde gemaakt.

De bewaking van de Harskamp is in de maand Juli 1945 door de Canadezen aan Nederlandse bewakingstroepen overgedragen.

De Nederlandse bewakingstroepen hebben zich op ernstige wijze misdragen. Gedurende de avond en in de nacht hebben zij door de barakken geschoten, tengevolge waarvan vele gedetineerden, zelfs in hun slaap, het leven hebben verloren.

Deze nachtelijke schietpartijen, welke gemiddeld twee of drie keer per week plaats vonden, hebben zeker tot in het voorjaar 1946 voortgeduurd.

Volgens de verklaringen der getuigen hebben vooral de 2de en de 4de compagnie — en in het bijzonder de 2de compagnie — van het 14de Regiment Infanterie in deze misdragingen uitgemunt. Ik moge verwijzen naar de door mij opgemaakte en hierbij gevoegde processen-verbaal nrs. 42, 51, 54, 69, 76 en 78, alsmede naar het rapport van de Inspecteur-rijksrechercheur *P. A. van Noothoorn,* dd. 8 October 1950.

Ernstige en meedogenloze mishandeling van gedetineerden heeft plaats gevonden in de Strafgevangenis te Scheveningen gedurende het tijdvak, waarin de leiding van het gesticht bij de Canadezen berustte.

Als directeur van het gesticht trad op een in Canadese dienst zijnde Nederlander; de bewakers waren in hoofdzaak Scheveningers.

Op 22 Juli 1945 is de leiding van het gesticht aan het M.G. overgedragen en aan bedoelde wantoestand terstond een einde gemaakt".

Naar aanleiding van dit rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* en de daarbij gevoegde bijlagen [1]) heeft de commissie een aantal getuigen gehoord. Een samenvatting van deze verhoren laat zij hier thans volgen.

[1]) Bijlage 153.

85897 *(van Bemmelen)*

Professor mr. *J. M. van Bemmelen,* die direct na de bevrijding van het Westen door generaal *Kruls* als adviseur bij de staf van het Militair Gezag was aangesteld, is in Juni 1945 benoemd tot hoofd van Sectie II B—D van het Militair Gezag (B was vervolging en in bewaringstelling en D kampen van bewaring en verblijf), terwijl de heer *Ter Veer,* tot dusver hoofd van sectie II, voortaan sectie II A—C waaronder o.m. de civiel-rechtelijke afdeling, de afdeling zuivering e.d. behoorden, onder zich zou hebben. Deze functie heeft de heer *van Bemmelen* uitgeoefend tot 15 September 1945 en toen is hij opgevolgd door overste *Reitsma.* Deze was er ook in Juni of Juli bijgekomen, maar hij stond toen onder de heer *van Bemmelen.* De heer *Reitsma* werkte ook voor de afdeling kampen en P.O.D.'s maar de heer *van Bemmelen* is eerst zijn chef geweest. In September is de heer *Reitsma* zijn opvolger geworden en toen is de heer *van Bemmelen* weer adviseur geworden.

De heer *van Bemmelen* heeft in die twee maanden grote moeilijkheden gekregen, omdat hij er zeer voor geporteerd was een groot aantal politieke delinquenten meteen vrij te laten. Bij zijn inspectie van de kampen trof hij enorme wantoestanden aan, er was een overbevolking en er waren veel mensen, van wie hij van mening was, dat zij voorlopig wel konden worden vrijgelaten, ook al zouden

zij later misschien berecht worden, zodat hij in Augustus heeft geadviseerd een groot aantal politieke delinquenten voorlopig vrij te laten. Minister *Schermerhorn* en ook kolonel *Snijders* hebben dit idee aanvankelijk overgenomen, omdat zij ook zagen aankomen, dat er zich in de kampen ongelukken en moeilijkheden zouden voordoen, vooral in de winter, omdat er bijna geen brandstof voor de kampen was. De heer *van Bemmelen* heeft dus gezegd, dat de enige mogelijkheid was, dat er van de 90 à 100 duizend mensen in de kampen ongeveer 40 duizend werden vrijgelaten. Dan was er een kans, dat de overigen behoorlijk zouden kunnen worden ondergebracht en dat men er enige orde in kon scheppen. Dit idee is een ogenblik overgenomen door Minister *Schermerhorn,* maar toen is er een geweldig spektakel over gekomen in de pers en bij het gehele Nederlandse volk, dat hiervoor nog niet rijp was, zodat de heer *van Bemmelen* als zondebok de woestijn is ingezonden.

In die periode waren de heren *van Bemmelen* en *Ter Veer* op één „level". De heer *Snijders* was het hoofd van alles. De heer *Snijders* was weliswaar sous-chef van het Militair Gezag, maar de tweede sectie was zijn oorspronkelijke sectie en daarmede bemoeide hij zich in de eerste plaats.

85903 *(van Bemmelen)* Toen de heer *van Bemmelen* ongeveer een maand adviseur was, heeft hij gezegd, dat het onmogelijk was, dat de heer *Ter Veer* dit alles zou doen; de kampen zouden nooit goed worden, wanneer er niet één hoofd over werd aangesteld. Op dat ogenblik waren de P.O.D.'s en de kampen nog samen in de sectie II B en D en speciaal voor de kampen heeft de heer *van Bemmelen* toen de heer *Reitsma* onder zich gekregen.

85906 *(van Bemmelen)* De eerste maanden na de bevrijding was er een aantal kampen onder toezicht van de Canadezen; Vught b.v. stond gedeeltelijk onder de Canadezen. Er waren ook kampen, die terstond onder de B.S. hebben gestaan en door het Militair Gezag zijn overgenomen, zodat er steeds Nederlandse leiding is geweest.

Het kamp aan de Levantkade te Amsterdam heeft van het begin af aan onder Nederlandse leiding gestaan, terwijl de Harskamp de eerste tijd onder Canadese leiding is geweest. Toen de heer *van Bemmelen* hoofd was van de sectie II B-D, heeft hij meegemaakt, dat de Nederlanders de Harskamp hebben overgenomen; de heer *van Bemmelen* heeft er zelf onderhandelingen over gevoerd. De juiste data weet hij niet precies, maar als hij het zou moeten schatten, dan zou hij zeggen, dat de onderhandelingen zijn gevoerd in de loop van Juli en dat einde Juli, begin Augustus, de Harskamp is overgenomen. De Harskamp was, als hij het zich goed herinnert, een van de laatste kampen, die van de Canadezen zijn overgenomen.

85910 *(van Bemmelen)* Op de vraag, wat de overgang van de stoottroepen naar de gezagstroepen inhield, antwoordt de heer *van Bemmelen,* dat de stoottroepen mensen waren, die reeds tijdens de oorlog hadden meegevochten of onmiddellijk bij de bevrijding waren geformeerd; het was dus het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten en de gezagstroepen waren een conglomeraat, gedeeltelijk van het bewakend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten en alle mogelijke vrijwilligers, die zo uit de burgerij waren gehaald. Dat was het verschil. De stoottroepen waren wilde jongens, die er overal op wilden slaan en dus ook op de kampen. Aan de ene kant was het dus een voordeel, dat men die gezagstroepen kreeg, aan de andere kant was het een nadeel, omdat men mensen kreeg, die nog in geen enkel verband waren geweest.

85911 *(van Bemmelen)* De oorzaak van de situatie, dat buiten- en binnenbewaking gescheiden waren en dat de kampcommandant niets had te zeggen over de buitenbewaking, is geweest, dat men oorspronkelijk — de heer *van Bemmelen* heeft dit echter niet helemaal meegemaakt, omdat het in Brabant reeds zo was — in de tijd, toen het nog oorlog was, de bewaking van die kampen heeft gezien als militair doel. Men moest dus troepen hebben, die b.v. een overval op het kamp door de vijand konden verhinderen. Deze situatie is gebleven. De stoottroepen stonden onder de Prins. Gedeeltelijk bestond er ook een rivaliteit tussen het Militair Gezag en de commandanten van de troepen van de Prins, die een vinger in de pap wilden houden en zich een bepaalde taak niet wilden laten ontnemen. Zij zeiden, dat het een kwestie van militaire veiligheid was, dat de kampen bewaakt werden, waarvoor het Militair Gezag niet voldoende kon zorgen. Van het begin af aan is het dus een grote moeilijkheid geweest, die historisch aldus was ontstaan en die oorspronkelijk raison d'être had, maar op de duur niet meer en slechts aanleiding gaf tot de meest grenzeloze verwarring van bevoegdheden tussen de kampcommandant en de commandant stoottroepen. Vooral in de Harskamp was dit heel erg. De Canadezen bewaakten het kamp en zij zijn vervangen door stoottroepen, die tot het strijdend gedeelte behoorden en binnen het kamp zijn zij vervangen door een kampcommandant van het Militair Gezag met een betrekkelijk kleine staf. Het is een vreselijk onding om als

kampcommandant niets te zeggen te hebben over de troepen, die het kamp bewaken.

85914 *(van Bemmelen)* De heer *van Bemmelen* is door het land gegaan, eerst in de tijd, toen hij adviseur was, en later ook, toen hij hoofd van de kampen was. Vooral in het allereerste begin, maar ook nog later, waren de vervoermiddelen zeer slecht. De heer *van Bemmelen* heeft zoveel mogelijk kampen geïnspecteerd, hetgeen een wonderlijke taak was, want soms ontdekte men er twee of drie kampen per week bij. Plotseling bleken er b.v. in het Noorden van Groningen kampen te zijn, waarvan men niet de flauwste notie had, dat ze bestonden, hetgeen met de gebrekkige vervoermiddelen ook heel begrijpelijk was. Registratie van de kampen was niet mogelijk.

In Februari 1945 heeft de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in het Westen de Algemene Lastgeving, die met een wapenzending gedropt was, ontvangen. De heer *van Bemmelen* heeft generaal (toen nog kolonel) *Koot* en kolonel (toen nog majoor) *Six* direct gezegd, dat het natuurlijk een vrijwel onuitvoerbare taak was, dat zij zoveel mensen moesten arresteren. Het moest echter en er was niets aan te doen. De orders voor de arrestatieploegen heeft de heer *van Bemmelen* zelf gemaakt en door het hele land hebben zij orders gegeven, dat de Binnenlandse Strijdkrachten arrestatieploegen moesten vormen. Men heeft toen ook de eerste instructies gegeven, dat voor kampruimte gezorgd moest worden. Het was echter Maart 1945 en als men dan orders door het hele land moest geven, dan werden deze per fiets overgebracht en men moest maar afwachten, wat er van terecht kwam.

De eerste dag na de bevrijding is de heer *van Bemmelen* rondgereden om te zien, hoe het ging met de arrestaties. Het ging natuurlijk allerjammerlijkst. De mensen werden in volkomen geïmproviseerde kampen ondergebracht. In de loop van Mei en Juni heeft men langzaam aan de kampen geregistreerd. Een aantal van de kampcommandanten en ook hoofden van de P.O.D.'s voelden zich volkomen onafhankelijk en hadden er lak aan, wat Den Haag zei. Het is werkelijk nog een wonder, dat er nog iets van terecht is gekomen. Er zijn echter gelukkig ook mensen geweest, die deze zaak met veel energie hebben aangepakt. De heer *van Bemmelen* is in Augustus in een vrouwenkamp te Leeuwarden geweest, dat onder mejuffrouw *Colenbrander* stond. Dit kamp was perfect, het was een modelkamp, het had zò als vrouwelijke jeugdgevangenis gebruikt kunnen worden. De geest was uitstekend, er was werk voor de meisjes. Mejuffrouw *Colenbrander* had er alles van gemaakt, wat er van te maken viel.

85916 *(van Bemmelen)* Daarentegen was het kamp te Groningen, zowel het vrouwen- als het mannenkamp, allerabominabelst. Westerbork was heel slecht. Drente had alles in Westerbork geconcentreerd. Het was echter een bestaand kamp, maar er waren ook allerlei geïmproviseerde kampen. Hij heeft ook wel ernstige wantoestanden aangetroffen. De heer *van Bemmelen* is eens onverwacht op een avond te Amersfoort geweest en hij wilde toen per se de strafcellen zien. Na enige moeite werd hij in de strafcellen toegelaten en toen vond hij er twee mannen, die halfdood waren geslagen. De heer *van Bemmelen* heeft gevraagd wie dit had gedaan; hij heeft dit onmiddellijk aan de commissaris van politie medegedeeld en toen is er dezelfde avond nog een onderzoek geweest. De moeilijkheid was echter, dat de heer *van Bemmelen* en zijn mensen weer verder moesten, zij kenden van de kampcommandanten eigenlijk niemand. Zo'n inspectie was betrekkelijk kort en dan moest men weer naar een volgend kamp. In September hadden zij de zaak vrijwel in de hand en zijn er bij zijn weten ook niet zulke vreselijke wantoestanden meer voorgekomen. In September is de vliegende brigade gevormd. De vliegende brigade is een idee geweest, dat de heer *van Bemmelen* kolonel *Snijders* heeft gesuggereerd. Kolonel *Snijders* heeft zich zelf aan het hoofd van die brigade gesteld. Deze brigade heeft ook een verslag uitgebracht.

Toen de heer *van Bemmelen* zoveel mogelijk kampen had bezocht, is een van eerste adviezen geweest een soort van inspectie voor de kampen in te stellen en toen de heer *Ter Veer* later aan het hoofd van het directoraat-generaal kwam, is dit helemaal in orde gekomen. Hoe wil men echter een inspectie maken, wanneer er bijna geen vervoermiddelen ter beschikking zijn?

Wanneer de heer *Reitsma* verklaart, dat hem, toen hij hoofd van sectie II B-D was, nooit klachten hebben bereikt over mishandelingen en excessen, die in de kampen plaats vonden, terwijl hij evenmin iets wist van de rapporten van de vliegende colonne, dan lijkt dit de heer *van Bemmelen* onwaarschijnlijk. Bovendien zat de heer *Mentrop*, die onder de heer *Reitsma* stond, in de vliegende brigade.

85922 *(van Bemmelen)* De heer *van Bemmelen* is zelf in Augustus en September tweemaal in de Harskamp geweest; eenmaal vlak nadat men het kamp had overgenomen van de Canadezen en de tweede maal later. Ieder ogenblik waren daar schietpartijen, eerst onder de Canadezen, maar ook later met de stoottroepen. Vrijwel in het begin heeft de heer *van*

Bemmelen de leiding van de Harskamp veranderd en toen is daar majoor *Scholten* gekomen. Eerst was de heer *Jansen* er geweest van 25 Juni tot 24 Augustus 1945. De heer *van Bemmelen* heeft hem laten vervangen en het is niet zo gemakkelijk geweest er iemand anders voor te vinden. Generaal *Kruls* en hij hebben er lang over geconfereerd en allerlei mensen overwogen. Uiteindelijk zijn zij gekomen op majoor *Scholten,* die ook niet in alle opzichten aan de eisen voor een kampcommandant voldeed, maar het toch beter heeft gedaan dan de heer *Jansen.*

85931 *(van Bemmelen)* De Harskamp heeft van het begin af aan grote moeilijkheden opgeleverd van de buitenbewaking met de binnenbewaking en dat deze moeilijkheden niet minder werden, toen de stoottroepen door de gezagstroepen werden vervangen, was de heer *van Bemmelen* volkomen bekend en dit heeft hij bij generaal *Kruls* ook besproken. Dat er in Augustus schietpartijen (het was de heer *van Bemmelen* niet bekend, dat mensen ook in hun bed werden doodgeschoten) waren geweest, was een van de redenen, waarom de heer *van Bemmelen* er heen ging en waarom hij de heer *Jansen* heeft vervangen door majoor *Scholten.* Einde Augustus of begin September heeft de heer *van Bemmelen* eens de procureur-generaal van het Amsterdamse Hof met enige leden van het Amsterdamse Bijzonder Gerechtshof en enige leden van het Haagse Bijzonder Gerechtshof meegenomen om hun te laten zien, wat voor mensen zij te berechten zouden krijgen en ook hoe de mensen daar gehuisvest waren, op dat ogenblik nog voor een deel in holen en ondergrondse onderkomens. Ook daarin hebben de heer *van Bemmelen* en zijn mensen geprobeerd verbetering te brengen, maar het was verschrikkelijk moeilijk in het begin.

85932 *(van Bemmelen)* De praktijk heeft de heer *van Bemmelen* gelijk gegeven; in het eerste jaar zijn er ongeveer dertigduizend mensen vrijgelaten, alleen had men het naar zijn gevoel veel eerder moeten doen. Daarom heeft hij er ook steeds op aangedrongen, dat zo spoedig mogelijk commissies zouden worden ingesteld, die systematisch de kampen zouden nagaan en een voorlopige schifting zouden maken en de mensen vrijlaten. De heer *van Bemmelen* heeft wel kampen bezocht, waar hij de kampcommandant heeft gezegd, dat deze op verantwoording van de heer *van Bemmelen* de mensen, van wie hij van mening was, dat zij er niet hoorden, vrij moest laten. De kampcommandanten durfden het echter niet en zeiden dan, dat zij het niet mochten doen, en hoewel de heer *van Bemmelen* zei, dat zij het op zijn verantwoording mochten doen, het hielp niet. Het was echter onzinnig wat voor mensen in de kampen waren. In Amersfoort trof de heer *van Bemmelen* een volkomen kindse man van 85 jaar aan; er was niets met hem te beginnen. En zo waren er meer. Een van hun eerste taken is geweest te trachten de jongeren uit de kampen te krijgen. Toen de heer *van Bemmelen* voor de eerste maal te Vught kwam, waren de jongens van 15, 16 jaar samen met de ouderen. Toen hij iets over de kampen te zeggen kreeg, heeft hij bevolen, dat alle jongeren beneden de 18 jaar in een aparte barak moesten worden ondergebracht en onder aparte leiding. Vóór die tijd was hieraan niets gedaan, maar nadat hij het bevolen had en ook generaal *Kruls,* gebeurde het nog niet terstond en overal. Hiernaar kan men de moeilijkheden afmeten om in die kampen enige orde te scheppen.

85934 *(van Bemmelen)* Het was onmogelijk het kamppersoneel, dat in de eerste tijd te hooi en te gras was aangetrokken, te selecteren. Dan moest men ander en beter personeel hebben. Het heeft een ontzaglijke moeite gekost voor het kamp Levantkade, waar per se een andere leiding moest komen, een nieuwe commandant te vinden. De heer *van Bemmelen* is er dagen mee bezig geweest. Er heersten daar wantoestanden; de commandant mishandelde de mensen en had nog het idee van Bijltjesdag. Een leraar, oud-reserve-officier, die de heer *van Bemmelen* kende, is tot kampcommandant gemaakt. Hij heeft het echter ook niet uitgehouden; hij kon tenslotte niet tegen zijn eigen staf op.

85936 *(van Bemmelen)* Over het onderzoek van de zaken der gedetineerden zegt de heer *van Bemmelen,* dat de P.O.D.'s helemaal een chaos waren. Het hoofd van sectie II B-D ging over de P.O.D.'s en de kampen, zodat men begrijpt, wat de man aan zijn hoofd had. De heer *van Bemmelen* heeft dit later ook gesplitst weten te krijgen. Ieder van de leiders van die P.O.D.'s deed precies, wat hij wilde. De heer *van Bemmelen* kreeg de meest grenzeloze klachten over de P.O.D. in Den Haag op het Lange Voorhout, waar alle mensen in de kelder werden gestopt.

85937 *(van Bemmelen)* Naar de mening van de heer *van Bemmelen* was er geen sprake van, dat men meer en spoediger gebruik had kunnen maken van de diensten van de politie. De politie was te gering in aantal en moest bovendien zelf gezuiverd worden. Te Amsterdam heeft men de politie zoveel mogelijk ingeschakeld en desalniettemin zijn er bij de P.O.D. grote moeilijkheden gerezen. Bij de voorbereidingsvergaderingen in Maart 1945, dus nog tijdens de bezetting, heeft men de politie ingeschakeld en overal heeft men zoveel mogelijk de ver-

trouwde politie ingeschakeld. Men kon echter met het politie-apparaat, dat voor een deel vergiftigd was met mensen, die waren opgeleid in Schalkhaar, niet zo maar ineens beginnen. De heer *van Bemmelen* gelooft niet, dat het in de loop van de maanden mogelijk was geweest de politie sneller en in grotere mate bij de P.O.D.'s in te schakelen dan in feite is gebeurd. Men heeft altijd gezegd, dat het Militair Gezag veel spoediger had moeten worden opgeheven. Op het ogenblik, dat tot de liquidatie van het Militair Gezag werd besloten, werd er met steun van de Regering een geheel nieuwe afdeling van het Militair Gezag gevormd, nl. de dienst voor de oorlogsgraven, omdat geen enkel departement in staat was deze afdeling op te nemen en het ook niet wilde. Het Departement van Justitie is tot September voor een groot deel te Apeldoorn geweest en voor een ander deel in Den Haag; het was volmaakt gedesorganiseerd. Men kon dan toch niet ineens de zaak aan de politie gaan overdragen; dit heeft moeten wachten, totdat de zaak iets meer geordend was.

85815 *(Reitsma)* Nadat mr. *S. M. S. Reitsma* uit zijn verblijf in Duitse concentratiekampen was teruggekomen, is hij in functie getreden bij de Sectie II B-D. van het Militair Gezag. In September 1945 heeft hij de heer *van Bemmelen* als chef van deze sectie opgevolgd. Genoemde sectie was een combinatie van de opsporing, d.w.z. de vervolging en inbewaringstelling van politieke delinquenten, en van de kampen. B. was opsporing en D. had betrekking op de kampen. Toen de heer *Reitsma* half Juni 1945 die functie aanvaardde, was Vught nog in handen van de Canadezen. Of dit ook met de andere kampen het geval was, weet de heer *Reitsma* niet. Er was toen in Vught een strijd tussen de Canadezen en de Hollandse bewaking. Dat was de grote moeilijkheid. Er zijn verschillende besprekingen over geweest. De Canadezen zeiden: Dit moeten wij doen en dat hebben jullie maar uit te voeren. De heer *Reitsma* had met de kampen speciaal niet te maken. De Sectie II D was gedelegeerd aan overste *Mentrop,* dus de heer *Reitsma* bemoeide zich bijzonder weinig met de kampen. De heer *Mentrop* was uiteindelijk aan de heer *Reitsma* ondergeschikt. Deze delegeerde alle zaken van de kampen en had zelf de dossiers van de politieke delinquenten.

85825 *(Reitsma)*

85835 *(Reitsma)*

85837 *(Reitsma)* De heer *Reitsma* kan wel vertellen, waar het ontzettend was, waar hij zelf gewapend heen ging; dat waren de Harskamp en de Levantkade. Dat zijn de kampen, die hij speciaal heeft bezocht, omdat hij geruchten hoorde, dat het daar niet goed was. Hij is er heen gegaan. Daar kan hij een boek over schrijven. Canaille zat er. Die vrouwen in de Levantkade was het ergste scum van het scum. De toestanden waren ook heel erg. Op het kamp Vught was de heer *Reitsma* zeer gesteld om het te bezoeken; dat is het kamp, dat hij het meest heeft bezocht. Daar zat majoor *de Wit,* die zo zacht was, dat de heer *Reitsma* hem dikwijls heeft moeten zeggen: „Man, je bent gek. Vergeet niet, hier zit de S.S. in een speciale afdeling; mensen, die onze jongens hebben vermoord. Je gaat toch niet voor die kerels viool spelen, zelf op het podium, als commandant van een kamp"! Dat heeft de heer *Reitsma* hem verboden. Het kamp Vught was echter in zijn tijd goed, het was alleen te ethisch.

85850 *(Reitsma)* Er was altijd een gevecht tussen de commandant van het kamp en zijn buitenbewaking. Dat heeft de heer *Reitsma* altijd mal gevonden. Als men een kamp bewaakt, bewaakt men het van binnen en van buiten. Dat moet in één hand zijn. Dat is altijd een enorme strijd geweest, ook in Vught b.v. De heer *Reitsma* vermoedt, dat het begin 1946 tot een conglomeratie is gekomen. Wat eigenlijk de grond van die controverse was, weet de heer *Reitsma* ook niet. Men kon waarschijnlijk de K.P. en de B.S. niet ineens opzij zetten. Zij moesten dus ook een taak hebben. De heer *Reitsma* weet echter niet, wat de grond van de controverse is geweest. Het was een hevige strijd en hij heeft er altijd voor gevochten: maak dat één, zoals wij dat zelf (als gevangenen) hebben gehad in Vught. De S.S. zat toen buiten en de S.S. zat binnen, het was een ideale toestand. Het is een heel malle figuur geweest.

85855 *(Reitsma)* De heer *Reitsma* is een keer naar de Harskamp geweest, niet zozeer om de zaak te bekijken; hij moest er n.l. een paar mensen uit halen, die daar oproer maakten. Deze mensen heeft hij 's avonds met zijn auto naar de strafgevangenis in Rotterdam gebracht. De namen is de heer *Reitsma* vergeten. Deze mensen maakten echter oproer. Het verbaast hem niet, dat men in de Harskamp zeer rigoreus is opgetreden.

85860 *(Reitsma)* De heer *Reitsma* hebben echter nooit klachten over mishandelingen bereikt in de tijd, toen hij daar heeft gezeten. Alleen heeft hij zelf gezien, dat de Harskamp gewoonweg een hel was, en de Levantkade. Laren vond hij ook niet ideaal. Bouwen, dat was het belangrijkste

85865 *(Reitsma)* punt van verbetering. In Hoensbroek hadden ze het zeer behoorlijk, daar werkten ze in de mijnen. Het is nu niet zo ideaal om in koestallen te liggen, maar, als men iets heeft misdreven, moet men het

ook niet al te plezierig hebben. Het was in zijn tijd absoluut onmogelijk om iets te doen aan de selectie van het personeel, dat was aangetrokken. Men had niet genoeg mensen. Als er 60 000 politieke delinquenten waren aangekomen, was het waarschijnlijk gegaan. Het waren er echter 95 000. Daarvoor kon de heer *Reitsma* niet voldoende betrouwbare mensen voor bewaking krijgen.

85880 *(Reitsma)*

De heer *Reitsma* heeft nooit van kolonel *Snijders* gehoord. Hij wist wel, dat de vliegende colonne bestond. Van de rapporten van de vliegende colonne hoorde men niets. Het was geen goede organisatie. Het beroerde van het werk was, dat hij geen „grip" had. De heer *Reitsma* interesseerde opsporing en hem was ook speciaal door generaal *Kruls* opsporing opgedragen. Hij was wel in naam chef van de Sectie II B-D.

85889 *(Reitsma)*

De heer *Reitsma* heeft daar twee oversten gehad, de heer *Mentrop* en nog een ander, die speciaal de kampen verzorgden, met een architect, die zorgde voor de goede ligging en de verzorging van de mensen. Zoals eerder gezegd, is de heer *Reitsma* wel eens gaan kijken in Laren. Hij hield de hele dag inspectie daar en maakte aantekeningen, en die gaf hij weer door aan de Sectie II D. Dan zei hij: „Daar en daar moet jullie op letten". Toen de rapporten van de vliegende colonne zouden uitgekomen zijn, die de heer *Reitsma* nooit heeft gezien, had er moeten worden ingegrepen, vooral toen er langzamerhand politieke delinquenten weggingen uit de kampen en men een beetje meer vrijheid kreeg. Eigenlijk naderhand, toen de heer *Reitsma* al lang weer in het civiele leven was, hoorde hij, dat er zulke mistoestanden waren. Toen was hij er al lang uit.

85957 *(Moll van Charante)*

De heer *G. H. Moll van Charante* is als geestelijk verzorger in de jaren 1945 tot 1948 werkzaam geweest in de kampen van de politieke delinquenten. Begin Augustus 1945 is hij in de Harskamp gekomen; vervolgens is hij te Wezep geweest, in Den Helder en te Westerbork. In de Harskamp is hij geweest tot midden Februari 1946. De verzorging daar was zeer slecht. De mensen zijn voor het grootste deel binnengekomen als troepen van de Duitse weermacht, onder Canadese geleiders, die hen gevangen hadden genomen. De meesten kwamen van Elst en zij kwamen daar met hun legervoorraden. Dit is geweest in begin Juni 1945 en toen heeft begin Juli het Militair Gezag de zaak overgenomen. Tot dat ogenblik — de heer *Moll van Charante* is pas in Augustus gekomen — was de toestand in het kamp, wat de voeding betreft, redelijk. Men heeft daarna hun voedselvoorraden in beslag genomen en de heer *Moll van Charante* heeft de overtuiging, dat zij ook het kleine rantsoen, dat hun was toegestaan, niet geheel hebben ontvangen. Hij bedoelt, dat er bij de staf, om het zeer voorzichtig uit te drukken, nogal royaal met boter en dergelijke dingen werd omgesprongen. Het resultaat is geweest, dat er in December 1945 een zeer groot aantal gevallen — de heer *Moll van Charante* durft het niet met zekerheid zeggen, maar hij meent, dat het er wel 150 zijn geweest — van hongeroedeem waren. De gedetineerden waren goed gevoed in het kamp gekomen. Zij kwamen van de Duitse weermacht en zij waren dus zwaar gevoed geweest. Verder was het onder dak brengen — waaraan de kampleiding zelf geen schuld had — meer dan verschrikkelijk. Deze mensen werden ondergebracht in afgekeurde paardenstallen, waar op 300 personen, royaal geschat, misschien 1 m^2 glas was, zodat men op $1\frac{1}{2}$ m afstand van de poortjes, die er waren, eigenlijk niet meer kon lezen. Als het slecht weer was, bleven de mensen de hele dag in het duister hangen en demoraliseerden ze volkomen. De pater en de heer *Moll van Charante* hebben toen wat leeszaaltjes ingericht in hun barakken, die voor de godsdienstoefeningen bestemd waren. Dit bezoek aan de leeszaal werd van tevoren afgesproken. Er werd om een plaats gevochten om 1 of $1\frac{1}{2}$ uur uit de paardenstallen te zijn.

85963 *(Moll van Charante)*

Het aantal tuberculosegevallen is als gevolg van deze toestand zeer groot geweest. De heer *Moll van Charante* heeft in Wezep veel jongens aangetroffen met tuberculose, voor een belangrijk deel uit gezinnen, die vroeger nooit tuberculose hadden gehad. Hij bedoelt in het sanatorium te Wezep; hier waren zeer velen uit de Harskamp, die tuberculose hadden. De heer *Moll van Charante* heeft de indruk — of eigenlijk wel de zekerheid —, dat men van de zijde van de kampcommandant en zijn staf het gehele probleem niet heeft gezien, laat staan belangstelling heeft gehad om de zaak op te lossen. De inspecteur van het D.G.B.R., majoor *Feijen,* heeft na Januari 1946 wel gedaan, wat hij kon, ofschoon hij niet genoeg doorzette. Deze was van goeden wille. De eerste kampcommandant, de heer *Jansen,* was een hoofdonderwijzer in Noordholland. Hij was de situtatie helemaal niet meester en hij kon niet op tegen de B.S., hoewel de zaak in die tijd niet zo erg was. Het beperkte zich tot kleine treiterijen, rondjes draaien enz. De heer *Jansen* is toen vervangen door de heer *Scholten.* Het beleid van de heer *Scholten* heeft genoemde situaties mogelijk gemaakt. Toen de eerste man werd vermoord in dit kamp, zei de heer *Scholten* aan het ontbijt van de officieren — de heer *Moll van*

85968 *(Moll van Charante)*

Charante herinnert zich nog de toon —: „Ik vind het helemaal niet erg; dat hebben die schoften verdiend". Toen wist de troep, dat de kampcommandant het best vond.

85972 *(Moll van Charante)* Er is, voordat de heer *Moll van Charante* kwam, een geval geweest, waarin een man is doodgeschoten. Het was enigszins dubieus, hoe dat lag. De toenmalige assistent van de kampcommandant, luitenant *Vlamings*, die later ontslagen is, omdat hij de vrouw van een gedetineerde had verkracht, had order gegeven aan zijn mensen: „Als er op een gegeven moment eentje even onwillig is, dan schiet je maar". Toen is er in Juli 1945 een man geweest bij het een of ander werkobject, die een brutale mond had gehad. Daarop heeft een sergeant een revolver genomen en de man op de plaats doodgeschoten. Het is natuurlijk moeilijk om in 1950 over die situatie te oordelen. Het kamp was overgenomen van de Canadezen door een troep mensen, die van militaire zaken weinig of geen kaas hadden gegeten en die waarschijnlijk in het begin voor die S.S.-ers bang zijn geweest. Het was ook wel waarschijnlijk, dat er enkele wapens in het kamp waren achtergbleven, die met de troep waren meegekomen. In de nervositeit hierover zal men gedacht hebben: Wij zullen die mensen scherp moeten aanpakken. De heer *Moll van Charante* verdedigt het niet, maar toen lag het anders dan bij de moordpartijen van nadien. Luitenant *Vlamings* heeft hem het zoëven beschreven geval zelf verteld. Dat is in Juli 1945 gebeurd.

85973 *(Moll van Charante)* De heer *Moll van Charante* heeft de indruk, dat majoor *Scholten* slap was en fel eerzuchtig. Hij wilde in het kamp duidelijk laten uitkomen welk een grondige haat hij tegen die S.S.-ers had en hij wilde zeker niet verdacht worden van half zacht te zijn. De mensen, die het voor die S.S.-ers opnamen, werden natuurlijk beschouwd als doetjes, die medelijden hadden, enz. Het begrip recht was daar wel verdwenen.

De heer *Moll van Charante* gelooft ook, dat er nogal wat corruptie in dit kamp was. Hij heeft de zekerheid, zonder dat hij dat zonder meer kan bewijzen.

85978 *(Moll van Charante)* Wat de schietpartijen betreft, deze zaak is begonnen fout te lopen, toen 14 R.I. kwam. Dat trad direct veel scherper op. Toen de heer *Moll van Charante* er kwam, hadden de B.S. of de gezagstroepen nog

85982 *(Moll van Charante)* de buitenbewaking. Naar zijn herinnering was einde Augustus 1945, maar het kan ook begin September zijn geweest, de bewaking uitsluitend in handen van 14 R.I.

85989 *(Moll van Charante)* Hoe de gezagsverhouding was, weet de heer *Moll van Charante* niet. Hij meent, dat de heer *Kollenhoven* er aan is toegevoegd, omdat het bij de officieren een janboel was. Als er jenever was, waren de officieren zo dronken, dat zij door hun eigen soldaten naar bed moesten worden gebracht. Dat vertelden de bewakingssoldaten hem. De heer *Moll van Charante* sprak met deze en gene en die zeiden hem: „het

85992 *(Moll van Charante)* is gisteravond weer een janboel geweest". De verhouding tussen de commandant van de bewakingstroepen en die van het kamp was zeer goed; het was koekoek één zang. Dat was bij de vorige commandant, *Jansen*, niet het geval, want die wilde inderdaad dit soort van dingen niet en heeft tegen de veel kleinere fouten van de gezagstroepen zeer duidelijk opgetornd. Maar hij kon er niet tegen op, was daarvoor een te kleine figuur. De verhouding van majoor *Scholten* tot de bewaking was echter: Wij militairen onder elkaar. Men had gezamenlijk een officiersmess, men trok samen op enz. De verhouding was buitengewoon prettig, helaas!

De beschietingen zijn met het volgende begonnen en dat is voor de heer *Moll van Charante* altijd het bewijs geweest, dat dit ook inderdaad de bedoeling was. Op een gegeven moment zeiden de gedetineerden in het kamp tegen hem: „Wij zijn zeer onrustig, want de derde compagnie" — de heer *Moll van Charante* gelooft, dat het de derde was — heeft gezegd: „Jullie zult vanavond wel merken, dat de derde compagnie voor het eerst op wacht is". In die nacht is er één dode gevallen en 2 of 3 gewonden.

85995 *(Moll van Charante)* De heer *Moll van Charante* meent, dat het in totaal om 6 of 7 doden gaat. Daarnaast is er een aantal voor hun leven gemutileerd, in die zin dat er een been werd afgezet enz.

Wanneer er geschoten was, beweerde de schildwacht, dat hij meende, dat er iemand gelopen had. Hij had daarop geschoten en dan schoot iedereen mee. Ze schoten zo wild, dat ze een keer van uit een bewakingstoren zelfs een man aan de overkant van het kamp, ook een bewakingsman, door zijn long hebben geschoten. Alle mensen zijn getroffen, liggende op hun slaapplaats in de barak. De heer *Moll van Charante* heeft regelmatig de rapporten doorgekregen.

86001 *(Moll van Charante)* Pater *Arts* en hij hebben toen geregeld geprotesteerd bij de kampcommandant, maar het ging geregeld door. De kampcommandant deed het de heer *Moll van Charante* voorkomen, dat hij de zaak in behandeling had en dat hij de verantwoordelijke man was. Hij gaf deze dingen ook altijd wel door aan de buitenbewaking. De commandant van de buitenbewaking heeft de heer *Moll van Charante* aan

tafel daarover wel eens aangesproken; dat heeft dan ook de meest onaangename vormen aangenomen. De officieren wilden b.v. niet meer, dat de heer *Moll van Charante* in de mess van de officieren kwam. Daarna is een hele campagne opgezet om hem weg te werken. Hij zou een gedetineerde de hand hebben gedrukt en pakketjes en post hebben gesmokkeld. Er is zelfs toen, via de luitenant *Breugel* — deze heette eigenlijk *Broggel;* die was voor zijn gevoel de kwade geest van deze geschiedenis —, een stukje in De Waarheid gekomen, met de naam van de heer *Moll van Charante* er bij, dat deze briefjes smokkelde enz. Dit was echter niet juist.

86005 *(Moll van Charante)*

Het standpunt van de heer *Scholten* was altijd: de schildwacht gaat vrij uit; wanneer deze zegt: ik heb iemand zien lopen, dan moet hij schieten; dat zijn de consequenties nu eenmaal. Met dat argument maakte de heer *Scholten* er zich altijd af. In October 1945 is het hoogtepunt geweest; het heeft een week of twee geduurd. De heer *Moll van Charante* schat, dat 6 of 7 maal deze algemene schietpartijen hebben plaats gevonden, behalve dan hetgeen zich met het Oudejaar heeft afgespeeld.

Op een gegeven ogenblik kwam de heer *Moll van Charante* op Zondagmorgen in het kamp en toen zeiden de mensen tot hem: ga terug en ga ginds preken, er is er één doodgeschoten en 2 zijn aangeschoten, wij hebben het Evangelie niet zo nodig als de mensen aan de overkant. De heer *Moll van Charante* heeft gezegd: „Wij moeten met elkaar spreken". De dienst is doorgegaan, zij het in andere vorm. Hij zeide toen: „Ik kom vanavond weer in het kamp", wat zij gaarne wilden. De heer *Moll van Charante* had zelfs gezegd: „Ik wil proberen er vannacht te blijven", maar men heeft hem dat toen verboden. Toen hij 's avonds weer in het kamp kwam, zeide men hem: „Er is om 7 uur weer een man op de latrine aangeschoten." Dat werd langzamerhand onhoudbaar. De heer *Moll van Charante* is naar de officiersmess gegaan en heeft gezegd: „Als er nog één ongeluk gebeurt, ga ik morgen naar Den Haag en dan is het afgelopen". Men kookt op zo'n ogenblik als het ware over. Had hij dit maar eerder gedaan! De reactie was, dat de officieren onmiddellijk de officiersmess hebben verlaten, de soldaten hebben aangesproken en hun hebben medegedeeld, dat, wanneer er nog één schot viel, de verloven zouden worden ingetrokken.

Er is verder ook niet meer geschoten tot Oudejaarsavond. De heer *Moll van Charante* kreeg toen bericht, dat om 12 uur saluutschoten mochten worden gegeven. Majoor *Scholten* was ziek en luitenant *Broggel,* die vaak niet aanwezig was in het kamp — hij was met een vrachtauto soms 3 of 4 weken onder water —, was er toevallig een keer en de heer *Moll van Charante* schoot hem aan tijdens de lunch. De heer *Moll van Charante* zeide hem: „De katholieken hebben met Kerstmis een nachtdienst gehouden, ik wilde met Oudejaar ook een dienst houden, om 12 uur." Hij vond dat best. De heer *Moll van Charante* heeft direct pater *Arts* in de arm genomen. Zij hebben met de O. en O.-beweging in het kamp een avond opgezet. Het begon om 11 uur 's avonds en de pater in zijn kerk en de heer *Moll van Charante* in de zijne zouden om kwart over 12 de leiding overnemen. De heer *Moll van Charante* was om kwart over 11 ongeveer in de garage om nog enige mensen toe te spreken en daar werd hij door kapitein *Kollenhoven* opgebeld, die hem zeide: „Wat is er in het kamp aan de hand?" De heer *Moll van Charante* antwoordde: „Er is vanavond een dienst in het kamp." Hij zeide: „Daarvoor hebt u geen toestemming." De heer *Moll van Charante* antwoordde: „Die heb ik van luitenant *Broggel* gekregen." Hij zeide weer: „Dat liegt u." De heer *Moll van Charante* antwoordde: „Dat lieg ik niet." Waarop hij weer zeide: „U heeft de verantwoordelijkheid." De heer *Moll van Charante* heeft hem toen gezegd: „U hebt de verantwoordelijkheid, dat de zaak goed marcheert; ik ga naar het kamp en denk er om, dat de pater en ik aanwezig zullen zijn." Zij zijn er geweest en om 12 uur is het vuren losgebarsten. De volgende dag lagen er hopen munitie om het kamp. Er was met brenguns geschoten en met handgranaten gegooid.

Omdat de pater en de heer *Moll van Charante* in het kamp waren, durfden zij niet op het kamp te schieten. Er zijn wel enkele kogels door de kerkbarak heen gegaan, maar dat mocht geen naam hebben. Dat heeft ongeveer 12 minuten geduurd. Om ongeveer kwart over 12 zijn ze in de katholieke kerk de klok gaan luiden en omdat er katholieke jongens onder de bewakers waren, is het vuren toen gestaakt. Er kwamen nog slechts ongeveer 5 schoten. De heer *Moll van Charante* is er van overtuigd, dat er anders heel andere dingen zouden zijn gebeurd.

86008 *(Moll van Charante)*

Die ernstige schietpartijen met dodelijke afloop hebben voor het merendeel plaats gevonden in October 1945. De heer *Moll van Charante* gelooft, dat er in November een keer een kleinigheid is geweest. Verder is er in Januari nog een man doodgeschoten onder wat andere omstandigheden. Er was buiten het kamp een ziekenbarakje voor besmettelijke zieken. Daar zat op een gegeven ogenblik een gedetineerde,

die beter was, voor het raam. Dat raam stond open. Toen riep de schildwacht: „Dat raam moet dicht". Daarop is er een enigszins scherpe woordenwisseling geweest en tenslotte ging het raam dicht. Maar toen kwam er een andere soldaat aanlopen en die zei: „Dat moet je zo doen." Hij nam zijn geweer en schoot door het raam, niet wetende, dat er een gedetineerde achter zat. Die man schoot hij dood. De kampleiding heeft aanvankelijk geprobeerd dit geval onder tafel te werken, maar dat is niet gelukt. Pater *Arts* is er op los gegaan — de heer *Moll van Charante* was niet in het kamp — en het einde is geweest, dat sectie is verricht. Typerend is, dat de soldaat, die in het cachot was gestopt, twee dagen later al op wacht zat, enkele dagen later in de bioscoop en twee weken later weer in dienst was.

86010 *(Moll van Charante)* Er zijn in de maanden Augustus tot October 1945, naar de heer *Moll van Charante* meent, zes of zeven doden en ongeveer 15 gewonden geweest. Bij de gevallen, die hij bedoelt, waren mensen betrokken, die in het kamp waren, op hun bed lagen en geen ontvluchtingspogingen deden. Men deed in die tijd tegenover de heer *Moll van Charante* geen moeite te motiveren, waarom er geschoten was. De reactie was altijd, dat de schildwacht meende, dat er iemand liep en dus had geschoten. Men begrijpt: als er één schot valt, vallen er meer. Die schoten zijn per ongeluk door de barak gegaan en daarbij heeft men helaas een paar mensen doodgeschoten.

86018 *(Moll van Charante)* De heer *Moll van Charante* heeft over die gebeurtenissen gerapporteerd aan de Kerk, d.w.z. aanvankelijk aan ds. *Eisinga,* die in die tijd het toezicht had over de geestelijke verzorging in de kampen. Later heeft de heer *Moll van Charante* het gerapporteerd aan de heer *van Tuyll van Serooskerken,* gedelegeerde van de Hervormde Kerk bij de Hoge Overheid. De heer *Moll van Charante* meent, dat deze regelmatig stappen heeft gedaan, maar vruchteloos. Men moet niet vergeten, dat zich dit afspeelde in de tijd van het Militair Gezag; toen het D.G.B.R. kwam, heeft de heer *Moll van Charante* het gevoel gehad, dat men probeerde de zaak in de vingers te krijgen, maar het Militair Gezag werkte te chaotisch om er een greep op te krijgen. Er waren toen jonge luitenants, de heer *Moll van Charante* herinnert zich b.v. een luitenant *Klein,* die speciaal voor de Harskamp was aangewezen en die kwam praten; dan werd duidelijk gemaakt, dat de heer *Moll van Charante* ontactvol tegenover de officieren was. De mensen lopen 's nachts door het kamp, zei men; dat kunnen wij niet helpen, dan moet er wel geschoten worden. Dan werd de zaak zo afgedaan en het bleef zo.

86019 *(Moll van Charante)* Prof. *van Bemmelen* is tegen Kerstmis in het kamp geweest. De heer *Moll van Charante* was wel in het kamp, maar men had hem medegedeeld, dat de heer *Moll van Charante* niet aanwezig was. Hij heeft nooit geprobeerd de chef van de desbetreffende sectie van het Militair Gezag te bereiken. Hij meende, dat hij daar niets bereiken kon. De sfeer lag zo, dat de geestelijke verzorging, die het voor de S.S. opnam, in Den Haag geen poot aan de grond kreeg. De heer *Moll van Charante* meende, dat hij het het beste via de Kerk kon laten lopen. Wanneer de heer *Moll van Charante* het via de heer *van Tuyll van Serooskerken* deed, dan was dat beter; deze had direct contact in de hogere regionen. Dan werkte het beter dan wanneer de heer *Moll van Charante* tevoren zelf de zaak zou hebben aangesneden, omdat men zich dan te weer had kunnen stellen. Toch heeft hij persoonlijk het gevoel, dat hij in deze heeft gefaald en dat hij veel eerder zijn mond had moeten opendoen.

86025 *(Moll van Charante)* Later is er door de heer *Snoeck Henkemans* een onderzoek ingesteld naar het z.g. smokkelen van brieven en pakketjes door de heer *Moll van Charante.* Hij ontkent onder ede pertinent, dat hij dit gedaan heeft. Er bleef dan ook van deze beschuldiging bij het onderzoek niets over. Het eindoordeel was, wat de heer *Moll van Charante* betreft, echter, dat hij het te vierkant voor de gedetineerden had opgenomen en dat het juister was, dat hij niet in dat kamp bleef. Dat begreep hij ook. Hij had in zekere zin het gezag aangetast en moeten aantasten. Hij is overgeplaatst naar Wezep. Majoor *Scholten* bleef gehandhaafd. Dat was voor de heer *Moll van Charante* erg verdrietig. Er is echter een onderzoek ingesteld, waarvan majoor *Hanegraaf* de leiding had en waarbij men op allerlei narigheid is gestuit. Toen heeft majoor *Scholten* enkele weken respijt gekregen om zich te herzien. Dat is hem niet gelukt. Hij is daarop ontslagen. De heer *Moll van Charante* heeft van de heer *Snoeck Henkemans* het verhaal gehoord, dat majoor *Scholten* a.h.w. in elkaar is gezakt en zijn ontslagbriefje heeft gegeschreven bij die bespreking.

86028 *(Moll van Charante)* De heer *Snoeck Henkemans* wist bij de bovenvermelde bespreking al van die schietpartijen. De heer *Moll van Charante* meent stellig van wel; dat kan niet anders. Er was later te veel op de grote trom geslagen.

86033 *(Moll van Charante)* Wat de sectie van de doden en het begraven betreft, heeft men uitermate informeel gehandeld. Majoor *Scholten* heeft de heer *Moll van Charante* iets verteld over een man, die was doodgeschoten. De

officier van justitie heeft toen gezegd: „Is het een S.S.-er, stop hem dan maar onder de grond". De gedoden zijn op een stukje terrein, dat men daarvoor had bestemd, ter aarde besteld in het kamp. Zij zijn niet naar een officiële begraafplaats gebracht. Er zijn in een aantal gevallen ook geen aangiften van overlijden in Ede gedaan.

De ervaring van de heer *Moll van Charante* is geweest, dat in de kampen, waar hij nadien is geweest, — hij laat Den Helder daar; daar was het nogal corrupt; hij is er maar een paar maanden geweest —, nl. Wezep en Westerbork, er eerlijk naar werd gestreefd om de zaak in orde te krijgen. Hij is daar ook nooit meer mishandelingen tegengekomen.

86039 *(Moll van Charante)*

In de latere tijd, toen de kampen onder het D.G.B.R. kwamen, heeft men serieuze pogingen gedaan om de zaak in de hand te krijgen en om zoveel mogelijk behoorlijke en redelijke toestanden in het leven te roepen. Dit gelooft de heer *Moll van Charante* stellig. Men is niet overal, vooral omdat het zeer heimelijk ging, in staat geweest de zaak direct in de hand te krijgen. Hij gelooft, dat in het fort Honswijk, waar alle mensen uit het buitenland gevangen gehouden werden, het langst nare dingen zijn gebeurd. Hij gelooft zelfs tot in de zomer van 1946. Ook in de bunker Blaskowitz zijn onprettige dingen gebeurd, die vrij laat in de tijd liggen, maar bij de figuren, met wie de heer *Moll van Charante* te maken heeft gehad, zoals de heren *Snoeck Henkemans, Hanegraaf* en *Toornstra,* om van de geestelijke leiding niet te spreken, was maar één lijn denkbaar, nl. dat het uit moest zijn. In de kampen, waar de heer *Moll van Charante* zelf is geweest, heeft hij op dit gebied niets meer aangetroffen. Het is natuurlijk mogelijk, dat er nog wel eens een klap is gegeven, maar meer toch niet.

86741 *(Arts)*

De aalmoezenier *W. H. Arts* is midden Augustus 1945 voor het eerst in de Harskamp gekomen en hij is er gebleven tot het kamp werd opgeheven. Hij kan het niet meer precies nagaan, omdat hij al zijn stukken heeft verloren. In de loop van 1946 is het kamp overgeplaatst naar Milligen. Dat wil zeggen: het kamp is overgeplaatst, maar de meeste S.S.-ers zijn gebracht naar het fort Erfprins. In de Harskamp heeft de heer *Arts* eenmaal een man zien doodschieten. Hij werd geroepen, toen het pas gebeurd was; het was een jonge kerel van 19 jaar; hij zat bij het raam van de infectiebarak, toen het gebeurde. Dat was het geval-*Roest.* Toen de heer *Arts* kwam, was hij juist dood. De heer *Arts* heeft toen nog gezegd: Onthoud, waar de kogel terecht is gekomen, want nu hebben wij een geval, waarbij wij kunnen zeggen: Die heeft het gedaan. Het was nl. altijd de grote moeilijkheid om uit te maken wie het gedaan had. Er kwam bij, dat de soldaten „zwarte" munitie hadden en ze hadden het consigne: Als je na 8 uur iets ziet bewegen, moet je schieten. Het gevolg was, dat de jongens altijd opgaven, dat ze „iemand hadden zien ontvluchten". Dat gaf ook de commandant altijd als reden op voor het schieten.

De heer *Arts* heeft zelf ook eens een keer onder vuur gelegen, in November 1945. Hij was in het kamp gaan wonen; hij heeft gezegd: Als je zo'n hekel hebt aan die S.S.-ers, is er tenminste één fatsoenlijk man binnen. Om 8 uur werd de wacht afgelost en dan mocht niemand zich meer bewegen buiten de tenten, anders werd er geschoten. De heer *Arts* had een godsdienstoefening gehad, die om 10 minuten vóór acht ophield met het oog juist op de klok van 8 uur. Er werd toen echter al vóór 8 uur geschoten; hij heeft een poos op de grond gelegen en is naar zijn tent gekropen. Hij heeft toen opgebeld, dat ze moesten ophouden en zei: Het is nog niet eens 8 uur, waarop de dienstdoende commandant van de wacht de heer *Arts* een verbazend mooi antwoord gaf: Dan dachten ze zeker, dat het al 8 uur was. Het was 14 R.I., de heer *Arts* meent de vijfde compagnie, die hem dat lapte.

86746 *(Arts)*

De officieren waren dikwijls dronken, dat is een feit; daar hoeft men niet aan te twijfelen. Aan de andere kant moet men ook niet overdrijven. Er was iemand — en de heer *Arts* wil de man niet noemen —, die geregeld rapporten samenstelde over de gedetineerden, en die overdreven ook nog wel eens. De heer *Arts* heeft dat geschriftje van *van der Vaart Smit* gelezen, waarin staat, dat er op Oudejaarsavond zou zijn geschoten en met handgranaten gegooid. In de eerste plaats waren er, meent de heer *Arts,* geen handgranten bij en wat die schietpartij betreft, er is gewoon in de lucht geschoten. Toen zijn er ook geen ongelukken gebeurd. De heer *Arts* had toen tevoren gezegd: Ik houd nu geen plechtigheid in het kamp, want om kwart voor 12 beginnen ze. Hij was naar Nijmegen geweest om zijn familie te feliciteren en zijn broers zalig nieuwjaar te wensen. Toen hij terugkwam, waren ze aan de gang, de lucht was rood, maar dat was allemaal maar een geintje.

86748 *(Arts)*

Er hebben echter ook schietpartijen plaats gevonden, die de grenzen te buiten gingen. Wanneer de gedetineerden het kamp binnenkwamen, dan zeiden de bewakers soms: — dat staat vast, onherroepelijk; dat was een bepaalde compagnie, of het nu de vierde of de vijfde was —

„ik neem de dieje en jij de dieje". Of: „wij zullen ze nog eens laten springen", of: „wij zullen ze nog eens laten lopen". En dan gingen ze gewoon op de barakken schieten. Toen hebben zij ook die *Geurts* doodgeschoten, die mijnwerker; dat was toevallig niet zo'n erg slechte; die is heel mooi gestorven; die heeft allen vergiffenis geschonken. Een van de verpleegsters heeft toen tegen de heer *Arts* gezegd: „Ik vind het een schande, dat die mensen geestelijke bijstand krijgen". De heer *Arts* heeft daarop geantwoord: „Zij hebben mij geroepen en het is mijn vak om hen allemaal te helpen, evenals het jouw vak is om hen te verplegen". Zij zeide toen: „Onze jongens in Duitsland hebben dergelijke geestelijke bijstand niet gehad". De heer *Arts* kent dit gesprek precies van buiten; dat heeft een ontzettende indruk op hem gemaakt; die man lag ontzettend te kreunen, toen hij stierf; de kogels maakten van die eigenaardige capriolen. Die man lag vreselijk te schreeuwen en daarom zei zij: „Hoor die man eens lekker schreeuwen, dat doet mij erg goed." Toen heeft de heer *Arts* gezegd: „Je moet eens goed in de Bijbel lezen, niet alleen aan de buitenkant, maar ook aan de binnenkant." Zij zei nog: „In elk geval ben ik blij, dat het zo gaat". Toen zei zij ook nog tegen de heer *Arts:* „Moet die man ook in de hemel komen?", waarop hij heeft geantwoord: „Neen, daar komen alleen jij en je collega's". Na twee uur is die man gestorven; later kwamen zijn vrouw en kinderen; toen is hij plechtig begraven in de Harskamp. *Geurts* is de laatste geweest, die, voorzover de heer *Arts* weet, doodgeschoten is. Daarom verwondert het hem dan ook, dat later toch ook nog die man bij de infectiebarak is doodgeschoten.

86750 *(Arts)* De heer *Arts* heeft over de schietpartijen dikwijls gesprekken gehad met majoor *Scholten* en met de officieren van de buitenwacht. De heer *Scholten* zeide: ik heb er niets over te zeggen. Dat was ook zo. Dat was een van de taken van de militaire bewakers. Die hadden de gehele dag zo goed als niets te doen. Zij hadden het consigne te schieten, als zij vluchtbewegingen meenden te zien. Als zij deze meenden te zien, kon men daarop niets zeggen. De gehele moeilijkheid komt hiervan, dat men nu eenmaal de ongelukkige bepaling gemaakt had, dat er na 8 uur niemand buiten de barakken mocht zijn. Behalve voor het gaan naar de toiletten, die aan de andere kant waren. Dat waren kuilen in de grond. Dat moesten zij in looppas doen. Op een goede dag was er een zekere man uit Maastricht, een heel sympathieke kerel. In zoverre, het was een vent met moed. Hij ging een keer naar de W.C. en toen liep hij langzaam. Toen riepen zij: Vuile, smerige, rot...., looppas! En meteen begonnen zij te schieten. En als er één schoot, schoten zij allemaal. Toen ging hij met zijn handen in zijn nek naar de W.C.. Toen hij bij de toren terugkwam, waarop zij stonden te schieten, riep hij: Vloeken kunnen jullie verdomd goed, maar schieten moet je nog wat bijleren. Toen kroop hij in de kuil, waar hij vandaan was gekomen. Toen zij op hem aan het schieten waren, konden zij best iemand geraakt hebben, die daar lag te slapen.

86754 *(Arts)* De officieren van de buitenwacht schoven, indien men met hen over dergelijke dingen sprak, meestal de schuld van zich af. Zij zouden er werk van maken. De heer *Arts* zei: Als jullie er geen werk van maken, ga ik naar Justitie toe; over een paar jaar luwt deze zaak en dan zeggen de familieleden: Ze hebben onze zoon doodgeschoten; wij gaan daar werk van maken. Dan zal men tegen U zeggen: commandant, waarom hebt U daar geen werk van gemaakt? Ik zou dus gaarne zien, dat er ogenblikkelijk werk van werd gemaakt. Toen zeiden zij: Dan zullen wij naar Arnhem gaan. De heer *Arts* zei: Dat is niet nodig, want er zit hier een man van Justitie. Hij heeft zich er over verwonderd, dat zij de man, die *Roest* heeft doodgeschoten, in voorarrest hebben gezet, in een gemeenschappelijk voorarrest. Dus dan liepen de jongens bij elkaar en dan kon er worden afgesproken: Laten wij zeggen: Ik was toevallig het geweer aan het ontladen. Hierop heeft majoor *Scholten* o.m. geantwoord: ontladen doe je niet op die hoogte, maar met de loop naar de grond gericht. Majoor *Toussaint,* bataljonscommandant van 14 R.I., was een buitengewone slappeling. Daar heeft de heer *Arts* heel mooie staaltjes mee beleefd. Als de heren officieren dronken waren, gingen zij de leukste dingen doen. Zij hadden er dan b.v. plezier in een stoel in elkaar te trappen. Die kerels hadden, als zij dronken waren, de aardigheid b.v. in een kamer te gaan en er de wasbak uit te breken en het bed er uit te slepen. Dan gingen zij rustig slapen; dan hadden zij weer „iets" gedaan. Dat hebben zij een keer toevallig ook gedaan bij majoor *Streijers,* die er toen als garnizoenscommandant zat. Die is later, einde November 1945, gekomen. Majoor *Streijers* zei 's morgens bij het ontbijt tegen de heer *Arts*: Ik begrijp er niets van; ik ben uit geweest, ik kom thuis en vind mijn kamer afgebroken; wie heeft dat gedaan? Toen moest de heer *Arts* lachen en zei: U zult wel zien, dat het meer gebeurt. U moet het maar eens aan majoor *Toussaint* vragen. Toen zei de heer *Toussaint*: Ze zijn zeker dronken geweest.

86756 *(Arts)*

De heer *Toussaint* is toen, voorzover de heer *Arts* weet, met een jongen die boel gaan opknappen. Dat durfde hij niet aan die officieren te zeggen. Hij had geen gezag over zijn officieren. De compagniescommandant *Bastiaanse* vond de heer *Arts* niet zo beroerd. Met hem was te praten. De anderen waren allemaal wildemannen. Er was weinig gezag. De oorzaak van de taferelen van brooddronkenheid was hierin te zoeken, dat de tucht volkomen ontbrak.

86763 *(Arts)* De officieren waren dikwijls echt dronken. Majoor *Scholten* echter niet; hij was een fatsoenlijk man. Hij stelde eisen aan de gedetineerden en dan werden de mensen kwaad. De heer *Scholten* was soms slap; wanneer de heer *Arts* iets te zeggen had gehad, zou hij veel dingen niet toegelaten hebben. De heer *Scholten* had in ieder geval meer kunnen doen, maar hij heeft dat niet gedaan. Drinken deed hij zelf weinig. Er is ook veel gekletst. Een collega van de heer *Arts* ging er vaak op uit om rapport te maken; alles wat los en vast was, werd gerapporteerd. Maar er werden veel dingen gezegd, die niet waar waren. De heer *Arts* was altijd, dag en nacht, in het kamp; een enkele keer ging hij naar huis om in een andere sfeer te komen, maar met de Kerstdagen was hij ook in het kamp; toen werd er een Kerstdiner gegeven, waaraan hij ook heeft aangezeten; het ging daar zeer fatsoenlijk toe. Later is gezegd, dat daar bacchanaliën werden gehouden, maar dat is beslist niet waar. Of dat bij andere gelegenheden wel schijnt te zijn gebeurd, door de buitenwacht, weet de heer *Arts* niet, maar de heer *Scholten* en de binnenwacht waren fatsoenlijke mensen; daar was niets op te zeggen; het was een compagnie uit Maas en Waal, Stoottroepers; zij hebben gedaan wat zij konden. Degenen, die hongeroedeem hadden, hebben zij vaak wat toegestopt.

86766 *(Arts)* Hongeroedeem kwam veel voor. Er is een onderzoek ingesteld, maar tot de verbazing van de heer *Arts* was het resultaat, „dat de calorieën er waren". Hij heeft toen gevraagd, hoe de mensen dan aan die hongerbulten kwamen; men had een ondervoedingsbarak en een hongeroedeembarak. Het antwoord was, dat de hongeroedeem een gevolg was van de oorlog, dat zich dikwijls pas later openbaarde,

86768 *(Arts)* wanneer men flink aan het eten was. Over de ervaringen van die schietpartijen rapporteerde ds. *Moll* gewoonlijk; de heer *Arts* ondertekende meestal ook, maar de heer *Moll* deed het ook wel alleen; dat ging naar Den Haag; tenminste, hij zeide, dat hij het weg zou sturen. De heer *Arts* had het vreselijk druk en heeft weinig administratieve aanleg; de heer *Moll van Charante* was administratief zeer goed.

86769 *(Arts)* De heer *Arts* heeft dus tweemaal zelf gezien, dat iemand tengevolge van het schieten dodelijk gewond was. In de andere gevallen waren de mensen meestal al overleden, weggebracht of begraven. Het is verschillende malen voorgekomen. Meer dan de twee keer, dat de heer *Arts* het zelf heeft gezien; er werd veel geschoten en dikwijls was het per ongeluk niet raak. De ziekenbarak b.v. lag aan de buitenkant; dikwijls heeft de heer *Arts* de sporen van de kogels daarop gevolgd. Er waren deskundigen onder de S.S.ers, die zeiden: de kogel is daar vandaan gekomen. De kerels wisten het precies. Dan was er 's nachts weer geschoten en als er een schoot, schoten er meer. Er werd op goed geluk geschoten. Daarom noemde men het de algemene schiettent. Er was b.v. een jong ventje, tegen wie een soldaat zeide: houd dat keteltje rechtuit in je hand. Toen gingen zij er op schieten, tot groot „vermaak" van de jongen, die het keteltje moest vasthouden.

86772 *(Arts)* De heer *Arts* is er van overtuigd, dat de Regering in deze vrijuit gaat. Men had het bestuur van de kampen en daaronder de uitvoerende machten. Daartussen bestond geen schakel. Zo gauw die schakel er was, was het afgelopen. Toen het onder Justitie, het D.G.B.R., is gekomen, werd er ogenblikkelijk werk van gemaakt. De geestelijke verzorging was niet genoeg te prijzen.

Wat de heer *Arts* altijd verschrikkelijk dwars heeft gezeten, is de wijze van rechtsbedeling, de wijze, waarop de mensen terecht stonden en behandeld werden. De heer *Arts* en anderen hebben te dien aanzien nooit een voet aan de grond kunnen krijgen. Hij wijst er b.v. op, dat mensen, die al lang naar huis hadden moeten gaan, geen advocaat hadden. Wat de algemene toestand in de kampen betreft, heeft het hem altijd gehinderd, dat men niet snel aan de afhandeling van de zaken is kunnen toekomen en bovendien de wijze, waarop men soms bij de rechter werd ontvangen. Men kon precies aanwijzen: dat is een fatsoenlijke en dat is geen fatsoenlijke. Er waren onder de „rechters" ook enkele mensen, die absoluut niet fatsoenlijk waren. De heer *Arts* heeft de bewijzen, dat enkelen als mens niet deugden, dat zij persoonlijke veten in een vonnis tot uitdrukking trachtten te brengen.

86776 *(Arts)* Dan was er de grief in verband met echtscheidingen; de mannen waren van hun vrouw gescheiden, zonder dat zij het wisten. Dit was voor die mensen veel erger dan het schieten. Voor het schieten waren zij bang, maar dit vrat hen aan. Dan was er de gehele geschiedenis van het voorarrest. Ze moesten in voorarrest blijven, maar dat kon alleen, indien de officier van justitie het nodig achtte. Men kreeg toen

de vermakelijke vertoning, dat elke gedetineerde elke veertien dagen een briefje kreeg, dat zijn arrest verlengd was. Zelfs mensen, die al vrij waren, kregen soms nog een briefje thuis. Later werd op een bord geschreven, dat voor elke zich daar bevindende gedetineerde het voorarrest met 14 dagen was verlengd. Later vond men het zelf ook gek en heeft men het achterwege gelaten. Tenslotte was er de advocatenkwestie. De heer *Arts* heeft er droevige ervaringen mee gehad. Het was vaak een ontzaglijk verschil, of de mensen een advocaat hadden, die pro deo voor hen optrad, of dat zij er een hadden, die werd betaald. In het algemeen kon men zeggen, dat zij een advocaat moesten hebben, die werd betaald, wilden zij er iets aan hebben.

Wat de mensen het meest dwars heeft gezeten en wat de heer *Arts* persoonlijk het vervelendste vond, was de morele kant van de zaak, het feit, dat het recht zoek was.

86077 *(Beumer)* Aan de heer *A. F. J. Beumer,* arts te Otterloo, is in de zomer van van 1945 — hij denkt in Augustus — verzocht de supervisie over de medisch-hygiënische verzorging van het kamp bij de Harskamp op zich te willen nemen. Hem werd het toen zo voorgesteld, dat er zeer weinig te doen was en dat, als hij daar een paar keer in de week kwam, de zaak in orde was. Dat was echter niet zo. De heer *Beumer* is er dagelijks geweest. Hij heeft het werk vier maanden, nl. van September tot en met December 1945, gedaan en toen werd het hem te druk. In die tijd zijn er schietpartijen geweest.

Toen de Harskamp nog door Duitsers bezet was, hebben zij ten Zuiden van het Infanterieterrein kampen in orde gebracht met de bedoeling er hun krijgsgevangenen, die zij bij de invasie zouden maken, in te stoppen. Er werd een terrein van een halve kilometer in het vierkant afgezet, waarop een paar barakken werden gebouwd. Dit was hetgeen men bij de bevrijding vond. In Mei of Juni na de bevrijding zijn er een massa politieke delinquenten, Hollandse S.S.-ers, Landwacht enz. naar toe gebracht, die onder de bewaking van Canadezen werden gesteld. De heer *Beumer* had er toen niets mee te maken, maar hij woonde er vlak bij en hij had zijn ogen ook niet in zijn zak. De bewaking was er ook naar. Er werd een levendige ruilhandel tussen de Canadezen en de politieke delinquenten gedreven. Die knapen hadden van alles gestolen, wat met de Canadezen geruild werd tegen etenswaren, sigaretten enz. Dat heeft een tijd geduurd, totdat de bewaking werd overgenomen door Hollandse militairen. De

86078 *(Beumer)* heer *Beumer* meent, dat het eerst stoottroepen waren. Zij hebben aan dat contact spoedig een einde gemaakt. Er moest een beetje discipline komen. De bewaking geschiedde toen dus door de stoottroepen, die zes weken later werden afgelost door een paar gezagscompagnieën.

Tijdens de bewaking door de stoottroepen zijn er wel schietpartijen geweest. De heer *Beumer* herinnert zich een keer een lijk geschouwd te hebben, een man, die 's avonds of 's nachts in zijn bed was doodgeschoten door een verdwaalde kogel. Er zijn verschillende gewonden geweest. Het was jammer, dat het gebeurde, maar de heer *Beumer* moet zeggen, dat hij niet gelooft, dat hier kwestie van schuld was. De periode, toen de stoottroepen er waren, was de wildste periode. Toen de gezagstroepen er waren, waren de politieke delinquenten al meer tot discipline gebracht. Ook de compagnieën van het 14de regiment infanterie, die er tegelijk met de gezagstroepen waren, zijn nogal rigoureus opgetreden. Toen de heer *Beumer* geregeld in het kamp kwam, was het, meent hij, aan het einde van de periode van bewaking door de stoottroepen. Toen hij in het kamp was, heeft hij in hoofdzaak de gezagstroepen meegemaakt. Wat hij daar heeft gezien, is wel degelijk door de gezagstroepen gebeurd. Hij heeft toen verschillende gevallen meegemaakt, maar hij herinnert zich in ieder geval, dat er een man doodgeschoten is door een verdwaalde kogel. Het kamp was geheel en al door schijnwerpers, die in de hoeken stonden, verlicht. Indien er een poging tot ontvluchting werd gedaan of indien men vermoedde, dat een dergelijke poging zou worden gedaan, doordat de mensen te dicht bij de afrastering kwamen — en dat was vooral het geval, wanneer dat in de avond gebeurde —, moest dat worden tegengegaan; dan moest dat worden belet. Dan werd er geschoten.

86088 *(Beumer)* Op de opmerking, dat er zich onder de door de heer *van Tuyll van Serooskerken* overgelegde stukken een verklaring van de heer *Beumer* bevindt, luidende:

> „Tijdens een schietpartij is de gedetineerde *Roest* dodelijk getroffen door een geweerschot, dat zonder noodzaak opzettelijk op de infectie-barak werd afgevuurd. Ik vind het schande, dat de dader er met drie maanden is afgekomen",

zegt de heer *Beumer,* dat dit in 1946 is gebeurd; dat was rondweg moord. Hij had toen de supervisie overgedragen aan zijn collega *Kleibeuker.* Uit belangstelling heeft de heer *Beumer* toen de sectie van dr. *Hulst* bijgewoond. De infectiebarak was een gemetselde vrij behoor-

lijke localiteit met verschillende kamers. De barak stond buiten het eigenlijke kamp, had een aparte bewaking en was vrij behoorlijk ingericht. Daarin waren jongens ondergebracht met longafwijkingen. Vanzelfsprekend moest er in zo'n t.b.c.-barak veelvuldig worden geventileerd. De ramen stonden dus bijna altijd open. Om de barak was prikkeldraad en er stond een soldaat ter bewaking bij. Een van de bewakers, die op wacht stond of kwam aanlopen, gaf plotseling een lopend patiënt bevel om een raam te sluiten. De man sloot het raam, hoewel hij niet begreep waarom hij dit moest doen. Toen hij even op het bed van een kameraad ging zitten, schoot die kerel, die op wacht stond, hem dood. Dat was gewoonweg moord; het was schande. Dat gebeurde dus, nadat het bewuste raam was gesloten. De lever van de man was als door een handgranaat totaal uit elkaar geslagen.

86092 *(Beumer)* Op de opmerking, dat er van de kant van de buitenbewaking vaak een zekere mate van brooddronkenheid was, waardoor men maar schoot, dat er officieren zijn geweest, die veel dronken en dan door hun eigen soldaten naar bed moesten worden gedragen, zegt de heer *Beumer,* dat hij daarvan niets kan zeggen, omdat zijn werk zich beperkte tot het naar het kamp gaan en het contact met de kampartsen. Er waren 11 of 12 geïnterneerde artsen, die belast waren met de verzorging binnen het kamp. Alles, wat naar buiten moest gebeuren, het aanvragen van ziekenvoedsel enz., was het werk van de heer *Beumer.* Hij kwam eigenlijk met de kampleiding weinig in contact; dit beperkte zich tot het praten over verbeteringen, die hij aangebracht wilde hebben enz. Hij kende de mensen van de kampleiding slechts oppervlakkig. Er was een mijnheer *Scholten,* die als majoor rondliep, en nog een paar mensen in luitenantsuniform. Met majoor *Scholten* heeft de heer *Beumer* wel eens gesproken over het doodschieten. Men leefde toen wel in een ruwe tijd. De heer *Beumer* weet niet, of de officieren het zo erg vonden. De heer *Beumer* heeft zelf het geval-*Roest* verschrikkelijk gevonden. De andere gevallen heeft hij kunnen excuseren, omdat het daarbij verdwaalde kogels betrof. Men zei: die kerels wilden er uit. En wat moest men dan

86095 *(Beumer)* antwoorden? De heer *Beumer* werd er later bij geroepen om de lijkschouwing te verrichten. Hij werd er nooit voor geroepen, als het 's avonds of 's nachts gebeurde. Deze mensen werden door de medici in het kamp zo goed mogelijk verzorgd. Als de heer *Beumer* er later kwam, zag hij ze natuurlijk.

86099 *(Beumer)* In het kamp waren aan het einde van 1945 wel gevallen van hongeroedeem, maar niet in een belangrijk aantal. Hij vond in het algemeen de voedingstoestand niet slecht. Hij wil niet zeggen „goed", maar zeker niet slecht. Hij kwam ook in aanraking met heel wat zwakkere en ziekelijke jongens, voor wie wat extra-voeding bij de distributiedienst moest worden gevraagd. Hij heeft van de distributiedienst ook alle medewerking gekregen en voor die jongens kon ook zo goed mogelijk worden gezorgd. Wat de gevallen van hongeroedeem betreft, waren er dikwijls oude gevallen bij. Er waren mensen, die hongeroedeem hadden en die kregen allemaal extra-voeding, ziekenvoeding, maar dan was het niet direct over. Het kamp is in Mei/Juni bevolkt geworden en er zijn vele mensen meegekomen, die zeer ondervoed waren. Die mensen hadden de laatste maanden van de oorlogstoestand meegemaakt en toen was het bij de Duitsers ook zo best niet meer. Wel beter dan in het Westen, maar niet beter dan in het Oosten.

De voeding vond de heer *Beumer* niet zo slecht, maar veel minder was hij te spreken over de legering. Deze was buitengewoon slecht. Tot in de winter 1945/1946 hebben heel veel van die mensen in holen in de grond geleefd met een zeildoeken kapje er overheen of een oude autokap, die zij ergens hadden kunnen bemachtigen. De barakken, die er reeds stonden, hadden de Duitsers in de loop van de bezetting gebouwd voor paardenstallen en opslagplaatsen. Het waren grote holle barakken, die niet te verwarmen waren. Geleidelijk aan zijn er nieuwe bijgebouwd. Aan het einde van het jaar was er — de heer *Beumer* zal niet zeggen een vrij behoorlijke — een grote barak uitsluitend voor zieken. Er was een operatiekamertje, waar lichte gevallen konden worden behandeld. Naderhand is dit overgeplaatst naar Milligen.

86106 *(Beumer)* De medische staf in het kamp was natuurlijk verontwaardigd over de wijze, waarop dit schieten gebeurde. Maar zij konden wel ongemotiveerd verontwaardigd zijn, want zij behoorden zelf tot de politieke delinquenten en zij vonden misschien een poging tot uitbreken niet zo erg. Zij gaven niet te kennen, dat naar hun oordeel ten onrechte was geschoten, maar wel waren zij verontwaardigd, dat iemand in bed getroffen kon worden. Zij zeiden: ze schieten maar raak. Dat was echter een oppervlakkig gezegde. De heer *Beumer* gelooft ook wel, dat er soms maar wat raak werd geschoten en dat die stoottroepen om de angst er in te houden over het kamp geschoten hebben. In Otterloo kon men ze soms horen schieten met stens. Dat zullen

zij wel gedaan hebben. Dat was natuurlijk ook vervelend voor die kerels, dat spreekt vanzelf. Over het oordeel van deze mensen, die zelf partij waren, heeft de heer *Beumer* zich nooit zo erg druk gemaakt.

86110 *(Jansen)* De heer *J. L. Jansen* is van 25 Juni tot 24 Augustus 1945 commandant geweest van het gedetineerdenkamp in de Harskamp. Toen hij daar aankwam, heeft hij een brief van het Militair Gezag overhandigd aan de kapitein van de stoottroepen, van de bewakingstroepen, *Knaape*. Deze was daar door het bureau van de Prins, zoals hij het noemde, aangesteld. Toen de heer *Jansen* daar aankwam, wilde kapitein *Knaape* hem niet erkennen, niettegenstaande die brief van het Militair Gezag.

86113 *(Jansen)* Er stonden in het kamp meubelen en allerlei andere dingen in overvloed. Men had dus maar voor het uitkiezen. De heer *Jansen* was verantwoordelijk voor dat spul, zo was hem van de kant van het Militair Gezag gezegd. Hij zag de eerste de beste dag al, dat er vrachtwagens vol meubelen weggingen. Hij is naar kapitein *Knaape* gegaan en heeft hem gevraagd: „Waar gaat dat heen?" Hij antwoordde: „Die zijn hier niet veilig, ik berg ze op in de loods, daar aan het eind". De heer *Jansen* ging kijken, maar er stond niets in die loods. Gestolen was de boel! Kapitein *Knaape* had het bevel over de bewakingstroepen. De heer *Jansen* had niets en kon niets doen, maar hij was toch verantwoordelijk! Hij heeft direct gezegd: „Ik denk er niet aan om hiervoor langer de verantwoordelijkheid te dragen".

86114 *(Jansen)* Een paar dagen daarna of de volgende dag al kwam de heer *Mentrop* en de heer *Jansen* heeft toen zijn gal uitgespuwd. De heer *Jansen* heeft hem gezegd, dat het geen doen was om op die manier huis te houden, dat hij bedankte, maar hij zou blijven tot zijn opvolger arriveerde. De heer *Mentrop* zeide: „zet het zwart op wit". Dat heeft de heer *Jansen* gedaan; de volgende Maandag is hij in Den Haag gekomen en heeft hij zijn ontslagbrief ingeleverd. De heer *Jansen* heeft van de stoottroepen niets dan tegenwerking gehad. Het ergst waren nog de mishandelingen, door de soldaten gepleegd tegenover S.D.-ers, landwachters, S.S.-ers enz., tezamen 4032 man. Die mishandelingen waren ontzettend. Eén keer heeft de heer *Jansen* het zelf geconstateerd en andere keren kreeg hij telkens het rapport binnen van de kampoudste. Die kerels deden hun beklag bij hun superieuren en dan kreeg de heer *Jansen* de rapporten binnen. Hij maakte daarvan dan weer een rapport aan de commandant van de stoottroepen en een rapport voor Den Haag.

86115 *(Jansen)* De heer *Jansen* was commandant van het kamp geworden. Kapitein *Knaape* was dat tevoren. Deze moest zich voortaan alleen met de buitenbewaking belasten. Het heeft drie weken geduurd, voordat kapitein *Knaape* zich daarin schikte. Toen is er bij Militair Gezag een bespreking geweest, waar ook generaal *Kruls* aan te pas kwam. Toen is kapitein *Knaape* ontboden en heeft men gezegd: „Jij bent alleen voor je eigen troepen verantwoordelijk en je mag je niet met de binnenbewaking bemoeien". Toen is de toestand geworden, zoals hij behoorde te zijn. De heer *Jansen* was de kampcommandant en niet hij. Hij werd dus belast met buitenbewaking. De heer *Jansen* heeft in die tijd een man of vijf zes aangenomen voor de binnenbewaking. Hij heeft met de S.S.-ers nooit last gehad. Kapitein *Knaape* mocht met zijn mensen toen niet meer in het kamp.

Op de vraag, of hij met vijf of zes man binnenbewaking dat gehele kamp met 4000 S.S.-ers kon besturen, antwoordt de heer *Jansen,* dat hij dit altijd heeft volgehouden en dat het uitstekend is gegaan. De heer *Jansen* had geen kind aan die S.S.-ers Alles ging van een leien dakje.

86124 *(Jansen)* Over de schietpartijen zegt de heer *Jansen,* dat hij notities heeft en daarin staat hierover: „Het schieten van de wachten op S.S.-ers in de nacht, 1 dode; op zijn krib doodgeschoten een zekere *Gerbracht.*". De B.S.-ers waren natuurlijk zelf achterna gezeten door de S.S., de Landwacht enz. De heer *Jansen* begrijpt, dat hun haat groot was. Die haat was bij hen zo groot, dat zij 's nachts, als iemand de tent uitkwam om naar een zekere plaats te gaan, gingen schieten. De heer *Jansen* herinnert zich een geval uit het rapport, dat hij heeft gekregen. De een roept tegen zo'n kerel: „halt", de andere post zegt: „looppas". Hij neemt de looppas en rrrrrrrt er over met de sten. Die kerel wordt in zijn dij getroffen en valt neer. Hij roept tegen die post: „ik ben geraakt, mag ik naar de dokterstent?" Het antwoord is: „ben je bij dit en bij dat nog niet dood?" Rrrrrrt, weer de sten er over. Zij hebben hem niet geraakt, hij is ontkomen. Dat heeft de heer *Jansen* uit het kamprapport, geschreven door de kampoudste. In de nacht kon de heer *Jansen* niet lopen, want hij was gekleed in onze oude grijze uniform, die veel overeenkwam met de Duitse uniform. Hierdoor konden de nachtposten hem gemakkelijk houden voor een ontkomen S.S.-er en hem beschieten. Er was voor hem geen nieuwe uniform.

86127 *(Jansen)* Op de vraag, of hij het heeft kunnen onderzoeken, antwoordt de heer *Jansen,* dat men op die kerels dood loopt als wat. Wie heeft er geschoten? Zij verraden elkaar niet. Het onderzoek was aan kapitein *Knaape.* De heer *Jansen* maakte een rapport voor kapitein *Knaape.* Toen er zo door het kamp werd geschoten, is *Gerbracht* op zijn krib doodgeschoten. De kogel is door de barak heengegaan, de man kreeg de kogel toevallig in het hoofd. Hij is daar begraven; er was geen vervoer. De heer *Jansen* heeft dit natuurlijk aan Den Haag gerapporteerd, aan overste *van Bemmelen.* Maar, naar wat de heer *Jansen* heeft gehoord van lui, die er mede in contact waren, schijnt het hele archief van Militair Gezag naar de maan te zijn. Er is niets te verhalen. Dat heeft de heer *Jansen* gehoord van de een of andere rechercheur of marechaussee, die bij hem is geweest. In Den Haag, bij de heren van Militair Gezag, werden de rapporten opgestapeld. Zij konden ook niets doen. Uit Den Haag kwam men af en toe

86134 *(Jansen)* kijken. Niet naar aanleiding van zijn concrete klachten. De heer *Jansen* had de opdracht van ieder geval een rapport op te maken. Zij werden opgestapeld om alles bij elkaar te hebben, teneinde de nodige redenen tot de een of andere behandeling te hebben.

86137 *(Jansen)* De S.S.-ers — de heer *Jansen* noemt hen allen maar S.S.-ers — hadden op zekere dag moeten werken. Het regende toen een heel klein beetje; zij waren niet komen werken. Je moet die lui toch onder de duim hebben, dus strafexercitie. Het betrof, gelooft de heer *Jansen,* zo'n zestig man. Zij waren geplaatst onder een S.S.-er, natuurlijk onder bewaking. Die S.S.-er commandeerde hen. Die strafexercitie had plaats op het exercitieterrein van de stoottroepen, maar op dat terrein hadden de stoottroepen in verband met de training voor Indië allerlei stellages gebouwd, o.a. een ding van vier meter hoogte met allerlei platforms er tussen. Toen men daar aan het strafexerceren was, kwam er een luitenant van de stoottroepen voorbij. Welke luitenant dat is geweest, weet de heer *Jansen* niet; zijn naam is hij nooit te weten gekomen. Die luitenant commanderde: „Halt". Daar stonden zij weer, want zij waren bang als wezels voor die stoottroepen. Die luitenant zei toen tegen degene, die de troep commandeerde: „Nu jij er tussen en een ander commandant". Die man had in het geheel geen straf gehad. Dat was dus mis. De luitenant mocht zich er niet mee bemoeien. Hij bleef er bij staan en commandeerde een stuk of wat mannen op dat platform van vier meter hoogte te klimmen. Zij klommen er op en moesten er met gestrekte benen afspringen. Die kerels durfden het niet te weigeren, want zij waren als de dood voor de stoottroepen. Het gevolg was, dat vier mensen ge-

86139 *(Jansen)* broken benen hadden. De heer *Jansen* heeft dit gerapporteerd aan kapitein *Knaape* om het uit te zoeken, want de heer *Jansen* kon dat niet doen. Hij had niets met de buitenbewaking te maken. Hij had alleen met de commandant te maken, voorzover het het verkrijgen

86142 *(Jansen)* van bewakingsposten betrof. De heer *Jansen* heeft het ook aan Den Haag gerapporteerd. Er is niemand op gekomen. Zij kwamen niet op die rapporten af. Die rapporten werden gewoon opgestapeld. Er was nog een mishandeling, die de heer *Jansen* per rapport van de kampoudste kreeg, een rapport over sergeant *van Haandel,* die in de cantine van de S.S.-ers werkzaam was. Dit rapport heeft de heer *Jansen*

86143 *(Jansen)* weer doorgegeven, maar hij heeft er nooit iets van gehoord.

Toen, na ongeveer zes of zeven weken, kwam overste *van Bemmelen* bij de heer *Jansen.* Zij hadden geprobeerd voor hem opvolgers te krijgen. Toen is tenslotte de heer *Scholten* gekomen. Hij was kapitein, maar hij is, naar de heer *Jansen* meent, bij die gelegenheid majoor geworden.

De heer *Jansen* wil in dit verhoor nog vermelden, dat de bewakers van die werkende S.S.-ers ook op eigen houtje straffen gingen uitdelen. Het gebeurde, dat zij met de hand aan de grond en gestrekte knieën buigingen moesten maken, let wel, 15 buigingen voor de Koningin en 20 voor de stoottroepen. De heer *Jansen* meent, dat hieruit wel voldoende blijkt, hoe de toestanden waren.

86145 *(Scholten)* Majoor *G. H. Scholten* is van 24 Augustus 1945 tot 10 Mei 1946 commandant geweest van het kamp voor gedetineerden in de Harskamp.

Er zijn daar inderdaad mensen doodgeschoten, doordat de schildwachten deden, wat zij moesten doen, als er ontvluchtingspogingen werden gedaan binnen de 5-meterstrook, waar men niet mocht komen, of als er ondanks waarschuwingen iemand door het prikkeldraad kroop.

86148 *(Scholten)* De heer *Scholten* herinnert zich, dat er op een bepaald uur ook lichtsignalen werden gegeven en dat toen door de schildwachten werd geschoten, omdat men dacht, dat het seinen voor een ontvluchtingspoging waren. Er is één geval geweest, waarbij opzet in het spel was, toen een schildwacht een man doodde. Hieromtrent is direct een politie-onderzoek ingesteld en er is sectie verricht. Die schildwacht was een soldaat.

Op de opmerking, dat dit toch een ander beeld is dan anderen

hebben gegeven en dan men uit de stukken krijgt, zegt majoor *Scholten* te kunnen verklaren, dat die andere indruk per se onjuist is en dat de schildwachten zich steeds hebben gehouden aan hun consignes en hebben geschoten op lichtsignalen of dat een kogel verdwaalde. Het gebeurde ook wel, dat er waarschuwingsschoten werden gelost. Dat is natuurlijk het bezwaar, als een schildwacht waarschuwingsschoten moet lossen.

86151 *(Scholten)* De heer *Scholten* heeft voor de buitenbewaking eerst stoottroepen gekregen en daarna gezagstroepen. Daarna is 14 R.I. gekomen. Dat was lichte infanterie. Was er des nachts geschoten, dan werd men de volgende dag ter verantwoording geroepen, waarom en waarop geschoten was. Het konden dan alleen waarschuwingsschoten zijn en schoten, die werden gelost in verband met ontsnappingspogingen. Wanneer een schildwacht een ontsnappingspoging constateerde, schoot hij.

86153 *(Scholten)* Op de mededeling, dat de indruk, die men uit de stukken krijgt, is, dat er andere elementen in het geding waren, zegt de heer *Scholten,* dat hij in dat kamp had ds *Moll van Charante,* die geestelijk verzorger van de gevangen militairen was. Deze dominee kwam bij de heer *Scholten* en zeide: „Ze zijn weer aan het moorden geweest; ze hebben er weer een doodgeschoten". De heer *Scholten* zeide tot hem: „Wij moeten toch eens eerst onderzoeken wat er is gebeurd". Er lag des morgens een rapport op zijn tafel, wanneer er des nachts geschoten werd. Hij heeft een keer meegemaakt, dat er iemand des nachts was doodgeschoten en dat hij daarvan direct bericht kreeg. Toen heeft er direct een onderzoek plaats gevonden en werden er verdere maatregelen genomen. Elk dodelijk ongeluk, dat plaats vond, werd direct aan de compagniescommandant gemeld. Dat was zo de normale gang van zaken. Er werd een onderzoek ingesteld naar de reden van het schieten. Het was dan zuiver een kwestie, dat een schildwacht zijn taak had vervuld in verband met een ontsnappingspoging. Als een schildwacht diagonaal over het kamp schoot, kon men moeilijk

86159 *(Scholten)* zien, waar de kogel aankwam. Uit de aard der zaak moet men richten, maar men kan nooit zeggen, waar de kogel terechtkomt. Het is, al staan er schijnwerpers, nooit mogelijk zo volledig te richten, dat men precies kan zeggen, waar de kogel zal aankomen. De gedetineerden hadden toestemming om tot een bepaald uur des avonds — de heer *Scholten* meent, dat het 10 uur was — naar de W.C.'s te gaan en dan weer des morgens, zodra het licht werd. Als iemand na des avonds 10 uur naar de W.C. ging, behoefde er niet op hem geschoten

86165 *(Scholten)* te worden, als hij maar niet buiten de veilige strook, buiten de 5-meterstrook, kwam. De W.C.'s waren binnen de 5-meterstrook geplaatst. De heer *Scholten* heeft in de strook, ook aan de binnenkant, alles laten opruimen, zodat er een grote open ruimte kwam en er minder kans was, dat men te vroeg kon schieten. Als iemand binnen de 5-meterstrook (rondom het kamp) kwam, werd het als een poging tot ontvluchting beschouwd; ze mochten daar niet binnen komen. De schildwacht had de instructie: als er iemand binnenkomt, moet hij eerst worden gewaarschuwd en dan pas mag worden geschoten. Wanneer de heer *Scholten* een rapport kreeg, dat iemand was doodgeschoten, dan werd door hem persoonlijk een onderzoek ingesteld; dan werd de officier van piket door hem gehoord en ook de schildwacht; er werd een rapport naar de officier van justitie gestuurd, die uitmaakte, of de zaak verder zou worden onderzocht. Er vond sectie plaats. De heer *Scholten* weet, dat soldaat *Roest* werd doodgeschoten en dat er toen sectie door dr. *Hulst* is verricht.

86176 *(Scholten)* De heer *Scholten* kreeg een rapport, dat er enige keren op licht was geschoten, dat er licht brandde. Toen heeft hij het onderzocht en heeft hij gezegd: „Ondanks de instructie wens ik niet meer, dat er op licht wordt geschoten". Wie er ook een schot loste, de heer *Scholten* nam dat niet aan als eenvoudige maatregel, die juist was, omdat er inderdaad een paar keer bij schoten op licht een ongeluk was gebeurd. De commandanten kregen van de heer *Scholten* geen rechtstreekse instructie inzake de bewaking; eerst wel, maar later is een speciale commandant voor de troep aangewezen. Nadien zijn er dus ondercommandanten gekomen van de toenmalige kapitein *Streijers.* Deze was commandant van de compagnieën, die daar zaten; hij was uitsluitend belast met het toezicht op de compagnieën bewakingstroepen. De heer *Toussaint* was bataljonscommandant.

86186 *(Scholten)* Op de vraag, hoe het komt, dat in het begin van 1946 een onderzoek door het D.G.B.R. is ingesteld, waarbij o.a. de heer *Hanegraaf* betrokken was, welk onderzoek geleid heeft tot zijn ontslag als commandant, antwoordt de heer *Scholten,* dat hij ontslag heeft genomen wegens meningsverschillen met het D.G.B.R. o.m. in verband met rapporten, door de heer *Moll van Charante* buiten de heer

86191 *(Scholten)* *Scholten* om ingediend. De heer *Scholten* heeft schriftelijk ontslag gevraagd bij het volgende schrijven:

„7 Mei 1946

Naar aanleiding van het onderhoud, wat ik met U en den heer *Mentrop* hedenmiddag mocht hebben op Nassaulaan 23 en waarbij zulke diepgaande meningsverschillen aan den dag kwamen, waarmede ik mij naar eer en geweten niet kan verenigen en daardoor vruchtbare samenwerking toch niet meer mogelijk is, verzoek ik per 1 Juni ontslag uit mijn functie als kampcommandant van het bewarings- en verblijfskamp „Harskamp".

Tevens verzoek ik per 14 Mei verlof en zal mij vanaf dien datum ter beschikking stellen van mijn opvolger voor het geven van inlichtingen".

86192 *(Scholten)*

De heer *Scholten* is weggegaan 15 Mei 1946. Hij heeft ontslag gekregen bij het volgend schrijven:

„Naar aanleiding van Uw verzoek, deel ik U mede, dat U met ingang van 1 Juni 1946 eervol ontslag wordt verleend uit Uw functie als Kampcommandant van het Bewaringskamp „Harskamp", met dank voor de in Uw functie bewezen diensten.

De Directeur-Generaal van de
Bijzondere Rechtspleging,
(w.g.) Mr. *B. I. A. A. Ter Veer.*"

Op 14 Mei heeft de heer *Scholten* verzocht met verlof te mogen gaan. Dit is hetgeen hij hierover heeft.

Op een gegeven ogenblik is de heer *Scholten* ontboden bij het D.G.B.R. en toen werden hem verschillende vragen gesteld. Op 7 Mei 1946 heeft hij ontslag gevraagd; dit zal even daarvóór geweest zijn. Direct daarna heeft hij zijn ontslagaanvrage ingediend. Toen werd een rapport naar voren gebracht over verschillende dingen. Verschillende dingen werden hem toen voorgelezen. Hij noemt enige punten daarvan, die hij zich herinnert. De heer *Scholten* kan zich niet herinneren, dat er een speciaal onderzoek naar de schietpartijen is ingesteld. Er is wel iemand in het kamp geweest, een zekere *Hanegraaf* naar hij meent, maar of hij speciaal daarvoor kwam, weet de heer *Scholten* niet. Hij ging overal rond.

86228 *(Scholten)*

Aan de heer *Scholten* wordt medegedeeld, dat in een proces-verbaal van de inspecteur-rijksrechercheur *van Noothoorn*, die naar de wantoestanden in de Harskamp een onderzoek heeft ingesteld, o.m. staat:

„Uit de overige, op het kamp Harskamp betrekking hebbende bescheiden, zij het navolgende staatje vermeld:

1. *Peter Holkamp,* 29 Juni 1945, van dak gevallen;
2. *Jan Goutier,* 1 Juli 1945, tijdens straf-exercitie doodgeschoten;
3. *Karel Gerbracht,* 9 Juli 1945, 's nachts slapende doodgeschoten;
4. *Jacobus Boerboom,* 30 Juli 1945, overleden;
5. *Johan Meijer,* 3/4 October, 's nachts slapende doodgeschoten;
6. *Theo J. N. Geurts,* 3 November 1945, 's avonds slapende aangeschoten en aan verwondingen overleden;
7. *Marinus Roest,* 7 Januari 1946;
8. *Gerrit Hagen,* 17 Februari 1946;
9. *Jacob Bimmel,* 28 Februari 1946;
10. *H. P. de Boer,* 12 October 1945, overleden;
11. *P. van Urk,* 14 October 1945, 's nachts slapende doodgeschoten",

en dat verder een aantal mensen staan vermeld, die gewond zijn, waarvan er 3: *Boonstra, Nap* en *Schijffers* van een 4 meter hoge toren moesten springen; terwijl voorts in het rapport te lezen is:

„*Pieter van der Wolf,* 26 October 1945, 's nachts slapende;
Pieter Bouland, geb. 29 November 1922, 's avonds tussen 20 en 21 uur: 1 November 1945; in barak C Inv. Barak. *Bouland* was in Juli 1945 al door beide benen geschoten.
Vonnis Krijgsraad Zuid, 20 November 1946, inzake soldaat *A. Th. Jolie* (geval-*Roest*): 3 maanden hechtenis.
Slechts eenmaal sectie door dr. *Hulst* (geval-*Roest*)."

Naar aanleiding hiervan zegt de heer *Scholten,* dat het inderdaad treurig genoeg is, dat het is gebeurd, maar de schildwachten hebben geschoten binnen de strook, waar men niet mocht komen. Hij is het er mee eens, dat dit weinig aannemelijk klinkt, omdat in dit rapport niet één geval staat vermeld, waar achter staat: bij ontvluchtingspoging doodgeschoten, maar als men schoten afgeeft in de nacht op mensen, die ontvluchtingspogingen doen, dan komen die schoten ergens terecht. Het lijkt vreemd, maar als er des nachts een kogel door het kamp vliegt, heeft deze meer kans een man te raken in het kamp dan degene, die ontvluchten wil. Als er iemand door de strook komt

en de schildwacht schiet in de lijn van de strook, dan zal hij niemand anders raken, maar richt hij even opzij, dan gaat de kogel een andere kant op.

86238 *(Scholten)* Naar wat de heer *Scholten* zich er van herinnert, zijn er mensen doodgeschoten bij het schieten op z.g. lichtsignalen, die werden gegeven. Toen de lichtsignalen, de terugkaatsing van het licht in de ruiten, de indruk maakten van het uit- en aandoen van het licht, heeft de heer *Scholten* gezegd: er mag op licht niet meer geschoten worden. Er waren een paar ongelukken gebeurd. De eerste vier of vijf gevallen van het voorgelezen rapport kent de heer *Scholten* niet. Dat is vóór zijn tijd geweest; de laatste gevallen kent hij wel. Hij heeft de overtuiging, dat mensen zo hebben geschoten, dat zij niet buiten hun consignes handelden. Als een man buiten zijn consignes had gehandeld, was hij voor de rechter gekomen.

86245 *(Scholten)* De heer *Scholten* is meermalen bij de officier van justitie geweest. Hij heeft deze een paar maal persoonlijk gesproken. Indien de officier van justitie om een rapport had gevraagd, had de heer *Scholten* dit zeker verschaft.

86248 *(Scholten)* Op de mededeling, dat hij bij zijn verhoor door wachtmeester *van der Giessen* heeft gezegd:

„Teneinde het schieten toch zoveel mogelijk te beperken, heb ik meerdere malen overleg geplegd met kapitein *Toussaint* en kapitein *Streijers* en werden door mij strenge orders gegeven aan de bewakingstroepen",

zegt de heer *Scholten,* dat hij dit heeft gedaan. Die strenge orders betroffen dan: er wordt niet geschoten zonder harde noodzaak en op licht wordt niet meer geschoten. Dat weet hij positief zeker.

86251 *(Scholten)* Er is veel geschoten, maar hij blijft volhouden, dat is zijn eigen mening, dat door het schieten op mensen, die zogenaamd wilden ontvluchten of lichtsignalen gaven, een kogel soms ergens verkeerd terecht kwam en iemand trof. Hij heeft zelf wel meegemaakt, dat hij een kogel langs zich heen hoorde fluiten. Het was heus geen plezierig idee. Als een man, die een ontvluchtingspoging of een lichtsignaal denkt te zien, schiet en de kogel gaat iets hoger, kon hij ook de heer *Scholten* raken. Het is van belang, dat er zo min mogelijk wordt geschoten.

86258 *(Scholten)* Als er geschoten werd, werd er melding van gemaakt. Er werden wel eens waarschuwingsschoten gegeven, maar de heer *Scholten* heeft niet de indruk, dat het er een rotzooi was. Als het dat wel was geweest, had hij maatregelen genomen. Over dronkemanspartijen kan de heer *Scholten* alleen zeggen, dat bij een van de compagnieën een officier dronken is geweest en dat die ongenadig op zijn falie heeft gekregen. De heer *Scholten* deed zelf nooit mee aan die festijnen; zij hebben alleen een keer in Augustus een diner gehad, waar de dames van de

86262 *(Scholten)* officieren bij waren.

Op de mededeling, dat de inspecteur-rijksrechercheur *van Noothoorn* in zijn rapport zegt:

„Uit geen enkel stuk is mij, rapporteur, gebleken, dat terstond na het plaatsvinden van schietpartijen in 1945/46 een behoorlijk, gedetailleerd onderzoek werd ingesteld door terzake kundige ambtenaren",

verklaart de heer *Scholten,* dat hij daaromtrent steeds berichten heeft gekregen. Hij heeft steeds de officier van piket, eventueel de wachtcommandant, gehoord en dan kreeg men de verklaring, dat er geschoten was, omdat men licht had gezien en dan kwam de kogel wel eens beroerd terecht. Dan behoefde er geen verder onderzoek plaats te hebben.

Op de vraag, of hij de bevoegdheid had om de bewakingstroepen bepaalde opdrachten te geven, antwoordt de heer *Scholten,* dat hij in de eerste tijd de consignes heeft samengesteld. Later moesten de wachten worden aangewezen door de commandant van het bataljon, die er zeggenschap over had. Als de heer *Scholten* een andere methode van bewaking had willen invoeren, was dat mogelijk geweest.

86271 *(Kollenhoven)* De heer *J. Kollenhoven* was compagniescommandant bij de bewakingstroepen van de Harskamp. Later is er een commandant *Streijers* gekomen, die belast was met de bewaking. De heer *Kollenhoven* was commandant van de 2de compagnie gezagstroepen, district Nijmegen. Ook 14 R.I. is later — nog in zijn tijd — in de Harskamp gekomen. De heer *Kollenhoven* is daar van omstreeks September 1945 tot April 1946 geweest. De heer *Toussaint* was bataljonscommandant van 14 R.I. De heer *Streijers* was bewakingsdetachementscommandant. Hij was de man, die eigenlijk alles had moeten

86281 *(Kollenhoven)* doen. Majoor *Streijers* behoorde bij de gezagstroepen, district Veluwe. Zijn functie omvatte de compagnie gezagstroepen en het bataljon van 14 R.I. In de Harskamp was aanvankelijk gelegerd één compagnie gezagstroepen onder commando van luitenant *Hoogvliet.* Van deze luitenant *Hoogvliet* heeft de heer *Kollenhoven* het commando overgenomen. Er lag ook nog een detachement stoottroepen, maar dit is toen vertrokken. Kort daarna is 14 R.I. in de Harskamp gekomen met de opdracht een volledig bataljon gevechtsklaar te maken en mede de bewaking van het kamp voor politieke delinquenten op

zich te nemen. Daarna is weer gekomen majoor *Streijers* om het commando van de buitenbewaking in handen te nemen. De compagnieën van 14 R.I. vielen, voorzover het de bewaking betreft, onder het commando van majoor *Streijers.* Deze was vrijwel steeds aanwezig. Hij ging alleen des Woensdagsavonds naar huis en kwam des nacht weer terug. Hij woonde te Ede. Hij kon gemakkelijk dikwijls naar huis, maar hij bleef geregeld in het kamp.

86287 *(Kollenhoven)* Van het schieten door de bewaking van de Harskamp heeft de heer *Kollenhoven* persoonlijk niets meegemaakt, wel van horen zeggen. Hij weet wel, dat er een consigne was, dat, wanneer men aan bepaalde voorwaarden niet voldeed, men moest schieten. Wanneer men des nachts naar de toiletten wilde, moest dit in de looppas gebeuren. Dat zal zijn gedaan om eventueel mensen, die onder de draad wilden ontsnappen, op te vangen door het dreigement van schieten. Voorzover de heer *Kollenhoven* weet, is er bij zijn onderdeel nooit iets gebeurd. Eén geval kent de heer *Kollenhoven,* waarin het schieten niet gerechtvaardigd is geweest. Die man is ook gerechtelijk vervolgd. Dat was een schildwacht, die bij de ziekenbarak iemand neergeschoten had. Er is een justitieel onderzoek ingesteld en die man is ook gerechtelijk vervolgd.

86290 *(Kollenhoven)*

86292 *(Kollenhoven)* De heer *Kollenhoven* weet, dat er een keer een heibeltje is geweest onder aanvoering van ds *Moll van Charante,* die de mensen van de bewaking betitelde als sluipmoordenaars, omdat er geschoten was. Daartegen is de heer *Kollenhoven* te keer gegaan, omdat hij dat onjuist vond. De mensen, die in de kampen zaten, wisten precies, hoe zij moesten optreden en welke de gevolgen waren, wanneer zij daaraan niet voldeden. De heer *Kollenhoven* weet van een geval, waarin 14 mensen het kamp zijn uitgegaan, zonder dat er geschoten is. Dat maakt wel een andere indruk. Toen majoor *Toussaint* met zijn onderdeel in de Harskamp kwam en zij elkaar bij de bewaking om het kamp aflosten, gaf dat dikwijls aanleiding tot moeilijkheden. De heer *Kollenhoven* had bij zijn onderdeel geen officieren, maar wel zeer goede onderofficieren, die telkens mankementen verhielpen, die b.v. de legering betroffen. Van de bewakingshokjes was b.v. hout weggehaald, de kachels waren niet in orde, er was geen brandstof. Dit alles gaf dikwijls aanleiding tot moeilijkheden. De heren *Toussaint* en *Kollenhoven* zijn bij elkaar gekomen en hebben gezegd: Laten wij één onderdeel belasten met de bewaking om het kamp en het andere onderdeel met de bewaking van de werkploegen buiten het kamp. De bewaking naar buiten was voor mensen, die gingen werken, b.v. bij radio-Kootwijk. Toen is de keuze aan majoor *Toussaint* gelaten, omdat hij ook een andere taak had, namelijk het gevechtsklaar maken van zijn onderdeel. Hij heeft gekozen voor de bewaking om het kamp, zodat de heer *Kollenhoven* daar verder niets mede te maken had.

86308 *(Kollenhoven)* 14 R.I. was een volkomen slappe afdeling; er was practisch geen leiding. Het is hiermee in één woord heel kort getypeerd. De heer

86312 *(Kollenhoven)* *Kollenhoven* weet wel, dat er wel eens behoorlijk gedronken is. Of het alleen in het gebrek aan tucht bij 14 R.I. zat, weet de heer *Kollenhoven* niet. Hij gelooft niet, dat het dat alleen was. Het is zeker voor een gedeelte ook aan gebrek aan tucht te wijten, maar de hoofdzaak was, dat de orders waren, dat, wanneer de mensen 's nachts buiten de barakken kwamen om naar de W.C. te gaan en niet in looppas liepen, er geschoten moest worden. Hij heeft nooit uitingen gehoord, waaruit bleek, dat er wel uit andere dan zakelijke motieven geschoten werd. De heer *Kollenhoven* acht de heer *Toussaint* in de eerste plaats verantwoordelijk voor die slappe leiding. Majoor *Streijers* gaf helemaal geen leiding; die dacht alleen maar aan „bureau", „papieren" en „orders", en als dat maar in orde was, was het goed.

86317 *(Kollenhoven)* Majoor *Streijers* had in eerste aanleg de plicht om, als er klachten over schieten kwamen, deze precies uit te zoeken. Hij was commandant van de bewaking en had opdracht de zaken te onderzoeken, in samenwerking met de kampcommandant en, voorzover de heer *Kollenhoven* weet, heeft hij er steeds direct aandacht aan geschonken, als er geschoten was. Toen de heer *Kollenhoven* de bewaking om het kamp leverde, werd hij telefonisch op de hoogte gehouden. Hij had een telefoon bij zijn bed; zodra er geschoten was, moest het hem onmiddellijk gerapporteerd worden. Dat is toen ook altijd gedaan. Majoor *Scholten* had voor de buitenbewaking te maken met majoor *Streijers*; dat had het contact moeten zijn. Majoor *Streijers* had de heer *Toussaint* bij zich moeten laten roepen en moeten zeggen: dit en dat is mij gerapporteerd; hoe zit dat in elkaar? Dat zou de goede weg geweest zijn. Majoor *Streijers* heeft daaraan practisch niets gedaan. In het algemeen maakte het veel indruk op hen allen, wanneer iemand was doodgeschoten, ook op de heer *Scholten.* Deze heeft wel eens gezegd: als je voor het eerst in zo'n kamp komt, denk je wel eens: waarom zet men de mitrailleur er niet op, maar na een paar weken denk je: het zijn ook mensen en

die moet je allereerst toch weer een levenshouding doen aannemen. Voorzover de heer *Kollenhoven* weet, heeft majoor *Scholten* alle mogelijke moeite gedaan om die mensen aan het werk te krijgen. Er was een grote werkplaats in de Harskamp. Er is ook veel moeite gedaan om de mensen buiten het kamp aan het werk te krijgen, b.v. bij D.U.W.-werken of in Kootwijk bij het demonteren van de ineengestorte radiomasten.

86325 *(Kollenhoven)* Naar de mening van de heer *Kollenhoven* kon de kampcommandant aan de commandant van de buitenbewaking eigenlijk geen opdrachten geven. Dit is later veranderd. Wanneer majoor *Scholten* de middelen had gehad, zou hij zeker tegenover de heer *Streijers* zijn wil hebben kunnen doorzetten. Majoor *Streijers* was een man, van wie practisch niets uitging; hij is iemand geweest, die altijd op een bureau gezeten heeft, die nooit practische dienst heeft gedaan en die plotseling voor deze moeilijke taak kwam te staan. Er had natuurlijk veel voorkomen kunnen worden, wanneer majoor *Toussaint* een krachtige

86329 *(Kollenhoven)* figuur was geweest. Wanneer zijn opvolger kapitein *Bastiaanse* de leiding had gehad, zouden al deze dingen niet gebeurd zijn. Wanneer de toestanden bij de bewaking anders geweest waren, hadden dergelijke dingen voorkomen kunnen worden.

86330 *(Kollenhoven)* Het was in het begin wel heel moeilijk in de Harskamp. Majoor *Scholten* heeft voor bovenmenselijke moeilijkheden gestaan om een enigszins draaglijke toestand te krijgen. Er waren daar 4500 mensen, van wie meer dan de helft in kuilen onder de grond zat. De verlichting was zeer gebrekkig. Dat is ook door het militaire onderdeel in orde gemaakt, omdat majoor *Scholten* zelf niet over het nodige materiaal kon beschikken. Luitenant *Hoogvliet* was daarmede begonnen en de heer *Kollenhoven* heeft het afgemaakt. Hij heeft wel eens gehoord, dat er lichtsignalen van buiten het kamp uit werden gegeven. Er werd van het kamp uit geantwoord. Hoe dat mogelijk is geweest, weet hij niet, maar wie weet, wat er nog in de Harskamp verborgen was, dat door die mensen meegebracht was. Een patrouille van de mannen van de heer *Kollenhoven* heeft vlak in de buurt van het kamp een vooraanstaande N.S.B.-er, naar hij meent een relatie van *van Geelkerken*, gearresteerd. De man was daar ondergedoken.

86337 *(Kollenhoven)* In verband met pogingen tot ontvluchting heeft de heer *Kollenhoven* die signalen nooit ernstig genomen. In die tijd, dat hij de bewaking om het kamp leverde, wist hij positief, dat het niet mogelijk was, dat iemand ontvluchtte. Hij had een buitengewoon goede wachtcommandant en een zeer goede officier van piket, beiden onderofficieren, maar mensen, die buitengewoon goed hun plicht deden. Er is practisch niet geschoten, als zijn onderdeel op wacht stond.

86339 *(Kollenhoven)* Het 14e regiment infanterie bestond in hoofdzaak uit Zeeuwen. Later is het aangevuld met een stel soldaten uit Zaandam. De heer *Kollenhoven* herinnert zich, dat, toen die aanvulling van Zaandammers is gekomen, er op een avond fel geschoten is. Dat er doden gevallen zijn, betwijfelt de heer *Kollenhoven*. Hij gelooft wel, dat iemand gewond is geraakt en naar het ziekenhuis te Ede is gebracht. Op de vraag, of hem iets bekend is van pogingen van de kant van majoor *Scholten* om het schieten te doen beperken, antwoordt de heer *Kollenhoven*, dat majoor *Scholten* later de opdracht heeft gegeven, dat er helemaal niet geschoten zou worden, tenzij een vluchteling onder de draad door zou gaan. De heer *Kollenhoven* weet, dat er besprekingen zijn geweest, die majoor *Scholten* heeft gehad met de heren *Toussaint* en *Streijers*, waarbij strenge orders voor de bewakingstroepen zouden zijn vastgesteld. Majoor *Scholten* was in sommige opzichten te gemakkelijk. Hij kon niet gemakkelijk „neen" zeggen tegen zijn personeel, wanneer hem iets gevraagd werd. Maar voor de bewaking was hij buitengewoon geschikt. Hij was als commandant van het kamp *de* figuur. Hij heeft ook alle mogelijke moeite gedaan om de zaak in goede banen te leiden, wat betreft huisvesting, verzorging enz. en hij is daarin naar de mening van de heer *Kollenhoven* vrij goed geslaagd. Majoor *Scholten* was de figuur voor wat betreft de verzorging in het kamp; met de bewaking als zodanig had hij eigenlijk niets te maken, alleen met de interne zaken.

86347 *(Toussaint)* De heer *I. P. Toussaint* was bataljonscommandant van het eerste bataljon van het 14e regiment infanterie. Hij is met zijn mannen omstreeks 1 October 1945 naar de Harskamp vertrokken als licht infanteriebataljon met de opdracht oefeningen te houden enz. Zij ressorteerden destijds onder divisie A, vóórdien onder de B.N.S.. Toen zij in de Harskamp kwamen, was daar een S.S.-kamp. Dat kamp werd, voordat zij kwamen, bewaakt door de stoottroepen. De heer *Toussaint* meent zich te herinneren, dat toen reeds enkele slachtoffers waren gevallen. Toen zij kwamen, werd het kamp bewaakt door de gezagstroepen. Nadat de gedetineerden buiten het kamp te werk werden gesteld, heeft men getracht een compagnie van zijn bataljon voor bewaking van het kamp te krijgen. Aanvankelijk kon de heer *Toussaint* met steun van Divisie A bereiken, dat de opdracht tot bewaking niet doorging. Na het opheffen van de Divisie A zijn

zij gekomen onder bevel van de Territoriale Bevelhebber Nederland. Toen kreeg de heer *Toussaint* van C IV Militaire Afdeling bevel een compagnie af te staan voor de bewaking van de Harskamp. Dat was beurtelings één van de vijf compagnieën. Op het ogenblik, dat een compagnie op wacht ging, werd zij aan het bevel van de heer *Toussaint* onttrokken en kwam zij te staan onder commando van de commandant van de buitenbewaking. De voormalige C IV Militaire Afdeling, kolonel *Wastenecker,* heeft de bevelsverhoudingen uitdrukkelijk vastgelegd, waarbij de heer *Toussaint* het bevel voerde over het infanteriebataljon en kapitein *Streijers* over de buitenbewaking van het kamp. Kapitein *Streijers* was de garnizoenscommandant.

86349 *(Toussaint)*

86354 *(Toussaint)*

De heer *Toussaint* heeft wel gehoord, dat er in die tijd door enkele van zijn compagnieën is geschoten. De heer *Toussaint* weet niet om welke reden; hij heeft de trekkers van de geweren niet vast gehad. Er werden bepaalde consignes uitgegeven door de commandant van de Harskamp zelf. Dat was destijds majoor *Scholten* of mijnheer *Scholten.* De heer *Toussaint* gelooft niet, dat hij militair was op dat ogenblik. Aangezien de heer *Scholten* commandant van het kamp — de heer *Toussaint* bedoelt hiermede het gedeelte binnen het prikkeldraad — was en met de bewaking als zodanig geen bemoeienis had, zullen de consignes enkel betrekking gehad hebben op de binnendienst. De heer *Toussaint* heeft ze wel eens gelezen. Een van die consignes was, dat, wanneer een gedetineerde zich te dicht bij het prikkeldraad bevond, er moest worden geschoten. Of er nu op het ogenblik, dat er werd geschoten, een gedetineerde te dicht bij het prikkeldraad was, weet de heer *Toussaint* niet. Hij had daar als zodanig totaal geen bemoeienis mee. Zijn mannen stonden, gedurende de tijd, dat zij wacht bij het S.S.-kamp hadden, niet onder zijn gezag. De heer *Toussaint* heeft later wel gevraagd: „Wat is er met jullie gebeurd?" Het is zijn indruk, dat er is geschoten zonder noodzaak. De heer *Toussaint* had daarop niet te reageren. Men kan zeggen, dat zij disciplinair onder hem bleven staan. Er komt bij: hoe kan hij onderzoeken, wie er geschoten heeft en of het schieten met reden is gebeurd, als hij qua bevelvoering van de toedracht van een en ander geen kennis kan nemen? Dat kamp was een paar honderd meter breed en lang en er omheen was een 70 à 80 man gegroepeerd met brens, stens en geweren. Plotseling valt er een schot en als er één schot valt, komt het voor, dat allen beginnen te schieten. De heer *Toussaint* kan wel zeggen, dat het hem inderdaad ook pijnlijk heeft getroffen. De 4de compagnie bestond uit recruten; dat die compagnie heeft geschoten en weerloze mensen, die lagen te slapen, het slachtoffer werden, is zeer pijnlijk. Zij werden misschien de dupe van een overtreding van een mede-gedetineerde. De heer *Toussaint* heeft inderdaad geconstateerd, dat speciaal bij de 4de compagnie dit in meerdere mate voorkwam dan bij een van de andere compagnieën. Hij heeft, als de 4de compagnie op wacht was, de commandant wel eens gesproken. In die tijd was de munitie niet te controleren. In 1945 lag er overal munitie in het land.

86359 *(Toussaint)*

86378 *(Toussaint)*

De heer *Toussaint* heeft het kader van die compagnie gewezen op het verkeerde en toen kreeg hij telkens te horen: „Wij hebben de trekkers van de geweren van de soldaten niet vast". Wanneer men hem in de schoenen wil schuiven, dat hij te kort geschoten zou zijn, wat het onderzoek betreft, dan moge hij nogmaals opmerken, dat hij van mening is, dat een onderzoek in geen geval van hem uit kon gaan. Hij heeft zich tot het laatste ogenblik tegen bewaking verzet en wilde met de kampbewaking niets te maken hebben. Toen heeft C IV Militaire Afdeling hem schriftelijk bevolen een compagnie voor de bewaking te leveren en onder commando te stellen van kapitein *Streijers.* De bewaking van het kamp was een aangelegenheid van het D.G.B.R. en geen militaire aangelegenheid.

86405 *(Toussaint)*

Er kan verschil van opvatting bestaan over de vraag, wie verantwoordelijk is voor het schieten van de troep. De commandant van de buitenbewaking bepaalt, wanneer zij moeten schieten en wanneer zij dit pertinent niet mogen doen. Hij is ook de man, die de instructies opstelt en toezicht houdt op de naleving ervan. Met die instructies heeft de heer *Toussaint* nooit iets te maken gehad. De commandant van de 4de compagnie was kapitein *Bastiaanse.* De heer *Toussaint* durft niet beweren, dat deze niet voldoende gezag had. Wanneer die 4de compagnie op wacht was, werd er overigens niet altijd geschoten. Wel zijn er op bepaalde momenten uitbarstingen geweest. Die compagnie kwam niet op wacht en begon dan maar lukraak te schieten.

86411 *(Toussaint)*

Toen de vierde compagnie in de Harskamp kwam, heeft de commandant, kapitein *Bastiaanse,* een toespraak gehouden tot zijn compagnie, waarin hij o.m. zeide: „Wanneer zij een voet dwars zetten of iets verkeerds doen, direct schieten. Bij wijze van spreken: Liever niet één levend overblijven dan dat er één uitkomt". Dit is volgens de heer *Toussaint* — hij heeft er met *Bastiaanse* over

gesproken — een van de redenen, waarom in dit kamp zoveel geschoten is. Een andere reden is, dat het recruten waren. Een derde reden is misschien, dat het geen vrijwilligers waren in de ware zin van het woord, maar over het algemeen jongens, die links en rechts bij de Todt hadden gewerkt. Het waren niet de vrijwilligers, zoals men die in October 1944 heeft leren kennen, die het minderwaardig vonden om zelfs S.S.-ers op hun bed te vermoorden. Daarop kwam het neer. Daarom is dit nooit bij andere compagnieën gebeurd.

86413 *(Toussaint)* Het spijt de heer *Toussaint,* dat hij deze verklaring moet afleggen ten nadele van een van zijn vroegere officieren, die drie jaar in Indië is geweest, die enthousiast was en zeer zeker niet de gevolgen van de woorden, die hij toen heeft gesproken, heeft overzien. De heer *Bastiaanse* was, toen hij later die gevolgen zag, niet zo geweldig onder de indruk.

86416 *(Toussaint)* De heer *Toussaint* heeft al gauw daarna gehoord, dat kapitein *Bastiaanse* die speech heeft gehouden. Hij heeft er toen al direct met hem over gesproken. De heer *Toussaint* heeft toen gezegd, dat hij het helemaal niet met hem eens was. Het stuitte de heer *Toussaint* tegen de borst op iemand te schieten, die achter prikkeldraad zat. Hij heeft verschillende keren gezegd: „Wees er nu maar héél voorzichtig mee; ik heb er niets mee te maken, want je staat niet onder mijn bevel". De heer *Toussaint* is zelf in het kamp geweest, toen hij hoorde, dat een bejaard man, — hij gelooft, dat deze tussen de 50 en 60 was — in zijn bed was getroffen. Toen de heer *Toussaint* dat hoorde, is hij in het kamp gegaan. De gewonde lag inmiddels op een operatietafel en werd door een gedetineerde chirurg onderzocht. Deze zei: „Er is niet veel meer aan te doen; hij moet worden afgevoerd". De mentaliteit, dat men zei: „Het zijn S.S.-ers, zij hebben zoveel tegen Nederland gedaan", zat er misschien wel in bij die compagnie. Dat bedoelde de heer *Toussaint* dan ook. Zij waren te weinig militair om te begrijpen, dat, wanneer de vijand eenmaal achter prikkeldraad zit, hem niets meer mag worden gedaan.

86420 *(Toussaint)* Op de vraag, of majoor *Scholten* op een gegeven moment strenge orders heeft gegeven aan de bewakingstroepen om het schieten zoveel mogelijk te beperken, antwoordt de heer *Toussaint,* dat het volgens hem zo was, dat majoor *Scholten,* die commandant van het kamp was en met de bewaking als zodanig niets te maken had, dat niet kon doen, evenmin als de heer *Toussaint* kon bevelen om niet te schieten. Of majoor *Scholten* die strenge orders aan de troepen om het schieten te beperken heeft gegeven, weet de heer *Toussaint* niet. Er is verschillende keren over gesproken en zij waren het er allemaal over eens, dat het niet te pas kwam. De heren *Scholten* en *Streijers* vonden het ook erg. Zij vonden het allen erg, maar zij wisten ook allen wie de man was, die de zaak had moeten aanbinden en dat is kapitein *Streijers.* De heer *Toussaint* heeft er verschillende keren met deze over gesproken en gevraagd: „Wie is hier de verantwoordelijke man?" De heer *Streijers* heeft nooit gedraald met te zeggen: „De commandant van de bewaking; die maakt de consignes en moet er op letten, of die overschreden worden".

86426 *(Toussaint)* Met betrekking tot zijn verklaring ten aanzien van kapitein *Bastiaanse* zegt de heer *Toussaint* nog het volgende.

Na aankomst in de Harskamp is kapitein *Bastiaanse* door hem aangesteld als wnd. bataljonscommandant, zodat hij ontheven was van het commando over de 4de compagnie. De bewaking zelf heeft hij derhalve nooit gecommandeerd. Het enige, dat hem in deze affaire kan worden toegeschreven, is de toespraak tot zijn compagnie.

86777 *(Bastiaanse)* De heer *J. F. Bastiaanse* was in 1945 als officier bij I-14 R.I. ingedeeld en is, naar hij meent, half October 1945 in de Harskamp gekomen. Toen hij nog te Hilversum lag, zei zijn bataljonscommandant hem, dat het niet al te rustig was in de Harskamp en dat de heer *Bastiaanse* voor versterking van de bewaking daar er heen moest. Hij is er alleen met zijn eigen compagnie heengegaan. Later — hij weet niet of het veertien dagen of drie weken later was —,

86781 *(Bastiaanse)* is het gehele bataljon gevolgd. De compagnie van de heer *Bastiaanse* bestond uit oorlogsvrijwilligers. Zij hadden al een opleiding van 3½ maand gehad. De heer *Bastiaanse* had ze voor een klein deel zelf opgeleid. Die jongens kwamen uit Brabant en eigenlijk overal vandaan, niet speciaal uit de Zaanstreek. Er is een grote compagnie geweest met jongens uit de Zaanstreek, maar die is eerst tegen het einde van het jaar gekomen. De heer *Bastiaanse* heeft die compagnie niet gehad. Hij is in de Harskamp geweest tot ongeveer begin of midden Mei 1946.

Het is hem bekend, dat er in de Harskamp door waarschijnlijk nodeloze schietpartijen verschillende mensen zijn gedood. De heer *Bastiaanse* was persoonlijk niet bij zo'n wacht. Dit was aan een luitenant of een oudere onderofficier opgedragen. Aanvankelijk kan het misschien wel eens zijn gebeurd, dat er nodeloos geschoten is, maar stellige bewijzen, dat dit het geval is geweest, hebben zij nooit gehad. De barakken van de Harskamp waren allemaal van hout; voorzover

de heer *Bastiaanse* weet, waren er geen gebouwen op stenen voet. Er waren bepaalde consignes voor de wacht. De mensen, die daar waren ondergebracht, hadden te voldoen aan bepaalde consignes. Wat de heer *Bastiaanse* zich hiervan herinnert, is, dat na een bepaald uur het licht uit moest zijn en dat naar de W.C.'s hard moest worden gelopen. Meer voorwaarden of verplichtingen herinnert hij zich niet. Zij mochten ook niet over een bepaalde grens van, naar hij meent, 5 meter komen, die was aangegeven door omgespitte grond van een andere kleur; zij mochten niet bij het rasterwerk komen. De heer *Bastiaanse* had niets met het inwendige van het kamp te maken. Hij was bij tijd en wijle belast geworden — tweemaal per week — met de buitenbewaking.

86790 *(Bastiaanse)* Er waren vijf verhoogde opstellingen. Iedere poort of opstelling moest iemand sturen naar de andere opstelling. Er liepen dus twee mensen steeds in één lijn. De consignes waren verder, dat er onder bepaalde voorwaarden geschoten moest worden. Hoe die precies waren, weet de heer *Bastiaanse* niet meer. Het waren de algemene militaire voorwaarden, die daarvoor golden. Bij een bepaald deel van de buitenbewaking heeft de tucht veel te wensen gelaten. Dat waren de gezagstroepen. Dit was naar zijn indruk ook zo bij 14 R.I. De heer *Bastiaanse* is later bataljonscommandant geworden bij deze Zaanstrekenaren, die geen goede opleiding hadden genoten. Dat waren manschappen van 14 R.I. Die zijn bijgespijkerd en verder opgeleid. Moet de heer *Bastiaanse* echter vergelijken de tucht en de discipline bij dit bataljon, dan stonden deze altijd veel hoger dan bij de gezagstroepen, die met de buitenbewaking waren belast. Het is mogelijk, dat de officieren vaak dronken waren. Dat had niets met de bewaking te maken. Degenen, die dienst hadden, waren in de daarvoor bestemde kamer. De anderen zaten in de barak. Het dronken zijn is niet gebeurd in het bijzijn van de soldaten. Het is mogelijk, dat aan de commissie anders is gebleken.

86792 *(Bastiaanse)*

86797 *(Bastiaanse)*

86800 *(Bastiaanse)* Op de opmerking, dat zijn bataljonscommandant, de heer *Toussaint,* heeft verklaard, dat het wel lag aan de vierde compagnie en dat de oorzaak o.m. hierin was gelegen, dat, toen de vierde compagnie in de Harskamp kwam, kapitein *Bastiaanse* tot zijn compagnie een toespraak heeft gehouden, waarin hij o.m. zeide: „Wanneer zij maar een voet dwars zetten of wanneer er iets anders gebeurt, direct schieten. Bij wijze van spreken: Liever geen één levend overblijven dan dat er één uitkomt", zegt de heer *Bastiaanse,* dat die verklaring voor rekening van zijn bataljonscommandant is. Die redevoering heeft de heer *Bastiaanse* natuurlijk nooit tot de soldaten gehouden. Hij heeft tegen deze compagnie gezegd — dat is niet geweest in de Harskamp, maar te Hilversum, toen de compagnie niet met bewakingsdiensten was belast —, dat hem door de bataljonscommandant, *Toussaint,* gezegd was, dat het daar een rommeltje was en dat aan de consignes scherp de hand moest worden gehouden. De heer *Bastiaanse* heeft tegen de soldaten gezegd: „De consignes zijn als volgt" — hij weet deze nu niet meer —, „wanneer geschoten moet worden, staat er in de consignes, dat u, voordat u schiet, een andere soldaat er bij moet halen; u constateert het feit en schiet dan, maar laag". De precieze bewoordingen kan de heer *Bastiaanse* niet meer aangeven, maar deze verklaring heeft hij voor deze jonge soldaten, die natuurlijk ook niet honderd procent waren, afgelegd. Bovendien is de heer *Bastiaanse,* toen zij in de Harskamp kwamen en het bataljon in zijn geheel aangekomen was, later ontheven van het commando van de 4de compagnie; dat zal in November zijn geweest; toen is het commando door een tweede luitenant overgenomen. De heer *Bastiaanse* is door de bataljonscommandant, *Toussaint,* gemaakt tot opvolgend bataljonscommandant. Wanneer de verklaring van deze majoor *Toussaint* juist zou zijn, dan had hij de heer *Bastiaanse* ter verantwoording moeten roepen of hij had hem, toen — de heer *Bastiaanse* meent, dat het in een van de eerste nachten is gebeurd — er twee doden waren gevallen, op enigerlei wijze voor de rechter moeten dagen; dat was zijn taak geweest.

86807 *(Bastiaanse)* In een van de eerste nachten, dat de compagnie er was, waren er twee doden gevallen. De consignes werden zeer slecht opgevolgd. Het was een verwarde boel. Niemand hield zich aan de consignes. Toen heeft deze compagnie geschoten. De heer *Bastiaanse* heeft uitgeplozen, of onnodig was geschoten, maar zij zijn niet tot die indruk kunnen komen. Trouwens: het is nog onderzocht door de marechaussee. Er zijn geen termen aanwezig geacht om deze kerels te vervolgen. Dat schieten was getolereerd door de consignes, die drie dagen, nadat de doden waren gevallen, zijn ingetrokken. Er waren bepaalde consignes, bij overtreding waarvan de schildwacht moest schieten. Toen is nagegaan, of deze kerels hadden geschoten op grond van deze consignes. Er is gebleken, dat zij volkomen hadden gehandeld, zoals de heer *Bastiaanse* hun had gezegd; „vóór je schiet, haal je er een ander bij en controleer je, of het waar is".

Nadat deze doden waren gevallen, zijn de consignes ingetrokken. Er was een raar consigne: de gedetineerden moesten hard lopen naar de W.C.'s. Het schieten heeft, zoals de heer *Bastiaanse* later wel gemerkt heeft, ook hierin gezeten, dat er wel eens gelukzoekers, profiteurs, bij waren, niet direct 100 pct. soldaten in de zin van wat men zou kunnen verwachten van volbloed O.V.W.-ers; er waren mensen bij, die helemaal geen opleiding gehad hadden, niet goed gekleed waren en totaal geen discipline hadden. Voorzover de heer *Bastiaanse* weet, is er in de Harskamp in twee of drie nachten geschoten. Er is niet alleen door zijn compagnie geschoten.

86427 *(Streijers)* De heer *M. A. A. Streijers* is in 1945 belast geweest met de bewaking van de Harskamp. Hij is daar gekomen op 28 November 1945 en gebleven tot aan de eerste dagen van Augustus 1946. Er was

86433 *(Streijers)* geen voorganger geweest. Er waren daarvóór verschillende commandanten; er waren toen twee compagnieën territoriale troepen en een bataljon van 14 R.I. Die hadden geen gezamenlijke commandant. Majoor *Scholten* was eigenlijk buiten het leger. D.w.z. hij had wel een militaire rang, maar hij had als commandant van het kamp zelf evengoed in burger kunnen zijn. Hij was toevallig militair en heeft zich enigszins opgeworpen als algemeen commandant, als garnizoens-

86434 *(Streijers)* commandant, wat hij niet was. Er waren twee compagnieën van de territoriale troepen, die bewaakten. Voorts was daar 14 R.I. om te oefenen. Dat was uit Duitsland gekomen, was daar niet meer nodig en was in het kamp gekomen om te oefenen. Omdat die twee compagnieën veel te zwak waren, zijn deze troepen ingeschakeld bij de bewaking. Die twee compagnieën deden toen dienst door de S.S.-ers te bewaken als dezen buiten het kamp werk verrichtten. Voordat de heer *Streijers* er was, waren er ook die compagnieën van 14 R.I. en die gezagstroepen, maar er was geen gemeenschappelijke bevelhebber. Wanneer in die tijd het bataljon van 14 R.I. dienst deed, was dat voor de verantwoordelijkheid van de bataljonscommandant, de heer *Toussaint*. Het was zo geregeld, dat 14 R.I. de bewaking leverde voor het kamp. Om het kamp waren allemaal wachtposten. Die leverde 14 R.I. De territoriale troepen deden dit niet meer, maar deden uitsluitend dienst als bewakers van de werkende S.S.-ers. Zo is het gebleven.

86440 *(Streijers)* Dat betekent, dat hetgeen met betrekking tot de buitenbewaking vóór 28 November 1945 gebeurde voor de verantwoordelijkheid was van die bataljonscommandant. Als zijn mensen bewaken en er is geen hogere commandant, is hij de verantwoordelijke persoon. Toen de heer *Streijers* er kwam, werd hij het. Kwam er dan een compagnie, afkomstig van de heer *Toussaint*, dan ressorteerde die compagnie onder de heer *Streijers*. Er was natuurlijk wel een commandant, voordat de heer *Streijers* er was, maar die had vele andere besognes en woonde te Harderwijk. Dat was de commandant der territoriale troepen district Veluwe. Hij had ook de verantwoordelijkheid voor de Harskamp. Dat was de tegenwoordige generaal *Sitsen*. Hij was de directe commandant van de heer *Streijers*. Men heeft wel gevoeld, dat het niet ging, dat de troepen los van elkaar stonden zonder gemeenschappelijke commandant. De heer *Sitsen* voelde zeker, dat de zaak niet reilde en zeilde. Hij wilde daar een commandant hebben.

86452 *(Streijers)* Toen de heer *Streijers* in de Harskamp kwam, heeft hij natuurlijk gemerkt, dat de toestand niet goed was. Toen hij daar kwam, was hij nog in de oude grijze uniform. Zij zeiden gewoon: „De grijze uniform bestaat niet meer; die is niet meer in gebruik". Zij trokken zich geen bliksem aan van wat de heer *Streijers* zei. Dit zei de commandant van de wacht. Dat was niet de commandant van de troep, die de S.S.-ers bewaakte, maar het was een persoon, die uit hetzelfde bataljon kwam. In de eerste dagen had de heer *Streijers* nog geen officieel commando. Dat moest nog schriftelijk bevestigd worden. Van tevoren kon hij natuurlijk niet optreden. Hij heeft drommels goed gemerkt, dat zij niet gesteld waren op de oude grijze uniform. Omdat er naar zijn mening nogal onnodig geschoten werd, heeft de heer *Streijers* verschillende orders doen uitgaan. De wachten hebben, denkt hij, het meest in de lucht geschoten. Het was een vrij groot kamp en er waren veel posten om het kamp. Als de heer *Streijers* hoorde schieten, ging hij er naar toe en dan zeiden zij, dat zij een lichtje hadden gezien. Men kon nooit merken, waarvoor zij geschoten hadden. De heer *Streijers* heeft verschillende orders gegeven. Zij mochten alleen schieten, als zij inderdaad mensen bij de draad zagen. Dat schieten deden zij graag.

86455 *(Streijers)* In zijn tijd is er één geval voorgekomen, waarbij iemand ten onrechte is doodgeschoten. Dat was een heel jonge S.S.-er, de heer *Streijers* gelooft maar 17 jaar. Hij was in het hospitaal. Dat was *Roest*. Die is volgens hem geheel onnodig doodgeschoten. De man, die schoot, had daar niets te maken, want hij was van een heel aparte post. Hij was daar op bezoek geweest en hij schoot totaal ten onrechte. Het 's nachts doodschieten van mensen heeft zich in het kamp zelf afgespeeld, voordat de heer *Streijers* er kwam. In zijn tijd is er

verder nooit een ten onrechte doodgeschoten. Eén man is aangeschoten en zeer terecht, omdat hij inderdaad onder de draad door kroop. Maar overigens is er bij hem niets voorgevallen.

86467 *(Streijers)* De heer *Kollenhoven* was de ondergeschikte van de heer *Streijers,* maar voordat de heer *Streijers* kwam, was hij zelfstandig compagniescommandant. Later kwam hij onder zijn bevel, niet wat betreft de administratieve functie, maar alleen wat betreft de bewakingsfunctie. Vóór die tijd was hij zelfstandig. Deze heren stonden niet onder *Toussaint,* maar los van hem. Deze had alleen zijn bataljon. Maar de zaak was deze. Majoor *Scholten* was effectief majoor; hij had eigenlijk geen legerfunctie. Hij was alleen maar commandant van het kamp, maar hij heeft zich eigenlijk opgeworpen als commandant van het geheel, wat hij in feite niet was. Terwijl bij de verschillende kampen het meest burgers waren, was hij toevallig militair; hij had een militaire rang en heeft zich opgeworpen als garnizoenscommandant. Iemand moest het zijn en hij heeft het gedaan. De heer *Streijers* was zelfstandig, alleen natuurlijk in zoverre, dat majoor *Sitsen* zijn chef was.

Met de heer *Toussaint* was het een bijzonder geval. Hij kwam uit Duitsland en werd toevallig in de Harskamp gepoot, maar los van het kamp. Daar was plaats, er waren enige barakken vrij. Hij stond niet onder majoor *Sitsen,* maar onder kolonel *de Ruyter van Steveninck.* Die was, naar de heer *Streijers* meent, de commandant van brigade A te Apeldoorn. Er waren te weinig troepen voor bewaking en omdat deze troepen er waren, zeide men: „Nu zij er toch zijn, moeten zij maar bewakingsdiensten verrichten." Dat is later daadwerkelijk op papier gesteld. Ook daarmede heeft de heer *Streijers* nog wel de nodige last gehad. Zij wilden hem niet als commandant beschouwen.

86469 *(Streijers)* Het was een zeer eigenaardig commando. Het was geen compagnie, die de bewakingsdienst verrichtte, het was een gedeelte ervan, naar de heer *Streijers* meent, 55 man. Die waren alleen op het ogenblik, waarop zij in dienst waren als bewakingsmensen, onder zijn bevelen. Als de troepen afgelost waren, had de heer *Streijers* er niets meer over te vertellen. Hij moest bevelen geven en dat stond hun wel eens niet aan. Die mensen waren in Zeeuws-Vlaanderen geweest, vrijwillig in dienst gekomen en al vechtende naar Duitsland gegaan. Zij hebben daar blijkbaar behoorlijk gevochten en dachten: „wij behoren in het veld te liggen en niet in de Harskamp". De functie van bewakingstroepen was niet naar hun zin. Zij vonden het een beetje minderwaardig; zij voelden zich er boven verheven. Toen de heer *Streijers* kwam, was er geen militaire tucht, misschien wel de tucht, die in het

86472 *(Streijers)* Amerikaanse leger heerste, maar niet de tucht, zoals hij die gewend was; innerlijke militaire tucht kenden zij niet. De heer *Streijers* is er zeer zeker in geslaagd daarin verbetering te brengen. Of het gegaan is, zoals hij het wenste, is iets anders.

86474 *(Streijers)* Toen de heer *Streijers* van het geval-*Roest* hoorde, heeft hij direct een brief geschreven, dat dit schieten ten onrechte was geschied. Verder had hij er niets over te zeggen. De wachten stonden alleen onder zijn bevelen, als zij in dienst waren. De rechtsvervolging ging buiten de heer *Streijers* om. De heer *Scholten* staat er geheel buiten en had met de bewaking niets te maken. Als het over de troepen ging, was de heer *Streijers* de commandant. Als er iets aan de hand was geweest, als de mensen oproer hadden veroorzaakt, had de heer *Streijers* ook de interne binnenbewaking kunnen bevelen, maar anders niet. De heer *Streijers* mocht niet eens in het kamp komen. Hij is er maar één keer geweest.

86818 *(van Kooten)* De heer *B. J. C. van Kooten* heeft in 1945 de functie bekleed van commandant van de stoottroepen. Voor Limburg tot Mei, Juni 1945. Toen is hij voor de gecombineerde gewesten Limburg en Brabant en voor de uit het Noorden komende mannen aangewezen als Hoofd Missie tot reorganisatie van de stoottroepen, daarna commandant. Dit heeft geduurd tot April, Mei 1946.

86820 *(van Kooten)* De heer *van Kooten* weet over de Harskamp alleen, dat de stoottroepen zich daar tot bataljons hebben geformeerd om naar Indië te worden uitgezonden. Van de Harskamp is de heer *van Kooten* eigenlijk alleen bekend, dat zij daar gelegerd waren en dat daar de burgercorvée gevoerd werd door mensen, die tot het contingent politieke delinquenten behoorden. Van abnormale dingen in de Harskamp heeft hij eigenlijk nooit gehoord. Wel heeft hij over Vught het een en ander gehoord. Voorzover hem uit Vught bekend was, was er meer een controverse tussen de buitenbewaking en de binnenbewaking dan tussen de bewakers en de politieke delinquenten. De een wilde het zus en de ander zo. Daardoor kwam er dikwijls wrijving. De bewaking van Vught en van de Harskamp door de stoottroepen heeft niet lang geduurd. Voorzover de heer *van Kooten* bekend is, was dat slechts een kwestie van twee of drie maanden. In die tijd was zijn aandacht meer gevestigd op het feit, dat zij in September 1945 alle mensen naar Indië moesten sturen — dat waren

twee of drie bataljons —, dan op de bijkomstige werkzaamheden, die door andere compagnieën werden verricht. Hij heeft een onderzoek laten instellen naar hetgeen er in Vught was gebeurd. Dat onderzoek is eigenlijk doodgelopen op de controverse tussen de buitenbewaking en de binnenbewaking. De een gaf de ander de schuld. De heer *van Kooten* heeft geen definitieve gegevens kunnen verkrijgen. Wel is komen vast te staan, dat een groep stoere Zeeuwen naar aanleiding van bepaalde uitlatingen en van een bepaalde houding, die bepaalde heren in het kamp hadden aangenomen, een keer eens flink er doorheen heeft gejaagd. Men heeft echter niet geschoten; dat heeft men met de blote vuist gedaan. De betrokken compagnie heeft ook op haar duvel gehad, maar er was niet een eigenlijke schuldige aan te wijzen. Het was en bloc gedaan. Dit is, voorzover de heer *van Kooten* bekend, het enige onrechtmatige of onrechtvaardige in het kamp Vught geweest. Van de Harskamp is de heer *van Kooten* niets bekend. Het is al zolang geleden. Er kan wel eens wat gebeurd zijn.

86822 *(van Kooten)*

Op de vraag, of aan de heer *van Kooten* in die tijd bepaalde dingen zijn gerapporteerd over misdragingen van de stoottroepen in de Harskamp, antwoordt deze, dat hij het zeer bevreemdend vindt, dat in de eerste plaats majoor *Debey,* die een van zijn beste officieren was, hierover niet gehoord is. De heer *van Kooten* heeft noch via majoor *Debey,* noch via de heer *Mentrop* ooit enig schriftelijk of mondeling rapport gekregen over datgene, wat er is gebeurd. Hij weet, dat er enige moeilijkheden met de Canadezen direct na de overgave zijn geweest. Van beenbrekerijen en schietpartijen heeft de heer *van Kooten* nooit een rapport gekregen. Toevalligerwijze had hij daar twee zeer schrandere M.P.-ers, een sergeant en sergeant-majoor. Die hebben over de destijds gevreesde vijfde colonne-actie en allerlei ondeugendheden, wat betreft Veenendaal en Renkum, een dossier uitgewerkt, dat de heer *van Kooten* ter beschikking van de P.O.D. heeft gesteld. Die mensen kwamen persoonlijk regelmatig rapport bij hem uitbrengen. Als er iets van die aard was gebeurd, zou het de heer *van Kooten* gerapporteerd zijn. Hij wil natuurlijk niet zeggen, dat het er altijd zoetsappig toeging.

86824 *(van Kooten)*

Op de opmerking, dat het mogelijk is, dat het onderzoek naar zulke gevallen in de lagere regionen is blijven steken, zegt de heer *van Kooten,* dat hij dat wel van enkele compagnies-commandanten zou kunnen verwachten. Vandaar dat hij er twee keer per week kwam. Al had de onderste steen echter boven moeten komen, dan zou majoor *Debey,* als er iets verkeerd was geweest, als er een onrechtvaardigde behandeling van een politiek delinquent had plaats gehad, het de heer *van Kooten* onherroepelijk hebben gerapporteerd. Dan zou het hoog uit bij de compagniescommandant hebben kunnen blijven hangen, terwijl kapitein *Jansen,* die wist, dat de heer *van Kooten* regelmatig in de Harskamp kwam, hem persoonlijk had kunnen aanspreken. Van de heer *Mentrop* heeft de heer *van Kooten* nooit iets gehoord.

86613 *(Nierstrasz)*

De heer *V. E. Nierstrasz* is op 8 Augustus 1945 opgetreden als plaatsvervangend territoriaal bevelhebber. Generaal *Kruls* was territoriaal bevelhebber; hij was echter tevens chef staf van het Militair Gezag. Men had ingesteld de functie van territoriaal bevelhebber, een functie, die min of meer samenhing met het Militair Gezag. De heer *Nierstrasz* is dat geweest tot 1 Januari 1946. Toen is generaal *Tans* opgetreden als territoriaal bevelhebber. De heer *Nierstrasz* heeft dus de overgangsperiode medegemaakt van de losse B.S., die werd georganiseerd in gezagstroepen. Dat was zijn taak. De heer *Nierstrasz* moest de gezagstroepen oprichten; dit was een organisatie naast het Militair Gezag. Hij zat in hetzelfde gebouw als de heer *Tans,* de korpscommandant van het Militair Gezag, onder wie het troependetachement M.G. en de gezagscompagnieën ressorteerden. De heer *Nierstrasz* moest een gedeelte van zijn mannen overnemen, want de gezagstroepen moesten worden geschapen uit de B.S. en de gezagscompagnieën in Noordbrabant. De heer *Nierstrasz* was min of meer gelieerd met het Militair Gezag. Generaal *Kruls* belichaamde een soort personele unie tussen beide instanties en de heer *Nierstrasz* was de uitvoerder, wat de gezagstroepen betrof.

86618 *(Nierstrasz)*

De gezagstroepen zijn officieel opgericht op 8 Augustus 1945. Op 8 Augustus waren al de B.S.-ers demissionnair. De heer *Nierstrasz* trad toen op en er is daarbij een beroep gedaan op die lieden om niet naar huis te lopen, omdat zij geen uniformen hadden, omdat dan de kampen onbewaakt zouden zijn. Het was een twijfelachtige toestand. Zij moesten een nieuw contract sluiten als militairen en toen kwam er een overgangstijd, totdat de zaak gesetteld was. Het was een moeilijk geval. Er is toen, omdat de gezagstroepen veel te gering in aantal waren en men geen nieuwe mensen kon aanwerven, omdat men geen kleding en geen wapens voor hen had, bijgesprongen door de troepen van de B.N.S., o.m. door de stoottroepen, ook van 14 R.I. Zij werden geleverd door de Nederlandse Strijdkrachten.

Men vroeg toen steeds voor allerlei taken om gezagstroepen. Er zat toen 1 compagnie van de heer *Nierstrasz* met stoottroepen of 14 R.I. in de Harskamp. Hij herinnert zich, dat er wat strubbeling is geweest, want die stoottroepers waren wat lastige pisangs. De bewakers buiten de draad en die S.S.-ers er binnen waren twee gescheiden polen. Het 14de regiment infanterie stond uiteindelijk onder de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten. Kolonel *Tans* had

86622 *(Nierstrasz)*

het corpscommando van het Militair Gezag. De krijgstuchtelijke kwesties van de officieren van het Militair Gezag b.v. ressorteerden onder hem. Na de bevrijding van het Zuiden waren er geleidelijk gezagscompagnieën gevormd, die onder zijn bevel zijn gesteld. De heer *Nierstrasz* meent, dat er ongeveer 12 van deze compagnieën onder het commando van kolonel *Tans* stonden. Toen de gezagstroepen werden opgericht, moest de heer *Nierstrasz* die gezagscompagnieën overnemen.

86623 *(Nierstrasz)*

In de Harskamp was het een moeilijke toestand. De kampcommandant, die daar zat, was, naar de heer *Nierstrasz* meent, kapitein of majoor *Scholten* uit Harderwijk. De oorspronkelijke kampcommandanten, voortgekomen uit de Binnenlandse Strijdkrachten, hadden de buitenbewaking en de binnenbewaking. Maar op het ogenblik, dat de heer *Nierstrasz* optrad, heeft hij getracht onmiddellijk een scheiding er tussen te maken. De binnenbewaking en de zorg voor eten, kleren en de verdere behandeling van de geïnterneerden was een Justitiezaak. Daarvoor had men aparte mensen nodig. Dat kennen de militairen niet. De heer *Nierstrasz* heeft gezegd: een deel moet overgeheveld worden naar Justitie voor de binnenbewaking en ik zorg voor de buitenbewaking. In de Harskamp bemoeide de kampcommandant zich ook met de buitenbewaking. Daar was het niet helemaal te scheiden. Bovendien leverde de landmacht (B.N.S.) tijdelijk een bataljon voor bewaking. Geleidelijk aan heeft men er een gezagscompagnie bij gestopt. Het was een vreselijke warboel, welke opgeheven is, toen de stoottroepers weggingen en de geregelde gezagstroepen kwamen, die onder commando van de heer *Nierstrasz* stonden.

86624 *(Nierstrasz)*

De heer *Nierstrasz* weet wel, dat hij enige malen in de Harskamp is geweest. Hij herinnert zich, dat er eens een bataljon stoottroepen vertrokken was en dat er van alles was gebeurd. De heer *Nierstrasz* had die mensen niet onder zijn bevel. Als hij klachten kreeg, telefoneerde hij naar Apeldoorn, want daar hadden zij het gezag over die troepen. Het waren lastige lieden. Er werd door hen nogal eens geschoten. Hij gelooft niet, dat hij wel eens klachten heeft gekregen, waaruit bleek, dat er mensen binnen het kamp doodgeschoten waren. Als er geschoten werd, rapporteerde de kampcommandant dat aan de chef staf Militair Gezag, generaal *Kruls*. Dan moest worden uitgezocht, welk bewakingsbataljon dat was en dan moest de bataljonscommandant aan zijn jas worden getrokken.

86628 *(Nierstrasz)*

Aan de heer *Nierstrasz* wordt de volgende vraag voorgelegd: „Men had op een gegeven moment de figuur, dat majoor *Streijers*, die aan U ondergeschikt was, chef was van de buitenbewaking van de Harskamp. Op een bepaalde dag krijgt hij een compagnie van 14 R.I. om de bewaking uit te oefenen. Nu gebeurt er des nachts iets bijzonders, b.v. er worden mensen lichtvaardig doodgeschoten. Een onderzoek moet worden ingesteld. Wie is volgens U in deze figuur de man, die een onderzoek had moeten instellen: majoor *Streijers*, die op die bepaalde dag deze mensen onder zich had, of de bataljonscommandant, onder wie die compagnie hoort en bij wie die compagnie terugkeert?" De heer *Nierstrasz* antwoordt hierop, dat majoor *Streijers* dit natuurlijk moet doen. Als iemand tijdelijk mensen onder zijn bevel krijgt, moet hij een dergelijk onderzoek instellen. Als er een compagnie komt met een kapitein aan het hoofd, die onder bevel van majoor *Streijers* wordt gesteld, is deze de tweede instantie en gelast hij: U houdt het onderzoek. Of hij houdt het in handen en benoemt zelf een commissie. Maar als hij annex is met de bewaking en onder zijn commando gebeurt iets, dan moet hij het onderzoek gelasten. Zijn er mensen, die iets gedaan hebben, dan gaan zij niet weg. Als een onderzoek hangende is, moet men de toestand niet veranderen. Hij moet dan aan de chef, onder wie zij behoren, mededelen: „Er is een onderzoek aan de gang, ik moet die en die mensen hier houden". Als hij het maar goed doorzet! Het was niet zo gemakkelijk, want de knapen, die aan het hoofd van de toen gevormde bataljons stonden, waren niet erg meegaand; het waren wat wilde lieden, die konden zeggen: ik heb niets met je te maken. In elk geval: als ze ter beschikking van majoor *Streijers* worden gesteld voor een bepaalde taak, is hij de man; gebeurt er iets onder zijn commando, dan moet hij beginnen met het onderzoek.

86633 *(Nierstrasz)*

Gevraagd, of, toen er vóór 28 November 1945 nog geen gemeenschappelijke bewakingscommandant was, een eventueel onderzoek had moeten geschieden door de bataljonscommandant, wiens manschappen de bewaking verrichtten, antwoordt de heer *Nierstrasz*, dat

dit afhangt van de vraag, hoe de verantwoordelijkheid van de bataljonscommandant was, of hij niet ter beschikking gesteld was van de kampcommandant.

De Harskamp was altijd een lastig geval, een van die lastige puzzles, die men niet snel kan oplossen. Degene, die er onmiddellijk boven stond, was de tegenwoordige generaal *Sitsen,* districtscommandant, dan was er kolonel *Wastenecker,* bevelhebber in de Mil. Afd. 3, en dan kwam de heer *Nierstrasz.* Er waren vijf afdelingen; iedere afdeling was in districten verdeeld en onder de districten stond de bewaking van de kampen. De heer *Nierstrasz* herinnert zich nu niet meer de details, want de ene keer was er iets in de Harskamp en de andere keer gebeurde er iets te Vught. Er was altijd ergens iets aan de gang. In eerste instantie moest de districtscommandant het opknappen.

86639 *(Tans)* Generaal-majoor ir. *M. Tans* heeft op 1 Januari 1946 de functie van territoriaal bevelhebber gekregen. Met de gebeurtenissen in 1945 in de Harskamp heeft hij niet te maken gehad. Hij is wel eens in kampen geweest om een idee te krijgen, hoe het er toeging. Hij had er eigenlijk niets te maken, maar dacht: het is wel goed om te zien, hoe de toestand is en wat voor personeel daar zit. Men heeft uitgemaakt, dat de bewaking van de delinquenten binnen het kamp door personeel van Justitie en buiten het kamp door personeel van Oorlog geschiedde; dezen patrouilleerden dus buiten de kampen. De Harskamp, waar de heer *Tans* ook is geweest, was afgezet met prikkeldraad. Men zag daarbinnen mannen van Justitie en buiten die van Oorlog. Nu liep de dienst wel eens in elkaar. Zij hielpen elkaar wel, doch dan was dat op verzoek van de kampcommandant. Wanneer die kampcommandant er om vroeg, hielpen zij, maar wanneer hij het niet nodig vond of om welke reden ook zei: „Ik heb met jullie niets te maken; je moet buiten blijven.", dan gebeurde het niet.

86643 *(Tans)* De moeilijkheden tussen buiten- en binnenbewaking waren veelal competentiekwesties. Toen de heer *Tans* kwam, waren die vrijwel opgelost — toen had men duidelijk die afscheiding gemaakt —, maar vóór die tijd was dat wel het geval. Die buitenbewakers hadden een vrij taaie baan. Zij liepen met een geweer en er gebeurde niets. Zij wilden liever naar binnen; dan konden zij bezoek aandienen en kregen misschien een sigaartje of een sigaretje. Daar buiten liepen zij in de sneeuw of in de regen te bewaken. Er ontsnapte zelden iemand. De heer *Tans* herinnert zich, dat een van de delinquenten doodgeschoten is, maar zeker weet hij het niet meer.

86647 *(Tans)* Op de vraag, of, indien er strafbare feiten voorvielen, gepleegd door troepen van de buitenbewaking, die tijdelijk voor dit doel van hun organiek onderdeel waren afgesplitst en gesteld onder de commandant van de buitenbewaking, deze commandant verantwoordelijk was voor een onderzoek dan wel de commandant van het organieke onderdeel, antwoordt de heer *Tans,* dat hij zich deze figuur als volgt kan voorstellen. De heer *Streijers* leende troepen. De heer *Tans* neemt aan, dat het een compagnie is geweest, een organiek onderdeel met een kapitein, die tot straffen bevoegd is en die in dat opzicht meerdere is. Dan wordt dit geval gerapporteerd en de kapitein stelt een onderzoek in. Nu gaat het er om, wie de meerdere van die kapitein is. Wanneer de heer *Tans* het meest uitgesproken geval neemt, dat die kapitein tijdelijk gedetacheerd is bij majoor *Streijers,* dan is niet majoor *Streijers* de meerdere, doch de commandant van het onderdeel, de bataljonscommandant van 14 R.I. Zij zijn en blijven zijn manschappen.

De heer *Tans* neemt nu een kleiner onderdeel. Een sergeant of sergeant-majoor wordt gesteld onder een officier van de heer *Streijers.* De heer *Tans* kan zich voorstellen, dat leentjebuur werd gespeeld voor aanvulling. Het kan zijn, dat de heer *Streijers* een onderdeel had, waarbij zij twee vrije nachten moesten hebben. Zij kwamen 24 uur op wacht. Hij had te weinig om de mensen twee vrije nachten te geven en leende een organiek onderdeel. Dan wordt het vraagstuk eenvoudiger, dan leende hij tijdelijk een organiek onderdeel, dat bleef staan onder de commandant van 14 R.I. Dan moet gerapporteerd worden aan de beide commandanten

86650 *(Tans)*

Het gaat er echter om: is er rechtens geschoten of niet? Is er sprake van een krijgstuchtelijk vergrijp of een strafrechtelijk misdrijf? Dan is de bataljonscommandant 14 R.I. verantwoordelijk. Wanneer hij in gebreke blijft een onderzoek in te stellen, dan schiet hij te kort. Het was gemakkelijk, als er niets gebeurde, maar moeilijk wanneer er wel iets gebeurde. Het waren over het algemeen mensen, die niet voldoende geschoold waren om dit te begrijpen. Zij gaven om de haverklap moeilijkheden, waarbij diefstal, enz.

De heer *Tans* is op een avond in de Ministerraad geweest bij Minister *Schermerhorn.* De gehele Ministerraad was aanwezig. Minister *Meynen* was er ook bij. Het ging over de politieke delinquenten. Het ging om 50 à 60 000 mensen. Er werd de heer *Tans* niets gevraagd, doch bij de rondvraag zei hij: Ik wist eigenlijk niet,

waarvoor ik moest komen, maar ik begrijp nu uit deze bijeenkomst, dat men eigenlijk met het moeilijke vraagstuk van die politieke delinquenten zit. Ik hoop niet, dat de heren mij bloedig vinden, maar ik zou zeggen: laat de ter dood veroordeelden zo gauw mogelijk doodschieten, dan is het rechtsgevoel in het land bevredigd. Laat de procedure niet zo lang duren. Splitst hen in gevallen. Later heeft de heer *Tans* zijn inzicht op papier gezet en daarbij de politieke delinquenten in verschillende klassen ingedeeld, om het populair te zeggen: degenen, die direct moesten worden doodgeschoten, dan zij, die een langdurige cellulaire gevangenisstraf hadden verdiend, dan zij, die naar het begrip van de heer *Tans* vijf jaar kregen, en tenslotte zij, die men in een werkkamp zou kunnen zetten of bij een boer op een bedrijf kon laten werken, mensen dus, die men wat meer vrijheid kon toestaan. De heer *Tans* zeide, dat de heer *Ringers* vermoedelijk ook met de handen in het haar zal zitten, wanneer men een eiland moet gaan inrichten, want het gaat vermoedelijk om 5 of 10 000 mensen. Dat betekent, dat men daar woningen met barakken moet gaan bouwen, waarbij dan nog komen een gereformeerde, hervormde en katholieke kerk; alleen een synagoge zal niet nodig zijn. De bijeenkomst maakte de indruk, dat men met het geval zat. Toen het was afgelopen, ging de heer *Tans* naar huis met de heer *Ter Veer*, die er ook tegenwoordig was geweest. De heer *Ter Veer* had sectie II bij Militair Gezag. Zij hebben er onderweg nog over lopen napraten. Vóór deze bijeenkomst had hij de indruk, dat men veel verder was met zijn inzichten en hij kwam er enigszins teleurgesteld vandaan. Het was nog niet voldoende doordacht. De heer *Tans* vond het toch een vraagstuk, dat de moeite waard was om althans de grote lijnen tijdig uit te stippelen. Dat moet omstreeks Maart 1946 zijn geweest.

86656 *(Tans)*

De reden, dat tenslotte de bewaking door de gezagstroepen is beeindigd, was, dat Minister *Meynen* er achter zat. Deze heeft de inzichten van de heer *Tans* gevraagd, toen de heer *Nierstrasz* wegging. De heer *Tans* heeft gezegd: dit is geen kleinigheid, het verslindt geld en, als militair sprekende, geloof ik, dat men op het ogenblik de werkkrachten wel beter kan gebruiken dan voor zulke negatieve dingen. Er is wel iets belangrijkers in het land te doen. De heer *Tans* was gekomen tot een bepaalde verhouding: vijf slechte vaderlanders te bewaken door één goede. De gezagstroepen breidden zich maar steeds uit. De kampen werden steeds voller en de bewaking breidde zich uit. De heer *Tans* wist, dat men een project had voor 170 compagnieën, dus dat betekende 170 maal 150 man. Hij vond dat niet verantwoord en zei: Laat Justitie zijn eigen boontjes doppen. Het is een justitiële aangelegenheid. Hij voelde, dat zij dat als militairen niet konden doen. Zij hadden daarvan te weinig verstand. Er moest toch reclassering plaats hebben, er moest toch toezicht zijn. Het was een ondeskundig geheel. Met zijn mensen kon de heer *Tans* het niet doen. Op zijn voorstel is toen het aantal compagnieën op korte termijn verminderd. De heer *Tans* heeft gezegd: laat Justitie justitieel werk doen en als zij hulp nodig hebben, helpen wij zoveel mogelijk. Hij heeft een programma opgesteld, waarbij zij tot splitsing kwamen. De buitenbewaking zou alleen binnen de kampen optreden, wanneer het gevraagd werd. Dat is een keer gebeurd te Scheveningen in het gebouwencomplex. Men zei, dat er muiterij dreigde, doch er gebeurde niets. De delinquenten werden opstandig, omdat zij geen brieven mochten krijgen, omdat het bezoek te lang moest wachten enz.

86657 *(Tans)*

De beëindiging van de gescheiden bewaking was eigenlijk een wens van beide kanten, waarbij speciaal Oorlog er op aandrong. Het ging allemaal van de begroting van Oorlog af. Het komt allemaal wel uit één pot, maar Oorlog moest 18 000 mensen leveren, waaronder verschillende kampcommandanten.

86658 *(Meynen)*

Mr. *J. Meynen,* Minister van Oorlog in het Kabinet-*Schermerhorn-Drees,* gelooft te moeten bestrijden, dat hij tot 1 Januari 1946 met het vraagstuk van de politieke delinquenten bemoeienissen heeft gehad. In Nederland maakte de heer *Kruls* de vergaderingen van de Ministerraad mede. De Minister van Oorlog heeft dan ook nooit gefungeerd als liaison tussen de Regering en de heer *Kruls.* De persoonlijke aanwezigheid van de chef Militair Gezag in de Ministerraad maakte het hem mogelijk punt voor punt de verschillende omschakelingen van het Militair Gezag op het burgerlijk gezag mede te bespreken en te bewerkstelligen.

86661 *(Meynen)*

Met betrekking tot het vraagstuk van de kampen heeft de heer *Meynen* alleen de herinnering aan de herhaalde vriendschappelijke debatten met zijn collega *Kolfschoten,* die zijn hulp inriep voor het ter beschikking stellen van soldaten voor bewakingsdiensten. Het bezwaar van de heer *Meynen* tegen dit verzoek was, dat soldaten geen gevangenbewaarders zijn; dit is een apart vak. De heer *Meynen* had in dagen van gevangenschap persoonlijk ondervonden. dat het vak van gevangenbewaarder een speciale training eist en zag het als een groot bezwaar, dat mensen, die een dergelijke training niet hadden ondergaan, tot gevangenbewaarders werden gepromoveerd. Deze debatten

zijn in vriendschappelijke zin gevoerd, maar van zijn kant zeer vasthoudend. Dit te meer, omdat deze mensen nodig waren voor het vormen van eenheden, die voor de bevrijding van Indonesië bestemd waren. In Juli en Augustus ging het nog om de oorlog tegen Japan. Later, na 15 Augustus, ging het om het vormen van eenheden van oorlogsvrijwilligers voor Indonesië. Zijn pogingen hebben tot zijn spijt geen succes kunnen hebben, omdat Minister *Kolfschoten* zeer terecht het argument gebruikte: „Waar niet is, heeft de keizer zijn recht verloren; ik heb geen gevangenbewaarders, u zult mij dus militaire eenheden ter beschikking moeten stellen, althans gemilitariseerde mensen, om in deze lacune te voorzien". Ook voor de heer *Kolfschoten* was het buitengewoon moeilijk 100 000 politieke gevangenen (de heer *Meynen* meent, dat dit het aantal was), op behoorlijke wijze te doen bewaken. Er zijn dus militaire eenheden aan de Minister van Justitie ter beschikking gesteld. Naar de mening van de heer *Meynen* moet in het gehele gevangenenbeleid een splitsing worden gemaakt tussen het bewaken van de krijgsgevangenen, d.w.z. de gevangen Duitse troepen, en de politieke gevangenen.

De bewaking van krijgsgevangenen is een specifiek militaire aangelegenheid. Met de bewaking van de krijgsgevangenen hebben de Nederlanders zich echter nooit mogen bemoeien, omdat deze taak door de Canadezen en Engelsen werd verricht. Als de heer *Meynen* zich goed herinnert, waren hier 6000 Duitsers om de mijnen op te ruimen. Ze werden door de geallieerde troepen bewaakt.

De bewaking van de politieke gevangenen echter heeft de heer *Meynen* altijd beschouwd als een taak van het Ministerie van Justitie. Daaromtrent was ook overeenstemming bereikt en zo heeft het Kabinet het ook bepaald. In feite leende de Minister van Oorlog troepen uit om deze taak te vervullen. Zodra zij voor deze taak waren aangewezen, vielen zij buiten zijn ambtsverantwoordelijkheid, behalve voor wat betreft het hiërarchieke en administratieve gedeelte, m.a.w. het Ministerie van Oorlog bevorderde de mensen en betaalde hen. De heer *Meynen* wil een parallel geval noemen. Wanneer hij in een tijd van staking troepen ter beschikking had gesteld van de burgemeester van Rotterdam om schepen te lossen, waren zij zuiver als militaire eenheid onder zijn verantwoordelijkheid, maar voor de taak, die hun was opgelegd, had de heer *Meynen* geen verantwoordelijkheid. Hij kon dus niet bepalen, of zij sinaasappelen dan wel vlees moesten lossen.

86662 *(Meynen)* De heer *Meynen* vertelt slechts, hoe zij het hebben gezien. Hij pretendeert niet, dat de opvatting juist is, maar zijn opvatting is het altijd geweest, en ze is dit nog, dat het gehele civiele gevangenenbeleid ressorteerde onder de Minister van Justitie, dat deze kampen ook volgens Kabinetsbesluit onder de justitiële verantwoordelijkheid vielen en dat het lenen van troepen door de Minister van Oorlog zuiver het aanvullen was van een lacune, omdat er nu eenmaal geen gevangenbewaarders waren.

86664 *(Meynen)* Op de opmerking, dat de kampcommandant niets had te zeggen over de buitenbewaking, toen dit alles nog onder het Militair Gezag ressorteerde en de buitenbewaking toen onder haar eigen commandant stond, zegt de heer *Meynen*, dat voor hem het belangrijkste punt is, en daarover is hij voor zich zelf nog niet in het klare, wie dan de contrôle had over deze militaire commandanten. In de legerorganisatie is het zo, dat troepenonderdelen steeds hun orders ontvangen van en gecontroleerd worden door een naast hogere chef, dus de hiërarchische gezagsverhouding, waarbij van boven gecontroleerd wordt naar beneden. Licht men er een eenheid uit, dan staat deze weliswaar onder de commandant, die de eenheid leidt, doch deze dient tenslotte door een superieur gecontroleerd te worden. Wie vervulde nu deze contrôletaak?

86666 *(Meynen)* In Juli, Augustus en de volgende maanden van 1945 betrof het bataljons, merendeels in het Zuiden gevormd, die men de oude regimentsnamen had teruggegeven. Ze waren gevormd uit de Binnenlandse Strijdkrachten, waarover Z.K.H. Prins *Bernhard* het bevel voerde. Toen het Noorden bevrijd was, kwamen er een 80 000 à 90 000 B.S.-ers bij. Ter indeling dezer strijdkrachten is een schema uitgewerkt, waarbij de manschappen konden opgeven voor welke taken zij wensten in aanmerking te komen. Het geleidelijk doen afvloeien van de illegaliteit was een moeilijk vraagstuk en de vrees bestond, dat zich hierbij moeilijkheden zouden kunnen voordoen als b.v. bij de maquis in Frankrijk. De bedoeling was de mensen een bepaalde taak aan te wijzen en zo het hele verzet of wat zich zo noemde — want het waren niet allen verzetsmensen — geleidelijk aan over te schakelen. Dit is gebeurd door ze in te delen in de verschillende soorten van militaire of marine-eenheden, gezagstroepen enz. voor de verschillende taken, die te vervullen waren. Nu neemt de heer *Meynen* aan, dat 14 R.I. waarschijnlijk een op deze wijze gevormde eenheid is geweest.

Bij de terbeschikkingstelling van militaire hulp door de Minister van Oorlog is het natuurlijk van groot belang, dat, indien door die

militaire hulp op onjuiste wijze wordt geageerd, de betrokken superieuren daarover inlichtingen en rapporten ontvangen. Daarop is het gehele stelsel van straffen en van discipline in het militaire leven gegrond. Dit is hier echter nooit gebeurd. Een globale inzage van het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* toont aan, dat hier inderdaad dingen gebeurd zijn, welke de heer *Meynen* nooit heeft geweten en waarover hij nooit rapporten gehad heeft of heeft horen spreken. Later is de heer *Ter Veer* belast met de oplossing van dit probleem en deze heeft naar zijn mening zeer goed en verstandig ingegrepen.

86669 *(Meynen)* In een leger gaat het rapporteren langs de hiërarchieke weg. Wanneer er zeer ernstige dingen gebeurden — men moet het zuiver schematisch en organisatorisch zien —, dan had die bataljonscommandant, als militair, moeten rapporteren aan zijn naast hogere meerdere. Het lijkt de heer *Meynen,* dat er een soort lacune is geweest tussen deze troepen en de met de contrôletaak belaste meerdere en dat door deze lacune eventuele rapporten niet zijn doorgestuurd. Het had zo moeten zijn, dat boven de commandanten van deze verschillende kampen een superieur stond, die geregeld het werk van deze troepen controleerde en aan wie zij wekelijks of maandelijks hun rapporten en hun strafregisters instuurden. De normale weg is, dat de ondercommandant aan zijn meerdere regelmatig over het verloop van zaken in zijn troep rapporteert. Als het ernstige gevallen zijn, komen zij bij de Minister. Onderweg worden natuurlijk heel veel gevallen door de legerautoriteiten afgedaan. Die bereiken de Minister niet en die behoeven hem ook niet te bereiken.

86671 *(Meynen)* Een voorstel tot het gedeeltelijk vrijlaten van de politieke gevangenen herinnert de heer *Meynen* zich. Hij herinnert zich ook — en hij gelooft nog steeds, dat dit een juiste beslissing is geweest —, dat uiteindelijk besloten is dit niet te doen. Dit is echter zijn persoonlijke mening. Die mening baseert hij — zelf min of meer uit verzetskringen voortgekomen zijnde en dus de stemming van de mensen op dat ogenblik kennende — op de overtuiging, dat dit zeer onvoorzichtig zou zijn geweest. In de stemming, waarin het Nederlandse volk toen tegenover de N.S.B.-ers en vooral tegen Nederlanders, die in de S.S. waren gegaan, leefde, zou vrijlating beslist tot moord en doodslag hebben geleid. De heer *Meynen* gelooft, dat men zeer dankbaar kan zijn, dat deze dingen geliquideerd zijn, zoals zij geliquideerd zijn. Een van de overwegingen is geweest: als er doden vallen — en die vallen er beslist onder onschuldigen bij de vrijlatingsmethode —, is het toch altijd nog minder erg, wanneer zij, die gedurende de oorlog verraad aan ons volk pleegden, hiervan de dupe worden in een harde winter dan dat men ons gehele volk aan moord, doodslag en onrust blootstelt. De heer *Meynen* weet niet, of dit een juist argument is geweest, maar het was voor hem een zeer serieus argument. Hij kwam dagelijks onder deze mensen — hij had nl. destijds in het Zuiden de opdracht van de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten militaire eenheden uit de verzetsgroepen te vormen — en hij wist, dat het moeilijk was er rust en een goede stemming onder te houden. Ondanks alles zijn er toch nog moordaanslagen geweest. Dit soort van liquidaties met allen aankleve van dien zou zijns inziens bij de vrijlatingsmethode op grote schaal zijn voorgekomen. Men zou bepaald ook onschuldigen hebben getroffen door naamsverwisseling e.d. Het separeren der politieke gevangenen bleef dus naar zijn mening essentieel. De heer *Meynen* wil niet beweren, dat zijn mening de enig juiste was, maar hij gelooft nog altijd, dat de toen genomen beslissing verantwoord was.

86570 *(Snoeck Henkemans)* De heer *J. J. Snoeck Henkemans* had bij Militair Gezag alleen te maken met de politieke opsporingsdiensten. Met deze taak is hij op 2 Augustus 1945 begonnen. Hij heeft die functie bekleed tot het in werking treden van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging. Toen is hij op 1 Januari 1946 hoofd van de algemene inspectie van het directoraat-generaal geworden. De heer *Snoeck Henkemans* kan vrij positief zeggen, dat hem van mishandeling na 1 Januari 1946 nooit is gebleken. Hij heeft er wel van gehoord. Hij zou echter één uitzondering willen maken, nl. voor de Harskamp. Wanneer zijn geheugen hem niet in de steek laat, meent hij, dat er in het voorjaar of de zomer van 1946 nog wel iets geweest kan zijn, maar dat zijn ook verhalen van feiten, waarvan hij niet weet, of zij korter of langer vóór de tijd, dat hij in de Harskamp kwam, zich hebben afgespeeld, maar hij neemt aan, dat dat na 1 Januari 1946 is geweest.

86578 *(Snoeck Henkemans)* Wat de kwestie van het kromsluiten in de boeien betreft, dat heeft zich ook voorgedaan aan de Levantkade. Daar had men cellen, waar kromsluiting in de boeien kon worden toegepast. De heer *Snoeck Henkemans* heeft die cellen zelf gezien. Dat moet dus zeker na 1 Januari 1946 geweest zijn. Klachten over gevallen, die in zijn tijd hebben plaats gevonden, waren er niet. De klachten waren van de verleden tijd.

Bij de klachten over de Harskamp van ds. *Moll van Charante* is de heer *Snoeck Henkemans* als eerste betrokken geweest. Het geval, dat de heer *Snoeck Henkemans* noemde, zal in het voorjaar, misschien in de zomer van 1946 geweest zijn, maar toen was het ook: er is hier kort geleden door het kamp geschoten. De heer *Snoeck Henkemans* heeft noch van de naam noch van de rapporten van de heer *Moll van Charante* iets gehoord vóór de eerste keer, dat hij in het kamp was; het was toen voorjaar of zomer 1946. De heer *Snoeck Henkemans* heeft toen een onderzoek ingesteld naar de feiten, die in de Harskamp hadden plaats gevonden en naar de bruikbaarheid van de kampcommandant. Het resultaat van dat onderzoek was, dat de

86592 *(Snoeck Henkemans)*

kampcommandant werd ontslagen of overgeplaatst. Daarop hebben de gebeurtenissen van 1945 invloed gehad. De onbruikbaarheid en ongeschiktheid van de heer *Scholten* bleken uit het feit, dat hij niet op een andere manier van die gebeurtenissen werk had gemaakt. Het was nl. zo, dat de kampcommandant geregeld overleg pleegde met de commandant van 14 R.I. en zich minder aantrok van wat er binnen als wel van wat er buiten het prikkeldraad gebeurde. Hij is ontslagen.

86595 *(Snoeck Henkemans)*

Het is ook mogelijk, dat hij is overgeplaatst. Naar de verhalen, die werden verteld, werd er gedronken. Dat weet de heer *Snoeck Henkemans* echter niet met zekerheid. De heer *Scholten* was niet voor zijn taak berekend. Het was een zeer typische situatie. Als de heer *Snoeck Henkemans* het enigszins populair mag zeggen, hadden de gedetineerden het voor het zeggen binnen het prikkeldraad en de bewaking er buiten. De gedetineerden werden voorzien van levensmiddelen en verder werd het aan hen overgelaten. Zij hadden een eigen keuken en hadden eigen personeel aangewezen. De leiding van buitenaf was echter ten enenmale onvoldoende. En de feiten, die zich verder hebben voorgedaan, vonden hun oorzaak in de zeer zwakke leiding van de kampcommandant. De politieke delinquenten regelden het zelf; het personeel stond er buiten, hetgeen in het begin niet zo heel gek was. Verder hebben de Duitsers, die Arnhem en Tiel hadden geplunderd, een levendige handel in juwelen en andere sieraden gedreven. Dat men zich niet lekker gevoelde in dat als militair geklede gezelschap, vindt de heer *Snoeck Henkemans* enigszins begrijpelijk.

86599 *(Snoeck Henkemans)*

Op de opmerking, dat de heer *Scholten* bij zijn verhoor een brief heeft voorgelezen, welke de strekking had, dat hij er genoeg van had en ontslag nam, zegt de heer *Snoeck Henkemans,* dat men hem misschien die eer heeft gelaten. De heer *Snoeck Henkemans* zou een andere brief kunnen laten lezen, waarin staat, dat het geval over twee maanden nog eens zal worden bekeken en dat hij, als hij dan zijn leven niet zou hebben gebeterd, zou worden ontslagen. Men heeft het einde van die termijn niet afgewacht. De klachten, geuit tegen de heer *Moll van Charante* hebben geleid tot diens overplaatsing. Dat kwam, omdat de heer *Moll van Charante,* die de heer *Snoeck Henkemans* gaarne wil verdedigen, zo goed als hij majoor *Scholten* afvalt, niet de tact had om gerechtvaardigde grieven op de juiste wijze naar voren te brengen. De heer *Snoeck Henkemans* vond zijn grieven juist. Deze dominee was een principieel en stijl mens met al zijn gebreken en deze kampcommandant was een gemakkelijke egoïst, die het wel geloofde, en dat botste. Wanneer op de dominee kritiek wordt gegeven, dan komt dit van de commandant, die dit wandelend geweten niet graag bij zich had.

86043 *(Raat)*

De heer *J. H. J. Raat* is kort na zijn terugkeer uit krijgsgevangenschap benoemd tot chef van de staf in de derde militaire afdeling van de territoriale troepen, omvattende de drie Zuidelijke provinciën. Hij was toen beroepsofficier. Hij had toen onder zich de troepen, die de bewaking leverden voor de verschillende kampen voor politieke delinquenten. Dit is begonnen ongeveer October 1945. Het is hem toen herhaaldelijk opgevallen, dat deze situatie — de heer *Raat* heeft daarop ook dikwijls gewezen — eigenlijk fout was, doordat er in elk kamp twee commandanten waren, nl. de kampcommandant en de

86047 *(Raat)*

commandant van de buiten bewakende troepen. De taken overlapten elkaar echter zodanig, dat men zonder duidelijke nadere voorschriften omtrent de bevoegdheden altijd conflicten moest krijgen. Het is dan ook enige malen voorgekomen, dat de heer *Raat* er heen moest gaan, omdat er onenigheid was tussen een bewakingscommandant en de kampcommandant. Zij hadden soms groot meningsverschil en dit moest worden bijgelegd.

In April 1946 werd de heer *Raat* bij generaal *Tans* geroepen, die hem vroeg, of hij bereid was om, wanneer de gezagstroepen weggingen, een bewakingskorps van burgers te organiseren voor de bewaringskampen in dienst van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging.

86049 *(Raat)*

De bewakers, die de heer *Raat* in het kader van het D.G.B.R. voor de buitenbewaking heeft aangetrokken, hebben altijd een apart korps gevormd, doch als een onderdeel van het D.G.B.R.

86051 *(Raat)*

De heer *Raat* meent, dat het aantal pl.m. 7000 was. Toen hij begon, waren er ongeveer 100 kampen. Het geheel moest eigenlijk binnen

ruim twee maanden zijn beslag hebben gekregen. Uiteraard heeft men in het begin ook mensen aangenomen en moeten aannemen, zonder een behoorlijk antecedentenonderzoek, want als men in die tijd begon met inlichtingen vragen, gebeurde het herhaaldelijk, dat gemeentebesturen of parketten berichtten, dat zij de gegevens, die men vroeg, niet konden verstrekken. Men ging dus af op de goede aanbevelingen, die de mensen meebrachten van te goeder naam en faam bekend staande personen en op de aanbevelingen van het Rijksarbeidsbureau en, wat de militairen betrof, van de compagniescommandanten. Toen in Augustus 1946 de nieuwe buitenbewaking was georganiseerd, is direct de regeling ingevoerd, dat de kampcommandant ook het bevel over de buitenbewaking had.

86053 *(Raat)* Er is niet dadelijk in alle kampen een burgerbuitenbewaking ingevoerd. Er is een aantal kampen geweest, waar de oude militaire bewaking bleef, omdat dit bij de aanvang als voorwaarde was gesteld. De heer *Raat* wist, dat deze kampen uiteraard van het begin af aan een aflopende zaak moesten zijn en hij wilde geen mensen aannemen, die hij over drie maanden misschien weer op straat zou moeten zetten. Het aantal kampen liep voortdurend terug. Te Duindorp, waar toen militaire bewaking was, waren relletjes geweest en men wenste dit kamp, althans een groot deel er van, te ontruimen. Men heeft de heer *Raat* gevraagd daartoe een regeling te treffen. Er zijn toen, met behulp van generaal *van den Hoek,* die commandant van de marechaussee was, en van overste *Scheffer,* toenmaals hoofd van de afdeling militair vervoer, die de beschikking gaven over pl.m. 500 marechaussees en een groot aantal auto's, op een Zondagochtend vanaf het appèl pl.m. 1800 gedetineerden naar andere kampen overgebracht. Bij die gelegenheid heeft de chef van de afdeling personeel de heer *Raat* gevraagd, of hij genegen zou zijn de leiding van de kampen in haar geheel op zich te nemen, maar daarvoor heeft hij toen bedankt.

In October 1946 werd hij bij de heer *Ter Veer* geroepen. De heer *Ter Veer* deed de heer *Raat* hetzelfde aanbod en hij heeft toen een paar dagen bedenktijd gevraagd, voordat hij het accepteerde. De heer *Raat* heeft hem gezegd, dat hij toch wel enige voorwaarden zou willen stellen, o.m. in verband met de organisatie, welke voor hem als militair wel zeer eigenaardig leek. Men had tot dan toe geen afzonderlijk hoofd voor de afdeling kampen in haar geheel, doch er was een afdeling A, algemene zaken, verder afdeling B, geestelijke en sociale zorg, C, medische verzorging, en D, arbeid, enz.. De hoofden van deze afdelingen werkten allen hard. Er was echter niemand, die de boel coördineerde. Men werkte dus dikwijls naast en soms tegen elkaar, want men kan zich wel voorstellen, dat de belangen van de sociale verzorging en de belangen van de arbeid dikwijls niet samengingen. Ieder van deze hoofden gaf dan aanwijzingen, wat wel eens aanleiding gaf tot verwarring. Een andere voorwaarde, die de heer *Raat* toen gesteld heeft, was, dat er verbetering zou komen in de kleding van de gedetineerden, want wat hij daarvan aan de buitenkant gezien had, was zeer droevig. Een groot deel van de mensen kon niet werken, omdat men geen behoorlijke kleding had. Onderkleren waren er lang niet voldoende. Als het lijfgoed gewassen moest worden, moesten de mensen soms een paar dagen in bed blijven tot het wasgoed droog was. Ook wat de legering betreft, heeft de heer *Raat* als voorwaarde gesteld, dat hierin verbetering zou komen en dat, als er nog eens door Wederopbouw loodsen of barakken in het buitenland werden aangeschaft, ook een deel daarvan ter beschikking van de kampen zou komen. Zo waren er nog enige dingen ten aanzien van het personeel, b.v. dat de heer *Raat* de volledige bevoegdheid kreeg om op korte termijn maatregelen te nemen tegenover het personeel, dat zijn plicht verzaakte of ongeschikt was voor zijn taak.

Er is toen boven al die afzonderlijke afdelingen een coördinator gekomen en daarvoor werd de heer *Raat* aangewezen. Hij werd hoofd van de derde afdeling van het directoraat-generaal, die het beheer
86060 *(Raat)* over de kampen in volle omvang had, behalve het geldelijke beheer; daar had de heer *Raat* niets mee te maken. Op 22 of 23 October 1946 heeft de heer *Raat* die functie aanvaard en hij heeft deze tot aan de opheffing bekleed. Toen is hij overgegaan naar Justitie. Toen hij die functie aanvaardde en voor het eerst te maken kreeg met de toestanden in de kampen, was het allerergste voorbij. Van zeer belangrijke mishandelingen heeft de heer *Raat* in zijn functie inderdaad
86063 *(Raat)* nooit gehoord.

Bij zijn optreden als hoofd van de derde afdeling heeft hij onder het kamppersoneel, naast een overgroot deel van hardwerkende, ijverige, eerlijke en correcte mensen, ook lieden gevonden, van wie hij een gedeelte in staat achtte tot minder oirbare daden. Er is opdracht gegeven van onregelmatigheden bij de politie aangifte te doen. Verschillende personen hebben terechtgestaan. Ondanks het grote aantal inspecteurs was het toezicht soms onvoldoende. Toen de heer *Raat*

kwam, waren er 19 inspecteurs, die de kampen rondreisden. Op 6 December 1946 waren er 9 ontslagen. Allereerst was hun aantal te groot. Er waren er, die niet voldoende werkten, die, wanneer zij in een kamp kwamen, gingen zitten praten met de kampcommandant; er werd dan soms behoorlijk gegeten en in sommige kampen een borreltje gedronken; na afloop ging men naar huis en werd gerapporteerd. Zo kwam de kampcommandant makkelijk van zijn inspectie af. De heer *Raat* is begonnen, omdat hij zich van de toestanden in de kampen behoorlijk op de hoogte wilde stellen, met op alle uren van de dag en van de nacht invallen te doen. Dat was de enige manier om de schrik er in te brengen. Het is gebeurd, dat

86068 *(Raat)*

hij in een kamp aankwam en dingen ontdekte, die niet in de haak waren. Na de zaak onderzocht te hebben, deed hij deze meteen af en gaf die commandant onmiddellijk zijn ontslag met het verbod om ooit weer de poort van het kamp binnen te komen. Hiertoe had hij machtiging; dat was een van de voorwaarden, die hij had gesteld. Zonder die voorwaarde had de heer *Raat* het nooit kunnen doen. In het begin moest de schrik er in komen. Men moest er aan wennen, dat er toezicht was en dat er maatregelen werden genomen. Het ontslag is steeds door de directeur-generaal, op wie beroep bestond, bevestigd.

86071 *(Raat)*

Wat het schieten betreft: Voor de burgerbewakingstroepen zijn dadelijk regels vastgesteld in 1946. In de eerste plaats moest worden vastgelegd, dat deze mensen het recht hadden — het waren burgers — om wapens te gebruiken. Dit is geschied; tevens is order gegeven, dat er zonder waarschuwing mocht worden geschoten bij elke poging tot ontvluchting en bij aanraking van het prikkeldraad van de buitenversperring. Maar 1½ m aan de binnenkant van deze buitenversperring was er een waarschuwingsdraad met borden, waarop stond „Verboden toegang. Er wordt zonder waarschuwing geschoten". Men heeft de heer *Raat* er over aangevallen, dat hij de kampcommandanten opdroeg die regeling iedere veertien dagen op het appèl aan de gedetineerden voor te lezen. Hij meende echter, dat een voorschrift, om zonder waarschuwing te schieten, alleen verantwoord was, als de zekerheid bestond, dat de gedetineerden aan dit voorschrift telkens werden herinnerd.

86681 *(Mentrop)*

Ir. *J. F. H. M. V. Mentrop* is na de bevrijding van Zuid-Limburg eerst kampcommandant geweest te Maastricht, toegevoegd aan de „beroemde" Looiersstraat, voorts toegevoegd als kampcommandant aan majoor *Schürmann,* de provinciale militaire commissaris; vervolgens heeft hij de supervisie over de kampen in het bevrijde gebied gekregen en daarna is hij naar de staf in Brussel gegaan. Bij de staf was hij ingedeeld bij sectie II D, waarvan majoor *Molenaar,* de tegenwoordige directeur van de strafgevangenis in Den Haag, het hoofd was en toen majoor *Molenaar* aangewezen werd als inspecteur van het gevangeniswezen, omdat er geen verbinding was met het Noorden, heeft deze zijn nieuwe functie aanvaard en heeft de heer *Mentrop* zijn functie overgenomen. De heer *Ter Veer* was toen chef van sectie II. Later is die sectie gesplitst in II A-C en II B-D en toen werd de heer *Ter Veer* hoofd van de subsecties A-C. Professor *van Bemmelen* heeft toen B-D gekregen met majoor *Reitsma.* De heer *Mentrop* zat nog altijd in subsectie D. Op 1 Januari 1946 is het directoraat-generaal gekomen. Daar is hij overgegaan in dezelfde functie bij de afdeling III A. De heer *Mentrop* is er bij gebleven, totdat het D.G.B.R. deze afdeling liquideerde en de zaak overging naar de derde afdeling van het Departement van Justitie.

86687 *(Mentrop)*

De heer *Mentrop* maakt een onderscheid tussen de oorlogsperiode en de periode na het beëindigen van de vijandelijkheden. Daar is in de tweede plaats de periode van de gedeeltelijke bevrijding van het land, eerst van het Zuiden, daarna van het Oosten en tenslotte van het Westen. Het Zuiden en Oosten vallen samen met de oorlogsperiode, het Westen valt samen met de periode na het beëindigen van de vijandelijkheden. Die perioden hebben dit gemeen, dat er van den beginne af aan altijd geïmproviseerd moest worden, zowel wat betreft de materiaalvoorziening, alsook voor wat betreft het personeel, waarmede men moest werken. Men heeft het vuile werk eerst moeten doen om daarna geleidelijk aan tot normale omstandigheden te komen.

Daarbij heeft men rekening moeten houden met de publieke opinie. Die was aanvankelijk ontzettend fel. In die tijd was het nog werkelijk een kwestie, of er wel of niet een bijltjesdag zou komen; dat wist toen niemand; gelukkig is die er niet gekomen. Men moest dit echter eerst nog afwachten. Maar de buitengewoon felle stemming, waarin de bevolking verkeerde, zeer zeker in de periode van de bevrijding van het Zuiden, is aanleiding geweest, dat men dus door die stemming van het publiek ten opzichte van de gedetineerden excessen heeft beleefd. In de tweede plaats had men de omstandigheid, dat dat publiek in feite de bewakingskrachten leverde, die men nu eenmaal nodig had, omdat men geen justitieel personeel had. Huizen van bewaring en gevangenissen konden de gedetineerden niet her-

bergen. Het gaf grote moeilijkheden het personeel van de kampen in toom te houden, hun rancuneuze gevoelens zoveel mogelijk tegen te gaan en tegen te houden. Vervolgens kreeg men de tegenstelling tussen de troepen van het leger van de geallieerden en het Militair Gezagsapparaat, waardoor de materiële voorziening vaak bijna volkomen in de war werd gestuurd, ook voor wat betreft de voeding van de mensen. Tenslotte heeft men gekregen de campagne in de pers, waarbij met tekeningen en woorden verhaaltjes geschreven en getekend werden in de zin van: zij hebben het veel te goed. Die stemming heeft overigens niet lang geduurd, want de pers is vrij snel van directie veranderd en langzaam aan ging men sensatie verzamelen. Toen kwam de ommekeer; toen ging de pers uit een ander vaatje tappen in de zin van: er worden onregelmatigheden, om niet te zeggen, ergere dingen, gruwelen enz. in de kampen begaan.

Het eerste begin is geweest het improviseren van de legeringsmogelijkheid voor een zeer groot aantal gearresteerden, rijp en groen, alles door elkaar. Die mensen moesten onder dak worden gebracht, waardoor gebruik moest worden gemaakt van bestaande gebouwen. Er waren in het Zuiden van Limburg geen kampen.

86688 *(Mentrop)*

Op 14 September 1944 werd Maastricht bevrijd. Op 17 September kreeg men de doorstoot van *Montgomery* naar Nijmegen. Op 23 September werd Vught bevrijd. De toestanden in de kampen waren allerprimitiefst; de moeilijkheden bij het treffen van de meest elementaire voorzieningen waren bijna onoverkomelijk. Doordat er toen meerdere kampen bijkwamen, was het nodig, te centraliseren. Men heeft toen de kampinrichting en de kampadministratie en -organisatie gecentraliseerd bij de provinciale militaire commissaris. Dit was geheel volgens de instructie. Men heeft een paar maanden lang niets van Brussel gehoord. Alles ging onder leiding van de militaire commissaris. De heer *Mentrop* werd toen naar Brussel gehaald bij de staf om majoor *Molenaar* te assisteren, die uit Londen was gekomen met de voorschriften en met wat men daar had kunnen klaar maken. Dat was niet veel. Dat was meer theorie dan practijk, want men had bij allerlei dingen op de hulp van de geallieerden gehoopt. Die hulp bleef uit.

Toen kreeg men het kamp Vught, d.w.z. men mocht in het kamp Vught, in een deel daarvan, politieke delinquenten onderbrengen, maar het kamp Vught was oorlogsbuit van de Canadezen. Daar zat colonel *Price* als kampcommandant van het geheel. Daar was een tankwerkplaats en een timmerwerkplaats van het Canadese leger. De helft van het kamp was voor de politieke delinquenten. In feite hadden de Nederlanders er niets te vertellen. De chef staf van het Militair Gezag te Brussel had in Vught niets te vertellen, omdat het Canadees eigendom was. Hij mocht er komen bij de gratie van de Canadezen. Zo werd op een bepaald ogenblik de helft van hetgeen het Militair Gezag bezat binnen drie dagen afgenomen, hetgeen betekende, dat men de helft van het aantal gedetineerden daar moest legeren bij de andere helft, die er was. Er kwamen 7000 geëvacueerden. De strijd om Vught helemaal te krijgen heeft geduurd tot September of October 1945, voordat de Canadezen het Militair Gezag toestonden er zelfstandig te werken. In Januari 1946 zijn de Canadezen er weggegaan. In Vught was het een zeer moeilijke toestand. In Vught is ook inderdaad heel veel gebeurd, wat positief niet door de beugel kon. Er is veel gebeurd, van de zijde van de Canadezen het meest; er is ook veel gebeurd van de zijde van de bewakingstroepen en er is ook veel gebeurd van de zijde van het bewakingspersoneel. De strijd om Vught met zijn ups en downs heeft tot ongeveer Maart/April 1946 geduurd, voordat daar een behoorlijke normale toestand is gekomen.

Voorts had men in Brabant talloze kampen. Al die kampen zijn volgens instructies gesteld onder de provinciale militaire commissaris. De chef staf van het Militair Gezag in Brussel had daarmede niets uitstaande. Dat wil dus zeggen, dat hij overkoepelde, dat hij zijn eigen centrale orgaan had, Sectie II D, die in hoofdzaak gebruikt kon worden voor het bezorgen van materiaal, contact met de geallieerde militaire instanties, maar dat hij op het doen en laten in de kampen zelf geen invloed had dan via de militaire commissaris. Die toestand is officieel zo gebleven tot September 1945 en in werkelijkheid is deze eigenlijk eerst in de D.G.B.R.-tijd zodanig geworden, dat toen het centraal orgaan de directe zeggenschap had over alle kampen. Er werden ook telkens nieuwe kampen ontdekt. Overal waren kampen. In ieder dorpje was een kamp.

Overal hadden clubjes mensen zowel van de P.O.D. als van de B.S. arrestaties verricht. De P.O.D. had zijn orders van de zijde van de chef staf Militair Gezag en de B.S. van de Prins. Zij mochten arresteren en de P.O.D. mocht arresteren. De een ving de ander vliegen af. Er waren mensen, die door de B.S. werden gearresteerd en door de P.O.D. werden gezocht, maar die door de B.S. in hun eigen kampjes werden vastgehouden. In die kampjes kon men niet komen, dat was onmogelijk; daar had de chef staf Militair Gezag niets te maken.

Men heeft dus de tegenstelling P.O.D.—B.S. gekregen. Maar ook de P.O.D. hield er zijn eigen kampjes op na (misschien zou men ze het best kunnen noemen arrestantenhuizen, meer was het eigenlijk niet) en weigerde deze prevent'even (wat deze mensen in feite waren) over te geven aan het normale kamp, dat rechtstreeks onder de hiërarchie van de chef staf stond. In die P.O.D.-kampjes hield de P.O D. zijn verhoren. Daar is ook veel geks gebeurd. Over het algemeen was de zaak zo, dat, als er rare dingen gebeurden, zij al heel gek moesten zijn, voordat zij tot bij de staf doordrongen; anders bleven zij meestal op de tussenschijven liggen, hetzij bij de districts militaire commissaris, hetzij bij de provinciale militaire commissaris en kwamen zij niet verder.

86689 *(Mentrop)* Dit alles geldt voor de eerste maanden na de bevrijding van het Oosten en het Westen van ons land in versterkte mate, want in het Westen kreeg het Militair Gezag de grote moeilijkheid er bij, dat daar in feite aanvankelijk de gehele macht in handen van de B.S. was. Daar waren reeds kampen aanwezig. Daar was de B.S. reeds begonnen met de organisatie van de kampen en eerst naderhand kwam het Militair Gezag ter plaatse om die kampen over te nemen. Toen ontstonden er talloze botsingen, want de B.S. had zijn functionarissen reeds benoemd en wilde in vele gevallen deze functionarissen behouden, terwijl het M.G. die functionarissen niet wilde hebben. Daar lagen dus de conflicten op organisatorisch gebied.

Maar de grote moeilijkheid is toch in hoofdzaak gedurende die oorlogsphase geweest, dat de sentimenten toen ontzettend opgezweept waren. Ook direct na de bevrijding van het Westen was dit het geval. Die sentimenten vindt men telkens terug. Alleen reeds het feit, dat men in Juni 1945 het maximum heeft gehad aan gearresteerde politieke delinquenten (de heer *Mentrop* meent van ruw 123 000) bewijst, dat men toen dus een wild grijpen en wegnemen van allerlei mensen en individuen heeft gehad, kris kras door elkaar, zonder orde. De grafiek gaat na Juni betrekkelijk steil naar beneden, omdat men toen dadelijk is begonnen met vergissingen en lichte gevallen te lozen; o.a. zijn alle vrouwen, die alleen waren gearresteerd, omdat zij omgang met Duitsers hadden gehad, reeds na enige maanden losgelaten.

Als men ziet, wat de kampcommandanten aanvankelijk hebben moeten presteren om materiaal te krijgen teneinde de kampen enigszins in orde te maken — want de kampen zagen er niet mooi uit; ze hadden ontzettend geleden in de bezettingstijd — grenst het aan het ongelooflijke. Alles was op het materiaal gericht; eerst moesten er kampen zijn; die waren er niet, er was althans niets, wat die naam waardig was. Eerst dus het materiaal en toen dat er eenmaal was, kon er geleidelijk aan voortgegaan worden met de medische verzorging, de sanitaire inrichting, zelfs de sociale verzorging, de tewerkstelling enz. Maar dat is pas later gekomen, toen Nederland helemaal bevrijd was, dus niet eerder dan in de zomer van 1945. Toen begon het Militair Gezag daar dus mee en daarna zat het weer met de moeilijkheid, dat in de zomer van 1945 de repatriëring begon en ook de opbouw van het leger, zodat toen weer heel vlug kampen ontruimd moesten worden. Voor grensbewaking, repatriëring en Oorlog had men kampen nodig; die werden op korte termijn teruggevorderd en dat was aanleiding, dat men in een dwangpositie is gekomen tegen de winter van 1945 op 1946.

Toen is door generaal *Kruls* opdracht gegeven aan kolonel *Snijders* om met een vliegende colonne, waarvan de heer *Mentrop* aanvankelijk ook lid is geweest, zij het maar korte tijd, alle kampen, die er waren,

86695 *(Mentrop)* te inspecteren. Het waren uiteraard momentopnamen; dat kon niet anders; maar het was zo, dat, als de colonne kwam, ieder lid van de colonne zijn speciale taak had; ieder had voor zijn onderdeel de volle tijd om het grondig te bezien; des avonds, wanneer ieder van de leden het onderdeel bezien had, werd in gemeenschappelijk comité het rapport opgemaakt; dat werd soms heel laat. De heer *Mentrop* moet zeggen, dat het geen sinecure was met die colonne op te trekken, maar

86696 *(Mentrop)* mooi werk hebben zij ongetwijfeld gedaan. Het resultaat gaf niets nieuws. Het gaf een bevestiging van de toestand. zoals die steeds was waargenomen en gerapporteerd. Die toestand was niet gunstig en gaf geen bevrediging, absoluut niet.

86698 *(Mentrop)* De kampen waren improvisaties, maar het waren knappe improvisaties en de heer *Mentrop* moet de mensen, die het gedaan hebben, alle eer doen toekomen, dat zij onder die omstandigheden met die geringe middelen en met dat slechte personeel, met gedetineerden, die indertijd ook van een geheel andere kwaliteit waren dan daarna en later, dit nog tot stand hebben kunnen brengen. Hij heeft geen enkel geval meegemaakt van opzettelijke verwaarlozing van of van opzettelijke tekortkoming in de taken van die kampcommandanten. Er zijn wel enkele gevallen geweest, waarin de mensen op staande voet zijn ontslagen wegens oneerlijkheid, diefstal in het algemeen, of ook wel wegens onbehoorlijk gedrag tegenover gedetineerden, maar veelal meer nog tegenover familie van gedetineerden. Maar

dan gingen zij er ook onmiddellijk uit. Men is één keer gesteld voor het geval, dat zo'n groot aantal mensen van het personeel van een kamp bij malversaties betrokken was, dat men voor de keus stond: deze hele moot achter elkaar er uit en dadelijk de zaak in handen van de militaire politie geven — dat was de instantie, die het doen moest —, maar dan liepen ook prompt alle gevangenen weg, omdat er geen bewaking meer was. Toen heeft men geleidelijk nieuw personeel daar naar toe moeten zien te krijgen en geleidelijk aan dat foutieve personeel moeten ontslaan en hen stuk voor stuk aan de M.P. opgeven. De heer *Mentrop* moet zeggen, dat van heel veel van deze onderzoeken door de M.P. niets is terechtgekomen.

86701 *(Mentrop)* Er waren in de topperiode ongeveer 130 kampen, welk aantal op het einde van 1945, toen de vliegende colonne ging, tot 100 en omtrent April/Mei 1946 tot 80 was teruggelopen. Toen kreeg de selectiemogelijkheid van het personeel betere kansen en werd het een stuk beter, maar de heer *Mentrop* moet zeggen, dat de beterschap merkbaar werd na September 1945. Tot dan toe was het wild en onoverzichtelijk en was het iedere dag opnieuw vechten tegen de bevoegdheden van de militaire commissarissen. Einde September, begin October 1945 is echter de instructie van de chef staf gekomen, dat alle kampen centraal onder hem geplaatst werden en de bevoegdheden van de militaire commissarissen werden uitgeschakeld. De periode daarna is eigenlijk de periode geweest van het meer regulariseren, van meer normale toestanden en het zich houden aan de normale bepalingen.

Had de instructie voor de kampcommandanten uit Londen, die uitstekend was, die het werk is van de heer *Molenaar* en die gebaseerd en gefundeerd was op de Beginselenwet van het gevangeniswezen, reeds enigermate de zaak in een bepaalde richting geleid, aan de andere kant heeft men weer, door die instructie uit te breiden en er mantelinstructies bij te maken, het geheel meer aan de gewone normen, die ook bij het gevangeniswezen golden, gebonden en men mag zeggen, dat tegen de zomer van 1946 vrijwel alle excessen en alle grove wantoestanden achter de rug waren.

86702 *(Mentrop)* Voor de Harskamp is er een fatale datum, nl. 16 Juni 1945; toen heeft het M.G. de Harskamp moeten overnemen van de Canadezen, die daar ongeveer 6000 S.S.-ers bij elkaar hadden gebracht, die daar onder Oostfront-omstandigheden leefden. Het was een krijgsgevangenenkamp, totdat de unit Canadezen naar Duitsland ging en vertelde, dat het M.G. het binnen 24 uur moest overnemen. Dat heeft het M.G. geweigerd. De Prins is er toen aan te pas gekomen met de Binnenlandse Strijdkrachten; die hadden geen mensen voor de bewaking en toen heeft men contact gekregen met S.H.A.E.F. in Den Haag en die hebben de zaak zo geregeld, dat de Nederlanders enig respijt kregen om zich gereed te maken voor de overneming van het kamp. Dat is op 16 of 21 Juni gebeurd. Toen heeft het M.G. intern het kamp overgenomen; extern werd het bewaakt door de stoottroepen, het beruchte regiment stoottroepen van *Bep van Kooten*. Wat daar is gebeurd, is alles gerapporteerd en is ook alles aan de militaire politie doorgegeven. Dit zijn voor 99 pct. dingen, die ten laste komen van die afdelingen stoottroepen, die om het kamp hebben gelegen. Later van compagnieën van 14 R.I., maar in hoofdzaak waren het aanvankelijk de stoottroepen. 14 R.I. was lang niet zo gek als de stoottroepen waren. 14 R.I. was een onderdeel, dat had deelgenomen aan de strijd tegen Duitsland en dat hier in rust lag. De stoottroepen waren veel ruwer en wilder dan 14 R.I.

86709 *(Mentrop)* Voorzover de heer *Mentrop* bekend, zijn de rapporten, die opgemaakt zijn, doorgestuurd aan de militaire politie. Bij de staf M.G. vond men die rapporten erg genoeg. Voorzover de heer *Mentrop* zich herinnert, zijn door de militaire politie strafvervolgingen ingesteld. Of dit iets heeft uitgehaald, weet hij niet.

86719 *(Mentrop)* Men had in de Harskamp een binnen- en een buitendraad. De officiële 5 meterruimte is echter veel later gekomen. Toen de circulaire daarover er was, is er een order uitgevaardigd, dat op degenen, die in die ruimte kwamen, moest worden geschoten. Die order is er tot op het laatst geweest. Majoor *Scholten* kon alleen zeggen: er was een binnen- en een buitendraad. Hij zal echter in de war zijn met de 5 meterruimte. Dat is een voorschrift van later. Op wie binnen die 5 meterruimte kwam, werd geschoten.

86726 *(Mentrop)* Majoor *Scholten* is tenslotte uit de Harskamp verdwenen, omdat hij niet voldeed. Hij was ongeschikt en kon geen orde houden. Hij was niet opgewassen tegen de buitenbewaking. Het is een van de grote fouten geweest, dat indertijd de buiten- en binnenbewaking een tweeledig commando waren. Men had twee kapiteins op één schip. Daaruit zijn altijd de grootste moeilijkheden voortgekomen, overal, niet specifiek in die ellendige Harskamp, maar overal. Heel vaak moest men er op uit om de vrede te herstellen tussen de commandant buitenbewaking en de kampcommandant. De één nam bevoegdheden, die tot het ressort van de ander behoorden, en om-

gekeerd. Dat is een van de grote feilen: de scheiding in commando tussen buiten- en binnenbewaking.

En dan kreeg men tenslotte de periode, dat het M.G. geëindigd was en men in de periode van het D.G.B.R. kwam. Die periode van het D.G.B.R. is van het begin af aan geweest een periode van reglementeren, langzaam aan; alleen is het in de aanvang voor de heer *Mentrop* altijd ontzettend moeilijk geweest om de taak, waarvoor hij stond, uit te voeren vanwege de organisatorisch volkomen foutieve constructie van afdeling III, die verdeeld was in A, B, C en D, die allemaal zelfstandig waren en geen overkoepeling kenden. Qua bevelvoering was de M.G.-periode voor de heer *Mentrop* duizendmaal makkelijker dan de bevelvoering in de tijd van het D.G.B.R., want toen wist hij, waar hij stond en had men de centrale bevoegdheid en kon men iets doen. En er is ook wat gedaan, maar in de periode van het D.G.B.R. had men de afdelingen III A, III B, III C, III D en III E en later kwam er nog III F bij. Die afdelingen waren alle even machtig. III A was opvolger van sectie II D van het M.G. maar III A had met III B (geestelijke en sociale verzorging) niets te maken. Er was III C, de medische dienst, die altijd voortreffelijk heeft samengewerkt. Voorts was er III D (arbeid), waarmee III A niets had te maken. Later is er III F bijgekomen, de gebouwendienst. III A had er in feite niets mee te maken, ofschoon III A en III F practisch hetzelfde waren. De overkoepeling is gekomen, toen de heer *Raat* kwam. De onderafdelingen bleven bestaan, maar nu

86729 *(Mentrop)* onder een overkoepeling. Toen was de juiste figuur gevonden. Dat heeft echter moeten duren, totdat de heer *Raat* is gekomen, tot October 1946.

86733 *(Mentrop)* Het kamp „De Vergulde Hand" vond de heer *Mentrop* een zeer naar kamp. De man, die daar aan het hoofd stond, was een oud-Indischman, een planter; hij is ontslagen. De heer *Mentrop* is zijn naam kwijt. Maar als men er kwam, zag men niets. Dat was het moeilijke van al die dingen. Het was slechts zeer zelden, dat men bij een inspectie toevallig iets merkte. Bij de gedetineerden waren er, die wel wat zeiden. Daarvan hebben de centrale leiding berichten bereikt en naar aanleiding daarvan zijn er inspecties gehouden bij nacht en ontij. Dat heeft echter niets gegeven. Er waren evenwel ook mensen, die niets durfden zeggen, die zeiden: „Wacht maar totdat wij weer vrij zijn, dan zullen wij wel eens gaan praten". Er zijn ook mensen geweest, die er wel over spraken en die de dingen op een onverantwoordelijke wijze opschroefden.

86736 *(Mentrop)* In verband met het feit, dat b.v. in de Carel Coenraadpolder sommige gedetineerden een ketting met een granaathuls aan de enkels kregen, waarvoor nog onlangs een van de oude commandanten is veroordeeld, zegt de heer *Mentrop,* dat men aan de andere kant ook voorzichtig moet zijn, dat men niet te gauw, wanneer men zo hoort van een ketting en een huis, aan sadisme gaat denken. Inderdaad, als men die kampen in die tijd had gekend met een prikkeldraadomheininkje, dat meer een tijdelijke afscheidingsaanduiding was dan een werkelijkheid, dan moest men daar tegenover bedenken, dat daaronder inderdaad kwaaie rakkers zaten, gevaarlijke zware gevallen, en dan begon zo'n eenvoudig mens — zoals vaak die kampcommandanten waren — te denken: die kerels mag ik er niet tussenuit laten; die moet ik vasthouden. Dan kreeg men vaak die dingen. Hier zat niet altijd direct sadisme bij. Sadisme was er in gevallen, zoals de heer *Mentrop* gerapporteerd heeft gekregen, van kromsluiting. Dit is bijvoorbeeld in Hoek van Holland voorgekomen. Er waren ook mensen, die, waarschijnlijk uit honger, een ui gapten en dan liet men die mensen een hele portie, bijv. een kilo, uien eten. Dit is uitgesproken sadisme. Kromsluiten is slecht, maar de heer *Mentrop* wil niet beweren, dat het aan de kogel leggen altijd zonder noodzaak gebeurde. Het kan een soort veiligheidsmaatregel zijn.

86738 *(Mentrop)* Het is een moeilijke, maar ook een mooie tijd geweest, waarin de heer *Mentrop* en zijn medewerkers veel hebben kunnen bereiken, bijna uit niets. Het mooie is er afgegaan, toen eigenlijk de trage gang van de berechting grote moeilijkheden en ontevredenheid in de kampen bracht. Het is gauw gezegd: de Bijzondere Rechtspleging is goed voor elkaar. Zij zijn nu nog met de Bijzondere Raad van Cassatie bezig. Er zitten er nog altijd, die niet voor zijn geweest. De kampcommandanten hebben met de moeilijkheden gezeten. Als men vandaag in Veenhuizen komt, vindt men daar nog stemmingen. De directeur zit er nog maar mee, nu al vijf jaar.

86500 *(Ter Veer)* Mr. *B. I. A. A. Ter Veer* is in November 1944 hoofd van sectie II van het Militair Gezag geworden. Dat is hij in volle omvang gebleven tot Juni 1945. Toen werd sectie II gesplitst in vier subsecties. De heer *Ter Veer* is hoofd gebleven van sectie II A-C. Dat C-gedeelte omvatte in hoofdzaak administratieve werkzaamheden, die aan het Departement van Justitie verricht werden. Daaronder vielen b.v. de uitgifte van het *Staatsblad,* correspondentie met en over de rechterlijke macht. Sectie II A behandelde algemene zaken, beter ge-

zegd: zuiver M.G.-zaken: correspondentie met militaire commissarissen, de wetgeving, de beschikkingen van de chef staf e.d. B en D behandelden opsporingen en kampen. Die sectie kreeg toen prof. *van Bemmelen*. De heer *Ter Veer* had geen overkoepelende taak. Hij gaf zich aan het werk, dat sectie A-C opleverde. De heer *van Bemmelen* is tot het najaar hoofd van sectie II B-D gebleven. De heer *Ter Veer* herinnert zich, dat de heer *van Bemmelen* op een gegeven ogenblik zeide: Ik moet er mede eindigen, want ik moet mijn colleges hervatten. Toen is de heer *Reitsma* hem opgevolgd.

86508 *(Ter Veer)* Aan de stichting van het directoraat-generaal zijn natuurlijk vele besprekingen voorafgegaan met de heren *Schermerhorn* en *Kolfschoten*. De heer *Ter Veer* was bij die besprekingen regelmatig betrokken, omdat bij de Regering het voornemen bestond zo spoedig mogelijk aan het Militair Gezag te onttrekken datgene, wat onder Justitie behoorde. Het is zo geweest, dat hij, als Militair Gezag-officier, ondanks het feit, dat de Minister van Justitie op dat ogenblik nog geen bevoegdheden had, toch al regelmatig contact met de Minister van Justitie had. De heer *Ter Veer* meent, dat daarin wel de reden moet worden gezocht, alsook in de conferenties, die hij met prof. *Schermerhorn* had, dat men heeft gemeend, dat hij dat moest doen. Daarna begon eigenlijk pas de organisatie van het geheel. Het was niet mogelijk uit het Militair Gezag de mensen, die II B beheerden, over te nemen. Integendeel: hij kreeg de uitdrukkelijke opdracht een directoraat-generaal te vormen, dat geen voortzetting was — door personeelsbezetting — van het Militair Gezag.

Minister *Schermerhorn* heeft de heer *Ter Veer* bij herhaling op het hart gebonden geen mensen uit het Militair Gezag over te nemen, althans niet in die mate, dat er kon worden gesproken van een voortzetting van het Militair Gezag onder Justitie. Dat kon niet helemaal; het was uitgesloten (de heer *Schermerhorn* begreep dat ook wel), dat de heer *Ter Veer* een apparaat in het leven kon roepen met totaal andere mensen. Het was voor de opbouw van het apparaat noodzakelijk, dat daarvoor enige tijd werd uitgetrokken. Zo zou de heer *Ter Veer* eigenlijk de tijd willen zien van de maanden November en December 1945, die aan de organisatorische opbouw van het geheel werd besteed. Het werd dus een directoraat-generaal, waarvan de directeur-generaal rechtstreeks stond onder de Minister van Justitie, maar waarvan alle werkzaamheden buiten het departement zouden plaats vinden. Dat was organisatorisch het beste, omdat het Departement van Justitie zelf heel veel werk had, dat gebeuren moest en onmogelijk de gehele affaire van de politieke delinquenten er bij kon nemen. Het heeft ook nog een ander voordeel gehad. Er is veel vuil gegooid door de ruiten van het directoraat-generaal; dat was evenwel een tijdelijke, een voorbijgaande instantie; dat heeft de heer *Ter Veer* opgevangen en daardoor is het Departement van Justitie als blijvende instantie er voor behoed.

86510 *(Ter Veer)* Het directoraat-generaal heeft op 1 Januari 1946 de gehele zaak overgenomen. Op 1 November 1945 is het directoraat-generaal opgericht; de eerste twee maanden zijn voorbereidingsmaanden geweest om de organisatie op poten te zetten en 1 Januari 1946 is het gaan draaien, maar dan ook direct helemaal. De organisatie was als volgt en hier moet de heer *Ter Veer* alle eer laten aan de heer *Kamsteeg*, die de heer *Ter Veer* door Minister *Lieftinck* was aanbevolen als een uitnemende kracht op organisatorisch gebied. Het directoraat-generaal draaide om drie scharnieren, welke afdelingen genoemd werden: afdeling I, algemene en juridische zaken; afdeling II, opsporing en vervolging; afdeling III, kampen. In zijn organisatieschema noemde de heer *Kamsteeg* alle andere „afdelingen" „diensten", omdat zij diensten aan de afdelingen bewezen. Zo was er bijvoorbeeld de dienst financiën, die te maken had met de afdelingen A, B en C, de dienst transport, die ook ten dienste stond van het hele directoraat-generaal, de medische dienst, de dienst gebouwen. Het directoraat-generaal was dus als het ware, wat allerminst in de bedoeling heeft gelegen, een

86513 *(Ter Veer)* schaduwdepartement. Dat kon niet anders. Van afdeling III A (materiële verzorging der kampen) was de heer *Mentrop* het hoofd. Afdeling III B (geestelijke verzorging der kampen) werd geleid door het driemanschap *Toornstra*, ds. *van der Linden* en pater *van Wezel*. Naderhand heeft er een reorganisatie plaats gehad en is alles, wat meer direct met de kampen te maken had, zoals de geestelijke en materiële verzorging, de dienst gebouwen, de medische dienst, de dienst buitenbewaking, gezet onder het hoofdschap van de heer *Raat* en toen is de heer *Mentrop*, die oorspronkelijk een kleiner deel beheerde, namelijk de materiële verzorging van de kampen, zijn rechterhand geworden, de „second man", die dus ook mede overkoepelde de diensten, waarover hij vóórdien geen zeggenschap had.

86517 *(Ter Veer)* Men heeft zowel bij de tweede afdeling, opsporing en vervolging, als bij de kampenafdeling een inspectie gekend. De heer *Snoeck Henkemans* heeft de leiding gehad van de algemene inspectie, waar-

mede de heer *Ter Veer* beoogde — dat was ook de uitdrukkelijke opdracht voor de heer *Snoeck Henkemans* — alles, wat onjuist en ongerechtigd was, op te sporen en te onderzoeken, ook in de eigen organisatie. Zelfs gold die opdracht — die is door de heer *Ter Veer* ook kenbaar gemaakt — ook de hoofden van de afdelingen en diensten. De heer *Snoeck Henkemans* kon dus duiken in alle takken van het directoraat-generaal. Hij had de klachten op te vangen en te onderzoeken, die binnenkwamen. De heer *Snoeck Henkemans* is door de heer *Ter Veer* in Juli of Augustus 1945 aangetrokken. Bij het Militair Gezag heeft hij oorspronkelijk zijn werkzaamheden gehad bij de sectie II B, opsporing en vervolging. Toen had hij nog niet de algemene inspectie; die is pas gekomen bij de stichting van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging.

86532 *(Ter Veer)* Reeds in het begin na de algehele bevrijding heeft generaal *Kruls* over de vrijlating van lichte gevallen gesproken en zelfs geschreven. Die lichte gevallen waren ondergebracht in categorieën. Dat er na de massale arrestaties in het Westen door prof. *van Bemmelen* over gesproken is die categorieën uit te breiden, kan de heer *Ter Veer* zich wel herinneren. De moeilijkheid was, dat er een aantal mensen gedetineerd was, van wie men wel wist als vaststaand feit, dat zij lid of sympathiserend lid van de N.S.B. waren geweest, maar dat er daarnaast klachten tegen hen waren betreffende veel ernstiger vergrijpen, welke nog niet onderzocht waren. De heer *Ter Veer* meent, dat hierin een van de bezwaren tot vrijlating gelegen was en hij acht het mogelijk, dat er verband is tussen het niet-doorgaan van prof. *van Bemmelen's* opvatting en zijn heengaan als hoofd van Sectie II B-D. De heer *Ter Veer* kan het college geven zeker als argument noemen, omdat prof. *van Bemmelen* het persoonlijk tegenover hem heeft geuit. De heer *Ter Veer* kan niet met dezelfde zekerheid zeggen, dat de heer *van Bemmelen* zou hebben gezegd: als men niet overstag gaat en 40 000 of 45 000 mensen ontslaat, houd ik er mede op. De reden, waarom men de heer *Reitsma* tot opvolger van de heer *van Bemmelen* heeft benoemd, is, dat de heer *Reitsma* al onder prof. *van Bemmelen* werkte. De heer *Ter Veer* meent, dat de reden gelegen is in de omstandigheid, dat hij in feite op dat moment diens rechterhand was.

86536 *(Ter Veer)* Over de buitenbewaking der kampen voerde de territoriale bevelhebber Nederland het bevel. De bewakingsorganisatie was een zuiver militaire. Zo ook de organisatie van het Militair Gezag, alleen met dit verschil, dat de leden van het Militair Gezag meer een civiele taak hadden. Het bewaken der kampen gebeurde door militairen in eigenlijke zin. De militaire bewaking heeft in opeenvolging de volgende phasen gekend: Canadezen, stoottroepen, gezagstroepen, totdat uiteindelijk, de heer *Ter Veer* meent, 8 Augustus 1946, de gezagstroepen door Minister *Meynen* zijn teruggetrokken, waarna civiele bewaking is opgetreden.

Minister *Meynen* deelde de heer *Ter Veer* zijn voornemen tot terugtrekking der gezagstroepen mede in een vergadering van de Raad van Binnenlands Bestuur van de Ministerraad en liet hem een termijn van vier maanden voorbereiding. Het kon niet anders. Een gehele buitenbewaking te organiseren in een tijd van vier maanden, was moeilijk; er was toen nog een groot aantal kampen. Het is gebeurd. De heer *Ter Veer* heeft over deze aangelegenheid overleg gepleegd met kolonel, thans generaal *Tans*. Kolonel *Tans* heeft de heer *Ter Veer* overste *Raat* aan de hand gedaan. De heer *Ter Veer* kan zeggen, dat er van Augustus 1946 af een civiele buitenbewaking is geweest. Dat is de grens. Vóór die tijd hebben de militairen de bewaking gehad onder bevel van de territoriale bevelhebber. Er is dus een periode van het D.G.B.R. geweest met militaire buitenbewaking. De heer *Ter Veer* weet, dat dit moeilijkheden heeft gegeven, omdat de kampcommandanten, die onder de directeur-generaal vielen, niets te zeggen hadden over de buitenbewaking. Wilde men iets bereiken, dan moest men dat bereiken in overleg, niet in gezagsverhouding. Daarvóór lag de zuivere Militair Gezag-periode. Daarin had generaal *Kruls* het commando, althans gedurende een zekere tijd, over beide.

86538 ***(Ter Veer)*** Het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* acht de heer *Ter Veer* aannemelijk. Hetgeen er gebeurd is, is te veroordelen; dat begint de heer *Ter Veer* voorop te zetten. Is er een verklaring voor sommige feiten? Wellicht wel. Ongeoorloofd blijft het. Van de stichting van het directoraatgeneraal af is het streven er op gericht geweest dat alles te voorkomen. De heer *Ter Veer* kan uit het archief van het directoraat-generaal oekases voorleggen, die van meet af aan genomen zijn om misstanden te voorkomen. Naast deze bedoeling zat voor deze toestanden te signaleren. Ook de selectie van het personeel, die dadelijk ter hand is genomen, was er op gericht deze dingen niet meer te doen plaats vinden.

86539 *(Ter Veer)* De heer *Ter Veer* wist in Januari 1946 wel van de schietpartijen in de Harskamp af. Er was in zekere zin een centralisatie: chef staf Militair Gezag met de staf, maar ook weer in zekere zin een decen-

tralisatie: de militaire commissarissen met volle bevoegdheid van het Militair Gezag, die de kampen onder zich hadden. De heer *Ter Veer* moge hier op een zeker misverstand wijzen, dat er vaak is. Als men spreekt over misstanden in de kampen, denkt men uiteraard in de eerste plaats aan de bewaringskampen van het D.G.B.R. en die van de daaraan voorafgegane periode van het Militair Gezag, maar kampen noemde men ook de plaatsen, waar de pas aangehoudenen zeer tijdelijk bewaard werden. En de heer *Ter Veer* gelooft, dat daar de hartstocht het meest parten heeft gespeeld, meer dan in een kamp, dat op een verblijf voor langere duur was ingericht. Daar zijn ook geen goede dingen gebeurd, maar hij gelooft, dat het goed is onderscheid te maken tussen bewaringskampen en kampen, die niet meer waren dan zeer tijdelijke bewaarplaatsen van diegenen, die pas gearresteerd waren. Het heeft hem als directeur-generaal van de Bijzondere Rechtspleging moeite gekost om deze zogenaamde P.O.D.-kampen weg te krijgen. Deze wilde hij niet. Geen plaats voor eerste verhoren, geen gelegenheid voor transport waren de excuses, die men aanvoerde. Op tal van plaatsen heeft men deze zogenaamde kampen gehad. Ze zijn natuurlijk opgeheven, uiteraard, maar het kon ook niet in één of twee dagen, want waarheen moest men met de mensen? Dat is het grote probleem geweest. Waar maar weinigen bij hebben stilgestaan, is het massale van zoveel gedetineerden.

De heer *Ter Veer* releveert in dit verband een vergadering van de Raad Binnenlands Bestuur onder Minister *Schermerhorn*. Daar waren aanwezig de Ministers *van der Leeuw, Kolfschoten, Lieftinck, Ringers en Meynen* alsmede de heer *Ter Veer*. De vergadering was belegd om enkele inlichtingen te verkrijgen en grieven naar voren te brengen. Het eerst voerde de heer *van der Leeuw* het woord. Hij zei o.m.: het gaat om mijn onderwijs; de heer *Ter Veer* heeft de beschikking over openbare, christelijke en rooms-katholieke schoolgebouwen en huisvest daarin de politieke delinquenten; die moeten er uit. De heer *Ter Veer* wilde daarop de heer *van der Leeuw* antwoorden. Maar de heer *Schermerhorn* zei: ook de andere heren hebben grieven; laten zij die eerst naar voren brengen, dan kan de heer *Ter Veer* straks allen ineens beantwoorden. Toen kwam de heer *Kolfschoten,* de eigen Minister, die zei: u zit met uw politieke gedetineerden in de gevangenissen en huizen van bewaring, maar ik moet plaats hebben voor mijn commune delinquenten. Daarop zei de heer *Meynen:* uw mensen zitten in de kazernes, zij moeten er uit, want ik moet een leger in Nederland opbouwen. De heer *Ter Veer* heeft toen gezegd: ik heb het gevoel, alsof ik hier op de beklaagdenbank zit; ik doe dit, omdat mij dit is opgedragen; ik doe dit niet uit mijzelf. Aan de Regering was de beslissing over het beleid. De oplossing had kunnen worden gevonden in een wijziging, bijvoorbeeld door vrijlatingspolitiek, vrijlating in afwachting van de berechting van bepaalde categorieën gedetineerden. Die beslissing werd toen evenwel niet genomen. Evenmin kreeg de heer *Ter Veer* toestemming voor de bouw van kampen. Er was groot gebrek aan bouwmaterialen; wat er was, was nodig voor de wederopbouw. Minister *Ringers* had voor de heer *Ter Veer* „geen spijker en geen plank". Dat is een vurige vergadering geweest, maar hij heeft van zich afgebeten, omdat het niet aan hem lag. Deze vergadering had begin 1946 plaats. De eigen Minister begreep ook wel, welke moeilijkheden de heer *Ter Veer* had. Ook met de heer *Schermerhorn* had hij te veel besprekingen gehad dan dat deze die moeilijkheden niet zou kunnen weten. De heer *Ter Veer* werd daar bij die bespreking eenvoudig op de beklaagdenbank gezet en daarvoor heeft hij gepast. Hij had tenslotte niet om die functie gevraagd.

86545 *(Ter Veer)*

Men kan zeggen, dat van het optreden van het directoraat-generaal af, het streven is geweest — en dat men dit ook met kracht heeft doorgevoerd — op dit terrein de gewone traditionele, politiële en justitiële methoden toepassing te doen vinden. De opdracht bestond, dat alle misdrijven, wandaden, overtredingen van ordemaatregelen in de kampen, hetzij begaan door gedetineerden, hetzij door D.G.B.R.-personeel, onderzocht moesten worden door de kamprecherche en aangifte van deze zaken moest geschieden aan de officieren van justitie. De heer *Ter Veer* heeft afgekeurd, dat die schietpartijen plaats vonden, maar hij wil helemaal niet zeggen, dat, toen hij de verantwoordelijke man voor de organisatie werd, alles perfect ging. Zijn streven is echter geweest dat alles te voorkomen.

86547 *(Ter Veer)*

Dat dit vóór die tijd — dus in 1945 — niet is gelukt, schrijft hij toe aan gebrek aan discipline. Het streven bij het M.G. was zeker aanwezig om dat alles te voorkomen, want er zijn door de chef staf reglementen uitgevaardigd voor de kampcommandanten over de behandeling en de legering van de gedetineerden. De staf heeft een vliegende colonne samengesteld — een groot rapport, door haar uitgebracht, is voorhanden — om na te gaan, of de winter 1945/1946 in de bestaande kampen kon worden doorgebracht. Men heeft niet geschroomd in eigen boezem felle kritiek uit te oefenen; die is te

vinden in dat rapport. Het streven was er dus wel op gericht het goed te doen. Hoe lang heeft echter de burgerij in het Westen nog moeilijkheden gehad op het gebied van de voedselvoorziening? Wanneer men zegt: men kreeg in de kampen niet voldoende, dan moet de heer *Ter Veer* er op wijzen, dat de burgerij ook niet voldoende kreeg. Hoe was de situatie buiten de kampen? Bij beschouwing van die situatie komt men pas tot een goed beeld, want daar had men het ook niet. Er zijn oekases van de generaal gekomen, hoe gezorgd moest worden voor de legering en het voedsel. Neemt men b.v. het sanitair. Daarin moest worden voorzien onder het directoraat-generaal. Het was er echter niet. Als een burger een closetpot nodig had, kon hij die ook niet verkrijgen. Waar moest hij die halen? Er waren kampen, waar men een sanitaire inrichting moest hebben van je welste voor zo'n bevolking. Onder het Militair Gezag was het streven er zeker op gericht dat alles te verzorgen. Er was echter gebrek aan alles en niet het minst aan vervoermiddelen. Dat er „geraust" is door het min of meer geïsoleerd zijn van de kampen onder de militaire districtscommandanten, accepteert de heer *Ter Veer* zo.

86549 *(Ter Veer)* Wat excessen als vermogensdelicten, mishandeling en in een aantal gevallen moord of doodslag betreft, dat was ook verboden. Men had 94 kampen in het gehele land. Er was contrôle, maar onvoldoende. Men had ook het gebrek aan repressie, die door de kampcommandanten moest worden toegepast. Ook op de kampcommandanten zelf moest herhaaldelijk repressie worden toegepast. Er was onder het Militair Gezag een aantal inspecteurs van de kampen. Dat generaal *Kruls* vliegende colonnes samenstelde, was, kan men zeggen, eensdeels naar aanleiding van klachten in de pers (laat de heer *Ter Veer* daarmede beginnen), maar anderdeels naar aanleiding van de rapporten, die al waren binnengekomen van de inspecteurs van het Militair Gezag; de vliegende colonne zou alles onder de loupe nemen.

86553 *(Ter Veer)* Behalve met de bedoeling om na te gaan, of de kampen de winter 1945/46 konden ingaan, had de vliegende colonne ook tot taak een onderzoek in te stellen naar eventuele misstanden op het gebied van mishandeling en andere overtredingen. In het rapport kan men dat ook lezen, want de commissie heeft ook daarover de mensen gehoord en hun uitdrukkelijk gezegd, dat zij vrijuit konden spreken.

86555 *(Ter Veer)* Voordat de vliegende colonne op pad ging, had zij een schema gemaakt van datgene, waarvoor zij belangstelling had: gebouwen, legering en dergelijke. In die colonne zat een medicus, een bouwkundige en de heer *Ter Veer* weet niet wat al meer. Dezen hadden, ieder voor zich als deskundige, hun contrôletaak in de kampen en konden dat gelijktijdig doen. Zo was er voor kolonel *Snijders* en anderen gelegenheid om met de gedetineerden te spreken over hoe het er toeging.

85939 *(Kolfschoten)* Mr. *H. A. M. T. Kolfschoten,* Minister van Justitie in het Kabinet-*Schermerhorn-Drees,* zegt, dat de vraag, van wanneer af de bemoeiingen van de toenmalige Minister van Justitie met het probleem van de kampen dateren, formeel ten nauwste verband houdt met de opheffing van de bijzondere staat van beleg, omdat de situatie vóór de opheffing van de bijzondere staat van beleg volledig werd beheerst door de bevoegdheden van het Militair Gezag.

85940 *(Kolfschoten)* De situatie bij het Militair Gezag was, dat de inbewaringstelling en de zorgen voor de kampen nominaal onder de verantwoordelijkheid van de chef staf van het Militair Gezag berustten. Die verantwoordelijkheid is in November 1944 meer speciaal toevertrouwd aan het toenmalige hoofd van de Sectie II, Juridische Sectie van het Militair Gezag. Als zodanig fungeerde de heer *Ter Veer.* In die functie was hij reeds te Brussel benoemd. Dat is hij gebleven tot Juni 1945. In Juni 1945 is die Sectie gesplitst in twee delen, de delen A en C, het zuiver juridische werk, onder de heer *Ter Veer* en de delen B en D onder prof. *van Bemmelen.* De rechtstreekse verantwoordelijkheid voor de toestand in de kampen en voor de inbewaringstelling heeft deze uitgeoefend tot September 1945. Toen begonnen de colleges te Leiden weer en is hij opgevolgd door mr. *Reitsma.*

85941 *(Kolfschoten)* Op de opmerking, dat professor *van Bemmelen* als reden voor zijn aftreden heeft genoemd, dat hij in de zomer van 1945 de gedachte heeft geopperd om een belangrijk aantal van de politieke delinquenten in vrijheid te stellen nl. de minder ernstige gevallen, aangezien hij het probleem zo massaal zag, dat hij meende, dat men niet wel de winter kon ingaan zonder deze maatregel toe te passen, dat aanvankelijk daarvoor bij de Regering werd gevoeld en dat zelfs door de Minister-President iets in die richting is gelanceerd, maar dat daartegen een groot verzet is ontstaan, zodat het toen niet is doorgegaan en dat de heer *van Bemmelen,* omdat dit voorstel van hem niet is geaccepteerd, eigenlijk het bos is ingestuurd, zegt de heer *Kolfschoten,* dat hij dit noch bevestigen, noch ontkennen durft. Prof. *van Bemmelen* stond onder de bevelen van de chef staf van het Militair Gezag. Wanneer hij dus spreekt over bepaalde denkbeelden, die hij aan de

Regering heeft voorgehouden, kwam hij daarbij als het ware niet te rechter plaatse.

In ieder geval is toen langzamerhand de periode gekomen, waarin dus de materie wat naderbij aan het Ministerie van Justitie kwam. Een meer onbevredigende toestand voor een Minister van Justitie op dit terrein laat zich in werkelijkheid niet denken. Zoals de heer *Kolfschoten* al zeide: de gehele situatie werd beheerst door het Militair Gezag, door bevoegdheden, die waren vastgesteld, de Algemeene Lastgeving en de bijzondere staat van beleg, waarop zij steunde. Wat kon de Minister van Justitie onder die omstandigheden practisch doen? Die vraag zou de heer *Kolfschoten* ter sprake willen brengen. Sprekende over zijn eigen beleid ten aanzien van deze materie, kan hij vaststellen, dat hij zich daarbij altijd twee richtlijnen voor ogen heeft gesteld. Hij spreekt nu over de periode Juni 1945—1 Januari 1946.

85943 *(Kolfschoten)*

De datum, waarop het directoraat-generaal in werking is getreden en met name de directeur zijn arbeid heeft aangevangen, ligt op 1 November 1945. De heer *Kolfschoten* bedoelt hiermede de bemoeienis van het directoraat-generaal met de kampen. De interne zorg voor de kampen is per 1 Januari 1946 toevertrouwd aan het directoraat-generaal, terwijl de buitenbewaking, die tot dan toe in militaire handen was geweest — militair in tweeërlei zin, strikt militair, voorzover er militairen aan te pas zijn gekomen, en militair, voorzover het onder verantwoordelijkheid van het Militair Gezag geschiedde — pas op 18 Augustus 1946 is overgenomen.

De Justitie-autoriteiten hadden zich met de grootste snelheid en paraatheid voor te bereiden op het overnemen van die bevoegdheden, waarbij zij zich steeds twee principiële richtlijnen voor ogen hielden. In de eerste plaats om deze materie en bevoegdheden over te krijgen van het Militair Gezag naar het burgerlijk bestuur i.c. naar het Ministerie van Justitie en in de tweede plaats — en dat was eigenlijk een veel belangrijker probleem in die omstandigheden — om zo spoedig mogelijk te komen met een drastisch correctief op de massale inbewaringstelling. Dit zijn de twee punten geweest, waarop het beleid zich in de eerste maanden heeft moeten richten.

De eerste maatregel was dus de materie en de bevoegdheden zo spoedig mogelijk naar het Ministerie over te hevelen en het Ministerie daartoe uit te rusten en voor te bereiden en te trachten een overzicht te verkrijgen van hetgeen er was gebeurd. Men kan zich onder de omstandigheden van heden nauwelijks voorstellen, dat het Ministerie van Justitie — de heer *Kolfschoten* zou dit misschien kunnen uitbreiden tot het Militair Gezag, maar daar spreekt hij niet over — niet precies wist, waar de kampen lagen, hoeveel kampen er waren etc.

Wat de eerste gedragslijn betreft, is hij begonnen met daarvoor een dienst in het leven te roepen. Per 1 November 1945 is het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging in het leven geroepen, waarvoor een directeur-generaal is benoemd, die tot dat tijdstip sous-chef van het Militair Gezag was, de heer *Ter Veer*. De tweede maatregel, die diende te worden overwogen en voorbereid, was om na de zuivering van het eigenlijke politie-apparaat de z.g. politieke opsporingsdiensten, de P.O.D.-en, bij de gewone politie onder te brengen, hetgeen diende te geschieden uit de aard der zaak na schifting naar bekwaamheid en geschiktheid van het aanwezige personeel, dat was voortgekomen in hoofdzaak uit de plaatselijke B.S. Daarvoor heeft de heer *Kolfschoten* nog een inspectie in het ressort van iedere procureur-fiscaal in het leven geroepen, bestaande uit erkende politiedeskundigen. Het overbrengen van de P.O.D.-en naar de politie is mislukt. Voorzover de heer *Kolfschoten* zich nog de details herinnert, heeft de politie daaraan niet haar medewerking kunnen geven — hij zegt niet willen geven, maar kunnen geven — om alle mogelijke motieven, die hij hier even ter zijde laat. Een van de voornaamste motieven was, dat de politie het gezelschap liever niet met huid en haar wilde overnemen en in haar kader opnemen.

Einde 1946 stonden alle politieke opsporingsdiensten onder deskundige politiemensen. Het was dus de bedoeling van de heer *Kolfschoten* geweest de P.O.D. bij de politie onder te brengen; de practijk is echter geworden, dat de politie-autoriteiten, die daarvoor in aanmerking kwamen, bij de P.O.D. werden gedetacheerd.

Voorts heeft de heer *Kolfschoten* in die tijd — het doet nu enigszins naïef aan — het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging opgedragen zo spoedig mogelijk een paraat klachtenbureau in het leven te roepen. Het was in die omstandigheden zo, dat niemand wist, waar hij zich te bevoegder plaatse beklagen moest. Weliswaar was er het Militair Gezag, dat het hele land en alle diensten als het ware overspande en waaraan alle mogelijke mensen te pas kwamen; die hiërarchie was echter niet altijd even scherp te onderscheiden. Er is een periode geweest, waarin niemand precies wist, waar hij zich had te beklagen en onder die omstandigheden kwamen veel klachten neer op het formeel nog niet bevoegde hoofd van het

Ministerie van Justitie. De heer *Kolfschoten* heeft op 19 October 1945 een toespraak voor de radio gehouden, toenmaals zoals het heette „Op de brug", waarin hij o.m. zeide:

> „Voorts zal het directoraat-generaal voorzien in een paraat werkend klachtenbureau. De behoefte daaraan — ik kan er over meepraten — heeft de ervaring wel aangetoond en als ik de aanhoudende stroom van correspondentie en rapporten moet geloven, dan gebeurden en gebeuren er nog altijd op dit gebied schromelijke en volmaakt ontoelaatbare dingen. Laat mij daarom hier duidelijk en ondubbelzinnig verklaren, dat voortaan aan onrechtmatig en onduldbaar optreden energiek een einde zal worden gemaakt. Volgt onder de werking der aanstaande regeling op dit gebied" — dit was een toespeling op het Besluit Politieke Delinquenten, dat een week daarna is afgekomen — „na 24 uur geen inbewaringstelling op naam van de aangehoudene en duurt de arrestatie desondanks voort, dan zal niet worden geschroomd een strafvervolging in te stellen wegens wederrechtelijke vrijheidsberoving. Een dergelijke repressie aan het adres van onwillige en verharde elementen zal noodzakelijk en onvermijdelijk zijn."

De heer *Kolfschoten* wil hiermee alleen te kennen geven, dat het niet juist is, dat het Ministerie van Justitie en de toenmalige Minister van verschillende van deze onduldbare wantoestanden niet op de hoogte zouden zijn geweest.

De vierde maatregel om het apparaat in handen te krijgen, was de voorbereiding om het commando en de inspectie van de bewarings- en interneringskampen over te nemen en deze materie te brengen rechtstreeks onder het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging, waarover de heer *Kolfschoten* in zijn radiorede o.m. zeide, hetgeen hij, voorzover het onder zijn verantwoordelijkheid viel, ook is nagekomen:

> „Naast de materiële zal aan de godsdienstige, geestelijke en sociale verzorging ernstig en methodisch aandacht worden geschonken".

Dat is vrij snel gebeurd en deze organisatie is reeds in het leven geroepen, voordat op 1 Januari 1946 de interne kampzorg onder zijn verantwoordelijkheid, meer in het bijzonder onder het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging viel.

De heer *Kolfschoten* gelooft, dat hij hiermede wel een min of meer algemeen inzicht heeft gegeven in de positie van de toenmalige Minister van Justitie en het Ministerie van Justitie met betrekking tot het kampprobleem.

85944 *(Kolfschoten)*

Over het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* zegt de heer *Kolfschoten,* dat hij daarin heeft gelezen, hetgeen hem ook bekend was, dat het kamp „de Harskamp" een S.S.-ers-kamp is geweest, waar ongeveer 4000 man waren ondergebracht, na afsplitsing van de Duitse elementen, en dat het achtereenvolgens heeft gestaan onder binnen- en buitenbewaking van:

a. Canadezen, die zich, zoals hij heeft gelezen, behoorlijk gedragen hebben;
b. B.S.-ers;
c. stoottroepen;
d. gezagstroepen en aan de gezagstroepen zijn nog enkele reguliere elementen toegevoegd in de gedaante van 14 R.I., dat zich zo schromelijk heeft misdragen.

Het verslag van de heer *van Tuyll van Serooskerken,* dat naar de mening van de heer *Kolfschoten* sterk steunt op het rapport van de inspecteur-rijksrechercheur *van Noothoorn,* bevestigt dus volledig, dat deze situatie volkomen onder militair commando stond.

Men kende op het Ministerie van Justitie dergelijke gevallen eenzijdig, in zoverre dat er brieven en klachten binnenkwamen en er gesprekken over werden gevoerd. Men kende ze echter officieel niet anders dan door ze te weten te komen via de inspectie van het Militair Gezag.

85946 *(Kolfschoten)*

Op de vraag, wat de reden is geweest, dat het zolang heeft geduurd, voordat de binnen- en buitenbewaking in één hand kwamen, antwoordt de heer *Kolfschoten,* dat het naar zijn mening te wijten was aan een gebrek aan personeel om een civiel apparaat op te bouwen. Het is tenslotte zo geweest, dat de toenmalige Minister van Oorlog de mensen ook nodig had. In die dagen moest een leger worden opgebouwd, een kader worden gevormd en dan was er de Indonesische taak. Minister *Meynen* wilde deze bewakingstaak aan de heer *Kolfschoten* overdoen, zodat zijn troepen zouden vrijkomen, maar daartegenover was geregeld het antwoord van deze laatste, dat hij geen andere troepen had. Men moet ook niet vergeten, dat er nog een normale justitiële taak was.

Hoeveel scholen waren in die tijd in beslag genomen, die daarvoor niet deugden, de gevangenissen waren vol, evenals de kazernes. Van

verschillende zijden was er dus verlangen om de respectieve gebouwen vrij te krijgen: Minister *van der Leeuw* zijn scholen, de heer *Kolfschoten* zelf zijn gevangenissen voor de normale loop van zaken in de strafrechtspraak. Minister *Meynen* wilde zijn kazernes terug hebben. De heer *Kolfschoten* wil er nog eens aan herinneren, dat iedere instantie verlegen zat met een hoeveelheid van honderd zes duizend politieke delinquenten. Pas na grote moeite en na veel selectie — inmiddels deden zich de zegenrijke gevolgen van het Besluit Politieke Delinquenten reeds gevoelen — is het gelukt burgers aan te trekken, die de binnen- en speciaal de buitenbewaking konden overnemen. Niemand zal durven beweren, dat men daarmee altijd even gelukkig is geweest; ook later zijn van die zijde nog ongelukken gebeurd, doch stellig niet meer in die omvang en ontoelaatbare vorm, zoals dit in het begin het geval is geweest. Een snelle selectie van de mensen, die er waren en onder wie een groot aantal was, dat eigenlijk zo snel mogelijk ontslagen had moeten worden, kon derhalve niet aan de orde komen, omdat men geen mensen had om hen te vervangen.

85950 *(Kolfschoten)* Er zijn door de krijgsraad militairen berecht, die zich bij de bewaking van de kampen hadden misdragen. De heer *Kolfschoten* herinnert zich dit nog wel. Daar staat tegenover, dat de mentaliteit in die dagen met betrekking tot veroordeling van dergelijke praktijken van militairen, naar zijn gevoelen en hij gelooft ook wel naar algemeen gevoelen, slap was. Deze mensen hebben, naar zijn mening, niet de straf gehad, die zij verdienden, in de toenmaals veelvoorkomende gedachtengang, dat de slachtoffers „maar" S.S.-ers waren.

Omtrent het onderzoek naar de onduldbare wantoestanden, die in 1945 bij herhaling aan de dag zijn getreden, herinnert de heer *Kolfschoten* zich, dat een van de stafleden van het Militair Gezag eens belast is met een onderzoek en dat hij daarvoor met een soort vliegende colonne langs de kampen is gegaan. Indien zijn herinnering hem niet al te zeer in de steek laat, was de uitkomst van het onderzoek ogenschijnlijk niet zo vreselijk erbarmelijk. Of men daardoor heeft getracht zo spoedig mogelijk tot betere verhoudingen te komen, waagt de heer *Kolfschoten* te betwijfelen. Hij drukt zich echter voorzichtig uit, omdat het rapport, dat de heer *Snijders* aan zijn chef heeft uitgebracht, de heer *Kolfschoten* op het ogenblik niet meer helder voor de geest staat. Hij neemt aan, dat de heer *Reitsma* toen chef van de desbetreffende sectie van het Militair Gezag was, omdat deze in September 1945 de heer *van Bemmelen* is opgevolgd. De heer *Kolfschoten* is er wel haast zeker van, dat de vliegende colonne na die tijd door het land is gegaan.

85954 *(Kolfschoten)* Aan het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging was een aparte inspectie van de kampen verbonden. Het staat de heer *Kolfschoten* nog zeer helder voor de geest, dat er hard en streng is opgetreden in die zin, dat, wanneer er ook maar aanmerkingen waren, die in deze richting wezen, de mensen prompt werden ontslagen. In het begin was het dan ook een gezelschap van komende en gaande mensen en later bleef het residu van bekwame en geschikte mensen over. De eerste maanden zijn er regelmatig mensen ontslagen en de heer *Kolfschoten* geeft de verzekering, dat de zorg en de verantwoordelijkheid daarvoor bij een zeer consciëntieus en rechtschapen man als de heer *Ter Veer* in betrouwbare handen was.

85955 *(Kolfschoten)* Ten aanzien van het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* wil de heer *Kolfschoten* nog zeggen, dat het hem niet helemaal bevredigt. Als men de documenten ziet, waarop het steunt en men leest op blz. 2: „Het onderzoek is nog niet geëindigd" en in de volgende alinea: „Het onderzoek heeft evenwel uitgewezen — en aldus kan het resultaat van het tot dusver gehouden onderzoek worden samengevat —, dat nagenoeg alom bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij de door de Duitsers gedurende de bezetting toegepaste methodes zijn overgenomen", dan vindt de heer *Kolfschoten* dit, wanneer hij het in alle bescheidenheid mag zeggen, te generaal. Hij vindt dit een uitspraak, die beter en met meer feiten belegd had moeten zijn. Dit moet bewezen worden. De heer *Kolfschoten* neemt aan, dat, wanneer het onderzoek rond is, de heer *van Tuyll van Serooskerken* dit misschien met meer recht zal kunnen stellen. Dit stuk, dat in hoofdzaak berust op de toestanden in de Harskamp, geeft niet een volledig bevredigende bewijsvoering van de stelling, die hier wordt opgezet.

De voor en na geuite klachten over misstanden in de kampen van politieke delinquenten hebben de commissie — mede, omdat dit onderwerp geheel aansloot bij het door haar onderzochte arrestatieprobleem — aanleiding gegeven mr. *A. M.* baron *van Tuyll van Serooskerken,* procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, te verzoeken een onderzoek in te stellen naar de gegrondheid van deze klachten. De heer *van Tuyll van Serooskerken* heeft naar aanleiding hiervan een groot aantal personen gehoord, in het bijzonder over individuele gevallen, teneinde aldus een inzicht te krijgen in hoeverre

inderdaad van excessen en misstanden kan worden gesproken. Hij heeft op 9 October 1950 in een kort rapport aan de commissie mededeling gedaan van de resultaten, waartoe dit onderzoek hem heeft geleid. Van de door hem onderzochte gevallen heeft hij met betrekking tot de gebeurtenissen in de Harskamp in 1945 een aantal processen-verbaal alsmede een rapport van de inspecteur-rijksrechercheur *van Noothoorn* d.d. 8 October 1950 aan zijn rapport toegevoegd.

De conclusies, waartoe de heer *van Tuyll van Serooskerken* op grond van zijn onderzoek is gekomen, gelden intussen voor het gehele terrein van de inbewaringstelling der politieke delinquenten en hebben dus niet uitsluitend betrekking op de Harskamp. Hij schrijft, dat het onderzoek heeft uitgewezen, dat nagenoeg alom bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij door de Duitsers gedurende de bezetting toegepaste methoden zijn overgenomen. De ernstigste gevallen van mishandeling hebben zich voorgedaan in de eerste tijd na de bevrijding. En met betrekking tot vermogensmisdrijven zegt de heer *van Tuyll van Serooskerken,* dat deze op zulk een schaal zijn gepleegd, dat een onderzoek daarnaar ondoenlijk moet worden geacht.

Uit de aldus ter kennis van de commissie gebrachte gegevens blijkt, dat er in het bijzonder in 1945, in de tijd van de grote opeenhoping van politiek verdachten dus, inderdaad sprake is geweest van excessen. Het lag natuurlijk niet op de weg van de commissie — evenmin als op die van de heer *van Tuyll van Serooskerken* — om individuele gevallen tot op de bodem te onderzoeken. Dit toch behoort tot de taak van de justitiële autoriteiten. Wel heeft de commissie het nodig geoordeeld na ontvangst van het rapport van de heer *van Tuyll van Serooskerken* een aantal getuigen te horen teneinde een inzicht te krijgen in de verhoudingen, welke op dit gebied bestaan hebben en om zich een oordeel te kunnen vormen met betrekking tot de verantwoordelijkheden.

Uit de afgelegde verklaringen is de commissie gebleken, dat reeds in de winter 1944/'45 in het bevrijde Zuiden chaotische toestanden hebben geheerst bij het inbewaringnemen en -houden van politiek verdachten. De commissie is intussen van oordeel, dat — hoezeer misschien in individuele gevallen bepaalde personen te laken zijn — met betrekking tot die tijd in de eerste plaats in het oog gehouden moet worden, dat het bevrijde gedeelte des lands hetzij onmiddellijk frontgebied, hetzij dicht achter het front gelegen gebied was. De eisen van de oorlogvoering brachten nu eenmaal mee, dat men bij het verwijderen uit de samenleving van verdachte elementen onder die omstandigheden geen enkel risico mocht lopen, ook al zou achteraf blijken, dat een aantal onschuldigen daarvan het slachtoffer is geworden. In het vorige hoofdstuk heeft de commissie reeds uiteengezet, dat de strijd om het arrestatievraagstuk naar haar oordeel in het bevrijde Zuiden evenwel op een dusdanige wijze is gevoerd, dat het scheppen van een behoorlijk apparaat om althans de onschuldig gearresteerden zo spoedig mogelijk in vrijheid te stellen, daardoor ernstig in het gedrang is gekomen.

Met betrekking tot de situatie in de overige gedeelten des lands is uit de verhoren wel duidelijk gebleken, dat het voor de bij en na de bevrijding verantwoordelijke instantie, het Militair Gezag, uiterst moeilijk was om de zaak snel en goed in handen te krijgen. Er bestond in het gehele overheidsapparaat en in het maatschappelijk leven een dusdanige desorganisatie, dat het niet mogelijk was om in korte tijd weer normale omstandigheden te bereiken. De arrestaties van politiek verdachten en het onderbrengen van deze personen in kampen geschiedde in vele gedeelten des lands op grond van plaatselijke of regionale initiatieven; centrale leiding ontbrak daarbij door gebrek aan personeel en vervoersmogelijkheid nagenoeg geheel. Illustratief is in dit verband de door de heren *van Bemmelen* en *Ter Veer* gedane mededeling, dat het M.G. in die eerste maanden voortdurend nog het bestaan van nieuwe kampen ontdekte.

De commissie moge verder voor de moeilijkheden, waarmede het M.G. op dit gebied te worstelen had, verwijzen naar de desbetreffende voor haar afgelegde verklaringen, die daarvan een duidelijk beeld geven. Het ligt echter voor de hand, dat het probleem in hoge mate verergerd werd door het massale van de arrestaties. Volgens de heer *Mentrop* heeft men in Juni 1945 het top-aantal van ± 123 000 gearresteerden bereikt. Dit illustreert nog eens te meer de critiek, die de commissie aan het slot van het vorige hoofdstuk heeft geoefend op het feit, dat noch de Regering noch het Militair Gezag maatregelen heeft getroffen om ingeval van een bevrijding van het Westen des lands, die gepaard ging met het einde van de oorlog, te volstaan met een beperktere Algemene Lastgeving, dus met minder arrestaties. Deze methode was ook daarom de aangewezene, omdat, indien dit tevoren geregeld was geweest, de arrestatie van een geringer aantal politiek verdachten dan waartoe men thans is gekomen,

gezien het grote aantal, dat toch in bewaring gesteld zou worden, op veel minder verzet zou zijn gestuit dan de verwezenlijking van de plannen, die er in de zomer van 1945 een ogenblik hebben bestaan om tot vrijlating van enige tienduizenden gearresteerden ineens over te gaan. Toen eenmaal de betrokkenen vastgezet waren, leverde dat veel grotere moeilijkheden op. Van de uitvoering van deze plannen is dan ook toen door verzet in de publieke opinie niets terecht gekomen.

Kan de commissie derhalve volledig begrip hebben voor de bijna onoverkomelijke moeilijkheden, die het Militair Gezag in deze had te overwinnen om te bereiken, dat het deze zaak althans enigermate in handen kreeg, toch kan de commissie zich niet onttrekken aan de indruk, dat speciaal in de laatste maanden van 1945 daaraan door het Militair Gezag niet voldoende is gedaan. Zonder twijfel heeft het werk van de „vliegende colonne" onder leiding van de heer *Snijders* nuttige resultaten opgeleverd, maar van doeltreffende pogingen om alle kampen stevig in handen te krijgen en een efficiente inspectie te organiseren, is, naar de mening van de commissie, niet in voldoende mate gebleken. Het is mogelijk, dat daarbij ook een rol heeft gespeeld de spoedig te verwachten overgang van deze gehele materie naar het op 1 November 1945 opgerichte Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging, dat, zoals de heer *Ter Veer* heeft medegedeeld, volgens hem verstrekte uitdrukkelijke opdracht uit een oogpunt van personeelsbezetting geen voortzetting mocht zijn van het Militair Gezag. Dit neemt echter niet weg, dat de commissie van de mededelingen op dit punt van de heer *Reitsma,* de toenmalige chef van sectie II B-D, de indruk heeft gekregen, dat deze bij het probleem der kampen de leiding ook niet voldoende in handen had. Uit zijn verklaringen toch is gebleken, dat hij zich voornamelijk bezig hield met opsporing en vervolging en dat hij zich met de onder hem ressorterende kampen weinig bemoeide, terwijl het werk van de „vliegende colonne" volkomen langs hem heen is gegaan.

De commissie is van mening, dat de oprichting van het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging als een gelukkig initiatief is te prijzen. Op 1 Januari 1946 is het beheer van de kampen naar het directoraat-generaal overgegaan en van dat ogenblik af ziet men een gestadige verbetering, zowel met betrekking tot het scheppen van ordelijke toestanden als in de materiële, geestelijke en sociale voorziening. Daarbij moesten zeer grote moeilijkheden worden overwonnen. Enerzijds verminderde het aantal der in bewaringgestelden slechts zeer langzaam en anderzijds stuitte de materiaalvoorziening op bijna onoverkomelijke bezwaren. Minister *Ringers* had, zoals de heer *Ter Veer* verklaart, voor de kampen „geen spijker en geen plank" over, een standpunt, dat kennelijk zijn grond vond in het feit, dat er ook voor de burgerij, die zich niet misdragen had, in die eerste tijd nog vrijwel niets te verkrijgen was.

Excessen, als in 1945 zijn voorgekomen, worden door het directoraat-generaal in het algemeen op doeltreffende wijze bestreden, zodat na enige tijd geordende toestanden ontstaan. Wel is de commissie van mening, dat de verklaringen van de vertegenwoordigers van het directoraat-generaal, als zouden na 1 Januari 1946 excessen nagenoeg niet meer voorgekomen zijn, te rooskleurig zijn. De commissie moge hiervoor verwijzen naar de verslagen van de Vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht uit de Tweede Kamer van 7 Mei 1946. (Zitting 1945—1946 — **212** [1]) en 27 October 1947 (Zitting 1947—1948 — **631** [2]), waarin deze Commissie uitvoerige mededelingen doet van haar bevindingen bij het bezoeken van een groot aantal kampen. Met name uit het eerste verslag en zelfs nog uit het tweede blijkt, dat de Commissie bij haar bezoeken nog op verschillende niet te tolereren feiten is gestuit.

Toch heeft de commissie in het algemeen gesproken van het streven van de leiding van het directoraat-generaal met betrekking tot het scheppen van ordelijke toestanden in de kampen en van de door dit orgaan bereikte resultaten een bevredigende indruk. Met het beleid in deze van de toenmalige Minister van Justitie, de heer *Kolfschoten,* kan de commissie dan ook instemmen. Minder bevredigend is, wat de tijdsduur betreft, het verloop geweest van het onderzoek van de zaken der gedetineerden en van de rechtspleging. Doch dit is een materie, die de commissie niet verder behandelt.

De commissie heeft voorts een uitvoerig onderzoek ingesteld naar een van de meest ergerlijke episoden uit het jaar 1945: de schietpartijen in de Harskamp. Zij heeft dit mede gedaan, omdat door dit onderzoek een juist inzicht kon worden verkregen in de verantwoordelijkheden, niet van de individuele personen, die zich misdragen hebben, maar van de functionarissen en organen, onder wier leiding dit alles mogelijk is geweest. Een onderzoek naar de verantwoordelijkheid van individuele personen, die zich misdragen hebben, ligt op het terrein der justitiële autoriteiten, al ontveinst de commissie zich niet, dat een nauwkeurig vaststellen van deze verantwoordelijkheid

[1]) Vgl. bijlage 154.
[2]) Vgl. bijlage 155.

op dit ogenblik grote moeilijkheden zal opleveren, zowel door het feit, dat sindsdien geruime tijd is verstreken, als door het feit, dat de schietpartijen meestal in een zeker collectief verband hebben plaats gevonden.

De gebeurtenissen in de Harskamp hebben nog eens duidelijk het licht doen vallen op de ongewenstheid van de toestand, dat de buiten- en de binnenbewaking onder verschillend commando stonden, zodat de kampcommandant over de buitenbewaking geen zeggenschap had. Dit is een situatie, die in 1945 bij alle kampen voorkwam, en die, naar de commissie is gebleken, allerwege tot grote moeilijkheden aanleiding heeft gegeven. De commissie betreurt het, dat het tot Augustus 1946 heeft moeten duren, voordat daaraan een einde kwam.

In de zomer van 1945 is het herhaalde malen voorgekomen, dat door de buitenbewaking van de Harskamp op volkomen ongerechtvaardigde wijze geschoten is, zulks met het noodlottige gevolg, dat verscheidene personen, slapende in de barakken, zijn doodgeschoten. Het laatst is dit gebeurd op 3 November 1945. Het geval-*Roest,* dat op 7 Januari 1946 plaats vond, valt buiten dit kader.

Deze ergerlijke misdragingen in de Harskamp vinden haar oorzaak in een grote mate van tuchteloosheid, gevoegd bij rancunegevoelens tegenover de gevangen S.S.-ers, bij de troepenonderdelen, welke belast waren met de buitenbewaking. De verantwoordelijkheid voor dit gebrek aan tucht alsmede voor het feit, dat niet onmiddellijk is ingegrepen, toen dergelijke excessen voorvielen, berust bij de bevelvoerende officieren van deze troepen, die zichzelf bovendien, volgens voor de commissie afgelegde verklaringen, ook aan bandeloosheid te buiten gingen, getuige de dronkemanspartijen, die meermalen plaats vonden.

Naar het oordeel van de commissie gaat ook de kampcommandant, de heer *Scholten,* niet vrij uit. Weliswaar had hij formeel over de buitenbewaking niets te zeggen, maar volgens zijn eigen mededelingen lagen de feitelijke verhoudingen zo, dat, indien hij dit gewild had, hij wel degelijk bepaalde consignes doorgevoerd had kunnen krijgen. Uit zijn voor de commissie afgelegde verklaring, waarin hij bleef volhouden, dat er eigenlijk niet nodeloos geschoten is, blijkt wel, dat hij van deze mogelijkheid om verbetering in de toestand te brengen niet aanstonds en in voldoende mate gebruik heeft gemaakt.

Wat de verantwoordelijkheid van de leiding der buitenbewaking betreft, moet men onderscheid maken tussen de tijd vóór 28 November 1945 en die na die datum. Toen toch werd er aangesteld een commandant voor de buitenbewaking, majoor *Streijers,* die alle troepenonderdelen, die met de bewaking belast werden, onder zich had en dus in eerste instantie verantwoordelijk was. Door verschillende van de door de commissie gehoorde getuigen is gepoogd om de verantwoordelijkheid voor de meergenoemde excessen in de Harskamp af te schuiven op majoor *Streijers.* Deze pogingen hebben op de commissie geen verheffende indruk gemaakt, met name omdat zij ondeugdelijk zijn. Immers de laatste keer, dat bij zulk een schietpartij iemand slapende in de barak is doodgeschoten, is geweest op 3 November 1945, dus voordat majoor *Streijers* zijn commando had aanvaard. Vast staat, dat na zijn optreden zulke excessen niet meer zijn voorgekomen.

Aangezien er vóór 28 November 1945 geen gemeenschappelijke commandant voor de buitenbewaking was, berust de verantwoordelijkheid voor het voordien gebeurde op de commandanten van de troepenonderdelen, die vóór die datum met de bewaking belast waren. Dit zijn in de eerste tijd onderdelen van de stoottroepen geweest, terwijl vanaf Augustus 1945 daarvoor ingeschakeld werden gezagstroepen en later de compagnieën van I-14 R.I.

Van het overnemen van het kamp in de Harskamp van de Canadezen in Juni 1945 tot en met 3 November 1945 hebben er op bepaalde tijden door de buitenbewaking nodeloze schietpartijen plaats gevonden, waarbij slachtoffers in het kamp vielen. Dit is gebeurd, zowel toen stoottroepen de buitenbewaking verrichtten als toen later de gezagstroepen en I-14 R.I. daarmede belast waren. Na de komst van dit laatste onderdeel schijnt er een regeling getroffen te zijn tussen majoor *Toussaint,* de bataljonscommandant van I-14 R.I., en kapitein *Kollenhoven* van de gezagstroepen, in die zin dat de gezagstroepen zich voortaan alleen bezig hielden met de bewaking van S.S.-ers, die overdag buiten het kamp gingen werken, terwijl de compagnieën van I-14 R.I. toen de buitenbewaking verrichtten, een enkele keer afgelost door de gezagstroepen. Vast staat, dat in de tijd, waarin de compagnieën van I-14 R.I. de buitenbewaking hadden, soms op ergerlijke wijze nodeloos is geschoten met het gevolg, dat gedetineerden in het kamp zijn gedood.

Verschillende getuigen verklaren, dat speciaal één der compagnieën van I-14 R.I. zich daaraan in bijzondere mate heeft schuldig gemaakt. De bataljonscommandant, majoor *Toussaint,* noemt in dit verband de 4e compagnie en zegt, dat op dit optreden van deze compagnie

behalve het feit, dat zij uit nog niet volledig opgeleide soldaten bestond, ook van invloed is geweest een toespraak, die door de compagniescommandant *Bastiaanse* tot de compagnie is gehouden, toen deze de buitenbewaking ging aanvaarden. In deze toespraak zou kapitein *Bastiaanse* gezegd hebben: „Wanneer zij een voet dwars zetten of iets verkeerds doen, direct schieten. Bij wijze van spreken: Liever niet één levend overblijven dan dat er één uitkomt". De heer *Bastiaanse,* zelf als getuige gehoord, geeft toe bij het aanvaarden der buitenbewaking tot zijn compagnie een toespraak gehouden te hebben, doch niet van de inhoud als door de heer *Toussaint* vermeld. Hij heeft tot zijn mensen gezegd, dat hij van de heer *Toussaint* vernomen had, dat het daar een rommeltje was en dat aan de consignes scherp de hand moest worden gehouden.

De commissie acht voor het optreden van de compagnieën van I-14 R.I. de bataljonscommandant *Toussaint* in hoge mate verantwoordelijk. Ook hij heeft voor de commissie gepoogd zijn verantwoordelijkheid af te schuiven op majoor *Streijers,* doch deze poging gaat op de gronden, welke de commissie hierboven heeft uiteengezet, niet op. Het is haar uit de afgelegde verklaringen en in het bijzonder ook uit de verklaringen van de heer *Toussaint* zelf wel duidelijk geworden, dat deze weinig gezag had over zijn mannen en dat hij niet het nodige heeft gedaan om het optreden van de manschappen, dat zulke ernstige gevolgen heeft gehad, te voorkomen of daaraan op krachtdadige wijze een einde te maken. Hij is zelfs in gebreke gebleven om het vereiste onderzoek in te stellen en, zo nodig, de militaire justitie in te schakelen.

Uit de verhoren van de heren *van Kooten* en *Nierstrasz,* de hogere commandanten resp. van de stoottroepen en de gezagstroepen, is voorts duidelijk geworden, dat niet alleen door de commandanten ter plaatse niet afdoende tegen de excessen is opgetreden, doch dat zij ook aan hun chefs van de plaats gehad hebbende feiten geen mededeling hebben gedaan, zodat dezen in die tijd onkundig waren van hetgeen in de Harskamp is geschied, althans van de werkelijke omvang van het kwaad. Ook de heer *Meynen,* destijds Minister van Oorlog, heeft in die tijd daarvan niets geweten.

Bij de bij het M. G. met de leiding der kampen belaste autoriteiten wist men er blijkbaar iets meer van. De commissie leidt dit af uit de verklaringen op dit punt van de heren *Ter Veer* en *Mentrop.* Zij wijst in dit verband ook op de radiorede van Minister *Kolfschoten* van 19 October 1945, waaruit blijkt, dat deze zich ervan bewust was, dat er nog altijd schromelijke en volmaakt ontoelaatbare dingen gebeurden. Blijkbaar zag men aan die zijde niet de mogelijkheid om de afzonderlijk georganiseerde buitenbewaking overal voldoende in bedwang te doen houden of is aan deze kant van het vraagstuk niet genoeg aandacht besteed.

In ieder geval illustreert het onderzoek der commissie de ongeregelde toestanden en het gebrek aan tucht en gezag, welke in 1945 bij verschillende militaire onderdelen, welke met de buitenbewaking van de Harskamp belast waren, heeft bestaan. Daaraan is het naar het oordeel van de commissie in hoofdzaak te wijten, dat een ergerlijk optreden, als dat van de buitenbewaking van de Harskamp, mogelijk is geweest. De commissie acht het door haar geconstateerde van die aard, dat een nader justitieel onderzoek alleszins gewettigd is.

Zij voegt daaraan toe, dat zij het wenselijk acht, dat ook in andere gevallen, waarin van strafbare feiten ten opzichte van in bewaring gestelden is gebleken, de strafrechtelijke repercussie niet zal uitblijven. Immers in Nederland behoren praktijken, welke aan die der nazi's herinneren, niet straffeloos te kunnen geschieden.

XV. Het Militair Gezag en de radio

Einde 1942 heeft de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk aan de heer *Pelt,* het hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst, verzocht een ontwerp in te dienen voor een tijdelijke regeling betreffende de radio-omroep bij terugkeer naar Nederland. De heer *Pelt* heeft op 13 Februari 1943 een rapport ingediend, waarbij als bijlage werd gevoegd een nota van de heer *H. J. van den Broek,* programmaleider van Radio Oranje. De heer *Pelt* gaat er in zijn rapport van uit, dat er bij de bevrijding van Nederland drie phasen zullen zijn. Een eerste phase, gedurende de eerste dagen of hoogstens weken, waarin het vermoedelijk onvermijdelijk zal zijn Radio Oranje direct en uitsluitend onder een militair gezag te plaatsen; een tweede phase, waarin opgetreden wordt onder Nederlands burgerlijk politioneel gezag en waarin zo spoedig mogelijk een aanvang moet worden gemaakt met de voorbereiding van de terugkeer tot normale verhoudingen op radiogebied. Onder „normaal" op radiogebied wordt verstaan, dat een staatsradio, die als tijdelijke omroep onvermijdelijk zal zijn, zo spoedig mogelijk wordt omgezet in een betere en bij de Nederlandse tradities passende vorm van omroep. De regering zou in deze phase een soort radioparlement moeten benoemen, voor een deel bestaande uit gezaghebbende personen der oude omroepverenigingen en verder uit personen, die zich tijdens en onmiddellijk na de bezetting hebben doen kennen als geëerbiedigde leiders der openbare mening. De taak van dit radioparlement zou zijn een ontwerp-statuut voor een nieuwe radio-organisatie op te stellen. Deze nieuwe radio-organisatie zou bij intreding der derde phase in werking moeten kunnen treden.

Voorstellen en conclusies, welke zijn vervat in de nota van de heer *van den Broek,* lopen, wat betreft de hoofdpunten, parallel met die van de heer *Pelt.*

Bij besluit van de Ministers voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van Binnenlandse Zaken van 5 Februari 1943 werd de „Radiocommissie Terugkeer" ingesteld, welke tot taak had verslag uit te brengen over het vraagstuk betreffende de organisatie van en de voorziening in de radio-omroep direct na de bevrijding.

Bij brief van 15 September 1943 heeft deze Commissie haar verslag aan de Minister van Binnenlandse Zaken aangeboden. De radiocommissie, zo wordt in deze brief gezegd, hield 14 vergaderingen en na voorbehandeling in subcommissies kon de voltallige commissie steeds tot een eenstemmig advies komen.

In hoofdstuk IV van haar verslag, „Organisatie Binnenlandsche Omroep, Rijksomroep en Wereldomroep", zegt deze Commissie, dat in de eerste periode na de bevrijding alle omroeparbeid verzorgd moet worden door de „sectie Voorlichting" van het Militair Gezag.

Bij het vormen van een Interim-omroeporganisatie, die — zonder op een toekomstige definitieve regeling vooruit te lopen — voor zoveel mogelijk bij het intreden van de tweede periode van het Militair Gezag gevormd zal moeten zijn en die zal moeten functionneren, totdat onder het burgerlijk gezag een andere organisatie is tot stand gekomen, moet in het bijzonder gestreefd worden naar het scheppen van een practische werkgemeenschap.

Daarvoor is het noodzakelijk een aantal radio-omroepdeskundigen samen te brengen, van wie verwacht mag worden, dat zij in goede onderlinge samenwerking een Interim-omroeporganisatie zullen opbouwen, die ons volk in zijn verschillende schakeringen de grootst mogelijke bevrediging zal schenken. Derhalve wordt geadviseerd zo spoedig mogelijk gebruik te maken van de meest bekwame krachten, die uit de kringen der omroepverenigingen beschikbaar zijn en van wie de betrouwbaarheid onomstotelijk vaststaat.

Naast een aantal dezer omroepdeskundigen, die wellicht allen de gehele periode van de bezetting van het moederland hebben meegemaakt, lijkt het gewenst, ter voorkoming van gevaar van een zekere eenzijdigheid, in deze organisatie ook enkele personen op te nemen, die tijdens de bezetting in Engeland of in een ander geallieerd land hebben geleefd en daardoor bepaalde vraagstukken veelal onder een andere gezichtshoek zullen kunnen beoordelen.

Het bestuur van deze Interim-omroeporganisatie zou in overeen-

stemming met de Minister van Binnenlandse Zaken door het Militair Gezag benoemd kunnen worden.

De samenstelling van het bestuur der nieuwe Interim-omroeporganisatie wordt als volgt geadviseerd:

2 leden uit leidende persoonlijkheden van de A.V.R.O.;
2 „ „ „ „ „ „ K.R.O.;
2 „ „ „ „ „ „ N.C.R.V.;
2 „ „ „ „ „ „ V.A.R.A.;
1 lid „ „ „ „ „ V.P.R.O.;
1 lid uit het milieu van de Buitengewone Raad van Advies;
1 lid tijdens bezetting buiten Nederland.

—

11 leden.

Het Militair Gezag zou zich desverlangd in de vergaderingen van dit bestuur kunnen laten vertegenwoordigen.

De Radiocommissie Terugkeer stelt zich voor, dat de contrôle van het Militair Gezag op de te stichten Interim-omroeporganisatie door het hoofd van de sectie Voorlichting van het Militair Gezag zou kunnen worden uitgeoefend.

Een tijdelijke Staatsradio onder het Militair Gezag is practisch onvermijdelijk in de omstandigheden, waarin het land zal verkeren gedurende de eerste tijd na de nederlaag van de bezetter.

In verband met het feit echter, dat de idee van „Staatsradio" bij het Nederlandse volk altijd uitermate impopulair is geweest en dit wel zal blijven, zouden door het zitting nemen in het bestuur van een aantal practisch ervaren mensen uit de zo populaire eigen omroepen vele bezwaren tegen deze tijdelijke vorm van omroep kunnen vervallen.

Voor de duur van het Militair Gezag staat dat gedeelte van de Regeringsvoorlichtingsdienst, hetwelk overgaat naar Nederland, als sectie „Voorlichting" inclusief de afdeling omroep-Radio Oranje en later N.R.O. onder het hoofd van dit Militair Gezag.

De gehele dienst blijft echter, tenzij anders besloten mocht worden, administratief ressorteren onder het Departement van Buitenlandse Zaken. Ook de technische verzorging van de omroep staat dan geheel onder het Militair Gezag.

Bij het intreden van de tweede periode, waarin de omroep — hoewel nog steeds onder het Militair Gezag — reeds in vorm zal lijken op een meer normaal omroepbedrijf, zal de leiding van het bedrijf door het Militair Gezag moeten worden benoemd, zij het dan, dat overeenstemming met de Minister van Binnenlandse Zaken zeer wenselijk wordt geoordeeld, vooral in verband met het feit, dat de Radio-omroep, naar aangenomen mag worden, ook in de toekomst weer onder dit departement zal ressorteren, evenals dit het geval was in het verleden.

Zodra de toestand des lands zich daartoe leent, wint het Militair Gezag nopens de door hem te volgen radio-politiek het advies in van een door hem te benoemen adviescollege van vertrouwenslieden.

In de derde periode, wanneer de Minister van Binnenlandse Zaken weer verantwoordelijk is voor het radiobeleid, mag aangenomen worden, dat evenals voor 10 Mei 1940 ook het Staatsbedrijf der P.T.T. inclusief de gehele technische verzorging van de omroep, weer onder dit ministerie zal ressorteren. De bevoegdheid tot het benoemen van de leiding van de Nederlandse radio-omroep komt dan aan deze Minister.

Er is dan nog steeds sprake van een tijdelijke omroeporganisatie, nu onder het burgerlijk gezag, en de Minister van Binnenlandse Zaken bereidt in deze periode, na ingewonnen advies, de definitieve vorm van de toekomstige omroep voor, in overeenstemming met de wensen van het Nederlandse volk.

Met betrekking tot het benoemen van leden van de in deze derde periode in te stellen radioraad ware, naast de algemene overwegingen, waarop leden van deze raad worden benoemd, speciaal te letten op het aanwijzen van enige leden, die zich als nieuwe en geëerbiedigde leiders der openbare mening hebben doen kennen. Evenals vóór Mei 1940 zouden de leden van de radioraad benoemd moeten worden door de Kroon op voordracht van de Minister van Binnenlandse Zaken. In deze derde periode behoort ook tot de bevoegdheden van de Minister van Binnenlandse Zaken het benoemen van een Radio-omroep Contrôlecommissie („ROCOCO").

Met de bovenvermelde bevoegdheden in handen van de Minister van Binnenlandse Zaken wordt het grote voordeel verkregen, dat alle draden van de omroep-bemoeienissen weer zoveel mogelijk in één departement samenkomen.

Bij besluit van 17 September 1944, E 118, werden regelen vastgesteld met betrekking tot het telegrafisch en telefonisch verkeer, het radio-telegrafisch en -telefonisch verkeer daaronder begrepen. Dit

is het „Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit". Dit besluit en de Memorie van Toelichting [1]) waren niet gebaseerd op het rapport van de Radiocommissie Terugkeer, zoals uit de inhoud kan blijken. Met name wordt in artikel 8 van het besluit E 118 bepaald, dat in afwachting van nader te treffen voorzieningen en van het tijdstip, waarop aan de betrekkelijke wettelijke voorschriften uitvoering kan worden gegeven, de samenstelling en uitvoering van de programma's van de binnenlandse omroep, met inbegrip van hetgeen via de radiodistributie zal worden uitgezonden, geschiedt op door de Minister van Algemene Zaken te bepalen wijze. Zolang de Minister van Algemene Zaken daartoe tengevolge van de stand der krijgsverrichtingen of anderszins nog niet in staat is, verzorgt het Militair Gezag de programma's.

In Nederland had men zich intussen tijdens de bezetting ook bezig gehouden met de vraag wat er na de bevrijding met de omroep zou moeten gebeuren. De leiders van de vroegere omroepverenigingen hebben daar in samenwerking met prof. mr. *J. Oranje,* die als Regeringscommissaris voor de omroep zou optreden, onder auspiciën van Vertrouwensmannen een organisatieschema ontworpen voor de omroep na de bevrijding.

Aan de top van deze nieuwe omroeporganisatie bevindt zich het gemengd bedrijf „De Nationale Omroep". [2]) Dit lichaam wordt samengesteld uit vertegenwoordigers van de Staat der Nederlanden en uit vertegenwoordigers van de omroepverenigingen; tien vertegenwoordigers van de Regering tegenover negen van de omroepverenigingen; van elke grote omroepvereniging twee en van de V.P.R.O. één.

In bovengenoemd gemengd bedrijf, dat alle omroepbelangen van Nederland zou behartigen, zouden drie onderdelen worden gevormd, te weten:

1e. Alles wat de techniek van zenders en lijnen betreft. Hierbij is in het algemeen gedacht aan de vroegere N.O.Z.E.M.A.

2e. Alles wat de inning der radioretributie betreft.

3e. Alles wat de wereldomroep betreft; de uitvoering en voorbereiding van de programma's van deze wereldomroep wordt daarbij toevertrouwd aan de omroepverenigingen, leden van de Federatie, een en ander op basis van het Rapport van de Commissie voor de Wereldomroep.

De Federatie van de omroepverenigingen wordt bestuurd door een Federatiebestuur. De besluiten van het bestuur zijn voor de aangesloten omroepverenigingen bindend. Besluiten worden genomen bij meerderheid van stemmen. De overheid en de omroepverenigingen brengen ieder (per vereniging) twee stemmen uit, de V.P.R.O. één stem. Het dagelijks bestuur (D.B.) doet de dagelijkse zaken af. De voorbereiding hiervan is opgedragen aan leden van het D.B., dat een werkverdeling voor zijn leden opstelt. De voor de diverse taken aangewezen bestuurders treden op namens het Federatiebestuur voor de hun toegewezen afdelingen.

De taak van de Federatie ligt, behalve in het werk van de 3 afdelingen, in het behartigen van alle belangen, die de omroepverenigingen gemeen hebben en in het in stand houden van een cordiale samenwerking tussen de verenigingen. Geschillen tussen de verenigingen zullen in het Federatiebestuur worden gebracht en de uitspraak van dit Bestuur zal als bindend worden aanvaard, tenzij de geschillen, volgens het gevoelen van de betrokken vereniging(en), met het geestelijk of politiek beginsel van een der verenigingen samenhangen. Alsdan zal de uitspraak niet bindend zijn.

De Federatie zal propaganda voeren voor het radio-luisteren, zulks in overleg met de industrie en de Regeringscommissaris. De Federatie zal voor de belangen, die de omroepverenigingen gemeen hebben, het contact met de overheid onderhouden.

Voor het financiële beleid van de Federatie zal tegenover het bestuur een door het bestuur uit zijn midden aan te wijzen penningmeester verantwoordelijk zijn. De daarmee verbonden werkzaamheden zullen worden verricht op het Federatiebureau.

De kosten der Federatie zullen door de omroepverenigingen worden gedragen naar verhouding van hun zendtijd, waarbij de zendtijden van de vier grote omroepen als gelijk zullen worden beschouwd.

Voor de taak van de afdeling „Programma Coördinatie" zal door de Federatie een Coördinatie Instantie (P.C.I.) worden gevormd. Leden van de P.C.I. zijn de door de omroeporganisaties aangewezen vertegenwoordigers, welke door hun aanzien en functie geacht worden het voor de P.C.I. gestelde doel te kunnen verwezenlijken. Elke organisatie wijst een lid aan; te zamen vormen zij de P.C.I. De leden kunnen zich doen bijstaan door adviseurs (b.v. de programmachef).

De P.C.I. heeft verordenende bevoegdheid.

De P.C.I. heeft tot taak:

a. het voorkomen van doublures in de door de omroepverenigingen ontworpen programmastof;

[1]) Vgl. bijlage 156.

[2]) Vgl. *W. Vogt* „Wat er met den Omroep verder gebeurde", Amsterdam 1945, blz. 13 en 86.

b. het dusdanig ordenen van bovenbedoelde stof, dat een harmonisch en evenwichtig programma wordt verkregen op de beide Nederlandse omroepzenders en de wereldprogrammazenders.

De bovenbedoelde ordening geldt niet voor programmastof, die door de betrokken omroeporganisatie(s) van principiële betekenis geacht wordt. Voor dit restrictieve gedeelte kan de P.C.I. evenwel aan de betrokken omroeporganisatie(s) ongevraagd advies geven.

Ieder lid van de P.C.I. brengt twee stemmen uit, met dien verstande, dat de V.P.R.O. één stem uitbrengt. Bij enig meningsverschil over de samenstelling van het programma of enig onderdeel hiervan in verband met het hiervoor omschreven doel wordt beslist bij meerderheid van stemmen.

De afdeling Techniek zal zijn belast met alle technische werkzaamheden in de ruimste zin, samenhangend met het werk van de omroeporganisaties.

De afdeling Organisatie zal worden belast met de voorbereiding van alle vraagstukken van organisatorische, juridische, economische en sociale aard, betrekking hebbende op het werk van de Federatie of daarmede zijdelings verband houdende.

De commissie is van oordeel, dat in haar verslag niet de gehele ontwikkeling van het radiovraagstuk vanaf de bevrijding behandeld kan worden. Zij beziet dit vraagstuk in zoverre als daarbij het Militair Gezag middellijk of onmiddellijk betrokken is geweest.

83339 *(Lebon)*

De heer *J. W. Lebon,* die voor de oorlog secretaris-penningmeester van het hoofdbestuur van de V.A.R.A. was en die op 14 Mei 1940 naar Engeland is uitgeweken, heeft — zo verklaart hij — daar, van de oprichting op 28 Juli 1940 af tot 1 December 1942, de leiding van Radio Oranje gehad. Hij is voorts belast geweest met het secretariaat van de Radiocommissie Terugkeer. In deze radiocommissie zaten: als voorzitter kapitein ter zee *J. Houtsmuller* en als leden: dr. *J. Th. A. H. van der Putten* (plaatsvervanger mr. *J. G. Kist),* reserve 1ste-luitenant mr. *A. A. Land, L. F. Meijer,* kapitein-luitenant-ter-zee *J. F. W. Nuboer* en *A. Pelt;* technisch adviseur was reserve 2de-luitenant *A. Th. Vossen,* adjunct-secretaris was mr. *J. Razoux Kuhr.*

In de radiocommissie heeft de heer *Lebon* het standpunt verdedigd, dat men na de bevrijding eerst moest krijgen een interim-omroeporganisatie, totdat het Nederlandse volk via het parlement gelegenheid zou hebben gehad zich uit te spreken. In het bestuur zouden komen twee leidende persoonlijkheden van de A.V.R.O., twee van de V.A.R.A., twee van de K.R.O., twee van de N.C.R.V. en één van de V.P.R.O., plus twee Regeringsvertegenwoordigers.

Die elf mensen zouden de leiding in handen hebben. Het was wel degelijk de bedoeling, dat de levensbeschouwelijke kant behoorlijk naar voren moest kunnen komen en dat er een rayon van neutraliteit zou zijn, enfin, dat er een gezamenlijke verantwoordelijkheid zou zijn alleen voor die uitzendingen, waarvoor men gezamenlijk de verantwoordelijkheid kon dragen en dat zijn zéér subtiele dingen. In de radio kan men leren, dat men zelfs onderscheid moet maken tussen dansmuziek en muziek om op te dansen. Maar deze dingen konden dan daarin worden bekeken. Het had een kans van slagen. Nu is de moeilijkheid, dat de Ministers *Gerbrandy* en *van Boeyen* het niet hebben doorgezet. Er werd naar de overtuiging van de heer *Lebon* te veel invloed van de andere kant uitgeoefend. Die andere kant was het Militair Gezag; het waren mensen, die op het standpunt stonden, dat dat hele gedoe met de radio-omroepverenigingen maar afgelopen moest zijn. Die wilden zonder meer een nationale omroep op de wijze van de B.B.C., geleid door mensen, die door de Regering werden benoemd of door een eventueel door de Kroon te benoemen directeur. Een van de meest actieve figuren daarin is de heer *van den Broek* geweest.

83345 *(Lebon)*

Het merkwaardige was, dat de heer *Lebon,* toen het Zuiden was bevrijd, voor het eerst allerlei gegevens in zijn bezit kreeg, waaruit bleek, dat men in Nederland practisch dezelfde opvattingen had als weergegeven in het rapport van de Radiocommissie Terugkeer. De heer *Lebon* heeft met mr. *Teulings* en andere bekende Nederlanders over deze zaak gesproken. Men gevoelde ervoor, maar het is niet verwerkelijkt.

83346 *(Lebon)*

De opzet van Herrijzend Nederland te Eindhoven is zuiver ambtelijk geweest. Aan de heer *Lebon* is verzocht, of hij mede de leiding van Herrijzend Nederland op zich wilde nemen. Men had eerst de leiding van de sectie Radio van het Militair Gezag in handen van de heer *van den Broek* gegeven. Dat was een belangrijke benoeming. Toen deze benoeming had plaats gehad, werd de heer *Lebon* gevraagd, of hij tezamen met de heer *van den Broek* de leiding wilde nemen van Herrijzend Nederland. De heer *Lebon* heeft dat niet willen doen. Hij heeft er over gesproken met Minister *van Boeyen* en hij heeft hem gezegd: Als ik dat doe, kom ik in een onmogelijke positie tegenover mijn collega's van de andere omroepverenigingen.

Dan wordt het een partij touwtrekken. Ik sta op het standpunt, dat wij niets moeten doen zonder redelijk overleg met de mensen, die de omroep in Nederland hebben gebouwd. Wanneer dat bona fide Nederlanders zijn, hebben zij er recht op hun werk te hervatten en dan moeten wij trachten tot een grote mate van eenheid te komen. Ik wil deze mensen niet onheus bejegenen.

De heer *Lebon* heeft dus niet tezamen met de heer *van den Broek* de leiding van Herrijzend Nederland willen nemen. Hij verwachtte van die samenwerking geen succes. Hij is wel adviseur geweest van het Militair Gezag, maar van zijn adviezen trok men zich niets aan. Het Militair Gezag deed eenvoudig wat het wilde en gedroeg zich helemaal niet als een van het burgerlijk gezag afgeleid gezag. Het is zo geweest, dat, wat het Militair Gezag de heer *Lebon* heeft betaald, weggesmeten geld was. Hij was voor het Militair Gezag z.g. adviseur, maar hij deed ook een en ander voor Binnenlandse Zaken; hij maakte rapporten voor de heer *van Boeyen*.

83350 *(Lebon)* Toen het Noorden van Nederland bevrijd was, is de heer *van den Broek* direct naar Hilversum gegaan. Er was in de illegaliteit al voorbereid een organisatie, die zich direct met de leiding van de omroep zou belasten. Prof. *Oranje* heeft daaraan ook meegedaan. Men had zich die organisatie gedacht als een federatie van omroepverenigingen, die voor eigen verantwoordelijkheid uitzendingen zou verzorgen. Daarbij zouden ook gezamenlijke uitzendingen zijn, aangevuld met uitzendingen volgens de verschillende levensbeschouwingen.

83356 *(Lebon)* De heer *van den Broek* was twee dagen eerder te Hilversum dan de heer *Lebon*. De heer *van den Broek* heeft de verschillende maatregelen getroffen. De heer *Lebon* merkte wel, dat men een poging zou doen om het gehele radiobedrijf in handen te krijgen om het voor het Militair Gezag te gebruiken. De heer *van den Broek* heeft daartoe verschillende mensen uit de studio's laten zetten. Zij werden wel zeer onheus behandeld. De heer *Lebon* is er niet bij geweest. Toen het gebeurd was, heeft hij met verschillende mensen contact opgenomen. Omdat hij nog bij het Militair Gezag was, ging men ook tegen hem te keer, want men was zeer verontwaardigd, dat men op deze wijze was behandeld. De bestuurders van de omroepverenigingen hebben de heer *Lebon* de zaak uiteengezet en gezegd, dat zij voor overleg waren. Maar zij stonden bij het Militair Gezag niet in hoog aanzien. Men heeft de affaire van de heer *Vogt* gehad. Er is een zuiveringscommissie geweest. De Regering heeft tenslotte gezegd: deze man is acceptabel. Als dit door de Regering wordt gezegd, dan kan de heer *Lebon,* die in Engeland heeft gezeten, niet zeggen: het is niet zo. Het Militair Gezag heeft van de Regering richtlijnen voor zijn beleid op het gebied van de radio gehad. De heer *van den Broek* is met instructies gekomen. In antwoord op de vraag, of die instructies inhielden, dat de heer *van den Broek* moest optreden, zoals hij heeft gedaan, dan wel of dit een eigen initiatief van hem is geweest in het kader van een bepaalde Regeringspolitiek, zegt de heer *Lebon* te vermoeden, dat de heer *van den Broek* heeft gedacht: „die omroepverenigingen verdwijnen toch; ik kom daarom met de sterke arm van het Militair Gezag en zet allen buiten de deur."

83364 *(Lebon)* De zaak kwam toen onder het Militair Gezag en daarna is er een stichting „Radio Nederland in Overgangstijd" gemaakt. De toenmalige Ministers *Schermerhorn* en *van der Leeuw* waren grote voorstanders van een nationale omroep en toen is het de omroepverenigingen wel erg moeilijk gemaakt in deze zin: de papierdistributie was in handen van het Militair Gezag en de enige mogelijkheid voor de omroepverenigingen om leden en donateurs in te schrijven was gelegen in het beschikbaar hebben van papier en daarin zijn zij, zo erg als het maar kon, tegengewerkt. Daarover heeft de heer *Vogt* o.a. geschreven in het boekje: „Wat er met de Omroep verder gebeurde". Wat hij daarin aan feiten weergeeft, is volkomen juist.

83367 *(Lebon)* De heer *Lebon* heeft met de heer *Beel* nog contact gehad. Hij had van Minister *van Boeyen* het verzoek gekregen om op die hele radio-organisatie van het Militair Gezag wat toezicht te houden — de heer *Lebon* wist van de practijk van de omroep op grond van zijn ervaring van vóór de oorlog veel af — en ook te letten op de uitgaven. De heer *Lebon* heeft het later met de heer *Beel* besproken en deze vond het ook nodig, dat hij zich daarmede bezighield en de technisch deskundige zou zijn voor Herrijzend Nederland. De heer *Lebon* heeft er toen met de heer *van den Broek* over gesproken en deze zeide hem: „Goed, je kunt de rekeningen, die wij krijgen, afparaferen". De heer *Lebon* antwoordde: „Dat doe ik niet. Dan speel ik voor assistent-accountant. Dat heeft niet de minste betekenis. Dat is werk achteraf. Maar ik kan misschien met allerlei dingen jullie van dienst zijn. Ik ben gaarne bereid om de besprekingen over de programma's mee te maken, te adviseren met betrekking tot de artisten, te adviseren omtrent de vraag, wat redelijke honoraria enz. zijn, omdat je moet weten op welk niveau die uitgaven normaal liggen enz". De heer *Lebon* stelde er echter prijs op dat tevoren te doen. Het had niet de

minste zin, dat achteraf te doen, wanneer er al beslissingen waren genomen. Dat heeft de heer *van den Broek* geweigerd. De heer *Lebon* heeft dus op de financiering van Herrijzend Nederland geen enkele invloed gehad. Het Militair Gezag stelde eenvoudig geld beschikbaar en dat werd uitgegeven, naar de indruk van de heer *Lebon,* royaal uitgegeven. Het had zeker veel zuiniger gekund. De heer *van den Broek* nam het standpunt in: als de Minister van Binnenlandse Zaken wil, dat er toezicht wordt gehouden op de financiën van Herrijzend Nederland, moet de zaak maar gedemilitairiseerd worden; ik ben alleen aan het Militair Gezag verantwoording schuldig; ik heb met die contrôle van de kant van het departement niets te maken.

Later heeft de heer *Lebon* in de courant gelezen, dat zelfs de boeken van Herrijzend Nederland zijn verdwenen. Niemand kan nu meer nagaan, hoe het met die uitgaven gegaan is. Hij heeft aangeboden te assisteren, omdat het tenslotte geld van de gemeenschap was. Het walletje moest bij het schuurtje gehouden worden. Maar men wilde er geen pottenkijker bij hebben.

De heer *H. J. van den Broek,* die van 1 December 1942 tot zijn vertrek in September 1944 naar Nederland de leiding van Radio Oranje heeft gehad, verklaart, dat er in 1943 voor het eerst sprake van is geweest, dat hij zou worden belast met de leiding van de subsectie Radio van het Militair Gezag. Hij heeft enkele oefeningen meegemaakt, maar hij behoorde toen nog niet officieel tot het Militair Gezag. Pas begin September 1944 is de heer *van den Broek* benoemd tot reserve-kapitein in algemene dienst; dat was enkele dagen, voordat hij naar het vasteland vertrok. Hij is op 13 of 14 September 1944 per vliegtuig naar Brussel vertrokken en op 18 of 19 September is hij te Eindhoven gearriveerd. Reeds tevoren was er in Engeland bericht binnengekomen, dat er in het geheim een radiozender bij Philips was gebouwd, die in gebruik zou kunnen worden genomen.

84281 *(van den Broek)*

De exploitatie van Herrijzend Nederland was zuiver een exploitatie door het Militair Gezag. In het Koninklijk besluit E 118, dat de radiomaterie regelde, was in een van de artikelen gezegd, dat in de overgangstijd de Minister van Algemene Zaken de verantwoordelijkheid zou dragen voor de programma's, die zouden worden uitgezonden en zolang de Minister van Algemene Zaken niet in staat zou zijn deze verantwoordelijkheid te dragen, zouden de uitzendingen geschieden door het Militair Gezag; dat was ook de basis, waarop de heer *van den Broek* zijn functie had aanvaard bij de subsectie Radio. Te Londen hebben de heren *van Boeyen* en *Gerbrandy* beiden zich steeds bijzonder met de radiozaken bezig gehouden. Het Koninklijk besluit is in nauw overleg tussen deze beide Ministers tot stand gekomen. Voor de toelichting op dit besluit kan de heer *van den Broek* verwijzen naar de Memorie van Toelichting [1]), waarin o.m. staat:

84294 *(van den Broek)*

[1]) Bijlage 156.

> „Omtrent de wijze, waarop de omroep in den overgangstijd zal worden verzorgd, dient aan het bevoegde gezag de grootst mogelijke vrijheid te worden gelaten. In hoeverre en in welke mate daarbij onmiddellijk van de op 10 Mei 1940 bestaande omroeporganisaties zal worden gebruik gemaakt, kan thans niet worden beslist. Een en ander beteekent allerminst een miskenning van den arbeid, dien de omroepvereenigingen in het verleden hebben verricht en die den toets van een gerechtvaardigde critiek kan doorstaan. De erkenning van deze groote verdiensten mag echter niet ten gevolge hebben, dat thans reeds een beslissing wordt genomen over verschillende vraagpunten, die niet ten volle kunnen worden overzien. Of het mogelijk en raadzaam is aan de radiodistributiecentrales de vroeger ingenomen plaats in het omroepbestel te hergeven, is stellig aan twijfel onderhevig".

84300 *(van den Broek)*

In deze Memorie van Toelichting staan nog meer overwegingen. Maar dit heeft dus betrekking op de omroeporganisaties.

In de loop der jaren en vooral in 1944 waren er te Londen talrijke berichten binnengekomen, dat verscheidene groepen in bezet gebied na de bevrijding een nieuwe toestand op omroepgebied wensten. Dit vindt men o.m. in het rapport [2]) van de Radioraad van de Synode der Hervormde Kerk, de Hervormde Radioraad.

[2]) Bijlage 157.

Er heerste bij de Nederlandse Regering te Londen een grote onzekerheid met betrekking tot het toekomstige radiobestel. Men heeft dus, voorzover de heer *van den Broek* weet, enige slagen om de arm willen houden. Nu kwamen er in de zomer van 1944 berichten te Londen, volgens welke men in bezet gebied bezig zou zijn met het opzetten van een radio-organisatie, direct na de bevrijding, die zou werken onder leiding van prof. *Oranje.* Toen deze zaak werd besproken tussen enkele Ministers, waarbij de heer *van den Broek* ook tegenwoordig was, heeft hij gevraagd: Kan deze zaak zo scherp mogelijk worden gedefinieerd, opdat niet, wanneer het grondgebied is bevrijd, ik als hoofd van de subsectie Radio voor moeilijkheden zal

komen te staan? Kan men aangeven, welke normen zullen worden aangenomen? De Regering heeft toen gezegd: Wij zullen die organisatie niet erkennen; dit is volstrekt buiten ons om gegaan en de methode lijkt ons ook onjuist; wij willen de radiokwestie in eigen handen houden en na de bevrijding zien, wat er zal moeten gebeuren. Men wist daar op dat ogenblik van het ontwerp van prof. *Oranje* weinig of niets. Men wist alleen, dat er bepaalde besprekingen gaande waren en er was, voorzover de heer *van den Broek* weet, een suggestie, dat prof. *Oranje* de functie zou gaan bekleden van Regeringscommissaris voor de radio. Naar aanleiding daarvan heeft men die positie ingenomen en, naar de heer *van den Broek* werd medegedeeld, aan het bezette gebied laten weten, dat dit de houding van de Regering was, dat men niet een voorbereiding, welke in het bezette gebied tot stand werd gebracht, zonder meer zou erkennen en de regeling van de radio in eigen handen wenste te houden.

84304 *(van den Broek)*

De heer *van den Broek* is dus met de wetenschap, die hij zo juist heeft geschilderd, in September 1944 naar Eindhoven gegaan. Toen hij er eenmaal was en bepaalde mensen uit bezet gebied overkwamen, hoorde hij steeds maar weer over deze voorbereiding en dat eigenlijk de zaak kant en klaar was en dat na de bevrijding alles zou gaan marcheren onder de leiding van prof. *Oranje*. Toen heeft de heer *van den Broek* tot zichzelf gezegd: daar heb ik niet het minste bezwaar tegen, maar ik moet weten hoe en wat. Omstreeks de jaarwisseling 1944/1945 is hij met enkele dagen verlof naar Londen gegaan en van die gelegenheid heeft hij gebruik gemaakt om de Minister-President te bezoeken. De heer *van den Broek* heeft hem gevraagd: „Hoe is het met de geschiedenis van de voorbereidingen op radiogebied door prof. *Oranje*, waarover ik steeds maar weer hoor?Staat de Regering nog steeds op hetzelfde standpunt?" De Minister-President heeft de heer *van den Broek* toen geantwoord: „Ik ben niet au fait, maar wij zullen het *van Boeyen* vragen". De volgende dag is er een nieuwe bespreking geweest met de Minister-President en de Minister van Algemene Zaken. De Minister-President heeft in het bijzijn van de heer *van den Broek* aan de heer *van Boeyen* gevraagd: „Heb jij iets gedaan aan de kwestie der voorbereidingen van prof. *Oranje;* is er iets nieuws?", waarop Minister *van Boeyen* antwoordde: „Neen, ik heb niets gedaan", waarna de Minister-President vroeg: „Blijft de situatie dus, zoals ze was?" Minister *van Boeyen* heeft daarop geantwoord: „Ja". Toen heeft de heer *van den Broek* gezegd: „Mag ik dan, nu deze zaak enigszins verwarrend blijkt te zijn, een duidelijke instructie van de zijde van de Regering hebben, hoe ik hier handelen moet?", waarop men heeft gezegd: „Die krijg je". Toen is de heer *van den Broek* op de 5e Januari 1945 een schriftelijke instructie verstrekt via het hoofd M.G.

84305 *(van den Broek)*

Het is een brief van de Minister van Algemene Zaken aan de chef staf Militair Gezag, waarin o.m. staat:

> „De omstandigheden derhalve, die bij de bevrijding van geheel Nederland zouden kunnen worden aangetroffen, eischen, dat thans het navolgende wordt bepaald:
>
> 1. Het Militair Gezag dient met uitsluiting van iedere andere voor radio-uitzendingen geschikte zendinrichting of organisatie, zoolang dit door den Minister van Algemeene Zaken noodig wordt geoordeeld, overeenkomstig het tijdelijk telegraaf- en telefoonbesluit de omroep te verzorgen en draagt daarvoor dus de volle verantwoordelijkheid.
>
> Wanneer anderen zich onverhoopt van een of andere zendinrichting zouden bedienen, dient het Militair Gezag hiertegen ten strengste op te treden, mede om te voorkomen, dat niets kan worden uitgezonden, waardoor de openbare orde en veiligheid van den Staat in gevaar zou kunnen worden gebracht.
>
> Uiteraard zal het militair apparaat met beleid dienen te handelen, indien de zoogenaamde Vertrouwensmannen in het allereerste stadium van de bevrijding van Nederland boven de rivieren een enkele mededeeling tot het Nederlandsche volk meenen te moeten richten. Overigens zal door het uitsluitend gebruik maken van de zender „Herrijzend Nederland" in ieder geval worden voorkomen, dat het Militair Gezag op dit stuk voor verrassingen wordt geplaatst.
>
> 2. Het Militair Gezag zal voorts geen gebruik maken van personen, in dienst geweest van of werkzaam geweest bij het Staatsbedrijf „Rijksradio-omroep". Ook personen, die bij een omroepvereeniging werkzaam zijn geweest, worden niet in dienst genomen, aleer duidelijk vast staat, dat zij in den zin van het zuiveringsbesluit het volledig vertrouwen van overheid en volk hebben.
>
> Ook met de voormalige bestuurderen der diverse omroeporganisaties, t.w. de A.V.R.O., K.R.O., N.C.R.V., V.A.R.A. en V.P.R.O. zal geen contact worden gezocht noch overleg moeten

worden gepleegd. Dit geldt eveneens voor den voormaligen Directeur van de N.O.Z.E.M.A. ir. *Dubois* en den Secretaris van den Radio Raad ir. dr. *Enserinck*.

Uiteraard is dit voorschrift niet van toepassing op personen, die thans reeds hun krachten ten behoeve van den Regeeringsdienst ter beschikking hebben gesteld.

Zonder aanzien des persoons zal eerst van hoog tot laag de zuivering worden doorgevoerd. De erkenning van den arbeid, dien de omroeporganisaties in het verleden hebben verricht, mag niet ten gevolge hebben, dat terstond na de bevrijding een beslissing wordt genomen over vraagpunten, die niet ten volle kunnen worden overzien".

Deze brief kreeg de heer *van den Broek* dus in begin Januari 1945. Enige tijd later kwam toen bij hem kapitein *Smulders*, alias *van der Gaag*, alias *Richard*, die met hem over deze zaak sprak. De heer *van den Broek* zeide: Waarom krijgen wij geen uiteenzetting van hetgeen er in bezet gebied is gebeurd, zodat wij enig houvast hebben aan de daar gevormde organisatie? Daarover kon de heer *van der Gaag* geen nadere bijzonderheden geven. Hij verzekerde echter, dat alle mensen, met wie prof. *Oranje* contact had gezocht, volkomen betrouwbaar waren, maar dat er geen sprake van was, dat deze organisatie na de bevrijding direct de uitzendingen zou gaan verzorgen. Men had dit gedaan om het het Militair Gezag gemakkelijk te maken na de bevrijding uitzendingen te organiseren.

84310 *(van den Broek)*

Verder is er geen contact meer geweest. De eerste dag na de bevrijding van het Westen, op Dinsdagochtend 8 Mei 1945, is de heer *van den Broek* naar Hilversum gegaan en liet zich naar een studio brengen; het bleek de V.A.R.A.-studio te zijn. Het eerste, waarop zijn oog viel, was een oranje-aanplakbiljet. Dit draagt als kop: „Kennisgeving van de als Federatie samenwerkende omroepverenigingen."

De inhoud luidt als volgt:

„Handelend in overeenstemming met de machtiging van den Regeerings-Commissaris, aanvaarden onderstaande Organisaties, mede als de rechtmatige eigenaressen der Omroepgebouwen enz.:

a. De verantwoordelijkheid voor een hervatting van de uitzendingen in Nederlandschen geest, zoodra de mogelijkheid bestaat.

b. Het volledig gezag over het personeel.

c. Den volledigen eigendom van alle goederen en bezittingen van den Omroep,

en zulks terstond.

Zij dragen een ieder in de hun aangewezen functie op, in dezen zin mede te werken en zij stellen elkeen persoonlijk verantwoordelijk voor daden, die de uitoefening van eigen plicht of dien van anderen zouden belemmeren of afbreuk doen.

A.V.R.O.
K.R.O.
N.C.R.V.
V.A.R.A.

De Regeringscommissaris was blijkbaar prof. *Oranje*. De heer *van den Broek* wist niet beter, of er was geen Regeringscommissaris. Terecht of ten onrechte beschouwde hij deze kennisgeving, nog vóór de aankomst van het Militair Gezag en nog voordat enig overleg had plaats gehad, ongeacht ook zijn overleg met kapitein *Smulders*, als een poging tot het scheppen van bepaalde voldongen feiten van de zijde van de omroepverenigingen. Dit was de indruk, die de heer *van den Broek* kreeg door het aanschouwen van dit aanplakbiljet, dat waarschijnlijk Zaterdag 5 Mei 1945 opgehangen was.

84312 *(van den Broek)*

De heer *van den Broek* heeft zich toen naar een andere studio — de A.V.R.O. — begeven en vond daar wat men noemde het Federatiebestuur, gevormd uit vooraanstaande personen uit de omroepverenigingen. Alleen prof. *Oranje* zelf was niet aanwezig. In zijn plaats was er de heer *J. Schouten* — dit was niet de politicus van die naam —, die daar fungeerde als persoonlijk vertegenwoordiger van prof. *Oranje*. Zij hebben daar een bespreking gevoerd, die meer of minder gelukkig kan zijn gelopen en waardoor naar de mening van de heer *van den Broek* de poging tot het scheppen van een voldongen feit werd bevestigd. Hij is daar weggegaan met gemengde gevoelens.

84313 *(van den Broek)*

Hij heeft na afloop te Hilversum wat rondgelopen; hij was er vreemd. Allerlei mensen meldden zich bij hem aan. Iedereen vertelde wat over de toestand, zoals die tijdens de bezetting was geweest, hoe dezen en genen zich hadden gedragen. Het kan een gebrek aan koelbloedigheid zijn geweest, maar de heer *van den Broek* voelde zich niet gelukkig met al deze dingen. Hij dacht: hoe moet dit? Er zijn studiogebouwen, waarvan men zei, dat zich in de kelders daarvan belangrijke archieven bevonden, belangrijke hoeveelheden gramo-

phoonplaten met allerlei redevoeringen, die kostbaar bewijsmateriaal zouden kunnen opleveren voor bepaalde zuiveringsacties en al dit soort dingen meer. Na deze zaak toen nog eens te hebben overdacht, heeft de heer *van den Broek* tot zich zelf gezegd: ik zie eigenlijk maar één mogelijkheid, dit is, dat ik deze studio's laat vorderen en wel voornamelijk om twee redenen: 1°. Zodra de vordering er is, kan er niets meer in of uit, want dan zullen wij ze laten bewaken en alles wat er is, blijft op zijn plaats. 2°. Wat betreft het toekomstig radiobestel, ben ik op grond van mijn instructies verplicht iets te doen, nu hier, naar mijn opvatting, (die goed of verkeerd geweest kan zijn) zo duidelijk wordt getracht de Regering voor voldongen feiten te stellen. De heer *van den Broek* is toen tot de conclusie gekomen, dat hem hier maar één gedragslijn overbleef en wel deze: de studio's vorderen om als het ware een voldongen feit weer ongedaan te maken, de Regering volkomen vrijheid van handelen in deze te hergeven en te voorkomen, dat bepaald materiaal (misschien kostbare stukken) uit de studio's zou verdwijnen. Wel, dit is toen gebeurd.

Dit heeft begrijpelijkerwijze, (de heer *van den Broek* zegt het uitdrukkelijk: zeer begrijpelijkerwijze) bij de besturen van de omroepverenigingen zeer grote ontstemming gewekt. De heer *van den Broek* kan ook wel verklaren, wat hij bij een latere gelegenheid tegen deze bestuurders zelf heeft gezegd: dat er wellicht op dat ogenblik bij hem onvoldoende begrip bestond voor wat zij in het verleden hadden gepresteerd en voor het vurige verlangen, dat zij moesten hebben om weer het oude werk te kunnen opvatten. Och ja, nu, na zekere tijd, ziet de heer *van den Broek* dat allemaal wel, maar zijn positie was nu eenmaal op dat ogenblik, zoals hij getracht heeft haar te schilderen. Aangezien hij voor zich zelf wist, dat dit niet meer dan een veiligheidsmaatregel was, dat het Militair Gezag toch in ieder geval gedoemd was te verdwijnen en er nooit aan zou denken studio's te onteigenen ten behoeve van wie dan ook, dat het zuiver was een veiligheidsmaatregel, vond de heer *van den Broek* dit van zijn kant veel minder erg dan de omroepleiders van hun kant.

84314 *(van den Broek)*

Op de opmerking, dat in een van de geschriften, van de zijde der omroepverenigingen hierover later gepubliceerd, staat, dat de heer *van den Broek* na het eerste gesprek had gezegd, dat hij geen stappen zou doen, die tot iets irreparabels of tot de mogelijkheid van een nieuwe radiostrijd zouden kunnen leiden, voordat hij met prof. *Oranje* zou hebben gesproken en voordat hij Donderdag de heren opnieuw in vergadering zou hebben ontmoet, zegt de heer *van den Broek*, dat hij het enigszins, laat hij zeggen, pijnlijk vindt hier in discussie te treden over dingen, die door anderen zijn gepubliceerd. Hij weet dit. Dit is hem verweten na die tijd. Hij heeft toen gezegd en kan het nu alleen maar herhalen, dat er naar zijn herinnering geen enkele belofte zijnerzijds was om niets te doen. Er was alleen de belofte om met deze heren Donderdagmorgen om 10 uur weer een keer te praten. Dat hij in die tussentijd geen enkele maatregel zou nemen, kan hij, naar zijn mening, nooit hebben beloofd. Toen men hem dit in die tijd verweet, heeft hij zich onmiddellijk daartegen verweerd. Hij zegt dit dus niet alleen nu, na vijf jaar. Had hij het inderdaad wel beloofd, dan zou deze zaak dus reeds enkele dagen daarna volkomen in zijn herinnering vervaagd moeten zijn geweest, hetgeen hij onmogelijk acht.

84316 *(van den Broek)*

De volgende dag is tot zijn groot genoegen prof. *Oranje* gekomen. De heer *van den Broek* voelde nl. enige schroom om de kwestie van het wel of niet bestaan van een Regeringscommissaris te bediscussiëren in het gezelschap van anderen, terwijl prof. *Oranje* zelf niet aanwezig was. Misschien was het echter toch beter geweest alle kaarten onmiddellijk op tafel te leggen, met inbegrip van de instructie van de Minister van Algemene Zaken en te zeggen: zo staan de zaken. De heer *van den Broek* heeft dit echter niet gedaan. Zoals hij zeide, was prof. *Oranje* de eerste keer niet aanwezig en hij had met de andere heren niet over al deze dingen gesproken. Hij beperkte zich tot het geven van enkele vage aanduidingen, het bestaan van misverstanden enz. De heer *van den Broek* dacht: bij een volgende gelegenheid spreek ik mij wel nader uit. Op grond van zijn wetenschap verbaasde het hem, dat hier een stuk was, waarop de titel van Regeringscommissaris stond vermeld, terwijl de Regering toch nadrukkelijk had gezegd, dat er geen Regeringscommissaris was.

De volgende dag ontmoette de heer *van den Broek* prof. *Oranje*, die het vorderen van de studio's een uitermate vervelende zaak vond en hem o.m. vroeg, of hij de bestuurders van de omroepverenigingen toegang wilde verlenen tot hun eigen gebouwen. Dat heeft de heer *van den Broek* natuurlijk graag gedaan. Het lag niet in zijn bedoeling, dat de bestuurders niet meer in de gebouwen zouden mogen komen, dat zij er niet meer zouden mogen werken. De heer *van den Broek* heeft aan prof. *Oranje* zijn redenen inzake die vordering uiteengezet. Hij zegt er bij: ik heb de zaak van één kant — de mijne — gezien; prof.

Oranje heeft de zaak van meer kanten gezien, maar zij zijn er niet uitgekomen, hoe de zaak werkelijk lag. Men kreeg dus de moeilijke situatie van twee mensen, die uit verschillende achtergronden hun opdracht hadden gekregen.

84321 *(van den Broek)*

De heer *van den Broek* heeft een aantekening, die hij heeft gemaakt vier of vijf dagen na de bewuste vergadering. Er staat o.m. in, dat het bestuur van de federatie in vergadering verenigd bleek te zijn. Aanwezig waren de volgende heren: de heer *J. Schouten,* als plaatsvervanger van prof. *Oranje,* de heer *J. B. Broeksz,* voorzitter van de federatie, namens de V.A.R.A. — hieruit blijkt dus, dat prof. *Oranje* niet de voorzitter was —, de heer *W. Vogt,* namens de A.V.R.O., de heer *J. Corver,* namens de A.V.R.O., de heer *K. van Dijk,* namens de N.C.R.V., de heer *J. de Jong Czn.,* namens de N.C.R.V., de heer *P. A. M. Speet,* namens de K.R.O. en pastoor *J. J. P. Kaarsgaren,* namens de K.R.O. De heer *van den Broek* heeft toen toegangsbewijzen gegeven voor de heren om de studio's te kunnen betreden. Prof. *Oranje* bracht hem tevens over een verzoek van de Minister-President en de Minister van Binnenlandse Zaken om verder vooral niets te doen, voordat een bespreking zou hebben plaats gehad met de Minister van Binnenlandse Zaken. De heren waren dus blijkbaar erg geschrokken. Prof. *Oranje* kwam juist uit Amsterdam waar hij, naar hij verklaarde, de heren *Gerbrandy* en *Beel* had gesproken. Hij zei: het verzoek aan u is, vooral niets meer te doen, totdat er op Vrijdag 18 Mei 1945 een nieuwe bespreking zal hebben plaats gehad met de Minister van Binnenlandse Zaken.

De heer *van den Broek* is naar die bespreking gegaan. Daar waren ook aanwezig prof. *Oranje* en de heer *Broeksz.* Zij hebben toen over de toestand gesproken met de Minister van Binnenlandse Zaken en deze ging daarbij in de richting van een verzoek aan prof. *Oranje* om een burgerlijke commissie samen te stellen, die de verantwoordelijkheid voor de radio-omroep zou overnemen. Maar, zo zeide de Minister van Binnenlandse Zaken er bij: ik wil hierover nog nadenken; ik zal u over een paar dagen mijn beslissing mededelen; komt u op 24 Mei in Apeldoorn.

Op 24 Mei is de heer *van den Broek* naar Apeldoorn gegaan. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft hem toen gezegd: „Wij gaan nu de radio in handen leggen van een burgerlijke commissie van vijf personen, onder voorzitterschap van prof. *Oranje;* in deze commissie zullen zitting hebben, behalve prof. *Oranje,* de heer *C. A. Keuning,* prof *Kors,* de heer *J. B. Broeksz* en nog iemand, maar wie dat zal zijn, weet ik nog niet". De heer *van den Broek* weet niet, of hij toen de vraag heeft gesteld, maar in ieder geval heeft de Minister van Binnenlandse Zaken hem toen verklaard: „Denkt u vooral niet, dat dit is een soort van bedekt optreden der federatie van omroepverenigingen; de genoemde heren krijgen geen zitting als vertegenwoordigers van een omroepvereniging, maar als vertegenwoordigers van een bepaalde geestesstroming". Op de vraag van de heer *van den Broek,* op welke datum de nieuwe toestand in moest gaan, antwoordde de Minister: „Op 1 Juli a.s.". Hij heeft gezegd: „Uitstekend, maar wij zitten met onze mensen in Eindhoven. (Herrijzend Nederland was doorgegaan met zijn uitzendingen in Eindhoven.) Dit brengt wel enige moeilijkheden met zich." Intussen was namelijk een van de zenders van Lopik in bedrijf gesteld en kwamen de uitzendingen van Eindhoven langs een kabel in Lopik. Men werkte te Eindhoven in zeer primitieve omstandigheden. „Goed" zei de Minister, „breng een aantal mensen uit Eindhoven naar Hilversum; laat men daar doorgaan. Daar zal ongetwijfeld nieuw personeel moeten worden aangetrokken, maar als u nieuw personeel aanneemt, doet u het dan in nauw overleg met deze commissie". De heer *van den Broek* heeft zich daarmede volkomen accoord verklaard.

Hij heeft toen te Eindhoven aan 25 mensen opdracht gegeven zich gereed te houden om op 11 Juni van Eindhoven naar Hilversum te vertrekken, teneinde daar de uitzendingen voort te zetten en ze vervolgens in burgerlijke kanalen te leiden. Vervolgens is de heer *van den Broek* naar prof. *Oranje* gegaan en heeft hem gezegd: „Wel gefeliciteerd; ik heb van de Minister van Binnenlandse Zaken gehoord, dat u voorzitter van de Commissie voor de Radio-Omroep wordt. Ik kom met u overleggen, hoe het zal gaan met het personeel", waarop hij zei: „Ik weet er nog niets van, maar ik weet wel, dat ik op 30 Mei een bespreking met de Minister van Binnenlandse Zaken heb; gaat u mee, dan kunnen wij deze zaak in kannen en kruiken gieten".

Op 30 Mei is er dus een nieuwe bespreking geweest tussen Minister *Beel,* prof. *Oranje* en de heren *Broeksz* en *van den Broek;* toen is ongeveer hetzelfde gezegd als wat de Minister enkele dagen tevoren te Apeldoorn aan hem had verklaard, met dit grote verschil, dat hij nu wat huiverig stond tegenover het overbrengen van personeel uit Eindhoven naar Hilversum en er de voorkeur aan bleek te geven, dat de omroepverenigingen het personeel zouden gaan aanstellen.

Wanneer zij dan ook mensen van Herrijzend Nederland konden gebruiken, was het zoveel te beter. „Ik neem aan, dat u daarbij van het nodige sociale gevoel zult blijk geven", zei de Minister tegen de heer *Broeksz,* waarop deze bevestigend antwoordde. „Dan lijkt mij dit de beste methode", zei de Minister. De heer *van den Broek* verklaarde zich gaarne accoord. Na afloop van dit onderhoud vroeg de heer *van den Broek* prof. *Oranje,* wanneer zij de zaken, wat de overgang betrof, zouden kunnen regelen. Zij kwamen overeen, dat dit zou geschieden 2 dagen later in een vergadering van de voltallige federatie te Amsterdam. Weer te Hilversum teruggekeerd, heeft de heer *van den Broek,* het besluit van de Minister kennende, de vordering der studiogebouwen onmiddellijk opgeheven. Dit had geen zin meer. De radio ging naar het burgerlijk gezag over. Het was dus juist, dat de omroepvereniging zo snel mogelijk de volledige beschikking over de gebouwen zouden herkrijgen voor de hervatting van haar geregelde uitzendingen.

Op de federatievergadering van 1 Juni heeft de heer *van den Broek* verklaard, dat, aangezien het toch de omroepverenigingen waren, die van de Minister van Binnenlandse Zaken machtiging hadden gekregen nieuw personeel aan te trekken, het beter was, dat zij dit deden en dat de mensen van Herrijzend Nederland tot het einde toe te Eindhoven bleven. Het was immers niet de moeite waard voor zo korte tijd nog personeelsleden uit Eindhoven naar Hilversum over te brengen. Herrijzend Nederland zou dus op 30 Juni te Eindhoven de uitzendingen staken en op 1 Juli zouden te Hilversum, niet door de federatie, maar door wat toen heette de „Commissie voor de Radio-Omroep", de uitzendingen worden overgenomen. Dat was de afspraak en zo is de heer *van den Broek* naar Eindhoven teruggegaan. Het was voor de mensen aldaar, die hadden gedacht naar Hilversum te gaan, een teleurstelling. De andere personeelsleden, die per 11 Juni waren opgezegd, heeft de heer *van den Broek* moeten vragen nog wat te blijven.

Zij gingen dus in de Juni-maand te Eindhoven rustig door met zenden, wachtende op hun overlijden. In de tweede helft van Juni kwam prof. *Schermerhorn* gereed met de vorming van zijn Kabinet. De heer *van den Broek* kreeg toen van privé zijde een wenk, die inhield, dat Herrijzend Nederland nog maar niet moest worden geliquideerd, omdat het mogelijk was, dat het langer mee zou moeten. Op 26 Juni bereikte de heer *van den Broek* te Eindhoven een laconiek telegram, waarin hem werd verzocht de uitzendingen ook na 1 Juli gedurende nog ten minste een maand voort te zetten. Het telegram was getekend door de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Beel.* De heer *van den Broek* vond dit enigszins gesol met mensen. Natuurlijk hebben zij het echter gedaan.

Al spoedig deden zich, wat de situatie in haar geheel betreft, nieuwe aspecten voor. Bij onderzoek bleek de heer *van den Broek,* dat er bepaalde tegenstellingen waren gerezen tussen de nieuwe Regering en de Commissie voor de Radio-Omroep, in het bijzonder haar voorzitter, ten gevolge waarvan men het niet onwaarschijnlijk achtte, dat die periode van een maand doorgaan nog wel wat langer kon duren. Overigens werd het werken te Eindhoven voor hen in de nieuwe omstandigheden vrijwel onmogelijk; vooral op het gebied van de nieuwsdienst ontstond, door de afstand tussen Den Haag en Eindhoven, een afgrijselijke toestand. Zij hebben daarom gezegd: als wij nog moeten doorgaan, moet daarin verandering komen. Eerst is toen, op 1 Juli, de nieuwsdienst van Eindhoven naar Hilversum verhuisd en na een dag of tien is ook een kern van de programmadienst uit Eindhoven naar Hilversum gegaan, waarbij ook bepaalde mensen van de omroepverenigingen werden betrokken.

Op 5 Juli kwamen de Ministers *Schermerhorn* en *Beel,* vergezeld van adviseurs, naar Hilversum om met de Commissie voor de Radio-Omroep de situatie op radiogebied te bespreken. Het resultaat van deze bespreking was o.m. een volledige breuk tussen de Regering en de voorzitter van de Commissie voor de Radio-Omroep. Prof. *Oranje* nam zijn ontslag. Er was wederom een vacuum. Herrijzend Nederland was nog bezig met de uitzendingen op grond van het telegram van de Minister van Binnenlandse Zaken van 26 Juni. Einde Juli kwam er een nieuw telegram, ditmaal van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, onder wie de radio toen ressorteerde en daarin werd gevraagd, of zij met de uitzendingen tot nader order door wilden gaan. Op 27 Juli hield de Minister-President zijn „Praatje op de Brug" [1]) over de radio, waarin hij de creatie van de „Stichting Radio Nederland in Overgangstijd" aankondigde, tot voorzitter waarvan — de heer *van den Broek* gelooft, dat dit toen al was aangekondigd — mr. *L. A. Kesper* zou worden benoemd. Intussen ging Herrijzend Nederland maar door op uitdrukkelijk verzoek van de Regering.

De start van de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd ging niet zo bijzonder vlot in zijn werk. Er waren moeilijkheden om tot

[1]) Bijlage 158 A.

een juiste verdeling van functies te komen en ook de zendtijdverdeling had vrij veel voeten in de aarde. Het heeft geduurd tot de 20ste Januari 1946, voordat Herrijzend Nederland zijn bemoeiingen kon staken en de zaak helemaal kon overgeven aan de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. Dit is toen ook gebeurd. Alle diensten waren toen te Hilversum gevestigd. Er werd uitgezonden over twee zenders de gehele dag en de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd kon een vrijwel compleet apparaat van Herrijzend Nederland overnemen. De heer *van den Broek* is toen directeur voor de werelduitzendingen geworden en dit was ook het einde van zijn Militair Gezagperiode.

84327 *(van den Broek)*

Op de vraag, of de diepere achtergronden van de gebeurtenissen op radiogebied voor een deel te zoeken zijn in de algemene mentaliteit, die men in die tijd had en die in het algemeen aan zuilentheorieën en wat dies meer zij niet erg gunstig gezind was en in hoeverre de gebeurtenissen rond de radio hiermede verband hielden, zegt de heer *van den Broek,* dat dit wat moeilijk te zeggen is na zoveel tijd. Hij heeft gedurende de laatste 12 jaren voor de oorlog niet in Nederland gewoond; in de oorlog heeft hij zich bezig gehouden met de radio-uitzendingen naar bezet gebied. Dit gehele vraagstuk: nationale omroep—omroepverenigingen was voor hem geen vraagstuk, want hij kende het doodeenvoudig niet. Hij is zich er eigenlijk eerst in de Meidagen 1945 van bewust geworden, dat het inderdaad een groot punt was, dat hier bestond. Hij wil zich duidelijker uitdrukken: hij kende het wel vóór die tijd; zij kregen immers rapporten over de stemming in het bezette gebied en al was er weinig over de radio bij, toch bleek wel uit bepaalde stukken, zoals dat van de Hervormde Radioraad, [1]) dat er in bezet gebied stemmen waren, die zeiden: wij moeten een nationale omroep hebben.

[1]) Bijlage 157.

De heer *van den Broek* heeft te Londen gewerkt in het kader van de B.B.C. en hij heeft altijd veel met de B.B.C. te maken gehad. Hij gelooft, dat het niet alleen uit vriendschap voor de mensen, die er werken, maar wel doordat hij van nabij heeft gezien, wat zij presteren, is, dat hij persoonlijk grote bewondering heeft gekregen voor de wijze, waarop de B.B.C. zijn taak in en na de oorlog vervulde. De heer *van den Broek* is echter naar Hilversum gekomen — dit weet hij bepaald zeker — zonder enige radiopolitieke vooroordelen of bedoelingen. Dat durft de heer *van den Broek* hier met de meeste nadruk verklaren. Hij is zich van het probleem eerst daarna bewust geworden. Naarmate hij zich er verder meer van bewust werd, is hij een overtuigder voorstander van de nationale omroep geworden.

Wat betreft, de gebeurtenissen na de avond, waarop de heer *van den Broek* de studio's vorderde, deze zijn, radiopolitiek gesproken, volkomen buiten hem omgegaan. Hij heeft deelgenomen aan geen enkele bespreking, van welke aard ook, noch met Ministers, noch met gezaghebbende personen uit politieke kringen, noch met leiders van omroepverenigingen of wie dan ook over deze radiopolitieke problemen, behalve uiteraard wanneer het ging over de vraag, hoe de uitzendingen van Herrijzend Nederland zouden worden overgenomen door anderen. De heer *van den Broek* heeft in die tijd niets anders gedaan dan wat hem was en werd opgedragen, misschien zullen sommigen zeggen, met een overmaat aan ijver doende, wat hem werd opgedragen, maar dat is het toch, meer niet.

De commissie is in het bezit van een bundel telegrammen, welke zijn gewisseld tussen de Regering te Londen en de Vertrouwensmannen in Nederland. [2])

[2]) Vgl. bijlage 176.

Met betrekking tot de organisatorische problemen van het radiobestel na de bevrijding zijn van belang de volgende telegrammen:

verzonden door Vertrouwensmannen;

„Wega twee van 30 Sept. Vm deelen mede, dat voorbereiding radio bemoeilijkt wordt door gerucht als zoude regeering anderen gemachtigde voor radio hebben aangewezen dan de door binnenlandsche organen daartoe bestemde persoon. Er zou bij regeering naar dezen laatste geïnformeerd zijn met negatief antwoord. Vm deelen mede, dat vc hiervoor vader der prinsen wil voordragen en dat zij zelf dezen als hun radiogemachtigde hebben aangewezen. Zij verzoeken mededeeling in hoeverre gerucht juist en wie eventueel de vragensteller is geweest."

ontvangen door Vertrouwensmannen;

„Begin Oct. Uw twee van.?. en Uw ongenummerde tgms van twee zeven. Minister *van Boeyen* bericht ons: de regeering heeft regeling getroffen voor verzorging omroep gedurende eersten tijd na bevrijding. Opdracht is gegeven, tot verzekeren noodige medewerking. Zaak uitoefening prof. *Oranje* en ..... ongewenst en overbodig."

verzonden door Vertrouwensmannen;

„Br. 10 Oct. Vervolg van Wega twee van 30 Sept. en vertrouwensmannen, verwijzen naar DC 579 van KB, gedateerd 28 Juli

1944. Laatste maanden zijn omvangrijke voorbereidingen verricht door reeds toen door vc aan U voorgedragen en door vm conform en voor tijd hunner bevoegdheid aangewezen gemachtigde voor de radio. Door telegram, waarop reeds gezinspeeld, van onbekende herkomst buiten vm om is groote verwarring ontstaan. Vm verzoeken omgaand accoordbevinding van hun aanwijzing."

ontvangen door Vertrouwensmannen;

„Een van 26 Oct. In antwoord op bericht op 9 Oct. doorgegeven door P..... en onder verwijzing Uw wega twee van 30 Sept. Uw voorstellen omtrent organisatie omroep gedurende overgangstijd hebben regeering nooit tevoren bereikt en zijn nu voor het eerst ontvangen. Daardoor schijnt verwarring ook met betrekking tot het aanwijzen van een gemachtigde te zijn ontstaan. Gedurende den allereersten tijd met name tijdens militaire operaties moest omroep door militair gezag verzorgd worden, dat dezerzijds niettemin uitdrukkelijk opdracht heeft gekregen, zoo mogelijk met representatieve deskundigen en personen te rade te gaan."

„Twee van 26 Oct. vervolg van een. Zienswijze dat in geen enkel opzicht precedenten voor toekomst mogen worden geschapen wordt geheel gedeeld. Regeering kan en zal stellig van belangrijke arbeid, die in Nederland reeds is verricht, gebruik maken en is voornemens geen enkele verdere maatregel te nemen zoolang niet in en met Nederland overleg kan worden gepleegd."

ontvangen door Vertrouwensmannen (van *van der Gaag*);

„Vier van 27 Jan. Had bespreking met Rotterdammer die door M.G. belast met leiding radio Herrijzend Nederland en die volkomen op de hoogte aangelegenheid Vader der Prinsen waarover hier in Londen misverstand tengevolge van particuliere informaties. zie vervolg.

Vier b. vervolg op vier. Londen verwonderd dat Vader der Prinsen samenwerking had gezocht met *Dubois Enserinck* hetgeen door mij beslist ontkend en recht gezet. Met Rotterdammer in principe volledige overeenstemming bereikt in dien zin dat voorbereiding Vader des Prinsen dankbaar aanvaard zal worden door M.G. in afwachting latere beslissing Regeering omtrent definitieve leiding omroep. zie vervolg.

Vijf vervolg op vier van 27 Jan. K.B. omroep gereed doch helaas overijld en niet gelukkig geredigeerd. Zal in Londen op wijziging aandringen. Bij bevolking algemeene radio-omroep zonder inmenging oude omroepvereenigingen gunstig ontvangen. Rotterdammer ontkent *niet* mogelijkheid dat oude omroepvereenigingen zich na verloop van tijd weer zullen doen gelden."

84838 ***(Broeksz)***

De heer *J. B. Broeksz*, omroepsecretaris van de V.A.R.A., verklaart, dat de omroepverenigingen in Nederland einde 1940, begin 1941 waren geliquideerd. Zelf was de heer *Broeksz* al 1 Augustus 1940 uit de omroep verdwenen. Men heeft toen in beperkte V.A.R.A.-kring de behoefte gevoeld contact te onderhouden met de personeelsleden, die ook waren weggegaan. Dat contact heeft weer geleid tot een behoefte aan contact met het dagelijks bestuur van de S.D.A.P., ook ondergronds werkende, over het vraagstuk, wat er met de omroep na de oorlog moest gebeuren.

De heer *Vorrink* is in September 1942 bij de heer *Broeksz* thuis gekomen en heeft namens een groepering van politieke partijen gevraagd, of hij bereid was tezamen met de andere omroepverenigingen een soort contact op te bouwen en er voor te zorgen, dat zij dadelijk na de bevrijding gereed waren om de omroep in handen te nemen. De heer *Broeksz* heeft hem geantwoord daartoe bereid te zijn, maar dat het beter was, wanneer de leiders van de K.R.O. en de N.C.R.V. door hun eigen politieke mensen werden benaderd. Dat heeft toen de heer *Schouten* gedaan voor de N.C.R.V. en de heer *Speet* heeft voor de K.R.O. contact gezocht met de heer *Verschuur* van de R.K.S.P. Het gevolg daarvan is geweest, dat zij bij een bestuurslid van de K.R.O., pastoor *Kaarsgaren*, voor het eerst met elkaar in contact kwamen om er in den brede over te spreken. Daar kwamen zij tot de conclusie, dat het gewenst was ook de A.V.R.O.-leiders uit te nodigen. Het contact is voortgezet.

Van de heer *J. Schouten* kwam aan de vertegenwoordigers van de N.C.R.V. de suggestie om zich ook te beraden over de uiteindelijke status van de omroep na de oorlog. De omroepleiders hebben hun werkzaamheden dus in twee gedeelten bekeken; wat moet er dadelijk na de bevrijding gebeuren en wat moet er uiteindelijk met de omroep gebeuren? Toen zij daaromtrent met zich zelf tot klaarheid waren gekomen, hebben zij contact gezocht met leden van de Radioraad, d.w.z. met enige leden, van wie zij wisten, dat zij „goed" waren. Dat waren pastoor *Nolet* en de tweede voorzitter van de Radioraad, de heer *de Gaay Fortman*. Dat contact heeft plaats gevonden ten huize van pastoor *Nolet* te Amsterdam. Tezelfder tijd hebben zij

contact gehad met de illegale groepering, waartoe *Koos Vorrink* behoorde. Aangezien deze was opgepikt, hebben zij contact met de heer *Drees* gehad. Daar hebben de omroepleiders hun plannen voorgelegd, die in het algemeen bij deze heren goedkeuring vonden. De heer *Drees* heeft hun toen aangeraden contact te zoeken met de heer *Neher*. Zij hebben dat gedaan. De heer *Broeksz* is in Den Haag bij de heer *Neher* geweest en heeft hem hun plannen voorgelegd. Het bleek toen, dat men het van de zijde van de heren *Drees* en *Neher* gewenst achtte, dat zij in hun contact zouden opnemen iemand uit de grote illegaliteit. De naam van prof. *Oranje* werd genoemd en met hem is contact opgenomen.

Het gevolg daarvan is geweest, dat zij op 15 Mei 1944 in de pastorie te Utrecht bij deken *Wiegerinck* hebben opgericht de Federatie van Omroepverenigingen. Daar waren de heren *Oranje* en *Neher* aanwezig. De heer *Neher* heeft een speech gehouden, welke uitging van de gedachte: ik prefereer ook op omroepgebied eendracht boven een van bovenaf opgelegde eenheid. De omroepleiders hebben al hun plannen met professor *Oranje* besproken, die deze op zijn beurt besprak met de politieke heren, die later het College van Vertrouwensmannen vormden. Daar maakte prof. *Oranje* oorspronkelijk geen deel van uit. Hij werd daarin later opgenomen. De omroepleiders waren op Dolle Dinsdag helemaal klaar, maar hun werkzaamheden konden op die dag helaas geen aanvang nemen.

84839 *(Broeksz)*

De Federatie van Omroepverenigingen zou optreden als een eenheid; er zou een gezamenlijk programma komen; daarin zouden de Kerken als Kerken zendtijd krijgen. Toen hebben de vertegenwoordigers van de Gereformeerde Kerken gezegd, dat ook zij wilden samenwerken. Later is er een moeilijkheid ontstaan en wel in die zin, dat noch de katholieken, noch de gereformeerden wilden meewerken. De omroepverenigingen zijn daar geheel buiten gebleven. Zij hebben alleen de mededeling gekregen, dat de Katholieke Kerk aan deze samenwerking niet wilde deelnemen en hoewel de Gereformeerde Kerk het oorspronkelijk wel wilde, heeft prof. *Oranje* later medegedeeld, dat ook die Kerk zich uit het I.K.O.R. terugtrok. Later heeft het I.K.O.R. toch eigen zendtijd gekregen, maar de dessous van de zaak kan de heer *Broeksz* niet geven.

84841 *(Broeksz)*

Het was de bedoeling, dat men de eerste dagen na de bevrijding met een gemeenschappelijk programma zou komen. Ten aanzien van het verdere verloop werd gedacht, dat er op zeker moment van bovenaf zou worden bericht, dat „het sein op veilig kon worden gezet" en dat ieder van de omroepverenigingen van de zendtijd, die beschikbaar was, zijn deel zou terugkrijgen zonder algemeen programma. Hoe lang die eerste tijd zou duren, wist niemand; dat hing van de omstandigheden af. De heer *Drees* heeft de heer *Broeksz* altijd gezegd: Enige dagen lijken mij wel wat kort.

Na Dolle Dinsdag deed de vraag zich voor, wat precies de status was van prof. *Oranje* tegenover de Regering in Engeland. Het bleek, dat men in het College van Vertrouwensmannen daarvan ook geen juiste voorstelling had. Men heeft het begin 1945 — of eind 1944 — gewenst gevonden een man door de linies te sturen. Dat is de heer *van der Gaag* geweest. Deze heeft een code-telegram gezonden, waarvan de heren van de omroepverenigingen alleen maar hebben gekregen het deel, dat op de radio betrekking had. Zij hoorden toen van het bestaan van het T.T. en R.-besluit, dat zij einde Februari of begin Maart 1945 dan ook in hun bezit hebben gekregen. Dat heeft hun aanleiding gegeven om op 2 April 1945 een brief te schrijven aan prof. *Oranje,* waarin zij hun bezwaren uiteenzetten, die vooral betrekking hadden op de vaagheid van het ontwerp. In artikel 8 stond, dat de Minister van Algemene Zaken de omroep kon regelen. Er stond niet in, hoe hij dat zou moeten doen. En in artikel 9, 2de lid, stond, dat, wanneer de omstandigheden dat noodzakelijk maakten het Militair Gezag het kon blijven doen.

Het laatste — dat hadden zij gehoord — had betrekking op het feit, dat de Regering, wanneer het land nog niet geheel zou zijn bevrijd, het Militair Gezag met de leiding zou belasten, terwijl het de bedoeling was om, als het land helemaal bevrijd zou zijn, een regeling te maken, waarbij de Minister van Algemene Zaken de leiding had. Zij hebben, wat de voorbereidingen betreft, via professor *Oranje* een rechtstreeks contact gekregen met tal van belangrijke organen in ons land, zodat zij vele verklaringen in hun bezit hadden, die zouden worden voorgelezen, zodra zij weer over de microfoon zouden beschikken.

84843 *(Broeksz)*

De omroepleiders hebben er nooit precies een verklaring voor gevonden, hoe het kwam, dat men te Londen, zoals blijkt uit het telegram van 27 Januari 1945 van de heer *van der Gaag,* van mening was, dat prof. *Oranje* samenwerking had gezocht met *Dubois* en *Enserinck.* Voorzover zij het konden reconstrueren, was het zó. Er was iemand door de linies gekomen, die een particulier rapport had uitgebracht over de toestanden in Nederland. Hij had daarin gezegd, dat prof. *Oranje* contact had opgenomen met *Dubois* en *Enserinck.*

Dubois was eerst concentrator geweest van de omroepverenigingen in begin 1941 en daarna nog enige tijd waarnemend directeur-generaal van de fascistische omroep. *Enserinck* is juridisch adviseur van de Nederlandse omroep geweest gedurende de gehele oorlog. Hij was voor de oorlog secretaris van de radio-raad geweest.

Dat prof. *Oranje* met hen zulk een contact heeft gehad is niet juist; dat ontkennen de omroepleiders met grote stelligheid. Zij hebben daarvan nooit iets gemerkt. Integendeel, prof. *Oranje* wist, hoe het in de omroep gegaan was.

84847 *(Broeksz)* Op 5 Mei 1945 hebben de omroepleiders zelf hun studio's onder nogal humoristische omstandigheden in handen genomen. Zij hebben de N.S.B.-ers eenvoudig uit de studio's gezet en zijn er zelfs in geslaagd de Duitse wacht verwijderd te krijgen. Alles wat voor ongestoorde radiouitzendingen nodig was, hadden de omroepleiders verzorgd.

Nog op de 4de Mei 's avonds hebben zij met elkaar contact gezocht en maatregelen besproken, zodat zij de volgende dag wisten, wat zij wilden doen. Zij hebben toen 6 of 7 Mei 1945 bezoek gehad van de Canadese field security, die kwam kijken naar booby-traps enz.

84849 *(Broeksz)* Op 7 Mei was het grote ogenblik, dat zij bericht kregen, dat de volgende dag het Militair Gezag naar het Noorden zou komen en dat zij moesten verwachten majoor *van den Broek*, over wie zij het eerst gehoord hadden in het telegram van *van der Gaag*. De omroepleiders zijn op die gedenkwaardige 8ste Mei op volle sterkte aanwezig geweest. Daar zaten voor de omroepverenigingen de volgende personen: voor de A.V.R.O. de heren *Corver* en *Vogt*, voor de N.C.R.V. de heren *van Dijk* en *de Jong* en voor de K.R.O. de heer *Speet* en pastoor *Kaarsgaren*. De laatste was gemachtigde van het episcopaat te zamen met dr. *Witteman*. Laatstgenoemde was natuurlijk niet zo spoedig beschikbaar, maar pastoor *Kaarsgaren* zat te Kortenhoef en kon wel ter vergadering zijn.

Het ging wat stugger dan de omroepleiders hadden verwacht. Zij hadden verwacht, dat het Militair Gezag hen, burgers, kwam helpen, maar dat bleek niet het geval te zijn. Zij hebben sterk de indruk gehad, dat de heer *van den Broek* kwam met het voornemen hun mede te delen, dat zij overbodig waren en wel naar huis konden gaan. Maar als voorzitter van de federatie heeft de heer *Broeksz* een inleiding gehouden, waarin hij vertelde, wat zij hadden voorbereid, dat pastoor *Kaarsgaren* een machtiging had van het episcopaat, dat de Protestants Christelijke partijen achter de mensen van de N.C.R.V. stonden en dat de heer *Broeksz* een machtiging had van de S.D.A.P. en het N.V.V. Dat heeft zelfs op majoor *van den Broek* enige indruk gemaakt. Hij zeide, dat hij niet wist, dat de situatie zo lag. Aan het einde van de besprekingen, nadat zij voorts duidelijk hadden uiteengezet, wat de positie van prof. *Oranje* was en wat zijn contact met de Vertrouwensmannen betekende, heeft de heer *Broeksz* majoor *van den Broek* gevraagd vooral geen overhaaste stappen te doen, maar eerst in contact te treden met prof. *Oranje*. Dat heeft majoor *van den Broek* toegezegd. Het was toen Dinsdag en hij zou, naar hij zeide, vóór Donderdag 10 Mei 's morgens geen bijzondere stappen doen. Er kwam tijdens de conferentie nog een andere majoor binnen, die kwam vragen „of het zo ver was" met de vordering, maar majoor *van den Broek* zeide, dat het nog niet zo ver was en dat nog even gewacht moest worden, waarop die majoor enigszins verwonderd aftrok.

Bij hetgeen zich die zelfde avond bij kaarslicht heeft afgespeeld, is de heer *Broeksz* niet geweest. Maar zodra hij er van hoorde, hebben zij zich in verbinding gesteld met prof. *Oranje*, die, om het huiselijk uit te drukken, des duivels was. Deze stelde zich in verbinding met de Ministers *Gerbrandy* en *Beel*, die juist naar Amsterdam waren gekomen. Prof. *Oranje* heeft de heren ingelicht. Dezen zeiden: ga maar terug en zeg tegen *van den Broek*, dat het naar niets lijkt. Prof. *Oranje* vond het echter gewenst, dat er een militair meeging om aan zijn woorden die geloofwaardigheid te geven, die tegenover een militair noodzakelijk is. Prof. *Oranje* verscheen te zamen met kapitein *Brugmans* dus te Hilversum. Het onderhoud met de heer *van den Broek* heeft in de auto op de Kerkbrink te Hilversum plaats gevonden. De heer *Broeksz* heeft zich gewarmd aan de instructies, die de heer *van den Broek* kreeg. Hij mocht niets meer doen. Hij moest de omroepleiders in de studio's laten. Hij moest alle activiteit laten varen, totdat hij in hun aanwezigheid met de Minister een bespreking zou hebben gehad. Die bespreking heeft in Den Haag op 18 Mei 1945 met Minister *Beel* plaats gehad. De vordering van de studio's bleef. Die is eerst later ongedaan gemaakt, maar de heer *van den Broek* had opdracht gekregen hen in de studio's toe te laten.

84850 *(Broeksz)* Op 18 Mei hebben de omroepleiders de heer *Beel* uiteengezet wat zij voorbereid hadden en toen bleek, dat de Minister daarmede in grote trekken kon instemmen. Hij heeft alleen gezegd: Ik wil, dat er voordat de heren in functie komen, nog een zuivering plaats vindt. Ik kan die zuivering niet tot stand brengen, dat moeten jullie zelf

doen. Daarmede zijn de omroepleiders accoord gegaan. Er is toen ingesteld de zuiveringscommissie-*Bijleveld,* die later uitspraken heeft gedaan. Enige tijd na deze bespreking ontmoette prof. *Oranje* toevallig Minister *Beel.* Deze zeide toen, dat hij eigenlijk niet met de Federatie van Omroepverenigingen in zee wilde gaan, maar dat hij een commissie in het leven wilde roepen en verder alles ongewijzigd wilde laten. De commissie kon bestaan uit dezelfde mensen, waaruit de federatie bestond, weer onder voorbehoud van zuivering. De omroepleiders hebben daarover met prof. *Oranje* gesproken en zij zijn er mee accoord gegaan. Later is hun gebleken, dat er verschillende bezwaren tegen de omroepverenigingen waren en om deze te ondervangen, wilde de heer *Beel* er een andere naam aan geven.

Zo is met vele moeilijkheden de Commissie voor de Radio-omroep tot stand gekomen. Prof. *Oranje* werd voorzitter van de commissie. Het was eerst de bedoeling, dat zij op 1 Juni 1945 zouden gaan uitzenden. Dat is daarna 1 Juli geworden. Intussen trad een nieuw Kabinet op, het Kabinet *Schermerhorn-Drees.* Toen werd het 1 Augustus en hebben zij in arren moede de commissie maar ontbonden en alles overgeheveld naar het Militair Gezag.

84851 *(Broeksz)*

Toen het nieuwe Kabinet optrad, dachten de omroepleiders, dat dit vrij spoedig een beslissing zou nemen. Op 5 Juli reeds kregen zij bericht, dat de Ministers zouden komen. De Ministers zijn op die dag in de A.V.R.O.-studio in een aparte kamer gaan vergaderen. De omroepleiders hebben daar in een kamer gezeten van 10 tot 2 uur en de Ministers vergaderden met prof. *Oranje* in een andere kamer; het waren de heren *Schermerhorn, van der Leeuw, Beel, Brugmans,* dr. *Prinsen,* meent de heer *Broeksz,* en prof. *Oranje.* Tenslotte kwam de heer *Schermerhorn* bij de omroepleiders en deelde hun mede, dat de Regering niet accoord kon gaan met de plannen, zoals zij die hadden uitgewerkt; hij wilde aan de gevormde commissie toevoegen twee vertegenwoordigers van de Hervormde Kerk en twee heren van de departementen, een van Binnenlandse Zaken en een van Algemene Zaken, terwijl hij ook meedeelde, dat men prof. *Oranje* van zijn functie had ontheven; prof. *Schermerhorn* zeide: prof. *Oranje* was te veel een der uwen. Daartegen hebben de omroepleiders bezwaar gemaakt, omdat dat beslist niet juist was, waarop prof. *Oranje* zei: Nu hoor je het, precies zoals ik het je gezegd heb. Het bleek hun dus, dat prof. *Oranje* er helemaal niet mee accoord ging en meende, dat hij onrechtvaardig was behandeld. De omroepleiders hebben toen bezwaar gemaakt tegen wat prof. *Schermerhorn* gezegd had. Deze had hun ook verweten, dat stromingen, die na de oorlog waren opgekomen, niet in hun commissie waren opgenomen, waarop zij hebben geantwoord, dat de vraag, of nieuwe stromingen in de omroep vertegenwoordigd moeten zijn, beslist moet worden door de Regering en niet door omroepverenigingen. Prof. *Schermerhorn* doelde daarbij waarschijnlijk hoofdzakelijk op stromingen in de Hervormde Kerk, waarvan hij immers vertegenwoordigers in de commissie wilde opnemen, maar dit hebben zij hem niet gevraagd. Toen heeft prof. *Schermerhorn* gezegd, dat de opmerking van de omroeprepresentanten juist was, evenals die, dat zij zeer onaangenaam getroffen waren door het feit, dat de radio hier geregeld werd bij hen, over hen en zonder hen. Daarop heeft de heer *Schermerhorn* gezegd: Wij zullen nadere besprekingen met u voeren. Toen bleek, dat hij tegen een bespreking met een aantal mensen uit hun kring persoonlijk bezwaren had, nl. omdat twee mensen zich tijdens de oorlog niet goed hadden gedragen. Dat zou worden uitgemaakt door de zuivering. Dat was nog niet gebeurd en hangende die zaak wilde hij niet met die mensen spreken.

84855 *(Broeksz)*

Toen heeft er een bespreking plaats gevonden in Den Haag, waarbij aanwezig waren drie Ministers, de heren *Schermerhorn, van der Leeuw* en *Beel.* De omroepleiders hebben tussen 10 en 12 uur veel gesproken over hetgeen gebeurd was en toen zij tegen 12 uur er aan toe kwamen te zeggen: „En dit hebben wij gedacht als nieuwe regeling", zeiden de Ministers de een na de ander, dat zij het erg druk hadden en de vergadering niet konden voortzetten, maar dat er een vervolgbespreking zou komen. Die drukte konden de heren van de omroepverenigingen zich indenken. Zij hebben er genoegen mede genomen, er was natuurlijk veel te doen. Maar die vervolgbespreking is nooit gekomen. Zij kwamen thuis en vonden daar de mededeling, dat zij hun bladen niet meer mochten uitgeven. Een van de verwijten, die prof. *Schermerhorn* hun bij de bespreking te Hilversum had gemaakt, was, dat zij hun bladen weer hadden uitgegeven. De heren van de omroepverenigingen zeiden, dat dit recht door de Regering zelf was vastgelegd: alle bladen, die vóór 1 Januari 1943 verdwenen waren, mochten weer verschijnen. Zij mochten dus, zo zeiden zij, verschijnen en zij hadden daarvoor geen toestemming te vragen. Prof. *Schermerhorn* vond ook, dat hun personeelspolitiek niet juist was geweest, maar de omroepleiders hebben hem gelukkig duidelijk kunnen maken, dat zij die politiek hadden gevolgd op verzoek van dr. *Beel* en dat de heren dat dan maar onderling moesten regelen. Zij kwamen dus

van de bespreking in Den Haag thuis en vonden daar een brief van het Militair Gezag, waarin werd medegedeeld, dat zij geen papier meer kregen, waarover de Ministers in de bespreking niets hadden gezegd. Het recht om hun bladen uit te geven werd niet betwist, maar het Militair Gezag was erg gemakkelijk en heeft ook dat verboden.

De omroepleiders waren er erg verontwaardigd over en hebben zich gewend tot prof. *Schermerhorn*. De heer *Broeksz* is toen in zijn kabinet geweest, maar prof. *Schermerhorn* was plotseling verhinderd, zodat hij daar gesproken heeft met de heer *Sanders*. Bij die bespreking over het verbod, uitgevaardigd door het Militair Gezag, heeft de heer *Broeksz* toevallig gehoord, dat de Regering een stichting voor de omroep in het leven wilde roepen. Hij vroeg naar de toegezegde vervolgbespreking. Toen zei men: De Regering zal het 14 Juli regelen, maar er komt een stichting. Zij waren zeer verwonderd. Later is gebleken, dat op 24 Juli door het Kabinet een beslissing werd genomen. Op 27 Juli heeft prof. *Schermerhorn* daarover in zijn „Praatje op de Brug" gesproken. Toen kregen zij tegelijk met iedere andere Nederlander te horen, hoe de omroep zou worden geregeld. Intussen was de heer *Reinink* naar de notaris gegaan en had de stichtingsakte verleden. Toen zij deze kregen, bleek, dat deze niet klopte met het „Praatje op de Brug" van prof. *Schermerhorn*. Er waren een paar dingen in die tussentijd weer veranderd en nog ongunstiger geworden. Die twee dingen hebben zij tegenover elkander gezet en ze aan een aantal bevriende mensen gegeven. De heer *Broeksz* heeft o.a. aan de heer *Drees* dat stuk gegeven. De heer *Drees* moest erkennen, dat zo iets niet ging. En ook prof. *Schermerhorn* heeft het erkend.

Toen zijn in begin September 1945 de besprekingen met de heer *Kesper* begonnen en bleken zij het over de stichting, zoals die was opgezet, niet eens te kunnen worden en de bezwaren, die zij aanvoerden, waren zo steekhoudend, dat men het plan in die vorm niet meer heeft doorgezet. Tenslotte heeft men gezegd: dan moet maar opnieuw eens met de Ministers worden gesproken. Op 8 October 1945 hebben zij toen een nieuwe bespreking gehad met de heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn*. Daar hebben de omroeprepresentanten het voorstel gedaan, dat zij de voorbereiding van de uitzendingen in handen zouden krijgen en de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd de uitvoering. Tenslotte heeft men dus op 8 October hun voorstellen aanvaard, maar er zijn toen weer van andere zijde moeilijkheden gekomen, want toen de heer *Spelberg* en de overige directeuren, die inmiddels door de heer *Kesper* waren benoemd, hoorden, wat de Minister had geaccepteerd, hebben zij de Minister aan zijn jasje getrokken en gezegd, dat zij daarmee geen genoegen konden nemen. Daardoor is alles weer op losse schroeven komen te staan.

Er is daarna nog een moeilijkheid gekomen met de N.C.R.V. over de vraag, of op 8 October al of niet was afgesproken, dat de omroepverenigingen het recht hadden principiële bezwaren tegen uitzendingen te laten horen. Daarvan had de N.C.R.V.-vertegenwoordiger gezegd: Als dat niet mag, dan kunnen er voor onze verantwoordelijkheid dingen gezegd worden, die tegen ons geweten ingaan. Dit had men als juist erkend en geaccepteerd. Later wilde de Regering daarop terugkomen. Tenslotte heeft het tot December 1945 geduurd, voordat de installatie van het stichtingsbestuur eindelijk plaats vond en toen is nog in de Stichting Radio Nederland het gevecht voortgezet.

Pas in Januari 1946 is de radiosectie van het M.G. ontbonden, die eerst 1 Juni zou weggaan en die het tot 20 Januari 1946 heeft uitgehouden. De heer *Broeksz* gelooft, dat dit de laatste stuiptrekking van het M.G. in Nederland is geweest, maar misschien vergist hij zich daarin.

84856 *(Broeksz)*

Over de achtergrond van deze strijd zegt de heer *Broeksz*, dat hij daarover minder concreet kan zijn en zijn beweringen niet altijd met feiten kan staven. Het staat vast, dat er in ons land tijdens en na de oorlog een stroming is geweest, die van het feit, dat zij als omroepverenigingen in 1940 verdwenen waren en door de bezetter waren geliquideerd, gebruik wilde maken om te zorgen, dat zij nooit meer terugkwamen. Men heeft in de kring van de Hervormde Kerk zich b.v. in de oorlogstijd sterk met het radiovraagstuk beziggehouden. Er is een zg. technische commissie geweest, die een rapport heeft uitgebracht; dat rapport kwam er op neer, dat het beter was, dat de omroepverenigingen niet zouden terugkomen. De heer *Broeksz* heeft het altijd betreurd, dat men toen niet met de heren van de omroepverenigingen contact heeft opgenomen; men heeft hen eenvoudig van de tafel weggeveegd. Dat is een vrij onjuiste houding; men kan dat alleen maar doen tegenover mensen, die zich slecht hebben gedragen. Daarom heeft men zich waarschijnlijk later zoveel moeite gegeven om te bewijzen, dat een aantal vooraanstaande mensen uit kringen van de omroepleiding zich slecht zou hebben gedragen en dat ook de omroepverenigingen zich zouden hebben misdragen. In de bespreking met prof. *Schermerhorn* op 5 Juli 1945 te Hilversum is dan ook hunnerzijds gezegd: U kunt dit alles alleen maar doen, als U de

omroepverenigingen tezelfder tijd in staat van beschuldiging stelt. De heer *Schermerhorn* heeft daarop geantwoord, dat hij geen bezwaar had tegen de omroepverenigingen als zodanig, doch tegen twee personen, die later in tweede instantie na hoor en wederhoor zuiver zijn verklaard.

84860 *(Broeksz)* Wat nu verder de achtergrond van de zaak betreft, zegt de heer *Broeksz*, dat het Militair Gezag er stellig niet is geweest om hen te helpen. De heer *Broeksz* gelooft, dat de practijk van Militair Gezag in deze zaken bewezen heeft, dat men zich meer geïnteresseerd heeft voor eigen functies in de toekomst dan voor hulp aan de burgers. Tenslotte is men er ook in geslaagd hen maanden lang buiten de omroep te houden, ook al erkende men volmondig, dat de omroepleiders zich niet slecht, maar uitstekend hadden gedragen. De achtergrond is dus, dat men eigen inzichten heeft willen verwezenlijken en in die tijd daarvoor de kans schoon heeft gezien. Achteraf hebben de omroepleiders bemerkt, dat het bezit van hun studio's een grote rol heeft gespeeld bij hun handhaving. Men erkende, dat de studio's aan hen moesten worden teruggegeven. Dat zou in Juli 1945 gebeuren. De heer *Kesper* heeft zelfs bij zijn optreden dadelijk gezegd, dat er, wat de studio's betreft, volledig rechtsherstel moest plaats vinden, zodat zij door de Regering officieel aan hen zouden worden overgedragen, hetgeen veel later ook inderdaad is gebeurd. Maar als de omroeprepresentanten in die tijd niet de mogelijkheid hadden gehad om te zeggen: „Wij stellen onze studio's niet beschikbaar", had men de omroep ongetwijfeld buiten de omroepverenigingen om geregeld. Het is alleen hun materieel bezit geweest, dat hen er doorheen gesleept heeft. Dit kwam min of meer tot uiting in de besprekingen, die de omroepleiders met de heer *Kesper* hebben gehad, en de heer *Kesper* heeft later ook wel gezegd, dat het bezit van hun studio's een grote rol heeft gespeeld.

84863 *(Broeksz)* Men zat met de moeilijkheid, dat men twee dingen moest verzoenen, die niet te verzoenen waren. Daarom is men gekomen tot de opzet van Radio Nederland in Overgangstijd, die opgezet was als een eenheidsomroep, in de leiding waarvan de omroepleiders mede mochten zitten. De achtergrond daarvan is natuurlijk geweest de wens naar een eenheidsomroep. Toen de omroepleiders practische bezwaren naar voren brachten en tenslotte het accoord van 8 October 1945 tot stand brachten, waren het meer hun bezwaren tegen de regeling, die erkend werden, dan dat er een discussie in den brede heeft plaats gevonden. Maar zij wisten natuurlijk van de discussies in de pers en dat prof. *van der Leeuw* het standpunt van de Nationale Omroep verdedigde.

84864 *(Broeksz)* De heer *Broeksz* denkt, dat de hele geschiedenis is geweest een vermenging van al die elementen: van persoonlijke motieven, van de macht, die het M.G. wilde hebben, van de wens tot verandering van de omroep. De omroepleiders hebben altijd de indruk gehad, dat de zender Herrijzend Nederland in dienst stond van de idee van de Nederlandse Volksbeweging. Uit de toespraak, die de heer *Donker* voor Herrijzend Nederland in Januari 1945 heeft gehouden, zijn hele stukken geschrapt, die principiële stellingen waren. De heer *Broeksz* heeft die toespraak nog en als men die zou zien, zou men moeten erkennen, dat, zodra de heer *Donker* een principieel geluid liet horen, er een grote streep door gezet werd. Men stond dus bij die sectie van M.G. onder de invloed van de N.V.B. De heren waren van mening, dat dit de grote politieke beweging van de toekomst zou worden. Er waren in die tijd bij de omroep vele heren, die om persoonlijke overwegingen gegokt hebben op het paard van de N.V.B. Maar hoe verder men van Mei 1945 af kwam, des te geringer werd de invloed van de N.V.B. Intussen, de heer *Broeksz* zou niet één bepaald ding kunnen noemen. Hij kan niet zeggen: het waren de persoonlijke aspiraties van de heer *van den Broek* of van het gehele M.G. of de inzichten van prof. *van der Leeuw*.

84865 *(Broeksz)* Op de vraag, of hij van de heer *van den Broek* wel eens heeft gehoord, of deze in Mei 1945 instructies had om te handelen, zoals hij gehandeld heeft, antwoordt de heer *Broeksz*, dat hij dit later van de heer *van den Broek* heeft gehoord. De heer *Broeksz* denkt ongeveer 1½ jaar later. Toen heeft de heer *van den Broek* hem zelfs afschrift van een brief van 5 Januari 1945 gegeven, die hij indertijd van Minister *van Boeyen* had gekregen. De heer *van den Broek* had dus wel instructies, die overeenkwamen met hetgeen hij de omroepleiders op 8 Mei zei. Zij vonden het vreemd en hadden verwacht, dat hij die instructies zou laten zien. Dat heeft hij niet gedaan. Hij heeft deze instructies zelfs verder uitgerekt dan de toen optredende Minister wenselijk achtte. Hij heeft niet de moeite genomen om, toen er een nieuwe Minister optrad, te vragen: zijn die instructies nog van kracht? Hij vond deze instructies waarschijnlijk veel te mooi. In een vergadering van de Federatie van Omroepverenigingen, ongeveer twee jaar nadat hij dit had gedaan, heeft de heer *van den Broek* een verklaring afgelegd, waarin hij zei, dat hij betreurde wat hij had gedaan. Iemand,

84868 *(Broeksz)*

die zegt: Ik handel volgens instructies, behoeft niet te zeggen: Ik betreur het, dat ik dat heb gedaan. Hij kan hoogstens zeggen: Ik kan U de brief van de Minister geven; dan zult U zien, dat ik dat heb moeten doen. De heer *van den Broek* heeft uit zich zelf die verklaring in de vergadering van de Federatie van Omroepverenigingen afgelegd. De heer *van den Broek* is nu nogal sterk onder de invloed van Caux en de Oxfordbeweging. Misschien heeft dat de stoot daartoe gegeven. De omroepleiders zijn met de heer *van den Broek* op het ogenblik op vrij goede voet; hij is ook een man, die de heer *Broeksz* wel respecteert. De heer *van den Broek* had toen natuurlijk instructies en deze lagen in het verlengde van zijn eigen wensen. De heer *Broeksz* heeft nog nooit iemand in een kamer van een Minister zo horen afsnauwen als de heer *Beel* in Mei 1945 het de heer *van den Broek* heeft gedaan. Deze zeide, dat hij het met de Minister niet eens was en toen heeft de heer *Beel* geantwoord, dat dat ook niet noodzakelijk was en dat het militair gezag aan het burgerlijk gezag had te gehoorzamen.

84871 *(Broeksz)*

Het is na zoveel jaren moeilijk precies te zeggen wat het leidende element is geweest. De weekbladen Je Maintiendrai, Vrij Nederland en ook Het Parool hebben daarbij een rol gespeeld. Al die dingen hebben zich vermengd, zoals ook bij de omroepleiders de dingen vermengd zijn geweest; zij zijn ook geen heiligen. Het is een gevecht geweest en als zij eenmaal vechten, doen ook zij het zo goed als zij kunnen.

84874 *(Broeksz)*

Op de vraag, waarom op het bulletin, dat de omroepleiders in de studio's op 5 Mei 1945 hebben opgehangen, de V.P.R.O. niet stond, antwoordt de heer *Broeksz*, dat de omroepleiders de V.P.R.O. er inderdaad buiten hebben gelaten, maar zij hebben dat ook voorgelegd aan prof. *Oranje* en deze heeft via prof. *Schermerhorn* — die ook in het illegale contact zat en vóór de oorlog bestuurslid van de V.P.R.O. was geweest — contact opgenomen met de V.P.R.O. Men had daar echter andere inzichten. Tenslotte heeft prof. *Schermerhorn* hen zo ver gekregen, dat zij zich zouden voegen onder prof. *Oranje*. Dus voor de tijd direct na de oorlog was het geregeld. Ten aanzien van het uiteindelijke bestel bestond er echter verschil van mening. De V.P.R.O. stond toen nog onverkort op het standpunt van de nationale omroep. Men weet, dat ds. *Spelberg* benoemd is tot programmadirecteur van de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. Verder zaten daar mej. dr. *N. Bruining* voor de religieuze uitzendingen en de heer *Albach* voor de hoorspelen. Er zat een aantal Hervormden daar op vooraanstaande plaatsen. De heer *Broeksz* heeft aan de S.D.A.P. nog eens een nota geschreven over het feit, dat, als deze opzet doorging, de omroep in wezen geheel kwam in handen van de Hervormde Kerk in ons land.

84491 *(Speet)*

De heer *P. A. M. Speet*, directeur van de K.R.O., begint zijn verklaring met te zeggen, dat hij een rapport heeft geschreven over het radiovraagstuk gedurende de oorlog en vlak er na, hetwelk aan het bestuur van de K.R.O. is uitgebracht. Hierin staat o.m.:

> „Hoewel tijdens den geheelen duur van de bezetting — nadat de omroep-organisatie's bij verordening van den Rijks-Commissaris begin Maart 1941 waren opgeheven — regelmatig contact bleef bestaan tusschen de leidende persoonlijkheden der Radio-Omroep Organisatie's, kwam eind 1942 een meer officieel contact tot stand op verzoek van den heer *K. Vorrink* namens het Vaderlandsch Comité.
>
> De radio-kwestie was punt van behandeling geweest in het Vaderlandsch Comité en de leden van dit Comité gaven aan den heer *Vorrink* opdracht de radiokwestie nader in behandeling te nemen. De heer *Vorrink* stelde zich daarop in verbinding met den heer *Broeksz* van de V.A.R.A. Deze zocht op zijn beurt contact met een persoon van de A.V.R.O., N.C.R.V. en K.R.O. (heer *Speet*).
>
> Dit kleine gezelschap vormde een Radio Comité en uit den aard der zaak (vanwege het gevaar van dergelijke illegale handelingen, samenkomsten etc. gedurende den bezettingstijd) was dit comité slechts beperkt tot enkele personen en bleven de faits et gestes zeer geheim.
>
> Door den heer *Speet* werd en kon zijn contact met het bestuur slechts onderhouden worden met enkele leden van het Dagelijksch Bestuur, den Bisschoppelijk Adviseur en den Juridisch Adviseur.
>
> Het Vaderlandsch Comité had aan dit Radio Comité een opdracht gegeven om zich te beraden over:
>
> 1. den vorm van den Radio Omroep in den overgangstijd (dus direct na de bevrijding totdat een definitief statuut voor den Radio Omroep zou zijn vastgesteld).
>
> 2. Te adviseeren inzake den definitieven status van den Radio Omroep in Nederland (derhalve een toestand, die zou kunnen

worden gecreëerd na het herstel van de mogelijkheid van vrije meeningsuiting en welk radiobestel tot stand zou komen in overleg met de Volksvertegenwoordiging)".

Verder staat er in dit rapport:

„Alle betrokken partijen waren het er over eens, dat de omroepverenigingen de basis zouden vormen van het toekomstig omroepbestel in Nederland (daar immers de vrije uiting van levens- en wereldbeschouwing in de radio als uitgangspunt moest gelden), echter vereenigd in een Federatie.

De Federatie werd opgericht op 28 December 1943."

Welke gestalte, aldus de heer *Speet,* de omroep zou krijgen, was een kwestie van de toekomst. Over de definitieve toestand zou de Regering met het parlement moeten oordelen. In ieder geval hebben de omroepverenigingen zich reeds in December 1943 tot een federatie verenigd. Het rapport vervolgt:

„Intusschen bleek uit ons verstrekte gegevens uit Londen en uit aanwijzingen, komende uit den kring van het inmiddels gecrëerde college van Vertrouwensmannen, dat de gezamenlijke Ned. Omroep (de Federatie) zich zou hebben te groepeeren om een Regeerings-Commissaris (of Gemachtigde voor den Omroep).

De Federatie was unaniem voor aanwijzing van een persoon als zoodanig en hun keuze viel op prof. mr. *J. Oranje.* Deze keuze bleek zeer gelukkig te zijn, daar uit inmiddels ook verkregen contact met den Voorzitter van den Radio-Raad," — dat was toen eigenlijk de plaatsvervangend voorzitter van de Radio-Raad, de heer mr. *de Gaay Fortman* — „het Hoofdbestuur der P.T.T. de illegaliteit, e.a. duidelijk werd, dat ook deze instanties voor den persoon van prof. mr. *J. Oranje* geporteerd waren. Na het verkregen contact (eind 1943/begin 1944) kwam de Federatie voortaan samen onder leiding van prof. Oranje."

84492 *(Speet)*

Over de verhouding tussen de federatie en de Regeringscommissaris zegt de heer *Speet,* dat er een federatie was van de vier grote omroepverenigingen: A.V.R.O., K.R.O., N.C.R.V. en V.A.R.A. In die federatie zaten, om de belangrijkste personen te noemen, voor de A.V.R.O. de heren *Vogt* en *Corver;* voor de K.R.O. de heer *Speet* en een gedelegeerde van het Episcopaat, mr. dr. *P. J. Witteman;* voor de N.C.R.V. de heren *K. van Dijk* en *C. A. Keuning* en voor de V.A.R.A. voornamelijk de heer *J. Broeksz.* Het voorzitterschap van de federatie werd bekleed door de heer *Broeksz* van de V.A.R.A. Toen zij dus contact met de „vertegenwoordiger van de Regering", zoals zij hem noemden, hadden gekregen, kwamen zij bij elkaar. Men kan weliswaar niet zeggen onder voorzitterschap van prof. *Oranje,* maar uit de aard der zaak was de functie van Regeringscommissaris een dusdanig belangrijke, dat de Regeringscommissaris de vergadering toch lijn en richting gaf.

84493 *(Speet)*

Omtrent de vorm, die de radio-omroep in de eerste tijd zou hebben, zegt de heer *Speet,* zich te herinneren, dat de Regeringscommissaris gezegd had: Laten wij nu niet direct na de oorlog weer beginnen met „hier de K.R.O." en „hier de A.V.R.O."; laten wij deze namen voorlopig achterwege laten en laten wij beginnen met een aankondiging: „Hier Radio Nederland". In het Witboek, van de hand van de heer *W. Vogt,* de secretaris van die Commissie, [1]) staat o.m.:

„9°. De Regeerings-Commissaris wenscht als een uitvloeisel van dit beleid:

a. De Omroepvereenigingen vereenigen zich, voor wat haar optreden naar buiten betreft, onder den naam „Radio-Nederland". Onder dezen naam verzorgen zij de programma's en dus niet als afzonderlijke Omroeporganisaties.

Dit optreden geschiedt tot tijd en wijle de Regeerings-Commissaris meent, dat een andere werkwijze kan worden toegepast.

b. Een eventueele terugkeer van de oude Omroepvereenigingen impliceert niet, dat, voor wat de toekomst betreft, de toestand van Mei 1940 zal terugkeeren. In volle rust zal de Regeering te zijner tijd — in overleg met de Volksvertegenwoordiging — moeten beslissen, of de structuur van den Nederlandschen Radio-Omroep veranderd moet worden."

Met die opvatting van de Regeringscommissaris ging het federatiebestuur accoord: de vier omroepverenigingen waren daarover eenstemmig.

De gang van zaken in het begin van Mei 1945 was voor de heren van de omroepverenigingen een enorme teleurstelling. Zij waren vanaf het einde van 1942 met gevaar voor hun vrijheid en dikwijls met gevaar voor hun leven bij elkaar gekomen om gevolg te geven aan de opdracht, die zij van het politieke comité hadden ontvangen. Zij hebben in die tijd hard gewerkt om te kunnen zeggen: Wij komen op de bevrijdingsdag met gave programma's voor het Nederlandse volk.

[1]) Vgl. *W. Vogt,* „Wat er met den Omroep verder gebeurde", Amsterdam 1945, blz. 18.

Bovendien wilden zij hun eigendommen redden. Toen het Militair Gezag kwam, dachten de omroepleiders, dat er een hartelijke samenwerking zou zijn. Die mensen kwamen uit Londen en zij dachten, dat het Militair Gezag met volle sympathie zou staan tegenover wat hier onder grote gevaren was tot stand gebracht en dat hier een algemene verbroedering zou plaats vinden. Het Militair Gezag heeft echter gezegd: Daar heb ik niets mee te maken; ik stel mij op het standpunt van het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit, dat door de Londense Regering is uitgegeven. Dit besluit heeft de heren van de omroepverenigingen in Maart 1945 bereikt.

84498 *(Speet)* Men kon met dit besluit alle kanten uit. Uit de maatregelen, die zij tezamen met prof. *Oranje* hebben getroffen, blijkt wel, dat zij in die dagen in de omroep niet in de vóóroorlogse toestand voor het Nederlandse volk zouden komen. Zij waren zo ver mogelijk gegaan en hebben hun diensten aangeboden. Toen heeft de heer *van den Broek* gezegd, dat hij zich verder ook beriep op instructies van de Regering te Londen. Hij beriep zich op bevoegdheden, die hij (Militair Gezag) zou hebben, en heeft toen inderdaad ook tegen de heren van de Omroepverenigingen gezegd, dat hij de studio's zou kunnen vorderen. Dat was wel zeer harde taal. Toen hebben zij gezegd: In 's Hemels naam, begint u daar niet mee, maar laten wij de kans hebben om met prof. *Oranje* te spreken. Er is bij het eerste onderhoud met de heer *van den Broek* ongetwijfeld over gesproken, dat hij waarschijnlijk de studio's zou vorderen en toen hebben zij gezegd: Doet u nu nog niets, voordat u met prof. *Oranje* hebt gesproken. Prof. *Oranje* zat in het College van Vertrouwensmannen. Hij was dus veel in Den Haag en niet te Hilversum, zodat zij zeiden: de komst van prof. *Oranje* afwachten. Toen heeft de heer *van den Broek* twee dingen beloofd. Er zou een bespreking plaats vinden met prof. *Oranje*. In de tweede plaats heeft de heer *van den Broek* gezegd: „Ik kom Donderdag weer; ik zal zorgen, dat er intussen niet het een of het ander gebeurt, waarvan u zoudt zeggen: hiermede laait de strijd op of hier geschiedt iets, dat onherstelbaar is. Donderdag om tien uur ben ik er weer."

Daarna heeft in de late avond van dezelfde dag, waarop de heer *van den Broek* gearriveerd was, de bezetting van de studio's plaats gevonden. Die vordering hebben de heren van de omroepverenigingen altijd iets zeer hinderlijks gevonden, omdat dit was het breken van een gegeven woord. Veel is daarna uit de aard der zaak verbeterd. Zij hebben natuurlijk ook Militair Gezag beter leren kennen. Door welke gedachte majoor *van den Broek* zich liet leiden, kan de heer *Speet* alleen vermoeden, maar hij weet het niet. De heer *van den Broek* beriep zich op het Tijdelijk Telefoon-, Telegraaf- en Radio-Besluit en op instructies en bevoegdheden,

84504 *(Speet)* die hij had; die heeft hij niet getoond, dus de heer *Speet* weet het niet. Op grond van de bevoegdheden, die aan het Militair Gezag waren verstrekt, kon de heer *van den Broek* de gebouwen vorderen. Hij stond naar de mening van de heer *Speet* op het standpunt: „Ik zit in Eindhoven, ik heb daar maar zeer beperkte mogelijkheden, ik beschik daar slechts over een klein zendertje en beperkte programmamogelijkheden; ik wil zo spoedig mogelijk naar het radiocentrum in Hilversum, waar ik de beschikking zal krijgen over behoorlijke studio's en over de zenders". De heer *van den Broek* heeft niet geprobeerd de vordering aannemelijk te maken. De heer *Speet* weet dat zeker; het is wel vijf jaar geleden, maar hij is bij dat onderhoud op Dinsdagmiddag 8 Mei 1945 aanwezig geweest. Er was één woordvoerder, zoals het altijd in een dergelijke samenkomst gaat. Woordvoerder voor de federatie was toen de heer *J. Broeksz,* die voorzitter van de federatie was; aan de andere zijde was woordvoerder de heer *van den Broek;* tussen deze beiden heeft het gesprek hoofdzakelijk geloopen; de heer *Speet* heeft ook wel een en ander te berde gebracht, maar het gesprek liep hoofdzakelijk tussen de heren *Broeksz* en *van den Broek.*

84509 *(Speet)* De heer *Speet* gelooft, dat men de verdere gang van zaken niet geheel aan het Militair Gezag kan wijten, maar voor een deel ook aan de Regering. Hij heeft de indruk, dat de Regering in die tijd wel belangrijker dingen aan haar hoofd had dan de oplossing van het radiovraagstuk en dat zij zeide: Met Herrijzend Nederland loopt die radio op het ogenblik wel. Telkens is ook de belofte gedaan: nu zullen de omroepverenigingen, althans de federatie, worden ingeschakeld. Dat zou tegen begin Juli 1945 plaats vinden. Daarover is een hele correspondentie met de Minister van Binnenlandse Zaken gevoerd. Men kon niet op tijd klaar komen en het werd verschoven naar tegen Augustus. Intussen was er een wijziging van het Kabinet. Prof. *Schermerhorn* en prof. *van der Leeuw* traden op, laatstgenoemde als Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, speciaal belast met de radiozaken. Daardoor werd het optreden van de omroeporganisaties weer uitgesteld. Toen kwam de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. Dat duurde weer een tijd, omdat men het niet

eens kon worden over de statuten. Radio Nederland in Overgangstijd is eerst in November 1945 begonnen te werken. Tot die tijd is het dus een kwestie van het Militair Gezag geweest.

84510 *(Speet)* Over het ontslag van prof. *Oranje* zegt de heer *Speet,* dat de heren van de omroepverenigingen dit zeer pijnlijk hebben gevonden. Zij zagen in prof. *Oranje* een buitengewoon integer man, die in de bezettingstijd met hen op aangename wijze had samengewerkt en die grote verdiensten had voor het in stand houden van de „con amore" samenwerking tussen de omroeporganisaties. Zij hadden zeer veel respect voor prof. *Oranje.* Op 5 Juli zijn de Ministers *Schermerhorn, van der Leeuw* en *Beel* naar Hilversum gekomen, omdat het urgent werd over het radiovraagstuk te spreken. De heren van de omroepverenigingen hebben daar toen zitten wachten van halfelf af. Toen zijn de Ministers gekomen. De omroepleiders hebben hen in het geheel niet gezien, daar zij direct gingen confereren in de bestuurskamer van de A.V.R.O.-studio. Er is met de omroepleiders toen in het geheel niet gesproken. Daarop is prof. *Oranje* geroepen en met hem heeft een onderhoud plaats gehad. Zij, omroeprepresentanten, hebben wel tot drie uur zitten wachten om met de Ministers te kunnen spreken, doch Minister *Schermerhorn* is slechts even bij hen gekomen en heeft in het kort gezegd: Heren, wij zijn het met het optreden van prof. *Oranje* en zijn doelstellingen niet eens en daarom zijn wij van mening — de heer *Speet* geeft het weer met zijn eigen woorden; het is mogelijk, dat Minister *Schermerhorn* het anders heeft gezegd —, dat er een einde moet komen aan de bemoeiingen van prof. *Oranje.* In de tweede plaats heeft Minister *Schermerhorn* hun gezegd: Heren, ik zal binnenkort ten aanzien van het radiobestel wel de nodige besluiten uitvaardigen; intussen zult u zich er mee moeten verzoenen, dat deze wel in een andere geest zullen zijn dan hetgeen de federatie in dit opzicht wenst. Daarover hebben zij een ogenblikje gepraat, maar het ging „staande beens", de Minister wilde niet gaan zitten; de omroeprepresentanten hebben misschien tien minuten even kunnen praten. Zij hebben dit moeten incasseren en daarmede was het afgedaan.

Toen Minister *Schermerhorn* was vertrokken, is prof. *Oranje* nog een ogenblik in hun midden geweest. Zij waren enigszins terneergeslagen. Er is over en weer gepraat. Prof. *Oranje* heeft in het algemeen weergegeven: De Regering is het met de opzet van de federatie, zoals ik die aanvaard heb en deze ook weer heb gemodificeerd — er was een oorspronkelijke federatie-opzet; toen is de Regeringscommissaris gekomen en hebben er zekere modificaties plaats gevonden — niet eens. Dat heeft dan geleid tot het ontslag van prof. *Oranje.* Nu had prof. *Oranje* een plaatsvervanger, nl. de heer *Schouten* in Amsterdam. De heer *Speet* meent, dat deze ook aanwezig is geweest. Deze zal de situatie nog wel volkomen kennen.

84515 *(Speet)* De heer *Speet* heeft sterk de indruk, dat het ontslag aan prof. *Oranje* werd gegeven door de Minister; dat lag toch wel duidelijk in de gegeven uiteenzetting. De heer *Speet* gelooft wel, dat hij moet zeggen, dat het initiatief kwam van Minister *Schermerhorn,* althans van de Ministers, die daar aanwezig waren.

84517 *(Speet)* Tenslotte wijst de heer *Speet* nog op de kwestie van het in dienst nemen van personeel. Ook op dit punt was een afspraak gemaakt met de vertegenwoordiger van het Militair Gezag; afgesproken was nl.: er zou nog geen personeel in dienst genomen worden. Dit hield verband met het feit, dat ingevolge het eerste lid van artikel 5 van het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit het personeel ontslagen was. Artikel 5, lid 1, bepaalde nl.:

> „Onverminderd de mogelijkheid van ontslag op grond van het Zuiveringsbesluit zijn alle personen, in dienst van of werkzaam bij het Staatsbedrijf „Rijksradio-omroep" met ingang van den dag van inwerkingtreding van dit besluit ontslagen."

Nu heeft het de heer *Speet* gefrappeerd, dat, in strijd met de afspraak om nog geen personeel aan te nemen, er wèl personeel werd aangenomen. Daarover heeft hij op 31 Mei 1945 een brief geschreven aan prof. *Oranje.* Dit heeft natuurlijk ook wel gegriefd. Ondanks de afspraak geen personeel aan te nemen, kwam er een advertentie in de Gooise bladen, behelzende een beroep, dat gedaan werd op het personeel, dat in dienst geweest was van de Nederlandse Radio Omroep, de N.S.B.-omroep. De andere leden van het personeel zeiden dus: wij hebben geweigerd in dienst van de Nederlandse Radio-Omroep te gaan of zijn wel in dienst van de Nederlandse Radio-Omroep overgegaan, maar hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt om na twee, drie of zes maanden de N.R.O., de N.S.B.-omroep, te verlaten. Dit maakte dus een zeer vervelende indruk. Daarna zijn er diverse besprekingen geweest, waarbij de radiorepresentanten de heer *van den Broek* geadviseerd hebben dit niet te doen, maar met de chef van de Personeelsdienst en met zijn personeelschef na te gaan, welk goed personeel beschikbaar was. Op die wijze is dat daarna ook gebeurd. Die anderen zijn toch wel aan bod gekomen. Het is een fout, die toen even gemaakt is.

Een tweede punt, dat zeer onaangenaam geweest is van de zijde van Militair Gezag, maar dat verder buiten de kwestie van de radio-omroep staat, was de kwestie van de papiertoewijzing. Aan de omroepverenigingen werd toen nl. geen papiertoewijzing gegeven. Dit heeft geruime tijd geduurd. Alle mogelijke tijdschriften konden verschijnen, maar zij niet; zij kregen geen papiertoewijzing. De papiertoewijzing was een van de belangrijkste elementen om de omroeporganisaties weer op te bouwen. Men heeft nu eenmaal papier nodig om zijn gedachten in brede kring te kunnen weergeven. Zij beschikten niet over de microfoon; dus moesten zij van de drukpers gebruik maken. Het papier werd hun echter onthouden. Dit is in die tijd hoogst belangrijk geweest.

84777 *(Vogt)* De heer *W. Vogt,* directeur van de A.V.R.O., verklaart, dat de vroegere omroepleiders van pl.m. 1943 af de hoofden bij elkaar hadden gestoken om te beramen, wat zij zouden doen na de bevrijding. Daarvoor zijn verschillende conferenties gehouden te Hilversum en elders en geleidelijk namen meer gestalte aan de denkbeelden, die zij hadden over de samenwerking na de bevrijding tussen de verschillende omroepverenigingen, een samenwerking, die vóór de bevrijding al op natuurlijke wijze ontstaan was en die zij in dezelfde lijn na de bevrijding in ruimer mate hoopten voort te zetten. Van het contact met de collega's kwam contact met de min of meer ondergrondse officiële instanties, met name de tegenwoordige directeur-generaal der P.T.T. *Neher,* ook de oud-directeur-generaal *Damme* en tenslotte via deze met prof. *Oranje.* Deze scheen hun uit de altijd ietwat duistere informaties, die men in de bezettingstijd kon krijgen, de van Regeringswege aangewezen commissaris, die de radio-omroep ter zijde zou staan in het tijdvak na de bevrijding. Zij hebben toen dus contact met de heer *Oranje* gekregen en uit de aard der zaak ook diens oordeel moeten aanhoren over de wijze, waarop de omroep na de bevrijding uit de handen der bezetters zou worden overgenomen. Het contact met prof. *Oranje* is voor het eerst enige maanden vóór Dolle Dinsdag tot stand gekomen.

De heer *Vogt* herinnert zich, dat zij op Dolle Dinsdag uiteengegaan zijn, toen bekend werd, dat de dingen niet zo fraai zouden lopen als zij toen dachten. Toen waren zij al geruime tijd met prof. *Oranje* in contact geweest. Er is een orgaan geschapen, de Federatie van Omroepverenigingen, welke is gesticht ten huize van deken *Wiegerinck* te Utrecht. Zij vergaderden veel in de pastorie van de deken. Daar is in bijzijn van prof. *Oranje* en de heer *Neher* de Federatie van Omroepverenigingen formeel gesticht, hoewel het van tevoren ten huize van

84781 *(Vogt)* de heer *Vogt* in Blaricum al was geschied.

Er waren twee gedachten. De ene was toegespitst op: wat zullen wij concreet doen bij de bevrijding, hoe zullen wij weer bezit nemen van onze eigendommen? De andere betrof de wijze, waarop de omroepverenigingen samen zouden werken, wanneer de bevrijding voltooid was.

84782 *(Vogt)* Daarvoor was een schema gemaakt. Daarin had ieder zijn taak gekregen. Daaromtrent hadden de omroepleiders overeenstemming bereikt met prof. *Oranje,* in wie zij meenden te mogen zien de vertrouwensman van de Regering. Er waren enkele punten, die prof. *Oranje* anders wilde dan zij. Ten opzichte van sommige punten hebben zij toegegeven en ten opzichte van andere hebben zij hem bewogen hun zienswijze te volgen.

Daarna volgde dan de bevrijding, die de eerste dagen volgens program verliep, want zonder veel moeite konden zij zich weer meester maken van de onderscheidene studio's en daar ook een proclamatie of bekendmaking openbaarmaken, waarin zij mededeelden, dat zij het gezag weer in handen hadden genomen, hetgeen voor 90 pct. van het personeel geen wonder was, omdat men hen als oud-bestuurders van de radio-omroep kende. En toen is op, naar de heer *Vogt* meent, 8 Mei 1945 alles ondersteboven gegooid en hebben zij de grote farce beleefd van de Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag. Men kon niet aanstonds uitzenden, omdat er geen electriciteit was. Men kon dus de studio's niet inschakelen aan de zender. Toen verscheen het hoofd van de sectie Radio van het Militair Gezag, de reserve-majoor *van den Broek,* die de omroepleiders vertelde, dat alles, wat zij hadden gedaan, in strijd met zijn instructies was, dat het papier, waarin zij hun gezag hadden aangekondigd, verwijderd moest worden, dat de studio's gevorderd moesten worden, enfin, zij duikelden van een volmaakt geordende, kalme en normale toestand in de grootst mogelijke herrie. Er werden conferenties gehouden, waar alle omroepverenigingen bij vertegenwoordigd waren, ook enkele figuren, die zich naderhand hebben teruggetrokken, zoals pastoor *Kaarsgaren,* omdat er toen van de K.R.O. niemand beschikbaar was. De omroepleiders hebben toen de vertegenwoordiger van het Militair Gezag bezworen: laat de toestand, zoals hij is; waarom zoudt gij die geordende toestand in de war sturen, loopt het soms niet goed? Maar majoor *van den Broek* was niet te vermurwen en beriep zich op de instructies, die hij van de Regering

had ontvangen. De heer *Vogt* heeft deze instructies intussen nooit letterlijk horen voorlezen. De omroepleiders hebben gezegd: zelfs indien gij instructies hebt, doch gij vindt een toestand, die niet met de instructies in overeenstemming is — want uw instructies passen op chaos en anarchie en gij vindt hier orde en regelmaat en mensen, die ervaring en rechten hebben —, waarom zoudt gij dan niet terugkeren tot uw opdrachtgever en zeggen: ik vind iets geheel anders dan ik gedacht heb, hier is geen plaats voor een optreden van het Militair Gezag anders dan zuiver formeel. Maar niets baatte.

Op de 8ste Mei 1945 bleek uit enige symptomen, dat men een of andere coup d'état voorbereidde om de studio's in bezit te nemen. De omroepleiders hadden een bescheiden mate van intelligence service en de heer *Vogt* vermoedde, dat men hen op de een of andere wijze, wanneer zij de studio's zouden verlaten, de toegang daartoe zou ontzeggen. Van 's middags vier uur af is de heer *Vogt* in de studio gebleven en tegen zijn gewoonte in, want zijn aanwezigheid was 's avonds niet noodzakelijk, omdat men niet uitzond, heeft de heer *Vogt* toebereidselen gemaakt om in de studio te blijven slapen, omdat hij dacht: als ik er uitgezet word, wil ik er spectaculair uitgezet worden. De heer *Vogt* heeft toen de heren *Broeksz* en *van Dijk* gevraagd te komen. De heer *van Dijk* van de N.C.R.V. is gekomen evenals de heer *de Jong,* ook van die vereniging. De heer *Vogt* had ook de heer *Oranje* gaarne gezien, maar die kon niet; dus waarschuwde hij zijn plaatsvervanger, zijn secretaris, de heer *Schouten.*

84784 *(Vogt)*

Om pl.m. 7 uur 's avonds arriveerde een detachement van de B.S. Dit detachement kwam met een papier met stempels o.a. van de plaatselijke commandant, een papier, dat nog altijd een lachsucces bij de radio is en dat luidde:

„Meneer,

Het Nederlands Militair Gezag gelast mij U op te dragen alle sleutels van de studio's A.V.R.O. benevens de bij de sleutels behorende kentekeningen alsmede de hoofdsleutel en loper aan mij af te geven.

Ik verzoek U deze sleutels vóór vanavond 8 uur aan mijn hoofdkwartier hotel Gooiland af te leveren."

Daaronder staat dan nog aangetekend: „Ontvangen te 18.40 van *J. Haverlag,* ord. 9 Mei 1945". Dat was dus de dag na het drama van 8 Mei (de heer *Vogt* moet enig voorbehoud maken wat de datum betreft).

Toen arriveerde dus de wacht van de B.S., die de studio kwam bezetten. De heer *Vogt* heeft zich naar de Canadese commandant begeven en hem gevraagd: wat doen wij met de B.S.? Hij zat er aanvankelijk mee, maar vroeg de heer *Vogt* de B.S. toe te spreken en te vragen, of ze buiten wilden waken. Daardoor werd een rabarbergeroep ontketend, want dat was niet de bedoeling, maar men ging naar buiten en er ontspon zich tussen de commandant van de B.S. en die van de Canadese wacht een debat — buiten dus — over de vraag, wie nu eigenlijk die volmaakt rustige studio moest bewaken. Dat eindigde met de beslissing van de Canadese commandant om de heer *Vogt* te verzoeken zich te begeven naar zijn chef om hem dit probleem voor te leggen. Aangezien de heer *Vogt* al reden had te vermoeden, dat, als hij de studio verliet, hij er niet meer inkwam, heeft hij zich bereid verklaard, onder voorwaarde, dat hij een gewapende schildwacht meekreeg, opdat hij weer in de studio kon terugkeren. Dat werd toegestaan. Zij zijn toen naar de chef gegaan, aan wie de heer *Vogt* heeft uiteengezet, dat het volslagen overbodig was, dat iemand hen bewaakte. Het is geëindigd met het vertrek van de B.S., terwijl de commandant zeide, dat hij contact zou opnemen met hogere leiding der Binnenlandse Strijdkrachten.

Daarna kregen de omroepleiders een ogenblik respijt, totdat verscheen — het was inmiddels duister geworden; het was begin Mei, dus het zal toen 9 uur of half tien zijn geweest — majoor *van den Broek* en na talloze conferenties bij kaarslicht — er was geen ander licht — werd hun, d.w.z. de heren *van Dijk, Schouten, de Jong* en *Vogt,* bevolen de studio's te verlaten. Dat bevel werd gegeven door de Canadese commandant, daartoe gelast door de hoger in rang zijnde Nederlandse majoor *van den Broek.* De heer *Schouten* heeft tevergeefs zijn machtiging van prof. *Oranje* getoond. Hij legitimeerde zich met allerlei stukken, die hij bij zich had van prof. *Oranje.* Niets baatte. Zij werden er op de punt van de bajonet uitgezet. Aangezien zij de uitzetting voorzien hadden, hadden zij prof. *Oranje* gevraagd onmiddellijk in te grijpen en de volgende dag is er een afgezant gekomen van Minister *Beel.* Dat was de tegenwoordige prof. *Brugmans,* destijds kapitein van het Militair Gezag. Wat in het daarop gevolgde onderhoud precies besproken is, weet de heer *Vogt* niet, maar zij waren de volgende dag vóór 12 uur weer in de studio's. Het was toen ongedaan gemaakt.

Daarna — dat was niet te voorkomen — werd het beheer over de radio in handen van het Militair Gezag gelegd. Van de voorberei-

dingen van de heren van de omroepverenigingen kwam daardoor niets terecht. Zij werden ter zijde geschoven. Zij mochten alleen in de studio's zijn, omdat men toegaf, dat deze hun eigendom waren en er geen reden was om de eigenaars uit hun bezit te weren.

84785 *(Vogt)* Op de vraag, of de heer *van den Broek* nog duidelijk heeft gemaakt, waarom hij tot de vordering overging, antwoordt de heer *Vogt,* dat er niet anders kwam dan de talloze malen gegeven verzekering, dat zijn opdracht luidde de studio's in bezit te nemen en de Nederlandse radio te bedrijven. De heren van de radio hebben herhaaldelijk verzekerd, dat zij er uiterst verbaasd over waren, dat een dergelijk optreden van de kant der Regering te Londen was gelast, omdat zij alle reden hadden om aan te nemen, dat prof. *Oranje* de vertrouwensman van diezelfde Regering te Londen was, en dat, al mochten zij dan misschien, in welk opzicht ook, verdacht zijn gemaakt te Londen, de onverdachtheid van prof. *Oranje* toch boven iedere twijfel verheven was en tenslotte, dat men later zou kunnen uitzoeken, of er werkelijk een blaam op hun reputatie rustte.

84787 *(Vogt)* Het betoog van de heren van de radio tegenover de heer *van den Broek* kwam hierop neer: voordat gij tot zulke maatregelen overgaat, versta u met prof. *Oranje.* Die verwijzing naar prof. *Oranje* maakte bitter weinig indruk op de majoor van het Militair Gezag. De papieren van prof. *Oranje* stonden bij hem niet hoog genoteerd! Zij hebben gezegd: wend u dan tot uw lastgevers te Eindhoven. Daar bevonden zich de heren *Beel* en *Gerbrandy,* daar bevond zich de Regering.

84790 *(Vogt)* Op 8 Mei 1945 werden de studio's overgenomen door het Militair Gezag. Dit werd de volgende dag op last van de Regering verzacht in die zin, dat degenen, die er uitgezet waren, er in mochten komen, maar de heren van de omroepverenigingen hadden niets te zeggen en te bevelen, dus de bezetting bleef. Er werd geen nota genomen van wat er voorbereid was. Men effectueerde een toestand, die men zich te Londen als nodig had verbeeld, een toestand, die echter niet op de werkelijkheid sloeg, want alles was even geregeld en rustig.

Daarna is het drama gekomen van de talloze besluiteloosheden van de Regering over de vraag, hoe nu de gedaante van het omroepbestel na de bevrijding zou moeten zijn. Prof. *Oranje* zette natuurlijk uiteen wat de omroepleiders zich hadden voorgesteld, gaf daaraan zijn gezag en instemming. Later kwam hij hun dan verslag doen en deelde mede, dat hun schema door de Regering niet kon worden aanvaard, maar dat een daarop lijkende situatie, die in menig opzicht wel principieel en fundamenteel verschilde, maar de omroepleiders toch het feitelijk gezag gaf, gekozen moest worden in plaats van hetgeen zij hadden voorbereid. De datum, die daarvoor was gesteld, werd geleidelijk verschoven. Er kwam steeds wat tussen, zodat het tegen het einde van het jaar was, voordat er iets van terecht kwam. Intussen namen de omroepverenigingen alle noodzakelijke maatregelen. De A.V.R.O. liet De Radiobode weer verschijnen. Er kwam onmiddellijk een telegram van het Militair Gezag „te velde", dat men hun papier zou onthouden. De Radiobode werd daarmede getorpedeerd. Overal doken krachten op, die het er op gezet hadden te verhinderen, dat de oude omroepverenigingen haar taak weer zouden opnemen. Deze moest in handen blijven van het Militair Gezag.

84794 *(Vogt)* Toen het Kabinet-*Schermerhorn* optrad en professor *van der Leeuw,* de Minister van Onderwijs, met de radio werd belast, werd de zaak opnieuw uitgesteld, totdat de Minister-President zelf op de zoveelste Juli bij de omroepleiders in de A.V.R.O.-studio is gekomen, vooraf aangekondigd. De heren van de radio waren ontboden om 11 uur. Pas om kwart voor drie kregen zij iets van de Minister te zien. Al die tijd heeft de heer *Schermerhorn* in de directiekamer geconfereerd met Minister *van der Leeuw,* de heer *Brugmans,* prof. *Oranje* en naar de heer *Vogt* meent, mr. *Prinsen.* Het was te 2.45 uur een dramatisch binnentreden in hun midden van prof. *Oranje* en prof. *Schermerhorn,* waarbij de laatste niet de moeite nam het gezelschap te begroeten, maar het ietwat neusophalend bekeek. Prof. *Schermerhorn* nam althans een voor de heren van de radio allergrievendste houding aan en zeide, dat, wat men uitgebroed had in de conferentie, wel niet in de smaak zou vallen van de heren, die hier wachtten, want dat hij gemeend had geheel anders te moeten beslissen dan door prof. *Oranje* was voorgesteld. Hij moest er bijvoegen, dat de meningsverschillen zo diep waren, dat hij gemeend had, deze van zijn taak te moeten ontheffen.

84797 *(Vogt)* Prof. *Oranje* is vrij kort daarop ernstig ziek geworden, zodat de omroepleiders het contact wel verloren hebben, maar hij heeft zich herhaaldelijk tegenover de heer *Vogt* bitter uitgelaten over de bejegening, die hij daar van de heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn* had ontvangen. De heer *Vogt* kon wel merken, dat prof. *Oranje* daardoor zeer gegriefd was en niet zou nalaten daarvan te doen blijken bij een voorkomende gelegenheid. De heer *Schermerhorn* was de manifestatie van wat men later noemde „de doorbraak", de wildeman,

die met ruwe stappen door een porceleinwinkel liep en alles omgooide. Hij had nergens verstand van: hij apprecieerde geen enkele waarde; hij was voor geen enkel argument ontvankelijk, en — laat de heer *Vogt* het maar eerlijk zeggen — volgde zijn eigen stijve kop. Zijn standpunt was de gedachte van een algemene omroep. Dat was de tegenstelling en natuurlijk leefden de uit Engeland gekomen heren ook in de illusie: met die omroepverenigingen — die zwart waren gemaakt — en de personen van die omroepverenigingen moet worden afgerekend. Het was heel vervelend, dat die heren van de omroepverenigingen er waren!

De heer *van den Broek* had het ideaal om de radio in de nieuwe geest van Londen in Nederland over te planten en daarvan de leiding te nemen. Dat was stellig zijn ambitie. Die ambitie werd niet weinig gesteund door de opdracht: die omroepverenigingen moet u volledig aan de kant zetten. Dat heeft hij ook gedaan. Hij heeft gedacht — en in het licht van de stemmingen en illusies van 1945 is dat volkomen begrijpelijk —: „Nu beginnen wij een nieuw radioleven in Nederland, alles één, alles verenigd en ik de baas!"

84803 *(Vogt)*

Eerst tegen het einde van het jaar is dat gebrekkige en zielige lichaam „Radio Nederland in Overgangstijd" gesticht, waarbij een scheiding werd gemaakt tussen het voorbereiden en het uitvoeren van de programma's. De omroepverenigingen bereidden de programma's voor en de stichting „Radio Nederland in Overgangstijd" voerde de programma's uit, hetgeen natuurlijk van begin af aan voor iedere vakman een absurditeit was. Dit is zo nauw aan elkaar gekoppeld, dat het onzin is daarin een scheiding te maken. Maar dat waren de instructies. Maar hoewel die organisatievorm hun heel weinig aanstond, was het voor lieden, die toch al zulke slechte stellingen innamen, wijs tenminste een paar loopgraven te heroveren, maar met het grimmige voornemen ook de rest van de stellingen later te nemen, wat hun ook gelukt is.

Tenslotte vestigt de heer *Vogt* er nog de aandacht op, dat over de heer *Speet* en hem geoordeeld is door een zuiveringscommissie-*Drost, van der Dussen* en *Vroom* en dat het oordeel van deze commissie luidde: volkomen vrij van blaam. Hij protesteert er tegen, dat hij tengevolge van machinaties, waartoe het parket van de Bijzondere Rechtspraak zich tot zijn spijt heeft geleend, op 24 Augustus 1946, in de week, waarin het rapport van de zuiveringscommissie afkwam, werd gearresteerd. Dank zij het nobele ingrijpen van de heer *Kesper* heeft de opsluiting slechts een week geduurd. Hij is daarna onvoorwaardelijk buiten vervolging gesteld.

84881 *(de Jong)*

De heer *J. de Jong Czn.*, werkzaam bij de N.C.R.V., heeft de ontvangst en het optreden van de heer *van den Broek* in de A.V.R.O.-studio meegemaakt, toen deze als een weldoorvoede man, trillend van energie, stond tegenover een aantal mensen, die zeer mager waren en die nog niet zoveel energie konden opbrengen. De heer *de Jong* heeft ook het moment meegemaakt, waarop de heren van de omroepverenigingen op verzoek van de heer *van den Broek* uit de studio's werden gebonjourd. Het was een dramatische avond. De eerste ontmoeting met de heer *van den Broek* was 's morgens om elf uur geweest. De heren van de omroepverenigingen hebben hem toen met enige plechtigheid en vrolijkheid ontvangen, maar het verkeerde al spoedig in een andere stemming, hoewel het niet onwelwillend werd. De heer *van den Broek* heeft hun eenvoudig medegedeeld: ik heb met de heren niets te maken; ik heb andere instructies; de heren hebben een volkomen verkeerde opvatting; wat doet gij eigenlijk hier, want het is in strijd met het K.B., dat u hier is en mij is opgedragen te voorzien in de radio-uitzendingen. Wat halen de heren bovendien in hun hoofd? Het lijkt wel, of de tijd langs u heengegaan is; de heren hebben niets meer te vertellen. Wat u hier doet, is mij een raadsel; ik heb eigenlijk niets meer met u te doen.

De heer *van den Broek* was het niet eens met de positie, die de omroepleiders aan prof. *Oranje* toekenden. Hij meende, dat de positie van prof. *Oranje* niet in overeenstemming was met de doeleinden van de Regering. De heer *van den Broek* heeft hun wel beloofd, toen die tegenstelling ontstond, hoewel de persoonlijke verhoudingen alleraardigst waren, dat hij geen maatregelen zou nemen, voordat hij nader met hen zou hebben gesproken en liefst te zamen met prof. *Oranje*. Die afspraak heeft de heer *van den Broek* helaas niet gehouden. De heer *de Jong* weet niet, of dat uit persoonlijke overwegingen was dan wel ingevolge zijn opdracht. Dinsdag 8 Mei 1945 is de heer *van den Broek* bij hen geweest en hij had afgesproken Donderdagmorgen om 10 à 11 uur een nadere bespreking te hebben, maar de zaak is heel anders gelopen. De omroepleiders zaten in de studio's geïnstalleerd. De A.V.R.O. was het middelpunt; daar hadden zij allerlei besprekingen over wat zij zouden doen. Er ging al een gerucht, dat er iets ging gebeuren; de heer *de Jong* was helemaal niet verbaasd, toen hem gevraagd werd naar de A.V.R.O.-studio te komen.

Daar hoorde hij, dat de B.S. de studio hadden willen bezetten, maar dat de Canadezen dat eigenlijk niet goed vonden.

's Avonds bleek het bij de studio zo te zijn, dat de B.S. die wilden bezetten, terwijl de Canadezen zeiden, dat het niet nodig was, omdat er overal rust en orde heersten. De Canadese wachtcommandant zou orders halen. De omroepleiders hebben toen zekerheid gevraagd. De heer *de Jong* is niet mee geweest naar de commandant. De omroepleiders begrepen maar niet, wat dit alles betekende. De commandant zei: De bevelen komen van de Nederlandse autoriteiten, hoe kunnen jullie dan zelf ook autoriteitje spelen? Totdat als deus ex machina te voorschijn kwam de man, die alles had bevolen, de heer *van den Broek*. De heer *de Jong* vond het optreden van de heer *van den Broek* niet erg tactisch. De heer *de Jong* heeft zich nog vermeten buiten de studio een persoonlijk gesprek met hem te hebben, omdat het de verkeerde kant uitging. De heer *de Jong* kreeg alleen maar ten antwoord, dat hij rustig moest zijn en dat hij de volgende dag bij hem wel een baantje kon krijgen bij de radio. De heer *de Jong* heeft toen een onvriendelijk woord gezegd en is weggelopen.

Toen de omroepleiders er uit lagen, werd de zaak weer heel anders. De heer *de Jong* heeft toen meegemaakt de totstandkoming van de Commissie voor de Radio-omroep, waarin hij aanvankelijk een plaats had, die hij echter heeft ingeruimd voor de heer *van Dijk*. De heer *de Jong* heeft toen nog meegedaan aan het voorbereiden van het uitgeven van de Omroepgids. Hij heeft zich beziggehouden met interne zaken betreffende het programma. Er was deze tegenvaller, dat zij de programma's klaar hadden, maar dat zij niet konden worden gedrukt, omdat de omroepverenigingen geen papiertoewijzing hadden. De heer *de Jong* is niet tegenwoordig geweest bij de conferentie van 5 Juli 1945 met de drie Ministers. Hij heeft later prof. *Oranie* nog dikwijls gesproken; deze heeft woordelijk tegen de heer *de Jong* gezegd: „Ik ben weggeschopt". De heer *de Jong* heeft van verschillende kanten het dramatische onderhoud toegelicht gekregen. Professor *Oranje* was er zeer verontwaardigd over. Hij heeft toen gezegd: Ik zal geen maatregelen nemen tegen de mensen, die mij dit hebben aangedaan; er zal eerst tijd overheen moeten gaan. Hij had geen rancune in dit opzicht.

84887 *(de Jong)*

De heer *de Jong* heeft getracht er achter te komen, hoe het mogelijk was, dat het Militair Gezag op deze manier optrad. Op grond van de schaarse gegevens, die hierover te verkrijgen waren — hij heeft ook getracht uit Londen allerlei inlichtingen te krijgen en wat er over gepubliceerd is, heeft hij gelezen —, heeft hij zich wel een opinie hierover gevormd. Hij heeft die opinie neergelegd in een tijdschriftartikel. De conclusie, waartoe de heer *de Jong* tenslotte in dat artikel kwam, was:

> „De practijk van het Londense Radiobesluit is geweest, dat het heeft dienst gedaan als blokkering van een onmiddellijk rechtsherstel en van een herleving van de Nederlandse radio-wetgeving. Daartoe heeft bijgedragen, dat de Sub-sectie Radio van het Militair Gezag, welke had moeten zijn een apparaat tot hulpverlening aan de burgers, in werkelijkheid was een organisatie, die benut werd om een bepaalde omroeppolitiek door te zetten. Dit bracht mede, dat velen, die er deel van uitmaakten, zich beschouwden als de blijvende kern van een nieuw te creëren omroep".

De heer *de Jong* heeft daarvoor geraadpleegd o.m. het verslag van de Radiocommissie Terugkeer en wat er verder vanuit Londen is verteld omtrent het tot stand komen van het Koninklijk besluit. Het voorgaande is eigenlijk de conclusie, waartoe hij persoonlijk is gekomen.

84891 *(de Jong)*

Over het optreden van de heer *van den Broek* zegt de heer *de Jong*, dat hij altijd gedacht heeft, dat deze uitvoerde wat hem was opgedragen, maar de heer *de Jong* heeft wel eens de indruk gehad, dat hij die opdracht met graagte uitvoerde. Het was juist zo moeilijk ten aanzien van het Militair Gezag te zeggen: is dit nu het optreden van iemand, die ruime bevoegdheden heeft om naar omstandigheden te handelen of is dit het optreden van iemand, van wie men zou moeten zeggen; hoe zit het eigenlijk? De heer *van den Broek* heeft zijn optreden altijd gebaseerd op artikel zoveel van het Koninklijk besluit, volgens hetwelk de Minister buiten machte was de uitzendingen te verzorgen. Dit gold helemaal niet, want de Minister was niet buiten machte. Toen er later een commissie voor de omroep kwam, is het Militair Gezag blijven doordraaien, niet omdat de Minister buiten machte was, maar omdat men een andere oplossing wenste. Het heeft nog tot Januari 1946 geduurd. Toen de zaak zich ging consolideren, kon men moeilijk zeggen, dat het Militair Gezag alleen op grond van dat artikel de uitzendingen verzorgde. De heer *de Jong* heeft altijd het gevoel gehad, dat men blij was, dat er uitzendingen plaats vonden; men traineerde de zaak om te zien, hoe

men het zou regelen, maar de oplossing van Hilversum wilde men in ieder geval niet. Het Militair Gezag had ook zulke grote bevoegdheden. Als het zei: de studio's zijn gevorderd, dan waren zij gevorderd; het Militair Gezag maakte over al deze dingen niet zoveel bezwaar. De heer *de Jong* heeft nooit kunnen verklaren, hoe de verhoudingen lagen.

85198 *(Schouten)* De heer *J. Schouten,* toentertijd secretaris van prof. mr. *J. Oranje,* verklaart, dat hij ten dele een behoorlijk inzicht heeft gekregen in de aard van de werkzaamheden en de visie van prof. *Oranje* in verband met het radiovraagstuk. Prof. *Oranje* werd benoemd tot Vertrouwensman van de Regering en doordat hij niet op twee plaatsen tegelijk kon zijn, heeft hij de heer *Schouten* als plaatsvervanger voor de radioaffaire aangewezen. Daartoe heeft de heer *Schouten* enige zittingen bijgewoond van een kleine commissie, die in de bezettingstijd samenkwam en op de dagen na de bevrijding heeft de heer *Schouten* prof. *Oranje* vertegenwoordigd te Hilversum. Dit hield in, dat er zoveel mogelijk moest worden gezorgd, dat het niet een dringen naar de microphoon zou worden, zodat er geen ongewenste personen toespraken zouden houden. De omroepverenigingen werkten in die tijd in federatief verband en direct na de bevrijding hebben zij weer bezit genomen van de studio's. Later is er een schermutseling geweest met het Militair Gezag, dat de omroepverenigingen aan de kant heeft geschoven. Hierbij is de heer *Schouten* aanwezig geweest.

85206 *(Schouten)* Majoor *van den Broek* zei, dat de constellatie, zoals die bestond, dus dat de omroepverenigingen in federatief verband zouden werken, niet naar de wens was van de Regering. Het optreden van de heer *van den Broek* vond de heer *Schouten* zeer onbehoorlijk, omdat hij met behulp van de Canadezen de omroepverenigingen de gebouwen uitgooide. Prof. *Oranje* was toen niet aanwezig. Bij monde van de heer *van Dijk* van de N.C.R.V. hebben de heren van de radio gevraagd, of er niet een ogenblik bedenktijd kon worden gegeven, maar dit werd niet toegestaan.

85214 *(Schouten)* Over het ontslag van prof. *Oranje* zegt de heer *Schouten,* dat deze heeft medegedeeld, dat Minister *Schermerhorn* zich niet kon verenigen met het beleid, dat prof. *Oranje* in deze radio-aangelegenheid had gevoerd. Professor *Oranje* heeft zijn ontslag gekregen. Na afloop

85215 *(Schouten)* van de bespreking van 5 Juli 1945 te Hilversum heeft Minister *Schermerhorn* dit officieus medegedeeld. Prof. *Oranje* vond deze gang van zaken allermiserabelst; hij was er zeer verontwaardigd over. De bemoeienis in oorlogstijd met de omroepverenigingen was zeer nauw geweest. De omroepverenigingen waren in federatief verband tot elkaar gekomen en op een gegeven ogenblik werd door de hele zaak een streep gezet. De heer *Schouten* meent, dat er toen sprake van was, dat er van Regeringswege de wenselijkheid bestond, dat er een commissie zou worden ingesteld, hoewel dit niet werd medegedeeld. Er werd alleen meegedeeld, dat de Regering een ander beleid wenste.

83441 *(Kruls)* Generaal *Kruls* weet niet, door wie de instructies aan het Militair Gezag zijn gegeven, maar het gehele radiovraagstuk is in volkomen overeenstemming met en volgens aanwijzing van de Regering behandeld. Radio Oranje is te Londen gebleven en de naam is ook behouden. Herrijzend Nederland is te Eindhoven gesticht als een Regeringsomroep, onderhouden door het Militair Gezag; deze werd te Hilversum voortgezet. Welke de overwegingen waren om zich op dit standpunt te stellen, kan de heer *Kruls* zich niet herinneren. Te Londen zijn vele commissies geweest, die zich met het radiovraagstuk hebben beziggehouden. Niet alleen gedurende de Militair Gezagsperiode, maar voor de hele toekomst, welke na de bevrijding weer voor ons zou liggen. De heer *Kruls* weet niet meer wie er allemaal in die commissies zaten; zelf is hij er nooit bij geweest. Als hij zich wel herinnert, was de hele strekking van de adviezen en van de richtlijnen, welke daarbij door de Regering zijn vastgesteld, dat er geen omroepverenigingen meer zouden komen. De exploitatie door Herrijzend Nederland werd als eerste noodzakelijke maatregel beschouwd om het doel, dat men voor zich zag, te verwezenlijken. Wat het Militair Gezag in de eerste tijd heeft gedaan ten aanzien van de radio, moet natuurlijk in een ander licht worden gezien; men hoefde dat niet voor de toekomst op te bouwen. Voorzover hem bekend, was dit in rechte lijn met de ontwikkeling, welke men zich te Londen had voorgesteld, waarvan natuurlijk niet iedereen geloofde, dat het op deze wijze zou blijven bestaan. Minister *van Boeyen* hield zich zeer intensief met het radiovraagstuk bezig.

83450 *(Kruls)* De heer *van den Broek* is onmiddellijk na de bevrijding naar Hilversum gegaan. De heer *Kruls* zou niet willen zeggen, dat de opdracht om direct na de bevrijding de zender in de studio te Hilversum vast te leggen van de Regering is gekomen. Dit was een maatregel, die direct noodzakelijk was, omdat niemand wist wie zich er wel en wie zich er niet meester van zou maken. De hele verdere ontwikkeling ten aanzien van het radiovraagstuk is wel degelijk van de Regering uitgegaan.

82988 *(Gerbrandy)*

Op de vraag, of het Militair Gezag, dat na de bevrijding te Hilversum heeft ingegrepen, bepaalde opdrachten met betrekking tot de radio had, zegt de heer *Gerbrandy,* dat de radio speciaal door de heer *Beel* is behandeld, die Minister van Binnenlandse Zaken was, onder wie volgens de afspraak weer de radio zou komen. De heer *Gerbrandy* weet er wel van en men is wel bij hem geweest, maar hij is meer toeschouwer dan beslisser geweest.

85765 *(Beel)*

De heer *Beel* heeft bemoeiingen gehad met de radio in de korte tijd, die aan de bevrijding is voorafgegaan en zeker daarna tot het moment, waarop de radio is overgegaan naar Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, hetgeen een van de punten bij de Kabinetsformatie was, waaromtrent toen is beslist, dat het zou overgaan. Toen de heer *Beel* Minister van Binnenlandse Zaken werd, trof hij twee adviseurs aan op het terrein van de radio, pater *Dito* en de tegenwoordige secretaris-penningmeester van de V.A.R.A., kapitein *Lebon.* Pater *Dito* is maar kort adviseur gebleven. De heer *Beel* heeft toen kapitein *Lebon,* omdat hij aan het Militair Gezag was verbonden, althans militair was, gehandhaafd en hem ook als zijn adviseur opdracht gegeven op de begroting en de rekening en de financiële gestes van Herrijzend Nederland toezicht te houden, hetgeen wel eens wrijving gaf ten aanzien van de heer *van den Broek,* maar tenslotte voor de heer *Beel* de verantwoordelijkheid beter deed dragen, dan wanneer het zonder meer werd overgelaten aan het Militair Gezag. Zijn bemoeiingen zijn in die twee maanden, einde Februari tot Mei 1945, waarin hij overbelast was met bestuursvoorzieningen in bevrijd gebied en het inwerken in de zaken van het Ministerie, beperkt geweest. De heer *Beel* heeft geen reden gevonden, juist op grond van de vrijheid van beweging, die de regeling van Minister *van Boeyen* liet, daarin wijziging te brengen.

De kwestie van de radio heeft moeilijkheden veroorzaakt, omdat in Nederland een opzet was ontworpen, die te Londen niet is aanvaard, moeilijkheden, die in het contact, hetwelk de heer *Beel* met prof. *Oranje* had, duidelijk naar voren zijn gekomen en waarbij nochtans het contact met prof. *Oranje* zeer goed is gebleven. Alleen na de overgang naar het nieuwe Kabinet hebben die besprekingen geleid tot een breuk tussen de Regering en prof. *Oranje.* De heer *Beel* heeft ten aanzien van de radio na de bevrijding de eis gesteld, dat hij het contact met de radio-omroepverenigingen pas op kon nemen, wanneer er een zuivering in de besturen had plaats gevonden. Waar die verenigingen een zelfstandig karakter droegen, heeft hij in overweging gegeven zelf de nodige voorzieningen te treffen. Over de vraag, hoe het op het moment, wanneer die zuivering had plaats gevonden, verder zou gaan, waren de meningen in 1945 zeer verdeeld. De heer *Beel* heeft zich niet voorgesteld, dat dit zonder meer een teruggang naar de vooroorlogse tijd zou zijn. Hier komt men weer bij een ander contact, dat na de bevrijding met de heer *Beel* werd gezocht door de groep, die de radio meer gecentraliseerd wenste te zien: de Nationale Omroep. Die meningen stonden dus scherp tegenover elkaar.

De heer *Beel* heeft voor zichzelf wel eens de gedachte gehad — dat is echter alleen een gedachte geweest, die gedachte is niet volledig uitgewerkt —, dat een bepaald terrein van de radio gemeenschappelijk zou worden behandeld, doch dat de principiële sferen volledig tot haar recht zouden kunnen komen, een gedachte, die eigenlijk ten dele verwezenlijkt is, toen de heer *Kesper* belast is met het voorzitterschap van de Radio-Unie. De verdere ontwikkeling heeft de heer *Beel* slechts in het begin gevolgd, d.w.z. hij heeft zelf nog een korte periode in dit opzicht verantwoordelijkheid gedragen. Deze gedachte stond hem dus wel voor de geest, nl. niet zonder meer terug naar het verleden en niet zonder meer de Nationale Omroep. In die nauwelijks

85767 *(Beel)*

twee maanden nl. van Mei tot Juli heeft de heer *Beel* er niet naar gestreefd aanstonds een concrete oplossing te bereiken. Er hebben wel enkele besprekingen plaats gehad. Hij herinnert zich, dat men in de grote vergaderzaal van het Departement van Binnenlandse Zaken een uitvoerige bespreking heeft gehad, maar de meningen stonden zeer ver uiteen.

Op de vraag, of hij, zoals is verklaard, het optreden van de heer *van den Broek,* nl. het vorderen van de studio's, niet bepaald heeft toegejuicht, zegt de heer *Beel* te geloven, dat het meer de vorm was, waarin het gebeurde en dat het geschiedde zonder zijn voorkennis. Die studio's te Hilversum waren tenslotte nodig, omdat Eindhoven maar beperkte mogelijkheden bood. Het feit op zich had minder zijn critiek dan dat het gebeurde zonder zijn voorkennis en zonder dat was overwogen, of het wel noodzakelijk was dit op deze wijze te doen.

85769 *(Beel)*

Op de opmerking, dat bij de strijd, welke er over de bevoegdheden van het Militair Gezag en die van de afzonderlijke Ministers in het najaar van 1944 is geweest, van de kant van de chef staf van het Militair Gezag wel de stelling is geponeerd, dat een Minister, die iets van het Militair Gezag gedaan wenste te krijgen, dat ingevolge de

bepalingen van het Besluit op de bijzondere staat van beleg moest doen door een beslissing van de Regering uit te lokken, omdat de chef staf alleen instructies van de Regering kon krijgen, zegt de heer Beel, dat hij persoonlijk dit steeds zo heeft gezien, dat de Minister van Binnenlandse Zaken, voorzover de maatregelen het binnenlands bestuur betroffen, dus niet bij maatregelen van militaire aard, daarin steeds zou worden gekend en dat, als er conflicten waren tussen de chef staf van het Militair Gezag en hem, hij zich kon wenden tot het gehele Kabinet. De huidige Commissaris der Koningin der provincie Friesland was toen chef sectie Binnenlands Bestuur. Hoeveel besprekingen daar hebben plaats gevonden, weet de heer *Beel* niet, maar het zijn talrijke geweest en steeds op zeer prettige, constructieve en vruchtbare wijze. Er is geen circulaire uitgegaan dan in overeenstemming met hem, als Minister.

Het is de heer *Beel* bekend, dat er te Hilversum over het radiovraagstuk tussen enkele Ministers en anderen een bespreking heeft plaats gehad, voordat prof. *Oranje* en de vertegenwoordigers van de omroepverenigingen werden toegelaten. Die bespreking had plaats een dag of tien na de vorming van het Kabinet *Schermerhorn-Drees*. Er werd dus haast mee betoond. De heer *Beel* durft niet te zeggen — als hij de vergadering zelf had geleid, zou het hem duidelijker voor ogen staan —, of het een ontslagname is geweest of een ontheffing van prof. *Oranje* door de Regering.

85772 *(Beel)*

Waar het verschil tussen de Regering en prof. *Oranje* lag, herinnert de heer *Beel* zich niet precies. Hij kan wel zeggen, dat het Kabinet geen definitief standpunt ten aanzien van het radiovraagstuk had ingenomen. Het was pas tien dagen na de vorming van het Kabinet, maar de heer *Beel* gelooft wel te mogen zeggen, dat prof. *Schermerhorn* en prof. *van der Leeuw* ten aanzien van de radio geprononceerde meningen hadden en dat juist met betrekking daartoe een botsing gemakkelijk te verklaren is, een botsing, ten aanzien waarvan ook oorzaken van verder terugliggende datum zijn te onderkennen. Maar men kan het voor een deel terugbrengen tot het geschil, dat er lag tussen de opzet van het College van Vertrouwensmannen en de Regering te Londen over de positie van prof. *Oranje*. Prof. *Oranje* zou de leiding krijgen en in de constructie van de heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn* paste zeker niet de figuur van *prof. Oranje* met de duidelijk uitgesproken opvattingen, die hij had.

Te Londen was al bekend, dat de opvattingen, die hier door de Vertrouwensmannen werden gehuldigd, geenszins strookten met de wensen, die de Regering daar had. Dat is tot uitdrukking gekomen in de telegramwisseling. Geheel met zekerheid durft de heer *Beel* dit overigens niet zeggen. Naar de opvatting van het College van Vertrouwensmannen zou prof. *Oranje* in de overgangstijd de leiding hebben. Dat botste tegen de opvatting van de Regering te Londen. Die leidende positie van prof. *Oranje*, waardoor hij zijn stempel zou drukken op de overgangstijd op het gebied van de radio-organisatie, botste ook tegen de opvattingen van prof. *van der Leeuw* en prof. *Schermerhorn* of, men kan zeggen: botste ook met de opvattingen, die in die bespreking door de heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn* namens de Regering naar voren werden gebracht. Daaruit behoeft overigens nog niet de conclusie te worden getrokken, dat de Regering te Londen dezelfde opvatting had op het gebied van de radio-organisatie als het Kabinet-*Schermerhorn*. Maar de persoon en de leidende positie van prof. *Oranje* stonden zowel bij de eerste als de laatste constructie in de weg. Men kan het als volgt uitdrukken: Bij prof. *Gerbrandy* en ook bij zijn Kabinet te Londen lag zuiver in de bedoeling een overgangsregeling te treffen zonder dat daarbij de principiële vraag werd betrokken van de definitieve opzet op het gebied van de organisatie van het radiowezen voor de verdere toekomst. Bij de heren *Schermerhorn* en *van der Leeuw* lag echter zeker ten grondslag hun eigen visie nopens de ontwikkeling van het radiowezen in de toekomst. In dit opzicht was er dus een groot verschil. De Regering te Londen had nooit voorzieningen willen treffen, die verder gingen dan de plaats van het radiowezen in de overgangstijd.

85775 *(Beel)*

Of de heer *van den Broek* van tevoren op de hoogte was van de ontwikkeling op het gebied van de radio-omroepverenigingen, kan de heer *Beel* niet beoordelen. De heer *van den Broek* zal van de chef staf van het Militair Gezag wel hebben vernomen, voor zoveel deze door de Minister-President was ingelicht, over hetgeen in de bedoeling van de Regering lag ten aanzien van de radio-omroepverenigingen. Verdere wetenschap zal hij niet hebben gehad. Of hij door de heer *Gerbrandy* is ingelicht over die telegramwisseling, kan de heer *Beel* niet zeggen. De heer *van den Broek* was te Londen leider van Radio Oranje geweest en als zodanig stond hij onder Minister-President *Gerbrandy*. Het zou de heer *Beel* niet verwonderen, als in het contact met prof. *Gerbrandy*, juist ten aanzien van het radiobeleid, de telegramwisseling, die is gevoerd tussen Londen en Nederland, aan de heer *van den Broek* bekend zou zijn geweest. Op de opmerking,

dat de heer *van den Broek* als leider van Herrijzend Nederland in September 1944 naar het Zuiden is gegaan, zegt de heer ***Beel,*** dat het wel mogelijk is, dat juist ten aanzien van de radio die telegramwisseling later is geweest.

85792 *(Schermerhorn)* Met betrekking tot de gebeurtenissen en het besprokene gedurende en na de conferentie op 5 Juli 1945 te Hilversum tussen de Ministers enerzijds en prof. *Oranje* en de omroepverenigingen anderzijds, verklaart de heer *Schermerhorn,* dat men ten aanzien van het standpunt van de Regering, althans van de Ministers, die op die conferentie waren, twee dingen moet onderscheiden. In de eerste plaats hun standpunt ten opzichte van de radiopolitiek in grote trekken. In de tweede plaats de bijkomende omstandigheid van hun taxatie van diegenen, die namens de radioverenigingen optraden. De heer *Schermerhorn* wil niet zeggen, dat er niet een zekere correlatie tussen deze twee overwegingen bestond, in zoverre, dat hij persoonlijk niet helemaal zonder radioverleden was, hetgeen misschien wel een nadeel is geweest.

85793 *(Schermerhorn)* De heer *Schermerhorn* heeft jarenlang in de V.P.R.O. gezeten, van 1926 af tot op dat ogenblik, dus bijna 20 jaar. Als zodanig had hij natuurlijk diverse heren van dat gezelschap ook leren kennen. Hij heeft ook meegemaakt wat er in de oorlog was gebeurd. Hij heeft toen ook besprekingen meegemaakt. Hij was niet zo verrukt over de houding van sommigen van deze heren, die op het moment vrij belangrijk waren, althans trachtten dat weer te worden. Men moet ook niet vergeten, dat op dat moment de zuivering te Hilversum nog een vrij belangrijke rol speelde. De heer *Schermerhorn* gelooft, dat hij tevoren al gezegd had, dat er een enkele man was, die hij a priori daar op die dag niet zien wilde. Het is ook bepaald noodzakelijk geweest dat te zeggen, omdat de heer *Schermerhorn* er vrij zeker van is, dat deze anders op de mat zou hebben gezeten. Dergelijke beelden moet men even in aanmerking nemen. Meestal heeft men het idee, dat het maar om één man ging, maar er was nog een tweede, waaromheen een zeker spel gespeeld heeft. De heer *Schermerhorn* had op dat moment dus niet bar veel sympathie voor dit gezelschap. Daar stond prof. *Oranje* natuurlijk volkomen buiten; die had daar niets mee te maken. Hij stond daar op zich zelf mijlen ver boven.

Als de heer *Schermerhorn* nu teruggrijpt naar wat zij nastreefden, dan was dat in wezen een nationale organisatie, waarin de levensbeschouwelijke elementen een zeker zelfstandig bestaan zouden kunnen voeren en voor eigen verantwoordelijkheid werken. Als men nu tegen hem zegt: Daarvoor had u toch eigenlijk de omroepverenigingen nodig?, dan is hij geneigd te zeggen: Inderdaad, daarvoor waren omroepverenigingen nodig, maar niet deze.

85796 *(Schermerhorn)* Het accent ligt bij de heer *Schermerhorn* in dit verband voornamelijk op de structuur. Wanneer men zegt: Waarom hebt u deze lieden in de hoek laten staan?, dan antwoordt de heer *Schermerhorn:* wij hebben wel met prof. *Oranje* en niet met die omroepverenigingen gesproken, voor een belangrijk deel omdat het een probleem was, dat naar de overtuiging van de heer *Schermerhorn* te maken had met de Regeringscommissaris en pas indirect met de omroepverenigingen. Die heren hadden echter een enigermate ander standpunt, hetgeen de heer *Schermerhorn* in verband met de traditie, die in die wereld te Hilversum heerste, ook wel begrijpen kon. De heer *Schermerhorn* kan werkelijk niet precies weergeven, wat in dat gesprek gespeeld heeft; daarvoor is het te lang geleden. Het staat vast, dat zij een gesprek over het beleid hebben gehad. De grondslag van het ontslag is geweest, dat prof. *Oranje* de oude omroepverenigingen in veel sterkere mate naar voren wenste te laten komen dan met het standpunt van de Minister van Onderwijs en van hem in overeenstemming was; het standpunt van de heer *Beel* herinnert de heer *Schermerhorn* zich niet meer; hij herinnert zich niet eens, dat deze er bij is geweest.

Vraagt men hem achteraf, wie er dichter bij de idee van het realiseerbare in ons vaderland is geweest, prof. *Oranje* of de Ministers,

85798 *(Schermerhorn)* dan moet hij zeggen: prof. *Oranje.* Maar één ding is, als de heer *Schermerhorn* het zich goed herinnert, ook waar, nl. dat hetgeen later na de bevrijding bij prof. *Oranje* aanvaardbaar was, ook al afweek van datgene, wat tijdens de bezetting met prof. *Oranje* besproken

85803 *(Schermerhorn)* is. De heer *Schermerhorn* gelooft achteraf, dat misschien, wanneer prof. *Oranje* inderdaad de kans zou hebben gekregen, hij met dit gezelschap meer had kunnen aanvangen dan de toenmalige Regering en dat hij iets dichter bij haar eigen ideeën zou hebben kunnen blijven dan zij het kennelijk met dit gezelschap heeft gekund. Er is b.v. een latere bespreking geweest, die van 6 of 7 November 1945, waarin met de omroepverenigingen een compromis werd gesloten. Met dit compromis waren de Ministers toen nogal tevreden. Zij meenden, dat zij een hele stap verder waren, maar later hebben zij ervaren, dat de pink, die de Regering heeft gegeven, is omgetoverd in een hele hand en arm er bij, die door de heren van de omroepverenigingen werden genomen. Dit is wat de taxatie van de heer *Scher-*

merhorn van het gezelschap toch altijd zodanig doet zijn, dat hij er toch niet geheel zeker van is, dat ook een man als prof. *Oranje* het hiermede op den duur zou hebben gerooid.

85804 *(Schermerhorn)*

De Regering had in Juli 1945 wel een concreet idee, hoe de organisatie van de radio zou moeten worden, echter geen gedetailleerde voorstelling. Men zou het in enkele woorden kunnen omschrijven als een nationale organisatie, waarbinnen de verschillende geestelijke stromingen in ons volk een zelfstandig bestaan zouden hebben. De bedoeling was, dat om te beginnen de gemeenschappelijke taak centraal zou worden vervuld en in de tweede plaats, dat er wel een toewijzing plaats vond, maar niet van de programma-onderdelen, dit wil zeggen, dat ieder een bepaalde mogelijkheid kreeg naar eigen believen zijn tijd te gebruiken; dit is in die tijd niet aanvaard, omdat — het klinkt enigszins hard — naar de stellige overtuiging van de heer *Schermerhorn* hier machts- en bezitsinstincten van bepaalde lieden een zeer grote rol hebben gespeeld. Dit is natuurlijk een structuur, waarbij de eigen organisatie een bijna immateriële taak krijgt.

Het geheel zou een grote stichting zijn. De heren *van der Leeuw* en *Schermerhorn* zijn uitsluitend uitgegaan van het standpunt, dat er een rationele organisatie moest zijn en zij waren daarbij min of meer geinspireerd door de doublures in de programma's en de moeilijkheden in het verleden, maar zij hebben de strijd verloren. Hij is direct bereid dat te erkennen. Nederland heeft dit niet gewild en daarmede is het uit.

85812 *(Schermerhorn)*

Na die vergadering van 5 Juli 1945 was prof. *Oranje* bepaald gegriefd. Dat heeft de heer *Schermerhorn* persoonlijk uitermate betreurd. Het was niet zo vreselijk eenvoudig in deze discussie en er zijn natuurlijk over en weer wel verwijten gevallen, maar overigens staat de heer *Schermerhorn* op het standpunt, dat een Regering het recht en de plicht heeft mensen in een dergelijke functie, die niet het beleid wensen te volgen, dat zij wenst te voeren, naar huis te sturen en te vervangen. De heer *Schermerhorn* weet zeker, dat, wanneer prof. *Oranje* en hij later nog eens gelegenheid zouden hebben gehad er rustig over te praten, het zeker tussen hen persoonlijk geen moeilijkheden zou hebben opgeleverd. Waarschijnlijk heeft prof. *Oranje* iets beter dan de heer *van der Leeuw* en hij op dat ogenblik gezien, dat hij toe moest geven en dat zij op dat ogenblik niet bereid waren toe te geven. Dat is het conflict geweest.

Op 27 Juli 1945 heeft prof. ir. *W. Schermerhorn* in zijn „Praatje op de brug" een rede gehouden met betrekking tot de radio. [1]) Hierin kondigt hij aan, dat de staatsradio van Herrijzend Nederland alleen bedoeld was voor de eerste periode na de bevrijding. De Regering meent, dat hieraan thans een einde dient te komen en dat de regeling van de omroep weer in handen dient te worden gelegd van een orgaan, dat in het bijzonder in zijn geestelijke werking, zoals deze in het omroepprogramma tot uitdrukking komt, een grote onafhankelijkheid tegenover de Staat moet bezitten.

[1]) Bijlage 158 A.

De Regering heeft gemeend een oplossing te moeten vinden in de oprichting van een tijdelijke stichting „Nederlandsche Radio-Omroep in overgangstijd". In het bestuur van deze stichting worden in de eerste plaats 5 leden aangewezen; uit het bestuur van ieder der 5 omroepverenigingen één. Zij worden in het stichtingsbestuur benoemd op grond van hun kwaliteit van bestuurslid ener omroepvereniging. Naast deze bestuursleden van omroepverenigingen zullen worden uitgenodigd om toe te treden tot de stichting: iemand, behorende tot het katholieke volksdeel, de voorzitter van de interkerkelijke radiocommissie, een vooraanstaand sociaal-democraat en de voorzitter van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen.

Voorts doet prof. *Schermerhorn* mededeling van het feit, dat afgezien is om aan prof. *Oranje* de leiding van deze stichting op te dragen en dat mr. *L. A. Kesper* het voorzitterschap van het stichtingsbestuur op zich zal nemen.

Voor de samenstelling van het omroepprogramma zullen commissies van advies worden benoemd, waarvan de bevoegdheden door het stichtingsbestuur zullen moeten worden geregeld. De Regering geeft daarbij als richtlijn, dat het de bedoeling is aan geestelijke en maatschappelijke stromingen zover zelfstandigheid te verlenen als met de samenstelling van een goed harmonisch en technisch verantwoord programma in overeenstemming is te brengen.

In het stichtingsbestuur worden geen vertegenwoordigers van de Regering aangetroffen. Zij heeft zich ertoe beperkt te bepalen, dat vertegenwoordigers van de Departementen van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Binnenlandse Zaken steeds de bevoegdheid bezitten de vergaderingen van het stichtingsbestuur bij te wonen, zonder daarin een stem te hebben. Tot zover de rede van de heer *Schermerhorn*.

[2]) Bijlage 158 B.

De stichtingsacte [2]) is op 28 Juli 1945 verleden. De geldmiddelen der stichting worden behalve door het stichtingskapitaal, éénhonderd gulden, gevormd door:

a. bijdragen uit de opbrengst van de van Rijkswege te heffen retributie wegens het gebruik van radio-ontvanginrichtingen;

b. suppletoire bijdragen uit de Rijksschatkist.

De stichting wordt bestuurd door een bestuur van ten minste negen leden. Dezen worden door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen benoemd en ontslagen. Aan het stichtingsbestuur kunnen adviserende leden worden toegevoegd. De vergaderingen van het bestuur kunnen steeds door de Ministers van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Binnenlandse Zaken of hun vertegenwoordigers worden bijgewoond. De leden van het bestuur hebben, behoudens ontslag door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, zitting voor de tijd van de duur van de stichting. Het bestuur is verantwoording van zijn handelingen verschuldigd aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en brengt telkens na drie maanden rapport uit aan deze Minister.

De bedrijfsvoering van de omroep berust bij een bedrijfsraad, samengesteld uit een programmadirecteur, een technisch directeur en een administratieve directeur. Deze directeuren worden door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen benoemd en ontslagen. Aan de bedrijfsraad kunnen door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen adviserende leden worden toegevoegd. De bedrijfsraad volgt de aanwijzingen op, hem door de voorzitter van het stichtingsbestuur gegeven. De bedrijfsraad is verantwoording verschuldigd aan het stichtingsbestuur en brengt maandelijks aan dat bestuur rapport uit.

De V.A.R.A. heeft enige beschouwingen [1]) gegeven omtrent de verschillen tussen de door de Minister-President, prof. ir. *W. Schermerhorn,* in zijn radiorede van 27 Juli 1945 in uitzicht gestelde stichting „Nederlandse Radio Omroep in overgangstijd" en de stichting „Radio Nederland in den overgangstijd, zoals deze blijkens de stichtingsacte van 28 Juli 1945 tot stand gekomen is.

[1]) Bijlage 158 C.

Met betrekking tot de voorbereiding van hetgeen op het gebied van de radio na de bevrijding zou moeten geschieden is uit het door de commissie ingestelde onderzoek wel gebleken, dat er niet voldoende coördinatie heeft bestaan tussen hetgeen de Regering te Londen en de door haar aangewezen Vertrouwensmannen in Nederland op dit gebied hebben gedaan.

De Regering te Londen heeft in het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit van 17 September 1944, no. E 118, ten aanzien van de radio een regeling getroffen, die in hoofdzaak hierop neerkwam, dat aan de Duitse maatregelen op radiogebied een einde zou worden gemaakt, terwijl voor de tijd na de bevrijding de nodige armslag werd gehouden. In afwachting van nader te treffen voorzieningen zou de samenstelling en uitvoering van de programma's van de binnenlandse omroep, met inbegrip van hetgeen via de radiodistributie zou worden uitgezonden, geschieden op de wijze, door de Minister van Algemene Zaken te bepalen. Voorts werd in art. 9, lid 2, van bedoeld besluit gezegd, dat, indien de Minister van Algemene Zaken tengevolge van de stand van de krijgsverrichtingen of anderszins buiten staat zou zijn te voorzien in de wijze van de samenstelling en de verzorging van de programma's van de binnenlandse omroep, het Militair Gezag de programma's verzorgt, die naar het oordeel van dit gezag moeten worden uitgezonden. Op basis van deze bepalingen heeft de Minister van Algemene Zaken, de heer *van Boeyen,* aan de chef staf Militair Gezag bij schrijven van 5 Januari 1945 een instructie gegeven, o.m. inhoudende, dat het Militair Gezag met uitzondering van ieder ander, zolang dat door de Minister van Algemene Zaken nodig wordt geoordeeld, overeenkomstig het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit de omroep zal verzorgen, dat het geen gebruik zal maken van personen, in dienst geweest van of werkzaam geweest bij het „Staatsbedrijf Rijksradio-omroep" en evenmin voorshands van personen, die bij een omroepvereniging werkzaam zijn geweest, dat geen contact zal worden gezocht noch overleg zal worden gepleegd met de bestuurders van de diverse omroeporganisaties en dat de zuivering eerst van hoog tot laag moet worden doorgevoerd.

Intussen hadden in Nederland de omroepverenigingen in samenwerking met het lid van het college van Vertrouwensmannen, prof. mr. *J. Oranje,* geautoriseerd door Vertrouwensmannen, een regeling voorbereid voor haar optreden na de bevrijding, waarbij het streven naar een zekere mate van samenwerking tussen de omroepverenigingen onmiskenbaar was. Naast een gemengd bedrijf „De Nationale Omroep" voor de gemeenschappelijke behartiging van een aantal technische aangelegenheden, zou er een Federatie van Omroepverenigingen komen, die alle belangen, welke de omroepverenigingen gemeen hebben, en het in stand houden van een cordiale samenwerking tussen de verenigingen zou behartigen. Een coördinatie-instantie (P.C.I.) met verordenende bevoegdheid, bestaande uit door

de omroeporganisaties aangewezen vertegenwoordigers, zou tot taak hebben doublures in de programmastof te voorkomen en deze stof dusdanig te ordenen, dat een harmonisch en evenwichtig programma zou worden verkregen. Aan prof. *Oranje* was daarbij door Vertrouwensmannen voor de overgangstijd de positie van Regeringscommissaris toegedacht.

In de winter 1944/'45 was in het contact tussen de Regering te Londen en Vertrouwensmannen reeds gebleken, dat met betrekking tot de radio verschil van mening bestond. Uit de door de commissie hierboven opgenomen telegramwisseling krijgt men dienaangaande het volgende beeld. Begin October 1944 is uit Londen bericht, dat men daar het optreden van prof. *Oranje* in de radio-aangelegenheid ongewenst en overbodig oordeelde. Uit het telegram van de heer *van der Gaag* van 27 Januari 1945 blijkt, dat de oorzaak daarvan gelegen heeft in het feit, dat men te Londen, op grond van uit Nederland ontvangen berichten, destijds ten onrechte in de veronderstelling heeft verkeerd, dat prof. *Oranje* samenwerking had gezocht met de op grond van collaboratie gecompromitteerd geoordeelde heren *Dubois* en *Enserinck*. In het telegram van de Regering van 26 October 1944 komt dit bezwaar niet meer voor. De veronderstelling is niet gewaagd, dat de heer *van Roijen* op dit punt inmiddels de nodige opheldering had verschaft. In laatstgenoemd telegram wordt nu verklaard, dat gedurende de allereerste tijd, met name tijdens de militaire operaties, de omroep door het Militair Gezag verzorgd moet worden, doch dat dit uitdrukkelijk opdracht heeft gekregen zo mogelijk met representatieve deskundigen en personen te rade te gaan, terwijl voorts wordt gezegd, dat de Regering stellig gebruik kan en zal maken van de belangrijke arbeid, die in Nederland reeds is verricht en dat zij voornemens is geen enkele verdere maatregel te nemen, zolang niet in en met Nederland overleg kan worden gepleegd.

Gezien deze mededelingen, kan de commissie begrijpen, dat men aan Nederlandse zijde, waar men bovendien de werkelijke verhoudingen veel beter kende dan te Londen, op de ingeslagen weg is doorgegaan, in de verwachting, dat men het gedurende de militaire overgangsphase met het Militair Gezag over een voor die tijd geldende regeling wel eens zou worden. Aangezien prof. *Oranje* overleden is en de andere Vertrouwensmannen het radiobeleid in sterke mate aan hem hebben overgelaten, is dit alles niet precies meer te reconstrueren, doch de commissie meent met het vorenstaande niet ver van de werkelijkheid af te zijn.

De na de bevrijding van Hilversum ontstane moeilijkheden zijn, naar het oordeel van de commissie, in eerste instantie te wijten aan het feit, dat de gedachtenwisseling tussen de Regering te Londen en Vertrouwensmannen over de vraagstukken, op de radio betrekking hebbende, niet voldoende is voortgezet, waardoor een gebrek aan coördinatie is ontstaan. Het is moeilijk thans nog vast te stellen, welke zijde daarvoor het meeste verwijt treft.

Toen op 8 Mei 1945 de vertegenwoordiger van het Militair Gezag, majoor *van den Broek,* te Hilversum arriveerde, zijn er grote moeilijkheden ontstaan. De omroepverenigingen hadden zich, uitgaande van de onder auspiciën van Vertrouwensmannen getroffen regeling, in de studio's geïnstalleerd, waardoor de heer *van den Broek* een situatie aantrof, die hij niet verwacht had.

Het optreden van de heer *van den Broek* hiertegenover is, naar de mening van de commissie, niet in alle opzichten tactvol geweest; met name was de vordering van de studio's een maatregel, die met enig behoorlijk overleg te voorkomen ware geweest. Aan het door de heer *van den Broek* aangevoerde argument, dat de vordering mede noodzakelijk was om zich te verzekeren van het bewijsmateriaal voor zuiveringsacties, dat in de archieven van de studio's aanwezig zou kunnen zijn, kan de commissie niet al te grote waarde toekennen, omdat, naar haar oordeel, ook wel andere conservatoire maatregelen op dit punt mogelijk waren geweest dan een vordering van de gehele studio's. De commissie is voorts van oordeel, dat de heer *van den Broek* in ieder geval juister had gehandeld door de komst van prof. *Oranje* af te wachten en met hem overleg te plegen, alvorens tot maatregelen over te gaan. Mede, omdat hij, naar de commissie op grond van de afgelegde verklaringen moet aannemen, op Dinsdag 8 Mei 1945 aan de vertegenwoordigers der omroeporganisaties toegezegd had vóór Donderdag 10 Mei geen definitieve maatregelen te zullen nemen, was voor zulk een overleg alle gelegenheid geweest. Zeker was de wijze, waarop de vordering is geschied, niet gelukkig. Een opvatting, waaraan de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Beel,* reeds onmiddellijk, nadat hij daarvan kennis kreeg, uiting heeft gegeven. De heer *Beel* heeft dan ook de omroep-organisaties reeds de volgende dag weer tot haar studio's toegelaten, al bleef dan ook de vordering voorlopig nog gehandhaafd.

De commissie kan aanvaarden, dat de heer *Beel,* toen hij zich, na

deze gebeurtenissen met het radiovraagstuk moest gaan bezig houden, voorop heeft gesteld, dat de representanten van de omroep-verenigingen eerst aan een zuivering moesten onderworpen worden, zodat de door hem getroffen overgangsmaatregel om een Commissie voor de Radio-omroep in te stellen op de wijze, zoals hij dat heeft gedaan en waarbij prof. *Oranje* tot Voorzitter van deze commissie werd benoemd, haar aannemelijk voorkomt.

De heer *Beel* heeft bij zijn verhoor onderstreept, dat het standpunt van de toenmalige Regering alleen betrekking had op datgene, wat onmiddellijk na de bevrijding met de radio moest gebeuren en dat de Regering zich op dat moment niet liet leiden door opvattingen omtrent het toekomstige radiobestel. Dit werd anders, toen het Kabinet-*Schermerhorn-Drees* aan het bewind kwam. Het optreden van de Minister-President, de heer *Schermerhorn,* in de vergadering van 5 Juli 1945 te Hilversum, werd kennelijk wel degelijk beïnvloed door zijn opvattingen over hetgeen er in de verdere toekomst met de radio moest gebeuren. Een en ander heeft op die datum geleid tot een breuk tussen de Regering en prof. *Oranje,* die nog steeds door de omroepverenigingen als haar vertrouwensman werd beschouwd. Hoewel te aanvaarden is, dat de Regering aan de samenwerking met prof. *Oranje* een einde heeft gemaakt, omdat de Regering moeilijk verder kon werken met iemand, die een principieel ander inzicht had, meent de commissie, dat de wijze, waarop dit is geschied, verre van fraai is te noemen. Tegenover iemand van de verdiensten van prof. *Oranje* had een andere wijze van optreden stellig aanbeveling verdiend.

De commissie meent zich tot deze enkele opmerkingen over het kort na de bevrijding met de radio gebeurde te moeten beperken. In het bijzonder gaat zij niet in op de algemene achtergrond van de geschillen, die toen aan de dag zijn getreden, omdat die algemene achtergrond ook thans nog van belang is bij de uiteindelijke regeling van het radiovraagstuk, welke in het parlement nog aan de orde moet komen.

Eén lid wil te kennen geven, dat zijns inziens het Kabinet-*Schermerhorn* met betrekking tot de organisatie van het radiowezen in beleid is tekortgeschoten. Hoewel een definitieve regeling van het radioprobleem bij wetsbesluit, buiten het parlement om, in de periode vóór 20 November 1945 niet verlangd had kunnen worden, meent dit lid, dat niettemin dit Kabinet in gemeld tijdvak een zodanige voorbereiding tot een definitieve opzet van de structuur van het toekomstige radiobestel had kunnen en moeten tot stand brengen, dat een ontwikkeling van het radiowezen in de lijn van de in de bezetting gegroeide gedachte van een nationale omroep — en dan een waarlijk nationale omroep —, waarin alle geestelijke en maatschappelijke stromingen tot haar recht zouden komen, verwezenlijkt kon worden.

Bovendien acht dit lid het uiterst onbevredigend en strijdig met de doelstelling van een zodanige omroep, dat in de door de Regering opgerichte tijdelijke stichting „Radio Nederland in den Overgangstijd" niet ook een communist als lid, en zelfs niet als adviserend lid, is aangewezen.

XVI. De crisis-Burger

Mr. *J. A. W. Burger,* die op 5 Mei 1943 uit Nederland naar Engeland vertrokken was, werd, na aanvankelijk werkzaam te zijn geweest op het Departement van Sociale Zaken, op 11 Augustus 1943 benoemd tot Minister zonder Portefeuille. Zijn taak wordt in de toespraak van de Koningin [1]) van 2 September 1943 als volgt omschreven: „Minister *Burger* is uitgenoodigd zich te belasten met den bouw van een omlijsting, waarin Nederland in burgerlijken zin actief ingepast kan worden." Aldus werd mr. *Burger* speciaal belast met de „terugkeervraagstukken". Zoals in hoofdstuk IX reeds is vermeld, volgde de heer *Burger* op 31 Mei 1944 de heer *van Boeyen* op als Minister van Binnenlandse Zaken. Enige onderwerpen, die tot dat moment bij Binnenlandse Zaken werden behandeld, werden toen overgedragen naar het door de heer *van Boeyen* beheerde Departement van Algemene Zaken. Deze taakverdeling werd vastgesteld bij Koninklijk besluit van 3 Juni 1944, E 41. Van het begin van zijn ministerschap af heeft de heer *Burger* zitting gehad in de Commissie Terugkeer.

De heer *Burger* kwam voor de eerste maal in botsing met Minister-President *Gerbrandy* naar aanleiding van het feit, dat de heer *Gerbrandy* de speciale taak, waartoe de heer *Burger* als Minister zonder Portefeuille was geroepen, naar de mening van laatstgenoemde niet duidelijk had uiteengezet aan de andere collega's-Ministers, waardoor hij stuitte op weerstanden, die hij aanvankelijk niet begreep.

Door zijn benoeming tot Minister van Binnenlandse Zaken kreeg de heer *Burger* nog meer direct te maken met de terugkeerproblemen en had hij bovendien het apparaat daartoe ter beschikking, hetgeen zijn positie uiteraard veel sterker maakte. De heer *Burger* werd tezamen met de Minister-President en de Ministers van Financiën, van Justitie en van Oorlog aangewezen tot „Minister-kwartiermaker".

Op of omstreeks 24 November 1944 arriveerden deze Ministers-kwartiermakers in Nederland. De komst van Engeland naar Nederland werd door de militairen, zoals in hoofdstuk XII reeds is vermeld, nogal bemoeilijkt. Onmiddellijk na zijn overkomst heeft de heer *Burger* zijn licht opgestoken in de provinciale hoofdplaatsen Den Bosch, Maastricht en Middelburg en eveneens liet hij zich voorlichten door de waarnemend Commissaris van dat gedeelte van Gelderland, dat reeds bevrijd was. Hij is toen overgegaan om een voorpost van het departement te 's-Hertogenbosch op te richten, het bureau Binnenlandse Zaken. Hierover en ook over andere kwesties kreeg de heer *Burger* de moeilijkheden met het Militair Gezag, welke in hoofdstuk XII reeds zijn beschreven. Terwijl aan de ene kant de heer *Burger* moeilijkheden had met het Militair Gezag, waren er aan de andere zijde grote moeilijkheden over het vraagstuk van de bestuursvoorziening vlak na de bevrijding. Met name waren er ernstige geschilpunten over de wijze en over het tijdstip, waarop de vertegenwoordigende lichamen tot stand moesten komen. Ten aanzien hiervan kan verwezen worden naar hoofdstuk XI. Op 2 Januari 1945 waren op verzoek van de Minister-President alle Ministers weer te Londen samengekomen, teneinde een vergadering van de Ministerraad te doen plaats vinden. Op deze vergadering zou o.m. een aantal vraagstukken, welke de heer *Burger* in zijn op 17 December 1944 namens de in Nederland aanwezige Ministers aan de Minister-President geschreven brief [2]) had vermeld, aan de orde komen, zoals:

de verhouding tussen Regering en Militair Gezag, waarbij er op aangedrongen werd generaal *Kruls* te ontslaan;

de noodzakelijkheid, dat iedere Minister, die in bevrijd gebied op een bepaald moment aanwezig was, als Minister-kwartiermaker moest worden beschouwd;

de toestand, geschapen door de ziekte van de heer *van den Broek,* waardoor deze in de onmogelijkheid kwam te verkeren om de beide departementen, welke onder zijn leiding stonden, te beheren;

de kwestie-*van Mook;*

het feit, dat het niet-politieke Bureau Inlichtingen met willekeurige personen te Eindhoven confereerde over toekomstige Ministers;

de vertegenwoordigende lichamen.

[1]) Bijlage 159.

31499 *(Burger)*

31517 *(Burger)*

31584 *(Burger)*

31589 *(Burger)*

31592 *(Burger)*

31594 e.v. *(Burger)*

[2]) Bijlage 115.

31598 *(Burger)*

31598 e.v. *(Burger)*

Over de Ministerraad-vergadering van 2 Januari 1945 zegt de heer *Burger* het volgende: „De gezagscrises in bevrijd gebied werden door mij uiteengezet, er werden veel wijze woorden gesproken, maar er werd niets gedaan."

Op 4 Januari 1945 is de heer *Burger* weer teruggegaan naar Nederland, aangezien zijn moeder, die in bevrijd gebied verbleef, ernstig ziek was. Van de Minister-President ontving de heer *Burger* toen een briefje van de volgende inhoud:

„Amice collega,

Tot mijn groot verdriet vernam ik, dat U naar Nederland moest vertrekken, wijl Uw moeder ernstig ziek is. Mijn beste wenschen zijn voor haar herstel. Het komt mij wel goed voor — Hare Majesteit de Koningin belde mij op —, dat, indien dat redelijk uitvoerbaar is, U terugkeert, zoodra dat kan om de besprekingen hier bij te wonen.

Ook is het aanbevelenswaardig, zulks in verband met de bekende moeilijkheden, Uw bezoek te beperken tot wat de toestand van Uw moeder noodig maakt.

„Nogmaals mijn beste wenschen en, zoo mogelijk, ook mijn beleefde groeten aan Uw moeder."

Dit, aldus de heer *Burger*, is het briefje, waarop de heer *Gerbrandy* doelt in het bekende Witboek, wanneer hij zegt, dat de heer *Burger* in strijd met zijn instructies de bewuste radiorede heeft uitgesproken. De heer *Burger* beschouwde dit briefje slechts als een hartelijk gebaar.

Op 14 Januari 1945 hield hij voor de radio te Eindhoven een rede tot het Nederlandse volk. De noodzaak tot het houden van deze rede heeft de heer *Burger* in een nota [1]) welke hij op 29 Januari 1945 aan alle Ministers gericht heeft, als volgt omschreven: In bevrijd gebied heerste een nerveuze stemming, waarin telkens geruchten over de terugkeer van de Duitsers geloof vonden. Zulke geruchten wonnen aan kracht na het Duitse offensief in de Ardennen. Naar hem herhaaldelijk was verzekerd, beschouwde de bevolking de aanwezigheid van ministers in bevrijd gebied als bewijs, dat er geen onmiddellijk gevaar aanwezig was. Het was naar de mening van de heer *Burger* plicht, dat de in het bevrijde gebied aanwezige Ministers van tijd tot tijd acte de présence gaven, waartoe de radio de enige goede mogelijkheid bood. Aangezien de heer *Burger* genoodzaakt was spoedig naar Londen terug te keren en er reeds geruime tijd geen minister voor Herrijzend Nederland gesproken had, beschouwde hij het als zijn plicht de ministerloze periode voor het gevoel van de bevolking zo kort mogelijk te doen schijnen door haar nog vóór zijn vertrek toe te spreken. Overleg met andere ambtgenoten, in het bijzonder de Minister-President, was onmogelijk.

[1]) Bijlage 160 G.

In zijn radiospeech [2]) roerde de heer *Burger* drie toen actuele punten aan, te weten: de zuivering, het Militair Gezag en de speciale taak van het bevrijde tegenover het bezette gebied. Ten aanzien van de zuivering zeide de heer *Burger* in zijn speech, dat deze snel, streng en rechtvaardig moest zijn, dat het niet om hen ging, die een fout hadden gemaakt, maar om hen, die fout waren. Ten aanzien van het Militair Gezag had hij, aldus de heer *Burger* in zijn nota van 29 Januari 1945, niets anders gezegd dan hetgeen anderen reeds eerder hadden betoogd. Wat betreft het derde punt, had hij het bevrijde gebied willen opwekken die morele kracht op te brengen, welke ook Indië vóór de bezetting door Japan had opgebracht en welke morele kracht in de eerste tijd van de bezetting voor Nederland een grote steun betekend had.

[2]) Bijlage 131.

In zijn radiorede van 14 Januari 1945 sprak Minister *Burger* over de zuivering o.m. als volgt:

„Deze groote overwinning nu kon uitsluitend behaald worden door het verzet van het geheele volk als één man. Zonder dat zou het medisch verzet niet geslaagd zijn, zooals het geslaagd is, want niet alleen de goede wil van den arts was noodig, maar ook die van zijn patiënten. Om diezelfde reden is het onderduiken op ongekende schaal mogelijk gebleken. Telkens toch werd als vanzelfsprekend van iederen Nederlander verondersteld, dat hij bereid was om ondanks daaraan verbonden gevaren een zekere mate van medewerking in het verzet tegen den vijand te verleenen, een mate, die afhing van een aantal persoonlijke omstandigheden, alsook van persoonlijke moed. En dit geldt op alle terreinen van het Nederlandsche leven tijdens de bezetting, terwijl de uitzonderingen, die niet geschaard stonden in de gelederen van de geheele bevolking, daardoor tot duidelijke buitenstaanders werden, tot uitgeworpenen uit het volksleven, de N.S.B.-ers en hun beperkte aanhang.

Het gevolg van dit alles is, dat het zuiveringsprobleem in Nederland in beginsel een uitermate eenvoudig vraagstuk is. Het

is een vraagstuk van recht, het vinden n.l. van de juiste maatregelen tegenover hen, die in tijden van nood het Nederlandsche volk in den steek gelaten hebben, ja zelfs zich tegen dit volk hebben gekeerd. De vraag, of iemand in zijn houding van verzet tegenover den vijand van meer of minder moed heeft blijk gegeven, van meer of minder tact, van meer of minder succes, is voor het vraagstuk van de zuivering van geen enkele beteekenis, want men kan weinig moedig zijn en toch nationaal betrouwbaar, of onhandig en tactloos en toch van goeden wil voor de vaderlandsche zaak. Nauwelijks is ook van beteekenis de vraag, of goedwillende en goedbedoelende Nederlanders van tijd tot tijd niet geslaagd zijn in het vinden van de juiste houding tegenover den vijand, en, mede door hen zelf betreurde, fouten hebben begaan. Een volk bestaat nu eenmaal niet uitsluitend uit helden, noch ook uitsluitend uit diplomaten, maar voor het overgroote deel uit gewone menschen met gewone zorgen voor het dagelijksche bestaan van henzelf en de hunnen.

Wanneer dan ook sommigen het zuiveringsvraagstuk tot stokpaardje kiezen en daarbij willen treffen en verwijderen die Nederlanders, die niet de meest volmaakte houding van moed en beleid hebben tentoongespreid, dan acht ik dit uitgangspunt ten eenen male onjuist. Want het gaat niet om het vinden van begane fouten, maar om het vinden van hen, die „fout" zijn geweest. Wanneer voor hen, die fout geweest zijn, het recht zijn loop heeft gehad, dan is het zuiveringsvraagstuk ten einde. Niet ten einde zijn dan de vraagstukken hoe zij, die het meest moed en beleid hebben getoond, op de meest passende plaatsen worden gesteld, noch ook, hoe oorlogsverrijking ten algemeenen nutte kan worden aangewend, in het bijzonder ten bate van oorlogsverarmden. Integendeel, zulke problemen komen na de zuivering eerst met kracht aan de orde. Maar het voorloopig verwijderen van uit een nationaal oogpunt verraderlijke elementen, zulks in afwachting van hun berechting, komt mij voor een kwestie van weken te zijn. Waar men er langer over doet, doet men het kennelijk verkeerd en worden, onder den naam „zuivering", dingen gedaan, die daarmede niets te maken hebben."

In zijn nota [1]) van 29 Januari 1945 aan de Ministers geeft mr. *Burger* omtrent de passages betreffende de zuivering in zijn radiorede nog de volgende toelichting:

„Ook het eerste punt, de zuivering, eischte op grond van de door mij opgedane ervaring in bevrijd Nederland, in overeenstemming met mijn ervaringen over ditzelfde vraagstuk in bezet Nederland, eenige opmerkingen. Niet, dat ik reeds bepaalde scherpe, in de practijk gegroeide normen wilde stellen; maar wel wilde ik de algemeene beginselen herhalen, die aan dit vraagstuk steeds ten grondslag lagen. Ik kon daarbij niet licht mistasten; want niet slechts wist ik, hoe men hierover in bezet gebied altijd had gedacht, maar bovendien is het Zuiveringsbesluit van huis uit een Binnenlandsche Zaken-ontwerp, met de toepassing waarvan ik dagelijks — meer dan iemand anders — te maken had. Bovendien dankt het Perszuiveringsbesluit zijn ontstaan aan mijn volgehouden initiatief als het eenige besluit, waarin principieel economische verantwoordelijkheid wordt gesteld. Voorts heeft de Ministerraad mij verzocht een regeling te ontwerpen omtrent de zuivering van het bedrijfsleven. Als Minister van Binnenlandsche Zaken had ik weliswaar met die materie weinig te maken; maar reeds vóór de gedeeltelijke bevrijding had ik herhaaldelijk de noodzakelijkheid daarvan betoogd, zoodat het practisch leek zulks door mij te doen voorbereiden.

Ik herinnerde dus mijn toehoorders aan onze gezamenlijke inzichten tijdens de bezetting, hoe we toen *wisten* wie „fout" waren. Nu echter gaat men na drie maanden bevrijding soms pas ontdekken, dat degenen, die men steeds voor goed had gehouden, toch eigenlijk fout geweest zijn. Zoodanige opvatting groeit dan op detailoverwegingen, die met iemands algemeene houding en verantwoordelijkheid niets meer gemeen hebben. Bedenkende, dat het bij het Zuiveringsbesluit gaat om het meest oneervolle ontslag met verval van pensioen en wat dies meer zij, moet het voor ieder weldenkend mensch onaanvaardbaar zijn, dat niet een der thans vigeerende autoriteiten — ongeacht, of zij tijdens de bezetting of na de bevrijding in functie zijn gekomen — vrij van achterklap blijft, met alle gezagsondermijnende gevolgen vandien.

Wat te denken van een sfeer, waarin een der hoogste civiele autoriteiten, die bijna de geheele bezetting in gijzeling is geweest en wiens echtgenoote inmiddels overleden is, mededeelt niet langer in functie te kunnen blijven, omdat hij het zuive-

[1]) Bijlage 160 G.

ringswerk niet kan verrichten volgens de eischen, die schijnen te gelden? Gevraagd naar de reden, bekent hij zelf niet zuiver te zijn. Immers vanuit het gijzelaarskamp heeft hij zijn (eenigen?) zoon geadviseerd zijn zieke moeder bij te staan en zich niet naar Duitschland te laten voeren wegens het niet teekenen van de studentenverklaring.

Toen deze functionaris na de bevrijding zijn taak met enthousiasme aanvaardde, achtte hij zich volkomen zuiver, maar drie maanden na de bevrijding ontdekt hij eigenlijk gezuiverd te moeten worden.

Wat te denken van een burgemeester van een plattelandsgemeente, van wien door de Duitschers boerenkarren werden gevorderd voor transport? Hij weigerde en kreeg eenige uren bedenktijd, onder bedreiging van doodgeschoten te zullen worden. Intusschen gingen de Duitschers naar het naburige dorp met hetzelfde verzoek. Deze burgemeester weigerde evenzeer en werd op staanden voet doodgeschoten. Daarna keerden de Duitschers terug in het eerste dorp, waar de boeren, om hun burgemeester te redden, vrijwillig de karren aanboden. De burgemeester is weggezuiverd."

[1]) Bijlage 160 A.

Op 19 Januari 1945 schreef de heer *Burger* een brief [1]) aan de Minister-President, waarin hij deze aankondigde, dat het zich liet aanzien, dat hij zou moeten overgaan tot het vragen van ontslag als Minister. De gronden daartoe waren, dat:

a. het spoedig herfunctionneren in bevrijd gebied van de grondwettige organen, raden, Staten en parlement onvoldoende was verzekerd;

b. het Militair Gezag in feite als plaatsvervanger van de Regering optrad en niet slechts als tijdelijk hulporgaan tot herstel van de normale gezagsverhoudingen;

c. niettegenstaande reeds meerdere maanden het grootste deel van katholiek Nederland bevrijd was, de bevolking niets van stappen was gebleken om de feitelijke vacatures in het Kabinet — Koloniën en Economische Zaken — te doen bezetten door personen, die de bezetting hadden medegemaakt en in het bijzonder het vertrouwen van de katholieken genoten.

Wil er echter kans bestaan op beginnend herstel van vertrouwen dan dient van meet af aan voor de bevolking duidelijk te zijn, dat niets wordt verzuimd om haar noden, op de wijze, zoals zij die stelt, in de kring der Regering gehoor te doen vinden.

Ten aanzien van de machtsusurpatie van het Militair Gezag merkt de heer *Burger* in dit schrijven nog op, dat hij reeds eerder, ook namens andere Ministers, hierop had gewezen. Deze en andere stappen hadden evenwel niet een zodanig effect gesorteerd, dat de toestand in Nederland op dit gebied was verbeterd en dat aan de bevolking de overtuiging was gegeven, dat van doelbewuste en krachtige leiding in democratische zin sprake zou wezen.

31601 e.v. *(Burger)*

Eén ding herinnert de heer *Burger* zich weer van de Ministerraad, die dan omstreeks 1 Januari zou hebben plaats gevonden, nl. de wijzigingen, voorgesteld om het hem zelf mogelijk te maken een wat soepele hand te hebben in het bijeenroepen van Staten en gemeenteraden en soortgelijke dingen. De wijzigingen, welke de heer *Burger* had voorgesteld op de bestaande twee Koninklijke Besluiten — deze (voor gemeente en provincie) konden echter niet werken, omdat het derde besluit voor de Staten-Generaal, met zuiveringsvoorschriften voor alle drie, ontbrak —, zijn in die Ministerraad behandeld. Men heeft toen het volgende merkwaardige verschijnsel beleefd. De heer *Burger* had het ontwerp naar Londen gezonden om het met spoed te behandelen. Het is echter blijven liggen. Toen hij te Londen kwam, is het behandeld en aangenomen met algemene stemmen, op één na, nl. die van de heer *Gerbrandy*. De heer *Burger* had zich een oplossing gedacht, welke er op neerkomt, dat de Minister van Binnenlandse Zaken in de noodomstandigheden tijdelijk wat vrijere hand heeft om locaal ontstane gezagsverhoudingen te legaliseren of in legale vorm te trekken. Het voorstel is doorgestuurd naar de Koningin. Toen, op welke wijze weet de heer *Burger* niet, misschien spontaan, misschien ook beïnfluenceerd, heeft de Koningin enige nadere inlichtingen gevraagd. Hiervoor is de heer *Gerbrandy* zelf naar de Koningin gegaan om een toelichting te geven. Normaal zou zijn geweest, dat, via de president van de Ministerraad, de betrokken Minister de gelegenheid had gekregen het ontwerp-K.B. toe te lichten. De gelegenheid echter om het ontwerp toe te lichten heeft de heer *Burger* niet gehad, want de heer *Gerbrandy*, degene juist, die er tegen was, is het gaan toelichten. Intussen was de heer *Burger* naar Nederland gegaan om de redenen, welke hij heeft aangegeven. Toen heeft hij die radiorede gehouden. Op 15 Januari is de heer *Burger* teruggegaan naar Londen en heeft hij een toelichting geschreven aan de Koningin, zoals verzocht, op voormeld ontwerp-K.B.

Verder is de zaak verlopen, zoals hij in zijn nota van 29 Januari 1945 heeft aangegeven. Die nota begint aldus:

„Op Woensdag 24 Januari 1945 deed Prof. *Gerbrandy* mij mededelen, dat hij om 2.45 uur een onderhoud nodig achtte, alsmede dat om 3.15 uur een spoed-vergadering van de Ministerraad zou worden gehouden."

31606 e.v. *(Burger)*

De heer *Burger* kreeg dus op de dag zelf te horen, dat er om kwart voor drie een bespreking zou plaats vinden. Toen was er niet de minste reden voor om sombere vermoedens te hebben. Aan een aanleiding „as crazy as" die radiorede heeft de heer *Burger* geen ogenblik gedacht. Hij heeft misschien verondersteld, dat het over de drie onder *a, b* en *c* genoemde punten van zijn schrijven van 19 Januari 1945 zou gaan en over de oplossing daarvan. De heer *Burger* heeft in dat verband aan geen ontslag-verlening zijdens de heer *Gerbrandy* gedacht. De heer *Burger* had gedacht, dat de noodtoestand, wat betreft bestuurlijke aangelegenheden zo evident was, dat de heer *Gerbrandy* er met zijn handen over in het haar zou zitten. Ter gelegenheid van het onderhoud om 2.45 uur zeide de heer *Gerbrandy* hem, dat zijn ontslag werd gereed gemaakt. Dat nu kon en mocht de heer *Burger* niet verwachten. Dat hem, toen hij binnenkwam, eenvoudig werd aangekondigd: Uw ontslag als Minister wordt gereed gemaakt; dat is niet gebruikelijk.

De heer *Gerbrandy* vertelde hem dan, dat zijn ontslag als Minister werd gereed gemaakt, omdat hij zou zijn afgeweken van de gedurende vier jaren door de heer *Gerbrandy* gevoerde politiek van verzet tegen de bezetter en zijn satellieten. De speech, welke de heer *Burger* had gehouden, was in strijd met de politiek van verzet en met de uitdrukkelijke wens van de heer *Gerbrandy*.

Er was op de radiorede van de heer *Burger* enige reactie van illegale zijde gekomen; dat was in Londen nogal opgeblazen en toen had de heer *Gerbrandy* het advies van de heer *den Doolaard* gevraagd. Deze heeft er rapport over uitgebracht en gezegd, dat de radiorede van de heer *Burger* psychologisch fataal was. Na dit „deskundige" advies vond de heer *Gerbrandy* het wel afdoende. Toen is hij daar plotseling mee in de Ministerraad gekomen.

De heer *Burger* heeft het nodig gevonden die rede te houden op grond van zijn eigen verantwoordelijkheid. Van een Regeringszuiveringspolitiek anders dan de zijne was geen sprake, noch ook, dat hij collaboratie zou hebben vergoelijkt; hij heeft het alleen gehad over mensen, die fouten hebben gemaakt.

31610 *(Burger)*

Met betrekking tot het slot van zijn eerder genoemde nota van 29 Januari 1945, waarin hij gezegd heeft: „Volledigheidshalve zij tenslotte gemeld, dat voormeld ingrijpen van den President plaats vond vier dagen, nadat ik te kennen had gegeven mijn ontslag als Minister in overweging te moeten nemen op de hierna genoemde gronden.", verklaart de heer *Burger*, dat die slottirade van zijn nota niet zonder bedoeling is geschreven. Hij kan daar nog het volgende aan toevoegen. De heer *Gerbrandy* heeft hem voor de keuze gesteld: òf hij zou ongevraagd ontslag krijgen òf hij mocht het nemen op gronden, door de heer *Gerbrandy* aan te geven. In ieder geval niet op de gronden, welke de heer *Burger* moveerden. Toen is dus de formulering van de heer *Gerbrandy* op de proppen gekomen. Daar zijn nog allerlei bemiddelaars aan te pas gekomen om uiteindelijk tot de formulering te geraken, welke men tenslotte heeft gekregen. Het compromis is zo geworden, dat hij zijn ontslag heeft gevraagd op door de heer *Gerbrandy* geformuleerde grondslag, waaraan de heer *Burger* een slotalinea mocht toevoegen, bevattende de mededeling, dat hij met de door de heer *Gerbrandy* geformuleerde grondslag niet accoord ging.

31616 e.v. *(Burger)*

De heer *Burger* stelt zich voor, dat hij een briefje, houdende zijn ontslagaanvrage, aan de Koningin heeft geschreven. Toen de heer *Gerbrandy* aan de heer *Burger* bij dat onderhoud heeft medegedeeld, dat zijn ontslag werd gereed gemaakt, betekende dat, dat de heer *Pelt* opdracht had gekregen het communiqué te formuleren, m.a.w. het hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst was op de hoogte van de situatie, voordat de heer *Burger* er van op de hoogte was.

[1]) Bijlage 160 E

Op 26 Januari 1945 werd door Radio Oranje het communiqué [1]) inzake het ontslag van Minister *Burger* uitgezonden.

31619 *(Burger)*

Op de vraag, of er een afspraak bestond, dat men geen radiospeech zou houden zonder de voorkennis van de Minister-President — welke laatste woorden in het communiqué staan vermeld — antwoordt de heer *Burger*, dat hij denkt, dat de heer *Gerbrandy* bedoelt, dat deze wens vervat was in het privé briefje, geschreven naar aanleiding van de ziekte van zijn moeder. Dit was naar de opvatting van de heer *Gerbrandy* blijkbaar duidelijk.

De heer *Gerbrandy*, aldus de heer *Burger*, hield Radio Oranje volkomen in handen en nam alle mogelijke middelen te baat om te verhinderen, dat een Minister voor de radio sprak. Door hem werden immer, indien men te kennen gaf een radiorede te willen houden,

zoveel zwarigheden opgeworpen, dat een dergelijke uitzending zoveel tijd nam, dat hetgeen men te zeggen had in het geheel niet meer actueel was.

31620 *(Burger)*

De heer *Gerbrandy* heeft de heer *Burger* verboden de onhoudbare verhouding tussen Regering en Militair Gezag aan te geven als grond tot ontslag. De heer *Gerbrandy* zeide hem: Ik geef u liever ontslag dan dat gij op die gronden ontslag moogt vragen. Aangezien de gezagsverhoudingen toen reeds zo te grabbel lagen en het op dit gebied een dusdanige chaotische toestand was, vond de heer *Burger* het toen niet de juiste weg om daar tegen in te gaan en daarom heeft hij de heer *Gerbrandy* op deze manier zijn spel laten spelen. De heer *Burger* heeft dus zelf ontslag gevraagd. Naar zijn mening is echter

31621 *(Burger)*

hetgeen in die radiorede betreffende de zuivering werd gezegd, niet de werkelijke aanleiding tot het ontslag geweest. De passages in zijn schrijven van 19 Januari 1945 en die in zijn radio-rede, gewijd aan de verhouding tussen het Militair Gezag en de Regering, vormen z.i. de wezenlijke aanleiding tot het ontslag. Zodra het Militair Gezag zich tot zijn eigen terrein beperkte, betekende dit, dat ook de vertegenwoordigende organen zouden kunnen optreden. Het Militair Gezag trok alle macht naar zich toe en liet derhalve ook geen ruimte voor gemeenteraden en Staten.

31610 *(Burger)*

Gelijktijdig met het ontslag van de heer *Burger* dienden direct ook de Ministers *Albarda* en *van den Tempel* een verzoek tot ontslag in.

Naar de mening van de heer *Burger* is deze ontslagaanvrage van de heren *Albarda* en *van den Tempel* enige tijd opgehouden met de bedoeling hem te isoleren, omdat het effect heel anders is, wanneer de sociaal-democraten uit het Kabinet treden, dan wanneer er van een individueel conflict sprake is. Ook voor de geallieerde Regeringen maakte dit een verschil, aangezien het Kabinet-*Gerbrandy* toch al geen democratische geur om zich heen had.

De heer *Burger* heeft nog overgelegd een brief [1]) van 25 September 1945 aan de heer *Vorrink* gericht, op deze kwestie betrekking hebbend. De heer *Burger* schreef in deze brief o.m. als volgt:

[1]) Bijlage 160 J.

> „Vier dagen later, 24 Januari 1945, volgde de geschiedenis van de toen tien dagen oud zijnde radiorede van 14 Januari 1945, die U in bijgevoegd memorandum (van de heer *Gerbrandy*) beschreven vindt. Op 27 Januari d.a.v. werd mijn ontslag door Hare Majesteit getekend als zijnde ingegaan op 25 Januari 1945. Ik moet hieraan toevoegen, dat mij later het door *Gerbrandy* verspreide verhaal bereikte, dat deze mij uitdrukkelijk verzocht zou hebben niet een zodanige rede te houden. Daargelaten dat ook de heer *Gerbrandy* niet kan verzoeken zich te onthouden van hetgeen als plicht in concrete omstandigheden geboden is en het recht tot mijn betrekkelijk optreden zo van nature als krachtens uitdrukkelijke overeenkomst tussen de Ministers vaststaat, memoreer ik bovendien, dat generlei verzoek zijdens de heer *Gerbrandy* mij heeft bereikt dan het eigenhandig geschreven ongedateerd briefje, hetwelk in copie bijgevoegd wordt.
>
> De President heeft uitdrukkelijk geweigerd ontslag te verlenen op de *mij* moverende redenen en stelde mij voor de keus ongevraagd ontslag te krijgen, dan wel ontslag te vragen — het één zowel als het ander op door de heer *Gerbrandy* geformuleerde grondslag — zij het ook dat ik een slotalinea mocht toevoegen, houdende de mededeling met het bovenstaande niet accoord te gaan."

Op 25 Januari 1945, met ingang van welke datum aan mr. *Burger* eervol ontslag werd verleend als Minister van Binnenlandse Zaken, werd de heer *van Boeven* belast met het interimaat, hetgeen hij heeft waargenomen tot 23 Februari 1945. [2])

[2]) Vgl. bijlage 160 F

31628 *(Burger)*

De crisis-*Burger* vond plaats, terwijl het Kabinet op andere grond reeds demissionnair was. Men zag dan ook, aldus de heer *Burger*, dat men niet uit de vraagstukken kon komen, zulks door innerlijk onoverbrugbare tegenstrijdigheden, door gebrek aan beleid en door incompetentie van zijn President.

28797 *(de Booy)*

Oud-Minister *J. M. de Booy* verklaart ten aanzien van het ontslag van Minister *Burger*, dat hij nimmer anders heeft gehoord dan dat tot motief voor dit ontslag heeft gediend de radiorede, welke door de heer *Burger* werd gehouden op 14 Januari 1945 en dat hij met name nimmer heeft gehoord van de drie voorwaarden, welke Minister *Burger* in zijn brief van 19 Januari 1945 zou hebben gesteld, waarop

28798 *(de Booy)*

bij niet-inwilliging deze dan zijn ontslag zou nemen. De heer *de Booy* merkt nog op, dat het tussen de Minister-President en Minister *Burger* niet ging, doch dat hij geen gefundeerd oordeel heeft over de vraag, wie in deze aangelegenheid gelijk of ongelijk had. Hij kan zich niet meer herinneren, of hij toen zelf die radiorede een voldoende aan-

28799 *(de Booy)*

leiding vond voor dit ontslag, maar wel dat die radiorede een zekere

beroering heeft gebracht en dat men zeide: dat had hij niet moeten doen.

31418 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* merkt over deze crisis op, dat ten aanzien van de heer *Burger* bij diens optreden als Minister zonder Portefeuille blijkbaar in allerhoogste kring zeer hoge verwachtingen werden gekoesterd.

31419 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* wijst er op, dat hij de gang van zaken bij deze crisis niet persoonlijk heeft meegemaakt, aangezien hij toen ziek was. De aanleiding tot het ontslag van de heer *Burger* was diens radiorede voor Herrijzend Nederland. Tot het ontslag van de heer *Burger* is besloten op 23 Januari 1945 na een onderhoud tussen de Koningin en de Minister-President. De heer *Gerbrandy* deelde een en ander mede in de Ministerraad. Zonder enig voorafgaand overleg was hiervan mededeling gedaan aan de heer *Burger* en de heer *Albarda* vond de behandeling van de heer *Burger* zo onrechtvaardig, dat hij de heer *van den Tempel* voorstelde gezamenlijk ontslag te vragen. De heer *van den Tempel* heeft deze ontslagaanvrage medegetekend. De heer *van den Tempel* noemt het ontslag van de heer *Burger* een typisch voorbeeld van een volkomen omslag van vertrouwen; een vertrouwen, dat nog niet lang tevoren was uitgesproken in een vorm, welke welhaast als kwetsend kon worden aangevoeld door de andere Ministers.

De heer *van den Tempel* noemt de crisis-*Burger* een begeleidend verschijnsel van de toen plaats vindende Kabinetscrisis.

31826 e.v. *(Kruls)*

Op de vraag, of zijnerzijds op de radiorede, door de heer *Burger* op 14 Januari 1945 te Eindhoven gehouden, ook de aandacht is gevestigd te Londen, antwoordt de heer *Kruls,* dat hij zich herinnert, dat hij tijdens zijn bezoek aan Londen er met de Minister-President over heeft gesproken. De heer *Kruls* dacht eigenlijk, dat het probleem alleen met de zuivering verband hield. Op de vraag, of een passage van die rede, gewijd aan het Militair Gezag, misschien ook een motief voor dat ontslag kan zijn geweest, antwoordt de heer *Kruls,* dat hij zich alleen iets over de zuivering herinnert. Op de vraag, of hij de aandacht gevestigd heeft op de passage over de zuivering, antwoordt hij, dat hij niet wil zeggen, dat hij de aandacht er op heeft gevestigd. Hij weet alleen, dat er tussen de Minister-President en hem een bespreking is geweest, waarbij dit ter sprake is gekomen. De heer *Kruls* weet niet, van welke kant dit begonnen is. Hij is er niet speciaal voor naar Londen gegaan. Op hem heeft die radiorede geen indruk gemaakt. De heer *Kruls* is naar Londen gegaan in ieder geval vóór het ontslag van de heer *Burger.*

33134 e.v. *(Albarda)*

De heer *Albarda* deelt mede, dat de kwestie-*Burger* los staat van het collectieve demissie-verzoek, hetwelk ongeveer moet hebben plaats gevonden tussen 19 en 24 Januari 1945. De collectieve ontslag-aanvrage was geen formele instemming met de brief van de heer *Burger* van 19 Januari, waarin deze de drie gronden noemt, waarop hij de indiening van zijn ontslag overweegt. De heer *Albarda* noemt het een samentreffen.

33128 *(Albarda)*

Het besluit tot ontslag van de heer *Burger* is, aldus de heer *Albarda,* genomen en zelfs is op de uitvoering daarvan in sommige opzichten vooruitgelopen, voordat de heer *Burger* er zelf iets van wist. Een half uur, voordat de Minister-President de buitengewone vergadering van de Ministerraad opende, waarin hij van het ontslag van de heer *Burger* mededeling zou doen aan de Ministers, heeft de heer *Burger* vernomen, dat hem in die vergadering deze verrassende mededeling te wachten stond. Door de Minister-President, aldus de heer *Albarda,* was reeds met een andere Minister tevoren afgesproken, dat hij het Departement van Binnenlandse Zaken zou waarnemen en ook had de Minister-President met het hoofd van de Voorlichtingsdienst, de heer *Pelt,* een communiqué opgesteld, dat 's middags zou worden uitgegeven, terwijl de heer *Burger* zelf van niets wist.

Na afloop van de Ministerraad heeft de heer *Albarda* de Minister-President medegedeeld, hetgeen hij hem de volgende dag schriftelijk heeft bevestigd, dat, wanneer er op deze wijze ontslag werd verleend aan een Minister, hij dat beschouwde als iets, dat misschien in overeenstemming kon worden gebracht met Perzische staatszeden, maar dat dit in Nederlandse gebruiken niet thuishoorde.

De heer *Albarda* wilde zelfs geen schijn van medeverantwoordelijkheid dragen voor een dergelijke behandeling van de Minister. Daarom zouden de heer *van den Tempel,* die in die dagen ongesteld was, en hij, *Albarda,* de Koningin verzoeken om, indien het ontslag van de heer *Burger* werd verleend, tevens aan hen ontslag te verlenen, onafhankelijk van de collectieve ontslag-aanvrage, die het Kabinet had ingediend. Zij zouden van die stap willen terugkomen, indien aan de heer *Burger* gelegenheid zou worden gegeven om voor de radio opheldering te geven omtrent zijn radiorede, die — naar de mening van de heer *Albarda* ten onrechte — aanstoot had gegeven en dat aan de heer *Burger* bovendien de gelegenheid moest worden gegeven om, indien hij dit zelf wilde, persoonlijk ontslag te vragen. De heren *Albarda* en *van den Tempel* wensten zich op geen enkele wijze met de ge-

volgde procedure solidair te verklaren. Aan hun wens is alleen in zoverre voldaan, dat de heer *Burger* nog achteraf de gelegenheid heeft gekregen zelf ontslag te vragen, zodat hij ten minste niet werd weggejaagd zonder eigen verzoek. Dit was naar de buitenwereld ten minste een beter figuur; maar de heer *Burger* heeft niet de gelegenheid gekregen om nadere toelichting te geven op zijn in Nederland uitgesproken radiorede en het ontslag is doorgegaan en dus ook het ontslag van de heren *Albarda* en *van den Tempel*. Dit laatste ontslag is echter niet vroegtijdiger verleend, maar zij zijn tegelijk met de andere Ministers (23 Februari 1945) ontslagen.

32978 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* verklaart, dat hij, toen de heer *Burger* door de heer *Gerbrandy* uit het Kabinet werd verwijderd, zich in Nederland bevond. Hij wil derhalve niet zeggen, dat hij persoonlijk een rechtstreeks oordeel daarover heeft. Dat oordeel is gevormd uit de stukken, welke hij later van de ambtgenoten *Albarda, van den Tempel* en *Burger* heeft ontvangen. Hij heeft niettemin de overtuiging, dat hier inderdaad op een wonderlijke, om niet te zeggen onbehoorlijke, wijze de heer *Burger* zijn ontslag is gegeven. De heer *van Heuven Goedhart* keurt de radiorede op zich zelf onvoorwaardelijk af, omdat de heer *Burger* niet het recht had — wat hij zelf zeker wist — een redevoering te houden.

35553 *(van Heuven Goedhart)*

In het begin van Januari 1945 bevonden de Ministers zich allemaal te Londen; er was toen geen een Minister in Nederland. Zij waren nl. door de heer *Gerbrandy* opgeroepen om allen aanwezig te zijn in een Ministerraad, die naar de heer *van Heuven Goedhart* meent de 3de Januari te Londen gehouden moest worden, waarvoor ook de heer *van Mook* uit Brisbane was overgekomen. Men gevoelt wel, dat laten overkomen van de heer *van Mook* wijst ook zo duidelijk op het feit, dat de gehele positie van het Kabinet in het einde van 1944 uitermate labiel was geworden, dat *is* al crisis. Daar wordt al gepraat over de vraag: Ja, hoe moet dat allemaal verder, valt dat niet uit elkaar? Vlak daarna, de data kan de heer *van Heuven Goedhart* helaas niet meer zeggen, bleek uit een bericht, dat de heer *Burger* had ontvangen, dat zijn moeder, die zich geëvacueerd bevond in een klein dorp in de Westhoek van Brabant, zeer ernstig ziek was en de overkomst van de heer *Burger* wenselijk werd geacht. Het was niet vreemd, dat de heer *Gerbrandy* de heer *van Heuven Goedhart* opbelde over de vraag, hoe deze een vertrek van de heer *Burger* naar bevrijd gebied zag. Niet vreemd, omdat men nu eenmaal aanvaardde, dat de heer *van Heuven Goedhart*, voor zoveel Nederland betrof, als voorzitter van dat clubje fungeerde. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen gezegd, dat het hem duidelijk leek, dat de heer *Burger* spoorslags naar zijn moeder moest gaan en dat hij het overigens van belang zou vinden, dat de heer *Burger* zich van elke politieke activiteit strikt zou onthouden. Dat moest ook wel, want de zaken waren te labiel, te onduidelijk, dan dat het verstandig was, dat Ministers daar op hun eigen houtje, met name ook coram publico, iets gingen mededelen.

De heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Heuven Goedhart* later gezegd, — het stuk zelf, indien het heeft bestaan, heeft de heer *van Heuven Goedhart* nooit gezien —, dat hij schriftelijk de heer *Burger* heeft doen weten, dat van hem werd verwacht, dat hij zich van alle politieke activiteit zou onthouden. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat niet aan de heer *Burger* geschreven en hij heeft dat stuk van de heer *Gerbrandy*, indien het bestaat, ook nimmer gezien. Een week later vernam de heer van *Heuven Goedhart* — hij zat nog te Londen —, dat de heer *Burger* in bevrijd gebied een radioredevoering had gehouden, waarvan aan de heer *van Heuven Goedhart* een uittreksel — hij meent door de radiomensen van Radio Oranje — werd verstrekt. Van dat uittreksel is hij enorm geschrokken, want hij wist uiteraard, dat de heer *Burger* allerminst van opvatting omtrent zuiveringsaangelegenheden was veranderd. De heer *van Heuven Goedhart* moest echter dan toch wel vinden, dat de heer *Burger* zich allerongelukkigst had uitgedrukt en een volkomen scheve indruk had gevestigd. Ten tweede had de heer *Burger* opmerkingen gemaakt over de verhouding Regering—Militair Gezag. Dat vond de heer *van Heuven Goedhart* volkomen verkeerd, omdat die verhouding op dat ogenblik een van de meest epineuze en kwestieuze onderwerpen was, weshalve hij het helemaal verkeerd vond, dat een Minister, een ander of hij, daarover op eigen gelegenheid en zonder zijn redevoering te hebben kunnen bespreken met enigerlei ambtgenoot, wat de gewoonte was tussen de Ministers, een toespraak ging afsteken. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen de heer *Gerbrandy* opgebeld en hem gevraagd: Was je dat bekend, dat *Burger* dat zou doen? Ik vind het niet zo prettig. De heer *Gerbrandy* zei: Ik weet er niets van; wat is er aan de hand? Hij heeft hem geantwoord: Ik weet verder ook niets, maar kijk maar bij je papieren; je krijgt altijd uittreksels van Radio Oranje en daar vind je dat wel bij. Daarmede heeft de heer *van Heuven Goedhart* die zaak dus teruggekaatst

op de heer *Gerbrandy*. Hij had ze trouwens verder niet te behandelen. Toen de heer *van Heuven Goedhart* de heer *Gerbrandy* opbelde, wist deze nog van niets. De heer *van Heuven Goedhart* is degene geweest, die hem op het spoor van die zaak heeft gebracht. Hij gelooft, maar helemaal zeker is hij er niet meer van, dat hij de heer *Burger* niet eens meer heeft gezien, daar zij elkaar practisch hebben gekruist. De heer *Burger* reisde uit bevrijd gebied naar Londen en de heer *van Heuven Goedhart* uit Londen naar bevrijd gebied, want hij is einde Januari of begin Februari weer overgegaan om zijn laatste periode als Minister — hij wist toen natuurlijk niet, dat het de laatste zou zijn — in bevrijd gebied door te brengen. Op het tijdstip, waarop aan de heer *Burger* is medegedeeld, dat hij ontslagen zou worden, was de heer *van Heuven Goedhart* niet te Londen. Dat drama is hem ter ore gekomen, toen hij weer terugkwam uit bevrijd gebied. De data daarvan kan de heer *van Heuven Goedhart* helaas niet meer precies geven, maar hij weet zeker, dat hij bij de ontvangst van de heer *Burger* door de heer *Gerbrandy* en bij wat zich toen in die Ministeraad heeft afgespeeld niet aanwezig is geweest.

Hij heeft daar dus geen eigen oordeel over. Hij heeft de behoefte om volledig en volstrekt eerlijk te zijn en daarom moet hij hieraan toevoegen, dat het hem volkomen duidelijk is geworden, hoe welkom het de heer *Gerbrandy* was zich van de heer *Burger* te kunnen ontdoen. Dat lijdt niet de minste twijfel. De heer *Gerbrandy* heeft nl. de op zichzelf altijd erg prettige gewoonte om met beeldende uitdrukkingen bepaalde dingen onvergetelijk te maken. En dat heeft hij ook bij deze gelegenheid gedaan, want nauwelijks was de heer *van Heuven Goedhart* terug te Londen en telefoneerde hij met de heer *Gerbrandy* over deze zaak, of deze gebruikte een van die uitdrukkingen door tegen hem te zeggen: „Je weet: deze man was een luis in mijn pels"; dat was voor de heer *van Heuven Goedhart* een nieuwe uitdrukking, die hij sindsdien heeft onthouden. Hieruit blijkt, dunkt de heer *van Heuven Goedhart*, wel duidelijk, dat juist is, wat hij zei: De heer *Gerbrandy* was blij, dat hij zich van de heer *Burger* kon ontdoen. Die verhouding is van meet af aan niet goed geweest. Dat heeft, misschien karakterologisch, dat wil de heer *van Heuven Goedhart* daar laten, nooit goed geboterd. Wat hem betreft, hij weet, dat de heer *Burger* helemaal niet de bedoeling had om daar eens een eigen zuiveringspolitiek, en dan nog wel een slappe zuiveringspolitiek, te gaan voordragen. De heer *van Heuven Goedhart* keurt overigens uitdrukkelijk het feit van het houden van die redevoering af. Hij beschouwt dat als verkeerd. Hij heeft dat ook tegen de heer *Burger* gezegd. Dat was niet in overeenstemming met de afspraak en het excuus, dat hij meende, dat de bevolking op dat ogenblik een radiorede moest horen, acht de heer *van Heuven Goedhart* een ongeldig excuus, omdat hij gelooft, dat de bevolking veeleer zat te wachten op de zwijgzaamheid van Overheidspersonen dan op hun radioredevoeringen. Hij heeft nooit gemerkt, dat men er in het Zuiden zo op gebrand was om een Minister te horen, die een radiorede hield. Hij gelooft ook niet, dat men met het houden van een radioredevoering op dat ogenblik het publiek ook maar enigermate kon kalmeren of wat ook. De mensen trokken zich, dank zij het gewroet van het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten en derzelver staf, van de leden van de Regering allang geen steek meer aan.

De modus procedendi bij het ontslag vond de heer *van Heuven Goedhart* hoogst bedenkelijk en hierin is hij het volkomen met de heren *Albarda* en *van den Tempel* eens. Hij gelooft, dat hierover tussen redelijke mensen ook geen twijfel zou kunnen bestaan; deze modus is niet alleen verwerpelijk, maar onbehoorlijk. Men kan dit niet doen en hij vindt, dat de heer *Burger* zich volkomen terecht over deze wijze van afdoening heeft beklaagd, ofschoon hij anderszins begrijpen kan, dat de heer *Gerbrandy* de heer *Burger* het feit van die radio-redevoering zeer kwalijk heeft genomen, want dat was in strijd met wat, naar de heer *Gerbrandy* zegt zelfs schriftelijk, maar in elk geval toch wel uitdrukkelijk, ter kennis van de heer *Burger* was gebracht. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de nota, welke de heer *Burger* op 29 Januari 1945 aan de leden van de Ministerraad heeft gezonden, gekend. Hij zat toen immers zelf nog in het Kabinet en hij herinnert zich, dat de Ministers die nota, zoals dat met dergelijke schrifturen pleegt te gaan, na een zeer korte bespreking voor kennisgeving hebben aangenomen in de Ministerraad.

35560 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* kan niet geloven, dat de brief van de heer *Burger* van 19 Januari 1945 een rol heeft gespeeld bij de Minister-President, toen deze het besluit nam de heer *Burger* te ontslaan. Wanneer de heer *van Heuven Goedhart* op 3 Januari 1945 een nota aan alle ambtgenoten stuurt, waarin precies dezelfde dingen staan, die de heer *Burger* dan blijkbaar enige weken later ook weer stelt, dan blijft de heer *van Heuven Goedhart* tot nog wel haast half Februari bij de heer *Gerbrandy* persona gratissima. De heer *Ger-*

brandy heeft hem zelfs, niet ondanks, maar op grond van die nota, gevraagd, of hij bereid was Minister van Oorlog te worden in het Kabinet van 23 Februari; omdat de heer *van Heuven Goedhart* zulke principiële critiek, èn op het Militair Gezag èn op de Binnenlandse Strijdkrachten, had geoefend, vond de heer *Gerbrandy,* dat hij de man moest zijn, die beide apparaten, zoals de heer *Gerbrandy* het weer met een van die beeldende uitdrukkingen noemde, „van de bok moest gaan rijden". Het is volkomen juist, dat de heer *Burger* noch persona gratissima, noch persona grata was en misschien kan hierin een verschil gelegen zijn. De heer *van Heuven Goedhart* gelooft echter dan toch niet, dat de bezwaren van de heer *Burger* tegen allerlei situaties in bevrijd gebied en terzake van de gezagsverhoudingen onderling bij de heer *Gerbrandy* gewogen hebben. Als men de nota — de heer *van Heuven Goedhart* heeft er geen exemplaar meer van, maar hij herinnert zich die nota zo goed — van de heer *Gerbrandy* zelf leest, die hij na zijn eerste bezoek aan het Zuiden heeft opgesteld, dan zal men daaruit zien, dat de heer *Gerbrandy* ook diezelfde bezwaren had. Hij stond, wat dat aangaat, helemaal niet principieel anders dan b.v. de heren *Burger* en *van Heuven Goedhart* stonden. Daar is geen sprake van. Maar wel is er, naar de overtuiging van de heer *van Heuven Goedhart,* een volstrekte incompatibilité d'humeur tussen de heren *Burger* en *Gerbrandy* geweest.

33263 e.v. *(van Lidth de Jeude)*

De heer *van Lidth de Jeude* deelt mede, dat, toen op een bepaalde datum het ontslag van de heer *Burger* plaats had, door de heer *Gerbrandy* aan de Ministers op die zelfde datum werd medegedeeld, dat hij het ontslag van het gehele Kabinet had aangeboden. De machtiging aan de Minister-President om het ontslag van het gehele Kabinet aan te bieden was lopende en dit heeft hij op die dag geëffectueerd. Het ontslagverzoek van de heren *Albarda* en *van den Tempel* is gekomen, omdat zij het ontslag van de heer *Burger* niet gerechtvaardigd vonden. Dat was dus meer een adhaesiebetuiging met de heer *Burger.* Dat ontslagverzoek was echter niet meer maatgevend, omdat toen het collectieve ontslag al was ingediend.

De heer *van Lidth de Jeude* was van oordeel, dat de methode bij het ontslag van de heer *Burger* enigszins uitzonderlijk was in onze staatsrechtelijke geschiedenis.

35307 *(Furstner)*

De heer *Furstner* verklaart, dat de ontslagen van de heren *Albarda, Burger, van den Tempel* en tenslotte van alle Ministers in de aard der zaak lagen. Er schijnt echter een aanleiding te moeten worden gevonden. De heer *Furstner* vond, dat aan die radiospeech van de heer *Burger* een heel kwade kant zat ten opzichte van het nog bezette gebied. Niet ten opzichte van het al bevrijde gebied. Indien de heer *Furstner* zich wel herinnert, drong Minister *Burger* in zijn, op eigen initiatief gehouden, radiospeech aan op redelijk blijven met het vervolgen van politieke delinquenten. Daar is de heer *Furstner* in principe vlak voor, maar voor het bezette gebied kon het de indruk maken, alsof de Londense Regering van plan was op het gebied van de collaboratie met de Duitsers wel wat door de vingers te zien. In dat opzicht kwam het op dat tijdstip afschuwelijk slecht van pas. Op de opmerking, dat het echter zo door de heer *Burger* toch niet is gezegd, verklaart de heer *Furstner,* dat hij over deze zaak toch eigenlijk niet voldoende bijzonderheden weet. Hij dacht, dat het echter toch wel een beetje die indruk kan maken, in zijn geheel genomen; van de modus procedendi, die bij het ontslag van de heer *Burger* gevolgd is, herinnert de heer *Furstner* zich te weinig. Dat mr. *Burger* geen gelegenheid zou hebben gehad zich te verantwoorden, daar heeft de heer *Furstner* niets van gehoord, voorzover hij zich herinnert. Hij staat daar natuurlijk een beetje buiten.

37307 *(Michiels van Verduynen)*

De heer *Michiels van Verduynen* heeft nog altijd het gevoel, dat de wijze, waarop het ontslag van de heer *Burger* geënsceneerd is, een van de gevallen is, waarover hij iets had moeten zeggen. Hij heeft dat destijds echter niet gedaan. Midden onder de behandeling van die zaak is hij er uitgehaald voor een bespreking. Toen hij terugkwam, was die zaak afgelopen. De heer *Burger* is niet met de nodige égards behandeld. Hij is volkomen ondisciplinair opgetreden, terwijl hem duidelijk aan het verstand gebracht was, dat hij daar niet mocht praten. Hij heeft het toch gedaan. Wat de radiorede van hem op zichzelf betreft... de heer *Michiels van Verduynen* vond het — als hij het zeggen mag — nogal een knap stuk werk. Dat heeft met deze zaak echter niets uitstaande. De heer *Albarda* en de andere heren hebben toen sterk partij getrokken voor de heer *Burger,* wat natuurlijk begrijpelijk was, omdat zij tenslotte van dezelfde partij waren. De heer *Albarda* sprak van Perzische staatszeden. De heer *Michiels* gelooft, dat enkele van de andere Ministers het ook hadden moeten doen; hij heeft het in elk geval niet gedaan. Als dit dus een nalatigheid geweest is, mag men dit alles als een zwarte pagina van de heer *Michiels van Verduynen* aanmerken.

26096 *(De Beus)*

De heer *de Beus* verklaart, dat, voordat de heer *Burger* naar Nederland ging, er was afgesproken, dat hij geen speeches over poli-

tieke onderwerpen zou houden. Toen heeft hij in Noord-Brabant die bekende speech gehouden over de kwestie van de collaboratie, die zeer controversieel was. De Minister-President was daar toen zeer verontwaardigd over. Hij zei, dat dit in strijd was met de afspraak en heeft de heer *Burger* op grond daarvan ontslag verleend.

De heer *de Beus* verklaart de lezing te geven over dit geval, zoals hij haar toen, te Londen zijnde, gehoord heeft. Hij weet, dat daar ook andere lezingen over zijn.

82599 *(Linthorst Homan)*

Persoonlijk heeft de heer *Linthorst Homan* buiten de moeilijkheden over de radiorede van Minister *Burger* gestaan. Toen hij dat las in de couranten — hij heeft het niet persoonlijk gehoord — heeft hij gedacht; het zou toch wel goed zijn geweest, wanneer daarover enig overleg was gepleegd; dan hadden wij met die opvattingen rekening kunnen houden. Want wat het Militair Gezag nl. zeer miste, waren normen of uitvoeringsvoorschriften van de Regering, o.a. op het Zuiveringsbesluit.

Men was er van uitgegaan, dat de bemoeienis van het Militair Gezag met de zuivering slechts een zeer tijdelijke zou zijn; te Londen dacht men aanvankelijk, dat het een kwestie van één of enkele weken zou zijn en dat het eerste werk onmiddellijk na de bevrijding door het Militair Gezag zou zijn opgeknapt en daarna dadelijk door de burgeroverheid zou worden overgenomen. Dat lag echter heel anders en niemand wist eigenlijk, hoe men met die zuivering aan moest; uitvoeringsvoorschriften ontbraken. Men had grote perikelen op dit gebied, o.m. met de illegaliteit. Er waren nogal wat meningsverschillen tussen de tot handelen bevoegde organen van het Militair Gezag, dus speciaal de militaire commissarissen, en de hogere burgerlijke bestuursautoriteiten, o.a. de Commissaris der Koningin en door deze gemachtigde burgemeesters, speciaal in Limburg. Bovendien waren er wel eens meningsverschillen met een aantal legerautoriteiten van de geallieerden, die bemerkten, dat de zaken hier en daar niet snel en efficient liepen en die soms een andere burgemeester wensten. Dat hield ook weer verband met de tijdelijke bestuursvoorziening, die nu eenmaal bij Koninklijk besluit geregeld was. De Binnenlandse Strijdkrachten hebben zich in het eerste stadium ook intens met dit alles bemoeid zonder wettelijke bevoegdheid. Dwars daar doorheen is toen die rede van Minister *Burger* gekomen, waarvan de hoofdstrekking, voorzover de heer *Linthorst Homan* zich herinnert, deze was: „nu ik zelf hier in bevrijd gebied om mij heen gezien heb, heb ik de conclusie getrokken, dat men met de zuivering veel te ver gaat. Eigenlijk behoren alleen gezuiverd te worden die mensen, die positief „fout" zijn geweest".

In grote kringen van de mensen in het bevrijde gebied, die de gehele bezetting hadden medegemaakt, was de communis opinio nu eenmaal anders. Ook de militaire commissarissen zelf, die te Londen, in overleg met de Regering, zo goed mogelijk geschoold waren, zijn geschrokken van de radiorede van Minister *Burger*. Deze had immers nooit zelf tevoren aanwijzingen gegeven, hoe het dan wel moest. Aanleiding tot ruzie daarover is er echter nooit geweest.

69714 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat na het ontslag van Minister *Dijxhoorn* door hem naar voren was gebracht, dat elk ontslag van een Minister, als het kon, in de Ministerraad zou worden gebracht en dat er geen advies zou worden uitgebracht door de Minister-President, voordat het in de Ministerraad was besloten. Dit is bij de eventuele latere ontslagaanvragen ook altijd zonder uitzondering uitgevoerd. Er is één geval, dat schijnbaar iets anders ligt; dat is het geval-*Burger*.

70196 e.v. *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* zegt, dat een uiteenzetting van hem over de gang van zaken, zoals die is geweest bij het ontslag van de heer *Burger*, in één minuut is gebeurd.

In strijd met de afspraak hield de heer *Burger* een radiorede in Nederland en in die radiorede kwam bovendien een uiteenzetting voor, die dwars inging tegen het beleid, dat de heer *Gerbrandy* als Minister-President vier jaar lang, vanaf September 1939, had gevoerd, hetgeen hij ontoelaatbaar achtte; hij meende, dat er geen ander middel was om daarop te reageren dan te zeggen: „dat kost één van ons beiden het ministeriële leven".

69714 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* heeft dit ook staatsrechtelijk besproken en daarbij is hem eveneens medegedeeld: er is geen ander middel dan dit te doen in de vorm van het geven van ontslag. Die uiteenzetting was de passage in de redevoering van de heer *Burger*, die betrekking had op de zuivering. De heer *Gerbrandy* heeft zelf ook gezegd, dat in het licht van wat er later gebeurd is, die passage nog niet zo heel gek was; daarom ging het ook niet. Het ging er echter om, wat voor impressie het in die tijd moest maken; dat ging dwars in tegen hetgeen de heer *Gerbrandy* het Nederlandse volk vier jaar lang had voorgehouden. De heer *Burger* mocht ook niet spreken over het Militair Gezag. De heer *Gerbrandy* kon een Minister niet verbieden, als hij het deed, maar er was afgesproken, dat uit een oogpunt van

algemeen beleid overleg werd gevoerd over redevoeringen. De heer *Gerbrandy* heeft zijn eigen redevoeringen altijd onderworpen aan het oordeel van al zijn collega's met één uitzondering, waarbij het onmogelijk was, maar waar achteraf goedkeuring voor is gegeven. Hier ging echter een van de Ministers buiten alle afspraken om dit doen. Dat kon eenvoudig niet.

70204 *(Gerbrandy)*

Het verzoek, vervat in het briefje, dat de heer *Gerbrandy* aan de heer *Burger* heeft geschreven in verband met de ziekte van zijn moeder, heeft, aldus de heer *Gerbrandy*, op zichzelf niets met de radiorede te maken. Hij had de Ministers gevraagd te Londen te blijven. Nu ging de heer *Burger* om persoonlijke redenen naar Nederland; de heer *Gerbrandy* had deze afspraak met al de Ministers gemaakt (hij weet niet, of de heer *Burger* er bij is geweest, maar in elk geval vermoedt hij het wel; hij heeft het ook aan de Koningin gerapporteerd, die hield zich op de hoogte): „Zó is de toestand en op dit ogenblik worden er dus door de Ministers, staande het overeengekomene omtrent de gehele zaak van het Militair Gezag, geen bepaalde handelingen in Nederland verricht; laat dat in elk geval op dit ogenblik na". In bovengenoemde brief bedoelde hij de heer *Burger* daaraan even te herinneren: gij gaat naar Nederland, maar beperk u nu ook tot het familiebezoek. De heer *Gerbrandy* vindt de redenen, waarom de heer *Burger* meende, dat hij een radiorede moest uitspreken, nl. om de bevolking duidelijk te maken, dat niet alle Ministers naar Londen waren gegaan en aldus de bevolking een hart onder de riem te steken, een rare argumentatie. De Ministers hadden besloten en bloc niet naar Nederland te gaan. De heer *Burger* moest wel, maar om geheel andere redenen, die met zijn Ministerschap niets te maken hebben. Moet hij deze gelegenheid nu benutten om te zeggen: ik toon, dat er een Minister in Nederland is? Het lijkt de heer *Gerbrandy* zeer gezocht. De heer *Gerbrandy* acht het ook een fout, dat de heer *Burger* over het Militair Gezag begon. Wanneer de heer *Gerbrandy* een radiorede hield te Londen, dan moest hij met die rede spitsroeden lopen bij alle Ministers en dan kon inderdaad niet een enkeling, die zich al eens misgaan had op het gebied van radioredevoeringen, zich te buiten gaan aan een radiorede over het Militair Gezag. Dat mocht hij toch niet buiten de heer *Gerbrandy* om doen. Maar wat hij, *Gerbrandy*, het ergste vond, was de passage over de zuivering. Daar zit hij wekelijks, soms dagelijks, overleg te plegen met de mensen van de Regeringsvoorlichtingsdienst, speciaal met de mensen van Radio Oranje, over de wijze, waarop het Nederlandse volk moet worden toegesproken en waarop men het Nederlandse volk een hart onder de riem kan steken. Deze mensen zijn wanhopig bij de heer *Gerbrandy* gekomen en hebben gezegd: Excellentie, laten wij maar ophouden, als een van uw Ministers op die manier in Nederland spreekt, dan kunnen wij niet meer. Zij waren zo te zeggen des duivels. Dit is niet alleen gezegd door de heer *den Doolaard*. Dat kon de heer *Gerbrandy* van hen allen goed begrijpen.

Er was nog iets anders aan vooraf gegaan; daarvan heeft de heer *Gerbrandy* geen casus belli gemaakt. Dit lijkt hem een „slip". Dat betrof een radiorede, welke de heer *Burger* wel aan het oordeel van de heer *Gerbrandy* had onderworpen. De heer *Gerbrandy* heeft in de Ministerraad medegedeeld, dat hij daar tegen vijf bezwaren had. De heer *Burger* heeft toen in tegenwoordigheid van alle leden van het Kabinet verklaard, dat hij aan al die vijf bezwaren tegemoet zou komen. Toen de heer *Burger* die radiorede hield, had hij van de vijf punten, waartegen bezwaar bestond, er drie niet veranderd, in strijd met de afspraak. Dat was nog te Londen. Het ging op zichzelf over onderwerpen, die op het gebied van de heer *Burger* lagen, maar er stond in het door hem gemaakte ontwerp een zeer besliste onjuistheid; die is er in blijven staan. De heer *Gerbrandy* heeft later tegen de heer *Burger* gezegd: „Hoe kan dat nu? Dit is in strijd zelfs met de feiten".

De heer *Gerbrandy* herinnert zich niet, dat er bij hem ook is geklaagd over de passage omtrent het Militair Gezag in de Eindhovense radiorede van de heer *Burger*. De aandacht is gevestigd op de passage, ongeveer luidende: niet de mensen, die fouten hebben gemaakt, maar die fout zijn. Hierover ging het voornamelijk. De heer *Gerbrandy* heeft later geïnformeerd: hoe is dat ontvangen in Nederland? Er is hem geantwoord: de reactie was verschrikkelijk, ook in het Zuiden De radio in de Londense tijd was voor Ministers een levensgevaarlijk instrument, althans voor hun ministeriële levens.

Op de vraag, of het zo is gegaan, dat de heer *Burger* bij de heer *Gerbrandy* zou zijn ontboden en de mededeling hebben gekregen, dat zijn ontslag werd gereed gemaakt en dat er na een half uur een vergadering van de Ministerraad zou zijn, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat deze voorstelling van zaken niet helemaal juist is. Dat kon hij natuurlijk niet zeggen. De Ministerraad zou net zo goed hebben kunnen zeggen: President, dat zijn wij met u niet eens. Dan was de heer

Gerbrandy afgetreden. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat men voor het geval de Ministerraad accoord zou gaan alvast zo'n stuk in orde kon laten maken. Waarschijnlijk heeft de heer *Gerbrandy* hem gezegd: „*Burger,* ik kom aanstonds in het Kabinet met deze mededeling, dat naar mijn opvatting jij ontslag moet hebben!" De heer *Gerbrandy* heeft eerst met hem gepraat over de redenen van het ontslag; hij heeft hem deze natuurlijk medegedeeld en gezegd, dat hij tegen de rede van de heer *Burger* zo'n groot bezwaar had; dat het dwars inging tegen wat hij, *Gerbrandy,* vier jaar lang had gedaan; dat hij dat niet kon hebben. In de Ministerraad heeft iedere Minister het afgekeurd, maar niet alle Ministers hebben gezegd: geëvenredigd hieraan is een ontslag.

Enkele dagen later hebben de heren *Albarda* en *van den Tempel* ook hun ontslag aangeboden, toen het ontslag van het Kabinet al was aangeboden en dus hun ontslagaanvrage geen ander effect meer kon sorteren, dan dat het uitdrukte: Wij keuren dit niet goed. De heren *Albarda* en *van den Tempel* hebben ook niet in de vergadering van de Ministerraad gezegd: dan nemen wij ook ontslag, geen van beiden.

Over de verklaring van de heer *Burger,* dat zijn ontslag direct is doorgegaan, maar dat het ontslag van de heren *Albarda* en *van den Tempel* enige tijd is opgehouden met de bedoeling hem te isoleren, dat de ontslagaanvrage van de heren *Albarda* en *van den Tempel* met man en macht is geheim gehouden, totdat zij in Amerika werd gepubliceerd, zodat toen officiële publicatie niet meer tegen te houden was, zegt de heer *Gerbrandy,* dat daar niets van waar is. Hij begrijpt niet, hoe dat kan worden gezegd. Er wordt een verband gelegd, dat hij zou moeten kennen en waarvan hij absoluut niets weet.

[1]) Bijlage 160 C.

Nadat hem het schrijven [1]) van 24 Januari 1945 van de heer *Albarda,* houdende de overweging tot het vragen van ontslag, was vertoond, verklaart de heer *Gerbrandy,* dat de reactie van de heer *Albarda* dus wel onmiddellijk is geweest. De vergadering van de Ministerraad had op diezelfde dag plaats als de aankondiging aan de heer *Burger* van zijn ontslag, n.l. op 24 Januari 1945. Niemand van de andere Ministers heeft gesteld: nu nemen wij ook ontslag. De heer *van Mook* had grieven er tegen, de heer *Albarda* ook, de heer *Burger* zelf uiteraard ook, niet iedere Minister had die consequentie getrokken. Natuurlijk, toen was op dat ogenblik de beslissing gevallen. De heer *Gerbrandy* heeft gezegd: „Ik moet dus verder dat ontslag van de heer *Burger* handhaven".

Natuurlijk moest de heer *Gerbrandy* overleg plegen met de Koningin. Natuurlijk moest overleg gepleegd worden over de vorm. Het is ongewoon wat de vorm betreft, dat men op deze wijze een Minister ontslaat. Het kan natuurlijk wel; staatsrechtelijk is er niets op aan te merken; het contraseign en de handtekening van de Koningin zijn op zich zelf voldoende. De vorm moest echter nog gekozen worden en die vorm is deze geweest, dat afgesproken is: „laten wij dat fatsoenlijk doen". Toen heeft de heer *Burger* enkele dagen later — de heer *Gerbrandy* herinnert zich niet hoeveel — formeel het verzoek ingediend, waarop de heer *Gerbrandy* kon adviseren en pas daarna is de kwestie-*Albarda* en *van den Tempel* gekomen en was, gelijk de heer *Gerbrandy* medegedeeld heeft in het Kabinet, het ontslag van het Kabinet om geheel andere redenen gevolgd.

De beslissing over het ontslag van de heer *Burger* was in beginsel al gevallen, toen de heer *Gerbrandy* van de rede kennis nam en dat was niet op 24 Januari 1945. De aanhef van de brief van de heer *Albarda* van 24 Januari 1945 luidende: „In de buitengewone vergadering van 24 Januari 1945 van de Minsterraad hebt gij medegedeeld, dat, bij een conferentie op 23 Januari j.l. van H.M. de Koningin met u, op uw voorstel, is besloten, dat aan de Minister van Binnenlandse Zaken, mr. *Burger,* ontslag zou worden verleend", is niet geheel juist; „besloten" is formeel onjuist.

De Ministerraad van 24 Januari 1945 had zeker niet alleen een pro forma-betekenis. Er is breedvoerig gediscussieerd, want het ontslag van een Minister moest in de vergadering van de Ministerraad komen. De heer *Albarda* heeft uitvoerig betoogd: „Ik geef toe: die radioredevoering is mis. Ik begrijp, dat u daartegen grieven heeft. Kunt u hem niet gelegenheid geven het te redresseren of kunt u het redresseren? Waarom moet het nu precies een ontslag zijn?" Dit was dus geen pro forma-vergadering. De heer *van Mook* heeft er ook gesproken.

Tussen het ontslag van de heer *Burger* en zijn brief van 19 Januari 1945 bestaat in feite geen enkel verband, aldus de heer *Gerbrandy.* De radiospeech van de heer *Burger* was op 14 Januari 1945 en toen kwam bij de heer *Gerbrandy* de beslissing: „ik kan *Burger* niet langer handhaven". Het heeft geduurd tot 24 Januari, omdat de heer *Burger* in Nederland zat. Zodra hij te Londen bereikbaar was, heeft de heer *Gerbrandy* de heer *Burger* verzocht bij hem te

komen. Die brief van 19 Januari kan niet in enig verband staan met een beslissing van de zijde van de heer *Gerbrandy,* welke betrekking heeft op de uitzending op 14 Januari; dat is uitgesloten. Men zou ten hoogste kunnen zeggen: *„Burger* voelt aankomen, dat hij wordt ontslagen".

Op de vraag, of de brief van 19 Januari 1945, waarin de heer *Burger* aankondigt zijn ontslag in overweging te nemen, een reden is geweest, dat deze Minister zijn ontslag kreeg, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat hij voor dit soort brieven politiek gesproken, geen korrel respect heeft. „Het laat zich aanzien, dat ik ontslag moet nemen"! Als je een man bent, neem je ontslag. De heer *Gerbrandy* heeft het in Londen nooit ander gesteld. Hij heeft zoveel brieven en mededelingen van Ministers gehad: „dan ga ik heen", die er niet aan dachten heen te gaan. Daar is deze er ook weer één van; daar is niets mannelijks meer in. Er waren Ministers, — daar was b.v. *Steenberghe,* daar heeft de heer *Gerbrandy* respect voor — die zeiden: „politiek gesproken is het middel van de Minister om zijn verantwoordelijkheid te tonen, ontslag te vragen". De heer *Steenberghe* zat ook niet aan de portefeuille vast. De heer *van den Broek,* als het er op aan kwam, zei: „Ik ga heen". Zo deed de heer *Gerbrandy* precies hetzelfde. Er was een aantal figuren, die zeiden: „Ik denk er over om weg te gaan". Als een Minister-President dat tien maal is overkomen, zegt hij: houdt er mee op; ik geloof het niet.

De heer *Gerbrandy* is eigenlijk gezegd, (natuurlijk, de kwestie van het Militair Gezag mocht een verzwarende omstandigheid zijn geweest) in hoofdzaak geleid door het feit, dat de heer *Burger* daar op die manier begint over de zuivering. Men kan ook wel begrijpen, dat, terwijl de heer *Gerbrandy* en de zijnen bezig zijn voor Radio Oranje hun uitzendingen naar het Nederlandse volk met de grootste zorg te verzorgen, zo iets van een verantwoordelijk Minister er niet tussen kan komen. Dat kan niet!

De heer *Gerbrandy* meent, dat de ontslagaanvrage van de heren *Albarda* en *van den Tempel* direct in de „Times" heeft gestaan; dat deze ontslagaanvrage niet direct is gepubliceerd, dat weet hij niet en zou hij moeten nagaan. Hij bedoelt: er is niets geweest om hiermede geheimzinnig te doen. Met betrekking tot de verklaring van de heer *Burger,* dat deze ontslagaanvrage bekend is geworden niet door mededelingen van de kant van de Nederlandse Regering, maar dat het op de duur uitgelekt is in de Amerikaanse pers, zegt de heer *Gerbrandy,* dat dit er op zou wijzen, alsof er slimmigheden achter gezeten hebben en hoe je dat tracteert. Maar hij kan verzekeren, dat zo iets nooit in iemands gedachte is opgekomen; daar zit niets abnormaals in. Die zaak is geheel normaal verlopen.

33128 *(Albarda)*

Het ontslag van de heer *van den Tempel* en hem, aldus verklaart de heer *Albarda,* is niet vroegtijdiger verleend, maar zij zijn tegelijk met de andere Ministers ontslagen. Dit is ook vrij eigenaardig gegaan. De heer *Albarda* kreeg de avond tevoren een telefoontje van de heer *Gerbrandy,* waarop deze zei: „De Koningin heeft uw ontslag aangenomen en morgen komt uw opvolger de boel overnemen." De heer *Albarda* antwoordde, dat het wel een beetje vlug was, maar de heer *Gerbrandy* zeide: „Ja, maar u hebt u vier weken kunnen voorbereiden, dus het gebeurt nu."

De heer *Albarda* is echter nog bevoorrecht, want de heer *van Heuven Goedhart* vernam, dat hij ontslagen was van een journalist, die hem bezocht. Persoonlijk had de heer *van Heuven Goedhart* geen bericht gekregen. Er kwam een journalist bij hem, die een toelichting vroeg en zo vernam hij, dat hij ontslagen was. Dit zijn allemaal van die wonderlijke procedures, die te Londen nu niet tot de uitzonderingen behoorden.

Er is naderhand gezegd, dat de heren *van den Tempel, van Heuven Goedhart* en *Albarda* om persoonlijke redenen ontslag hadden genomen. De heer *Albarda* heeft daarop gereageerd met een kort stukje in Vrij Nederland van 3 Maart 1945, waarin hij heeft gezegd, dat het geen persoonlijke maar staatkundige redenen waren, namelijk staatkundige bezwaren tegen de gevolgde procedure. De heer *van Heuven Goedhart* heeft in dezelfde geest gereageerd en o.a. medegedeeld, dat hij van zijn ontslag eerst kennis kreeg, toen de redacteur van Anep-Aneta hem opbelde om hem te vragen, welke redenen hij voor zijn ontslag had.

Toen naderhand The Times een stukje over de kabinetswisseling schreef en daarin vermeldde, dat de heren *Albarda* en *van den Tempel* om persoonlijke redenen uit het Kabinet waren getreden, heeft de heer *Albarda* in dat blad een kort stukje geschreven, waarin hij mededeelde, dat dit niet het geval was, maar dat zij staatkundige bezwaren hadden tegen de gevolgde procedure. Het is ook niet, omdat de heer *Burger* een partijgenoot van hen was, dat zij hun houding van protest hebben aangenomen. Zoals de heer *Albarda* ook heeft geschreven: „Wij zouden op dezelfde wijze hebben gehandeld, indien die procedure was gevolgd met betrekking tot een Minister van een andere gezindheid."

[1]) Bijlage 160 B.

Op 24 Januari 1945 heeft de Minister-President een schrijven [1]) gericht aan H.M. de Koningin, waarin hij o.m. zegt: „In aansluiting op het onderhoud, hetwelk ondergetekende gisteren met Uwe Majesteit mocht voeren, zij het hem vergund aan Uwe Majesteit voor te stellen mr. *J. A. W. Burger,* Minister van Binnenlandse Zaken, met ingang van 25 dezer als zodanig eervol ontslag te verlenen."

Na de redenen hiertoe uiteengezet te hebben, nl. dat mr. *Burger* een radiorede heeft gehouden over zeer delicate en brandende kwesties, welke niet in de eerste plaats op diens terrein lagen, nl. de zuivering, de berechting en de verhouding tussen Militair Gezag en Regering, dat hij zich daarbij zelfs in belangrijke mate op het terrein van de algemene Regeringspolitiek heeft begeven en dat de heer *Burger* daarbij met name wat betreft de houding tegenover landverraad en collaboratie zich heeft uitgesproken op een wijze, welke rechtstreeks inging tegen het door de Regering, gedurende vier jaren constant, gevoerde beleid, vervolgt de heer *Gerbrandy:* „Ik acht het noodzakelijk, dat de Regering zich tegenover Nederland duidelijk van deze rede distantieert en dit kan slechts geschieden door de heer *Burger* te doen aftreden als Minister." De heer *Gerbrandy* stelt in dit schrijven voor, de heer *H. van Boeyen* tijdelijk te belasten met het beheer van het Departement van Binnenlandse Zaken en biedt H.M. de Koningin een daartoe strekkend ontwerp-Koninklijk besluit ter bekrachtiging aan.

[2]) Bijlage 160 C.

In zijn schrijven [2]) van 24 Januari 1945 aan de Minister-President somt de heer *Albarda* eerst de bezwaren op, welke bij de heer *Gerbrandy* waren opgekomen naar aanleiding van de radiorede van de heer *Burger* van 14 Januari 1945 te Eindhoven, te weten:

1. het feit, dat mr. *Burger* die rede heeft uitgesproken zonder dat het oordeel van de Minister-President daarover was gevraagd;
2. het feit, dat in die rede was gesproken over de verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag;
3. sommige passages in die rede over de zuivering.

De heer *Albarda* geeft dan zijn oordeel over deze bezwaren en brengt naar voren:

ad 1. dat de heer *Burger* een zijns inziens bevredigende verklaring heeft gegeven;

ad 2. dat hetgeen de heer *Burger* hierover heeft gezegd volkomen in overeenstemming was met hetgeen door de Regering reeds herhaalde malen over de verhouding tussen haar en het Militair Gezag is verklaard;

ad. 3. dat in die rede met betrekking tot de zuivering inderdaad enkele passages minder gelukkig zijn geredigeerd en aanleiding konden geven tot misverstand.

De heer *Albarda* is van mening, dat de heer *Burger* in de gelegenheid dient te worden gesteld een redevoering te doen uitzenden, die de nodige ophelderingen geeft, welke redevoering tevoren de goedkeuring van de Ministerraad zal moeten verwerven.

Indien de heer *Burger* die gelegenheid niet zou worden geboden, maar hem een ontslag zou worden verleend op grond van miskenning van zijn bedoelingen en zonder dat hij tevoren is gehoord, dan acht de heer *Albarda* dit een dusdanige belediging van zijn rechtsgevoel, dat hij niet de schijn op zich wil laden zich daarbij neer te leggen en alsdan aan Hare Majesteit de Koningin zal verzoeken hem ten spoedigste ontslag als Minister te verlenen.

[3]) Vgl. bijlage 160 D.

Op 26 Januari 1945 hebben de Ministers *Albarda* en *van den Tempel,* welke laatste in deze volkomen met de heer *Albarda* meeging, aan de Koningin formeel hun ontslag gevraagd. [3]) Zij vragen, dat hun beider verzoek om ontslag zal worden behandeld, onafhankelijk van het beraad op de beslissing van de Koningin nopens de collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet. De heren *Albarda* en *van den Tempel* stellen, dat de Minister-President ten onrechte als vaststaand heeft aangenomen, dat de heer *Burger* heeft willen afwijken van het Regeringsbeleid ten aanzien van de verzetsbeweging en dat hem een zachtmoedige houding tegenover collaborateurs werd toegeschreven. De ontslagaanvrage berust geheel op het feit, dat naar hun mening het ontslag van de heer *Burger* had plaats gevonden op een wijze, welke zij dermate in strijd achtten met goede regels en juiste verhoudingen, dat zij zelfs de schijn niet kunnen aanvaarden van enige mede-verantwoordelijkheid, indien het door de Minister-President aangekondigde besluit tot stand mocht komen.

De heer *de Booy* verklaart ten aanzien van de ontslagaanvrage van de heren *Albarda* en *van den Tempel,* dat het inderdaad zo was, dat deze beide heren de wijze, waarop het ontslag van de heer *Burger* had plaats gevonden, niet fraai vonden, maar daaraan was natuurlijk ook het een en ander voorafgegaan. De Ministers *Albarda* en *van den Tempel* waren al enige tijd niet tevreden in het Kabinet.

Vgl. *J. van den Tempel:* „Nederland in Londen", blz. 231.

De heer *van den Tempel* zegt in zijn boek nog o.m. het volgende: „Wij drongen er op aan, dat ons beider verzoek om ontslag zou

worden behandeld onafhankelijk van het beraad of de beslissing nopens de collectieve ontslagaanvrage. De heer *Albarda* moest echter nadien genoegen nemen met de toezegging van prof. *Gerbrandy*, dat, als de beslissing over deze ontslagaanvrage van de twee Ministers zou samenvallen met die over het collectieve verzoek, in het uit te geven communiqué van het bijzonder geval melding zou worden gemaakt. Aldus bleef dit conflict voorshands binnenskamers."

35556 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* was het volkomen eens met de heren *Albarda* en *van den Tempel*, dat de modus procedendi bij het ontslag van de heer *Burger* hoogst bedenkelijk was. Hij was evenwel van mening, dat het voor hem geen zin had om, teruggekeerd uit Nederland, waar hij 24 Januari 1945 verbleef, ook van zijn kant afzonderlijk deswege ontslag te vragen. Het collectieve ontslag van het Kabinet was nl. ook al ingediend en hij vond het driedubbelop om nu te zeggen: nu ga ik het ook nog eens doen op mijn eigen houtje.

35557 *(van Heuven Goedhart)*

64001 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* meent, dat hij op 24 Januari 1945 wel in de Ministerraad is geweest, doch op welke wijze het ontslag van de heer *Burger* heeft plaats gevonden, staat hem niet meer geheel voor de geest. Hij weet zich te herinneren, dat het met wrijvingen gepaard is gegaan. De juiste toedracht van de zaak weet de heer *van Kleffens* niet meer.

64005 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* ziet in het feit, dat de heren *Albarda* en *van den Tempel* partijgenoten waren van de heer *Burger* een belangrijke aanleiding tot hun ontslagaanvrage. Het moet volgens hem voor een zeer groot deel althans berust hebben op een gevoel van solidariteit, dat die twee partijgenoten daaruit hun conclusies trokken.

64008 *(van Kleffens)*

De heren *Albarda* en *van den Tempel* hadden bezwaar tegen de wijze, waarop aan de heer *Burger* ontslag werd verleend en gevoelden zich aan deze verwant. De vraag te beantwoorden, of bij eenzelfde methode bij een niet-partijgenoot, deze beide heren niet die conclusie getrokken zouden hebben, die zij thans hebben getrokken, is volgens de heer *van Kleffens* een hypothese.

In de tekst [1]) van Radio Oranje van 8 Februari 1945 is met betrekking tot de reconstructie van het Kabinet-*Gerbrandy* medegedeeld, dat de heren *Albarda* en *van den Tempel*, terwijl het Kabinet reeds demissionnair was, afzonderlijk hun ontslag hebben gevraagd, omdat zij zich niet konden verenigen met de wijze, waarop de Minister-President het ontslag van de heer *Burger* heeft bevorderd.

[1]) Bijlage 160 H.

In een uitzending [2]) voor Radio Oranje van 10 Februari 1945 werd medegedeeld, dat Minister *Albarda* op die dag in een kort ingezonden stuk in The Times heeft doen weten, dat er nimmer enig verschil van mening is geweest tussen hemzelf, Minister *van den Tempel* en de andere leden van het Kabinet inzake de behandeling van alle collaborateurs met de vijand.

[2]) Bijlage 160 I.

Hieronder doet de commissie enige reacties [3]) volgen op de radiorede van 14 Januari 1945 en de daaruit voortgekomen gebeurtenissen.

[3]) Vgl. bijlage 160 J.

De Nieuwe Eeuw van 2 Februari 1945 schreef hierover als volgt:

> „Wij hopen, dat mr. *Burger* vervangen zal worden door iemand, die met denzelfden reëelen kijk op bevrijd gebied zal handelen als zijn voorganger, hoewel ook hij dan snel zal vallen."

De Vrije Stem van 10 Februari 1945:

> „Want wij (de illegaliteit) passen ervoor, dat men ons in de schoenen schuift, dat wij er op uit zijn geweest den heer *Burger* te doen struikelen. Wij krijgen namelijk den indruk, dat de Minister-President de radiorede van mr. *Burger* en de reactie daarop van de illegaliteit gansch niet onwelgevallig is geweest."

In de nota [4]) van 29 Januari 1945 van de heer *Burger* aan de Ministers inzake zijn aftreden als Minister wordt een citaat aangehaald uit een brief van een pater aan de schrijver van het artikel „Zuiveringsproblemen", waarin de Bond van Oud-illegale Werkers bij monde van deze schrijver blijk geeft van een in sommige opzichten van de bestaande zuiveringswetgeving afwijkend standpunt.

[4]) Vgl. bijlage 160 G.

> „Als U Uw oren te luisteren legt bij het volk dan wilt U wel geloven, dat ook wij priesters dat gaarne doen en wel bij het gehele volk; welnu, dan moet ik U zeggen, dat er veel misnoegen gewekt is over Uw aanmatigend optreden na de bevrijding en dat U de grote sympathie, die U onder de bezetting bij het volk had, gaandeweg aan het verspelen zijt. U verschuilt U achter het Militair Gezag, dat volgens *Sjef de Brouwer*, (en velen zijn het daarmee eens), goedwillend maar ondeskundig is in bestuurszaken en daardoor fout op fout maakt. Wat *Sjef de Brouwer* niet zegt, maar door hem en velen wordt aangevoeld, is, dat het zich te veel door U laat beïnvloeden, zodat men zich afvraagt: Waar ligt eigenlijk „het gezag". Dit gezag wordt *door U* doorkruist, zou Minister *Burger* kunnen antwoorden op Uw invectief. U vergist U, wanneer U zich met het volk vereenzelvigt.

U vergist U als U meent, dat de rede van Minister *Burger* het vertrouwen in de Regering heeft geschaad. Integendeel zijn rede heeft in vele kringen dit vertrouwen verhoogd."

Volgens de heer *Gerbrandy* is de reden, welke hem genoopt heeft het ontslag van de heer *Burger* op zo ongebruikelijke wijze aanhangig te maken, gelegen in de passages van de radiorede van de heer *Burger* van 14 Januari 1945, welke betrekking hadden op het vraagstuk van de zuivering.

De commissie is van oordeel, dat de heer *Burger* in deze rede heeft willen waarschuwen tegen de excessen op het gebied der zuivering, die hij in het bevrijde Zuiden had zien ontstaan. Immers in strijd met de door hem en het gehele Kabinet ten deze voorgestane opvattingen ontaardde de zuivering somtijds in het zoeken naar fouten ook bij hen, die op zichzelf „goed" waren geweest in stede van zich te bepalen tot hen, die „fout" waren. Hoewel de bewoordingen der rede duidelijk aangaven, dat de heer *Burger* zich keerde tegen een in zijn ogen ongewenste en ook door de Regering niet gewilde uitbreiding van de zuivering, heeft de rede èn in het bezette Noorden èn te Londen bij velen de indruk gewekt, als zoude hij het door de Regering uitgestippelde zuiveringsbeleid willen verzwakken en tot een minder stringente toepassing willen komen.

Ongetwijfeld heeft de heer *Burger* in zijn radiorede met betrekking tot het vraagstuk van de zuivering een aantal gedachten ontwikkeld, die niet alleen zeer waardevol waren, doch die later ook door het grootste deel van het Nederlandse volk als juist zijn aanvaard. Tegen de inhoud van zijn rede, op zichzelf bezien, heeft de commissie dan ook geen bezwaar. Niettemin is zij van oordeel, dat het niet opportuun was, dat de heer *Burger*, die van de zijde der Regering acte de présence wilde geven aan de door het offensief in de Ardennen verontruste bevolking van het bevrijde Zuiden, op dat moment een rede hield, waarvan een belangrijk gedeelte aan het epineuze zuiveringsvraagstuk was gewijd. Immers, al zouden de door de heer *Burger* gegeven beschouwingen van nut zijn geweest met het oog op de verhoudingen in het bevrijde gebied, niet uit het oog moest worden verloren, dat de rede ook bekend zou worden in het nog bezette gebied, waar de verhoudingen geheel anders lagen, omdat men daar enerzijds nog volkomen leefde in de sfeer van de strijd op leven en dood tegen de bezetter en zijn handlangers en anderzijds nog niet had kunnen constateren, dat bij de zuivering gemakkelijk excessen konden optreden.

Zo beschouwd, kan de commissie volledig begrijpen, dat er te Londen bezwaren rezen tegen het tijdstip, waarop de heer *Burger* zijn bovenvermelde beschouwingen over de zuivering gaf. Zij is echter van mening, dat — en daarbij laat zij de modus quo nog geheel buiten beschouwing — een en ander niet tot een conflict, dat alleen door het ontslag van de heer *Burger* kon worden opgelost, had behoeven te leiden. Een rustige bespreking van de ontstane situatie en zo nodig een nadere uiteenzetting voor de radio door de heer *Burger* hadden, naar de mening van de commissie, vermoedelijk een andere solutie wel mogelijk gemaakt. Blijkbaar waren de spanningen in en om het Kabinet te Londen in die tijd zo groot — ook de wijze, waarop het ontslag aan de heer *Burger* is voorbereid en verleend, wijst daarop —, dat zulk een oplossing uitgesloten was.

De grootst mogelijke meerderheid der commissie wil in dit verband nog opmerken, dat zij de gedachte van de heer *Burger* om door het uitspreken van een radiorede aan de in die tijd door het Duitse offensief in de Ardennen zeer verontruste bevolking van het bevrijde gebied te kennen te geven, dat niet het gehele Kabinet het land had verlaten, zeer wel kan aanvaarden. In de getuigenverhoren is naar voren gebracht, dat er een afspraak bestond, dat de Ministers zonder nader overleg met de Minister-President of enige andere ambtgenoten, niet voor de radio zouden spreken. Het is de commissie niet geheel duidelijk geworden, wanneer deze afspraak is gemaakt en hoe zij precies luidde. De heer *Gerbrandy* verklaart echter, dat hij niet weet, of de heer *Burger* bij deze afspraak tegenwoordig is geweest. In het particuliere briefje, dat de heer *Gerbrandy*, toen de heer *Burger* naar Nederland vertrok, aan deze richtte, kan de grootst mogelijke meerderheid der commissie geen aanwijzing, althans geen duidelijke aanwijzing, in deze richting zien. Gezien dit alles, is het volgens haar te begrijpen, dat de heer *Burger* onder de omstandigheden van het ogenblik en als enige Minister in het bevrijde gebied van oordeel was zelfstandig in deze een beslissing te kunnen nemen. Gelijk uit het hierboven vermelde duidelijk is, laat de commissie hierbij de inhoud van de door de heer *Burger* gehouden radiorede buiten beschouwing.

Een lid acht het gemelde particuliere briefje voldoende duidelijk om de heer *Burger* te doen begrijpen, dat de Minister-President wenste, dat hij zich van optreden voor de microfoon zou onthouden,

terwijl naar de opvatting van dit lid in de oorlogsomstandigheden geen zodanige plotselinge wijziging was opgetreden, dat de heer *Burger* zich gerechtigd kon achten op eigen gelegenheid tot het houden van een radiorede over te gaan. Overleg met het Kabinet, hetzij telegrafisch, hetzij per koerier, had naar de mening van dit lid aan de radiospeech in ieder geval moeten voorafgaan.

Wat betreft de beide andere onderwerpen, welke de heer *Burger* in zijn rede heeft behandeld — het Militair Gezag en de speciale taak van het bevrijde tegenover het bezette gebied —, daarin kan de commissie generlei stof, die aanleiding tot een conflict zou kunnen geven, vinden.

Met betrekking tot de wijze, waarop het ontslag van de heer *Burger* is tot stand gekomen, gaat de commissie geheel mede met de mening, welke is uitgesproken door de heer *Albarda.*

De commissie kan dan ook geen bewondering hebben voor het beleid in deze van de toenmalige Minister-President en keurt de modus procedendi af. De Minister-President had immers de heer *Burger* niet alleen zijn bezwaren moeten mededelen, doch deze behoorlijk tijd en gelegenheid moeten geven zijn standpunt nader te verklaren, waardoor wellicht een andere oplossing mogelijk zou zijn geweest. Instede daarvan, waren reeds allerlei voorbereidende maatregelen getroffen en was de kwestie van het ontslag met verschillende personen, ook buiten het Kabinet, reeds besproken, terwijl de betrokken Minister zelf nog van niets wist. Het ware bovendien ook juister geweest, indien, hetzij door de heer *Burger,* hetzij door de Minister-President of op andere wijze enige opheldering ten aanzien van sommige punten van de rede in het openbaar waren gegeven. Thans kreeg de heer *Burger* door de handelwijze van de Minister-President een odium op zich, dat onverdiend was. De meeste andere Ministers hebben zich niet voldoende verzet tegen de wel zeer uitzonderlijke wijze, waarop het ontslag van de heer *Burger* heeft plaats gevonden, hetgeen de heer *Michiels van Verduynen* voor de commissie ruiterlijk heeft erkend.

Voor de veronderstelling van de heer *Burger,* dat wellicht uit kringen van het Militair Gezag stappen zijn gedaan om tot zijn ontslag te komen en dat zulke stappen de heer *Gerbrandy* geenszins onwelkom waren, heeft de commissie geen gronden aangetroffen. Ook de mening van de heer *Burger,* dat enige passages van zijn schrijven van 19 Januari 1945 tezamen met het gedeelte uit zijn radiorede, dat betrekking had op het Militair Gezag, de werkelijke aanleiding zouden zijn geweest tot zijn ontslag, kan de commissie niet delen. Misschien heeft deze brief invloed gehad, doch de commissie onderschrijft de mening van de heer *van Heuven Goedhart,* dat de bezwaren van de heer *Burger,* in bovengenoemd schrijven opgesomd, tegen allerlei situaties in bevrijd gebied en terzake van de gezagsverhoudingen, bij dit ontslag niet zwaar gewogen hebben. Immers, de Minister-President heeft bij zijn eerste bezoek aan het Zuiden hierover zelf een nota opgesteld, waaruit te lezen valt, dat hij dezelfde bezwaren had als de heer *Burger* en dat hij, wat dat aangaat, helemaal niet anders dacht dan deze en met hem anderen. Overigens is wel gebleken, dat er tussen de toenmalige Minister-President en Minister *Burger* een zekere incompatibilité d'humeur bestond.

De heer *Gerbrandy* heeft de vraag, of de ontslagaanvrage van de Ministers *Albarda* en *van den Tempel* opzettelijk binnenskamers is gehouden, teneinde de heer *Burger* te isoleren en niet de indruk te wekken, dat de sociaal-democratische Ministers het Kabinet verlieten, totdat hierover een publicatie in Amerika verscheen en officiële bekendmaking niet meer tegen te houden was, ontkennend beantwoord. Gelijk uit hun verzoek van 26 Januari 1945 om ontslag blijkt, hebben de heren *Albarda* en *van den Tempel* verzocht hun ontslagaanvrage afzonderlijk te behandelen, onafhankelijk van het beraad over de beslissing op de collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet, doch de beslissingen over beide aangelegenheden zijn desniettemin samengevallen. Wel is in het communiqué over het aftreden van het Kabinet de afzonderlijke ontslagaanvrage van de beide heren met de redenen daartoe apart vermeld. Tot de datum van publicatie van dat communiqué, 8 Februari 1945, is echter hun afzonderlijke ontslagaanvrage in feite binnenskamers gebleven. Hierbij zal ongetwijfeld een rol gespeeld hebben het feit, dat de situatie van dat ogenblik tegenover het buitenland de eis stelde, dat van de onderlinge zwakte van het Kabinet zo weinig mogelijk naar buiten bleek.

XVII. De Kabinetscrisis van Januari/Februari 1945

§ 1. *Oorzaken en aanleiding tot de ontslagaanvrage van het eerste Kabinet-Gerbrandy*

Bij het beschouwen van de Kabinetscrisis van Januari/Februari 1945 doet zich een aantal omstandigheden voor, welke geheel of voor het grootste gedeelte waren onttrokken aan de invloed van het Kabinet of van de afzonderlijke ministers en die toch van betekenis zijn geweest voor de ondergang van het eerste Kabinet-*Gerbrandy*.

Het komt de commissie nuttig voor deze omstandigheden, welke een achtergrond vormden, waartegen de gebeurtenissen zich afspeelden, hier eerst weer te geven.

1. De mislukking van de militaire operatie bij Arnhem in de Septemberdagen van 1944 leidde er toe, dat ons land in een Zuidelijk bevrijd deel en een Noordelijk bezet deel werd gesplitst. Het front liep door het gebied van de grote rivieren. Dit terrein werd uiteraard geheel beheerst door militaire activiteit en stond dan ook onder uitsluitend militair bestuur. Onmiddellijk daarachter lag het verdere bevrijde gebied, dat door de stabilisatie aan het front gelegenheid kreeg zich op allerlei wijze te ontplooien, waarbij het militaire aspect in veel mindere mate op de voorgrond trad.

Aangezien evenwel het centrale civiele bestuursapparaat niet in dit gebied aanwezig was, bracht dit grote moeilijkheden met zich. Men had bij het ontwerpen van plannen met betrekking tot de bevrijding deze situatie in het geheel niet voorzien, althans zeker niet verwacht, dat deze toestand van een dusdanig lange duur zou zijn.

2. De Nederlandse activiteit was formeel en vooral ook materieel in vele gevallen gebonden aan de instemming van het geallieerde oppercommando. Wel verliep het overleg hierover met de geallieerden over het algemeen niet al te onbevredigend, doch bij alles, wat ondernomen werd, kwam de vraag, of het strookte met de eisen, die het krijgsbeleid en de oorlogvoering stelden.

3. Het kwam de algemene Nederlandse positie niet ten goede, dat bij de daadwerkelijke bevrijding onze militaire onmacht te land zo zeer aan de dag trad. Door het gebrek aan mensen was het alleen de Irene-Brigade, die aan de operaties te land kon meedoen. De Nederlandse stem bij het geallieerde oppercommando kon dan ook in bepaalde gevallen niet zo krachtig zijn als wel gewenst ware geweest.

4. De omstandigheid, onder 1 geschetst, bracht met zich, dat enerzijds geregeld een aantal ministers in het bevrijde gebied verbleef, terwijl anderzijds de Regering nog te Londen zetelde. De communicatiemiddelen leverden daarbij een in elk opzicht zeer groot probleem op. Aldus territoriaal verspreid, was het voor het Kabinet uitermate moeilijk goede en snelle oplossingen tot stand te brengen ten aanzien van dikwijls urgente zaken.

5. In December 1944 werd Minister *van den Broek* ernstig ziek, waardoor de leiding aan de Departementen van Financiën en van Handel en Nijverheid kwam te ontbreken. Begin Januari 1945 moest Minister *van den Tempel*, die juist enige besprekingen had gevoerd om het Departement van Financiën voorlopig te leiden, eveneens in een „nursing home" opgenomen worden. Daarbij kwam nog, dat door het vertrek naar het Verre Oosten in Juli 1944 van dr. *van Mook*, die in September 1944 naast zijn ministerschap opnieuw werd belast met het ambt van Luitenant-Gouverneur-Generaal, ook het Ministerie van Koloniën in feite zonder leiding was gekomen. Hierdoor werd het Kabinet zeer onvolledig.

In zijn memorandum[1]) geeft de heer *Gerbrandy* met betrekking tot de redenen, welke hebben geleid tot de ontslagaanvrage van het Kabinet in Januari 1945, de gang van zaken als volgt weer:

„In September 1944 begon de bevrijding van het Zuiden des lands. Onder al de moeilijkheden, die de periode van het bevrijd zijn van het Zuiden meebracht en welke weinig bevorderlijk waren voor normaal politiek leven, werd toch zekere reactie t.o.v. het Kabinet in Londen openbaar. Dit kwam duidelijker naar voren, toen de Ministers gelegenheid kregen zich naar het bevrijde gebied te begeven (einde November 1944). Het Militair Gezag had groote obstakels op zijn weg, vooral tengevolge van een groot tekort aan

[1]) Vgl. Prof. mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945" blz. 55 en 56.

transport. Soms liep de samenwerking met geallieerde autoriteiten stroef. De mogelijkheid voor de Ministers om in het bevrijde gebied althans het dadelijk noodzakelijke te verrichten, was beperkt.

Terwijl het ministerieel werk met groote hindernissen had te kampen, terwijl het gedeeld zijn van het Kabinet in twee groepen (één in Londen en één in het bevrijde Zuiden) bij het zeer traag (of soms geheel niet) werken der communicaties, allerlei discrepanties te voorschijn riep, terwijl bovendien de meest ernstige problemen om oplossing vroegen, als het relief via Zweden en Zwitserland, de voorbereiding der bevrijding van het bezette Nederland, de voorbereiding van de proviandeering van het geteisterde Noord-Westen van Nederland, terwijl al deze zaken alle energie van de betrokken Ministers opeischten, kwamen persoonlijke omstandigheden de moeilijkheden vergrooten."

„Er waren zekere verschilpunten in het Kabinet aan de dag getreden o.a. betreffende de verhouding van het Militair Gezag tot de Regeering, welke den Minister van Oorlog aanleiding gaven zijn ontslag aan te bieden. Deze verschilpunten waren in zakelijke behandeling. Het feit alleen reeds, dat het Kabinet in werkelijkheid zeer onvolledig was, bemoeilijkte het komen tot goede oplossingen. Goed gewerkt kon pas worden, wanneer van de open plaatsen zeker was door welke verantwoordelijke Ministers ze zouden worden aangevuld. Dit werd met te meer klem gevoeld vanwege een zaak, waarover in het Kabinet na langdurig overleg eenstemmigheid was bereikt, nl. het optreden van een Noodparlement zoo spoedig mogelijk na terugkeer der Regeering bij de bevrijding. Deze zaak was formeel niet tot een eindoplossing gebracht, hetgeen in deze weken als een ernstige leemte werd beschouwd. Nog moeilijker werd de positie van het Kabinet, toen in den loop van Januari ook de Heer *van den Tempel* ziek werd. Er moest een uitweg gevonden worden, de werkkracht van het Kabinet was te zeer verzwakt.

Tweeërlei was mogelijk. Een reconstructie van het Kabinet of een nieuwe Kabinetsformatie. Mijn persoonlijk advies is sinds medio December 1944 steeds geweest: reconstructie. Ik kende al de bezwaren aan een volkomen nieuwe formatie verbonden. Dat het op 24 Januari kwam tot een ontslagaanvrage van het Kabinet, waarmee ik mij had vereenigd, is enkel toe te schrijven aan het feit, dat de adviezen aan de Kroon, ten deele berustend op raadpleging van figuren uit het Zuiden, door de onmogelijke transporttoestanden zoo traag verliepen, dat het Kabinet niet de verantwoordelijkheid kon blijven dragen en dit wel tot uitdrukking moest brengen".

9459 e.v. *(van Blankenstein)*

Begin 1945, zo verklaart de heer *van Blankenstein*, toen de heer *van Heuven Goedhart* uit het Kabinet trad en zijn schrijftafel was opengebroken — daar is later een onschuldige uitleg aan gegeven, maar het was een heel gekke geschiedenis — kreeg men een gevoel, een groot gevoel van malaise, maar ook toen weer, zoals de malaise in het begin te begrijpen was geweest, was ook deze psychologisch te begrijpen. Men was meer dan vermoeid. Het raakte uitgewerkt, het apparaat. En dan is er nog iets geweest. De Prins is toen in een omgeving vol intrigues terechtgekomen. Hij kreeg toen de heer *van Houten* in de omgeving, die later naar Indië is gegaan en die zeer avontuurlijk was en die er zelfs van droomde, dat de Prins Koning van Nederland zou worden en niet Prins-gemaal. Het is de moeite waard om dit verhaal eens na te gaan. Het eerst werd het de heer *van Blankenstein* verteld door een Engelse vice-admiraal, die heel goed de Nederlandse dingen kende en zelf goed Nederlands sprak, en toen is het de heer *van Blankenstein* bevestigd door generaal *van Voorst Evekink*.

Nu zijn er in die tijd op staatsrechtelijk gebied veel wonderlijke theorieën verkondigd, maar dat is iets anders. De heer *van Blankenstein* zou kunnen zeggen: dit is een soort roes geweest. De Koningin trachtte te Londen midden in het volk te staan. Dat uitte zich hierin, dat de Koningin b.v. al die Engelandvaarders ontving. De eerste serieuze Engelandvaarder, die overkwam, dat is, gelooft de heer *van Blankenstein*, de heer *Burger* geweest. Het waren allemachtig aardige jongens, maar die tien jaar tevoren, als zij droog achter de oren waren geweest, achter *Mussert* zouden hebben aangelopen, omdat zij dynamisch van aard en simplistisch van gemoed waren; die kwamen bij de Koningin en vertelden haar over de stemming thuis: „Zij willen dat parlement niet meer en de partijen vooral willen zij niet meer. Zij willen U alleen terug hebben, enz."

De heer *van Blankenstein* herinnert zich een gesprek met de heer *Beel*, toen deze net Minister was geworden. Ook de heer *Beel* had in het eerst enigszins zonderlinge theorieën verkondigd. In dat gesprek verdedigde hij zich tegen de verdenking, dat hij niet goed constitutioneel zou zijn. De heer *Beel* zei: „Ik zou professor in het Staatsrecht te Nijmegen geworden zijn. Ik heb de Koningin op Haar eerste tocht naar Nederland vergezeld en ik heb gezorgd, dat ik vóór Haar aankomst over de grens was en in mijn begroeting van de Koningin heb

ik er vooral de nadruk op gelegd, hoezeer wij het moesten waarderen, dat Zij met een begeleiding van de Minister, zoals de Nederlandse constitutie dat eist, in Nederland terugkwam. Die Minister was ik zelf." Met de heer *Beel* is het dus helemaal terecht gekomen. Allerlei mensen zijn toen tijdelijk afgedwaald, zoals ook de heer *Burger* afgedwaald is geweest en zij zijn weer goed op hun benen terecht gekomen. Het was een tijd om je benen eens even te verliezen.

Dergelijke theorieën zijn op alle mogelijke gebied niet alleen te Londen verkondigd, maar ook in het bevrijde Zuiden, zelfs in contact met elkaar en daarin heeft de heer *Beel* ook een zekere rol gespeeld. Later was de heer *Beel* weer helemaal goed. Maar toen hij met zijn gezelschap voor het eerst naar Londen kwam, was men daar niet verrukt over. En de heer *Gerbrandy* zelf heeft te Londen aan het twee-partijen-stelsel voor Nederland geloofd. De man, die het eerst voor het herstel van het parlement gesproken heeft — dat weet de heer *van Blankenstein* heel secuur; dat is, gelooft hij, in het tweede jaar van de oorlog of iets vroeger geweest, — was de heer *Albarda*. „Wij moeten de Tweede Kamer weer bij elkaar roepen na een zuivering", zo betoogde hij. „Wij hebben niets anders". Professor van *Embden* heeft ook daarvoor geschreven, maar de heer *Albarda* is er voor in het Kabinet opgetreden. De heer *Albarda* vertelde de heer *van Blankenstein* in die eerste dagen: „Ik vind in het Kabinet bij niemand steun". De heer *van Blankenstein* heeft er toen ook met de heer *Gerbrandy* herhaaldelijk over gesproken. De heer *Gerbrandy* zei: „Neen, dat gaat allemaal niet meer, want het Nederlandse volk wil dat niet meer en wij kunnen een twee-partijen-stelsel hebben. Hoogstens twee partijen", zo zei hij. „Ja, hoogstens twee partijen. Ik heb er met de heer *van Boeyen* al over gesproken en ik heb *van Boeyen* gezegd: leg jij mij nu eens uit, waarom zijn anti-revolutionairen en christelijk-historischen verschillend?" En de heer *Gerbrandy* voegde er aan toe: „Wij hebben er heel veel over gesproken, maar nooit heeft hij mij dat duidelijk kunnen maken."

Zo lang men niets ernstigers te doen had, politiek tenminste niets ernstigers, fantaseerde men. Toen is er iets heel ongelukkigs gebeurd. Dit is nogal een punt van belang geweest. Dat heeft de heer *van Blankenstein* van heel nabij gezien. De Raad van Advies te Londen hield onder de diepste geheimhouding zijn vergaderingen. Er mocht niet eens bekend zijn, wanneer die vergaderingen gehouden werden. Toen is daar een voorstel gedaan voor een voorlopig parlement. Dat stuk is door de een of ander in omloop gebracht. Toen is er een vergadering geweest, daar was o.a. prof. *Veraart*. Die is blijkbaar geschrokken van het gezelschap. Daar was de heer *Welter*. De heer *Welter* zat in *iedere* oppositionele beweging te Londen. Daar was de heer d*en Doolaard*, daar was mijnheer *Gans*. Het was toen te Londen een gevaarlijke sfeer. Die sfeer was fantastisch en die werd steeds fantastischer. Er was een sfeer ontstaan, waarin de Nederlandse traditie absoluut doorbroken werd, die was vergeten. Net als die mannen, die vergaten, dat zij thuis nog vrouwen en een huisgezin hadden. Men leefde in een andere, vreemde wereld.

28801 *(de Booy)*

De heer *de Booy* verklaart, dat de reden, waarom de Ministers hun portefeuilles ter beschikking hebben gesteld, geweest is om tot de vorming van een nieuw Kabinet te kunnen komen, voornamelijk met Ministers, die uit het bevrijde deel van Nederland kwamen. De heer *de Booy* herinnert zich zeer beslist, dat verscheidene Ministers het gevoel hadden: in dit Kabinet moet iets veranderen; er moeten meer mensen uit Nederland in komen. Dat was naar zijn beste weten zeer beslist het idee van Minister *Gerbrandy*.

33124 *(Albarda)*

De vele klachten over het Militair Gezag, aldus de heer *Albarda*, hebben mede geleid tot de Kabinetscrisis van 1945. Op 11 December 1944 had de heer *Albarda* reeds een brief geschreven aan de Minister-President, waarin hij zich beklaagde over een groot aantal dingen o.a. over het Militair Gezag.

Hierin schrijft de heer *Albarda* o.m.:

„Het doet mij leed, dat ik, nu gij voor dringende aangelegenheden uit Nederland zijt teruggekeerd, aanstonds uw zorgen moet doen vermeerderen.

Ik mag echter geen dag uitstellen u mede te deelen, dat ik voornemens ben aan de Koningin mijn ontslag te vragen. Uiteraard zal ik mij gedragen naar den door den Ministerraad bepaalden regel, nl. dat niemand onzer een ontslagaanvraag zal indienen, alvorens van zijn voornemen aan den President en aan den Ministerraad mededeeling te hebben gedaan. Ik zal mijn tot H.M. te richten verzoek dus eerst na de vergadering van Dinsdag a.s. indienen.

Wat mij tot dezen stap, die mij niet gemakkelijk valt, beweegt, zal ik hieronder uiteenzetten.

Zooals u bekend is, heb ik reeds sedert het najaar 1941, aanhoudend aangedrongen op een regeling, waardoor de verschijning van een parlement, onmiddellijk na de bevrijding van Nederland, zou worden verzekerd. Daarbij heb ik herhaaldelijk gedacht, dat alleen, wanneer

terstond een volksvertegenwoordiging zal bestaan, het gevaar van een politieke chaos zal kunnen worden afgewend."

Over dit onderwerp doorgaand, zegt de heer *Albarda* verder:

„Gij weet, dat, indien niet tijdig voor de bevrijding van Nederland een regeling van zoodanigen aard, als door den Ministerraad is voorgedragen, tot stand komt, ik in de verantwoordelijkheid voor die nalatigheid geen aandeel wensch te hebben. Ik heb u herhaaldelijk gezegd en geschreven, dat ik dan het Kabinet zou willen verlaten."

Over het Militair Gezag sprekend, zegt de heer *Albarda:*

„Het Militair Gezag zou ondergeschikt zijn aan de Regeering en er zou geen sprake zijn van eenige militaire dictatuur. Dit is de geest van het Koninklijk besluit nr D 60. De werkelijkheid is nu deze geworden, dat de Regeering en de Ministers in menig opzicht ondergeschikt zijn aan het Militair Gezag en dat wij al op de weg zijn naar een, zij het ook verlichte, militaire heerschappij."

Nadat de heer *Albarda* zijn eigen ondervindingen met betrekking tot het Militair Gezag heeft uiteengezet, vervolgt hij:

„Ik acht het niet verantwoordelijk mijn ambt nu te blijven bekleeden en de aansprakelijkheid te blijven dragen voor een gang van zaken, die ik in verscheidene opzichten noodlottig acht. Als ik nu, na de vergadering van den Ministerraad, aan H.M. ontslag verzoek, is dat met de wensch, dat dat ontslag op zeer korten termijn zal worden verleend."

De heer *Albarda* besluit zijn brief met de mededeling, dat hij bij de bekendmaking van zijn verzoek om ontslag als reden zou willen zien vermeld, dat hij zich niet kan verenigen met de feitelijk bestaande verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag. Het is zijn voornemen een afschrift van deze brief te voegen bij zijn verzoek aan de Koningin om ten spoedigste van zijn ambt te worden ontheven.

Blijkens een schrijven van 14 Januari 1945 aan de Minister-President is de heer *Albarda* op zijn verzoek tot ontslag teruggekomen. Hij schrijft in deze brief, dat men in de vergadering van de Ministerraad van Woensdag 11 Januari 1945 van de heer *Gerbrandy* heeft mogen vernemen, dat het ontwerp-besluit betreffende de samenstelling van de Staten-Generaal niet tot wetsbesluit zou worden verheven. De heer *Albarda* vervolgt:

„Ik heb mij toen geschaard bij die leden, die meenden in de zeer ernstige omstandigheden, waarin ons volk verkeert, daarin nog geen aanleiding te mogen vinden tot een verzoek om ontslag.

In mijn op 11 December tot u gerichten brief heb ik uiteengezet, om welke reden ik de voorloopige samenstelling van de Staten-Generaal dringend nodig acht. Dit standpunt neem ik nog in.

Echter is sindsdien bij mij twijfel gerezen, of de door den Ministerraad voorgestelde regeling geen verbetering behoeft. Inzonderheid verdient naar mijn meening de vraag overweging, of niet de aanwijzing van de leden der beide Kamers eenigszins anders zal moeten geschieden dan door ons is ontworpen. Bij de beantwoording van die vraag zullen wij dan te rade moeten gaan met de adviezen en oordeelvellingen, welke uit bevrijd en uit bezet Nederland tot ons zijn gekomen.

Dit is een der redenen, waarom naar mijn gevoelens het voortbestaan van het Kabinet thans niet afhankelijk mag worden gemaakt van de beslissing, die over het ontwerp-besluit in zijn tegenwoordige gedaante zou vallen.

Ik acht het dus noodig, dat wij het ontwerp nog eens in ernstig onderzoek nemen."

33128 *(Albarda)*

De Kabinetscrisis, aldus verklaart de heer *Albarda,* heeft zich uit verschillende oorzaken ontwikkeld. Aan die crisis was al een vrij langdurig gevoel van onbehagen voorafgegaan bij verscheidene leden van het Kabinet. Bij verschillende leden bestond ook ontstemming over de verhouding tot het Militair Gezag. Niet alleen hij heeft daaraan uiting gegeven in een brief aan de Minister-President, maar de heer *Burger* heeft daarover zeer ernstig geklaagd en ook anderen waren daarover slecht te spreken.

Maar vooral was er de diepe teleurstelling, dat de regeling bestuursvoorziening nog steeds niet tot stand was gekomen. Deze was toen in de phase, dat het ging tussen twee opvattingen: Moet de bestuursvoorziening worden geregeld te Londen of moet Londen de bestuursvoorziening overlaten aan Nederland na de bevrijding? Er bestond een opvatting, dat deze moest worden overgelaten aan Nederland, na de terugkeer van de Koningin. De heer *Albarda* zegt uitdrukkelijk: na de terugkeer van de Koningin en niet na de bevrijding, omdat dat verschillende tijdstippen konden zijn. Voor hem was dit in het bijzonder een reden om zich tegen die opvatting te verzetten. Hij heeft bij herhaling betoogd, dat, wanneer Nederland bevrijd werd, de omstandigheden aldaar materieel en ook politiek van dien aard zouden kunnen wezen — niemand kon daaromtrent voorspellingen doen —, dat van de terugkeer van de Koningin nog ge-

durende enige tijd moest worden afgezien. En wanneer men zich nu voorstelde, dat de Koningin, teruggekeerd in Nederland, eerst overleg zou plegen met verschillende zich aldaar gevormd hebbende groepen en richtingen over de wijze, waarop in de vraagstukken van het centrale bestuur van het Rijk de weg moest worden gezocht, dan zou daarvan toch geen sprake kunnen wezen, zolang de Koningin zelf niet kon terugkomen. Niemand kon voorspellen, dat onmiddellijk na de bevrijding de terugkomst van de Koningin materieel en politiek mogelijk zou wezen. Als het in Nederland een wilde boel was geworden — wat heel goed had kunnen gebeuren —, dan had dit natuurlijk niet kunnen geschieden. Wanneer men zich een dergelijke toestand zou kunnen denken, die materieel en politiek slecht was, dan zou a fortiori in die toestand het herstel van het parlementaire stelsel nodig zijn. De heer *Albarda* voor zich persoonlijk heeft gezegd, dat de invoering van het Militair Gezag en van de staat van beleg voor hem gepaard ging met vermeerdering van de urgentie om het parlementaire stelsel onverwijld te herstellen, omdat de volksvrijheden en de volksrechten onder een Militair Gezag in de toestand van de staat van beleg de bescherming van een parlementaire Regering dringend nodig hebben. Er bestaat dan zelfs nog meer behoefte aan een parlementaire Regering dan in een tijd van gewoon burgergezag.

De heer *Albarda* kon zich dus in genen dele verenigen met de opvatting, dat men met het herstel van het parlementaire stelsel in enigerlei vorm zou wachten tot de terugkeer van de Koningin. Hij kon zich dus niet neerleggen bij een beslissing, dat deze zaak niet te Londen zou worden geregeld.

Al sedert lange tijd bevond deze aangelegenheid zich in een critieke toestand. Verscheidene keren heeft de heer *Albarda* brieven geschreven aan de Minister-President, waarin hij hem gezegd heeft — brieven, waarvan hij nog kopieën heeft —, dat hij dit niet langer voor zijn verantwoording kon nemen. Een keer heeft hij een ontslagaanvrage, die hij gereed had, nog binnen gehouden, omdat toen de mogelijkheid bestond, dat er nog een verbetering in de tot dusver gemaakte regeling kon worden tot stand gebracht en dat het vooruitzicht niet uitgesloten scheen, dat over het verbeterde ontwerp nog overeenstemming zou kunnen worden bereikt. Tenslotte is dit toch niet gebeurd en dit heeft hem en verscheidene andere Ministers aanleiding gegeven om te zeggen, dat zij heengingen.

Er was een derde omstandigheid, die de Kabinetscrisis te voorschijn heeft geroepen en dat was deze: In het Kabinet was een aantal vacatures — de heer *Albarda* gelooft drie of vier — en naar zijn mening zou in die vacatures moeten worden voorzien door de benoeming van personen uit het bevrijde Nederland tot Minister. Er kon dan tegelijk worden voorzien in de leemte, die was ontstaan door het heengaan van de heren *Kerstens* en *van Angeren* en de te benoemen Ministers konden dan ook katholieken zijn, zodat het Zuiden — dat overwegend katholiek is — een bijzonder vertrouwen kon hebben in de Regering, die nog te Londen gevestigd was. Om die aanvulling van het Kabinet mogelijk te maken werd gezegd, dat het het beste was, dat het hele Kabinet collectief ontslag vroeg, dan kon de samenstelling van het nieuwe Kabinet in haar geheel worden bezien. Daarbij kon dan rekening gehouden worden met het belang. dat personen uit Nederland — waaronder katholieken — in het nieuwe Kabinet zitting kregen.

Dat waren de drie omstandigheden, die tot de collectieve ontslagaanvrage hebben geleid. De collectieve ontslagaanvrage is enkele dagen later gevolgd door de persoonlijke ontslagaanvrage van de heer *van den Tempel* en hem.

33130 *(Albarda)*

Op 23 Januari 1945 is de ontslagaanvrage namens alle leden van het Kabinet aan de Koningin aangeboden; dat is geweest na een vergadering van de Ministerraad. De redevoering van de heer *Burger*, die aanleiding heeft gegeven tot het incident-*Burger*, is op 14 Januari uitgesproken. De buitengewone vergadering is op 24 Januari gehouden. De brief van de heer *Gerbrandy* was blijkbaar gedateerd 23 Januari 1945, maar het besluit tot het collectief vragen van het ontslag was enkele dagen tevoren genomen in de Ministerraad. De brief van de heren *Albarda* en *van den Tempel* is geschreven op 26 Januari 1945, voordat het ontslag van de heer *Burger* bezegeld was. De heer *Albarda* bedoelt met het bezegelen het officiële ondertekenen door de Koningin. Het besluit was genomen, maar het officiële besluit kwam even later. De kwestie-*Burger* staat los van het collectieve demissieverzoek. Er is geen sprake geweest van een formele instemming met de brief van de heer *Burger* van 19 Januari 1945 aan de Minister-President. Het is samentreffen.

31419 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* verklaart, dat hij, alvorens op deze Regeringscrisis nader in te gaan, even enige begeleidende gebeurtenissen van deze crisis wil memoreren. Hij moet al dadelijk opmerken — het is een wonderlijke herhaling van omstandigheden —: door ver-

blijf in Amerika heeft hij het verloop van de vorige crises niet van nabij in Londen kunnen volgen; tijdens deze crisis moest hij wegens ernstige ziekte het bed houden. Hij is midden December 1944 naar Nederland vertrokken; in bevrijd gebied heeft hij veel moeten reizen in de barre kou. De terugreis over Dover, in een Engels marinevaartuig, heeft hem echter bijzonder aangepakt.

Hij is, aldus de heer *van den Tempel,* begin Januari 1945 met longontsteking in een nursing home opgenomen. In Februari 1945 vertoefde hij nog, als reconvalescent, buiten Londen. Daar heeft hij zijn portefeuille overgedragen aan de heer *Wijffels.* Hij bedoelt, dat hij de gang van zaken niet rechtstreeks en persoonlijk heeft medegemaakt van de eerste week in Januari af tot het einde der crisis toe. Toen de ontwikkeling reeds ver gevorderd was, is hij een keer naar Londen gegaan om met vrienden overleg te plegen, maar tenslotte was hij gehouden aan zijn rustkuur.

Men heeft als begeleidend verschijnsel van de crisis het incident-*Burger* gehad. De aanleiding daartoe was diens rede over Herrijzend Nederland in Januari 1945.

Het tweede punt is, dat, toen de crisis acuut werd, kort na Nieuwjaar, de heren *van den Broek* en *van den Tempel* ziek waren. Het feit, dat de Minister van Financiën ziek was, moest de daadkracht van het Kabinet verzwakken. In de laatste vergadering van de Ministerraad, welke de heer *van den Tempel* heeft bijgewoond, begin Januari 1945, is hem opgedragen de portefeuille van Financiën ad interim te beheren. Hij heeft het aangenomen. Hij heeft dadelijk te zijnen huize geraadpleegd de toenmalige secretaris-generaal van Financiën, de heer *van Asch van Wijck,* over op korte termijn te nemen maatregelen, want hij zag daarin een mogelijkheid mede te werken aan het herstel van normale verhoudingen, ook ten aanzien van het Militair Gezag.

De volgende dag was de heer *van den Tempel* echter zelf buiten gevecht gesteld. Hij herhaalt het even om te laten zien, dat hij niet persoonlijk bij de gang van zaken betrokken is geweest. Dat zijn echter bijkomstigheden; het gaat er hier om de diepere oorzaken van de crisis van Januari/Februari 1945 aan te duiden.

Als men hem nu vraagt, wat naar zijn oordeel, los van alle persoonlijke aangelegenheden, los van kleine dingen en verwikkelingen, de oorzaken zijn, vindt hij er een vijftal.

In de eerste plaats gelooft hij, dat een van de oorzaken was, dat het gezag van het Kabinet-*Gerbrandy* en in het bijzonder dat van de formateur ten laatste zeer geleden had. Hij heeft het in zijn boek zó uitgedrukt en handhaaft dat: het bestuur was aan de handen van de Minister-President ontglipt. Dat sprak in het bijzonder ten aanzien van het Militair Gezag. Daarbij is natuurlijk in aanmerking te nemen, dat de tijdsomstandigheden voor iedereen, zeker voor de Minister-President, buitengewoon moeilijk waren en dat de nationale toestand zeer precair was, hetgeen vooral werd geaccentueerd na de nederlaag bij Arnhem.

Het is ten overvloede, dat hij het zegt, maar hij wil zeer nadrukkelijk onder de aandacht brengen, dat hij bij al deze opmerkingen en bij het uiten van grieven en bezwaren geen ogenblik uit het oog verliest de volstrekt abnormale toestand, waaronder gehandeld moest worden. Er bestond een algehele onzekerheid omtrent het toekomstige verloop van zaken, omtrent de toestand, waarin men tenslotte Nederland zou terugvinden, omtrent de hulp, waarop kon worden gerekend; het perspectief ten aanzien van Indië was uitermate somber. Het gehele complex was uitermate moeilijk. Van feilloos handelen -- ook van de Minister-President — kon moeilijk sprake zijn. Fouten waren onvermijdelijk. Maar tenslotte was daaraan een grens.

Een tweede punt van algemene aard was, dat de ontevredenheid over de gang van zaken en de duidelijk aanvoelbare onvoldaanheid over de leiding en het gebrek aan leiding afbreuk deden aan de homogeniteit in de Regering. Er was een steeds sterker wordende stroming, die gevoelde: zo kan het niet langer doorgaan.

Een derde punt is, dat men te Londen de weerslag gevoelde van het feit, dat in invloedrijke kringen in Nederland, maar ook te Londen zelf, een drang bestond naar een opschuiving — het werd wel vernieuwing genoemd, maar onder vernieuwing kan men alles verstaan — in, hij wil niet zeggen nationale, maar wel nationalistische richting met zo mogelijk een versterkte positie van de Kroon ten opzichte van het parlement en een vermindering van de invloed van de staatkundige partijen. Alle literatuur uit die tijd wijst er op. De heer *van den Tempel* wil op een paar punten de aandacht vestigen. Te Londen is verschenen het boek van *Boisot,* een hoofdambtenaar bij de Nederlandse Regering: „De wedergeboorte van het Koninkrijk". Men behoeft slechts de inhoud van het boek te raadplegen om een inzicht te krijgen in het streven van, in politieke zin, invloedrijke kringen. Die invloed in Nederland blijkt ook uit het eerst veel later gepubliceerde adres van 2 November 1944 van ingezetenen van Eind-

hoven aan de Kroon. Om kort te zijn, duidt hij deze punten alleen aan.

Een aangelegenheid, welke ook afbreuk deed aan de positie van het Kabinet en van de Minister-President, was het ontbieden van een vrij groot aantal Nederlanders uit bevrijd gebied door de Koningin zonder voorkennis der Regering; de Ministers moesten bij geruchte vernemen wat er gaande was, hoe de kansen werden gewaardeerd, dat bepaalde personen uit bevrijd gebied tot Minister zouden worden benoemd, enz. De enige, die hier kon ingrijpen en daarbij ongetwijfeld de steun van het gehele Kabinet zou hebben gekregen, was de Minister-President en het feit, dat hij daartoe niet in staat was — waarom, laat de heer *van den Tempel* in het midden — schaadde zijn aanzien en ook de homogeniteit van het Kabinet.

Het vierde punt, dat tot verzwakking leidde, was de onzekerheid omtrent het toekomstige bestuur in Nederland. De Minister-President had gefaald om dienaangaande tot overeenstemming te komen met de Kroon. Er bestond tot dan toe, Januari/Februari, nog volstrekte onzekerheid omtrent de bestuursvoorzieningen, die in bevrijd Nederland zouden gelden, hetgeen voor de positie van het Kabinet en van de Minister-President fataal was.

Het vijfde punt was, dat de Minister-President afgedreven was van hetgeen in zijn eerste oorsprong een parlementair Kabinet was, zoals hij en de Kroon zeer beslist waren afgedreven van de oude Staten-Generaal, die men terzijde wilde stellen. Op kleine dingen behoeft hij, aldus de heer van *den Tempel,* niet te wijzen, men voelt ze beter aan dan dat men ze kan omschrijven. Een Kabinet, dat steunde op de oude politieke partijen in Nederland, had voor vele kringen afgedaan. Het leidde tot grappige consequenties. Een klein, doch typerend voorbeeld. Toen na veel moeilijkheden de „kwartiermakers" naar Nederland zouden vertrekken, lag het voor de hand — en er was ongetwijfeld een sterke stroming in het Kabinet vóór —, dat de heer *van den Tempel* zou meegaan; dit werd echter op alle mogelijke wijzen belemmerd, tot men tenslotte de concessie deed: je kunt een paar dagen later gaan. De Minister van Sociale Zaken was een Minister uit het oorspronkelijke Kabinet, dat met het vertrouwen van het oude Parlement was opgetreden, die er zat in zekere zin als vertegenwoordiger van de vroegere sociaal-democratische arbeidersbeweging. Ministers echter, die voortkwamen uit de oude politieke constellatie, die afgedaan had, kon men niet in het front plaatsen.

De heer *van den Tempel* gelooft, als men deze vijf punten in hun onderling verband ziet, dat men er zich vrijwel rekenschap van kan geven, waarom in Januari/Februari 1945 een crisis moest uitbreken.

Hij heeft in zijn boek vermeld, dat, toen op verzoek van de Nederlandse Ministers, die in Brabant hadden vertoefd, te Londen in begin Januari 1945 een Ministerraad gehouden werd, hij, *van den Tempel,* na afloop van de tweede Ministerraad op zijn bureau werd opgebeld door de heer *Gerbrandy,* met het verzoek bij hem te komen. Zij hebben toen een particulier onderhoud gehad over eventuele wijziging van het Kabinet. Gevolgen heeft dat niet gehad; zijn ziekte is toen tussenbeide gekomen. Dat onderhoud gaf de heer *van den Tempel* een volkomen bevestiging van datgene, wat hij als redenen aangeeft voor de onhoudbare positie, waarin het Kabinet was komen te verkeren. Het was zo verzwakt en zo weinig in staat de nieuwe verhoudingen onder het oog te zien, dat dit voldoende verklaring is van het feit, dat de crisis moest uitbreken.

31428 e.v. *(van den Tempel)*

Van de nota van de heer *Burger* van 29 Januari 1945, waarin deze zegt, dat hij enkele dagen voor zijn ontslag aan de Minister-President heeft medegedeeld, dat hij zelf genoodzaakt zou zijn ontslag te nemen, wanneer er niet op drie punten klaarheid kwam: de kwestie van de vertegenwoordigende lichamen, het Militair Gezag en de opneming van katholieke Ministers in het Kabinet, kijkt de heer *van den Tempel* enigszins op in verband met de mededeling, die hij had willen doen omtrent een schrijven, dat aan het einde van 1944 naar de Minister-President is gegaan. Toen de Ministers in de tweede helft van December 1944 in „Bosch en Ven" waren, begrepen zij, dat de positie eenvoudig onhoudbaar was èn voor de Regering èn voor het land. De toen aldaar aanwezige Ministers hebben een stuk aan de Minister-President opgesteld, hetwelk is geredigeerd door de vertegenwoordiger van Minister *Gerbrandy* zelf, de kapitein-luitenant ter zee *J. F. W. Nuboer.* Dat stuk is, naar de heer *van den Tempel* meent, namens de vier aanwezige Ministers, de heren *van Heuven Goedhart, van Boeyen, Burger* en hemzelf, opgesteld. Daarin werd de toestand omschreven en werd gezegd, dat deze onhoudbaar was; bovendien werd aangegeven, hoe deze heren zich de gang van zaken dachten. Dat is de aanleiding geweest tot de spoedvergadering van de Ministerraad om de situatie te bespreken; die vergadering had op 2 en 4 Januari 1945 plaats. Nu kan de heer *van den Tempel* niet goed zien — daarom begrijpt hij het niet goed —, waar de brief van de heer *Burger* in past, want in vorenbedoeld stuk van de vier Ministers,

stond het eigenlijk al, zij het wellicht in een enigszins andere vorm. De brief van de heer *Burger* van 29 Januari 1945 staat de heer *van den Tempel* niet voor de geest. Hij was toen buiten gevecht gesteld. Hij gelooft, dat men hem in deze lijst moet plaatsen. Het stuk, waarop de heer *van den Tempel* doelt, door de vier Ministers uit Brabant aan de Minister-President gericht, is van beslissende betekenis geweest. Toen is er, na de vergadering van de Ministerraad van 2 en 4 Januari, enige tijd verlopen, waarin de crisis in de lucht hing. De heer *van den Tempel* stelt het zich zo voor. Er was op dat moment ongetwijfeld een kleine nuance tussen de heren *Burger* en *Albarda* omtrent de weg, die gevolgd moest worden, teneinde te komen tot het doel, dat allen nastreefden: de gezondmaking van de Regeringsverhoudingen. Terwijl de heer *Albarda* vermoedelijk tot het laatst toe een weg zocht, waarbij de samenwerking toch behouden bleef, heeft de heer *van den Tempel* reden om aan te nemen, dat de heer *Burger* de kans daartoe heel gering achtte, tenminste als men voet bij stuk hield, zodat het, in die gedachtengang voortgaande, te verklaren is, dat de heer *Burger* toen op eigen gelegenheid die kennisgeving heeft gedaan. Toen de heer *Burger* op 19 Januari 1945, dus kort voor zijn ontslag, die mededeling aan de Minister-President richtte, was dat de lijn doortrekken, die van Januari af gevolgd was, niet alleen door de heren *Burger, Albarda* en *van den Tempel,* maar door meerdere leden van het Kabinet. De heer *Burger* had blijkbaar aanleiding gevonden zijn persoonlijke consequenties te trekken uit datgene, wat eigenlijk al een vaststaand verlangen in de kring van de Ministers was. Wat betreft de drie redenen, waarom de heer *Burger,* zoals vermeld, overwoog zijn ontslag te vragen, verklaart de heer *van den Tempel,* dat deze drie redenen hem natuurlijk allerminst vreemd aandoen. Hij bedoelt: de heer *Burger* kan zijn optreden op zijn eigen wijze adstrueren, maar er zit geen nieuw element in deze motieven; het stond toen zo.

De heer *van den Tempel* herhaalt: „Bij mij — *Burger* wist, dat dit mijn mening was — stond op de voorgrond: de zaak is zo verkeerd gelopen, is de Minister-President zo uit de hand gelopen, dat krachtig ingegrepen en gehandeld moet worden; met kleine concessies kunnen wij niet tevreden zijn, er moet een grondige verandering komen of het loopt verkeerd met de Regering en met het bestuur van het land." De heer *Albarda* was meer geneigd tot een compromis; zo stond het vóór het incident-*Burger,* waarin de heer Albarda dadelijk beslist stelling nam. Aan de werkelijke gang van zaken, aan de ontwikkeling in de grote lijnen, zal de mededeling van de heer *Burger* aan de heer *Gerbrandy,* vier dagen voor zijn ontslag, vermoedelijk weinig hebben afgedaan. In hoeverre die mededeling van invloed is geweest op het optreden van de heer *Gerbrandy* tegen de heer *Burger,* kan de heer *van den Tempel* niet beoordelen. Het vorenbedoelde stuk van de vier Ministers van einde 1944 had een nieuw element in de verhouding gebracht; voorzover de heer *van den Tempel* zich herinnert, behoorde de heer *van Boeyen* tot deze vier, ging hij in elk geval met het aan de orde stellen van de zaak accoord. Men wist, dat de heer *van den Broek,* die ziek was, in hoofdzaak dezelfde opvatting deelde. Men twijfelde er niet aan, dat ook enige Ministers, die te Londen waren, op dat standpunt stonden. De heer *Gerbrandy* heeft dadelijk gevolg gegeven aan de wens een volledige vergadering van de Ministerraad te Londen te houden. De vergadering, die plaats had op 2 Januari en vervolgd werd op 4 Januari 1945, bracht geen duidelijk resultaat. Na afloop kreeg de heer *van den Tempel* een telefonisch verzoek van de heer *Gerbrandy* voor een vertrouwelijke bespreking, waarvan hij reeds gewag maakte.

Over de datum van de ontslagaanvrage van het gehele Kabinet schrijft de heer *van den Tempel* in zijn boek:

> „In de vergadering van de Ministerraad van 24 Januari 1945 deelde de President mede, dat bij een conferentie op 23 Januari van de Koningin met hem, op zijn voorstel was besloten, dat aan de Minister van Binnenlandse Zaken mr. *Burger,* ontslag zou worden verleend. De reden tot dat ontslag werd gevonden in vorengenoemde radiorede.
>
> Op diezelfde datum — men geve hierop wel acht — was door de President aan de Koningin een ontslagaanvrage namens alle leden van het Kabinet aangeboden." [1])

De heer *Burger* verklaart te geloven, dat zijn ontslag een gevolg is geweest van een bepaald optreden uit de kringen van het Militair Gezag, m.a.w., dat uit die richting, uit die hoek, stappen zijn gedaan bij de Minister-President. Hij komt hier echter in veronderstellingen.

De heer *Burger* wil er in de eerste plaats op wijzen, dat tot de Ministers, die niet teruggekomen zijn in het nieuwe Kabinet, in elk geval behoorden de vijf Ministers, die de brief, eisende het hoofd van de heer *Kruls,* getekend hadden: de heren *van den Tempel, van den Broek, Burger, van Boeyen* en ook de heer *van*

[1]) Vgl. *J. v. d. Tempel:* „Nederland in Londen", blz. 230.

Heuven Goedhart, ondanks zijn vriendschappelijke relatie met de heer *Gerbrandy.* Dat is om te beginnen al een duidelijk iets.

In de tweede plaats zijn er in het nadien gevormde Kabinet personen gekomen, die door het Militair Gezag sterk waren aanbevolen. De heer *Burger* heeft al gezegd: de heer *Beel* was adviseur van het Militair Gezag in Eindhoven. De heer *Burger* heeft daarvan nogal moeilijkheden ondervonden in verband met de kwestie van „Oost-Brabant". Het Militair Gezag had nl. aan „Oost-Brabant" vergunning gegeven om te verschijnen als krant, hoewel het een contract had met een gecollaboreerd hebbende drukker, hetgeen volgens het Persbesluit, dat toen gold, niet mocht. Dientengevolge moest „Oost-Brabant" — verschijnende mede onder leiding van de heren *Beel* en *Huysmans* — verboden worden.

Het Militair Gezag had niet alleen die krant rustig laten doorverschijnen, maar had zelfs, volkomen onbevoegd, verlof gegeven om die krant te doen blijven verschijnen. De heer *Burger* heeft aangenomen, hoewel het nu niet bepaald noodzakelijk was — maar hij moest er uit komen —, dat de heer *Beel* te goeder trouw in de mening verkeerde, dat het Militair Gezag de bevoegdheid had, welke het zichzelf toekende in dit opzicht, en te goeder trouw had aangenomen, dat de krant mocht blijven doorverschijnen. Nadat de heer *Beel* de relatie met die bepaalde drukker had verboden, heeft de heer *Burger,* onder het opleggen van de verplichting tot publicatie van zijn uitvoerig gemotiveerde beslissing, aan „Oost-Brabant" toestemming gegeven te verschijnen. Uit die beslissing volgde evenzeer, dat het Militair Gezag onder de Regering stond — hetzelfde motief dus als zijn rede, aldus de heer *Burger* —, hetwelk het Militair Gezag als militair-gezagsondermijning aanvoelde. Er was een nauwe samenwerking tussen de heer *Beel* en het Militair Gezag. De andere man van „Oost-Brabant" was de nu overleden Minister *Huysmans.* De Regering, die men toen gekregen heeft, was zonder meer een Militair Gezag-Regering.

De houding van de heer *Gerbrandy* in deze is de heer *Burger* niet helemaal duidelijk geworden, behalve dan wellicht, wanneer deze dit, als men het zo zou willen noemen — de heer *Burger* zegt het enigszins aarzelend — als de enige mogelijkheid zag om in het zadel te blijven, om het schip voor de wal te leggen, zoals de heer *Gerbrandy* het zelf wel eens uitdrukte, zulks dus met negatie van elke redelijke overweging omtrent de zin van dit, zijn z.g. gezag. Het is de heer *Burger* volkomen onbegrijpelijk, hoe iemand op die manier kon te werk gaan Er was alle ruimte om enige Ministers uit het Zuiden in het Kabinet op te nemen. De vacatures waren er immers. Men behoefde daarvoor niemand weg te sturen. Ieder voelde zich onbehaaglijk, dat men met zo'n Ministerie zat, waarin niet één katholiek was opgenomen, terwijl het bevrijde deel van Nederland overwegend katholiek was. Te Londen kon men zeggen: „Wij hebben daarvoor geen mensen", maar toen het Zuiden van het land bevrijd was, kon men dat niet volhouden. Waarom moest toen eerst een aantal lieden op de meest twijfelachtige gronden uit het Kabinet verwijderd worden, met name practisch alle sociaal-democraten, en moesten er mensen aangetrokken worden, die — gegeven de controverse Regering—Militair Gezag, waarvan alle Ministers de onhoudbaarheid inzagen — juist door het Militair Gezag sterk waren aanbevolen? Hoe de heer *Gerbrandy* dat heeft kunnen doen!

De heer *Burger* heeft zoveel wonderlijke dingen van de heer *Gerbrandy* beleefd, dat hij niet spoedig verbaasd is, maar daarmede heeft hij geen verklaring, tenzij de heer *Burger* — als gezegd — zou willen suggereren, dat de heer *Gerbrandy* uiteindelijk slechts zijn positie op het oog had. In dat geval zou de heer *Burger* kunnen opmerken, dat weliswaar het Kabinet in zijn geheel ontslag vroeg in verband met het niet tekenen van de voorziening inzake het parlement, maar dat zulks gebeurde, hoewel er twintig maal eerder aanleiding toe zou zijn geweest, nadat de overtuiging veld won — en met name bij de heer *Gerbrandy* post vatte —, dat een nieuw Kabinet, eventueel zonder hem, via de aangediende nevenkrachten, in de maak was. De heer *Burger* zou zelfs zijn eigen Ministerschap geheel van uit die hoek kunnen benaderen en aldus verklaren, waarom de heer *Gerbrandy* hem enerzijds in zijn Kabinet opnam en anderzijds herhaaldelijk zo unfair behandelde. De heer *Burger* zou dan moeten concluderen, zoals waarlijk niet de eerste de beste het hem herhaaldelijk samenvatte: het is een klein mannetje. Maar welke zin hebben zulke beschouwingen, dat is werk voor de historie. En in dat licht blijft het een feit, dat deze negatieve figuur door speling van omstandigheden juist boven dreef, toen — de zaak-*de Geer* — het neen zeggen grote waarde had. En er is waarlijk nog een aantal dingen meer, die de heer *Burger* steeds in de heer *Gerbrandy* zal eren, met name zijn persoonlijke, dus niet in beleidzaken, maar persoonlijke moed, die te Londen niet altijd een overbodige luxe was. Hoe dat zij, het resultaat is geweest, dat het Militair Gezag het van dat ogenblik af voor het

zeggen had, tot het optreden van het Kabinet *Schermerhorn—Drees*. Toen is de wind weer uit een andere hoek gekomen.

31830 *(Kruls)* De heer *Kruls* gelooft achteraf ook wel, dat hij bij de crisis in de verhoudingen tussen Regering en Militair Gezag het technische op een hogere troon heeft gezet dan het verdiende. Dat hij het niet heeft kunnen realiseren, komt, doordat zijn aandacht geconcentreerd was op de kwestie, hoe de zaken zo goed mogelijk konden draaien. Als die problemen van zulk een groot belang en van zulk een grote betekenis waren, had de heer *Kruls* toch kunnen verwachten, dat de Regering ook iets deed, iets anders dan een beetje praten en boos op elkaar zijn. Men had moeten zeggen: Wij willen het zo, en in dat geval was hij de eerste geweest, die had gehoorzaamd.

33253 *(van Lidth de Jeude)* De heer *van Lidth de Jeude* verklaart, dat het verband in het Kabinet door de omstandigheden eigenlijk te los geworden was en dat daardoor niet voldoende overleg kon worden gepleegd; het verband was in tweeërlei opzicht los geworden, in de eerste plaats territoriaal gezien, omdat de Ministers verspreid waren en ten tweede, omdat, politiek gesproken, de binding in het Ministerie zelf een heel eind op weg was opgelost te worden. Het Kabinet is een hele tijd demissionnair gebleven. Men was natuurlijk op het laatst al enigszins met lamheid geslagen, voordat het eigenlijke ontslag kwam.

33261 *(van Lidth de Jeude)* Het Kabinet zag nogal op tegen collectief aftreden, want daar zaten natuurlijk consequenties aan vast. In Januari 1945 heeft het de heer *Gerbrandy* machtiging gegeven om collectief het ontslag van het Kabinet aan te bieden. Het ontslag van de heer *Burger* staat daar

33363 *(van Lidth de Jeude)* buiten, dat is een punt op zich zelf. Toen op een bepaalde datum het ontslag van de heer *Burger* plaats had, werd aan de Ministers op die zelfde datum door de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat hij het ontslag van het gehele Kabinet had aangeboden. De heer *van Lidth de Jeude* bedoelt, dat er een machtiging aan de Minister-President om het ontslag van het gehele Kabinet aan te bieden lopende was, die de heer *Gerbrandy* op die dag geëffectueerd heeft.

33268 e.v. *(van Lidth de Jeude)* Het Kabinet is als demissionnair Kabinet tot 23 Februari 1945 blijven voortbestaan en toen is ook de heer *van Lidth de Jeude* afgetreden. Hij had er al enige malen op aangedrongen eerder af te treden, maar op speciaal verzoek, omdat het Kabinet toch collectief af zou treden, heeft hij gewacht tot Februari. Hij had een speciale reden, dat hij al enige malen op ontslag had aangedrongen. Hij vond, dat het niet langer ging, zoals het was ten opzichte van de opvattingen en regelingen ten aanzien van het Militair Gezag. Men kon toch niet telkens over allerlei voorvallen blijven strijden. De heer *van Lidth de Jeude* stond op het standpunt, dat men zich te Londen daarover duidelijk uit moest spreken, doch dit probleem bleef achterwege. Hij voelde zich verantwoordelijk voor het Militair Gezag als militaire organisatie, hoewel het van de aanvang af de opzet was, dat de andere Ministers mede-verantwoordelijk waren. Er waren diverse afdelingen bij het M.G., die de andere Ministers aangingen en wier ambtenaren in deze afdelingen zitting hadden. Wanneer er iets te bespreken was, zou dat geschieden in overleg met of via de Minister van Oorlog, hetgeen niet voldoende gebeurde. De onbevredigdheid van de heer *van Lidth de Jeude* bestond hierin, dat de ambtgenoten z.i. onvoldoende vertrouwen schonken aan het Militair Gezag. Hij stond meestal aan de kant van het Militair Gezag. Dit is ook een verklaring van het feit, dat men in het Kabinet niet gemakkelijk tot een eensgezinde politiek kon komen. Van het begin af aan waren de meningen over het Militair Gezag al enigszins verdeeld.

35396 e.v. *(Bolkestein)* De heer *Bolkestein* verklaart, dat hij helaas moet toegeven, dat de gezagsverhoudingen begin 1945 door elkaar waren gelopen. Hij kan inderdaad niet tegenspreken, dat dit natuurlijk in een periode, als waarin men toen leefde, met de verdere bevrijding van Nederland voor de boeg, een hoogst bedenkelijk iets was, omdat daaruit alle mogelijke situaties, ook revolutionnaire situaties, hadden kunnen voortvloeien.

In het voorjaar van 1945, toen het Zuiden bevrijd was, is de wens opgekomen om het Kabinet te hervormen door opneming van een aantal personen uit het Zuiden. Dit is de naaste aanleiding geweest tot de Kabinetsformatie, die toen heeft plaats gehad. Dit is toen samengevallen met het conflict, dat ontstaan is door de radiorede van de heer *Burger*.

35307 *(Furstner)* De heer *Furstner* deelt mede, dat hij over het verloop van zaken bij de crisis van begin 1945 geen oordeel heeft. De hoofdzaak was, dat de gelegenheid geopend werd om heren uit het vrij geworden gebied op te nemen, Dat was ook van het begin van de Londense tijd af altijd de opzet geweest. Het in functie zijnde Kabinet zou heengaan, zodra er gelegenheid was om een Kabinet uit het toen bezette gebied te construeren.

De heer *van Heuven Goedhart* behandelt in de nota aan de commissie, waarin hij een overzicht geeft van zijn werkzaamheden als

Minister van Justitie, enkele aspecten van de Kabinetscrisis. Deze nota [1]) behelst hierover het volgende:

„Kort voor het vertrek van dr. *H. J. van Mook* naar Brisbane werd, op voorstel van Minister-President *Gerbrandy* (die in die tijd bepaaldelijk *geen* gebrek aan vertrouwen in dr. *van Mook* had), besloten in de persoon van dr. *van Mook* tijdelijk de ambten van Luitenant-Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën te verenigen, een beslissing waartegen ik mij heb verzet, maar die genomen werd in de overtuiging, dat die combinatie van slechts zeer korte duur zou zijn, in verband met de verwachte spoedige bevrijding des lands, welke een aftreding van het Kabinet zou involveren. Toen deze verwachting niet werd verwezenlijkt, kwam anderen en mij de bedoelde combinatie van functies onverdedigbaar voor, immers krachtens *Staatsblad* D 66 (vaststelling van het Overgangsbesluit Indische Staatsregeling) is de Luitenant-Gouverneur-Generaal aan „Ons" verantwoording schuldig, hetgeen rechtens wil zeggen aan de Minister van Koloniën, zodat in de tijdelijke functie-combinatie dr. *van Mook* slechts zich zelf verantwoording aflegde. Naar Brisbane vertrekkende nam hij als het ware het gehele opperbestuur mede.

Er waren andere oorzaken, waardoor het Kabinet bouwvallig werd. Minister *van den Broek* werd in Nederland door een ernstige hartaanval getroffen en te voorzien viel, dat hij niet langer de zorg voor twee departementen zou kunnen dragen. Uiteraard leidde ook de spanning tussen M.G. en Kabinet tot moeilijkheden in de Ministerraad, zelfs van zo ernstige aard, dat Minister *van Lidth de Jeude* ontslag wilde vragen. Met name ik zelf heb in een Ministerraad van die dagen ten principale ernstige kritiek op de staven van M.G. en B.S. uitgeoefend.

Het feit, dat in het Kabinet niet één Katholieke Minister zitting had, deed uiteraard aan de waardering voor het Kabinet in het Zuiden ernstig afbreuk, vandaar dat aan het slot van mijn bovenbedoelde nota op dit punt bijzondere aandacht werd gevestigd.

Een volgende oorzaak van moeilijkheden lag in de pogingen om te komen tot een tijdelijke regeling van de Staten-Generaal. Tot mijn opdrachten bij vertrek uit Nederland behoorde het weergeven van het inzicht der illegale groepen, die ik vertegenwoordigde, dat van een eenvoudig terugkeren der oude Staten-Generaal na een jaar of vijf oorlog geen sprake kon zijn; dat het oude parlement diende te worden gezuiverd en tijdelijk — tot aan de zo spoedig mogelijk te houden verkiezingen — moest worden aangevuld mede met krachten uit de verzetskringen. Dit onderwerp heeft de Ministerraad in de zomer en herfst van 1944 ernstig bezig gehouden en tenslotte geleid tot een met op één na algemene stemmen aanvaard compromis, dat evenwel geen kracht van wet heeft verkregen. Verscheidene ambtgenoten en ik zelf (ik wijs ten deze op het zeer duidelijke standpunt van mijn toenmalige ambtgenoot *Albarda*) waren van mening, dat de Nederlandse Regering niet kon terugkeren zonder een regeling van dit cardinale punt. Nochtans werd die regeling voortdurend uitgesteld en haar inhoud gemaakt tot onderwerp van bespreking met landgenoten, uit het Zuiden naar Londen overgekomen. Het traineren van deze primair belangrijke aangelegenheid droeg mede bij tot de toenemende spanning in het Kabinet.

In het algemeen openbaarde zich in deze tijd — om en de bij 1 Januari 1945 — een gebrek aan doortastendheid en een mate van verslagenheid in het Kabinet, de laatste overigens geredelijk verklaarbaar uit zijn machteloosheid tegenover de afschuwelijke berichten omtrent de hongerwinter in bezet Nederland."

[1]) Bijlage 167.

35562 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

Op de opmerking, dat het raadselachtig is, dat — waar iedere Minister in het bevrijde Zuiden zei: het kan eenvoudig zo niet; het is dwaasheid, zoals het daar gaat —, er dan toch niets is gebeurd, verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij al heeft gezegd, dat hij zich zo kan begrijpen, hoe raadselachtig men het vindt en misschien zou men toch een stap verder zijn, als men zou kunnen begrijpen, waarom hij het toch eigenlijk weinig raadselachtig vindt. Hij vindt het nl. zo weinig raadselachtig, omdat hij het alternatief zou willen stellen: Wàt kon een Minister als *Burger* of liever over zichzelf sprekende, want de heer *Burger* is alleszins in staat om zijn eigen verantwoording af te leggen, wàt kon de heer *van Heuven Goedhart* doen? Men komt 24 November na eindeloze moeite in bevrijd gebied, men vindt er een zootje, een volkomen chaotische verwarde en hopeloze toestand, men gaat spreken (en op wat voor toon!) met generaal *Kruls,* met de lieden van de B.S. en men probeert om die zaak in het spoor te krijgen. Men gaat tegelijkertijd een nota opstellen aan de Ministerraad, die men vijf weken na zijn aankomst in

bevrijd gebied klaar heeft en die men vermenigvuldigt en aan de ambtgenoten stuurt, waarin men zegt: dat kan zo niet langer. In die zelfde tijd heeft men één Minister, die twee functies uitoefent, die incompatibel zijn, één Minister in het ziekenhuis, die twee portefeuilles beheert, maar ze niet meer beheren kan. Men krijgt drie weken na datum van indiening van die nota de affaire-*Burger* en men verkeert al sinds Kerstmis in een volkomen crisis-toestand met het hele Kabinet. Wat had men dan moeten doen? Men kon zijn ontslag vragen, men kon zeggen: ik loop er alleen maar uit.

Op de opmerking, dat men ook besluiten had kunnen nemen, zegt de heer *van Heuven Goedhart* te geloven, dat men geen besluiten kon nemen; dat is niet alleen begrijpelijk, maar bijna zelfs ook een onvermijdelijk gevolg van het feit, dat men weet, dat men met zijn ontslag in zijn zak loopt en dat liepen de Ministers. Zij hebben 3 of 5 Januari, gelooft de heer *van Heuven Goedhart,* hun collectief ontslag aan de Koningin aangeboden. Dat Kabinet was nergens meer, wat moest dat Kabinet besluiten? Men moet niet vergeten, dat in die tijd de heer *de Quay* al in Londen was, althans de heer *Beel* was toen al in Londen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem daar herhaaldelijk ontmoet. Toen kwam het gerucht: *de Quay* wordt formateur. De Ministers hadden niet de minste zekerheid, dat gebeuren zou wat zij wilden, nl. dat *Gerbrandy* niets anders zou beproeven dan een zo beperkt mogelijke reconstructie van dat oude Kabinet. Een reconstructie, door een eind te maken aan de combinatie-*van Mook* met zijn twee functies en door met name uit het Zuiden enige verantwoordelijke mensen uit de katholieke sfeer bereid te vinden om tot dat Kabinet toe te treden en daarmede een einde te maken aan de onzinnige toestand, dat in dat hele Kabinet nul katholieken zaten. Daarmee hebben zij zich echter verrekend. De heer *Gerbrandy* zegt — de heer *van Heuven Goedhart* is er niet bij geweest —, dat hij de opdracht heeft gehad niet om het Kabinet te reconstrueren, maar om een compleet nieuw Kabinet te maken. De heer *van Heuven Goedhart* kan zich dan alleen maar verbluft verklaren, dat de heer *Gerbrandy* die opdracht heeft aanvaard. Dan had de heer *Gerbrandy,* dunkt de heer *van Heuven Goedhart,* moeten zeggen: Dat is geheel onmogelijk, want daar begrijpt men boven de rivieren natuurlijk niets van. Het is onbegrijpelijk, als men nu plotseling einde Februari met een volkomen nieuw Kabinet komt. De Ministers hebben nooit anders gewild dan een reconstructie. Ware die reconstructie er geweest, dan zou die hebben gerust mede op de afspraak, dat er nu terzake van de Staten-Generaal een regeling zou komen en daarna zou dat Kabinet zonder twijfel ook weer een normale, als de heer *van Heuven Goedhart* dat afschuwelijke germanisme mag gebruiken, „daadkracht" hebben gekregen, want dat had het niet meer. Op de vraag, of de drang uit het Zuiden in de richting ging van een opdracht, zoals de heer *Gerbrandy* die uiteindelijk heeft gekregen, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart,* dat dit zonder de minste twijfel het geval is.

Daar kwam natuurlijk ook bij, dat de moeilijkheden, die er ontstaan waren met het ontslag van de heer *Burger,* een reconstructie ook weer moeilijker maakten, want daarmee was de verhouding met drie van de Ministers wel buitengewoon scherp komen te staan. Dat is, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* daardoor afschuwelijk doorkruist, want daardoor kwamen de heren *Albarda, van den Tempel* en *Burger* min of meer buiten spel te staan en alleen een verzoening *Burger-Gerbrandy* had op dat punt nog iets terecht kunnen helpen. Dat was allerminst onmogelijk geweest. De heer *van Heuven Goedhart* heeft op een bepaald ogenblik nog tegen, naar hij meent, kolonel *Nuboer* gezegd: het zou dan toch wel heel erg zijn, wanneer de onmogelijkheid van een regeling van dat *Burger-Gerbrandy*-geval hier zou worden aanvaard, terwijl ze daarginds in Nederland nog wel andere zorgen hebben.

37297 e.v. *(Michiels van Verduynen)*

De heer *Michiels van Verduynen* vond het intreden van heren uit het Zuiden begin 1945 niet een van de ergste, doch integendeel, een van de beste dingen, die de Ministers gedaan hebben. Men heeft daarbij het ontslag van de heer *Burger* gehad, dat heel ongelukkig is. Naar aanleiding van de opmerking, dat het Kabinet onderling strijdende is gesneefd en dat dit heel wat anders is dan wanneer men gezamenlijk, met het doel ingezetenen uit het Zuiden van Nederland in de Regering te laten komen, de portefeuilles ter beschikking stelt, verklaart de heer *Michiels van Verduynen* daarvan het volgende te kunnen vertellen. Hij heeft gezegd, dat het noodzakelijk was, daar men in het Zuiden een nieuw leven kreeg. Over het feit echter, of de anderen weg moesten gaan, kon de heer *Michiels* niet oordelen; dat wist hij niet. Hij heeft de heer *Gerbrandy* trouwens ook gezegd, dat een nieuw leven in het Kabinet zeer aangenaam zou zijn; dat kon niet anders dan juist opgevat worden door Nederland. Men moet wel bedenken, dat het Kabinet zich vooral veel heeft laten leiden door wat in Nederland goed en slecht gezien

zou worden. Het is mogelijk, dat de algemene indruk slecht is, maar als het Kabinet zich niet door die mening had laten leiden, dan waren er misschien nog meer Kabinetscrises geweest, dan men nu al gehad heeft. Er zijn er verschillende in de kiem gesmoord. Dat komt misschien, doordat Nederlanders, wanneer zij eenmaal 3 à 4 jaar buiten hun eigen land en eigen verhoudingen zijn en aldoor met elkaar rondom dezelfde tafel zitten, nogal geirriteerd worden; de Nederlanders zijn nu eenmaal niet zo gemakkelijk om mee op te schieten.

63985 *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* is het er bepaald niet mee eens, dat in het najaar van 1944 en het begin van 1945 de daadkracht van het Kabinet gering was. Hij begint met zijn eigen terrein. De lijn bij Buitenlandse Zaken is strak doorgetrokken. Het is juist in die tijd geweest, in December 1944, dat die nota over de Internationale Statenorganisatie is geschreven, welke nota in het buitenland indruk heeft gemaakt. Het militaire beleid is gewoon doorgegaan. Onze troepen hebben zich uitstekend geweerd onder de politieke leiding van de Ministers van Oorlog en van Marine. Natuurlijk, Binnenlandse Zaken had rekening te houden met het militaire apparaat, dat het zelf had opgericht, het Militair Gezag. In die tijd nam het Militair Gezag veel van het burgerlijk gezag over, maar men moet de Regering er geen verwijt van maken, dat zij niets meer deed; zij had dit willens en wetens overgedragen en er bleef voor die Minister minder te doen over.

63992 e.v. *(van Kleffens)*

Een groot gedeelte van het apparaat van de gehele Regering moest aanwezig zijn bij de besprekingen met de geallieerden, b.v. voor de voedselvoorziening. Het gehele Ministerie van Scheepvaart was daar nodig om het contact met het Britse Ministerie van Scheepvaart onder lord *Leathers* gaande te houden. Maar niet alleen, dat dit belangrijk was, het werd hoe langer hoe belangrijker, omdat de bevrijding naderde en men de zekerheid wilde hebben, voorzover die zekerheid te verkrijgen was, dat het voedsel zou zijn opgeslagen, zodat direct kon worden ingegrepen.

De heer *van Kleffens* zit nu zijn collega's in bescherming te nemen, want voor hem golden die dingen niet. De heer *Spaak* is in September naar Brussel vertrokken en hij is in October met enigen van zijn medewerkers naar Londen teruggegaan, omdat hij in Brussel niet verder kon. De Belgische Regering bleef daar echter wel; die was tenslotte in een heel andere positie dan de onze, want Nederland had nog maar drie provincies en door de snelle opmars waren ze in België heel wat verder. De heer *van Kleffens* kan in gemoede niet anders verklaren dan dat die abdicatie in de zin van: laat maar waaien, er niet geweest is.

63995 *(van Kleffens)*

Gewezen op het feit, dat men de zaak ook moet bezien van uit de belangen van het bevrijde gebied zelf en van de Ministers, die daar in hoofdzaak hun taak hadden, alsmede op het feit, dat er juist in die critieke periode zeer grote moeilijkheden waren, welke einde Januari 1945 leidden tot een explosie met het aftreden van het Kabinet, zegt de heer *van Kleffens,* dat daar natuurlijk ook de wens bij was om het Kabinet te hervormen en figuren aan te trekken uit het bevrijde gedeelte van Nederland.

De heer *van Kleffens* komt nog even op die andere kant en zegt, dat hij toch niet volstrekt alleen voor zich zelf spreekt, maar net zo goed als hij te Londen moest zijn, moesten daar de Ministers van Scheepvaart en Visserij en van Economische Zaken zijn. Wat betreft de mogelijkheid om een apparaat mede te nemen naar Noordbrabant, daar was niets, er waren zelfs geen brandstoffen. De Ministers hebben daar in een onverwarmd gebouw gezeten. Alles werd gebruikt voor de oorlogvoering; het was toen najaar 1944. Nu wil de heer *van Kleffens* niet zeggen, dat er misschien niet iets meer had kunnen worden gedaan, maar het had geen zin daar zonder enige vrucht te werken, afgesneden van alle verbindingen. Er waren geen telegraaf en telefoon ter beschikking; de telegraaf was voor geallieerd militair gebruik. Men had dat Militair Gezag — dat geeft de heer *van Kleffens* toe —, maar dat Militair Gezag deed dan ook in die tijd veel voorbereidend werk voor de terugkeer tot boven de rivieren. Veel viel daar in Noordbrabant niet te doen. Hij is er, aldus de heer *van Kleffens,* niet bij geweest, maar dat zijn de indrukken, welke hij van de Ministers, die daar gezeten hebben, heeft gekregen. Men kon het werk veel beter te Londen doen, omdat men daar contact had, veel meer hoorde, niet opgesloten zat, gebouwen en verbindingen had. Hij gelooft dus, dat het enigszins anders is geweest. Die moeilijkheden waren er inderdaad. Men zat met een afgeleefde *van Boeyen* en er waren ook een paar zakelijke kwesties, maar wat de heer *van Kleffens* er zich van herinnert, is, dat die laatste maanden geheel staan in het teken van voedsel, verder uitwerken van wat er moest gebeuren met de politie en al dergelijke dingen meer, voor hem zeer speciaal, vredesregelingen en de stichting van een nieuwe organisatie tot versteviging van de wereldvrede, waar-

uit de Verenigde Naties gegroeid zijn, waaraan veel werk vastzat. De heer *van Kleffens* heeft getracht met zijn collega's van andere landen daarin één lijn te trekken; dat is voor een groot gedeelte gelukt. Wapenstilstandskwesties, zeer belangrijk, moesten te Londen behandeld worden, want daar kon men de geallieerden op de kernpunten benaderen. Het verschaffen van gegevens over de Nederlandse belangen in Duitsland, zodat die belangen zouden worden ontzien en niet als Duitse belangen zouden behandeld, betrof Economische Zaken en voor een deel andere departementen. Zo was er heel veel te doen en werd er ook heel veel gedaan.

De heer *van Kleffens* hoopt, dat hij er in geslaagd is, een enigszins ander accent te laten horen, dat, naar zijn idee, weergeeft de realiteit, zoals die toen was.

63996 *(van Kleffens)*

Op de vraag, hoe de heer *van Kleffens* het probleem van de vertegenwoordigende lichamen, in het bijzonder dat van de Staten-Generaal, heeft gezien, antwoordt hij, dat hij zich op het standpunt heeft gesteld, dat men zich zoveel mogelijk moest aansluiten bij wat bestond, in overeenstemming met onze constitutionele wetgeving en met onze constitutionele praktijk, dat men daarnaast in het oog moest houden, wat mogelijk was. Dat waren natuurlijk twee zeer verschillende zaken. Men was zich bewust, dat men in een min of meer ontwrichte, tijdelijk ontwrichte, maar toch ontwrichte, samenleving in die tijd zou terugkeren. Uit die tweeledige gezichtshoek heeft de heer *van Kleffens* de discussies in de ministerraad hierover bijgewoond en daaraan een bescheiden aandeel genomen in die zin, dat hij niet zelf, zoals verscheidenen van zijn collega's, de heren *Albarda* en *van den Tempel* en de heer *Kerstens,* die op het Indonesisch plan een ervaring had, welke de heer *van Kleffens* niet bezat, met eigen voorstellen op dit punt gekomen is. Er zijn ook allerlei phasen van dit vraagstuk geweest; de inzichten evolueerden; men dacht nog eens na; over hetgeen op een gegeven ogenblik het beste leek, kreeg men achteraf soms weer andere ideën. Zo is men tenslotte gekomen met het plan, dat bekend is. De laatste ronde daarvan heeft de heer *van Kleffens* niet meegemaakt. Hij is begin April 1945 naar San Francisco vertrokken; hetgeen daarna gebeurd is, heeft zich aan de waarneming van de heer *van Kleffens* onttrokken. De conferentie te San Francisco heeft geduurd tot einde Juli; toen de heer *van Kleffens* terugging, was het Kabinet al afgetreden.

70246 e.v. *(Gerbrandy)*

In het begin Januari 1949, zo verklaart de heer *Gerbrandy,* stond het voorwaardelijk vast, dat er ontslagaanvrage zou volgen, indien er geen reconstructie van het Kabinet kwam. Dus zodra reconstructie uitgesloten bleek, moest de heer *Gerbrandy* conform de unanieme opvatting van de Ministers het ontslag van het Kabinet indienen. Er was geen kwestie van, aldus de heer *Gerbrandy,* dat hij begin Januari 1945 in bespreking had kunnen treden met buitenstaanders. Dat is natuurlijk ook niet gebeurd. Hij stond met alle Ministers zo positief mogelijk op het standpunt: dit Kabinet moet blijven, maar er zijn gaten in. De heer *van Mook* was er niet, de heer *van den Broek* was ziek — en, naar de heer *Gerbrandy* werd medegedeeld, dermate, dat er geen kwestie van was, dat de heer *van den Broek* zijn taak binnen afzienbare tijd zou kunnen vervullen —, deze had twee departementen; dat betekende dus in wezen, dat er drie van de belangrijkste posten open waren. De heer *van den Tempel* werd in Januari ook nog ziek; dus de heer *Gerbrandy* stond op het standpunt — en met hem alle collega's —, dat het Kabinet moest worden aangevuld, maar het moest het oude Kabinet blijven. Dit kon een zekere verandering in portefeuilles met zich brengen en daarom werd het reconstructie genoemd.

70249 *(Gerbrandy)*

Men had in de vergaderingen van de Ministerraad van begin Januari net niet een besluit genomen in verband met de situatie, die zou kunnen ontstaan, wanneer de reconstructie niet zou gelukken. Zodra er immers een ontslagaanvrage — dat was de moeilijkheid — van het gehele Kabinet zou komen, stond alles op losse schroeven. De onmiddellijke aanleiding, dat ongeveer 24 Januari 1945 het besluit tot ontslagaanvrage wel is gekomen, is de positieve wetenschap, dat reconstructie uitgesloten was. Het is beide waar, aldus de heer *Gerbrandy,* dat hij al eerder een soort volmacht had om die ontslagaanvrage namens allen in te dienen en dat omstreeks de 24ste Januari dit eerst uitdrukkelijk onder de ogen is gezien en besloten. De heer *Gerbrandy* kon het doen, maar heeft het niet gedaan, zonder in elk geval enkele Ministers mede te delen: „Nu is het zo, dat het ontslag aangeboden dient te worden".

Er is een en ander gebeurd, dat het absoluut onmogelijk maakte om ook maar het begrip demissionnair te gebruiken. Dan komt de heer *Gerbrandy* echter op een gebied, waar hij niet spreken mag. Hij kan met de meeste stelligheid verzekeren — hetgeen ook later zal blijken —, dat er niet kon worden gesproken van een demissionnair Kabinet, omdat bepaalde handelingen daarmede volstrekt in tegen-

spraak waren. Dit waren handelingen niet van de zijde van het Kabinet.

De noodzakelijkheid bestond van aanvulling van het Kabinet met figuren uit het bevrijde Zuiden. Dat was een zaak, die toen speelde en er bestond wel het gevoel, daar daaraan met mate tegemoet moest worden gekomen. Er waren om zo te zeggen drie vacatures. De heer *Gerbrandy* kan dit wel zeggen: Voor de vacature van de heer *van den Broek,* speciaal wat Financiën betrof, stond het onder de Ministers vast — de heer *Gerbrandy* weet niet, of dat nu met allemaal precies het geval was —: het zou het beste zijn, als wij daarvoor de heer *Huysmans* konden krijgen. Dus in zoverre is daar wel eens over gesproken. Voor de rest echter herinnert de heer *Gerbrandy* zich eerlijk gezegd niets. Hij heeft alleen in de tijd, waarin dit speelde, iemand naar Eindhoven gezonden om te informeren naar de gezondheidstoestand van de heer *Huysmans.* Het was derhalve eigenlijk zo, dat, hoewel men van oordeel was, dat er een reconstructie van het Kabinet moest komen, dit nog helemaal niet insloot, dat er een communis opinio was, dat die reconstructie geheel of in belangrijke mate nodig was om figuren uit het Zuiden in het Kabinet op te nemen. Dat het zou gebeuren, is begrijpelijk. Daarvan weet de heer *Gerbrandy* het voorbeeld van de heer *Huysmans.* De mate, waarin de figuren uit het Zuiden zouden worden opgenomen, is niet doorgepraat. Het is in begin Januari niet gekomen tot het punt: nu staan wij voor de noodzaak van het ontslag.

70258 *(Gerbrandy)*

De enige kwestie van materiële aard, die de homogeniteit van het Kabinet in die tijd bedreigde, was, naar de mening van de heer *Gerbrandy,* de kwestie van het Militair Gezag. Maar zijn persoonlijke opvatting is al die tijd geweest: dit komt natuurlijk tussen de figuren, zoals die hier zitten, in orde. Dat is ook uitdrukkelijk in het Kabinet uitgesproken. Met betrekking tot de kwestie van de volksvertegenwoordiging — nl. dit aspect van die zaak: de vraag, of de regeling voor het parlement te Londen of niet te Londen moest tot stand komen — verklaart de heer *Gerbrandy,* dat daaromtrent tussen de leden van het Kabinet voor 100 % overeenstemming bestond. Er is maar één Minister geweest, de heer *van den Broek,* die heeft gezegd: „Als het niet zo komt, dat het nu kan worden vastgelegd, verbind ik daaraan mijn ontslag". Geen enkele andere Minister heeft zo gereageerd. De heer *van den Broek* werd ziek en viel uit. In Januari 1945 had het echter alle schijn, alsof die hele kwestie op de meest soepele manier zou worden opgelost in de zin, dat in het Kabinet een formulering van het probleem al weer was verschoven naar een zo minimaal verschil, dat het eigenlijk in Januari duidelijk was, dat er geen moeilijkheid meer in zat.

De moeilijkheid tussen de Ministers zat in het Militair Gezag. Naar de mening van de heer *Gerbrandy* — daar is hij vast van overtuigd — was dat voor oplossing vatbaar; hij zegt niet, dat het van een leien dakje zou zijn gegaan. Over het vraagstuk van het Militair Gezag is er een brief van 17 December 1944 van vijf Ministers, die in het Zuiden verbleven — deze brief was afkomstig van de heren *van den Tempel, van den Broek, van Boeyen, van Heuven Goedhart* en *Burger* —, waarin deze kwestie wordt besproken en in het bijzonder de leiding van het Militair Gezag zeer scherp in gebreke wordt gesteld. In de tweede helft van December — de heer *Gerbrandy* stelt dat na 13 December — en in de maand Januari tot aan de ontslagaanvrage was deze zaak zeer prominent. Hij voegt er aan toe, dat het zijn opvatting is en het is door de latere praktijk ook bevestigd, dat dit probleem zeker zou zijn opgelost, gelijk later ook is geschied. Inderdaad was er in die tijd moeite, verschil van inzicht — het verschil van inzicht tussen de Ministers was niet groot, maar het was er — over het Militair Gezag. Dat was echter veel meer in de verhouding tot generaal *Kruls.*

70264 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* vertelt nog eens, dat, met betrekking tot de volksvertegenwoordiging, er maar één Minister was, die daaruit conclusies trok, nl. de heer *van den Broek.* Deze had het volgende gezegd: „Als dit bij de aanvulling van het Kabinet niet in orde komt, ben ik niet meer beschikbaar."

Op de opmerking, dat ook de heer *Burger* ongeveer hetzelfde heeft geschreven, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat hij het dan eens heel kras wil zeggen. Hij heeft in de Ministerraad uitdrukkelijk gesteld, dat hij het standpunt van de heren wenste te weten. Hij heeft gevraagd: „Betekent het, dat u uw ontslag neemt? Ik weet dan precies, hoe de zaken staan." De heer *Gerbrandy* heeft getest; dat moest hij doen. Hetzelfde heeft zich voorgedaan bij de kwestie-*Kruls.* Daar was bij de heer *Gerbrandy* vol begrip voor de Ministers, die zeiden: „*Kruls* weg of ik weg". Dit moest echter worden bekeken, want er zaten consequenties aan. Toen is hij met de mededeling gekomen: „Heren, ik vind het zeer ernstig, maar ik zie op dit ogenblik geen goede oplossing, als ik generaal *Kruls* laat schieten." Dan was zijns inziens alles in het honderd gelopen.

De heer *Gerbrandy* zei: „Laten wij het doen met een schrobbering." Hij wenste niet verder te gaan, mede omdat in de tegenstelling tot de chef van het Militair Gezag substantieel de kloof veel geringer was dan het Kabinet toen oordeelde. Op dat moment was er sprake van een nieuwe schrobbering. Toen moest dus de consequentie komen van de Ministers, die zeiden: „*Kruls* weg of ik weg". Zij draaiden echter om. De heer *Gerbrandy* zegt, dat hij het met die Ministers eens was. Hij vond het verstandig, dat zij toen omzwaaiden, want hij gelooft, dat het niet anders mogelijk was geweest. In dat opzicht hebben de Ministers en hij, principieel gesproken, een en dezelfde lijn getrokken. Natuurlijk moest in 1944 alles gedaan worden om het Kabinet heel te houden en om het aangevuld te krijgen; dat stond voorop. Een vervanging van de heer *Kruls* door een ander was niet mogelijk, omdat de heer *Gerbrandy* geen geschikte persoon wist, die in die moeilijke omstandigheden initiatief genoeg had gehad het te organiseren. Generaal *Dijxhoorn* kwam daarvoor niet in aanmerking, omdat hij zich niet voldoende kon doen gelden. Men moest hier inderdaad iemand voor hebben, die zich krachtig kon doen gelden, anders kwamen deze zaken niet in orde. Men zat voor die moeilijkheid, het was een „hondenbaan", deze leiding van het Militair Gezag. Toen heeft de heer *Gerbrandy* tegen zich zelf gezegd: „Wij moeten *Kruls* in vredesnaam maar houden". Behalve over het Militair Gezag waren de Ministers in Januari het met elkaar door en door eens. En de zaak van het Militair Gezag werd principieel onder de loupe genomen. Naar zijn mening waren de Ministers het volkomen met elkaar eens geworden, wanneer er een reconstructie was gekomen. Als hij de situatie achteraf beschouwt, twijfelt hij daar niet aan; dan was het best voor elkaar gekomen.

70276 *(Gerbrandy)*

Van begin Januari tot omstreeks 24 Januari 1945 zijn de discussies over deze kwestie eigenlijk gedurende die gehele periode voortgezet. De heer *Gerbrandy* sprak er zo nu en dan degenen, die zich er mede bemoeiden, over; persoonlijk had hij er geen bemoeienis mede: de taken moesten worden verdeeld. De heren *van Boeyen* en *van Lidth de Jeude* waren degenen, die, speciaal wat het Militair Gezag betreft, een oplossing voor de moeilijkheden moesten zoeken. De heer *van Boeyen* heeft de heer *Gerbrandy* medegedeeld — dat moet hij dus op diens gezag aannemen —, dat het best voor elkaar zou komen; dat men absoluut zeker kon zijn, dat men het Militair Gezag in de hand had; dat moeilijkheden, zoals het Kabinet die met generaal *Kruls* had, zich niet meer zouden voordoen. De heer *Gerbrandy* denkt, dat de heer *van Boeyen* een oplossing voorstond in deze zin, dat door het maken van regelingen waarborgen zouden kunnen worden geschapen, dat men die personen in de hand had. De heer *Gerbrandy* heeft dit zo gehoord, dus weet hij niet precies wat de heer *van Boeyen* concreet voor zich had. De zaak was in wording. Men was juist bezig met deze zaak zó op te lossen, dat er beslissingen zouden kunnen worden genomen door het stuk Kabinet in Nederland. Het is misschien te sterk gezegd, dat de Ministers zijn overvallen, want daarvoor is het een veel te slepend proces geweest, maar het aftreden van het Kabinet is wel plotseling tussenbeide gekomen.

In het Londense Vrij Nederland van 17 Februari 1945 werd onder de titel „Ongewenschte Crisis" o.m. het volgende geschreven:

> „Het Nederlandsche Kabinet heeft in zijn geheel ontslag gevraagd. Als reden wordt opgegeven, dat de bevrijding van een belangrijk gedeelte van Nederland aanvulling van het Kabinet met Ministers uit het bevrijde gebied wenschelijk maakte. Men houde het ons ten goede, dat wij deze verklaring niet geheel kunnen aanvaarden. Het is duidelijk, dat men de departementen niet alle, of voor het meerendeel, met Ministers uit de bevrijde provincies kan bemannen. Wij hebben reden te betwijfelen, of geschikte candidaten in voldoenden getale te vinden zouden zijn. En daarnaast stelt de continuiteit in de betrekkingen tot onze bondgenooten haar eischen. Aanvulling van ons Kabinet uit de Zuidelijke provincies is gewenscht, en dit te meer, omdat in onze Regeering, in haar tegenwoordigen vorm, katholieke leden pijnlijk worden gemist. Maar tot aanvulling ware, ook zonder ontslag van het geheele Kabinet, gelegenheid geweest, daar verschillende Ministers in elk geval vervangen moeten worden.
>
> Prof. *Gerbrandy* heeft de opdracht gekregen tot vorming van een nieuw Kabinet. Dit besluit zal instemming vinden, zelfs bij hen, die veel critiek hebben op onzen tegenwoordigen Minister-President. Wij geloven niet te veel te zeggen als wij hem, tot het oogenblik van de formatie van een heel nieuwe Regeering na „décharge" van de oude Regeering in Den Haag, onvervangbaar noemen. Wij hopen ook, dat het nieuwe Kabinet-*Gerbrandy*

neer zal komen op een reconstructie van het huidige Kabinet. Wij zouden dat gaarne, zoo gaaf mogelijk, gered willen zien.

Wij zeggen dat niet uit voorliefde voor de tegenwoordige formatie, ook al dragen wij deze geen kwaad hart toe. Het komt er niet op aan, of deze Ministers ons meer of minder welkom zijn. Onze constitutioneele constructie staat nu op het spel.

Dit Kabinet heeft onder veel moeilijkheden en wederwaardigheden, en met zekere wijzigingen, het Koninkrijk door den oorlog geloodst. Het ware een zonderlinge figuur als het nu, op de valreep voor den terugkeer, verdween. Na al deze jaren zonder volksvertegenwoordiging te hebben geregeerd heeft het nu nog tot voorname taak zoo spoedig mogelijk voor een vertegenwoordiging van het Nederlandsche Volk — hoe dan ook samengesteld — verantwoording af te leggen voor zijn bewind. Kwam er nu een splinternieuw Kabinet, dan zou er niemand meer zijn, die gezaghebbend voor de noodige opheldering over en verdediging van het regeeringsbeleid in al de afgeloopen jaren zou kunnen zorgen. Bij afwezigheid van een volksvertegenwoordiging in die jaren zou de verantwoordelijkheid voor het beleid als een erfenis komen te rusten op de eenige constitutioneele instantie, die dan nog overblijft, en die haar in geen geval màg dragen.

Het nieuwe Kabinet zou een scheidende wand zijn tusschen het oorlogsbewind en het recht op opheldering van ons volk. Wij vinden, dat onze Regeerders in den oorlog beter verdiend hebben. Hun mag, indien eenigszins mogelijk, de gelegenheid niet onthouden worden, uit te leggen waarom veel, dat menigeen onbegrijpelijk of zelfs foutief moest voorkomen, onvermijdelijk of noodzakelijk was. Dat kan niet in mémoires of krantenartikelen gebeuren, maar moet geschieden op de eenige plaats en wijze, die daarvoor aangewezen is. Niet op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging komt het in dit verband in de eerste plaats aan, maar op de *openbare discussie,* waartoe zij gelegenheid biedt."

Het artikel besluit:

„Wij hopen, dat zoo ervaren politici als de beide betrokken Ministers (de heren *Albarda* en *van den Tempel*), bij nadere beschouwing tot het inzicht zullen komen, dat een aanvrage om ontslag op deze basis, *onder de tegenwoordige omstandigheden,* van hun kant niet mag worden gehandhaafd. Zij hebben alle recht op hun verontwaardiging en op hun wensch, tegenover de betrokkenen persoonlijk, daaraan uiting te geven. Zij kunnen zich voorbehouden, mits het geschikte oogenblik daarvoor gekomen is, iederen vorm van bespreking te kiezen, welken zij noodig achten. Maar op dit oogenblik kunnen zij de overwegingen, welke wij hierboven hebben aangevoerd voor een zoo intact mogelijk houden van het Kabinet *niet,* terwille van een geschil, dat allerminst van principieelen aard is, terzijde schuiven. Dit geschil kan onmogelijk als voldoende reden worden beschouwd voor een zich onttrekken aan, en een zich berooven van de mogelijkheid tot het afleggen van verantwoording voor de volksvertegenwoordiging.

Wij hebben het indertijd zeer betreurd, dat uit het nationale Kabinet de katholieke leden verdwenen, daarlatende wat daarvan de oorzaak was. Zouden nu nog, zoo kort voor den terugkeer en om deze *reden,* de socialisten eruit verdwijnen, dan ware dat een feit, dat, gegeven het onprincipieele van de oorzaak, moeilijk te rechtvaardigen zou zijn."

Het Engelse blad The Times van 9 Februari 1945 schreef in een hoofdartikel over het aftreden van het Kabinet-*Gerbrandy* o.m. het volgende:

„Het aftreden van de geheele Nederlandsche Regeering is eens te meer de weerspiegeling van de bijzondere nooden der landen, die reeds bevrijd zijn of spoedig bevrijd zullen worden.

Het doel van deze reconstructie is een nieuwe Regeering te vormen, vermoedelijk onder professor *Gerbrandy,* die de instemming zou hebben van de Nederlandsche openbare meening en meer in het bijzonder het volle vertrouwen van de verzetsbeweging."

The Times vervolgt dan:

„De geallieerde belangstelling in de Nederlandsche zowel als de Belgische politiek beperkt zich er toe er voor te zorgen, dat het gezag wordt uitgeoefend door een zoo representatief mogelijke Regeering tot het oogenblik, dat de volkswil zich weer vrijelijk kan uiten."

„Maar", zo besluit The Times, „in deze geheel of gedeeltelijk bevrijde landen zijn politieke en economische factoren nauw met elkaar verbonden. Willen de geallieerden er aanspraak op

maken op politieke eenheid aan te dringen, dan kunnen zij ook de verantwoordelijkheid niet ontwijken de omstandigheden te scheppen, die een dergelijke eenheid mogelijk maken."

§ 2. *De formatie van het tweede Kabinet-Gerbrandy*

Hare Majesteit de Koningin verzocht prof. *Gerbrandy* op 8 Februari 1945 zich met de formatie van een nieuw Kabinet te belasten. De opdracht luidde: „Vorm een in wezen nieuw Kabinet door opname van door U uit het Zuiden van Nederland te kiezen frissche figuren, houd door het handhaven van de figuren, die het beleid tegenover het buitenland dragen, de gedachte van een reconstructie levend, zorg dat het nieuwe Kabinet een echt team vormt". [1])

Toen in Februari, aldus de heer *Albarda*, de crisis was uitgebroken, waarbij Minister *Gerbrandy* opnieuw tot Kabinetsformateur was aangewezen, heeft de heer *Albarda* zich veroorloofd enkele punten op te schrijven, waaraan naar zijn mening de waarde van voorwaarden kon worden verbonden voor de medewerking van partijgenoten van hem bij de vorming van een nieuw Kabinet. Tot de punten behoorde de verzekering, dat het Militair Gezag ondergeschikt zou zijn aan de Regering. Er zou natuurlijk geen aanleiding zijn geweest om dit punt heel categorisch op te stellen, indien op dat ogenblik de zaak tot een oplossing was gebracht.

De heer *Albarda* heeft op een ochtend bij een bezoek aan de heer *Gerbrandy* in Brown's Hotel met deze gesproken over de formatie, zonder daarbij allerminst te solliciteren naar een nieuw Ministersambt. Hij beschouwde zichzelf echter toen nog als een vertrouwensman van de sociaal-democratische groepen in Nederland en heeft de heer *Gerbrandy* het volgende gezegd: „Wanneer u probeert in uw nieuwe Kabinet sociaal-democraten op te nemen, dan zou ik dit niet anders dan als verstandig beleid beschouwen. Ik weet dan natuurlijk niet tot wie u zich zal wenden, zo heel groot is het verschot hier in Londen niet. Misschien zult u ook kijken naar het Zuiden van Nederland, dat nu bevrijd is; maar ik neem aan, gegeven de verhoudingen zoals zij zijn, dat, wanneer u iemand vraagt voor bespreking van die aangelegenheid, hij dan contact met mij zal zoeken. Ik acht mij verplicht u ronduit te zeggen, wat dan mijn advies zal zijn aan de eventuele door u uitgenodigde sociaal-democraten. Mijn advies zal zijn, dat de door u uitgenoodigden een viertal voorwaarden zullen stellen: ten eerste, dat geen Minister zal worden voorgedragen voor ontslag, zonder voorafgaand overleg met hemzelf en met de Ministerraad, dit wil zeggen, dat er geen herhaling van het geval-*Burger* zou voorkomen. Ten tweede, dat het Kabinet twee of drie representatieve katholieken uit het bevrijde gebied zal tellen. Ten derde, dat de samenstelling van de Staten-Generaal onmiddellijk bij Koninklijk besluit wordt geregeld om terstond na de bevrijding in werking te kunnen treden, ook indien de omstandigheden de terugkomst van de Koningin dan nog mochten beletten en dat ook onverwijld wordt overgegaan tot de instelling van Provinciale Staten en gemeenteraden in het bevrijde gebied. Ten vierde, dat de verhouding tussen de Regering en het Militair Gezag ten spoedigste zodanig wordt geregeld, dat het gezag van de Regering verzekerd zal zijn."

De heer *Gerbrandy* heeft toen — zoals de heer *Albarda* weet —, wel enige besprekingen met sociaal-democraten gevoerd. De sociaal-democraten, met wie de heer *Gerbrandy* heeft gesproken, hebben ook die zelfde voorwaarden gesteld, die door de heer *Albarda* zijn genoemd. De besprekingen van de heer *Gerbrandy* met de sociaal-democraten hebben echter niet tot een positief resultaat geleid, hoewel de heer *Gerbrandy* ze zeer lang heeft voortgezet.

Dit is voor de heer *van den Broek* de reden geweest, waarom hij zich niet voor een herbenoeming in het Kabinet beschikbaar heeft gesteld. Hij had gezegd: „Ik meen, dat het een politieke flater van de ergste soort is, wanneer men in de tegenwoordige omstandigheden een Kabinet gaat vormen zonder daarin sociaal-democraten op te nemen en wanneer dit niet geschiedt, wil ik in dat Kabinet geen zitting hebben". De heer *van den Broek*, aldus de heer *Albarda*, was zelf volstrekt geen sociaal-democraat, maar nam in deze een zeer royaal en moedig standpunt in. Hij heeft dat woord gestand gedaan en hij heeft de herhaalde aandrang van de heer *Gerbrandy* om toch nog een portefeuille te aanvaarden met beslistheid afgewezen. Verder is de behandeling van deze aangelegenheid geheel buiten de heer *Albarda* omgegaan; hij is daarbij toeschouwer geweest.

Het is de heer *Albarda* niet bekend, of de heer *Gerbrandy* in de periode van de formatie van zijn laatste Kabinet het standpunt heeft ingenomen, dat hij eigenlijk niets te maken wilde hebben met vertegenwoordigers van politieke partijen. De heer *Albarda* heeft er opzettelijk niet naar willen vragen, daar hij van mening was, dat het een kwestie van fatsoen was, dat hij daar niet naar ging informeren.

[1]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy*, „Enige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 57.

31469 *(van den Tempel)*

31471 *(van den Tempel)*

De heer *van den Broek,* aldus de heer *van den Tempel,* heeft geweigerd tot het laatste Kabinet-*Gerbrandy* toe te treden, omdat daarin geen sociaal-democraten werden opgenomen. Hij heeft dit uitdrukkelijk verklaard en niet alleen aan de heer *van den Tempel;* ieder in Londen wist dat. Het schijnt de heer *van den Tempel* toe juist te zijn, wat de heer *van Blankenstein* op 22 Juni 1946 in De Stem van Nederland schreef naar aanleiding van de toenmaals aanhangige Kabinetsformatie door dr. *Beel,* te weten:

„Het zal altijd merkwaardig blijven, dat ir. *van den Broek,* wiens niet-terugkeer in het Kabinet de heer *Gerbrandy* zoo gaarne aan „ziekte" had geweten en die tijdens de formatie geheel was hersteld" — hij had, naar de heer *van den Tempel* mededeelt, een hartaanval gehad — „tweemaal een portefeuille aangeboden kreeg, maar beide keeren uitdrukkelijk weigerde, omdat *Gerbrandy* verteld had, dat hij „met de socialisten niets te maken had." Het strekt *van den Broek* tot eer, dat hij inzag, dat een Regeering zonder socialisten als een uitdaging, zoo niet als een dwaasheid beschouwd moest worden. Niettemin *Gerbrandy* slaagde. Hij negeerde de waarschuwingen van hen, die hem zeiden, dat men niet dan tot ergernis van het verzet *de Quay* in een Kabinet kon halen, voordat hij gelegenheid zou hebben gevonden zich wegens zijn Uniebeleid te verantwoorden. Hij liet de socialisten „links liggen" en de katholieken, ook de Kabinetsformateur van dit oogenblik, bleken geenerlei bezwaar te hebben tegen een Regeering, waarin het socialistische element volledig ontbrak.

Heeft *Gerbrandy* in die dagen den invloed ondergaan van het alom tegenwoordige Bureau Inlichtingen, dat zich dadelijk na de bevrijding van het Zuiden stortte in „politieke discussieclubs", waar men zelfs vermaak en tijdverdrijf zocht in het maken van lijstjes van „ministeriabele" personen? Was hij onder de bekoring geraakt van het wonderbaarlijke oordeel van een van de leiders van dat Bureau, die er geen geheim van maakte, dat hij socialisten maar met één argument bestrijden wilde, nl. met ..... de mitrailleur?

Waarschijnlijk is de zaak eenvoudiger, waarschijnlijk — en hoe menselijk is het tenslotte — heeft *Gerbrandy* het diepe verlangen gekend, om leider der Regeering te zijn tot en met de volledige bevrijding des lands en heeft hij daaraan de wijsheid van den Staatsman ondergeschikt gemaakt."

31476 *(van den Tempel)*

Toen de Kabinetscrisis acuut werd, was de heer *van den Tempel* van mening, dat de heer *Gerbrandy* niet meer als Kabinetsformateur kon optreden. Daar zat eigenlijk alles in. Het optreden tegen de uitwas van het Militair Gezag, die naar de mening van den heer *van den Tempel,* — anders zou hij er niet zoveel betekenis aan hechten — zeer rampzalige gevolgen voor ons land heeft gehad, eiste absoluut een sterke hand, want er was veel tegenstand te overwinnen te Londen en in Nederland. Te Londen had men te maken met het Militair Gezag, dat zich, omdat het voor velen zo aanlokkelijk was, de steun en medewerking had verzekerd van een belangrijke groep intellectuelen of zakenmensen uit Engeland, waarvan er velen een positie in hadden, die zich als redders van het vaderland gevoelden en wilden tonen het te zijn. Daarnaast stond alles, wat militair was, op zeer enkele uitzonderingen na. Bovendien had men rekening te houden met de Prins en zijn omgeving.

Wat Nederland betreft, had men rekening te houden met de overwegende invloed van zeer heterogene elementen, die het op één punt eens waren: vernieuwing, al wilde de één vernieuwing in radicale, de andere in reactionnaire zin.

In Brabant lag het zeer sterke centrum van die stromingen te Eindhoven. De heer *van den Tempel* heeft het in zijn boek uitvoeriger uiteen gezet. Hij herinnert aan het grote memorandum, waarvan het Bureau Inlichtingen zelf constateerde, dat het de mening van een willekeurig iemand was, maar de overheersende mening in Nederland weergaf, waarin stond, dat eigenlijk in de eerste tijd de opperbevelhebber van leger en vloot de leden van de vertegenwoordigende lichamen zou moeten benoemen. Hij herinnert aan de bezoeken met politieke strekking aan de Kroon buiten de gehele Regering om. In elk geval: daar was een milieu geschapen, waarin alles kon gebeuren, wat minder aangenaam was uit het oogpunt van het welzijn van het land en de bevestiging van het constitutionele stelsel.

De heer *van den Tempel* was zeker niet de enige, die ongerust was over de gang van zaken in Nederland. In zijn artikel in Vrij Nederland van 7 April 1945, dat ook afgedrukt is in zijn boek, [1]) komt het duidelijk tot uiting.

[1]) Vgl. *J. van den Tempel* „Nederland in Londen" blz. 236 e.v.

28803 *(de Booy)*

Op de opmerking, dat het wel merkwaardig is, dat de heer *Gerbrandy,* bij de vorming van zijn nieuwe Kabinet uitging van de gedachte, dat de Ministers hierin los moesten staan van de politiek — hij werkte met de formulering: „vertegenwoordigers van geestelijke en

maatschappelijke stromingen", waarbij politieke stromingen werden genegeerd — verklaart de heer *de Booy*, dat hij dacht, dat de heer *Gerbrandy* wel degelijk van gevoelen was, dat b.v. ook sociaal-democratische en katholieke Ministers in het Kabinet behoorden te worden opgenomen, mogelijk als personen. De heer *de Booy* herinnert zich, dat, toen hij Minister van Scheepvaart geworden is, door de katholieke leden van de Raad van Advies een brief aan de Minister-President is geschreven met enige bezwaren daarover. Toen heeft hij van vele personen gehoord, dat zij het betreurden, dat in de Raad van Advies enige leden naar voren kwamen als een katholieke fractie in die Raad. In de Raad van Advies had men daarvan nooit iets gemerkt. Dat was het eerste symptoom in die dagen.....

De heer *de Booy* weet niet, of men dat een politiek herontwaken zou kunnen noemen.

Hij is tenslotte tot het nieuwe Kabinet van de heer *Gerbrandy* weer toegetreden als Minister van Scheepvaart en Visserij, als Minister van Marine en gedurende enkele weken als Minister van Oorlog a.i. De heer *de Booy* is maar even Minister van Oorlog a.i. geweest, toen Minister *van Lidth de Jeude* ziek was, totdat de heer *de Quay* kwam.

31625 *(Burger)*

De heer *Burger* verklaart, dat hij de vorming van het laatste Kabinet-*Gerbrandy* heeft gadegeslagen. De heer *Gerbrandy* heeft daarbij het standpunt ingenomen, dat hij geen rekening wenste te houden met de politieke partijen — die hij als niet bestaande beschouwde — en dat van het Kabinet alleen deel konden uitmaken vertegenwoordigers van „geestelijke en maatschappelijke stromingen".

35398 *(Bolkestein)*

De heer *Bolkestein* wenst naar voren te brengen, dat bij de pogingen, die gedaan zijn om het Kabinet te hervormen, de heer *Gerbrandy* niet nagelaten heeft om ook de sociaal-democraten, voorzover die te bereiken waren, in het Kabinet te betrekken; alleen door de bezwaren, die van die zijde, hetzij van persoonlijke, hetzij van algemene aard, zijn ingebracht, is het toen niet gelukt om sociaal-democraten in het Kabinet op te nemen. De heer *Bolkestein* zal niet tegenspreken, dat daartoe mede een aanleiding was, dat de heer *Gerbrandy* in die tijd in overeenstemming met de ideeën, die ook in het Zuiden nogal leefden, alleen een Kabinet wilde formeren van personen, die geacht konden worden de representanten te zijn van, zoals hij dat uitdrukte, bepaalde geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij de uitdrukking „politieke stromingen" angstvallig werd geweerd. De heer *Bolkestein* wil ook niet tegenspreken, dat het door die ideeën voor de sociaal-democraten in die tijd, die toen als eerste van de partijen weer politiek georganiseerd waren, wel heel moeilijk was. Maar de heer *Bolkestein* meent toch te moeten volhouden, dat het verwijt, dat aan de heer *Gerbrandy* gedaan is, dat hij toen de sociaal-democraten geweerd heeft, onjuist was.

Zo heeft de heer *van den Broek*, aldus de heer *Bolkestein*, wegens de afwezigheid van de sociaal-democraten, geweigerd om deel van het Kabinet uit te maken. Het betrof hier echter meer het resultaat dan een miskenning van de poging, die gedaan was.

In zijn tot de commisie over zijn werkzaamheden als Minister van Justitie gerichte nota [1]) zegt de heer *van Heuven Goedhart* over de formatie van het tweede Kabinet-*Gerbrandy* het volgende:

[1]) Bijlage 167.

„Toen aan de in het voorgegane reeds vermelde oorzaken der bouwvalligheid van het Kabinet het incident met de radiorede van mr. *Burger* werd toegevoegd en deze gebeurtenis de ambtgenoten *Albarda* en *van den Tempel* aanleiding gaf om los van een collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet afzonderlijk ontslag te verzoeken, was het duidelijk, dat het Kabinet moest vallen. Nochtans heeft in de Ministerraad en in afzonderlijke gesprekken met ambtgenoten en mij de Minister-President zich nimmer op een ander standpunt gesteld dan dat er ruimte was voor een reconstructie. Wij mochten hopen op spoedige volledige bevrijding des lands en het was voor geen enkele Minister, die op dat ogenblik fungeerde een aanvaardbare gedachte luttele maanden voor de bevrijding te worden uitgerangeerd en als consequentie daarvan niet de gelegenheid te hebben voor een even wenselijke als gewenste ontmoeting met de herrezen Volksvertegenwoordiging.

De eerste vraag van belang was wie als formateur van een te reconstrueren Kabinet zou worden aangewezen en in de Ministerraad bestond het algemeen gevoelen, dat daarvoor slechts de heer *Gerbrandy* in aanmerking kwam. Er waren in die dagen in Londen stellige geruchten, dat prof. dr. *J. de Quay* wellicht als formateur zou worden aangewezen. Afgezien van de overweging, dat in de persoon van de heer *Gerbrandy* een continuïteit werd verwezenlijkt, waarop om bovenvermelde redenen alle ambtgenoten prijs stelden, had ik het grootst mogelijke bezwaar tegen een aanwijzing van prof. *de Quay* uit hoofde van diens deelhebberschap aan het Triumviraat van de Nederlandse Unie. Ik stond op het standpunt, dat de leden van

dit driemanschap zich eerst wegens hun beleid jegens het Nederlandse volk dienden te verantwoorden vóór zij opnieuw voor belangrijke openbare functies in aanmerking konden worden gebracht. Dit was niet slechts mijn persoonlijk standpunt, doch ook in dit opzicht wist ik mij gedragen door het eenstemmig gevoelen van de verzetsgroepen, die mij naar Londen hadden afgevaardigd.

Trouwens de Ministerraad had besloten, dat mr. *J. Linthorst Homan,* gewezen commissaris der Koningin in de provincie Groningen, niet in zijn ambt kon terugkeren, terwijl ik in aansluiting had besloten, dat mr. *Einthoven,* de gewezen hoofdcommissaris van politie te Rotterdam, als zodanig niet kon terugkeren. Een aanwijzing van de heer *de Quay* als formateur dan wel zijn optreden als minister zou discriminatie betekenen tussen de leden van het driemanschap en moest dus worden afgewezen. Ik heb derhalve op 1 Februari 1945 aan prof. *Gerbrandy* de als bijlage overgelegde brief [1]) gericht, waarin van mijn overwegingen terzake ten duidelijkste blijkt. Het is mij bekend, dat na de bevrijding de heer *Gerbrandy,* becritiseerd wegens het opnemen van de heer *de Quay* in zijn Kabinet, zich heeft beklaagd, dat hij „niet gewaarschuwd" was en het spijt mij voor hem, te moeten vaststellen, dat het aan deze waarschuwing allerminst heeft ontbroken.

[1]) Bijlage 161.

Formateur van het nieuwe Kabinet is prof. *de Quay* niet geworden. Geheel in het midden latend in hoeverre daarvoor reëel uitzicht heeft bestaan, wijs ik erop, dat het standpunt van mijn toenmalige ambtgenoot mr. *Van Kleffens* m.i. terzake beslissend is geweest. Mr. *van Kleffens,* die in tal van aangelegenheden een voortreffelijk raadsman van de Minister-President is geweest, heeft het standpunt ingenomen, dat hij de portefeuille van Buitenlandse Zaken in de toenmalige omstandigheden slechts onder het premierschap van de heer *Gerbrandy* wilde beheren en dit standpunt was, waar een wisseling aan B.Z. op dat ogenblik uiteraard bijzonder ongewenst was, m.i. van beslissende betekenis.

Nog voordat prof. *Gerbrandy* als formateur werd aangewezen, heeft hij mij, in verband met mijn vertrek naar bevrijd gebied, bij zich ontboden en mij rauwelings de vraag gesteld of ik, zo hij formateur werd, bereid ware de portefeuillle van Oorlog op mij te nemen, zulks met de motivering, dat ik de meest principiële kritiek op het M.G. en de B.S. had uitgeoefend. Ik herinnerde mij op dat ogenblik, dat in de zomer van 1944 ernstig in overweging was geweest een onderdeel van de taak van de Minister van Oorlog, te weten de leiding van het B.I., over te brengen naar de verantwoordelijkheid van de Minister van Justitie en dat de majoors *Somer* en *van Houten* daartegen onmiddellijk te velde zijn getrokken uit van hun standpunt begrijpelijke vrees voor de consequenties van deze overgang. Het was mij dan ook duidelijk, dat ja zeggen op de vraag van de formateur mij, mocht de benoeming doorgang vinden, voor talrijke nieuwe moeilijkheden zou plaatsen.

Anderzijds had ik de grootst mogelijke belangstelling voor de ontwikkeling van de bijzondere rechtspleging; het eerste Tribunaal in 's-Hertogenbosch had ik geïnstalleerd en ik was bezig met de vorming van een kamer Nijmegen van het in het nog onbevrijde Arnhem te vestigen bijzondere Gerechtshof.

Ik antwoordde dus de heer *Gerbrandy,* dat ik node Justitie zou loslaten, geen enkele technische kwalificatie voor „Oorlog" had en onderstelde, dat een overgang van Justitie naar Oorlog niet naar de smaak van vele ambtgenoten zou zijn. Tot mijn verrassing antwoordde daarop de heer *Gerbrandy,* dat hij de zaak met een viertal ambtgenoten had besproken en dat dezen met zijn gedachte hun instemming hadden betuigd. Voortgaande deed de heer *Gerbrandy* zelfs een dringend beroep op mij, zeggende, dat het nodig was, dat boven M.G. en B.S. „krachtige ministeriële leiding" zou aanwezig zijn. Ik heb mijn voorkeur voor Justitie herhaald, doch daaraan toegevoegd, dat ik mij wilde voegen naar het inzicht van de formateur terzake. Bij het afscheid zeide de heer *Gerbrandy* letterlijk: „Ik reken dus op jou óf voor Oorlog óf voor Justitie." "

35566 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

Op de vraag, of de heer *Gerbrandy* bij die formatie nog een tijdlang heeft overwogen de heer *van Heuven Goedhart* te vragen als Minister van Oorlog op te treden en dat niet alleen overwogen, maar hem zelfs heeft gevraagd, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart,* dat de heer *Gerbrandy* het hem zelfs met zoveel woorden heeft gevraagd. In die weken een gesprek hebbende met zijn ambtsvoorganger, de heer *van Angeren,* heeft die hem nog verteld — wat de heer *van Heuven Goedhart* niet eens wist —, dat de heer *Gerbrandy* zelfs

de heer *van Angeren* daarover nog om raad heeft gevraagd, of het niet verstandig was de heer *van Heuven Goedhart* aan Oorlog te zetten. Toen hij dat hoorde, heeft hij tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: „Dat lijkt mij helemaal verkeerd. Ik wil zo verbazend graag aan Justitie dat werk afmaken". Met name had de heer *van Heuven Goedhart* toen nog sterk het verlangen om ten opzichte van de arrestatiepolitiek de zaak recht te breien, want dat lag hem zo enorm hoog. De heer *Gerbrandy* heeft hem toen medegedeeld, dat hij met een aantal ambtgenoten — hij noemde de heren *Albarda, de Booy, van den Broek* en, de heer *van Heuven Goedhart* meent, de heer *Bolkestein*, dat weet hij echter niet zeker — over die kwestie had gesproken. De heer *van Heuven Goedhart* had nl. niet alleen gezegd, dat hij er voor zichzelf niets voor voelde, maar ook gezegd, dat hij aannam, dat zijn ambtgenoten van het ogenblik er ook niets voor zouden voelen, wanneer hij daar ineens aan Oorlog zou verschijnen. „Neen", zei de heer *Gerbrandy*, „daar vergis je je in, want ik heb dat met — en toen noemde hij die vier op — besproken en die vinden het allemaal heel verstandig". Nu moet de heer *van Heuven Goedhart* zeggen, alweer eerlijkheid bovenal, de heer *Gerbrandy* wisselde bijzonder snel van constructies in die dagen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft nog enige aantekeningen gevonden, die hij in die dagen heeft gemaakt. Dan blijkt b.v., dat de heer *Gerbrandy* op een bepaald ogenblik zegt. „Kijk eens, we moeten nu toch een beetje gaan veranderen, want *Bolkestein* is zo oud, die kan zelfs die notulen van de Ministerraad niet meer houden en tenslotte is *Albarda* vroeger wethouder van onderwijs geweest, dus dat klopt prachtig: *Bolkestein* moet nu maar eens een beetje rust gaan nemen en dan wordt *Albarda* Minister van Onderwijs '. Een paar dagen later zei de heer *Gerbrandy*: „Kijk, *Albarda* is oud, die kan niet meer. Hij moet geen Minister meer zijn, maar *Bolkestein* is nog zo'n vieve man, die kan best nog die portefeuille van Onderwijs blijven beheren". En dan komt men er toe om op een bepaald ogenblik te zeggen: „Nu moet je met mij toch een beetje oppassen, want ik heb een geheugen als een ijzeren pot en ik weet precies, dat je twee of drie dagen geleden het omgekeerde hebt gezegd. Toen was nl. *Bolkestein* te oud en moest *Albarda* op diens plaats gaan zitten en nu is *Albarda* weer te oud en moet *Bolkestein* er maar weer in blijven". Daar loopt men dan maar overheen, maar dit is zo de stijl, waarmee in die dagen met Ministersportefeuilles werd gewerkt, en de heer *van Heuven Goedhart* moet zeggen: men kan, wat dat aangaat, hier nog veel meer te vernemen krijgen; het staat nl. voor hem vast, dat de heer *Gerbrandy* b.v. ernstig heeft gespeeld met de gedachte om de heer *Leeuw* van de Nederlandse Bond van Spoorwegpersoneel ook Minister te maken.

Dat was een heel aardige man. De heer *van Heuven Goedhart,* nog Minister van Justitie, zat eens een keer bij de kapper te Eindhoven en liet zich scheren, toen naast hem iemand kwam zitten, die in battle-dress liep en tegen hem zei: „Weet u ook, hoe ik bij de Minister-President kom?" Toen zei de heer *van Heuven Goedhart:* „Ja, dat zal ik u vertellen". Daar moest deze man dringend heen en hij begon een heel verhaal, waaruit de heer *van Heuven Goedhart* bleek (hij noemde zijn naam niet), dat hij groot werk zou hebben gedaan in het verzet van de Nederlandse Spoorwegen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft met grote belangstelling daarnaar geluisterd. Hij heeft zijn eigen naam niet genoemd, hij heeft ook niet gezegd wie hij was. Hij heeft die man dus gezegd: „*Gerbrandy* kunt U wel bereiken, maar waarvoor is dat dan?" Ja, hij had belangrijke boodschappen, met name ook van de heer *Hupkes.* De heer *van Heuven Goedhart* zei: „Nu, dat lijkt mij erg belangrijk", en hij is toen direct naar *Gerbrandy* gereden en heeft hem gezegd: „*Gerbrandy,* er is hier iemand, die je wil spreken. Ik weet niet waarover, hij zegt over zijn eigen verzet, e.d. Hij schijnt ook boodschappen te hebben van *Hupkes*". De heer *Gerbrandy* heeft hem later verteld, dat dat een mijnheer *Leeuw* was — *Harry Leeuw,* meent de heer *van Heuven Goedhart* —, een heel aardige man, die hij daarna ook in Londen heeft gezien; toen was hij plotseling kapitein, waarom, heeft de heer *van Heuven Goedhart* nooit begrepen. Toen hij hem eerder zag, was hij nog soldaat. Op een dag in die crisisweken liep de heer *van Heuven Goedhart* op Piccadilly en daar kwam mijnheer *Leeuw* aan en zei tegen hem: Ik ben op weg naar Arlington House. Zo, zei de heer *van Heuven Goedhart,* wat gaat u daar doen? Ja, dat kon deze hem moeilijk zeggen. De heer *Leeuw* wilde hem wel eens even iets vragen. De heer *Gerbrandy* had hem al een paar keer te verstaan gegeven, vertelde hij toen, dat hij tot het Kabinet moest toetreden. Toen dacht de heer *van Heuven Goedhart:* dat is op zijn minst verrassend. Hij zei tegen de heer *Leeuw:* „Ik geloof, dat u dat in het vaderlands belang zult moeten weigeren". Hoe bedoelt U dat? vroeg hij. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem toen rondweg gezegd: „Mijnheer *Leeuw,* ik heb U nu zo een paar keer meegemaakt, maar ik geloof toch, dat U in andere functies het land beter zou kunnen dienen dan in die van Minister. Dus raad ik U

hartelijk aan: dat moet U niet aannemen. Dat lijkt mij onjuist." Een paar dagen later hoorde de heer *van Heuven Goedhart,* dat de heer *Leeuw* wel bij de heer *Gerbrandy* was geweest, maar dat hij zijn goede raad — de heer *van Heuven Goedhart* nam aan, dat het een goede raad was — niet had opgevolgd, integendeel, de heer *Leeuw* heeft een hele tijd in Londen — de heer *van Heuven Goedhart* herinnert zich daar wel verhaaltjes van — zichzelf zo hier en daar aangeduid als een van de vermoedelijke leden van het nieuwe Kabinet. De heer *Gerbrandy* heeft inderdaad, hij kan het niet anders zeggen, met de portefeuilles van het Kabinet enigermate gegoocheld. Het is allemaal erg vreemd gegaan, ook wat de heer *van Heuven Goedhart* betreft. Deze heeft dus tenslotte de reis naar Nederland aanvaard met als laatste mededeling van de heer *Gerbrandy,* dat hij òf Minister van Oorlog òf Minister van Justitie in dat Kabinet zou zijn, alles ondersteld, dat de heer *Gerbrandy,* want dat was toen nog niet eens zeker, formateur zou worden.

In die zelfde tijd werden zij voortdurend besprongen met het gerucht, dat de heer *de Quay* formateur zou worden, en dat dat niet is geschied, moet men toeschrijven aan de heer *van Kleffens.* Het is in feite aan de heer *van Kleffens* en niemand anders te danken, dat de heer *Gerbrandy* de formateur van dat Kabinet van 1945 is geweest. Iedereen wist, dat de heer *van Kleffens* voor Buitenlandse Zaken onvervangbaar was. Dat was heel duidelijk. Men kon in Februari 1945 niet de Minister van Buitenlandse Zaken vervangen. Hij moest dat zijn. Hij kon ná de bevrijding aftreden, maar niet tòen, daarvoor zaten zij internationaal veel te veel in een glazen huisje dan dat men toen kon zeggen: nu een andere Minister van Buitenlandse Zaken. Van die wetenschap hebben enkele Ministers — hij was er één van, aldus de heer *van Heuven Goedhart* — gebruik gemaakt. Zij hebben zich met *van Kleffens* in verbinding gesteld en tegen hem gezegd: Wanneer gij bereid zoudt zijn om in de Ministerraad duidelijk te verklaren, dat gij alleen onder *Gerbrandy* zoudt willen dienen, dan komt die mededeling ook nog wel daar, waar de Kabinetsformateur wordt aangewezen, en dat zou van groot belang zijn. Dat is geschied: de heer *van Kleffens* heeft in de Ministerraad bij de rondvraag ongeveer gezegd: „President, ik zou graag nog even een mededeling willen doen. Men hoort op het ogenblik zoveel over Kabinetscrisis en over nieuwe formateurs en in dat verband stel ik er prijs op om U te zeggen, dat ik als Minister van Buitenlandse Zaken toch alleen zou willen dienen onder Uw leiding. Ik zou er bezwaar tegen hebben om Minister van Buitenlandse Zaken onder andere leiding te zijn". Daarnaast heeft de heer *van Heuven Goedhart,* terugvallende op de verantwoordelijkheid, die hij droeg vanwege de opdrachten, waarmee hij uit Nederland was weggestuurd, zich dato 1 Februari gericht tot de heer *Gerbrandy* om hem te waarschuwen tegen het nog verder op de voorgrond brengen van de heer *de Quay.* [1])

[1]) Vgl. bijlage 161.

Naar aanleiding van die brief heeft de heer *Gerbrandy* de heer *van Heuven Goedhart* ogenblikkelijk opgebeld en in kamer 36 in het Brown's Hotel zijnde de kamer van de heer *Gerbrandy,* heeft hij op verzoek van de heer *Gerbrandy* naar aanleiding van dit briefje een gesprek gehad, waarbij de heer *van Haersma de With* aanwezig was, die toen nog als secretaris-generaal van de heer *Gerbrandy* fungeerde, ofschoon de heer *van Haersma de With* al aangewezen was als ambassadeur te Parijs. Toen hief de heer *Gerbrandy* zijn handen op en zei: „Ik ben je dankbaar, dat je mij die brief hebt geschreven. Deze man zal ik nooit in mijn Kabinet opnemen." Dat „nooit" is dan $5\frac{1}{2}$ week geweest; toen was de heer *de Quay* Minister van Oorlog in het laatste Kabinet-*Gerbrandy.*

De heer *van Heuven Goedhart* heeft in Oisterwijk maar afgewacht wat er zou gebeuren. Hij hoorde niets. Hij heeft een keer door de radio vernomen, dat de heer *Gerbrandy* formateur was geworden en hij heeft overigens niets van de heer *Gerbrandy* gemerkt en hij is luttele dagen vóór 23 Februari teruggekeerd in Londen. Als gebruikelijk heeft hij zich telefonisch bij de heer *Gerbrandy* aangemeld en gezegd: ik ben weer terug, waarop de heer *Gerbrandy* zei, dat hij hem dringend moest spreken, maar dat is de volgende dag afgeblazen door zijn secretaresse. De daaropvolgende dag zou de heer *van Heuven Goedhart* een nieuwe afspraak met deze hebben, nl. om 3 uur 's middags, die echter opnieuw is afgeblazen. De 23ste Februari, 's morgens om ongeveer 11 uur, zat de heer *van Heuven Goedhart* met twee Koninklijke besluiten, die hij juist voor uitgifte had getekend, voor zich, toen zijn telefoon ging en de heer *van Riemsdijk* van Anep-Aneta hem opbelde en vroeg, of hij als de reden van zijn aftreden mocht vermelden, dat hij weer in de journalistiek wilde terugkeren. Toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd: Waar hebt u het over? Ik denk niet over aftreden, ik ben helemaal niet afgetreden. De heer *van Heuven Goedhart* wist nl. niet, dat hij was afgetreden, maar hij was werkelijk afgetreden op dat ogenblik. De heer *van Riemsdijk* heeft hem toen

toevertrouwd, dat nog die zelfde dag een nieuw Kabinet werd beëdigd, waarvan hij de samenstelling reeds voor zich had voor een communiqué en dat de heer *van Heuven Goedhart* daarvan geen deel uitmaakte. Hij heeft toen gevraagd wie er dan aan Oorlog zat. Daar zat nog niemand aan; dat kwam nog. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem gevraagd wie er aan Justitie zat en toen zei hij: daar zit *Gerbrandy* aan. Hij heeft hem gezegd: Dat is in elk geval niet waar, dat kan niet, want dan had deze het mij toch wel gezegd; ik heb nog twee keer met hem getelefoneerd de laatste dagen. Hij heeft de heer *Gerbrandy* dus opgebeld en gezegd: Ik hoor daar merkwaardige dingen. Er schijnt vandaag een nieuw Kabinet op te treden en ik schijn geen Minister van Justitie meer te zijn. Maar dit is natuurlijk niet allemaal waar, vertel jij mij nu eens hoe het wel is. Toen zei de heer *Gerbrandy,* dat hij het zo naar vond, dat hij het zo druk had gehad en helemaal geen tijd had kunnen vinden om de heer *van Heuven Goedhart* te zien, maar het was allemaal inderdaad waar. Hij was afgetreden en er was een nieuwe Minister van Justitie: *Gerbrandy.* De heer *van Heuven Goedhart* moest de portefeuille aan de heer *van Angeren* overdragen, want de heer *Gerbrandy* ging naar Versailles en had geen tijd om de portefeuille van hem over te nemen en de namen onder die twee Koninklijke besluiten, nu ja, neem maar een pennemesje en radeer ze maar weg. Dat is ook gebeurd. Daarna heeft de heer *van Heuven Goedhart* zijn tas gepakt en is hij op Piccadilly gaan wandelen, want toen was hij niets meer. De heer *Gerbrandy* heeft hem toen een circulaire gestuurd, gestencild — een vreemde manier vond de heer *van Heuven Goedhart* dat wel, want de heer *Gerbrandy* had tenslotte maar een stuk of zeven, acht ambtgenoten af te danken —, waarbij hij die acht ambtgenoten heeft medegedeeld, dat hij direct na zijn terugkeer uit Versailles er de grootste prijs op zou stellen om hun, letterlijk staat dat er zo, „alles uit te leggen". Men begrijpt dus wel met welk een smart de heer *van Heuven Goedhart* daarop op de dag van zijn verhoor door de commissie, de 30ste November van het jaar 1948, nog zit te wachten, want dat is er bij ingeschoten. Op die wijze is de heer *van Heuven Goedhart* van de kaart geraakt, met dien verstande, dat, zoals men al weet, enige weken later, de paden van de heer *Gerbrandy* en hem zich nog eens hebben gekruist, daar de heer *Gerbrandy* toen aanleiding heeft gevonden om zijn bureaux te doen openbreken in Oisterwijk en in Den Bosch. Die zijn daar geforceerd.

32976 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* meent, dat men politiek gedacht de bêtise heeft begaan — hij kent geen zachtzinniger woord daarvoor — van in 1945 te hebben op touw gezet een Kabinet, waarin van de aanvang af toch ook wel doelbewust alle politieke links-georiënteerde elementen waren uitgeschakeld. Het ligt niet op zijn weg iets naders te zeggen over dat Kabinet, maar het karakter van het Kabinet, zoals het uiteindelijk voorkwam, was zonder de minste twijfel een — laat hij het negatief benaderen — niet links Kabinet, een Kabinet, waarin elk uitgesproken vooruitstrevend element ontbrak.

Op de opmerking, dat het opvalt, dat de formateur van het Kabinet zich in die tijd nog wel eens heeft uitgelaten in die zin, dat voor de vorming van dat Kabinet alleen in aanmerking kwamen vertegenwoordigers van geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij dus — ten minste die indruk wekt het — de woorden „politieke stromingen" min of meer met opzet buiten beschouwing zijn gelaten, verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij het beste kan mededelen, wat hem door de helaas overleden Minister van Financiën in zijn Kabinet, als hij het zo noemen mag, ir. *van den Broek,* is gezegd. De heer *van den Broek,* die hier helaas niet meer getuigen kan, komt de eer toe van, ofschoon hij zelf allerminst een socialistisch denkend man was, zich op het standpunt te hebben gesteld, dat hij onder geen enkel beding deel wenste uit te maken van een Kabinet, waarin de socialistische stroming in Nederland niet zou zijn vertegenwoordigd. De heer *van den Broek,* die zelf — dunkt de heer *van Heuven Goedhart* — ongeveer liberaal zou moeten heten naar de huidige maatstaven, was van oordeel, dat het een onrealistische politiek was om in Nederland terug te komen met een Kabinet, waarin socialisten zouden ontbreken, een inzicht, dat de heer *van Heuven Goedhart* persoonlijk ten volle met hem deelde. De heer *van den Broek* heeft — in die dagen heeft hij hem persoonlijk altijd op de hoogte gehouden, zij waren zeer goed bevriend en de heer *van Heuven Goedhart* sprak hem schier dagelijks — ondanks tweemaal daartoe te zijn uitgenodigd, geweigerd een zetel in het Kabinet van 23 Februari 1945 te aanvaarden, omdat daarin geen socialisten zitting zouden hebben, wijl de heer *Gerbrandy* de heer *van den Broek* op zijn desbetreffende vraag letterlijk had geantwoord — de heer *van den Broek* heeft de heer *van Heuven Goedhart* dat zeker drie, wellicht zelfs meer dan drie maal zo geciteerd, tussen aanhalingstekens a.h.w. —: ik heb met de socialisten verder niets te maken. De heer *Gerbrandy* steunde dat merkwaardige inzicht op de houding, die in-

genomen was — de heer *van Heuven Goedhart* dunkt alleszins begrijpelijk —, door de Ministers *Albarda* en *van den Tempel* na het ontslag van de Minister *Burger* en met name gelet op de wijze, waarop dat ontslag verleend was.

37310 e.v. *(Michiels van Verduynen)* De heer *Michiels van Verduynen* verklaart, dat het begin 1945 een heel moeilijke tijd was. Bovendien had men een Minister-President, die een vechthaan was en die een zeer speciale positie innam. Een Minister-President die zeer beslist niet gemist kon worden, terwijl de Ministers, zoals zij daar in Engeland zaten, gerust de een of andere dag overboord gezet konden worden. De heer *Gerbrandy* echter behoorde te blijven, want hij had — men moet niet alleen de reflexen van Nederland bekijken — een zeer grote positie, ook tegenover het buitenland. Bij die Ministerscrisis hield de heer *Michiels van Verduynen* dan ook sterk voor ogen, dat hij de heer *Gerbrandy* moest helpen. Dit kwam misschien mede daardoor, doordat hij de zaak meer buitenlands bekeek dan de andere heren. De heer *Gerbrandy* had binnen het kader van zijn werkzaamheden een buitengewoon goede positie bij de heer *Churchill* en bovendien had hij de verdienste, dat hij zeer sterk het beslissende doel in het oog hield. Heel dikwijls moest de

37315 *(Michiels van Verduynen)* heer *Michiels van Verduynen* hem zeggen, dat er ook andere belangen te behartigen waren; de heer *Gerbrandy* hield altijd aan dat ene vast. Zelfs indien men tot de conclusie zou komen, dat hij misschien in bepaalde andere kwesties, die toen niet van zo'n primair belang waren, kwesties, waarover in Nederlandse verhoudingen een geweldige storm zou zijn ontstaan, minder gelukkig gemanoeuvreerd heeft, dan moet men toch, aldus de heer *Michiels van Verduynen,* altijd die twee aspecten tegen elkaar blijven afwegen. De heer *Gerbrandy* is een grote figuur voor Nederland geweest en wij zijn hem in dat opzicht veel dank verschuldigd.

64015 e.v. *(van Kleffens)* Over de formatie van het tweede Kabinet-*Gerbrandy* verklaart de heer *van Kleffens,* dat hij van een vorming door de heer *de Quay* nooit iets heeft geweten, wel van een vorming door hem, in die tijd. De heer *van Kleffens* heeft daarvoor bedankt. Hij heeft gezegd: „U moet mij nooit brengen op een terrein, waar ik niet behoor; ik ben nooit in de binnenlandse politiek geweest; ik ken de partijverhoudingen niet; dat is geen taak voor mij." Toen is, zonder dat hem ooit van enige overgang is gebleken — hierbij houdt de heer *van Kleffens* dus rekening met de mogelijkheid, dat de kwestie van de heer *de Quay* buiten zijn weten aan die vraag aan hem is voorafgegaan —, de heer *Gerbrandy* ingeschakeld. Dat heeft de heer *van Kleffens* ook aangeraden. Hij heeft echter niet de heer *de Quay* afgeraden.

Op de mededeling, dat door de heer *van Heuven Goedhart* is verklaard, dat de heer *van Kleffens* in de Ministerraad bij de rondvraag ongeveer heeft gezegd: „President, ik zou graag nog even een mededeling willen doen. Men hoort op het ogenblik zoveel over Kabinetscrisis en over nieuwe formateurs en in dat verband stel ik er prijs op om U te zeggen, dat ik als Minister van Buitenlandse Zaken toch alleen zou willen dienen onder Uw leiding. Ik zou er bezwaar tegen hebben om Minister van Buitenlandse Zaken onder andere leiding te zijn", antwoordt de heer *van Kleffens,* dat hij het gaarne wil verifiëren aan de hand van de notulen van de Ministerraad, want daar moet het wel instaan. Hij herinnert zich die niet, maar wat hij zich bijzonder goed herinnert is, dat hem werd gevraagd, of hij als formateur wilde optreden en dat hij toen heeft gezegd: „Neen, dat is mijn terrein niet, daar voel ik mij niet capabel voor om het tot een goed einde te brengen; ik heb daar de achtergrond niet voor." De een gaat daartoe, gelooft de heer *van Kleffens,* sneller over dan een ander, maar hij vond dit het terrein niet, waarop hij zich voldoende thuis gevoelde en dit was een voldoende serieuze zaak om niet als amateur, betrekkelijk dan, te gaan optreden. Het is best mogelijk; hij kan er geen antwoord op geven. Dat de heer *de Quay* daarbij een rol heeft gespeeld is voor de heer *van Kleffens* iets nieuws. Het is best mogelijk, dat men daaraan heeft gedacht, maar hij weet het niet.

De heer *van Kleffens* herinnert zich bijzonder goed, dat de 17 Nederlanders uit bevrijd gebied vlak voor de formatie van het Kabinet in Engeland zijn geweest, kennelijk om daar zoveel mogelijk inlichtingen over de verhoudingen in bevrijd Nederland te verstrekken. De heer *de Quay* is zelf nog op een Zondagmorgen bij hem thuis geweest en toen hebben zij er lang over gepraat. De heer *van Kleffens* heeft met al die heren gesproken. Dat de heer *de Quay* meer dan een ander in aanmerking kwam om te worden aangenomen als Minister-President van het komende Kabinet, daarvoor heeft de heer *van Kleffens* ook geen houvast. Hij heeft hen allen op hetzelfde niveau ontmoet. Zij zijn een voor een bij hem geweest en bij andere collega's ook, althans verschillende van hen. De heer *de Quay* was een van hen; de heer *van Kleffens* gelooft, dat hij de laatste was; hij kan dat in zijn dagboek nagaan. Hij heeft dat dag-

boek nog nagekeken, maar daarin staat niets van een *de Quay*-episode, zal hij maar zeggen, op dit gebied.

De drang uit het Zuiden ging zonder de minste twijfel in de richting van een opdracht, zoals de heer *Gerbrandy* die uiteindelijk heeft gekregen. De formule herinnert de heer *van Kleffens* zich niet precies; hij meent dat het reconstructie was, maar dat zou hij wel kunnen nazien. Hij meent, dat hij de formule, waarop de heer *Gerbrandy* werd uitgenodigd, nog wel ergens heeft.

70294 e.v. *(Gerbrandy)*

Het is de heer *van Kleffens* niet gebleken, dat in het nieuwe Kabinet personen zijn opgenomen, die door het Militair Gezag als het ware werden aanbevolen. De heer *van Kleffens* gevoelt wel, dat de vraag, of in die tijd het Militair Gezag, vertegenwoordigd door zijn leiding, een dusdanige positie had, dat het invloed kon uitoefenen en misschien invloed heeft uitgeoefend op de formatie van het Kabinet, een vraag is, die voor de politieke verhoudingen van uitermate groot belang is. Hij weet niet, wie de heren, die zijn overgekomen, heeft uitgezocht. Daarom gaat het eigenlijk. Maar dat het als het ware candidaten van het Militair Gezag waren, is bij zijn weten toen nooit ter sprake gekomen. Hij heeft dan ook nimmer gemerkt, dat het Militair Gezag in deze invloed zou hebben uitgeoefend. Het is wel mogelijk, maar hij heeft het niet bespeurd. Dat een zo voortreffelijke maar onmilitaire figuur als prof. *Schmutzer* een candidaat van het Militair Gezag zou zijn, lijkt de heer *van Kleffens* op het eerste gezicht vreemd. Wat betreft de andere heren, *de Quay, Beel, Huysmans, Gispen* en *Wijffels*, zijn de heer *van Kleffens* geen gegevens bekend, welke aan het gevoelen ten deze van de heer *Burger* enige steun geven. Hij kan het alleen op deze negatieve wijze uitdrukken.

Op de vraag, of het geen te stoute veronderstelling is, wanneer men zegt, dat de door de heer *Gerbrandy* op blz. 57 van zijn memorandum gegeven formulering van de opdracht tot Kabinetsformatie wel niet de woorden van de opdracht zelf zullen zijn geweest, aangezien men hieruit de stijl van de heer *Gerbrandy* kan beluisteren, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat een opdracht echter ook wel eens een reactie op iets is. Dit is echter helemaal niet de formulering van de heer *Gerbrandy*. Hier was hij het niet mee eens. Zoals het in het memorandum staat is het echter wel een paraphrase door de heer *Gerbrandy* van de opdracht. Immers in alle andere gevallen is de opdracht schriftelijk geweest. Deze opdracht was niet schriftelijk. De heer *Gerbrandy* moest deze dus, thuis gekomen, ogenblikkelijk optekenen. Mogelijk is er ook nog een schriftelijke formulering geweest. De vorige keer kreeg de heer *Gerbrandy* een brief van het Kabinet van de Koningin, die hij hierbij niet onmiddellijk heeft gehad. Waarschijnlijk is dat later gekomen; dat weet hij echter niet met volstrekte zekerheid. De heer *Gerbrandy* begrijpt volkomen, dat er Ministers geweest zijn, die verklaard hebben: „Het is ons volkomen onbegrijpelijk, dat de heer *Gerbrandy*, gezien de besprekingen, die er zijn geweest, de formatie van een nieuw Kabinet — want dit was het in wezen — heeft aanvaard". De heer *Gerbrandy* had zich volkomen solidair verklaard met de opvatting: de gaten moeten aangevuld worden. Met het niet begrijpen hebben die Ministers volkomen gelijk, want de opdracht was in strijd met wat tot aan die tijd was gebeurd en tevens met de gemeenschappelijke houding, die het Kabinet had vastgesteld.

Die gemeenschappelijke houding hield o.m. in, dat het wenselijk werd geacht, dat enige opengevallen plaatsen in het Kabinet zouden worden aangevuld, dus dat er in die zin een reconstructie zou plaats vinden. Toen daaraan niet werd voldaan, is op omstreeks 24 Januari 1945, overeenkomstig tevoren gevoerde besprekingen en overeenkomstig met enkele Ministers besproken verhoudingen, het ontslag van het Kabinet officieel ingediend. Daarop is op 8 Februari de opdracht tot Kabinetsformatie aan de heer *Gerbrandy* gevolgd, zoals hij heeft beschreven in het memorandum. Hij durft niet stellig te zeggen, of de opdracht ditmaal mondeling en niet schriftelijk is gegeven.

70300 e.v. *(Gerbrandy)*

Deze opdracht was nog een poging om de gedachte van reconstructie niet geheel los te laten. De opdracht was waarschijnlijk veroorzaakt door adviezen uit het Zuiden, die oorspronkelijk luidden: het gehele Kabinet moet vervangen worden. Later is dit afgezakt tot het niet vervangen van diegenen, die de verantwoordelijkheid naar buiten dragen; met name de tegenwoordige Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister voor de Scheepvaart, de Minister zonder Portefeuille (ambassadeur) moesten per se blijven. Dan begrijpt men wel, wat hij bedoelt. In wezen was dit een formatie van een nieuw Kabinet, waaraan nog een concessie aan de vroegere reconstructie vastzat.

Naar de mening van de heer *Gerbrandy* was deze opdracht door hem niet te aanvaarden, want zij was in strijd — zij het dan niet voor 100 pct., maar dan toch voor 50 pct. — met zijn vroegere adviezen, waarop hij instemming van het gehele Kabinet had gekregen. Hij heeft van dit verzoek mededeling gedaan aan de heren

van Kleffens, Michiels van Verduynen en een paar andere Ministers — de heer *Gerbrandy* weet niet meer precies aan wie —, die hem hebben gezegd: „Breng het offer maar en doe het wel. Laat het u maar in een scheve positie brengen; het is gebiedend nodig. Het kan niet anders." Daarop heeft de heer *Gerbrandy* gereageerd met: „Ik vind, dat ik het niet kan doen, maar bovendien spreekt u veel te gemakkelijk over de mogelijkheid van de formatie van dit Kabinet zelf." De reactie daarop was: „Probeer dan eerst eens, of mensen van het Zuiden — zo werd het niet precies gezegd, daar kwam het echter op neer — met ons, dus met de externe mensen willen samenwerken en of dat uitvoerbaar is." Na heen en weerpraten is de heer *Gerbrandy* daarmede begonnen tot aan 23 Februari toe; maar hij heeft opzettelijk de opdracht niet aanvaard. Hij heeft die pas in

70301 *(Gerbrandy)*

overweging genomen en aanvaard op het ogenblik, dat een aantal Ministers aan H.M. de Koningin kon worden voorgedragen.

Toen was er nog geen volledig Kabinet; dat heeft de heer *Gerbrandy* z.i. moeten doen ter wille van een andere overweging, die niets met de formatie had te maken. Hij moest een zeer belangrijk onderhoud hebben met generaal *Eisenhower* en hij wenste niet als demissionnair Minister-President te gaan, want dan kon hij niet voldoende gezag doen gelden. Dat onderhoud had betrekking op een afzonderlijke actie tot bevrijding van het Noorden. Als de heer *Gerbrandy* officieel demissionnair Minister-President is, kan hij voor zo'n aangelegenheid geen kracht zetten. Deze besprekingen duurden betrekkelijk kort. Alle kracht moest worden geconcentreerd op een zeer kort ogenblik. Dat was onuitvoerbaar, wanneer men daar stond als iemand, die in de lucht hangt. Op de avond, waarop de formatie grotendeels klaar was, heeft hij getracht alle Ministers telefonisch te bereiken om hen vooraf over de gang van zaken in te lichten. Driemaal heeft hij getracht de heer *van Heuven Goedhart* te bereiken, wat echter is mislukt. Wanneer men deze scène precies beschreven wil hebben, kan men hiervoor het beste de heer *de Beus* vragen. Deze heeft dit allemaal ten voeten uit meegemaakt, hoe de heer *Gerbrandy* daar bezig was besluiten op te maken en Ministers op te bellen en met hen in verbinding trad. De heer *van Boeyen* heeft zelf tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: „Vraag mij in elk geval niet meer voor deze formatie. Vraag daarvoor de heer *Beel,* die mijn secretaris is geweest bij Binnenlandse Zaken. Hij is goed." Dat is dus in overleg gegaan. Met de andere Ministers is het buiten overleg geschied en dit moet op hen, in zekere zin terecht, de indruk hebben gemaakt van: Wat doet onze Minister-President nu? Bij de heer *van Heuven Goedhart* had het nog het gevolg, dat hij de volgende ochtend, toen hij juist bezig was twee Koninklijke besluiten te tekenen, door een journalist werd opgebeld, die hem vroeg, wat hij dacht te gaan doen in het vervolg, nu hij geen Minister meer was. Maar de heer *van Heuven Goedhart* wist, dat hij demissionnair was; dat op een gegeven ogenblik een nieuw Kabinet zou zijn gevormd. Zo iets doet zich steeds voor, als er een crisis is. Ook nu nog. De heer *Gerbrandy* weet, dat alle Ministers een diep wantrouwen in zijn toenmalige bedoelingen hadden, behalve de heer *van Lidth de Jeude,* die zelf bij de heer *Gerbrandy* kwam vertellen, dat hij volkomen begreep, dat het zo moest gaan.

70306 *(Gerbrandy)*

Op de vraag, in hoeverre de chef staf van het Militair Gezag invloed heeft uitgeoefend op het ontslag van het oude en het tot stand komen van het nieuwe Kabinet, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat in Januari de chef staf van het Militair Gezag absoluut geen invloed kon uitoefenen. Dat was beslist uitgesloten! Gezien de verhoudingen, was dat absoluut onmogelijk. Wanneer hij had getracht invloed uit te oefenen, zou de bom precies aan de andere kant zijn gebarsten. Een en ander had niets te maken met de kwestie van Militair Gezag. Daarover is bij de formatie zelfs geen ogenblik gesproken. Generaal *Kruls* kon daarbij niet de minste invloed uitoefenen. Zodra de hand *Kruls* zou zijn gevoeld, zou het mis zijn geweest. De werkelijkheid is, dat de externe mensen behouden moesten blijven. De Zuidelijke mensen moesten dan bij wijze van spreken de andere helft uitmaken. Deze oplossing was in strijd met de door de heer *Gerbrandy* vroeger in het Kabinet aangenomen houding en met het advies, dat herhaaldelijk door hem is uitgebracht. Hij heeft nog getracht het element van reconstructie en aanvullen, dat steeds in zijn advies had gelegen, binnen de perken van zijn opdracht te brengen. Daarom heeft de heer *Gerbrandy* o.a. bewerkt, dat Minister *Bolkestein* werd aanvaard als Minister van Onderwijs. Hetzelfde heeft de heer *Gerbrandy* geprobeerd voor een van de andere leden van het oude Kabinet, voor de portefeuille van Oorlog en daarna voor de nieuw te vormen portefeuille van Ministry of Information, maar daarin heeft hij niet kunnen slagen.

Zijn *hoofdbezwaar* naast de omstandigheid, dat hij in werkelijkheid zijn houding en zijn adviezen van vroeger verloochende, was gelegen in het feit, dat men in het Noorden, dat in zulke moeilijke

omstandigheden verkeerde, van deze Kabinetsformatie nog minder dan niets zou begrijpen, waar een Kabinet van bekende Nederlandse figuren werd vervangen door een Kabinet, waarin een aantal onbekende grootheden werd opgenomen. Dit gold des te sterker, naarmate het accent meer viel op de vernieuwing en minder op de reconstructie.

70310 *(Gerbrandy)* Van de Zuidelijke figuren was b.v. de heer *de Quay*, die op 23 Februari nog niet in het Kabinet is gekomen, geen onbekende. De heer *de Quay* nam zelf het standpunt in, dat hij *niet* in dit Kabinet behoorde te worden opgenomen. Hij was wel bereid medewerking te verlenen, o.a. door advies over andere candidaten uit te brengen. Hij zou alleen in het uiterste geval, wanneer voor de portefeuille van Oorlog geen man zou worden gevonden, die werd aanvaard in het Zuiden, desnoods zelf de portefeuille van Oorlog nemen. Op 23 Februari 1945 waren nog open: Oorlog, Justitie — dat de heer *Gerbrandy* ad interim had — en tenslotte Waterstaat, de portefeuille van de heer *Albarda*. De heer *de Quay* was misschien wel min of meer de woordvoerder van de figuren uit het Zuiden. De heer *Gerbrandy* is dat wel zo gezegd. Hij meent, dat de heer *de Quay* bij de eerste ontmoetingen met de zeventien mensen, uit het bevrijde Zuiden naar Londen overgekomen, niet aanwezig was. De heer *de Quay* was reeds eerder te Londen geweest, reeds in December 1944. De lezing, dat deze zeventien personen op initiatief van de heer *Gerbrandy* zouden zijn uitgenodigd, is zeker niet in overeenstemming met de feiten. Men wist, dat ze op komst waren. Hierover zijn stukken uitgegaan. Op de vraag, of het initiatief, dat deze personen naar Londen zouden gaan, uit het Zuiden is voortgekomen dan wel of dit bewerkt is te Londen, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat men dat de heer *de Quay* moet vragen. De heer *Gerbrandy* vermoedt, dat het op het advies van de heer *de Quay* aan de Kroon is geschied. De heer *Gerbrandy* durft dit echter niet zeker te zeggen.

De kwestie van het Militair Gezag is meer naar voren gekomen bij de ondergang van het oude Kabinet dan bij de vorming van het nieuwe. Maar het is de persoonlijke overtuiging van de heer *Gerbrandy*, dat de kwestie van het Militair Gezag in volkomen harmonie zou zijn opgelost, indien het oude Kabinet, aangevuld, gebleven ware. Het is niet juist, dat ridder *de van der Schueren* alléén Minister van Oorlog zou hebben willen worden, indien de heer *Kruls* aftrad; daaraan zat iets heel anders vast; de heer *de van der Schueren* heeft tegen de heer *Gerbrandy* iets aangevoerd, waarvan de heer *Gerbrandy* heel goed begrijpt, dat deze daar niet overheen is gestapt.

70320 *(Gerbrandy)* De heer *van der Rijdt* was, nadat hij was benoemd tot militair commissaris in Friesland, aan de heer *Gerbrandy* toegevoegd. Door de Engelsen was hij aan het Militair Gezag afgestaan met de rang van kolonel, omdat hij een dubbele nationaliteit had en daarom bij uitstek geschikt werd bevonden om te worden opgenomen in het Militair Gezag, waar hij met Engelsen èn met Nederlanders had te maken. Later is de heer *van der Rijdt*, die deze functie behield, praktisch ter beschikking gekomen van de Minister-President, die niet ieder ogenblik naar het Zuiden kon trekken. Dit is reeds iets later dan het najaar van 1944 geweest. Hij heeft absoluut niets te maken gehad met de overkomst van die zeventien personen naar Engeland. Hij heeft in feite te maken gehad met het naar Londen brengen — dat was later — van personen, die de heer *Gerbrandy* begeerde als Ministers. Hij had met de heer *van Kleffens* enz. overleg gepleegd over de kwestie, wie in aanmerking zouden komen om gepolst te worden, dus wie eventueel geschikt zouden zijn voor het bekleden van een Ministersfunctie: de heren *Wijffels, Schmutzer* — een oud vriend van de heer *Gerbrandy* —, *Huysmans* en *Gispen*, met wie de heer *Gerbrandy* reeds persoonlijk contact had gehad. De heer *Gispen* was niet bij die delegatie, de heer *Huysmans* wel, maar deze was reeds weer uit Londen vertrokken. Niemand was daar meer aanwezig. Deze personen verbleven dus in het Zuiden met alle moeilijkheden, daaraan verbonden. De heer *Gerbrandy* heeft de heer *van der Rijdt* gezegd, dat hij bepaalde personen moèst spreken en dat hij ze bij de heer *Gerbrandy* moest brengen, „dood of levend". Daarom werd de heer *van der Rijdt* betiteld als: de cipier. Hij kreeg van de heer *Gerbrandy* dus de opdracht om hen naar Londen te brengen, aangezien de heer *Gerbrandy* niet naar Nederland kon gaan en deze heren toch wenste te spreken. Zij zouden wel begrijpen, waarover het ging. De heer *van der Rijdt* is geslaagd. De heer *van der Rijdt* stond volmaakt buiten de overkomst van die zeventien personen. Daar wist deze niets van. Hij was Schot en had een tijdlang in Friesland gewoond, maar hij begreep de Nederlandse verhoudingen minder. Er stak niets geks in, wat de heer *van der Rijdt* verrichtte.

70326 e.v. *(Gerbrandy)* Op de opmerking, dat de heer *Kruls* heeft gezegd, dat er op zijn deur is geklopt en hem werd gevraagd naar Londen te komen teneinde te praten over een plaats in het Kabinet, antwoordt de heer *Ger-*

brandy: „Wie heeft er geklopt en op welke deur?" De heer *Gerbrandy* acht het wel mogelijk, dat de heer *Kruls* naar Londen is geweest, maar hij durft dat niet onder ede te verklaren. De heer *Kruls* heeft niets met de Kabinetsformatie uit te staan. Hij is in elk geval door de heer *Gerbrandy* niet uitgenodigd om van het nieuwe Kabinet deel uit te maken.

Naar de mening van de heer *Gerbrandy* hebben de opvattingen, die er toentertijd in sterke mate in het Zuiden heersten over de toekomstige politieke ontwikkeling in ons land, beslist geen rol gespeeld. Of de wensen van de zeventien personen, die uit het Zuiden naar Londen kwamen, bij de formatie een rol hebben gespeeld, dat weet de heer *Gerbrandy* niet. Voorzover hem betreft bepaald niet. Het argument, dat aanhangers van de vroegere politieke partijen, die nog in het Kabinet zitting hadden, daar nu niet meer thuis hoorden, omdat de constellatie in Nederland was veranderd en na de oorlog ook anders zou blijven, heeft, voorzover de heer *Gerbrandy* weet, geen enkele rol gespeeld. Wat er in de hoofden van de mensen heeft omgegaan, weet hij niet. Bij de bespreking is dit zelfs niet aan de orde geweest.

Op de vraag, wat nu het standpunt van de heer *Gerbrandy* bij de formatie tegenover de politieke partijen in Nederland was, antwoordt hij, dat deze Kabinetsformatie niet berustte op partijen. Het was een formatie van personen. Er bestonden wel zeker partijen; de heer *Gerbrandy* was anti-revolutionnair. Men moet niet vergeten, dat hij in die maanden in ontzaglijke externe moeilijkheden zat. Dat blijkt ook ten aanzien van de kwestie van het Militair Gezag. Zelf heeft de heer *Gerbrandy* te Londen een voordracht gehouden over de politieke partijen. Dat was, naar hij meent, in 1943. Deze voordracht heeft hij meegenomen naar Nederland, waar hij haar aan iemand heeft gegeven, die haar heeft zoek gemaakt. De heer *Gerbrandy* heeft niet gedacht: Ik moet geen mensen hebben van politieke partijen. Daarover heeft hij zelfs niet gemijmerd. Hij heeft getracht mensen van politieke partijen in het Kabinet te krijgen, niet, omdat zij tot die politieke partijen behoorden, maar, omdat zij in het Kabinet pasten.

70334 e.v. *(Gerbrandy)*

Het is juist, dat hij in het Kabinet, dat hij tenslotte heeft geformeerd, geen sociaal-democraten heeft opgenomen. De heer *Gerbrandy* had echter officieel de heer *Oldenbroek* gevraagd. Hij heeft de heer *Oldenbroek* medegedeeld, dat zijn intreden in het Kabinet door allen zou worden toegejuicht. De heer *Oldenbroek* heeft toen gezegd, dat het hem speet, dat hij de heer *Gerbrandy* graag hielp en dat hij niets tegen het Kabinet van de heer *Gerbrandy* had, maar hij kon de internationale conferenties, die reeds waren voorbereid, niet in de steek laten. De heer *Oldenbroek* had echter volkomen instemming van de anderen. Men stond op het standpunt, dat er een socialist in het Kabinet behoorde te zijn, nog liever twee. Daarna heeft de heer *Gerbrandy* nog een ander geprobeerd, maar dat stuitte af op bezwaren van de heren uit het Zuiden, waarmee de heer *Gerbrandy* ook altijd rekening moest houden.

Hij heeft de heer *Leeuw* niet gevraagd. Men zat met de vacature van Waterstaat. Met de leden van het Kabinet heeft de heer *Gerbrandy* overwogen, of deze man Minister zonder Portefeuille kon worden met een speciale opdracht, te vervullen in het Zuiden. Dit is echter niet doorgegaan. Die speciale opdracht hield allereerst verband met het herstel van bruggen, enz. De heer *Leeuw* was van de spoorwegen. De heer *Gerbrandy* meent, dat er zelfs een telegram naar Nederland is gegaan om te vragen, of het aanbeveling verdiende deze man op te nemen in het Kabinet. Hij weet dit echter niet stellig. Naar hij zich thans meent te herinneren, zat inderdaad ook de gedachte voor hem te benutten voor de „repatriëring". De heer *Gerbrandy* vroeg die inlichtingen aan Vertrouwensmannen.

Op de opmerking, dat de heer *van den Broek* zou hebben gezegd, dat, wanneer het zó zou lopen, dat er geen sociaal-democraten in het Kabinet zouden worden opgenomen, hij onder geen omstandigheid voor dit Kabinet in aanmerking zou willen komen, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat de heer *van den Broek* is overleden en dat hij daarom hierover liever niets zegt. De heer *Gerbrandy* heeft met instemming van alle heren officieel de heer *Oldenbroek* gevraagd. Hoe kan men dus volhouden, dat hij geen sociaal-democratische Ministers in het Kabinet wilde opnemen? De heer *Leeuw* was ook socialist; hij was niet erg ministeriabel.

De heer *Gerbrandy* heeft geprobeerd een zeer ministeriabel man in het Kabinet te krijgen. Dit voorstel is echter van Zuidelijke zijde verworpen. Dat was de heer *Donker*. Bij de heer *van den Broek* lag het allemaal anders. Over de laatste door de heer *Gerbrandy* bedoelde poging om een sociaal-democraat in het Kabinet te krijgen, heeft een telegrammenwisseling tussen hem en Vertrouwensmannen plaats gevonden. Aan de heer *Gerbrandy* wordt in dit verband een telegram van 22 Maart 1945 van hem aan Vertrouwensmannen en het antwoord daarop van 29 Maart 1945 getoond. [1]) De heer *Gerbrandy* verklaart, dat hij dit antwoord niet kent. Bij zijn weten heeft

[1]) Vgl. bijlage 176.

hij hierop nooit antwoord gehad. Het is ook mogelijk, dat toen alle posten in het Kabinet reeds waren vervuld. Dat weet de heer *Gerbrandy* echter niet zeker. Het antwoord is van 29 Maart 1945. Dat is dus van nadien. De heer *Gerbrandy* kent het niet. Toen er verzet rees, heeft hij om dit verzet te overwinnen gezegd, dat moest worden goedgevonden, dat hij hierover Vertrouwensmannen zou raadplegen. Wanneer hij gunstig antwoord zou krijgen, zou de rest mee moeten. Wanneer hij ongunstig antwoord kreeg, was het afgelopen. Het is echter afgestuit op het niet ontvangen van anwoord. Op 29 Maart waren de laatste posten vervuld. Er staat boven deze telegrammen: Afkomstig uit het Archief van Vertrouwensmannen. Heeft men gecontroleerd, of het is doorgekomen bij de heer *Somer*? De heer *Gerbrandy* ziet, dat hier ook staat: „Stellen voor *Berger* tijdelijk P.G. Den Haag." Daar weet hij niets van. Bij nader opscherpen van zijn herinnering acht hij het nu mogelijk, dat dit telegram hem de facto later heeft bereikt, toen hij terug was van zijn bezoek aan Nederland. Toen was het te laat.

70343 *(Gerbrandy)* Op de vraag, of ook is getracht — en dat was mogelijk in die tijd — om langs telegrafische weg een behoorlijk advies over de formatie van een nieuw Kabinet uit het Noorden van Nederland, b.v. van Vertrouwensmannen, te krijgen, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat dit niet is gebeurd. Dat was buitengewoon moeilijk.

70344 e.v. *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* had natuurlijk kunnen vragen, of zij een paar goede socialisten konden opgeven, die op dat ogenblik beschikbaar waren. Overleg plegen over de formatie was echter uitgesloten. De heer *Gerbrandy* stuurde de heer *van der Rijdt* om de door hem begeerde personen te halen. Daarop volgden besprekingen, waarmee dagen verliepen. De eerste stap, die de heer *Gerbrandy* te doen had, was overleg te plegen met de personen uit het Zuiden. Dat was noodzaak, want die Kabinetscrisis kon ook niet eeuwig duren. Hij moest dan weer ademhalen om het af te maken.

Later heeft de heer *Gerbrandy* bij zich zelf gedacht — men moet hierbij denken aan de moeilijkheden, waarmede hij te kampen had —, dat hij misschien een omissie heeft begaan. Hij had met de heer *Albarda* overleg moeten plegen. De heer *Albarda* was een zeer begrijpend man. De heer *Gerbrandy* kon uitstekend met hem opschieten. Deze gaf altijd eerlijk advies, had een uitnemend constitutioneel inzicht en was een wijs man. De heer *Gerbrandy* had hem moeten vragen, of hij hem kon helpen een paar goede socialisten voor het Kabinet te vinden. Achteraf heeft hem, aldus de heer *Gerbrandy,* ook iemand gezegd, dat hij een omissie had begaan: hij had met de heer *Albarda* moeten overleggen. De heer *Gerbrandy* gelooft, dat dit juist is, mits men wel overwege, of het tijdshalve uitvoerbaar was. Het is zo gemakkelijk om zo iets achteraf te zeggen.

70346 *(Gerbrandy)* Dat de heer *van den Broek* de herhaalde aandrang van de heer *Gerbrandy* om toch nog een portefeuille te aanvaarden, met beslistheid heeft afgewezen, is formeel juist, aldus der heer *Gerbrandy;* zakelijk is het onjuist.

De heer *Gerbrandy* vindt het niet prettig om dit te vertellen. Als hij zich wel herinnert, is dit gebeurd vóór de 8ste Februari. Hij had toen nog geen opdracht. De heer *Albarda* is toen bij hem komen praten. De heer *Albarda* en hij hebben, voorzover de heer *Gerbrandy* zich herinnert, in Februari een gesprek gehad, dat ging over de gehele situatie, en daarbij etaleerde de heer *Albarda,* hoe z.i. de socialisten eventueel aan een nieuw Kabinet konden deelnemen. De heer *Gerbrandy* staat echter voor de geest, dat hij toen nog geen opdracht had. Wel kan hij dit zeggen: hij rapporteerde het gesprek met collega *Albarda* aan de heer *van Kleffens* en merkte daarbij op, dat zijn conclusie was, dat het zeer goed mogelijk kon zijn de heer *Albarda* eventueel in een nieuw Kabinet te doen opnemen.

70347 e.v. *(Gerbrandy)* Aan de heer *Gerbrandy* wordt getoond een uittreksel uit een artikel in Vrij Nederland van 25 Juni 1949, ondertekend: „Observer", waarin zakelijk staat, dat de Kabinetsformateur, onder invloed van machtige economische groepen, die een sterk gestroomlijnde Regering wilden en angst hadden voor Labour-experimenten, de sociaaldemocraten buiten het Kabinet wilde houden. De heer *Gerbrandy* zegt hierop, dat hij reeds heeft verteld, dat hij, toen hij in het Kabinet-*de Geer* is gekomen, tegen de heer *de Geer* heeft gezegd — toen deze hem mededeelde, dat hij er een socialist in wilde hebben, terwijl hij bezig was er twee in te krijgen —, dat de heer *Gerbrandy* hoopte, dat hij er twee in kreeg. De heer *Gerbrandy* vond de toestand, dat een kwart van de bevolking jarenlang is uitgesloten van de Regering, ongezond. Secundo: de heer *Gerbrandy* doet zijn best de heer *Wiardi Beckman,* een van de prominente socialisten, naar Londen te krijgen; als derde socialistische Minister haalt de heer *Gerbrandy* de heer *Burger* in het Kabinet; quarto: de heer *Gerbrandy* probeert met alle man en macht socialisten in het laatste

Kabinet te krijgen. Hoe ter wereld men tot deze dwaasheid komt, begrijpt hij niet. Dat strijdt nu tegen zijn ganse verleden. Nu wat betreft het z.g. groot-kapitaal; wanneer men nu weet, dat hij het met mensen, die werkelijk invloed van groot-kapitaal op de Regering bedoelden, van 1940 af aan de stok heeft gehad, begrijpt hij niet, hoe men aan die onzin komt. Dr. *Kasteel* heeft de heer *Gerbrandy* gevraagd, waarom hij dit zo scherp tegen deze bepaalde personen uitte. De heer *Gerbrandy* heeft hem toen geantwoord, dat hij nog geen ervaring had op dit gebied. De heer *Gerbrandy* wilde goed laten verstaan, dat hij niet was gediend van enige invloed van het internationale kapitaal op deze Regering en deze mensen moesten dat weten. Toen hij eens een Kabinetsvacature had, heeft hij voor de radio een rede uitgesproken. Er was toen juist een vergadering van Pro Patria. De heren van het z.g. internationale kapitaal waren dermate op hem gebeten, aldus de heer *Gerbrandy,* dat zij langs de rijen mensen lieten zeggen: „Na afloop niet applaudiseren!" De speech van de heer *Gerbrandy* werd nl. per luidspreker uitgezonden. Wat men poneert, is dus in flagrante strijd met de realiteit en met zijn gehele verleden. In 1945 heeft men al die insinuaties in de uiterst linkse pers in Engeland gehad. Die gehele ontwikkeling behoeft de heer *Gerbrandy* niet te schetsen. Daar zat Moskou achter! In 1944 is dit al begonnen. De uiterst linkse pers werd toen van Moskou uit geïnspireerd. Er zijn campagnes begonnen tegen de z.g. fascistische geëxileerde Regeringen. Dat was communistische propaganda. De heer *van Heuven Goedhart* heeft daartegen o.a. geschreven.

70348 *(Gerbrandy)*

Op de vraag, hoe de heer *Gerbrandy* stond tegenover het plan van de heer *Beel* om — in April 1945 — de regeling van het Koninklijk besluit E 119 inzake de Provinciale Staten en de gemeenteraden dusdanig te wijzigen, dat de Provinciale Staten voorlopig helemaal niet zouden optreden en bij de gemeenteraden een methode van constituering zou worden gevolgd, waarbij het in het vorige Kabinet verkregen compromis ‚de synthesegedachte, werd losgelaten, antwoordt hij, dat het wel vreemd klinkt, maar dat hij daar niets meer van weet. Bij de formatie heeft hij tegen de heer *Beel* gezegd: „Denk er om: geen organen, die de Grondwet niet kent en die eeuwenlang in Nederland hebben bestaan. Wij moeten die hebben, zoals wij ze hadden." Wanneer de heer *Beel* de bestaande regeling niet helemaal goed vond, moest hij zijn tanden maar op een betere stomp bijten. Eigenlijk had de heer *Gerbrandy* behoren te zeggen — hij heeft dat echter niet gezegd —: dat er in ons stuk een element zit met synthese, waarover men het eens was geworden. Dat heeft de heer *Gerbrandy* echter bij zijn weten niet gedaan. Wat bij hem het zwaarste woog, was, dat men niet moest tornen aan de oude organen. Wanneer de heer *Beel* een ander surrogaat voor de verkiezingen zou vinden, kon hij dat proberen. Wat hij toen precies heeft geformuleerd, weet de heer *Gerbrandy* niet meer.

Op de opmerking, dat veel mensen in het bevrijde Zuiden zich hebben afgevraagd, of de lijn, die in het nieuwe Koninklijk besluit van April 1945 werd uitgestippeld ten opzichte van de gemeenteraden, nu zou worden doorgetrokken en of hierop een soortgelijk besluit ten opzichte van de Staten-Generaal zou volgen, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat hij daarom bij de formatie in 1945 als onverbiddelijke eis had gesteld: vasthouden aan dit project. Dat is ook uitgevoerd. De gemeenteraden en de Provinciale Staten wogen de heer *Gerbrandy,* eerlijk gezegd, in dat opzicht iets minder zwaar dan de Staten-Generaal. Het moesten echter per se organen zijn met grondwettelijke bevoegdheden; daarover wilde hij geen debat toelaten.

Naar aanleiding van de opmerking, dat de heer *Beel* heeft verklaard, dat de heer *Gerbrandy* vlak voor het demissionnair worden van het tweede Kabinet-*Gerbrandy* er nog met hem over heeft gesproken teneinde een regeling tot stand te brengen, zegt de heer *Gerbrandy,* dat het veel sterker was. In opdracht van het Kabinet heeft hij het uiterste geprobeerd om het ontwerp, dat reeds door het oude Kabinet was goedgekeurd, inzake het heroptreden van de Staten-Generaal in Nederland, af te doen. Dat is practisch onuitvoerbaar geworden, toen bleek, dat vele stemmen in Nederland bij de voortgaande bevrijding zich uitspraken in de richting, dat de taak tot regeling van het heroptreden van de Staten-Generaal moest worden overgelaten aan het nieuw te formeren Kabinet.

Het blad Vrij Nederland geeft op 16 December 1944 een interview van 4 December 1944 in bevrijd Nederland weer met de heer *Gerbrandy* met betrekking tot het nieuwe parlement. Gedurende deze perconferentie merkte de heer *Gerbrandy* over het toekomstige parlement op:

„De verzetsbeweging zal zeggenschap moeten hebben in de samenstelling van het nieuwe parlement. Ik ben er zelfs niet zeker van, dat

de oude partijen terug zullen keeren, daar er een groote wereldcrisis is geweest sinds onze laatste verkiezing en de geheele geestesgesteldheid en denkwijze van ons volk veranderd zijn. Bij onze terugkeer naar Nederland hebben wij kunnen waarnemen, dat de menschen volkomen verschillen van hen, die wij in 1940 achtergelaten hebben. De leden van de oude Volksvertegenwoordiging zouden nu slechts den steun hebben van de ouderen en niet van de jongere en vooruitstrevende elementen, die den geest van Nederland vertegenwoordigen".

De antwoorden van prof. *Gerbrandy* op de vragen, welke hem door de buitenlandse en geallieerde correspondenten gesteld worden, waren o.m.:

„De meeste leden van het vroegere parlement bevinden zich in Duitsche concentratiekampen. Er zijn weinig *Quislings* onder, met uitzondering van de vier N.S.B.-Kamerleden en een paar anderen, de Christelijke Democraten inbegrepen."

„Een schema inzake de nieuwe volksvertegenwoordiging is ontworpen, maar nog niet uitgewerkt of gepubliceerd. Overleg is gepleegd met de verzetsbeweging en over het geheel genomen is deze het eens met de opmerkingen."

[1]) Bijlage 160 H.

Radio Oranje zond op 8 Februari 1945 een tekst [1]) uit met betrekking tot de reconstructie van het Kabinet-*Gerbrandy*. Deze tekst luidde aldus:

> „De ontwikkeling der oorlogsgebeurtenissen sinds Juni 1944 heeft tengevolge gehad, dat, terwijl het grootste gedeelte van het Zuiden des lands met een bevolking van ongeveer twee millioen zielen bevrijd is, het Noorden nog in steeds toenemenden nood zucht onder den druk van den overweldiger.
>
> Het Nederlandsche Kabinet, dat bestemd was om af te treden ten tijde van de algeheele bevrijding des lands, heeft in verband met bovengenoemde ontwikkeling den Minister-President gemachtigd aan Hare Majesteit de Koningin het ontslag van het geheele Kabinet aan te bieden.
>
> De Ministers wenschten hierdoor aan de Koningin de gelegenheid te geven het Kabinet, met volkomen handhaving der beslissing, dat het zal aftreden bij de geheele bevrijding des lands, in overeenstemming te brengen met deze gewijzigde omstandigheden.
>
> Bovendien hebben de Ministers *Albarda* en *van den Tempel* hun ontslag gevraagd, omdat zij zich niet konden vereenigen met de wijze, waarop de Minister-President het ontslag van mr. *Burger* heeft bevorderd.
>
> Hare Majesteit de Koningin heeft de ontslagaanvrage in overweging genomen en professor *Gerbrandy* verzocht zich te belasten met de reconstructie van het Kabinet. Zij verzocht hem hierbij ook als uitgangspunt te nemen, dat in het Kabinet in zijn nieuwe samenstelling, het reeds bevrijde deel des lands vertegenwoordigd vinde en dat tevens de krachten in bevrijd Nederland zooveel mogelijk worden ingeschakeld ten bate van de voorbereidingsmaatregelen, te nemen met het oog op de bevrijding van het Noorden.
>
> Professor *Gerbrandy* heeft Hare Majesteit de Koningin verzocht deze opdracht in beraad te mogen houden."

75304 *(de Quay)*

De heer *de Quay* verklaart, dat, wat de heer *Gerbrandy* zegt, n.l. dat hij reeds in December 1944 met politieke werkzaamheden en peilingen zou zijn begonnen in zoverre juist is, dat hij, nadat men dus in het Zuiden bevrijd was, over de plannen, die er bestonden voor het oprichten van de Nederlandse Volksbeweging (N.V.B.) en van welker ontwerpers de heren *Wijffels, Sassen* en *de Quay* de enigen waren, die in het bevrijde Zuiden zaten, nadat de heer *de Quay* hierover door de linies heen overleg had gepleegd met de heer *Schermerhorn,* het contact met Londen heeft opgenomen in die vorm, dat de heer *de Quay* de in Sint Michielsgestel uitgewerkte grondslagen heeft gezonden naar de Regering. Dat is dus ook gekomen in handen van de Koningin, die hem toen naar aanleiding daarvan heeft verzocht daar te komen en onder meer ook zijn mening te geven over alles, wat er in Nederland was gebeurd. Zoals de meeste mensen, die gedurende de bezetting als line-crosser overkwamen, werden uitgenodigd van hun ervaringen mededeling te doen, is dat dus ook bij hem geschied.

Daarop is gevolgd de tocht van — zoals men die noemt — „de heren zeventien". Dat is geweest in Januari 1945. In zoverre is er dus een verband tussen zijn reis en, zoals men het noemt, de tocht van „de personen zeventien" — er was ook een dame bij —, dat de heer *de Quay,* nadat hij zijn mening kenbaar had gemaakt, daar ook heeft gezegd: „Ik ben tenslotte een eenling, men mag dus aan mijn oordeel niet een al te grote waarde hechten; het is verstandig ook nog eens andere mensen te polsen over hetgeen daar is geschied."

Naar aanleiding daarvan is dus toen die groep van zeventien uitgenodigd ook in Londen te komen. Misschien was het anders toch

gebeurd, maar voor de heer *de Quay* ligt er dan dit causale verband.

De heer *de Quay* heeft zich belast met de samenstelling van een groep van drie personen, waarbij hij er dus uit elke provincie één heeft uitgezocht. Hij heeft deze heren gevraagd, buiten hem om de andere lieden te kiezen. Dat waren de heren *Wijffels* voor Limburg, *de Casembroot* voor Zeeland en *Beel* voor Noordbrabant. Zo zijn de leden van het gezelschap van zeventien bij elkaar gezocht.

De heer *de Quay* gelooft, dat, wat betreft zijn opvattingen, aan de samenstelling van de groep van 17 toch niet een al te grote politieke betekenis mag worden toegekend. Zoals hij al zeide, heeft hij te Londen gezegd: „Ik zal precies zeggen, hoe ik er over denk en wat mijn inzicht is, ook voor de toekomstige ontwikkeling, maar u moet meer mensen horen, wilt u goed geïnformeerd zijn". Wanneer de heer *de Quay* dus deze groep heeft aangewezen, was dat ten eerste de heer *Wijffels*, met wie hij in het kamp had gezeten, met wie hij besprekingen had gehad en die ongeveer dezelfde visie had als hij. De heer *Beel* echter was aan de heer *de Quay* nauwelijks bekend. Hij heeft hem na de bevrijding voor de tweede keer van zijn leven meegemaakt, te Eindhoven, naar hij meent. De heer *de Casembroot* had de heer *de Quay* van tevoren nooit ontmoet; hij heeft hem alleen genomen, omdat hij gehoord had, dat hij behoorde tot de mensen, die in de illegaliteit een belangrijke plaats hadden ingenomen en een geschikte figuur was. De heer *de Quay* heeft zich met de samenstelling van de groep verder niet bezig gehouden, omdat hij het nodig oordeelde, dat zij buiten hem om werd samengesteld.

Zijn mening, dat men meer mensen moest laten komen, is geboren in de tijd vóór Kerstmis 1944, in elk geval op het moment, dat er van een actieve Kabinetscrisis geen sprake was. Wel weet de heer *de Quay*, dat men, als men te Londen kwam, wel eens hoorde, dat er spanningen waren. Bovendien bestond er wel een heel grote discongruentie tussen de samenstelling van het Kabinet en de constellatie in het bevrijde gebied. Al was er geen Kabinetscrisis, er was toch wel een sfeer, waarin een gedachtenwisseling over die vraagstukken gemakkelijk aan de orde kon komen. Toen de heer *de Quay* echter daar de eerste keer kwam en verschillende klanken opving over de verhoudingen in Londen en over de spanningen, die er waren, hebben zij — mensen uit het Zuiden — toch niet gedacht: Nu zullen wij wel een nieuwe Regering krijgen en hoe zal die er uitzien. Zij meenden altijd — en hun adviezen waren ook in die zin —: Als straks het hele land bevrijd is, wordt natuurlijk de hele situatie opnieuw onder het oog gezien.

Er is later een Kabinetscrisis gekomen, maar daar is de eerste maanden geen ogenblik aan gedacht. Zij hebben wel een mening, een visie gegeven en gezegd: Zo kijken wij daar tegen aan. Er was geen sprake van, dat de heer *de Quay* met een zichtzending Ministers ging, toen hij de heren zeventien naar Londen overbracht. De heer *de Quay* is zelf niet gegaan. Men heeft zijn mening gevraagd over actuele vraagstukken en die zeventien heren zijn in zijn gedachtengang gegaan als personen, die nadere informaties zouden geven over de toestand, zoals die op dat moment was. Zij kwamen weliswaar op een ogenblik, dat het Kabinet ontslag had genomen en een nieuwe opdracht op het punt stond gegeven te worden; — dit is een coïncidentie, die niet geheel uit het oog moet worden verloren, — maar de heer *de Quay* mag er misschien wel bij opmerken, dat het uitzoeken van deze mensen — men denke aan de slechte verbindingen — veel tijd heeft gekost.

75315 *(de Quay)*

De heer *de Quay* heeft wel gemerkt, dat er een grote spanning bestond tussen het Kabinet en de Chef-Staf Militair Gezag, maar of dit in December 1944 is geweest .....? Het was een publiek geheim, dat er veel spanningen waren in het Kabinet en dat er spanning was tussen bepaalde Ministers en het Militair Gezag. Maar het was niet zo, dat men zei: „Als de bevrijding nog een maand of anderhalve maand uitblijft, krijgen wij er tussendoor nog een Kabinetscrisis." De mensen uit het Zuiden dachten, dat na de vele moeilijkheden, die er tevoren geweest waren en bij de moeilijkheden, die bestonden, het Kabinet het nog wel enkele maanden zou uithouden. De heer *de Quay* is van mening, dat het juist is, dat de stemming, die men in het algemeen in het Zuiden had, deze was, dat de opvattingen van de groep van 17 en misschien de opvattingen van een groot gedeelte van het bevrijde Zuiden zeer positief in de richting gingen van een formatie van een nieuw Kabinet, zodat die groep toen, gegeven eenmaal het feit, dat er een Kabinetscrisis was ontstaan, op het standpunt stond: geen reconstructie maar vernieuwing. De heer *de Quay* ziet het dus zó: het begin, de samenstelling van deze groep van zeventien, hield geen verband met de Kabinetscrisis. Toen zij er eenmaal mede samenviel in de werkelijkheid, is het best mogelijk, dat er een verband is gekomen. Maar hij zat weer op de stoel van de Voorzitter van het College van Algemene Commissarissen voor Landbouw, Handel en Nijverheid. Hij heeft die groep van zeven-

tien niet gezien in Londen. Hij weet niet, wat zij verteld hebben en wat zij hebben uitgevoerd. Hij heeft hen niet vóór hun vertrek bij elkaar gezien. Hij wist niet eens, wie in de groep zaten. Hij wist alleen, dat die drie er inzaten en dat zij met hun zeventienen waren. Hij heeft wel toevallig enkele namen gehoord.

Op de vraag, of de heer *de Quay* de indruk heeft, dat de opvattingen van die groep van zeventien alleen de opvattingen waren van het bevrijde Zuiden of dat die voor het gehele land, althans, voor een groot gedeelte er van, golden, antwoordt hij, dat voor de mensen, die in het Zuiden waren bevrijd, het natuurlijk heel moeilijk was te peilen, omdat — als de heer *de Quay* zijn eigen positie neemt en daar gaat het nu om — hij de besprekingen in het kamp had bijgewoond en een jaar had gezeten, daarna was ondergedoken in het Zuiden en verschillende contacten met het Noorden heeft gehad. Zijn persoonlijke indruk was, dat het inderdaad niet alleen tot het Zuiden was beperkt, maar dat deze meningen vrij algemeen heersten, met name dus ook vanwege de contacten, die hij had en van wie hij noemt prof. *Schermerhorn,* dr. *Banning* en prof. *Lieftinck,* dus de personen, die in de Gestelse groep hadden samengewerkt, van wie er enigen waren bevrijd, met wie de heer *de Quay* contact heeft gehad. Zo is de heer *de Quay* met prof. *Schermerhorn,* toen deze bevrijd was en de heer *de Quay* was ondergedoken, nog een keer in contact geweest. Het was heel moeilijk te beoordelen in hoeverre een opvatting meer of minder algemeen was. Hij heeft ook gezegd: „Ik geef mijn eigen mening en peil de meningen, die in het bevrijde Zuiden in alle opzichten tot mij komen, en de berichten door de linie, die tot ons zijn gekomen door de mensen, die door de linie kwamen en met wie wij hebben gesproken en bij wie wij hebben geïnformeerd naar de toestand in het Noorden". Men leefde toen geïsoleerd. Ook de meningen, die men doorkreeg, waren misschien afkomstig van bepaalde groepen en werden misschien te gauw gegeneraliseerd. Maar hun totale indruk was inderdaad zo.

75322 *(de Quay)*

De heer *de Quay* is voor 23 Februari 1945, toen de heren *Beel* en *Gispen* zijn uitgenodigd, niet door de heer *Gerbrandy* geraadpleegd. De heer *de Quay* is wel geraadpleegd op 23 Februari 1945, toen het Kabinet is geformeerd. Aan de gedachtenwisseling over de vraag, of het Kabinet volkomen vernieuwd moest worden of dat de bezetting van een aantal posten dezelfde moest blijven, heeft de heer *de Quay,* wat dit deel betreft, geen deel genomen. Er is een groep door de heer *Gerbrandy* uitgenodigd: de heren *Beel, Huysmans, Wijffels* en *Gispen,* als de heer *de Quay* zich niet vergist; die waren te Londen en die hebben besprekingen met de heer *Gerbrandy* gevoerd. Toen de heer *de Quay* als voorzitter van het college ook te Londen was, heeft hij daarover met de heer *Gispen* overleg gepleegd, die lid was van het College van Commissarissen en de heer *de Quay* dus ook wilde raadsplegen over de vraag, of het voor hem al dan niet wenselijk was het te aanvaarden. Bij de laatste bespreking is de heer *de Quay* wel aanwezig geweest, waarbij dus de heer *Gerbrandy* de vier genoemde heren de positieve vraag heeft gesteld, of zij resp. de portefeuilles van Binnenlandse Zaken, van Financiën, van Sociale Zaken en van Handel, Nijverheid en Landbouw wilden aanvaarden. De heer *Gerbrandy* heeft toen aan de heer *de Quay* gevraagd, terwijl hij er op het laatste moment bij was gekomen, of hij Oorlog wilde hebben. Dat heeft de heer *de Quay* toen niet gedaan; hij heeft het van de hand gewezen, onder het voornaamste motief, dat, als hij zou weggaan als voorzitter van het college en de heer *Gispen* zou ook weggaan, dat werk — dat de heer *de Quay* zeer belangrijk vond — te zeer ontmand zou worden. Als de heer *Gispen* Minister van Economische Zaken werd, was het veel gemakkelijker met iemand, op wie men ingeschoten was, de noodzakelijke werkzaamheden te verrichten. De heer *Gerbrandy* heeft zich daarbij toen neergelegd, echter met de mededeling: Als ik niemand kan vinden, behoud ik mij het recht voor er later op terug te komen. Dat laatste is geschied, toen de heer *de Quay* gebleken was, dat de heer *Gerbrandy* verschillende personen had geraadpleegd, maar omdat dezen weigerden, is de heer *de Quay* tenslotte met de heer *Tromp,* die de heer *Gerbrandy* voor Waterstaat had aangezocht, toegetreden.

Van de overwegingen van de Kabinetsformateur, hoever hij zou gaan met de vernieuwing van zijn Kabinet, heeft de heer *de Quay* van hem in die tijd niets gehoord. En hij heeft zijnerzijds ook niet zijn mening daaromtrent aan de heer *Gerbrandy* kenbaar gemaakt. De besprekingen met de heer *de Quay* hebben dus zuiver over de vraag van het aanvaarden van de Portefeuille van Oorlog gelopen, omdat hij er op het laatste ogenblik min of meer toevallig bijkwam. Hij is een aantal weken later toch Minister van Oorlog geworden. De aanleiding daarvan was: ten eerste, dat er een moest zijn; ten tweede, dat de keuze niet groot was; ten derde, dat degene, die de heer *Gerbrandy* inmiddels had aangezocht, het niet wenste te

doen. De heer *de Quay* dus, overtuigd zijnde, dat er toch een moest zijn, heeft gezegd: Nu, vooruit dan maar.

75330 *(de Quay)* Op de vraag, of van de zijde van het Militair Gezag ook invloed zou zijn uitgeoefend, in die zin, dat er een Kabinet zou komen, waarbij de moeilijkheden tussen de Ministers en het Militair Gezag, die er geweest waren, in de toekomst niet meer zouden voorkomen, antwoordt de heer *de Quay*, dat hem van een dergelijke invloedsuitoefening of van een dergelijk streven van de kant van het Militair Gezag niets is gebleken. Hij kan er bij zeggen, dat er over de vraag van het Militair Gezag ook in die weken uiteraard nogal wat te doen is geweest. Hij wist, toen hij die functie aanvaardde, dat hij zeer direct met het Militair Gezag te maken zou krijgen. Hij heeft over de vraag: Moet het er zijn of moet het er niet zijn? nooit lang gepiekerd, want het was er. Men zat midden in de strijd en men wist, dat het geval binnen een paar maanden zou aflopen. De heer *de Quay* zou het in ieder geval dwaas hebben gevonden op dat ogenblik te zeggen: Wij moeten de zaak opdoeken. Dat was onmogelijk. Men zat met een apparaat, dat op volle toeren was, dat alle verbindingen had met de geallieerden en dat alle werkzaamheden deed, goed of minder goed. De vraag: Moet het er nu zijn of niet zijn?, kon men naar zijn overtuiging niet stellen. Als men het niet had willen maken, had men dat zoveel jaren tevoren moeten bedenken. Het was een structuur, die op dat ogenblik gegeven was.

75345 *(de Quay)* De heer *de Quay* herinnert zich vaag iets van het Eindhovense adres van 2 November 1944. Hij weet er te weinig meer van dan dat hij het in het kader van de politieke opvattingen van een deel van de bevolking van die tijd zou kunnen plaatsen. Wanneer hij het las, zou hij het kunnen beoordelen, maar hij zou het zo niet kunnen zeggen. Als hij het op papier zo voor zich ziet, weet hij er beslist te weinig van.

Nadat de heer *de Quay* het stuk ter hand is gesteld, verklaart hij, dat hij dit kan zeggen:

1°. dat hij van de samenstelling er van tevoren niets heeft geweten;

2°. dat, nu hij er zo een enkele blik op heeft geworpen, hij zich wel herinnert, dat dit stuk is verschenen en toen aan de Koningin is toegezonden;

3°. dat hij, gezien de vele werkzaamheden, die hij had, er op dat moment niet heel veel aandacht aan heeft geschonken en

4°. dat het hem ook niet mogelijk zou zijn te zeggen: „Wij dachten er toen zó over en spraken er zó over."

Het is gedateerd 2 November 1944. Men zat toen druk in de werkzaamheden van de voedselvoorziening, de industrie en de handel. Het is hem eigenlijk ontgaan.

23499 e.v. *(Beel)* De heer *Beel* verklaart, dat hij het verzoek kreeg met enige andere heren een advies over de verzorging van de oorlogsslachtoffers uit te brengen. Dat advies hebben zij uitgebracht. Wijlen de heer *van Boeyen* heeft de heer *Beel* toen, bij een bezoek in December 1944, gevraagd, of hij misschien voor een dag of tien naar Londen wilde komen om naar aanleiding van dat advies de Regering van advies te dienen over de te treffen regeling op het gebied van de verzorging van de oorlogsslachtoffers. Dat heeft hij gedaan. Hij is 1 Januari 1945 naar Londen gegaan. De bedoeling zat voor, dat zijn verblijf slechts 10 dagen zou duren. Hij is toen bij Minister *van Boeyen* op het Departement van Algemene Zaken, Hay Hill 14, geplaatst en heeft daar getracht de Koninklijke besluiten te ontwerpen, die nodig waren.

Al gauw, namelijk 8 Januari, werd de heer *Beel* per telefoon gevraagd, of hij bij de Koningin zou willen komen. Hij heeft Haar een bezoek gebracht en daaruit is voortgevloeid het bezoek van vertegenwoordigers uit Zeeland, Noordbrabant en Limburg ter voorlichting van de Koningin omtrent de pas bevrijde gebieden. Het waren zeventien personen. Zij zijn gekomen. Het had heel wat moeite gekost over te komen vanwege het mistige weer. De heer *Beel* zegt dit alleen, omdat daardoor die tien dagen verlengd zijn. Zijn eigenlijke taak, de voorbereiding van de regeling, is door deze nieuwe gebeurtenis vertraagd. Daarna heeft hij die adviezen uitgebracht en is hij te Londen gebleven.

Die 17 personen zijn ± 1 Februari aangekomen en de besprekingen op Stubbens (het verblijf van de Koningin) hebben geduurd tot het einde van die week. Toen is de heer *Beel* successievelijk bij de heer *Gerbrandy* ontboden en betrokken geworden in, laat hij maar zeggen: het staatkundig beleid. Hij bedoelt: in de besprekingen over de Kabinetsformatie; inmiddels was immers de Kabinetscrisis van einde Januari 1945 ontstaan. Hij heeft zelf omtrent bepaalde personen

29528 *(Beel)* adviezen gegeven. In het begin heeft hij tegen de heer *Gerbrandy* gezegd: waarom zoudt gij de heer *van Boeyen*, die volkomen in de zaken is ingewerkt, niet terugnemen? Daartegen bleek bij de heer *Gerbrandy* bezwaar te bestaan. Toen heeft de heer *Beel* een andere

figuur naar voren gebracht. Tenslotte heeft de heer *Gerbrandy* op de heer *Beel* een zeer sterke aandrang uitgeoefend, waaraan hij na enige dagen beraad heeft toegegeven, nadat hij nog de heer *Linthorst Homan,* die bij Militair Gezag de sectie Binnenlands Bestuur had, naar voren heeft gebracht. Zo is de heer *Beel* 23 Februari 1945 toegetreden tot het laatste Kabinet-*Gerbrandy*. Het was toen een gedeeltelijk geslaagde Kabinetsformatie, want er waren nog drie portefeuilles onbezet. Dat hield verband met het feit, dat de heer *Gerbrandy* ook streefde naar een vertegenwoordiging van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Op de vraag, of dat wel helemaal juist is uitgedrukt, zegt de heer *Beel,* dat de heer *Gerbrandy* zekere pogingen heeft gedaan — en dat is hem ook door degenen, die hem in die dagen adviseerden, aanbevolen — om bepaalde figuren daartoe aan te trekken. De heer *Gerbrandy* stond op het standpunt, dat als Ministers in het te formeren Kabinet vertegenwoordigers van politieke partijen als zodanig niet in aanmerking kwamen, maar dat hij wel personen in het Kabinet wilde opnemen, die de socialistische zienswijze voorstonden. Dat onderscheid maakte hij heel scherp. Op de vraag, of dat ook de reden is geweest, dat bepaalde personen uit de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij niet wilden toetreden, zegt de heer *Beel,* dat de heer *Gerbrandy,* de heer *Oldenbroek* uit de vakbeweging en de heer *Leeuw* heeft aangezocht.

Op de opmerking, dat de heer *Gerbrandy* bij de Kabinetsformatie van Februari 1945 het standpunt innam, dat hierop neer kwam, dat dat Kabinet samengesteld moest worden uit personen, die geacht konden worden vertegenwoordigers te zijn van geestelijke en maatschappelijke stromingen, waarbij hij doelbewust buiten beschouwing liet politieke stromingen, en dat de heer *Gerbrandy* stelselmatig de toen reeds bestaande staatkundige organisatie van democratische socialisten heeft willen negeren en in zover dus de ideeën van die tijd op de Kabinetsformatie toch hun stempel hebben gedrukt, verklaart de heer *Beel,* dat deze weergave van het standpunt van de heer *Gerbrandy* naar zijn mening te ver gaat. Wanneer hij terugdenkt aan de tijd, toen die crisis er al was, dan herinnert hij zich niet, dat de heer *Gerbrandy* in een van de besprekingen heeft gezegd: „Ik wil geen politieke figuren". De heer *Gerbrandy* had zo zijn eigen ideeën; die waren ook naar voren gekomen in de wetgeving betreffende de gemeenteraden, het besluit E 86. De heer *Gerbrandy* heeft op een gegeven ogenblik ook aan de heren *Huysmans* en *Beel* vragen gesteld, maar daarbij is het politieke aspect niet ter sprake gekomen. De heer *Beel* heeft nooit begrepen, dat zijn opzet was niet-politieke figuren te nemen.

82390 ***(de Casembroot)***

Ongeveer 30 December 1944 heeft jhr. mr. *A. F. C. de Casembroot* een oproep gekregen om te Londen bij de Koningin te verschijnen; hij heeft toen aldaar diverse problemen besproken. De Koningin uitte de wens voorgelicht te worden, niet politiek, maar meer over de behoeften en wensen van het bevrijde gebied van Nederland. De heer *de Casembroot* is 3 of 4 Januari 1945 naar Engeland overgestoken en kort daarna is hij weer naar Nederland teruggekeerd. Te Londen was er reeds over gesproken, dat er uit het bevrijde gebied een delegatie zou komen. Over politieke partijen is nooit gesproken. Het ging om de behoeften, noden, wensen en stemmen, zoals die leefden bij de bevolking van het bevrijde gebied. In overleg met Brabant en Limburg is een representatieve delegatie van zeventien personen samengesteld uit alle lagen van de bevolking, die de Koningin zou kunnen voorlichten omtrent de noden en behoeften in het bevrijde gebied. De Koningin wilde graag spreken met mensen van alle rangen en standen uit het bevrijde gebied. De heer *de Casembroot* heeft de leden van de delegatie, voorzover het Zeeland betrof, uitgenodigd. Voor Zeeland heeft hij aangezocht de heer *de Roo,* loco-burgemeester van Goes, de heer *van Oorschot,* eerste wethouder van Vlissingen en de heren *Koch* en *Ramond.* De heer *de Casembroot* wilde zoveel mogelijk de voornaamste richtingen van Zeeland vertegenwoordigd zien, industrie, arbeiders, landbouw en zakenwereld. Echter niet op een bepaalde politieke grondslag, doch hij wilde a.h.w. alle richtingen hebben, katholiek, protestant, vrijzinnig. Hij kan niet zeggen, dat alle personen, die bij deze delegatie waren, voormannen waren van de vernieuwingsgedachte. Of deze personen uit Zeeland de prototypen van de vernieuwing waren, kan de heer *de Casembroot* ook niet zeggen; het was gemengd. Hij heeft gekeken naar de bevolkingsgroepen en wat voor Zeeland ook van belang is, naar de geografische ligging, Zeeuwsch-Vlaanderen, Zuid-Beveland en Walcheren. Eigenlijk was dat punt één. De heer *de Casembroot* moest zorgen, dat geen deel van Zeeland werd vergeten. De heer *Koch* was voor Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen, de heer *Ramond* voor West-Zeeuwsch-Vlaanderen, de heer *de Roo* voor Zuid-Beveland, de heer *van Oorschot* voor Walcheren. De geografische verdeling was in zekere zin punt één.

82414 *(de Casembroot)* Behalve met de Koningin zijn er te Londen verder practisch heel weinig contacten geweest. Het gezelschap is een keer bij Minister *Gerbrandy* wezen lunchen en toen is er over algemene zaken gesproken, hetgeen de heer *de Casembroot* zelf ook verscheidene malen heeft gedaan. Hij heeft in het bijzonder gesproken over de problemen van het bezette gebied, de bevoorrading en de voorziening van levensmiddelen van het toen nog bezette Nederland. De heer *Gerbrandy* heeft met de delegatie nooit gesproken over de Kabinetsformatie. Met de andere Ministers heeft de delegatie als zodanig geen contact gehad. Wel hebben individuele leden en groepen contact met een of meer Ministers gehad. Zelf heeft de heer *de Casembroot* zulke contacten, uitsluitend alleen, gehad, waarbij ook over politiek is gesproken.

82436 *(de Casembroot)* De heer *de Casembroot* kan zich niet herinneren, dat de delegatie zich bezig heeft gehouden met problemen betreffende Kamer, Staten en Gemeenteraden. Het belangrijkste was het herstel en de wederopbouw. Hij kan zich niet herinneren, dat staatsrechtelijke problemen diepgaande zijn aangesneden. De delegatie is van 1/2 Februari tot 9/10 Februari 1945 te Londen geweest.

82678 *(de van der Schueren)* Tot Februari 1945 is de heer *de van der Schueren* in functie gebleven als militair commissaris voor de provincie Noordbrabant. Toen is hij naar Londen teruggeroepen, omdat de heer *Gerbrandy* dacht hem voor iets anders nodig te hebben. De heer *de van der Schueren* werd door de heer *Gerbrandy* aangezocht om Minister van Oorlog te worden. Daarom werd hij naar Londen geroepen. Dit is echter niet doorgegaan. Het ging in het kort om een bepaalde positie van de Prins in verband met de legerleiding. Men wilde vaststellen, welke actieve rol een lid van het Koninklijk Huis in het leger kon vervullen. Daarover was de heer *de van der Schueren* met de heer *Gerbrandy* tot een accoord gekomen en ook met de heren *Dijxhoorn* en *Sas,* die verder met hem zouden medewerken. De heer *de van der Schueren* heeft hier ook uitvoerig met de Prins over gesproken, maar op een gegeven ogenblik, toen er nog een kleinigheid te regelen viel, meende hij aan zijn visie omtrent dit punt te moeten vasthouden, mede ook omdat hij slechts een willekeurig iemand was zonder enige achtergrond. De heer *de van der Schueren* zeide tot de heer *Gerbrandy:* Indien U mijn visie niet kunt delen, moet u iemand voor deze functie aanzoeken, die een bepaalde groepering achter zich heeft. Ik sta hier alleen en moet dus wel aan mijn eigen visie vasthouden, omdat ik voor mij zelf geheel gedekt en verantwoord wil zijn. Hij moest het wel zo scherp stellen ten aanzien van de heer *Gerbrandy*, omdat hij enige ervaring had inzake diens optreden in een vorige periode en hij zich onder geen voorwaarde, hoewel hij het dolgraag gedaan had, in de vingers wilde snijden en ook niet moederziel alleen wilde komen te staan, zonder hulp van een bepaalde groepering. De heer *de van der Schueren* heeft het ook besproken met de heer *de Quay*, die de gehele zaak opgezet heeft; die kon het in dit stadium beter doen; die had een bepaalde groepering achter zich. De heer *de van der Schueren* heeft gezegd: ik ben een volkomen vreemdeling in Nederland, ik ben al enige jaren weg, ik heb wel enige kennissen onder de militairen, maar verder ken ik niemand. Ook de Prins zeide hem: mijnheer *de van der Schueren,* als ik in uw omstandigheden verkeerd had, zou ik precies hetzelfde gedaan hebben.

82682 *(de van der Schueren)* De heer *de van der Schueren* heeft de indruk, dat in het bijzonder de heer *de Quay* bij de verschillende groepen, die telkens te Londen zijn geweest om te confereren, een prépondérante rol heeft gespeeld. De heer *de Quay* was eigenlijk Minister van Economische Zaken; niet zozeer bij de staf als wel door zijn positie in het Algemeen College voor Landbouw, Handel en Nijverheid. Dat Algemeen College werd ook, omdat het een combinatie van technische mensen was, door Civil Affairs en S.H.A.E.F. aangetrokken. Het was een college, dat een bepaalde autoriteit had, doordat Civil Affairs veel op hen overdroeg, b.v. op het gebied van de voedselvoorziening. Het was zo, dat zij als militaire commissarissen dikwijls bijeenkomsten hadden te Tilburg, waar de gehele zaak werd bekeken en waarbij de heer *de Quay* en anderen aanwezig waren; de heer *Huysmans* was er bij. Zo vormden zij een soort Raad van State. Uit die besprekingen is de heer *de van der Schueren* over de details weinig bekend geworden van datgene, wat van Brabant uit op politiek gebied aan Londen voorgedragen werd in verband met de Kabinetsformatie. Hem is bekend geworden, wie daarin zouden moeten komen en wat er ongeveer moest gebeuren. Daarmede is het bekeken. De heer *de van der Schueren* heeft zich niet daadwerkelijk in discussie begeven met de heren ten aanzien van datgene, wat zij definitief wensten.

82684 *(de van der Schueren)* De heer *de van der Schueren* wist, dat er einde Januari 1945 een delegatie van 17 personen uit het bevrijde Zuiden naar Londen zou gaan. Hoe men tot de samenstelling van deze delegatie is gekomen, daarover durft de heer *de van der Schueren* niets definitiefs te zeg-

gen. Er was in Brabant onder leiding van dr. ir. *Voorhoeve* van Philips een gewestelijke Raad van de Illegaliteit, waarin o.a. de heren *Claudius Prinsen* en *Holla.* Ook met die groep had de heer *de van der Schueren* regelmatig contact, juist in verband met het vrij moeilijke probleem van de bestuursvoorziening. Naar hij meent te weten, is het grootste gedeelte van de samenstelling van de groepering, die naar Londen is gegaan, voortgekomen uit het overleg met de G.O.I.W.N. Het waren mensen uit drie provincies. De heer *de van der Schueren* gelooft wel, dat de G.O.I.W.N. in het overleg betrokken is geweest. De onderlinge verhoudingen lagen erg prettig. De heer *de van der Schueren* gelooft, dat de reis een algemene strekking had. Hij heeft begrepen, dat de Koningin het destijds op prijs stelde op de hoogte te worden gesteld van de stromingen in bevrijd gebied. Op de opmerking, dat er in dit verband wel gesproken is van een zichtzending Ministers, zegt de heer *de van der Schueren,* dat het afhangt van het uur van de dag, waarop over deze zaak wordt gesproken. Hij heeft dit ook wel eens gehoord bij wijze van aardigheid. Natuurlijk werd gezegd: Als er bij die mensen uit bevrijd gebied personen zijn, die Minister kunnen worden, laten zij dan meegaan. De heer *de van der Schueren* gelooft echter niet, dat het een zichtzending was.

83031 *(Wijffels)*

Ir. *F. C. M. Wijffels* werd na de bevrijding van het Zuiden door de bevolking aldaar, met name door de mijnwerkers en ook door de illegaliteit, naar voren gebracht bij chef-staf Militair Gezag en Regeringsautoriteiten, hetgeen tot gevolg heeft gehad, dat hij een telegrafische opdracht heeft gekregen om te zorgen voor een a.s. bezoek van H.M. Koningin *Wilhelmina* aan bevrijd Limburg. Deze opdracht bestond hierin, dat hij te Maastricht en Heerlen een groep van 15 personen moest uitzoeken, die zich gedurende de oorlogsjaren òf wel zeer moedig hadden gedragen òf zéér veel hadden geleden, met welke personen H.M. de Koningin ter eigen informatie een gesprek wilde voeren. Dit bezoek zou plaatsvinden in de eerste week van Januari 1945. Omdat einde December *von Rundstedt* in de Ardennen weer binnenviel, is dit bezoek niet doorgegaan. In vervolg daarop heeft de heer *Wijffels* een nadere opdracht gekregen om gezamenlijk met dr. *Beel* voor Brabant en jhr. *de Casembroot* voor Zeeland nu voor het bevrijde Zuidelijk gedeelte een representatieve groep van ongeveer 15 mensen te formeren, teneinde naar Engeland over te steken en de Koningin de gewenste inlichtigen te verstrekken.

Dit verzoek kwam van H.M. via de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. De Koningin wenste in het bijzonder ingelicht te worden ten aanzien van de wenselijkheid om spoedig met tijdelijke gemeenteraden te starten, teneinde zo snel mogelijk de normale burgerlijke bestuursvorm te herkrijgen. Zo mogelijk moesten enige heren van de te formeren groep daarvan bijzonder op de hoogte zijn.

83035 *(Wijffels)*

De overwegingen bij de samenstelling van de groep waren niet altijd even helder. Toen de heren *Beel, de Casembroot* en *Wijffels* met z'n drieën bij elkaar waren, heeft de heer *Beel* gezegd: Brabant is geheel bevrijd, dus Brabant zal er 8 van de 15 aanwijzen, Limburg is maar voor een klein stukje bevrijd, als Limburg er nu 3 aanwijst en als Zeeland, dat ook niet helemaal bevrijd is, nu genoegen neemt met 4, zijn wij gauw klaar.

De heer *Wijffels* heeft gezegd, dat hij er mede accoord ging, als men bij die 8 van Brabant professor *Rutten* uit Nijmegen nam. Er was n.l. ook een heel klein stukje van Gelderland bevrijd; prof. *Rutten* is een Limburger en heeft in de bezettingsjaren veel met de mijnstreek en de mijnen te doen gehad en de heer *Wijffels* merkte op: dan heb ik toch het gevoel, dat ik er 4 heb.

Behalve over het aantal is tussen hen drieën ook gesproken over de personen. Omdat voor nader overleg de communicatiemiddelen ontbraken, stond het wel vast, dat ieder van hen vrij diende te zijn zelf de personen in de betrokken provincie te kiezen, teneinde tijdig het genoemde aantal en de gewenste personen bereid te vinden. De gedachte ging daarbij uit naar personen, die veel leed haden gedragen dan wel zich flink gehouden hadden in de afgelopen jaren. Zeeland nam op zich een dominee te vragen, Limburg een katholiek geestelijke; Zeeland en Brabant zouden een vertegenwoordiger uit de arbeiderswereld vragen; Brabant en Limburg uit de groep der ondernemers. Daarbij zou Limburg, zo mogelijk, iemand vragen van niet-katholieke huize, die getuigen kon van de eendrachtige houding van Limburgers en niet-Limburgers, van katholiek en niet-katholiek tijdens de bezettingsjaren in deze, in Nederland bij uitzondering zo geheel katholieke provincie. Ten opzichte van deze laatste overweging is de heer *Wijffels* niet geslaagd. Tengevolge hiervan viel er voor Limburg één uit en de overige aanzoeken zijnerzijds beperkten zich tot de heer *Lhoest,* Maastrichts industrieel, tevens voorzitter van de Werkgemeenschap Limburg in oprichting en de heer *Roncken,* Hoofdaalmoezenier van de Arbeid, in het diocees Limburg.

Samen met prof. *Rutten* en de heer *Wijffels* bestond het Limburgse deel van deze groep van zeventien uit vier personen. Op de boot naar Engeland konden deze zeventien personen voor het eerst samen spreken over datgene, wat zij aan onderwerpen hadden, waaromtrent zij Hare Majesteit zouden kunnen inlichten. Van de genoemde drie heren, die de opdracht hadden gekregen, was de heer *Wijffels* in leeftijd de oudste, zodat hij het meest aangewezen was om de gehele groep aan Hare Majesteit te presenteren. Zij wisten niet hoe de aankomst zou zijn, maar één van hen zou toch in naam van allen het woord moeten doen en zo werd bij de tocht per boot tegen de heer *Wijffels* gezegd, dat hij het moest doen. Hij heeft hierop geantwoord, dat hij dat wilde doen, indien allen hem stuk voor stuk mededeelden, waarover zij de Koningin zouden willen inlichten, waarna hij zou proberen het geheel in een inleidend woord samen te vatten. Hiermede werd ingestemd. Nadat zij te Londen aan H.M. de Koningin waren voorgesteld, heeft de heer *Wijffels* bij het begin der besprekingen de volgende problemen naar voren gebracht. Hij is begonnen met te zeggen, dat de dankbaarheid en verknochtheid en ook de liefde van het Nederlandse volk voor Hare Majesteit en Haar Huis in die jaren, waarin zij gescheiden waren, zeer waren verdiept en dat de komende tijd dus grote mogelijkheden bood om die aanhankelijkheid belangrijk te versterken, ook daar, waar ze minder werd gevoeld, want Oranje was ook voor hen geworden een symbool van onze nationale onafhankelijkheid en eendracht; verder, dat onze zorg allereerst uitging naar de mogelijkheden om ons volk in zijn geheel actief mee te doen werken aan de bevrijding van onze broeders en zusters en om een waardige plaats als volk in te nemen in de gemeenschap der volkeren. Zij hebben Hare Majesteit ingelicht over het feit, dat het streven naar eendracht onweerstaanbaar zal doorbreken in het gehele volks- en bedrijfsleven, mits het onderlinge vertrouwen niet wordt geschokt. Hier lagen zeer vele problemen, waaromtrent menigeen onder hen gaarne van voorlichting zou willen dienen. Doch bovenal bewoog hen de zorg, dat de minsten onder hen niet het zwaarste lot te dragen zouden krijgen, met name niet de arbeiders en de kleine beambten, de kleine zelfstandigen en de boeren. Zij waren er zich ook zeer diep van bewust, dat een reeks van jeugdbelangen te veel verwaarloosd was. Zij wezen er op, dat het volk dan ook verontrust werd door de gezagsdivergentie tussen de Regering en het door haar ingestelde Militair Gezag en door de voor het volk aan de dag getreden competentiegeschillen. Voor het herstel van vertrouwen in de Overheid leeft in hen het verlangen naar zuivering en verjonging van het openbare en maatschappelijke leven, leeft de erkenning, dat de illegaliteit niet geheel identiek is aan de vernieuwing en leeft het verlangen om te vermijden, dat voedsel gegeven wordt aan een anti-joodse stemming, die in de bezettingsjaren gegroeid is, doch leeft bovenal het vertrouwen in de toekomst van ons volk, omdat hun lijdensweg hen dichter bracht tot de beleving van hun geloof en de versterking van de onderlinge waardering. De heer *Wijffels* zelf heeft toen vooral gesproken over de sterke drang, welke er bestond om de organisatie van het bedrijfsleven nu eindelijk eens tot stand te brengen, zoals de Grondwet in haar vijfde hoofdstuk toelaat en zoals de geschiedenis van onze sociale wetgeving eigenlijk al jarenlang had voorbereid. Hij heeft het vooral daarom naar voren gebracht, omdat daarin — naar zijn overtuiging — aan de gehele arbeidende bevolking van Nederland de zekerheid zou worden gegeven, dat te zien aanzien na de bevrijding het een en ander te verwachten zou zijn, wat ongetwijfeld in belangrijke mate tot de rust en arbeidsvrede zou kunnen bijdragen. Na dit bezoek aan Hare Majesteit is de heer *Wijffels* rustig naar huis teruggekeerd.

83037 *(Wijffels)*

Over de divergentie tussen Regering en het Militair Gezag en over de competentiegeschillen heeft de heer *Wijffels* nog nader verklaard, dat er een Militair Gezag was ingesteld als voorloper van burgerlijke gezagsorganen, aan welk gezag als het ware in het bevrijde gebied alle bevoegdheden van de Regering waren geëndosseerd. Nu liet de Regering te Londen niet na toch in te grijpen, zodat er een zeker dualisme ontstond. De Regering was dan ook — zoals het dan wel heette — vaak „te velde". Later heeft de heer *Wijffels* dit ook zelf moeten meemaken. De leden van de Regering hebben niet altijd in die tijd een voor het volk zichtbaar gezag kunnen uitoefenen. Dit gebeurde via de kanalen van het Militair Gezag, doch ook wel eens rechtstreeks. Daardoor ontstond er natuurlijk enige ongewisheid ten aanzien van maatregelen. Er waren bovendien te Tilburg algemene commissarissen van Landbouw, Handel en Nijverheid ingesteld, later ook nog van andere departementen, om op die manier de militaire gezagsorganen geleidelijk te doen overgaan naar burgerlijke gezagsorganen. Dit is uit de aard der zaak niet altijd even vlot verlopen. De daarbij optredende geschillen zijn inderdaad in de toenmalige pers erg naar voren gekomen door artikelen als „Bevrijd gebied is geen vacantieoord" enz. Uit de tijd van die perscommentaren heeft de heer *Wijffels*

een algemeen overzicht bijgehouden, omdat het hem zeer interesseerde te zien, hoe de pers op die gevallen reageerde en ook, omdat hij uit andere hoofde met de toenmalige pers nogal verbonden was, zowel met Vrij Nederland als met Christophoor en Je Maintiendrai, die dan ook tijdelijk samen in het Zuiden zijn verschenen. Zij zelf hebben er steeds naar gestreefd de bevoegdheden niet anders dan door het ingestelde Militair Gezag te doen uitoefenen, of wel in bijzijn van het Militair Gezag. De heer *Wijffels* gelooft, dat, wanneer dit te allen tijde strikt gedaan was, er heel wat moeilijkheden en misverstanden zouden zijn voorkomen.

83040 *(Wijffels)* Over de divergentie en competentiegeschillen sprekende, wil de heer *Wijffels* over de geschillen geen oordeel uitspreken, maar wel over het feit, dat, en de vorm waarin deze zich naar buiten voordeden. Hij geeft toe, dat het in die tijd voor een Minister, die zijn verantwoordelijkheid voelde, ook buitengewoon moeilijk was, doch hij gelooft, dat het nuttig voor de gezagshandhaving zou zijn geweest, indien men één lijn had getrokken.

83041 *(Wijffels)* De heer *Wijffels* adstrueert het feit, dat de gedachte leefde, dat de illegaliteit niet geheel identiek was aan de vernieuwing, nader door te verklaren, dat de oorzaak voornamelijk was, dat de illegaliteit vlak na de bevrijding en tegen het einde van de oorlog bijzonder geliefd werd door allerlei personen, die vóór die tijd daar weinig of geen aandacht voor hadden. Dat was al merkbaar bij het begin van de invasie in Normandië; toen werd het voordelig de illegaliteit te steunen. Er waren daar verkeerde elementen binnengeslopen, die het wel verstandig vonden op dat paard te gaan wedden.

Er was in de illegaliteit ook een groep, die zich uitsluitend bezighield met de afweer, zoals dit ook dikwijls aan de illegaliteit wordt verweten. De eigenlijke kern van de illegaliteit, die zich te weer heeft gesteld tegenover de bezetter ter wille van het behoud van eigen waarden — eigen Nederlandse waarden —, bezat veel meer de vernieuwingsdrang om te willen bouwen aan een nieuw Nederland te midden van de volkeren. Deze mensen waren zich bewust, dat er in de samenleving veel moest veranderen en dat men in Nederland ook de mogelijkheid had, meer dan vroeger, veel te veranderen, omdat de eendracht, niet de eenmaking, niet de gelijkschakeling, maar de eendracht bijzonder sterk naar voren was gekomen. Deze eendracht heeft ook heel sterk geleefd in de mensen, die de illegaliteit, vooral in de bittere jaren, geschraagd hebben. Anders gelooft de heer *Wijffels* niet, dat er één motief voor deze illegalen zou zijn geweest om vol te houden.

83046 *(Wijffels)* Korte tijd na zijn terugkeer in Nederland kreeg de heer *Wijffels* een brief om naar Engeland te komen. Het was een uitnodiging van de Kabinetsformateur, professor *Gerbrandy*. Bij zijn aankomst in Engeland, die wat vertraagd was door zijn excentrisch wonen in Nederland, was het eigenlijke nieuwe Kabinet in zijn eerste voorbesprekingen reeds bijeen. De heer *Wijffels* is toen gevraagd, of hij bereid was de portefeuille van Sociale Zaken op zich te nemen, waaraan dan het mijnwezen zou worden toegevoegd en tevens of hij ad interim Waterstaat op zich zou willen nemen, omdat er die middag een afzegging was geweest van iemand, wiens naam de heer *Wijffels* zich niet meer herinnert, maar die de heer *Oldenbroek* zou kunnen zijn.

83047 *(Wijffels)* De heer *Wijffels* heeft toen naar voren gebracht, dat, naar zijn overtuiging, hij het vaderland het beste kon dienen door in de mijnstreek te blijven werken, want er was niets beters dan zo gauw mogelijk te zorgen, dat de mensen wat meer kolen kregen, vooral na die koude hongerwinter. Bovendien moest alles gedaan worden om de mensen in de mijnen te houden en de productiviteit van de mijnen omhoog te brengen. Nederland zou anders niet vooruit kunnen komen. De formateur heeft toen gezegd, dat dit wel de opinie van de heer *Wijffels* kon zijn, maar dat het wel eens voor kon komen, dat een Nederlander verplicht was zijn land op een andere wijze te dienen dan naar eigen inzicht. Vooral wanneer hij, de Minister-President, dat zeide. De heer *Wijffels* heeft toen gezegd, dat hij zich niet aan een verplichting tegenover zijn land wilde onttrekken, doch zich niet verantwoord voelde de mijnstreek te verlaten, indien niet aan bepaalde condities, welke hij zou willen stellen, zou worden voldaan. Er werd hem toen gevraagd ,welke condities dit waren, en hij heeft geantwoord: de volgende vier. De heer *Wijffels* zou als conditie willen stellen — dit was inderdaad gericht op het weer op gang brengen van de mijnnijverheid —, dat de pensioenen van de mijnwerkers zouden worden verhoogd, ook van de reeds gepensionneerden, een novum in de sociale verzekeringswetgeving. In de tweede plaats, dat er een bedrag ter beschikking zou worden gesteld, opdat men met een behoorlijke vakschool voor ondergrondse mijnwerkers zou kunnen starten. Beide condities waren noodzakelijk om het aanzien van dit beroep in ons land te verstevigen en te vergroten en daardoor zo mogelijk het weggaan uit de mijnen te kunnen

stuiten. In de derde plaats had hij als voorwaarde, dat men ten aanzien van de onderduikers en degenen, die in Duitsland verplicht hadden gewerkt, Rijksvakscholen zou instellen. Bij de arbeidsbureaux was inmiddels reeds een commissie bezig een studie daarvan te maken, teneinde te voorkomen, dat de normale scholen, die wij kennen voor vakkundig onderwijs en die volledig bezet zouden worden door de jongere generaties, helemaal overstroomd zouden worden door degenen, die gedurende de bezetttingsjaren elke mogelijkheid voor vakonderwijs hadden ontbeerd, iets, dat hun in de allereerste plaats toekwam, ook met het oog op de welvaart van ons volk. Tenslotte stelde hij als voorwaarde, dat voor de mijnindustrie bij wetsbesluit een openbaar lichaam zou worden ingesteld, zoals de Grondwet dat kent. Er werd hem mondeling toegezegd, dat aan deze vier condities volledig zou worden voldaan, zodat hij feitelijk geen redelijk motief had om te zeggen, dat hij de hem toebedachte taak niet op zich wilde nemen. Zodoende is hij die middag tot het Kabinet-*Gerbrandy* toegetreden. Dat was de 23ste Februari 1945. Het was van belang, dat het die dag nog gebeurde, want de Kabinetsformateur moest diezelfde dag nog als vertegenwoordiger van de Nederlandse Regering naar Parijs, waar het een pijnlijke indruk zou hebben gemaakt, wanneer er geen nieuw Nederlands Kabinet was. Dit werd er toen nog even bij gezegd, zodat er een zekere druk bestond om toe te treden.

83048 *(Wijffels)*

De heer *Wijffels* heeft in verband met de Kabinetsformatie alleen besprekingen gevoerd, welke betrekking hadden op zijn eigen toetreden, en geen besprekingen, verband houdende met het toetreden van andere personen. Het was kort dag en in die tijd was de hoofdzaak, dat er beslissingen vielen. Wel heeft hij direct een algemene uiteenzetting gekregen, wat het beleid zou zijn. Dat heeft hij later kunnen lezen. Hij heeft de formatie niet verder opgehouden, teneinde verder te kunnen gaan. Het te volgen beleid is eenvoudig besproken als algemene richtlijn, ook voor de heer *Wijffels*. Alle nieuwe Kabinetsleden waren met de heer *Gerbrandy* aanwezig, zodat hij wel heeft gevraagd, of de door hem gestelde voorwaarden, die door alle nieuwe leden van het Kabinet en door de formateur werden aanvaard, ook door de leden, die zouden blijven zitten, zouden worden aanvaard, waarop de heer *Gerbrandy* bevestigend heeft geantwoord. Later heeft hij de algemene richtlijn [1]) schriftelijk gekregen, ongedateerd. Het betreft in het algemeen de richtlijnen, die toen voor dat Kabinet geldend waren.

[1]) Bijlage 162 A.

83075 *(Wijffels)*

De heer *Wijffels* heeft te Londen de heer *van der Gaag* ontmoet, samen met de heer *Neher,* in April 1945. Doch behalve in April is de heer *van der Gaag* ook in Februari bij de besprekingen der delegatie van 17 geweest. Bij die gelegenheid heeft de heer *van der Gaag* — kennelijk gezonden vanuit het nog niet bevrijde gebied — de heer *Wijffels* medegedeeld en hij veronderstelt ook wel aan anderen, dat naar zijn mening bij een reconstructie van het Kabinet zo min mogelijk nieuwe Ministers dienden te worden opgenomen.

83050 *(Wijffels)*

Het verblijf van de 17 personen te Londen viel vóór de aanwijzing van de heer *Gerbrandy* als formateur. Bij de bespreking van deze groep met H.M. de Koningin is in strikte zin over geen enkele politieke wenselijkheid gesproken. Deze besprekingen zijn van zuiver informatieve aard geweest. Wensen, welke lagen op het terrein van de Kabinetsformatie zijn, voorzover de heer *Wijffels* zich kan herinneren, niet geuit. Persoonlijk heeft de heer *Wijffels* besprekingen gevoerd met de heer *Gerbrandy* en andere Kabinetsleden. Als groep zijn zij ook ontvangen door de Regering en door de Minister-President. In besprekingen van sommige leden van de delegatie met sommige leden van het Kabinet zijn wel opvattingen over de toekomstige Kabinetsformatie voorgedragen. Er is aan de heer *Wijffels* o.a., tot zijn lering, want in staatkunde is hij niet zo bedreven, voorgehouden, dat — hij weet niet in hoeverre dit juist is — de opvattingen van de Angelsaksers t.a.v. een democratische staatsinrichting het ontoelaatbaar zouden maken, dat er zonder parlement een andere formateur kwam dan de zittende Minister-President, de heer *Gerbrandy*. Het was eenvoudig voor een Engelsman ondenkbaar, dat *Churchill* tijdens de oorlog door een ander zou zijn vervangen. Hij kon wel, naar hun opvatting, zijn hele Kabinet vervangen, al zijn Ministers, maar zonder parlement kon *Churchill* onmogelijk door een andere Prime Minister vervangen worden. Het ligt natuurlijk in Engeland en Amerika anders dan in Nederland, maar een feit was, zo werd de heer *Wijffels* te Londen in de wandel gezegd, dat, indien Hare Majesteit het zou bestaan een andere formateur te nemen dan de heer *Gerbrandy,* men dat b.v. een *Hitler*-Putsch van het Vorstenhuis Oranje zou kunnen noemen. Door de heer *Gerbrandy* is dit geenszins voorgedragen. Dit waren zo de opvattingen van de Engelsen en Amerikanen. De heer *Wijffels* was nog maar enkele dagen te Londen, maar hij is toen al sterk onder de indruk gekomen van het feit, dat Vorst en Volk de gevangenen waren van de geallieerden.

83055 *(Wijffels)*

Over de opvattingen van het bevrijde gebied in die tijd kan de heer *Wijffels* alleen zeggen, dat er, voorzover hem bekend, aldaar een sterke hang was naar een geheel nieuw Kabinet. Het hoofdmotief was, dat dit Kabinet zou bestaan uit mensen, die de bezettingsjaren in Nederland hadden meegemaakt, dus mensen, die wisten, wat het volk had meegemaakt, die wisten, wat de mogelijkheden waren om op een snelle, effectieve manier tot oplossing van alle problematiek te komen. Wanneer het nodig zou zijn om toch enig verband — wat natuurlijk nodig zou zijn — te houden met wat te Londen was geweest gedurende de oorlogsjaren, dan werd dit toch gezien als een secundaire zaak, die verzorging behoefde. Door de overweging, dat men zonder parlement kwalijk tot een nieuw Kabinet in die zin zou kunnen komen en er geen uitzicht was, dat men snel weer tot de parlementaire wegen kon terugkeren, zou men toch voor die overgangstijd iets anders nodig hebben. De hang was dus naar een reconstructie met een zo groot mogelijk aantal nieuwe Ministers. De bezwaren, zoals die in bevrijd gebied gevoeld werden tegenover de formateur *Gerbrandy,* heeft de heer *Wijffels* dan ook bepaaldelijk de heer *Gerbrandy* niet onthouden. Hij heeft in zijn leven zelden een mens meegemaakt, waarmede men op een zo aangename en prettige wijze onaangename dingen kan bespreken.

Van het Kabinet, zoals het tenslotte is geformeerd, vond men in de kringen van de heer *Wijffels,* dat het voor Londen bepaaldelijk te veel was en voor het bevrijde gebied te weinig. De opmerking werd wel degelijk gemaakt, dat er nog nimmer zoveel mensen uit het Zuiden in een Kabinet hadden gezeten en het was altijd moeilijk voor niet-Zuiderlingen om zich door zo'n sterke groep Zuidelijke Ministers te laten regeren. Dit is de heer *Wijffels* bij zijn aankomst in Den Haag ook heel vierkant en eerlijk gezegd, waarop hij geantwoord heeft met te zeggen, dat zij in het Zuiden dat bijzonder goed begrepen, omdat zij nooit anders hadden meegemaakt dan geregeerd te worden door mensen uit het Noorden. Zij hadden een volkomen overeenkomstig gevoel. Dit was echter wel een reden te meer, waarom de Ministers van dit nieuwe Kabinet beslist het standpunt innamen, dat, zodra het hele land bevrijd was, dit Kabinet niet langer zou blijven zitten en direct zou heengaan. Het was natuurlijk ook om andere redenen. Er werd in de formulering gezegd, zoals die door de radio is uitgesproken, dat men na de bevrijding weer vrij was om een stem uit te brengen en te kiezen. Daarin lag een motief om langer aan te blijven en nieuwe verkiezingen af te wachten. Zij hebben toen gezegd: Neen, zodra het hele land bevrijd is, moeten wij ook zonder verkiezingen direct voor een ander Kabinet plaats maken. Zij vonden het toch eigenlijk wel prettig om zo bescheiden te zijn.

83057 *(Wijffels)*

In die tijd was men ten aanzien van politieke partijen heel anders ingesteld dan wat later. Inderdaad heeft men toen in heel brede kring wel gedacht, dat de oude politieke formatie van vóór de oorlog niet meer zou terugkeren. Men wilde dus alle mogelijkheden openlaten. Zoals de zeventien personen ook aan H.M. de Koningin hebben gezegd: „Het streven naar eendracht zou onweerstaanbaar doorbreken in het gehele volks- en bedrijfsleven, mits het onderlinge vertrouwen niet wordt geschokt. Hier liggen zeer vele problemen, waaromtrent menigeen onder ons gaarne van voorlichting zal willen dienen". Zij bedoelden dit ook voor het bedrijfsleven: Wanneer men nu een publiek lichaam instelt, zoals de Grondwet dat toelaat in het Vde hoofdstuk, dan heeft men die ene organisatie in het bedrijfsleven, welke de eendracht bevordert met het gehele bestuursapparaat. Maar er waren mensen, die meenden, dat men desondanks toch nog altijd een eenheidsvakbeweging zou moeten houden en dat was geenszins de bedoeling. Men heeft b.v. de Algemene Bond voor Werkers in het Mijnbedrijf steeds en bij voortduring voorgehouden, dat die eendrachtige organisatie van de kleinste loopjongen tot de grootste president, directeur-generaal van de mijnen, is geschapen in het mijnstatuut met een bestuur, met organen en alles, wat men maar wensen kan, en dat er voor een eenheidsvakbeweging in wezen geen plaats was. Wanneer men dat niet had gedaan en dit eenheidsstreven niet had misbruikt en verdacht gemaakt, zoals het door de communistische partij, de partij van stakend Nederland, na de bevrijding onophoudelijk is gebeurd, dan zou er van dat eendrachtig samenwerken, naar de bescheiden mening van de heer *Wijffels,* heel wat meer zijn terechtgekomen. Men werd langzamerhand verdacht als N.V.B.-er, als man-van-de-doorbraak, man-van-de-eendracht. Het onderscheidingsvermogen is vaak zeer gering. Wanneer men over één spreekt, wordt men direct er van verdacht communistisch te zijn, zonder dat men inziet, dat men eendracht kan hebben, vooral in het bedrijfs- en openbare leven. In zijn gezinsleven behoeft de heer *Wijffels* gelukkig niet met iedereen om te gaan, maar wel in het bedrijfs- en openbare leven. Dus een eendracht na te streven, daar, waar zij gezamenlijk leven en werken, dat hadden zij zich inderdaad

sterk voorgenomen. Hij gelooft wel, dat de formulering van „geestelijke en maatschappelijke stromingen" in die tijd zo luidde, omdat zij meenden, dat de mogelijkheid bestond voor een andere politieke constellatie, dan zoals deze uiteindelijk is gekomen. Wat het beste is, zal men nooit kunnen achterhalen, want men heeft alleen maar met de werkelijke historie te maken, maar toch zijn hij en anderen er van overtuigd, dat al datgene, wat aan eendracht is gewonnen, — wat er van terecht is gekomen mag ogenschijnlijk gering zijn — toch zo diep heeft doorgewerkt, dat allerwegen merkbaar wordt, hoe veel gemakkelijker men elkander verstaat dan lang vóór 1940 ooit het geval was. Daarvan is hij, aldus de heer *Wijffels,* persoonlijk sterk overtuigd. Men spreekt zich ten aanzien van andere groeperingen, ook in het Zuiden, veel vrijer uit.

83729 *(ten Hagen)* Mr. *C. J. A. M. ten Hagen* verklaart de verantwoordelijkheid voor het artikel in Je Maintiendrai: „Nederland is geen vacantieoord", op zich genomen te hebben. Hij weet nog wel, dat de achtergrond ervan was een doorzetten van de politiek, die hij en anderen tijdens de bezetting hebben gepropageerd en die ook na de bevrijding van het Zuiden door Christofoor en in verschillende nuances en met verschillende accenten door andere linkse groepen in het Westen is voortgezet. Bij deze groepen wenste men geen aanknoping bij Mei 1940; men wenste een duidelijke breuk en dit had voor de gehele politiek zijn consequenties, ook voor de houding tegenover de Regering en het Militair Gezag.

Men was in hun kring bevreesd, dat de Regering de toestand met de oude organisaties en de oude leiding, zoals deze in 1940 had bestaan, volledig wilde herstellen en pas daarna wilde praten over eventuele vernieuwing. Dit was wat zij wilden voorkomen, omdat als eenmaal het oude hersteld was, het voor de nieuwe groeperingen vrijwel onmogelijk zou zijn tot radicale wijzigingen over te gaan. Dat hebben zij tijdelijk willen voorkomen, opdat men even in een tussenperiode aan zijn gedachten gestalte kon geven en men kon zien wat het sterkste zou blijken: de drang naar vernieuwing of naar herstel.

83731 *(ten Hagen)* Op de vraag, waarom men in die situatie meer van een instituut als het Militair Gezag dan van de Regering verwachtte, antwoordt de heer *ten Hagen,* dat zij zelf practisch het Militair Gezag waren. De Regering interesseerde hen betrekkelijk weinig; wat hen meer interesseerde was het werkend apparaat in het bevrijde gebied.

83732 *(ten Hagen)* Op de opmerking, dat de leiders van het Militair Gezag toch ook uit Engeland waren gekomen en men hen in die gedachtengang evengoed zou kunnen vereenzelvigen met de situatie van vóór 1940 als de Regering, zegt de heer *ten Hagen,* dat hij en anderen van deze leiding, voor wat Brussel betreft, weinig zagen. De verschillende commissariaten hadden een vrij grote zelfstandigheid en de mensen, met wie men direct te maken had, waren geen politici, maar veelal zakenmensen, met wie goed was samen te werken en die een goed begrip voor de situatie toonden. Dat waren bijvoorbeeld de provinciale commissarissen. Wat daarboven stond, de top, zat te Brussel, maar dit lag in die tijd ver weg met zijn weinige verkeersmogelijkheden. De daar gevoerde politiek interesseerde de heer *ten Hagen* en zijn geestverwanten dus weinig. Zij waren er ook betrekkelijk weinig van op de hoogte, ten hoogste door geruchten, die hen weinig betrouwbaar schenen.

83733 *(ten Hagen)* Tot het gezelschap van 17, dat in het begin van 1945 naar Londen is gegaan, behoorden ook mensen van Je Maintiendrai en verder zijn het zeker voor een groot gedeelte mensen geweest, niet van Je Maintendrai, maar die wel met de gedachten van deze groep sympathiseerden. Ir *Wijffels* en professor *de Quay* behoorden zeker tot de Christofoor-groep gerekend te worden evenals de heer *Sassen.*

83737 *(ten Hagen)* Over het artikel „Nederland is geen vacantieoord", kan de heer *ten Hagen* nog dit zeggen: zijn geestverwanten waren niet tegen de Londense Regering, integendeel; zij hebben zich tijdens de bezetting zeer bepaaldelijk achter de Regering geplaatst. Zij achtten het echter niet gewenst, dat deze Regering aan de overzijde zich actief ging inlaten met de zaken in het Zuiden na de bevrijding. In de eerste plaats, omdat zij daaraan ontgroeid was; zij stuurden liever aan op een soort interregnum. Zij hadden het gevoel, dat er een grote afstand was tussen de opvattingen van de Regering in Londen en de hunne; zij erkenden haar gaarne als hun Regering; daartegen ging het bezwaar niet, maar zij wensten, dat men zoveel mogelijk de zaken overliet aan de bevoegde mensen ter plaatse. Zij waren bevreesd, dat men twee soorten van gezag naast elkaar zou krijgen. De Regering stond weliswaar altijd nog boven het Militair Gezag, maar men zou dan toch twee soorten van gezag krijgen. Zij vreesden zeer, dat de Regering de maatregelen, die genomen moesten worden, zou tegenhouden. Het was een moeilijke tijd; er moest vaak à la minute beslist worden; dat was ook eis voor de gehele oorlogvoering. Zij waren bevreesd, dat het remmend zou werken, wanneer doorlopend overleg moest plaats hebben tussen Militair Gezag en

Regering. De Regering zou de doorslag geven. Het zou intussen gaan ten koste van compromissen en van oponthoud. Zij hadden er geen bezwaar tegen, dat de Regering het oppertoezicht had, maar achtten het gewenst, dat zij haar bevoegdheden grotendeels delegeerde aan het apparaat, dat ter plaatse werkte. Wat men in de leiding van het Militair Gezag voor bedoelingen had, was de heer *ten Hagen* onbekend. Er is in zijn kring practisch nooit over gesproken, dat bij enkelen dictatoriale tendenzen een rol zouden spelen. Daar ging het hem en zijn geestverwanten niet om. Zij zagen het Militair Gezag als hun mensen, die ter plaatse op dat ogenblik op voortvarende wijze de leiding gaven. Zij zouden zeker geen steun gegeven hebben aan minder democratische inzichten.

31824 *(Kruls)*

De heer *Kruls* verklaart, wel te weten, dat het conflict, dat er was met het Militair Gezag — hoewel hij moet zeggen, dat hij daaraan van zijn kant nooit die betekenis heeft gehecht, die de Regering uit die tijd daaraan scheen te hechten — een van de redenen is geweest van het aftreden van het toenmalige Kabinet. Dat zijnerzijds enige invloed op de samenstelling van het daarna gevormde Kabinet zou zijn uitgeoefend, moet de heer *Kruls* met de grootste stelligheid ontkennen; dat Kabinet is geheel buiten zijn medeweten om door de heer *Gerbrandy* in elkaar gezet. De heer *Gerbrandy* heeft daarvoor zijn agenten naar het bevrijde gebied gestuurd. Hij had een paar heren, die men in de wandeling de „berenleiders" noemde. Het was een man uit het Noorden en nog iemand; die kwamen met de candidaten naar Londen toe. Het enige, dat de heer *Kruls* van deze zaak weet, is, dat er op een gegeven ogenblik op zijn deur werd geklopt en hem werd gevraagd naar Londen te komen, teneinde te praten over een plaats in het Kabinet, hetgeen niet is doorgegaan, want hij kwam twee dagen later dan hij verwacht werd, omdat hij niet per vliegtuig op tijd weg kon en toen hij eenmaal te Londen was, was de zaak weer voorbij. Dat de heer *Kruls* echter enige invloed op de samenstelling van het toen gevormde Kabinet zou hebben uitgeoefend, wil hij nogmaals met de grootste stelligheid ontkennen.

77865 *(van der Gaag)*

De heer *van der Gaag*, die einde Januari 1945 als Vertrouwensman door de linies naar Londen was gegaan, verklaart, dat zijn contact met dat gezelschap van die 17 personen, dat toen juist uit Nederland was gekomen, zich bepaalde tot het uitwisselen van ervaringen; hoe het op dat ogenblik in het Noorden was, hoe slecht het was, wat de mensen te lijden hadden en de moeilijkheden, welke de mensen in het Zuiden meemaakten. Een zakelijk contact was het niet. Het was min of meer een toevalligheid, dat zij elkaar ontmoetten. Dit was te Londen, in Maidenhead. De heer *van der Gaag* meent, dat die zeventien personen er drie dagen hebben gelogeerd. Hij was er toen ook. Het was een volkomen toevallige omstandighed. Hij heeft daar wel een gedachtenwisseling gehad, welke verband hield met de komende Kabinetsformatie. Hij heeft toen nl. een vrij lange bespreking gehad met de heren *Beel* en *Wijffels* en de heer *van der Gaag* gelooft, dat op die middag de heer *Wijffels* er toe is gebracht Sociale Zaken en Waterstaat a.i. te aanvaarden, waarvoor de heer *Beel* zich heel erg heeft ingespannen. De Koningin had hun die dag opgedragen besprekingen over de samenstelling van het Kabinet te houden en zij moesten diezelfde avond rapport hierover uitbrengen. Het was vrij laat, de heer *van der Gaag* gelooft middernacht, toen zij terugkwamen van zijn kamer of van die van de heer *Beel* in het huis van de Koningin. De Koningin zat nog te wachten en de heer *Beel* heeft toen verslag uitgebracht. Toen is, meent de heer *van der Gaag*, gezegd, dat de heer *Wijffels* had besloten Sociale Zaken en Waterstaat a.i. te aanvaarden. Dit is ook het enige. De heer *van der Gaag* heeft wel gedachtenwisselingen gehad over andere kwesties, met name over de vraag, hoe de samenstelling van het Kabinet moest worden in verband met de algemene politieke situatie en in verband met het feit, dat een gedeelte van het land bevrijd was en een ander gedeelte nog niet, alsmede de vraag, hoe eventueel een en ander tot uitdrukking zou moeten komen in de samenstelling van het nieuwe Kabinet.

Men heeft in het algemeen gezegd: op het moment, dat het Noorden is bevrijd, moet het Noorden in staat worden gesteld zijn stem uit te brengen. De heer *van der Gaag* heeft dit zó begrepen, dat er dan een Kabinetsontbinding zou plaats vinden en een nieuw Kabinet zou worden gevormd met medewerking van het Noorden. Zó heeft hij het begrepen, maar hij zegt direct, dat hij op dit punt heel weinig ervaring heeft. Zij hebben hem als vertegenwoordiger van het Noorden zijn mening gevraagd, maar hij heeft deze steeds onder zeer groot voorbehoud gegeven. Er is uiteindelijk een verslag opgemaakt door de commissie uit het Zuiden en dit is voorgelezen aan H. M. de Koningin. Deze heeft gevraagd, of het Noorden (dit was hij) zich er mee kon verenigen. Hij stond dus als 1 tegenover 17 en hij was zonder enige ervaring in bestuurszaken. Er werd dus meer van hem gevergd dan van hem kon worden verwacht. Hij moest zich daarom zeer op de vlakte houden

en hij gelooft, dat dit ook zijn enige verdienste is geweest. Dit was dus in het negatieve. De heer *van der Gaag* heeft geen rol gespeeld, waarbij hij een sterke drang in de een of andere richting heeft uitgeoefend; daarvoor zou hij zich wel hebben gewacht. Hij vond het verstandig, dat men met de definitieve formatie wilde wachten. Dit was een kwestie van common sense.

25974 *(Beelaerts van Blokland)*

Op de vraag, of, waar de gewone adviseurs van de Koningin, zoals b.v. de voorzitters van de Eerste Kamer en van de Tweede Kamer afwezig waren, het inwinnen van adviezen door de Kabinetsformateur bij de leden van het demissionnaire Kabinet, bij personen dus, die in de Londense omstandigheden nog veel meer beschouwd konden worden als exponenten van de opvattingen op staatkundig gebied dan onder normale omstandigheden, wanneer er een volksvertegenwoordiging is, niet beter zou zijn geweest — dit is bij de vorming van het laatste Kabinet-*Gerbrandy* helemaal niet gebeurd, althans nauwelijks —, waardoor opvattingen, ten aanzien waarvan het van belang moet worden geacht, dat zij naar voren kwamen, niet voldoende naar voren zijn gekomen, antwoordt de heer *Beelaerts van Blokland* als deskundige, dat men er rekening mede moet houden, dat men uitging van het idee: wij moeten de nieuwe stromingen kennen, met de oudjes hebben wij niet zo veel te maken. Het feit, dat men het met deze opvatting eens was, wees al niet op vernieuwing. Het was tot op zekere hoogte een vicieuze cirkel en dat maakte het moeilijk.

Op de opmerking, dat dit een bewijs te meer is voor de redelijkheid van de vraag, of men het beginsel van een ruimere consultatie niet iets meer voorop had moeten stellen, zodat men dan op grond daarvan genoodzaakt was geweest ook met de andere meningen meer rekening te houden, zegt de heer *Beelaerts van Blokland,* dat hij echter betwijfelt, of het enig practisch nut zou hebben gehad. Hij gelooft niet, dat het de zaak bepoedigd en vergemakkelijkt zou hebben. Speciaal in de laatste periode waren de verhoudingen inderdaad tamelijk moeilijk geworden en dat moet men daarbij vooral niet vergeten. De vraag, zoals zij hier gesteld is, zou, aldus de heer *Beelaerts van Blokland,* in theorie misschien wel een bevestigend antwoord verdienen, maar het is de grote vraag, of het in de practijk veel resultaat zou hebben opgeleverd. Hij gelooft niet, dat men er practisch iets mede bereikt zou hebben.

[1]) Bijlage 162 B.

Op 23 Februari 1945 is voor Radio Oranje een communiqué [1]) afkomstig van de Regeringsvoorlichtingsdienst, voorgelezen betreffende vorming van het nieuwe Kabinet, luidende:

„De Regeeringsvoorlichtingsdienst meldt: Het gereconstrueerde Kabinet is als volgt samengesteld: prof. mr. *P. S. Gerbrandy,* Voorzitter van den Raad van Ministers, tevens Minister voor de Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk en Minister van Justitie a.i.; mr. *E. N. van Kleffens,* Minister van Buitenlandsche Zaken; dr. *L. J. M. Beel,* Minister van Binnenlandsche Zaken; dr. *G. Bolkestein,* Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; dr. *G. W. M. Huysmans,* Minister van Financiën; *J. M. de Booy,* Minister van Scheepvaart en Visscherij, van Marine en a.i. van Oorlog; ir. *F. C. M. Wijffels,* Minister van Sociale Zaken en a.i. van Waterstaat; drs. *J. H. Gispen,* Minister van Handel, Nijverheid en Landbouw; prof. dr. ir. *J. I. J. M. Schmutzer,* Minister van Overzeesche Gebiedsdeelen; jhr. mr. *E. F. M. J. Michiels van Verduynen,* Minister zonder Portefeuille".

De Regeringsvoorlichtingsdienst meldt nader:

„Hoewel het Kabinet nog niet voltallig is, wordt reeds thans medegedeeld, dat bij de keuze der nog te benoemen Ministers zal worden gestreefd naar een nog verdere verbreeding van de basis van het Kabinet. De nieuwe Ministers zijn hedenmorgen door H.M. de Koningin benoemd en beëedigd. De ontslagaanvrage van de Ministers, die niet in het Kabinet terugkeeren, is door H.M. de Koningin aanvaard, onder dankzegging voor de, ook onder zeer moeilijke omstandigheden, aan Haar en aan den Lande bewezen vele en gewichtige diensten."

„De bezetting van de Departementen van Oorlog en van Waterstaat zal slechts zeer tijdelijk worden waargenomen door de Ministers *J. M. de Booy* en ir. *F. C. M. Wijffels.* De Minister-President hoopt ten spoedigste in de gelegenheid te zullen zijn een opdracht tot benoeming van Ministers voor deze Departementen aan H.M. de Koningin voor te leggen.

Het aftreden van dr. *H. J. van Mook* als Minister van Koloniën houdt geen verband met de algemeene reconstructie van het Kabinet, maar is geschied op de constitutioneele overweging, dat de vereeniging van de functie van Minister van Koloniën met die van Luitenant-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, welke bedoeld was slechts korten tijd te duren, voor langeren tijd onwenschelijk moet worden geacht.

Aan dr. *van Mook,* die zelf de opvatting was toegedaan, dat aan deze combinatie een einde diende te worden gemaakt, is door prof. *Gerbrandy* de keuze gelaten, welke van deze twee functies hij wenschte te blijven vervullen. Dr. *van Mook* heeft daarop na rijp beraad verzocht de functie van wnd. Luitenant-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië te mogen behouden en die van Minister van Koloniën te mogen neerleggen.

Na zijn aftreden als Minister van Marine zal luitenant-admiraal *J. Th. Furstner* zijn volledige krachten kunnen geven aan de functie van bevelhebber der zeestrijdkrachten.

Het Departement van Algemeene Zaken is vereenigd met dat van Binnenlandsche Zaken. Alle aangelegenheden het mijnwezen betreffende zijn overgebracht van het Departement van Waterstaat naar dat van Sociale Zaken.

Het vroegere Departement van Koloniën zal overeenkomstig de terminologie van de Grondwet voortaan worden aangeduid als het Departement van Overzeesche Gebiedsdeelen".

De Regeringsverklaring inzake het gereconstrueerde Kabinet, waarvan de tekst op 23 Februari 1945 door Radio Oranje werd uitgezonden, luidt als volgt:

„Zooals reeds meer dan eens is verklaard, lag het in het voornemen van het Kabinet-*Gerbrandy* af te treden bij terugkeer in het Vaderland.

Door het verloop der oorlogsgebeurtenissen werd slechts een deel van het land bevrijd en deze toestand van gedeeltelijke bevrijding duurt nog steeds voort. Dit bracht de noodzaak mede H.M. de Koningin gelegenheid te bieden het Kabinet door reconstructie in overeenstemming te laten brengen met den toestand, waarin het Koninkrijk verkeert. Deze reconstructie is nu grootendeels voltooid; personen uit het bevrijde gebied, die de bezetting hebben meegemaakt, zijn lid van het nieuwe Kabinet. Bij de reconstructie is en wordt er met name naar gestreefd het Kabinet in overeenstemming te brengen met het democratisch karakter van ons Staatsbestel en ons Volk, voorzoover dit met het oog op de beschikbare personen mogelijk was en is. Tevens heeft bij de reconstructie de bedoeling voorgezeten de geestelijke stroomingen tot uiting te brengen, welke in het Nederlandsche volk leven. Eveneens is in het Kabinet aan vertegenwoordigers van de verzetsbeweging een plaats ingeruimd, waarop deze beweging aanspraak kon maken, gezien de groote rol, die zij heeft gespeeld.

Het gereconstrueerde Kabinet ziet als hoofdtaak:

1) het mobiliseeren van alle beschikbare krachten voor een eendrachtige deelneming aan den oorlog tegen Duitschland en Japan;

2) de inschakeling van het bevrijde gebied in een krachtige hulpverleening bij de bevrijding van het geheele Rijk in Europa en in Azië;

3) het bevorderen van den opbouw van het bevrijde Zuiden.

Bij dezen arbeid zal de volle aandacht gericht zijn op de voorbereiding van een vernieuwing van het Staats- en Volksleven, zonder dat onnoodig wordt vooruit gegrepen door maatregelen van principiëelen aard. Voorzieningen van dien aard moeten wachten op de bevrijding des lands. Dit sluit geenszins maatregelen uit, gericht op het scheppen van gezondere sociale verhoudingen in het bedrijfsleven.

Het Kabinet draagt het karakter van Overgangs-Kabinet der Bevrijding. Het zal, na de geheele bevrijding van Nederland, plaats maken voor een ander. Over de concrete maatregelen, welke het Kabinet zich voorstelt te nemen volgen t.z.t. nadere mededeelingen.

Doordrongen van den grooten nood, waarin het volk verkeert, hebben de leden van dit Kabinet, met name de nieuw toegetredenen, persoonlijke- en zakelijke bezwaren terzijde gesteld, teneinde op korten termijn in dit, voor het Rijk zoo ernstige uur, al hun krachten te geven aan het gemeenschappelijke doel, de herrijzenis van een eendrachtig Koninkrijk. De Regeering rekent er op, dat ook iedere Nederlander zich geheel zal geven aan de zaak des lands. Zij verwacht, dat de bevolking van het bevrijde gebied alle dagelijksche ongemakken en moeilijkheden zal dragen, ook indien het herstel, in weerwil van aller inspanning, niet snel voorschrijdt. Aldus zal de tijdelijke scheiding, door de frontlijn ontstaan, vervagen en gevolgd worden door een hereeniging, welke sterker en inniger is dan ooit tevoren. De Regeering is zich bij dezen oproep helder bewust, dat tenslotte de verwezenlijking van dit ideaal niet kan worden bereikt door zuiver menschelijke inspanning alleen, maar dat zij afhankelijk is van de hulp van God, die tot deze inspanning roept."

De commissie is in het bezit van een bundel telegrammen [1]), gewisseld tussen de Regering te Londen en de door haar aangewezen Vertrouwensmannen in nog bezet Nederland. Daarvan hebben de volgende op de Kabinetscrisis betrekking:

[1]) Bijlage 176.

Ontvangen door Vertrouwensmannen.

„Een van *20 Februari.* Aan VM en CC. Minister-President verzoekt spoedigst inlichtingen omtrent reputatie in Nederland alsmede kaliber en bekwaamheid van *Leeuw,* die als vertegenwoordiger spoorwegstakers hierheen kwam."

Verzonden door Vertrouwensmannen.

„Br. van *1 Maart.* Vmvm aan minister-president. *de Leeuw* inzake spoorwegstaking niet te beschouwen als gemachtigde van directie of personeelsraad; had wel contact met vakvereeniging; is te goeder trouw maar zeer ambitieus en wat wisselend en wild in zijn opvattingen."

Ontvangen door Vertrouwensmannen.

„*22 Maart.* Aan VM van *Gerbrandy.* Bij reconstructie kabinet konden *Albarda* en *Tempel* onder huidige benarde omstandigheden niet worden gehandhaafd wegens hun physieke toestand. Daar ik wenschelijk achtte socialisten in kabinet vertegenwoordigd heb ik *Oldenbroek* gevraagd, doch deze moest bedanken wegens vele gewichtige en andere verplichtingen. Thans is mij aangeraden *Donker* vragen. Ik aarzel. Afgezien van de vraag of deze bereid zou zijn zou ik gaarne vrijblijvend Uw oordeel vernemen of *Donker* door U voldoende representatief wordt geacht."

Verzonden door Vertrouwensmannen.

„Br. een van *29 Maart.* VM aan *Gerbrandy. Donker* inderdaad voldoende representatief. Stellen voor *Berger* tijdelijk P.G. den Haag."

Ontvangen door Vertrouwensmannen.

„*20 April* te 13.20. Voor VM rpt VM van *Gerbrandy* rpt *Gerbrandy* stop combinatie Sociale Zaken en Waterstaat op den duur bezwaarlijk stop kan voor Waterstaat hier krijgen ir *Koomans* rpt *Koomans,* directeur havenwerken Rotterdam stop persoon hier zeer gunstig beoordeeld stop zou benoeming in Noorden instemming vinden stop omgaand bericht noodig, daar ik moet beslissen."

Verzonden door Vertrouwensmannen.

„Br. 1 van *21 April.* VM aan *Gerbrandy.* Ir *Koomans* staat qq zonder twijfel zeer goed bekend stop Benoeming zou hier als van een deskundige worden beschouwd, zonder overigens te wekken stop indruk Kabinet zoude door benoeming niet worden gewijzigd stop overige inhoud telegram bevreemding gewekt, daar hier wordt aangenomen dat ir. *Tromp* Minister van Waterstaat is."

Ontvangen door Vertrouwensmannen.

„Nr. 46 van *24 April* ontvangen 25 April 12.40. UW 191 — voor Vm — Nader overleg en uitdrukkelijk verzoek van *Koomans* hebben er toe geleid hem secretaris-generaal te maken zoodat zijn kracht ten volle aan Waterstaat gegeven wordt — Samenwerking met *Tromp* uitstekend."

82554 *(Albarda)*

Nadat aan de heer *Albarda* het telegram van 22 Maart 1945, verzonden door de heer *Gerbrandy* aan Vertrouwensmannen, was voorgehouden, zegt hij, dat de heer *van den Tempel* en hij op meer dan één wijze, ook in de Engelse pers, in The Times, hebben verklaard, dat zij zijn afgetreden wegens hun bezwaren tegen de procedure, gevolgd door het ontslag van de heer *Burger.* In die tijd was de heer *van den Tempel* wel ziek, maar met de heer *Albarda* was dat positief niet het geval. Zij hebben een gemeenschappelijk schrijven gericht aan H.M. de Koningin en aan de heer *Gerbrandy*, waarin de gronden, waarop zij ontslag vroegen, werden vermeld.

82951 *(Gerbrandy)*

Bij de Kabinetsformatie van 1945 heeft de heer *Gerbrandy* ook contact gehad met de heer *Koomans,* de directeur van het Havenbedrijf te Rotterdam, die door de linies was gekomen, en met prof. *Kaag* uit Tilburg. Met de heer *Koomans* hebber er wel besprekingen plaats gevonden over een benoeming tot Minister van Waterstaat, met de heer *Kaag* hebben er geen besprekingen plaats gevonden over een Ministersportefeuille, zelfs niet in een beginstadium. Met de heer *Koomans* is het afgesprongen om persoonlijke redenen zijnerzijds.

[1]) Bijlage 162 C.

Op 6 April 1945 houdt Minister-President *Gerbrandy* een rede [1]) voor Radio Oranje, waarin hij aankondigt, dat het nieuwe Kabinet, op één interimaat na, volledig is. De heer *Gerbrandy* zegt o.m., dat is getracht de verschillende stromingen, zoveel als de omstandigheden veroorloofden, vertegenwoordigd te krijgen. Hij denkt daarbij niet aan politieke partijen, maar eerder aan richtingen, welke zich een bedding groeven in ons volksleven. Over de volle breedte is de poging nog niet geslaagd; het oog blijft daarvoor open. Intussen, hoezeer de

leden van dit Kabinet ook komen uit verschillende hoeken van het Nederlandse volksleven, in het te voeren beleid zijn zij volkomen eenstemmig en staan zij in één gelid.

Gevolgd wordt een staatkunde, die weliswaar in grote zaken de komende Regering niet voor voldongen feiten stelt, maar die wel gedragen wordt door de gedachte, dat uit de verdrukking niet te voorschijn mogen komen geprivilegieerde machten, welke als sterke torens uitsteken boven de ruïnes van het volksleven, want de lasten moeten eerlijk verdeeld worden.

Elke invloed, aldus de rede, wordt aangewend om na de bevrijding het voedselprogramma tot het hoogste niveau op te voeren.

De bevrijding van Nederlandsch-Oost-Indië staat vooraan in de gedachten der Regering.

Wat er nog ontbreekt aan zuivering wordt aangevuld. De rechtspraak over collaborateurs zal verder bevorderd worden, met inachtneming van de beperking, die het half bevrijd zijn stelt.

De plaatselijke vertegenwoordigende organen komen spoedig.

In de internationale staatkunde wordt geijverd voor gelijkheid van alle Staten voor de internationale wet, waaraan in beginsel allen onderworpen zijn en welke een zedelijke grondslag heeft en niet alleen rust op politieke macht.

Het Militair Gezag zal overeenkomstig de opzet voor het thans bevrijde gebied ingeperkt worden, opdat het civiele gezag ruimere baan krijge en de krachten van het Militair Gezag te beter vrij komen voor het Noorden. Tenslotte verklaart de Minister-President nog, dat het voor dit Kabinet de grootste voldoening zal zijn, als het ten snelste de staf van het bestuur kan overdragen aan dat Kabinet, dat gedragen wordt door een volk, dat in zijn geheel bevrijd is en zijn mening weer in vrijheid kan uiten.

De heer *Gerbrandy* schrijft in zijn memorandum: „Heel duidelijk is ook deze bereidheid tot hartelijke samenwerking aan den dag getreden in het Kabinet, dat in Februari 1945 optrad. Gelijk uit de mededeelingen boven kan blijken, trad dit Kabinet op onder zeer moeilijke omstandigheden, nl. na een periode, waarin niet de volle kracht kon worden ontwikkeld. Desondanks werd door allen de last doelbewust aanvaard. De maatregelen tot economisch herstel, het op gang brengen van het bestuursapparaat, de organisatie van het leger, de voorziening in den nood van het straks bevrijde Noordwesten, de voorbereidingen op financieel gebied en dat van het geldwezen, de ondervanging der moeilijkheden in het mijngebied, de opzet tot verbetering van het verkeer, van de droogmaking van Walcheren, al deze en dergelijke maatregelen eischten de Ministers op, op een moment, dat er achterstand was, zodat in zeer korten tijd het noodzakelijkste moest worden gepresteerd. De eensgezindheid, waarmede getracht is dezen arbeid te volvoeren, was niet slechts bij den aanvang aanwezig, maar is tot aan het einde toe gebleven". [1])

In zijn boek zegt de heer *van den Tempel:*

> „In het nieuwe Kabinet werden geen sociaal-democraten opgenomen. De heer *van den Broek* weigerde deswege een hem opnieuw aangeboden portefeuille te aanvaarden. De heer *van den Broek* bleef zich zelf gelijk.
>
> Het nieuwe Kabinet stond waarlijk los van alle partijen. Het was dan ook in geen enkel opzicht representatief voor het Nederlandsche volk en het miste vanaf den beginne gezag en autoriteit.
>
> Het leed aan de gevolgen van zijn vitium originis.
>
> Het Militair Gezag zag zijn almacht bevestigd. De hoop op politiek avontuur bleef in sommige kringen levendig. Men moest wel een vreemde zijn in Jeruzalem om te kunnen aannemen, dat dit Kabinet sterker steun zou verleenen aan het streven naar een grondige maatschappelijke en staatkundige vernieuwing, of wel dat het meer waarborgen opleverde voor een snelle en straffe berechting van de oorlogsmisdadigers dan het afgetreden Kabinet. Gedurende eenige kostbare maanden, toen vóór alles herstel van orde — bovenal in moreelen zin — van gezag en autoriteit van de verantwoordelijke Regeering, en herstel van het vertrouwen van de breede massa des volks in eigen werkzaamheid en zedelijke kracht en in het democratisch bestel geboden was, kon de ontwrichting op bestuursgebied voortgang nemen.
>
> Verantwoordelijk voor het optreden dezer Regeering waren natuurlijk de leden, die er plaats in namen. In staatsrechtelijken zin berustte de verantwoordelijkheid in de eerste plaats bij den Kabinetsformateur. Maar is dat niet, welhaast, een spelen met woorden? Aan wie was dit Kabinet verantwoordelijk, nu de Volksvertegenwoordiging op stal was gezet?" [2])

Op 10 Maart 1945 schrijft de heer *C. J. van Lienden,* secretaris van de Sociaal-Democratische Vereeniging in bevrijd Nederland, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in het Londense Vrij Nederland [3]) o.m. het volgende:

[1]) Vgl. Prof. mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 59.

[2]) Vgl. *J. van den Tempel:* „Nederland in Londen", blz. 235.

[3]) Vgl. bijlage 163.

„Ik wil ter vermijding van elk misverstand heel kort uiteenzetten, hoe wij, democratische socialisten, staan tegenover het vraagstuk van deelneming aan de Regeering, zooals zich dit thans voordoet.

Wij zijn er van overtuigd, dat onze beweging in ons vaderland zoozeer aan kracht en invloed heeft gewonnen, dat geen enkele Regeering kan worden gevormd zonder ons, behalve natuurlijk in de situatie, waarin een Regeering de verantwoordelijkheid ontbreekt jegens een parlement, dat zulk een onvolledige Regeering onmiddellijk naar huis zou zenden. Slechts wanneer een parlement ontbreekt, kan men zeggen, dat een Regeeringsformatie is „geslaagd", terwijl zij constitutioneel een zoodanige kwalificatie niet verdient. Aangezien wij weten, dat de staatkundige leiders van ons volk, die hun verantwoordelijkheid kennen, bij het ontwerpen van het Regeeringsbeleid rekening willen houden met de politieke werkelijkheid van de sterke democratisch-socialistische beweging, behoeven wij ten aanzien van deelneming aan de Regeering slechts voorwaarden te stellen, die de fundamenteele beginselen raken, waarop onze constitutioneele monarchie is gebouwd. Als zoodanige voorwaarden zijn de volgende beschouwd:

1. geen Minister zal worden voorgedragen voor ontslag zonder voorafgaand overleg met hem en met den Ministerraad;
2. het Kabinet zal tenminste drie representatieve katholieken uit het bevrijde gebied tellen;
3. de samenstelling van de Staten-Generaal wordt onverwijld bij Koninklijk besluit geregeld om terstond na de bevrijding in werking te kunnen treden, ook indien de omstandigheden een terugkomst van de Koningin nog mochten beletten;
4. onverwijld wordt overgegaan tot instelling van Provinciale Staten en gemeenteraden in het bevrijde gebied;
5. de verhouding tusschen de Regeering en Militair Gezag wordt ten spoedigste zoodanig geregeld, dat het gezag van de Regeering verzekerd zij."

De schrijver zegt voorts: „Wanneer dan ook thans een Kabinet is tot stand gekomen, waarin de beweging voor het democratisch-socialisme geen representanten heeft, dan kan ik tot mijn diepe teleurstelling uit deze omstandigheid niet anders afleiden dan dat het niet mogelijk is geweest bij de jongste Kabinetsformatie ten aanzien van de hierboven vermelde punten uit onze constitutie, waarop de nieuwe ministers zijn beëedigd, zekerheid te verkrijgen."

Het Londense Vrij Nederland van 14 April 1945 wijdt onder de titel „De aanvulling van ons Kabinet" het volgende artikel aan de nieuwe formatie:

> „Ons Kabinet is nu zoo goed als compleet. Het is aangevuld met twee vakministers. Van „verbreeding van basis" is niets gekomen. Wij klagen daarover niet, omdat wij niet het, onder deze omstandigheden onmogelijke, mogen verlangen.
>
> In ons artikel van 3 Maart hebben wij de nieuwe Regeering, zooals zij toen reeds was samengesteld, met welgezindheid beoordeeld; vriendelijker dan in het algemeen de vrije Nederlandsche pers aan de overzijde dat gedaan heeft. Wij hebben het Kabinet als zaken-Kabinet besproken, de onmogelijkheid van een politiek principieele Regeering aanvaardende, zoolang zekere constitutioneele kwesties onoplosbaar blijven. Reeds het feit, dat geen der nieuwe Ministers zich „happig" betoond had en dat allen slechts gezwicht waren voor het argument van de behoefte des Vaderlands, dwong tot welwillend oordeel.
>
> Het was inderdaad een onpolitiek Kabinet. De twee A.R.-leden zaten er allerminst in als vertegenwoordigers van hun partij. Men weet, hoe prof. *Gerbrandy* indertijd toegetreden is tot het Ministerie-*de Geer*. De heer *Gispen* was Minister geworden, niet omdat hij A.R. was, maar ondanks dat feit. Bijgedragen tot zijn aanvaarding had het besef, dat anders drie der overige vakministers niet zouden hebben meegedaan.
>
> Van de partijvertegenwoordigers was slechts Minister *Bolkestein* overgebleven. Dat zoovele katholieken zitting namen in het Kabinet was slechts toe te schrijven aan het feit, dat de vaklieden, waaronder men zijn keus had kunnen doen, in overgroote meerderheid tot de R.K. Kerk behoorden. Zij traden niet op als leden der R.K. Staatspartij. Zij behooren bijna allen, zoo niet allen, tot de katholieken, die in de toekomst een andere politieke groepeering in ons land wenschen dan langs de lijnen der kerkgenootschappen. Tot welke groep ieder hunner in de toekomst zou wenschen te behooren is ons even onbekend, als die toekomstige indeeling zelf.
>
> Had men in dit Kabinet één of twee Ministers opgenomen om hun politieke kleur, b.v. als socialisten, dan ware daardoor niet een Kabinet op breede basis ontstaan. Wij hebben zekere pogingen daartoe met zekere bevreemding gevolgd. Er ware niets mee gewonnen dan valsche schijn en het aandeel der vakkennis in de samenstelling had er onder kunnen lijden. Wij

zagen ook niet goed, hoe iemand op principieele overwegingen had kunnen toetreden, tenzij een politicus van een richting, die in het Kabinet niet welkom geweest ware.

De twee nieuwste Ministers hebben zich ook al niet aan mastklimmen om een portefeuille bezondigd. Zij hebben zich als vaklieden ter beschikking gesteld. Al is prof. *de Quay* geen beroeps- maar reserve-officier, hij is een generaalszoon en hij kent militaire traditie. Dat heeft hem lange aarzeling doen overwinnen. Er is dus geen reden hem met minder welgezindheid te begroeten dan onze andere Ministers.

Toch moeten wij, wat wij het geval-*de Quay* zouden willen noemen, in openhartige beschouwing nemen. Wij gelooven, dat dit noodig is ter vergemakkelijking van de positie van dezen Minister. Het is niet onwaarschijnlijk, dat er uit zekere hoeken van de ondergrondsche beweging in ons land — in het bijzonder in het Noorden — en ook van den kant van politici van gezag, een storm tegen zijn benoeming zal opsteken. Deze kan slechts worden bezworen, doordat men de waarde der feiten, die zullen worden aangevoerd, bij voorbaat in rondborstige beschouwing neemt. Aan dezen eisch heeft de radiorede van onzen Premier over zijn nieuwen Collega — wij begrijpen dat opperbest — niet voldaan. Ergens moet de verwachte critiek gesignaleerd en vierkant onder de oogen worden gezien. Dat kan de zaak en de positie van dezen nieuwen Minister slechts ten goede komen.

Prof. *de Quay* is een der drie mannen, die den stoot hebben gegeven tot oprichting van de Nederlandsche Unie. De N.U. is in de practijk een nuttig instituut gebleken. Honderdduizenden, die zich niets om haar theorie bekommerden, hebben er de organisatie in gevonden, die hen een tijd lang in de gelegenheid heeft gesteld in het openbaar de N.S.B. te bestrijden en soms zelfs N.S.B.-ers gezond af te rossen. Ons hart was met hen.

Maar met de oprichting was het anders gesteld. Men zocht het in compromis. Bewust, na grondige discussie met anderen, werd in het program de terugkeer van Oranje en zelfs herstel der onafhankelijkheid ter zijde gelaten. Een der drie mannen, mr. *Linthorst Homan,* ging zoover, in wanhoop, den wensch te verkondigen, dat Duitschland met niet meer dan 3 : 2 winnen zou. Prof. *de Quay* zelf wordt verweten, dat hij Winterhulp en Arbeidsdienst aanbevolen heeft. Dat was echter in 1940, toen velen nog niet beseften, wat hun weldra duidelijk zou worden.

Wij achten dit geen afdoende disqualifacatie meer; tenminste niet voor een niet-leidende positie in een zaken-Kabinet. Menigeen kan men niets verwijten, omdat hij *niet,* zooals prof. *de Quay* ten zeerste gedaan heeft, zich druk heeft gemaakt om het Vaderland te dienen zooals hem dat noodig leek. Wij halen, in dit verband, met instemming een zinsnede aan uit de rede, waarover Minister *Burger* zoo deerlijk is gestruikeld: „Nauwelijks is van beteekenis de vraag, of goedwillende en goedbedoelende Nederlanders van tijd tot tijd niet geslaagd zijn in het vinden van de juiste houding tegenover den vijand en, mede door hem zelf betreurde, fouten hebben begaan." Deze oud-minister heeft nu wellicht niet zonder grimmige voldoening opgemerkt, hoe zijn inzicht toepassing heeft gevonden!

Dit „betreuren" is, naar wij mogen aannemen, ook op prof. *de Quay* toepasselijk. Voor de deugden van de spontane beweging, die hij heeft helpen ontketenen, hebben de Duitschers hem hard aangepakt. En het bedenkelijke program van de N.U. moet ver achter hem liggen.

Dat dit laatste zoo is, moet men wel opmaken uit zijn aanvaarding van het Ministerschap. In dat program verklaarde de Unie immers, naast allerlei dat zeer bedenkelijk klinkt, „*niet te willen zijn een schuilplaats voor degenen, die in bedekten vorm het vroegere politieke systeem wenschen voort te zetten*". (Vrij Nederland 2. XI. 1940, blz. 315). Nu is hij in de gelederen getreden van hen, die met deze woorden de wildernis werden ingestuurd.

Zeker, alle Ministers willen wel een verbetering van onze democratische techniek, maar geen hunner zal te vinden zijn voor een aantasting van het systeem zelf. Allerminst onze Premier. Wij durven er voor instaan, dat prof. *de Quay* niet Minister van Oorlog is geworden om zijn collega's met hun systeem op te blazen."

§ 3. *Samenvatting en conclusies*

Aan het begin van dit hoofdstuk heeft de commissie een aantal omstandigheden opgesomd, welke geheel of voor het grootste gedeelte waren ontrokken aan de invloed van het Kabinet of van de afzonderlijke Ministers en die toch van betekenis zijn geweest voor de ondergang van het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Zij vormen de achter-

grond, waartegen de Kabinetscrisis, die door enige andere factoren acuut is geworden, zich heeft afgespeeld. Deze laatste factoren worden gevonden in de problemen, waarvoor het Kabinet, afgezien van enige andere incidenten, welke in die tijd plaats vonden, meer direct werd gesteld.

Uit de afgelegde verklaringen is gebleken, dat de voornaamste van deze problemen waren:

1) de positie van de Staten-Generaal, waarbij in die tijd in het bijzonder acuut was de vraag, of een regeling met betrekking tot de Staten-Generaal te Londen tot stand moest worden gebracht dan wel of men daarmede moest wachten, totdat na de bevrijding ook consultatie in Nederland kon plaats vinden;

2) de verhouding Regering—Militair Gezag;

3) de noodzakelijkheid om te komen tot een reorganisatie van het Kabinet in die zin, dat de samenstelling ervan meer zou beantwoorden aan het feit, dat het deel van het land, dat overwegend katholiek was, bevrijd was, terwijl in het Kabinet op dat moment geen katholieken zitting hadden.

De commissie is van mening, dat de eerste twee problemen weliswaar zeer moeilijk lagen, doch dat het niet helemaal uitgesloten is te achten, dat men in de kring van het Kabinet met betrekking daartoe tenslotte nog tot een aanvaardbare oplossing zou zijn gekomen.

Over de inhoud van het wetsbesluit inzake de Staten-Generaal was men het na zeer lange strijd eens geworden. Het was alleen niet mogelijk op dat moment de koninklijke sanctie, die voor de afkondiging nog nodig was, te verkrijgen. De commissie heeft reeds in § 9 van hoofdstuk XI te kennen gegeven, dat zij het standpunt van het Kabinet in deze betwistbaar acht. Uit het bezette gebied kwamen bij voortduring duidelijke en dringende stemmen om te betogen, dat met betrekking tot de Staten-Generaal na de bevrijding eerst raadpleging van leidende figuren in Nederland moest plaats vinden. De Regering te Londen heeft zich altijd te veel op het standpunt gesteld, dat zij over de positie van de Staten-Generaal na de bevrijding een beslissing moest nemen, waarbij zij, naar de mening van de commissie, uit het oog heeft verloren, dat de Staten-Generaal naast de Regering een taak op gelijk niveau hebben. Het zou dan ook tot wel zeer onaangename consequenties hebben geleid, indien ten aanzien van de volksvertegenwoordiging te Londen een wetsbesluit zou zijn tot stand gekomen, dat na de bevrijding, op grond van bij terugkomst in Nederland gebleken bezwaren, door een ander besluit vervangen had moeten worden. De commissie meent dan ook, dat de kracht der feiten ten aanzien van de vraag, of een regeling voor de Staten-Generaal al dan niet te Londen moest worden vastgesteld, wel zo sterk zou zijn geweest, dat hier een oplossing had kunnen worden gevonden zonder dat het per se tot een Kabinetscrisis op dit punt had behoeven te komen.

Ook inzake het probleem van de verhouding van de Regering tot het Militair Gezag was wellicht nog een oplossing te vinden geweest. Het is waar, dat het Kabinet over dit vraagstuk niet eenstemmig was. Een aantal Ministers, in het bijzonder zij, die in het bevrijde Zuiden met het Militair Gezag moeilijkheden hadden ondervonden, wensten in de tegenover de chef staf te nemen maatregelen zeer ver te gaan; anderen gevoelden de noodzaak daarvan in mindere mate. In het bijzonder was er ook een tegenstelling op dit punt tussen de Minister van Oorlog — die voor de commissie heeft verklaard, dat hij meestal de zijde van het Militair Gezag koos, hetgeen een van de redenen was, waarom geen eensgezinde politiek mogelijk was — en de meeste andere Ministers. Toch valt niet te ontkennen, dat men in de loop van Januari 1945 wegen aan het bewandelen was, waarlangs het bereiken van een eenstemmige oplossing niet uitgesloten behoefde te zijn. De commissie denkt hierbij aan de brief van 19 Januari 1945 van de Voorzitter van de Raad van Ministers aan generaal *Kruls*, waarin ten aanzien van diens verhouding tot de Regering de puntjes op de i werden gezet en aan de nota van 26 Januari 1945 van de Ministers van Oorlog en van Algemene Zaken, waarin voorstellen werden gedaan om de invloed der afzonderlijke Ministers op de gang van zaken bij het Militair Gezag te vergroten.

De hier geschetste opvatting van de commissie vindt steun in de mededelingen van de heer *Gerbrandy*, die verklaard heeft, dat het er enerzijds in Januari 1945 alle schijn van had, dat het probleem inzake de Staten-Generaal op de meest soepele manier zou worden opgelost en dat in het Kabinet een formulering van het vraagstuk was verschoven naar een minimaal verschil en dat men het er anderzijds over eens was geworden, dat men niet moest overgaan tot ontslag van generaal *Kruls*, doch de moeilijkheden met hem moest afdoen op de wijze, als in de brief van 19 Januari 1945 door de Voorzitter van de Raad van Ministers is geschied. De commissie heeft reeds in haar conclusies bij hoofdstuk XII gezegd, dat zij deze wijze van afdoening niet de juiste acht, omdat h.i. ontslag had moeten zijn

verleend, doch dit doet niets af aan het feit, dat in het Kabinet overeenstemming over de toen gevolgde methode was bereikt.

De commissie ziet dan ook de directe aanleiding voor het ontslag van het Kabinet veel meer in het derde hierboven vermelde probleem. Na de bevrijding van het Zuiden toch begonnen zich factoren van politieke aard te ontwikkelen, die op de samenstelling van het Kabinet niet zonder invloed konden blijven. Een gebiedsdeel met een bevolking van ongeveer 2 millioen zielen was bevrijd en in deze bevolking ontstond vanzelfsprekend de drang om invloed op het Regeringsbeleid uit te oefenen, hetgeen bij gebrek aan vertegenwoordigende lichamen alleen bereikt kon worden door wijziging in de samenstelling van het Kabinet. Dit probleem werd mede daarom acuut, omdat, na het uittreden van de Ministers *Kerstens* en *van Angeren,* het Kabinet geen enkele katholieke Minister meer had, terwijl de bevolking van het bevrijde gebied overwegend katholiek was.

Bedoelde drang uit het bevrijde Zuiden kwam op verschillende wijzen te Londen tot uiting. Hoewel dit alles moeilijk tot in bijzonderheden na te speuren is, meent de commissie toch wel te kunnen zeggen, dat besprekingen als daar gevoerd zijn door de heren *de Quay* en *Beel* grote invloed hebben uitgeoefend. De voorstelling van zaken, die door importante vertegenwoordigers uit het bevrijde gebied naar Londen werd overgebracht, was er niet een, waarbij te kennen werd gegeven, dat het nodig was, dat de katholieken als een fractie gelijk de andere aanspraak op een evenredige vertegenwoordiging in het Kabinet hadden, maar veeleer een conceptie, die ontleend was aan de opvattingen, die destijds door de Nederlandse Volksbeweging het duidelijkst vertolkt werden. Het was de conceptie van de vernieuwing, die, met behoud van de geestelijke verschillen, toch zeer sterk de gedachte aan eenheid naar voren bracht en daardoor zich noodzakelijk moest richten op het optreden van een Kabinet van dienovereenkomstige samenstelling. Een Kabinet dus, waarin, zoals de terminologie van die dagen luidde, de geestelijke en maatschappelijke stromingen vertegenwoordigd zouden zijn, doch waarin voor vertegenwoordigers van politieke partijen als zodanig geen plaats was, een Kabinet dus van *personen,* die dragers van de vernieuwingsgedachte genoemd konden worden. Deze conceptie drong in de laatste maanden van 1944 en de eerste maanden van 1945 in steeds sterkere mate tot Londen door. Het bekende Eindhovense adres van 2 November 1944, dat te Londen zoveel opzien baarde, was er een uiting van en de 17 personen, die einde Januari 1945 ter voorlichting van de Koningin naar Londen gingen, waren weliswaar specialisten op velerlei gebied, maar allen voorstanders van de vernieuwingsgedachte. Personen, die een andere kijk hadden op de toekomstige ontwikkeling in Nederland en die met name van oordeel waren, dat de politieke partijen daarbij spoedig weer een rol zouden spelen, bevonden zich in deze delegatie niet.

Tegenover die conceptie, die consequent bij verschillende gelegenheden naar Londen werd uitgedragen, was de positie van het Kabinet in Januari 1945 wel uiterst moeilijk. De Minister van Koloniën vertoefde vrijwel doorlopend in het Verre Oosten, twee andere Ministers, de heren *van den Tempel* en *van den Broek,* van wie de laatste twee departementen beheerde, waren ernstig ziek. De andere leden van het Kabinet waren verwikkeld in langdurige discussies over problemen, met betrekking waartoe het bijzonder moeilijk was om tot eensgezindheid te komen. Een dier problemen was een gezagscrisis, welke was ontstaan tussen de Regering en de chef staf M.G., in welke gezagscrisis de Regering een uitermate slappe houding aannam. Was het wonder, dat zulk een Kabinet tegenover de eensgezind opdringende krachten uit het bevrijde Zuiden een zwakke tegenspeler was?

Tegenover deze aandrang uit het Zuiden heeft het Kabinet — en dit blijkbaar eensgezind — de houding aangenomen, dat, waar de zoëven omschreven leemten in het Kabinet een reconstructie wenselijk deden zijn, die reconstructie dienstbaar gemaakt kon worden om de opengevallen plaatsen door enige prominente figuren uit het bevrijde Zuiden te doen bezetten. Verder wilde het Kabinet niet gaan. Het was van oordeel, dat de oude kern, eventueel aldus aangevuld met figuren uit het Zuiden, na de bevrijding naar Nederland behoorde terug te keren.

De geschiedenis van de ondergang van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* is dan ook, naar de mening van de commissie, te herleiden tot de strijd tussen de beide hier geschetse visies — die van de vertegenwoordigers van het bevrijde Zuiden en die van het Kabinet — over de mate, waarin het Kabinet vernieuwd moest worden. Deze strijd is door het Kabinet verloren. Toen bleek, dat de reconstructie in de beperkte zin van het doen bezetten van enige openkomende plaatsen door figuren uit het bevrijde Zuiden niet mogelijk was, is de collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet gevolgd. Ook toen werden nog niet alle stellingen prijsgegeven, want uit de

afgelegde verklaringen blijkt wel, dat het Kabinet de collectieve ontslagaanvrage niet heeft ingediend om tot een algehele vernieuwing van het Kabinet te komen, doch alleen in de verwachting, dat daardoor een reconstructie, als door het Kabinet bedoeld, wellicht gemakkelijker zou worden.

De collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet valt nagenoeg samen met het verlenen van ontslag aan Minister *Burger* en de kort daarop, in verband daarmede, gevolgde ontslagaanvrage van de heren *Albarda* en *van den Tempel*. Het is de commissie niet gelukt duidelijk vast te stellen welk verband er precies tussen deze gebeurtenissen en de collectieve ontslagaanvrage van het Kabinet heeft bestaan. Nochtans meent zij te kunnen aannemen, dat door bedoelde gebeurtenissen het standpunt van het Kabinet — reconstructie en geen algehele vernieuwing — niet zal zijn versterkt.

Uit het voorgaande volgt, dat de commissie niet kan aanvaarden de opvatting, welke door een aantal gewezen Ministers voor haar is vertolkt, als zoude de werkelijke oorzaak van het ontslag van het Kabinet gelegen zijn in het geschil, dat tussen de Regering en het Militair Gezag bestond. De visie van deze getuigen is, dat het M.G. de hand zou hebben gehad in de ondergang van het Kabinet en zij menen dit te kunnen adstrueren met het feit, dat de Ministers, die het sterkst tegen het Militair Gezag gèopponeerd hebben, niet in het Kabinet zijn teruggekeerd, terwijl een aantal van de Ministers uit het Zuiden, die in het nieuwe Kabinet-*Gerbrandy* zijn gekomen, nauwe relaties met het Militair Gezag had. De commissie is van oordeel, dat deze ter adstructie aangevoerde feiten meer zijn te beschouwen als coïncidenties en dat de werkelijke reden van het aftreden van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* een gevolg is van de ontwikkeling der tegenstellingen, welke de commissie hierboven heeft beschreven. De commissie heeft bovendien ook in het geheel niet de indruk, dat de invloed van generaal *Kruls* in de politieke sferen, waarin over het lot van het Kabinet beslist werd, zo groot is geweest, dat hij belangrijke invloed in een eventueel door hem gewenste zin zou hebben kunnen uitoefenen.

Het valt niet te ontkennen, dat de Kabinetscrisis van 24 Januari 1945 op een zeer ongelegen moment is gekomen, waardoor aan het Nederlandse belang geen goed is gedaan. Het was een tijdsgewricht, waarin wij zeer grote behoefte aan een krachtige Regering hadden. Intussen ging er ook de laatste maanden voor zijn aftreden van het Kabinet niet veel kracht meer uit, op grond van de omstandigheden, waaraan de commissie in de verschillende hieraan voorafgaande hoofdstukken herhaaldelijk aandacht heeft moeten wijden. Daarna heeft het nog een maand geduurd, eer het tweede Kabinet-*Gerbrandy* geformeerd werd en dit is op het laatst nog vrij plotseling moeten gebeuren, omdat de Kabinetsformateur voor belangrijke besprekingen met geallieerde autoriteiten niet langer slechts een demissionnair Kabinet achter zich kon hebben.

Deze formatie is tenslotte toch nog een compromis geworden tussen de verlangens van het bevrijde Zuiden en de gedachte, waardoor het afgetreden Kabinet met betrekking tot een eventuele reconstructie werd geleid. Niet de heer *de Quay*, doch de heer *Gerbrandy* kreeg de opdracht tot formatie, kennelijk met het oog op de handhaving van de continuïteit, in het bijzonder tegenover de geallieerden. De belangen der continuïteit hebben ertoe geleid, dat bovendien ook nog een aantal Ministers van het afgetreden Kabinet in het nieuwe zijn overgenomen. Dit waren, met uitzondering van de heer *Bolkestein*, de Ministers, wier taak hen voortdurend in aanraking met de geallieerden had gebracht. Ook het tweede Kabinet-*Gerbrandy* stond, gelijk het eerste, op het standpunt, dat het na de algehele bevrijding des lands zou aftreden.

Voor de heer *Gerbrandy* zal deze Kabinetsformatie zonder enige twijfel een hoogst onaangename taak zijn geweest. Enerzijds had hij zich solidair verklaard met de leden van het afgetreden Kabinet met betrekking tot het standpunt, dat alleen een reconstructie — opneming van enkele nieuwe Ministers — aanvaardbaar was. Voor die collega's moet het resultaat van zijn formatie, waarbij in veel sterkere mate vernieuwing plaats vond dan zij bedoeld hadden, een teleurstelling zijn geweest. Anderzijds heeft de heer *Gerbrandy* niet kunnen of willen voldoen aan de drang, die uit het bevrijde Zuiden kwam om tot een volledig nieuwe ploeg te komen. Ook hier moet het resultaat van zijn formatie teleurstelling hebben gewekt. Toch kan de commissie, gezien de uitermate moeilijke omstandigheden, waarin Nederland zich op dat ogenblik, met de bevrijding voor de boeg, bevond, begrijpen, dat de heer *Gerbrandy* de opdracht tot Kabinetsformatie heeft aanvaard en deze, wat betreft de verhouding tussen oude en nieuwe leden, op de hierboven vermelde wijze heeft vervuld.

Een punt, dat in de gedachtenwisseling met betrekking tot de formatie van het tweede Kabinet-*Gerbrandy* herhaalde malen ter sprake is gekomen, is de wijze, waarop de Kabinetsformateur zijn uitnodigingen heeft geformuleerd. Hij heeft zich daarbij tot de door hem aangezochten uitsluitend als personen gewend, daarbij er naar strevend om zoveel mogelijk de geestelijke en maatschappelijke stromingen — dus overnemende de terminologie van de vernieuwingsgedachte van die tijd — in zijn Kabinet op te nemen. Hij heeft zich daarbij uitdrukkelijk gedistancieerd van personen, die beschouwd konden worden of zichzelf wensten te beschouwen als vertegenwoordigers van politieke partijen. Hoewel de commissie de indruk heeft, dat de heer *Gerbrandy* zelf de belangrijkheid van politieke partijen in dat tijdsgewricht niet zo hoog aansloeg, heeft hij toch, naar haar mening, hiermede wel gepoogd te blijven in de sfeer van de nieuwe aanwas van zijn Kabinet.

Dit is de reden geworden, waarom hij in dit Kabinet geen sociaal-democraten heeft kunnen opnemen. De sociaal-democratie toch had zich in het bevrijde Zuiden reeds georganiseerd, niet als politieke partij, doch als een politieke beweging, in afwachting van de na de bevrijding over het verdere lot van de partij te nemen beslissingen. De door hem uitgenodigde sociaal-democraten — misschien met uitzondering van de heer *Oldenbroek* — hebben zich bij de besprekingen met de heer *Gerbrandy* op het standpunt gesteld, dat zij niet uitsluitend als personen in het Kabinet wensten te worden opgenomen, doch dat daarbij ook rekening moest worden gehouden met hun politieke visie, die in concreto haar neerslag vond in de formulering van een aantal desiderata, onder meer betrekking hebbende op de regelingen voor de vertegenwoordigende lichamen en de verhouding van de Regering tot het Militair Gezag. Wanneer de heer *Gerbrandy* het betreurt, dat hij geen sociaal-democraten in zijn tweede Kabinet heeft kunnen krijgen, dan moet de oorzaak daarvan, naar de mening van de commissie, in dit verschil in uitgangspunt gevonden worden.

Op 23 Februari 1945 was het tweede Kabinet-*Gerbrandy* geformeerd, doch er bleven nog drie plaatsen onbezet, nl. Justitie, Oorlog en Waterstaat. De heer *Gerbrandy* heeft nadien bij de verdere aanvulling van zijn Kabinet nog pogingen gedaan om een of meer sociaal-democraten daarin opgenomen te krijgen, welke pogingen op grond van de zojuist geschetste tegenstellingen schipbreuk hebben geleden, waarbij bovendien nog kwam, dat de vertegenwoordigers van het bevrijde Zuiden als representanten van de vernieuwingsgedachte bezwaar hadden tegen de opneming van sociaal-democraten, die van het bovenvermelde andere gezichtspunt uitgingen.

Een en ander heeft ertoe geleid, dat de heer *Gerbrandy* tenslotte de heer *de Quay* als Minister van Oorlog en de heer *Tromp* als Minister van Waterstaat in zijn Kabinet heeft opgenomen, terwijl hij zelf de portefeuille van Justitie a.i. bleef waarnemen.

De opneming van de heer *de Quay* in het Kabinet heeft de commissie verwonderd. De heer *de Quay* toch was een van de leden van het Driemanschap van de Nederlandse Unie, waartegen dusdanige bezwaren, op grond van de door de Nederlandse Unie tijdens de bezetting gevoerde politiek, bestonden, dat alom de opvatting heerste, dat naar de faits et gestes van de leden van het Driemanschap na de bevrijding eerst een onderzoek moest worden ingesteld. Het is, naar het oordeel van de commissie, geen daad van wijs beleid van de heer *Gerbrandy* geweest, dat hij, terwijl dit onderzoek nog komen moest, de heer *de Quay* in zijn Kabinet heeft opgenomen en dan nog wel in de functie van Minister van Oorlog, als hoedanig het Militair Gezag, dat in belangrijke mate belast was met de zuivering op alle mogelijke gebieden, onder hem ressorteerde.

XVIII. De kwestie-van Heuven Goedhart

§ 1. *Inleiding*

In een tweetal in 1948 verschenen brochures [1]) heeft de heer *H. A. Lunshof* een aantal beschuldigingen geuit tegen mr. *G. J. van Heuven Goedhart,* Minister van Justitie in het eerste Kabinet-*Gerbrandy*.

In de eerste brochure stelt de schrijver op blz. 34 e.v. het volgende:

„Aan een lid van de Londense Regering werd uit Paroolkringen telegrafisch gevraagd, hoe het eigenlijk met de behartiging van hun belangen stond. Er zijn over en weer telegrammen gestuurd, waaraan het leven van boodschappers is gewaagd, die niets anders inhielden dan discussies over de onteigening van „De Telegraaf" en zijn machinerieën. Laat dit toenmalige lid van de Regering toestemming vragen de telegrammen tussen hem, qualitate qua, en de Paroolgroep te publiceren. Het lid, dat wij op het oog hebben, was belanghebbende bij „Het Parool". Hij had rancune tegen „De Telegraaf", die hem eens had ontslagen. Daardoor heeft hij iets gedaan, wat geen regeerder moet doen, daardoor heeft hij het vermoeden van onoirbaarheid op zich geladen. Financieel geïnteresseerd in „Het Parool", fel gekeerd tegen „De Telegraaf", vervuld met wraakzucht tegen de *Holderts,* lijkt het, dat deze Minister onvoorzichtig heeft gehandeld. In Genève heeft Mr. *van Heuven Goedhart* op de conferentie voor de vrije pers onze Nederlandse naam op dit stuk geen eer aan gedaan, door voor te stellen, het publiceren van geheime stukken te bestraffen.

Was het misschien angst, die hem er toe dreef? Angst, dat men de telegrammen eens op tafel zou gooien, waarmee hij de illegaliteit bewerkte en voorbereidingen trof voor de confiscatie van „De Telegraaf"? Het zijn geen beweringen, die ik schrijf. Ik heb een stuk vóór mij. Een geheim document. Daarin wendde, tegen het verbod van de Regering, de nu ex-Minister geworden Mr. *van Heuven Goedhart* zich tot een illegaal vriendje van „Het Parool". Woordelijk heet het:

„Ik meen te kunnen zeggen, maar ik weet natuurlijk van jullie plannen niets af, dat het oude plan Amsterdam, maar dan zonder het Utrechtse staartje, alleszins uitvoerbaar wordt. Jullie pretentie t.a.v. gebouwen en machines vindt in officiële kringen weerklank. Dat loopt dus wel. Ik verlang er naar, mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden. Ik heb voortdurend, sedert mijn situatie moeilijker werd, *Hans* in vertrouwen gehouden."

Hans, de heer W., is thans commissaris van „Het Parool".

Nederlandse volk, zo zijt gij behandeld, terwijl gij dacht, dat men zich diepe zorgen maakte over uw ellende, terwijl gij hongertochten organiseerde, terwijl uw zonen gefusilleerd werden, scheen men daarginder geen andere zorgen te hebben, dan de opzet te verwezenlijken, in het bezit van een groot gebouw en aan prachtige machines te komen. Terwijl gij hier crepeerde, ontbrandde daarginds de strijd om posities en betrekkingen. Terwijl gij God om hulp smeekte, maakten lieden misbruik van Uw toestand, door op de grofste onwaarachtigste, en knoeierigste wijze, eigen politieke doeleinden na te streven, en eigen belangen te bevredigen. Zulke mensen hebben in de hoge overheid gezeten, die Nederland in de allermoeilijkste tijd van zijn geschiedenis diende te besturen. Op Uw bleke gezichten, waar de nog steeds dreigender wordende bezetter de doodskleur joeg, was slechts ontsteltenis te lezen. Maar zij, in veiligheid gezeten, wel-doorvoed, en wel-gekleed, voerden hun England-Spiel met sinistere bedoelingen en op een wijze, die ons recht verkrachtte. In zekere Londense kringen heeft de opzet gehuisd, zich van „De Telegraaf" meester te maken. Die opzet blijkt daaruit, dat men onze normale wetgeving buiten werking stelde, en dat men, toen het uur van de bevrijding was aangebroken, geen waarlijke rechters, maar andermaal belanghebbenden met de zuivering belastte. Men handelde volgens het oude recept, eerst het recht aantasten, en dan de rechters."

[1]) *H. A. Lunshof:* „Vlag halfstok".
H. A. Lunshof: „Als dieven in de nacht".

In het „Woord vooraf", gedateerd de 14de September 1948, van de tweede brochure zegt de schrijver:

„Den 25ste Juni 1948 dagvaardde Mr. *G. J. van Heuven Goedhart* mij in kort geding voor de president van de arrondissementsrechtbank te Amsterdam, daar hij voornemens was tegen mij, terzake van belediging en onrechtmatige daad, een vordering voor de gewone rechter in te stellen. Waar zulk een rechtsgeding, aldus stelde hij, geruime tijd in beslag neemt, vroeg Mr. *van Heuven Goedhart* een verbod van de president van de door mij geschreven brochure „Vlag Halfstok".

De president wees deze eis af, overwegende dat hetgeen Mr. *van Heuven Goedhart* naar voren bracht om de beweringen van de schrijver van de brochure te logenstraffen, hem niet voldoende voorkwam om op de beslissing van de gewone rechter vooruit te lopen, naar wie hij de zaak verwees. Mr. *G. J. van Heuven Goedhart* heeft echter geen eis bij de gewone rechter ingesteld.

Ik meen thans verplicht te zijn een deel van het materiaal dat ik aan de rechter, ten bewijze van mijn beweringen, had willen overleggen, te publiceren.

Waar Mr. *van Heuven Goedhart* mij niet in staat stelt, hoewel hij zich daartoe had verplicht, de gewone rechter te laten oordelen, appelleer ik thans aan de andere rechter, aan het vrije, Nederlandse volk."

Op 18 Juni 1948 had mr. *G. J. van Heuven Goedhart* intussen aan de heer *H. A. Lunshof* het volgende geschreven:

„Ik heb kennis genomen van een schotschrift, door u gepubliceerd onder de titel „Vlag halfstok", een studie in onrecht, met name ook van hetgeen daarin op blz. 34 enz. tegen mij wordt geïnsinueerd.

U hebt op de bij u gebruikelijke wijze en vermoedelijk met juridisch advies uw betoog zo gehouden, dat het geen aangrijpings-punten oplevert voor een aanklacht wegens smaadschrift. Ware dat anders, ik zou uiteraard niet nalaten zulk een klacht in te dienen. Onder de gegeven omstandigheden bepaal ik mij er toe vast te stellen, dat ik op geen enkele wijze iets, wat dan ook, in Londen heb verricht om iets, wat dan ook, ten behoeve van Het Parool te bereiken; dat ik het — ik zou willen zeggen uiteraard — nooit in mijn hoofd heb gehaald het leven van enige boodschapper te wagen voor enig belang van particuliere aard; dat ik onmiddellijk na mijn optreden als Minister aan mijn vrienden heb doen weten — hetgeen professor *Gerbrandy* bekend is en hetgeen hij stellig gaarne zal bevestigen — voor enigerlei functie bij een dagblad na de oorlog niet beschikbaar te zullen zijn; dat ik eerst op 1 September 1945 na herhaalde weigering en na herhaalde aandrang van mijn vrienden een functie bij Het Parool heb aanvaard; dat ik op geen enkele wijze financiëel bij Het Parool was of ben geinteresseerd anders dan doordien ik als hoofdredacteur word gesalarieerd; dat de oud-Minister *Burger* te allen tijde bereid is te verklaren, dat noch ik, noch het destijds door mij beheerde Departement, zich op enigerlei wijze heeft beziggehouden met het Londense persbeleid, dat voor rekening van de heer *Burger* lag; dat het door u als geheim document geciteerde briefje, dat u vermoedelijk door uw vrienden van het voormalig Bureau Inlichtingen in handen is gespeeld, niets anders doet dan het feit constateren, dat de toenmalige Regering bereid was oud-illegale bladen de mogelijkheid tot legale verschijning te geven; dat ik omtrent de technische verschijningsmogelijkheden van Het Parool nimmer met enige autoriteit enig gesprek heb gevoerd, laat staan daarop enige invloed heb uitgeoefend en dat ik de diepstmogelijke verachting heb voor de wijze, waarop gij zelfs God ten tonele voert om tegenstelling te maken tussen de ellende van het Nederlandse volk in de hongerwinter en de vieze en verachtelijke politiek, die ik zou hebben gevoerd, een politiek, waarvan u in het geheel niets weet, waarnaar u nimmer enig redelijk onderzoek hebt gedaan en die geen enkel element bevat, waarvoor ik mij geneer of te generen heb. Overigens zal ik in het openbaar op het vieze product van uw overeenkomstige geest niet reageren, daar ik de gelegenheid zal vinden mij te verantwoorden jegens de Parlementaire Enquêtecommissie, die daarop recht heeft. Intussen kunt u aan dit briefje alle publiciteit geven, die u wenselijk voorkomt.

Afschrift van dit briefje gaat naar prof. *Gerbrandy* en naar de Parlementaire Enquêtecommissie."

32979 ***(van Heuven Goedhart)***

In het voorwoord van de tweede brochure „Als dieven in de nacht" zegt de schrijver, aldus verklaart de heer *van Heuven Goedhart* aan de commissie, dat hij, *van Heuven Goedhart,* niet de moed

heeft gehad om de normale rechter te adiëren over de beschuldigingen, welke de schrijver tegen hem heeft ingebracht. De heer *van Heuven Goedhart* heeft het afschrift van een brief van zijn raadsman, mr. *Jolles,* aan de advocaat van de heer *Lunshof*, welk geschrift de heer *Lunshof* bekend moet zijn en waaruit de heer *van Heuven Goedhart* het volgende citeert:

„Bij pleidooi in kort geding wees ik (*Jolles*) erop, dat het de taak van de Parlementaire Enquêtecommissie is het Londens beleid te onderzoeken en dat cliënt *(van Heuven Goedhart)* genoemde commissie dan ook verzocht heeft zo spoedig mogelijk het onderzoek naar zijn gedragingen ter hand te nemen en te voltooien. Hangend dit onderzoek acht ik (*Jolles*) de brochures onjuist, maar meen ik, dat cliënt (*van Heuven Goedhart*) zich ook, indien enigszins mogelijk, van het entameren van een proces dient te onthouden, een opvatting, waarbij cliënt zich heeft aangesloten. De houding van de cliënt betekent dus slechts uitstel, doch geen afstel.

Steeds gaarne
t.t.
Jolles."

Dat is dus, naar de smaak van de heer *van Heuven Goedhart,* afdoende weerlegging van het voorwoord van *Lunshof*, waarin hij zegt: deze mijnheer heeft mij bij kort geding gedagvaard; hij heeft zijn gelijk niet gekregen en nu bestaat hij het niet om de procedure in de hoofdzaak te beginnen. Mr. *Jolles* heeft daaromtrent aan de raadsman van de heer *Lunshof* te rechter tijd de nodige motivering gegeven, die, ofschoon uiteraard aanvechtbaar, aan de heer *van Heuven Goedhart* voor de betrokkene afdoende lijkt.

Bij schrijven van 1 Juli 1948 gaf de heer *van Heuven Goedhart* aan de commissie te kennen, dat hij er aanspraak op meende te mogen maken, dat de commissie te zijner tijd de in de kort tevoren verschenen brochure van de heer *Lunshof* tegen hem gerichte beschuldigingen grondig onderzoekt. Dit verzoek heeft hij herhaald bij zijn verhoor door de commissie op 28 Juli 1948.

Op 5 October 1948 schreef mr. *G. J. van Heuven Goedhart* aan de voorzitter der Parlementaire Enquêtecommissie o.m. het volgende:

„Ik heb u verzocht naar de beschuldigingen, die *H. A. Lunshof* thans opnieuw tegen mij openbaar maakt, een grondig onderzoek te doen en het resultaat daarvan gemeengoed te maken. Dat vroeg ik Uwe Commissie al, voordat *H. A. Lunshof* zijn eerste brochure wereldkundig maakte.

Ik herhaalde mijn verzoek, toen Uwe commissie mij hoorde. Ik herhaalde het nog eens in mijn brief van 22 September en tenslotte in mijn telegram, dat door deze brief wordt bevestigd. Ik heb van Uw onderzoek niets te vrezen en alles te verwachten. Ik zal nl. onweerlegbaar aantonen, dat ik op generlei wijze ooit het mij toevertrouwde hoge ambt van Minister van Justitie voor enigerlei actie of activiteit tegen De Telegraaf gebruikte of misbruikte; dat ik nimmer één mensenleven in de waagschaal stelde terwille van enig belang of enig Paroolbelang; dat dat ik nimmer enige brief en enig telegram uit Londen of het bevrijde Zuiden zond, handelende over De Telegraaf of enig lid van zijn directie, staf of personeel; dat de gedachte om ten behoeve van Het Parool gebruik te maken van de Telegraaf-apparatuur niet van mij is uitgegaan en dat ik aan de verwezenlijking ervan generlei aandeel heb gehad; dat ik onmiddellijk na mijn benoeming tot Minister aan de Paroolleiding heb laten weten, dat ik niet meer beschikbaar was voor het hoofdredacteurschap; dat ik, teruggekeerd in het vaderland, weigerde een functie bij Het Parool te aanvaarden, omdat het mij verkeerd leek (en nog altijd lijkt), dat oud-ministers hoofdredacteuren worden; dat ik zowel de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, thans Harer Majesteits ambassadeur in Ottawa, dr. *H. van Roijen,* als de toenmalige Minister-President prof. ir. *W. Schermerhorn* nadrukkelijk heb verzocht mij elders een werkkring te verschaffen; dat ik eerst op 1 September 1945, geen andere uitweg ziende en mij niet kunnende veroorloven van de wind te leven, bezweek voor een drie maanden vergeefs op mij uitgeoefende aandrang om het hoofdredacteurschap van Het Parool te aanvaarden; en dat ik ook sedertdien niets hoegenaamd tegen De Telegraaf dan wel tegen enig lid van zijn directie, staf of personeel heb ondernomen." [1])

De commissie heeft gemeend op deze verzoeken van de heer *van Heuven Goedhart* te moeten ingaan en het gevraagde onderzoek in te stellen. Zij heeft dat gedaan op grond van de overweging, dat de tegen de heer *van Heuven Goedhart* geuite beschuldigingen voor een belangrijk gedeelte betrekking hebben op, althans verband houden met zijn werkzaamheid als Minister van Justitie in het te Londen residerende eerste Kabinet-*Gerbrandy*.

[1]) Vgl. bijlage 164.

§ 2. *De beweerde relatie tot Meyer-Schwencke.*

Bij het vertrek van de heer *van Heuven Goedhart* naar Engeland heeft, volgens de heer *Lunshof*, *Meyer Schwencke* een rol gespeeld.

De heer *Lunshof* schrijft in zijn tweede brochure [1]) hierover o.m. het volgende:

„Na de 15de Mei (1940) treedt de, thans geuniformeerde *Meyer Schwencke* in volle kracht op. Zijn functies zijn:

S.S. Unterscharführer;
persadviseur van *Seyss-Inquart*;
medewerker van „Storm";
oprichter van het Persgilde;
eigenaar van de Vereenigde Persbureaux;
eigenaar van het Neuropa-Verlag;
eigenaar van het Victoria-Verlag;
eigenaar van het Peter Kaiser Wehrmachtsformularverlag;
eigenaar van de Citax-drukkerij, die de snorkende Duitse propaganda-affiches verzorgde;
eigenaar van de N.S.B.-uitgeverij de „Delta";
eigenaar van twee nationaal-socialistische boekwinkels;
hoofdoprichter van „De Schouw";
organisator van anti-bolsjewistische en anti-semietische tentoonstellingen;
leider van de S.S. scholingscursus;
vertrouwensman van de Sicherheitsdienst;
vertrouwensman van „Het Parool".

Op blz. 20 zegt de schrijver in deze brochure: „*Meyer Schwencke* had ook een heden, als vertrouwensman van Het Parool bij de S.D. heeft hij deze en gene gered. Maar de grote overvallen op Het Parool heeft hij geen van alle weten te voorkomen. Wilde hij die wel voorkomen, of was hij vertrouwensman van de S.D. bij Het Parool? Wanneer wij moeten aannemen, dat de heer *van Heuven Goedhart*, wat wij volgaarne doen, blindelings in de brillante persoonlijkheid van de heer *Meyer Schwencke* heeft geloofd, dan is hij wel uitermate naïef geweest."

Op blz. 19 van dezelfde brochure zegt de schrijver nog: „*Meyer Schwencke* is, om zo te zeggen, opgetreden als het reisbureau van de roemruchtige kolonel *Blake*, de schuilnaam van de heer *van Heuven Goedhart*."

64442 *(Bosch van Rosenthal)*

Uit de verklaring van de heer *Bosch van Rosenthal* blijkt, dat de heer *van Heuven Goedhart* in overleg met hem en de heren *van Randwijk* en *Cramer* naar Londen is vertrokken.

85512 *(Cramer)*

Mr. *J. Cramer* verklaart, dat de Grebbe-commissie tot de overtuiging was gekomen, dat aan het contact tussen de Regering te Londen en Nederland veel ontbrak, althans dat Londen omtrent de toestanden in Nederland gebrekkig was geïnformeerd. In de kring der Grebbe-commissie is daarom de gedachte opgekomen om een van hen naar Londen te sturen. De keuze ging tussen de heer *van Holthe tot Echten* en de heer *van Heuven Goedhart*. Na rijp beraad werd besloten de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen te doen gaan, omdat hij beter tegen de physieke ontberingen van een dergelijke tocht zou zijn opgewassen. Daar de heer *van Heuven Goedhart* zijn reiservaringen gepubliceerd heeft, zal het bekend zijn, hoe deze tocht over de Pyreneeën, waar de gidsen hem in de steek lieten, vol ontberingen en dramatische spanningen is geweest. Niet psychisch, maar ook physiek is de reis van *van Heuven Goedhart* van Nederland naar Engeland uitermate inspannend geweest.

De heer *Cramer* wil nadrukkelijk stipuleren, dat de Grebbe-commissie besloten heeft *van Heuven Goedhart* naar Londen te sturen. Zoals bekend zal zijn, is van een zekere *Lunshof* een boekje verschenen, waarin o.a. een sinister verhaal over de uitzending van *van Heuven Goedhart* naar Londen is opgedist. Een verhaal, dat de heer *Cramer* gelukkig niet meer in details kan navertellen. Toen hij de betreffende brochure had doorgebladerd, heeft hij de heer *van Heuven Goedhart* gezegd: ik kan alles, wat in deze brochure staat geschreven, niet beoordelen; het enige, waarover ik echter meer dan een ander een oordeel heb, is je uitzending naar Londen. Hiertoe is enkel en alleen door de Grebbe-commissie besloten. Hoewel aan het besluit van de Grebbe-commissie voor de heer *van Heuven Goedhart* grote risico's verbonden waren, heeft hij het verzoek der Grebbe-commissie om naar Londen te gaan aanvaard.

32979 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* verklaart, dat de heer *Lunshof* in zijn brochure een serie mededelingen heeft gedaan, die er op gericht zijn, in de eerste plaats waar te maken, dat hij, *van Heuven Goedhart*, eigenlijk een agent voor de S.D. is geweest. Na 1933, aldus de heer *van Heuven Goedhart*, nadat hij verscheidene malen moeilijkheden met *Meyer Schwencke* (o.m. toen deze een bureau „De Vereenigde Persbureaux" had) gehad had, heeft hij hem nimmer meer ontmoet, met

[1]) Vgl. *H. A. Lunshof*, „Als dieven in de nacht", blz. 17.

deze ene uitzondering, dat hij hem toevallig in 1945 na de bevrijding in Amsterdam twee minuten heeft gezien, doch niet gesproken. De laatste anderhalf jaar van de oorlog heeft *Meyer Schwencke,* aldus de heer *van Heuven Goedhart,* een dubbele rol gespeeld en heeft hij aan leden van de groep van Het Parool, met name aan de heer *van Norden,* nu directeur van Het Parool, en aan de heer *Jan Meijer* — die het grote ongeluk heeft een broer te zijn van deze *Meyer Schwencke,* maar daar kan hij niets aan doen —, inlichtingen verstrekt, die voor Het Parool van betekenis waren. Wat de heer *van Heuven Goedhart* betreft, beperken die inlichtingen zich tot het feit, dat een inspecteur van politie en twee rechercheurs waren vrij gemaakt van hun normale werk om hem, *van Heuven Goedhart,* te zoeken en het feit, dat de S.D. 10 000 R.M., het IJzeren Kruis en rangsverhoging had uitgeloofd voor de man, die hem zou arresteren. De heer *van Heuven Goedhart* heeft niet geweten, dat die gegevens van *Meyer Schwencke* kwamen. Het zal er wel bij gezegd zijn, maar hij heeft daar geen aandacht aan besteed. Hij wist na de bevrijding pas, dat *Jan Meijer* een broer had, die zich *Meyer Schwencke* noemde, Dit is nooit tot hem doorgedrongen; pas na de bevrijding heeft hij dat ontdekt. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de procureur-fiscaal, mr. *Zaayer,* in 1945 of in het begin van 1946 gezegd, dat, aangezien *Meyer Schwencke* hopeloos fout is geweest in tien, twintig opzichten, hij uiteraard vervolgd diende te worden. Wel wilde hij dan t.z.t. gaarne tegenover al datgene, wat *Meyer Schwencke* bezwaart, eerlijkheidshalve datgene stellen, waarmede hij de groep van het Het Parool van dienst is geweest, opdat de rechter alle feiten kenne, voordat hij een oordeel uitspreekt. De heer *van Heuven Goedhart* kan wel zeggen, dat de lijst van functies, welke *Meyer Schwencke* zou hebben bekleed, en welke de heer *Lunshof* in zijn brochure opgesomd heeft, voor het overgrote deel, zo niet geheel, juist is.

Op blz. 20 t/m 25 van de brochure „Als dieven in de nacht" zegt de heer *Lunshof:*

„Er is een Parol-spiel gespeeld, dat ettelijke mensen het leven heeft gekost. De hoge positie, die de beide heren *Goedhart* in het openbare leven innemen, zal mij er toch niet van weerhouden, andermaal te zeggen, dat zij uiterst onvoorzichtig hebben gehandeld en de schijn van onoirbaarheid op zich hebben geladen. En dat een diepgaand onderzoek moet worden ingesteld naar de gedragingen van deze beide leden der Staten-Generaal.

Temeer omdat het volgende gebeurd is.

Een Nederlands journalist, die *Meyer Schwencke* kende, is gearresteerd en gedurende twee jaren in een concentratiekamp opgesloten. Hij was een van de eersten, die terugkwam, en solliciteerde na de bevrijding als hoofdredacteur bij de Middelburgsche Courant. Hij haastte zich een betrekking te krijgen, want zijn achtergebleven gezin had zijn spaargeld ingeteerd. Men nam hem bij de Middelburgsche Courant aan, maar tot zijn verbazing vernam hij, thuis gekomen, dat deze functie niet kon doorgaan, omdat Militair Gezag hem het certificaat had geweigerd.

Op een middag, het is in de zomer 1945, stopt voor zijn woning een auto. Uit de wagen stapt een man, die aanbelt en de journalist te spreken vraagt. De journalist ontvangt hem, en de man zegt: Kent gij mij niet meer?

De journalist staart hem vol verbazing aan en antwoordt, hakkelend: U bent mijnheer *Meyer Schwencke.* Leeft u nog?

Sssssst, ik heet *Meyer.* Ik ben inspecteur van het Bureau Nationale Veiligheid. Laten wij elkaar tutoyeren. Je bestaan staat op het spel.

De journalist zwijgt. Hij denkt aan een brief, die hij eens gezien heeft in 1942, die gericht was aan de Duitse Reichsahnenforschungskammer, waarin de heer *Meyer Schwencke* nadrukkelijk verzoekt om de papieren, die zijn rasechte Duitse afstamming moeten bewijzen, en vraagt om het praedicaat „von" te mogen voeren: *Arie Meyer von Schwencke.*

„Je bestaan staat op het spel", zegt de heer *Arie Meyer von Schwencke.*

Wat weet u daarvan?

Je hebt gesolliciteerd bij de Middelburgsche Courant, maar je certificaat is geweigerd. Het is veel beter, dat je bij Het Parool komt. Wij betalen goed, en met het certificaat is het dan meteen in orde. Bij de Arnhemsche Courant hoef je ook niet meer te solliciteren, want wij hebben besloten, dat die niet terugkomt.

De journalist breekt het gesprek af. Hij denkt aan alles, wat hij van *Arie Meyer von Schwencke* weet. Als deze verdwenen is, schrijft hij een rapport aan de P.O.D. Want het bevreemdt hem enigszins, dat in vrij Nederland .....

Het rapport is verdwenen.

Daarna stuurt hij een rapport aan het bureau Nationale Veiligheid, want het bevreemdt hem, dat in vrij Nederland .....

Het rapport is verdwenen.

Daarna stuurde hij een rapport aan de Perszuiveringscommissie. Want .....

Het rapport is verdwenen.

De volgende dag ontvangt hij een telegram uit het hoofdkwartier van de heer *Arie Meyer von Schwencke* uit Gorssel. Daar had de heer *Arie Meyer von Schwencke* een landgoed. Het is niet onder beheer gesteld. Integendeel. Het is het hoofdkwartier van waaruit de Nederlandse pers wordt geleid. De journalist had immers ook gesolliciteerd bij de Arnhemsche Courant. Doch op het hoofdkwartier van de S.D.-vertrouwensman was reeds uitgemaakt, dat deze krant niet zou mogen verschijnen, althans voorlopig niet. Het telegram luidde:

> „Hoorde van je sollicitatie. Indien je wordt opgeroepen vermeld dan aangeboden functie hoofdredacteur. Arnhem niet doorgegaan wegens niet herverschijnen. Stop. Leg accent op vroegere werkzaamheden bij Apeldoornsche Courant en A.N.P. Stop. Noem Verenigde Persbureaux en *Meyer Schwencke* liever niet. Stop. Veel succes.
>
> *Van Gastel.*"

De heer *van Gastel* was boekhouder van de heer *Meyer Schwencke.* Nu gaat de journalist enig licht op. Hij begint te zien, hoe het Parol-Spiel gespeeld wordt.

Vlak na het bezoek van *Arie Meyer von Schwencke* krijgt hij een telegram. De heren van Het Parool hebben haast met hem:

> „Gaarne bespreking Deventer plannen Zaterdag 22 December half elf. *Zijlstra,* secretaris *van Heuven Goedhart,* Parool, Amsterdam."

En daarna:

> „Wanneer U nog beschikbaar is, verzoeke spoedigst bezoek alhier. Liefst morgen. Stop. Sein. antwoord. — Het Parool Amsterdam."

Hij begint het Parool-spel te doorzien. Van al *Meyer Schwencke's* Potemkin-paleizen zijn er slechts twee blijven bestaan: het Victoria-Verlag aan de Herengracht te Den Haag, waarin de boekwinkel van De Schouw was gevestigd en thans Het Parool, en het landhuis in Epe. Zij staan op naam van *Meyers* vertrouwelingen.

De journalist gaat nadenken. Hij bracht de laatste jaren van de bezetting in Duitse gevangenschap door. Hij weet dat *Hoek,* de Berlijnse correspondent van de Vereenigde Persbureaux, van alles op de hoogte is. *Hoek* bleek echter in Berlijn na de bevrijding spoorloos verdwenen te zijn. Hij is gearresteerd door een „Rus", die Nederlands sprak, en sindsdien ontbreekt van hem ieder spoor.

De journalist gaat nadenken. Hij treft ook enkele veiligheidsmaatregelen. Het illegale blad Het Parool is direct na de bevrijding het grootste blad van Nederland. Het wordt gedrukt op de persen van De Telegraaf en op de persen van talrijke provinciale bladen. De Engelandvaarder, de Londense oud-minister van Justitie, mr. *G. J. van Heuven Goedhart,* is hoofdredacteur van het blad. Van het Zuiden uit schijnt hij zijn best voor deze courant te hebben gedaan. Vandaar zijn briefje:

> „Ik meen te kunnen zeggen, maar ik weet natuurlijk van jullie plannen niets af, dat het oude plan Amsterdam, maar dan zonder het Utrechts staartje, alleszins uitvoerbaar wordt. Jullie pretentie t.a.v. gebouwen en machines vindt in officiële kringen weerklank. Dat loopt dus wel. Ik verlang er naar, mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden. Ik heb voortdurend, sedert mijn situatie moeilijker werd, *Hans* in vertrouwen gehouden."

Een briefje, dat met levensgevaar door de linies moest worden gesmokkeld. Tegen de wil van de Regering in. Met overtreding van het uitdrukkelijke verbod van de Regering. Overal verschijnen bij-edities van de krant, die zich illegaal noemt. In Groningen, in Deventer, in Apeldoorn, in Enschede, in Den Haag, in Amersfoort. Zijn er illegale journalisten aan verbonden? Ternauwernood. Komen de winsten ten bate van de illegaliteit? Of van de nabestaanden van de voor Het Parool gevallenen? Neen. Het is een zuiver commerciële onderneming, opgezet door lieden, die reeds vóór de oorlog De Telegraaf wilden verdringen, en die thans hun vertegenwoordiger in de commissie hebben, die De Telegraaf moet zuiveren. Er is weinig illegaals aan Het Parool. Tenzij men de heer *Arie Meyer von Schwencke* een typisch illegaal wil noemen. Is niet in Londen besloten, dat de illegale pers de plaats van de collaborerende bladen zal innemen? En *Meyer Schwencke* is toch geen collaborateur! Duitse spionnen en S.D.-agenten geeft men een andere naam. Vallen zij niet onder die bepaling? Of is hun illegaliteit in het Londense persbesluit verdisconteerd?

De journalist denkt na. Men moet de dingen breed zien. Hij vindt het toch wel vreemd, dat in het gebouw aan de Herengracht, waarin eens het Victoria-Verlag was gevestigd van de heer *Arie Meyer von Schwencke*, thans Het Parool gevestigd is van de heer *Arie Meyer*. Hij vindt het ook wel vreemd, dat de eerste Parool-verslaggever, die met de Canadezen Den Haag binnenrijdt, *Arie Meyer van Schwencke* is. Maar *Van der Waals* werd tenslotte ook door de Engelsen gefêteerd.

Nog vreemder is het feit, dat acht man van de Vereenigde Persbureaux bij Het Parool werken. Dat de secretaresse van *Meyer Schwencke* eerst secretaresse wordt van De Waarheid en dan van Het Parool.

Verbijsterd is echter de journalist, als hij verneemt, dat de medewerker van de heer *Arie Meyer von Schwencke*, de directeur van de Delta-drukkerij Storm van Leeuwen, directeur wordt van het Parool-persbureau, een bureau, dat verwonderlijk veel lijkt op de V.P.B. Dat *N.* is benoemd als secretaris van Het Parool. En *B.*, de oud-chauffeur van *Arie Meyer von Schwencke* optreedt als directeur van het Apeldoornse bijkantoor, en *van G.*, de boekhouder, over het herverschijnen van kranten beschikt: en dat zij dus eigenlijk allen weer samen zijn.

Dat alles overweegt de journalist. Hij denkt aan de dossiers van *Meyer Schwencke*, die hij heeft doorgebladerd, en hij begrijpt, dat men hem graag bij Het Parool wil hebben.

Maar hij is toch uitermate verbijsterd, wanneer de oud-Minister van Justitie van het Londense Kabinet hem schrijft — wanneer leert hij het schrijven van briefjes af —: „Ik stel je voor zo snel mogelijk, niet langer dan veertien dagen na de ontvangst van deze brief, de hoofdredactie van Het Parool te Deventer te aanvaarden. Uw taak zal zijn, om het plaatselijk dagblad uit te schakelen. Indien u de Deventer-affaire tot een goed eind brengt, zou naar mijn opvatting voor iemand van uw ervaring, een groot aantal mogelijkheden in het Parool-verband openstaan."

Die mogelijkheden worden hem ontvouwd in een onderhoud met de directie. Daar heet het andermaal: Over het certificaat behoeft u zich geen zorgen te maken. Daarvoor zorgt Het Parool". Tot zover de heer *Lunshof*.

78120 *(Kroes)* De heer *R. Kroes* zegt, dat het verhaal, dat in de brochure van de heer *Lunshof* „Als dieven in de nacht" voorkomt over een Nederlands journalist, die vlak na de bevrijding heeft gesolliciteerd bij Het Parool, inderdaad op hem betrekking heeft, doch dat het verhaal enigszins uit zijn verband is gerukt.

78121 *(Kroes)* De heer *Kroes* wil proberen dat verband te herstellen door zijn lezing daartegenover te stellen. Hij heeft van 1942 tot 1943 gewerkt bij de Verenigde Persbureaux en hij heeft die tijd gebruikt om nogal wat materiaal te verzamelen tegen *Meyer Schwencke*. Toen hij na de oorlog terugkwam uit Duitse krijgsgevangenschap, kwam er na enkele weken een rechercheur van de P.O.D. bij hem, die hem verzocht een uitgebreid rapport te geven over de werkzaamheden en gedragingen tijdens de bezettingsjaren van *Meyer Schwencke*. De heer *Kroes* heeft dit rapport met bijlagen en gegevens afgegeven en zich verder niet met de zaak bemoeid, overtuigd, dat deze zaak haar normale verloop zou hebben, totdat na een maand of $1\frac{1}{2}$ opnieuw een rechercheur van de P.O.D. bij hem kwam met verzoek, voorzover hij nog gegevens had, het rapport opnieuw te schrijven, omdat het eerste rapport verdwenen was. Dat heeft de heer *Kroes* gedaan en verder de zaak op haar beloop gelaten.

Hij is toen gaan solliciteren, aanvankelijk naar Middelburg en, toen dat niet doorging, bij de Arnhemsche Courant, waarvan hij de toezegging had, dat, zodra dit blad verschijnen kon, hij daar als hoofdredacteur zou worden geplaatst. In het najaar van 1945 — hij woonde Badhuisweg 80 te Scheveningen — werd er bij hem gebeld en verzocht de heer *Meyer Schwencke* hem te spreken. Deze begon met te vertellen, dat hij het zeer betreurde, dat de heer *Kroes* een aanvankelijk rapport over zijn gedragingen aan de P.O.D. had doorgegeven; daarna releveerde hij de sollicitatie van de heer *Kroes* naar Middelburg, welke was afgesprongen, en naar Arnhem, waarbij hij hem verzekerde, dat de Arnhemsche Courant geen verschijningsvergunning zou krijgen. Toen bood *Meyer Schwencke* hem ronduit aan om in Parool-dienst te gaan, wanneer hij verder geen agitatie meer tegen hem zou willen voeren en voorts, wanneer de heer *Kroes* opnieuw door de P.O.D. ondervraagd zou worden, verschillende belangrijke punten zou vergeten. Hij zei nog, dat hij geen *Schwencke* meer heette, maar *Meyer*, en verzocht hem te tutoyeren, zoals men altijd deed in de illegaliteit. Hij haalde een grote tas met papieren te voorschijn, reeksen aanbevelingen, o.a. getekend door de Grote Raad van de illegaliteit.

De heer *Meyer Schwencke* gaf de heer *Kroes* dus de raad bij Het Parool te solliciteren. De heer *Polak Daniels*, aan wie de heer *Kroes*

om advies heeft gevraagd, heeft hem de raad gegeven zich toch voor alle zekerheid met Het Parool in verbinding te stellen. Dan lag het nog altijd aan de heer *Kroes*, of hij een eventuele beslissing zou kunnen aanvaarden en had hij bovendien enige tijd gewonnen. Hij had zich niet met deze affaire ingelaten, wanneer het niet kennelijk zo was geweest, dat het offensief niet van hem, maar van de heer *Meyer Schwencke* was uitgegaan, die volledig op de hoogte was van zijn sollicitaties, die waarschijnlijk ook de oorzaak is geweest, dat zijn eerste sollicitatie bij de Middelburgse Courant was mislukt, die zeker verantwoordelijk was voor het feit, dat de heer *Kroes* niet kon terugkeren bij het A.N.P. en die hem bovendien ronduit verklaarde, dat de benoeming in Arnhem niet zou doorgaan en het beter voor hem was eieren voor zijn geld te kiezen.

De heer *Kroes* heeft enkele dagen, nadat de heer *Meyer Schwencke* bij hem was terug geweest — hij is in twee of drie weken ongeveer tien keer bij de heer *Kroes* aan de deur geweest — op advies van de heer *Polak Daniels* een briefje geschreven aan de heer *van Norden*, die de heer *Kroes* kende van de V.P.B., waarin hij vroeg, of hij eens kon komen praten. Hij kreeg van de heer *van Norden* een briefje terug, waarin deze zei, dat het een bestuursaangelegenheid was en dat de heer *Kroes*, wanneer hij wenste te solliciteren, zich met de directie van Het Parool zelf in verbinding moest stellen.

De tweede keer, dat de heer *Meyer Schwencke* bij hem was, vertelde deze hem, dat het geen zin had in Deventer te komen, omdat hij uit zijn eerste gesprek had begrepen, dat de heer *Kroes* er niet zoveel voor voelde. Er waren ook andere mogelijkheden voor hem weggelegd, het hoofdredacteurschap van Het Parool in Den Haag, het directeurschap van het persbureau van Het Parool, waarvan de heer *Storm van Leeuwen* directeur was en nog andere mogelijkheden. Daar de heer *Kroes* aan de andere kant nieuwsgierig was naar deze fijne interne samenstelling, heeft hij enkele weken later gesolliciteerd. Hij ontving, nog vóór hij het antwoord van Het Parool kreeg, een telegram van de heer *Meyer Schwencke*, getekend door diens boekhouder *van Gastel*, die ook boekhouder was geweest bij de V.P.B.: Gefeliciteerd met je benoeming enz. De heer *Kroes* is er toen geweest en werd ontvangen door de heer *van Heuven Goedhart*, die hem in een kort gesprek zei, wat de heer *Kroes* te doen zou hebben in Deventer en hem vroeg, of hij de betrekking wilde aanvaarden. De heer *Kroes* heeft daarvoor bedenktijd gevraagd. De volgende dag kreeg hij een tweede brief van Het Parool, dit keer geschreven en getekend door de heer *van Heuven Goedhart*, die hem vertelde, dat hij hoopte, dat de heer *Kroes* zijn beslissing even kort zou nemen als het korte en zakelijke gesprek, dat tussen hen was gevoerd. De brief eindigde met te zeggen, dat voor iemand van zijn kwaliteiten en met zijn aanbevelingen bij Het Parool een behoorlijke toekomst was weggelegd. Na enige tijd heeft de heer *Kroes* geantwoord, dat het hem speet, maar dat hij de functie niet kon aannemen. In die tussentijd heeft hij 8 of 9 keer *Meyer Schwencke* bij zich gehad. Diens betoogtrant was half overredend en eindigde met een dreigement. Hij bood de heer *Kroes* aan hem schadeloos te stellen voor de geleden verliezen van zijn driejarige gevangenschap; hij bood de heer *Kroes* een betere functie bij Het Parool aan, als de positie in Deventer hem niet beviel. Toen de heer *Kroes* volledig en definitief had afgezegd, kreeg hij een laatste telegram van Het Parool, waarin hem werd gevraagd per omgaande te beslissen, of hij de functie zou aanvaarden of niet. Van Het Parool heeft hij verder geen last gehad.

78123 *(Kroes)* De heer *Kroes* heeft de functie bij Het Parool te Deventer niet aanvaard, zich daarbij beroepend op de ziekte van zijn echtgenote. Deze grond was echter onwaar, doch hij wilde deze affaire eerst bezien. Hij heeft deze affaire zo lang mogelijk slepende gehouden, ook in verband met zijn benoeming bij de Arnhemsche Courant.

78124 *(Kroes)* De heer Kroes erkent, dat, indien hij inderdaad in dienst van Het Parool was gekomen, het met hem precies hetzelfde geval was geweest als bij enige mensen, die hij heeft zien optreden bij Het Parool, die vroeger in dienst zijn geweest bij *Meyer Schwencke*, doch hij voegt daaraan toe, dat zijn verhouding tot *Meyer Schwencke* geheel anders lag dan voor deze personen het geval was. Gedurende de tijd, toen hij bij de V.P.B. is geweest, heeft hij *Meyer Schwencke* misschien één keer gesproken en verder alleen een buitengewone belangstelling voor zijn correspondentie aan de dag gelegd. Deze andere personen waren echter de directe vertrouwenspersonen van *Meyer Schwencke*.

78126 e.v. *(Kroes)*

78128 e.v. *(Kroes)* Het verhaal in de brochure van *Lunshof* is uit zijn verband gerukt, omdat het niet het verhaal is, dat de heer *Kroes* vertelt; wat de volgorde betreft, zeker niet. Het is nl. onjuist, aldus de heer *Kroes*, dat *Meyer Schwencke* eerst bij hem is geweest met de mededeling, dat het beter was, dat de heer *Kroes* bij Het Parool kwam en dat hij, *Kroes*, daarna het rapport voor de P.O.D. heeft geschreven. De heer *Kroes* heeft eerst het rapport geschreven en daarna is *Meyer*

Schwencke komen opdagen. Hierdoor krijgt het optreden van *Meyer Schwencke* een geheel andere betekenis dan zoals dit in de brochure vermeld staat. De heer *Meyer Schwencke* kon immers te weten zijn gekomen, dat de heer *Kroes* een rapport voor de P.O.D. over hem had geschreven, waardoor hij er een zeker belang bij kon hebben hem te suggereren, dat hij de man was, die aan hem, *Kroes,* een goed baantje bij Het Parool kon bezorgen. De heer *Kroes* erkent, dat het duidelijk is, dat die afwijking van de volgorde niet zonder betekenis is. Zijn visie is echter toch, dat *Meyer Schwencke* werkelijke invloed bij Het Parool had. Hij was immers te allen tijde bereikbaar bij Het Parool. Deze samenloop van omstandigheden was zeer opvallend.

78127 *(Kroes)*

Bij de besprekingen van de heer *Kroes* met de heren *van Heuven Goedhart* en *van Norden* is niet gebleken van enige relatie tussen deze heren en *Meyer Schwencke.* Zodanige relaties zijn in het gesprek niet genoemd.

32984 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* noemt de sollicitatie van de heer *Kroes* een volstrekt gewone, alledaagse, op geen enkele wijze bijzondere, sollicitatie, waarvan alle stukken [1]) in het archief van Het Parool nog voorhanden zijn, zodat er eigenlijk niets meer valt te vragen voor degene, die deze stukken leest. Men kan dan ook meteen vaststellen, dat de heer *Lunshof* een brief, die de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Kroes* zou hebben geschreven, tussen aanhalingstekens citerende, de werkelijkheid volkomen vervalst heeft. Uit de originele brief, welke de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Kroes* heeft geschreven, moet de commissie een volstrekt andere indruk van die brief krijgen dan de brochure van *Lunshof* daaromtrent geeft.

[1]) Bijlage 165.

78061 *(van Norden)*

De heer *W. van Norden,* directeur van Het Parool, zegt over het geval-*Kroes* het volgende. De heer *Lunshof* beschrijft, dat *Kroes,* een journalist, die in de oorlog bij de Vereenigde Persbureaux heeft gewerkt, bezoek krijgt van zijn vroegere baas *A. Meyer Schwencke,* die hem een goede baan bij Het Parool aanbiedt, als hij maar zijn mond houdt over eventueel belastende dingen, welke hij weet van *Meyer Schwencke.* Volgens de heer *Lunshof* zou *Kroes* daarop ingegaan zijn en krijgt hij enige dagen later bericht van de heer *van Heuven Goedhart:* Mijnheer, komt u maar met ons praten, dan zullen wij die zaak met u behandelen. Hij zegt: „accoord" en krijgt aangeboden de hoofdredactie van de Deventer-editie van Het Parool. Later schrijft *Kroes* een bedankje, omdat het een griezelig zaakje is. Dit, aldus de heer *van Norden,* is in het kort het verhaal, dat de heer *Lunshof* geeft.

78062 *(van Norden)*

De heer *Lunshof* beschrijft dit verhaal echter nog met enige phasen er tussen, nl. dat de heer *Kroes* over dat griezelige zaakje een rapport heeft geschreven aan de P.O.D., welk rapport is verdwenen, dat die zelfde journalist een rapport heeft geschreven aan het B.N.V., welk rapport ook is verdwenen, en dat hij daarna een rapport heeft geschreven aan de Perszuiveringscommissie, welk rapport eveneens is verdwenen. De heer *Lunshof,* aldus de heer *van Norden,* suggereert, dat Het Parool die rapporten heeft gestolen. Of zij gestolen zijn, kan de heer *van Norden* noch toegeven, noch ontkennen; dat gaat buiten zijn gezichtskring om. Misschien zijn die rapporten gestolen of verdwenen. Het Parool heeft daarmede volstrekt niets te maken.

Waar het om gaat, is, dat de heer *Lunshof* suggereert: *Meyer Schwencke* heeft een gesprek met een mijnheer en als deze mijnheer hem zegt: ik wil op uw journalistieke aanbieding ingaan, krijgt hij, zo beweert *Lunshof,* van de heer *van Heuven Goedhart,* de hoofdredacteur van Het Parool, een uitnodiging om te solliciteren. Dat zou er op wijzen, dat de heer *van Heuven Goedhart* een marionet is in handen van *Meyer Schwencke.* De originele stukken over deze affaire zijn gelukkig gevonden, aldus de heer *van Norden,* doch deze stukken zijn aan de rechtbank overgelegd ten behoeve van het proces tegen de heer *Lunshof.* Uit deze stukken blijkt, dat het eerste contact, dat Het Parool, in het bijzonder de hoofdredactie, met de heer *Kroes* heeft gehad, het normale gevolg is van een serie brieven, waarvan de eerste door de heer *Kroes* zelf aan Het Parool is gericht, waarin hij solliciteert bij Het Parool en welke brief naar de afdeling Personeelszaken is gegaan. De heer *Kroes* was, aldus de heer *van Norden,* een normale sollicitant en diens brieven zijn door de administratieve molen gegaan. Daarna heeft de hoofdredacteur gezegd, dat hij een onderhoud met die man wilde hebben, hetgeen vervolgens heeft plaats gehad.

Het is wel mogelijk, dat de heer *Kroes* van de vacature bij Het Parool heeft gehoord van *Meyer Schwencke* en misschien heeft deze tegen de heer *Kroes* gezegd zoiets van: „Je moet niet veel over mij vertellen; praat maar liever niet over mij; ik ben een machtig man bij Het Parool! Ik zal zorgen, dat je daarbij een baantje krijgt." Mis-

schien heeft de heer *Kroes* een dergelijk gesprek gevoerd, doch daar staat Het Parool geheel buiten.

In het proces tegen *Meyer Schwencke* bij de perszuivering en dat van Het Parool tegen *Lunshof* bij de gewone rechter in Amsterdam, is deze zaak ook ter sprake gekomen, aangezien ze door de tegenstanders van Het Parool naar voren is gebracht als kenmerkend voor de relatie tussen Het Parool en *Meyer Schwencke*. *Meyer Schwencke* heeft aan Het Parool en aan de illegaliteit in de bezettingstijd enorme diensten bewezen ten aanzien van het illegale werk; na de bevrijding heeft hij echter geen enkel dienstverband met Het Parool gehad. *Meyer Schwencke* heeft, aldus de heer *van Norden*, geprobeerd zich aan de politie te onttrekken door zich vast te plakken aan Het Parool, waarvan hij allerlei mensen persoonlijk kende en met wie hij gezamenlijk dingen had meegemaakt gedurende één, twee jaar van de bezetting.

Wat de affaire-*Kroes* betreft, is onlangs op de zitting van de commissie voor de perszuivering geconstateerd, dat *Kroes* door *Meyer Schwencke* is benaderd. Volgens deze gegevens heeft *Meyer Schwencke* tegen hem gezegd: Je moet maar solliciteren bij Het Parool. Inderdaad ontving Het Parool de sollicitatiebrief van *Kroes* en *Kroes* wordt dus als sollicitant behandeld.

Lunshof heeft echter, aldus de heer *van Norden*, een domme zet gedaan. Hij heeft tegen zijn gewoonte in vergeten uit een citaat iets weg te schrappen, dat tegen zijn betoog pleitte. In een telegram, dat de heer *van Gastel* na het bezoek van *Meyer Schwencke* aan *Kroes* heeft gestuurd, zegt hij: Je moet maar solliciteren, maar je moet niet zeggen, dat je *Meyer Schwencke* kent, want dan willen ze je niet bij Het Parool. In het telegram stond: „Leg accent op vroegere werkzaamheden bij Apeldoornse krant en A.N.P. stop Noem Verenigde Persbureaux en *Meyer Schwencke* liever niet. Veel succes, *van Gastel*."

78063 *(van Norden)*

Wanneer *Meyer Schwencke* inderdaad achter de schermen bij Het Parool de lakens uitdeelde, zoals *Lunshof* beweert, als hij inderdaad tegen de mensen daar zeggen kon, wat zij wel en wat zij niet mochten doen, dan is dat toch wel erg in strijd met de waarschuwing in het telegram, dat *Kroes* ontving.

De heer *van Norden* wil hieraan nog toevoegen, dat er inderdaad enige mensen uit de sfeer van *Meyer Schwencke* bij Het Parool terecht gekomen zijn. Voor een deel vindt hij dat jammer, omdat dit natuurlijk weer de schijn versterkt, alsof *Meyer Schwencke* organisatorisch iets met Het Parool te maken had. Aan de andere kant zit in het feit, dat enkele mensen uit de sfeer van *Meyer Schwencke* bij Het Parool terecht zijn gekomen, niets laakbaars, omdat deze mensen op zichzelf zeker aanvaardbaar zijn. Het staat zonder meer vast — ook de heer *Kroes* zelf is uit de omgeving van *Meyer Schwencke* en nu hoofdredacteur van de Arnhemsche Courant —, dat een aantal mensen, die bij hem gewerkt hebben, zonder twijfel zeer aanvaardbaar waren.

Op blz. 25 van zijn brochure „Als dieven in de nacht", vat de heer *Lunshof* een brief van de heer *van Heuven Goedhart* van 12 December 1945 aan de heer *Kroes* op een dergelijke wijze samen, dat dit een stuk wordt, waaruit zeer duistere bedoelingen van Het Parool naar voren treden met betrekking tot de wijze, waarop Het Parool de plaatselijke courant te Deventer wilde uitschakelen, die toen juist weer was verschenen. In werkelijkheid, aldus de heer *van Norden*, geeft de heer *Lunshof* niet alle passages uit die brief, hoewel hij hem „citeert". In de brochure van *Lunshof* staat, dat de heer *van Heuven Goedhart* schrijft: „Uw taak zal zijn, om het plaatselijke blad uit te schakelen." In werkelijkheid staat in de brief van de heer *van Heuven Goedhart* de geciteerde zin onder de volgende alinea: „In zekere zin is hier sprake van een test case, want, zoals u begrijpt, zijn overal de oude bladen er op uit om opnieuw te verschijnen en aan het leven van de nieuwe een einde te maken. Wij hebben daarom besloten om deze zaak-Deventer zo hard mogelijk aan te pakken en er alles op te zetten om een redactionele strijd aan te binden met het beste blad als inzet, waarbij wij vertrouwen, dat wij de „Koerier" geheel zullen kunnen overvleugelen."

Het is duidelijk, dat de heer *van Heuven Goedhart* bedoelde en niet anders kon bedoelen dan: Wij willen een redactioneel betere courant maken, zodat wij die andere courant kunnen overvleugelen. Een courant overvleugelen op zakelijke wijze mag in deze maatschappij. De heer *Lunshof* zegt echter: Zij zullen daar ook een courant uitschakelen; het zijn dieven. Dat is de wijze, waarop de heer *Lunshof* hierover schrijft.

§ 3. *De benoeming van mr. J. C. S. Warendorf tot substituut-officier van justitie*

De heer *Lunshof* zegt in zijn tweede brochure [1]): „Uit de verklaring van de heer *Warendorf*, die naderhand zelf naar Londen is

[1]) *H. A. Lunshof*, „Als dieven in de nacht", blz. 33.

gegaan, daar door het Militair Gezag uit een ambtelijke functie is ontslagen, omdat hij zonder overleg berichten naar Nederland doorgaf, door Mr. *G. J. van Heuven Goedhart* is hersteld en op zijn voorstel tot Officier van Justitie is benoemd en thans commissaris van Het Parool is, blijkt: ...."

33011 *(van Heuven Goedhart)*

De zinsnede, dat de heer *Warendorf* commissaris van Het Parool is, is een van de niet meer te tellen bewijzen van onnauwkeurigheid en onkunde van de auteur van dit geschrift, aldus de heer *van Heuven Goedhart.* Het Parool is geen N.V., heeft derhalve geen commissarissen. Mr. *J. C. S. Warendorf* is met vijf anderen, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* er één is, lid van het stichtingsbestuur van de Stichting Het Parool. Alle nog overgeschoten redacteuren zijn nl. bij de bevrijding genomen als leden van het stichtingsbestuur.

33019 *(van Heuven Goedhart)*

Met betrekking tot de benoeming van de heer *Warendorf* verklaart de heer *van Heuven Goedhart* dat hij, toen hij Minister werd, naar die zaak een summier onderzoek heeft gedaan en er o.a. over getelefoneerd heeft met zijn ambtgenoot van Oorlog, *van Lidth de Jeude,* die inderdaad geen enkel bezwaar had, dat de heer *Warendorf* zou worden benoemd als substituut-officier van justitie te Londen. De Minister van Oorlog zag de benoeming van de heer *Warendorf* als een soort deus ex machina, aangezien hij gaarne af wilde van de moeilijkheden, die ontstaan waren door het ietwat overhaast aan de heer *Warendorf* gegeven ontslag uit het Militair Gezag, op grond van aanklachten van de zijde van het Bureau Inlichtingen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de zaak in de Ministerraad even aan de orde gesteld bij de rondvraag, zoals men dat dan doet en deze zaak is dus langs de meest normale weg afgedaan. De heer *van Heuven Goedhart* heeft deze man inderdaad voor benoeming voorgedragen aan de Koningin, doch hij heeft dat niet gedaan dan na voorbereiding door zijn ambtsvoorganger, de heer *van Angeren,* en met de instemming van Minister *van Lidth de Jeude* en van de Ministerraad, met name ook van de Minister-President. Deze zaak heeft dus een perfect, normaal en duidelijk verloop gehad en er is niets, dat enige aanleiding zou kunnen geven tot insinuaties, alsof de heer *van Heuven Goedhart* daarmede een of andere schurk, zoals hij er dan, volgens *Lunshof,* zelf ook een is, zou hebben willen belonen. In de brief van 10 Augustus 1944 van de heer *van Houten* aan hem, *van Heuven Goedhart,* wordt die hele benoeming in zijn schoenen geschoven. Hetzelfde geschiedt in de brochure van de heer *Lunshof.*

33318 *(van Angeren)*

Voorzover de heer *van Angeren* zich weet te herinneren, was de heer *Warendorf* vóór het optreden van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie inderdaad al aan het parket van de officier werkzaam. Het staat hem voor, dat hij daar reeds werkzaam was en dat daarna zijn benoeming is gevolgd. Dit moet echter, aldus de heer *van Angeren,* uit de stukken te controleren zijn.

49707 *(Warendorf)*

Mr. *J. C. S. Warendorf* verklaart, dat hij op 10 Juni 1944 eervol ontslag had gekregen uit het Militair Gezag. Hij werd op 29 Juni door de toenmalige officier van Justitie bij de Nederlandse rechtbank te Londen, de heer *Schürmann,* aangezocht om als substituut-officier van Justitie te komen werken op het parket van de Nederlandse rechtbank te Londen en tevens ambtenaar te worden van het Openbaar Ministerie bij het kantongerecht.

49708 *(Warendorf)*

De heer *Schürmann* heeft zich daartoe verstaan met mr. *Snijders* en later met de heer *Dees* van Justitie. Er is ook een briefwisseling geweest tussen de heren *van Angeren* en *van Lidth de Jeude,* waarbij de heer *van Angeren* vroeg, waarom de heer *Warendorf* de dienst had moeten verlaten en of hij nu nog wel voor het vervullen van een functie bij het parket in aanmerking kon komen. De heer *van Lidth de Jeude* heeft toen een mooi briefje geschreven, waarin hij in feite de verantwoordelijkheid overliet aan de Minister van Justitie en overigens alleen opmerkte, dat de heer *Warendorf* „de schijn op zich had geladen, zonder daartoe gerechtigd te zijn, verbinding met het bezette gebied te willen onderhouden".

Op 3 Juli 1944 is de heer *Warendorf* voor het eerst op het parket geweest en vanaf 7 Juli was hij aldaar regelmatig werkzaam. Op diezelfde 3de Juli heeft hij in Engeland voor het eerst de heer *van Heuven Goedhart* even op straat ontmoet, waarna hij een gesprek met hem heeft gehad, dat hij op 11 Juli heeft voortgezet. Op 17 Augustus 1944 werd de heer *Warendorf* benoemd en op 19 Augustus d.a.v. is hij door de Minister van Justitie in tegenwoordigheid van de secretaris-generaal beëdigd.

Reeds op 1 November 1948, ruim een half jaar voor zijn verhoor door de commissie, had mr. *J. C. S. Warendorf* aan mr. *W. G. Belinfante,* raadadviseur bij het Ministerie van Justitie, o.m. het volgende geschreven:

„Onlangs verscheen een brochure van de heer *H. A. Lunshof,* getiteld: „Als dieven in de nacht, een studie in onrecht nr. 2". Ik geniet het twijfelachtige voorrecht evenals in „De vlag halfstok, studie in onrecht nr. 1" aangehaald te worden. In het laatste schotschrift

weet *Lunshof* niet beter te doen dan mij op hoogst ontoelaatbare wijze op pag. 33 te citeren en zonder behoorlijke typografische afscheiding zijn eigen verhaal te vervolgen, alsof dit nog van mijn „verklaring" deel uitmaakt. Het gaat thans om de hierbedoelde verklaring, die kennelijk ontleend is aan het — immer geheime — rapport, dat is opgemaakt door het Bureau Politie Buitendienst van het Ministerie van Justitie, dat, gelijk gij u herinneren zult, onder leiding stond van mr. *R. P. J. Derksema* en op Eaton Square 82 gevestigd was. Enigerlei andere verklaring heb ik over de door *Lunshof* bedoelde aangelegenheid immers nimmer afgelegd". [1])

[1]) Vgl. bijlage 166.

De heer *Warendorf* schrijft verder:

„Nu ik toch over de brochure van *Lunshof* schrijf, mag ik aan het bovenstaande wellicht nog een andere vraag toevoegen. Eveneens op pag. 33 wordt geïnsinueerd, dat ik mijn „rehabilitatie" (uitsluitend) aan mr. *G. J. van Heuven Goedhart* te danken zou hebben. Volgens mijn eigen aantekeningen heeft echter mr. *C. W. A. Schürmann,* Officier van Justitie bij de Nederlandse Rechtbank te Londen, mij na overleg met de toenmalige Minister van Justitie mr. *van Angeren,* reeds eind Juni 1944 aangezocht om bij zijn en dr. *Zeeman's* heengaan, hun werkzaamheden op het parket over te nemen. *Van Heuven Goedhart* was toen weliswaar reeds in Londen aangekomen, doch bleef, zoals Gij u stellig ook nog herinneren zult, aanvankelijk geruime tijd „incomunicado". Eerst op 3 Juli heb ik zelf *van Heuven Goedhart* voor het eerst uitvoerig gesproken. Op 7 Juli heb ik o.a. in overleg met de heer *Dees,* hangende de beslissing van het Departement en mijn benoeming door H.M. de Koningin, reeds mijn werkzaamheden op het parket aangevangen, op welk tijdstip *van Heuven Goedhart* stellig nog geen Minister van Justitie was. Ook meen ik mij een geheime correspondentie tussen H. E. *van Angeren* en *van Lidth de Jeude* over mijn benoeming te herinneren, waaruit van geen bezwaar tegen mijn benoeming bleek." [2])

[2]) Vgl. bijlage 166.

Voor de commissie heeft de heer *Warendorf* nog verklaard, dat de heer *Lunshof* in een van zijn brochures de kwestie van de benoeming van de heer *Warendorf* behandelt. Elders heeft de heer *Lunshof* een zin van hem geciteerd, zonder aanhalingstekens en dan vervolgt hij zijn relaas, daarbij de indruk wekkend, alsof dit vervolg ook van de heer *Warendorf* afkomstig is. Het citaat heeft hij geput uit een geheim rapport, dat in 1943 bij de aankomst van de heer *Warendorf* in Engeland van diens verhoor op Eaton Square is opgemaakt. Het blijkt nu, zo verklaart de heer *Warendorf,* dat dit niet komt uit het archief van het bureau van de heer *Derksema.* Op de vraag uit welk archief het dan komt, antwoordt de heer *Warendorf,* dat hij niet mag zeggen, hetgeen hij niet zeker weet. Als hij alleen zegt, dat het Bijzonder Intelligent is .....

Bij een schrijven van 2 December 1948 van de heer *W. G. Belinfante,* raadadviseur bij het Ministerie van Justitie, zijn aan de commissie toegezonden afschriften van een brief van de Minister van Justitie aan de Minister van Oorlog d.d. 7 Juli 1944 en van het antwoord daarop d.d. 13 Juli 1944. [3]) De Minister van Justitie, de heer *van Angeren,* schrijft op 7 Juli 1944 aan zijn ambtgenoot van Oorlog:

[3]) Vgl. bijlage 166.

„Ik heb nl. in overweging den heer *Warendorf* te werk te stellen als plaatsvervangend substituut-officier bij de Nederlandsche Rechtbank te Londen. Van belang is te weten, of zijn gedragingen een beletsel vormen voor de vervulling van dat ambt."

Op 13 Juli 1944 antwoordt de Minister van Oorlog aan zijn ambtgenoot van Justitie over de positie van *Warendorf* het volgende:

„Gelijk Uwer Excellentie bekend zal zijn, was de heer *Warendorf* werkzaam in de functie van chef van de secretarie van het bureau Militair Gezag van mijn Departement en bekleedde hij tijdelijk den rang van reserve-eerste-luitenant voor algemeenen dienst. Hij heeft den schijn op zich geladen pogingen in het werk te hebben gesteld om, zonder daartoe gerechtigd te zijn en langs andere dan de daarvoor aangewezen wegen, verbinding te onderhouden met het bezette gebied. Hoewel er geen enkele reden is om aan zijn politieke betrouwbaarheid te twijfelen, werd het zeer ongewenscht geacht hem in de vertrouwensfunctie, welke hij bekleedde, te handhaven. Waar betrokkene voorts ten behoeve van bedoelde functie tijdelijk tot officier was benoemd, nimmer een officiersopleiding had genoten en evenmin de geschiktheid bezat voor een andere tijdelijke officiersfunctie, kon hij niet als officier worden gehandhaafd. In aanmerking nemende, dat de heer *Warendorf* vóór zijn benoeming tot officier nimmer als soldaat had dienst gedaan en dat hij behoorde tot een leeftijdsklasse, welke thans niet meer in werkelijken dienst wordt geroepen, terwijl bovendien als bezwaar tegen een oproeping als soldaat werd gevoeld, dat hij als officier dienst gedaan heeft in de kleine Nederlandsche gemeenschap hier te lande, besloot ik den heer *Warendorf* niet meer als dienstplichtig soldaat in het leger op te roepen.

Ik vertrouw, dat Uwe Excellentie uit het vorenstaande voldoende gegevens kan putten om te beoordelen, of de heer *Warendorf* geschikt

is voor de functie van plaatsvervangend officier van Justitie bij de Nederlandsche rechtbank hier ter stede."

De heer *Belinfante* schrijft op 2 December 1948 aan de commissie o.m.:

„Bij K.B. van 11 Juli 1944 (*Nederl. Staatscourant* (Londen) van 15 Augustus 1944, nr. 6) is aan mr. *van Angeren* met ingang van 12 Juli 1944 ontslag verleend en bij een ander K.B. van dezelfde datum, geplaatst in dezelfde *Staatscourant,* is mr. *G. J. van Heuven Goedhart* tot Minister van Justitie benoemd. Hij heeft diezelfde datum de portefeuille overgenomen."

§ 4. *De betrekkingen van de heer van Heuven Goedhart tot Het Parool.*

Gelijk in § 1 reeds is vermeld, heeft de heer *Lunshof* in zijn eerste brochure o.m. het volgende geschreven: [1])

„Er zijn over en weer telegrammen gestuurd, waaraan het leven van boodschappers is gewaagd, die niets anders inhielden dan discussies over de onteigening van „De Telegraaf" en zijn machineriën."

De heer *Lunshof* schrijft vervolgens in zijn tweede brochure, sprekende over de heer *van Heuven Goedhart:* [2])

„Zijn bezwaren tegen mijn brochure, als men het tenminste bezwaren kan noemen, waren welgeteld vijf. Hij heeft bij monde van zijn advocaat plechtiglijk aan de president verklaard:

> dat hij nimmer het leven van enige boodschapper in de waagschaal heeft gesteld voor enig particulier belang.

In een „geheim, persoonlijk schrijven" aan de minister van Oorlog heet het echter:

> „Mr. *van Heuven Goedhart* heeft waarschijnlijk de bemiddeling van Jkvr. *van H.* ingeroepen, teneinde brieven clandestien naar bezet Nederland te vervoeren. Freule *van H.* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact. Gezien de inhoud der brieven komt het mij begrijpelijk voor, dat zoowel Mr. *van Heuven Goedhart* als Jkvr. *van H.* gepoogd hebben, brieven langs clandestiene weg naar bezet Nederland te doen vervoeren, en dat zij om bepaalde redenen getracht hebben, tegen de kabinetsorder in, de officieele Nederlandsche regeeringsinstanties te passeeren." [3])

Dacht de heer *van Heuven Goedhart,* dat als de Duitsers de communistische freule hadden gepakt, dit haar niet in levensgevaar zou hebben gebracht? Of speelde zij ook een rol in het Parol-Spiel? En wat het particuliere belang betreft, heet het in het stuk „Geheim, persoonlijk":

> „Alle binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die, welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van mr. *van Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van Het Parool, zijn, te Londen, zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven."

Is de heer *van Heuven Goedhart* niet met mij van mening, dat men, minister van Justitie zijnde, zakelijke brieven en telegrammen, handelende over een positie, welke hij thans *bekleedt,* verzendt, dit aangemerkt kan worden als te zijn „van enig particulier belang?"

Het tweede bezwaar van Mr. *van Heuven Goedhart* was:

> „dat hij, noch het door hem beheerde departement, zich heeft bezig gehouden met het Londense persbesluit."

Hier laat zijn geheugen de heer *van Heuven Goedhart* in de steek, of hij maakt zich andermaal aan een handigheid schuldig. Reeds op de lunch, welke bij zijn aankomst te Londen werd gegeven, heeft hij fel tegen De Telegraaf gesproken. Het was het begin. Dat was zijn goed recht, maar waarom het nu te ontkennen? Het zou toch wel zeer vreemd zijn geweest indien de journalist *van Heuven Goedhart zich niet* met perszaken had bezig gehouden.

Verder stelt de heer *van Heuven Goedhart:*

> „dat hij niet financieel geïnteresseerd is in het Parool."

Doch zelfs de brieven en telegrammen, welke hij, minister zijnde, uit Londen verzond, spraken over zijn toekomstige positie.

Zijn laatste bezwaar:

> „dat hij niet van rancuneuze, wraakzuchtige gevoelens jegens De Telegraaf vervuld is",

is evenmin waar. Op 3 December 1943 schreef hij aan de hoofdredacteur van De Telegraaf:

> „Jegens mij heb je je zoo gemeen gedragen, dat er voor achting geen plaats meer is. Overigens heb ik den tijd".

Inderdaad, die tijd is voor de heer *van Heuven Goedhart* gekomen.....".

---

[1]) *H. A. Lunshof:* „Vlag halfstok", blz. 34.

[2]) *H. A. Lunshof:* „Als dieven in de nacht", blz. 29 e.v.

[3]) De hierbedoelde kwestie zal de commissie in de volgende paragraaf behandelen.

[1]) *H. A. Lunshof,* „Vlag halfstok", blz. 33 e.v.

32995 *(van Heuven Goedhart)*

32996 *(van Heuven Goedhart)*

In zijn eerste brochure [1]) heeft de heer *Lunshof* verder nog gesuggereerd, dat men te Londen speciaal met het oog op het feit, dat de eigenaar van De Telegraaf, de heer *Holdert,* stervende was, in het Tribunaalbesluit de bepaling heeft ingelast, dat ook overledenen nog konden terechtstaan en dat hun vermogen, werden zij schuldig bevonden, alsnog in beslag zou kunnen worden genomen.

Sprekende over zijn vermeende, door de heer *Lunshof* gestelde begeerte om toch vooral dat gebouw aan de Nieuwezijds Voorburgwal in handen te krijgen en De Telegraaf niet meer te doen verschijnen, verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat, toen hij eenmaal goed en wel was ondergedoken, de heren *Simonis* en *van der Giessen Sr.* zich met hem in verbinding hebben gesteld. Deze beide heren waren respectievelijk president-commissaris en directeur van het Utrechts Dagblad, het blad, waartegen de heer *van Heuven Goedhart* zeven jaar heeft geconcurreerd in Utrecht. Die heren hebben tegen hem gezegd: „Wij zouden na de oorlog graag een volkomen hernieuwd, vernieuwd Utrechts Dagblad willen maken. Zoudt gij daarvan de leiding op u willen nemen?" Daarover zijn lange gesprekken gevoerd en het einde is geweest in 1942, dat de heer *van Heuven Goedhart* „ja" heeft gezegd. Hij was dus verbonden om na de oorlog hoofdredacteur van het Utrechts Dagblad te worden. Zeven maanden lang heeft hij uit dien hoofde ook een bescheiden salaris ontvangen. Dit heeft plaats gevonden in de jaren 1942—1943. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat aanbod van het Utrechts Dagblad aanvaard, omdat hij helemaal niet de minste gedachte had in de richting van De Telegraaf. De heer *van Heuven Goedhart* was sinds acht jaar Utrechts journalist en hij had zich volkomen tevreden gevoeld, indien hij na de oorlog hoofdredacteur ware geworden van een herleefd Utrechts Dagblad. Aan het einde van die zeven maanden, het spijt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij dit moet zeggen, doch de waarheid gaat boven alles, hebben de heren *Simonis* en *van der Giessen* ontdekt, dat de heer *van Heuven Goedhart* mede-redacteur was van het illegale Parool. Dit heeft hij ze niet verheeld, omdat hij zich daarvoor geneerde, maar omdat men dat in die tijd niet zeide; men mocht dat niet zeggen. Toen zijn deze beide heren enorm geschrokken, want toen dachten ze: Als hij ooit gepakt wordt, dan slaat hij onze namen er uit en worden wij ook nog gepakt. Zij hebben derhalve onmiddellijk alle relaties, mitsgaders de betaling van het salaris, afgeroken, zodat hij daarmede vrij kwam te staan.

Over een verschijning van Het Parool na de oorlog is zelfs tot medio 1943 nooit gedacht. De heer *van Heuven Goedhart* en zijn illegale vrienden gaven dat blad uit, omdat — in de ogen en oren van iemand als *Lunshof* klinkt het volstrekt onbegrijpelijk, maar het was toch zo — zij vonden, dat het moest worden uitgegeven en om geen enkele andere reden. In 1943 is door *Kees de Groot* — helaas later, nog geen vier weken vóór onze bevrijding, gefusilleerd — geopperd: Wij moesten eigenlijk na de oorlog met dat ding doorgaan. Toen zei men: Hoe moet dat dan? Een weekblad b.v., zei er een, en dat is het begin geweest. Zo is daar in 1943 over gepraat. Tenslotte werd gezegd: „Dan maar een dagblad. Waarom geen dagblad?" Er werd toen gedacht aan Utrecht en toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd: „Wel, dan zal ik jullie wat onthullen. Ik heb zeven maanden een salaris gehad in afspraak met de heren van het Utrechts Dagblad. Die wilden na de oorlog wel iets. Als wij daar Het Parool eens gingen uitgeven na de bevrijding?" Zijn vrienden zeiden toen: „Jij hebt de relaties, zou jij dat voor elkaar kunnen krijgen?" De heer *van Heuven Goedhart* heeft daarop gezegd: „Dat lijkt mij wel".

Hij is toen naar de heer *van der Giessen* gestapt en heeft gezegd: „Mijnheer, u bent opgehouden met mij in uw verband te houden als toekomstig hoofdredacteur van het Utrechts Dagblad, omdat u begrijpelijkerwijze het niet zo prettig vindt om in de nasleep van mijn eventuele arrestatie ook te worden gearresteerd, maar ik weet, dat het nog altijd uw heilige bedoeling is om mij na de oorlog in te schakelen als hoofdredacteur van het Utrechts Dagblad. Zoudt u er iets voor voelen, wanneer ik in plaats van hoofdredacteur van het Utrechts Dagblad hoofdredacteur was van Het Parool, bij u uit te geven?". „Zou dat mogelijk zijn?", zei hij. Ja, antwoordde de heer *van Heuven Goedhart,* daar hebben mijn vrienden en ik het over gehad. Nu, zeide hij, dat vind ik prachtig, daar ben ik enorm voor. Toen heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd: „Mijnheer *van der Giessen,* dat is prachtig, dan moeten wij daar enige voorbereidende maatregelen voor treffen." Die zijn allemaal getroffen. Zijn hartstochtelijke begeerte om toch vooral die Telegraaf kapot te maken, lijkt de heer *van Heuven Goedhart* uit niets zo duidelijk te worden bewezen als uit het feit, dat hij ondergedoken zo een nacht en nog een nacht bij de zoon van de heer *van der Giessen,* die zelf adjunct-directeur van het „Utrechts Dagblad" was geweest, daar zelfs door de jonge mevrouw *van der Giessen* een mooie vlag heeft zien maken, waarop stond: Het Parool, en een banier, waarop stond: Hier wordt het vroegere illegale

Parool gedrukt. Deze beide dingen zouden dan aan de gevel van het Utrechts Dagblad in Utrecht na de bevrijding verschijnen. Niet de heer *van Heuven Goedhart,* maar zijn vrienden, *Frans Goedhart* meer in het bijzonder, hadden veel hogere ambities; die wilden een nationaal blad, dat niet in Utrecht verschijnen kon, dat alleen in Amsterdam kon verschijnen vanwege de beurs en vanwege het feit, dat alle andere nationale dagbladen daar zaten, en zij zeiden: Neen, de Telegraaf. De heer *van Heuven Goedhart* heeft zijn hoofd geschud en gezegd: Tjonge, dat is een hoge greep. Dat is een duur gebouw; kan dat allemaal wel en zien jullie dat nu allemaal maar zo en ik geloof er niet in. Kortom hij was alleen maar bedacht. Toen de heer *van Heuven Goedhart* wegging, hadden zij in hun conversatie twee aanduidingen: Plan U, dat was het plan-Utrecht van de heer *van Heuven Goedhart,* en plan A, dat was het plan van *Frans,* Amsterdam. Dat lijkt hem op zichzelf, zo merkt de heer *van Heuven Goedhart* ironisch op, toch een aanwijzing te geven in de richting van zijn rancune om dat Parool beslag te doen leggen op de apparatuur van De Telegraaf. Hij is daar zelfs nooit een voorstander van geweest. Hij heeft dat nooit begeerd. Hij heeft dat nooit verstandig gevonden. Nu het eenmaal zo ver is, aanvaardt hij, dat spreekt vanzelf, alle consequenties van de huidige situatie, doch die situatie is voor geen grein geschapen door hem en is integendeel voor hem eigenlijk een ietwat verdrietige verrassing geweest, toen hij uit Londen terugkeerde.

78014 e.v. *(van der Giessen)*

In 1941, aldus de heer *A. van der Giessen,* toen hij directeur was van het Utrechts Dagblad, meenden commissarissen en directie, dat de heer *van Heuven Goedhart* de aangewezen man was om na de bevrijding als hoofdredacteur van het Utrechts Dagblad op te treden.

Om die reden is toen contact gezocht met de heer *van Heuven Goedhart.* Het eerste contact werd gelegd in 1941 door bemiddeling van de heer *Simonis.* De beide commissarissen, zijn zoon en de heer *van der Giessen* zelf hebben daarna een onderhoud met de heer *van Heuven Goedhart* gehad, die zich toen bereid heeft verklaard de functie van hoofdredacteur na de bevrijding te aanvaarden. Van 1 Januari 1942 af heeft de heer *van Heuven Goedhart* f 400 per maand ontvangen. In Maart 1942 werd het Utrechts Dablad verboden en begin Mei zijn de heer *van der Giessen* en enige anderen korte tijd gevangen gezet. Een paar maanden later kwam de heer *Twijnstra* bij hem, die hem ongeveer het volgende zei: „Ik geef er de voorkeur aan, dat dat bedrag niet verder uitbetaald wordt; ik maak mij sterk, dat de heer *van Heuven Goedhart* illegaal werkt en dat is niet zonder gevaar". Aangezien de commissarissen aan de heer *van der Giessen* hadden gevraagd de uitbetaling te doen, moest hij er wel mede eindigen. Dit geschiedde tegen het advies van zijn zoon, die wel verder met de heer *van Heuven Goedhart* contact is blijven houden. Hiermede kwam de heer *van Heuven Goedhart* vrij te staan van het Utrechts Dagblad.

In 1943 hebben er besprekingen plaats gevonden over de vraag, of het niet mogelijk zou zijn om van het illegale Parool een weekblad of misschien zelfs een dagblad te maken na de bevrijding en dit te laten drukken bij het Utrechts Dagblad. Deze besprekingen, aldus de heer *van der Giessen,* hebben niet plaats gevonden met de heer *van Heuven Goedhart,* doch namens deze, met de heer *de Groot,* die later is doodgeschoten en later met de heren *van Norden* en *Meyer.* Er hebben verschillende bijeenkomsten plaats gehad te Utrecht over deze kwestie. Het doel van die bijeenkomsten was om na de bevrijding, behalve het Utrechts Dagblad, ook een algemeen dagblad te laten verschijnen. Deze besprekingen hebben plaats gevonden in 1943, 1944 tot aan de bevrijding. De heer *van Heuven Goedhart* was daar evenwel niet bij. De heer *van der Giessen* heeft zelf de heer *van Heuven Goedhart* slechts gesproken bij de kwestie van die salarisregeling, doch de heer *van Heuven Goedhart* heeft later nog wel gesproken met zijn zoon. Deze is bij die latere besprekingen geweest. De heer *van der Giessen* zelf heeft uitsluitend adviezen gegeven. Het gehele jaar 1944 heeft dit contact doorbestaan. Pas op het allerlaatste ogenblik vóór de bevrijding bleek, dat de zaak anders liep. Toen zijn de besprekingen afgebroken.

78041 e.v. *(Simonis)*

In 1941 heeft de heer *H. J. M. Simonis,* die commissaris was van het Utrechts Dagblad, met de andere commissarissen een bespreking gehad met de directie. Zij hebben toen gezegd, dat, aangezien zij het idee hadden, dat het met de oorlog niet zo lang meer zou duren, er maatregelen beraamd moesten worden, dat een behoorlijke redactie aan het hoofd van het blad zou komen te staan. Toen is de naam *van Heuven Goedhart* genoemd. Op de vraag, hoe men dit zou moeten aanleggen en hoe hij zich zou kunnen vrijhouden voor die positie, hebben zij, de commissarissen, geantwoord: betaal hem daarvoor een bepaald bedrag, naar de heer *Simonis* meent, f 5000, dan kan hij zich vrij houden. Er heeft toen een bespreking plaats gevonden met de heer *van Heuven Goedhart,* die bezwaar heeft gemaakt tegen de honorering, doch men heeft hem

daar overheen gebracht. Men heeft hem gezegd, dat hij zich aan allerlei studies zou kunnen wijden en allerlei kon voorbereiden. De heer *Simonis* meent, dat er twee of drie besprekingen met de heer *van Heuven Goedhart* zijn geweest over de wijze, waarop het blad zou worden geredigeerd en de dingen, waarop men moest letten. Er is toen sprake van geweest om na de bevrijding het Utrechts Dagblad de naam van Het Parool te geven. Dit is echter een zeer aan de oppervlakte blijvende bespreking geweest. Deze gehele affaire, aldus de heer *Simonis,* is vrij snel tot een einde gekomen. De heren *van der Giessen,* die buiten het bedrijf waren gezet, hebben de uitbetaling aan de heer *van Heuven Goedhart* niet gecontinueerd. Zij schijnen hem dat medegedeeld te hebben, doch daarvan is de heer *Simonis* niet op de hoogte; hij heeft daaraan niet medegewerkt.

Hij heeft een brief van de heer *van Heuven Goedhart* gekregen, waarin deze mededeelde, dat het aldus was gegaan en dat hij zich verder vrij voelde. De brief is ongedateerd, doch uit de poststempel op de enveloppe maakt de heer *Simonis* op, dat de brief van 29 Augustus 1942 is geweest. Daarna heeft hij met de heer *van Heuven Goedhart* over kranten en het redigeren van kranten geen enkel contact meer gehad.

78079 e.v. *(Meijer)*

De heer *J. Meijer,* lid van de directie van Het Parool, verklaart, dat hem uit eigen wetenschap besprekingen met de directie van het Utrechts Dagblad in 1944 bekend zijn. Van tevoren plaats gehad hebbende besprekingen heeft de heer *Meijer* herhaaldelijk gehoord, doch hij heeft deze zelf niet meegemaakt. Het contact met de heer *van der Giessen,* de directeur van het Utrechts Dagblad, werd in 1944, na het vertrek van de heer *van Heuven Goedhart,* aan de heer *Meijer* overgedragen. De heer *van Heuven Goedhart* had eerst dat contact over het plan-Utrecht. Einde April 1944 is deze toen naar Engeland vertrokken en in de zomer van 1944 zijn er besprekingen gevoerd met het Utrechts Dagblad over de technische voorbereidingen van het verschijnen van Het Parool na de bevrijding bij de Drukkerij Bosch te Utrecht. Deze besprekingen, aldus de heer *Meijer,* moesten natuurlijk summier blijven; men kon niet te diep in details treden, omdat men de situatie, zoals die bij de bevrijding zou zijn, niet kon overzien. Alle mogelijke technische problemen deden zich voor, over papier, over electriciteit enz. De opzet van de verschijning van Het Parool echter bij de Drukkerij Bosch is in de zomer van 1944 doorgesproken. Dit plan is van de baan geraakt in de winter 1944/1945 en dan nog slechts in die zin, dat toen het accent meer op Amsterdam kwam te liggen, hetgeen overigens weer niet uitsloot, dat Het Parool ook te Utrecht zou verschijnen, aanvankelijk als plaatselijke editie, maar zo nodig op den duur als de definitieve verschijning van algemeen, landelijk dagblad. De uitgave in Amsterdam was nog dubieus, ook wat de duurzaamheid betreft; het was eigenlijk zo: dat het in Utrecht kon, was zeker; in Amsterdam begon het naar een waarschijnlijkheid toe te groeien. Tot de bevrijding toe is er contact geweest over het plan-Utrecht. In verband met het plan-Amsterdam zijn er ook nog besprekingen geweest met het Algemeen Handelsblad.

78089 *(Meijer)*

De heer *Meijer* is gedeeltelijk bij één bespreking geweest, in de winter van 1944. De heer *Planten* was toen directeur van het Algemeen Handelsblad. De gedachte om gebruik te maken van de persen van De Telegraaf is, aldus de heer *Meijer,* alleen maar als gedachte, wel vrij oud geweest; misschien niet specifiek ten aanzien van De Telegraaf, maar wel ten aanzien van het verschijnen in Amsterdam. Men moet het zo zien, dat het eigenlijke illegale werk 99,9 % van de tijd en aandacht in beslag nam en dat deze onderwerpen slechts bij een enkel avondlijk gesprek zo nu en dan wel eens werden overwogen. Enkelen van Het Parool gingen er van uit, dat men in Utrecht nimmer een landelijk dagblad kon maken; een landelijke courant kon men alleen in Amsterdam of in Rotterdam maken. Zelfs in Den Haag is nooit een nationaal dagblad kunnen ontstaan. De heer *Frans Goedhart* was een sterk voorstander van het plan-Amsterdam.

Voor het eerst hebben besprekingen plaats gehad met De Telegraaf in September 1944. Deze besprekingen zijn grotendeel vastgelegd in notulen. Dit contact met De Telegraaf geschiedde onder de indruk

78093 *(Meijer)*

van de spoedige bevrijding en enkele andere factoren. In de eerste plaats was het Londense Persbesluit E 69 bekend gemaakt. De tekst daarvan was grotendeels voorgelezen voor de radio. Niet lang daarna kwam deze tekst trouwens in bezet gebied. Bovendien kende men in de loop van Augustus 1944 de verslagen, voor de radio gegeven, over de bevrijding van Parijs en Brussel en vernam men, dat het bij de bevrijding zo toe ging, dat dagbladen, die waren blijven verschijnen, werden verboden op het ogenblik van de bevrijding. Zo was het geweest in Parijs en Rome en ook in Brussel. In het algemeen gebeurde dat door de geallieerde autoriteiten. Voorts bleek, dat de illegale groeperingen, die ondergrondse bladen hadden uitgegeven, door de Allied Headquarters voorlopig met de taak van de voorlichting werden belast en de beschikking kregen over de gebouwen

en de persen van de bladen, die niet meer konden verschijnen. Min of meer naar analogie verwachtte men eenzelfde gang van zaken in het Noorden. De besprekingen met De Telegraaf hadden in September 1944 uitdrukkelijk ten doel om zich te vergewissen van de mogelijkheid om op de dag van de bevrijding Het Parool door De Telegraaf te doen drukken. Het antwoord van De Telegraaf was: Gij zijt welkom. Als eerste antwoord heeft men zelfs gekregen: Wij zullen gratis drukken en gratis papier leveren. Van de zijde van Het Parool is dit aanbod — gedaan door de heer *F. H. J. Holdert* — evenwel afgeslagen. Men heeft van De Telegraaf de uitdrukkelijke toezegging gekregen, dat Het Parool daar kon komen, maar er werd tevens gezegd, dat De Telegraaf zich uiteraard alle pogingen voorbehield om zelf te kunnen verschijnen. Het werd als een aangename taak gezien, indien Het Parool door De Telegraaf zou worden gedrukt. Het was dus een civielrechtelijke overeenkomst. Na de bevrijding is een concept opgesteld, maar dat is door één punt van discussie niet in een definitieve schriftelijke overeenkomst omgezet, nl. door het punt van de

78095 *(Meijer)*

prijzen. De besprekingen zijn na September 1944 geschorst en omstreeks Maart 1945 weer opgevat en toen op technisch niveau. Het principe was in September 1944 besproken met een dusdanig resultaat, dat het niet nodig was in Maart 1945 de besprekingen over het principe te hervatten. Deze gang van zaken wordt, aldus de heer *Meijer,*

78099 *(Meijer)*

ook niet betwist van de kant van de eigenaren van De Telegraaf. Om maar een voorbeeld te noemen: Op 9 Mei 1949 hebben de erven *Holdert* een request aan H.M. de Koningin gezonden in verband met een beroepsprocedure voor de Raad van State, een procedure, welke later op hun verzoek is gestaakt. De erven *Holdert* stellen daarin — dit stuk is publiek geworden, doordat het ter visie heeft gelegen op de griffie van de Raad van State —, „dat in die onderneming" — bedoeld wordt de onderneming De Telegraaf — „respectievelijk sedert Mei en Augustus 1945, worden gezet en gedrukt de dagbladen Het Parool, Trouw en de Volkskrant, en wel krachtens overeenkomsten, wat Trouw en de Volkskrant betreft, tussen de directies van die bladen met de beheerder en wat Het Parool betreft krachtens overeenkomst tussen de directie van dat blad met de executeuren."

78044 *(van Norden)*

De heer *W. van Norden* herinnert zich, dat de heer *van Heuven Goedhart* hem, naar hij meent in 1943, iets heeft verteld van zijn gesprekken met de heer *van der Giessen* in Utrecht over zijn functie bij het Utrechts Dagblad na de bevrijding. Dit heeft de heer *van Norden* gehoord uit de mond van de heer *van Heuven Goedhart* zelf. Meer uit eigen wetenschap is hem bekend — hij is er bij betrokken geweest—, dat later in de leidende kring van het illegale Parool het plan rijpte om na de oorlog Het Parool als dagblad te doen voortbestaan. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen mededeling gedaan van het contact, dat hij met de heren van de Drukkerij Bosch & Zn. had gehad; hij heeft dat contact meer opgevat om na te gaan, of de uitgave van Het Parool op hun drukkerij zou kunnen worden vervaardigd. Dit voorstel bleek in goede aarde te vallen. In de kring van Het Parool was men hierover nogal verheugd, omdat het overigens nog vage plan voor na de oorlog nu een concrete mogelijkheid ging worden. De heer *van Norden* meent, dat het zover gekomen is, dat tot schriftelijke vastlegging van enkele afspraken is overgegaan. Deze afspraken gingen uit van de gedachte, dat de dagbladuitgave in de vorm van een stichting zou worden ondergebracht en dat deze stichting met de drukkerij een exploitatie-contract zou sluiten. Persoonlijk heeft de heer *van Norden* in die tijd de beide heren *van der Giessen* niet gesproken. De jonge *van der Giessen* heeft hij ongeveer een maand of vier voor de bevrijding leren kennen. De vader pas veel later.

78047 *(van Norden)*

In die tijd had men inmiddels verder strekkende plannen moeten maken. Het was zo, dat het plan-Utrechts Dagblad nog steeds een reële toekomstmogelijkheid was. Hoe reëel, blijkt hieruit, dat daar op het ogenblik nog steeds een van de couranten van Het Parool wordt gedrukt. Inmiddels waren er na Dolle Dinsdag plannen opgekomen voor een gedecentraliseerde vervaardiging van Het Parool in verschillende centra; in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Dordrecht, Eindhoven, Enschede, Almelo, Deventer enz. Dit was noodzakelijk, omdat intussen duidelijk was geworden, dat het gehele interlocale vervoersapparaat nog vele maanden na de bevrijding niet zou functionneren. In alle plaatsen, waar illegale groeperingen van Het Parool bestonden, zijn na de bevrijding wat genoemd werd „edities" ingesteld. Dat was voor een klein gedeelte spontaan in zijn werk gegaan — men kon in die tijd niet dadelijk alles overzien — voor een ander gedeelte op grond van een organisatorische regeling van de centrale leiding uit. Toen was de idee, welke voorheen bestond, om uitsluitend van Utrecht uit één grote courant voor geheel Nederland uit te geven, niet meer de enig heersende idee. Bij de bespreking over de vraag, hoe na de bevrijding Het Parool eventueel als dagblad zou kunnen blijven bestaan, was er enig ver-

schil van mening geweest over de plaats van vestiging. Men meende, dat het zeer moeilijk zou zijn een drukkerij-apparatuur te vinden en men zag ook overigens de grote problemen van organisatorische aard, die aan het opzetten van een dagblad waren verbonden. Daarom was de meerderheid van de groep van mening, dat het contact tussen de heer *van Heuven Goedhart* en de *van der Giessens* waardevol was voor de toekomstige vervaardiging van de courant. De heer *van Norden* herinnert zich, dat echter in het bijzonder *F. J. Goedhart (Pieter 't Hoen)* op het standpunt stond, dat het niet mogelijk was van Utrecht uit een landelijk dagblad te doen verschijnen. Organisatorisch leek hem dat niet mogelijk. Dat zou alleen, indien men wilde slagen, van Amsterdam uit kunnen gebeuren. Toen deze zaak voor het eerst in de discussie kwam, was de heer van *Heuven Goedhart* nog niet naar Londen vertrokken. Het was in de periode voor zijn vertrek, naar de heer *van Norden* meent. Formele discussies en officiële vergaderingen, waaruit exact geformuleerde besluiten voortvloeiden, werden over deze kwestie echter niet gevoerd. Men sprak er alleen bij tijd en wijle eens over in het kader van het contact voor het illegale werk.

78051 *(van Norden)*

Men dacht in die tijd nog over één courant, Het Parool. Het was ver voor de tijd, dat op vervoerstechnische gronden bleek, dat een grote gecentraliseerde oplage onmogelijk was. Het Utrechtse plan is echter nooit geheel van de baan geraakt; er kwam slechts een andere structuur in het plan en na de bevrijding werd de Utrechtse editie van Het Parool bij Bosch gedrukt. Het Utrechtse plan in die zin, dat er één centraal blad zou komen, heeft men, gedwongen door de omstandigheden, laten varen, aangezien Het Parool gedecentraliseerd moest worden uitgegeven. Later na de bevrijding is de mogelijkheid besproken, of de gehele krant toch nog gecentraliseerd in Utrecht gedrukt kon worden. In verband met de zeer grote oplage kon dit niet meer.

78054 *(van Norden)*

Het eerste contact met mensen van De Telegraaf heeft in September 1944 plaats gevonden. De heer *van Norden* heeft deze besprekingen niet gevoerd; dat heeft de heer *Meijer* gedaan. Hiertoe is men overgegaan in verband met de via de radio loskomende berichten over de wijze, waarop de geallieerde autoriteiten en de Nederlandse Regering te Londen zich de pers-organisatie in bevrijd gebied, onmiddellijk na de bevrijding, hadden voorgesteld.

Men hoorde de berichten over de jubelende bevrijding van Parijs. Daarbij vernam men, dat de couranten, die daar tijdens de bezetting waren verschenen, werden verboden en dat de Franse illegale pers in haar bureaux werd geplaatst en op haar installaties ging drukken. Hetzelfde verhaal hoorde men uit Brussel. In September 1944 werd de inhoud van het Londense Persbesluit door Minister *Burger* zelf voor de radio bekend gemaakt. Toen kwamen ook de berichten over de bevrijding van het Zuiden en spoedig hoorde men door de radio — het werd als reportage verteld — hoe de Paroolorganisatie te Maastricht en Eindhoven was begonnen met het uitgeven van kranten, conform de bepalingen van het Persbesluit. Gedacht werd, dat het in Amsterdam spoedig ook zo ver zou zijn. Dat is echter niet gebeurd, zodat daar de krant illegaal bleef uitgegeven. Toen is contact met De Telegraaf voorgesteld via *Jan H. de Groot,* een van de medewerkers van Vrij Nederland, die relaties had met mensen bij De Telegraaf. Er zou met vertegenwoordigers van De Telegraaf worden gesproken om na te gaan, of in de eerste weken na de bevrijding Het Parool daar kon worden gedrukt. Men heeft het als gezamenlijke mogelijkheid voor Vrij Nederland als weekblad en voor Het Parool als dagblad onder ogen gezien. Daarna zijn er met vertegenwoordigers van de meerderheid der eigenaren van De Telegraaf enkele besprekingen gevoerd, n.l. door de heer *Meijer* onder de naam *Roelants* en de heer *van Randwijk* onder de naam *van Vliet,* met de heer *Spaan,* die toen gemachtigde van de executeurs-testamentair was en later na de bevrijding waarnemend directeur van De Telegraaf-drukkerij is geweest. Bij die besprekingen wilde men van de kant van Het Parool zich alleen vergewissen of men straks, na de bevrijding, niet gehinderd zou worden, indien men zich kwam aanmelden om Het Parool op de dan ongebruikt staande installatie van De Telegraaf te doen drukken. Deze besprekingen hebben plaats gehad enkele dagen na Dolle Dinsdag en hierin werd verder uitgewerkt, hoe het precies zou gaan. Daarop is het contact weer verflauwd, omdat het Noorden helaas niet werd bevrijd. Toen kwam dus weer de activiteit en de urgentie van het eigenlijke actuele illegale werk in de eerste plaats en pas tegen de bevrijding van het Noorden, toen men ging zien: ja, nu is het ongeveer zover, is het contact weer opgenomen. Er is een aantal besprekingen geweest. Op de dag van de bevrijding, 6 Mei 1945, is men in het gebouw van De Telegraaf getrokken, waar de vertegenwoordiger van de eigenaren de mensen van het Parool stond op te wachten en op grond van de afspraken zei: „Nu is het zover,

78055 *(van Norden)*

hier staat deze pers en daar die; gaat u op die en die etage zitten".

De afspraken met De Telegraaf zijn niet in overeenkomsten vastgelegd. Wel zijn door de onderhandelaars voor De Telegraaf vrij exacte notulen van de eerste bespreking gehouden. Verder was er niets schriftelijk vastgelegd. Het was niet een kwestie van schriftelijke, maar van mondelinge overeenkomsten. Daar kwam tussen door het beleid van het College van Vertrouwensmannen ten aanzien van de pers, ook de illegale pers. Dit college heeft zich ook ingelaten met de vraag: op welke wijze kan uitvoering worden gegeven aan de bepalingen van het Londense Persbesluit, dat de illegale bladen na de bevrijding mogen worden uitgegeven als legale bladen? Het heeft toen een soort van stelsel van machtigingen ingesteld, waarbij aan de bona fide illegale bladen, zoals Trouw, De Waarheid, Vrij Nederland en ook de plaatselijke illegale persgroepen werd medegedeeld: „Wij, Vertrouwensmannen staan achter u, wanneer gij die drukkerij binnentreedt, waar de tot heden verschijnende krant niet mag uitkomen, als u daar uw krant wilt vervaardigen". In verschillende gevallen werden machtigingen afgegeven, waarmede men zich bij deze bedrijven kon presenteren. In die periode heeft Het Parool zich niet doodgestaard op De Telegraaf, want in diezelfde tijd zijn besprekingen gevoerd — en daarvan is de heer *van Norden* wel getuige geweest, want deze heeft hij zelf gevoerd — met de directie van het Algemeen Handelsblad. De huidige directeur, de heer *Boskamp,* was uit de gevangenis vrij gekomen en was niet in de toenmalige directie van het Algemeen Handelsblad betrokken. De heer *van Norden* heeft hem enige malen ontmoet op het bureau van de heer *Beishuizen,* een van de illegale medewerkers van Het Parool. De heer *van Norden* heeft de heer *Boskamp* gevraagd: „Kunt gij na de bevrijding ons dagblad Het Parool op uw installatie vervaardigen?" Ook de heer *Planten,* de huidige hoofdredacteur van het Algemeen Handelsblad, is daar een keer gekomen om de verdere uitwerking door te spreken. De juiste datum, waarop deze besprekingen hebben plaats gevonden, durft de heer *van Norden* niet precies te zeggen. Het is in elk geval geweest na Dolle Dinsdag. De reden, waarom Het Parool niet naar het Algemeen Handelsblad is gegaan, ligt o.m. in hetgeen de heer *Boskamp* mededeelde, nl. dat hij reeds met De Waarheid had afgesproken, dat dit blad op de persen van het Algemeen Handelsblad zou worden gedrukt en dat dit ook gold voor De Volkskrant. Het laatste was een nieuw element, omdat De Volkskrant vroeger in Utrecht werd gedrukt en omdat er een verdere „verkrapping" van de apparatuur in Amsterdam uit scheen voort te vloeien. De heer *van Norden* heeft met de heer *Lücker,* hoofdredacteur van De Volkskrant, een gesprek gehad over de wijze, waarop het zou gaan. Het Parool heeft daarop tegen de heer *Boskamp* gezegd: „Het schijnt bij u erg druk te worden met al die kranten; er komt straks uw eigen krant bij, wanneer die mag verschijnen; wij zien voor Het Parool bij u dus niet veel mogelijkheden". Na deze besprekingen heeft men van de zijde van Het Parool het contact met De Telegraaf verder uitgewerkt.

Blijkens de tekst van Radio Oranje werden op 8 September 1944 Regeringsinstructies voor de Nederlandse pers bekend gemaakt. In deze bekendmaking wordt o.m. het volgende gezegd:

„De Regeering heeft een instructie uitgevaardigd ten aanzien van de pers in bevrijd Nederlandsch gebied. In deze instructie, waarbij in beginsel de verschijning is verboden van alle bladen, die in bezet Nederland in het openbaar zijn blijven verschijnen na 1 Januari 1943, wordt voorgeschreven, dat, tenzij de geallieerde militaire autoriteiten anders bepalen, uitsluitend is toegestaan de publicatie van de volgende vier soorten bladen:

Ten eerste: de zoogenaamde illegale pers.

Ten tweede: dagbladen, nieuwsbladen of tijdschriften, waarvan de verschijning, in welke vorm of onder welke benaming ook, vóór uiterlijk 1 Januari 1943 voor den verderen duur van de vijandelijke bezetting geheel werd gestaakt.

Ten derde: dagbladen, nieuwsbladen of tijdschriften, die toestemming tot voorloopige verschijning hebben verkregen, hetzij van den Minister van Binnenlandsche Zaken, hetzij van het Militair Gezag.

Ten vierde: dagbladen, nieuwsbladen of tijdschriften, die verschijnen op last van de geallieerde militaire autoriteiten, mits de inhoud dier publicaties zich niet verder uitstrekt dan tot den strikten inhoud van zulk een lastgeving.

In deze instructie wordt onder illegale pers verstaan elk blad of tijdschrift, dat onder de bezetting gedurende korten of langen tijd regelmatig is verschenen, in strijd met de door of vanwege den bezetter uitgevaardigde maatregelen."

In de nota [1]) van mr. *G. J. van Heuven Goedhart* inzake zijn beleid als Minister van Justitie, overgelegd aan de commissie, staat o.m. zakelijk het volgende vermeld:

[1]) Bijlage 167.

De illegale groepen Het Parool en Vrij Nederland hadden de heer *van Heuven Goedhart* gemachtigd om namens haar te spreken bij de Nederlandse Regering. Vóór zijn vertrek naar Engeland had de heer *van Heuven Goedhart* een gesprek met de heer *Drees,* de voorzitter van het Vaderlands Comité, die hem met name enige concrete vragen meegaf omtrent de positie, welke de Regering aan dit Comité wenste toe te kennen, terwijl hij tevens van de heer *d'Ailly* een tweetal boodschappen van de heer *Trip* meekreeg inzake de positie van de gulden. Aan de Nederlandse Regering werd gevraagd, of zij bereid was de overtocht van een zekere mr. *Blake* naar vermogen te bevorderen en er zo veel doenlijk toe bij te dragen, dat deze mr. *Blake,* na een verblijf van circa zes weken in Londen, naar bezet Nederland zou kunnen terugkeren. Na hierop bevestigend antwoord te hebben gekregen van de Nederlandse Regering vertrok de heer *van Heuven Goedhart* op 25 April 1944 van Nederland naar Engeland, alwaar hij op 17 Juni 1944 aankwam en rechtstreeks werd gebracht bij prof. *Gerbrandy.* Hij verbleef niet in de z.g. Patriotic School, noch werd hij onderworpen aan het gebruikelijke security-onderzoek van het Nederlandse Bureau Inlichtingen of van de onder het Departement van Justitie ressorterende Politie Buitendienst. Een van zijn eerste opdrachten was het opstellen van een voorlopig rapport inzake de illegale situatie, welk rapport door prof. *Gerbrandy* werd gewenst met het oog op een door hem met H.M. de Koningin te voeren bespreking. In dit rapport [1]) heeft de heer *van Heuven Goedhart* enige critische opmerkingen laten horen aan het adres van de O.D. en over de Raad van Verzet, die op het ogenblik van zijn vertrek nog niet was gereorganiseerd. Dit rapport is later, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* op voor hem nog steeds onverklaarbare wijze in handen gekomen van het Bureau Inlichtingen en hier lag, volgens hem, het beging van de campagne, die het Bureau Inlichtingen stelselmatig tegen hem heeft gevoerd. Na aanvankelijk herhaalde weigering heeft de heer *van Heuven Goedhart* zich bereid verklaard het Ministerie van Justitie van de heer *van Angeren* over te nemen en op 12 Juli 1944 werd hij door H.M. de Koningin als Minister beëdigd.

[1]) Vgl. bijlage 168.

De heer *van Heuven Goedhart* vindt het voor hem in allerhoogste mate grievend, dat nog altijd gespeeld wordt met de insinuatie, dat hij zich tegenover die aanvaarding enigerlei toezegging ten aanzien van de behandeling van gebouwen en machines van het dagblad De Telegraaf zou hebben laten geven, dan wel enigerlei invloed op de behandeling van persaangelegenheden als „contraprestatie" zou hebben verlangd. Aan de aanvaarding van het ministerschap van Justitie heeft hij geen enkele voorwaarde, van welke aard dan ook, jegens de heer *Gerbrandy* verbonden. Onmiddellijk na aanvaarding van zijn ministerschap liet hij zijn Paroolvrienden via het B.I. weten, dat zij voor het na-oorlogse Parool niet op hem hadden te rekenen. Vóór zijn aanvaarding van de portefeuille van Justitie heeft hij op verzoek van zijn latere ambtgenoot, mr. *Burger,* voor een door deze bijeengebracht gezelschap van Ministers en andere autoriteiten, een uiteenzetting gegeven van de opvatting, welke in de illegale kringen, waarin hij had verkeerd, ten aanzien van het persvraagstuk leefde. Hij heeft toen o.m. gezegd, dat het dagblad Het Volk, beroofd als het was door de bezettende macht en wijl van eigenaar verwisseld, niet meer vergelijkbaar met wat het vóór 1940 was geweest, zonder enige vorm van zuivering en derhalve zonder enig verwijl behoorde te mogen herverschijnen. Met het ontwerpen van het Persbesluit 1944 is niemand anders belast geweest dan mr. *Burger.* De bemoeienis van het departement van Justitie en deszelfs Minister met dat ontwerpbesluit is in geen enkele zin een andere of meer uitgebreide geweest, dan die, welke aan letterlijk elk ontwerpbesluit van elk departement ten departemente van Justitie ten deel placht te vallen: onderzoek naar de mogelijkheid van inconcordantie tussen het ontwerp en reeds bestaande wetgeving en onderzoek naar mogelijke formuleringstekorten, voor welk onderzoek het departement van Justitie uiteraard bijzondere deskundigheid bezit. Volledigheidshalve zij daaraan toegevoegd, dat ook het gehele op het Persbesluit 1944 gegronde persbeleid geheel en al door Minister *Burger* is gevoerd en dat de heer *van Heuven Goedhart* daarmede generlei bemoeienis heeft gehad of begeerd. Indien er al gesproken zou moeten worden van door hem tegenover prof. *Gerbrandy* gestelde voorwaarden, zou zulks hoogstens kunnen worden herleid tot twee door hem jegens de Minister-President kenbaar gemaakte wensen:

1. dat hij zijn ambt zo lang zou mogen vervullen, totdat hij de gelegenheid zou hebben gehad zich wegens het door hem te voeren beleid jegens de Staten-Generaal te verantwoorden;

2. dat hij, waar hij op het standpunt stond en staat, dat een afgetreden Minister onjuist handelt door in de publiciteit een voorgenomen plaats in te nemen, het op prijs zou stellen indien hem na zijn aftreden de uitoefening van enigerlei ambt of functie van andere aard mogelijk zou worden gemaakt.

De heer *Gerbrandy* heeft beide wensen als „vanzelfsprekend" betiteld. Noch de ene, noch de andere is vervuld.

Op 10 Augustus 1944 heeft mr. *C. H. J. F. van Houten,* werkzaam bij het Bureau Inlichtingen, een schrijven [1]) gericht aan de heer *van Heuven Goedhart,* waarin hij deze o.m. aanvalt over het feit, dat hij, zowel in het openbaar als binnenskamers, bepaaldelijk zeer veel critiek leverde op de O.D. De schrijver verklaart, dat de heer *van Heuven Goedhart* de verantwoordelijke instanties te Londen een verkeerd en subjectief beeld geeft van bepaalde illegale groeperingen in Nederland en haar intenties. Het meeste verwijt de schrijver hem, dat hij de groepen Het Parool en Vrij Nederland en met en naast deze groepen de heer *Bosch van Rosenthal,* te veel naar voren bracht als enig kompas, waarop gevaren diende te worden, indien de Regering in Londen de enig juiste koers wilde zeilen. Zijn hoofdbezwaar geldt dan ook het te sterk op de voorgrond halen van de eigen vrienden en geestverwanten door de heer *van Heuven Goedhart.*

[1]) Bijlage 169.

In zijn zoëven genoemde nota zegt de heer *van Heuven Goedhart* in verband met deze brief, dat het B.I. mede in de niet-aanwijzing van een O.D.-vertegenwoordiger in het College van Vertrouwensmannen aanleiding heeft gevonden tegen hem een campagne te ontketenen, die alle grenzen van fatsoen te buiten is gegaan en die haar ware oorzaak vindt in het feit, dat dit Bureau zich geroepen voelde om in de Londense kringen spreekbuis en pleitbezorger van de O.D. te zijn. Na ontvangst van deze brief beschouwde de heer *van Heuven Goedhart* zich als een gewaarschuwd man; immers de brief heeft de betekenis van een oorlogsverklaring.

78156 *(van Houten)*

Met de brief van 10 Augustus 1944 aan mr. *van Heuven Goedhart* heeft hij, zo verklaart de heer *van Houten,* zich een zeer grote vijand gemaakt en deze vijand heeft hem ook niet met rust gelaten. De heer *van Heuven Goedhart* heeft met deze brief zeer veel mensen tegen hem persoonlijk en misschien tegen het B.I. in het algemeen in het harnas gejaagd. De heer *van Heuven Goedhart* moet het zelf weten, aldus de heer *van Houten,* dat hij die politiek heeft gekozen. De heer *van Houten* is daardoor echter natuurlijk ook in een positie geraakt, dat hij zich moest verdedigen. De heer *van Houten* heeft persoonlijk met deze brief heel weinig gedaan, practisch niets. Hij heeft hem alleen laten lezen aan enige vrienden. Sinds de beëindiging van de oorlog heeft hij de brief vele malen overgelezen en aan verschillende mensen van standing, wier namen hij niet zal noemen, laten lezen. Hij heeft hun gevraagd: „Zeg nu eens eerlijk, wat u van deze brief denkt"? Zonder uitzondering heeft hij steeds het volgende antwoord van deze personen gehad: „Het is zonder twijfel een felle brief; ik had het zelf misschien hier of daar enigszins anders gesteld; maar het is een brief, die een waardige toon behoudt, al blijkt daaruit duidelijk, dat u het geheel oneens bent met de persoon aan wie u schrijft, hetgeen immers de bedoeling is geweest. Dit is echter geen brief, die, als hij enigszins wordt gelezen in de geest, waarin hij is geschreven, aanleiding moest geven tot het voeren van een dusdanige campagne tegen u, als daarna is geschied."

In deze brief heeft de heer *van Houten* getracht met open vizier te strijden. Achteraf geeft hij toe, dat het misschien om diplomatieke redenen beter ware geweest hem nooit te schrijven. Het is echter altijd gemakkelijk na te kaarten. De brief had inderdaad in een andere vorm gekund, maar het is juist de bedoeling geweest, dat het in deze geest en een privébrief zou zijn. Op deze laatste bedoeling heeft hij eerst maar één uitzondering gemaakt. want het is nl. de heer *Somer* zelf geweest, die de brief te lezen heeft gekregen, toen hij klaar was.

78158 *(van Houten)*

De heer *van Houten* heeft hem helemaal alleen gemaakt; toen de brief klaar was, heeft hij hem aan de heer *Somer* laten lezen en deze naar zijn opinie gevraagd, voordat de brief verstuurd is. De heer *Somer* had hem als zijn chef misschien kunnen verbieden de brief te versturen. Hij heeft dat niet alleen niet gedaan, maar hij heeft gezegd: „Ik ben het volkomen met je eens en sta achter je." Daarna heeft de heer *van Houten* de brief verzonden. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem toen opgebeld en te kennen gegeven, dat hij zeer geschokt was door hetgeen hij gelezen had. De heer *van Houten* is toen door hem op zijn Ministerie ontboden, samen met majoor *Somer,* omdat deze ook van de brief op de hoogte was. Met de heer *van Heuven Goedhart* hebben zij toen een lang onderhoud gehad, waarin de heer *van Heuven Goedhart* hem — terecht — heeft geattaqueerd en gezegd: verklaar en bewijs wat u hier schrijft. Aan het einde van het lange debat heeft de heer *van Heuven Goedhart* geopperd: „Ik neem aan, dat u thans geheel van opinie bent veranderd." Hierop heeft de heer *van Houten* geantwoord: „Het spijt mij, maar dat is niet het geval; er zijn enige punten, waaromtrent ik mij door uw verklaring bevredigd gevoel, maar omtrent de meeste punten helaas nog niet, maar dit blijve een privézaak onder ons." Daarop is de heer *van Houten* direct ter verantwoording

geroepen door de heer *Gerbrandy,* die hem heeft verklaard, dat hij het niet passend vond, dat een dergelijke brief aan de Minister van Justitie was geschreven; waarop de heer *van Houten* heeft geantwoord: „Excellentie, ik heb hem juist niet aan de Minister van Justitie geschreven, maar aan de Engelandvaarder *van Heuven Goedhart,* zelf ook Engelandvaarder zijnde". De Minister-President was er echter toch erg boos over. Daarop is de heer *van Houten* nog ontboden voor een vergadering van verschillende Ministers en hem is toen te kennen gegeven, dat men de opzet afkeurde. De heer *van Houten* heeft toen de mogelijkheid van zijn ontslag aangeboden door te verklaren: Als mij dit feit zo zwaar aangerekend wordt, dat het een officieel karakter moet hebben, bied ik hierbij mijn ontslag aan bij het B.I. Hierop is de heer *van Houten* te verstaan gegeven, dat dit ontslag niet gegeven zou worden. Blijkbaar woog het toch niet zo zwaar. Veertien dagen nadat de brief geschreven was, heeft de heer *van Houten* hem nog aan de heer *Fock* laten lezen. Daarna heeft hij de brief in zijn dossiers weggelegd en heel lang is hij niet meer ter sprake gekomen. Later bemerkte de heer *van Houten* in toenemende mate, dat de heer *van Heuven Goedhart* deze brief wel degelijk aan zeer velen liet zien of daarvan vertelde, zodat de heer *van Houten* het niet meer nodig vond zelf geheimhouding daarover te betrachten.

78160 *(van Houten)*

De heer *van Houten* heeft aan de heer *Somer* het origineel van de brief laten zien. Hij erkent, dat het inderdaad een tactische vergissing is geweest, dat die brief op papier van het B.I. was getikt. Hij geeft de eerlijke verzekering, dat dit alleen onnadenkendheid is geweest. Hij kan zich niet herinneren, of de heer *Somer* heeft opgemerkt: „Je had die brief op iets anders moeten tikken". De brief is in ieder geval zo door gegaan.

78211 *(Somer)*

De heer *Somer* verklaart, dat de brief van Augustus 1944 van de heer *van Houten* aan de heer *van Heuven Goedhart* volkomen een privébrief is geweest. De heer *Somer* heeft reeds in een vorig verhoor verklaard, dat hij geschreven was op het papier van het B.I. en dat hij de heer *van Houten* gezegd heeft: „Je hebt deze brief op het papier van het B.I. getikt." De heer *Somer* heeft vóór de verzending eerst de brief gezien op een blocnote in het eigen handschrift van de heer *van Houten.* Getikt op papier van het B.I. heeft de heer *Somer* hem pas later gezien. De originele brief, getikt op papier van het B.I., heeft hij derhalve niet gezien, voordat deze was verzonden.

76505 *(Somer)*

In het door de heer *Somer,* zo juist bedoelde vorige verhoor, heeft hij echter verklaard: „De enige fout, die de heer *van Houten* heeft gemaakt — en dit heb ik hem behoorlijk te verstaan gegeven —, is, dat hij de brief op papier van B.I. heeft geschreven. Hij moest zelf weten, wat hij aan de heer *van Heuven Goedhart* schreef, maar hij had het niet op dienstpapier mogen doen. De heer *van Houten* heeft mij, nadat de brief was verzonden, er een afschrift van laten lezen, waarmede ik het voor een zeer groot deel eens was."

70387 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* herinnert zich inderdaad, dat de heer *van Houten* in Augustus 1944 een niet erg vriendelijke brief aan de heer *van Heuven Goedhart* heeft geschreven. Hij vond dat een zeer verkeerde brief. Er werden daar invectieven in gebruikt! De heer *Gerbrandy* heeft wel rare brieven meegemaakt, maar zulke brieven heeft hij verder nooit meer bij de hand gehad. Hij vond het een slechte brief. Het gekke was, dat, toen de heer *van Houten* bij de Ministers ter verantwoording werd geroepen, hij dit helemaal verkeerd bekeek. Als men hem hoorde, was er geen verkeerde opzet. De heer *Gerbrandy* vond echter de invectieven, die er in die brief werden gebruikt, dóór en dóór mis. Hij heeft dit duidelijk gezegd.

32984 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* verklaart, dat door de heer *Lunshof* wordt gesteld, dat hij, te Londen aangekomen, heeft aangezeten aan een lunch, welke werd gegeven ter gelegenheid van zijn aankomst en dat hij daar reeds fel tegen De Telegraaf is te keer gegaan. De commissie kan, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* 100 à 150 getuigen oproepen om dit te loochenen. Deze lunch werd niet gegeven, zoals de heer *Lunshof* fantaseert, bij zijn aankomst of bij gelegenheid daarvan, maar werd gegeven door Minister *Burger* ongeveer drie weken na zijn aankomst, nadat de heer *Burger* hem uitvoerig had verteld, welke controverse zich te Londen omtrent de behandeling van de pers afspeelde. Die controverse kwam hierop neer. Er waren mensen, de heer *van Heuven Goedhart* noemt nominatim de heer *van Blankenstein* en de heer *Pelt,* die zich op het voor illegale mensen volkomen ontoegankelijke en onbegrijpelijke standpunt stelden, dat namen van dagbladen als Nieuwe Rotterdamse Courant en Algemeen Handelsblad een zodanige internationale waarde hadden, dat men de verschijning van deze bladen zelfs niet één dag mocht beletten. Deze verschijning moest direct na de bevrijding ongestoord doorgaan, omdat men in het buitenland Nederland wel zou willen en kunnen herkennen uit bladen, getiteld Nieuwe

Rotterdamse Courant, Algemeen Handelsblad, maar niet uit zulke onbegrijpelijke en obscure namen als Trouw of Het Parool. Daarom wilden deze te goeder trouw zijnde, maar overigens van Nederland volstrekt vervreemde lieden, dat men een regeling zou maken, op grond waarvan er geen vacuum zou zijn in de verschijning van die bladen. De heer *Burger* daarentegen stond op het standpunt: de bladen, die zijn doorverschenen, moeten aan een zuiveringsperiode en dus aan een vacuum van niet-verschijning worden onderworpen. De heer *Burger* heeft toen hem, *van Heuven Goedhart,* gevraagd, of dat ook het standpunt van de illegaliteit was, waarop hij volmondig met „ja" heeft geantwoord. De heer *Burger* heeft hem toen gevraagd, of hij bereid was om aan een door hem te organiseren lunch het standpunt, niet van hem zelf, dat was irrelevant, maar van de illegaliteit, voor zoveel hij het recht had daarover te spreken, duidelijk te maken. Deze lunch heeft toen plaats gevonden en hij heeft daarbij het standpunt van de illegaliteit inzake de pers naar voren gebracht. Het oordeel van de illegale pers over de nog verschijnende pers was uiteraard volmaakt afbrekend en de heer *van Heuven Goedhart* heeft de mensen, die aan deze lunch aanzaten, medegedeeld, dat zij allen, dat zijn dus degenen, die hij het recht had te vertegenwoordigen te Londen, op het standpunt stonden, dat de nog verschijnende pers na de bevrijding gedurende een korte tijd niet zou moeten verschijnen, in welke tijd die bladen zouden behoren te worden gezuiverd. De heer *van Heuven Goedhart* kan zich niet herinneren, dat hij toen ook De Telegraaf heeft genoemd. Hij heeft in elk geval De Telegraaf op geen enkele wijze meer in het bijzonder besproken en hij meent zelfs in het geheel niet. Hij had daarvoor immers geen enkele reden. Men zag dit

32991 *(van Heuven Goedhart)*

complex volstrekt algemeen. Hij heeft op een desbetreffende vraag van Minister *Albarda* alleen nader zijn standpunt uiteengezet met betrekking tot Het Volk, dat zijns inziens na de bevrijding weer zou kunnen verschijnen, omdat het in Juni 1940 van de rechtmatige eigenaren gestolen werd door de N.S.B.

De heer *Lunshof,* aldus de heer *van Heuven Goedhart* stelt, dat hij geladen was met een griezelige rancune tegen De Telegraaf, ten bewijze waarvan *Lunshof* een brief aanhaalt uit 1934, zijnde dus 14 jaar geleden. De heer *van Heuven Goedhart* werd hoofdredacteur van De Telegraaf aan het einde van het jaar 1929. Toen *Hitler* aan de macht kwam — al die jaren van zijn hoofdredacteurschap was de heer *Goedemans* correspondent van De Telegraaf te Berlijn —, ontving hij vlak daarna van de heer *Goedemans* een ter publicatie bestemde correspondentie, die ongeveer eindigde met de volgende woorden: „Waar *Hitler* zich tot dusverre betoond heeft een belangrijke demagoog te zijn, staat nu ook vast, dat hij als een groot Staatsman moet worden beschouwd". De publicatie van deze brief heeft de heer *van Heuven Goedhart* geweigerd, aangezien hij deze beschouwing voor geen grein deelde. De heer *Goedemans* is daarop, achter zijn rug om, zonder enigerlei voorkennis van hem, naar Parijs gegaan, naar de heer *H. M. C. Holdert,* de eigenaar van De Telegraaf. Hij heeft zich over de weigering van publicatie beklaagd en heeft van de heer *Holdert* gedaan gekregen, dat hij werd benoemd voor zes maanden tot tijdelijk, tweede, naast de heer *van Heuven Goedhart* staande hoofdredacteur van De Telegraaf. De heer *van Heuven Goedhart* heeft zich wegens deze benoeming tot de heer *Holdert* gewend om tekst en uitleg. Deze werd echter nimmer gegeven. Op 26 Mei 1933 is hij toen met een termijn van 4 dagen zonder opgave van enigerlei reden met ingang van 1 Juni d.a.v. ontslagen.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen inderdaad een nijdige brief geschreven aan de heer *Goedemans.* Uit dit briefje haalt de heer *Lunshof* dan de bewering, dat de heer *van Heuven Goedhart,* na alles wat hij had meegemaakt, te Londen door niets anders werd gedreven dan door de wens om De Telegraaf dwars te zitten. De heer *van Heuven Goedhart* maakt echter onderscheid tussen de heer *Goedemans* en De Telegraaf, wat geen identiteit was. Deze heer *Goedemans* droeg hij inderdaad een kwaad hart toe, doch dat zegt omtrent zijn oordeel over De Telegraaf nog niets.

32992 *(van Heuven Goedhart)*

Met betrekking tot zijn niet financieel geïnteresseerd zijn in Het Parool, verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij bij Het Parool financieel is geïnteresseerd, aangezien zijn vijf vrienden en hij, met hun zessen, hebben afgezonderd een kapitaal van f 1000, zijnde het kapitaal van de Stichting Het Parool. Hij is dus voor f 160 en kwartjes financieel geïnteresseerd bij Het Parool. Voorts ontving hij van Het Parool, zoals bij hoofdredacteuren min of meer gebruikelijk is, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* een salaris. Dit is in totaal zijn financiële belang. Verdere financiële belangen bij Het Parool heeft hij niet.

77977 *(Burger)*

De heer *Burger,* die van zijn standpunt reeds had doen blijken in een schrijven [1]) van 25 Juni 1948 aan de heer *van Heuven Goedhart,* verklaart zich een lunch te herinneren, die werd gehouden met het doel een aantal onderwerpen en maatregelen te bespreken, welke

[1]) Bijlage 170.

genomen moesten worden met betrekking tot de pers na de bevrijding. Deze lunch was georganiseerd door de heer *Burger* zelf met het doel enkele autoriteiten bijeen te brengen om bepaalde controverses te bespreken. Het ging hier onder meer om de vraag in hoeverre het uitvoerbaar en juist zou zijn om krachtens een algemene regeling die bladen voorlopig te verbieden, die na een bepaalde datum waren verschenen. Dit was niet de lunch, die werd gehouden ter gelegenheid van de aankomst van de heer *van Heuven Goedhart*. De heer *Burger* kan zich niet herinneren, of de heer *van Heuven Goedhart* daar gesproken heeft. Hij weet zelfs niet zeker, of deze daar wel bij is geweest.

77980 *(Burger)*

Toen de heer *van Heuven Goedhart* nog maar kort te Londen was, heeft de heer *Burger* hem bij een reeks van gelegenheden meegemaakt, waarbij het gesprek uiteraard liep over recente gebeurtenissen in Nederland. Over de illegale pers werd natuurlijk ook gesproken. De heer *Burger* herinnert zich niet, dat de heer *van Heuven Goedhart* toen zou hebben gesproken over De Telegraaf, op een wijze, zoals de heer *Lunshof* in zijn brochure suggereert. Hij acht dit zelfs uitgesloten, omdat hem dat dan uitermate zou hebben getroffen. De kwestie was deze, dat hij, toen hij het Persbesluit aan het voorbereiden was, aanvankelijk met betrekking tot bladen als De Telegraaf op zekere reserves stuitte bij de heer *van Heuven Goedhart,* die hem minder plezierig aandeden en wel daarom, omdat — en dit is duidelijk — zijn positie in het Kabinet als enige, die uit Nederland was gekomen en daar ook ervaring had opgedaan, van dien aard was, dat hij meer genuanceerd was met betrekking tot deze zaak dan de andere Ministers, die in Londen waren geweest. Het was in zekere zin de kracht van zijn positie, dat hij zich op zijn ervaring ten opzichte van deze zaken in Nederland kon beroepen. Toen de heer *van Heuven Goedhart* in Londen aankwam, was het, gegeven de verhoudingen aldaar en gezien het feit, dat deze dit vraagstuk weer beter kende dan hij, *Burger,* tactisch gezien, van het grootste belang, dat er geen mogelijkheid zou kunnen zijn om een controverse te construeren tussen de heer *van Heuven Goedhart* en hem zelf. Dan zouden zij niets meer hebben in te brengen. Dan was de kracht van de mensen uit Nederland weg; het was ook duidelijk, dat er bepaalde krachten waren, die dat geen ongewenste ontwikkeling zouden vinden. De heer *Burger* heeft er dan ook tegen gewaakt, dat er iets van dien aard zou kunnen worden gecreëerd. Hij heeft met betrekking tot het Persbesluit, dat hem zeer ter harte ging, contact opgenomen met de heer *van Heuven Goedhart.* Deze had er ook grote belangstelling voor. De heer *van Heuven Goedhart* was een man, die de perswereld goed kende; niet alleen als illegaal werker was hij er mede bekend, maar hij kende de gehele materie van binnen uit beter dan hij, *Burger.*

Bij deze besprekingen bleek, dat de heer *van Heuven Goedhart* ten aanzien van de plannen met betrekking tot de beginselloze pers in het algemeen minder ver wilde gaan dan hij. Aangezien hij begreep, dat een minder ver gaand standpunt veel steun zou hebben in Londen, was hij hierdoor minder prettig getroffen. Dit was voor hem, gegeven de positie van hen beiden, de uit Nederland komende figuren in het Kabinet, aanleiding om geen voorstel te doen, waarvan hij zich niet eerst vergewist had, dat de heer *van Heuven Goedhart* er niet tegen zou zijn. Juist ten aanzien van kranten als De Telegraaf heeft het de heer *Burger* enige besprekingen gekost om hem duidelijk te maken, dat men slechts een nieuw Nederland kon opbouwen, wanneer men het Nederlandse volk voorlichting zou geven op andere wijze dan voorheen door De Telegraaf o.m. geschiedde. Zonder dat zou bij voorbaat de toekomst een mislukking betekenen en van de idee, welke zij omtrent de na-oorlogse ontwikkeling hadden, weinig terecht komen. De heer *Burger* heeft dat tot uitdrukking gebracht in het Persbesluit, waarin voorkomt een formule over de mogelijkheid om het verschijnen of herverschijnen tegen te gaan van bladen, welke uitsluitend gericht waren op het maken van winst; een soortgelijke formule komt in het Persbesluit voor. In deze gedachtengang moesten ook bladen als De Telegraaf als zodanig worden gezien. Daarover heeft hij enige malen gesproken met de heer *van Heuven Goedhart,* die volkomen begreep, dat het mede hierom ging. Het heeft de heer *Burger* een aantal woorden gekost de heer *van Heuven Goedhart* tot zijn standpunt te brengen en te doen inzien, dat dit een belangrijke mogelijkheid voor een principiële volksvoorlichting was en het Nederlandse perswezen zich inderdaad in die richting zou moeten ontwikkelen.

Wanneer de heer *van Heuven Goedhart* zich dus bij een van deze speeches plotseling op de hem in de schoenen geschoven wijze tegen De Telegraaf zou hebben gekeerd en zou hebben gezegd, dat De Telegraaf niet zou mogen herverschijnen of definitief verboden moest blijven, zou dit zodanig koren op zijn, *Burger's,* molen zijn geweest, dat het hem stellig moest hebben gefrappeerd. De heer *Burger* gelooft echter, dat door de heer *van Heuven Goedhart* in algemene termen

sympathiek voor de illegale bladen en antipathiek tegen de collaborerende bladen is gesproken. Dat hij zich bewust zou hebben gekeerd tegen een bepaald blad, uitgezonderd wellicht N.S.B.-bladen, acht de heer *Burger* echter uitgesloten en wel om de hierboven gemotiveerde redenen. Omtrent allerlei bladen stelde de heer *Burger* zich voor, dat zij zeer spoedig na de bevrijding, nadat zij hunnerzijds — let wel hunnerzijds, niet zijnerzijds — met een nieuwe directie en redactie voor de dag zouden zijn gekomen, zouden kunnen herverschijnen. Hij gelooft echter, dat bladen, welke eenvoudigweg beschikbaar zijn voor diegene, die er op een gegeven ogenblik financieel de meeste interesse voor heeft, voor de Nederlandse volksgemeenschap ongeschikt zijn. De „gele" pers kan worden gemist als kiespijn. Wanneer het mogelijk ware geweest door de loutering van de bezetting van dergelijke bladen af te raken, zou dat de heer *Burger* hebben verheugd. De heer *van Heuven Goedhart* begreep, welke gedachtengang er bij hem achter zat; desondanks heeft de heer *Burger* vrij uitvoering met hem moeten praten. Het Persbesluit is toen, zoals te doen gebruikelijk was, naar het Departement van Justitie gezonden om advies en dat departement heeft zich, na de gebruikelijke technische op- en aanmerkingen, in casu ook beperkingen inhoudende van de bevoegdheden van de Minister van Binnenlandse Zaken in deze materie, verenigd met het door de heer *Burger* ontworpen voorstel van wet.

77981 *(Burger)*

Op de vraag, of het verschil hierop neerkwam, dat de heer *van Heuven Goedhart* wel de regeling van de zuivering wilde toepassen op alle bladen, terwijl de heer *Burger* ten opzichte van de zuiver commerciële bladen een speciale regeling op het oog had, antwoordt de heer *Burger,* dat hij ook een algemene regeling op het oog had, welke is vastgelegd in het Persbesluit, doch door het optreden van de heer *Beel* niet is uitgevoerd. De heer *Burger* dacht daarbij echter tevens, en dat wordt ook in de betreffende bepaling tot uitdrukking gebracht, dat de Nederlandse volksgemeenschap geen belang heeft bij bladen, welke niet tevens een gemeenschapsdoel voor ogen staat. Daarbij was duidelijk De Telegraaf, dat was een van de voornaamste, betrokken. Deze gedachte lag de heer *van Heuven Goedhart* minder; daartoe voelde hij zich althans minder aangetrokken. Wanneer de heer *van Heuven Goedhart,* zoals in die brochure van de heer *Lunshof* wordt gesuggereerd, zich willens en wetens zou hebben gekeerd tegen De Telegraaf, wat ware hem dan meer welkom geweest dan van iemand, onder wie de persregeling ressorteerde, uitlatingen te horen als hij, *Burger,* deed? Dan zou de heer *van Heuven Goedhart* hem van harte moeten zijn bijgevallen. Zij hebben echter integendeel de kwestie van a tot z moeten doorspreken, alvorens hij dit kon accepteren en zich kon stellen achter de door de heer *Burger* voorgestane gedachtengang, althans zich daarbij neerleggen.

77982 *(Burger)*

De heer *Burger* kan niet precies zeggen, hoever de voorbereidingen van het Tijdelijk Persbesluit (Besluit van 5 September 1944), waren gevorderd, toen de heer *van Heuven Goedhart* op 12 Juli 1944 Minister van Justitie is geworden, doch één ding weet hij wel, nl. dat het geheel gereed gemaakt is op het Departement van Binnenlandse Zaken. De heer *van Heuven Goedhart* heeft op de voorbereidingen geen andere invloed gehad dan dat de heer *Burger* bij hem zijn licht eens heeft opgestoken over allerlei dingen, die hij als krantenman kon weten en kon kennen. Tenslotte is dit besluit met alle voor- en nadelen van dien geheel voor verantwoordelijkheid van de heer *Burger* en berust het geheel op diens eigen inzicht en beleid. Het besluit is in de Ministerraad zelf zonder enig protest aanvaard.

77987 e.v. *(Burger)*

Wat betreft het Tribunaalbesluit merkt de heer *Burger* op, dat dit een zaak is, die voor 99 % voor de veranwoordelijkheid van de heer *van Angeren* ligt. De behandeling van deze aangelegenheid heeft veel tijd gevergd; de heer *Burger* heeft zich hierbij flink geweerd en heeft een dozijn amendementen ingediend. Hij wilde het minder gecentraliseerd maken en betere waarborgen scheppen voor de mensen, die gepakt moesten worden. Er is veel over gediscussieerd; op bepaalde punten heeft hij gelijk gekregen, op andere punten heeft hij verloren. Toen de heer *Burger* Minister af was, is er direct een nadere voorziening gekomen en zijn de dingen, welke er door zijn toedoen waren ingekomen, er weer uit gelicht. Maar dit terzijde. Het Tribunaalbesluit lag dus klaar, toen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister optrad. Het moest nog worden aangenomen, maar een stuk als dit heeft zoveel aspecten en daar is zoveel over te discussiëren geweest, dat daaraan in de laatste weken niet veel meer is gebeurd. Dan heeft het zijn vorm gevonden; misschien wordt hier of daar nog een nuance gewijzigd, doch de heer *Burger* vraagt zich werkelijk af, of de heer *van Heuven Goedhart* zich als Minister nog met dit stuk heeft beziggehouden. Hij stelt zich voor, dat de heer *van Heuven Goedhart* dit stuk heeft gevonden, zoals hij, *Burger,* het Ambtenaren-zuiveringsbesluit van *van Boeyen* gereed vond bij zijn optreden. De heer *Burger* kan zich niet voorstellen, dat de heer *van Heuven Goedhart* nog enige wijziging heeft aangebracht in het ontwerp, zoals hij dat aan-

77987 *(Burger)*

trof, anders dan wellicht een enkele nuancering naar aanleiding van een laatste detailopmerking in de Ministerraad, die overigens ten tijde van zijn optreden over het ontwerp uitgepraat was. Het meest waarschijnlijk acht de heer *Burger* echter, dat zelfs dit helemaal niet is gebeurd, en dat de heer *van Heuven Goedhart's* verantwoordelijkheid voor de inhoud van het Tribunaalbesluit volkomen formeel was. De heer *van Angeren* heeft zich veel moeite getroost voor deze aangelegenheid en hij heeft veel tijd besteed om het Tribunaalbesluit en een aantal andere zuiveringsmaatregelen van wettelijke aard zo nauwkeurig mogelijk gereed te maken. Dat complex was langzamerhand tot een zeker systeem uitgegroeid en zodanig in de juiste vorm gegoten, dat men er niet gauw toe kwam om er detail-wijzigingen in aan te brengen. De heer *Burger* acht het dan ook uitgesloten, dat de suggestie van de heer *Lunshof,* welke hier ten opzichte van de heer *van Heuven Goedhart* is gedaan, een grond van waarheid zou hebben. De heer *Burger* merkt in dit verband nog op, dat hij van mening is, dat de heer *van Heuven Goedhart* een zeer bijzonder intelligent mens is, maar dat het zo is, dat hij met een soort profetische blik alle mogelijkheden aan het voorzien was en daarvoor wettelijke bepalingen wilde treffen en dus, zoals gesuggereerd wordt, in het bijzonder de nalatenschap van de heer *Holdert* zou hebben willen treffen, dat gaat hem te ver!

Op 26 Juni 1948 richtte prof. mr. *P. S. Gerbrandy* zich in een brief met betrekking tot de hier besproken aangelegenheden als volgt tot de heer *van Heuven Goedhart:*

„Waarde *van Heuven Goedhart,*

Je vraagt mij even te willen vaststellen, wat je positie is geweest in Londen, met name t.a.v. het uitlokken van het Persbesluit 1944 en in verband daarmee de gevolgen voor het Dagblad de Telegraaf.

Je bent Minister van Justitie geweest van Juli 1944 tot Februari 1945. Ik was toen Minister-President en heb je voor de functie aangezocht. Enige voorwaarde op bovengenoemde zaken betrekking hebbende, heb je daarbij niet gesteld. Trouwens de zaak van het Persbesluit berustte bij de Minister van Binnenlandse Zaken, mr. *Burger.* Dit Persbesluit is door hem voorbereid, hij draagt daarvoor de eerste verantwoordelijkheid, terwijl de andere Ministers, gelijk bij alle zogenaamde terugkeerbesluiten het geval is geweest, mede hebben gecontrasigneerd.

Men kan dus niet volhouden, dat jij met deze zaak speciaal bemoeienis hebt gehad. Hoogstens kan men zeggen, dat jij als deskundige op dat gebied meer dan de anderen tot oordelen bevoegd waart.

Mij is niets bekend, dat je vóór of tijdens je Ministerschap of ook later in Londen je hebt bemoeid met de toekomstige verschijningsmogelijkheid van het Parool. Het stond voor ons allen vast, dat de illegale bladen, waarbij zovelen hun leven voor de goede zaak hadden geofferd, prioriteit zouden hebben en dat de uiterste behoedzaamheid moest worden betracht t.o.v. de herverschijning van de „landsverraderlijke" bladen als de Standaard, de Nieuwe Rotterdammer Courant, de Telegraaf etc. Deze opvatting, die feitelijk gemeengoed was, heeft natuurlijk practische gevolgen voor allerlei bladen gehad, maar de relatie Parool—Telegraaf heeft in deze geen aparte rol gespeeld. Wel herinner ik mij, dat mr. *Burger* voortdurend zat met de kwestie: wat de pers betreft, komen we er niet, als het alleen gaat over zuivering van Directie, Redactie, Commissarissen, er behoort iets te geschieden t.o.v. het bedrijf, opdat de illegale bladen niet in de knel raken ten bate van de geknoeid hebbende bedrijven. We wilden voorkomen, dat de collaborateurbedrijven na de bevrijding a.h.w. plotseling met een vertoon van patriotisme zouden optreden met hun oude bladen en doen alsof er niets gebeurd was, met slechte gevolgen voor Vrij Nederland, Trouw, Parool etc.

Verder is mij alleen bekend, dat je mijn advies gevraagd hebt of je na aftreding eigenlijk wel zoudt kunnen terugkeren naar de Pers. Mijn oordeel was, dat daartegen geen bezwaar bestond; dr. *Kuyper* deed het indertijd ook. Je hebt echter het standpunt ingenomen, dat het beter was het niet te doen, je wenste geheel vrij te zijn en je hebt mij gevraagd, of er bezwaar tegen was dit besluit alvast langs geheime weg naar Nederland te zenden. Ik heb, meen ik, geantwoord, dat als collega *van Lidth de Jeude* en de dienst het niet bezwaarlijk achtten, ik dit best vond. Voorzover ik weet is het bericht ook verzonden.

Hoe men er bij komt te denken, dat je je positie als Minister van Justitie voor specifieke Paroolbelangen zoudt hebben benut, ontgaat mij. In de diverse besprekingen, die over deze en daarmee samenhangende kwesties zijn gevoerd, heb jij — en dat deden we vanzelfsprekend allemaal — alleen getracht naar de

maatstaf van algemeen belang de beste oplossing voor het gehele complex, dat in deze materie besloten lag, te bevorderen.

De uitvoering van het Persbesluit en diverse latere regelingen vielen na je aftreden als Minister.

Ik meen, dat ik hiermee naar beste weten aan je wens om de zaak zo zuiver mogelijk te stellen, heb voldaan.

Veel groeten, t.a.v. (w.g.) *P. S. Gerbrandy*".

77990 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat hij zich de lunch met de voordracht, gegeven door de heer *van Heuven Goedhart* ten aanzien van de kwestie van de pers, in het algemeen wel herinnert. Hij denkt, dat de meeste Ministers hieraan hebben aangezeten. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat de heer *van Kleffens* er bij tegenwoordig was en dat men het een zeer oriënterende uiteenzetting vond. Van die uiteenzetting van de heer *van Heuven Goedhart* is de heer *Gerbrandy* niet bijgebleven, dat hij zich speciaal tegen één blad, met name De Telegraaf, heeft gewend. Het ging over de pers in het algemeen. Misschien zijn De Standaard, De Nieuwe Rotterdamse Courant en De Telegraaf wel genoemd, doch dat weet de heer *Gerbrandy* niet. Hij herinnert zich helemaal niet, dat de heer *van Heuven Goedhart* speciaal De Telegraaf op de korrel zou hebben genomen. Hij zou zeggen: neen. Volledigheidshalve voegt de heer *Gerbrandy* hieraan toe, dat twee personen, naar hij meent de heer *van Houten* en de heer *van den Broek,* de man van Radio Oranje, wel de indruk hebben gehad, dat speciaal De Telegraaf onder handen werd genomen.

77994 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* heeft een debat bijgewoond tussen de heren *Burger* en *van Heuven Goedhart,* dat over de pers ging. Het was een scherpe gedachtenwisseling. Er was een scherpe tegenstelling. Hoe het precies in elkaar zat, kan de heer *Burger* het best vertellen, want hij was de specialist. De heer *Gerbrandy* heeft wel geconstateerd, dat zij het in de aanvang op dit punt niet helemaal met elkaar eens waren.

77999 *(Gerbrandy)*

Het Tijdelijk Persbesluit is absoluut, aldus de heer *Gerbrandy,* in de Ministerraad geweest. Alle Ministers zijn er in gekend; hij herinnert zich dat ook wel: het is in de Commissie Terugkeer en in de Ministerraad geweest. Maar het werd ook inderdaad beschouwd als speciaal domein van Minister *Burger,* wat de verantwoordelijkheid allereerst betreft. Dat er een speciale reden zou zijn geweest, waarom het niet door de andere Ministers is gecontrasigneerd — de heer *Gerbrandy* heeft dat nu ook gezien —, durft hij niet te vertellen. Het was een besluit van alle Ministers samen, evenals bij de andere besluiten met betrekking tot de terugkeer het geval is geweest. De voorstelling van de heer *Gerbrandy* is, voorzover hij het kan nagaan, dat het feit, dat dit besluit alleen door Minister *Burger* is gecontrasigneerd, zijn oorzaak niet vindt in een principiële of belangrijke kwestie, maar veeleer in een technische reden. Hetgeen de heer *Gerbrandy* in zijn brief van 26 Juni 1948 aan de heer *van Heuven Goedhart* over deze kwestie heeft geschreven, is dan ook fout, voorzover daarin staat, dat de andere Ministers, gelijk bij alle zgn. Terugkeerbesluiten het geval is geweest, het Persbesluit mede hebben gecontrasigneerd. De heer *Gerbrandy* heeft thans pas geconstateerd, dat dit onjuist is. Wat er in die brief staat, heeft de heer *Gerbrandy* na ernstige overweging geschreven.

78002 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* weet met stelligheid, dat de bepaling in het Tribunaalbesluit, waarbij het werd mogelijk gemaakt om het vermogen van overledenen alsnog verbeurd te verklaren, afkomstig is van de heer *van Angeren.* Deze heeft speciaal ten aanzien van dit punt het initiatief genomen. Hij zei nl.: „U komt er niet, wanneer u niet in rekening brengt de mogelijkheid, dat collaborateurs kunnen sterven. Dan zullen de erfgenamen zeggen: Dat hij dat of dat heeft gedaan, daar hebben wij niets mee te maken." De heer *van Angeren* is met die kwestie bij hem geweest; dat herinnert de heer *Gerbrandy* zich zeer goed.

78007 *(Gerbrandy)*

Het plan van de heer *van Heuven Goedhart* lag, voorzover dit bij de heer *Gerbrandy* is blijven hangen, meer in de richting van: niet terugkeren naar de pers. Dat weet de heer *Gerbrandy* wel vrij stellig. Hij herinnert zich uit een persoonlijk gesprek, toen het er over ging wat men zou gaan doen na afloop van het Ministerschap, zeer duidelijk, dat bij de heer *van Heuven Goedhart* een gezindheid aanwezig was om niet terug te keren tot de pers, maar werkzaam te zijn in een of andere post in het openbaar belang. Het voorbeeld van dr. *Kuyper* bracht hem van deze gezindheid niet terug.

78071 e.v. *(van Angeren)*

Op de vraag, of de heer *van Heuven Goedhart* zou hebben bevorderd, dat in het Tribunaalbesluit werd opgenomen een bepaling, dat vermogens van overledenen zouden kunnen worden verbeurd verklaard, verklaart de heer *van Angeren,* dat hij er zeker van is, dat, toen de heer *van Heuven Goedhart* kwam, het Tribunaalbesluit practisch gereed was. Dit besluit bevatte toen deze bepaling reeds. De heer *van Angeren* herinnert zich deze bepaling heel goed, omdat

deze in ampele overweging is geweest. Toen men bezig was aan het ontwerp te werken, onbrak o.a. deze bepaling. Toen heeft de heer *van Angeren* gezegd: Wat gebeurt er nu, wanneer wij die bijltjesdag in Nederland niet kunnen tegenhouden en er mensen zijn, die zich rijk gestolen hebben ten koste van Nederlanders en die men niet voor het gerecht kan brengen; vindt men nu maar goed, dat de familie daarvan goede sier blijft maken? Dat gaat toch niet? Het was een ongewone bepaling, maar het Kabinet meende die toch te moeten opnemen, omdat daardoor het vermogen terstond zou kunnen worden aangepakt en zou kunnen worden geoordeeld over de personen en over de wijze, waarop betrokkenen dat vermogen hadden verkregen, alsof zij nog leefden. Deze gedachte is derhalve bij de heer *van Angeren* opgekomen en door hem in het Tribunaalbesluit verwerkt. De heer *van Angeren* zou het een onvoldoende regeling geoordeeld hebben, wanneer die bepaling er niet in had gestaan. Een juist tijdstip aangeven, waarop deze bepaling in dit wetsbesluit is gekomen, kan de heer *van Angeren* niet.

In een nota, door de heer *van Angeren* bij de commissie ingezonden ter aanvulling van zijn verhoor, deelt hij nog mede, dat hij bij het Ministerie van Justitie heeft verzocht in het dossier betreffende de totstandkoming van het Tribunaalbesluit na te gaan, wanneer ongeveer de bepaling omtrent de verbeurdverklaring van de goederen van overledenen in het ontwerp is gekomen. Hierop heeft hij het antwoord gekregen, dat de bepaling reeds voorkwam in het eerste ontwerp, dat een min of meer volledige vorm had gekregen. Het dossier wijst uit, dat dit ontwerp tussen Augustus en December 1943 moet zijn voltooid.

32992 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *Lunshof* sprak in zijn citaat op blz. 30 van de brochure „Als dieven in de nacht", aldus de heer *van Heuven Goedhart,* over brieven en telegrammen, handelende over zijn positie, die hij uit Engeland heeft verstuurd. *Lunshof* laat na te vermelden, dat hier sprake is van één of twee telegrammen van hem, *van Heuven Goedhart,* uit Londen gestuurd aan zijn vrienden, waarvan de inhoud voor 100 pct. negatief is, nl. dat hij, Minister van Justitie zijnde, zich helemaal niet meer beschikbaar kan stellen voor enigerlei functie. Hij had er niets meer mee te maken. Een van deze telegrammen luidt in de trant van: Ben in verband met aanvaard ambt voor enigerlei functie Parool niet meer beschikbaar. Indertijd werd een en ander geheel besproken met de heer *Gerbrandy.*

32997 *(van Heuven Goedhart)*

Nadat de heer *van Heuven Goedhart* dit getelegrafeerd had, werd er bij hem nader op aangedrongen in een nieuw telegram, dat hij toch de afgesproken functie zou gaan vervullen. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen terug getelegrafeerd: „neen, niets aan te dringen, ik doe het niet, ik wil niet meer". Hij heeft dat niet alleen telegrafisch medegedeeld, maar hij heeft er ook naar gehandeld. Toen hij terugkeerde op 12 Mei 1945, na enige jaren afwezigheid van zijn gezin, werd hij door zijn vrienden aangekaart met de vraag: Wordt nu hoofdredacteur van Het Parool. Hij heeft gezegd: „Neen, ik word geen hoofdredacteur, noch van Het Parool, noch van enige andere courant. Ik geloof, dat een oud-Minister dergelijke dingen niet moet doen; ik acht dat fout en ik heb de hoop, dat de Regering mij in de gelegenheid zal stellen om een ander ambt te gaan vervullen." Dat was, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* niet maar zo een praatje; hij heeft nl. ongeveer vier, vijf, zes dagen later het vrijwillig, onbetaald leiderschap van Volksherstel aanvaard in het stadje Rhenen. Dat was erg gehavend en daar had hij in de tijd van de Grebbecommissie mee te maken gehad. Hij heeft toen in de maanden Mei, Juni Juli en Augustus met een aantal medewerkers het Volksherstel in Rhenen op poten gezet. Al die maanden is hij door zijn huidige goede vrienden van Het Parool in zijn huis in Maarsbergen belegerd om hem iedere keer maar weer te vragen: kom bij Het Parool. De heer *van Heuven Goedhart* verdiende niets — afgezien van zijn Ministerschap, waarvoor hij in Londen was betaald, maar waarvan hij zijn vrouw en kinderen nooit een cent heeft kunnen laten genieten, heeft hij 5 jaar lang, wat zijn gezin betreft, geen inkomen gehad — en hij moest een betaalde functie hebben; dat kon niet anders. Hij is toen naar de heer *Schermerhorn* gegaan en heeft tegen deze gezegd: Hoor eens, ik ben door mijn Premier, de heer *Gerbrandy,* bejegend op een wijze, die naar mijn geloof alles slaat. Zó ben ik afgetreden, zó is er een inbraak in mijn bureaux gepleegd, zó sta ik sindsdien in Nederland te boek. Bent u bereid mij een functie te laten vervullen, want mijn Parool-vrienden willen mij bij Het Parool hebben, maar ik wil niet meer bij een courant en dus ook niet meer bij Het Parool. De heer *Schermerhorn* zei tegen hem: Ik ken je nu een jaar of 12, maar wat je daar vertelt, kan niet waar zijn. Een dergelijke waanzin gebeurt er niet, dat kan niet. De heer *van Heuven Goedhart* heeft gezegd: Als je het niet gelooft, kan ik er ook niets aan doen. Eén of twee dagen later heeft de heer *Schermerhorn* hem opgebeld en hem ten eten gevraagd. De heer *Schermerhorn* heeft toen tegen hem gezegd: Ik ben je veront-

schuldigingen schuldig, ik heb nl. dit wonderlijke verhaal over aftreden en inbraak niet geloofd. De heer *Gerbrandy* heeft mij echter gezegd, dat het inderdaad zo is gebeurd. De heer *Schermerhorn* zei voorts: Nu zal ik je één ding zeggen, je zult merken, dat de Regering je niet vergeet. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat gemerkt, want hij heeft twee weken geleden een briefje gekregen, dat hij nog f 31 moet betalen aan de Staat der Nederlanden, waarvoor geen belegstuk is gevonden in verband met de afrekening van de f 25 000, die hij als Minister van Justitie vanuit Londen naar Oisterwijk had meegekregen; dat is ook de enige vorm, waarin hij heeft gemerkt, dat de Regering hem niet heeft vergeten. Toen tenslotte in Augustus 1945 zijn vriend *Frans Goedhart* volstrekt overwerkt was, heeft hij aan de aandrang om toch aan Het Parool te gaan toegegeven, nadat hij nog tevergeefs eenmaal de heer *Schermerhorn* om een functie had verzocht. Sindsdien is hij dan ook bij Het Parool.

78058 *(van Norden)*

De heer *van Norden* verklaart, dat, nadat de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen was gegaan, er heel weinig contact is geweest tussen Het Parool en de heer *van Heuven Goedhart.* Hij herinnert zich, dat er eenmaal of tweemaal een telegram is uitgegaan, waarin ook over de band, die er bestond tussen Het Parool en hem, werd gesproken. De heer *van Norden* spreekt hier enigszins vaag over, omdat hij zelf die telegrammen niet heeft opgesteld en doen verzenden. De heer *J. Meijer* had dat contact. De heer *van Norden* meent, dat de aanleiding daartoe is geweest, dat men van *van Heuven Goedhart* vanuit Londen een telegram kreeg, waarin deze verklaarde, dat hij na zijn benoeming tot Minister niet meer beschikbaar was voor de afgesproken functie van hoofdredacteur. De juiste tekst herinnert de heer *van Norden* zich niet meer, maar het behelsde ongeveer, dat de heer *van Heuven Goedhart,* gezien zijn functie in het Kabinet, zijn handen vrij wilde hebben en Het Parool ook vrijliet.

78059 *(van Norden)*

Het is juist, aldus de heer *van Norden,* dat de heer *van Heuven Goedhart,* nadat hij na de bevrijding in ons land was teruggekeerd, aanvankelijk niet als hoofdredacteur van Het Parool heeft willen optreden. Dat is een vrij vervelende periode van praten geweest, waarin de leden van het bestuur van Het Parool zeer sterke aandrang op de heer *van Heuven Goedhart* moesten uitoefenen om hem te bewegen het toch te doen. Hij wilde aanvankelijk niet op verschillende gronden. Aan de ene kant was hij nu eenmaal in die Regeringswereld te Londen betrokken geweest. Hij zag, naar de heer *van Norden* gelooft, ook wel de mogelijkheid, dat hij in die sfeer nog geëngageerd zou blijven. Aan de andere kant was er dit bezwaar, dat, toen de heer *van Heuven Goedhart* in Nederland terugkwam, *Frans Goedhart* waarnemend hoofdredacteur van Het Parool was; dat lag voor de hand. *Van Heuven Goedhart* is zwaar bewerkt moeten worden om ja te zeggen, nadat hij eerst een paar maal neen had gezegd. Hij heeft het alleen aanvaard, toen in September 1945 *Frans Goedhart* instortte door de vele werkzaamheden, die hij had verricht, en rust moest nemen. Toen is *van Heuven Goedhart* op uitnodiging van *Frans Goedhart* naar Amsterdam gekomen en heeft de Paroolleiding gezegd: nu moet je het wel doen. Inmiddels was hij accoord gegaan met een toen gevonden regeling van de hoofdredactionele structuur.

78100 e.v. *(Meijer)*

De heer *J. Meijer* verklaart, dat hem van het contact, dat de heer *van Heuven Goedhart* na zijn aankomst in Engeland met zijn vroegere vrienden van Het Parool heeft gehad, slechts de ontvangst van een telegram bekend is, een telegram van, naar hij meent, zomer 1944. Verder kent hij eigenlijk geen contact. Achteraf is hij te weten gekomen, dat er pogingen tot contact zijn geweest en dat de heer *van Heuven Goedhart* brieven heeft gezonden, naar hij meent uit Brabant. Wat het bericht, dat uit Londen kwam, inhield, weet de heer *Meijer* niet, aangezien hij de tekst niet meer heeft. Het kwam er op neer, dat de heer *van Heuven Goedhart* aan zijn vrienden van Het Parool mededeelde, dat hij niet meer beschikbaar was voor de gemaakte afspraak. Na de ontvangst van dat telegram is een verzoek naar Londen verzonden, waarin werd gevraagd toch de functie, zoals die afgesproken was, niet te laten vervallen. De heer *Meijer* herinnert zich niet, dat daar nog een antwoord op is gekomen, hij weet het niet zeker, doch vermoedt, dat hij zich een dergelijk antwoord wel herinnerd zou hebben, indien het gekomen was.

78106 *(Meijer)*

Na terugkeer van de heer *van Heuven Goedhart* in Nederland heeft de heer *Meijer* de indruk gekregen — het is eigenlijk meer dan een indruk —, dat de heer *van Heuven Goedhart* in het algemeen geen journalistieke functie meer ambieerde. Van de zijde van Het Parool had men vastgehouden aan de destijds gemaakte afspraak, dat de heer *van Heuven Goedhart* na de bevrijding hoofdredacteur van Het Parool zou zijn. Men had hieraan vastgehouden ondanks diens telegram van de zomer van 1944 uit Londen. De heer *Meijer* zag toen nauwelijks de ratio van dat telegram: „Ik ben niet meer beschikbaar." Nu ziet hij die wel, doch toen heeft hij het niet aardig van de heer *van Heuven Goedhart* gevonden, dat hij

zijn vrienden van Het Parool min of meer in de steek liet, voor wat de na-oorlogse periode betrof. De heer *van Heuven Goedhart* was de meest capabele man en de plannen, die bestonden en die gaandeweg concreter werden, waren, voor wat betreft de realisering daarvan, min of meer afhankelijk van zijn bereidheid hoofdredacteur te zijn. De heer *van Heuven Goedhart* is na zijn terugkeer dan ook onder druk gezet, doch de eerste maanden was er geen sprake van, dat hij bereid was. Alle regelingen bij Het Parool waren voorlopig gemaakt, maar de heer *van Heuven Goedhart* was van mening, dat, zoals het was geregeld, het wel kon, ook zonder hem. Hij heeft zich lang tegen de aandrang van de zijde van Het Parool verzet. Vele vergaderingen en besprekingen zijn daaraan gewijd. Pas in Augustus of September 1945 was hij bereid de functie van hoofdredacteur op zich te nemen. In die periode of later heeft hij de heer *Meijer* wel eens verteld, dat hij inderdaad liever uit de journalistiek had gewild om een andere richting uit te gaan. Misschien droeg het feit, dat hem op dat ogenblik geen andere mogelijkheid werd geboden er wel toe bij, dat hij tenslotte voor de druk van de kant van Het Parool is gezwicht.

78008 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat op een keer, toen hij te zamen met de heer *van Heuven Goedhart* van een of andere bespreking terugreisde in een auto, deze zijn advies heeft ingewonnen over de vraag, of een bepaalde mededeling van hem met medewerking van de heer *Gerbrandy* door de kanalen van de geheime dienst kon. Dat was een bericht, dat de heer *van Heuven Goedhart* via de verbindingen van het B.I. naar Nederland wilde laten zenden, inhoudende zijn besluit niet bij de pers te willen terugkeren of iets in die geest. De heer *Gerbrandy* heeft toen gezegd: „Ik vind dat een aangelegenheid, die m.i. gerust door kan, maar laten we dit ook even aan de heer *van Lidth de Jeude* vragen". Of dit gebeurd is, heeft de heer *Gerbrandy* niet kunnen traceren, maar hij vermoedt het wel, aangezien dit toch voor de hand ligt. De heer *Gerbrandy* had er van zijn kant geen bezwaar tegen, dat dit bepaalde bericht doorging, maar hij was niet de verantwoordelijke Minister voor die dienst. Hij kon het als Minister-President goedvinden, maar dan moest ook de verantwoordelijke Minister, de heer *van Lidth de Jeude,* het goedvinden. De heer *Gerbrandy* herinnert zich niet, of de heer *Somer* indertijd hiertegen bezwaar heeft gemaakt; hij meent dat dit betrekking had op iets van latere datum.

De commissie heeft van de Minister van Oorlog uit het archief van het Bureau Inlichtingen afschriften ontvangen van de telegrammen, op deze kwestie betrekking hebbend, welke vanuit bezet Nederland naar de heer *van Heuven Goedhart* te Londen zijn gezonden benevens het antwoord op deze telegrammen van de heer *van Heuven Goedhart.*

De telegrammen luiden als volgt:

Nr. 1. 13/8'44.

Meyer via R.D.
Blake Nederlandsche Regeering Londen nr. Roela 50 EFF. Verloop QL goed ontvang 50 % hooger dan December *Erna Iduis. Mia.* O.K. *Bob* niet O.K., allen zeer groote aandacht van de zijde der smederij. Bericht 17 Juli inzake afspraak 19 April gaarne realiseerbaar.

Nr. 2. 13/8'44.

Meyer via R.D.St. Hilary.
Nr. Roela 60 EFF, 6 Augustus voor periode invasie, alle voorbereidingen gereed voor gedisloceerde en zelfstandige voortzetting Q in 6 centra en staat ter beschikking na herstel landelijke overkoepeling volgens plannen U. Zij voeren hun frequentie op naar de omstandigheden.

Nr. 2. 13/8'44.

Meyer via R.D.
Bij vacuum en verbroken landelijk contact automatische voortgang, dringen aan op direct doen. Zetten Henny CS in plannen bepaalde groep voorzien in voortzetting daarvan onder toezicht, kunnen taak voldoende overnemen overeenkomstig opvatting collega's.

Nr. 38.

Meyer via R.D. St. Hilary.
Organisatie blijft intact en staat ter beschikking na herstel der landelijke contactoverkoepeling volgens plannen U en staking regionale arbeid.

Nr. 3. 13/8'44.

Meyer via R.D.
Voor *Blake* Nederlandsche Regeering Londen. Nr. Roel A 61 EFF 6 Augustus ingevolge verzoek Hans en opdracht AHC alle regionale

arbeidsvertegenwoordigers geïnstrueerd en gemachtigd namens Q contact met autoriteiten op te nemen en regionaal arbeid ad hoc voort te zetten.

Nr. 4. 13/8'44.

Meyer via *Weerink.*

Opdrachten verantwoordelijkheid dezerzijds aanvaardbaar en geheel verantwoord, verwachten omgaand berichten afspraken functie hier beschouwd als gehandhaafd en zonder nader overleg doorvoerbaar evenals directe openlijke vermelding daarvan te zijner tijd.

Nr. 4. 13/8'44.

Meyer via R.D.

Van RVV voor *Blake* Nederlandsche Regeering Londen. Nr. Roel A 70 EFF 7 Augustus, ingang heden. Onzerzijds zijn de voorbereidingen voor plan U geheel gereed, staf samengesteld, kunnen elke mogelijkheid opvangen voorzien indirecte overgang op plan A, waarbij de problemen eenvoudiger zijn.

De heer *Van Heuven Goedhart* heeft op deze telegrammen als volgt geantwoord:

Nr. 9 en 10. 29/8'44.

Meyer via *Weerink.*

U. Naar aanleiding van Uw 1 van 13 en volgende.

Voor *Roela* van *Blake.*

Telegrammen ontvangen. Deels onbegrijpelijk, kan eerst weken na terugkeer aftreden en vermelding afgesproken functie zoolang ongewenscht. Acht billijk dat jullie en directie jegens mij volkomen vrij zoodat dezerzijds geen afspraken. Bewonder jullie activiteit, maar waarom sinds vertrek geen enkel nummer meer ontvangen? In ontworpen regeling welke nog niet gereed komt ruimte voor plannen van soort A. Achten jullie opzet van plan NL juist? Zoo mogelijk komt brief met afspraak *Scheltema* 19 April, is *Mia* vrij, *Bob* gevangen? Groet *Erna,* hartelijkste wenschen voor jullie welzijn en werk.

81604 *(van Lidth de Jeude)*

Nadat aan de heer *van Lidth de Jeude* het telegram nr. 9 en 10 van 29 Augustus 1944, „Voor *Roela* van *Blake*", was voorgehouden, verklaart hij, dat dit telegram hem geheel in orde lijkt en dat hij aan de verzending van dit telegram wel zijn goedkeuring zal hebben verleend. Wanneer een ambtgenoot de gelegenheid benut naar het welzijn van zijn familieleden te informeren, lijkt dit aan de heer *van Lidth de Jeude* geen reden zulks te weigeren. Verder staat er niets in, dat politiek ongewenst zou zijn. Hij kan zich niet herinneren, dat hij aan de heer *van Heuven Goedhart* toestemming heeft gegeven dit telegram te doen verzenden. Indien hij het niet goedgevonden had, dan zou hij het zich zeker herinnerd hebben. Hij herinnert zich wel een geval, dat, toen Geertruidenberg was gebombardeerd, de Minister van Economische Zaken een telegram wilde versturen, waartegen bezwaar bestond en dat niet uitgezonden is.

81608 *(van Lidth de Jeude)*

Op de opmerking, dat het schijnt, dat de heer *Somer* grote bezwaren heeft gehad tegen de verzending van dit telegram, verklaart de heer *van Lidth de Jeude:* de heer *Somer* stuurde zelf ook wel een telegram! Voor de verzending naar Amerika van bepaalde telegrammen van zeer particuliere aard, waarvan blijkt uit een zich in het bezit van de commissie bevindend dossier van het Ministerie van Oorlog, had de heer *Somer* in ieder geval niet de goedkeuring van de heer *van Lidth de Jeude.* Deze moet aannemen, dat dat officieel verzonden telegrammen waren. Hij herinnert zich, dat de heer *Somer* over die zaak ernstige moeilijkheden heeft gehad.

82708 *(van Heuven Goedhart)*

In een later verhoor verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* nadat hem de telegrammen van 13 Augustus 1944 en 29 Augustus 1944 zijn getoond, dat hij uiteraard de tekst van die telegrammen niet meer eigenerzijds letterlijk zou kunnen reproduceren, als hij deze tekst niet voor zich had. De zin „vermelding afgesproken functie zo lang ongewenscht" is, als hij het goed ziet, een foutieve, althans onbegrijpelijke formulering. Het ging niet over *vermelding* van een afgesproken functie. Het ging over de *vervulling* van een afgesproken functie. De heer *van Heuven Goedhart* heeft nl. met de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude* besproken, of een telegram kon worden verzonden om te laten weten, dat hij niet meer beschikbaar was in verband met het feit, dat hij Minister van Justitie was geworden. Over *vermelding* van een afgesproken functie heeft het nooit gegaan; het ging over de *vervulling* van een afgesproken functie. De heer *van Heuven Goedhart* heeft laten weten, dat hij die functie niet meer vervullen kon en voorlopig niet meer in staat was om zich in enigerlei zin te verbinden, vandaar ook de mededeling: „Acht billijk dat jullie en directie jegens mij volkomen vrij zoodat dezerzijds geen afspraken".

Het enige, dat hem niet helemaal toespreekt — hij kan dat niet allemaal meer reconstrueren — is, dat in het telegram van 29 Au-

gustus 1944, naar zijn mening, twee teksten tot een zijn verenigd. Het slot-gedeelte van dat telegram handelt nl. over zaken, die, naar de heer *van Heuven Goedhart* met stelligheid meent, hem eerst veel later van Nederland uit zijn medegedeeld. Dat hele gedeelte handelt over zaken als „plan A" en „plan U". „Plan A" was eventuele uitgave van Het Parool in Amsterdam; „plan U" was eventuele uitgave van Het Parool in Utrecht. Nu weet hij met zekerheid: 1e dat hij een telegram over zijn niet beschikbaarheid zeer kort na zijn optreden als Minister heeft gezonden; 2e dat hij op een bepaald ogenblik van de Koningin de vraag heeft gekregen: Er komt hier een telegram binnen, waarin iets wordt gezegd over „plan A" en „plan U"; ik begrijp dat niet; wat bedoelt men daarmede? Dat heeft de heer *van Heuven Goedhart* de Koningin per blocnote uitgelegd. Nu weet hij met zekerheid, dat die blocnote van een latere datum is dan de verzending van het eerste telegram, dat, naar hij veronderstelt, eindigt met het woord „ontvangen". Dat komt hem het meest waarschijnlijk voor. Hij kan het echter niet bewijzen. Hij weet niet met zekerheid, of er over die andere zaken een afzonderlijk telegram is verzonden, maar hij weet wel, dat de Koningin hem die vraag heeft gesteld en dat moet zijn geweest in een later stadium; dat kan ook haast niet anders, van Nederland uit geredeneerd, want toen hij Minister van Justitie werd op 12 Juli 1944 en toen de telegrammen over zijn beschikbaarheid werden gewisseld, had men van de zijde van Het Parool ongetwijfeld nog geen enkele zekerheid over wat men wilde gaan doen of kon gaan doen. Dat is allemaal van na Dolle Dinsdag.

De heer *van Heuven Goedhart* weet in elk geval zeker — het spijt hem, indien zijn geheugen hem op enigerlei punt in de steek laat —, dat hij van Nederland uit, nadat hij had laten weten, dat hij niet beschikbaar zou zijn, een telegram heeft ontvangen, waarvan hem de ondertekening niet onmiddellijk duidelijk was; die is hem pas later duidelijk geworden; het kwam van *„Sjef* en *Willy"; Sjef* was de heer drs. *Jan Meijer,* en *Willy* was, naar de heer *van Heuven Goedhart* zich later pas heeft gerealiseerd, mevrouw *van Meurs,* iemand uit de Parool-groep. Daarin werd uitdrukkelijk gezegd, dat men „aandrong" op de vervulling van de afgesproken functie. Dat was, nadat hij had laten weten, dat hij niet voor die functie beschikbaar zou zijn. Anders had dat telegram geen reden van bestaan kunnen hebben. Men kon pas aandringen, nadat hij had gezegd, dat hij niet beschikbaar zou zijn, want toen hij uit Nederland wegging, was hij wèl beschikbaar. In antwoord op dat eerste telegram, waarin hij had gezegd, dat hij niet beschikbaar was, heeft hij een telegram ontvangen, waarin gezegd werd, dat er op aangedrongen werd, dat hij tòch beschikbaar zou zijn. Hij kan niet anders dan geloven, dat dit telegram van 29 Augustus 1944 een compilatie is van twee (misschien drie) telegrammen, want dat hij alles in één keer zou hebben geseind, kan hij niet voor juist houden.

82711 *(van Heuven Goedhart)* De heer *van Heuven Goedhart* kan helaas de vraag, of hij een tweede telegram heeft verzonden, niet met volkomen zekerheid beantwoorden. Deze tekst is voor hem zo twijfelachtig, omdat hij daarin b.v. leest: „Achten jullie opzet van Plan N.L. juist". Hij weet zelf op dit ogenblik niet, wat hij onder „Plan N.L." zou moeten verstaan. Wat is Plan N.L.?

Op de opmerking, dat daar ook wel een „U" gestaan kan hebben, zegt de heer *van Heuven Goedhart:* Neen, dat kan ook niet, want hij zou nooit de vraag stellen, of men de opzet van het plan U juist vond. Zijn gedachtengang is altijd geweest, dat Het Parool in Utrecht zou verschijnen. Dat was het Plan U en daarvan was hij voorstander. Dan gaat hij toch niet aan Paroolmensen vragen, of zij het plan wel „juist" vonden. De heer *van Heuven Goedhart* meent zeker, dat, wanneer er meer dan één telegram is geweest, dat gedekt werd door dezelfde toestemming. Bovendien woonde hij in die tijd samen met de heer *Gerbrandy* en hij heeft niets gedaan, noch op dit, noch op enig ander terrein, dat hij niet met de heer *Gerbrandy* besprak. Deze heeft alles van zijn doen en laten geweten.

82718 *(van Heuven Goedhart)* De heren *van Lidth de Jeude* en *van Heuven Goedhart* waren op je-en-jij-voet. Zij waren uitstekend met elkaar. Wanneer de heer *van Lidth de Jeude* enige moeilijkheid zou hebben gehad met enig door de heer *van Heuven Goedhart* ter verzending aangeboden telegram, dan lijdt het geen twijfel, of hij had de telefoon van de haak genomen en hem gezegd: *van Heuven Goedhart,* kunnen wij daar eens even over praten? Je wilt een telegram uitzenden, maar dat gaat niet. Nimmer heeft de heer *van Lidth de Jeude* over een door de heer *van Heuven Goedhart* aangeboden telegram, zij het een of honderd, met hem enigerlei contact, van welke aard ook, gezocht. In elk geval heeft de heer *van Lidth de Jeude* nooit reden gevonden, om, indien de heer *Somer* zich tot hem mocht hebben gewend (gelijk de heer *Somer* zegt te hebben gedaan), bezwaar te maken tegen telegrammen van de heer *van Heuven Goedhart,* hem daar met een enkel woord

iets over te zeggen. Dat is nimmer gebeurd. Ook de heer *Somer* heeft over de verzending van telegrammen tegen de heer *van Heuven Goedhart* nooit iets gezegd. De heer *van Heuven Goedhart* kan daar nog aan toevoegen, dat de heer *Somer* wel, aan de andere kant, een zekere mate van fiducie in hem openbaarde door hem, toen hij de parachutist *Hooyer,* die helaas is doodgeschoten, naar Nederland wilde sturen, uit te nodigen, in zijn bijzijn of in het bijzijn van een van de officieren van het B.I. ten kantore van het B.I. in Sloan Street met die parachutist te spreken, teneinde hem aanloopadressen te verschaffen met de daarbij behorende codes, hetgeen de heer *van Heuven Goedhart* heeft gedaan. De heer *Somer* had dus wel een zodanig contact met hem, dat, indien hij enigerlei bezwaar had tegen enigerlei telegram van hem, de mogelijkheid er was geweest om hem te zeggen: Gij wilt telegrammen verzenden, maar daar moet ik bezwaar tegen maken. Dat heeft hij evenwel nimmer gedaan. Toch ware dat zijn plicht geweest.

76525 *(Somer)* Uit Nederland werden — zo verklaart de heer *Somer* — bepaalde telegrammen gezonden via de agent *Hooyer* over de toekomst van Het Parool en dat er filialen moesten worden opgericht in Utrecht, Arnhem enz. Dit waren naar het inzien van de heer *Somer* particuliere belangen van de heer *van Heuven Goedhart.* De heer *Somer* had echter slechts te maken met Het Parool als ondergronds blad, maar niet met het toekomstige Parool. Tegenover de andere ondergrondse pers in Nederland vond hij dit niet fair en toen is hij met die telegrammen naar de heer *van Lidth de Jeude* of de heer *Gerbrandy* gegaan. De heer *van Heuven Goedhart* had persoonlijk het recht telegrammen bij B.I. af te leveren, omdat hij, nadat hij Minister was geworden, voor alles, wat Nederland betrof, was ingeschakeld. Hij kreeg van alle telegrammen afschriften en hij kon ook telegrammen indienen, waarop verschillende mensen, ook de Engelsen, terecht aanmerkingen maakten. Telegrammen voor een toekomstig blad, dat toen nog een illegaal blad was, werden via agenten gezonden en dit vond de heer *Somer* zeer bedenkelijk. De heer *van Lidth de Jeude* vond het goed, dat de telegrammen werden doorgezonden en toen maakte de heer *Somer* verder ook geen bezwaar. Doch volgens zijn mening had Trouw of De Waarheid dan ook telegrammen mogen sturen. Het B.I. was echter geen postkantoor voor illegale bladen.

83136 *(Somer)* Het telegram van 13 Augustus 1944 (de aan de commissie verstrekte telegrammen van die datum zijn waarschijnlijk onderdelen van één telegram) is bij het Bureau Inlichtingen binnengekomen en volgens de instructies hebben de Koningin, de Minister-President en de Minister van Oorlog een afschrift daarvan gekregen; dezen kregen van alle binnenkomende telegrammen een afschrift. Van alle drie zijden is navraag gekomen, wat deze telegrammen betekenden. De heer *Somer* is toen naar de heer *van Lidth de Jeude* geweest om opheldering van de tekst van deze telegrammen te vragen. Vervolgens is hij naar de heer *van Heuven Goedhart* gegaan en deze heeft hem toen deze telegrammen uitgelegd. De heer *van Heuven Goedhart* zei, dat het ging om een functie bij Het Parool en dat hij een gedeelte er van ook niet begreep, maar het geval met de Minister van Oorlog zou bespreken. De heer *Somer* heeft toen direct gezegd, dat hij bezwaar maakte tegen dergelijke telegrammen, omdat het volgens hem een privé-aangelegenheid was.

Intussen heeft de heer *Somer* het geval met Minister *van Lidth de Jeude* verder besproken en heeft hij onmiddellijk bezwaar gemaakt tegen de verzending van deze telegrammen, omdat deze zijns inziens niet handelden over een zaak, waarbij regeringsaangelegenheden betrokken waren. Toen de heer *Somer* een tweede keer bij de heer *van Heuven Goedhart* is geweest, heeft deze hem gezegd, dat hij overleg had gepleegd met de Minister van Oorlog en heeft hij aan de heer *Somer* een antwoord in concept medegegeven, dat de heer *Somer* heeft verzonden.

83143 *(Somer)* Op de opmerking, dat volgens de verklaring van de heer *van Heuven Goedhart* hierover door hem twee maal zou zijn getelegrafeerd, omdat hij reeds enkele dagen na zijn optreden als Minister op 12 Juli 1944 een bericht naar Nederland had gezonden en de heer *Somer* er dan eigenlijk de eerste keer ook al over gevallen had moeten zijn, zegt deze, dat dit best mogelijk is. Op de opmerking, dat ten tijde van het optreden van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister het conflict tussen het B.I. en de heer *van Heuven Goedhart* nog niet bestond, zodat de heer *Somer* daardoor misschien over het eerste telegram niet gevallen is, verklaart de heer *Somer,* dat dit voor hem geen verschil zou hebben uitgemaakt. Hij kan het zich ook niet herinneren. Indien het door de heer *van Heuven Goedhart* bedoelde telegram zou kunnen worden geproduceerd uit het archief van B.I., dan zou de heer *Somer* zich daarover misschien iets kunnen herinneren. Het is zeer goed mogelijk, dat in een telegram van mr. *van Heuven Goedhart,* uitgezonden vlak na zijn optreden als Minister, bij andere mededelingen een bericht is gezonden over een functie bij Het Parool.

[1]) De commissie tekent hierbij aan, dat het hoofd van het Afwikkelingsbureau van het B.I. haar bij schijven van 26 Augustus 1950 op haar verzoek heeft medegedeeld, dat geen andere telegrammen in deze zaak gevonden zijn.

83148 *(Somer)*

83154 *(Somer)*

83171 *(Somer)*

83178 *(Somer)*

[2]) *H. A. Lunshof* „Als dieven in de nacht", blz. 29 en 30.

Dit zou dan misschien zonder de naam Parool te noemen, vermeld kunnen zijn en daardoor niet zijn opgevallen. [1]) Toen echter op de telegrammen van 13 Augustus de aandacht viel, omdat zij niet alleen van een functie van de heer *van Heuven Goedhart* melding maakten, doch over verschillende plannen en organisaties werd gesproken, werd de zaak anders. Dit was geen Regeringspolitiek meer, doch het behandelen van privé-zaken, althans aangelegenheden van zakelijke aard en de heer *Somer* heeft zich daartegen verzet.

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *van Lidth de Jeude:* „De heer *Somer* stuurde zelf ook wel een telegram!", hetgeen hij nader heeft toegelicht door te zeggen, dat de heer *Somer* voor bepaalde telegrammen van zeer particuliere aard, naar Amerika verzonden, in ieder geval niet de goedkeuring van de heer *van Lidth de Jeude* had, dat deze moet aannemen, dat die telegrammen officieel verzonden waren en dat de heer *Somer* over deze zaak ernstige moeilijkheden heeft gehad, zegt laatstgenoemde, dat die telegrammen verzonden zijn via Western Union Cable Telegraph Company. Het zijn open telegrammen en zij zijn niet langs dienstlijnen verzonden. Het B.I. heeft nl. nooit een dienstlijn naar Amerika gehad, hetgeen iedere ingewijde kan bevestigen.

Minister *van Lidth de Jeude* heeft de heer *Somer* gezegd, dat het in zijn functie beter was dergelijke telegrammen in oorlogstijd niet te versturen. Het betrof een particuliere aangelegenheid. De Engelsen censureerden de telegrammen natuurlijk en het was beter de dingen te schrijven. Deze telegrammen zijn vermoedelijk aan Minister *van Lidth de Jeude* overhandigd. De heer *Somer* moet dit aannemen, anders kan deze ze nooit in zijn bezit hebben gekregen. De heer *van Lidth de Jeude* heeft er bezwaar tegen gemaakt, dat de heer *Somer* in zijn functie deze telegrammen verzond, omdat hij in een kwetsbare functie was. Hij was bij de Inlichtingendienst en Minister *van Lidth de Jeude* wilde niet graag, dat de heer *Somer* door particuliere telegrammen in opspraak kwam bij de Engelsen, althans dat zijn naam in telegrammen voorkwam. Achteraf gezien is dit ook logisch en hij heeft het Minister *van Lidth de Jeude* onmiddellijk toegegeven. Deze heeft hem gezegd, dat hij het niet meer moest doen en daar had hij gelijk aan.

De reden zal zijn geweest, dat de inhoud van de telegrammen van dusdanige aard was, dat de heer *Somer* er door in opspraak kon komen en achteraf heeft hij dit Minister *van Lidth de Jeude* ook onmiddellijk toegegeven. De heer *Somer* ontkent echter pertinent, dat hij van dienstlijnen gebruik zou hebben gemaakt.

De heer *Somer* vermoedt, dat zijn telegrammen door de Engelse censuurdienst bij Minister *van Lidth de Jeude* zijn ingeleverd. Deze heeft hem gezegd, dat de Engelsen bezwaar maakten tegen de verzending van dergelijke telegrammen in zijn functie. Het is in ieder geval zo, dat de heer *Somer* telegrammen heeft verstuurd van een aard, dat zijn hoogste chef er ernstig bezwaar tegen heeft gemaakt, dat hij in een functie als de zijne dergelijke telegrammen verstuurde.

Op de opmerking, dat het van belang is te constateren, dat, waar de heer *Somer* zo de vinger meent te moeten leggen op een telegram van Minister *van Heuven Goedhart*, waarvoor bovendien de toestemming van de Minister van Oorlog verkregen was, hij dit doet, terwijl hij zelf een geval als hierboven vermeld achter de rug heeft, zegt de heer *Somer*, dat dit er niets mee te maken heeft. Het telegram van mr. *van Heuven Goedhart* ging over dienstlijnen en het betrof een functie van de heer *van Heuven Goedhart* en de binnenkomende telegrammen betroffen de organisatie van Het Parool en een andermaal kon iemand van Trouw dan ook wel over dienstlijnen gaan seinen. Het ging om een rechtvaardig beginsel en bovendien mogen geen levens van telegrafisten worden gewaagd voor telegrammen van zakelijke aard. De heer *Somer* hoopt, dat ingezien kan worden, dat er groot verschil bestaat tussen zijn privé-telegrammen en die van mr. *van Heuven Goedhart*.

Op de opmerking, dat de door de heer *Somer* verstuurde telegrammen zijn gevolgd door ernstige aanmerkingen van zijn hoogste chef, terwijl alleen om redenen van utiliteit een disciplinair optreden achterwege is gebleven, hetgeen uit het dossier hieromtrent blijkt, zegt de heer *Somer*, dat de heer *van Lidth de Jeude* in het dossier dan feller is geweest dan tegen hem persoonlijk op dat moment. De bezwaren van de Minister betroffen niet de weg, doch de felle toon van de inhoud van de telegrammen.

§ 5. *De brieven van April 1945.*

Gelijk in de aanhef van de vorige paragraaf is vermeld, heeft de heer *Lunshof* in zijn tweede brochure [2]) uit een „geheim, persoonlijk schrijven" aan de Minister van Oorlog het volgende geciteerd:

„Mr. *van Heuven Goedhart* heeft waarschijnlijk de bemiddeling van Jkvr. *van H*, ingeroepen, teneinde brieven clandestien naar bezet

Nederland te vervoeren. Freule *van H.* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact. Gezien de inhoud der brieven komt het mij begrijpelijk voor, dat zowel Mr *van Heuven Goedhart* als Jkvr. *van H.* gepoogd hebben, brieven langs clandestiene weg naar bezet Nederland te doen vervoeren, en dat zij om bepaalde redenen getracht hebben, tegen de kabinetsorder in, de officieele Nederlandse regeeringsinstanties te passeeren."

64442 e.v. *(Bosch van Rosenthal)*

De heer *Bosch van Rosenthal* verklaart, dat hij, toen het einde van de oorlog nabij was en de Vertrouwensmannen nog steeds geen behoorlijke inlichtingen uit Londen hadden, met name niet over de kwestie van het Militair Gezag, toevallig in een huis in de Sweelinckstraat in Den Haag freule *van Hardenbroek* ontmoette. Zij zei: „Ik ga naar Brabant; hebt u nog een boodschap, want ik zal er verschillende mensen spreken." De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen gezegd: „Ik zou in de eerste plaats graag willen weten van *van Heuven Goedhart,* hoe de zaken staan, want ik begrijp er niets van; ik krijg geen behoorlijke inlichtingen, hoe de boel moet worden geregeld; wij zitten binnenkort in dat vacuum van Regering en worden niet ingelicht. Ik zou ook graag willen, dat U gaat naar *van Sonsbeeck,* mijn collega in Maastricht en dat U hem ook een dergelijke boodschap geeft". Freule *van Hardenbroek* is naar de overkant gegaan en van die brief, die zij van de heer *van Heuven Goedhart* heeft gekregen, heeft men de heer *Bosch van Rosenthal* in 1947 een afschrift gegeven. Deze brief was weggewerkt. Men moet deze brief van de heer *van Heuven Goedhart* niet zien als een ambtelijke brief aan de voorzitter van de Vertrouwensmannen, maar als een brief aan de heer *Bosch van Rosenthal* van zijn goede vriend *van Heuven Goedhart.* De heer *Bosch van Rosenthal* had hem gevraagd: „Vertel mij eens iets; ik begrijp er niets van. De Regering laat ons in het duister". Het college van Vertrouwensmannen werd benoemd, maar het vertrouwen werd hun niet geschonken.

81051 e.v. *(le Poole)*

De heer *le Poole,* destijds secretaris van het college van Vertrouwensmannen, verklaart, dat degene, die zich heeft willen belasten met het overbrengen van de brief van de heer *van Heuven Goedhart* naar het nog bezette gebied, freule *van Hardenbroek,* voordat zij naar het bevrijde gebied is gegaan, een gesprek heeft gehad met de heer *Bosch van Rosenthal* in Den Haag. Bij het gesprek, hetwelk freule *van Hardenbroek* heeft gehad met de heer *Bosch van Rosenthal,* is de heer *le Poole* tegenwoordig geweest.

Freule *van Hardenbroek* heeft toen gezegd, dat zij van plan was de rivieren over te steken en heeft gevraagd, of zij niet iets voor de heer *Bosch van Rosenthal* kon doen. Deze heeft toen gezegd, dat zij in ieder geval naar de heer *van Heuven Goedhart* moest gaan om hem te vragen eens iets te laten horen. De heer *van Heuven Goedhart* was in overleg met de heer *Bosch van Rosenthal* en enige anderen nl. naar Londen gegaan en had nooit iets van zich laten horen.

Omtrent de gehele positie van Vertrouwensmannen — mogelijkerwijze is dit min of meer bevorderd door de appreciatie van de figuur van de voorzitter — bestonden, aldus de heer *le Poole,* te Londen bepaaldelijk verkeerde gedachten. Als hij het goed ziet in die zin, dat er gevaar bestond, dat Vertrouwensmannen zich min of meer als de toekomstige Regering van Nederland beschouwden.

Wat betreft de wijze, waarop deze zienswijze te Londen zou zijn ontstaan, verklaart de heer *le Poole,* dat hij niet beschikt over feiten. Wel heeft hij vermoedens en hij zou deze hier toch bijzonder graag willen uitspreken. Te Londen heeft met betrekking tot de heer *Bosch van Rosenthal* de opvatting bestaan, dat een op machtsusurpatie beluste man trachtte zich van steeds meer functies meester te maken om hier tenslotte na de bevrijding een soort rol van *van Hogendorp* te spelen. Het zijn geen bepaalde feiten, die de heer *le Poole* kan noemen; het is slechts een bepaald geluid, dat hij na de oorlog te Londen heeft kunnen beluisteren en waarvoor in de oorlogstijd bepaaldelijk aanwijzingen waren.

De heer *le Poole* gelooft, dat hij als bron van deze geruchten zonder bezwaar kan aanwijzen de heer *van Houten,* destijds souschef van het Bureau Inlichtingen en tevens mag stellen, dat de heer *van Houten* niet heeft gesproken uit eigen wetenschap, omdat hij de heer *Bosch van Rosenthal* niet kende. De heer *van Houten* was destijds te Londen primus inter pares, omdat hij met de meest frisse kennis van de toestanden in bezet gebied en van de bestaande illegale groeperingen te Londen was gekomen, totdat er een nieuwe Engelandvaarder kwam, die met meer recente kennis en een betere totale blik over deze zaken was uitgerust, en die mogelijkerwijs een zekere concurrent voor hem kon worden. De heer *le Poole* bedoelt de heer *van Heuven Goedhart.* Deze is vrij snel in conflict gekomen met de heer *van Houten,* hetgeen in ellenlange brieven is vastgelegd. De heer *le Poole* gelooft, dat de heer *van Heuven Goedhart* dit volkomen verkeerd

heeft getaxeerd. In deze brieven en in gesprekken, die de heer *le Poole* na de oorlog met de heer *van Heuven Goedhart* heeft gehad, is deze er kennelijk van uitgegaan, dat zich hier bepaalde politieke tegenstellingen manifesteerden. De heer *le Poole* heeft echter het gevoel, dat hier een zuiver persoonlijke tegenstelling naar voren is gekomen, maar dat deze zich heeft gewroken op een van de initiatiefnemers van de missie van de heer *van Heuven Goedhart,* de heer *Bosch van Rosenthal.* De heer *van Heuven Goedhart* is te Londen aangekomen en heeft ongetwijfeld verteld, dat, wanneer er één man in Nederland was, die alles voor het verzet over had en die bovendien uit de oude ambtenarij en uit het oude politieke leven kwam, het deze man was. De heer *le Poole* gelooft, dat in hoge mate hierin de bepaalde geest van onwelwillendheid zijn oorzaak vindt, die ook na de bevrijding is gebleken ten opzichte van iemand, die zich werkelijk een enorme inspanning in het belang van de Nederlandse zaak heeft getroost.

21903 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

Mr. *G. J. van Heuven Goedhart* verklaart, dat hij zich niet wil onttrekken aan de mogelijkheid, dat men het Koninklijk besluit van 28 November 1942, — waarbij het B.I. is ingesteld en waarbij volgens de heer *Somer* aan het B.I. bij uitsluiting het recht zou zijn gegeven de verbindingen met het bezette gebied te onderhouden —, zó interpreteert, dat het voor iedere burger gold, ofschoon dat nimmer in de bedoeling heeft of kan hebben gelegen. Dat Koninklijk besluit is te Londen tot stand gekomen en het had de bedoeling te verzekeren, dat geen ambtelijke of half ambtelijke instanties, andere dan het Bureau Inlichtingen, zouden trachten verbindingen met het bezette gebied te onderhouden. Niemand wist ten tijde van het maken van het Koninklijk besluit, dat men in een toestand zou komen te verkeren van een half bevrijd land, en wanneer de interpretatie van kolonel *Somer* juist was, zou een of andere daarvoor in te stellen of bestaande instantie alsnog een zeer groot aantal lieden moeten achterhalen, die nl. allemaal van het Zuiden naar het Noorden met elkaar in verbinding hebben gestaan. De heer *van Heuven Goedhart* weet alleen al vijf hoge ambtenaren, die het hebben gedaan.

In de tweede plaats zou hij willen zeggen, dat de voorstelling van de heer *Somer,* als zou de heer *van Heuven Goedhart* van een „bevriende zijde" hebben gebruik gemaakt, een met de feiten volstrekt strijdige voorstelling van zaken is. Bij hem in het hotel „Bosch en Ven", waar hij als liquidateur van zijn eigen ministeriële boedel bezig was allerlei zaken op te ruimen, verscheen een auto van de staf van de Prins, inhoudende, behalve de chauffeur, een hem volstrekt onbekende jongedame. Deze kwam bij hem en zei: Ik ben freule *van Hardenbroek;* ik kom bij U in opdracht van de heer *Bosch van Rosenthal.* Zij zei, nadat zij zich had geïdentificeerd als een boodschapster van de heer *Bosch van Rosenthal:* „De kwestie is deze. Mijnheer *Bosch van Rosenthal* en vrijwel iedereen in het Noorden begrijpen niets van wat er hier gebeurt. Hij vraagt dringend hem een brief te schrijven, waarin het een en ander wordt uitgelegd, vooral ten aanzien van het nieuwe Kabinet. Men kan er in het Noorden geen touw aan vastknopen". Het antwoord van de heer *van Heuven Goedhart* is geweest: Dat kan ik niet doen, want ik krijg geen brieven over. Hij zou het nl. hebben moeten doen via de enige weg, die hij kende, en dat was via kolonel *Somer,* en van kolonel *Somer* had hij gedurende acht maanden ervaren, hoe deze over hem dacht en wie deze was. Zij zei: U vergist u. Ik heb uitnemende contacten met de staf van de Prins en ik weet, dat het B.I. bereid is om andere opvattingen dan de eigene door te geven. De heer *van Heuven Goedhart* zei: Dat is interessant. Dat is een revolutie, die zich op korte termijn in het bureau moet hebben voltrokken. Zij zei: Bovendien, als het bureau het niet wil doen, dan doe ik het zelf. Ik ben al drie keer heen en weer gegaan. De heer *van Heuven Goedhart* zei: Boeiend, ik zal er eens over nadenken. Zij is weggegaan met achterlating bij hem van haar adres, zijnde het adres van prof. *Casimir* te Eindhoven. Hij heeft er over nagedacht. Als hij de kans kreeg een paar mensen te vertellen wat een zonderlinge toestand het in het bevrijde Zuiden was, dan was dit toch wel hoogst belangrijk. Hij heeft twee brieven opgesteld, die beschouwd moeten worden als brieven van hem aan twee van zijn vrienden. Hij heeft dus zo eerlijk en zo duidelijk mogelijk op papier gezet, hetgeen hij kwijt wilde en ten aanzien waarvan hij het nuttig oordeelde, dat zijn vrienden in het Noorden er van zouden weten. Een van die vrienden was de heer *Bosch van Rosenthal,* voorzitter van het college van Vertrouwensmannen. Vertrouwensmannen ontlenen hun naam aan het feit, dat men hen vertrouwt. Waar het hier betrof een Vertrouwensman, die hij al sinds lange tijd tot zijn particuliere vrienden rekende, had de heer *van Heuven Goedhart* geen enkele reden om hem niet te laten weten wat in die brief stond. Dat vindt hij heden ten dage nog onverzwakt. Hij is toen gegaan naar het stafkwartier van de Prins. Daar is hij ontvangen door een luitenant, die hem mede-

21905 *(van Heuven Goedhart)*

deelde, dat freule *van Hardenbroek* er toen niet was, maar dat hij weer gauw terug moest komen. Daaruit bleek, dat zij bij die staf een bekende was. Hij is toen 's avonds wederom naar Eindhoven gegaan; hij heeft freule *van Hardenbroek* gevonden en haar gevraagd: Wat doet u met die brieven? Zij antwoordde, dat zij ze meenam en dat hij het verder aan haar kon overlaten. Hij heeft die brieven open meegegeven; hij heeft haar gezegd: Leest u ze maar, waar ik bij ben, ik weet wat er in staat; oordeelt u maar, of er enig risico bij is; dan mag u beslissen, of u ze wilt meenemen; ik vind het prettig, als zij in handen van mijn vriend komen. Daarmede heeft hij afscheid genomen. Freule *van Hardenbroek* zei nog: Als het Bureau Inlichtingen het niet doet, doe ik het zelf. Haar relaties met het B.I. zijn de heer *van Heuven Goedhart* altijd nog volkomen verborgen; hij heeft haar nooit meer ontmoet. Hij heeft zelfs achteraf sterk het gevoel gehad, dat het feit, dat zij zich niet meer bij hem gemeld heeft, wijst op een doorgestoken kaart tussen haar en het B.I. Hij heeft die freule nooit meer aanschouwd; zij heeft hem nooit meer enige rekenschap gegeven van het lot van die brieven.

Het volgende bedrijf was de mededeling van de heer *Gerbrandy*, dat de heer *van Heuven Goedhart* uitgenodigd werd voor een borrel in het Brown's Hotel te Londen. Hij is altijd zeer vatbaar voor een uitnodiging voor een borrel, maar toen hij binnenkwam, bleek, dat hij daarvoor niet was uitgenodigd, maar om door prof. *Gerbrandy* in het bijzijn van kolonel *Nuboer* als notulist op de meest formele wijze over die „schanddaad" van die brief te worden verhoord. Hij heeft toen gezegd, dat het volkomen ridicuul was om het ook maar in het minst dwaas te vinden, dat een burger in het Zuiden — en dan nog wel een burger, die achter de rug had met het B.I. wat hij met het B.I. achter de rug had — had geprobeerd een paar brieven naar de overzijde te krijgen. Hij heeft nadien van de heer *Gerbrandy* hierover niets meer gehoord.

49306 *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)* Jonkvrouwe *M. C.* baronesse *van Hardenbroek van Ammerstol* heeft verklaard, dat het relaas van de heer *van Heuven Goedhart,* voorzover het betreft haar contact met hem, wel zo ongeveer klopt.

49312 e.v. *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)* Het klopt ook wel, dat mr. *van Heuven Goedhart* zich op dat moment niet roeren kon en vrijwel overal vijanden had en dat hij bekend stond als iemand, met wie moeilijk viel samen te werken. Het klopt eveneens, dat enorm veel mensen geweldig kankerden op het B.I. en op de instanties, die in staat waren officiële berichten door te geven. Verder gelooft zij niet, dat zij toen heeft gezegd, dat zij een weg wist via het B.I. om iets door te geven, want daar had zij geen relaties, d.w.z. geen mensen, op wie zij bogen kon. Zij heeft toen wel gezegd — echter vager uitgedrukt —, dat zij haar best zou doen om het er door te krijgen en dat zij er ook wel kans toe zou zien. In die tijd gingen er inderdaad mensen terug met opdrachten buiten het B.I. om. Zij heeft hem aangeboden om te proberen die dingen weg te werken. De heer *van Heuven Goedhart* heeft haar bij prof. *Casimir* de brieven overhandigd en zij herinnert zich dat zij de

49318 e.v. *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)* brieven heeft doorgelezen. Zij heeft niet degene gesproken, die de brieven zou meenemen. Het is een vervelende geschiedenis geweest. Het is niet via het B.I. gegaan, want met het B.I. had zij geen relaties, wel met de B.S. De sous-chef van de recherche-afdeling heeft zij vertrouwd, maar zij gelooft, dat dit vertrouwen misplaatst is geweest. Zij heeft niet verantwoordelijk genoeg gewerkt. De heer in kwestie noemde zich *Visser*; zij heeft hem vertrouwd, zonder dat hij haar voldoende goede bewijzen van betrouwbaarheid heeft geleverd. Er waren drie afdelingen van het hoofdkwartier van de B.S. en één daarvan was de recherche-afdeling. Aan de sous-chef van die afdeling heeft zij de brieven meegegeven. Zij was zelf niet meer in staat door de linies heen te gaan om gezondheidsredenen, maar hij zag er, naar hij zei, wel kans toe. Zij heeft later gehoord, dat deze mijnheer is opgepikt als een Duitse spion of in ieder geval als een zeer anti-Nederlands persoon. Hij was zeer listig. Zij heeft gehoord, dat die brieven door de Polen in beslag zijn genomen en daarom zou er zo'n deining over zijn geweest. Het is mogelijk, dat zij via de Polen bij het B.I. terecht zijn gekomen. Het is mogelijk, dat deze *Visser* een koerierster heeft gestuurd, die er niet hoorde. De Binnenlandse Strijdkrachten konden zelf geen mensen door de lijn sturen, zonder dat dit goedgekeurd was door het B.I. en dan bovendien nog door Engelse instanties. Nu meent freule *van Hardenbroek* — maar hiervoor heeft zij geen enkel bewijs, zij heeft het alleen maar gehoord en zij weet ook niet meer van wie —, dat die brieven zijn meegenomen door een koerierster, die dus niet de nodige papieren van het B.I. had en dat die juffrouw is opgepakt door de

49326 *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)* Polen, nog voordat zij door de linies ging. De Polen waren erg fel. Freule *van Hardenbroek* had zelf ook een brief meegegeven voor *Marjolijn Heyermans* te Amsterdam.

Voor de passage in de brief van 12 April 1945 van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog: „Mr. *van Heuven Goedhart* heeft waar-

schijnlijk de bemiddeling van jkvr. *van Hardenbroek* ingeroepen, teneinde de brieven clandestien naar bezet Nederland te doen vervoeren. Freule *van Hardenbroek* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact, terwijl tevens — voorzover mijn informaties reiken — *Marjolijn Heyermans* als een communistisch contact moet worden beschouwd," heeft freule *van Hardenbroek* wel enige verklaringen. Dit is opgeblazen. Het was nl. zó, dat, wanneer men in het Zuiden kwam, waar alles streng katholiek was, en men zei iets vriendelijks over de communistische illegale werkers, men zelf onmiddellijk als communist werd beschouwd. Alles werd enorm aangedikt. Verder was zij in die tijd „wild". Zij herinnert zich nu enige z.g. communistische opvattingen van haar uit die tijd. Eén hiervan was de overweging, dat het ongewenst was (hoewel om practische redenen niet goed anders mogelijk), dat zóvele belangrijke militaire en civiele posten in handen kwamen van employé's der grote concerns, zoals Philips en Organon. Men werd a.h.w. geregeerd door Philips en Organon. Een andere overweging was, dat het in oorlogstijd voor een arts of advocaat zeer eenvoudig is om een principiële houding tegenover de bezetter aan te nemen; dat het in het algemeen belang voor de particuliere bedrijfsleiders niet mogelijk was hetzelfde te doen. Alleen in staatsbedrijven zouden zij principieel kunnen handelen, omdat zij dan financieel door de gemeenschap gesteund zouden worden. Zij was, aldus freule *van Hardenbroek,* ongelooflijk aan het kankeren tegen allerlei instanties, zoals het B.I. *Marjolijn Heyermans* is geen communiste; zij studeerde rechten en werkte in het „Studentenverzet". Dat zij verdacht werd van communisme, kan ook misschien verklaard worden uit het feit, dat zij een halfzuster is van een dame, die communistisch raadslid is in Amsterdam. Zij is het zelf zeker niet. Zij werkte samen met de groep van het „Studentenverzet". De inlichtingen van de heer *Somer* moeten wel zeer slecht zijn geweest, wat *Marjolijn* betreft.

49328 e.v. *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)*

Verder was er nog iets. Bij deze brieven waren een pamfletje en een brief, die was gericht aan de krijgsgevangen Russen, die hier langs de kust lagen. Freule *van Hardenbroek* heeft toevallig met een van die Russen contact gekregen en aan deze wapens gevraagd. Zij heeft ook wel een paar tekeningen van verschillende werken gekregen, welke zij heeft doorgestuurd. Deze zijn bij het B.I. terechtgekomen. Zij heeft beloofd, dat zij met de Russische instanties contact zou opnemen en naar aanleiding daarvan is zij op het stafkwartier van de Prins geweest en zij heeft daar met de rechterhand van de Prins, de heer *van Houten,* er over gesproken, of deze mensen te gebruiken waren bij de bevrijding, omdat het tenslotte geschoolde militairen waren, die niets te verliezen hadden en die dolgraag wilde knokken. De geallieerden waren er tegen om deze mensen in te schakelen. De heer *van Houten* zelf zag er niets in en hij leidde de zaak op een dood spoor. Voor haar was het heel moeilijk uit te maken, of dit gebeurde uit een hoger militair inzicht dan wel uit politieke of persoonlijke antipathieën; derhalve heeft zij, toen zij voor haar genoegen een uitstapje naar Brussel kon maken, van die gelegenheid gebruik gemaakt om contact op te nemen met het Russische bureau, dat daar zat. Dat had hoofdzakelijk ten doel de repatriëring van Russische militairen en gevangenen te regelen. Daar heeft zij verteld, dat er zoveel duizend Russen langs de kust zaten in niet bevrijd gebied. Toen hebben zij gezegd: „Hier heb je een brief en enige pamfletjes; zorg, dat het door de linies komt." Deze dingen heeft zij er bij gevoegd en vandaar de verdachtmakingen waarschijnlijk. Van die brief is ook niets terechtgekomen.

Het gevoel, dat de heer *van Heuven Goedhart* had, dat het een doorgestoken kaart tussen haar en het B.I. was, is misplaatst. Op de vraag, of het initiatief tot het overzenden van die brief van haar is uitgegaan of van de heer *van Heuven Goedhart,* antwoordt freule *van Hardenbroek,* dat haar instelling toen zo was, dat zij, als er ergens mensen waren, waar zij wel vertrouwen in had, hen met elkaar in contact trachtte brengen. Hij was in ieder geval een van de mensen, die zij via haar Parool-contact wel kon vertrouwen; hij kankerde ook zo lekker. Dat was een aanbeveling temidden van de heersende wanorde. Het heeft echter geen zin, dat de heer *van Heuven Goedhart* tracht zijn brievenschrijverij op haar af te schuiven. Zij heeft hem niet verleid. Zij deden beiden, wat iedereen in die tijd deed. Proberen z'n eigen zin door te drijven; misschien in 's lands, misschien in eigen belang. Als je een paar jaar illegaal had gewerkt, dan was je gewend, volkomen op eigen initiatief te handelen.

In principe was het juist, dat overste *Somer* het alleenrecht had om toestemming te geven om door de lijnen te gaan, maar wanneer er mensen omheen zitten, die zeggen: „*Somer* maakt die en die koeienfouten", dan ga je volgens illegale gewoonte je eigen weg. Zeer bevorderlijk voor deze eigenwijsheid was ook b.v. het feit, dat haar, toen zij naar het Noorden terugging, niet werd medegedeeld, dat daar hongersnood was; haar persoonsbewijs was niet in orde.

49335 e.v. *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)*

Zij kreeg geen voedsel en geen geld mee en, toen zij als enige voorwaarde stelde waterdichte schoenen te krijgen, werd haar gezegd, dat het magazijn dicht was. Twee van haar opdrachten hadden per zender uitgevoerd kunnen worden en de derde was overbodig. Waarom zou je respect hebben voor een officiële instantie, die zo slordig werkt?

49341 *(v. Hardenbroek v. Ammerstol)*

De heer *Somer* heeft haar in die tijd niet opgeroepen om te weten, hoe het geval van de brieven zich heeft toegedragen, hoewel zij tot de bevrijding in Brabant is gebleven.

55166 e.v. *(van Houten)*

Mr. *C. H. J. F. van Houten* verklaart, dat hij het conflict over de brieven van de heer *van Heuven Goedhart,* die deze aan freule *van Hardenbroek* had meegegeven om die naar bezet gebied te brengen, precies kent. Die brieven waren in handen van de heer *Somer* gekomen door de Polen.

14876 e.v. *(Somer)*

Op 12 April 1945 heeft dr. *Somer,* het hoofd van het B.I., zich in een brief aan de Minister van Oorlog beklaagd, dat mr. *van Heuven Goedhart* een poging had gedaan buiten het B.I. om contact met het bezette gebied te verkrijgen. Deze had nl. brieven verzonden aan de heren *Bosch van Rosenthal* en *Frans Goedhart.* Deze brieven zijn onderschept en de heer *Somer* meende het recht te hebben daaraan een einde te maken. Volgens de staat van beleg was de grens afgesloten en mocht niemand daar een brief overheen sturen. Men nam in het algemeen aan, dat, evenals het geval-Vigeveno in Lissabon, het een ontduiking was van het Koninklijk Besluit.

[1]) Vgl. bijlage 171.

In de brief [1]) aan de heer *Bosch van Rosenthal* schreef de heer *van Heuven Goedhart* o.m., dat het uiterst moeilijk was te voldoen aan diens verzoek om exacte informatie omtrent de gang van zaken in het bevrijde Zuiden. Na de bevrijding van het Zuiden was de positie van het Kabinet onhoudbaar. De heer *van Heuven Goedhart* heeft de moeilijkheden destijds in een nota samengevat en stelde daarin als de punten: 1. het is onhoudbaar nog langer voort te gaan met de combinatie luitenant-Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën. Daartoe was, — de heer *van Heuven Goedhart* stemde tegen — in September 1944 besloten in vertrouwen op snelle bevrijding en bij gebrek functionaris voor Koloniën; 2. de verhouding Regering-Militair Gezag moet duidelijker worden geregeld en met name is een krachtiger politiek aan Oorlog nodig; 3. de vacatures in het Kabinet moeten met Rooms-Katholieken worden gevuld. *Gerbrandy* is stuurloos. Hem ontbreekt elk leiderstalent. Hij mist alle bezieling, hij is niet sterk — behalve met wat woorden — en hij houdt de constitutionele grondslagen niet in het oog. Met dit Kabinet, zonder Minister van Justitie — dat departement is geheel aan *van Angeren* overgelaten — komt men de rivieren over. Het enige gevolg kan zijn, dat het Militair Gezag alle macht in handen neemt en dat is nu juist wat het Noorden niet wil. De heer *van Heuven Goedhart* ziet aankomen, dat de heer *Bosch van Rosenthal* met de Vertrouwensmannen straks geen Regering, doch slechts een militair bestuur tegenover zich zal zien en dat Vertrouwensmannen onder de voet worden gelopen. Het aanzien van de Nederlanders bij de bondgenoten is zeer merkbaar gedaald sinds de laatste crisis. In zekere zin loopt men aldoor op de rand van een scheermes. Veel te veel hangt af van de vraag, of men in of uit de gratie is en of men al dan niet met succes beklad wordt. Zaken en personen worden veel te weinig uiteengehouden. Kortom, de sfeer is er een van benepenheid, gebrek aan durf, liever in het vage blijven. Dat moet zich wreken.

[2]) Vgl. bijlage 171.

In de brief [1]) aan de heer *Bosch van Rosenthal* schreef de heer *Heuven Goedhart* o.m. het volgende. De heer *Frans Goedhart* moet geen ogenblik veronderstellen, dat hij niet gepoogd heeft hem te bereiken, maar hij had te rekenen met een medium, dat onbetrouwbaar, wijl mateloos anti-Parool is. Thans lukt het de heer *van Heuven Goedhart* misschien. Hij schrijft, dat hij sedert zijn aankomst te Londen op 17 Juni 1944 nimmer ook maar één nummer van Het Parool heeft ontvangen. Hij mag aannemen, dat het Bureau Inlichtingen, dat alle contact in handen heeft, hem de kennisneming heeft onthouden. Dit bureau heeft hem van meet af aan gewantrouwd, nadat gebleken was, dat hij grieven had tegen de O.D. Het bureau bestond in Londen namelijk uitsluitend uit O.D.-mensen en zag in iedereen, die op deze instelling kritiek had, een doodsvijand. Geen middel is onbeproefd gelaten om hem te bekladden. De heer *Warendorf (Hans)* ondervond hetzelfde. De heer *van Heuven Goedhart* schrijft, dat hij hem met veel moeite in Londen gerehabiliteerd heeft na een schandelijke campagne, die hem zijn ontslag uit het militair gezag kostte en hij maakte hem officier van justitie bij de rechtbank te Londen. Voorts — na gezinspeeld te hebben op *„Tom",* die met de heer *Frans Goedhart* in relatie zou hebben gestaan en die ook de heer *van Heuven Goedhart* veel zag —, deelt de heer *van Heuven Goedhart* in deze brief mede, dat de heer *de Quay* waarschijnlijk Minister van Oorlog wordt. Hij heeft tegen deze heftig geprotesteerd, want hij staat nog altijd onverzwakt op het standpunt, dat de Unie

het verzet een stok tussen de benen heeft gegooid en het volk een verkeerde kant heeft opgeduwd. Hij heeft gewaarschuwd bij Koningin, *Gerbrandy* en anderen, maar zonder resultaat. *De Quay* is persona gratissima bij de Prins en bij de Koningin. Helaas. De Prins is overigens een voortreffelijk man. Naast hem staat een overste, die vroeger aan het Bureau Inlichtingen zat, een O.D.-man natuurlijk en die is de kwade genius. Het had zo anders gekund. Het was die overste, die de Prins op de weg van het leiding nemen bij de arrestaties van landverraders dreef. Natuurlijk geschieden er allerlei verkeerde arrestaties en Oranje wordt daarvoor verantwoordelijk. Dat is stom. De heer *van Heuven Goedhart* verwacht te dien aanzien in het Noorden grote narigheid. De troepen van de Prins (de Driehoek) hebben voor het Noorden nu officieel arrestatiebevoegdheid, ergo kan elke communistische knokploeg aan het arresteren slaan. Het Militair Gezag is volgens de heer *van Heuven Goedhart* aan het mislopen. De heren proberen niet zich overbodig, maar integendeel zich onmisbaar te maken. Zij verlammen de civiele apparaten door er de besten uit te militariseren. De voorlichting, waarvan de heer *Pelt* de „ziel" heet, is een janboel. *Pelt* dirigeert zowel de sectie Voorlichting Militair Gezag als de Regeringsvoorlichtingsdienst en de voorlichting is van nul en gener waarde. De pers hier in bevrijd gebied laat het er volkomen bij liggen. De heer *van Heuven Goedhart* schrijft voorts als volgt:

„Ook *Louis* doet eigenlijk niets en ik heb hem dat verweten. Het P. in Eindhoven is goed, maar te academisch. Ik heb nu een paar artikelen geschreven, maar moet weer naar Londen, want ik „mag" hier niet blijven. In Den Bosch is het P. gefusioneerd met andere bladen tot „De Vrije Pers". *Louis* zal zich deswege moeten verantwoorden. Ik ken zijn instructies niet nauwkeurig. In Maastricht zit het P. in handen van enkele heethoofden, die wel iets goeds doen maar te weinig equilibre hebben. Ik heb stappen gedaan naar een fusie Maastricht-Eindhoven. Er is weinig papier en veel tegenwerking van het militair gezag. Men verschijnt wekelijks. Het systeem is eigenlijk fout. Je hebt geen contrôle en (het) wordt hier een half katholiek, ginds een academisch, elders een min of meer extremistisch blaadje. Aan den toekomstigen status van het P. kan dat geen goed doen. In je brief kondig je min of meer *Willy's* komst aan. Helaas, zij is niet verschenen. Ik had mij op haar komst onbeschrijfelijk verheugd. Zij zou hier schitterend werk kunnen doen door als redactrice van het P. in Env. op te treden. Er is in Env. mede door *Bob* een democratische vereeniging opgericht, die uitstekend werk doet. Was wel noodig ook. Ik meen te kunnen zeggen, maar ik weet van jullie plannen natuurlijk niets af, dat het oude plan-Amsterdam, maar dan zonder het Utrechtsche staartje, alleszins uitvoerbaar wordt. Jullie pretentie ten aanzien van gebouwen en machines vindt in officieele kringen volkomen weerklank. Dat loopt dus wel. Ik verlang ernaar mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden. Ik heb voortdurend sedert mijn situatie moeilijker werd *Hans* in vertrouwen gehouden."

Na deze mededelingen over de gang van zaken bij Het Parool in het Zuiden vervolgt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij door de heer *Gerbrandy* niet „gevraagd" is, maar, indien dit wel geschied was, dan zou hij hebben geweigerd. De heer *van Heuven Goedhart* heeft Het Parool geraden krachtig tegen de huidige regeringskoers in te varen. De heer *van Angeren* heeft hem in opspraak weten te brengen en de heer *Gerbrandy* gek gepraat om zijn bureaux in Nederland te forceren in de hoop op compromittante papieren. Zo Gestapo-achtig is men in „bevrijd" gebied. Er was niets, want de heer *van Heuven Goedhart* heeft niets te verbergen gehad en een volkomen open politiek gevoerd. Tenslotte schrijft hij, dat hij in Vrij Nederland Londen een paar stukken heeft geschreven over het groeiend gevaar, dat men hier het volk in „legaal-illegaal" verdeelt en de laats'en in alles voortrekt. Daartegenover stelt de heer *van Heuven Goedhart* de reële tegenstelling conservatief-vooruitstrevend.

33010 *(van Heuven Goedhart)*

Op de vraag wat de twee zinnen: „Ik verlang er naar mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden. Ik heb voortdurend, sedert mijn situatie moeilijker werd *Hans* in vertrouwen gehouden" betekenen, antwoordt de heer *van Heuven Goedhart,* dat hij in 1944 is weggestuurd door Het Parool en door Vrij Nederland als afgezant van die beide groepen naar Londen. Hij was dus verplicht — en dat is ook gebeurd — om na de bevrijding tegenover Het Parool en tegenover Vrij Nederland precies te vermelden, wat hij in Londen had gedaan als de vertrouwensman van die beide groepen. Wat *Hans* betreft, betekent dat, dat hij deze man, die van begin 1941 af tot aan het moment, dat hij moest vluchten, mede-redacteur van het illegale Parool was, in Londen heeft teruggevonden en dat de heer *van Heuven Goedhart,* zoals geheel van zelf spreekt, hem als een van zijn vertrouwde vrienden uit de illegaliteit regelmatig op de hoogte heeft gehouden van de toenemende moeilijkheden, waarin hij in Londen is komen te verkeren, met name wat betreft het Bureau

Inlichtingen de heren *Somer* en *van Houten,* met wie de heer *Warendorf* op zijn beurt ook zulke ernstige moeilijkheden heeft gehad.

33012 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

Het is zo, aldus de heer *van Heuven Goedhart,* dat in dit citaat eigenlijk min of meer twee zaken in elkaar overlopen, n.l. het eerste gedeelte, dat betrekking heeft op de concrete plannen voor de uitgifte van een dagblad Parool, want dat slaat op het oude plan „Amsterdam" zonder het Utrechtse staartje en de daarop volgende passage: „Ik verlang er naar mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden. Ik heb voortdurend, sedert mijn situatie moeilijker werd *Hans* in vertrouwen gehouden". Wat betreft de laatste drie regels, moet men de woorden „jegens jullie" trekken bij „te kunnen verantwoorden"; dit is n.l. voor de heer *van Heuven Goedhart* de ontwijfelbare bedoeling. Hij spreekt niet over: „mijn beleid jegens jullie"; het zou ook een vreemde uitdrukking zijn. Hij spreekt alleen maar van: ik hoop, dat ik mij, voor mijn beleid, jegens jullie kan verantwoorden. „Dat beleid", daaronder vat hij datgene, wat hij ter uitvoering van de hem verstrekte opdrachten van de zijde van Het Parool en Vrij Nederland heeft gedaan. Hij had geen enkele opdracht om ook maar een vinger uit te steken ten behoeve van de na-oorlogse situatie van Het Parool. Hij had wel de opdracht om de Nederlandse Regering op duizend en één terrein voor te lichten omtrent wat werkelijkheid was en wat niet en hij heeft dus de behoefte gevoeld om zich deswege te verantwoorden.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft met de heer *Warendorf* te Londen overigens helemaal nooit over de toekomstige positie van Het Parool gepraat. Niet één keer, volstrekt niet.

33015 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

Het is dus zo, dat in dit citaat twee verschillende dingen in successie behandeld worden. Indien men dit citaat in zijn context leest, ziet men, dat er duizend en één dingen in deze brief behandeld worden; die springt van de hak op de tak. Het is heel slim om dit aan elkaar te clippen en te doen, alsof het op één zaak betrekking heeft. Men krijgt n.l. de indruk, dat hij een bepaald beleid inzake Het Parool—Telegraaf heeft gevoerd en dat hij zich deswege graag wil verantwoorden. Dat is erg slim gedaan. Er volgen in deze brief veel meer passages op elkaar; als men die allemaal aan elkaar gaat clippen, dan kan men alle gewenste verwarring stichten.

De brieven aan de heren *Bosch van Rosenthal* en *Frans Goedhart* van de hand van de heer *van Heuven Goedhart* werden met een brief van freule *van Hardenbroek* door het hoofd van het B.I., bij wie deze na inbeslagneming waren terechtgekomen, aan de Minister van Oorlog bij brief [1]) van 12 April 1945 overgelegd. De heer *Somer* schrijft in deze brief o.m., dat het B.I. volgens het K.B. nr 1 van 28 November 1942 de enige instantie is, welke de verbinding met bezet Nederland onderhoudt. Mr. *van Heuven Goedhart* heeft waarschijnlijk de bemiddeling van jkvr. *van Hardenbroek* ingeroepen, teneinde de brieven clandestien naar bezet Nederland te doen vervoeren. Freule *van Hardenbroek* staat te Eindhoven bekend als een communistisch contact, terwijl tevens — voorzover de informaties van de heer *Somer* reiken — *Marjolijn Heyermans* als een communistisch contact moet worden beschouwd. Gezien de inhoud der brieven, komt het de heer *Somer* begrijpelijk voor, dat zowel mr. *van Heuven Goedhart* als jkvr. *van Hardenbroek* gepoogd hebben de brieven langs clandestiene weg naar bezet Nederland te doen vervoeren en dat zij daarbij getracht hebben de instantie, die voor het verkeer met bezet Nederland verantwoordelijk is, nl. Bureau Inlichtingen, te passeren. Niettemin is mr. *van Heuven Goedhart* van deze omstandigheid volkomen op de hoogte, aangezien het B.I. in Londen meerdere malen voor hem telegrammen en/of boodschappen naar bezet Nederland heeft verzonden. Hij moet dan ook aannemen, dat zowel mr. *van Heuven Goedhart* als jkvr. *van Hardenbroek* om bepaalde redenen getracht hebben de officiële Nederlandse regeringsinstanties te passeren voor de verzending van hun brieven. Dat mr. *van Heuven Goedhart* en jkvr. *van Hardenbroek* contact met elkaar hebben gehad, is zeker. Trouwens het komt de heer *Somer* voor, dat jkvr. *van Hardenbroek* blijkens haar brief zeer goed geïnformeerd is en gesouffleerd is door mr. *van Heuven Goedhart.* Afgezien van deze omstandigheid en van de politieke strekking der brieven, die z.i. op dat moment geen erg gunstige indruk zouden geven in bezet gebied, voorzoverre zij Militair Gezag, R.V.D., Regering, Ministers en meerdere aangelegenheden betreft, raken de brieven de heer *Somer* en B.I. in zoverre, dat door mr. *van Heuven Goedhart* op unfaire wijze over het B.I. wordt gesproken en dat dit bureau, zonder dat het zich verdedigen kan, op een dergelijke wijze wordt verdacht gemaakt, dat hij als Hoofd van het B.I. daartegen een ernstig woord van protest moet aantekenen. De grieven van de heer *Somer* gaan voornamelijk tegen de brief, aan de heer *Frans Goedhart* gericht. Als zodanig noemt hij:

[1]) Bijlage 172.

1. De heer *van Heuven Goedhart* zegt in de aanvang van die brief, dat hij te rekenen had met „een medium" — dat is B.I. — „dat onbetrouwbaar, wijl mateloos anti-Parool is".
2. De heer *van Heuven Goedhart* beweert, dat hij nooit enig nummer van het Parool ontvangen heeft en hij neemt aan, dat B.I. hem alles onthouden heeft.
3. Verder beweert de heer *van Heuven Goedhart,* dat B.I. te Londen „uitsluitend uit O.D.-mensen bestaat."
4. Tevens beweert de schrijver van de brief „dat geen middel onbeproefd is gelaten hem te bekladden".
5. Ook meent mr. *van Heuven Goedhart* te moeten concluderen, dat „*Hans*" — dat is mr. *Warendorf* — door B.I. beklad is en dat deze *Hans* door de heer *van Heuven Goedhart* is gerehabiliteerd.
6. Mr. *van Heuven Goedhart* erkent verder met „*Tom*" in relatie te staan, die „de situatie aardig wel doorzag". Genoemde *Tom* vertoeft nu in Nederland en is volgens mr. *van Heuven Goedhart* in contact met *Hein Bakker (Frans Goedhart),* aan wie zijn brief gericht is.
7. Uit het schrijven van mr. *van Heuven Goedhart* blijkt verder, dat hij brieven ontvangen heeft van ridder *Bosch van Rosenthal* en *Hein Bakker.* De brief van *Hein Bakker* was zelfs „belangrijk".

Aangezien de heer *van Heuven Goedhart* meent achter de rug van B.I. om een campagne op touw te kunnen zetten tegen een bureau, dat onder de Minister van Oorlog ressorteert, wendt de heer *Somer* zich tot deze met verzoek een onpartijdig onderzoek te willen doen instellen en speciaal de heer *van Heuven Goedhart* opheldering te doen verstrekken over de volgende punten:

1. Waarop baseert de heer *van Heuven Goedhart* zijn mening, dat B.I. „onbetrouwbaar is, wijl mateloos anti-Parool"?
2. Waarop baseert de heer *van Heuven Goedhart* zijn mening, dat B.I. hem alles onthouden heeft en hem geen enkel nummer van het Parool heeft toegezonden?
3. B.I. zou gaarne van de heer *van Heuven Goedhart* bewijzen zien, dat het niets onbeproefd heeft gelaten hem te bekladden.
4. B.I. zou eveneens ten opzichte van *Hans* i.c. mr. *Warendorf* gaarne de bewijzen zien, dat deze door B.I. beklad is.
5. Mr. *van Heuven Goedhart* ware te vragen wie *„Tom"* is en welke contacten deze er op nahoudt voor de heer *van Heuven Goedhart.*
6. Mr. *van Heuven Goedhart* ware te vragen hoe hij, buiten de officiële daarvoor aangewezen instantie, correspondentie met bezet Nederland onderhoudt.

Als toelichting op bovenstaande vragen schrijft de heer *Somer* dat:

1. B.I. steeds alle ontvangen nummers van het Parool te Londen heeft doorgegeven aan alle daarvoor in aanmerking komende instanties, ook aan mr. *van Heuven Goedhart.* Nooit of te nimmer is een exemplaar van het Parool achtergehouden. B.I. kan deze aantijging dan ook in geen opzicht aanvaarden.
2. Aan mr. *van Heuven Goedhart* is ook nimmer iets anders onthouden. Alle bij B.I. binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die, welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van mr. *van Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van het Parool, zijn zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven, zoals het archief van B.I. kan getuigen.
3. Afgezien van een zakelijk, op schrift gesteld, meningsverschil van luitenant-kolonel *van Houten* met de heer *van Heuven Goedhart,* waarbij de heer *Somer* zich aansloot, kan B.I. niets worden verweten. B.I. heeft de heer *van Heuven Goedhart* nooit „beklad". Nooit heeft B.I. de unfaire strijdwijze van de heer *van Heuven Goedhart* gevolgd om naar bezet Nederland een requisitoir te zenden over mr. *van Heuven Goedhart.* B.I. heeft steeds gestreden met open vizier tegen een ieder, indien dat nodig geoordeeld werd in 's lands belang. En B.I. neemt ook nu nog gaarne de handschoen op tegen mr. *van Heuven Goedhart,* indien deze meent een bureau te moeten bekladden, dat in 1943 moest worden opgebouwd van de grond af en dat dag en nacht gewerkt heeft ten behoeve van de Regering.

Indien men grieven heeft tegen dat bureau of tegen bepaalde personen, aan dat bureau verbonden, dan ziet dat bureau gaarne in open strijd die grieven tegemoet. Echter niet op de wijze, welke mr. *van Heuven Goedhart* thans meent te moeten toepassen. Het is voor de heer *Somer* en zijn onderhebbende officieren eenvoudig onmogelijk om onder dergelijke laster te werken en vooral een oud-Minister van Justitie moet zich daarvan bewust zijn.

4. Mr. *Warendorf* is door de Minister van Oorlog, op advies van de Chef Staf Militair Gezag, ontslagen bij Militair Gezag, toen bleek, dat betrokkene — ook al weer clandestien — een eigen inlichtingendienst via Portugal wilde organiseren, buiten B.I. om. Indien de toenmalige Minister van Justitie meende de heer *Warendorf* te moeten rehabiliteren en hem tot Officier van Justitie te moeten benoemen, dan is dat een zaak, die de heer *van Heuven Goedhart* aangaat. Doch

het raakt kant noch wal, B.I. thans te beschuldigen *Hans* te hebben „beklad". Ook op dit punt zou B.I., aldus schrijft de heer *Somer*, gaarne volledig genoegdoening van de heer *van Heuven Goedhart* ontvangen. Overigens is de heer *van Heuven Goedhart* wel zo verstandig in zijn brief aan *Hein Bakker* te verzwijgen, dat *Hans* door de Minister van Oorlog en generaal *Kruls* is ontslagen. Hij doet het voorkomen, alsof B.I. daaraan schuldig is. Wellicht kan de heer *van Heuven Goedhart* mededelen, welke „de schandelijke campagne" is, die B.I. tegen mr. *Warendorf* gevoerd heeft, die „sedert de situatie moeilijker werd voor mr. *van Heuven Goedhart*, door hem in vertrouwen werd gehouden". In dit verband is het misschien niet ongewenst de heer *Warendorf* tevens te verzoeken mede te delen welke „campagne" door B.I. tegen hem is gevoerd.

5. Mr. *van Heuven Goedhart* ware te verzoeken mede te delen, hoe hij aan de wetenschap komt, dat B.I. te Londen uitsluitend uit O.D.-mensen bestaat. Voorzover de heer *Somer* bekend is, zijn slechts overste *van Houten* en hij zelf lid van de O.D. geweest. Eerstgenoemde heeft zelfs voor zijn vertrek uit Nederland als lid van de O.D. bedankt, omdat hij zich met de leiding van de O.D. niet verenigen kon. En het meest objectieve van alles is, dat de heer *van Houten* dadelijk na zijn aankomst in Engeland in een rapport een ongezouten critiek op de O.D. schreef.

6. Voorzover bij B.I. bekend is, is „*Tom*" niet door dat bureau uitgezonden naar Nederland. Het blijkt echter thans, dat uitgezonden agenten in nauw contact staan met de vorige Minister van Justitie en via deze contact onderhouden met bezet Nederland.

7. Bezwaar moet worden gemaakt, dat de heer *van Heuven Goedhart* tegen de regels van het K.B. persoonlijke correspondentie met bezet Nederland onderhoudt. Indien de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie dus correspondentie met bezet Nederland heeft gevoerd, dan is hij bewust schuldig geweest aan overtreding van een K.B. op een moment, dat B.I. hem in alles terwille was. Op deze wijze is geen homogeen werken mogelijk en de heer *Somer* meent te mogen verwachten, dat ook de Regering deze mening zal huldigen.

Wat de overige inhoud der brieven betreft, daarover wil B.I. aldus de heer *Somer*, zich geen oordeel aanmatigen. Het geheel is van een dergelijk gecompliceerde aard en het gezag van Regering en Militair Gezag wordt z.i. op een dergelijke wijze aangetast, dat hij geen reden heeft kunnen vinden de brieven door te zenden naar bezet gebied. Het karakter der brieven noodzaakt hem echter voor B.I. en de leden van diens staf een volkomen rehabilitatie te vragen, welke rehabilitatie zij schriftelijk van de heer *van Heuven Goedhart* verzoeken. Daarbij ware er nog op te wijzen, dat de heer *van Heuven Goedhart* ter uitvoering van zijn plannen de toevlucht nam tot een jongedame, die door B.I. in alle opzichten met de meeste welwillendheid is behandeld, voor wie B.I. micro's behandelde en ontwikkelde, voor wie B.I. transport verzorgde, voor wie B.I. zendingen voor de illegale pers naar bezet Nederland zond, die door B.I. bij verschillende Nederlandse instanties werd geïntroduceerd en die gastvrijheid in de mess van B.I. genoot.

76531 *(Somer)*

Dr. *J. M. Somer* verklaart, dat door de heer *van Heuven Goedhart* in een van de bewuste brieven wordt beweerd: „Dit bureau heeft mij van meet af aan gewantrouwd, nadat gebleken was, dat ik grieven had tegen de O.D." De heer *Somer* zou wel willen, dat mr. *van Heuven Goedhart* dit ook eens bewees. Het B.I. heeft de heer *van Heuven Goedhart* steeds zo goed mogelijk bediend: met het College van Vertrouwensmannen, met agenten, met telegrammen en met de illegale pers. Hij zou graag een bewijs van de heer *van Heuven Goedhart* willen zien, dat het B.I. deze niet op zijn wenken heeft bediend. De heer *van Heuven Goedhart* zegt voorts: „Dit bureau bestond namelijk uitsluitend uit O.D.-mensen." Dit is ook een aperte leugen. Er waren twee O.D.-mensen bij geheel B.I., namelijk de heren *Broekman* en *Somer;* de heer *van Houten* is er een blauwe Maandag bij geweest. Verder was er bij het gehele Bureau Inlichtingen niemand van de O.D. Wanneer de heer *Somer* dan later van een oud-Minister dergelijke correspondentie in handen krijgt en wanneer Vrij Nederland en Het Parool op het moment, dat hij in Indonesië zijn vaderlandse plicht vervult en zich uit hoofde van zijn functie niet kan verdedigen, een campagne tegen het Bureau Inlichtingen beginnen, dan is hij blij, dat hij voor de commissie in de gelegenheid is op deze minderwaardige politieke strijdmethode de aandacht te mogen vestigen. Verder wenst hij hierover geen woord te zeggen.

76532 e.v *(Somer)*

Met de inhoud der brieven van mr. *van Heuven Goedhart* is hij het helemaal niet eens vanwege de grote onjuistheden, welke er in voorkomen. In de eerste plaats had de heer *Somer* bezwaar tegen de wijze, waarop zij waren verzonden. Het B.I. was door de Engelsen te Eindhoven met de security belast in samenwerking met 0 3 0 te Tilburg. Bovendien had het B.I. volgens de instructie de contacten

met de bezette gebieden te onderhouden. De heer *van Heuven Goedhart* wist dit als oud-Minister van Justitie heel goed. Als de deur op deze wijze was opengezet, dan had iedereen naar Holland kunnen smokkelen en hadden de Duitse provocateurs, die ook regelmatig overkwamen, doch gevangen werden genomen, vrij spel gehad. Er moest een strenge contrôle zijn in oorlogstijd, dat is een wet van Meden en Perzen. De heer *Somer* is nog blij, dat de Engelsen deze brieven niet in handen hebben gekregen, doch dat het B.I. ze tijdig heeft achterhaald. Wanneer dat niet was gebeurd, dan waren de brieven rustig naar de Britse regering te Londen gegaan en hadden de Nederlanders ze nooit gezien. De hele vuile was van de Regering werd in die brief naar buiten gedragen en de heer *Somer* vindt dit nu niet zo aanlokkelijk om het de Engelsen te laten lezen. Juist de manier, waarop de brieven werden verzonden, schiep de mogelijkheid, dat de koerier bij het overbrengen van de brieven zou worden gecontroleerd door geallieerde instanties. De heer *Somer* vond de inhoud van de brieven toch zodanig, dat het maar beter was, dat zij niet in handen van de Engelsen kwamen. Het feit, dat zij door een ex-Minister waren geschreven, was toch wel pijnlijk.

81717 *(de Quay)*

Over de kwestie, waarmede men zich omstreeks 12 April 1945 heeft beziggehouden, toen men enige brieven heeft gevonden, die de heer *van Heuven Goedhart* door de linies wenste te laten brengen, is de heer *de Quay* niets ter kennis gekomen. Dat zou hebben moeten zijn in de tijd, dat de heer *de Quay* Minister van Oorlog was. Hem is er echter niets over bekend.

53806 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat op een gegeven ogenblik in de Ministerraad — naar hij meent door de heer *de Quay* — werd gerapporteerd, dat de Canadezen beslag hadden gelegd op een brief, die de heer *van Heuven Goedhart* had bestemd voor Nederland. De heer *de Quay* wilde die brief niet voorlezen. Een van de andere heren zei toen: *„Gerbrandy,* die brief moet je maar niet eens horen; bemoei je er maar niet mee, trek je er maar niets van aan; het is een gemeen stuk". De heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Heuven Goedhart* hierover inderdaad onderhouden in Brown's Hotel in tegenwoordigheid van zijn secretaris, de heer *Nuboer.* Deze vatte het nogal formeel op en ging aantekeningen maken. Toen kreeg dat onderhoud dus een onaangename, een pikante zijde. De heer *Gerbrandy* herinnert zich niet hierover later nog met de heer *Schermerhorn* gesproken te hebben.

Op de vraag, of het zo vreemd is, dat de heer *van Heuven Goedhart* een brief schreef aan de voorzitter van het college van Vertrouwensmannen, de heer *Bosch van Rosenthal,* die zich er herhaaldelijk bitter over had beklaagd, dat hij slechte voorlichting kreeg van de Regering te Londen, waardoor de heer *Bosch van Rosenthal* behoefte had aan contact met de andere kant van de linie en dat de heer *van Heuven Goedhart* hem in een uitvoerige brief inlichtte, antwoordt de heer *Gerbrandy,* dat het levensgevaarlijk is, wanneer een oud-Minister begint met op eigen houtje een soort secret line in het leven te roepen. Dat is een doodzonde; dat kan toch niet! Men moet niet zozeer op de inhoud letten als wel op het feit, hoe de verbindingen in elkaar zaten. Men kan er toch niet een eigen secret service op na gaan houden. Dat was het weliswaar niet, maar het was er een begin van en bovendien, wanneer er contact moest zijn met de Vertrouwensmannen, dan is het wel hoogst bedenkelijk, dat een oud-Minister, die vervuld is met bitterheid over zijn aftreden, inlichtingen gaat geven. Dat is erg op het kantje! Dergelijke dingen zullen echter tegenwoordig ook nog wel gebeuren!

51011 e.v. *(van Lidth de Jeude)*

De heer *van Lidth de Jeude* heeft het volgende verklaard. De betekenis van de bepaling in het Koninklijk besluit van 28 November 1942, dat het B.I. met uitsluiting van anderen was belast met het onderhouden van de verbindingen met bezet Nederland, dient men als volgt te zien. Men was onder de indruk van de bezwaren, verbonden aan het bestaan van verschillende diensten. Men wilde coördineren en thans alles onderbrengen in één dienst, terwijl er vóórdien verschillende uitlopers waren. Men zou dus kunnen zeggen, dat de stelling van de heer *Somer,* dat de bedoelde bepaling van het Koninklijk besluit betekende, dat niemand anders dan het B.I., dus noch een dienst, noch een particulier, verbinding mocht zoeken met het bezette gebied, wel wat te ver ging. Het contact over Zwitserland had ook niet te maken met het B.I. De heer *van Lidh de Jeude* vatte die bepaling niet zo stringent op.

81739 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* verklaart in het bezit te zijn van een stuk, dat hij van de heer *Gerbrandy* heeft gekregen, n.l. een verslag (de heer *van Angeren* meent, dat het van de heer *Nuboer* is) van een onderhoud van de Minister-President met de heer *van Heuven Goedhart.* Daar staat als datum op: 30 April '45.

De heer *van Angeren* doet voorlezing van dit verslag, dat luidt:

„Onderhoud van de Minister-President met de heer *van Heuven Goedhart.*

Minister *Gerbrandy* deelde mede, dat de Britse Security in Nederland een 4-tal brieven had onderschept, die een koerier had getracht door de linies te smokkelen naar het nog bezette gebied, en deze brieven had overgedragen aan onze autoriteiten.

Twee brieven bleken door de heer *van Heuven Goedhart* geschreven te zijn, terwijl hij in bevrijd gebied verbleef.

Zowel over het feit van deze correspondentie als over de inhoud was in de Ministerraad ernstige ontstemming gerezen.

De heer *van Heuven Goedhart* verklaarde, dat hij tijdens zijn laatste verblijf in Nederland bezoek ontving van een hem onbekende freule *van Hardenbroek,* die vertelde te zijn gezonden door de heer *Bosch van Rosenthal.* In bezet gebied zou men niet meer begrijpen, wat er in onze Regering gaande was en freule *van Hardenbroek* had opdracht gekregen de heer *van Heuven Goedhart* te vragen zijn lezing te geven over de gang van zaken. Freule *van Hardenbroek* verklaarde reeds drie keer de linies te zijn gepasseerd en in nauw contact te staan met de heer *Bosch van Rosenthal* en met de Prins.

Aanvankelijk had de heer *van Heuven Goedhart* voorgesteld, dat hij zelf door de linies zou gaan naar Amsterdam, doch het werd hem duidelijk gemaakt, dat daarvoor een opdracht nodig was en hij begreep, dat het Bureau Inlichtingen hem die opdracht niet zou verlenen. Daarom had hij toegestemd in het medegeven van twee brieven, één voor de leider van Het Parool en één voor de heer *Bosch van Rosenthal.* Die brieven trachtten een objectieve voorstelling te geven van de toestand, maar waren zonder twijfel zeer onvriendelijk voor bepaalde personen.

Minister *Gerbrandy* merkte op, dat de toevoeging aan de brief aan *Bosch van Rosenthal,* deze door te zenden aan de Grebbecommissie en aan Panorama, de indruk wekte, dat dit stuk bestemd was voor een zekere propaganda in bezet gebied.

De heer *van Heuven Goedhart* lichtte toe, dat de Grebbecommissie en Panorama de groep van 6 à 7 mensen omvatte, met wie hij steeds had samengewerkt en die hij nu ook gaarne wilde inlichten. Propagandabedoelingen waren daaraan vreemd.

Minister *Gerbrandy* viel daarop de inhoud der brieven aan, die aantijgingen bevatten tegen het karakter van verschillende ambtenaren en officieren, o.a. van het Bureau Inlichtingen.

De heer *van Heuven Goedhart* hield zijn beweringen ten aanzien van de heer *van Angeren* en van de oversten *Somer* en *van Houten* staande. Het Bureau Inlichtingen had zijn wantrouwen ten volle verdiend, sedert de overste *van Houten* hem een schandelijke brief had geschreven, toen de heer *van Heuven Goedhart* nog Minister was. Overste *Somer* had zich toen geheel achter die brief gesteld.

De heer *van Heuven Goedhart* was gaarne bereid afschriften van die brief aan alle leden van de Ministerraad toe te zenden, opdat zij zich een eigen oordeed konden vormen over de heer *van Houten.*

De heer *van Heuven Goedhart* meende, dat het zijn recht was zijn vrienden in bezet gebied op de hoogte te brengen met deze omstandigheden, ook al was het formeel niet toegestaan."

Er staat onder: „Londen, 30 April 1945".

Het treft wel, dat bij deze discussie, die op 30 April 1945 hierover is gevoerd tussen Minister *Gerbrandy* en de heer *van Heuven Goedhart,* wel wordt gesproken over de inhoud van de brieven, waarover blijkbaar ontstemming was gerezen in de Ministerraad, maar dat de vraag in hoeverre het geoorloofd was om dergelijke brieven door de linies te zenden, van de kant van de Minister-President eigenlijk helemaal niet ter sprake wordt gebracht.

81741 *(van Angeren)*

De heer *van Angeren* gelooft niet, dat daarvoor een bepaalde regeling was, d.w.z. een op schrift gestelde regeling. Het lag uiteraard voor de hand, dat men elkaar doorkruiste, wanneer ieder dit werk uit eigen beweging ging doen. Het is natuurlijk bekend, welke moeilijkheden het gaf, dat de heren *van 't Sant* en *de Bruyne* langs elkaar heen werkten. Ze waren allebei bezig en daar konden allerlei kwade gevolgen uit voortvloeien. De heer *van Angeren* meent, dat men, al was het niet met zoveel woorden gezegd, moest begrijpen, dat men niet langs elkaar heen moest werken. Hij zou niet meer weten, of er in die tijd bepaalde voorschriften voor waren. Misschien was dat wel het geval, maar de heer *van Angeren* kan zich dat niet meer herinneren.

82559 e.v. *(Albarda)*

De heer *Albarda* verklaart niet te weten, wat de woorden „tegen de Kabinetsorder in", welke woorden in de brochure van de heer *Lunshof* voorkomen, wanneer deze uit een brief van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog van 12 April 1945 citeert, betekenen. De heer *Albarda* herinnert zich niet daarvan ooit te hebben gehoord.

82740 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* weet, dat het verslag van 30 April 1945, houdende het onderhoud tussen hem en de heer *Gerbrandy* over de brieven van begin April 1945, door de heer *Nuboer* is gemaakt. De heer *Nuboer* heeft het hem gestuurd en de heer *van Heuven Goedhart* heeft het aan de heer *Nuboer* teruggestuurd met enige verbeteringen. Op de opmerking, dat het opvalt, dat de verwijten, welke de heer *Gerbrandy* tijdens dat onderhoud tegen de heer *van Heuven Goedhart* heeft gericht, wel betrekking hebben op de inhoud van de brieven, maar niet op de wijze van verzending, zegt de heer *van Heuven Goedhart:* Hoe zou de heer *Gerbrandy* dat kunnen doen, die zelf vertelt, dat hij via Portugal een weggetje heeft om brieven te verzenden! Wanneer men met verwijten daarover was begonnen, kon het gehele Kabinet wel worden becritiseerd, want zij deden het allemaal. Het ging hier duidelijk om het feit, dat er een Kabinet was geformeerd, waartegen de heer *van Heuven Goedhart* politiek de grootst mogelijke bezwaren had. Het Kabinet was geformeerd door de heer *Gerbrandy*. Alle critiek, die er op dit Kabinet werd uitgeoefend, kwam neer op het hoofd van de heer *Gerbrandy*. Het is dus volkomen begrijpelijk, dat de heer *Gerbrandy* dat — zoals hij dat zelf zou hebben uitgedrukt — „op zijn fatsoen heeft getrokken", en hij is dus tegen de heer *van Heuven Goedhart* gaan polemiseren over de inhoud van die brieven. Over de wijze van verzending heeft de heer *Gerbrandy* practisch niets gezegd. Dat kon men ook niet verwachten! Op de opmerking, dat verzending per post van Portugal uit nog wat anders is dan door de linies, zegt de heer *van Heuven Goedhart*, dat het toch niet per post tot Amsterdam ging. In die tijd verzond men niet zo vlot brieven van Portugal naar Amsterdam. Maar dat moet de heer *van Heuven Goedhart* eigenlijk in het midden laten, want dat weet hij niet precies. Het ging blijkbaar erg goed en dit gebeurde op grote schaal. De heer *Burger* heeft de heer *van Heuven Goedhart* gezegd, toen hij vernam, dat deze lastig werd gevallen over die brieven, die via freule *van Hardenbroek* waren verzonden: „Mooi is dat! Die doet het en die doet het". Vijf Ministers noemde hij achter elkaar van wie hij wist, dat zij het deden. Dat was de meest gewone zaak.

82960 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* vermoedt, dat het begrip „Kabinetsorder" een tussen de heer *van Lidth de Jeude* en hem vastgesteld directief betrett. Hij kan deze uitdrukking echter niet plaatsen.

83599 *(Nuboer)*

Het verslag van de bespreking, welke op 30 April 1945 heeft plaats gehad tussen de heer *van Heuven Goedhart* en de heer *Gerbrandy*, waarin de zaak van de brieven van April 1945 is besproken, is, naar de heer *Nuboer* verklaart, door hem gemaakt. De ongeoorloofdheid van het zenden van die brieven was zeker niet het zwaartepunt van het standpunt van de heer *Gerbrandy*.

83605 *(Nuboer)*

De heer *Nuboer* kan wel zeggen, dat aan de Nederlanders door de geallieerden verboden was in relatie te staan met het door de vijand bezette gebied. Dat was de algemene regel. Men mocht geen brieven naar huis schrijven. Men deed het toch, want iedereen wilde, als het enigszins kon, met zijn familie in verbinding staan. Men had wel eens adressen in het neutrale buitenland. Als men het geluk had iemand te kennen in Zwitserland, Amerika, waarover de heer *Nuboer* wel heeft geschreven, of Zweden, werd zo'n brief daaraan gericht. De brief werd zo opgesteld, dat niet bleek, dat hij naar Nederland ging. De heer *Nuboer* kan zich voorstellen, dat de formele reden, die werd aangevoerd, voor de heer *Gerbrandy* niet zo zwaar gold. Men voelde zich moreel niet zo erg gebonden door deze regeling, als men maar de oorlogvoering niet in gevaar bracht en geen inlichtingen verschafte. De brief van de heer *van Heuven Goedhart* had een enigszins andere inhoud en daarin zal het zwaartepunt hebben gelegen. Hetgeen de heer *Gerbrandy* onaangenaam vond, was niet zozeer, dat die brieven geschreven waren, maar wat er in stond.

78132 e.v. *(van Houten)*

Mr. *Ch. H. J. F. van Houten* gevraagd, hoe de heer *Lunshof* aan „geheime persoonlijke schrijvens" uit het archief van het B.I. komt, verklaart, dat de heer *Lunshof* indertijd o.a. met hem contact heeft gezocht naar aanleiding van een brochure, welke de heer *Lunshof* zou schrijven. Hij heeft de heer *van Houten* toen gevraagd, of deze hem inlichtingen kon geven over zaken in Londen. Dat heeft de heer *van Houten* mondeling gedaan en bij dat onderhoud is hem gebleken, dat de heer *Lunshof* al van bepaalde geheime brieven afwist. Dat heeft de heer *van Houten* natuurlijk verwonderd. De heer *Lunshof* heeft hem zijn bron niet willen noemen, ofschoon de heer *van Houten* er naar heeft gevraagd. De heer *Lunshof* beschikte niet meer over de stukken, welke hij wel had gehad. Voorzover de heer *van Houten* zich herinnert, had de heer *Lunshof* de brief van 12 April 1945, het geheime persoonlijke schrijven van het hoofd B.I. aan de Minister van Oorlog. Ook was de heer *Lunshof* geweest in het bezit van een brief van de heer *van Heuven Goedhart*, welke deze naar een relatie in bezet Nederland had geschreven. De heer *Lunshof* had verschillende brieven.

Hoe de heer *Lunshof* in het bezit van deze brieven is gekomen, verklaart de heer *van Houten* helemaal niet te weten.

Wel weet hij, dat de heer *Lunshof* die brieven blijkbaar niet meer had op het ogenblik, dat hij met hem sprak, want de heer *Lunshof* heeft hem toen gevraagd, of hij ze nogmaals ter inzage mocht hebben. Toen heeft de heer *Lunshof* de stukken van de heer *van Houten* wederom gehad. De heer *van Houten* weet zeker, dat de heer *Lunshof* de brieven had gehad, aangezien deze hem geciteerde passages liet zien. Welke zin het dan had gehad deze brieven nog eens te

78149 e.v. *(van Houten)*

vragen, weet de heer *van Houten* niet. De heer *van Houten* had in zijn eigen bezit copieën van de desbetreffende brieven.

Op de vraag, of het hem bekend is, waarom de heer *Lunshof* in de zin: „Alle binnengekomen telegrammen en brieven, zelfs die welke een zakelijk karakter droegen en handelden over de toekomstige positie van Mr. *van Heuven Goedhart* als hoofdredacteur of directeur van Het Parool, zijn" — en dan komen de woorden „te Londen", die niet in het origineel staan — „zonder uitzondering aan betrokkene doorgegeven", niet conform het origineel heeft geciteerd, antwoordt de heer *van Houten,* dat hij dit verschil niet heeft geweten en dat het hem niet is opgevallen. Ook een paar andere afwijkingen van de originele tekst zijn de heer *van Houten* niet opgevallen. Hij heeft de copieën van de brieven, die hij destijds van de heer *Somer* heeft gekregen, niet met de brochure vergeleken. De heer *van Houten* heeft wel, toen de brochure uitkwam, aan de heer *Lunshof* geschreven, dat het hem buitengewoon onverstandig leek, dat dit gepubliceerd werd; verder heeft hij er niets mee uit te staan. Hij heeft de heer *Lunshof* niet eerder gekend, voordat hij hem inzage van deze brieven heeft gegeven. Op de vraag, of hij het niet een tamelijk riskant bedrijf vindt, zulke brieven ter inzage te geven aan iemand, die hij niet kende, antwoordt de heer *van Houten,* dat hij de heer *Lunshof* de stukken zeker niet ter inzage had gegeven, indien de heer *Lunshof* deze niet reeds had gehad. Blijkbaar had hij de stukken in een zodanige vorm, dat hij het toch wenselijk achtte nog eens een extra contrôle te hebben. De heer *van Houten* geeft toe, dat men, als iemand spreekt over stukken, waarvan men zegt: hoe komt hij daaraan, op het eerste gezicht zou zeggen, dat men in zo'n geval dubbel voorzichtig moet zijn en hem de eigen stukken niet ter inzage moet geven. De heer *van Houten* zou het feit, dat hij deze brieven aan de heer *Lunshof* heeft gegeven, psychologisch willen verklaren; misschien zou men dan ook begrijpen, dat zijn geschillen met de heer *van Heuven Goedhart* veel verder gaan dan hij in een paar minuten kan uiteenzetten.

78148 *(van Houten)*

De heer *van Houten* heeft nl. op 10 Augustus 1944 een brief geschreven aan mr. *van Heuven Goedhart.* Hierin heeft hij geprotesteerd tegen het feit, dat de heer *van Heuven Goedhart* te Londen de Regering op een zeer eenzijdige manier heeft ingelicht over het verzet in Nederland. Door deze brief heeft de heer *van Houten* een zeer grote vijand gemaakt, hetgeen hij niet had voorzien; en deze vijand heeft hem ook niet met rust gelaten. Wellicht, zo verklaart de heer *van Houten,* zal dit de psychologische verklaring zijn van het feit, dat hij voor de heer *Lunshof* op een gegeven moment gemakkelijker bereikbaar was dan normaliter het geval zou zijn geweest, te meer waar de heer *Lunshof* naar de wetenschap en overtuiging van de heer *van Houten* reeds iets bezat. Waar hij dit vandaan had, kan de heer *van Houten* echter niet zeggen.

78162 e.v. *(Somer)*

De heer *Somer* verklaart op de vraag, hoe het komt dat de heer *Lunshof* brieven in zijn bezit heeft gekregen uit het archief van B.I., dat hij dat niet zou kunnen zeggen. Het is hem niet bekend, hij zou misschien wel een vermoeden kunnen hebben. De heer *Somer* weet, dat de heer *van Houten* nogal bevriend met de heer *Lunshof* is. De heer *Somer* zelf heeft deze brieven niet aan de heer *Lunshof* gegeven. Wel is hij eens een avond met de heer *van Houten* bij de heer *Lunshof* geweest; dat was, voordat de heer *Somer* naar Indië ging. Toen heeft de heer *Lunshof* over deze dingen gesproken. De brieven zelf heeft de heer *Somer* hem echter niet verschaft. De heer *Somer* merkte toen, dat de heer *Lunshof* van de affaire, die in de brochure staat, op de hoogte was. De heer *Lunshof* was nl. op de hoogte van de affaire betreffende het vinden van de door freule *van Hardenbroek* meegenomen brieven. Die avond heeft de heer *Lunshof* gezegd, dat hij op de hoogte was van deze correspondentie. De heer *Somer* heeft hem toen geen verdere inlichtingen gegeven; de heer *Lunshof* heeft daarover gepraat. Van zijn kant heeft de heer *Somer* bij dat onderhoud betrekkelijk weinig gezegd. De heer *Somer* heeft hem toen wel gevraagd, hoe hij aan die stukken is gekomen. Hij zei: dat is nu eenmaal mijn ambt als journalist, en voorts: er zijn nog andere bronnen dan B.I. Het onderhoud heeft zeker 1½ à 2 uur geduurd, maar er is ook nog over heel andere dingen gesproken. De heer *Somer* heeft de heer *Lunshof* nog gewaarschuwd en gezegd: „Doet u dat niet en doet u dat toch, dan waarschuw ik u geen stukken uit

78199 e.v. *(Somer)*

officiële bron te gebruiken." Toen zei de heer *Lunshof:* „Dan zal ik u het concept sturen, voordat de brochure uitkomt." Dit heeft hij echter nooit gedaan. De heer *Somer* heeft de brochure pas gelezen na zijn terugkomst uit Indië.

Op de vraag, of de heer *Lunshof* aan de heer *Somer* bij dat onderhoud gedeelten van zijn brochure heeft voorgelezen, verklaart de heer *Somer,* dat hij dat niet zou kunnen zeggen. De heer *Lunshof* heeft hem wel sterk de indruk gegeven, dat hij van deze dingen op de hoogte was. De heer *Somer* vermoedt, dat de heer *Lunshof* daarvan op de hoogte is gekomen, misschien door een van de mensen van B.I. De heer *Somer* vond dit een heel onaangename geschiedenis en hij heeft het de heer *Lunshof* ook heel erg ontraden. Er heeft met de heer *Lunshof* slechts één bespreking hierover plaats gevonden. Voorzover de heer *Somer* zich kan herinneren, is er in die bespreking niet gesproken over het feit, dat het wenselijk zou zijn om in de tekst bepaalde wijzigingen aan te brengen. Hij heeft de heer *Lunshof* het advies gegeven, dat hij, als hij hierover zou schrijven, bepaalde dingen niet woordelijk moest overnemen. Dat zal vermoedelijk wel ter sprake zijn gekomen. De heer *Somer* vond het een onaangename affaire. Hij heeft de heer *Lunshof* niet gezegd: U moet die en die wijziging aanbrengen. Maar hij heeft hem gezegd: als u die dingen gebruikt, gebruik ze dan niet woordelijk, omdat de heer *Somer* dat onaangenaam vond voor zijn dienst. De heer *Somer* heeft, toen hij met de heer *van Houten* van de heer *Lunshof* was weggegaan, met de heer *van Houten* over dit geval gesproken. De conclusie van het gesprek met de heer *van Houten* is geweest, dat het onbegrijpelijk was, hoe de heer *Lunshof* aan die zaak kwam. De heer *van Houten* praatte wel meer met de heer *Lunshof;* hij was tamelijk bevriend met hem. De heer *Somer* heeft het vermoeden, dat de heer *Lunshof* de stukken van de heer *van Houten* had.

Op de vraag, of de heer *van Houten* tegen de heer *Somer* heeft gezegd, dat hij de heer *Lunshof* de stukken had gegeven, antwoordt de heer *Somer:* „Als u het mij op de man af vraagt: „Ja." Dit zal hij vermoedelijk gezegd hebben op de heenreis naar de heer *Lunshof.* De heer *van Houten* en hij zijn samen met de auto van de heer *van Houten* naar de heer *Lunshof* gegaan. De heer *Somer* wist derhalve, toen hij er heenging, dat de heer *Lunshof* beschikte over stukken van het B.I., die de heer *van Houten* hem ter hand had gesteld. De heer *Somer* heeft bij dit onderhoud met de heer *Lunshof* juist trachten tegen te houden, dat deze daarvan gebruik zou maken. De heer *Lunshof* zeide toen echter tegen hem, dat hij de stukken niet van het B.I. had; er waren meer bronnen, zei hij. Deze opmerking van de heer *Lunshof* heeft de heer *Somer,* voorzover hij zich herinnert, eigenlijk voor kennisgeving aangenomen, want hij wist, dat de heer *van Houten* ze aan de heer *Lunshof* had gegeven. De heer *van Houten* had de heer *Somer* dit immers medegedeeld. Hierover heeft de heer *van Houten* de heer *Somer* geen advies gevraagd; toen hij dit hoorde, was het al gebeurd. De heer *van Houten* was al lang bij de dienst weg; hij was al lang gedemobiliseerd. De heer *Somer* heeft van hem het verzoek gekregen om die avond mee te gaan naar de heer *Lunshof,* juist omdat de heer *van Houten* aan de heer *Lunshof* het geval had gegeven en hij wilde weten, hoe de heer *Somer* er over dacht. De heer *Somer* heeft toen als zijn mening kenbaar gemaakt, dat het niet volkomen en règle was.

De brief van 12 April 1945 en de brief van de heer *van Heuven Goedhart,* welke deze door de linies naar het Noorden wilde sturen, zijn gestuurd naar het Ministerie van Oorlog, naar de Koningin, naar de Minister-President en naar het B.I. te Londen. De brief van de heer *van Heuven Goedhart* is voor dat doel gemultipliceerd. De heer *van Houten* was toen echter niet meer aan het B.I. verbonden. Indien hij copieën van deze brieven heeft gekregen, neemt de heer *Somer* aan, dat hij deze van hem heeft gekregen.

Op de vraag, waarom de heer *Somer* de heer *van Houten* deze brief eigenlijk heeft gegeven en op de vraag, of dat misschien was, omdat de heer *Somer* bepaalde grieven tegen de heer *van Heuven Goedhart* had, antwoordt de heer *Somer,* dat de heer *van Houten* verschillende dingen van hem heeft gehad. De heer *van Houten* verwachtte, dat hij na de oorlog juist naar aanleiding van die brief, die door de linies kwam, zich zou moeten verantwoorden. De heer *Somer* wil er in dit verband op wijzen, dat de heren *van Heuven Goedhart* en *Frans Goedhart* tegen de heer *van Houten* en hem hebben geschreven. Er is een brief geschreven, waarin *Frans Goedhart* zegt: Ik zal die heren van de O.D. en van de staf van de Prins, zoals *Somer* en *van Houten,* na de oorlog wel krijgen; deze heren hebben in Londe de illegale pers onder de tafel getrapt; ik zal hen na de bevrijding wel ter verantwoording roepen. Dat vonden de heren *van Houten* en *Somer* zeer vervelend, omdat zij juist de illegale pers niet onder de tafel hadden getrapt, maar gemaakt hadden, in tegenstelling tot hetgeen er onder de vorige dienst had bestaan in dit opzicht, dat die

illegale pers in Londen ruim circuleerde. Zij hebben steeds een aanval verwacht van de heren *van Heuven Goedhart* en *Frans Goedhart*. De heer *Somer* brengt ook ter sprake, dat alle mogelijke beschuldigingen de heer *van Houten* en hem in de schoenen werden geschoven en toen heeft de heer *van Houten* gezegd: „Wij moeten oppassen voor deze actie, die tegen B.I. zal losbarsten en daarom wil ik graag bij voorbaat een afschrift van deze brieven hebben." De heer *Somer* vond dat logisch, omdat ook in deze brieven de heren *van Heuven Goedhart* en *Frans Goedhart* en freule *van Hardenbroek* harde noten over hen hadden gekraakt. O.D.-voorposten werden zij genoemd; de heer *Somer* zou bij het leger van generaal *Röell* horen en zijn kostje gekocht hebben, enz. Daarom hebben de heren *van Houten* en hij gezegd: „Wij moeten oppassen, want straks worden wij ter verantwoording geroepen", daarom vond de heer *Somer* het logisch, dat de heer *van Houten* van de correspondentie-*van Heuven Goedhart* een afschrift kreeg om zich daarop eventueel te kunnen beroepen; de heren *van Houten* en *Somer* werden aangevallen achter hun rug, door de linies; zij konden zich hiertegen niet verdedigen en hun enige verdediging is straks een afschrift van de bewuste correspondentie. Dat is de reden geweest.

83194 *(Somer)*

In een nadere verklaring zegt de heer *Somer*, dat hij in een vorig verhoor heeft verklaard, dat hij het vermoeden had, dat de heer *Lunshof* de stukken van de heer *van Houten* had gekregen. Achteraf is hem gebleken, dat de heer *van Houten* deze stukken niet van tevoren aan de heer *Lunshof* had afgegeven, maar dat hij deze na het onderhoud, dat de heren *van Houten* en *Somer* met de heer *Lunshof* hebben gehad, bij deze laatste heeft achtergelaten. Er zweefde de heer *Somer* tijdens zijn vorige verhoor iets voor de geest, dat de heer *van Houten* de stukken tevoren met de heer *Lunshof* had besproken. Nu de heer *Somer* achteraf het geval heeft gereconstrueerd, blijkt hem, dat de heer *van Houten* bij zijn vertrek deze brieven heeft achtergelaten, zodat de heer *Somer* de beschuldiging, dat de heer *van Houten* deze van tevoren had gegeven, thans wenst te rectificeren. Indien de heer *Somer* dit geval van tevoren eens rustig had kunnen overdenken dan was hem deze vergissing ook niet overkomen.

78215 e.v. *(Lunshof)*

De heer *H. A. Lunshof* verklaart, dat hem van handelingen, welke de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie te Londen heeft verricht, uit eigen wetenschap niets bekend is. De heer *Lunshof* zegt, dat hij de brieven, waaruit hij citaten heeft aangehaald, zoals het geheim persoonlijk schrijven aan de Minister van Oorlog en een brief van de heer *van Heuven Goedhart* persoonlijk, te zijner beschikking heeft gehad. Op de vraag, hoe het dan komt, dat citaten, die uit die brieven zijn genomen, niet letterlijk zijn, hoewel zij tussen aanhalingstekens staan, verklaart de heer *Lunshof*, dat die citaten naar zijn mening letterlijk zijn. De heer *Lunshof* zegt voorts, dat hij, zich beroepende op het inmiddels door de Hoge Raad verworpen journalistieke ambtsgeheim, weigert te verklaren, op welke wijze de brieven, waaruit hij heeft geciteerd, in zijn bezit zijn gekomen. Hij heeft natuurlijk de brieven, welke hij in zijn bezit heeft gehad, geciteerd op, naar zijn weten, juiste wijze. In het ding, dat hij heeft gezien, stond het, zoals hij geciteerd heeft. Hij handhaaft zijn stelling, weergegeven in zijn brochure, dat de heer *van Heuven Goedhart* getracht heeft, buiten de instanties om, contact op te nemen met het bezette gebied. Dat was in de eerste plaats het bureau, dat toezicht had op de correspondentie tussen het bezette en het onbezette gebied, maar er was bovendien een kabinetsorder, waarbij de Ministers hebben afgesproken geen contact buiten de instanties om met het bezette gebied op te nemen.

Op de vraag, op welke wijze het hem bekend was, dat een dergelijke kabinetsorder heeft bestaan, wil de heer *Lunshof*, evenals bij de herkomst van die brieven, niet antwoorden. De heer *Lunshof* verklaart, dat de brieven, welke hij in zijn bezit heeft gehad, geen originele exemplaren zijn geweest, doch afschriften. Hem is niet geadviseerd niet woordelijk te citeren en bepaalde veranderingen aan te brengen. Hij meent zich althans te herinneren van niet; het is een hele tijd geleden en hij heeft in die tijd een hele hoop dingen gedaan. De heer *Lunshof* kan zich niet herinneren, dat tegen hem is gezegd: U moet dat zo en zo citeren. Het is mogelijk, maar hij acht het uiterst onwaarschijnlijk.

§ 6. *De inbraak in de bureaux van de heer van Heuven Goedhart te Oisterwijk en in Den Bosch*

In zijn reeds eerder genoemde aan de commissie overgelegde nota [1]) heeft de heer *van Heuven Goedhart* ook nog het volgende medegedeeld:

„Ik had in Oisterwijk een kabinet, waar ik in verband met mijn maandenlang verblijf in het bevrijde Zuiden talloze ambtelijke en

[1] Bijlage 167.

niet-ambtelijke stukken bewaarde en het sprak voor mij vanzelf, dat ik in verband met de overdracht der portefeuille deze stukken zou schiften en ordenen.

Tegen mijn vertrek naar Nederland maakte de heer *Gerbrandy* echter bezwaren. Hij verlangde, dat ik hem de sleutels van mijn bureaux zou zenden, waarna hij zelf bezit van de stukken zou nemen. Ik antwoordde, dat dit dwaasheid was; dat ik hem de zaak alleen maar zou vergemakkelijken door naar Nederland te gaan en dat ik persoonlijk bovendien afscheid wenste te nemen van een aantal mijner naaste medewerkers aldaar. De heer *Gerbrandy* deelde toen mede, dat H.M. de Koningin weldra naar bevrijd gebied zou gaan voor een kort bezoek en dat in verband daarmede mijn aanwezigheid als oud-minister door hem ongewenst werd geacht. Dit scheen mij niets dan een slechte uitvlucht. Toen ik weinige dagen later hem opnieuw opbelde om mijn reis naar Nederland geregeld te krijgen, antwoordde de heer *Gerbrandy* mij telefonisch: „Al je stukken zijn al hier." Onmiddellijk ben ik vergezeld van mijn secretaresse, mevrouw *R. Loeff—Sellies,* naar het kabinet van de Minister-President gegaan, heb daar verzocht om de aanwezigheid van de secretaris van de Minister-President, kolonel *Nuboer,* en heb van de heer *Gerbrandy* verlangd, dat hij, zonder dat ik één vinger zou uitsteken, alle overgebrachte stukken zou doorzoeken om vast te stellen of zich daarin enig document bevond, dat een inbraak in mijn bureaux rechtvaardigde. De heer *Gerbrandy* verrichtte het onderzoek, dat hem kennelijk uitermate geneerde, constateerde in het bijzijn der bovengenoemde betrokkenen, dat er volstrekt niets van compromittante aard aanwezig was en bij mijn vertrek kwam kolonel *Nuboer* mij na om mij te zeggen hoe allerpijnlijkst hij dit incident vond. Omtrent de motieven tot de inbraak in mijn bureaux ben ik nog steeds niet ingelicht. Ik vertrouw, dat Uwe Commissie deze zaak tot klaarheid zal brengen. Mij is verteld — maar ik heb dat nimmer kunnen verifiëren — dat er iemand „door de linies" is gekomen, die de heer *van Angeren* heeft medegedeeld, dat ik achter zijn rug om de positie van secretaris-generaal van het Departement van Justitie aan mr. *J. C. Tenkink,* de waarnemend secretaris-generaal, had toevertrouwd en derhalve de heer *van Angeren* had uitgerangeerd. In feite was de heer *Tenkink* benoemd voor de tijd, dat mr. *van Angeren* nog niet beschikbaar zou zijn (Zie verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen.) Op grond van deze mededelingen zou de heer *van Angeren* zich met de heer *Gerbrandy* hebben verstaan (met mij heeft hij over deze zaak nooit een woord gewisseld) en daarop zou door de heren *Gerbrandy, van Angeren, Kruls* en *Snijders* (de laatste gemilitariseerd ambtenaar van het Departement van Justitie) tot de inbraak zijn besloten, wijl in Londen geen enkel stuk in het departementaal archief terzake te vinden was en men nu was gaan vermoeden, dat ik het in Nederland „achter hield".

Vast staat, dat de inbraak is gepleegd en wel als volgt: Een majoor van het M.G. heeft zich aan het hotel „Bosch en Ven" in Oisterwijk vervoegd en de heer *Adriaanse,* manager van dat hotel, in opdracht der Regering medegedeeld, dat hij toegang wenste tot het kabinet van de afgetreden Minister van Justitie. De heer *Adriaanse* heeft deze toegang spontaan geweigerd en medegedeeld, dat de sleutels zowel van de kamer zelf als van de zich daarin bevindende bureaux, zich in mijn bezit bevonden. Daarop heeft de majoor een door de heer *Gerbrandy* getekende lastgeving tot inbreken getoond, doch waar men niet over de nodige inbrekerswerktuigen beschikte, heeft men de dorpssmid van Oisterwijk ontboden, die daarop de deur heeft geforceerd.

Vervolgens is hetzelfde geschied met de bureaux. Men heeft alles overhoop gehaald, zodat ik later in een koffertje op de grond de uiteraard zeer particuliere correspondentie van mevrouw *Loeff-Sellies* met haar zich in Curaçao bevindende man terugvond en men heeft zich zelfs niet ontzien om een stalen geldkistje, waarin een bedrag van circa f 25 000, mij gelijk elke Minister-kwartiermaker door de Minister van Financiën beschikbaar gesteld, open te breken en de marechaussée *Groeneveld,* die als portier in het regeringsgebouw „Bosch en Ven" fungeerde, op te dragen ambtelijk proces-verbaal te maken van het daarin aanwezige geldsbedrag. Vervolgens is deze regerings-inbrekersploeg naar Den Bosch vertrokken, waar ik in het Centraal Tribunaalkantoor eveneens een bureau had, dat op slot zat. Hier riep de majoor de hulp van de Rijksgebouwendienst in. Deze forceerde onder protest van mr. *van Nijnatten,* chef van het Centraal Tribunaalkantoor, het bureau, waarin men overigens niets aantrof dan een doos cigaretten, die men vervolgens blijkbaar heeft opgerookt, althans nimmer aan mij heeft afgeleverd.

Na het relaas van deze onqualificeerbare gebeurtenissen zal uwe commissie zonder enige verbazing van mij vernemen, dat, toen ik kort daarna naar het bevrijde Zuiden terugkeerde, de heer mr. *Dee-*

len, waarnemend directeur van politie in het bevrijd gebied, mij vriendschappelijk waarschuwend kwam mededelen, dat omtrent mij de volgende geruchten in Brabant circuleerden:

1. ik had „met benoemingen geknoeid";
2. ik had „fraude met rijksgelden gepleegd";
3. ik was „politiek onbetrouwbaar gebleken".

Het feit, dat in de radiorede, waarmede de heer *Gerbrandy* het nieuwe Kabinet introduceerde, wel over de redenen van aftreden van vrijwel al mijn niet terugkerende ambtgenoten werd gesproken, doch te mijnen aanzien een volstrekt stilzwijgen werd bewaard, had, naar ook mr. *Deelen* was gebleken, het vuurtje van deze lasterlijke geruchten slechts aangewakkerd en nog zeer onlangs bleek mij, dat de smadelijke verdenkingen door het optreden van het toenmalige Kabinet op mij geworpen, hier en daar nog steeds voortwoekeren".

35567 *(van Heuven Goedhart)*

Ongeveer half November 1948 is de heer *van Heuven Goedhart* — zo verklaart hij aan de commissie — naar de heer *van Angeren* gegaan en hij heeft deze ronduit gevraagd, om welke reden de inbraak had plaats gevonden. De heer *van Angeren* ontkende te enen male, dat er ooit iemand door de linies met dit verhaal bij hem zou zijn gekomen en zei, dat hij dan ook per se niet op grond van dat verhaal heeft aangeraden de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* open te breken. Nochtans, wat de heer *van Angeren* zich wel herinnert, kan nooit gebeurd zijn. Dat is nl., dat tot deze inbraak zou zijn besloten, omdat men die twee brieven van de heer *van Heuven Goedhart* uit handen van de Engelsen had gekregen. Deze brieven immers, zijn ongeveer acht weken na het aftreden van heer *van Heuven Goedhart* geschreven en het is dus volstrekt onmogelijk, dat deze brieven aanleiding hebben gegeven tot die inbraak, want die brieven bestonden toen nog helemaal niet. De heer *van Heuven Goedhart* meent zelfs, dat in de brief aan *Frans Goedhart* een woord over deze inbraak staat. De heer *van Angeren* nochtans verklaart, dat hij niet heeft gedaan, wat de heer *Gerbrandy* altijd aan de heer *van Heuven Goedhart* heeft verteld. Dit verhaal heeft hij nl. van niemand minder dan van de heer *Gerbrandy*. De heer *van Angeren* ontkent het; de heer *Gerbrandy* zegt het en wat de heer *van Angeren* zich als reden tot deze inbraak herinnert, kan niet kloppen. Wat de heer *van Angeren* zich herinnert, heeft de heer *van Heuven Goedhart,* zoals gezegd, pas in November 1948 van hem gehoord. De heer *van Heuven Goedhart* vond het vervelend, dat dit tussen hem en de heer *van Angeren* was blijven steken. Hij verwijt het zichzelf, dat hij daarmede veel te laat naar de heer *van Angeren* is gegaan, maar hij vond toch, dat hij, hoe laat dan ook, beter deed door er de heer *van Angeren* rechtuit naar te vragen. Hij heeft dat gedaan. Dit was zijn antwoord, maar dat klopt niet. De heer *van Heuven Goedhart* heeft nooit kunnen achterhalen, waarom er ingebroken is.

35568 *(van Heuven Goedhart)*

Hij wil alleen dit nog wel vertellen, dat hij ongeveer drie weken vóór zijn verhoor door de commissie van het Departement van Financiën een briefje ontving met het verzoek, of hij onmiddellijk op 's Rijks kas girorekening no. 1 een bedrag van f 31 wilde storten, omdat was gebleken, dat daarvoor geen bewijsstukken waren te vinden bij de narekening van de kas van f 25 000, die hij als Minister had meegenomen naar het Zuiden. Hij heeft toen geantwoord, dat hij niet bereid was deze f 31 te betalen uit dien hoofde, omdat hij natuurlijk niet weet, hoe dat allemaal is gegaan. Hij heeft als Minister van Justitie van dat geld misschien f 400 of f 500 doen uitgeven en de kas achtergelaten in een stalen geldkist, welke weer achter slot zat. De dorpssmid van Oisterwijk heeft dat alles weten open te breken, ook de kas en daarna heeft men de marechaussee uit de gang, die tot het personeel van hotel „Bosch en Ven" behoorde, laten komen en deze heeft men een proces-verbaal laten maken van het in dat geldkistje nog aanwezige geld. Dit is natuurlijk het springpunt van het verhaal, dat hij fraude zou hebben gepleegd. Toen hebben de marechaussee en ook het Militair Gezag met dat kistje omgesprongen en de heer *van Heuven Goedhart* had dus het recht om tegen Financiën te zeggen: ik neem daarvoor geen verantwoordelijkheid meer op mij. Overigens heeft het Ministerie hem verzocht deze zaak verder blauw blauw te willen laten en die f 31 niet te betalen.

70365 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat, toen de heer *van Heuven Goedhart* was afgetreden, men diens stukken, die gedeeltelijk in Bosch en Ven waren ondergebracht, moest hebben. Volgens de toen bestaande bepalingen kon de heer *van Heuven Goedhart* niet naar Nederland gaan. Hem werd gevraagd de sleutel te geven, die hij weigerde af te staan, omdat er ook particuliere dingen in de kluis waren. De heer *Gerbrandy* heeft voorgesteld, dat iemand met zijn sleutel de kluis zou open maken met iemand anders er bij, die voor de particuliere spullen van de heer *van Heuven Goedhart* zorg zou dragen. De heer *Gerbrandy* kon niet inzien, wat voor bezwaren hiertegen konden bestaan. Op een gegeven ogenblik is bij het departement de klacht binnengekomen — en dit is ook juist gebleken —,

70366 e.v. *(Gerbrandy)*

dat de heer *van Heuven Goedhart* op eigen houtje contact met het Noorden onderhield. De heer *Gerbrandy* kan niet zeggen, of deze klacht van de heer *Somer* afkomstig is geweest. Hij meent, dat die klacht van de heer *de Quay* afkomstig was. Hij zelf had het in ieder geval niet van de heer *Somer,* omdat hij in die tijd geen contact met deze had. Wel deed het vreemd aan, dat men de stukken van de heer *van Heuven Goedhart* niet kreeg. Misschien waren er wel compromitterende stukken bij. Op een gegeven ogenblik is hierover geconfereerd; de heer *Gerbrandy* heeft deze conferentie niet opgezet, doch wel de conferentie gepresideerd. Daarbij kwam ter sprake, hoe de vork in de steel zou zitten. Op een gegeven ogenblik werd door een van de heren geopperd: „Dan moeten daar die compromitterende stukken liggen". De heer *Gerbrandy* heeft de heer *van Heuven Goedhart* nog gevraagd — men heeft hem dadelijk opgebeld in tegenwoordigheid van de heren *Nuboer* en *van Angeren* en iemand van het Militair Gezag — om een machtiging te geven teneinde de stukken te halen. De heer *van Heuven Goedhart* antwoordde weer ontkennend op deze vraag. Het telefoongsprek kon worden gevolgd door degenen, die er bij zaten. Iedereen vond het toch te gek, dat men de stukken van het Departement van Justitie niet zou kunnen krijgen. De heer *Gerbrandy* werd toen geadviseerd — hij wil de adviseurs niet noemen, aangezien hijzelf de verantwoordelijke man is — de stukken te gaan halen. Hij heeft daartoe, conform de unaniem gegeven adviezen in de conferentie, opdracht gegeven aan een van de mensen van het Militair Gezag. Kort daarna had de heer *Gerbrandy* een gesprek met de heer *Nuboer,* waarbij hij deze vertelde, dat hij het toch geen plezierige methode vond. Het was toch eigenlijk geen houding tegenover een oud-collega. De heer *Nuboer* was het met hem eens en ried hem af het loket open te breken. Ogenblikkelijk heeft de heer *Gerbrandy* Brussel opgebeld, om de opdracht in te trekken, maar hij vernam, dat juist die ochtend aan de opdracht gevolg was gegeven. De heer *Gerbrandy* heeft dit later precies zo aan de heer *van Heuven Goedhart* medegedeeld. Hij heeft hem gezegd, hoe het gegaan was en dat het hoofdzakelijk door zijn houding zijn eigen schuld was. De heer *Gerbrandy* vindt, dat hij zelf ook schuld heeft en acht het van zich zelf niet collegiaal. Hij heeft de heer *van Heuven Goedhart* gevraagd er niet meer over te praten.

Er is niet naar compromitterende stukken gezocht; dat heeft niet mede op de achtergrond gewerkt. Nadat alle stukken waren verzegeld en in Londen bezorgd, is de heer *van Heuven Goedhart* uitgenodigd om in tegenwoordigheid van zijn secretaresse, mevrouw *Loeff,* en de heer *Gerbrandy* officiële en privéstukken te scheiden. Er was een brief bij, die voor de heer *Gerbrandy* totaal nieuw was, maar waarvoor hij zich geen moeite had willen geven. Wel heeft de heer *Gerbrandy* kunnen constateren, dat de heer *van Heuven Goedhart* contact heeft gehad met bezet Nederland buiten hem en de heer *van Lidth de Jeude* om. Er is een stuk gevonden, waaruit dit bleek. Wat de inhoud betrof, vond de heer *Gerbrandy* dit stuk niet compromitterend. De heer *van Heuven Goedhart* heeft echter wel gedaan, wat hij niet mocht doen en wat de Minister-President en de Minister van Oorlog moest passeren.

81714 *(de Quay)*

De heer *de Quay* verklaart, dat hij bij zijn verhoor voor het eerst hoort van het feit, dat te Oisterwijk in hotel „Bosch en Ven" het bureau van de toen juist afgetreden Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* zou zijn geforceerd. Van dit feit is de heer *de Quay* niets bekend.

81729 *(van Angeren)*

Gevraagd over het forceren van de bureaux van de toen juist afgetreden Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* te Oisterwijk en in Den Bosch, verklaart de heer *van Angeren,* dat hij zijn zienswijze in deze zaak wil weergeven, door te beginnen met te vertellen, dat hij een onderhoud heeft gehad met de heer *van Heuven Goedhart* na al dit gebeuren. Dat onderhoud heeft hier in Nederland plaats gehad, geruime tijd na het gebeuren, nl. op 5 November 1948, indien zijn aantekeningen juist zijn. De heer *van Angeren* had de heer *van Heuven Goedhart* te Amsterdam toevallig ontmoet. Deze wilde hem hierover nog eens graag even spreken. De laatste keer, dat de heer *van Angeren* hem n.l. had gehoord, was aan de telefoon. De heer *van Heuven Goedhart* heeft zich toen verschrikkelijk kwaad gemaakt. Hij telefoneerde te Londen. De heer *van Heuven Goedhart* zei toen, dat de heer *van Angeren* de schuld was van het hele gebeuren en dat het schandelijk was. Enfin, er was geen woord tussen te krijgen. De heer *van Angeren* heeft toen gezegd: „Laten we er eens over praten, want dit moet een misverstand zijn." Later heeft dan het onderhoud van 5 November 1948 plaatsgevonden. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem toen verteld, dat de heer *Gerbrandy* zou hebben gezegd, dat deze — laat hij het maar inbraak noemen — op instigatie van de heer *van Angeren* zou hebben plaats gehad. Dat is een heel vreemde geschiedenis, want de heer *van Angeren* kan vertellen, hoe dit precies

in zijn werk is gegaan, althans wat zijn wetenschap betreft. Hij kan de datum niet meer precies zeggen.

Op een goede dag — de heer *van Heuven Goedhart* was geen Minister meer — werd de heer *van Angeren* opgebeld door zijn Minster, de nieuwe Minister ad interim, de heer *Gerbrandy*. Deze vroeg hem, of hij als secretaris-generaal onmiddellijk bij hem wilde komen. Hij was toen nog Minister-President. Op de kamer van de heer *Gerbrandy* trof de heer *van Angeren* de heer *Gerbrandy* zelf aan en de heren *Kruls, Snijders* en *Nuboer,* welke laatste toen optrad als secretaris van de heer *Gerbrandy*. Er werd aan de heer *van Angeren* een uiteenzetting gegeven, dat er verdenking was gerezen, dat de heer *van Heuven Goedhart* geheime contacten had — buiten de inlichtingendienst om — met de rest van Nederland. Zij wilden gaarne weten, wat daarvan gaande was. Kennelijk waren er — voorzover de heer *van Angeren* zich herinnert — brieven onderschept door de Engelsen, Amerikanen of Canadezen, die op die contacten zouden wijzen. Dit is gebeurd na het Ministerschap van de heer *van Heuven Goedhart*. De heer *van Angeren* kan zich de datum niet meer herinneren. Men had dus verdenking ten aanzien van de correspondentie van de heer *van Heuven Goedhart*. De heer *Nuboer* merkte toen op, — de heer *van Angeren* herinnert zich dat nog goed —dat het toch wel te gek was om het Militair Gezag daar die papieren van een oud-Minister te laten openen. De heer *van Angeren* vond het ook bezwaarlijk, daar er correspondentie van Justitie bij was. Dit werd voorgesteld door het Militair Gezag. Daarom kwam ter sprake, hoe men de hand op die stukken kon leggen. De heer *Kruls* en diens rechterhand, de heer *Snijders,* waren aanwezig. De heer *Nuboer* merkte in die bespreking op: „Dat kan men een oud-Minister toch niet aandoen." De heer *van Angeren* zei, dat dit juist was. Hij heeft echter een tussenvoorstel gedaan: „Die administratie moet toch opgeruimd worden. Ik moet de stukken van Justitie voor de heer *Gerbrandy* in Oisterwijk gaan halen. Er zal toch iemand naar Oisterwijk moeten gaan." Na de heer *van Heuven Goedhart* was er nog niemand van Justitie geweest.

81734 *(van Angeren)*

Gevraagd, of de heer *Gerbrandy* dan wel de heer *Kruls* begonnen is met dat voorstel te doen, antwoordt de heer *van Angeren* te menen, dat de heer *Kruls* in die vergadering toen een uiteenzetting gaf. Hij durft natuurlijk niet zo precies te zeggen, hoe dat gesprek is gelopen, of de heer *Gerbrandy* het eerst de zaak heeft ingeleid. Men wenste het oordeel van de heer *van Angeren* daarover. Hij was geen Minister meer; hij was secretaris-generaal en de heer *Gerbrandy* wilde het kennelijk niet doen, zonder hem daarin gehoord te hebben. De heer *van Angeren* heeft dus dat tussenvoorstel gedaan, dat de heer *van Heuven Goedhart,* die in Londen verbleef, met hem samen naar Oisterwijk zou gaan om de correspondentie op te halen en te depouilleren. De heer *Gerbrandy* belde toen in het bijzijn van die heren de heer *van Heuven Goedhart* op. De heer *van Heuven Goedhart* zei: „Dat gaat niet met *van Angeren,* want er zit voor hem onaangename correspondentie bij." De heer *van Angeren* heeft toen gezegd: — dat herinnert hij zich nog heel goed — „Nu begint het mij pas te interesseren." Het andere interesseerde hem betrekkelijk weinig. Het was inderdaad interessant, dat hij een rol zou spelen in de correspondentie over de rivieren. De heer *van Angeren* was een ijverig secretaris-generaal en hij was verwonderd, dat de heer *van Heuven Goedhart* achter hem om aldus zou hebben gecorrespondeerd. Het plan van de heer *van Angeren* ging toen dus niet door. Na lang praten werd besloten, dat de heer *Kruls* dan tot de opening van zaken over zou gaan. De heer *van Angeren* had daar geen beslissing in. Hij was alleen maar bijzitter; hij was secretaris-generaal. De heren moesten dit beslissen.

81737 *(van Angeren)*

Later heeft de uitvoering plaats gehad, door een zekere majoor *Ballot*. Hij is degene, die toen die stukken heeft opgehaald. De heer *Ballot* is op zekere dag bij de heer *van Angeren* gekomen met een heleboel stukken. Hij zei, dat deze stukken uit „Bosch en Ven" waren gekomen. Toen heeft de heer *van Angeren* direct gezegd, dat de heer *Ballot* niet bij hem moest zijn, maar bij de heer *Gerbrandy*. Men begrijpt, dat de heer *van Angeren* deze gehele aangelegenheid maar matig vond. Die stukken zijn daarop naar de heer *Gerbrandy* gegaan. Later heeft de heer *van Angeren* — en dat is het weinige, wat hij hiervan over heeft — van de heer *Gerbrandy* een afschrift gekregen van een brief. Er staat onder: „Overgenomen uit een dossier Mededelingen aan/uit Nederland" (dat was kennelijk uit het dossier van de heer *van Heuven Goedhart*). Verder staat eronder: „Zou zijn samengesteld door dr. *G. J. van Heuven Goedhart* en met andere dossiers door majoor mr. *Ballot* van het Militair Gezag op last van Minister *Gerbrandy* gehaald van Hotel „Bosch en Ven" te Oisterwijk en overgebracht naar Londen."

In die brief staat inderdaad iets, dat niet erg prettig is voor de heer *van Angeren*. Het is een brief, die zou zijn gericht aan de

heer *Bosch van Rosenthal.* Daar blijkt overigens niets van; er staat alleen „Amice" boven. Na de inleiding staat er: „Ge hebt enkele keren zeer rake opmerkingen gemaakt over het ambt, dat ik bekleed. Toch geloof ik te mogen zeggen, dat ge gerust kunt zijn in zoverre de details mij, noch nu, noch vroeger, zeer interesseren. Hebt ge dan, als ik, een next best, die van zichzelf het omgekeerde zou moeten erkennen, wijl hem de grote lijn eer ontgaat dan dat hij die trekt, dan „loopt" dat wel."

Met de „next best" zal de heer *van Heuven Goedhart* waarschijnlijk de heer *van Angeren* hebben bedoeld. Het heeft hem niet veel moeite gekost om dit eruit af te leiden. De andere heren waren dat ook van oordeel, met andere woorden: *Van Angeren* was de man, die zich enkel met de details kon bezighouden. Hij zag geen grote lijn. Dat was uiteraard niet erg vriendelijk. Later komt dan in die brief even om de hoek: „Voor zoveel mij betreft, denk ik bijvoorbeeld aan het vraagstuk, waarin gij met *van A.* van mening verschilt. *Ik* zal dat vraagstuk niet oplossen, daar het strijdig ware met het sterk aflopend karakter van mijn bemoeienissen."

Vóór de oorlog waren er al verschillen van mening over dat langzamerhand vervelend wordende politievraagstuk. Dat zat de heer *Bosch van Rosenthal* erg hoog. De heer *van Angeren* was met de heer *Bosch van Rosenthal* buitengewoon goed. Hij heeft de heer *Bosch van Rosenthal* altijd veel achting toegedragen. Hij was zeer goed met hem, tot er in enige vergaderingen bleek, dat zij van verschillende mening waren over het politievraagstuk, iets wat hen heus niet persoonlijk behoefde te scheiden. De heer *van Angeren* moet eerlijk zeggen; de heer *Bosch van Rosenthal* had wel een heel andere opvatting dan hij, maar er is bij hem geen ogenblik enig onaangenaam gevoelen tegenover de heer *Bosch van Rosenthal* ontstaan omtrent dat verschil. Dat zou toch evengoed bij de heer *van Angeren* hebben kunnen ontstaan als bij hem. Bij hem is dat echter wel het geval geweest. Daar werd even op gewezen in die correspondentie.

De brief, die de heer *van Angeren* zo juist heeft aangehaald, is door de heer *van Heuven Goedhart* geschreven, toen hij Minister was. Dat moet, aangezien er staat: „Gij hebt enkele keren zeer rake opmerkingen gemaakt over het ambt, dat ik bekleed." (niet: dat ik bekleed heb). Dat moet dus uit die periode zijn. De heer *van Angeren* weet niet, of het een misverstand is, maar in ieder geval zou het er op kunnen wijzen, dat het uit die periode was. De heer *van Angeren* weet ook niet, of dit een van de brieven is, die in beslag zijn genomen of wel brieven, die later zijn gevonden. Hij heeft de andere brieven nooit gezien.

Nu heeft het voor de heer *van Angeren.* wanneer hij dat mag opmerken, nooit zo'n bijzonder grote rol gespeeld, of de heer *van Heuven Goedhart* Minister of geen Minister was. De heer *van Angeren* merkte bij het onderhoud van de heer *van Heuven Goedhart* — de heer *van Angeren* is er niet verder op doorgegaan — dat het bezwaar van het zenden door de linies zonder medewerking van een bureau en waarschijnlijk ook van de Minister-President hetzelfde zal zijn geweest of het ging door een Minister of een oud-Minister.

De heer *van Angeren* heeft voor de nieuwe Minister, de heer *van Heuven Goedhart,* al het mogelijke gedaan wat in zijn vermogen lag. Helaas trad er bij de Minister, toen hij enige malen geruime tijd in Zuidelijk bevrijd Nederland had verbleven, een verkoeling in. Hij had het daar bijzonder volhandig, nam verschillende goede beslissingen en maatregelen op korte termijn, doch ondervond daarbij menige moeilijkheid. Ook al houdt de heer *van Angeren* met dit laatste rekening en overweegt hij, dat gescheiden werkzaamheid op verre afstand zeker niet gunstig werkt op gevoelens van saamhorigheid, is het voor hem toch niet mogelijk die verkoeling anders te verklaren dan door aan te nemen, dat in Nederland op hem een voor de heer *van Angeren* ongunstige invloed was en werd uitgeoefend. Hij heeft die verkoeling, die ook voor het team van Justitie te Londen niet verborgen bleef, ten zeerste betreurd. Na het aftreden van mr. *van Heuven Goedhart* als Minister, bleek, dat hij correspondentie had gevoerd met de heer mr. dr. *Bosch van Rosenthal,* destijds Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht. Deze zo respectabele man was de heer *van Angeren* vroeger zeer gezind geweest. Sinds het politievraagstuk een paar jaar voor de oorlog aan de orde was gekomen en hij in de heer *van Angeren* geen voorstander vond van zijn oplossing van dat probleem, bleek hij dat de heer *van Angeren* zeer kwalijk te nemen en hem zijn inzicht als een persoonlijk bezwaar te moeten aanrekenen. Hetgeen de heer *van Angeren* heeft gehoord omtrent de inhoud dier correspondentie — hij heeft slechts een afschrift van een der brieven van de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal* in zijn bezit — bevestigt de indruk, dat de bedoelde invloed aanwezig is geweest. De heer *van Angeren* zou er de nadruk op willen leggen, dat hij van deze „inbraak" niets heeft afgeweten, voordat daarvan in het onderhoud sprake was. Daarbij was hij tenslotte als adviseur van de

heer *Gerbrandy* tegenwoordig. Uiteindelijk is dan de beslissing gekomen, dat het moest gebeuren.

Het komt dus hierop neer, dat het voorstel om het te doen, door generaal *Kruls* is geopperd en dat de opdracht door Minister *Gerbrandy* is gegeven. Als de heer *van Angeren* het wel heeft begrepen, heeft de heer *Gerbrandy* later, toen de heer *van Heuven Goedhart* zijn kwaadheid daarover te kennen gaf, wat de heer *van Angeren* wel kan begrijpen, blijkbaar gezegd: „Ja, maar het advies kwam van *van Angeren.*" Nu laat de heer *van Angeren* in het midden, of het goed is zijn adviseurs weg te geven. In deze is de heer *van Angeren* geen inleidend adviseur geweest. Hoe zou hij trouwens hebben kunnen weten, dat die correspondentie bestond? Hij heeft een tussenvoorstel gedaan. Hij vertrouwde de heer *van Heuven Goedhart* in zoverre, dat hij anders niet zou hebben voorgesteld samen te gaan. Hij vond het niet juist om zonder meer een inbraak bij een oud-Minister te doen. Het leek de heer *van Angeren* de beste oplossing, dat de heer *van Heuven Goedhart* en hij samen gingen, aangezien toch de stukken van Justitie moesten worden overgenomen. De heer *van Angeren* had natuurlijk niet de macht om de heer *van Heuven Goedhart* correspondentie af te nemen. Dit was correspondentie van hem zelf. Het enige, dat de heer *van Angeren* heeft opgemerkt, was: „Nu begint het mij te interesseren." Het begon hem inderdaad ook te interesseren, toen de heer *van Heuven Goedhart* door de telefoon dit voorstel van de hand wees, omdat er onaangename brieven voor de heer *van Angeren* in waren. Hij wil dan ook eerlijk zeggen, dat dit voor hem een bittere teleurstelling was.

In een nota, welke de heer *van Angeren* na zijn verklaring alsnog aan de commissie heeft ingezonden, zegt hij in verband met de vraag, wanneer het forceren van de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* heeft plaats gevonden, nog:

„Het zij mij vergund in aansluiting aan mijn verklaringen bij het door Uwe Commissie op 18 Juli afgenomen verhoor nog het volgende onder Uwe aandacht te brengen.

1. Het heeft mijn aandacht getrokken, dat ik, U voorlezing doende van een onderschrift aangebracht onder de copie-brief: „Overgenomen uit dossier Mededelingen aan/uit Nederland" geen melding heb gemaakt van de daarbij behorende datering. nl. „Mrt. 1945". Mogelijk kan deze enige aanwijzing vormen voor het tijdstip, waarop de opening der bureaux in Oisterwijk heeft plaats gehad, al kan anderzijds de afwezigheid van de vermelding van de juiste dag in de maand Maart reden geven om aan die datering ook weer niet een overwegende waarde toe te kennen."

82739 *(van Heuven Goedhart)*

In een later verhoor verklaart de heer *van Heuven Goedhart,* dat het juist is, dat, toen de heer *van Angeren* voorstelde samen naar Oisterwijk te gaan voor het uitzoeken van de papieren, de heer *van Heuven Goedhart* daar bezwaar tegen heeft gemaakt; hij had niet de minste behoefte aan enige vorm van curatele en hij wilde vermijden, dat de heer *van Angeren* dat stuk zou te lezen krijgen. Dat was voor hem alleen maar erg vervelend. De heer *van Heuven Goedhart* heeft het recht om aan de heer *Bosch van Rosenthal* te antwoorden, zoals hij dat gedaan heeft, maar hij heeft dan ook de plicht tegenover de heer *van Angeren* om hem niet onaangename dingen in het gezicht te slingeren. Het spijt de heer *van Heuven Goedhart* nog altijd, dat de heer *van Angeren* dat stuk in handen heeft gekregen, want hij vindt hem een zeer achtenswaardig en knap man.

82733 *(van Heuven Goedhart)*

Die copie, welke de heer *van Angeren* in handen heeft gekregen, was niet het afschrift van de brief, welke de heer *van Heuven Goedhart* via het B.I. naar de heer *Bosch van Rosenthal* heeft gezonden; immers de heer *Gerbrandy* heeft, toen hij de uit Oisterwijk gekomen papieren van de heer *van Heuven Goedhart* op het Departement voor Algemene Oorlogvoering heeft nagekeken, dit papier ziende, gezegd: Dat is een particuliere brief van jou! Die mag je houden. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat stuk thuis. Een of andere slimmerik heeft dus, denkende, dat hij iets tegen de heer *van Heuven Goedhart* had, dat ding overgetikt en daarna aan de heer *van Angeren* gestuurd. Zo moet het zijn gegaan.

82920 *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* vat het heel kort samen, wat hij zich over deze zaak herinnert. In een conferentie op zijn departement, waarbij generaal *Kruls* en de chef der Afdeling Justitie in het Militair Gezag, de heer *Snijders,* met hem diverse zaken kwamen bespreken, kwam op een gegeven ogenblik aan de orde, dat Justitie nog niet alle documenten van de aftredende Minister van Justitie had ontvangen. Daarbij werd o.a. opgemerkt (door wie, weet de heer *Gerbrandy* niet meer), dat de secretaresse van de aftredende Minister bezig was geweest documenten van Justitie te verbranden. Begrijpelijkerwijs kwam toen ook op de proppen, dat de heer *van Heuven Goedhart* bezwaar had de sleutel van het loket, waarin stukken waren van Justitie èn van hem privé, af te geven. De gedachte kwam daardoor naar voren, dat er iets bij zou kunnen zijn, waarvan zij beslist behoorden

kennis te nemen. De secretaris-generaal, de heer *van Angeren,* werd toen uitgenodigd de conferentie bij te wonen. De heren *Kruls* en *Snijders* gaven als hun oordeel, dat er niets anders op zat dan het slot te openen. De anderen gevoelden daarvoor weinig. Toen gaf de heer *van Angeren* een advies, dat een telefoongesprek tussen de heer *Gerbrandy* en de heer *van Heuven Goedhart* ten gevolge had. In dit telefoongesprek kwam de heer *van Heuven Goedhart* mededelen, dat hij er bezwaar tegen had, dat hij niet persoonlijk, maar b.v. tezamen met de heer *van Angeren,* het loket zou openen, omdat er correspondentie bij was, welke niet mooi was voor de heer *van Angeren.* De telefoon opgehangen hebbende, rapporteerde de heer *Gerbrandy* zoveel mogelijk letterlijk wat de heer *van Heuven Goedhart* gezegd had. Toen de heren *Kruls* en *Snijders* bleven aandringen op een beslissing en geen andere oplossing aanwezig achtten dan door te tasten en het slot te forceren, heeft de heer *Gerbrandy* een beslissing genomen en daartoe schriftelijk opdracht gegeven.

Vervolgens vergat de heer *Gerbrandy* de hele kwestie door belangrijker besognes. Een paar dagen later maakte hij tegenover de heer *Nuboer* de opmerking, dat hij zich het incident herinnerde: ik vind dit toch helemaal niet prettig tegenover een oud-collega. Daarop reageerde de heer *Nuboer* met de mededeling in duidelijke termen, dat ook hij de opdracht verre van fraai vond. De heer *Gerbrandy* gaf ogenblikkelijk opdracht de Nederlandse afdeling te Brussel op te bellen, opdat hij order tot intrekking van de opdracht kon geven. De telefoon kwam snel door, maar hij ontving de mededeling: het forceren is hedenmorgen geschied. Later bleek hem, dat het forceren van het slot erg ostentatief was geschied. Dat hinderde hem. Bovendien vond hij achteraf, hoewel hij meende, dat zij volkomen gerechtigd waren het loket, dat de officiële stukken van Justitie bevatte, te forceren, dat de daad tegenover de heer *van Heuven Goedhart* wel uitzonderlijk onvriendschappelijk was. De heer *Gerbrandy* heeft hem, toen zij later „officieel" en „privé" gingen schiften, zijn spijt betuigd. Bij dat schiften behield de heer *Gerbrandy* o.m. een stuk, dat hij als officieel beschouwde bij het inkijken ervan, dat aan de heer *Bosch van Rosenthal* was gericht, maar welks inhoud de heer *Gerbrandy* pas op dat ogenblik ter kennis kwam. Hij maakte daarover een opmerking, heeft verder het stuk niet ingekeken en kan niet zeggen, wat het precies inhield. Het bezwaar van de heer *Gerbrandy* was, dat buiten hem om contact met de heer *Bosch van Rosenthal* was gezocht. De heer *Gerbrandy* gelooft niet, dat het door hem bedoelde stuk identiek is met het schrijven, waarin de passage over de heer *van Angeren* staat.

83182 *(Somer)*

Te Eindhoven heeft de heer *Somer* bij geruchte gehoord, dat in Oisterwijk en Den Bosch de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* zijn geforceerd na diens aftreden. Over deze zaak heeft hij nimmer besprekingen gevoerd met de heer *Kruls.* Het is voor de heer *Somer* een verrassing geweest; hij staat daar volkomen buiten.

83191 *(Somer)*

Van het onderzoek in Bosch en Ven wist de heer *Somer* niets af; het is volkomen buiten het B.I. om gegaan. Hij heeft gehoord, dat dit voornamelijk werk van de heer *van Angeren* is geweest in overeenstemming met de heer *Kruls.* Van een brief van de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal,* welke in October of November 1944 zou zijn verzonden en waarin in het begin over de heer *van Angeren* een onvriendelijke opmerking staat, herinnert de heer *Somer* zich niets. Aangezien mr. *Fock* ten tijde van de verzending als waarnemend Hoofd van B.I. te Londen optrad, zou men bij deze hiernaar kunnen informeren.

83187 *(Somer)*

83410 *(Kruls)*

Met betrekking tot de inbraak in de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* te Oisterwijk en in Den Bosch verklaart de heer *Kruls,* dat deze zaak niet door hem geëntameerd is. Voorzover hij zich kan herinneren, is het entameren van deze zaak van de heer *Gerbrandy* uitgegaan. De heer *Gerbrandy* was geïnteresseerd te vernemen, welke documenten de heer *van Heuven Goedhart* nog in zijn archief had. De heer *Gerbrandy* wilde het archief van zijn voorganger overnemen. Bij deze bespreking, waar de heer *Kruls* is ingehaald, werd o.m. verteld, dat te Londen, voorzover er daar archiefstukken waren, de secretaresse van de heer *van Heuven Goedhart* bezig was geweest die te verbranden. De heer *Kruls* weet niet, of de heer *Gerbrandy* dit had gezien of dat een van de andere heren dit vertelde. Verder herinnert hij zich, dat de heer *Gerbrandy* naar de rest van het archief heeft gevraagd en dat hem toen werd geantwoord, dat de heer *van Heuven Goedhart* zich op het ogenblik in Nederland bevond en de rest van het archief in hotel Bosch en Ven was. De heer *Kruls* durft wel bijna met volkomen zekerheid te zeggen, dat zijn interesse niet uitging naar die papieren van de heer *van Heuven Goedhart.*

Nadat aan de heer *Kruls* mededeling is gedaan van de verklaring van de heer *van Angeren,* zegt hij, dat hij zich inderdaad nu herinnert, dat er met de heer *van Heuven Goedhart* is getelefoneerd. Deze was dus kennelijk op dat ogenblik te Londen. Ook herinnert de

heer *Kruls* zich, dat de heer *van Heuven Goedhart* toen heeft gezegd, dat hij over een bepaald aantal dagen naar Nederland zou gaan, waarop de heer *Gerbrandy* niet wilde wachten. De heer *Kruls* ontkent, dat het voorstel om te gaan snuffelen door middel van openbreken van de safe of kast van de heer *van Heuven Goedhart* van hem zou zijn uitgegaan. Daartoe heeft hij een opdracht van de Minister-President gekregen. Die is ook niet door hem uitgelokt. De heer *Kruls* kan er zich niets van herinneren, dat hij met de mededeling is gekomen, dat er een reden bestond de zaken van de heer *van Heuven Goedhart* in Nederland te doen inspecteren, aangezien er ergens brieven zouden zijn gevonden, waaruit zou blijken, dat de heer *van Heuven Goedhart* verbindingen met het bezette gebied onderhield. Dit lijkt de heer *Kruls* ook niet logisch. Indien men iets dergelijks op het spoor zou zijn gekomen, dan zou dat vermoedelijk door het Bureau Inlichtingen zijn gebeurd. Het Bureau Inlichtingen stond in rechtstreeks contact met de Minister-President en niet met de heer *Kruls*.

83415 *(Kruls)* Volgens de heer *Kruls* is de hele zaak aan de gang gebracht, doordat de heer *Gerbrandy*, met hem over andere zaken sprekende, zei, dat een deel van het archief van Justitie zich in de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* in het bevrijde gebied bevond en de heer *Gerbrandy* die stukken wilde hebben. De heer *Kruls* is het niet geweest, die de gedachte heeft geopperd om deze stukken dan maar door middel van openbreken van de bureaux te verkrijgen. Het is mogelijk, dat de heer *Gerbrandy* hem heeft gevraagd, of het Militair Gezag de bevoegdheid daartoe zou kunnen hebben. Dat zou kunnen, maar de heer *Kruls* heeft het niet verzonnen. Het geval op zich vond de heer *Kruls* niet zo erg mooi. Hij meent ook, dat hij heeft gezegd, dat het een weinig elegante methode was.

83585 *(Nuboer)* Over het forceren van de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* in hotel Bosch en Ven en in Den Bosch verklaart de heer *Nuboer*, dat het hem allemaal erg vaag is. Hij herinnert zich wel, dat hij bij de bespreking op de kamer van de heer *Gerbrandy* met de heren *Kruls* en *Snijders* is geweest.

De heer *Nuboer* moest later die stukken teruggeven aan de heer *van Heuven Goedhart*. Dat was een enigszins pijnlijke geschiedenis, want deze vond het niet leuk, dat zijn safe, waarvan hij de sleutel had, was opengebroken.

Van die bespreking herinnert de heer *Nuboer* zich verschrikkelijk weinig. Hij was adviseur op militair gebied en werd soms door de heer *Gerbrandy* als secretaris gebruikt, als deze geen andere secretaris bij zich had, zoals in Bosch en Ven wel eens gebeurde, maar de heer *Nuboer* stond buiten de meeste van die dingen. Wat de aanleiding tot het forceren is geweest, weet hij niet. Hij weet wel, dat hij, toen hij hoorde, dat men dat van plan was, daarover in hoge mate verbaasd is geweest. Hij had de heer *van Heuven Goedhart* voortdurend meegemaakt; direct na zijn aankomst in Londen ontmoette de heer *Nuboer* hem op de kamer van Minister *Gerbrandy*. Hij was toen net aangekomen en kort daarop werd hij Minister van Justitie. De heer *Nuboer* stond op nogal bevriende voet met hem, ook in Bosch en Ven. Toen hij dan ook, aldus de heer *Nuboer*, van dat besluit hoorde, vond hij dit hoogst vreemd. Hij weet wel, dat er geen goede verstandhouding bestond tussen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie en het Militair Gezag in het algemeen, maar wat de achtergrond hiervan precies is geweest, weet de heer *Nuboer* niet. Hij denkt, dat de heer *Gerbrandy* het wel weet.

83591 *(Nuboer)* De heer *Nuboer* heeft de stukken aan de heer *van Heuven Goedhart* teruggegeven. Er was een hele stapel documenten, de gehele inhoud van de safe. Dit waren deels stukken van Justitie en deels privé-papieren van de heer *van Heuven Goedhart*. De dingen van Justitie zijn er uitgehaald door de heer *van Angeren*, gelooft de heer *Nuboer*. Op de kamer van Minister *Gerbrandy* lag een stapel papieren; de heer *Nuboer* moest deze teruggeven en dan moest de heer *van Heuven Goedhart* zien, dat alles er bij was. Het gebeurde op de kamer van de heer *Gerbrandy*. De heer *van Heuven Goedhart* was nogal gebeten op Minister *Gerbrandy* op dat ogenblik. Het was, alles bij elkaar, een nogal pijnlijke geschiedenis. Er was niets uit de bureaux gekomen, waarvan men zei: dat zoeken wij eigenlijk. Wanneer er stukken waren achtergehouden, was er wel meer werk van gemaakt.

De heer *Gerbrandy* heeft de opdracht gegeven. De heer *Nuboer* had de indruk — dat is niet meer dan zijn persoonlijke mening —, dat dit gebeurde op een voorstel van Militair Gezag. Op de opmerking, dat de heer *Kruls* dit ontkent, zegt de heer *Nuboer* daarvan niets te weten, maar hij had de indruk, dat het was een voorstel van Militair Gezag, in verband met bepaalde aanwijzingen.

85780 *(Fock)* Mr. *C. L. W. Fock* heeft over deze zaak vóór zijn verhoor de heer *van Heuven Goedhart* opgebeld en gevraagd, of deze zich herinnerde, aan wie hij de brief, die hij aan de heer *Bosch van Rosenthal* had ge-

schreven, had gegeven en in welke tijd het was. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen gezegd, dat dit een brief was, die was verzonden tegelijk met een brief van de heer *van Roijen* aan Vertrouwensmannen en met een pakket Koninklijke besluiten betreffende het Militair Gezag. Toen hij de heer *Fock* dit had verteld, is het weer in diens herinnering teruggekomen. Hij heeft deze zaak dus als het ware met behulp van een katalysator in zijn geheugen teruggeroepen, want het staat hem heel goed voor de geest, dat die besluiten over het Militair Gezag verzonden moesten worden. Die verzending van stukken was een gevolg van de overkomst van de heer *van Roijen,* die naar Londen was gestuurd, mede om voor Vertrouwensmannen de nodige informaties te krijgen. Er is toen een pakket gereed gemaakt met verschillende Koninklijke besluiten, welk pakket gezonden zou worden naar Vertrouwensmannen. De heer *van Roijen* heeft in die tijd nauw contact met de heer *Fock* onderhouden, soms zelfs meermalen per dag. Hij heeft toen een brief geschreven, welke is meegestuurd met een pakket Koninklijke besluiten. Die gehele zaak is ingepakt buiten de heer *Fock* om en op een zeker ogenblik is het pakket gearriveerd en daarna afgeworpen. Hoe dat laatste precies is gebeurd, weet de heer *Fock* niet meer. Of dat gebeurd is door het B.B.O. of bij een gezamenlijke operatie van het B.I. en het B.B.O., weet de heer *Fock* ook niet meer. Gezamenlijke operaties kwamen in die tijd voor. Het gehele geval is als pakket gekomen en als pakket weggegaan om ingepakt te worden in een container, welke is afgeworpen. Veel later, toen de heer *van der Gaag* door de linies was gekomen, bleek, dat men in Nederland van deze zaak niets wist. Dit is nagegaan en toen is gebleken, dat van de zending, die o.m. de container bevatte, waarin de Koninklijke besluiten zaten, één container in het ongerede was geraakt. De heer *Fock* gelooft, dat deze in het water terecht is gekomen en nooit is teruggevonden. Niemand in Nederland heeft nl. na de dropping ooit iets van deze besluiten gezien of gehoord. Met 99 % zekerheid valt dus aan te nemen, dat de Koninklijke besluiten hebben gezeten in de container, die toevallig is verdwenen. De heer *Fock* neemt dus met stellige zekerheid aan, dat die brief van de heer *van Heuven Goedhart,* waarvan de heer *Fock* zich achteraf herinnert, dat er over gesproken is, mee is gegaan met die container.

85783 *(Fock)*

De heer *Fock* wordt medegedeeld, dat de heer *van Heuven Goedhart* in zijn brief aan de heer *Bosch van Rosenthal* spreekt over *Herman* — dat is de heer *van Roijen* —, waardoor het duidelijk is, dat deze zaak in die tijd speelde; verder wordt hem de volgende passage uit deze brief voorgelezen: „Gij wordt verder overigens, geloof ik, bedreigd door het gevaar van een overschatting ten aanzien van de tijdsduur van een eventuele leegte". (Dit slaat kennelijk op het vacuum, waarin Vertrouwensmannen zouden optreden). „De zaak is", zo vervolgt de heer *van Heuven Goedhart* in zijn brief, „dat het hier gevormde geuniformeerde gezag de operaties op den voet volgt en zulks wel in dien zin, dat er hoogstens een spanning van etmalen is. Gij ziet natuurlijk in, dat de huidige gang van zaken door niemand is of kan worden voorzien en hoewel ook nu de beteekenis van het septet nog zeer essentieel kan zijn, ligt de supposition voor de hand, dat de leegte niet of nauwelijks ontstaat. Nu zult ge anderzijds begrijpen, dat hier vrijwel alle essentieele materies zijn en ook moesten worden geregeld. U daarvan een zoo duidelijk mogelijk beeld te geven is het doel van deze operatie". Daarop zegt de heer *Fock,* dat dit duidelijk duidt op de aanwezigheid van die Koninklijke besluiten in dat pakket. Dit betekent dus, dat deze brief door de heer *van Heuven Goedhart* in die tijd moet zijn verzonden en ook, dat deze brief door hem moet zijn verpakt, omdat hij die Koninklijke besluiten bij elkaar heeft gepakt, d.w.z. niet hij persoonlijk, maar zijn departement, dat in elk geval heeft gezorgd, dat de boel bij elkaar kwam.

85785 *(Fock)*

De tijd, waarin dit gebeurd is, zal ongeveer einde October/begin November 1944 zijn geweest.

Op de vraag, of het bij het B.I. de gewoonte was copieën te maken van brieven, die verzonden werden, zegt de heer *Fock,* dat dit in het algemeen wel geschiedde, doch dat het in dit geval natuurlijk niet is gebeurd, omdat de heer *Fock* deze brieven nooit heeft gezien, noch van de heer *van Roijen,* noch van de heer *van Heuven Goedhart;* zij zijn ingepakt in het pakket. Dit was op zich zelf een uitzondering, omdat dergelijke pakketten nooit werden verzonden en normaal brieven als microfoto's werden overbracht. Hij herinnert zich, dat er over gesproken is, hoe die stukken zouden worden verzonden. Het was zo'n werk om er microfoto's en afdrukken van te maken, dat men heeft gezegd: laten wij deze in orgineel verzenden, vooral ook, omdat er in die tijd vrij veel werd verzonden; het maakte niet zo bar veel meer uit. Van de brieven, die er bij waren, is bepaald geen afschrift gemaakt, dat op het bureau B.I. is.

§ 7. *Samenvatting en conclusies.*

Bij de aanvang van haar beschouwingen over de in de vorige paragrafen van dit hoofdstuk behandelde onderwerpen meent de commissie goed te doen er de aandacht op te vestigen, dat de grondslag van de beschuldigingen tegen de heer *van Heuven Goedhart* te vinden is in de brochures van de heer *Lunshof*. Deze heeft zich echter in bedoelde geschriften niet uitsluitend gericht tegen de heer *van Heuven Goedhart,* doch ook tegen een groot aantal anderen, die in zijn ogen gezamenlijk als belagers van De Telegraaf moeten worden aangemerkt. Uiteraard heeft de commissie zich met dit gedeelte van zijn publicaties niet bezig gehouden. Zij heeft zich beperkt tot datgene, wat binnen het kader van haar opdracht kan worden gerekend: een onderzoek naar de gestelde feiten, voorzover deze middellijk of onmiddellijk verband houden met het optreden van een lid van een der Londense Kabinetten.

78215; 78230 *(Lunshof)*

Wanneer de commissie hieromtrent thans tot een samenvatting en het trekken van conclusies overgaat, meent zij voorop te moeten stellen, dat de heer *Lunshof* bij zijn verhoor voor de commissie heeft verklaard, dat hij ten aanzien van de door hem in zijn brochures vermelde handelingen van de heer *van Heuven Goedhart* niets uit eigen wetenschap weet.

De heer *Lunshof* stelt het in zijn tweede brochure „Als dieven in de nacht", dat *Meijer Schwencke* een preponderante rol bij het vertrek in April 1944 van de heer *van Heuven Goedhart* naar Engeland heeft gespeeld. *Meijer Schwencke* zou volgens de heer *Lunshof* zijn opgetreden als het reisbureau van de roemruchte kolonel *Blake,* de schuilnaam van de heer *van Heuven Goedhart.* Het is de commissie uit de verklaring van de heer *van Heuven Goedhart* gebleken, dat dit optreden van *Meijer Schwencke* zich heeft beperkt tot het doorgeven — niet aan de heer *van Heuven Goedhart* zelf — van de inlichting, dat deze door de S.D. met grote ijver werd gezocht. Uit de verklaring van de heer *Cramer* — bevestigd door die van de heer *Bosch van Rosenthal* — is voorts gebleken, dat tot het vertrek van de heer *van Heuven Goedhart* naar Engeland enkel en alleen door de zg. Grebbe-commissie is besloten. De Grebbe-commissie was van oordeel, dat aan het contact tussen de Regering te Londen en Nederland veel ontbrak. Daarom is in de Grebbe-commissie de gedachte opgekomen om één uit hun midden naar Londen te sturen. De keuze ging tussen de heer *van Holthe tot Echten* en de heer *van Heuven Goedhart.* Na rijp beraad werd besloten de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen te doen gaan, omdat hij beter tegen de physieke ontberingen van een dergelijke tocht, welke leidde over de Pyreneën, zou zijn opgewassen.

De heer *Lunshof* knoopt aan zijn voorstelling van zaken, als zou *Meijer Schwencke* — die in de oorlog een sinistere rol heeft gespeeld, daar hij in het begin met de vijand geheuld heeft en tegen het einde getracht heeft zich in te dekken bij de illegaliteit — de reis van de heer *van Heuven Goedhart* georganiseerd te hebben, vast het optreden van *Meijer Schwencke* na de oorlog in het geval-*Kroes.* De heer *Lunshof* suggereert, dat *Meijer Schwencke* door verschillende illegale personen te helpen zich een bepaalde positie bij Het Parool heeft verworven, waardoor hij in de gelegenheid zou zijn geweest op benoemingen van functionarissen bij Het Parool invloed uit te oefenen. Als voorbeeld hiervan noemt de heer *Lunshof* het geval van de heer *Kroes,* die gesolliciteerd heeft naar de functie van hoofdredacteur van Het Parool te Deventer.

De heer *Kroes* heeft voor de commissie verklaard, dat het verhaal, zoals de heer *Lunshof* het in zijn brochure heeft gedaan, uit zijn verband is gerukt. De heer *Kroes* erkent, dat het duidelijk is, dat de afwijking van de volgorde der gebeurtenissen, zoals de heer *Lunshof* die weergeeft, niet zonder betekenis is.

In tegenstelling toch met hetgeen in de brochure van de heer *Lunshof* vermeld staat, heeft de heer *Kroes,* die van 1942 tot 1943 gewerkt had bij de Verenigde Persbureaux van *Meijer Schwencke,* het rapport over *Meijer Schwencke* aan de P.O.D. gestuurd, voordat *Meijer Schwencke* bij de heer *Kroes* is komen opdagen. *Meijer Schwencke* heeft toen, aangezien hij te weten was gekomen, dat de heer *Kroes* een dergelijk rapport over hem aan de P.O.D. had geschreven, aan deze de mededeling gedaan, dat er, wanneer hij verder geen agitatie meer tegen hem zou voeren, bij Het Parool een functie was, voor de vervulling waarvan de heer *Kroes* met kans van slagen kon solliciteren.

De heer *Kroes* heeft op 1 December 1945 een sollicitatie aan Het Parool gezonden. Blijkens de stukken is deze sollicitatie door de normale administratieve molen gegaan. Op 12 December 1945 heeft de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Kroes* geschreven, dat hij de hoofdredactie van Het Parool te Deventer kon aanvaarden en dat bij Het Parool was besloten om deze zaak-Deventer zo hard mogelijk

aan te pakken en er alles op te zetten om een redactionele strijd aan te binden met het beste blad als inzet, waarbij men aan Parool-zijde vertrouwde, dat men het plaatselijke blad geheel zou kunnen overvleugelen. Voorts schrijft de heer *van Heuven Goedhart*, dat Het Parool op de duur zal worden omgezet in een regionaal blad en dat het de taak van de heer *Kroes* zal zijn Het Parool een voorsprong te verschaffen op het plaatselijke blad en dit zelfs te doen uitschakelen. De heer *Lunshof* doet het in zijn brochure „Als dieven in de nacht" op blz. 25 voorkomen, alsof hij enige zinnen uit deze brief van 12 December 1945 van de heer *van Heuven Goedhart* aanhaalt. Hij heeft ze althans tussen aanhalingstekens gezet. Afgezien van kleinere onjuistheden, komt echter b.v. de in de brochure-*Lunshof* vermelde zin: „Uw taak zal zijn om het plaatselijk dagblad uit te schakelen" als zodanig in de brief van de heer *van Heuven Goedhart* in het geheel niet voor. Van de zin, die de heer *Lunshof* voorgeeft te citeren, laat hij weg het woord „dan", hetwelk in deze brief slaat op een voorafgaande alinea, waarin — gelijk hierboven vermeld — wordt beschreven, op welke wijze Het Parool te Deventer zich een plaats moet trachten te veroveren, terwijl hij bovendien practisch de gehele rest van de zin of wel ongeveer 50 woorden weglaat tot aan de woorden „te doen uitschakelen". Hiermede is zelfs bij benadering de materiële inhoud van de zin niet juist weergegeven.

Op het schrijven van 12 December antwoordt de heer *Kroes* op 14 December 1945, dat hij accoord gaat; waarop op 20 December de directie van Het Parool hem mededeling doet van zijn aanstelling. De heer *Kroes* heeft echter daarna weer bedankt op grond van een ziekte van zijn echtgenote, welke grond, naar hij voor de commissie verklaart, onwaar was.

Kort na zijn sollicitatie had de heer *Kroes* van de boekhouder van *Meijer Schwencke* een telegram ontvangen, waarin o.m. stond, dat hij de Verenigde Persbureaux en *Meijer Schwencke* liever niet moest noemen, wanneer hij door de Parool-leiding te Amsterdam zou worden opgeroepen. Uit dit ook door de heer *Lunshof* in zijn brochure vermelde telegram kan blijken, dat *Meijer Schwencke* bij de Parool-leiding niet persona grata was, hetgeen overeenstemt met de op dit punt voor de commissie afgelegde verklaringen van de heren *van Heuven Goedhart* en *van Norden*. De heer *Kroes* zegt in zijn verhoor, dat zijn visie echter is, dat *Meijer Schwencke* werkelijke invloed bij Het Parool had, omdat hij ten allen tijde bij Het Parool bereikbaar was.

Hoewel de commissie van oordeel is, dat de door de heer *Lunshof* naar voren gebrachte relatie tussen de heer *van Heuven Goedhart* en *Meijer Schwencke* voor de zaak, die zij te onderzoeken heeft, van weinig betekenis is, constateert zij, dat haar onderzoek naar de twee door de heer *Lunshof* voor deze relatie gegeven voorbeelden, generlei bevestiging daarvan heeft opgeleverd. De heer *van Heuven Goedhart* heeft bovendien nog verklaard, dat hij na 1933 *Meijer Schwencke* slechts één keer, en dan nog zonder hem gesproken te hebben, heeft gezien. *Meijer Schwencke*, die zich in de jaren na de bevrijding omstreeks twee jaren te Franeker in een inrichting voor geesteszieken heeft bevonden en sedertdien in de ziekeninrichting van de cellenbarakken te Scheveningen verblijft, heeft de commissie deswege niet gehoord, daargelaten welke waarde aan de verklaring van iemand met zijn antecedenten zou kunnen worden toegekend.

Met betrekking tot de benoeming van mr. *J. C. S. Warendorf* tot substituut-officier van justitie bij de Nederlandse Rechtbank te Londen verwijst de commissie naar hoofdstuk VIII, § 5, van deel 4 van haar verslag, waar gesproken wordt over de gebeurtenissen, welke aanleiding hebben gegeven tot het de heer *Warendorf* met ingang van 10 Juni 1944 gegeven ontslag uit het Militair Gezag. Voor de beoordeling van deze gebeurtenissen verwijst de commissie voorts naar hoofdstuk XI van genoemd deel van haar verslag.

Uit de afgelegde verklaringen en de overgelegde stukken is de commissie gebleken, dat de heer *Warendorf* op 29 Juni 1944 door de toenmalige officier van justitie bij de Nederlandse Rechtbank te Londen, de heer *Schürmann*, is aangezocht om als substituut-officier van justitie te komen werken op het parket bij de Nederlandse Rechtbank en tevens ambtenaar van het openbaar ministerie te worden bij het Kantongerecht. Reeds op 7 Juli 1944 was de heer *Warendorf* werkzaam op het bureau van de officier van justitie te Londen. Uit een brief van de Minister van Justitie, de heer *van Angeren*, van 7 Juli 1944, gericht aan zijn ambtgenoot van Oorlog en strekkende tot het verkrijgen van inlichtingen, blijkt, dat de heer *van Angeren* in overweging heeft om de heer *Warendorf* voor benoeming tot substituut-officier van justitie voor te dragen. Op dit schrijven heeft de Minister van Oorlog op 13 Juli 1944 geantwoord. In deze brief geeft de Minister van Oorlog de hem ter beschikking staande gegevens omtrent de heer *Warendorf*. Deze is tenslotte op 17 Augustus 1944 benoemd.

De bemoeiingen van de heer *van Heuven Goedhart*, die op 12 Juli 1944 Minister van Justitie is geworden, met de benoeming van de heer *Warendorf* zijn dan ook naar het oordeel van de commissie slechts van formele aard geweest. Desondanks vermeldt de heer *Lunshof* in zijn brochure het feit, dat de heer *Warendorf* op voorstel van de heer *van Heuven Goedhart* tot substituut-officier van justitie is benoemd, te midden van een reeks verdachtmakingen, daarmede kennelijk willende insinueren, dat deze zaak niet zuiver is.

Naar aanleiding van de intenties, welke de heer *Lunshof* in zijn brochures aan de leiding van Het Parool en met name aan de heer *van Heuven Goedhart* met betrekking tot De Telegraaf toeschrijft, is voor de commissie verklaard, dat er in 1943 in de kringen van het toenmalige illegale Parool plannen zijn ontstaan om dit illegale blad als een legaal blad op de een of andere wijze voort te zetten. Hiertoe is de heer *van Heuven Goedhart* in overleg getreden met de leiding van het Utrechts Dagblad. Reeds eerder was de heer *van Heuven Goedhart* van de zijde van dit blad benaderd om na de bevrijding hiervan de hoofdredactie op zich te nemen. Hij heeft van 1 Januari tot 29 Augustus 1942 een salaris genoten in verband met deze verbintenis. In Augustus 1942 was de verbintenis, althans wat het financiële betreft, door het Utrechts Dagblad verbroken, aangezien de heer *van Heuven Goedhart* zich op illegaal terrein bleek te bewegen en men dit van de zijde van commissarissen van het blad gevaarlijk vond.

De besprekingen, welke in 1943 begonnen zijn over de vraag, of het illegale Parool bij het Utrechts Dagblad zou kunnen worden gedrukt, hebben het gehele jaar 1944 geduurd. Pas op het allerlaatste ogenblik voor de bevrijding bleek, dat de zaak anders liep. Dit plan is van de baan geraakt in de winter 1944/1945, in zoverre, dat het accent toen meer kwam te liggen op de overwogen mogelijkheid om een nationaal dagblad te Amsterdam op te richten. In verband met het plan om Het Parool te Amsterdam uit te geven zijn door de leiding van dit illegale blad besprekingen gevoerd met de leiding van het Algemeen Handelsblad, terwijl ook contact is opgenomen met vertegenwoordigers van De Telegraaf. Zo bestonden er dus bij de leiding van Het Parool twee plannen: het plan-U, de uitgave te Utrecht en het plan-A, de uitgave te Amsterdam. De eerste besprekingen met De Telegraaf hebben plaats gevonden in September 1944 en zij hebben in de winter 1944/45 tot volledige overeenstemming geleid, zodat Het Parool direct na de bevrijding krachtens de getroffen overeenkomst bij De Telegraaf kon intrekken. De heer *van Heuven Goedhart* heeft aan deze verwezenlijking van het plan-A, waarvan hij overigens niet eens een voorstander was, geen deel gehad, aangezien hij reeds geruime tijd tevoren uit Nederland was vertrokken. Zijn vertrek had plaats op 25 April 1944 en op 17 Juni d.a.v. is hij te Londen gearriveerd.

Enkele weken na de aankomst van de heer *van Heuven Goedhart* werd er te Londen een lunch georganiseerd, waarbij aan de heer *van Heuven Goedhart* was verzocht een rede uit te spreken over het standpunt van de illegaliteit met betrekking tot de toen nog in bezet Nederland verschijnende bladen. De heer *Lunshof* zegt in zijn brochure, dat de heer *van Heuven Goedhart* bij die gelegenheid fel tegen De Telegraaf heeft gesproken.

De commissie heeft de indruk, dat dit niet het geval is geweest. Voor de juistheid van deze indruk pleit ook het feit, dat anders de controverse, welke heeft bestaan tussen de heer *Burger* en de heer *van Heuven Goedhart* met betrekking tot bladen als De Telegraaf, de door de heer *Burger* genoemde „gele" pers, geen reden van bestaan zou hebben gehad. De heer *Burger* stond op het standpunt, dat bladen, welke eenvoudigweg beschikbaar zijn voor diegenen, die er op een gegeven ogenblik financieel de meeste interesse voor heeft, voor de Nederlandse volksgemeenschap ongeschikt zijn en hij wilde daaraan in het Tijdelijk Persbesluit consequenties verbinden, welke de heer *van Heuven Goedhart* niet bereid was voetstoots te onderschrijven. De strekking van de rede van de heer *van Heuven Goedhart* is geweest, dat in algemene termen sympathiek voor de illegale bladen en antipathiek tegen de collaborerende bladen is gesproken. Uit de verklaringen, die hieromtrent zijn afgelegd, is, naar het oordeel van de commissie, duidelijk komen vast te staan, dat de heer *van Heuven Goedhart* zich in deze rede niet speciaal tegen De Telegraaf gericht heeft.

Met betrekking tot de totstandkoming van het Tijdelijk Persbesluit 1944 is de commissie gebleken, dat dit geheel op het Departement van Binnenlandse Zaken is gereed gemaakt. Het is zonder protest in de Ministerraad aanvaard en de heer *Burger* heeft het als enige Minister gecontrasigneerd.

Ten aanzien van de totstandkoming van het Tribunaalbesluit, hetwelk in het bijzonder voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Justitie kwam, heeft de heer *van Angeren* voor de commissie ver-

klaard — welke verklaring door anderen geheel wordt onderschreven —, dat dit besluit practisch gereed was, toen de heer *van Heuven Goedhart* te Londen aankwam. Zowel de toenmalige Minister-President als de heer *van Angeren* verklaren, dat de bepaling in het Tribunaalbesluit, waarbij het werd mogelijk gemaakt om het vermogen van overledenen alsnog verbeurd te verklaren, afkomstig is van de voorganger van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie, de heer *van Angeren*. Uit het dossier betreffende de totstandkoming van het Tribunaalbesluit is de heer *van Angeren* nog gebleken, dat deze bepaling reeds in het eerste ontwerp, hetwelk tussen Augustus en December 1943 moet zijn voltooid, voorkwam. De heer *van Heuven Goedhart* vond bij zijn optreden als Minister een besluit, dat nog slechts ondertekening behoefde.

Uit de verklaringen en de stukken blijkt derhalve, dat de heer *van Heuven Goedhart* op de totstandkoming van de inhoud van het Tijdelijk Persbesluit en van het Tribunaalbesluit generlei invloed heeft uitgeoefend.

De heer *Lunshof* stelt voorts, dat uit Parool-kringen aan een lid van de Londense Regering telegrafisch is gevraagd, hoe het eigenlijk met de behartiging van hun belangen stond en dat in dit verband over en weer telegrammen zijn gestuurd, waaraan het leven van boodschappers is gewaagd en die niets anders inhielden dan discussies over de onteigening van De Telegraaf en zijn machinerieën. „Laat dit toenmalige lid van de Regering", zo schrijft de heer *Lunshof*, „toestemming vragen de telegrammen tussen hem, qualitate qua, en de Paroolgroep gewisseld, te publiceren. Het lid, dat wij op het oog hebben, was belanghebbende bij Het Parool. Hij had rancune tegen De Telegraaf, die hem eens had ontslagen".

De commissie heeft in § 4 van dit hoofdstuk de bij het B.I. aanwezige telegrammen, welke door de heer *van Heuven Goedhart* met de Parool-groep in Nederland in verband met deze zaak zijn gewisseld, gepubliceerd. Dit zijn een uit een aantal delen bestaand telegram uit Nederland van 13 Augustus 1944 en het antwoord daarop van de heer *van Heuven Goedhart* van 29 Augustus 1944. De heer *van Heuven Goedhart* heeft verklaard, dat hij onmiddellijk na zijn optreden als Minister van Justitie, dus kort na 12 Juli 1944, een telegram naar Nederland heeft gezonden, waarin hij o.m. heeft geseind, dat hij voor enigerlei functie bij Het Parool niet meer beschikbaar was. Uit een aan de commissie overgelegde brief van de heer *Gerbrandy* aan de heer *van Heuven Goedhart* van 26 Juni 1948 blijkt, dat laatstgenoemde inderdaad op dit standpunt heeft gestaan. In verschillende verklaringen is naar voren gekomen, dat de heer *van Heuven Goedhart* van mening was, dat het onwenselijk was, dat een afgetreden Minister als hoofdredacteur van een dagblad zou optreden.

De commissie heeft getracht van het Afwikkelingsbureau van het voormalige Bureau Inlichtingen dit telegram van Juli 1944 te verkrijgen; dit bleek echter in het archief niet te vinden. De woorden in het voorlaatste stuk van het telegram van 13 Augustus 1944 van de Parool-groep: „afspraken functie hier beschouwd als gehandhaafd", zouden evenwel op dit door de heer *van Heuven Goedhart* vermelde telegram betrekking kunnen hebben. De commissie spreekt over „het voorlaatste stuk van het telegram van 13 Augustus 1944 van de Paroolgroep", omdat zij van oordeel is, dat hier sprake is van één telegram, dat in een aantal stukken is overgekomen, hetgeen ook het toenmalige hoofd van het Bureau Inlichtingen te Londen, de heer *Somer*, waarschijnlijk acht. Op 29 Augustus 1944 heeft de heer *van Heuven Goedhart* hierop een antwoord gezonden. Hij is van oordeel, dat de hem bij zijn verhoor getoonde, van het B.I. afkomstige text een compilatie is van twee (misschien drie) telegrammen en dat in ieder geval in de woorden: „vermelding afgesproken functie" in het afschrift een fout geslopen moet zijn, omdat deze woorden zinloos zijn. Naar zijn mening behoorde hier te staan: „vervulling afgesproken functie". Wat betreft de betekenis van de woorden „plan N.L." in dit telegram, weet hij niet, wat hij daar onder zou moeten verstaan. De woorden „plan-U" kunnen daar ook niet gestaan hebben, omdat hij nooit de vraag gesteld zou hebben, of men in Parool-kringen in Nederland het plan-U juist vond. Zijn gedachtengang is altijd geweest, dat het Parool te Utrecht zou verschijnen, waarvan hij voorstander was. Dan zou hij toch niet aan Parool-mensen vragen, of zij dat plan wel juist vonden.

De heer *van Heuven Goedhart* was naar Londen uitgezonden met onder meer opdrachten van de illegale groepen Het Parool en Vrij Nederland, terwijl de afspraak was gemaakt, dat hij zou terugkeren. In zijn berichtgeving aan Nederland heeft hij medegedeeld, dat men op zijn terugkomst niet mocht rekenen, daar hij inmiddels Minister van Justitie was geworden en dat hij ook verder voor enigerlei functie niet meer beschikbaar was, hetgeen voor de groepen, waarin hij werkzaam was, in het bijzonder dus ook voor de Parool-groep, van belang

was om te weten o.m., omdat hem daar nog een belangrijke taak wachtte en men nu de voorzieningen kon treffen, welke zijn niet-terugkeren noodzakelijk maakten.

De commissie is van mening, dat de verzending van een dergelijk bericht gewettigd was en dat dit geheel viel binnen het kader van de berichtgeving, welke van Londen uit naar de illegale organisaties in Nederland placht te gaan.

Tegen het eerste telegram, dat vlak na zijn optreden als Minister is verzonden en van de verzending waarvan de heer *Gerbrandy* kennis droeg, heeft de heer *Somer* zich kennelijk niet verzet en voor wat betreft het telegram van 29 Augustus 1944, dat verzonden moest worden op een moment, toen de verhouding tussen de heren *van Heuven Goedhart* en *Somer* een wending ten ongunste had ondergaan en tegen de verzending waarvan de heer *Somer* wel bezwaar heeft gemaakt, is in ieder geval, zoals blijkt uit de verklaringen, in onderling verband beschouwd, van de heren *Gerbrandy, van Lidth de Jeude* en *Somer* toestemming tot verzending verkregen.

De stelling van de heer *Lunshof,* dat deze telegrammen niets anders inhielden dan discussies over de onteigening van De Telegraaf en zijn machinerieën, berust, zoals uit de inhoud van deze telegrammen blijkt, op geen enkele grond.

De heer *Lunshof* stelt in dit verband nog, dat de heer *van Heuven Goedhart* rancunegevoelens had tegen De Telegraaf, die hem eens had ontslagen. De heer *van Heuven Goedhart* deelt hieromtrent mede, dat zijn ontslag als hoofdredacteur van De Telegraaf heeft plaats gehad in Mei 1933 en dat hij toen inderdaad een nijdige brief heeft geschreven aan de heer *Goedemans,* destijds correspondent van De Telegraaf te Berlijn, die uit wraak voor het weigeren van de publicatie van een correspondentie van zijn hand, waarin *Hitler* een groot staatsman werd genoemd, bij de heer *Holdert,* de eigenaar van De Telegraaf, het ontslag van de heer *van Heuven Goedhart* had bewerkt. De heer *van Heuven Goedhart* maakt onderscheid tussen de heer *Goedemans* en De Telegraaf. De heer *Goedemans* droeg hij inderdaad een kwaad hart toe, doch dit zegt omtrent zijn oordeel over De Telegraaf nog niets.

Het verband tussen Het Parool en De Telegraaf is naar de mening van de commissie tot de navolgende feiten te herleiden.

Op 8 September 1944 werden door Radio Oranje Regeringsinstructies voor de Nederlandse pers bekendgemaakt. In deze instructies werd in beginsel de verschijning verboden van alle bladen, die in bezet Nederland na 1 Januari 1943 in het openbaar waren blijven verschijnen.

Bij de bevrijding zou in de eerste plaats de publicatie van de z.g. illegale pers zijn toegestaan. Naar aanleiding van deze bekendmaking en van hetgeen via de radio werd medegedeeld over het verschijnen van de ondergrondse pers na de bevrijding van Parijs en Brussel, zijn verschillende illegale bladen in Nederland besprekingen begonnen, teneinde ook hun bladen na de bevrijding te doen verschijnen. Zo heeft de leiding van Het Parool besprekingen gevoerd, behalve met het Utrechts Dagblad, met de leiding van het Algemeen Handelsblad en met die van De Telegraaf. De reden, waarom de besprekingen met het Algemeen Handelsblad geen resultaat hebben opgeleverd, ligt o.m. in het feit, dat daar De Waarheid en De Volkskrant reeds zouden worden gedrukt. Uiteindelijk is men met De Telegraaf tot een civielrechtelijke overeenkomst gekomen. Deze besprekingen zijn gevoerd in September 1944 en Maart 1945, waarbij de heer *van Heuven Goedhart* uit de aard der zaak niet betrokken is geweest.

De commissie heeft de telegramwisseling, welke is gevoerd tussen de heer *van Heuven Goedhart* en de leiding van Het Parool, reeds besproken. Daaruit en uit de verdere stukken en getuigenverklaringen is komen vast te staan, dat van enig „England-Spiel" — zoals de heer *Lunshof* het noemt — met als inzet het verkrijgen van de eigendommen van De Telegraaf geen sprake is geweest. Uit hetgeen de heer *van Heuven Goedhart* bij zijn terugkomst, na de algehele bevrijding, heeft gedaan, blijkt, dat hij zijn aanvankelijk ingenomen standpunt, als oud-Minister niet te kunnen terugkeren in de hoofdredactie van een dagblad, niet voetstoots heeft prijs gegeven. De in dit verband tegen de heer *van Heuven Goedhart* geuite beschuldigingen missen dan ook elke grond.

Met betrekking tot de brieven van April 1945 is komen vast te staan, dat de heer *van Heuven Goedhart* — die toen geen Minister meer was — op een zekere dag in het bevrijde Zuiden door freule *van Hardenbroek van Ammerstol* is bezocht. Zij heeft zich geïdentificeerd als een boodschapster van de heer *Bosch van Rosenthal* en heeft de heer *van Heuven Goedhart* gevraagd de heer *Bosch van Rosenthal,* die voorzitter van het college van Vertrouwensmannen was, in te lichten, hoe de zaken stonden. Deze klaagde, dat hij geen behoorlijke inlichtingen kreeg. De heer *van Heuven Goedhart*

heeft hierop geantwoord, dat hij bereid was de heer *Bosch van Rosenthal* in te lichten, doch dat hij via het Bureau Inlichtingen zijn brieven niet over kon krijgen. Freule *van Hardenbroek* heeft daarop gezegd, dat zij haar best zou doen de brieven naar de overkant te krijgen en dat zij er ook wel kans toe zou zien. De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen twee brieven opgesteld: één voor de heer *Bosch van Rosenthal* en één voor de heer *Frans Goedhart.*

In eerstgenoemde brief geeft de heer *van Heuven Goedhart* een omstandige uiteenzetting van de politieke verhoudingen op dat ogenblik, zoals hij die zag, waarbij hij in het bijzonder de positie van Vertrouwensmannen in ogenschouw neemt.

Aan de heer *Frans Goedhart* schreef de heer *van Heuven Goedhart* o.m. ook over de pers. Hij deelt daarin ook mede, dat zijn bureaux in Nederland zijn geforceerd in de hoop daar compromittante papieren te vinden. In deze brief komt een passage voor, die door de heer *Lunshof* in zijn tweede brochure sterk becritiseerd wordt en die luidt:

„Ik meen te kunnen zeggen, maar ik weet van jullie plannen natuurlijk niets af, dat het oude plan Amsterdam, maar zonder het Utrechtsche staartje, alleszins uitvoerbaar wordt. Jullie pretentie t.a.v. gebouwen en machines vindt in officiële kringen volkomen weerklank. Dat loopt dus wel. Ik verlang ernaar mij voor mijn beleid jegens jullie te kunnen verantwoorden".

Met betrekking tot de zin, waarin wordt gezegd, dat hij verlangt zich voor zijn beleid te kunnen verantwoorden, heeft de heer *van Heuven Goedhart* verklaard, dat hij in 1944 voor Het Parool en voor Vrij Nederland bepaalde opdrachten naar Londen had medegenomen en dat hij aan deze beide groepen verslag moest uitbrengen over datgene, wat hij te Londen als vertrouwensman van die groepen had gedaan. Hij had geen enkele opdracht om ook maar een vinger uit te steken ten behoeve van de na-oorlogse situatie van Het Parool. Hij moest wel de Nederlandse Regering op duizend en één terrein voorlichten omtrent wat werkelijkheid was en wat niet. In dit citaat worden twee verschillende dingen in successie behandeld. Het eerste heeft niets met het tweede te maken. Indien men dit citaat in zijn context leest, ziet men, dat er in deze brief duizend en één dingen behandeld zijn. Het is heel slim om de door de heer *Lunshof* geciteerde zinnen aan elkaar te „clippen", aldus de heer *van Heuven Goedhart,* en te doen, of het op één zaak betrekking heeft. Er volgen in deze brief veel meer passages op elkaar; als men die allemaal aan elkaar gaat „clippen", kan men alle gewenste verwarring stichten.

Daar de commissie voor de suggesties, welke de heer *Lunshof* blijkbaar heeft willen wekken door een, door de heer *van Heuven Goedhart* op goede gronden betwist, verband te leggen tussen enige door hem uit een lange brief geciteerde zinnen, noch met betrekking tot het tot stand komen van het Tijdelijk Persbesluit, noch van het Tribunaalbesluit, noch anderszins aanwijzingen heeft gevonden, die ook maar enigermate daaraan voedsel kunnen geven, meent zij aan dit onderdeel verder te kunnen voorbijgaan.

De brieven aan de heren *Bosch van Rosenthal* en *Frans Goedhart* werden evenwel niet over de linies gebracht. Zij geraakten in handen van geallieerde militairen en kwamen terecht bij het Bureau Inlichtingen, waarop de heer *Somer* onder toezending van fotocopieën van deze brieven bij schrijven van 12 April 1945 de Minister van Oorlog van het gebeurde in kennis stelde.

De heer *Lunshof* geeft in zijn brochure te kennen, dat de heer *van Heuven Goedhart* door het verzenden van deze brieven het leven van freule *van Hardenbroek* in de waagschaal heeft gesteld voor een particulier belang. Uit het onderzoek der commissie is gebleken, dat de heer *van Heuven Goedhart* door middel van freule *van Hardenbroek* het dringend verzoek van de voorzitter van het college van Vertrouwensmannen, de heer *Bosch van Rosenthal,* had gekregen hem een brief te schrijven met de nodige informaties over de situatie van dat ogenblik, in het bijzonder ten aanzien van de positie van Vertrouwensmannen, die het vacuum zagen naderen en zich door de Regering niet voldoende ingelicht achtten. De commissie kan niet inzien, dat de heer *van Heuven Goedhart,* toen hij aan een verzoek van deze aard voldeed, een particulier belang diende. Wat voorts het in de waagschaal stellen van het leven van freule *van Hardenbroek* betreft, wijst de commissie er op, dat uit de afgelegde verklaringen is gebleken, dat freule *van Hardenbroek* niet voornemens was de brieven zelf over de linies te brengen. De heer *van Heuven Goedhart* verklaart, dat zij hem gezegd heeft, dat zij over relaties met B.I. beschikte; zij zelf verklaart, dat dit onjuist is, zij had geen relaties met B.I., doch met de B.S. Zij heeft de brieven dan ook ter verzending gegeven aan een functionaris van de B.S. In ieder geval heeft zij de heer *van Heuven Goedhart* de indruk gegeven, dat zij er een officiële weg voor wist. Hij is op dit aanbod ingegaan, het aan haar verder overlatende, wat zij met de brieven, die haar open ter hand

waren gesteld, zou doen. Dat de heer *van Heuven Goedhart* van deze gelegenheid tevens gebruik maakte om ook een privé brief aan de heer *F. Goedhart* mee te geven, verandert aan het vorenstaande niets. De derde brief was, zoals gebleken is, een brief van freule *van Hardenbroek* zelf.

Volgens de heer *van Heuven Goedhart* heeft freule *van Hardenbroek* nog gezegd, dat, als het B.I. de brieven niet door de linies zou willen brengen, zij het zelf zou doen. Vermoedelijk is hier een verkeerd begrijpen van de zijde van de heer *van Heuven Goedhart* in het spel geweest, omdat freule *van Hardenbroek* voor de commissie verklaard heeft, dat zij zelf om gezondheidsredenen niet meer in staat was door de linies te gaan. Intussen heeft de heer *van Heuven Goedhart*, doordat hij het — zij het dan misschien ten onrechte — zo heeft opgevat, dat subsidiair freule *van Hardenbroek* zelf de brieven door de linies zou brengen, rekening moeten houden met die mogelijkheid en zich er dus ook rekenschap van moeten geven, of een verzending van brieven op deze wijze destijds toegestaan was. De commissie is niet in het bezit van de censuurmaatregelen van de geallieerden, doch zij meent ook zonder deze te kennen wel te kunnen zeggen, dat die censuurmaatregelen zich daartegen verzet zullen hebben. Uit de afgelegde verklaringen is haar echter wel duidelijk geworden, dat door tal van personen en op grote schaal contacten met het bezette gebied plaats vonden, zelfs door Ministers. Toen de heer *Gerbrandy* op 30 April 1945 de heer *van Heuven Goedhart* over deze zaak onderhield, was zijn critiek in feite alleen gericht op de inhoud van de brieven. Hij sprak vrijwel met geen woord over de wijze van verzending, hetgeen in het licht van het vorenstaande volkomen begrijpelijk is. De commissie is dan ook van oordeel, dat de heer *van Heuven Goedhart* met de indruk, die hij — zij het ten onrechte — van de mededelingen van freule *van Hardenbroek* kreeg, er van moest uitgaan, dat hij formeel in overtreding zou kunnen komen. In aanmerking moet hierbij worden genomen, dat blijkens de verklaringen van de heer *van Heuven Goedhart* en van freule *van Hardenbroek* hij de brieven open aan haar heeft overhandigd en dat zij ze ingevolge zijn verzoek tevoren heeft gelezen, zodat de beoordeling van het risico der verzending volledig bij haar kwam te berusten. Dit alles is, zo meent de commissie, dan ook geen zaak van een dusdanige aard, dat zij de agitatie, die er over gevoerd is, rechtvaardigt en zeker wordt daardoor de persoon en het karakter van de heer *van Heuven Goedhart* niet aangetast.

In hoofdstuk XI van het vierde deel van haar verslag heeft de commissie met betrekking tot de activiteit van de heer *Warendorf* in de zaak-*Vigeveno* reeds uitvoerig haar oordeel gegeven over de werkingssfeer van het K.B. van 28 November 1942, houdende instelling van het Bureau Inlichtingen. Zij is aldaar tot de conclusie gekomen, dat de bepaling in dit besluit, dat de verbindingen met het bezette gebied uitsluitend tot de taak van het B.I. behoren, slechts administratieve betekenis heeft en geen bepaling is, die de burgers bindt. Wanneer dan ook de heer *Somer* in zijn brief van 12 April 1945 aan de Minister van Oorlog met betrekking tot de verzending van de brieven van de heer *van Heuven Goedhart* wederom een beroep op deze bepaling doet, moet de commissie dit beroep op dezelfde gronden, als waarop zij dit reeds eerder heeft gedaan, afwijzen.

Intussen had zich te Oisterwijk en in Den Bosch een merkwaardig feit voorgedaan. Daar waren de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* opengebroken. Vele getuigen hebben het feit van de inbraak gekoppeld aan de verzending van de hierboven bedoelde brieven van de heer *van Heuven Goedhart* naar bezet Nederland. De inbraak in de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* wordt echter vermeld in een dezer brieven, nl. die aan de heer *Frans Goedhart.* Bovendien is uit het tijdstip van de verzending van deze brieven, welke begin April 1945 moet hebben plaats gevonden, en dat van de inbraak in de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart,* welk feit, naar de commissie heeft kunnen vaststellen, einde Februari of begin Maart 1945 heeft plaats gevonden, duidelijk, dat tussen deze twee feiten geen verband heeft bestaan.

Tijdens een bespreking te Londen tussen de heren *Gerbrandy* en *Kruls,* in het bijzijn van enige ambtenaren, kwam aan de orde, dat uit het bevrijde gebied nog niet alle documenten van de afgetreden Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart,* waren ontvangen. Laatstgenoemde had zich bereid verklaard zelf naar Nederland te gaan om zijn stukken te schiften en te ordenen, doch had daarvoor van de heer *Gerbrandy* geen toestemming verkregen. In de loop van de conferentie werd de heer *van Angeren* om advies gevraagd. De heer *Gerbrandy* geeft als zijn mening te kennen, dat de heren *Kruls* en *Snijders* van oordeel waren, dat er niets anders op zat

dan de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* te Oisterwijk en in Den Bosch te forceren. De heer *Kruls* van zijn kant zegt, dat deze zaak door hem niet is geëntameerd. Hoe dit ook zij, de heer *van Angeren* heeft de heren aangeraden de heer *van Heuven Goedhart* op te bellen, teneinde deze voor te stellen om tezamen met de heer *van Angeren* de bureaux te openen en de stukken uit te zoeken. De heer *van Heuven Goedhart* weigerde hierop in te gaan, omdat er correspondentie bij was, welke onaangenaam was voor de heer *van Angeren*. De heer *van Heuven Goedhart* wilde niet, dat de heer *van Angeren* deze te zien kreeg en weigerde deswege tezamen met hem naar Oisterwijk te gaan. Het is mogelijk, dat deze — misschien niet geheel gefundeerde — weigering van de heer *van Heuven Goedhart* wantrouwen heeft opgewekt of een bestaand wantrouwen heeft versterkt. In ieder geval heeft de heer *Gerbrandy* hierna beslist, dat de bureaux zouden worden geforceerd. Later heeft de heer *Gerbrandy* overwogen, dat een dergelijke opdracht verre van fraai was. Hij heeft toen nog getracht om de opdracht tot de inbraak in te trekken. doch toen had het feit reeds plaats gevonden. De stukken zijn naar Londen gebracht en daar uitgezocht. Er bleek geen enkel stuk bij te zijn, waaruit men de conclusie zou kunnen trekken, dat zich in de bureaux van de heer *van Heuven Goedhart* in Noordbrabant dingen bevonden, die minder juist waren. Het enige vermeldenswaardige stuk, dat ter tafel kwam, was de copie van een brief van de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal*, waarin inderdaad enige critische opmerkingen over de heer *van Angeren* voorkwamen.

De heer *Fock* heeft voor de commissie verklaard, dat deze brief in October/November 1944 door het B.B.O., of bij een gezamenlijke operatie van het B.I. en het B.B.O., in een container vervat, waarin zich ook een verzameling Staatsbladen, alsmede een brief van de heer *van Roijen* voor Vertrouwensmannen bevonden, moet zijn verzonden. Reeds onmiddellijk na de operatie is gerapporteerd, dat een van de containers verloren was gegaan en toen de heer *van der Gaag* in Januari 1945 over kwam en bleek, dat Vertrouwensmannen de Staatsbladen nimmer hadden ontvangen, werd het duidelijk, dat het de container, waarin die brieven en Staatsbladen zaten, was, die was zoekgeraakt.

Deze lezing van de heer *Fock* wordt nog hierdoor bevestigd, dat in de in Oisterwijk gevonden copie van de brief van de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Bosch van Rosenthal* sprake is van *Herman* (d.i. de heer *van Roijen*) en van de operatie (d.i. de dropping).

Geen der getuigen heeft de commissie duidelijk kunnen maken, wat nu wel de directe aanleiding is geweest tot de inbraak in de bureaux. De heer *van Heuven Goedhart* weet het niet. De heer *van Angeren* heeft aanvankelijk gemeend, dat de aanleiding was de verzending van de brieven van April 1945 naar bezet Nederland, hetgeen, gezien de data uitgesloten is. De heer *Snijders*, die ook aanwezig is geweest bij het besluit tot de inbraak, heeft de commissie, aangezien hij in Australië woont, niet kunnen horen. De heer *Nuboer* was aanvankelijk bij zijn verhoor van dezelfde mening als de heer *van Angeren*, doch heeft deze mening, toen hem de feiten werden medegedeeld, moeten herzien. Ook hij heeft verder geen aanleiding tot de inbraak kunnen opgeven.

De heer *Gerbrandy* zegt, dat in de loop van de conferentie op een gegeven moment aan de orde is gekomen, dat zijn departement nog niet alle documenten van de afgetreden Minister van Justitie had ontvangen en dat de gedachte naar voren kwam, dat er bij die stukken iets zou kunnen zijn, waarvan men beslist behoorde kennis te nemen. De heer *Kruls* zegt, dat de heer *Gerbrandy* geïnteresseerd was te vernemen, welke documenten de heer *van Heuven Goedhart* nog in zijn archief had.

Het is de commissie niet gelukt de aanleiding tot deze nogal opzienbarende handeling uit te vinden. Zij acht het echter geenszins uitgesloten, dat hierbij een rol heeft gespeeld de begeerte om op de hoogte te komen van de correspondentie, welke de heer *van Heuven Goedhart* als Minister van Justitie nog had gevoerd met de procureur-generaal, de heer *Speyart van Woerden*, over diens weigering om, na zijn terugkeer op 3 Februari 1945, het bevrijde gebied weer te verlaten. [1]) Aangezien de commissie van geen enkele steekhoudende reden voor de inbraak is gebleken, moet zij haar afkeuring uitspreken over het feit, dat de heer *Gerbrandy*, hoewel de heer *van Heuven Goedhart* bereid was zelf naar Nederland te gaan, tot zulk een grievende daad opdracht heeft gegeven. De heer *Gerbrandy* heeft het verkeerde hiervan gelukkig spoedig zelf ingezien. Hij heeft nog getracht de opdracht te herroepen, doch toen was het feit al gebeurd.

In hoofdstuk XI van het vierde deel van haar verslag heeft de commissie de brief van de heer *van Houten* van 10 Augustus 1944 aan de op 12 Juli 1944 opgetreden Minister van Justitie, de heer *van Heuven Goedhart*, reeds aan een uitvoerige beschouwing onder-

[1]) Vgl. hoofdstuk XIII.

worpen. Naar aanleiding van deze brief van 10 Augustus 1944 van de heer *van Houten* is een conflict ontstaan tussen de heren *Somer* en *van Houten* enerzijds en de heer *van Heuven Goedhart* anderzijds. Dit conflict heeft belangrijke gevolgen gehad.

Het feit, dat de heer *Lunshof* in staat is geweest zijn brochures te doorspekken met citaten uit geheime stukken, waarvan de kennisneming niet zonder meer voor hem mogelijk was, staat hiermee in onmiddellijk verband. Uit de verklaringen, die hieromtrent zijn afgelegd, is de commissie gebleken, dat de heer *Lunshof* in het bezit is gekomen van het geheim persoonlijk schrijven van 12 April 1945 van de heer *Somer* aan de Minister van Oorlog, waaraan de brieven van de heer *van Heuven Goedhart* naar bezet gebied als bijlagen waren toegevoegd.

De heer *van Houten* verklaart, dat de heer *Lunshof*, toen hij voor het eerst met hem een gesprek had over de brochure, welke de heer *Lunshof* wilde schrijven, naar zijn weten en overtuiging reeds iets uit deze stukken had. Waar de heer *Lunshof* ze dan vandaan had, kan de heer *van Houten* echter niet zeggen. Toen de heer *van Houten* aan de heer *Lunshof* op diens verzoek in verband met een door hem te schrijven brochure bij een onderhoud inlichtingen verschafte over zaken in Londen, beschikte deze niet meer over de stukken en heeft hij de heer *van Houten* gevraagd ze nogmaals ter inzage te mogen hebben, aan welk verzoek de heer *van Houten* voldaan heeft. Hierover ondervraagd, heeft de heer *Somer* aanvankelijk verklaard, dat hij het vermoeden had, dat de heer *Lunshof* deze stukken van de heer *van Houten* had gekregen. De heer *Somer* had deze stukken aan de heer *van Houten* gegeven op een moment, waarop deze reeds lang niet meer aan het B.I. verbonden was. De heer *Somer* had ze aan de heer *van Houten* gegeven, opdat deze zich zou kunnen verdedigen, indien later een aanval op het B.I. zou worden gedaan. In een latere verklaring heeft de heer *Somer* gezegd, dat hij zich vergist heeft en dat de heer *van Houten* de stukken aan de heer *Lunshof* heeft gegeven, nadat zij beiden een bezoek aan de heer *Lunshof* hadden gebracht, bij welk bezoek de heer *Lunshof* reeds van de inhoud van de brieven op de hoogte was.

Hoe dit ook zij, in elk geval heeft de heer *van Houten* met medeweten van de heer *Somer* de brief aan de Minister van Oorlog van 12 April 1945 en de daarbij behorende bijlagen aan de heer *Lunshof* gegeven. De commissie keurt die handelwijze ten strengste af. De heer *van Houten* was reeds in September 1944 gedetacheerd bij de staf van de Prins en is per 1 November 1944 uit de formatie van het B.I. afgevoerd. Hij wist dus zeer wel, dat hij onrechtmatig in het bezit van stukken van het B.I. was en deze zeker niet aan een derde mocht overhandigen. De heer *Lunshof* zelf heeft op de vraag, op welke wijze hij in het bezit van deze brieven was gekomen, geantwoord, dat hij dit niet wilde mededelen, zich daarbij beroepen op het journalistiek ambtsgeheim. De commissie kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat de verklaringen van deze drie heren op dit punt een weinig betrouwbaar beeld geven. Die indruk wordt nog versterkt door het feit, dat de heer *Somer* in een nader verhoor gedeeltelijk op zijn eerste verklaring hierover terugkomt, daarbij dit deel van zijn getuigenis meer in overeenstemming met dat van de heer *van Houten* brengend. Aangezien de heer *Somer* onbevoegdelijk geheime, tot het archief van het B.I. behorende, stukken aan een derde (de heer *van Houten*) heeft ter hand gesteld, heeft de commissie de Minister van Justitie hiervan op de hoogte gebracht, daarbij te kennen gevende, dat het h.i. wenselijk was een justitieel onderzoek in te stellen naar de vraag, in hoeverre hier sprake is geweest van schending van de geheimhoudingsplicht.

Voorts heeft de commissie geconstateerd, dat de citaten van de heer *Lunshof* uit de brief van 12 April 1945, door hem met aanhalingstekens aangegeven, niet kloppen met de werkelijke inhoud van die brief. Zij heeft op de wijze van citeren van de heer *Lunshof* reeds eerder de aandacht gevestigd naar aanleiding van diens aanhalingen uit de brief van 12 December 1945 van de heer *van Heuven Goedhart* aan de heer *Kroes*. Zo blijken ook de citaten uit het geheim persoonlijk schrijven aan de Minister van Oorlog van de heer *Somer* van 12 April 1945 door de heer *Lunshof* op blz. 29 en 30 van zijn brochure „Als dieven in de nacht" geen juiste weergave van de betreffende passages te zijn. De heer *Lunshof* laat in zijn citaat woorden weg, voegt er woorden bij, die in het origineel niet staan en vervangt een gedeelte van de tekst door iets anders, dit alles kennelijk met de bedoeling om het geheel meer pasklaar te maken in het systeem van de beschuldigingen, die hij aan het adres van de heer *van Heuven Goedhart* wil uiten.

Aan het einde van haar beschouwingen over de onderhavige aangelegenheid wil de commissie niet verhelen, dat zij het betreurt zo uitvoerig in deze onverkwikkelijke kwestie te hebben moeten treden.

De door de heer *Lunshof* geschreven brochures, die een felle aanklacht inhouden tegen de heer *van Heuven Goedhart* als Minister en als persoon en die een zeer grote belangstelling hebben getrokken, hebben haar daartoe echter gedwongen, toen eenmaal de heer *van Heuven Goedhart* zich tot de commissie had gewend met het verzoek over de tegen hem geuite beschuldigingen een oordeel uit te spreken.

In het bovenstaande is gebleken, dat de heer *Lunshof* op uitermate losse gronden de meest ernstige aantijgingen heeft geuit, zich daarbij bovendien niet ontziende om door onjuist en onvolledig citeren een valse voorstelling van zaken te geven. De commissie acht zulk een handelwijze volstrekt onoirbaar. Nog ernstiger wordt deze zaak, omdat gebruik is gemaakt van geheime stukken uit het archief van het B.I. Gebleken is, dat de heren *Somer* en *van Houten,* oud-functionarissen van het B.I., daarbij betrokken zijn geweest. Dit verband toont naar het oordeel van de commissie aan, dat de door de heer *Lunshof* tegen de heer *van Heuven Goedhart* gevoerde agitatie mede haar grond vindt in de door de commissie in deel 4 van haar verslag reeds uitvoerig beschreven vijandschap, welke van de zijde van het B.I. tegen de heer *van Heuven Goedhart* bestond.

De conclusie, waartoe het door haar ingestelde onderzoek naar de door de heer *Lunshof* tegen de heer *van Heuven Goedhart* geuite beschuldigingen de commissie heeft geleid, is dan ook, dat de heer *Lunshof,* met steun van de heren *van Houten* en *Somer,* op onverantwoordelijke wijze en volkomen ten onrechte een aanval heeft gedaan op de integriteit van deze oud-Minister van Justitie.

Een lid meent, dat het door de commissie ten deze gehouden onderzoek de grenzen van de taak der commissie heeft overschreden. Het verband tussen de door de heer *Lunshof* geuite beschuldigingen en de werkzaamheid van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister acht dit lid niet op alle onderdelen aanwezig, althans niet voldoende nauw om een onderzoek over vrijwel de gehele lijn der betreffende beschuldigingen door de commissie te wettigen. Bedoeld lid is van oordeel, dat in ieder geval voor een niet onbelangrijk deel de door de commissie onderzochte materie buiten het terrein van haar werkzaamheid ligt, als rakende aangelegenheden van zakelijke en privé aard van de heer *van Heuven Goedhart* en, niet betrekking hebbende op het Regeringsbeleid, valt onder de competentie veeleer van de commune rechter of van een ereraad dan van de commissie. Voor de commissie is volgens dit lid uitsluitend relevant het totaal der gedragingen van de heer *van Heuven Goedhart* als Minister.

De grootst mogelijke meerderheid van de commissie daarentegen is van oordeel, dat de tegen de heer *van Heuven Goedhart* geuite beschuldigingen dermate één geheel vormden, dat een splitsing daarin aanbrengen ondoenlijk was. Bovendien heeft het onderzoek naar de affaire van de brieven van April 1945 — ten aanzien waarvan men kan zeggen, dat dit betrekking had op een daad van de heer *van Heuven Goedhart* na zijn aftreden als Minister — tenslotte het meest bijgedragen tot het tot klaarheid brengen van de achtergrond der geuite beschuldigingen. In het bijzonder is daardoor duidelijk geworden, hoe de heer *Lunshof* zijn materiaal verkregen, althans gecompleteerd heeft.

XIX. Incidentele wijzigingen in het Kabinet en combinatie van andere functies met het Ministersambt

§ 1. *Het ontslag van mr. dr. A. A. van Rhijn als Minister van Landbouw en Visserij*

28306 *(van Rhijn)*

Tijdens het interimaat van Minister *Steenberghe* aan het Departement van Financiën heeft deze begin 1941 aan de heer *van Rhijn* de vraag voorgelegd, of hij niet bereid was de leiding op zich te nemen van de contrôle op de Nederlandse financiën. De heer *Steenberghe* maakte zich meer en meer ongerust over de wijze, waarop gelden werden besteed. De Minister van Financiën had geen behoorlijk contrôle-apparaat en het werd minder gewenst geacht aan deze Minister de taak te geven, die in Nederland aan de Algemene Rekenkamer was toegekend. De heer *van Rhijn* had aanvankelijk nogal bezwaar gemaakt, omdat hij gevoelde, dat dit zou betekenen een terugtreden als Minister, terwijl hij juist het werk in de hoogste leiding apprecieerde. Toch heeft hij na enige aarzeling gemeend, dat, wanneer een van de Ministers dit werk op zich zou moeten nemen — dit werd wel gewenst geacht met het oog op de wijze, waarop het nieuwe instituut zou functionneren —, hij op tweeërlei gronden wel verplicht was om zich met die taak te belasten. In de eerste plaats was daar het feit, dat hij het laatst, op 9 Mei 1940, in het Kabinet was gekomen en in de tweede plaats was er de omstandigheid, dat de portefeuille van Landbouw en Visserij, waarmede hij belast was, te Londen wel zeer geringe betekenis moest hebben. De heer *van Rhijn* heeft toen nog met de Minister-President gesproken over de vraag, of niet de mogelijkheid bestond, dat hij, wanneer de Londense periode een einde zou nemen en het Kabinet naar Nederland zou teruggaan, zijn oude plaats daarin weer zou innemen. De heer *van Rhijn* heeft dus niet de profetische gave gehad al de wisselingen, die nog zouden komen, te voorzien. De heer *Gerbrandy* had tegen zijn verzoek wel bezwaar en de heer *van Rhijn* heeft zich daarbij neergelegd.

[1]) Vgl. bijlage 173.

Bij brief [1]) van 29 April 1941 schreef de Minister-President aan de heer *van Rhijn*, dat de Raad van Ministers zijn bereidwilligheid om gevolg te geven aan het verzoek van de Raad om de functie van Voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer te aanvaarden met grote instemming had vernomen. De heer *Gerbrandy* schreef verder: „Het spreekt vanzelf, dat voor het geval bij of na terugkomst in Nederland door den dan verantwoordelijken bewindsman een beroep op u zou worden gedaan om, in verband met uw kennis van Landbouw en Visscherij, u beschikbaar te willen stellen een Minister-portefeuille te aanvaarden, het op u nemen thans van de functie van Voorzitter van de Buitengewone Algemeene Rekenkamer geen beletsel voor u zal mogen zijn zulk een uitnoodiging dan in overweging te nemen."

[2]) Vgl. bijlage 173.

Op 29 April 1941 heeft de heer *van Rhijn* dan ook aan H.M. de Koningin verzocht hem uit zijn functie van Minister van Landbouw en Visserij eervol ontslag te willen verlenen [2]) Bij Koninklijk besluit van 1 Mei 1941 no. 2 is aan de heer *van Rhijn* ontslag verleend als Minister van Landbouw en Visserij en werd Minister *Steenberghe* belast met het interimaat van dit departement. Bij het optreden van de heer *Kerstens* als Minister op 17 November 1941 werden de portefeuilles van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visserij samengevoegd.

28308 *(van Rhijn)*

De heer *van Rhijn* heeft de functie van Voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer formeel bekleed tot 15 Juli 1945, doch hij heeft zich, toen de Rekenkamer eenmaal behoorlijk functionneerde, nog veel met allerlei andere arbeid bezig gehouden. In 1944/1945 werd vooruitgelopen op de functie van secretaris-generaal van Sociale Zaken; hij kreeg de titel van vertegenwoordiger van de Minister van Sociale Zaken. In de practijk was hij toen feitelijk ook secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken. Een benoeming als secretaris-generaal heeft hij echter nimmer gehad, omdat dit departement te Londen zo buitengewoon klein was en omdat het uit deferentie tegenover mr. *Scholtens* beter werd geacht niet de indruk te wekken, dat reeds een nieuwe secretaris-generaal van Sociale Zaken was aangewezen om diens plaats in te nemen. De kwestie is opgelost,

doordat mr. *Scholtens* na de algehele bevrijding slechts voor een paar maanden wilde terugkomen.

In de Londense tijd is de heer *van Rhijn* twee maal naar Amerika geweest; de eerste maal in 1943 om rapporten voor de sociale verzekering voor te bereiden en werkzaamheden op het gebied van de contrôle der financiën te verrichten en de tweede maal in 1944 ter bijwoning van de Internationale Arbeidsconferentie te Philadelphia.

De heer *Gerbrandy* schrijft in zijn memorandum [1]):

> „In het Kabinet, dat in Juli 1941 werd gevormd, nam niet zitting de heer dr. *A. A. van Rhijn*. Deze was reeds in April 1941 afgetreden. Met een crisis had dit aftreden niets te maken. De gewenschtheid werd gevoeld van een instelling, die, aangepast aan de Londensche omstandigheden, als Rekenkamer kon fungeeren. De heer *van Rhijn* stelde zich, mede uit overweging, dat hij in die functie in den vreemde zich veel nuttiger kon maken dan in een zeer beperkt geworden Departement van Landbouw en Visscherij, beschikbaar als leider van de Rekenkamer op te treden, hetgeen door zijn ambtgenooten en mij zeer werd gewaardeerd."

Ook de commissie heeft waardering voor de wijze, waarop de heer *van Rhijn* bereid is gevonden om voor de vervulling van een moeilijke en ondankbare taak als die van voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer zijn Ministersfunctie prijs te geven.

§ 2. *De dubbele functie van Minister J. Th. Furstner*

64620 *(Furstner)*

Na de overkomst uit Nederland naar Londen werd op 19 Mei 1940, aldus de heer *Furstner*, een Koninklijk besluit uitgelokt, waarin zijn positie als bevelhebber der zeestrijdkrachten, waarin hij ondergeschikt was aan de Minister van Defensie, zeer belangrijk werd versterkt. Dit Koninklijk besluit luidt als volgt:

> „Wij Wilhelmina, enz.
>
> Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen:
>
> 1) dat tot bevelhebber der Nederlandsche Zee- en Marineluchtstrijdkrachten, welke zich in geallieerd gebied bevinden, die in de uitoefening van zijn taak als zoodanig verantwoording is verschuldigd aan de Regeering,
> wordt benoemd:
> de Vice-Admiraal *J. Th. Furstner*,
> 2) dat de onder 1 bedoelde bevelhebber gemachtigd is om namens de Nederlandsche Regeering met de bevelvoerende organen der geallieerde zee- en luchtstrijdkrachten te onderhandelen, de voor een goede samenwerking benoodigde maatregelen te treffen en uitvoering te geven aan de taak van de onder 1 genoemde Nederlandsche strijdkrachten ten aanzien van al hetgeen noodig is om daarmede in het huidige conflict te ageeren.
>
> De Minister van Defensie zal worden belast met de uitvoering van dit besluit.
>
> Afschrift zal worden gezonden aan den Raad van Ministers.
>
> w.g. *Wilhelmina*
>
> De Voorzitter van den Raad van Ministers, *de Geer*.
> De Minister van Defensie, *Dijxhoorn*."

Hiermede werd, aldus de heer *Furstner*, zijn positie belangrijk versterkt. Hij kreeg dus de machtiging om namens de Nederlandse Regering met de geallieerde leiders op militair gebied die maatregelen te treffen, welke nodig waren voor de absolute samenwerking. Minister *Dijxhoorn* heeft daarna niet veel meer aan de marine gedaan en kon zich meer concentreren op de landmacht, wat wel nodig was.

64632 e.v. *(Furstner)*

De verhouding tussen de Regering en de bevelhebber der zeestrijdkrachten, zoals deze toen is geworden, was ongeveer dezelfde als de verhouding tussen de Regering en de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht vóór de oorlog. De heer *Furstner* had echter met de legerstrijdkrachten natuurlijk niets te maken. Formeel stond hij dus niet onder de Minister van Defensie, maar onder de Regering. Deze verhouding heeft helemaal geen moeilijkheden opgeleverd. In het allereerste begin — de heer *Furstner* meent in de tweede helft van Mei 1940 — zijn er in de Ministerraad nota's gewisseld over het algemene oorlogsbeleid, zoals het Kabinet dit zou moeten voeren. Met betrekking tot een meningsverschil tussen hem en de Minister van Defensie, zoals dit blijkt uit een briefwisseling van April en Mei 1941, waarin de Minister van Defensie hem verzoekt hem op de hoogte te willen houden van alle krijgsverrichtingen (of plannen), waarvan de kennisneming voor de Regering dan wel voor de Minister persoonlijk van waarde zou kunnen zijn, zegt de heer *Furstner* zich deze kwestie zelf eigenlijk niet te kunnen herinneren; hij kan echter wel in het algemeen zeggen, dat het volkomen uitgesloten was plannen voor de krijgsoperaties in oorlogstijd aan het Kabinet mede te delen. De geheim-

[1]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 43.

houdingsplicht was zo sterk, dat de Engelse marine-attaché in Amerika, verbonden aan de ambassade van de Engelsen te Washington, niets horen kreeg. De Amerikaanse militaire leiding legde haar plannen alleen bloot aan en geheimhouding gold niet voor zeer enkele militaire onderleiders of militaire geallieerden. Daarom zijn de handelingen van de heer *van Mook* in Amerika zo afschuwelijk mis geweest. Er bestond bij de militaire leiding een zeker wantrouwen tegen alles, wat diplomatiek en politiek was. Er was dus geen kwestie van, dat de heer *Furstner* plannen van de Admiralty aan wie ook van het Kabinet zou overbrengen. Op de vraag, of er blijkens de briefwisseling van April en Mei 1941 over inlichtingen betreffende operatiën toch even een meningsverschil is geweest tussen de Minister van Defensie en hem over de wederzijdse bevoegdheid, antwoordt de heer *Furstner,* dat dit toch weer heel iets anders is dan de bevoegdheidskwestie, welke zich heeft voorgedaan bij de O.L.Z. aan het einde van 1939, hetgeen toen o.m. heeft geleid tot het aftreden van de heer *Reynders;* dat ging over ons eigen beleid. Er waren in Londen zeer veel Duitse agenten. Dit agentennet was van tevoren al over heel Londen verspreid. Er zijn toen verschillende mensen, waaronder ook Nederlanders, in de Tower geëxecuteerd. Men was in militaire kringen inderdaad doodsbenauwd, dat er iets zou uitlekken, wat dan honderden mensenlevens zou kunnen kosten. Het was geen kwestie van gewichtig doen, het was bittere ernst. Bij de besprekingen in het Kabinet beschouwde de heer *Furstner* de Minister van Defensie zeker niet als militaire instantie. Blijkbaar werd dit wel geaccepteerd. De heer *Furstner* heeft zich, toen hij Minister van Marine was, zeker wel als militaire instantie gevoeld; hij was ook bevelhebber der zeestrijdkrachten.

64653 *(Furstner)*

Men kan zeggen, dat voor het Westelijk halfrond de Nederlandse marine operationeel volkomen onder Engelse leiding stond, maar administratief onder de Nederlandse Regering. Bij het vaststellen van „operational control" was uitdrukkelijk vastgelegd, dat de Nederlandse marine in het Europese oorlogsterrein slechts opereerde onder de Britse admiraliteit.

35252 e.v. *(Furstner)*

De overwegende reden, waarom men bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941 is gekomen tot een splitsing van het Departement van Defensie in een Departement van Oorlog en een Departement van Marine is volgens de heer *Furstner* wel geweest het doeltreffend inzetten van alle krachten ten bate van de oorlogvoering. Ook tegenover de Engelsen moest, vooral na het geval-*de Geer,* duidelijk gemaakt worden, dat de Regering vast besloten was om door te zetten en niet om zo maar half mee te doen. De marine was in zekere zin het enige wapen, dat ook in de oorlog mee hielp en militaire waarde had. De heer *Furstner* gelooft, dat dit eigenlijk wel de voornaamste overweging is geweest. De splitsing was gegrond op de overweging, dat de marine in de omstandigheden van dat ogenblik naar evenredigheid een grotere betekenis had dan de landmacht. Nu had dit niet per se tot een splitsing behoeven te leiden, want men zou de landmacht onder de marine kunnen schikken door een marine-man aan het hoofd van het Departement van Defensie te plaatsen; doch daar zou de heer *Furstner* zich niet toe hebben geleend. Men vond blijkbaar, dat in de positie, waarin men toen was, er inderdaad door de heer *Furstner* veel meer gedaan werd dan eigenlijk alleen des bevelhebbers was, b.v. onderhandelen met de Admiralty. Daar is het Koninklijk besluit over, dat hem machtiging gaf om alle maatregelen te nemen, die nodig waren om zo goed mogelijk in samenwerking met de Britten de oorlog door te voeren; iets van die strekking. Die machtiging van de Regering heeft verder gevoerd dan de gewone opvattingen over de strijdende bevelhebber, die orders rechtstreeks van zijn Regering uitvoert. Maar waarom het precies zo gelopen is met de splitsing, weet de heer *Furstner* eigenlijk niet, want hij is er pas op het laatste moment ingekomen, toen de Kabinetsformateur zeide: Wilt u op deze voet meedoen? De heer *Gerbrandy,* die belast was met de reconstructie van het Kabinet, was op dat moment eigenlijk reeds tot een beslissing over de splitsing gekomen. De heer *Furstner* heeft de indruk, dat de heer *Gerbrandy* dit de beste oplossing vond.

35305 *(Furstner)*

Toen de heer *Furstner* als bevelhebber der zeestrijdkrachten in het Kabinet werd opgenomen, heeft hij dadelijk uit Indië laten komen de man, die hij als chef de bureau had op het Departement in Den Haag in 1936, toen de heer *Furstner* daar chef Marinestaf was, kolonel *Termijtelen.* De heer *Termijtelen* is toen schout bij nacht geworden en heeft de heer *Furstner* een enorme hoeveelheid dagelijks werk uit de hand genomen. Zij bespraken dagelijks alle zaken en de heer *Termijtelen* nam de uitvoeringsmaatregelen, welke, na de beslissing, nodig waren. Schout bij nacht *Termijtelen* werd echter in 1944 belast met het directeur-generaalschap van de luchtstrijdkrachten. Iedereen was het er over eens, dat de enige, die hiervoor in aanmerking kwam en die beschikbaar was, de heer *Termijtelen* zou zijn. De heer *Furstner* heeft daarin toegestemd, maar dat had tot

gevolg, dat de heer *Termijtelen* weer een heleboel van de dingen, die hij de heer *Furstner* vroeger uit de hand nam, los moest laten en dat er veel meer zaken rechtstreeks bij de heer *Furstner* kwamen. Dit was in de tweede helft van 1944 en begin 1945, in die tijd zo wat, en ook om die reden was de heer *Furstner* blij, toen hij uit het Kabinet kon treden. Hij heeft het bevelhebberschap van de zeestrijdkrachten toen weer geheel op zich genomen.

35299 e.v. *(Furstner)*

Reeds vroeger, in 1944 — de heer *Furstner* heeft er een aantekening van —, heeft hij voorgesteld aan de heer *Gerbrandy*, of het niet in 's lands belang zou zijn bij het oplossen van de moeilijkheden, die er toen waren ten opzichte van de heer *Kerstens* als leider van de koopvaardij, om Shipping en Marine in één hand te brengen. Dit zou uit militair oogpunt natuurlijk zeer veel voordelen bieden. De heer *Furstner* gaf toen de suggestie om de heer *de Booy*, die directeur van de Koninklijke was en oud-zee-officier, aan te zoeken voor Minister van Marine en Koopvaardij. Daar wilde de heer *Gerbrandy* toen niets van weten; d.w.z. hij heeft zo iets gezegd, dat hij wel zag, dat er enige voordelen aan verbonden waren, maar aan de andere kant kwam het toen blijkbaar niet gelegen. Bij dat gesprek is de heer *Michiels* tegenwoordig geweest. Deze noemde toen nog op een gegeven moment als een bezwaar tegen deze manier om de crisis-*Kerstens* op te lossen, dat dan de buitenwacht zou denken, dat de admiraal het loodje legde. Nu kon het de heer *Furstner* werkelijk helemaal niet schelen, wat die buitenwacht dacht; want de mensen, op wier oordeel de heer *Furstner* prijs stelde, wisten per slot van rekening wel, dat het samengaan van het Ministerschap met het opperbevelhebberschap ook bezwaren had en dat het ook daarom helemaal niet gek zou zijn, wanneer wij nu een andere combinatie maakten: Marine en Koopvaardij, waar inderdaad voor het voeren van de zee-oorlog zeer grote behoefte aan was. De practijk wees dit uit; de heer *Furstner* herinnert zich nog het geval van een koopvaardij-kapitein in een convooi, die de pertinente orders van het begeleidende oorlogsschip eenvoudig niet opvolgde en er van door ging. Het werd toen een langdurige briefwisseling tussen de twee Ministers om op de een of andere wijze te trachten dan toch een sanctie toegepast te krijgen. Die sanctie is, gelooft de heer *Furstner*, nooit toegepast geworden. De Minister van Marine gaf allerlei convooi-orders uit, welke in de koopvaardij werden rondgestuurd en die soms veranderd moesten worden in verband met nieuwe Duitse aanvalsmethoden. Er waren kapiteins, die zich er alleen aan hielden, toen zij later uit ervaring begrepen, dat het hun eigen veiligheid bevorderde. Voor oorlogstijd was ontegenzegelijk een combinatie Shipping en Marine wenselijk. En dat zou gekund hebben, dacht de heer *Furstner*, door toen al de heer *de Booy* in te schakelen. Dit gesprek is geweest 26 April 1944. Toen was de heer *Gerbrandy* al niet tevreden met het beleid van de heer *Kerstens* als leider van de koopvaardij en de heer *Furstner* gelooft, dat het toen reeds de bedoeling was de Shipping los te maken van Handel en Nijverheid. Kort daarop is de Shipping afzonderlijk gekomen onder de heer *de Booy*. De heer *Furstner* herinnert zich de datum van 26 April 1944 zo precies, omdat hij daar een aantekening over heeft gevonden; niet omdat het schriftelijk behandeld is.

Bij de Kabinetscrisis van Januari 1945 kreeg de Minister van Marine eindelijk zijn ontslag. Dit houdt hiermede verband. Toen kwam een mogelijkheid, waarbij het gehele Kabinet aftrad om heel andere redenen, waarmede de heer *Furstner* niet te maken had, bij wijze van spreken. De heer *de Booy* was toen al Minister van Shipping en de wenselijkheid bestond nog steeds Marine en Shipping samen te brengen. De heer *Furstner* vond het een prachtoplossing, dat de heer *de Booy* èn Minister van Shipping èn Minister van Marine werd. Dat is dus gebeurd op 23 Februari 1945. Persoonlijke ambities — men zou ze misschien menselijke ijdelheidjes kunnen noemen — moesten opzij gezet worden in het belang der oorlogvoering. Per slot van rekening was dit veel beter. De heer *Furstner* kwam ook meer vrij voor alle mogelijke zaken, die toen nog aan de orde waren. Hij noemt de voedselvoorziening in Holland, de kwestie van de haven-commissarissen en „port parties", waar men toen aan bezig was, zonder dat men wist, hoe dat precies zou lopen; verder de toekomstige opbouw van de marine voor de oorlog tegen Japan, want iedereen dacht, dat het na 1945 pas goed zou beginnen in Oost-Azië, waar het in eerste instantie een zee-oorlog zou worden. Daar moest de Nederlandse marine natuurlijk haar beste krachten aan wijden om er zo goed mogelijk aan mee te doen. Zo was er een heleboel aan de orde, dat de heer *Furstner* als marineman veel meer aan het hart lag dan de andere kant van deze zaak.

82461 *(Furstner)*

De heer *Furstner* zegt in een later verhoor met betrekking tot de positie van de Nederlandse oorlogsschepen, dat bepaalde eenheden van de Nederlandse vloot, wanneer zij gingen opereren, kwamen te staan onder de operationele commander. De bevelhebber van de zee-

strijdkrachten stond niet onder het operationele commando van de Britse admiraliteit. De situatie was deze, dat de verantwoordelijkheid voor de gevechtsgereedheid van de schepen, waarvoor in het begin natuurlijk heel veel kwam kijken, bij de Nederlandse admiraal, de bevelhebber van de Nederlandse schepen, lag. Waren de schepen klaar, uitgerust, bemand enz., dan werd overleg gepleegd met de Vice-Chief of Staff; dit was de eerste ondergeschikte van de First Sea-Lord. Werd b.v. een Nederlands schip gevraagd voor de Middellandse Zee en Noord-Afrika (dat gebied was toen zeer belangrijk vanwege het afsnijden der verbindingen van het Italiaanse moederland met de Afrikaanse koloniën), dan werd door de Britse admiraal gevraagd: hebt U er bezwaar tegen en is het mogelijk, dat de „Isaac Sweers" onder commando b.v. van admiraal *Cunningham* komt?

De taak van de bevelhebber der zeestrijdkrachten was om de vloot in goede staat gereed te hebben en te houden en om overleg te plegen met de Britse autoriteiten, in het bijzonder met de Britse Admiraliteit, onder wie de schepen zouden worden ingezet. Dit had nogal eens wat voeten in de aarde, vooral als het ging om Oost-Azië en Indië. De Nederlandse marine-autoriteiten hebben eens, zelfs met veel liefde, twee jagers beschikbaar gesteld voor het eskader van admiraal *Philips,* die in 1941 met de „Prince of Wales" en de „Repulse" naar Singapore ging. Daarbij speelde dit motief, dat de Admiraliteit de Nederlanders aan nieuwe schepen hielp onder voorwaarde, dat overleg gepleegd zou worden, wanneer deze buiten het Europese gevechtstoneel zouden worden ingezet; de heer *Furstner* kon deze schepen dus niet zonder overleg onder een andere bevelhebber buiten Europa plaatsen. In Zuid Oost-Azië was operational Commander admiraal *Helfrich,* die ook genoemd werd in onze overeenkomst met het Britse Foreign Office. Dat is een stuk geweest van Buitenlandse Zaken en daarin stond, dat, wanneer op het Europese oorlogstoneel Nederlandse schepen werden ingezet, dit zou zijn onder het operationele commando van de Engelsen, maar dat in Zuid Oost-Azië, waar de Nederlanders zelf ook een operatief centrum hadden te Batavia, de Britse oorlogsschepen zouden kunnen worden gesteld onder een Nederlands admiraal. Dat was, naar het gevoelen van de heer *Furstner,* de enige oplossing onder die buitengewoon moeilijke omstandigheden.

82464 *(Furstner)*

Op de vraag: was die taak van bevelhebber van de zeestrijdkrachten, zoals de heer *Furstner* deze heeft geschetst, dus het gereed maken en houden van de vloot en het overleg plegen over de vraag, waar eenheden van de vloot zouden worden ingezet, ook niet een taak, welke door de Minister van Marine had kunnen worden uitgevoerd, zegt hij te geloven, dat het onder de omstandigheden van het ogenblik verre de voorkeur verdiende een actief dienend admiraal te houden als commander-in-chief Royal Netherlands Navy, die als zodanig bekend stond bij alles, wat Britse marine was. Op de vraag, of dit niet een taak was, die ook had kunnen worden verricht door een functionaris, Minister van Marine geheten, kan de heer *Furstner* als antwoord geven, dat in oorlogstijd een Minister als civiel functionaris door de geallieerde militaire autoriteiten bepaald niet in operationele aangelegenheden werd gekend. Men moet hier wel een beetje met de praktijk rekening houden. De C.I.C. Netherlands Navy was iemand, die op de vergaderingen op de Admiralty hielp beslissen over de zaken, die de heer *Furstner* zoëven aanstipte, bijvoorbeeld over de vraag, of bepaalde schepen zouden komen onder de commandant zeemacht Batavia dan wel onder de commander-in-chief East Indies, waarbij vanzelfsprekend de aard der operaties, die gepland werden, ter sprake kwam.

82468 *(Furstner)*

De taken van de Minister van Marine en B. d. Z. kan men niet scheiden. De taken liepen natuurlijk volkomen samen op verschillende punten. Welke bezwaren zijn er tegen gebleken? Naar het gevoel van de heer *Furstner* was het een zekere versterking der positie van de bevelhebber van de zeestrijdkrachten tegenover onze geallieerden, dat hij ook Minister was. Herhaaldelijk is hem dan ook van buitenlandse zijde gezegd: „dat is een pracht oplossing". In oorlogstijd kan men niet telkens overleg plegen met een ondeskundige Minister van Defensie. Ook bij administratieve zaken als bijvoorbeeld het vaststellen van een traktementsregeling voor de mariniers, die in Amerika onder zo volkomen andere omstandigheden leefden, kreeg men nu veel sneller een oplossing dan wanneer er een figuur als de Minister van Defensie tussen was gevoegd. Er moesten in oorlogstijd snel beslissingen worden genomen op alle mogelijke gebieden. De heer *Furstner* denkt bijvoorbeeld aan de kwestie van de Curaçaose smokkelhandel, die de Amerikanen in 1942 zeer hoog opnamen. Er zouden Curaçaose schoeners naar zee zijn gegaan met het een en ander, z.g. op weg naar Venezuela, maar die goederen zouden zijn afgegeven aan Duitse onderzeeboten. Dat speelde in oorlogstijd bij de Amerikanen geweldig zwaar. Toen de heer *Furstner*

er heengegaan is, is dat opgelost; er zijn toen enige maatregelen genomen, b.v. afsluiting van het havengebied enz., maar zo iets kan men niet doen met een ondergeschikte, die dan weer moet vragen, of het goed is en of hij dat mag beslissen.

82471 *(Furstner)*

De besprekingen, welke de heer *Furstner* voerde met de hoogste marine-autoriteiten van de geallieerden, had hij niet in zijn functie van Minister van Marine, maar die voerde hij in zijn functie van bevelhebber der zeestrijdkrachten.

82477 *(Furstner)*

Een duidelijke scheiding was er niet, vooral in verband met die vrij ver gaande machtiging om de maatregelen te treffen, die nodig waren voor de medewerking aan de oorlogvoering. Zodra men echter op financieel gebied kwam, speciaal met traktementsregelingen, dan was die scheiding er natuurlijk wel. Dit is een van de dingen, die de heer *Furstner* in de gedachten schieten. Hij denkt nu aan de traktementsregelingen in het begin van de oorlog. Voor de inhouding van traktement voor de gezinnen in Nederland, bijvoorbeeld, voelde het Ministerie van Defensie niets. Dat kreeg men er niet door. Men was daar van oordeel: De militairen zijn zelf mans genoeg om voor hun families in Nederland te zorgen door op eigen gelegenheid te sparen. Hierover is nogal wat te doen geweest met Minister *Dijxhoorn* en men kreeg dan niet altijd direct resultaat, wat op de stemming van het personeel niet gunstig werkte, vooral daar de heer *Furstner* het bij de marine wel bleef doen.

Op de opmerking, dat door die samensmelting van beide functies de verantwoordelijkheid van de bevelhebber van de zeestrijdkrachten aan de Regering, een verantwoordelijkheid, welke in het algemeen geëffectueerd wordt via de Minister van Marine, min of meer in de lucht komt te hangen, zegt de heer *Furstner,* dat er natuurlijk verantwoordelijkheid aan de Minister van Marine was. Hij vindt echter die staatsrechtelijke kant van de kwestie in oorlogstijd niet het belangrijkst. Juist door die samenkoppeling van functies kreeg men één man in het Kabinet, die ook op punten van verschil van mening daar kon verdedigen wat het standpunt was van de commander-in-chief.

82528 *(Albarda)*

De heer *Albarda* is van mening, dat het een wat wonderlijke figuur was, dat de heer *Furstner,* Minister van Marine geworden, toch bevelhebber der zeestrijdkrachten bleef; maar men kon op dat ogenblik niet anders doen. Dat door deze combinatie van functies de verantwoordelijkheid van de bevelhebber der zeestrijdkrachten tegenover de Regering in de lucht kwam te hangen, heeft de heer *Furstner* ook doen aarzelen, of hij het verzoek om als Minister op te treden wel zou aannemen. Hij was wel van grote bevoegdheden voorzien en zou er geen nieuwe bij krijgen. De heer *Furstner* heeft het ministerschap echter toch aangenomen, omdat hij meende zich niet te mogen onttrekken.

De heren *Steenberghe* en *Welter* waren zeer tegen de opneming van de heer *Furstner* in het Kabinet. De heer *Albarda* heeft de indruk, dat zij daar ook persoonlijke redenen voor hadden, maar zij waren er in elk geval zeer tegen. De heer *Albarda* had geen reden om daar tegen te zijn. Het leek hem integendeel, dat, waar de Nederlandse vloot zeer actief was, veel actiever dan het leger in die omstandigheden kon zijn in de eerste jaren, een admiraal als Minister van Marine wel op zijn plaats was.

De heer *Gerbrandy* schrijft in zijn memorandum [1]), dat een van zijn overwegingen admiraal *Furstner* in Augustus 1941 als Minister van Marine in het Kabinet op te nemen, de omstandigheid was, dat zijn bemoeiingen reeds vóórdien veel verder gingen dan zijn werkkring als bevelhebber der zeestrijdkrachten meebracht. Andere overwegingen zijn geweest, dat het verloop van de strijd duidelijk aantoonde, dat een afzonderlijk Departement van Marine onmisbaar was, wilde de strijdmacht ter zee de plaats in kunnen nemen, die haar toekwam.

[1]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 86.

70355 e.v. *(Gerbrandy)*

Reeds vroeger in Nederland had de heer *Gerbrandy* — zo verklaart hij aan de commissie — altijd de indruk, dat, wanneer men Oorlog en Marine zou samenvoegen onder één Minister, de marine het loodje zou leggen, terwijl juist de marine dat gedeelte van de weermacht is, dat de grootste traditie vertolkt. Hij was dus al van huis uit een voorstander van twee departementen en heeft dat te Londen niet onder stoelen of banken gestoken. De marine betekende in Engeland veel, terwijl het leger tot weinig was gereduceerd. De Minister van Oorlog wist —salva reverentia — van de marine niet zoveel af. De heer *Furstner* zou Minister van Defensie hebben kunnen worden; maar dat lag niet in de lijn van de heer *Gerbrandy.* In de tweede plaats gaf de heer *Furstner* zo gepeperd te kennen, dat hij wèl veel van de marine, maar daartegenover bitter weinig van het leger afwist en dat de heer *Gerbrandy* hem een dienst zou bewijzen, wanneer hij het niet combineerde. De heer *Gerbrandy* meent, dat de heer *Furstner* als bevelhebber der zeestrijdkrachten een verder gaande bevoegdheid had dan normaal het geval was. Dit is toen in het Kabinet besproken

in die geest, dat degene, die met bevelvoering te maken had, ook meerdere bevoegdheid moest hebben. Toen de heer *Furstner* Minister van Marine werd, is hij bevelhebber der zeestrijdkrachten gebleven.

De heer *Gerbrandy* vindt deze combinatie practisch niets bijzonders. Zoals hij deze heeft geobserveerd, zou hij zeggen, dat hier niets vreemds aan was. In 1944 wilde de heer *Furstner* weer terug naar zijn oorspronkelijke functie. Bovendien leek het de heer *Gerbrandy* toen ook beter, dat hij bij terugkeer naar Nederland alleen opperbevelhebber zou zijn.

70361 *(Gerbrandy)* Het is niet helemaal juist, wanneer de heer *Furstner* zegt, dat hij op 26 April 1944 aan de heer *Gerbrandy* zou hebben voorgesteld de moeilijkheden, die er op dat moment waren met de heer *Kerstens,* op te lossen door Shipping en Marine in handen te leggen van de heer *de Booy,* terwijl de heer *Furstner* dan zou aftreden als Minister van Marine. De heer *Gerbrandy* verklaart, dat hij rondliep met het idee de heer *de Booy* te vragen. De heer *Furstner* heeft daarop in een onderhoud gereageerd door te zeggen: „Geef hem dan Marine en Shipping". Dit zou de suggestie wekken, alsof de heer *de Booy* door de heer *Furstner* is uitgevonden. Dat is niet het geval geweest:

82856 *(Gerbrandy)* Een zelfde geval als t.a.v. de dubbele functie van de heer *Furstner* deed zich voor, aldus de heer *Gerbrandy* — maar dit ligt op ander terrein — bij de ambassade. De heer *Michiels van Verduynen* was ambassadeur en derhalve via de heer *van Kleffens* ondergeschikt aan de Regering, maar in de verhoudingen in Londen had men telkens met de ambassadeur te maken en ontstond de gewenstheid — dat heeft de heer *Gerbrandy* ook met de heer *van Kleffens* besproken — om de ambassadeur in hun midden te hebben, zodat hij beter permanent deel uitmaakte van het college. Dat is ook een van de overwegingen geweest, waarom de heer *Furstner,* met wie zich datzelfde voordeed, namelijk dat men besprekingen moest hebben met de commandant van de zeestrijdkrachten, tegelijkertijd een halve ministeriële verantwoordelijkheid droeg, want hij was een deskundige op dat gebied. Dat was de heer *Dijxhoorn* niet. Dus was er behoefte de heer *Furstner* er altijd bij te hebben. Dit is natuurlijk een verhouding in de oorlog geweest. Men kan dat formeel uiteenrafelen en zeggen: die functies behoorden gescheiden te blijven. Als men dat theoretisch stelt, zegt de heer *Gerbrandy:* ja. Hetzelfde heeft zich voorgedaan, toen de heer *van Mook* zijn dubbele functie kreeg. Toen hebben de Ministers gezegd: Het is toch gewenst, dat, wanneer de heer *van Mook* terugkomt uit het Oosten, hij hier weer met ons als Minister zit; laten wij dat — wij dachten toen, dat het maar voor een heel korte tijd was — maar doen.

De heer *van Mook* schrijft in zijn boek „Indonesië, Nederland en de wereld" (blz. 51) over de Minister van Marine het volgende:

> „Daarnaast was de Minister van Marine, tevens — informeel — algemeen opperbevelhebber, volstrekt militair ingesteld, zodat hij de opvattingen van de geallieerde oorlogsleiding geheel onderschreef en onze beschikbare krachten zoveel mogelijk dadelijk, voortdurend en overal ingezet wilde zien. Dit bracht ons natuurlijk op zichzelf aangename blijken van waardering van de zijde der geallieerde staven, maar het is nu eenmaal een feit, dat een dergelijke dankbaarheid voor toch altijd relatief onbelangrijke diensten en opofferingen in de wereldpolitiek geen stand houdt, wanneer men in de beslissende phasen van de strijd te zwak en te onvoorbereid is. Zo ontbrak die onophoudelijke concentratie van beleid, die wij nodig hadden, wilden wij althans iets meer ter voorbereiding van het Indonesische herstelvraagstuk gedaan krijgen. Zo ook ging een deel van het toch al kleine hoopje krachten aan onze kant verloren op strijdtonelen, waar onze bijzondere belangen niet lagen."

De commissie is — zoals zij reeds aan het slot van Hoofdstuk V geconcludeerd heeft — van mening, dat, welke de wenselijkheid ook ware om te komen tot een afzonderlijk Departement van Marine, de combinatie van Minister van Marine en bevelhebber der zeestrijdkrachten onjuist moet worden geacht. Daardoor kwam de verantwoordelijkheid van de bevelhebber der zeestrijdkrachten aan de Minister van Marine in de lucht te hangen. De wijze, waarop deze combinatie van functies in feite heeft gewerkt, zal de commissie behandelen in een volgend deel van haar verslag, waarin het militaire beleid 1940—1945 aan de orde komt.

§ 3. *Het opnemen van de heer Michiels van Verduynen in het Kabinet als Minister zonder Portefeuille*

70351 e.v. *(Gerbrandy)* Op voordracht van de heer *Gerbrandy* werd de heer *Michiels van Verduynen,* Hr. Ms. gezant (later ambassadeur) te Londen, door de Koningin met ingang van 1 Januari 1942 benoemd tot Minister

zonder Portefeuille. De heer *Michiels van Verduynen* was bedoeld als versterking van het Kabinet in die zin dat, wanneer de heer *van Kleffens* weg was, een deskundige plaatsvervanger aanwezig zou zijn. Daar kwam nog iets anders bij. De heer *Michiels* was zo vaak nodig in de Ministeriële Commissie of bij vergaderingen van de Ministerraad. De heer *Gerbrandy* heeft toen de heer *van Kleffens* gevraagd, of het niet veel eenvoudiger zou zijn, wanneer de heer *Michiels* Minister zonder Portefeuille zou worden. De heer *van Kleffens* vond dit uitnemend en ook de andere Ministers gingen ermede accoord, omdat het bij wijze van spreken voor de hand lag. De samenwerking tussen de heren *Michiels* en *van Kleffens* is altijd uitnemend gegaan. Toen de Pacific War Council werd opgericht, nam de heer *Gerbrandy* de heer *Michiels* mee naar de vergaderingen, aangezien de heer *van Kleffens* toen in Amerika vertoefde. Bij terugkomst uit Amerika had formeel de heer *van Kleffens* dit met hem, *Gerbrandy,* samen moeten doen, doch hij stelde voor, dat de heer *Gerbrandy* dit met de heer *Michiels* zou blijven doen; zodoende bleef de heer *Michiels* in deze Council.

De heer *Gerbrandy* heeft van de heer *Michiels* te Londen buitengewoon veel plezier beleefd. In gedachten vergelijkt de heer *Gerbrandy* hem altijd met de oude heer *Heemskerk.* Dat is een type, waarvan men denkt, dat hij niet veel uitvoert. Zulke mensen zijn goud waard bij besprekingen, zitten er snel in en weten een solutie te vinden. Een woord van dank en hulde aan de heer *Michiels van Verduynen* is hier, aldus de heer *Gerbrandy,* op zijn plaats.

64052 e.v. *(van Kleffens)*

De heer *van Kleffens* heeft verklaard, dat hij de heer *Michiels van Verduynen* in het bijzonder in zijn hulde aan zijn medewerkers wil betrekken. De heer *van Kleffens* noemt de heer *Michiels van Verduynen* een steunpilaar van het Nederlandse beleid, niet alleen als vertegenwoordiger bij de Engelse Regering, maar ook als Minister zonder Portefeuille, door zijn grote common sense, welke hij in zo hoge mate bezit.

Men moet buitengewoon blij zijn, dat de heer *Michiels* zich voor die nevenfunctie heeft laten vinden. De heer *van Kleffens* heeft aan die verhouding niet anders dan beste herinneringen bewaard. De heer *Michiels* heeft hem ook altijd vervangen bij zijn afwezigheid.

31425 *(van den Tempel)*

De heer *van den Tempel* deelt mede, dat de heer *Michiels van Verduynen* in het Kabinet werd opgenomen als Minister zonder Portefeuille, in verband met zijn zeer uitzonderlijke positie in Londen en ook om zijn grote persoonlijke gaven. Zijn toetreden, aldus de heer *van den Tempel,* bracht zeker versterking van het Kabinet mee. Hij was een zeer evenwichtig man, die reeds uit de aard van zijn functie heel wat wist; door zijn positie van ambassadeur bij de Engelse Regering kreeg het kabinet veel informatie. Hij had ongetwijfeld grote invloed op het buitenlandse beleid. De samenwerking met hem was steeds goed. De heer *Michiels van Verduynen* heeft zich met tal van aangelegenheden bemoeid ten nutte van de zaak; zo is hij b.v. bij de pogingen, welke in December 1944 werden gedaan, toen de situatie ten aanzien van de voedselvoorziening in bezet en onbezet gebied buitengewoon ongunstig was, zeer actief opgetreden. Bij het plan inzake kinderuitzending heeft hij steeds op de meest krachtdadige wijze hulp verleend. In allerlei dingen was hij ingewijd en zo betekende zijn aanwezigheid in de Ministerraad ongetwijfeld een versterking.

37264 e.v. *(Michiels van Verduynen).*

De heer *Michiels van Verduynen* verklaart, dat de moeilijkheden van de persoon, die als gezant daar onder de schaduw van zijn Regering moet werken, groot zijn. Dat was natuurlijk een zeer eigenaardige positie en de heer *Michiels* zou hierbij direct willen zeggen, dat men, terwijl men in Londen zat, zijn uiterste best heeft gedaan om, wat de persoon van de heer *Michiels* betrof, de zaak toch te beschouwen, alsof de Regering in Den Haag zat. Hij is altijd degene geweest, die de contacten met de Britse Regering volledig heeft doorgevoerd en het was natuurlijk dikwijls noodzakelijk, dat hij de heer *van Kleffens* vroeg om ook op het Foreign Office met hem te gaan praten. De heer *van Kleffens* vooral, die zeer precies is en een zeer legaal brein heeft — behalve zijn andere goede eigenschappen —, stelde steeds zeer scherp de positie. Daardoor heeft de heer *Michiels* altijd heel weinig moeite van de Regering gehad. Hij kan niet anders zeggen dan dat hij altijd de aangenaamste samenwerking heeft gehad. Als de heer *van Kleffens* met hem mee ging om op het Foreign Office te gaan praten, dan deed hij dit altijd op het gebied van Buitenlandse Zaken. Ook enkele andere Ministers kregen door het departement, dat zij beheerden, contacten met de daarmede corresponderende Britse departementen. Men kan daar als de twee voornaamste onder rekenen: Scheepvaart en naderhand de militairen, terwijl er ook banden bestonden tussen Treasury en Ministerie van Financiën. Die besprekingen gingen in het algemeen door de technici van beide kanten, maar zodra men tot een bepaald accoord moest komen, dan was het altijd Nederlandse Regering/Britse Regering en dat ging via de buiten-

landse organen. De contacten, welke de heer *Gerbrandy* als Minister-President en als Minister voor Algemene Oorlogvoering had, liepen niet over de heer *Michiels*.

Op het einde van het jaar 1941 is de heer *Michiels* in het Kabinet opgenomen. Dat was absoluut nodig. Het was vooral nodig, omdat de heer *van Kleffens* zo dikwijls weg was en dan moest er iemand gevonden worden, die tenslotte Buitenlandse Zaken kon beheren. De heer *Michiels* is toen opgetreden als Minister zonder Portefeuille, belast met de waarneming van Buitenlandse Zaken. De heer *Michiels* gelooft wel, dat het vele afwezig zijn van de heer *van Kleffens* een motief was. Het andere motief, misschien het hoofdmotief, was, dat de heer *Michiels* een zeer belangrijke schakel was in het contact met de Britse Regering en dat het daarom ook hoog nodig was. Precies, zoals het ook met de heer *Furstner* gegaan is. En het was ook nodig, dat men niet nog speciale vooraanstaande mensen in Londen had, die niet in het Kabinet waren. Dat gaf altijd de buitenwacht aanleiding om te denken, dat degene, die er niet in was, anders dacht dan het Kabinet. Dat is ook een voorname reden geweest.

De heer *Gerbrandy* had directe contacten met de Britse Regering en gedurig contact met de heer *Churchill*. Dit is, aldus de heer *Michiels*, omdat zijn positie van Minister-President een geheel andere is geworden gedurende de oorlog dan de positie van Minister-President in normale vredestijd in Nederland.

De heer *Michiels* was bij alle besprekingen, behalve, zoals hij zei, bij verschillende besprekingen op de Treasury en andere ressort-Ministeries. Die besprekingen lagen meer op technisch niveau. Op normaal buitenlands politiek niveau echter is er geen bespreking geweest, waar hij niet bij was.

De heer *Michiels* vindt dus wel, dat men er werkelijk naar heeft gestreefd en dat men er ook grotendeels in geslaagd is om zoveel mogelijk rekening te houden met de hier wel bijzondere positie van de gezant. De heer *Michiels* bleef gezant, toen hij Minister was. Dat was wel een zeer uitzonderlijke figuur. De heer *Michiels* wil hier dan nog dit bij zeggen, dat hij niet voor beide betaald werd.

37361 e.v. *(Michiels van Verduynen).*

De heer *Michiels* heeft, zo verklaart hij, natuurlijk helemaal geen buitenlandse politiek te behandelen gehad als Minister zonder Portefeuille. De heer *van Kleffens* was tenslotte de verantwoordelijke Minister. Wanneer de heer *van Kleffens* echter weg was, dan was de heer *Michiels* automatisch de Minister van Buitenlandse Zaken a.i. Hij heeft o.m. de relaties met de Russen hersteld. Het verloop hiervan is allemaal heel gewoon gegaan. Het is langzaam gegaan. Het was echter voor ons nodig, dat er iets gebeurde, want het was te gek, dat men met de mensen, met wie men samen vocht tegen *Hitler*, geen contact had.

Hoewel de commissie de combinatie van de functies van ambtenaar en lid van het Kabinet in beginsel onjuist acht, is zij van mening, dat de nadelen daarvan in het onderhavige geval weinig naar voren zijn gekomen. Dit is zeker niet in het minst te danken geweest aan de persoonlijke kwaliteiten van de heer *Michiels van Verduynen*, die steeds met grote tact eventuele moeilijkheden heeft weten te voorkomen. De Regering was in het land, waar zij gastvrijheid genoot, in sterke mate aangewezen op de kennis en de jarenlange relaties van de in Engeland zeer geziene gezant. De heer *Michiels van Verduynen* heeft haar in dit opzicht grote diensten bewezen.

§ 4. *Het opnemen van Pangeran Adipati Ario Soejono als Minister zonder Portefeuille in het Kabinet*

70353 *(Gerbrandy)*

De overwegingen, welke er toe hebben geleid om de heer *Soejono* in het Kabinet op te nemen, waren, aldus de heer *Gerbrandy*, de volgende. In Nederland was in 1939 al een versterking van het Nederlandsch-Indische element in het Nederlandse staatsbestel aan de orde geweest. Er was een wetsontwerp in vergevorderde staat van voorbereiding. De gedachte was, dat er een Indische injectie in Nederland moest worden bewerkt. Dit kon niet worden uitgevoerd, omdat er oorlog was uitgebroken. Onder degenen, die uit Indië kwamen, waren er minstens één en waarschijnlijk wel twee ministeriabele figuren te vinden. De heer *Djajadiningrat* was, naar de mening van de heer *Gerbrandy*, ook geschikt. Op de meest natuurlijke wijze is toen ter sprake gekomen een van deze mensen Minister zonder Portefeuille te maken. Daarbij moest een keuze worden gedaan en de heer *Gerbrandy* heeft zich geheel laten leiden door het advies van hen, die deze mensen persoonlijk kenden. Aangeraden werd toen de heer *Soejono* te kiezen, die daarvoor het meest geschikt leek. De heer *Gerbrandy* heeft kennis gemaakt met de heer *Soejono*, waarna machtiging is gevraagd. Het is goed gevonden. Naar de mening van de heer *Gerbrandy* heeft het uitnemend gewerkt.

[1]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 52.

De heer *Gerbrandy* schrijft in zijn memorandum [1]):

„Op 6 Juni 1942 werd het Kabinet versterkt door de benoeming van Pangeran Adipati Ario *Soejono* tot Minister zonder Portefeuille. Helaas, reeds op 5 Januari 1943 werd deze edele zoon van het Javaanse volk, deze trouwe Rijksgenoot, en ik mag zeggen, deze vriend van mij, van zijn taak opgeroepen. Zijn heengaan was voor het Kabinet een groot verlies, juist wijl Nederlandsch-Indië zulk een belangrijke plaats innam bij onze plannen. Aan de beraadslaging over de radioredevoering van H.M. de Koningin van 6 December 1942 heeft de heer *Soejono* nog kunnen medewerken, zijn instemming was volledig."

70354 *(Gerbrandy)*

Betrekkelijk kort na het overlijden van de heer *Soejono* heeft de heer *Gerbrandy* voorgesteld deze vacature te doen vervullen door Raden *Djajadiningrat* te vragen. Door de heren *van Mook* en *Kerstens* en ook door anderen werd dit afgeraden. De heer *Gerbrandy* heeft zich toen laten leiden door de adviezen, welke werden uitgebracht. Raden *Djajadiningrat* is, ook nog vóór het einde van de oorlog in Indië, gestorven.

31426 *(van den Tempel)*

De grondbedoeling van de benoeming van de heer *Soejono* tot Minister zonder Portefeuille was het contact te versterken tussen de gematigde nationalistische stroming en de Nederlandse Regering te Londen en later in Nederland. De heer *Soejono,* aldus de heer *van den Tempel,* was een man, die in elke kring aanzien moest genieten. Hij werd gewaardeerd als een hoogstaand mens. Het besef, dat de verhoudingen in Indië op de duur geheel anders zouden worden, maakte ieder toegankelijk voor het denkbeeld om aan de verandering van gevoelens uitdrukking te geven door een representant van Indië een plaats in het Kabinet te geven. Dat was in de gedachtengang van de Regering een daad van enige betekenis jegens de Indonesische bevolking. Als Minister zonder Portefeuille kon de heer *Soejono* op velerlei gebied samenwerken met het departement van de heer *van Mook.* Hij was een man, die de gedachten van de gematigde nationalisten goed tot uitdrukking kon brengen en bracht. Met betrekking tot dit nationalisme hield de heer *Soejono* indertijd in de Ministerraad een warm pleidooi om verder te gaan dan men toenmaals wilde, juist om de ontwikkeling in Nederlandsch-Indië in de hand te houden. De heer *van den Tempel* had groot respect voor de heer *Soejono;* hij is helaas plotseling gestorven.

De commissie is van oordeel, dat de benoeming van de heer *Soejono* tot Minister een daad van wijs beleid is geweest. Het feit, dat door zijn overlijden de resultaten hiervan niet belangrijker zijn geweest, is te betreuren. In hoeverre een benoeming van een andere ministeriabele Indonesiër van belang zou zijn geweest, vooral met betrekking tot het beleid ten aanzien van Nederlandsch-Indië, is een punt, dat bij de beoordeling van dat beleid nader ter sprake zal komen.

§ 5. *De combinatie van de functies van Minister van Koloniën en van Luitenant-Gouverneur-Generaal*

Bij Koninklijk besluit van 17 November 1941 no. 3 werd dr. *H. J. van Mook* benoemd tot Minister van Koloniën, nadat hierover advies was verkregen van de Gouverneur-Generaal.

Bij het uitbreken van de oorlog met Japan in December 1941 werd de heer *van Mook* op verzoek van de Gouverneur-Generaal benoemd tot Luitenant-Gouverneur-Generaal en bij Koninklijk besluit van 19 December 1941 no. 1 werd het zo juist vermelde K.B. van 17 November 1941 ingetrokken. De heer *Gerbrandy* werd belast met het interimaat van Koloniën, totdat hij bij Koninklijk besluit van 21 Februari 1942 no. 3 definitief belast werd met de portefeuille van Koloniën. De heer *van Angeren* had zich bereid verklaard de portefeuille van Justitie op zich te nemen.

69780 e.v. *(Gerbrandy)*

Indien de oorlog in Indië niet was uitgebroken, was de heer *van Mook* overgekomen om zijn Ministerschap te aanvaarden, aldus verklaart de heer *Gerbrandy.* Alles was al in orde en door de Koningin getekend, toen uit Batavia het verzoek kwam tot ontslag van de toezegging van de heer *van Mook* om Minister van Koloniën te worden. Het Kabinet mocht dit de heer *Tjarda* niet weigeren. Ten tijde, dat de heer *Gerbrandy* Minister van Koloniën was, is er een besluit opgemaakt, waarin werd vastgelegd, dat na bezetting van Nederlandsch-Indië ook het algemeen bestuur bij de Minister van Koloniën zou berusten en er is toen na overleg een verdeling van bevoegdheden gemaakt, welke het Kabinet het meest doelmatig achtte om de zaken in het Verre Oosten te verzorgen. Toen de heer *van Mook* opnieuw werd gevraagd, of hij Minister van Koloniën wilde worden en hij daarin toestemde, stapte hij derhalve in de bevoegdheden, die toen in het algemeen voor de Minister van Koloniën waren gereserveerd. Door dit Koninklijk besluit had de Minister van Kolo-

niën een grotere combinatie van bevoegdheden dan ooit een andere Minister van Koloniën heeft gehad, doch dit gaf in de periode tussen April 1942 en Juli 1944 geen moeilijkheden. Niet dat er in die periode geen moeilijkheden en fricties zijn geweest, maar niet over deze cumulatie van bevoegdheden.

69786 *(Gerbrandy)*

Toen in Juli 1944 de Nederlandsch-Indische Regering in Australië weer ging functionneren en de Luitenant-Gouverneur-Generaal Minister van Koloniën bleef, heeft men het niet nodig geacht, dit te veranderen, aangezien men toen afging op het advies van de heer *van Mook* zelf. Hij immers was de verantwoordelijke Minister van Koloniën en hij moest allereerst met zijn verantwoordelijkheid de vraag beantwoorden, of verandering in deze combinatie op dat ogenblik nodig was en hij vond van niet. Bovendien was er de overweging, dat, toen de heer *van Mook* in Juli 1944 naar Australië ging om daar weer een Nederlandsch-Indische Regering te vormen, deze cumulatie van ambten slechts kort zou duren. In die tijd leefde men in de veronderstelling, dat de bevrijding van Nederland spoedig zou plaats vinden, in elk geval voor Kerstmis 1944. Moest hij, zo vraagt de heer *Gerbrandy,* voor die korte tijd nog een nieuwe Minister van Koloniën zoeken? De beslissing werd derhalve beïnvloed door overwegingen, die met het Rijk in Europa in verband stonden en niet met Nederlandsch-Indië, waarbij kwam, dat de heer *van Mook* als Minister van Koloniën in het Kabinet kon rapporteren, hoe de situatie aldaar was; hij was dan immers nog verantwoordelijk Minister. De bevrijding van Nederlandsch-Indië was toen, aldus de heer *Gerbrandy,* niet in zicht.

69788 *(Gerbrandy)*

De heer *van Mook* schrijft in zijn boek [1]) hierover o.m. het volgende: „Deze regelingen, die op 6 Mei 1942 onder het bewind van de Minister-President, tevens Minister van Koloniën, prof. *P. S. Gerbrandy* werden vastgesteld en op 19 Mei in *Staatsblad* C 39 werden gepubliceerd, hielden tevens in, dat voor het overige het algemeen bestuur over Nederlandsch-Indië aan de Minister van Koloniën werd opgedragen. Daarmede was de Indische Regering als zodanig opgeheven en een koppeling van functies tot stand gebracht, die later een staatsrechtelijk monstrum zou worden genoemd en die een uitzonderlijk moeilijke taak in één hand concentreerde. Het is daarbij waarschijnlijk, dat de ontwerpers zich niet hebben gerealiseerd, hoeveel dit algemeen bestuur, ook na de amputering van algemene militaire zaken en scheepvaart, nog zou blijven omvatten, hoewel dit door een enkele vergelijking met de veelzijdige en omvangrijke werkzaamheden van diezelfde Regering ten behoeve van Nederland, duidelijk genoeg had kunnen zijn. Ik vermoed bovendien, dat een zekere vrees voor actief en zelfstandig optreden van „de Indische groep" de Nederlandse Regering er tot in de tweede helft van 1944 van weerhield om opnieuw een Indische Regering in het leven te roepen. Een voorstel mijnerzijds, na mijn aankomst te Londen op 26 April 1942, om mij als Luitenant-Gouverneur-Generaal met het algemeen bestuur te belasten, werd dan ook door de Minister-President niet aanvaard, waarna ik met ingang van 25 Mei tot Minister van Koloniën werd benoemd. Prof. *Gerbrandy* werd tezelfdertijd belast met het nieuw gevormde Ministerie voor Algemene Oorlogvoering. Teneinde bij deze constructie een ongewenste vermenging in de uitoefening van beide bevoegdheden zoveel mogelijk te voorkomen en de uit Indië uitgezonden personen bij het algemeen bestuur organisch in te schakelen, werd reeds op 11 Juni 1942 bij Koninklijk besluit een Raad van Bijstand voor Nederlandsch-Indische zaken ingesteld, die de Minister voor dit deel van zijn taak zou moeten raadplegen *(Staatsblad* C 44)."

[1]) Dr. *H. J. van Mook,* „Indonesië, Nederland en de Wereld", blz. 34 en 35.

Op een andere plaats [2]) in zijn boek zegt de heer *van Mook:* „Van het ogenblik, waarop het experiment begon, is de samenkoppeling van de taak van Minister van Koloniën en Landvoogd zeer bezwaarlijk gebleken. In de aanvang kon er een voordeel in liggen, dat daardoor het gehele beleid in één hand werd geconcentreerd en in onmiddellijke samenwerking met Kroon en Ministerraad kon worden gevoerd. Praktisch echter eiste deze cumulatie van functies, dat de functionaris voortdurend her- en derwaarts moest reizen en eigenlijk nergens een volstrekte continuïteit kon bereiken."

[2]) Op. cit. blz. 46.

Hij vervolgt dan enige bladzijden verder [3]): „Op mijn herhaalde en voortdurende aandrang werd tenslotte bij besluit van 14 September 1944 de voorziening van *Staatsblad* D 65 in werking gebracht, terwijl ik tevens tijdelijk belast werd met de functie van Luitenant-Gouverneur-Generaal, naast mijn Ministerschap. Als reden hiervoor gold de overweging, dat bij de bevrijding van geheel Nederland — die toen op korte termijn werd verwacht — een nieuw Ministerie zou optreden en dat mijn ontslag als Minister vóór dat tijdstip tot moeilijkheden en verkeerde gevolgtrekkingen kon leiden. In afwachting daarvan kon ik mijn standplaats naar Brisbane verplaatsen, waar de herstelde, voorlopige Indische Regering in het kamp Columbia gevestigd werd."

[3]) Op. cit. blz. 48 en 49.

„Zoals men weet, bleef echter de volledige bevrijding van Nederland helaas nog vele maanden uit. In verband daarmede ontving ik

op 30 November het telegrafisch verzoek van de Minister-President om, „overeenkomstig mijn herhaaldelijk uitgesproken wens", zo spoedig mogelijk een splitsing tussen het Ministerschap en de voorlopige landvoogdij tot stand te brengen en zelf tussen beide functies te kiezen. De omstandigheid, dat ik het telegram in Nieuw-Guinea ontving, was oorzaak, dat ik eerst op 14 December mijn volledige instemming met het voornemen kon melden, waarbij ik, na overleg met mijn medewerkers, mijn keuze vestigde op de functie van Luitenant-Gouverneur-Generaal. De feitelijke overdracht van het ministerie, waarvoor ik kort daarop naar Londen reisde. nam echter weer zeer veel tijd in beslag, daar zij wachten moest op de constructie van het overgangsministerie-*Gerbrandy,* dat eerst op 23 Februari 1945 werd geconstitueerd. Van dat ogenblik af was ik dus eindelijk weer uitsluitend Luitenant-Gouverneur-Generaal, belast met de landvoogdij; ik kon op 3 Maart naar Australië terugkeren."

60542 e.v. *(van Mook)*

De heer *van Mook* verklaart, dat hij, toen hij de 7de Maart 1942 naar Australië was vertrokken, aldaar direct bericht kreeg, dat hij en de gehele uitgeweken groep zo gauw mogelijk naar Londen moesten doorkomen. Voorts werd bericht, dat zij verder geen enkele bevoegdheid meer hadden, maar als gewone Rijksambtenaren werden beschouwd en alles moesten doen in overleg met en op instructies van Londen. Dat gaf dus dadelijk te kennen, dat men er te Londen in ieder geval niet over dacht een Indische Regering buiten Indië te vestigen. Dit is later ook gebleken. Het was op zichzelf een zeer goed mogelijke constructie geweest. De Engelsen hebben het gedaan ten opzichte van Birma. De Birma-Regering is in New Delhi terecht gekomen en is daar gedurende de gehele bezetting van Birma aan het werk gebleven, hoewel de verhoudingen daar geheel anders liggen. Dat was dus hier klaarblijkelijk de bedoeling van Londen zeer bepaald niet.

60544 e.v. *(van Mook)*

Toen de heer *van Mook* te Londen kwam, heeft hij eerst besprekingen gehad met de heer *Gerbrandy;* toen is van zijn kant dit voorstel gedaan en gezegd: er zit veel meer vast aan het algemeen bestuur dan men hier denkt; er zijn grote vermogensbestanddelen, welke moeten worden beheerd; er zijn allerlei zaken en personen, die onder de Indische administratie vallen. De heer *van Mook* heeft toen dus voorgesteld een Indische Regering in te stellen; de terugkeer moest worden voorbereid; alles moest worden herzien en hij heeft gevraagd: laat mij dat werk doen. De heer *van Mook* heeft toen voorgesteld dat in Australië te doen, omdat hem dat gewenst leek. De heer *van Mook* meende dat alles in één hand moest zijn, dat er een continuïteit van lijn moest zijn; dat was niet mogelijk, omdat de Ministerraad daarvoor niet gevoelde. Hij heeft daar lang overwogen wat hij zou doen. Allereerst gevoelde hij weinig voor de concentratie van opperbestuur en algemeen bestuur in één hand, maar tenslotte heeft hij van de functie van Luitenant-Gouverneur-Generaal afgezien en die van Minister aanvaard. Hij heeft voor en na het denkbeeld bepleit om de onderscheiding weer aan te brengen. Het heeft zeer lang geduurd tot September 1944, eigenlijk tot Februari 1945, voordat dit weer werd aanvaard. Dit hield geen verband met de moeilijkheden in het Kabinet, welke er in die tijd waren. Dat is een geheel andere geschiedenis. In de loop van 1944 heeft de heer *van Mook* er op aangedrongen, dat dit moest gebeuren, o.a. met het oog op Nieuw-Guinea. Toen is besloten, dat het *Staatsblad* D 65 in werking zou worden gebracht en toen heeft hij voorgesteld, dat hij dan weer in zijn oude functie zou worden gesteld. Dat is toen door de Minister-President afgewezen, omdat er in die tijd zoveel wijzigingen in het Kabinet waren gebracht en mede in de gedachte, dat vanaf September 1944 tot het ogenblik, waarop het land geheel bevrijd zou zijn, niet een zo lange tijd gelegen zou zijn. De heer *van Mook* is toen naar Australië gegaan en heeft einde 1944 het verzoek gekregen te kiezen wat hij zou willen hebben. Hij is daarop naar Londen teruggegaan en toen is hij weer in een crisis terechtgekomen, die geduurd heeft tot Februari 1945.

De ambtenaren in Australië heeft hij in een commissie verenigd; dat waren interne aangelegenheden. Het maken van een commissie gaf hun geen status tegenover de Australische Regering. Dat zij enkel Nederlandse ambtenaren waren, is niet geheel juist. Bij het *Staatsblad* C 39, meent de heer *van Mook,* is gezegd: de Minister van Koloniën wordt belast met het algemeen bestuur. De Indische Dienst bleef voortbestaan. Het Indische vermogen werd niet opgeheven en de status van Indisch ambtenaar verviel ook niet. Men heeft trouwens ook altijd gewerkt op basis van de veronderstelling, dat de rechtspersoon Nederlandsch-Indië bestond en dat daarvan een bepaald gedeelte zich in de vorm van Overheidsdienaren, vermogensbestanddelen en zelfs troepen in het buitenland bevond. Hij heeft dus altijd met die mensen gecorrespondeerd — als hij het formeel mag stellen — als Minister belast met het algemeen bestuur. De term „Luitenant-Gouverneur-Generaal" kwam niet meer voor. Hij was als zodanig

afgetreden. Pas bij *Staatsblad* D 65 werd weer een afzonderlijk persoon aan het hoofd van de Indische Regering gedacht. Dat is bij het vertrek van de heer *van Mook* naar Australië nog niet uitgevoerd vanwege het idee, dat Nederland tegen October 1944 wel bevrijd zou zijn en dat dan de zaak verder geregeld zou worden. Het heeft tot Februari 1945 geduurd, voordat de splitsing inderdaad is tot stand gekomen.

De ambtenaren in Australië bleven Indisch ambtenaar. Zij bleven, voorzover zij dat waren, ook Indisch departementshoofd. De heer *van Mook* heeft een commissie ingesteld als vertegenwoordigster van de Minister, belast met het algemeen bestuur ten behoeve van de Indische belangen in Australië; die status dus hadden zij ook tegenover de Australiërs. Nu is dat in die tijd niet allemaal op een goudschaaltje gewogen. In het algemeen heeft men zó gewerkt, dat alle principiële dingen via de gezant met de Australische Regering in opdracht van Londen werden behandeld. Dat kon zijn van de Ministers van Scheepvaart, van Koloniën of van het gehele Kabinet, voorzover het Indische zaken en scheepsbelangen betrof.

Er is een arrangement geweest tussen de Minister van Scheepvaart en de heer *van Mook*. Deze Minister had de schepen onder zijn beheer gekregen en voor de Indische scheepvaartbelangen in Australië, met name betreffende de K.P.M. — er was o.m. een staking van de K.P.M.-zeelieden —, heeft de Minister van Scheepvaart de commissie als vertegenwoordigster aangewezen. Het was vrij ingewikkeld. Dit was een speciaal geval. In het algemeen was het dus zó, dat de heer *van Mook* de leden van de commissie, waar dat nodig was, instrueerde en dat zij door hem gemachtigd waren de Indische aangelegenheden te behandelen, niet zoals die normaal in het buitenland worden behandeld, want er was geen normale situatie, maar zoals die formeel behandeld behoorden te worden. In principiële gevallen via de gezant en zodra de zaak in uitvoering was, b.v. de liquidatie van gestrande ladingen, rechtstreeks met degenen, die de Australische Regering had aangewezen om dat van haar kant te doen. Dan kwam dus de gezant er niet meer aan te pas, maar bij de hoofdafspraken is de gezant ingeschakeld en heeft die het contact tot stand gebracht en gedeeltelijk ook de besprekingen gevoerd en geleid.

In het algemeen was het materieel zó, dat de commissie behoorlijk met de Australische Regering heeft kunnen samenwerken, tot dat gezanik met die boycot, eigenlijk tot de dood van Minister-Presisent *Curtin,* die begin 1945 is gestorven.

Gelijk uit het voorgaande is gebleken is bij Koninklijk besluit van 6 Mei 1942, C 39, het algemeen bestuur in Nederlandsch-Indië opgedragen aan de Minister van Koloniën met dien verstande evenwel, dat het opperbevel over de in Nederlandsch-Indië aanwezige zee- en landmacht bij een door de Kroon aangewezen gezaghebbende (dit werd vice-admiraal *Helfrich)* zou berusten en dat de zorg voor de aangelegenheden betreffende de Nederlandsch-Indische zeeschepen zou behoren bij de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Over de merites van de bij het besluit C 39 tot stand gekomen constructie wil de commissie op deze plaats geen oordeel uitspreken, aangezien dit onderwerp beter behandeld kan worden in dat deel van haar verslag, waarin het beleid betreffende de Overzeese Gebiedsdelen (punt *n* van het Enquêtebesluit) behandeld zal worden.

De samenvoeging in September 1944 van de ambten van Luitenant-Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën in één persoon acht de commissie onjuist. Door de samenvoeging van deze twee nauw met elkaar verband houdende functies kon de eigen verantwoordelijkheid in ieder der beide functies niet behoorlijk tot haar recht komen. Bovendien was het vooral in die moeilijke overgangstijd met het oog op de bepaling van het algemeen Regeringsbeleid wel zeer ongewenst, dat de Minister van Koloniën gedurende lange tijd op zo grote afstand van de plaats van vestiging van het Kabinet verbleef.

De commissie heeft dan ook geen bewondering voor het beleid van het Kabinet in deze. In het bijzonder de Minister-President had meer oog moeten hebben voor de hier geschetste bezwaren. De redenen, welke er voor zijn aangegeven, dat men tot dit besluit is gekomen, acht de commissie niet deugdelijk. Het hoofdmotief, dat deze cumulatie van ambten slechts kort zou duren, is van wel zeer betrekkelijke waarde gebleken. Men had dan ook naar het oordeel der commissie, toen de heer *van Mook* in September 1944 de functie van Luitenant-Gouverneur-Generaal weer op zich nam, niet anders kunnen en mogen doen dan een ander aanzoeken de portefeuille van Koloniën op zich te nemen.

§ 6. *Het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk*

Op 21 Mei 1942, toen de heer *Gerbrandy* aftrad als Minister van Koloniën, werd hij belast met de leiding van een nieuw departement, nl. dat voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk. Dit departement had o.m. tot taak de coördinatie van alle krachten in de oorlogvoering tot de grootste hoogte op te voeren, zegt de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum [1]). „De vervulling van deze taak" — zo vervolgt hij aldaar — „was te meer nodig, nu onze strijdkrachten zwaar waren geslonken en het nu eenmaal moeilijker is met beperkte krachten de samenwerking in stand te houden dan met een voldoend aantal. Marine en Koloniën hadden beide een goed kader nodig, de eerste voor het op peil houden der toch al kleiner geworden zeemacht, de andere voor de voorbereiding van het herstel van het bestuur in Nederlandsch-Indië. Beide deden een beroep voor een deel op dezelfde krachten. De zogenaamde Ministeriële Commissie voor de Algemene Oorlogvoering behandelde de vraagstukken op dit gebied in haar wekelijksche bijeenkomsten".

Bij schrijven van 12 Juni 1942 [2]) heeft de voorzitter van de Raad van Ministers aan de andere Ministers uiteengezet met welk doel het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk werd ingesteld.

Het ligt in zijn bedoeling, zo schijft de heer *Gerbrandy*, het oorlogsbeleid te voeren door alle aangelegenheden van algemene oorlogvoering te coördineren en telkens, wanneer deze vallen binnen het kader van meer dan één departement, het initiatief daartoe te nemen. Teneinde deze taak te vergemakkelijken, verzoekt de heer *Gerbrandy* de betrokken Ministers de gewenste coördinatie na te streven en hem van plannen, dit beleid rakende, op de hoogte te houden.

Het door hem te organiseren departement zal het voorbereidende orgaan zijn, hetwelk hij te zijner beschikking heeft voor bovenbedoelde werkzaamheden en hetwelk ter beschikking staat van andere departementen om de nodige coördinatie tot stand te brengen dan wel te bevorderen, opdat interdepartementaal eenheid van gedachte wordt bevorderd.

Aan dit departement zal hij enkele deskundige hoofdambtenaren en hoofdofficieren verbinden, die deze arbeid op het stuk van internationaal-politieke, economische, rechterlijke en strategische vraagstukken, de oorlogvoering van het Rijk der Nederlanden rakende, kunnen verrichten.

Tenslotte deelt de heer *Gerbrandy* zijn collega's mede, dat hij conform de in de Ministerraad gemaakte afspraak de politieke leiding van de Regeringsvoorlichtingsdienst op zich heeft genomen, aangezien deze taak direct verband houdt met de algemene en dus ook psychologische oorlogvoering van het Koninkrijk.

Bij brief van 18 Juni 1942 [3]) heeft de Minister van Justitie, kennis genomen hebbende van dit schrijven van 12 Juni 1942, het volgende onder de aandacht van de heer *Gerbrandy* gebracht:

„Daar ik er mij van bewust ben, dat een taakomschrijving van een overkoepelingsministerie als het Uwe buitengewoon moeilijk is, schijnt het mij wel gewenscht vooraf vast te stellen, dat het initiatief tot een coördinatie, als bedoeld in de vierde alinea van Uwen brief, niets anders kan wezen dan een vingerwijzing van het eene departement om ten aanzien van eenig onderwerp overleg te plegen met en aansluiting te zoeken bij een ander departement en bij samenspreking over bepaalde onderwerpen de noodige leiding te geven. Met andere woorden: de taak van het Departement voor Algemeene Oorlogvoering worde niet deze, dat op dat departement algemeene op het terrein van onderscheidene departementen liggende ontwerpen of planschema's worden opgesteld of maatregelen worden genomen of voorbereid, waarover dan die departementen hun oordeel zouden moeten te kennen of uitvoering zouden hebben te geven en evenmin dat ontwerpen of plannen door een bestaand departement, desnoodig in overleg met een ander betrokken departement opgesteld, aan een soort contrôle of goedkeuring van Uw departement worden onderworpen. Immers, de opstelling van en de verantwoordelijkheid voor bepaalde ontwerpen, plannen en maatregelen berust bij het daarvoor aangewezen departement en zijn minister.

Ik ben overtuigd, dat bij Uwe Excellentie geene andere opvatting voorzit dan de bovengeschetste, doch het lijkt mij goed die opvatting hier vast te leggen, opdat bij de samenstelling van en taakverdeeling binnen Uw ministerie met een en ander worde rekening gehouden. Eerlijk gezegd, bevat de mededeeling in Uwen brief, dat enkele deskundige hoofdambtenaren en hoofdofficieren aan Uw departement zullen worden verbonden om „deze(n) arbeid op het stuk van internationaal-politieke, economische, rechterlijke en strategische vraagstukken" te verrichten, niet een volkomen geruststelling.

[1]) Vgl. prof. mr. *P. S. Gerbrandy:* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 52.

[2]) Vgl. bijlage 174.

[3]) Vgl. bijlage 174.

Tenslotte had ik gaarne in Uw brief een mededeeling gezien omtrent de verhouding, waarin U Uw ministerie ziet ten aanzien van de Commissie-Terugkeer, doch mogelijk bestaat bij U het voornemen zulks alsnog te doen."

Op 28 Mei 1942 werd door Radio Oranje een interview weergegeven, dat de Minister-President had toegestaan met betrekking tot de oprichting van het Departement voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk [1]). Prof. *Gerbrandy* wees er in dat onderhoud op, dat de nieuwe ontwikkeling een bevestiging was van de stelregel, dat de taak van de Minister-President zich in oorlogstijd allereerst richt op het voeren van oorlog; dat is zijn voornaamste verantwoordelijkheid. Deze stelregel was reeds tot uitdrukking gekomen in het feit, dat de heer *Gerbrandy* belast werd met de portefeuille van Koloniën op het ogenblik, dat Nederlandsch-Indië in de strijd werd betrokken.

[1]) Vgl. bijlage 174.

Volgens dezelfde stelregel had hij de portefeuille van Justitie afgestaan, daar dit departement niet zo direct bij de oorlogvoering was betrokken. Prof. *Gerbrandy* wees er voorts op, dat het niet juist was zijn nieuwe positie als hoofd van het Departement voor Algemene Oorlogvoering gelijk te stellen aan de positie van Minister van Defensie, zoals *Churchill* die heeft. Beide posities zijn wel in zoverre te vergelijken, dat zij alle twee een erkenning zijn van het feit, dat beslissingen inzake oorlogspolitiek uiteindelijk in handen moeten liggen van de eerste Minister. Hieruit volgt, dat de teugels van de departementen, die voornamelijk belast zijn met het voeren van de oorlog, samen moeten komen in het nieuwe departement. Aan de normale werkzaamheden of de Ministeriële verantwoordelijkheden van zijn collega's wordt hierdoor echter niets veranderd. Het nieuwe departement zorgt slechts voor de samenwerking en de coördinatie tussen de verschillende departementen, waarbij in geval van meningsverschil de beslissing in handen ligt van de Minister-President.

31423 *(van den Tempel)*

Of de taken, die op het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering werden ondergebracht en dus kwamen te ressorteren onder de Minister-President, niet van die aard waren, dat andere ministers zich daardoor in hun beleid te kort voelden gedaan, kan de heer *van den Tempel* niet zeggen. Hij kent het gevoelen niet van elke Minister persoonlijk. Hij heeft er zelf geen last van gehad, maar dat zegt niet alles. Voor het aanvaarden en het uitvoeren van een taak is een speciale kennis nodig. Men kan niet zo maar, als men schadelijke toestanden wil verwijderen, een taak van een Minister afnemen en aan een nieuw departement toevertrouwen. De Minister-President had er in zoverre ook geen behoefte aan: zeer belangrijke bemoeiingen bleven in zijn hand en hij zou in staat geweest zijn langs volkomen normale weg een zeer overwegende invloed uit te oefenen. Men denke b.v. aan de gehele radiodienst, het geheime verkeer met bezet Nederland, het voortdurende overleg, dat de Ministers met hem moesten plegen omtrent zaken, die in de Ministerraad moesten worden behandeld, aan de behandeling van algemene Regeringsaangelegenheden en het overleg met de Kroon.

Het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering was steeds zwak bezet èn numeriek èn helaas (naar de mening van de heer *van den Tempel)* qualitatief. De kunst van medewerkers kiezen is een kunst apart. Wat het onttrekken van taken aan andere Ministers betreft, op het gebied van Marine en op dat van Oorlog zal het niet gebeurd zijn. Bij Financiën was er geen sprake van. Bij hem, *van den Tempel,* is het nooit gebeurd. De voorbereiding van de terugkeer lag voor een belangrijk deel bij Justitie en bij Binnenlandse Zaken, dus lange tijd bij de heren *van Angeren* en *van Boeyen.* Daarop had natuurlijk het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering onder de heer *Gerbrandy* wel degelijk invloed, al was het maar door de Commissie Voorbereiding Terugkeer. Het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering had dus wel degelijk, zonder dat het vreemd gebied aantrok, een zeer belangrijke centrale taak.

Men moet niet alleen op kwade dingen letten, maar ook op de goede. Ook in de tijden van grote interne moeilijkheden was er als algemene regel een algemeen streven naar samenwerking bij de Ministers. Steeds deed het besef zich gelden van de grote verantwoordelijkheid, welke de benarde positie van het Rijk en de hachelijke tijdsomstandigheden oplegden.

31424 *(van den Tempel)*

De opzet van het Departement voor Algemene Oorlogvoering heeft bij de andere Ministers geen bedenkingen ontmoet. Het is geen kwestie geweest. Het kan wel enkele Ministers versterkt hebben in hun waakzaamheid tegen een ontwrichting van de verhoudingen door een veranderde positie van de Minister-President, maar voorzover de heer *van den Tempel* bekend, is het geen kwestie geweest; voor hem zeker niet.

82557 *(Albarda)*

De heer *Albarda* heeft de instelling van het Departement voor Algemene Oorlogvoering gezien als een concentratie van vele bemoeiingen met de oorlogvoering in handen van de heer *Gerbrandy.*

Deze keek graag naar het voorbeeld van Engeland, waar *Churchill* als Minister-President in een zeer machtige positie was en waar een klein War Cabinet uit het grote Kabinet was gevormd. Het was telkens merkbaar, dat de heer *Gerbrandy* graag dat patroon zou volgen. Op de vraag, of de heer *Albarda* in de instelling van dit Departement nu ook een verwezenlijking van datzelfde streven zag, zegt hij, dat hij het ook kon zien als een streven tot coördinatie van de oorlogvoering en dat daarvoor veel te zeggen was. Het was echter in zoverre niet een volledige coördinatie, dat de militaire oorlogvoering toch bij de departementen bleef.

82889 *(Gerbrandy)* Gevraagd naar de reden, waarom men is gekomen tot de constructie van een Departement voor Algemene Oorlogvoering, geeft de heer *Gerbrandy* de volgende uiteenzetting. Dit departement had tot taak de coördinatie van hetgeen op oorlogsgebied kon gebeuren. *Churchill* was in Engeland niet Minister van Oorlog, maar Minister of Defence. De Ministers hebben gezegd: Dat is de beste oplossing. Het was natuurlijk de oplossing om de heer *van Mook* Koloniën te geven, hetgeen de heer *Gerbrandy* logisch leek, en de heer *van Angeren* aan Justitie te houden. De heer *Gerbrandy* had natuurlijk kunnen zeggen — en de heer *van Angeren* zou daarin hebben bewilligd —: Ik keer terug naar Justitie. Dat was eigenlijk zijn departement. Maar de heer *Gerbrandy* wenste de heer *van Angeren* als Minister te handhaven. Hij redeneerde: Laat hij blijven; hij is een uitstekende Minister; wij hebben veel aan hem. Dus moet er gevormd worden een departement, dat zich bemoeit met alles, wat de coördinatie van de oorlogvoering betreft, om deze met de weinige krachten, die men had — want daardoor werd het zo moeilijk — tot het hoogste niveau op te voeren. In de Commissie Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, waarvan de Minister-President voorzitter was, werden die problemen iedere week besproken. Het secretariaat daarvan was een afdeling van het nieuwe departement.

82890 *(Gerbrandy)* Het departement had maar betrekkelijk weinig personeel. Het hield tot taak o.m. het onderhouden van het verband met de Regeringsvoorlichtingsdienst. Administratief gesproken, behoorde de Regeringsvoorlichtingsdienst onder de Minister van Buitenlandse Zaken, maar politiek gesproken bleef deze bij de Minister-President, bij de Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, zodat de directieven voor Radio Oranje en de Voorlichtingsdienst bij de heer *Gerbrandy* zijn gebleven en de besprekingen, die wekelijks driemaal plaats hadden met de leden van de Regeringsvoorlichtingsdienst, over hem hebben gelopen. Maar het personeel stond niet onder de heer *Gerbrandy,* althans administratief niet. De Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk had te maken met de wijze, waarop de verschillende krachten in de Pacific gecoördineerd konden worden voor het gemeenschappelijke doel e.d.

De kwestie, die gespeeld heeft bij de reconstructie van het Kabinet in 1941, t.w. de versterking van de positie van de Minister-President, heeft bij de vorming van het nieuwe departement geen rol gespeeld. Het was meer de vraag: hoe zullen wij het op de beste wijze oplossen,

82893 *(Gerbrandy)* wanneer de Minister-President het Departement van Koloniën verlaat en niet wordt Minister van Justitie. De gang van zaken is deze geweest. De heer *Gerbrandy* is Minister van Koloniën ad interim geworden. Nu was het Departement van Koloniën geen sinecure, vooral voor iemand, die niet een koloniale specialist was. Toen dr. *van Mook* in December 1941 definitief niet kwam, moest er een voorziening komen voor Koloniën en toen kwam het allen en ook de heer *Gerbrandy* het beste voor, dat deze laatste het ad interim zou waarnemen, maar de heer *Gerbrandy* kon onmogelijk combineren het Minister-Presidentschap, Justitie en Koloniën. Hij wilde wel definitief Minister van Koloniën worden, maar dan moest hij van Justitie af, hoe het hem ook speet, want dat was eigenlijk zijn departement. Maar hij heeft het gedaan. Toen kwam bij het komen van de heer *van Mook* naar Londen de vraag op: is het niet het beste, dat hij het doet, maar dan moeten wij een andere verdeling van taken hebben. Toen bleef aan het Departement voor Algemene Oorlogvoering een aantal taken; de heer *Gerbrandy* weet op het ogenblik niet precies welke, maar bovenal de coördinatie van de oorlogvoering. Dat was gespiegeld aan het Engelse model, maar het had bij de Nederlanders natuurlijk een veel zwakkere betekenis. Bij de totstandkoming van het Departement voor Algemene Oorlogvoering is er niet een gedachtenwisseling geweest, zoals bij de reconstructie van het Kabinet in Juli 1941. Het ging allemaal in volkomen overeenstemming en met goede wil van elk en een iegelijk, die er bij betrokken was.

82895 *(Gerbrandy)* De brief van 28 Juni 1942 van de heer *van Angeren,* waarin hij nog eens even vastlegt, dat hij overtuigd is, dat bij de heer *Gerbrandy* geen andere opvatting heeft voorgezeten dan de bovengeschetste, vindt de heer *Gerbrandy* precies, zoals hij de heer *van Angeren* kent: even tot voorzichtigheid manen; de oplossing moet

niet ontaarden in iets, wat verkeerd is. De heer *Gerbrandy* weet niet, of er van de andere Ministers brieven zijn, maar dit is in alle pais en vree behandeld. Hier zat helemaal niet achter de kwestie, die in 1941 een rol speelde. Welke taken precies aan het departement toebehoorden, durft de heer *Gerbrandy* op het ogenblik niet zo uit zijn hoofd te zeggen, maar de hoofdzaak bleef de coördinatie. Het departement heette, meent hij, in het Engels dan ook Ministry for the co-ordination of war affairs.

Het komt de commissie voor, dat de instelling op 21 Mei 1942 van het Departement voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk een juiste beslissing was, hoewel het waarschijnlijk beter was geweest, indien bij de instelling van dit Ministerie het Ministerie van Algemene Zaken was opgelost in de Ministeries van Justitie en van Binnenlandse Zaken en dit nieuwe Ministerie. Men had immers nu twee Ministeries, die zich bezig hielden met allerlei zaken, niet ondergebracht in een van de andere departementen. Later kwam daar nog een andere functie van soortgelijke aard bij, te weten die van de Minister zonder Portefeuille, de heer *Burger*.

XX. De Regering en de door haar aangewezen Vertrouwensmannen

Aangezien de werkzaamheden van Vertrouwensmannen voor een deel ook ter sprake zullen komen bij de behandeling van de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit, beperkt de commissie zich in dit deel van haar verslag tot de maatregelen, welke de Regering heeft genomen met betrekking tot de instelling van het college van Vertrouwensmannen en het contact, dat tussen haar en dit college als orgaan van de Regering heeft bestaan.

§ 1. *De instelling van het college van Vertrouwensmannen*

In een brief [1]) van 16 December 1942 aan de Minister van Justitie heeft de heer *Albarda* reeds gewezen op de mogelijkheid, dat er onmiddellijk na de bevrijding behoefte zal bestaan aan het optreden van een voorlopig bewind. Deze gedachte wordt door hem nader uitgewerkt in zijn nota's [2]) van 18 en 22 December 1942.

In de nota van 22 December 1942 zegt de heer *Albarda,* dat het naar zijn mening goed is, bedacht te zijn op de mogelijkheid, dat de Regering niet terstond naar Nederland zou kunnen terugkeren. Het is denkbaar, dat dan gedurende enkele of enige dagen het centraal bestuur in handen moet worden gelegd van een college, bestaande uit enkele bij Koninklijk besluit onder ministeriële verantwoordelijkheid daartoe aangewezen personen. Ook de bevoegdheden van dat bewind behoren in een Koninklijk besluit te zijn bepaald. Het voorlopig bewind zal dus niet meer macht bezitten dan de Regering het geeft. Het treedt niet in de plaats van de Regering, maar is aan haar ondergeschikt. Het college, dat zeer tijdelijk in Nederland als centraal bestuur zou fungeren, neemt niet de plaats van de wettige Regering in en is evenmin een nevenregering; het kan slechts een agentschap van de wettige Regering zijn.

Uit dit stuk blijkt, dat het idee van een college, zoals later het college van Vertrouwensmannen is geworden, reeds eerder te Londen is opgekomen, hoewel dit idee van de heer *Albarda* verder niet van directe invloed op het ontstaan van het college van Vertrouwensmannen is geweest. In het deel van haar verslag, dat aan de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit zal zijn gewijd, zal de commissie aandacht schenken aan de denkbeelden, die vóór Augustus 1944 in bezet Nederland leefden met betrekking tot de opvulling van een mogelijk gezagsvacuum op het tijdstip van de bevrijding.

In het „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering" [3]) staat aangegeven, op welke wijze de Vertrouwensmannen zijn aangewezen.

> „Benoeming van Vertrouwensmannen.
>
> Op 16 Augustus 1944 werd op aanwijzing van de Regeering aan jhr. mr. dr. *L. H. N. Bosch* ridder *van Rosenthal* te Utrecht een microfoto van het volgende besluit van Harer Majesteits Regeering, alsmede van een daarbij behoorende instructie, overhandigd:
>
> Snelle ontwikkeling gebeurtenissen fronten geven Koningin en Kabinet aanleiding regeling te treffen voor onmiddellijke aanwezigheid van vertegenwoordiging der Regeering bij bevrijding van deel of geheel Vaderland en bestemd te werken gedurende eventueel tusschen oogenblik bevrijding en aankomst vooruit te zenden Ministers verloopend tijdvak. Bedoeling is, dat deze vertegenwoordiging der Regeering zich met proclamatie, waarvan strekking afzonderlijk bij instructie zal worden vastgelegd, tot volk zal richten en voorts die maatregelen met name van politioneelen aard zal treffen, die door omstandigheden van het oogenblik zullen worden geboden. Aangewezenen dienen zelf voorzitter uit hun midden te kiezen en zich bij hun werkzaamheid voortdurend rekenschap te geven van vermoedelijk zeer korten duur van hun werkzaamheid. Beginsel dat elk bevrijd gedeelte des lands onmiddellijk in Bijzonderen Staat van Beleg komt te verkeeren blijft gehandhaafd. Vertegenwoordigers zijn vrij zich als adviseur voor het nemen van conservatoire maatregelen medewerking van mr. *L. J. A. Trip* te verzekeren. Aangewezen worden jhr. mr. *L. H. N. Bosch* ridder *van Rosenthal;* prof.

[1]) Bijlage 36 A.

[2]) Bijlagen 36 B en 36 C.

[3]) „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering", blz. 1—2.

mr. *R. P. Cleveringa; W. Drees;* mr. *J. Cramer* en mr. *W. G. A. van Sonsbeeck.* [1])

Voorts een vertegenwoordiger van N.C. en een van R.V.V., beide door andere vijf te kiezen.

Indien van aangewezenen maximaal twee niet beschikbaar mochten zijn geldt deze opdracht de vijf resteerenden [2]).

2 Augustus 1944.

(w.g.) *P. S. Gerbrandy.*

(w.g.) *G. J. van Heuven Goedhart.*"

[1]) In het besluit zijn de namen van de aangewezenen niet genoemd; daarin stonden schuilnamen vermeld, t.w.: *Bossus (Bosch van Rosenthal), Cleopatra (Cleveringa), Dreyfus (Drees), (Cranborne (Cramer), Sonloup (van Sonsbeeck)* en *Trianon (Trip).* Een agent van het Bureau Inlichtingen te Londen bracht de microfoto over en maakte duidelijk wie hiermee bedoeld waren.

[2]) Uit een later van de Regeering ontvangen telegram bleek, dat de Regeering bij de komst van het Militair Gezag een eventueel vacuum beëindigd achtte.

INSTRUCTIE.

I. De Regeering beschouwt vertegenwoordigers niet als voorloopig bewind in formeelen zin van den term. Gebruik van dezen of daaraan adequaten term worde vermeden. Bij optreden naar buiten bediene men zich van term „de door de Regeering aangewezen Vertrouwensmannen".

II. Hoofdtaak aangewezen Vertrouwensmannen is nemen maatregelen handhaving orde en rust, daarbij te werk gaande met vol begrip voor volksbehoefte aan uiting vreugde over herkregen vrijheid.

III. De Vertrouwensmannen zullen proclamatie tot bevolking hebben te richten, waarvan tekst hun wordt overgelaten, met dien verstande, dat

a. erop worde gewezen, dat Koningin en Kabinet weldra in het land zullen terugkeeren;

b. dat van ieder verwacht wordt, dat hij zich stipt zal houden aan de bevelen der Regeering en aan die van het Geallieerd Opperbevel, waarmede de Regeering een nader te publiceeren regeling getroffen heeft;

c. eraan worde herinnerd, dat het Kabinet voornemens is zoodra mogelijk plaats te maken voor een ander;

d. aangespoord wordt tot ordelijke houding en nalaten van daden van eigenrichting, welke in strijd zouden zijn met onze tradities en democratische opvattingen;

e. vermeld worde, dat Regeering alle regelingen tot snelle en gestrenge berechting van alle landverraders en handlangers der bezetters geheel gereed heeft en dat bij deze berechting het volk zal worden ingeschakeld;

f. als nationale bevrijdingsdag wordt aangekondigd een nader te bepalen datum waarop de terugkeer van Hare Majesteit de Koningin in het vaderland zal worden gevierd.

IV. Indien er ten aanzien van eenigen te nemen maatregel tusschen de zeven vertegenwoordigers geen overeenstemming bestaat, beslist de meerderheid. Indien uitlokking beslissing der zeven vertegenwoordigers feitelijk onmogelijk is, beslist de voorzitter, in overleg met zooveel leden der vertegenwoordiging als mogelijk is.

V. De Vertrouwensmannen zijn gerechtigd elken ambtenaar van Rijk, provincie of gemeente en andere openbare en semiopenbare lichamen bevel te geven tot staking uitoefening functie. Zij gaan niet over tot schorsing of ontslag. Vervanging van uitgeschakelde krachten of vervulling van vacatures geschiedt slechts bij strikte noodzakelijkheid en slechts voor periode gedurende welke Vertrouwensmannen zelf fungeeren.

2 Augustus 1944.

(w.g.) *P. S. Gerbrandy.*

(w.g.) *G. J. v. Heuven Goedhart.*

Op 23 Augustus 1944 vond te Utrecht de eerste bijeenkomst van de nominatim aangewezen Vertrouwensmannen plaats, terwijl op 30 Augustus daaropvolgend voor de tweede maal vergaderd werd. In de eerste vergadering werd o.a. besloten, dat de aanwijzing van een vertegenwoordiger van het Nationaal Comité (N.C.) en van den Raad van Verzet (R.V.V.) eerst zou plaats vinden, nadat met beide organisaties contact was verkregen. Het verkrijgen van contact met de leiding van den Raad van Verzet vorderde geruimen tijd, zoodat eerst in de tweede week van September 1944 het College voltallig bijeen kon komen. Als vertegen-

woordigers van deze verzetsorganisaties werden aangewezen resp. *L. Neher* (N.C.) en *J. van der Gaag* (R.V.V.). In de eerste voltallige bijeenkomst werd mr. *Bosch van Rosenthal* tot voorzitter gekozen. Inmiddels hadden de nominatim aangewezen Vertrouwensmannen de Regeering telegrafisch verzocht alsnog prof. mr. *J. Oranje* te Amsterdam als zoodanig aan te wijzen, met welk voorstel de Regeering zich blijkens een telegram van 19 September 1944 vereenigde. Door de ontwikkeling van het krijgsgebeuren kon mr. *W. G. A. van Sonsbeeck,* die zich medio September in Limburg bevond, reeds spoedig niet meer aan de werkzaamheden van het College deelnemen. Toen bleek, dat een snelle bevrijding van geheel Nederland niet mocht worden verwacht, werd de behoefte gevoeld hem te vervangen. In verband hiermede werd eind Januari 1945 aan de Regeering voorgesteld Mag. dr. *J. G. Stokman,* te Utrecht, die sinds November 1944 als waarnemer de vergaderingen van het College bijwoonde, in zijn plaats aan te wijzen. Op 14 Maart 1945 werd een telegrafisch bericht ontvangen, waarin de Regeering tot deze aanwijzing overging.

Als secretarissen wezen Vertrouwensmannen aan mrs. *J. le Poole* en *G. H. Slotemaker de Bruine.* Sinds April 1945 fungeerde ook mr. *C. J. van Schelle* als zoodanig".

35546 e.v. *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Heuven Goedhart* verklaart, dat hij het college van Vertrouwensmannen heeft samengesteld. De gedachte om het samen te stellen is van hem. Hij heeft de opdracht gehad om de instructie te maken en de namen te verzinnen. Hij heeft eveneens het telegram gemaakt, — dat aan een parachutist is meegegeven — om hen aan te wijzen en hij heeft daar zeer bewust geen O.D.-man in gehaald, omdat hij op het, naar hij gelooft, nogal gezonde standpunt staat, dat men het machtsapparaat nooit in het beleidsapparaat moet gaan zetten. Hij vindt het verkeerd, dat de hoofdcommissaris van politie lid zou zijn van het college van B. en W., en hij zou het niet goed vinden, wanneer de commanderende generaal *Kruls* lid ware van het Kabinet. De heer *van Heuven Goedhart* heeft het dus ook heel verkeerd gevonden, dat een man van de O.D., wiens taak nooit een andere zou kunnen zijn dan bevelen uitvoeren, zelf in het college van Vertrouwensmannen zou zitten. Hij meende, dat dat helemaal scheef was, maar het wordt hem door die mensen, die dan zeggen, dat ze helemaal niet voor de O.D. opkomen en dat het een sprookje is, dat ze ook maar enigerlei voorkeur hebben voor de O.D., in de brief van 10 Augustus 1944 van mr. *van Houten* tot een ernstige grief gemaakt, dat ook in het college van Vertrouwensmannen die O.D. alweer niet zit.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft bepaalde richtlijnen gevolgd bij de samenstelling van het college van Vertrouwensmannen. Hij heeft de gedachte gehad, dat hij vijf mensen bij name moest aanwijzen en dat er zeven moesten komen, waarbij zes en zeven door die vijf moesten worden aangetrokken uit respectievelijk het links en het rechts geörienteerde verzet. De bedoeling van de heer *van Heuven Goedhart* is geweest om onder de vijf, die hij aanwees, een antirevolutionnair te vinden. Hij wist er echter geen. Hij meende, dat de heer *Schouten* in de gevangenis zat; dat de heer *Rutgers* gevangen was genomen, heeft de heer *van Heuven Goedhart* begrepen, toen hij te Londen kwam; de heer *Rutgers* zou een dag na hem per boot vertrekken en hij is nooit aangekomen.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft toen aangewezen de heren *Drees, van Sonsbeeck, Cramer, Cleveringa* en *Bosch van Rosenthal* en aan hen overgelaten om uit het linkse verzet, in de R.V.V.-richting dus, en uit het rechtse verzet — dus in de richting van het Nationaal Comité van Verzet — no. 6 en 7 erbij te halen. De Vertrouwensmannen hebben daarvoor genomen de heer *van der Gaag* voor de Raad van Verzet en de heer *Neher* voor het Nationaal Comité van Verzet.

Daarna hebben zij zich met een telegram tot Londen gewend, over welk telegram de heren *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart* een hele dag hebben lopen puzzelen en waarin de Vertrouwensmannen vroegen, of het goed was, dat zij de Vader der Prinsen aan dat gezelschap zouden toevoegen. De heren *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart* hebben er een dag over gedaan, voordat zij elkaar voor domoren uitscholden en zeiden: Ja, natuurlijk, dat is professor *Oranje!* Dat was inderdaad juist. De bedoeling was: professor *Oranje,* de Vader der Prinsen, en zij hebben prompt geantwoord — zij hadden eenvoudig aan de naam *Oranje* niet gedacht —: Prachtig! Neem hem erbij! Dat is toen ook gebeurd.

35549 *(van Heuven Goedhart)*

De heer *van Sonsbeeck* was het katholieke lid van de Vertrouwensmannen; het zou waanzinnig zijn geweest er geen katholiek bij te hebben. De heer *van Heuven Goedhart* heeft in de eerste plaats gezocht — en dat was natuurlijk vrij moeilijk — naar figuren, in wie het algemene vertrouwen toch wel kon worden geacht vast te staan. In de tweede plaats naar een toch wel wat geografische dislocatie, zo-

dat men niet weer kreeg, wat andere provinciën soms terecht toch al zo dwars zit, een Westelijk clubje. Vandaar dat hij de heer *Cramer,* die uit het Noorden kwam, heeft gekozen en de heer *van Sonsbeeck,* — wat prachtig trof — die niet alleen katholiek was, maar bovendien uit het Zuiden kwam. De heer *van Sonsbeeck* had alle vertrouwen van de bevolking, omdat hij tegelijk met de heer *Bosch van Rosenthal* door de Duitsers uit zijn ambt was ontzet. In de practijk heeft het zich echter zo ontwikkeld, — dat moet de heer *van Heuven Goedhart* er even aan toevoegen — dat de heer *van Sonsbeeck* niet beschikbaar was, want hij verbleef bezuiden de rivieren. Dat kon echter niemand voorzien. De heer *van Heuven Goedhart* heeft in elk geval bepaald gestreefd naar een zo groot mogelijke differentiatie.

Het was alleen heel moeilijk, daar van het bestaan van dit college alleen maar wisten de heer *Gerbrandy,* de heer *van Heuven Goedhart* zelf, en, omdat het B.I. nu eenmaal onder hem ressorteerde, de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude,* plus de ambtenaren van het B.I. die er mee te maken hadden. Verder wist niemand van dat college af. De heer *van Heuven Goedhart* heeft dat altijd een uiterst penibele situatie gevonden. Dat dit college op een bepaald ogenblik zou blijken te bestaan, was aan de overige Ministers te Londen volledig onbekend en de heer *van Heuven Goedhart* vergeet niet gauw de verwonderde gezichten van menige Minister, toen op een bepaald ogenblik in het einde van 1944 werd gezegd, dat dit college er was. Men heeft er van die zijde toen zeer op aangedrongen, dat de namen zouden worden genoemd, waartegen de heer *Gerbrandy* overwegende bezwaren had. De heer *van Heuven Goedhart* heeft hem dat echter uit het hoofd gepraat en de heer *van Heuven Goedhart* is zelf degene geweest, die toen in de Ministerraad volledig verslag heeft gedaan van wat er terzake van het college van Vertrouwensmannen was verricht.

35551 *(van Heuven Goedhart)*

Het college ressorteerde helemaal niet onder Justitie. In het verzet, waar de heer *van Heuven Goedhart* wat mee te maken had, Parool, Vrij Nederland en die sfeer, had men sterk het gevoel, dat de Regering een ernstige fout maakte door niet te rekenen met de mogelijkheid van wat men het vacuum noemde. Dat zou de situatie zijn, waarin de Duitsers al weg waren uit het gehele of een gedeelte van het land, maar de Nederlandse Regering er nog niet zou zijn. Voor die periode wilde men een gezag hebben, dat dan iets kon doen, opdat niet van uiterst links of uiterst rechts of van welke kant dan ook geprobeerd zou worden om in dat gat te springen. Dat was wat men met een geleerd woord voor een eenvoudige zaak „vacuumtheorie" noemde.

Toen de heer *van Heuven Goedhart* te Londen aankwam, heeft hij die bezorgdheid doorgegeven aan de heer *Gerbrandy* en later ook aan de Koningin. Hij heeft toen opdracht gekregen: Wilt u dan maar eens zeggen, hoe dat zou moeten? Wie zouden het moeten zijn? Welke zouden de bevoegdheden moeten zijn? Daarop heeft hij daar een groepje mensen voor uitgezocht en hen voorgedragen en de ontwerp-instructie gemaakt, maar dat was niet, omdat dat onder Justitie ressorteerde, maar alleen, omdat de heer *van Heuven Goedhart* toevallig degene was, die uit Nederland was gekomen met dat verzoek. Men moet dat dus niet zien als iets, dat met Justitie te maken had. Het is alleen maar het gevolg van het toevallige feit geweest, dat hij daarover was begonnen en dat hij bovendien sindsdien Minister van Justitie was geworden.

35552 *(van Heuven Goedhart)*

De verhouding van Grote Adviescommissie en Vertrouwensmannen zag de heer *van Heuven Goedhart* in die tijd helemaal niet, omdat ten tijde van de instelling van het college van Vertrouwensmannen hem helemaal niets bekend was van een Grote Adviescommissie. Dat speelde in Augustus 1944 en de heer *van Heuven Goedhart* neemt aan, dat de Grote Adviescommissie toen min of meer begon te bloeien, maar haar bestaan was nog niet ter kennis van de Londense Regering gekomen. Men wist helemaal niet, hoe dat er allemaal uitzag. Door voor te stellen er een man uit het rechtse en een uit het linkse verzet bij te halen, heeft hij gehoopt, dat hij voldoende brug had naar het verzet. Hoe het zou uitpakken, kon hij allemaal van tevoren niet weten.

69946 e.v. *(Gerbrandy)*

De heer *Gerbrandy* verklaart, dat de instelling van het college van Vertrouwensmannen een zaak is geweest, welke tussen hem en de heer *van Heuven Goedhart* zuiver persoonlijk ministerieel is behandeld. De heer *Gerbrandy* verzekert, dat deze zaak ook op een bepaald ogenblik in de Ministerraad is gebracht. Hij herinnert zich met stelligheid, dat het in de Ministerraad is gebracht, niet dat men dat zou doen, maar dat men het omstreeks die tijd heeft gedaan. Daarbij zijn in de Ministerraad ook de namen genoemd; voorzover hij zich herinnert, was het college toen nog niet voltallig, want een van de leden is er later bij gekomen, namelijk prof. *Oranje.*

82962 *(Gerbrandy)*

Het plan tot de instelling van het college van Vertrouwensmannen was al een jaar aan de orde, voordat de heer *van Heuven Goedhart*

met een dergelijk plan uit Nederland kwam, zo zegt de heer *Gerbrandy* in een later verhoor. Toen de heer *van Heuven Goedhart* overkwam en dus mededelingen uit de eerste hand kon doen, heeft men gezegd: Nu wij weten, wie die vertrouwensmannen kunnen zijn, is het ogenblik rijp om dat uit te voeren. Door de bekendheid van de heer *van Heuven Goedhart* met de situatie in Nederland kon toen aan de gedachte uitvoering worden gegeven; dat is de reden geweest.

82967 *(Gerbrandy)* De persoonlijke opvatting van de heer *Gerbrandy* over de taak van de Vertrouwensmannen was, dat zij op het ogenblik van de bevrijding zoveel mogelijk een beroep zouden doen op de goedwillende elementen en betrouwbare personen en dat verder hun feitelijke mogelijkheden zeer begrensd waren. Wel kreeg hij uit latere besprekingen met de Vertrouwensmannen de indruk, dat zij zelf op een enigszins ander standpunt stonden.

Over de verhouding tussen Vertrouwensmannen en O.D. zegt de heer *Gerbrandy*, dat de O.D. bestemd was om hand- en spandiensten te verlenen voor de handhaving van de orde. Hij durft niet met stelligheid te zeggen, hoe de verhouding tussen de O.D. en de Vertrouwensmannen op het ogenblik van de bevrijding moest zijn. Deze punten zijn tussen de heer *van Heuven Goedhart* en hem wel door en door besproken. Over de berichten, die naar de Vertrouwensmannen gingen, is natuurlijk ook zeer intensief overlegd, maar het staat de heer *Gerbrandy* niet meer duidelijk voor de geest. Indien men zegt, dat de andere Ministers zo laat op de hoogte zijn gesteld van de instelling van het college van Vertrouwensmannen, heeft men officieel wel gelijk, aldus de heer *Gerbrandy*, maar praktisch niet. Ze wisten het wel, tot de heer *van Boeyen* tot de heer *Gerbrandy* zeide: het lijkt mij gewenst, dat u het officieel in de Ministerraad brengt. Overwegingen van geheimhouding en veiligheid hebben hier een rol gespeeld.

Op de opmerking, dat ook het Militair Gezag een niet geheel juiste voorstelling had van het college van Vertrouwensmannen, zegt de heer *Gerbrandy*: moest generaal *Kruls* dadelijk ingelicht worden?

67560 *(Albarda)* De heer *Albarda* meent, dat hij en andere Ministers helemaal geen overzicht kregen van de telegramwisseling, welke met de Vertrouwensmannen is gevoerd. Hij en anderen wisten nauwelijks van het bestaan van het college van Vertrouwensmannen af. Vele van die zaken werden, voorzover zij niet tot bepaalde besluiten behoefden te leiden, door Minister *Gerbrandy* niet in de Ministerraad gebracht, doch in de Commissie voor Algemene Oorlogvoering, waarvan, als de heer *Albarda* het wel heeft, o.a. de Ministers van Oorlog en van Marine deel uitmaakten. Die heren hadden ook meer contact met de inlichtingendienst, want de inlichtingen liepen zo niet over de departementen dan toch met medewerking en kennis van die departementen.

67572 *(Albarda)* De heer *Albarda* kan zich vergissen, maar hij gelooft niet, dat er een formeel besluit in de Ministerraad is genomen tot instelling van het college van Vertrouwensmannen en nog minder tot aanwijzing van bepaalde personen in dat college. Die aanwijzing hebben de andere Ministers bepaald niet gehad.

De heer *Albarda* heeft eigenlijk geleefd in de mening, dat dit college van Vertrouwensmannen zichzelf had gevormd en dat het door de Regering min of meer was erkend.

Dingen, zoals de instelling van dit college en de inlichtingendiensten, die betrekking hadden op het contact met het bezette Nederlandse gebied, waren in handen van zéér enkele Ministers. Zaken, als de aanwijzing van Vertrouwensmannen, werden, volgens de voorstelling, welke de heer *Albarda* zich daarvan heeft gemaakt en welke hij nog bezit, eigenlijk besproken in de Commissie voor Algemene Oorlogvoering. Het had zó behoren te zijn, dat door deze commissie steeds verslag werd uitgebracht aan de Ministerraad, maar dit geschiedde niet altijd. Eigenlijk mocht die commissie geen besluiten nemen; zij was alleen commissie van advies aan de Ministerraad, maar dit verschil vervaagde wel eens. In de Ministerraad werd meer dan eens gezegd: Wij krijgen dat alsjeblieft hier! Zulk een waarschuwing was af en toe zeer nodig, want men kreeg zo de neiging het gehele college er buiten te laten. De heer *Albarda* wil niet zeggen, dat dit altijd kwade opzet was, maar het is zo'n natuurlijke gang van zaken, dat, als men daarvoor niet oppast, zulk een commissie zich autonoom maakt.

82539 *(Albarda)* De heer *Albarda* denkt niet, dat de instelling van het college van Vertrouwensmannen een uitvloeisel is geweest van zijn idee omtrent een voorlopig bewind, vervat in zijn nota's van December 1942. Over dit idee is verder niet meer gepraat. In dit verband wil de heer *Albarda* verwijzen naar een rapport [1]) van de heer *Springer* van 17 Augustus 1942, hetwelk hij na aankomst te Londen heeft opgesteld. In dat rapport wordt ook gesproken over de mening van sommige mensen, dat er na de bevrijding een eenhoofdig bewind zou

[1]) Bijlage 175.

moeten komen en dan zegt de heer *Springer,* namens de heer *Vorrink,* dat, als er een poging tot vestiging van een enigszins dictatoriaal bewind zou komen, de vakbeweging in verzet zou komen en die poging met stakingen zou worden beantwoord.

In een brief van 17 Maart 1942 van de gezant te Bern aan de Minister van Buitenlandse Zaken, welke brief de heer *van Kleffens* aan de heer *Albarda* heeft doen toekomen, wordt verteld, dat er een vluchteling, reserve-officier-waarnemer, te Bern was geweest, die kort voor zijn vertrek uit Nederland een onderhoud had gehad met mr. *Einthoven,* bestuurslid van de Nederlandse Unie, die verschillende mededelingen had gedaan, o.m. over het in Nederland bestaande denkbeeld een landvoogd aan te wijzen, die bij het vertrek van de bezetting voorlopig het bestuur op zich zou nemen. De politieke partijen zouden op aandringen van de socialisten geen militair, maar een civiel persoon willen, terwijl de Unie aan een militair de voorkeur gaf en wel aan luitenant-generaal *Boerstra,* die reeds was gepolst en bereid was gevonden een dergelijke functie te aanvaarden. Ook aan generaal *Reijnders* was gedacht, maar deze had geweigerd. Eveneens had men het oog gehad op de vroegere commandant van het veldleger, de heer *Röell* en op de oud-Gouverneur-Generaal *de Jonge,* die echter werden beschouwd als te zeer het oude regiem te vertegenwoordigen. De diverse partijen waren eensgezind in haar mening, dat in de eerste tijd na de bevrijding H.M. de Koningin een absolute monarchie moest uitoefenen en Zich moest omgeven door raadslieden, die buiten elk politiek verband stonden. De heer *Albarda* heeft aan de heer *van Kleffens* geschreven, dat hij hem dankte voor het interessante briefje, maar dat hij de inhoud met een korrel zout nam, aangezien het bestaan van overeenstemming op die punten tussen de politieke partijen voor hem absoluut onaannemelijk was. Dit deed hem echter denken aan de mogelijkheid, dat een dergelijke situatie zich zou kunnen voordoen en dat dan dergelijke mensen zich als tijdelijk landvoogd zouden opwerpen. Daarin moest worden voorzien en dat moest bij Koninklijk besluit worden geregeld.

82546 *(Abarda)* De heer *Albarda* kan niet meer nagaan, op welk moment hij kennis heeft gekregen van de instelling van het college van Vertrouwensmannen. Van een formeel besluit hieromtrent of van een ministeriële of formele mededeling herinnert hij zich niets. Hij heeft alleen wel eens horen vragen: „wat is dat eigenlijk voor een college?" Er is hem toegefluisterd, dat de heer *Drees* tot het college behoorde, maar de volledige samenstelling is niet medegedeeld. De heer *Albarda* had zich de voorstelling gemaakt, alsof dat een groep was, die zich hier in Nederland uit de verzetsbeweging had gevormd, maar dat het een college was, dat min of meer vanuit Londen was samengesteld, heeft hij niet geweten. Hij kan niet aannemen, dat hem dit ontsnapt zou zijn. Hij vindt het heel wonderlijk en zoals hij reeds eerder heeft gezegd: daartoe leidt het systeem van die vele commissievergaderingen, dit brengt soms een ontaarding mee. Dat gaat geleidelijk. Die commissies meten zich een zekere autonomie aan.

64455 *(Bosch van Rosenthal)* De heer *Bosch van Rosenthal* verklaart, dat hij zich direct van de capitulatie af ongerust heeft gemaakt over het eventueel komende vacuum. Dit vacuum heeft hem altijd dwars gezeten. De historie heeft hem het gevaar ervan doen inzien. Men denke in de eerste plaats aan het vacuum, dat er is geweest na het vertrek van *Napoleon.* Wil men een zeer recent voorbeeld hebben, dan is er een vacuum geweest na het vertrek van de Regering in de Meidagen van 1940, zonder dat er orde op zaken was gesteld, hetgeen toevallig door twee achtergebleven Ministers is opgevangen in een regeling met generaal *Winkelman.* Het vacuum in België in 1918 is alleen opgelost, doordat de zaakgelastigde van Nederland, de heer *van Vollenhoven,* en de Spaanse gezant met hun beiden zijn opgetreden, toen er geen Regeringspersonen waren. Nog recenter is het vreselijke vacuum, dat men in Indië heeft gehad. Voor het feit, dat hierin niet tijdig is voorzien, heeft Nederland zijn straf gehad.

Dit is altijd de zorg van de heer *Bosch van Rosenthal* geweest. De heer *van Heuven Goedhart* was het hierin met hem eens en daarom is een besluit uitgelokt. Dit heeft een oplossing gegeven, al heeft het maar zeven dagen geduurd. Het Militair Gezag kon tenslotte niets en daarom is de benoeming van de Vertrouwensmannen gelukkig geweest. Als de heer *Bosch van Rosenthal* het eerlijk mag zeggen, zonder enige pedanterie en zonder enige overschatting, dan moet hij verklaren, dat het uitstekend zou zijn gelopen, als dat onzalige besluit betreffende het Militair Gezag er niet was geweest. Het college van Vertrouwensmannen had dan langer in het vacuum kunnen voorzien.

64456 *(Bosch van Rosenthal)* De heer *Bosch van Rosenthal* zou zijnerzijds willen vragen, wie het Militair Gezag heeft uitgevonden en wie het initiatief heeft genomen, dat er in Nederland in de overgangsperiode een Militair Gezag zou komen. De heer *Bosch van Rosenthal* behoeft niet te zeggen wat een ellende dit heeft gegeven en wat het Nederland heeft gekost. Naar zijn

overtuiging was het niet nodig geweest en een misgreep, waarvoor hij ettelijke malen werd gewaarschuwd. Enerzijds had men de wonderlijke idee, dat men hier alle mogelijke ongelukken en moordpartijen zou krijgen; maar wie het Nederlandse volk kende en wist, dat men hier behoorlijke elementen had, zoals de Vertrouwensmannen die hadden uitgezocht in overleg met o.a. de heren *Kesper* en *Tenkink* begreep, dat er niets zou gebeuren; het Nederlandse volk is niet zo. Anderzijds waren er de militairen, die het gaarne wilden.

[1]) „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering"; blz 1—2.

35850 e.v. *(Bosch van Rosenthal)*

In het verslag [1]) van Vertrouwensmannen kan men zien, hoe de opdracht is gekomen, ondertekend door de heren *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart.* Toen de heer *Bosch van Rosenthal* die opdracht in Augustus 1944 kreeg, was de enige, die hij helemaal niet kende, prof. *Cleveringa.* Met de andere heren had de heer *Bosch van Rosenthal* steeds contact gehad. Prof. *Cleveringa* is toen opgespoord, waarna zij verschillende samenkomsten hebben gehad, hetgeen men in het verslag kan lezen. Die opdracht is als volgt tot de heer *Bosch van Rosenthal* gekomen. Hij had geregeld besprekingen met de heren *Cramer, van Randwijk, van Holthe tot Echten* en gewoonlijk kwamen zij dan te Amsterdam samen in het kantoor van de Synode der Nederlands Hervormde Kerk, waar toenmaals de heer *Slotemaker de Bruine* zat, de latere secretaris van Vertrouwensmannen. Toen de heer *Bosch van Rosenthal* daar op een morgen aanklopte, kwam hij een willekeurige heer, die hij helemaal niet kende, in de gang tegen, die zei, dat hij de heer *Bosch van Rosenthal* moest spreken. Enfin, na heel veel pourparler's en heen en weer lopen, bleek het de heer *le Poole* te zijn, de latere secretaris van Vertrouwensmannen, die de opdracht bij zich had. Die opdracht is, naar de mening van de heer *Bosch van Rosenthal,* tweeledig overgebracht.

35854 *(Bosch van Rosenthal)*

In de opdracht stond niet de mededeling, dat men nog een voordracht verwachtte van iemand van de antirevolutionnaire richting. Wanneer de heer *Bosch van Rosenthal* zich goed herinnert, zijn de Vertrouwensmannen zelf tot die conclusie gekomen, omdat zij het onjuist vonden, dat een vertegenwoordiger van die richting ontbrak. Zij hebben daarom toen getelegrafeerd. In de oorspronkelijke opzet waren de heren *Drees, Cramer, van Sonsbeeck, Cleveringa* en *Bosch van Rosenthal* betrokken. Men vond het toen ongeschikt, dat er geen antirevolutionnair bij was. Later, toen de heer *van Sonsbeeck* uitviel, hebben zij er pater *Stokman* bijgehaald om te zorgen, dat alle richtingen vertegenwoordigd waren. Wanneer de heer *Bosch van Rosenthal* zich goed herinnert, is het initiatief daartoe van de Vertrouwensmannen uitgegaan.

65188 *(Drees)*

De heer *Drees* deelt mede, dat in het college van Vertrouwensmannen in de eerste plaats degenen zaten, die door Londen waren benoemd: de heren *Bosch van Rosenthal,* die door de Vertrouwensmannen als voorzitter werd aangewezen, *Cleveringa, Cramer, van Sonsbeeck* en *Drees.* De heer *van der Gaag* werd aangewezen door de Raad van Verzet en de heer *Neher* door het Nationaal Comité van Verzet.

De Vertrouwensmannen hebben toen geadviseerd, omdat er geen antirevolutionnair en geen gereformeerd man in zat, hetgeen zij een ernstige leemte vonden, prof. *Oranje* aan te wijzen, wat ook gebeurd is. In het desbetreffende telegram stond: de Vader der Prinsen. Dat was de benaming, die prof. *Gerbrandy* vroeger schertsend aan prof. *Oranje* had gegeven. De heer *van Sonsbeeck* heeft kort daarna door de bevrijding van het Zuiden niet meer aan de werkzaamheden kunnen deelnemen. Pater *Stokman* is toen aanbevolen en benoemd. In Augustus 1944 was er dus een college van Vertrouwensmannen. Als bundeling van het verzet heeft het college van Vertrouwensmannen niet gewerkt. Vertrouwensmannen hebben wel contact gehad met het verzet, maar zij hebben zich daarop niet het meest gericht. Zij hebben zich het meest gericht op de voorbereiding van hetgeen bij de bevrijding moest gebeuren. In het college van Vertrouwensmannen was praktisch het gehele verzet vertegenwoordigd. Er zat geen communist in; maar de communisten maakten wel deel uit van de Raad van Verzet, die vertegenwoordigd was.

65193 *(Drees)*

De Vertrouwensmannen hebben zich met het militaire deel van het verzet niet bezig gehouden; al zijn die dingen natuurlijk wel besproken. Er was veel persoonlijk contact. De heer *van der Gaag* was voorzitter van de Raad van Verzet; de heer *Drees* voorzitter van de Contact Commissie. De heer *Cramer* was van Vrij Nederland, de heren *Bosch van Rosenthal* en *Cleveringa* waren beiden actief in het verzet. Men heeft deze dingen dus wel besproken, maar dit heeft toch meer gerust in handen van de Contact Commissie. De hoofdtaak van de Vertrouwensmannen was de volgende. Vooreerst heeft men zich op veel actievere manier geprepareerd op wat er gebeuren moest op het ogenblik van de bevrijding. De Regering heeft gezegd: De Vertrouwensmannen moesten zich niet als een voorlopige Regering qualificeren, maar zij moesten toch in afwachting van de komst van de Regering optreden. Later is gebleken, dat het afgelopen was, zodra

Militair Gezag er was en aangezien het direct kwam, hebben de Vertrouwensmannen na de bevrijding niet veel te doen gehad. Het is pas volledig duidelijk geworden, dat het zo zou gaan op het moment, dat het contact tussen generaal *Kruls* en de Vertrouwensmannen tot stand kwam. De heer *Kruls* heeft zich gehaast de *Staatscourant* in te trekken, die de Vertrouwensmannen hadden uitgegeven. Maar het was tevoren al wel duidelijk, dat de Regering het zich beperkter dacht dan de Vertrouwensmannen het zich hadden voorgesteld.

65195 *(Drees)*

Er zijn grote moeilijkheden gerezen, doordat een pakket, voor de Vertrouwensmannen bestemd, nooit zijn doel heeft bereikt. Daarin zaten te Londen gemaakte verordeningen, waardoor zij zouden weten, wat er geregeld was. Vooral de heer *Bosch van Rosenthal* is in samenwerking met prof. *Cleveringa,* wat betreft de formulering van allerlei besluiten, ontzaglijk actief geweest. Zij werkten dagelijks aan al die dingen. Ook werd met allerlei commissies besproken, wat er moest worden voorbereid.

77832 *(van der Gaag)*

De heer *van der Gaag* verklaart, dat op een morgen te Amsterdam bij de R.V.V. het bericht binnenkwam, dat *Freek (G. Wagenaar)* een briefje had ontvangen, waarin stond, dat hij op het plein bij de Westerkerk te Amsterdam moest komen. Daar zou hij iemand ontmoeten. De heer *van der Gaag* weet niet, wat het kenteken was: het zal een Turks pasje zijn geweest, het gewone herkenningsmiddel. Meer wisten zij niet. Toen zij daar kwamen — toevallig was de heer *van der Gaag* met *Freek* samen — hebben zij daar de heer *Cramer* ontmoet, die op het ogenblik lid van de Eerste Kamer is. De heer *van der Gaag* wist in het geheel niet, wie het was en *Freek* wist dat evenmin. De heer *Cramer* deed een fantastisch verhaal — in hun oren tenminste klonk het fantastisch — over een opdracht van de Regering tot samenstelling van een college, bestaande uit een aantal mensen, waarin ook zitting moest worden genomen door een lid van de Raad van Verzet; de heer *Cramer* vroeg, of de R.V.V. op zeer korte termijn, liefst nog diezelfde dag of binnen 48 uur, een lijstje van drie personen, die voor dat college in aanmerking kwamen, konden overleggen.

Freek en de heer *van der Gaag* hebben er toen samen over gesproken. Het feit, dat zij contact hadden met de heer *Cramer* langs de normale illegale weg heeft hun vertrouwen gegeven. Zij hebben de hoofden bij elkaar gestoken en gezegd: „Wie zullen wij daar zo gauw voor opgeven?" Het moest snel gebeuren. Een, die er vooral voor in aanmerking kwam, was *Johan Doorn (Henk).* Hij was zo'n beetje leider van de Raad van Verzet, maar zat ergens in een dorp in Utrecht ondergedoken — naar de heer *van der Gaag* meent te Maarsbergen — op een boerderij. De heer *van der Gaag* heeft direct aangeboden er op de fiets heen te gaan; hij heeft contact met *Henk* gekregen en hem verzocht naar Amsterdam te komen, hetgeen hij aanvankelijk zeer ongaarne deed. Hij werd namelijk speciaal gezocht door de S.D., want hij was uit Amersfoort ontsnapt. Hij heeft echter al de gevaren, welke voor hem daaraan waren verbonden, getrotseerd en is met een zolderschuit, naar de heer *van der Gaag* meent, langs de Vecht naar Amsterdam gekomen; hij durfde niet langs de straatweg. Diezelfde avond is de heer *van der Gaag,* samen met *Freek,* naar *Pieter 't Hoen (F. J. Goedhart)* van Het Parool gegaan, aangezien zij een lijstje met drie namen moesten hebben, maar waar haalden zij die vandaan? Zij konden geen overleg plegen met andere leden van de Raad van Verzet en hebben toen de knoop doorgehakt door als tweede naam *Pieter 't Hoen,* die te maken had met de Raad van Verzet, te vermelden. Er was namelijk gezegd, dat het niet iemand van de Raad van Verzet behoefde te zijn, maar hij moest wel door de Raad van Verzet zijn aangewezen. De heer *van der Gaag* is met *Freek* bij *Pieter 't Hoen,* de heer *van der Gaag* meent op de Oudezijds Voorburgwal, op zijn kantoor geweest. *Pieter 't Hoen* had er wel oren naar; *Henk* uiteraard ook, hetgeen bleek uit het feit, dat hij er speciaal voor naar Amsterdam was gekomen.

De heer *van der Gaag* is toen 's avonds met dat lijstje van twee namen naar de heer *Cramer* gegaan, die zei: „Wij moeten drie mensen hebben. U hebt toch toegezegd, dat er drie mensen voorgesteld zouden worden. Het college moet immers een keuze doen." De heer *van der Gaag* heeft toen gezegd, dat het hun erg speet, maar dat zij er maar twee konden vinden, die dat werk konden doen. De heer *Cramer* zei toen: „U kunt er toch wel een derde persoon op zetten om het lijstje te completeren", waarop de heer *van der Gaag* antwoordde: „Dat heeft geen zin, want dan is het niet iemand, die daarvoor geschikt is." De heer *Cramer* zei daarop: „Zet U er maar een naam bij, want het college van Vertrouwensmannen wil drie namen hebben. Zet Uw eigen naam er maar bij." De heer *van der Gaag* heeft gezegd: „Dan moet U goed begrijpen, dat ik het alleen doe op Uw verzoek en niet om gekozen te worden. Ik heb nooit aanraking gehad met Regeringscolleges en ik ken dat werk niet." De heer *van der Gaag* heeft er nog aan toe gevoegd: „Wij willen *Henk (Doorn);* dat is een man, die zich altijd voor politiek heeft geïn-

teresseerd en die verbindingen heeft met Regeringsinstanties; hij is eerlijk en moedig en heeft veel doorgemaakt." Hij dacht nog bij zichzelf: „en het is geen communist, gezien zijn Oranjekrant"; zelfs *Freek* was bijzonder met hem ingenomen. Zij hebben dus alle mogelijke moeite gedaan om de heer *Cramer* ervan te overtuigen, dat zij *Henk (Doorn)* moesten kiezen.

De volgende dag echter kwam de heer *Cramer* terug en zei, dat niet *Henk* was gekozen, maar de heer *van der Gaag*. Dit heeft veel deining gegeven, want het leek, alsof de heer *van der Gaag* zichzelf had gepousseerd. Hij verklaart evenwel onder ede, dat hij alleen op aandringen van de heer *Cramer* bereid is geweest zijn naam als derde te geven. Hij was als physicus altijd in het buitenland geweest en hij kende noch de heer *Bosch van Rosenthal* noch de heren *Drees* of *Cleveringa* noch de Commissaris der Koningin in Limburg noch de heer *Cramer*. Hij kende niemand. De heer *van der Gaag* weet nog niet, waarom hij is gekozen, maar zij zaten met de gebakken peren!

77833 *(van der Gaag)*

Hij heeft verschillende malen gevraagd naar de reden, waarom de keuze op hem was gevallen, maar hij heeft daar nooit een bevredigend antwoord op gekregen. Voor de heer *van der Gaag* was het alleronaangenaamst, vooral omdat hij *Henk* te Maarsbergen was gaan opzoeken in de heilige overtuiging, dat deze zou worden gekozen. Deze heeft toen die voor hem zo ontzaglijk gevaarlijke reis gemaakt, want hij werd overal gezocht en zat te Amsterdam op een tijdelijk onderduikadres om zo snel mogelijk naar Den Haag te gaan en zijn taak als lid van het college van Vertrouwensmannen aan te vangen.

Lange Jan (Jan Thijsen) was toen nog niet gearresteerd en toen deze ervan hoorde, was hij buitengewoon ontstemd. De heer *van der Gaag* heeft nooit onenigheid met *Lange Jan* gehad, maar deze heeft hem toen toch ernstige verwijten gemaakt op dit punt, terwijl de heer *van der Gaag* deze loop van de zaak toch niet had kunnen voorzien. Zij hebben er *Johan Doorn* en *Freek* bijgehaald, die stuk voor stuk hebben verklaard, dat de toedracht zó en niet anders was geweest. Het „waarom" weet de heer *van der Gaag* nu nog niet. *Lange Jan* met zijn bekende voortvarendheid en zijn niet-van-marchanderenwillen-weten heeft toen als leider van de R.V.V. gezegd: „De R.V.V. wil niets met het college van Vertrouwensmannen te maken hebben en daarmee uit!" Toen heeft de heer *van der Gaag* geantwoord: „Dit is een opdracht van de Regering; het is een Koninklijk besluit, getekend door de Koningin; deze opdracht moet uitgevoerd worden!" Met *Lange Jan* heeft de heer *van der Gaag* toen een gesprek gehad in de Dierentuin te Amsterdam. Tenslotte hebben zij elkaar de hand gedrukt en gezegd: „Wij praten er niet meer over."

De heer *van der Gaag* heeft toen zitting genomen in het college van Vertrouwensmannen, waar hij eigenlijk zat als een kat in een vreemd pakhuis, maar gaandeweg past men zich natuurlijk aan. De heer *van de Gaag* gelooft, dat het wel goed is gegaan. Hij heeft althans voor het college van Vertrouwensmannen die reis naar Engeland kunnen maken en nogal belangrijke mededelingen mee terug naar Nederland kunnen nemen. Dat is de waarlijk fantastische wijze, waarop de heer *van de Gaag* in het college van Vertrouwensmannen is gekomen.

De werkzaamheden van het college van Vertrouwensmannen kostten ontzaglijk veel tijd. Zij hadden haast doorlopend vergaderingen. In het begin beviel het de heer *van der Gaag* helemaal niet. Men zit maar wat te luisteren, men hoort van benoemingen van burgemeesters, van commissarissen van politie e.d. zonder er iets van af te weten. Hij was lange tijd niet in Nederland geweest en zat daar eigenlijk als belangstellend toehoorder. Er moest nu eenmaal iemand van de Raad van Verzet bij zitten. In de organisatie en de voorbereidingen door het college van Vertrouwensmannen heeft de heer *van der Gaag* geen werkzaam aandeel gehad. Zijn eerste taak, die feitelijk van belang is geweest, is, dat hij heeft gezorgd voor de verbinding met Engeland.

85521 *(Cramer)*

Mr. *J. Cramer* verklaart, dat voor de heer *van der Gaag* het toetreden tot het college van Vertrouwensmannen zeer centraal is geweest. Bij de heer *Cramer* daarentegen is dit evenement geheel uit zijn geheugen weggezonken. Van deze episode herinnert hij zich alleen, dat het toetreden van een vertegenwoordiger van de Raad van Verzet tot het college van Vertrouwensmannen enorm is vertraagd. Voorts kan hij ook nog in zijn geheugen terugroepen, dat hij *Freek (Wagenaar)* van de Raad van Verzet enige malen bij de Westerkerk te Amsterdam heeft ontmoet.

Nadat aan de heer *Cramer* de lezing van de heer *van der Gaag* omtrent diens toetreden tot het college van Vertrouwensmannen was medegedeeld, verklaart hij, dat deze lezing wel volledig juist zal zijn geweest.

80991 (le Poole)

De heer *le Poole* heeft verklaard, dat hij in de eerste week van Augustus 1944 werd gewaarschuwd, dat een Londense agent van het

Bureau Inlichtingen te Amsterdam was en dat deze een boodschap voor hem had. Deze boodschap bleek o.m. te bestaan uit de mededeling, dat de Regering in verband met de mogelijkheid, dat de bevrijding zich snel zou voltrekken, waardoor er een vacuum zou ontstaan in Nederland, daarin had voorzien door de aanwijzing van enige vertegenwoordigers, die in de stukken „Vertrouwensmannen" werden genoemd. Deze agent, *de Brauw,* wist de namen, die in bedekte vorm waren vermeld in een stuk, dat degene, die gelijktijdig met hem was uitgezonden, bij zich droeg. Die andere agent was *Smid.* Deze had een manchetknoop, waarin een aantal berichten in micro was gesoldeerd. Een van die berichten was dan de aanwijzing van Vertrouwensmannen, op de wijze, zoals men in het verslag [1]) zal kunnen vinden. In het verslag zelf zijn de namen van de betrokkenen vermeld, maar in het origineel waren zij vermeld in de vorm, zoals in de voetnoot is opgenomen. *Smid* wist niet wie er met die namen bedoeld werden. Hij droeg de stukken bij zich en *de Brauw* wist de sleutel op de stukken. *De Brauw* wist, dat *Smid* een stuk bij zich had, waarin b.v. *„Bossus" Bosch van Rosenthal* betekende, terwijl *Smid* alleen de stukken had en, wanneer hij zou worden gearresteerd, kon hij dus zeggen, dat hij inderdaad die stukken vervoerde, maar dat hij niet met de namen bekend was.

[1]) „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering", blz. 1.

80994 *(le Poole)*

In die tijd was het gebruikelijk, dat een agent werd uitgezonden naar een aan Londen bekend adres, dat werd verondersteld safe te zijn. De heer *Koch,* die einde 1943 of begin 1944 te Londen is gekomen, heeft daar gezegd, dat men die twee agenten maar naar *le Poole* moest zenden, want deze kon betrokkenen wel bereiken. *De Brauw* had daarnaast nog enige andere opdrachten, met name ten aanzien van het crediet, dat aan het Nationaal Steunfonds kon worden verleend. *De Brauw* had dus min of meer en passant de opdracht om het besluit van de aanwijzing van Vertrouwensmannen te overhandigen. De heer *le Poole* heeft dat dus gekregen en nadat de micro was afgedrukt, heeft hij een afspraak bewerkstelligd met de heer *Bosch van Rosenthal,* die de heer *le Poole* niet kende. Hij kende van dat gezelschap alleen de heer *Cleveringa* van voor de oorlog en de heer *Cramer* kende de heer *le Poole,* achteraf gezien, onder de naam *Vos* al eerder. Aanvankelijk heeft zich een ietwat merkwaardige omstandigheid voorgedaan. *De Brauw* wist niets van de antecedenten van deze mensen; hij wist alleen de namen. De heer *le Poole* herinnert zich dan ook nog, dat toen hij de eerste maal de heer *Bosch van Rosenthal* ontmoette, ter overhandiging van het besluit, zij beiden meenden, dat met *Cramer* bedoeld werd het oud-lid der Tweede Kamer *Cramer,* die achteraf bleek in Indonesië te zijn geïnterneerd. De heer *le Poole* meent dus, dat elke mogelijkheid van verwarring niet geheel was uitgesloten.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen aanvankelijk met de heren *Drees, Cramer, Cleveringa* en *van Sonsbeeck* — met de laatste, naar de heer *le Poole* meent, alleen schriftelijk — contact opgenomen. Uit de aard van de zaak is daarmee, gezien de omstandigheden, enige tijd gemoeid geweest. In het verslag ziet men, dat op 23 Augustus 1944 dit gezelschap van vijf te Utrecht voor het eerst bijeen is gekomen. Zij hebben zich in het algemeen beraden over de taakomschrijving. Achteraf is gebleken, dat dit een soort geheim besluit is geweest van de Minister President en de Minister van Justitie, met voorkennis van de Koningin. Voorzover de heer *le Poole* weet, waren de andere leden van het Kabinet hierin niet gekend. Er is in de eerste plaats beraad geweest over hetgeen de strekking van de opdracht kon worden geacht. Het was uiteraard niet zo eenvoudig aanstonds te overzien, welke maatregelen van politionele aard, die nodig zijn voor de handhaving van de openbare orde en rust, te nemen zouden zijn in geval van een vacuum. Verder is besproken de laatste alinea van het besluit: de vijf nominatim aangewezenen zouden moeten worden aangevuld met een vertegenwoordiger van het Nationaal Comité van Verzet en van de Raad van Verzet. Als de heer *le Poole* zich goed herinnert, is daar tevens ook bij ter sprake gekomen een vraag, welke ook wordt opgeworpen in het witboek van de G.A.C., in hoeverre deze beide organisaties geacht konden worden te beantwoorden aan de kennelijke bedoeling van de Regering om het verzet in zijn georganiseerde vorm vertegenwoordigd te zien. Uit de aard van de zaak waren overigens reeds enigen van de nominatim aangewezen leden exponenten van het verzet. In ieder geval zijn de Vertrouwensmannen er van uitgegaan, dat dit nu blijkbaar de wens van de Regering was en dat het dan ook juist zou zijn, dat de betrokken organisaties zelf candidaten zouden voorstellen, waarbij, wat betreft het Nationaal Comité van Verzet, werd gesuggereerd om een vrouw aan te wijzen, omdat men meende, dat het college een onvoldoende representatie zou zijn, wanneer geen vrouw daarvan deel uitmaakte. Het lag voor de hand om hiervoor mejuffrouw *Tellegen* te sugge-

reren, die deel uitmaakte van de leiding van het Nationaal Comité. Zij was illegaal bekend onder de naam *Judith* en ook onder de schuilnaam dr. *Max*. Van de zijde van het Nationaal Comité is toen gezegd, dat men er de voorkeur aan gaf hiervoor de heer *Neher* aan te wijzen. Hoe het met de Raad van Verzet gelopen is, weet de heer *le Poole* niet precies meer. Hij heeft het verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen kort na de bevrijding geschreven en zich sindsdien niet meer met deze zaken bezig gehouden zodat nogal een en ander in zijn herinnering vervaagd is. Hij meent echter, dat eerst de naam van de heer *F. J. Goedhart* is genoemd. De heer *van der Gaag* was voorzitter van de Raad van Verzet en omdat er geen overeenstemming bleek te bestaan bij Vertrouwensmannen heeft men toen tenslotte besloten — wat altijd een oplossing is — om de voorzitter te nemen.

81001 *(le Poole)*

Omstreeks 1 September 1944 zijn de heren *van der Gaag* en *Neher* ingevolge de opdracht van de Regering uitgenodigd, maar de eerste samenkomst met hen heeft pas omstreeks medio September plaatsgevonden. Intussen brak Dolle Dinsdag aan. Uit de aard van de zaak gaf dat de nodige consternatie in het gezelschap. De heer *le Poole* herinnert zich, dat hij op Dolle Dinsdag, 5 September 1944 dus, zelf nog te Amsterdam was en dat de heren *Bosch van Rosenthal* en *Cleveringa* zich in Leiden bevonden, waarheen de heer *le Poole* zich in de loop van de morgen ijlings heeft begeven. Om 12 uur was hij te Leiden, waar zij hebben besproken wat er allemaal moest worden gedaan met het oog op de „blyde incomste" van *Eisenhower*. Wanneer de heer *le Poole* zich niet vergist, is er toen een speech voorbereid in het Engels voor de geallieerde commandant, zowel voor Amsterdam als Den Haag, omdat men meende. dat er per se twee flanken door zouden stoten, die naar de voornaamste plaatsen van Holland zouden gaan. Er heerste een hoogst geëmotioneerde stemming. De gedachte leefde eigenlijk, dat men practisch te laat in Den Haag zou komen. Vrijwel direct nadat de heer *le Poole* te Leiden was gearriveerd, is hij met de heer *Bosch van Rosenthal* naar de Breestraat gegaan, waar hij als oud-Leidenaar vermoedde, dat daar een tramhalte was. Zij stonden daar te wachten; iedereen dacht, dat dat wel de laatste tram zou zijn. Daar de halte inmiddels bleek te zijn opgeheven, moesten zij achter die tram aanhollen. De heer *le Poole* is altijd verbaasd geweest over de enorme physieke prestaties in die maanden, door de heer *Bosch van Rosenthal* geleverd. Zo heeft hij zich vele malen per fiets naar Amsterdam begeven; eens kwam hij 's avonds met de fiets op de auto geladen terug, bleef stranden in de Haarlemmermeer en arriveerde midden in de nacht weer per fiets te Leiden. Hoe het ook zij, zij hebben tenslotte een andere tram gehaald en toen zij in Den Haag aankwamen, was *Eisenhower* er niet! Inmiddels was daar ook prof. *Cleveringa,* die contact had opgenomen met de O.D., de organisatie, die indertijd door sommigen werd geacht aangewezen te zijn voor de feitelijke handhaving van orde en rust. In die dagen en ook in een latere periode is gebleken, dat de O.D. zelf ook meende belast te zijn met de verantwoordelijkheid voor de handhaving van orde en rust. Een vertegenwoordiger van de O.D. in Den Haag, mr. *G. J. de Lint,* heeft destijds gezorgd, dat het parket aldaar als pied à terre dienst deed voor de in Den Haag aanwezige Vertrouwensmannen; de volgende dag verhuisde men naar het bureau Commissariaat voor de belangen van de voormalige Nederlandse weermacht, echter slechts voor enkele uren, omdat men daar van dat illegale gedoe niets moest hebben.

De stemming was toen nog steeds ongeveer als volgt: generaal *Eisenhower* was dan wel niet 's morgens gekomen, maar zou dan toch wel 's middags, 's avonds of in elk geval de volgende dag komen en daarom werd tevens contact opgenomen met allerhande autoriteiten. De heer *le Poole* meent in de eerste plaats met de heer *Kesper,* omdat voor de Vertrouwensmannen vaststond, dat het Departement van Binnenlandse Zaken een bijzonder belangrijke taak stond te wachten, wanneer de bevrijding zou zijn aangebroken, en omdat evenzeer vaststond, dat in ieder geval de heer *Frederiks* niet zou kunnen terugkeren en evenmin de heer *Prinsen,* die zich te veel had vereenzelvigd met het beleid van de heer *Frederiks* tijdens de oorlog. Men meende, dat de heer *Kesper* de meest aangewezen persoon zou zijn om zich te belasten met de dagelijkse leiding van het Departement van Binnenlandse Zaken. Tegelijkertijd is, naar de heer *le Poole* meent, de heer *Tenkink* bij de Vertrouwensmannen gekomen. Naar hun mening kwam hij in aanmerking om met de dagelijkse leiding van het Departement van Justitie te worden belast, op grond van het feit, dat hij tijdens de bezetting zeer vroegtijdig zijn functie als waarnemend secretaris-generaal had neergelegd, zodat tegen hem niet die bezwaren bestonden, die er zowel tegen de heer *Frederiks* als tegen de heer *Prinsen* aanwezig waren. In die tijd ging alles bijzonder geëmotioneerd. IJlings is de tekst opgesteld van de proclamatie, die inge-

volge de opdracht van de Regering door de Vertrouwensmannen moest worden opgehangen, wanneer de bevrijding een feit zou zijn. Een voorlopige tekst daarvan was door de heer *Cleveringa* opgesteld; er zijn voorzieningen getroffen, dat die tekst gedrukt zou kunnen worden enz.

81010 *(le Poole)*

De heer *le Poole* was van het eerste samenkomen van de Vertrouwensmannen af aangewezen als secretaris van het college. De aanstelling van de heer *Slotemaker de Bruine* tot secretaris heeft ongeveer parallel gelopen met zijn aanstelling. Destijds gebruikte de heer *le Poole* voor het ontwikkelen van de micro's de fotograaf van de heer *Slotemaker*. Toen de micro's, die *de Brauw* meebracht, afgedrukt waren, was tevens de heer *Slotemaker* ingelicht. Waar het min of meer voor de hand lag, dat de Vertrouwensmannen zich in Den Haag zouden moeten opstellen en daarnaast een goed contact met het centrum van het georganiseerde verzet Amsterdam noodzakelijk was, is het secretariaat gesplitst. De heer *Slotemaker* bleef in Amsterdam. Sinds April 1945 was ook Mr. *C. J. van Schelle* secretaris. Voor deze aanstelling was er inderdaad een vrij concrete aanleiding, afgezien van het feit, dat er plotseling een vrij grote uitbreiding van het werk kwam. De heer *van Schelle*, met wie de heer *le Poole* veel contact had, is toen ingeschakeld.

81013 *(le Poole)*

Het college van Vertrouwensmannen zelf heeft nog aanvulling gekregen in tweeërlei zin. Na de bevrijding van het Zuiden moest worden voorzien in de plaats van de heer *van Sonsbeeck*, die in Limburg bevrijd was en bovendien heeft men aan de Regering verzocht om prof. *Oranje* als lid van het college aan te wijzen, omdat het antirevolutionnaire volksdeel daarin niet vertegenwoordigd was. Men meende, dat het, gegeven de opdracht aan de Vertrouwensmannen, zoals men die zag en men ook later is blijven zien, onjuist zou zijn, dat de Vertrouwensmannen niet voor zoveel mogelijk een afspiegeling vormden van de verschillende geestelijke geledingen, die in het Nederlandse volk voorkomen. Als tekort werd ook gevoeld, dat, gezien de bijzonder belangrijke rol, die de Trouw-groep tijdens de oorlog heeft vervuld, daarvan geen representant tegenwoordig was. Uit de boezem van de Vertrouwensmannen zelf is toen de gedachte voortgekomen om prof. *Oranje* daarvoor voor te dragen. Daarom is er een telegram gezonden, dat ook is beantwoord. De Vertrouwensmannen hadden de verwachting, dat in Engeland zou worden begrepen, wie de in dat telegram als lid voorgestelde „Vader der Prinsen" was, omdat hij, als de heer *le Poole* zich niet vergist, in correspondentie en nota's van het Vaderlands Comité met de naam „Vader der Prinsen" werd aangeduid. Het is wel verklaarbaar, dat het in Engeland toch wel enig hoofdbreken heeft gekost, omdat alle nota's, die verband hielden met de organisatie van de radio na de bevrijding, Londen niet bereikt zouden hebben. Dat zal waarschijnlijk dan wel de verklaring zijn voor het feit, dat men het begrip „Vader der Prinsen" niet direct heeft kunnen reconstrueren. In het verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen kan men zien, dat de Regering zich in een telegram van 19 September daarmede heeft verenigd. In dat telegram staat: „Dezerzijds geen bezwaar toetreding Prins, aangezien mening Uwerzijds unaniem".

81017 *(le Poole)*

Men heeft zich aanvankelijk zitten afvragen: Komt nu de bevrijding of komt de bevrijding niet? Toen bleek, dat het een nogal langdurige zaak zou worden, heeft men gezegd, dat het toch gewenst was, dat er een representant van het katholieke bevolkingsdeel aanwezig zou zijn. Aanvankelijk is toen pater *Stokman* als waarnemer bij de vergaderingen van de Vertrouwensmannen aanwezig geweest en, naar de heer *le Poole* meent, begin Januari 1945 heeft de Regering hem als lid aangewezen.

Dolle Dinsdag was dus voorbijgegaan en het begon duidelijk te worden, dat de bevrijding niet zo nabij was als aanvankelijk wel leek.

Kennelijk heeft de Regering destijds Vertrouwensmannen aangewezen in de veronderstelling, dat door het overrompelende oorlogsgebeuren een vacuum zou ontstaan, dus niet met het oog op het treffen van voorbereidingen, los van de vraag, of de bevrijding snel of niet snel een feit zou zijn. De heer *le Poole* meent, dat men vrij duidelijk uit het telegram [1]), dat de Regering op 8 Juni 1944 aan de gezamenlijke illegaliteit heeft doen toekomen (Witboek van de G.A.C., blz. 21), kan opmaken, dat men aan de daarin bedoelde vertegenwoordiging in het bezette gebied een zeer beperkte taak, hoogstens een representatieve taak, een taak om enige opwekkende woorden tot de bevolking te richten, als het zover was, had toegedacht. Er staat: „Deze groep (van voormannen), zodra gevormd, zal bij een eventueel vacuum de opdracht krijgen een of meer personen aan te wijzen om op te treden als tijdelijke vertegenwoordigers van de Regering". Men had zich dus voorgesteld, dat het coördinatieorgaan van de illegaliteit op het moment, dat het vacuum zou komen, enige mensen zou aanwijzen, die geacht zouden worden met een groot moreel gezag bekleed te zijn en die dan waarschijnlijk door proclamaties — andere

[1]) De commissie tekent hierbij aan, dat in dit telegram medegedeeld werd, dat het noodzakelijk was, dat een coördinatie van alle ondergronds werkende groepen tot stand zou komen. De samenwerking van de hieruit te vormen groep van voormannen diende op zo breed mogelijke basis te geschieden.

vormen acht de heer *le Poole* niet denkbaar — de bevolking tot een zekere ingetogenheid zouden hebben moeten opwekken en die daarom misschien enkele zeer aanvankelijke aanwijzingen zouden hebben kunnen geven. In dat opzicht is het natuurlijk duidelijk, dat Vertrouwensmannen volkomen een andere richting zijn ingeslagen. Hij meent ook, dat een van belang zijnde vraag is, of het beleid, dat in dit opzicht door de Vertrouwensmannen is gevoerd en dat kennelijk — dat is ook in de praktijk gebleken — bepaaldelijk niet de Regering voor ogen zweefde, juist is geweest onder die omstandigheden of niet.

Vanaf half September, toen de luchtlandingen bij Arnhem niet met succes zijn bekroond, is er een periode aangebroken, waarin de verhouding Regering—Vertrouwensmannen wordt gekenmerkt door een Babylonische verwarring. De Vertrouwensmannen hebben als eerste grondslag van hun beleid genomen, dat de zorg voor de handhaving van de openbare orde en rust betekende, dat maatregelen van wetgevende aard moesten worden voorbereid en dat men verder in eerste instantie moest zorgen, dat in de sleutelposities mensen zouden komen te zitten bij de bevrijding, die het vertrouwen hadden van het Nederlandse volk en in afwachting van hun optreden naar buiten zich op intensieve wijze zouden bezighouden met voorbereidende maatregelen. Met andere woorden, dat de Commissarissen der Koningin zich zouden beraden, hoe zou moeten worden voorzien in de leiding van de gemeenten, met name in die gemeenten, waar de burgemeesters niet gehandhaafd zouden kunnen worden; dat degene, die met de dagelijkse leiding van het Departement van Justitie zou worden belast, zich zou gaan beraden, wat voor maatregelen in zijn ressort zouden moeten worden getroffen, hetzelfde bij Financiën, kortom bij alle Departementen van algemeen bestuur.

76986 *(Slotemaker de Bruine)*

De heer *Slotemaker de Bruine* verklaart, dat hij, tegelijkertijd met de heer *le Poole,* secretaris van de Vertrouwensmannen is geweest. Alleen de laatste periode in Den Haag is er een derde man bijgekomen, de heer *van Schelle.* Later bleek, dat de Vertrouwensmannen zeer waarschijnlijk in Den Haag zouden moeten fungeren; daardoor was de rol van de heer *Slotemaker de Bruine* te Amsterdam practisch heel gering. Wel was het werk verdeeld. Men vergaderde in Den Haag of te Amsterdam als regel enige malen achtereen. Al naar gelang men te Amsterdam of in Den Haag verbleef, had men of te Amsterdam of in Den Haag het meerdere werk. Aangezien het meeste werk in Den Haag lag, heeft de heer *le Poole* het meeste werk gehad. De heer *le Poole* kreeg een volledig overzicht van hetgeen zich in de kring van Vertrouwensmannen afspeelde. De heer *Slotemaker de Bruine* echter minder, omdat hij niet altijd in Den Haag zat en de heer *le Poole* practisch wel. Er waren wel tijden, dat, wanneer de heer *Slotemaker* weer in Den Haag terug kwam, hij zich eerst moest oriënteren.

[1]) Bijlage 176.

Onder de zich in het bezit van de commissie bevindende telegramwisseling [1]) tussen Vertrouwensmannen en de Regering bevindt zich het volgende telegram van 11 September 1944 van Vertrouwensmannen aan de Regering: „Spoedbericht voor regeering. Vijf vertrouwensmannen vingen werkzaamheden aan. Twee anderen heden of morgen te verwachten. Vijf vertrouwensmannen dringen unaniem aan op aanvulling met vader der prinsen *Oranje.* Zij achten kennisname besluiten bijzondere staat van beleg ook na radio Oranje onontbeerlijk. Spoedig mogelijk antwoord verzocht. Reeds omstreeks 20 Augustus gingen hierover telegrammen uit door fout bij codeafspraak echter niet terecht gekomen". Hierop stuurde de Regering op 19 September het telegram, dat harerzijds geen bezwaar tegen toetreding van prof. *Oranje* tot het college van Vertrouwensmannen bestond.

§ 2. *De opdrachten van de Regering en de uitvoering daarvan door Vertrouwensmannen*

64454 *(Bosch van Rosenthal)*

De Vertrouwensmannen zijn, zo verklaart de heer *Bosch van Rosenthal,* voor het eerst bijeen geweest te Utrecht, daarna te Amsterdam en toen in Den Haag. Te Amsterdam heeft de heer *Bosch van Rosenthal* met de heer *Drees,* die hij goed kende, de vraag besproken: Waar zullen wij gaan zitten, in Den Haag of te Amsterdam? De heer *Bosch van Rosenthal* stond op het standpunt, dat de Regering in Den Haag zetelde en dat het het meest noodzakelijk was, dat Vertrouwensmannen in Den Haag zaten. Bij de verschillende illegale groepen was een heel groot streven, dat de Vertrouwensmannen zitting zouden hebben te Amsterdam. Hij heeft tegen de heer *Drees* gezegd: Laten wij het zó verdelen, dat één van ons in of bij Den Haag is en één te Amsterdam. De heer *Drees* is toen hoofdkwartier te Amsterdam gaan maken en de heer *Bosch van Rosenthal* is hoofdzakelijk in of bij Den Haag blijven zitten. Hij zat meestal te Leiden en fietste dan weer naar Den Haag. Het is een vreselijk reizen en trekken geweest.

Van het Nationaal Comité van Verzet heeft men de heer *Neher* uitgenodigd; eerst hadden Vertrouwensmannen mejuffrouw *Tellegen*

gewild; dat heeft men in die kring zelf onder elkaar uitgemaakt. Van de Raad van Verzet is de heer *van der Gaag* in het college van Vertrouwensmannen gekomen. In het college zelf zijn de verhoudingen altijd even goed en even prettig geweest. Er is eigenlijk nooit enig belangrijk verschil van mening geweest.

64457 e.v *(Bosch van Rosenthal)* De Vertrouwensmannen hadden o.m. tot taak voorbereidingen te treffen voor de aanwijzing van personen, die terstond na de bevrijding in belangrijke functies hadden op te treden. Alle hoofdpunten en schakelpunten zouden door volkomen betrouwbare personen bezet worden. Dat zou allemaal volkomen goed kunnen verlopen. De hoofdrollen hebben daarbij gespeeld de heren *Kesper, Tenkink, Albarda* (voor Financiën) en *den Hollander.* Algemeen geldende regelingen of verordeningen voor de overgangstijd had men klaar. Als men Vertrouwensmannen op tijd de verordeningen van Londen had gestuurd, hadden zij dat veel beter kunnen doen.

Van de terugkeer-wetgeving wisten zij eigenlijk niets. Dat hebben zij pas op het laatst gehoord. Toen de heer *van der Gaag* de eerste keer, in Januari/Februari 1945, naar Londen is geweest, heeft hij vandaar verschillende stukken, ook Koninklijke besluiten, meegebracht. Toen had men daar wel enig idee van, maar is ook die verschrikkelijke klap gekomen. Terwijl Vertrouwensmannen de uitdrukkelijke opdracht hadden om het gezag in handen te nemen met de omschrijving, dat zij niet als voorlopige Regering moesten gelden, maar alleen tijdelijk, en dat zij dadelijk moesten opzij gaan, als de vooruit te zenden Ministers kwamen, kwam die klap: wij krijgen eerst Militair Gezag. Al had de heer *Bosch van Rosenthal* reeds in de vergadering van Vertrouwensmannen van de heer *Neher* ervan gehoord, die het van kolonel *Six* wist, men wist toen alleen, dat het werk van Vertrouwensmannen zich zou uitstrekken, totdat het Militair Gezag er was. Generaal *Kruls* heeft de personen, die Vertrouwensmannen hadden aangewezen, allen overgenomen, want de militaire mensen, die de heer *Kruls* als militaire commissarissen voor een deel meebracht, waren er toch niet voor in staat. Dezen kwamen er naast te staan en deden weinig of niets anders dan in auto's rond rijden. Die andere burgerlijke autoriteiten heeft de heer *Kruls* allemaal overgenomen en moeten overnemen. Toen de heer *van der Gaag* de desbetreffende stukken uit Londen meebracht, hadden Vertrouwensmannen niet het zuivere idee van het Militair Gezag. De heer *Bosch van Rosenthal* herinnert zich, dat de heer *Cleveringa* zei: Dan moet ik misschien nog twee dagen blijven en dan kan ik waarschijnlijk weer aan het werk gaan als professor. De heer *Bosch van Rosenthal* zei: Dat hoop ik! De heer *Kruls* kwam wel, maar hij stond als een kat in een vreemd pakhuis!

64480 *(Bosch van Rosenthal)* De heer *van Sonsbeeck* is bij de bevrijding van het Zuiden weer als lid van het college uitgevallen. Hij heeft het eerste concept van de proclamatie gemaakt.

64482 *(Bosch van Rosenthal)* De taakomschrijving heeft bij Vertrouwensmannen nooit tot enig verschil van mening of tot enig misverstand aanleiding gegeven, omdat de heer *Bosch van Rosenthal* altijd heeft vooropgesteld: Denk erom: geen stap verder dan onze opdracht! Aan de formulering van de opdracht hebben Vertrouwensmannen geen ogenblik getwijfeld. Het is wel heel snel gegaan. In Augustus 1944 kwam het telegram. Zij hebben één of twee keer vergaderd en toen kwam Dolle Dinsdag. Toen hebben zij op de kamer van de heer *Bosch van Rosenthal* te Leiden vergaderd en de proclamatie klaargemaakt. Daarna hebben zij op de kamer van de heer *de Lint* in Den Haag gezeten. Daar hebben zij verschillende mensen laten komen, o.a. de heren *Kesper* en *Tenkink* en met name ook de heer *Prinsen* om hem te zeggen, dat *Frederiks* opzij moest.

64488 *(Bosch van Rosenthal)* Het was vrij gauw bekend, welke plaats de heer *Bosch van Rosenthal* in het college van Vertrouwensmannen innam, al begreep men het niet. Dat heeft men niet lang geheim kunnen houden; aan het einde van de winter hadden de mensen het in de gaten. Op een goede keer hoorde de heer *Bosch van Rosenthal* van een Duitser: *Seyss-Inquart* had gezegd: „Jetzt kommen die Vertrauensmänner unter dem Kommissar aus Utrecht". De Duitsers hebben geweten, dat de heer *Bosch van Rosenthal* dat deed, maar zij hebben er betrekkelijk slap op gereageerd. De Duitsers hebben éénmaal een overval gedaan; toen waren de heer *Bosch van Rosenthal* en de zijnen net weg uit de kamer van de landsadvocaat en juist naar de Javastraat. De Duitsers hebben toen de concierge van het huis van de landsadvocaat meegenomen en een marechaussee, maar die vonden ze niet belangrijk; die lieten ze lopen.

In Maart en April 1945 lagen de verhoudingen natuurlijk heel anders. De heer *Bosch van Rosenthal* gelooft, dat de Duitsers het toen al wisten. Het moest natuurlijk opvallen — de heer *Bosch van Rosenthal* was in Den Haag zeer bekend als oud-burgemeester —, dat hij in Den Haag altijd met de heer *Cleveringa* rondwandelde, maar hij gelooft niet, dat de Duitsers de bedoeling hebben gehad om hen in

te rekenen. Waarom zij het niet gedaan hebben, laat de heer *Bosch van Rosenthal* in het midden.

65196 *(Drees)* De heer *Drees* verklaart niet te weten, wanneer het pakket van de Regering, dat bestemd was voor Vertrouwensmannen, verloren is gegaan, maar de zaken zijn inderdaad ongelukkig gelopen. De Vertrouwensmannen kenden b.v. het Politiebesluit, dat te Londen was vastgesteld, niet. Zij hadden zelf een Politiebesluit gemaakt. De heer *Gerbrandy* dacht toen, dat zij dit gedaan hadden om hem dwars te zitten, maar zij wisten van het Londense besluit niets. Zij moesten voor de openbare orde zorgen op het ogenblik van de bevrijding en daarom was er ijverig aan het Politiebesluit gewerkt, maar het is monnikenwerk geweest. Zo waren er meer dingen. Er zijn echter ook wel praktische resultaten verkregen. Men heeft voortgewerkt op het werk van het Nationaal Comité, zich geprobeerd in te denken: wat moet op het ogenblik van de bevrijding gebeuren? Er moest een proclamatie worden ontworpen. Dat was opgedragen. Maar dat was volstrekt bijkomstig werk.

Men is zich gaan afvragen: welke Commissarissen der Koningin kunnen worden gehandhaafd, welke kunnen terugkeren en welke niet? Zij moesten dan weer weten, welke burgemeesters konden worden gehandhaafd en welke niet. Voor Noordholland b.v. was door het Nationaal Comité al gedacht aan de heer *de Vos van Steenwijk,* die gevraagd zou worden voor het ambt van Commissaris der Koningin. Londen heeft dat gesanctionneerd. De heer *de Vos van Steenwijk* heeft toen alle voorbereidingen voor Noordholland zelf weer getroffen, ook ten opzichte van de burgemeesters. Zo is het in allerlei gevallen gedaan. De Vertrouwensmannen hebben ook overleg gepleegd over de burgemeesters in de grote plaatsen. Er is daarover een hele telegramwisseling met de Regering geweest. Zoveel mogelijk werd vooruit overleg gepleegd. Ook ten aanzien van de burgemeester van Amsterdam. De Regering wilde per se niet, dat de heer *de Vlugt* terugkwam. Deze was zeer ernstig ziek. Het was de vraag, of het niet beter was hem dat niet aan te doen. Er was dan ook enige aarzeling bij Vertrouwensmannen. Er is over de Commissarissen der Koningin, de burgemeesters van de grote plaatsen, de hoofdcommissarissen van politie en een aantal andere functionarissen een telegrafische gedachtenwisseling geweest. Zij gaven adviezen en de Regering nam beslissingen. Er is over de bezetting van de belangrijkste posten — ook de post van secretaris-generaal in een aantal gevallen, ook b.v. die van directeur-generaal van de arbeidsbureaux —, die onmiddellijk belangrijk konden zijn, vóór de bevrijding een intensief overleg geweest tussen Vertrouwensmannen en de Regering. De heer *Drees* gelooft, dat dit in belangrijke mate een geregelde gang van zaken heeft bevorderd.

65197 *(Drees)* De resultaten van dat overleg zijn door het Militair Gezag gehonoreerd. Dit waren in hoofdzaak Regeringsbeslissingen; die belangrijkste Regeringsbeslissingen zijn in het algemeen gehonoreerd door het Militair Gezag.

De Vertrouwensmannen hebben getracht op allerlei gebieden de zaak te regelen, zoals o.a. met betrekking tot de radio en het Nederlandse Volksherstel.

Er zijn veel misverstanden gerezen, maar er is wel degelijk een zeer diepgaand overleg over al deze dingen geweest en veel is voorbereid. Er is ook een intensief overleg geweest met de B.S. en de O.D. over de arrestatiekwesties.

65204 *(Drees)* De bedoeling van de reis naar Londen van de heer *van der Gaag* in Januari, Februari 1945 is geweest, dat men heeft gevoeld, dat het wenselijk was, dat er nog eens een contact met Londen werd opgenomen, zo verklaart de heer *Drees.* In algemene zin was het zo, dat men steeds voelde, dat er toch niet een juist begrip onderling was. De Regering heeft te Londen bepaaldelijk dingen vastgesteld, die de Vertrouwensmannen niet kenden en anderzijds was de Regering niet volledig bekend met wat zij deden, hetgeen zich ook niet in een korte berichtgeving liet samendringen. De heer *Drees* is ervan overtuigd, dat de heer *van der Gaag* als leider van de Raad van Verzet toen ook over de organisatie van het militaire verzet zal hebben gesproken. Na de reis van de heer *van der Gaag* hebben, gelooft de heer *Drees,* Vertrouwensmannen de Londense verordeningen gekregen.

77835 e.v. *(van der Gaag)* De heer *van der Gaag* verklaart, dat de opdracht van de Vertrouwensmannen met betrekking tot zijn reis naar Londen in de eerste plaats was om zoveel mogelijk gegevens te verzamelen met betrekking tot de stemming, die er in Regeringkringen heerste ten opzichte van het college van Vertrouwensmannen, meer speciaal in verband met de voorbereidingen door het Militair Gezag. De Vertrouwensmannen hadden wel van het Militair Gezag in naam gehoord, maar wat dat nu precies inhield daarvan wisten zij niets. Zij vroegen zich af: „wat doet dit college van Vertrouwensmannen hier, terwijl er een Militair Gezag is, dat op het ogenblik van de bevrijding onze taak direct volledig overneemt?" De Vertrouwensmannen

hadden eigenlijk een lichtelijk onaangenaam gevoel ten opzichte van de houding, die het Militair Gezag zou aannemen ten aanzien van het college van Vertrouwensmannen na de bevrijding. Een van de opdrachten was dus contact te zoeken met het Militair Gezag en de resultaten van het werk van Vertrouwensmannen aan dat Militair Gezag aan te bieden. Zij wisten, dat dit nu eenmaal bestond, dat het aanvaard moest worden; al hun voorbereidingen zouden ter beschikking staan van het Militair Gezag. Dat was zijn voornaamste opdracht. De heer *van der Gaag* heeft dan ook in Engeland dadelijk contact met het Militair Gezag gezocht. Hij heeft generaal *Kruls* toen niet te spreken kunnen krijgen. Als de heer *Kruls* in Engeland zat, was de heer *van der Gaag* in het Zuiden en als de heer *van der Gaag* in Engeland zat, was hij in het Zuiden. De heer *van der Gaag* heeft de sous-chef staf van het Militair Gezag, de heer *Posthumus Meyjes,* gesproken, en deze heeft hem gezegd, dat het vanzelf sprak, dat hij met grote dankbaarheid gebruik zou maken van het werk van het college van Vertrouwensmannen en bereid was de heer *van der Gaag* alle mogelijk inlichtingen te geven omtrent de voorbereidingen, welke zij zelf hadden getroffen. De heer *van der Gaag* is toen in de letterlijke zin met een schuit vol materiaal naar het bezette gebied teruggegaan. Het college van Vertrouwensmannen heeft pas bij zijn terugkomst de inhoud van het Besluit op de bijzondere staat van beleg leren kennen.

De heer *van der Gaag* meent, dat hij 19 Februari 1945 is teruggekomen. Hij is bijna drie weken weg geweest. Een week na zijn terugkomst heeft het college van Vertrouwensmannen pas kennis genomen van de stukken. Die reis is een heel avontuur geweest.

77841 e.v. *(van der Gaag)*

Het was een gerechtvaardigde klacht van het college van Vertrouwensmannen, dat het niet over de Londense besluiten beschikte. In de maanden, daaraan voorafgaande, tastte men — men had een zekere taak van de Regering gekregen — geheel in het duister over de vraag, binnen welk raam men die taak moest vervullen. Men kan er tegen aanvoeren, dat het uitermate moeilijk was om zonder direct contact het college van Vertrouwensmannen van het Besluit op de bijzondere staat van beleg op de hoogte te stellen. Dat zou moeilijk per radio gaan. Het was tè omvangrijk. Men zou het misschien met een agent hebben kunnen meegeven. Daar staat tegenover, dat men ten koste van alles wilde voorkomen, dat de Duitsers op de hoogte zouden zijn van de leden van het college van Vertrouwensmannen. Er is dus nóg een grotere voorzichtigheid betracht dan met betrekking tot de gewone groepen.

Wanneer Vertrouwensmannen met elkaar zaten te praten, zei de heer *Bosch van Rosenthal* dikwijls: „Men kan niet werken, als wij niet weten in welk opzicht zij dit of dat bedoelen!" De heer *van der Gaag* wil niet zeggen, dat er een paniekstemming was door de onbekendheid met hetgeen er te Londen besloten was, maar het betekende wel ongerief.

77854 e.v. *(van der Gaag)*

De opdracht van de heer *van der Gaag* betrof het inwinnen van inlichtingen voor het college van Vertrouwensmannen over de toekomstige situatie, die er zou zijn, wanneer de bevrijding eenmaal een feit zou zijn. Men wilde echter ook weten, in hoeverre het bestaan van het college van Vertrouwensmannen door Hare Majesteit op prijs werd gesteld. Dat was zeer belangrijk. Het besluit tot het instellen van het college was getekend door de Ministers *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart,* maar men wist niet, in hoeverre de idee van dat college van Vertrouwensmannen werd gedragen door H.M. de Koningin of dat het een eenvoudig besluit van de Ministerraad was, waartegen de Koningin geen bezwaar had gemaakt. Het gehele contact met de Regering was, nadat het besluit was genomen om een college van Vertrouwensmannen samen te stellen, zó zwak geweest, dat het college zich wel wat verloren heeft gevoeld. Er was wel een aanstelling als zodanig, maar men wist niet, wat er verder ging gebeuren. Er kwamen geen berichten door, die het bestaan van het college van Vertrouwensmannen confirmeerden.

Er gingen maar weinig telegrammen over en weer. Er werd veel verzonden, maar weinig ontvangen. Eén telegram, dat de heer *van der Gaag* zich kan herinneren, ging over de benoeming van de heer *Oranje;* in code genoemd „de Vader der Prinsen". Pater *Stokman* is er later ook op deze wijze bijgekomen. Op deze benoemingsvoorstellen werd zó grif ingegaan, dat het gemakkelijk de indruk maakte van: „wordt het college nog wel als waardevol door de Regering in Engeland beschouwd?" Zoals de heer *van der Gaag* zeide: de leden van het college van Vertrouwensmannen voelden zich een beetje verloren. Vooral de heer *Bosch van Rosenthal* voelde het erg; hij kende immers de bestuurszaken door en door. Hij vooral vond het erg prettig, dat er eens iemand naar de overkant ging om de stemming te peilen en daarop kwam het dus eigenlijk aan. De heer *van der Gaag* moest natuurlijk zoveel mogelijk informaties mee terugbrengen.

77858 *(van der Gaag)*

De indruk, die de heer *van der Gaag* in Regeringskringen over

de appreciatie van het college van Vertrouwensmannen kreeg, was ongeveer, zoals de heer *Bosch van Rosenthal* zich dat voorstelde; dat zij niet zo heel erg au sérieux werden genomen. Heel erg belangrijk vond men het daar beslist niet. Op het ogenblik, waarop de heer *van der Gaag* daar aankwam, was het weliswaar een erg ongunstig tijdstip voor een positieve uitspraak, want er was juist een Kabinetscrisis, maar hij heeft niet alleen met de Ministers gesproken, doch voornamelijk met anderen, van wie aangenomen kon worden, dat zij hun oor te luisteren hadden gelegd, en daaruit heeft hij dan wel kunnen opmaken, dat het college van Vertrouwensmannen eigenlijk enigszins overhaast is ingesteld. Wanneer zij er een nachtje over hadden geslapen, zou het waarschijnlijk nooit gebeurd zijn. Die indruk kreeg hij. De heer *van der Gaag* heeft de heer *van Heuven Goedhart* in die tijd niet ontmoet. Met de heer *Gerbrandy* heeft de heer *van der Gaag* wat betreft de positie van de Vertrouwensmannen en de inlichtingen, welke zij gaarne wilden hebben, zeer veel contact gehad. De heer *Gerbrandy* gaf ook geen meer bevredigend antwoord. Hij zeide: „Wat er gebeurt, is keurig". Vertrouwensmannen moesten maar doorgaan op dezelfde voet. Het zou prachtig zijn, wanneer Militair Gezag van al die inlichtingen en dat werk gebruik zou kunnen maken. Op de vraag, of het dus niet geheel bevredigend was, zegt de heer *van der Gaag,* dat hij enigszins aarzelt, omdat hij de indruk heeft gekregen, dat het oprichten van het college van Vertrouwensmannen niet overal zo van harte is toegejuicht.

77862 e.v. *(van der Gaag)*

81019 *(le Poole)*

Vertrouwensmannen wisten, zo zegt de heer *le Poole,* dat er te Londen een wetgeving was gemaakt voor ná de bevrijding en men had ook de indruk, dat die bepaaldelijk niet parallel liep met de gedachten, die hier te lande bestonden. Bovendien werden de personele voorzieningen van groot belang geacht in het kader van de opvatting, die de Vertrouwensmannen hadden van hun taak. Vrij gauw bleek door de kruising van maatregelen in de personele sector, dat het wenselijk zou zijn, dat iemand van gezag naar Londen zou gaan om te trachten een zekere coördinatie te bewerkstelligen en begrip te vragen voor hetgeen, naar het oordeel van Vertrouwensmannen, de enig juiste opvatting kon zijn van hun opdracht. Daarover is contact opgenomen met mr. *J. H. van Roijen.* Er hebben enige besprekingen met de heer *van Roijen* plaats gevonden. Daarbij zijn o.m. besproken de personele voorzieningen aan de hand van de vacature van burgemeester van Amsterdam en van het Regeringsstandpunt inzake de leiding van het provinciale bestuur in Zeeland. Verder is met de heer *van Roijen* in vogelvlucht doorgenomen wat Vertrouwensmannen hadden voorbereid aan maatregelen op het terrein van de ordehandhaving. Zo was in September 1944 aanstonds besproken, welke voorlopige maatregelen ten aanzien van de organisatie der politie getroffen zouden moeten worden. Er was ook een besluit van Vertrouwensmannen, dat in een vergevorderde staat van uitwerking verkeerde, ten aanzien van de geldzuivering. Enkele dagen, nadat de Vertrouwensmannen hun werk waren begonnen, is contact opgenomen met de heer *Trip* en is het z.g. financieel noodbesluit op tafel gekomen met een aantal uitvoeringsmaatregelen. In grote lijnen was de voorbereiding van de geldzuivering, zoals men deze zich had voorgesteld en zoals die ook in wezen in het najaar van 1945 is ten uitvoer gelegd, toentertijd reeds voltooid. Zo waren er ook nog verschillende andere zaken voorbereid. Van dit alles, dus zowel van de maatregelen met betrekking tot de geldzuivering als van de andere maatregelen van conservatoire aard, is in de praktijk, althans aanstonds na de bevrijding, heel weinig terechtgekomen.

Het contact ten tijde, dat de heer *van Roijen* te Londen verbleef, is uitermate summier geweest. Er is enige telegrammenwisseling geweest, maar deze is bepaaldelijk niet van die omvang geweest als wenselijk mocht worden geacht. De heer *van Roijen* heeft een andere taak gekregen en hij is tenslotte naar San Francisco verdwenen; in dat opzicht heeft het bezoek van de heer *van Roijen* niet het rendement opgeleverd, dat men er zich aanvankelijk van had voorgesteld.

81022 *(le Poole)*

Het door de heer *van Roijen* opgestelde rapport, dat via het Bureau Inlichtingen zou worden verzonden aan Vertrouwensmannen, heeft hen niet bereikt. Aangenomen moet worden, dat daar een ongeluk mee gebeurd is. Of het rapport hier helemaal niet is gearriveerd of dat het is gearriveerd met een wapenzending en als niet equivalent materiaal terzijde is gelegd, daarover lopen de meningen uiteen. Vertrouwensmannen hebben hierover later een brief geschreven aan de heer *van Blankenstein* — die in 1946 in de Stem van Nederland o.m. hierover een artikel had geschreven —, waarin stond, dat bepaaldelijk nimmer bij hen de indruk heeft bestaan, dat hier van enige kwade trouw van het Bureau Inlichtingen sprake was. Aan de andere kant kan men niet zeggen, aldus de heer *le Poole,* dat de Regering van haar kant bijzonder energieke pogingen heeft aangewend om, nadat zij door de heer *van Roijen* was ingelicht en nadat zulks aanvankelijk

tot een vrij vruchtbare telegrafische gedachtenwisseling aanleiding had gegeven, o.m. over de bezetting van de vacante plaatsen van Commissarissen der Koningin en ook van de burgemeesters, een levendig contact met de Vertrouwensmannen in stand te houden.

De telegrammenwisseling, welke tussen de Regering en Vertrouwensmannen is gevoerd, was niet alleen aan benoemingskwesties gewijd. Er is telegrafisch contact geweest over de onverantwoordelijke voorlichting, die in de ogen van Vertrouwensmannen door Radio Herrijzend Nederland werd gegeven; over de voedselsituatie; over de uitputting van de burgerbevolking; over de financiële aspecten van de steun, die aan de spoorwegstakers zou moeten worden gegeven en de financiële steun, die nodig was na de enorme uitbreiding van het verzet na September 1944; over kwesties van wetgevende aard; de interventie in zake de z.g. Liese-Aktion, die medio December 1944 is gestart, welke interventie ertoe heeft geleid, dat de Minister-President voor de radio een duidelijk afwijzende verklaring heeft afgelegd.

81024 *(le Poole)*

Op de vraag, wanneer het Vertrouwensmannen duidelijk is geworden, dat, zodra de chef staf Militair Gezag zou zijn gearriveerd, de bevoegdheden op bestuursgebied in zijn handen zouden liggen, zegt de heer *le Poole* te menen, dat bij Vertrouwensmannen aanvankelijk de gedachte bestond, dat in tegenstelling met de Oorlogswet van 1899 het Militair Gezag een volstrekt uitvoerend orgaan zou zijn, terwijl de verantwoordelijkheden over de gehele lijn bij de Regering zouden berusten en dat er dus bepaaldelijk een inperking zou zijn van de bevoegdheden van het Militair Gezag.

Aanstonds, nadat de heer *van Roijen* te Londen was, heeft deze op 23 October 1944 het volgende getelegrafeerd: „Heb hier begrip gevonden voor moeilijke positie Vertrouwensmannen. Oorspronkelijk heeft men taak Vertrouwensmannen beperkter gezien dan u, hoofdzakelijk omdat vacuum zeer kort gedacht wordt, aangezien Militair Gezag, dat met geallieerde strijdkrachten meekomt, dadelijk met volledige volmachten namens de Regering optreedt. Inmiddels bestaat juiste waardering voor voorbereidend werk van Vertrouwensmannen. Daarom geloof ik, dat de meeste bemoeiingen van de Vertrouwensmannen, met name die van secretarissen-generaal en gemachtigden, zullen worden overgenomen."

Dit maakte natuurlijk de positie van het Militair Gezag wel duidelijker, maar Vertrouwensmannen meenden toen onverdroten op de ingeslagen weg voort te mogen gaan, omdat tenslotte de Militair Gezag-functionarissen door de feitelijke omstandigheden heg noch steg zouden weten in het bevrijde Nederland, terwijl toch nog altijd de Regering de verantwoordelijkheid hield voor het juiste gebruik van de volmacht, die aan het Militair Gezag was gegeven.

81027 *(le Poole)*

Hoe de situatie zich in werkelijkheid zou ontwikkelen, is aan Vertrouwensmannen volledig duidelijk geworden, toen de heer *van der Gaag* uit Londen terug kwam en daar tot de verrassende ontdekking was gekomen, dat in de kringen van het Militair Gezag het begrip „Vertrouwensmannen" totaal onbekend was, evenals dit trouwens onbekend was in de kring van het tweede Kabinet-*Gerbrandy*, o.a. bij de heren *Beel, Huysmans* en *Wijffels*. Mogelijkerwijs heeft de heer *Gerbrandy* wel eens gezegd, dat er enige mensen in Nederland bepaalde voorbereidingen troffen, maar het was duidelijk, hetgeen ook achteraf bevestigd is, dat men niet het geringste idee had, dat er in het onbevrijde Westen allerlei dingen gebeurden op gezag van Vertrouwensmannen. De heer *van der Gaag* heeft geconstateerd, dat het Militair Gezag er niets van af wist, maar in een later stadium is gebleken, dat de nieuwe Ministers er ook niet van op de hoogte waren. Hiervan is een typisch voorbeeld de organisatie, welke in het bezette gebied opgebouwd moest worden om de te verwachten geestelijke en materiële noden op te vangen. Hieruit is de opzet van het Nederlands Volksherstel ontstaan. Aan de Regering is medegedeeld, dat de leiding daarvan zou berusten bij de heer *Menten*, waarmede ingestemd werd, doch waaraan toegevoegd werd, dat men zich zou moeten instellen op de regelingen voor hulp aan oorlogsslachtoffers in het bevrijde Zuiden. Eerst toen de heer *van der Gaag* terugkwam, werd Vertrouwensmannen echter bekend, dat in het Zuiden het Centraal Bureau Voorziening Oorlogsslachtoffers was opgericht en dat daarnaast een vrijwillige organisatie in de vorm van de H.A.R.K. was ontstaan. Uit de aard der zaak veronderstelde men in het Westen echter, dat men in het Zuiden, toen de heren *Beel* en *Wijffels* de zorg voor deze zaak op zich hadden genomen, ook wist, dat in het bezette gebied iets soortgelijks op touw was gezet. Toen beide heren echter begin Mei hier kwamen, bleek, dat zij er nog nooit van hadden gehoord. Materieel heeft deze telegramwisseling dus geen effect gehad. De heer *van der Gaag* heeft wel medegedeeld, dat men te Londen met een grote uitbreiding van het personeel van het Militair Gezag en met het aanwijzen van een groot aantal militaire commissarissen voor het Noorden bezig was. Einde Februari, begin Maart 1945 lagen langzamerhand de wetsbesluiten en de tot dan verschenen Publicatiebladen van het Militair

Gezag op tafel en op zich zelf was dit natuurlijk een onthulling of ontnuchtering, wanneer men vele dingen heeft voorbereid en dan vaststelt, dat anderen dat ook hebben gedaan. Men gaat dan uit de aard der zaak critisch worden.

In een later stadium hebben de heren *Neher* en *van der Gaag* wel nog eens contact gehad met het Militair Gezag. Men had inmiddels getracht een organisatie op schrift te stellen, die een zekere aanpassing zou kunnen vormen aan hetgeen hier was voorbereid en aan hetgeen het Militair Gezag zou brengen. Maar het enige, dat men heeft bemerkt van een directe voelingname van het Militair Gezag met Vertrouwensmannen was de vraag, of het Militair Gezag een gebouw van zoveel m³ in Utrecht of Den Haag zou kunnen krijgen.

81032 *(le Poole)* De Vertrouwensmannen hadden min of meer de vaste overtuiging, dat, als eenmaal het Militair Gezag hier zou zijn, het niet zo moeilijk zou zijn een aantal mensen, van wie zij meenden, dat zij eerder geroepen waren, er in te schuiven. Dit is hèt stramien van het gesprek geweest, dat bij het eerste contact met de heer *Kruls* en zijn onderhebbenden heeft plaats gevonden. Van de kant van Vertrouwensmannen heeft men gezegd:

a. dat velen bijzonder vief en kwiek waren en graag wilden meedoen;

b. dat men niet behoorlijk kon besturen, wanneer men geen begrip had van hetgeen zich hier de laatste negen maanden had ontwikkeld.

De heer *Kruls* zei, dat hij het er helemaal mee eens was. In feite is er zeker in de top niet veel van terecht gekomen, b.v. wat betreft de militaire commissarissen en de sectiehoofden. De heer *Kruls* heeft niet met zoveel woorden gezegd, dat hij voor al die functies iemand had.

81036 *(le Poole)* De heer *le Poole* heeft persoonlijk in 1943—1944 wel eens gehoord over een gedachtenwisseling, welke in die tijd heeft plaats gevonden tussen de Regering en de O.D. over de aanwijzing van militaire commissarissen. Namen zijn hem echter nooit genoemd en, voorzover hij zich herinnert, de Vertrouwensmannen ook niet. De heer *le Poole* herinnert zich ook niet, dat in de eerste phase van het overleg met de O.D. voor de handhaving van orde en rust veel namen zijn genoemd. Hij meent, dat bij het eerste overleg wel de namen van de gewestelijke commandanten als militaire commissarissen zijn genoemd.

81062 *(le Poole)* Toen men zich langzamerhand een beter begrip van de omvang van de werkzaamheden, die konden worden verricht binnen de grenzen van het criterium, genoemd in punt II van de instructie van 2 Augustus 1944, nl. het treffen van maatregelen ter handhaving van de orde en rust, ging vormen, heeft men zich op het standpunt gesteld, dat nochtans degenen, die in de afgelopen maanden velerlei voorbereidingen hadden getroffen, rustig moesten doorwerken, ofschoon men de wetenschap had, dat verschillende maatregelen van wetgevende aard te Londen waren getroffen en dat het Militair Gezag ten Zuiden van de grote rivieren gereed stond. Wat de Londense wetgeving betrof, konden de Vertrouwensmannen op dat ogenblik niet anders doen dan de betrokken functionarissen vragen, in hoeverre deze wetgeving paste in het kader van de maatregelen, welke naar hun oordeel getroffen moesten worden. In de kring van Vertrouwensmannen zelf zijn het Londense Zuiveringsbesluit en het Besluit Rechtsherstel ontslagen Ambtenaren besproken en is een nota tot herziening daarvan opgesteld. Wat betreft deze besluiten, heeft dit tot effect gehad, dat in begin Mei de heer *Beel* een commissie heeft ingesteld onder voorzitterschap van professor *Cleveringa,* waarin verder zitting hadden mejuffrouw *Revers* van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de heer *le Poole* zelf, die voorstellen hebben ingediend tot wijziging van het Zuiveringsbesluit en andere besluiten, die grotendeels inhielden datgene, wat door de Vertrouwensmannen was voorbereid. Zo heeft men bij het Ministerie van Financiën onmiddellijk een aantal besluiten, die het geldverkeer e.d. raakten, in studie genomen en zijn er wijzigingsvoorstellen gedaan. Bij Sociale Zaken waren zeer belangrijke voorbereidingen getroffen in overleg met de Stichting van de Arbeid, die afweken van de Londense en die overigens ook in de kring van Vertrouwensmannen tot een levendige discussie aanleiding hebben gegeven. De heer *Hacke,* toentertijd directeur-generaal van de arbeid, door de bezetting op non-actief, was nl. een van de promotors van een stakingsverbod; hij kon het niet begrijpen, dat dit een maatregel was, die volstrekt ondenkbaar was bij het herstel van de normale democratische verhoudingen.

81063 *(le Poole)* De heer *le Poole* is van mening, dat men bij de beoordeling van de betekenis van het werk van de Vertrouwensmannen niet uitsluitend moet kijken naar de dingen, die direct door hen tot stand zijn gekomen, maar ook naar de werkzaamheden op breder terrein,

die daarvan een uitvloeisel waren. De opvatting van Vertrouwensmannen omtrent hun inderdaad ondoordachte en zeer vage opdracht is uit de aard der zaak een andere geworden, toen de ook voor de Regering volstrekt onvoorziene omstandigheid zich voordeed, dat de bevrijding nog lang in het verschiet bleef liggen. Juist voor de voorbereiding van het normale functionneren van het bestuursapparaat is ontzaglijk veel gebeurd. De zuivering in de provincies is heel rustig kunnen worden voorbereid. Iedere Commissaris der Koningin wist in overleg met de heer *Kesper*, welke burgemeesters gestaakt of geschorst moesten worden en welke niet. Wanneer dit had moeten gebeuren op grond van gegevens, die te hooi en te gras te Londen waren binnengekomen, zou dit tot veel groter onbillijkheden hebben geleid dan waartoe de zuivering in het algemeen heeft geleid. Bovendien konden, gegeven het feit, dat men zich in November/December 1944 reeds had gerealiseerd, wie zouden weggaan en wie zouden blijven, met de mensen, die met de waarneming werden belast, besprekingen worden gevoerd. Zo is dit niet alleen in de sector van Binnenlandse Zaken geweest, maar uit de aard der zaak ook op andere terreinen. De heer *le Poole* gelooft, dat dit het meest belangrijke effect van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen is geweest.

81001 *(le Poole)*

Onmiddellijk is de vraag aan de orde gekomen, hoe moest worden voorzien in de organisatie van de handhaving van de openbare orde en rust in het land. In die tijd lag het voor de hand, dat datgene, wat er in de kring van de O.D. was voorbereid, min of meer werd overgenomen. De O.D. had in de loop van de oorlog een aantal voorzieningen getroffen in verband met de situatie na de oorlog, welke voorzieningen o.m. bestonden uit een aantal bekendmakingen, houdende maatregelen van politionele aard, zoals regelen betreffende het aanhouden van verdachte individuen, het inleveren van wapens en munitie, regelingen ten aanzien van het verkeer, ten aanzien van de radio, ten aanzien van de pers, kortom maatregelen, die in het algemeen ieder gezag zal treffen in tijden van wanorde. Van de zijde van Vertrouwensmannen is destijds gesteld, dat men, gezien de spoed, die men meende, dat er betracht moest worden, niet in een beoordeling van de materiële inhoud van die bekendmakingen wilde treden, maar dat bedacht diende te worden, dat ingevolge het benoemingsbesluit van de Vertrouwensmannen de verantwoordelijkheid voor de handhaving van orde en rust in die vacuumperiode aan het civiel gezag i.c. aan de Vertrouwensmannen was opgedragen. Onder die omstandigheden was het uitgesloten, dat de O.D. als een zelfstandige organisatie op eigen verantwoordelijkheid voor de handhaving van orde en rust zou kunnen zorg dragen. De Vertrouwensmannen hadden er geen bezwaar tegen, dat de Commissarissen der Koningin, voorzover het de provincies betrof, en de burgemeesters, voorzover het regelingen van de O.D. ten aanzien van de gemeenten betrof, de bekendmakingen zouden afkondigen; dusdoende zouden de verantwoordelijkheden bij de Commissarissen en bij de burgemeesters komen te liggen, terwijl de O.D. in dit kader een belangrijk gedeelte van de uitvoerende taak op zich zou kunnen nemen. De gedachtenwisseling hierover vond plaats op Dolle Dinsdag en de dag daarna. De heer *de Lint*, die voor de O.D. in Den Haag optrad, legde deze proclamaties van de O.D. aan de Vertrouwensmannen voor. Die proclamaties waren niet speciaal voor Den Haag bedoeld, maar landelijk. Er waren gewestelijke commandanten, alsook provinciale commandanten enz., die de stukken in huis hadden om die te gelegener tijd aan te plakken. De heer *le Poole* meent ook, dat, toen begin September de eerste geallieerde troepen in Nederland aankwamen en Eindhoven bezetten, door de O.D. die bekendmakingen nog zijn opgehangen. Eigenlijk heeft dus door de toevallige aanwezigheid van een aantal Vertrouwensmannen in Den Haag die gedachtenwisseling in Den Haag plaats gevonden.

81006 *(le Poole)*

De heer *le Poole* verklaart, dat Vertrouwensmannen er in hebben berust, dat de commandanten van de O.D. de bekendmakingen mede zouden ondertekenen. Dat was in de omstandigheden van dat ogenblik ongetwijfeld van minder belang. De heer *de Lint* heeft deze zaak bepaaldelijk niet op de spits gedreven. Intussen zijn er later nog vele moeilijkheden geweest door het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten, welk optreden in een aantal gevallen volkomen viel buiten de bevoegdheden van een orgaan, dat belast is met de uitvoering van de zorg voor de handhaving van de openbare orde en rust. De heer *le Poole* verwijst in dit verband naar een nota [1]), die destijds door de heer *Cramer* is opgesteld. De heer *le Poole* vermoedt, dat voor deze nota mede verantwoordelijk is de leiding van de organisatie Vrij Nederland. Hij meent tenminste, dat de heer *Cramer* niet van „wij" zal spreken, wanneer hij zijn persoonlijke mening weergeeft.

[1]) Bijlage 177.

Op 10 October 1944 hebben Vertrouwensmannen, aangezien gebleken was, dat functionarissen van de O.D. op ietwat lager niveau bepaaldelijk niet overtuigd schenen van de ondergeschiktheid van

de O.D. jegens de civiele autoriteiten, aanleiding gevonden om hierover nog eens een brief te schrijven. In het bijzonder werd de aanleiding daartoe gevonden in de moeilijkheden, die er te Amsterdam hadden plaats gevonden, waar de vóóroorlogse garnizoenscommandant, de heer *Boswijk,* weigerde om zich te schikken naar de bevelen van de burgemeester en om samen te werken met het instituut, waaruit later de vrijwillige politie te Amsterdam is gegroeid en dat onder leiding stond van de heer *van Laar.*

Bij telegram van 10 October 1944 heeft de Minister van Justitie verzocht te bevestigen, dat de garnizoenscommandant en de heer *van Laar* zich loyaal zouden stellen onder *Schreuder.* Deze was in de ogen van de Minister van Justitie bestemd om te worden belast met de functie van hoofdcommissaris van politie. De Vertrouwensmannen hebben op 10 October nog eens uitdrukkelijk de aandacht van de heer *Six* gevestigd op de juiste positie, die de O.D. zou toekomen en op allerlei symptomen, die er op wezen, dat de functionarissen van de O.D. het niet allemaal door hadden. Destijds was de formatie van de B.S. nog niet voltooid en er was dus nog contact met de leiding van de organisaties, waaruit de B.S. zijn opgebouwd.

76978 e.v. *(Slotemaker de Bruine)*

De heer *Slotemaker de Bruine* herinnert zich niet, op welk tijdstip Vertrouwensmannen van de verschillende Koninklijke besluiten, die te Londen waren tot stand gekomen, kennis hebben gekregen. Hij weet wel, dat hij op een goed moment van een van de mensen, die het front overstaken, een compleet stel Mededelingenbladen van het Militair Gezag heeft gekregen. Hij meent, dat hij die van *Richard (van der Gaag)* kreeg. De heer *Slotemaker de Bruine* heeft die laten vermenigvuldigen op het laboratorium in de De Lairessestraat te Amsterdam, zodat de Vertrouwensmannen tenminste daarvan nog inzage konden krijgen. Bij het rapport, dat hij daarover heeft uitgebracht, heeft hij laten doorschemeren, dat hier menige nieuwe bepaling van civiel recht en van staatsrecht enz. in zat, waarvan men hier nooit iets had geweten.

De kritiek was, dat men wel wist, dat er Koninklijke besluiten ontstonden en dat men wel vaag had gehoord van een bijzondere staat van beleg, maar men wist niet, wat de betekenis hiervan was. En dat wisten niet alleen Vertrouwensmannen niet, maar ook het Vaderlands Comité was daarvan niet op de hoogte.

De laatste zendingen over de Zwitserse weg zijn, naar de heer *Slotemaker de Bruine* meent, in Augustus en September 1944 over België weggegaan. De Vertrouwensmannen zijn pas begonnen in Augustus 1944. Er is wel telegrafisch contact geweest, maar niet via koeriers. Het telegrafische contact tussen Vertrouwensmannen en de Regering is veelvuldig geweest en in beide richtingen. Veelvuldig is natuurlijk een relatief begrip, maar er zijn nogal wat telegrammen verzonden. Er was een regelmatig over-en-weer verkeer. Er kwamen telegrammen over de burgemeester van Amsterdam, over annexatie van de Duitse gebieden, over de taak ten aanzien van het bestuursapparaat enz.

Persoonlijk heeft de heer *Slotemaker de Bruine* meestal het telegrafische contact verzorgd, hetgeen veelal over Amsterdam plaats had. Hij zat te Amsterdam en had daar relaties met mensen, die zenders hadden. Vertrouwensmannen hebben zelf nooit een zender gehad. De heer *Slotemaker de Bruine* herinnert zich niet, dat hierover ontevredenheid is geweest. Er is wel eens een zekere bezorgdheid geweest over het uitblijven van antwoorden.

76983 e.v. *(Slotemaker de Bruine)*

De heer *Slotemaker de Bruine* herinnert zich niet, dat Vertrouwensmannen tijdens hun fungeren zoveel kritiek hadden op de wijze, waarop zij door de Regering over hun taak werden voorgelicht en geïnstrueerd, maar hij weet wel, dat na de bevrijding als een koude douche het Militair Gezag over Nederland heenstreek en dat daarbij aan alles, wat de Vertrouwensmannen gedaan hadden, praktisch de bodem werd ingeslagen. Dat is dus een bewijs van het feit, dat men die zaak niet goed heeft gecoached van Londen uit. De heer *Slotemaker de Bruine* herinnert zich, dat reeds, toen na Dolle Dinsdag de zaak weer was teruggeëbd, de heer *van Roijen* met een opdracht van de Vertrouwensmannen naar de overkant is gegaan.

De heer *Slotemaker de Bruine* meent, dat de heer *van Roijen* de opdracht had in Engeland te gaan vertellen, wat er door de Vertrouwensmannen was gedaan en om te zorgen, dat men voor de toekomst richtlijnen van Londen uit kreeg. De details is de heer *Slotemaker* echter vergeten. Hij heeft ze natuurlijk wel geweten. Vertrouwensmannen hebben toen wel eens gezegd, dat er uit deze koerier niet heel veel kwam. De heer *Slotemaker de Bruine* herinnert zich echter niet, dat Vertrouwensmannen daarop bepaalde kritiek hebben uitgeoefend. Achteraf moet hij zeggen, dat toen al de zaak mis is gegaan. De heer *van Roijen* is ginds blijkbaar niet in een de Vertrouwensmannen sympathiek gezind bed terechtgekomen. De heer *Slotemaker de Bruine* kan niet precies zeggen, hoe men daarover dacht. Hij was maar secretaris. Hij was belast met de technische uit-

voering. Wat de politiek van de heren betreft, hij kon niet achter hun gezichten kijken.

82638 *(van Roijen)*

Over zijn op 10 October 1944 aangevangen reis naar Engeland, in opdracht van de Vertrouwensmannen, verklaart de heer *van Roijen,* dat hij van de opzet en het werk van Vertrouwensmannen op de hoogte is gesteld, voordat hij naar Engeland ging, omdat men hem gevraagd had te gaan en onze Regering te Londen daarover in te lichten. Men heeft hem dus op de hoogte gesteld van hetgeen zij bereikt hadden. De heer *van Roijen* meent, dat men hem heeft gezegd: Het gaat tussen twee personen, nl. *van der Gaag* en jou. De heer *van der Gaag* had men hier echter te zeer nodig en de heer *van Roijen* was bereid langs die weg te gaan. Met betrekking tot de opdracht, die de heer *van Roijen* meekreeg van Vertrouwensmannen, zegt hij, dat hij in de eerste plaats moest vragen, of men te Londen niet kon zorgen voor een betere voorlichting en uitvoerige contacten, omdat men meende, dat men in veel opzichten dubbel werk verrichte en tegen elkaar in werkte. Er waren ook verschillen van mening over benoemingen en aanstellingen. De heer *van Roijen* weet niet meer precies, wat dat was. Hij had toen in zijn hoofd een lijst van secretarissen-generaal, die zouden worden benoemd, van Commissarissen der Koningin, burgemeesters van de grote steden, enkele hoofdcommissarissen van politie, enz.

Over de meeste punten was een accoord bereikt, maar op sommige punten zag Londen de zaak niet in hetzelfde licht als de mensen hier. Men heeft hem ook gevraagd aan de Regering te Londen uit te leggen, dat tenslotte de Vertrouwensmannen noodzakelijkerwijs iets verder waren gegaan met de voorbereidingen dan misschien oorspronkelijk in de bedoeling had gelegen van de Regering te Londen, maar dat dit noodzakelijk uit de werkzaamheden volgde, omdat, wanneer men stopte, het voorbereidingswerk onvolledig was, waardoor het niet zou beantwoorden aan het doel, waarvoor het college van Vertrouwensmannen was ingesteld. Men vroeg ook betere voorlichting. Een bundel Staatsbladen en andere officiële stukken, ter inlichting van Vertrouwensmannen, zijn te Londen klaargemaakt en zouden worden gedropt. Deze zijn echter niet in handen van Vertrouwensmannen gekomen.

82641 *(van Roijen)*

De heer *van Roijen* heeft te Londen, waar hij, door de linies getrokken zijnde, op 14 October 1944 is aangekomen, grote medewerking ondervonden van de zijde van de Ministers, die hij allen heeft bezocht en wie hij de zaak uiteengezet heeft. Hij heeft ook van het Bureau Inlichtingen, waaraan verbonden waren de heren *Fock* en *Driebeek,* alle mogelijke medewerking gekregen. De heer *van Roijen* vermoedt, dat hij zijn rapport heeft gegeven aan de heer *van Heuven Goedhart,* de Minister van Justitie. Hij heeft allerlei dingen besproken met de heer *van Heuven Goedhart* en die heeft hem toegezegd het te zullen doorgeven aan Vertrouwensmannen. Dit is ook inderdaad in de geest, waarin dit besproken is, doorgegeven, zoals hij bemerkt heeft uit telegrammen, die hij van het Bureau Inlichtingen ter inzage heeft gekregen. De heer *van Roijen* wil daarmede zeggen, dat, wanneer Vertrouwensmannen weinig rechtstreekse telegrammen van hem mochten hebben ontvangen, zij toch een aantal telegrammen van de betrokken Minister uit Londen hebben gekregen, die wel degelijk een gevolg zijn geweest van, althans mede beïnvloed zijn door de besprekingen, die hij met de Minister heeft gehad. De heer *van Roijen* heeft wel enkele telegrammen gestuurd, maar die hadden betrekking op hetgeen hij in dit rapport heeft nedergelegd. Hij heeft zich er toe bepaald te zorgen, dat de dingen, die moesten worden overgebracht, ook inderdaad op die wijze werden doorgegeven.

Hij is in die dagen met alle Ministers in aanraking gekomen. De Ministers, met wie de heer *van Roijen* sprak, wisten toen van het bestaan van de Vertrouwensmannen af. Hij heeft niet de indruk gekregen, dat zij niet wisten, wat voor een college dat was. Alleen was de een iets beter geïnformeerd dan de ander. Het heeft de heer *van Roijen* echter niet getroffen, dat enigen van de Ministers niet op de hoogte waren. Hij is bij alle Ministers geweest en heeft nergens de indruk gekregen, dat zij niet op de hoogte waren van het bestaan van de Vertrouwensmannen.

De heer *van Kleffens* heeft de heer *van Roijen* na een dag of tien, twaalf verzocht naar Washington te gaan om daar zowel de ambassadeur, de heer *Loudon,* als ook de Amerikaanse autoriteiten, voorzover zij zich daarvoor interesseerden, verslag uit te brengen omtrent de toestand in bezet Nederland, met name inlichtingen te verschaffen over de contacten, die de heer *van Roijen* en een aantal mensen, die hij kende, hadden met de dissidente Duitsers, de groep *von Trott* en *von Moltke,* die samenwerkte met de organisatie van *Beck* en *von Witzleben,* die de aanslag op *Hitler* heeft gepleegd. Hij meende aan het verzoek van de heer *van Kleffens* gevolg te moeten geven. Hij beschouwde zijn missie als grotendeels afgelopen. Het was bovendien een verzoek daar veertien dagen door te brengen en dan terug te

komen. Het zou drie weken uit en thuis zijn. De heer *van Roijen* kon te Londen op dat ogenblik moeilijk meer voor de Vertrouwensmannen doen dan hij had gedaan.

82656 *(van Roijen)*

Op de opmerking, dat de heer *le Poole* heeft medegedeeld, dat de heer *van Roijen* kort na zijn aankomst te Londen zou hebben getelegrafeerd, dat hij het van belang achtte, dat de Vertrouwensmannen zich zouden beraden over de grondslagen van de Kabinetsformatie na de oorlog, zegt de heer *van Roijen* zich het feit zelf niet te herinneren, maar dat het volkomen in de lijn van de tijd gelegen zal hebben, dat hem, toen hij te Londen kwam, is gevraagd: In hoeverre heeft men daarover in Nederland nagedacht? en dat hij toen heeft geantwoord: Men weet het eigenlijk niet, er zijn verschillende oplossingen, maar er is niet één persoon, die op het ogenblik de aangewezen man lijkt.

De heer *van Roijen* meent, dat Hare Majesteit heeft gezegd: Het wordt tijd, dat men zich daarover in Nederland beraadt.

Het feit, dat hij getelegrafeerd zou hebben, herinnert hij zich niet, maar het lijkt hem uitermate waarschijnlijk.

84178 *(Kesper)*

Korte tijd vóór April 1943 is aan de heer *Kesper* door dr. *J. J. C. van Dijk* gevraagd om een aantal heren, dat bezig was zich te beraden over de vraag, op welke wijze opgetreden zou moeten worden na de bevrijding, behulpzaam te zijn in de sector Binnenlandse Zaken. Het gezelschap van de heer *van Dijk* is kort daarna in elkaar gestort. Enige tijd later kwam de heer *Kesper* in contact met de heer *Donner,* die een van de mensen was, die het werk van de gevangen genomen heren voortzetten. Via de heer *Donner* kwam er overleg tot stand tussen de heer *Kesper* en de heer *Tenkink,* die aangewezen was voor Justitie. Op Dolle Dinsdag werd hem verzocht op het parket van de officier van justitie in Den Haag te komen. Daar vond hij o.a. de heren *Drees, Bosch van Rosenthal* en *Cleveringa,* die hem mededeling deden van de instelling van het college van Vertrouwensmannen. Zij hebben de heer *Kesper* gevraagd om hen voor de kant van Binnenlandse Zaken bij de voorbereiding van het herstel van het Nederlandse bestuur bij te staan. Toen is men aan het werk gegaan. Van het begin af aan zijn er moeilijkheden geweest voor Vertrouwensmannen. De moeilijkheid, dat Vertrouwensmannen aanvankelijk hun positie niet precies kenden werd nog vergroot, doordat de substituut-officier van Justitie, mr. *de Lint,* direct een betoog hield, dat hierop neer kwam: dat is nu allemaal wel erg aardig, dat het een en ander wordt voorbereid, maar denk er om, als het eenmaal zover is gekomen, dat de bevrijding er is, dan komt hier direct Militair Gezag en dan zal het de O.D. zijn, die de zaak regelt; gaat uw gang, maar de O.D. moet in deze voorbereidingen worden gekend. Er werd contact gezocht met de Regering, maar dat gaf geen helderheid. Het werd een grote warwinkel.

In October 1944 heeft de heer *Kesper* op een gegeven moment gezegd: ik doe niet meer mee, tenzij deze zaak wordt geklaard, want ik geloof, dat wij op deze wijze op het tijdstip van de bevrijding de verwarring eerder gaan vergroten in plaats van verkleinen. De heer *Kesper* achtte hier niets minder dan het landsbelang in het geding. Hij wilde, dat er iemand naar Londen zou gaan om de positie van Vertrouwensmannen te bespreken. Daarop is de heer *van Roijen* voor Vertrouwensmannen naar Londen vertrokken. De reactie vanuit Londen is verschrikkelijk tegengevallen. Het heeft lang geduurd,

84180 *(Kesper)*

voordat men in het bezet gebied iets hoorde. En wat er toen uit de bus kwam, was voor een deel nog heel erg vaag. De heer *Kesper* kreeg zo de indruk — die hem later ook nooit meer heeft verlaten —, dat men in Londen eigenlijk dacht — dat is de grondfout geweest bij de opzet van deze zaak —: als de bevrijding komt, gaan die Vertrouwensmannen met een vlag op het bordes van het Haagse stadhuis staan. Zij lezen een proclamatie voor. En dan is iedereen zoet.

Dat was natuurlijk buiten alle werkelijkheid. Als het moment van de bevrijding zou komen, moest men overal mensen hebben zitten en moest men regelingen hebben getroffen. Als men op zo'n ogenblik met enige kans op succes wil optreden, moet men iets voorbereiden. Men heeft te Londen hierbij de realiteit niet in het oog gehouden. In deze geest levende, is men er van geschrokken, dat de Vertrouwensmannen allerlei regelingen op stapel gingen zetten en zich met de bezetting van allerlei sleutelposities gingen bemoeien. Maar dat kon nu eenmaal niet anders, wilden zij hun taak goed vervullen. De Regering zei echter niet, dat Vertrouwensmannen deze dingen niet mochten doen. Zij liet hen doorwerken, maar liep hen telkens met contraire beslissingen tussen de benen. Dit veroorzaakte een eindeloze wisseling van telegrammen, zowel over personen als over zaken. Dit heeft het werk heel erg bemoeilijkt. De aanwijzing van personen voor bepaalde posten werd er lang door tegengehouden. Met het Politiebesluit was het ook een moeilijke geschiedenis. En zo zijn er allerlei vervelende dingen geweest.

84182 *(Kesper)*

Vertrouwensmannen hebben altijd op het standpunt gestaan: wij weten, dat het waarschijnlijk voor korte tijd is. Er is eerst geweest het telegram (het was een micro-foto), waarbij de Vertrouwensmannen zijn ingesteld. Daarna is de mededeling gekomen (de heer *Kesper* weet niet, hoeveel tijd er na): denkt er om, jullie fungeert tot het Militair Gezag er is. Dat hebben de Vertrouwensmannen zich altijd voor ogen gehouden. Maar dat deed, naar hun mening, niets af aan de verplichting, te zorgen, dat zij op het ogenblik van de bevrijding zo paraat mogelijk zouden zijn. Hoe het Militair Gezag precies was georganiseerd en welke bevoegdheden het had, wisten Vertrouwensmannen ook nog in Februari 1945 niet. Als zij het precies hadden geweten, was het misschien nog weer anders gelopen; dan hadden zij zich waarschijnlijk veel meer daaraan aangepast. Zij hebben gezegd: laten wij de nodige regelingen maken; als het Militair Gezag er nog niet is, werken wij er zelf mee, maar als het Militair Gezag er is, zeggen wij: heren, hier hebt u dit, kunt u het gebruiken?

In dit verband wil de heer *Kesper* nog het volgende zeggen. Het lijkt misschien gek, dat hij eerst heeft gezegd: „Wat er nu gebeurt, is niet in 's lands belang en als er geen verandering komt, werk ik niet langer mee", en dat hij daarna toch is blijven meewerken, hoewel de toestand niet was geklaard. Maar mogelijk zal men dat kunnen begrijpen. Hij heeft op een goed ogenblik gedacht: „ik heb mijn best gedaan om zo goed mogelijk te regelen, wat ik regelen kon; laat ik, nu de zaak eenmaal zo ver is, maar blijven zitten; dit is waarschijnlijk het beste, dat ik doen kan". De heer *Kesper* bleef altijd vrezen, dat de onzekerheid, die zolang is blijven bestaan, tot moeilijkheden zou leiden. Gelukkig hebben wezenlijk ernstige moeilijkheden zich uiteindelijk niet voorgedaan. Het is toch wel gelopen, dank zij de betrekkelijke rust van de bevrijdingsdagen.

84184 *(Kesper)*

Na 6 September 1944 kwamen de heren *Tenkink* en *Kesper* bijna iedere dag bij Vertrouwensmannen samen, waarbij hij misschien nog iets meer bij de Vertrouwensmannen kwam, omdat de heren *Bosch van Rosenthal* en *Cleveringa* de gedachte hadden, dat, als zij wegvielen, de heer *Kesper* hun taak zou overnemen, althans zou zorgen, dat er iemand kwam, die het op dezelfde manier deed Hij moest zorgen voor de continuïteit en daardoor heeft hij er iets meer van meegemaakt, was hij meer bij de Vertrouwensmannen dan de anderen.

84185 *(Kesper)*

Over de voorbereidingen met betrekking tot de politie en het Londense Buitengewoon Politiebesluit, zegt de heer *Kesper*, dat men op een gegeven moment dat besluit heeft gekregen, nogal erg laat; hij meent in de zending, die de heer *van der Gaag* heeft meegebracht. De Vertrouwensmannen en hun medewerkers hebben toen gezegd: wij hebben eigenlijk alles klaar en kunnen het nu niet meer omgooien. De organisatie hebben zij toen gelaten, zoals zij haar hadden. Dit was nu eenmaal alles voorbereid. Alle mensen waren ingelicht. De gehele politie-organisatie was geregeld. Men had de Centrale Dienst van de Politie opgericht en men wilde deze ook graag in de toekomst behouden. Dit was echter een kwestie van later zorg. In normale termen gesproken, zouden de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken dan samen een afdeling hebben, die een Justitieman tot hoofd zou hebben en organisatorisch bij Binnenlandse Zaken zou worden ondergebracht. Die afdeling zou hebben een onderafdeling gemeente- en een onderafdeling Rijkspolitie. Een groot aantal dingen, de politie betreffende, zou zo centraal kunnen worden geregeld. Bij de oplossing van het politievraagstuk moet men mensen hebben, die goed met elkaar kunnen werken. Dit brengt de aard van het vraagstuk mee. De heren *Tenkink* en *Kesper* konden inderdaad goed met elkaar werken. Zij hadden gedacht op deze wijze tot een zo groot mogelijke eenheid te kunnen komen. Deze regeling was in de grond van de zaak ook niet in strijd met het Londense Politiebesluit. Zo heeft de heer *Kesper* het althans altijd gezien. Zij was een soort van technische maatregel om de zaak in één hand te houden, zodat men niet kreeg, dat onder Justitie bepaalde dingen werden gedaan, waartegen bij Binnenlandse Zaken ernstig bezwaar bestond. Hiermede kwamen zij zijns inziens niet in botsing, althans practisch niet, met het Londense Politiebesluit.

84189 *(Kesper)*

Toen op 12 April 1945 het bericht van de Regering kwam, waarin werd gezegd, dat handhaving van deze organisatie ontoelaatbaar en ongewenst was, ook al, omdat de organisatie in het Zuiden conform het K.B. E 123 werkte, waren zij al lang bezig. Overstag gaan was practisch onmogelijk. Zij hebben toen gezegd: Laten wij dit maar houden, al is het dan misschien maar voor zeer korte tijd.

84193 *(Kesper)*

Met betrekking tot de reis van mr. *Einthoven* naar Londen staat in het verslag van Vertrouwensmannen, dat mr. *Einthoven* geen opdracht van Vertrouwensmannen had, hetgeen ook de indruk van de heer *Kesper* was. In dit verslag staat:

„Mr. *L. Einthoven,* thans hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid, bleek in het voorjaar van 1945 naar het bevrijde

gebied te zijn overgestoken en vandaar teruggekomen te zijn met een opdracht der Regering ter zake van de organisatie der politie."

Maar de heer *Kesper* wijst er op, dat de heer *Einthoven* zich toch bij hun denkbeeld van de Centrale Dienst der Politie heeft neergelegd. Hij heeft zelfs een functie bij die dienst aanvaard. Dit moet enige tijd na zijn terugkomst zijn geweest, in het voorjaar van 1945.

84197 *(Kesper)* Verder is het met de werkzaamheden van Vertrouwensmannen en de heer *Kesper* zó gegaan, dat zij met betrekking tot de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters van de allergrootste plaatsen overleg pleegden met de Regering in Londen. Wat de overige gemeenten betreft, werd het oordeel overgelaten aan de aangewezen Commissarissen der Koningin met dien verstande, dat voor plaatsen boven de 15 000 inwoners de gemachtigde voor Binnenlandse Zaken een zekere contrôle uitoefende in overleg met Vertrouwensmannen.

De heer *Kesper* weet niet, of men van Februari 1945 af gewerkt heeft volgens het schema van E 86. Men was echter op dit tijdstip met deze materie al lang bezig.

De opzet, wat betreft de grotere gemeenten, was er en er waren de besluiten van het Militair Gezag tot staking en schorsing. Dit liep vrijwel parallel. Mensen, die zij niet geschikt achtten, achtte het Militair Gezag zeker niet geschikt. In een aantal kleine plaatsen is het Militair Gezag wel verder gegaan.

De getroffen voorbereidingen zouden voor een deel ook voor de andere provincies dan Noordholland, Zuid-Holland en Utrecht hebben moeten gelden. Voor een deel was het tevoren daar ter kennis gebracht, dat de heer *Kesper* meende, dat het zo moest gaan; maar het was natuurlijk zó, dat niet iedereen, die het moest weten, het ook wist. De heer *Kesper* was niet met alle mensen in contact geweest. Hij had het klaar liggen; het moest zó gebeuren. Maar het contact was moeilijk en gevaarlijk, ook al omdat de middelen, die men er voor moest gebruiken, niet altijd betrouwbaar waren. Men legde er soms zelf zijn mening in. Wanneer men door de Centrale Inlichtingendienst, de dienst van de heer *Sanders,* iets doorgaf, werd dat wel eens door een enkel woord, een enkele zinswending veranderd. De heer *Kesper* weet niet precies meer, wat het is geweest, maar hij heeft er veel verdriet van gehad, dat een boodschap anders overkwam dan hij haar had gegeven. Misschien gebeurde het niet altijd met opzet, maar soms was het wèl met opzet; er waren lieden, die graag meededen en meepraatten. Het was niet zo, dat iedereen precies wist, waar hij moest zijn en wat hij moest doen, maar men had gedaan, wat men kon. Het was alles vreselijk moeilijk.

84205 *(Kesper)* Het is ook niet goed te lang van tevoren te waarschuwen, omdat er dan natuurlijk mensen zouden komen, die iets anders wilden; dan zou men over zo'n aanwijzing strijd krijgen en dat ware beter te vermijden. Maar de Commissarissen der Koningin wisten, wie op de burgemeesterszetels zouden moeten gaan zitten. De heer *Kesper* weet niet, hoe de Commissarissen hun taak in dit opzicht precies hebben uitgevoerd, hoe zij de door hen aangewezen burgemeesters op hun plaats hebben gekregen. Dit was geheel aan hen toevertrouwd.

84206 *(Kesper)* Vertrouwensmannen hadden als Commissarissen voor de drie provincies aangewezen: de heer *Rutgers* voor Zuid-Holland, de heer *de Vos van Steenwijk* voor Noordholland en de heer *Bosch van Rosenthal* voor Utrecht. Zolang de laatste lid van het college van Vertrouwensmannen was, zou de gedeputeerde *Wijkamp* diens waarnemer zijn. In Zuid-Holland heeft mr. *Bolsius,* die gedeputeerde en waarnemend Commissaris was en die bij de bevrijding als tijdelijk Commissaris zou worden aangewezen, zelf gevraagd om te worden vervangen. Er was tussen Vertrouwensmannen en hem een moeilijkheid ontstaan. Men vreesde, dat hij te gemakkelijk zou zijn met het laten zitten van burgemeesters, van wie men zei, dat zij niet goed waren geweest. Waar de heer *Kesper* zelf in deze aangelegenheid een belangrijke rol heeft gespeeld, stelt hij er prijs op er de aandacht op te vestigen, dat later is gebleken, dat er minder burgemeesters gestaakt en geschorst zijn geworden dan de heer *Bolsius* waarschijnlijk zou hebben gedaan.

84616 *(Einthoven)* In de winter 1944/1945 is mr. *L. Einthoven* één keer op en neer naar het bevrijde Zuiden en Engeland geweest. Hij heeft hiertoe een uitnodiging, die voor hem een opdracht was, gekregen van de opperbevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, Prins *Bernhard.* Vóór zijn vertrek heeft hij van die voorgenomen reis mededeling gedaan aan de heer *Tenkink,* die hem namens Vertrouwensmannen na zijn ontvluchting uit het kamp gevraagd had de secretaris-generaal van Justitie na de bevrijding te assisteren bij de handhaving van rust en orde. De heer *Einthoven* achtte het dus niet meer dan billijk, dat hij deze „link", deze verbinding, met Vertrouwensmannen mededeling deed, dat hij voor korte tijd wegging. Dit is dus niet gebeurd in overleg met of in opdracht van Vertrouwensmannen.

84618 *(Einthoven)* Zijn werkzaamheden hebben gedurende die reis op het terrein van

de bevordering van een vlotte overgang van bezetting naar bevrijding gelegen. Hij is teruggekomen met alle gegevens, betrekking hebbende op de gezagsverhoudingen, zoals de Regering in al haar geledingen, dus zowel de Regering als het Militair Gezag en de opperbevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten, deze niet alleen zag, maar ook had vastgelegd in het *Staatsblad* en in regelingen, uitgaande van het Militair Gezag en van de opperbevelhebber van de strijdkrachten. Dat was een *Staatsblad* van September 1944 (E 123) regelende de taak van de politie en de onderschikking van de politie aan het Departement van Justitie. Verder is de dag, voordat hij begin Maart 1945 hierheen terugging, de laatste hand gelegd aan dat dikke document, dat de bevoegdheden van de illegaliteit en van de politie ten opzichte van het arresteren regelde. Dat was de regeling met de vier phasen. De dag vóór zijn vertrek heeft de heer *Einthoven* haast-je-rep-je op het laatste ogenblik de fotocopieën meegekregen van het door hem genoemde *Staatsblad* en van alle mogelijke andere regelingen, betrekking hebbende op deze overgang. Het was zeer belangrijk, dat die in het Westen bekend werden, want men leefde daar in de veronderstelling, dat de regeling, die Vertrouwensmannen over de ordehandhaving hadden getroffen, te Londen bekend was en door Londen gesanctionneerd was. Aan de uitvoering daarvan zou de heer *Einthoven* dus hebben medegewerkt, wanneer de bevrijding in September 1944 gekomen was. Toen hij in het Zuiden kwam, bleek noch bij de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten te Breda, noch bij generaal *Kruls* te Brussel, noch bij de Minister van Justitie, tevens Minister-President, de heer *Gerbrandy,* iets omtrent deze regeling, waarvan men hier zeide, dat Londen zijn goedkeuring er aan gehecht had, bekend te zijn. Men zeide: Ik weet helemaal niet, waar U het over heeft. Dit om te demonstreren, hoe bijzonder gevaarlijk het was in die tijd te zeggen: Londen gaat daarmede accoord, Londen wist niet eens, waar de heer *Einthoven* het over had. Men zeide: Ten bewijze, dat wij dit niet weten, is hier een volledige regeling, zoals wij die gedacht hebben, vastgelegd in een *Staatsblad.* De kwestie van de arrestaties was in een andere authentieke regeling vastgelegd, die gebaseerd was op de ervaring, die men in het Zuiden in September en October 1944 had opgedaan. De heer *Einthoven* is met deze dingen teruggekomen en heeft die aan Vertrouwensmannen, met name aan de heren *Bosch van Rosenthal* en *Tenkink,* gegeven. Met de heer *Bosch van Rosenthal* heeft de heer *Einthoven* hierover een lang onderhoud gehad. Hij achtte deze regeling onaanvaardbaar, waarop de heer *Einthoven* heeft geantwoord: Ik heb geen verhaaltje verteld; ik heb hier een Koninklijk besluit, getekend door de Koningin en het gehele Kabinet. Hij had zelfs geen afschrift, maar een fotocopie. De heer *Einthoven* is, meent hij, in de nacht van 12 op 13 Februari 1945 gegaan en hij is omstreeks 10 Maart teruggekomen. De heer *Bosch van Rosenthal* kende toen dat besluit nog niet.

84621 *(Einthoven)*

84623 *(Einthoven)*

Toen de heer *Einthoven* dus enkele dagen na zijn terugkeer weer opnieuw contact met de heer *Tenkink* had en hem vertelde, welke regelingen men had getroffen, zeide deze — hij heeft daarbij een beleefde of onbeleefde term gebruikt, dat doet er echter niet toe —, dat dit vrijwel onzin was. De heer *Einthoven* heeft gezegd: Ik heb de fotocopieën. Toen was de heer *van der Gaag* al zeer geruime tijd terug. De heer *Einthoven* heeft hem buiten bezet gebied gezien, zonder dat hij wist, wie de heer *Einthoven* was. De heer *van der Gaag* was dus al lang terug en dat *Staatsblad* was op het moment van de terugkomst van de heer *Einthoven* niet bekend. Het is later bekend geworden; de heer *Einthoven* weet niet waardoor. Drie weken, nadat de heer *van der Gaag* terug was, was het echter nog niet bekend, zodat de heer *Einthoven* dit heeft medegedeeld. Bovendien had de heer *van der Gaag* de laatste gegevens niet. Die gegevens (dat arrestatiebevel) zijn de laatste dag vóór het vertrek van de heer *Einthoven* gereed gekomen. Men heeft hem uitdrukkelijk gezegd: U bent op het gebied van ordehandhaving deskundig; bespreek dit dus in Nederland met de betrokkenen, die straks hiervoor aansprakelijk zullen zijn, die het moeten doen. De heer *Einthoven* heeft dus op 29 Maart een onderhoud met de heer *Bosch van Rosenthal* gehad. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen gezegd: Ik acht deze regeling onaanvaardbaar. De heer *Einthoven* heeft dit telegrafisch doorgegeven aan Londen. Daarop heeft Londen gereageerd tegen de heer *Bosch van Rosenthal* en hem gezegd, dat hij dit had uit te voeren en zich, als hij het niet wist, tot de heer *Einthoven* moest wenden. Dat is in April 1945 geweest.

Intussen had de heer *van Angeren* hem gevraagd hem voorstellen over de personen, die in de overgangstijd op de politieposten moesten zitten, in te dienen. Het moesten zijn mensen, die het vertrouwen van de illegaliteit genoten, althans mensen, die in het begin — het ging over de eerste weken, maanden — samenwerking met de illegaliteit zouden waarborgen. De heer *Einthoven* heeft daarvoor met de heer *van Angeren* een code afgesproken, zowel voor de naam van de heer *van Angeren* als voor de zijne, en hij heeft de heer *van Ange-*

ren een code achtergelaten voor de namen van de mensen, die naar de mening van de heer *Einthoven* in aanmerking kwamen. Er stonden 30 à 40 mensen op het lijstje van de heer *Einthoven,* waaruit hier in overleg met de heer *Tenkink,* die de heer *Einthoven* er bij heeft gehaald, een keuze is gedaan. Dit heeft de heer *Einthoven* dus geseind naar Londen. De heer *Tenkink* wilde met de Vertrouwensmannen overleggen. Dat duurde eindeloos. De heer *Einthoven* heeft toen gezegd: Als U het mij niet vóór die en die datum zegt, sein ik naar Londen, dat U het weet, maar mij geen antwoord geeft. Toen heeft de heer *Einthoven* naar Londen geseind: In overleg met de heer *Tenkink* doe ik die en die voorstellen. Daarop is het antwoord gekomen, dat die en die mensen voor de overgangstijd werden aangewezen. De heer *Einthoven* heeft het die mensen aangezegd en laten aanzeggen.

84624 *(Einthoven)* Het antwoord uit Londen kwam in April 1945. Met een aantal figuren heeft de heer *Einthoven,* nadat zij waren aangewezen, zelf de bespreking gevoerd, maar hij heeft aan generaal *Koot* de papieren, die hij had meegebracht, gezonden, want deze moest het in de allereerste plaats weten. De heer *Einthoven* heeft aan de illegaliteit te Utrecht deze papieren gezonden; vervolgens heeft hij aan de aangewezen hoofdcommissarissen en commissarissen deze papieren gegeven, deels zelf daarop een toelichting verstrekt en deels een toelichting doen geven. De heer *Neher* heeft aan Vertrouwensmannen, met name aan de heer *Bosch van Rosenthal,* laten weten, dat de heer *van Angeren* ontkende, dat de heer *Einthoven* enige opdracht had gekregen, waarop hij aan de heer *Bosch van Rosenthal* zijn telegrammen, die gewisseld waren, over legde, waarbij de codewoorden afgesproken waren, waarop een voorstel gedaan is en waarop een antwoord gekomen is. Wanneer de heer *Einthoven* geen opdracht had gehad, dan zou men toch gezegd hebben: Waar hebt U het over? De heer *Bosch van Rosenthal* heeft de heer *Einthoven* half April laten komen en heeft hem gevraagd: Aan wie heb ik dat katje te danken? Waarop hij antwoordde: Dat is zo duidelijk als maar mogelijk is, dat hebt U aan mij te danken; als U de door Londen gemaakte regeling voor de overgangstijd onaanvaardbaar acht, dan meld ik dat aan de overzijde, omdat het anders bepaald een chaos wordt; wanneer er een bepaalde regeling is en men zich niet aan deze regeling aangepast heeft, doch er zelf een systeem op na houdt, komen er fatale botsingen.

84625 *(Einthoven)* Dit is het telegram van 12 April 1945 aan Vertrouwensmannen geweest; daarover is de heer *Einthoven,* aan wie de heer *Bosch van Rosenthal* dat te danken had, onderhouden.

84626 *(Einthoven)* De heer *Einthoven* heeft de aangewezen personen medegedeeld, dat de Regering besloten had hen daar tijdelijk neer te zetten; die personen zijn dus al meteen in de maand April voorbereidingen gaan treffen, overeenkomstig dat arrestatiebesluit en dat *Staatsblad,* zodat men, toen het Militair Gezag hier kwam, of liever al vóórdat het Militair Gezag hier kwam, is begonnen krachtens deze regeling te werken. Er was bij de politie een man, die in het algemeen met de arrestaties was belast, de centrale figuur van de politie; die had een „oppositenumber" bij de illegaliteit. Deze twee mensen hadden met elkaar in elke stad geconfereerd en dus kon men op het ogenblik van de bevrijding volgens het boekje aan de gang. De naam was een afkorting, maar die is de heer *Einthoven* op het ogenblik kwijt. Waar het op aan kwam, was, dat de oude regeling, zoals die door de Vertrouwensmannen naar beste weten en naar hun idee overeenkomstig het goedvinden van Londen was vastgesteld, in enkele weken was weggevaagd en dat men dus van het allereerste begin af heeft gewerkt volgens het systeem, dat de Regering in Londen wenste. Dat is dus voorbereid in die enkele weken tot de vijfde Mei. Dat is dus ontstaan door de uitnodiging van de andere kant aan de heer *Einthoven* om over te komen.

Er was hem hier een paar keer gezegd: Zoudt u niet naar het Zuiden gaan?, waarop hij heeft gezegd: Ik ben bereid, maar ik wens een oproep te hebben. Ik ga op mijn leeftijd en met het oog op mijn gezin niet zonder een oproep zo maar eens een tochtje door de Duitse linies maken, maar als men zegt: Wij willen hem hier hebben, dan spreekt het vanzelf, dat dit voor mij een bevel is, en dan ga ik.

84631 *(Einthoven)* Voordat de heer *Einthoven* wegging, was er naar zijn indruk nog helemaal geen telegramwisseling met de Regering over de vervulling van de politiefuncties geweest. Hij heeft zich er alleen over verbaasd, dat het van de min of meer toevallige omstandigheid, dat hij in het Zuiden was, heeft afgehangen, dat die regeling hier kwam, en dat het *Staatsblad* E 123 hier volkomen onbekend was, terwijl er toch wel meer mensen overgingen.

84636 *(Einthoven)* De heer *Einthoven* had er al eerder over gesproken, of het niet wenselijk was, dat hij naar de overkant ging, omdat de regeling, zoals die door Vertrouwensmannen was getroffen, naar zijn overtuiging onmogelijk efficient kon werken. Hij kende die regeling via de heer

Tenkink en via de heer *van Thiel,* die bij de heer *Einthoven* geweest zijn om te vragen, of hij daarbij wilde assisteren. Toen heeft hij gevraagd: hoe ziet de regeling er uit? Hij heeft die regeling gezien en vond haar bijzonder onbruikbaar in tijden van nood. Die regeling had het bezwaar, dat er twee kapiteins op het schip waren — die bevelsbevoegdheden moesten in handen van één instantie zijn —, dat elke belangrijke maatregel moest worden getekend door de secretaris-generaal van Justitie en de gemachtigde van Binnenlandse Zaken. Justitie en Binnenlandse Zaken hadden altijd met elkaar overhoop gelegen. Dat was de regeling van de Centrale Dienst van de Politie, die als een interdepartementaal orgaan gedacht was. Daarop slaat ook het telegram, dat luidde, dat die regeling te Londen volslagen onbekend was en dat men er dus ook niet mee accoord ging. De heer *Einthoven* had een reis naar het Zuiden al aan de heer *Tenkink* voorgesteld. Deze heeft toen gezegd, dat de Vertrouwensmannen daarin geen enkele noodzaak zagen. Daarvan heeft de heer *Einthoven* dus afgezien, totdat hij een verzoek van de Prins kreeg om naar het Zuiden te gaan. De heer *Tenkink* wist dus, dat de heer *Einthoven* met deze plannen al lang rond liep. Hij heeft hem op een gegeven moment gezegd: ik heb een verzoek gekregen, dus ik ga nu.

84640 *(Einthoven)*

Wat nu de heer *Einthoven* daarna heeft gedaan, heeft hij echter in overleg met de heer *Tenkink* gedaan, ook de uitwerking. Om hem alle eer te bewijzen heeft de heer *Einthoven* alle mededelingen gedaan namens de heer *Tenkink.* Hij heeft dus alle mededelingen, mijnheer *Jansen* gaat daar en mijnheer *Pietersen* gaat daar zitten, namens de heer *Tenkink* gedaan, terwijl het telegram rechtstreeks bij hem was gekomen.

84642 *(Einthoven)*

Er zullen mensen zijn geweest, die zich dat hebben aangetrokken, omdat zij meenden, dat zij er meer voor in aanmerking kwamen dan de aangewezenen, maar de betrokkenen hebben zich er allen toe bereid verklaard, toen zij wisten, dat het was een Regeringsbeslissing niet van hier maar van Londen uit, hetgeen de heer *Einthoven* hun heeft medegedeeld.

84643 *(Einthoven)*

De heer *Einthoven* heeft niet gehoord, dat het heeft gestagneerd, omdat iedereen was ingeschakeld en wist met wie hij moest werken. De heer *Einthoven* heeft met de illegaliteit van Rotterdam clandestien nog een lang telefonisch gesprek gehad om te bevestigen, dat dit de wens was van Londen en van niemand anders. Hij had uitsluitend bij zich wat op de ordehandhaving en de arrestatie betrekking had en die vier phasen, eerst dus de illegaliteit met de politie er bij, daarna hoe langer meer politie en tenslotte alleen de politie. Er waren automatische arrestatielijsten daarbij; die en die soort van mensen automatisch arresteren, bepaalde categorieën overgeven aan de Engelsen, de anderen zelf houden. Dat was geen zuivering, dat was arrestatie. Onder de bijlagen waren lijsten, waaruit men precies kon zien, wie gearresteerd moesten worden en wie men aan anderen moest overdragen. Dat arrestatiebesluit met alle bijlagen is er natuurlijk nog.

84646 *(Einthoven)*

Een redelijke zuivering van het politiecorps was klaar op het ogenblik van de bevrijding. Althans in het Westen, niet in het Oosten. Daar had de heer *Einthoven* niet kunnen komen. Tot aan de Grebbelinie was dit in alle gemeenten voor elkaar. Dat hadden de door de heer *Einthoven* aangewezen plaatselijke chefs ieder in hun eigen ressort gedaan.

84648 *(Einthoven)*

De heer *Einthoven* heeft de gegevens verstrekt; in sommige gemeenten, die hij bereiken kon, Den Haag, Rotterdam, Schiedam, Delft b.v. en naar hij meent ook Leiden, heeft hij deze regeling mondeling toegelicht; Rotterdam heeft de voor Dordrecht aangewezen man weer bij zich gehad en heeft hem op dit punt ingelicht. Den Haag heeft Voorburg en Wassenaar ingelicht enz. De aangewezen personen hebben dus alle punten voorbereid, wat de illegaliteit betreft, zodat op het ogenblik van de bevrijding de machine automatisch in werking kon treden. Met de man, die in Den Haag het hoofd van de arrestatiegroep van de politie was, heeft de heer *Einthoven* het zeer uitvoerig besproken; van deze weet hij, dat het kant en klaar was; zij hadden de huizen aangewezen, waar die mensen ondergebracht zouden worden. Hoe lang de eerste phase in feite heeft geduurd, weet de heer *Einthoven* niet. Dat is bijzondere rechtspleging.

85663 *(Tenkink)*

Mr. *J. C. Tenkink* is in September 1944 bij de actie van Vertrouwensmannen betrokken geworden. Hij is toen te Leiden bij de voorzitter, de heer *Bosch van Rosenthal,* geroepen en deze heeft hem iets verteld van de aanwijzing van Vertrouwensmannen door de Regering te Londen en van de taak van Vertrouwensmannen, speciaal ook op het gebied van de handhaving van de openbare orde. Hij heeft daarbij wel laten doorschemeren, dat het de bedoeling van Vertrouwensmannen was, dat de heer *Tenkink* zou worden voorgedragen om de leiding van het Departement van Justitie op zich te nemen, als de bevrijding zou zijn gekomen. De eerste dagen dacht men, dat die bevrijding zeer snel zou komen, nog in September 1944. Daardoor

is er toen van hun kant eigenlijk niet zo heel veel kunnen worden voorbereid. De Vertrouwensmannen hebben meer over moeten nemen, wat door de O.D. was klaargemaakt, zoals bijvoorbeeld arrestatiebevelen. De mensen zouden voorts binnenshuis moeten blijven, enz.; allemaal van die concrete maatregelen ter handhaving van de openbare orde. Er is nog wat aan geschaafd. Naar de heer *Tenkink* meent, zijn de burgemeesters wat meer ingeschakeld. Prof. *Cleveringa* heeft, meent de heer *Tenkink,* een proclamatie voor Vertrouwensmannen in eerste instantie opgemaakt. Deze proclamatie is later nog enigszins gewijzigd. Het eigenlijke werk is toen nog niet verricht.

85668 *(Tenkink)* Dat is pas gebeurd, toen bleek, dat de bevrijding langer op zich zou laten wachten. Men is zich toen wel dadelijk sterk gaan verdiepen in allerlei vraagstukken, die verband hielden met de handhaving van de openbare orde in de ruime zin des woords De heer *Tenkink* spreekt nu alleen voor het ressort van Justitie. Hij weet nl. ook, dat er met de heren *Ridder* en *Albarda* van Financiën en met de heer *Trip* ver gaande contacten op financieel gebied zijn geweest. Het is wel zo geweest, dat de heer *Tenkink* kan zeggen, dat, toen het uur van de bevrijding daar was, de Vertrouwensmannen verregaande maatregelen hadden getroffen, die, wat de concrete handhaving van de openbare orde betreft, eigenlijk voldoende waren. Als er niets anders was geweest — de heer *Tenkink* bedoelt, als er geen Militair Gezag was geweest —, dan gelooft hij wel, dat zij het hadden kunnen rooien.

85669 *(Tenkink)* Het Zuiden is helemaal buiten Vertrouwensmannen om gegaan. Zij hadden met het Oosten wel zekere contacten, maar hun werkzaamheid was toch wel meer speciaal op het Westen gericht. Daar was zeer veel verricht en daar zou men, als het moest, met het voorbereide in zee hebben kunnen gaan. De heer *Tenkink* noemt als voorbeeld van de doorkruising van Londense maatregelen ten aanzien van wat hier was gebeurd, het besluit betreffende de handhaving van openbare orde en organisatie van de politie. Zij hadden — bij dat besluit was de heer *Tenkink* verregaand betrokken geweest, evenals ook bij het opzetten van de Centrale Dienst van de Politie — een en ander hier uitvoerig voorbereid en zij leefden in de vaste overtuiging, dat de Regering te Londen hiervan volkomen op de hoogte was. De heer *Tenkink* weet in de eerste plaats, dat Vertrouwensmannen hierover herhaaldelijk bericht aan de overkant hebben gestuurd. In de tweede plaats herinnert hij zich, dat hij, voordat de heer *van Roijen* naar Engeland is gegaan, een zeer uitvoerig onderhoud met hem heeft gehad over de organisatie van de politie. Hij wilde van de heer *Tenkink* eens horen, voordat hij naar Londen ging, hoe dat was geregeld. Als de heer *Tenkink* zich niet vergist, is er toen zelfs een telegram van de overkant gekomen van de heer *van Roijen,* dat hij begrip had gevonden.

De heren *Kesper* en *Tenkink* wilden de burgemeesters en de Commissarissen der Koningin — overeenkomstig de wens van Vertrouwensmannen — zoveel mogelijk inschakelen. Dat was de opzet van het „Besluit handhaving openbare orde en organisatie van de Politie". De procureurs-generaal werden daarbij voor het verlenen van bijstand aan de politie ingeschakeld, maar, in aansluiting aan de gemeentewet, werden toch in de eerste plaats de handhaving van de openbare orde en het treffen van de nodige maatregelen daarvoor in handen van de burgemeesters gelegd. Bij het onderhoud met de heer *van Roijen* zal ook — naar de heer *Tenkink* aanneemt — verteld zijn, welke mensen men in Nederland in de eerste plaats zou nodig hebben. Er zal ongetwijfeld zijn gesproken over de algemeen inspecteur van Rijkspolitie. Bij de Centrale Dienst was de heer *Mijnlieff* voor de afdeling Openbare Orde en Veiligheid aangewezen en de heer *Langemeyer* voor de afdeling Rijkspolitie. De heer *Tenkink* weet intussen niet zeker, of dit laatste op dat moment al bekend was. De algemene opzet moet echter ongetwijfeld door hem aan de heer *van Roijen* zijn medegedeeld, aangezien deze helemaal lag in de gedachtengang, waarin de heer *Tenkink* volkomen was ingeleefd, doordat reeds op deze basis met het Vaderlands Comité was overlegd. Dat was niets nieuws. Dat is niet op een bepaald moment uit de lucht komen vallen.

85674 *(Tenkink)* Vertrouwensmannen hebben, toen zij het Londense Buitengewoon Politiebesluit (E 123) ontvingen, terug getelegrafeerd naar Londen, dat zij dat hier heel anders hadden geregeld en dat het moeilijk was terug te draaien, aangezien de mensen al waren aangewezen en dat men een chaos kreeg, wanneer men daarin op dat moment nog wijzigingen ging aanbrengen. Als de heer *Tenkink* zich goed herinnert, is er uit Londen terug getelegrafeerd, dat het beslist toch door moest gaan. Het telegram van Vertrouwensmannen was van 23 Maart 1945. Het antwoord van de Regering is van 12 April; daarin stond, dat men te Londen persisteerde, dat het toch zou gebeuren en dat een andere regeling niet mocht worden uitgevoerd.

85676 ***(Tenkink)*** De heer *Tenkink* bedoelt slechts te zeggen, dat *op dat moment* over-

schakeling van de regeling van Vertrouwensmannen op E 123 tot ernstige bezwaren aanleiding zou hebben gegeven. Overigens is het de vraag, of het tactisch is geweest om alle macht in handen van Justitie en de procureurs-generaal te leggen. Wat de Centrale Dienst betreft, deze kon op dat moment zo worden opgezet. Hij was gehouden buiten iedere strijd tussen het Departement van Binnenlandse Zaken en dat van Justitie. Men zat daar samen broederlijk in. Onder verantwoordelijkheid van de beide departementen was er een Centrale Dienst onder leiding van de waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Justitie. Er was een afdeling Rijkspolitie van het Departement van Justitie en een andere afdeling — Openbare Orde en Veiligheid — van het Departement van Binnenlandse Zaken. De heer *Tenkink* kan zich best begrijpen, dat, gezien de voorgeschiedenis hier te lande voor de oorlog, men te Londen heeft gedacht: Dat gaat nooit. Op dat moment was een dergelijke organisatie, een dergelijke samenwerking, mogelijk en de heer *Tenkink* vindt het erg jammer, dat men de initiatieven, die er toen zijn genomen, geen kans heeft gegeven.

85677 *(Tenkink)*

Op de vraag, waaruit de wanorde door de overschakeling zou zijn voortgevloeid, antwoordt de heer *Tenkink,* dat het op een betrekkelijk late datum was, dat die overschakeling zou moeten gebeuren; de bevrijding kon betrekkelijk snel worden verwacht en men had verschillende mensen aangezocht. Op de basis van Vertrouwensmannen was het helemaal geregeld. Vele burgemeesters en hoofdcommissarissen en commissarissen waren ingelicht en ook de aangewezen Commissarissen der Koningin. Dezen hadden het verder doorgegeven. Vertrouwensmannen meenden z.i. terecht, dat het niet meer was terug te draaien. Het was daarvoor te ver gekomen. Op zichzelf is het natuurlijk zeer bedenkelijk, wanneer de Regering te Londen zegt: het moet teruggedraaid worden, en het dan toch hier niet gebeurt. Dat was natuurlijk ook weer een bron van allerlei ellende. Dit terugdraaien had hoofdzakelijk invloed op de organisatie. Men had de accenten heel anders moeten leggen. De procureurs-generaal waren nu niet zo bijzonder verregaand ingeschakeld, omdat zij in het systeem van Vertrouwensmannen niet die overwegende rol moesten spelen, die hun volgens het Buitengewoon Politiebesluit was toegedacht.

85689 *(Tenkink)*

De heer *Tenkink* had al contact met de heer *Einthoven,* voordat deze naar Engeland ging. Hij heeft mededeling gedaan, dat hij zou gaan. Het is de heer *Tenkink* niet helemaal duidelijk geweest op welke basis de heer *Einthoven* ging. Daar was men in die tijd natuurlijk ook altijd enigszins geheimzinnig mee. Toen de heer *Einthoven* uit Londen is teruggekomen, heeft hij wel enkele dingen verteld. Hij wekte de indruk, dat hij veel wist. De heer *Tenkink* gelooft niet, dat het een opdracht van Vertrouwensmannen was. Voor zijn vertrek heeft de heer *Einthoven* uitvoerig met de heer *Tenkink* gesproken, met name over de organisatie van de politie, zoals men die had gedacht. Toen hij terug kwam, liet hij blijken, dat het allemaal te Londen niet zonder meer werd goedgevonden. In het telegram, dat de heer *Tenkink* net heeft genoemd, staat ook, dat men met *Einthoven* moest praten, aangezien deze er meer van wist, nl. van het Buitengewoon Politiebesluit. Nu weet de heer *Tenkink* niet meer, in hoeverre de heer *Einthoven* daarover concrete mededelingen heeft gedaan.

85696 *(Tenkink)*

Op de opmerking, dat de heer *Einthoven* heeft verklaard, dat hij enkele dagen na zijn terugkeer weer opnieuw contact met de heer *Tenkink* heeft gehad en dat hij de heer *Tenkink* toen heeft verteld, welke regelingen men had getroffen, waarbij de heer *Tenkink* zou hebben gezegd, dat dit vrijwel onzin was, waarop de heer *Einthoven* heeft gezegd: „Ik heb de fotocopieën", zegt de heer *Tenkink,* dat het hem en ook anderen niet helemaal duidelijk is geweest, op welke basis en in welke kwaliteit de heer *Einthoven* aan de overkant is geweest. Het is niet de indruk van de heer *Tenkink,* dat de heer *Einthoven,* nadat hij te Londen was geweest en met die mededelingen was teruggekomen, het eigenlijk verder heeft opgeknapt. De heer *Tenkink* spreekt natuurlijk uit zijn herinnering, maar hij gelooft, dat die aanwijzingen in belangrijke mate overeenstemmen met wat men hier in Nederland had voorbereid. De heer *Tenkink* leest een desbetreffend briefje voor, gedateerd 2 Mei 1945 en getekend: *J. C. de Jonge* — dat was de schuilnaam van de heer *Tenkink* —. Het luidt enigszins verkort als volgt:

„Zeer Geachte Heer Advocaat-Generaal te 's-Gravenhage,

Van de overzijde is dezer dagen bericht ontvangen betreffende de aanwijzing van enkele hoofdcommissarissen en commissarissen van politie.

Voor wat betreft Uw ressort, zijn aangewezen of — voorzover zij nog niet in de betrokken functie werkzaam zijn geweest — tijdelijk met de waarneming van die functie belast, de volgende personen: (hier volgen benoemingen voor Dordrecht, Wassenaar, Leiden, Delft).

De bevestigde of tijdelijk nieuw aangewezen functionarissen worden rechtstreeks van mijnentwege ingelicht.

Momenteel is het wellicht niet mogelijk de (tijdelijk) uitgeslotenen te bereiken. Ik zal zien, wat eventueel in deze nog kan worden gedaan. Ik neem aan, dat U de procureur-generaal van dit stuk, dat ik gemakshalve aan U richt, zult doen kennisnemen."

Daar ziet men toch wel uit, dat de heer *Tenkink* tot het laatste toe enige vingers in deze pap heeft gehad. Het is altijd moeilijk om in dergelijke aangelegenheden positief te spreken. Het is alweer zolang geleden. Het zou natuurlijk kunnen zijn, dat de heer *Einthoven* in overleg met de heer *Tenkink* de mensen zou gaan inlichten.

De heer *Tenkink* kan zich ook niet voorstellen, dat in de tijd, toen de Vertrouwensmannen hier door de Regering met bevoegdheden bekleed waren, aanwijzingen anders zouden gebeuren dan op naam van Vertrouwensmannen.

85700 *(Tenkink)*

Op de opmerking, dat de heer *Einthoven* heeft verklaard, dat hij de overtuiging had, dat de regeling van Vertrouwensmannen inzake de openbare orde en de politie onmogelijk efficient kon werken, zegt de heer *Tenkink,* dat dit toch wel enigszins merkwaardig is, omdat de heer *Einthoven* toch wel min of meer is ingeschakeld bij de Centrale Dienst, door Vertrouwensmannen ingesteld. Men moet toch wel aannemen, dat de heer *Einthoven* de Londense Regering, althans de Minister van Justitie, van deze regeling in kennis heeft gesteld. In dit verband lijkt het de heer *Tenkink* vermeldenswaard, dat, toen hij voor het eerst na de bevrijding Minister *Gerbrandy* ontmoette en de heer *Tenkink* zei: „Er is hier heel wat voorbereid op het gebied van de politie", de heer *Gerbrandy* de indruk maakte, dat hij daar niets van wist.

De contacten en de verbindingen met de overkant op dit gebied zijn voor de heer *Tenkink* in sommige opzichten volslagen raadsels geweest. Hoe is het mogelijk geweest, dat bepaalde dingen, die herhaaldelijk overgeseind moeten zijn geweest, zoals b.v. deze kwestie van de handhaving van de openbare orde, niet tot de Nederlandse Regering te Londen is doorgedrongen?

Overigens is de samenwerking met de heer *Einthoven* zeer goed geweest. De heer *Tenkink* herinnert zich de aanwijzingen van de topfunctionarissen bij de politie, waarover zij vrijwel volledig overeenstemming hadden. De heer *Tenkink* — als hij het zich goed herinnert — had al een bepaald project, een bepaald kladje, waar meerdere mensen op stonden en dat stemde naar hij meent, vrijwel overeen met wat men aan de overkant wilde.

82974 *(Gerbrandy)*

Het staat de heer *Gerbrandy* voor de geest, dat, toen de besprekingen plaats hadden bij de eerste overkomst van de heer *van der Gaag,* zij zich toen in verbazing de vraag gesteld hebben: Maar hebt u die besluiten dan niet? Deze waren immers naar Nederland gestuurd! Of dit gebeurd is bij het rapport van de heer *van Roijen,* dat niet aangekomen is, weet de heer *Gerbrandy* niet, maar hij herinnert zich in zijn kamer een bespreking à trois tussen de heren *van der Gaag, van Haersma de With* en hem, waarbij de heer *Gerbrandy* zijn verbazing heeft uitgesproken over de onbekendheid van de heer *van der Gaag* met de besluiten van de Regering. Toen is er besproken: Dan moet de heer *van der Gaag* de stukken volledig hebben. Maar daar moet iets aan voorafgegaan zijn. Dat er met de chef-staf Militair Gezag gesproken is in deze zin, dat het wenselijk was, dat hij zich, wat betreft het bezetten van bepaalde functies, van sleutelposities in Holland en Utrecht, zoveel mogelijk zou conformeren aan het voorbereidende werk van Vertrouwensmannen, dat voor een belangrijk gedeelte in telegrafisch overleg met de Regering had plaats gevonden, meent de heer *Gerbrandy* wel. Zulk een punt is zijns inziens aan de orde geweest; hij meent, dat het over de heer *van Angeren* gelopen is. Voor een deel is het ook gelopen over de heer *Beel;* met de heer *Gispen* is daarover ook overleg gepleegd, naar de heer *Gerbrandy* zich meent te herinneren. De leden van zijn laatste Kabinet, zoals de heer *Beel* en anderen, wisten ook van het bestaan van de Vertrouwensmannen. Dat is hun medegedeeld.

83063 *(Wijffels)*

Naar aanleiding van het tekort aan coördinatie tussen de werkzaamheden van de Regering en die van Vertrouwensmannen en in het bijzonder met betrekking tot de tegenstellingen, welke er zijn ontstaan bij Volksherstel en H.A.R.K. zegt de heer *Wijffels,* dat hij pas later heeft gemerkt, waarin deze soort van tegenstellingen haar oorsprong heeft gevonden; voornamelijk hierin, dat te Londen aan de nieuwe Ministers niet bekend was, welke opdrachten of richtlijnen doorgegeven waren door de Regering van Londen aan Vertrouwensmannen. De heer *Wijffels* heeft meegemaakt, dat op zijn departement een ambtenaar een bepaalde werkkring claimde, omdat hem die door Vertrouwensmannen was toegezegd, terwijl hij van zijn ambtsvoorganger, Minister *van den Tempel,* voor die zelfde functie op een ander was gewezen, waar hij zich zeer wel mee kon verenigen. Zo was het ook met de H.A.R.K. Ten aanzien van alle hulpverlening,

welke ons geredelijk uit het buitenland en met warmte werd geboden en wat hem nogal wat tijd van ontvangst en van bedelaar te moeten spelen heeft gekost, heeft hij altijd iedereen, die hun die hulp aanbood, gezegd: Wij zijn u ontzettend dankbaar, want wij zijn er nooit zo bekaaid afgekomen als deze keer. Gaat u nu werkelijk zelf eens kijken, waarmee u ons zoudt kunnen helpen en wij zullen daar een centrale stichten, die dat in ontvangst kan nemen en die het kan besteden op de wijze, zoals u het het liefst ziet. Dat heeft de heer *Wijffels* aan Zuid-Afrika, aan Ierland enz. en aan alle mogelijke instanties doorgegeven. Vandaar, dat zij er dus naar streefden, dat, ten eerste zoveel mogelijk particulier initiatief werd ingeschakeld en ten tweede, dat er een coördinatie kwam, die wist, wat er ging gebeuren, a.h.w. een ontvangststation, die de mensen ook ontving. Dat heeft in die tijd in het Zuiden bijzonder goed gewerkt. Maar dit was een totaal verschillende opbouw van wat aan Vertrouwensmannen was doorgegeven als de wens van de Regering van Londen, waar hij volkomen onkundig van was, nl. dat er een Nationaal Volksherstel zou zijn. De heer *Wijffels* heeft met name het eerste geval genoemd van deze ambtenaar in functie, terwijl zijn voorganger *van den Tempel* hem een totaal andere man had genoemd dan die op hoge poten zijn recht had geclaimd, als een voorbeeld, hoe aan Vertrouwensmannen was gezegd en hoe Vertrouwensmannen aan bepaalde mensen hadden gezegd, dat en dat is de opdracht van de Regering te Londen, waarvan de hoofden van de departementen niets afwisten. De heer *Wijffels* wist van het bestaan van de richtlijnen en van het tot stand brengen van een Nederlands Volksherstel niets, totdat het Noorden bevrijd werd. Toen is hem dat allemaal door mejuffrouw *Tjeenk Willink* op een audiëntie medegedeeld. Te Londen heeft hij daar nooit iets van gehoord. Ook niet in het bevrijde Zuiden. Dat het mensen waren, die een Regeringsopdracht hadden, daar heeft de heer *Wijffels* nooit iets van gevonden. Hij heeft het de heer *van Rhijn* e.a. gevraagd. Zo was het een en ander een bron van veel moeilijkheden. De mededelingen van Vertrouwensmannen zijn in het Westen bepaaldelijk opgevat als Regeringsopdrachten.

83068 *(Wijffels)*

Bij de heer *van den Tempel* was er van het Volksherstel niets bekend, althans hij heeft het niet aan de heer *Wijffels* doorgegeven; op het departement te Londen was het evenmin bekend. Het is best mogelijk, dat dergelijke opdrachten van een ander departement zijn gekomen. In ieder geval heeft de heer *van den Tempel* de heer *Wijffels* ook, bij navraag, gezegd: daar is mij niets van bekend. Bovendien zou hij dat bij de overdracht toch door hebben moeten geven. Hij was toen wel ziek, maar in ieder geval zijn ambtenaren dienden het dan toch te weten. De heer *Wijffels* heeft de heer *Menten* nooit eerder horen noemen dan toen het gehele land bevrijd was. De niet-bekendheid van hetgeen Vertrouwensmannen namens de Regering te Londen hadden geregeld, zonder dat de departementshoofden daar kennis van hadden, gaf een heleboel moeilijkheden. De heer *Wijffels* is er niet achter gekomen, welke Minister het dan wel heeft gedaan. Er was bovendien zoveel te doen om zich in te werken en alles na te gaan, waardoor er eigenlijk niet veel gelegenheid was dit geschil, dat niet terstond bleek, na te gaan. Hetzelfde was het op andere afdelingen, b.v. op de afdeling repatriëring. Dat was eenvoudig verschrikkelijk, er was niets gedaan. Het enige, dat men kon doen, was improviseren. Er was wel een Regeringscommissaris voor de repatriëring, maar er was niets klaar.

83072 *(Wijffels)*

Aan de coördinatie tussen de verschillende departementen ontbrak nogal wat. Voor de heer *Wijffels* was dat een nieuwe wereld, waar hij buitengewoon tegen opzag, maar hij heeft zelden in zijn leven een periode meegemaakt van een zo slecht vastleggen van besluiten. Hij kende de gang van zaken niet op departementen, maar wanneer hij er langer was geweest, zou hij inderdaad een andere vorm hebben gevonden. Hij kende ook geen enkele instantie, waar een zo slecht archief was als bij het departement, dat hij had te beheren. Een brief, die werd opgeborgen, kreeg men na twee dagen niet meer terug. Daar moesten drie mensen een week naar zoeken. Men was volkomen gespeend van een behoorlijke ambtenaar. Als de heer *van Rhijn* er niet was geweest, hadden ze helemaal niets kunnen doen. Het enige, dat in die tijd nodig was, was snel te besluiten. In zoverre was dat gemakkelijk, maar de manier, waarop het vastgelegd werd, was abominabel slecht, daar heeft hij nooit iets van begrepen. De organisatie, die de heer *Wijffels* daar heeft gezien, heeft hem niet verwonderd doen staan over minder goede voorbereidingen en regelingen; hij heeft best begrepen, waar het vandaan kwam. Het was nergens vastgelegd. Men kan natuurlijk niet bij alles van de Ministerraad op het geheugen van de secretaris afgaan. De notulen van de Ministerraad werden in het begin van de vergadering onverstaanbaar voorgelezen, onder onderlinge zakelijke gesprekken. De agenda was steeds zeer overladen.

85756 *(Beel)*

De heer *Beel* verklaart, dat hem van het college van Vertrouwensmannen geen officiële mededeling is gedaan, toen hij tot het Kabinet

toetrad. Dit is hem geleidelijk gebleken uit de telegrammen, die op deze aangelegenheid betrekking hadden en die zijn departement bereikten. Hij heeft wel enkele namen geweten, maar die namen van alle leden van het college van Vertrouwensmannen zijn hem nooit medegedeeld. Die heeft de heer *Gerbrandy* zeer geheim gehouden, ook in verband met de risico's, die daaraan waren verbonden. Op een gegeven ogenblik heeft de heer *Beel* aan de heer *Gerbrandy* nadere inlichtingen gevraagd, omdat hij gemerkt had, dat deze tegenspeler er was. Hij heeft gevraagd hem op de hoogte te stellen van de onderwerpen, die hem als Minister van Binnenlandse Zaken interesseerden. Toen is de heer *Beel* bij de heer *Gerbrandy* op zijn kabinet geweest en heeft deze hem daarvan nadere mededeling gedaan. Van het bestaan van een college bleek de heer *Beel* al zeer spoedig, toen hij als Minister was opgetreden, maar de juiste samenstelling er van kende hij niet. Van de telegrammen, die met Holland gewisseld werden en die betrekking hadden op Binnenlandse Zaken, kreeg hij copieën, zodat hij de situatie, zoals die werkelijk was, geleidelijk heeft kunnen opbouwen. Juist omdat dit maar ten dele het geval was, heeft de heer *Beel* aan de heer *Gerbrandy* gevraagd hem volledig op de hoogte te stellen, voorzover betreft de onderwerpen, die zijn departement regardeerden.

De telegramwisseling over de benoeming van bestuursfunctionarissen, van Commissarissen der Koningin en burgemeesters van grote plaatsen, was practisch al een feit, toen de heer *Beel* Minister werd. Er was een besluit van de Minister van Binnenlandse Zaken met betrekking tot de vraag, welke Commissarissen en burgemeesters mochten terugkeren en welke niet. Dat was een beslissing, die al genomen was, voordat de heer *Beel* Minister werd. Die beslissing heeft men later uitgevoerd en aan het Militair Gezag meegegeven. Over hoogstens enkele gevallen hebben zij nog contact gehad.

De commissie is in het bezit van een aantal stukken, op de werkzaamheden van Vertrouwensmannen betrekking hebbende, van welke stukken zij hieronder, voor zoveel nodig, een overzicht laat volgen.

In September 1944 hebben Vertrouwensmannen drie Algemene Bekendmakingen [1]) klaar gemaakt, welke bedoeld waren om onmiddellijk na de, toen heel spoedig verwachte, bevrijding te worden afgekondigd.

[1]) Bijlage 178.

De Algemene Bekendmaking no. 1 houdt o.m. het volgende in. De politie en de Ordedienst (O.D.), met uitsluiting van elke andere organisatie, zijn door de Regering aangewezen het bevoegd gezag bij de handhaving van orde en rust bij te staan. Zij, die tot de O.D. behoren, zijn militair en zijn kenbaar aan ..... Ingevolge gegeven bevelen zijn politieke gevangenen reeds in vrijheid gesteld of zullen zij alsnog ten spoedigste in vrijheid worden gesteld, tenzij de vrije Nederlandse rechtsorde hun gevangenhouding vordert. Tegen ordeverstoring van elke aard zal met kracht worden opgetreden.

In de Algemene Bekendmaking no. 2 geven Vertrouwensmannen voorschriften met betrekking tot de ordehandhaving. Zij wijzen op de legitimatieplicht, op het verbod tot het onbevoegd dragen van uniformkleding en bijzondere kentekenen en zij geven orders aan Rijksduitsers, N.S.B.-ers, enz., aan wie het o.m. verboden is zich buitenshuis te bevinden. Voorts geven de Vertrouwensmannen regelen betreffende door de Duitsers, N.S.B.-ers enz. verlaten gebouwen, enz. en achtergelaten goederen en bevelen een ieder vuurwapenen of ammunitie in te leveren. Verboden is het buitenshuis slag- of stootwapens onder zich te hebben. Zonder opdracht van de bevoegde burgerlijke- of militaire autoriteiten is het verboden zich door middel van de radio of radiodistributie tot de bevolking te richten.

In de Algemene Bekendmaking no. 3 worden bepalingen gegeven betreffende verboden tijd, sluitingstijd en verkeersregelingen.

In een nota [2]) voor Vertrouwensmannen van 7 October 1944 geeft de heer *Cramer*, blijkbaar met enige anderen, in verband met de bovenvermelde bekendmakingen een beschouwing.

[2]) Bijlage 177.

Gebleken is, dat, hoewel in de eerste week van September 1944 verwacht kon worden, dat Nederland zonder slag of stoot bevrijd zou worden, dit niet het geval zal zijn. Het vraagstuk van de ordehandhaving wordt daarom opnieuw aan de orde gesteld.

De principiële opzet van de handhaving van de openbare orde en rust, gelijk die door Vertrouwensmannen is gesteld, is naar de mening van de heer *Cramer* onaanvechtbaar: „De ordehandhaving geschiedt geheel onder de verantwoordelijkheid der Vertrouwensmannen en in de provincies en gemeenten mede onder verantwoordelijkheid van de Commissarissen der Koningin en van de burgemeesters. De taak van de ordehandhaving van de O.D. gaat niet verder dan het verlenen van den door de hiervoor genoemde autoriteiten eventueel gevorderden bijstand".

Naar het aan de opstellers voorkomt, toont de uitwerking van de door Vertrouwensmannen gestelde beginselen in de algemene bekendmakingen van de O.D. en andere publicaties van die kant as-

pecten, die de vraag doen rijzen, of wel in voldoende mate met de principiële opzet is rekening gehouden. In dit verband zouden zij op drie punten willen wijzen.

In de eerste plaats vestigen zij de aandacht op de hiërarchische gezagsverhouding. In het licht van de basis, die door de Vertrouwensmannen voor de ordehandhaving gelegd is, kan de hiërarchische gezagsverhouding geen andere dan deze zijn: Vertrouwensmannen—Commissarissen der Koningin—burgemeesters. Ten aanzien van de handhaving van de openbare orde bestaat er maar één hiërarchische gezagsverhouding, nl. die door de Vertrouwensmannen is gesteld. Zodra de leden van de O.D. bij de handhaving van de orde en rust worden ingeschakeld, worden zij daarom in het hiërarchisch verband van Vertrouwensmannen—Commissarissen der Koningin—burgemeesters opgenomen. Op dat zelfde moment kunnen de leden van de O.D. derhalve geen bevelen of instructies meer van eigen commandanten ontvangen, die niet in het orde-apparaat van Vertrouwensmannen zijn opgenomen. En bovendien: bevelen en instructies in de eigenlijke zin van het woord kunnen gemeentelijk slechts van de burgemeesters, provinciaal van de Commissarissen der Koningin en landelijk van de Vertrouwensmannen uitgaan. Men kan, aldus de opstellers, nu op tal van symptomen wijzen, waaruit moet worden afgeleid, dat de O.D. deze figuur zo ziet, dat er nog ruimte is voor zelfstandig handelen. Vervolgens worden enkele feiten met betrekking hiertoe vermeld.

De opstellers wijzen er in de tweede plaats op, dat het duidelijk is, dat de taak van de leden van de O.D. van het moment af, dat de Vertrouwensmannen c.q. Commissarissen der Koningin en burgemeesters voor de handhaving der orde de bijstand van de leden van de O.D. inroepen, zuiver politioneel is. De opstellers wijzen er op, dat in de publicaties van de O.D. telkens militaire accenten insluipen.

Wat tenslotte de positie der bij de ordehandhaving betrokken leden der O.D. betreft, kan de burgemeester hen aan de politie toevoegen. Indien de leden van de O.D. in groepsverband toetreden, mag dit niet verder gaan dan het in groepsverband per gemeente toetreden tot het corps der handhavers der openbare orde en rust.

Op 10 October 1944 hebben Vertrouwensmannen, zoals reeds uit de verklaring van de heer *le Poole* is gebleken, een schrijven [1]) gericht aan de heer *Six*, chef staf van de O.D. Hierin wordt o.m. gesteld, dat aan de O.D. naast zijn taak als hulppolitie op civiel gebied, voorzover aan Vertrouwensmannen bekend, door de Regering geen taak is toevertrouwd. Dit standpunt inzake de positie van de O.D. stemt overeen met de opvattingen, neergelegd in de nota van de heer *Cramer*.

Op 25 Maart 1945 hebben Vertrouwensmannen zich tot de Minister-President gericht met betrekking tot hun hoofdtaak: te zorgen voor de handhaving van orde en rust. [2])

De Vertrouwensmannen zijn bij de overweging der uitvoering van hun desbetreffende plicht te rade geworden hiertoe voornamelijk te steunen op de burgemeesters. Zij hebben het volgende schema ontworpen en door de door hen aangewezen en door de Minister-President goedgekeurde tijdelijke hoofden van de departementen van Binnenlandse Zaken en Justitie doen uitwerken.

Er wordt een interdepartementale politie-afdeling gesticht, opdat niet vooruitgelopen wordt op een beslissing in de sinds lang hangende en brandende kwestie der juiste plaats van de politie in het staatsrechtelijke bestel. Deze afdeling wordt geleid door de waarnemend secretaris-generaal van het departement van Justitie. De zorg voor de handhaving van orde en rust wordt gelegd in handen van de burgemeesters als hoofden der gemeentepolitie, onder toezicht van de Commissarissen der Koningin, aan wie in de provinciën ten deze tevens een samenbindende en nevenschikkende taak wordt toegedacht. Voorzover de burgemeesters behoefte hebben aan versterkingen met rijkspolitie of marechaussee, wenden zij zich tot de fungerende directeuren van politie (de procureurs-generaal bij de gerechtshoven); hun aldus ter beschikking gestelde personen of eenheden staan tijdens de dienst onder hen. De burgemeesters kunnen verder hulppolitie op dergelijke wijze aan zich trekken. Een en ander is door Vertrouwensmannen vastgelegd in het „Besluit handhaving openbare orde en organisatie van de politie". Van de aldus getroffen opzet hebben Vertrouwensmannen uit verschillende berichten doen blijken. Bovendien hebben zij hun vertegenwoordiger *Herman, (van Roijen),* die in October 1944 naar de Minister-President overkwam, verzocht deze er van op de hoogte te stellen. Bij het bezoek van *Richard (van der Gaag)* in Januari/Februari 1945 vernam deze dan ook niets van het tegendeel, n.l. dat de Regering het met deze opzet niet eens was, terwijl de zaak toch wel ter sprake kwam. In hoofdzaak mag worden aangenomen, dat de ontworpen regeling redelijk zal werken. Het zou voorts, gelijk van zelf spreekt, thans ondoenlijk zijn een geheel andere opzet uit te werken en door te voeren met herroeping van alles wat reeds geschiedde in een door de vijand be-

[1]) Bijlage 179.

[2]) Vgl. bijlage 180.

zet land zonder of bijna zonder communicatiemiddelen. Elke poging hiertoe, die bovendien waarschijnlijk hier en daar ook het uitvallen door onwil van de bovengenoemde hulppolitie zou betekenen, zou moeten uitlopen op verwarring met alle gevolgen van dien: onrust in plaats van rust, wanorde in plaats van orde.

De Vertrouwensmannen voelen zich gedrongen dit laatste nog eens te onderstrepen, nu zij het Buitengewoon Politiebesluit van 27 September 1944 (E 123) onder ogen hebben gekregen, waaruit men zou moeten afleiden, dat een gans andere opzet wenselijk wordt geoordeeld. Door de onmiddellijke invoering van deze opzet met betrekking tot de politie zou alles, wat moeizaam is tot stand gebracht en waarmede de Regering geacht moet worden te hebben ingestemd, overhoop worden geworpen. De verordening van 12 September 1944, no. 23, opgenomen in het Publicatieblad No. 2 van het Militair Gezag, — de verordening „Organisatie Politie", in welke verordening in art. 4 nadrukkelijk het Rijkspolitiebesluit van 1935 wordt gehandhaafd, dat wil zeggen de zeggenschap over optreden en gebruik der politie in handen van de burgemeesters wordt gelegd, — laat, aldus verstaan, de kern van het werk van Vertrouwensmannen onaangetast en maakt een vruchtbare samenwerking mogelijk. Het Buitengewoon Politiebesluit zou, aldus Vertrouwensmannen, een zeer grote verwarring in de hand werken; daarom hebben zij op 23 Maart 1945 het volgende aan de Regering geseind:

> „VM kregen eerst thans onder oogen politiebesluit E 123 stop VM hebben op grond opdracht reeds maanden geleden in overtuiging voorkennis en instemming regeering anders opgezette maatregelen voor handhaving orde en rust geprojecteerd door gemachtigden voor binnenlandsche zaken en justitie zijn op grondslag daarvan uitgebreide voorbereidingen getroffen en personen aangewezen stop wijziging daarvan thans niet meer uitvoerbaar stop zou slechts tot wanorde leiden stop VM vragen daarom het tijdstip artikel 2 niet vast te stellen dan na overleg na volledige bevrijding stop in verband met te verwachten gevoel van onzekerheid onder bij ordehandhaving betrokkenen achten VM Uw omgaand antwoord van groot belang uit".

Een afschrift van dit telegram hebben Vertrouwensmannen ook gezonden aan de chef staf van het Militair Gezag.

Tot zover de brief van 25 Maart 1945 van Vertrouwensmannen aan de Minister-President.

Vertrouwensmannen hebben zich ook gewend tot de chef staf Militair Gezag met een schrijven van de volgende inhoud:

> „Nu door het onderhoud van *Richard* met den Sous-chef van Uw staf Kolonel *W. Chr. Posthumus Meyjes* de positie van Vertrouwensmannen opgehelderd is en verwacht mag worden, dat door U zooveel mogelijk zal worden aangesloten bij het door VM verrichte voorbereidende werk, meenen VM er goed aan te doen U een door hen ontworpen voorstel voor de samenwerking van Uw staf en de civiele autoriteiten te overhandigen.
>
> VM zenden U voorts hierbij een afschrift van een brief van 25 dezer aan den Minister-President met het verzoek aan deze zaak wel Uw aandacht te willen geven, opdat bij de bevrijding de door hen getroffen maatregelen, ingevoegd in Uw regelingen, doeltreffend worden uitgevoerd terwille der ordehandhaving. Voor bovenbedoelde voorbereidende werkzaamheden is het verder van groot belang te kunnen beschikken over de Publicatiebladen van het Militair Gezag, zoodat alsnog zooveel mogelijk kan worden voortgewerkt in den geest van de inmiddels door U uitgevaardigde regelingen. De laatste aflevering van dit blad, waarover VM thans beschikken, is no. 17".

Op 12 April 1945 ontvingen de Vertrouwensmannen het volgende telegram van de Regering betreffende het K.B. E 123:

> „Aan Vm. Regeering bereikt mededeeling dat organisatie zou worden gehandhaafd, welke in strijd met K.B. 27 Sept. 1944 E 123 verordening mil. gezag. Dit is ontoelaatbaar en ongewenscht ook al omdat organisatie Zuiden conform K.B. werkt. Strikte wensch der Regeering alsnog instellen op wettelijke basis van art. 1 van genoemd K.B., waarvan tekst aan belanghebbenden door te geven. Hoe andere regeling in het leven geroepen volkomen raadsel aangezien in deze geen verschil van inzicht in boezem der Regeering. Mr. Einthoven kent opvattingen ook wat uitvoering betreft precies. Verzoeke ontvangst van dit bericht te bevestigen. Tijdstip bedoeld in art. 2 Politiebesluit E 123 komt voorshands nog niet aan de orde voor vaststelling einde."

Daarop verzonden de Vertrouwensmannen het telegram:

> „BR 1 van *20 April.* VM repeat VM aan Gerbrandy stop antwoord op ongenummerd van 12 April stop Vm verwijzen naar nota BR van 25 Maart welke bovendien door Richard meegeno-

men stop Terborg en Richard kunnen nadere inlichtingen verstrekken stop VM verrichten taak geheel conform opdracht en instructie in het bijzonder voorbereiding zorg voor orde en rust stop VM moeten echter zeer ernstige bezwaren maken dat derden buiten hun medeweten in opdracht van de Regering hun werk doorkruisen en zooals blijkt Regering bovendien verkeerd inlichten uit".

Op 25 Maart 1945 hebben Vertrouwensmannen een plan van voorbereiding gemaakt voor een coördinatie van het Militair Gezag en het civiele bestuur. [1])

[1]) Bijlage 181.

In een verslag [2]) van een bespreking van R en T (*Richard* en *Terborg*; dit zijn *van der Gaag* en *Neher*) met het Militair Gezag op 28 April 1945 wordt opgemerkt, dat voor de positie van Vertrouwensmannen volledig begrip bestond en hun standpunt om na de bevrijding hun voorbereidingen ter beschikking van het Militair Gezag te stellen en bereid te zijn om desgewenst als adviescollege ter beschikking te staan, werd gaarne aanvaard. Het door Vertrouwensmannen en C.B.S. ontworpen schema voor een organisatie van het Militair Gezag kan niet worden aangenomen, omdat het M.G. reeds een vaststaande organisatievorm heeft.

[2]) Bijlage 182.

Wel werd verzocht tijdens de bezetting met het begonnen werk op eigen grondslag door te gaan en de aangewezen namen t.z.t. op te geven. Van de thans reeds bekende namen werd nota genomen. Ook werd genoteerd, op welke wijze het M.G. t.z.t. in contact kan komen met Vertrouwensmannen. Over de arrestaties staat in dit stuk, dat alleen op grond van de arrestatieregeling arrestaties mogen plaats vinden. Buiten deze regeling mag door niemand worden opgetreden.

Op 20 October 1945 heeft de directeur-generaal van het Ministerie van Handel en Nijverheid, ir. *F. Q. den Hollander*, een overzicht [3]) gegeven van de voorbereidende maatregelen van dit departement gedurende de periode van September 1944 tot de bevrijding van Nederland. In dit stuk geeft de heer *den Hollander* aan, op welke wijze het Departement van Handel en Nijverheid de voorbereidende maatregelen heeft gezien en welke maatregelen zijn genomen. De heer *den Hollander* besluit zijn relaas als volgt: „Het werk van het college van Vertrouwensmannen, zijn Secretariaat en medewerksters, is uitermate belangrijk geweest voor den goeden gang van zaken onmiddellijk na de bevrijding en van grooten invloed op de snelle verbetering van den algemeenen toestand".

[3]) Bijlage 183.

In het verslag [4]) van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen staat over twee bijzondere verzoeken, door de Regering aan Vertrouwensmannen gedaan, het volgende:

[4]) „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering", blz. 23.

„Adviezen aan de Regeering."

„Naast adviezen, houdende wijzigingsvoorstellen voor de te Londen afgekondigde wetsbesluiten en adviezen betreffende benoemingen, brachten Vertrouwensmannen daarnaast twee adviezen van algemeene strekking uit.

In een telegram van 18 October werd aan Vertrouwensmannen door den Minister van Buitenlandsche Zaken in overleg met den Minister-President de vraag voorgelegd, of Vertrouwensmannen een verklaring der Regeering tegenover de bondgenooten opportuun achtten, waarin gelet op de vernieling van de grondslagen van onze economische bestaansmogelijkheden, het recht van het Nederlandsche volk werd voorbehouden om later, indien het zulks mocht wenschen, gedeeltelijke vergoeding van in anderen vorm niet te vergoeden schade te verlangen, hetzij in den vorm van afstand van aangrenzend Duitsch gebied (voor altijd of voor tijdelijk, al dan niet met uitdrijving van de tegenwoordige bevolking), doch zonder ons wat de hoofdzaak of onderdeelen betreft thans reeds vast te leggen. Op 22 October daaropvolgend seinden Vertrouwensmannen aan de Regeering, dat na toetsing van de meening van anderen een groote meerderheid van hen een dergelijke verklaring opportuun achtte, met dien verstande, dat in geval van annexatie naar hun oordeel de bevolking verwijderd zou moeten worden.

Omstreeks denzelfden tijd telegrafeerde Mr *van Roijen* uit Londen, dat het aanbeveling verdiende, dat Vertrouwensmannen zich zouden beraden over een advies inzake de wijze van samenstelling van een nieuw kabinet. Een zoodanig advies, waarin uiteraard de persoonskwestie buiten beschouwing werd gelaten, werd na de bevrijding aan H.M. de Koningin en den Minister-President overhandigd. Als bijlage was aan dit advies toegevoegd een rapport van eenige deskundigen op het gebied van de verkiezingstechniek, welk rapport een technische regeling inhield voor het houden van verkiezingen op zoo kort mogelijken termijn."

Het advies [5]) van de Vertrouwensmannen inzake de Kabinetsformatie is begin Februari 1945 vastgesteld

[5]) Bijlage 99 A.

Naar de mening van Vertrouwensmannen zullen moeten geraadpleegd worden de volgende personen:

1. Leidende figuren uit de oude politieke partijen (R.K., S.D.A.P., A.R., C.H., V.B., V.D., C.P.N.);
2. Leidende figuren van belangrijke politieke groeperingen, partijen of bewegingen, die zich na Mei 1940 hebben geformeerd; gedacht wordt aan de z.g. Volksbeweging, indien deze tenminste wordt voortgezet, niet aan de Nederlandse Unie;
3. Leiders uit de illegaliteit, waarbij geen verschil wordt gemaakt in voorrang tussen de drie groepen.

Mede gelet op de voorlopige beslissingen van de Regering, voorzover aan Vertrouwensmannen bekend, zal een nieuw Kabinet, nu er niet dadelijk een volksvertegenwoordiging kan zijn, tijdelijk moeten werken met een vergadering, waarvan de wijze van samenstelling door de Regering zal worden bepaald. Uiteraard is het gewenst, dat leden van de vroegere Staten-Generaal, voorzover hun gedrag in de oorlogstijd geen reden geeft hen hiervan uit te sluiten, mede tot leden dezer vergadering worden benoemd. Voor het overige zullen de leden uit allerlei groeperingen en lagen der bevolking, met name en in het bijzonder ook uit de illegaliteit, moeten worden gerecruteerd. Men is van oordeel, dat hier sprake moet zijn van een benoeming door de Regering, na zoveel mogelijk overleg te hebben gepleegd met organen, die geacht kunnen worden leiding te geven aan de groeperingen, waaruit de te benoemen personen moeten voortkomen. Deze vergadering treedt niet op als een formele volksvertegenwoordiging, doch meer als spreekbuis voor hetgeen in het volk leeft en als klankbord voor de Regering.

Vertrouwensmannen zijn van oordeel, dat zo spoedig mogelijk verkiezingen zullen moeten worden gehouden, conform de regelen van de bestaande Kieswet, althans met de regelen dezer wet zoveel mogelijk in overeenstemming.

Het eerste Kabinet moet een programkabinet zijn. Samenwerking tussen de belangrijkste groeperingen moet voor dit Kabinet, dat op grond van deze samenwerking een nationaal Kabinet kan worden genoemd, worden gevonden in reële punten van practische politiek, waarbij desiderata voor de toekomst zoveel mogelijk buiten beschouwing kunnen blijven.

Er zal een klein college van Ministers van binnenlands beleid behoren te worden gevormd en dat tezamen in college zal regeren. Het dient te staan onder voorzitterschap van de Minister-President, die uiteraard ook voorzitter van de Ministerraad is.

Als algemeen secretaris van de Ministerraad en van de commissie van binnenlands beleid, behoort de secretaris-generaal voor Algemene Zaken te worden benoemd.

Algemeen is men van oordeel, dat de positie van Minister-President niet meer zou moeten zijn dan van primus inter pares.

In het aan het advies gehechte rapport van deskundigen inzake verkiezingen wordt opgemerkt, dat drie maanden, nadat met het werk begonnen is, verkiezingen kunnen worden gehouden. Dit rapport van verkiezings-deskundigen is gedateerd 14 April 1945.

De volgende telegrammen zijn in verband met de werkzaamheden van Vertrouwensmannen en hun contact met de Regering nog van belang. [1])

Verzonden door Vertrouwensmannen:

„Wega een van *30 Sept.* Militaire commandant Nijmegen weigert doorgave van berichten van vm voor Sonloup. Verzoeke bij dezen commandant aan te dringen op volle medewerking".

„Wega vijf van *30 Sept.* Rede minister binnenlandsche zaken tot burgemeester Maastricht over persaangelegenheden en rede minister van justitie over berechting landverraders en collaborateurs hebben tot niet te onderschatten misverstand aanleiding gegeven doordat het daarin besprokene o punt a punt de ingewikkelde materie der berechting zich niet leent tot korte populaire toelichting. zie vervolg".

„Wega zes van *30 Sept.* vervolg van vijf van 30 Sept. Het is thans in het bijzonder noodzakelijk de bevolking duidelijk de motiveering te doen begrijpen welke aan eenige beslissing ten grondslag ligt. In het algemeen trouwens wil men vasthouden aan uitspraak Koningin dat geen maatregelen behalve de strikt noodzakelijke worden vastgesteld dan na overleg met bezet Nederland. Vm vm geven met aandrang regeering in overweging zich daarom thans ten aanzien van publicatie van reeds genomen of voorgenomen regeeringsmaatregelen te beperken".

Ontvangen door Vertrouwensmannen:

„Een van *10 Oct.* Uw vijf van 30 Sept. Antwoord van minister binnenlandsche zaken: „Ter voorkoming van misverstanden heeft regeering uiteenzetting van enkele belangrijke maatregelen doen herhalen. Van vele zijden wordt telkens op mededeeling van genomen maatregelen aangedrongen. Ofschoon uiteraard zooveel

[1]) Vgl. bijlage 176.

mogelijk overleg met bezet Nederland wordt begeerd en regeering, wijl na terugkeer demissionnair, zich van maatregelen met ingrijpende strekking in beginsel onthoudt, acht zij het haar onafwijsbare plicht jegens het volk al die maatregelen te nemen, die eenerzijds berechting en zuivering, anderzijds op gang brengen heropbouw en liquidatie bezettingsmaatregelen bevorderen en van die maatregelen te doen blijken".

Verzonden door Vertrouwensmannen:

„Br *7 of 9 Oct.* Br aan regeering: Vm deelen mede, dat de aan den minister van buitenlandse zaken bekende medewerker *Herman* naar U is vertrokken om namens vm zeer dringende aangelegenheden van algemeenen aard te bespreken. Verzoek via militair commandanten snelle overtocht te bevorderen".

Ontvangen door Vertrouwensmannen:

„Een van *16 Oct.* Bericht voor Contact Commissie en Vertrouwensmannen: *Herman,* herhaal *Herman,* veilig door de linies in Brussel aangekomen. Wordt heden hier verwacht".

Verzonden door Vertrouwensmannen:

„Wega een van *15 Oct.* Zie Uw een van twee negen sept. over strekking slotzin ons een van twee een sept. vm vm berichten uitvoering taak handhaving orde en rust tijdens vacuum noodzaakt tot treffen omvangrijke voorbereidingen persoonlijke en zakelijke aard als aanwijzingen van en besprekingen met tijdelijke departementshoofden, organiseren en in geregeld departementaal verband brengen van volkomen gedesorganiseerde diensten en opstellen van eerst noodige instructies en regelingen, welke onmiddellijk in werking moeten treden en uiteraard bedoeld zijn voor vacuum periode, zie vervolg.

Wega twee van *15 Oct.* vervolg van een van 15 Oct. Aangewezenen hebben hunnerzijds verder allerlei regelingen getroffen, contacten gelegd en moeten daarbij verzekerd zijn niet meer te worden gedesavoueerd. Vm vm bouwen terzake zooveel mogelijk voort op wat door commissie *Ringers* en vc vc wel overwogen is voorbereid. Vm vm volgen hierbij tevens nauwgezet instructie zich te beperken tot eventueele vacuumtijd en loopen noch wat persoonlijke noch wat zakelijke beslissingen betreft, ook niet t.a.v. zuivering ambtenarencorps, vooruit op nadere beslissingen regeering na overkomst, al vertrouwen zij, dat voorbereidingen ook regeering van nut zullen kunnen zijn. zie vervolg.

Wega drie van *15 Oct.* vervolg op twee. Doorkruising hunner werkzaamheden door regeeringsaanwijzingen zonder voorafgaand overleg c.q. mededeeling bemoeilijkt werk, kan gemakkelijk moeizaam tot stand gebrachte opzet schaden, schept reeds thans onrust en kan handhaving orde en rust in toekomst in gevaar brengen. Enkele voorbeelden. In geval Amsterdam waarvoor reeds regeling van vm vm was getroffen betreurden vm vm niet tijdig op de hoogte te zijn geweest van Uw aanwijzing, omdat getroffen regeling daardoor moest worden gewijzigd. Volledigheidshalve hieraan toegevoegd, dat nu benoemde niet bereikbaar vm vm aangezien voorbereiding uiteraard noodzakelijk met anderen plaatsvervanger voor vacuum doorgaan. zie vervolg.

Wega vier van *15 Oct.* vervolg van drie. Onmiddellijk beslissing leiding radio eisch van orde en rust. Vm Vm dringen aan op handhaving hunner tijdelijke aanwijzing en verzoeken ten spoedigste antwoord op Wega twee van 30 Sept. Voor nieuwe tijdelijke leiding en voorloopige zuivering arbeidsbemiddeling moest met oog op groote betrokken belangen dadelijk worden gezorgd. Zulks is door vm vm voorloopig geregeld. Uit radiorede minister Sociale Zaken blijkt echter dat de regeering hierover besluiten nam. Mogelijk heeft minister voor directeurgeneraal denzelfden persoon op oog als vm vm tijdelijk aanzochten. Zij zouden echter, nu plannen blijken te bestaan, gaarne nader zijn ingelicht. zie vervolg.

Wega vijf van *15 Oct.* vervolg van vier. Vm vm kunnen zich voor vacuum niet aan alle bemoeiingen met pers onttrekken, mede in verband met catastrophaal papiergebrek en andere punten, waarover nadere mededeeling volgt. Uit ministerieele mededeelingen voor Maastricht en Eindhoven moet echter worden opgemaakt, dat minister na advies van ons ongekende adviseurs, zonder mededeeling aan of in overleg met vm vm aanwijzingen gaf. Daarbij is regeeringspersdienst, die ook aan vm vm diensten bewijst, ter sprake gebracht op de wijze die volgens hun ten dienste staande gegevens niet in overeenstemming met feiten kan worden geacht. zie vervolg.

Wega zes van *15 Oct.* vervolg van vijf. Vm vm namen toevallig kennis van telegram, waarbij *Quarles* commissaris Zeeland werd medegedeeld, dat hij taak moest overdragen aan *de Casembroot* als waarnemer. Het volgen van dergelijke procedure zou

in soortgelijke gevallen uitvoering van door U aan vm vm opgedragen taak ernstig belemmeren. Evenzeer vernamen vm vm toevallig dat burgemeester den Haag, die handhaving orde en rust niet zonder moeite had voorbereid mededeeling ontving, dat regeering vroegeren hoofdcommissaris ook voor vacuum niet terugwenscht met vermelding van twee door regeering aangewezenen. zie vervolg.

Wega zeven van *15 Oct.* vervolg van zes. Voorbereiding door burgemeester hierdoor op niet geheel ongevaarlijke wijze doorkruist, temeer waar met beide aangewezenen nog geen contact gekregen kon worden. Op overleg wordt aangedrongen en meer zoo mogelijk volledige voorlichting van vm vm omtrent bij regeering bestaande plannen voorzoover vacuumtijd van belang wordt noodzakelijk geacht om verwarring te voorkomen en wat reeds bereikt is voor handhaving orde en rust niet in gevaar te brengen. zie vervolg.

Wega acht van *15 Oct.* vervolg van zeven. Indien regeering opdrachten aan derden geeft, welke ook tijdens vacuum moeten werken, is het in verband met richtige uitoefening hunner taak noodig hiervan tijdig aan vm vm mededeeling te doen en deze derden naar hen te verwijzen. Dringend wordt verzocht alle telegrammen, welke werkingsspheer vm vm raken, te zenden via Wega en of Br.Br."

Ontvangen door Vertrouwensmannen:

„Een van *23 Oct.* Aan Vertrouwensmannen van *Herman* persoonlijk. Heb hier begrip gevonden voor moeilijke positie vertrouwensmannen. Oorspronkelijk heeft men taak vm beperkter gezien dan U, hoofdzakelijk omdat vacuum zeer kort gedacht wordt, aangezien militair gezag, dat met geallieerde strijdkrachten meekomt, dadelijk met volledige volmachten namens de regeering optreedt. Inmiddels bestaat juiste waardeering voor voorbereidend werk van vm. Daarom geloof ik, dat meeste bemoeiingen door vm met name die van secretarissen-generaal en gemachtigden zullen worden overgenomen."

„Twee van *23 Oct.* Vervolg van een. Over verschillende regelingen op economisch en financieel gebied evenals inzake pers zal nader contact met U worden opgenomen. Ben getroffen door onbaatzuchtigheid minister-president, die er bepaald niet op rekent deel te zullen uitmaken van nieuwe regeering. Men heeft hier eenigszins romantische en overdreven voorstellingen omtrent Groote Raad der Illegaliteit. Ik tracht zuiverder begrip voor werkelijke verhoudingen ingang te doen vinden."

Verzonden door Vertrouwensmannen:

„Wega een van *3 Nov.* Uw een van 23 voor *Herman* persoonlijk. Verzoeke opheldering inzake tegenstelling tusschen eenerzijds aanstelling vm vm met functionneering tot aankomst ministers en anderzijds Uw bericht inzake volledige volmachten militair gezag en slot regeeringstelegram drie van 28 oct. beide met functionneering vm vm tot aankomst militair gezag. Blijft opdracht inzake proclamatie ongerept gehandhaafd?"

„Wega twee van *3 Nov.* Uw een van 26 Oct. Verzoeke opdracht aan militair gezag te rade te gaan met door vm vm aangewezen gemachtigde als de onderstreep de representant. Verwarringen worden dan voorkomen en getroffen voorbereidingen kunnen slagen. Gaarne hierop spoedig bericht."

„Wega twee van *17 Nov.* Vm vm geven kennis van vorming organisatie algemene hulpverlening aan door oorlog getroffenen. Plaatselijke ontwikkeling en geleidelijke centrale coördinatie onder *Menten* herhaal M..... als gemachtigde voor vm. Samenwerking overheid, kerkelijk en particulier initiatief en illegale organisaties. Vm vm verzoeken M..... als regeringsgemachtigde voor deze nationale organisatie aan te wijzen."

„Wega drie van *18 Nov.* Naar aanleiding kennisname bijzondere staat van beleg met toelichting nemen vm vm op grond opdracht en instructie aan, dat zij regeering in burgerlijke zaken vertegenwoordigen tot terugkomst ministers. Is het militair gezag van positie vm vm op de hoogte en zal onmiddellijk contact met hen worden opgenomen, opdat militair gezag overeenkomstig toelichting zooveel mogelijk op lijnen getrokken door vm vm met vm vm kan voortwerken?"

Ontvangen door Vertrouwensmannen:

„Twee van *25 Nov.* Aan Vm. Uw een van 3. Aankomst Ministers eenerzijds en aankomst militair gezag anderzijds vormt geen tegenstelling, daar militair gezag apparaat van regeering en van regeering instructies ontvangt; aankomst militair gezag beteekent dus einde eventueel vacuum. Regeling inzake Uw proclamatie blijft ongerept gehandhaafd. Indien militair gezag ter plaatse zou staan voor aanwijzingen van Vertrouwensmannen dan zullen die kunnen worden overgenomen en gecontinueerd,

ook in afwijking regeeringsinstructies, zulks in afwachting eventueele latere regeeringsbeslissing. Zie drie."

„Vier van *25 Nov.* Regering wijst *Menten* aan als regeringsgemachtigde voor organisatie als bedoeld in Uw telegram twee van 17."

Verzonden door Vertrouwensmannen:

„Wega een van *15 Dec.* Vm vm dringen krachtig aan op heropening telegrafisch contact via RD rpt. RD in VKS rpt. VKS code of via *Hans* rpt. *Hans* in diens eigen code; werkzaamheden stagneren doordat op diverse vragen antwoord uitblijft."

Begin Januari: „From vm vm to dutch prime minister.

Situation in liberated countries causes growing anxiety in occupied Holland. In view thereof vm vm in full agreement with c.n.b.s. rpt c.n.b.s. consider imperative that one of leaders dutch resistance discuss various matters at your end and with military and civil authorities in liberated part of holland. Representative of rv rv in vm vm pseudonym *richard* alias *victor* will start january 15 rpt 15 for Eindhoven and London. Kindly inform hq prince *Bernard*. Would highly appreciate your intermediary for a ready reception in liberated part of holland. In view of his activities lay stress upon importance of *richards* return at earliest convenience. Please acknowledge this telegram."

Ontvangen door Vertrouwensmannen:

„Eerste deel van een van *27 Jan.* van *Richard* aan Vm vm.

Zeer vertrouwelijk. Ben vanaf twintig Januari bezig met voorloopige besprekingen in vele gelederen. In eerste instantie gebleken, dat wederkeerig volkomen verkeerde voorstellingen omtrent werkzaamheden en bevoegdheden van den ander. Richt mij in eerste plaats op nauwe samenwerking M.G. en Vm, waarvan groote verwachtingen.

Tweede deel van een van *27 Jan.* Trof in het algemeen weinig vertrouwen aan in Vm, wier taak vaag en onbelangrijk geacht. Door uiteenzettingen grondige omslag. Heb Maandag definitieve bespreking met chef staf M.G. te Brussel en vertrek Februari een naar Londen. Meen ernstig geschil tussen enkele ministers eenerzijds en M.G. en bevolking anderzijds te bespeuren. zie vervolg.

Twee van *27 Jan.* vervolg van een. Punt misnoegen jegens ministers justitie en B.Z. door oorzaken van ingrijpenden aard, die alleen geschikt voor mondelinge mededeelingen wegens onbegrijpelijke benoemingen en handhavingen van personen. Samenwerking M.G. oude illegaliteit en N.B.S. hartelijk en vruchtbaar. zie twee *b*.

Twee *b* van *27 Jan.* Verwijten oozichte M.G. eerder wegens te slap dan te fel optreden. Adviseer Uw voorbereidingen krachtig voort te zetten in verband met zeker te verwachten taak tot voorlichting M.G. In langdurige besprekingen met P.B. positie C.N.B.S. tot wederzijdsche volle tevredenheid vastgesteld. zie vervolg."

„Vier van *13 Febr.* voor Vm van *Richard*. Uw een van 25. Commissaris Koningin Friesland en Gelderland, gemachtigde radio, Directeur-Generaal Arbeidsbemiddeling volledig accoord met Uw voorstellen. Omtrent Proc. Gen. Haag bereid van S afzien. *Gerbrandy* ziet Uw voorstellen hieromtrent tegemoet. Idem voor taak nationale hulpdienst onder M. Toegezegd crediet voor NSF thans totaal tachtig millioen. In geval van urgentie hebben Vm machtiging van Minister-President zelfstandig uit naam regeering credieten verleenen. zie vervolg."

„Vijf van *13 Febr.* Vervolg van vier. Omtrent arbeidspers volgt spoedig tgms. *Van Rhijn* als secretaris-generaal van Sociale Zaken wel bestemd doch niet benoemd; men hoopt hier dat *Dreyfus* minister Sociale Zaken in definitieve Kabinet zal worden. Verhouding M.G. zeer bevredigend. In overeenstemming met *Gerbrandy* direct contact met M.G. gelegd. Heb copie van alle *Staatsbladen* in mijn bezit. Londen wacht met belangstelling uw persbesluit. zie vervolg."

Verzonden door Vertrouwensmannen:

„Wega een van *27 Jan.* Vm aan regeering. Daar eenige RK vm niet kan meewerken is aanvulling met anderen RK uiterst gewenst. Mede gezien uitbreiding taak vm in richting voorbereiding overgangstijdperk en advies over diverse zaken. Vm stellen unaniem voor pater, aan mr *Blake* bekend."

Ontvangen door Vertrouwensmannen:

„Zes van *14 Febr.*, vervolg van vijf van 13 Febr. Voedselpositie hier volkomen duidelijk. Krachtige stappen bij geallieerden ter leeniging en voorbereiding directe voorziening bij bevrijding. Betr. Hoofdcommissaris Amsterdam volgt nader bericht. Met Burgemeester Amsterdam B zeer ingenomen. Voor deze functie komt G in geen geval in aanmerking. Wilt u

burgemeester Haag en Rotterdam nogmaals nauwkeurig bezien. Thans volledig vertrouwen in Vm."

14 Maart. „Yours 1 of 27 Jan. Please reply to Vm. Regeering accoord aanwijzing Pater als RK Vm. Last part 1 van 17 Febr. Alles zal gedaan worden om versturing levensmiddelenpakketten mogelijk te maken, doch uiteraard zal dit vooral in aanvang op transportmoeilijkheden stuiten."

§ 3. *Het optreden van Vertrouwensmannen bij de bevrijding van het Westen des lands*

[1]) Vgl. bijlage 184.

Op 5 Mei 1945 hebben de Vertrouwensmannen van de Regering een vergadering [1]) gehouden in Den Haag onder voorzitterschap van de heer *Bosch van Rosenthal,* waarbij aanwezig waren de heren *Cleveringa, Cramer, Neher, Oranje, Stokman* en later de heer *Drees,* leden van het college, voorts de heren *Kesper, Tenkink* en *van der Vlugt,* alsmede de G.C.S.G. met adjudant.

In deze vergadering wordt gesproken over de maatregelen, welke dienen te worden genomen ter handhaving van orde en rust en over de vraag, hoe en op welk moment deze taak door de Nederlandse politie c.q. de B.S. zal kunnen worden overgenomen van de Duitse politie.

Besloten wordt het volgende telegram te zenden:

„BR 1 van 5 Mei VM rpt VM aan *Gerbrandy* dringend stop Duitsers nemen standpunt in dat nog niet is gecapituleerd en slechts wapenstilstand stop handhaven derhalve geheele gezagsapparaat met name politie, waarnaast bestaande Nederlandsche politie als tot dusver stop bevolking geeft uiting aan vreugde, welke door Duitsers vrije loop wordt gelaten stop evenwel komen botsingen voor, uitjouwen, vernielingen en andere excessen, welke door tegenmaatregelen van Duitschers worden beantwoord, reeds slachtoffers gevallen toestand van uur tot uur gevaarlijker stop hoogst noodig, dat Duitsche politie en weermacht van straat verdwijnt en ordebewaring aan Nederlanders wordt overgelaten stop dringen aan dat uitvoering capitulatie wordt bespoedigd en besprekingen worden benut tot reeds inmiddels verkrijgen als voorziening bij voorraad van order Duitschers aan weermacht en politie dat hun persoonlijke machtsmiddelen worden geconsigneerd en hiervan mededeeling wordt gedaan aan VM en CBS einde."

Vervolgens wordt de vraag besproken, of aan de bevolking een waarschuwende mededeling zal worden gedaan en zo ja, van welke inhoud. In de loop van de vergadering komt het officiële communiqué van het geallieerde hoofdkwartier binnen, inhoudende de onvoorwaardelijke capitulatie der Duitse troepen in Nederland. Op grond hiervan wordt geconcludeerd, dat het niet meer mogelijk is de mededeling aan de bevolking te doen uitgaan.

[2]) Vgl. bijlage 184.

Op 6 Mei 1945 wordt de vergadering voortgezet [2]) en besloten wordt de uitnodiging van de heer *de Monchy* aan te nemen om op 12 uur de plechtigheid van het hijsen van de vlag op de Haagse toren bij te wonen. De voorzitter van het college van Vertrouwensmannen zal van het bordes van het stadhuis de proclamatie van Vertrouwensmannen voorlezen, daarna zal de heer *de Monchy* de door hem als burgemeester opgestelde proclamatie voorlezen. Met betrekking tot de vrijlating van gevangenen zegt de heer *van der Vlugt* in de vergadering, dat *Frank* hem mededeelde, dat hij alle „Häftlinge" op 14 na heeft vrijgelaten; deze laatsten zijn nl. geen politieke gevangenen, maar gewone misdadigers.

Voorts wordt besloten aan de Regering een telegram te zenden, inhoudende, dat, zodra de proclamatie van Vertrouwensmannen zal zijn aangeplakt, het college officieel zijn werkzaamheden heeft aangevangen, te weten op 6 Mei 1945 te 12 uur. De heer *Kesper* zal zorgen voor de verschijning van een Buitengewone *Staatscourant,* waarin kennis zal worden gegeven van de benoeming van Vertrouwensmannen en waarin de proclamatie zal worden afgedrukt.

De vergadering besluit vervolgens over te gaan tot de verzending van de volgende telegrammen:

„Aan Hare Majesteit de Koningin. Op dit historisch uur bieden Vertrouwensmannen der Regeering zich tot tolk makende van de gevoelens van het geheele Nederlandsche volk Uwe Majesteit hunne gelukwenschen aan met Uw terugkeer in het bevrijde Vaderland en getuigen zij jegens Uwe Majesteit van hun groote dankbaarheid voor de bezielende leiding, die Zij gedurende vijf jaren van grenzelooze onderdrukking aan het verzet tegen den vijand heeft willen geven."

„Aan Z.E. Min. *Gerbrandy.* Vertrouwensmannen ontvingen bericht van definitieve aanvaarding van capitulatie. Bevrijding is

daardoor een feit. VM hebben proclamatie uitgevaardigd. Vervuld van grote blijdschap bieden zij Regeering hunne gelukwenschen aan met erkentelijkheid gedenkend hetgeen zij onder beproefde leiding van Minister-President gedurende den bezettingstijd terwille van de herrijzing van het Vaderland heeft gedaan."

„Aan Z.K.H. Prins *Bernhard*. Met groote waardeering voor Uw krachtig en onvermoeid strijden voor de bevrijding van ons land bieden Vertrouwensmannen zich tot tolk makende van de gevoelens van het geheele Nederlandsche volk U en de onder Uw bevelen staande strijdkrachten hunne gelukwenschen met de herwonnen vrijheid aan."

„Aan H.K.H. Prinses *Juliana*. Op dit historisch uur bieden Vertrouwensmannen der Regeering zich tot tolk makende van het geheele Nederlandsche volk Uwe Koninklijke Hoogheid hunne gelukwenschen aan met de bevrijding van het Vaderland."

Met betrekking tot de arrestatiebevoegdheid wordt medegedeeld, dat de heer *Einthoven* belast is met de regeling van de arrestaties en dat deze opdracht moet worden nagekomen.

Tenslotte dankt de voorzitter van het college van Vertrouwensmannen de bewoner van het pand Javastraat 16 voor de aan Vertrouwensmannen verleende gastvrijheid.

Op Dinsdag 8 Mei verschijnt op last van het college van Vertrouwensmannen de *Nederlandse Staatscourant* [1]). Hierin staat o.m. opgenomen een besluit, houdende voorzieningen met betrekking tot de departementen van Algemeen Bestuur en derzelver beheer. Voorts staan hierin vermeld een besluit tot instelling van de Centrale Dienst van de Politie, een besluit betreffende de beëdiging van tijdelijke overheidsfunctionarissen, een besluit betreffende algemene voorschriften, uit te vaardigen door de tijdelijke beheerders van de departementen van Algemeen Bestuur, een besluit, houdende enige voorlopige voorzieningen met betrekking tot de rechterlijke macht, een besluit betreffende tijdelijke sluiting van de openbare universiteiten en hogescholen en tenslotte een besluit betreffende de uitgifte van bewijzen van vlottende schuld.

[1]) Bijlage 185.

Op 9 Mei 1945 is onder voorzitterschap van de heer *Bosch van Rosenthal* een vergadering [2]) gehouden, waarbij aanwezig waren alle leden van het college van Vertrouwensmannen, generaal-majoor *Kruls*, chef-staf Militair Gezag, en de chefs van de verschillende secties van het Militair Gezag.

[2]) Vgl. bijlage 186.

De voorzitter geeft een overzicht van hetgeen door Vertrouwensmannen is voorbereid en door hen reeds tot uitvoering is gebracht.

In de vergadering worden de maatregelen besproken, welke Vertrouwensmannen hebben genomen met betrekking tot de benoemingen van secretarissen-generaal of gemachtigden van de departementen van Algemeen Bestuur. Vervolgens worden de maatregelen besproken met betrekking tot de zuivering van ambtenaren, het perswezen, posterijen, telegrafie en telefonie, de radio en de transportmoeilijkheden.

In een nota [3]) van 7 Augustus 1943 van het hoofd van het bureau Militair Gezag, de heer *Kruls*, aan de Minister van Oorlog acht de heer *Kruls* de overweging van de Minister van Oorlog om de vorming van gedelegeerden — welke naam de heer *Kruls* niet juist vindt en waarom hij de voorkeur geeft aan die van militaire commissarissen — in Engeland te beperken volkomen onjuist. Als motief geeft de heer *Kruls* aan: „De heeren in Nederland, hoe knap en goedwillend zij ook mogen zijn, kunnen niet terstond in de organisatie van het militair gezagsapparaat meedraaien. Een sterk geraamte moet van hier komen. De beperking ligt reeds in de hier aanwezige mogelijkheden. Bovendien zouden we uit het oog verliezen, dat onze organisatie hier het vertrouwen der geallieerden moet winnen."

[3]) Bijlage 187 A.

Voortgaande zegt de heer *Kruls* in deze nota:

„Ik acht het noodig in dit opzicht geen schuilevinkje te spelen en het den O.D. duidelijk te laten blijken, duidelijker dan de vorige keer.

Het trekken van een groote wissel op den O.D. heeft bovendien nog deze gevaren:

a. dat zij niet gehonoreerd zal worden, omdat de menschen op het critieke oogenblik niet beschikbaar zouden blijken te zijn;

b. dat zij de neiging zouden krijgen zelfstandig op te treden en zich niet onder het militair gezag te schikken.

Ook van het laatste moet meer blijken."

Na uiteengezet te hebben, hoe hij de organisatie ziet van het M.G. na de bevrijding schrijft de heer *Kruls:*

„Op grond van het vorenstaande moge ik raden het volgende te antwoorden:

In Engeland gevormde militair gezagsorganisatie zal voorzien in gedelegeerden voor provinciën, havens, groote steden en grensgebie-

den plus eenig toegevoegd personeel. Geschoold voor taak en op de hoogte bevoegdheden.

Doel is deze gedelegeerden binnen korten termijn zoo spoedig mogelijk te vervangen door personen uit bezet gebied, die de eerste dagen adviseeren.

Gewenscht gereed te houden:

primo ongeveer 20 officieren of burgers voor vervanging als boven, zoo mogelijk met bestuurs- of juridische ervaring, leeftijd niet beneden 40 jaar;

secundo per provincie een tot drie gedelegeerden voor middelgroote steden;

tertio per provincie drie tot twaalf toegevoegde officieren of burgers met juridische- of bestuurservaring;

ad primo: terstond in verbinding stellen met centraal militair gezag, ad secundo en tertio: met provinciale gedelegeerde."

35799 *(Six)*

Jhr. *P. J. Six*, destijds chef van de staf van de O.D., verklaart uit Londen de opdracht te hebben ontvangen ongeveer 200 mensen aan te wijzen, die medewerking zouden kunnen verlenen aan het Militair Gezag na de bevrijding. Het eerste telegram [1]) daarover is ontvangen op 13 Augustus 1943. Een van de door de heer *Six* ontvangen telegrammen luidde ongeveer aldus: „Wilt u aanwijzen om de gedachte te bepalen per provincie en voor vijf grote steden één gedelegeerde" — later is het geworden een militair commissaris, maar het zou eerst een gedelegeerde zijn — „benevens twee tot drie assistenten" — het woord assistent stond er niet, er stond iets anders — „en verder per provincie 3 tot 12 juridische adviseurs".

[1]) Bijlage 187 B.

35800 *(Six)*

De heer *Six* heeft de mensen wel aangewezen, maar hij gaf de namen niet door. Hij stelde per provincie intern deze namen vast. Bij de bevrijding, toen het Militair Gezag kwam, werd er echter medegedeeld, dat men hier eigenlijk niets van af wist.

35804 *(Six)*

Men heeft in het Zuiden aan het Militair Gezag natuurlijk wel uitgelegd wat er gebeurd was. De heer *Six* heeft echter verschillende officieren van het Militair Gezag gevraagd: „Hoe is het mogelijk, dat er niet meer rekening is gehouden met de opdracht, welke de Regering destijds heeft gegeven?" Men had die opdracht ook kunnen intrekken. Al die mensen hebben daar toch immers hun leven voor gewaagd en sommigen hebben ter vervulling van die taak hun leven gegeven. Die opdracht is nooit ingetrokken. Men heeft aan de overkant zijns inziens te weinig gedaan wat men hier, misschien onder veel sterker pressie, wèl deed, nl. dat men hier practisch ieder telegram uit het hoofd kende, althans nauwkeurig wist wat er in stond en daar exact rekening mee hield. Deze telegrammenwisseling is van de Minister van Oorlog persoonlijk afkomstig, buiten generaal *Kruls* om. Generaal *Kruls* — dat is de heer *Six* later gebleken — heeft de telegrammen wel mogen zien, maar niet mogen houden; hij heeft er trouwens ook niet op gewerkt. Die telegrammenwisseling heeft plaats gehad tussen 13 Augustus tot en met, de heer *Six* meent, 13 October of 21 October 1943. Daarmee hadden zij voldoende instructies, zodat hij gedacht heeft: nu behoeven wij hierover geen verdere instructies te krijgen. Zij hebben daarop voortgewerkt, terwijl aan de overzijde die zaak blijkbaar in het vergeetboek is geraakt. De telegrammenwisseling, die met de Minister van Oorlog heeft plaats gevonden, heeft, volgens de heer *Six*, niet voldoende de aandacht gehad van de chef staf Militair Gezag. Er stond trouwens uitdrukkelijk bij: „Wij zullen hier opleiden 40 officieren, aanvankelijk optredend als militair commissaris, later geschikt als adviseurs". Met andere woorden, het idee van de Minister was: er gaat een aantal mensen uit Londen, dezen vangen de eerste stoot op; zij weten wat de geallieerden wensen; de daarvoor uitgezochte plaatsvervangers in Nederland nemen daarna die functies over en de eersten blijven er bij als adviseurs. Dat heeft de leiding van de O.D. dus ook aan de heren hier bij het aanzoeken medegedeeld. Toen was het nogal onaangenaam, dat de heer *Six* zich na de bevrijding, hierover uiteraard verantwoordend, moest zeggen: „U hebt waarschijnlijk de indruk gehad, dat wij u maar wat wijs hebben gemaakt, want toen het Militair Gezag kwam, zei men u „Wij weten van niets". Hier hebt u echter de telegrammen, dus het bewijs, dat die opdracht inderdaad verstrekt is".

Dat generaal *Kruls* het zo niet heeft kunnen uitvoeren, is achteraf heel duidelijk, want men heeft het Militair Gezag zo opgezet, dat iedere geallieerde officier zijn Nederlandse tegenspeler had. Die woonden samen en maakten alle plannen samen, dus daarvoor kon men niet zo gemakkelijk andere mensen in de plaats schuiven, die in de gehele geallieerde gedachtensfeer niet thuis waren. Het waren de orders van de geallieerden, die men moest uitvoeren, want anders deden zij het zelf. Dus het nauwe persoonlijke contact, dat men gekregen had — men liet ze wonen in dezelfde hotels, ze aten samen e.d. —, dat nauwe contact, dat uiterst nuttig is geweest, had men met de mensen, die hier waren opgeleid, nooit zo kunnen scheppen. Wel

heeft men later toch nog een groot aantal van de mensen uit de O.D., die zich hiervoor beschikbaar hadden gesteld, op de een of andere wijze ingeschakeld. Het is echter niet gegaan volgens de oorspronkelijke plannen en dat heeft bij een aantal mensen wel grote decepties gewekt. Pas later is gebleken, waarom het zo gegaan is. De heer *Six* heeft deze telegrammen later aan generaal *Kruls* voorgelegd, nadat zich hierover een enigszins scherpe correspondentie met kolonel *Somer* had ontwikkeld. De generaal antwoordde hem ongeveer als volgt: „Ja, nu ik deze tekst lees, herinner ik mij wel, dat ik de telegrammen destijds gezien heb". Later heeft de heer *Six* van majoor *Winkel* gehoord, hoe de gang van zaken was. Een verbindingsofficier bracht de telegrammen met de mededeling, dat men er inzage van mocht nemen, doch ze niet mocht behouden. Op die wijze is het natuurlijk heel moeilijk om op dergelijke telegrammen te werken. Misschien is de security in dit opzicht iets te ver gedreven geweest.

70191 *(Gerbrandy)* Het is de heer *Gerbrandy* bekend, dat het Militair Gezag na de bevrijding van het Noorden daar opgetreden is op dezelfde manier als toen het het Zuiden binnentrok, zijn militaire commissarissen verspreidend over het Noorden, hetgeen met name in de kringen van de O.D. een zekere ontgoocheling gebracht heeft, aangezien de Regering op 13 Augustus 1943 in een telegram aan de O.D. had gevraagd personen aan te wijzen voor het Militair Gezag, hetgeen de O.D. ook gedaan heeft.

Of het precies daar of daar is gebeurd, weet de heer *Gerbrandy* niet, maar hij herinnert zich, dat hij nog eens zeer nadrukkelijk aan generaals *Kruls* gezegd heeft: recruteer uw mensen nu niet uit regionen in Engeland, maar maak gebruik van mensen, die zich beschikbaar stellen, zoals die van de O.D. in Nederland. Hij heeft dit gezegd, omdat een enkele keer een klacht hem bereikte. Hij gelooft niet, dat het in het Zuiden ernstig is geweest; hij heeft de indruk, dat de klachten voor het Noorden meer gerechtvaardigd waren. Dit lag naar zijn mening in de kenmerken, die in het Militair Gezag zaten. Men kwam ook voor grote moeilijkheden bij het groeien en men had de vrees: kunnen wij het anders wel doen? De heer *Gerbrandy* aanvaardt de gedachte, dat het niet helemaal zo is gegaan als wel gewenst was.

64467 *(Bosch van Rosenthal)* De ontmoeting tussen de chef-staf Militair Gezag en de Vertrouwensmannen was, aldus de heer *Bosch van Rosenthal,* uitstekend, al ging het niet van harte. De Vertrouwensmannen hadden hun plicht gedaan. Op een avond zaten zij in de oude Japanse legatie in Den Haag en toen kwam de heer *Kruls,* die net was aangekomen. De heer *Bosch van Rosenthal* had heus geen plan om een staatsgreep uit te voeren en te zeggen: ik houd het gezag, totdat de Ministers komen. Hij heeft tegen de heer *Kruls* gezegd: dan moet U het maar overnemen. Hierop heeft de heer *Kruls* gezegd: gaat u een paar dagen nog maar Uw gang. De ontmoeting met het Militair Gezag is op volkomen behoorlijke wijze gegaan.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft de indruk, dat de voorbereiding, die Vertrouwensmannen hadden tot stand gebracht voor de bezetting van functies, in het algemeen is gehonoreerd. Daarna kwamen de Ministers en toen zijn zij in de vergadering geweest van de Ministerraad, waar de Ministers de Vertrouwensmannen hebben bedankt voor het werk, dat zij hadden gedaan. Dit is door de heer *Gerbrandy* uitgesproken. Hierbij kwam de politiek nog even om de hoek, omdat de heer *Bosch van Rosenthal* persoonlijk — en naar hij meent het merendeel der Vertrouwensmannen — op het standpunt stond dat, zo gauw als enigszins mogelijk was, verkiezingen moesten plaats vinden. Hij gelooft, dat het toen is uitgesproken en hij heeft dit ook tegen de heer *Gerbrandy* gezegd. Het antwoord van de Minister-President was, dat hij het er wel mee eens was, maar de gehele Regering was tot de gedachte gekomen, dat Nederland één politieke partij was geworden. Dit is, volgens de heer *Bosch van Rosenthal,* een dergelijke hersenschim, dat hij die nooit heeft geloofd; hij zou het ook niet erg gelukkig gevonden hebben.

64499 *(Bosch van Rosenthal)* Met betrekking tot de overweging bij de oprichting van het Militair Gezag, dat voor de handhaving van rust en orde in bevrijd Nederland een militair apparaat nodig was, zegt de heer *Bosch van Rosenthal* dat ditzelfde verhaal door de O.D. werd gehouden, ook later, toen men de eerste berichten kreeg van het Militair Gezag. De heer *Bosch van Rosenthal* zei: Dat is volkomen juist, maar daarvóór moet men zorgen, dat men militaire chefs voor het militaire gedeelte benoemt; de burgerlijke autoriteiten moeten zich daarmede niet bemoeien. Als de militaire autoriteiten zich behoorlijk verstaan met de burgerlijke, dan loopt het heel goed, maar het is geen reden, het gehele civiele apparaat onder het militaire apparaat te stellen, maar omgekeerd.

Dit was een verhaal, dat men van de kant van de O.D. aan de

heer *Bosch van Rosenthal* van het begin van de capitulatie af heeft voorgehouden. Hij heeft het nooit geloofd en hij gelooft het nog niet. In normale tijden moet het civiele gezag het doen.

64502 *(Bosch van Rosenthal)* Vervolgens geeft de heer *Bosch van Rosenthal* zijn persoonlijke visie op een aantal problemen, die tijdens het bestaan van het college van Vertrouwensmannen aan de orde zijn geweest en hij zegt, dat hem in die tijd altijd het meest is opgevallen, dat voortdurend uit Londen op de een of andere manier tegen allerlei mensen is gestookt, waardoor allerlei mensen, die te goeder naam en faam bekend stonden, werden belasterd. Dit geschiedde èn met persoonlijke èn met politieke bedoelingen. De heer *Bosch van Rosenthal* kan een geval noemen, waarbij hij niet bij zichzelf behoeft te blijven. Hij gelooft, dat het niet in het rapport staat. Hij behoeft niets sterkers te noemen. Vertrouwensmannen ontvingen vóór de bevrijding — niet eens zo erg lang daarvóór — een telegram uit Londen, waarin stond: De burgemeester van Den Haag, de heer *de Monchy,* kan natuurlijk niet terugkomen! Toen heeft de heer *Bosch van Rosenthal* laten terugtelegraferen: Waarom niet? Hij heeft zich uitstekend gedragen. Er is niet de minste reden de heer *de Monchy* op zij te stellen. Toen is dat weer ingetrokken.

Een ander voorbeeld: Telegram: De Commissaris van de Koningin in Overijssel, de heer *van Voorst tot Voorst,* kan natuurlijk niet terugkomen. Waarom niet? Er was geen enkele reden voor. Men kan zeggen: Omdat die om bepaalde redenen niet in staat was om de tijd te verstaan. Dan moest de Regering dat te zijner tijd doen, maar op dat ogenblik moesten alleen diegenen ter zijde gesteld worden, die door hun handelwijze gedurende de oorlog het vertrouwen van de bevolking hadden verloren. De anderen niet. De heer *Bosch van Rosenthal* noemt het voorbeeld van de heer *de Monchy;* dat was het meest duidelijke.

De heer *Bosch van Rosenthal* vermoedt, eerlijk gezegd, dat die stokerij in de kwestie-*de Monchy* van de heer *van 't Sant* is uitgegaan, al kan hij dat niet bewijzen.

Over de bezetting van een groot aantal posten zijn heel veel telegrammen geweest, met name over de hoofdcommissaris in Den Haag en over de hoofdcommissaris in Amsterdam. Daarover is veel te doen geweest. Dan kwam men telkens weer op hetzelfde: dat er allerlei elementen zaten, die zich daarmede bemoeiden, maar de heer *Bosch van Rosenthal* mag zeggen, dat de Regering zich volkomen naar Vertrouwensmannen heeft gericht.

64507 *(Bosch van Rosenthal)* De inhoud van de telegrammen, waarin het ging om namen van Nederlandse burgers, die in verband met bepaalde functies werden genoemd, en voor wie de kennis bij de Duitsers van die namen gevaar met zich kon brengen, heeft voor de betrokkenen geen moeilijkheden opgeleverd; er is er ook nooit een gevangen genomen; bovendien zaten die mensen goed verstopt. De heer *Bosch van Rosenthal* wist, wie hoofdcommissaris te Amsterdam moest worden; daarover is veel getelegrafeerd; ook over de bezetting van het burgemeestersambt te Amsterdam. Die eerste telegrammen zijn weggegaan, toen de heer *de Vlugt* nog leefde. De Vertrouwensmannen hebben toen gezegd: Laat de heer *de Vlugt* maar terugkomen. Men kon alleen aanmerking hebben, dat hij commissaris van De Standaard was gebleven, maar hij was een populaire persoonlijkheid te Amsterdam. De heer *de Vlugt* is echter vlak daarop gestorven en toen zijn er telegrammen gewisseld over de heer *de Boer.*

81037 *(le Poole)* De heer *le Poole* verklaart met betrekking tot de bespreking, welke op 8 Mei 1945 heeft plaats gevonden tussen de Vertrouwensmannen en de heer *Kruls,* dat het 's avonds een min of meer plechtige ontvangst is geweest, waarbij iedereen zei: wat aardig, dat jullie er zijn, en omgekeerd. De volgende ochtend heeft een bespreking op zakelijk terrein plaats gevonden, waarbij de heer *Bosch van Rosenthal* verslag heeft uitgebracht van datgene, wat Vertrouwensmannen tot dan hadden gedaan en waarbij verder in hoofdzaak is gesproken over de voorzieningen, die Vertrouwensmannen hadden getroffen in de bezetting van sleutelposities. Er is gesproken over de secretarissen-generaal, de Commissarissen der Koningin, burgemeesters, de procureurs-generaal enz.

81038 *(le Poole)* Bij de bespreking op 9 Mei 1945 met de chef staf Militair Gezag is besproken, welke maatregelen de Vertrouwensmannen hadden getroffen en welke aanbevelingen zij hadden gedaan met betrekking tot de bezetting van de belangrijke functies in de civiele sector. Hierbij bleek ook weer, hoe slecht het Militair Gezag door de Regering was ingelicht. Er was een telegram van de Minister-President, waarin deze zich verenigde met de voorzieningen, getroffen door de Vertrouwensmannen, wat betreft de benoeming van de secretarissen-generaal. De heren *Frederiks* en *Verwey* zijn door Vertrouwensmannen gestaakt; de heer *Hirschfeld* had Vertrouwensmannen voordien een brief geschreven, dat hij zijn ambt wenste neer te leggen, teneinde een onderzoek naar zijn houding mogelijk te maken. Dit is door het Militair

Gezag niet geaccepteerd en dat heeft hem alsnog gestaakt. Het stond in ieder geval vast, dat in deze drie vacatures plus de vacatures, die waren ontstaan, doordat tijdens de bezetting N.S.B.ers waren benoemd, moest worden voorzien. De heer *van Roijen* had hierover reeds gesproken en er was een telegramwisseling over geweest, waaruit bleek, dat de Regering accoord ging met de voorstellen van Vertrouwensmannen. Toen het Departement van Justitie ter sprake kwam, deelde de voorzitter mee, dat naar het oordeel van Vertrouwensmannen de heer *Tenkink* als waarnemend secretaris-generaal bij het Departement van Justitie moest optreden, waarop de heer *Ter Veer* zeide, dat hij eerst moest worden gezuiverd. De heer *Drees* wees er toen op, dat de Regering zich hierover reeds had uitgesproken. Tenslotte maakte de heer *Bosch van Rosenthal* de niet geheel onhumoristische opmerking, dat het Zuiveringsbesluit uitdrukkelijk vermeldt, dat de zuivering ook zal betreffen degenen, die in de Meidagen van 1940 in functie waren, en de positie van de heer *van Angeren* in dit opzicht dus geen andere was dan die van de heer *Tenkink*.

Op de vraag, of men in het algemeen van de zijde van het Militair Gezag geen moeilijkheden heeft ondervonden, zegt de heer *le Poole*, dat naast een aantal voorzieningen in de civiele sector de Vertrouwensmannen zich hebben verstout hier een *Staatscourant* te doen verschijnen, niet alleen een oranje-omlijnde, waarin van hun bestaan werd kond gedaan, maar bovendien één, waarin een aantal met bijzonder veel zorg en inspanning voorbereide besluiten stond; deze is onverwijld door de heer *Kruls* zonder enige mededeling daarover ingetrokken. Bij nabestelling bij de Landsdrukkerij bleek er door het Militair Gezag beslag op te zijn gelegd. Al met al was dit nu niet bepaald bevorderlijk om allerlei klaroenen in het gezelschap van Vertrouwensmannen te doen opsteken om de komst van het Militair Gezag te gedenken.

81041 *(le Poole)*

De *Staatscourant* is wel verschenen, maar er is onmiddellijk beslag op gelegd, zodat slechts een betrekkelijk kleine oplaag is verspreid. Men kan daarin zien, dat er destijds uitvoerig overleg is gepleegd door Vertrouwensmannen met de heer *Tenkink* en met de voormalige inspecteur-generaal van de Koninklijke Marechaussee, generaal *de Koning*, over de organisatie der politie. Juist omdat het politieprobleem altijd een zeer gevoelige zaak is geweest in de Nederlandse Staatsinrichting, is er eveneens met mr. *J. Donner* over gesproken. Voor de heer *Donner* trad meer het justitie-aspect, voor de heer *Bosch van Rosenthal* meer het Binnenlandse Zaken-aspect op de voorgrond. Tenslotte heeft dit geleid tot een bepaald besluit met betrekking tot de organisatie van de politie; er is een uitvoerende instantie ingesteld in de vorm van een Centrale Dienst, die twee dagen heeft mogen functionneren; toen maakte het hoofd van de sectie Juridische Zaken van het Militair Gezag er een resoluut einde aan, omdat men er in Holland totaal niets van begreep. Dat waren ongeveer de woorden, die zijn secondant, de heer *van Mourik Broekman*, uitsprak. De heer *Ter Veer*, die een hoffelijk man is, zei het veel aardiger. Tenslotte gelooft de heer *le Poole* echter, dat de heer *van Mourik Broekman* toch meer de zaak uiteenzette, zoals men deze in de kring van het Militair Gezag zag. Dit neemt echter niet weg, dat deze Centrale Dienst van de Politie — een samenbundeling van de afdeling Openbare Orde en Veiligheid van Binnenlandse Zaken en de afdeling Politie van Justitie — de heer *le Poole* nog steeds een niet onverdienstelijke vorm toeschijnt om tot een behoorlijke organisatie der politie te komen.

Door de intrekking van deze *Staatscourant* hebben er nieuwe benoemingsbesluiten voor de functionarissen, genoemd in die *Staatscourant*, door het Militair Gezag plaats gevonden. De onderscheiding tussen waarnemend secretaris-generaal en gemachtigde was deze, dat waarnemend secretaris-generaal zij waren, die reeds in functie waren op 10 Mei 1940, terwijl de titel „gemachtigde" is gekozen voor hen, die deze functie niet reeds vroeger bekleed hadden. Men wilde zó voorkomen, dat enig precedent werd geschapen voor de toekomst.

81044 *(le Poole)*

Alles, wat in deze *Staatscourant* stond, was van de kaart. In deze *Staatscourant* stond b.v. verder nog het Besluit Verzorging Oorlogspleegkinderen. Dit was een van de dingen, waarvoor, naar de mening van Vertrouwensmannen, niet alleen in de sector van ondergedoken Joodse kinderen, maar ook in de sector van kinderen van gearresteerde N.S.B.-ers, aanstonds voorzieningen moesten worden getroffen. Het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie is ingesteld, omdat Vertrouwensmannen meenden, dat dadelijk na de bevrijding er een instantie moest zijn, die met een zeker gezag documenten in veiligheid kon stellen. Er is ook een voorziening voor de zuivering der rechterlijke macht getroffen, met name omdat — zoals niet geheel verwonderlijk is, gegeven de aanwezigheid van de heren *Cleveringa* en *Bosch van Rosenthal* — in de boezem van Vertrouwensmannen zeer ernstige bezwaren bestonden tegen de wijze, waarop de Hoge Raad

had gemeend tijdens de oorlog zijn taak te moeten blijven uitoefenen. Aan de andere kant was men ietwat geschrokken van de tamelijk rauwe wijze, waarop de Minister van Justitie in October dit hoge rechtscollege was tegemoet getreden. De heer *le Poole* gelooft, dat men in deze *Staatscourant* in het besluit Voorbereiding zuivering rechterlijke macht een regeling vindt, welke zonder veel rumoer tot een acceptabele procedure had kunnen leiden.

De 8ste Mei 1945 verscheen de *Staatscourant* en de 9de is ze ingetrokken. Op 8 Mei 's avonds is het Militair Gezag bij Vertrouwensmannen op de borrel gekomen en eerst de volgende ochtend is met Vertrouwensmannen een acte van afsluiting der werkzaamheden opgesteld. Voorzover het Militair Gezag de besluiten van Vertrouwensmannen bruikbaar achtte, heeft het ze later opnieuw afgekondigd.

De heer *le Poole* veroorlooft zich hier tot slot een woord van protest voor de bejegening, welke Vertrouwensmannen van de zijde van het Militair Gezag hebben ondervonden. In de eerste dagen van Mei 1945 was de situatie zo, dat men niet wist, of men iets moest doen of niet. Toen de bevrijding eenmaal een feit was, hebben Vertrouwensmannen nog geaarzeld de *Staatscourant* te doen verschijnen, doch toen de staf Militair Gezag uitbleef, zijn zij in overleg met de heren *Kesper* en *Tenkink* daartoe overgegaan. Gegeven het feit, dat men de opvatting heeft, dat Vertrouwensmannen hun taak volkomen verkeerd hadden verstaan en nooit enig besluit, anders dan dat hunner benoeming hadden mogen afkondigen, dan vindt de heer *le Poole* het nog de grenzen van het beleefde overschrijden, dat men, toen dat eenmaal gebeurd was, bij de Landsdrukkerij de betrokken *Staatscourant* willende nabestellen, alsdan te horen moest krijgen, dat het Militair Gezag deze in beslag had genomen. De Vertrouwensmannen hadden verwacht, dat in een sfeer van samenwerking na betrekkelijk korte tijd het Militair Gezag het zijne zou doen en de Regering het hare. Bepaaldelijk hadden zij niet gedacht, dat hier een aantal van zich zelf overtuigde en zich zelf overschattende officieren zou komen, die er van uitgingen het alleen zelf te weten. Dit was een volkomen verkeerde waardering van de geestkracht, die in Holland bestond.

De Vertrouwensmannen hadden de voorstelling, dat zij voor korte tijd, zoals zij een adviserend orgaan van de Regering waren geweest, eenzelfde adviserende functie ten opzichte van het Militair Gezag zouden bekleden. Men had het idee, dat men, zolang de Regering er niet was, hier inderdaad als representant van de Regering zou optreden en dat het Militair Gezag dit ook zou aanvoelen en althans adviezen zou inwinnen. Tenslotte trad een gebied van het Koninkrijk eerst in de bijzondere staat van beleg, wanneer het feitelijk was bevrijd. Voordien zijn de Vertrouwensmannen in de kringen van het georganiseerde verzet en in de kringen van het bedrijfsleven en de administratie, waarmede nog viel te praten, beschouwd als de representatie van de Regering in het bezette gebied. Als men een bepaald voorstel wilde doen in de bestuurlijke sector, dan kwam men bij Vertrouwensmannen, wanneer bepaalde combinaties van grote bedrijven en banken garanties wilden geven aan het N.S.F., dan meende men, dat men bij de Vertrouwensmannen terecht moest om via hen contact op te nemen met de Regering.

84203 *(Kesper)* De komst van het M.G. heeft op een avond plaats gehad in het huis, dat nu de ambtswoning van de Minister van Buitenlandse Zaken is. De indruk, die de heer *Kesper* er van heeft behouden, is die van een soort van avondreceptie. De heren hadden nog niet gegeten. Er is wat gegeten en gedronken. Het was er heel gezellig. Maar hij gelooft niet, dat er ernstige zaken zijn gedaan. Wat zijn sectie betreft, bleef de zakelijke conversatie althans zeer vaag. Het M.G. is naar huis gegaan en heeft zich ingericht. Het is geweldig grote brieven gaan schrijven over alles. De heer *Kesper* is direct gaan werken als waarnemend secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Dag aan dag kreeg hij lange brieven: wij moesten dit eens doen en dat eens doen en wij moesten toch eens met elkaar praten. Het resultaat is geweest, dat er in de lijn, die Vertrouwensmannen en de heer *Kesper* hadden uitgestippeld, wat de grote gemeenten aangaat, niets is veranderd. Het bezwaar van de heer *Kesper* tegen het M.G., waartegen hij overigens niet zo'n haat heeft als vele mensen, omdat het naar zijn mening zakelijk wel eens wat te hard was, maar in het algemeen prettig en plezierig is opgetreden, was, dat het nodig was om direct dingen te doen en op te zetten en dat dit over het algemeen te weinig gebeurde.

84208 *(Kesper)* In feite is het door Vertrouwensmannen geschapen apparaat gaan functionneren, behoudens dat ten plattelande een aantal beslissingen van het Militair Gezag anders is uitgevallen. Dat aantal durft de heer *Kesper* zo uit het hoofd niet te noemen.

84210 *(Kesper)* In eerste instantie had de heer *Kesper* met generaal *Kruls* te maken, maar die had als hoofd van zijn sectie Binnenlandse Zaken de heer *Linthorst Homan* aangewezen, met wie de heer *Kesper* dus

veel te doen kreeg. Hij kreeg de indruk, dat men van de zijde van het Militair Gezag wist, welke personen bepaalde belangrijke functies zouden moeten gaan bekleden. Generaal *Kruls* wist wie er b.v. als Commissarissen waren aangewezen. Die aanwijzing is gedaan in overleg met de Regering. De Regering wist dit dus. Nu kreeg generaal *Kruls* allerlei mededelingen en instructies van de Regering mede: hij had natuurlijk een portefeuille vol met besluiten van de Regering bij zich. Hij kon dus weten: die is Commissaris van die provincie, die is burgemeester enz., zonder dat hij daarbij ook maar iets behoefde te weten over de positie van het college van Vertrouwensmannen. Dat is een zaak op zich zelf. Generaal *Kruls* beschouwde Vertrouwensmannen een beetje als een blok aan het been. De heer *Kesper* meent, dat de heer *Bosch van Rosenthal* heeft gezegd: „Wij gaan nu weg, maar u kunt, als u van ons, die zo het een en ander weten van wat er in het land omgaat, advies wilt hebben, steeds op onze medewerking rekenen".

84215 *(Kesper)* In de politiesector is het contact tussen Regering en Vertrouwensmannen niet zo gedetailleerd geweest. Wel met betrekking tot heel belangrijke functionarissen, zoals de hoofdcomissarissen in de allergrootste steden en de procureurs-generaal, fungerend directeuren van politie. De heer *Tenkink* regelde het eigenlijk in de politiesector voor Vertrouwensmannen. De heer *Kesper* heeft wel een beetje meegeholpen, maar hij kende de mensen, waar het over ging, allemaal en de heer *Kesper* is daarom wat op de achtergrond gebleven. De heer *Kesper* is wel herhaaldelijk met de heer *Tenkink* meegegaan, als hij over deze dingen ging praten.

84226 *(Kesper)* Met betrekking tot het verschijnen van de *Staatscourant* zegt de heer *Kesper,* dat het de opdracht was, dat Vertrouwensmannen hun functie zouden vervullen, zolang het Militair Gezag er niet was. Vertrouwensmannen hebben in dit opzicht naar zijn smaak zeer behoorlijk gehandeld. Zij hebben de *Staatscourant,* waarvan de kopij al dagen gereed lag, aanvankelijk niet uitgegeven. Als het Militair Gezag direct was gekomen, was ze in het geheel niet verschenen. Toen het Militair Gezag niet kwam — het heeft drie dagen geduurd —, is zij wel gepubliceerd. Elke dag zei men: laat ons nog even wachten, het Militair Gezag zal wel heel gauw komen. Maar toen het zó lang duurde, meenden Vertrouwensmannen de publicatie niet langer te mogen uitstellen. Als het Militair Gezag direct was gekomen, zouden zij hebben gezegd: heren, hier is de proef, ziet wat u er mee doet. Toen het kwam, heeft het Militair Gezag de verdere verspreiding tegengegaan, de heer *Kesper* weet niet precies op welke manier Hij durft niet te zeggen, of men hierover tevoren met Vertrouwensmannen heeft gesproken, omdat hij uiteraard na de bevrijding niet de gehele dag bij Vertrouwensmannen kon zitten. Wel weet hij, dat het Militair Gezag, nadat een aantal exemplaren was verzonden, op een of andere manier de verdere verspreiding onmogelijk gemaakt heeft. Het zou eleganter zijn geweest, als in een publicatie van het Militair Gezag was gezegd: die en die regelingen, door Vertrouwensmannen gegeven, worden ingetrokken of gewijzigd. Als men zegt: „het is onbehoorlijk", dan is de heer *Kesper* het daar niet geheel mee eens. Maar formeel is het inderdaad raar geweest.

84231 *(Kesper)* De heer *Kesper* heeft nooit ergens een bepaling gezien, waarin staat, dat de in die *Staatscourant* voorkomende besluiten zijn ingetrokken. Maar in de practijk is gebleken, dat men ze als ingetrokken beschouwde, want men heeft andere regelingen gemaakt. Daarom mag men zeggen: het Militair Gezag beschouwde deze *Staatscourant* als vervallen.

84235 *(Kesper)* Die gehele *Staatscourant* is door de heer *Kesper* verzorgd. Hij gelooft, dat de Landsdrukkerij hem heeft medegedeeld, dat die *Staatscourant* gestopt is. Of hij het toen al wist, herinnert hij zich niet meer. Maar zeker heeft hij geen rechtstreekse mededeling daarover van het Militair Gezag gekregen. Belangrijker dan de vorm is echter het feit, dat het Militair Gezag tot intrekking van deze besluiten het recht had. Er is een functionaris van het Militair Gezag — de heer *Kesper* meent, dat hij *Winkel* heette — later bij hem geweest om er over na te praten. De heer *Kesper* heeft gezegd: zou het niet prettiger zijn geweest, indien men dit anders had gedaan? De heer *Kesper* wil het zonder persoonlijk te willen zijn zó zeggen: een generaal, die een *Staatscourant* vindt, die hij niet kan gebruiken, verscheurt die en denkt, dat daarmede de zaak afgelopen is.

85681 *(Tenkink)* Mr. *J. C. Tenkink* weet niet, of het Militair Gezag hetgeen het met de *Nederlandse Staatscourant* van 8 Mei 1945 heeft gedaan in beslag nemen heeft genoemd, maar die *Staatscourant* is in ieder geval uit de circulatie genomen. Hij begrijpt niet erg goed, hoe dat staatsrechtelijk mogelijk was. In het Publicatieblad van het Militair Gezag nr. 32 wordt overwogen: „dat de veiligheid van de Staat derhalve vordert buiten twijfel te stellen, dat voormeld besluit van Vertrouwensmannen zijn rechtskracht verloren heeft". Dat is zo b.v. met betrekking tot het Besluit voorlopige voorzieningen rechterlijke macht.

Het is wel merkwaardig, dat men bij de intrekking van het besluit inzake de Centrale Dienst van de Politie moet lezen, dat het met het oog op de veiligheid van de Staat wordt ingetrokken. In het Publicatieblad staat hierover: „dat derhalve de veiligheid van de Staat vordert buiten twijfel te stellen, dat het „Besluit van 8 Mei 1945 van de door de Regeering aangewezen Vertrouwensmannen tot instelling van den Centralen Dienst van de Politie" zijn rechtskracht heeft verloren".

85683 *(Tenkink)* Naar de heer *Tenkink* meent, is die hele geschiedenis van Vertrouwensmannen ingetrokken, behalve één ding, dat op naam van de heer *Tenkink* stond, nl. het Besluit Oorlogspleegkinderen. Dat is de dans ontsprongen en heeft blijkbaar genade in de ogen van het Militair Gezag kunnen vinden.

Op de concrete aanwijzingen van de personen, die op de sleutelposities moesten gaan zitten onder bewind van Vertrouwensmannen, zijn de reacties van het Militair Gezag in het algemeen nogal meegevallen. Voor de aanwijzing b.v. van de meest belangrijke hoofden van politie had men wel contact gehad. De heer *Einthoven* was naar de overkant geweest; men had bij Vertrouwensmannen bepaalde namen en de heer *Einthoven* zal dat, als de heer *Tenkink* zich het goed herinnert, wel hebben geweten. Van de hoofdcommissarissen en commissarissen van politie in de belangrijkste gemeenten wist men, naar de heer *Tenkink* meent, meestal, dat hun aanwijzing met instemming van de Regering te Londen was.

85686 *(Tenkink)* De heer *Tenkink* denkt, dat, wanneer het sanctie van Londen had — en dat had het meestal —, het Militair Gezag er weinig aan zal hebben kunnen doen. Hij weet echter niet, of men het te Londen steeds wist. De heer *Tenkink* herinnert zich zeer goed, dat er een hele wisseling van gedachten van Vertrouwensmannen met Londen geweest is over procureurs-generaal, directeuren van politie. Daar is hij zelf ook nauw bij betrokken geweest. Die hoogste functies waren allemaal wel in overleg met Londen geregeld. Er waren natuurlijk ook andere aangelegenheden op personeelsgebied, die hier zelfstandig moesten worden voorzien. De heer *Tenkink* heeft b.v. verregaand mede voorbereid de zuivering van de rechterlijke macht. Vertrouwensmannen hadden ook een besluit uitgevaardigd betreffende o.m. die zuivering, nl. het Besluit voorlopige voorzieningen rechterlijke macht. De opzet was deze, dat men zou zorgen, dat de presidenten van de hoven „goed" waren. De presidenten van de hoven zouden dan in beginsel de lagere leden van de zittende magistratuur in hun ressort beoordelen. Ook de procureurs-generaal, die nauwkeurig waren bekeken, zouden dan de leden van het openbaar ministerie in hun ressort zuiveren. Dit heeft inderdaad korte tijd gewerkt. Voor het ressort van het Haagse Hof is dat gebeurd door mr. *A. L. M. van Berckel*, toenmaals raadsheer in dat Hof. Te Amsterdam was door Vertrouwensmannen mr. *Verdam* als president van het Hof aangewezen, die daar als zodanig een taak op het gebied der zuivering heeft uitgeoefend. Toen het Militair Gezag hier kwam, kreeg men adviescommissies van het Militair Gezag voor de zuivering. De heer *van Berckel* is toen voorzitter geworden van een van de adviescommissies voor het Militair Gezag. Hij werd dus in het militaire apparaat ingeschakeld. Het Militair Gezag heeft, meent de heer *Tenkink*, één beslissing, terstond na de bevrijding door de heer *van Berckel* genomen, niet gehonoreerd. Op dit gebied is inderdaad effectief gewerkt op de basis van Vertrouwensmannen, echter alleen in de korte tijd, voordat het Militair Gezag hier kwam.

Al zijn er veel zaken — de heer *Tenkink* mag niet zeggen getorpedeerd — niet in stand gehouden door het Militair Gezag, toch zijn er verschillende dingen, door Vertrouwensmannen tot stand gebracht, die wel degelijk hun grote nut hebben gehad, ook practisch. De heer *Tenkink* heeft al gesproken over de handhaving van de openbare orde en de contacten, die speciaal op dit gebied zijn gelegd. In het algemeen zijn er heel wat contacten geweest met de illegaliteit. De heer *Tenkink* kan b.v. wel vertellen, dat mr. *Kesper* en hij met de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten meer dan eens contact hebben gehad. Dat ging dan over de samenwerking tussen de politie en de Binnenlandse Strijdkrachten met het oog op de handhaving van de openbare orde en ook op het gebied van de arrestaties.

85688 *(Tenkink)* In de tijd van Vertrouwensmannen is voorts de opbouw van het personeel van de Bijzondere Rechtspleging ter hand genomen, welke later vrijwel is overgenomen door het Militair Gezag.

De mening van de heer *Tenkink* is, dat Vertrouwensmannen zeer belangrijk werk hebben gedaan, dat een groot deel van het werk niet tot zijn recht is kunnen komen, doordat het is ingetrokken door het Militair Gezag, omdat het te Londen al anders was geregeld. Er is niettemin door of vanwege Vertrouwensmannen in de eerste bevrijdingsdagen wel degelijk belangrijk werk verricht. Het zou zeer vruchtbaar kunnen zijn geweest, als er behoorlijk contact was geweest met de Londense Regering. De heer *Tenkink* heeft alle respect, zoals het

daar in Londen allemaal is voorbereid, maar het is jammer, dat het allerlei dingen heeft doorkruist, die hier waren geregeld.

85708 *(Tenkink)*

Persoonlijk vindt de heer *Tenkink* het jammer — hij waardeert intussen wat het Militair Gezag in ander opzicht heeft gedaan —, dat niet dadelijk de Regering hier is geweest. Hij gelooft, dat de zaken dan heel anders hadden kunnen lopen. Het Militair Gezag kon moeilijk anders doen dan besluiten van Vertrouwensmannen, die strijdig waren met die uit Londen, intrekken. Was de Regering hier geweest, dan had die met Vertrouwensmannen en hun medewerkers kunnen overleggen en b.v. zekere wijzigingen in de wederzijdse besluiten kunnen aanbrengen. Vooral op het gebied van de practische handhaving van de openbare orde ware dat gewenst geweest. Het Militair Gezag kon dat niet, want het was gebonden aan die besluiten uit Londen. Men is zich aan de overkant niet bewust geweest, dat hier onder leiding van Vertrouwensmannen wel degelijk behoorlijk opgezette plannen konden worden uitgevoerd.

82612 *(Linthorst Homan)*

De vergadering in Mei 1945 in Den Haag van de heer *Kruls* met Vertrouwensmannen is, zo zegt de heer *Linthorst Homan,* ook door hem bijgewoond. Die dag zijn zij, gelooft hij, des middags 3 uur of 3.30 uur in Den Haag aangekomen; het kan ook later zijn geweest. Zij hadden echter geen plaats, waar zij konden neerstrijken. De Duitsers liepen nog gewapend op straat en hadden hun wachten voor de hotels. Zij zijn met z'n vijven — generaal *Kruls* was er ook bij — eerst getrokken naar het Ministerie van Oorlog, dat helemaal leegstond. Daarna zijn zij naar het stadhuis gegaan. Tevoren hadden zij reeds te Breda overleg gepleegd met de heren *Neher* en *van der Gaag* als vertegenwoordigers der Vertrouwensmannen. De heer *Linthorst Homan* meent, dat toen reeds was afgesproken, dat zo snel mogelijk na aankomst in het bevrijde Westen (het z.g. B 2-gebied) dadelijk contact zou worden opgenomen met Vertrouwensmannen. Bij die bespreking te Breda is de heer *Linthorst Homan* tegenwoordig geweest. Hoe die bijeenkomst was georganiseerd, weet hij niet meer.

Op de dag, dat zij in Den Haag kwamen, is hij gezonden naar het Plein 1813, waar het centrum van Vertrouwensmannen was. Zij kwamen daar aan officieel, ongeveer 7 uur des avonds. De heren *Kruls, Snijders* en *Linthorst Homan* kwamen daar en ontmoetten daar Vertrouwensmannen, waarbij aanwezig was de heer *Kesper.* Mogelijk is ook meegegaan de heer *Ter Veer,* toen chef staf van sectie II (juridische zaken) van de staf Militair Gezag. Zij zijn daar ontvangen door Vertrouwensmannen, van wie de heer *Bosch van Rosenthal* voorzitter was. Er zijn toen o.a. enkele toespraken gehouden. Onmiddellijk daarvóór was gebleken, dat Vertrouwensmannen hadden klaargemaakt een aantal besluiten en een bijzondere *Staatscourant,* die reeds was uitgevaardigd, in elk geval reeds gedrukt. De organisatie, die men had opgebouwd, klopte echter in het geheel niet op hetgeen de Regering van Londen uit had voorbereid. Er is blijkbaar onvoldoende overleg en misschien ook onvoldoende contactmogelijkheid geweest. Die bijeenkomst droeg naar de persoonlijke indruk van de heer *Linthorst Homan* een hartelijk en goed karakter; het was mogelijk, dat dit „at high level" anders was, doch afgescheiden van enkele netelige juridische en practische punten, herinnert de heer *Linthorst Homan* zich dat niet.

Hij is daar enkele uren geweest; zijn „opposite-number" was de heer *Kesper,* die door Vertrouwensmannen was aangesteld als hun „Gemachtigde voor Binnenlandse Zaken". Deze had zijnerzijds mr. *Prinsen* aangesteld als waarnemend secretaris-generaal en hij had een tijdelijk departement gevestigd in een perceel aan Plein 1813, het tegenwoordige bureau van de Minister-President. De heer *Linthorst Homan* heeft toen overleg gepleegd met o.a. de heren *Kesper* en *Kruls,* hoe zij die situatie moesten ondervangen; de heer *Linthorst Homan* bedoelt: de civiele topfuncties van Binnenlandse Zaken. De positie was niet alleen zeer ingewikkeld, maar voor hem zelf ook enigszins moeilijk op dat ogenblik. De heer *Linthorst Homan* had nl. van de toenmalige Minister, de heer *Beel,* een zeer algemeen gestelde volmacht gekregen; hij herinnert zich de tekst daarvan niet meer nauwkeurig; die volmacht was inderdaad noodzakelijk, omdat de geallieerde militairen — hij achtte het zelf wat overdreven — alleen aan Nederlandse militairen toestonden het „drooggevallen" Westen, de B 2-area (provincie Utrecht, Noord- en Zuid-Holland) binnen te gaan. De Ministers, die toen in „Bosch en Ven" of te Apeldoorn zaten, dat weet de heer *Linthorst Homan* niet meer, mochten niet binnenkomen. Minister *Beel* heeft hem toen, met instemming van generaal *Kruls* een persoonlijke volmacht gegeven, die eigenlijk plein pouvoir inhield, een staatsrechtelijk zeer merkwaardig stuk.

De heer *Linthorst Homan* heeft toen tegen mr. *Kesper* gezegd: U is gemachtigde van Vertrouwensmannen, ik ben gemachtigde van de Minister van Binnenlandse Zaken, u heeft een soort tijdelijk Ministerie van Binnenlandse Zaken hier op Plein 1813, maar het offi-

ciële Ministerie van Binnenlandse Zaken zit nog te Londen; men heeft voorts een verblijfplaats van de Regering te Oisterwijk, maar wij vinden daarnaast het belangrijkste gedeelte van het Departement van Binnenlandse Zaken (tijdens de bezetting immers daarheen overgeplaatst) te Apeldoorn; dan, zo zeide de heer *Linthorst Homan* verder, zal er ook nog wel zijn het gewone departement aan het Binnenhof. Er waren dus vier gedeelten. Men heeft toen met de heer *Kesper* die avond of de volgende dag de zaak zó geregeld, dat hij — daar de Minister zelf toch ook binnen enkele dagen verwacht kon worden — niet zou fungeren als „Gemachtigde voor Binnenlandse Zaken", maar als secretaris-generaal; dat was inmiddels overeengekomen tussen Vertrouwensmannen zelf en de chef staf Militair Gezag. De Minister-President *Gerbrandy,* die niet de eerste dag reeds binnen was, maar die er pas de volgende dag bij kon komen, heeft, meent de heer *Linthorst Homan,* gezegd: voor de Vertrouwensmannen is een staatkundige bevoegdheidspositie niet meer denkbaar, nu de Regering, hetzij persoonlijk, hetzij door gemachtigden, aanwezig is. De heer *Kesper* is toen inderdaad waarnemend secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken geworden, de heer *Prinsen* raadadviseur in algemene dienst. Toen is zo snel mogelijk de Minister hier gekomen, die overigens geruime tijd ook te Apeldoorn heeft gewerkt.

De opdracht om de uitgifte van de door Vertrouwensmannen gemaakte *Staatscourant* te stoppen is niet van de heer *Linthorst Homan* uitgegaan. Dit kwam van generaal *Kruls* òf van de heer *Snijders* òf van de Regering te Londen. De heer *Linthorst Homan* gelooft van generaal *Kruls* als chef staf Militair Gezag.

82616 *(Linthorst Homan)*

Formeel behoorde dit tot het terrein van Binnenlandse Zaken, maar die materie was te Londen heel anders geregeld. De kwestie van het drukken en uitgeven van *Staatsbladen* en de *Staatscourant* was daar nogal aanmerkelijk aan Justitie getrokken. Voorzover het Militair Gezag betrof, was in 1944 te Londen al uitgemaakt, dat deze zaken door sectie II van de staf Militair Gezag in overleg met het Ministerie van Justitie werden behandeld. De heer *Linthorst Homan* heeft er wel eens bezwaar tegen gemaakt, vooral toen bleek, dat aan het uitgeven en expediëren van de te Londen gedrukte stukken (de *Staatsbladen* verschenen b.v. niet tijdig in het bevrijde Zuiden en ook later hier niet) veel ontbrak. Waarschijnlijk zal de reden daarvan wel hebben gelegen in de expeditiemoeilijkheden. Het is in elk geval zo — de heer *Linthorst Homan* meent ook civiel bestuursrechtelijk —, dat Justitie het tijdens de Londense periode altijd heeft verzorgd. In het Militair Gezag is het altijd een zaak van sectie II geweest, zoals bij de Regering te Londen (en dus ook bij het door de Regering ingestelde Militair Gezag) b.v. ook de politiezaken eigenlijk steeds primair door Justitie zijn behandeld en niet dan op de achtergrond bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken terechtkwamen.

82617 *(Linthorst Homan)*

Van de wijze, waarop Vertrouwensmannen de verschijning van het Militair Gezag hebben ondervonden, heeft de heer *Linthorst Homan* persoonlijk gemerkt, dat het de eerste en de tweede dag nogal hartelijk was. Verder heeft hij nooit voeling gehad met dit college; dat werd behandeld door de Minister-President persoonlijk. Wel had hij uit de aard der zaak veel te doen met mr. *Kesper.* Er bevond zich in de Javastraat een groep goede mannen, ook wel deskundig — prof. *van Bemmelen* had daarvan, naar de heer *Linthorst Homan* meent, de leiding —, die eigenlijk een gehele organisatie voor een Militair Gezag hadden opgezet. Deze voorbereidingen hielden echter geen rekening met de opzet van de Regering te Londen, de constructie van het Militair Gezag, zoals dit reeds ruim zeven maanden had gewerkt enz.

82620 *(Linthorst Homan)*

Wat er met de voornaamste functionarissen moest gebeuren was al geregeld. Toen persoonlijk contact met de heer *Kesper* tot stand kwam, was in alle andere provincies deze zaak al geregeld. Er bleven nog over de provincies Zuid-Holland. Noordholland en Utrecht. Daarvoor waren de voorbereidende maatregelen reeds door Vertrouwensmannen of de heer *Kesper* getroffen, welke in snel tempo overgenomen zijn.

Als officieren van het Militair Gezag hadden zij bepaalde instructies van de Regering, hoe zij moesten handelen. Die moest men er te Londen dikwijls uitpeuteren. De heer *Linthorst Homan* herinnert zich, dat er in Zuid-Holland, Noordholland en Utrecht geen Commissarissen der Koningin waren. In hoeverre de keuze van de Kroon voor die posten dezelfde was als die van Vertrouwensmannen, herinnert zich de heer *Linthorst Homan* niet precies meer. In Zuid-Holland had men b.v. gezegd, dat met toepassing van het Besluit Tijdelijke Bestuursvoorziening Provinciën en Gemeenten respectievelijk krachtens een apart Koninklijk besluit de oudste gedeputeerde, de heer *Bolsius,* als Commissaris der Koningin moest optreden. De heer *Linthorst Homan* heeft zelf, gelooft hij, toen geen

contact gehad met de heer *Bolsius,* dat was ook zijn werk niet, want dit moest de provinciale militaire commissaris doen. In Noordholland was het, naar de heer *Linthorst Homan* meent, de gedeputeerde *Witteman.* Deze waren door de Kroon aanvankelijk als waarnemend Commissaris der Koningin aangewezen, maar daarvoor hadden Vertrouwensmannen resp. in Zuid-Holland oud-Gouverneur *Rutgers* en in Noordholland de heer *de Vos van Steenwijk* aangewezen; of dat ter kennis van het Militair Gezag is gekomen, voordat men hier binnenkwam of daarna, herinnert de heer *Linthorst Homan* zich niet precies. Dit is door de Kroon in elk geval overgenomen.

82623 *(Linthorst Homan)*

Het is mogelijk, dat men daarover te Breda reeds bericht heeft gehad; hij herinnert zich dat niet precies meer. Puzzles zijn er over die dingen echter niet geweest. Wel heeft men bij het Militair Gezag veel moeite en ook wel moeilijkheden gehad tengevolge van het feit — dit geldt voor het gehele bevrijde gebied —, dat de Regering te Londen allerlei dingen niet voorbereid of niet geregeld had — ook wel opzettelijk —, omdat men gedacht had in het bestuurscentrum hier in het Westen meer aan voorbereidende bestuursmaatregelen te zullen vinden dan tenslotte gebleken is het geval te zijn. Dit contact tussen Regering en Vertrouwensmannen is, naar de mening van de heer *Linthorst Homan,* beslist onvoldoende geweest, althans voorzover zijn gebied betreft. Vlak vóór hun vertrek uit Engeland, hij gelooft einde Augustus of begin September 1944, is te Londen aangekomen een concept voor herstelwetgeving op allerlei punten, waaronder, naar hij meent, ook voor een Persbesluit. Hij heeft dat toen eens mogen inzien; hij heeft toen bescheiden en privé de opmerking gemaakt: ik zou die dingen maar overnemen, die lijken mij beter dan hetgeen hier is uitgebroed. Hij gelooft niet, dat deze laat ontvangen stukken nog veel hebben gebaat. Het Zuiveringsbesluit is toen, hij bedoelt kort na de bevrijding van Den Haag, spoedig vervangen door een nieuw Zuiveringsbesluit, waaraan ten grondslag hebben gelegen, naar hij vermoedt, ook het ontwerp, dat Vertrouwensmannen hadden laten maken en het Zuiveringsbesluit uit Londen van 1944. Dat was in, naar hij meent, Mei 1945 op het Ministerie van Binnenlandse Zaken op het Binnenhof. Er is toen een redactiegroep gemaakt; daarbij zat ook mejuffrouw *Revers* van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Er is toen in elk geval op korte termijn een nieuw Zuiveringsbesluit tot stand gekomen. Er was toen bij de Regering een grote bereidheid om veel over te nemen van wat hier ontworpen was.

86490 *(Ter Veer)*

Over het stoppen van de uitgifte van die bewuste *Staatscourant* van 8 Mei 1945, zegt de heer *Ter Veer* het volgende. Op 8 Mei 1945 kwam de Irene-brigade Den Haag binnen; de chef staf Militair Gezag, generaal *Kruls,* vergezeld van een kleine staf officieren, kwam tegelijkertijd mede. Zij hebben dezelfde avond een vergadering gehad met Vertrouwensmannen op het Plein 1813. In die vergadering is aan de orde gekomen de kwestie, of de taak van Vertrouwensmannen door de komst van het Militair Gezag eindigde. Op dit standpunt stond generaal *Kruls.* Bij die bespreking kwam naar voren, dat er diezelfde dag door de Vertrouwensmannen een *Staatscourant* was uitgegeven, welke maatregelen bevatte, die direct daarna ook zouden moeten worden geëffectueerd en die op een gebied lagen, waarvoor het Militair Gezag ook reeds maatregelen had getroffen. Teneinde te voorkomen, dat, waar elders in het land die maatregelen van het Militair Gezag reeds golden, er maatregelen zouden gelden van Vertrouwensmannen, welke misschien wel hetzelfde onderwerp betroffen, maar niet dezelfde inhoud hadden, is door generaal *Kruls,* die toen als chef staf van het Militair Gezag het gezag vertegenwoordigde, opdracht gegeven de verspreiding van die *Staatscourant* tegen te gaan.

De heer *Ter Veer* heeft zich daartoe begeven naar de Landsdrukkerij, vergezeld van majoor mr. *Winkel.* Zij hebben toen op de Landsdrukkerij gezegd, dat verder afdrukken van die *Staatscourant* niet mocht plaats vinden. De nog aanwezige exemplaren werden, zo zeiden zij, door het Militair Gezag in beslag genomen; de heer *Ter Veer* herinnert zich niet, dat zij zelf stukken hebben weggevoerd; dat wil hij evenwel in het midden laten. In elk geval zou de verspreiding van de nog aanwezige exemplaren niet mogen plaats vinden, terwijl er ook pogingen in het werk zijn gesteld om de reeds verspreide exemplaren nog te achterhalen. Dit is geschied om de gevolgen, welke het uitvoeren van maatregelen, die strijdig waren met elkaar, met zich kon brengen, te voorkomen. Het was meer een algemene redenering, zonder dat men bepaalde besluiten op het oog had. Zij konden wel direct zeggen, dat het onderwerpen waren, die ook het Militair Gezag had geregeld; ter wille van de eenheid in het nemen van maatregelen is die beslissing door de generaal genomen.

86494 *(Ter Veer)*

De heer *Ter Veer* herinnert zich niet, dat de regeling, die Vertrouwensmannen voor de politie hadden gemaakt speciaal naar voren is gekomen. Er speelt hem wel door het hoofd — maar het is moge-

lijk, dat hij mis is — een regeling voor oorlogspleegkinderen. Dit is de enige regeling, die is blijven bestaan. Zij was van Vertrouwensmannen. De heer *Ter Veer* herinnert zich het slechts vaaglijk. Wat de politie aangaat, herinnert hij zich, dat de heer *Bosch* hem na de vergadering vroeg — hij heeft die vraag de volgende dag herhaald — of de heer *Ter Veer* van zijn kant zo spoedig mogelijk maatregelen zou willen nemen om een Koninklijk besluit tot wederinstelling van het wapen van de Koninklijke Marechaussée uit te lokken. Hij heeft daarop geantwoord, dat zulks niet op zijn weg lag en dat het een kwestie was van Regeringsbeleid, zodat hij bij de heer *Ter Veer* niet aan het goede adres was.

83418 *(Kruls)* De indruk, welke men uit de correspondenie tussen de heer *Kruls* en de Regering, c.q. de Minister van Oorlog, kan krijgen, nl. dat de heer *Kruls* geen juiste voorstelling had van wat Vertrouwensmannen nu eigenlijk waren, verklaart de heer *Kruls* juist te zijn. Hij had gehoord, dat er Vertrouwensmannen waren, maar hij wist niet precies, hoe dat zat en welke bevoegdheden dezen hadden. Het is voor hem altijd vrij geheimzinnig geweest. Naarmate — dit is zijn indruk geweest — de datum, waarop hij met die geheimzinnige Vertrouwensmannen in wezenlijk contact zou komen, naderde, heeft hij meer pogingen aangewend iets naders te weten te komen. Hij herinnert zich, dat hij in het prille voorjaar van 1945 enige malen naar Londen is geweest om te proberen nadere gegevens van de heer *Gerbrandy* te verkrijgen. De heer *Kruls* heeft toen meermalen de indruk gekregen, dat men die liever niet gaf.

83421 *(Kruls)* Toen de heer *van der Gaag* einde Januari 1945 door de linies naar Londen is gekomen, is hij bij de heer *Kruls* geweest en toen is het deze wel duidelijk geworden, maar nooit heeft hij van de Regering te Londen instructies ontvangen. De Regering te Londen gaf aan de Vertrouwensmannen regelmatig aanwijzingen. De positie van de Vertrouwensmannen en hun verhouding tot de Regering is — als hij het wel heeft — in de loop der maanden nogal eens veranderd. De uiteindelijke toestand was, dat hij tenslotte in het gebied van Den Haag is terechtgekomen, zonder dat hij voor zichzelf de overtuiging had voldoende gegevens te hebben ontvangen met betrekking tot de positie van de Vertrouwensmannen ten aanzien van hun verhouding ten opzichte van de Regering en hun verhouding ten opzichte van hem en omgekeerd, zoals de heer *Kruls* meende op dat moment nodig te hebben. Hij weet niet precies meer, hoe alles is gegaan, maar wel weet hij, dat hij enige malen de indruk had, dat men hem toch niet alles wilde vertellen. De heer *Kruls* herinnert zich nog een keer te Londen iets over een telegram, dat weer niet te vinden was of het lag in een kluis, waar niemand de sleutel van had. Wat betreft die Vertrouwensmannen, heeft hij altijd een ietwat onbehaaglijk gevoel gehad, dat hij op een gegeven moment tegenover de heren zou komen te staan, waarbij dan over en weer hun positie niet duidelijk zou zijn.

De wijze, waarop men over en weer de situatie heeft aangevoeld en de moeilijkheid heeft opgelost, is meegevallen. Het eerste contact met Vertrouwensmannen was in Den Haag — de heer *Kruls* meent de 8ste Mei 1945 — op het Plein 1813. Vóór het gesprek met alle heren tegelijk heeft hij een gesprek met de heer *Bosch van Rosenthal* onder vier ogen gevraagd en dit heeft bepaald niet tot grote moeilijkheden aanleiding gegeven; integendeel, het was voor de heer *Kruls* een ogenblik moeilijk om zijn positie te bepalen en dat heeft hij, naar zijn eigen gevoel, eigenlijk min of meer op goed geluk gedaan, want voor hem was de vraag, wie op dit moment nu eigenlijk namens de Regering het hoogste gezag vertegenwoordigde. Is hij dat nu, of zijn dat de Vertrouwensmannen? Is hij de dienaar van de Vertrouwensmannen of hebben deze opgehouden te bestaan op het moment. dat hij als chef staf van het Militair Gezag in Den Haag kwam? Dit was voor de heer *Kruls* eigenlijk het kernprobleem. Op grond van de gegevens, welke hij van de Regering had gekregen, kon hij deze vraag beslist niet positief beantwoorden.

83424 *(Kruls)* De Vertrouwensmannnen konden die vraag eigenlijk ook niet beantwoorden. De heer *Kruls* is met enige plechtigheid, met erewachten e.d. op het Plein 1813 ontvangen. Daarna heeft hij onmiddellijk gevraagd aan de heer *Bosch van Rosenthal,* toen deze hem ontving, of hij hem even alleen kon spreken, voordat hij de Vertrouwensmannen gezamenlijk zou ontmoeten en ook om te voorkomen, dat er een algemene discussie en moeilijkheden zouden ontstaan. Hij heeft zich toen op het standpunt gesteld, waarvan hij voor zich zelf aannam, dat dit het meest juiste was, dat de chef staf Militair Gezag de Regering vertegenwoordigde. Gedurende de periode, dat dit gebied van de Regering en van de organen van de Regering afgesloten is geweest, hebben de Vertrouwensmannen het hoogste gezag uitgeoefend. Nu hier de vertegenwoordiger van de Regering aanwezig is, hebben de Vertrouwensmannen eigenlijk als zodanig opgehouden te bestaan. Indien de heren dit met hem eens zijn, zou hij het bijzonder op prijs stellen, wanneer de heren hem met raad en daad ter zijde bleven staan. Dit is in het

gesprek met de heer *Bosch van Rosenthal* in het algemeen de draad van zijn gedachten geweest. De heer *Bosch van Rosenthal* zei, dat zij er ook niet precies mee op de hoogte waren, maar hij vond dit zeer aanvaardbaar. Zij hebben toen afgesproken, dat zij de zaak in die geest bij het gehele college van Vertrouwensmannen van beide kanten zo zouden stellen. Het heeft geen grote moeilijkheden opgeleverd, wel zijn er enige kleine wrijvingen geweest. Het apparaat van Vertrouwensmannen was eigenlijk op iets anders ingesteld geweest. De heer *Kruls* denkt aan de moeilijkheden met de *Staatscourant*. Hij is — als hij zich wel herinnert — voor dit geval gewaarschuwd door de heer *Linthorst Homan*. Deze had bereids met de Vertrouwensmannen inzake het stoppen van de *Staatscourant* overleg gepleegd. Misschien waren er ook bereids maatregelen genomen, welke de heer *Kruls* achteraf heeft goedgekeurd.

(Kruls)

De inhoud van de telegrammenwisseling tussen Vertrouwensmannen en de Regering over de bezetting van Commissaris- en burgemeestersplaatsen enz. kende de heer *Kruls*, naar hij meent, niet, maar hij was wel door de Regering geïnstrueerd ten aanzien van de te nemen maatregelen met betrekking tot Commissarissen der Koningin en burgemeesters. Hoewel de Regering niet heeft gezegd, dat zij overleg had gepleegd met Vertrouwensmannen, was dit wel aan de heer *Kruls* bekend. Het is dus niet zo, dat er een overleg heeft plaats gevonden, waarvan hij niet op de hoogte was; de resultaten van het overleg op dit punt waren hem bekend. Door het goede contact, dat er bestond van zijn Sectie Binnenlands Bestuur, de heer *Linthorst Homan*, met de Minister van Binnenlandse Zaken, werden hem de resultaten van het overleg door de Regering ook regelmatig medegedeeld. Dit contact heeft over het algemeen heel goed geloopen. Aanvankelijk is het Militair Gezag uit Engeland vertrokken met een vrijwel volledige set aanwijzingen voor alle Commissarissen der Koningin en burgemeesters, voorzover de Regering daar iets van wist en daaromtrent iets besloten had. Daarna is het apparaat van het Militair Gezag met bevoegde personen in bevrijd Nederland in contact gekomen. De heer *Kruls* herinnert zich o.a., dat de heer *Linthorst Homan* en hij na de bevrijding van Limburg met de heer *van Sonsbeeck*, die zelf een van de Vertrouwensmannen was geweest, een gesprek hebben gehad, waarbij deze over allerlei mensen in het toen nog niet bevrijde gebied verschillende inlichtingen heeft gegeven. De Vertrouwensmannen gaven soms wel eens een andere visie op de instructies, welke het Militair Gezag van de Regering had ontvangen. Dit werd voortdurend nader besproken door de heer *Linthorst Homan* en de Minister, hetgeen dan aanleiding gaf tot nieuwe aanwijzingen. De heer *Kruls* moet zeggen, dat dit een van de dingen was, die heel goed hebben gelopen.

83432 *(Kruls)*

Het is praktisch zo geweest, dat er bij de komst van het Militair Gezag in Mei 1945 — dit was uiteraard voor Noordholland en Zuid-Holland en Utrecht van belang — gehandeld is overeenkomstig de resultaten van het overleg, dat tevoren had plaats gevonden; maar dit heeft niet het gehele terrein bestreken. De heer *Kruls* kan een ander voorbeeld noemen, nl. de benoeming van secretarissen-generaal door de Vertrouwensmannen. Dit waren gevallen, waarover hij misschien wel aanwijzingen had, maar dat klopte helemaal niet met hetgeen de Vertrouwensmannen hadden gedaan. Het meest markante voorbeeld, hetwelk de heer *Kruls* zich direct herinnert, is b.v. de kwestie van Oorlog. De Vertrouwensmannen hadden, en dat stond ook in die *Staatscourant*, de heer *Ringeling* aangewezen als secretaris-generaal van het Departement van Defensie. Een Departement van Defensie bestond er echter niet meer; het was inmiddels opgeheven. Daarenboven hadden de Departementen van Oorlog en van Marine te Londen beide een secretaris-generaal. In dit geval herinnert de heer *Kruls* zich, dat hij zelf heeft ingegrepen en met de heer *Ringeling* heeft gesproken, die zich daarop heeft teruggetrokken. Dit is weer een voorbeeld, dat de zaken langs elkaar waren heen geloopen. In het algemeen heeft het geen moeilijkheden opgeleverd; en zeker niet wat betreft het binnenlands bestuur, zoals de benoeming van Commissarissen en burgemeesters. Zijn algehele indruk hiervan is, dat dit een goed samenspel is geweest. De gegevens, waarmede de heer *Kruls* uit Londen was gekomen, bleken te kloppen met de adviezen, welke de Vertrouwensmannen in de loop van de tijd hadden gegeven.

83435 *(Kruls)*

Over de verhouding met de O.D. zegt de heer *Kruls* zich ook wel te herinneren, dat er telegrammen van de Regering in de richting van de O.D. zijn gegaan. Er waren in de Regering uiteenzettingen van haar plannen ten aanzien van het Militair Gezag en de regionale organisatie daarvan vastgelegd. De heer *Kruls* meent, dat de Regering de O.D. in overweging gaf om groepen van leidinggevende mensen beschikbaar te houden om de functionarissen, die met de bevrijdingstroepen meekwamen, raad en bijstand te geven. De heer *Kruls* herinnert zich een aantal gevallen uit het Zuiden, waarbij de O.D. in de veronderstelling verkeerde, dat het zo zou worden uitgevoerd.

In het algemeen is het vrij soepel gelopen. Hij heeft daarmede nooit zeer grote moeilijkheden ondervonden. Door de verbindingen, welke er in de loop der tijden waren geweest, was het ook in het Noorden al voldoende doorgedrongen, hoe het zou gaan. Dat wist men overal wel. In het Zuiden was het hier en daar een verrassing. In Den Bosch was de generaal *van Nijnatten;* deze wist eigenlijk van niets en beschouwde zich als degene, die het Militair Gezag in Brabant moest leiden. Op de dag van de bevrijding van Den Bosch is de aangewezen militaire commissaris voor Brabant in contact getreden met generaal *van Nijnatten.* Deze commissaris heeft de generaal zijn opdracht en zijn positie uitgelegd en toen de heer *Kruls* aan het einde van dezelfde dag of in het begin van de volgende dag in Den Bosch kwam, trof hij de beide heren in pais en vrede aan, waarbij generaal *van Nijnatten* zich beschikbaar had gesteld om als adviseur alle hulp te blijven geven. Soortgelijke dingen hebben zich ook, naar de heer *Kruls* zich herinnert, te Eindhoven voorgedaan. De tegenwoordige adjudant-generaal, de heer *van Dijk,* dacht daar als militaire gezagsdrager op te zullen treden. Dit is wel iets moeilijker gegaan; de teleurstelling is voor hem wat groter geweest, maar grote moeilijkheden heeft het nooit gegeven. In het Noorden is het bepaald nog minder het geval geweest, omdat het toen meer bekend was.

82980 *(Gerbrandy)* Op de vraag, of het Militair Gezag opdracht had om aan de Vertrouwensmannen mee te delen, dat op het moment, dat het Militair Gezag was verschenen, aan de werkzaamheden der Vertrouwensmannen een einde kwam, antwoordt de heer *Gerbrandy:* dat wil zeggen direct bij mijn aankomst in Nederland heb ik persoonlijk overleg gepleegd met de Vertrouwensmannen over hun positie. Waartoe dat overleg geleid heeft, durft hij op het ogenblik niet meer te zeggen. Daarop is later gevolgd een gemeenschappelijke vergadering van de Ministerraad en de Vertrouwensmannen. Dit was meer een afscheidsvergadering, omdat de zaken anders liepen dan Vertrouwensmannen zich hadden voorgesteld. In welke zin, durft de heer *Gerbrandy* niet te zeggen. Het betrof de verhouding: Regering, uit Londen gekomen, en Vertrouwensmannen, niet de verhouding tot het Militair Gezag; de heer *Gerbrandy* durft dit met stelligheid zeggen. Op 7, 8 of 9 Mei 1945 heeft de heer *Gerbrandy,* voorzover hij zich herinnert, een vergadering met Vertrouwensmannen gehad. In die vergadering is niet gezegd: Op het ogenblik zijn de werkzaamheden van Vertrouwensmannen ten einde. Hoe het echter wel is gezegd, durft hij niet precies te zeggen.

85760 *(Beel)* Na de bevrijding is de heer *Beel* zeer kort na het Militair Gezag in Den Haag gekomen. Hij heeft toen verbinding met Vertrouwensmannen gekregen. De heer *Beel* kan er nog aan toevoegen, dat zij van de chef staf direct na de bevrijding mededeling kregen over het toen voor het eerst duidelijk aan het licht komen van de tegenstellingen. De heer *Beel* is op verzoek van de Minister-President — hij meent op 8 Mei 1945 — met hem mee naar Den Haag geweest en toen hebben zij op Plein 1813 no. 2, in het vroegere gebouw van het Japanse gezantschap, het eerste contact met Vertrouwensmannen gehad, van wie de meesten aanwezig waren. Toen bleek ook van de verschillen, die duidelijk in het licht waren gekomen door de uitgegeven bijzondere *Staatscourant,* maar de besprekingen zijn in een goede sfeer gehouden en hebben tenslotte tot overeenstemming geleid. De *Staatscourant* was al door het Militair Gezag gestopt, toen de heer *Beel* kwam.

85762 *(Beel)* De heer *Beel* durft het niet te zeggen, maar hij gelooft niet, dat men zich toen nog verdiept heeft in de constructie, die men moest volgen, bijvoorbeeld eventueel de besluiten van de Vertrouwensmannen intrekken en nieuwe maken. Men moet bedenken, dat de Vertrouwensmannen een situatie voor ogen hadden, waarbij er gedurende enige dagen een vacuum zou zijn. Dat wilden zij opvangen. Zij stonden wat vreemd te kijken van de opzet van het Militair Gezag, die, zoals begrijpelijk was, door hen noodzakelijk werd geacht in het Zuiden, omdat het bevrijd was, terwijl de operaties nog aan de gang waren, terwijl zij dat voor het Westen niet nodig achtten. Maar zij hebben tenslotte aanvaard, dat de situatie, die voor de rest van het land gold, daar ook zou gelden. Het waren interne maatregelen, die nodig waren, niet maatregelen, die een verordenend karakter hadden, maar meer organisatorische maatregelen; de heer *Beel* heeft niet de indruk, dat er in dit opzicht bijzondere moeilijkheden zijn gebleven. Ten aanzien van de benoemingen zijn juist de voorlopige aanwijzingen van de Vertrouwensmannen, naar de heer *Beel* meent, alle door hem overgenomen. Alleen op het terrein van de radio waren er moeilijkheden met de heer *Oranje,* daar men te Londen een andere opzet op het oog had. Ten aanzien van de waarnemende Commissarissen der Koningin en de burgemeesters was er in 1944 contact geweest. De heer *Beel* herinnert zich niet, dat er bepaalde moeilijkheden zijn geweest of dat er wijzigingen zijn aangebracht.

§ 4. *Samenvatting en conclusies.*

Zowel te Londen als ook in Nederland heeft men er zich tijdens de oorlog rekenschap van gegeven, dat in de eerste dagen na de bevrijding van ons land een gezagsvacuum zou kunnen ontstaan. Daarbij kwam de gedachte naar voren, dat dit vacuum zou kunnen worden opgevuld door een of meer gezaghebbende figuren, die, op het moment, waarop de Duitsers hier te lande de wapens zouden neerleggen, tijdelijk het gezag in handen konden nemen. In die overgangstijd, welke zou volgen op een capitulatie of een terugtrekken van de bezetters, moest er een gezag zijn, dat de chaos kon voorkomen en de meest urgente zaken kon regelen.

De heer *Albarda* wijst er in zijn nota's van 18 en 22 December 1942 op, dat zo'n gezag ondergeschikt aan de Regering moet zijn, dus niet in haar plaats moet treden; het kan slechts een agentschap van de Regering zijn. De heer *Albarda* schreef dit naar aanleiding van berichten, die hem uit Nederland gewerden, en waarin voor de tijd van overgang van bezetting naar bevrijding over een civiele of militaire landvoogdij werd gesproken. Het idee van een absolute monarchie kwam daarin naar voren. De heer *Albarda* wilde een regeling, waarbij gedurende korte tijd het centrale bestuur in handen zou worden gelegd van een college, bestaande uit enkele bij Koninklijk besluit onder ministeriële verantwoordelijkheid aangewezen personen. Hij achtte het raadzaam op dat geval voorbereid te zijn, opdat men er niet op een bewogen ogenblik door zou worden verrast, zodat dan een regeling zou moeten worden geïmproviseerd.

Met betrekking tot de opvattingen op dit punt in het bezette gebied wijst de commissie er op, dat de heer *Bosch van Rosenthal* heeft verklaard, dat hij zich direct van de capitulatie van Mei 1940 af ongerust heeft gemaakt over het eventueel komende vacuum. De historie had hem het gevaar daarvan doen inzien. De heer *van Heuven Goedhart* heeft voorts medegedeeld, dat men in de kringen van het verzet, waarmede hij te maken had, sterk het gevoel had, dat rekening moest worden gehouden met een gezagsvacuum. Men wilde voor die tijd een gezag hebben, dat dan iets kon doen, opdat niet van uiterst links of rechts of van welke kant dan ook geprobeerd zou worden om in dat gat te springen.

Het plan tot de instelling van een college van Vertrouwensmannen was volgens de heer *Gerbrandy* al een jaar aan de orde, voordat de heer *van Heuven Goedhart* uit Nederland kwam. Toen deze in Juni 1944 te Londen arriveerde en mededelingen uit de eerste hand kon doen, oordeelde men het ogenblik rijp om aan de plannen uitvoering te geven.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft het door hem in Nederland met de heer *Bosch van Rosenthal* besproken plan om een vacuum op te vullen voorgelegd aan de Koningin en de Minister-President. Aan de heer *van Heuven Goedhart* is, nadat hij tot het Kabinet was toegetreden, de opdracht gegeven een ontwerp-besluit op de instelling van een college van Vertrouwensmannen der Regering alsmede een ontwerp-instructie voor deze functionarissen te maken, hetgeen hij heeft gedaan.

Uit de afgelegde verklaringen is gebleken, dat de instelling van dit college een zaak is geweest, welke tussen de Ministers *Gerbrandy* en *van Heuven Goedhart* zuiver persoonlijk ministerieel is behandeld en aanvankelijk niet ter kennis van de andere Ministers is gebracht. Op de hoogte waren slechts de heren *Gerbrandy, van Heuven Goedhart* en *van Lidth de Jeude;* deze laatste, omdat onder hem het Bureau Inlichtingen ressorteerde, waarover de verbindingen met de Vertrouwensmannen liepen. Hoelang de andere Ministers van de instelling van het college onkundig zijn gebleven, is uit de verklaringen niet geheel duidelijk geworden. Verschillende Ministers hebben verklaard, dat zij geen juiste voorstelling van dit college hebben gehad; de heer *Albarda* zegt bijvoorbeeld, dat hij zich van een formeel besluit hieromtrent of van een ministeriële mededeling niets herinnert. De heer *Gerbrandy* meent, dat de Ministers officieel op de hoogte zijn gebracht in een Ministerraad, gehouden, voordat aan de Regering van Nederland uit toestemming werd gevraagd om prof. *Oranje* uit te nodigen lid van het college te worden. De heer *van Heuven Goedhart* heeft verklaard, dat het bestaan van het college van Vertrouwensmannen aan de overige Ministers volledig onbekend was en dat hun eerst einde 1944 medegedeeld is, dat dit college er was. Intussen had de heer *van Roijen,* toen hij in de tweede helft van October 1944 te Londen vertoefde, niet de indruk, dat de Ministers, die hij allen bezocht heeft, niet op de hoogte waren van het bestaan van Vertrouwensmannen.

De commissie is van oordeel, dat een zo belangrijke zaak als de instelling en de regeling van de taak en de bevoegdheden van het college van Vertrouwensmannen in de Ministerraad behandeld had moeten worden. Het is te Londen meermalen voorgekomen, dat

beslissingen van principieel belang door enkele Ministers buiten de Ministerraad om werden genomen. Op bladzijde 67 van het vierde deel van haar verslag heeft de commissie over een ander geval van dien aard haar bevreemding en afkeuring uitgesproken. In het onderhavige geval is voor de commissie een beroep gedaan op de noodzaak van geheimhouding. Dit beroep kan zij echter niet aanvaarden. De Regering had in oorlogstijd vele beslissingen te nemen, waarbij geheimhouding geboden was. Men had desnoods de aanwijzing van de personen van Vertrouwensmannen aan een of meer Ministers kunnen overlaten, doch de beslissing, dat men zulk een college zou instellen en welke bevoegdheden het zou hebben, was naar de mening van de commissie een aangelegenheid van de Regering in haar geheel.

De moeilijkheden, welke Vertrouwensmannen hebben ondervonden, doordat zij aanvankelijk niet bekend waren met de te Londen afgekondigde wetsbesluiten en andere maatregelen van de Regering, zijn, naar het oordeel van de commissie, voor een gedeelte voortgevloeid uit het beleid, dat op dit punt is gevoerd. Een gevolg van de geheimzinnigheid, welke tegenover de Ministers werd betracht met betrekking tot de instelling en het bestaan van het college van Vertrouwensmannen, is toch geweest, dat sommige Ministers, belast met de zorg voor die departementen van algemeen bestuur, waarvan de taken op binnenlands terrein lagen, niet voldoende doordrongen waren van het feit, dat Vertrouwensmannen verschillende problemen, welke deze Ministers aangingen, ook onder de ogen zagen, terwijl voor het Militair Gezag, dat was aangewezen om in het te bevrijden gebied op te treden, hetzelfde gold. Het gevolg van een en ander is geweest, dat Vertrouwensmannen van de regelingen, getroffen door Regering en Militair Gezag, onkundig bleven, althans in zodanige mate onkundig bleven, dat de regelingen en voorzieningen van Vertrouwensmannen hierop geen sluitend supplement vormden, doch zelfs soms van geheel andere, tegenstrijdige opvattingen uitgingen.

Op 16 Augustus 1944 werd aan jhr. mr. dr. *L. H. N. Bosch* ridder *van Rosenthal* het besluit tot de instelling van het college alsmede de instructie overhandigd. De Regering wilde volgens dit besluit een regeling treffen voor de onmiddellijke aanwezigheid van een vertegenwoordiging der Regering bij de bevrijding van het vaderland of van een deel daarvan, welke was bestemd te werken gedurende een eventueel tijdvak, gelegen tussen het ogenblik van de bevrijding en de aankomst van de vooruit te zenden Ministers. De bedoeling was, dat deze vertegenwoordiging van de Regering zich met een proclamatie, waarvan de strekking afzonderlijk bij instructie zou worden vastgelegd, tot het volk zou richten en voorts, dat die maatregelen, met name van politiële aard, zouden worden getroffen, die door de omstandigheden van het ogenblik geboden zouden zijn.

Tot lid van het college werden aangewezen de heren jhr. mr. *L. H. N. Bosch* ridder *van Rosenthal*, prof. mr. *R. P. Cleveringa*, *W. Drees*, mr. *J. Cramer* en mr. *W. G. A. van Sonsbeeck*. Voorts moest een vertegenwoordiger van het Nationaal Comité en een van de Raad van Verzet door de aangewezen leden gekozen worden. Als vertegenwoordiger van het Nationaal Comité werd de heer *Neher* en als vertegenwoordiger van de Raad van Verzet werd de heer *van der Gaag* gekozen. In de eerste voltallige bijeenkomst werd de heer *Bosch van Rosenthal* tot voorzitter gekozen.

Op 11 September 1944 vroegen de vijf aangewezen Vertrouwensmannen aan de Regering telegrafisch toestemming het college aan te vullen met de Vader der Prinsen Oranje, waarmee prof. mr. *J. Oranje* bedoeld werd. Tevens werd in dit telegram medegedeeld, dat de vijf Vertrouwensmannen met hun werkzaamheden waren aangevangen. Op 19 September 1944 antwoordde de Regering, dat zij accoord ging met de aanwijzing van prof. mr. *Oranje* tot lid van het college. Doordat de heer *van Sonsbeeck* bij de bevrijding van het Zuiden aldaar verbleef, woonde mag. dr. *J. G. Stokman* sinds November 1944 als waarnemer de vergaderingen van het college bij. Einde Januari 1945 werd aan Londen voorgesteld hem in de plaats van de heer *van Sonsbeeck* als lid van het college aan te wijzen. Op 14 Maart 1945 werd telegrafisch bericht ontvangen, dat de Regering tot deze aanwijzing overgegaan was.

Als secretarissen wezen de Vertrouwensmannen aan mr. *J. le Poole* en mr. *G. H. Slotemaker de Bruine*. Sinds April 1945 fungeerde ook mr. *C. J. van Schelle* als zodanig.

Eén lid wenst te kennen te geven, dat hij het onjuist acht, dat in het college van Vertrouwensmannen niet ook een communist door de Regering is aangewezen. Deze onjuistheid springt naar het oordeel van dit lid duidelijk in het oog, wanneer men in aanmerking neemt, dat, blijkens de afgelegde verklaringen, in het college overigens „praktisch het gehele verzet vertegenwoordigd was". Het trof dit lid pijnlijk, dat de Regering de communistische volksgroep, die zulk een belangrijk aandeel had gehad in de strijd tegen de bezetter, niet tot rechtstreekse vertegenwoordiging in het college van Vertrouwensmannen

heeft toegelaten. Dat van de naar de opzet van de Regering wèl vertegenwoordigde Raad van Verzet ook communisten deel uitmaakten, doet hieraan naar de opvatting van dit lid niet af.

In de instructie werd bepaald, dat de vertegenwoordigers van de Regering zich bij hun optreden naar buiten moesten bedienen van de term „de door de Regering aangewezen Vertrouwensmannen". De hoofdtaak van Vertrouwensmannen was het nemen van maatregelen tot handhaving van orde en rust. Met betrekking tot die taak was de persoonlijke opvatting van de heer *Gerbrandy,* dat zij op het ogenblik van de bevrijding zoveel mogelijk een beroep zouden doen op de goedwillende elementen en betrouwbare personen en dat verder hun feitelijke mogelijkheden zeer begrensd waren. Uit latere besprekingen met de Vertrouwensmannen heeft de heer *Gerbrandy* wel de indruk gekregen, dat zij op een enigszins ander standpunt stonden.

De verhouding tussen Vertrouwensmannen en de O.D. diende volgens de heer *Gerbrandy* zo te zijn, dat de O.D. bestemd was om hand- en spandiensten te verlenen voor de handhaving van de orde.

De commissie is van oordeel, dat de heer *Gerbrandy* een omschrijving van de taak van Vertrouwensmannen heeft gegeven, die misschien juist is voor hetgeen zij hadden kunnen verrichten, indien Nederland in September 1944 geheel bevrijd zou zijn geworden. Toen schenen de feitelijke mogelijkheden voor Vertrouwensmannen inderdaad niet groot. Later, toen het verloop van de oorlog zich zo geheel anders ontwikkelde, veranderde dit echter en had de Regering in verband met de voorbereiding van de bevrijding veel meer profijt van het college kunnen hebben dan in feite het geval is geweest. De commissie acht het dan ook voor de hand liggend, dat Vertrouwensmannen in de winter 1944/1945 van een ruimere opvatting omtrent hun taak hebben blijk gegeven.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft, toen hij het ontwerp-besluit op de instelling van het college maakte, daar zeer bewust geen O.D.-man in gehaald, omdat hij op het standpunt stond, dat men het machtsapparaat nooit in het beleidsapparaat moet gaan zetten; dit acht ook de commissie een juist uitgangspunt.

Ter uitvoering van hun hoofdtaak, het nemen van maatregelen tot handhaving van orde en rust op het moment der bevrijding, hebben Vertrouwensmannen in September 1944, toen het de schijn had, dat de algehele bevrijding van Nederland een kwestie van zeer korte duur zou zijn, contact gehad met de leiding van de O.D. in Den Haag. Zij stonden op het standpunt, dat, waar de handhaving van rust en orde huns inziens in de eerste plaats een aangelegenheid was van het civiele gezag, deze langs politiële weg diende te geschieden. In de O.D.-kringen werd hierover wel anders gedacht. Men huldigde daar aanvankelijk de opvatting, dat de O.D. als zelfstandige organisatie onder eigen verantwoordelijkheid met de handhaving van orde en rust belast was.

Vertrouwensmannen hebben zich in die Septemberdagen bezig gehouden met enige algemene bekendmakingen, die nodig zouden zijn om bij de bevrijding de handhaving van orde en rust te verzekeren. Zij hebben daarbij voortgebouwd op de maatregelen, welke door de O.D. waren voorbereid; o.m. hebben zij toen de bekendmakingen, door de O.D. opgesteld, met enkele modificaties onder hun naam willen doen verschijnen. Gezien de zeer korte tijd van voorbereiding moesten immers Vertrouwensmannen toen wel steunen op de door de O.D. voorbereide regelingen. De commissie acht de opvatting van Vertrouwensmannen, dat de O.D. met betrekking tot de handhaving van orde en rust aan hen ondergeschikt behoorde te zijn en dat de O.D. slechts een taak als hulppolitie op civiel gebied had, juist.

Voorts hebben Vertrouwensmannen voorzien in de bezetting van een aantal sleutelposities door personen, die geacht konden worden het vertrouwen van het Nederlandse volk niet verloren te hebben. Een aantal richtlijnen voor deze functionarissen werd verstrekt.

Toen na September 1944 bleek, dat de bezetting van een gedeelte van Nederland nog enige tijd zou voortduren, hebben Vertrouwensmannen de aanvankelijke algemene bekendmakingen en richtlijnen nader onder de loupe genomen. Omdat Vertrouwensmannen een ruime interpretatie gaven aan het begrip „handhaving van orde en rust", gingen zij zich na September 1944 vooral bezig houden met allerlei beschikkingen en voorschriften betreffende de politie, sociale voorzieningen en economische maatregelen, terwijl zij voorts hun bemoeiingen op een breder vlak dan in de Septemberdagen uitstrekten over de voorzieningen in de personele sector. Krachtens hun instructie waren Vertrouwensmannen gerechtigd elke ambtenaar van Rijk, provincie of gemeente en andere openbare en semi-openbare lichamen bevel te geven tot staking van uitoefening van zijn functie.

Vertrouwensmannen meenden, dat, wanneer de bevrijding zou zijn aangebroken, in de eerste plaats het Departement van Binnenlandse

Zaken een belangrijke taak stond te wachten. Zij waren van oordeel, dat de heer *Kesper* de meest aangewezen persoon was om zich als gemachtigde voor dit departement te belasten met de dagelijkse leiding daarvan. Tezelfdertijd — in September 1944 — hebben Vertrouwensmannen de heer *Tenkink* aangewezen om als waarnemend secretaris-generaal de dagelijkse leiding van het Departement van Justitie op zich te nemen.

Na September 1944, toen het duidelijk werd, dat de slag om Arnhem niet met succes zou worden bekroond, was het contact tussen de Regering te Londen en de Vertrouwensmannen slecht. Vertrouwensmannen hebben getracht hierin verbetering te brengen.

Op 10 October 1944 is dr. *van Roijen* in opdracht van Vertrouwensmannen via Brussel naar Londen vertrokken om de Regering te verzoeken voor een betere voorlichting en meer uitvoerige contacten zorg te dragen. Voorts had dr. *van Roijen* een aantal namen in zijn hoofd van secretarissen-generaal, Commissarissen der Koningin, burgemeesters van de grote steden en enkele hoofdcommissarissen van politie, die zouden worden benoemd. Weliswaar was over de benoeming van deze functionarissen voor een groot gedeelte overeenstemming bereikt, doch er bestonden toch nog verschillen van mening. Verder zou de heer *van Roijen* aan de Regering te Londen uitleggen, dat Vertrouwensmannen noodzakelijkerwijs iets verder moesten gaan met hun voorbereidingen dan misschien oorspronkelijk in de bedoeling van de Regering had gelegen. De heer *Tenkink* heeft met dr. *van Roijen* een zeer uitvoerig onderhoud gehad over de organisatie van de politie, zoals Vertrouwensmannen zich deze dachten.

Bij zijn aankomst te Londen heeft de heer *van Roijen* alle Ministers bezocht en hun de zaken uiteengezet. Meer in het bijzonder heeft hij contact gehad met de heer *van Heuven Goedhart*. Van de Ministers, met wie de heer *van Roijen* in aanraking kwam, had hij niet de indruk, dat zij niet wisten wat het college van Vertrouwensmannen voor een instelling was. Vertrouwensmannen hebben een aantal telegrammen van de betrokken Minister ontvangen, die een gevolg zijn geweest van, althans mede beïnvloed zijn door de besprekingen, die hij met de Minister heeft gehad. Al heeft de heer *van Roijen* zelf niet veel telegrammen aan Vertrouwensmannen gezonden, toch hebben zij door zijn toedoen wel een aantal berichten gekregen. Nadat de heer *van Roijen* veertien dagen te Londen had vertoefd en zijn opdracht van Vertrouwensmannen had vervuld, is hij door de Minister van Buitenlandse Zaken naar Amerika gezonden.

De commissie is van oordeel, dat de teleurstelling, welke de heer *le Poole* over de resultaten van de missie van dr. *van Roijen* heeft geuit, in die zin, dat het bezoek van de heer *van Roijen* aan Londen niet dat resultaat heeft opgeleverd, wat Vertrouwensmannen daarvan mochten verwachten, tot op zekere hoogte begrijpelijk is, doch dat men bij de beoordeling van dit resultaat ook rekening dient te houden met het volgende. Als gevolg toch van de missie van de heer *van Roijen* is op het Departement van Justitie een groot pakket *Staatsbladen* en andere stukken klaar gemaakt ter verzending aan Vertrouwensmannen. De heer *van Roijen* had zelf een rapport opgesteld over zijn bevindingen te Londen en dit hierbij gevoegd. Ook de heer *van Heuven Goedhart* had er een brief aan de voorzitter van het college van Vertrouwensmannen bij gedaan. In hoofdstuk XVIII heeft de commissie reeds vermeld, dat deze stukken, verpakt in een container, door het B.B.O. of door een gemeenschappelijke operatie van het B.B.O. en het B.I. aan Vertrouwensmannen zouden worden bezorgd, doch verloren zijn geraakt. Indien deze stukken hun bestemming hadden bereikt, zouden Vertrouwensmannen geheel op de hoogte zijn geweest van hetgeen te Londen tot op dat tijdstip aan terugkeermaatregelen was voorbereid en hoe de verhoudingen aldaar lagen. Het is bijzonder te betreuren, dat deze zo belangrijke documenten verloren zijn geraakt.

In October 1944 vroeg de Regering aan Vertrouwensmannen twee adviezen van algemene aard. Door de Minister van Buitenlandse Zaken werd in overleg met de Minister-President aan hen de vraag voorgelegd, of zij een verklaring der Regering tegenover de bondgenoten opportuun achtten, waarin het recht aan het Nederlandse volk werd voorbehouden om later gedeeltelijke vergoeding te verlangen voor de vernielingen van onze economische bestaansmogelijkheden in de vorm van afstand van aangrenzend Duits grondgebied. Hierop hebben Vertrouwensmannen geantwoord, dat zij een dergelijke verklaring opportuun achtten met dien verstande, dat in geval van annexatie, naar hun oordeel, de bevolking verwijderd zou moeten worden.

Omstreeks dezelfde tijd heeft de heer *van Roijen* uit Londen geseind, dat het aanbeveling verdiende, dat Vertrouwensmannen zich zouden beraden over een advies inzake de samenstelling van het Kabinet na de algehele bevrijding. Het beraad van Vertrouwens-

mannen heeft ertoe geleid, dat in Februari 1945 een advies over de grondslagen van de Kabinetsformatie werd vastgesteld. Aan dit advies was een rapport van verkiezingsdeskundigen gehecht. Inzake de Kabinetsformatie hebben Vertrouwensmannen als hun mening kenbaar gemaakt, dat de leidende figuren uit de oude politieke partijen moesten worden geraadpleegd, voorts leidende figuren van belangrijke politieke groeperingen van na Mei 1940 — gedacht werd aan de z.g. Volksbeweging, niet aan de Nederlandse Unie — en tenslotte de leiders uit de illegaliteit. Het eerste Kabinet moet een programkabinet zijn. Samenwerking tussen de belangrijkste groeperingen moet voor dit Kabinet, dat op grond van deze samenwerking een nationaal Kabinet kan worden genoemd, worden gevonden in reële punten van practische politiek, waarbij desiderata voor de toekomst zoveel mogelijk buiten beschouwing kunnen blijven.

Mede gelet op de voorlopige beslissingen van de Regering, aldus Vertrouwensmannen in dit advies, zal een nieuw Kabinet, nu er niet dadelijk een volksvertegenwoordiging kan zijn, tijdelijk moeten werken met een vergadering, waarvan de wijze van samenstelling door de Regering zal worden bepaald. Een bijlage van het advies, handelende over de wijze van samenstelling van deze vergadering, is echter niet naar Londen gezonden, omdat hierover geen eenstemmigheid kon worden bereikt. Vertrouwensmannen waren wel eensgezind van mening, dat zo spoedig mogelijk verkiezingen conform de regelen van de bestaande Kieswet, althans met de regelen dezer wet zoveel mogelijk in overeenstemming, moesten worden gehouden. Deze zouden volgens het rapport van de verkiezingsdeskundigen drie maanden, nadat met het werk begonnen was, kunnen worden gehouden.

Op 23 October 1944 heeft dr. *van Roijen* uit Londen geseind, dat men aldaar de taak van Vertrouwensmannen oorspronkelijk beperkter had gezien dan in Nederland, hoofdzakelijk omdat het vacuum zeer kort werd gedacht, aangezien het Militair Gezag, dat met de geallieerde strijdkrachten mee zou komen, dadelijk met volledige volmacht namens de Regering zou optreden, doch dat inmiddels juiste waardering voor het voorbereidende werk van Vertrouwensmannen was ontstaan. Vertrouwensmannen kregen door dit telegram een enigszins duidelijker beeld van de functie van het Militair Gezag. Zij meenden echter op de ingeslagen weg te mogen voortgaan, omdat tenslotte de Militair Gezag-functionarissen niet zouden weten, hoe de verhoudingen in het bevrijde gebied zouden liggen. Vertrouwensmannen waren van oordeel, dat de door hen ontworpen regelingen door hen zelf zouden worden toegepast, zolang het Militair Gezag er nog niet was. Kwam dit, dan konden zij hun regelingen aanbieden.

In antwoord op het telegram van 23 October 1944 van de heer *van Roijen* aan Vertrouwensmannen, vroegen dezen hem op 3 November om opheldering inzake de tegenstelling, welke was gelegen tussen enerzijds de aanstelling van Vertrouwensmannen, waarin stond, dat zij in functie zouden blijven tot aan de aankomst van de Ministers en anderszijds het bericht, dat het Militair Gezag als vertegenwoordiger van de Regering met de geallieerde strijdkrachten zou meekomen. Op 18 November seinden Vertrouwensmannen, dat zij, na kennis genomen te hebben van het Besluit op de bijzondere staat van beleg en de toelichting daarop, op grond van hun opdracht en instructie aannamen, dat zij de Regering in burgerlijke zaken zouden vertegenwoordigen tot aan de terugkomst van de Ministers. Op 25 November seinde de Regering uit Londen, dat enerzijds de aankomst van de Ministers en anderzijds de aankomst van het Militair Gezag geen tegenstelling vormden, omdat het Militair Gezag het apparaat van de Regering was en van haar instructies ontving; de aankomst van het Militair Gezag betekende dus het einde van een eventueel vacuum. De regeling inzake de proclamatie van Vertrouwensmannen bleef ongerept gehandhaafd. Indien het Militair Gezag ter plaatse zou komen te staan voor aanwijzingen van Vertrouwensmannen, dan zouden die kunnen worden overgenomen en gecontinueerd, ook in afwijking van Regeringsinstructies, zulks in afwachting van een eventuele latere Regeringsbeslissing.

Op 15 December 1944 dringen Vertrouwensmannen krachtig aan op heropening van het telegrafisch contact. Begin Januari 1945 wordt de overkomst van de heer *van der Gaag* naar Londen aangekondigd. In het college van Vertrouwensmannen voelde men de noodzaak, dat er door een vertegenwoordiger nog eens persoonlijk contact opgenomen werd met de Regering te Londen. In algemene zin was het zo, aldus drukt de heer *Drees* het uit, dat men steeds voelde, dat er toch niet een juist onderling begrip was. Het gehele contact met de Regering was na het besluit tot instelling van het college zo zwak geweest, dat het college zich wel wat verloren heeft gevoeld, aldus de heer *van der Gaag*. Zijn opdracht betrof het inwinnen van inlichtingen over de situatie, die er zou zijn, wanneer de bevrijding eenmaal een feit was.

Toen de heer *van der Gaag* te Londen kwam, toonde men zich aldaar zeer verbaasd, dat men in Nederland de terugkeerbesluiten nog niet had ontvangen. Door zijn mededelingen werd het duidelijk, dat de *Staatsbladen* en andere stukken, welke ten tijde van het verblijf van de heer *van Roijen* te Londen waren verzonden, in Nederland niet te bestemder plaatse waren aangekomen. Aan de heer *van der Gaag* zijn bij zijn terugkeer nieuwe exemplaren meegegeven.

De heer *van der Gaag* heeft te Londen de indruk gekregen, dat men het college aldaar beslist niet erg belangrijk vond en dat, indien men de instelling nader had overwogen, men er nooit toe zou zijn overgegaan. De heer *van der Gaag* heeft generaal *Kruls* gedurende zijn bezoek aan bevrijd Nederland en Londen niet getroffen. Wel heeft hij de heer *Posthumus Meyjes* gesproken. Deze heeft belicht wat het Militair Gezag na de bevrijding zou doen en gezegd, dat het de resultaten van het werk van Vertrouwensmannen in grote dank zou aanvaarden. Voorts heeft de heer *Posthumus Meyjes* aan de heer *van der Gaag* alle mogelijke inlichtingen gegeven omtrent de voorbereidingen, welke het Militair Gezag had getroffen.

Na de terugkomst van de heer *van der Gaag,* einde Februari 1945, kregen Vertrouwensmannen kennis van de wetsbesluiten en de tot op dat tijdstip verschenen Publicatiebladen van het Militair Gezag. De heer *van der Gaag* had al dit materiaal meegebracht en een week na zijn terugkomst kon hij het aan Vertrouwensmannen overhandigen.

Bij deze zending van de heer *van der Gaag* bevond zich, naar de mening van de heer *Kesper,* ook het te Londen uitgevaardigde Buitengewoon Politiebesluit (E 123). Vertrouwensmannen hadden hunnerzijds een „Besluit handhaving openbare orde en organisatie van de Politie" gereed gemaakt, dat van een andere gedachtengang uitging dan het Londense besluit, waarin alle politiezorg, in afwachting van een nadere regeling, als Rijkspolitiezorg onder de Minister van Justitie werd aangemerkt. Voorts hadden Vertrouwensmannen ontworpen een besluit tot instelling van een Centrale Dienst van de Politie, ressorterende onder de Ministeries van Justitie en van Binnenlandse Zaken, als hoofd waarvan tijdelijk aangewezen werd de waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Justitie. De zorg voor de handhaving van orde en rust wordt in het eerstgenoemde besluit van Vertrouwensmannen gelegd in handen van de burgemeesters als hoofden der gemeentepolitie, onder toezicht van de Commissarissen der Koningin, aan wie in de provincies ten deze tevens een samenbindende en nevenschikkende taak wordt toegedacht. Voorzover de burgemeesters aan versterkingen met Rijkspolitie of marechaussée behoefte hebben, wenden zij zich tot de procureurs-generaal, fungerend directeuren van politie. Dezen stellen hun dan personen of eenheden van de Rijkspolitie ter beschikking, die zolang zij in de gemeente dienst doen, aan de burgemeester ondergeschikt zijn.

Met de procureurs-generaal, fungerend directeuren van politie, houden de Commissarissen der Koningin en de burgemeester het nodige beraad ter zake van de handhaving van de openbare orde. Algemene voorschriften ter handhaving van de openbare orde worden uitgevaardigd en afgekondigd voor de gemeente door de burgemeester, voor de provincie door de Commissaris der Koningin en voor het Rijk door de secretarissen-generaal van de Ministeries van Justitie en van Binnenlandse Zaken.

Kort nadat de heer *van der Gaag* in bevrijd gebied en te Londen vertoefde, is ook de heer *Einthoven* daar geweest. Voor de heer *Einthoven* was in de politie-organisatie van Vertrouwensmannen een functie gedacht. De reis van de heer *Einthoven* heeft niet plaats gevonden in overleg met of in opdracht van Vertrouwensmannen. Wel heeft de heer *Einthoven* van zijn voorgenomen reis mededeling gedaan aan de heer *Tenkink.*

Zijn werkzaamheden gedurende die reis hebben volgens de heer *Einthoven* op het terrein van de bevordering van de vlotte overgang van bezetting naar bevrijding gelegen. Hij is teruggekomen met alle gegevens, betrekking hebbende op de gezagsverhoudingen, zoals de Regering en het Militair Gezag deze zagen, en zoals die waren vastgelegd in het besluit E 123. Verder is op de dag, voordat de heer *Einthoven* naar bezet gebied terugging, begin Maart 1945, de laatste hand gelegd aan „dat dikke document, dat de bevoegdheden van de illegaliteit en van de politie ten opzichte van het arresteren regelde", waarmede de heer *Einthoven* kennelijk de arrestatieregeling van het Militair Gezag voor het nog te bevrijden gebied bedoelt. Het was zeer belangrijk, verklaart de heer *Einthoven,* dat al die regelingen in het Westen bekend werden, omdat men daar leefde in de veronderstelling, dat de regelingen, die Vertrouwensmannen voor de ordehandhaving hadden getroffen, te Londen bekend en door de Regering gesanctioneerd waren. Dit was echter niet het geval. Na zijn terugkomst in het bezette gebied heeft de heer *Einthoven* met de heren *Bosch van Rosenthal* en *Tenkink* over de Londense regeling gesproken. De heer *van der Gaag* was toen reeds terug in bezet gebied,

doch Vertrouwensmannen wisten toen volgens de heer *Einthoven* nog van niets.

De heer *Einthoven* wekt in zijn verhoor de indruk, dat de werkzaamheden, welke hij heeft verricht in verband met de aanwijzingen in de politiële sector, door hem in overleg met het Departement van Justitie te Londen zijn verricht. Hij doet het voorkomen, alsof hij de heer *Tenkink* erin heeft gehaald om deze de eer te geven, doch dat hij het feitelijk zelf heeft opgeknapt. Uit de stukken en uit de verklaringen krijgt de commissie evenwel de indruk, dat de heer *Tenkink* en in hogere instantie de Vertrouwensmannen hierin een groter aandeel hebben gehad dan uit het verhoor van de heer *Einthoven* valt op te maken.

Op 23 Maart 1945 hebben Vertrouwensmannen aan de Regering geseind, dat wijziging in hun maatregelen ter handhaving van de orde en rust niet meer uitvoerbaar zou zijn en slechts tot wanorde zou leiden. In een brief van 25 Maart 1945 aan de Minister-President hebben Vertrouwensmannen dit nog eens uitvoerig geadstrueerd. De Regering antwoordde op 12 April 1945, dat handhaving van de door Vertrouwensmannen ontworpen organisatie ontoelaatbaar en ook ongewenst was, ook al omdat in het Zuiden conform het Koninklijk besluit E 123 werd gehandeld en dat derhalve in overeenstemming met dit Koninklijk besluit gehandeld moest worden. Op 20 April hebben Vertrouwensmannen toen geseind, dat zij hun taak geheel conform hun opdracht en instructie, in het bijzonder met betrekking tot de voorbereiding van de zorg voor handhaving van orde en rust, verrichtten. Vertrouwensmannen maakten ernstig bezwaar, dat derden buiten hun medeweten in opdracht van de Regering hun werk doorkruisten en de Regering bovendien verkeerd inlichtten.

Het is de commissie niet duidelijk geworden in hoeverre het optreden van de heer *Einthoven* na zijn terugkeer door Londen is gedekt. Ten aanzien van het verschil in opvatting tussen de Regering en Vertrouwensmannen met betrekking tot de op het gebied van de handhaving van openbare orde en rust te nemen maatregelen, is de commissie van oordeel, dat men ook hier, gelijk op menig ander gebied, wel zeer veel van Londen uit heeft willen regelen. De Regering had nu eenmaal in het bezette gebied Vertrouwensmannen en hoewel de Regering natuurlijk in laatste instantie het beslissende woord had te spreken, kan de commissie zich niet onttrekken aan de indruk, dat de Regering zich te weinig heeft laten gelegen liggen aan de adviezen van Vertrouwensmannen, die toch de toestanden in het bezette gebied het beste kenden. Wat er zij van de overige argumenten van Vertrouwensmannen in hun brief van 25 Maart 1945 aan de Minister-President, in ieder geval was op het gebied van de handhaving van openbare orde en rust ombuiging van de lijn — zoals de Regering in haar telegram van 12 April 1945 wenste — op een moment, waarop de bevrijding ieder ogenblik kon geschieden, wel zeer bezwaarlijk. Opmerkelijk is intussen, hoe bij het onderhavige geschilpunt tussen de Regering en Vertrouwensmannen de bekende tegenstelling in het politievraagstuk, die in ons land al zo lang bestaat, een rol heeft gespeeld.

Op het gebied van het binnenlandse bestuur hebben Vertrouwensmannen in contact met de Regering de Commissarissen der Koningin in de drie provinciën van het Westen, die aldaar bij de bevrijding zouden optreden, aangewezen. Voorts is er overleg gepleegd over de burgemeesters van de grote steden. Wat betreft de overige gemeenten werd aan het oordeel van de aangewezen Commissarissen der Koningin overgelaten, wie voorlopig als burgemeester zou optreden met dien verstande, dat voor plaatsen boven de 15 000 inwoners de gemachtigde voor Binnenlandse Zaken op deze aanwijzing een zekere contrôle uitoefende in overleg met Vertrouwensmannen. De heer *Kesper* weet niet, of men, nadat men na terugkomst van de heer *van der Gaag* uit Londen kennis had gekregen van het besluit E 86, gewerkt heeft volgens het schema van dit besluit. De opzet, wat betreft de grotere gemeenten, was er reeds, toen het besluit E 86 aan Vertrouwensmannen bekend werd en voorts waren er de besluiten van het Militair Gezag met betrekking tot de staking en schorsing; dit liep vrijwel parallel met hetgeen men in het Westen had overwogen.

Ofschoon het aanvankelijk de bedoeling was geweest, dat de werkzaamheden van Vertrouwensmannen zich zouden uitstrekken over het gehele land, heeft hun werk voor het Zuiden van Nederland practisch geen betekenis kunnen hebben. Wat betreft de voorbereidingen voor de Oostelijke en Noordelijke provincies, is de benoeming van hogere functionarissen mede door toedoen en op voorstel van Vertrouwensmannen tot stand gekomen. Het zwaartepunt van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen heeft echter in het Westen gelegen.

De heer *Beel* heeft verklaard, dat hem na zijn optreden als Minister geleidelijk aan uit de telegrammen, die op het terrein van de werk-

zaamheden van het Departement van Binnenlandse Zaken werden gewisseld, is gebleken, dat het college van Vertrouwensmannen bestond. De heer *Gerbrandy* heeft de heer *Beel* toen volledig op de hoogte gebracht. Toen de heer *Beel* Minister werd, was de telegramwisseling over de benoeming van de bestuursfunctionarissen, de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters van grote plaatsen, practisch al een feit.

Naar aanleiding van het tekort aan coördinatie tussen de werkzaamheden der Regering en die van Vertrouwensmannen, in het bijzonder met betrekking tot de tegenstellingen, welke er zijn ontstaan tussen Volksherstel en H.A.R.K., heeft de heer *Wijffels* verklaard eerst later gemerkt te hebben, waarin deze soort van tegenstellingen haar oorsprong heeft gevonden. Deze heeft voornamelijk hierin gelegen, dat aan de nieuwe Ministers te Londen niet bekend was, welke opdrachten of richtlijnen door de Regering doorgegeven waren aan Vertrouwensmannen. De heer *Wijffels* was volkomen onkundig van het feit, dat er een Nationaal Volksherstel zou zijn. Dit is hem pas bekend geworden, toen het Noorden bevrijd werd. Ook de heer *van den Tempel* kon de heer *Wijffels* later op diens verzoek niet inlichten. Deze wist evenmin iets van de regeling van Vertrouwensmannen op dit gebied. Dit treft te meer, waar de commissie gebleken is, dat de Regering in een telegram van 25 November 1944 de heer *Menten* als Regeringsgemachtigde voor Volksherstel heeft aangewezen.

De commissie moet op grond van een en ander constateren, dat ook aan de Ministers van het tweede Kabinet-*Gerbrandy* niet aanstonds uitvoerige inlichtingen zijn verstrekt over het bestaan van Vertrouwensmannen, hun instructie en werkzaamheden. De heer *Gerbrandy* zegt weliswaar, dat de leden van zijn laatste Kabinet, zoals de heer *Beel* en anderen, van het bestaan van Vertrouwensmannen wisten en dat dit hun is medegedeeld, doch de commissie heeft de indruk, dat een en ander te summier is geschied.

In een nota van 7 Augustus 1943 had de heer *Kruls* reeds aan de Minister van Oorlog uiteengezet, dat de Regering aan de O.D. in Nederland moest laten weten, dat bij de bevrijding een uit Engeland komend gezagsapparaat de leiding in handen zou nemen en dat het onjuist was bij de O.D. de indruk te wekken, dat deze organisatie in eerste instantie belast was met de handhaving van orde en rust. Nochtans heeft er van Augustus tot October 1943 een telegrammenwisseling tussen de Regering en de O.D. plaats gevonden over het aanwijzen door deze laatste van personen, die bij de bevrijding in het Militair Gezag werkzaam zouden kunnen zijn. Bij de bevrijding was er bij de komst van het M.G. in sommige gelederen van de O.D. dan ook een zekere ontgoocheling. De commissie betreurt het, dat van de zijde van de Regering deze zaak niet met meer zorgvuldigheid is behandeld. In haar verslag over de punten *g* en *h* van het Euquêtebesluit zal de commissie nader op dit punt en op de verhouding tussen de O.D. en Vertrouwensmannen ingaan. Mede op grond van de vroegere contacten tussen de Regering en de O.D. hebben ook Vertrouwensmannen in September, October 1944 enige strubbelingen met deze organisatie gehad.

Aan de heer *Kruls* is het duidelijk geworden, wie Vertrouwensmannen waren en welke bevoegdheden dezen hadden, toen de heer *van der Gaag* einde Januari 1945 door de linies is gekomen. Hij heeft echter nooit van de Regering te Londen met betrekking tot zijn optreden jegens Vertrouwensmannen instructies ontvangen. De heer *Kruls* heeft altijd een ietwat onbehaaglijk gevoel gehad, omdat hij op een gegeven ogenblik tegenover de heren zou komen te staan, terwijl dan over en weer hun positie niet duidelijk zou zijn. De commissie meent, dat het gewenst was geweest, dat de Regering de heer *Kruls* tijdig over de positie van Vertrouwensmannen had ingelicht. Het Militair Gezag kreeg van de Regering wel berichten door, welke afspraken zij met Vertrouwensmannen had gemaakt over de bezetting van diverse posten. Voordat de bevrijding van het Westen een feit werd, had de chef staf Militair Gezag echter ook ingelicht moeten zijn over de verhouding, waarin hij tot Vertrouwensmannen zou komen te staan.

Op 5 Mei 1945 hebben Vertrouwensmannen in Den Haag een vergadering gehouden over de maatregelen, welke op dat tijdstip moesten worden genomen ter handhaving van orde en rust. Op 6 Mei 1945 wordt aan de Regering telegrafisch bericht, dat Vertrouwensmannen te 12 uur hun proclamatie tot de bevolking hebben gericht en dat zij hun werkzaamheden hebben aangevangen. Op 8 Mei 1945 is op last van Vertrouwensmannen een *Nederlandse Staatscourant* verschenen. In de avond van die dag is de chef staf Militair Gezag met enkele leden van zijn staf in Den Haag verschenen en heeft daar contact opgenomen met Vertrouwensmannen. Vervolgens is op 9 Mei onder voorzitterschap van de heer *Bosch van Rosenthal* een vergadering van Vertrouwensmannen met gene-

raal *Kruls* en de chefs van de verschillende secties van het M.G. gehouden.

Toen generaal *Kruls* de Vertrouwensmannen ontmoette, heeft hij eerst een onderhoud gehad met de heer *Bosch van Rosenthal,* waarbij generaal *Kruls* aan deze heeft medegedeeld, dat naar zijn mening de chef staf Militair Gezag de Regering vertegenwoordigde. Gedurende de periode, waarin het nog niet bevrijde gebied van de Regering en haar organen was afgesloten geweest, hadden Vertrouwensmannen het hoogste gezag uitgeoefend. Nu de vertegenwoordiger van de Regering aankwam, hield het college van Vertrouwensmannen als zodanig op te bestaan. De heer *Bosch van Rosenthal,* aldus de heer *Kruls,* vond dit een zeer aanvaardbaar standpunt en Vertrouwensmannen hebben zich daarbij aangesloten. Ook de commissie is van oordeel, dat dit standpunt van generaal *Kruls* juist was.

De commissie heeft kunnen constateren, dat tenslotte de aanpassing van de maatregelen, door het Militair Gezag bij de bevrijding te nemen, aan hetgeen door Vertrouwensmannen was voorbereid, geen al te grote moeilijkheden heeft opgeleverd. Zij grondt dit mede op de verklaringen van de heren *Kesper* en *Tenkink,* die in de voorbereidingen zulk een belangrijk aandeel hebben gehad. Immers de heer *Kesper* verklaart, dat, wat zijn terrein betreft, met de komst van het Militair Gezag in feite het door Vertrouwensmannen geschapen apparaat is gaan functionneren, behoudens dat ten plattelande een aantal beslissingen van het Militair Gezag anders is uitgevallen. Alleen het optreden van het Militair Gezag met betrekking tot het intrekken van de *Staatscourant* is volgens de heer *Kesper* raar geweest. In feite beschouwde het Militair Gezag deze *Staatscourant* als vervallen. Ook de heer *Tenkink* is van oordeel, dat de reacties van het Militair Gezag, wat betreft de personele sector op justitiegebied, in het algemeen nogal zijn meegevallen. Op dit gebied is inderdaad effectief gewerkt op de basis van Vertrouwensmannen, die over de meeste benoemingen overleg hadden gepleegd met de Regering. Wat de door Vertrouwensmannen in de *Staatscourant* gepubliceerde regelingen betreft, is er echter slechts één (die op naam van de heer *Tenkink* stond), het besluit Oorlogspleegkinderen, in stand gebleven. Tenslotte heeft ook de heer *Linthorst Homan,* die het voorafgegane contact tussen de Regering en Vertrouwensmannen op het terrein van Binnenlandse Zaken beslist onvoldoende achtte, verklaard, dat er bij de bevrijding met Vertrouwensmannen geen moeilijkheden zijn geweest.

De belangrijkste strubbeling is eigenlijk die over de intrekking van de door Vertrouwensmannen uitgegeven *Staatscourant* geweest. Naar de heer *Ter Veer* heeft medegedeeld, heeft generaal *Kruls* de opdracht gegeven de verspreiding van de *Staatscourant* van Vertrouwensmannen van 8 Mei 1945 tegen te gaan. Men wenste te voorkomen, dat, waar elders in het land de maatregelen van het Militair Gezag reeds golden, in het Westen maatregelen zouden gelden van Vertrouwensmannen, welke misschien dezelfde onderwerpen betroffen, maar niet dezelfde inhoud hadden als de door de chef staf Militair Gezag uitgevaardigde besluiten. De heer *Ter Veer* is naar de Landsdrukkerij gegaan en heeft het verder afdrukken van de *Staatscourant* verboden. De nog aanwezige exemplaren werden in beslag genomen, terwijl er ook pogingen in het werk zijn gesteld om de reeds verspreide exemplaren nog te achterhalen. Dit is geschied om de gevolgen te voorkomen, welke het uitvoeren van maatregelen, die met elkaar in strijd waren, met zich kon brengen. De besluiten van Vertrouwensmannen, welke opgenomen waren in deze *Staatscourant,* zijn bij verordeningen van de chef staf Militair Gezag, welke zijn gepubliceerd in het Publicatieblad van het Militair Gezag no. 32 van 6 Juni 1945 ingetrokken en buiten werking gesteld met uitzondering van het „Besluit Oorlogspleegkinderen" van de waarnemend secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie.

De commissie is van oordeel, dat het optreden van het Militair Gezag onmiddellijk na zijn aankomst ten aanzien van de *Nederlandse Staatscourant* van 8 Mei 1945 weinig elegant — immers zonder enig overleg met Vertrouwensmannen — is geweest. Zij meent, dat de genomen maatregel ook niet juist is geweest. Blijkens de verordeningen van de chef staf Militair Gezag, waarbij de besluiten van Vertrouwensmannen ongedaan zijn gemaakt, zijn deze besluiten met ingang van de afkondiging van de desbetreffende verordening van de chef staf M.G. ingetrokken. Genoemde besluiten hebben dus ook naar het eigen uiteindelijk oordeel van de chef staf gegolden en daarmede valt de inbeslagneming van de *Staatscourant,* waarin zij gepubliceerd waren, als rechtens irrelevant, kwalijk te rijmen.

De commissie meent deze samenvatting en conclusies niet te mogen beëindigen zonder een woord van hulde voor het werk, dat Vertrouwensmannen onder uitzonderlijk moeilijke omstandigheden in het belang van ons land hebben verricht.

XXI. De onderhandelingen in April 1945

Tegen het einde van de bezettingstijd werd de toestand op voedselgebied voor de bevolking van Nederland zo critiek, dat, indien er geen hulp van buiten af gebracht zou worden, een catastrophale ontwikkeling moest worden gevreesd.

Tegelijkertijd waren de militaire successen der geallieerde legers zo overweldigend, dat een ineenstorting van Duitsland niet lang meer kon uitblijven.

Onder deze omstandigheden kwam contact tot stand tussen enige vooraanstaande Nederlandse figuren en de Duitse autoriteiten hier te lande. Dit contact, dat tot een samenspreking met de Duitsers heeft geleid, kwam van Nederlandse zijde al spoedig onder verantwoordelijkheid der Vertrouwensmannen te staan en werd onderhouden in overleg met de Nederlandse Regering te Londen en de geallieerde autoriteiten. Hierdoor werd enige tijd in het Westen van Nederland een toestand geschapen van „het geweer aan de voet". Het verloop dezer onderhandelingen is tenslotte door de feitelijke gebeurtenissen op de grote fronten en door de algehele capitulatie van Duitsland doorkruist.

De commissie geeft hieronder het woord aan de voornaamste bij deze onderhandelingen betrokken figuren.

15037 *(Hirschfeld)*

De heer *Hirschfeld* verklaart, dat hij het na de spoorwegstaking in September 1944 met *Seyss-Inquart* aan de stok heeft gehad over de maatregelen om de hongersnood in Nederland om zo te zeggen te bevorderen. Via *Schwebel* heeft de heer *Hirschfeld Seyss-Inquart* daarover nogal aangevallen, totdat hij op 14 December 1944 een uitnodiging kreeg om bij *Seyss-Inquart* te komen op het kantoor van *Schwebel*. De heer *Hirschfeld* is toen bij hem binnengekomen; *Schwebel* heeft de kamer verlaten en de heer *Hirschfeld* heeft meer dan drie uur onder vier ogen met *Seyss-Inquart* gesproken en de nodige grieven op tafel gelegd; *Seyss-Inquart* vroeg daar zelf naar. Toen kwam deze met een verhaal, dat hij in gedachten had, dat het misschien wel gewenst zou zijn, gezien de stand van de oorlogvoering, dat West-Nederland onder een soort van neutraal beheer gebracht zou worden, want hij vreesde, dat, als de oorlog zich over West-Nederland zou uitstrekken, er dan ontzettende vernielingen zouden komen, vernielingen, die hij wel wilde verhinderen. De heer *Hirschfeld* is daarop toen niet direct enthousiast ingegaan en hij heeft gezegd: ik weet niet, hoe de geallieerden daarop zullen reageren, want indien gij dit nu voorstelt en de geallieerden zouden dat horen, is het wel mogelijk, dat men van hun kant kan zeggen: die Duitsers wensen hun rechtervleugel bij de verdediging van de Rijn veilig te stellen. Het kan zijn, dat de geallieerden geen belangstelling hebben voor deze voorstellen. Het einde van dit gesprek met *Seyss-Inquart* was toen, dat hij zeide: „Ach, da haben wir doch schön phantasiert." Des avonds heeft de heer *Hirschfeld* het gesprek opgeschreven. De volgende dag is hij met vrienden, zoals de heren *Trip, Woltersom* en *Jongejan,* met wie hij veel overleg pleegde, gaan praten. Zij zijn toen tot de conclusie gekomen, dat men dit niet zo mocht laten liggen.

Op 7 Januari 1945, heeft de heer *Hirschfeld* weer een gesprek onder vier ogen met *Seyss-Inquart* gehad en toen heeft de heer *Hirschfeld* gezegd, dat hij op het gesprek wilde terugkomen en wilde weten, of het phantasie of ernst van hem was. *Seyss-Inquart* verklaarde: ik heb van „phantasie" gesproken, omdat u niet welwillend op deze zaak reageerde. Van zijn kant bleek het echter ernst te zijn. De heer *Hirschfeld* heeft hem toen gezegd, dat hij moest begrijpen, dat hij het niet onder zich kon houden. Dit begreep hij. Daarna heeft de heer *Hirschfeld* een gesprek gehad met de heren *Trip, Snouck Hurgronje, Jongejan* en *Woltersom* en toen is besloten, dat zij de heer *Bosch van Rosenthal* hierover zouden inlichten. Deze heeft enigszins geaarzeld over deze zaak, nl. of dit een taak van Vertrouwensmannen was om zich mede bezig te houden. Er werd echter besloten, dat hij dit zou doorgeven naar Londen. De heer *Hirschfeld* vraagt zich af, of daarop zou kunnen slaan hetgeen op blz. 148 van het memorandum van de heer *Gerbrandy* [1]) staat, n.l.: „In een vroegere zaak, door de ondergrondsche beweging aanhangig gemaakt, die ook

[1]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy,* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945".

betrekking had op geneigdheid der Duitschers tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britsche Regeering gepleegd."

De heer *Hirschfeld* kan niet met zekerheid verklaren, dat deze passage daarop betrekking heeft. Hij weet, dat in diezelfde dagen een zekere mijnheer *Swane* over bepaalde mogelijkheden contact heeft gezocht met *Bene,* die voor het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken bij *Seyss-Inquart* zat. De heer *Hirschfeld* is zelfs in het bezit van de aantekeningen, die deze mijnheer er over heeft gemaakt.

Omdat er toen geen bericht uit Londen kwam, zaten de heer *Hirschfeld* c.s. er een beetje mee verlegen. De heer *Snouck Hurgronje* was van mening: houd maar contact met *Seyss-Inquart* over deze zaak, want hij is rijp voor dergelijke gedachten. Dit heeft er waarschijnlijk toe geleid, dat de heer *Hirschfeld* in de ochtend van 2 April door *Schwebel* werd aangesproken, die hem mededeelde, dat *Seyss-Inquart* hem wilde spreken en op weg was naar Den Haag. De heer *Hirschfeld* heeft hem toen 's avonds bij *Schwebel* thuis, aan de Sophialaan, ontmoet, waar *Seyss-Inquart* vertelde: Ik kom terug van een autotocht van 1000 km, die ik in Duitsland heb gemaakt. Ik heb getracht contact te krijgen met de Duitse Regering; ik heb dit gedaan, omdat het bevel is gekomen de methode van de verschroeide aarde in Nederland toe te passen en geheel Nederland onder water te zetten.

Het was de avond van 2 April, dat *Seyss-Inquart* hem dat vertelde. De heer *Hirschfeld* bevestigt, dat dit dezelfde mededeling is, die *Seyss-Inquart* volgens het memorandum van Vertrouwensmannen [1]) heeft gedaan in het gesprek op 12 April. Op blz. 3, tweede kolom, daarvan toch staat: „De Rijkscommissaris moest toegeven, dat de opzet der vernielingen waterbouwkundig niet voldoende technisch had kunnen worden voorbereid en dat er daardoor ongedachte verwoestingen zouden kunnen ontstaan. Daartegenover merkte de Rijkscommissaris op, dat een aanvankelijke opdracht om alle niet-militaire kapitaalgoederen te vernietigen op zijn nadrukkelijk verzoek voor wat Nederland betrof na een nachtelijke bespreking met minister *Speer* was ingetrokken." De naam *Speer* werd toen aan de heer *Hirschfeld* uitdrukkelijk genoemd. Toen *Seyss-Inquart* het de heer *Hirschfeld* had verteld, heeft deze gezegd: „Dat hebt u mij niet verteld, omdat u mij zo graag een inlichting wilt geven; u begrijpt, dat ik het doorgeef."

Op 3 April heeft de heer *Hirschfeld* een bespreking gehad met de heren *Snouck Hurgronje, Trip, Woltersom* en *Jongejan.* Het gesprek met *Seyss-Inquart* heeft de heer *Hirschfeld* hun toen verteld en hij heeft hun voorgelezen wat hij er over had opgeschreven. Naar aanleiding van dat gesprek heeft de heer *Hirschfeld* een klein telegram opgesteld. De heer *Snouck Hurgronje* heeft het origineel op 3 April naar de heer *Bosch van Rosenthal* gebracht. Het is op 4 April door de heer *Bosch van Rosenthal* doorgeseind naar Londen. Bij het doorseinen heeft de heer *van der Vlugt* bemiddeling verleend.

Op 3 April is de heer *Hirschfeld* naar *Schwebel* gegaan om te verifiëren, of deze de indruk had, dat het menens van *Seyss-Inquart* was. *Schwebel* heeft het hem bevestigd. Daarna heeft de heer *Hirschfeld* ook de heer *Louwes* ingelicht; deze had contact met de heer *van der Vlugt.* De heer *Louwes* kwam bij de heer *Hirschfeld* terug en vertelde hem, dat inderdaad het bericht bij de heer *van der Vlugt* was binnengekomen. Hij heeft aan de heer *Louwes* ook een afschrift van het telegram gegeven om te laten verifiëren, of de heer *van der Vlugt* het wel goed zou doorgeven en daarop heeft de heer *van der Vlugt* contact gezocht met *Schwebel.* Dat is gebeurd op 7 April. *Schwebel* is toen bij de heer *Hirschfeld* gekomen en heeft hem gevraagd: „Ik krijg op het ogenblik het verzoek om enige heren in contact met *Seyss-Inquart* te brengen. Kunt u mij verklaren" — dat sloeg niet alleen op de heer *van der Vlugt,* maar er was, meent de heer *Hirschfeld,* ook de heer *Six* bij — „dat deze mensen bevoegd zijn om namens Vertrouwensmannen te spreken? Als dit het geval is, wil ik in het kader van dit overleg deze heren wel bij *Seyss-Inquart* brengen."

Het was alles vrij gewaagd, doch de heer *Hirschfeld* bevestigde, dat genoemde personen de positie hadden, die *Schwebel* bedoelde en dat hij contact kon aanbevelen. Toen is het contact ontstaan. De heer *Hirschfeld* is daar ook nog regelmatig bij betrokken geweest, doordat hij nog verder contact met *Seyss-Inquart* en *Schwebel* aangehouden had. Toen is er voornamelijk over gesproken, hoe men de voedingsmiddelensituatie zou kunnen opvangen en welke maatregelen er nodig zouden zijn. Daarover heeft de heer *Hirschfeld* de nodige inlichtingen verstrekt. Toen heeft *Schwebel* met toestemming van *Seyss-Inquart* er op een bepaalde datum aan meegewerkt, dat de heren *Neher* en *van der Gaag* over de linie konden gaan.

Met betrekking tot het gesprek, dat de heer *Hirschfeld* op 14 December 1944 met *Seyss-Inquart* heeft gehad, verklaart de heer *Hirschfeld,* dat hij over dit gesprek notities [2]) heeft in een dagboek. In verband met de mogelijkheid, dat dit in Duitse handen zou komen,

[1]) „Het Duitsche aanbod tot een beëindiging der feitelijke vijandelijkheden in het nog bezette Nederlandsche gebied van April 1945". (Memorandum van de bij besluit van Harer Majesteits Regeering van 2 Augustus 1944 aangewezen Vertrouwensmannen, opgesteld in overleg met den Commandant der Binnenlandsche Strijdkrachten.) 's-Gravenhage, Maart 1946.

15043 *(Hirschfeld)*

[2]) Bijlage 188.

is de formulering altijd door een zekere voorzichtigheid ingegeven, maar het voordeel is, dat het aantekeningen zijn, die hij onder de indruk van het ogenblik gemaakt heeft.

Uit de aantekening over de bespreking op 14 December 1944 is de volgende passage van belang.

„Dr. *Seyss-Inquart* kwam voorts te spreken over de militaire situatie. Hij acht de gevaren, welke voor het Westen van Nederland bestaan, zeer groot. Van Duitsche zijde zou men militair nimmer goed kunnen vinden, dat het Westen van Nederland als opmarschgebied voor een geallieerd leger zou kunnen dienen. Om die reden zou de Duitsche legerleiding misschien kunnen besluiten het Westen van het land te doen verdrinken, het zou dan nimmer geschikt kunnen zijn als opmarschgebied tegen Duitschland. In het vertrek, waar wij zaten, hing een kaart van Nederland, die wij tijdens dit gesprek bekeken. Ik wees den Rijkscommissaris er toen op, dat mijns inziens de geallieerden het Westen niet als opmarschgebied zouden gebruiken, doch dat zij vermoedelijk tusschen Emmerik en Keulen zouden probeeren den Rijn te forceeren en dan onmiddellijk in de richting van Bremen en de Oostzee zouden trachten te marcheeren. In dat licht beschouwd zou een vernietiging van het Westen van Nederland ook voor Duitschland een volkomen zinlooze maatregel zijn. Daarop doorpratende, stelde de Rijkscommissaris de vraag, of er niet wat voor te zeggen zou zijn het Westen van Nederland te „neutraliseeren" d.w.z. dit gebied te verklaren tot een gebied, waar niet gevochten zou behoeven te worden. Indien op dit gebied tusschen Duitschland en de geallieerden een uitdrukkelijke of stilzwijgende overeenkomst tot stand zou komen, zou dit hoogst belangrijk voor het land zijn en tevens wellicht een eerste aanknoopingspunt tusschen de vijanden kunnen zijn. Ik antwoord daarop, dat deze gedachtengang zeker interessant is, doch dat men alvorens daarop verder in te gaan eerst de wederzijdsche belangen zal moeten afwegen. Duitschland is in de verdediging; wanneer het nu weet, dat het op een bepaald punt niet zal worden aangevallen, krijgt het troepen vrij, het is de vraag, of de geallieerden daarin zullen treden.

Voor de Nederlandse bevolking is een dergelijke regeling misschien attractief, omdat de verzorging op een gezonde basis gebracht zal kunnen worden. Na eenig heen en weer gepraat sluit dr. *Seyss-Inquart* dit merkwaardige gesprek af met de verklaring: „Wir haben nun schön phantasiert"."

15047 *(Hirschfeld)*

Seyss-Inquart was bereid, zo verklaart de heer *Hirschfeld* verder, zover te gaan, dat een neutrale mogendheid toezicht zou hebben. *Seyss-Inquart* heeft 14 December 1944 het woord neutralisering gebruikt.

Op 2 April is *Seyss-Inquart* tegenover de heer *Hirschfeld* zover gegaan, dat hij gezegd heeft: ik wil de vernietiging voorkomen en ik heb van *Speer* de toestemming gekregen om dat bevel niet uit te voeren; *Seyss-Inquart* zei echter niets over capitulatie.

De heer *Hirschfeld* heeft toen tegen *Seyss-Inquart* gezegd: Dat vind ik mooi, maar er moet een einde aan de oorlog komen, want wij verhongeren. Jullie kunt niets meer doen. *Seyss-Inquart* zeide daarop, dat hij over capitulatie niet kon spreken. Hij zeide: u weet, wat er in Koningsbergen is gebeurd. Een of andere generaal had over capitulatie gesproken en was toen door de S.S. doodgeschoten. De vrouw van *Seyss-Inquart* zat destijds in Salzburg. Hij heeft wel gezegd: als wij hier in Nederland van de Duitse hoofdmacht zijn afgesneden, dan — om het Duitse woord te gebruiken — dann sind wir unser eigener König.

Met betrekking tot de bedoelingen van *Seyss-Inquart* en *Schwebel* bij deze onderhandelingen gelooft de heer *Hirschfeld*, dat de bedoelingen van *Schwebel* goed waren en dat hij er humanitaire overwegingen op na hield. *Seyss-Inquart* gaat veel dieper. Deze heeft enerzijds gedacht — hij had een zeer goed verstand —: deze oorlog is voor Duitsland verloren, nu moet ik mijn eigen positie zien te redden. Dit is naar de mening van de heer *Hirschfeld* stellig het geval geweest.

De tweede overweging is geweest — dit heeft *Schwebel* hem verteld —, dat *Seyss-Inquart* in de winter 1944—1945 heeft geprobeerd, op de plaats van *von Ribbentrop* te komen. Verder heeft bij *Seyss-Inquart* een rol gespeeld, dat hij meende de staatsman te moeten zijn, die het eerst via bepaalde onderhandelingen over kleine terreinen contact met de geallieerden kreeg. Hij heeft 14 December gezegd: als wij over de neutralisering van Nederland als oorlogvoerenden zouden kunnen praten, zou dit misschien aanleiding kunnen zijn tot een algemene bespreking. De heer *Hirschfeld* gelooft, dat *Seyss-Inquart* zich zelf heeft gezien als een man, die misschien nog een uitweg zou kunnen vinden, waardoor hij zijn eigen positie zou kunnen redden. De heer *Hirschfeld* legt het accent hierop, dat *Seyss-Inquart* wilde proberen zijn gezicht te redden tegenover de geallieerden en aan de andere kant niet zo ver wilde gaan met onderhandelingen te voeren, dat hij of zijn familieleden met de wrekende hand van de Duitse

instanties in aanraking zouden komen. Hij beschouwt het als te zijn een manoeuvreren tussen deze twee klippen door.

De heer *Hirschfeld* acht het niet waarschijnlijk, dat *Seyss-Inquart* — hetgeen het andere uiterste is — deze gehele onderhandeling slechts heeft gewild om de militaire weerstand zolang mogelijk te rekken.

15054 *(Hirschfeld)* De opvatting van *Schwebel,* dat de gehele actie van *Seyss-Inquart* in deze kan worden teruggevoerd tot zijn neiging en wens het Nederlandse volk te helpen, deelt de heer *Hirschfeld* niet. Hij gelooft niet, dat men *Seyss-Inquart* op een zo hoog niveau mag plaatsen. Intellectueel stelt de heer *Hirschfeld* hem wel op een zeer hoog niveau, maar nobele motieven heeft hij er niet achter gezocht.

Schwebel was daarentegen veel en veel goedhartiger. Tijdens deze onderhandelingen heeft zich naar de mening van de heer *Hirschfeld* ook wel ontwikkeld de gedachte: wat kunnen wij van Duitse zijde er nog uitslaan. Daarom heeft men tenslotte met het woord „capitulatie" zeer geaarzeld.

De commissie heeft dr. *E. A. Schwebel,* tijdens de bezettingsjaren Beauftragte in de provincie Zuid-Holland, die hier te lande in het kamp Vught vertoefde, nog kunnen horen, voordat hij naar Duitsland terugkeerde.

15288 *(Schwebel)* *Schwebel* heeft op 7 April 1945 een eerste bespreking gehad met de heer *van der Vlugt* in zake de onderhandelingen, welke plaats gehad hebben in de loop van de maand April 1945. Hem is niet precies medegedeeld, dat de secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de heer *Snouck Hurgronje,* op 3 April 1945 een mededeling aan de voorzitter van het college van Vertrouwensmannen had doen toekomen. Een mededeling, die zakelijk inhield, dat er aan Duitse zijde bevelen bestonden om bij militaire operaties van geallieerde zijde ten Westen van de IJssel de kust te verdedigen en over te gaan tot vernietigingen op grote schaal en algehele onderwaterzetting en dat diegenen, die deze vernietiging en onderwaterzetting zouden moeten uitvoeren, deze bevelen alleen dan ter zijde konden leggen en daartoe bereid waren, als het Nederlandse gebied militair van Duitsland was geïsoleerd en de mogelijkheid van herstel ener verbinding door de Duitse weermacht was uitgesloten, zodat de autoriteit in Duitsland, die dat bevel gaf, dientengevolge geen invloed op de uitvoering van de beslissingen meer had. Wel weet *Schwebel,* dat de Rijkscommissaris er lang over gedacht heeft, hoe men het Nederlandse Staatsgebied, dat toch niet meer van beslissend belang was voor de oorlogvoering, eventueel aan het krijgsgebeuren zou kunnen ontrukken. *Schwebel* gelooft, dat *Seyss-Inquart* in ieder geval reeds met Kerstmis deze gedachte eens geuit heeft. De Rijkscommissaris heeft al deze dingen niet met hem besproken. De Rijkscommissaris heeft hem niet rechtstreeks gezegd: ik heb met dr. *Hirschfeld* gesproken over neutralisering van Nederlands gebied. Maar *Schwebel* wist het op de een of andere manier. Hij heeft er van gehoord. *Schwebel* kan tot op de dag van vandaag niet zeggen: heeft *Seyss-Inquart* het mij gezegd? Maar hij weet, dat omstreeks Kerstmis de Rijkscommissaris deze gedachte te berde heeft gebracht. *Schwebel* gelooft, dat hij dat ook gedaan heeft tegenover dr. *Hirschfeld.* Hij kan niet met beslistheid zeggen, of de mededeling van 3 April 1945 een gevolg is geweest van een nieuwe bespreking op 2 April 1945 tussen de heer *Hirschfeld* en de Rijkscommissaris. Hij is er niet bij geweest en hem is dat niet medegedeeld, maar het is volgens hem mogelijk. Tegenover de mededeling van de heer *Hirschfeld,* dat deze op 3 April met *Schwebel* een gesprek heeft gehad en dat deze toen tegen de heer *Hirschfeld* gezegd had, dat dit door *Seyss-Inquart* ten volle gemeend werd, deelt *Schwebel* mede: de Rijkscommissaris heeft met hem over zulke dingen in het algemeen gesproken en *Schwebel* wist, dat *Seyss-Inquart* zich met deze dingen bezig hield en dat hij ze ook mogelijk met dr. *Hirschfeld* in deze geest besproken had. Hij wist echter niet, hoe *Seyss-Inquart* in bijzonderheden over dit gedeelte en over dit gesprek met de heer *Hirschfeld* heeft gedacht. *Schwebel* kan op 3 April 1945 tegen dr. *Hirschfeld* gezegd hebben, dat de Rijkscommissaris zich zo met deze gedachte bezig hield. Op de vraag, of *Schwebel* zich herinnert het tegen de heer *Hirschfeld* gezegd te hebben, antwoordt hij: ik geloof, dat ik dat zeggen kan.

Schwebel gelooft echter niet, dat de heer *van der Vlugt* bij de bespreking van 7 April erover gesproken heeft, dat deze onderhandelingen langs de zoëven vermelde weg begonnen zijn. Maar hij kan het werkelijk niet zeggen. Hij herinnert het zich niet meer precies. Hij heeft zeker met de heer *van der Vlugt* over dit onderwerp gesproken. Omdat de heer *van der Vlugt* destijds de belangen van het Interkerkelijk Bureau behartigde en toen zeer druk was met de levensmiddelenvoorziening heeft *Schwebel* hem dikwijls gezien. Zij hebben over algemene problemen gesproken en over politieke aangelegenheden en zo heeft het onderhoud van de 7de April met de heer *van der Vlugt* een beslist particulier karakter gehad. Het was niet een of andere opdracht. Tenslotte bevestigt *Schwebel,* dat de heer *Hirsch-*

feld op 3 April er wel met hem over gesproken moet hebben, daar het anders van zijn kant geen zin zou hebben gehad om er nog eens de aandacht op te vestigen, dat de heer *Hirschfeld* deze opmerking van *Seyss-Inquart* als een serieuze moest beschouwen. Bovendien geeft hij toe, dat uit dit gesprek met de heer *Hirschfeld* voortvloeide, dat hij wist wat er aan de gang was, nl. dat er een zeker initiatief van de kant van de Rijkscommissaris was. Voorts erkent hij, dat het voor de hand lag, dat, toen de heer *van der Vlugt* namens Vertrouwensmannen over die zaak kwam spreken, er een verband lag met het daaraan voorafgegane gesprek van 2 April tussen de Rijkscommissaris en de heer *Hirschfeld*. *Schwebel* voegt hier echter aan toe, dat de heer *van der Vlugt* op de 7de April het er met hem nog niet over gehad heeft, dat hij namens de Vertrouwensmannen sprak. Dat heeft hij pas op de 10de gedaan. Volgens zijn herinnering begint tot op zekere hoogte eigenlijk — zo te zeggen — het officiëel worden op de 10de April. Op die dag zei de heer *van der Vlugt* hem: „Ik spreek nu op het ogenblik hier niet slechts namens mijzelf, maar ik spreek nu als vertegenwoordiger van de Vertrouwensmannen en verzoek als zodanig om een onderhoud met de Rijkscommissaris". Toen werd de zaak voor *Schwebel* dus acuut, officieel. Het gesprek van 7 April was een privé-gesprek over deze aangelegenheid. *Schwebel* kan zich niet herinneren, dat er op de 7de April zulke scherp omlijnde bepalingen opgesteld zouden zijn, als vermeld zijn in het Memorandum van de gewezen Vertrouwensmannen. Hij acht het mogelijk, dat, wanneer men een gesprek samenvat, men het zo uitleggen kan. Hij is zich in ieder geval niet bewust geweest hiermede, hoe dan ook, iets van betekenis geuit te hebben. *Schwebel* had van de Rijkscommissaris geen enkele opdracht om met iemand erover te spreken. De gesprekken, die hij met de heer *van der Vlugt* en de heer *Hirschfeld* heeft gehad, waren een gevolg van op zich zelf staande dienstgesprekken, die zij over zakelijke aangelegenheden hadden, die hun gemeenschappelijk aangingen. *Schwebel* heeft over deze dingen met beide heren vóór 10 April eenvoudig slechts als belangstellende gesproken. Hij wil echter ook niet zeggen, dat het niet waar is, dat het onderhoud met de heer *van der Vlugt* op 7 April verlopen is in de geest, zoals het in het bovengenoemde Memorandum voorkomt in de tweede kolom van blz. 1. *Schwebel* wil hierbij evenwel opmerken, dat men uit deze zaak zou kunnen opmaken, dat de Rijkscommissaris of hij op de een of andere manier er aan gedacht zouden hebben voor henzelf, hetzij van militaire hetzij van civiele autoriteiten, een soort beveiliging te krijgen. Daarover is, zo verklaart *Schwebel,* werkelijk niet gesproken. Indien men dit er uit opmaakt, heeft men het werkelijk verkeerd begrepen. Daaraan heeft hij nooit gedacht. *Schwebel* doelt op het punt: reële berechting, respectievelijk behandeling van civiele en militaire Duitse autoriteiten. In die tijd heeft *Schwebel* niet anders gedacht dan: ik sta hier en houd hier orde, zolang ik dat maar enigszins kan. Zolang ik hier voor hen iets doen kan, doe ik dat. Al het andere interesseerde hem niet. Indien er gevechten zouden komen en indien hij zijn eigen functie niet meer zou kunnen uitoefenen, dan zou hij weer soldaat worden, wanneer hij niet op de een of andere manier een ander bevel zou krijgen.

Met betrekking tot dat deel van de weergave van het gesprek van 7 April, zoals dit door de heer *van der Vlugt* gemaakt is, waar te lezen is: „dat hij (*Schwebel*) echter *meende,* dat, wanneer Nederland geheel van Duitsland zou zijn afgesloten, eventueel Bremen en Emden en ook de stelling Oost-Friesland zouden zijn genomen, de civiele zowel als de militaire autoriteiten onder bepaalde voorwaarden bereid zouden zijn te capituleren, in aanmerking nemende het hopeloze van hun positie in het Westen, alsmede het feit, dat men van mening was, dat feitelijk niet meer van een complete Regering in Duitsland kon worden gesproken.", bevestigt *Schwebel,* dat dit een ander punt is, dat buiten die kwestie van de zekerstelling staat.

Het feit, dat hij in het gesprek van 7 April de capitulatie zou hebben aangeroerd als mogelijkheid, doch als zijn privé-mening, acht *Schwebel* mogelijk. Hij kan en wil het niet tegenspreken, vooral niet, nadat de heer *van der Vlugt* het ook zo gezegd heeft. Na

15309 *(Schwebel)*

er op gewezen te zijn, dat op grond van het onderhoud van 7 April en het daarvan opgemaakte protocol, telegrammen de wereld in zijn gestuurd en contact is gezocht met Londen, als gevolg waarvan te Achterveld, bij de onderhandelingen, de geallieerden èn met *Schwebel* èn in het tweede onderhoud met *Seyss-Inquart* ook op de kwestie van de capitulatie zijn gekomen, hetgeen het vrij waarschijnlijk maakt, dat de gedachte daaraan reeds gevoed is door de mededeling van dit eerste onderhoud op 7 April, verklaart *Schwebel,* dat hij zich van dit gesprek niet iets belangrijks kan herinneren. Hij blijft bij zijn mening, dat dit gesprek geen officieel karakter droeg en hij niet met een bepaalde opdracht handelde. Het zou misschien zo kunnen zijn, dat de heer *van der Vlugt* gezegd heeft: wanneer u nu van alle kanten en van alles

bent afgesneden en u kunt met niemand meer overleg plegen, zou dan ook niet hier een capitulatie tot stand komen. Er is misschien gezegd: „Het is slechts mogelijk, dat dit kan komen." Maar het was op geen enkele manier zo, dat hij ook maar enig aanbod van zijn kant wilde doen. *Schwebel* heeft zijn aantekeningen pas na de 10de April gemaakt. Hij weet echter, dat de heer *van der Vlugt* met zijn notities op de 7de begint.

Wat betreft de passage in de weergave van het onderhoud op de 10de April, voorkomende in het genoemde Memorandum, luidende: „Dr. *Schwebel* verzocht de op de 7de April gehouden bespreking te beschouwen als een zuiver particuliere aangelegenheid tussen hem en de heer *van der Vlugt* en van dit onderhoud dus geen verdere melding te maken, wanneer verdere beprekingen met andere bevoegde personen zouden plaats vinden.", zegt *Schwebel,* dat het wel zijn kan, dat de heer *van der Vlugt* misschien nog op dit gesprek teruggekomen is en dat hij, *Schwebel,* toen misschien gedacht heeft: „Hij heeft het veel officiëler opgevat dan ik het heb weergegeven", en toen gezegd heeft: „Wij hebben als particulieren over deze dingen gesproken". Tenslotte merkt *Schwebel* op, dat het voor de vraag naar de motieven van de bespreking, die *Seyss-Inquart* met *Bedell Smith* gevoerd heeft, van belang is, dat later in de beslissende telegramwisseling, zoals deze is weergegeven op blz. 8 van het Memorandum, tussen generaal *Eisenhower* en de Rijkscommissaris slechts sprake is van de dringende levensmiddelenverzorging der Hollanders. *Schwebel* heeft de indruk, dat het de Engelsen in de beide conferenties te Achterveld in eerste instantie er om te doen was over capitulatie te spreken. Dat interesseerde hen meer dan al het andere, terwijl het andere werkelijk de Rijkscommissaris en *Schwebel* interesseerde en zij zijn daarop ook ingegaan. Uiteindelijk erkent *Schwebel,* dat hij in het onderhoud van 10 April de zaak gesteld heeft, zoals het in het Memorandum als mededeling van de heer *van der Vlugt* staat, nl. aldus: „Om deze redenen acht dr. *Schwebel,* dat, onder de gegeven omstandigheden, van een officiële capitulatie door de Duitse militaire autoriteiten geen sprake zal kunnen zijn, maar dat dezen wel bereid zullen zijn om te overwegen een bepaalde vorm van onofficiële wapenstilstand dan wel neutralisering van een bepaald gebied."

Daarbij bevestigt *Schwebel* nogmaals, dat dit de gedachte is, welke in December 1944 reeds door *Seyss-Inquart* tegenover de heer *Hirschfeld* is uitgesproken.

15318 *(Schwebel)*

Met betrekking tot de bedoeling van de onderhandelingen over de levensmiddelenvoorziening, welke in de Aprilbesprekingen voortdurend aan de orde zijn geweest, verklaart *Schwebel,* dat het doel was, zoals het ook altijd gezegd is: De Rijkscommissaris heeft op het standpunt gestaan, en het was in volledige overeenstemming met Generaloberst *Blaskowitz:* wanneer de Engelsen en over het algemeen wanneer de geallieerden ons niet aanvallen, wanneer zij onze opdracht de kust te behouden niet betwisten en wij dus hier niet vechten, dan kunnen wij van onze kant vanzelfsprekend alles doen om de bevolking zoveel levensmiddelen te geven als mogelijk is. Men heeft, zo zegt *Schwebel,* toch ook werkelijk verantwoordelijkheidsgevoel voor de bevolking en men is er zich toch van bewust, dat men die niet onnodig moet laten lijden. Dat was voor de Duitsers tot op zekere hoogte vanzelfsprekend en daarom zei de Rijkscommissaris: „Zo gauw ik de garantie van de Engelsen en van de geallieerden heb, dat zij niet verder naar de Grebbelinie oprukken, ons hier met rust laten, dan willen wij hier alles binnenlaten, wat maar binnenkomt. Waarom moet de bevolking onnodig honger lijden?"

Schwebel stelt, dat de overwegingen van de Rijkscommissaris waren ingegeven door algemene menselijkheid. Nog liever zou hij willen zeggen: de louter zakelijke verantwoordelijkheid, die men heeft. Mensenliefde is volgens *Schwebel* zozeer de zaak van het innerlijk, dat men moeilijk erover kan oordelen, of hier een daad van werkelijke liefde bestond of niet. Daarover wil hij niet graag twisten. Maar er bestaat een verantwoordelijkheidsgevoel. De Duitsers zaten hier als bezettende macht en waren de dragers van het gezag en als zodanig hadden zij een verantwoordelijkheid om voor de bevolking te zorgen. Op grond van deze algemene verantwoordelijkheid hebben zij de bevolking niet meer laten lijden dan de oorlogstoestand noodzakelijk maakte. *Schwebel* zegt, dat vanzelfsprekend ook het door de commissie naar voren gebrachte gezichtspunt bestond, nl. dat de Duitsers, die op dat ogenblik Nederland bezet hielden met een niet al te grote troepenmacht, vreesden, dat een door de honger tot wanhoop gebrachte bevolking een gevaar in de rug zou opleveren, wanneer de strijd tegen de geallieerde legers moest worden aangebonden. *Schwebel* merkt hierbij op, dat het zowel een Duits als een Nederlands belang was voor de levensmiddelen van de bevolking zo goed mogelijk te zorgen. Hij verwijst ernaar, dat hij in zijn eigen rapport over de zaak van de levensmiddelenverzorging van de bevolking in het laatste

halfjaar van de oorlog ditzelfde motief ook heeft aangevoerd. Het was de verantwoordelijkheid tegenover de bevolking, maar ook tegenover hun eigen leger, dat hen leidde.

[1]) Vgl. bijlage 189.

In een brief [1]) van 10 September 1947 van *Schwebel* aan de heer *Gerbrandy,* welke brief door de Nederlandse justitiële instanties echter niet aan de heer *Gerbrandy* is uitgereikt, had *Schwebel* het voorgesteld, alsof het „reine Hilfsabsichten" waren en voorts, dat deze waren ingegeven „von der mir von Gott obliegenden Verantwortung für die meiner Sorge mitanvertraute niederländische Bevölkerung....." en voor „unser deutsches Heer hier und das zukünftige Leben unserer beiden Völker". Deze motivering handhaaft *Schwebel* door te zeggen, dat het ging om de zorg voor de Nederlandse bevolking en voor het Duitse leger en voor het toekomstige leven van onze beide volkeren. *Schwebel* kan deze dingen niet afwegen, hoeveel procent valt onder het ene of onder het andere, maar deze dingen eisten in ieder geval tezamen hun ernstig overleg.

15332 *(Schwebel)*

In de dagen van de onderhandelingen heeft *Schwebel* doorlopend contact gehad met *Seyss-Inquart.* Het contact met generaal *Blaskowitz* werd hoofdzakelijk door de Rijkscommissaris zelf onderhouden, doch ook *Schwebel* heeft met deze contact gehad. Ten aanzien van de bedoelingen van deze onderhandelingen heeft *Blaskowitz* gezegd: goed, zolang ik niet gehinderd word in mijn opdracht, ben ik bereid dat alles gaarne te doen. Door generaal *Blaskowitz* is niet met zoveel woorden gezegd, dat de voorziening in de levensmiddelennood van de bevolking hem zijn militaire taak zou vergemakkelijken. Wel mag *Schwebel* zeggen, dat hij het vroeger daarover met hem eens was. Dat was toen ook het inzicht van de militairen. *Schwebel* ontkent, dat *Blaskowitz* wel eens gezegd zou hebben, dat hij genoodzaakt zou zijn om te capituleren, wanneer het voedsel in de loop van die maand zou opraken.

15340 *(Schwebel)*

Met betrekking tot de vraag, welke de motieven geweest zijn voor het handelen van de Rijkscommissaris, wordt *Schwebel* nog de mogelijkheid voorgelegd, dat de Rijkscommissaris, inziende dat de oorlog ten einde liep, een uitweg trachtte te zoeken voor de moeilijkheden, waarvoor hij toen geplaatst werd. Aan de ene kant toch was van geallieerde zijde duidelijk gezegd, dat een aantal verantwoordelijke Duitsers met hun persoon zouden moeten instaan voor de gevolgen van hetgeen er tijdens de oorlog was gebeurd, in het bijzonder op het gebied van de oorlogsmisdaden, aan de andere kant konden er nog altijd moeilijkheden dreigen van de zijde van een nog bestaande Duitse Rijksregering, wanneer de Rijkscommissaris ontijdig zou meewerken aan een capitulatie. Door mede te werken aan de hulpverlening van de bevolking zou *Seyss-Inquart,* om het zo uit te drukken, een goede noot maken tegenover de geallieerden, maar doordat hij aan de andere kant vasthield aan het verlangen, dat de geallieerden achter de Grebbe-linie zouden blijven en dus het kustgebied in handen van de Duitsers — hetgeen hij volgens *Schwebel* als voorwaarde voor de hulpverlening stelde — zou hij zich vrijwaren voor de eventuele vergelding van de kant van de Führer. Deze opvatting wordt verdedigd in een conceptbrief dd. 18 April 1945 van de Voorzitter van de Vertrouwensmannen aan de Minister-President, welk concept is opgenomen in het Memorandum op blz. 23. *Schwebel* geeft als zijn mening, dat de Rijkscommissaris zich niet door de zorg voor eventueel toekomstig persoonlijk lijden heeft laten beïnvloeden om iets goeds voor de bevolking te doen. *Schwebel* kan niet weergeven wat in zijn hart allemaal omgegaan is. De meeste gesprekken zijn gehouden en de meeste beslissingen zijn overigens gevallen in besprekingen tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart;* soms is *Schwebel* erbij geweest. Volgens hem hebben zij uit algemene verantwoordelijkheid gehandeld.

15350 *(Schwebel)*

Op de vraag naar de strekking van de bespreking, die *Seyss-Inquart* op 1 April 1945 met *Speer* heeft gehad, met name of toen aan de orde is geweest het intrekken, op verzoek van *Seyss-Inquart,* voor wat Nederland betrof, van een aanvankelijk gegeven opdracht alle niet-militaire kapitaalsgoederen te vernietigen, verklaart *Schwebel,* dat hij weet, dat *Seyss-Inquart* in die tijd een bespreking met *Speer* gehad heeft en dat hij daarvoor speciaal naar Duitsland gegaan is. *Speer* heeft rechtstreeks gesaboteerd in Duitsland en *Seyss-Inquart* heeft hier hetzelfde gedaan door de opdracht van de „verbrande aarde" niet te laten uitvoeren. Practisch zijn de onderhandelingen van April 1945 in Nederland ook niet naar boven gerapporteerd. *Schwebel* gelooft beslist te kunnen zeggen, dat *Seyss-Inquart* van deze besprekingen geen melding heeft gemaakt aan hogere Duitse autoriteiten. Van *Blaskowitz* gelooft hij het ook, maar hij weet niet, of deze met zijn commandant daarover gesproken heeft.

Ten aanzien van de vraag naar het karakter van de besprekingen is het nog opmerkelijk, dat voor de bespreking van 12 April de Vertrouwensmannen de heer *Six* hebben uitgenodigd om de heer *van der Vlugt* te vergezellen. Vertrouwensmannen waren aanvankelijk de mening toegedaan, dat deze besprekingen ook een militair karakter droe-

gen en dat deze mede door een militair dienden te worden gevoerd, hetgeen weer in de richting wijst, dat de gedachte van een onofficiële wapenstilstand of neutralisering van het gebied op de een of andere manier ter sprake geweest is in het onderhoud van 7 April en later ook in het onderhoud van 10 April. *Schwebel* verklaart, dat er nergens militaire vertegenwoordigers bij geweest zijn. Dat de Vertrouwensmannen de zaak aanvankelijk als een min of meer militaire zaak zagen op grond van het feit, dat het onderhoud van de 7de April heeft plaats gehad op de wijze, zoals de heer *van der Vlugt* het mededeelt, is volgens *Schwebel* mogelijk.

15358 *(Schwebel)*

Met betrekking tot het drukke telegrafische verkeer, dat in die tijd heeft plaats gevonden tussen Vertrouwensmannen en de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten enerzijds en de Nederlandse Regering te Londen anderzijds, deelt *Schwebel* mede, dat hij niet weet, of de Duitsers dat radio-telegrafische verkeer konden controleren, maar dat zij het in elk geval niet gedaan hebben. Zij hebben er alleen via de heer *van der Vlugt* kennis van genomen.

Wat de betekenis van het protocol betreft, dat van de besprekingen van 12 April is opgesteld, verklaart *Schwebel,* dat de gehele zaak een onofficiële bespreking was. Deze heeft dan ook plaats gevonden in zijn woning bij de thee. Daar waren alleen maar de Rijkscommissaris en hij aan de ene kant en de heer *van der Vlugt* en jonkheer *Six* aan de andere kant en daar hebben zij met elkaar gesproken. Daar is ook geen woord genotuleerd. Zij hebben ook geen volmacht verlangd, noch van de heer *van der Vlugt,* noch van jonkheer *Six.* Zij hebben eenvoudig met elkaar gesproken en achteraf hebben zij gezegd: wij zullen ook geen ambtelijk rapport opstellen en ieder maakt snel een verslag en dat geven wij elkaar om te lezen en als daarin geen fouten zijn, dan laten wij het staan, zoals ieder het voor zich geschreven heeft en erkennen dat. Dat hebben zij later ook gedaan en hebben het vergeleken.

Toen ging *Schwebel* naar de Rijkscommissaris. Zij hebben niet in hetzelfde kantoorgebouw gewerkt, maar deze was er al mee bezig en dicteerde het al en zei tot hem: ik heb het al gedaan, maar ik heb liever, dat u het nu ondertekent. *Seyss-Inquart* was een voorzichtig politicus. Misschien is het een gevolg van zijn voorzichtigheid, dat het in ieder geval niet officieel mocht zijn en hij zei daarom: wanneer ik dat onderteken, heeft het een sterker officieel karakter en dat wou hij niet zo laten uitkomen. Zij wilden dit als een particulier eerste contactzoeken voorstellen; er is ook geen officieel rapport gemaakt.

Schwebel is er van op de hoogte, dat in het protocol, dat van Nederlandse kant is opgemaakt, twee veranderingen zijn aangebracht. In de eerste plaats wilde de Rijkscommissaris daar niet in hebben, dat het onderhoud had plaats gevonden mede namens de Duitse opperbevelhebber, maar hij wilde er alleen in hebben, dat het met medeweten van de Duitse opperbevelhebber was gebeurd. En in de tweede plaats is op verzoek van Nederlandse zijde er in opgenomen, dat van Duitse zijde geen terechtstellingen of represailles zouden plaats vinden, waartegenover van Nederlandse zijde gepoogd zou worden aanslagen op Duitse civiele en militaire autoriteiten te voorkomen.

15366 *(Schwebel)*

Met betrekking tot de besprekingen te Achterveld op 28 en 30 April 1945 deelt *Schwebel* mede zeer verbaasd geweest te zijn, toen de generaals der geallieerden op de eerste dag, toen *Schwebel* daar alleen kwam, begonnen te praten over capitulatie. Hij was verwonderd, omdat het niet zijn taak was. Zijn taak was immers bij het uitwisselen van de telegrammen volkomen duidelijk. Het was zo: generaal *Eisenhower* had laten vragen, of de Rijkscommissaris te zijner beschikking stond, enz. Toen had de Rijkscommissaris gezegd: ja. En toen dat duidelijk was, zei de Rijkscommissaris: ik zal eerst de Reichsrichter *Schwebel* sturen om het protocol voor deze bespreking van mij vast te stellen. Dus de opdracht van *Schwebel* betrof alleen het protocol. Hij had generlei opdracht zakelijk te onderhandelen. Dat was heel duidelijk gezegd. Hij moest alleen de vormen van het protocol behandelen, bijv. wat is de plaats, wie verschijnt als vertegenwoordiger, enz., dus de vorm van de onderhandelingen. Dat gold natuurlijk niet voor de tweede bespreking van 30 April, waar ook *Seyss-Inquart* zelf aanwezig was. Daar werd de zaak ook heel anders aangepakt. In de eerste bespreking kwam daar generaal Sir *Francis de Guingand,* de generaal, die met *Schwebel* over een wapenstilstand onderhandelen wilde en *Schwebel* heeft hem in alle kalmte gezegd: generaal het spijt me, daartoe heb ik helemaal geen volmacht; ik kan daarover niet onderhandelen; ik mag dat niet. Toen wou hij met *Schwebel* onderhandelen over de levensmiddelenvoorziening. Toen zei *Schwebel* hem: generaal, ik moet u ook hier tot mijn spijt zeggen, dat ik niet de volmacht daartoe heb; ik moet alleen het protocol regelen. Hij zei hem: het spijt me, dat u hier een hele staf van heren meegebracht hebt, dus zou ik u willen voorstellen: zegt u mij, hoe u zich de hele zaak denkt, dan kan ik toch de zaak thuis met al onze deskundigen, met de deskundigen van *Blaskowitz,* met onze eigen, met de Nederlandse

voedseldeskundigen bespreken en dan komen wij de 30ste geheel anders voorbereid hier naar toe. De heren hebben dat alles naar voren gebracht en *Schwebel* heeft het voor zich zelf genoteerd en heeft zijn persoonlijke mening in deze gezegd. Hij heeft dus onder het voorbehoud, dat hij niet bevoegd was tot onderhandelen, een aantal dingen voorbereid om de bespreking van de 30ste te vergemakkelijken. Op de 28ste was daar, behalve *Schwebel,* alleen dr. *Plutzar. Schwebel* vindt de uiteenzetting, die generaal Sir *Francis de Guingand* geschreven heeft, niet slechts onhebbelijk, maar ook objectief onjuist [1]). Deze schilderingen zijn eenvoudig onwaar. De Duitse rapporten, die de onderhandelaars van de tegenpartij mede-ondertekend hebben, geven beslist de feiten zo weer, als hij ze hier geschilderd heeft. De zoëven genoemde *Plutzar* was een van de referenten van *Seyss-Inquart,* die heel goed Engels spreekt. Hij is als tolk meegegaan en werkte tegelijk als tweede vertegenwoordiger. De beide officieren, die meegegaan zijn, waren niet door *Blaskowitz* gestuurd; zij waren officieren van de aan de Uebergangsstelle (grenslijn) gelegerde Duitse troepen, die met *Schwebel* meegegaan waren, maar wie deze zaak op zich zelf absoluut niet aanging.

[1]) Vgl. „Operation Victory", by major-general Sir *Francis de Guingand,* Chief of Staff 21st Army Group, 1944—'45, — London, 1947 — blz. 445 tot 453.

Wat de levensmiddelenpositie van de Duitsers betrof, deelt *Schwebel* mede, dat deze normaal was. Hij heeft in ieder geval niet gehoord, dat zij bijzondere zorgen hadden. *Schwebel* gelooft, dat de Duitsers nog wel over voorraden beschikten om nog een tijd voort te kunnen. Er is nooit sprake geweest van een noodtoestand. De besprekingen, die van de 10de April af gehouden zijn, hebben *Seyss-Inquart* en *Schwebel* gezien als besprekingen met vertegenwoordigers van in hoogste instantie de Regering te Londen. Hoewel afgesproken was op de 12de April, dat terechtstellingen niet meer zouden voorkomen, hebben deze nog wel plaats gevonden in die tijd. In Amsterdam bijvoorbeeld zijn op een gegeven moment nog 34 mensen terechtgesteld. *Schwebel* kan zich niet voorstellen, hoe dat mogelijk is geweest. In ieder geval zijn de bevelen als gevolg van de gemaakte afspraak gegeven. De toestand in April was zó, dat de Rijkscommissaris zijn apparaat op zich zelf nog in handen had. Natuurlijk was het hele apparaat zeer stroef geworden, omdat *Schwebel* in Den Haag zat en *Seyss-Inquart* in Apeldoorn. *Schwebel* gelooft, dat de Befehlshaber der Sicherheitspolizei ook niet meer bij *Seyss-Inquart* was; die zat weer ergens anders.

15382 *(Schwebel)*

Met betrekking tot de onderwaterzetting van de Wieringermeerpolder op 17 April, ondanks de toezegging om geen verdere gebieden te inunderen, verklaart *Schwebel,* dat hij bij *Blaskowitz* geprotesteerd heeft en dat hij dat heeft gedaan, omdat hij de samenhang niet kende. Het was zo, dat zij afgesproken hadden, dat het niet meer zou gebeuren. Er zou niet verder onder water gezet worden. Daarop hoorde *Schwebel,* dat de Wieringermeerpolder onder water gezet is. Daartegen heeft hij geprotesteerd, d.w.z. hij heeft gezegd: hoe zit dat? zo hebben wij het toch niet afgesproken? *Blaskowitz* zei: het spijt me, maar dan moeten de geallieerden stilstaan, maar als zij dat niet doen, dan kan ik het niet verantwoorden. Ook generaal *Bedell Smith* heeft dat in de onderhandelingen erkend, want hij heeft gezegd: „De inundaties tot nu toe kunnen wij als militaire noodzaak beschouwen." *Schwebel* heeft het opgeschreven, maar..... het zijn achteraf allemaal notities uit zijn herinnering geweest. Zijn lezing van de bespreking met *Bedell Smith* is op verschillende punten een andere dan in het boek van *de Guingand* vermeld staat. Het is, volgens *Schwebel,* een zeer ernstig onderhoud geweest.

15392 *(Schwebel)*

Toen generaal *Bedell Smith Seyss-Inquart* de nutteloosheid van de tegenstand enz. duidelijk gemaakt had, heeft *Seyss-Inquart* dit op geen enkele wijze bestreden. Hij heeft niet geprobeerd dit te verzachten of hoe dan ook te verkleinen, maar hij heeft gezegd: „Het kan wel allemaal zo zijn, maar dat kan voor mij slechts aanleiding zijn tot een afzonderlijke wapenstilstand. Ik heb hier voor de bevolking gedaan, wat te doen was, maar voor ons wil ik geen privileges hebben. Wij willen het lot van het gehele leger met ons gehele volk delen en wij maken dus geen bijzondere afspraken." Uit de bespreking met generaal *Bedell Smith* hebben de Duitsers in ieder geval opgemaakt, dat *Bedell Smith* nog rekende op twee maanden oorlog. Wanneer hij er op gerekend had, dat de zaak zo snel, als het in werkelijkheid is gebeurd, in elkaar zou gestort zijn, had hij zeker niet zo lang moeite gedaan om *Seyss-Inquart* over te halen.

15397 *(Schwebel)*

Op de vraag, hoe de Rijkscommissaris zich het neutraliseren van het Nederlandse gebied voorstelde, antwoordt *Schwebel,* dat het *Seyss-Inquart* zelf niet geheel duidelijk was, hoe hij dat doen moest. Hij ging slechts van dit ene standpunt uit, dat de voortzetting van de oorlogstoestand hier in Nederland eigenlijk onzin was, dat de strijd hier toch niet meer beslissend zou zijn en dat het eigenlijk zinloos was het land nog in oorlog te houden. Een vast omlijnd plan heeft hij niet gehad. In ieder geval heeft hij tegenover *Schwebel* zich hierover niet geuit. Natuurlijk heeft de Rijkscommissaris toen reeds

15405 *(Schwebel)*

tegenover dr. *Hirschfeld* over neutralisering gesproken. Hij heeft de gedachte eens gelanceerd. De Rijkscommissaris heeft zich over de concrete uitwerking van die gedachte tegenover *Schwebel* niet uitgelaten.

15411 *(Schwebel)*

Ten aanzien van de rol, die de verzetsgroepen in deze speelden, geeft *Schwebel* als zijn opvatting, dat het een onderdeel van de overeenkomst was, dat nu niet meer geëxecuteerd zou worden en dat daartegenover de „verzetsgroepen" nu ook geen sabotage zouden uitoefenen. Dat was dus een soort -- kan men zeggen — wapenstilstand. De Duitsers verplichtten zich, dat zij niet meer verder tegen deze groepen zouden optreden, alleen wanneer het ging om zeer bepaalde concrete vergrijpen, waarvoor dan nog slechts de dader persoonlijk zou vervolgd worden. Daartegenover verklaarde de verzetsbeweging: wij stoppen de sabotage en u stopt de vervolging. Deze overeenkomst is overigens door beide partijen nagekomen. Er zijn echter wel eens handelingen verricht aan beide kanten in strijd met deze overeenkomst. Het is begrijpelijk, dat zulke afspraken niet direct zonder meer tot in de uiterste hoeken doordringen.

Schwebel heeft er in die dagen niets van gemerkt, dat er in de kringen van het verzet verschillend gedacht is over de vraag, of het wenselijk was om deze onderhandelingen te voeren of niet.

Tenslotte geeft *Schwebel* commentaar op de passage uit zijn verslag over de laatste bespreking te Achterveld op de 30ste April met name op zijn opmerking aan het slot van de bespreking, of het niet mogelijk zou zijn, dat de Rijkscommissaris en hij een vrijgeleide zouden krijgen om naar Berlijn te kunnen gaan en daar een volmacht te vragen tot het inleiden van onderhandelingen over een algemene capitulatie, waarmee *Seyss-Inquart* heeft ingestemd.

Dit kwam aan het slot bij *Schwebel* op, toen hij dit ernstige onderhoud meegemaakt had. Het is weliswaar juist, wat de tegenstander zegt, dat aan het slot, toen *Seyss-Inquart* duidelijk gezegd had: „Ik ga nergens op in", dat toen de hele stemming weer wat koeler werd, nadat eerst de partijen over het algemeen nader tot elkaar gekomen waren. Maar het was toch zo, dat hier werkelijk een zeer ernstig gesprek plaats gevonden had en dat de beide mannen van weerszijden elkaar au serieux genomen hadden. En toen zij er uit kwamen, heeft *Schwebel* tegen de Rijkscommissaris gezegd: „Rijksminister, het was juist, dat wij zo gehandeld hebben, dat wij voor ons niets extra's wilden hebben, maar ik heb de indruk, dat wij hier de enige instantie zijn, die met de tegenpartij eens ernstig contact heeft gekregen. Wat *Himmler* met *Bernadotte* doet, dat is niets. Daar komt niets van terecht. Zal ik niet nog eens naar *Bedell Smith* gaan en hem vragen, of hij er mee akkoord gaat, dat u een geleidebrief krijgt om naar Berlijn te gaan; mijn bedoeling is dan, dat u in Berlijn zoudt zeggen: Ik heb een serieuze verbinding. Geeft mij volmacht om nu over alles te onderhandelen."

15415 *(Schwebel)*

Zij waren tegen de hun voorgestelde capitulatie, omdat dit een afzonderlijke capitulatie was. Zij wilden hier niets bijzonders hebben. *Schwebel* had wel mee willen werken aan een algehele capitulatie. Volgens zijn gevoel had deze capitulatie veel vroeger moeten komen, in het kader van het geheel bezien. Maar het is natuurlijk iets anders, wanneer hij als afzonderlijk vechtend deel dat doen wil. Hier was een ernstig contact gekomen en nu moesten zij pogen dat te benutten voor de gezamenlijke situatie en dan is het natuurlijk juist, als men zegt: „unconditional surrender", maar die heeft ook altijd nog allerlei verschillende vormen.

33898 *(van der Vlugt)*

De heer *A. J. Th. van der Vlugt* schetst de aanleiding tot de capitulatie en de daaraan voorafgegane onderhandelingen op de volgende wijze. Op 7 April 1945 bezocht hij de heer *Louwes*, directeur-generaal van de Voedselvoorziening, op diens telefonisch verzoek. Hij had met de heer *Louwes* contact, doordat hij in die tijd voorzitter was van het Centrale Kantoor van het Interkerkelijk Bureau voor Noodvoedselvoorziening (I.K.B.). De heer *van der Vlugt* had — voordat er sprake was van het I.K.B. — ook reeds met de heer *Louwes* contact, omdat hij medewerker was aan de berichtgeving voor het Bureau Inlichtingen in Londen, speciaal voor economische en politieke berichten. De heer *Louwes* gaf hem heel dikwijls — speciaal ten aanzien van de voedselvoorziening, maar ook wel ten aanzien van andere aangelegenheden — mededelingen, waarvan deze gaarne wilde, dat zij naar Londen werden doorgegeven. Zo heeft de heer *Louwes* op 7 April hem 's ochtends getelefoneerd, of hij die zelfde ochtend bij hem wilde komen. Dat bezoek die ochtend was zeer bijzonder, want de heer *Louwes* was bij die gelegenheid meer geëmotioneerd dan hij hem ooit tevoren had gezien. Hij verklaarde, dat op grond van de laatste gegevens, welke hem toen verstrekt waren, vaststond, dat er aan voedsel nog in West-Nederland aanwezig was — het officiële voedsel — tot 28 April — dus dat was van 7 tot 28 April — op een basis van 450 calorieën en dat na 28 April nog een z.g. geheime voedselvoorraad aanwezig was met het oog op een

eventuele invasie of iets dergelijks, welke toereikend was tot 6 Mei. Zoals de heer *Louwes* het toen uitdrukte: „*Van der Vlugt,* dan is het niet meer hongersnood, maar hongerdood." In die stemming waren op dat moment de heer *Louwes* en ook de heer *Dols,* die bij dit onderhoud tegenwoordig was. Toen zei de heer *Louwes* tegen de heer *van der Vlugt:* „Er *moet* iets gebeuren, u *moet* seinen naar Londen, maar zó, dat men ook werkelijk daarop reageert. Daar bestaat te meer aanleiding voor, omdat de Duitsers te kennen hebben gegeven, althans hebben doen doorschemeren „wel tot iets bereid te zijn"." Dat is de term geweest, die de heer *Louwes* tegen hem gebruikte. De heer *Louwes* vroeg om bij zijn mededeling aan Londen vooral ook Londen ervan in kennis te stellen, dat de Duitsers hadden doen doorschemeren „wel tot iets bereid te zijn". De heer *van der Vlugt* was zeer geïmponeerd door dit onderhoud met de heer *Louwes,* want als voorzitter van het I.K.B. wist hij zelf wel ongeveer, hoe de toestand was, maar dat de toestand *zo* kritiek was, dat wist toch eigenlijk niemand op dat moment. Daar kwam bij, dat in die tijd ook bekend waren geworden de maatregelen, die de Duitsers hadden genomen om, wanneer er een aanval zou komen op het Westen, dit deel van Nederland practisch te inunderen. Daarom was de toestand — zoals de gegevens hem op dat moment bekend waren — uitermate ernstig. Maar de heer *van der Vlugt* had enige ervaring gekregen voor wat betreft telegrammen naar Londen. Hij had het gevoel: als ik gewoon sein naar Londen, dan is dat een van de x telegrammen over de voedselvoorziening en de noodtoestand in Nederland, waar men nooit iets op hoort, omdat Londen geen gelegenheid had om er iets aan te doen. Behalve met de heer *Louwes* had de heer *van der Vlugt* ook veel contact met dr. *Schwebel.* Hij had met *Schwebel* een enkele keer van tevoren te maken gehad in zijn kwaliteit destijds van consul-generaal van Finland hier en van December 1944 af bij voortduring over de noodvoedselvoorziening door het I.K.B.. Omdat hij *Schwebel* dus kende door die I.K.B-aangelegenheden, heeft de heer *van der Vlugt* gemeend, in plaats van direct naar Londen te telegraferen er de voorkeur aan te moeten geven om eerst naar *Schwebel* te gaan.

33904 *(van der Vlugt)*

Met betrekking tot het Memorandum van Maart 1946, dat uitgegeven is door Vertrouwensmannen en dat de titel draagt „Het Duitsche aanbod tot een beëindiging der feitelijke vijandelijkheden in het nog bezette Nederlandsche gebied van April 1945", gelooft de heer *van der Vlugt* wel, dat hij het meeste van hetgeen daarin over hem zelf vermeld staat als juist zal erkennen, maar hij heeft het standpunt ingenomen, zodra de oorlog afgelopen was, of beter gezegd, zodra de Regering haar taak in Nederland weer had aanvaard, dat de bescheiden, die hij toen onder zich had, bescheiden waren, die niet particulier aan hem behoorden, maar dat deze behoorden aan de instantie, die destijds daarvoor aangewezen was. Zo heeft hij geen enkel papier particulier willen behouden. Hij had dus geen mogelijkheid meer om bijvoorbeeld alles precies te gaan vergelijken, waartoe voor hem ook geen aanleiding bestond. Bij het doorlezen is de heer *van der Vlugt* niet gestuit op punten, waarvan hij zei: dat klopt niet met mijn eigen ervaringen.

Wat betreft de zinsnede in het Memorandum van Vertrouwensmannen, luidende: „De voorzitter achtte zich verplicht de Minister-President en de C.B.S. van dit bericht in kennis te stellen." — dat was het bericht, dat afkomstig was van de heer *Hirschfeld* en dat de heer *Snouck Hurgronje* had laten doorgeven aan de voorzitter van Vertrouwensmannen — en de zinsnede: „Op 7 April bezocht de heer *A. Th. L. van der Vlugt,* consul-generaal van Finland, in zijn qualiteit van lid van het Interkerkelijk Overleg te 's-Gravenhge dr. *E. A. Schwebel,* Beauftragte für die Provinz Südholland", welke zinnen, omdat er tussen deze twee zinnen geen verband gelegd is, ruimte laten voor de veronderstelling, dat de voorzitter van Vertrouwensmannen de heer *van der Vlugt* verzocht had om naar *Schwebel* toe te gaan, verklaart de heer *van der Vlugt,* dat hij op het moment van zijn bezoeken aan de heer *Louwes* en *Schwebel* van dit bericht van de heer *Snouck Hurgronje,* dat bij de voorzitter van de Vertrouwensmannen was binnengekomen, niets wist. Het beste bewijs er voor is dit, dat vóór zijn bewuste onderhoud met *Schwebel* op 7 April de heer *van der Vlugt,* komende van de heer *Louwes,* rechtstreeks van het Bezuidenhout, volkomen op eigen initiatief naar *Schwebel* is gegaan. Hij heeft *Schwebel* ook niet gezegd, dat hij van de heer *Louwes* kwam; hij heeft alleen *Schwebel* — op de manier zoals in het Memorandum staat — gepoogd uit te horen. Daar komt het op neer.

33911 *(van der Vlugt)*

Niemand wist er iets van. De heer *van der Vlugt* kan dat toevallig bewijzen door hetgeen gebeurd is, nadat hij bij *Schwebel* weg was. Hij had o.a. in verband met B.I.-quaesties contact met kolonel *Koot* van de B.S. Hij wist, dat mr. *de Lint* vertegenwoordiger was van de C.B.S. Het was dus voor hem in de eerste plaats noodzaak — toen hij daar dergelijke mededelingen kreeg van *Schwebel* — om zich te wenden tot de C.B.S. De heer *van der Vlugt* had geen contact met Vertrouwens-

mannen, dus hij wendde zich niet tot de Vertrouwensmannen, maar tot de C.B.S., omdat hij met de C.B.S. eerder contact had. Toen heeft de heer *van der Vlugt* zich gewend tot mr. *de Lint*. Hij belde mr. *de Lint* op en toen vertelde mevrouw *de Lint*, dat haar man was bij de heer *den Hollander*, op diens kantoor in het gebouw van de Rotterdamsche Bank. De bank was dichtbij, op de Kneuterdijk. Dit is maar een detail, alleen maar om te bewijzen, dat hij niet de bedoeling had om zich te wenden tot Vertrouwensmannen. De heer *van der Vlugt* wilde dus direct de heer *den Hollander* hebben. Toen is hij achter naar de portier gelopen in de Hoogstraat. Tegenover de vrouw van die portier heeft hij gedaan, of hij daar volkomen bekend was en is naar binnen gegaan en gaan zoeken in het grote lege gebouw — het was op een Zaterdagmiddag, er was geen mens op de Rotterdamsche Bank —, totdat hij aan een kamer kwam, waar hij stemmen hoorde. Daar waren toevallig, heel toevallig, aanwezig mr. *de Lint* en de heren *Neher* en *den Hollander*. Zo is toen gelijktijdig het contact gelegd met de Vertrouwensmannen. Die hebben zich toen, als hij het zo mag uitdrukken, — allerminst in ongunstige zin bedoelt hij dit — de gehele aangelegenheid toegeëigend. Daarover is wel eens enige gevoelsquaestie tussen C.B.S. en Vertrouwensmannen geweest, want die eerste dag wendde de heer *van der Vlugt* zich feitelijk tot de C.B.S. Hij heeft ook rapport uitgebracht daar aan de C.B.S. De heer *Neher* als Vertrouwensman heeft direct dat rapport opgenomen en mr. *de Lint* heeft het doorgegeven aan Amsterdam. De heer *Neher* heeft gepoogd de heer *le Poole* te bereiken, waarin hij de daaropvolgende Zondag slaagde. Ook de heer *Bosch* kon niet eerder bereikt worden, zodat toen Maandag 9 April de zaak aan het rollen is gegaan.

Het verslag van het onderhoud met *Schwebel*, zoals het voorkomt in het Memorandum op blz. 1, tweede kolom, heeft de heer *van der Vlugt* direct na afloop opgemaakt in het bijzijn van de heren *Neher* en *de Lint*. *Schwebel* heeft zich op 10 April niet willen distantiëren van hetgeen op 7 April gezegd was. Er was toen sprake van een onderhoud, dat zou plaats vinden met *Seyss-Inquart*. *Schwebel* had tussen 7 en 10 April aan geen enkele Duitse instantie, noch aan *Seyss-Inquart*, noch aan anderen, mededeling gedaan van dat eigenlijk zeer belangrijke gesprek, dat hij met de heer *van der Vlugt* gehad heeft. En dat was voor *Schwebel* zeer pijnlijk. Deze had als ambtenaar van dat gesprek natuurlijk *Seyss-Inquart*, respectievelijk wie dan ook, in kennis moeten stellen. En dat heeft hij niet willen doen. Hij heeft willen afwachten, hoe of de reactie van de heer *van der Vlugt* zou zijn op dat onderhoud. En omdat hij die anderen hiervan niet in kennis heeft gesteld, heeft hij hem ook gevraagd — de heer *van der Vlugt* moet erkennen, dat dit niet helemaal juist in het Memorandum staat — die bespreking te beschouwen als een zuiver particuliere gedachtenwisseling. Op 7 April, zo zegt de heer *van der Vlugt*, ging *Schwebel* scherper in op de gedachte van „capitulatie" dan op 10 April. Het verslag is volkomen fris van de naald geweest. Vanaf de Lange Vijverberg, lopende langs de Rotterdamse Bank en daarachter inbrekend en komend bij de heren, is dat door de heer *van der Vlugt* medegedeeld, zoals het daar staat. De derde alinea van zijn verslag over het onderhoud van 7 April, luidende: „onder bepaalde voorwaarden bereid zouden zijn te capituleren", ging zeer uitsluitend over die 35 000 man, die de Duitsers hier nog hadden. Een capitulatie alleen voor het Westen van ons land.

33921 *(van der Vlugt)*

Het punt in het verslag van het onderhoud van 7 April: „reële berechting, respectievelijk behandeling van civiele en militaire Duitse autoriteiten", heeft *Schwebel* zeer nadrukkelijk als een soort voorwaarde gesteld. De heer *van der Vlugt* voegt daaraan echter toe, dat hij gelooft, dat *Schwebel* bij het stellen van deze voorwaarde niet in de eerste plaats aan zich zelf gedacht heeft.

33926 *(van der Vlugt)*

Het was de indruk van de heer *van der Vlugt*, dat *Schwebel* inzag, dat hij wat te ver gegaan was en dat de woorden, die hij op een gegeven moment in het eerste onderhoud met de heer *van der Vlugt* had gesproken, verder doorgewerkt hadden en dat hij dat liever een beetje wilde wegwerken.

33931 *(van der Vlugt)*

De voorstelling van zaken van *Schwebel*, dat er eigenlijk nooit ergens anders sprake van is geweest dan om te komen tot hulp aan het bezette Westen op het gebied van de voedselvoorziening enz. als uitvloeisel van het verantwoordelijkheidsbesef van de Rijkscommissaris wordt, aldus de heer *van der Vlugt*, al weersproken door de uiting van *Schwebel*, dat, wanneer Nederland geheel van Duitsland zou zijn afgesloten, eventueel Bremen en Emden en ook de stelling Oost-Friesland zouden zijn genomen, de civiele zowel als de militaire autoriteiten onder bepaalde voorwaarden bereid zouden zijn te capituleren. Zelfs de details bewijzen, dat deze opmerking van *Schwebel* is uitgegaan, want de heer *van der Vlugt* weet van de stelling Oost-Friesland niets af en hij zou bijna zeggen: dat had *Schwebel* ook niet geweten, als daar niet van Duitse zijde over gepraat zou zijn. *Schwebel* was een civiele autoriteit, al had hij wel eens een

militaire uniform aan, maar hij was nooit in werkelijke dienst geweest, dus hij wist van technische militaire kwesties ook niets.

Toch heeft de heer *van der Vlugt* bij het opstellen van zijn verslag over het onderhoud van 7 April ook wel gevoeld, dat het tot op zekere hoogte moest worden beschouwd als *Schwebels* persoonlijke mening. Hij heeft geschreven, „dat hij echter meende". Het tweede onderhoud op de 10de April is een gevolg van het feit, dat er een opdracht was gekomen uit Londen, dat hij de besprekingen met *Schwebel* moest voortzetten. Het staat niet in het Memorandum, maar het is wel zo. Men wilde blijkbaar weten, wat *Schwebel* wel en wat hij niet bedoeld had, en met name doen toetsen, of het Duitse aanbod door de Duitse bevelvoerende militairen werd gedekt. Die 10de April zijn er twee besprekingen met *Schwebel* geweest. Het tweede onderhoud is geweest, omdat *Schwebel* zich intussen in verbinding gesteld had met de Rijkscommissaris. De heer *van der Vlugt* is toen weggegaan en *Schwebel* heeft hem gevraagd om na enige tijd terug te komen. *Schwebel* vertelde toen, dat hij ondertussen gesproken had met de Rijkscommissaris, omdat hij na het eerste deel van het onderhoud de heer *van der Vlugt* gezegd had samen met hem naar Apeldoorn te willen gaan om daar de Rijkscommissaris te spreken. Generaal *Blaskowitz* zou ook meegaan naar de Rijkscommissaris. Dat is in de tweede helft van de middag — of liever gezegd: de tweede helft van het onderhoud — vervangen door de mededeling, dat *Seyss-Inquart* in Den Haag zou komen. Dat is geweest met het oog op het feit — zoals *Schwebel* hem toen heeft verteld —, dat de Rijkscommissaris niet wilde, dat Gesandter *Bene* daarin gemengd werd. Gesandter *Bene* was een van de ongunstigste elementen, die destijds hier waren. *Seyss-Inquart* wist, dat *Bene* geweldig gebeten was op de heer *van der Vlugt* en wilde daarom voorkomen, dat *Bene* in de besprekingen gemengd werd. *Bene* had de buitenlandse aangelegenheden te behandelen en dit was min of meer een buitenlandse aangelegenheid, omdat de Duitsers natuurlijk drommels goed bebegrepen, dat hier ook Londen in gekend werd. Niettemin wilde *Seyss-Inquart Bene* er buiten laten en *Bene* woonde vlak tegenover het huis van *Seyss-Inquart* in de Loolaan bij Het Loo. Om *Bene* er buiten te houden, is *Seyss-Inquart* daarom hier naar toe gekomen. Zo is het verloop geweest.

33935 *(van der Vlugt)*

Bij de besprekingen op 10 April heeft de voedselvoorziening helemaal geen dominerende rol gespeeld. Dit was eigenlijk een secundaire kwestie. Het gevolg van die vóórbesprekingen — die dan weer ter kennis zijn gebracht van de Vertrouwensmannen en de C.B.S. — is geweest, dat de heren *Six* en *van der Vlugt* werden afgevaardigd om op 12 April de inleidende besprekingen te houden met *Seyss-Inquart.* Doordat men onzerzijds gemeend heeft daarbij mede een militair te moeten afvaardigen, zit daar toch ook weer in, dat de mogelijkheid van een capitulatie een sterke rol speelde, respectievelijk het niet doorgaan van de militaire maatregelen. Als die militaire maatregelen, de heer *van der Vlugt* bedoelt de inundatie, maar niet doorgingen, dan kwam de voedselvoorziening, vooral met het oog op de boten, die in Delfzijl lagen, wel terecht. De regeling met de Duitsers was aanvankelijk, dat de geallieerden zouden blijven staan aan de andere kant van de IJssel en niet Gelderland binnen, resp. verder naar het Westen zouden trekken. Toen dat ondertussen gebeurd was, zijn de Duitsers er mee akkoord gegaan de regeling te doen gelden, zolang als de geallieerden zouden blijven staan aan de Oost- en Zuidkant van de Grebbelinie; maar zodra de geallieerden zouden doorstoten of zodra zij aanstalten zouden maken om op andere wijze militair in West-Nederland in te grijpen, van welke kant dan ook, dan zou de regeling onmiddellijk vervallen. Deze regeling heeft de heer *van der Vlugt* met de Rijkscommissaris zelf besproken. De getroffen regeling is bijna vervallen uit angst van de Duitsers, dat de geallieerden met militaire maatregelen zouden beginnen hier in West-Nederland door zogenaamde food-droppings. De heer *van der Vlugt* gelooft niet, dat het in het Memorandum helemaal juist of liever volkomen duidelijk vermeld staat. Het verloop was als volgt: toen de regeling practisch tot stand was gekomen met de Duitsers omtrent die neutralisering of hoe men het wil uitdrukken, is er op een gegeven avond door de radio van Londen uit het onzinnige bericht gekomen omtrent het droppen van voedsel boven de grote steden. Diezelfde nacht is *Schwebel* bij de heer *van der Vlugt* thuis gekomen. Hij kwam hem vragen om direct te telegraferen naar Londen, dat die food droppings zouden worden afgelast, omdat hij zei: „Wij beschouwen dat als een breuk van de getroffen regeling, omdat wij onmogelijk kunnen toestaan, dat zonder meer maar een grote hoeveelheid militaire vliegtuigen boven dit gebied gaat vliegen, z.g. met de mededeling, dat zij voedsel zullen afgooien, wat op zich zelf al tot alle mogelijke ongeregeldheden en grote gevaren aanleiding kan geven, maar waarbij zij net zo goed parachutisten kunnen af-

gooien als voedsel." Die nacht, toen *Schwebel* omstreeks één uur bij de heer *van der Vlugt* kwam, heeft deze over de eigen lijn met de C.B.S. in Amsterdam getelefoneerd en heeft hij hem daarvan mededeling gedaan en gevraagd, of direct naar Londen kon worden geseind om de food droppings te stoppen. Het was ook werkelijk een onzinnig idee, aldus de heer *van der Vlugt,* dat daar te Londen was opgekomen om boven de steden voedsel uit te strooien. Dat is toen met toestemming van de C.B.S., die er ook volkomen van overtuigd was, dat het een onzin-maatregel was, verhinderd. Even vóór het afgaan van de vliegtuigen heeft men te Londen nog, op grond van die telegrammen, de maatregel kunnen stoppen. Deze zou aanleiding gegeven hebben voor de Duitsers om onmiddellijk afweergeschut in werking te stellen.

De volgende dag zijn toen de heren *Louwes* en *van der Vlugt* naar *Seyss-Inquart* gegaan om er op te wijzen, dat, nu het volk wist, dat er sprake was van voedsel door de lucht, het volk niet te houden zou zijn, als het niet kwam. Er moest een regeling gevonden worden, waarop die food dropping wèl kon gebeuren. Toen heeft de heer *Louwes* voorgesteld om de food dropping te doen plaats vinden aanvankelijk boven vier vliegvelden. Daarover werd veel gevochten met de Rijkscommissaris, maar ook met medewerking van *Blaskowitz* is dat toen toegestaan. En toen heeft *Blaskowitz* de route voorgeschreven, die de vliegtuigen moesten nemen bij het binnenvliegen, en de route, die zij moesten nemen bij het uitvliegen. Maar als dat niet gebeurd was en wanneer die vliegtuigen zonder meer waren gekomen, voordat die bepaalde regeling getroffen was, dan hadden de Duitsers, niettegenstaande de overeenkomst, onmiddellijk het afweergeschut in werking gesteld. Dat was de angst van *Schwebel;* daarom deed hij toen die nacht een dringend beroep, dat de heer *van der Vlugt* onmiddellijk zou doen telegraferen naar Londen. Hij heeft toen tegen *Schwebel* gezegd — omdat het in de nacht was en het telegraferen in de nacht betrekkelijk gevaarlijk was met het oog op peilen, al was er dan die bepaling, dat er geen terechtstellingen meer mochten plaats vinden —, dat hij bereid was om te laten seinen — het was een heel eigenaardige vraag, dat een waarnemend Rijkscommissaris in West-Nederland komt vragen aan een Nederlander, of hij als het u belieft van de geheime radio gebruik wil maken om een dergelijk bericht naar Londen door te geven —, wanneer de Rijkscommissaris zou garanderen, dat er niet gepeild zou worden. Toen zijn zij die nacht eerst naar de Rijkscommissaris gegaan, die toevallig in Den Haag logeerde. De Rijkscommissaris heeft hem toen gezegd, dat hij onmiddellijk opdracht zou geven — dat heeft hij ook telefonisch gedaan, waar de heer *van der Vlugt* bij was —, dat er niet gepeild zou worden. Toen is deze naar de geheime telefoon gereden van de C.B.S. om met de C.B.S. het telegram te bespreken, dat toen naar Londen is verzonden.

33944 *(van der Vlugt)*

Gewezen op de bekendmaking van het Geallieerde Opperbevel van 24 April, waarin niet met zoveel woorden staat, dat de voedseldroppings boven de grote steden zullen plaats vinden en op de bekendmaking van *Seyss-Inquart* van 25 April 1945, waarbij deze nog eens even probeert om de Nederlandse bevolking tegen — wat hij dan noemt de Anglo-Amerikanen — op te zetten en zegt, dat het slechts een propagandatruc is, enz., waaruit men tot de veronderstelling kan komen, dat, toen *Schwebel* bij de heer *van der Vlugt* kwam om te zeggen: laat dat niet doorgaan, want dan wordt er geschoten en dan komen er alle mogelijke ongelukken, deze stap van *Schwebel* in dezelfde sfeer lag als die bekendmaking van de Rijkscommissaris en dus alleen ten doel had de zaak te dwarsbomen, verklaart de heer *van der Vlugt,* dat de Duitsers ontzettend bevreesd waren voor parachutisten. Dat is ook de reden geweest van de onderwaterzetting van de Wieringermeer. Andere militaire autoriteiten, ook bij de B.S., moesten eveneens erkennen, dat, als er een grote hoeveelheid bommenwerpers of wat het dan ook voor vliegtuigen mochten zijn, met voedsel over Nederland zouden komen, geen mens van de grond af zou kunnen zien, of er voedsel in zat of parachutisten. Wanneer in het Memorandum een telegram van de 25ste April staat, dan is dat een telegram, dat die nacht is uitgezonden en daarna is de volgende dag de bekendmaking van *Seyss-Inquart* geweest. Eigenlijk had dit dus vóór dat andere moeten staan. Deze toelichting van de heer *van der Vlugt* is van belang, want uit het Memorandum krijgt men de indruk, alsof van de Duitse kant op de 24ste en 25ste April de zaak eigenlijk nodeloos nog gesaboteerd werd. Deze indruk is echter volgens de heer *van der Vlugt* niet juist!

33951 *(van der Vlugt)*

Gevraagd naar zijn opvatting omtrent de motieven van *Seyss-Inquart,* verklaart de heer *van der Vlugt,* dat *Seyss-Inquart* een van die mensen was, die zo ijdel zijn, zo misdadig ijdel, dat hij zelfs, afgezien van zijn eigen hachje, als hij maar een historische figuur werd, dit als een behoorlijk einde van zijn carrière zag. Zo beschouwt de heer *van der Vlugt Seyss-Inquart.* In dit verband deelt de heer *van der Vlugt* mede, dat *Seyss-Inquart* op het laatst naar *Dönitz* is gegaan

met een „Schnellboot", vlak vóór het einde, en dat was daarom, omdat *Seyss-Inquart* toen aan *Dönitz* heeft aangeboden om de vredesonderhandelingen met de West-geallieerden in te leiden. Toen is er storm gekomen en is *Schwebel* bij de heer *van der Vlugt* gekomen op de 3de of 4de Mei. *Schwebel* heeft toen tegen hem gezegd: *Seyss-Inquart* is naar *Dönitz*, hij kan nu de tussenpersoon zijn voor de onderhandelingen met de geallieerden, maar hij kan niet terug, wilt u bij de geallieerden vrije doortocht voor *Seyss-Inquart* naar Nederland bemiddelen, opdat hij van hieruit onmiddellijk de vredesonderhandelingen kan beginnen met de geallieerden. De heer *van der Vlugt* heeft toen aan *Schwebel* geantwoord: er is voor de Duitsers maar één ding mogelijk, dat is: onvoorwaardelijke capitulatie en daarvoor is *Seyss-Inquart* niet nodig. Laat *Seyss-Inquart* maar rustig bij *Dönitz* blijven. Duitsland moet en zal capituleren.

33961 *(van der Vlugt)*

Op de vraag, in hoeverre er bij de onderhandelingen van April 1945 medewerking was van de kant van *Blaskowitz*, antwoordt de heer *van der Vlugt*, dat hij gelooft, dat de verhouding tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart* zo was, dat *Blaskowitz* zich verre verheven voelde boven *Seyss-Inquart*. Maar *Blaskowitz* was de kwestie al lang beu. *Blaskowitz* was helemaal geen Hitleriaan. Hij was overigens op de hoogte van de onderhandelingen. Want er is naderhand ook een onderhoud geweest met *Blaskowitz* door een van de vertegenwoordigers van de C.B.S., *Peter Zuid*. Toen is ook gebleken, dat hij er wel van wist. Toen *Seyss-Inquart* naar Den Haag is gekomen, nadat aanvankelijk de bedoeling was, dat *Schwebel*, *Blaskowitz* en de heer *van der Vlugt* naar Apeldoorn zouden gaan, is *Seyss-Inquart* via *Blaskowitz* naar Den Haag gereisd. Er is toen verklaard — de heer *van der Vlugt* weet niet meer precies door wie: òf *Schwebel* òf *Seyss-Inquart* —, dat *Seyss-Inquart* eerst met *Blaskowitz* overleg heeft gepleegd, voordat hij de onderhandelingen voortzette. Degene, die men er zoveel mogelijk buiten heeft gehouden, is *Schöngarth*. Niettemin is alles aan de S.S. bekend geworden door de inbraak in April in de woning van de Vertrouwensman *Drees*, de tegenwoordige Minister-President. De stukken van de Vertrouwensmannen over deze aangelegenheden en ook de Aktennotiz had de heer *Drees* in zijn huis laten liggen. Hij was zelf ondergedoken. Zij hebben daar al zijn papieren gepakt, omdat zij daardoor bewijzen tegen de heer *Drees* in handen hoopten te krijgen en hebben meteen zijn beide zoons gepakt. Het was, volgens de heer *van der Vlugt*, al te laat voor *Schöngarth* om van die wetenschap gebruik te maken en Berlijn te waarschuwen.

33968 *(van der Vlugt)*

Seyss-Inquart heeft opdracht gegeven, dat er geen terechtstellingen meer zouden plaats vinden. Hij heeft echter ten aanzien van de S.S. die overeenkomst niet als motief genoemd. *Schwebel* heeft toen nl. zeer uitdrukkelijk verklaard, dat men over en weer in dat verband voorzichtig moest zijn en daarom werd die gehele regeling ook zo geheim mogelijk gehouden, omdat men eigenlijk bevreesd was voor de discipline, ook onder de andere instanties.

De moeilijkheid bij de bespreking van 12 April is eigenlijk het punt van de voedselvoorziening geweest, aangezien zeer terecht de Vertrouwensmannen zich op het standpunt stelden, dat wij niets aan de Duitsers mochten vragen. Wij moesten om zo te zeggen met de Duitsers praten, zodanig, dat iets door hen werd aangeboden. Toen hebben de heren *van der Vlugt* en *Six* dus geprobeerd om een aanloopje te vinden door te praten over die voedselvoorziening en zelfs nog een aanloopje, wat zeer kwalijk is genomen door bepaalde personen, door te praten over de na-oorlogse positie van de landen. Dat was niet, omdat zij zich nu voorstelden, dat zij naderhand de geallieerde handen en de Duitse handen in elkaar zouden leggen, maar dat was eigenlijk alleen om te proberen een gesprek aan de gang te krijgen, waaruit zij dan uiteindelijk een voorstel van de moffen moesten krijgen.

Voordat de conferentie van 12 April begon, is met Vertrouwensmannen de situatie grondig doorgenomen en besproken, niet zozeer hoe gespeeld moest worden, maar dat de heren *Six* en *van der Vlugt* er aan moesten denken, dat zij geen voorstel mochten doen. De heer *van der Vlugt* durft niet te zeggen, of het feit, dat de Vertrouwensmannen zich op het standpunt stelden, dat zij eigenlijk in deze geen eigen bevoegdheden hadden, ook nog een onderwerp van bespreking heeft uitgemaakt. De heer *van der Vlugt* twijfelt er aan, met vol respect voor de Vertrouwensmannen. Maar dat de heer *Bosch van Rosenthal* zou gedacht hebben, dat hij geen eigen bevoegdheid had, dat kan hij zich niet goed begrijpen, wederom echter met volle sympathie en vol respect voor de heer *Bosch*.

33976 *(van der Vlugt)*

De heer *van der Vlugt* heeft de commissie attent gemaakt op de bespreking over de voedselkwestie en over de bemiddelingskwestie, omdat dat een geval is, waar de Nederlandse illegaliteit hem zeer scherp op heeft aangevallen, o.a. prof. *Geyl*. De heer *van der Vlugt* had er wel een artikel op terug willen en kunnen schrijven, maar op verzoek van Buitenlandse Zaken heeft hij dat niet gedaan. Prof. *Geyl*

heeft toen met een groepje anderen aanvankelijk niet alleen de heer *van der Vlugt,* maar ook de Vertrouwensmannen in dit verband heel scherp aangevallen. Toen dan eindelijk de Vertrouwensmannen niet meer konden worden aangevallen, heeft hij zijn scherpe aanvallen verder maar persoonlijk gericht op de heer *van der Vlugt.*

33980 *(van der Vlugt*[1])

De brieven, in de loop van April 1945 aan de Duitsers geschreven, die in het Memorandum staan, hebben een toon, die de heer *van der Vlugt* zelf wel eens niet erg prettig vond om tegenover die heren te voeren, eigenlijk een te beleefde toon. Er is wel eens een van de Vertrouwensmannen geweest, die in de vergadering van Vertrouwensmannen daar ook aanmerking op gemaakt heeft en gepoogd heeft om eigenlijk meer de toon te doen innemen van overwinnaar tegenover de overwonnene. Daartegenover heeft de heer *van der Vlugt* volkomen persoonlijk — dat wil de heer *van der Vlugt* dus helemaal niet afschuiven op Vertrouwensmannen, hoewel dezen zich uiteindelijk daarmede akkoord verklaarden — het standpunt verdedigd, dat dit onder de toenmalige omstandigheden volmaakt onmogelijk was. Het klinkt ongelooflijk, maar toen de besprekingen begonnen op 7 April, bestond bij de meesten van die doorgezaagde nazi's, zoals *Seyss-Inquart* e.a., nog altijd het idee van de geheime wapenen. Niet, dat zij meenden, dat zij daarmede de oorlog zouden winnen, maar *Hitler* liet de geallieerden komen tot aan een bepaald punt en dan kwam het geheime wapen op de proppen. En daarna zouden dan, volgens het idee fixe van die mensen, toch nog vredesonderhandelingen met de West-geallieerden kunnen worden gevoerd om dan samen tegen Rusland te gaan. Deze toon is met volkomen voorbedachten rade gevoerd, omdat voor de heer *van der Vlugt* de besprekingen maar één doel hadden, namelijk om, hoe dan ook, een bepaald resultaat te bereiken en men stelde dat resultaat in de waagschaal, als men geen rekening hield met de waanbegrippen van de moffen.

Met betrekking tot het meningsverschil ten aanzien van de vraag, of de geallieerden bij machte waren om snel het Westen zonder totale vernietiging te bevrijden, welke vraag door de toenmalige illegaliteit bevestigend en door Vertrouwensmannen, C.B.S. en anderen, onder wie prof *Geyl,* o.m. in een artikel [1]) in Vrij Nederland, ontkennend werd beantwoord, zegt de heer *van der Vlugt,* dat hij zeker weet, dat het aanvankelijk de bedoeling is geweest, dat de geallieerden wel hier zouden doordringen. Zij hadden weinig belang bij dit gebied, maar hun bedoeling was het wel. Hij weet daar natuurlijk geen bijzonderheden van. Hij kan alleen dit zeggen, dat hun destijds hier in Nederland van Londen uit is medegedeeld — hij gelooft, dat de heer *Neher* daar meer over kan vertellen, omdat deze in die tijd in Londen zat, — dat uiteindelijk *Eisenhower* beslist heeft: West-Nederland wordt vrij gelaten. Er zullen geen gevechtshandelingen in West-Nederland plaats vinden. Maar tevoren heeft *Montgomery* nog net op tijd opdracht kunnen geven aan de troepen bij Amersfoort om niet door te rukken bij de Grebbelinie.

[1]) Bijlage 190.

33984 *(van der Vlugt)*

Tegenover de opvatting van de illegaliteit, die het zo stelde, dat het onverantwoordelijk was om alleen op grond van deze onderhandelingen het offensief voor de bevrijding van de Westelijke provincies stop te zetten en zich erop beriep, dat *Blaskowitz* begin April aan *Seyss-Inquart* had medegedeeld zich in verband met de militaire situatie in Duitsland zonder meer aan de geallieerden te zullen overgeven, wanneer in de loop van de maand alle voedsel in Nederland op zou zijn, waaruit zou volgen, dat *Blaskowitz* eigenlijk al zo ver was, dat hij het bijltje er bij neer wilde leggen, zegt de heer *van der Vlugt* er van overtuigd te zijn, dat *Schwebel* gelijk heeft, wanneer hij de juistheid van deze opvatting met de meeste nadruk ontkent. *Blaskowitz* was het type van de Duitse militair: Befehl ist Befehl, en er was een bevel, nl. om „die Küste zu halten".

Het doel van de besprekingen was enerzijds verdere militaire inundaties te voorkomen en anderzijds de regeling van de voedselvoorziening, plus een wapenstilstand, als de heer *van der Vlugt* het zo mag uitdrukken, op alle andere gebieden, dus geen terechtstelling e.d. Maar de heer *Six* en de heer *van der Vlugt* hebben ook in de bewuste besprekingen met *Seyss-Inquart* en *Schwebel* wel degelijk zitten praten over een beëindiging van de oorlog, want daarvoor heeft de heer *van der Vlugt* toen speciaal meegenomen de twee uitknipsels uit „Mein Kampf" van *Hitler* en „Vom Krieg" van *Clausewitz,* welke onder blz. 3 van het Memorandum afgedrukt staan. Daarom hebben zij zich toen ook beroepen op *Hitler* en *Clausewitz,* die zelf verklaard hadden, dat op bepaalde momenten voortzetting van de oorlog een misdaad was. In deze uittreksels staat het woord capitulatie ook niet, maar er staat wel in, en dat was eigenlijk de hoofdzaak, de kwestie van de beëindiging van de strijd.

Dat vindt men ook in de bewuste Aktennotiz, waarvan toen door elke partij één exemplaar is getekend, na door Vertrouwensmannen te zijn goedgekeurd. Die exemplaren zijn naar Londen gestuurd. Dat

is eigenlijk de basis geweest van de gehele overeenkomst. De gedachte om op de een of andere manier te trachten te bevorderen, dat de geallieerden zouden doorstoten, wees men doelbewust af, zulks op grond van de ellende, die daaruit zou voortvloeien. Dat was duidelijk de reden er voor.

33991 *(van der Vlugt)* De correspondentie, die de heer *van der Vlugt* gevoerd heeft met *Schwebel,* gaat op 29 April 1945 over in een correspondentie met *Seyss-Inquart,* omdat deze laatste toen in Den Haag was.

De onderwaterzetting van de Wieringermeer is een zuiver militaire maatregel geweest. De geallieerden begonnen in Friesland militaire maatregelen te nemen tegen de afsluitdijk en toen is *Blaskowitz* benauwd geworden, dat zij parachutisten zouden doen landen in de Wieringermeer aan deze kant van de Afsluitdijk, want dan konden de geallieerden over de Afsluitdijk West-Nederland binnenrukken. Over deze daad heeft de heer *van der Vlugt* verschillende oordelen gehoord. Hij durft niet te zeggen, hoe de C.B.S. daar persoonlijk over dacht. Hij heeft wel eens militairen er over horen zeggen, dat het een begrijpelijke reactie was en hij heeft andere militairen horen zeggen: het was nonsens. De C.B.S. was van mening, dat die maatregel, militair althans, zodanig te verklaren was, misschien niet volkomen goed te keuren, dat het geen aanleiding mocht geven tot een beëindiging van de besprekingen.

Omtrent de andere pijnlijke zaak, namelijk de terechtstelling van 34 mensen te Amsterdam, zegt de heer *van der Vlugt,* dat hij zich herinnert van die dagen, dat er een aantal mensen uit Amsterdam op transport was gesteld naar de Zaan, in verband met een sabotagekwestie van de spoorwegen in de Zaan. Die mensen waren al eerder naar de Zaan gebracht, voordat de opdracht in Amsterdam kwam, dat geen terechtstellingen meer mochten plaats vinden. Toen heeft Amsterdam hetzij moedwillig verzuimd, hetzij vergeten, dat wil hij maar in het midden laten, om de Duitse autoriteiten aan de Zaan van de nieuwe opdracht in kennis te stellen. De heer *van der Vlugt* twijfelt er niet aan, of *Seyss-Inquart* heeft het bevel om geen terechtstellingen te doen plaats vinden, wel gegeven. Maar *Seyss-Inquart* moest het geven onder bepaalde voorwendsels, omdat *Schöngarth* en de S.S. op dat moment van de getroffen overeenkomst niet op de hoogte waren.

De afwijkende opvattingen in sommige kringen van de illegaliteit hebben volgens de heer *van der Vlugt* er toe geleid, dat, toen de illegaliteit de heer *van der Vlugt* z.g. wilde kidnappen, twee Vertrouwensmannen naar Amsterdam zijn geweest om de heren van de illegaliteit te kalmeren. Het ging hier om de Centrale Raad van de Illegaliteit, waarvan de heer *van der Vlugt* gelooft, dat prof. *Borst* er bij was, maar hij weet niet wie het verder waren. Er is een speciale vergadering voor geweest. Naar hij meent, zijn toen de heren *Oranje* en *Drees* naar Amsterdam gegaan om te sussen. Aan de heer *Drees* heeft de heer *van der Vlugt* veel te danken.

34009 *(van der Vlugt)* Vóór April 1945 heeft de heer *van der Vlugt* nooit contact over deze dingen gehad met de heer *Hirschfeld.* Hij had nooit gehoord van de gesprekken, die de heer *Hirschfeld* in December 1944 en Januari 1945 met *Seyss-Inquart* heeft gehad, maar kende er iets van uit de telegramwisseling, slechts zeer weinig, alleen wat betreft de grote lijn.

Met betrekking tot het standpunt, dat in de Aprilmaand van Nederlandse kant in Nederland is ingenomen, gelooft de heer *van der Vlugt* niet, dat er ernstige verschillen van mening zijn geweest tussen Vertrouwensmannen en de C.B.S. De competentie-kwestie was in het begin wel eens even in het geding. De vraag nl., of het in de eerste plaats de C.B.S. aanging of de Vertrouwensmannen. Verder is, voorzover de heer *van der Vlugt* bekend, maar daarmede wil hij geen enkel woord ten nadele van de opvatting van de Vertrouwensmannen zeggen, over de wijze van optreden aan het eind van de oorlog, na de capitulatie, wel eens verschillend gedacht door sommigen van de Vertrouwensmannen en de C.B.S. Er waren nl. onder de Vertrouwensmannen personen, die de opinie waren toegedaan, vooral de 4de en 5de Mei, dat toen eigenlijk Nederland zich scherper moest doen gelden en direct naar voren moest treden. Dat de Nederlandse autoriteiten zich scherper moesten doen gelden in Nederland. Dit betrof het optreden van B.S. en dergelijke tegenover de Duitsers, die hier nog waren. Het is echter de grote verdienste geweest van de heer *Koot,* dat hij toen een bloedbad heeft weten te voorkomen, door te voldoen aan de eis van de Duitsers, die volgens de capitulatievoorwaarden tot de komst van de geallieerde troepen verantwoordelijk zouden blijven voor orde en rust, dat de B.S. zou worden verboden met de wapenen op straat te komen, waartegenover de Duitsers niet tegen de feeststemming zouden ingaan. Daarover is wel eens verschil van mening geweest met bepaalde leden van het college van Vertrouwensmannen.

34024 *(van der Vlugt)* Op de vraag, of de controverse met bepaalde groepen van de illegaliteit voortvloeide uit een geheel andere instelling van die groepen

tegenover een probleem als het onderhavige, ofwel een gevolg was van het feit, dat zij op een gegeven moment constateerden, dat er iets gaande was, waar zij — het ligt voor de hand, dat een en ander niet in grote kring bekend kon worden gemaakt — buiten gehouden werden, gelooft de heer *van der Vlugt*, dat het een zowel als het andere een reden geweest is van deze verschillende instelling. Het hing er van af, wie het betrof. Men had bij de illegaliteit natuurlijk verschillende personen, die vonden — zoals er ook blijkbaar, naar achteraf in Londen gebleken is, ook onder de geallieerden personen waren, die dit standpunt innamen —: met de Duitser wordt niet gesproken; kome wat er van komt, maar met de Duitser wordt niet gesproken. En dan waren er anderen, die vonden: de illegaliteit was *het*. Buiten de illegaliteit mocht er niets gebeuren. Dat eerste standpunt, dat was een standpunt, dat niet anders dan gerespecteerd kon worden, ook al deelde men dat niet. Wat de vorm van contact betreft tussen de gebundelde illegaliteit en de Vertrouwensmannen, verklaart de heer *van der Vlugt*, dat hij meent te weten, dat verschillende van de voornaamste groepen van de illegaliteit vertegenwoordigd waren in het college van Vertrouwensmannen. Dus dat op een dergelijke manier eigenlijk de illegaliteit in dat hoogste college zelf meesprak. Als hij zich niet vergist, waren dit o.a. de heren *Drees, Neher, van der Gaag* en *Oranje*. De heer *van der Vlugt* gelooft zelfs, dat die leden van het college van Vertrouwensmannen aan bepaalde vertrouwensmannen van de illegale groepen daarvan wel degelijk ook mededeling gedaan hebben.

35569 ***(Six)*** Jhr. *P. J. Six* is van mening, dat het in Maart 1946 verschenen Memorandum van Vertrouwensmannen de feitelijkheden wel juist weergeeft; het accent zou men hier en daar wat anders kunnen leggen. Er is nochtans één onjuistheid, er staat nl. op de omslag: „Opgesteld in overleg met den Commandant der Binnenlandse Strijdkrachten", hetgeen in die zin niet juist is. De commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten heeft het gehele ontwerp gezien, maar de omslag niet, anders had hij dat er nooit opgezet. Het Memorandum is samengesteld door Vertrouwensmannen; daarna hebben generaal *Koot* en de heer *Six* het ontvangen ter verificatie. Dat is natuurlijk iets anders dan wanneer een stuk wordt opgesteld in overleg met iemand. Daarom zegt de heer *Six:* wat er in staat, is juist; het accent ligt echter hier en daar niet goed.

De C.B.S., generaal *Koot*, was in de dagen, toen de besprekingen met de Duitsers begonnen, ziek, doch niet zozeer, dat hij niet van de belangrijke dingen op de hoogte is gebleven. Voorzover de heer *Six* is opgetreden voor en namens hem, neemt hij aan, dat de wijze, waarop hij dat gedaan heeft, in het algemeen wel de instemming van de C.B.S. had. Het tegendeel is hem niet gebleken.

35584 ***(Six)*** Met betrekking tot het gesprek van 7 April, dat de heer *van der Vlugt* met *Schwebel* heeft gehad en in welk gesprek *Schwebel* de indruk had gevestigd, dat de Duitsers bereid waren te capituleren, verklaart de heer *Six*, dat hij uit de mededelingen van de heer *van der Vlugt* in die dagen dezelfde indruk had gekregen. Later bleek echter, dat men niet zo ver wilde gaan. De heer *van der Vlugt* is volgens de heer *Six* een zeer exact iemand. Hij kan zich daarom niet voorstellen, dat hij hun iets gezegd zou hebben, dat niet exact zou zijn, te meer daar de heer *van der Vlugt* direct met de heer *de Lint* een protocol heeft gemaakt.

De heer *Six* durft geen antwoord te geven op de vraag, wie bij de bespreking van 9 April, waarin blijkens het Memorandum de capitulatiegedachte een rol gespeeld heeft, aanwezig waren. Daar is de gedragslijn bepaald, die ook later volgehouden is, dat deze zaak van Nederlandse kant behandeld werd, zowel door Vertrouwensmannen als door de C.B.S. Hierover zijn nooit moeilijkheden geweest. Over het gevolgde beleid heeft zeker geen verschil van mening bestaan.

35592 ***(Six)*** Ten aanzien van hetgeen over het gevoerde beleid geschreven is, deelt de heer *Six* mede, dat behalve de gedachtenwisseling ná de bevrijding er ook vóór de bevrijding over geschreven is o.m. in Vrij Nederland. De sentimentskwestie speelde hier, volgens de heer *Six* een zeer belangrijke rol. Bovendien speelde een rol, dat zij, die zich beschouwden als „de illegaliteit", hier buiten gelaten waren. Eerst is de heer *Drion* gekomen. Hij heeft de stukken gezien. De heer *Six* meent, dat de heer *le Poole* ze hem heeft laten zien; hij is tevreden naar huis gegaan, althans ogenschijnlijk tevreden. Daarna heeft de heer *Drion* te Amsterdam opnieuw overleg gepleegd. Er is toen een nieuwe deputatie gekomen, bestaande uit twee man. De heer *Six* meent, dat de heer *Drion* er bij was. De heer *Six* herinnert zich, dat deze twee zeer ontdaan waren over de gang van zaken.

Met betrekking tot de zinsnede in het Memorandum, luidende: „dat, gezien het militair karakter der besprekingen, deze mede door een militair dienden te worden gevoerd" merkt de heer *Six* op, dat, als men uitgaat van de toestand, zoals die zich feitelijk ontwikkeld heeft, dus dat de Duitsers het geweer aan de voet zetten, het een

zuiver militaire maatregel is, die men treft. Of men nu compleet capituleert en zich overgeeft of dat men in afwachting van een nadere capitulatie zich onthoudt van vijandelijkheden, dat blijven beide militaire maatregelen, zij het van gradueel verschil. Dat later de kwestie van de voedselvoorziening sterk op de voorgrond is gekomen, betekent niet, dat er ook elementen in zaten, die buiten het strikt militaire lagen, want op dat moment was hier feitelijk geen civiel

35599 *(Six)* bestuur meer, maar een militair bestuur, van de Duitse kant. *Seyss-Inquart* ging zijn orders halen bij *Blaskowitz;* deze was de man, die het uiteindelijk voor het zeggen had. Er zijn hiertoe op een goed ogenblik van Duitse zijde maatregelen getroffen, nl. toen men besloten heeft tot een definitieve verdediging van Nederland. *Blaskowitz* was van toen af de man, die de beslissingen nam. Dit is in ieder geval vóór April 1945 geweest. Door deze Duitse maatregel was het civiel bestuur ondergeschikt gemaakt aan het militair bestuur. De heer *Six* heeft echter geen stukken, waaruit dit blijkt. Het is zijns inziens gebleken uit opmerkingen van *Seyss-Inquart.*

De opmerking van *Seyss-Inquart,* dat op zijn nadrukkelijk verzoek, voor wat Nederland betrof, na een nachtelijke bespreking met Minister *Speer* de aanvankelijke opdracht om alle niet-militaire kapitaalsgoederen te vernietigen was ingetrokken, wil de heer *Six* zo verstaan, dat *Speer* het land wou vernietigen en dat *Seyss-Inquart* zegt, dat hij het gered heeft. Het is *Seyss-Inquart* volgens de heer *Six* herhaaldelijk voor de voeten geworpen, dat hij zich aan oorlogsvergrijp zou schuldig maken, indien hij zich niet naar hun wensen zou gedragen. De heer *Six* gelooft, dat hetgeen *Seyss-Inquart* in deze zaak bewogen heeft de neiging is geweest het eigen naakte leven te redden.

35618 *(Six)* Hij weet dit echter niet zeker. Het is ongetwijfeld ook een motief geweest, dat er onder die omstandigheden voor de Duitsers ook wel iets aan gelegen was om te bereiken, dat de bevolking niet tot wanhoop gebracht werd door de uiterst slechte voedselpositie. Temeer daar de Duitse krijgsmacht in het Westen niet overmatig sterk was.

In het Memorandum van de Vertrouwensmannen staat op blz. 4, eerste kolom, in een noot onder meer het volgende: „Van Nederlandsche zijde werd nog verzocht in het protocol te mogen opnemen, hoewel dit den vorigen avond niet meer was besproken, de bij een eerder onderhoud met dr. *Schwebel* ter sprake gekomen toezegging, dat van Duitsche zijde geen terechtstellingen of représailles zouden plaats vinden, waartegenover van Nederlandsche zijde gepoogd zou worden aanslagen op Duitsche civiele en militaire autoriteiten te voorkomen." De heer *Six* bestrijdt de juistheid van het hier vermelde. Volgens hem is dit er niet later in gekomen, maar is het wel degelijk met *Seyss-Inquart* besproken.

35633 *(Six)* Na het onderhoud van 12 April is besloten, dat de heer *van der Gaag* als vertegenwoordiger van de Vertrouwensmannen en de heer *Neher* als vertegenwoordiger van de Commandant Binnenlandse Strijdkrachten naar de overkant zouden gaan.

Men kan wel zeggen, dat wat er op de duur besproken en gebeurd is, met het gehele College van Vertrouwensmannen is behandeld. Uit de omgeving van de C.B.S. werd deze zaak behandeld in aanwezigheid van generaal *Koot,* voorzover hij bereikbaar was, de heer *de Lint* en de heer *Six.* Voor de rest was er telefonisch contact

35755 *(Six)* met Amsterdam over eigen lijnen. In de tijd van de z.g. onderhandelingen is er een voortdurend telegrammenverkeer geweest tussen enerzijds de Vertrouwensmannen en de Regering te Londen, anderzijds tussen de C.B.S. en de bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Generaal *Koot* had contact met generaal *van Oorschot* en de heer *Six* had contact met kolonel *Somer.* De heer *Six* had twee wegen: contact over Londen en contact over Eindhoven. Een aantal telegrammen heeft hij in die tijd over beide wegen gelijktijdig verstuurd, omdat zij haast hadden en men niet wist, hoe lang het duurde voor zij aan de overkant waren; de spoedtelegrammen verzond hij dus naar Eindhoven en naar Londen. De telegrammen, die in het Memorandum staan, zijn niet compleet. Doch de meest interessante zijn er in opgenomen. De Duitsers wisten van dat verkeer in die tijd af, omdat het van Nederlandse zijde werd medegedeeld.

35771 *(Six)* Op de vraag, of er in het onderling overleg tussen C.B.S. en Vertrouwensmannen wel eens moeilijke ogenblikken geweest zijn, bijvoorbeeld toen de zaak zich zo ging ontwikkelen, dat op 17 April de Wieringermeer onder water gezet werd, verklaart de heer *Six,* dat de Duitsers dit van tevoren hadden aangekondigd. Zij zeiden: „Indien gij geen antwoord krijgt, kunnen wij niet altijd wachten en zullen wij maatregelen moeten nemen." Dat hebben zij de 16de herhaald. Dus men wist, dat er iets gebeuren ging. Dit is gevolgd op een artilleriebeschieting van de Engelsen bij Amersfoort De Duitsers hadden, althans dat beweerden ze, waarschijnlijk niets ondernomen, indien de Canadezen op de plaats rust hadden gehouden, maar zodra de Duitsers dat opdringen merkten, gingen ze maatregelen nemen. Zij zijn toen blijkbaar bevreesd geweest, dat de Wieringer-

meer gebruikt zou worden voor een landing van parachutisten. Onder normale militaire omstandigheden zou de heer *Six* dit altijd als redelijk aanvaard hebben, nu echter niet meer. Wat hem wel zeer sterk getroffen heeft, is de uiterst langzame berichtgeving van de andere kant. Men wist toen niet, dat deze zaak daar tenslotte op het hoogste niveau beslist moest worden. Daar heeft de heer *Six* geen bericht van gekregen. Wat de macht van *Seyss-Inquart* in die periode betreft, had de heer *Six* de indruk, dat *Seyss-Inquart* zijn apparaat toen nog in handen had. Hij kan dit echter alleen zeggen voor wat het gedeelte betreft, waarmede hij te maken had. Wat *Seyss-Inquart* niet nagekomen is, is de uitdrukkelijke opdracht aan de S.D. om niet meer te fusilleren. Zij hadden dat de 12de April uitdrukkelijk afgesproken. De fusillades in Amsterdam vonden plaats op 14 en 15 April. Dat *Lages* dit in Amsterdam liet doen, moet volgens de heer *Six* wel een afwijking van het bevel zijn geweest.

35784 *(Six)*

Op de vraag, of degenen, die aan de Nederlandse kant de zaak moesten leiden — de Vertrouwensmannen en de C.B.S. —, gedurende al die dagen niet getwijfeld hebben aan de juistheid van de gekozen weg, antwoordt de heer *Six*, dat hij nooit van enige twijfel gemerkt heeft. Bij hem is er geen twijfel geweest. Hij zou er bijna pertinent „neen" op kunnen zeggen, omdat, na die besprekingen met de heren van de G.A.C., dit punt speciaal in de kring van Vertrouwensmannen nogal een diepgaand onderwerp van gesprek heeft opgeleverd en hierover in die kring, voorzover hem bekend, geen enkel verschil van inzicht bestond.

35793 *(Six)*

Tenslotte geeft de heer *Six* de hoofdmotieven, die de verantwoordelijke personen in die tijd geleid hebben, aldus weer. Er was feitelijk geen keus. Het ging om de ondergang van een Westerse beschaving, zoals *Churchill* telefoneerde aan het Witte Huis. Hij zou getelefoneerd hebben: „Weet goed, dat dit niet een Amerikaanse beschaving is, maar één van meer dan duizend jaren oud, die hier dreigt onder te gaan". En die zou ondergegaan zijn, als de Duitsers werkelijk hun plan hadden uitgevoerd. Het was volgens de heer *Six* echter militair onmogelijk geweest, dat de geallieerden zo snel opgetreden waren, dat de Duitsers hun plannen niet hadden uitgevoerd. In ieder geval niet langs de weg, welke de Minister-President heeft aangegeven in een memorandum aan de geallieerden, waarin hij hun vraagt zo snel mogelijk op te marcheren. Een bevrijding op die wijze was niet uitvoerbaar. Dat was alleen mogelijk geweest door landing van uit de lucht met enorme hoeveelheden paratroepen en op geen enkele andere wijze. De vraag is, of de geallieerden die op dat ogenblik beschikbaar hadden en of zij de troepen er voor wilden gebruiken.

Maar gewoon opmarcheren, hetgeen de Minister-President in zijn brief aan de geallieerden als alternatief stelt, nl.: òf snel opmarcheren òf halt houden, dat was geen alternatief. Alternatief was: òf halt houden òf van uit de lucht veroveren.

Wat heel merkwaardig is — dat maken de meeste mensen hier zich helemaal niet waar —, is, dat Nederland, als het op een dergelijke manier overstroomd was, practisch niet meer te benaderen zou zijn geweest, omdat de toegang tot Nederland via kanalen afgesloten zou zijn. Die kanalen liggen als regel hoger dan het omliggende land. De kanalen zouden volkomen zijn leeggelopen. Eenmaal leeggelopen, droogt de kanaalbedding uit en scheurt, met het gevolg, dat later ingepompt water door de scheuren wegsiepelt, zodat die kanalen onbevaarbaar blijven. Daar ook de wegen onder water zijn komen te liggen, zijn deze ook onbegaanbaar. Door deze omstandigheden zou er geen zwaar materiaal in het binnenland gebracht kunnen worden voor het opruimen van versperringen, van bruggen en voor het verrichten van andere werkzaamheden, nodig om het land weer toegankelijk te maken. Naar taxatie van deskundigen zou het jaren geduurd hebben, voordat West-Nederland weer bewoonbaar zou zijn geworden. Het was niet een kwestie van een tijdelijke overstroming, welke na een paar maanden weer weggepompt zou zijn, neen, dit zou betekend hebben, dat, met uitzondering van het Gooi en enkele andere hoog gelegen punten, zoals bijv. de duinstreek, heel Noordholland, heel Zuid-Holland en ongeveer 2/3 van Utrecht in de zee zouden zijn verzonken. Dat betekent dus het uitvallen van woon- en werkgelegenheid voor bijna $4\frac{1}{2}$ millioen mensen.

Overigens heeft men aan Nederlandse kant het idee gehad: zeer waarschijnlijk laat men Westelijk Nederland tot het laatste toe liggen, want het geallieerde belang gaat niet die kant op. Men was alleen bang, dat men de moeilijkheden hier te licht zou opvatten en men zeggen zou: „Die arme Hollanders moeten uit de hongersnood geholpen worden". Dat zij daarom de zaak zouden aanpakken, zich volstrekt niet bewust van het drama, dat zich daardoor hier zou afspelen, ondanks hun goede bedoelingen. Over deze onderwerpen waren sinds 1942 zeer uitvoerige rapporten naar Londen gezonden, waarin bij herhaling op deze enorme risico's was gewezen.

Daarover zijn dikke rapporten, maar als men dan ziet, dat de Minister-President, nadat die rapporten zijn binnengekomen, toch zegt: „Is het niet mogelijk snel in West-Nederland op te marcheren, in plaats van zich op die rapporten te baseren", dan schrikt men wel even en vraagt men zich af: „Zijn die rapporten dan nooit behoorlijk gelezen?" De indruk van de heer *Six* is, dat die rapporten inderdaad nooit behoorlijk gelezen zijn, omdat men aan de overkant niet over voldoende vakmensen beschikte om dit materiaal naar behoren te verwerken. Hij weet vandaag de dag nog niet, welk gedeelte daarvan doorgedrongen is op de plaats, waar het moest doordringen, en welk gedeelte niet, doch zij hebben zeer sterk de indruk gehad, dat aan die technische rapporten vaak onvoldoende aandacht is besteed.

35884 ***(Bosch van Rosenthal)*** Jhr. mr. *L. H. N. Bosch* ridder *van Rosenthal* verklaart, dat over de buitengewoon moeilijke lijn, die gevolgd moest worden, nl. of er al of niet met de Duitsers onderhandeld moest worden op de wijze — als men dat tenminste onderhandelen mag noemen —, waarop dat hier gebeurde, generaal *Koot* en de heer *Six* voor de O.D. en de Vertrouwensmannen het voor 100 pct. eens geweest zijn. Voorzover de heer *Bosch van Rosenthal* daarover met generaal *Koot* contact heeft gehad, was er geen verschil van mening. Het was iets zeer bezwarends voor hen, of zij al dan niet op de bewering van *Schwebel* en diens voorstellen moesten ingaan. De heer *Bosch van Rosenthal* is altijd dankbaar geweest, dat zij het wèl hebben gedaan. Wanneer zij het niet gedaan hadden, dan was er van Nederland niets terechtgekomen. Zij hebben toen ook de mensen uit de gevangenis kunnen halen en alle mogelijke dingen kunnen doen. Er was bij de Vertrouwensmannen ook niemand, die er anders over dacht. De heer *Bosch van Rosenthal* weet natuurlijk wel, dat verschillende van zijn vroegere vrienden hem dit heel kwalijk hebben genomen en zeiden: „Dat kan niet". Wanneer men de zekerheid had, dat de geallieerden direct doortrokken, had men direct „neen" kunnen zeggen. Maar men wist er niets van. De geallieerden bleven haken. Als men met Dolle Dinsdag doorgetrokken was, dan zou er niets gebeurd zijn.

Op een zeker ogenblik is er door de Duitsers gevraagd wat zij moesten doen. Toen is er in het college van Vertrouwensmannen uitvoerig over gesproken. Dat is geweest op 7 April 1945. Zij waren het er allemaal over eens om zeer voorzichtig te proberen te weten te komen wat de Duitsers wilden en van plan waren en dat aan de Regering te Londen voor te leggen. Toen zijn de besprekingen van de heren *Six* en *van der Vlugt* begonnen, die tezamen met *Schwebel* gepraat hebben. In bepaalde kringen van de illegaliteit zijn toen bezwaren gerezen. Die bezwaren zijn ook tot uiting gekomen in telegrammen, die deze heren naar Londen hebben gezonden. Dat waren de heren *Bruins Slot, Drion, van Randwijk* en *Meijer.* Dat waren speciaal de mensen, die zeer ontstemd waren. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft altijd gezegd, dat zij de Nederlandse vlag boven de puinhopen wilden laten wapperen. Hele nachten zijn die heren in de Javastraat geweest om er over te spreken. Zij waren niet te overtuigen. Volgens de heer *Bosch van Rosenthal* hebben de Duitsers steeds op het standpunt gestaan om de zaak over te geven. Maar *Schwebel* moest op de een of andere wijze zijn gezicht bewaren om niet te worden afgemaakt door zijn eigen landgenoten. Daar ging het eigenlijk om. *Schwebel* wilde wel capituleren en heeft dat zo langs zijn neus weg te kennen gegeven, maar wanneer er iets officieels geschreven werd, wilde hij het er niet in hebben, want dan hing hij. *Seyss-Inquart* heeft zich blijkbaar nooit in die zin uitgelaten. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft hem nooit gesproken. In de April-onderhandelingen

35903 ***(Bosch van Rosenthal)*** zit voor de heer *Bosch van Rosenthal* geen enkel probleem. Hij gelooft, dat de Nederlandse Regering ook vrij gauw begrepen heeft, dat het zó moest gaan. Zij hebben toen ook die besprekingen met *Churchill* gehad en met *Eisenhower,* die heel vlot verlopen zijn. Dat is geen probleem geweest. Omtrent de rol, die *Blaskowitz* hierin heeft gespeeld, verklaart de heer *Bosch van Rosenthal,* dat *Blaskowitz* eenvoudig de rol van militair gespeeld heeft. Maar ook weer: „Befehl ist Befehl", men moet het uitvoeren en zorgen, als ik weer terugkom, dat ik dan niet doodgeschoten word, omdat ik mijn bevelen niet heb uitgevoerd." De heer *Bosch van Rosenthal* gelooft niet, dat de belangrijkste man in deze onderhandelingen *Blaskowitz* geweest zou zijn, zoals de heer *Six* dit voorstelt.

Met betrekking tot de onderwaterzetting van de Wieringermeer op 17 April bevestigt de heer *Bosch van Rosenthal* de lezing van de heer

35910 ***(Bosch van Rosenthal)*** *Six,* dat die zaak, militair gesproken, eigenlijk niet onredelijk geacht kon worden. Van militair standpunt bekeken, duurde het veel te lang. De Duitsers konden niets anders doen. Ook deze gebeurtenis, die bij de bevolking een grote schok teweegbracht, heeft de Vertrouwensmannen niet van hun gedragslijn kunnen afbrengen. In die dagen maakten de Vertrouwensmannen de hele tijd om zo te zeggen gevangenissen leeg. De heer *Bosch van Rosenthal* herinnert zich bijvoorbeeld heel goed, dat tegelijk met de Wieringermeer — bij wijze van anecdote er

tussen — een telefoontje kwam, dat er mensen uit Laren in Loosdrecht in kelders gevangen zaten. Toen konden zij weer via de heer *van der Vlugt* tegen *Schwebel* zeggen: „Wat is dat nu voor een toestand. Terwijl we met jullie spreken, stop je die mensen in de kelders". Die mensen zijn er allen uitgehaald. De heer *Bosch van Rosenthal* weet ook wel, dat er ook in Den Haag mensen uit de gevangenis werden gehaald.

65197 e.v. *(Drees)* De heer *Drees* verklaart, dat in de laatste periode van de oorlog uiterst gewichtig is geworden het feit, dat Vertrouwensmannen zijn gekomen in de bekende onderhandelingen over de voedselvoorziening en de capitulatie. Daarbij zijn zij in tegenstelling geraakt met het georganiseerde verzet. Dat hoorde geruchten over besprekingen met de Duitsers en het was geneigd elke bespreking en elke afspraak met de Duitsers af te wijzen. Een afspraak met de Duitsers, dat de aanval van de geallieerden niet zou worden doorgezet naar het Westen, op conditie, dat de Duitsers voedsel zouden doorlaten en binnenkort toch zouden capituleren, dat niemand meer zou worden gefussilleerd, dat het land niet verder onder water zou worden gezet, werd in sommige kringen van het verzet als een lafheid en zwakheid gevoeld. Dat heeft in April 1945 sterke tegenstellingen opgeroepen. De heer *Drees* meent echter, dat de Vertrouwensmannen daarmede goed werk hebben gedaan. De Vertrouwensmannen zijn daarin de gehele tijd volkomen eensgezind geweest. Toen zijn de heren *Neher* en *van der Gaag* door de linies gegaan. De heer *Drees* heeft nog een telegram van *Richard van der Gaag* liggen: „*Donker* spreekt in Eindhoven over de radio zo en zo laat". Dat telegram is geweest van Januari 1945, toen *van der Gaag* de eerste keer door de linies was gegaan. Hij is één keer door de linies gegaan, zoals de heer *van Roijen* dat ook heeft gedaan, om contact op te nemen, met het risico, dat hij door de Duitsers beschoten en gegrepen zou worden en de tweede keer is hij door de Duitsers tot aan het water gebracht, waarna hij veilig kon oversteken. Na enige discussie heeft het de volle steun van de Regering gehad. Het is ook het gevoelen geweest van generaal *Eisenhower*. De heer *Drees* meent, dat de gedachte, dat de Vertrouwensmannen er op hadden moeten aandringen, dat de aanval van de geallieerden zou worden doorgezet — waartegenover stond, dat mogelijk vrijwel geheel Holland onder water zou worden gezet, het Westen op enorme schaal zou worden verwoest en de bevolking, die de hongerdood nabij was, opnieuw door een ramp zou worden getroffen — niet juist was. Hij gelooft, dat het goed is, dat het niet gebeurd is. Misschien hadden de geallieerden toch niet doorgezet. De heer *Drees* gelooft, dat het goed is geweest, dat de Vertrouwensmannen de besprekingen hebben gevoerd in deze zin: Wij zullen voorstellen het niet te doen, maar dan zullen de Duitsers van verdere represaillemaatregelen moeten afzien, voedsel moeten doorlaten enz. Vertegenwoordigers van het verzet hebben er zich echter hevig aan gestoten.

65200 *(Drees)* Zelfs de onderwaterzetting van de Wieringermeer heeft het college van Vertrouwensmannen niet van zijn standpunt kunnen afbrengen. Het is een ramp geweest, die hen natuurlijk diep trof. De Vertrouwensmannen hebben het als kwade trouw beschouwd en de kwestie onder de aandacht van de Duitsers gebracht. Er was nota bene, naar wat de heer *Drees* in die dagen hoorde, een bespreking aan de gang, op het ogenblik, dat het onder water zetten is geschied, een bespreking tussen Duitse officieren en mensen van de Nederlandse kant. Toen hoorden zij een ontploffing en toen zeiden de officieren: nu gaat het toch door, alsof het ook voor hen onverwacht was. De Vertrouwensmannen hebben het als een ernstige zaak beschouwd, maar de onderhandelingen waren nog niet tot een einde gebracht en zij hebben gemeend te moeten doorzetten en te moeten voorkomen, dat er verdere ongelukken zouden komen.

De C.B.S. werkte van zijn optreden af overwegend in de militaire sector, maar er was toch nauw contact, b.v. om afspraken te maken over hetgeen er na de bevrijding moest gebeuren. Er is veel aanraking geweest, speciaal met de heer *Six*. Dat contact heeft geen moeilijkheden opgeleverd; het is in al die maanden heel goed gegaan. De Vertrouwensmannen hebben hun moeilijkheden gehad met het verzet in de Aprilmaand. Verder zijn alle verhoudingen plezierig gebleven.

77877 e.v. *(van der Gaag)* De heer *van der Gaag* verklaart, dat hij de tweede keer naar het bevrijde Zuiden is gegaan in overleg met *Seyss-Inquart*. De aanleiding is geweest, dat op een vergadering van het college van Vertrouwensmannen in de Javastraat in Den Haag, de heer *Bosch van Rosenthal* bezoek kreeg van de heren *Snouck Hurgronje* en, naar hij meent, *Trip*. Dezen vertelden, dat de heer *van der Vlugt*, die bij het Kerkelijk Overleg was, bericht had gekregen, dat de Duitsers, althans het burgerlijk deel van hen, niet de militairen, contact wilden hebben met een van de z.g. „Vertrauensmänner". Zij hadden laten doorschemeren, dat het over een capitulatie ging.

Dat punt is bij het eerste onderhoud direct naar voren gekomen, d.w.z.: zij hebben het laten doorschemeren; tot het laatst toe hebben

zij het woord capitulatie zelf vermeden. Het eerste gesprek is geweest met *Schwebel,* waarbij deze dat zou hebben laten doorschemeren, maar *Schwebel* is er bij een volgende gelegenheid op teruggekomen. Dat ligt, zo verklaart de heer *van der Gaag.* voor de hand; het was de bedoeling om het maar even te laten doorschemeren; daarna moest het natuurlijk direct ontkend worden. Het laten doorschemeren is inderdaad gebeurd; daar werd aan Nederlandse zijde openlijk over gesproken. Dit punt is toen uit en ter na besproken en er werd besloten, dat *van Zanten (Six)* met *Schwebel* zou gaan praten, dus niet een lid van het college van Vertrouwensmannen, maar wel iemand, die door dit college was aangewezen. Waarom dat zo gedaan is, weet de heer *van der Gaag niet;* men vond het blijkbaar beter en veiliger. De heer *Six* heeft dat toen gedaan en hij heeft verslag uitgebracht. Dat versterkte de Vertrouwensmannen in de mening, dat dit inderdaad capitulatie betekende en dat *Seyss-Inquart* en *Schwebel* het wilden doen voorkomen, alsof zij het Nederlandse volk wilden behoeden voor de hongerdood. Zij stelden het voor, alsof zij de noodzaak van het zenden van voedsel inzagen en zij daaraan hun medewerking wilden geven. Zij hoopten, dat de Canadezen dan niet verder zouden gaan dan de IJssellinie. Dat is een erg moeilijk punt geweest, omdat *Eisenhower* heeft gezegd: wij spreken alleen maar over „onvoorwaardelijke" capitulatie. De woorden, waarmede in het protocol is vastgelegd, dat de geallieerden niet verder zouden gaan dan de IJssellinie, eventueel tot Amersfoort, zou men kunnen opvatten als een voorwaarde, en daarover zijn de Vertrouwensmannen dikwijls aangevallen, voornamelijk door sommige verzetsgroepen. Dat lijkt waarschijnlijk niet geheel onbillijk. Wanneer er echter sprake is van een discussie, is dat een eenvoudig samenstel van vragen en antwoorden. Het woord „voorwaarde" vindt de heer *van der Gaag* echter gezocht. De Vertrouwensmannen hebben gesproken van het uiteindelijke protocol, dat is opgemaakt en hebben het woord „voorwaarde" niet gebruikt. *Seyss-Inquart* wilde geen bezetting van het Westen door de geallieerden; hij zou zijn medewerking verlenen, dat er voedsel zou komen en wat het allerbelangrijkste was, dat West-Nederland niet onder water zou komen. Hij heeft beloofd, dat hij er voor zou zorgen, dat de springstoffen, welke in grote hoeveelheden bij verschillende dijken lagen, niet tot ontploffing zouden worden gebracht. Wanneer dit laatste zou zijn gebeurd, zou dit een — ramp is een te zwak woord — catastrophe zijn geweest. Het zou niet geweest zijn een onderwaterzetting van een paar cm, maar West-Nederland zou werkelijk zijn verdwenen. Dat was dus buitengewoon ernstig en daarom hebben de Vertrouwensmannen dat aanbod van *Schwebel* en *Seyss-Inquart* zeer ernstig overwogen. Na verschillende besprekingen heeft men dan ingezien, dat het noodzakelijk was, dat er iemand naar de Regering te Londen en S.H.A.E.F. moest gaan om die zaak te bespreken.

De Vertrouwensmannen waren over de wijze, waarop het aanbod moest worden behandeld, eenstemmig. Er was ook overeenstemming met de heer *Koot.* Iedereen, die met de Vertrouwensmannen in contact kwam op dat moment, konden zij zonder enige moeite overtuigen van de noodzakelijkheid om dat contact inderdaad tot stand te brengen.

77886 *(van der Gaag)*

Er is een zeer lange discussie geweest over de vraag, wie naar Londen zou gaan. Iedereen kwam er voor in aanmerking, zowel de heren *Bosch van Rosenthal, Cleveringa, Oranje, Drees* en de anderen. Tenslotte is het de heer *Neher* geworden. De heer *van der Gaag* is met hem meegegaan, omdat hij de contactpunten kende en niet om de besprekingen te voeren. Meer als begeleider. De heer *Neher* was de man, die de besprekingen zou leiden. De heer *van der Gaag* is meegegaan, omdat men zeide, dat het gemakkelijk voor de heer *Neher* zou zijn, als hij hem de weg kon wijzen in het bevrijde gebied en Londen. Dit is ook inderdaad gebleken. De heer *van der Gaag* heeft de heer *Neher* daarbij kunnen helpen. Er werd hun gezegd, dat zij zich moesten vervoegen op het Plein, waar het kwartier was van *Seyss-Inquart.* Op een middag werd de heer *van der Gaag* daar ontvangen. De heer *Neher* was er toen nog niet. De heer *van der Gaag* weet niet, of hij dezelfde middag is gekomen; het moet haast wel, want zij zijn samen vertrokken van Buitenlandse Zaken. De heer *van der Gaag* is toen ontvangen door *Seyss-Inquart* en heeft met hem gesproken. Hij zei: „Sie haben Immunität für all dasjenige was Sie gegen uns getan haben, aber nicht für dasjenige was Sie noch gegen uns machen werden". Het was voor de heer *van der Gaag* niet zo prettig naar het kwartier van *Seyss-Inquart* te gaan. Deze zei, dat hij zielsmedelijden had met het Nederlandse volk, dat moest hongeren en vroeg, of de heer *van der Gaag* alles wilde doen om het volk te redden van de hongerdood. Dit was zijn Leitmotiv. Over capitulatie werd niet gesproken, doch het was: als de vos de passie preekt, boer, pas op je kippen. Daarop werden de heer *van der Gaag* en de heer *Neher* overgegeven aan *Schwebel.* De heer *van der Gaag* wilde zijn geallieerde uniform meenemen. *Seyss-Inquart* stond nogal te kijken van dat ge-

allieerde uniform en het pistool, dat hij bij zich had in een koffertje. *Schwebel* heeft het koffertje gedragen! In Den Haag in de bezettingstijd heeft *Schwebel* dus het koffertje gedragen van de leider van de Raad van Verzet, waarin een geallieerd uniform en een groot pistool zaten, en zo zijn zij in een open auto gestapt. De heer *Neher* en de heer *van der Gaag* achterin en onder de woedende blikken van de bevolking zijn zij naar Gorkum gereden, waar zij door de N.S.B.-burgemeester met open armen werden ontvangen. Deze heeft allerlei pikante dingen verteld van het verzet in zijn streek en gezegd, waar zij verzetsmensen konden vinden. Hij vertelde bijvoorbeeld, dat hij wist, waar een zekere *van Rappard* was ondergedoken. Dit was ook iemand van de Raad van Verzet. Het was voor hen een aanleiding vanuit het Zuiden te telegraferen, dat de heer *van Rappard* ergens anders moest onderduiken.

De heren *van der Gaag* en *Neher* moesten tot midden in de nacht bij die N.S.B.-burgemeester van Gorinchem blijven, want het bleek wat moeilijk te zijn de Duitse legerleiding te bewegen niet op een bootje te schieten, dat over de Merwede zou gaan. Zij hebben tot een uur of één — misschien twaalf — zitten wachten en toen is een luitenant gekomen, die zei, dat het in orde was en vroeg, hoe de heer *van der Gaag* zich de overtocht voorstelde. Deze zei, dat hij een eigen weg had om naar de overkant te komen. Zij spraken af, dat er een „cease fire", een staken van het vuren, zou zijn voor één uur; in die tijd zou de heer *Neher* met de witte vlag oversteken en de heer *van der Gaag* zou het aan de overkant regelen, dat de „cease fire" in acht werd genomen. Het was het schorsen van het vuren. Een uur lang zou in ieder geval niet heen en weer worden geschoten. Bij de Merwede lagen de troepen vlak tegenover elkaar. Aan de geallieerde zijde moest de heer *van der Gaag* dat voor elkaar brengen langs de weg, die hij al eerder genomen had. De heer *Neher* moest dus wachten, totdat de heer *van der Gaag* aan de overkant aangekomen was; hij zou daarna oversteken.

Het was eigenlijk zo, dat zij het niet vertrouwden. De heren *Neher* en *van der Gaag* hebben tegen elkaar gezegd: we houden een slag om de arm. Wanneer wij beiden tegelijk gaan, kunnen ze ons beiden doodschieten. Wanneer één van ons beiden gaat en de ander blijft achter, dan kan degene, die achterblijft, uit het feit, dat de eerste niet aan de overkant is gekomen, opmaken, dat het geen zuivere koffie is, dat er een intrigue achter steekt, waarvan zij de draagwijdte overigens niet kenden. Waarom zouden zij nodeloos beiden dezelfde weg nemen? De heer *van der Gaag* moest dus naar de Duitse weermacht toe om over te steken. De heer *Neher* zeide: Ik blijf hier rustig zitten. Wanneer jij veilig aankomt, is dat voor mij een bewijs, dat ze te goeder trouw zijn; dan zal ik oversteken met de witte vlag. Dit was uitstekend door de heer *Neher* in elkaar gezet. De Duitsers vroegen de heer *van der Gaag*: „Hoe wilt ge oversteken?". Hij antwoordde, dat hij alleen een auto wilde met twee Duitse officieren en dat men zou rijden, zoals hij dat zou aangeven. Dat was één uur des nachts. Verder moesten de Duitsers hun erewoord geven, dat zij op het moment, waarop de heer *van der Gaag* stoppen zou bevelen, hem er uit zouden laten en dat zij hem niet zouden volgen. Hij moest natuurlijk naar een gids en in die dagen kon men absoluut geen adres vrijgeven. Die officieren hebben hun erewoord gegeven en alles is volgens de plannen gegaan. De heer *van der Gaag* is in een Duitse wagen gaan zitten en heeft twee Duitse officieren meegekregen. Toen hij het bevel tot stoppen gaf, zijn de beide Duitsers in de wagen blijven zitten en is hij te voet naar de gids gegaan. Hij heeft hem er toen met veel moeite toe kunnen bewegen om mee te gaan en met de Duitsers terug te rijden naar het stadhuis; dat vond die gids natuurlijk niet prettig. De heer *van der Gaag* heeft een klein uur met hem moeten praten om hem zover te krijgen. Hij zei tegen de heer *van der Gaag:* „U kunt tenslotte wel een agent-provocateur zijn". Het ongelukkige was, dat hij de heer *van der Gaag* niet kende; degene, die hem de vorige keer had meegenomen, was juist aan de overkant. Zij waren dus vreemden voor elkaar. De heer *van der Gaag* heeft nog steeds de grootste bewondering voor die man. Hij heeft erg op zijn gemoed gewerkt en heeft hem gezegd, dat er zeer veel van afhing. Tenslotte is hij toch meegegaan. Zij zijn toen gebracht naar een kwartier met 13 Duitse officieren, die juist bezig waren feest te vieren. De heer *van der Gaag* moest mee drinken, zeiden zij, maar dat heeft hij niet gedaan. Hij wilde helder blijven. Hij moest zich daar verkleden en de uniform aantrekken; dat heeft hij hun verteld. Zij beschouwden de heer *van der Gaag* natuurlijk als een Duitse spion, die bij de geallieerden zou gaan spionneren en zij begrepen, dat hij de geallieerde uniform moest dragen om veilig aan de overkant te kunnen komen. Afzonderen voor dit kleden mocht de heer *van der Gaag* zich niet; midden in die kamer moest hij de uniform aantrekken. Zij hadden er grote belangstelling voor. Om 3 uur heeft het gezelschap hem naar de roeiboot gebracht en zij zijn prinsheerlijk naar Lage Zwaluwe gevaren. Er was opdracht gegeven niet op hen te schieten en daar heeft men zich aan gehouden. De heer *Neher* en de

heer *van der Gaag* hebben verder alleen de voorwaarde gesteld, dat de volgende dag tussen 11 en 12 uur er geen radiopeilingen zouden mogen zijn. Hierover werd natuurlijk alleen met *Schwebel* gesproken. Zij hebben *Schwebel* gezegd: „U weet, dat wij een aantal ontvangers hebben. *Van der Gaag* wil het bericht van zijn veilige aankomst seinen naar zijn vrienden". Dat was noodzakelijk ook uit veiligheidsoogpunt; dan moesten zij dat bericht zonder stoornis kunnen ontvangen. Ze hebben verder gezegd: „Wij willen niet hebben, dat degenen, die het bericht ontvangen, gevaar lopen. U moet ons beloven, dat er van 11 tot 12 uur geen radiopeilingen zullen zijn".

In het bevrijde gebied aangekomen, is de heer *van der Gaag* naar de Prins gegaan. Deze heeft voor de schorsing van het vuren van één uur gezorgd. Toen is de heer *Neher* overgestoken en heeft zich direct in verbinding gesteld met de Prins. De heer *Gerbrandy* was juist op reis. Hij zat in Nijmegen. De heer *Gerbrandy* is teruggekomen en de heer *van der Gaag* is met hem naar Londen gevlogen en heeft hem in het vliegtuig het een en ander kunnen vertellen. Zeer spoedig is de heer *Neher* gevolgd en van dat moment af hebben zij negen dagen dag in dag uit moeite gedaan bij de Regering om haar te bewegen in te gaan op — de heer *van der Gaag* mag niet het woord „voorstellen" gebruiken — de suggesties van *Seyss-Inquart* en *Schwebel*. Het is een hele toer geweest de Regering daarvan te overtuigen. Met de heer *Gerbrandy* ging dat gemakkelijk. Hij zag direct het belang er van in, maar Minister *Tromp* was er b.v. heel erg op tegen. Er is nog een Ministerraad geweest in Brown's Hotel, waarbij de heren *Neher* en *van der Gaag* aanwezig waren. De heer *Neher* heeft daar voornamelijk het woord gedaan. De Ministerraad vond eerder plaats, maar het was negen dagen na aankomst, toen *Eisenhower* toegaf.

Het overtuigen van de Nederlandse Regering heeft toch wel enige dagen geduurd. Men zeide — dat was algemeen de houding der Ministers —: „U kunt de Duitsers niet vertrouwen, wanneer zij iets beloven". Het argument van de heren *van der Gaag* en *Neher* was: Wanneer wij er niet op ingaan, wordt de boel onder water gezet. Wanneer wij er wèl op ingaan, hebben wij de kans, dat het niet gebeurt. Op mathematische gronden, moet u er dus op ingaan om de kleine kans, dat het niet gebeurt, te gebruiken.

Het heeft een vrij groot aantal dagen geduurd, eer de beslissing door *Eisenhower* werd genomen. Men zegt, dat dit kwam, omdat in die dagen *Roosevelt* overleden was. Dat gaf natuurlijk ontzaglijk veel werk en besprekingen. Het is mogelijk, dat dit een oorzaak van vertraging is geweest. De heer *Gerbrandy* heeft er ook nog twee keer een bespreking over gehad met *Churchill*. Hij is zelfs midden in de nacht nog naar *Churchill* geweest. De heer *Gerbrandy* heeft er zich sterk voor ingespannen, eigenlijk vanaf het moment, dat de heer *van der Gaag* er in het vliegtuig met hem over had gesproken. De heer *Gerbrandy* zag in, dat *Churchill* met *Eisenhower* moest spreken. *Churchill* heeft, meent de heer *van der Gaag*, diezelfde nacht telefonisch nog met *Eisenhower* gesproken, tenminste, dat heeft de heer *Gerbrandy* hem daarna verteld.

77884 *(van der Gaag)*

De heer *van der Gaag* heeft naderhand gehoord, dat er nog moeilijkheden zijn geweest met bepaalde groepen uit het verzet. *Van Randwijk* van Vrij Nederland heeft er later fel over gesproken. De heer *van der Gaag* kan het zich voorstellen, dat zij boos waren, maar toch ook, dat de Vertrouwensmannen het hebben gedaan, gezien het feit, dat er zo ontzaglijk veel van afhing. Van een onderwaterzetting van West-Nederland was de ellende niet te overzien. De besprekingen in Londen duurden te lang. Zij hebben tien dagen moeten wachten op bericht, voordat *Eisenhower* toestemde. *Churchill* heeft nog een telefoongesprek gehad met *Eisenhower* op de negende dag en toen kwam eindelijk het bericht, dat het in orde was. Gedurende de wachttijd hebben de Duitsers als een soort speldeprik toch nog een gedeelte van ons land onder water gezet.

81328 e.v. *(le Poole)*

De heer *le Poole* verklaart, dat hij met betrekking tot de onderhandelingen in April 1945 het beste kan aanknopen bij een aantekening, die men kan vinden op blz. 20 van het „Verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen" onder het hoofd: Ministerie van Landbouw en Visserij. Daar staat, dat op verzoek van de heren *Trip, Snouck Hurgronje* en *Jongejan* Vertrouwensmannen medio Januari 1945 de Regering telegrafisch in kennis stelden van de bereidheid van deze heren een reliefcommissie op te richten onder toezicht der neutrale mogendheden. Inmiddels bleek de Regering echter de nodige stappen te hebben ondernomen, zodat begin Maart de verdeling van de eerste Zweedse reliefzending kon plaats vinden.

Op 14 Januari 1945 heeft de heer *Trip* aan de heer *Bosch van Rosenthal* laten vragen, of de Vertrouwensmannen bereid waren de heren *Snouck Hurgronje, Jongejan, Woltersom* en *Trip* te ontvangen. De heer *Woltersom* was in die tijd voorzitter van de Raad voor het Bedrijfsleven. Van de zijde van Vertrouwensmannen is toen medege-

deeld, dat men er niet over dacht om met de heer *Woltersom* een onderhoud te hebben, gezien de opvattingen, die er in de boezem van de Vertrouwensmannen bestonden omtrent des heren *Woltersoms* beleid tijdens de oorlog en dat ook tegen de heer *Jongejan* wel enige bedenkingen bestonden, maar toch niet van die aard, dat hij niet met de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* een onderhoud met Vertrouwensmannen zou kunnen hebben. Daarna zijn alleen de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* gekomen en zij hebben daar de gedachte ontvouwd aan de heer *Bosch van Rosenthal,* dat zij een soort comité zouden vormen als *Hoover* in de eerste wereldoorlog in België had opgezet. De Vertrouwensmannen vonden onder het motto: „Baat het niet, dan schaadt het niet" aanleiding om dit telegrafisch aan de Regering te Londen mede te delen. De heer *le Poole* heeft de tekst van dat telegram. Het is een briefje, dat de heer *Bosch van Rosenthal* op 15 Januari 1945 aan de heer *Slotemaker de Bruine* heeft gezonden, waarin de grote twijfel tot uitdrukking komt, die er in Den Haag bij Vertrouwensmannen bestond omtrent de realiseerbaarheid van dit initiatief.

In een veel later stadium — dat is geweest, nadat de heer *le Poole* het „Verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen" had samengesteld — heeft hij als secretaris van de Commissie-*Fentener van Vlissingen* kennis genomen van een nota — een van de vele nota's, die de heer *Hirschfeld* in het geding bracht om zijn beleid tijdens de bezetting te verdedigen —, die zich bevindt in het dossier, dat op het Ministerie van Economische Zaken berust, waarin de heer *Hirschfeld* ongeveer het volgende heeft geschreven. Nadat de spoorwegstaking in September 1944 was uitgebroken, heeft de heer *Hirschfeld* in de eerste maanden daarna geen enkel contact meer gehad met *Seyss-Inquart.* In de eerste jaren van de oorlog had hij veelvuldig contact met hem gehad; daarna was dat afgezwakt en in September 1944 hield dat geheel op. Op 14 December 1944 is de heer *Hirschfeld* op uitnodiging van *Seyss-Inquart* bij hem gekomen. *Seyss-Inquart* heeft toen naar het gevoelen van de heer *Hirschfeld* een uiterst merkwaardig gesprek gevoerd, waaruit een goed verstaander zou moeten opmaken, dat de Rijkscommissaris de oorlog verloren achtte, dat hij zich realiseerde, dat de burgerbevolking in het Westen van Holland met grote rampen werd bedreigd en dat het naar zijn oordeel ernstig overweging verdiende op enigerlei wijze deze ramp te voorkomen. De heer *le Poole* gelooft, dat hij hiermee ongeveer samenvat wat destijds de heer *Hirschfeld* schriftelijk en mondeling heeft verklaard. De heer *Hirschfeld* heeft, zoals toen gebruikelijk, zijn vertrouwensmannen hiervan op de hoogte gesteld en wel het viertal, dat de heer *le Poole* zoëven heeft genoemd. Tenslotte is daaruit voortgevloeid die démarche onder leiding van de heer *Trip* bij de Vertrouwensmannen. De heer *le Poole* vraagt zich in hoge mate af, of het juist is geweest, dat deze heren niet volledig opening van zaken hebben gegeven. Het was bepaaldelijk uitgesloten, dat men uit de wijze van voorstelling van zaken en het voorstel, dat zij er bij deden, zou kunnen opmaken, wat hiervan de achtergrond was. De heer *le Poole* kan zich nog voorstellen, dat men aanvankelijk enige geheimzinnigheid heeft willen betrachten en dat men eerst heeft willen afwachten wat de reactie van de Regering zou zijn.

Er is echter in het geheel geen reactie gekomen, maar wel is er een van de laatste dagen van Januari een onderhoud geweest van de heer *Hirschfeld* met *Seyss-Inquart,* waar deze laatste niet meer in de ietwat vage bewoordingen, waarin hij op 14 December 1944 zich had uitgelaten, maar in veel concreter bewoordingen zijn eigen zienswijze op de te verwachten gang van zaken voor Duitsland heeft uiteengezet. De heer *le Poole* meent, dat daarvan, als hij zich niet vergist, een typische uiting was, dat *Seyss-Inquart* onder meer opmerkte, dat hij in verband met de 11de Parteitagung — op 30 Januari zal dat zijn geweest — een rede zou houden — dat is die rede geweest: „Was nun?" —, en dat de heer *Hirschfeld* wel zou begrijpen, dat, wat hij tot de Parteigenossen zou zeggen, allerminst zijn opvattingen weergaf. Die reden was in het gebruikelijke jargon van „zusammenharren" enz. gesteld. Als de heer *le Poole* zich niet vergist, heeft de heer *Hirschfeld* dit wederom met zijn vertrouwensmannen besproken. Op de opmerking, dat de heer *Hirschfeld* dit tweede onderhoud met *Seyss-Inquart* op 7 Januari 1945 stelt, zegt de heer *le Poole,* dat het in ieder geval verband houdt met de rede, die *Seyss-Inquart* heeft gehouden. Het moet kort daarvoor zijn geweest. Hij meent zich te herinneren, dat 30 Januari de grote dag was voor de N.S.D.A.P. of 31 Januari, maar het is ook best mogelijk, dat het een andere dag is geweest. Wanneer het op 7 Januari is geweest, zou het dus zijn geweest vóór het onderhoud, dat de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* met de heer *Bosch van Rosenthal* hebben gehad op 13 of 14 Januari en dan zou de heer *le Poole* zeggen, dat à fortiori het bezwaar geldt, wat hij meent te mogen voelen, dat zij van de hele achtergrond hunner stappen geen mededeling hebben gedaan.

81329 *(le Poole)*

Nadat hem was medegedeeld, dat de heer *Hirschfeld* voor de commissie heeft verklaard, dat hij tegen *Seyss-Inquart* heeft gezegd, dat deze moest begrijpen, dat hij dit niet onder zich kon houden; dat *Seyss-Inquart* dit begreep; en dat de heer *Hirschfeld* een gesprek heeft gehad met de heren *Snouck Hurgronje, Trip, Jongejan* en *Woltersom,* waarbij is besloten, dat zij de heer *Bosch van Rosenthal* hierover zouden inlichten, die echter geenszins heeft geaarzeld over deze zaak, namelijk of dit een taak van de Vertrouwensmannen was om zich daarmee bezig te houden, zegt de heer *le Poole,* dat deze mededeling bepaaldelijk in strijd is met de waarheid. In strijd met de waarheid is natuurlijk een groot woord, hij bedoelt natuurlijk in strijd met wat feitelijk is medegedeeld. Bij dit onderhoud is alleen gesproken over de vraag, of er in Nederland plaats zou zijn voor een reliefcomité à la *Hoover* in België. Men moet toch wel over een zeer uitzonderlijke fantasie beschikken om daaruit te distilleren wat de werkelijke motieven, de werkelijke achtergrond hiervan was.

81331 *(le Poole)*

De heer *le Poole* wil een enigszins eigenaardig detail vertellen. Hij heeft namelijk deze bespreking niet bijgewoond in dezelfde kamer, maar zij bevonden zich destijds in een pand aan de Javastraat in een suite, waarvan de tussendeuren zoveel geluid doorlieten, dat het bepaaldelijk mogelijk was ieder gesprek op de voet te volgen. Uit dien hoofde heeft de heer *le Poole* dus een zekere eigen wetenschap en bovendien heeft de heer *Bosch van Rosenthal* vlak na dit onderhoud in verband met het opstellen van een telegram een verslag van dat onderhoud gedaan. De heer *le Poole* meent toch de heer *Bosch van Rosenthal* wel toe te mogen vertrouwen, wanneer zo'n ingrijpend voorstel aan de orde zou zijn geweest, dat hij dan toch niet met dit telegram uit de bus zou zijn gekomen, dat bovendien nog in overleg met de heren *Trip* en *Snouck Hurgronje* is opgesteld.

81333 e.v. *(le Poole)*

Tot 3 April 1945 is aan Vertrouwensmannen onbekend gebleven, dat met name bij de heer *Hirschfeld* en enige van zijn relaties bekend was, dat bij het hoogste burgerlijke bezettingsgezag bepaalde gedachten bestonden, die mogelijkerwijze een aanknopingspunt zouden hebben kunnen vormen voor het leggen van een contact met de geallieerden. Achteraf kan men moeilijk beoordelen, of dit werkelijk mogelijk zou zijn geweest. In ieder geval is het in hoge mate te betreuren geweest, dat dit enige maanden lang is blijven slepen. totdat blijkbaar van Duitse kant is gezegd: Ga het ze maar vertellen. Zo ziet de heer *le Poole* de mededeling, die op 3 April door de heer *Snouck Hurgronje* in schriftelijke vorm aan de heer *Bosch van Rosenthal* is overhandigd.

Als hij twee inleidende opmerkingen mag maken over de zaak, zou de heer *le Poole* dat tevens willen doen in verband met zekere verschillen van opinie, die èn vóór de bevrijding èn er na hebben bestaan tussen Vertrouwensmannen en anderen, in de eerste plaats het georganiseerde verzet, doch dat bepaaldelijk niet alleen. Als eerste inleidende opmerking dan deze, dat Vertrouwensmannen er altijd van zijn uitgegaan, dat dit een zaak was, waarbij geheimhouding was geboden. Men vindt nu in het Witboek van de G.A.C. op blz. 92, op de helft van de bladzijde de volgende opmerking:

> „Wat de kwestie van de geheimhouding betreft, de Vertrouwensmannen zijn er in geslaagd juist het omgekeerde te bereiken van wat zij wensten. Immers binnen enkele dagen na de aanvang der besprekingen circuleerden overal zowel in de kringen der verzetsbeweging als daarbuiten geruchten, dat er besprekingen met de Duitsers gaande waren."

De heer *le Poole* kan verzekeren, dat dit stellig niet is gekomen uit de kring der Vertrouwensmannen, maar dat de heer *Hirschfeld* het nuttig en nodig heeft geoordeeld om niet alleen via de heer *Snouck Hurgronje* de heer *Bosch van Rosenthal* in te lichten, maar onmiddellijk ook naar de heer *Stikker* is gegaan en naar de heer *Louwes,* die hij beiden ook heeft ingelicht. De heer *Stikker* is het geweest, die het eveneens nuttig en nodig heeft geoordeeld om daar onder andere met mensen uit het verzet over te spreken.

De heer *le Poole* zegt, dat er niet alleen in de kring van de G.A.C. twijfel bestond over de juistheid van het contact met de Duitsers; ook elders ontstond tegenstand tegen het beleid van Vertrouwensmannen. Hij herinnert zich, dat b.v. ds. *Gravemeyer* destijds, toen eenmaal geheimhouding geen enkele zin meer had en hij hiermede op de hoogte werd gebracht en ook prof. *van Asbeck* zich aanvankelijk hebben afgevraagd, of het wel ooit opportuun kon zijn, dat een min of meer officieel orgaan ten behoeve van de Regering contact opnam met het Duitse gezag hier in het land. Dit is het punt, waarvoor voor de heer *le Poole* het meest aanleiding is om het een en ander er over mede te delen. In het „Verslag van de werkzaamheden van de Vertrouwensmannen" is dit toch buiten beschouwing gelaten, met name het contact, dat in een later stadium met de vertegenwoordigers van de Contact Commissie van de Illega-

liteit hierover heeft bestaan. Vertrouwensmannen hebben zich op het standpunt gesteld, dat het vanzelfsprekend was, dat zij, toen de mogelijkheid van capitulatie hun onder het oog werd gebracht door de mededeling van de heer *Snouck Hurgronje* en twee dagen later door de mededeling, welke de Beauftragte voor de provincie Zuid-Holland, dr *Schwebel*, aan de heer *van der Vlugt* had gedaan, gehouden waren om de Regering daarvan in kennis te stellen en, zolang de Regering nog niet haar standpunt had bepaald, besprekingen hierover gaande te houden. Een tweede onderhoud, dat, als de heer *le Poole* zich niet vergist, op 10 April 1945 heeft plaats gevonden, andermaal tussen de heren *van der Vlugt* en *Schwebel*, heeft aan het licht gebracht, dat de gedachten van de Rijkscommissaris meer uitgingen naar een wapenstilstand dan naar een capitulatie. Dat bracht geen wijziging in het standpunt van Vertrouwensmannen omtrent hetgeen hun te doen stond. Ook dat was een maatregel, een voorstel van zodanige betekenis, dat in geen geval een instantie in Nederland een oordeel daarover had uit te spreken of een beslissing daarover had te nemen; het was een zaak van de Nederlandse Regering en van de geallieerden. Aan hoeveel capitulaties is in de geschiedenis niet een wapenstilstand voorafgegaan?

Op 13 April waren de heren *Neher* en *van der Gaag* overgestoken naar bevrijd gebied met medewerking van Duitse zijde en wel van militaire Duitse zijde. De heer *van der Gaag* en de heer *Neher* zijn op 13 April ieder afzonderlijk, nadat van tevoren in opdracht van generaal *Blaskowitz* overleg had plaats gehad tussen de Duitse militaire commandant te Gorkum met de Engelse, Canadese of Poolse verantwoordelijke commandant aan de overkant, overgezet, waarvoor wederzijds een korte onderbreking van de gevechtshandelingen is gelast. Er is een Duitse officier meegegaan en deze heeft hen overgegeven aan de geallieerde commandant aan de overkant. Op zich zelf bewijst dat afdoende, dat in het protocol van 13 April met betrekking tot de besprekingen, die op 12 April met *Seyss-Inquart* hebben plaats gevonden, terecht staat, dat „diese Besprechung mit Vorwissen des Oberbefehlshabers in Holland stattfindet", waaraan *Seyss-Inquart* dan toevoegt, dat zowel de Oberbefehlshaber als de Befehlshaber der Sicherheitspolizei zijn instructies zullen opvolgen.

Het is zo, dat vóór het tweede gesprek, dat de heer *van der Vlugt* met *Schwebel* heeft gehad in April 1945, ook in de kring van Vertrouwensmannen de indruk bestond, dat het om capitulatie ging.

81335 *(le Poole)*

De heer *Bosch van Rosenthal* meende, dat het, omdat er niets werd gehoord van de heren *van der Gaag* en *Neher* en de beslissing in Londen blijkbaar op allerlei moeilijkheden stuitte, gewenst was, dat men vanuit het bezette Westen, waar men over de meest actuele informaties beschikte en men het beste de toestand kon beoordelen, de grote rampen, die konden worden veroorzaakt, wanneer West-Holland strijdtoneel zou worden, nog eens onder de aandacht der Regering bracht — daarbij is uitdrukkelijk tot uiting gebracht, dat het anders zou zijn, wanneer in 24 uur tijd geheel West-Holland zou worden veroverd —; dit was aanleiding, dat deze brief zou worden verzonden. De verzending is echter onnodig geworden, omdat in de avond, dat deze brief ter verzending gereed was gemaakt, er een mededeling van Radio Oranje kwam, waaruit men kon opmaken, dat er iets door de Regering naar aanleiding van de besprekingen, die er over de Duitse voorstellen waren gevoerd, was beslist. Tot 10 April heeft inderdaad zowel bij de Vertrouwensmannen als bij de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten de overtuiging bestaan, dat het om capitulatie ging. Er is een vrijwel permanent overleg met de commandant van de B.S. geweest en in een later stadium, toen de Regering en de geallieerden hun standpunt hadden bepaald, hebben ook de technici uit de staf van de B.S. op lager niveau contact gehad met Duitse instanties over het keren van inundaties en dergelijke meer. Op 10 April bleek dus, dat capitulatie tenslotte niet paste in de gedachte van *Seyss-Inquart* en toen kwam het voorstel ter tafel om een vorm van wapenstilstand in Nederland te doen intreden.

Zoals de heer *le Poole* heeft gezegd, hebben de Vertrouwensmannen er geen moment over geaarzeld, dat het in ieder geval hun plicht was ook hiervan de Regering in kennis te stellen, afgezien van het feit, dat het nogal duidelijk is, dat, wanneer twee dagen tevoren een telegram is gezonden en een brief is geschreven, waarin werd medegedeeld, dat er een voorstel tot capitulatie ter tafel lag, de geadresseerden van de verdere ontwikkeling op de hoogte moesten worden gebracht. Het is, naar zijn gevoel, zo vanzelfsprekend, dat zulke belangrijke vragen als beëindiging van de vijandelijkheden hetzij door capitulatie, hetzij door een daaraan voorafgaande wapenstilstand, zaken, die dus volkomen buiten de beslissingsbevoegdheid van enigerlei Nederlandse instantie in het bezette gebied vielen, door degeen, die deze voorstellen in ontvangst neemt, worden doorgeleid. Men kent alle naweeën, die zich inderdaad in belangrijke mate hebben voorgedaan: de incidentele executies, die plaats hadden, omdat men kenne-

lijk de lagere organen niet onder contrôle had; dan is er de inundatie van de Wieringermeer. Achteraf gezien, gelooft de heer *le Poole,* dat het een tekort is geweest van de zijde van Vertrouwensmannen, dat men niet onmiddellijk heeft geëist de toelating van het Rode Kruis in alle gevangenissen, waar Nederlanders verbleven. Vrijlating van onze gevangenen was in de eerste helft van April niet te realiseren. Hij gelooft, dat dat een heel stuk ellende had kunnen besparen.

81336 *(le Poole)*

Bij enkele Vertrouwensmannen heeft de inundatie van de Wieringermeer twijfel gewekt, of het wel bona fide was, doch de heer *le Poole* gelooft, dat de meerderheid er volkomen van overtuigd was, dat *Seyss-Inquart* wilde uitvoeren, wat hij voorstelde, maar dat hij aan de andere kant, zolang er geen enkel teken van instemming van de zijde van de geallieerden kwam, datgene moest laten doen, wat uit militair verdedigingsoogpunt geboden werd geacht. Dat neemt niet weg, dat het volstrekt zinloos was, maar in de Duitse gedachtengang was het natuurlijk wel te plaatsen. De heer *le Poole* gelooft, dat destijds de commandant van de B.S. heeft gezegd, dat met name de Wieringermeer een uitgelezen punt zou zijn geweest om parachutisten af te zetten, in geval van militaire operaties in het Westen van Nederland. Hoe het ook zij, het heeft een bijzondere ontzetting teweeggebracht, echter in die geest, dat men, afgezien van behoorlijk scherp geformuleerde protesten, andermaal tegen de Regering heeft gezegd: Neem een beslissing.

Niet alleen in het Witboek van de G.A.C., doch b.v. ook in de serie artikelen van prof. *Geyl* in Vrij Nederland van April 1946 is gesteld, dat bij de toon, waarin de verschillende besprekingen zijn gevoerd, en bij de wijze, waarop de stukken zijn geformuleerd, niet steeds voldoende de waardigheid, die van Nederlandse zijde ten opzichte van de Duitsers moest worden betracht, in acht is genomen. In de kring van Vertrouwensmannen zelf heeft de wijze, waarop brieven zouden worden geformuleerd, en de wijze, waarop bepaalde besprekingen in een protocol zouden worden vastgelegd, verschillende malen een punt van discussie gevormd, omdat bleek, dat de heer *van der Vlugt,* die voor Vertrouwensmannen als verbindingsman optrad bij de Duitse autoriteiten, een heel speciale opvatting had over de toekomstige verhouding Nederland-Duitsland, welke opvatting bezwaarlijk los kon worden gemaakt van de hele wijze, waarop hij in deze zaak de Duitse instanties tegemoet trad. Als de heer *le Poole* zich goed herinnert, is er op 12 of 13 April 1945 hierover een vrij uitvoerige discussie geweest met de heer *van der Vlugt,* die toen de portefeuillekwestie heeft gesteld. Achteraf kan men zich afvragen, of de heer *van der Vlugt* niet een vooruitziende blik in bepaalde opzichten heeft gehad, maar dat is hier niet in discussie. Vertrouwensmannen hebben zich toen op het standpunt gesteld, dat, gegeven het feit, dat zij het wenselijk vonden, dat niet één hunner, maar een ander het contact onderhield en de heer *van der Vlugt* als woordvoerder was aanvaard, men die geestesgesteldheid van de heer *van der Vlugt* moest respecteren. Men kan overigens zien, dat allengs de toon, waarin de brieven zijn geformuleerd, steviger wordt en op de lange duur bepaaldelijk vrij van iedere kritiek is te achten. Dit als toelichting op een punt, dat in verband met de besprekingen van verschillende zijden aan de orde is gesteld. Niet alleen in tijdschriften en boeken, maar ook in Kamerstukken. Dat is geweest in het Voorlopig Verslag met betrekking tot de hoofdstukken I en VII A der begroting 1946/1947, waarin in de laatste alinea nog een kwaadaardige opmerking over de besprekingen voorkomt. De heer *le Poole* zou er op willen wijzen, dat toentertijd de Regering naar zijn gevoelen op weinig adaequate wijze daarop heeft geantwoord.

Het is niet fraai, zoals de Regering daarop reageert in de Memorie van Antwoord, blz. 3, midden. Op verzoek van de heren *Cramer* en *Cleveringa* heeft de heer *le Poole* hierover correspondentie gevoerd met de heer *Drees,* die hem op 27 November 1946 antwoordde: „Ik begrijp de gevoelens van *Cramer* en *Cleveringa* over het antwoord op de kritiek inzake de door Vertrouwensmannen gevoerde besprekingen. Ik had er zelf misschien iets aan kunnen doen om een andersluidend antwoord te verkrijgen. De Memorie van Antwoord is echter in grote haast opgesteld en in de Ministerraad zijn alleen de enigermate principiële punten besproken. Voor mij gold overigens natuurlijk de rem, dat ik, die zelf lid van het College van Vertrouwensmannen was, bezwaarlijk kon aandringen op uitingen van waardering."

Omtrent het conflict, dat is ontstaan tussen enige leden van de Contact Commissie der Illegaliteit en Vertrouwensmannen, deelt de heer *le Poole* mede, dat een van zijn Amsterdamse relaties, die het illegale blad Ons Volk vertegenwoordigde, op 20 April 1945 's avonds werd aangesproken door de heer *Drion,* die lid was van de Contact Commissie en vertelde, dat een telegram tot protest verzonden zou worden aan de Regering, aan Prins *Bernhard,* aan de Koningin en aan generaal *Eisenhower.* Dat telegram vindt men in het Witboek van de G.A.C., het was ondertekend met: „De gezamenlijke verzets-

beweging". Deze persoon heeft te kennen gegeven, dat hij bezwaar had tegen die ondertekening en hij heeft daarin ook aanleiding gevonden om 's avonds met dr. *Noordhoek Hegt* naar Den Haag mee te rijden om de heer *le Poole* daar de volgende morgen vroeg in te lichten, dat een dergelijk telegram op stapel stond. Onmiddellijk is daar dan ook overleg geweest met de in Den Haag aanwezige Vertrouwensmannen, die meenden zeer ernstige bezwaren te moeten koesteren tegen deze gestie, krachtens welke de verzetsbeweging zich zonder enig overleg met Vertrouwensmannen op deze manier tot de Regering en de Koningin wendde. Zij hebben een uitnodiging om naar Den Haag te komen gezonden aan de heer *Drion,* die de middensector in de Contact Commissie vertegenwoordigde, de heer *Meijer,* die de z.g. linkersectie vertegenwoordigde en de heer *Bruins Slot,* die de rechtersectie in deze Contact Commissie personifieerde, met het gelijktijdig verzoek om de verzending van het telegram op te houden. Dezelfde man, die de heer *le Poole* dit bericht had overgebracht, is zo vrij geweest om 's avonds aan een zendadres reeds mede te delen, dat de telegrammen zouden worden opgehouden, maar zij waren reeds via een andere zender uitgegaan, dus in dat opzicht is niet het effect bereikt, dat Vertrouwensmannen zich hadden voorgesteld van het overleg.

Aanvankelijk is op Zondagmorgen 22 April alleen de heer *Drion* naar Den Haag gekomen. Hij heeft een gesprek gehad met de heren *Bosch van Rosenthal* en *Drees.* De heer *Bosch van Rosenthal* heeft zich op het standpunt gesteld, dat het uiterst bezwaarlijk was over deze zaak, waarbij Vertrouwensmannen zich tot geheimhouding verplicht voelden, mededelingen aan derden te doen. Er heeft enige discussie plaats gevonden, die tenslotte hierop neerkwam, dat de heer *Drion* zich op het standpunt stelde, dat het helemaal geen zin had om over intrekking van telegrammen te gaan praten, zolang niet degenen, die de telegrammen hadden verzonden, bekend waren met de feiten; zij hadden een bepaalde voorstelling van het verloop van zaken en die had hun aanleiding gegeven tot het telegram en ook tot de veronderstelling, dat het geen enkele zin had daarover met de Vertrouwensmannen contact op te nemen. Dit heeft er toe geleid, dat tenslotte de heer *Bosch van Rosenthal* heeft gezegd, dat hij niet tot het geven van inlichtingen bereid was, maar dat hij zich, wanneer de heer *Drees* meende, in zijn kwaliteit van voorzitter van de Contact Commissie de heer *Drion* inlichtingen te moeten verstrekken, daar niet tegen zou verzetten. Hij is weggegaan en daarna heeft de heer *Drees* een exposé gegeven van wat er sinds 3 April 1945 gaande was, wat Vertrouwensmannen in eerste instantie hadden doorgegeven, wat zij daarna aan voorstellen van Duitse zijde hadden ontvangen. De heer *Drees* heeft verder gezegd, dat Vertrouwensmannen overigens ook bepaaldelijk een eigen opinie hadden omtrent de al of niet aanvaardbaarheid van Duitse voorstellen en dat zij hier zeer positief tegenover stonden. Als de heer *le Poole* het zich goed herinnert, heeft de heer *Drion* hierop gereageerd in die zin, dat hij allerminst overtuigd was, maar dat het goed zou zijn, dat ook de andere vertegenwoordigers van de Contact Commissie, die tevens initiatiefnemers waren bij de verzending van die telegrammen, ook maar eens zouden komen.

Toen zijn dan ook de heer *Meijer* en later op de avond ook de heer *Bruins Slot* gekomen. De heren *Meijer* en *Drion* hebben s' middags een gesprek gehad met de heren *Bosch van Rosenthal* en *Drees* en toen is besloten, dat het, gegeven het feit, dat duidelijk bleek, in hoe brede kringen deze zaak bekend was geworden — uit de aard van de zaak waren in de daaraan voorafgaande dagen daarvan geruchten doorgekomen —, maar het beste was om de vertegenwoordigers van de gezamenlijke verzetsorganisaties zo volledig mogelijk in te lichten. De heer *le Poole* heeft toen in de aanvang van de avond aan de heren *Meyer* en *Drion* alle belangrijke stukken laten lezen; later is ook de heer *Bruins Slot* gekomen; om hem tot kalmte te brengen was prof. *Oranje* aanwezig. De heer *le Poole* moet zeggen, dat hij nog nooit iemand op zo'n aanmatigende wijze heeft zien optreden, als in dit geval de heer *Bruins Slot* tegenover prof. *Oranje* en hij heeft 's nachts om 5 uur — zo laat was het langzamerhand geworden — de overtuiging gekregen, dat het woord „landverrader" op de lippen van de heer *Bruins Slot* lag, zo verderfelijk vond hij het streven van de Vertrouwensmannen in het algemeen en van prof. *Oranje* in het bijzonder. De heer *le Poole* moet hier direct aan toevoegen, dat het standpunt van de heren *Drion* en *Meijer* bepaaldelijk weinig afweek van dat van de heer *Bruins Slot.* De heer *le Poole* heeft een verslag van die besprekingen, dat hij destijds enige dagen na die gebeurtenis heeft toegezonden om het voor accoord te laten paraferen en terug te zenden, maar dat is nimmer gebeurd. Op 1 Mei 1945 is er een brief gekomen van de gezamenlijke verzetsbeweging met uitzondering van het Vaderlands Comité, waarin niet wordt teruggekomen op het verslag van deze bespreking. De heer *le Poole* heeft werkelijk

gepoogd om te midden van zoveel subjectiviteit een hoge mate van objectiviteit te bewaren.

66929 *(van Randwijk)* De heer *van Randwijk* gelooft, wanneer hij in enkele woorden een samenvatting mag geven — met alle bedenkingen, die gemaakt kunnen worden tegen deze korte samenvatting —, dat de eigenlijke grond van de tegenstelling was, dat leden van de Contact Commissie, dus de vertegenwoordigers van de diverse illegale groepen en organisaties, kennis kregen van dat overleg tussen de B.S. en Vertrouwensmannen enerzijds en de Duitsers anderzijds, langs allerlei geruchten, langs de man van de straat. Het werd langzamerhand een publiek geheim, dat het college, dat de illegaliteit vertegenwoordigde, niet in dat overleg was betrokken — in dat overleg zaten de heer *Hirschfeld* en vele anderen — en dat het zelfs niet op de hoogte was gesteld van deze onderhandelingen. Dit werd nog versterkt door het feit, dat de Voorzitter van de Contact Commissie in beide functies (als Vertrouwensman en als lid van de Contact Commissie) het ene zowel als het andere deed; in de Contact Commissie allerlei besprekingen voerde, die eigenlijk niet meer nodig waren, omdat de onderhandelingen met de Duitsers reeds aan de gang waren. Honderden illegale mensen waren nog bezig in de straten met allerlei plakwerkzaamheden, hetgeen eigenlijk niet meer nodig was, gezien de onderhandelingen.

Dat was de eerste bedenking. Een tweede was, niet dat men meende: met de Duitsers mag niet onderhandeld worden — vrijwel elke illegale organisatie heeft in die vijf jaren daarover wel anders gedacht; op allerlei punten is met de Duitsers onderhandeld —, maar dat men meende — de heer *van Randwijk* kan het niet nader uitleggen zonder de gegevens daaromtrent bij de hand te hebben —, dat op grond van allerlei gegevens mocht worden aangenomen, dat het, gezien vooral de tegenstelling, die er tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart* bestond, door het aannemen van een strengere houding tegenover *Seyss-Inquart* en het uitoefenen van een grotere pressie mogelijk zou zijn geweest, dat de capitulatie eerder en op een andere wijze was tot stand gekomen. In dezelfde tijd, nl. dat er werd onderhandeld, werden er nog verzetsmensen doodgeschoten. Men meende, dat het door een andere aanpak op een snellere en meer resolute wijze tot een goed einde te brengen zou zijn geweest. Dit was niet meer dan een speculatie; de historie heeft niet de gelegenheid gegeven die mogelijkheid te bewijzen. Daarover kan men inderdaad redetwisten.

66930 *(van Randwijk)* De heer *van Randwijk* stond destijds volkomen op het standpunt, dat hij nu uiteenzet, nl. dat het mogelijk was geweest door een grotere pressie, een actiever en harder ingrijpen in het wrakke gebouw van de Duitsers de zaak te versnellen. Hij kan niet zeggen, dat dit standpunt juist was. De geschiedenis heeft niet toegestaan te bewijzen, dat het andere ook te proberen was. Wel staat de heer *van Randwijk* een uitlating van Prins *Bernhard* bij, die op een gegeven ogenblik zeide: Deze onderhandelingen hebben de capitulatie alleen maar vijf dagen vertraagd. De heer *van Randwijk* heeft die uitlating zelf gehoord. De heren *Drion, Meijer* en *Smallenbroek* hebben haar ook gehoord. Dit heeft zich voorgedaan, toen er een delegatie van de Grote Adviescommissie naar Het Loo is geweest om met Prins *Bernhard* over allerlei punten te spreken, anderhalve maand of twee maanden na de bevrijding. *Blaskowitz* schijnt te hebben willen capituleren, maar *Seyss-Inquart* schijnt te hebben gezegd: Geef mij nog een kans, ik zal het nog even anders proberen. Uit hetgeen de heer *van Randwijk* na de oorlog te weten is gekomen omtrent *Seyss-Inquart,* heeft hij de indruk gekregen, dat deze glad genoeg en speler genoeg was om in dat soort van mogelijkheden toch nog iets naar zijn gading te vinden.

83087 *(Drion)* Over de onderhandelingen in April 1945 en de controverse, die daarover heeft bestaan tussen Vertrouwensmannen en bepaalde groepen uit de illegaliteit, geeft prof. mr. *J. Drion* het volgende exposé.

De heer *Drion* is hier in zoverre persoonlijk bij betrokken geweest, dat hij indertijd als secretaris en lid van de Contact Commissie der Illegaliteit na het zenden van het telegram van 21 April 1945 naar Den Haag is gegaan om met de beide Voorzitters van Vertrouwensmannen daarover te spreken op verzoek van Vertrouwensmannen.

De heer *Drion* wil voorop stellen, juist omdat over deze controverse later nog harde woorden zijn gevallen, dat, voorzover hem bekend, in de kringen van de illegaliteit nooit iemand heeft getwijfeld aan de vaderlandse gezindheid van Vertrouwensmannen, noch aan de zuiver vaderlandse motieven, welke hun beleid hebben bepaald. Hij gelooft, dat ook voorop gesteld moet worden, dat, voorzover hij weet, niemand in de kringen van de verzetsbeweging bezwaar heeft gevoeld tegen besprekingen met de Duitse autoriteiten over het z.g. voedselrelief. Deze besprekingen waren trouwens reeds lang gaande vóór April 1945 in verband met het Zweedse brood en de margarine. Evenmin heeft uiteraard ooit iemand bezwaren gehad tegen het feit, dat Vertrouwensmannen een aanbod van Duitse zijde hebben doorgegeven aan de Nederlandse Regering te Londen en aan de geallieerde autoriteiten en dat onderhandelingen zouden

plaats vinden over de capitulatie van de ingesloten Duitse troepen. De overwegingen van de verzetsbeweging kan de heer *Drion* misschien het beste chronologisch splitsen; die vóór het zenden van het telegram en die, welke daarna een rol speelden. Dat is daarom van belang, omdat pas na het zenden van het telegram Vertrouwensmannen opening van de stukken hebben gedaan, zodat toen allerlei dingen zijn gebleken, welke men bij het verzet hoogstens had vermoed vóór het zenden van het telegram, maar voor een deel zeker niet heeft geweten.

Bij hetgeen vóór het zenden van het telegram de overwegingen waren, wil de heer *Drion* voorop stellen, wat niet de overwegingen van het verzet zijn geweest. In de eerste plaats heeft geen enkele rol gespeeld, voorzover de heer *Drion* heeft kunnen nagaan, een teleurstelling van illegale zijde, dat zij, als deze besprekingen succes zouden hebben, qua gewapend verzet zouden zijn uitgespeeld. Hij zegt dit, omdat later meermalen deze, psychologisch niet onwaarschijnlijke, motivering door anderen is gegeven, o.a. door de heer *Geyl* in een enkele publicatie. De heer *Drion* kan echter verzekeren, dat dit geen enkele rol heeft gespeeld. Dit blijkt uit het feit, dat juist in de kringen van de B.S. dus degenen, die bij een bevrijding juist het gewapend verzet zouden hebben te voeren, de meeste geneigdheid bestond op de Duitse voorstellen in te gaan.

Evenmin heeft een rol gespeeld — zoals ook wel naar voren is gebracht — een zekere gepiqueerdheid van het centrale college van de illegaliteit over het feit, dat het gepasseerd was. Na opening van stukken is immers pas gebleken, hoe merkwaardig en ongerijmd dit passeren eigenlijk was; van illegale zijde heeft men dit niet eens ten volle beseft in de dagen, toen men tot het telegram besloot. In de eerste plaats formeel gezien, ongerijmd. Zoals men weet, was in Juli 1944, op aandrang van de Kroon, een overkoepeling van de illegaliteit ontstaan. Uit de Grote Adviescommissie, die om illegaaltechnische redenen nooit bij elkaar kwam, omdat het een veel te groot college was, was de Contact Commissie gevormd, welker leden contact onderhielden met de verschillende organisaties. O.a. door bemoeiingen van deze Contact Commissie is de centrale leiding van de B.S. in September gevormd. Alle beleidskwesties, het binnenlands verzet betreffende, zouden door de Contact Commissie — in laatste instantie door de G.A.C. — worden beslist. In Februari 1945 is met de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, de heer *Koot*, de formele afspraak gemaakt, dat alle beleidskwesties door en in de Contact Commissie en de G.A.C. zouden worden beslist, dit nadat reeds eerder enige malen hierover was gesproken.

Wat Vertrouwensmannen betreft, dezen hadden ten opzichte van het verzet geen enkele opdracht. Hun enige taak was in een vacuum de orde en rust te handhaven en enkele voorlopige zuiveringsmaatregelen te nemen. Ook materieel was echter het passeren van de Contact Commissie allerwonderlijkst. Immers, het Duitse voorstel betrof een wapenstilstand, niet alleen met de geallieerden, maar ook intern — in het gebied, dat min of meer bevroren zou blijven — met het verzet, zoals dat tot dan toe was gevoerd. Vertrouwensmannen stelden zich terecht op het standpunt, dat zij inleidende besprekingen konden voeren. Bij die inleidende onderhandelingen zijn echter door de heren *van der Vlugt* en *Six* namens Vertrouwensmannen voortdurend toezeggingen gedaan, dat voorlopig allerlei verzetsactiviteit zou worden gestaakt, waarover genoemde heren noch Vertrouwensmannen uiteraard enige toezegging konden doen. Formeel konden zij deze toezegging zeker niet doen, omdat alleen maar één college dat kon doen; maar materieel op dit punt blijkbaar evenmin, gezien de reactie, niet alleen van de drie leden van de Contact Commissie — dat zou theoretisch een toevallige constellatie geweest kunnen zijn —, maar van alle vertegenwoordigde organisaties en met name ook van de twee organisaties, in welker topleiding de heren *Neher* en *van der Gaag* zaten. Het Nationaal Comité — met name de beide andere leden van de topleiding: mejuffrouw *Tellegen* en de heer *van Velsen* —, heeft zich zeer scherp tegen dit beleid van Vertrouwensmannen gekeerd en de Raad van Verzet eveneens. Niet in de zin dat de heren *van der Gaag* en *Neher* of een van de andere Vertrouwensmannen van onvaderlandse gedachten werden beschuldigd, maar zuiver op zakelijke gronden werd dit beleid veroordeeld.

83090 *(Drion)*

Zoals men in het Verslag van Vertrouwensmannen kan lezen, hebben de Vertrouwensmannen wel overwogen de Contact Commissie in deze zaak direct te kennen, maar zij hebben het niet gedaan. In de eerste plaats, omdat er grote haast bij deze kwestie was. Dit is wonderlijk, omdat twee dagen vóór de eerste bespreking met *Seyss-Inquart* de Contact Commissie vergaderde, waar de heer *Drees,* vice-voorzitter van de Vertrouwensmannen, zelf aanwezig was als voorzitter en dus zonder enig ophouden de zaak had kunnen bespreken. Een tweede motief is geweest, het geheim blijven van deze

kwestie. Ook dat is natuurlijk niet doorslaggevend. In de eerste plaats was er geen ander college in het land, dat uiteraard meer met geheime zaken te doen had dan de Grote Adviescommissie en de Contact Commissie en bovendien waren in het verleden diverse malen zaken, waarvan het ongewenst was, dat ze werden doorgegeven naar de organisaties, in de kring van de Contact Commissie gebleven. Trouwens, dit geheim blijven is zonder meer een mislukking geweest, want reeds 10 April 1945, dus voordat de bespreking met *Seyss-Inquart* was gevoerd, gingen er in de verzetsbeweging geruchten over deze kwestie, zodanig zelfs, dat aan de Vertrouwensman *Drees* in de Contact Commissie de vraag is gesteld, of het waar was, dat via de heer *Hirschfeld* de Duitsers zekere voorstellen hadden gedaan. Van geheim blijven was helemaal geen sprake en dat wisten de Vertrouwensmannen. Dit was dus om nog even te herhalen, wat niet de motieven van de verzetsbeweging zijn geweest, hoewel men zich natuurlijk achteraf heeft verbaasd, dat er is gesproken buiten de verzetsbeweging om.

Wat wèl de overwegingen waren, die tot het zenden van het telegram van 21 April 1945 leidden, vindt men opgesomd in het Witboek van de G.A.C. (blz. 81—86). Aan de vier aldaar genoemde punten, die ook met medeweten van de heer *Drion* zijn geformuleerd, heeft hij niet veel toe te voegen. Hij wil alleen nog iets zeggen over de chronologische achtergrond. Op 11 April 1945 werd het geallieerde offensief over de IJssel begonnen, dat door de B.B.C. was aangekondigd als het offensief der bevrijding van de grote bevolkingscentra in het Westen en dat trouwens ook in het Memorandum-*Gerbrandy* van een jaar later uitdrukkelijk nog als zodanig wordt gekarakteriseerd. Op 12 April, dus de dag daarna, vond de eerste bespreking met *Seyss-Inquart* plaats, waarna de voornaamste telegrammen naar de overkant zijn gegaan. De week na het begin van het offensief was het het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten reeds opgevallen, dat het offensief zo'n wonderlijke vooruitgang had, zoals de heer *Bruins Slot,* de vertegenwoordiger van de rechtersectie, die het meeste contact met het strijdend gedeelte had, meedeelde. Men verbaasde zich, dat het offensief zo weinig voortgang had, terwijl het de geallieerden bekend moest zijn, dat de Duitse inundaties nog niet aan haar doel beantwoordden. De waterstand van de rivieren was zeer laag, zodat men het gevoel had, dat iedere dag langer traineren van het offensief het gevolg zou hebben, dat men van deze gunstige situatie geen gebruik meer zou kunnen maken. Zeer zeker werd vermoed, dat het offensief niet werd voortgezet in verband met de besprekingen, die plaats vonden. Dit vermoeden bestond zowel bij de illegaliteit als bij Vertrouwensmannen. In de eerste plaats was objectief het gehele verloop al wonderlijk; op de Veluwe was bij de tankcolonnes weinig weerstand geweest en bij het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten was volgens inlichtingen bekend, dat het moreel van de Duitse troepen, afgezien van enkele S.S.-colonnes, zeer laag was. Men vroeg zich af, waarom de tankcolonnes niet doorzetten; zonder tegenstand konden deze in de richting Amsterdam doorstoten. Dat had dus verbazing gewekt. Toen de geruchten der besprekingen steeds vaster vorm aannamen, vermoedde men causaal verband en dit scheen bevestigd te worden door een uitzending van Radio Oranje van 18 April, waarin in raadselachtige taal in die richting suggesties werden gedaan.

83091 *(Drion)*

Op de opmerking, dat de grondslag voor dit vermoeden natuurlijk helemaal weg zou zijn, waneer uit objectieve gegevens thans zou blijken, dat het niet doorzetten van het offensief van de geallieerden in de richting Holland andere redenen had, zegt de heer *Drion,* dat, voorzover het volledig andere redenen gehad heeft, hetgeen uit enkele publicaties schijnt te volgen, daarmede het vermoeden niet juist zou zijn gebleken. Dit kan echter niet van invloed zijn op de beoordeling van de controverse tussen illegaliteit en Vertrouwensmannen, want deze laatsten hadden dezelfde conclusie uit de uitzending van Radio Oranje getrokken; immers prompt na die uitzending hebben zij de conceptbrief, die met hun toestemming de Voorzitter had geschreven, niet verzonden, omdat zij meenden, dat in verband met hun onderhandelingen en hun telegrammen inderdaad het offensief was stopgezet, althans afgeremd. Uit de stukken, welke de geallieerden volgens het verslag van de Vertrouwensmannen hebben gezonden, blijkt overigens wel degelijk enig causaal verband te hebben bestaan tussen démarches van Vertrouwensmannen en het traineren van het geallieerde offensief. In hoeverre er zonder dit causaal verband een zeer snelle geallieerde opmars naar Amsterdam zou zijn geweest, blijkt er echter inderdaad niet uit. Dit wat de chronologische achtergrond betreft.

Dan de overwegingen van de illegaliteit na het zenden van het oorspronkelijke telegram. Onmiddellijk na het telegram van de illegaliteit was er binnen vierentwintig uur contact met de Vertrouwensmannen, door Vertrouwensmannen zelf ter hand genomen. Aangezien toen de vertegenwoordiger van de rechtersectie, de heer *Bruins Slot,* niet op zeer korte termijn bereikbaar was, is besloten, dat de heer *Drion* alleen

naar Den Haag zou gaan, mede omdat hij tevens secretaris van de Contact Commissie was. De volgende ochtend heeft hij een bespreking gehad in het gebouw, waar de Vertrouwensmannen resideerden. Eerst met de heer *Bosch van Rosenthal,* die weinig welwillend was en door dit telegram van de verzetsbeweging het beleid van Vertrouwensmannen doorkruist meende. Hij weigerde opening van zaken te doen en eiste, dat de heer *Drion* via de geheime lijn naar Amsterdam zou telefoneren om het betreffende telegram te doen intrekken. De heer *Drion* heeft toen gezegd, dat hij dit alleen zou kunnen overwegen, als de heer *Bosch van Rosenthal* zodanige nieuwe feiten zou mededelen, dat de heer *Drion* zou kunnen menen, dat, als de illegaliteit die gekend had, het telegram niet zou zijn verzonden. De heer *Bosch van Rosenthal* weigerde echter enig feit mede te delen; hij is driftig geworden en de kamer uitgelopen. Daarna is de heer *Drees* gekomen, de vice-voorzitter, die wel volledig opening van zaken heeft gedaan. Daaruit bleek echter in genen dele, dat de achtergronden van het telegram van de illegaliteit onjuist waren; de heer *Drion* zou zeggen integendeel. Allerlei dingen, die de illegaliteit niet eens wist en waarmede zij het zeker niet eens zou zijn geweest, bleken toen uit de stukken. Een paar dagen later is het volledige dossier door de secretaris, de heer *le Poole,* voorgelezen aan de leden van de Contact Commissie.

De illegaliteit heeft zich toen volledig, voorzover het nog mogelijk was, omdat het einde van Duitsland zeer snel kwam, gedistantieerd van het door Vertrouwensmannen gevoerde beleid. Onder de illegaliteit bedoelt de heer *Drion* hier eerst de Contact Commissie en daarna weer — zoals zij toen vergaderden — in de verschillende secties alle vertegenwoordigende organisaties, zonder enige uitzondering. De vergadervorm was, dat de Contact Commissie vergaderde, en daarna werd hetgeen daar was besproken weer behandeld in de secties, die ieder van de leden vertegenwoordigde. Uiteraard is dit met deze materie ook gebeurd. Onmiddellijk na de vergadering in Den Haag heeft iedere vertegenwoordiger contact opgenomen met zijn sectie en is de zaak uitvoerig besproken.

Wat hen allen toen zeer trof, was in de eerste plaats de ongelukkige toon, waarin deze onderhandelingen zijn gevoerd. Naar de heer *Drion* heeft gehoord, hebben de Vertrouwensmannen zich in dat opzicht ook enigszins gedistantieerd van de wijze, waarop hun representant deze bespreking heeft gevoerd. De toon was eigenlijk die van iemand, die gunsten vraagt aan de bezettende mogendheid, terwijl de situatie andersom was en de bezetter met een verzoek bij de Nederlanders kwam.

Dan heeft een zeer ongelukkige indruk op de illegaliteit gemaakt het feit, dat het lot van de gevangenen niet veel scherper voorop is gesteld. Bij iedere capitulatie pleegt dit als een van de eerste punten te worden besproken. Dit is hier nauwelijks gebeurd, ja, zelfs bij de fundamentele bespreking op 12 April met *Seyss-Inquart* is het punt vrijwel niet ter sprake gekomen. zozeer zelfs, dat, toen later de Aktennotiz werd opgemaakt, er nog van Nederlandse zijde is gezegd, dat bij een vroeger inleidende bespreking met *Schwebel* dit punt ook nog even is besproken en dat men het dus ook in de officiële Aktennotiz vermeld wilde zien. Dit was uiteraard zeer essentieel, juist omdat die laatste maanden op willekeurige wijze mensen uit de gevangenissen werden neergeschoten en ook velen op andere wijze aan hun einde zijn gekomen.

Een ander punt, dat de illegaliteit zeer opviel, was, dat de Vertrouwensmannen en degenen, die namens hen de onderhandelingen voerden, niet hebben gezien, dat het oorspronkelijke aanbod van de Duitsers volledig zijn karakter verloor omstreeks 10 April 1945. Het oorspronkelijke aanbod, dat via de heer *Hirschfeld* en later via de heer *van der Vlugt* kwam, was een capitulatie van de ingesloten troepen, zonder dat er eigenlijk voorwaarden werden gesteld, die in strijd zouden zijn met de geallieerde politiek van unconditional surrender. Op 12 April echter, toen *Seyss-Inquart* zelf de besprekingen voerde, bleek er van capitulatie niets, integendeel er werd uitdrukkelijk gezegd, dat er van capitulatie geen sprake kon zijn. Wat toen werd voorgesteld, was een soort van onofficiële wapenstilstand, waarbij het aanbod van de Duitsers eigenlijk niet anders was dan zich voor de rest van de oorlogstijd nog te zullen houden aan de regels van het volkenrecht en daartegenover bedingen zij dan, dat de Nederlanders zullen moeten proberen het geallieerde offensief te stoppen bij de Grebbelinie en alle verzetsactiviteit moeten staken.

Een ander punt, dat van groot belang was en de illegaliteit frappeerde, was, dat uit het gesprek nergens bleek, dat *Seyss-Inquart* namens de opperbevelhebber van de Duitse legers sprak. Hij zei het wel vaagjes, maar er was geen Duitse militaire vertegenwoordiger bij de bespreking. Dat was zelfs de reden, dat de heer *Six,* die bestemd was om als de vertegenwoordiger van de commandant Binnenlandse Strijdkrachten bij de besprekingen op te treden, op het laatste moment moest fungeren als medevertegenwoordiger van Vertrouwensmannen,

omdat de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten terecht zei, dat, wanneer er van de andere zijde geen militaire vertegenwoordiger bij was, er van onze zijde ook geen bij moest zijn. Desalniettemin zijn de Vertrouwensmannen er vanuit gegaan, dat de gehele achtergrond van het verhaal van *Seyss-Inquart* waar was, ondanks het feit zelfs, dat *Seyss-Inquart* bezwaar maakte, dat in de Aktennotiz van 12 April werd gesteld, dat hij mede als vertegenwoordiger van *Blaskowitz* sprak, hetgeen op zijn verzoek toen is geschrapt. Achteraf is gebleken, dat het gehele uitgangspunt van *Seyss-Inquart* en ook mede van Vertrouwensmannen niet waar is geweest. *Seyss-Inquart* gaf de voorstelling, dat de Duitse militairen zich op het standpunt stelden, dat zij tot de laatste man dit gebied zouden verdedigen en daarbij rücksichtslos alle kapitaalsgoederen zouden vernielen en het gehele gebied onder water zouden laten lopen. Vlak na de bevrijding heeft *Blaskowitz* echter verklaard, dat hij integendeel begin April aan *Seyss-Inquart* had medegedeeld, dat, afgezien van het verloop van de krijgsverrichtingen in Duitsland, hij het niet meer met zijn geweten in overeenstemming kon brengen het militaire verzet voort te zetten in dit afgesloten gebied, zodra einde April het eten op zou zijn, op de basis, waarop toen officieel het eten werd gedistribueerd. *Blaskowitz* heeft dit gezegd tegen de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten, Prins *Bernhard*. Drie weken na de bevrijding is het bureau van de Grote Adviescommissie bij de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten op Het Loo geweest om het contact tussen G.A.C. en B.S. te bespreken. Toen zij nauwelijks binnen waren, vroeg de Prins, of zij de heren van de telegrammen waren en hij begon uitvoerig te vertellen, wat hij van zijn kant, dus in het bevrijde Zuiden, van deze telegrammen had meegemaakt. Hij heeft verteld van zijn bespreking met *Eisenhower* hierover en hij heeft verklaard, dat *Blaskowitz* tegen hem zelf bovengenoemde verklaring heeft afgelegd, waaraan Prins *Bernhard* de min of meer studentikoos geformuleerde zin toevoegde :„Wij zijn dus bij de neus genomen", althans iets dergelijks.

83094 *(Drion)*

Daarmede vervalt ook de gehele psychologische basis van het beleid van Vertrouwensmannen, welke de voorzitter van dit college in zijn brief van 18 April schetste: Duitse soldateneer enz., de heer *Drion* zal hier niet verder op ingaan. In ieder geval hadden Vertrouwensmannen, naar de mening van de illegaliteit, op hun hoede kunnen zijn en kunnen weigeren verdere besprekingen voort te zetten, zolang niet een door *Blaskowitz* zelf afgevaardigde vertegenwoordiger de besprekingen bijwoonde, besprekingen, die uit de aard der zaak volledig de militaire zijde raakten en zeker niet alleen het civiele bestuur van *Seyss-Inquart*. Wat de illegaliteit ook niet aanstond, toen zij van het dossier kennis nam, was het feit, dat, terwijl Vertrouwensmannen het hun taak achtten om een goede grondslag te vinden voor de latere definitieve onderhandelingen tussen de geallieerde en Duitse autoriteiten, zij niets anders deden dan de Duitse voorstellen, precies zoals zij kwamen, niet alleen over te brengen, maar met de meeste nadruk bij de Regering aan te bevelen, dat deze Duitse voorstellen, zoals zij waren, en bloc zouden worden geaccepteerd. Ja, in de besprekingen zelf hebben de Nederlanders de Duitsers chantagewapens in de hand gegeven. De telegrammen, vooral die van de heer *Six*, zijn haast een pathetische aandikking van de Duitse dreigementen. Zonder twijfel zal niemand in die tijd het gevaar van vernielingen en inundaties hebben onderschat. Naar de mening van de illegaliteit echter, was een andere houding niet alleen mogelijk geweest, maar, gezien de vijfjarige ervaring met de bezetters en ook daarvóór met de Duitsers, was er ook meer kans geweest voor succesvolle onderhandelingen. De illegaliteit had reeds direct de indruk, en dat is door het dossier versterkt, dat Vertrouwensmannen, zonder twijfel niet bewust, tot de spreekbuis waren geworden van de stroming, die gedurende de bezetting een der gevaarlijkste tegenstanders van het verzet is geweest, nl. de stroming niet van de N.S.B., maar van de loyale samenwerking met de vijand. Dat was zeker onbewust, omdat de Vertrouwenswensmannen gedurende de bezetting zelf zich één voor één tegen deze stroming hebben gekeerd. Dit zijn zo ongeveer de redenen, die, naar de mening van de heer *Drion*, het beleid van de verzetsbeweging indertijd hebben bepaald.

83096 *(Drion)*

Op de vraag, wat dan, naar de mening van de heer *Drion*, de juiste gedragslijn zou zijn geweest, zegt hij, dat men in de eerste plaats had moeten vasthouden aan het oorspronkelijke Duitse aanbod. De Duitsers waren tenslotte met een aanbod gekomen en zij waren de zwakke partij en niet wij. Het oorpsronkelijke Duitse aanbod was een capitulatie van de ingesloten troepen, hetgeen *Seyss-Inquart* toen zei namens de militaire Duitsers aan te bieden.

Dan het voeren van de besprekingen met de Duitsers pas na en in overleg met de illegaliteit. Met de Commandant Binnenlandse Strijdkrachten was tweemaal, voordat de illegaliteit het telegram verzond, een spoedbespreking aangevraagd. Deze is niet doorgegaan en eerst

een week na het zenden van dit telegram, was er tijd of gelegenheid voor een bespreking. De Commandant Binnenlandse Strijdkrachten heeft toen uitdrukkelijk verklaard, dat hij steeds overtuigd was geweest, dat de illegaliteit hier achter stond en dat, als hij geweten had, dat dit niet het geval was, hij nimmer dit beleid had gevoerd.

Verder een geheel andere toon tegen de Duitsers. Het essentiële punt voor de illegaliteit is gedurende de gehele bezetting geweest, dat op bepaalde momenten, wanneer de Duitsers dingen dreigden te doen of voorstellen deden, neen moest worden gezegd. Dat „neen zeggen" bracht bijna altijd risico's met zich. De dreigementen, die de vijand als sanctie op een weigering stelde, kon men nooit met stelligheid weerleggen door te zeggen, dat het wel chantage zou zijn en dat er wel niets van zou komen. Het was heel vaak chantage, maar soms ook niet. De illegaliteit is het er in zijn geheel over eens geweest, dat dit risico dan op de koop toe moest worden genomen; als dit niet was geschied, dan was er geen verzet geweest, geen artsenverzet, geen studentenverzet, geen illegale pers, geen verzorging van onderduikers, dan was er niets geweest.

38097 *(Drion)* De heer *Drion* zou niet wilen bevestigen, dat het alternatief van de methode, welke de Vertrouwensmannen hebben gevolgd, de mogelijkheid inhield van het gewapenderhand bevrijden van West-Nederland met de consekwenties, die daaraan vast zaten; het was zeker niet het alternatief van de methode, zoals hij zo juist betoogde. Het betekent het niet accepteren van de Duitse voorstellen, zoals die langzamerhand waren geworden. De heer *Drion* is er zeer zeker van overtuigd, dat het dan niet uitgelopen zou zijn op een afbreken van de besprekingen, omdat de Duitsers waren begonnen met een aanbod te doen. Men komt hiermede uiteraard helemaal in de speculatie, maar dat heeft men altijd bij een historisch debat. Bij zulk een debat zou men steeds kunnen zeggen: als er iets anders zou zijn gebeurd, is het een speculatie om te stellen, wat er dan zou zijn gebeurd. In ieder geval was de illegaliteit van mening, dat een vijfjarige ervaring met de Duitsers had geleerd, dat men de besprekingen anders had moeten aanpakken.

83101 *(Drion)* In het telegram van 21 April 1945 vroeg de illegaliteit zonder twijfel het oprukken van de geallieerden naar Westelijk Nederland, zolang de ingesloten Duitsers niet capituleerden. Hierbij werd ongetwijfeld het risico aanvaard, dat *Blaskowitz* op een gegeven moment zou gaan vechten, met alle gevolgen die daaruit zouden kunnen voortvloeien. Dit risico liepen bij een bevrijding door militaire acties alle bezette gebieden en hadden Frankrijk, België en de Zuidelijke en Oostelijke provincies reeds gelopen. Daarbij kwam de overweging, dat, hoe langer de tijd duurde, hoe erger het risico werd. Het risico, dat een week tevoren kleiner was, was op het moment, toen het telegram was verzonden, al weer veel groter geworden, omdat toen de inundaties gesteld waren, hetgeen een week tevoren nog niet was geschied. Vernielingen waren intussen voorbereid. De vijand was in de Wieringermeer pas de dag van de 17de klaar; vijf dagen of twee dagen eerder zelfs was er geen sprake van het vollopen van de Wieringermeer geweest. Niettemin was het risico een zeer belangrijk punt, hetgeen uiteraard ook zeer uitvoerig is besproken, toen men van de zijde van de illegaliteit dit telegram verzond. Uiteraard voelde ook zij zeer sterk wat het alternatief was, of liever gezegd, wat de risico's waren, maar ingaan op de latere Duitse voorstellen achtte men ten enenmale onaanvaardbaar.

83103 *(Drion)* De heer *Drion* zegt, dat de illegaliteit er van overtuigd is geweest, dat door de wijze van optreden van Vertrouwensmannen de houding van de Duitsers anders is geweest dan wanneer de Vertrouwensmannen meer hadden gehandeld in de geest, zoals de illegaliteit dat had gewild. De heer *Drion* moet er bij zeggen, dat, nu hij na vijf jaar het dossier nog eens heeft doorgenomen, deze overtuiging nog sterker is. Hij moet zeggen, dat men, wanneer men dit dossier doorleest de indruk krijgt, dat *Seyss-Inquart* op meesterlijke wijze het spel heeft gespeeld. Hij heeft eerst getoetst en toen hij merkte, dat bij de besprekingen de wederpartij boterachtig, zonder enige tegenstand, reageerde, heeft hij doorgetast, die zwenking gemaakt en het karakter van zijn voorstellen helemaal gewijzigd, en nog steeds merkt hij niets van enige tegenstand. Op alles werd ja en amen gezegd. Het is zonder twijfel de opvatting van de illegaliteit, dat bij een andere aanpak van Nederlandse zijde *Seyss-Inquart* waarschijnlijk zijn oorspronkelijk aanbod — capitulatie van de ingesloten troepen — zou hebben gehandhaafd, welk aanbod zeker wel aanvaardbaar was. De heer *Drion* heeft geen andere gegevens dan de ervaring van de bezettingstijd, waaruit hij zou kunnen aantonen, dat door het optreden op deze wijze *Seyss-Inquart* tenslotte tot een andere houding is gekomen dan zijn oorspronkelijk voorstel was. Vijf maanden tevoren was de kwestie van de z.g. Liese-Ausweisen geweest, die essentieel is geweest voor de gehele Arbeitseinsatz en waarbij een soortgelijke controverse is geweest, waarbij echter de Regering de verzetsbeweging heeft ge-

volgd. Ook hierbij was van goede Nederlandse zijde gezegd, dat de opvatting van de verzetsbeweging — niet aanvragen der Ausweise — een chaos zou veroorzaken, de gehele voedselvoorziening in de war zou raken etc. De verzetsbeweging echter meende, dat de Duitsers bakzeil zouden halen, als niemand Ausweise zou aanvragen, omdat zij alleen via de Ausweise hun plan konden uitvoeren; en inderdaad hebben de Duitsers bakzeil gehaald; er is van die bijzondere Arbeitseinsatz toen niets terechtgekomen.

84105 *(Meijer)* Over het conflict tussen de Contact Commissie en de Vertrouwensmannen verklaart de heer *Meijer,* dat het inderdaad juist is, dat de georganiseerde verzetsbeweging, die dus uitmondde in de drie sectoren van de Contact Commissie, unaniem was in haar standpunt ten opzichte van de onderhandelingen in April 1945. Dit blijkt ook uit alle stukken hierover. Dit gold zelfs voor de twee organisaties, die als het ware een eigen man hadden in het college van Vertrouwensmannen, nl. voor het Nationaal Comité, toentertijd door mejuffrouw mr. *Tellegen* in de middensector van de Contact Commissie vertegenwoordigd, en ook voor de Raad van Verzet, die ook een eigen vertegenwoordiger had in het college van Vertrouwensmannen in de persoon van de heer *van der Gaag.* Het was inderdaad een algemeen standpunt. Kennende de afloop, vindt de heer *Meijer* het nu niet zo erg belangrijk meer. Er waren emoties, die zich wat meer toespitsten dan bij rustig contact nodig was geweest. Hij denkt aan enige dingen bij die onderhandelingen; indien daar rustig over was gesproken, was er waarschijnlijk geen sprake van geweest, dat Vertrouwensmannen of verzetsbeweging daarin een verschillend standpunt hadden ingenomen. Buiten twijfel staat in ieder geval, dat het college van Vertrouwensmannen als zodanig uit voortreffelijke Nederlanders bestond, waarvan niemand aannam, dat zij plotseling een soort collaborateursrol gingen spelen. Er waren een paar punten, die bij een rustig gesprek tot overeenstemming hadden kunnen leiden. Het niveau, waarop van Nederlandse zijde de gesprekken met *Seyss-Inquart* werden gevoerd, was een niveau, dat ver beneden het gevoel van eigenwaarde van een Nederlander lag en het moet zeker ver beneden de eigenwaarde zijn geweest van figuren als die, welke in het college van Vertrouwensmannen zaten. De heer *Meijer* kan nog altijd niet zonder ergernis het betoog lezen, dat de Duitsers medio April 1945 zo verstandig moesten zijn ons netjes te behandelen, omdat anders na de oorlog Nederland niet de bemiddelende rol tussen Duitsland en de overwinnaars zou kunnen spelen.

84107 *(Meijer)* Op de opmerking, dat dit natuurlijk geen argumenten zijn, die beslissend zijn voor de vraag, of men deze onderhandelingen moest voeren, ja dan neen, zegt de heer *Meijer* niet te geloven, dat daarover het verschil ging. Dat er bij een bepaalde situatie onderhandelingen werden gevoerd, was geen bezwaar. Het ging alleen om de wijze waarop. Ook in het telegram van 21 April 1945, waarin staat:

84110 *(Meijer)* „De ondergeteekenden dringen aan op zoo snel en doortastend mogelijke bevrijding van Westelijk Nederland op een basis van onvoorwaardelijke capitulatie der ingesloten Duitsche troepen. Elken vorm van onderhandeling, die niet oogenblikkelijk capitulatie beoogt, wijzen zij af.", wordt een bepaalde vorm van onderhandeling opengelaten, nl. die, welke capitulatie beoogt, zoals ook in de uiteindelijke samenvatting van het standpunt van de Contact Commissie op 1 Mei 1945 is opgenomen en naar voren is gebracht in gesprekken met Vertrouwensmannen. Dit telegram is uitgegaan als onmiddellijke reactie op de cryptische mededeling van Radio Oranje, waarin plotseling sprake was van „factoren, die zich aan de beoordeeling van de bevolking onttrokken" en op een herhaalde weigering van de zijde van Vertrouwensmannen — in feite de weigering van de commandant Binnenlandse Strijdkrachten — om nadere inlichtingen te verstrekken. Dit is dus een eerste reactie op een situatie, waarvan de Contact Commissie de structuur wel vermoedde, maar nog niet expliciet kende. Achteraf vindt de heer *Meijer* dus belangrijk het niveau, waarop de besprekingen zijn gevoerd, en in de tweede plaats gelooft hij, dat Vertrouwensmannen thans wel met de Contact Commissie eens zouden zijn, dat te weinig aandacht is besteed aan de slachtoffers van de verzetsstrijd, die zich in de gevangenissen bevonden. Er werd overigens, met weinig succes, bedongen, dat verdere executies achterwege zouden blijven. Dat dit het maximum is, dat is bedongen en nog niet bereikt is, is zijns inziens te gering. Op het ogenblik, dat de besprekingen werden gevoerd, had daarin betrokken behoren te zijn het lot der duizenden verzetsmensen, die zich in strijd met elke vorm van behoorlijke rechtspleging in kampen en gevangenissen bevonden, waar zij elk ogenblik konden worden doodgeslagen of door verwaarlozing konden omkomen. Terwijl dus duizenden mensen in die omstandigheden verkeerden, meent de heer *Meijer,* dat in ieder geval bij die onderhandelingen had moeten worden verlangd een vrijlating van die mensen, die als verzetslieden waren gearresteerd, en, zo er geen vrijlating te bereiken zou zijn geweest,

eventueel een overneming van het bewind over die gevangenissen door de Wehrmacht, contrôle van het Rode Kruis of iets van die aard. In die laatste twintig dagen zijn nog tal van slachtoffers gevallen. Het was een van de punten, die de illegaliteit in hoge mate irriteerde. Dat de verzetsbeweging, die in het leven was geroepen en was uitgerust met verschillende taken, wanneer er onderhandelingen gingen plaats vinden, er buiten werd gelaten, is, gelooft de heer *Meijer,* niet geheel conform de verhoudingen en het verweer daartegenover, dat *Seyss-Inquart* een en ander geheim wilde houden, gaat ook niet op. Die geheimhouding was aan de kant van Vertrouwensmannen al zeer slecht gegarandeerd, het was nl. algemeen bekend en, voorzover er, om het van de andere kant te benaderen, geheime dingen waren besproken in de Contact Commissie, waren deze in de afgelopen maanden nimmer uitgelekt.

De heer *Meijer* gelooft dus als tweede punt van kritiek, dat men met meer energie het lot van de duizenden in die gevangenissen had moeten behartigen. Daar komt nog bij, dat bij deze onderhandelingen de onderhandelaars van de Vertrouwensmannen zich engageerden tot dingen, waartoe zij zich niet konden engageren, nl. het staken van illegale activiteit of, zoals *Seyss-Inquart* het uitdrukte, „terroristen-activiteit". Daartoe konden zij zich niet engageren. De commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten kon zich inderdaad formeel verbinden tot het doen staken van de activiteit van de Binnenlandse Strijdkrachten in engere zin. Het gewapenderhand optreden, het verspreiden van illegale bladen, het kraken van een distributiekantoor, al dergelijk soort dingen geschiedde door de verzetsbeweging, welker beleid formeel en reëel onder de Contact Commissie ressorteerde, niet door de Binnenlandse Strijdkrachten in engere zin. Het kon daarbuiten plaats vinden en dat gebeurde ook. Het doen staken daarvan was dus toch een zaak, die, blijkens de gehele structuur van alles, de Contact Commissie aanging en daartoe kon alleen de Contact Commissie opdracht geven, zodat noch de heer *Six,* noch de heer *van der Vlugt* of de heer *Koot* zich konden engageren tot een belofte tot het doen staken van die activiteit. Indien het langer had geduurd, had men toch bij de Contact Commissie terecht moeten komen om te vragen, of dat college bereid was mee te helpen tot het staken van het verzet. Het was dus behoorlijker, veiliger en verstandiger geweest hier tijdig rekening mee te houden. Overigens vindt de heer *Meijer* het laatste punt niet van principieel belang. De twee punten, die hij reeds noemde, nl. het niveau van de besprekingen en het lot van de gevangenen, zijn eigenlijk de zaken, welke hij, achteraf gezien, ook nu nog, verkeerd behandeld vindt.

85437 *(Neher)*

Over de April-onderhandelingen van 1945, de reden voor zijn reis naar Engeland en de reacties op de berichten, die hij meebracht, van de kant der Regering, c.q. van geallieerde zijde, verklaart de heer *L. Neher* het volgende.

Op een dag, toen hij in Den Haag was voor het bespreken van een aantal belangrijke zaken, meldde zich de heer *van der Vlugt* met het verzoek, of hij hem direct kon spreken, omdat hij een buitengewoon belangrijke mededeling had te doen. De mededeling behelsde in grote trekken, dat *Schwebel* gemachtigd was door *Seyss-Inquart* om te zeggen, dat zij bereid waren een reeks voorbesprekingen te voeren, voorafgaande aan het opgeven van de strijd.

Het stond wel onomstotelijk vast, dat dit een voorbode was van een capitulatie. Dat woord werd toen nog niet gebruikt in zijn uitgesproken betekenis, maar de inhoud van het hele stuk (men had van het onderhoud een protocol gemaakt) wees er op, dat men nu wel een eventuele capitulatie wilde voorbereiden. Het was zo gesteld, dat de militairen hier officieel nog niet bij betrokken waren. Uit het gesprek van de heer *van der Vlugt* bleek wel, dat *Blaskowitz* er natuurlijk wel van moest weten.

De besprekingen van Vertrouwensmannen en de C.B.S. hebben er tenslotte toe geleid, dat er tegen de heer *van der Vlugt,* die als contactman optrad, is gezegd: „Gaat u maar verder met de heer *Schwebel* spreken, maar zeg, dat wij geenszins bereid zijn iets aan onze Regering voor te leggen, tenzij gij of uw hoogste chef verklaart, dat aan bepaalde voorwaarden van ons zal worden voldaan." Die voorwaarden hielden o.a. in stopzetting van de vernietiging en van het najagen van onze radio-stations, van al datgene, wat zou kunnen dienen ten detrimente van gevangenen of van mensen, die op grond van verzetshandelingen nog gevangen genomen zouden worden, en tevens maatregelen te bevorderen voor de voedsel- en kolenvoorziening van West-Nederland. Men zou dan inderdaad niet iets doen, dat de mogelijkheid voor Vertrouwensmannen en C.B.S. om een bepaald plan aan de Regering voor te leggen, zou kunnen verhinderen. De Duitse stelling was, dat men in principe wel hiertoe bereid was, maar dit ging vergezeld van de vraag, of de geallieerde troepen niet voorbij de IJssellinie zouden komen. Deze besprekingen hebben een aantal dagen geduurd. Men wilde geen besprekingen met een militair hebben; evenwel vonden

Vertrouwensmannen het toch nuttig en nodig, dat er iemand van de C.B.S. bij aanwezig was en daartoe werd de heer *Six* aangewezen, die als burger de heer *van der Vlugt* bij de verdere besprekingen ter zijde stond. De IJssellinie werd eigenlijk al overschreden en toen namen de Duitsers genoegen met de Hollandse Waterlinie.

Dit was de bespreking, welke plaats heeft gehad op 12 April 1945 met *Seyss-Inquart* en *Schwebel* en waarbij van Nederlandse zijde de heren *van der Vlugt* en *Six* aanwezig waren. Hiervóór is er nog een tweede bespreking van de heer *van der Vlugt* met *Schwebel* geweest op 9 April, waarbij, zoals ook in het desbetreffende protocol staat, *Schwebel* verzocht had de bespreking van 7 April — dit was de eerste bespreking — te beschouwen als een zuiver particuliere aange'egenheid. Dit was dus een zeker terugkrabbelen, maar anderzijds is in de bespreking verder gezegd, dat Vertrouwensmannen de zekerheid moesten hebben, dat *Seyss-Inquart* hier achter stond, want *Schwebel* was wel een figuur van betekenis voor de Duitsers maar niet voor hen. Toen is *Seyss-Inquart* zelf gekomen. De eerste vraag van *Seyss-Inquart* was, of zij niet naar Apeldoorn wilden komen, maar dit is per se gewe'gerd en er is gezegd: wanneer u ons wilt spreken, komt u maar naar de plaats, waar wij zijn, want wij gaan daar niet naar toe. *Seyss-Inquart* heeft die voorwaarde aanvaard. Hij heeft toegezegd, dat hij al het mogelijke zou doen, dat aan het nakomen van hun eisen de hand zou worden gehouden, mits hunnerzijds met bekwame spoed het contact met de Regering zou worden opgenomen. De resultaten van de langdurige en moeizame besprekingen in de kring van de Vertrouwensmannen hebben er dan toe geleid, dat uiteindelijk de heer *van der Gaag* werd aangewezen als directe vertegenwoordiger van de Vertrouwensmannen en de heer *Neher* werd aangewezen als vertegenwoordiger van de C.B.S., alsmede als vertegenwoordiger van Vertrouwensmannen. Dit werd *Schwebel* medegedeeld en daarop zou *Schwebel* de mogelijkheid voor hen beiden regelen — dit heeft hij inderdaad ook gedaan — om aan de overkant van de rivieren te komen.

De heer *Neher* is, nadat een regeling over een cease fire was getroffen, in een rubberbootje naar de overkant gevaren onder ge'eide van twee Duitse soldaten en een jonge officier. Daar werd de heer *Neher* begroet door de Canadese commandant met een paar officieren.

De heer *van der Gaag* was vooruitgegaan en zou de zaak voorbereiden en te Breda op de heer *Neher* wachten. Daar zouden zij samen met de Minister-President — deze was uit Engeland overgekomen — en de Prins spreken. De Minister-President was te Breda en nam de heer *van der Gaag* mee naar Londen. De heer *Neher* is toen door een aantal officieren naar Breda gebracht.

85445 *(Neher)*

De Prins was met een vliegtuig onderweg naar generaal *Eisenhower* en de Minister-President was met de heer *van der Gaag* naar Londen. Er werd toen afgesproken, dat de heer *Neher* op de Prins zou wachten tot hij van generaal *Eisenhower* zou terugkeren. Inmiddels kwam de toenmalige Minister van Oorlog, de heer *de Quay*, ook in Breda aan. Zij hebben toen met elkaar het probleem besproken en er was volledige instemming met hetgeen tot dusver door Vertrouwensmannen en C.B.S. was tot stand gebracht. De Prins kwam terug van generaal *Eisenhower*, waarna werd vastgesteld, dat de heer *Neher* ook naar Londen moest om zowel de Regering als H.M. de Koningin omtrent deze zaak in te lichten. Zondagmiddag kwam de heer *Neher* te Londen aan en hij heeft Zondagavond direct een zitting van de Ministerraad bijgewoond, waar de heren *van der Gaag* en *Neher* een uiteenzetting van de situatie moesten geven en een advies van de zijde van Vertrouwensmannen en C.B.S. De Prins had dit advies, na het gehele verhaal te hebben aangehoord, volkomen juist geacht.

Onze Regering, aan de overkant gezeteld, stond tegenover dit hele geval een klein beetje wantrouwend. Die bespreking heeft lang geduurd en de heer *Neher* mag wel zeggen, dat, naast de anderen, onze ambassadeur te Londen, de heer *Michiels van Verduynen*, die deze zitting uit de aard der zaak bijwoonde, zeer scherp de totaliteit van het beeld in zich heeft opgenomen en krachtig heeft gepleit voor de visie van Vertrouwensmannen en C.B.S., hetgeen ongetwijfeld veel heeft bijgedragen om dit plan aanvaard te krijgen. Besloten werd een bespreking met *Churchill* te verkrijgen. Deze was niet ongenegen het voorstel te aanvaarden, maar het ligt voor de hand, dat, waar de leiders van de grote landen besloten hadden niets te doen zonder dat men eerst met de Combined Chiefs of Staff overleg had gepleegd, er eerst contact met Amerika en Rusland moest worden opgenomen. Generaal *Eisenhower* zou daarna dan eventueel opdracht kunnen krijgen met betrekking tot het commando aan zijn troepen voor het al dan niet verder oprukken over de Hollandse Waterlinie. Dit ging niet zo buitengewoon vlot. Indien men het nog niet zeker wist, dan leerde men het daar nog een keer te meer, dat in het grote spel Nederland niet een zo verschrikkelijk belangrijke factor was. Men had wel respect voor de Nederlanders, doch de grote strijd tussen millioenen mensen en over enorme belangen werd door de anderen niet in het-

zelfde licht gezien als wij dat deden. Volgens informatie, welke de Minister-President heeft gegeven, heeft *Churchill* krachtig gepleit voor de aanvaarding van hetgeen terzake werd voorgesteld. Incidenten deden zich natuurlijk voor met betrekking tot allerlei goede en niet goede berichten te Londen, o.a. toen het fatale bericht binnenkwam, dat de Duitsers de Wieringermeerdijk hadden vernietigd. Dit leidde natuurlijk tot hernieuwde besprekingen met de Regering. Men stond in telegrafisch contact met Vertrouwensmannen en C.B.S en de heer *Neher* heeft vragen gesteld, waarop hij antwoord heeft ontvangen. Hieruit kan en mag men het volgende opmaken: „Die Wieringermeerdijk is natuurlijk iets verschrikkelijks, maar vergeet niet, dat gij ook in zoveel dagen geen antwoord hebt gegeven." (Het ging over een beslissing binnen een aantal dagen). Inmiddels trokken de Canadese troepen, zij het dan niet in een geforceerde aanval telkens meer naar het Westen op. Over het vernietigen van de Wieringermeerdijk, hoe dom het in zijn totaliteit ook moge zijn, hoe slecht desnoods, kan men, van zuiver militair standpunt bezien, niet anders zeggen dan dat het begrijpelijk is.

85447 *(Neher)*

De beslissing van de hoofden van de staf heeft heel lang op zich laten wachten. De woorden „heel lang" dan in het licht van die tijd gezien. Heel begrijpelijk, want wij hadden *Roosevelt* niet meer. *Truman* was nog maar relatief kort aan het bewind en hoe dicht hij ook bij de uitvoerende macht heeft gezeten, was men er toch van overtuigd, dat op dat moment de beslissing sneller zou zijn gekomen, indien *Roosevelt* nog had geleefd. Op een gegeven moment kwam toch het consent, dat men er mede accoord ging. *Eisenhower* zou opdracht krijgen deze zaak helemaal verder te regelen. Daarmede was dan de taak van de heren *van der Gaag* en *Neher* te Londen tot een einde gekomen. Zij zouden naar bezet gebied terugkeren, waarop de Minister-President mededeelde, dat hij het op prijs zou stellen, indien een van hen beiden zou blijven. De heer *Neher* besloot naar het bezette gebied terug te keren. De dropping van voedsel was inmiddels juist begonnen. Ook daarover heeft men te Londen veel gesproken en het heeft er misschien iets toe bijgedragen, dat deze dropping doorgang vond, want het is merkwaardig, dat men te Londen zo moeilijk kon geloven, dat West-Nederland bezig was te verhongeren.

De voorbereidingen van *Eisenhower* hebben er toe geleid, dat *Seyss-Inquart* en *Blaskowitz* er in toestemden, dat op 30 April 1945 een bespreking zou plaats vinden tussen *Bedell Smith* met zijn staf en *Seyss-Inquart* met een vertegenwoordiger van *Blaskowitz*, terwijl men van Nederlandse zijde tevens eiste, dat er een aantal deskundigen mee zou komen, o.a. *Louwes, Wemmers* en dr. *Banning*. Bij de onderhandelingen te Achterveld werd de voorwaarde gesteld, dat de Duitsers moesten zorgen, dat er voedsel langs de vervoerswegen naar Nederland kon worden gebracht. De dropping was natuurlijk een soulaas van meer psychische dan physieke aard, maar zij moesten toestaan, dat er veel meer voedsel kwam langs de wegen en langs het water. Dit was de reden, waarom men een aantal deskundigen nodig had om quantiteiten en ook wegen aan te geven, door middel waarvan deze eis zou kunnen worden ingewilligd.

85448 *(Neher)*

Te Achterveld heeft de heer *Neher* met alle aanwezige bevelvoerende generaals gesproken en een van de stafmensen, een Canadees generaal, *Galloway* genaamd, die een belangrijke plaats innam en met wie de heer *Neher* de militaire situatie nog eens besprak, zeide op 30 April 1944 hem in typisch jargon: „My God man, if you hadn't done this, you would have been utterly destroyed. There was no possibility for us to attack you there, so we could only attack you by air and that means Amsterdam would have disappeared and the rest of it." Dit is geen romantische overdrijving, dit is bittere ernst.

Op 30 April is *Seyss-Inquart* met zijn staf te Achterveld gekomen en de besprekingen zijn gevoerd, waarbij eisen zijn gesteld met betrekking tot de faciliteiten, welke de Duitsers onverwijld zouden moeten geven, teneinde de voedsel- en kolenvoorziening, alsmede ook hulp op geneeskundig gebied, enz. te kunnen regelen. Verder nog hoe de schepen binnen zouden kunnen komen en welke signalen moesten worden gegeven enz., al datgene wat technisch nodig is om een dergelijke stroom, welke lange tijd was onderbroken, weer op gang te kunnen brengen. Hier moest een uitwerking op komen; er moest een nieuw eisencomplex in getallen worden vastgesteld en er werd bepaald, dat er enige dagen later nieuwe besprekingen, naar de heer *Neher* meent op 2 Mei, te Wageningen zouden plaats vinden. Bij deze bespreking was een groter aantal deskundigen uit West-Nederland aanwezig, o.a. had de heer *Neher* de heer *Bakker*, directeur-generaal van de electriciteitsvoorziening, verzocht mee te gaan, want hij kon dan meteen naar het Zuiden doorgaan, teneinde besprekingen te voeren om onze electriciteitsvoorziening weer iets sneller op gang te brengen dan anders mogelijk zou zijn geweest. Details van de uitvoering van de besproken plannen in Achterveld

werden te Wageningen nader gestipuleerd en goedgekeurd. Daarop is de heer *Neher* naar het Westen van Nederland teruggekeerd. Hij heeft een rapport van zijn handelingen aan het college van Vertrouwensmannen en de C.B.S. uitgebracht. Inmiddels was de militaire bespreking met *Blaskowitz* ingeleid; deze heeft de heer *Neher* niet meegemaakt, omdat men hem in Den Haag nodig had.

85452 *(Neher)* De discussie in Regeringskringen te Londen ging ook over het statement van 19 April 1945, hetwelk de heer *Gerbrandy* toen aan *Churchill* heeft overhandigd. De vraag en reactiemogelijkheid tussen de Regering en de heren *van der Gaag* en *Neher* was: „Is het mogelijk, dat een militaire actie binnen enige dagen West-Nederland bevrijdt, ja of neen?" Hun stelling was — de terreinomstandigheden kennende enz. —: neen! Men vroeg hun: „Kunt u dat bewijzen?" Zij antwoordden hierop ontkennend, omdat men dan de militaire plannen van het geallieerde opperbevel zou moeten kennen. Zij wisten alleen, dat er maar 2 legerkorpsen waren, welke onvoldoende waren voor het overwinnen der terreinmoeilijkheden, waar men niet met tanks enz. over kon rijden, omdat alles onder water was gezet en men alleen langs betrekkelijk smalle wegen kon oprukken. Wanneer 2 tanks op zo'n smalle weg zouden worden stukgeschoten, werd per se datgene, wat daarachter volgde, opgehouden.

Terecht kon en moest onze Regering een statement maken, waarin ongeveer voorkwam: „Indien gij, geallieerden, een militaire actie in korte tijd wilt en kunt ontketenen om ons te bevrijden, dan zouden wij dat prefereren. Indien gij dat niet kunt, dan pleiten wij voor het andere!", en dat was ook de enig juiste stelling.

De instructie aan *Eisenhower* is heel belangrijk en deze luidde: „General *Eisenhower* was formally instructed by the Combined Chiefs of Staff by telegram on April 23rd that he now had full power to negotiate or not as he chose with the German authorities in Holland, in the circumstances known to all concerned, with the proviso that should he negotiate he will not depart from the policy of unconditional surrender agreed upon by the U.S.A., U.K. and U.S.S.R., and that the Soviet military authorities should not only be kept fully informed but shall have present at the negotiations a representative of the Soviet military forces, if the U.S.S.R. so desires. Subject to the above provisos, General *Eisenhower* is authorised to undertake operations to provide relief for the Dutch and effect any truce arrangements indicated by the situation insofar as any such action does not prejudice his main operations."

Eisenhower heeft vanaf het begin op het standpunt gestaan: Gij, Regeringen, moet hier beslissen; ik ben militair en ik kan alleen datgene doen, wat mij wordt opgedragen. Vanaf het moment, dat hij het voorgaande als opdracht had, is hij direct begonnen: to negotiate.

Toen de heer *Neher* te Breda aankwam, was de Prins naar *Eisenhower* gegaan en kort daarop teruggekeerd. De Prins heeft toen deze stelling van *Eisenhower* meegebracht: „Ik kan niet beslissen; dit is een kwestie van de Regering, maar ik vind dit voorstel een goed voorstel." Dit heeft de heer *Neher* ook indertijd op deze wijze overgebracht. De feiten kent men, nl. dat generaal *Eisenhower* niet met troepen naar het Westen van Nederland is opgerukt. *Eisenhower* is

85455 *(Neher)* gaan onderhandelen, voorwaarden stellen enz. De troepen werden natuurlijk hoofdzakelijk naar Duitsland gericht; de geallieerden waren helemaal niet van plan naar het Westen op te rukken. Voor ons, Nederlanders, is het pijnlijk, dat de gehele geallieerde macht niet slechts één ding voor ogen had, nl. het Westen van Nederland te bevrijden. Dit was hun doelstelling niet. Hun doelstelling was: de Duitse weerstand te breken en Duitsland tot capitulatie te dwingen; dan kwam dat stukje Nederland ook wel vrij.

85456 *(Neher)* Op de opmerking, dat de illegaliteit o.m. kritiek heeft op de toon, waarop de onderhandelingen zijn gevoerd, zegt de heer *Neher*, dat het altijd begrijpelijk is, dat men, buiten de onderhandelingsplicht staande, overtuigd is, dat het anders had kunnen gaan. Men mag niet uit het oog verliezen — de toon is heus niet erg mals geweest —, dat zij met mensen hadden te maken, die toen nog aan de macht waren. Hoewel misschien overtuigd, dat het toch mislieo, waren zij nog niet los van hun verbindingen met de Duitse Regering en hun hoofdkwartier, waar onderling een gespannen toestand heerste en waarbij de een verder wilde gaan dan de ander. Het kan best zijn — het zijn slechts hypothesen —, dat de Nederlandse onderhandelaars op papier nog meer toezeggingen hadden gekregen. Zij hadden geen middelen om de capitulatie op te leggen. Zij konden slechts dreigen: „Als gij datgene, wat wij thans van u eisen en gij bereidt zijt te aanvaarden, violeert, dan komt u straks voor de volledige verantwoordelijkheid als individu te staan." Er zijn daarna nog enige ongelukken gebeurd. Hier is met *Seyss-Inquart* over gesproken en hij antwoordde, wat ook begrijpelijk is: „Al die kerels reageren niet ogenblikkelijk. Voordat al de bevelen gegeven zijn en worden uitgevoerd, gaat er nog enige tijd overheen." De heer *Neher* bedoelt niet de Wieringermeer

— daarover had *Seyss-Inquart* niets te zeggen, doch wel generaal *Blaskowitz* — maar de gevangenen en zo meer. Men telegrafeerde veel in die dagen en vanaf die tijd zijn er practisch geen telegrafisten meer gevallen. Een van de dingen, welke toen geëist werden, was, dat de Duitsers van de telegraafposten moesten afblijven! En als *Seyss-Inquart* nu dit bevel geeft en er een nazi-commandant is, die er zich niet aan houdt, wat kon men daar dan tegenover zetten? Achteraf zou hij er wel het een en ander van horen, maar op dat moment kon men er niets aan doen. De heer *Neher* is er van overtuigd, dat men hypothetisch achteraf kan zeggen: Gij, die daar besprekingen hebt gevoerd, gij hadt een hoge toon kunnen aanslaan. Gij zoudt dit en dat hebben kunnen doen. Men mag zich zijns inziens alleen afvragen: onder welke invloed en met welke intenties zijn deze besprekingen gevoerd? Dit is een Nederlandse vraag. Was het uit vermoeidheid om er in 's hemelsnaam maar van af te zijn of uit een niet juist besef van de Nederlandse vrijheid of uit een niet juist aanvoelen van wat vaderlandse trots is of was het een besef van wat werkelijk verantwoordelijkheid is ten opzichte van de anderen, waarvoor men zegt op te treden, ja of neen? De heer *Neher* kan zonder reserve zeggen, dat al degenen, die voor dit moeilijke besluit hebben gestaan, hun Nederlandse trots primair hebben gesteld! Er waren verschillende mensen bij, die geweigerd hadden een trein te laten lopen om voedsel te brengen naar mensen, waar zij zelf tussen zaten en van wie men wist, dat er tientallen dood gingen. De verantwoordelijkheid hebben allen bitter zwaar gevoeld ten opzichte van de millioenen, die in het Westelijk deel van Nederland zaten en voor wie geen hulp kon komen. Niet van binnen uit, omdat er geen voedsel meer was en niet van buiten af, omdat het niet in het krijgsplan was opgenomen. Deze botsing van meningen heeft ertoe geleid, dat de meesten van hen, die een groot aantal jaren iets in het echte verzet hadden gedaan en allemaal gaarne een directe strijd hadden gevoerd, toch zeiden: Onderhandelen! Men is het heus niet altijd met elkaar eens geweest. Het was een zo moeilijk vraagstuk, dat alleen na lange en diepe beschouwingen van vóór en tegen een bepaald resultaat kon worden bereikt. Dit is een van de dingen, waarvoor een aantal vrienden uit de illegaliteit niet het juiste begrip heeft getoond. Men heeft heus de Duitsers niet willen sparen.

Het inunderen van de Wieringermeer was een onderdeel van de vernietiging en stond dus los van de militaire plannen. De Wieringermeer, Haarlemmermeer, de gehele Noordhollandse polder zouden onder water worden gezet. De Duitsers aanvaardden de condities met betrekking tot het stopzetten van verdere vernielingen enz. Men vroeg: willen jullie niet verder gaan dan de Hollandse Waterlinie, want als jullie over de Hollandse Waterlinie gaan, dan zijn de Duitse militairen vrij van de bindingen, die jullie voorlopig hebt aangenomen. Dit was door de Duitsers gesteld. Heel begrijpelijk, want tegenover de ene stelling staat de andere. De Duitsers wisten, dat de geallieerden op verschillende punten over de Hollandse Waterlinie waren gegaan en prompt werd de dijk doorgestoken. De geallieerden waren niet zo heel ver meer van Amersfoort vandaan en het lag voor de hand, dat met een steun in de polder de geallieerden op het dijkencomplex ten Noorden van Amsterdam kwamen en eventueel een poging konden doen naar beneden door te stoten. Dit is een normale militaire berekening, welke men dan moet voorkomen. Op die gronden hebben de heren *van der Gaag* en *Neher* gepleit.

36311 *(Koot)*

De heer *H. Koot*, destijds commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, kan zich met de inhoud van het in Maart 1946 verschenen Memorandum van de Vertrouwensmannen helemaal verenigen.

Het eerste bericht over het aanbod van een capitulatie kreeg de heer *Koot* in Amsterdam. Hij is toen van Amsterdam naar Den Haag gegaan om onmiddellijk in contact te komen met de Vertrouwensmannen, van wie het bericht was uitgegaan. Hij was voornemens die onderhandelingen, voorzover het nodig was, zelf te voeren, maar hij kreeg plotseling dysenterie. Wel is hij steeds in staat geweest van het huis uit, waar hij ondergedoken was en waar hij op het ziekbed lag, enige invloed op de besprekingen uit te oefenen. Hij is wel voortdurend op de hoogte gebleven. Als hij enigzins kon, was hij in de kamer, waar de Nederlandse onderhandelaars hun voor- en nabesprekingen hielden en waar men na afloop van de besprekingen met *Seyss-Inquart* daarover verslag uitbracht.

Het verslag heeft hij dus uit de eerste hand gekregen. Hij heeft direct zijn opinie daarover gegeven en hij heeft de richlijnen aangegeven voor de wijze, waarop de onderhandelingen verder zouden moeten worden gevoerd.

De overwegingen, die hem er toe hebben geleid op het aanbod in te gaan, zoals hij het telefonisch kreeg, waren in de eerste plaats de grote nood, waarin de bevolking toen reeds verkeerde, de grote hongersnood. De heer *Koot* had de indruk, dat wij het niet langer konden volhouden, alleen al op het gebied van de voedselvoorziening, als hij zich niet ver-

giste. In verband met de berichten, die hij als commandant van de B.S. kreeg, schatte hij de voorraden niet verder strekkend dan tot het einde van de maand April. Hij had de overtuiging: als wij dan niet bevrijd zijn, zijn wij uitgehongerd.

Een andere overweging, die hem toen geleid heeft, was natuurlijk de inhoud van de voorstellen.

Als nevenoverweging gold voor hem in de precaire toestand, waarin het Nederlandse volk verkeerde, de geringe sterkte van de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) in verband met haar geringe oefening, haar geringe bewapening, de slechte voeding, de niet al te beste opleiding. De sterkte van de B.S. was zodanig (zeker op dat tijdstip), dat hij hen alleen maar in staat achtte tot kleine handelingen uit de oorlog, wat men gewoonlijk noemt het taquineren en harceleren van de tegenpartij in stede van de open warfare, het in open gevecht treden.

Uit de algemene oorlogstoestand bleek hem als commandant van de B.S., dat de bondgenoten eigenlijk voornemens waren voetje voor voetje het bezette gedeelte van Nederland te bevrijden. In verband met de noodtoestand, waarin Nederland toen verkeerde, werd hij inderdaad door grote zorgen bevangen bij de vraag, of een dergelijke langzame bevrijding wel op tijd tot resultaten zou komen.

Dit is dan ook een overweging geweest, waarom hij onmiddellijk is ingegaan op deze onderhandelingen met de Duitsers.

De heer *Koot* weet wel (later heeft hij het vernomen, doch toen ook al), dat enkele personen, mischien zelfs groepen uit de illegaliteit, hem als commandant van de B.S. hogelijk kwalijk hebben genomen, dat hij zich in onderhandelingen heeft begeven met, zoals men toen zei, de moffen. Maar hij heeft toch gemeend dit te moeten doorzetten. Hij heeft toen ook begrepen, dat degenen, die tot hem dit verwijt hebben gericht, moesten worden gerekend tot de die-hards in de B.S., die inderdaad wilden vechten. Dat vond hij niet nodig, als er niet gevochten behoefde te worden.

De heer *Koot* bevestigt de opvatting, dat het woord „capitulatie" tijdens het eerste onderhoud met *Schwebel* uitgesproken was, hetgeen voor de betrokken Nederlandse instanties allicht zeer aanlokkelijk scheen, doch dat dit later anders is geworden; bij de latere onderhandelingen is het probleem van de voedselvoorziening steeds meer op de voorgrond gekomen, maar toch niet in die mate, dat de voedselvoorziening zou prevaleren boven de wapenstilstand met het geweer aan de voet. Dat heeft de heer *Koot* tot uitdrukking gebracht in een van zijn telegrammen aan de Regering. Hij heeft tot uitdrukking gebracht, dat hij meende te moeten opmaken, dat de besprekingen zich voornamelijk zouden bewegen op het gebied van de voedselvoorziening, terwijl hij ook de nadruk wilde zien gelegd op het militaire gedeelte van de besprekingen. Ook de Vertrouwensmannen leefden aanvankelijk in de gedachte, dat het misschien op een capitulatie kon uitlopen. Er is in het geheel geen verschil van mening geweest tussen de commandant van de B.S. en de commandant van het strijdende gedeelte, *Peter Zuid* (*Borghouts*), die zelf voortgekomen uit de K.P.-groep, met betrekking tot die onderhandelingen dezelfde mening was toegedaan als de commandant van de B.S. *Borghouts* behoorde tot het hoofdkwartier. Hij is de hoofdpersoon geweest, die zijn bemiddeling heeft verleend om te komen tot de militaire besprekingen in het Gooi met generaal *Reichelt* van de staf van *Blaskowitz*. Bovendien heeft hij zich ook op dit gebied bewogen met de Ortskommandant te Amsterdam. Hij heeft altijd in dezelfde geest gewerkt als de heer *Koot* meende te moeten werken in verband met dat aanbod van capitulatie.

36318 *(Koot)*

Ook de heer *Koot* is van mening, dat er strikt militair gesproken niet zo heel veel in te brengen was tegen de onderwaterzetting van de Wieringermeer. Dat heeft hij ook tot uitdrukking gebracht in zijn antwoord aan de Regering of aan de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten, toen hij de verschillende onderwaterzettingen van commentaar moest voorzien, o.a. ook de onderwaterzetting van de Wieringermeer. Dit was bij uitstek een gebeurtenis om te Londen twijfel te doen ontstaan aan de juistheid van de methode, die men ging volgen, maar de heer *Koot* heeft gemeend dit te mogen bezien in het licht van de omstandigheden, waaronder de Duitsers verkeerden, meer in het bijzonder de houding, die zij tegenover Berlijn moesten aannemen, wanneer er bevelen kwamen. Op 17 April hadden de Canadezen Nijkerk bereikt. De heer *Koot* kan zich voorstellen, dat de Duitsers een aanval met parachutisten op de Wieringermeer mogelijk hebben geacht en daarom hebben zij de Wieringermeer laten onderlopen. De Wieringermeer was uit een strategisch oogpunt een belangrijk object.

In dit verband verwijst de heer *Koot* naar het telegram aan de Regering dd. 18 April, zoals dit wordt ingeleid en vermeld staat in het Memorandum op blz. 5. Men leest daar: „en werd met instemming van de Vertrouwensmannen het volgende telegram door den C.B.S. op 18 April aan de Regeering gezonden:

36324 *(Koot)*

Schwebel sprak gisteren *van der Vlugt* en rapporteerde daarop als volgt: „In nadere bespreking over de gestelde inundaties is van Duitsche zijde verklaard, dat in verband met snelle opmarsch van Geallieerden inundaties met betrekking tot Grebbelinie, Hollandsche waterlinie en stellingen Amsterdam en Rotterdam, voor welker uitvoering 14 dagen werd genomen, niet langer konden worden uitgesteld, gezien verantwoordelijkheid militaire Duitsche autoriteiten. Dat niet verder werd gegaan dan volstrekt noodzakelijk en men overigens tot iedere overweging van voorstellen dienaangaande bereid was, mits deze zich met bedoelde verantwoordelijkheid zouden verstaan. Van Nederlandsche zijde werd sterk de indruk verkregen, dat binnen het kader van het vorenstaande van Duitsche zijde tegemoetkomendheid wordt betracht."

De heer *Koot* had dus op de 18de April (de doorsteking van de Wieringermeerdijk had op 17 April plaats) de indruk, dat de Duitsers inderdaad om militaire redenen deze inundaties hadden moeten doen, ook dus die van de Wieringermeer. Maar hij heeft daarop in het geciteerde telegram laten volgen:

„Hoezeer de na 12 April aangebrachte vernielingen en inundaties erkend kunnen worden te liggen binnen het kader van militaire opdracht en noodzaak, hebben deze inundaties zoodanigen omvang, dat levensmogelijkheden voor de bevolking binnen enkele dagen zullen ophouden te bestaan."

Toen heeft de heer *Koot* geprobeerd Engeland te overtuigen van de absolute noodzaak om hier een snelle bevrijding tot stand te brengen. Zijn grootste zorg was te voorkomen, dat de geallieerden hier aan deze bevrijding een tempo zouden geven, waardoor men na de bevrijding (wat hij bij deze bespreking hartstochtelijk heeft gezegd) hier een verzopen land in stede van verschroeide aarde zou hebben gevonden, omdat de Duitsers dan hier de tactiek van het verzopen land zouden hebben toegepast.

In verband met de bevolking acht de heer *Koot* uitgesloten, dat het mogelijk zou zijn geweest de bevrijding van het Westen met geweld tot stand te brengen. In die periode had de heer *Koot* reeds het idee, dat de geallieerden eigenlijk niet van plan waren het Westen hier te bevrijden en al besloten waren hun hoofdstoot te richten op Duitsland. Daar zit onmiddellijk de conclusie aan vast (want als de geallieerden hadden besloten hun hoofdmacht te richten op Duitsland, kon het niets anders betekenen), dat zij voor een eventuele verovering van het Westen van Nederland slechts een betrekkelijk secundaire macht beschikbaar konden stellen. Als men dat deed, betekende het, dat de strijd niet met de snelheid kon worden gevoerd, die nodig was om te verhinderen, dat het land vernietigd werd. De heer *Koot* „wist" dit niet, maar hij had de indruk: als men Duitsland afsloot, zou het als een rijpe appel in de schoot van de geallieerden vallen. Hij was, wat dat betreft, niet zo optimistisch, dat het in Mei afgelopen was. De heer *Koot* stemt in met de opvatting, dat het feit, dat de geallieerden, terwijl zij bezig waren te trachten de zaak in Duitsland te liquideren, niet een dusdanig grote macht konden afzonderen om het Westen van Nederland te bevrijden, voor de hand lag en dat daardoor het alternatief was weggevallen.

36334 *(Koot)*

Het is de heer *Koot* niet bekend, dat een gedeelte van de illegaliteit zich tot Londen heeft gewend en dat men van die kant getracht heeft invloed uit te oefenen op de Regering in Londen. De heer *Koot* heeft persoonlijk daarover geen besprekingen gevoerd, wel een bespreking met de Vertrouwensmannen. Daarin kwam dit misschien ook tot uiting. Toen de heren *van der Gaag* en *Neher* naar de overkant werden gezonden, bleek hem, dat zij volkomen met elkaar overeenstemden.

De heer *Koot* is het niet eens met het punt van critiek van prof. *Geyl,* waar deze vond, dat de toon in het gesprek van 12 April met *Seyss-Inquart* misschien niet fier genoeg geweest was, omdat daar als argument naar voren was gebracht, dat men toch ook rekening moest houden met de wenselijkheid, dat Nederland ook in de toekomst een bemiddelende rol zou kunnen spelen tussen Duitsland en de andere landen. De heer *Koot,* de Duitsers kennende, zou dit argument zeker naar voren hebben gebracht. De heer *Koot* verklaart dit aldus nader. Hij is een paar keer in het Oranje-hotel geweest. Hij vroeg zich dan steeds af: hoe kan ik mijn bewakers temmen en dan stond hem steeds voor ogen de houding van de Indonesische hoofden, wanneer zij in de verdrukking kwamen, wanneer zij ietwat grof door Jan Fuselier of een sergeant van ons leger werden behandeld. Het heeft hem dikwijls getroffen, dat deze beschaafde inlandse, inheemse hoofden tegenover de dikwijls grove houding van onze soldaten in Indië in staat waren de tegenpartij direct tot rust te brengen, door niet al te veel op diens lange tenen te trappen, maar door een zodanige houding aan te nemen, dat Jan Fuselier merkte, dat hij te maken had met een beschaafd persoon. Dat is ook altijd de houding van de heer *Koot* tegenover de Duitsers geweest. Hij

meende in hen direct te kunnen aanvoelen een minderwaardigheidscomplex, dat hen altijd grof deed uitvallen, wanneer men hen dat te zeer liet voelen. Maar een klein beetje was toch wel goed, vooral als zij merkten, dat er tegenover hen een Nederlander stond, die niet zo hoog van de toren blies en wilde blazen met betrekking tot de behandeling, die hij van de Duitsers onderging. Zo is het hem altijd binnen zeer korte tijd gelukt de betiteling van Herr Oberst te krijgen. Zo heeft hij altijd tegenover de Duitsers gehandeld.

In dit verband was het heel goed van onze onderhandelaren, zeer zeker van de heer *van der Vlugt,* even er op te wijzen, dat zij ons ook nog wel eens nodig zouden kunnen hebben. Prof. *Geyl* vindt het een inbreuk op onze fierheid; tenminste: zo stelt de heer *Koot* het zich voor. Maar door langs deze weg (zeer zeker tegenover *Schwebel*) te wijzen op het nut, dat zij zouden kunnen krijgen van Nederland, heeft de heer *van der Vlugt* zeer zeker de onderhandelingen in een goed vaarwater gebracht en *Schwebel* heeft deze gedachte kunnen overbrengen op *Seyss-Inquart.* De heer *Koot* gelooft, dat zulke gedachten toch nog wel op *Seyss-Inquart* konden inwerken. Het is hem ook opgevallen door de besprekingen, die hij zelf geleid heeft met Generalleutnant *Reichelt,* de chef van de staf van *Blaskowitz* (*Blaskowitz* was er niet bij). Toen hij aan generaal *Reichelt* vroeg: „Hoe beschouwt u ons, als soldaten of als partisanen?", heeft hij direct er aan toegevoegd: „Als u ons als partisanen beschouwt, zijn hiermede de besprekingen afgelopen; als u ons als soldaten beschouwt, blijven wij hier." Hij heeft hem toen gevraagd: „Hoe beschouwt uw Koningin u?" De heer *Koot* heeft geantwoord: „Als soldaten", waarop hij heeft gezegd: „Dan beschouw ik u ook als soldaten." De heer *Koot* vond het heel prettig, dat hij hem vroeg: „Hoe beschouwt uw Koningin u?" Dat is de oude mentaliteit. Toen is de heer *Koot* verder gegaan. Hij heeft gespeculeerd op zijn officierseer, op zijn militair-zijn.

Hij heeft precies hetzelfde gedaan bij zijn pogingen om de krijgsgevangenen te voorzien van gevangenenpakketten; toen heeft hij ook gespeculeerd op het eigenaardige gevoel van krijgseer bij deze Duitse officieren. Daarvan moet men gebruik maken in stede van met de vuist op de tafel te slaan, wat prof. *Geyl* liever wilde hebben.

36345 *(Koot)*

De heer *Koot* was toen zeer zeker overtuigd van de samenwerking tussen *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart.* Deze overtuiging baseert de heer *Koot* op al die pogingen, van militaire zijde in begin April gedaan om tot besprekingen met de B.S. te komen. Toen kreeg de heer *Koot* het bericht, dat er toenadering gezocht werd, niet alleen van de lagere militaire commandanten, maar zelfs van de zijde van de hoogste. De stap, die van de kant van *Seyss-Inquart* door *Schwebel* werd gedaan, vond de heer *Koot* passen in hetgeen reeds gebeurd was in het contact tussen de Duitse militairen en de B.S., want in het Gooi was er ook iets gebeurd. Daar had men zich ook al in verbinding gesteld met de artillerie-generaal *von Pauer,* met wie men ook gesproken had. De heer *Koot* begrijpt niet de conclusie van de heer *Drion* in zijn artikel in Vrij Nederland van 19 April 1946 luidende: „Begin April had *Blaskowitz* juist aan *Seyss-Inquart* medegedeeld zich, in verband met de militaire situatie in Duitsland, zonder meer aan de geallieerden te zullen overgeven, wanneer in de loop van de maand alle voedsel in West-Nederland op zou zijn. „Wij hebben ons toch bij de neus laten nemen", merkte de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, Prins *Bernhard,* een maand na de bevrijding in dit verband op." De heer *Koot* ontkent evenals *Schwebel,* dat *Blaskowitz* zich in die geest zou hebben uitgelaten, dat hij zich zou overgeven, wanneer het voedsel in het Westen op was. *Blaskowitz* was misschien bij een directe actie van de geallieerden door zijn knieën gezakt, maar dan waren al deze inundaties gesteld, alle Sprengungen gebeurd, terwijl hij nu ook door zijn knieën is gezakt, maar op een andere manier.

De opvatting der illegaliteit ten aanzien van deze z.g. onderhandelingen werd door de heer *Drion* in het zoëven vermelde artikel aldus vertolkt:

„Afgezien van de ietwat ongelukkige indruk, die het op de geallieerden gemaakt moet hebben, dat „representatives of the underground movement in Holland" bereid waren met *Seyss-Inquart* te onderhandelen over een wapenstilstand, heeft gelukkig het door V.M. in dezen gevoerde beleid geen ernstige consequenties gehad. Maar dit niet dank zij hun beleid, doch tengevolge van omstandigheden, van hun wil onafhankelijk. Doordat immers de beslissing van de geallieerden zo lang op zich liet wachten en de algehele capitulatie in Duitsland veel eerder kwam dan zelfs het geallieerde opperbevel voorzag, is de situatie, die V.M. en de Duitsers beoogden en de illegaliteit onaanvaardbaar achtte, nooit ingetreden, is de door de vijand voorgestelde wapenstilstand niet tot stand gekomen.

Dit mag waar zijn, zeggen de voorstanders van de politiek van V.M., hun beleid heeft dan toch maar, geluk of geen geluk, veel leed

aan Nederland bespaard, doordat de geallieerden hun offensief bij de Grebbelinie stil legden en de Duitsers van verdere executies, vernielingen en inundaties afzagen. Ook dit echter is de feiten naar mijn mening niet geheel juist zien.

Wanneer echter V.M. hadden vastgehouden aan het oorspronkelijke aanbod van de vijand — capitulatie —, wanneer zij er op hadden gestaan, dat *Blaskowitz* of een vertegenwoordiger van hem aan de besprekingen deelnam; wanneer zij — met het zojuist begonnen offensief over de IJssel als stok achter de deur — *Blaskowitz* persoonlijk aansprakelijk hadden gesteld voor verdere executies en vernielingen en niet hun vrees daarvoor steeds weer hadden getoond; kortom, wanneer zij de Duitsers tegemoet waren getreden op de wijze die de verzetsbeweging voor ogen stond, zou, naar mijn stellige mening, niet alleen veel van wat de vijand nog na 12 April misdreef uit zijn gebleven, maar ook het voedselrelief eerder hebben kunnen plaats vinden, daar het dan niet was opgehouden door alle besprekingen betreffende het voorstel tot wapenstilstand."

36353 *(Koot)*

Gevraagd naar zijn oordeel over deze passage, verwijst de heer *Koot* naar de niet verzonden brief d.d. 18 April 1945 van de Vertrouwensmannen, die volkomen zijn standpunt weergeeft. De critiek daarop heeft de heer *Koot* gelezen; wanneer hij het weer leest, maakt het op hem meer de indruk van Rechthaberei.

Met betrekking tot de vermoedelijke motieven, die *Seyss-Inquart* in deze gedreven zouden hebben, gevoelt de heer *Koot* het meest voor het gezichtspunt, dat de Duitsers, overtuigd zijnde, dat zij de oorlog verloren hadden, probeerden to make the best of it.

De heer *Koot* kan zich indenken, dat de Duitse autoriteiten beinvloed waren door de vrees voor het eigen hachje en gedacht hebben: als hier wanorde heerst, kunnen wij op een gegeven ogenblik voor het vuurpeloton worden geplaatst. De heer *Koot* heeft die onderhandelingen mede kunnen bezien in het licht van de wens van de Duitse autoriteiten, die zich daarmede occupeerden, hier een chaos in verband met de voedselnood te voorkomen. Hij heeft bij *Blaskowitz* ook gedacht aan de mogelijkheid, dat men meende op die manier op een gegeven ogenblik aan een catastrophe in Nederland te kunnen ontkomen door zich beschikbaar te stellen voor het eigen land en dat men op een gegeven moment naar Duitsland kon worden afgevoerd als eerste krijgsgevangenen.

De heer *Koot* kan van *Seyss-Inquart* deze hoge geestelijke beginselen niet veronderstellen, maar wel kan hij zich indenken, maar dat weet hij niet, dat *Seyss-Inquart* geprobeerd heeft door het voeren van deze onderhandelingen een rol te spelen bij de onderhandelingen, die hij misschien namens Duitsland met de geallieerden zou kunnen voeren.

54893 *(Kok)*

De heer *J. Kok*, destijds hoofd van de Sectie V der Binnenlandse Strijdkrachten, geeft over de toestand, waarin Nederland verkeerde in de Aprildagen van 1945 en waarin Nederland had kunnen komen te verkeren, wanneer het anders gelopen was, de volgende uiteenzetting. Toen hij Rotterdam had zien verwoesten, kwam bij hem deze gedachte op, dat, wanneer het mogelijk zou zijn Nederland te bevrijden, dit niet zou moeten gebeuren door middel van een totale oorlogvoering, althans niet in dat gedeelte van ons land, dat naar zijn mening veel kunstiger is opgebouwd dan welk gebied in Europa ook: de provincies Noordholland, Zuid-Holland en Utrecht en misschien enkele gebieden daarbuiten. In hoofdzaak was toen zijn gedachte: indien er in dat gebied vernielingen komen aan kunstwerken, zal dat leiden tot de vernietiging van de levensmogelijkheden van de burgerbevolking. De heer *Kok* stelt er prijs op te zeggen, dat dit nog steeds zijn standpunt is ook voor een toekomstige oorlog. De heer *Kok* wil niet zeggen, dat hij geen enthousiast aanhanger is van de idee om de vesting Holland te verdedigen. Hij zou willen waarschuwen, dat men bij een toekomstige oorlogvoering alles doet om de levensmogelijkheden van de burgerbevolking in het Westen des lands te behouden, voorzover dat althans menselijkerwijze mogelijk is. Iets anders mag hij hiervan niet zeggen. Hij wil zich niet uitspreken over de vraag, of daarmede staat of valt de verdedigbaarheid van enig gebied in ons land, omdat hij zich over de wijze waarop een toekomstige oorlog zal worden gevoerd, geen mening mag aanmatigen, maar hij weet wel dit, dat men niet $4\frac{1}{2}$ millioen mensen in korte tijd kan evacueren. Die mensen blijven hier zitten. En of wij bij een toekomstige oorlog weer een bezettingstijd zullen meemaken en op dezelfde wijze weer de bondgenoten te hulp kunnen roepen, weet hij ook niet. Zijn standpunt in de bezettingstijd is alleen geweest: de grote poldergebieden in Westelijk Nederland mogen niet alleen door hoge waterstanden, maar ook door vernielingen van bruggen, sluizen, havens, electriciteitsvoorzieningen, polderbemalingen, niet worden geschaad, dat alles één geheel zijnde en één en ondeelbaar om het land het land te laten. Wordt het geschaad op een van die punten, b.v. de electriciteitsvoorziening, dan is de polderbemaling voor een groot deel onmogelijk en elke inundatie-

maatregel, door vernieling van dijken of anderszins, leidt tot overstromingen, die niet meer te keren zijn, leidt ook tot het niet meer kunnen gebruiken van havens en scheepvaartwegen. De boezemgebieden, die op een hoger peil liggen dan de polders, lopen dan leeg. Dat zijn de scheepvaartwegen. Die kaden komen droog en kunnen in geen jaren weer waterkerend worden gemaakt. Daardoor raken gebieden voor elkaar onbereikbaar.

54894 *(Kok)* Om aan te geven, hoe moeilijk dit in de afgelopen oorlog al was, wil hij een voorbeeld noemen. Prins *Bernhard* heeft pogingen gedaan — dat viel samen met de destijds voorbereide vredesconferentie van San Francisco — om te bereiken, dat in Nederland voedsel werd afgeworpen. Dat plan is aan de heer *Kok* toegezonden. Op 40 verschillende plaatsen in het bezette gebied zou voedsel worden afgeworpen. Op grond van de toen gestelde inundatiën, de palen- en mijnenvelden, de vernielde bruggen en alles, wat er verder in het bezette gebied was, heeft de heer *Kok* 37 van deze plaatsen als onbereikbaar moeten verklaren. Zodanig onbereikbaar, dat, als het voedsel daar afgeworpen zou zijn, wij daaraan niets gehad zouden hebben, omdat het naar de bevolkingskernen moest worden vervoerd, die niet op een enigszins behoorlijke wijze in korte tijd konden worden bereikt.

54895 *(Kok)* Dat heeft geleid tot het afwerpen van het voedsel op vier Duitse vliegvelden. Dat is een voorstel van de heer *Kok* geweest. De moeilijkheden om hier in Nederland voedsel te brengen, had men in Engeland kunnen weten. De heer *Kok* vermoedt, dat de organisatie, die door Prins *Bernhard* met deze zaak was belast, niet op de hoogte was van wat B.I. en B.B.O. wisten. Als Prins *Bernhard* dat geweten had, zou dit plan er nooit geweest zijn en zou men ook niet geprobeerd hebben, dat met de vredesconferentie van San Francisco te doen samenvallen. Van het B.B.O. durft de heer *Kok* niet met zekerheid te zeggen, of het volkomen op de hoogte was, maar het B.I. was positief op de hoogte.

54897 *(Kok)* De heer *Kok* deelt mede, dat het IJsselmeer bij opwaaiing op enkele plaatsen zelfs 20 cm boven N.A.P. stond. De normale stand is 40 cm minus N.A.P. en deze mocht bij mobilisatie met het oog op de bemalingsmogelijkheden van het poldergebied in Friesland tot 13 cm minus N.A.P. worden opgevoerd. Het was een noodtoestand geworden. De Duitsers hielden de sluizen bij Kornwerderzand en Den Oever dicht. Hun bedoeling was, indien zij weg moesten, die sluizen in gesloten stand te vernielen. Dan zou het IJsselmeer bij eb niet meer aftapbaar zijn. IJmuiden was in hun handen. Daar zat de kustverdediging van de Duitsers, aan wie was bevolen tot het uiterste stand te houden. In dit gebied lagen de sluizen van IJmuiden, naar het Westen de enige mogelijkheid om IJsselmeerwater kwijt te raken. Dus elke druppel water, die uit de toen nog hoog staande grote rivieren kon worden ingelaten naar het diepe poldergebied, was een druppel water, die wij niet meer kwijt konden. Dat is de reden geweest, waarom de heer *Kok* naar Engeland heeft laten seinen: indien de geallieerden voor de Wons-stelling in Friesland komen, moeten zij proberen de sluizen bij Kornwerderzand in ongeschonden staat in handen te krijgen. Dat telegram is te laat gekomen. De Duitsers hebben op de dag, voordat dit mogelijk was, de 10 koppen van de noordelijke heftorens afgeslagen, waardoor de schuiven naar beneden zijn gevallen. Het IJsselmeer zat dus dicht.

Bij Den Oever dreigde het precies zo te gaan. Den Oever was de eigenlijke oorzaak van de overstroming van de Wieringermeer. Er was voorbereid, dat de Engelse parachutisten in de Wieringermeer konden landen om onze B.S.-ers te hulp te komen om als uiterste maatregel de sluizen aan Den Oever in ongeschonden staat in handen te krijgen. Het was voorbereid om, indien hier de bevrijding zou komen, te trachten deze sluizen, hetzij door de B.S. alleen, hetzij met hulp van Engelse parachutisten in handen te krijgen. Dat wist *Kiehl,* de Referent Wasserwirtschaft beim Wehrmachtsbefehlshaber. Hij heeft het bevel gegeven, want hiermee was die mogelijkheid weg. Dat zuiver militair bezien de onderwaterzetting van de Wieringermeer misschien te begrijpen was van de Duitsers, omdat er toch een voortdurend opdringen, althans activiteit was van de Engelsen, die toen al over de IJssel waren en voor de Grebbelinie stonden, is enerzijds juist en anderzijds niet. Er is verschil tussen inundatie en overstroming. Een oorlogsdaad als deze kan alleen dan gerechtvaardigd worden geacht, als het een inundatie is en als de Duitsers zich op het standpunt hadden gesteld, dat zij de regelbaarheid in handen moesten houden. Doen zij dat niet, dan is de overstroming van de Wieringermeer in elk geval een wandaad. Natuurlijk gaat overstroming veel sneller. De Wieringermeer moest 4½ m onder water lopen. Bij inundering kan men beginnen met het grondwater op te zetten. Dan loopt de bevolking nog niet weg en later heeft men er nog maar 40 cm bovenop te zetten, wat men van uit het Amstelmeertje had moeten tot stand brengen. Zo hadden ze de inundering

van de vesting-Holland tot stand gebracht. Pas in April 1945 wordt tot de onverantwoordelijke overstroming overgegaan. Als men een gebied gaat inunderen, gaat er een geruime tijd overheen voor men van het normale peil gekomen is op het inundatiepeil. Misschien kan

54902 *(Kok)*

het binnen een etmaal of nog korter; als men maar voorbereidt, dat men het grondwater eerst opzet. Het inunderen van de polder had dan in dezelfde tijd kunnen gebeuren, waarin nu de overstroming heeft plaats gehad. Die 40 cm zetten ze er zeker zo gauw op, maar de Duitsers rekenden hier nooit op. De Haarlemmermeer stond er ook zo voor. Die ligt 4½ m beneden de zeespiegel en was het sluitstuk van de Westelijke inundatie. Op 4 plaatsen was de ringdijk ondermijnd en door mijnenvelden voor onze sabotagemensen onbereikbaar. Het was hun bedoeling niet alleen, maar ze hebben behalve hun maatregelen ten aanzien van de dijken ook hun plannen voorbereid wat betreft de sluizen bij De Liede en bij Halfweg, en IJmuiden stond voor hen open. Als dat gebeurde, kon het zeewater dus meteen de Haarlemmermeer in en dan tot zijn volle hoogte. Dat was al lang voorbereid. Wat de Duitsers bij de Wieringermeer hebben gedaan, was bij de Haarlemmermeer ook voorbereid.

Wat er met de Wieringermeer nu is gebeurd, is een wandaad geweest. Een oorlogsdaad op het gebied van de inundatie was, naar het inzicht van de heer *Kok*, verantwoord, omdat de Duitsers te maken hadden met een als strijdmacht erkende organisatie, aannemende, dat de Engelsen er niet bij waren gekomen en dat de B.S. het alleen moest opknappen. Daarom was een inundatiemaatregel geoorloofd, maar het totaal verzuipen van de Wieringermeer — want daarop kwam het neer — acht hij een wandaad.

Deze vrees voor het Westen van ons land was dus niet alleen gelegen in het feit, dat het buitenwater, het water in de grote rivieren, nog zeer hoog stond.

Op 17 April kreeg de heer *Kok* langs illegale weg een bericht van de toenmalige directeur-generaal van de Rijkswaterstaat, de heer *Brinkhorst*. Deze wist, dat hij deze zaak beheerste en hij vroeg de heer *Kok* bij de geallieerden aan te dringen op onmiddellijk ingrijpen, omdat hij als directeur-generaal van de Rijkswaterstaat, dus in zijn legale functie, de verantwoordelijkheid voor de waterstaatkundige toestand in ons land niet langer kon dragen. Dat was de dag, waarop de Wieringermeer onder water is gezet. Maar de vrees van de heer *Kok* had betrekking op de combinatie van al deze vernielingen en vernielingsvoorbereidingen, want met inundatie hangt onherroepelijk samen de zuiverheid van de drinkwaterbronnen. Met ontzettend veel moeite heeft sectie V gedaan gekregen, dat de Loenerveenseplas niet werd vervuild en dat deze prise d'eau van de Amsterdamse Waterleiding niet onbruikbaar is geworden. Door het vernielen van bruggen op scheepvaartwegen werden het verkeer en de onderlinge hulpverlening onmogelijk. Door het vernielen van spoorbruggen werd het spoorwegverkeer niet meer mogelijk. Bruggen en dijken, die nog niet vernield waren, waren zodanig voorbereid voor vernieling, dat met één druk op de knop de vernieling kon worden tot stand gebracht. Het is toch steeds zijn vaste mening, hij kan wel zeggen: zijn wetenschap, dat, indien dat alles zou zijn gebeurd bij een totale oorlogvoering — en de Duitsers hadden daartoe opdracht en zij zouden deze uitgevoerd hebben —, wij hier zouden zijn gebracht in een toestand, waar wij in geen tientallen jaren meer uit hadden kunnen komen. Dat was de reden waarom de heer *Kok* meende zo te moeten handelen en de capitulatiebesprekingen met de Duitsers meende te moeten aanvaarden.

Van de besprekingen, die er waren, heeft hij pas gehoord op 12 April. Hij heeft nooit bij de heer *Six* er op aangedrongen om op grond van zijn vrees — die door de heer *Six* en generaal *Koot* in alle opzichten werd gedeeld — de capitulatie-besprekingen te doen voeren. De heer *Kok* kon nog helemaal niet overzien, in hoeverre deze besprekingen tot veiligstelling van ons land in zijn richting zouden kunnen voeren. Hij is op 26 April voor het eerst met de heer *Six* naar Den Haag gegaan voor besprekingen met *Schwebel* en *Kiehl* en toen werd het hem duidelijk, dat langs deze weg zijn einddoel misschien zou kunnen worden bereikt. Dit bleek hem uit de bereidheid van de Duitsers om partieel te capituleren. De telegrammen, die

54906 *(Kok)*

de heer *Kok* vóór 26 April naar Londen heeft gestuurd, zijn allemaal van deze strekking. Maar toen hij die telegrammen verzond, wist hij niet, of de capitulatiebesprekingen, die gaande waren, tot een oplossing in deze richting zouden kunnen voeren.

De heer *Kok* heeft van het ogenblik af, dat hij hoorde, dat er capitulatiebesprekingen waren — dat moet dus omstreeks 12 April zijn geweest —, in zijn telegramwisseling met Londen, die over de heer *Six* liep, steeds nadrukkelijk naar voren gebracht, dat een oplossing zonder verovering voet voor voet, zoals zij dat noemden, en zonder een landing op de kust zou moeten worden nagestreefd. Toen hadden zij de keuze tussen twee mogelijkheden.

De ene mogelijkheid was om, indien de Duitsers niet bereid waren en bij de capitulatiebesprekingen niet bereid bleken in deze richting mee te gaan, door een plotselinge aanval uit de lucht die belangrijke punten in ons land te bezetten, die bepaaldelijk behouden moesten blijven om de levensmogelijkheden van de burgerbevolking te verzekeren. In die telegrammen zijn die punten genoemd. Daar stonden B.S.-eenheden klaar, die deze punten zouden bezetten, totdat hulp van Engeland zou komen. Het geallieerde krijgsplan kenden zij helemaal niet, omdat zij daarover in het geheel niet waren ingelicht. Maar dat dit het standpunt was, dat door de heer *Kok* werd ingenomen, kan hij hiermede bewijzen, dat hij altijd tegen de heer *Six* heeft gezegd: dat Arnhem in September 1944 verloren is, is de redding van ons land geweest. Immers, indien de geallieerden waren doorgestoten naar de Zuiderzee, zou het Westen van ons land zijn afgesloten. In dat Westen zat een enorme Duitse macht; daar zaten niet alleen de Duitse autoriteiten, maar ook de S.S.-commando's, beschermd tegen sabotage van onze zijde, voor de vernieling van onze bruggen en sluizen. Toen waren zij nog sterk. Indien deze afsluiting zou zijn tot stand gekomen en men een aanval naar het Westen had gedaan, zou het Westen verloren zijn geweest. Dat dit in April 1945 niet is gebeurd is een gevolg geweest — dat is niet alleen de indruk van de heer *Kok,* maar dat was zoals bij de besprekingen bleek, ook de indruk van generaal *Reichelt* — van de grote oorlogsmoeheid bij de Duitse weermacht, niet bij de Duitse S.S.

54912 *(Kok)*

Op de vraag, of die oorlogsmoeheid ook niet in September 1944 had kunnen ontstaan, antwoordt de heer *Kok,* dat hij gelooft, dat de Duitsers aan hun eigen inundatielinies niet zoveel waarde toekenden als aan hun verdedigingslijn aan de kuststrook; als de geallieerden naar de Zuiderzee zouden zijn doorgestoten, zouden de Duitsers er hier een tweede Boulogne van gemaakt hebben.

De heer *Kok* durft bijna zeker te zeggen, dat *Seyss-Inquart* geen invloed heeft gehad op hetgeen er in April 1945 op militair gebied gebeurd is. De beslissingen lagen op dit terrein in handen van *Blaskowitz.* In het Witboek van de Vertrouwensmannen staat een verslag van het onderhoud met *Reichelt;* daarin heeft de heer *Kok* alleen maar gezet wat betrekking had op het zuiver zakelijk gedeelte en wat *Borghouts* naar voren bracht over andere kwesties, o.a. de kwestie van de B.S.-ers enz., die in vrijheid gesteld moesten worden. In het begin van deze bespreking heeft de heer *Kok* de indruk gekregen, dat *Reichelt* zich van *Seyss-Inquart* niets meer aantrok. Zij kwamen in de villa te zitten tegenover *Reichelt,* Major *Graf von Plessen* en Oberstleutnant *Schröder.* In het begin zeide *Reichelt,* dat het hem genoegen deed, dat zij de Duitsers hadden uitgenodigd voor deze bespreking. Toen zeide de heer *Koot:* „U vergist u; de uitnodiging is van u uitgegaan". *Reichelt,* die had gestaan, ging toen zitten en zei, dat hij ons tevoren gaarne enige vragen wilde stellen. De eerste vraag was deze: „Sind eure Truppen anerkannt?" Toen antwoordde de heer *Koot:* „Jawohl Herr General". Waarop *Reichelt* vroeg: „Von wem?" „Von unserer Königin", zei *Koot.* Waarop *Reichelt* vroeg: „Wo befindet sich jetzt eure Königin?" De generaal antwoordde: „In Anneville bei Breda".

Reichelt zei daarop: „Wilt u aan uw Koningin een vraag overbrengen, en wel de volgende: Is er voor een eerlijke Duitse generaal en zijn eerlijke Duitse medestrijders, waartoe ik niet reken de Gestapo, de S.D., de Grüne Polizei, de Nederlandse landwacht en ander „Gesindel", een mogelijkheid om te worden gevrijwaard van dwangarbeid in Rusland?" Toen heeft generaal *Koot* geantwoord, dat het hem bekend kon zijn, dat zij de bevelen van hun Führer hier hadden uitgevoerd, die in strijd waren met het oorlogsrecht, en dat zij als zodanig bij onze bondgenoten stonden aangeschreven, maar dat hij desondanks bereid was deze vraag over te brengen. Toen zei generaal *Reichelt:* „Und wenn Sie das nicht tun sollten, so würde mein Oberbefehlshaber zum endgültigen Kampf im westlichen Holland bereit sein. Verstehen Sie das?" Verder zei hij nog: „Denn jeder rüttelt an der Leiche Deutschlands, aber ich warne Sie vor der roten Gefahr".

Hieruit leidt de heer *Kok* af, dat *Reichelt* volkomen zelfstandig handelde en zich van al die eenheden onder *Seyss-Inquart* niets aantrok. De heer *Kok* heeft hem toen gevraagd: „Wilt u daarmede zeggen, dat u deze eenheden onder uw bevelen rekent of niet, of dat u verantwoordelijk kunt zijn voor wat deze eenheden nog zullen doen, als u bereid bent te capituleren? Want wanneer u nu al capituleert, maar de S.S. de sluis bij Wijk bij Duurstede en de Beatrix-sluis toch laat ploffen, zijn wij niet geholpen." *Reichelt* redde er zich uit door te zeggen, dat generaal *Schöngarth* daarvoor verantwoordelijk was en dat hij met deze mensen niets te maken had. *Schöngarth* ressorteerde onder *Seyss-Inquart* en daarom liet *Reichelt* weer los, dat hij aan die mensen iets kon bevelen. Hij verklaarde zich bereid tot capitulatie alleen voor de Duitse weermacht.

Reichelt was er van overtuigd, dat *Seyss-Inquart* geen macht meer had en dat niemand meer naar hem luisterde, ook niet de vier groepen, die hij noemde. Tijdens de „wapenstilstand", die er bestaan heeft, was de toestand zo, dat *Seyss-Inquart* zijn S.D. niet meer in de hand had. Ondanks de gegeven belofte is men toch — misschien zonder medeweten van *Kiehl* — met heel veel vernielingen doorgegaan. Dat blijkt ook uit het rapport van de heer *Kok*. De S.D. en de S.S. zaten ook bij die vernielingsvoorbereidingen. Zij zaten bij de sluizen. Zij vertrouwden de weermacht niet.

54919 *(Kok)*

Kiehl had twee functies. Hij was Referent für die Wasserwirtschaft bij *Seyss-Inquart* en adviseur voor militaire waterstaatszaken bij de opperbevelhebber. Deze dubbele positie maakte het hem mogelijk bij de eerste bespreking van de ene stoel op de andere te wippen. Wanneer hij zei: dat weet ik niet, want ik ben dit, dan zei de heer *Kok:* ja, maar u bent ook dat en dan wist hij het wel weer. De heer *Kok* heeft *Kiehl* geen eerlijke vent gevonden. De belofte, die *Kiehl* op 26 April heeft gedaan, is hij positief niet nagekomen. Dat heeft de heer *Kok* hem meermalen recht in zijn gezicht gezegd en dat heeft hij ook erkend. De belofte nl., dat hij alle verdere vernielingsvoorbereidingen zou stopzetten. Dat deed hij niet. In de periode van 26 April af ging hij gewoon door overal sluizen en gemalen kapot te maken en overstromingen te veroorzaken. Het gebied van Schalkwijk is toen onder water gelopen. Dat is het gevolg geweest van het optreden van *Kiehl* en zijn ondergeschikten. Dat waren S.S.-groepen, waarvan hij heeft gezegd: daarover heb ik niet het commando. Die verhouding heeft de heer *Kok* nooit begrepen. *Kiehl* was burger en majoor. Als hij onder de Wehrmachtsbefehlshaber stond, was hij majoor en als hij onder *Seyss-Inquart* stond, was hij burger. Hij verscheen nu eens in uniform en dan weer in politiek. Dat in ieder geval *Seyss-Inquart* en misschien zelfs *Reichelt* de S.S. niet meer in hun macht hadden, is gebleken uit de vertraagde capitulatie van IJmuiden en Den Helder. Die hebben pas gecapituleerd op 9 en 11 Mei.

54923 *(Kok)*

De capitulatie is geweest op 7 Mei en men wist het op 5 Mei. Het werk van de heer *Kok* ging door. Alle berichten bleven naar zijn bureau toevloeien. Zij kregen toen in de eerste plaats het bericht uit IJmuiden, dat de S.S.-marine-commandant niet bereid was te capituleren, dat de middensluis nog steeds voor vernieling was voorbereid, zijnde de laatste goede sluis, die Amsterdam met de zee verbond, en dat men verdere vernielingen voorbereidde en met het tot zinken brengen van schepen bezig was. Dergelijke berichten, iets erger, kregen zij uit Den Helder. Toen heeft de heer *Kok* niet geweten wat hij daarmee aan moest. *Kiehl* kon er alleen misschien iets over zeggen, wat de sluizen betreft. Misschien zou hij toch wel gezegd hebben: dat is mijn zaak niet. Bovendien moest worden rekening gehouden met de mogelijkheid, dat deze S.S.-commando's als kernen bedoeld waren voor de kustverdediging, waartoe de Duitsers wilden overgaan in de vesting Hoek van Holland, de vesting Noordwijk-Katwijk, de vesting IJmuiden-Velzen en de vesting Den Helder. De heer *Kok* is toen naar Rotterdam gegaan en daar heeft hij de chef van de Royal Engineers van het Canadese leger deze zaak uiteengezet. Hij heeft gezegd: indien dat doorgaat, kan Amsterdam voor jaren van de zee afgesloten zijn, dan kan de koopvaardersschutsluis voor jaren ontoegankelijk worden en zal lange tijd geen voedseltoevoer door het Noordhollands Kanaal mogelijk zijn. Deze Canadese autoriteit heeft de heer *Kok* beloofd, dat hij zich met Engeland in verbinding zou stellen en zou vragen of de Royal Navy kon optreden.

Naar de heer *Kok* heeft gehoord, is dat gebeurd en heeft deze bedreiging uit zee de capitulatie van IJmuiden en Den Helder bespoedigd. Deze beide commandanten hebben volkomen onafhankelijk van *Reichelt* en *Seyss-Inquart* gehandeld. De heer *Kok* heeft er geen enkel bewijs voor. Hij is naderhand in Rotterdam geweest en heeft naar deze kolonel gevraagd. Toen werd hem door een van zijn adjudanten medegedeeld, dat dit bericht was overgebracht, dat van Engelse zijde was gezegd, dat een dreigende invloed zou worden uitgeoefend en dat naar het weten van die adjudant dat ook gebeurd zou zijn. De heer *Kok* heeft hiervoor verder geen enkel bewijs. Hij zegt het ook voorzichtig.

83976 *(Borghouts)*

De heer *J. J. F. Borghouts* verklaart, dat op een dag in de tweede helft van April de chef staf van de C.B.S. hem om een bespreking gevraagd heeft. Ergens te Amsterdam hebben zij die gehouden en daar deelde hij de heer *Borghouts* mede, dat de heer *Six* naar Den Haag was geweest en daar met enkele andere mensen besprekingen voerde met *Seyss-Inquart* over de voedselvoorziening. Hij vertelde dat de volgende voorlopige overeenkomst zou bestaan: *Seyss-Inquart* wilde dan wel voedseldroppings of invoer van voedsel toestaan en hij zou de razzia's en fusilleringen stopzetten, maar dan moest het strijdend gedeelte van de B.S. van zijn kant de sabotage stopzetten. De heer *Borghouts* heeft ten antwoord gegeven, dat hij dit niet

accepteerde, omdat hij de toezegging van *Seyss-Inquart* niet vertrouwde, maar dat hij genoegen zou nemen — wat betreft de stopzetting van de razzia's en de fusilleringen en de arrestaties — met een toezegging van de Oberbefehlshaber, omdat naar de mening van de heer *Borghouts* de Oberbefehlshaber zich niet zou storen aan alles, wat *Seyss-Inquart* zei. De chef staf was het daarmede eens. Voor alle zekerheid heeft de heer *Borghouts* de Prins te Londen een telegram gezonden, waarin hij deze situatie uiteen heeft gezet, en om instructies heeft gevraagd. Intussen zijn die besprekingen blijkbaar verder gegaan en is op een gegeven moment een overeenkomst tot stand gekomen, dat de voedseldroppings inderdaad zouden plaats vinden en toen kreeg de heer *Borghouts* van de C.B.S. bericht, dat inderdaad de zaak stopgezet moest worden. Dit was onmiddellijk voordat de voedseldroppings begonnen. Na twee of drie dagen bleek reeds, dat inderdaad juist was, wat de heer *Borghouts* had gedacht, want de Duitse Wehrmacht en de S.S. gingen rustig verder met fusillering en razzia's.

83979 *(Borghouts)* De heer *Borghouts* heeft de C.B.S. toen gezegd, dat hij persoonlijk contact wilde opnemen met de Befehlshaber. Dat is hem gelukt. De eerste keer is het mislukt. De heer *Borghouts* is toen in het Gooi terecht gekomen bij een generaal, wiens naam hij nu is vergeten. De tweede keer zou de heer *Borghouts* door bemiddeling van de heer *Walterscheid*, oud-directeur van Philips in Polen, die in het Gooi woonde en via de Ortskommandant te Amsterdam een onderhoud hebben met de Oberbefehlshaber in den Niederlanden.

De Ortskommandant vroeg de heer *Borghouts* toen wat zijn rang was en toen heeft hij gezegd: majoor. Hij zei toen, dat generaal *Blaskowitz* alleen met een generaal wilde spreken, waarop de heer *Borghouts* heeft geantwoord, dat hij dan een generaal zou laten komen. Hij is dus naar de heer *Koot* gegaan en hij heeft hem gezegd, hoe deze zaak stond en dat hij het zeer belangrijk achtte, maar omdat *Blaskowitz* alleen met een generaal wilde spreken had de heer *Borghouts* gezegd, dat de heer *Koot* generaal was. De heer *Koot* had er bezwaren tegen, hij vond het niet in overeenstemming met zijn militaire eer enz., maar hij heeft er uiteindelijk in toegestemd. Zij hebben daar niet met *Blaskowitz* gesproken, maar met zijn chef staf, generaal-majoor *Reichelt*. Er zijn toen bepaalde afspraken gemaakt en zij hebben ook afgesproken, dat zij nog eens zouden terugkomen met de heer *Kok* van de genie, omdat een van de eisen was, dat de voorbereidingen tot de inundaties ongedaan zouden worden gemaakt. De afspraak was, dat de heer *Kok* met een genieman van de Duitsers langs de verschillende werken zou rijden en verschillende aanwijzingen zou geven. Dat is ook gebeurd. De heren *Koot* en *Borghouts* hebben met *Reichelt* de kwestie van het stopzetten van de razzia's, fusilleringen, vorderingen en ook de inundaties besproken. Wat de eerste drie punten betreft, is een positieve toezegging gegeven, dat het zou worden stopgezet, mits de B.S. de sabotage zou stopzetten.

83983 *(Borghouts)* Dit is ook gebeurd en toen heeft de heer *Borghouts* ook de order uitgegeven, dat er niets meer mocht gebeuren. De besprekingen, genoemd in het memorandum van Vertrouwensmannen in de bijlagen nos. 20 en 21, welke besprekingen volgens het memorandum op 4 Mei en 6 Mei 1945 zijn gevoerd, zijn de besprekingen geweest, waarop de heer *Borghouts* doelt. Majoor *Kok* is toen nog op stap geweest.

83988 *(Borghouts)* De sabotage van Nederlandse zijde is twee keer stopgezet, de eerste keer op verzoek van de C.B.S., na de besprekingen met *Seyss-Inquart*. Toen de fusilleringen doorgingen, heeft de heer *Borghouts* een telegram naar Londen gestuurd en gezegd, dat men zich van Duitse zijde niet hield aan beloften, die waren gedaan en dat hij zich daarom ook niet meer gebonden achtte en dus order had gegeven weer te saboteren. De eerste keer heeft het wel een week of tien dagen stopgestaan.

70401 *(Gerbrandy)* De heer *Gerbrandy* verklaart, dat de passage in zijn memorandum op blz. 148, luidende: „In een vroegere zaak, door de ondergrondse beweging aanhangig gemaakt, die ook betrekking had op geneigdheid der Duitschers tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britsche Regeering gepleegd", niets te maken heeft met het door de heer *Bosch van Rosenthal* naar Londen doorgegeven bericht van het gesprek, dat de heer *Hirschfeld* op 7 Januari 1945 met *Seyss-Inquart* heeft gehad over een eventuele „neutralisering" van Nederlands gebied. Wanneer men vraagt, of dit laatste bericht naar Londen is doorgekomen, is de heer *Gerbrandy* geneigd te zeggen, dat dit bericht hem niet nieuw is. Wanneer men vraagt, of dit bericht een gewoon normaal bericht is geweest van Vertrouwensmannen, dan is hij geneigd te zeggen, dat dit niet tot die rubriek behoort. Dat zal alleen kunnen worden nagegaan uit de stukken. Dit verklaren tot neutraal gebied is iets, waarvan de heer *Gerbrandy* dadelijk kan zeggen, dat hij er van af weet. Daarover zijn ook vóór April 1945 reeds berichten doorgegeven. Het lijkt de heer *Gerbrandy* niet, dat hierover overleg gepleegd is met de geallieerden. Maar hij durft het niet met al te grote stelligheid te

zeggen. De heer *Gerbrandy* zou niet weten, of op het bericht van de heer *Hirschfeld* uit Londen is gereageerd.

70411 *(Gerbrandy)* Voor wat het eigenlijke vraagstuk van de z.g. April-onderhandelingen betreft, verwijst de heer *Gerbrandy* naar zijn memorandum met de toevoeging, dat hij er niet meer van weet. Het eerste onbegrijpelijke, waarschijnlijk verminkte, telegram heeft de heer *Gerbrandy* naar hij meent Vrijdagavond bereikt. De volgende dag ging hij voor een bespreking naar Nijmegen. Hij kon er niet uit opmaken, of het van groot belang was of niet. Toen hij bij een heel drukke bespreking in Nijmegen tegenwoordig was, kreeg hij een tweede telegram van de bevelhebber der Strijdkrachten. De heer *Gerbrandy* achtte het toen niet meer verantwoord in het Zuiden te blijven en heeft besloten onmiddellijk naar het vliegveld te vertrekken. Daar trof hij de heer *van der Gaag* aan, die in hetzelfde vliegtuig meeging naar Londen. De heer *van der Gaag* verbleef in het hotel van de heer *Gerbrandy* om de zaken te bespreken. De heer *van der Gaag* was van mening, dat hetgeen de Duitsers wilden in ieder geval zuivere koffie was. Hij had niet de indruk, dat de Duitsers wilden capituleren. De heer *Gerbrandy* kan dat bevestigen, omdat hij op zijn kamer was en de heer *van der Gaag* in Brown's Hotel, toen de werkelijke capitulatie kwam. Nadat hij hem bij zich had geroepen, deelde de heer *Gerbrandy* hem dit zeer ontroerd mede. De heer *van der Gaag* stond paf van verbazing en had hierop helemaal niet gerekend. Er werden natuurlijk allerlei veronderstellingen gemaakt. Een van de overwegingen was, dat *Seyss-Inquart* op het laatste moment nog even een goede daad wilde verrichten, die hem voor de strop zou bewaren, doch men was hiervan niet zeker. Het eerste telegram, dat de heer *Gerbrandy* via Londen ontving, liet inderdaad de idee, dat de Duitsers wilden capituleren, doorschemeren. Dat was een onbegrijpelijk telegram, waaraan zij geen touw konden vastknopen.

70421 *(Gerbrandy)* Gevraagd naar de mening van *Churchill* hierover, zegt de heer *Gerbrandy,* dat hij wel wist, dat Minister *Churchill* hier aanvankelijk afwijzend tegenover stond. Deze voelde sterk zijn verantwoordelijkheid. Toen de eerste reactie van de Duitsers in bovenbedoelde richting kwam, was zijn houding: oppassen! Altijd zat er een demonische bedoeling achter de gedragingen van de Duitsers. Daarmede was natuurlijk het gesprek niet afgelopen. Zo nu en dan zei de heer *Smuts* iets, dan weer de heer *Nuboer* of de heer *Gerbrandy;* het was een overleg van mensen, die trachtten te komen tot een behoorlijke en volkomen verantwoorde solutie. De heer *Smuts* was direct sterk de mening toegedaan, dat hieraan iets kon worden gedaan. Hij nam vaak zeer snelle decisies. De heer *Gerbrandy* kon merken, dat dit invloed had op de heer *Churchill.* Dat neemt niet weg, dat, toen zij afscheid namen — zij hadden beloofd de stukken vertaald in het Engels aan mr. *Churchill* te sturen; dat moest allemaal nog in die nacht gebeuren —, de heer *Churchill* hun uitgeleide deed en persoonlijk nog tegen de heer *Gerbrandy* zei: „U moet niet denken, dat ik daar zo geheel afwijzend tegenover sta." Hij zou het in ieder geval wel heel goed bekijken. Bovendien heeft de heer *Gerbrandy* bij dat onderhoud geen houding aangenomen van: nu kom ik hier vragen, of dit wordt doorgezet. Het was een overleg om tot een gemeenschappelijke solutie te komen, die volstrekt verantwoord was. De heer *Gerbrandy* had niet de gelegenheid gehad een Ministerraad bij elkaar te roepen. Deze werd 's avonds in zijn hotel georganiseerd. Hij kon niet op zijn eentje zeggen: dit of dat moet gebeuren! Men moet de gehele situatie goed begrijpen. Nu klinkt het natuurlijk een beetje gek. Zij moesten eerst nog weer even aan de heer *van der Gaag* wennen. De heer *Gerbrandy* kende hem wel van zijn eerste bezoek aan Londen in Januari 1945, maar zijn collega's, die hem nooit hadden gezien, vroegen zich af, wat dat wel voor een man was. Hij werd in de Ministerraad geroepen en moest als het ware worden vertoond. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat een van de Ministers zei: „Dat smaakt mij niet!" Deze Minister had zelfs geen vertrouwen in de Nederlandse afgezanten. Hij was bang, dat zij Duits waren geïnfecteerd, niet te kwader trouw, maar hij vroeg zich af, of zij wel voor hun taak berekend waren en of zij, zonder het zelf te weten, geen spion zouden zijn.

De stukken zijn vertaald en naar Downing Street gezonden. De heer *Gerbrandy* heeft toen nog een persoonlijk onderhoud gehad met de heer *Churchill* en verder is het gelopen tussen deze — via sir *Desmond Morton,* die altijd intermediair was tussen hem en de heer *Churchill* — en de heer *Gerbrandy.* Bovendien was de beslissing op het internationale niveau verlegd naar contact met *Truman,* generaal *Eisenhower* en zelfs *Stalin.* Dat was natuurlijk heel delicaat. De vraag was, waaronder dit viel. Wanneer het een militaire operatie was, behoorde overleg te worden gepleegd — dat was over en weer het convenant — met *Stalin.* Men heeft daar naar zijn mening een goede vorm voor gevonden, waardoor men het er bij kon laten *Stalin* op de hoogte te brengen en het overleg te doen plegen bij het geallieerde opperbevel. Verder moest men de officiële medewerking hebben — daarom heeft

70424 *(Gerbrandy)*

de heer *Gerbrandy* later een memorandum moeten overleggen — van de Nederlandse Regering in Londen. Toen de zaak eenmaal aan het rollen was, heeft de heer *Churchill* met grote kracht ervoor geijverd. Hij heeft gezegd, dat hij de heer *Bedell Smith* zou instrueren; zij konden persoonlijk naar deze toegaan. Hij heeft aan Minister *Eden*, die in Amerika was, een telegram gestuurd, dat de heer *Eden* aan de President of aan de Secretary of State — dat weet de heer *Gerbrandy* niet meer — moest zeggen: „Denk er om, dat de President goed begrijpt, dat het hier gaat om een land, welks traditie eeuwen ouder is dan die van het Amerikaanse volk en welks ondergang een enorm verlies zou zijn voor de wereld; dat het een land is, dat om zo te zeggen al lang een grote traditie had, voordat de Amerikaanse Staten er waren."

De heer *Churchill* heeft van de Nederlandse Regering een duidelijk gestelde akkoordbevinding gevraagd. Deze is hem in een met zorg opgestelde nota gegeven.

De heer *Gerbrandy* is naar Reims gevlogen, de heer *Dijxhoorn* is met hem meegegaan en hij heeft daar de zaak met de heer *Bedell Smith* besproken. Deze heeft hem medegedeeld, hoe hij van plan was het te doen; het was daags, voordat hij vertrok. De Duitsers moesten goed begrijpen, dat, wanneer de geallieerden contact met hen opnamen, dit betekende, dat zij hun beslissing dicteerden. Zij zouden de vorm zoeken, die nodig was. De heer *Bedell Smith* is er zelf heengegaan. Dit is in de Ministerraad van alle kanten bezien. Tenslotte was men er inderdaad van overtuigd, dat, nu het bij het geallieerde opperbevel kwam, men medewerking zou kunnen verlenen. Daarop volgde de bespreking van de heer *Gerbrandy* met het opperbevel. De toestand in Nederland was inderdaad afgrijselijk.

Op 24 Februari 1945 heeft de heer *Gerbrandy* een bespreking gehad met generaal *Eisenhower* over een plan van actie ten aanzien van Nederland benoorden de rivieren. Deze was toen nog in Parijs. Tevoren, op 20 Januari, had de heer *Gerbrandy* over deze kwestie een onderhoud gehad met de heer *Churchill*. Zoals uit de stukken blijkt, waren zij al druk bezig om èn de Engelse Regering èn het opperbevel te overtuigen van het feit, hoe enorm slecht het ging in Nederland. Dat was hun dagelijkse zorg. Zij stonden op het standpunt, dat er iets moest gebeuren. Zij konden geen lijken bevrijden. Zij zouden dan toch nog de oorlog verliezen. Daarom heeft de heer *Gerbrandy* het bij de heer *Churchill* opgenomen. Bij het onderhoud was de heer *Morton* aanwezig, de secretaris van de heer *Churchill*, die altijd tussenpersoon was. De heer *Gerbrandy* kon natuurlijk niet iedere week naar *Churchill* lopen. Verder was er nog een specialist op technisch gebied bij. De heer *Gerbrandy* was alleen.

Hij heeft toen uiteengezet, hoe ontstellend slecht de toestand was en dat naar zijn mening er iets op militair gebied moest gebeuren. Hij is wel officier geweest, maar hij had geen verstand van technisch militaire kwesties. Hij wist echter, dat in September de opzet was om door te zetten tot aan de Zuiderzee. Dan zouden de Duitsers in het Westen, wat betreft het doortrekken door de Veluwe, worden afgesneden. De gedachte was, dat zij zich dan hoogstwaarschijnlijk via het Noorden met de troepen in Duitsland zouden verenigen. De heer *Gerbrandy* wandelde naar de kaart en zei, deze operatie daarop aanduidend, tegen mr. *Churchill*, dat dàt toch vroeger het plan was. Nu merkte hij, dat er wel bewegingen werden uitgevoerd in de richting Keulen, maar hij zag echter niets meer in de richting Zuiderzee. Het standpunt van *Churchill* was — hoewel hij niet veel zei en verbazend voorzichtig was —: „I must leave it to the generals". Dit gaf de heer *Gerbrandy* de indruk, dat *Churchill* niet van plan was hier in te grijpen. Hij vroeg hem, of hij dan namens hem naar generaal *Eisenhower* mocht gaan, als zijn afgezant èn als Nederlands Minister-President, op de hoogte met de situatie, om hem namens de heer *Churchill* te zeggen, dat er iets moest gebeuren. Op militair gebied moest men maar uitmaken, hoe dat zou gebeuren. De heer *Churchill* zei, dat de verhoudingen dit niet toelieten. Hij kon het niet doen. Hij was als Prime Minister weliswaar bezig om invloed uit te oefenen op het opperbevel. Wanneer zij echter meenden, dat er een andere beslissing moest komen, moest hij het aan hen overlaten. De heer *Gerbrandy* kon toen dus niet gedaan krijgen, dat hij als spreekbuis van *Churchill* naar generaal *Eisenhower* mocht gaan. De volgende dag is sir *Desmond Morton* bij hem gekomen, die hem zei, dat de heer *Gerbrandy* de Prime Minister verkeerd had begrepen. Hij kon mededelen, dat de Prime Minister wèl op het standpunt stond, dat er iets moest gebeuren. Hij zou het echter niet doorzetten, wanneer *Eisenhower* het onmogelijk achtte. De heer *Gerbrandy* moest dus eigenlijk bij generaal *Eisenhower* zijn. De heer *Gerbrandy* zei hem, dat hij een verzoek had: hij wilde graag bij de heer *Eisenhower* komen, samen met een autoriteit van de heer *Churchill*, vooral nu hem verteld werd, hoe de heer *Churchill* er over dacht.

De heer *Gerbrandy* heeft toen sir *Desmond Morton* gevraagd, of

deze van *Churchill* de toestemming kon verkrijgen hem te vergezellen als spreekbuis van de heer *Churchill.* Dit heeft de heer *Morton* gedaan. Hij vond het geen gemakkelijke opdracht. Hij kwam bij de heer *Gerbrandy* terug met de mededeling van de heer *Churchill,* dat de verhoudingen dat niet toelieten. Hij zou er echter voor zorg dragen, dat de heer *Gerbrandy* op de allerbeste manier zou worden ontvangen. Dat zou dan wel door de heer *Bedell Smith* zijn, de man, die de plannen ontwierp. Aldus is geschied en daaruit is voortgevloeid de bespreking, die op 24 Februari werd gehouden. Er ligt een maand tussen. Deze bespreking is van tevoren vastgesteld. De heer *Gerbrandy* werd in Parijs voor deze bespreking verwacht. Hij heeft onder vier ogen een bespreking gehad met de heer *Bedell Smith,* die te kennen gaf, dat op dit ogenblik niet kon worden gedaan wat zij verlangden. Eigenlijk kwam het hierop neer, dat wij zonder de Russen de oorlog niet konden winnen. Er moest prioriteit worden verleend om naar het hart van Duitsland door te stoten. De operatie ten behoeve van Nederland was een side-track, die ons troepen ontnam. Bovendien waren daaraan kwade risico's verbonden. Hij dacht niet over een direct doorstoten naar het Westen. Dit moest bovendien worden overlegd met *Montgomery,* hetgeen op dat ogenblik helaas niet mogelijk was, maar hij zou het in het oog houden. Hij begreep onze bezwaren en zo is dat onderhoud geëindigd. Toen de heer *Gerbrandy* te Londen terugkwam, heeft hij dit zo gerapporteerd. Telkens heeft hij aan de bel getrokken en gevraagd, hoe het er mee stond en in April was het eindelijk zo ver, dat er een paar divisies beschikbaar waren om de bevrijding te beginnen. De nood was toen ook het hoogst. Het had wel heel wat moeite gekost om dit van *Montgomery* gedaan te krijgen, want als generaal stond hij begrijpelijkerwijze op het standpunt, dat hij naar het hart moest doorstoten. Al het andere was voor hem bijkomstig. Voor ons echter was het een levenskwestie.

Voorts bevestigt de heer *Gerbrandy* de opvatting, dat de directe interesse van de geallieerden ergens anders lag dan in Westelijk Nederland en dat dit, gezien de ontwikkeling van de eerste dagen in Mei, blijkt juist te zijn geweest.

Ten aanzien van de vraag, of men het idee had, dat men een land zoals Nederland zonder al te grote vernietigingen kon veroveren dan wel dat dit ontzaglijke offers zou hebben gevergd, zegt de heer *Gerbrandy*: „Een van de overwegingen, waardoor men ook scrupuleus was, was, dat men de mogelijkheid voorzag, dat de Duitsers na September 1944 in de zak in het Westen zouden blijven zitten. Bovendien was daarin voor ons een enorm risico gelegen. Ze hebben niet over hun risico's gesproken, wel over het risico, dat de Duitsers verschrikkelijke maatregelen zouden nemen om het zo moeilijk mogelijk te maken. Dit is zeer nadrukkelijk uitgelegd. In strikt vertrouwen is mij dit gehele plan medegedeeld. Op de kaart heeft men voor mijn ogen het gehele krijgsplan naar het Oosten ontwikkeld. Als niet-militair kon ik dit niet verwerken. Ik heb het wel allemaal even in mijn geest gehad."

Het is de overtuiging van de heer *Gerbrandy*, dat het wel heel gelukkig is geweest, dat het niet tot een verovering van West-Nederland is behoeven te komen. De illegaliteit zag — psychologisch begrijpelijk — de situatie verkeerd. Bij terugkeer in Amsterdam heeft de heer *Gerbrandy* dit ook gezegd.

[1]) Bijlage 191.

In een uit Neurenberg afkomstig stuk [1]) „Official Transcript of the International Military Tribunal in the matter of the Unites States of America, the French Republic, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the Union of Soviet Socialist Republics against *Hermann Wilhelm Goering* et al., Defendants, sitting at Nurnberg, Germany, on 14 June 1946, 1000—1700, Lord Justice Lawrence, presiding." is de volgende passage in verband met de Aprilonderhandelingen van 1945 van belang, daar deze de houding van *Blaskowitz* en zijn verhouding tot *Seyss-Inquart* nader belicht. De heer *Hirschfeld* verklaarde voor deze rechtbank als volgt:

„This question was discussed for the first time in a talk which I held on the 14th of December 1944 with the defendant. In this talk, he told me that in view of military developments, he feared that their request to destroy the West of the country would be received by the Wehrmacht. He spoke to me about it; he discussed to what extent it would be possible to keep the western part of the Netherlands outside of war events.

On the 7th of January 1945 this conversation was continued. On the basis of this conversation, I attempted to establish contact with London on this question. I did not succeed in obtaining an answer. These reports had to be made by secret radio stations. I did not learn whether it was possible to get the reports through.

Then the Reich Commissar, on the 2nd of April visited me and told me that the „scorched earth" order had arrived, and that he had talked with *Speer. Speer* had told him that the Reich Commissar

did not need to carry out this order in the civilian sphere. But *Speer* could not speak for the Wehrmacht.

The Reich Commissar had also talked with General *Blaskowitz*. *Blaskowitz* had told him, orders are orders, but if a way could be found to avoid this order, he would be ready to do so. Then the Reich Commissar asked me what possibilities I saw. On the 4th of April 1945 I reported, first in a report to London by telegram. This report reached London. Further conversations followed."

Voor dit internationale tribunaal heeft terzake de volgende ondervraging [1]) van *Seyss-Inquart* plaats gevonden:

Dr. *Steinbauer:* We have heard in this Trial of „scorched earth" policy. Did that apply to the Netherlands also?

Seyss-Inquart: I received a "scorched earth" order from *Bormann*. Without there being a military necessity for it, all technical installations were to be blown up. That meant, in effect, the destruction of Holland, that is, the Western Netherlands. If explosions are carried out in 14 of 16 different places in Holland the country will be intirely flooded in 3 or 4 weeks. I did not carry out the order at first; instead I established contact with Reich Minister *Speer*. I had a personal meeting with him on 1 April in Oldenburg. *Speer* told me that the same order had been given in the Reich; but that he was frustrating it, that he now had full authority in this matter and that he agreed that the order should not be carried out in the Netherlands. It was not carried out.

Dr. *Steinbauer:* Now to another chapter. Floods did occur. Did you have anything to do with them?

Seyss-Inquart: I know about this and in a certain connection I did have something to do with it.

There were previously prepared floodings by the Armed Forces for defense purposes and there were so-called "battle" floodings, which suddenly became necessary in the course of battle. The prepared ones were carried out in closest contact with my office and the Dutch offices. Through their intervention, about half of the area demanded was spared and saved. The flooding was done mostly with fresh water so that less damage would occur, and the outer dikes were spared. There were two battle floodings in Holland at the order of the commander of Holland. The Wieringer Polder was mentioned in particular. At that time there was great danger of a troop landing from the air which would outflank the Dutch defense front. I was not actually informed of the execution on the battle floodings. The commander had decided on it overnight. When, on 30 April, I talked to Lieutenant General *Bedell Smith*, General *Eisenhower's* Chief of the General Staff, he told us: "What has been flooded so far can be justified from the military point of view; if you flood any more now, it is no longer justifiable". After 30 April there were no more floodings.

Dr. *Steinhauer*: Now I shall turn to the last period of your activity as Reich Commissioner. I should like to ask you, when did you realize that military resistance in the Netherlands was in vain.

Seyss-Inquart: That we have to reckon with the possibility that Germany might not win the war will be seen in my letter to the Führer in 1939. Actual fear that this might happen arose at the time of Stalingrad. Therefore one had to consider that possibility, and in due time I feared that things would take this turn; I definitely and reliably knew it through a statement which Reich Minister *Speer* made to me on 1 April 1945.....

Dr. Steinbauer: 1945?

Seyss-Inquart: April 1945. Up until that time I did not want to believe it; but faced with the prospect of an unconditional surrender and complete occupation, I naturally believed that in every respect I should have to prepare for the worst because the consequences were unpredictable. *Speer* at that time told me that the war, for Germany, would end in a relatively short period of time because armament production simply could not be kept up. He said 2 to 3 months.

Dr. *Steinbauer:* When you realized this fact, what did you do?

Seyss-Inquart: I decided to end the defensive occupation of Holland without violating my duties to the Reich and to the Führer. I went to The Hague and discussed the methods with Secretary General *Hirschfeld*. We agreed to get in touch at once with the confidential agents of the Government in The Hague — which was illegal for me — and to ask them to start negotiations on the basis that the Allied troops should not advance against Holland, in which case no further destruction would occur and the Allies could take over the feeding of the Dutch population

[1]) Vgl. "Trial of the major war criminals before the International Military Tribunal", deel XVI, blz. 12 e.v. Nuremberg 1948.

through direct contact with the Dutch authorities for food supply. Then we would wait for the end of the war.

Dr. *Steinbauer:* Was this not an arbitrary act on your part as far as the German Government was concerned?

The *President:* What was the date of this?

Dr. *Steinbauer:* What was the date of this?

Seyss-Inquart: This conversation with Secretary General *Hirschfeld* took place on 2 April 1945. Then the negotiations dragged on, and on 30 April I had the conversation with Lieutenant General *Bedell Smith.* I purposely did not ask for authorization form Berlin in order to avoid a refusal or be prohibited from carrying out my intention.

I did this on my own. General *Blaskowitz,* the commander of the Netherlands, was very apprehensive. He called me during the night, because his superiors had asked him just what was going on. Nevertheless, I was determined to carry through this matter, for it seemed the only reasonable step I could take in this situation. I stated that I would assume all responsibility. On 30 April the conference took place and the result that I had desired in effect materialized — the giving up of the military defense of Holland."

Hiermede stemt overeen de volgende passage uit het boek van *H. R. Trevor—Roper* „De laatste dagen van Hitler", blz. 115:

„Terwijl *Hitler* steeds radicaler de verwoesting van Europa eiste, trachtte *Speer* steeds ijveriger zijn bevelen teniet te doen. Men had hem zelf de verwoesting van de industriële installaties opgedragen, doch hij beval ze intact te laten. Tegen elk bevel tot industriële zelfmoord, dat werd uitgevaardigd door het hoofdkwartier van de Führer, door de rijkskanselarij of door radio-Berlijn, plaatste *Speer* zijn tegenorders via eigen kanalen. Door zijn grote invloed en zijn voortdurende reizen in geheel Duitsland was hij in staat overal de verwoestende hand tegen te houden en hij slaagde er in zijn agenten, zijn ondergeschikten en hen, die met hem instemden, te doordringen van het feit, dat de verbindingswegen en fabrieken, die aan de vijanden moesten worden gelaten, ongeschonden dienden te worden overgegeven. De mijnen en fabrieken van België en Noord-Frankrijk, de Nederlandse kanalen, de Finse nikkelmijnen, het erts van de Balkan, de Hongaarse olievelden werden alle door zijn invloed gered; en toen in het nieuwe jaar de geallieerden Duitsland zelf binnendrongen, zetten *Hitler* en zijn enige persoonlijke vriend hun stille maar verbitterde worsteling voort, nu om de rijkdommen van Duitsland zelf."

Op 30 Augustus 1948 zond de heer *le Poole,* de voormalige secretaris van het college van Vertrouwensmannen, aan de commissie een brief van de volgende inhoud.

„In het tweede verslag Uwer Commissie las ik, dat door U terzake van punt *j* zijn gehoord dr. *H. M. Hirschfeld* en dr. *E. A. Schwebel* en wel met betrekking tot de „onderhandelingen van April 1945". In dit verband veroorloof ik mij Uw aandacht te vragen voor het op blz. 20 van het „Verslag van de Werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regering" onder het hoofd „Ministerie van Landbouw en Visscherij" in de tweede alinea gestelde. Bij de zuiveringsprocedure, welke Dr. *Hirschfeld* heeft moeten doorstaan, is tot uitdrukking gekomen, dat er een oorzakelijk verband bestaat tussen het in bovenbedoeld verslag gereleveerde voorstel van mr. *Trip* c.s. en de later in April 1945 plaats gevonden hebbende besprekingen met de Rijkscommissaris over een feitelijke beëindiging der vijandelijkheden. Reeds in December toch heeft de Rijkscommissaris min of meer bedekt aan dr. *Hirschfeld* te verstaan gegeven, dat hij de strijd verloren achtte, van welke gevoelens hij in een kort voor zijn bekende rede „Was nun?" — naar ik meen eind Januari 1945 — plaats gevonden hebbend onderhoud nogmaals en wel zeer positief blijk gaf. Dr. *Hirschfeld* heeft een en ander met zijn vertrouwensmannen (de heren *Trip, Jongejan, Snouck Hurgronje* en *Woltersom)* besproken en uit hun overleg is toen de gedachte geboren een soort relief-comité à la Hoover (België, wereldoorlog 1914—1918) te vormen. Aan Vertrouwensmannen is de achtergrond van dit voorstel niet onthuld. Ik meen, dat zulks als een ernstige beleidsfout is te kwalificeren. Hoewel uiteraard een en ander in het kader van het Regeringsbeleid 1940—1945 van geen belang is, geloof ik toch, dat het voor de latere geschiedschrijving van belang zou zijn, wanneer een en ander in het door Uw Commissie te zijner tijd uit te brengen verslag wordt vastgelegd."

De passage [1]), waarop bovenvermelde brief betrekking heeft, luidt aldus: „Op verzoek van de Heeren Mr. *L. J. A. Trip,* Jhr. *A. M. Snouck Hurgronje* en Mr. *W. G. F. Jongejan* stelden Vertrouwensmannen medio Januari 1945 de Regeering telegrafisch in kennis van de bereidheid van deze heeren een reliefcommissie op te richten onder toezicht der neutrale mogendheden. Inmiddels bleek de Regeering echter reeds de noodige stappen te hebben ondernomen, zoodat begin

[1]) Vgl. „Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regeering", 's-Gravenhage, 1946, blz. 20.

Maart de verdeeling van de eerste Zweedsche reliefzending kon plaats vinden."

Mr. *H. L. Woltersom* heeft voor de Centrale Adviescommissie inzake de zuivering een nota gemaakt ten behoeve van de zaken-*Hirschfeld* en *Woltersom,* welke nota zijn aandeel in de voorbereiding tot de besprekingen met *Seyss-Inquart,* die geleid hebben tot de capitulatie van 1945, behandelt. Daarin komt het volgende voor:

„Gedurende de 5 bezettingsjaren heeft zich tusschen dr. *Hirschfeld* en mij een uitermate nauwe samenwerking ontwikkeld, welke men het beste als teamwork zou kunnen kwalificeeren, waarbij de toegespeelde bal nimmer gemist werd. Tusschen dr. *Hirschfeld* en mij is er nooit sprake van geweest, dat wij ons afvroegen, wie de eer van een bepaald succes voor zich zou kunnen opeischen. Vooral na 1941 hebben wij meestal samen onderhandeld, maar vaak ook onderhandelde hij voor mij of ik voor hem.

Half December 1944 had dr. *Hirschfeld* voor het eerst een openhartig onderhoud onder vier oogen met den Rijkscommissaris, naar aanleiding van zijn zoo belangrijk initiatief inzake de Centrale Reederij. Bij dit onderhoud werd o.m. aangesneden de mogelijkheid tot neutraliseering van het Westen van Nederland.

Den volgenden dag had ik een langdurig onderhoud onder vier oogen met *Seyss-Inquart,* waarbij *Seyss* terecht uitging van de veronderstelling, dat ik volledig op de hoogte was van hetgeen den vorigen dag besproken was. Een hoofdpunt van het onderhoud met mij was het goeddeels wegvallen van het gezag, doordat een zoo groot deel van het Nederlandsche overheidsapparaat uit het Westen verdwenen was. Van de secretarissen-generaal toch was alleen nog dr. *Hirschfeld* in het Westen aanwezig.

Deze beide besprekingen hebben, teneinde dit zooveel mogelijk te ondervangen, geleid tot een ongeveer wekelijksch contact tot aan de bevrijding van dr. *Hirschfeld* en mij met den Rijkscommissaris, in welk contact wij hem rijp gemaakt hebben voor datgene wat in April is gebeurd. Einde Maart vertrok de Rijkscommissaris naar Duitschland en onmiddellijk na zijn terugkomst had hij een onderhoud met dr. *Hirschfeld,* waarin hij zijn bereidverklaring mededeelde om onder bepaalde voorwaarden (algehele afsluiting door de geallieerden tusschen Nederland en Duitschland) bevelen tot vernietiging niet uit te voeren. Korten tijd daarna had ik de gelegenheid van den Rijkscommissaris onmiddellijke capitulatie te verlangen."

82625 *(Woltersom)*

Mr. *H. L. Woltersom,* hierover door de commissie gehoord, verklaart, dat hij in de zomer van 1940 voorzitter werd van een adviescommissie voor economische aangelegenheden onder de Rijkscommissaris. Het merkwaardige was, dat de besprekingen zouden plaats vinden met *Fischböck.* De heer *Woltersom* heeft van de Rijkscommissaris weten te bereiken, dat deze bereid zou zijn hem te ontvangen in die gevallen, waarin hij met *Fischböck* niet tot een oplossing zou komen. Toen is er een regelmatig contact ontstaan met de Rijkscommissaris van eens in de 4 of 5 weken over aangelegenheden, waarin de heer *Woltersom* met *Fischböck* niet tot overeenstemming kon komen. Zowel *Fischböck* als de Rijkscommissaris wensten de heer *Hirschfeld* niet te ontvangen. De heer *Woltersom* heeft toen van de gelegenheid gebruik kunnen maken om over moeilijkheden, die de heer *Hirschfeld* in zijn positie had, met de Rijkscommissaris te spreken. Hieruit volgt, dat de Rijkscommissaris op de hoogte was van de nauwe samenwerking, die de heer *Woltersom* in die jaren met de heer *Hirschfeld* had.

Toen *Fischböck* in het begin van 1942 bovendien prijzencommissaris werd in Duitsland, kwam hij eens in de maand in Den Haag om de lopende zaken te regelen. Toen is het contact tussen de Rijkscommissaris en de heer *Woltersom* veelvuldiger geworden, omdat hij het met de referenten helemaal niet eens kon worden. Het kernpunt is, dat de Rijkscommissaris de heer *Woltersom* wenste te beschouwen en ook beschouwde als de aangewezen vertegenwoordiger van het bedrijfsleven. De Rijkscommissaris heeft gedurende de gehele bezetting nooit de heer *Hirschfeld* onder vier ogen willen ontvangen; dat was de Duitse zijde; aan de Nederlandse zijde is het met de Nederlandse autoriteiten overigens zo uitgewerkt, dat de heer *Woltersom* in geen van die functies iets ondernam zonder eerst met de heer *Hirschfeld* tot overeenstemming te zijn gekomen. De heer *Woltersom* had dan ook geregeld contact met de heer *Jongejan,* dat alleen onderbroken is gedurende de tijd, dat deze in Sjanghai geweest is, ongeveer vijf maanden. Daarnaast hebben de heren *Hirschfeld* en *Woltersom* gedurende de gehele bezetting in die gevallen, waarin zij twijfelden of waarin zij nader overleg wilden hebben, een zeer geregeld en nauw contact met de heren *Snouck Hurgronje* en *Trip* gehad, ook na hun aftreden.

Aldus hebben zij doorgeroeid tot Dolle Dinsdag en de luchtlandingen. Toen zat *Seyss-Inquart* in het Oosten van het land, totdat hij in December 1944 teruggekomen is voor een kort bezoek en toen

voor het eerst de wens te kennen gaf de heer *Hirschfeld* alleen te spreken. Toen heeft een lange bespreking tussen *Seyss-Inquart* en de heer *Hirschfeld* plaats gehad, waarbij de gedachte naar voren is gekomen het Westen te neutraliseren. De heer *Hirschfeld* heeft het met de heer *Woltersom* besproken en later met de heren *Snouck Hurgronje* en *Trip,* die toen de contacten van de heren *Woltersom* en *Hirschfeld* waren met Vertrouwensmannen. Zelf hebben zij geen contact met hen gehad. Er is een telegram opgesteld, dat naar Londen is verzonden, over die neutralisering. Daarop hebben zij nooit meer iets gehoord. Die eerste bespreking van *Seyss-Inquart* met de heer *Hirschfeld* onder vier ogen was op 14 December 1944; 16 December 1944 heeft de Rijkscommissaris de heer *Woltersom* apart laten komen; toen heeft de heer *Woltersom* met hem onder vier ogen gesproken. Bij deze gelegenheid heeft de Rijkscommissaris, behalve over de momentele moeilijkheden, met hem gesproken over het gemis van enige autoriteit in het Westen: de Duitsers waren weg; de secretarissen-generaal waren ook weg, behalve de heren *Hirschfeld* en *Louwes;* deze laatste was geen secretaris-generaal, maar toch hoofd van de Voedselvoorziening. Voor het grootste gedeelte waren zij niet teruggekomen op hun post; zij zaten in het Oosten. In dat gesprek, dat de Rijkscommissaris eigenlijk niet met de heer *Woltersom,* maar met de heer *Hirschfeld* had moeten voeren, heeft de heer *Woltersom* gezegd, dat er wel een autoriteit in het Westen was, dat de Rijkscommissaris dat maar moest sanctionneren, informeel. Daarover is toen gesproken. De Rijkscommissaris had een apart onderhoud gehad met de heren *Hirschfeld* en *Woltersom;* hij wist, dat zij dat van elkaar wisten. Uit het feit van het accepteren van de situatie, dat de heren *Hirschfeld, Louwes* en *Woltersom* de zaken zo'n beetje regelden, is natuurlijk een zeer geregeld contact met de Rijkscommissaris ontstaan.

Deze kwam regelmatig hier en sprak hen zeer regelmatig over de nood, die er toen heerste. Men begrijpt, dat er behalve over de nood, die er heerste, ook nu en dan over iets anders werd gepraat. Dat is doorgegaan, totdat de Rijkscommissaris op 2 April 1945 een aparte bespreking met de heer *Hirschfeld* heeft gehad. Die bespreking is zeer belangrijk geweest, omdat hij daar met zoveel woorden heeft medegedeeld, dat er bevelen tot onderwaterzetting waren en dat hij deze had uit te voeren. Hij had *Speer* en *Blaskowitz* gesproken. Het was uit dat onderhoud wel duidelijk, dat hij zocht naar middelen om daaraan te ontkomen. De heren *Hirschfeld* en *Woltersom* hebben in die dagen sterk de indruk gekregen, dat hij een zekere verantwoordelijkheid ging gevoelen voor het land, waar hij vijf jaar had gezeten. Na het gesprek op 2 April hebben er besprekingen plaats gehad tussen de heren *Snouck Hurgronje, Trip, Jongejan* en *Woltersom.* Daaruit is een telegram voortgevloeid. Daarna zijn zij doorgegaan en zijn er besprekingen geweest over de mogelijkheid om de heer *Louwes* over de Zuiderzee te sturen. Dat plan is doorkruist of heeft gelijk gelopen met de voedseldroppings. Omstreeks 24 April was de situatie zodanig, dat zij de Maandag daarna de laatste broodbon zouden declareren. In die tijd wist men wel, dat het bijna afgelopen was, maar iedere week, die het langer duurde, bleek het ergste. Dat feit was reden om een zeer speciaal onderhoud met de Rijkscommissaris aan te vragen, waarbij aanwezig zijn geweest de heren *Hirschfeld, Schwebel* en, naar de heer *Woltersom* meent, *Müller,* burgemeester van Rotterdam. Dit onderhoud heeft speciaal op verzoek van de heer *Woltersom* plaats gevonden. Hij heeft de Rijkscommissaris bij die gelegenheid zeer duidelijk de feiten, zoals zij lagen, voor ogen gesteld. Hij heeft hem duidelijk gemaakt, dat de laatste broodbon er nu kwam, dat hij wel kon doorvechten met 250 000 man en 4 millioen Hollanders, maar dat hij het toch niet voor elkaar kon krijgen om zijn eigen mannen te voeden en 4 millioen Hollanders niet. Hij heeft hem gezegd, dat hij op dat ogenblik voor het feit stond, dat hij moest kiezen of delen: de wapens neerleggen of niet, en dat hij die verantwoordelijkheid moest begrijpen. Het incident daarbij was, dat hij enige dagen tevoren uit Duitsland was teruggekomen. In Groningen werd toen zelfs gevochten, maar hij heeft zich er doorheen weten te werken. De heer *Woltersom* zei toen: U had niet terug moeten komen; daar U toch terug bent gekomen, dient U de consequenties daarvan te dragen.

De heer *Woltersom* heeft helaas geen eigen notities meer uit die tijd. In een balorige bui heeft hij die verbrand. Wel heeft hij enige notities van de heer *Hirschfeld* over dat gesprek van 25 April. Op

82626 *(Woltersom)* dat gesprek van 25 April 1945 slaat de in zijn nota voor de Centrale Adviescommissie inzake de zuivering vermelde zin: „Korte tijd daarna had ik gelegenheid van de Rijkscommissaris directe capitulatie te verlangen."

Toen de heren *Hirschfeld* en *Woltersom* van hem vandaan gingen, hadden zij het gevoel, dat hij diep onder de indruk van de situatie was.

82627 *(Woltersom)* De Rijkscommissaris heeft gezegd, dat hij zich met deze gedachte

reeds eerder had bezig gehouden, maar dat bevel bevel was. Daarna is hij vrij ver gegaan en heeft *Schwebel* verzocht om aan de heren *Hirschfeld* en *Woltersom* de telegrammen te geven, teneinde hun oordeel hierover te vernemen. Dit was de telegrammenwisseling tussen zijn hoofdkwartier en het geallieerde hoofdkwartier. De heer *Woltersom* heeft hem toen gezegd, dat het weinig zou helpen, omdat de Engelsen eerst deze job zouden afdoen en zich dan met de rest zouden bemoeien. *Seyss-Inquart* speelde met de gedachte, dat er nog altijd een mogelijkheid was om voor het Westen te opteren. De heer *Woltersom* gelooft, dat *Blaskowitz* en *Seyss-Inquart* het eens waren. De indruk, die hij kreeg uit het gesprek met *Seyss-Inquart* en *Schwebel* — *Schwebel* was hierbij dikwijls aanwezig — was, dat *Blaskowitz* op het standpunt stond: Ik wil niet vernietigen. De mening van de heer *Woltersom* was, dat zij zochten naar middelen om op de een of andere manier hieraan te ontkomen. Eigenlijk zijn de onderhandelingen reeds in December begonnen.

Met betrekking tot de toestand van de verdedigingswerken der Duitsers in de maand April 1945 moge nog gewezen worden op enkele technische opmerkingen afkomstig uit een verslag van de werkzaamheden van Sectie V van de O.D., opgemaakt door de heer *J. Kok*, kolonel der Genie.

„De bezetter was voornemens bij een aanval van de geallieerden uit het Oosten en het Zuiden te trachten stand te houden achter de Grebbelinie, vervolgens terug te trekken achter de Hollandse waterlinie (het bezette gebied zou dan ten naaste bij de vorm hebben van de Vesting Holland) om tenslotte zijn heil te zoeken in de kuststrook. Deze drie stellingen waren alle aan de Oostzijde door inundatiën beveiligd. De verdedigingswerken zelf echter voldeden in het algemeen niet aan hoge eisen, daar ze gebouwd waren met het front naar het Westen (landing op de Westkust); eerst toen duidelijk werd, dat de aanval uit het Oosten zou komen, werden de rugweerstellingen zo goed en zo kwaad als het ging in frontstellingen veranderd en werden de kustbatterijen van haar gewapend betonnen emplacementen verwijderd om ze zo te kunnen opstellen, dat ook vuur in Oostelijke en Zuidelijke richtingen kon worden afgegeven."

„Op 4 April was de bezetter begonnen met het stellen van de inundatiën van de Grebbelinie, aanvankelijk door het beletten van de afvoer van de beken in dit gebied, later ook door het inlaten van rivierwater door de Grebbesluis. Deze inundatiën zijn nimmer voltooid; grote stroken zijn deels geheel droog gebleven, deels door het buiten haar oevers treden van de beken nauwelijks dras gezet. De Grebbelinie was dan ook een geliefkoosde linie voor overgang tussen bezet en bevrijd gebied."

„Om het rivierwater te kunnen inlaten door de beide grote schutsluizen vernielde de bezetter de keerdammen. Toen hem korte tijd daarna bleek, dat de oorlogskansen zich geheel tegen hem keerden en hij zijn doel, het in zeer korte tijd stellen van een sterk verbrede Hollandse Waterlinie, niet zou bereiken, vernielde hij bovendien de schotbalkkeringen en het metselwerk van de militaire inundatiesluis te Honswijk. Voorts bereidde hij de militaire inundatiesluis te Wijk bij Duurstede met behulp van 5 ladingen, elk van 275 kg springstof, grondig voor vernieling voor. Zou deze sluis vernield zijn, dan zou dichting van de daardoor in de rivierdijk ontstane opening binnen afzienbare tijd niet mogelijk zijn geweest."

„De inundatiën ten Oosten van Utrecht zijn niet voltooid, doordat reeds spoedig bleek, dat in dit gebied de stellingen van de bezetter overlast van het water gingen ondervinden.

Langs de Drentsche Hoofdvaart en de Gelderse IJssel hadden de Duitse inundatiedeskundigen in de winter 1944/1945 een harde les moeten leren; zij hadden ervaren wat kwel betekent en de loopgraven en onderkomens, welke volgens ontwerpen van hunne collega's-verdedigingsbouwkundigen waren gemaakt, tot moddersloten zien vervloeien. Zij haastten zich de inlaat van water naar de polders ten Oosten van Utrecht te doen eindigen en zagen van verdere inundatie in dit gebied af."

„Reeds geruime tijd geleden was de bezetter begonnen met het op 2 plaatsen ondermijnen van de Wieringermeerdijk ten Noorden van de haven van Oude Zeug.

De vernieling van het zware dijklichaam vereiste een grondige voorbereiding. Springstofgebrek maakte het nodig de ladingen te beperken, hetgeen mogelijk was door de mijngaten te bemetselen; hierdoor werd n.l. een goede opsluiting van de ladingen verkregen, waardoor de uitwerking werd verhoogd en dus met geringere ladingen kon worden volstaan. Deze vernielingsvoorbereiding was op verschillende plaatsen op dezelfde wijze aangebracht, o.a. bij de Waterlandse Zeedijk bij Durgerdam. Hierbij werd niet meer gewerkt met ontstekingsleidingen, maar werden de afzonderlijke mijngaten electrisch aangesloten op een soort van moederklok, welke in het dijklichaam waterdicht was ingebouwd met een accumulatorenbatterij. Deze klok

werd op een bepaalde tijd afgesteld; dan werd zij afgedrukt en van dat ogenblik af was de plaats van ondermijning voor niemand meer toegankelijk. De Duitse troepen konden dan volstaan met afsluiting op grote afstand van de toegang tot de ondermijningsplaats. Door sabotage van de aanmaak en de aanvoer van kalkzandsteen en van de werkzaamheden zelf, werd het werk aanzienlijk vertraagd. Het had volgens de verstrekte opdracht vóór 1 April klaar moeten zijn; op 17 April was het nog bij lange na niet gereed. Er waren 144 000 kalkzandstenen nodig. Als gevolg van sabotage zijn er slechts 40 000 aangevoerd. Inmiddels werd herhaaldelijk, de laatste maal in de ochtend van de 17e April, dringend aan Londen gevraagd om geregelde beschieting van het werkterrein door jagers; hieraan is nimmer gevolg gegeven; slechts een enkele maal kwamen verkenners de toestand ter plaatse opnemen, doch vertrokken weder zonder verder iets te hebben verricht."

In de verhoren is sprake geweest van twee plannen tot z.g. neutralisatie van West-Nederland. Het eerste plan [1]), afkomstig van de heer *H. L. F. J. Deelen,* is van December 1944 en beoogde ontruiming door de Duitse troepen van de provincies Noordholland, Zuid-Holland, Zeeland (Noordelijke eilanden) en Utrecht en de instelling tot aan de vrede van een internationaal (neutraal) Statuut over deze provincies door de opperbevelhebbers van de Duitse en geallieerde legers. Dit plan is door de aartsbisschop *de Jong* overgenomen en via de Provinciaal der Jezuieten naar Rome gestuurd met het verzoek stappen te ondernemen bij Z.H. de Paus met de dringende bede „deze beperkte vredespoging te willen doen uitgaan van en leiden door den Heiligen Stoel". Het merkwaardige feit doet zich voor, dat dit plan van einde December 1944 is, terwijl de eerste bespreking van *Seyss-Inquart* met de heer *Hirschfeld* van 14 December 1944 is.

[1]) Vgl. bijlage 192.

82440 *(Deelen)*

Dr. *H. L. F. J. Deelen* heeft verklaard, dat de nood, welke in bezet Nederland in de winter 1944/1945 heerste, zo was, dat het wenselijk leek een poging te doen de nood op een afdoende wijze te lenigen. Hij meende, dat dit zou kunnen worden bereikt door de ontruiming van de provincies Noordholland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland (de Noordelijke eilanden), welke provincies dan onder leiding van een internationale neutrale commissie een neutraal gebied zouden vormen. Hierover heeft de heer *Deelen* een nota gemaakt en deze besproken met pater *Kemper,* de rector van het gymnasium te Amsterdam, omdat hij wist, dat deze een zeker vertrouwelijk contact had met de Ortskommandant *von Schröder.* Op verzoek van de heer *Deelen* heeft pater *Kemper* een gesprek gehad met *von Schröder,* die aanvankelijk een afwijzende houding aannam, omdat hij het onmogelijk achtte het voorgestelde te bereiken. Bovendien vond hij, dat het ondoenlijk was, van zijn kant stappen te ondernemen, omdat hij daardoor door de Partei als defaitist zou worden gedoodverfd. Pater *Kemper* en de heer *Deelen* hadden, toen dit eerste gesprek met *von Schröder* plaats vond, geen enkel houvast van Duitse zijde. Na aandringen hunnerzijds heeft een tweede gesprek tot gevolg gehad, dat — na informaties, die door *von Schröder* van zijn kant waren ingewonnen, — op dit initiatief werd ingegaan, op voorwaarde, dat het zou worden genomen door de Paus. Dit is toen hunnerzijds aanvaard. Dit was niet uitsluitend de reactie van *von Schröder* zelf, doch er zat meer achter, hetgeen stellig is gebleken. Ongeveer 18 December 1944 hebben deze gesprekken met *von Schröder* plaats gevonden.

Hierop heeft pater *Kemper* een bespreking met de secretaris van de aartsbisschop gearrangeerd en op 21 December is de heer *Deelen* naar de aartsbisschop gegaan. Deze was direct enthousiast voor dit plan en wilde het overnemen. De aartsbisschop heeft de heer *Deelen* gevraagd een brief te ontwerpen, die uiteindelijk ook door de aartsbisschap is ondertekend. Dit is de brief, waarin hij pater *Kemper* heeft gevraagd stappen te ondernemen. Pater *Kemper* heeft de generaal van de Jezuïeten weer verlof gevraagd. De heer *Deelen* heeft zijnerzijds contact opgenomen met de Vertrouwensmannen der Regering, hij meent met iemand onder de schuilnaam *Jaarsma.* De heer *Jaarsma* heeft informaties ingewonnen bij de Nederlandse Regering en uiteindelijk heeft hij medegedeeld, dat zij gunstig tegenover deze plannen stond. Van de kant van pater *Kemper* en de heer *Deelen* zijn er pogingen gedaan om de stukken, geschikt gemaakt en vertaald, door te zenden zowel via de Vertrouwensman van de Regering, de heer *Jaarsma,* vervolgens, naar de heer *Deelen* meent, via Prins *Bernhard* naar Rome en zij hebben eveneens getracht dit langs particuliere weg te doen langs twee kanten. In de eerste plaats door middel van een koerier naar de graaf *von Galen,* bisschop van Münster, met het verzoek de stukken door te sturen naar de nuntius te Berlijn en vervolgens te expediëren naar Rome en tenslotte langs een zuiver particuliere weg via Zwitserland.

Er zijn door de heer *Deelen* besprekingen gevoerd met de heer *Dijckmeester,* consul-generaal van Zweden, om de verwezenlijking van

het plan te bevorderen en ook om gedaan te krijgen, dat, als er iemand van de zijde van Zweden zou worden uitgenodigd in de commissie zitting te nemen, dit zou worden toegestaan. Op 24 Januari 1945 is aan de heer *Deelen* uiteindelijk medegedeeld, dat de stukken in microfoto waren doorgezonden aan Prins *Bernhard*. Zoals afgesproken, was een afschrift gestuurd aan de Zweedse en Zwitserse Regeringen.

Pater *Kemper* en hij hebben hierover niets meer gehoord. In April 1945 heeft de heer *Deelen* nog eens contact gekregen met de heer *Jaarsma,* die hem heeft bevestigd, dat de rapporten en stukken naar het Vaticaan waren doorgezonden. Deze vroeg de heer *Deelen* toen tevens — of hij dit gedaan heeft met medeweten van de Regering of niet, kan de heer *Deelen* niet beoordelen — of er bij de Ortskommandantur nog iets zou kunnen worden gedaan ten bate van de bevolking, b.v. een eventuele eervolle terugtocht. De onderhandelingen zijn toen door pater *Kemper* en de heer *Deelen* weer met de Ortskommandant opgenomen, die uiteindelijk heeft aangeboden een brief door te geven aan *Blaskowitz*. Er is toen een brief uitgegaan aan *Blaskowitz* met de vraag om te bevorderen, dat voedsel in grotere mate dan tot dan toe het geval was, zou kunnen worden doorgezonden.

De brieven zijn alle gemaakt door de heer *Deelen* en verzonden via de Ortskommandantur, maar getekend door pater *Kemper*. De brief aan *Blaskowitz* is uitgegaan op 24 April 1945 en daarmede zijn van de zijde van pater *Kemper* en de heer *Deelen* de pogingen beëindigd om iets te doen. Of dit alles effect heeft gehad, is aan de heer *Deelen* niet bekend. Een paar maanden geleden heeft hij de aartsbisschop nog gesproken, die ook van de kant van Rome nooit iets had gehoord en het wel betreurde, dat er van die zijde nooit iets was medegedeeld, hoe dit initiatief is ontvangen en of er eventueel werk van is gemaakt.

82450 *(Deelen)*

Dat het stuk te Londen is aangekomen is aan de heer *Deelen* en pater *Kemper* wel medegedeeld door de heer *Jaarsma*. Daarna heeft de heer *Deelen* de mededeling gekregen, dat de stukken in microfoto via de Prins naar Rome zijn gezonden. Deze mededeling is aan de heer *Deelen* de eerste maal persoonlijk gedaan op 24 Januari 1945. Bij het tweede gesprek met de heer *Jaarsma,* waarbij andere zaken aan de orde waren, heeft deze dit nog eens op 16 April 1945 bevestigd. In de aantekeningen van de heer *Deelen* staat, dat brieven en rapporten het Vaticaan, via een tussenschakel, nl. Z.K.H., hebben bereikt. De heer *Jaarsma* vroeg in April 1945, kennelijk namens de Regering, of bij de Ortskommandant zou kunnen worden getracht nog iets voor de bevolking te doen, b.v. een eervolle terugtocht. Op 18 April 1945 hebben pater *Kemper* en de heer *Deelen* een onderhoud met *von Schröder* gehad. *Von Schröder* heeft gesproken over het vergemakkelijken van de Rode Kruis-zendingen, die door de Duitse politieke instanties waren gedwarsboomd, maar waartoe de Wehrmacht haar medewerking zou verlenen. Naar aanleiding van dat onderhoud is besloten de heer *Jaarsma* in te lichten om hem te verzoeken de Nederlandse Regering en het Vaticaan op de hoogte te brengen. Wellicht waren voorraden uit Zuid-Nederland onder Rode Kruis-vlaggen door te zenden. Pater *Kemper* en de heer *Deelen* hebben direct de heer *Jaarsma* een brief geschreven met het verzoek de Regering en het Vaticaan te verwittigen en zij hebben besloten de consul-generaal van Zweden te raadplegen. Op 23 April 1945 heeft opnieuw een gesprek met *von Schröder* plaats gehad, dat resulteerde in een brief aan *Blaskowitz*.

70405 *(Gerbrandy)*

Het stuk van December 1944, dat een plan inhoudt van neutralisering en waarbij zich een brief bevindt van 21 December 1944 van de aartsbisschop van Utrecht, waarin staat: „Het initiatief van dr. *H. L. F. J. Deelen* om te geraken tot een ontruiming van de provincies Noordholland, Zuid-Holland en Zeeland (Noordelijke eilanden) en Utrecht door het centrale leger en de instelling tot aan de vrede van een internationaal (neutraal) Statuut over deze provincies door de opperbevelhebbers van de centrale en geallieerde legers in West-Europa, wordt door mij zeer toegejuicht", is volgens de heer *Gerbrandy* te Londen besproken. Hij meent alleen met de Nederlandse Regering en niet met de geallieerden, doch hij durft dit niet met zekerheid te zeggen. Hij gelooft, dat de conclusie was, dat het geen zin had het met de geallieerden te bespreken, omdat men van oordeel was, dat het in die omstandigheden onmogelijk was. De heer *Gerbrandy* herinnert zich wel, dat hier ernstige aandacht aan is besteed. In de volle Ministerraad is dit behandeld.

[1]) Vgl. bijlage 193.

Het tweede plan [1]) is van mr. *A. A. Swane*. Het beoogde de onmiddellijke ontruiming van Nederland ten Westen van de IJssel. Een Zweedse bezetting zou dan tot de bevrijding hier moeten komen. Het betreffende deel van Nederland zou tot neutraal gebied verklaard moeten worden. Van Duitse zijde had men er belangstelling voor.

Op dit laatste plan is uitvoerig kritiek geleverd door het hoofd

van Sectie III*a* van de Binnenlandse Strijdkrachten. Op grond van militaire overwegingen wordt in een begeleidend schrijven de C.B.N.S. geadviseerd dit plan te verwerpen.

82697 *(Swane)*

Mr. *A. A. Swane* verklaart in September 1944 na zijn ontsnapping uit Haaren op de dag van de luchtlandingen te 's-Graveland te zijn aangekomen. Gezien de ontwikkeling van zaken, heeft hij contact gezocht met enkele vrienden, onder wie de heer *W. Carp* te Hilversum. Hij heeft daar besproken, dat er maar één mogelijkheid was om de naderende moeilijkheden, welke men vreesde, dat zouden ontstaan, te kunnen afwenden door aan de Duitsers voor te stellen het Westelijk deel van Nederland te ontruimen. De opzet was het voorstel rechtstreeks aan *Himmler* te doen. De heer *Carp* had aan de heer *Swane* gezegd, dat hij de heer *Liffers,* een Duitser, die directeur was van de N.V. Trazent, zou bewerken om het voorstel te doen doorgeven. De heer *Swane* weet niet zeker, of de heer *Liffers* het voorstel heeft doorgegeven. De heer *Swane* heeft zelf het voorstel ook aan de gezant *Bene* gegeven om het over te reiken aan de Rijkscommissaris. De heer *Bene* heeft het welwillend aanvaard. Hij zegde de heer *Swane* toe het met de Rijkscommissaris te zullen bespreken. Later heeft de heer *Swane* nog de heer *Hirschfeld* gesproken, aan wie hij een copie van het voorstel heeft gegeven. Verder heeft hij contact opgenomen met de heer *Eckman,* de vertegenwoordiger van het Zweedse Rode Kruis, en de heer *Ivens* van de Centrale Rederij Voedselvoorziening. Hij heeft aan deze heren gevraagd om het voorstel, dat aan Zweden zou worden overgegeven, waarvoor de heer *Swane* dus een exemplaar aan de heer *Eckman* ter hand stelde, aangezien dit de enige directe communicatie met Zweden leek, aan Londen te telegraferen. Men heeft de heer *Swane* toegezegd dit onmiddellijk te zullen doen. Dit was medio Maart 1945. Een dag of drie nadien heeft de heer *Ivens* de heer *Swane* medegedeeld, dat Londen had geantwoord, alle onderhandelingen stop te zetten. Toen Londen dit antwoordde, moest dit wel gebeuren. De heer *Swane* kon verder geen verantwoordelijkheid alleen op zich nemen.

De chef van de staf van de 21ste geallieerde legergroep, major general *Sir Francis de Guingand,* heeft in zijn reeds eerder vermeld boek „Operation Victory" het einde van de oorlog in Nederland beschreven. Van belang voor het karakter der besprekingen is de wijze, waarop major general *de Guingand* deze inleidt. Hij zegt namelijk: „On the 13th (bedoeld is April) we started to receive messages trough Resistance channels saying that he (i.e. *Seyss-Inquart)* was prepared to discuss ways and means of feeding the Dutch people."

Teneinde deskundig antwoord te verkrijgen op de vraag, of in de Aprildagen een snelle opmars door de geallieerde troepen naar bezet Nederland mogelijk was, zonder dat dit de totale vernietiging van het dichtbevolkte Westen des lands tot gevolg had, richtte de commissie op 15 December 1949 een brief [1]) aan generaal *Eisenhower.*

Op 23 Februari 1950 ontving de commissie antwoord [2]) van de heer *M. B. Ridgway,* Lieutenant General, G.S.C. Deputy Chief of Staff for Administration, aan wie generaal *Eisenhower* de brief van de commissie ter behandeling had doorgegeven. Het standpunt van S.H.A.E.F. inzake de wenselijkheid of mogelijkheid van de verovering van Westelijk Nederland blijkt duidelijk uit de volgende passage:

„The only information available which appears to be of value to you is that the Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces considered it inadvisable to proceed west of Utrecht in view of lack of adequate forces to clear out Holland completely and quickly, and because it could be assumed that the Germans would follow a scorched earth policy and devastate the country if the Allies proceeded further northwest.

The attached extract from General *Eisenhower's* own record of these events bears directly on this matter and is likewise believed of value. There is no record of difference of opinion between the Allied Commanders on the desiderability of returning liberated parts of Holland to the control of the Netherlands Government. There is no indication that there was any distinction made between the Government, the Cabinet, and the Queen. Although it is known that conversations were entered into between representatives of the Supreme Headquarters and representatives of the Netherlands Government-in-Exile regarding the return of the government to Holland, the details discussed are not recorded in the files.

It is regretted that more information is not available in the records in the custody of the Department of the Army."

Uit het bij deze brief gevoegde uittreksel van het verslag van generaal *Eisenhower* blijkt ook duidelijk zijn opvatting, dat een militaire herovering van Westelijk Nederland onverantwoord zou zijn. In dit uittreksel valt nog op, dat generaal *Eisenhower* vermeldt, dat *Seyss-Inquart* „offered a local solution by proposing a truce.". Het wapenstilstandsidee is dus blijkbaar meer op de voorgrond gekomen dan het voorstel tot onderhandelen over de voedselvoorziening.

[1]) Vgl. bijlage 194.
[2]) Vgl. bijlage 194.

Door de heer mr. *Ch. H. J. F. van Houten,* destijds behorende tot de staf van de bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, werden twee stukken overgelegd. Het ene [1]) bevat een aantal punten, welke door Z.K.H. Prins *Bernhard* waren opgesteld om mede te nemen naar de conferentie met de Duitse afgevaardigden. Het is gedateerd 29 April 1945.

[1]) Bijlage 195 A.

Het andere stuk [2]) is een memorandum van 4 Mei 1945 over het verloop der besprekingen met de Duitsers. Uit dit memorandum blijkt, dat tijdens de bespreking van 2 Mei 1945 te Wageningen Z.K.H. Prins *Bernhard* aan *Schwebel* de vraag heeft gesteld, in hoeverre de nodige orders waren gegeven tot het stopzetten van S.D.-acties, executies, inundaties, vernielingen en het vrijlaten van politieke gevangenen, zoals in de oorspronkelijke besprekingen met de Nederlandse afgevaardigden in begin April beloofd was. *Schwebel* heeft volgens dit verslag betoogd, dat er nog geen orders uitgegeven waren, aangezien men nog niet geweten had, hoe de besprekingen zouden verlopen. Er op attent gemaakt, dat dit geen manier van doen was, heeft de B.N.S. geëist, dat onmiddellijk alle orders gegeven zouden worden om de verplichtingen, die men begin April had aangegaan, na te komen. *Schwebel* heeft daarop beloofd dit nog dezelfde avond of op zijn laatst de volgende ochtend te zullen doen.

[2]) Bijlage 195 B.

Voorts blijkt uit dit stuk, dat in een bespreking op Donderdag 3 Mei tussen de commanderende generaal van 1st Canadian Corps en de chef staf van generaal *Blaskowitz* tot een wapenstilstand besloten werd voor de duur van de voortgang der voedselvoorziening door de geallieerden.

Tenslotte legt de commissie hierbij over de tekst van de op 5 Mei te Wageningen getekende capitulatie-voorwaarden. [3])

[3]) Bijlage 196.

In zijn memorandum [4]) geeft de heer *Gerbrandy* het verloop van zaken weer, zoals dit te Londen heeft plaats gevonden. Hieruit blijkt, dat in een bespreking, welke de heer *Gerbrandy* op Zondag 15 April met hem had, het uitgangspunt voor *Churchill* ten aanzien van de naar Londen gebrachte Duitse voorstellen was: „we have them in our grip", hetgeen ook het standpunt van de heer *Gerbrandy* was. *Churchill* beloofde het nodige overleg met de Verenigde Staten te plegen en generaal *Eisenhower* in te schakelen. De daarop gevolgde Ministerraad ging accoord met de door de heer *Gerbrandy* gevolgde gedragslijn van contact met *Churchill,* dat tot overleg met *Truman* voerde. Van een bespreking op 16 April tussen de heer *Gerbrandy* en Mr. *Morton,* de liaison-officier tussen de heren *Churchill* en *Gerbrandy* was de slotsom: „van de zijde der Duitschers bestaan uitsluitend duivelsche oogmerken en motieven, dit mag ons echter, gezien den nood der bevolking, niet weerhouden een verbinding met *Seyss-Inquart* tot stand te brengen, indien wij slechts meester van de situatie blijven".

[4]) Prof. mr. *P. S. Gerbrandy* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945". blz. 147 e.v.

Twee dagen daarna, op 18 April, gaf *Churchill* in een bespreking met de heer *Gerbrandy* te kennen, dat hij een statement van de Nederlandse Regering wilde hebben. De conclusie van dit statement dd. 19 April 1950 was, dat van de twee mogelijkheden tot onmiddellijke hulpverlening aan hongerend Nederland, te weten een onmiddellijke militaire actie of een „understanding" met de Duitsers in West-Nederland, de Nederlandse Regering meer geporteerd was voor een militaire oplossing op voorwaarde evenwel, dat de verzekering gegeven zou kunnen worden, dat de bevrijding van West-Nederland vóór het einde van April zou hebben plaats gevonden. Kon deze verzekering niet worden gegeven, dan lag de enige hoop tot behoud van de bevolking van West-Nederland in de tweede oplossing.

Churchill maakt bij de overhandiging van dit statement door de heer *Gerbrandy* een paar opmerkingen, waarvan de belangrijkste was, dat geen sprake van gewelddadige bevrijding van Noord-West-Nederland kon zijn vóór 1 Mei 1945 en dat een poging daartoe in elk geval gepaard zou gaan met grote verwoesting, inundatie en tevens zware verliezen in het Westen. De zaak werd daarop met instemming van de heer *Gerbrandy* in handen van generaal *Eisenhower* gesteld.

Op 24 April krijgt generaal *Eisenhower* de instructie, welke vermeld is op blz. 151 van het memorandum.

Deze instructie geeft hem vrijheid met de Duitse autoriteiten in Nederland al dan niet te onderhandelen, zulks op voorwaarde, dat, indien hij besluit tot onderhandelingen, hij niet zal afwijken van de politiek van „unconditional surrender" en dat de militaire autoriteiten van de Sovjet-Unie niet alleen volledig op de hoogte gehouden zullen worden, doch ook desverlangd een vertegenwoordiger bij de onderhandelingen zullen hebben. Onder deze voorwaarden kan generaal *Eisenhower* maatregelen nemen tot hulpverlening aan de Nederlanders en elke door de omstandigheden geboden wapenstilstandsregeling treffen, voorzover daardoor zijn hoofdoperaties niet geschaad worden.

De Nederlandse Regering stemde hiermede geheel in en heeft haar instemming aan *Churchill* medegedeeld. Volgens het memorandum blz. 152 is de uitvoering conform de gedachte van mr. *Churchill* „we have them in our grip". De heer *Gerbrandy* laat onmiddellijk hierop volgen: „Men verstaat de in Hoevelaken gevoerde besprekingen van de geallieerden onder leiding van Generaal *Bedell Smith* met *Seyss-Inquart* c.s. alleen, als men ze ziet in het licht van het element van „aan den vijand opleggen", dat aan deze zoogenaamde onderhandelingen eigen is geweest."

Het resultaat van deze zogenaamde onderhandelingen beschrijft de heer *Gerbrandy* aldus: „Zij het met enige tegenslagen, het resultaat is geweest het zenden van voedsel met vliegtuigen naar het geteisterde Noord-Westen, welke zendingen door de bevolking met enorme vreugde zijn begroet en door het verdere verloop zijn gebleken te zijn geweest de bres in de muren, waarmede de Duitscher de bevolking in het Noord-Westen had geïsoleerd."

In het in 1950 verschenen „Witboek over de geschiedenis van het georganiseerde verzet voor en na de bevrijding" [1]) is een hoofdstuk gewijd aan de besprekingen met de Duitsers in April—Mei 1945. Hieruit blijkt o.m., dat de heer *Drees* op 17 April 1945, toen er een vergadering van de Contact Commissie werd gehouden, buiten deze vergadering aan de leden persoonlijk heeft medegedeeld, dat de in omloop zijnde geruchten in zoverre juist waren, dat er inderdaad besprekingen namens Vertrouwensmannen met de Duitsers gaande waren, maar dat deze besprekingen betroffen het verlichten van de voedselsituatie in Westelijk Nederland. Op 21 April 1945 besloten daarop de drie sectorenvertegenwoordigers tot het zenden van het volgende telegram aan H.M. de Koningin, de Minister-President, Prins *Bernhard* en generaal *Eisenhower*:

> „De ondergeteekenden dringen aan op zoo snel en doortastend mogelijke bevrijding van Westelijk Nederland op een basis van onvoorwaardelijke capitulatie der ingesloten Duitsche troepen. Elken vorm van onderhandeling, die niet oogenblikkelijke capitulatie beoogt, wijzen zij af. Het kennelijk geïnspireerde slot van het nieuwsoverzicht van Radio Oranje op 18 April heeft de in de verzetsbeweging bestaande ongerustheid vasten vorm gegeven.
>
> De Gezamenlijke Verzetsbeweging in Nederland".

De overwegingen, die tot het zenden van dit telegram leidden, waren volgens dit „Witboek":

„*a.* de verzetsbeweging had de overtuiging gekregen, dat de besprekingen zich niet beperkten tot de voedselkwestie, maar een soort wapenstilstand met de Duitsers betroffen hetgeen de verzetsbeweging onaanvaardbaar achtte;

b. dat het niet voortgaan van het geallieerde offensief in westelijke richting in verband stond met deze besprekingen, terwijl het stilleggen van dit offensief naar aanleiding van Duitse beloften naar de stellige mening der illegaliteit niet verantwoord was;

c. dat de instanties, die van Nederlandse zijde de besprekingen voerden, niet volstonden met de Duitse voorstellen over te brengen, maar druk op de regering uitoefenden, deze te aanvaarden;

d. dat de regering de indruk had, dat ook de verzetsbeweging achter de opvattingen van Vertrouwensmannen en Commandant Binnenlandse Strijdkrachten stond, en dus in zekere zin mede verantwoordelijk hiervoor was.".

Nadat Vertrouwensmannen van de inhoud van het telegram van 21 April 1945 op de hoogte waren gekomen, heeft er op 22 April een bespreking plaats gehad tussen een lid van de C.C., eerst met de voorzitter van Vertrouwensmannen, de heer *Bosch van Rosenthal* en daarna met de vice-voorzitter, de heer *Drees*. Deze bespreking leidde tot geen resultaat, behoudens dat de adressering aan *Eisenhower* in het telegram van 21 April 1945 ongedaan werd gemaakt.

De volgende dag, 23 April, verzonden Vertrouwensmannen een telegram van de volgende inhoud aan de Regering:

> „Telegram betreffende besprekingen met Duitse autoriteiten, ondertekend gezamenlijke verzetsbeweging, is verzonden primo, zonder kennis feiten, daar Vertrouwensmannen tot geheimhouding verplicht; secundo, zonder Vertrouwensmannen Commandant Binnenlandse Strijdkrachten en voorzitter CC vooraf daarin te kennen; tertio, telegram, voorzover aan *Eisenhower* gericht reeds ingetrokken: quarto, Vertrouwensmannen vertrouwen na thans noodzakelijke mededeling feiten aan leden CC op algehele intrekking. Uit."

De bezwaren, die de drie sectorenvertegenwoordigers in de C.C. gevoelden tegen het in deze door Vertrouwensmannen gevoerde beleid, werden samengevat in een nota, op 1 Mei 1945 aan Vertrouwensmannen gezonden. In deze nota heet het:

[1]) „Witboek over de geschiedenis van het georganiseerde verzet voor en na de bevrijding", blz. 79 e.v.

„Het voeren van besprekingen met de bezetter teneinde te geraken tot een capitulatie van de zich hier bevindende legeronderdelen en in afwachting van zodanige capitulatie een modus vivendi te vinden, kan op zichzelf ongetwijfeld nuttig en zelfs noodzakelijk zijn. Het feit op zichzelf, dat zodanige besprekingen zijn gevoerd, valt niet a priori af te keuren.

Zij menen echter, dat, gezien de gedurende de bezetting opgedane ervaringen, besprekingen slechts dan tot een resultaat kunnen voeren, wanneer zeer tastbare waarborgen zouden worden gegeven voor de goede trouw der tegenpartij. Teneinde geen afbreuk te doen aan het beginsel van „unconditional surrender" diende bij zulke besprekingen overigens de eis van onvoorwaardelijke overgave hetzij onmiddellijk, hetzij op een vast, in de naaste toekomst liggend, tijdstip voorop te staan.

Uit de mededelingen, welke de verschillende leden van de C.C. van hun voorzitter en van Vertrouwensmannen ontvingen en uit het dossier terzake, waarvan zij inzage konden nemen, is aan genoemde leden echter noch van zodanige waarborgen, noch van een precisering van het tijdstip der capitulatie gebleken. Integendeel, vastgesteld moet worden, dat de uitdrukkelijke toezegging der Duitse autoriteiten, dat geen représaille-maatregelen genomen zouden worden en dat slechts „in besonders krassen Fällen" de doodstraf zou worden opgelegd — en dan alleen aan de daders zelf — voortdurend wordt geschonden. De instanties van de S.D. hebben ook gedurende de tweede helft van April een krachtige activiteit ontplooid en geregeld personen doodgeschoten. Fusillering bij wijze van représaille is in die tijd meermalen voorgekomen. Het eigenlijke doel van de gevoerde besprekingen, n.l. de stopzetting van de verwoestingen en inundaties, welke in het kader van de verdediging van de kuststrook werden uitgevoerd, is evenmin bereikt. Van concrete algemene toezeggingen op dit punt is niets gebleken. Wel zijn in enkele gevallen, nadat het kwaad geschied was, sluizen dichtgedraaid en gaten gedicht, maar in de eerste plaats betreft het daar slechts enkele op zichzelf staande gevallen, terwijl het voorts opvalt, dat geen geval bekend is, waar verwoesting of inundatie ernstig werd overwogen, doch tengevolge van de gevoerde besprekingen is achterwege gebleven. Van enige concrete toezegging omtrent onvoorwaardelijke capitulatie — laat staan van een vastlegging van het tijdstip daarvoor — is niets bekend. Dit punt is door de Duitse onderhandelaars kennelijk voortdurend ontweken.

Ondergetekenden wensen als hun mening uit te spreken, dat waar de situatie was als hierboven getekend, een ter kennis brengen aan de Regering van de gevoerde besprekingen nauwelijks gewenst was.

Een advies om op deze besprekingen in te gaan was beslist onjuister. Dat echter zodanig advies gegeven is, blijkt uit het dossier.

Ondergetekenden vrezen, dat, terwijl van Duitse zijde slechts vage beloften waren gegeven, toch reeds een zekere invloed is uitgeoefend door Vertrouwensmannen om het geallieerde offensief op West-Nederland te doen ophouden. Dat men zodanige invloed heeft *willen* uitoefenen, blijkt alweer uit het dossier. Ondergetekenden achten de geste van Vertrouwensmannen nu ten deze zeer ongelukkig, aangezien men op die wijze in ruil voor in het uitzicht gestelde voordelen, de grote „troef", die men tegenover den tegenstander had, n.l. het dreigend offensief, uit handen gaf.

Dat men zich op die wijze voorlopig geheel aan de meerdere of mindere welwillendheid van de bezetter — die immers van het hem aldus gelaten respijt gebruik maakte om zijn posities zeer veel te versterken, zonder zich daarbij over het welzijn van de Nederlandse bevolking ook maar enigszins te bekommeren — overleverde, had toch moeten worden bedacht. De thans gevolgde gedragslijn ware zelfs te qualificeren als een voortgaan op de helaas zo lang door personen als de heer *Frederiks* e.a. ingeslagen weg. Ondergetekenden vragen zich dan ook met bezorgdheid af, of Vertrouwensmannen door de regering bij de gevoerde onderhandelingen te betrekken, aan het moreel gezag, dat deze voor de uitvoering van haar taak thans en na de bevrijding beslist behoeft, niet ernstig afbreuk hebben gedaan.

Terloops worde hier nog aan toegevoegd, dat het evenmin zeer gelukkig schijnt, dat men zich — om bij de in bovenstaande alinea gebruikte beeldspraak te blijven — zozeer door de tegenstander in de kaart heeft laten kijken, door zijn vrees voor verwoestingen en inundaties duidelijk ten toon te spreiden. Dat een beroep op de menselijkheid van de Duitse autoriteiten als regel een averechtse uitwerking heeft, had men toch in de achter ons liggende jaren wel kunnen bemerken.

Ondergetekenden betreuren het ten zeerste, dat Vertrouwensmannen niet eerder aanleiding hebben gevonden, hen in de gevoerde besprekingen te kennen. Hoewel aan de voorzitter der C.C., tevens Vertrouwensman, herhaaldelijk tevergeefs om inlichtingen was ge-

vraagd, heeft men zich eerst, toen de ondergetekenden zich op grond van van andere zijde ontvangen inlichtingen tot de regering wendden, geroepen geacht, opening van zaken te doen, waarbij bleek, dat ondergetekenden min of meer voor een voldongen feit van zeer ver gaande strekking waren geplaatst. Een zodanige afsluiting van de enige bestaande organen der publieke opinie komt ondergetekenden zeer betreurenswaardig voor. Zij wensen dan ook ter vermijding van elk misverstand uitdrukkelijk uit te spreken, dat zij terzake géén, ook niet de geringste verantwoordelijkheid dragen voor deze gang van zaken en de gevolgen, welke deze eventueel hebben kan. Zij hebben integendeel, zodra zij op de hoogte waren gebracht, van hun afwijzend gevoelen kennis gegeven aan de regering, daarin gesteund door alle in de G.A.C. vertegenwoordigde organisaties.

Ondergetekenden moeten voorts bezwaar maken tegen het op 23 April door Vertrouwensmannen aan de regering verzonden telegram inzake het door de ondergetekenden over de bovengenoemde aangelegenheid verzonden bericht. De daarin vervatte stelling, dat ondergetekenden onvoldoende op de hoogte zouden zijn, moet worden weersproken, aangezien uit de nadere bespreking wel gebleken is, dat de grote lijnen van deze aangelegenheid aan de C.C. voldoende bekend waren.

De implicite daarin neergelegde mening, dat ondergetekenden zich terzake slechts in overleg met Vertrouwensmannen tot de regering hadden behoren te wenden, moeten ondergetekenden afwijzen als een door niets gerechtvaardigde beperking van hun recht zich tot de regering te wenden.

Met zeer grote verbazing hebben ondergetekenden tenslotte kennis genomen van de mededeling aan het slot van het bewuste telegram, dat de reeds met leden van de C.C. gevoerde besprekingen Vertrouwensmannen deden vertrouwen, dat het door ondergetekenden verzonden bericht tengevolge van betere voorlichting alsnog zou worden ingetrokken. Het zal aan Vertrouwensmannen niet zijn ontgaan, dat door zodanige mededeling het bedoelde bericht van elke uitwerking, die het bij de regering kon hebben, werd beroofd en dat met zodanige mededeling de bedoeling van de verzenders geheel werd doorkruist.

Ondergetekenden moeten er dan ook met de meeste klem op aandringen, nadere opheldering te mogen ontvangen omtrent de feiten en omstandigheden, waarop het in het telegram vermelde vertrouwen heeft berust.

Het bestaan van zodanige feiten en omstandigheden is aan ondergetekenden nl. niet bekend.

De Gezamenlijke Verzetsbeweging in Nederland,
(met uitzondering van het V.C.)."

Het antwoord, dat Vertrouwensmannen op 17 Mei 1945 hierop hebben verzonden, luidt als volgt:

„Aan de Gezamenlijke Verzetsbeweging (behalve het V.C.).

Wij ontvingen Uw schrijven van 1 Mei j.l. betreffende in de loop van April op Duitse instigatie gevoerde besprekingen en de daarmede samenhangende telegrammenkwestie.

Gij blijft blijkens Uw uiteenzetting van oordeel, dat wij gefaald hebben in ons beleid. Wij daarentegen zijn van mening, dat dit beleid, hetwelk de instemming onzer Regering heeft gehad, terwijl de geallieerden hebben gehandeld naar het dienovereenkomstig gegeven advies der Regering, er toe heeft mogen bijdragen vergroting van de rampen, die toch reeds over land en volk zijn gekomen, zeer te beperken, voedsel te doen komen op het ogenblik, waarop het hier geheel dreigde te gaan ontbreken, en vele mensen, ook van onze geallieerden, te sparen, zonder de bevrijding ook maar één dag te vertragen en zonder dat aan de eer van Nederland of van de geallieerden in het minst is te kort gedaan.

Wij onderstellen echter te mogen aannemen, dat Gij met ons van oordeel zult zijn, dat het voor het ogenblik geen zin heeft ten aanzien van de zaak zelf opnieuw onze argumenten tegenover de Uwe te stellen. Waarschijnlijk zal binnenkort door Regering en Vertrouwensmannen een korte verklaring omtrent de loop van zaken ter beschikking van de pers worden gesteld, terwijl later de uitgave van een volledig overzicht, met bijvoeging van de gewisselde stukken, kan worden tegemoet gezien.

Dan zal, met kennis van alle gegevens, desgewenst een openbare gedachtenwisseling mogelijk zijn.

Hiervan uitgaande, beperken wij ons verder tot een beantwoording van Uw bezwaren terzake van het niet eerder kennen van de verzetsbeweging in de gevoerde besprekingen en ten aanzien van ons op 23 April j.l. aan de Regering verzonden telegram.

Wat het eerste punt betreft, merken wij op, dat de aard der besprekingen noopte tot geheimhouding. In het eerste stadium moest rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat een ontijdig uitlekken aanleiding zou kunnen geven tot tegenactie van lagere instanties,

bijv. van de S.S., of tot ingrijpen van de hoogste leiding in Duitsland zelf. Dit gevaar werd pas geringer, toen de ontbinding in Duitsland verder om zich heen had gegrepen. Overigens achtten wij ons ook tegenover de Regering en geallieerde autoriteiten voor de geheimhouding verantwoordelijk. Hoe juist dit gezien was, blijkt uit de omstandigheid, dat, toen de beslissing aan het geallieerd Opperbevel was toevertrouwd en besprekingen namens dit Opperbevel met Duitse vertegenwoordigers werden voorbereid, in een telegram uitdrukkelijk „secrecy" werd verlangd.

Tenslotte mag niet worden voorbijgezien, dat een eigenlijk overleg, dat tot vertraging had kunnen leiden, toch niet mogelijk zou zijn geweest, gezien de grote belangen voor land en volk, die de grootste spoed eisten.

De Voorzitter der C.C. was in de voorlichting dezer commissie zo ver gegaan als maar enigszins mogelijk was in verband met de op hem rustende plicht tot geheimhouding der bijzonderheden.

Uw grieven tegen ons telegram van 23 April geven ons aanleiding nog eens in herinnering te brengen, hoezeer wij reden hadden onzerzijds ernstige bezwaren te koesteren tegen Uw telegram, waarop wij *moesten* reageren. Deze bezwaren zijn in ons telegram o.i. kort en juist aangeduid. Te dezen opzichte handhaven wij de inhoud dan ook ten volle. Hiernaast staat de vraag, of wij voldoende grond hadden om het vertrouwen uit te spreken, dat het telegram zou worden ingetrokken. Wij hadden inderdaad het vertrouwen, dat een bespreking met de volledige C.C. tot die intrekking zou leiden. Achteraf is gebleken, dat wij te dien aanzien te optimistisch zijn geweest en dat dus dit deel van ons telegram beter achterwege had kunnen blijven."

Het initiatief, dat begin April 1945 door de Duitsers genomen is om tot onderhandelingen te komen, is wel een van de belangrijkste aangelegenheden, waarbij Vertrouwensmannen betrokken zijn geweest. Van Nederlandse zijde is in het bezette gebied deze zaak steeds in nauwe samenwerking en volledige overeenstemming behandeld door Vertrouwensmannen en de commandant der Binnenlandse Strijdkrachten, de toenmalige kolonel *H. Koot*.

In een in Maart 1946 gepubliceerd en door de secretaris van het college van Vertrouwensmannen, mr. *J. le Poole,* opgesteld Memorandum [1]) zijn de voornaamste gegevens over deze belangrijke gebeurtenis vermeld. Vrijwel alle documenten, daarop betrekking hebbende, kan men in dit Memorandum vinden. Toch heeft de commissie, gezien de belangrijkheid van de gebeurtenissen in April 1945, gemeend hierover nog een aantal getuigen te moeten horen. Daardoor is op sommige aspecten een duidelijker licht komen te vallen, terwijl door de verhoren van een groot aantal getuigen, die in deze een leidende rol hebben gespeeld, de overwegingen en motieven, die hen geleid hebben, met grote klaarheid naar voren zijn gekomen. Het beeld, dat zich op grond van deze verhoren en uit de te harer beschikking staande documenten aan de commissie heeft voorgedaan, is in grote trekken het volgende.

Gedurende de winter 1944/'45 kon een ieder begrijpen, dat, hoewel het offensief der geallieerden tijdelijk voor de grote rivieren was tot staan gebracht, in het voorjaar de grote aanval op Duitsland zou worden geopend, waarbij het dan de vraag was, of en zo ja, welk gedeelte van Noord-Nederland bij dit offensief betrokken zou worden. In ieder geval zagen ook de Duitse hoofdfiguren in het Noorden van Nederland wel in, dat, zodra de winter voorbij zou zijn, het einde wel spoedig zou zijn aangebroken. In December 1944 komen dan ook de eerste voorzichtige pogingen van *Seyss-Inquart* om contact te krijgen, waartoe hij zich tot dr. *H. M. Hirschfeld,* waarnemend secretaris-generaal van het Ministerie van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, heeft gewend.

De heer *Hirschfeld* heeft aan de commissie medegedeeld, dat hij op 7 Januari 1945 een tweede gesprek met *Seyss-Inquart* heeft gehad, waaruit hem duidelijk werd, dat het deze ernst was met het door hem reeds eerder geopperde idee West-Nederland onder een soort van neutraal beheer te brengen, teneinde aldus de ontzettende vernielingen, die er anders zouden komen, te verhinderen. De heer *Hirschfeld* zegt deze mededeling van *Seyss-Inquart* te hebben doorgegeven aan de heer *Bosch van Rosenthal,* die Londen daarover heeft ingelicht. De heer *Hirschfeld,* erop wijzende, dat in het memorandum van de heer *Gerbrandy* [2]) op blz. 148 staat: „In een vroegere zaak, door de ondergrondsche beweging aanhangig gemaakt, die ook betrekking had op geneigdheid der Duitschers tot praten, was eveneens terstond overleg met de Britsche Regeering gepleegd", vraagt zich af, of deze passage op het zojuist gereleveerde betrekking heeft. De heer *Gerbrandy* heeft echter voor de commissie ontkend, dat zulks het geval is, terwijl de heer *le Poole* verklaard heeft, dat in de mededelingen, die in Januari 1945, als afkomstig van de heer *Hirschfeld,* aan Vertrouwensmannen zijn gedaan, geen sprake is geweest van een zo ver gaande mogelijk-

[1]) „Het Duitsche aanbod tot een beëindiging der feitelijke vijandelijkheden in het nog bezette Nederlandsche gebied van April 1945", 's-Gravenhage '46.

[2]) Vgl. Prof. mr. *P. S. Gerbrandy* „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de oorlogsjaren 1940—1945", blz. 148.

heid als de heer *Hirschfeld* het thans voorstelt, doch alleen van de gedachte, dat er een soort relief-comité zou worden gevormd, gelijk vroeger in de eerste wereldoorlog in België was opgericht. De mededeling, die Vertrouwensmannen op grond hiervan aan Londen hebben gedaan, behelsde dan ook, volgens de heer *le Poole,* slechts dit feit.

De commissie volstaat met in deze de wederzijdse standpunten te vermelden, onder toevoeging, dat zij in de telegramwisseling tussen Vertrouwensmannen en de Regering in die tijd geen telegram heeft aangetroffen, dat steun geeft aan de mededelingen van de heer *Hirschfeld* op dit punt. In deze telegramwisseling komt slechts voor een telegram van Vertrouwensmannen aan de Regering van 19 Januari 1945, waarin vermeld wordt, dat de heren *Trip, Snouck Hurgronje* en *Jongejan,* indien de Regering daarmede instemt, met het oog op de hongersnood bereid zijn in Nederland zo nodig in overleg met de bezetter voorbereidingen te treffen voor de oprichting van een reliefcommissie onder toezicht van neutrale mogendheden.

De gedachte van de mogelijkheid van neutralisering van het Westen van Nederland bij de komende strijd heeft in de winter 1944/'45 evenwel in verschillende hoofden gespeeld. De commissie wijst in dit verband op het plan van dr. *H. L. F. J. Deelen,* dat met een aanbeveling van de Aartsbisschop van Utrecht via verschillende wegen naar Engeland is gestuurd. Bovendien heeft ook mr. *A. A. Swane* pogingen in het werk gesteld om een voorstel van dien aard doorgezonden te krijgen. Het voorstel, door de heer *Deelen* gedaan, heeft blijkbaar Londen bereikt, want het is de heer *Gerbrandy* bekend. Hij meent echter, dat het alleen in de kring van de Nederlandse Regering en niet met de geallieerden besproken is, omdat men van oordeel was, dat het in die omstandigheden onmogelijk was.

Intussen heeft *Seyss-Inquart* in het begin van April 1945 de draad weer opgevat en heeft hij zich wederom tot de heer *Hirschfeld* gewend, thans met een mededeling van meer concrete aard, betrekking hebbende op de opdracht tot het verrichten van vernielingen in West-Nederland, die door het Oberkommando der Wehrmacht was gegeven en waarbij door *Seyss-Inquart* gezegd werd, dat dit alleen voorkomen zou kunnen worden, als het Nederlandse gebied militair van Duitsland zou zijn geïsoleerd en de mogelijkheid van herstel ener verbinding door de Duitse Wehrmacht zou zijn uitgesloten, zodat de autoriteit in Duitsland, die het bevel had gegeven, dientengevolge geen invloed op de uitvoering der beslissing meer zou hebben. Volgens de heer *Hirschfeld* heeft *Seyss-Inquart* bij dit onderhoud echter niets over de mogelijkheid van een capitulatie gezegd.

De inhoud van dit gesprek is op 3 April 1945 aan de voorzitter van het college van Vertrouwensmannen doorgegeven, die de Minister-President hiervan in kennis heeft gesteld. Daarna is gevolgd een onderhoud van de heer *A. J. Th. van der Vlugt,* consul-generaal van Finland, met dr. *A. E. Schwebel,* de Beauftragte für die Provinz Südholland, op 7 April 1945, waarvan de heer *van der Vlugt* de indruk kreeg — een indruk, die hij direct in een notitie heeft neergelegd —, dat de Duitse autoriteiten, althans *Schwebel* zelf, onder bepaalde omstandigheden dachten aan een capitulatie van de in West-Nederland aanwezige Duitse troepen.

Hiervan zijn Vertrouwensmannen en de C.B.S. op de hoogte gesteld, waarna op 10 April 1945 een tweede onderhoud tussen de heer *van der Vlugt* en dr. *Schwebel* heeft plaats gevonden, waarbij dr. *Schwebel* enerzijds met betrekking tot een eventuele capitulatie retireerde, maar anderzijds te kennen gaf, dat de Duitse militaire autoriteiten wel bereid zouden zijn om een bepaalde vorm van onofficiële wapenstilstand dan wel neutralisering van een bepaald gebied te overwegen.

Hieruit zijn tenslotte de besprekingen voortgevloeid, welke op 12 April 1945 hebben plaats gehad tussen *Seyss-Inquart* en *Schwebel* enerzijds en de heren *van der Vlugt* en *Six* als afgevaardigden van Vertrouwensmannen anderzijds. Ook al was daarbij de mogelijkheid van een capitulatie meer naar de achtergrond verschoven, toch hebben Vertrouwensmannen in dit van Duitse zijde genomen initiatief de mogelijkheid gezien te bereiken, dat de aanval van de geallieerden tegen het Westen van Nederland niet zou worden doorgezet, waartegenover verdere inundaties konden voorkomen worden, terwijl tevens door de Duitsers voedsel zou worden binnengelaten en er geen executies meer zouden plaats vinden, kortom de mogelijkheid van een onofficiële wapenstilstand „met het geweer aan de voet", zoals het wel is uitgedrukt. De besprekingen van 12 April 1945 hebben er toen toe geleid, dat de heren *Neher* en *van der Gaag* op 13 April de tocht naar het bevrijde gebied hebben aanvaard om de Regering van een en ander op de hoogte te stellen. Het verdere verloop van zaken is geweest, dat, na een aantal besprekingen met de geallieerden, die door het overlijden van President *Roosevelt* vertraagd schijnen te zijn, tenslotte op 23 April 1945 de zaak is gesteld in handen van generaal *Eisenhower,* die volmacht kreeg om naar bevind van omstandigheden

te handelen, met name volkomen vrijheid kreeg om al of niet onderhandelingen te openen. Generaal *Eisenhower* heeft tot het aanknopen van onderhandelingen besloten met het gevolg, dat op 30 April 1945 te Achterveld de eerste besprekingen tussen de geallieerden onder leiding van generaal *Bedell Smith* en de Duitsers onder leiding van *Seyss-Inquart* plaats vonden. Op 2 Mei 1945 vond te Wageningen een tweede samenkomst plaats tussen de geallieerde en de Duitse autoriteiten, waarbij de protocollen van de besprekingen van 30 April 1945 werden getekend. De door Vertrouwensmannen nagestreefde situatie werd hier officieel bereikt; o.m. werd vastgelegd, dat de Duitsers voedsel langs bepaalde landwegen in het bezette gebied zouden toelaten, hetgeen, aangezien de sedert enige dagen plaats vindende voedsel-droppings meer van psychologische dan van reële betekenis waren, van het allergrootste belang was. Vervolgens is de gang van zaken doorkruist door de nog plotseling komende ineenstorting van de gehele Duitse weerstand.

Uitvoerig zijn in de verhoren ter sprake gekomen de vragen door welke motieven de Duitsers en met name *Seyss-Inquart* zich hebben laten leiden, toen zij het hierboven omschreven initiatief namen en of zulks met instemming van de bevelhebber der Duitse troepen in West-Nederland, generaal *Blaskowitz,* is geschied. Door *Schwebel* is getracht het zo voor te stellen, dat *Seyss-Inquart,* evenals hij, in de allereerste plaats geleid werd door zijn gevoel van verantwoordelijkheid voor de Nederlandse bevolking en het Duitse leger, dat hij dus de plicht gevoelde om de onoverzienbare consequenties van het tot stand brengen van de bevolen vernielingen, verbonden aan de strijd tot het uiterste, af te wenden.

Van verschillende andere zijden is voor de commissie betoogd, dat *Seyss-Inquart* zich heeft laten leiden door de gedachte, dat hier een mogelijkheid voor hem lag om redding voor zich zelf te vinden en zich in een dusdanige positie te manoeuvreren, dat hij uiteindelijk de persoon zou worden, die het contact tussen het ineenstortende Duitsland en de geallieerden zou kunnen tot stand brengen.

De commissie is van mening, dat er voor deze laatste visie veel te zeggen is. Niet alleen ligt een en ander geheel in de lijn van een geslepen politicus als *Seyss-Inquart* was, doch ook verschillende van zijn daden in de laatste dagen van de strijd wijzen in deze richting. De commissie noemt in dit verband de poging, welke *Schwebel* — zeker niet zonder toestemming van *Seyss-Inquart* — bij *Bedell Smith* heeft gedaan om een vrijgeleide te krijgen om naar Berlijn te gaan en de tocht van *Seyss-Inquart* naar *Dönitz.*

Wat het standpunt van *Blaskowitz* betreft, is de commissie van oordeel, dat het contact, dat *Seyss-Inquart* in het begin van April 1945 heeft opgenomen, stellig wel in volledig overleg met hem zal zijn geschied. *Blaskowitz* heeft, naar de mening van de commissie, met deze pogingen ingestemd, doch zich van de practische uitvoering daarvan zoveel mogelijk verre gehouden. Hij was de militair, die zeer wel begreep, dat verder voortzetten van de oorlog doelloos was en die ook het nutteloze van de in dat geval noodzakelijke vernielingen heel goed inzag, doch die zich op het standpunt stelde, dat hij de gegeven bevelen had uit te voeren. Dit nam niet weg, dat, indien van andere zijde — waarbij hij er zich, zoals gezegd, formeel zoveel mogelijk buiten hield — pogingen in het werk werden gesteld om dit alles te voorkomen, hij hiermede instemde.

Vertrouwensmannen hebben naar aanleiding van het feit, dat zij contact met *Seyss-Inquart* hebben opgenomen en bij de Regering te Londen met kracht hebben bepleit om van de geboden gelegenheid tot onderhandelen gebruik te maken, ernstige moeilijkheden gekregen met de illegaliteit. Ondanks de betrachtte geheimhouding was al spoedig van hetgeen er gaande was een en ander uitgelekt en van de zijde van de illegaliteit rees verzet tegen het feit, dat men besprekingen van een aard als de onderhavige had geopend. Er is toen een ernstig verschil van mening ontstaan tussen Vertrouwensmannen en de Contact Commissie, vertegenwoordigende de gezamenlijke illegaliteit. Dit verschil van inzicht heeft geleid tot zeer ernstige persoonlijke verwijten en tot een scherpe schriftelijke gedachtenwisseling, terwijl de illegaliteit in April 1945 ook nog gepoogd heeft de Nederlandse Regering te Londen van haar inzichten, die in zo sterke mate afweken van die van Vertrouwensmannen en de C.B.S., op de hoogte te stellen.

Dit meningsverschil is ook nog eens in de verhoren voor de commissie naar voren gekomen. Hoewel dit door de tegenstanders van het standpunt van Vertrouwensmannen ontkend wordt, is de commissie toch van mening, dat het feit, dat men in de Contact Commissie van buitenaf moest horen, waarmede Vertrouwensmannen bezig waren, niet zonder invloed is geweest op de houding van de vertegenwoordigers van de illegaliteit. Daarbij kwam nog, dat met de Duitsers was afgesproken, dat dezen o.m. de executies zouden stopzetten, op voorwaarde, dat dan ook van de zijde der illegaliteit verdere geweldmaatregelen achterwege zouden blijven. Voorzover de

illegaliteit zich bevond in de B.S., konden Vertrouwensmannen, die tezamen met de C.B.S. de zaak der onderhandelingen van de aanvang af hebben behandeld, trachten dit te verwezenlijken, doch er was ook een deel van de illegaliteit, dat alleen door middel van de Contact Commissie te bereiken was en dit deel gevoelde zich door de gemaakte afspraken niet gebonden, hetgeen ook het ontstaan der moeilijkheden bevorderd heeft. Gezien het voorgaande meent de commissie dan ook het door Vertrouwensmannen ten deze ingenomen standpunt als minder juist te moeten aanmerken. Dit klemt te meer, waar de in de Contact Commissie vertegenwoordigde illegaliteit er altijd zeer wel in geslaagd is de vereiste geheimhouding te betrachten.

Er is van de zijde van de Contact Commissie allerlei critiek in deze op Vertrouwensmannen geuit. Er was bezwaar tegen de toon, waarin de onderhandelingen werden gevoerd. Er werd ook gezegd, dat niet voldoende voorwaarden waren gesteld om de zich nog in Duitse handen bevindende gevangenen veilig te stellen.

De commissie is van oordeel, dat wellicht in deze critiek een grond van waarheid schuilt en dat men achteraf zou kunnen beweren, dat in deze anders gehandeld had kunnen zijn. Toch meent de commissie, dat, hoe belangrijk deze punten ook waren, zij, gezien tegenover het grote en alles beheersende belang, dat aan de onderhandelingen ten grondslag lag, als van secundaire aard moeten worden beschouwd. Dit grote en alles beheersende belang was de positie van West-Nederland en zijn 4½ millioen inwoners. Wanneer de strijd zou worden voortgezet, dan zouden de bevolen vernielingen plaats vinden, zou dat gebied het toneel van een felle strijd kunnen worden en zou het de vraag zijn wat er van West-Nederland en zijn bevolking zou overblijven, terwijl rekening moest worden gehouden met een dusdanige catastrophe, dat herstel van de aangebrachte schade een niet te overziene tijd en grenzeloze offers zou vergen.

Hier doorheen speelde echter een ander aspect, dat de zaak nog uitermate compliceerde. De voedselvoorziening toch was in een dusdanig deplorabele toestand geraakt, dat de mogelijkheid om de bevolking nog in enige mate te voeden met dagen geteld moest worden, waardoor op die grond weer de vraag rees, of een bevrijding van het Westen van Nederland door een zeer snel gewapend optreden van de geallieerden niet moest worden verkozen boven het entameren van onderhandelingen, waarvan de duur niet aanstonds kon worden overzien en waarvan de uitslag onzeker was.

Vertrouwensmannen en de C.B.S. hebben in deze steeds eensgezind het standpunt ingenomen, dat de mogelijkheid van onderhandelen moest worden aangegrepen en dat die lijn gevolgd moest blijven.

De commissie is van oordeel, dat deze weg de enige was, die onder deze omstandigheden verantwoord geacht moest worden. Hoe onzeker het resultaat van onderhandelen ook zou zijn, men mocht eenvoudig, gezien de catastrophe, die van een gewapenderhand optreden het gevolg zou zijn, niet anders doen dan trachten de in onderhandelen gelegen mogelijkheid tot het uiterste uit te buiten.

Het resultaat heeft, naar het oordeel van de commissie, Vertrouwensmannen en de C.B.S. dan ook volkomen in het gelijk gesteld.

Er is aan de zijde der tegenstanders van het standpunt van Vertrouwensmannen en de C.B.S. betoogd, dat men, toen men eenmaal contact had gekregen met de Duitsers, de eis van „unconditional surrender" had moeten stellen. Naar de mening van hen, die dit bepleit hebben — een mening, die is gebaseerd op de ervaring, welke men in het verzet met de Duitsers had opgedaan — zouden dezen dan wel hebben toegegeven. De commissie kan natuurlijk niet ontkennen, dat dit niet zou zijn geschied, maar zij betwijfelt het ten zeerste. Men had hier immers te maken met de legerautoriteiten. De gedragslijn, die met name door *Blaskowitz* in April 1945 is gevolgd — nl. dat hij zijn afweermaatregelen nam, naarmate de geallieerden verder oprukten, als gevolg van welke gedragslijn op 17 April 1945 de Wieringermeer onder water is gezet — wijst dan ook in een andere richting. In ieder geval ging het hier om zo grote belangen, dat de commissie van oordeel is, dat Vertrouwensmannen en de C.B.S. een verstandig beleid hebben gevoerd door een tussenweg te kiezen en niet het systeem van „er op of er onder" hebben gevolgd.

Voorts is door de tegenstanders van het standpunt van Vertrouwensmannen en de C.B.S. gezegd, dat men — gelijk de gezamenlijke illegaliteit in haar telegram van 21 April 1945 aan de Nederlandse Regering te Londen heeft betoogd — er bij de geallieerden op had moeten aandringen, dat zij door een snelle actie West-Nederland zouden bevrijden. Nog afgezien van het feit, dat tegen dit standpunt kan worden ingebracht, dat ook dan waarschijnlijk grote catastrophen zouden hebben plaats gevonden, kan daartegen aangevoerd worden, dat zulk een aandrang geen resultaat zou hebben opgeleverd, aangezien een zodanige afzonderlijke en snelle bevrijding van West-Nederland niet paste in het krijgsplan van de geallieerden.

De commissie meent met het door haar verzamelde materiaal wel duidelijk gemaakt te hebben, dat een poging om dit van de geallieerden gedaan te krijgen kansloos zou zijn geweest. Niet alleen blijkt dit uit de verklaringen van verschillende personen, door haar gehoord, maar ook het antwoord, dat de commissie op een desbetreffende vraag op 23 Februari 1950 van lieutenant-general *M. B. Ridgway* namens generaal *Eisenhower,* tot wie de commissie zich met deze vraag had gewend, heeft ontvangen, laat hieraan geen enkele twijfel.

Wanneer de commissie dan ook het geheel van de gebeurtenissen in April 1945 overziet, spreekt zij als haar oordeel uit, dat Vertrouwensmannen en de C.B.S. naar aanleiding van het door *Seyss-Inquart* op 2 April 1945 genomen initiatief een wijs beleid hebben gevoerd.

XXII. De Kabinetsformatie van 24 Juni 1945

76636 *(Schermerhorn)*

De heer *Schermerhorn* verklaart met betrekking tot de formatie van het Kabinet in Juni 1945, dat H.M. de Koningin zich zeer veel moeite heeft gegeven, alvorens tot de aanwijzing van een Kabinetsformateur te geraken, uit te vorsen, hoe de mening van het bevrijde Nederlandse volk was. De wijze, waarop dit is geschied, was een procedure, die niet besloten ligt in de normale gebruiken, hoewel die daarbij zoveel mogelijk zijn gehandhaafd. Op zichzelf waren deze echter ontoereikend. De heer *Schermerhorn* wil er de nadruk op leggen, in hoe sterke mate hij persoonlijk de indruk heeft gekregen, dat alle pogingen, die de Koningin in dit opzicht in de Meimaand van 1945 heeft gedaan om de meningen in het Nederlandse volk te peilen er alle op gericht waren om op een zo solied mogelijke wijze weer in het constitutionele spoor te geraken.

Het begin van zijn persoonlijke aanraking met dit gehele complex van vraagstukken is geweest een uitnodiging, die de heer *Neher* en hij van de Koningin hebben ontvangen om op de 10de en 11de Mei 1945 te komen op „Anneville" bij Breda, waar H.M. toen vertoefde, teneinde te trachten antwoord te geven op enige vragen.

De eerste vraag was: op welke wijze en door wie dient H.M. te worden voorgelicht omtrent hetgeen leeft in het Nederlandse volk, opdat Zij de mogelijkheid krijgt ondanks Haar langdurige afwezigheid na het ontslag van het zittende Kabinet een formateur aan te wijzen, die een Regering zal kunnen samenstellen, die door zeer brede lagen van het volk wordt gedragen? Het was dus niet een advies over een Kabinetsformatie. Het ging er slechts om, wie de heren *Neher* en *Schermerhorn* de aangewezen figuren achtten, ook niet slechts om H.M. te informeren over de Kabinetsformatie, maar om de Koningin een beeld te geven van hetgeen in het Nederlandse volk leefde, waarbij natuurlijk het politieke element inbegrepen was, doch slechts als onderdeel van het geheel.

De tweede vraag was, welke mening er in Nederland inzake de instelling van een noodparlement bestond, in het bijzonder welke de mening was over het door het vorige Kabinet terzake ontworpen en niet tot stand gekomen Koninklijk besluit en het oordeel over het op dat moment aanwezige Koninklijk besluit, dat ongetekend aan de toekomstige Kabinetsformateur zou worden aangeboden.

Deze twee vragen waren natuurlijk van een volkomen verschillend karakter, de eerste zeer algemeen en de tweede reeds veel sterker liggende in de politieke en staatsrechtelijke sfeer. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat de heren *Schermerhorn* en *Neher* de laatste vraag uitsluitend hebben benaderd vanuit de psychologische kant, van hetgeen er, naar hun mening, op dat ogenblik in het Nederlandse volk, voorzover het toen met deze zaken actief meeleefde, psychologisch te verdragen was.

Wat het eerste probleem betreft, is het, gelooft de heer *Schermerhorn,* wel bekend, wie in die Meimaand door de Koningin in gehoor zijn ontvangen. Het is een grote serie personen geweest, leiders van het kerkelijk leven, leiders van het sociaal-economisch leven, ondernemers en leiders van vakbewegingen, politieke leiders, waarbij de heren *Schermerhorn* en *Neher* in de eerste plaats de heer *Drees* hadden genoemd als voorzitter van het Politiek Convent, dat tijdens de bezetting was gevormd, het verder aan de heer *Drees* overlatend aan te wijzen wie hij meende, dat van de verschillende politieke groeperingen het meest in aanmerking kwamen. Voorts, in verband met de telegramwisseling tussen de illegaliteit en Londen, een groepering van mensen, die de heren *Schermerhorn* en *Neher* hebben gevangen onder de collectieve naam van „de stem van de illegaliteit" en die bestond uit representanten van de meest uiteenlopende groepen. Dan een groep van op de voorgrond tredende vrouwen om de Koningin in te lichten omtrent hetgeen er in de bezettingstijd op het gebied van vrouwenbewegingen en haar activiteit was ontwikkeld.

De heren *Schermerhorn* en *Neher* geloofden, dat op deze wijze voldaan kon worden aan het verzoek van Hare Majesteit om inderdaad kennis te nemen van al hetgeen leefde in Nederland in al zijn verschillende schakeringen. Het ging er dus niet om, dat de heren *Neher* en *Schermerhorn* een poging deden de Koningin hierover in

te lichten, maar Haar als het ware een kaart van het land te leveren zoals zij die op dat ogenblik zagen.

76637 *(Schermerhorn)* In welke hoedanigheid de heer *Neher* en hij waren uitgenodigd, is de heer *Schermerhorn* onbekend. Hij heeft een uitnodiging gekregen, doch niet in enige hoedanigheid. Als gevolg van alle mogelijke gesprekken, die Hare Majesteit heeft gevoerd, is aan de heren *Drees* en *Schermerhorn* op 29 Mei 1945 de opdracht verstrekt tot de vorming van een „nationaal Kabinet van herstel en vernieuwing". Toen is de Kabinetsformatie begonnen.

76639 *(Schermerhorn)* Het belangrijkste punt, dat later ook politiek in Nederland een zeer grote rol heeft gespeeld, betreft het begrip „nationaal Kabinet", dat in deze opdracht staat. Het is wel duidelijk, dat men dit eerste Kabinet niet in de normale zin als een nationaal Kabinet kan beschouwen. De heer *Schermerhorn* gelooft, dat er wel eens een poging is gedaan het omgekeerde te bewijzen, maar daarmede bleef het toch altijd een „abnormaal nationaal Kabinet". Hij meent, dat men zich de grondslagen van dit alles alleen maar goed kan realiseren, indien men werkelijk een poging doet zich de situatie in te denken, zoals die politiek op dat ogenblik in ons land was met politieke partijen, die gedeeltelijk formeel niet bestonden, omtrent welker betekenis verschillende denkbeelden bestonden en daarnaast als alles overheersende kracht, die, naar hij meent, op het ogenblik in Nederland bijna tot nul is gereduceerd, het effect van de bezetting zelf, de psychische spanningen, die door de houding van verschillende mensen waren opgewekt.

De heer *Schermerhorn* herinnert zich bijvoorbeeld, dat de heer *Drees* en hij tijdens de formatie in de Stadsschouwburg te Amsterdam waren bij de opvoering van een bevrijdingsstuk. In de pauze werd hij eenvoudig aangeblaft door een stel Amsterdamse oud-illegale vriendjes, die er de lucht van hadden gekregen, dat de heren *Schermerhorn* en *Drees* wel bereid waren tot het compromis inzake de Staten-Generaal, zoals het tenslotte uit de bus is gekomen. Wie zulke ervaringen mist en wie nooit heeft begrepen, dat het in West-Europa en ook in Nederland toen een probleem was, hoe men de illegaliteit zou kunnen dirigeren, d.w.z. politiek naar huis sturen, kon zich toen en zeker ook nu nog afvragen, waarom de heren *Schermerhorn* en *Drees* toch maar niet liever de procedure hebben gevolgd, waarop de heer *de Wilde* zo was gesteld. Zij hebben dat eenvoudig als een onmogelijkheid beschouwd. In de politiek staat men meestal voor de keuze van het kleinste kwaad. Dat is ook hier in Juni 1945 gebeurd en het kleinste kwaad was, dat de antirevolutionnairen niet meededen. Naar de stellige overtuiging van de heer *Schermerhorn* immers zou het een groter kwaad zijn geweest, wanneer zij reeds op dat ogenblik waren begonnen met de lieden, die eenvoudig alles hadden gewaagd, te frustreren ten bate van anderen, waarvan de eerstgenoemden vonden, dat zij op zijn minst genomen weinig moed tijdens de bezetting hadden getoond. De heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben dat niet gewild, de heer *Schermerhorn* zegt met nadruk niet *gewild*, niet alleen niet *aangedurfd*. Zij vonden dit frustreren van het verzet ongepast en hebben het noodzakelijk gevonden het andere kwaad te incasseren.

76640 *(Schermerhorn)* De heer *Schermerhorn* merkt op, dat hij hiermee volstrekt niet wil zeggen, dat de antirevolutionnaire volksgroep heeft behoord tot de groepen, die tijdens de bezetting niets hebben gewaagd en gedurfd; het tegendeel is waar.

Het is zo geweest, dat de heren *Drees* en *Schermerhorn* inderdaad zijn begonnen met te trachten alle volksgroepen, alle politieke partijen, bestaande of nog niet formeel bestaande, mee te krijgen, daarnaast echter ook rekening houdend met het andere sentiment, waarover hij zoëven sprak. Zij zijn dus van die zijde begonnen met enige antirevolutionnaire figuren, die tijdens de bezetting een grote rol hadden gespeeld, o.a. de heren *Schouten* en *Bruins Slot*, een gesprek te hebben. Bij de heer *Schouten* was het eigenlijk meer een eerste begroeting, daar hij juist uit Duitsland terug was. Later is er wel medegedeeld — en de heer *Schermerhorn* maakt er ook nu geen geheim van — dat de heer *Bruins Slot* is uitgenodigd de portefeuille van Binnenlandse Zaken te bezetten. Op zichzelf had deze daartegen geen bezwaar, maar hij stelde als voorwaarde, dat een van zijn antirevolutionnaire relaties het Ministerie van Onderwijs zou bezetten.

76641 *(Schermerhorn)* De heren *Schermerhorn* en *Drees* konden daar niet in treden, omdat op dat moment reeds besprekingen met prof. *van der Leeuw* waren gevoerd, waarbij deze in beginsel had toegestemd. Op de gedachte van de heer *Bruins Slot* Onderwijs af te splitsen van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen meenden zij niet te kunnen ingaan. In deze discussie was geen sprake van de voorwaarde, die later — het was een kwestie van dagen — de medewerking van de antirevolutionnairen heeft verhinderd, nl. dat de Staten-Generaal direct bijeen zouden worden geroepen in de formatie zoals die toen was, zonder N.S.B.-ers en aangevuld met de resten

uit de lijsten van de verkiezing van 1937. Dat was een voorwaarde, die eerst enkele dagen na het gesprek met de heer *Bruins Slot* werd gesteld. De heer *Schermerhorn* wijst nu nog even op het gesprek in de schouwburg, waarvan hij sprak, en de stemming, die toen bestond. Men hoort af en toe wel eens, dat er vele rare schandaaltjes in de bewaringskampen zijn gebeurd, maar er is daarnaast nog meer gebeurd en er heeft nog meer gedreigd; er had nog erger kunnen gebeuren. Zo gemakkelijk als de heer *de Wilde* de zaak blijkbaar inzag ten aanzien van de illegaliteit, was het beslist niet en de heren *Schermerhorn* en *Drees* hebben gemeend aan hun compromis tussen continuïteit der instellingen en discontinuïteit des geestes te moeten vasthouden.

76642 *(Schermerhorn)* De mensen, die de heer *Schermerhorn* in de Stadsschouwburg bestormden, waren niet alleen maar „linkse jongens", er was van alles bij. Men aanvaardde dit compromis eenvoudig niet. Hij herinnert zich, dat hij deze vrienden tijdens dat gesprek vrij krachtig toegesproken heeft, ook om duidelijk te maken, dat hun standpunt onhoudbaar was. Men moet nu echter goed begrijpen, dat er in die tijd vrij brede lagen van de verzetsbeweging waren, die van de politici uit het verleden, voorzover zij niet hadden meegedaan in het verzet, werkelijk niet erg veel moesten hebben. Aan die zijde werd er nogal gegeneraliseerd en dit generaliseren hadden de heren *Schermerhorn* en *Drees* te bestrijden. De stemming was in het algemeen fel; dat is het punt, waarom het draaide. Het feit, dat iemand als de heer *Bruins Slot* tijdens het bovengenoemde gesprek met geen woord tegen hun voorstel inzake het parlement heeft geageerd, bewijst toch wel, dat ook hij, die aan het hoofd van de Trouw-organisatie had gestaan, op dat moment althans uitstekend begreep, dat er grenzen waren op dit gebied, die men niet straffeloos overschreed. De heer *Schermerhorn* weet, dat er behalve de heer *Bruins Slot* ook nog wel een enkele oudere in de antirevolutionnaire kring leefde, die begreep, dat hun voorstel voor de heren *Schermerhorn* en *Drees* niet al te best uitvoerbaar was, althans dat er groot gevaar in schuilde. Omdat zij, gezien de ervaringen in Frankrijk, bewust uitgegaan zijn van de taak, te trachten in Nederland de illegaliteit als georganiseerde verschijningsvorm buiten het politieke leven te houden, was er maar één mogelijkheid, nl. dat men in het georganiseerde politieke leven deze groep niet frustreerde. Zijn ervaring in de rest van dat jaar tijdens zijn Ministerschap bewijst de heer *Schermerhorn*, dat dit juist is geweest. Menige keer heeft hij persoonlijk moeite gehad met allerlei groepen en heeft hij alvorens andere maatregelen toe te passen tegen allerlei knapen gezegd: „Kom over de brug met je wapens en ga aan je werk". Het is niet altijd gelukt, maar vaak wel. Het krediet van de heren *Schermerhorn* en *Drees* zou bij deze mensen echter volkomen nul zijn geweest, wanneer zij ten aanzien van het parlement hadden gedaan, wat van antirevolutionnaire zijde was gevraagd. Dat is zijn stellige overtuiging.

76643 *(Schermerhorn)* De indruk van de heer *Schermerhorn* is altijd geweest, dat men in de leidende regionen van de illegaliteit deze oplossing inderdaad heeft beschouwd als de grens van wat aanvaardbaar was. In de laatste winter van de bezetting was het veel sterker van de oude toestand afwijkende plan gemaakt voor een nationale adviescommissie. Daarmee kwam men in Nederland dus eigenlijk uit de oorlog.

76644 *(Schermerhorn)* Allerlei lieden hebben aan dit plan gedokterd, maar tenslotte is het door de centrale commissie de z.g. Contact Commissie, waarvan de heer *Drees* voorzitter en o.a. de heer *Bruins Slot* lid waren, vastgesteld. Daarbij werd de heer *Drees* als de representant van het vooroorlogse politieke leven in het verzet beschouwd. Wat men zich voorstelde, was een nationale adviescommissie, voor twee derde uit de legale wereld en voor één derde uit de illegaliteit, allen aangewezen als individu en niet als representant van een organisatie, want daarvoor was men zeer kopschuw. Wat de legale sector betrof, zou deze moeten worden aangewezen door het Groot Burger Comité, dat bestond uit het met een man of tien uitgebreide Vaderlands Comité. De Grote Adviescommissie zou de andere sector aanwijzen. Dit zou de Nationale Adviescommissie worden en die zou de Regering moeten adviseren over de samenstelling van het noodparlement en over het moment van de verkiezingen. Als de heer *Schermerhorn* zich niet zeer vergist, was dit het beeld, waarmee men de bevrijding tegemoet ging. In de besprekingen, die zijn gevoerd tijdens de Kabinetsformatie, is door de heren *Drees* en *Schermerhorn*, dus naast de Nationale Adviescommissie, direct het beeld van het noodparlement gevormd. Dat ging dus al verder en was hun compromis.

76645 *(Schermerhorn)* Het noodparlement is precies geworden, zoals het tijdens de Kabinetsformatie door de heren *Drees* en *Schermerhorn* is opgesteld. Het ging echter een stap verder dan het plan, dat oorspronkelijk bestond, want dan zou het aan de Nationale Adviescommissie geweest zijn zulk een idee uit te denken en te lanceren. Hieruit volgt dus, dat bij de bevrijding in dat plan van de z.g. Contact Commissie het idee van de discontinuïteit compleet besloten lag, want men ging er daarbij

wel vanuit, dat twee derde van de leden uit de legale sector zou moeten komen, maar dit was niet anders dan de erkenning van het feit, dat niet 100 % van het Nederlandse volk aan de verzetsbeweging had kunnen meedoen en zich evengoed behoorlijk had kunnen gedragen. Het was echter geenszins de gedachte, dat deze sector het verlengstuk zou zijn van het vooroorlogse politieke bestel; het kon er wel verband mee houden, maar het was bepaald niet a priori. Wanneer men het zo stelt, is het dus volkomen duidelijk, dat in dat plan de idee van de discontinuïteit vrij compleet was. In die Nationale Advies-commissie moest worden vastgesteld, op welke wijze de Nederlandse Volksvertegenwoordiging weer op gang zou worden gebracht. De heer *Schermerhorn* wijst er op, dat dit plan afkomstig was van de complete georganiseerde illegaliteit, dus ook van alle protestants-christelijke sectoren, die daarin vertegenwoordigd waren, o.a. Trouw.

De heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben de continuïteit echter wat meer op de voorgrond getrokken dan in dit plan lag. Zij zijn direct begonnen met te zeggen, dat de Staten-Generaal zouden terugkomen als noodparlement weliswaar, wegens de bijzondere wijze, waarop de aanvulling tot stand zou komen, maar als instelling wilden zij de Staten-Generaal herstellen.

De heer *Schermerhorn* gelooft, dat het juist is de gedachtensprong, die bij de Kabinetsformatie ten aanzien van het parlementaire probleem een rol heeft gespeeld, scherp te markeren. Eerst dan ziet men, hoe groot de afstand is tussen de gedachten, die leefden in de complete illegaliteit (ook in de politieke illegaliteit, want die had er mee deel aan) en de stem, die vrij snel daarna in het bevrijde en veiliger Nederland klonk. Hij gelooft, dat zowel de heer *Drees* als hijzelf vaak geneigd zijn te trachten de weg van het midden te bewaren en dat hebben zij ook in dit geval gedaan. Zij hebben geprobeerd tussen hetgeen extreem-discontinu was en extreem-continu een middenweg te vinden, waarvan zij hoopten, dat het mogelijk zou zijn daarmee beide groepen te bevredigen. De heer *Schermerhorn* heeft de indruk, dat het met de illegaliteit beter is gelukt dan met de antirevolutionnairen.

76646 *(Schermerhorn)* Het is toen in ieder geval niet gelukt. Dat is het punt geweest, waarop de medewerking van de antirevolutionnairen is afgestuit; meer is er niet geweest. De kwestie van één of twee Ministers, een nevenkwestie, heeft daarna niet meer gespeeld. De discussie met de heer *Bruins Slot* is doorkruist door de besprekingen van de antirevolutionnaire groep zelf, die aan de heren *Schermerhorn* en *Drees* daarna officieel heeft medegedeeld, dat zij hun project niet kon aanvaarden en daarom haar medewerking als zodanig weigerde. De heren *Schermerhorn* en *Drees* hebben toen ook geen poging meer gedaan om antirevolutionnairen als zodanig mee te krijgen. Dat de heer *Meynen* Minister van Oorlog is geworden, had hij niet te danken aan het feit, dat hij gereformeerd was, maar aan het feit, dat hij op dat moment secretaris-generaal van het Departement van Oorlog was en iemand, die de heren *Schermerhorn* en *Drees* zeer werd aanbevolen. Wanneer hij van een andere politieke richting zou zijn geweest (welke zijn richting op dat ogenblik eigenlijk was, durft de heer *Schemerhorn* niet te zeggen) of wanneer hij er een andere geloofsbelijdenis op na had gehouden, was hij ook in aanmerking gekomen en hadden de heren *Schermerhorn* en *Drees* niet minder zware pressie op hem uitgeoefend dan nu het geval is geweest.

76649 *(Schermerhorn)* De eerste besprekingen hebben met de heer *Bruins Slot* plaats gevonden. De heer *Drees* heeft de besprekingen met de heer *de Wilde* gevoerd, welke besprekingen het parlement betroffen. Eén keer hebben de heren *Schermerhorn* en *Drees* het samen gedaan en later heeft de heer *Drees* de besprekingen met de heer *de Wilde* gevoerd.

76651 *(Schermerhorn)* Ten opzichte van de positie van de andere vertegenwoordigende lichamen merkt de heer *Schermerhorn* op, dat het hoofdaccent natuurlijk op de Kamer lag, vooral, omdat het plan voor de Nationale Adviescommissie een nationaal plan was, waarmede men zich in de illegaliteit algemeen had bezig gehouden, veel sterker dan met het later berucht geworden probleem van de gemeenteraden. Dit heeft natuurlijk wel een rol gespeeld, maar een veel mindere; die rol is eigenlijk pas goed begonnen, toen op het allerlaatste moment de heer *Beel* boven de horizon kwam. Bij de Kabinetsformatie en later bij het gesprek met de heer *Beel* hebben de heren *Schermerhorn* en *Drees* getracht dezelfde synthesegedachte tussen continuïteit en discontinuïteit met betrekking tot de gemeenteraden, ten aanzien waarvan de heer *Beel* in April 1945 een andere weg had ingeslagen, weer te introduceren en de heer *Schermerhorn* gelooft, dat dit enigermate is gelukt.

76653 *(Schermerhorn)* Op de mededeling, dat ten opzichte van de regeling voor de gemeenteraden toch niets is veranderd in het Koninklijk besluit van 12 April 1945, zegt de heer *Schermerhorn,* dat dit inderdaad zo is. In het noodparlement heeft hij er later de heer *Donker* nog eens over horen fulmineren tegen de heer *Beel.* Het feit, dat hij zich deze zaak veel slechter herinnert dan die van het parlement, moge een aanduiding zijn, dat de belangstelling van de heren *Schermerhorn* en

Drees, althans die van de heer *Schermerhorn,* primair was gericht op het parlement. Het is waarschijnlijk wel zo geweest, dat bij de besprekingen, die hij op het allerlaatste moment met de heer *Beel* heeft gehad, deze wel bereid was de synthesegedachte voor het parlement te aanvaarden, maar dat hem dit ten opzichte van de gemeenteraden uiterst moeilijk was, omdat het besluit van April 1945 eenmaal bestond. Hij durft dit echter niet positief te zeggen. Hij herinnert het zich niet; daarvoor heeft het gesprek een beetje te eigenaardig karakter gedragen. De besprekingen met de heer *Beel* hebben, naar de heer *Schermerhorn* gelooft, op dezelfde dag dat het Kabinet gereed was, plaats gevonden.

76656 *(Schermerhorn)* Een andere candidaat voor het Ministerschap van Binnenlandse Zaken viel plotseling uit. Omtrent degene, die oorspronkelijk door de heren *Schermerhorn* en *Drees* was bedoeld als Minister van Binnenlandse Zaken, kregen zij op het laatste moment mededeling, dat, wanneer hij zou worden benoemd, door een inspecteur van politie te zijner plaatse een schandaal zou worden ontketend. Er was geen tijd meer deze zaak uit te zoeken, want dit bericht kregen zij de dag, vóórdat zij het resultaat aan de Koningin zouden aanbieden. De heer *Schermerhorn* heeft niet kunnen nagaan, of het een chantagepoging was of dat het een werkelijk gefundeerde grief was. Daarvoor bestond geen mogelijkheid meer, want deze candidaat woonde niet naast de deur. Die nacht heeft hij met deze man een zeer pijnlijk gesprek gehad, dat gevoerd is op een zodanige wijze, dat de heer *Schermerhorn* verder zijn leven lang voor hem de grootste achting zal bewaren. Intussen was goede raad duur en toen is de heer *Beel* opgebeld, waarmede de heren *Schermerhorn* en *Drees* een gesprek hebben gehad, vlak voordat zij naar de Koningin zouden gaan.

76659 *(Schermerhorn)* De heer *Beel* was volledig bereid het project inzake het parlement van de twee Kabinetsformateurs te aanvaarden. Later heeft dit ook nooit enige moeilijkheid opgeleverd. Bij de besprekingen, die de heer *Schermerhorn* hierover heeft gevoerd, en bij de vaststelling van de regeling, zoals die bij de Kabinetsformatie werd gezien, heeft het laatste ontwerp van de heer *Gerbrandy* geen rol meer gespeeld; de regeling van de heren *Schermerhorn* en *Drees* is geheel los daarvan opgesteld. De heer *Schermerhorn* gelooft, dat de gedachte, dat men eerst mocht beslissen in Nederland na de bevrijding, van één kant gezien, volkomen juist was, al had zij het bezwaar, dat er in de werking der instellingen een zeker vacuum moest ontstaan, hetgeen, zoals hij graag toegeeft, ook een bedenkelijke zijde had. Uit zijn betoog kan men wel begrijpen, dat toch een situatie, waarbij eenvoudigweg vooroorlogse Nederlanders compleet weer alle stoelen zouden hebben bezet, voor allerlei groepen tot de grootst mogelijke verbittering en conflicten zou hebben geleid. Het gezag van een dergelijke Regering zou bovendien bij die groepen van de bevolking, die zich door het verzet een zekere plaats hadden verworven, eenvoudig tot nul gereduceerd zijn geworden. Dit vormde juist, nadat men onder de Duitsers jarenlang in een soort gezagscrisis had geleefd, een groot gevaar. Zoals hij reeds eerder zei in de politiek gaat het vaak om het kiezen van het kleinste kwaad. Zeker is de door de heren *Schermerhorn* en *Drees* gekozen weg niet zonder bezwaren en gebreken geweest; sommige details hadden zeker anders gekund, maar dat men dit te Londen niet vastgenageld heeft en eenvoudig aan het gesprek na de bevrijding heeft overgelaten, acht hij juist. Het feit, dat inderdaad hetgeen men daar had voorbereid helemaal geen rol heeft gespeeld in de discussies en dat het plan, zoals het uit het gesprek van de Kabinetsformateurs met verschillende anderen is gegroeid, behalve door de antirevolutionnairen toch door velen is aanvaard, is voor de heer *Schermerhorn* het bewijs, dat deze

76660 *(Schermerhorn)* procedure op zich zelf psychologisch gezien wel juist is geweest. Op de opmerking, dat het Londense project een ontwerp met dezelfde synthese was en er dus een grote parallelliteit tussen het uiteindelijke Londense ontwerp en de regeling, zoals die hier tot stand is gekomen, te constateren valt, zegt de heer *Schermerhorn* zich niet te herinneren, dat het een grote rol heeft gespeeld. De gedachtengang, zoals die tenslotte is gevolgd, lag ook ruimschoots voor de hand. Wanneer men begon met vast te knopen aan de bestaande Volksvertegenwoordiging en deze wilde aanvullen, maar niet uit de lijsten van 1937 en daarbij van het standpunt uitging, dat er in de illegaliteit krachten scholen, die men nodig had, dan lag deze oplossing voor de hand. De vraag was dan alleen, hoe de selectie tot stand moest komen, maar de wereld, waaruit die moest geschieden, lag dan vast. Juist door deze wijze van aanvulling kreeg men de idee van een noodparlement en voorts moest het dan verder automatisch in de richting van de normale situatie gaan.

76661 *(Schermerhorn)* Het was de heer *Schermerhorn* bekend, dat men in de laatste tijd van de bezetting wel van Londen uit, toen men daar bezig was met de uitwerking van de synthesegedachte, geprojecteerd op het parlement, contact heeft gezocht met de illegaliteit in Nederland om uit te

vorsen, of deze gedachte in Nederland instemming kon vinden. Hij heeft er wel het en ander van gezien, maar de heer *Drees,* die dit op het centrale punt in handen kreeg, nl. als voorzitter van de Contact Commissie weet dit precies. In het laatste jaar van de bezetting vond deze ontwikkeling aan beide kanten niet helemaal los van elkaar plaats, hoewel toch ook weer niet duidelijk is geworden, wat men te Londen precies beoogde. Daarvoor liepen de stemmen van de overkant, omtrent welks oorsprong men telkens allerlei geruchten vernam, te sterk uiteen. Het was niet zo eenvoudig er precies een touw aan vast te knopen.

76665 *(Schermerhorn)* In het nieuwe Kabinet van 24 Juni 1945 zijn uit het tweede Kabinet-*Gerbrandy* de heren *van Kleffens, Beel* en *de Booy* overgenomen. Wat betreft de heer *Beel* heeft de heer *Schermerhorn* de reden van deze continuering reeds gezegd. De heer *van Kleffens* was de man, die het buitenlandse beleid in de afgelopen jaren voor zijn verantwoordelijkheid had gehad. De heren *Schermerhorn* en *Drees,* die in Nederland in de afzondering hadden geleefd, meenden, dat het juist was deze figuur, die precies wist, wat er inzake de positie van Nederland ten aanzien van het buitenland was gebeurd, in deze kring te betrekken. De heren *Schermerhorn* en *Drees* meenden, dat zij met een Minister van Buitenlandse Zaken, die uitsluitend in Nederland was gebleven en dus nog moest beginnen met alle draden naar buiten te spinnen, mogelijkheden zouden elimineren, die bij de heer *van*

76666 *(Schermerhorn)* *Kleffens* in ruime mate aanwezig waren. Toch heeft de wens naar een zekere synthese hierbij ook gespeeld door de benoeming van de heer *van Roijen.* Bovendien speelde hierbij de praktische reden, dat de heren *Schermerhorn* en *Drees* op dat moment geloofden, dat, waar er nog zoveel met Engeland en Amerika viel te behandelen, waarbij de Minister persoonlijk gemoeid was en deswege afwezig moest zijn, ook nog een rol. Ten opzichte van het motief voor de benoeming van de heer *de Booy,* zegt de heer *Schermerhorn,* dat hij de heer *de Booy* uit contacten van vóór de oorlog op technisch gebied zeer had leren waarderen en hem een hoogstaande figuur achtte, die uit de marine was en dat vak dus kende. Er wordt toch immers een enkele keer ook nog wel eens iemand gekozen om zijn persoonlijke kwaliteiten, los van zijn politieke opvatting!

76668 *(Schermerhorn)* De benoeming van de heer *Vorrink* tot algemeen Regeringsgemachtigde hield geen enkel verband met de Kabinetsformatie; dit is pas later gebeurd. Toen de heer *Schermerhorn* er eenmaal was en ontdekte, welk een volkomen chaos er heerste, was het noodzakelijk van een centraal punt uit, dwars over alles heen, telkens kortsluitingen te maken om uit te vinden, wat er precies aan de hand was. Dit heeft het Kabinet nog veel te weinig gedaan, want anders had men misschien de kans gehad b.v. nog meer van de schandalen in de bewaringskampen te elimineren. Het was een poging ongerechtigheden op het spoor te komen en daarvoor waren mensen nodig, die met een zekere autoriteit konden optreden en niet direct voor de eerste de beste uit de weg gingen, en daar was de heer *Vorrink* er

76669 *(Schermerhorn)* een van. De heer *Vorrink* was de enige, die deze titel had, maar de heer *Schermerhorn* had in dat jaar de gewoonte in het secretariaat een aantal mensen te hebben, die ieder een sector voor hun rekening kregen om de enorme lawine van brieven, klachten en beschuldigingen regelrecht te onderzoeken, indien mogelijk met een departement, en anders er overheen.

76670 *(Schermerhorn)* Dit gebeurde soms wel in overleg met de andere Ministers maar niet altijd; er zijn echter nooit moeilijkheden over geweest. De heer *Schermerhorn* heeft later wel eens stemmen in de Kamer beluisterd van geachte afgevaardigden, die blijkbaar nooit hebben bemerkt, dat de toestand in 1945/46 en ook misschien nog wel daarna werkelijk niet vergelijkbaar was met hetgeen er voor de oorlog bestond. Wilde men trachten te saneren en te gaan naar die toestand, waarnaar iedereen zo verlangde, dan was dit alleen maar te bereiken met abnormale middelen. Wanneer dan later een politiek leider zegt, dat allerlei functies voor de oorlog ook niet bestonden, dan rijzen bij de heer *Schermerhorn* vrij kwalijke gedachten omtrent het inzicht van dezulken.

76671 *(Schermerhorn)* De heer *Schermerhorn* herinnert zich niet, dat het moment van de verkiezingen bij de Kabinetsformatie een rol heeft gespeeld. Men had het idee, dat er voorlopig geen sprake van zou zijn, omdat het eenvoudig niet kon. Wanneer deze dan wel zouden plaats vinden, daarover liet men zich niet uit. Een bewuste redenering in de ene of de andere richting heeft veel minder plaats gevonden dan wel eens is gesuggereerd. Er waren er, die op het standpunt stonden, dat er eerst een zekere consolidatie van het geestelijke en politieke leven in Nederland nodig was, voordat de verkiezingen konden worden gehouden, en het spreekt vanzelf, dat uit die stemmen wel eens is afgeleid, dat ook de Regering op dit standpunt stond. Hij gelooft, dat dit onjuist is en dat, indien men de Regering in dit opzicht ergens van wil beschuldigen, het kan zijn van het beroemde Nederlandse perfectionisme. Men had heel spoedig verkiezingen kunnen houden,

indien men 10 pct. speling had willen aanvaarden; dit paste echter ook weer niet bij onze volksaard. Het is inderdaad zo, dat in laatste instantie het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft gezegd, wanneer het gereed zou zijn. Het was dus een zuiver technische reden. Dat het resultaat in overeenstemming was met de gedachte, die in sommige kringen leefde, is een volkomen daarnaast staande kwestie. Bij de Kabinetsformatie is dit geen punt van overweging geweest. De heer *Schermerhorn* herinnert zich niet, dat de heer *Drees* en hij hebben gezegd, dat de verkiezingen niet vóór een bepaalde tijd mochten plaats vinden, integendeel. Hij weet, dat hij zelf tijdens een uiterst belangrijk gesprek in die dagen de stelling heeft verdedigd, dat dit Kabinet slechts een half jaar kon werken. Dat is niet in overeenstemming met de theorieën, die aan de heren *Schermerhorn* en *Drees* vaak zijn toegedacht, nl. dat zij probeerden de verkiezingen zo laat mogelijk te doen plaats vinden. De gedachtengang van de heer *Schermerhorn* in die eerste helft van Juni 1945 was daarmede in strijd. Hij heeft toen b.v. ook nog ergens gezegd: „Wie in deze put springt, is na een half jaar een verloren mens."

76672 *(Schermerhorn)*

Bij de formatie van het Kabinet heeft de synthesegedachte in deze zin, dat men daarbij evenals met betrekking tot het parlement heeft gestreefd exponenten van politieke partijen van vóór 1940, hoewel die formeel niet bestonden, op te nemen geen rol gespeeld; daarbij is de synthese in mindere mate tot stand gekomen dan de heren *Schermerhorn* en *Drees* hadden gewild. In de twee formateurs zelf lag de synthese natuurlijk reeds enigermate opgesloten. De wijze, waarop de heren *Schermerhorn* en *Drees* hebben getracht het Kabinet samen te stellen, lag in het verlengde van die gedachte. Al zijn dan Kabinetsformateurs belangrijke mensen, het lukt niet altijd datgene te bereiken, wat men zich op een gegeven ogenblik voor ogen stelt. Het resultaat van de contacten, die men opnam, was, dat men niet kon bereiken wat men wilde. De heer *Schermerhorn* is er nooit helemaal achtergekomen, of dit verband hield met het idee van die put van zoëven of met puur politieke overwegingen. Het is te sterk gezegd, indien men het zo uitdrukt, dat de Kabinetsformateurs ook contact hebben gezocht met representatieve figuren uit andere voormalige politieke partijen, die hebben gezegd, dat zij niet meededen. Er zijn natuurlijk altijd zekere verbindingsdraden en contacten, welke in die tijd een zekere dienst bewijzen en welke tonen, hoe het met de geestesgesteldheid is. De heren *Schermerhorn* en *Drees* hadden b.v. in het bijzonder graag — en hebben daarvoor ook wel pogingen gedaan — meer katholieken gehad, omdat zij van oordeel waren, dat er daarvan te weinig in het Kabinet waren. Dit is niet gelukt.

76673 *(Schermerhorn)*

76675 *(Schermerhorn)*

Wanneer het anders was gelopen en de bereidheid in grotere mate aanwezig was geweest, zou dit Kabinet er anders hebben uitgezien en dan zou de synthese iets sterker tot uitdrukking zijn gekomen. De heer *Schermerhorn* heeft zich zelf nooit aan de indruk kunnen onttrekken, dat er toch, juist aan de politieke zijde, tegen die synthese een veel grotere weerstand bestond dan aan de andere zijde tegen de oude politiek. Dit zijn dingen, die moeilijk te bewijzen zijn, maar die men slechts kan afleiden uit de reactie, die later soms op bepaalde uitingsvormen van de andere zijde van de synthese zichtbaar werden. Een synthese wordt natuurlijk wel moeilijk, wanneer blijkt, dat men al te duidelijk streeft naar het herstel van de oude vormen en iedere poging tot aanpassing aan gewijzigde omstandigheden bestrijdt als onwettig of geen gevoel heeft voor het groeiende, dat in een dergelijke na-oorlogse situatie eenvoudig *moet* schuilen. Hij heeft later wel eens gedacht, dat toch een deel van de weerstand, die er van den beginne af aan heeft bestaan, misschien toch wel zijn oorzaak vond in de drang tot restauratie, die sterker bleek dan hij aanvankelijk verwachtte. Hij is hoe langer hoe meer geneigd geraakt de mensen in grote trekken grof schematisch te verdelen in twee categorieën, nl. in diegenen, die van nature en psychologisch een zekere ruimtevrees hebben en geneigd zijn te denken in vormen en termen van het bestaande en van gisteren, en anderen, die daar van nature wat losser van zijn. Waaraan dit toe te schijven is, weet hij niet, maar dit soort van geestelijke instelling speelt soms in bepaalde perioden een verrassende rol.

76678 *(Schermerhorn)*

De heer *Schermerhorn* is geneigd zeer duidelijk te stellen, dat men precies moet overwegen, hoever men in tijden van overgang kan gaan om niet op drift te geraken. Het synthese-element, dat de heren *Schermerhorn* en *Drees* ten aanzien van het parlement hebben besproken, is voor de heer *Schermerhorn* altijd belangrijk geweest, omdat dit juist het voorbeeld was van de werkwijze, die men na de oorlog moest volgen. Aan de hand van andere voorbeelden zou men dit ook kunnen illustreren. Hij geeft niet alleen toe, dat men met een zekere zorgvuldigheid de gevaren van dat vervloeien moet elimineren, maar hij stelt het voorop. De kwestie is echter, dat in een wereld, waarin een wereldoorlog deze phantastische verschuivingen teweeg brengen moest, het voor hem uitgesloten was, dat men er

76679 *(Schermerhorn)*

zonder een zekere mate van vervloeiing zou komen. Dat is het punt, waarom het toen ging en waarom het vandaag, naar zijn inzicht, nog gaat.

76680 *(Schermerhorn)* De synthese is van die aard geweest, dat de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk haar heeft aanvaard en dat langs die weg de overgang naar de normale toestand is geschied. Het is evenwel naar de mening van de heer *Schermerhorn* met een te sterk accent op het behoud geschied. Doch daarmee komt hij tot het politieke inzicht van vandaag.

76684 *(Schermerhorn)* Samenvattend zegt de heer *Schermerhorn* nog, dat hij gelooft, dat veel van hetgeen later is gebeurd, is terug te vinden in het program van het eerste Kabinet en dat is weer terug te vinden in veel punten, waarover in de bezettingstijd door de mensen hier en te Londen is gedacht. Dit is juist het element van continuïteit des geestes, waarop hij wees. Dat is een andere continuïteit dan die van de instellingen. Wat hem wel eens een onbevredigend gevoel geeft is, dat een sterke drang in Nederland naar de continuïteit van de instelling soms een continuïteit naar de geest en naar het leven in de weg heeft gestaan en dat hetgeen continuïteit leek, in werkelijkheid door de volstrekt andere grondslag, waarop men werkte, een discontinuïteit bleek te worden. Om het probleem van de synthese tussen continuïteit en discontinuïteit van dit gezichtspunt uit te beoordelen, moet men deze eerste paar jaren na de bezetting bezien, dus ook dit vraagstuk van de vorming van het Kabinet. Naar zijn overtuiging hebben de heer *Drees* en hij daarbij bewust geprobeerd tot deze synthese te komen en dat is voor hem altijd het voornaamste geweest. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat men daarin nooit volledig slaagt, niet vanwege zich zelf en ook niet vanwege anderen. Voorzover er van enige bevrediging sprake is ten opzichte van die periode, is het vanwege het gelukken van een gedeelte daarvan en om de mogelijkheid, die men door deze bewuste keuze heeft gekregen om de transformatie over het discontinuïteitspunt heen mede tot stand te brengen. Helaas keek Nederland, keek Europa, ook hij zelf, daarbij nog te veel achterom.

76878 *(Drees)* De heer *Drees* verklaart, dat het natuurlijk bekend is, dat, nadat verscheidene adviezen waren ingewonnen door de Koningin, tenslotte prof. *Schermerhorn* en hij te zamen tot formateurs zijn aangewezen en dat zij toen de opdracht hadden: te vormen een nationaal Kabinet voor herstel en vernieuwing.

Bij de overweging, hoe zij te werk moesten gaan, speelde een rol de verhouding tussen enerzijds degenen, die in het verzet werkzaam waren geweest (de illegaliteit) en bij wie met betrekking tot hun staatkundige invloed onmiddellijk na de bevrijding van Londen uit grote verwachtingen waren opgewekt, en anderzijds de politieke richtingen, de politieke stromingen, voorzover mogelijk de politieke partijen.

Als de heer *Drees* nu begint met de kwestie van de politieke partijen, dan gelooft hij, dat het goed is duidelijk te stellen, hoe zwevend op het ogenblik van de bevrijding en een tijd na de bevrijding de verhoudingen in dat opzicht nog waren. Wel hadden verscheidene partijen gedurende de bezetting gepoogd — en waren daarin ook wel geslaagd — om met de kern van haar aanhang een zeker contact te bewaren, maar zowel in het land als in het beroemde gijzelaarsoord, zou hij haast zeggen, waar verschillende politieke besprekingen gevoerd werden, was vrijwel algemeen de verwachting, dat er politieke veranderingen zouden intreden. Er was ook bij verschillende politieke partijen de neiging om tot een verschuiving van de verhoudingen, eventueel tot een combinatie met andere partijen mede te werken. Daarover bestonden zeer uiteenlopende denkbeelden. De heer *Drees* gelooft, dat in het gijzelaarsoord de sterkste verwachting bestond over een ingrijpende wijziging.

Als hij zich nu de verhoudingen realiseert in de volgorde van de sterkste partijen van vóór de oorlog, dan was het in de kringen van de R.K. Staatspartij zo, dat er daar een vrij sterke stroming was om tot een andere partijvorming mede te werken. Dat is een tijdlang in het Zuiden vrij sterk het geval geweest, soms in z.i. vrij vage vorm. De gedachte aan een grotere eenheid, minder splitsing naar de godsdienstige richtingen, leefde ook daar bij velen. Half Juni 1945 nodigde het dagelijks bestuur van de R.K. Staatspartij alle functionarissen van die partij uit hun mandaat ter beschikking te stellen. Men sprak zich nog niet definitief uit, hoe het zou lopen met de partijformatie van de katholieken. In het leven werd geroepen het Centrum voor Staatkundige Vorming. Het dagelijks bestuur wilde afwachten, in welke vorm de invloed der rooms-katholieke Nederlanders in de vertegenwoordigende lichamen onder een herboren staatsbestel tot gelding gebracht zou worden. Men heeft toen, als gezegd, het Centrum voor Staatkundige Vorming in het leven geroepen, waarin degenen, die ook verder een eigen rooms-katholieke partij wilden, en anderen, die meer kritisch daartegenover stonden,

waren samengebracht. Tenslotte heeft dit alles geleid tot de vorming van de K.V.P.

Als de heer *Drees* dan naar de volgorde, wat getalsterkte betreft, komt tot de S.D.A.P., is het bekend, dat deze partij als partij voortbestond en dat het partijbestuur een kern uit het kader in de provincies, gedurende de oorlog had samengehouden. Er was enerzijds een vrij sterke stroming, die een verbreding van de partij zelf wilde, anderzijds waren er ook velen, die op andere wijze aan een nieuwe partijformatie wensten mede te werken. Dat was niet altijd scherp te scheiden, maar men heeft daarover al tijdens de oorlog levendige polemieken gehad. Er waren verscheidenen, die zeer ingrijpende veranderingen wilden, terwijl anderen dichter wilden blijven bij wat reeds tevoren bestond.

De antirevolutionnaire partij was in het algemeen zeer solide bij elkaar gebleven. Men heeft zich in die kring in Juni 1940 op het standpunt gesteld: Wij moeten zien, of wij kunnen komen tot één protestants-christelijke partij. Zo zijn er o.a. met de christelijk-historischen vergaderingen geweest om te bespreken, of men tot zulk een partijvorming kon komen. Bij de antirevolutionnairen leefde het minst sterk of helemaal niet de gedachte om anders dan langs de lijn van godsdienstige inzichten tot partijvorming te komen; het ging daar meer over de mogelijkheid van samensmelting van de protestants-christelijke partijen.

Bij de christelijk-historischen was het aldus: enerzijds had de heer *Tilanus* gedurende zijn gijzelaarschap veel gecorrespondeerd en vele banden aangehouden met de christelijk-historischen in den lande en had hij in Juni 1945 een zeker contact met de antirevolutionnairen over de mogelijkheid van nauwere samenwerking of samensmelting; anderzijds waren er, zoals later ook naar buiten is gebleken, verschillende leidende figuren uit de Christelijk-Historische Unie, die er voor voelden tot een geheel andere opzet van de partijen te komen. Zo leek de partijformatie van de christelijk-historischen onzekerder dan zij later, wat de aanhang in het land betreft, gebleken is te zijn.

Aan vrijzinnig-democratische kant was er ook een neiging om tot omvorming van het partijwezen tot breder formaties te komen.

Van liberale zijde waren er, ook doordat verschillende belangrijke liberale figuren waren gearresteerd, in de laatste tijd niet veel uitingen gekomen. Er is van die zijde wel tot het laatste toe medegewerkt in het politiek overleg.

Daarnaast had men — dat was een van de uitingen van de begeerte naar andere politieke verhoudingen — de Nederlandse Volksbeweging, die juist in de maand van de Kabinetsformatie formeel in het leven was geroepen, maar tijdens de bezetting natuurlijk was voorbereid. Die beweging, waarvan prof. *Schermerhorn* voorzitter was en waarin naast S.D.A.P.-ers o.a. figuren èn uit katholieke èn uit christelijk-historische kringen zaten, was niet uitsluitend van politieke aard en had niet rechtstreeks een politiek doel, maar wel leefde de gedachte, mede door deze beweging tot andere politieke formaties te komen. Men heeft later de Nederlandse Volksbeweging wel vereenzelvigd met de Partij van de Arbeid, maar ten onrechte, want tot de leidinggevende figuren in de Nederlandse Volksbeweging behoorden b.v. ook personen, die later naar de Katholieke Volkspartij zijn overgegaan.

Men stond dus, wat de politieke verhoudingen betreft, zeker niet voor een zo duidelijke situatie als er vroeger na de verkiezingen telkens bestond. Alle partijen waren nog in leven, maar welke richting het zou uitgaan, was nog niet precies te bepalen. Ook de mate van levenskracht verschilde zeer sterk.

De communisten zijn ook niet meer als Communistische Partij Nederland te voorschijn gekomen. Zij noemden zich de organisatie van groepen om „De Waarheid". Zij zeiden de mogelijkheid te willen openlaten, dat één grote arbeiderspartij zou tot stand komen. Een formele communistische partij-organisatie wilden zij trachten te vermijden, hoewel zij in de bezettingstijd sterk in onderlinge samenhang hadden gewerkt.

Daar was enerzijds de kwestie van de politieke verhoudingen en richtingen, daar was anderzijds de belofte, gedaan aan het verzet, dat bij de staatkundige lichamen, die er na de oorlog zouden komen, het verzet in zeer sterke mate zou worden betrokken. De heer *Drees* heeft reeds eerder voor de commissie uiteengezet, hoe sterk die belofte uit Londen is geweest, met het gevolg, dat in bepaalde verzetskringen — hij heeft dat sterk te Amsterdam meegemaakt — de gedachte bestond, dat de mensen van het verzet, met name de daarin op de voorgrond gekomen jonge mensen, in de staatkundige lichamen in belangrijke mate zeggenschap zouden krijgen.

Nu was er tussen de politieke groeperingen, zoals deze in het Politiek Convent nog samenkwamen, en de illegaliteit, zoals zij gerepresenteerd was in de Contact Commissie voor de illegaliteit, op allerlei manieren voeling geweest. Men was in beginsel overeenge-

komen, dat er, zolang er geen verkiezingen waren geweest, een tijdelijke vertegenwoordiging moest zijn, waarin de politieke groeperingen van vroeger, ook de kamerleden van vroeger, zitting zouden hebben naast mensen uit het verzet en dat men tot de aanwijzing van die vertegenwoordigers uit het verzet het best zou kunnen komen via een Nationale Adviescommissie, die in het leven zou worden geroepen en onmiddellijk ook als adviescollege voor de Regering ter beschikking zou staan, maar die dan ook eventueel zou kunnen aanwijzen de leden, die aan de Volksvertegenwoordiging zouden worden toegevoegd uit de groepen, die tijdens de oorlog naar voren waren gekomen.

Toen de heren *Drees* en *Schermerhorn* de opdracht tot de vorming van een nationaal Kabinet voor herstel en vernieuwing hadden gekregen, is hun gedachte dan ook geweest dit te combineren: in één vertegenwoordigend lichaam zowel de vroegere kamerleden, die nog beschikbaar waren, als verzetsmensen te zamen te brengen en ook het Kabinet een weerspiegeling te doen zijn van de verschillende stromingen, maar tevens te zorgen, dat verschillenden van degenen, die daarin zitting zouden hebben, werden gekozen uit degenen, die hadden deelgenomen aan het verzet. Nu was daarbij de kwestie: welke richtingen zouden er in feite zijn en zou men het eens kunnen worden?

Uitgangspunt voor de heren *Drees* en *Schermerhorn* was, dat zij een beroep zouden doen op alle belangrijke politieke richtingen in ons land.

76880 *(Drees)* De heer *Drees* meent, dat de Kabinetsformateurs over de redactie, waarin de synthesegedachte in het laatste Londense concept-wetsbesluit van December 1944 betreffende het parlement was vervat, niet beschikten.

76881 *(Drees)* Naar wat hij zich herinnert, hebben zij dit stuk niet gekend, maar men moet niet vergeten, dat er een voortdurende gedachtenwisseling is geweest tussen Londen en hier, dat die synthesegedachte hier veld had gewonnen en dat ongetwijfeld — men heeft verschillende adviezen naar Londen gestuurd — van hieruit de gedachte is geopperd, zoals men hier te lande ook van Londen uit in beginsel die gedachte zal hebben gehoord, zonder het stuk te kennen.

Inderdaad was men — hoewel te Londen veel sterker de nadruk op het verzet was gelegd dan later in de praktijk bij de synthese tot uiting is gekomen — te Londen zowel als hier tot de gedachte gekomen, dat men moest trachten tot een zogenaamde synthese te geraken. In beginsel bestond er vóór de bevrijding en vóór de Kabinetsformatie ook in ons land tussen de politieke contactkernen en de verzetsorganen overeenstemming over de gedachte — de heer *Drees* wil niet zeggen, dat iedereen wist, hoe het zou moeten gebeuren —, dat er een soort van synthese moest komen. Over een belangrijk deel van de leden der Nationale Adviescommissie was al onderling gesproken.

De heren *Drees* en *Schermerhorn* hadden dus te trachten die gedachte te verwezenlijken. Toen zijn zij begonnen met een bespreking met de antirevolutionnaire leiders. Er heerst wel eens de opvatting, dat de antirevolutionnairen opzettelijk buiten het overleg, buiten het nationale Kabinet zouden zijn gehouden. Dat is bepaald niet juist. De heren *Drees* en *Schermerhorn* zijn het eerst met de heer *Donner* gaan spreken. De heer *Drees* heeft zijn agenda geraadpleegd. Hij vindt daarin aangetekend, dat zij de dag, nadat zij de opdracht tot Kabinetsformatie hadden gekregen, met mr. *Donner* zouden spreken, met wie de heer *Drees* voortdurend in aanraking was geweest.

De heren *Drees* en *Schermerhorn* zijn daarna gegaan naar de organisatorische leiders, de heren *Schouten* en *de Wilde,* en daar hebben zij dadelijk principiële tegenstand tegen deze gedachte van de synthese ontmoet. Deze stelden zich op het standpunt, dat men de nog zittende Kamerleden moest laten terugkeren en de opengevallen plaatsen aanvullen uit de lijsten van 1937; al het andere zou ongrondwettig zijn. Daartegenover hebben de heren *Drees* en *Schemerhorn* gesteld, dat naleving van de Grondwet niet mogelijk was, ook niet op deze wijze, want er hadden intussen al lang verkiezingen moeten plaats hebben en de lijsten van 1937 waren ook niet bestemd om nog in 1945 dienst te doen; dat het dus, waar het tenslotte toch onmogelijk was door de overmacht van de feiten om wet en Grondwet na te leven, redelijk was de synthese na te streven door de zittende Kamerleden te handhaven en als leden voor de opengevallen plaatsen te doen aanwijzen in hoofdzaak mensen, die aan het verzet hadden deelgenomen. Op dat principiële bezwaar is de verdere bespreking met de antirevolutionnaire partijleiding afgestuit. Er is verder geen mogelijkheid geweest om te spreken over een program enz., omdat dat ene voor de antirevolutionnairen onoverkomelijk was.

76882 *(Drees)* De kwestie: twee antirevolutionnaire Ministers of één is daarbij niet ter discussie geweest. Er is van de kant van de heren *Drees* en *Schermerhorn* nooit gedacht over één. Het is tenslotte één ge-

worden, mr. *Meynen*, niet officieel voor de partij, maar de heer *Drees* zou er nooit aan gedacht hebben de antirevolutionnairen maar één plaats aan te bieden.

76883 *(Drees)*

Op de opmerking, dat de heer *Schemerhorn* verklaard heeft, dat er aanvankelijk een bespreking is geweest met de heer *Bruins Slot*, zegt de heer *Drees*, dat de volgorde anders geweest is; daar komt hij nog op. Men had in de verzetsstrijd veel over deze zaken gesproken met de heer *Bruins Slot*, maar na de Kabinetsformatie hebben de heren *Drees* en *Schermerhorn* eerst overleg gepleegd met de officiële partijleiders en daarbij is het op dat beginsel afgesprongen. Dat was voor hen volkomen onverwacht, omdat zij met alle antirevolutionnairen, die actief hadden deelgenomen aan het overleg tijdens het verzet, tot overeenstemming waren gekomen, met mr. *Donner* in het Vaderlands Comité, met prof. *Oranje*, met dr. *Rutgers* en met de heer *Bruins Slot*. De heer *de Wilde* was geïnterneerd geweest; de heer *Schouten* was sinds April 1943 in een concentratiekamp geweest en kwam juist terug uit Mauthausen. Die hadden dus deze laatste ontwikkeling niet meegemaakt.

Toen hebben de heren *Drees* en *Schermerhorn* zich op het standpunt gesteld, dat zij nog contact moesten zoeken met de heer *Bruins Slot*, die een van de belangrijkste representanten van de antirevolutionnairen uit de illegaliteit was; hij was o.a. redacteur van Trouw; het lag dus voor de hand, dat zij met hem contact zochten. Die bespreking heeft prof. *Schermerhorn* alleen gevoerd en de heer *Drees* kan dus niet volledig weergeven hetgeen daar gebeurd is. Wat hij er van weet, is dit, dat de heer *Bruins Slot* geen principieel bezwaar heeft gemaakt en ook niet gezegd heeft: „Nu zij het niet doen, kan ik ook niet meedoen." Hij heeft echter andere eisen gesteld. De heren *Drees* en *Schermerhorn* hadden gedacht hem Binnenlandse Zaken aan te bieden, maar hij heeft, naar de heer *Drees* van prof. *Schermerhorn* vernam, de eis gesteld, dat de antirevolutionnairen Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zouden krijgen. Dat was voor hen op dat ogenblik niet meer mogelijk, omdat zij al met prof. *van der Leeuw* hadden gesproken en hem bereid hadden gevonden de portefeuille van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te aanvaarden. Daarop konden zij niet meer terugkomen. Toen heeft, naar prof. *Schermerhorn* aan de heer *Drees* heeft medegedeeld, de heer *Bruins Slot* gezegd: „Laat men het splitsen, laat prof *van der Leeuw* Kunsten en Wetenschappen nemen en een antirevolutionnair — genoemd werd, meent de heer *Drees*, mr. *Hangelbroek* — Onderwijs." De heren *Drees* en *Schermerhorn* meenden dat niet te kunnen doen. Zij achtten niet voldoende grond aanwezig voor het inwilligen van die eis, maar zij vonden ook, dat zij dat niet mochten doen tegenover prof. *van der Leeuw*, die zich ook voor het onderwijs als zodanig interesseerde. In de herinnering van de heer *Drees* is het daarop dus afgesprongen en heeft geen enkele andere kwestie van program of van aantal een rol kunnen spelen. Onlangs is hierover een korte polemiek geweest tussen Het Vrije Volk en Trouw. Daarbij is van de kant van de heer *Bruins Slot* gezegd, dat ook wel over het aantal is gesproken en dat hem was beloofd, dat een program zou worden toegezonden, hetgeen nooit gebeurd was. Daarover kan de heer *Drees* niet oordelen. Dat weet hij niet. Hij kan alleen zeggen, dat van het ogenblik af, waarop de heer *Bruins Slot* de portefeuille van Onderwijs als bepaalde eis had vooropgesteld, zij voor een onmogelijkheid stonden.

Intussen is, op zuiver zakelijke gronden, mr. *Meynen* nog in het Kabinet opgenomen. Hij was secretaris-generaal van het Departement van Oorlog geworden. De heren *Drees* en *Schermerhorn* wilden gaarne op het gebied van de defensie en ten opzichte van Buitenlandse Zaken continuïteit hebben. Zij stonden voor de mogelijkheid van verdere strijd tegen Japan. Zij wilden dus een zekere continuïteit en gelukkig verklaarde de heer *Meynen* zich bereid om, mits het niet beschouwd werd als een officiële deelneming van de antirevolutionnairen, in het Kabinet zitting te nemen. Die continuïteit had men ook kunnen bereiken door de zittende Minister van Oorlog, prof. *de Quay*, te continuëren. De heer *Drees* geeft nu echter weer de redenen, die aanleiding zijn geweest om de heer *Meynen* te vragen, welke redenen niet lagen in zijn politieke richting, al was het de heren *Drees* en *Schermerhorn* zeer welkom, dat daardoor althans een antirevolutionnair — niet de Antirevolutionnaire Partij — in het Kabinet zitting had. Het is nooit hun bedoeling geweest het aantal antirevolutionnairen in het Kabinet tot één te beperken. Daarvan is geen sprake geweest.

76884 *(Drees)*

Dat zijn de besprekingen geweest met de antirevolutionnairen. Dat heeft hen al niet aangemoedigd om in de eerste plaats met partijleiders te spreken. Mede doordat zij daarmede waren begonnen, waren zij met de antirevolutionnairen vastgelopen. Bovendien was bij de andere partijen de samenhang veel zwakker dan bij de antirevolutionnairen. De heren *Drees* en *Schermerhorn* zijn er wel op

uit geweest de verschillende richtingen in het Kabinet vertegenwoordigd te krijgen.

Een richting konden zij er niet in vertegenwoordigd krijgen en dat was de communistische. Aangezien de communisten in de latere jaren volledig hadden medegewerkt in het verzet en de heren *Schermerhorn* en *Drees* hoopten, dat de verhoudingen in de wereld veranderd waren door de samenwerking tussen de geallieerden, meenden zij, dat moest worden getracht ook de communisten in het Kabinet te betrekken. Dat was een moeilijke zaak. Een van de redenen, waarom de heer *Drees,* evenals prof. *Schermerhorn,* het noodzakelijk achtte een poging daartoe te doen, was, dat hij er van overtuigd was, dat het Kabinet heel wat moest behandelen, dat onder normale omstandigheden de Staten-Generaal zou passeren. Daarom wilde hij de communistische richting, die in getal was gegroeid en in het verzet had medegewerkt, in dat overleg laten meespreken. Anderzijds voelden de heren *Drees* en *Schermerhorn* zich onzeker ten opzichte van de richting, waarin de communisten zouden gaan, en de mate, waarin zij weer met Rusland zouden samenhangen. Zij wisten ook te weinig van hun mensen, wat betreft de geschiktheid voor bepaalde departementale functies en het was ook met het oog op de zeer grote bevoegdheden, die elke Minister aan zijn departement zou krijgen, dat zij meenden niet te moeten beginnen met hun een of meer departementen aan te bieden.

Het Ministerschap zonder Portefeuille is het enige, dat de heren *Schermerhorn* en *Drees* de communisten hebben aangeboden. Daarmede zouden zij in het Kabinet zijn geweest, zouden zij aan alle beraadslagingen hebben deelgenomen, zou de ontwikkeling van de verhoudingen zichtbaar zijn geworden en zouden de Kabinetsformateurs aan de andere kant niet een departement hebben toevertrouwd aan een van hen, van wie zij niet goed zouden kunnen voorzien, hoe hij dat zou beheren.

De heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben dat besproken — in de herinnering van de heer *Drees* — met de heren *Wagenaar* en *de Groot.* Het heeft bij hen nogal verontwaardiging gewekt, dat zij alleen een Ministerschap zonder Portefeuille aangeboden kregen. Het ligt op zich zelf voor de hand, dat zij ook een departement wilden hebben. Zij hebben een departement gevraagd, namelijk het Departement van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Het ging hun eigenlijk vooral om de voedselvoorziening. Zij wilden dit departement beheren en wilden daarnaast één communistische Minister zonder Portefeuille; dat is hun vraag geweest. De heren *Drees* en *Schermerhorn* zijn gebleven bij hun aanbod: één Minister zonder Portefeuille. Dat hebben de communisten afgewezen.

De heer *Drees* weet ook niet, of alle andere heren, die zij een portefeuille hadden aangeboden, het zouden hebben geaccepteerd met de communisten samen te werken. Maar dat is hun gedachte geweest. Het resultaat is geweest, dat de communisten in het geheel niet en de antirevolutionnairen niet officieel vertegenwoordiging in het Kabinet hebben gevonden.

Daarnaast hebben de heren *Drees* en *Schermerhorn* toen getracht de verschillende richtingen in het Kabinet vertegenwoordigd te krijgen. Men beziet het wel eens achteraf op een manier, alsof de Partij van de Arbeid op dat ogenblik al zou hebben bestaan en alsof men in het Kabinet op dat ogenblik al zoveel Ministers van de Partij van de Arbeid had. Dat was niet het geval. De samenwerking in de Partij van de Arbeid is voor een deel een uitvloeisel geweest van de ervaringen met de samenwerking in het Kabinet. Dit betreft vooral de protestants-christelijke leden. De heren *Drees* en *Schermerhorn* konden op dat ogenblik b.v. niet weten, dat prof. *Lieftinck* en prof. *van der Leeuw* later met prof. *Schermerhorn* en de heer *Drees* in een partij zouden zitten. Zij hebben hen wel aangezocht, omdat zij in hen de personen zagen, die, behalve de bekwaamheid voor het beheer van een departement, de geestesgesteldheid hadden, die de samenwerking gemakkelijk zou maken, en met wie een zekere gemeenschap van inzicht omtrent allerlei punten bestond. Maar de gedachte, dat men bepaald met hen in één politieke partij zou zijn, kon op dat ogenblik helemaal niet als zekerheid leven. Zij kwamen uit de christelijk-historische groep, al stond het niet vast, dat zij in dat partijverband zouden blijven.

Er kwam in het Kabinet één antirevolutionnair (en dat was tegen hun wil maar één), er kwamen ook een paar anderen in van protestants-christelijke zijde, die uit de christelijk-historische richting kwamen. Daarnaast zijn drie katholieken aangezocht: de heren *Beel, Kolfschoten* en *van Schaik.* De heer *Drees* erkent, dat dit een gering aantal is geweest in verhouding tot de getalsterkte van de katholieken. Dat heeft allerlei bijzondere oorzaken gehad. Onder hen was zowel iemand als mr. *Kolfschoten,* die in nauw verband stond met de R.K. Staatspartij en van wie kon worden verwacht, dat hij weer in een katholieke organisatie zou willen werken, als ir. *van Schaik,* die,

zover de heer *Drees* weet, vrij los van politiek partijverband stond. Verder waren er drie leden van het Kabinet, die uit de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij kwamen, de heren *Mansholt* en *Vos* benevens de heer *Drees* zelf. De heren *Drees* en *Schermerhorn* vroegen prof. *Logemann* voor Overzeese Gebiedsdelen; zij hadden hem leren kennen als gijzelaar. De heer *Drees* heeft in Buchenwald verschillende colleges van hem over Indonesische vraagstukken gehoord.

Er zaten in de voorgeschiedenis veel elementen van persoonlijk contact, hetzij door de interneringstijd (zoals de heer *Drees* prof. *Lieftinck* nader had leren kennen in het interneringskamp), hetzij door de samenwerking in het verzet.

Bij Buitenlandse Zaken, Oorlog en Marine behielden zij gaarne een zekere continuïteit in verband met de buitenlandse betrekkingen en de strijd met Japan. Dat heeft geleid tot de bezetting van het Ministerie van Buitenlandse Zaken door de heer *van Kleffens,* van het Ministerie van Oorlog door de heer *Meynen* en van de Ministeries van Marine en Scheepvaart door de heer *de Booy.*

Daarnaast is de heer *van Roijen,* die zeer actief in het verzet is geweest, die nauw contact had gehad met de Vertrouwensmannen en voor hen van Nederland door de linies naar de overkant was gegaan om contact te hebben, opgetreden als Minister zonder Portefeuille, praktisch als tweede Minister van Buitenlandse Zaken. De heren *Drees* en *Schermerhorn* vroegen voorts om te trachten de continuïteit voor de wederopbouw te verzekeren voor Openbare Werken ir. *Ringers,* iemand, die ook in het politiek verzet zeer actief was geweest en pas uit het concentratiekamp was teruggekeerd. Er zijn geen Ministers gekozen enkel en alleen om hun verzetswerk, maar wel is bij de samenstelling van het Kabinet sterk tot uiting gekomen, dat verscheidene leden betekenis hadden gehad voor het verzet. In het Kabinet hebben zij zoveel mogelijk de verschillende richtingen vertegenwoordigd willen zien, met het accent op diegenen, die tijdens de bezetting actief waren geweest, maar altijd vooropstellende, dat hun persoonlijkheid waarborg gaf, dat zij tegen hun taak opgewassen waren. Wie onbevooroordeeld nagaat, wie de heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben uitgenodigd, zal moeten erkennen, dat het mannen waren van karakter en van bekwaamheid.

Toen zijn zij gekomen aan de kwestie van het parlement, waarbij het streven geweest is in het parlement te krijgen een synthese tussen de vertegenwoordigers, die reeds van vroeger zitting hadden en nieuwe vertegenwoordigers, door de Nationale Adviescommissie aan te wijzen, ook zoveel mogelijk naar de richtingen. Men heeft elke open plaats zoveel mogelijk bezet door leden van dezelfde richting, zij het meestal uit de verzetsmensen, terwijl de plaatsen van de N.S.B. werden bezet, onafhankelijk van een bepaalde richting.

76885 *(Drees)* Degenen, die toegetreden zijn tot het Kabinet, hadden zich bij de besprekingen reeds met de synthesegedachte verenigd. Er is ook overleg geweest met de senioren-conventen van Eerste en Tweede Kamer. Hiermede meent de heer *Drees* in een algemene uiteenzetting het stelsel te hebben weergegeven, zoals de heer *Schermerhorn* en hij het ongeveer in gedachten voor zich zagen.

76886 *(Drees)* Er zijn derhalve behalve met de antirevolutionnaire partijleiding eigenlijk met personen, die òf deel uitmaakten van een partijleiding òf, althans van het verleden uit bezien, geacht konden worden daartoe te behoren, geen besprekingen gevoerd; er is niet opzettelijk met partijen gesproken. Desondanks is er met partijen praktisch wel een zeker contact geweest. De heer *Drees* zat zelf b.v. in het partijbestuur van de S.D.A.P.; daar heeft hij een en ander van de opzet verteld. Zo zijn er wel aanrakingen geweest, maar er is na die eerste ervaring met de vertegenwoordigers van de antirevolutionnaire partij en na het teleurstellende resultaat daarvan niet meer officieel met partijleidingen gesproken. Wel is geprobeerd verschillende richtingen vertegenwoordigd te krijgen; ir. *Ringers* is gevraagd op grond van zijn ervaring op wederopbouwgebied, maar de heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben hem ook gezien als vertegenwoordiger van de vrijzinnige richting. Dit zou men ook van mr. *van Kleffens* kunnen zeggen. Behalve met de antirevolutionnairen hebben zij echter opzettelijk niet meer met partijleidingenn gesproken.

76887 *(Drees)* Op de opmerking, dat men dus zou kunnen zeggen, dat bij de samenstelling van het Kabinet minder met de synthesegedachte rekening is gehouden dan bij de kwestie van het parlement, antwoordt de heer *Drees,* dat dit wil zeggen, in zoverre, dat de meeste Ministers niet tevoren in het parlement zitting hadden gehad, maar wel wat de politieke richting betreft. Daarmee is rekening gehouden. Er is ook in allerlei gevallen contact geweest. Mr. *Kolfschoten,* die tweede secretaris van de R.K. Staatspartij is geweest, heeft b.v. met de heer *van Schaik* gesproken, waarschijnlijk ook wel met andere roomskatholieke voormannen.

76888 *(Drees)* Het continuïteitselement heeft gespeeld bij de post, die de heer *Beel* uiteindelijk heeft gekregen, niet in dezelfde mate als ten aanzien

van de heren *van Kleffens* en *de Booij*. De opzet van continuïteit heeft het meest gegolden voor het Departement van Buitenlandse Zaken en de departementen, die moesten voorbereiden de maatregelen, die, naar de heren *Drees* en *Schermerhorn* dachten, in verband met de strijd tegen Japan nog zouden moeten worden genomen. Daar is opzettelijk continuïteit gezocht. Dat is ten opzichte van het Departement van Binnenlandse Zaken minder het geval is geweest. De heer *Beel* is aangezocht op grond van hetgeen zij hadden gehoord over de wijze, waarop hij het Departement van Binnenlandse Zaken had waargenomen. Er is een voorgeschiedenis aan verbonden, niet ten opzichte van hem, doch ten opzichte van een ander, met wie overleg was gepleegd. De heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben een beroep gedaan op de heer *Beel,* vernemende, hoe goed hij Binnenlandse Zaken beheerde, zonder de speciale gedachte, dat er bij Binnenlandse Zaken continuïteit nodig was. Zij hebben eerst een ander gevraagd. Er is strijd geweest over bepaalde gedachten, die de heer *Beel* in het Zuiden had ontwikkeld, of bepaalde voorstellen, die hij had gedaan. De heer *Drees* had de heer *Beel* maar een enkele maal ontmoet. Zij kenden hem weinig. Zij hebben echter een andere reden gehad om de heer *Beel* te vragen dan enkel, dat een andere candidaat het niet werd. Wat de heren *Drees* en *Schermerhorn* hadden gehoord over de wijze, waarop hij het Departement van Binnenlandse Zaken had beheerd. gaf hun groot vertrouwen ten opzichte van de wijze, waarop hij het verder zou doen.

76890 *(Drees)* De heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben het Koninklijk besluit van 12 April 1945 en de daarin vervatten gedachten bij hun laatste bespreking vlak vóór de beëdiging door de Koningin met de heer *Beel* besproken. Het is natuurlijk altijd heel moeilijk dat nog precies vast te stellen, omdat men daarvoor en daarna ook over al die kwesties heeft gesproken, maar de heer *Drees* herinnert zich wel, dat zij juist over de kwestie van de gemeenteraden en de Provinciale Staten met de heer *Beel* hebben gesproken. Het heeft bij de Kabinetsformatie als zodanig niet zo'n rol gespeeld als de kwestie van het parlement, die natuurlijk min of meer centraal was.

Op de vraag, of het zo geweest is, dat men ten aanzien van de gemeenteraden en de Provinciale Staten de zaak terug heeft willen draaien naar de toestand van September 1944, toen in het Besluit E 119 ook ten aanzien van deze vertegenwoordigende lichamen de synthesegedachte was aanvaard, en dat dit eigenlijk is verhinderd door het opnieuw optreden van de heer *Beel,* antwoordt de heer *Drees,* dat dit door de heer *Beel* zeer bepaald niet is verhinderd. Bij de Kabinetsformatie heeft het zeker niet een rol gespeeld in de trant, waarin het parlement een rol gespeeld heeft. In de gedachten van de heer *Drees* leefde hetzelfde beginsel voor de gemeenteraden en de Provinciale Staten, hetgeen hij voor de gemeenteraden nog weer belangrijker vond dan voor de Provinciale Staten, omdat krachtens onze wetgeving de Provinciale Staten vooreerst slechts een beperkte, eng omschreven taak hebben en in de tweede plaats slechts een paar keer per jaar bijeenkomen, zodat, waar men moest verwachten, dat de verkiezingen na betrekkelijk korte tijd zouden worden gehouden, het voor de Provinciale Staten geen grote rol behoefde te spelen. De heer *Drees* kan niet met zekerheid zeggen, hoe het toen precies is besproken.

76892 *(Drees)* Over het vraagstuk van de verkiezingen wil de heer *Drees* graag iets zeggen. Hij grijpt terug naar de kwesties van de Provinciale Staten en de gemeenteraden. In de radiotoespraak „Herstel en vernieuwing" van prof. *Schermerhorn,* die een progam van het Kabinet ontwikkelde, staat op blz. 11:

> „Het herstel der vertegenwoordigende colleges zal zowel voor Staten-Generaal, Provinciale Staten als voor de gemeenteraden geschieden.
>
> De methode, die bij dit herstel zal moeten worden gevolgd, zal nooit in overeenstemming kunnen zijn met de wettelijke voorschriften. Bij de thans aanwezige zekerheid, dat men zich niet aan de wet kan houden, zal een oplossing moeten worden gevonden, die de beste vruchten kan afwerpen en de geringste politieke spanningen ten gevolge heeft.
>
> Bij de samenstelling van de colleges, welke het volk tot de eerstkomende verkiezingen zullen vertegenwoordigen, zal rekening moeten worden gehouden zowel met hen, die daarin vóór 1940 zitting hadden, als met hen, die tijdens de bezetting, hetzij in of buiten de verzetsbeweging, verantwoordelijkheid hebben gedragen."

Het is dus toen ook voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden principieel gesteld.

Op blz. 12 wordt gezegd:

> „Ten aanzien van de samenstelling van gemeenteraden overweegt de Regeering op grond van de ervaring, die inmiddels is

opgedaan, voor de later bevrijde provincies een wijziging van het Uitvoeringsbesluit tot stand te brengen."

76893 *(Drees)* Dat is ook gebeurd.

Ondanks de hoofdregeling van het Koninklijk besluit van 12 April 1945, welke in tegenstelling was met het besluit van September 1944, E 119, waarin uitdrukkelijk staat (zoals het later ook voor de Staten-Generaal is geworden), dat aangewezen zouden worden in de eerste plaats de zittende leden van 10 Mei 1940, voorzover zij het vertrouwen van de bevolking hadden behouden, en daarnaast de nieuwe leden, die het vertrouwen van de bevolking hadden verworven, is het practisch in tal van gemeenten zo gegaan, als E 119 aangaf.

De heer *Drees* komt nog even terug op de radiorede van prof. *Schermerhorn* — de belangrijkste punten zijn in het Kabinet onder de ogen gezien, al is de rede in haar volle omvang door prof. *Schermerhorn* in overleg met de heer *Drees* vastgesteld — om te preciseren, wat over de verkiezingen wordt gezegd.

Op blz. 12 staat:

> „Dit noodparlement zal in functie blijven tot de eerstkomende verkiezingen. De technische voorbereidingen daarvoor zullen zo spoedig mogelijk ter hand worden genomen. Het tijdstip der verkiezingen wordt echter niet bepaald door de technische mogelijkheden alleen."

Dat is later het punt van strijd geweest.

> „Er dient aan het volk ook gelegenheid te worden gegeven zich een denkbeeld te vormen omtrent de vraagstukken, die thans de politieke scheidingslijnen bepalen, en wel aan de hand van hetgeen aan praktisch werk en reële plannen eenerzijds aan oppositie anderzijds zichtbaar wordt. Het beperkte geestelijk verkeer en de zeer onvoldoende pers vertragen dit proces zeer wezenlijk. Wij meenen, dat, zonder bijzondere omstandigheden, hiervoor zeker met een jaar moet worden gerekend."

Daarop is dus van het begin af aangestuurd. Het is ook een jaar geworden. Men was niet veel eerder klaar met de technische voorbereidingen. Men zou dus toch niet veel eerder verkiezingen hebben kunnen houden, maar de heer *Drees* blijft het op zich zelf juist vinden, dat er bij de verwarring van de eerste tijd omtrent politieke inzichten en scheidingslijnen een tijd van beraad moest zijn, waarin men zich niet meer behoefde te beperken tot een kleine kring van ingewijden, maar op veel breder schaal overleg kon plegen.

76894 *(Drees)* Op de opmerking, dat daartegenover echter stond, dat men des te langer met een onvolmaakte Volksvertegenwoordiging werkte, zegt de heer *Drees*, dat de heer *Schermerhorn* en hij bij allerlei kwesties ondervonden hebben, dat er twee kwade dingen — soms ook wel twee goede dingen — tegenover elkaar stonden, waaruit men kiezen moest. Het is beide onvolmaakt, maar hij gelooft nog altijd, dat het onvermijdelijk is geweest, dat er tijd werd gegeven voor innerlijk beraad in de partijen, voor beraad tussen de partijen, maar ook voor een gedachtenwisseling in bredere lagen van het volk. De heren *Drees* en *Schermerhorn* hebben in elk geval de opdracht gegeven de voorbereiding zo snel mogelijk te doen geschieden. Als men alleen maar denkt aan het herstel van het bevolkingsregister, ziet men wel, dat de zaak niet zo eenvoudig was.

29508 *(Beel)* De heer *Beel* verklaart, dat hij op 23 Juni 1945, daags vóór het Kabinet gevormd is, aangezocht is als Minister van Binnenlandse Zaken in het Kabinet *Schermerhorn-Drees*. Hij was op bezoek bij de Koningin in verband met een wetsontwerp; toen hij van H.M. afscheid wilde nemen, zeide Zij tegen hem: „De heren *Schermerhorn* en *Drees* zijn in een andere villa (het verblijf van H.M. de Koningin te Apeldoorn bestond toen uit enkele afzonderlijke villa's) en wensen u nog te spreken." De heer *Beel* heeft toen het verzoek gehad nog toe te treden tot het Kabinet, waartegen hij bezwaar heeft gemaakt, omdat hij het program niet kende. Er waren echter moeilijkheden met de bezetting van deze post. Na ruim een uur gesproken te hebben en het voornaamste doorgesproken te hebben, met name het program en de personen, heeft hij aan de aandrang èn van de heer *Schermerhorn* èn van de heer *Drees* toegegeven.

29552 *(Beel)* De heer *Beel* heeft een ogenblik gemeend, dat de gedachte van 12 April 1945 ook ten aanzien van de Tweede Kamer der Staten-Generaal doorgang zou vinden. Tijdens de bespreking te Apeldoorn met de heren *Schermerhorn* en *Drees* over zijn opneming in hun Kabinet is de kwestie van de regeling der tijdelijke gemeenteraden ter sprake geweest en heeft hij gezegd: „Daaraan houd ik vast; wat ten aanzien van het Zuiden toepassing heeft gevonden, moet consequent worden doorgevoerd; wij kunnen geen twee soorten van gemeenteraden hebben." Toen is wel besproken, dat in een van de uitvoeringsvoorschriften enige wijziging zou komen; de heer *Beel* weet niet meer precies welke, maar ze is aangebracht. Nadat het Westen bevrijd was, heeft hij

geïnformeerd, hoe het daar lag. Voor de Staten-Generaal had de heer *Beel* meer in het bijzonder te streven naar terugkeer tot de grondwettelijke regeling. Hij heeft de heer *Schouten* tijdens de behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer, toen deze hun schending van de Grondwet verweet, er op gewezen, dat ook de aanvulling van de oude Kamer met nieuwe leden een afwijking van de Grondwet inhield en hij heeft de heer *Schouten* gevraagd, of deze in dit opzicht een reservatio mentalis had gemaakt. Ten aanzien van de Staten-Generaal had de heer *Beel* veel meer de taak er naar te streven zo dicht mogelijk bij de Grondwet te blijven, hetgeen bij de gemeenteraden niet het geval was. Het was overigens de vraag of het systeem der noodvoorziening, welke als regeling voor de gemeenteraden gold, voor het gehele land voor de Staten-Generaal van toepassing kon worden verklaard.

29554 *(Beel)*

Het leek de heer *Beel* toe, dat hij met betrekking tot de Staten-Generaal, voorzover het maar enigszins mogelijk was, ook speciaal rekening had te houden met de visies, die in het Westen leefden; in dat opzicht is het Westen altijd anders georiënteerd geweest dan de peripherie. Hij gelooft, dat een staatsman in dat opzicht realist moet zijn. Toen heeft hij gezegd: dan moeten wij deze richting gaan. Hij is bezwaar blijven maken tegen aanvulling alleen door de Grote Raad van de Illegaliteit. Toen is de gedachte van de Nationale Adviescommissie gekomen en daarna heeft de aanvulling plaats gehad. De heer *Beel* had bezwaar tegen de aanvulling alleen door de Grote Raad van de Illegaliteit, omdat dit lichaam de volledige illegaliteit zelfs niet meer vertegenwoordigde (er waren toen nog andere organisaties), maar daarenboven, omdat hij tenslotte deze raad, als groep uit de bevolking, voor deze taak ook uit anderen hoofde niet voldoende representatief achtte. Hoe hoge waarde hij ook aan de georganiseerde illegaliteit toekende, het ging hier om een vertegenwoordiging van de gehele bevolking. Het heeft hem geen pijn gedaan deze weg te bewandelen, al was het een andere voorziening dan die voor de gemeenteraden. Daarom heeft hij gezegd, dat het op die wijze moest, te meer omdat hij ten aanzien van het parlement zo spoedig, als technisch mogelijk was, wilde komen tot verkiezingen in aansluiting hieraan. Op grond van deze argumenten heeft hij dus de instelling van dit parlement op deze wijze bevorderd.

29555 *(Beel)*

Er was een benoemde commissie met de heer *Beelaerts van Blokland* aan het hoofd, die de aanwijzing voor het parlement heeft verricht, benoemd deels door de Nationale Adviescommissie (N.A.C.) en deels door de Kamer. Het was in die dagen telkens een zoeken naar een geschikte vorm.

85105 *(Schouten)*

Dr. *J. Schouten* meent, dat de voorbereiding van de opdracht tot Kabinetsformatie al achter de rug was, toen hij op 24 Mei 1945 uit het concentratiekamp te Mauthausen te Breda aankwam.

85106 *(Schouten)*

Nadat de heren *Schermerhorn* en *Drees* de opdracht tot vorming van een Kabinet hadden ontvangen, hebben de beide heren de heer *Schouten* te Rotterdam een bezoek gebracht. Hij kan de datum niet meer zeggen. Van de besprekingen heeft hij geen aantekeningen gemaakt, toen niet en ook later niet. Dan komt er nog bij — de heer *Schouten* wil dit openlijk zeggen —, dat hij er altijd bezwaar tegen zou voelen om eenzijdige mededelingen uit een dergelijk gesprek te doen, want het droeg een privaat karakter.

In de tijd van de Kabinetsformatie 1945 was een van de belangrijke punten het herstel van de bestuursorganisatie en de vertegenwoordigende lichamen. Een bijzonder belangrijk punt was het herstel van de Volksvertegenwoordiging. De positie van die lichamen, de houding ten aanzien van het herstel van die lichamen was trouwens toen niet voor het eerst in het geding. Dit was, wat de positie van die lichamen betreft, al vóór de oorlog het geval, maar het vraagstuk is tijdens de bezetting in toenemende mate naar voren gekomen. Er waren, wat men destijds heeft genoemd, anti-parlementariërs in Nederland. Die waren er vóór de oorlog en er kwamen er tijdens de bezetting nog wat meer. Er waren voorts politiek daklozen, die zich niet konden vinden in een van de vóór-oorlogse politieke partijen, omdat zij zich daarin niet thuisvoelden, maar er waren ook personen, die bezwaar hadden tegen de gang van zaken in de politieke partijen. Er waren verder personen, die inmiddels tegenstanders waren geworden van de vóór-oorlogse politieke partijen en die van oordeel waren, dat men tot een geheel andere partijformatie en -groepering moest komen. Nu is dit het merkwaardige geweest, dat ieder van die stromingen en personen zich kantte tegen het herstel van de Volksvertegenwoordiging. Hoe uiteenlopend hun opvattingen ook waren, hoeveel verschil in overtuiging zij hadden, ook met betrekking tot de zaak zelf, zij werkten als het ware vanzelf in de hand, dat er een zekere negatieve eenheid ontstond, nl. deze, dat de Volksvertegenwoordiging niet moest terugkeren. Sommigen zeiden duidelijk: „Wij moeten die politieke partijen niet in de gelegenheid stellen terug te keren. Zij moeten door de loop van de feiten in de positie worden

gebracht, dat het voor haar niet meer mogelijk is nog terug te komen".

De heer *Schouten* heeft er persoonlijk tijdens de bezetting heel wat mede te maken gehad. Hij heeft met hogere ambtenaren, lagere ambtenaren, met vooraanstaande personen uit de kringen van wetenschap, bedrijf enz. dikwijls persoonlijke gesprekken over deze aangelegenheden gehad, waardoor hij telkens weer in allerlei variaties met die zienswijze in aanraking kwam. Hij heeft zich er op de meest besliste wijze tegen gekeerd. Hij heeft altijd getracht aan te tonen, dat dit niet mocht geschieden en dat niemand in Nederland dat mocht willen, als hij prijs stelde op een behoorlijk constitutioneel staatsbestel. Daaruit vloeit voort, dat hij een sterk voorstander was van een zo snel mogelijke herleving van de Volksvertegenwoordiging na de bevrijding. Hij heeft er heel wat strijd over gehad. Er waren mensen, die daartegen eigenlijk uit dit gezichtspunt gekant waren: als wij die Volksvertegenwoordiging herstellen, herstellen wij de politieke partijen en daarvan duchten wij het gevaar, dat het „bij het oude" zal blijven en wij moeten naar het nieuwe toe. Om de vernieuwing tot stand te brengen, moet de Volksvertegenwoordiging er niet zijn en moeten de politieke partijen niet kunnen optreden. Het is enigszins simpel gezegd, maar dit was in de kern van de zaak de situatie. Dat streven ging ook met het volgende gepaard. Er waren mensen, die zeiden: Wij zullen die politieke partijen niet blijven aanvechten, maar zij zijn zo zwaar belast, dat wij thans daarmede moeten afrekenen. Andere mensen moet het doen en wij zullen met behulp van hen een nieuwe orde van zaken vestigen. Als die nieuwe orde van zaken gevestigd en voldoende gestabiliseerd is, mogen die oude politieke partijen weer terugkomen en kunnen er weer organen in het leven worden geroepen, waarop zij haar invloed kunnen gaan uitoefenen. Dat was eigenlijk, zeer in het kort samengevat, de toestand.

De heer *Schouten* heeft reeds gezegd, dat hij daar vierkant tegenover stond, er geen ogenblik van heeft afgelaten die opvattingen, overtuigingen en wat dies meer zij te bestrijden en er zeer in het bijzonder voor in de bres is gesprongen, dat onmiddellijk na de bevrijding de Volksvertegenwoordiging zou herleven, opdat de Regering het orgaan zou hebben, waarmede zij zich onmiddellijk in contact kon stellen en waarmede zij onmiddellijk over de daarvoor in aanmerking komende zaken in overleg kon treden. Hij gaat dit nu wel verder uitwerken, maar dat kan men ook vinden in de speech, die hij in 1945 in de Kamer heeft gehouden. De heer *Schouten* stond op het standpunt, dat men er niet van mocht uitgaan, dat de Volksvertegenwoordiging was geëxpireerd. Hij beschouwde zich nog als Kamerlid. In de bezettingstijd was onder de Kamerleden de gedachte gepropageerd: bedank alstublieft niet, blijf alstublieft lid, want als u geen lid blijft en bedankt, zien de Duitsers er zeker geen kwaad in om maatregelen te nemen tot het in het leven roepen van een Volksvertegenwoordiging in hun geest. De heer *Schouten* heeft dat zelf ook gepropageerd bij zoveel mogelijk mensen. Hij heeft wel eens iemand ontmoet, van wie hij moest zeggen: in uw positie en gelet op alle omstandigheden, kunt u niet anders doen dan bedanken. Dat was echter een hoge uitzondering. Tegen al zijn vrienden heeft de heer *Schouten* gezegd: blijven, blijven, hoe moeilijk het ook is. Zij waren niet bereid zich over te geven, wanneer men kwam met de formele argumentatie, dat die vier jaar in 1941 om waren en zij dus geen recht meer konden laten gelden op het Kamerlidmaatschap en ook niet meer als zodanig konden worden erkend. De heer *Schouten* heeft vooral zo sterk gestaan in zijn overtuiging op dit punt, omdat hij duidelijk zag, dat men, als men dit standpunt niet innam, na de bevrijding een langdurig vacuum vol willekeur en wisselvalligheden zou krijgen en dat moest vóór alles worden voorkomen. De heer *Schouten* kwam daarom telkens weer tot de conclusie: er is maar één oplossing: de Volksvertegenwoordiging moet worden gecontinueerd; voorzover er een zuivering nodig is, dient deze met de grootste snelheid tot stand gebracht te worden, voorzover er vacatures zijn, moeten deze worden aangevuld; deze moeten in dit geval worden aangevuld door benoeming volgens de daarvoor geldende wettelijke regeling uit de verschillende personen, wier namen voorkomen op de lijsten van candidaten van de laatstgehouden verkiezingen.

85107 *(Schouten)*

De heer *Schouten* heeft deze oplossing inzake de Volksvertegenwoordiging bepleit, niet omdat hij deze ideaal achtte. In meer normale omstandigheden had men verkiezingen moeten houden, maar het was uitgesloten, dat er aanstonds verkiezingen konden plaats hebben. De heer *Schouten* heeft gezegd: wij komen voor de keuze te staan: Er is een volksorgaan of er wordt er een gecreëerd — dat ik die naam niet geven kan — door benoemingen en niet door verkiezingen. Waar de zaak zo ligt, is dit de enige oplossing, welke in de gegeven omstandigheden stellig de beste is — vergeleken bij alle mogelijkheden, welke er overigens zijn —, al is zij niet ideaal.

De heer *Schouten* behoeft wel niet te zeggen — en dit kan hij te kennen geven zonder enig vertrouwen te schenden —, dat deze gehele aangelegenheid ook ter sprake is gekomen in het onderhoud, dat de heren *Schermerhorn* en *Drees* met hem hebben gehad. De heer *Schouten* behoeft er niet aan toe te voegen, hoe zij daarop hebben gereageerd. Hij kan verwijzen naar wat later is gebleken, nl. dat zowel de Kabinetsformateurs als enkele politieke partijen op dit punt anders dachten dan de heer *Schouten*. Dat is voorts ook duidelijk gebleken in de debatten, welke daarover in de Kamer hebben plaats gehad.

In dezelfde periode, waarin de heren *Schermerhorn* en *Drees* dat gesprek met hem hebben gehad, is er behoefte gebleken hieraan, dat men niet alleen ten aanzien van de zaak van de Volksvertegenwoordiging de persoonlijke opinie van de heer *Schouten* kende, maar ook die van zijn politieke vrienden, onder wie hij in dit verband verstaat de antirevolutionnairen, die zich beschouwden als leden van de Tweede Kamer. Zodra hem dat gebleken was, heeft hij het initiatief genomen tot een samenkomst van de toenmalige antirevolutionnaire leden van de Tweede Kamer. Zij hebben daarin de zaak besproken en nadat deze bespreking had plaats gehad, kon de heer *Schouten* de conclusie trekken, dat men unaniem — zeer stellig vrij unaniem, maar hij meent, dat hij het eerste ook mag zeggen —, het gevoelen was toegedaan, dat zijn standpunt in de gegeven situatie het juiste was en dat daaraan moest worden vastgehouden. De beslissing van zijn groep, zoals zij destijds was samengesteld, heeft de heer *Schouten* medegedeeld aan derden en is ook medegedeeld aan een van de Kabinetsformateurs. De heer *Schouten* gelooft te mogen zeggen, dat het de heer *Drees* was. De heren *de Wilde* en de heer *Schouten* hebben samen de heer *Drees* te spreken gevraagd en hebben hem daarop ontmoet in zijn toenmalige woning te Voorburg. Daar hebben zij gezegd, hoe zij de zaak zagen.

Ter vermijding van misverstand voegt de heer *Schouten* hieraan nog toe, dat hieruit niet moet worden afgeleid, dat al zijn politieke geestverwanten volledig dezelfde gedachtengang hadden als zij. Er waren enkele vooraanstaande antirevolutionnairen, niet-Kamerleden, die op het punt van het voorzien in de vacatures in de Kamer een ander standpunt innamen dan zijn toenmalige politieke vrienden,

85108 *(Schouten)* Tweede-Kamerleden en de heer *Schouten*. Die antirevolutionnairen dachten aan een voorziening uit mensen, die, zoals de wettelijke term luidde, geacht konden worden het vertrouwen van de bevolking te hebben verworven tijdens de bezetting. Dat wil zeggen: niet voor wat betreft de gemeenteraden en de Provinciale Staten, want daarover waren zij het met elkander eens, maar in verband met de noodzakelijkheid, dat er spoedig een Tweede Kamer moest zijn, en tengevolge van de onmogelijkheid, dat er zo spoedig verkiezingen konden worden gehouden, waren zij bereid te aanvaarden, dat in de vacatures voorzien werd niet door benoemingen uit de lijsten, maar door benoemingen van daarvoor in aanmerking komende personen. Dat was eigenlijk het verschil.

De heer *Schouten* zou geen bezwaar hebben gehad tegen het houden van verkiezingen nog in de loop van 1945. Als men aanstonds de Volksvertegenwoordiging had hersteld in overeenstemming met de Grondwet en de wettelijke regelingen en in overeenstemming met ons rechtsbestel, dan hadden er naar zijn mening toch zo spoedig mogelijk verkiezingen moesten worden gehouden. Echter zou er dan over te praten zijn geweest, of er hier en daar moeilijkheden waren, welke het wenselijk maakten de verkiezingen enkele weken uit te stellen. Het ging in die tijd echter niet uitsluitend over de technische bezwaren en moeilijkheden. Het ging ook hierover, dat er mensen, zelfs Ministers waren, die van oordeel waren, dat het Nederlandse volk niet in de gelegenheid mocht worden gesteld aan verkiezingen deel te nemen, omdat men het daarvoor niet rijp achtte.

85110 *(Schouten)* Op de vraag, of hij met de termijn, die het is geworden, nl. Mei 1946, de grens van het technische overschreden acht, antwoordt de heer *Schouten,* dat dit er in sterke mate van afhangt, of men bij het ontwikkelen van zijn bezwaren het oordeel is toegedaan, dat het houden van verkiezingen alleen een oplossing was, wanneer de bevolkingsregisters weer geheel perfect waren, dat dus deze technische moeilijkheden alleen waren opgelost, wanneer het geheel weer perfect was. Er waren plaatsen in Nederland, waar men zeker eerst de boel bij het bevolkingsregister grosso modo in orde moest hebben. Zijn gevoelen is echter, dat men, als men 4½ millioen kiezers heeft en ten gevolge van alle wanorde bij voorbeeld 250 000 kiezers niet kunnen opkomen, toch aan verkiezingen de voorkeur moet geven in een geval als het onderhavige. Dit is een kwestie van waardering. Men had met de technische bezwaren meer rekening kunnen houden dan de heer *Schouten* in die omstandigheden toelaatbaar achtte, wanneer men inderdaad de Volksvertegenwoordiging had hersteld.

De heer *Schouten* heeft hieraan nog één ding toe te voegen ten opzichte van de Kabinetsformatie, namelijk dat, wanneer bij de

Kabinetsformatie 1945 de door hem uiteengezette overtuiging met betrekking tot de Volksvertegenwoordiging, de verdere besturen en vertegenwoordigende lichamen zou zijn aanvaard en men op die basis een nationaal Kabinet zou hebben gevormd, waaraan alle partijen medewerking zouden hebben kunnen verlenen, behalve de communisten, van antirevolutionnaire zijde medewerking zou zijn verleend en steun zou zijn gegeven.

85159 *(Bruins Slot)*

Over zijn belevenissen met de Kabinetsformatie van Juni 1945 verklaart de heer *Bruins Slot,* dat hij op 9 Juni 1945 bezoek heeft gehad van de heren *Schermerhorn* en *Drees.* De heer *Schermerhorn* kwam met de deur in huis vallen en vroeg de heer *Bruins Slot* Minister van Binnenlandse Zaken te worden. Hij heeft toen gevraagd, of de heer *Schermerhorn* een politiek programma had; de heer *Bruins Slot* wist er ook niet zoveel van, maar hij dacht, dat dit het eerste was, waarnaar hij moest vragen. De heer *Schermerhorn* heeft daarop geantwoord, dat het in de maak was, en toen de heer *Bruins Slot* hem vroeg, of hij er iets van kon zeggen, heeft de heer *Drees* geantwoord, dat men dacht aan een Ministerie van een betrekkelijk kortstondige duur, één à anderhalf jaar, waarna verkiezingen zouden kunnen worden gehouden. In die tussentijd zou er een noodparlement komen, bestaande uit de oude Kamers, gezuiverd en aangevuld in dier voege, dat de N.A.C. daarvoor een voordracht zou indienen. De heer *Bruins Slot* heeft toen gezegd, dat hij op dit punt in een moeilijke situatie verkeerde, omdat hij inderdaad wel stond op het standpunt van het aanvullen, maar dat de heer *Schouten,* die inmiddels was teruggekeerd, niet op dit standpunt stond en van mening was. dat de oude Kamers moesten terugkomen, gezuiverd en aangevuld uit de oude lijsten. Voor de heer *Bruins Slot* was dit natuurlijk niet zo bijzonder prettig. Hij had zelf echter medegewerkt aan het plan, dat hier werd ontwikkeld, en hij zag daarin dus geen bezwaar om aan het Kabinet deel te nemen, maar hij wilde wel graag weten, hoe de samenstelling was.

Een van de eerste dingen was, dat in het nationale Kabinet een plaats voor één antirevolutionnair was geprojecteerd — dat zou de heer *Bruins Slot* dan zijn — en dat er geen christelijk-historischen zitting in hadden. Hij heeft de heer *Schermerhorn* toen gevraagd, waarom er geen christelijk-historischen in waren, waarop werd geantwoord, dat die er niet meer waren, behalve de heer *Tilanus.* De heer *Bruins Slot* heeft toen gezegd, dat hij het voor een nationaal Kabinet een volkomen onvoldoende vertegenwoordiging achtte van het protestants-christelijke deel van het Nederlandse volk en dat hij in ieder geval van mening was, dat er nog een antirevolutionnair in het Kabinet aanwezig moest zijn, geen willekeurig antirevolutionnair, maar een, die de antirevolutionnaire politieke houding tijdens de bezetting mee had bepaald. Hij had daarvoor gedacht aan de heer *Hangelbroek,* de secretaris van de Schoolraad, die mogelijkerwijze Minister van Onderwijs zou kunnen worden. Er zijn twee gesprekken en een telefoongesprek geweest, maar de heer *Bruins Slot* kan zich niet precies herinneren, wanneer het is gebeurd.

In de tweede plaats heeft hij gevraagd, wanneer er verkiezingen zouden worden gehouden. Hij meende, dat er binnen zes maanden Kamerverkiezingen moesten komen. Het systeem van de heren *Schermerhorn* en *Drees* was, dat het Kabinet ongeveer anderhalf jaar zou zitten, waarna verkiezingen konden worden gehouden, terwijl de heer *Bruins Slot* de mening was toegedaan, dat zo spoedig mogelijk de verkiezingen moesten worden gehouden, uiterlijk binnen zes maanden. Dit was ook helemaal in de lijn van de gedachte van de N.A.C. In het allerlaatste stadium, toen het standpunt van de heer *Bruins Slot,* in antirevolutionnaire kring, het verste afweek van de heer *Schouten,* heeft de heer *Bruins Slot* zich altijd voorgesteld, dat de N.A.C. een zeer kortstondig leven zou hebben en dat zo spoedig mogelijk de oude Staten-Generaal moesten gaan functionneren en dat ook zo spoedig mogelijk verkiezingen moesten worden gehouden. Dat was de meest zuivere wijze, zowel voor de zuivering als voor het verkrijgen van een werkelijk representatieve Volksvertegenwoordiging. Volmaakt zouden die verkiezingen binnen zes maanden, naar de mening van de heer *Bruins Slot,* in technisch opzicht niet kunnen zijn, maar redelijk betrouwbaar toch wel.

85161 *(Bruins Slot)*

Hij stond op het standpunt, dat, indien men niet voor 100 % perfecte verkiezingen kon hebben, hij desnoods ook verkiezingen aanvaardde, die slechts voor 95 % perfect waren. Het zou immers altijd nog een betere representatie zijn dan welke volledige improvisatie ook. Er moesten dus binnen zes maanden verkiezingen worden gehouden en de heer *Bruins Slot* stelde voor binnen drie maanden Staten- en raadsverkiezingen te houden, waarmee hij zelf direct te maken zou hebben, omdat hij Minister van Binnenlandse Zaken zou zijn. Wat hem ook hoog zat, was de kwestie van de radio. Hij moet hier weer bij zeggen, dat hij misschien twee gesprekken door elkaar haalt. Hij heeft nl. een gesprek gehad op 9 Juni en een op 15 Juni 1945. Het gesprek van 9 Juni is gevoerd met de heren *Drees* en *Schermerhorn*

tezamen en het gesprek van 15 Juni alleen met de heer *Schermerhorn*. Over de kwestie van het onderwijs werd de heer *Bruins Slot* geantwoord, dat het moeilijk ging, omdat deze plaats reeds aan een ander was toegezegd, nl. aan professor *van der Leeuw*. Op een gegeven ogenblik zei de heer *Schermerhorn*, dat dit niet mogelijk was, omdat men het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen niet aan een antirevolutionnair kon toevertrouwen. Het was voor de heer *Bruins Slot* uiteraard een vreemde gewaarwording, aangezien prof. *Rutgers* als antirevolutionnair dit ambt had bekleed. Naderhand definieerde de heer *Schermerhorn* dit nader door te zeggen, dat men Kunsten niet aan een antirevolutionnair kon toevertrouwen, waarop de heer *Bruins Slot* voorstelde het Departement te splitsen en het onderwijs aan een antirevolutionnair te geven. Men heeft toen gezegd, dat men erover zou denken, en naderhand heeft men gezegd, dat het niet kon. Bij het laatste telefoongesprek, dat de heer *Bruins Slot* met de heer *Schermerhorn* over deze zaak heeft gehad, bleek, dat men ten aanzien van het onderwijs aan de heer *Bolkestein* een bijzondere opdracht had gegeven. Daarmede was deze zaak van de baan.

Verder was er het punt van de radio, hetgeen voor de heer *Bruins Slot* ook zeer belangrijk was, aangezien hij een verwoed voorstander was van de terugkeer van de oude radioverenigingen en de heer *Schermerhorn* een tegenstander van deze zaak was, hetgeen de heer *Bruins Slot* wel bekend was uit vroegere gesprekken. Er lag een plan-*Oranje* ter tafel, doch hij weet niet precies meer wat het inhield. Hij weet wel, dat de heer *Schermerhorn* van dit plan zei, dat het hem veel te ver ging en dat de heer *Bruins Slot* ook van mening was, dat het te ver ging, maar dan de andere kant uit.

Als hij het zich wel herinnert, waren er dus vier punten. Het punt van de naar zijn gevoel voor een nationaal Kabinet veel te geringe vertegenwoordiging van het protestants-christelijke deel van het Nederlandse volk, in de tweede plaats de kwestie van de verkiezingen, die voor hem van even grote betekenis was, omdat hij zo spoedig mogelijk uit de improvisaties wilde geraken, in de derde plaats de radiokwestie en in de vierde plaats het feit, dat hij nooit een program kreeg. Bij het tweede gesprek heeft hij weer gevraagd, of men het programma reeds had, maar het was er nog steeds niet en hij heeft het ook nooit gezien. Op een gegeven moment is het afgesprongen. Zondagavond 17 Juni belde prof. *Schermerhorn* de heer *Bruins Slot* op en zei hem, dat er voor de splitsing van het Departement van Onderwijs overwegende bezwaren bestonden en toen kwam ook het plan-*Bolkestein* te voorschijn. Ten aanzien van de gemeenteraadsverkiezingen voelde men wel voor vroegere verkiezingen, doch men wilde zich niet vastleggen aan een termijn van drie maanden. Ten aanzien van de motivering meent de heer *Bruins Slot* zich te herinneren, dat daarin de beroemde rijpheid een belangrijke rol

85163 *(Bruins Slot)*

speelde. Het Nederlandse volk was nog niet rijp voor verkiezingen, meende men. Hij weet van deze dingen echter niet meer af dan hetgeen hij er toen van heeft opgeschreven.

Op de vraag, of de besprekingen van de heren *Drees* en *Schermerhorn* met de heren *Schouten* en *de Wilde* hebben plaats gehad, vóórdat de formateurs zich tot de heer *Bruins Slot* hadden gewend, antwoordt deze, dat hij natuurlijk niet weet, of zij naderhand ook nog met de heren *Schouten* en *de Wilde* hebben gesproken. Hij weet echter, dat er een gesprek is geweest tussen de heren *Drees* en *Schermerhorn* en de heer *Schouten*, vóórdat zij bij de heer *Bruins Slot* zijn geweest.

85166 *(Bruins Slot)*

Na de besprekingen, die zijn gevoerd met de heren *Schouten* en *de Wilde*, was de zaak op grond van het principiële verschil van inzicht met betrekking tot de Staten-Generaal voor de antirevolutionnairen, als fractie, afgedaan.

De heer *Bruins Slot* had prealabele eisen gesteld, die betrekking hadden op de verkiezingen en op een ruimere vertegenwoordiging. Deze eisen zijn niet ingewilligd en toen heeft hij gezegd, dat deze zaak dan was afgelopen en dat men zich goed moest realiseren, dat het niet aan hem lag. De heer *Bruins Slot* heeft gevraagd, of men deze eisen zo onredelijk vond, waarop men ontkennend antwoordde en men zeide, dat de heer *Meynen* toch Minister van Oorlog zou worden. De heer *Bruins Slot* heeft gezegd, dat hij dit prachtig vond, maar dat de heer *Meynen*, hoewel hij antirevolutionnair was, tot dusverre buiten de politieke sfeer was gebleven. Hij was altijd veel in het buitenland geweest en had nooit specifiek aan de politiek gedaan. Het was er de heer *Bruins Slot* om te doen een politieke medespeler in het Kabinet te krijgen. Hij gelooft, dat hij bij het eerste onderhoud ook aan de heer *Schermerhorn* heeft gezegd, dat hij zich de positie van de heer *Bruins Slot* moest indenken, wanneer hij als enige antirevolutionnair in dit gezelschap zou komen. Het was geen positie. De heer *Meynen* zou er als vakminister in komen en de heer *Bruins Slot* stelde prijs op een politiek geroutineerde antirevolutionnair.

[1]) Vgl. „Herstel en Vernieuwing", radiotoespraken van H.M. Koningin *Wilhelmina* en Z.E. Prof. ir. W. *Schermerhorn*, Minister-President, op 27 Juni 1945.

In zijn radiotoespraak [1]) op 27 Juni 1945 tot het Nederlandse volk heeft prof. ir. *W. Schermerhorn* een inzicht willen geven zowel in de algemene gedachten, die de formateurs hebben geleid, als wel omtrent het te voeren beleid.

In deze rede zegt de toenmalige Minister-President o.m., dat H.M. de Koningin de opdracht tot vorming van een nationaal Kabinet voor herstel en vernieuwing aan twee formateurs heeft opgedragen. Het lijdt geen twijfel, dat in deze omschrijving van de opdracht gedachten zijn uitgedrukt, die de taak van de Regering bepalen ten aanzien van ons geteisterde vaderland zelf.

Herstel van al hetgeen ons volk voor zijn materiële bestaan nodig heeft, herstel ook van alles en van alle instellingen, die ons geestelijk klimaat bepaalden en die ons volk dierbaar waren. Daarbij tegelijk de vernieuwing, in welk woord uitgedrukt wordt, dat in ons nationale leven op allerlei punten ook tekorten werden gevoeld, die verlangens hebben gewekt en de wil tot verbetering hebben versterkt. Het gaat om het scheppen van nieuwe vormen, waarin de wezenlijke geestelijke waarden, die ons volksleven door de eeuwen heen hebben gedragen en beheerst, tot nieuwe uitdrukking en, als het kan, tot nieuwe heerlijkheid zullen komen. Deze synthese, die aldus lag in de verbinding van deze beide woorden herstel en vernieuwing, moest de richtende kracht voor de beide kabinetsformateurs worden.

Over Nederlandsch-Indië zegt de Minister-President dat het Kabinet het een nationale zaak acht er voor te zorgen, dat ons aandeel in de bevrijdingsstrijd zo groot mogelijk zij. Daarom zal, zij het op andere wijze dan tot heden, de algemene oorlogvoering van het Koninkrijk een belangrijk deel van de aandacht en de zorgen van de Minister-President vergen en zal de militaire activiteit, in verband met de werving, oefening en uitrusting van personeel voor leger, vloot en luchtmacht nog een groot deel van het aspect van ons volksleven blijven bepalen.

In het aangezicht van deze zware, enerzijds op herstel en vernieuwing, anderzijds op de oorlogvoering gerichte taak, is het begrijpelijk, dat H.M. deze slechts heeft willen toevertrouwen aan een nationaal Kabinet. De formateurs hebben hieronder nog iets meer willen verstaan dan een Kabinet op brede basis, in de oude zin van het woord. Bij de poging om in deze geest een Kabinet samen te stellen moesten de formateurs ook nog met andere factoren rekening houden dan die besloten lagen in beginselen en programma's der partijen, welke bij het uitbreken van de oorlog in de volksvertegenwoordiging waren gerepresenteerd. Gedacht wordt aan de houding der voormalige illegaliteit tegenover de zgn. legale wereld. Naast deze thans vrij klemmende verhouding hebben de formateurs ook te zien enerzijds naar de groepen, die hun politiek tehuis in de bestaande partijen blijven zien, en anderzijds naar hen, die in dat opzicht andere denkbeelden voorstaan en die als uitvloeisel van vernieuwing in de houding van allerlei groepen op sociaal en cultureel gebied, ook wijzigingen in de politieke structuur verwachten en nastreven.

Voorts staan naast elkaar de reeds vóór 1940 politiek georganiseerden en de grote massa van hen, die het inzicht, dat dit een burgerplicht is, pas tijdens de bezetting hebben verworven of pas na de laatste verkiezing de stemgerechtigde leeftijd bereikten. Een synthese is vereist tussen hen, die buiten de grenzen hebben gewerkt, en ons. Eindelijk is er het verschil, dat is gegroeid tussen Noord en Zuid na September 1944.

Gelet op de grote taak, die wacht, hebben de formateurs bij de samenstelling van een nationaal Kabinet op al deze punten naar een synthese willen streven. Het behoeft echter geen verwondering te wekken, dat bij de gegeven zeer grote verscheidenheid van overwegingen een volkomen synthese op ieder gebied niet kon worden bereikt. Niettemin mag van het Kabinet gezegd worden, dat het op brede basis tot stand is gekomen. Met erkenning van de grote betekenis, welke de betrekkingen met onze geallieerden hebben, stellen de formateurs met voldoening vast, dat de Regering niet alleen lichamelijk, maar ook naar de geest weer geheel op Nederlandse bodem staat, dat Nederland weer uit Nederland geregeerd wordt.

Sprekende over het te voeren beleid begint de Minister-President met het buitenlandse beleid onder de loupe te nemen, vervolgens het beleid ten aanzien van leger en vloot.

Over het Militair Gezag zegt hij, dat de werkzaamheden van het Militair Gezag in de door de Regering vast te stellen volgorde zullen worden beëindigd, waarbij als richtsnoer zal gelden, dat dit overal daar moet geschieden, waar zij op goede gronden verwacht, dat het civiele bestuur in staat is de bestuurstaak volledig over te nemen. Het Militair Gezag zal uiterlijk op 1 September 1945 zijn geliquideerd, uitgezonderd in die functies en op die plaatsen, waarin zulks door de Regering op bovengenoemde gronden noodzakelijk wordt geacht of het tot instandhouding van de verbinding met de geallieerde militaire autoriteiten in Nederland gewenst is.

Onder het hoofd „Herstel van de democratie" wordt in die radiorede het volgende vermeld:

„In de tweede plaats is voor het herstel der gezagsverhoudingen noodzakelijk, dat de democratische organen worden hersteld, door middel waarvan het volk contrôle kan uitoefenen op en deelnemen aan het landsbestuur en waarin de overheid verantwoording kan afleggen van bepaalde daden. De openbaarheid is een der essentieele punten van de democratie.

Het optreden van allerlei plaatselijke colleges van advies, welke niet in het openbaar werken, kan daarom de werking der normale organen niet vervangen en belemmert het ontstaan van klare gezagsverhoudingen.

Het herstel der vertegenwoordigende colleges zal zoowel voor Staten-Generaal, Provinciale Staten als voor de Gemeenteraden geschieden.

De methode, die bij dit herstel zal moeten worden gevolgd, zal nooit in overeenstemming kunnen zijn met de wettelijke voorschriften. Bij de thans aanwezige zekerheid, dat men zich niet aan de wet kan houden, zal een oplossing moeten worden gevonden, die de beste vruchten kan afwerpen en de geringste politieke spanningen ten gevolge heeft.

Bij de samenstelling van de colleges, welke het volk tot de eerstkomende verkiezingen zullen vertegenwoordigen zal rekening moeten worden gehouden zoowel met hen, die daarin voor 1940 zitting hadden als met hen, die tijdens de bezetting, hetzij in of buiten de verzetsbeweging, verantwoordelijkheid hebben gedragen. Ook voor eerstgenoemde categorie gelde, dat mag worden verlangd, dat zij het vertrouwen van het volk gedurende de jaren der bezetting niet hebben verloren.

Het Kabinet meent, dat in dit verband de z.g. Nationale Adviescommissie een belangrijke taak kan vervullen, in het bijzonder bij het samenstellen van een Noodparlement, dat door ons noodzakelijk geacht wordt.

Deze Nationale Adviescommissie is in beginsel gevormd in het voorjaar van 1945, dus tijdens de bezetting en is voor twee derde aangewezen door het zgn. Groot Burger Comité, waarin naast vertegenwoordigers van politieke partijen en nieuwe stroomingen, ook representanten van sociaal-economische groepen en van het cultureele leven een plaats hadden. Een derde van de leden is aangewezen door de zgn. Groote Adviescommissie der Illegaliteit, terwijl deze ook over de aanvaardbaarheid uit nationale overwegingen van de door het Groot Burger Comité aangewezen leden werd gehoord.

De Regeering stelt er prijs op en vertrouwt, dat de regeling op het Noodparlement zal worden aangenomen in de vergadering der in 1940 fungeerende Staten-Generaal, nadat tot haar bijeenroeping bij afzonderlijk Koninklijk besluit een machtiging zal zijn verkregen. Uiteraard zal deze vergadering vooraf aan een zuivering moeten zijn onderworpen.

Dit Noodparlement zal in functie blijven tot de eerstkomende verkiezingen. De technische voorbereidingen daarvoor zullen zoo spoedig mogelijk ter hand worden genomen. Het tijdstip der verkiezingen wordt echter niet alleen bepaald door de technische mogelijkheden alleen. Er dient aan het volk ook gelegenheid te worden gegeven, zich een denkbeeld te vormen omtrent de vraagstukken, die thans de politieke scheidingslijnen bepalen, en wel aan de hand van hetgeen aan practisch werk en reëele plannen eenerzijds, aan oppositie anderzijds zichtbaar wordt. Het beperkte geestelijk verkeer en de zeer onvoldoende pers vertragen dit proces zeer wezenlijk. Wij meenen, dat zonder bijzondere omstandigheden hiervoor zeker met een jaar moet worden gerekend. Intusschen kan de Regeering eerder voor beslissingen van zoodanige draagwijdte worden geplaatst, dat zij daarvoor een uitspraak van het volk noodig acht. Ook een eerder conflict met het Noodparlement zou tot verkiezingen moeten voeren.

Ten aanzien van de samenstelling van Gemeenteraden overweegt de Regeering op grond van de ervaring, die inmiddels is opgedaan, voor de later bevrijde provincies een wijziging van het Uitvoeringsbesluit tot stand te brengen.

In de derde plaats willen wij in dit verband wijzen op het vernieuwende element in de gezagsverhoudingen, indien men bij de organisatie van het bestuur organen van het volksleven zelf sterker betrekt dan tot heden toe het geval was. Eenerzijds bij de voorbereiding van maatregelen door middel van aan de Regeering te verstrekken advies, anderzijds bij de toepassing van allerlei door de Regeering te geven voorschriften en verordeningen kunnen daartoe door de Regeering bevoegd verklaarde colleges een zelfstandige taak vervullen, terwijl zij ook in daarvoor in aanmerking komende gevallen verordenende bevoegdheid zullen

kunnen uitoefenen. Indien men op deze wijze de burgers bij het vervullen van de overheidstaak betrekt, voorkomt men het gevaar van de overheersching van het vrije volksleven door het ambtelijk apparaat en verkleint men de afstand tusschen burgers en overheid.

Door dit complex van op drie verschillende terreinen werkende maatregelen hoopt de Regeering er in te slagen, binnen redelijken termijn de zoozeer gewenschte klare verhoudingen in onze bestuursorganen te herstellen."

Vervolgens spreekt de Minister-President over de zuivering; de leniging van stoffelijke nood en het economische herstel; de bedrijfsorganisatie; het inhalen van de achterstand in de technische en wetenschappelijke outillage op menig gebied; de opbouw van de koopvaardijvloot; over het probleem van de eigendom, waarover hij zegt dat de Regering voornemens is een onderzoek in te stellen naar de vraag voor welke bedrijfstakken, gedeelten van bedrijfstakken of ondernemingen, naast het Mijnbedrijf en De Nederlandsche Bank, een overgang van particulier eigendom naar de publieke of semipublieke eigendom uit een oogpunt van algemeen belang is geboden; over de voedselvoorziening; de financiën; de rechtsorde van de arbeid; culturele zaken, openbare werken en wederopbouw, waarbij hij mededeelt, dat een nieuw Ministerie van Openbare Werken is ingesteld; over de plannen tot volkswoningbouw; met betrekking tot verkeer en energie deelt de Minister-President mede, dat de Regering voornemens is de particuliere mijnen in Limburg volledig te nationaliseren en dat de afdeling luchtvaart van het departement aanzienlijke versterking en modernisering behoeft.

Behalve de zaken betreffende de algemene oorlogvoering ressorteert onder de Minister-President nog de Regeringsvoorlichtingsdienst.

Over de werkwijze van het Kabinet zegt hij, dat men zich heeft voorgenomen te trachten de coördinatie van de werkzaamheden der verschillende departementen te bevorderen en daartussen optredende wrijvingsverschijnselen zoveel mogelijk op te heffen. Zo zijn er gevormd een Raad voor Algemene Oorlogvoering, een Raad voor Binnenlands Bestuur, een Raad voor Economische Zaken en een Raad voor Wederopbouw, aan welke colleges uit de Ministerraad onder voorzitterschap van de Minister-President, als coördinerend element, bevoegdheid tot beslissen over bepaalde zaken wordt gedelegeerd.

Waar de tijdelijke Staten-Generaal in September 1945 zijn bijeengekomen en de voorlopige Staten-Generaal de grondwettelijke functies der Kamers hebben kunnen hervatten en derhalve gedurende hun zitting de formatie en het nadien gevoerde beleid [1]) van het Kabinet-*Schermerhorn* tot onderwerp van discussie hebben gemaakt, komt het de commissie overbodig voor nader op een en ander in te gaan.

[1]) Vgl. Handelingen der Staten-Generaal 1946. Nota omtrent een aantal punten van Regeringsbeleid **(123).**

XXIII. De Nationale Adviescommissie

76681 *(Schermerhorn)*

Met betrekking tot de Nationale Adviescommissie zegt de heer *Schermerhorn,* dat er indertijd vanuit Londen de opdracht is gekomen om tot een zekere bundeling te geraken en dat dit de Grote Adviescommissie is geworden, hetgeen een levensgevaarlijk college was. Het was levensgevaarlijk, omdat het veel te groot was. Het college heeft praktisch alleen maar in gedeelten vergaderd en de taak is eigenlijk overgenomen door de kleine Contact Commissie, waarvan de heer *Drees* voorzitter was. Deze commissie is echter wel degelijk in opdracht van Londen geformeerd.

Zij was echter wat anders dan de Nationale Adviescommissie, die pas na de bevrijding is ingesteld, maar die reeds gedurende de bezetting was geprojecteerd. Het was een van de vruchten van het overleg in de Grote Adviescommissie.

76895 *(Drees)*

De Nationale Adviescommissie — zo verklaart de heer *Drees* — is al voorbereid in overleg tijdens de bezetting. Indertijd is aan de Handelingen van de Tweede Kamer toegevoegd een noot van mr. *Bachg* hierover, een stuk, van de hand van de heer *Drees* afkomstig, waarin men precies de uiteenzetting vindt. Herinnert hij het zich wel, dan was uitgegaan van de gedachte, dat 2/3 deel van de commissie de politieke stromingen zou vertegenwoordigen en dat 1/3 deel door de verzetsbeweging zou worden aangewezen. Men was het daarover eens geworden, enerzijds in het Vaderlands Comité en daarachter in het Comité van Vijftien, de voortzetting van het Groot Burgercomité, en anderzijds in de Contact Commissie voor de Illegaliteit. Dat waren vijf personen, die contact hadden via de verschillende sectoren met de leden van de grote Adviescommissie uit de Illegaliteit, die in de bezettingstijd niet in haar geheel, maar wel groepsgewijze bijeenkwam. Daar is een redelijke overeenstemming bereikt over de samenstelling van de Nationale Adviescommissie.

De taak van de Nationale Adviescommissie was tweeledig. In de eerste plaats was het een benoemingscommissie, die de leden van de Staten-Generaal zou benoemen voor de opengevallen plaatsen. Verder was er de gedachte, dat, zolang er nog geen parlement was, de Regering toch een adviescollege zou hebben, ook een soort van synthese, waaraan de Regering bepaalde vraagstukken kon voorleggen en waarin over bepaalde vraagstukken kon worden gediscussieerd. De Nationale Adviescommissie heeft ook een aantal malen vergaderd, niet alleen om candidaten te benoemen voor de vertegenwoordigende lichamen, maar ook om problemen te bespreken. Dat is niet zo sterk tot uiting gekomen als velen ongetwijfeld hadden verwacht, omdat de beslissing is gevallen, dat in het algemeen de vergaderingen niet openbaar zouden zijn. Daardoor heeft de Nationale Adviescommissie natuurlijk een groot deel van haar betekenis voor het volk verloren, maar men meende, dat veel vraagstukken zouden moeten worden besproken, die een vertrouwelijk karakter zouden hebben. Het college is niet in die mate, gelooft de heer *Drees,* een nuttig adviescollege geweest, als men zich oorspronkelijk had gedacht, maar het is over verschillende vraagstukken geraadpleegd.

76901 *(Drees)*

Dat moet ook nog na te gaan zijn. De heer *Drees* is geneigd een deel van de schuld aan de Regering toe te schrijven. Het was echter betrekkelijk onvermijdelijk. Wanneer men overstelpt is met moeilijkheden en vraagstukken, als waarvoor men in die tijd stond, begint men te handelen. Men stond voor ontzaglijke moeilijkheden. Alles eiste een beslissing en men moest voortdurend op allerlei punten ingrijpen. De toestand in ons land was aanvankelijk zo ontwricht en zo verward, dat men de begeerte had om, als men wat kon doen, dat direct te doen en niet eerst een stuk op te maken en dat aan de Nationale Adviescommissie te zenden. Hij is dus geneigd een deel van de schuld aan de Regering toe te schrijven, maar hij gelooft, dat daarvoor wel verontschuldigingen te vinden zijn. Er hebben echter wel belangrijke discussies plaats gehad in de Nationale Adviescommissie.

81337 *(le Poole)*

De heer *le Poole* deelt, wat de voorbereidingen voor de Nationale Adviescommissie betreft, mede, dat hij wegens ziekte hieraan niet heeft kunnen medewerken. Hij gelooft, dat hij op de dag, waarop de N.A.C. werd geïnstalleerd, prof. mr. *Paul Scholten* voor het eerst heeft ontmoet; hij weet niet meer, of prof. *Scholten* is uitgenodigd

om als voorzitter op te treden of dat hij op de eerste vergadering als zodanig is gekozen; de heer *le Poole* denkt echter, dat hij van tevoren reeds als voorzitter was aangewezen. De heer *le Poole* is uitgenoodigd op te treden als secretaris van de N.A.C. en heeft deze uitnodiging ook aanvaard.

Van tevoren stond vast, dat als belangrijkste taak aan deze commissie was toevertrouwd het adviseren omtrent maatregelen en het medewerken aan die maatregelen, die noodzakelijk zouden zijn voor een voorlopige Staten-Generaal. De wettelijke regeling daarvan is geheel en al buiten de N.A.C. om gegaan, maar wel heeft de voorzitter van de N.A.C. een taak gehad als lid van de Zuiveringscommissie van de leden van de Staten-Generaal en in een latere phase heeft de N.A.C. voordrachten kunnen opmaken voor de benoeming in de vacatures, die waren ontstaan door overlijden, bedanken, zuivering enz. in de Kamers. De bemoeiingen van de N.A.C. zijn, behoudens het weer in functie treden van de Staten-Generaal, uiterst summier geweest. Prof. *Scholten* heeft over bepaalde punten persoonlijk overleg gehad met de Minister-President en andere leden van de Regering. Men heeft dusdoende indirect misschien iets kunnen doen, maar dat er enige wil en enige behoefte bij de Regering bestonden om de N.A.C. advies te vragen over bepaalde beleidsvragen, waarvoor de Regering stond, is bepaaldelijk niet gebleken. De heer *le Poole* gelooft, dat de Regering er van uitging, dat de Kamers spoedig bijeen zouden komen. Voorts bestond er de angst, dat het verkrijgen van een advies enige weken zou duren en dat was niet in overeenstemming met de geest des tijds.

De heer *le Poole* gelooft niet, dat de N.A.C. aanleiding heeft gegeven tot de veronderstelling, dat zij niet vlug zou adviseren; er zijn immers praktisch geen adviezen gevraagd. Hij meent, dat de N.A.C. op 20 Juli 1945 is geïnstalleerd en dat begin Augustus het wetsbesluit op de Tijdelijke Staten-Generaal in het *Staatsblad* is verschenen. Waarschijnlijk heeft de Regering zich daarbij voor ogen gesteld, dat het mogelijk zou zijn om nog eerder dan November de voorlopige Staten-Generaal in functie te doen treden en dat bracht eenmaal een mentaliteit mee: zó lang kunnen wij het ook wel zonder doen! Als de heer *le Poole* zich goed herinnert, is er enige malen zowel schriftelijk als mondeling door de N.A.C. van haar kant bij de Regering op gewezen, dat men het op prijs zou stellen advies uit te brengen. Dit bracht evenwel geen verandering in de situatie.

84085 *(Meijer)* De heer *J. Meijer* verklaart, dat er in de Contact Commissie een aantal besprekingen is geweest, uitgelokt door de telegrammen uit Londen, over de na-oorlogse status van de illegaliteit, over het contact, dat er zou bestaan tussen de illegaliteit en andere bevolkingsgroepen in het geven van advies. In de loop van Maart 1945 is daar een serie voorstellen uit voortgevloeid, die er van uitgaan, dat er op het moment van de bevrijding zullen zijn twee lichamen, in de eerste plaats een lichaam, ongeveer gelijk aan de Grote Adviescommissie, in de tweede plaats een lichaam, aanvankelijk Groot Burger Comité genoemd, later Nationale Adviescommissie, waarvan de illegaliteit een derde van de leden zou aanwijzen en het Vaderlands Comité twee derde, één derde uit de vroegere politieke regionen en één derde uit de sociaal-economische groeperingen. Dat lichaam zou dan ook aanstonds moeten functionneren, dus, zoals bij de besprekingen was overeengekomen, nog vóór de bevrijding, en het zou wel treden in bespreking van punten van Regeringsbeleid. In de aanvankelijke opzet was het zelfs zo, dat het lichaam geraadpleegd zou worden door de Regering over alle onderwerpen, waarover in de normale gang van zaken het parlement zou worden geraadpleegd. Dit gaat uit van de gedachte dat, zoals het trouwens ook in het telegram is neergelegd, niet aanstonds optreedt het parlement van vóór 10 Mei 1940. De heer *Meijer* meent, dat een van de onderwerpen van besprekingen in de Nationale Adviescommissie zou kunnen zijn de vraag of en, zo ja, in welke vorm, zo neen, waarom niet, het parlement van vóór 10 Mei 1940 zou terugkeren. Het organisatieschema, dat is besproken in Maart 1945, voorziet in een instelling van een Nationale Adviescommissie en een illegale raad op het moment, dat de Regering in Nederland is. Deze lichamen fungeren tot de dag, waarop de Staten-Generaal wederom worden geopend. In de notulen van de vergaderingen hierover wordt bij herhaling gesproken over bezwaren tegen terugkeer zonder meer van het parlement, zoals het in Mei 1940 bestond. Enkele malen wordt ook over verkiezingen gesproken. Deze materie is dus als zodanig in de Contact Commissie besproken.

84087 *(Meijer)* Het Vaderlands Comité hield zich min of meer op de vlakte. Aan de zijde van de Trouw-sector was men tegen terugkeer van het oude parlement. Ook nog na de bevrijding huldigde men dat standpunt. Hetzelfde geldt voor de linkersector, waar men meende, dat door snelle verkiezingen een nieuwe Volksvertegenwoordiging moest worden gekozen. In de overgangsperiode zou een lichaam, waarin mede het verzet vertegenwoordigd was, voor een derde naast de politieke

groeperingen en de sociaal-economische groeperingen min of meer als vertegenwoordiging des volks kunnen optreden en de Regering een forum bieden, waarop zij desgewenst verantwoording kon afleggen. In die periode was het ook de opzet van de heer *Meijer* en zijn geestverwanten verplicht te stellen, dat de Regering inderdaad voor die onderwerpen, waarvoor zij normalerwijs het parlement inschakelt, ook hier verantwoording zou afleggen. Er is echter bijzonder weinig van terechtgekomen.

84091 *(Meijer)* De heer *Meijer* schrijft het, in het algemeen gezien, toe aan de toen reeds dalende invloed van de illegalitit en de toenemende invloed van de sfeer der politieke partijen en andere groepen, die reeds vanouds bestonden — hij zou dat dus kunnen noemen de sfeer van het Groot Burgercomité — en in het bijzonder aan een ongeneigdheid van de zijde van dat comité, hoewel dit te voren zich had verbonden tot het doen ontstaan van de Nationale Adviescommissie om, toen de bevrijding er eenmaal was, aan de realisatie mee te werken. Achteraf gezien, is dat een weinig fraaie gang van zaken geweest omstreeks die bevrijdingstijd.

85128 *(Bruins Slot)* Dr. *J. A. H. J. S. Bruins Slot* heeft in de plannenmakerij voor de N.A.C. wel enig aandeel gehad en hij heeft het voorgesteld als een orgaan, dat de eerste twee weken na de bevrijding zou bestaan en dan zou verdwijnen en niet, dat pas na enige maanden dit college zou komen. Hij heeft zich altijd op het standpunt gesteld, dat de gezuiverde Staten-Generaal er dan allang weer zouden zijn. De N.A.C. is ontstaan door de telegrammen uit Londen, waarin werd gezegd, dat de Koningin voor na de oorlog een adviescollege wilde hebben. In December 1944 was men reeds met de N.A.C. bezig. Er werd in de G.A.C. onderling ruzie gemaakt en na de oorlog zou er niets zijn. Men moest zorgen, dat er na de oorlog iets was, dat door het Nederlandse volk als enigermate representatief kon worden aangevoeld op het moment van de bevrijding, doch als zeer tijdelijke noodmaatregel. Zo is men in de G.A.C. op de gedachte van de N.A.C. gekomen. De G.A.C. zorgde voor de liquidatie van het typische verzetswerk en de N.A.C. zou fungeren als een zeer tijdelijk orgaan in afwachting van de Staten-Generaal.

85132 *(Bruins Slot)* In de N.A.C. zou bij benadering een zo goed mogelijke representatie van het Nederlandse volk worden verkregen. Dat was noodzakelijk. De G.A.C. was zeer beslist geen behoorlijke, politieke representatie van het Nederlandse volk. Er was niemand, die ook maar op de geringste wijze kon benaderen, wat er eigenlijk achter de verschillende organisaties zat. Wanneer men de organisaties ziet, die in de G.A.C. stem hadden, dan had men b.v. de Persoonsbewijzencentrale. Wat is nu een Persoonsbewijzencentrale? Zijn dat vijf mensen of vijf duizend? Zo'n organisatie had een stem op een gegeven ogenblik. Het was volslagen onmogelijk daarmee politiek te werken. Daarom wilde men een N.A.C. De vertegenwoordiging in de N.A.C. was ook betrekkelijk willekeurig, maar in de vóóroorlogse verhoudingen had men wel enige maatstaven, waarnaar men zich enigszins kon richten. Achteraf bezien, zou het ook nog wel aardig met de werkelijkheid zijn overeengekomen, gelooft de heer *Bruins Slot.* Het overleg over de voorbereiding van de N.A.C. vond voor een belangrijk gedeelte plaats in de Contact Commissie en dan vergaderden de secties. De vertegenwoordiger van de Contact Commissie kwam dan in de sectie en kreeg dan al of niet de wind van voren, naar dat het uitkwam. Verder deed voor het Vaderlands Comité de heer *Drees* het woord. Hetgeen niet wegneemt, dat de heer *Bruins Slot* weer sterke contacten had met de antirevolutionnaire mensen in het Vaderlands Comité. De heer *Bruins Slot* heeft destijds altijd zeer nauw contact met de heer *Donner* gehad.

85135 *(Bruins Slot)* Op de vraag, of men nog vóór de bevrijding tot een resultaat over de N.A.C. is gekomen dan wel of men dit overleg nog na de bevrijding heeft moeten voortzetten, antwoordt de heer *Bruins Slot,* dat het niet helemaal voor elkaar was, omdat het college zich dan bij de bevrijding gepresenteerd zou hebben, hetgeen het niet gedaan heeft. Over de samenstelling van de N.A.C. bleef in de G.A.C. een voortdurende ruzie bestaan, omdat de linkersector van mening was, dat deze commissie veel te eenzijdig was samengesteld, althans, dat daarin de mensen van vroeger te veel baas speelden. Het Burger Comité werd over het algemeen met niet al te welwillende ogen aangekeken. De heer *Bruins Slot* heeft met de heer *Schermerhorn* zeer breedvoerige discussies gehad over de N.A.C. en hij herinnert zich, dat de heer *Schermerhorn* hem een soort ontwerp-statuut voor de N.A.C. heeft overhandigd. Dit gebeurde tijdens de bezetting.

85137 *(Bruins Slot)* In welke kwaliteit de heer *Schermerhorn* toen sprak, is de heer *Bruins Slot* nooit duidelijk geworden. Bij het verzet trof men alle mogelijke mensen aan en zo zei men de heer *Bruins Slot* ook eens met de heer *Schermerhorn* te spreken en dit deed hij, wanneer het nuttig was. De heer *Schermerhorn* was een van de mensen uit de Je Maintiendrai-groep en zo is de heer *Bruins Slot* met hem in aan-

raking gekomen en hij heeft menige avond met hem doorgebracht met het bespreken van allerlei zaken. Zo herinnert de heer *Bruins Slot* zich, dat hij eenmaal van de heer *Schermerhorn* een ontwerpstatuut van een N.A.C. heeft ontvangen en de heer *Bruins Slot* heeft dit geamendeerd, zoals hij dacht dat het wezen moest. Op een gegeven moment is de bevrijding gekomen en toen had men wel weer wat anders te doen dan aan de N.A.C. te denken. Men is er toen niet uitgekomen om de doodeenvoudige reden, dat het conflict over de samenstelling nog steeds bestond.

Van de installatievergadering, waar hij geweest moet zijn, herinnert hij zich niets meer. Het ongeluk was, dat de N.A.C. er niet was, toen het nodig was. De N.A.C. had zin in de eerste weken na de bevrijding, maar daarna niet meer. De heer *Bruins Slot* heeft in de N.A.C. gezeten, maar het was iets, waarvan men eigenlijk niet begreep, wat het moest doen.

84330 *(Stokvis)*

De heer *J. E. Stokvis,* het oudste lid van de Nationale Advies commissie, geeft een uiteenzetting, hoe dit instituut is ontstaan en van hetgeen hij verder van zijn bestaan en zijn werking heeft meegemaakt. Het ontstaan, aldus de heer *Stokvis,* is zeer uitvoerig geschetst door Minister *Drees,* toen hij in de eerste vergadering van dit college in Juli 1945 een rede uitsprak als vertegenwoordiger van het Vaderlands Comité. De Nationale Adviescommissie is ontstaan uit een samenwerking tussen het Vaderlands Comité en de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit.

Nu was het aanvankelijk de bedoeling om dat lichaam overwegend, zo niet geheel, uit leden van de illegaliteit te doen bestaan. Op die zelfde installatievergadering heeft de voorzitter van de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit, dr. *Brutel de la Rivière,* verzekerd — en Minister *Drees* sprak toen in gelijke geest —, dat uit Londen telegrafisch verzocht was om een groot comité uit de illegaliteit te vormen, dat de taak zou hebben om de Regering bij haar terugkomst van advies te dienen. Daartoe is het niet gekomen. Door samenwerking van het Vaderlands Comité en de Grote Adviesraad heeft men toen een soort van menging gekregen, een soort van cocktail van illegalen en politici van vóór 1940. Van die besprekingen heeft de heer *Stokvis* niets meegemaakt; toen was hij ondergedoken. De samenstelling zou zijn 1/3 illegalen en 2/3 enigszins regionaal ingedeeld naar bekwaamheid, deskundigheid, afkomst, terwijl ook met de politieke stromingen rekening is gehouden. Dat leidde tenslotte tot een samenstelling, welke geen working majority opleverde; de grenslijn liep in het algemeen tussen vertegenwoordigers der generatie van na 1940 en die van vóór 1940. Deze lijn heeft zich vrij geregeld doorgezet. Nu was het uitdrukkelijk de bedoeling, dat de Adviescommissie niet als een soort parlement zou optreden, maar wel de vorming van een wezenlijk parlement zou helpen bespoedigen. Aldus sprak toen Minister *Drees.* De heer *Brutel de la Rivière* had aanvankelijk een veel breder opvatting van de taak der commissie; had meer positieve opvattingen over de werkzaamheden. Minister-President *Schermerhorn* was eigenlijk het duidelijkst. De bedoeling van het lichaam was volgens hem om geen parlement te zijn, maar ten dienste van de Regering te staan voor het geven van adviezen, die de Regering zou vragen. Dat zou dan in niet veel gevallen mogelijk zijn, want de Regering moest nu eenmaal snel en practisch handelen. Bij zaken op korte termijn zou het dus wel uitgesloten zijn, maar op lange termijn zou de Commissie in de gelegenheid gesteld worden advies uit te brengen. Verder zou de Commissie ook op eigen initiatief adviezen mogen uitbrengen. Maar een parlement is het niet, zei de heer *Schermerhorn.*

Met deze missie gingen de leden van de Adviescommissie aan het werk. Dat werk is de heer *Stokvis* nooit helemaal duidelijk geworden. Het gaf ook nauwelijks bevrediging, want ieder voelde, al sprak hij het niet uit: het was geen geheel, geen apparaat, dat een arbeidsverdeling had, dat duidelijk politiek was samengesteld.

84334 *(Stokvis)*

Professor mr. *Paul Scholten* was voorzitter van de Commissie. Hij heeft het voortreffelijk gedaan. De mogelijkheid van werken bleek al spoedig zeer gering. De commissie had eigenlijk als hoofdtaak, advies te geven over de samenstelling van het noodparlement. Daarop werd de nadruk gelegd; men kreeg de indruk, dat hetgeen er nog bijkwam winst was.

Het eerste advies, waarom werd gevraagd, betrof de moeilijkheden met betrekking tot het onderbrengen van de duizenden politieke arrestanten in die dagen. Hoe moest men dezen bejegenen en groeperen? De leden van de Adviescommissie hebben daarover advies uitgebracht, maar er niets van gehoord. Het ging trouwens wel meer zo en dat moedigde natuurlijk niet aan. Er zijn derhalve twee zaken van belang geweest, waarover advies is uitgebracht: het noodparlement en de kwestie van de arrestaties, maar de leden hebben ook eigener beweging andere vraagstukken behandeld. Zo over een bepaalde datum voor de Kamerverkiezingen en die voor de Provinciale Staten en de

gemeenteraden. Voor de Kamer en de Provinciale Staten luidde dat advies: April 1946; voor de gemeenteraden in December 1945.

84336 *(Stokvis)* Op de opmerking, dat men de datum van de verkiezingen afhankelijk kon stellen van de technische mogelijkheden, doch ook van de politieke wensen, zegt de heer *Stokvis,* dat dit laatste nooit uitdrukkelijk is gezegd, maar dat hij niet zou durven ontkennen, dat die gedachte daar niet doorheen heeft gespeeld. Het ging zo, dat men zich de vraag stelde: zijn de technische moeilijkheden ernstig of niet ernstig? Moeten deze beslissen of het vroeger dan wel later zal geschieden? De kaartsystemen en het bevolkingsregister waren in de war. De Kieswet kon nog niet strikt worden nageleefd. Er zijn ook voorstellen gedaan om daar maar overheen te stappen en de Kieswet maar niet precies te volgen. Men heeft b.v. het distributiestelsel hiervoor willen inschakelen. Verdere bijzonderheden herinnert de heer *Stokvis* zich niet meer.

Na veel strijd is men gekomen tot April 1946 voor Tweede Kamer en Provinciale Staten en December 1945 voor de gemeenteraden, waaraan hij moet toevoegen, dat de zaak in een openbare vergadering is behandeld. De Commissie had een statuut, waarin niet stond, dat de vergaderingen openbaar zouden zijn.

Dit laatste punt was bij de instelling van de Adviescommissie in het midden gelaten. In deze kwestie heeft de Commissie zelf beslist, wat zij moest doen, en dit heeft wel tot wrijving aanleiding gegeven. Men had nuances in de illegaliteit; er was een gematigde en een minder gematigde groep. Van extreme zijde werd gevraagd om als regel openbaar te vergaderen. Er is toen een tussenvoorstel aangenomen om in telkens te bepalen gevallen openbaar te vergaderen. Dat besluit is o.a. genomen ten aanzien van de kwestie van de datum der verkiezingen. Daarover heeft een openbare vergadering plaats gehad. De kwestie van de technische mogelijkheden, politieke overwegingen en de houding ten opzichte van de Regering hebben geleid tot een soms verward debat, ofschoon er een commissie was benoemd om de zaak voor te bereiden. De behandeling van de zaak heeft in de openbaarheid maar weinig aandacht getrokken.

84339 *(Stokvis)* Voorzover de heer *Stokvis* weet, is van de zijde van de Regering over openbaar vergaderen nooit iets gezegd of medegedeeld. Het is bij de behandeling van het statuut aan de orde gekomen. Vermoedelijk zal het statuut wel niet geheel buiten de bemoeiingen van de Regering zijn samengesteld. Toen is, naar hij meent, van de zijde van de heer *Goedhart* of van de heer *van Randwijk* voorgesteld om in het algemeen openbaar te vergaderen. Toen stelde de heer *Stokvis* een compromis voor: alleen openbaar vergaderen voor het geval, dat zich daartoe zou lenen. Door de heer *van Randwijk* is toen gezegd, dat hij juist alleen bij uitzondering niet in het openbaar wenste te vergaderen. Dat was de tegenstelling. Dat middenvoorstel is aangenomen en er is éénmaal gebruik van gemaakt om in het openbaar te vergaderen. De heer *Stokvis* herinnert zich niet, welke de voornaamste overweging was om niet zoveel in het openbaar te vergaderen; dit is aan de Adviescommissie van Regeringszijde zeker niet medegedeeld. Uit de notulen, welke betrekking hebben op de behandeling van deze zaak kan blijken, dat verschillende leden daaraan een werkzaam aandeel hebben gehad en het is mogelijk, dat toen wel motieven zijn genoemd. De tijden waren toen erg gevoelig en onzeker. De samenstelling van het college was eigenlijk nog vrij vaag, er zat weinig lijn in. Niettemin heeft de heer *Stokvis* wel voor zekere openbaarheid getuigd. Het was een van nature moeilijk te hanteren college. Het is ook bij die ene openbare vergadering gebleken, dat men nog te geringe ervaring had.

84341 *(Stokvis)* Men kwam vrij regelmatig bijeen, hetzij er stukken van de Regering waren, hetzij er voorstellen vanuit de vergadering waren gekomen. Dit laatste gebeurde ook; er is veel initiatief ontwikkeld. Wat

84343 *(Stokvis)* de samenstelling van het noodparlement betreft, heeft het initiatief tot een vruchtbaar advies geleid. Aanvankelijk stond in het ontwerp voor het noodparlement, dat de Nationale Adviescommissie voor het gehele stel vacatures collectieve candidatenlijsten moest geven, maar dat is op advies van de Commissie zodanig gewijzigd, dat voor iedere zetel een alphabetisch dubbeltal zou worden voorgelegd. Dat was natuurlijk wel belangrijk. Een ander belangrijk initiatief is door de heer *Goedhart,* naar de heer *Stokvis* meent, genomen om de Londense Regering, nu zij terug was, of alleen de heer *Gerbrandy* voor de N.A.C. te laten verschijnen om te vertellen, hoe het te Londen was gegaan. Dat voorstel heeft misschien wel indruk gemaakt, maar het is niet aanvaard; er is wel over gedokterd. Toen is op voorstel van een commissie-ad hoc aan de Regering gevraagd, of zij misschien enige vorm zou kunnen vinden om aan dat verlangen naar meer openbaarheid met betrekking tot het Londense beleid tegemoet te kunnen komen. De heer *Stokvis* meent, dat het memorandum van de heer *Gerbrandy* vrij rechtstreeks is voortgekomen uit dit initiatief van de Nationale Adviescommissie. Verder is er ook een initiatief geweest, toen de Indonesische moeilijkheden begonnen, in September/

October 1945. Toen zijn er meerdere denkbeelden geopperd om de zaak van Indonesië in de Commissie aan de orde te stellen op grond van mededelingen van de Regering. Daarvan is ernstig sprake geweest, maar toen bleek, dat de zaak ook in de tijdelijke Staten-Generaal zou worden behandeld met de Regering, heeft men dit denkbeeld los gelaten. De Commissie had graag de Regering ook eens in haar midden willen zien. Daarin is zij niet geslaagd, behalve bij de geboorte der Commissie en bij de begrafenis. Gedurende het leven zelf heeft zij de Regering niet mogen zien. De leden van de Commissie kregen niets anders te horen dan dat zij geboren waren om zo spoedig mogelijk te sterven. Minister *Drees* heeft dat op zeer rustige, maar duidelijke wijze meegedeeld en Minister *Schermerhorn* deed het met enige opgewektheid, meent de heer *Stokvis*. Hij kan dus niet zeggen, dat zij een plezierig perspectief hebben gehad in hun korte bestaan, maar hij gelooft toch, dat het goed is geweest, dat zij hebben bestaan. Het verdwijnen is geweest in November 1945; ten tijde van

84346 *(Stokvis)*

het optreden van de voorlopige Staten-Generaal. Minister *Schermerhorn* heeft aan het einde de balans opgemaakt, wel iets geflatteerd, maar toch redelijk. De publieke belangstelling, die er was, ging voornamelijk uit van de illegaliteit. Zo heeft de Commissie eens een adres gekregen om alle benoemingen en promoties, daterende uit de bezettingstijd, volkomen te annuleren. Uit Noordholland, meent de heer *Stokvis,* kreeg zij een verzoek om alle vergoedingen terug te vragen of op te houden voor textielgoederen, die men aan de Duitsers had geleverd. Weer een ander adres kwam op tegen het langdurige gebruik van schoollokalen door militairen. Ook heeft een der leden een protest gewild tegen verlaging van de kindertoeslag. De voorsteller zag tenslotte zelf in, dat er niet veel van kon komen.

84347 *(Stokvis)*

Aan het opmaken van dubbeltallen voor de aanbevelingen met het oog op de bezetting van de open plaatsen in de voorlopige Staten-Generaal zijn beschouwingen voorafgegaan over de lijn, die men zou volgen en over de verdeling over de verschillende groepen; er is een zeer levendig debat over het aan de Commissie om advies voorgelegde ontwerp geweest. Een der leden, de heer *Stokvis* meent de heer *van Walsum,* heeft toen niet gewild, dat de nog zittende Kamerleden hun zetel automatisch zouden behouden. Die heren hadden afgedaan. Ook de heer *van Randwijk* was scherp tegen algemene toelating van de leden van vóór 1940. Ten opzichte van de „goede" leden van de oude Staten-Generaal echter stond vast, dat zij in de voorlopige Staten-Generaal zitting zouden hebben. Zij, die zitting hadden in de tijdelijke Staten-Generaal, zouden automatisch in de voorlopige Staten-Generaal komen. Het ging alleen over de aanvulling; zo stelde de Regering voor. Het debat heeft ook een politiek accent gehad. Van katholieke zijde werd o.a. de heer *Welter* candidaat gesteld. Daartegen heeft de heer *Stokvis* politiek bezwaar gemaakt. Toen werd echter opgemerkt, dat men was overeengekomen rekening te houden met de politieke stromingen in die zin, dat men de verschillende partijen vrij zou laten in de aanwijzing hunner candidaten. Dat was de richtlijn, die de Commissie van Voorbereiding zich had gesteld. De heer *Welter* kwam tenslotte op de aanbeveling. Er zijn, behalve tegen sommige andere voorgedragenen, ook bezwaren gerezen tegen de heer *Setyadjit,* omdat diens publicaties in het begin van de oorlog zo sterk tegen de Regering gericht waren en hij onlangs de zijde van *Soekarno* had gekozen tegen het Nederlandse gezag. De heren *van Randwijk* en *Stokvis* zijn daartegen opgekomen; het slot was, dat hij in het noodparlement werd opgenomen. Zo was toen de aard der debatten.

84351 *(Stokvis)*

Als conclusie zou de heer *Stokvis* willen zeggen, dat, gezien de eigenaardige samenstelling van de Adviescommissie, de onzekere tijd, waarin zij moest optreden, de overbelasting van de Regering, het optreden van de Commissie wel op een teleurstelling moest uitlopen, maar toch zat er iets in het werk, iets, dat aantrok. Het was een eerste staatkundige opleving na de bevrijding en ieder had veel, veel te veel op zijn hart, dat men nu kon luchten. De onderlinge verhouding was uitnemend. De heer *Stokvis* wil niet zeggen, dat het werk erg vruchtbaar was; men voelde wel, dat een vol rendement onmogelijk was; de scheidingslijn liep ongewis. Het was een interessant, hoewel onervaren college. Het had stellig bestaansreden. Het bereidde het noodparlement voor en gaf richting voor het tijdstip van normale verkiezingen. In zijn advies om opening van zaken te geven over het Londense Regeringsbeleid zat ook wel iets, zoals thans heel duidelijk gebleken is. Ondanks veel initiatief, dat geen resultaat heeft gehad, is de heer *Stokvis* blij, dat die Nationale Adviescommissie er is geweest; ook, dat ze er niet meer is, en tevens is de heer *Stokvis* blij, dat hij er in gezeten heeft.

Op 20 Juli 1945 werd in de Rolzaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage de Nationale Adviescommissie namens het Vaderlands Comité en de Grote Adviescommissie der Illegaliteit geïnstalleerd.

De vergadering wordt geopend met een toespraak van de heer

Drees, als voorzitter van het Vaderlands Comité, die uitvoerig schetst, hoe uit de Grote Adviescommissie der Illegaliteit en het Vaderlands Comité het initiatief is gekomen en hoe door hun samenwerking tot de instelling van de Nationale Adviescommissie is overgegaan. Hij merkt op, dat zij later tot stand gekomen is dan wenselijk was. Het zou zonder enige twijfel goed zijn geweest, indien zij gereed ware geweest bij de bevrijding en dadelijk op sommige punten van advies had kunnen dienen. Dat is niet gebeurd en in verband daarmede is ook verandering gekomen in de te verwachten taak en positie dezer Commissie. De heer *Drees* wil zich onthouden daarover te spreken, aangezien de Minister-President, de heer *Schermerhorn,* daaraan een enkel woord zal wijden. Alleen dit wil hij hiervan zeggen: Nooit is het de bedoeling geweest, dat de Nationale Adviescommissie zal treden in de plaats van een parlement, noch dat zij de totstandkoming daarvan zal vertragen of minder noodzakelijk zal doen schijnen. Deze Commissie krijgt stellig niet de bevoegdheden van een parlement, noch de samenstelling van een parlement. Het is ook altijd de bedoeling geweest, dat haar werkzaamheden zouden eindigen, zodra er weer een volksvertegenwoordiging tot stand zou zijn gekomen.

De heer *Drees* zegt, dat de veelzijdigheid van de Commissie verheugend is, al moet toegegeven worden, dat de verschillende gewesten van ons land niet alle op evenwichtige wijze vertegenwoordigd zijn. Hij gelooft, dat het goed zal zijn, als de Commissie bij haar medewerking bij de aanvulling van de volksvertegenwoordiging met nieuwe leden daaraan haar aandacht zal schenken.

Vervolgens spreekt de voorzitter van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit, dr. *J. J. Brutel de la Rivière,* die namens het Vaderlands Comité en het door hem voorgezeten college de Nationale Adviescommissie van het Koninkrijk der Nederlanden voor geïnstalleerd verklaart. Hij zegt in zijn rede, waarin hij een brede schets van de ontwikkeling en de betekenis der illegaliteit geeft, o.m. dat door de instelling van dit algemeen adviescollege het moeilijke vraagstuk van de taak en plaats van de illegaliteit, een vraagstuk, waarmede alle voormalige bezette landen hebben geworsteld en meest nòg worstelen, op bevredigende wijze is opgelost.

De Minister-President, de heer *Schermerhorn,* geeft de lijn der ontwikkeling aan door naast elkaar te plaatsen: de verzetsbeweging, het college van Vertrouwensmannen, de Nationale Adviescommissie, het noodparlement en de volksvertegenwoordiging in de ware zin des woords. Sprekende over de taak der Nationale Adviescommissie, zegt hij, dat zij door de Regering wordt aanvaard als adviescollege in deze zin, dat de Regering er prijs op zal stellen in de eerste plaats haar medewerking te verkrijgen voor de volgende etappe van de ontwikkeling naar de normale toestand, de samenstelling van een noodparlement. Daarnaast echter kan de Nationale Adviescommissie de Regering ook wel degelijk van advies dienen over onderwerpen, waarvan zij meent, dat de Regering daaromtrent voorlichting behoeft en dat het nuttig en noodzakelijk is de stem van de Nationale Adviescommissie te doen horen inzake bepaalde aan de orde zijnde onderwerpen, die geen afdoening op al te korte termijn vergen. Een belangrijk vraagstuk in dit opzicht is, in hoeverre de Regering bereid is aan de Nationale Adviescommissie advies te vragen over onderwerpen van allerlei aard. Hierover zegt de heer *Schermerhorn:* „De Regering staat niet op een principieel standpunt: wij wensen dit precies wel of dit precies niet. Alleen de Regeringspraktijk tot vandaag brengt met zich mee, dat in vele gevallen onderwerpen aan de orde komen, waarbij de praktijk van het leven het vragen van advies, dat betrekkelijk lange tijd vordert, onmogelijk maakt. Maar zonder twijfel zullen zich daarnaast ook onderwerpen voordoen, waarbij de mening van een college als dit voor de Regering van grote waarde zal zijn en in dat geval zullen die problemen ook zeker ter kennis van de Commissie worden gebracht".

Het slotwoord in deze installatievergadering wordt gevoerd door prof. mr. *P. Scholten,* de door het Vaderlands Comité en de Grote Adviescommissie der Illegaliteit aangewezen voorzitter van de Nationale Adviescommissie.

De volgende vergadering van 27 Juli 1945 wordt in de eerste plaats belegd voor het vastleggen van het statuut van de Commissie. Een punt van bespreking heeft uitgemaakt, in welke mate de vergaderingen openbaar zouden zijn en aan de adviezen van de Commissie openbaarheid zou worden verleend. Na enige amendementen wordt het statuut in zijn geheel zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De heer *Vorrink* wordt gekozen tot ondervoorzitter.

Wat betreft de openbaarheid wordt besloten, dat de Commissie, behoudens publicatie van een beknopt, door de secretaris in opdracht van de voorzitter opgemaakt verslag der vergaderingen, haar zaken niet in het openbaar zal behandelen, tenzij de Commissie besluit een bepaalde aangelegenheid in het openbaar te behandelen.

In de vergadering van 3 Augustus 1945 is een voorstel door de heer *Meijerink* samen met drie andere leden gedaan, luidende:

„Ondergeteekenden stellen voor de Regeering te verzoeken de Nationale Adviescommissie op korten termijn in te schakelen bij de oplossing van het vraagstuk, op welke wijze zoo spoedig mogelijk een parlement kan optreden."

De bedoeling van het voorstel was uitsluitend om op spoed in deze zaak aan te dringen. Het voorstel wordt in die zin door de heer *Meijerink* gewijzigd, dat de Regering verzocht wordt met de oplossing van het vraagstuk van het noodparlement de grootst mogelijke spoed te betrachten. Dit voorstel van de heer *Meijerink* wordt in de Nationale Adviescommissie aangenomen.

In dezelfde vergadering wordt besloten een Commissie van voorbereiding te laten onderzoeken, op welke wijze de openbare mening kan worden voorgelicht over het beleid van de Regering te Londen.

In de vergadering van 10 Augustus 1945 is het volgende telegram binnengekomen:

„De Vergadering van de Groote Adviescommissie der Illegaliteit heeft met verwondering kennis genomen van de beslissing van de Regeering, waarbij de zuivering van het parlement wordt toevertrouwd aan de commissie, bestaande uit den vice-president van den Raad van State en de voorzitters van de Eerste Kamer, de Tweede Kamer, de Nationale Adviescommissie en de Groote Adviescommissie der Illegaliteit. De vergadering is van oordeel, dat het aangewezen ware geweest de Nationale Adviescommissie te kennen in de procedure der zuivering en haar zoo mogelijk deze zuivering op te dragen. Alvorens haar standpunt nader te bepalen wenscht zij het oordeel van de Nationale Adviescommissie terzake af te wachten."

Naar aanleiding hiervan wordt een voorstel aangenomen van prof. dr. *M. H. van Rooy,* luidende:

„De Nationale Adviescommissie, kennis genomen hebbend van het Koninklijk besluit van 2 Augustus 1945, nr F 131, geeft er haar leedwezen over te kennen, dat zij bij de samenstelling van dit Koninklijk besluit niet geraadpleegd is geworden, aangezien bij haar instelling door de Regeering is te kennen gegeven, dat het belangrijkste deel van haar taak zou zijn de voorbereiding van het noodparlement."

Het door de Commissie van voorbereiding opgestelde ontwerpadvies aan de Regering betreffende verantwoording van het door de onderscheidene Kabinetten te Londen gevoerde beleid wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen en de Nationale Adviescommissie besluit, dat dit advies een dag, nadat het ter kennis van de Regering is gekomen, zal worden openbaar gemaakt.

Vervolgens worden er debatten gevoerd over een voorstel van de heer *Goedhart* c.s. om de Regering te adviseren inzake het tijdstip der verkiezingen voor de volksvertegenwoordiging en de gemeenteraden. Besloten wordt een Commissie van voorbereiding in te stellen, die in de volgende vergadering een meer gedetailleerd voorstel of voorstellen aan de Nationale Adviescommissie kan voorleggen.

In de vergadering van 17 Augustus 1945 zegt de Voorzitter over de zuivering van de beide Kamers der Staten-Generaal, dat de commissie, die daartoe bij Koninklijk besluit is aangewezen en waarvan hij lid is, ambtshalve de bevoegdheid heeft ieder Kamerlid aan te wijzen als ongeschikt voor het verdere lidmaatschap, onafhankelijk van de vraag, of er klachten zijn, althans: de commissie overweegt — het is nog geen besluit — om het onderzoek ook ten aanzien van de Kamerleden verder uit te strekken en het ambtshalve in te stellen, onafhankelijk van de vraag, of er klachten zijn. Daarvoor heeft de commissie materiaal nodig. De Voorzitter vraagt aan de leden van de Nationale Adviescommissie nog klachten in te dienen, welke, al is de termijn voor de indiening van klachten verstreken, door de commissie in behandeling zullen worden genomen. Er zijn, aldus de Voorzitter, betrekelijk weinig klachten ingediend. Tegelijkertijd gaan er voortdurend geruchten en wordt het ook voortdurend ter ore gebracht, dat er veel klachten zijn. Indien zij er werkelijk zijn, laat men ze dan indienen, want alleen als er ingediende klachten zijn, kan de Zuiveringscommissie goed oordelen.

Behandeld wordt het advies der Commissie van voorbereiding inzake de datum, waarop de verkiezingen voor de vertegenwoordigende lichamen moeten worden gehouden. Besloten wordt in de volgende vergadering het advies van de Commissie van voorbereiding in het openbaar te behandelen.

In de vergadering van 24 Augustus 1945 wordt door de Voorzitter medegedeeld, dat een verzoek van de Regering om advies over de vrijlating van een deel van de politieke gevangenen is binnengekomen. De Regering verzoekt aan de Nationale Adviescommissie

haar mening kenbaar te maken vóór 28 Augustus 1945. Er wordt een Commissie van voorbereiding benoemd, welke daaromtrent moet rapporteren.

Eveneens wordt in handen van een Commissie van voorbereiding gesteld het ontwerp van wet, houdende regelen omtrent de voorlopige Staten-Generaal.

Vervolgens wordt in een openbare vergadering van de Nationale Adviescommissie de vraag van het tijdstip der verkiezingen behandeld. De Commissie van voorbereiding is van oordeel, dat het zeer gewenst is te bereiken, dat op normale wijze verkiezingen worden gehouden. Zij hoopt en verwacht, dat dit mogelijk zal zijn in de maand April van het jaar 1946 en dat in die maand zullen worden gehouden zowel de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal als voor de Provinciale Staten. De Commissie van voorbereiding heeft voorgesteld die beide verkiezingen in één maand te houden, omdat het wenselijk voorkomt, dat de beelden, die de beide verkiezingen zullen geven, min of meer gelijk zullen zijn en dat dus niet door een verschil in tijdstip de Eerste Kamer, die uit de verkiezing voor de Provinciale Staten resulteert, een ander beeld vertoont dan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zij gelooft, dat het tijdstip van April daarom ook gunstig is, omdat vele technische moeilijkheden dan misschien haar oplossing hebben gevonden, het vervoersvraagstuk beter is geworden, de papierschaarste minder is en het aldus mogelijk zal zijn op deze wijze te komen tot een meer perfecte voorlichting van het volk, terwijl het ook mogelijk zal zijn tot een goede partijvorming te komen.

Voor de gemeenteraadsverkiezingen meent zij, dat het niet zo noodzakelijk is tot dat tijdstip te wachten, omdat daarbij al deze elementen niet zo'n sterke rol spelen, zodat de Commissie heeft voorgesteld die verkiezingen zo spoedig mogelijk te houden, in elk geval vóór April 1946.

Verder heeft zij opgenomen een verzoek aan de Regering om zo spoedig mogelijk mede te delen, of het, naar de mening van de Regering, mogelijk zal zijn de verkiezingen op dat tijdstip te houden en dit advies te volgen, omdat, mocht dat niet zo zijn, de Commissie een nader voorstel zou willen indienen om eventueel tot nood-verkiezingen over te gaan. Zij heeft de Regering daarom ook gevraagd de technische voorbereidingen zoveel mogelijk te bespoedigen, zodat het inderdaad mogelijk zal zijn in het vroege voorjaar van 1946 de normale verkiezingen te houden.

In de loop der discussies wijzigt de Commissie van voorbereiding haar voorstel in die zin, dat het tijdstip van de verkiezingen worde gesteld: „voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de tweede helft van April 1946, voor de Provinciale Staten in de eerste helft van April 1946". Bij stemming blijkt de meerderheid van de Nationale Adviescommissie er voor te zijn, dat de gemeenteraadsverkiezingen in December 1945 zullen worden gehouden instede van in April 1946. Met betrekking tot de verkiezingen voor de Staten-Generaal en de Provinciale Staten is de meerderheid er voor deze in April 1946 te doen houden; de minderheid is voor verkiezingen in Januari 1946.

Tenslotte wordt in besloten vergadering beslist de besprekingen over de geïnterneerden enz. te doen plaats vinden in het openbaar, tenzij de Regering de bespreking in het openbaar niet wenst.

In de vergadering van 27 Augustus 1945 deelt de Voorzitter mede, dat de Regering in dit stadium bezwaar heeft, dat deze zaak door de Nationale Adviescommissie in het openbaar wordt behandeld, waarmee de Regering intussen niet principieel wil uitmaken, dat deze zaak niet misschien later in het openbaar behandeld zal kunnen worden.

Na uitvoerige beraadslaging over het rapport van de Commissie van voorbereiding neemt de vergadering een voorstel van mr. *H. Willemse* aan, luidende:

> „De Nationale Adviescommissie heeft met belangstelling kennis genomen van de plannen, die de Regeering heeft ten aanzien van een snelle berechting van politieke gevangenen, van een voorloopige invrijheidstelling en in sommige gevallen een definitieve invrijheidstelling van bepaalde categorieën en stemt in met de algemeene gedachte, neergelegd in den brief van de Regeering van 17 Augustus 1945."

Om de Regering op de hoogte te stellen van de bijzonderheden, welke met betrekking tot deze materie in de Nationale Adviescommissie aan de orde zijn geweest, zijn haar ook toegezonden het advies van de Commissie van voorbereiding en het stenografische verslag van de beraadslaging hierover in de N.A.C.

In de vergadering van de Nationale Adviescommissie van 7 September 1945 wordt behandeld een ontwerp-advies aan de Regering inzake de regeling voor de voorlopige Staten-Generaal, welke aan de tijdelijke Staten-Generaal zal worden voorgelegd. Namens de Commissie van voorbereiding nopens dit ontwerp-advies wordt door de heer *Stokman* gezegd:

„Wij hebben getracht om in dit uiterst belangrijke ontwerp niet meer wijzigingen aan te brengen dan wij uiterst noodzakelijk achtten. Wij meenen met stelligheid, dat niet verder moet worden afgeweken van de Grondwet dan absoluut noodzakelijk is en hebben daarom de bepaling, dat de voorloopige Staten-Generaal zouden bestaan uit één Kamer, laten vervallen en wenschen daarvoor in de plaats te stellen de handhaving van de Eerste en Tweede Kamer.

Wij begrijpen zeer goed, dat de Regeering waarschijnlijk het idee heeft gehad de behandeling van zaken te vereenvoudigen en te bespoedigen, en dat zij er daarom de voorkeur aan heeft gegeven de Staten-Generaal niet uit twee Kamers, maar uit één Kamer te laten bestaan, maar daar staat tegenover, dat dit een verdere afwijking is van de Grondwet dan noodzakelijk is en dat bespoediging van zaken ook op andere wijze kan worden bevorderd, met name door machtigingswetten en anderszins.

Een tweede belangrijke wijziging betreft de verandering van art. 5, lid 3, waar wij voorstellen in plaats van „een alphabetisch gerangschikte aanbeveling in van candidaten, ten getale van tweemaal het aantal te vervullen plaatsen" te lezen: „voor elke te vervullen plaats een alphabetisch gerangschikte aanbeveling in van twee candidaten".

Wij hebben gemeend, dat in de Staten-Generaal, aangevuld, zooals de Regeering zich dat voorstelt, de staatkundige stroomingen, die in het volk leven, tot uiting moeten komen en dat het daarom noodzakelijk is om niet, aannemende, dat er 40 open plaatsen zijn, een lijst met 80 namen te produceeren, maar voor elke open plaats twee candidaten aan te wijzen. Bij de practische vervulling van dit deel van onze taak zal bij het opmaken van de voordracht van die personen er op moeten worden gelet, dat, wanneer in de staatkundige stroomingen, zooals die waren vóór den oorlog, zich wijzigingen en ontwikkelingstendenzen voordoen, daarmee rekening moet worden gehouden, welke taak zal rusten bij de commissie, die straks zal moeten worden benoemd om uitvoering te geven aan de plannen van de Regeering. Dit brengt mede, dat wij voorstellen, in lid 4 van art. 5 het woord „staatkundige" in te lasschen tusschen „belangrijke" en „stromingen", teneinde hetgeen ik zoojuist zeide nog meer te onderstreepen. Voorts stellen wij voor te schrappen in ditzelfde lid de zinsnede: „en dat de voorloopige Staten-Generaal ook uit een oogpunt van regionale geleding des lands op zoo breed mogelijke basis zijn samengesteld", niet omdat wij daar in principe tegen zijn, maar omdat het o.i. niet thuis hoort in dit voor-ontwerp van wet. Het is vroeger ook uit de Grondwet geschrapt en wij achten het onjuist die gedachte in dit voor-ontwerp van wet op te nemen.

Aanneming van deze voorstellen zal er toe leiden, dat verschillende redactioneele wijzigingen in dit voor-ontwerp moeten worden aangebracht. Wij hebben daarop eenigszins geduid, maar ze niet tot in alle bijzonderheden omschreven, omdat dit een redactioneele en technische wijziging betreft, die wij veilig aan het bureau kunnen overlaten.

Alleen vestigen wij er nog de aandacht op, dat ook de kwestie van art. 84 van de Grondwet, hetwelk geciteerd wordt in art. 1, lid 2, nader bekeken zal moeten worden, omdat daarin niet alleen staat, dat de Staten-Generaal zullen bestaan uit twee Kamers, maar ook, dat deze gekozen zijn door evenredige vertegenwoordiging. Dit gaat niet op voor dat noodparlement.

Dit zijn echter redactioneele wijzigingen, welke door het bureau kunnen worden aangebracht."

Het voorstel van de Commissie van voorbereiding, strekkende om artikel 4 van het ontwerp (inhoudende, dat de voorlopige Staten-Generaal uit één Kamer van 150 leden zouden bestaan) te doen vervallen, wordt aangenomen. Het voorstel van de Commissie van voorbereiding om in artikel 5, lid 3, de zinsnede „een alphabetisch gerangschikte aanbeveling in van candidaten, ten getale van tweemaal het aantal te vervullen plaatsen" aldus te lezen: „voor elke te vervullen plaats een alphabetisch gerangschikte aanbeveling in van twee candidaten", waarbij het een open vraag blijft, of het een aanbeveling of een bindende voordracht zal zijn, wordt aangenomen.

Het voorstel van de Commissie van voorbereiding om in art. 5, lid 4, tussen de woorden „belangrijke" en „stroomingen" in te voegen het woord „staatkundige" wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Het voorstel van de Commissie van voorbereiding om in art. 5, lid 4, te schrappen de zinsnede „en dat de voorloopige Staten-Generaal ook uit een oogpunt van regionale geleding des lands op zoo breed mogelijke basis zijn samengesteld" wordt verworpen.

In de vergadering van 21 September 1945 deelt de Voorzitter het

volgende mede met betrekking tot de samenstelling van het noodparlement:

„Op het oogenblik is bij de tijdelijke Staten-Generaal aanhangig het ontwerp van wet tot samenstelling van de voorloopige Staten-Generaal. Volgens dit ontwerp zal aan de N.A.C. de taak toekomen van het opmaken van aanbevelingen voor de in beide Kamers bestaande vacatures.

Nu zou het eigenlijk juister zijn te wachten tot het ontwerp in de Kamers is aangenomen, maar ter wille van den spoed, dien een dergelijke zaak toch eischt, acht ik het gewenscht, dat wij, in afwachting daarvan, reeds thans aan het werk gaan, opdat, als de Kamers eenmaal zullen moeten worden samengesteld, wij dadelijk kunnen doorgaan en men niet te lang op onzen arbeid zal moeten wachten. Naar aanleiding daarvan zou ik twee dingen willen voorstellen. Ten eerste, dat aan alle leden van de Nationale Advies-Commissie wordt gevraagd aan het Secretariaat op te geven namen van hen, die naar hun meening thans voor benoeming tot lid, hetzij van de Eerste, hetzij van de Tweede Kamer, in aanmerking komen, met verzoek er bij te vermelden wie voor de Eerste en wie voor de Tweede Kamer zullen moeten worden aangewezen.

In de tweede plaats stel ik voor een commissie te benoemen in wier handen deze brief zal worden gesteld en die intusschen zelfstandig, onafhankelijk daarvan, voorbereidt de wijze, waarop wij deze taak zullen moeten vervullen. Zij zal dus moeten komen met een voorstel omtrent de door ons aan te bevelen personen.

Zooals bekend, is overeenkomstig het advies, hetwelk door de Nationale Advies-Commissie is uitgebracht, het systeem nu aldus, dat voor iedere vacature zullen worden aanbevolen twee personen. Hierbij moge ik vermelden, dat heden bij onze Commissie een telegram is ingekomen, luidende:

„Voor de aanbeveling door Uw Commissie van de te vervullen plaatsen in de Staten-Generaal verzoekt het Comité voor Vrij Staatsburgerschap der Vrouw een zoodanig aantal vrouwen aan te wijzen, dat de vrouw in voldoende mate in de beide Kamers vertegenwoordigd zal zijn.

Namens het Comité: *Hutink-van der Meij,* Amersfoort"."

De Voorzitter deelt voorts mede, dat de Regering het advies van de Commissie, dus niet een aanbeveling en bloc, maar voor iedere plaats twee namen, geheel heeft overgenomen.

Besloten wordt een Commissie van voorbereiding in te stellen teneinde de namen voor de vacatures, 24 voor de Tweede en 16 voor de Eerste Kamer, te rangschikken en te plaatsen in verband met de vacatures. De Nationale Adviescommissie blijft daarbij volkomen vrij enkele van die namen over te nemen, die zij goed acht of andere te noemen, welke niet zijn aangegeven.

In de vergadering van 19 October 1945 is aan de orde de samenstelling van de aanbevelingen voor de vacatures in de voorlopige Staten-Generaal. De Voorzitter van de Commissie van voorbereiding, mr. dr. *P. J. Witteman* verklaart:

„Mijn toelichting behoeft niet breedvoerig te zijn, want de lijst spreekt voor zichzelf; zij is trouwens al van een schriftelijke toelichting voorzien. De Commissie beoogt met de voorgestelde dubbeltallen de bestaande vacatures in de Eerste en Tweede Kamer zoo aan te vullen, dat als resultaat een voorloopige Staten-Generaal tot stand komt, die binnen redelijke grenzen gezegd kan worden het Nederlandsche volk in zijn huidige stroomingen te vertegenwoordigen. De Commissie heeft gemeend de vacatures, die zijn ontstaan door het vervallen van de zetels van de N.S.B. te moeten doen vervullen door vertegenwoordigers van de illegaliteit. Zij hebben door hun verzet tijdens de bezetting naar onze meening er aanspraak op ook in de volksvertegenwoordiging te worden gehoord. Bij deze vervulling is vooral gezocht naar personen, die niet reeds tot een der bestaande politieke partijen behooren, met één uitzondering, nl. de vacature-*Maarsingh* in de Eerste Kamer, omdat anders in de Eerste Kamer één politieke partij, nl. de communistische, zou ontbreken. In de tweede plaats heeft de Commissie gemeend — wanneer ik spreek van „Commissie" bedoel ik de Commissie in haar grootst mogelijke meerderheid — dat iedere politieke partij in de gelegenheid moest worden gesteld haar eigen vacatures aan te vullen; anders zou het zuiver van het toeval afhangen, of in de voorloopige Staten-Generaal de politieke partijen al dan niet in haar vroegere getalsterkte zouden terugkeeren. Het bezwaar, dat misschien tegen dit stelsel zou zijn aan te voeren, nl. dat op deze wijze te weinig nieuwe figuren en dragers van nieuwere gedachten in de Kamers zouden optreden, heeft bij onze Commissie niet zo zwaar gewogen, omdat zij na

inzage van de door de partijen ingediende lijsten de overtuiging heeft gekregen, dat deze partijen in haar eigen verband aan nieuwe menschen, dragers van nieuwe gedachten, behoorlijk ruimte hebben gegeven. Een van onze leden, de heer *van Walsum*, is het met dit laatste niet eens en zal daarvan straks nog getuigen".

Bij de bespreking van de vervulling van de vacature-*J. A. M. Bruineman*, waarvoor de heren *Matser* en *Welter* worden aanbevolen, worden bezwaren tegen de heer *Welter* naar voren gebracht, o.m. in verband met het feit, dat deze deel heeft uitgemaakt van de Regering te Londen, over welker beleid nog geen opening van zaken is gegeven. De heer *Vorrink* zegt naar aanleiding hiervan het volgende:

„Ik mag, voordat van katholieke zijde hierover iets gezegd wordt, als lid van de Commissie een voorzichtigen algemeenen raad geven. Wij hebben in de Commissie serieus aan dit geval gedokterd. Het is niet zoo eenvoudig geweest tot een procedure te geraken, waarmee men met een zekere vlotheid door deze geschiedenis heen kan komen. Wij hebben gemeend, dat aan de competentie van elke politieke groep moest worden overgelaten zelf haar eigen candidaten uit te zoeken. Wij hebben daarbij ook nog gehad de wenschelijkheid, die de heer *van Walsum* tot uiting heeft gebracht, nl. om een zekere vernieuwing in die groepen en daarmee ook in de voorloopige Staten-Generaal tot stand te brengen. Het komt mij voor, dat daaraan als regel gevolg is gegeven. Wanneer wij nu echter — en ik zeg dit met eenigen schroom, omdat ik weet, dat wij uit den aard der zaak volledig het recht hebben om voor iederen candidaat een ander te noemen — al dadelijk bezig zijn om bij vrijwel elken gestelden candidaat een anderen naam te gaan noemen, dan staan wij voor een bijna onmogelijke taak. Wij weten allen wel de nadeelen, die aan deze noodoplossing verbonden zijn. Er is niemand, die deze methode bewondert als eene, waarop de staatkundige democratie moet rusten. Dit is inderdaad een noodoplossing. Ik zou echter ernstig in overweging willen geven om zich te houden aan de candidaten, waarvan men weet, dat zij door een bepaalde groep met overtuiging zijn gesteld. Ik vermoed, dat tegen enkele candidaten van bepaalde zijde een geargumenteerd bezwaar kan worden aangevoerd, misschien ook wel binnen den eigen kring van degenen, die hen gesteld hebben. Dan komen wij er niet mede uit. Zou men zich niet liever willen houden aan het advies van de Commissie? Ik zou het op prijs gesteld hebben, wanneer wij nu de gelegenheid hadden gekregen tot algemeene beschouwingen en wanneer men dan had gezegd: wij zijn het met de algemeene richtlijnen van onze Commissie niet eens. De heer *Witteman* heeft gezegd, op welke wijze de aanbevelingen zijn tot stand gekomen. U hebt toen gevraagd, M. d. V., wie algemeene beschouwingen wenschte en toen is er gelegenheid geweest te zeggen: wij zijn het niet eens met de wijze, waarop deze aanbevelingen zijn tot stand gekomen. Behalve de heer *van Walsum* heeft men toen niet gereageerd. Ik vrees, dat we anders eindeloze discussies gaan krijgen".

De heer *Witteman* deelt mede, dat de katholieke groep de candidatuur-*Welter* handhaaft.

Bij de aanvang van de vergadering van 26 October 1945, waarin de voor te dragen dubbeltallen verder worden vastgesteld, doet de heer *Witteman* enkele mededelingen. Hij zegt:

„De Commissie van voorbereiding heeft hedenmorgen nog vergaderd, maar was helaas niet voltallig. De heeren *Meijerink* en *Vorrink* waren afwezig, zoodat overbleven de heeren *Van Walsum, Wagenaar* en ik. Wij hadden ons voorgesteld bij iedere vacature, waarover straks gestemd zal moeten worden, een kort advies te geven, maar ik wil gaarne vooraf nog drie algemeene opmerkingen maken.

De Commissie is, zoo onvoltallig als zij was, eenstemmig over deze punten: het feit, dat een candidaat deel heeft uitgemaakt van de Londensche Regeering, waarover een verslag zal worden uitgebracht, zooals wij weten en waarnaar dus een onderzoek zal worden ingesteld, is voor de Commissie geen reden om niet in het noodparlement te worden benoemd.

Ten tweede: het is mogelijk zelfs waarschijnlijk, dat sedert de vorige verkiezingen in de politieke overtuiging zekere verschuivingen hebben plaats gehad. Het is echter niet mogelijk die nu te constateeren. Daarom wijkt de Commissie niet af van haar eerste advies de politieke partijen in de gelegenheid te stellen in haar vroegere getalsterkte terug te keeren.

Ten derde: bij de vervulling van NSB-vacatures is, met één uitzondering, gezocht naar candidaten, die niet tot een politieke partij behoren".

In deze vergadering wordt de vaststelling van de dubbeltallen voor de vacatures in de voorlopige Staten-Generaal voltooid. De heer *Welter* wordt bij meerderheid van stemmen op de aanbeveling geplaatst.

Op 16 November 1945 heeft de Minister-President, de heer *Schermerhorn*, in de vergadering van de Nationale Adviescommissie ter gelegenheid van haar opheffing de volgende rede uitgesproken:

„Mijne Heeren! U staat hier vandaag aan het einde van een van tevoren als beperkt geziene taak; een einde, waarnaar U en ook de Regeering met verlangen heeft uitgezien. Is het waar, dat Nederland bezig is naar normale toestanden te geraken? Wanneer wij zien, wat er buiten gebeurt, wanneer wij ontdekken, dat de dienstregeling van de Spoorwegen regelmatig, langzaam maar zeker, verbetert, dat er telkens verschijnselen zijn, die er op wijzen, dat wij iets dichter naar het „normale" leven toegaan, wel, dan zou ik de sluiting van de laatste vergadering van de Nationale Adviescommissie, de ontbinding van dit college met het oog op de voltooiing van zijn taak en het ruimte maken voor de voorloopige Staten-Generaal op a.s. Dinsdag, een belangrijk verschijnsel willen noemen in die serie van uitingen van allerlei aard in ons openbare leven, die op dat herstel wijzen. U allen kent beter het karakter van de Nationale Adviescommissie dan met mij het geval is, die alleen maar uit enkele stukken en mededeelingen van den gang der werkzaamheden heb vernomen. Ik heb hier een aantal punten, waaraan de N.A.C. aandacht heeft gewijd. Ik zie dan in de eerste plaats, dat Uw Commissie de Regeering geadviseerd heeft om op een of andere wijze door hen, die te Londen met verantwoordelijkheid voor het regeeringsbeleid belast zijn geweest, een openbare verantwoording te doen afleggen aan de Staten-Generaal. Het zal U bekend zijn, dat de Regeering gaarne gevolg heeft gegeven aan dit advies en een vorm heeft gevonden, in overleg met mijn ambtsvoorganger, om tot een dergelijke verantwoording te komen.

Een tweede zeer belangrijk punt, dat een onderwerp van discussie in dit college heeft uitgemaakt, is al hetgeen vastzit aan het vraagstuk van de politieke delinquenten. In een zeer critiek stadium van dit probleem heeft de N.A.C. aan de Regeering een meening kenbaar gemaakt, die voor de Regeering op dat moment van groote beteekenis is geweest. Er is veel verglijding, in allerlei opzicht, ook in het vraagstuk van de politieke delinquenten, maar wanneer wij dit advies vandaag nog eens nalezen dan staan daarin zeer waardevolle aanwijzingen, die ook thans nog haar volle gelding hebben.

De Commissie heeft zich ook uitgesproken over de verkiezingen. Na al hetgeen daarover in de vergadering van de Staten-Generaal, die eenigen tijd geleden is gehouden, is gezegd, behoef ik daarover niet verder uit te weiden. Het is U duidelijk, dat behalve ten aanzien van de gemeenteraadsverkiezingen de Regeering ook in dit opzicht het advies van de N.A.C. vrijwel volledig heeft gevolgd. In elk geval streeft zij naar een moment van verkiezingen, zooals ook in dat advies is vastgelegd. Als zeer belangrijk punt memoreer ik verder hetgeen de N.A.C. heeft gedaan in verband met het samenstellen van de tijdelijke en voorloopige Staten-Generaal. Het betreffende wetsontwerp is ook hier om advies geweest en ook in dit opzicht geloof ik, dat de N.A.C. over de Regeering geen klagen heeft, want de Regeering heeft vrijwel volledig het advies van Uw College gevolgd en de wenken, die gegeven zijn, ter harte genomen.

Uw aandeel in de aanvulling van de Staten-Generaal memoreer ik hier met dankbaarheid. Dit is een van de zeer belangrijke functies, die de N.A.C. heeft vervuld.

Tenslotte heeft de Nationale Adviescommissie zich nog beraden over de vraag in hoeverre het gewenscht en noodzakelijk was, dat zij zich zou uitlaten over het vraagstuk, dat ons allen bezig houdt, ook vandaag nog, wat er gebeurt in het Overzeesche Gebiedsdeel van het Rijk, in Nederlandsch-Indië. U hebt in het feit, dat dit onderwerp in de Tweede Kamer van de tijdelijke Staten-Generaal in behandeling is gekomen, aanleiding gevonden U van een verdere bespreking van dit onderwerp in Uw college te onthouden.

Het is slechts een beperkt volume en toch, wanneer ik hierop terugzie, kan ik mij deze overgangsperiode op den duur niet meer voorstellen zonder het bestaan van deze Nationale Adviescommissie. Het is niet in de allereerste plaats, zou ik bijna

willen zeggen, het klinkt misschien wat paradoxaal, hetgeen U als het ware in feite gedaan hebt, maar het is het bestaan van dit college geweest, het is de verschijningsvorm, die een belangrijke functie heeft vervuld, de aanwezigheid van een college, waarop de Regeering kon teruggrijpen, indien zulks noodzakelijk mocht zijn; de wetenschap, dat er een college was, dat in functie was en bereid om op elk moment, dat het dit nodig achtte, zijn stem te doen hooren tegenover de Regeering.

Ik geloof, dat dit een figuur is, die als zoodanig van waarde is geweest. Het feit, dat er naar beide kanten slechts een beperkt gebruik is gemaakt van de mogelijkheden, welke hierin hebben geschuild, doet aan de waarde van dezen verschijningsvorm in ons staatkundig leven niet veel af. Misschien is het ook het bijzondere karakter van dit college, het vergaderen, zooals dat aanvankelijk voorzien was, buiten aanwezigheid van vertegenwoordigers van de Regeering, dat tot dit beperkte gebruik van de geboden mogelijkheden mede aanleiding heeft gegeven.

Hoe dan ook, in de geschiedenis, die eenmaal van dezen tijd, ook van dezen overgangstijd, zal worden geschreven, heeft ook dit college een zeer bepaalde plaats. Het is opgekomen volstrekt uit het duister. Ik mag even teruggrijpen. Mijn eerste aanraking met de geboorte van dit instituut was op den Marathonweg 67, drie hoog. Dat was aan het begin van de geboorte. Vandaag sta ik aan het graf van dit college. Maar eenmaal, wanneer de geschiedenis van dezen tijd zal worden geschreven, zal zeker de Nationale Adviescommissie, ondanks haar duistere afkomst, niet worden overgeslagen.

Dat U zich persoonlijk bereid hebt verklaard niettegenstaande U wist, dat het hier slechts een beperkte taak was met een beperkte beteekenis, daaraan Uw tijd en energie te geven, stemt tot groote voldoening en U hebt daarvoor recht ook op den dank van de Regeering, maar zeker op den dank van het geheele Nederlandsche volk. Ik neem de vrijheid U hierbij namens ons volk dien dank over te brengen.

Mijne Heeren, het is niet aan mij om Uw vergadering te sluiten. Dat doet U eigenlijk zelf. Het was om U dank te brengen, dat ik er prijs op heb gesteld een kort oogenblik in Uw midden aanwezig te zijn en enkele gedachten uit te spreken. Ik dank U nogmaals allen zeer."

In § 9 van hoofdstuk XI heeft de commissie haar critiek gegeven op het beleid van de Regering inzake het herstel van de Staten-Generaal na de bevrijding. Eerst op 20 November 1945 konden de voorlopige Staten-Generaal bijeenkomen.

Gegeven het feit, dat eerst ruim een half jaar na de bevrijding er weer een voorlopige volksvertegenwoordiging met normale bevoegdheden kon gaan functionneren, zou men zich hebben kunnen voorstellen, dat de uit het initiatief van het Vaderlands Comité en de Grote Adviescommissie der Illegaliteit voortgekomen en door de Regering erkende Nationale Adviescommissie in deze periode zonder parlement een belangrijke rol zou hebben gespeeld.

Nochtans is dit niet het geval geweest. De Nationale Adviescommissie is pas op 20 Juli 1945 met haar werkzaamheden begonnen. De Regering heeft haar advies slechts in betrekkelijk weinig gevallen gevraagd en ook de Nationale Adviescommissie zelve is er niet in geslaagd zich een positie van enige betekenis tegenover de Regering te verwerven. Ook heeft haar werk niet tot de verbeelding van het volk gesproken, hetgeen ook moeilijk kon, aangezien zij haar vergaderingen nagenoeg geheel in besloten zitting heeft gehouden. Haar belangrijkste werk is in feite geweest haar advies over het wetsontwerp inzake de voorlopige Staten-Generaal en het opmaken van de dubbeltallen voor de vacatures in laatstgenoemd college.

XXIV. De besluitwetgeving

Bij een beschouwing van de wetgeving, zoals deze van Mei 1940 af tot aan het bijeenkomen van de Voorlopige Staten-Generaal op 20 November 1945 is tot stand gekomen, is de eerste vraag, welke dient te worden beantwoord, of en in hoeverre de Kroon bevoegd was om bij ontstentenis van de Staten-Generaal en de Raad van State algemeen verbindende regelingen vast te stellen. De Nederlandse Grondwet kent geen uitdrukkelijke bepaling, die de Regering machtigt om in een dergelijk geval de nodige voorzieningen te treffen. In de dagen vlak voor en gedurende de inval van de Duitsers in Nederland was aan de Regering geen volmacht gegeven, zoals de Noorse volksvertegenwoordiging te Elverum aan de Regering van Noorwegen had verstrekt. Niettemin is onze Regering, te Londen aangekomen, vrijwel onmiddellijk begonnen met de nodige algemeen verbindende regelingen uit te vaardigen. Zij heeft gemeend dit te kunnen doen op grond van de leer van het staatsnoodrecht, volgens welke het, indien buitengewone omstandigheden het absoluut onmogelijk maken de bepalingen van de Grondwet na te komen, toegestaan is om, buiten die bepalingen om, de nodige voorzieningen te treffen. Prof. mr. *R. Kranenburg* zegt in zijn op 9 Februari 1946 gehouden college voor de oud-alumni van de Rijksuniversiteit te Leiden, dat men het probleem van de gelding van staatsnoodrecht terug moet voeren op dat van de grond der gelding van de geschreven wet zelf. De vraag, welke die grond dan is, beantwoordt prof. *Kranenburg* met te zeggen, dat de Grondwet en de wet ordeningen zijn, regelingen van menselijke levensbetrekkingen, tot stand gebracht, omdat in hogere ontwikkelings-stadia aan voorzienbare gedragingen behoefte is. Een ordening, een regeling, die bestemd is het gedrag der staatsorganen en burgers te bepalen voor de toekomst, is dus onmisbaar, opdat men wete, waar men aan toe is, opdat er orde, regelmaat in het leven van individu en gemeenschap zij. Maar als die toekomst nu eens situaties schept, waarop men bij het tot stand komen der ordening in het geheel niet gerekend had, ja, menselijkerwijze niet had kunnen rekenen, wat dan? Prof. *Kranenburg* zegt, dat de zaak dan ook is, dat men er in het staatsrecht eenvoudig niet buiten kan noodtoestand te aanvaarden als grond voor van de geschreven norm afwijkend staatsnoodrecht bij volkomen onvoorzienbare situaties. Het bestaan zelf van de staatsgemeenschap en van het volk, dat een element van die staat vormt, kan het eisen, onverbiddelijk, dat van de regeling der orgaan-verhoudingen, zoals de Grondwet deze vaststelt, worde afgeweken; het voortbestaan zelve kan in het uiterste gevaar zijn.

De commissie kan in het algemeen deze uiteenzetting van prof. *Kranenburg* aanvaarden en is eveneens van mening, dat de bepalingen van de Grondwet nooit kunnen zijn bedoeld om te gelden, wanneer een strikte navolging zou betekenen, dat een Regering machteloos zou zijn iets te doen om de zelfstandigheid van de staat te behouden of te herwinnen.

Toen gedurende de eerste wereldoorlog bijna het gehele Belgische grondgebied door de vijand was bezet, was het ook daar onmogelijk de wetgeving te doen geschieden langs de gewone, door de Belgische Grondwet voorgeschreven weg. Artikel 26 van die Grondwet schrijft voor, dat de wetgevende macht gezamenlijk wordt uitgeoefend door de Koning, de Kamer der Volksvertegenwoordigers en de Senaat. De Belgische Regering was toen gevestigd te Le-Hâvre en de overgrote meerderheid van de Belgische parlementsleden bevond zich in het bezette gebied. Gezien de onmogelijkheid enerzijds om de vertegenwoordigende lichamen bijeen te roepen en de absolute noodzaak anderzijds om het functionneren van de wetgever te verzekeren, meende de Belgische Regering, niettegenstaande de bepaling van artikel 78 van de Belgische Grondwet, welke zegt, dat de Koning geen andere macht heeft dan die welke de Grondwet en de bijzondere, krachtens de Grondwet uitgevaardigde wetten hem uitdrukkelijk toekennen, dat de wetgevende macht behoorde te worden uitgeoefend door het enige overblijvende gedeelte van die macht, dat niet onderworpen was aan de overheersing van de vijand: door de Kroon. De destijds uitgevaardigde voorzieningen droegen de naam van wetsbesluiten. De geldigheid van deze wetgeving is nooit in twijfel

getrokken. De Belgische wetgever heeft later de besluitwetten niet alleen nooit geratificeerd, maar ze gewijzigd of ingetrokken geheel op dezelfde wijze als ware er sprake van formele wetten.

Na de laatste wereldoorlog heeft de Nederlandse wetgever op dit stuk op overeenkomstige wijze gehandeld. De staatsrechtelijke practijk heeft in dit geval aangenomen, dat de wetsbesluiten, die in de tijd van Mei 1940 tot November 1945 bij ontstentenis van de Staten-Generaal door de Kroon zijn tot stand gebracht, beschouwd moeten worden als te zijn rechtsgeldig, waarbij onze hoogste rechtscolleges zich in feite hebben aangesloten.

Bij de wetgevende arbeid te Londen kan men drie hoofdgroepen onderscheiden:

I. wetsbesluiten, welke zijn gemaakt in verband met de oorlogvoering;

II. wetsbesluiten, welke zijn tot stand gebracht om het bestuur en het maatschappelijke leven na de oorlog te herstellen;

III. wetsbesluiten met betrekking tot de overzeese gebiedsdelen.

De commissie zal in het hierna volgende een schets geven van de belangrijkste specimina van elk dezer categorieën.

I

De wetsbesluiten sub I kan men onderverdelen in:

a. wetsbesluiten met betrekking tot de militaire oorlogvoering;

b. wetsbesluiten, tot stand gebracht om de financiën van de Staat op peil te houden en de economie van de Staat gedurende de oorlog te bevorderen;

c. wetsbesluiten, houdende sociale voorzieningen gedurende de oorlog.

Met betrekking tot de wetsbesluiten, sub I onder *a* bedoeld, merkt de commissie op, dat de Regering te Londen vrijwel aanstonds voor het probleem kwam te staan, op welke wijze de Nederlandse strijdkrachten konden worden versterkt. De Regering heeft de dienstplicht opgelegd aan hen, die buiten Nederland hun woonplaats hadden en die zich buiten het door de vijand bezette gebied bevonden. Zij ging derhalve over tot een exterritoriale recrutering. Tevens werden zij in werkelijke dienst geroepen, die reeds dienstplichtig of reservist waren bij de zee- of landmacht en behoorden tot die jaarklassen, welke de Dienstplichtwet aangaf. Behalve dat de recrutering exterritoriaal plaats vond, geschiedde ook de vervulling van de dienstplicht buiten het Rijk in Europa. In het besluit A 10 van 8 Augustus 1940 werden alle Nederlanders, die wonen in Groot-Brittannië en Noord-Ierland, Canada en de Verenigde Staten, en tot de jaarklassen van 1 Januari 1904 tot 1 Januari 1921 behoren, verplicht zich voor de dienstplicht te doen inschrijven. Bij besluit B 26 van 28 Februari 1941 werden alle Nederlanders, behorende tot de jaarklassen van 1 Januari 1904 tot 1 Januari 1922 en verblijvende elders dan in Groot-Brittannië en Noord-Ierland, Canada, de Verenigde Staten, Nederlandsch Oost-Indië, Curaçao en Suriname, het vijandelijk en het door de vijand bezette gebied, als gewoon dienstplichtige ingelijfd bij de Koninklijke Landmacht.

Intussen was op 22 Augustus 1940 de Allied Forces Act 1940 afgekondigd, welke bij Order in Council, de Allied Forces Order 1940, op de Nederlandse zee- en landmacht toepasselijk werd verklaard. Deze wet van het Verenigd Koninkrijk gaf aan de geallieerde mogendheden het recht om de eigen macht en bevoegdheden — voorzover de onder hun macht staande militairen zich bevonden in het Verenigd Koninkrijk of aan boord van een der Britse oorlogsschepen of luchtschepen — in alle zaken betreffende discipline en organisatie uit te oefenen. Hieronder viel de bevoegdheid om een deserteur of iemand, die het misdrijf van ongeoorloofde afwezigheid pleegde, door de sterke arm in verzekerde bewaring te doen stellen en te doen voorgeleiden.

Uit hoofde van deze bepalingen werd een Nederlands militair op 14 Maart 1941 door de Britse politie gearresteerd. Deze militair reageerde daarop met een „petition for a writ of habeas corpus". Hij stelde zich op het standpunt, dat hij door de politie onrechtmatig van zijn vrijheid was beroofd, immers niet was „a member of an allied force" aangezien het Koninklijk besluit A 10 z.i. rechtskracht miste. De Engelse rechter in verschillende instanties verwierp het beroep van deze militair en wees de eis af. In de vonnissen werden de diverse argumenten, door de vertegenwoordigers van de Nederlandse Regering ten bewijze van het bestaan van staatsnoodrecht aangevoerd, deugdelijk bevonden. De betrokkene werd aan de Nederlandse autoriteiten uitgeleverd en door de krijgsraad te velde wegens desertie in tijd van oorlog veroordeeld.

In totaal werden achttien besluiten uitgevaardigd, waarbij Nederlanders, behorende tot een bepaalde jaarklasse, in werkelijke dienst

werden opgeroepen. Bij besluit D 25 van 5 Augustus 1943 werd overwogen, dat het wenselijk was, dat de verplichte krijgsdienst voor onderdanen-niet-Nederlanders niet langer beperkt bleef tot ingezetenen van Nederlandsch-Indië. Ingevolge dit besluit werden dienstplichtig alle, naar in artikel 2 van dit besluit te noemen regelen daartoe aangewezen, buiten het grondgebied van het Koninkrijk verblijvende, in Nederlandsch-Indië geboren, mannelijke Nederlandse onderdanen, die niet behoorden tot de onderdanen-Nederlanders en niet gevestigd waren in Nederland, Suriname of Curaçao.

Wat de overige wetsbesluiten met betrekking tot de militaire oorlogvoering betreft, wijst de commissie nog op het besluit E 160 van 31 October 1944, waarbij overwogen werd, dat het noodzakelijk is gebleken om in tijd van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden ongewapende militairen diensten te laten verrichten bij de Koninklijke Marine Reserve. Uit dien hoofde werd in dit besluit de regeling van de Marine Vrouwen Afdeling vastgesteld. Het Vrijwillig Vrouwen Hulpcorps werd bij Legerorder 1943 no. 13 gemilitairiseerd. Bij besluit van 5 September 1944, E 62, werd bepaald, dat alle vrijwilligers, aangewezen door de verzetsorganisaties, erkend door de Minister van Oorlog, werden beschouwd als militairen in de zin der wet en te behoren tot de Koninklijke Landmacht.

Wat betreft de wetsbesluiten, sub I onder *b* bedoeld, heeft men de eerste stap op het pad der economische oorlogvoering gezet met het besluit A 1 van 24 Mei 1940. Bij dit wetsbesluit, dat niet het contraseign draagt van de Ministers van Financiën en van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, doch als eerste contraseign de handtekening van de Minister van Justitie, gevolgd door die van de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Koloniën, werd bepaald, dat buiten het Rijk in Europa realiseerbare vorderingen en aanspraken van in Nederland verblijvende natuurlijke of rechtspersonen in eigendom overgingen op de Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door de Koninklijke Nederlandse Regering. Het aan de Staat der Nederlanden opkomende eigendomsrecht zou alleen worden uitgeoefend tot bewaring van de rechten der voormalige eigenaren. De strekking was te verhinderen, dat de vijand voordeel zou hebben van dit Nederlands bezit in het buitenland, meer in het bijzonder in het neutrale buitenland. Bij besluit C 34 werden enige bepalingen vastgesteld tot het buiten twijfel stellen van de uitlegging van enkele in de besluiten van 24 Mei 1940, A 1, en van 6 Maart 1942, C 18 — dit besluit hield een analoge regeling in voor Nederlandsch-Indië —, voorkomende bewoordingen, alsmede een enkele wijziging in verband daarmee. Dit besluit, een interpretatief besluit, stelde vast, zonder de wet zelve te wijzigen, wat de bedoeling der wet was.

Bij besluit A 5 van 6 Juli 1940 werden van Nederlanders en Nederlandse onderdanen, niet tot de zee- en landmacht behorende, of daartoe behorende, niet in werkelijke dienst geroepen zijnde, bijzondere diensten bij de scheepvaart in het belang van de Staat geëist.

Bij besluit A 6 van 7 Juni 1940 werd een voorziening getroffen teneinde te verhinderen, dat het rechtsverkeer in oorlogstijd schade zou toebrengen aan de belangen van het Koninkrijk. Ofschoon dit besluit als ontwerp van wet uit Nederland was meegekomen en toen nog strafsancties bevatte, werden in het wetsbesluit geen strafbepalingen opgenomen. De Regering aarzelde wellicht nog bij een besluit feiten strafbaar te stellen. Ook kan de overweging hebben gegolden, dat het opnemen van strafbepalingen nog niet zou hebben meegebracht, dat men deze bepalingen tijdens de oorlog zou hebben kunnen toepassen.

Het besluit A 6 werd in een twaalftal latere besluiten aangevuld of gewijzigd. Zo werd bij besluit B 30 van 27 Maart 1941 onder vijandelijk gebied mede begrepen: gebied van die mogenheden ten aanzien waarvan door de Kroon is verklaard, dat het voor de toepassing geheel of ten dele van besluit A 6 met vijandelijk gebied op een lijn moet worden gesteld. Bij besluit van 29 Mei 1941, B 47, werden de gebieden ten aanzien waarvan wordt verstaan, dat zij „door de vijand bezet gebied" zijn, nominatim opgesomd. Ter uitvoering van het besluit A 6 werd te Londen de Commissie Rechtsverkeer in Oorlogstijd ingesteld. De inmenging van deze Commissie inzake handel met de vijand, bleek voornamelijk nodig in de volgende categorieën van gevallen.

1. Het onderhouden van handels- en dienstbetrekkingen tussen Nederlanders in neutrale landen enerzijds en personen in vijandelijk gebied of vijandelijke onderdanen in neutrale landen anderzijds.
2. Het behartigen van zakelijke belangen in bezet gebied door Nederlanders in neutrale en in geallieerde landen.
3. Het verrichten van handelingen op het gebied van het familierecht tussen Nederlanders in neutrale en in geallieerde landen enerzijds en personen in vijandelijk gebied of vijandelijke onderdanen anderzijds.

Bij besluit A 13 van 19 September 1940 werd bepaald, dat de Staat der Nederlanden geen andere bankbiljetten, uitgegeven door De Nederlandsche Bank, zou overnemen dan tot in het besluit vermelde maxima van Nederlandse vluchtelingen en van vluchtelingen, die naar Nederlandsch-Indië, Curaçao of Suriname wensten te vertrekken.

Bij besluit van 1 Mei 1941, B 39, werd een Buitengewone Algemene Rekenkamer ingesteld. Men achtte het wenselijk voor de duur van de buitengewone omstandigheden een van de Regering onafhankelijk orgaan te scheppen, dat belast was met het toezicht op het beheer van 's Rijks financiën.

Voor de taak van de Buitengewone Algemene Rekenkamer werd als richtsnoer genomen die der Algemene Rekenkamer in Nederland, zoals deze werd uitgeoefend krachtens de Comptabiliteitswet van 1927. De belangrijkste onderdelen van deze taak waren de verevening, de adviezen en de contrôle op de Rijkseigendommen.

Bij besluit B 67 van 31 Juli 1941, het Comptabiliteitsbesluit 1941, werd het besluit A 7, houdende bepalingen ter regeling van het financieel beheer der Regering tijdens haar verblijf buiten het grondgebied in Europa, vervangen door een nieuwe regeling.

Bij artikel 25*ij* van het Comptabiliteitsbesluit 1941 was vastgesteld wat de Buitengewone Algemene Rekenkamer bij de verevening had te onderzoeken.

Artikel 25*h* verplichtte de Kamer aan de hoofden van de Departementen van Algemeen Bestuur alle voorstellen en mededelingen te doen, die volgens haar oordeel zouden kunnen leiden tot vermindering der Rijksuitgaven, tot vermeerdering der Rijksontvangsten en tot verbetering of vereenvoudiging van 's Rijks geldelijk beheer.

Artikel 25*l* van dit besluit droeg aan de Kamer op zoveel mogelijk na te gaan of de Rijkseigendommen voldoende productief waren en of de daarop betrekking hebbende voorschriften werden nageleefd.

Bij besluit van 12 September 1942, C 63, werd een wijziging in het Comptabiliteitsbesluit 1941 aangebracht. Deze wijziging hield in, dat telkenmale het verslag van het laatst verstreken begrotingshalfjaar, opgemaakt door de Algemene Rekenkamer, door de Minister-President zou worden voorgelegd aan de Buitengewone Raad van Advies. Bij besluit van 21 September 1944, E 159, werd het Comptabiliteitsbesluit 1941 met het oog op terugkeer naar Nederland aangevuld.

De naleving van het besluit A 5 was voor de Regering moeilijk afdwingbaar. Nadat in het Britse parlement een wet was aangenomen, waarbij voor geallieerde mogendheden de mogelijkheid werd geschapen om in het Verenigd Koninkrijk gerechten voor het berechten van strafzaken, verband houdende met de scheepvaart, in het leven te roepen, de z.g. Allied Powers (Maritime Courts) Act 1941, ging de Nederlandse Regering er toe over te Londen een Nederlandse rechtbank en een Nederlands kantongerecht in te stellen. Zij deed dit bij besluit van 3 October 1941, B 79, waarvan artikel 1 bepaalde, dat op het grondgebied van het Verenigd Koninkrijk van Groot Brittannië en Noord-Ierland voor de rechtspraak over Nederlanders, Nederlandse onderdanen en andere personen, voorzover dit besluit daarop wijst, de volgende Nederlandse gerechten bestaan:

a. de Nederlandse rechtbank;

b. een door de Kroon te bepalen aantal Nederlandse kantongerechten;

c. de Buitengewone Raad voor de Scheepvaart.

Op 11 Maart 1942 kwam het Vaarplichtbesluit 1942, C 19, tot stand. Het besluit van 6 Juni 1940, A 5, verviel met ingang van de datum van het inwerkingtreden van dit besluit. In het jaar 1944 onderging het Vaarplichtbesluit 1942 enige belangrijke wijzigingen, welke daarin zijn aangebracht door de besluiten, vervat in de *Staatsbladen* E 42 en E 114. Voorts werden belangrijke uitvoeringsmaatregelen op het Vaarplichtbesluit 1942 in de *Nederlandse Staatscourant* afgekondigd.

Bij besluit van 5 Maart 1942, C 17, het Zeeschepenbesluit 1942, werd aan de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart de bevoegdheid gegeven zeeschepen te vorderen, hetzij in gebruik, hetzij in bezit, hetzij in eigendom. Artikel 8 van dit besluit stelde straffen op niet-naleving. De strafbare feiten, tijdens de oorlog in het buitenland gepleegd, konden later na terugkeer in Nederland worden vervolgd.

Van de bevoegdheid, welke het besluit C 17 gaf, heeft de Minister gebruik gemaakt door in zijn beschikking van 5 Juni 1942 te verklaren, dat het bezit van alle schepen onder Nederlandse vlag, buiten de feitelijke macht van de vijand, met ingang van 1 Juni 1942 gevorderd was. Als bewindvoerster werd de Nederlandse Scheepvaart- en Handelscommissie belast met het beheer over de schepen, welker bezit was gevorderd.

Dientengevolge was de Staat nu ten aanzien van schepen onder Nederlandse vlag, toebehorende aan eigenaren buiten Nederland of

Nederlandsch Oost-Indië, bezitter ingevolge besluit C 17 en ten aanzien van schepen onder Nederlandse vlag, toebehorende aan eigenaren in Nederland of Nederlandsch Oost-Indië, zowel bezitter ingevolge het besluit C 17 als (fiduciair) eigenaar ingevolge *Staatsbladen* nos. A 1 en C 18, j° het besluit C 34. Mede omdat het vóór het besluit van 7 Mei 1942, C 34, twijfelachtig was, of de besluiten A 1 en C 18 op schepen van toepassing waren, werd het interpretatieve besluit C 34 afgekondigd.

Het laatste belangrijke besluit, waarop de commissie in dit verband de aandacht wil vestigen, is het besluit van 3 Juni 1940, A 2, houdende vaststelling van een prijsreglement voor het Koninkrijk der Nederlanden.

Toen de tweede wereldoorlog uitbrak, werd het, toen de Regering nog in Nederland was, reeds noodzakelijk geoordeeld het zeer summiere en verouderde prijsrecht (Koninklijk besluit van 13 December 1818, no. 44) te herzien. Het prijsrecht is het recht van een oorlogvoerende zich ter zee niet alleen van de oorlogs- en staatsschepen van de tegenpartij, doch ook van zijn handelsvaartuigen met de zich aan boord bevindende lading meester te maken, zomede de neutrale scheepvaart aan bepaalde beperkingen te onderwerpen en bij het niet inachtnemen dier beperking de onzijdige handelsschepen, eventueel met hun lading, buit te maken. Toen Nederland zelf in de oorlog betrokken geraakte, was de beoogde herziening van het prijsrecht nog niet tot stand gekomen.

Bij het besluit A 2 is men er van uitgegaan onderscheid te maken tussen oorlogvoerenden en neutralen. Verder is men bij dit prijsreglement en de prijsgedingreglementen van 1940 en 1941 van zeven grondslagen uitgegaan:

a. eenheid van prijsrecht voor het gehele Koninkrijk;

b. soepele regeling met het oog op het niet nauwkeurig bepaald zijn van het hierbij toe te passen gedeelte van het internationale recht;

c. opportuniteit ten aanzien van het al dan niet instellen van het prijsproces;

d. aansluiten aan het conventionele volkenrecht en het volkenrechtelijke gewoonterecht;

e. eenheid van prijsrecht voor zee- en luchtoorlog;

f. berechting door gewone rechterlijke colleges;

g. berechting in twee instanties (door de bezetting van Nederland onmogelijk gemaakt).

Het materiële prijsrecht werd voor het gehele Koninkrijk bij besluit A 2 geregeld. In Suriname heeft men een tijdlang gewerkt met een regionaal prijsreglement, dat gegolden heeft van Mei 1940 tot Januari 1941, toen aldaar het besluit A 2 van kracht werd. Voor het formele prijsrecht gold een regionale regeling, zodat Nederlandsch-Indië, Curaçao en Suriname eigen prijsgedingreglementen hadden.

Bij de besluiten B 58 en C 1 werd het besluit A 2 gewijzigd, terwijl enige uitwerkingen verschenen in de besluiten B 59, B 87 en B 100. Bij die besluiten kwamen enkele uitwerkingen van artikel 15, lid 2, van het besluit van 3 Juni 1940, A 2, tot stand.

Het prijsrecht kan in de eerste plaats worden uitgeoefend door oorlogsschepen en militaire luchtvaartuigen en binnen het rechtsgebied van de Staat mede door andere daartoe bevoegde organen. Het recht kan worden uitgeoefend binnen en buiten het rechtsgebied van de Staat. De uitoefening mag niet geschieden in het rechtsgebied van onzijdige Staten, daarbij inbegrepen de territoriale zeeën en het zich daarboven bevindende luchtruim. De uitoefening van het prijsrecht is slechts mogelijk gedurende de tijd, dat Nederland in staat van oorlog of gewapend conflict is met een andere mogendheid. Het wordt in de eerste plaats uitgeoefend tegenover de vijand. Tegenover de neutralen in gevallen van:

a. niet-erkenning van het neutrale karakter van neutrale schepen en luchtvaartuigen;

b. contrabande;

c. vijandelijke bijstand;

d. verzet tegen aanhouding en onderzoek of bemoeilijking daarvan.

Bij besluit C 45 van 7 Mei 1942 werd een Staatsprijsfonds ingesteld. Dit fonds is eigendom van het Koninkrijk der Nederlanden. De Minister van Financiën werd gemachtigd in het fonds een bedrag van ten hoogste een millioen gulden te storten. Het beheer geschiedt door de Ministers van Financiën en van Koloniën gezamenlijk. Aangezien aan het prijsverklaren onvermijdelijke kosten vooraf gaan, als daar zijn sleepgelden, losgelden, lonen enz., was aanvankelijk vastgesteld, dat het Departement van Marine, dat bij de prijsmaking ten nauwste betrokken is, deze kosten zou dragen. Men wilde de kosten en de baten ten laste van de Staat doen komen en niet van het gebiedsdeel, waarvoor de regionale prijsgedingreglementen golden. Daarom werd het besluit C 45 voor het gehele Koninkrijk geldend afgekondigd.

Mede gelet op hetgeen de commissie in de andere delen van haar verslag reeds heeft opgemerkt met betrekking tot de wetsbesluiten van financiële aard en die, gericht op de economische oorlogvoering, meent zij hiermede, wat dit punt betreft, te kunnen volstaan.

Met betrekking tot de wetsbesluiten sub I onder *c* bedoeld, namelijk die houdende de sociale voorzieningen gedurende de oorlog, wijst de commissie allereerst op het besluit B 1 van 9 Januari 1941, houdende bepalingen tot handhaving van de waarborgen, welke de Zee-ongevallenwet 1919 de opvarenden van de Nederlandse koopvaardijvloot biedt. Elk lid der bemanning van een zeevaartuig, wie in dienst van dat vaartuig een ongeval overkomt, heeft gedurende de tijd van zijn ongeschiktheid tot werken recht op een uitkering. Bij besluit C 27 van 26 Maart 1942 werd de mogelijkheid geopend om in plaats van een periodieke uitkering een uitkering ineens te doen plaats vinden. Dit besluit werd genomen in verband met het feit, dat vele niet-Nederlandse schepelingen op Nederlandse schepen voeren. Deze vreemdelingen kregen de mogelijkheid tot afkoop. Bij besluit van 16 April 1942, C 32, werd een uitbreiding gegeven van de Zee-ongevallenverzekering in die zin, dat mede een ongevallenuitkering kregen zij, die ziekten of ongevallen in hun dienstbetrekking opliepen.

Bij besluit van 21 September 1944, E 116, kwam een regeling tot stand, waardoor de Nederlandse zeelieden, op wie gedurende de bezetting van Nederland door de vijand de vaarplicht van toepassing was geweest, na het beëindigen der vijandelijkheden het recht kregen op een buitengewoon verlof tot een maximum van 60 dagen met behoud van de volle gage. Na afloop van dit verlof zou aan degenen, die niet dadelijk werk zouden vinden, gedurende een periode van maximaal 44 weken een wachtgeld worden toegekend met een aflopende schaal van resp. 100 %, 80 % en 75 % der gage. Voor het personeel der schepen, welke vóór 1 Mei 1940 in de scheepsregisters in de overzeese gebiedsdelen waren te boek gesteld, werd, voorzover op dit personeel de vaarplicht van toepassing was of was geweest, bij het besluit E 156 een afzonderlijke regeling in het leven geroepen.

Hoewel strikt genomen niet vallende onder het begrip sociale voorzieningen, wil de commissie hier nog wijzen op het besluit van 26 Maart 1942, C 20, waarbij de buitengewone registers van de burgerlijke stand werden ingesteld. Men gevoelde het te Londen als een gemis, dat het in het Verenigd Koninkrijk niet mogelijk was authentieke acten nopens geboorten, gesloten huwelijken en overlijden in de voor Nederlandse rechtsverhoudingen geijkte vorm op te maken.

Op het gebied van het onderwijs heeft de Regering te Londen bij besluit van 3 December 1942, C 67, de mogelijkheid geopend om door een uitsluitend schriftelijk examen, af te nemen onder verantwoordelijkheid van de Gouverneurs van Suriname en Curaçao of van de verschillende consulaire ambtenaren over de gehele wereld, een getuigschift te verkrijgen, dat dezelfde rechten verleent als het einddiploma Gymnasium A of B dan wel H.B.S. A of B. De examencommissie voor de beoordeling van het werk der candidaten zetelde te Londen. Het doel van dit bijzondere examen was Nederlandse jongelieden, over de gehele wereld verspreid, voor het Nederlands Hoger Onderwijs te behouden.

Voorts kwam tot stand een besluit van 2 September 1943, D 30, dat aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de bevoegdheid gaf een getuigschrift, als in de vorige alinea vermeld, ook zonder examen te verlenen, mits te zijnen genoege aannemelijk werd gemaakt, dat de betrokkene op grond van genoten schoolonderwijs redelijkerwijze geacht kon worden in staat te zijn geweest een zodanig getuigschrift te verkrijgen, maar door de oorlogsomstandigheden daarin werd verhinderd.

II

Met betrekking tot de wetsbesluiten, welke zijn tot stand gebracht om het bestuur en het maatschappelijke leven na de oorlog te herstellen, welke de commissie in het begin van dit hoofdstuk onder II heeft gerangschikt, onderscheidt zij de navolgende categorieën.

1. Terugkeerbesluiten in verband met de berechting van landverraders, oorlogsmisdadigers en andere personen, die op enigerlei wijze met de vijand hebben geheuld.

Het besluit van 22 December 1943, D 61, het Besluit Buitengewoon Strafrecht, houdt buitengewone bepalingen van strafrecht in, vastgesteld voor de berechting van zekere, gedurende de tijd van de oorlog begane feiten, welke in zo ernstige mate strafwaardig zijn, dat hun strafbaarheid daarmede in overeenstemming dient te worden gebracht, zonder dat een beroep op artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht bij de berechting dient te worden toegelaten. Bij dit besluit werden dan ook de straffen op bepaalde misdrijven verzwaard. De

doodstraf werd bij dit besluit weer ingevoerd. In het gemene strafrecht toch was in 1870 in tegenstelling tot het militaire strafrecht de doodstraf afgeschaft. Voorts werden twee nieuwe misdrijven omschreven, nl. die van de artikelen 26 en 27. Eveneens werd in dit besluit mogelijk gemaakt bepaalde misdrijven te berechten, welke buiten Nederland waren begaan, hetzij door Nederlanders, hetzij door vreemdelingen, die zich aan Nederlandse personen of belangen hadden vergrepen. Voorts werden een aantal interpretatieve bepalingen in dit besluit opgenomen.

Bij besluit van 22 December 1943, D 62, werd een regeling gegeven voor de bijzondere gerechten, welke tot taak zouden hebben de misdrijven te berechten, waarop het Besluit Buitengewoon Strafrecht van toepassing was. De Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie werden bij besluit van 12 Juni 1945, F 91, ingesteld. De raadsheren werden benoemd voor de duur van het bestaan van de gerechten. De procedure bij de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie werd vastgesteld bij besluit D 63.

De regeling van het recht van gratie van straffen, opgelegd door uitspraken van de Bijzondere Gerechtshoven en van de Bijzondere Raad van Cassatie, werd vastgelegd in het Bijzonder Gratie-adviesbesluit, D 64. Dit recht van gratie wordt uitgeoefend met inachtneming van de bepalingen van het gewone Gratiebesluit, behoudens de afwijkingen vastgesteld in het Bijzonder Gratie-adviesbesluit. In het bijzonder is met het oog op verzoeken tot het verkrijgen van gratie van de doodstraf in laatstgenoemd besluit een regeling gegeven.

Op 17 September 1944 werd het Tribunaalbesluit afgekondigd, E 101. Dit besluit is gewijzigd en aangevuld bij de besluiten E 153 en F 75. Het Tribunaal berecht Nederlanders en Nederlandse onderdanen uit anderen hoofde, die zich gedurende de vijandelijkheden in of tijdens de vijandelijke bezetting van Nederland hebben gedragen in strijd met de belangen van het Nederlandse volk of afbreuk hebben gedaan aan het verzet tegen de vijand en diens handlangers. Het Tribunaal oefent tuchtrechtspraak uit; het berecht niet hen, die zich schuldig gemaakt hebben aan een misdrijf genoemd in het Besluit Buitengewoon Strafrecht. De door het Tribunaal toe te passen maatregelen zijn dan ook geen strafmaatregelen. Bij uitspraak van de Tribunalen worden als bijzondere maatregelen opgelegd: internering, ontzetting van bepaalde rechten en verbeurdverklaring van vermogen.

Het besluit F 244 van 26 October 1945, het Besluit Politieke Delinquenten 1945, gewijzigd bij besluit van 19 November 1945, F 280, geeft bepalingen omtrent aanhouding, bewaring en verlenging van bewaring. Voorts houdt het een aantal bepalingen in, betreffende invrijheidsstelling en buitenvervolgingstelling. Het doel van het besluit was waarborgen te scheppen tegen de gevaren van onverantwoorde aantasting van de persoonlijke vrijheid.

Bij besluit van 13 Januari 1944, E 14, werden maatregelen vastgesteld om de Hoge Colleges van Staat, de Nederlandse administratie, de rechterlijke macht en andere organen, diensten en instellingen te zuiveren van personen, door de bezetter in het belang van de vijand en zijn oorlogvoering en ter bevordering van de aan de Nederlandse zin voor recht en vrijheid vreemde opvattingen aangewezen voor het bekleden van ambten of het uitoefenen van functies, alsmede van andere verraderlijke en ontrouwe elementen. Het besluit E 14 werd aangevuld bij F 56 en F 68.

Bij besluit F 132, het Zuiveringsbesluit 1945, werd het besluit van 13 Januari 1944, E 14, en zijn aanvullingen ingetrokken. Het Zuiveringsbesluit 1945 is van toepassing op de Hoge Colleges van Staat, de administratie en andere organen, diensten, instellingen en lichamen.

Voor de met rechtspraak belaste leden van de rechterlijke macht en de procureur-generaal bij de Hooge Raad, die benoemd zijn vóór 10 Mei 1940, werd het besluit van 26 October 1945, F 242, vastgesteld, het Zuiveringsbesluit Rechterlijke Macht. Het besluit F 243 stelt nadere regelen vast ten aanzien van de in de bezettingstijd benoemde en ontslagen leden van de rechterlijke macht.

In het Herstelbesluit Instellingen van hoger onderwijs 1945, F 145, werd de zuivering geregeld van openbare instellingen van hoger onderwijs.

Bij besluit F 221 van 10 October 1945 werd het besluit van 12 Mei 1945, F 70, houdende afwijking van het bepaalde in de Ambtenarenwet ten aanzien van het ontslag, vervangen door een nieuw besluit, waarin de mogelijkheid werd geopend om op grond van de houding in verband met de bezetting ook andere dan in het besluit F 70 vermelde maatregelen te nemen, indien geen termen aanwezig zijn voor toepassing van het Zuiveringsbesluit 1945.

2. Terugkeerbesluiten, houdende voorzieningen inzake de gedurende de vijandelijke bezetting uitgevaardigde wetgeving en haar gevolgen.

In de eerste plaats noemt de commissie in dit verband het besluit E 93 van 17 September 1943, het Besluit Bezettingsmaatregelen.

Ter verzekering van de rechtszekerheid werden daarin algemene regelen gesteld omtrent de verbindende kracht en de rechtsgevolgen van de maatregelen, gedurende de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa aldaar uitgevaardigd.

Voor de materie, behandeld in het Besluit Bezettingsmaatregelen, is ook een ontwerp-regeling gegeven in het door de commissie reeds in hoofdstuk XI ter sprake gebrachte Souverein Noodbesluit. Dit stuk, dat door een aantal juristen in Nederland was opgesteld, is omstreeks Maart 1944 in Engeland aangekomen.

Bij besluit E 75 van 9 September 1944, het Besluit beperking rechtsverkeer, gewijzigd bij het besluit F 76, werden maatregelen genomen teneinde te voorkomen, dat in de buitengewone omstandigheden handelingen werden verricht, welke de Nederlandse volkshuishouding konden schaden en de ontwarring van tijdens de bezetting verrichte overdrachten van zekere zaken en rechten konden bemoeilijken. Handelingen of overeenkomsten na de in werking treding van dit besluit verricht of aangegaan, in strijd met het bepaalde van dit besluit, zijn van rechtswege nietig. Een handeling of een overeenkomst, na de in werking treding van dit besluit verricht of aangegaan, waardoor de toepassing van de voorschriften van dit besluit kan worden verijdeld, kan te allen tijde door de rechter op vordering van belanghebbende, van het openbaar Ministerie of ambtshalve worden nietig verklaard.

Van groot belang voor het rechtsverkeer zijn het Besluit Herstel Rechtsverkeer van 21 September 1944, E 100, en het besluit Vijandelijk Vermogen van 20 October 1944, E 133. Deze besluiten werden gewijzigd bij het besluit van 16 November 1945, F 272. Bij het besluit Politieke Delinquenten 1945, F 244, werden in artikel 27 wijzigingen aangebracht in het Besluit Vijandelijk Vermogen.

De uitvoering van de besluiten Herstel Rechtsverkeer en Vijandelijk Vermogen staat onder supervisie van de Raad voor het Rechtsherstel, welke bestaat krachtens E 100. De Raad is verdeeld in afdelingen, welke vermeld staan in artikel 4 van het besluit. Het Dagelijks Bestuur bestaat uit de voorzitter van de Raad en de voorzitters der afdelingen. De taak van de Raad is in de eerste plaats de uitvoering van het Besluit Herstel Rechtsverkeer. Daarnaast is aan het Nederlandse Beheersinstituut, dat onder de Raad ressorteert, de uitvoering van het Besluit Vijandelijk Vermogen opgedragen.

Het Besluit Vijandelijk Vermogen geeft bijzondere voorzieningen omtrent het vermogen van vijandelijke staten en onderdanen en van zekere landverraderlijke personen alsmede van zekere categorieën andere personen. Aangifte van vermogen van vijandelijke staten, vijandelijke onderdanen en onvaderlandse elementen moet worden gedaan binnen een door het Nederlandse Beheersinstituut vastgestelde termijn en op de door het instituut bepaalde wijze. Vermogen, toebehorende aan een vijandelijke staat of aan een vijandelijk onderdaan, is met het in werking treden van het Besluit Vijandelijk Vermogen, 25 October 1944, van rechtswege in eigendom overgegaan op de Staat der Nederlanden, behoudens eventuele rechten van derden daarop. Vermogen, dat na 25 October 1944 aan een vijandelijke staat of een vijandelijk onderdaan opkomt, gaat alsdan van rechtswege in eigendom over op de Staat met dezelfde restrictie met betrekking tot rechten van derden en dezelfde rechtsgevolgen. De bestemming van het aldus aan de Staat opgekomen vermogen wordt nader bij de wet geregeld. Hoger beroep van alle beschikkingen, handelingen, besluiten, uitspraken en weigeringen tot het nemen of doen daarvan van het Beheersinstituut staat aan belanghebbende open bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. De bepalingen van het Besluit Vijandelijk Vermogen zijn gesanctionneerd door een reeks strafbepalingen.

3. Met betrekking tot de financiële terugkeermaatregelen wijst de commissie op het „Besluit Bankenmoratorium 1944" van 27 April 1944, E 28. In dit besluit werd bepaald, dat over de uitstaande gelden bij banken door rechthebbenden slechts vrijelijk kon worden beschikt, in de mate en op de wijze als door de Minister van Financiën zou worden vastgesteld. De bevoegdheid van de Minister van Financiën kwam mede toe aan het Militair Gezag, voor zolang dit ingevolge het B.B.S.B. met bevoegdheid tot gezagsuitoefening was bekleed.

Bij besluit E 54 van 20 Juli 1944 werden bijzondere voorzieningen getroffen in verband met de onder de buitengewone omstandigheden ontstane noodzaak tot aanmunting van zilveren teken- en pasmunten buiten 's Rijks Munt en voor het in omloop brengen van deze munt. Krachtens het besluit E 87 van 14 September 1944 bleven de tijdens de bezetting in omloop gebrachte munten in afwijking van de Muntwet 1901 voorlopig naast de in artikel 2 dier wet genoemde munten de hoedanigheid van wettig betaalmiddel behouden tot een omvang als op het tijdstip der bevrijding.

Bij besluit van 16 September 1944, E 89, Besluit Deviezenblokkering, werden enige voorlopige conservatoire maatregelen getroffen teneinde de Nederlandse deviezenpositie te bewaken. Bij besluit van 16 September 1944, E 90, werden tijdelijke maatregelen getroffen ten aanzien van de in- en uitvoer in en uit Nederland van Nederlands geld en van papiergeld, uitgegeven door of vanwege een mogendheid, waarmede het Koninkrijk der Nederlanden zich sinds 10 Mei 1940 in staat van oorlog bevond of had bevonden, of wier gebied krachtens het besluit B 30 met vijandelijk gebied op één lijn was gesteld, dan wel door een circulatiebank, gevestigd binnen het grondgebied van een dergelijke mogendheid.

Bij besluit van 16 September 1944, E 91, werd de registratie van vreemd geld verplicht gesteld binnen een tijdvak en op een plaats en wijze door of namens de Minister van Financiën te bepalen. De registratie krachtens dit besluit geschiedt kosteloos. Bij besluit E 92 van 16 September 1944 werd iedere houder van vijandelijk vreemd papiergeld verplicht dit geld in te leveren. Degenen, die vijandelijk papiergeld inleverden, kregen een ontvangstbewijs hiervoor. Voor het ingeleverde geld werd geen tegenwaarde in Nederlands wettig betaalmiddel uitbetaald. Bij besluit E 144 van 22 November 1944, werd het Besluit Deviezenblokkeering, E. 89, ingetrokken en de „Deviezen-Noodmaatregel 1944" vastgesteld. De bedoeling was de deviezenpositie van de Nederlandse volkshuishouding na de terugkeer in Nederland te bewaken en aan het algemeen belang dienstbaar te kunnen maken. Het „Deviezenbesluit 1943", D 20, bleef van kracht. Voorzover de bepalingen van deze beide besluiten onverenigbaar zijn, beslist de Minister van Financiën, welk van beide besluiten boven het andere zal gelden. Bij Besluit F 222, „Het Deviezenbesluit 1945" werd de Deviezen-Noodmaatregel 1944 ingetrokken en een hernieuwde regeling van het deviezenverkeer vastgesteld.

Het besluit van 3 Augustus 1945, F 133, het Machtigingsbesluit geldzuivering, gaf aan de Minister van Financiën gedurende een tijdvak van één jaar een machtiging tot vaststelling van alle door hem nodig geachte bepalingen met betrekking tot de zuivering van het geldwezen. Op grond hiervan zijn een aantal beschikkingen door de Minister van Financiën uitgevaardigd, te weten F 135, F 153, F 163, F 169, F 178, F 183, F 196, F 197, F 200, F 202, F 211, F 216, F 235, F 239, F 256, F 262, F 295, F 296, F 297, F 303, F 307, F 311, F 332 en 333.

4. De besluiten betreffende terugkeer-aangelegenheden, behorende tot het terrein van het Departement van Sociale Zaken, zijn o.m. de navolgende. Bij besluit van 17 Juli 1944, E 51, werden regelingen gesteld betreffende de arbeidsbemiddeling en de scholing, herscholing en omscholing. Het Rijksarbeidsbureau, tot stand gekomen tijdens de bezetting, werd gehandhaafd; het werd belast met de arbeidsbemiddeling, de scholing en andere in aanmerking komende werkzaamheden. De arbeidsbemiddeling berustte voor de oorlog nog voornamelijk bij de gemeentelijke arbeidsbeurzen; de centralisatie van de arbeidsbemiddeling was bij het uitbreken van de oorlog in 1940 nog niet voltrokken. Onder het Rijksarbeidsbureau ressorteerden gewestelijke arbeidsbureaux en bijkantoren. Het geheel werd een Rijksinstelling, aan het hoofd waarvan een directeur-generaal zou komen te staan. Deze zou worden bijgestaan door een centrale commissie van advies, waarin vertegenwoordigers van de werkgevers- en werknemersorganisaties zitting kregen. Voorts bood het besluit mogelijkheden tot een brede organisatie voor scholing en herscholing.

Een tweede besluit, E 52, eveneens van 17 Juli 1944, hield regelen betreffende de arbeidsverhoudingen in. Dit besluit werd gewijzigd bij de besluiten E 136 en E 157. Het besluit E 52, het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen, hield onder meer in, dat verandering van arbeidsvoorwaarden de goedkeuring van de Rijksbemiddelaar zou vereisen, die ook eigener beweging of op verzoek van een der partijen verandering in de arbeidsvoorwaarden zou kunnen aanbrengen. Het besluit had tot strekking te bevorderen, dat de werknemers, wier dienstbetrekking na de 15de Mei 1940 door toedoen van de bezetter, anders dan uit vrije wil, dan wel voor die datum door oproeping in werkelijke dienst was geëindigd, desgewenst weder zoveel mogelijk in dienst zouden komen bij hun vroegere werkgever. Hoofdbedoeling bij de samenstelling van dit besluit was wel de ontwikkeling der arbeidsverhoudingen in de verwarde overgangstijd zoveel mogelijk in de hand te houden. De „loonstop" was het onvermijdelijke correlatief van de „prijsstop". Het besluit E 52 werd herzien en opnieuw vastgesteld op 5 October 1945 bij het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945, F 214.

Het „Buitengewoon Besluit Vereenigingen van Werkgevers en Werknemers" van 8 September 1944, E 71, trof voorzieningen ter bevordering van een spoedig herstel van de verenigingen van werkgevers en werknemers. Het besluit vergemakkelijkte het verkrijgen

van rechtspersoonlijkheid van nieuw-opgerichte verenigingen, die verklaarden een voortzetting te zijn van een op 10 Mei 1940 bestaande erkende vereniging. Daarbij werd, gelet op het streven naar grotere eenheid in bezet Nederland, de mogelijkheid geopend een vereniging te erkennen als een voortzetting van meer dan één op 10 Mei 1940 bestaande erkende verenigingen. Het besluit regelde tevens de liquidatie van het Nederlandse Arbeidsfront. Deze liquidatie werd opgedragen aan een tweetal Regeringscommissarissen. Dezen zouden, in afwachting van een definitieve beslissing omtrent de eigendommen van het Arbeidsfront door de bevoegde instantie, o.m. bevoegd zijn onroerende goederen met de daarbij behorende inventaris al dan niet voorwaardelijk, in gebruik af te staan aan een vereniging, waaraan deze goederen hadden toebehoord.

Het besluit van 8 September 1944, E 72, hield vaststelling van het Buitengewoon Besluit Werkloosheidsverzekering. De bedoeling was een breed terrein bestrijkende werkloosheidsverzekering in werking te doen treden. Een Rijksfonds voor werkloosheidsverzekering werd ingesteld. Vóór de oorlog berustte de werkloosheidsverzekering op de basis van vrijwilligheid; de werkloosheidskassen der vakbonden waren de organen dezer verenigingen. Het door dit besluit ingestelde Rijksfonds zou worden beheerd door de directeur-generaal van het Rijksarbeidsbureau. Hij, die in loondienst werkzaam is, of als werkloos is ingeschreven bij een gewestelijk arbeidsbureau of bijkantoor en de leeftijd van 16 jaar heeft bereikt, is van rechtswege tegen werkloosheid verzekerd. De premie wordt vastgesteld door de Minister van Sociale Zaken. De werkgever en de verzekerde betalen wekelijkse premies tot een gelijk bedrag aan het Rijksfonds. Het Rijk stort na afloop van ieder kalenderjaar in het Rijksfonds een bedrag gelijk aan de helft van de premies door werkgevers en werknemers gezamenlijk over dat jaar verschuldigd. De regeling van dit besluit beperkt zich tot hoofdzaken. Aan de Minister van Sociale Zaken werd ruime armslag gelaten bij de uitvoering.

Bij besluit E 79 van 22 September 1944, het Buitengewoon Besluit Werkloozenzorg, werden algemene regelen gesteld met betrekking tot de werklozenzorg. In dit besluit werd bepaald, dat het Rijk de werkverruiming zou bevorderen. De gemeentelijke steunverlening aan de bij het Rijksarbeidsbureau ingeschreven werkloze werknemers zou plaats vinden overeenkomstig de door de Minister van Sociale Zaken te geven voorschriften.

Op 13 September 1944 werd het Besluit Repatrieering, E 81, vastgesteld. Bij Koninklijk besluit van 8 October 1943 was een Regeringscommissariaat voor de repatriëring ingesteld onder verantwoordelijkheid van de Minister van Sociale Zaken. De repatriëring naar Nederland zou worden geregeld door de Regeringscommissaris onder verantwoordelijkheid van de Minister van Sociale Zaken. Alle aangelegenheden in Nederland, de repatriëring betreffende, werden onder verantwoordelijkheid van de Minister van Sociale Zaken geregeld door de directeur-generaal van het Rijksarbeidsbureau. De repatriëring zou uit 's Rijks middelen worden bekostigd. Bij het besluit F 20 van 1 Maart 1945 werd vastgesteld, dat de Minister van Sociale Zaken kan bepalen, dat uitkeringen als voorzien in de Ongevallenwet, de Invaliditeitswet en de Ziektewet worden toegekend aan repatrierenden in de zin van het Besluit Repatrieering, die op het vaste land van Europa doch buiten Nederland werkzaamheden verrichten, mits daarbij aan bepaalde voorwaarden is voldaan.

5. Met betrekking tot de voorbereidingen, welke de Regering heeft getroffen om het bestuur en de vertegenwoordigende lichamen op gang te brengen, wil de commissie verwijzen naar hoofdstuk XI. Voorzover daarbij het Militair Gezag een taak had, is deze o.m. in de hoofdstukken XII en XIII reeds ampel ter sprake gekomen. De commissie wil in dit verband hier nog slechts verwijzen naar het besluit van 13 September 1944, E 82, houdende tijdelijke voorzieningen betreffende de Raad van State. De strekking was te verzekeren, dat onmiddellijk na de bevrijding van Nederland de Raad van State in staat zou zijn de hem opgedragen taak te vervullen.

Met betrekking tot andere besluiten, welke op het terrein liggen van het Departement van Binnenlandse Zaken en welke nog niet eerder zijn vermeld, wil de commissie wijzen op het Tijdelijk Filmkeuringsbesluit, gedateerd 22 Augustus 1944, E 64. In dit besluit werden bepalingen betreffende de keuring van films, vervat in de Bioscoopwet en in het Bioscoopbesluit, tijdelijk gewijzigd. Er werd een tijdelijke filmkeuringscommissie ingesteld, bestaande uit voorzitter en tenminste 10 leden, die door de Minister van Binnenlandse Zaken zou worden benoemd en ontslagen. De taak en bevoegdheden van de centrale commissie voor de keuring van films, als bedoeld in artikel 15 van de Bioscoopwet, zouden worden vervuld en uitgeoefend door de tijdelijke filmkeuringscommissie. De werkzaamheden

van de centrale commissie voor de keuring van films bleven tijdelijk gestaakt.

Bij besluit van 5 September 1944, E 69, werd het Tijdelijk Persbesluit vastgesteld. Bijzondere voorzieningen van tijdelijke aard werden getroffen teneinde na de bevrijding van het Rijk in Europa onverwijld tot zuivering en herstel van het Nederlandse perswezen te geraken. Ingesteld werd een Perscommissie uit ten minste 7 leden, bij de samenstelling waarvan er op gelet moest worden, dat ook directies en redacties alsmede het daarbij in dienst zijnde personeel van de Nederlandse pers vertegenwoordigd waren. In het bevrijde gebied, aldus bepaalde artikel 2, werd de verschijning van enig dag- of nieuwsblad en van enig tijdschrift verboden, tenzij daartoe door de Perscommissie toestemming werd verleend. Het gestelde verbod gold niet ten aanzien van:

a. de herverschijning van een dag- of nieuwsblad of van een tijdschrift, waarvan de verschijning, in welke vorm en onder welke benaming ook, uiterlijk 1 Januari 1943 voor de verdere duur van de vijandelijke bezetting geheel werd gestaakt;

b. de voortgezette verschijning van een dag- of nieuwsblad of van een tijdschrift, dat onder de vijandelijke bezetting gedurende kortere of langere tijd regelmatig verschenen was in strijd met door of vanwege de bezetter uitgevaardigde maatregelen;

c. de verschijning van een dag- of nieuwsblad of van een tijdschrift, behorende tot een soort of groep, welke door de Perscommissie van dat verbod was uitgezonderd.

Omtrent de verlening van de toestemming, als in het eerste lid van artikel 2 bedoeld, wordt door de Perscommissie op een daartoe schriftelijk verzoek van de uitgever beslist. De gevraagde toestemming wordt verleend, indien naar het oordeel van de Perscommissie genoegzaam vaststaat, dat zich onder de bij het blad of tijdschrift betrokkenen geen personen bevinden, die tijdens de vijandelijke bezetting door hun handelen of nalaten de belangen van de vijand hebben gediend. Het vijfde lid van artikel 3 bepaalt, dat nochtans geen toestemming wordt verleend ten aanzien van een blad of tijdschrift, waaromtrent de Perscommissie bij met redenen omkleed besluit heeft vastgesteld, dat de verschijning daarvan schadelijk zou zijn voor een gezond perswezen o.m. omdat met de uitgave daarvan uisluitend het maken van winst wordt beoogd, dan wel omdat door de uitgave niet in een bestaande behoefte wordt voorzien.

Dit Tijdelijk Persbesluit werd op 18 September 1945 vervangen door een nieuw besluit, het Tijdelijk Persbesluit 1945, F 177. Een bepaling als in het vijfde lid van artikel 3 van het Tijdelijk Persbesluit, E 69, kwam in dit besluit niet voor. Krachtens het besluit F 177 werd een Persraad ingesteld, waarvan de samenstelling, zetel en werkwijze door de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zouden worden bepaald. De Persraad dient de Ministers desgevraagd of eigener beweging van advies in alle aangelegenheden, de Nederlandse pers betreffende. Vergunningen tot verschijning van dag- of nieuwsbladen worden steeds en uitsluitend geweigerd, indien de redacteuren, redactionele medewerkers en verslaggevers van het dagblad, alsmede zij die in de onderneming een leidende functie bekleden, niet allen in het bezit zijn van een geldig certificaat of voorlopig certificaat van geen bezwaar, als bedoeld in artikel 24 van dit besluit.

Bij besluit E 84 van 7 September 1944 werden tijdelijk bijzondere voorzieningen getroffen met betrekking tot het bioscoopwezen en tijdelijk van enige bepalingen der Bioscoopwet afwijkende regelen gesteld, teneinde te voorkomen, dat bij het herstel van het bioscoopwezen na de bevrijding van Nederland schade werd toegebracht aan de belangen van het Koninkrijk. Ingesteld zou worden een rechtspersoon, die zou optreden onder de naam „Nederlandsch Filmimport en distributieorgaan". Dit orgaan had tot taak het ter vertoning in Nederland verwerven van auteurs- en vertoningsrechten van films, het importeren en distribueren van films, het verlenen van vergunningen, als bedoeld in artikel 2 van het besluit, alsmede andere werkzaamheden, welke aan dit orgaan door de Minister van Binnenlandse Zaken worden opgedragen ter voorziening in de behoefte van het bioscoopbedrijf in Nederland. Het besluit E 84 is ingetrokken bij besluit F 170. Het „Nederlandsch Filmimport en distributieorgaan" werd opgeheven en geliquideerd. De liquidatie geschiedde door de Minister van Binnenlandse Zaken.

Nopens het brandweerwezen werden bij besluit van 7 September 1944, E 85, tijdelijke maatregelen getroffen.

Over het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit, E 118, heeft de commissie reeds gesproken in Hoofdstuk XV.

6. Op economisch gebied kwamen onder meer de volgende besluiten tot stand.

Bij de besluiten van 21 September 1944, E 107, 109, 110 en 111,

traden resp. de Bodemproductiewet 1939, de Invoernoodwet 1939, de Distributiewet 1939 en de Prijsopdrijvings- en Hamsterwet 1939 voor de tijd van 1 jaar in werking.

Het Besluit berechting economische delicten van 31 October 1944, E 135, gaf in het belang der volkshuishouding van het Rijk in Europa strafbepalingen tegen handelingen, welke die huishouding in gevaar zouden brengen en bevatte bepalingen om personen, die deze handelingen hadden gepleegd, aan een snelle en een deskundige berechting te onderwerpen. Dit besluit werd gewijzigd bij de besluiten van 22 November 1944, E 142 en van 19 November 1945, F 288.

F 27, het Besluit Instelling Hulpbureau, van 9 Maart 1945 stelde in het in bijzondere staat van beleg verkerende grondgebied van het Rijk in Europa een Bijzonder Hulpbureau voor de Industriële Eigendommen in.

F 160. Besluit van 3 September 1945, houdende vaststelling van het besluit zuivering bedrijfsleven. Het voornaamste artikel van dit besluit (art. 2) houdt in, dat hij, die opzettelijk of door zijn schuld gedurende de bezetting in een leidende functie in een onderneming de vijand hulp heeft verleend, de Staat tegenover de vijand heeft benadeeld of met gebruikmaking van vijandelijke invloed een Nederlands belang heeft geschaad, kan worden ontzet van het recht een leidende functie uit te oefenen in de bedoelde onderneming, in een bepaalde bedrijfstak of in enige onderneming, in welke bedrijfstak ook.

Voor de beoordeling van deze collaboratiegevallen werd een apparaat van zuiveringsraden in de verschillende bedrijfstakken in het leven geroepen, terwijl een Centrale Zuiveringsraad werd ingesteld met de taak de beslissingen der zuiveringsraden te bekrachtigen.

De hoofdgedachten van dit besluit waren de volgende:

a. de zuivering werd beperkt tot personen in leidende functies;

b. het besluit was niet van toepassing voor semi-officiële lichamen (Spoorwegen, Nederlandsche Bank enz.), waarvoor aparte voorzieningen werden getroffen;

c. het besluit voorzag niet in een Openbaar Ministerie, omdat het moeilijk zou zijn naast goede zuiveringsraden ook nog goede parketten te vinden;

d. aangiften van gevallen van collaboratie zouden slechts voor beperkte tijd mogelijk zijn;

e. het besluit kent geen verbeurdverklaring van vermogens van ondernemingen of ontneming van collaboratiewinst. De bedoeling was niet de ondernemingen te treffen, maar ongewenste personen uit het bedrijfsleven te verwijderen. Het overige werd aan de fiscus overgelaten.

In de periode van 3 September tot 20 November 1945 werd vooral met kracht gewerkt aan de organisatie van het apparaat der zuiveringsraden.

F 175. Besluit van 14 September 1945, betreffende de hernieuwde inwerkingtreding van de voorlopig geschorste uitvoeringsregelingen van de IJkwet 1937 en van het Reglement op de maten, gewichten, meet- en weegwerktuigen 1939. Deze regelingen waren ten onrechte ingevolge het besluit van 17 September 1944, houdende vaststelling van het Besluit bezettingsmaatregelen (E 93), geschorst.

F 192. Besluit van 25 September 1945 tot verlenging van de werking van de Distributiewet 1939.

F 193. Besluit van 25 September 1945 tot verlenging van de werking van de Prijsopdrijvings- en Hamsterwet 1939. Ingevolge de besluiten van 21 September 1944, E 110 en E 111, waren bovengenoemde wetten met ingang van 27 September 1944 voor de tijd van één jaar opnieuw in werking getreden en zouden derhalve per 27 September 1945 buiten werking zijn geraakt. Verlenging was noodzakelijk.

F 194. Besluit van 25 September 1945, regelende de hernieuwde inwerkingtreding van het besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Financiën van 16 Februari 1944, no. 52315 H, betreffende het uitoefenen van het bedrijf van tussenpersoon in onroerende goederen en van dat van veilinghouder, alsmede betreffende het houden van veilingen. Deze besluiten waren ten onrechte geschorst. Men had hier niet te doen met op initiatief der Duitse autoriteiten opgelegde maatregelen, maar met door het bedrijfsleven zelf gewilde regelingen.

F 198. Besluit van 21 September 1945 tot wijzigingen van de Vestigingsbesluiten Broodbedrijven 1938, Banketbedrijven 1942 en Brood-Banketbedrijven 1942. Deze besluiten waren ten onrechte ingevolge E 93 geschorst en moesten worden verlengd.

F 199. Besluit van 21 September 1945 betreffende hernieuwde inwerkingtreding van voorlopig geschorste wettelijke maatregelen op het gebied van de middenstand.

Ingevolge E 93 waren ten onrechte geschorst:

a. alle besluiten en beschikkingen tot uitvoering van de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937;

b. het besluit van 18 December 1941 tot wijziging van de Winkelsluitingswet 1930;

c. het besluit van 23 Januari 1942 betreffende de uitoefening van het z.g. spaar- en betaalzegelkasbedrijf;

d. het besluit van 3 September 1942 betreffende de vestiging als makelaar.

Deze besluiten beantwoordden aan de wensen van het bedrijfsleven zelf.

F 205. Besluit van 1 October 1945 tot uitvoering van de IJkwet 1937. Het bleek noodzakelijk de gestelde termijnen voor herkeuring te verlengen, aangezien de eigenaars en gebruikers van maten, gewichten en meetwerktuigen door de tijdsomstandigheden niet tijdig aan de herkeuringsplicht hadden kunnen voldoen.

F 227. Besluit van 10 October 1945, houdende bepalingen inzake de sluiting en de verplichte openstelling van winkels. In het nieuwe besluit werd de regeling hiervan opgedragen aan de gemeentebesturen, tevens voor hotels, café's e.d. Voorts was een nadere regeling van de rusttijden van het personeel noodzakelijk. De afkondiging van dit besluit beantwoordde aan een verzoek der betrokken bedrijfsorganisaties, gaf een wettelijke basis aan handhaving van het Winkelsluitingsbesluit 1941 en bracht in laatstgenoemd besluit tegelijkertijd enige aanwijzingen aan.

F 257. Besluit van 10 November 1945, betreffende de hernieuwde vestiging van middenstandsbedrijven. Dit besluit beoogde ondernemers, vallende onder de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937 en het Besluit Algemeen Vestigingsverbod Kleinbedrijf, die hun bedrijf hadden verloren door overbrenging naar Duitsland of evacuatie, zoveel mogelijk in hun vroegere positie of een gelijkwaardige positie te herplaatsen. Het besluit bepaalde, dat hun vestiging niet te beschouwen was als een nieuwe vestiging, waarvoor aan de wettelijke eisen zou moeten worden voldaan. Geen vergunning was nodig, maar met enkele goedkeuring door de Kamers van Koophandel kon worden volstaan. Het besluit regelde voorts de toewijzing van bedrijfsruimte.

7. Met betrekking tot de besluiten, houdende maatregelen om zo spoedig mogelijk na de bevrijding van het grondgebied van het Rijk in Europa de zee- en landmacht te versterken, wijst de commissie op het besluit van 10 Mei 1944, E 36, waarbij werd bepaald, dat de Ministers van Oorlog en van Marine gemachtigd werden zo spoedig mogelijk na de bevrijding van Nederland wederom in werkelijke dienst te roepen de vrijwilligers van zee- en landmacht, het personeel van de Koninklijke Marine Reserve, het reservepersoneel van de landmacht, de dienstplichtigen van zee- en landmacht en het voor de gemobiliseerde strijdkrachten bestemde burgerpersoneel.

Het besluit van 1 October 1944, E 129, het Oorlogsvrijwilligersbesluit, stelde de mogelijkheid open om ten behoeve van de vorming van de strijdkrachten, welke zouden dienen ter versterking van de gewapende macht in Europa en voor deelneming aan de krijgsverrichtingen in het Verre Oosten, zo spoedig mogelijk na de bevrijding van Nederland vrijwilligers aan te nemen voor de verdere duur van de oorlog, zonder daarbij evenwel de wettelijke verplichtingen tot het verrichten van militaire dienst aan te tasten.

III

Het eerste besluit, betrekking hebbende op de Overzeese Gebiedsdelen, was het besluit A 9, houdende goedkeuring van de besluiten van de Gouverneur-Generaal nopens de vaststelling van de algemene begrotingen en de aanvullingsbegrotingen van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1940. Voorts werden bij een aantal besluiten Nederlandsch-Indische ordonnanties bekrachtigd, zoals bij de besluiten B 35, B 36, B 37 en B 38; eveneens werden de daarop volgende begrotingen en wijzigingen van begrotingen van Nederlandsch-Indië bij besluiten vastgesteld.

Bij besluit van 12 Maart 1942, C 22*a*, werd met het oog op de buitengewone omstandigheden het tijdperk, waarvoor de leden van de toenmalige Volksraad waren verkozen of benoemd, met één jaar verlengd.

Met betrekking tot de besluiten, na de bezetting van Nederlandsch-Indië tot stand gekomen, valt te vermelden het besluit van 6 Mei 1942, C 39, houdende een tijdelijke voorziening in het algemeen bestuur in Nederlandsch-Indië in verband met de bezetting aldaar door de vijand en de belemmering van de Gouverneur-Generaal in de uitoefening van het algemeen bestuur in dat gebiedsdeel. In dit besluit werd o.m. bepaald, dat de Kroon zich de bevoegdheid voorbehield

het algemeen bestuur op te dragen aan anderen dan de Gouverneur-Generaal. Met betrekking tot het opperbevel over de in Nederlandsch-Indië aanwezige zee- en landmacht werd voorts bepaald, dat dit opperbevel in afwijking van het bepaalde in de artikelen 31 en 32 van de Indische Staatsregeling zou berusten bij de door de Kroon daarvoor aangewezen gezaghebbende. De commissie heeft in paragraaf 5 van hoofdstuk XIX dit besluit reeds besproken.

Bij besluit C 44 van 5 Juni 1942 werd de Raad van Bijstand voor Nederlandsch-Indische Zaken ingesteld. De Minister van Koloniën raadpleegt, waar hij dit nodig oordeelt, de Raad omtrent alle zaken, betrekking hebbende op het algemeen bestuur van Nederlandsch-Indië. Tot die raadpleging is hij verplicht ten aanzien van de onderwerpen, omschreven in het tweede lid van artikel 22 der Indische Staatsregeling en in artikel 6 van het besluit C 39.

Bij het besluit C 51 van 2 September 1942 werden tijdelijke regelen vastgesteld omtrent de begroting van Nederlandsch-Indië.

Het besluit van 23 December 1943 D 65 had tot strekking, dat het algemeen bestuur van Nederlandsch-Indië wederom afzonderlijk zou worden georganiseerd en gevestigd in de nabijheid van genoemd gebiedsdeel, mede ter voorbereiding van de feitelijke terugkeer onder het grondwettige gezag van het door de vijand bezette staatsgebied. Voor zolang het algemeen bestuur niet door de Gouverneur-Generaal zou kunnen worden uitgeoefend, zou dit overeenkomstig de bepalingen van het besluit worden uitgeoefend door de Luitenant-Gouverneur-Generaal.

Het besluit D 66 van dezelfde datum hield in de vaststelling van het overgangsbesluit Indische Staatsregeling.

Bij besluit E 8 van 3 Februari 1944 werden bijzondere voorzieningen getroffen met betrekking tot naamloze vennootschappen, welke opgericht werden ten behoeve van de economische wederopbouw van Nederlandsch-Indië en welke haar zetel buiten dit gebiedsdeel hadden.

Het besluit E 10, eveneens van 3 Februari 1944, hield tijdelijke maatregelen in nopens de uitoefening van het bankbedrijf in Nederlandsch-Indië.

Het Koninklijk besluit E 105 van 21 September 1944 hield vaststelling van de overgang van bevoegdheden en plichten, verband houdende met het algemeen bestuur van Nederlandsch-Indië, van de Minister van Koloniën op de Luitenant-Gouverneur-Generaal.

Bij Koninklijk besluit F 141 van 18 Augustus 1945 werd de Luitenant-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië gemachtigd om zich te verplaatsen, zoals dit door de omstandigheden werd geboden met dien verstande, dat de zetel der Regering geacht werd te Brisbane te blijven gevestigd tot op het tijdstip, bedoeld in artikel 17, lid 1, van het Overgangsbesluit Indische Staatsregeling (D 66).

Bij besluit F 287 van 19 November 1945 werd bepaald, dat er, zolang dit door de Kroon in verband met de uitzonderlijke omstandigheden, waarin Nederlandsch-Indië verkeerde, noodzakelijk werd geacht, een bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten in het Oosten zou zijn, die het bevel voert over alle aldaar aanwezige strijdkrachten van het Koninkrijk. De bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten in het Oosten was verantwoordelijk aan de Luitenant-Gouverneur-Generaal en nam de door deze gegeven aanwijzingen in acht, een en ander behoudens zijn verantwoordelijkheid aan en ondergeschiktheid jegens de bondgenootschappelijke bevelvoering terzake van de daartoe ter beschikking gestelde strijdkrachten.

Met betrekking tot de gebiedsdelen Curaçao en Suriname kan nog gewezen worden op de volgende maatregelen van wetgevende aard.

Bij besluit van 3 April 1944, B 33, werden bepalingen vastgesteld tot regeling van de bevoegdheid van de Gouverneur van Curaçao tot het toestaan van afwijking van artikelen van de Wet op de Zeevaartdiploma's *(Staatsblad* 1935, no. 456).

Bij besluit van 1 October 1942, C 62, werd het eindgetuigschrift van de algemeen middelbare school, afdeling B, te Willemstad (het Pieter Stuyvesantcollege), en het getuigschrift, in 1942, 1943 en 1944, te Willemstad door de Commissie van het Landsexamen H.B.S. B uitgereikt, gelijkgesteld met het getuigschrift bedoeld in art. 55 eerste lid der Middelbaar Onderwijswet.

Bij besluit van 29 Juli 1943, D 23, werd de Curaçaose muntregeling 1942 vastgesteld. In dit besluit werd in verband met de oorlogsomstandigheden het muntwezen van Curaçao geregeld.

Bij besluit van 2 December 1943, D 54, werd goedkeuring verleend tot het aangaan door de Gouverneur van Curaçao van een binnenlandse geldlening ten name en ten laste van Curaçao tot een bedrag van één millioen gulden.

Bij besluit van 17 Februari 1944, E 12, werd de Minister van Financiën gemachtigd tot het te gelde maken in Suriname van schuldbewijzen ten laste van het Rijk tot zodanig bedrag, als nodig

is ter verkrijging van een som van ten hoogste vier millioen gulden, Surinaams courant.

Het besluit van 19 April 1945, F 60, had tot strekking om, aangezien de in Curaçao beschikbare hoeveelheden Curaçaose zilveren standpenningen en Curaçaose pasmunten voldoende waren om te voorzien in de behoeften der circulatie, over te gaan tot intrekking van de aldaar in omloop zijnde Nederlandse zilveren standpenningen en Nederlandse pasmunten.

Een nadere beschouwing betreffende de besluitwetgeving met betrekking tot de overzeese gebiedsdelen, zal de commissie in het deel van haar verslag, handelende over punt *n.* van het Enquêtebesluit, geven.

Aldus vastgesteld 20 Maart 1951.

SCHILTHUIS,
DONKER,
ALGERA.
VAN DIS,
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN,
KORTHALS,
KOERSEN,
STOKVIS,
FENS.